... Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

...वी भागवत की पुस्तक जो इस समय में महा अप्राप्त थी
...ा मिलती थी तो कहीं एक स्कन्ध कहीं दो स्कन्ध और कहा चित किसी
...के पास पूर्ण भी थी तो वह किसी को दे नहीं सक्ता था परन्तु सटीक तो क
...मोल सटीक पुस्तक महा अप्राप्त थी इस के छपवानें की अवतक किसी राजा
...पूर्व्वक प्रवृत्ति न हुई जो गरीब लोग भी इस को प्राप्त कर के वौसाते मो लोगों क
...वे अवध के मुख्य २ महाराजा राजा और ताल्लुकेदारों नें इस के छपवानें के लिये
हाशिये के लिखे हुए महाशय सभासदों नें अपने २ दस्तख़त पुस्तक लेनें की संख्या
...कये और सम्पूर्णों नें अवध अख़बार के सम्पादक मुन्शी नवल किशोर साहब को इस के
...की आज्ञा दी और स्वहस्त चिन्हित पत्र भी दिया सो उन महाशयों की आज्ञानुसार पूर्व्वोक्त
...ार के सम्पादक मुन्शी नवल किशोर ने दो एक वर्ष में उस महा पवित्र श्रीमद्देवीभागवत को
...मन्त शुद्धता पूर्व्वक नीलकण्ठ शास्त्री की टीका आकाशी पाताली सहित बहुत सुवाच्य अ
...क्षरों में लिखवाकर बड़े प्रबन्ध के सहित अपने यन्त्रालय में छपवाई उन महाशय लोगों
का नाम जिन्होंनें इस पवित्र पुस्तक के लेनें में और प्रसिद्ध करनें में और अपने धर्म्म
की वृद्धि में सहायता की हाशिये पर लिखे हैं ॥ शुभम्भवतु ॥

...हरबक्श सिंह २०— ...के दारा राजा जगपालसिंह बहादुर १०— कड़वार के ताल्लुकेदार राजा माधो प्रसाद सिंह साहिब बहादुर १० —

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पत्र १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. श्रीगणेशायनमः श्रीदक्षिणामूर्तिगुरुभ्योनमः मतौयानिष्ठतीभवतिचमतेरंतरतरानकिंचिज्जानातिस्वयमपिमतिर्यामविषयं
प्र. मतिर्यस्यादेहः स्वयमपिमतिंप्रेरयतियानमोहस्त्वेवथिसकलनिर्मातृसमताये १ तरुणेंदुमौलितरुणीमरुणांकहलारसिनपीप्र
१ णोत्संदेहस्मंदहसितामंकुशपाशाभयवराभयेदधतीं २ नमःश्रीशंकराचार्यपादाब्जायोपकारिणेयस्यप्रत्युपकारायनमइत्येवकेवलं ३ श्री
मल्लक्ष्मवतींलक्ष्मीमातरंदेशिकोत्तमां पितरंरंगनाथाख्यंदेशिकोत्तममाश्रये ४ काशीनाथंगुरुंनत्वाश्रीधराख्यंगुरुंतथा अन्ये
चसंतिगुरवस्तान्सर्वानभिवाद्यच ५ रत्नजीप्रेरितेनैवपुराणान्यवलोक्यच शैवोपनामकेनैवनीलकंठेनकन्यते ६ देवीभागवतस्यास्य
व्याख्यानरहितस्यच व्याख्यानंक्रियतेसम्यक्तिलकाख्यंमहत्तरं ७ तत्रतावत्पुराणेषुभागवतद्वयंप्रसिद्धमेकंमहापुराणांतर्गतमन्य।
दुपपुराणांतर्गतमित्यपिनिर्विवादमेव तथापिकिंदेवीभागवतंमहापुराणमन्यदुपपुराणमथवाविष्णुभागवतंमहापुराणमन्यदुप
पुराणमितिसंशयेकेचिद्विष्णुभागवतमेवमहापुराणमितिवदंति तत्रप्रथमपक्षेकदेशिनः केचिदुपपुराणेषुद्वितीयंभागवतंनास्त्येव
महापुराणेष्वेवैकंभागवतंप्रसिद्धंतच्चविष्णुभागवतमेवनदेवीभागवतंदेवीभागवतंतुनिर्मूलमेवेतिवदंति द्वितीयपक्षैकदेशिनोपिविष्णु भागव।
तंवोपदेवकृतमितिवदंति वस्तुतस्तुउभयोरपिपुराणयोः पुराणमतभेदेनमहापुराणत्वमुपपुराणत्वंचननुमहापुराणेष्वेवैकंभागव
तंप्रसिद्धंनतूपपुराणेषुद्वितीयमस्तीतिचेन्न कूर्मगरुडपाद्मादिषुद्वितीयस्योपपुराणेषुस्पष्टंपरिगणनात् तथाहिहेमाद्रौदानप्र।
त्वेकूर्मपुराणेअष्टादशपुराणान्युक्त्वाअन्यान्युपपुराणानिमुनिभिः कथितानितुआद्यंसनत्कुमारोक्तंनारसिंहमतः परमित्यादि
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
पराशरोक्तंप्रवरंतथाभागवतद्वयमिति तथागारुडेतावरहस्ये द्वितीयांशेधर्मकांडेप्रथमाध्यायेप्ययमर्थो महापुराणानांसात्वि

दे॰भा॰ कादिभेदेनविभागमुक्त्वालघुपुराणानांसात्विकादिभेदेनविभागदर्शनपरेग्रंथेप्युक्तं पुराणंभागवतंदौर्गंनंदिप्रोक्तंतथैवच
प्र॰ पाशुपत्यंरैणुकंचभैरवंचतथैवचेति तथातत्पूर्वमपिविष्णुधर्मोत्तरेचैवतत्तुभागवतंतथेति तंत्रंभागवतंतथेतिपाठेपितंत्रंशास्त्रमि-
२ त्यर्थः तद्विशेषणेनचोत्तमत्वं सूचितंतथापाद्मेशकुनपरीक्षायांब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचमार्कंडेनारदेरितमित्यादितथैवगदितंरामपु
णंकापिलंतथा वाराहंब्रह्मवैवर्तंशकुनेषुप्रशस्यतेशैवंभागवतंदौर्गंभविष्योत्तरमेवचेति तथापाद्मेभागवतमाहात्म्येएकोन
विंशेऽध्यायेउपपुराणेषुशैवमादिपुराणंचदेवीभागवतंतथेति तथामधुसूदनसरस्वतीकृतसर्वशास्त्रार्थसंग्रहेप्युपपुराणमध्ये
भागवतंपरिगणितं नागोजिभट्टादिभिश्चधर्मशास्त्रग्रंथेषुएवमन्यैरपिनिबंधकारैरिति ननुदेवीभागवतस्यतत्रभागवतंपुण्यं
पंचमंवेदसंमितमिति प्रथमाध्यायस्थस्ववचनेनाष्टादशमहापुराणेषुपंचममिदंपुराणमिति स्वस्यमहापुराणत्वंबोधयतः क
3 थमन्यपुराणमुपपुराणत्वंबोधयेन्नह्येवंक्वचिद्दृष्टचरमितिचेन्न नारदीयशिववायव्यादित्यपुराणानांस्वमुखेनान्यमुखेनवामहापुराण-
त्वेनज्ञायमानानामन्यपुराणैरुपपुराणत्वस्यव्यवस्थापनात् पुराणमतभेदेनैकस्यापिपुराणस्य महापुराणत्वोपपुराणत्वसिध्या
तद्विरोधाभावात् पुराणभेदेनमतभेदस्तुबहुशःप्रसिद्धः वैष्णवपुराणेषुसात्विकत्वंशैवपुराणेषुतामसत्वंदशशैवपुराणानितात्विका
निविदुर्बुधाः तामसानिचचत्वारिवैलवानिमतक्रातइतिस्कांदेशैवपुराणमतेनेत्येवंप्रकारेणेति तथाहिनारदीयस्य पुराणस्यस्वांतर्ग-
तस्यब्रह्मपुराणग्रंथस्थस्यास्वमुखेनैवस्वात्मनोमहापुराणत्वंबोधयतोमहत्त्वंमहत्त्वं चैवत्त्वत्रयंस्वतस्त्वयंआलिंपाग्निपुराणानि
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
स्कंगारुडमेवचेतिवचनेनवक्ष्यमाणमुद्गलपुराणवचनेनचमहापुराणवहिर्भूतत्वंबोध्यते आलिंपाग्नीत्यत्रशब्देनादित्यपुराणं

दे.भा. तथा शैवपुराणस्य स्वमुखेन स्वस्य महापुराणत्वं बोधयतो मद्यं भक्ष्यमित्येववचनं तद्बहिर्भूतत्वं बोधयति ननु वायव्यं पुराणमेव शैवं विशि-
पु. वप्रतिपादकत्वात्तस्य च वचतुष्टयपदेन संग्रहात्तदुदाहरणं न संभवतीति चेन्न मुद्गलपुराणे ब्राह्मं चैव सर्वं पाद्मं शैवं भागवतं तथा
३ भविष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कंडेयं च वामनं आग्नेयं वायवं मात्स्यमिति वचनेन शैववायव्यपुराणयोः परस्परं पृथक्त्वेन परिगणनात् त
थावायव्यपुराणस्य स्ववचनेन स्वस्य महापुराणत्वं बोधयतो वक्ष्यमाणशैवपुराणवचनं महापुराणबहिर्भूतत्वं बोधयति तथादित्यपु
राणस्याप्यालिंपाग्निपुराणनीति क्वचित्पुराणसंमतपाठेन महापुराणत्वं अनापल्लिंगकूर्मस्कान्दमिति क्वचित्पुराणसंमतपाठेन महापु
राणबहिर्भूतत्वं यथा चैतेषां चतुर्णां क्वचित्पुराणेषु महापुराणत्वेन क्वचिच्चोपपुराणत्वेन ग्रहणं तथा देवीभागवतस्यापि भविष्यतीति ।
को विरोधः मतभेदेनोभयोरपि वचनयोः प्रमाणत्वात् ननु अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि त्वित्यादिवचनैरुपपुराणा
नि व्यासान्यमुनिकृतान्येव संति देवीभागवतं तु व्यासकृतमेवेति तस्य कथमुपपुराणेष्वंतर्भाव इति चेन्न नारदशैववायव्यादित्यपु
राणेषु व्यासकृतत्वेपि कस्याचित्पुराणां मते उपपुराणत्वदर्शनात्तादृशनियमस्यास्वीकारात् प्रायशस्तथासत्वाभिप्रायेण तु तद्वचनं इ
त्थं भागवतद्वयस्य महापुराणमध्ये उपपुराणमध्ये च सत्वसिद्धौ कस्य पुराणस्य मते किं भागवतं महापुराणांतर्गतमिति चेदुच्यते शै
वपुराणमते मात्स्यपुराणमते च देवीभागवतमेव महापुराणमिति तथा हि शैवपुराणे उत्तरखंडे मध्यमेश्वरमाहात्म्ये शिवाल्ल
ब्धवरेण व्यासेन पुराणानि प्रणीतानीत्युक्त्वानंतरं तेषां नामान्यष्टादशोक्त्वा तेषां योगरूढानां नाम्नां निर्वचनं तत्रैवमुक्तं त
द्यथा यत्र वक्ता स्वयं तेऽड ब्रह्मा साक्षाच्च तुर्मुखः तस्माद्ब्राह्मं समाख्यातं पुराणं प्रथमं मुने तं डे इति मुनिसंबोधनं पद्मकल्पस्य ।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. माहात्म्यं तत्र यस्मादुदाहृतं तस्मात्पाद्मं समाख्यातं पुराणं च द्वितीयकं पराशरकृतं यत्तु पुराणं विष्णुबोधकं तद्वैव्या सकाश्रितं
प्र. पुत्रपित्रोरभेदतः तत्र पूर्वोत्तरे खंडे शिवस्य चरितं बहु शैवमेतत्पुराणं हि पुराणज्ञा वदंति च भगवत्याश्च दुर्गायाश्चरितं यत्र वि-
४ द्यते तत्तु भागवतं प्रोक्तं न तु देवीपुराणकं नारदोक्तं पुराणं तु नारदीयं प्रचक्षते यत्र वक्ता भवत्तंडे मार्कंडेयो महामुनिः मार्कंडेयपुरा-
णं हि तदाख्यातं च सप्तमं अग्नियोगात्तदाग्नेयं भविष्योक्तेर्भविष्यकं विवर्तनाद्ब्रह्मणस्तु ब्रह्मवैवर्तमुच्यते लिंगस्य चरितोक्तत्वा-
त्पुराणं लिंगमुच्यते वाराहस्य च वाराहं पुराणं द्वादशं मुने यत्र स्कंदः स्वयं श्रोता वक्ता साक्षान्महेश्वरः तत्तु स्कांदं समाख्यातं वा-
मनस्य तु वामनं कौर्मं कूर्मस्य चरितं मात्स्यं मत्स्यस्य कीर्तितं गरुडस्तु स्वयं वक्ता यत्तद्गारुडसंज्ञकं ब्रह्मांडचरितोक्तत्वात् ब्रह्मांडं परि-
4 कीर्तितमिति अत्र क्वचिद्वक्तृसंबंधः क्वचिच्छ्रोतृसंबंधः क्वचित्प्रतिपाद्यमुख्यदेवताचरितसंबंधः प्रवृत्तिनिमित्तमिति स्पष्टमेव
तत्र भागवतनाम्नो निर्वचने वाक्यमेतत् भगवत्याश्च दुर्गायाश्चरितं यत्र विद्यते तत्तु भागवतं प्रोक्तं न तु देवीपुराणकमिति अने-
न वाक्येन भगवत्या इदं भागवतमिति व्युत्पत्त्या ग्रंथप्रतिपाद्यमुख्यदेवताचरितसंबंधः प्रवृत्तिनिमित्तमिति स्पष्टमेव दर्शि-
तं का सा भगवतीत्यपेक्षायामाह दुर्गाया इति तत्तु भागवतं तु शब्दो निश्चयार्थकः तदेव भागवतपदवाच्यं प्रोक्तमित्यर्थः न तु
पुराणांतरसमतप्राप्तं विष्णुभागवतं महापुराणांतर्गतं भागवतमित्यर्थ इति शैवपुराणे नस्वमतं प्रदर्शितं कश्चिदेतत्पुराणांतरमिति
नोपपुराणं जानीयात्तत्राह न तु देवीपुराणकमिति पुराणकमित्यत्र कप्रत्ययोऽल्पार्थकः अल्पे इति सूत्रात् पुराणकमल्पं पुराणमु-
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
पपुराणमिति यावत् देव्याः पुराणं देवीपुराणकं यदिदमुक्तं न देव्या उपपुराणं नैवास्तीत्यर्थः अनेन च वाक्येनान्यस्य महापुरा-

दे॰भा॰ णत्वनिषेधेनस्वाभिप्रेतस्यचउपपुराणत्वनिषेधेनश्रीमद्देवीभागवतस्यैवमहापुराणत्वंबोधयतिव्यासः मुख्यत्वेनभगवत्याश्चरि
प्र॰ तप्रतिपादकस्यमहापुराणमध्येकस्यचित्पुराणस्यान्यस्याभावात् ननुनारदादिपुराणवचनवलाद्विष्णुभागवतस्यमहापुराणां
५ तर्गतत्वेनिर्विघ्नंनिश्चितेतद्वलात्भागवतद्वयस्यमतभेदेनमहापुराणत्वकल्पनापेक्षयायत्किंचिद्भगवतीचरितस्यास्मिन्वचनेग्र
हणेनानेनवचनेनविष्णुभागवतनाम्नएवनिरुक्तिः इतीतिकुतोनकल्प्यतेवोच्यतेत्रविष्णुभागवतेदशमस्कंधेकिंचिद्विंध्य।
वासिन्याश्चरितमितिचेन्नतथासतिमुनेर्विष्णुभागवतविषयएवतात्पर्यसत्वेभगवतइदंभागवतमित्येवव्युत्पत्तिंकुर्यान्नद्विकेन
चिन्मुनेः शिरसिभारःस्थापितोयत्स्वाभिप्रेतांयुक्तियुक्तांनिरुक्तिंत्यक्त्वानिष्प्रयोजनोऽनभिप्रेतांनिरुक्तिं + करोतिकिंचसदेवे
तद्वचनप्रकरणेयत्रपूर्वोत्तरखंडेऽपिवसाचरितंवहुशैवमेतत्पुराणंहिपुराणज्ञावदंतीतिवचनेनवेंकुचरितमुख्यचरितसंबंधरूपप्रवृत्तिनि।
मित्तस्यैवाभिप्रेतत्वंमुनेरवसीयतेमतभेदेनपुराणभेदकल्पनातुनात्रैवनवीनास्तिपूर्वोक्तयुक्त्यानारदशैववायव्यादिपुराणे
ष्वन्यत्रापिसत्वात् अस्तुवागौरवंनहितद्भयात्मुनेस्तात्पर्यमन्यथाकर्तुंकश्चिदीष्टेतस्मात्पूर्वोक्तंतात्पर्यं विहायान्यतात्पर्येणान्यार्थ
करणंमहासाहसमेव ननुलक्षणवाक्यमेतत् ततश्चदुर्गाचरितंयत्रवर्ततेतद्भागवतमित्यर्थः तथातद्देवीभागवतंभवितुमर्हतितस्यतल्ल
क्षणलक्ष्यत्वेननतुदेवीपुराणत्वमितिनिषेधविषयत्वेननिषेधविध्योः समानविषयत्वापत्तेः किंतुविष्णुभागवतमेव ननुतथाप्येतल्लक्षण
मन्यपुराणेऽप्यतिप्रसक्तमितिचेन्नयथाकृत्रासुरवधलक्षणमन्यपुराणेऽप्रसक्तमपियथालक्षणं चेनेदं स्पृष्टंहोतंतद्वदत्राप्रितत्वादितिचेन्नपूर्वो
क्तनिरुक्तिवचनप्रकरणस्थत्वविरोधात् किंचलक्षणवाक्यमेतदिति [illegible]महापुराणेदेवेनमत्वाउपपुराणे ष्व ॥११

Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ स्य प्रसक्त्यभावाद्देवीपुराणकालिकापुराणयोरुपपुराणत्वस्य निश्चितत्वात्त्रैन लक्षणस्य प्रसक्तिरेव नास्तीति न तु देवीपुराण।
म॰ कमिति निषेधो व्यर्थ एव स्यात् तस्मादेतद्वचनस्य पूर्वोक्त एवार्थः किंच लक्षणवाक्यमेतदिति पक्षे यत्किंचिच्चरितं गृह्यते उत।
६ पावच्चरितं यत्किंचि[illegible]च्चरितस्य सर्वपुराणेषु सत्वाद्देवीपुराणमात्रे निषेधेन तत्र न निर्वाहः तस्माद्देवीपुराणस्यैव निषेधस्वारस्याद्यावच्च
रितं मुख्यत्वेन भगवतीचरितमेव ग्राह्यं तदा तत्र नाभीष्टार्थसिद्धिः मुख्यत्वेन विष्णुभागवते दुर्गाचरितस्याभावान्मैवं तु अभीष्टार्थ।
सिद्धिः निषेधविध्योः समानविषयकत्वस्यादूषणं तु नैव संभवति प्रकरणबलात्तात्पर्यनिश्चितेः तद्विषयं विहायैव निषेधप्रवृत्तेः।
वृत्रासुरवधोपेतत्वलक्षणं तु गायत्र्यारंभविशिष्टमिति न तदतिप्रसक्तं तस्मात्पूर्वोक्त एव तद्वचनार्थ इति तद्वचनाद्देवीभागवतं महा।
पुराणं न तु विष्णुभागवतमिति शिवपुराणमतं अत्र च नियमद्वयस्य पूर्वोक्तस्य सत्वाद्विष्णुभागवतविषये तथा नियमद्वयाभावादिदं शि
वपुराणमतमेव मुख्यमन्यपुराणमतं त्वेकदेशीति नियमद्वयप्रदर्शकव्यासवाक्येन स्पष्टमेवावबोधितमिति सुधियो विभावयंतु किंच
शैवमादिपुराणं च देवीभागवतं तथेति पाद्मवचनसंवादि तथा नवरात्रे तु देवर्षि देवीभागवतं पठेत् जपेत्सप्तशतीं चंडीं नियमे।
नसमाहित इति दुर्गातरंगिणीधृतयामलवचनेन तथा देवीभागवतं नित्यं पठेत् भक्त्या समाहितः नवरात्रे विशेषेण श्रीदेवीप्रीतये
मुदे इति महेशठक्कुरकृतदुर्गाप्रदीपधृतदेवीयामलवचनेन च समर्थमाणस्य देवीभागवतस्य सर्वथोपपुराणमध्ये एव निवेशे तत्र भागव
तपुराणं पंचमं वेदसंमितमिति प्रथमस्कंधस्थस्य महापुराणेषु पंचमं इदं पुराणमित्यर्थकस्य देवीभागवतीयवचनस्य निराल
बनत्वापत्त्या प्रामाण्यापत्तेः सम्मतं तु [illegible] प्रामाण्यं [illegible] देवीभागवतमेव महापुराणमिति सिं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

चंद्रिकायां तु कालिकापुराणे यदिदं कालिकाख्यं तन्मूलं भागवतं स्मृतमिति वचनं तदपि देवीभागवतस्यैव महापुराणत्वं बोधयति तथा हि अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणं यत्प्रदृश्यते विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतमिति मात्स्यवचनेनोपपुराणानां महापुराणमूलकत्वनियमादिदं कालिकापुराणं किंमूलकमित्याकांक्षायां तस्या निवर्त्तकमिदं वाक्यं यदिदं कालिकाख्यं पुराणं तन्मूलं तस्य मूलं भागवतं विद्धि इति हि तस्यार्थो निबंधकारैर्दर्शितः यथान्यान्युपपुराणान्येकैकस्मान्महापुराणान्निर्गतानि तद्वदिदं भागवतादुत्पन्नमिति यावत् तच्च भागवतं न वैष्णवं तन्मूलं भवितुमर्हति देव्युपपुराणस्य देवीपुराणमूलकत्व एव सामंजस्यात् शैवोपपुराणानां शैवेभ्य एव वैष्णवोपपुराणानां वैष्णवेभ्य एवोत्पत्तिदर्शनादिति देवीभागवतमेव तन्मूलमिति तस्य महापुराणत्वं सिद्धं यत्तु क्वचित्कश्चिन्महापुराणमूलकत्वमप्रसिद्धं तत्र यथायोग्यमनुमेयमिति किंचादित्यपुराणदृष्ट्यापि देवीभागवतमेव महापुराणं तथा हि आदित्यपुराणे रक्तासुरवधप्रस्तावे या जघ्ने महिषं दैत्यं क्रूरं वृत्रासुरं तथा साद्य रक्तासुरं हत्वा स्वाराज्यं ते प्रदास्यतीति वचनं अनेन वचनेन देवीभागवते स्वसंमतिर्दर्शिता न हि देवीभागवतातिरिक्तसर्वपुराणेषु देवीकृतो वृत्रासुरवधः क्वचिदप्यस्ति इंद्रकृतस्यैव श्रूयमाणत्वात् केवलं देवीभागवत एव देवीकृतः सोऽस्ति तद्ग्रहणे तु देवीभागवते स्वसंमतिर्दर्शितेति युक्तमेव अनंतरं च तत्रैव पुराणदानप्रस्तावे ... ददाति सूर्यभक्ताय यस्तु भागवतं द्विजाः सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वव्याधिविवर्जितः जीवेद्वर्षशतं साग्रं तेनैव स्वान्तं पदमिति पठितं अत्र च स्वसंमतं भागवतमेव ग्रहीतुमुचितं किंचेदं वचनं देवीभागवतपक्ष एव स्वरसतः संगच्छते प्रथमश्लोके एकादश द्वादशस्कंधयोः सविस्तरं गायत्रीविधानसहस्रनामादेः कथनात् सूर्यस्य गायत्रीदेवतात्वात् तद्भा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰ गवतपक्षेतु वैकुंठंगाहेदितिपिववदेत् किंचयत्राधिकृत्यगायत्रींवर्ण्यतेधर्मविस्तरः वृत्रासुरवधोपेतंतद्भागवतमिष्यतइतिम
प्र॰ त्स्यवचनमपिदेवीभा[illegible]तस्यैवमहापुराणत्वंबोधयति वेदेत्रिपदागायत्रीतिगायत्रीलक्षणंश्रूयतेतेनचत्रिपाच्छंदोधिकृ।
८ त्यपन्नधर्मविस्तरोवर्ण्यतेतद्भागवतमितितदर्थः त्रिपाच्छंदश्चदेवीभागवतेप्रथमश्लोकेसर्वचैतन्यरूपांतामाद्यांविद्यांचधीमहि
बुद्धिंयानः प्रचोदयादितिश्रूयतेनविष्णुभागवतेतच्छंदोस्तिमुख्यार्थसंभवेगायत्रीपदस्यलक्षणयाधीमहीत्यर्थकरणेनविष्णुभा
गवतपरत्वकल्पनमस्यवचनस्यतस्मात् सर्वमेवक्वचित्पुराणेषुयद्विताहृश्यानैवविष्णुभागवतपुराणेवचनानिसंतितत्रगत्यंतरा।
भावादस्तुलक्षणाउदासीनेमात्स्यवाक्येतुमुख्येविषयस्यविसानुचितायच्चाप्याधुनिकपुस्तकेष्वाकिंचितुश्चरणश्लोकोपिहृश्यतेतथा
पिसन्नशत्याः गुप्तवतीटीकाकारादिभिस्त्रिपात्श्लोकस्यैवाव्याख्यातत्वेनसएवसांप्रदायिकः पाठइतितोध्यंयत्तुगायत्र्यार्थश्च।
विष्णुध्यानंनतुशिवशक्तिसूर्यादिध्यानमित्युक्तं तत्तुनास्तिकत्वमूलकमेवमैत्रायणीयानांभर्गोवैरुद्रइतिश्रुतौप्रपंचसारादिसर्व
तंत्रेषुपुराणादिषुचशिवसूर्यशक्त्यादिहृपार्थस्योक्तत्वाच्चतदुदाहृतमाग्नेयवाक्यंतुविरोधेत्वनपेक्षंस्यादसति ह्यनुमानंमि।
तिन्यायात्वाक्यमेवेति किंचहयग्रीवब्रह्मविद्यायत्रवृत्रवधस्तथागायत्र्याचसमारंभस्तद्वैभागवतंविदुरितिपुराणांतरवाक्यम
पिदेवीभागवतस्यैवमहापुराणत्वबोधकंतथाहिहयग्रीवनामासुरोदेवीभागवतेप्रथमस्कंधेप्रसिद्धस्तेनोपासिताब्रह्मप्रतिपादिका
विद्याश्रीदेवत्योमंत्रः साविद्यायत्रवर्ततेतद्भागवतमित्यर्थः सदेत्यस्तदुपासिताविद्याचेत्युभयमपितत्रैवप्रथमस्कंधेद।
र्शितंजपन्नेकाक्षरंमंत्रंमायाबीजात्मकंममेत्यादिना ननुविष्णुभागवतेपंचमस्कंधेपिहयग्रीवमंत्रस्यसत्वादिदंवचनमुभय।

6

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ भागवतसाधारणमिति चिन्त्यं नारदीये शारदातिलकादिनिबंधेषु च मंत्राः पुंदेवताः प्रोक्ता विद्याः स्त्रीदेवताः स्मृता इत्या
प्र॰ दिवचनैः स्त्रीदेवत्यमंत्रेष्वेव विद्यापदस्य योगात् पुंदेवत्यमंत्रेष्विति प्रतिपादनात् क्वचित्पुंदेवत्यमंत्रे तथा प्रयोगस्तु गौणः न
५ च गौणार्थमादाय तद्वचनस्य विष्णुभागवतपरत्वं कल्पयितुमुचितं लक्षणारूपदोषापत्तेः तस्मात्तद्वचनमुभयसाधारणमि
ति देवीभागवतस्यैव महापुराणत्वं बोधयति किंच सारस्वतस्य कल्पस्येति मात्स्यवचनादपि देवीभागवतमेव महापुराणं अत्र
ह्येवं प्रकारेण श्रुतिः ऋषय ऊचुः पुराणसंख्यामाचक्ष्व सूत विस्तरतः क्रमादिति मुनिप्रश्नोत्तरं ब्रह्माणमिहितं पूर्वं यत्
तद्ब्राह्मं पद्मकल्पवृत्तांताश्रयं पाद्मं वराहकल्पवृत्तांताश्रयं वैष्णवं श्वेतकल्पवृत्तांताश्रयं वायवीयमित्येवं तत्तत्कल्पवृत्तांताश्रयाणि
पुराणान्युक्त्वा तदुत्तरं यत्राधिकृत्य गायत्रीं वर्ण्यते धर्मविस्तरः वृत्रासुरवधोपेतं तद्भागवतमिष्यते इति सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये
ये स्युर्नरामराः तद्वृत्तांतोद्भवं लोके तद्भागवतमिति स्मृतमित्युक्त्वा तान्यन्यपि महापुराणान्येव तत्तत्कल्पवृत्तांताश्रयाणि दर्शितानि यत्त्वादुपपुरा
णकथनार्थं उपभेदान्प्रवक्ष्यामीति प्रतिज्ञाय पद्मपुराणं नारसिंहं निर्गतमेवं नंदिसांबादित्यसंज्ञकान्युक्त्वा अन्योपपुराणान्य
पि महापुराणेभ्य एव निर्गतानीति अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणं यत्प्रदृश्यते विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतमिति वच
नेनास्पष्टतमं दर्शितवान् ततः सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च इत्यादिना पुराणलक्षणान्युक्त्वा सात्विकेषु च कल्पेषु माहात्म्य
मधिकं हरेः राजसेषु च कल्पेषु माहात्म्यं ब्रह्मणो विदुः तद्वदग्नेश्च माहात्म्यं तामसेषु शिवस्य च संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितॄणां
च निगद्यते इति वचनेन पुराणप्रतिपाद्यदेवता ब्रह्मादिनामस्वरूपत्वा ... तेषां माहात्म्यसंबंधात् कल्पानां सात्विकराजसतामसत्वसं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. कीर्णत्वमेवैश्वर्यातुर्विध्यत्वमुक्तवानितितत्रकल्पानांतत्तद्देवतासंबंधज्ञानंतुतत्तत्कल्पाश्रितत्तत्पुराणप्रतिपाद्यमुख्यदेवताज्ञाने
प्र. नैववोध्यंअन्यप्रकारस्यक्वचिदपिपुराणेषुअनुपलंभात्तैवंसतिसारस्वतस्यकल्पस्यमध्येयस्मिन्नेराममहाः तद्वृत्तांतोद्भवंलोकेतद्भाग
१० वतमिष्यतेइतिवचनंभागवतस्यलक्षणप्रतिपादकंप्रतिपादितंतदर्थस्तुयथागारुडकल्पइत्यत्रगरुडस्यायंगारुडःयथावावाराहकल्पइ
त्यत्रव...हस्यायंवाराहइतिव्युत्पत्तिः ...ज्ञानहेदेवसरस्वत्याअयंसारस्वतइतिविग्रहःसरस्वत्यास्तथाकल्पोगौरीकल्पस्तथैवंचे
त्रि कल्पनामसुसरस्वतीकल्पत्वेनैवकथितत्वात्मत्स्यपुराणेउपान्त्याध्यायेसंकीर्णेषुसरस्वत्याः पित्र्यणांकल्पउच्यतेइतिवचनेनत
थैवोक्तत्वाच्चब्रह्मविष्णुरुद्राणांकल्पवत् गौरीलक्ष्म्योः कल्पवच्चसरस्वतीकल्पस्यार्थप्राप्तत्वाच्च तादृशसेरस्वतकल्पसंबंधिनो
येदेवमनुष्यास्तद्वृत्तांतस्तोद्भवउत्पत्तिर्यस्मात्तत्पुराणंभागवतंविदुःतद्वृत्तांतप्रदर्शकंयत्पुराणंतद्भागवतसंज्ञकमितियावत् अ
त्रचतत्तद्देवतानामाविर्भावाश्रयायेयेकल्पास्तैतत्तन्नाम्नाव्यवह्रियंतेएतच्चतत्तन्नामकल्पाश्रितेषुपुराणेषुतत्तद्देवतायाएवमुख्य
त्वेनोत्पत्तिप्रदर्शकवाक्यैर्लक्ष्मीकल्पादिकल्पाश्रितकूर्मपुराणादिषुसर्वत्रप्रसिद्धमेवतथाचमुख्यत्वेनैसरस्वत्याआविर्भावप्रतिपा
दकंपुराणंपत्तद्भागवतमित्यतिरहस्योर्थःसारस्वतकल्पइतिपदेनैवकल्पस्यसरस्वतीसंबंधेबोधिते तस्यसंकीर्णत्वंसंकीर्णेषुस
रस्वत्याइतिवचनेनईश्वरप्रेरणांविनापिगृहागतमेवअस्मिंश्चवचनेभागवतपदेनविष्णुभागवतस्यग्रहणंवंध्यापुत्रोपममेवतत्र
मुख्यत्वेनसरस्वत्याविर्भावस्यासत्वात् विष्णुभागवतेद्वितीयस्कंधेपाद्मकल्पमथोश्रृणुइतिवचनेनस्वमुखेनैवस्वस्यपाद्मकल्पकथा
श्रयत्वस्योक्तत्वात् तद्विरोधाच्चनचपाद्मकल्पएवसारस्वतः सारस्वतान्मदुक्तस्माज्जातंकमलंसारस्वतंतस्यकल्पइतिव्युत्पत्तेरितिवाच्यं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ पद्मकल्पस्य वृत्तांतं तत्र यस्मादुदाहृतं तस्मात्पाद्मं समाख्यातमिति पूर्वोदाहृतशिवपुराणवचनेन एतदेव यदा पद्ममभूद्धैरण्मयं जग
प्र॰ गत् तद्वृत्तांताश्रयं तद्वत्पाद्ममित्युच्यते बुधैः पाद्मं तत् पंचपंचाशत्सहस्राणीह कथ्यते इति मत्स्यपुराणवचनेन सारस्वतस्य संबंधे ये कस्य
११ स्युर्नामराशी इति वचनेन च पाद्मकल्पसारस्वतकल्पयोः पृथक्कथनात् किंच सारस्वतकल्पपाद्मकल्पयोरैकात्वे पद्मकल्पस्य प्रति
पादकं पुराणद्वयं पाद्मं भागवतं चेत्येव वदेत् किंच पद्मकल्पस्य वृत्तांतमित्यत्राभिव्यक्तपदार्था ये स्वतंत्रा लोकविश्रुता इति न्यायेन रू
ढं बुधा रूढं प्रसिद्धं सारस्वतशब्दं यावत् शब्दस्य वाचकं कृत्वा सारस्वतपदघटितकल्पे न प्रयोजनाभावः किंच सारस्वतपास्तथा कल्पइ
त्यादेः पूर्वोक्तस्य सारस्वतपदनिरुक्त्यर्थकस्य वचनसमूहस्य विरोधश्च न च पाद्मकल्पसारस्वतकल्पयोः पृथक्त्वे त्रिंशत्कल्पेषु म
त्स्यपुराणं तिमाध्याये कीर्तितेषु सारस्वतपदेन पाद्मस्याग्रहणं न स्यादिति वाच्यं प्रभासखंडे त्रिंशत्कल्पेषु विष्णुजकल्पार्चिषकल्प
सुपुमान्कल्पानां ग्रहणेऽपि तेषां कल्पानां यथा मात्स्यांतिमाध्याये न ग्रहणं तथा पाद्मस्यापि न ग्रहणमित्यस्य तुल्यत्वात् यदि तेषां प
र्यायत्वेन कुत्रचिदंतर्भावः त्रियतेतत्त्वे स्यापि कुत्रचिदंतर्भावोऽस्तु अत एव विष्णुभागवतस्य प्रबंधटीकाकारेणापि तत्कल्प एव पूर्वो
क्तिपद्मस्योद्भवात् तत्कल्पपदेन पाद्मसंग्रहो वेदितव्य इत्युक्तं पुराणकल्पकथनप्रस्तावे सारस्वतकल्पपाद्मकल्पयोः पृथक्
त्वकरणे न सारस्वतपदेन पाद्मस्य सर्वथा न ग्रहणं वस्तुतस्तु त्रिंशत्कल्पा ब्रह्मणस्त्रिंशत्तिथ्यात्मकाः त्रिंशत्तिथिषु प्रतिपदादिषू
त्पद्यंते भवः भुवः स्वः भूर्भुवः स्वरित्यादयस्त्रयस्त्रिंशत्कल्पाः पाद्मादयश्च वायुपुराणोक्ता दिनकल्पा ब्रह्मणः प्रतिदिवसे भूत्प
द्यंते इति दिनकल्पा तिथिकल्पानां तु तत्तदभेदात्तिथिकल्पेषु दिनकल्पानामपि पाद्मादीनां ग्रहणमिति यत्तु विष्णुभागवतस्यारंभ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. तः पाद्मकल्पकथाश्रयत्वेपि कृष्णजन्मखंडस्यैव सारस्वतकल्पभवत्वेन तत्प्रथमदशमस्कंधे सत्त्वात् सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्यु
प्र. र्नरामराः इति वचनस्य विष्णुभागवतं विषयो नेति यत्कृष्णादस्य कृष्णजन्मखंडस्य सारस्वतकल्पभवत्वप्रतिपादकानां वचनानां निर्मू
१२ लत्वात् समूलत्वेपि विष्णुपुराणे यस्य कल्पस्य प्रथमतः प्रतिपादनं तत्कल्पप्रतिपादकं भवतन्पुराणमिति नियमं सर्वपुराणेषु तथा।
दृष्टत्वात् तथा च कृष्णजन्मखंडस्य दशमस्कंधे विद्यमानत्वेपि प्रथम तत्कथायाः प्रभावात्पाद्मकल्पकथायाः प्रथमतो विद्य
मानत्वात् सारस्वतेनैव तत्प्रतिपादनस्य सारस्वतस्य कल्पस्येति वचनस्य विष्णुभागवतं विषयः किं च कृष्णजन्मखंडस्य यथा दशमस्कंधे एवा
ख्यातं तथा सर्वेषां पुराणेषु तत्कथानं वर्ततएवेति सर्वपुराणानां तद्वचनविषयत्वं स्यात् तथा च सर्वपुराणानि भागवतपदवाच्यानि स्युः त।
स्मात् सारस्वतकल्पस्य प्रथमतः प्रतिपादनं स एव तद्वचनस्य विषय इति वक्तव्यम् तथा च देवीभागवतमेव तद्विषयो वक्तव्य इति लिं
गपुराणे उमासंहितायां ब्रह्मणा संस्तुता सेयं कैटभनाशने महाविद्या जगद्धात्री सर्वविद्याधिदेवता द्वादश्यां फाल्गुनस्यैव शु
क्लायां समभूत्तत्पुरेति वचनात् फाल्गुनशुक्लद्वादश्यां देव्या उद्भवस्तद्दिने एव सारस्वतकल्पोद्भव इत्युक्तं हेमाद्रौ कल्प आद्य प्रकाशे
नागरखंडे सारस्वतस्तु द्वादश्यां शुक्लायां फाल्गुनस्य चेति तथा चरस्त्वत्याः कल्प इत्यर्थकस्य सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्नराम
राः इति वचनस्य सर्वथा देवीभागवतमेव विषयो न विष्णुभागवतमिति बोध्यं किं च तस्य ग्रहणे तस्य हरिमाहात्म्यप्रतिपादकत्वात्
तत्कथितकल्पस्य सात्त्विकत्वमेवायात्यनिसात्त्विकेष्वथ कल्पेषु माहात्म्यमधिकं हरेरिति वचनात् तत्र कं केचित्तु सारस्वता
दिवचनेन सारस्वतकल्पस्य इति नाम्नाच पात्रम संस्वरमात्रे वक्तव्या स्यात् अतो विष्णुभागवतं विहाय देवीभागवतमेव सर्व

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. वनस्य विषयो निश्चितोपि तत्र व्यासस्यात्मात्मत्वनस्य कल्पस्थितिं वचनात् देवीभागवतमेव महापुराणं अस्ति चात्र सरस्वत्याविर्भा
प्र. वप्रतिपादकं वचनं तत्तु तं देवीभागवते प्रथमस्कंधे तस्यां तु सात्विकी शक्ती राजसी तामसी तथा महालक्ष्मीः सरस्वती महाकाली।
१३ तिताः स्त्रियः तासां तिसृणां शक्तीनां देहांगीकारलक्षणः सृष्ट्यर्थं च समाख्यातः सर्गः शास्त्रविशारदैरिति अंबरीषशुकप्रोक्तं
नित्यं भागवतं शृणु इति चित्रवचनमपि शुकायनोक्तमिति व्युत्पत्त्या देवीभागवतपरत्वमपि संगच्छते भवतीति हि देवीभागवतं शुकायैव।
श्रोतव्यं व्यासेनेति किंच अष्टादशपुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः भारताख्यानमखिलं चक्रे तदुपबृंहणमिति मात्स्यवचनम
पि देवीभागवतस्यैव महापुराणत्वं बोधयति अष्टादशपुराणोत्तरं भारतस्य जातत्वात् भारतोत्तरं च विष्णुभागवतस्य जातत्वात्
भारतोत्तरकालं निर्विण्णो व्यासश्चकारेति विष्णुभागवत एवोक्तत्वात् ननु वेदशाखाः पुराणानि वेदांतं भारतं तथा कृत्वा संमोह
संमूढो भवं राजन्मनस्यपीति देवीभागवते तृतीयस्कंधे एवोक्तत्वात्तत्वापि स विरोधस्तदवस्थ एवेति चेन्न मन्मते तदानीं ग्रंथो नैव।
जातः किंतु जनमेजयं प्रति वक्तास्मीति ज्ञानचक्षुषा ज्ञात्वा भारतात्पूर्वमेव देवीभागवतं कृतमित्यर्थस्य कल्पनात् त्वन्मते तु
तथा कल्पयितुं न शक्यते इति चेत् श्लोकौ भागवतोपदेशस्य जायमानत्वात् उपदेशात्पूर्वं तज्ज्ञानाभावस्यावश्यं कल्पनीयत्वात्
यदि तत्रापि पूर्वं व्यासस्य ज्ञानमस्तीति स्वीक्रियते तदा न्यूयमाणः सर्वोप्यर्थवादः स्यात् ततश्च ग्रंथस्वारस्यभंगप्रसंगइत्यास्तां
तावत् वस्तुतस्तु शाखाः पुराणानीति पाठो संगत इति वक्ष्यते तृतीयस्कंधे तदा न कोपि विरोधः यत्तु पाद्मे भागवतमाहा
त्म्ये श्रीमद्भागवतकथाश्रवणाय समागतानां पौराणानप्रसंगेवेदांतानि निर्विवेदाश्च मंत्रास्तंत्राणि संहिताः दशसप्तपुराणानि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ षट्शास्त्राणि समायपुरित्युक्तं तत्र व्यासकृतपुराणानामष्टादशत्वादष्टादशेति वक्तव्ये सप्तदशत्वोक्तिः श्रीमद्भागवतस्याष्टाद

प्र॰ शत्वमपनयति स्याष्टादशानंतर्गतत्वे देवीभागवतस्याष्टादशांतर्गतत्वे च अष्टादशानां श्रोतृत्वसंभवेन श्रोतुमागतानां पुराणानां च

१४ ष्टादशत्वानुक्तेर्निर्बीजत्वप्रसंगात् एवं चापि सप्तदशसप्तपुराणानि ष्टा तत्वा सत्यवतीसुतः नानावाङ्मनसानोषं मा...भामिनिवका

रसंहितामेतां श्रीमद्भागवतो...मिति सप्तदशत्वोक्तिः श्रीमद्भागवतस्यैव एतां संहितामिति निर्दिष्टस्याष्टादशत्वं गमयति देवीभा

गवतस्याष्टादशत्वेष्टादशपुराणान्तर्गतत्वानुक्तेर्निर्बीजत्वप्रसंगादित्याकुलत्वं दत्तम् तेषामेव वचनैर्विष्णुभागवतस्याष्टादशपुराणांत

र्गतत्वं न सिध्यति किंतु देवीभागवतस्यैवेति वार्धुषिकत्वं कुर्वाणो मूलमेव विनाशितवानिति न्यायश्चागतः तथाहि भारतं व्यासमु

खाच्छ्रुत्वा तत्र संदिहानः श्रीशुको मार्कंडेयं प्रत्यागत्य संदेहं पृष्टवान् तस्मै मार्कंडेयो मार्कंडेयपुराणमुक्तवान् तदुक्तं मार्कंडे

यपुराणे इदं भारताख्यानं बह्वर्थं श्रुतिविस्तरं तत्वतो ज्ञातुकामोहं भगवंतमुपस्थित इति तथा च भारतोत्तरं मार्कंडेयपुराणमभ

वत् तथैव तदुत्तरीत्यैव विष्णुभागवतमपि तथा च भारतात्पूर्वं षोडशपुराणान्येव सिद्धानि तथा च पूर्वोक्तवचनमध्ये षोडशेत्येव व

क्तव्ये सप्तदशेत्युक्त्वा देवीभागवतमेव महापुराणमन्यथा सप्तदशत्वपूर्तिर्न स्यात् तस्मात् तद्वचनप्रामाण्यात् देवीभागवतमेव म

हापुराणमिति सिध्यति न तु विष्णुभागवतं भारतात्पूर्वं सप्तदशमं देवीभागवतं संहितानि मार्कंडेयमष्टादशमुभयमतसिद्धमेव विष्णु

भागवतस्य भारतोत्तरं जायमानत्वेन तन्मध्ये तस्यावस्थानस्याभावादित्येवं तस्यायनेनापि दोषाभावादिति सुधियो विभावयंतु यत्तु किं

च पाद्मे वैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतं शुभं गारुडं च तथा पाद्मं वाराहं शुभदर्शने सात्विकानि पुराणानि विज्ञेयानि शुभानि वै

स्य

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ इत्युक्त्वाचभागवतस्यसात्विकत्वमुक्तं सात्विकेषुपुराणेषुधितिकौर्मो तथाचसात्विक पुराणानांविष्णुपरत्वमुक्तं अतोविष्णु
प्र॰ परमेवभागवतमष्टादशपुराणांतर्गतंन तुदेवीभागवतमिति अपिचस्कांदेप्रभासखंडे चतुर्भिर्भगवान्विष्णुर्द्वाभ्यांब्रह्मात
१५ थारविः अष्टादशपुराणेषुशेषेषुभगवान् भवइत्युक्तंस्कांदेसौरसंहितायांचकथ्यते दशभिर्विप्राःपुराणैःपरमेश्वरः चतु
र्भिर्भगवान्विष्णुर्द्वाभ्यांब्रह्माप्रकीर्तितः एकेनाग्निस्तथैकेनभगवांश्चंडभास्करइत्युक्तमतोपिविष्णुभागवतमष्टादशांतर्गतंनत्वन्यदितिप्रा
हृदसत्त्वन्मतेमात्स्योक्तसात्विकराजसतामससंकीर्णपुराणेषुमध्येत्रयाणांव्यवस्थापूर्ववचनैस्तयोक्तासंकीर्णपुराणानांतुनो
क्तातेषांकेषुपुराणेषुंतर्भावइतिवद्करिष्यामिकुत्रविदितिचेत् मन्मतेपिश्रीभगवत्याविष्णुशक्तित्वाभिमानेनमंत्राधिष्ठात्री
देवतांवेदमानोह्युर्गादुर्वोधध्वांतभानुगुरुंचेतिश्रीक्रमदीपिकोक्तप्रकारेणविष्णुमंत्राणांदुर्गायाअधिष्ठातृत्वेनतत्पैरैक्याद्वा
तत्प्रतिपादकभागवतस्यैवेष्णवेष्वंतर्भावात् अतएवहीर्यांविष्णुर्द्वाभ्यांचंडीविनायकौद्वाभ्यांब्रह्मासमाख्यातः शेषेषुभगवा
न्शिवइतिवचनंसंगच्छते वस्तुतस्तुद्वयोरपिभागवतयोरस्मन्मतेप्रमाणत्वात् विष्णुभागवतपक्षपातिनांवचनानामस्माकं
विरोधाभावेनतत्खण्डनेप्रयोजनाभावएव तथाचनारदीयादिपुराणमतेनश्रीविष्णुभागवतंमहापुराणंतद्वचनानिप्रसिद्धान्ये
वेतिनलिखितानिदेवीभागवतंतुतन्मतेउपपुराणेष्वेवमात्स्यपुराणादिमतेतुदेवीभागवतंमहापुराणंविष्णुभागवतमथोउ
पपुराणमितिसिद्धंअत्रकेचिद्देवीभागवतसंमतित्वेनदेवीयामलतंत्रस्थंश्रीमद्भागवतंनामपुराणंवेदसंमितं परीक्षितायो
पदिष्टंसत्यवत्यंगजन्मना यत्रदेव्यवताराश्चवहवःप्रतिपादिताइतितथाइदंरहस्यंचरितंराधोपासनमुत्तमंव्यासायममभक्ता

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. पप्रोक्तं पूर्वं मया द्विज भो रहस्यं ज्ञात्वैव राधामाहात्म्यमुत्तमं एतस्य विस्तरं चक्रे श्रीमद्भागवतेन तथा नारदे ब्रह्मवैवर्ते लोकानां हित।
प्र. काम्ययेति सौभाग्यशल्यलतायां संभारौरव तत्रस्यं तत्त्वं लिखंति तत्र परे विवदंते तदुभयमपि गौरवभिया न लिख्यत इति त
१६ श्रेत स्यास प्रमाणास्य देवीभागवतस्य ब्राह्मिति चित्रं ज्ञा विडौडसंप्रदायपाठभेदेन द्विविधोपि गौडपाठस्यादरं जयत्वात् तमाल्यं चैवय।
थ्यमति व्याख्या तत्र तावद्भगवत्युपासनायां केचिद्भ्रांता वदंति मायारूपाया भगवत्या उपासना शास्त्रे प्रकृता तथा च माययामि।
थ्यात्वात्मुक्तौ तस्याः अन्वयाद्वैयेयमुपासनेति नन्विनयं भ्रांतिः तापनीये माया वा एषा नारसिंही सर्वमिदं सृजति सर्वमिदं र
क्षति सर्वमिदं संहरति तस्मान्मायामेतां शक्तिं विद्याद्य एतां मायां शक्तिं वेद स मृत्युं जयति स पाप्मानं तरति सोमृतत्वं च गच्छति महतीं श्री
श्रिय मश्नुत इति श्रुतौ मायाशक्तिं वेदयाऽत्र मृत्युं जयतीति कथनेन तथा त्वं वैष्णवी शक्तिरनंतवीर्या विश्वस्य बीजं परमासि माया सं।
मोहितं देवि समस्तमेतदिति स्मृतिभिर्विष्णोः शक्तेर्जडाया मायाया एवोपासनाबोधनादिति चेन्न देव्यथर्वशिरसि सर्वे देवा उपतस्थुः का वादे
सि त्वं महादेवीति साब्रवीदहं ब्रह्मस्वरूपिणी मत्तः प्रकृतिपुरुषात्मकं जगदिति तथा भुवनेश्वर्युपनिषदि अथातो वोपनिषदं व्याख्यास्या
मो यद्येनां ब्रह्मरंध्रे ब्रह्मरूपिणीमाप्नोतीति तथा भुवनाधीश्वरी तुर्यातीता विश्वविमोहिनी तथा भावनोपनिषदि त्वामेव सत्यंति
ति श्रुतिभिस्तथा त्रिपुरातापनीयसुंदरीतापनीयादिषु परोरजसे सावदोमिति गायत्रीचतुर्थचरणप्रतिपाद्यब्रह्मवाचकत्वेन ह्रींकारबीजस्य कथने
न ह्रींकारबीजस्य ब्रह्मदेवतात्वप्रतिपादकश्रुत्या च तथा कालीतारोपनिषदादि श्रुतिभिस्तथा स्मृतिभिश्च ब्रह्मरूपिण्या भगव।
त्या एवोपासनाकथनात् तथा हि स्कान्दे सूत संहितायां पंचमाध्याये : संसारनाशाय साक्षिणीमात्मरूपिणीं समाराधयेत्परा।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ शांतिंप्रपंचोल्लासवर्जितामिति स्कांदेविदारण्येश्वरमाहात्म्येपरात्सच्चिदानंदरूपिणीजगदंबिकासैवाधिष्ठानरूपास्यात् जग
प्र॰ ज्ञांतेश्चिदात्मनीति कूर्मपुराणेद्वादशाध्याये एतत्प्रदर्शितंविप्रदेव्यामाहात्म्यमुत्तमं सर्ववेदांतवेदेषुनिश्चितंब्रह्मवादिभिः
७ एकंसर्वगतंसूक्ष्मंकूटस्थमचलंध्रुवंयोगिनस्तत्प्रपश्यंतिमहादेव्याः परंपदमितिपरात्परतरंतत्वंशाश्वतंशिवमच्युतं अनंतप्रकृ
तौलीनंदेव्यास्तत्परमं पदमिति शुभ्रंनिरंजनंशुद्धंनिर्गुणंदैन्यवर्जितं आत्मोपलब्धिविषयंदेव्यास्तत्परमंपदमिति हालास्येश्वर
माहात्म्येमायाबीजार्थप्रस्तावे सत्वरूपः सदाकारोहकारोधर्मतत्परः चिदाकारःशिवाकारोरेफःसर्वार्थसिद्धिदः आनंदरू
पयोरैक्यादीकारः सर्वकामदःबिंदुनादौतदंतस्थौभवतांमोक्षदावुभौ सच्चिदानंदरूपंयत्परंब्रह्मतदेवहीति देवीभागवते निर्गु
णासगुणाचेतिद्विधाप्रोक्तामनीषिभिःसगुणारागिभिः सेव्यानिर्गुणातुविरागिभिरिति ब्रह्मांडपुराणेललितोपाख्यानेचितिस्त
त्पदलक्ष्यार्थाचिदेकरसरूपिणीत्यादयोष्टादशपुराणेषूपपुराणेषुचदेव्याः परब्रह्मत्वप्रतिपादकास्तत्तयोद्रष्टव्याः ननुतर्हि
षोडशीग्रहणाग्रहणयोः क्रियाविषयत्वात्तत्वशास्त्राभेदेनविकल्पसंभवेपिवस्तुस्वरूपस्यैकविधत्वात् तत्रविकल्पासंभवेन
भगवतीस्वरूपस्यैवमायास्वरूपत्वप्रतिपादकश्रुत्यासहभगवत्याब्रह्मरूपत्वप्रतिपादकश्रुतेर्विरोधइतिचेन्नमायायावेदांतेषुमि
थ्यात्वान्मिथ्यापदार्थस्याधिष्ठानेकल्पितत्वात्तस्याधिष्ठानसत्तातिरिक्तसत्ताभावान्मायायामधिष्ठानसत्ताप्रवेशान्मायास्वरूपो
पासनायामपिसत्तारूपब्रह्मणएवोपासनासंभवतीत्याशयेनमायास्वरूपत्वप्रतिपादनेपिविरोधाभावात् यथाब्रह्मणउपासना।
यामपिनकेवलंब्रह्मणोग्रहणंकिंतुशक्तिविशिष्टस्यैवशक्तिस्तदतिरेकेणाभावात् केवलस्योपासनासंभवाच्चतथामायोपासना।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ यामपिनकेवलमायायाअवस्थानमस्तियेनकेवलायाउपासनंसंभवेत् किंतुब्रह्माधिष्ठानयुतायाएवावस्थानमितिभगवत्यामा
प्र॰ यारूपत्वप्रतिपादनेपिफलतोब्रह्मस्वरूपमेवभगवत्यासिध्यतीतिश्रुत्योः परस्परविरोधाभावात् तदुक्तंपावकस्योष्णतेवयमु
१८ ष्णांशोरिवदीधितिः चंद्रस्यचंद्रिकेवेयंशिवस्यसहजाध्रुवेति तथास्वयदास्वशिष्यायांयद्ब्रह्मवितुमीहतेपादेदेशिशिरोनस्यात् ग
ध्येयंवेदवीकलेति तथाचयथाग्नौहोमेग्निशक्त्यांहोमोर्थसिद्धएवमग्निशक्त्यांहोमेपिवन्हौहोमोर्थसिद्धस्तद्वन्मायायांभगवतीदिपि
ब्रह्मणएवभगवतीत्वंसिद्धमितितस्यैवोपासनायांग्रहणंमायायामिथ्यात्वप्रतिपादकेषुवाक्येषुतुब्रह्मणोमिथ्यात्वाभावात्केवलमाया
याएवग्रहणंतस्यामिथ्यात्वेपितदधिष्ठानस्यसत्यत्वात् उपासकस्योपास्यामायापदार्थांतर्गतस्यब्रह्मांशस्यमोक्षदशायामनुस्यूत
त्वान्नमुक्तावुपास्यस्वरूपत्यागः अतएवांतर्यामिब्राह्मणेपृथिव्यादिमायांतानांपदार्थानांयः पृथिव्यांतिष्ठन् यंपृथिवीं शरीरंयः नवेदयस्यपृथिवी
पृथिवीमंतरोयमयतीत्यादिनांतर्यामिचेतनसंबंधेनैवदेवतात्वमुपवर्णितंतथाचसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रुतिरप्यनुगृहीताभवतिउक्तंच
तत्सर्वमभिप्रेत्यसूतसंहितायामुक्तंचिन्मात्राश्रयमायायाः शक्त्याकारेद्विजोत्तमाः अनुप्रविष्टायासंविन्निर्विकल्पास्वयंप्रभासदा।
कारासदानंदारसांभेदकारिणीसाशिवापरमादेवीशिवाभिन्नाशिवंकरीति यत्तुभगवतीस्वरूपप्रतिपादकवाक्येषुयेमायाशक्ति
कलादिशब्दास्तेलक्षणयामायाविशिष्टकलाविशिष्टब्रह्मबोधकास्तथाचमायाविशिष्टंशक्तिविशिष्टंकलाविशिष्टंयद्ब्रह्मतद्भगव
तीयद्वाच्यमितिफलितोर्थः एतेनक्षुधारूपेणसंस्थितानिद्रारूपेणेत्यादिकेवलशक्तिवाचकपदानिव्याख्यातानितैः पदैस्तत।
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
च्छक्तिविशिष्टब्रह्मणएवसर्वत्रग्रहणात् अयमेवार्थः कालोत्तरेउक्तः तथाचकालोत्तरेशिवंप्रतिदेवीप्रश्नवाक्यंभगवन्देवदेवे

दे.भा. मिथ्याभार्येतिविश्रुता तस्याःकथमुपास्यत्वंभवेन्मुक्तावनन्वयात् अज्ञानजायतेक्वापिमिथ्यावस्तुनिकुत्रचित् देव्याउपासनाचे
प्र. यं श्रुतामायाश्रितामभोसंशयंछिंधिदेवे शरहस्यंवदमेप्रभोइतिश्रुत्वावचोदेव्याभ गवांश्चंद्रशेखरः उवाचवचनंदिव्यंसर्वलोकहित
१५ प्रदं नाहंसुमुक्तिमायायाउपास्यत्वंब्रुवेक्वचित् मायाधिष्ठचैतन्यमुपास्यत्वेनकीर्तितं मायाशक्त्यादिशब्दाश्चविशिष्टस्यैवलक्षकाः तस्मा
न्मायादिशब्देस्तुब्रह्मैवोपास्यमुच्यत इतिअत्रपूर्वार्द्धेनमायाधिष्ठानचैतन्यमित्यनेनप्रथमपक्षउक्तोमायाशक्त्यादीत्यनेनोत्तरार्धेनद्वितो।
यःपक्षउपपादितःएतदभिप्रायेणैवब्रह्मांडपुराणेमायावाचकस्यैवह्रीकारस्यमायाविशिष्टब्रह्मवाचकत्वमुक्तंशक्त्यक्षराणिशेषाणिह्रींका
रउभयात्मकइतिउभयात्मकः शिवशक्त्यात्मकइत्यर्थः किंचमायायाः केवलायाउपास्यत्वंवदन्वादीभ्रांतःप्रष्टव्योजडायाउपा
स्यत्वेतत्तद्देवताविग्रहाणांप्राणेंद्रियमनआत्मजीवादिमत्वंकथंभवेत् द्विविधंहिभगवत्यारूपंस्थूलंसूक्ष्मंचतत्रसूक्ष्मंमुख्यंस्थूलंतुत
दुपासकानांदर्शनादिव्यवहारार्थंतत्तदुपासकैरुपासितंसूक्ष्मंरूपमेवस्थूलंरूपंगृह्णातितत्रैवंसतिसूक्ष्मरूपेचैतन्याननुप्रवेशं
तद्गृहीतेस्थूलरूपेपिचैतन्यस्याननुप्रवेशेनतत्तद्देवतानांप्राणानसंभाषणादिव्यवहारोपेदएवस्यात्तस्मादनिष्टापत्तिश्चैतन्यविशिष्टा
याएवतत्तद्रूपेणोपास्यत्वंवक्तव्यमितिनन्वेवंचेत्किमर्थंमायादिशब्दैर्व्यवहारोभगवत्याः शास्त्रेक्रियतेलक्षणादिदोषाभावायस्य।
रूपमितिक्रमेयेब्रह्मादिशब्दैरेवक्रतोनव्यवहारः क्रियतेइतिचेच्छृणु उच्यतेबृहात्मकंहिब्रह्मणोरूपंविराड्हिरण्यगर्भाव्याकृतब्र
ह्मरूपंतत्रदेव्युपासनायांबृहत्वांतरंतस्यकस्यपदार्थस्येतिशंकायांविराड्हिरण्यगर्भाव्याकृतानांतदधिष्ठातॄणांब्रह्मविष्णुरुद्राणांचभेदा
याणांयश्चगुणानामेकैकगुणमयत्वेनकीर्तनाद्गुणत्रयसाम्यावस्थायामायायाःप्रकृत्यादिशब्दवाच्यत्वेनतस्याश्चतुर्थब्रह्माश्रितत्वे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा. नशास्त्रेषूक्तत्वात्तदेवमायाविशिष्टं तुरीयं ब्रह्मैव भगवत्युपासनायां ग्राह्यमिति बृहदर्थप्रदर्शनार्थं तथा मायादिशब्दैर्व्यवहारस्य स
प्र. त्वात् तथा च मैत्रायणीयश्रुतिः तमो वा इदमेकमग्र आसीत्तत्परे स्यात्तत्परेणेरितं विषमत्वं प्रयात्येतद्वैरजसद्रजः खल्वीरि
२० तं विषमत्वं प्रयात्येतद्वै सत्त्वस्य रूपमिति अनेन वाक्येन मायापात्तमःशब्दितायाः परेण ब्रह्मणा नित्यसंबंधप्रदर्शनेन जगत्कारण
रूपं साम्यावस्थात्मकं प्रदर्शितं अग्रे तस्यैतास्तनवो यथा यो ह खलु वावास्य तामसोंऽशोऽसौ योयं रुद्रो यो ह खलु वावास्य राजसोंऽशोऽसौ ब्रह्मा
यो ह खलु वावास्य सात्त्विकोंऽशः स विष्णुरिति गुणत्रयोपाधित्वं ब्रह्मविष्णुरुद्राणां प्रतिपादितं तथा पुराणादिषु च सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृते
12 र्गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते स्थित्यादये हरिविरिंचिहरेति संज्ञाः श्रेयांसि तत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणां स्युरित्यादि सर्वपुराणे
षु ब्रह्मविष्णुरुद्राणामेकैकगुणवत्त्वमेव प्रतिपादितं न हि मायाप्रकृतिशक्त्यादिशब्दवाच्यं वस्तु ब्रह्मातिरिक्तमयकं भवति येन मायादि
शब्दैरुपास्यं वस्तु मायाविशिष्टब्रह्मातिरिक्तं भवेत् किं मायाविशिष्टं ब्रह्मरूपमेवेति तैः शब्दैरुपास्यवस्तुनि प्रतिपादिते मायाविशि
ष्टं ब्रह्मरूपमेव भगवतीरूपमुपास्यं भवेदिति बोधनार्थमेव मायादिशब्दैर्भगवत्या उपासनकथनमिति ननु तर्हि त्वं वैष्णवी शक्तिरनंत।
वीर्या त्वत्रापि मायाशब्दो ब्रह्मविशिष्टमायावाचकः स्यान्न चेष्टापत्तिः तत्र केवलाया मायाया एव विवक्षितत्वादिति चेन्न नह्य।
स्माभिः सर्वत्र मायाशब्देन मायाविशिष्टं ब्रह्मैव तथा सर्वत्र ग्राह्यमिति शपथः क्रियते येनातिप्रसंगः स्यात्किंतु क्वचित्संबंधिशब्दसम
भिव्याहारे केवलमायाया ग्रहणं यथात्रैव तथा नाशप्रकरणे केवलमायाया ग्रहणं तथा सृष्टिस्थलेपि मन्मायाशक्तिसंक्लृप्तं जग
त्सर्वं चराचरं सापि मत्तः पृथङ्माया नास्त्येव परमार्थत इत्यादौ उपासनप्रसंगे तु विशिष्टब्रह्मणो ग्रहणमिति यथायथमूहनात्

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ज्ञेयमितितथाचत्वंवैष्णवीशक्तिरित्यादौत्वमधिष्ठानब्रह्मरूपिणीसतीवैष्णवीयामायाशक्ति स्तद्रूपिणीऽसीत्यर्थः तेन
प्र. चब्रह्मरूपत्वमेवभगवत्याः प्रतिपादितंएवमन्यत्रापूह्यंयद्वाब्रह्मणोजगत्कारणस्योभयात्मकत्वात्क्वचिन्मायोपसर्जनब्रह्मणउ।
२१ पासनंतत्रशक्तिः सहायभूताइदंचमतंशिवपुराणादिषुस्पष्टंतस्मात्सहतपादेवंहृदिपश्यंतियेशिवंतेषांशाश्वतिकाशांतिर्नेतरेषां
कदाचनेत्यादिवचननिचयैः क्वचिद्ब्रह्मोपसर्जनमायायाउपासनंतत्रभगवतीविषयेब्रह्मोपसर्जनमायायाएवोपासनमितिदर्शि।
यितुंमायाशक्त्यादिशब्दैः शास्त्रेभगवत्याव्यवहारः क्रियतइतिइदंचमतंसर्वतंत्राभिमतंपुराणाभिमतंचशिवेनसहितांदेवीं।
भावयेद्भुवनेश्वरीमितिभुवनेश्वरीपारिजातादितद्वचननिचयात्तदुक्तंकूर्मपुराणे अस्यास्त्वनादिसंसिद्धमैश्वर्यमतुलंमहत् तत्संबं।
धादनंतेषारुद्रेणपरमात्मनेत्यादीनिवचनानिदेवीभागवतादिसर्वपुराणेषुद्रष्टव्यानिउभयपक्षेपिब्रह्मणश्चिदंशउपासनायामा।
गतएवेतिनमुक्तावुपास्यत्वरूपानन्दपित्वरूपंदूषणंनवाऽस्यज्ञेयतेति इत्थंभगवत्युपासनायांस्वरूपेनिर्णीतेब्रह्मविष्णुरुद्रशक्त्यु
पासनासुकस्योपासनातिरिष्टितस्याविचारः क्रियते तत्रसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिसामानाधिकरण्येनसर्वपदार्थमात्रस्यब्रह्मरूपत्वेपि
भक्तानांचेतसोवलंवायथापरमेश्वरेणामलिनशुद्ध[अद्भुत]उद्धतमाविभूतयः शुद्धितारतम्येनकल्पिताः ताश्चगीतादिशास्त्रेषुविभूत्यध्याये
छांदोग्यादिषुचप्राणोब्रह्मआदित्योब्रह्ममनोब्रह्मेत्यादिवाक्यैःप्रदर्शिताः तत्रचसर्वविभूतिषुब्रह्मणः समानत्वेनावस्थाने।
पियथाघात्र मणिकृपाणदर्पणादिषुशुद्धितारतम्येनप्रतिबिंबफलनस्याभिनारतम्यंएवंविभूतिषुचशुद्धितारतम्येनैवब्रह्मणः प्र
सादकरणतारतम्यंप्रतिबिंबफलनतारतम्यंचेतियाभिर्याभिर्विभूतिभिर्यथाप्रतिबिंबफलनप्रसादकरणस्यचातारतम्यंभवति।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. तस्मात्तस्या विभूतेः उत्कृष्टत्वमुत्कृष्टतरत्वमुत्कृष्टतमत्वमित्यादिव्यवहारः सर्वशास्त्रप्रसिद्धो निर्विवादस्तथा च सति ब्रह्मविष्णु
स. रुद्राणामेकैकगुणोपाधित्वेनैकैकगुणापेक्षया साम्यावस्थायास्तत्तद्गुणमूलभूताया अधिकत्वेनैकैकगुणोपाधिब्रह्मविष्णुरुद्रा
२२ पेक्षया साम्यावस्थोपाधिकाया भगवत्याः देव्याः सर्वोत्कृष्टसाम्यावस्थायाः सर्वकारणभूतायाः सर्वोत्कृष्टत्वात्किंच प्रथम
तो ब्रह्मणो मायायास्तस्या ब्रह्मणोऽव्यवहितः संबंधः तदनंतरं गुणानामुद्भवान्मायाद्वारकः संबंधो गुणानामिति साम्यावस्थाया अव्य
वहितः संबंधो ब्रह्मण इति सैवोपासनान्मुख्या सर्वोत्कृष्टा चात एव रुद्रसंहितादिषु गीतिरियमुक्ता परतत्वप्रकाशात्तु रुद्रस्यैवम
हत्वः ब्रह्मविष्ण्वादिदेवानां न तथा मुनिपुंगवाः इत्यादि रुद्रः कथंचित्कार्यार्थमनुते रुद्ररूपतां न तथा देवताः सर्वाः परि
स्फूर्त्यल्पताबलात् इति सूतगीतासु ननु ब्रह्मविष्णुरुद्राणामेकैकगुणोपाधित्वे सर्वसंमते कथं साम्यावस्थात्मकत्वेनापि तेषां पुरा
णादिषूपवर्णनमिति चेन्न तदंतर्गतब्रह्मण एव साम्यावस्थात्मकत्वेन तदभेदात्तेषामपि तदात्मकत्ववर्णनमित्याशयात् अत
एव तापनीये नृसिंहस्य सत्वोपहितत्वे विस्तारतः तारत्वे सर्वश्रुतिपुराणनिश्चिते सत्यपि साम्यावस्थात्मकत्वेन वर्णनं संगच्छते तस्मान्मा
याशक्त्या देव्याः ब्रह्मरूपभगवत्युपासनैव मुख्या सर्वोत्कृष्टा चेति सैव सर्वकामार्थिभिर्मुमुक्षुभिश्चोत्कृष्टवस्तूपासनेच्छुभिराश्रयणी
येत्यर्थो त्मात्रमपि पुराणांतरवचनैः स्पष्टमुपपाद्यते तदुक्तं देवीमाहात्म्ये ब्रह्मविद्या जगद्धात्री सर्वेषां जननी तथा पया सर्वमिदं
व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरं सैव सेव्या च पूज्या च नान्यद्वै देवतांतरमिति तथा तंत्रेषु एवं यः पूजयेद्भक्त्या प्रत्यहं परमेश्वरीं भुक्त्वा भोगान्
यथाकामं देवीसायुज्यमाप्नुयात् यो न पूजयते नित्यं चंडिकां भक्तवत्सलां भस्मीकृत्यास्य पुण्यानि निर्दहेत्परमेश्वरीति अनेन च

Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. तेन भगवत्युपासनायाः संध्याकर्मवन्नित्यत्वं नित्यपदोच्चारणेन स्पष्टमेव बोधितं तथा पुराणांतरे आराध्या परमा शक्तिः स
प्र. र्वैरपि सुरासुरैः नातः परतरं किंचिदधिकं भुवनत्रये इति तथा ओंकारं पितृरूपेण गायत्रीं मातरं तथा पितरौ यो न जानाति
२२ स विप्रस्त्वन्यरेतजः इति तथा कालोत्तरे धिक् धिक् धिक् धिक् त्वां तज्जन्म यो न पूजयते शिवां जननीं सर्वजगतः करुणारससागरा
मित्यादि पुराणेषु तंत्रेषु च बहूनि वचनानि दृष्ट्वा निवित्तरस्तु मत्कृत शक्तितत्त्वविमर्शिन्यां द्रष्टव्यः अयं च उपोद्घातो तोर्थो
स्माभिर्देवीभागवतस्थितौ सप्त संगषट्कव्याख्याने चोक्तः तस्या भगवत्याः पुराणस्य देवीभागवतस्य सम्यञ्जस गौडपादा।
नुरोधेन व्याख्यानं यथामति प्रारभ्यते तत्र तु प्रथमेऽध्याये पंचविंशतिपद्यकैः पुराणविषयः प्रश्नश्च ऋषीणां समुदीर्यते तत्रा
दौ भगवान् बादरायणो ग्रंथप्रतिपाद्यदेवतातत्त्वानुस्मरणलक्षणं मंगलमाचरति सर्वचैतन्यरूपेति चैतन्यमित्यत्र स्वा
र्थे ष्यञ् चैतन्यमात्मेति शिवसूत्रे तथा दर्शनात् तथा च चेतनात्मरूपामित्यर्थः ननु तथापि तस्या निष्क्रियत्वात् प्रचोदया
दिति प्रेरणाकर्तृत्वप्रतिपादनमनन्वितं भवतीत्याशंकायामाह आद्यां विद्यां चेति आद्यामनादिभूतां विद्यां ब्रह्मविषयकवृ
त्त्यवंतर्मुखप्रतिबिंबविशिष्ट इति रूपायां तापनीयास्तुरीयोपाधिमाहुः एकैव शक्तिरंतर्मुखतया दिव्यसंती विद्यात्मरूपि
णी तदुपाधिक आत्मा तुरीय इत्युच्यते बहिर्मुखतया दिव्यसंत्यविद्यात्मरूपिणी तदुपाधिक आत्मा प्राज्ञ इत्युच्यत इति तेषां
सिद्धांतः चकारः समुच्चयार्थः आत्मरूपां तां प्रसिद्धां चाद्यां विद्यां च आद्यपदस्य देहलीदीपकन्यायेनोभयत्रान्वयः तामा
द्यां विद्यां च धीमहि ध्यायामः ध्यानविषयत्वमुभयोर्मिलित्वैव न तु प्रत्येकं समुच्चयार्थश्चकारात् तथा च मायाविशिष्टब्रह्म

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. णा एवध्यानविषयत्वात् तस्याश्चशबलत्वेन निर्विकारत्वाभावात् नप्रचोदयादितिप्रेरणाकर्तृत्वमनन्वितमितिबोध्यं एतादृशीसेयंध्याताभगवतीमाया

प्र. विशिष्टब्रह्मरूपिणीनोस्माकंबुद्धिंध्यानेकर्त्तुंप्रचोदयात् प्रेरयेत् प्रार्थनायांलिंङ् तेनचनिरंतरमस्मच्चित्तेतद्ध्यानतत्परतयास्तदाशक्ताभवंत्वित्यर्थः गायत्र्या

२४ अंतर्यामिब्रह्मप्रतिपादकत्वस्यसर्ववेदसंमतत्वेन गायत्रीछंदोघटितमंगलाचरणेनैतद्भागवतप्रतिपाद्यमपिवस्तुमायाविशिष्टांतर्यामिब्रह्मरूपमितिवो

धितंयथाचायमर्थस्तथोपोद्घातएवदर्शितमस्माभिःचतत्रात्रदर्शेपिष्यामः तथाचतज्ज्ञकलतद्गुणाश्रयमुमुक्षुरधिकारीफलंचज्ञानप्राप्तिमोक्षइत्यग्रेदर्शयिष्य

सर्वचैतन्यरूपां तामाद्यां विद्यां च धीमहि बुद्धिं या नः प्रचोदयात् १ शौनक उवाच सूत सूत महाभाग धन्योसि पु

रुषर्षभ यदधीतास्त्वया सम्यक् पुराणसंहिताः शुभाः २ अष्टादश पुराणानि कृष्णेन मुनिनानघ कथि

तानि सुदिव्यानि पठि[illegible]तानि त्वयानघ पंचलक्षणयुक्तानि सरहस्यानि मादन त्वया ज्ञातानि सर्वाणि व्यासा

त्सत्यवतीसुतात् ४ अस्माकं पुण्ययोगेन प्राप्तस्त्वं क्षेत्रमुत्तमं दिव्यं विश्वसनं पुण्यं कलिदोषविवर्जितं ५

ति १ इत्थंमंगलाचरणंनिर्विघ्नतयाग्रंथसमाप्तिफलकंकृत्वाप्रश्नमुत्थापयति शौनकेतिसूतेतिवीप्सातिशयप्रेमविषयत्वप्रदर्शनार्था

धन्यत्वेहेतुमाहयदधीताइति अत्यंतदुर्लभमेवपुराणसंहिताध्ययनंयस्मात्त्वयासंपादितंतस्मात्त्वंधन्यएवेत्यर्थः २ कास्ताःसंहितास्तत्रा

हअष्टादशेति अष्टादशपुराणान्येवपुराणसंहिताइत्यर्थः ३ पंचलक्षणेति तानिचवक्ष्यमाणानिसरहस्यानीति नानामंत्रविधानप्र

क्रियातत्प्रकारप्रतिपादनादिरहस्यार्थसहितानीत्यर्थः ननुतेनोक्तानिमयाश्रुतानिपरंतुतदर्थोममनसिनागतइतिचेत्तत्राह त्वयाज्ञातानी

तिपदितवर्णितपतानस्यात्तर्हिव्यासोनैववदेत यस्मात्तेनोक्तानितस्मात्त्वयाज्ञातान्येवेतिनिश्चीयतइतिभावः ४ एतादृशस्यतवास्माकंचसमाः

गमएतादृशपुण्यक्षेत्रेदुर्लभएवतथापिपदस्माभिरनेकजन्मसुपुण्यमाचरितंतद्योगादेवसमागमःसुलभोजातइत्याह अस्माकमितिविश्वा

सनं तन्नामकंतद्भुतपतिश्रा[illegible]त्रीकामुनिविश्रामदेशोयस्तत्विश्वसनंस्मृतमिति ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

दे.भा. अस्त्वेतत्तथापि भवतां किं प्रसिद्धपुराणीयमितिचेत्तत्राह समाजोयमिति दीर्घायुर्भवति अनेनगुरावतिभक्तिःस्वस्मिंश्चातिश्रमेणश्रुतत्वं दर्शितं इ

प्र. तिविधेयं ब्रह्मसंमितं वेदसंमितं वेदार्थस्यैवप्रतिपादकत्वादित्यर्थः नह्यन्यथावेदसंमितत्वंसंभवति ७ श्रोत्रेंद्रियेति स्वादविचक्षणाः स्वाद

२५ ग्रहणपंडिताः सूत श्रोत्रेंद्रिययुताः संतोयच्छ्रुण्वंतिपुराणानिनशृण्वंतितेहि सर्वसामग्रीमत्त्वेपिविधिनादैवेनवंचिताः तभागाइत्यर्थः एतेनतस्य श्रवणेन्यादरवत्त्वंसूचितं ८ तदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति यथेति ९ अश्रोत्राइति कामंयथेष्टंस्यात्तथानभोगुणैःशब्दैः शब्दस्याकाशगुणत्वात्

समाजोयंमुनीनांहिश्रोतुकामोस्तिपुण्यदां पुराणसंहितांसूतब्रूहित्वंनःसमाहितः ६ दीर्घायुर्भवसर्वज्ञतापत्रयविवर्जितः कथयाद्यमहाभाग पुराणंब्रह्मसंमितम् ७ श्रोत्रेंद्रिययुताःसूतनराःस्वादविचक्षणाः न शृण्वंतिपुराणानिवंचिताविधिनाहिते ८ यथाजिह्वेंद्रियाह्लादःषड्रसैःसंप्रपद्यते तथाश्रोत्रेंद्रियाह्लादोवचोभिः सुधियांस्मृतः ९ अश्रोत्राःफणिनःकामंमुह्यंतिहिनभोगुणैः सकर्णायेनशृण्वंतितेह्यकर्णाःकथंनच १० अतःसर्वेद्विजाःसौम्यश्रोतुकामाःसमाहिताः वर्ततेनैमिषारण्येक्षेत्रेकलिभयार्दिताः ११ येनकेनाप्युपायेनकालातिवाहनंस्मृतं व्यसनैरिहमूर्खाणांबुधानांशास्त्रचिंतनैः १२ शास्त्राण्यपिविचित्राणिजल्पवादयुतानिच नानार्थवादयुक्तानिहेतुमंतिबृहंतिच १३

अश्रोत्राअपिफणिनोदृष्टान्तार्थेमुह्यंति तेनैवंसतिसकर्णाःसंतोयेपुराणानिनशृण्वंति तेकथमकर्णाबधिराएवनभवंतिचकारएवकारार्थकः अकर्णाश्चयत्कर्णाःबधिराएवेत्यर्थः १० यस्मादेवंतस्मात्किंतत्राह अतइति ११ ननुसर्वेपि जनाःपुराणश्रवणंविनाकालंयापयंतिनतथाभवंतोपिभवंतोनतद्वदितित्राह येनकेनेति मूर्खाणांतेनप्रकारेणशब्दस्पर्शादिविषयसंबंधेनयद्यपिकालाति वाहनंकालातिक्रमणंस्मृतंअनुभूतंतथामूर्खाणांयद्यपिद्यूतमद्यादिदुराचारैः कालातिवाहनंदृष्टंतथापिबुधानांनतथारीतिः किंत्वन्यैवएवबुधानांशा तितश्चाचमहत्तांशेनिरेवाश्रयणीयेतिभावः १२ ननुबुधानामपिशास्त्रादिचिंतनेनैवपिकालं यापयंतितद्वेदभवद्भिःश्रुतंतोमा क्रियंतोतत्राह शास्त्राण्यपीति नानार्थ इत्यादीःसाकांक्षा कानिहेतुमंति हेतुएवाभवंति १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· तत्र न तामसि सर्वाणि समानि किंतु सात्त्विकादिभेदेन भिन्नानीत्याह सात्त्विकं तत्रेति हेतुना हेतूपन्यासेन वादे जल्पवितंडादिनाभियंत्रितं युक्तं न ब्रह्मादि
प्र· विषयकविचारयुक्तं न तत्तामसत्वमेव तस्य युक्तमिति भावः अत एव तामसशास्त्रविदो न बुधाः किंत्वबुधा एवेत्यर्थः १४ ननु तथापि मत्किंचित्पुराणेष्व
२६ यत्तत्राह तथैवेति यथा शास्त्राणि त्रिगुणानि तथैवेत्यर्थः त्रिगुणानि गुणत्रयात्मकब्रह्मविष्ण्वादिप्रतिपादकत्वात्त्रिगुणानि १५ ननु
विष्णुप्रतिपादकं पुराणं सात्त्विकमस्तितदेवश्रूयतां तत्राह तत्र भागवतमिति गुणत्रयोपाधिहरिहराद्यपेक्षयापि गुणत्रयसाम्यावस्थोपाधिसहि

सात्त्विकास्तत्र वेदांता मीमांसा राजसं मतं तामसं न्यायशास्त्रं च हैतुवादाभियंत्रितं १४ तथैव च पुराणानि त्रिगुणानि कृ
तानि वै कथितानि त्वया सौम्य पंचलक्षवंति च १५ तत्र भागवतं पुण्यं पंचमं वेदसंमितं कथितं यत्त्वया पूर्वं स
र्वलक्षणसंयुतं १६ उद्देशमात्रेण तदा कीर्तितं परमाद्भुतं मुक्तिदं च मुमुक्षूणां कामदं धर्मदं तथा १७ विस्तरेण
तदाख्याहि पुराणोत्तममादरात् श्रोतुकामा द्विजाः सर्वे दिव्यं भागवतं शुभं १८ त्वं तु जानासि धर्मज्ञ पौराणीं सं
हितां किल कृष्णोक्तां गुरुभक्तत्वात् सम्यक् सत्त्वगुणाश्रयः १९ श्रुतान्यन्यानि सर्वाणि त्वन्मुखान्निःसृतानि च
नैव तृप्तिं व्रजामोऽद्य सुधापानिमरा यथा २०

तायाभगवत्या उत्कृष्टत्वात्तस्या एव पुराणं भागवतं वदनान्यदुत्कृष्टपक्षपातित्वात्सर्वे
षामित्यर्थः पंचममिति ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं शुभमिति श्लोके पंचममित्यर्थः अयं च श्लोकः पुराणान्तरे महापुराणगणनायामुक्तः
अत एवैतस्य भागवतस्य महापुराणत्वमिति पूर्वमुक्तं न विस्मर्तव्यं कथितमिति पुराणांतरश्रवणप्रसंगे इत्यर्थः १६ यदि कथितं तर्हि त्वं न किमिति पुनः
पृच्छ्यते तत्राह उद्देशमात्रेणेति सामान्यतो भागवतं पुराणमस्तीत्येतादृशमेव नाममात्रेणोक्तं न तु सविस्तरमित्यर्थः १७ तदेवाह विस्तरेणेति १८ नन्वन्यं
प्रति कुतो न पृच्छ्यते तत्राह त्वं त्विति त्वमेव जानासि नान्य इत्यर्थः तत्र हेतुर्गुरुभक्तत्वादिति १९ नन्वन्यानि पुराणानि श्रुतान्येव संति तैरेव तृप्तिः कर्णौ चेति चेत्तत्राह श्रुतानीति तत्र दृष्टान्तः सुधापाने इति २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ननुभागवतश्रवणात्किंचिदपूर्वमुत्पद्यतेतस्माच्चस्वर्गादिलोको भवतीत्येवमभिप्रायेण दृष्टांतेनैतत्फलं यज्ञादिभिरपि सेत्स्यत्येवेतिचेत्तत्राह धिक्सुर
प्र॰ धामितिसंकटात् संसाररूपात् नहिकर्मणामुक्तिर्भवतितस्याअविद्यानाशप्रयुक्तत्वात् अविद्यानाशस्यचसाक्षात्कारजन्यत्वात् नहिकर्मणाक्व
२७ चिदपिरज्जुसर्पादावविद्यानाशोदृष्टः तस्मात्कर्मणानैवसंसारनिवृत्तिर्भवति अतएवनकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेनामृतत्वमानशुरितिश्रु
तिः कर्मणोमोक्षफलकत्वंवारयति किंतुस्वर्गादिषुसुधापानमेवकर्मफलंतच्चानित्यमेवमोक्षापेक्षयाअथच भागवतंकर्णपुटेनपिबतःश्रुता
जन्यात्मज्ञानेनाविद्यानाशेसतितज्जन्यसंसारान्मुच्येतमुच्यते अतोज्ञानमेवोत्कृष्टंनकर्मेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ज्ञानादेवकैवल्यमिति २० यदि

धिक्सुधापिवतांसूत मुक्तिर्नैवकदाचन पिवन्भागवतंसद्योनरोमुच्येतसंकटात् २१ सुधापाननिमित्तंयत्क्र
तायज्ञाःसहस्रशः नशांतिमधिगच्छामःसूतसर्वात्मनावयं २२ मखानांहिफलंस्वर्गःस्वर्गात्प्रच्यावनंपुनः
एवंसंसारचक्रेस्मिन्भ्रमणंचनिरंतरं २३ विनाज्ञानेनसर्वज्ञनैवमुक्तिःकदाचन भ्रमतांकालचक्रेत्रनराणां
त्रिगुणात्मके २४ अतःसर्वरसोपेतपुण्यंभागवतंवद पावनंमुक्तिदंगुह्यंमुमुक्षूणांसदाप्रियं २५ इतिश्रीदेवी
भागवतेअष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांप्रथमस्कंधेशौनकप्रश्नोनामप्रथमोध्यायः १

कर्मभ्योमोक्षःस्यात्तर्हिकिमितिकेनकर्मणेतानिकर्मभिरेवकर्मभिश्चेतेषांसंख्यानियमाभावाद्व्यवस्थैवएकेनकर्म
णाचेदस्माभिर्विहवोयज्ञाःकृताःअद्यापिमोक्षोनैवजातस्ततस्तदपिनसंभवतीत्याह सुधापानमितिशांतिंमोक्षं २२ तर्हिकिंकारणमित्यतआह
मखानामिति २३ विनाज्ञानेनेतिज्ञानादेवहिकैवल्यमितिश्रुतेः कालचक्रइत्यनेनघटीयंत्रवदस्मान्निर्गमननैवसंभवतीतिदर्शितं २४ भागवत
मेवसंसारनाशकंतत्त्वंवदेत्याह अतइतिसर्वरसोपेतंभक्तिज्ञानवैराग्यरसोपेतं मुमुक्षूणांसदाप्रियमित्यनेनमुमुक्षवोत्राधिकारिणइतिदर्शितं २५ इति
श्रीशैवोपनामकरंगभट्टसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठभट्टकृतेदेवीभागवतव्याख्यानेतिलकाभिधेप्रथमस्कंधेप्रथमोध्यायः १ १ १
श्रीः अध्यायेत्रद्वितीयेस्मिन्ग्रंथसंख्यायथार्थतः विषयश्चोच्यतेसम्यक्चत्वारिंशत्सुपद्यकैः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· यथा भवतां धन्यता मत्समागमेन पुराणश्रवणाद्देवं ममापि धन्यतास्ति युष्मत्समागमेनास्मन्मुखाद्भागवतश्रवणादिः सरणादित्याह सूत उवाच धन्योऽस्मीत्या
प्र· ।१। अनेन ग्रन्थनिरूपिमाणी ग्रन्थप्रतिपादनश्रद्धावानहं कृपालुश्चापेक्षितः इति बोधितं १ २ ग्रन्थवक्ता ग्रन्थप्रतिपाद्यदेवतातत्त्वानुस्मरणलक्षणं मंगल
२८ माचरति सूतः नत्वेति तत्पदपंकजं तस्या देव्याः प्रसिद्धाया भगवत्याः पदपंकजं पदकमलमित्यर्थः भगवती नाम्नेति भगवतीपद घटितभाग
वतनाम्ने ...र्थः ...निच भगवत्या इदं भागवतमि...व्युत्पत्तिर्दर्शिता देवीभागवतमित्यत्र तु शिवस्य भगवतो भक्त इत्यर्थे शिवभागवत इति प्रयोगवत्साधु

सूत उवाच धन्योऽहमतिभाग्योऽहं पावितोऽहं महात्मभिः यत्पृष्टं सुमहत्पुण्यं पुराणं वेदविश्रुतं १ तदहं संप्रव
क्ष्यामि सर्वश्रुत्यर्थसंमतं रहस्यं सर्वशास्त्राणामागमानामनुत्तमं २ नत्वा तत्पदपंकजं सुललितं मुक्तिप्रदं यो।
गिनां ब्रह्माद्यैरपि सेवितं स्तुतिपरैर्ध्येयं मुनीन्द्रैः सदा वक्ष्याम्यद्य रसैः सुविस्तरतरं वक्तृ...श्रीमत्पुराणोत्तमं भक्त्या सर्वरसा
लयं भगवती नाम्ना प्रसिद्धं द्विजाः ३ या विद्येत्यभिधीयते श्रुतिपथे शक्तिः सदाद्या परा सर्वज्ञा भवबंधच्छि
त्तिनिपुणा सर्वाशये संस्थिता दुर्ज्ञेया सुदुरात्मभिश्च मुनिभिर्ध्यानास्पदं प्रापिता प्रत्यक्षा भवतीह सा भगवती बुद्धि
प्रदा स्यात्सदा ४

...देव्या भगवत्या इदमित्यर्थे देवीपदं तु भगवत इदं भागवतमिति व्युत्पत्तिभ्रमनिराशाय तस्याः सगुणमूर्तेः पदस्मरणाद्रू
पं मंगलं कृत्वा मायाविशिष्टब्रह्मणः सूक्ष्मरूपस्य श्रुतिप्रतिपाद्य स्वाभाविकस्य सहितस्य सत्त्वात्तेन स्वाभाविकमायारूपस्य स्मरणाद्रूपं मंगलमाचरति या विद्येति
विद्यांतर्मेव साम्यान्तस्याद्रूपिणी शक्तिः न तस्य कार्यं करणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलं क्रिया
चेति श्वेताश्वतरश्रुतिप्रसिद्धा इच्छाशक्ति रुमा कुमारीति शिवसूत्रप्रसिद्धा च दुरात्मभिर्दुष्टैर्दुर्विज्ञेया ध्यानास्पदं प्रापिता ध्यानस्तु योगिभिरिति शेषः ध्यानास्पदं।
प्रापिता सती प्रत्यक्षा भवति नान्योपायैः सा सा मम बुद्धिप्रदा स्यात् इति प्रार्थना यां लिङ् ध्यानयोगश्च परशक्तिसाक्षात्कारहेतुः श्वेताश्वतरे उक्तः ते ध्यानयो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अथ द्वितीयब्रह्मरूपभागरूपिण्या भगवत्याः स्मृतिरूपं मङ्गलमाचरति सृष्ट्वेति याखया स्वकीयया त्रिगुणया गुणत्रयविशिष्टया शक्त्या अखि।
प्र॰ लमिदं जगत्सदसत्स्वरूपं व्यवहारदृष्ट्या सत्यं परमार्थदर्शनेनासत्यदारकं सृष्ट्वा तादृशं पाति पुनः कल्पसमये कल्पान्तसमये तत्तद्विश्वं तथा संहृत्य
२५ एकस्थितिर्वर्तते तथैका एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचनेति श्रुतिप्रतिपाद्यात्मस्वरूपिणी रमते क्रीडते स्वस्मिन्नेव स्वस्वरूपेतां सर्वविश्वजननीं
मनसा स्मरामि अत्र पूर्ववाक्येन केवलशक्तिवर्णनेन तत्र वाक्येन तु सृष्ट्यादि ब्रह्मात्मकभगवतीवर्णनेन देवीभागवतप्रतिपाद्यं भगवतीरूपं मायाशबलब्रह्मात्मकमेव न केवलमा।

सृष्ट्वाखिलं जगदिदं सदसत्स्वरूपं शक्त्या स्वया त्रिगुणया परिपाति विश्वं संहृत्य कल्पसमये रमते तथैका तां सर्ववि।
श्वजननीं मनसा स्मरामि ५ ब्रह्मा सृजत्यखिलमेतदिति प्रसिद्धं पौराणिकैश्च कथितं खलु वेदविद्भिः विष्णोस्तु ना।
भिकमले किल तस्य जन्म तेनायमेव सृजतो न हि स स्वतन्त्रः ६ विष्णुस्तु शेषशयने स्वपितीति काले तन्नाभिपद्ममु
कुले खलु तस्य जन्म आधारतां किल गतोऽत्र सहस्रमौलिः संबोध्यतां स भगवान्हि कथं मुरारिः ७

याशक्तिरूपमिति बोधितं अयमेवार्थः सर्वचैतन्यरूपां तामिति प्रथमश्लोके उक्तः उपोद्घाते चास्माभिरुक्तो ग्रे चात्र तत्र मूलकार एव दर्शयिष्यति ५
तत्र शङ्कते ब्रह्मेति ननु अखिलमेतद्ब्रह्मा सृजतीति प्रसिद्धं लोके वेदविद्भिः पौराणिकैश्च तथैव कथितं तथा च कथं भगवती सृजतीति सृष्टिकर्तृत्वमुक्तमिति चेत्त
त्र समाधत्ते विष्णोस्त्वितिथैः पौराणिकैर्ब्रह्मा सृजतीत्युक्तं तैरेव पौराणिकैर्विष्णोस्तु विष्णोरेव नाभिकमले किल निश्चयेन तस्य जन्म उक्तं तथा च तस्य ज।
न्मवत्त्वात्पराधीनत्वं पराधीनत्वे च सति ब्रह्मा स्वतन्त्रो न हि नैव सृजति किंतु पराधीनतया तथा च यद्भगवत्यधीनतया सृजति सैव भगवती मुख्यत्वेन जगत्स्र
ष्ट्रीत्यर्थः ६ ननु ब्रह्मणो जन्म विष्णुनाभिकमले तथा च विष्णोरेव जगत्स्रष्टृत्वमस्त्विति चेत्तत्राह विष्णुस्त्विति इति काले प्रलयकाले विष्णुस्तु शेषशयने स्व
पितितन्नाभिकमले खलु तस्य ब्रह्मणो जन्म अत्रास्मिन्प्रलयकाले सहस्रमौलिः शेषश्च आधारतां गतो विष्णोस्तथा चानाधारे स्थितस्य विष्णोः परतन्त्रत्वात्ता
दृशपारतन्त्र्यविशिष्टो भगवान्मुरारिर्विष्णुः कथं जगत्स्रष्टृत्वेन संबोध्यतां ज्ञाप्यमानतां गच्छेत्तन्न कथमपीत्यर्थः ७ ७ ७ ७ ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ ननु विष्णोराधारः समुद्रः स एव जगत्स्रष्टा स्त्विति चेत्तत्राह एकार्णवस्येति एकार्णवो हि जलात्मकस्तच्च जलं रसरूपमेव रसस्य च पात्रं विना कचित्कदा

म॰ पि न हि स्थितिरस्ति पात्रस्याप्यन्याधारत्वे अप्यन्याधार इति या सर्वेषु भूतविषयेषु किल शक्तिरूपा च तत्र सर्वाधारशक्तिरूपा सैव जगत्स्रष्ट्रीति तां सर्वभूत

३० जननीं शरणं गतोस्मि अत एव पीठपूजादिषु आधारशक्तेरेव सर्वाधारत्वं प्रतिपादितमिति भावः ८ इदानीं चरित्रत्रये प्रथमचरित्रदेवतां महाकालीं स्मरति

योगनिद्रेति योगनिद्रया मीलिते अक्षिणी यस्य योगनिद्रामीलिताक्षस्तं अक्ष्णोर्दर्शनादित्यर्थः ९ एवं सगुणां निर्गुणां च गुणसाम्यावस्थालिंगां मायां ध्यात्वा पुरा

एकार्णवस्य सलिलं रसरूपमेव पात्रं विना न हि रसस्थितिरस्ति कचित् । या सर्वभूतविषये किल शक्तिरूपा तां सर्वभू-
तजननीं शरणं गतोस्मि ८ योगनिद्रामीलिताक्षं विष्णुं शेषाहितल्पगम् स्थितः अजस्तुष्टाव यां देवीं तामहं शरणं
व्रजे ९ तां ध्यात्वा सगुणां मायां मुक्तिदां निर्गुणां तथा वक्ष्ये पुराणमखिलं शृण्वंतु मुनयस्त्विह १० पुराणमु-
त्तमं पुण्यं श्रीमद्भागवताभिधं अष्टादशसहस्राणि श्लोकास्तत्र तु संस्थिताः ११ स्कंधा द्वादश एवात्र कृष्णेन
विहिताः शुभाः त्रिशतं पूर्णमध्याया अष्टादशयुताः स्मृताः १२ विंशतिः प्रथमे तत्र द्वितीये द्वादशैव तु त्रिं-
शच्चैव तृतीये तु चतुर्थे पंचविंशतिः १३

णं वक्ष्ये इति प्रतिजानाति तामिति सगु-
णां एकैकगुणविशिष्टमहाकाल्यादिरूपां निर्गुणां गुणत्रयसाम्यावस्थारूपां साम्यावस्थायां च यत्तल्लक्षणोग्रहणं तु निर्गुणपदेन जातं शक्तिशक्तिमतोरभेदान्नत-
त्वात्स्य पुनर्नोपादानं १० अष्टादशसहस्राणि श्लोका इति अनुष्टुप्छंदस्कानामक्षरसंख्या वा सर्वे मिलिताः श्लोकास्तत्र भागवते अष्टादशसहस्राणि संतीति
ग्रंथसंख्योक्ता ११ स्कंधसंख्यामाह स्कंधा इति अध्यायसंख्यामाह त्रिशतमिति त्रिशतमध्याया त्रिशतसंख्याकाश्च अध्याया अष्टादशयुताः परिकीर्तिताः
त्वर्थः अष्टादशाधिकाध्यायाः त्रिशतसंख्याध्यायाः संतीत्यर्थः [illegible] इति बोध्यं १२ प्रति स्कंधम्

अध्यायसंख्यामाह विंशतिरिति प्रथमस्कंधे विंशतिरध्यायाः द्वितीये द्वादशसंख्याः
तृतीये त्रिंशत्संख्याश्चतुर्थे पंचाधिकविंशतिसंख्यकाः १३ १३ १३

27

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ पंचमेपंचाधिकत्रिंशत्संख्याकाः षष्ठेएकाधिकत्रिंशत्संख्याः सप्तमेचत्वारिंशत्संख्याकाः १४ अष्टमेचतुर्विंशतिसंख्याकाःनवमेपंचाशत्संख्याकाःदशमेत्रयो
प्र॰ दशसंख्याकाः १५ एकादशस्कंधेतत्त्वसंख्याकाः द्वादशेचतुर्दशैवाध्यायाः १६ एवमितिइयमध्यायसंख्योक्तायाग्रंथसंख्याचअष्टादशसहस्रीसमुदायेप
३१ रिकीर्तितेत्यर्थः १७ इदानींसर्वपुराणसामान्यलक्षणमुक्त्वातल्लक्षणंदेवीभागवतेऽस्तीतिवदति सर्गश्चेतिइदंसर्वपुराणसामान्यलक्षणं १८ ननुदे
वीभागवतेसर्गशब्देनकस्यसर्गोऽभिधीयतेतत्राहनिर्गुणेति सच्चिदानंदब्रह्मरूपिणीयाभगवतीत्यर्थः १९ तस्यास्त्विति तस्यायासात्त्विकीशक्तिस्तथा

पंचत्रिंशत्तथाध्यायाः पंचमेपरिकीर्तिताः एकत्रिंशत्तथाषष्ठेचत्वारिंशच्चसप्तमे १४ अष्टमेतत्त्वसंख्याश्चपं
चाशन्नवमेतथा त्रयोदशतुसंप्रोक्तादशमेमुनिनाकिल १५ तथाचैकादशस्कंधेचतुर्विंशतिरीरिताः चतु
र्दशैवचाध्यायाद्वादशेमुनिसत्तमाः १६ एवंसंख्यासमाख्यातापुराणेऽस्मिन्महात्मना अष्टादशसहस्री
यासंख्याचपरिकीर्तिता १७ सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच वंशानुचरितंचैवपुराणंपंचलक्ष
णं १८ निर्गुणायासदानित्याव्यापिकाविकृताशिवा योगगम्याखिलाधारातुरीयायाचसंस्थिता १९
तस्यास्तुसात्विकीशक्तीराजसीतामसीतथा महालक्ष्मीःसरस्वतीमहाकालीतिताःस्त्रियः २० तासांति
सृणांशक्तीनांदेहांगीकारलक्षणः सृष्ट्यर्थंचसमाख्यातःसर्गःशास्त्रविशारदैः २१

राजसीतथातामसीत्वयाशक्ति
स्तच्छक्तिविशिष्टंयत्परंब्रह्मेत्यर्थः तन्महालक्ष्म्यादयोयाःप्रसिद्धास्त्रियस्ताःस्त्रियोभवंति साम्यावस्थात्मकब्रह्मरूपिणीमूलदेवतातत्तदेकैकगुणविशि
ष्टब्रह्मरूपिण्योमहालक्ष्म्यादयोदेवताइतिभावः अतएवपुराणेष्वमासांसच्चिदानंदत्वमुक्तंनतुकेवलजडशक्तिरूपत्वं २० तासामिति सृष्ट्यर्थंजगत्सर्जना
र्थं तासांतिसृणांशक्तीनांदेहांगीकारोदेहधारणंतल्लक्षणोयःसर्गःसोऽत्रशास्त्रविशारदैःपंडितैःसर्गशब्देनसमाख्यातइत्यर्थः अस्मिन्पुराणेसर्गशब्देनायमेवश

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. प्रतिसर्गमाह हरीति अस्मिन्पुराणे प्रतिसर्गशब्देनायमेव गृह्यत इत्यर्थः प्रतिसर्गो नाम मानुसर्गो ब्रह्मादीनामनन्तरोत्पत्तिरूप इत्यर्थः तदुक्तं पुराणांतरे प्रति
प्र. सर्गोनुसर्गश्च प्रलयश्च प्रकीर्तित इति तत्र गुणत्रयरूपशक्तीनामुत्पत्तिस्तासां परिणामश्च ब्रह्मादिरूपेण नानाविधाहंकारादिरूपेण चाष्टतीयस्कंधे लयं चैव
३२ धाः शिवस्त्विति देवामनुणां संभवा इत्यनेनोक्ताः संक्षेपेण प्रलयरूपप्रतिसर्गोपि नवमस्कंधे हेषां प्रकृतौ लयरूप उक्तः २२ सोमेति तेषां वंशकीर्तनं सर्व
शास्त्रवंशशब्देन गृह्यत इति भावः वंशास्ते इति तेपि वंशा वंशशब्देन गृह्यन्ते इत्यर्थः सोमवंशस्तु सोमात्पुरूरवःपर्यंतं प्रथमस्कंधे उक्तः सूर्यवंशस्तु वैवस्व

हरिद्रुहिणरुद्राणां समुत्पत्तिलयः स्मृतः पालनोत्पत्तिनाशार्थं प्रतिसर्गः स्मृतो हि सः २२ सोमसूर्योद्भवानां च राज्ञां वंशप्रकीर्तितं हिरण्यकशिपाद्यानां वंशास्ते परिकीर्तिताः २३ स्वायंभुवमुखानां च मनूनां परिवर्णनं कालसंख्यासमत्वेन तानि मन्वन्तराणि च २४ तेषां वंशानुकथनं वंशानुचरितं स्मृतं पंचलक्षणयुक्ताः ते भवंति मुनिसत्तमाः २५ सपादलक्षं तु तथा भारतं मुनिना कृतं इतिहास इति प्रोक्तं पंचमं वेदसंमतं २६

तमनुमारभ्य हरिश्चंद्रपर्यंतसप्तम।

स्कंधे संक्षेपेणोक्तः तदुभयवंशीयान्यराज्ञां कथा तु देवीकथायां विक्षेपवाकुल्पप्रसंगमभिधानेनेति बोध्यं तदुक्तं सप्तमस्कंधे इत्यादि वंशानां राज्ञां वंश
प्रकीर्तनं सोमवंशोद्भवानां च वर्णनीयं मया कियदिति २३ स्वायंभुवेति तत्तन्मन्वंतराणि चेति तान्यत्र मन्वंतरशब्देनोच्यंत इत्यर्थः मन्वंतरक।
थातु दशमस्कंधे भिहिता तेषां वंशानुचरितमपि तत्रैव २४ तेषां वंशेति तद्वन्नवंशानुचरितमित्यर्थः भवंतीति सर्वाणि पुराणानीत्यर्थः यद्यप्यत्र स
कलजगत्सृष्टिरपि तृतीयस्कंधादिषु भिहिता तथापि भगवतीवर्णनेपवास्य ग्रंथस्य तात्पर्यं न सृष्ट्यादिवर्णने इति बोधयितुं महालक्ष्म्यादीनामवतार एव सृ
ष्टिशब्देनोक्त इति बोध्यं २५ भारतमपि पंचलक्षणान्वेदेतिनाह सपादेति पंचमं वेदं चतुर्थपर्यायेण पंचममिति तत्सपदत्वाच्चमित्यर्थः तथा पंचलक्षणा वेद २६

18

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. भवंतीति बहुवचनाकांक्षिता विपुराणानि कति संख्यानि संतीति पृच्छति शौनकः कतीति २७ युष्माकं वैराग्यं नास्ति कथं वक्तव्यं तत्राह कलिकालेति
प्र. तेन वैराग्यमस्तीत्युक्तं पुराणोपदेशो नास्तीति चेत्तत्राह नैमिषेति कथं तस्य पुण्यदेशत्वं तत्राह ब्रह्मणेति २८ २९ ३० तस्य ब्रह्मणस्तत्कथानकं कथा
३३ रूपं वचनं श्रुत्वा तच्चक्रं गृहीत्वेत्यन्वयः चालयन्निति अर्थो ब्रह्मचक्रं ३१ ३२ ३३ युष्माकं सात्विके कर्मणि श्रद्धा नास्तीति चेत्तत्राह पशुहीना इति

शौनक उवाच कानि तानि पुराणानि ब्रूहि सूत सविस्तरं कति संख्यानि सर्वज्ञ श्रोतुकामा वयं त्विह २७ कलि
कालविभीताः स्मो नैमिषारण्यवासिनः ब्रह्मणात्र समादिष्टाश्चक्रं दत्त्वा मनोमयं २८ कथितं तेन नः सर्वान् गच्छंतु वै
तस्य पृष्ठतः नेमिः संशीर्यते यत्र स देशः पावनः स्मृतः २९ कलिरत्र प्रवेशेन कदाचित्संभविष्यति तावत्तिष्ठंतु
तत्रैव यावत्सत्ययुगं पुनः ३० तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य गृहीत्वा तत्कथानकं चालयन्निर्गतस्तूर्णं सर्वदेशदिदृक्षया
३१ प्रेषयंश्चालयच्चक्रं नेमिः शीर्णोऽत्र पश्यतः तेनेदं नैमिषं प्रोक्तं क्षेत्रं परमपावनं ३२ कलिप्रवेशो नैवात्र त
स्मात्स्थानं कृतं मया मुनिभिः सिद्धसंघैश्च कलिभीतैर्महात्मभिः ३३ पशुहीनाः कृता यज्ञाः पुरोडाशादिभिः
किलः कालातिवाहनं कार्यं यावत्सत्ययुगागमः ३४ भाग्ययोगेन संप्राप्तः सूत त्वं चात्र सर्वथा कथयाद्य
पुराणं हि पावनं ब्रह्मसंमतं ३५ सूत शुश्रूषवः सर्वे वक्ता त्वं मतिमानघ निर्व्यापारा वयं नूनमेकचित्तास्तथैव च ३६
त्वं सूत भव दीर्घायुस्तापत्रयविवर्जितः कथयाद्य पुराणं हि पुण्यं भागवतं शिवम् ३७ यत्र धर्मार्थकामानां वर्णनं
विधिपूर्वकं विद्यां प्राप्य तथा मोक्षः कथितो मुनिना किल ३८ यज्ञाः दर्शपूर्णमासाद्योऽपि पुरोडाशसाध्याः पशुरहिताश्चत एव प्रायः
कृताः तेन कदाचित्पशुसहितयज्ञकरणेऽपि न सात्वि कत्वहानिः अवश्यपशुसाध्यसोमयागस्य ब्राह्मणैरवश्यकर्तव्यत्वात् युष्माकमवकाशो नास्तीति चेत्तत्रा
हकालातिवाहनमिति ३४ पुराणं हीति नाममात्रेणैवतानि पुराणान्युक्तानि सु
व्याविषयं भागवतं वदेत्यर्थः ३५ ३६ ३७ ३८ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. सकलेति अखिलभुवनमातुर्भगवत्यानाट्यमस्तियस्मिंस्तन्नाट्यवद्यच्चविचित्रं भगवत्यानामेतिभगवतीपदघटितमित्यर्थः ४० इतिश्रीशैवोप
प्र. नामकरंगभट्टसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठभट्टकृतेदेवीभागवतव्याख्यानेतिलकाभिधेप्रथमस्कंधेद्वितीयोध्यायः २ त्रिचत्वारिंशत्यद्यैस्तुपुराणव्यास
३४ संख्यकानत्तद्युगीयव्यासाश्चकथ्यंतेस्मिंस्तृतीयके श्रृणुवंत्विति १ मद्वयमिति मशब्देनमकाराद्यक्षरयुक्तंपुराणंगृह्यतेतस्यद्वयंतथाचमार्कंडेयंमात्स्य

द्वैपायनेनमुनिनाकथितंयत्रपावनं नतत्प्राप्नोवयंस्रूतकथांश्रुत्वामनोरमां ३९ सकलगुणगणानामेकपात्रंपवि
त्रमखिलभुवनमातुर्नाटवच्चद्विचित्रं निखिलमलगणानांनाशकृत्कामकंदंप्रकटयभगवत्यानामयुक्तंपुराणं ४०
इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेशौनकप्रश्नोद्वितीयोध्यायः २ सूतउवाच श्रृणुवंतुसंप्रवक्ष्यामिपुरा
णानिमुनीश्वराः यथाश्रुतानितत्त्वेन व्यासात्सत्यवतीसुतात् १ मद्वयंभद्वयंचैवब्रत्रयंवचतुष्टयं अनापलिंगकू
र्मस्कानिपुराणानिपृथक्पृथक् २ चतुर्दशसहस्रंचमात्स्यमाद्यंप्रकीर्तितं तथाग्रहसहस्रंतुमार्कंडेयंमहाद्भुतं ३
चतुर्दशसहस्राणितथापंचशतानिच भविष्यंपरिसंख्यातंमुनिभिस्तत्वदर्शिभिः ४ अष्टादशसहस्रंवैपुण्यंभा
गवतंकिल तथाचायुतसंख्याकंपुराणंब्रह्मसंज्ञकं ५ द्वादशैवसहस्राणिब्रह्मांडंचशताधिकं तथाष्टादशसाह
स्रंब्रह्मवैवर्त्तमेवच ६ अयुतंवामनाख्यंचवायव्यंषट्शतानिच चतुर्विंशतिसंख्यातःसहस्राणितुशौनक ७
त्रयोविंशतिसाहस्रंवैष्णवंपरमाद्भुतं चतुर्विंशतिसाहस्रंवाराहंपरमाद्भुतं ८

मितिचसिद्धं एवंसर्वत्रज्ञेयंअस्मिन्पद्यकेष्टादशपुराणानामाद्यक्षरग्रहणेनसंग्रहः कृतः २ अधुनातानिपुराणानिनाम्नासंख्ययाचपृथक्पृथ
कआहचतुर्दशेति ग्रहसहस्रंनवसहस्रं ३ ४ ५ ६ वामनमिति दशसाहस्रमितिशेषः [illegible] संख्यातः संख्ययाचतुर्विंशतिस
हस्राणियानितानिचसंख्यात्यर्थः ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

९ १० ११ पुराणेति पुराणनामानितत्संख्याच्चमयाप्रोक्तेतिशेषः १२ १३ १४ १५ भागवतमितिलोकेदेवीभागवतविष्णुभागवतनाम्ना

षोडशैवसहस्राणिपुराणंचाग्निसंज्ञितं पंचविंशतिसाहस्रंनारदंपरमंमतं ९ पंचपंचाशत्सहस्रंपद्माख्यंविपुलंमतं एकादशसहस्राणिलिंगाख्यंचातिविस्तृतं १० एकोनविंशत्साहस्रंगारुडंहरिभाषितं सप्तदशसहस्रंच पुराणंकूर्मभाषितं ११ एकाशीतिसहस्राणिस्कंदाख्यंपरमाद्भुतं पुराणाख्याचसंख्याचविस्तरेणमयानघाः १२ तथैवोपपुराणानिशृण्वंतुऋषिसत्तमाः सनत्कुमारंप्रथमंनारसिंहंततःपरं १३ नारदीयंशिवंचैववदैर्वासमनुत्तमं कापिलंमानवंचैवतथाचौशनसंस्मृतं १४ वारुणंकालिकाख्यंचसांबंनंदिकृतंशुभं सौरंपाराशरंप्रोक्तमादित्यंचातिविस्तरं १५ माहेश्वरंभागवतंवासिष्ठंचसविस्तरंएतान्युपपुराणानिकथितानिमहात्मभिः १६

भागवतद्वयस्यैवप्रसिद्धत्वेनदेवीभागवतस्यपंचमंदेदर्शितमिति क्वचिन्नत्वेनैवतत्त्वस्यमहापुराणत्वस्यनिश्चितत्वेनार्थाद्वयपुराणेषुभागवतपदेनविष्णुभागवतस्यैवग्रहणं १६ १६ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· भारतात्पूर्वमेवमहापुराणानिकृतानीत्याह अष्टादशेति यद्यप्यन्येषुपुराणे कथनोत्तरमेवेदंवचनंपठितंतथापिपुराणांतरेअष्टादशमहापुराणो
प्र· त्तरमेवभारतस्योत्पत्तिकथनाद्त्रापिअष्टादशपुराणंदेवमहापुराणमेवग्रहणंतथाचाष्टादशमहापुराणानिकृत्वाभारताख्यानंव्यासश्चक्रेइत्य।
३६ र्थः तदुपबृंहितंतैः पुराणैर्भारताख्यानमुपबृंहितंवर्धितमित्यर्थः अयंभावः अष्टादशपुराणानिव्यासेनप्रथमतः कृत्वातत्रत्यंसारांशंस
गृह्यभारतंप्रणीतंतथाचभारतंपेक्षयाभारतेकार्थस्याष्टादशसुविस्तृतत्वमव्याहतमेवेति एतद्वचनादपिदेवीभागवतमेवमहापुराणंविष्णुभागवतस्य
भारतोत्तरंजायमानत्वस्यभारतोत्तरंनिर्विघ्नोव्यासस्यकोरेति विष्णुभागवतवचनेनेतवोधितत्वाद्भारतात्पूर्वंविद्यमानेषुमहापुराणेषुविष्णुभागवतस्य
प्रवेशाभावात् ननुमार्कंडेयपुराणेप्रथमेध्यायेऽखिलंभारतंव्यासमुखाच्छ्रुत्वातत्रसंदिहानःक्रौष्टुकिमार्कंडेयंप्रत्यागतपत्तन्तत्संदेहंपृष्टवान्संदेह।

20

अष्टादशपुराणानिकृत्वासत्यवतीसुतः भारताख्यानमतुलंचक्रेतदुपबृंहितम् १७ मन्वंतरेषुसर्वेषुद्वापरे
द्वापरेयुगे प्रादुःकरोतिधर्मार्थीपुराणानियथाविधि १८

निवृत्त्यर्थेमार्कंडेयोमार्कंडेयपुराणमुक्तवानिति तथाचमार्कंडेयपुराणंभारतोत्तरंजातमितिनिश्चीयते ततश्चभारतात्पूर्वंसप्तदशपुराणान्येव।
संतीति अष्टादशपुराणानिकृत्वेतिवचनमसंगतमेवेति चेन्नप्रथमतः कथामात्रंव्यासमुखाच्छ्रुतंनतुग्रंथरूपंतत्कथामात्रश्रवणेनैवजातसंदे
हः क्रौष्टुकिर्मार्कंडेयंप्रत्यागत्यसंदेहंपृष्टवानितिमार्कंडेयपुराणाभिप्रायः अष्टादशपुराणग्रंथंततस्तदुत्तरंकृत्वाभारतग्रंथः कृतइतिअष्टादशपु
राणानिकृत्वेतिवचनाभिप्रायकल्पनेनविरोधाभावादिति १७ नन्वेतानिपुराणानिकस्मिन्युगेजायंतेतत्राह मन्वंतरेष्विति युगानामेकसप्ततयामन्वं
तरमिहोच्यतेतेषुमन्वंतरेष्वष्टाविंशतिचतुर्युगेषुद्वापरेद्वापरेयुगे पुराणानिधर्मार्थीसन् वेदव्यासः पुराणविभागंप्रादुःकरोति १८ १७ १८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१६ आ व्यासो विष्णुरेवैकः वेदविभागं च करोतीत्याह द्वापरेति १९ २० २१ अष्टाविंशतिमे युगे सत्यवतीसुतः कृष्णद्वैपायनो व्यासो भवेत् अन्तरे युगे द्रौणिः
२. कृष्णद्वैपायनो भविष्यतीत्यन्वयः २२ अतीता इति अष्टाविंशतिमयुगस्थान् व्यासान् सप्तविंशतिव्यासान् जाताः इत्यर्थः २४ व्यास नामानि श्रृणु
२२ सूत उवाच । ब्रूहि द्वापरे द्वापरे पुराणसंहिताकर्ता एको देवः अन्वयः शततेजास्ततः परं त्रयोदशे धर्मः चतुर्दशे त्रय्यारुणिः पंचदशे

द्वापरे द्वापरे विष्णुर्व्यासरूपेण सर्वदा वेदमेकं सुबहुधा कुरुते हितकाम्यया १९ अल्पायुषोऽल्पबुद्धींश्च विप्रान् ज्ञात्वा कलावथ पुराणसंहितां पुण्यां कुरुते सौ युगे युगे २० स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां न वेदश्रवणं मतं तेषामेव हितार्थाय पुराणानि कृतानि वै २१ मन्वन्तरे सप्तमेऽत्र शुभे वैवस्वताभिधे अष्टाविंशतिमे प्राप्ते द्वापरे मुनिसत्तमाः २२ व्यासः सत्यवतीसूनुर्गुरुर्मे धर्मवित्तमः एकोनत्रिंशत्तमे प्राप्ते द्रौणिर्व्यासो भविष्यति २३ अतीतास्तु तथा व्यासाः सप्तविंशतिरेव च पुराणसंहितास्तैस्तु कथितास्तु युगे युगे २४ ऋषय ऊचुः ब्रूहि व्यासान्महाभाग व्यासाः पूर्वयुगोद्भवाः वक्तारस्तु पुराणानां द्वापरे द्वापरे युगे २५ सूत उवाच द्वापरे प्रथमे व्यस्ताः स्वयं वेदाः स्वयंभुवा प्रजापतिर्द्वितीये तु द्वापरे व्यासकार्यकृत् २६ तृतीये चोशना व्यासश्चतुर्थे तु बृहस्पतिः पंचमे सविता व्यासः षष्ठे मृत्युस्तु द्वापरे २७ मघवा सप्तमे प्राप्ते वसिष्ठस्त्वष्टमे स्मृतः सारस्वतस्तु नवमे त्रिधामा दशमे तथा २८ एकादशेऽथ त्रिवृतो भरद्वाजस्ततः परं त्रयोदशे चान्तरिक्षो धर्मश्चापि चतुर्दशे २९ षोडशे तु धनंजयः कृतंजयः सप्तदशे ह्यष्टादशे ऋतंजयः ततो व्यासो भरद्वाजस्तस्मादूर्ध्वं तु गौतमः वाजश्रवाश्चैकविंशे तस्माच्छुष्मायणः परः तृणबिन्दुस्त्रयोविंशे वाल्मीकिस्तु ततः परः पंचविंशे तथा शक्तिः षड्विंशे तु पराशरः सप्तविंशे तथा व्यासो जातूकर्ण्यो महामुनिः अष्टाविंशे स्मृतो व्यासः पाराशरसुतः प्रभुः इत्येवमेते व्यासाउक्ताः कल्पभेदेन तु व्यवस्था २५ २६ २७ २८ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ३० ३१ उत्तमोह्र्योत्माचैकएव एकविंशेऽयंजातः द्वाविंशेवेनोवाजश्रवाः त्रयोविंशेसोमः शुष्मायणः चतुर्विंशेतृणविंदः ततोभार्गवः ३२
प्र. ततःशक्तिस्ततोजातूकर्ण्यस्ततः कृष्णद्वैपायनः ३३ व्यासेनेति इदंपुराणंव्यासेनप्रथमतः कृत्वापश्चादिदमत्यंतंशुभमितिविज्ञायशुकायस्मै।
३८ कस्मैनोक्तंकुतः सर्वोत्कृष्टत्वात् किंतुयोनिजःपुत्रः कीदृशोमहात्मासर्वोत्तमगुणवान् अरणिसंभवोऽयोनिश्चवैराग्ययुक्तश्चतस्मैपाठितंतस्मादिदंस।

त्र्यारुणिःपंचदशेषोडशेतुधनंजयः मेधातिथिःसप्तदशेव्रतीह्यष्टादशेतथा ३० अत्रिरेकोनविंशेऽथगौतमस्तु ततःपरं उत्तमश्चैकविंशेऽथहर्योत्मापरिकीर्तितः ३१ वेनोवाजश्रवाव्यश्वसोमशुष्मायणस्तथा तृणविंदुस्तथा व्यासोभार्गवस्तुततःपरं ३२ ततःशक्तिर्जातूकर्ण्यःकृष्णद्वैपायनस्ततःअष्टाविंशतिसंख्येयंकथितायामयाश्रुता ३३ कृष्णद्वैपायनात्प्रोक्तंपुराणंचमयाश्रुतं श्रीमद्भागवतंपुण्यंसर्वदुःखौघनाशनं ३४ कामदंमोक्षदंचैववेदार्थपरिबृंहितं सर्वागमरसारामंमुमुक्षूणांसदाप्रियं ३५ व्यासेनकृत्वातिशुभंपुराणंशुकायपुत्रायमहात्मनेयत् वैराग्ययुक्ताय च पाठितंवैविज्ञायचैवारणिसंभवाय ३६ श्रुतंमयातत्तथागृहीतंयथार्थवद्व्यासमुखान्मुनीन्द्राः पुराणगुह्यंसकलंसमेतंगुरोःप्रसादात्करुणानिधेश्च ३७ सूतेनपृष्टःसकलंजगादद्वैपायनस्तत्रपुराणगुह्यं अयोनिजेनाद्भुतबुद्धिनावैश्रुतंमयातत्रमहाप्रभावं ३८ वीतामसमितिअत्रकःसंदेहः ३६ ननुतवापिव्यासेनोक्तमस्तीतिचेत्तत्राह श्रुतमिति व्यासेनैतादृशंपुराणंमह्यंवक्तव्यमितिममभाग्यंक्वास्ति किंतुशुकायैवतेनशुकायोक्तंमया तुतत्सहाध्यायित्वेनश्रुतमिति ननुतत्सहाध्यायित्वंतवतस्य। व्यासस्येष्टमितिचेत्तत्राह प्रसादादिति एतत्सहाध्यायित्वंमयामहतायत्नेनप्रसादादेवलब्धंनतुभावः ननुतथापिप्रसादस्ययोग्यस्तुत्वमसीतितत्राह करुणानिधेश्चेतिनाहंयोग्यःकिंतुगुरोर्वकरुणानिधित्वात्तत्प्रसादप्राप्तसहाध्यायित्वेनमयेदंभागवतंव्यासमुखाच्छ्रुतमितिभावः ३७ तत्रापिप्रष्टाशुक

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ महत्त्वं पुराणस्य वर्णयति श्रीमद्भागवतेति अयमपि शुकः हे सत्तमा इति ऋषिसंबोधनं संसारार्णवस्य दुर्विगाह्यं यत्सलिलं तत्संतर्तुकामः सन् अमरां
प्र॰ घ्रिपः कल्पतरुर्वेदस्तस्य फलं श्रीमद्भागवतात्मकं तदेवामृताङ्घ्रिपफलं यत्तस्य स्वादे आदरो यस्यैतादृशः सन् नानाख्यानान्येव रसस्तस्यालयं पुराणमिदमद्
७९ भुतं प्रेम्णा श्रुतिपुटैः कर्णपुटैः शृणोतु एतादृशं महाभागवतं श्रुत्वा कलिभयान्न मुच्यते एवंविधः पुरुषः क्षितौ कोऽस्ति न कोपीत्यर्थः ७९ ननु शु
कस्यैव महत्तां ते भागवतश्रवणेन मुक्ता भवन्तु पापिनस्तु कथं मुक्ताः स्युरिति चेत्तत्राह पापीयानपीति अतिशयेन पापवानपि पुनश्च वेदोक्तधर्मरहितोऽपि

श्रीमद्भागवतामृताङ्घ्रिपफलास्वादादरः सत्तमाः संसारार्णवदुर्विगाहसलिलं संतर्तुकामः शुकः नानाख्यानरसालयं
श्रुतिपुटैः प्रेम्णा शृणोत्वद्भुतं तच्छ्रुत्वा न विमुच्यते कलिभयादेवंविधः कः क्षितौ ७९ पापीयानपि वेदधर्मरहितः स्वा
चारहीनाशयो व्याजेनापि शृणोति यः परमिदं श्रीमत्पुराणोत्तमं भुक्त्वा भोगकलापमत्र विपुलं देहावसाने चलं योगि
प्राप्यमवाप्नुयात् भगवतीनामाङ्कितं सुंदरं ८० या निर्गुणा हरिहरादिभिरप्यलभ्या विद्या सतां प्रियतमाथ समाधिगम्या
सा तस्य चित्तकुहरे प्रकरोति भावं यः संशृणोति सततं तु सतीपुराणम् ८१

तथा स्वाचारेण हीनश्चाशयोऽन्तःकरणं यस्य आचारसंस्कारहीनान्तःकरणवानपीत्यर्थः एतादृशोऽपि सन् पुनर्व्याजेनापि कपटेनापि यो भगवतीनामाङ्कितं भगव
तीपदघटितं सुंदरमिदं प्रकृतं श्रीमत्पुराणोत्तमं शृणोति सोऽपि अत्र भोगकलापं विपुलं भुक्त्वा देहावसाने निश्चलं कूटस्थं श्रेष्ठपदं योगिभिः प्राप्यं गच्छतीत्य
र्थः तदुक्तं शिवापदाराधनतत्पराणां भोगश्च मोक्षश्च करस्थ एवेति ८० ननु ज्ञानं विना न मोक्ष इति सिद्धान्तस्तथा चैतस्य ज्ञानाभावे न केवलपुराणश्रवण
मात्रेण कथं मोक्ष इति चेत्तत्राह या निर्गुणेति निर्गुणा ब्रह्मरूपिणी हरिहरादिभिर्महद्भिरप्यलभ्या विद्या विद्याविषयः सतां ज्ञानिनां प्रियतमा अथापि स
माधिना निर्विकल्पसमाधिनैव गम्या ज्ञेया एतादृशीया सर्वोत्कृष्टा भगवती ब्रह्मरूपिणी सा तस्य पुरुषस्य चित्तकुहरे भावं स्थितिं करोति कस्य पुरुषस्य यः पुरुषः सततं
सतीपुराणं सतीदेवी तस्याः पुराणं तु संशृणोति तस्य पुरुषस्येत्यर्थः श्रीमद्भागवतश्रवणेन चिद्रूपिण्या देव्या अनुभवस्ततश्च भोगमोक्षौ जायेते तत् सर्वोत्तमं श्रीमद्भागवत
ते

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· इदानीं स्तौति जनानाक्रोशति संप्राप्येति यः पुरुषो मानुषभवं मनुष्यजातौ जन्म संप्राप्य कीदृशं जन्म सकलानि समस्तानि कान्यंगानि न तु विकलानि तदुक्तं तारा

प्र· थ्यावाचकं पुराणं वक्तारमपि संप्राप्य यो मूढो भवार्णवजलतारणार्थं पोतं पोतभूतं सुखदं मोक्षसुखदं पुराणं देवीभागवताख्यं न शृणोति सकलेंद्रियविनिर्देवेन दैवेन वंचितो

७० हतभाग्य इत्यर्थः ४२ यः पुरुषो मानुषत्वे मनुष्यजातौ का…गलं प्राप्य रागी सन् पापवादान् सततं शृणोति सः सर्वार्थदं पुरुषार्थचतुष्टयप्रदं रसनिर्भरं।

सर्वे रस इति श्रुतिप्रतिपादितो रस आत्मा तस्य निधिं स्थानभूतं पुराणं देवीभागवताख्यं नष्टो मंदबुद्धिः कुतो न शृणुत इत्याक्रोशति सूतः ४३ इति श्रीदे

संप्राप्य मानुषभवं सकलांगयुक्तं योनं भवार्णवजलोत्तरणाय कामं संप्राप्य वाचकमहो न शृणोति मूढः सोत्र वंचितो विधि

ना सुखदं पुराणं ४२ यः प्राप्य कर्णयुगलं पटु मानुषत्वे रागी शृणोति सततं च परापवादान् सर्वार्थदं रसनिधिं विमलं पुरा

णं नष्टः कुतो न शृणुते भुवि मंदबुद्धिः ४३ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे तृतीयोध्यायः ३ ऋषय।

ऊचुः सौम्य व्यासस्य भार्यायां कस्यां जातः सुतः शुकः कथं वा कीदृशो येन पठितेयं सुसंहिता १ अयोनिजस्त्वया

प्रोक्तस्तथा चारणिजः शुकः संदेहोस्ति महांस्तत्र कथयाद्य महामते २ गर्भयोगी श्रुतः पूर्वं शुको नाम महातपाः क

थं च पठितं तेन पुराणं बहुविस्तरं ३ वोपनामकरंगभट्टसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठविरचिते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे प्रथमस्कंधे।

तृतीयोध्यायः ३ पंचषष्टिश्लोकवर्यैर्देवी सर्वोत्तमेति च शुकजन्मप्रसंगेन भण्यते स्मिंश्चतुर्थके १ तत्र पूर्वाध्याये विज्ञाय चैवारणिसंभवाय चेत्युक्तं तात्र।

श्रवीजमुपलभ्य मुनयः पृच्छंति सौम्येति हे सौम्य सूत कस्यां व्यासस्य भार्यायां शुकः सुतः पुत्रो जातः इत्येकः प्रश्नः कथं केन प्रकारेण जात इति द्विती

यः किंच कीदृशः कीदृग्गुणवानिति तृतीयः येनैतादृशी सुसंहिता पठिता स न साधारणगुण इत्यर्थः १ ननु शुकोरणिसंभूतोस्तीति प्रयोजनं तत्राश्वा।

यं प्रश्ने न घटनां प्रांचतीति चेत्सत्यं न देवतु संदेहास्पदमरणो वीर्यपातासंभवादित्याह अयोनिज इति अयोनिजः कुतो यतोरणिसंभवस्ततः २ किंच गर्भयोगीति

22

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इति श्रुतेः प्रश्नत्रयमुपलभ्याह पुरा सरस्वतीतीर इति अनेन चायोनिजत्वमेव पक्षं स्थापयति कलविंकौ चटकौ ४ विस्मयकारणमाह जातमात्रमिति ५ ६ ७ मनुष्यव्यवहारतुल्यः पक्षिव्यवहार इत्याश्चर्ये हेतुः कामं मिति कामं यथेष्टं मनसा समचिंतयत् विचारितवान् ८ विचारमेवाह तिर

सूत उवाच पुरा सरस्वतीतीरे व्यासः सत्यवतीसुतः आश्रमे कलविंकौ तु दृष्ट्वा विस्मयमागतः ४ जातमात्रं शिशुं नीडे मुक्तमंडान्मनोहरं ताम्रास्यं सुभगं सर्वांगं पिच्छांकुरविवर्जितं ५ तौ तु भक्ष्यार्थमत्यंतं रतौ श्रमपरायणौ शिशोश्चंचुपुटे भक्ष्यं क्षिपंतौ च पुनः पुनः ६ अंगेनांगानि बालस्य घर्षयंतौ मुदान्वितौ चुंबंतौ च मुखं प्रेम्णा कलविंकौ शिशोः शुभम् ७ वीक्ष्य प्रेमाद्भुतं तत्र बाले चटकयोस्तदा व्यासश्चिंतातुरः कामं मनसा समचिंतयत् ८ तिरश्चामपि यत्प्रेम पुत्रे समभिलक्ष्यते किं चित्रं यन्मनुष्याणां सेवाफलमभीप्सताम् ९ किमेतौ चटकौ चास्य विवाहं सुखसाधनं विरच्य सुखिनौ स्यातां दृष्ट्वा वध्वा मुखं शुभम् १० अथवा वार्द्धके प्राप्ते परिचर्यां करिष्यति पुत्रः परमधर्मिष्ठः पुण्यार्थं कलविंकयोः ११ अर्जयित्वाथवा द्रव्यं पितरौ तर्पयिष्यति अथवा प्रेतकार्याणि करिष्यति यथाविधि १२ अथवा किं गयाश्राद्धं गत्वा संवितरिष्यति नीलोत्सर्गं च विधिवत्प्रकरिष्यति बालकः १३ संसारे सुखमाख्यातं सुतानां सुतगात्रपरिष्वंगो लालनं च विशेषतः १४

श्चामिति मनुष्यास्तु पुत्रोऽस्माकं सेवां करिष्यतीति सेवाफलेच्छया सुते प्रेम कुर्वंति तत्र किंचित्रं तदभावेऽपि पक्षिषु प्रेमदर्शनादिति भावः ९ पक्षिपुत्रकर्तृकसेवासंभावनां दर्शयति किमेताविति तथाः सुगमाः १० ११ १२ १३ एवं सेवासंभावनया पक्षिपुत्रे प्रेम कुर्वंति तस्मात्पुत्रः संसारेऽधिक इति भावः तदेवाह संसार इति १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. शास्त्रमप्येवमेवेत्याह अपुत्रस्येति पुत्रादन्यतरत् भिन्नं १५ १६ दृश्यत इति इदं नानुमानेन साध्यते किंतु समक्षं प्रत्यक्षमेव
स्कं. दृश्यते यथा प्रत्यक्षं प्रमाणं तथा आप्तवाक्यमपि प्रमाणमेवेत्याह पुत्रवानिति पापात् सर्वक्लेशरूपात् इति शाश्वतं चिरंतनमाप्तवाक्यं श्रुतौ श्रूयते:
अ.

23

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च [illegible] पुत्रादन्यतरन्नास्ति परलोकस्य साधनं १५ मन्वादिभिश्च मुनिभिर्धर्मशास्त्रेषु भाषि-
तं पुत्रवान्स्वर्गमाप्नोति नापुत्रस्तु कथंचन १६ दृश्यतेऽत्र समक्षं तन्नानुमानेन साध्यते पुत्रवान्मुच्यते पापादाप्तवा-
क्यं च शाश्वतं १७ आतुरो मृत्युकालेपि भूमिशय्यागतो नरः करोति मनसा चिंतां दुःखितः पुत्रवर्जितः १८ धनं मे विपुलं
गेहे पात्राणि विविधानि च मंदिरं सुंदरं चैतत्कोऽत्र स्वामी भविष्यति १९ मृत्युकाले मनस्तस्य दुःखितं भ्रमते यतः अतो
ऽस्य दुर्गतिर्नूनं भ्रांतचित्तस्य सर्वथा २० एवं बहुविधां चिंतां कृत्वा सत्यवतीसुतः निश्वसंश्च मुहुश्चोष्णं विमनाः संबभूव ह
२१ विचार्य मनसात्यर्थं कृत्वा मनसि निश्चयं जगाम स तपः कर्तुं मेरुपर्वतसंनिधौ २२ मनसा चिंतयामास कं देवं सम-
पास्महे वरप्रदाननिपुणं वांछितार्थप्रदं तथा २३ विष्णुं रुद्रं सुरेंद्रं वा ब्रह्माणं वा दिवाकरं गणेशं कार्तिकेयं च पाव-
कं वरुणं तथा २४ एवं चिंतयतस्तस्य नारदोऽसौ निरामयः यदृच्छया समायातो वीणापाणिः समाहितः २५

१७ तदुक्तं प्रत्यक्षं तन्निदर्शयति आतुर इति १८ १९
२० एवमिति बहुविधां चिंतां विचारं व्यासः कृत्वा तस्य पुत्राभावात् दुःखं संतापयुक्तं यथा स्यात्तथा बहुधा निश्वस्य विमनाः संबभूव ह २१ ततः
पुत्रोत्पत्तिरीश्वरानुग्रहं विना न भवति परमेश्वरानुग्रहश्च तपो विना न भवतीत्यर्थं मतिश्रयेन मनसा विचिंत्य तपसि निश्चयं कृत्वा जगाम २२ २३ २४
२५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ त्वन्नाभीति अहं सर्वजगत्कर्तेति त्वत्पुत्रस्ततस्त्वत्तः कोन्यो।
स्क·
६३

गं दृष्ट्वा परमप्रीतो व्यासः सत्यवतीसुतः कृत्वार्घ्यमासनं दत्वा पप्रच्छ कुशलं मुनिः २६ श्रुत्वाथ कुशलप्रश्नं पप्रच्छ स मु
निसत्तमः चिंतातुरोसि कस्मात्त्वं द्वैपायन वदस्व मे २७ व्यास उवाच अपुत्रस्य गतिर्नास्ति न सुखं मानसे ततः तद
र्थं दुःखितश्चाहं चिंतयामि पुनः पुनः २८ तपसा तोषयाम्यद्य कं देवं वांछितार्थदं इति चिंतातुरोत्यर्थं त्वामहं शरणं
गतः २९ सर्वज्ञोसि महर्षे त्वं कथयाशु कृपानिधे कं देवं शरणं यामि यो मे पुत्रं प्रदास्यति ३० सूत उवाच इति व्यासे
न पृष्टस्तु नारदो वेदवित्तमः उवाच परया प्रीत्या कृष्णं प्रति महामनाः पाराशर्य महाभाग यत्त्वं पृच्छसि मामिह त
मेवार्थं पुरा पृष्टः पित्रा मे मधुसूदनः ३२ ध्यानस्थं च हरिं दृष्ट्वा पिता मे विस्मयं गतः पर्यपृच्छत देवेशं श्रीनाथं जग
त्पतिं ३३ कौस्तुभोद्भासितं दिव्यं शंखचक्रगदाधरं पीतांबरं चतुर्बाहुं श्रीवत्सांकितवक्षसं ३४ कारणं सर्वलोका
नां देवदेवं जगद्गुरुं वासुदेवं जगन्नाथं तप्यमानं महत्तपः ३५ ब्रह्मोवाच देवदेव जगन्नाथ भूतभव्यभवत्प्रभो त
पश्चरसि कस्मात्त्वं किं ध्यायसि जनार्दन ३६ विस्मयोयं ममात्यर्थं त्वं सर्वजगतां प्रभुः ध्यानयुक्तोसि देवेश किं चि
त्रमतः परं ३७ त्वन्नाभिकमलाज्जातः कर्ताहमखिलस्य ह त्वत्तः कोप्यधिको लोके तं देवं ब्रूहि मापते ३८
त्यधिकस्तथापि त्वं ध्यायसि तस्मात्त्वत्तोन्यो धिको देवलोके वहे मायते लक्ष्मीपते मां ब्रूहीत्यर्थः ३८ ३८ ३८ ३८ ३८ ३८ ३८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तदेवोपपादयति ज्ञानामाहमिति ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ तथापीतेब्रह्मविष्ण्वादयोहरूपाःपरिच्छिन्नाःकार्यरूपाःशक्त्याः स्वात्मरूपत्वतर्केनानुमानेनवेदयापरोगे: पुरुषैर्वेदार्थानुसारेणक्रियते ४६ ४७ तत्कर्मकरणोऽहमिति अयंभावः ब्रह्मविष्ण्वादयः कस्यचित्पन्नाः निजिज्ञासायांकेवलंलिङ्गः पुरुषाः प्रथमतोमायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरं तयोर्विभूतिलिङ्गोवैजगदेतच्चराचरंततस्सर्वकार्यकारणं चविद्यते नः तत्सम्भवमपिकस्यचिदूपेणेपरास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयते स्वाभाविकीज्ञानबलक्रियाचेतिमायावाएषानारसिंहीसर्वमिदंसृजतिसर्वमिदंरक्षतिसर्वमिदंहरति

ज्ञानात्मकंजगन्नाथत्वमादिःसर्वकारणं कर्तापालयिताहर्तासमर्थःसर्वकार्यकृत् ३९ इच्छ यातिमहाराजहृज्जा माहमिदंजगत् हरःसंहरतेकालेसोपितिवशेनसदा ४० सूर्योभ्रमतिचाकाशेवायुर्वातिशुभाशुभः अग्निस्तप तिपर्जन्योवर्षतीशत्वदाज्ञया ४१ त्वंतुधारयसिब्रह्मन्देवंसंशयोयंमहान्मम त्वत्तःपरंनपश्यामिदेवंवैभुवनत्रये ४२ हरिहरौब्रह्मकोपि... महतांनेवनोध्यहिमायःकिंचिदितिस्फुटितिः ४३ तच्छुत्वावचनंतस्याहरिःप्रजापतिं श्रुणुष्वैकमनाब्रह्मन्यत्वांवक्ष्यामिमनोगतं ४४ यद्यपित्वांशिवंमांचस्थितिसृष्ट्यन्तकारणं तेजानंतिजनाःसर्वेसदेवासुरमानुषाः ४५ स्रष्टात्वंपालकश्चाहंहरःसंहारकारकः कृतःशङ्कृणोति संतर्केःक्रियतेवेदपारगैः ४६ जगत्संजननेशक्तिस्त्वयितिष्ठतिराजसी सात्विकीमयिरुद्रेचतामसीपरिकीर्तिता४७ तयाविरहितस्त्वंनतत्कर्मकरणेप्रभुः नाहंपालयितुंशक्तःसंहर्तुंनापिशंकरः ४८ तस्मान्मायामेतांशक्तिंविद्यादित्याविष्कृति पर्यालोचयंतितत्तल्लदर्थानुसारेणानुमानंकल्पयंतितच्चेत्यंयोयोव्यवहारः सशक्तिपूर्वकः व्यवहारत्वात्साक्षात्पुरुषव्यवहारवदित्यनुमानंकल्पयंतितत्रा स्माकंजन्मादिव्यवहारस्तथाजगत्सर्जनादिव्यवहारश्चशक्तिपूर्वकएवेतिनिश्चिन्वंति व्यतिरेकंचपश्यंतिनत्विशक्तिरहितः संहर्तुमपिसमर्थः कश्चि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· यत एवं तस्मादहं सर्वे तदधीना इत्याह तदधीना इति प्रत्यक्षे च परोक्षे चेति अस्माकं प्रत्यक्षे व्यवहारे परोक्षे च व्यवहारे पराधीनत्वं स्पष्टमेवात्र दृष्टांतं तमुदा॥
प्र· हरणं शृणु ४९ स्वपिमीति प्रलयकालीनव्यवहारस्य ब्रह्मणा दृश्यमानत्वाभावेन परोक्षत्वं प्रलयकाले च तदधीनः शक्त्यधीन एव स्वपिमि तथैव का
६५ लेहृष्टिकाले सदोत्तिष्ठे उत्तिष्ठामि तदधीनः सन्नित्यर्थः स्वापजागरयोः स्मरणमेवमपि न्यूनाधिकं कर्तुं मया न शक्यते तस्मात्परतंत्र एवाहमस्मि इति भावः

तदधीना वयं सर्वे वर्त्तामः सततं विभो प्रत्यक्षे च परोक्षे च दृष्टांतं शृणु सुव्रत· ४९ शेषे स्वपिमि पर्यंके परतंत्रो।
न संशयः तदधीनस्सदोत्तिष्ठे कालिकालवशंगतः ५० तपश्चरामि सततं तदधीनोस्म्यहं सदा कदाचित्
हल्लक्ष्म्या च विहरामि यथा सुखं ५१ कदाचिद्दानवैः सार्द्धं संग्रामं प्रकरोम्यहं दारुणं देहदमनं सर्वलोकभयंकरं
५२ प्रत्यक्षं तव धर्मज्ञ तस्मिन्नेकार्णवे पुरा पंचवर्षसहस्राणि बाहुयुद्धं मया कृतं ५३ तौ कर्णमलजौ दुष्टौ दा
नवौ मदगर्वितौ देवदेव्याः प्रसादेन निहतौ मधुकैटभौ ५४ तदा त्वया न किं ज्ञातं कारणं तु परात्परं शक्तिरूपं म
हाभाग किं पृच्छसि पुनः पुनः ५५ यदिच्छा पुरुषो भूत्वा विचरामि महार्णवे कच्छपः कोलसिंहश्च वामनश्च युगे
युगे ५६

५० ५१ ५२ ५३ ५४ तदेति प्रथमतो।
मधुकैटभयुद्धसमये महत्बलं न दृष्टं अनंतरं तौ देव्या विमोहितौ भवेच्च बलं तज्जनने योग्यं देव्या स्थापितं तदा सर्वप्रपंचस्य महत्बलस्य च कारणं भगवती रूपं न
किं त्वया ज्ञातमस्तितः पुनः किं पृच्छसीत्यर्थः ५५ यदिच्छेति यस्या भगवत्या इच्छया प्रेरणतः स्त्रीरूपेणास्थिता मणिद्वीपे नित्तरम हं पुरुषो भूत्वा
महार्णवे चरामि तस्मात्तदधीन एवाहमस्मीति भावः ६ पंकजाक्ष इत्यादि किं तेति प्रथमां तं लुप्तविभक्तिकं जात इति शेषः ६६ ६६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. स्क. ६६

मत्स्यमिति तस्मात्त्वेच्छया वामाः क्रीडिताया वराहादियोनयस्तासु नामवं किंतु पराधीन एव सन्नित्यर्थः ५७ किंत्वयदिमम स्वातंत्र्यं स्यात्तदा नीचयोनिषु मत्स्य जन्मनैव स्यात् न हि ते सेवकस्य स्वतंत्रो हीनयो... जन्म कांक्षती त्याह विहायेति ५८ अप्यहं मम पराधीनतायाः प्रत्यक्षमुदाहरणमुच्यते पुरेति हे अर्जुनतनय त्वं युद्धे सेशिमदीयं पिरो धनुषो ज्यायामौर्व्याः स्खलनात्त्रोटनात्कचापि कस्मिन्नपि देशे गतं पुरा पूर्वं तदा वाजिशिरोभिः शिरो गृहीत्वा शिल्पिवरेण त्वष्ट्राश्वयाः संयोजितं त्वदाज्ञया त्वष्ट्रा संयोजितमित्यर्थः तथा चाहं कथं सर्वेश्वरः स्वतंत्रो भवानि न हीश्वरस्येदृशी दशा यतस्तस्मा

नकस्यापि प्रियो लोके तिर्यग्योनिषु संभवः नाभवं स्वेच्छया वामं वराहादिषु योनिषु ५७ विहाय लक्ष्म्या सह संविहारं को याति मत्स्यादिषु हीनयोनिषु शय्यां च मुक्त्वा गरुडासनस्थः करोति युद्धं विपुलं स्वतंत्रः ५८ पुरा पुरस्ते शिरो मदीयं गतं धनुर्ज्यास्खलनात्क्वचापि त्वया तदा वाजिशिरो गृहीत्वा संयोजितं शिल्पिवरेण भूयः ५९ हयाननो हं परिकीर्तितश्च प्रत्यक्षमेतत्तव लोककर्त्तः विडंबनेयं किल लोकमध्ये कथं भवेदात्मपरो यदि स्यां ६० तस्मान्नाहं स्वतंत्रोस्मि शक्त्यधीनोस्मि सर्वथा तामेव शक्तिं सततं ध्यायामि च निरंतरं ६१ नातः परतरं किंचिज्जानामि कमलोद्भव नारद उवाच इत्युक्तं विष्णुना तेन पद्मयोनेः सुमुखे विधौ ६२

त्परतंत्र एवाहमस्मीति भावः ५९ हयाननोहमिति तदाहं हयाननो हयग्रीव इति नाम्ना परिकीर्तितः हे लोककर्त्तः लोकोत्पादक ब्रह्मन् एतत्तव प्रत्यक्षमेवास्ति यदि प्रन आत्मपरः स्वतंत्रो हं स्यां भवेयं तर्हि इयं विडंबना लोकमध्ये कथं भवेन्न कथमपीत्यर्थस्तस्मादपि पराधीन एवाहमस्मीति जानीहीति तिभावः ६० तदेवाह तस्मादिति सिद्धं स्पष्टं ६१ यत्सर्वं कं ध्याय सीति तत्रोत्तरमाह तामेव शक्तिमिति कां किमिति साम्यावस्थामायाशबलं ब्रह्मरूपिणीं देवीमित्यर्थः ६२ ६२ ६२ ६२ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ६३ ६४ ६५ अन्यकश्चित्पुस्तकेपुरुषेपिलयिमिपर्यकेत्यतः पूर्वंममभार्यावरारोहामत्तालक्ष्मीरितिश्रुतेत्यादिपंचश्लोकाः संतिअग्रेचहयाननेहं यः
प्र. हिकीर्तितास्थेतिश्लोकोत्तरंतस्मान्नाहंस्वतंत्रोस्मीत्यादिपंचश्लोकानसंतिततपक्षेतेषांतदुक्तार्थस्याध्याहारः कर्तव्यःस्यादिति इतिश्रीशैवनीलकंठ
७० हसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठविरचितायांदेवीभागवतव्याख्यायांतिलकाभिधायांप्रथमस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ द्वादशाधिकपद्मैस्तुशतसंख्यैर्हयाननः

तेनचाप्यहमुक्तोस्मि तथैवमुनिपुंगव तस्मात्त्वमपिकल्याणपुरुषार्थाभिहेतवे ६३ असंशयंहृदंभोजे
भजदेवीपदांबुजं सर्वदास्यतिसादेवीयद्यदिष्टंभवेत्तव ६४ सूतउवाच नारदेनैवमुक्तस्तुव्यासःसत्यव
तीसुतः देवीपादाब्जनिष्णातस्तपसेप्रययौगिरौ ६५ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेचतुर्थो
ध्यायः ४ ऋषयऊचुः सूतत्वास्माकंमनःकामंमग्नंसंशयसागरे यदुक्तंमहदाश्चर्यंजगद्विस्मयकारकं १
यन्मूर्धामाधवस्यापिगतोदेहात्पुनःपरं हयग्रीवस्ततोजातःसर्वकर्त्ताजनार्दनः २ देवोपिस्तूयतेयंवैदेवैर्वेदै
वाःसर्वेपदाश्रयाः आदिदेवोजगन्नाथःसर्वकारणकारणः ३ तस्यापिवदनंछिन्नंदैवयोगात्कथंतदा त
त्सर्वंकथयाशुत्वंविस्तरेणमहामते ४

कथयातुमहादेव्यामहोत्कर्षोनिगद्यतेहयग्रीवत्वरूपंमन्त्रबीजमुपलभ्यकथाप्रसंगसाध्योऽयमध्यायः मग्नमिति सूतेति १ सर्वकर्तेति यंवेदोपिस्तौति
यश्चसर्वकार्याणांकारणंतस्यहयग्रीवत्वंमहामहिमा स्वरूपंनमवेदितिभावः २ ३ ४ ४ ४ ४ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 युद्धमिति दैत्यैः समं दारुणं क्रूरं ६ शुभे स्थाने इति वैकुंठे देवाः प्रत्यहमागत्य निद्राभंगं करिष्यंतीति देवभीत्या वैकुंठं त्यक्त्वा क्वचिदेकांतस्थाने इ-
 त्यर्थः धनुः सज्यमिति वक्रीभूतधरास्थितं धनुः कंठदेशे अवलंब्य योगीजनवत्कंठदेशात् धनुषो द्वितीयकोट्यां स्थापयित्वेत्यर्थः ७ दत्वेति सर्वश-

सूत उवाच ॥ शृण्वंतु मुनयः सर्वे सावधानाः समंततः । चरितं देवदेवस्य विष्णोः परमतेजसः ॥ ५ ॥ कदाचिद्वाजिणां युद्धं कृत्वा देवः सनातनः । दशवर्षसहस्राणि परिश्रांतो जनार्दनः ॥ ६ ॥ समे देशे शुभे स्थाने कृत्वा पद्मासनं विभुः । अवलंब्य धनुः सज्यं कंठदेशे धरास्थितं ॥ ७ ॥ दत्वा भारं धनुःकोट्यां निद्रामाप रमापतिः । श्रांतत्वाद्दैवयोगाच्च जातस्तत्रातिनिद्रितः ॥ ८ ॥ तदा कालेन कियता देवाः सर्वे सवासवाः । ब्रह्मेशसहिताः सर्वे यज्ञं कर्तुं समुद्यताः ॥ ९ ॥ गताः सर्वे तु वैकुंठं द्रष्टुं देवं जनार्दनं । देवकार्यार्थसिध्यर्थं मखानामधिपं प्रभुं ॥ १० ॥ अदृष्ट्वा तं तदा तत्र ज्ञानदृष्ट्या विलोकयंते । यत्रास्ते भगवान्विष्णुर्जग्मुस्तत्र तदा सुराः ॥ ११ ॥ ददृशुस्ते तदेशानं योगनिद्रावशंगतं । विचेतनं विभुं विष्णुं तत्रासं चक्रिरे सुराः ॥ १२ ॥ स्थितेषु सर्वदेवेषु निद्रासुप्ते जगत्पतौ । चिंतामापुः सुराः सर्वे ब्रह्मरुद्रपुरोगमाः ॥ १३ ॥ तानुवाच ततः शक्रः किं कर्तव्यं सुरोत्तमाः । निद्राभंगः कथं कार्यश्चिंतयंतु सुरोत्तमाः ॥ १४ ॥ तमुवाच तदा शंभुर्निद्राभंगे हि दूषणं । कार्यं चैव प्रकर्तव्यं यज्ञस्य सुरसत्तमाः ॥ १५ ॥

रीरस्य भारं तस्यां धनुःकोट्यां स्थापयित्वेत्यर्थः दैवयोगाच्चेति ईश्वरस्य श्रांतत्वं निद्रावशगत्वमनुचितमपि दैवयोगात् प्रारब्धयोगादागतमित्यर्थः तथा च तादृशानामपि प्रारब्धाधीनत्वं ततश्च पराधीनत्वमस्तीति ध्वनितं ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. वम्रीकीटविशेषः यस्यभाषायांवाल्वीतिनाम इयंचाख्यायिकाशतपथब्राह्मणेचतुर्दशे कांडेप्रवर्ग्यारंभेभिहितासयः सविष्णुर्यज्ञः स यः
म. सयज्ञोसौसआदित्यस्तथेदंयशोविविष्णुर्नशशाकसंयंतुंतदिदमप्येतर्हिनैवसर्वइवयशः शक्नोतिसंयंतुंसतिसृधन्वमादायापचक्रामसधनुरार्त्न्यांशिरउ
७९ पत्तिष्ठत्तस्योतंदेवाअनभिधृष्णुवंतःसमंतंपरिएयविशंततेहवम्रयऊचुः इमावैवम्रीयदुपदीकाः योस्यज्यामप्यद्यात् किमस्मैप्रयच्छेतेत्यन्नाद्यमस्मैप्रयच्छेम
त्यादिना वम्रीतथोपदीकाचेतिहेमचंद्रकोशश्चननु निद्राभङ्गजदोषाभावार्थंयदिकीटविशेषउत्पादितस्तर्हितद्द्वारा निद्राभंगोकृतोपिनिद्राभंगजा

उत्पादितातदातस्मैब्रह्मणापरमेष्ठिना तयाभक्षयितुंतत्रधनुषोग्रंधरास्थितं १६ भक्षितेग्रेतदानिम्नंगमिष्यतिश
रासनं तदानिद्राविमुक्तोसौदेवदेवोभविष्यति १७

दोषोदेवानांतदवस्थएवेतिचेन्नकार्यंचैसकार्यंयज्ञस्यसुरसत्तमाइतिपूर्ववचनेनयज्ञार्थंदोषकारणेपिप्रत्यवायाभावात् तर्हिकिमर्थंकीटउत्पादितःस्वेनै
ववृत्तोननिद्राभंगःकृतइतिचेदुच्यतेसाक्षान्निद्राभंगेविष्णुकोपस्यसंभावनास्तिकीटद्वाराभंगेतुतथानास्तीत्याशयात् १६ ननुकीटद्वाराकथंनिद्राभंगोभविष्य
तीत्यत्रयुक्तिमाह भक्षितेग्रइति अग्रेनिम्नमितिच्छेदः अधःकोट्यांभक्षितायांमेत्येचायांमुक्तायांद्वितीयकोटिरूर्ध्वंगमिष्यतितदाधिकस्पर्शेननिद्राभंगोभविष्यतीतिभावः १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्वे· भा· १८ :निद्राभंगइति॒ यद्यपिभवतांयज्ञार्थेनिद्राभंगकार्यं... वेनतथापिममयज्ञाधिकारित्वाभावात्सममास्त्येवेतिभावः १९ २० २१ २२ २३ पा
प्र·

५० देवकार्यंतदासर्वंभविष्यतिनसंशयः सवह्निस्संदिदेशाथदेवदेवःसनातनः १८ तमुवाचतदावह्निर्देवदेवमुमापतिः
निद्राभंगःकथंकार्योदेवस्यजगतांगुरोः १९ निद्राभंगःकथाछेदोदंपत्योःप्रीतिभेदनं शिशुमातृविभेदश्चब्रह्महत्या
समंस्मृतं २० तत्कथंदेवदेवस्यकरोमिसुखनाशनं किंफलंभक्षणाद्देवयेनपापंकरोम्यहं २१ सर्वःस्वार्थवशोलोकः
कुरुतेपातकंकिल तस्मादहंकरिष्यामिस्वार्थमेवप्रभक्षणं २२ ब्रह्मोवाच तवभागंकरिष्यामिममत्वमध्वरेयथाश्रु
णु तेनत्वंकुरुकार्यंमेविलंबोधयमाचिरं २३ होमकर्मणिपार्श्वेचहविर्दानात्पतिष्यति तंतेभागंविजानीहिकुरुका
र्यंत्वरान्वितः २४ सूतउवाच इत्युक्तोब्रह्मणावह्निर्धनुषाग्रंत्वरान्वितः चखाद संस्थितंभूमौविमुक्ताज्यातदाभव
त् २५ प्रत्यंचायांविमुक्तायांमुक्ताकोटिस्तथोत्तरा शब्दःसमभवद्घोरस्तेनत्रस्ताःसुरास्तदा २६ ब्रह्मांडंक्षुभितंसर्वंव
सुधाकंपितातदा समुद्राश्चसमुद्विग्नास्त्रेसुश्चजलजंतवः २७ ववुर्वातास्तथाचोग्राःपर्वताश्चचकंपिरे उल्कापा
तामहोत्पातावभूवुर्दुःखशंसिनः २८ दिशोघोरतराश्चासन्सूर्योप्यस्तंगतोभवत् चिंतामापुःसुराःसर्वेकिंभविष्यतिद
द्दिने २९ एवंचिंतयतांतेषांमूर्द्धाविष्णोःसकुंडलः गतःसमुकुटःक्वापिदेवदेवस्यतापसाः ३० श्चकुंडाद्बहिःपार्श्वदेशेइत्य

र्थः २४ २५ २६ २७ २८ अस्तंगतोभवदिति निःप्रभोजातइत्यर्थः २९ एवंचिं तयतांतेषामिति अत्रप्रदेशेइतिशेषः ३० ३० ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ननुयस्मिन्क्षणे प्रत्यंचात्रुटिता तस्मिन्नेवक्षणे मूर्धा छिन्न इतियुक्तिमत अत्र तु प्रथमतः किंचित्कालपर्यंतमत्रुटिताजाता ततो मूर्धा छिन्न इत्युक्तमिति
प्र॰ युक्तिविरोधइतिचेन्न अर्द्धच्छेदे तत्सैवत्रुटिता यद्यपिजातातथाप्युत्पन्नकोलाहलव्याकुलतया देवैर्मूर्धच्छेदोनन्तरंज्ञात इतितदभिप्रायेणतथोक्तेः त
५१ देवाःपश्यंति अंधकारइति शांते इत्यादिपूर्वं छिन्नमपि शिरोऽनंतरं ददृशातेत्यर्थः ३१ ३२ वैशसंदुःखं ३३ ३४ दैवैरिति अस्माभिः

अंधकारेतदाघोरेशांतेब्रह्महरौतदा शिरोहीनंशरीरंतुददृशातेविलक्षणं ३१ दृष्ट्वाकबंधंविष्णोस्तेविस्मिताः
सुरसत्तमाः चिंतासागरमग्नाश्चरुरुदुःशोककर्षिताः ३२ हानाथकिंप्रभोजातमत्यद्भुतममानुषं वैशसंसर्वदे
वानांदेवदेवसनातन ३३ मायेयंकस्यदेवस्ययया तेद्यशिरोहृतं अच्छेद्यस्त्वमभेद्योसित्वमदाह्योसिसर्वदा ३४ ए
वंगतेत्वयिविभोमरिष्यंतिहिदेवताः कीदृशस्त्वयिनःस्नेहःस्वार्थेनैवरुदामहे ३५ नायंविघ्नःकृतोदैत्यैर्नयक्षैर्नचरा
क्षसैः दैवैरेवकृतःकस्माद्दूषणंचरमापते ३६ पराधीनाःसुराःसर्वेकिंकुर्मःक्वव्रजामहे शरणंनैवदेवेशसुराणांभू
द्वेतस्मां ३७ नचैषासात्विकीमायाराजसीनचतामसी ययाच्छिन्नंशिरस्तेद्यमायेशस्यजगद्गुरोः ३८ क्रंदमानांस्तदा
दृष्ट्वादेवान्शितपुरोगमान् बृहस्पतिस्तदोवाचशमयन्वेदवित्तमः ३९ रुदितेनमहाभागाःक्रंदितेनतथापिकिं
उपायश्चात्रकर्तव्यःसर्वथाबुद्धिगोचरः ४० दैवंपुरुषकारश्चदेवेशसदृशावुभौ उपायश्चविधातव्योदैवात्फलति
सर्वथा ४१

स्वहस्तेनैवायंविघ्नःकृतइतिभावः ३६ ३७ नचैषेति मायामायेशंनकदापिमोहयति किंत्वन्यमेवेतिभावः इयमतिस्त्वद्या
गिरीशैश्वर्यभगवत्यामहि मानमज्ञात्वाविष्णोर्मायेशत्वंज्ञात्वास्थितानामितिबोध्यं अस्मिन्विज्ञातेतुविष्णोर्मायेशत्वाभाववद्विपाएवमायेशत्वात् ३८ ३९ ४० ४१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. इंद्रस्तुतं तापनं हसाते मां त्वं डपतिदेवमेवेति ४२ ४३ कालातिक्रान्तरवेनेतिशेषः ४४ ४५ वाम:कामं इति इंद्रस्यैदेत्यर्थः ४६ ४७ अने
म. कोदाहरणे ब्रह्मविष्णुरुद्रादिसर्वदेवानामनीश्वरत्वमलाहतं पापीनतं मायोपाहितत्वं चापपाद्यानंतरं विघ्नवारणार्थं सर्वत्वकार्यसिध्यर्थं सर्वेत्त्व।
५२ र्थाः

इंद्र उवाच देवमेवपरं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकं विष्णोरपि शिरश्छिन्नं सुराणांचैव पश्यतां ४२ ब्रह्मोवाच अवश्यमेव।
भोक्तव्यं कालेनापादितं च यत् शुभं वाप्यशुभं वापि दैवं कोतिक्रमेत्पुनः ४३ देहवान्सुखदुःखानां भोक्ता नैवात्र संशयः
२८ यथा कालवशात्कृत्तं शिरो मे शंभुना पुरा ४४ तथैव लिंगपातश्च महादेवस्य शापतः तथैवाद्य हरेर्मूर्द्धा पतितो लवणांभसि ४५ सहस्रभगसंप्राप्तिर्दुःखं चैव शचीपतेः स्वर्गाद्भ्रंशस्तथा वासः कमले मानसे सरे ४६ एते दुःखसंभोक्तारः केन दुःखं न सृज्यते संसारेस्मिन्महाभागास्तस्माच्छोकं त्यजंतु वै ४७ चिंतयंतु महामायां विद्यां देवीं सनातनीं सा विधास्यति नः कार्यं निर्गुणा प्रकृतिः परा ४८ ब्रह्मविद्या जगद्धात्री सर्वेषां जननी तथा यया सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरं ४९ सूत उवाच इत्युक्त्वा वैसुरान्वेधा निगमान्वादिदेश ह देहस्थितानस्थितान्देवसुरकार्यार्थसिद्धये ५० ब्रह्मोवाच स्तुवंतु परमां देवीं ब्रह्मविद्यां सनातनीं गूढांगीं च महामायां सर्वकार्यार्थसाधिनीं ५१

र्णाः सर्वज्ञाया:स्वतंत्रायाः मायाया भगवत्या आराधनाकर्तव्येत्याह चिं
तयंत्विति ४८ ४९ ५० ब्रह्मविद्यामितिः अत्र सर्वेत्र नयोनोये रहातायाच ब्रह्मविद्यामापादि श्यानप्रविशिष्ट मगायका इति न विस्मर्तव्यं यथागज
प्राणे मच्छिष्ट सचिंतानासागजेति संज्ञा [illegible] सिस्ताप्रथमा ततो विद्यादिशरीरमेव च्छत्वविद्यादिसंज्ञा ५१

CC-0. ... Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. ५२ ५३ निर्गुणेइत्यनेनब्रह्मस्वरूपिणीमहामाये इत्यनेनब्रह्मैकदेशशक्तिरूपिणी फलतोमायाविशिष्टब्रह्मस्वरूपिणीतिफलितं अत्रसर्वत्रदेवीस्तोत्रे
प्र. षुपुराणतंत्रोक्तेषुदेव्यामायाविशिष्टब्रह्मरूपत्वात्क्वचितः क्वचिद्ब्रह्मत्वेनवर्णनंक्वचिन्मायात्वेनवर्णनमुभयमपिसंगच्छतेइतिबोध्यं ५४ उद्गीथइति उद्गी
५३ थेप्रणवेत्रअर्धमात्राबिंदूर्ध्वं चंद्ररूपिणीयासात्वमसिवाच्यवाचकयोरभेदादर्धमात्रात्मकत्वमुक्तमितिबोध्यं तत्रार्धमात्रापरंपदमितिवचनादर्धमात्रावाच्य
त्वेनब्रह्मप्रतिपादितंतादृशार्धमात्रात्मकत्वात्वाचब्रह्मस्वरूपत्वंभगवत्याः स्पष्टमेवोक्तंतदुक्तंमार्कंडेयपुराणेअर्धमात्रास्थितानित्यायानुच्चार्याविशेषतइति ५५

तच्छ्रुत्वावचनंतस्यावेदाःसर्वांगसुंदराः तुष्टुवुर्जगतांमातांमहामायांजगत्स्थितां ५२ वेदाऊचुः नमोदेविमहा
मायेविश्वोत्पत्तिकारिणि निर्गुणेसर्वभूतेशिमातःशंकरकामदे ५३ त्वंभूमिःसर्वभूतानांप्राणःप्राणवतांतुधीःश्रीः
कांतिःक्षमाशांतिःश्रद्धामेधाधृतिःस्मृतिः ५४ त्वमुद्गीथेऽर्धमात्रासिगायत्रीव्याहृतिस्तथा जयाचविजयाधात्री
लज्जाकीर्तिःस्पृहादया ५५ त्वांसंस्तुमोवयंभुवनत्रयसंविधानदक्षांदयारसयुतांजननींजनानां विद्यांशिवांसकल
लोकहितांवरेण्यांवाग्बीजवासनिपुणांभवनाशकर्त्रीं ५६ ब्रह्माहरःशौरिसहस्र नेत्रवागग्निसूर्याभुवनाधिना
थाः तेत्वत्कृताःसंतिततोनमुख्याःमातायतस्त्वंस्थिरजंगमानां ५७

त्वांसंस्तुमइति हेअंबेवयंत्वांसंस्तुमःकीदृशींभुवनत्रयस्यसंविधानमुत्पादनंतत्रदक्षांकुशलांवरेण्यांश्रेष्ठांवाग्बीजं
वाग्भवोयंमंत्रस्तत्रयोवासस्तस्मिन्निपुणांपंडितांनिरंतरंवाग्भवबीजोपासकैस्तत्रबीजेप्रतिबिंबितत्वेनदृश्यत्वात्तद्बीजोपासकानांस्फूर्त्यनुभवाच्चतत्रावस्थानंवासोति
द्यतइतिज्ञायतइतिभावः भवनाशकर्त्रींज्ञानप्रदानेनेतिभावः ५६ ननुब्रह्मादयःसंतितेकिमितिस्वकार्यार्थेनस्तूयंतेतत्राह ब्रह्मेति ब्रह्मा तथाहरःतथाशौरि
श्चसहस्रनेत्रइंद्रश्चवाक्सरस्वतीचवह्निःअग्निःसूर्यश्चेतियेभुवनाधिनाथाःसंतितेत्वत्कृतास्त्वयोत्पादिताःकस्मादितिचेद्यतस्त्वंस्थिरजंगमानांमातातस्मात्त्वयैवोत्पा
दितास्ततस्तस्माद्धेतोर्हेतोर्नमुख्याअतोनास्माभिस्तेस्तूयंतेइत्यर्थः नहिमुख्यपक्षपातंविहायामुख्यपक्षपातंकश्चित्करोतीतिभावः ५७ ५७ ५७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हेजननिमकलभुवनमेतद्या।
दे.भा. नन्वहमेव जगत्स्रष्ट्रीतिचेत् तस्मिन्जगति नीचोच्चप्राणिकल्पनयावैषम्यनैर्घृण्ययोःप्रसक्तिमितिचेत्तत्राह सकलभुवनेति हेजननिसकलभुवनमेतद्यः
प्र. दाकर्तुकामा त्वमसितदा विष्णुरुद्राजमुख्यान् त्रिपुरुषान् सृजसि सृष्ट्वा दिप्रभृतीति त्रिन्सृजन् सृजसि सृष्टेश्च तेः स्थितिलयजननं समाता हे हरः सृष्टि स्थितिसंहारान् तान् दयसि क
५७ र्ममेकतत्त्वाएष्वदपि विकाराभावात् अविकृतास्त्वेत्यर्थः अतो नवैषम्यनैर्घृण्य दोषप्रसक्तिस्त्वेतिभावः यथा राजा स्वसेवकैः स्वस्वकार्यार्थं प्रेरयति पमारोक
मेणो नवैषम्यनैर्घृण्येत्प्राप्नोतितद्व त् ननुकथंममाविकृतरूपत्वमितिचेत्तत्राह नाबल्विति देवि तवकथंचिदपि प्रकारेण हे सा लिप्तः संसारेणगंधो।
है

सकलभुवनमेतत्कर्तुकामा यदात्वं सृजसि जननि देवान् विष्णुरुद्राजमुख्यान् स्थितिलयजननैस्तैः क्रीडसे चातिकामा
नखलु तव कथंचिद्देवि संसारलेशः ५८ नतिरूपं वेत्तुं सकलभुवने कोपि निपुणो न नाम्नां संख्यां तेकथयितु मिहयोग्यो स्ति
पुरुषः यदल्पं कीलालं कलयितुमशक्तः सतु नरः कथं पारावाराकलन चतुरः स्यादितमतिः ५९

नखल्वस्तिनैतास्तीत्यतो विकृतरूपत्वं तवनिर्लिप्तत्वेवेतिभावः तथाच
29 श्रुतिः असंगोह्ययंपुरुषोसंगो नहि सज्जत इतिश्रुतेः ५८ किंचहेमातः त्वांसंस्तुमइतिप्रतिज्ञातमस्माभिः स्तोतुंस्तुतिं कर्तुमवलोकयितुं तत्कथमपिकर्तुं
श्रुतिः य
नशक्यतेइत्याह नतेति रूपमिति हेमातस्तेरूपंसगुणंवानिर्गुणंवा वेत्तुं ज्ञातुं सकलभुवने हेतप्रपंचे कोपि पुरुषो निपुणः समर्थो नास्ति तथाच श्रुतिः य
स्याः स्वरूपं ब्रह्मादयो न विजानंति तस्मादुच्यते अज्ञेयेति कः अद्धा वेद क इह प्रावोचत् कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा
स्याः स्वरूपं ब्रह्मादयो न विजानंति तस्मादुच्यते अज्ञेयेति कः अद्धावेद क इह प्रावोचत् कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा
कोविद्यत आवभूवेति यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सहेतिच अत्स्तवरूपं दुर्ज्ञेयं दूरे तवनाम्नां संख्यामपि कथयितुं कथयितुमिहयोग्यः पुरुषो
नास्ति यथायं दृष्टांतः कोसौ यथा अल्पं स्वल्पं कीलालं वापीसरोवरस्थं जलं तत्कलयितुमुल्लंघयितुमशक्तो योनरः अल्पमतिः सत्पमतिः प्रामाणिकइ
त्यर्थः सकथं पारावारः सरित्पतिस्तस्याकलनमुल्लंघनं तत्र चतुरः स्यात्समर्थः स्यान्नकथमपीत्यर्थः तद्वदेवपरिच्छिन्नानां नाम्नामंतं नयोवेदसत्रिपाद
स्यामृतं दिवीतिश्रुतिप्रतिपाद्यमनंतंरूपंकथंजानीयान्नकथमपीत्यर्थः तथाचनामरूपज्ञानाभावात्कथंस्तवः संभवेदितिभावः ५९ ५९ ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ माभूत्समस्तप्रज्ञानेमाभूत्त्वममनामसंख्याज्ञानंतथापिरूपादिकर्तृत्वादिगुणजालमेवगृहीत्वाकुतःस्तवोनसंभवेदिति चेत्तत्राह नदेवानामिति हेभग

प्र॰ वतिदेवानांमध्येतवानंतविभवमनंतवैभवमेकोपिदेवो नजानातितवजगत्सर्जनादिवैभवंनकोपिजानातीत्यर्थः कुतइतिचेत्तत्राहत्वमितिभुवनेश्वरीति

५५ त्वमिहसंसारेभुवनात्तन्नाम्नीभुवनेश्वरीनाम्नीजननीजगज्जनयित्रीएकासहायारहितैकैवसर्वत्रवर्ततेतस्मादेकैवेतिएकमेवाद्वितीयंब्रह्मनेहनानास्तिकिं
चनेतिश्रुतिभ्यः इत्थमेकासत्यपिसकलंविश्वंमिथ्याकथंरचयसिनतद्बुद्धिगम्यमस्तितथाचजगत्सर्जनसामग्रीज्ञानाभावेनत्वंजगत्स्रक्ष्यसीतिस्तोतुंनशक्य
तेइतिभावः ननुमिथ्याजगदहंसृजामीत्यत्रकिंप्रमाणंतत्राह प्रमाणंत्विति तथाचश्रुतिः त्रयमेतत्त्वमसुसुप्तंमायामात्रमितितुश्रवेनाभ्वपिहितंयदासीदितिदं
नवाहमेवोपजगद्रचयामीतिचेत्संकल्पोविशिष्टत्वेन ममविकारित्वंस्यात्तथाहमेवविविधरूपैतिममपरिणामित्वंचस्यात्तथाजगद्रचनक्रियायाइच्छापूर्वकत्वा
न्मायायोगाद्वत्वेनित्यत्वस्तत्वनित्यानंदत्वमपिभंगश्चस्यात्तत्राह निरीहैवासित्वमिति हेभगवतित्वंनिरीहैवनिरिच्छैवाविकृतरूपैवासिश्रुतिप्रतिपाद्याविकृतरूपास
विकल्पे

नदेवानांमध्येभगवतितवानंतविभवंविजानात्येकोपित्वमिहभुवनेकासिजननी कथंमिथ्याविश्वंसकलमपिचैकाच्च

वं यसिप्रमाणंचेत्तस्मिन्निगमवचनंदेविविहितं ६० निरीहैवासित्वंनिखिलजगतांकारणमहो चरित्रंतेचित्रंभगवतिमनोमो

चयति कथंकारंवाच्यःसकलनिगमागोचरगुणप्रभावः स्वयंयस्मात्त्वमपिनजानासिपरमं ६१

केनाप्युपलक्षयितुमशक्यत्वात् अस्तुतर्हिमम्माविकृतरूपत्वंजगत्कारणत्वमसंभवान्मास्तुनह्यविकृतो
विकाराभाववान्कश्चित्किंचिदपिकर्तुंशक्नोतिपाषाणादिषुदर्शनादितिचेत्तत्राह निखिलजगतामिति हेभगवतियद्यपित्वंनिरीहासितथापिनिखिल
जगतांकारणमपित्वमेवासिअविकृतरूपस्यैवब्रह्मणोनासदासीन्नोसदासीत्तदानींनासीद्रजोनव्योमापरोयत्तुच्छेनाभ्वपिहितंयदासीत्तपसस्तन्महिनाजायतै
कंकामस्तदग्रेसमवर्तताधीत्यादिश्रुतिभिर्जगत्कारणत्वस्याभ्युक्तत्वे नतस्यापिजगत्कारणत्वस्यत्वय्युपलक्षयितुमशक्यत्वात् ननुतर्हिमप्यरूपद्वितीयेसक्रि
यत्वमक्रियत्वंचतमःप्रकाशवत् विरुद्धंधर्मद्वयंकथंसंभवेदितिचेत्तत्राह चरित्रंचित्रमिति हेमातर्यद्यपिविरुद्धधर्मद्वयवत्त्वमेकस्यानसंभवतितथापिश्रुत्या

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

विरुद्धस्यधर्मद्वयस्यापिप्रतिपादनात्तत्रास्याप्युपलापानर्हत्वात्तदपित्वय्यद्वितीयब्रह्मणिसंभवत्येवतथाभेकस्मिन्नद्वितीयेविरुद्धधर्मद्वयवत्त्वंसंभवेदितिचेत्तेचरित्रं

ते

दे.भा. विचित्रंचरित्रमेवनोमनोव्यथयतिमोहयति नैतदस्मद्बुद्धिगम्यमित्यर्थः इदमनिर्वचनीयमेवास्तीतिभावः यतइदमनिर्वचनीयंततःसकलनिगमानामगोचराः
प्र. गुणायस्यप्रभावस्यसतेप्रभावःपामरैरस्माभिःकथंकारंवाच्योनकथमपीत्यर्थः हेमातर्वयंनजानीमइतितावत्तिष्ठतुयस्मात्त्वयमपित्वंस्वंस्वकीयमनिर्वचनीय।
५६ प्रभावंपरममुत्कृष्टंनजानासितदन्यः कथंजानीयात्नकथमपीत्यर्थःतथाचश्रुतिःयोऽस्याध्यक्षःपरमेव्योमन्सोअंगवेदयदिवानवेदेतिश्रयंभावः विरुद्धयोरे
कत्रसहावस्थानासंभवरूपंदूषणमुद्भावितं तत्रकिंसत्ययोरेकत्रावस्थानासंभवः आहोस्वित्सत्यमिथ्यापदार्थयोरेकत्रावस्थानासंभवःआद्यपक्षेतुनास्मत्सि
द्धांतोदूषणविषयः नह्यस्माभिर्विरुद्धयोः सत्ययोरेकत्रावस्थानमभ्युपेतंब्रह्मणःसत्यत्वात्जगतश्चमिथ्यात्वात् द्वितीयपक्षेतुसत्यमिथ्यापदार्थयोरज्जुसर्पयोरे
कत्रावस्थानस्यदृष्टत्वान्नविरोधःतथाचब्रह्मणःपरमार्थनिष्क्रियत्वेऽपिरेणाभिर्विसत्यपिअनिर्वचनीयमिथ्याशक्तियोगादसत्यपदार्थाध्यासोऽजगत्सर्जनादिकंचसर्वं

नकिंजानासित्वंजननिमधुजिन्मौलिपतनंशिवेकिंवाज्ञात्वापिविविदिषसिशक्तिंमधुजितःहरेः किंतामातर्हरिततितिरेषाव
लवतीभवत्याःपादाब्जेभजननिपुणेकास्तिदुरितं ६२

भविष्यतीतिसर्वमनवद्यमिति ६१ नन्वस्त्वेतत् यद्भवद्भिःप्रार्थ्यते तत्प्रार्थ्यतामिति चेत्
तत्राह नकिंजानासित्वमितिहेजननियदर्थमस्माभिर्भवतीप्रार्थ्यतेतन्मधुजितोविष्णोर्मौलिपतनंसर्वज्ञात्वंनजानासिकिंकिमस्माभिस्तद्वक्तव्यंसर्वज्ञायास्तवाग्रेसं
त्वंजानासिततःकिमुच्यतइतिचेत्ज्ञात्वापिमौलिपतनंयदुपेक्षसेतत्रकिंकारणमितस्यस्वशक्त्याभिमानोजातः ततस्तस्यमधुजितःशक्तिंमौलिपतनंज्ञात्वापिवि
विदिषसिकिंज्ञातुमिच्छसिकिंइदमप्यनुचितंत्वत्प्रसादादेवानेनमधुदैत्योजितस्ततस्तस्याल्पशक्तिपरीक्षामवाद्भवणाद्दृष्टुंअनुचितैवेतिमधुजित्पदेनविबोधितं ननु
नैतत्कारणमन्यदेवकिंचित्कारणमस्तीतिचेत्तत्किंहरेर्हरिततितिः पातकसंततिर्बलवतीप्राप्तातद्रूपमस्तुतान्यंयदिप्रथममपक्षस्तर्हिसोऽपिनसंभवति यतोभव
त्याःपादाब्जेयद्भजनंतस्मिन्निपुणेप्रवीणेविलोदीरितंकास्तिदेवीभक्तेःपातकसंभावनास्वप्नेपिनास्तितद्दुकंधिष्ठितामिमानिहत्वासर्वमिदंजगतदेवींनमतिभ।
त्यायेनसपापैःप्रलिप्यतइति ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

30

दे·भा· अथ त्वां कारणं चेतत्तत्किं देवेष्टुपेक्षा वा हरेर्मस्तकपतने विलक्षणात्स्वरूपदर्शनत्वमत्वाशिवेत्याह उपेक्षेति इयं सुरसमूहेऽपातवोपेक्षाति विषमाकर्तुमयोग्या सा(
अ· किं कारणं यद्वा हरेर्मूर्ध्नो मस्तकस्य नाशः सएवेदमाश्चर्यजनकं कारणं वा मतं विच्छिन्नशिरस्कपुरुषदर्शनेत्वमत्वा सतदिति कारणद्वयं संभाव्य खंडयति महद्दुः
५७ खमिति एतदिदं कारणद्वयं तदा महद्देवदुःखं अस्माकं निरालंबनत्वापातात् अस्माकं सर्वेषामाश्रयस्त्वमेव त्वं यदीत्थं कोपितर्हि वयं मृता एवेति भावः तस्मादिदम
पि कारणद्वयमसंभाव्यमेव किंच हे मातस्त्वं जननरूपं यन्महद्दुःखं तस्मै देकुशलासीति वेदसिद्धांतस्तदा विलोमैर्लोर्विघटनं संयोजनं तस्मिन्विलंबः कथमभूदिति न

उपेक्षा किं च यं तव सुरसमूहे विषमा हरेर्मूर्ध्नो नाशो मतमिह महाश्चर्यजनकं महद्दुःखं मातस्त्वमसि जनने देकुश
लान जाने मे मौलेर्विघटनविलंबः कथमभूत् ६३ ज्ञात्वा दोषं सकलसुरतापादितं देवि चित्ते किं वा विस्तावमरजनितं दुः
खं तं पातितं ते विष्णोर्वा किं समरजनितः कोऽपि गर्वोऽतिवेगाच्छेत्तुं मातस्तव विलसितं नैव विज्ञो न भावं ६४ किं वा दैत्यैः
समरविजितैस्तीर्थदेशे सुरम्ये घोरं तप्त्वा भगवति वरं लब्धवद्भिर्भवत्याः अंतर्ज्ञानं गमितमधुना विष्णुशीर्षं मनागानेतुं(
किं वा विगतशिरसं वासुदेवं विनोदः ६५

जानीमस्तदपेक्षया किमत्र भारोऽधिकोऽस्ति त्वयैतावता हस्रसमयस्य क्षणमात्रमपि विलंबो न कर्तुं योग्य इति भा
वः ६३ अथानेकानि कारणानि संभावयंति ज्ञात्वेति हे देवि सकलसुराणां समूहः सकलसुरतातपाः संपादितं नानाप्रकारकं दोषं ज्ञात्वा तस्माद्दुःखजननायेदं
शिरःछेदनं कृतं त्वया राजन्नाशिश्रजानां दुःखसंभावात् किं वा प्रजाकृतं पापं रजनीतिन्यायेनासमरजनितं दुःखं कृतं विष्णो देवराजे विद्यमानं तेन त्वया पातितं किं वा विष्णोः स
मरजनितोयः कोऽप्यनिर्वचनीयोऽतिगर्वोऽस्ति तं वा छेत्तुं तवैतद्विलसितमिति त्रितयेऽपि तद्विपर्येते भावं नैव विज्ञो गूढत्वात् ६४ किं वा दैत्यैः समरे युद्धे देवैर्विजितैस्तीर्थदेशे सुरम्ये
घोरं तपस्त्वा भवत्याः सकाशाद्वरं लब्धवद्भिरेवं विष्णुशीर्षं मनागानीतं [illegible] शिरसं वासुदेवं द्रष्टुं तवायं विनोदो वा ६५ ६५

सिंधोः पुत्र्यां... यांहे अप्येतं रोषितासि त्वं कस्मादपराधादिनं नाथ हीनां गतधवां प्रेक्षसे नैतत्तवोचितं लक्ष्मीस्तु नान्याकाचिदस्ति किंतु त्वमसि जेव तस्मात्ति त्वया त्वां... जाता या लक्ष्म्या अपराधः क्षंतव्यः अथचैनं विष्णुमुत्थाप्य मां लक्ष्मीं मोदितां हर्षितां कुरुष्व ६६ चिंतयद्वेवकारणं मनसि त्वया ज्ञातम स्ति तत्सर्वं क्षमां विधाय वयमनुग्रहणीयाइत्याह एते इति हे भावतितिः जगत्कार्येषु ब्रह्मादिषु मुख्या अधिकारिणस्त्वां सततं नमंति त्वदनुग्रहादेव प्रथितप्रभावाः संतिअतस्त्वमभिमानं मंगीकृत्य सकलाधिनाथं देवमुत्थाप्य हे देवि शोकार्णवान्तारयदेवान् ६७ हेव हे मूर्धागतः श्यिवं प्रथमं वयं नतिमः दूरतःस्तुतं मूर्धानमानीय देह

याः र तः १

सिंधोः पुत्र्यां रोषिता किं त्वमद्य कस्मादेनं प्रेक्षसे नाथ ही... क्षंतव्यस्ते त्वां शजाता पराधो व्युत्थाप्यैनं मोदितां मां कुरु
ष्व ६६ एते सुरास्त्वां सततं नमंति कार्येषु मुख्याः प्रथितप्रभावाः शोकार्णवान्तारय देवि देवानुत्थाप्य देवं सकलाधिनाथं
६७ मूर्धागतः क्वांव हरेर्नविघ्नो नान्योस्त्युपायः खलु जीवनेद्य यथा सुधा जीवनकर्मदक्षा तथा जगज्जीवितदासि देवि ६८
सूत उवाच एवं स्तुता तदा देवी गुणातीता महेश्वरी प्रसन्ना परमा माया वेदैः सांगैश्च सामगैः ६९ तानुवाच तदा वाणीं वा
काशस्थ. शरीरिणी देवान्प्रति सुवैः शब्दैर्जनानंदकरी शुभा ७० माकुरुध्वं सुराश्चिंतां स्वस्थास्तिष्ठंतु चामराः स्तुताहं
निगमैः कामं संतुष्टास्मि न संशयः ७१ यः पुमान्मानुषे लोके स्तोत्रेणानेन मामकं स्तुतिं पठिष्यति सदा भक्त्या सर्वान्कामानवा
प्नुयात् ७२ शृ णोति वा स्तोत्रमिदं मदीयं भक्त्या त्रिकालं सततं नरोयः विमुक्तदुःखः स भवेत्सुखी च वेदोक्तमेतन्ननु वेद
तुल्यं ७३ श्रुण्वा ... कारणं चाद्य यज्जातं वदनं हरेः अकारणं कथं कार्यं संसारे त्र भविष्यति ७४
स्ययोजनं तं विलुं विना न्योपायामोजीदनायन

सिद्धसिन्संकटेयथादेव... सुधामृतं जीवनरूपं कर्मणि दक्षा तथा हे देवि त्वं जगतो हे तत्प्रपंचस्य जीवितदा जीवनदातामेवासि अतो यथेष्टमितश्चाज्ञाविनिभावः ६८ सामगैः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मनोरममिति धन्यमस्यामुखमित्यभिप्रायेण निर्व्याजं जहासेत्यर्थः ७५ हसतीति कपटेन हसतीति तया ज्ञातमित्यर्थः विरूपमिति अघावध्यनेन म
त्सुखेन कदापि विरूपता दृष्टा न च हास्यं कृतं अधुना केन कारणेन विरूपता दृष्टा हास्यं चानेन कृतमित्यर्थः ७६ ननु विरूपतानैव दृष्टा किं तु हास्यमेव कृतमिति
चेत्तत्राह विनापीति निष्कारणं हास्यं नैव भवतीत्यर्थः विरूपताकारणं हास्ये स्तीति यद्यपि किं तु तथाकारणांतरमपि तर्कयति सपत्नीवेति ७७ ततः कोपयुते
ति तमोगुणेति ननु महालक्ष्म्याः सात्विकत्वात् तमोगुणवत्वमप्रसिद्धं तत्राह तामसीति तस्मिन्नेव काले तामसी शक्तिर्देहे समाविशत् ननु पूर्वमित्यर्थः ७८ किं

उदधेस्तनयां विष्णुः संस्थितामंतिके प्रियां जहास वदनं वीक्ष्य तस्यास्तत्र मनोरमं ७५ तया ज्ञातं हरिर्नूनं कथं मां हस
ति प्रभुः विरूपं हरिणा दृष्टं मुखं मे केन हेतुना ७६ विनापि कारणेनाद्य कथं हास्यस्य संभवः सपत्नी वा कृतानेन म
न्ये न्यावरवर्णिनी ७७ ततः कोपयुता जाता महालक्ष्मीस्तमोगुणा तामसी तु तदा शक्तिस्तस्या देहे समाविशत् ७८
केनचित्काल योगेन देवकार्यार्थसिद्धये प्रविष्टा तामसी शक्तिस्तस्या देहेऽतिदारुणा ७९ तामस्याविष्ट देहा सा चुको
पातिशयं तदा शनकैः समुवाचेदमिदं पततु ते शिरः ८० स्त्रीस्वभावाच्च भावित्वात्काल योगाद्विनिर्गतः अविचार्य त
दा दत्तः शापः स्वसुखनाशनः ८१ सपत्नी संभवं दुःखं वैधव्यादधिकं त्विति विचिंत्य मनसा युक्ता तामसी शक्तियोगतः
८२ अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता अशौचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ८३

कारणमिति चेत्तत्राह केनचित्का
लेति विपरीतकालयोगेनेत्यर्थः परिणामस्तु तस्य शुभ एवासीत्याह देवकार्येति देवकार्यसिध्यर्थं चेत्यर्थः ७९ ८० शापदाने कारणांतरमाह स्त्रीस्वभावादिति अविवेकात ए
व प्रायः स्त्रीणां प्रवृत्तेः भावित्वाद्वश्यंभावित्वात् कालयोगात्संगतं विपरीतकालागमनात् ८१ स्वहस्तेन कथं वैधव्यं संपादितमिति चेत् वैधव्यापेक्षया सपत्नी संभवदुःखमधिकं त्व
दित्याह सपत्नीति ८२ स्त्रीणां दोषाः स्वभावजा इति तामसत्वं स्त्रीणां तमोगुणादेते दोषाः स्वभावजा इत्यर्थः तामसगुणाविष्टत्वात् तदेवैतानि विधेयं यद्यपि लक्ष्म्याः सात्विकत्व

स्त्रियाः पापकामांकुरताद्यपि विलोकयाविद्यायां मितिभावः ८३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ८४ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमितियदुक्तं। देवाह अन्यच्चेति ८५ ८६ जपन्नेकाक्षरमिति अनेनचमायावीजंभगवत्यामायाशवलब्रह्मरूपिण्यामुख्यमतोतरमंत्रापेक्ष
प्र· येतिवोधितंयथाचतारादिकामंत्राःसामान्यब्रह्मवाचकाः इदंतंत्रविदांस्पष्टंतस्मान्मायावीजमेवमुख्यंशाक्तंरूपंएतदेवबोधयितुमत्रममेत्युक्तं ८७ ध्यायन्मांतामम
६० सींशक्तिमितियद्यपिमायावीजस्यमायाशवलब्रह्मवाचित्वेनतामसीशक्तिस्तथापितस्यमंत्रस्यसर्वात्मकत्वाद्दैत्यस्यचतामसत्वात्तामसीशक्तिमेवध्यात्वामायावीजमे

सर्पशीर्षंवासुदेवंतं करोम्यद्ययथापुरा शिरोस्य ...पयोगेननिमग्नंलवणांबुधौ ८४ अन्यच्चकारणं किंचिद्वर्त्तते सुरसत्तमाः
भवतांचमहत्कार्यंभविष्यतिनसंशयः ८५ पुरादैत्योमहावाहुर्हयग्रीवेतिविश्रुतः तपश्चचारसरस्वत्यास्तीरेपरमदारु
णं ८६ जपन्नेकाक्षरंमंत्रंमायावीजात्मकंममनिराहारोजितात्माचसर्वभोगविवर्जितः ८७ ध्यायन्मांतामसींशक्तिंस
र्वभूषणभूषितां एवंवर्षसहस्रंचतपश्चक्रेतिदारुणं ८८ तदाहंतामसंरूपंकृत्वातत्रसमागता दर्शनेपुरतस्तस्यध्यातं
तत्तेनयादृशं ८९ सिंहोपरिस्थितातत्रतमवोचंदयान्विता वरंब्रूहिमहाभागददामितवसुव्रत ९० इतिश्रुत्वावचोदे
व्यादानवःप्रेमपूरितः प्रदक्षिणांप्रणामंचचकारत्वरितस्तदा ९१ दृष्ट्वारूपंमदीयंसप्रेमोत्फुल्लविलोचनः हर्षा
श्रुपूर्णनयनस्तुष्टावस्तवमांतदा ९२ हयग्रीवउवाच नमोदेव्यैमहामायेसृष्टिस्थित्यंतकारिणि भक्तानुग्रहचतु
रेकामदेमोक्षदेशिवे ९३ धरांवुतेजःपवनखपंचानांचकारणे त्वंगंधरसरूपाणांकारणंस्पर्शशब्दयोः ९४

व्रजजायेत्यर्थः ८८ तामसरूपमिति यद्यप्य
हेसाम्यावस्थमायाशवलब्रह्मरूपिण्यामायावीजवाच्यातथापितस्यध्यानानुरोधेनैवमयापितामसंरूपंधृतमित्यर्थः तदेवस्पष्टयति ध्यातंतत्तेनयादृशमिति।
८९ ९० ९१ ९२ ९३ धरांवुतेजइति धरापृथ्वीअंवुजलंतेजोग्निःपवनोवायुः खमाकाशंएतेपंचपंचपदार्थास्तेषांकारणं ९४ ९५ ९६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ हयग्रीवाच्चेति हयग्रीवो जगतीतले नैवास्ति तथा च तस्मान्मृत्युर्यो चिंतितोपि नैव भविष्यतीति गूढाभिसंधिर्दैत्यस्य १०० १०१
प्र. १०२ स पीडयतीति स दुष्टात्मा पीडयिष्यतीत्यर्थः ननु यथाश्रुतो वर्तमानार्थः कर्तव्यः तथा सति तस्मिन्दुष्टे दैत्ये सति देवानां यज्ञादिकं ताहशदुष्टदैत्यपीडा
८१

घ्राणं च रसना चक्षुः त्वक् श्रोत्रमिंद्रियाणि च कर्मेंद्रियाणि चान्यानि त्वत्तः सर्वं महेश्वरि ९५ श्रीदेव्युवाच किं तेभी
ष्टं वांछ्रूहि वांछितं यद्ददामि तत् प्रीतुष्टास्मि भक्त्या ते तपसा चाद्भुतेन च ९६ हयग्रीव उवाच यथा मे मरणं मातर्न भ
वेत्तत्तथा कुरु भवेयममरो योगी तथाजेयः सुरासुरैः ९७ देव्युवाच जातस्य हि ध्रुवं मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च मर्यादा चेदृशी लो
के भवेच्च कथमन्यथा ९८ एवं त्वं निश्चयं कृत्वा मरणे राक्षसोत्तम वरं वरय चेष्टं ते विचार्य मनसा किल ९९ हयग्रीव
उवाच हयग्रीवाच्च मे मृत्युर्नान्यस्माज्जगदंबिके इति मे वांछितं कामं पूरयस्व मनोगतं १०० देव्युवाच गृहं गच्छ महा
भाग कुरु राज्यं यथासुखं हयग्रीवाद्धि ते मृत्युर्नेतिनूनं भविष्यति १०१ इति दत्वा वरं तस्मा अंतर्धानं गता तदा मुदं परमिकां
प्राप्य सोपि स्वभवनं गतः १०२ स पीडयति दुष्टात्मा मुनीन्वेदांश्च सर्वशः न कोपि विद्यते तस्य हंता च भुवनत्रये १०३ त
स्माच्छीर्षं हयस्यास्य समुद्धृत्य मनोहरं देहेऽत्र विशिरो विष्णोस्त्वष्टा संयोजयिष्यति १०४ हयग्रीवोऽथ भगवान्हनिष्यति त
मासुरं पापिष्ठं दानवं क्रूरं देवानां हितकाम्यया १०५ सूत उवाच एवं सुरांस्तदाभाष्य शर्वाणी विरराम ह देवास्तदाति सं
तुष्टास्तमूचुर्देवशिल्पिनं १०६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पीडनाभावश्चासंगत एव स्यात् भविष्यद्दैत्यकथाकथने तु न कोपि दोषः १०३ विशिरो विष्णोः विगतशिरस्कविष्णोर्देहे इत्यर्थः १०४ १०५ १०६ ॥

दे॰भा॰ १०७ १०८ १०९ कियंतोति एतत्कालादूर्ध्वं वहुकालेन दैत्योजातस्तेन देवा उपद्रुताः ततो हयग्रीवेणनाशितः सइतिबोध्यं ११० १११ ११२
ग्रं॰
६२

देवा ऊचुः कुरुकार्यं र ण्याणां वै विष्णोः शीर्षाभियोजनं दानवप्रवरं दैत्यं हयग्रीवो हनिष्यति ७ सूत उवाच इति श्रुत्वा
वचस्तेषां त्वष्टाचातित्वरान्वितः वाजिशीर्षं चकर्त्ताशु खड्गेन सुरसन्निधौ ८ विष्णोः शरीरे तेनाशु योजितं वाजिमस्तकं ह-
यग्रीवो हरिर्जातो महामायाप्रसादतः ९ कियता तेन कालेन दानवो मददर्पितः निहतस्तरसा संख्ये देवानां रिपुरोजसा
१० य इदं शृणुमाख्यानं पठन्त्येवं ति भुवि मानवाः सर्वदुःखविनिर्मुक्तास्ते भवंति न संशयः ११ महामायाचरित्रञ्च पवित्रं पा-
पनाशनम् पठतां शृण्वतां चैव सर्वसम्पत्तिकारकम् १२ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे हयग्रीवावतार
कथनंनाम पंचमोध्यायः ५

इति श्री शिवोपनामक रंगभट्टसुत लक्ष्मीगर्भज नीलकंठविरचिते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे प्रथमस्कंधे पंचमोध्यायः ५ ५ ५ ५५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

चतुर्भिरधिकैश्चत्वारिंशच्छ्लोकैरतः परंमधुकैटभयोर्युद्धोद्योगः सम्यगुदीर्यते तत्रचतुर्थेध्यायेमधुकैटभाभ्यांसहपंचवर्षसहस्राणिबाहुयुद्धंमयाकृत मितिभगवतोपवर्णितंतत्प्रश्नबीजमुपलभ्यऋषयः पृच्छंतिसौम्यपृष्टेति१ कस्मादितिकस्मादुत्पन्नावित्यर्थः २ कथंतावसुराविति दानवापेक्षयासु

ऋषयऊचुः सौम्यपृष्टंत्वयाप्रोक्तंशौरेर्युद्धंमहार्णवे मधुकैटभयोःसार्द्धंपंचवर्षसहस्रकं १ कस्मात्तौदानवौजातौत स्मिन्नेकार्णवेजले महावीर्यौदुराधर्षौदेवैरपिसुदुर्जयौ २ कथंतावसुरौजातौकथंचहरिणाहतौ तदाचक्ष्वमहाप्राज्ञ चरितंपरमाद्भुतं ३ श्रोतुकामावयंसर्वेत्वंचवक्ताबहुश्रुतः दैवाच्चाप्यैवसंजातःसंयोगश्चतथावयोः ४ मूर्खेणसहसंयो गोविषादपिसुदुर्जरः विज्ञेनसहसंयोगःसुधारससमःस्मृतः ५ जीवंतिपशवःसर्वेखादंतिमेहयंतिच जानंतिविषयाकारं व्यवायसुखमद्भुतं ६ नतेषांसदसज्ज्ञानंविवेकोनचमोक्षदः पशुभिस्तेसमाज्ञेयायेषांनश्रवणादरः ७ मृगाद्याःपश वःकेचिज्जानंतिश्रवणेसुखं अश्रोत्राःफणिनश्चैवमुह्यन्तेनादपानतः ८ पंचानामिंद्रियाणांवैशुभेश्रवणदर्शने श्रवणाद्वस्तुविज्ञानंदर्शनाच्चित्तरंजनं ९ श्रवणंत्रिविधंप्रोक्तंसात्विकंराजसंतथा तामसंचमहाभागाःसुज्ञातंनिश्च यान्वितं १०

रावितिज्ञेयौ इमौत्वसुराविवनदानवौदनोरनुत्पन्नत्वात्तथापिदानवसदृशत्वाद्दानवावित्युक्तं ३ ४ ५ ६ ज्ञःपरंपुराणवक्तृकुशला स्तायश्रोतारःश्रोताहं प्र [illegible] ८ श्रवणदर्शनेइति पंचेंद्रियाणांम ध्येश्रवणेंद्रियंदर्शनेंद्रियंचशुभंकल्याणकरमित्यर्थः तदेवाहश्रवणादिति ९ १० १० १० १० १० १० १० १० १०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कृ.मा. ११ सात्विकश्रवणस्यापि त्रिविधं भेदमाह सात्विकमिति १२ १३ राजसश्रवणमपि त्रिविधमाह साहित्यमिति नवरसात्मकः शृंगार इत्यर्थः उत्तममि
प्र. ति परस्त्रीगमनजन्यदोषाभावात मध्यममिति तत्र स्वल्पदोषात् अधममितिदोष बहुत्वात् १४ तदन्यश्रवणंमुख्यमिति सात्विकश्रवणभेदत्रयमध्ये
६४

सात्विकं वेदशास्त्रादि साहित्यं चैव राजसं तामसं युद्धवार्ता च परदोषप्रकाशनं ११ सात्विकं त्रिविधं प्रोक्तं प्रज्ञावद्भिश्च पंडि
तैः उत्तमं मध्यमं चैव तथैवाधममित्युत १२ उत्तमं मोक्षफलदं स्वर्गदं मध्यमं तथा अधमं भोगदं प्रोक्तं निर्णीय विदितं बुधैः
१३ साहित्यं चैव त्रिविधं स्वीयापाचोत्तमं स्मृतं मध्यमं वा परयोषायां परोढायां तथाधमं १४ तामसं त्रिविधं ज्ञेयं विद्वद्भिः शा
स्त्रदर्शिभिः आततायिनि युद्धं यत्तदुत्तममुदाहृतं १५ मध्यमं चापि विद्वेषात्पांडवानां यथारिभिः अधमं निर्निमित्तं तु विवा
देकलहे तथा १६ तदन्यश्रवणं मुख्यं पुराणस्य महामते बुद्धिप्रवर्धनं पुण्यं ततः पापप्रणाशनं १७ तदाख्याहि महाबुद्धे
कथां योगिनिकीं शुभां श्रुतां द्वैपायनात्पूर्वं सर्वार्थस्य प्रसाधिनीं १८ सूत उवाच यूयं धन्या महाभागा धन्योहं पृथिवीत
ले येषां श्रवणबुद्धिश्च ममापि कथने किल १९ पुरा चैकार्णवे जाते विलीने भुवनत्रये शेषपर्यंकसुप्ते च देवदेवे जनार्द
ने २० विष्णुकर्णमलोद्भूतौ दानवौ मधुकैटभौ महाबलौ च तौ दैत्यौ विहृद्धौ सागरे जले २१ क्रीडमानौ स्थितौ तत्र विचरंतौ
दिशस्ततः तावेकदा महाकायौ क्रीडासक्तौ महार्णवे २२

पि मुख्यं प्रथमं मोक्षप्रदं यदुक्तं सात्विकं श्रवणं तदात्मकं पुराणश्रवणमि
त्यर्थः बुद्धिप्रवर्धनमिति सूक्ष्मातमरूपवस्तुविषयकबुद्धेः प्रवर्धनं कारणमित्यर्थः १७ १८ १९ एकार्णवे इति प्रलये इत्यर्थः २० २१ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· भ्रातराविवेति एकोदरजन्यत्वाभावान्नमुख्यौभ्रातरौकिंतुपरस्परप्रेम्णाभ्रातृतुल्यावित्यर्थः तौचिंतामवापतुर्विचारंचक्रतुरित्यर्थः तमेवविचारमाह
प्र· नाकारणमिति कारणंविनाकार्यनैवभवतीत्यर्थः २३ २४ केनसृष्टमितिनिमित्तकारणप्रश्नः कथंजातमित्युपादानकारणप्रश्नः जलेस्थिताविति
६५ अत्रकथमितिशेषः २५ आवांवेति अत्राप्युभयकारणप्रश्नः २६ २७ शक्तिर्महाबलेति सर्वेपिजलेनिमज्जंतिवयंतुननिमग्नास्तत्रकारणंकश्चिच्छ

चिंतामवापतुश्चैतिभ्रातराविवसंस्थितौ नाकारणंभवेत्कार्यंसर्वत्रैषापरंपरा २३ आधेयंतुविनाधारंनतिष्ठतिकथंचन आधाराधेयभावस्तुभातिनौचित्तगोचरः २४ क्वतिष्ठतिजलंचेदंसुखरूपंसुविस्तरं केनसृष्टंकथंजातंमग्नावावांजलेस्थितौ २५ आवांवाकथमुत्पन्नौकेनवोत्पादितावुभौ पितरौक्वेतिविज्ञानंनास्तिकामंतथावयोः २६ सूतउवाच एवंकामयमानौतौजग्मतुर्नविनिश्चयं उवाचकैटभस्तत्रमधुंपार्श्वेस्थितंजले २७ कैटभउवाच मधोवामत्रसलिलेस्थातुंशक्तिर्महाबला वर्ततेभ्रातरचलाकारणंसाहिमेमता २८ तयाततमिदंतोयंतदाधारंचतिष्ठति सैवपरमादेवीकारणंचतथावयोः २९ एवंविबुध्यमानौतौचिंताविष्टौयदासुरौ तदाकाशेश्रुतंताभ्यांवाग्बीजंसुमनोहरं ३० गृहीतंचततस्ताभ्यांतस्याभ्यासोदृढःकृतः तदासौदामनीदृष्टाताभ्यांवैचोत्थिताशुभा ३१ ताभ्यांविचारितंतत्रमंत्रोयंनात्रसंशयः तथाध्यानमिदंदृष्टंगगनेसगुणंकिल ३२

तिविशेषःकल्प्यः तथाचएकत्रयोर्भ्रात्रोर्बाधकाभावेनान्यत्रापितादृशशक्तेरेवकारणत्वकल्पनेननिर्वाहक
[illegible] ३० गृहीतमिति [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३३ ३४ ३५ ३६ ३७ वांछितंमितिच्छेदःइत्यर्थः ३८ ३९ ४० ४१

निराहारौजितात्मानौतन्मनस्कौसमाहितौ बभूवतुर्विचित्रंवैजपध्यानपरायणौ ३३ एवंवर्षसहस्रंतुताभ्यांतप्तं
महत्तपः प्रसन्नापरमाशक्तिर्जातासापरमातयोः ३४ खिन्नौतौदानवौदृष्ट्वातपसेकृतनिश्चयौ तयोरनुग्रहा
र्थायवागुवाचाशरीरिणी ३५ वरंवां वांछितंदैत्यौब्रूतांपरमसंमतं ददामिपरितुष्टास्मियुवयोस्तपसाकिल ३६
सूतउवाच इतिश्रुत्वातुतांवाणींदानवावूचतुस्तदा स्वेच्छयामरणंदेविवरंनौदेहिसुव्रते ३७ वागुवाच वांछि
तंमरणंदैत्यौभवेतांमत्प्रसादतः अजेयौदेवदैत्यैश्चभ्रातरौनात्रसंशयः ३८ सूतउवाच इतिदत्तवरौदेव्यादान
वौमददर्पितौ चक्रतुःसागरेक्रीडांयादोगणसमन्वितौ ३९ कालेनकियताविप्रादानवाभ्यांयदृच्छया दृष्टःप्रजा
पतिर्ब्रह्मापद्मासनगतःप्रभुः ४० दृष्ट्वातौमुदितौवास्तांयुद्धकामौमहाबलौ तमूचतुस्तदातत्रयुद्धंनौदेहिसुव्रत
४१ नोचेत्त्वंपरित्यज्यपद्मासनंगच्छमाचिरं यदित्वंनिर्बलश्चासिकथंयोग्यंशुभमासनं ४२ वीरभोग्यमिदंस्थानंका
तरोसिजलंव्रज तयोरितिवचःश्रुत्वाचिंतामाप[illegible]प्रजापतिः ४३ दृष्ट्वाचबलिनौवीरौकिंकरोमीतितापसः चिंतावि
ष्टस्तदातस्थौचिंतयन्मनसातदा ४४ इतिश्रीदेवीभाग[illegible]महा[illegible]स्कंधेषष्ठोध्यायः ६

तिष्ठमित्यर्थः ४२ ४३ ४४ इतिश्रीशैवोपनामकरंगभट्ट सुनुनीलकंठविरचितेदेवीभागवतव्याख्याने प्रथमस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ यदिनिर्बलस्तर्हिशुभमासनमिदंका

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ पंचाशद्विसहस्रैस्तौ केः पद्मजन्मुपरांमिकामयुक्तैटभयोर्भीत्यातुष्टावेतिनिगद्यते १ २ ३ ४ ५ ६

अ॰

६७ ब्रह्मोवाच तौदृष्ट्वाबलिनौब्रह्मातदोपायानचिंतयत् सामदानंभिदादंडंयुद्धंज्ञातानसर्वतंत्रवित् १ नजानेहंब
लंनूनमेतयोर्वीर्ययथातथं अज्ञातेतुबलेकामंनैवयुद्धंप्रशस्यते २ स्तुतिंकरोमिचेद्दुष्टयोर्मदमत्तयोः प्रकाशितं
भवेन्नूनंनिर्बलत्वंमयास्वयं ३ वधिष्यतिततदैकोपिनिर्बलत्वेप्रकाशिते दानंनैवाद्ययोग्यंवाभेदःकार्योमयाकथं ४
विष्णुंप्रबोधयाम्याद्यशेषेसुप्तंजनार्दनं चतुर्भुजंमहावीर्यंदुःखहासभविष्यति ५ इतिसंचिंत्यमनसापद्मनालगतोऽब्ज
जः जगामशरणंविष्णुंमनसादुःखनाशकं ६ तुष्टावबोधनार्थंतंशुभैःसंबोधनैर्हरिं नारायणंजगन्नाथंनिःसंदंयोग
निद्रया ७ ब्रह्मोवाच दीननाथहरेविष्णोवामनोत्तिष्ठमाधव भक्तार्तिहृद्धृषीकेशसर्वावासजगत्पते ८ अंतर्यामिन्न
मेयात्मन्वासुदेवजगत्पते दुष्टारिनाशनैकाग्रचित्तचक्रगदाधर ९ सर्वज्ञसर्वलोकेशसर्वशक्तिसमन्वित उत्तिष्ठो
त्तिष्ठदेवेशदुःखनाशनयाहिमां १० विश्वंभरविशालाक्षपुण्यश्रवणकीर्तन जगद्योनेनिराकारसर्गस्थित्यंतका
रक ११ इमौदैत्यौमहाराजहंतुकामौमदोद्धतौ नजानासिदिलाधारकथंमांसंकटेगतं १२ उपेक्षसेतिदुःखार्तंयदि
मांशरणंगतं पालकत्वंमहाविष्णोनिराधारंभवेत्ततः १३ एवंस्तुतोपिभगवान्नबुबोधयदाहरिः योगनिद्रासमाक्रां
तस्तदाब्रह्मा ह्यचिंतयत् १४

७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

1

दे·भा· नूनंशक्तिसमाक्रांतइति यद्ययंस्वतंत्रःस्यात्तर्हिजागृयादेवनजागर्तितस्मात्परवशएवायंनमुख्यईश्वरः परश्चात्रविलक्षणशक्तिरूपः कल्पःसर्वेषांकारणापरि
प्र· ज्ञानेशक्तेरेवकारणात्वकल्पनात्इतिनिश्चयेनायंशक्तिसमाक्रांतइत्यर्थः १५ १६ निश्चयंप्रतिपद्यचेतिपरशक्त्यैवायंवशीकृतइतिनिश्चयंज्ञात्वातामेवपरांश
६८ क्तिंयोगनिद्रारूपांयोगनिद्राविशिष्टचैतन्यरूपांतुष्टावेत्यर्थः नह्यन्यथाचैतन्यसत्तांविहाययोगनिद्रायाःस्वतःसत्तासंभवतितस्याः सदसद्विलक्षणत्वात् १७

नूनंशक्तिसमाक्रांतोविष्णुर्निद्रावशंगतः जनार्दनधर्मात्माकिंकरोम्यद्यदुःखितः १५ हंतुकामावुभौप्राप्तौदानवौम
दगर्वितौ किंकरोमिक्वगच्छामिनास्तिमेशरणंक्वचित् १६ इतिसंचिंत्यमनसानिश्चयंप्रतिपद्यच तुष्टावयोगनिद्रांतामेका
ग्रहृदयस्थितः १७ विचार्यमनसाप्येवंशक्तिर्मेरक्षणक्षमा ययाह्यचेतनोविष्णुःकृतोह्यस्पंदवर्जितः १८ वासुर्यथा

36

नजानातिगुणानशब्दादिकानिह तथाहरिर्नजानातिनिद्रामीलितलोचनः १९ नजहातियतोनिद्रांबहुशःसंस्तुतोऽ
प्यसौ मन्येनायंवशीनिद्रानिद्रयायंवशीकृतः २० याव[illegible]वशमापन्नाःसतस्याःकिंकरःकिल तस्माद्योगनिद्रेयं
स्वामिनीमापतेर्हरेः २१ सिंधुजायाअपिविशेषयया स्वामीवशीकृतः नूनंजगदिदंसर्वंभगवत्यावशीकृतं २२ अहं
विष्णुस्तथाशंभुःसावित्रीचरमाउमा सर्वेवयंवशेह्यस्यानात्रकिंचिद्विचारणा २३ हरिरप्यवशःशेतेयथान्यःप्राकृतो
जनः यथाभिभूतःकावार्ताकिलान्येषांमहात्मनां २४

तदेवाहविचार्येति १८ १९ २० २१ सिंधुजा याइतिसिंधुजालक्ष्मीस्तस्याअपिप
दायंवशेवर्ततेतदायोगनिद्रावशेवर्तते इत्यत्रकिमाश्चर्यमितिभावः २२ वशेह्यस्याइतिकिंचामप्यस्माकंनस्वातंत्र्यंयतोऽस्मदादीनां[illegible]स्वजायमानत्वात् २३ २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नीरोज

दे.भा. घटयप्यतीति युयुधे योगं कोशिष्यतीत्यर्थः २५ २६ सकलं वेद वर्णामि इति अजनिमकालोहितस्य त्वकृष्णां बद्धीं प्रजाजनं यन्तीं सरूपामिति भाया

प्र. वाण्यानसिंहि हो सर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्षति सर्वमिदं संहरति तस्मान्मायामितां शक्तिं विद्यादिति सर्वे वेदे वी मुपतस्थुः कासि त्वं महादेवि सा प्रवीद

६९ हं ब्रह्मस्वरूपिणी मत्तः प्रकृतिपुरुषात्मकं जगदित्यादि तेन देवी कैरित्यर्थः प्रत्यक्षमप्यत्र प्रमाणमित्याह विष्णुरिति सकलदेववर्गे विवेकवानपि वि

ष्णुर्यद्वशान्निद्रावशं गमितः अपितस्त्वया तस्मात्त्वकारणमपाकः संदेह इत्यर्थः २७ कोवेदेति हे जननि सकलभूतमनोनिवासे तर्योनिह्णुलिलाय

सौ मध्ये योगनिद्रां वै यया मुक्तो जनार्दनः घटयिष्यति युयुधे च वासुदेवः सनातनः २५ इति श्रुत्वा मतिं ब्रह्मा यज्ञनाल

स्थितस्तदा तुष्टाव योगनिद्रां तां विष्णोरंगेषु संस्थितां २६ श्रीब्रह्मोवाच देवि त्वमस्य जगतः किल कारणं हि ज्ञातं मया

सकलवेदवचोभिरंब यद्विष्णुरप्यखिललोकविवेककर्त्ता निद्रावशं च गमितः पुरुषोत्तमोद्य २७ को वेद ते जननि मोह

विलासलीलां मूढोस्म्यहं हरिरयं विवशश्च शेते ईदृक्तया सकलभूतमनोनिवासे विद्वत्तमो विबुधकोटिषु निर्गुणायाः

२८ सांख्या वदंति पुरुषं प्रकृतिं च यां तां चैतन्यभावरहितां जगतश्च कर्त्रीं किं तादृशासि कथमत्र जगन्निवासश्चैतन्यताति

रहितो विहितस्त्वयाद्य २९

सात्वाराद्वहविष्णुः शिवश्चेतिदनसर्वदेववरिष्ठाः सोपापि त्वहं स्वदाधुनैवासि विष्णुश्च त्वदधीनः इति वयमेता दृशाश्चापि तवमो

हस्य विलासरूपां लीलां न जानीमो गोहितानामन्येषां का कथा केपां पारिविबुधकोटिषु मध्ये विद्वत्तमः पंडितो निर्गुणायास्तव मोहविलासलीलाः ईदृक्तया कोवेद न को

पीत्यर्थः २८ ननु सांख्याः मां जडेति वदंति तदा कथं प्रपञ्चं ते निष्फलमिति चेत्तत्राह सांख्याश्चिति चैतन्यभावश्चेतनता तद्रहितामित्यर्थः त्रिगुणां प्रधानं स्वतंत्रं नव

मिति तेषां सिद्धांतः यश्च यतिते वदंति तथा त्वं किं तादृश्यसि त्वं तादृश्यसीत्यर्थः कुतः इति चेत् यदि त्वं जडा प्रपञ्चकर्त्री तदा सर्वेश्वरो विष्णुस्त्वया चैतन्यतारहितः कथं विहि

तः महेन्द्रजालमिन्द्रजालकर्तृत्वं त्वयि अवलंब्य परमाणवाः अप्रपञ्चस्य अनन्तशक्तिरसि मायेति अनिर्वचनीयमायया विशिष्टस्त्वं तेनैव चैतन्य रहितेत्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ नन्वतर्हितेसांख्याः किमितितथावर्णयंतीतिचेत्तत्वस्वरूपापरिज्ञानादित्याह नाटमितियंमुनिगणाःसंध्येतिनामपरिकल्प्यगुणांस्तादृशांनवेत्तमान्यारिकल्प्य।
प्र॰ नियतंत्रिकालं ध्यायंतिसांहितु वा नित्वंसगुणात्सगुणत्रयविशिष्टाविविधप्रकारमनेकप्रकारंनाटंतनोषियथाजडाद्भामयादेरपिदृष्टश्चिकादीनामुत्पत्तिलथात्वे
७० तनात्पुरुषादेरपिजडानांकेशनखादीनामुत्पत्तिस्तद्वत्भूयंकोपिपुरुषोजडाद्वाचेतनाद्वाजगद्भवतीतिनिश्चयमप्राप्यतदयत्कात्पंजरत्सर्जनादिकंतस्यविधानं
करणंतस्मिन्योगः संबंधस्तवचैतन्यरूपस्यास्तितंयोगंनवेत्तिनजानातिमोहितत्वादतोन्यःथावर्णनंकुर्वंतीतिभावः ३० किंचसर्वत्रवुधादिरूपात्वमेवा।
सितस्माद्यस्मिन्पुरुषेयथावुध्यादिरूपेणातिष्ठसितथासव्यवहारंकरोतिनतस्यापराधःकश्चिदस्तीत्याह वुद्धिर्हीतिबोधकरणाज्ञानकरण ३१ ननुयध्यातेषां मता

नाटंतनोषिसगुणाविविधप्रकारंनोवेत्तिकोपितवकात्र्यपि[illegible]धानयोगं ध्यायंतियंमुनिगणानियतंत्रिकालंसंध्येतिनाम।
परिकल्प्यगुणानभवानि ३० वुद्धिर्हिबोधकरणाजगतां[illegible]दातंश्रीश्चासिदेविसततंसुखदासुराणां कीर्तिस्तथामतिधृती
किलकांतिरेव श्रद्धारतिश्चसकलेषुजनेषुमातः ३१ नातःपरंकिलवितर्कशतैःप्रमाणंप्राप्तंमयायदिहदुःखगतिंगतेन
त्वंचात्रसर्वजगतांजननीतिसत्यंनिद्रालुतांवितरताहरिणात्रदृष्टं ३२

नायध्यानितथात्वापिमतं किंनस्यादितिचेत्तत्राह नातःपरमिति यद्यस्मादिहदुःखगतिंगतेनदुःखमार्गप्राप्तेनमयानिद्रालुतांवितरतालक्ष्मी
कुर्वता हरिणाहेतुनात्वंमायाशवलब्रह्मरूपासर्वजगतांजननीतिसत्यंदृष्टंप्रत्यक्षंदृष्टंब्रूतः परमस्मादधिकंवितर्कशतैःकुतर्कनिषातंप्रमाणमनुमाना
दिकंनप्राप्तंतस्मात्प्रत्यक्षस्यप्रवलत्वान्ममतमेवमुख्यंनह्यन्यथासर्वेश्वरीजडपारतंत्र्ययावदैःस्यादिति ३२ ३२२ ३२ ३२ ३२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा अहमेवजानामिनान्योजानातीतिमयाभक्तिवशेनोचाते वस्तुतस्तुतवस्वरूपंवेदाअपिनजानंतितत्रमहत्काकथंत्याहत्वंदेवीति यतोवेदोपिनूनमखिलार्थतयाखिल
प्र॰ रूपेणसर्वस्वरूपेणानवेदेत्यर्थः कुतोनवेदेतिचेत्तत्राह यस्मादितियस्मात्कारणाच्छ्रुतिःस्वङ्गवतंतंउत्तवंजन्मानुवानाप्राप्तवन्तोत्यनंतारंजापमानाक
७१ थंपवङ्गुंजानीपात्नकथमपीत्यर्थः तथाचश्रुतिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथःकोवेदयतआबभूवेति यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेति
ननुश्रुतिर्देवीतउद्भूतेत्यत्रकिंप्रमाणंतत्राह प्रत्यक्षमेवेतिसर्वैर्देवैर्ज्ञातंत्वत्तएवोद्भूतंतत्सहदंतः पातिनेवेदाःकिंत्वत्तोनोद्भूताअपितूद्भूताःइत्यर्थः

त्वंदेविवेदविदुषामपिदुर्विभाव्यावेदोपिनूनमखिलार्थतयानवेद यस्मात्त्वदुद्भवमसौश्रुतिराप्नुवानाप्रत्यक्षमेवसकलं
तवकार्यमेतत् ३३ कस्तेचरित्रमखिलंभुविवेदधीमान् नाहंहरिर्नचभवोनसुरास्तथान्ये ज्ञातुंक्षमाश्चमुनयोनममा
त्मजाश्च दुर्वाच्यएवमहिमातवसर्वलोके ३४ यज्ञेषुदेविविदितानामनोनदत्तास्वाहेतिवेदविदुषोहवनेकृतेपि नप्राप्नुवं
तिसुरास्तमखभागधेयंदेवास्त्वमेवविबुधेष्वपिवृत्तिदासि ३५ आतावयंभगवतिप्रथमंत्वयावैदेवारिसंभवभयादधुनात
थैवभीतास्मिंदेविवरदेशरणंगतास्मिघोरान्निरीक्ष्यमधुनासहकैटभंच ३६ नोवेत्तिविष्णुरधुनाममदुःखमेतज्जानेतवाप्रसंग
वशीकृतदेहयष्टिःमुंचाद्यदेवमधुनाजहिदानवेंद्रौयद्वाऽऽमितवकारणमहानुभावे ३७

तथाचश्रुतिःवेदोहमवेदोहमितिदेव्यथ
र्वशिरसि अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेतदृग्वेदोयजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदइत्यादि ३३ वेदाअपिनजानंतितदान्यः कोवेदेत्याह कस्तेचरि
त्रमिति ३४ अधुनादेवानांजीवनंनतैवकदेयास्वाहामात्रधीनमित्याह यज्ञेष्विति ३५ आतावयमिति प्रथमकल्पोत्पन्नाइत्यर्थः मधुकैटभयुद्ध
सकाशात्तिसमयेजायमानत्वादेतद्वयोःप्रदेशनादेत्ययाश्रुतत्वाच्च ३६ ३७ ३७ ३८ ३९ ३५ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ यद्दिमदिष्पैव सर्वं जायते तर्हि सर्वजना मां कुतो न भजंतितत्राह जानंतियेन तवेति हेदेवि तव प्रभावं येन जानंति ते अन्यान् भजंति ते मूढचित्ता एव तत स्तैर
प्र॰ नाह तेपिव स्तुनिन हि बुद्धिमतामनादरो भवति अहं तु प्रमाणात्तत्त्वामेव सर्वोत्कृष्टं जानामि किं तत्र प्रमाणं तदाह यद्विष्णुरपीति विधिमंतत्त्वां भजंत्येवेति
७२

जानंतियेन तव देवि परं प्रभावं ध्यायंति ते तिहरिहरावपि दिचित्ताः ज्ञातं मयाद्य जननि प्रकटं प्रमाणं यद्विष्णुरप्यतितरां विवशोथ
शेते ३८ सिंधूद्भवापि न हरिं प्रतिबोधितुं वै शक्ता पतिं तव वशा गमयद्य शक्त्या मन्ये त्वया भवदति प्रसभं रमापि प्रस्वापितान् वबु
ज्ञाता समस्त जननी किल कामधेनुं ४० धीकांति ... तिष्ठ भवति गुणोदयले विलोगुणास्तु परिहृत्य गताः क्वचात्र वंदी क्व
तोहरि रैशैन न नु निद्रयात्र शत्या तदेव भगवत्यतिमानवत्याः ४१ त्वं शक्तिरेव जगतामखिल प्रभावात्त्वन्निर्मितं च सकलं खलु
भावमात्रं त्वं क्रीडसे निजविनिर्मितमोहजाले नाट्ये यथा विहरते स्वकृते नटो वै ४२ विष्णुस्त्वया प्रकटितः प्रथमं युगादौ
दत्ता च शक्तिरमला खलु पालनाय ज्ञातं च सर्वमखिलं विवशीकृतोद्य यद्रोचते तव तथा च करोषि नूनं ४३ दृष्टात्र मां भगव
तिप्रतिनाशितुं चेन्निद्रालितेक रुदयां परिहृत्य मौनं कस्माद्दिमौ प्रकटितौ किल कालरूपौ यद्वा भवानि हसितुं नु किमिच्छसे मां
भावः ३८ सिंधूद्भवा लक्ष्मीरपित्वया वशीकृतं त्वां बोधयितुं शक्ता किं च सापि त्वया वशीकृतेव यतः सा विलीः शक्तिरस्ति तत एव सा न बुबुधे बोधं प्राप्नवती ३९ ४०
४१ ४२ ४३ दृष्टेति नाशितुमिच्छा नास्ति चेन्मौनं परित्यज्य दयां कुर्विति अन्वयः कौ दैत्यौ कस्मात्कारणात्प्रकटितौ हसितुमिच्छसि जाने इति शेषः स्व-
यमेवोत्पन्नैतयोदैतिमां हसितुं किमिच्छसे न तत एतावत्या दितौ वा ४४ ४४ ४४ ४४ ४४ ४४ ४४॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

38

दे·भा· यदिमं हंतुमेतत्त्वया दितौ तर्हि महान्त्वतापस्त्वमशकवधे गजस्येवेत्याह ज्ञातमिति ४५ किंच काममिति यदिमम वधार्थमेवोत्पादितावेतौ तर्हि मान
म· स्यैव कामं यथेष्टं ममवधं कुरुष्व मेमरणाज्जं दुःखं नैवास्ति किंतु त्वं चैव यः प्रथमं जगतः कर्ता विहितो यस्य एवायं दैत्याहतो मृत इदं गरिष्ठमयशस्त्वं च भवति
७३ इन्द्रमेव महद्दुःखकरमितिभावः ४६ उत्तिष्ठेति हे देवि बालसीले कोमलस्रीले उत्तिष्ठ इहाद्भुतं रूपं भयंकरं रूपं कृत्वा वा चमद्वधेच्छा यद्यस्ति तर्हि स्वहस्ते
नैव मद्वधं कुरु नदैत्यहस्तेनाथवा इमौ दैत्यौ वा जहि उभयमपि न करोषि चेद्धरिं प्रबोधय स इमौ निहन्ते दिदं सर्वकार्यजा तं त्वदसाध्यं भवति ४७ ताम

ज्ञातं मया तव विचेष्टितमद्भुतं वै कृत्वाखिलं जगदिदं रमसे स्वतंत्रा लीनं करोषि सकलं किल मां तथैव हंतुं त्वमिच्छसि भवा
नि किमत्र चित्रं ४५ कामं कुरुष्व वधमद्य ममैव मातर्दुःखं न मे मरणजं जगदंबिकेऽत्र कर्ता त्वयैव विहितः प्रथमं स
चायं दैत्याहतोऽथ मृत इत्ययशो गरिष्ठं ४६ उत्तिष्ठ देवि कुरु रूपमिहाद्भुतं त्वं मां वा त्विमौ जहि यथेच्छसि बाललीले नो चे
त्प्रबोधय हरिं निहनेदिमौ यस्त्वत्साध्यमेतदखिलं किल कार्यजातं ४७ व्यास उवाच एवं स्तुता तदा देवी तामसी तत्र वेधसा
निःसृत्य हरिदेहात्तु संस्थिता पार्श्वतस्तदा ४८ त्यक्तांगानि च सर्वाणि तिलोरस्तु लतेजसः निर्गता योगनिद्रा सा नाशाय च
तयोस्तदा ४९ विसंदेतशरीरोऽसौ यदा जातो जनार्दनः धाता परमिकां प्राप्तो मुदं दृष्ट्वा हरिं ततः ५० इति श्रीदेवी।
भागवते महापुराणे विष्णुप्रबोधो नाम सप्तमोऽध्यायः ७ सेनिद्राभिमानिनीत्यर्थः तदुक्तं शिवपुराणे उमासंहितायां ब्रह्मणा संस्तुता सेयं
मधुकैटभनाशने महाविद्या जगन्माता सर्वविद्याधिदेवता द्वादश्यां फाल्गुनस्यैव शुक्लायां समभून्नृप तिथिः सा मे वतिथौ सारस्वतस्तु द्वादश्यां शुक्लायां फाल्गु
नस्य च कल्पः समभवदिति हेमाद्रिधृतनागरखंडवचनात्सारस्वतकल्पे सोत्पत्तिः स एव सारस्वताख्यमिति वा तत्पत्या सारस्वतकल्पप्रादुर्भावो व्यासेनात्र
साक्षीकृतो वेदितव्य इति ४८ ४९ विसंदितशरीरः कंपितशरीरः ५० इति श्रीशैवोपनामकरंगभट्टसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठविरचिते देवीभागवत।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. पंचाशत्यद्यकैरेकोत्तरैः संरंभतोधुना अध्यायेत्वष्टमेप्रोक्तःसम्यगाराध्यानिर्णयः पूर्वाध्यायेपराशक्त्याविष्णुः सर्वेश्वरोपिनिवशीकृत इतिश्रुत्वाऋष

अ. यः पृच्छंति संदेहोत्रेति अत्रसंदेहशब्दोलक्षणयाआश्चर्यपरः तदेवाहवेदेति १ २ त्रयएतेत्रेति सर्वदेवमध्येएतद्देवत्रयमेवमुख्यं कारणं च सर्वेषां

७४

ऋषयऊचुः संदेहोत्रमहाभाग कथायांतुमहाद्भुतः वेदशास्त्रपुराणेषुनिश्चितंतत्सदाबुधैः १ ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रश्च

त्रयोदेवाःसनातनाः नातःपरतरंकिंचिद्ब्रह्मांडेस्मिन्महामते २ ब्रह्मासृजतिलोकान्वैविष्णुःपात्यखिलंजगत्

रुद्रःसंहरतेकालेत्रयएतेत्रकारणं एकमूर्तिस्त्रयोदेवाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः रजःसत्वतमोभिश्चसंयुताःकार्यकारकाः

४ तेषांमध्येहरिःश्रेष्ठोमाधवःपुरुषोत्तमः आदिदेवोजगन्नाथःसमर्थःसर्वकर्मसु ५ नान्यःकोपिसमर्थोस्तिविष्णो

स्तुल्यतेजसः सकथंस्वापितःस्वामीविवशोयोगमायया ६ क्वगतंतस्यविज्ञानंजीवतश्चेष्टितंकुतः संदेहोयमहा

धा भागकथयस्वयथाशुभं ७ कासाशक्तिःपुराप्रोक्ताययाविष्णुर्जितःप्रभुः कुतोजाताकथंशक्ताकाशक्तिर्वदसुव्रत ८

यस्तुसर्वेश्वरोविष्णुर्वासुदेवोजगद्गुरुः परमात्मापरानंदःसच्चिदानंदविग्रहः ९ सर्वकृत्सर्वभृत्स्रष्टाविज्ञःसर्वगःशु

चिः सकथंनिद्रयानीतःपरतंत्रःपरात्परः १०

वमुख्यइत्याहतेषामिति ४ इत्थंसर्वविशिष्टोपियोगमाययाकथंस्वापितः दमेवेत्यर्थः ३ तेषामभेदमाह एकमूर्तिरिति तेषांगुणभेदमाहरजइति ४ त्रयाणांमध्येविष्णुरे

यं संदेहोयमाश्चर्यमिदमित्यर्थः एतादृशस्यैवंदशाश्चर्यंजनिकेवश्रुतोयथाश्चर्यंस्यात्तथाकथयेत्यर्थः कथंवासविवशःपराधीनोजातः ६ जीवतस्तस्यविज्ञानं चेष्टितंचकुतोहेतोःक्वगतमित्यन्व

र्थः कथंविष्णुंजेतुंशक्तासमर्थेत्यर्थः कासेति साशक्तिःकीदृशीत्यर्थःकुतोजातेतिकस्मात्कारणाज्जातेत्य काशक्तिरिति तस्याःशक्तेःकाशक्तिरस्तियया शक्तायुक्तात्वं शक्तिर्विष्णुंवशीकरोति ८ पुनराश्चर्यमुपपादयति यस्त्विति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. आश्चर्यभूतइति आश्चर्यात्मकःसंदेहइत्यर्थः ११ १२ नारदइतिपूर्वान्वयि १३ १४ तेसर्वेइति देवाद्याइत्यर्थः १५ १६ १७
अ. १८ १९ २० २१ २२ २३ इन्तरेणैवापिकैकदेशिनइत्यर्थः २४ सप्तेति पूर्वोक्तानियंचसाक्षिरूपंषष्ठमितिह्यंसप्तममितिसप्त·

एतदाश्चर्यभूतोहिसंदेहोनःपरंतप छिंधि ज्ञानासिनासूतव्यासशिष्यमहामते ११ सूतउवाच कःसंदेहंछिनत्त्येनंत्रै लोक्येसचराचरे मुह्यंतिमुनयःकामंब्रह्मपुत्राःसनातनाः १२ नारदःकपिलश्चैवप्रश्नेस्मिन्मुनिसत्तमाः किंब्रवीमिमहाभा गाःदुर्घटेस्मिन्विमर्शने १३ देवेषुविष्णुःकथितःसर्वगःसर्वपालकः यतोविराडिदंसर्वमुत्पन्नंसचराचरं १४ तेसर्वेसमु पासंतेनत्वादेवंपरात्परं नारायणंहृषीकेशंवासुदेवंजनार्दनं १५ तथाकेचिन्महादेवंशंकरंशशिशेखरं त्रिनेत्रंपंचवक्त्रंच शूलपाणिंवृषध्वजं १६ तथावेदेषुसर्वेषुगीतंनाम्नात्र्यंबकं कपर्दिनंपंचवक्त्रंगौरीदेहार्द्धधारिणं १७ कैलासवासनि रतंसर्वशक्तिसमन्वितं भूतवृंदयुतंदेवंदक्षयज्ञविघातकं १८ तथासूर्यंवेदविदःसायंप्रातर्दिनेदिने मध्यान्हेतुमहाभा गाःस्तुवंतिविविधैःस्तवैः १९ तथावेदेषुसर्वेषुसूर्योपासनमुत्तमं परमात्मेतिविख्यातंनामतस्यमहात्मनः २० अग्निःसर्व त्रवेदेषुसंस्तुतोवेदवित्तमैः इंद्रश्चापित्रिलोकेशोवरुणश्चतथापरः २१ यथागंगाप्रवाहिश्चबहुभिःपरिवर्तते तथैवस र्वदेवेषुविष्णुःप्रोक्तोमहर्षिभिः २२ षडेवहिप्रमाणानिपठितानिसुपंडितैः प्रत्यक्षंचानुमानंचशाब्दंचैवतृतीयकं २३ चतुर्थंवैतरेप्राहुरुपमानयुतानिच अर्थापत्तियुतान्यन्येपंचप्राहुर्महाधिपः २४ सप्तपौराणिकाश्चैवप्रवदंतिमनीषिणः एतैःप्रमाणैर्दुर्ज्ञेयंयद्रूपपरमंचतत् २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी-आ· एवमेतान्निर्णयमतानिर्विदे एवसंतितत्र किंमत मुख्यमितिविमर्शोवुधैटएवतस्मापि यत्रश्रुतिवाक्यानां परस्परं विरोधस्तत्रोपक्रमोपसंहारादिलिंगैः श्रुतितात्पर्य
म· निर्णयेतात्पर्यवतीश्रुतिः प्रवलेतिसिद्धांत उत्तरमीमांसापामुक्तः ननुतेनसिद्धांतेनब्रह्मैवजगत्कारणमितिसिध्यतीतिचेत्तत्रोहत्नुमनेनार्थेनश्रुतिवाक्येनतत्
७६ ब्रह्मकिंसशक्तिकजगत्कारणमुतशक्तिरहितंइतिविचारःकर्तव्यइत्याह वितर्कइति अनुमानमित्यर्थः वुधैस्त्वस्तार्थोनिश्चयात्मिकयायुक्त्येति २६ प्रत्य
क्षइति किंचमतिमतांप्रत्यक्षतोयद्विज्ञानंतदपिचिंत्यंग्राह्यंप्रमाणत्वेनेत्यर्थः शिष्टमार्गः शिष्टाचारस्तदनुसारिणादृष्टांतेनव्याप्तिग्राहकेणापिसततमनुमेयमि

वितर्कश्चात्रकर्त्तव्योवुधाद्वैवागमेनच निश्चयात्मिकयायुक्त्याविचार्यश्चपनःपुनः २६ प्रत्यक्षतस्तुविज्ञानंचिंत्यंश्रीः

40

मतामपि दृष्टांतेनापिसततंशि[illegible]मार्गानुसारिणा २७ विद्वांसोपिवदंत्येवंपुराणैःपरिगीयते दुहिणोसृष्टिशक्तिश्चहरौप

लनशक्तिता २८ हरेसंहारशक्तिश्चसूर्येशक्तिःप्रकाशिका [illegible]धरणशक्तिश्चशेषेकूर्मेतथैवच २९ साद्याशक्तिःपरिणता

सर्वस्मिन्पाप्रतिष्ठिता दाहशक्तिस्तथावह्नौसमीरेप्रेरणात्मिका ३० शिवोपिशवतांयातिकुंडलिन्याविवर्जितः शक्तिहीनः

स्तु यः कश्चिदसमर्थःस्मृतोवुधैः ३१ एवंसर्वत्रभूतेषुस्थावरेषुचरेषुच ब्रह्मादिस्तंवपर्यंतंब्रह्मांडेस्मिन्महातपाः ३२ श

क्तिहीनंतुनिंद्यंस्याद्वस्तुमात्रंचराचरं अशक्तःशत्रुविजयेगमनेभोजनेतथा ३३

टीका· २७ तमेवदृष्टांतमाह विद्वांसोपीति किंतद्गीयतेतदाह दुहिणेति इत्यमनेकदृष्टांतैर्वस्तुमात्रेशक्तिमत्वव्याप्तिग्राह्येतिभावः २८ २९
साद्येति यासर्वस्मिन्नाद्याशक्तिरस्तिसाशक्तिःपरिणतातत्तच्छक्तिरूपेणेत्यर्थः ३० . ३१ ३२ तथेति विद्वांसोवदंतीत्य
न्वयः ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एवमिति यथाग्नेः सर्वपदार्थत्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वान्निर्ग्रहीतात्तथा ब्रह्मणोऽपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वेन शक्तिरस्तीति शाच शक्तिः सामर्थ्यरूपा न स्वाश्रयाद्भि न्नाभासते अग्निशक्त्या दाहवत्त्वात् किंतु भिन्नेवन्नादेव दर्शयितुं एवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते इति अनेन स्वाश्रयाभेद एवोक्तः तथा च श्रुतिप्रतिपा द्यं ब्रह्म मायया वा एषा नारसिंही इति न तस्य कार्यं करणं च विद्यते परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते इत्यादिश्रुतिभिः स्वमानादिभिश्च सशक्तिकमेव जगत्कारणमिति तद्देवोपा स्यमिति भावः एतेन का सा शक्तिरिति तस्योत्तरं ब्रह्मसामर्थ्यरूपा शक्तिरस्तीति बोधितं सोपास्येति यत् ब्रह्मभिन्ना न शक्तिस्ततस्तस्या भजने ग्निशक्त्यां होमेऽग्नौ होमस्या(

एवंसर्वगताशक्तिःसाब्रह्मेतिविविच्यते सोपास्याविविधैःसम्यक्विचार्यासुधियासदा ३४ विष्णुश्चसात्विकींशक्तिंतयाहीनोप्य॥
कर्मकृत् द्रुहिणोराजसींशक्तिंययाहीनोह्यसृष्टिकृत् ३५ शिवश्चतामसींशक्तिंतत्संहारकारकः इत्यूहंमनसासर्वंविचार्यच
पुनःपुनः ३६ शक्तिःकरोतिब्रह्मांडंसावैपालयतेखिलं इच्छयासंहरत्येषाजगदेतच्चराचरं ३७ नविष्णुर्नहरःशक्रोनब्रह्मान॥
चपावकः नसूर्योवरुणःशक्ताःस्वेस्वेकार्येकथंचन ३८ तयायुक्ताहिकुर्वंतिस्वानिकार्याणितेसुराः सैवकारणकार्येषुप्रत्य
क्षेणावगम्यते ३९ सगुणानिर्गुणासातुद्विधाप्रोक्तामनीषिभिः सगुणारागिभिःसेव्यानिर्गुणातुविरागिभिः ४० धर्मार्थकाम॥
मोक्षाणांस्वामिनीसानिराकुला ददातिवांछितान्कामान्पूजिताविधिपूर्वकं ४१ नजानंतिजनामूढास्तांसदामाययावृताः ४२
जानंतोपिनराःकेचिन्मोहयंतिपरानपि ४२ पंडिताःस्वोदरार्थंवैपाखंडानिपृथकपृथक् प्रवर्तयंतिकलिनाप्रेरितामंदचेतसः

र्थसिद्धवच्च तस्या उपासनं जातमेवेति सर्वेषां कारणभूता शक्तिः साम्यावस्था त्रिकोपास्येत्यर्थः ३४ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषु प्रसिद्धेष्वन्वयव्यतिरेकं दर्शयन्तेस मेकैकगुणवत्तया न्यूनत्वेन तोषाणां हेतुत्वं श्रीभगवत्यपेक्ष्यैतेति दर्शयति विष्णुश्चेति ३५ ३६ कुतो जातेत्यस्योत्तरमाह शक्तिः करोतीति या सर्वस्य कर्त्री सा कस्मा दुत्पद्यतेऽनवस्थाप्रसंगादिति भावः अत एव शक्तेः शक्त्यंतरकल्पनमप्यनुचितमित्यर्थाद्बोध्यं ३७ ३८ ३९ सगुणेति एकैकगुणविशिष्टेत्यर्थः निर्गुणा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४४ ४५ यदिब्रह्मादयोमुख्यास्तर्हितेन्यंकिमितिभजेयुर्भजंतिच तस्मान्नोमुख्याः किंतुपूर्णशक्तिरेवेतिभावः ४६ परंब्रह्मैवतस्याः रूपंनान्यदस्तीत्यभि
प्रायेणब्रह्मात्मिकामित्युक्तं स्पष्टमन्यच्चैतदस्याभिरूपेत्यर्थोतः ४७ ४८ ४९ यथाराजशरीरेप्रविष्टस्यचैतन्यस्यराजइतिव्यवहारस्तथाप्रथमतोमायाशरीरे

41

कलावस्मिन्महाभा[illegible]नानाभेदसमुत्थिताः नान्ययंगितथाधर्मा[illegible]दाद्याः[illegible]कथंचन ४४ तिस्रुश्चसत्यमावृत्यतयोवर्णा[illegible]
नेकधाः ब्रह्माहरस्तयोदे[illegible]ध्यायंतःकमपिध्रुवं ४५ कामयानाः[illegible]शाकामंतेत्रयःसर्वदेवहि यजंतिफज्ञानविविधानब्रह्म।
विष्णुमहेश्वराः ४६ तेविशक्तिंपरांदेवींब्रह्माख्यांपरमात्मिकां ध्यायंतिमनसानित्यंनित्यांमत्वासनातनीं ४७ तस्माच्छक्तिः
सदासेव्याविद्वद्भिःकृतनिश्चयैः निश्चयःसर्वशास्त्राणांज्ञातव्योमुनिसत्तमाः ४८ व्यासाच्छ्रुतंमयाचैतत्तेनज्ञातंतुनारदात् पि
तुःसकाशात्तेनापिब्रह्मणोविष्णुवाक्यतः ४९ नश्रोतव्यंनमंतव्यमन्येषांतच्चनंवुधैः शक्तिरेवसदासेव्याविद्वद्भिःकृतनिश्चयैः
५० प्रत्यक्षमपिद्रष्टव्यमशक्तस्यविचेष्टितं अतःसर्वेषुभूतेषुज्ञातव्याशक्तिरेवहि ५१ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कं
धेविचारेअष्टमोध्यायः ८ श्रीसूतउवाच यदाविनिर्गतानिद्रादेहात्तस्यजगद्गुरोः नेत्रास्यनासिकावाहुहृदयेभ्यस्तथोरसः

प्रविष्टस्यचैतन्यस्यमायाशक्तिरितिव्यवहारस्तदनंतरंगुणात्मादौदेवैकगुणविशिष्टमायाशबलब्रह्मणएवब्रह्मविष्णुरुद्रइत्यादिव्यवहारस्तथाचसर्वकारणं
ब्रह्मचाशक्तिसहितमेवभवतीतिमायाशक्तिर्देवीभगवतीत्यादिमुख्यापदेवेरोयास्योत्महश्शक्तिरेवेति ५० ५१ इतिश्रीशैवोपनामकनीलकंठसुतनीलकंठ
ब्रह्मभाषाशक्तिसहितमेवभवतीतिमायाशक्तिर्देवीभगवतीत्यादि[illegible]
गर्भजनीलकंठकृतेदेवीभागवतव्याख्यानेतिलकाभिधेप्रथमस्कंधेष्टमोध्यायः ८ सप्तशती तिमहाश्लोकैर्मधुकैटभयोर्वधः देवीप्रसादाल्लाघवत इत्येतदुच्य
तेमधुकैटभवधकथायांप्रसंगागतंविचारंसमाप्यपुनस्तामेवकथामुत्थापयतिसूतः यदाविनिर्गतेति यदादेहात्तानिद्राभिमानिनीदेवतानिर्गतातदानिद्राभि
मानिनीमहाकालीतामसीशक्तिर्भगवतीदर्शनकालेतस्योत्पत्तेरयोगमोहार्थे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

निःसृत्य गगनेतस्थौ तामसी शक्तिरुत्तमा उदतिष्ठज्जगन्नाथो जृंभमानः पुनः पुनः २ तदापश्यत्स्थितं तत्र भयत्रस्तं प्रजापतिं
उवाच च महातेजा मेघगंभीरया गिरा ३ विष्णुरुवाच किमागतोसि भगवंस्त्वपत्य त्वात्र पद्मज कस्माच्चिंतातुरोसि त्वं भयव्याकुलि
तमानसः ४ ब्रह्मोवाच त्वत्कर्णमलजौ देव दैत्यौ च मधुकैटभौ हंतुं मां समुपायातौ घोररूपौ महाबलौ ५ भयात्तयोः
समायातस्त्वत्समीपं जगत्पते त्राहि मां वासुदेवाद्य भयत्रस्तं विचेतसं ६ विष्णुरुवाच तिष्ठाद्य निर्भयो जातस्तौ हनिष्यामि
केवल युद्धायाजग्मतुर्मूढौ मत्समीपं गतायुषौ ७ सूत उवाच एवं वदति देवेशे दानवौ तौ महाबलौ विचिन्वानावजं वीरौ
संप्राप्तौ मदगर्वितौ ८ निराधारौ जले तत्र संस्थितौ विगतज्वरौ ताभ्यां चतुर्मुखो नम्रो ब्रह्माणं मुनिसत्तमाः ९ पलायित्वा स
मायातस्त्वत्सन्निधौ वरस्यात्किं ततः युद्धं कुरु हनिष्यावः पश्यतोस्यैव सन्निधौ १० यश्चादेनं हनिष्यावः सर्वभोगोपरि स्थितं
त्वमप्यद्य कुरु संग्रामं दासोसीति च वा वद ११ सूत उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णुः प्रावुवाच जनार्दनः कुरुतां समरं कामं मया दा
नवपुंगवौ १२ हरिष्यामि मदं चाहं युवयोर्मज्जयोः किल आगच्छतां महाभागौ श्रद्धा चेद्वां महाबलौ १३ ब्रह्मोवाच श्रुत्वा
तद्वचनं चोभौ क्रोधव्याकुललोचनौ निराधारौ जलस्थौ च युद्धायोद्युक्तौ बभूवतुः १४ मधुश्च कुपितस्तत्र हरिणा सह संयुगं
कर्तुं प्रचलितस्तूर्णं कैटभस्तत्र च स्थितः १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 श्रीकालायनमः ॥

42

बाहुयुद्धंतयोरासीन्मल्लयोरिवमत्तयोः श्रांतेमधौकैटभस्तुसंग्राममकरोत्तदा १६ पुनर्मधुःकैटभश्चयुयुधातेपुनःपुनः
बाहुयुद्धेनरागांधोविष्णुनाप्रभविष्णुना १७ प्रेक्षकस्तुतदाब्रह्मादेवीचैवांतरिक्षगा। नम्लानुतदातौतुविष्णुस्तुग्लानिमाप्त
वान् १८ पंचवर्षसहस्राणियदाजातानियुध्यता। हरिणाचिंतितंतत्रकारणंमरणेतयोः १९ पंचवर्षसहस्राणिमया-
युद्धंक्षांतंकिल नश्रांतौदानवौघोरौश्रांतोहंचैतदद्भुतं २० क्वगतंमेबलंशौर्यंकस्माच्चेमावनामयौ किमत्रकारणंचिंत्यंवि
चार्य्यमनसात्विह २१ इतिचिंतापरंदृष्ट्वाहरिंहर्षपराबुभौ ऊचतु[illegible]र्मदोन्मत्तौमेघगंभीरनिस्वनौ २२ तवनोचेद्बलंविष्णो
यदिश्रांतोसियुद्धतः ब्रूहिदासोस्मिवांनूनंकृत्वाशिरसिचांजलिं २३ नचेद्युद्धंकुरुष्वाद्यसमर्थोसिमहामते हत्वावांनिह
निष्याव:पुरुषंचचतुर्मुखं २४ सूतउवाच श्रुत्वातद्भाषितंविष्णुस्तयोस्तस्मिन्महोदधौ उवाचवचनंश्लक्ष्णंसामपूर्वंमहा
मनाः २५ हरिरुवाच श्रांतेभीतेत्यक्तशस्त्रेपतितेबालकेतथा प्रहरंतिनवीरास्तेधर्मएषःसनातनः २६ पंचवर्षसहस्रा
णिकृतंयुद्धंमयात्विह एकोहंभ्रातरौवांचबलिनौमदशौतथा २७ कृतंविश्रमणंमध्येयुवाचभ्यांचपुनःपुनः तथाविश्र
मणंकृत्वायुद्धेहंनात्रसंशयः २८ तिष्ठतंहियुवांतावद्बलवंतौमदोत्कटौ विश्रम्याहंकरिष्यामियुद्धंवांन्यायमार्गतः २९
सूतउवाच इतिश्रुत्वावचनस्तस्यविश्रब्धौदानवोत्तमौ संस्थितौदूरतस्तत्रसंग्रामेकृतनिश्चयौ ३०

१ विश्रमणं विश्रामः २८ २९ ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ वरदांभुवनेश्वरीमिति यद्यपि सा मायावस्था मायायाधिकरणत्वेन रूपिणीं भु-

अतिदूरे ततौ दृष्ट्वा वासुदेवश्चतुर्भुजः दध्यौ च मनसा तत्र कारणं मरणे तयोः ३१ चिंतनाज्ज्ञानमुत्पन्नं देवीदत्तवरावुभौ कामं वांछितमरणौ न मृतौ तु रणे त्विमौ ३२ वृथा मया कृतं युद्धं श्रमोयं मे वृथागतः करोमि च कथं युद्धमेवं ज्ञात्वा विनि- श्चयं ३३ अकृते च तथा युद्धे कथं मे तौ गमिष्यतः विनाशं दुःखदौ नित्यं दानवौ वरदर्पितौ ३४ भगवत्या वरो दत्तस्तयोरासीत्सु- दुर्घटः मरणं चेच्छया कामं दुःखितोपि न वांछति ३५ रोगग्रस्तोपि दीनोपि न मुमूर्षति कश्चन कथं नेमौ मदोन्मत्तौ मर्तु- कामौ भविष्यतः ३६ नूनं च शरणं यामि विद्यां शक्तिं सुकामदां विना तया न सिध्यंति कामाः सम्यक् प्रसन्नया ३७ एवं सं- चिंतयन्मानस्तु गगने संस्थितां शिवां अपश्यद्भगवान् विष्णुर्योगनिद्रां मनोहरां ३८ कृतांजलिस्ततोस्तौषीद्विश्वात्मा तं तु योगवित् विनाशार्थं तयोस्तत्र वरदां भुवनेश्वरीं ३९ विष्णुरुवाच नमो देवि महामाये सृष्टिसंहारकारिणि अनादिनिधने चंडि भु- क्तिमुक्तिप्रदे शिवे ४० न ते रूपं विजानामि सगुणं निर्गुणं तथा चरित्राणि कुतो देवि संख्यातीतानि यानि ते ४१ अनुभूतो मया तेद्य प्रभावश्चातिदुर्घटः यदहं निद्रया लीनः संजातोस्मि विचेतनः ४२ ब्रह्मणा चातियत्नेन बोधितोपि पुनः पुनः न प्रबुद्धः सर्वथाहं संकोचितषडिंद्रियः ४३ अचेतनत्वं संप्राप्तः प्रभावात्तव चांबिके त्वया मुक्तः प्रबुद्धोहं युद्धं च बहुधा कृतं

वनेश्वरीं नत्ताम सीमिति तथापि सा मन्त्रसंस्थानात् ... भुवनेश्वर्यैव नमो गुणोपासना सती गत्या कालीपदवाच्येति तामस्यामहाकाल्याश्च भुवनेश्वर्याश्चाभेदसमत्वातामस्याप्राप्तेः

CC-0, Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० वक्रयादृशेतिकटाक्षेणेत्यर्थः ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ कुर्वीवेति चान्वये मेणानयापुरस्त्वेवं दैत्याजि
प्र.
८२

कं तोऽहंनचनोऽक्रान्तो त्वयादत्तवरोवरी ब्रह्मा एणंहंतुमायातोदानवोमदगर्वितो ४५ आहतोवम ।कामंहंतुंयुद्धयमान
देहांयुद्धंमहाघोरंमयानाभ्यांमहार्णवे ४६ मरणोवरस्नानंतेनतोजातंमहाद्भुतं त ताहंश ।प्रः प्रः त्वामधशरणप्रदं ४७
43
लाक्ष्यंकुरुमेमातः खिन्नोहंयुद्धकर्मणा इत्युक्तोवरदानेन तवदेवार्तिनाशने ४८ हंतुंमामुद्यतो पापोकिंकरोमिवदायामि
च रत्नुतामामातदादेवीस्मितपूर्वमुवाचह ४९ प्रणामंतंजगन्नाथंवासुदेवंसनातनं देवदेवहरेविष्णोकुरुयुद्धंपुनःस्वयं
५० वंचयित्वाविमौशूरौहंतव्यौचविमोहितौ मोहयिष्याम्यहंनूनंदानवौवक्रयादृशा ५१ जहिनारायणक्षिप्रंत्वंममामाया
विमोहितौ सूतउवाच तच्छ्रुत्वावचनंविष्णुस्तस्याः प्रीतिरसान्वितं ५२ संग्रामस्थलमासाद्यतस्थौतत्रमहार्णवे तदायातौ
चतौधीरौयुद्धकामौमहाबलौ ५३ वीक्ष्यविष्णुंस्थितंतत्रहर्षयुक्तौबभूवतुः तिष्ठतिष्ठमहाबाहम कुरुयुद्धंचतुर्भुज
५४ दैवाधीनौविदित्वाद्यनूनंजयपराजयौ सबलोजयमाप्नोतिदैवाज्जयतिदुर्बलः ५५ सर्वथैवनकर्तव्योहर्षशोकौमहात्म
ना पुरैवत्वंहदैत्याजितादानववैरिणा ५६

ताइतिहर्षोनकर्तव्यः अधुनावानयोर्मधुकैटभयोःसार्धंयुध्यमानःपराजितइतिशोकोपिनकर्तव्यः ५६ ५६ ५६ ५६ ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३
अ
८३

अधुनास्यानयोः सार्द्धं युध्यमानः पराजितः सूत उवाच इत्युक्त्वा तौ महाबाहू युद्धाय समुपस्थितौ ५७ वीक्ष्य विष्णुर्जघानाशु
मुष्टिनाद्भुतकर्मणा तावप्यतिबलोन्मत्तौ जघ्नतुर्मुष्टिना हरिं ५८ एवं परस्परं जातं युद्धं परमदारुणं युध्यमानौ महावीर्यौ दृष्ट्वा
नारायणस्तदा ५९ आपन्नस्सन्मुखं देव्याः ज्ञात्वा दीनं च श्रीहरिः सूत उवाच तं वीक्ष्य तादृशं विष्णुं करुणारससंयुतं ६० जहा
सातौ वताम्राक्षी वीक्ष्यमाणा तदासुरौ तौ जघान कटाक्षैश्च कामबाणैरिवापरैः ६१ मंदस्मितयुतैः कामप्रेमभावयुतैरनु
दृष्ट्वा मुमुहतुः पापौ देव्या वक्त्रविलोकनं ६२ विशिषमिति मन्वानौ कामबाणातिपीडितौ वीक्ष्यमाणौ स्थितौ तत्र तां देवीं विश
दप्रभां ६३ हरिणापि च तद्दृष्टं देव्यास्तत्र चिकीर्षितं मोहितौ तौ परिज्ञाय भगवान्कार्यवित्तमः ६४ उवाच तौ हसन्श्लक्ष्णां
मेघगंभीरया गिरा वरं वरयतां वीरौ युवयोर्योभिवांछितः ६५ ददामि परमप्रीतो युद्धेन युवयोः किल दानवा बहवो दृष्टा युध्यमाना
मया पुरा ६६ युवयोः सदृशः कोपि न दृष्टो न च वै श्रुतः तस्मात्तुष्टोस्मि कामं वै नितुलेन बलेन च ६७ भ्रात्रोश्च वांछितं कामं
प्रयच्छामि महाबलौ सूत उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोः साभिमानौ स्मरातुरौ ६८ वीक्ष्यमाणौ महामायां जगदानंदकारिणीं
तमूचतुश्च कामार्तौ विष्णुं कमललोचनौ ६९ हरे न याचकावावां त्वं किं दातुमिहेच्छसि दद्याव तुभ्यं देवेश स्मत्तो रोनो न याचको ७०

६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ निर्जलंजलरहितंस्थलमित्यर्थः ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३
प्र॰
८४

प्रार्थयत्वंहृषीकेशमनोभिलषितंवरं तुष्टौस्वस्तवयुद्धेनवासुदेवाद्भुतेनच ७१ तयोस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचजनार्दनः
भवितासम्प्रतेतुष्टौममवध्यावुभावपि ७२ सूतउवाच तच्छ्रुत्वावचनंविष्णोर्दानवौचातिविस्मितौ वंचितावितिमत्वातौ
स्थातुःशोकसंयुतौ ७३ विचार्यमनसातौतुदानवौविष्णुमूचतुः प्रेक्ष्यसर्वंजलमयंभूमिंस्थलविवर्जितां ७४ हरेयोयंत्व
प्रोक्तस्त्वयापूर्वंजनार्दन सत्यवागसिदेवेशदेहितंवांछितंवरं ७५ निर्जलेविपुलेदेशेहनस्त्वंमधुसूदन वधायावांतु
दत्तःसत्यवाग्भवमाधव ७६ सूतउवाच तच्छ्रुत्वाविष्णुस्तावुवाचहसन्हरिः हन्म्यद्यवांमहाभागौनिर्जलेविपुलेस्थले ७७
इत्युक्त्वादेवदेवेशऊरूकृत्वातिविस्तरौ दर्शयामासतौतत्रनिर्जलंचजलोपरि ७८ नास्त्यत्रदानवौवारिशिरसीमेसुवांछिते
मिह सत्यवागहमद्यैवभविष्यामिचतत्त्वतः ७९ तदाकर्ण्यवचस्तथ्यंविचिन्त्यमनसाचतौ वर्धयामासतुर्देहंयोजनानां
सहस्रकं ८० भगवानद्विगुणंचक्रेजघनंविस्मितौतदा शीर्षेसंदधतांतत्रजघनेपरमाद्भुते ८१ रथांगेनातदाछिन्ने
विष्णुनाप्रभविष्णुना जघनोपरिवेगेनप्रकृष्टेशिरसीतयोः ८२ गतप्राणौतदाजातौदानवौमधुकैटभौ सागरःसकलो
व्याप्तस्तदावैमेदसातयोः ८३ मेदिनीतिततोजातंनामचास्याःसमंततः अभक्ष्यामृत्तिकातेनकारणेनमुनीश्वराः ८४
मेदिनीति मधुकैटभवधेजातिपक्षहरहेतावप्य [illegible] तन्मेदोव्याप्तत्वान्मेदिनीतिनामजातमित्यर्थः ८४ ८४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

महाविद्येति श्रुतिप्रतिपाद्यसाम्यावस्थमायाशबलब्रह्मरूपा भगवती सर्वेकारणकारणं एवैकगुणोपाधिब्रह्माद्यपेक्षया सर्वोत्कृष्टा ततः सैवोपास्या ध्येया ज्ञेया वेति भा
वः ८५ ८६ ८७ इतिश्रीशैवोपनामकरंगभट्टसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठकृते देवीभागवतपुराणस्याभिनवव्याख्याने तिलकाभिधे प्रथमस्कंधे नवमोध्या।
यः ९ षड्विंशत्यध्यायैः सार्धैर्वादानं शिवस्य व्यासाय पुत्रविषयं जातमित्युक्तं दीर्घैर्व्यासपुत्रलाभार्थमनुष्ठाने चैकोर्षया पर्वतं गतमिति कस्य देवस्याराधना।

धृतिवः कथितं सर्वं यत्पृष्टोस्मि मुनिश्वराः महाविद्या महामाया सेवनीया सदा बुधैः ८५ आराध्या परमा शक्तिः सर्वैरपि सुरा
सुरैः नातः परतरं किंचिदधिकं भुवनत्रये ८६ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं वेदशास्त्रार्थनिर्णयः पूजनीया परा शक्तिर्निर्गुणा सगु
णाथवा ८७ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे नवमोध्यायः ९ ऋषय ऊचुः सूत पूर्वं त्वया प्रोक्तं व्यासेना
मिततेजसा कृत्वा पुराणमखिलं शुकायाध्यापितं शुभं १ व्यासेन तु तपस्तप्त्वा कथमुत्पादितः शुकः विस्तरं ब्रूहि सकलं
यच्छ्रुतं कृष्णतस्त्वया २ सूत उवाच प्रवक्ष्यामि शुकोत्पत्तिं व्यासात्सत्यवतीसुतात् यथोत्पन्नः शुकः साक्षाद्योगिनां प्र
वरो मुनिः ३ मेरुशृंगे महारम्ये व्यासः सत्यवतीसुतः तपश्चचार सोत्युग्रं पुत्रार्थं कृतनिश्चयः ४ जपन्नेकाक्षरं मंत्रं वा
ग्बीजं नारदाच्छ्रुतं ध्यायन्परां महामायां पुत्रकामस्तपोनिधिः ५ अग्नेर्भूमेस्तथा वायोरंतरिक्षस्य चाप्ययं वीर्येण संमितः पुत्रो
मम भूयादिति स्म ह ६

कर्तव्येति जिज्ञासायां सत्यां नारदसमागमे जाते नारदेन ब्रह्मविष्णुसंवादमुखेन भग
वत्येव सर्वोत्कृष्टाऽऽराध्येति स्थापितं मध्ये प्रसंगादागताः कथाः समापिताः भगवत्या आराधनेन कथं पुत्रोत्पत्तिर्जातेति त्वयाप्यवशिष्टं तदृषयः पृच्छंति सूते
ति १ कृष्णतो वेदव्यासात् २ ३ तपश्चचारेति शक्तिरेवाराध्येति नारदाच्छ्रुत्वा तस्या वाग्भवं बीजं नारदेनोपदिष्टं गृहीत्वा तज्जपंस्तपश्चचारेत्यर्थः ४ ५ जयका-
लेएतादृशी भावनां कृतवानित्याह अग्नेर्भूमेरिति वीर्येण शक्त्या तथः संमितस्तुल्यः ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६श्री

CC-0. Shri Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. आतिष्ठदिति तपश्चेतिशेषः यद्यपिव्यासेननारदमुखाद्भगवतीसर्वोत्कृष्टांश्रुत्वाव्यासकैरेवध्यानंकृतं तथापिशक्तिर्ध्यानेकृतेशिवस्यध्यानंज्ञातंसंदेहःप्रभिप्रायो
प्र. गाराधयन्महादेवमित्युक्तं ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ अव्हिनमितिखेदः अहितेनधर्मेणोत्कर्षः इत्युक्तंवचनंच
८६

आतिष्ठत्सगताहारःशतसंवत्सरांप्रभुः आराधयन्महादेवंतस्थौवचसदाशिवं ७ शक्तिःसर्वत्रपूज्येतिनिश्चित्यार्थस्तपुनःपुनः
अशक्तोनिंद्यतेलोकेशक्तस्तुपरिपूज्यते ८ यत्रपर्वतशृंगेवैकर्णिकारवनावृते क्रीडंतिदेवताःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः ९
आदित्यावसवोरुद्रामरुतश्चाश्विनौतथा वसंतिमुनयोयत्रयेचान्येब्रह्मवित्तमाः १० तत्रहेमगिरेःशृंगेसंगीतध्वनिनादिते
तपश्चचारधर्मात्माव्यासःसत्यवतीसुतः ११ ततोस्यतेजसाव्याप्तंविश्वंसर्वंचराचरं अग्निवर्णाजटाजाताःपाराशर्यस्यधीमतः
१२ ततोस्यतेजसालक्ष्यभयमापशचीपतिः तुरासाहंतदादृष्ट्वाभययुक्तंश्रमातुरं १३ उवाचभगवान्रुद्रोमघवंतंतथास्थि
तं शंकरउवाच कथमिंद्राद्यभीतोसिकिंदुःखंतेसुरेश्वर १४ अमर्षोनैवकर्तव्यस्तापसेषुकदाचन तपश्चरंतिमुनयोज्ञात्वा
मांशक्तिसंयुतं १५ नवैतेऽहितमिच्छंतितापसाःसर्वथैवहि इत्युक्तवचनःशक्रस्तमुवाचवृषध्वजं १६ कस्मात्तपस्यतिव्यास
सःकोर्थस्तस्यमनोगतः शिवउवाच पाराशर्यस्तुपुत्रार्थीतपश्चरतिदुश्चरं १७ पूर्णवर्षशतंजातंतद्दाम्यद्य सुतंशुभं हर
उवाच इत्युक्त्वावासवंरुद्रोदययामुदिताननः १८ गत्वात्रऋषिसमीपंतुतमुवाचजगद्गुरुः उत्तिष्ठवासवेपुत्रस्तुभविता
भविताश्रमः १९ सर्वतेजोमयोज्ञानीकीर्तिकर्त्तातवानघ अखिलस्यजनस्यात्रवल्लभःसुतःसदा २०
सेसइत्युक्तवचनःशक्रः १६ १७ १८ १९ २० २० २० २० २०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२१ २२ गुह्यं गुप्तमग्निं ममंथेत्यन्वयः २३ मंथानो मंथनदंडः २४ पुत्रारणिः पुत्रजननी कामिनी मम नास्ति २५ २६॥

भविष्यति गुरोः पूर्णः ख्यातिकैः सत्यविक्रमः सूत उवाच तदाकर्ण्य वचः श्लक्ष्णं कृष्णद्वैपायनस्तदा २१ शूलपाणिं नमस्कृत्य
जगामाश्रममात्मनः स गत्वाश्रममेवाशु वह्न्यर्थं श्रमातुरः २२ अरणीसहितं गुह्यं ममंथाग्निं चिकीर्षया मथनं कुर्वतस्तस्य
चिंते चिंताभरस्तदा २३ प्रादुर्बभूव सहसा सुतोत्पत्तौ महात्मनः मंथानारणिसंयोगान्मंथनाच्च समुद्भवः २४ पावकस्य य
था तद्वत्कथं मे स्यात्सुतोद्भवः पुत्रारणिस्तु पाख्याता सा ममाद्य न विद्यते २५ तरुणी रूपसंपन्ना कुलोत्पन्ना पतिव्रता क
थं करोमि कांतां च पादयोः शृंखलासमां २६ पुत्रोत्पादन दक्षां च पातिव्रत्ये सदा स्थितां पतिव्रतापि दक्षापि रूपवत्यपि का
मिनी २७ सदा बंधनरूपा च स्वेच्छासुखविघायिनी शिवोऽपि वर्तते नित्यं कामिन्या पाशसंयुतः २८ कथं करोम्यहं चात्र दुर्घ
टं च गृहाश्रमं एवं चिंतयतस्तस्य घृताची दिव्यरूपिणी २९ प्राप्ता दृष्टिपथं तत्र समीपे गगने स्थिता तां दृष्ट्वा चपला
पांगी समीपस्थां वराप्सरां ३० पंचबाणपरीतांगस्तूर्णमासीद्धृतव्रतः चिंतयामास च तदा किं करोम्यद्य संकटे ३१ धर्मस्य र
क्षतः प्राप्ता काममविद्वा सदे अंगीकरोमि पद्यैनां वंचनार्थमिहागतां ३२ हसिष्यंति महात्मानस्तापसा मां तु विह्वलं तपस्तप्त्वा
महाघोरं पूर्णं वर्षशतं विह ३३ दृष्ट्वाप्सरां च विवशः कथं जातो महातपाः का मे निंदापि भवतु यदि स्यादतुलं सुखं ३४

२७ २८ २९ ३० धृतव्रता इति धृतव्रतोपि पंचबाणेन परीतांगो लिंगाङ्गः आसीदित्यर्थः ३१ ३२ हासिष्यंति तापस ह्वयेति ३३ यदि स्यादतुलमि
ति ह्ययमप्सरा भोगं दत्वा गमिष्यति न तु वनया गृहस्थाश्रमजन्यसुखं स्यादिति भावः ३४ ३४ ३४ ३४ ३४ ३४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गृहस्थाश्रमसंभूतं पुण्यमिति शेषः ३५ ३६ ३७ इति श्रीदेवीभागवते तिलके प्रथमस्कंधे दशमोध्यायः १० षडशीतिमल्लश्लोकैर्बुधोत्पत्तिमुक्त ध्यते कामतारौ तु विज्ञातं महतं लक्ष्मणेयते यथोध्याये यथोर्वशीवशो राजा पराभूतः पुरूरवाश्च युक्तं तत्र कोसौ पुरूरवाः कथमुत्पन्न इति ऋषयः

गृहस्थाश्रमसंभूतं सुखदं पुत्रकामदं स्वर्गदं च तथा प्रोक्तं ज्ञानिनां मोक्षदं तथा ३५ न भविष्यति ते नूनं गमनाद्देवकन्यया नारदाच्च मया पूर्वं श्रुतमस्ति कथानकं ३६ यथोर्वशीवशो राजा पराभूतः पुरूरवाः इति श्रीदेवीभागवते प्रथमस्कंधे दशमो ध्यायः १० ऋषय ऊचुः कोसौ पुरूरवा राजा कोर्वशी देवकन्यका कथं कष्टं च संप्राप्तं तेन राज्ञा म...... १ सर्वं कथानकं ब्रूहि लोमहर्षणजाधुना श्रो..तुं जातं यं सर्वेषां त्वन्मुखात्प्रच्युतं रसं २ अमृतादपि मिष्टा ते वाणी सूत रसात्मिका न तृप्यामः वयं सर्वे सुधया च यथाऽमराः ३ सूत उवाच शृणुध्वं मुनयः सर्वे कथां दिव्यां मनोरमां वक्ष्याम्यहं यथाबुध्या श्रुतां व्यासेन रीत्तमात् ४ गुरोस्तु दयिता भार्या तारा नामेति विश्रुता रूपयौवनयुक्ता सा चार्वंगी मदविह्वला ५ गता कदाचिद्धौम्य यजमानस्य आश्रमे दृष्टा च शशिना त्यर्थं रूपयौवनशालिनी ६ कामातुरस्तदा जातः शशी शशिमुखीं प्रति सापि वीक्ष्य विधुं कामं जाता मदनपीडिता ७ तावन्योन्यं प्रेमयुक्तौ स्मरार्तौ च बभूवतुः ताराशशी मदोन्मत्तौ कामबाणप्रपीडितौ ८ रेमाते मदमत्तौ तौ परस्परस्पृहान्वितौ दिनानि कतिचित्तत्र जातानि रममाणयोः ९ बृहस्पतिस्तु दुःखार्तो तामानयितुं गृहं प्रेषयामास शिष्यं तु नायाता सा वशीकृता १०

कष्टं तेनासावितिकष्टंक्लेशः १ २ न तृप्याम इति तयेति शेषः ३ यथा श्रुतां तत्वेति शेषः ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ११ १२ १३ तवदेवगुरुश्चाहमिति हे देव तवाहं गुरुरस्मीत्यन्वयः किं रक्षितेति किमर्थं रक्षितेत्यर्थः १४ १५ १६ नोचेद्वक्ष्यामीति शापयामीतिशेषः १७
प्र॰ १८ क्रोधगोत्विति ब्राह्मणाः क्रोधाद्दुराराध्याश्चपूज्या भवंतीत्यर्थः अथक्रोधवर्जिता धर्मशास्त्रज्ञाः पूज्यार्हा भवंति एते ये पूज्यार्हा उक्तास्तत्तेभ्यो
८५

पुनःपुनर्यदा शिष्यं परावर्तत चंद्रमाः बृहस्पतिस्तदा क्रुद्धो जगाम स्वयमेव हि ११ गत्वा सोमगृहं तत्र वाचस्पतिरुदारधीः उ
वाच शशिनं क्रुद्धः स्मयमानं मदान्वितं १२ किं कृतं किल शीतांशो कर्म धर्मविगर्हितं रक्षिता मम भार्येयं सुंदरी केन हेतुना १३ त
व देवगुरुश्चाहं यजमानोसि सर्वथा गुरुभार्या कथं मूढ भुक्ता किं रक्षिताथवा १४ ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुरुतल्पगः महा
पातकिनो ह्येते तत्संसर्गी च पंचमः १५ महापातकयुक्तस्त्वं दुराचारोतिगर्हितः न देवसदनार्होसि यदि भुक्तेयमंगना १६ मुं
चेमामसितापांगीं नय शीघ्रं सदनं मम नो चेद्वक्ष्यामि दुष्टात्मन् गुरुदारापहारिणं १७ इत्येवं भाषमाणं तमुवाच रोहिणीपतिः
गुरुं क्रोधसमायुक्तं कांताविरहदुःखितं १८ इंदुरुवाच क्रोधात्तु दुराराध्या ब्राह्मणाः क्रोधवर्जिताः पूज्यार्हा धर्मशास्त्रज्ञा
वर्जनीयास्ततोन्यथा १९ आगमिष्यति सा कामं गृहं ते वरवर्णिनी अत्रैव संस्थिता बाला कांते हानिस्तवानघ २० इच्छयासंस्थि
ता चात्र सुखकामार्थिनी ह्यसौ दिनानि कतिचित्स्थित्वा स्वेच्छया चागमिष्यति २१ त्वयैवोदाहृतं पूर्वं धर्मशास्त्रमतं तथा न
स्त्री दुष्यति चारेण न विप्रो वेदकर्मणा २२ इत्युक्तः शशिना तत्र गुरुस्तेनातिदुःखितः जगाम स्वगृहं तूर्णं चिंताविष्टः स्मरातुरः २३

न्यथा अक्रोधत्वे क्रोधयुक्तास्ते पूज्यार्हा वर्जनीया इति शास्त्रार्थे [illegible] १९ २० २१ पातकिनीति पि॰
चारेण स्त्रीः संचारेण रजोदर्शनेन स्त्री न दुष्यतीति त्वया नास्ते [illegible] इति भावः दत्तं प्रायश्चित्तं भवतीत्यौपचारिकं [illegible] इति २२ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagye Sharada Peetham

दे॰भा॰ प्र॰ १५० २४ २५ २६ २७ २८ शीघ्रंनिर्गतइति तस्यानिराशाकरणंविनाशांतिर्नभविष्यतीतिमत्वाकरणार्थंशीघ्रंनिर्गतइत्यर्थः २९ ३० ३१ ३२

दिनानिकतिचित्तत्रस्थित्वाचिंतातुरोगुरुः ययावथगृहंतस्यत्वरितश्चोमधीयंतः २४ स्थितःक्षत्तानिषिद्धोसौद्वारदेशरुषा
न्वितः नाजगामयदाशीतत्रचुकोपातिबृहस्पतिः २५ अयंमेशिष्यतांयातोगुरुपत्नींतुमातरं जग्राहबलतोधर्मी शिक्षणी
योमयाधुना २६ [illegible]चुकोपातुद्वारदेशेस्थितोबहिः किंशेषेभवनेमंदपापाचारसुराधम २७ देहीमेकामिनीशीघ्रंनोचेद्धायं
इदाम्यहं करोमिभस्मसान्नूनंनददासिप्रियांमम २८ सूतउवाच इत्यादिचैवमादीनिभाषणानिबृहस्पतेः श्रुत्वाद्विजयानेः
शीघ्रंनिर्गतःसदनाद्बहिः २९ तमुवाचहसन्सोमःकिमिदंबहुभाषसे नतेयोग्यासितापांगीसर्वलक्षणसंयुता ३० कुरूपां
चस्वसदृशींगृहाणान्यांस्त्रियंद्विज भिक्षुकस्यगृहेयोग्यानेदृशीवरवर्णिनी ३१ रतिःस्वसदृशीकांतेनार्याः[illegible]लनिगद्यते त्वंन
जानासिमंदात्मन्कामशास्त्रविनिर्णयं ३२ यथेष्टंगच्छदुर्बुद्धेनाहंदास्यामिकामिनीं यच्छक्यंकुरुतत्कामंनदेयातरवर्णिनी
३३ कामार्तस्यचतेशापोमांबाधितुमर्हति नाहंददेगुरोकांतांयथेच्छसितथाकुरु ३४ सूतउवाच इत्युक्तःशशिनाचिंत्यःश्चिं
तामापपरुषान्वितः जगामतरसासद्मक्रोधयुतःशचीपतेः ३५ दृष्ट्वाशतक्रतुस्तत्रगुरुंदुःखातुरंस्थितं पाद्यार्घ्याचम
नीयाद्यैःपूजयित्वासुसंस्थितं ३६ पप्रच्छपरमोदारस्तंतथावस्थितंगुरुं काचिंताभोमहाभागशोकार्तोसिमहामुने ३७

३३ कामार्तस्येति यद्यपिकामार्तानामिंद्रप्रभृ
तीनांगौतमादिशापबाधाजातैवतथापिकामार्तस्योतोयमुक्तिःयथामदकरमदिराक्षीनोवि मोक्षोहिमोक्षइतितद्बोधाशशिनाचिंत्यइतिईज्योगुरुःशचीपतःसद्म

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ रोहिणीपतिंचंद्रं ४५ ४६ ४७ कलहोवाक्चर्चा ४८ यथात्वेतियथात्वदाररक्ष
म॰

४१ केनापमानितोसित्वंममराज्येगुरुसत्तमे त्वदधीनमिदंसर्वंसैन्यंलोकाधिपैःसह ३८ ब्रह्मादिलुस्ततथाशंभुर्येचान्येदेवसत्त
माः करिष्यंतिचसाहाय्यंकाचिंतावदसांप्रतं ३९ गुरुरुवाच शशिनापहृताभार्यातारामममसुलोचना नददातिमदुष्ट
त्माप्रार्थितोपिपुनःपुनः ४० किंकरोमिसुरेशानत्वमेवशरणंमम साहाय्यंकुरुदेवेशदुःखितोस्मिशतक्रतो ४१ इंद्रउवा
च माशोकंकुरुधर्मज्ञदासोस्मितवसुव्रत आनयिष्याम्यहंनूनंभार्यांतवमहामते ४२ प्रेषितेचेन्मयादूतेनदास्यतिमदा
कुलः ततोयुद्धंकरिष्यामिदेवसैन्यैःसमावृतः ४३ इत्याश्वास्यगुरुंशक्रोदूतंवक्तुंविचक्षणं प्रेषयामाससोमाय वाचाशं
सितमद्भुतं ४४ सगत्वाशशिलोकंतुत्वरितःसुविचक्षणः उवाचवचनेनैवचक्रवंरोहिणीपतिं ४५ प्रेषितोहंमहाभाग श
क्रेणत्वांविवक्षया कथितंप्रभुणायच्चतद्ब्रवीमिमहामते ४६ धर्मज्ञोसिमहाभागनीतिंजानासिसुव्रत अत्रिःपितातिधर्मा
त्मानिंद्यंकर्तुमर्हसि ४७ भार्यारक्ष्यासर्वभूतैर्यथाशक्तिह्यतंद्रितैः तदर्थेकलहःकामंभवितानात्रसंशयः ४८ यथात
वतथातस्यायत्नःस्याद्दाररक्षणे आत्मवत्सर्वभूतानिचिंतयत्वंसुधानिधे ४९ अष्टाविंशतिसंख्यास्तिकामिन्योदक्षजाःशुभाः
गुरुपत्नींकथंभोक्तुंत्वमिच्छसिसुधानिधे ५० स्वर्गेमंदाकिन्यातामेनकाद्यामनोरमाः भुंक्ष्वताःस्वेच्छयाकामंमुंचपत्नींगुरोरपि ५१

तोस्त्रीरक्षणीयत्नस्थित्वतस्यगुरोःस्यादित्यर्थः ४९ ५० ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· जुगुप्सितमहंत येति अहंकारेणेत्यर्थः ५२ ५३ ५४ भंगयास्तुतिनिंदाफलका ॥५४॥५५॥ इतिलक्षि...
म· त्याजारत्वंकथंनजानासीत्यर्थः बार्हस्पत्यप्रणीतमिति तत्सिद्धान्ते स्त्रियंकामयानांभजन्नदुष्यति ... वरोधः ५७ स्वके...मिति बलिनांप्रब
४२ लानांसर्वंकृता क्तान्रूपंस्वकीयमेवस्वेनकृतमुत्तममेवभवति दुर्बलानांतुकृतमपिनोत्तमंभवतीतिलोकरीति ॥यंदर्शिताकिंचममभार्यादेहीतिवदन् दृह
स्पतिःकथंनलज्जते तस्यामप्यनुरक्तत्वेनमदीयत्वादित्याह स्वीयाचेति यद्वाप्रबलानांसर्वंवस्तुस्वकीयमेवभवतिपरस्य वस्तुनोहरणेसामर्थ्यात् दुर्ब।

ईश्वरायदिकुर्वंतिजुगुप्सितमहंतया अज्ञास्तदनुवर्तंतेतदाधर्मक्षयोभवेत् ५२ तस्मात्त्वंचमहाभागगुरोःपत्नींमनोरमां
कलहस्तन्निमित्तोयमसुराणांनभवेद्यथा ५३ सूतउवाच सोमःशक्रवचःश्रुत्वाकिंचित्क्रोधसमाकुलः भंगयाप्रतिवचःप्रा
हशक्रंदूतंतदाशशी ५४ इंदुरुवाच धर्मज्ञोसिमहाबाहोदेवानामधिपःस्वयं पुरोधापिचतेतादृक् बुधयोःसदृशीमतिः ५५
परोपदेशेकुशलाभवंतिबहवोजनाः दुर्लभस्तुस्वयंकर्ताप्राप्तेकर्मणिसर्वदा ५६ बार्हस्पत्यप्रणीतंचशास्त्रंगृह्णंतिर
मानवाः ज्ञोविरोधोत्रदेवेशकामयानांभजन्स्त्रियं ५७ स्वकीयंबलिनांसर्वंदुर्बलानांनकिंचन स्वीयाचपरकीयाचभ्र
मोयंमंदचेतसां ५८ ताराममानुरक्ताचयथानतुतथागुरौ अनुरक्ताकथंत्याज्याधर्मतोन्यायतस्तथा ५९ गृहाश्रमसुर
तायांपरतायांकथंभवेत् विरक्तेयंतदाजाताचकमेनुजकामिनीं ६० लानांतुनकिंचनस्वकीयमपिपरकीयंभवतीत्यर्थः तथाचममभ्र
मगलताम्ममेवसार्वत्रिकेइतिभावः ज्ञानदृष्ट्यावलंव्यवदतिस्वीयाचेति ज्ञानिनस्तुममसर्वंस्वकीयमेवभवतीतिभावः ५८ ५९ चकमेनुजकामिनीमितियद्वानुजका
मिनींकनिष्ठबंधुकामिनींसंवर्तभार्यांबृहस्पतिश्चकमेतदाप्रभृतीयंविरक्ताजातेतिकथापाद्मेप्रसिद्धायद्वानुजेतिप्रथमांतंलुप्तविभक्तिकंतथाचानुजःसन्कनिष्ठबंधुः
सन्नपिबृहस्पतिःकामिनींज्येष्ठबंधोरुतथ्यस्यकामिनींममताभिधांचकमेभुक्तमित्यर्थः तदाप्रभृतिविरक्ताजातेतिकथामहाभारतेप्रसिद्धा ६० ६० ६०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६३ ६४ ६५ साहाय्यं मंत्रादिभिर्देवैस्सितैः शंकरोऽकरोदित्यर्थः ६६ ६७ ६८ ६९ किमन्यायमतिर्जातोऽसीति तत्त्वे निषेधः ७० ॥

नदास्येहं वरारोहां गच्छ दूत वदस्व यं ईश्वरोऽसि सहत्वाक्षय दिष्ठसि कुरुष्व तात ६१ सूत उवाच इत्युक्तः शशिना दूतः प्रययौ
शक्रसन्निधिं इंद्रायाचष्ट तत्सर्वं यदुक्तं शीतरश्मिना ६२ तुराषाडपि तच्छ्रुत्वा क्रोधयुतोऽभवत् सैन्योद्योगं तथा चक्रे साह
य्यार्थं गुरोर्विभुः ६३ शुक्रस्तु विग्रहं श्रुत्वा जगाम शशिनं प्रति मा दैत्येति तं ताक्षम उवाच शशिनं प्रति ६४ साहाय्यं ते करि
ष्यामि मंत्रशक्त्या महामते भविता यदि संग्रामस्तव चेंद्रेण मारिष ६५ शंकरस्तु तदाकर्ण्य गुरुदाराभिमर्शनं गुरुशत्रुं
भृगुं मत्वा साहाय्यमकरोत्तदा ६६ संग्रामस्तु तदा वृत्तो देवदानवयोर्महान् बहुवर्षाणि तारकामुखत्किल ६७ देवा
सुरक्षयं दृष्ट्वा तत्र पितामहः हंसारूढो जगामाशु तं देशं लोकपावनः ६८ राकापतिं तदा प्राह मुंच भार्यां गुरोरिति नो
चेद्विष्णुं समाहूय करिष्यामि तु संक्षयं ६९ भृगुं निवारयामास ब्रह्मा लोकपितामहः किमन्यायमतिर्जातः संगदोषान्महा
मते ७० निषेधयामास ततो भृगुस्तं चौषधीपतिं मुंच भार्यां गुरोस्त्वं च पित्राहं प्रेषितस्तव ७१ सूत उवाच द्विजराजस्तु
तच्छ्रुत्वा भृगोर्वचनमद्भुतं ददौ च तां प्रियां भार्यां गुरोर्गर्भवतीं शुभां ७२ प्राप्य कांतां गुरुर्हृष्टः स्वगृहं मुदितो ययौ ततो दे
वास्तथा दैत्याः ययुः स्वान्गृहान्प्रति ७३ ब्रह्मा स्वसदनं प्राप्तः कैलासं चापि शंकरः बृहस्पतिस्तु संतुष्टः प्राप्य भार्यां मनो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्वान् रमां पुष्ट

औषधीपतिं चंद्रं पित्राहं प्रेषितस्त्वमिति तव पित्रात्रिणेत्यर्थः ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६

७५ ७६ ७७ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६

ध्यायः ११ त्रिपंचाशतपद्यवैर्यैरुत्पन्नस्तु पुरूरवाः देवीप्रसादान्मुक्तोभूदिलेत्येवहिकथ्यते ऋषिभिः इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेएकादशो

ततः कालेनकियतातारासूतसुतंशुभं सुदिनेशुभनक्षत्रेताराणपतिसमंगुणैः पुरूरवसोद्भवं तंतमप्रश्नेक्षेत्रेकोसौपुरूरवा इ याकांक्षानि

तकर्मादिकंसर्वंप्रहृष्टेनांतरात्मना ७६ श्रुत्वाचंद्रमसाजन्मपुत्रस्यमुनिसत्तमाः ७५ दृष्ट्वापुत्रंगुरुर्जातंचकारविधिपूर्वकं जा

७७ नचापंतवपुत्रोस्तिममवीर्यसमुद्भवः कथंत्वंकृतवान्काममंजातकर्मादिकंविधिं दूतंचप्रेषयामासगुरुंप्रतिमहामतिः

स्यचबृहस्पतिः उवाचममपुत्रोमेसहशोनात्रसंशयः ७८ तच्छ्रुत्वावचनंतस्य गुरु

तास्तेषांसमाजःसमजायत ८० तत्रागतःस्वयंब्रह्माशांतिकामःप्रजापतिः ७९ पुनर्विवादःसंजातोमिलितादेवदानवाः युद्धार्थं माग

८१ तारांयप्रच्छधर्मात्माकस्यायंतनतःशुभे निवारयमासमुविसंस्थितानरुद्रदुर्मदान्

यधोमुखी चंद्रस्येतिशनैरंतर्जगामवरवर्णिनी ८३ सत्यंवदवरारोहेयत्क्लेशःप्रशाम्यति ८२ तमुवाचासितापांगीलज्जमाना

गृहंपुनः ८४ ययौब्रह्मास्वकंधामसर्वेदेवाःसवासवाः जग्राहतंसुतंसोमःप्रहृष्टेनांतरात्मना नामचक्रेबुधइतिजगामस्व

तिर्गुरुक्षेत्रेचसोमतः यथाश्रुतामयापूर्वंव्यासात्सत्यवतीसुतात् यथागतंगताःसर्वैःस्र्वेशःप्रेक्षकैर्जनैः ८५ कथितेयंबुधोत्प

त्तिर्नामैकादशोध्यायः ११ सूतउवाच ततःपुरूरवाजज्ञेइलायांकथयामितेः ८६ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेबुधोत्प

इत्यर्थंसोमवंशोद्भवराज्ञांकथास्मिन्पुराणेकथितेति बुधपुत्रोतिधर्मात्मायज्ञकृद्दानतत्परः १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुरूरवसःप्रसंगनवतावपिसोमात्बुधोत्पत्तिरुक्तातततःपुरूरवसउत्पत्तिमाहततःबुधोत्पत्यनंतरं पुरूरवः

[illegible]

देश्या· कामर्निलिंगाकांक्षायांतदुत्पत्तिंकथयतिसुद्युम्नोनामेतिअयंसुद्युम्नोवैवस्वतमनोःपुत्रइतिविष्णुभागवतेसैंधवंसिंधुदेशोद्भवं २ ३ ४ मेध्यान्यज्ञियान्
प्र·

१५ सुद्युम्नोनामभूपालःसत्यवादीजितेंद्रियः सैंधवंहयमारुह्यचचारमृगयांवने १ युतःकतिपयामात्यैर्दंशितोऽश्वःसुकुंड-
लः धनुरादायगांवंवध्वावाणान्संधंतथाद्भुतं ३ संभ्रमन्तद्वनोद्देशेहन्यमानोमृगान् शशांश्चवराहांश्चैवखड्गां
श्चगवयांस्तथा ४ शरभान्महिषांश्चैवसमातंगान्कुमारटो निघ्नन्मेध्यान्यज्ञियांश्चराजाकुमारवनमाविशत् ५ मेरोरधस्ता
लेदिव्यंमंदारद्रुमराजितं अशोकलतिकाकीर्णंवकुलैरधिवासितं ६ शालैस्तालैस्तमालैश्चचंपकैःपनसैस्तथा आ
म्रैर्नीवैर्मधूकैश्चमाधवीमंडपावृतं ७ दाडिमैर्नारिकेलैश्चकदलीखंडमंडितं यूथिकामालतीकुंदपुष्पवल्लीसमावृतं ८
हंसकारंडवाकीर्णंकीचकध्वनिनादितं भ्रमरालिकृताराममंवनंसर्वसुखावहं ९ दृष्ट्वाप्रमुदितोराजासुद्युम्नःसैंधवैर्युतः
वृक्षान्सुपुष्पितान्वीक्ष्यकोकिलारावमंडितान् १० प्रविष्टस्तत्रराजर्षिःस्त्रीत्वमापक्षणात्ततः अश्वोपिवडवाजातश्चिं
तामाविष्टःसभूपतिः ११ किमेतदितिचिंतार्तश्चिंतयानःपुनःपुनः दुःखंप्रकृष्टंसंप्राप्तःसुद्युम्नोलज्जयान्वितः १२ किंक
रोमिकथंयामिगृहंस्त्रीभावसंयुतः कथंराज्यंकरिष्यामिकेनवावंचितोह्यहम् १३ ऋषयऊचुः इत्याश्चर्यमिदंसौतं
त्वयापृष्टोमहर्षिणा सुद्युम्नःस्त्रीत्वमापन्नोभूपतिर्देवसन्निभः १४

५ ६ माधवीवासंतीवासंतीमाधवीलतेतिवचनात् ७ ८ कीच
कध्वनिनादितमितिविग्रहः कीचकास्तेस्युर्येस्वनंत्यनिलोद्धताः इतिकोषात्कीचकाविग्रहः ९ १० ११ १२ यामियास्यामीत्यर्थः १३ १४ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. किंकृतं कोवापराधः कृत इत्यर्थः १५।१६ १७ भर्तुः रममाणा इति रोरि लोपे ढ्लोपे इति दीर्घः १८ पर्यधात् परिधानं कृतवती १९ प्रसंगं प्रवृत्तिं क्रीडां २०
प्र.
५६

किंनत्वाकारणमाचक्ष्ववनेतत्रमनोहरे किंकृतंतेनराज्ञाचविस्तरंवदसुव्रत १५ सूत उवाच एकदागिरिशंद्रष्टुमृषयःसनका
द्यः दिशोवितिमिराभासाःकुर्वंतःसमुपागमन् १६ तस्मिंश्चसमयेतत्रशंकरःप्रमदायुतः क्रीडासक्तोमहादेवोविवस्त्राका
मिनीशिवा १७ उत्संगेसंस्थिताभर्तूरममाणामनोरमा तान्विलोक्यांबिकादेवी विवस्त्राव्रीडिताभृशं १८ भर्तुरंकात्समुत्था
यवस्त्रमादायपर्यधात् लज्जाविष्टास्थितातत्रवेपमानातिमानिनी १९ ऋषयोपितयोर्वीक्ष्यप्रसंगंरममाणयोः परावृत्यययुस्तूर्ण
नरनारायणाश्रमं २० ह्रीयुतांकामिनींवीक्ष्यप्रोवाचभगवान्हरः कथंलज्जातुरासित्वंसुखंतेप्रकरोम्यहं २१ अद्यप्रभृति
योमोहात्पुमान्कोपिवरानने वनंचप्रविशेदेतत्सवैयोषिद्भविष्यति २२ इतिशप्तंवनंतेनयेजानंतिजनाःक्वचित् वर्जयं
तीहतेकामंवनंदोषसमृद्धिमत् २३ सुद्युम्नस्तुतदज्ञानात्प्रविष्टःसचिवैःसह तथैवस्त्रीत्वमापन्नस्तैःसहेतिनमं प्रायः २४
चिंताविष्टःसराजर्षिर्नजगामगृहंह्रिया विचचारबहिस्तस्माद्वनदेशाच्चिरंततः २५ इलेतिनामसंप्राप्तंस्त्रीत्वेतेनमहात्म
ना विचरंस्तत्रसंप्राप्तोबुधःसोमसुतोयुवा २६ स्त्रीभिःपरिवृतांतांतुदृष्ट्वाकांतांमनोरमां हावभावकलायुक्तांचकमेभग
वान्बुधः २७ सापितंचकमेकांतंबुधंसोमसुतंपतिं संयोगस्तत्रसंजातस्तयोःप्रेम्णापरस्परं २८

ह्रीयुतां लज्जायुतां सुखं ते इति ते यथा सुखं स्यात्तथा प्रकरोमीत्यर्थः २१ मोहात् मोहादपीत्यर्थः २२ २३ तैः सहेति ये सचिवैः सह तद्वनं गतास्तैः सहैव स्त्रीत्वं ... २
र्थः २४ २५ स्त्रीत्वे इति स्त्रीत्वे प्राप्ते सति इलेति नाम प्राप्तमित्यन्वयः तेन महात्मना [illegible] इत्यर्थः २६ [illegible] २७ २८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दैः ३० सुतदासीति सुद्युम्नस्येत्यर्थः ३१ ३२ स्त्रियांकुर्वन्निति इयंस्त्रीत्वंप्राप्स्यतीतिवाक्यंसमभिप्रेत्यानैतभवेदस्थापितवप्रार्थनानुरोधेनममेयमा
न भविष्यतिपुनर्मासंस्त्रीभविष्यतिपुनर्मासंपुरुषइत्युवाचेत्यर्थः ३३ ३४ हर्म्येषुगृहाभ्यंतरेचेत्यर्थः नाभ्यनंदन्नाज्ञासांप्रजानांस्त्रीरूपोराजेति।

सुतस्तांजनयामासपुरूरवसमात्मजं इलायांसोमपुत्रस्तुचक्रवर्तिनमुत्तमं २९ साप्रसूतसुतंबालाचिंतातिष्ठद्वनेस्थिता सस्मा
रत्नकुलाचार्यं वसिष्ठंमुनिसत्तमं ३० तत्तदास्पदशांदृष्ट्वासुद्युम्नस्यकृपान्वितः अतोषयन्महादेवंशंकरंलोकशंकरं ३१
तस्मैसभगवांस्तुष्टःप्रददौवांछितंवरं वसिष्ठःप्रार्थयामासपुंस्त्वंराज्ञःप्रियस्यच ३२ शंकरस्तुनिजांवाचमृतांकुर्वन्नुवाचह मा
संपुमांस्तुभवितामासंस्त्रीभूपतिःकील ३३ इत्थंप्राप्यवरंराजाजगामस्वगृहंपुनः चकारराज्यंसधर्मात्मावसिष्ठस्याप्यनुग्रहात्
३४ स्त्रीत्वेतिष्ठतिहर्म्येषुपुंस्त्वेराज्यंप्रशास्तिच प्रजास्तस्मिन्समुद्विग्नानाभ्यनंदन्महीपतिं ३५ कालेनतुयौवनंप्राप्तःपुत्रःपुरू
रवास्तदा प्रतिष्ठांनृपतिस्तस्मैदत्वाराज्यंवनंययौ ३६ गत्वातस्मिन्वनेरम्येनानाद्रुमसमाकुले नारदान्मंत्रमासाद्यनवाक्षर
मनुत्तमं ३७ जजापमंत्रमतार्थंप्रेमपूरितमानसः परितुष्टातदादेवीसगुणानिर्गुणाशिवा ३८ सिंहारूढातथाचाग्रेदिव्यरू
पामनोरमा वारुणीपानसंमत्तामदाघूर्णितलोचना ३९ दृष्ट्वातांदिव्यरूपांचप्रेमाकुलितलोचनः प्रणम्यशिरसातस्यै।
त्यातुष्टावजगदंबिकां ४० इत्युवाच दिव्यंचतेभगवतिप्रथितंस्वरूपंदृष्टंमयासकललोकहितानुरूपं वंदेत्वदंघ्रिकमलंसुरसंघ
सेव्यंकामप्रदंजननिचापितिमुक्तिदंच ४१

लोकनिंद्येतिभावः ३५ नृपतिःसुद्युम्नःराज्यंप्रतिष्ठांतन्नामकंपुरंचदत्त्वेत्यर्थः ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· कोवेत्तीति एतद् विलंतैश्वर्यमाहपीकृपरोक्ष्यां चपतायाकोविनिनकोपीत्यर्थः विलयोमेडतिजहोभ्मात्मांविपर्यैश्वर्यंतिष्ठतिकियतीदयामेत्वयांती
प्र· ति ८ कृतस्त्राश्चर्यमितिचेत्राह पांशुरिति एतेमहाप्रभावंतोपितवप्रभावंन जनंतिादगुणागणाख्योमनुष्यः कथंजानीयाज्ञकथमपीत्यर्थः
८८ यतोनजानातिततएवाश्चर्यमितिभावः ८३ विष्णुर्जानातीतिचेत्राह जानातीति सत्यंविष्णुर्जानातिकिंतुसाक्षिदीं शातोलक्ष्मीरूपामेवकेवलंजानाति
नसाम्यावस्थात्मिकांतुरीयांनिर्गुणांतयाकोजानातिराजसी शक्तिमेवकेवलंजानातितथाहरउमांतामसीमेवकेवलंजानातिनतुपुनर्निर्गुणांएवंकथंकिञ्चातारए

कोवेत्ति त्वां विभो ... निकामं ... तियत्र सुतप ... सर्वे ऐश्वर्यमतः किविलं ... पयोदयांच ... वेदैविलवलंविलविर यो
मे ८२ पांशुर्हिः कमलजो मघवा विश्वविनेश वन्हिवरुणाः पवन ... श्रीमः जानंतिनैव वसवोपिहितेप्रभावं ... येन्याथं
नवगुणानगणोमनुष्यः ८३ जानातिविष्णुरमितद्युतिरंबसाक्षात्त्वांसात्विकीमुदधिजामकलांवकीराजसीं हरउमांकिलतां दाच
मसींत्वांवेदंविकेनतुपुनःखलु निर्गुणां त्वंकथं कांह्रुसुंचनमतिरमिताप्रभावः कोयंनदातिनिपुणोनपिसुप्रसादः जानेसदा
निवरितंकरुणासमेतंयत्नोवकांक्षदयरेत्वपिभावयुक्तान् ८४ त्वत्तरणतलपाहीरसीवनजेतयापिनैवात्त्वमपिमुदंमधूहूदनश्च
पादोनवाद्विपुरुषः किलपावकेन कृत्वाकरोतिचकरोत्कृष्भोपवित्रो ८६

वैतेनतुप्रियरूपनिर्गुणांज्ञातारइत्यर्थः ८४ एतादृशीत्वंसर्वोत्तमाशापिस्वभक्तास्यानि सुलभासीत्याह कांहमिति हेमातरंहमंदमतिः कातन्तानवायमपि
सुप्रसादः कातिडामित्यर्थः तथापिसाह ज्ञानपिसेवकांस्त्वपिभावयुक्तान्द्वष्टासाकारणाद्दयसेत्वपांकरोषितस्मात्त्वभक्तविषयेतवचरितंकरुणासमेत
मसीतिजानेनिश्चिनोमितत‍ः स्वभक्तास्यातिसुलभासीतितात्पर्यमवातिसार्व‍ः ८५ ८५ ८५ ८५ ८५ ८५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा· तवैकैकशतेरपिप्रभावज्ञानप्रसादयोनसंतिकिंपुनस्तवमूलंश तेरित्याहत्यतइति वनजंजीवनंभुवनंवनमितिकोशाद्वनंजलंतस्माज्जातंवनजंकमलंव
प्र· नजंस्थशास्त्वामिनीकमलवासिनीत्यर्थः तपापरशक्तांप्राप्य तयात्वंद्योपिधात्वामनकार्यात्वात्विवाहितोपिमधुसूदनश्च मधुदैत्यनाशकोपि
९५ महापराक्रमवान्विभुर्मुदंहर्षंशात्वानैवाचरतिव्यवहरतिअहमेतस्यानयोगयोस्मीत्यभिप्रायेणलक्ष्मींप्राप्यापिनहर्षंणव्यवहरतीत्यर्थः अतएवसर्वदाध्या
नस्थएवभवतीतिभावः नन्वेवंचेत्किमितिपरयालक्ष्म्यास्वपदसंवाहनंकार्यतेतिचेत्तत्राह पादौतवादिपुरुषइति नत्वपादसंवाहनमादिपुरुषःकार
यतिकिंतुलीकोद्धाराणेतवपावकेनष्ठुडिकाकिणाहस्तेननिजोपादौश्चसोपवित्रौकोतिचतथाचविलुरेकशतिप्रभावज्ञोपिनभवतिकुतःपुनर्मूलशतेःप्र।

प्राप्त्वयापद्मेरसौवनजेशयापिनैवाचरत्यपिमुदंमधुसूदनश्चपादौतवादिपुरुषः किलपावकेनकृत्वाकरोतिचकरेणशुभौ
पवित्रौ ४६ वांछत्यहोहरिरशोकइवातिकामंपादाहतिंप्रमुदितःपुरुषःपुराणःतांवज्रदोषिरुषिताप्राणतंचपादेहस्यापतिं
सकलदेवनुतंसरागं ४७ वक्षःस्थलेतवशिवेदिविमूतस्यापर्यंकदत्तरुचौरतिविपुलेतिशांतेसौदामनीवसुघनेसुविभूषितेचकिंतन
वाहनमसौजगदीश्वरोपि ४८

भावज्ञइत्यर्थः अदायोन्यशतस्वदेववक्ष्यमाणंसंभवतीत्युपेक्षेति वांछत्यहोइति अशोकवृक्षस्यहिस्वभावः पादता
डनेनवर्धयतीतितथाकश्चतधनार्थंपादताडनंसहइतीत्युच्यतेतथाशोकइवातिकामंपथ्यंयथास्यात्तथाप्रमुदितोहर्षितोविभुःपुरुषस्तवपादाहतिं
स्वकृतपादताड़नंवांछतिमदिरमहोआश्चर्यमित्यर्थः तांचपादाहतिंसकलदेवनुतंसरागंपतिंपदिमणांचदृष्ट्वारुषिताकुपितात्वंकरोषितेदेवत्त्वेवाकर्षभावेन त्व
संभवतश्चिभावः ४७ किंचवक्षःस्थलइतिहेदेवितस्यविलोवक्षःस्थलेपर्यंकइवतदेवतवसिंहासनेघनेमेघसन्निवसौदामन्यां तेनवंतेनकिंतवाहदयेवा।
सेनाहो जगन्नोष्ठोपितवचाहनंनजानाति किंतुजानत्येवोतिदेवशापामोस्वंमहिमानंकिंपुनस्तवमूलशक्तोरितिभावः ४८ ४८ ४८
नीवि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४९ ननु त्वं युवतीभावं गतोसि तत्त्वं मम मानुषरूपयोग्यो नासीति चेत्तत्राह ब्रह्मादय इति येत्वत्पदांबुजमहर्निशमाश्रयंतीति ते ब्रह्मादयः किं युवत्यो न जाताः किं तु स्वेच्छया गृहीतवेषाः संतो जाता एव तथा च तेयथा त्वदनुग्रहयोग्या एवमहमपीत्यर्थः मन्ये इति भावः नन्ये त्वयैवेति संप्रत्यपि पुमांसो विनिर्मितास्त्वयैव कृताः एवं यदि मां कोपि पुमांसं तत्किं किमहं नरस्त्वां किंतु भविष्यामीत्यवननु किंमपि पुरुषत्वाः पुरुषत्वमद्यापि काम्यतीति तत्राह किंवर्णयामीति हे अनंतवीर्ये तव शक्तिमहं पामरः किं वर्णयामि यावदानाशक्या विषय इत्यर्थः ५० त्वं नापुमानिति अपुमानितिच्छेदः न च पुमान्सा म्या वस्थमायोपाधिकब्रह्मणि लिंगान्वयाभावात् इतिमे विक

तं चेन्नहासि मधुसूदनमंबकोपान्नैवार्चितोपि समदेत्किललक्ष्मिहीनः मर्त्यः क्षमे न पुरुषं स्वजनास्त्यजंति प्रांतं श्रियो हि न मतो वपुषोवियुक्तं ४९ ब्रह्मादयः सुरगणा ननु किं युवत्यो येऽप्यंब दांबुजमहर्निशमाश्रयंति मन्ये त्वदैव विहिताः खलु ते पुमांसः किं वर्णयामि तव शक्तिमनंतवीर्ये ५० त्वं नापुमान्न च पुमानिति मे विकल्पो याकासि देवि सगुणा ननु निर्गुणा वा तां त्वां नमामि सततं किल भावयुक्तो वांछामि भक्तिमचलां त्वयि मातरं ते ५१ सूत उवाच इति स्तुत्वा महीपालो जगाम शरणं तदा परितुष्टा ददौ देवी तत्र सायुज्यमात्मनि ५२ सुद्युम्नस्तु ततः प्राप पदं परमकं स्थिरं तस्या देव्याः प्रसादेन मुनीनामपि दुर्लभं ५३ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे सुद्युम्नस्तुतिर्नाम द्वादशोऽध्यायः १२ सूत उवाच सुद्युम्ने तु दिवं याते राज्यं चक्रे पुरूरवाः सगुणश्च सुरूपश्च प्रजारंजनतत्परः १

रूपो वितर्को मनसि वर्तत एव तर्हि कथं भजनं क्रियते गुणज्ञानाभावादिति चेत्तत्राह याकासीति गुणज्ञानाभावेऽपि त्वं वीत्यापि किं भजनं न संभवतीत्यर्थः तथा च श्रुतिः अस्तीत्येवोपलब्धव्य इति अतो हे देवि त्वां नाहं शंतं नमामि भावो भक्तिस्तद्युक्तः किं चांतिचलां भक्तिं वांछामि नान्यत्किंचिदिति ५१ सायुज्यमात्मनीति देवी तुष्टा सती चाज प्रदादेनात्मनि नहा रूपो सायुज्यं मुक्तिं तेनैव तेनैव प्रसादादात्मानुभवेन ब्रह्मरूपोऽभवदित्यर्थः ५२ ५३ इति श्रीदेवीभागवततिलके प्रथमस्कंधे द्वादशोऽध्यायः १२ श्लोः चतुस्त्रिंशच्छ्लोकवर्यैः पुरूरवस उर्वशीवृत्तं वेश्याश्चरितं चैव देवगणपार्थे मिहोच्यते

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२ मंत्रः सुगुप्त इति तस्य राज्ञो मंत्रो गुप्तिनैर विदित आसीत् परत्र परमंत्रेतु तस्य राज्ञो भिज्ञ नासीदीदृशश्चतुर इत्यर्थः ३ ४ ५ ६ ७ समयं संकेतं मेवाह एतावुराणका विति ७॥ कौमि षेमयात्व निकटे न्यस्तो प्यौरक्ष स्वकिंचिन्दपेमम भक्षणं घृतमेव नान्यत्किंचित् किंचान्यत्रमैथुनात्त्वां नग्नं नेक्षे न पश्येहमितियद्दिमत्र इति।

अस्ति स्थाने पुरे रम्ये राज्यं सर्वेण नमस्कृतं चकार सर्वधर्मज्ञः प्रजारक्षणतत्परः २ मंत्रः सुगुप्तस्तस्यासीत् परत्राभिज्ञता तथा स
दैवोत्साहशक्तिश्च प्रभुशक्तिस्तथोत्तमा ३ सामदानादयः सर्वे वशगास्तस्य भूपतेः वर्णाश्रमान्स्वधर्मस्थान्कुर्वन्राज्यं शशास
ह ४ यज्ञांश्च विविधांश्चक्रे स राजा बहुदक्षिणान् दानानि च विचित्राणि ददावथ नराधिपः ५ तस्य रूपगुणौदार्यशीलद्रवि
णविक्रमान् श्रुत्वोर्वशी वशीभूता चकमे तं नराधिपं ६ ब्रह्मशापाभितप्ता सा मानुषं लोकमास्थिता गुणिनं तं नृपं मत्वा वरयामास
मानिनी ७ समयं चेदृशं कृत्वा स्थिता तत्र वरांगना एतावुरणकौ राजन्न्यस्तौ रक्षस्व मानद ८ घृतं मे भक्षणं नित्यं नान्यत्कि
चिन्नृपाशनं नेक्षे त्वां च महाराज नग्नमन्यत्र मैथुनात् ९ भाषाबंधस्त्वयं राजन् यदि भग्नो भविष्यति तदा त्यक्त्वा गमिष्यामि स
त्यमेतद्ब्रवीम्यहं १० अंगीकृतं च तद्राज्ञा कामिन्या भाषितं च यत् स्थिता भाषाणबंधेन शापानुग्रहकाम्यया ११ रेमे तदा स भू
पालो लीनो वर्षगणान्बहून् धर्मकार्यादिकं त्यक्त्वा चोर्वश्या मदमोहितः १२ एकचित्तस्तु संजातस्तन्मनस्को महीपतिः न श
शाक तया हीनः क्षणमप्यतिमोहितः १३

राज्यं त्वया निर्वाह्यमिति तर्हि तव निकटे ध्यहं स्थास्यामि नेदिज्यमिष्यामीति ८ घृतं मे भक्षणमिति अमृतं वा आज्यमिति श्रुतेः देवानां चामृताशित्वात् ९ १० शा
पानुग्रहकाम्यया शापमोक्षकामनयेत्यर्थः ११ लीनो गृहे स्थित इत्यर्थः १२ नशशाकेति तया हीनो वस्थातुं न समर्थो बभूव १२ १२ १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· समयेतेनाज्ञातकालिङ्गपर्थैः १५ १६ १७ चक्रंदतुराल्लानंरोदनंवाचकातुः १८ समयोयमितिमयाय: समयः कृतः सनष्टइतिशेषः १९
स्कं·

एवंवर्षगणांतेतुस्वर्गस्थः पाकशासनः उर्वशींनागतांदृष्ट्वागंधर्वानाह्वदेवराट् १४ उर्वशीमानयध्वं
भोगंधर्वाःसर्वएवहि हृत्वोरणौगृहीत्वातस्यभूपतेःसमयेकिल १५ उर्वशीरहितंस्थानंमदीयंनातिशोभते
येनकेनाप्युपायेनतामानयंतुकामिनीं १६ इत्युक्तास्तेथगंधर्वाविश्वावसुपुरोगमाः ततोगत्वामहाघो
रेतमसिप्रत्युपस्थिते १७ जह्रुस्तावुरणौदेवारममाणांविलोक्यतं चक्रंदतुस्तदातौतुह्रियमाणौवि
हायसा १८ उर्वशीतदुपाकर्ण्यक्रंदितंसुतयोरिव कुपितोवाचराजानंसमयोयंकृतोमया १९
नष्टाहंतवविश्वासात्हृतौचौरैर्मेमोरणौ राजन्पुत्रसमौमेतौत्वंकिंशेषेस्त्रियासमः २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा.
म.
१०२

२१ २२ २३ २४ २५ २६ २६

हतास्म्यहंकुनाथेननपुंसावीरमानिना उरणौमेगतौचाद्यमन्दाप्राणप्रियौमम २१ एवंविलप्यमानां
तांदृष्ट्वाराजविमोहितः नग्नएवययौतूर्णंपृष्ठतःपृथ्वीपतिः २२ विद्युत्प्रकाशितात्त्रगंधर्वैर्द्दैप
वेश्मनि नग्नभूतस्तयादृष्टोभूपतिर्गंतुकामया २३ त्यक्त्वोरणौगताःसर्वेगंधर्वाःपथिपार्थिवः न
श्रोजग्राहतौभ्रान्तौ जगामस्वगृहंप्रति २४ तदोर्वशींगतांदृष्ट्वाविललापातिदुःखितः नग्नंवीक्ष्यप
तिंनारीगतासावरवर्णिनी २५ क्रंदनसदेशाद्देशाषुवभ्रामनृपतिःस्वयं नच्छितोविह्वलःशोचनविवा
शःकाममोहितः २६ भ्रमन्नैवसकलांपृथ्वींकुरुक्षेत्रेदर्दर्शतां दृष्ट्वासंहृष्टवदनःप्राहसूक्तंनृपोत
मः २७

२७ २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अनागसमनपराधिवं नत्वं तु मर्हसीत्यन्वयः २८ कुतइतिचेत्तत्राह संदेहइति यद्यस्माद्धितोः संदेहोयः पूर्वंत्वयातिभिन्नात्मुतः सोयंदेहोत्रपतति।
त्वपाइदेशंहतत्त्वइदेशेनहृदयंप्रमं भतिकोमलइतिहत्वाकिंचद्देवरोउपसंदेहंकाकाहकाःत्वादंतिवर्तमानसामीप्येलट्त्वयात्यतांध्वतमद्युनेवभक्षयि
पंतीत्यर्थः २९ ३० ३१ ३२ ३३ वेदेविस्तारितमिति वहूचि मान्द्याइतिहृतेनेत्यर्थः ३४ स्त्रीसंगिनामित्थंगतिर्भवतितस्मात्स्त्रीसंगःसर्व

अयेजायेतिष्ठतिष्ठघोरेनत्यक्तुमर्हति सांत्वंत्वमानसंकांतवशगंचाप्यनागसं २८ संदेहोयंपततपन्नेदेविद्धृहत्त्वया खादंत्यनेकाःकाकास्त्वयात्यक्तंवरोत्तमं २९ एवंविलपमानंतंराजानंप्राहचोर्वशी दुःखितंकृपणंश्रांतंकामार्तंविवशंभृशं ३० उर्वश्युवाच मूर्खोसिनृपशार्दूलज्ञानंकुत्रगतंतव क्वापिसख्यंनचस्त्रीणांद्वकाणाम्
मिवपार्थिव ३१ नविश्वासोहिकर्तव्यःस्त्रीषुचौरेषुपार्थिवैः गृहंगच्छसुखंभुंक्ष्वमाविषादेमनःकृथाः ३२
इत्येवंबोधितोराजानविवेदातिमोहितः दुःखंचपरमंप्राप्तःस्वैरिणीस्नेहयंत्रितः ३३ सूतउवाच इतिसर्वंसमा
ख्यातमुर्वश्याचरितंमहत् वेदेविस्तारितंचैतत्संक्षेपात्कथितंमया ३४ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथम
स्कंधेत्रयोदशोध्यायः १३ सूतउवाच दृष्ट्वातामसितापांगीव्यासश्चिंतापरोभवत् किंकरोमिनमेयोग्यादेवक
न्येयमप्सरा १ एवंचिंतयमानंतुदृष्ट्वाव्यासंतदाप्सराः भयभीताहिसंजाताशापंमांविसृजेदयं २

आश्रीभागवत्युपासकैस्त्याज्यइत्यवांतरतात्पर्यं इतिश्रीदेवीभागवततिलकेप्रथ
मस्कंधेत्रयोदशोध्यायः १३ श्रीःसप्रतिश्लोकवर्येलुब्धकस्योत्पत्तिर्यति यत्रधर्मीगृहस्थानांकर्तव्यतिनचोचाते दृष्ट्वांतक्षेनोपयं पुरुरवः कथांसमाप्यप्रक्ष
तांशुकोत्पत्तिंकथयति दृष्ट्वेति नेत्यर्थः दृष्ट्वान्यामधोयमित्यर्थः भाराज्यमभवति १ माप्रतिशापमयंविसृजेदितिहेतोःसाप्सराभयभीताशुभवदित्या

Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ शुकीति कोऽंगना रूपमित्यर्थः विस्मयमिति अहो अद्य नैवेयं विलसद्गात्रा रीन्नोकथं शुकीतीति विस्मयस्यार्थः ३ दर्शनादेवेति अस्मोऽन्यदर्शनादेवेत्य
स्क॰ र्थः विस्मितप्रफुल्लं गात्रं विस्मितः प्रफुल्लः ४ निगृह्णन्मानसमितिनिगृह्णन्कुर्वन्नर्थान्मनस्तु न रागान्कोपयर्थः प्रह्वात्मेतिविषयेषु व्याहृतमित्यर्थः ५ नैविध्नं
१०४ तमिति नविघ्नं तन्निरुद्धं मदर्दितेतिशेषः ६ ७ सोविदितेत्यतिर्दिनः नगराणिवितर्केः अनुदेगपातान्नंतरं प्राप्य श्चितं कौचिवमंथनं कार्यं तु तत्कथवि
लिंतोऽयुक्तमितिचिंत्य यतो यकोजर्मणिर्यज्ञां शवेदल्पाय एवमायश्चितं नान्यथेतिमन्यते मुनिः महारण्यं दर्शितवीर्यं मनोचिंतया विज्ञायेतमर्थः वीर्यपातान्तं

ना अतिचिंत्येति

सा दृष्ट्वाथ शुकीरूपं निर्गता भयविह्वला कृष्णस्तु विस्मयं प्राप्तो विहंगीतां विलोकयन् ३ कामस्तु देहव्याप्तस्पर्शदेवसंगतः मनोतिनिग्रहितं जातं सदयान्नेप विस्मितः ४ स तु धैर्यं समास्थाय निगृह्णन्मानसं मुनिः न शशाक निर्यतुं व्यासः प्रसृतं मनः ५ बहुशो गृह्यमाणं च घृताच्याः मोहितं मनः भावित्वान्नैव विधृतं व्यासस्यामिततेजसः ६ मंथनं कुर्वतस्तस्य मुनेरग्न्यिकार्थवा अरण्यां सहसा तत्र शुक्रं च प्रापतत् ७ सोविचिंत्य तथा पातं शुक्रस्यारणिसंभव तस्मात् शुकः समुद्भूतो व्यासाकृतिमनोहरः ८ विस्मयं जनयन्तबालः संजातस्तदरणेः यथाध्वरे समिद्धोऽग्निर्भाति हव्येन दीप्तिमान् ९ व्यासस्तु सुतमालोक्य विस्मयं परमं गतः किमेतदिति संचिंत्य वरदानाच्छिवस्य वै तेजोरूपी शुको जातो ह्यरणीगर्भसंभवः द्वितीयो ह्यग्निरिवात्यर्थं दीप्यमानः स्वतेजसा ११

रेणापश्चितं कृत्वैव मंथनं कार्यं त्वर्ण्यं च पतितमिति विल्लत्तमित्यर्थः कल्पनात् व्यासाकृतिश्चासौ मनोहरश्चेति मतं ८ अरण्याः आरण्येषकाष्ठजशब्दार्थः शम्यां छरणायकं भूत्वा तत्र सा अरणिरिति यथाध्वरे जिस्मादिनिर्देशः ९ किमेतदिति तर्कि व्यविकथं पुत्रोत्पत्तिरितिविचिंत्य चिंतां कृत्वा शिव

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१२ १३ १४ १५ १६ खाद्वाकाशात् १७ १८ उपतस्थुर्मनसिस्फुरणंप्राप्तुवंत इत्यर्थः १९ घृताच्याःसंभवात्देति घृताच्याःशुकीरूपसंभवे

विलोकयामासतदाव्यासस्तुमुदितंसुतं दिव्येनतेजसायुक्तंगार्हपत्यमिवापरं १२ गंगांतस्नापयामासस्समागत्य गिरेस्तदा पुष्पवृष्टिस्तुखाज्जाताशिशोरुपरितापस: १३ जातकर्मादिकंचक्रेव्यासस्तस्यमहात्मनः देवदुंदुभयो नेदुर्नेनृतुश्चाप्सरोगणाः १४ जगुर्गंधर्वपतयोमुदितास्तेदिदृक्षवः विश्वावसुर्नारदश्चतुंबुरुःशुकसंभवे १५ तु ष्टुवुर्मुदिताःसर्वेदेवाविद्याधरास्तथा दृष्ट्वाव्याससुतंदिव्यमरणीगर्भसंभवं १६ अंतरिक्षात्पपातोर्व्यांदंडःकृष्णाजि नंशुभं कमंडलुस्तथादिव्यःशुकस्यार्थेद्विजोत्तमाः १७ सद्यःसववृधेबालोजातमात्रोतिदीप्तिमान् तस्योपन यनंचक्रेव्यासोविद्याविधानवित् १८ उत्पन्नमात्रंतंवेदाःसरहस्याःससंग्रहाः उपतस्थुर्महात्मानंयथास्यपितरं तथा १९ यतोदृष्टंशुकीरूपंघृताच्याःसंभवेतदा शुकेतिनामपुत्रस्यचकारमुनिसत्तमाः २० बृहस्पतिमुपाध्या यंकृत्वाव्याससुतस्तदा व्रतानिब्रह्मचर्यस्यचकारविधिपूर्वकं २१ सोधीत्यनिखिलान्वेदान्सरहस्यान्ससंग्रहान् ध र्मशास्त्राणिसर्वाणिकृत्वागुरुकुलेशुकः २२ गुरवेदक्षिणांदत्वासमावृतोमुनिस्तदा आजगामपितुःपार्श्वेकृष्णद्वैपा यनस्यच २३ दृष्ट्वाव्यासःशुकंप्राप्तंप्रेम्णोत्थायससंभ्रमः आलिलिंगमुहुर्घ्राणंमूर्ध्नितस्यचकारह २४

Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्कारणात्तस्माद्देवात्तस्मिन्कालेशुकोनिर्गतइत्यर्थः शुकाइतिनामचकारेत्यर्थः यद्दृष्टेशनवीर्यपातितंसातस्यमातेतिशुकीमातास्येतिशुककीत्यंशुकोत्पत्तिसमयेदृष्टंयतोयस्मा शुकनामकरणतात्पर्यं २०

वाक्षसूत्रसंदेतिपाठः २१ २२ २३ घ्राणंमूर्ध्नीतिमस्तकावघ्राणंकृतवानित्यर्थः २४

दे॰भा॰ आश्वास्येतिएत्राध्ययनंशुकस्यव्यासःपप्रच्छतन्नयाध्ययनंकृतमित्याश्वास्येत्यर्थः २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१

प्र॰

१०६ पप्रच्छकुशलंव्यासस्तथाचाध्ययनंशुचिः आश्वास्यस्थापयामासशुकंतत्राश्रमेशुभे २५ दारकर्मततो

व्यासःशुकस्यपर्यचिंतयत् कन्यांमुनिसुतांकांतामपृच्छदतिवेगवान् २६ शुकंप्राहसुतंव्यासोवेदोधीतस्त्व

यानघ धर्मशास्त्राणिसर्वाणिकुरुभार्यांमहामते २७ गार्हस्थ्यंचसमासाद्ययजदेवान्पितॄंस्तथा ऋणान्मो

चयमांपुत्रप्राप्यदारान्मनोरमान् २८ अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गोनैवचनैवच तस्मात्पुत्रमहाभागकुरुष्वाद्य

गृहाश्रमं २९ कृत्वागृहाश्रमंपुत्रसुखिनंकुरुमांशुक आशांमेसफलांपुत्रपूरयस्वमहामते ३० तपस्तप्त्वा

महाघोरंप्राप्तोसित्वमयोनिजः देवरूपीमहाभागपाहिमांपितरंशुक ३१ सूतउवाच इतिवादिनमग्रेप्रशान्ता

न्तःप्राहशुकस्तदा विरक्तःसोतिरक्तंतंपितरंकृष्णमात्मनः ३२ शुकउवाच किंत्वंवदसिधर्मज्ञवेदव्यासम

हामते तत्त्वेनशाधिशिष्यंमांत्वदाज्ञांकरवाण्यहं ३३ व्यासउवाच त्वदर्थंचतपस्तप्तंमयापुत्रशतंसमाः

प्राप्तस्त्वंचातिदुःखेनशिवस्याराधनेनच ३४ दत्तानितववित्तानिप्रार्थयित्वाथभूपतिं सुखंभुंक्ष्वमहाभागप्रा

प्तयौवनमुत्तमं ३५ शुकउवाच किंसुखंमानुषेलोकेब्रूहितातनिरामयं दुःखविद्धंसुखंप्राज्ञानवदंतिसुखं

अप्राप्तयौवने ३२ तत्त्वेनपरमार्थदृष्ट्येत्यर्थः सर्वोलोकोधनलोभीकिल किल ३६ दृष्टोत्रमितिभावः ३७ प्राप्तयौवनेदृष्टेनेदृष्टानि तथापि योषिता

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टे॰ भा॰ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ विस्तारिता विचारिता इत्यर्थः तत्रापि न शान्तिर्लब्धा तेषां हिंसामयत्वादित्याह हिंसेति ४२ ४३ ४४ त्यक्त्वेति एतत्त्रासादेवद्द
मु॰ हस्तादिं प्रणामं ज्ञानप्राप्त्यर्थं त्वत्समीपमागतोस्मीत्यर्थः ४५ नभश्चक्रवत् नक्षत्रचक्रवदित्यर्थः ४६ निजतत्त्वविचारणादिति ल्यब्लोपे पञ्चमीति विज्ञेयम्।
२६७

त्रिंशं कृत्वा महाभाग भवामि तद्व्रतानुगः। सुखं किं परतन्त्रस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ३७ कदाचिदपि मुच्येत लोहकाष्ठादि यन्त्रितः। पुत्रदारैर्निबद्धस्तु न विमुच्येत कर्हिचित् ३८ विण्मूत्रसंभवो देहो नारीणां तन्मयस्तथा। कां प्रीतिं तत्र विप्रेन्द्र वि बुधः कर्तुमिच्छति ३९ अयोनिजोऽहं विप्रर्षे योनौ मे कीदृशी मतिः। न वाञ्छाम्यहमग्नेपि योनौ विवसमुद्भवं ४० विट्सु खं किमु वाञ्छामि त्यक्त्वात्मसुखमद्भुतं। आत्मारामश्च भूपोपि न भवत्यतिलम्पटः ४१ प्रथमं पठिता वेदा मया विस्तारिताश्च ते। हिंसामयास्ते पठिताः कर्ममार्गप्रवर्तकाः ४२ बृहस्पतिर्गुरुः प्राप्तः सोपि मम गृहार्णवे। अविद्याग्रस्तहृद्यः कथं तारयितुं क्षमः ४३ रोगग्रस्तो यथा वैद्यः पररोगचिकित्सकः। तथा गुरुर्मुमुक्षोर्मे गृहस्थोयं विडम्बना ४४ त्यक्त्वा प्रणामं गुरवे त्वत्समीपमुपागतः। त्राहि मां तत्त्वबोधेन भीतं संसारसर्पतः ४५ संसारेऽस्मिन्महाघोरे भ्रमणं नभ श्चक्रवत्। न च विश्रमणं क्वापि सूर्यस्येव दिवानिशि ४६ किं सुखं तात संसारे निजतत्त्वविचारणात्। मूढानां सुखबुद्धि स्तु विट्सु कीटसुखं यथा ४७ अधीत्य वेदशास्त्राणि संसारे रागिणश्च ये। तेभ्यः परो न मूर्खोऽस्ति सधर्माः श्वाजसूकरैः ४८

र्थः मूढानां सुखबुद्धिः संसारे त्वविवेकित्वादित्याह मूढानामिति ४७ सधर्मा इति श्वाजसूकरैः सधर्माः समानधर्म इत्यर्थः समासान्तविधेरनित्यत्वात् धर्माच्च निच केवलादित्यनिजभावः ४८

४८ ४८ ४८ ४८ ४८ ४८ ४८ ४८ ४८ ४८ ४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ मानुष्यमिति एतादृशीयदिवध्यैततर्हिमोक्षोऽस्यकल्पादितिभावः ४९ ५० तर्हिकःपंडितस्तत्राहनवाध्यतइतिभ्रष्टस्थवमत्वनुवेनगुणात्रय सत्वगु
म॰ णाधैः ५१ भवबंधनास्त्वमदितिशिवः ५२ गृह्णातीतिवध्नातीत्यर्थः ५३ ५४ व्याससुनुवृंदेषुचैवदेशेलाध्यायमधीयानोधार्मिकान्विदयस्तियादिकंदै
१०८

मानुष्यंदुर्लभंप्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच बध्यतेयदिसंसारेकोविमुच्येतमानवः ४९ नातःपरतरंलोकेकश्चिदा
श्चर्यमद्भुतं पुत्रदारगृहासक्तःपंडितःपरिगीयते ५० नवाध्यतेयःसंसारेनोमायागुणैस्त्रिभिः सविद्वान्सच
मेधावीशास्त्रपारंगतोहिसः ५१ किंवृथाध्ययनेनात्रदृढबंधकरेणच पठितव्यंतदेवाशुमोचयेद्भवबंधनात्
५२ गृह्णातिपुरुषंयस्माद्गृहंतेनप्रकीर्तितं क्वसुखंबंधनागारेतेनभीतोस्म्यहंपितः ५३ येबुधाःसंततेशांति
धिनामुदिताश्चये तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्बध्यंतिवैशठाः ५४ व्याससुवाच नगृहंबंधनागारंबंधनेनचकारणं
मनसायोविनिर्मुक्तोगृहस्थोपिविमुच्यते ५५ न्यायागतधनःकुर्वन्वेदोक्तंविधिवत्क्रमात् गृहस्थोपिविमुच्येत
श्राद्धकृत्सत्यवाक्छुचिः ५६ ब्रह्मचारीयतीश्चैववानप्रस्थोव्रतस्थितः गृहस्थंसमुपासंतेमध्याह्नातिक्रमेस
दा ५७ श्रद्धयाचान्नदानेनवाचासूनृतयातथा उपकुर्वंतिधर्मस्थागृहाश्रमनिवासिनः ५८ गृहाश्रमात्प
रोधर्मोनदृष्टोनचवैश्रुतः वसिष्ठादिभिराचार्यैर्ज्ञानिभिःसमुपाश्रितः ५९

यच्छ्रुतिमनुष्ठायगृहस्थाश्रमेवैष्णवेन
ध्यंति नगृहंबंधनागारमितिनहिजडंगृहपुत्रादिकमात्मबन्धहेतुःकिंतु [illegible] मनसासक्तिमात्रंकारणंतांविहाय [illegible]
५५ ५६ ब्रह्मचारीतिगृहस्थाश्रमेवर्तमानेभ्योभिक्षांदत्वातत्पुण्यभागीभवतीत्यर्थः ५७ उपकुर्वंतीतिप्राणधारणादिनेत्यर्थः ५८ ५९ ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे· ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ एतद्ग्रंथस्यावांतरतात्पर्यज्ञानाधि
भो·
प्र·

किमसाध्यंमहाभागवेदोक्तानिचकुर्वतः स्वर्गंमोक्षंचसज्जन्मयद्यद्धा वांछतितद्भवेत् ६० आश्रमा
दाश्रमंगच्छेदितिधर्मविदोविदुः तस्मादग्निंसमाधाययुक्तकर्माण्यतंद्रितः देवानपितॄन्मनुष्यांश्चसंतृप्त
योविधिवत्सुत पुत्रमुत्पाद्यधर्मज्ञसंयोज्यचगृहाश्रमे ६२ त्यक्त्वागृहंवनंगत्वाकर्ताश्रितमाश्रमं वान
प्रस्थाश्रमंहित्वासन्यासंचततःपरं ६३ इंद्रियाणिमहाभाग [illegible] कानिमुनिश्चितं अदाराद्दंतानि
पंचैवमनसासह ६४ तस्माद्दानानिकुर्वीततज्जयायमहामते नाशेकेनपश्चातिष्ठेदितिशास्त्रोदितंवचः
६५ विश्वामित्रोमहाभागतपःकृत्वातिदुश्चरं त्रीणिवर्षसहस्राणिनिराहारोजितेंद्रियः ६६

६५ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ६७ ६८ ६९ ७० एतद्ग्रंथस्यावांतरतात्पर्यंतुज्ञानाधिकारप्राप्तिपर्यंतंकर्ममार्गोनिष्कामतयाश्रयितव्यइति इतिश्रीदेवीभागव
प्र· तीतिलकेप्रथमस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः १४ सप्तषष्टिश्लोकवर्यैः शुकवैराग्यमुच्यते श्रीदेव्याश्चोपदेशश्च व्यासेनात उच्यते पितुर्वाक्यंश्रुत्वा शु
१०९

मोहितश्चमहातेजावनेमेनकयास्थितः शकुंतलासमुत्पन्नापुत्रीतद्वीर्यजाशुभा ६७ दृष्ट्वादाशसु
तांकालींपितामपराशरः कामबाणार्दितःकन्यांतांजग्राहोडुपेस्थितः ६८ ब्रह्मापिस्वसुतांदृष्ट्वापं
चबाणप्रपीडितः धावमानश्चरुद्रेणमूर्छितश्चनिवारितः ६९ तस्मात्त्वमपिकल्याणकुरुमेवचनंहि
तं कुलजांकन्यकांकृत्वावेदमार्गंसमाश्रय ७० इतिश्रीदेवीभागवतेप्रथमस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः १४
शुकउवाच नाहंगृहंकरिष्यामिदुःखदंसर्वदापितः वागुरासदृशंनित्यंबंधनंसर्वदेहिनां १ धनचिंतातु
राणांहिक्वसुखंतातदृश्यते स्वजनैःखलुपीड्यंतेनिर्धनालोलुपाजनाः २

कउवाच नाहमिति गायांबंध रहस्यमर्थं वागुरासदृगवंधिनीरज्जुसदृशंबंधकं २ १ २ २ २ २ २ २ २॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ त्रिलोकीविभवेष्वपि इंद्रोपि न सुखी नान्वयः इंद्रः स्वकथयति तत्पंतमिति भवान्निति एवंतंव्यासं संबोधनं ४ ५ ६ ७ ८ ९
प्र॰
११॰ इंद्रोपि न सुखी नाहं ब्रह्मा दक्षो भिक्षुर्निस्पृहः कोन्यः स्यादिह संसारे त्रिलोकीविभवेष्वपि ३ तपं तं तापरं दृष्ट्वा मनवा दुःखि तो भवत् विघ्नानवहुविधानस्य करोति स्वदिवस्पतिः ४ ब्रह्मापि न सुखी किंतु लब्ध्वा प्राप्य मनोरमां तिलं मोमेति सततं संग्रामे
५ कोपि निविपुलान्यत्नांस्तपश्चरति दुश्चरं रमापतिरपि श्रीमान्कस्यास्ति विपुलं सुखं ६ शंकरोपि निराहारः
58
स्वीभवेदेव स्वेल्महं तपश्चर्यां प्रकुर्वाणो देत्ययुद्धकरः सदा ७ कदाचिन्न सुखी शेतेनिधनवानपि लोलुपः निर्धनस्तु
धनात्सुखं प्राप्नोति मानवः ८ जानन्नपि महाभाग पुत्रं वा वीर्यसंभवं निगोष्यसि महाघोरसंसारे दुःखवे तदा ९ जन्मदुः
खं जरादुःखं दुःखं च मरणे तथा गर्भवासे पुनर्दुःखं विष्ठामूत्रसमेपि तः १० तस्मादतिशयं दुःखं वार्द्धक्ये सवगुणं या
च्ञापरं दुःखं मरणादपि मानद ११ प्रतिग्रहधनाविप्रा न बुधिवलजीवनाः पराशापरं दुःखं मरणं वदिने दिने १२
पठित्वा सकलान्वेदान्शास्त्राणि च समंततः गत्वा नधनिनां कार्या स्तुतिः सर्वात्मना बुधैः १३ एकोदरस्य काचिंता यत्र
स्त्रीफलादिभिः येन केनाप्युपायेन संतुष्टाय प्रपद्यते १४ भार्यापुत्रास्तथा पौत्राः कुटुंबे विपुले सति
सं धनसुखं गितसुतं १५ योगशास्त्रं वदा प्रज्ञाज्ञानशास्त्रं सुखाकारं कर्मकांडे खिलिनातनरमे हंकदाचन १६ प्रणार्थमहदः
१॰ ११ मरणं चेति अथवा न रवं मरणामेतिविष्ट १२ १३ विरक्तस्यैव दुःखमित्याह एकोदरस्येति १४ १५ १६ १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ १७ १८ भोगैर्वीर्यहारित्वात्पुष्टं धनं मनश्च कुटिलभाषणैस्तेन चौरः १९ २० २१ अस्थूणानि क्षणानि निवेपथुः कंपः २२ २३ वेद।
स्कं॰
१११ तदकर्मक्षयोपायं प्रारब्धं संचितं तथा वर्तमानं यथा नश्येत् त्रिविधं कर्मसत्वजं १७ जलूकेव सदा नारी रुधिरं
पिबतीति च मूर्खस्तु न विजानाति मोहितो भावचेष्टितैः १८ भोगैर्वीर्यं धनं पूर्णं मनः कुटिलभाषणैः कांताहर
ति सर्वस्वं कः स्तेनस्तादृशोपरः १९ निद्रासुखविनाशार्थं मूर्खस्तु दारसंग्रहं करोति वंचितो धात्रा दुःखाय न सु
खाय च २० सूत उवाच एवंविधानि वाक्यानि श्रुत्वा व्यासः शुकस्य च संप्राप महतीं चिंतां किं करोमीत्यसंशयं
२१ तस्य सुतस्रुतिलोचनात् दुःखजानि च पुत्रश्च परिभूतस्तदा निं प्रापमनस्तथा २२ शोचंतं पित
रं दृष्ट्वा दीनं शोकपरिप्लुतं उवाच पितरं व्यासं विस्मयोत्फुल्ललोचनः २३ अहो मायाबलं चोग्रं यन्मोहयति
पंडितं वेदांतस्य च कर्तारं सर्वज्ञं वेदसंमितं २४ न जाने का च सा माया किंस्वित्सा तु वदस्व मां यां मोहयति वि
द्वांसं व्यासं सत्यवतीसुतं २५ पुराणानां च वक्ता च निर्माता भारतस्य च विभागकर्ता वेदानां सोपि मोहमुपाग
तः २६ तां यामि शरणं देवीं या मोहयति वै जगत् ब्रह्मविष्णुहरादीश्च कथा अन्येषां च कीदृशी २७ कोप्य
स्ति त्रिषु लोकेषु यो न मुह्यति मायया यन्मोहं प्रापिताः पूर्वं ब्रह्मविष्णुहरादयः २८

संमितं वेदवत्प्रमाणवाक्यं २४ वाच
देति वाच्यनिर्वचनीयेत्यर्थः किंस्विदिति वितर्के वद कथयेत्यर्थः २५ २६ वा शरणं शांत्यर्थं देवीं प्रार्थयति तां यामीति त्रिषु लोकेष्विति ... २७ २८
मि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ईश्वरोविभुः २९ ३० ३१ कोयमितित्रयंव्याहोममकः नकोपितथाहंशुकरातस्यकः नकोप्यथापिकीदृशोयंभ्रमएतस्यममगृहस्थाश्रमेणकल्याणंभव -चिताः
प्र.
११२

अहोबलमहोवीर्यंदेव्याःखलुविनिर्मितं माययैववशंनीतःसर्वज्ञईश्वरःप्रभुः २९ विस्तंशसंभवोव्यासइतिपौराणि
काजगुः सोपिमोहार्णवेमग्नोभग्नपोतोवणिग्यथा ३० अश्रुपातंकरोत्यद्यविवशःप्राकृतोयथा अहोमायाबलं
दैवदुस्त्यजंपण्डितैरपि ३१ कोयंकोहंकथंचेहकीदृशोयंभ्रमःकिल पंचभूतात्मकेदेहेपितापुत्रेतिवासना ३२ बलि
ष्ठाखलुमायेयंमायिनामपिमोहिनी ययाभिभूतःकृष्णोपि करोतिरुदितंद्विजः ३३ सूतउवाच तांनत्वामनसादेवींसर्व
कारणकारणां जननींसर्वदेवानांब्रह्मादीनांतथेश्वरीं ३४ पितरंप्राहदीनंतंशोकार्णवपरिप्लुतं अरणीसंभवोव्यासं
हेतुमद्वचनंशुभं ३५ पाराशर्यमहाभागसर्वेषांबोधदःस्वयं किंशोकंकुरुषेस्वामिन्यथाज्ञःप्राकृतोनरः ३६ अद्या
हंतवपुत्रोस्मिनजानेपूर्वजन्मनि कोहंकस्त्वंमहाभागविभ्रमोयंमहात्मनि ३७ कुरुधैर्यंप्रबुध्यस्व [illegible] मनःकथाः
मोहजालमिमंमत्वामुंचशोकंमहामते ३८ क्षुधानिवृत्तिर्भक्षेणनपुत्रदर्शनेनच पिपासाजलपानेनयातिनैवात्मजेक्षणा
त् ३९ घ्राणंसुखंसुगंधेनकर्णजंश्रवणेनच स्त्रीसुखंतुस्त्रियानूनंपुत्रोहंकिंकरोमिते ४०

त्विति कथंचेहपंचभूतात्मकेमेदेहेपितापुत्रइत्येवंरूपावासनाबद्ध
येनेतवित्यर्थः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ विभ्रमोयंमहात्मनीति कथमितिशेषः ३७ ३८ ३९ पुत्रोहंकिंकरोमीतिमनोयोगःकरत्यर्थः नतुमृतःपालो
कनिपर्यंपुत्रोपेक्षितःइति [illegible] इतिभावः ४० ४० ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अजीगर्तेन ब्राह्मणेनात एव स्वपुत्रो द्रव्यं गृहीत्वा हरिश्चंद्राय पश्वर्थं समर्पित इत्याह अजीगर्तेनेति तस्माद्द्रव्यमेव सुखदं न पुत्रादिकमित्यर्थः इदं न आह त्वमर

अ॰ त्वं चैव वक्ष्यमाणानि ५१ ५२ दैवज्ञ इति दैवस्य सूक्ष्मत्वात् सूक्ष्मज्ञ इत्यर्थः ५३ ५४ छागमिनी छागाश्रयिणी पीपनाशिनी इत्यर्थः ५५ ५६ चतुर्थाश्रम

२२३ मयोगपरायणस्तु शुकपुत्रः एतद्भागवतोपदेशाद्वक्तव्यो विरक्तः पुत्रः सदृशः प्रियश्च तस्मात् एव तद्भागवतं दत्तवान्नान्यस्मा इति स्थितं ब्रह्मसंमितं वेदसंमितं ५७ मु

अजीगर्तेन पुत्रो हि हरिश्चंद्राय भूभुजे पशुकामाय यज्ञार्थे दत्तो मौल्येन सर्वथा ५१ मुख्यं साधनं द्रव्यं धनात्सुख

समन्वयः धनमर्जय लोभश्चेत्पुत्रोहं किं करोम्यहं ५२ संप्रबोधय बुध्या त्वं देवक्षोभिमत्वमा यथासुखीयम

त्यक्तं गर्भवासभयान्मुने ५३ दुर्लभं मानुषं जन्म कर्मभूमाविहानघ तत्रापि ब्राह्मणत्वं वै दुर्लभं चोत्तमे कुले ५४

ब्राह्मणोहमिति मे बुद्धिर्नाथ संपतिचिंततः संसारवासनाजाले निबद्धा छागमिनी ५५ सूत उवाच इत्युक्तस्तु

तदा व्यासः पुत्रेणामितबुद्धिना प्रत्युवाच शुकं शांतं चतुर्थाश्रममानसं ५६ व्यास उवाच पठ पुत्र महा

भाग मया भागवतं कृतं शुभं मत्याति विस्तीर्णं पुराणं ब्रह्मसंमितं ५७ स्कंधा द्वादश तत्रैव पंचलक्षणसं

युतं सर्वेषां च पुराणानां भूषणं मम संमतं ५८ सदसज्ज्ञानविज्ञानं ज्ञायमानेन जायते येन भागवतेनेह

तत्पठ त्वं महामते ५९

यं मुख्यं साधनं द्रव्यं मायोपाधिकब्रह्मप्रतिपादकत्वात् वेदसमं पुराणं श्रेष्ठं च पुराणेषु इत्याह

पुराणानां तु हि भागवतस्य मायाजन्ये कैवल्यानि [illegible] पादादि हरिहर ब्रह्मादि [illegible] पत्रकायान्न मुख्यत्वमिति भावः सदसत् ज्ञानविज्ञानमिति येन ज्ञानं स्मरणं

ब्रह्मजगत्सदसतोः सत् सतोर्ब्रह्मजगतोः ज्ञानं शास्त्रेण चाचार्याणां ज्ञानं विज्ञानमपरोक्षसाक्षात्कारश्च जायते इत्यर्थः ५८ ५९ ६० ६१ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. इदं भागवतं केन कस्मा उपदिष्टमिति चिंतन्तत्राह वटपत्र इति कथंभूताय केन कारणेनाहं वा ... भावेन स्थितोऽस्मि किंच केन चिदात्मना केन चेतनेन पुरुषेण।
प्र. अहं निर्मितोऽस्मि ५० किमर्थं कस्मै प्रयोजनाय च निर्मितोऽस्मि केन द्रव्येण पृथिव्यादिद्रव्यमध्ये केन द्रव्येणाहं निर्मितः ।। ले किंचेदमखि... मत्तं कथं जा
११ध नामि ज्ञास्यामीति एवं प्रकारेण चिंतयतीत्यर्थः ५१ एतत्सर्वशंकानिवृत्त्यर्थं सर्वार्थं दं वाक्यं भगवत्या श्लोकार्द्धेन प्रोक्तं किं तत् सर्वं खल्विदं जगदहमेव सनातनः।
तन्मम स्वितबाधायां समानाधिकरणेन सर्वं दृश्यमात्रं मिथ्यारूपं नास्ति किंतु अहं सनातन ब्रह्मरूपा कालत्रयाबाध्या सच्चिदानंदरूपिण्यहमेवास्मि अन्येन वा।

वटपत्रशयानाय विश्वेबालस्वरूपिणे केनास्मि बालभावेन निर्मितोऽहं चिदात्मना ५० किमर्थं केन द्रव्येण क
थं जानामि चाखिलं इत्येवं चिंत्यमानाय मुकुंदाय महात्मने ५१ श्लोकार्द्धेन तया प्रोक्तं भगवत्याखिलार्थदं सर्वं ख
ल्विदमेवाहं नान्यदस्ति सनातनं ५२ तद्वचो विलुनाप्ते... विज्ञातं मनसापि केनोक्ता वागियं सत्या चिंतयामास चे
तसा ५३ कथं वेद्मि प्रवक्तारं स्त्री पुंसो वा नपुंसकं इति चिंताप्रपन्नेन धृतं भागवतं हृदि ५४ पुनः पुनः स्मृतो
च्चारस्तस्मिन्नेवार्त्तचेतसा वटपत्रे शयानः सन्नभूच्चिंतासमन्वितः ५५

केन सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति वाक्यार्थ उक्तः ननु मिथ्या जगतो भावे पि दे
तस्यां तस्यां भावनायां तद्दृष्टे नेहनानास्ति किंचनेत्यस्यार्थमुपदिशति नान्यदस्ति सनातनमिति ततोऽन्यद्भिन्नं सनातनं द्वितीयं चेतनमपि नास्ति तथा च सर्वं।
इदं निषेधनं च एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति महावाक्यार्थ उपदिष्टो भवतीति तेन चन्यायाय चिंतितेन सर्वस्य कारणं सच्चिदानंदरूपिण्येव द्वितीया नित्यचनो यश
ति सत्यमहमेव भगवान्यस्मीत्युपदिष्टं भवति ५२ तद्वच इति विज्ञातं विधृतमित्यर्थः ५३ भागवतमध्ये श्लोकरूपं तद्धृतं हृदि तस्य जपं चकार।
त्यर्थः ५४ अर्त्तचेतसा व्याकुलचित्तेन ५५ ... ५४ ... ५५ ... ५५ ५४ ५५।।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

60

५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ तां तसंस्थीतान्दृनारिसाशतीश्च ६३ ६४ ६५ देवींदृष्ट्वामानामुत्प्रेक्षाति ममेयंज

तदाशंखताभगवतीप्राह्रासच्चतुर्भुजा शंखचक्रगदापद्मवरायुधधराशिवा ५६ दिव्यांबरधरादेवीदिव्यभूषण
भूषिता संयुतासदृशीभिश्चसखीभिःसविभूतिभिः ५७ प्रादुर्बभूवतस्याग्रेविष्णोरमिततेजसः मंदहासं
प्रयुंजानामहालक्ष्मीःशुभानना ५८ हरिउवाच तांतथासंस्थितांदृष्ट्वाहरिःकमललोचनः विस्मितःसलि
लेतस्मिन्निराधारांमनोरमां ५९ रतिर्भूतिस्तथाबुद्धिर्मतिःकीर्तिःस्मृतिर्धृतिः श्रद्धामेधास्वधास्वाहाक्षु
धानिद्रादयागतिः तुष्टिःपुष्टिःक्षमालज्जाजृंभातंद्राचशक्तयः संस्थिताःसर्वतःपार्श्वेमहादेव्याःपृथक्पृथ
क् ६१ वरायुधधराःसर्वानानाभूषणभूषिताः मंदारमालाकलितामुक्ताहारविराजिताः ६२ तांदृष्ट्वा
ताश्चसंवीक्ष्यतस्मिन्नेकार्णवेजले विस्मयाविष्टहृदयःसंबभूवजनार्दनः ६३ चिंतयामाससर्वात्मादृष्ट्वा
मायातिविस्मितं कुतोभूताःस्त्रियःसर्वाःकुतोहंवटतल्पगः ६४ अस्मिन्नेकार्णवेघोरेन्यग्रोधःकथमु
त्थितः केनाहंस्थापितोत्रशिशुंकृत्वाशुभाकृतिः ६५ ममेयंजननीनोवामायावाकापिदुर्घटा दर्शनं
केनचित्त्वद्यदत्तंवाकेनहेतुना ६६

ननीति दर्शनंकेनचिदिति केनचिद्निर्वचनीयेनदेवताविशेषेणवाकेनापिहेतुनाकारणेनदर्शनमद्यदत्तं ६६ ६६ ६६ ६६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. अत्र तिष्ठ्यामि किंवा मया गंतव्यं क्वचित् देशे मया गंतव्यं न वा गंतव्यमिति किमप्यहं न जाने केवलं बालभावादतंद्रितो मौनमास्थायास्थितिष्ठेहं इ

प्र. त्येवं मयास्मिन्समये कर्तव्यं नान्यदिति भावः ६७ इतिश्रीदेवीभागवतटीकायां प्रथमस्कंधे पंचदशोध्यायः १५ एकषष्टिश्लोकवर्यैर्देवीभागवतपूर्वकं

११६ उपदिष्टं शुकायैतत्पुरा [illegible] ति निर्वाच्यते किं विस्मितोऽस्यसीति यद्यहं नवै नात्वद्परिचिता देवी नामायावास्यानदानवविस्मयो [illegible] कथा [illegible] किंतु त

दैवशक्तिरसीति भावः १ ननु तर्हि मया कुत्र [illegible] इति चेत्तत्राह महाशक्त्या इति महाशक्तिर्मायाशबलब्रह्मरूपिणी तस्याः प्रभाविणा वरेणारू

पेणात्वं मां विस्मृतवान् अतो न स्मरसि ननु मम माधुने च जन्म तथा च तव मम [illegible] नैव कदापि न [illegible] ततः कथमुच्यते विस्मृ [illegible] चानि [illegible] ति चेत्तत्राह प्रे

किं मया चात्र वक्तव्यं गंतव्यं वा न वा क्वचित् मौनमास्थाय तिष्ठेहं बालभावादतंद्रितः ६७ इतिश्रीदेवीभागव

ते महापुराणे प्रथमस्कंधे पंचदशोध्यायः १५ व्यास उवाच इत्याकर्ण्य विस्मितं देवं शयानं वटपत्रके उवाच सस्मितं

वाक्यं विष्णो किं विस्मितोऽसि हरे १ महाशक्त्याः प्रभावेण त्वं मां विस्मृतवान्पुरा प्रभवे प्रलये जाते भूत्वाभूत्वा पुनःपु

नः २ निर्गुणा सा परा शक्तिः सगुणा त्वं तथाप्यहं सात्त्विकी किल या शक्तिस्तां शक्तिं विद्धि मामिकां ३ त्वन्नाभिकमला

द्ब्रह्मा भविष्यति प्रजापतिः सकर्ता सर्वलोकस्य रजोगुणसमन्वितः ४

ति प्राक्पूर्वं मया दृष्टो न तथा पूर्वं प्रलये जाते त्वं पुनः पुनर्भूत्वाभूत्वा उत्पन्नोत्पन्नो इत्यर्थः तथा च तस्मिंस्तस्मिन् जन्मन्यहं त्वच्छक्तिरभवं तां मां न जाना

सीत्यतो विस्मृतवानिति युक्तं सत्यमेवेति भावः २ ननु का सा महाशक्तिस्तत्राह निर्गुणेति साम्यावस्थोपाधिकेत्यर्थः तर्ह्यहं का तत्राह सगुणा त्वमि

ति तर्हि त्वं कासि तत्राह तथाप्यहमिति यथा त्वं सगुणस्तथैवाहं सगुणास्मीत्यर्थः ततः कोसौ गुणस्तत्राह सात्त्विकीति सात्त्विकी या शक्तिस्तां मा

मिकां मत्संबंधिनीं विद्धि सत्वगुणात्मिकां विद्धीत्यर्थः ३ किमर्थं सात्त्विकी तेनासौ तत्राह त्वन्नाभीति ४ ४ ४ ४ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सगुणान्सगुणाः सहितान्पंचभूतानित्यर्थः पुंलिंगमार्षं ६ ७ ८ तेनेति हृष्टत्वादिनिमित्तेन ९ १० तत्केनोक्तमिति अत्र ययोक्तं श्लोकार्धं सा
मूर्तिर्विष्णुना दृष्टा श्रुता च तत एव तृतीयस्कंधे मणिद्वीपाधिवासिनीं दृष्ट्वा विष्णुना तं गायंती दोलयंती च बालभावान्मयेक्षिते तितस्मात्केनोक्तमित्यत्रपृच्छ्या
श्लोकार्धमुक्त्वा तदंतर्हिता सा का भवति किं त्वा भवतीति तस्याः स्वरूपनिर्धारणार्थोयं प्रश्न इति मंतव्यं ११ १२ १३ १४

स तदा तप आस्थाय प्राप्य शक्तिमनुत्तमां । रजसा रक्तवर्णां च करिष्यति जगत्त्रयं ५ सगुणान्पंचभूतांश्च समुत्पाद्य महा
मतिः । इंद्रियाणींद्रियेशांश्च मनः पूर्वान्समंततः ६ करिष्यति ततः सर्गं तेन कर्त्ता स उच्यते । विश्वस्यास्य महाभाग
वै पालयिता तथा ७ तद्भ्रुवोर्मध्यदेशाच्च क्रोधाद्रुद्रो भविष्यति । तपः कृत्वा महाघोरं प्राप्य शक्तिं तु तामसीं ८ कल्पां
ते सोपि संहर्ता भविष्यति महामते । तेनाहं त्वां ब्रवीम्यत्र सात्विकीं त्वमवेहि मां ९ स्थास्येहं त्वत्समीपस्था सदाहं मधु
सूदन । हृदये ते कृतावासा भवामि सततं किल १० विष्णुरुवाच । श्लोकस्यार्द्धं मया पूर्वं श्रुतं देवि स्फुटाक्षरं । तत्केनो
क्तं वरारोहे ब्रूहि त्वं परमं शिवं ११ तन्मे ब्रूहि वरारोहे संशयोयं वरानने । निर्द्धनो हि यथा द्रव्यं तत्स्मरामि पुनः पुनः १२
व्यास उवाच । विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा महालक्ष्मीः स्मितानना । उवाच परया प्रीत्या वचनं चारुहासिनी १३ महाल
क्ष्मीरुवाच । शृणु शौरे वचो मह्यं सगुणाहं चतुर्भुज । यां जानासि न जानासि निर्गुणां सगुणालयां १४ त्वं जानीहि महा
भाग तयानत्प्रकटीकृतं । पुण्यं भागवतं विद्धि वेदसारं शुभावहं १५

यां निर्गुणां गुणत्रयोपचयापचयरहितसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्म
रूपिणीं न जानासि त्वं तया मूलदेव्या भुवनेश्वर्या तत्प्रकटीकृतमित्याह तयानत्प्रकटीकृतमिति भागवतमिति भगवत्या मायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याः प्रतिपादक

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. नन्वेतादृशंरहस्यंभुवनेश्वर्यापामरायबालकायमह्यंकिमितुपविष्टा। मिचेत्तत्राह ६। पांगेति नान्यद्रूपं। गणयथामिनैवबलंभगवतीकृपैवात्रकारणमन्येथया
अ. हमुपैवैनैवातिरहस्यमुक्तं १६ महाविद्याश्रीभुवनेश्वरीतयाप्रकाशिता १७ इदंयदित्ययानुभूयतेतदातः परं किमपिवेदितव्यमवशिष्टंनैवास्तिवाचारंभणंत
१८ कोनामधेयंमत्तोकेनेवहरणमितिव्रह्मैवेदम्। गमा इदंसर्वमश्वादिसिगातशोतसत्रस्थश्चोर्ध्वंचप्रसृतंब्रह्मैवेदंविश्वंवरिष्ठमित्यादिश्रुतिभिःसर्वकारणा

कृपांचमहतींमन्येदेव्याः शत्रुनिषूदन यथाप्रोक्तंपरंगुह्यंहितायतवसुव्रत १६ रक्षणीयंसदाचित्तेनविसर्यंकदा
चन सारंहिसर्वशास्त्राणांमहाविद्याप्रकाशितं १७ नातःपरंवेदितव्यंवर्ततेभुवनत्रये प्रियोसिखलुदेव्यास्त्वंतेनेतो
व्याहृतंवचः १८ व्यासउवाच इतिश्रुत्वावचोदेव्यामहालक्ष्म्याश्चतुर्भुजः दधारहृदयेनित्यंमत्वामंत्रमनुत्तमं १९
कालेनकियतातत्रतम्नाभिकमलोद्भवः ब्रह्मादैत्यभयात्क्लान्तोजगामशरणंहरेः २० ततःसत्वामहायुद्धंहत्वातौ
मधुकैटभौ जजापभगवान्विष्णुःश्रीकान्तोविशदाक्षरं २१ जपंतंवासुदेवंचदृष्ट्वादेवःप्रजापतिः पप्रच्छपरमप्रीतः
कंजपःकमलापतिं २२ किंत्वंजपसिदेवेशत्वत्तःकोप्यधिकोस्तिवै यत्स्मृत्वापुंडरीकाक्षप्रीतोसिजगदीश्वर २३
हरिरुवाच मपिप्रीतियाशक्तिःक्रियाकारणलक्षणा विचारयमहाभागयासाभगवतीशिवा २४ यस्याधारेजगत्स
र्वंतिष्ठत्यत्रमहार्णवे साकारायामहाशक्तिर्मेयाचसनातनी २५

नेनकार्यमात्रज्ञानस्यप्रतिज्ञानात् १८ १९ २० २१ २२
२३ २४ क्रियाकारणेति कार्यकारणलक्षणेतितात्पर्यं २४ सासर्वाधिष्ठानकूटस्थब्रह्मरूपिण्यस्तीत्याह यस्याधारेइति अत्रसंधिरार्षः
यस्याआधारेइतिसुधेदःअभेदेभेदमारोप्ययस्याआधारेइत्युक्तंयदात्मकेआधारेइतितरहस्यंमहार्णवेमहार्णवसदृशेगंभीरे अगाधेआधारइत्यन्वयः२५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२६ २७ २८ विस्तार इति व्यासकृतविस्तार इत्यर्थः तथा युगे कृतयुगे हिरण्यगर्भकृतविस्तार इत्यर्थः द्वादशस्कंधे हिरण्यगर्भकृतविस्तार
स्यावक्ष्यमाणत्वात् २९ ३० पुराणमिति ब्रह्मणा शतकोटिविस्तारं कृत्वा नारायणोपदिष्टं तेन मह्यमुपदिष्टं तस्य सारं संगृहीत्वा मया द्वादशस्कंध

ययाविसृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरं सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये २६ सा विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूता स
नातनी संसारबंधहेतुश्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी २७ अहं त्वमखिलं विश्वं तस्याः शक्तिसंभवं विद्धि त्वं नात्र संदेहः
कर्तव्यः सर्वदानघ २८ श्लोकार्धेन तया प्रोक्तं तद्वै भागवतं किल विस्तारो भविता तस्य द्वापरादौ युगे तथा २९
व्यास उवाच ब्रह्मणा संगृहीतं च विष्णोस्तु नाभिपंकजे नारदाय च तेनोक्तं पुत्राय मितबुद्धये ३० नारदेन तथा म
ह्यं दत्तं हि मुनिना पुरा मया कृतमिदं पूर्णं द्वादशस्कंधविस्तरं ३१ तत्पठस्व महाभाग पुराणं ब्रह्मसंमितं पंचलक्ष
णयुक्तं च देव्याश्चरितमुत्तमं ३२ तत्त्वज्ञानरसोपेतं सर्वेषामुत्तमोत्तमं धर्मशास्त्रसमं पुण्यं वेदार्थेनोपबृंहितं ३३ वृ
त्रासुरवधोपेतं नानाख्यानकथायुतं ब्रह्मविद्यानिधानं तु संसारार्णवतारकं ३४ गृहाण त्वं महाभाग योग्योसि म
तिमतारः पुण्यं भागवतं नाम पुराणं पुरुषर्षभ ३५ अष्टादशसहस्राणां श्लोकानां कुरु संग्रहं अज्ञाननाशनं दि
व्यं ज्ञानभास्करबोधकं ३६ सुखदं शांतिदं धन्यं दीर्घायुष्यकरं शिवं श्रृण्वतां पठतां चेदं पुत्रपौत्रविवर्धनं ३७

परिमितं पूर्णीकृतमित्यर्थः ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

शिष्योयमितिमत्तइत्यर्थः ३८ ३९ नलेभेशर्मकर्मात्मेति ननुसर्वक्लेशशांत्यर्थं भागवतंप्रणीतं तच्छ्रुत्वापि दिनशांतिस्तदा भागवतप्रणयनं। व्यर्थमेवकिंत्वच्छुकोपिमहान्विरतः कर्मानासक्तमतिरः एवगृहस्थाश्रमानाकांक्षीतिएवमुक्तं तच्छांत्यर्थं च भागवतंप्रणीतं तत्कथमत्रोच्यते नलेभेश मेकर्मात्मेतिचेत्सत्यं नात्रकर्मात्मेन त्यनेनक आसक्तो नेत्यर्थः किंतुगृहस्थाश्रमिणांकर्मिणांसंसर्गाय्यज्ञोपवीत शिखास्त्रसंबंधाच्चकर्मेणः

शिष्योयंममधर्मात्मालोमहर्षणसंभवः पठिष्यतित्वयासार्द्धंपुराणींसंहितांशुभां ३८ सूतउवाच इत्युक्तेतेनपुत्रा यमहंचकथितंकिल मयाश्रुतं सर्वंपुराणंचातिविस्तरं ३९ शुकोधीत्यपुराणंतुस्थितोव्यासाश्रमेशुभे नलेभे शर्मकर्मात्मात्मस्मात्मजइवापरः ४० एकांतसेवीविकलःशून्यइवलक्ष्यते नात्यंतभोजनासक्तोनोपवासरतः। स्तथा ४१ चिंताविष्टंशुकंदृष्ट्वाव्यासःप्राहसुतंप्रति किंपुत्रचिंत्यतेनित्यंकस्माद्व्यग्रोसिमानद ४२ आस्तेध्यान। प...नित्यमृणग्रस्तइवाधनः कात्विंतावर्ततेपुत्रमयितातेस्थितिष्ठति ४३ सुखंभुंक्ष्वयथाकामंमुंचशोकंमनोगतं ज्ञानंचिंतयशास्त्रोक्तंविज्ञानेनमतिंकुरु ४४ नचेन्मनसिते शांतिर्वचसाममसुव्रत गच्छत्वंमिथिलांपुत्रपालितांज नकेनह ४५ सतेमोहंमहाभागनाशयिष्यतिभूपतिः जनकोनामधर्मात्माविदेहःसत्यसागरः ४६ तंगत्वान्दृपतिं पुत्रसंदेहंस्वंनिवर्तय वर्णाश्रमाणांधर्मांस्त्वंपृच्छपुत्रयथातथं ४७ ३

सत्यभावेपिसन्यासाश्रमंविनाकर्मत्यक्तुंनशक्यतइत्यु ५

क्तंतथात्वातिकर्मात्मेयमर्थः श्रीमद्देवीभागवतप्रतिपाद्योत्वर्थः सन्यासाश्रमंविनाचित्तविक्षेपादिनानानुभवितुंशक्यतेतत्स्वकार्यंममसन्यासाश्रमा पुरःसरंतदनुभवः स्यादितिचिंतायानलेभेशर्मकर्मात्मेत्युक्तमितिनवाच्यमित्यितोसंधेयीति ४० तदेवाह एकांतसेवीति विकलःशून्यइवेति सन्यासाति...नाश्रमेसुखेच्छायोग्यात्पुरात्मवीर्यकालत्वं ४१ चिंत्यतइतिप्रयोगः ४२ ४३ शास्त्रोक्तंभागवतोक्तंविज्ञानेनभागवतोक्तार्थानुभ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ४८ ४९ जीवन्मुक्तो विदेहश्चेति यदि जीवन्मुक्तोऽस्ति तर्हि कामक्रोधाद्यभावात्कथं राज्यं शास्ति यदि तत्त्वाद्राज्यं शास्ति तर्हि जीवन्मुक्तः कथं तमः
प्र. प्रकाशवद्विरुद्धस्वभावत्वादुभयोर्व्यवहारयोरित्यर्थः ५० ५१ ५२ अस्मिन्पक्षे देहपात एव मोक्षः सौगतानामस्ति तद्वदयं मोक्षः संपन्नः यावज्जी
२२

जीवन्मुक्तः स राजर्षिर्ब्रह्मज्ञानमतिः शुचिः तथ्यवक्ताऽतिशांतश्च योगी योगप्रियः सदा ४८ सूत उवाच तच्छ्रुत्वा व
चनं तस्य व्यासस्यामिततेजसः प्रत्युवाच महातेजाः शुकश्चारणिसंभवः ४९ दंभोऽयं किल धर्मात्मन्भाति चित्ते
ममाधुना जीवन्मुक्तो विदेहश्च राज्यं शास्ति मुदान्वितः ५० वंध्यापुत्र इवाभाति राजाऽसौ जनकः पितः कुर्वन्राज्यं
विदेहः किं संदेहोऽयं ममाद्भुतः ५१ द्रष्टुमिच्छाम्यहं भूपं विदेहं नृपसत्तमं कथं तिष्ठति संसारे पद्मपत्रमिवांभसि ५२
संदेहोऽयं महांस्तात विदेहे परिवर्तते मोक्षः किं वदतां श्रेष्ठ सौगतानामिवापरः ५३ कथं भुक्तमभुक्तं स्यादकृतं च
कृतं कथं व्यवहारः कथं त्याज्य इंद्रियाणां महामते ५४ माता पुत्रस्तथा भार्या भगिनी कुलटा तथा भेदाभेदः क
थं न स्याद्येन मुक्तता कथं ५५ कटु क्षारं तथा तीक्ष्णं कषायं मिष्टमेव च रसना यदि जानाति भुंक्ते भोगाननुत्तमा
न् ५६ शीतोष्णसुखदुःखादिपरिज्ञानं यदा भवेत् मुक्तता कीदृशी तात संदेहोऽयं ममाद्भुतः ५७ शत्रुमित्रपरि
ज्ञानं वैरप्रीतिकरं सदा व्यवहारे परे तिष्ठन्कथं न कुरुते नृपः ५८ चौरं वा तापसं वापि समानं मन्यते कथं असमा य
दि बुद्धिः स्यान्मुक्तता तर्हि कीदृशी ५९ दृष्टपूर्वो न मे कश्चिज्जीवन्मुक्तश्च भूपतिः शंकेयं महती तात गृहे मुक्तः कथं नृपः ६०

वं राज्यं कृत्वा मातुभवाभावेऽपि मोक्षः सिध्यतीत्याह मोक्षः किमिति ५३ ननु ज्ञानेनं भुक्तमप्यभुक्तं कृतमप्यकृतमस्तीति निर्दोषत्वमिति चेत्तत्राह कथं भुक्तमिति

५४ ५५ भुंक्ते भोगानन्यथा कथं गौणः स्यादिति भावः ५६ ५७ ५८ ५९ ६०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

८१ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेप्रथमस्कंधेषोडशोध्यायः १६ षट्षष्टिश्लोकवर्यैस्तुजनकस्यपरीक्षणं मिथिलायागतःकर्तुंशुकइत्येतद्वीर्येतइत्युक्तौ
ति १ २ वर्ततइति वर्ततेतियथः ३ ४ मममातेतियद्विमातावंध्यातदाव कुरभावादिदंवाक्यमिवनस्यात्तद्दंडोयं नस्यात्तर्हिधर्मएवनस्यादि

दिदृक्षामहतीजाताश्रुत्वातंभूपतिंतथा संदेहविनिवृत्त्यर्थंगच्छामिमिथिलांप्रति ८१ इतिश्रीदेवीभागवते
महापुराणेप्रथमस्कंधेषोडशोध्यायः १६ सूतउवाच इत्युक्त्वापितरंपुत्रः पादयोःपतितःशुकः बद्धांजलिरु
वाचेदंगंतुकामोमहामनाः १ आपृच्छेत्वांमहाभागप्रोक्तंनेवचनंमया वैदमान्द्रष्टुमिच्छामिपालितंजनके
न तु २ विनादंडंकथंराज्यंकरोतिजनकःकिल धर्मेणवर्ततेलोकोदंडश्चेन्नभवेद्यदि ३ धर्मस्यकारणंदंडो
मन्वादिप्रहितःसदा सकथंवर्ततेतातसंशयोयंमहान्मम ४ ममाता त्वियंवंध्यातद्वज्ज्ञातिविचेष्टितं पृच्छामि
त्वांमहाभागगच्छामिचपरंतप ५ सूतउवाच तंदृष्ट्वागंतुकामंचशुकंसत्यवतीसुतः आलिंग्योवाचपुत्रंतं
ज्ञानिनंनिस्पृहंदृढं ६ व्यासउवाच स्वस्त्यस्तुशुकदीर्घायुर्भवपुत्रमहामते सत्यांवाचंप्रदत्वामेगच्छतात
यथासुखं ७ आगंतव्यंपुनर्गत्वाममाश्रममनुत्तमं नकुत्रापिचगंतव्यंत्वयापुत्रकथंचन ८ सुखंजीवामि
पुत्राहंदृष्ट्वातेमुखपंकजं अपश्यन्दुःखमाप्नोमिप्राणास्त्वमसिमेसुत ९ दृष्ट्वात्वंजनकंपुत्रसंदेहंविनिवर्त्यच

दिपुनर्दंडोस्तितदाशमाद्यभावात् ज्ञानमेवनस्यादितिभावः ५ ६ [illegible]नामध्यामायिवहूपा ७ ८ ९ १० ११

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ११ १२ योगिनानप्रस्थानितिसमस्तं १३ १४ १५ मध्येमिथिलामध्ये १६ क्षत्ताद्वारपालः १७ निःसृत्येतिमौनमास्थायद्वारदेशेसुखासीनःस्त्रा

प्र.

१२२

सूतउवाच इत्युक्तःसोभिवाद्यार्यंव्यासंवाचैवप्रदक्षिणं चलितस्त्वरसामीतधनुर्मुक्तःशरोयथा ११ संपश्यन्विविधान्देशान्लोकांश्चवित्तधर्मिणः वनानिपादपांश्चैववृक्षाणिफलितानिच १२ तापसांस्तप्यमानांश्चयाजकान्दीक्षयान्वितान् योगाभ्यासरतान्योगिनानप्रस्थान्वनौकसः १३ शैवान्पाशुपतांश्चैवसौरान्गाणपत्यांश्चवैष्णवान् वीक्ष्य नानाविधान्धर्मान्जगामातिस्मयन्मुनिः १४ वर्षद्वयेनमेरुंचसमुल्लंघ्यमहामतिः हिमालयंचवर्षेणाजगाममिथिलांप्रति १५ प्रविष्टोमिथिलामध्येपश्यन्सर्वर्द्धिमुत्तमां प्रजाश्चसुखिताःसर्वाःसदाचाराःसुसंस्थिताः १६ क्षत्त्रानिवारितस्तत्रकस्त्वमत्रसमागतः किंतेकार्यंवदस्वेतिपृष्टस्तेननचाब्रवीत् १७ निःसृत्यनगरद्वारात्स्थितःस्थाणुरिवाचलः विस्मितोतिहसंस्तस्यवचोनोवाचकिंचन १८ प्रतीहारउवाच ब्रूहिमूकोसिकिंब्रह्मन्किमर्थंत्वमिहागतः चलनंचविनाकार्यंनभवेदितिमेमतिः १९ राजाज्ञयाप्रवेष्टव्यंनगरेस्मिन्सदाद्विज अज्ञातकुलशीलस्यप्रवेशोनात्रसर्वथा २० तेजस्वीभासिनूनंत्वंब्राह्मणोवेदवित्तमः कुलंकार्यंचमेब्रूहियथेष्टंगच्छमानद २१ शुकउवाच

प्रेतस्थोइत्यर्थः १८ चलनंचेति आगमनमित्यर्थः १९ २० ततोयथेष्टंगच्छेत्यर्थः २१ २१ २१ २१ २१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ यदर्थमिति मन्मनेत्यंज्ञानीन स्थितः किंतुपित्रायंज्ञानीनिश्चितस्तेनाहं येमम्आगतमितिद्रष्टुम्आगतः सज्ज्ञानप्रकारस्तस्यानुभूतिमयायन्माहृशस्तंप्रेव
प्र॰ शामावइतिभावः २२ २३ २४ २५ मोहसागरेइति अतीमयाद्दुःखमाप्तंनतत्रान्यापराधइत्यर्थः २६ २७ ननेवंक्लेशंभुक्त्वानिरर्थकः क्रिम
१२७

यदर्थमागतोस्म्यत्र तन्मामंतवचनात्तव विदेहनगरंद्रष्टुंप्रतिष्ठीयभ्रवल्लभः २२ मोहोयंममदुर्बुद्धेः समुल्लंघ्यगि
रिद्वयं राजानंद्रष्टुकामोहंपर्यटन्समुपागतः २३ वंचितोहंत्वयंपित्राह्युषणांकस्यदीयते आसितोहंमहाभाग
कर्मणावामहीतले २४ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणं सामेनास्तितथाप्यत्रसंप्राप्तोस्मिभ्रमात्किल २५
निराशस्यसुखंनित्यंयदिमोहेनमज्जति निराशोहंमहाभागमग्नोस्मिमोहसागरे २६ क्वमेरुर्मिथिलाक्वेयंयज्ञा
चस्समुपागतः परिभ्रमफलंकिंमेवंचितोविधिनाकिल २७ प्रारब्धंकिलभोक्तव्यंशुभंवाप्यथवाशुभं उद्यमः
त्त्वद्दशेनित्यंकारयत्येवसर्वथा २८ नतीर्थंनचवेदोत्रयदर्थमिहमेश्रमः अप्रवेशःपुरेजातोविदेहोनामभूप
तिः २९ इत्युक्त्वाविररामाशुमौनीभूतइवस्थितः ज्ञात्वेतिमतिंहारेणाज्ञानीकश्चिद्द्विजोत्तमः ३० सामपूर्वे
मुवाचासौतंक्षमासंस्थितंमुनिं गच्छमीयत्रतेकार्यंयथेष्टंद्विजसत्तमः ३१

र्थमागतस्त्वमितिचेत्तत्राह प्रारब्धमिति अवश्यं
प्रारब्धंकर्मभोक्तव्यं उद्यमः उद्योगस्तु तद्वशे नित्यंवर्तते तमितिशेषोत्रकर्त्तव्यः तदुद्योगंतत्प्रारब्धंसर्वथाकारयतिव्यापारंउद्योगोपलोव्यापारंकरोतितेनो
द्योगेनप्रारब्धंकर्म [illegible] २८ विदेहोनामभूपतिरिति पत्रेतिशेषः २९ ३०
३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ प्रतीहारस्त्वयंज्ञानीताज्ञानींवेत्तिवृत्तान्तंयस्मात्प्रकृतमेवपृच्छति किंसुखमिति कुत्रमित्रताकार्यकर्त्तावाकिं ३७ यद्वैवि
अ. ध्यमिति यतोद्विविधोजनस्ततोद्वैविध्यंसर्वत्रवर्त्तते द्वैविध्यमेवाहरागीचैवविरागीचेति किंजात्यानयोर्भेदोनेत्याह तयोश्चितमिति चित्तद्वैविध्यादेता
१२५ रागिविरागिद्वैविध्यंनस्वतइतिभावः ३७ तत्रविरागिणोत्तमभेदमाह विरागीत्रिविधइति ज्ञातःलोकैर्ज्ञातसंदलोरागंयस्यस्पष्टमेवज्ञायतइतितीव्रवैराग्यवान्

अपराधोममब्रह्मन्यन्निवारितवानहं तत्क्षंतव्यंमहाभागविमुक्तानांक्षमावलं ३२ शुकउवाच किंतत्रदूषणंद्वास्थः
परतंत्रोसिसर्वदा प्रभुकार्यंप्रकर्तव्यंसेवकेनयथोचितं ३३ नभूपदूषणंचात्रयदहंरक्षितस्त्वया चौरशत्रुपरिज्ञानंक
र्तव्यंसर्वथाबुधैः ३४ ममैवसर्वथादोषोयदहंसमुपागतः गमनंपरगेहेष्वलघुतायाश्चकारणं ३५ प्रतीहार
उवाच किंसुखंद्विजकिंदुःखंकिंकार्यंशुभमिच्छता कःशत्रुर्हितकर्ताकोब्रूहिसर्वंममाद्यवै ३६ शुकउवाच द्वै
विध्यंसर्वलोकेषुसर्वत्रद्विविधोजनः रागीचैवविरागीचतयोश्चित्तंद्विधापुनः ३७ विरागीत्रिविधःकामंज्ञातोज्ञातश्चमध्य
मः रागीचद्विविधःप्रोक्तोमूर्खश्चचतुरस्तथा ३८ चातुर्यंद्विविधंप्रोक्तंशास्त्रजंमतिजंतथा मतिस्तुद्विविधालोकेयुक्ता
युक्तेतिसर्वथा ३९ प्रतीहारउवाच यदुक्तंभवताविद्वन्नार्थज्ञोहंद्विजोत्तम तत्सर्वंविस्तरेणाद्ययथार्थंवदसत्तम ४०
शुकउवाच रागोयस्यास्तिसंसारेसरागीत्युच्यतेध्रुवं दुःखंबहुविधंतस्यसुखंचविविधंपुनः ४१

ज्ञातइत्युच्यति अज्ञातश्चमंदवैराग्यवांदा
य
लोकैरज्ञातवैराग्य त्वात् मध्यमस्तुवैः किंचिज्ज्ञातवैराग्यवान् रागिणोप्यवांतरभेदमाह रागीत्विति ३८ मतिजंशास्त्राविरुद्धमयुक्तमतिरहितंमत्याग
वितिविषयंएकंशास्त्रविषयंचातुर्यंद्वितीयंशिष्टलौकिकव्यवहारविषयंतृतीयमवशिष्टव्यवहारविषयकमितिफलितोर्थः ३९ ४० ४१ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. धनंप्राप्येति एतेनकिंसुखंकिंदुःखमित्यस्योत्तरमुक्तंभवति ४२ किंकार्यमित्यस्योत्तरमाह कार्यंतस्येति येनसुखंभवति सउपायः कर्तव्यः कःशत्रुरि
प्र. त्यस्योत्तरमाह तस्यारातिरिति ४३ ननुसुखदुःखकार्यशत्रुमित्राणिमूर्खचतुरयोः समानि तदामूर्खचतुरयोः कोभेदस्तत्राह चतुरोनैवमुह्येतेतिशा।
१२६ स्त्रावलोकनजज्ञानयुक्तायुक्तमत्योः सत्वान्नतस्यमोहोमूर्खस्यतुमोहोस्तीतितयोर्भेदः ४४ इत्थंरागिद्वेविध्यंतसुखदुःखकार्यशत्रुमित्राण्युपपादयत्रि

धनंप्राप्यसुतान्दारान्मानंचविजयंतथा तदप्राप्यमहद्दुःखंभवत्यवक्षरोक्षरो ४२ कार्यंतस्यसुखोपायःकर्त
व्यंसुखसाधनं तस्यारातिःसविज्ञेयःसुखविघ्नंकरोतियः ४३ सुखोत्पादयितामित्रंरागयुक्तस्यसर्वदा चतुरोनैव
मुह्येतमूर्खःसर्वत्रमुह्यति ४४ विरक्तस्यात्मरक्तस्य सुखमेकांतसेवनं आत्मानुचिंतनंचैववेदांतस्यचचिंतनं
४५ दुःखंतदेतत्सर्वंहिसंसारकथनादिकं शत्रवोबहवस्तस्यविज्ञस्यशुभमिच्छतः ४६ कामःक्रोधःप्रमादश्च
शत्रवोविविधाःस्मृताः बंधुःसंतोषएवास्यनान्योस्तित्रिभुवनत्रये ४७ सूतउवाच तच्छ्रुत्वावचनंतस्यमत्वातं
ज्ञानिनंद्विजं स्थानंप्रवेशयामासप्रकक्षांचातिमनोरमां ४८ नगरंवीक्ष्यमाणःसंस्त्रैविध्यजनसंकुलं नानाविपणि
द्रव्याढ्यंक्रयविक्रयकारकं ४९ रागद्वेषयुतंकामलोभमोहाकुलंतथा विवदत्सुजनाकीर्णंवसुपूर्णंमहत्तरं ५०
पश्यन्सत्रिविधान्लोकान्प्राप्तोराजमंदिरं प्राप्तःपरमतेजस्वीद्वितीयइवभास्करः ५१ विधविरागिणोपिसदुःखदुः

खकार्यशत्रुमित्राण्युपपादयति विरक्तस्येति आत्मानुचिंतनंचैवेत्यादिःकार्यनिर्देशः ४५ दुःखंतदेतदितिदुःखनिर्देशः शत्रवोबहवइतिशत्रुनिर्देशः
४६ बंधुःसंतोषइति मित्रनिर्देशः एतेनज्ञानलाभार्थहेयोपादेयमुक्तंभवति रागिणोव्यवहारस्यहेयत्वात् विरक्तव्यवहारस्योपादेयत्वादिति ४७ ४८
तस्यजनस्यक्रयकारकत्वेपि रागिणोद्वेषमोहाक्रयविक्रयकारकत्वेपियथाग्रामः करोतीति ४९ ५० ५१ ५१ ५१ ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

निवारितश्चात्रैवमतो होरेणाकाष्टतात् तत्रैकत्वस्थितोद्वारिमोक्षमेवानुचिंतयन् ५२ छायायामातपेचैवसमदर्शी
महातपः ध्यानंकृत्वातथैकांते स्थितःस्थाणुरिवाचलः ५३ तंमुहूर्त्तादिवागत्यराज्ञोमात्यःकृतांजलिः प्रावेश
यत्ततःकक्षांद्वितीयांराजवेश्मनः ५४ तत्रदिव्यंमनोरम्यंपुष्पितंदिव्यपादपं तद्वनंदर्शयित्वातुकृत्वाचातिथिसत्क्रि
यां ५५ वारमुख्यास्त्रियस्तत्रराजसेवापरायणाः गीतवादित्रकुशलाःकामशास्त्रविशारदाः ५६ ताश्चादि।
श्यपचक्षितांश्चशुकस्यामंत्रिसत्तमः निर्गतःसद्नात्तस्माद्व्यासपुत्रःस्थितस्तदा ५७ पूजितःपरयाभक्त्यताभिः।
स्त्रीभिर्यथाविधि देशकालोपपन्नेनन्नानान्नेनातितोषितः ५८ ततोंतःपुरवासिन्यस्तस्यांतःपुरकाननंरम्यं
संदर्शयामासुरंगनाःकाममोहिताः ५९ सयुवारूपवान्कांतोमृदुभाषीमनोरमः दृष्ट्वातामुमुहुःसर्वास्तं
चकाममिवापरं ६० जितेंद्रियंमुनिंमत्वासर्वाःपर्यचरंस्तदा आरणेयस्तुशुद्धात्मामातृभावमकल्पयत् ६१
आत्मारामोजितक्रोधोनहृष्यतिनतप्यति पश्यंस्तासांविकारांश्चस्वस्थएवसतस्थिवान् ६२ तस्मैशय्यांसु
रम्यांचद्रुर्नार्यःसुसंस्कृतां परार्ध्यास्तरणोपेतांनानोपस्कारसंवृतां ६३ सकृत्वापादशौचंचकुशपाणिरतंद्रितः
उपास्यपश्चिमांसंध्यांध्यानमेवान्वपद्यत ६४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६५ ६६ इतिश्रीदेवीभागवततिलके प्रथमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७ अथाधिकैकाष्टादशे तु जनकेन महात्मना वैराग्याद्युपदेशश्च शुकाय कृत उच्य

याममेकं स्थितो ध्याने सुष्वाप तदनंतरं सुप्त्वा याममथ त्यक्त्वा चोदतिष्ठत्ततः शुकः ६५ पाश्चात्यं यामिनी यामं ध्यानमे
वान्वपद्यत स्नात्वा प्रातः क्रियाः कृत्वा पुनरास्ते समाहितः ६६ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे सप्तद
शोऽध्यायः १७ सूत उवाच श्रुत्वा तमागतं राजा मंत्रिभिः सहितः शुचिः पुरः पुरोहितं कृत्वा गुरुपुत्रं समभ्याया
त् १ कृत्वार्हणां नृपः सम्यक् दत्वासनमनुत्तमं पप्रच्छ कुशलं गां च विनिवेद्य पयस्विनीं २ स च तां नृपपूजां वै प्र
त्यगृह्णाद्यथाविधि पप्रच्छ कुशलं राज्ञे स्वं निवेद्य निरामयं ३ कृत्वा कुशलसंप्रश्नमुपविष्टः सुखासने शुकं व्यास
सुतं शांतं पर्यपृच्छत्स पार्थिवः ४ किंनिमित्तं महाभाग निःस्पृहस्य च मां प्रति जातं त्वागमनं ब्रूहि कार्यं तन्मुनिस
त्तम ५ शुक उवाच व्यासेनोक्तो महाराज कुरु दारपरिग्रहं सर्वेषामाश्रमाणां च गृहस्थाश्रम उत्तमः ६ मया
नांगीकृतं वाक्यं मत्वा बंधं गुरोरपि न बंधोऽस्तीति तेनोक्तो नाहं श्रद्धितवान्पुनः ७ इति संदिग्धमनसं मत्वा मां मुनि
सत्तमः उवाच वचनं तथ्यं मिथिलां गच्छ माशुचः ८ याज्यो ऽस्ति जनकस्तत्र जीवन्मुक्तो नराधिपः विदेहो लोकवि
दितः पाति राज्यमकंटकं ९ कुर्वन्राज्यं तथा राजा मायापाशैर्न बध्यते त्वं बिभेषि कथं पुत्र वनवृत्तिः परंतप १०

ते पुरोग्रदेशे पुरोहितं कृत्वा २ ५ ६ पुरोः पितुः पितुर्गामं गामीं गतमित्यन्वयः ७ ८ ९ १० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

११ पृष्ठेत्यस्योत्तरश्लोकस्थसंदेहपदेनान्वयः तस्यजनकस्यवचःश्रुत्वामामेहितरसावेगेनेत्यर्थः १२ १३ तपस्तीर्थेति यद्यपिदेवीभागवश्रवणो

पप्रच्छतंनृपशार्दूलंव्यासजोऽहंमनोगतं कुरुद्वारान्महाभागपृष्ट्वाभूपतिंचतं ११ संदेहंतेमनोजातंकथयिष्यतिपार्थिवः तच्छ्रुत्वावचनंतस्यमामेहितरसासुत १२ संप्राप्तोऽहंमहाराजतत्पुरेत्वत्तदाज्ञया मोक्षकामोऽस्मिराजेंद्रब्रूहिकृत्यंममानघ १३ तपस्तीर्थव्रतेज्याश्च स्वाध्यायस्तीर्थसेवनं ज्ञानंवावदराजेंद्रमोक्षंप्रतिचकारणं १४ जनकउवाच शृणुविप्रयत्कर्तव्यंमोक्षमार्गाश्रितेनयत् उपनीतोवसेदादौवेदाभ्यासायवैगुरौ १५ अधीत्यवेदवेदांतान्दत्वाचगुरुदक्षिणां समावृत्तस्तुगार्हस्थ्येसदारोनिवसेन्मुनिः १६ न्यायवृत्तिस्तुसंतोषीनिराशीर्गतकल्मषः अग्निहोत्रादिकर्माणिकुर्वाणःसत्यवाक्शुचिः १७ पुत्रपौत्रंसमासाद्यवानप्रस्थाश्रमेवसेत् तपसाषड्रिपून्जित्वाभार्यांपुत्रेनिवेश्यच १८ सर्वानग्नीन्यथान्यायमात्मन्यारोप्यधर्मवित् वसेत्तुर्याश्रमेशांतःशुद्धेवैराग्यसंभवे १९ विरक्तस्याधिकारोऽस्तिसंन्यासेनान्यथाक्वचित् वेदवाक्यमिदंतथ्यंनान्यथेतिमतिर्मम २० शुकाष्टचत्वारिंशद्वैसंस्कारावेदबोधिताः चत्वारिंशद्गृहस्थस्यप्रोक्तास्तत्रमहात्मभिः २१ अष्टौचमुक्तिकामस्यप्रोक्ताःशमदमादयः आश्रमादाश्रमंगच्छेदितिशिष्टानुशासनं २२

नायंद्वारएवस्थितयाप्युपदेशार्थमागतइतिगुरुंप्र।
तिस्वज्ञानमात्राश्चैवमुच्यतइतिबोध्यं १४ १५ १६ न्यायवृत्तिःन्यायप्राप्तयजनयाजनादिवृत्तिः १७ १८ १९ २० अष्टचत्वारिंशत्निषेका

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. श्रुकस्तस्याभिप्रेतं तु वंप्रष्टव्यं पृच्छति उत्पन्नइति हृदिवुद्धौ वैराग्ये उत्पन्ने ज्ञानं परोक्षज्ञानं मपरोक्षज्ञानं तयोः संभवे प्राप्तिसत्यां किमवश्यमाश्रमेषु गृह
स्थाश्रमादिष्वेववस्त॒व्यमाहोस्वित् वनेषु वा स्तव्यमित्यर्थः अयंभावः ममश्रीदेवीभागवतश्रवणेनानुभवस्तु जातस्ततस्तस्यैव परिशीलनार्थं गृहस्था
श्रमे विक्षेपवाकुल्याद्वैराग्यातिशयेन चित्तं वनं गंतुमुत्सुकं भवति पितुस्तु मतं गृहस्थाश्रमे एव प्रथमतः परिशीलनं कृत्वा पश्चाद्वानप्रस्थाश्रमं कृत्वा पश्चा
त्संन्यासं कृत्वा वनं गंतव्यमिति तन्निर्णयार्थमहमत्रागतोस्मि तत्तन्निर्णयं वदेति जनकस्तु क्रमेणाश्रमाश्रमांतरं गच्छेन्नसहसेति व्यासपक्षमेवानुभवोपपत्तिभ्यां

नैमिशा

श्रुकउवाच उत्पन्नेहृदि वैराग्ये ज्ञानविज्ञानसंभवे अवश्यमेववस्तव्यमाश्रमेषु वनेषु वा २३ जनकउवाच इंद्रि
याणि वलिष्ठानि न नियुक्तानि मानद अपक्वस्य प्रकुर्वंति विकारं स्तान्ननेकशः २४ भोजनेच्छां सुखेच्छां च शय्येच्छा
मात्मजस्य च यतीभूत्वा कथं कुर्याद्विकारे समुपस्थिते २५ दुर्ज्जरं वासनाजालं नशांतिमुपयाति वै अतस्तच्छमनार्था
य क्रमेणाच परित्यजेत् २६ उर्द्ध्वस्थः पतत्येव न शयानः पतत्यधः परिव्रज्य परिभ्रष्टो न मार्गं लभते पुनः २७
यथा पिपीलिका मूलाच्छाखायामधिरोहति शनैः शनैः फलं याति सुखेन पदगामिनी २८ विहंगस्तरसा याति विघ्न
शंकामुदस्य वै श्रांतो भवति विश्रम्य सुखं याति पिपीलिका २९

जा

स्थापयति २३ इंद्रियाणीति वलिष्ठानीति अपक्वदशायां
कोमलवैराग्येण यद्यपींद्रियजयो जातइति प्रतिभाति तथापि न तत्र विश्वासः आस्थेयः कालांतरे तस्यैव पुरुषस्य वासनावशादन्यथा व्यवहारस्य दृश्यमानत्वादिति
भावः २४ विकारे समुपस्थितइति वासनावशादितिभावः आत्मजस्य च पुत्रस्य चेच्छामिति शेषः २५ अतः आश्रमक्रमं स्थेयः पक्ववैराग्यपर्यंतमित्याह दु
र्जरमिति २६ तदतिक्रमे दोषमाह उर्द्ध्वस्थइति ननु कदाचिदिंद्रियप्रावल्यात् संन्यासस्य वीत्या भ्रंशेपि पुनः प्रायश्चित्तादिनाशुद्धिर्भविष्यतीति यदि तु भ्रंशेन स्या
त्तर्हि शास्त्रार्थे नैवेति चेत्तत्राह यो भ्रंशोपि न प्रायश्चित्तादि मार्गं लभते इत्यर्थः इति भावः २७ तस्मात्संन्यासत्वरा न विधेयेत्याह यथा पिपीलिकेति २८ विहंगइति विघ्नशंका

मुदस्य विहंगो याति परं तु श्रांतो भवति त्वरया गमनात् २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३० ननुगृहस्थाश्रमे विक्षेपबाहुल्यमितिचेत्तत्राह गृहस्थाश्रमेति रागद्वेषौ वियुज्य उदासीनो भवेत् इत्यर्थः ३१ ३२ एवंविधः कोमुक्तइतिचेत्तत्राह पश्या
स्क॰ हमिति ३३ भुंजानइति यथाहमुदासीनवदासीनो रागद्वेषादिरहितो भगवतीप्रीत्यर्थं सर्वाणि कर्माणि कुर्वन् जीवन्मुक्तः सन्देहांते मुक्तो विदेहमुक्तो भविष्यामि
१३१ तथात्वमपि सदाचारं कुर्वन् मुक्तो भवेत्यर्थः ३४ ज्ञानमुपदिशति कथ्यतइति यत्खलु नडं जगत् अविद्यादिकं दृश्यं कथ्यते तेन दृश्येन परमार्थतो दृश्यमा-
त्मतत्वं कुतः केनहेतुना वध्यते न केनापीत्यर्थः तत्सिद्धेर्दृश्याधीनत्वात् नहि दीपभानुप्रभया प्रकाशिता घटाद्या दीपभानू प्रतिवध्नीतस्तत्र दृश्याद्दृश्यश

ममस्तु प्रबलं काममजेयमकृतात्मभिः अतः क्रमेणजेतव्यमाश्रमानुक्रमेणच ३० गृहस्थाश्रमसंस्थोपि शांतः सु
मतिरात्मवान् नचहृष्येन्नचतपेल्लाभालाभेसमोभवेत् ३१ विहितं कर्म कुर्वाणस्त्यजन् चिंतां द्विजं चयत् आत्मलाभे
नसंतुष्टो मुच्यते नात्रसंशयः ३२ पश्याहं राजसंस्थोपि जीवन्मुक्तो यथानघ विचरामि यथाकामं नमे किंचित्प्रजायते ३३
भुंजानो विविधान्भोगान् कुर्वन्कार्याण्यनेकशः भविष्यामि यथाहं वै तथा मुक्तो भवानघ ३४ कथ्यते खलु यद्दृश्यमदृश्यं
वध्यते कुतः दृश्यानि यं च भूतानि गुणास्तेषां तथा पुनः ३५ आत्मागम्योनुमानेन प्रत्यक्षो न कदाचन सकथं वध्य
ते ब्रह्मन्निर्विकारो निरंजनः ३६ मन स्तु सुखदुःखानां महतां कारणं द्विज जाते तु निर्मले ह्यस्मिन् सर्वं भवति निर्मलं ३७

ह्यर्थमाह दृश्यानीति इदमुपलक्षणमविद्यादेः ३५ आत्मातु अनुमानेनगम्योस्ति योतएवादृश्यो नप्रत्यक्षः सर्वसाक्षित्वात्साक्षिप्रकाशरूपआत्माइतिफ॰
लितं किंचनिर्विकारो निरंजनश्च इदमुपलक्षणमसंगत्वादिधर्माणां ३६ ननु तर्हि वंधः केनहेतुनानुभूयतइति चेत्तत्राह मन स्त्विति अविद्याजन्यांतःकरणावच्छि
न्नो जीवो मनो वृत्त्या स्वाविषयात्स्वकूटस्थमात्मानमज्ञात्वा वुध्याध्यासेन वुध्यादिनिष्ठधर्मोप्यच्छिन्नन्यायेन कर्तृत्वभोक्तृत्ववंधत्वमुक्तत्वादीनात्मन्यतिदिशति ते
नच सुखदुःखादीन् वुद्धिनिष्ठानात्मन्यारोपयति तस्मान्मनएवकारणं सुखदुःखानां नान्यदितिभावः जाते त्विति कर्मोपापनादिभिर्भगवतीप्रीत्यर्थमाचरितैः श्रवणा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. इत्युक्ते दंरसं सर्वं प्राप्तिभिरवश्यमाश्रयितव्यं इदमनाश्रित्य विहितमप्यकृतमेव भवतीत्याह भ्रमन्निति ३८ ३९ ४० द्वैतदर्शनात् द्वैतदर्शनं विहायकात्म
प्र. त्वे एकत्वे कथं भेदः संभवेत् न कथमपीत्यर्थः ४१ संसारे वर्तमाना अविद्यातस्यां वर्तमाना भेदबुद्धिः प्रवर्तते उत्पद्यत इत्यर्थः ४२ तस्माद्द्वयमपि ज्ञेयमित्याह
१३२ अविद्येयमिति अविद्याकारणमस्या इत्यर्थः तन्निवर्तकं तन्नाशकं विद्या च विद्ये च ब्रह्मविषयिणी निर्विकल्पकवृत्तिरेव नान्यत् अतो विचक्षणैरेव विद्याविद्ये

भ्रमन् सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वा स्नात्वा पुनः पुनः निर्मलं न मनो यावत्तावत्सर्वं निरर्थकं ३८ न देहो न च जीवात्मा नेन्द्रिया
णि परंतप मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ३९ शुद्धो मुक्तः सदैवात्मा न वै बध्येत कर्हिचित् बंधमोक्षौ मनः
संस्थौ तस्मिन् शांते प्रशाम्यति ४० शत्रुर्मित्रमुदासीनो भेदाः सर्वे मनोगताः एकात्मत्वे कथं भेदः संभवेद्द्वैतदर्श
नात् ४१ जीवो ब्रह्म सदैवाहं नात्र कार्या विचारणा भेदबुद्धिस्तु संसारे वर्तमाना प्रवर्तते ४२ अविद्येयं महाभाग वि
द्या च तन्निवर्तनं विद्याविद्ये च विज्ञेये सर्वदैव विचक्षणैः ४३ विना तपं हि छायाया ज्ञायते च कथं सुखं अविद्य
या विना तद्वत् कथं विद्यां च वेत्ति वै ४४ गुणा गुणेषु वर्तन्ते भूतानि च तथैव च इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु को दोषस्तत्र चात्म
नः ४५ मर्यादा सर्वरक्षार्थं कृता वेदेषु सर्वशः अन्यथा धर्मनाशः स्यात् लोकानामितिवानघ ४६ धर्मनाशे वि
नष्टः स्याद्वर्णनाशो निवर्तितः अतो वेदप्रदिष्टेन मार्गेण गच्छतां शुभं ४७

विद्यायाः सत्त्वादद्वैतं तद्वस्त्वमेवेति कथं भवताद्वैतं प्रतिपाद्यते इत्याह विनातपमिति छायायाः सुखमातपं विना कथं ज्ञायते तथा अविद्यया विना कथं ज्ञातवे पुरुषार्थहेतुत्वात् ४३ नन्वविद्यानाशे
विद्यां वेत्ति न कथमपीत्यर्थः अयं भावः अविद्याकार्यमेव विद्या तथा च विद्यया अविद्यानाशे शनिवानकारणोन्यायेन विद्यासहिता स्वयमपि विद्या नश्यति
तत्समन्वद्वैतापत्तिरिति ४४ ४५ ... देवतानामविभिन्नविरोधं ...

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ४८ ४९ संदेहमेवाहवेदधर्मेष्विति ४९ ५० व्रतानीति ब्रह्मचारिणश्च त्यौमैथुनादीनि ५१ ५२ ५३ ५४ मनबुद्धिःप्रवर्तते स्वर्गाय
स्क. नित्यफलकत्वाद्वेदोक्तकर्मणोहिंसाभावः ५५ किंचत्वयाजीवन्मुक्तत्वेनोक्तास्तत्रापिसंदेहोस्तीत्याह स्त्रीसंगेचेति ५६ साहिंसेति अहिंसेतिच्छेदः अहि
१३३ सन्सर्वभूतान्यन्यत्रतीर्थेभ्यइतिश्रुतेः उपाधियोगतइतिरागद्वेषोपाधिनाकृतातुहिंसैवभवति ५७ ५८ यथाहिंसाचेति आर्द्रेन्धनोपाधिनावह्नेःसधू

सूतउवाच संदेहोवर्ततेचित्तेनहिगच्छतिमेक्वचित् भवताकथितंयत्तच्छ्रुत्वातोमेनराधिप ४८ वेदधर्मेषुहिंसास्या
द्धर्मेष्वहिंसाकथं मुक्तिप्रदोधर्मोवेदोक्तोवतभूपते ४९ प्रत्यक्षेणत्वनाचारःसोमपानंनराधिप पशूनांहिंसनं
तद्वद्भक्षणंचामिषस्यच ५० सौत्रामण्यांतथाप्रोक्तःप्रत्यक्षेणसुराग्रहः द्यूतक्रीडातथाप्रोक्ताव्रतानिविविधानिच ५१
श्रूयतेस्मपुराह्यासीच्छशबिन्दुर्नृपोत्तमः यज्वाधर्मपरोनित्यंवदान्यःसत्यसागरः ५२ चर्मणांपर्वतोजातोविन्ध्याचलसमः
पुनः मेघांबुप्लावनाज्जातानदीचर्मण्वतीशुभा ५४ सोपिराजादिवंयातःकीर्तिरस्याचलाभुवि एवंधर्मेषुवेदेषु
नमेबुद्धिःप्रवर्तते ५५ स्त्रीसंगेनमदाभोगेसुखमाप्नोतिमानवः अलाभेदुःखमत्यंतंजीवन्मुक्तःकथंभवेत् ५६
जनकउवाच हिंसायज्ञेषुप्रत्यक्षासाऽहिंसापरिकीर्तिता उपाधियोगतोहिंसानान्यथेतिविनिर्णयः ५७ यथाचेन्ध
नसंयोगादग्नौधूमःप्रवर्तते तद्वियोगेतथातस्मिन्निर्धूमत्वंविभातिवै ५८ अहिंसाचतथाविद्धिवेदोक्तांमुनिसत्तम
रागिणांसापिहिंसैवनिस्पृहाणांनसामता ५९ अरागेणचयत्कर्मतथाहंकारवर्जितं अकृतंवेदविद्वांसःप्रवदंति मनीषिणः ६०

मत्वंअन्यथानिर्धूमत्वंतथारागाद्युपाधिनापश्वालंभस्याहिंसात्वमन्यथाहिंसात्वाभाव इति ५९ रागादिरहितकर्मणः ईश्वरप्रसादाद्विनाफलाभावात्कृतमपिकर्मा
कृतमेवभवतिपुनःकुतस्तस्यहिंसादिदोषदुष्टत्वमित्याहअरागेणेति ६०

GC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भ. गृहस्थानां विविति रागिणामित्यर्थः ६९ इति श्रीदेवीभागवते तिलके प्रथमस्कंधे अष्टादशोऽध्यायः १८ श्रीः अर्थाधिकाष्टपंचाशच्छ्लोकैर्जनकवाक्यानः

प्र. शांतस्य शुकदेवस्य विवाहादिकमुच्यते पूर्वं ध्यायेनिस्पृहस्यागिणो देवेश्वरप्रीत्यर्थं क्रियमाणे वैदिके कर्मणि हिंसादंभवर्जितं ... निस्पृहत्वमेवा ...

८६ होयमिति नहि ... मध्ये विद्यमानो जले नासंबद्धो भवति एवं मायायां विद्यमानो मायागुणैः कथमसंबद्धः स्यादिति भावः १ ननु वेदांतशास्त्रश्रवणजनितो

येन विवेकी जागरूकः ... इहना स्यादिति चेत्तत्राह शास्त्रज्ञानं चेति शास्त्रज्ञानं संप्राप्य यावद्योगादिकं न साधितं तावन्मनोमोहं न त्यजति आत्मनिपदस्मा

गृहस्थानां तु हिंसैव याग द्विजसत्तम अरागेणा च यत्कर्म तथाहंकारवर्जितं ६९ साहिंसैव महाभाग मुमुक्षूणां जि

तात्मनां इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे अष्टादशोऽध्यायः १८ शुक उवाच संदेहोऽयं महाराज वर्तते

हृदये मम मायामध्ये वर्तमानः स कथं निस्पृहो भवेत् १ शास्त्रज्ञानं च संप्राप्य नित्यानित्यविचारणं त्यजति न मनो

मोहं स कथं मुच्यते नरः २ अंतर्गतं तमश्छेत्तुं शास्त्राद्बोधो हि न क्षमः यथा न नश्यति तमः कृतया दीपवार्तया ३

अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्तव्यः सर्वदा बुधैः स कथं राजशार्दूल गृहस्थस्य भवेत्तथा ४ प्रवृत्तिमार्गनिरतो राजन्

ऐषणाजये षणां च संग्रामे जीवन्मुक्तः कथं भवेः ५ चौरैश्च चोरबुद्धिश्च साधुबुद्धिस्तु तापसे न परत्वं न वायस्ति विदेह

त्वं कथं नृप ६ कटुतीक्ष्णकषायाम्लरसान्वेत्सि शुभाशुभान् शुभेषु रमते चित्तं नाशुभेषु तथा नृप ७

र्घ शास्त्रजन्यबोधस्य परोक्षत्वादित्यभिमानः तथा च केवलशास्त्रजन्यबोधेन न कथंचिन्निस्पृहता संभवतीति ... मानो नरः कथं मुच्यते न कथ

मपीत्यर्थः ... निष्ठो भवेदित्यपसिद्धांत इति तात्पर्यं २ अंतर्गतमिति अविद्यारूपमंतःस्थं तमो ... जन्यपरोक्षज्ञानेन न परं ... तिमि

तु योगजन्यज्ञानभास्करोदयेनैवेत्यर्थः ...

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

... विषयेभ्यो निवर्तितं ... धर्माणां दर्शनाद्बोधाभावः

दे.भा. मंत्रासेत्वमुतन मन्यसेइतिवदेत्यर्थः ९ समदृक्केति मालासर्पादिभेदबुद्धेः सत्वात् कथंत्वंसमदृक्नैवसमदृगसीत्यर्थः १० विमुक्तस्यत्विवानिरु
प्र. क्षणानिदर्शयन्नित्याह विमुक्तस्त्विति ११ स्वाभिप्रायमाह नमेयेति १२ १३ १४ त्वंदांभिकोविमुक्तोभासीत्याह चिंत्यसेइति १५ १६ एतादृशा
१३५
जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तिश्चनतवराजन्भवंतिहि अवस्थास्तुयथाकालंतुरीयातुकथंनृप ८ यदात्वंचस्वरंध्रेभाश्वसर्वेवै
तथाराममम स्त्रीमाहंचैवसर्वेषांमन्यसेत्वंनमन्यसे ९ मिष्टमन्नंसदाराजन्मदिन्नोविमनास्तथा मालायांचतथा
सर्पेसमदृक्कान्नृपोत्तमः १० विमुक्तस्तुभवेद्राजन्समलोष्टाश्मकाञ्चनः एकात्मबुद्धिःसर्वत्रहित सर्वजन्तुषु
११ नमेघरम्मतेचित्तंगृहदारादिषुक्वचित् एकाकीनिस्पृहोत्पंर्थवेरूपमितिर्ममतिः १२ निस्संगोनिर्ममःशांतःयत्रमूलक
लाशनः स्वयंवत्निचारीष्वपिनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रह १३ किंमेगृहेणवित्तेनभार्ययाचसुरूपया विरागमनसःकामंगुणातीतस्यपा
र्थिव १४ चिंत्यसेविविधाकारंनानारागसमाकुलं दंभोयंकिलतेभातिविमुक्तोस्मीतिभाषसे १५ कदाचिच्छत्रुजाचिं
ताधनजाचकदाचन कदाचित्सैन्यजाचिंतानिश्चिंतोसिकदानृप १६ वैलानतायमुनयोमिताहाराजितव्रताः तेपिमु
ह्यंतिसंसारेजानंतोपिह्यसत्यतां १७ तववंशसमुत्थानांविदेहाइतिभूपते कुटिलंनामजानीह्निनान्यथेतिकदाचन १८
विद्याधरीयथामूर्खोजन्मांधस्तुदिवाकरः लक्ष्मीधरोदरिद्रश्चनामतेषांनिरर्थकं १९ तववंशोद्भवायेयेश्रुताःपूर्वमयानृपाः
विदेहाइतिविख्यातानामतःकर्मतानते २० निमिनामाभवद्राजापूर्वंतवकुलेनृप यज्ञार्थंसतुराजर्षिर्वसिष्ठंस्वगुरुंमुनिं २१
निमंत्रयामासतदानमुवाचनृपंमुनिः निमंत्रितोस्मियज्ञार्थंदेवेंद्रेणाधुनाकिल २२
महांतोपिजगतिसंसारेजानंतोपिमुह्यंतितदात्वकाकथाजीवन्मुक्ततायाइत्याहवैलानसायइति १७ १८ १९ २० २१ २२ २२ २२ २.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दै०भा०

१३५ २३ २४ २५ २६ २७ नह्येतद्विषये आवयोर्जीवन्मुक्तता संभवति न च जीवन्मुक्ततायां सत्यामेतादृशाचरणसंभवस्तस्मात्स्वमहत्त्वं विदेहान्नवदं न
२८ इत्यर्थः श्रुत्वा वाक्यं श्रुत्वा जनकस्य वचः सत्यमुक्तमिति त्वया यदुच्यते तत्साधनं सत्यमेवास्मद्गुरोर्व्यासस्य मम चेष्टमेवतत्तदेवादृत्य वनेवलयोर्ध्यानं दृढं
तद्विषयाभावः संभवति अस्मिन्नेव श्रमे व्यासादिगुरुषु कीर्तितेति निश्चयेनास्त्येवं वस्तुतो गृहेष्वेव साधनादिकं कुर्वतो विशेष्याभावो भवतीति तत्र व्यासपुत्रः शुके
तिष्ठन्स्वकामममनुपृजितो व्यासेन स्वदान्तदेवमस्यामिति शेषः २८ कुतइति चेत्त्वमनेनैव दोषस्य सत्त्वात् इत्याह पितुः संगमिति पितुः संगत्यागेन वनं गतस्य त्वाग्रं

कृत्वा तास्य मत्तं स्वगिर्णं कारिष्यामि तवापि वै तावत्कुरु धराजेंद्र संभारान्तु शनैः शनैः २३ इत्युक्त्वा निर्ययौ शीघ्रं मैथिलं यजनेमु
निः निमिस्तं गुरुं कृत्वा यज्ञमारभदुत्तमं २४ तच्छ्रुत्वा कुपितो व्यर्थं वसिष्ठोन्द्रपतिं पुनः शशाप च पतत्वद्य देहस्ते गुरु
लोपक २५ राजापि तं शशापाथ तवापि च पतत्त्वयं अन्योन्यशापात्पतितौ तावेवं च मया श्रुतं २६ विदेहेन नृपेंद्रेण कथं
शान्तो गुरुः स्वयं विनोद इव मे चित्ते विभाति नृपसत्तम २७ जनक उवाच सत्यमुक्तं त्वया तात मिथ्या किंचिदिदं नतं न
त्थापि शृणु विप्रेंद्र गुरुर्मे मत्कृपूजितः २८ पितुः संगं परित्यज्य त्वं वनं गंतुमिच्छसि सर्वैः सह गुरुं त्वं धीमन्विता न संशयः
२९ महाभूतानि सर्वत्र निःसंगः क भविष्यसि आहारार्थं सदा चिंता निश्चिंतः स्याः कदा मुने ३०

नः पंचमहाभूतसंसर्गस्त्वपरिहार्य एवेति निःसंगता वनं गतस्यापि दुर्लभाहारादिचिंताप्युभयत्राप्यपरिहार्या एवेति तत्रापि चित्तसमाधानविवेकादिकमपेक्ष
तमेवेति गृहस्थाश्रमत्यागे विशेषाभावः किं च लोकसंग्रहार्थं कर्म कुर्वतः सकललोककल्याणकारणं गृहस्थाश्रम एव संभवति अपरिपक्वकषायस्य पक्वता
यदि लिंगेन वाश्रमो भवति ततो गृहस्थाश्रमेऽप्यपरिपक्वकषायेन स्थातव्यं ज्ञातएवास्माकं तर्वितॆतद्भि आयेतो बन्धो नतु मात्र विसिद्धोसत्त्वामपि व्यवहारः कान इति
नन्वदण्डावै तानि दूषणानि मम तर्वदेजे मुक्तं तिय मुपरिपक्वकषायः शतुनैव विधेः किं कोऽनवच्छंदे देहं तानितं तु संरहसो मे यत्र तु हन्ता पापीपक कथा यन्मादितिस न
कापिनो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३१ विकल्पोपहतत्वमिति विवेकाभावात् अतएवाश्रमगतोसि अतो गृहस्थाश्रमे एव सम्यक्‌निश्चयं संपाद्यानंतरं संन्यासं कर्त्तव्य इत्यर्थः ३२ ३३

देंडाजिनकृताचिंता यथा तव वनेपि च तथैव राज्यचिंता मे चिंतया न स्ववानवा ३१ विकल्पोपहतस्त्वं वै दूरदेशमुपागतः
न मे विकल्पसंदेहो निर्विकल्पोस्मि सर्वथा ३२ सुखं स्वपिमि विप्राहं सुखं भुंजामि सर्वदा नबद्धोस्मीति बुध्याहं सर्वदैव सु
खी मुने ३३ त्वं तु दुःखीसदैवासि बद्धोहमिति शंकया इति शंकां परित्यज्य सुखी भव समाहितः ३४ देहोयं मम बंधोयं न
ममेति च मुक्तता तथा धनं गृहं राज्यं न ममेति च निश्चयः ३५ सूत उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शुकः प्रीतमना भवत् आ
पृच्छ्य तं जगामाशु व्यासस्याश्रममुत्तमं ३६ आगच्छंतं सुतं दृष्ट्वा व्यासोपि सुखमाप्तवान् आलिंग्याघ्राय मूर्द्धानं पप्रच्छ
कुशलं पुनः ३७ स्थितस्तत्राश्रमे रम्ये पितुः पार्श्वे समाहितः वेदाध्ययनसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ३८ जन
कस्य दशां दृष्ट्वा राज्यस्थस्य महात्मनः स निर्वृत्तिं परां प्राप्य पितुराश्रमसंस्थितः ३९ पितॄणां सुभगा कन्या पीवरी
नाम सुंदरी शुकश्चकार पत्नीं तां योगमार्गस्थितोपि हि ४० स तस्यां जनयामास पुत्रांश्चत्वार एव हि कृष्णं गौरप्रभं
चैव भूरिं देवश्रुतं तथा ४१ कन्यां कीर्तिं समुत्पाद्य व्यासपुत्रः प्रतापवान् ददौ विभ्राजपुत्राय त्वणुहाय महात्मने ४२

३३ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० चत्वार एव हीति कृष्णनामा एकः गौरप्रभो द्वितीयः भूरिस्तृतीयः देवश्रुतश्चतुर्थः कूर्मपुराणे तु पंच।
पुत्रा उक्ताः शुकस्यात्मजाः पंचासंस्तत्तपस्विनः भूरिश्रवाः प्रभुः शंभुः कृष्णो गौरश्च पंचमः कन्यां कीर्तिमतीं चैवेति कीर्तिनाम्नीं कन्यां विभ्राजः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० नलन्दानामकः शुकदौहित्रः ४३ ४४ नारदेन मायाबीजस्य भुवनेश्वरीमंत्रस्योपदेशः कृतस्तेन प्रभावेण श्रीभुवनेश्वरीप्रसादात्तस्य ज्ञानमभवत्
पु० ४५ शुककथामाह कैलासेति ४६ ध्यानमास्थायेति गृहस्थाश्रम एव कर्मोपासनायोगादिभिः पञ्चकषाययजतिसतीति शेषः सिद्धिं चेति अणिमादिकामि-
१२८ ति प्राप्त इत्यर्थः ४७ महातेजाः संदेहः एव देहनिर्गतः स एव दिराजाकाशे गिरेः शृंगं द्विधा जातमिति सत्पुरुषवियोगेनेत्यर्थः ४८ यथा वायुरिति दृष्टा

72

अग्निहोत्ररतः श्रीमान् प्रसन्नात्मा प्रतापवान् ब्रह्मज्ञः पृथिवीपालः शुककन्यासमुद्भवः ४३ कालेन कियता तत्र
नारदस्योपदेशतः ज्ञानं परमकं प्राप्य योगमार्गमनुत्तमम् ४४ पुत्रे राज्यं निधायाथ गतो बदरिकाश्रमम् मायाबीजोपदे-
शेन तस्य ज्ञानं निरर्गलं ४५ नारदस्य प्रसादेन जातं सद्यो विमुक्तिदं कैलासशिखरे रम्ये त्यक्त्वा संगं पितुः शुकः ४६
ध्यानमास्थाय विपुलं स्थितः संगपराङ्मुखः उत्पपात गिरेः शृंगात् सिद्धिं च परमां गतः ४७ आकाशगो महातेजा
विराजयथ्यारविः गिरेः शृंगं द्विधा जातं शुकस्योत्पतनेन तदा ४८ उत्पाता बहवो जाताः शुकश्चाकाशगोऽभवत् अं-
तरिक्षे यथा वायुः स्तूयमानः सुरर्षिभिः ४९ तेजसातिविराजन्वै द्वितीय इव भास्करः व्यासस्तु विरहाक्रान्तः क्रंद-
न्पुत्रेति वामकात् ५० गिरेः शृंगे गतस्तत्र शुको यत्र स्थितोऽभवत् क्रंदमानं तदा दीनं व्यासं मत्वाश्रमाकुलं ५१ सर्व-
भूतगतः साक्षी प्रतिशब्दमदात्तदा तत्राद्यापि गिरेः शृंगे प्रतिशब्दः स्फुटोऽभवत् ५२ रुदंतं तं समालक्ष्य व्यासं शोकस-
मन्वितं पुत्रपुत्रेति भाषंतं विरहेणापरिप्लुतं ५३

सेत्यर्थः ४९ ५० ५१ सर्वभूतगत इति अनेन च वाक्येन शुक आकाशं प्रति गतो व्याप्ति
दे०भा० श्रीविलापाद्यापदः स्वरूपास्थित इत्येवगम्यते प्रतिशब्दमिति तद्वचनं तात्स्वरूपेणाभेद एवाप्तिकिमिति मद्दर्शशोकः नियत इत्येवं प्रतिशब्द इत्यर्थः ५२ ५३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ५४ परमांगतिं ब्रह्मरूपत्वं श्रुशोकं ब्रह्मविजानतात्वया ब्रह्मरूपेणास्थितस्य शुकस्य त्वस्य च भेदभावेन तन्नाशात् द्वियोगशंकया वा शोको न कर्तव्य इत्याह तस्ये
प्र॰ ति ५५ छायामिति पुत्रसमानाकृतिं ५६ ५७ ५८ श्रीदेवीभागवतश्रवणेन शुकस्यैतत्फलं जातं एतादृशीयं श्रीदेवीभागवतश्रवणमहिमेत्यवांतरतात्प
१३५ र्यं इति श्रीदेवीभागवततिलके प्रथमस्कंधे एकोनविंशोध्यायः १९ चतुःसप्तति पद्यैस्तु शुकनिर्गमनोत्तरं व्यासस्य कार्यं तत्संपतत्समासेन कथ्यते एतावत्पर्यंतं

शिवस्तत्र समागत्य पाराशर्यमबोधयत् व्यास शोकं मा कुरु त्वं पुत्रस्ते योगवित्तमः ५४ परमां गतिमापन्नो दुर्लभां चाकृ-
तात्मभिः तस्य शोको न कर्तव्यस्त्वया शोकं विजानता ५५ कीर्तिस्ते विपुला जाता तेन पुत्रेण चानघ व्यास उवाच न शो-
को याति देवेश किं करोमि जगत्पते ५६ अतृप्ते लोचने मेद्य पुत्रदर्शनलालसे महादेव उवाच छायां द्रक्ष्यसि पुत्रस्य पार्श्व-
स्थां सुमनोहरां ५७ तां वीक्ष्य मुनिशार्दूल शोकं जहि परंतप सूत उवाच तदा ददर्श व्यासस्तु छायां पुत्रस्य सुप्रभां ५८
दत्वा वरं हरस्तस्मै तत्रैवांतरधीयत अंतर्हिते महादेवे व्यासः स्वाश्रममभ्यगात् ५९ शुकस्य विरहेणापि तप्तः परमदुः-
खितः इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे एकोनविंशोध्यायः १९ ऋषय ऊचुः शुकस्तु परमां सिद्धिमा-
प्नवान्देवसत्तमः किं चकार ततो व्यासस्तन्नो ब्रूहि सविस्तरं १ सूत उवाच शिष्या व्यासस्य ये ह्यासन्वेदाभ्यासपरायणाः
आज्ञामादाय ते सर्वे गताः पूर्वं महीतले २ यं शुकेन पुराणमधीतमिति प्रश्नस्योत्तरं वक्तुं मध्ये प्रसंगागताः कथाश्चोक्ता इदानीं श्रीदेवीभाग-
वतप्रतिपादकाचार्यस्य व्यासस्य गुरोः कथा गुरुभक्ताः ऋषयः पृच्छंति शुकस्त्विति तन्नो ब्रूहीति यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्र-
काशंते महात्मन इति श्रुतेरलभ्यं श्रीगुरोः कथां ब्रूहीत्यभिप्रायः १ शिष्या व्यासस्येति पूर्वं शिष्या आज्ञामादाय गतास्तज्जन्यं दुःखं जातमेवाचार्यस्य परं तु शु-
कस्येव सुखेन तन्नष्टं शुकदेवनिर्गमनेन तु तद्भयमप्येकवारमेव दुःखं प्रादुर्भूतमित्याह २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२ व्यास: शोकसमाक्रांत इति एतादृशमहानुभावानामपि संसारजन्यक्लेशसंभवान्न मम तादृशः कोभवेत्किंतु तस्माद्विरक्त्यैव वैतितुरक्त्यं ४ मुक्तामिति व्यास सार्वलिंगत्वेनोक्तं व्यासंशुकस्त्यागतेन पराशरोपि मुक्तापि व्यासेन मुक्ता जातेदेव पिप्राय्येणैव मुक्तिः ५ ६ ७ दाशराजोपीति तच्च सत्यवत्याः पिता ८ ९

असितो देवलश्चैव वैशंपायन एव च जैमिनिश्च सुमंतुश्च गताः सर्वे महातपाः ३ तान्दृष्ट्वा तान्तीक्ष्णपुण्यंच लोकांतरित मण्डत व्यासः शोकसमाक्रांतो गमनायाकरोन्मतिं ४ ततस्मात्मनसा व्यासस्तां निषादसुतां शुभां मातरं जान्हवीतीरे सुतां शोकसमन्वितां ५ स्मृत्वा सत्यवतीं व्यासस्त्यक्त्वा तं पर्वतोत्तमं आजगाम महातेजा जन्मस्थानं स्वकं मुनिः ६ स प्राप्याथ प्रच्छकागतासौ वरानना निषादास्त समा चक्षुर्देता राजेतु कन्यका ७ दाशराजोपि संपूज्य व्यासं प्रीतिपुरः सरं स्वागतेनाभिसत्कृत्य प्रोवाच विहितांजलिः ८ दाशराज उवाच अद्य मे सफलं जन्म पावितं नः कुलं मुने देवानामपि दुर्दर्शं यज्जातं तव दर्शनं ९ यदर्थमागतोसि त्वं तद्ब्रूहि द्विजसत्तम अपि दाराधनं पुत्रास्त्वदर्थं मामिने विभो १० सारस्वतास्तटे रम्ये चकाराश्रममंडलं व्यासस्तत्र महातेजाः तत्रैव स समाहितः ११ सत्यवत्याः सुतौ जातौ शंतनोरमितद्युते: भवाति गांगेयश्च सुखमाप वनेस्थितः १२ चित्रांगदः प्रथमजो रूपवानशत्रुतापनः तथुलबधनेः पुत्रः सर्वलक्षणसंयुतः १३ विचित्रवीर्यनामासौ द्वितीयः समजायत सोपि सर्वगुणोपेतः शंतनोः सुखवर्धनः १४

सारस्वतापार्श्वे तत्प्रार्थनां गतं तस्यावथायो मयमुत्तारं वत्वान्तरस्त्तीर्रेतपश्चर्योर्थमाश्रमं चकारेत्यर्थः ११ शंतनोः सका शादित्यर्थः गंगेति गम म्याती शुलितेनोस्मइति मत्वा १२ प्रथमः चित्रांगदः १३ द्वितीयो विचित्रवीर्यः १४ १४ १४ १४ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by ... Sharada Peetham

तयोःपूर्वंगंगायांराज्ञःशंतनोःसकाशात्प्रथमतःपुत्रोगांगेयनामकोजातः अनंतरंसत्यवत्यांपुत्रद्वयंजातं १५ १६ १७ भीष्मइति तस्यज्येष्ठपु
त्रत्वात्पितृकार्येधिकारः १८ चित्रांगदमितिपितरिस्थितेतस्यराज्याधिकारसत्त्वेपिपितृप्रतिनिधेःराज्येविवाहंकरिष्यामित्वंसत्यवतींप्रतिज्ञायइतिसत्यवतीविवा

गांगेयःप्रथमस्तासांमहावीरोबलाधिपः तथैवतौसुतौजातौसत्यवत्यांमहाबलौ १५ शंतनुस्तान्सुतान्दीक्ष्यसर्वल
क्षणसंयुतान् अमंस्ताजय्यमात्मानंदेवादीनांमहामनाः १६ अथकालेनकियताशंतनुःकालपर्ययात् तत्याजदेहं
धर्मात्मादेहीजीर्णमिवांबरं १७ कालधर्मंगतेराज्ञिभीष्मश्चक्रेविधानतः प्रेतकार्याणिसर्वाणिदानानिविविधानिचः १८
चित्रांगदंततोराज्येस्थापयामासवीर्यवान् स्वयंनकृतवान्राज्यंतस्माद्देवव्रतोभवत् १९ चित्रांगदस्तुवीर्येणप्रमत्तःपार्थि
वः बभूवबलवान्वीरःसत्यवत्यात्मजःशुचिः २० अथैकदामहाबाहुःसैन्येनमहतावृतः प्रचचारवनोद्देशान्
मृगान्वध्यान्घ्नन्रुरून् २१ चित्रांगदस्तुगंधर्वोदृष्ट्वातंमार्गगंनृपः उत्ततारांतिकंभूमेर्विमानवरमास्थितः २२ त
त्राभूत्सुमहद्युद्धंतयोःसदृशवीर्ययोः कुरुक्षेत्रेमहास्थानेत्रीणिवर्षाणितापस २३ इंद्रलोकमवापाशुगांधर्वेणहतोरणे भीष्मः
श्रुत्वाचकाराशुतस्यौर्ध्वदैहिकंतदा २४ गांगेयःकृतशोकस्तुमंत्रिभिःपरिवारितः विचित्रवीर्यनामानंराज्येसंस्थापयत्तदा
रह २५ मंत्रिभिर्बोधितापश्चाद्गुरुभिश्चमहात्मभिः स्वपुत्रंराज्यगंदृष्ट्वापुत्रशोकहतापिच २६ सत्यवत्यतितुष्टाभवद्व
रवर्णिनी व्यासोपिमातरंश्रुत्वाराजानंमुदितोभवत् २७

हस्मयेप्रतिज्ञातत्वाच्चित्रांगदंसत्यवतीज्येष्ठपुत्रमेवराज्येस्थापयामा
सताद्दृशस्य स्वदेवानांव्रतस्यपरिपालनाद्देवव्रतनामाभवत् १९ २० २१ २२ २३ २४ विचित्रवीर्यनामानमितिद्वितीयपुत्रं २५
२६ अतिसंतुष्टेति चित्रांगदेहतेभीष्मस्यराज्याधिकारसत्त्वेपिमत्पुत्रायैवराज्यंदत्तमितिहेतोरित्यर्थः २७ २७ २६ २० २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यौवनंपरमंप्राप्तःसत्यवत्याःसुतःशुभः चकारचिंतांभीष्मोपिविवाहार्थंकनीयसः २८ काशिराजसुतास्तिस्रःसर्वलक्ष।
णासंयुताः तेनराज्ञाविवाहार्थंस्थापिताश्चस्वयंवरे २९ राजानोराजपुत्राश्चसमाहूताःसहस्रशः इच्छास्वयंवरार्थंवैपू
ज्यमानाःसमागताः ३० तत्रभीष्मोमहातेजाजहारस्वबलेनवै निर्मथ्यराजकंसर्वंरथेनैकेनवीर्यवान् ३१ सजित्वापार्थिवा।
न्सर्वान्ताश्चादायमहारथः बाहुवीर्येणतेनाशुह्याससादगजाह्वयं ३२ मातृवद्भगिनीवच्चपुत्रीवच्चिंतयन्किल तिस्रः
समानयामासकन्यकावामलोचनाः ३३ सत्यवत्यैनिवेद्याथद्विजानाहूयसत्वरः दैवज्ञान्वेदविदुषःपर्यपृच्छच्छुभंदिनं
३४ ज्ञात्वाविवाहसंभारंयदावैभ्रातरंनिजं विचित्रवीर्यधर्मिष्ठंविवाहयितितायन्ता ३५ तदाज्येष्ठाब्रुवाचेदंकन्याकाशिराजान्ह
वीक्ष्यतं लज्जमानासितापांगीतिसृणांचारुलोचना ३६ गंगापुत्रकुरुश्रेष्ठधर्मज्ञकुलदीपकमया स्वयंवरेशाल्वोवृतो
स्तिमनसान्तपः ३७ वृताहंतेनराज्ञावैचित्तेनप्रेमसमाकुले यथायोग्यंकुरुष्वाद्यकुलस्यास्यपरंतप ३८ तेनाहंवृतपूर्वा।
स्मित्वंचधर्मज्ञतांवरः बलवानसिगांगेययथेच्छसितथाकुरु ३९ सूतउवाच एवमुक्तस्तयातत्रकन्ययाकुरुनंदनः
आपृच्छत्ब्राह्मणान्वृद्धान्मातरंसचिवांस्तथा ४० सर्वेषांमतमाज्ञायगांगेयोधर्मवित्तमः गच्छेतिकन्यकांप्राहयथा।
रुचिवरानने ४१ विसर्जिताथसातेनगताशाल्वनिकेतनं उवाचतंवरारोहाराजानंमनसिस्थितं ४२

४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४२ ४२ ४२ ४२ ४२ ४२ ४२ श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा· ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ मुक्तां त्वयेति प्रथमतो हस्तेन संस्पृश्य परित्यक्ता पितां पश्चान्मुक्तामित्यर्थः ततस्त्वन्निमित्तं मम जन्म व्यर्थं भवती

दे·
१५३

विनिर्मुक्तास्मि भीष्मेण त्वन्मनस्केति धर्मतः आगतास्मि महाराज गृहाणाद्य करं मम ४३ धर्मपत्नी तवात्यंतं भवामि द्वप
सत्तम । चिंतितोसि मया पूर्वं त्वयाहं नात्र संशयः ४४ शाल्व उवाच गृहीतां त्वं वरारोहे भीष्मेण पश्यतो मम रथे संस्था
पिता तेन न ग्रहीष्ये करं तव ४५ परोच्छिष्टां च कः कन्यां गृह्णाति मतिमान्नरः अतोहं न ग्रहीष्यामि त्यक्तां भीष्मेण माद्रवत्
४६ रुदंती विलपंती सा त्यक्ता तेन महात्मना पुनर्भीष्मं समागत्य रुदंती चेदमब्रवीत् ४७ शाल्वो मुक्तां त्वया वीर नगृ।
ह्णाति गृहाण मां धर्मज्ञोसि महाभाग मरिष्याम्यन्यथाप्यहं ४८ भीष्म उवाच अन्यचित्तां कथं त्वां वै गृह्णामि वरव
र्णिनि पितरं त्वं वरारोहे व्रज शीघ्रं निराकुला ४९ तथोक्ता सा तु भीष्मेण जगाम वनमेव हि तपश्चकार विजने ती
र्थे परमपावने ५० द्वे भार्ये चातिरूपाढ्ये तस्य राज्ञो बभूवतुः अंबालिकांबिका च काशिराजसुते शुभे ५१ राजा विचि
त्रवीर्यसीताभ्यां सह महाबलः रेमे नानाविहारैश्च गृहे चोपवने तथा ५२ वर्षाणि नव राजेंद्रः कुर्वन्क्रीडां मनोरमां
प्रायासी मरणं भूपो गृहीतो राजयक्ष्मणा ५३ मृते पुत्रेति दुःखार्ता जाता सत्यवती तदा कारयामास पुत्रस्य प्रेतकार्याणि
मंत्रिभिः ५४ भीष्ममाह तदैकांते वचनं चातिदुःखिता राज्यं कुरु महाभाग पितुस्त्वं शांतनोः सुत ५५

तित्वं मां गृहाणेत्यभिप्रायः ४८ अन्यचित्तामन्यासक्तामित्यर्थः ४९ ५० राज्ञो विचित्रवीर्यस्य ५१ ५२ ५३ ५४ ५४ ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५५ ५६ ५७ नालसाद्धिसुखमिति अराजकेसमुत्पन्ने अलसात्सुखंनैवास्ति आलस्यंनैवकर्तव्यमित्यर्थः ५८ क्षेत्रजमिति विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रे

भ्रातुर्भार्यागृहाणत्वंवंशंचपरिरक्षय यथानतनाशमायातिययातिर्वंशरच्युतः ५६ भीष्म उवाच प्रतिज्ञाविश्रुतामातः
पित्रर्थेयामयाकृता नाहंराज्यंकरिष्यामि नचाहंदारसंग्रहं ५७ सूत उवाच तदाचिंतातुराजाताकुरुवंशोभवेदिति
नालसाद्धिसुखंमत्वासमुत्पन्नेत्वराजके ५८ गांगेयस्तामुवाचेदंमाचिंतांकुरुभामिनि पुत्रंविचित्रवीर्यस्यक्षेत्रजंचोप
पादय ५९ कुलीनंद्विजमाहूयवध्वासहनियोजय नात्रदोषोस्तिवेदेपिकुलरक्षानिधौकिल ६० पौत्रंचैवंसमुत्पा
द्यराज्यंदेहिसुविस्मिते अहंचपालयिष्यामिनत्वाशासनमेवहि ६१ तच्छ्रुत्वावचनंतस्याकानीनंस्वसुतंमुनिं जगा
ममनसाव्यासंद्वैपायनमकल्मषं ६२ स्मृतमात्रस्ततोव्यासस्तत्राजगामतापसः प्रणाममात्रेकृत्वासंस्थितोदे
विमान्मुनिः ६३ भीष्मेणपूजितःकामंसत्यवत्याचमानितः तस्थौतत्रमहातेजाविधूमइवपावकः ६४ तमुवा
चमुनिंमातापुत्रमुत्पादयाधुना क्षेत्रेविचित्रवीर्यस्यसुंदरंतद्वीर्यजं ६५ व्यासःश्रुत्वावचोमातुर्मत्वावाक्यममनात
ओंमित्युक्त्वास्थितस्तत्रऋतुकालमचिंतयत् ६६ अंबिकाचयदास्नातानारीऋतुमतीतदा संगंप्राप्यमुनेःपुत्रमसू
तांधंमहाबलं ६७ जन्मांधंचसुतंवीक्ष्यदुःखितासत्यवत्यपि द्वितीयांचवधूमाहपुत्रमुत्पादयत्सुते ६८

क्षेत्रस्मात्सुत्पादजातमित्यर्थः ५९
६० पौत्रमितितवयोःअस्तमित्यर्थः ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ अहमंधमितिव्यासतेजसानिमीलितनेत्रागर्भेधारणात्कादिक्रमःस्पष्टः ६७
६८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा.
प्र.
१४७

पांडुः सुतइतिव्यासेनजाताऽम्बालिकायामदधात्सामितिहेतोः स्वशरीरं चंदनेनोपलिप्यसंगंकृतवतीतस्मादिक्ष्मपाण्डुत्वंस्पष्टं ७० ७१ नगतेति

ऋतुकालेथ संप्राप्ते व्यासेन सह संगता। तथा चाम्बालिका राज्ञी गर्भं नारी दधार सा ६९ सोपि पांडुः सुतो जातो राजयोग्यो न।
संमतः पुत्रार्थं प्रार्थयामास वर्षान्ते च पुनर्वधूं ७० आहूय च ततो व्यासं संप्रार्थ्य मुनिसत्तमं प्रेषयामास राज्ञी सा शयनागा
रमुत्तमं ७१ न गता तत्र सा स्नुषा तत्र स्वदासी प्रेषिता तया। तस्यां च विदुरो जातो दास्यां धर्मांशतः शुभः ७२

ततोजः शूद्रत्वशय्यभावादितिभावः ७२ ७२ ७२ ७२ ७२ ७२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१ भा॰ ७२ ७६ इत्थमनन्तग्रंथसंदर्भेणाखिलं संसारे मत्तामध्येवंदुःखं जायते तस्मात्संसाराद्विरज्य श्रीभगवत्युपासनया तज्ज्ञानेन च संसारं निरस्य मुक्तो भवेदि
प्र॰ ति सिद्धं श्रीमच्छे(?)कुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकंठाभिधानतः देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानरचितस्य च तिलकाख्या मः
४६

एवं व्यासेन तेः पुत्रा धृतराष्ट्रादयस्त्रयः उत्पादिता महावीरा वंशरक्षणहेतवे ७३ एतद्वः सर्वमाख्यातं तस्य वंश समुद्भवं व्यासेन रक्षितो वंशो भ्रातृधर्मविदानघाः ७४ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे विंशोध्या
यः २०

हा व्याख्यां समपूरयः कृतवान्द्युमांस्कंधस्तु प्रथमस्तस्याः समाप्तिं गुरुशुभार्थदः इति शैवकुलोत्पन्नरंगनाथात्मजलक्ष्मीगर्भसंभवनीलकंठभट्टकृते देवीभा
गवतव्याख्याने तिलकाभिधाने प्रथमस्कंधे विंशोध्यायः २० २० २० २० २० २० २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुरुष स्वरूप निरूपण

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुदेवेभ्यो नमः जीवाः पक्षे शाभूतास्मस्याविद्या भवंति निश्चयं लितं तस्मात्तां चिद्रूपां मायाशक्तिः परमां वंदे १ अथ द्वितीये स्कंधे श्रो
द्वि॰ वैर्व्यासस्य धीमतः जन्मोत्पत्तिमिंर्व्यासमहिमा तद्भाषते १ पूर्वाध्याये पाराशरसुतात्व्यासस्य तां शंतनोः पत्नीमिति श्रुत्वा संदेहं प्राप्य ऋषयः पृच्छंति
१ आश्चर्यकरमेतादृशि गर्भहेतुकमिति व्यासस्य गर्भात्पत्तिमित्यर्थः १ नामतः सत्यवतीति २ सतीत्वं यथा भवने स्थिता परगृहे पालिता वा शंतनु

ऋषय ऊचुः आश्चर्यकरमेतन्नो वचनं गर्भहेतुकं संदेहोऽत्र समुत्पन्नः सर्वेषां नस्तपस्विनां १ माता व्यासस्य मेधाविन्नाम्ना सत्यवतीति च विवाहिता पुरा राज्ञा शंतनुनाऽथ यथा २ तस्याः पुत्रः कथं व्यासः सतीत्वं भवने स्थिता ईदृशी सा कथं राज्ञा पुनः शंतनुनाऽहृता ३ तस्यां पुत्रावुभौ जातौ तन्नस्त्वं वद सुव्रत विस्तरेण महाभाग कथां पापप्रणाशिनीं ४ उत्पत्तिं वद व्यासस्य सत्यवत्यास्तथा पुनः श्रोतुकामाः पुनः सर्वे ऋषयः संशितव्रताः ५ सूत उवाच प्रणम्य परमां। शक्तिं चतुर्वर्गप्रदायिनीं आदिशक्तिं वदिष्यामि कथां पौराणिकीं शुभां ६ यस्याः स्मरणमात्रेण सिद्धिर्भवति शाश्वती वा जेनार्थिहि वीजस्य वाग्भवस्य विशेषतः ७ सम्यक्सर्वात्मना सैव सर्वकामार्थसिद्धिदे स्मर्तव्या सर्वदा देवी वांछितार्थप्रदायिनी ८ राजोपरिचरो नाम धार्मिकः सत्यसागरः चेदिदेशपतिः श्रीमान्वसुर्द्विजपूजकः ९ तपसा तस्य तुष्टेन विमानं स्फाटिकं शुभं दत्तमिन्द्रेण तस्मै सुंदरं प्रियकाम्यया १० तेनारूढस्तु सर्वत्र याति दिव्येन भूपतिः न भूमावुपरिस्थो सै तेनोपरिचरो वसुः ११ विख्यातः सर्वलोकेषु धर्मनित्यः स भूपतिः तस्य भार्या वरारोहा गिरिका नाम सुंदरी १२

गुणैस्ताति वाक्ति तिद्वि वृक्षमातीत्यर्थः
३ ४ ५ परमां शक्तिं साम्यावस्थमायो याधिकब्रह्म रूपिणीं यन्नाम्नीतानुश्रुते परमितत्वं यां विद्धि मेमज्ञातिं पूर्वं जीवभूतां महाबाहो यथेदं धार्यते जगत् इति सेवादि शक्तिः
यस्याः स्मरणेति यस्य वाग्भवस्य वीजस्य व्याजेन कपटेनापि उच्चारणे न सिद्धिर्भवति ... सत्यवतीनां सिद्धिर्थ मे समर्पिणी देवी तां प्रणम्येत्यन्वयः ९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ १३ वसोउपरिचरस्य पत्नीकामान्स्वमनोरथान्पुत्रविषयान् १४ तदहरिति यस्मिन्दिने ऋतुकालोऽभूत्तस्मिन्नेव दिने पितरः
द्वि॰ ऊचुः मृगान्जहीति १५ तत्रोभयोर्वाक्ययोर्गमनप्रयोजकयोर्विरोधे पितृवाक्यं गमनप्रयोजकं गमनाभावप्रयोजकस्त्रीवाक्यतो गुरु श्रेष्ठं निश्चितं मत्वा कर्तव्यं तदेवेति निश्चित्य
२ पुत्राश्चास्य महावीर्याः पंचासन्नमितौजसः पृथक्देशेषु राजानः स्थापितास्तेन भूभुजा १२ वसोस्तु पत्नी गिरिका।
कामान्कालेन्यवेदयत् ऋतुकालमनुप्राप्ता स्नाता पुंसवने शुचिः १४ तदहः पितरश्चैनमूचुर्जहि मृगानिति
तच्छ्रुत्वा चिंतयामास भार्यामृतुमतीं तथा १५ पितृवाक्यं गुरुं मत्वा कर्तव्यमिति निश्चितं चचार मृगयां राजा गिरि
कां मनसा स्मरन् १६ वने स्थितः स राजर्षिश्चिंतयन्स्मरभामिनीं अतीव रूपसंपन्नां साक्षाच्छ्रियमिवापरां १७
तस्य रेतः प्रचस्कंद स्मरतस्तां च कामिनीं वटपत्रे तु तद्राजा स्कन्नमात्रं समाक्षिपत् १८ इदं वृथा परिस्कन्नं रेतो वै न भवे।
त्कथं ऋतुकालं च विज्ञाय मत्प्रियायास्त्वनेन तदा १९ अमोघं सर्वथा वीर्यं मम चैतदसंशयः प्रियायै प्रेषयाम्य।
द्येति बुद्धिमकल्पयत् २० शुक्रप्रस्थापने कालं महिष्याः प्रसमीक्ष्य सः अभिमंत्र्याथ तद्वीर्यं वटपर्णपुटे कृतं
२१ पार्श्वस्थं श्येनमाभाष्य राजोवाच द्विजं प्रति गृहाणेदं महाभाग गच्छ शीघ्रं गृहं मम २२ मत्प्रियार्थमिदं सौम्य गृही
त्वा त्वं गृहं नय गिरिकायै प्रयच्छाशु तस्याः स्यादार्तवं यदि वै २३ सूत उवाच इत्युक्त्वा प्रददौ पर्णं श्येनायोग्रपराक्रमः
स गृहीत्वा समुत्पपाताशु गगनं गतिवित्तमः २४ गच्छंतं गगने श्येनं धृत्वा तं चंचुपुटे पुटं तमपश्यदथायांतं खगः श्येनस्तथा
पर: २५
टिका: चचार तत्र वान्प्र ... मृगयाम् १६ १७ समाक्षिपत् स्थापितवान् १८ १९ २० कालेन स्त्र्यात्वसंयोगं २१ पार्श्वस्थं पालितं श्येनमित्यर्थः अत्र

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ २७ एतस्मिन्नेवसमयेतस्यपिंडस्यसमयेधोभूमौजातंक्षमाहृतकाचिदिति तमनुप्राप्तंयमुनातीरेइत्यर्थः २८ चचारजलइत्यर्थात्तज्ज्ञेयं २९ ३० ३१ तस्याःसफरी

द्वि॰ रूपमाप्तिसमयेश्येनपादपरिभ्रष्टवीर्यपातसमयएकाचजातस्ततस्तद्वीर्यंसाजग्राहेत्याहश्येनेति ३२ दशमेमासिगर्भेसतीत्यर्थः ३३ ३४ ३५ राज्ञेतदे

२

आमिषंमत्तु विज्ञायशीघ्रमभ्यद्रवत्खगः तुंडयुद्धमथाकाशेतावुभौसमुपक्रतुः २६ युध्यतोस्यतद्रेतस्त्वापियमुनांभसि।
गीतोनिर्गतोकामंपुटकेपतितंतदा २७ एतस्मिन्समयेकाचिदद्रिकानामचाप्सरा ब्राह्मणंसमनुप्राप्तंसंध्यावंदनतत्परं
२८ कुर्वतीजलकेलिंसाजलेमग्नाचचारसा जग्राहचरणंनारीद्विजस्यवरवर्णिनी २९ प्राणायामपरःसोथदृष्ट्वातांकाम
चारिणीं शशापभवमत्सीत्वंध्यानविघ्नकरीयतः ३० साशप्ताविप्रमुख्येनबभूवयमुनाचरी शफरीरूपसंपन्नातत्राद्रि
काचवराप्सरा ३१ श्येनपादपरिभ्रष्टंतच्छुक्रमथवाक्षरं जग्राहतरसाभ्येत्यसाद्रिकामत्स्यरूपिणी ३२ अथकाले
नकियतामत्सींतांमत्स्यजीविनः संप्राप्तेदशमेमासेबबंधुस्तांमनोरमां ३३ उदरंविददारास्याःशस्त्रेणमत्स्यजीविनः यु
ग्मंविनिःसृतंतस्मादुदरान्मानुषाकृति ३४ बालःकुमारःसुभगस्तथाकन्याशुभानना दृष्ट्वाश्चर्यमिदंसोथविस्मयं
परमंगतः ३५ राज्ञेनिवेदयामासपुत्रौद्वौतुझषोद्भवौ राजापिस्वीयाविष्टःसुतंजग्राहतंशुभं ३६ समत्स्योनामरा
जासीद्धार्मिकःसत्यसंगरः वसुपुत्रोमहातेजाःपित्रातुल्यपराक्रमः ३७

शस्यराज्ञेउपस्थितायपरस्त्रीयमस्तितस्मैराजेऽइतिफ
लितंसुतंजग्राहेतिस्ववीर्यजंपुत्रंस्वसमानाकारत्वेनज्ञात्वास्वयंजग्राहेत्यर्थः ३६ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कालिकेति वसुना पीवरीगर्भात् कालिकानाम्नी कन्यका तु धिनानीता तस्मिन् जलजीविने दत्ता लब्धनिधेः धर्मभागस्य राज्ञो धिकारात् शिष्टार्थस्य धनलब्धस्य साधि

कालिका वसुना दत्ता राज्ञे जलजीविने नाम्ना काली च विख्याता तथा मत्स्योदरीति च ३८ मत्स्यगंधेति ना-
म्ना च गुणेन समजायत विवर्धमाना दाशस्य गृहे सा वासवी शुभा ३९ ऋषय ऊचुः अद्रिका मुनिना शप्ता।
गत्वा सा जाता वराप्सरा विदारिता च दाशेन मत्स्या च भक्षिता पुनः ४० किं बभूव पुनस्तस्या अप्सरायाः वदस्व तत्
शापस्यांतः कथं सूत कथं स्वर्गमवाप सा ४१ सूत उवाच शप्ता यदा सा मुनिना विस्मिता संबभूव ह स्तुतिं चका-
र विप्रस्य दीनेव च कृतीतदा ४२ दयावान्ब्राह्मणः प्राह तां तदा तु दतीं स्त्रियं मा शोकं कुरु कल्याणि शापांतं
ते वदाम्यहं ४३ मत्क्रोधशापयोगेन मत्स्ययोनिं गता शुभे मानुषौ जनयित्वा त्वं शापमोक्षमवाप्स्यसि ४४
इत्युक्ता तेन सा प्राप मत्स्यदेहं नदीजले बालकौ जनयित्वा सा मृता मुक्ता च शापतः ४५ संत्यज्य रूपं मत्स्यस्य दि-
व्यं रूपमवाप्य च जगामामरमार्गं च शापांते वरवर्णिनी ४६ एवं जाता वरा पुत्री मत्स्यगंधा वरानना पुत्री-
वत्पाल्यमाना सा दाशगेहे व्यवर्धत ४७ मत्स्यगंधा तदा जाता किशोरी चातिसुप्रभा तस्य कार्याणि कुर्वाणा वा-
सवी चातिसुप्रभा ४८ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे मत्स्यगंधोत्पत्तिर्नाम प्रथमोऽध्यायः १ सूत
उवाच एकदा तीर्थयात्रायां संचरन्पराशरो मुनिः आजगाम महातेजाः कालिंद्यास्तटमुत्तमं १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

काल्त् ३८ ३९ ४०-४१
४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे प्रथमोऽध्यायः १ अथाधिकैकपंचाशत्श्लोकैरथपराशरात् दाशकन्यायां जन्म वेदव्यास

दे॰भा॰ २ दाशो निषादः मत्स्यगंधामिति उपमानात्स्वेतो वा भानस्यांदसः ३ ४ वासवी वसुराजः स्वयं तत्सुता वासवी ॥ ६ गृहीतुकामो भोक्तुकामः ७ स्मितपूर्वमिति अ
द्वि॰ नेनसा प्यंतःकामातुरासीदिति बोधितं स्त्रीजातित्वात् शृंगारवर्धनार्थमुपहासं करोति कुलस्य सदृशमिति वः ऋषीणां कुलस्य श्रुतस्याधीतस्य तपसश्च किमिदं स
५

निषादस्माह धर्मात्मा कुर्वंतं भोजनं तदा । प्राययस्व परं पारं कालिंद्या उडुपेन मां ॥ २ दाशः श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं कुर्वाणो भोजनं तदे
उवाच तां सुतां बालां मत्स्यगंधां मनोरमां ॥ ३ उडुपेन मुनिं बाले परं पारं नयस्व ह । गंतुकामो स्ति धर्मात्मा तापसो यं शुचिस्मिते
४ इत्युक्ता सा तदा पित्रा मत्स्यगंधाथ वासवी । उडुपे मुनिमासीनं संवाहयति भामिनी ॥ ५ व्रजन् स सूर्यसुतातोये भावित्वाद्दै
वयोगतः । कामार्तस्तु मुनिर्जातो दृष्ट्वा तां चारुलोचनां ॥ ६ गृहीतुकामः स मुनिर्दृष्ट्वा व्यंजितयौवनां । दक्षिणेन करे
णोनामस्पृशद्दक्षिणे करे ॥ ७ तमुवाचासितापांगी स्मितपूर्वमिदं वचः । कुलस्य सदृशं वः किं श्रुतस्य तपसश्च किं ॥ ८ त्वं
वै वसिष्ठदायादः कुलशीलसमन्वितः । किं चिकीर्षसि धर्मज्ञ मन्मथेन प्रपीडितः ॥ ९ दुर्लभं मानुषं जन्म भुवि ब्राह्मणोस
त्तम । तत्रापि दुर्लभं मन्ये ब्राह्मणत्वं विशेषतः ॥ १० कुलेन शीलेन तथा श्रुतेन द्विजोत्तम त्वं किल धर्मविच्च । अनार्य
भावं कथमागतो सि विप्रेंद्र मां वीक्ष्य च मीनगंधां ॥ ११ मदीये शरीरे द्विजामोघबुद्धे शुभं किं समालोक्य पाणिं ग्रहीतुं समीपं
समायासि कामातुरस्त्वं कथं नाभिजानासि धर्मं स्वकीयं ॥ १२

दृशं भवति योग्यं भवति युष्माकं विनोच परस्त्रीगमनादिकं धर्मोस्तीत्यभिप्रायः ८ ९ १० ११ १२ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. अथमंदहासपूर्वकनिषेधेनातिकामातुरंवीक्ष्यमनसाविचारयामासेत्याह अहोइति अयंद्विजोमांग्रहीष्यन्सोद्यमंमंदबुद्धिरित्यबुद्धिर्जातः प्रथमंकामेनत
द्वि. दुस्तांमांगृहीत्वाजलेश्रृंगाररसेमग्नावास्यतीत्यतःपंचवाणेनकामेनातिविद्धंतोव्याकुलंजातंअस्मिन्समयेअस्यप्रतीयंविरुद्धंकर्तुंनकोपिसमर्थःशापा
६

इतिशपःक्षते
अहोमंदबुद्धिर्द्विजोयंग्रहीष्यन्जलेमध्यमेदाद्यमांवैग्रहीतुंमनोव्याकुलंपंचवाणातिविद्धंनकोपिहशक्तःप्रतीयंहिकर्तुं
१३ इतिसंचिंत्यसावालातमुवाचमहामुनिं धैर्यंकुरुमहाभागपरंपारंनयामिवै १४ सूतउवाच पराशरस्तुतच्छ्रुत्वावच
नंहितपूर्वकं करेणधृत्वास्थितस्तत्रसिंधोःपारंगतःपुनः १५ मत्स्यगंधांप्रजग्राहमुनिःकामातुरस्तदा वेपमानातुसा
कन्यातमुवाचपुरःस्थितं १६ दुर्गंधाहंमुनिश्रेष्ठकथंत्वंनोपशंकसे समानरूपयोःकामसंयोगस्तुसुखावहः १७ इ
त्युक्तःस्तेनसाकन्याकृताक्षणमात्रेणभामिनी कृतायोजनगंधातुसुरूपाचवरानना मृगनाभिसुगंधांतांकृत्वाकांतांमनोहरां
जग्राहदक्षिणेपाणौमुनिर्मन्मथपीडितः १९ ग्रहीतुकामंसाप्राहनाम्नासत्यवतीशुभा मुनेपश्यतिलोकोयंपितावैव
तटेस्थितः २० पशुधर्मोनमेप्रीतिंजनयत्यतिदारुणः प्रतीक्षस्वमुनिश्रेष्ठयावद्भवतियामिनी २१ रात्रौव्यवायउद्दि
ष्टोदिवानमनुजस्यहि दिवासंगेमहान्दोषःपश्यंतिकिलमानवाः २२ कामंयच्छमहाबुद्धेलोकनिंदादुरासदा तच्छ्रुत्वा
वचनंतस्यायुक्तमुक्तमुदारधीः २३

भयात्इतिविचारयामास १३ विचार्यकिंकृतवतीत्यत्राहइतिसंचिंत्येति पारंनयामीति तत्रगत्वायदिच्छसि
तत्कुर्वित्यर्थः १४ सिंधोर्नद्याः १५ वेपमानेतिकामातुरोपिमुनिर्ममदौर्गंध्यमनुभूयमध्येएवमांत्यक्ष्यतीतिभीत्याविपमानास्वदोषंस्वमुखेनवर्णयतितस्यमुनेः
प्रियत्वेनस्वीकारार्थंस्त्रीणांस्वभावएवायं १६ किमुवाचेत्यत्राहदुर्गंधाहमिति १७ १८ मृगनाभिशब्देनकस्तूरी १९ २० पशुधर्मोमैथुनधर्मः इदंवाक्यंमुनेः
[illegible] २१ महान्दोषइतिप्राणांवातिप्रलयंदंतीतियेदिवारत्यासंयुज्यंतइतिप्रश्नोपनिषच्छ्रुतेर्दिवासंगेमहा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ नीहारंभाषायांधुवाएइति अस्मिंश्चतुर्णांदोषत्तुतयोर्वलेनशमयिष्यामीतिमुनेरभिप्रायः २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ।
द्वि॰
७

नीहारंकल्पयामासशीघ्रंमुनिस्तपोबलेनवै नीहारेचसमुत्पन्नेतटेतितमसायुते २४ कामिनीतंमुनिंप्राहमृदुपूर्वमिदंवचः
कन्याहंद्विजशार्दूलभुक्त्वागंतासिकामतः २५ अमोघवीर्यस्त्वंब्रह्मन्कागतिर्मेभवेदिति पितरंकिंब्रवीम्यद्यसगर्भाचेद्भवा
म्यहं २६ त्वंगमिष्यसिभुक्त्वामांकिंकरोमिवदस्वतत् पराशरउवाच कांतेद्यमत्प्रियंकृत्वाकन्यैवत्वंभविष्यसि २७ वृणी
ष्वचवरंभीरुयंत्वमिच्छसिभामिनि सत्यवत्युवाचयथामेपितरौलोकेनजानीतोहिमानद २८ कन्याव्रतंनमेहन्यात्तथाकुरु
द्विजोत्तम पुत्रश्चत्वत्समःकामंभवेदद्भुतवीर्यवान् २९ गंधोयंसर्वदामेस्याद्यौवनंचनवंनवं पराशरउवाच शृणुसुंदरि
पुत्रस्तेविष्ण्वंशसंभवःशुचिः ३० भविष्यतिचविख्यातस्त्रैलोक्येवरवर्णिनि केनचित्कारणेनाहंजातःकामातुरस्त्वयि
३१ कदापिनचसंमोहोभूतपूर्वोवरानने दृष्ट्वाचाप्सरसांरूपंसदाहंधैर्यमावहं ३२ दैवयोगेनवीक्ष्यत्वांकामस्यवशगोभ
वं तत्किंचित्कारणंविद्धिदैवंहिदुरतिक्रमं ३३ दृष्ट्वाहंचातिदुर्गंधांत्वांकथंमोहमाप्नुयां पुराणकर्त्तापुत्रस्तेभविष्यति
वरानने ३४ वेदविद्भागकर्त्ताचख्यातश्चभुवनत्रये सूतउवाच इत्युक्त्वातांवशंयातांभुक्त्वासमुनिसत्तमः ३५ जगामत्व
रितःस्नात्वाकालिंदीसलिलेमुनिः सापिसत्यवतीजातासद्योगर्भवतीसती ३६ सुषुवेयमुनाद्वीपेपुत्रंकाममिवापरं जा
तमात्रस्तुतेजस्वीतामुवाचस्वमातरं ३७
३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३८ दर्शयिष्यामि वैस्मृत इति अहं त्वया स्मृतो निजं रूपं दर्शयिष्यामीत्यर्थः ३९ ४० ४१ ४२ ४३ वेदविस्तारो विभागपूर्वको विस्तारः तस्य कारणात्त्वात्तस्मात्

तपस्येव मनः कृत्वा विविशे चातिवीर्यवान् गच्छ मातर्यथाकामं गच्छाम्यहमतः परं ३८ तपः कर्तुं महाभागे दर्शयिष्यामि
वै स्मृतः मातर्यदा भवेत्कार्यं तव किंचिदनुत्तमं ३९ स्मर्तव्योऽहं तदा शीघ्रमागमिष्यामि भामिनि स्वस्ति तेऽस्तु ग
मिष्यामि त्यक्त्वा चिंतां सुखं वस ४० इत्युक्त्वा निर्ययौ व्यासः सापि पित्रंतिकं गता द्वीपे न्यस्तस्तया बालस्तस्माद्द्वैपायनो
भवत् ४१ जातमात्रो जगामाशु वृद्धिं शक्तेः स्वयोगतः तीर्थे तीर्थे कृतस्नानश्चचार तप उत्तमं ४२ एवं द्वैपायनो ज
ज्ञे सत्यवत्यां पराशरात् चकार वेदशाखाश्च प्राप्तं ज्ञात्वा कलेर्युगं ४३ वेदविस्तारकरणाद्व्यासनामाभवन्मुनिः पुरा
णसंहिताश्चक्रे महाभारतमुत्तमं ४४ शिष्यानध्यापयामास वेदान्कृत्वा विभागशः सुमंतुं जैमिनिं पैलं वैशंपायनमेव
च ४५ असितं देवलं चैव शुकं चैव स्वमात्मजं सूत उवाच एतच्च कथितं सर्वं कारणं मुनिसत्तमाः ४६ सत्यवत्याः सुतस्या
पि समुत्पत्तिस्तथा शुभा संशयोऽत्र न कर्तव्यः संभवे मुनिसत्तमाः ४७ महतां चरिते चैव गुणा ग्राह्या मुनेरिति कारणाच्च
समुत्पत्तिः सत्यवत्याः कृशोदरे ४८ पराशरेण संयोगः पुनः शंतनुना तथा अन्यथा तु मुनेश्चित्तं कथं कामाकुलं भवेत्
४९ अनार्यजुष्टं धर्मज्ञः कृतवान्स कथं मुनिः सकारणेयमुत्पत्तिः कथिताश्चर्यकारिणी ५०

माभवत् तदुक्तं स्कान्दसंहितायां [illegible] ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एतावतांग्रंथेनसत्यवतीपराशरस्यविवाहितास्त्रीनासीत्युक्तंतथाचसाशंतनुनाविवाहितेतिनविरुद्धमितिभावः ९इतिश्रीदेवीभागवतातिलकेद्वितीयस्कंधेद्वितीयोध्यायः २ अर्धाधिकैकोनषष्टिश्लोकैःशंतनुना तथासत्यव त्याविवाहश्चगंगायाश्चोपवर्णयति यद्यपिसत्यवतीपराशरपत्नीनास्तितत्त्वसाशंतनुना ढेतेत्युक्तमेवतथापिनिषादपुत्रीसाकथंराज्ञाढेतिशंकावशिष्टैवेतिमुनयःपृच्छंतिउत्पत्तिरित्विति १ २ ३ ४ प्रथमापत्नीकाशंतनोरभूतइतिद्वितीयःप्रश्नः

श्रुत्वापापाच्चनिर्मुक्तोनरोभवतिसर्वथा पारतंश्रुममाख्यानंश्रृणोतिश्रुतिमान्नरः ५१ नदुर्गतिमवाप्नोतिसुखीभवति सर्वदा इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीय स्कंधेद्वितीयोध्यायः २ ऋषयऊचुः उत्पत्तिस्त्वयाप्रोक्ताव्यासस्यामिततेजसः सत्यवत्यास्तथासूतविस्तरेणत्वयानघ १ तथापिकस्तुसंदेहश्चित्तेऽस्माकंसुसंस्थितः नविनिवर्ततिधर्मज्ञकथितेनतवानघ २ मातान्यासस्ययाप्रोक्तानाम्नासत्यवतीशुभा साकथंनृपतिंप्राप्ताशंतनुंधर्मवित्तमं ३ निषादपुत्रींसकथंवृतवान्नृपतिःस्वयं धर्मिष्ठःपौरवोराजाकुलहीनामसंवृतां ४ शंतनोःप्रथमापत्नीकाह्यभूत्कथयाधुना भीष्मःपुत्रोऽथमेधावीवसोरंशःकथंपुनः ५ त्वयाप्रोक्तंपुरासूतराजाचित्रांगदःकृतः सत्यवत्याःसुतोवीरोभीष्मेणामिततेजसा ६ चित्रांगदेहतेवीरेकृतस्तदनुजस्तथा विचित्रवीर्यनामासौसत्यवत्याःसुतोनृपः ७ ज्येष्ठेभीष्मेस्थितेपूर्वंधर्मिष्ठेरूपवत्यपि कृतवान्सकथंराज्यंस्थापितस्तेनजानता ८

यस्यांभीष्मउत्पन्नःसभीष्मोवसोरंशःकथमितितृतीयःप्रश्नः ५ ६ ज्येष्ठेभीष्मेस्थितेसतिकनिष्ठःकथंराज्यंप्राप्तवानितिचतुर्थःप्रश्नः ८ कुलीनानांकुलेमृतेभर्तरिविचित्रवीर्ये अन्यस्मात्पुरुषाद्देव्यासात्कथंगोलकावुत्पादितावितिपंचमःप्रश्नः भीष्मेणवीर्यवताकथंनविवाहःकृतइतितस्मैराज्यंचमात्राकथंनदत्तमितिषष्ठसप्तमौप्रश्नौ १० व्यासेपितृधर्मात्मा कथंभ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यभार्यायांपुत्रा त्पादितावितिषष्ठःप्रश्नः ९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

व्यासोपि धर्मात्मा कथं भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य भार्यायां पुत्रावुत्पादितवानिति षष्ठमः प्रश्नः ११ भ्रातुश्चैव दाराणामिति शेषः १२ शिष्टाचारेण हि श्रुतिरनुमीयते

अधर्मज्ञस्तु ज्ञातः कस्मात् व्यासेनामिततेजसा ज्येष्ठेन भ्रातृभार्यायां पुत्रावुत्पादिताविति ११ पुराणवक्ता धर्मात्मा स कथं कृत-
वान्मुनिः सेवनं परदाराणां भ्रातुश्चैव विशेषतः १२ जुगुप्सितमिदं कर्म स कथं कृतवान्मुनिः शिष्टाचारः कथं सूत वेदा-
नुमितिकारकः १३ व्यासशिष्योसि मेधाविन् संदेहं छेत्तुमर्हसि श्रोतुकामा वयं सर्वे धर्मक्षेत्रे कृतक्षणाः १४ सूत उ।
वाच इक्ष्वाकुवंशप्रभवो महाभिष इति स्मृतः सत्यवान्धर्मशीलश्च चक्रवर्ती नृपोत्तमः १५ अश्वमेधसहस्रेण वाज-
पेयशतेन च तोषयामास देवेंद्रं स्वर्गं प्राप महामतिः १६ एकदा ब्रह्मसदनं गतो राजा महाभिषः सुराः सर्वे समाजग्मुः
सेवनार्थं प्रजापतिं १७ गंगा महानदी तत्र संस्थिता सेवितुं प्रभुं तस्या वासः समुद्धूतं मारुतेन तरस्विना १८ अधोमुखाः
सुराः सर्वे न विलोकितवन्तः स्थिताः राजा महाभिषस्तां तु निःशंकः समपश्यत १९ सापि तं प्रेमसंयुक्तं नृपं ज्ञातवती नदी
दृष्ट्वा तौ प्रेमसंयुक्तौ निर्लज्जौ काममोहितौ २० ब्रह्मा तु कोपितो दृष्ट्वा शशाप च रुषान्वितः मर्त्यलोके महीपाल जन्म।
प्राप्य पुनर्दिवं २१ पुण्येन महता विष्टस्त्वमवाप्स्यसि सर्वथा गंगां तथोक्तवान्ब्रह्मा वीक्ष्य प्रेमवतीं नृपे २२ विमना।
स्तो गतो नृपतिः ध्यात्वा ब्रह्मणोऽतिकान्तं सन्नृपान्चिंतयित्वाथ भूर्लोके धर्मतत्परान् २३ प्रतीपं चिंतयामास पित-
रं पुरुवंशजं एतस्मिन्समये चाष्टौ वसवः स्त्रीसमन्विताः २४

२१ २२ २३ प्रतीपमिति प्रतीपराजो देवजन्मग्राहामिति चिंतयामास
स किं शिष्टाचार एवाहोस्वित्किमत्र प्रश्नः १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
महाभिषराजः शंतनुरूपेणावतरणमुक्त्वा गंगाया अवतरणप्रकारं तस्या उद्देव

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तस्मिन्वसिष्ठस्याश्रमं प्राप्ता रममाणा यदृच्छया पृथ्व्वाद्या नाम वसूनां च मध्ये कोपि वसुस्तमः २५ द्यौर्नाम तस्य भार्याथ नंदिनीं गां दद
र्श ह दृष्ट्वा पतिं सा पप्रच्छ कस्येयं धेनुरुत्तमा २६ द्यौस्तामाह वसिष्ठस्य गौरियं शृणु सुंदरि दुग्धमस्याः पिबेद्यस्तु नारी वा पुरुषो ।
थवा २७ अयुतायुर्भवेन्नूनं सदैवागतयौवनः तच्छ्रुत्वा सुंदरी प्राह मर्त्यलोकेस्ति मे सखी २८ उशीनरस्य राजर्षेः पुत्री
परमशोभना तस्या हेतोर्महाभाग सवत्सां गां पयस्विनीं २९ आनयस्वाश्रमश्रेष्ठं नंदिनीं कामदां शुभां यावदस्याः प
यः पीत्वा सखी मम सदैव हि ३० मानुषेषु भवेदेका जरारोगविवर्जिता तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या द्यौर्जहार च नंदिनीं ३१ अवम
त्य मुनिं दांतं पृथ्व्वाद्यैः सहितोनघः हृतायामथ नंदिन्यां वसिष्ठस्तु महातपाः ३२ आजगामाश्रमपदं फलान्यादाय स
त्वरः नापश्यत यदा धेनुं सवत्सां स्वाश्रमे मुनिः ३३ मृगयामास तेजस्वी गह्वरेषु वने तथा नासादिता यदा धेनुस्तदा कोपाति
शयं मुनिः ३४ वारुणिश्चापि विज्ञाय ध्यानेन वसुभिर्हृतां वसुभिर्मे हृता धेनुर्यस्मान्मामवमन्य वै ३५ तस्मात्सर्वे जनि
ष्यंति मानुषेषु न संशयः एवं शशाप धर्मात्मा वसूंस्तान्वारुणिः स्वयं ३६ श्रुत्वा विमनसः सर्वे प्रययुर्दुःखिताश्च वै श
प्ताः स्म इति जानंतो वसिष्ठं तमुपाक्रमुः ३७ प्रसादयंतस्तं ऋषिं वसवः शरणं गताः मुनिस्तानाह धर्मात्मा वसून्दीनान्दुःखि
तान ३८

वारुणिर्वसिष्ठः ३५ ३६ ३७ ३८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰
द्वि॰
१२

अनुसंवत्सरमितियुष्माकंजन्मनोयःसंवत्सरस्तन्मृतिःपश्चादित्यर्थः जन्मसंवत्सरमध्येएवजन्ममरणोभविष्यतइत्यर्थः ३९ ४० ४१ ४२

अनुसंवत्सरंसर्वेशापमोक्षमवाप्स्यथ येनेयंविहिताधेनुर्नंदिनीममवत्सला ३९ तस्माद्द्यौर्मानुषेदेहेदीर्घकालंवसि
ष्यति तेशप्ताःपथिगच्छंतींगंगांदृष्ट्वासरिद्वरां ४० ऊचुस्तांप्रणताःसर्वेशप्तांचिंतातुरांनदीं प्रवेक्ष्यामोवयंदेविकथं
देवाःसुधाशनाः ४१ मानुषाणांचजठरेचिंतेयंमहतीहिनः तस्मात्त्वंमानुषीभूत्वाजनयास्मान्सरिद्वरे ४२ शंत
नुर्नामराजर्षिस्तस्यभार्याभवानघे जाताञ्जातान्जलेचास्मान्निक्षिपस्वसुरापगे ४३ एवंशापविनिर्मोक्षोभविता।
नात्रसंशयः तथेत्युक्ताश्चतेसर्वेजग्मुर्लोकंस्वकंपुनः ४४ गंगापिनिर्गतादेवीचिंतयमाना पुनःपुनः महाभिषो
नृपोजातःप्रतीपस्यसुतस्तदा ४५ शंतनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसंगरः प्रतीपःस्तुतिंचक्रेसूर्यस्यामिततेजसः
४६ तदाचसलिलात्तस्मान्निःसृतावरवर्णिनी दक्षिणंशालसंकाशमूरुंभेजेशुभानना ४७ अंकेस्थितांस्त्रियं।
चाहमाहृष्ट्वाकिंवरानने ममोरौतास्थितासित्वंकिमर्थंदक्षिणेशुभे ४८ सातमाहवरारोहायदर्थंराजसत्तम स्थि
तास्म्यंतेकुरुश्रेष्ठकामयानांभजस्वमां ४९ तामवोचदथोराजारूपयौवनशालिनीं नाहंपरस्त्रियंकामाद्गच्छेयंवरवर्णि
नि ५० स्थितादक्षिणमूरुंमेत्वमाश्लिष्यचभामिनि अपत्यानांस्नुषाणांचस्थानंविद्धिशुचिस्मिते ५१ स्नुषामेभव।
कल्याणिजातेपुत्रेतिवांछिते भविष्यतिचमेपुत्रस्तवपुण्यान्नसंशयः ५२

र्थः ४६ वरवर्णिनीवरार्थिनीगंगा ४७ दक्षिणोरुंभेजइति इदंकन्यायाःस्थानं[illegible] ४३ ४४ ४५ प्रतीपस्त्वितिपद्यस्तुतिंचक्रेत दे
[illegible]त्यर्थः ४८ ४९ ५० ५१ ५२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

83

५३ वयस्विनितरुणे ५४ वृत्तांतंकाचिंस्त्रीसमागत्यममदक्षिणोरौस्थितांकामातुरांतांसमीक्ष्यमयानिर्भर्त्सितासापुनःप्रार्थितवतीमयाप्रोक्तामम भविष्यतःसुत स्यपत्नीभवितिसातदुपश्रुत्यगतेति ५५ भजेथाइतिममसत्यवाक्यपालनार्थमित्यर्थः ५६ ५७ परांबिकांसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मस्वरूपिणीं ५८ ५९ इति

तथेत्युक्त्वागतासावैकामिनीदिव्यदर्शना राजाचापिगृहंप्राप्तश्चिंतयंस्तांस्त्रियंपुनः ५३ ततःकालेनकियताजातेपुत्रेवयस्विनि वनंजिगमिषूराजापुत्रंवृत्तांतमूचिवान् वृत्तांतंकथयित्वातुपुनरूचेनिजंसुतं यदिप्रयातिसाबालात्वांवनेचारुहासिनी ५५ कामयानावरारोहातांभजेथामनोरमां नप्रष्टव्यात्वयाकासिममनियोगान्नराधिप ५६ धर्मपत्नींचतांकृत्वाभवितात्वंसुखीकिल सूतउवाच एवंसंदिश्यतंपुत्रंभूपतिःप्रियमानसः ५७ दत्वाराज्यश्रियंसर्वांवनंराजाविवेशह तत्रापिचतपस्तप्त्वासमाराध्यपरांबिकां ५८ जगामस्वर्गंराजासौदेहंत्यक्त्वास्वतेजसा राज्यंप्रापमहातेजाःशंतनुःसार्वभौमिकं ५९ प्रजांवैपालयामासधर्मदंडोमहीपतिः इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेतृतीयोध्यायः ३ सूतउवाच प्रतीपेतुदिवंयातेशंतनुःसत्यविक्रमः बभूवमृगयाशीलोनिघ्नन्व्याघ्रान्मृगान्नृपः १ सकदाचिद्वनेघोरेगंगातीरेचरन्नृपः ददर्शमृगशावाक्षींसुंदरींचारुभूषणां २ दृष्ट्वातांनृपतिर्मुग्धःपित्रोक्तेयंवरानना रूपयौवनसंपन्नासाक्षाल्लक्ष्मीरिवापरा ३ पिबन्मुखांबुजंतस्यानतृप्तिमगमन्नृपः हृष्टरोमाभवत्तत्रव्यासक्तचित्तइवानघ ४

श्रीदेवीभागवततिलकेद्वितीयस्कंधेतृतीयोध्यायः ३ एकोनसप्ततिश्लोकैर्गंगयासहशंतनोः विवाहःकथ्यतेतत्रवसूनांजन्मचोच्यते प्रतीपस्यभगवतीप्रसादात् उत्तमपदप्राप्त्युत्तरंजातंवृत्तांतमाहप्रतीपेइति १ २ मग्नोमग्नचित्तइत्यर्थः व्यासक्तचित्तस्तस्यांमग्नचित्तइत्यर्थः ४ ४ ४ ४श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

महाभिषमिति स्त्रियादेवतात्वाद्दिव्यज्ञानेनायं ब्रह्मसभायां दृष्टो महाभिषराजा भवतीति मत्वेत्यर्थः ५ ६ असराणीति ढावंतत्वं छांदसं ७ ८ राजातां नाभिजानाति दिव्यज्ञानाभावादिति भावः ९ १० भावित्वादिति स्त्रीजातेरवश्यं पतिरपेक्षित एवेति हेतोर्योवा कोऽपि पतिरपेक्षित एव तत्रापि सदृशो मनोनुरूप एव पदिलब्धस्त

महाभिषं सापि मत्वा प्रेमयुक्ताबभूवह किंचिन्मंदस्मितं कृत्वा तस्थावग्रे नृपस्य च ५ वीक्ष्य तामसितापांगीं राजा प्रीतमना भृशं उवाच मधुरं वाक्यं सांत्वयन्श्लक्ष्णया गिरा ६ देवी वा त्वं च वामोरु मानुषी वा वरानने गंधर्वी वाथ यक्षी वा नागकन्याप्सरापि वा ७ यासि कासि वरारोहे भार्या मे भव सुंदरि अस्मयुक्तस्मिते वत्वं धर्मपत्नी भवाद्य मे ८ सूत उवाच राजातां नाभिजानाति गंगेयमिति निश्चितं महाभिषं समुत्पन्नं नृपं जानाति जाह्नवी ९ पूर्वप्रेमसमायोगाच्छ्रुत्वा वाचं नृपस्य तां उवाच नारी राजानं स्मितपूर्वमिदं वचः १० स्त्र्युवाच जानासि त्वां नृपश्रेष्ठ प्रतीयतनयं शुभं कानवांछति चार्वंगी भावित्वात्सदृशं पतिं ११ वाग्बंधेन नृपश्रेष्ठ वरिष्यामि पतिं किल शृणु मे समयं राजन्नृगणो मित्त्वां नृपोत्तम १२ यच्च कुर्यामहं कार्यं शुभं वाप दिवाशुभं न निषेध्यात्वया राजन्न वक्तव्यं तथाप्रियं १३ यदाचवं नृपश्रेष्ठ न करिष्यसि मेवचः तदा मुक्त्वा गमिष्यामि यथेष्टं देशमारिष १४ तथेत्युक्ते नृपेणाथ तदा नवसुसारपूर्वकं हृदि महाभिषस्य प्रेम स्थिति चिंत्यैवच जाह्नवी १५ तथेत्युक्त्वाथ सा देवी चकार नृपतिं पतिं एवं कृता नृपेणाथ गंगा मानुषरूपिणी १६ नृपालयं मंदिरं प्राप्ता सुभगा वरवर्णिनी नृपतिस्तां समासाद्य चिक्रीडोपवने शुभे १७

हितं कानवांछति सर्वापि वांछत्येवेत्यर्थः ११ वाग्बंधेन पणेन समयं पणं १२ तथाप्रियं अप्रियमिति छेदः १३ तदेतितदा त्वां मुक्त्वा यथेष्टं देशं गमिष्यामीत्यर्थः यथेष्टं देशमारिषेत्यत्र देशपदोत्तरविभक्तिलोपश्छांदसः १४ स्मरत्वेतिड़ त्यक्ता

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सापितंरमयामासभावज्ञाविविधांगना नबुबोधनृपःक्रीडन्गतान्वर्षगणानथ १८ सतयामृगशावाक्ष्याशच्याशतक्रतुर्य
था मासर्वगुणसंपन्नासापिकामविचक्षणाः १९ रेमातिमंदिरेदिव्येरमानारायणाविव एवंगच्छतिकालेसादधारनृपते
स्तदा २० गर्भंगंगावसुंपुत्रंसुषुवेचारुलोचना जातमात्रंसुतंवारिविक्षिपेचद्वितीयके २१ तृतीयेथचतुर्थेथपंच
मेषष्ठएवच सप्तमेवाहतेपुत्रेराजाचिंतापरोभवत् २२ किंकरोम्यद्यवंशोमेकथंस्यात्सुस्थिरोभुवि सप्तपुत्राहतास्
तूनमनयापापरूपया २३ निवारयामियदिमांत्यक्त्वायास्यतिसर्वथा अष्टमोयंसुतःप्राप्तोगर्भोमेमनसीप्सितः २४
नवारयामिचेदद्यसर्वथैयंजलेक्षिपेत् भवितावानवाचाग्रेसंशयोयंममाद्भुतः २५ संभवेपिचदुष्टेयंरक्षयेद्वानरक्षयेत्
एवंसंशयितोकार्ये किंकर्तव्यंमयाधुना २६ वंशस्यरक्षणार्थंहियत्नःकार्यःपरोमया ततःकालेप्रजातःपुत्रोयमष्ट
मोवसुः २७ मुनेर्येनहृताधेनुर्नंदिनीस्त्रीजितेनहि तंहंतुकामंनृपतिःपुत्रंतामुवाचपतन्पदे २८ दासोस्मि
तवतन्वंगिप्रार्थयामिशुचिस्मिते पुत्रमेकंपुषाम्यद्यदेहिजीवंतमद्यमे २९ हिंसितास्सप्तपुत्रामेकरभोरुत्वयाशुभाः
अष्टमंरक्षसुश्रोणिपतामितवपादयोः ३० अन्यद्वैप्रार्थितंतेद्यददाम्यथचदुर्लभं वंशोमेरक्षणीयोवैत्वयाप
रमशोभने ३१ अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गोवेदविदोविदुः तस्मादद्यवरारोहेप्रार्थयाम्यष्टमंसुतं ३२

न्पदेनमस्कुर्वन्नित्यर्थः २८ पुषामिपोषयामीत्यर्थः २९ ३० ३१ ३२ ३२ ३२ ३२ श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ३३ पापकारिणांयापिनामित्यर्थः ३४ ३५ ३६ पुत्रकामेतिहेराजन्पुत्रकामाहंपुत्रंगृहीत्वागमिष्यामिवनेचैनंपालयामिपालयिष्यामिइहैवकुतोनपा।
द्वि· लयतेइतिचेद्यतःसमयोमयापराःक्षातःसनइतिहेतोःकुतोनष्टइतिचेन्ममवचनंपूर्वोक्तंत्वयाअन्यथाकृतमितिहेतोः ३७ तत्पुत्रंपालयिष्यामीत्यत्रकिंप्रमा
२६

इत्युक्त्वाथिगृहीत्वातंयदागंतुंसमुत्सुका तदातिकुपितोराजाताममुवाचातिदुःखितः ३३ पापिष्ठेकिंकरोम्यद्यनिरयान्न
विभेषिकिं कासिपापकारिणांत्वंपुत्रीयस्यपरंतासदा ३४ यथेष्टंगच्छवातिष्ठपुत्रोमेस्थीयतामिह किंकरोमित्वयाप्या
येवंशांतकस्यानया ३५ एवंवदतिभूपालेसागृहीत्वासुतंशिशुं गच्छंतीवचनंकोपसंयुतासमुवाचह ३६ पुत्रकामासु
तंत्विनंपालयामिवनेगता समयोमेगमिष्यामिवचनंत्वन्यथाकृतं ३७ गंगांमांवैविजानीहिदेवकार्यार्थमागतां वस।
वस्तुपुराशप्तावसिष्ठेनमहात्मना ३८ ब्रजंतुमानुषींयोनिंचिंतातुरांतुमांहस्त्वेदंप्रार्थयामासुर्जननीनोभवानघे
३९ तेभ्योदत्वावरंजातापत्नीतेनृपसत्तम देवकार्यार्थसिध्यर्थंजानीहिमांभवोमम ४० सप्तैतेवसवःपुत्रास्तुताःशापा
द्वसिष्ठुते किंयत्कालमेकोयंतवपुत्रोभविष्यति ४१ गंगादत्तमिमंपुत्रंगृहाणाशांतनोत्वयं वसुंदेवंविदित्वैनंसुखं।
भुंक्ष्वसुतोद्भवं ४२ गांगेयोयंमहाभागभविष्यतिबलाधिकः अद्यतत्रनयाम्येनंयत्रत्वंवैमयाहृतः ४३ दास्यामि
यौवनप्राप्तंपालयित्वामहीपते नमातृरहितःपुत्रोजीवेन्नचसुखीभवेत् ४४ इत्युक्त्वांतर्दधेगंगातंगृहीत्वाचबालकं रा
जाचातीवदुःखार्तःसंस्थितोनिजमंदिरे ४५ भार्याविरहजंदुःखंतथापुत्रस्यचाद्भुतं सर्वदाचिंतयन्नास्तेराज्यंकुर्वन्म
हीपतिः ४६

णमितिचेदहंगांगास्थितातोमहत्त्वनंसत्यंजानीहीत्यभिप्रायेणाहगंगामिति तर्हित्वंममपत्नीकुतोजातातथापुत्राश्चत्वयाकथंहताइतिचेत्

[illegible] ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा. ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ कोपमिति अयंबालोममसुतोन्योवाकश्चनास्तीत्यर्थः ५३
द्वि.
१७

एवंगच्छतिकालेथनृपतिर्मृगयांगतः निघ्नन्मृगगणान्वीरोमहिषान्सूकरानपि ४७ गंगातीरमनुप्राप्तःसराजाशं
गनुसृत् नदींस्तोकजलांदृष्ट्वाविस्मितःसमहीपतिः ४८ तत्रापश्यत्कुमारंतंमुंचंतंविशिखान्बहून् आकृष्यच।
महाचापंक्रीडंतंसरितस्तटे ४९ तंवीक्ष्यविस्मितोराजानसजानातिकिंचन नोपलेभेस्मृतिंभूपःपुत्रोयंममवानवा ५०
दृष्ट्वाप्यमानुषंकर्मबाणेषुलघुहस्ततां विद्यांचाप्रतिमांरूपंदेववत्स्मरसंनिभं ५१ पप्रच्छविस्मितोराजाकस्यपुत्रोसिचा
नघ नोवाचकिंचिद्वीरोसौमुंचञ्छिलीमुखानथ ५२ अंतर्धानंगतःसोथराजाचिंतातुरोभवत् कोयंममसुतोबालःकिं।
करोमिव्रजामिकं ५३ गंगांतुष्टावभूपालःस्थितस्तत्रसमाहितः दर्शनंसाददौतावथचारुरूपायथापुरा ५४ दृष्ट्वा
तांचारुसर्वांगींबभाषेनृपतिःस्त्रियं कोयंगंगेगतोबालोममत्वंदर्शयाधुना ५५ गंगोवाच पुत्रोयंतवराजेंद्ररक्षितश्चा
ष्टमोवसुः ददामितवहस्तेतुगांगेयोयंमहातपाः ५६ कीर्तिकर्ताकुलस्यास्यभवितातवसुव्रत पाठितस्त्वखिलान्
वेदान्धनुर्वेदंचशाश्वतं ५७ वसिष्ठस्याश्रमेदिव्येसंस्थितोयंसुतस्तव सर्वविद्याविधानज्ञःसर्वार्थकुशलःशुचिः
५८ यद्वेदजामदग्न्योसौतद्वेदायंसुतस्तव गृहाणगच्छराजेंद्रसुखीभवनराधिप ५९ इत्युक्त्वांतर्दधेगंगादत्वापुत्रंनृपा
यैव भूपतिस्तुमुदायुक्तोबभूवातिसुखान्वितः ६० ५७ ५८ ५९ ६०

५४ ५५ ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

समालिंग्यसुतंराजासमाघ्रायचमस्तकं समारोप्यरथेपुत्रंस्वपुरंसंप्रचक्रमे ६१ गत्वागजाह्वयंराजाचकारोत्सवम्।
त्तमं दैवज्ञांश्चसमाहूयपप्रच्छचशुभंदिनं ६२ समाहूयप्रजाःसर्वाःसचिवान्सर्वशःशुभान् यौवराज्येथगांगेयंस्था
पयामासपार्थिवः ६३ कृत्वातंयुवराजानंपुत्रंसर्वगुणान्वितं सुखमाससधर्मात्मानसस्मारचजान्हवीं ६४ सूत
उवाच एतद्वःकथितंसर्वंकारणंवसुशापजं गांगेयस्यतथोत्पत्तिर्जान्हव्याःसंभवंतथा ६५ गंगावतरणंपुण्यंवसूनां
संभवंतथा यःशृणोतिनरःपापान्मुच्यतेनात्रसंशयः ६६ पुण्यंपवित्रमाख्यानंकथितंमुनिसत्तमाः यथामया।
श्रुतंव्यासात्पुराणंवेदसम्मितं ६७ श्रीमद्भागवतंपुण्यंनानाख्यानकथान्वितं द्वैपायनमुखोद्भूतंपंचलक्षणसंयुतं
६८ श्रावितांसर्वपापघ्नंशुभदंसुखदंतथा इतिहासमिदंपुण्यंकीर्तितंमुनिसत्तमाः ६९ इतिश्रीदेवीभागवतेमहा
पुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांद्वितीयस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ ऋषयऊचुः वसूनांसंभवःसूतकथितःशापका
रणात् गांगेयस्यतथोत्पत्तिःकथितालोमहर्षणे १ माताव्यासस्यधर्मज्ञानाम्नासत्यवतीस्मृता कथंशंतनुना
प्राप्ताभार्यागंधवतीशुभा २

इतिश्रीदेवीभागवततिलकेद्वितीयस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ एकोनषष्टिश्लोकैःसुतसत्यवत्यास्तिसुंदरी शंतनुं
तनुनाप्राप्ताकथंयंसंप्रगीयतेगंगयासहशंतनोर्विवाहादिकंश्रुत्वासत्यवतीविवाहकथांपृच्छति वसूनामिति १ २ २ २ .२४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰था॰ ३ ४ पुत्रेणसहभोक्षिणःसह कुमारेणानंदेन ५ सकदाचिदिति प्रथमंवनंप्राप्तः पश्चात्तत्तमध्यस्थांसरिद्वरांकालिंदीं यमुनांप्राप्त इत्यर्थः ६
द्वि॰ अनिर्दिष्टं अनिर्णीतुमशक्यंतस्यगंधस्यप्रभवमुत्पत्तिस्थानं ७ ८ गंधवहोवायुः ९ पवनानुगः पवनमनुलक्षीकृत्यगंता १० ११ १२
१५
तन्ममाचक्ष्वविस्तारंदाशपुत्रीकथंहृता राज्ञाधर्मवरिष्ठेनसंशयंछिंधिसुव्रत हृतउवाच शंतनुर्नामराजर्षिर्मृगयानिरतःसदा
वनंजगामनिघ्नन्वैमृगांश्चमहिषान्रुरून् ४ चत्वार्येवतुवर्षाणिपुत्रेणसहभूपतिः रममाणःसुखंप्रापकुमारेण
यथाहरः ५ एकदाविक्षिपन्बाणान्निघ्नन्खड्गसूकरान् सकदाचिद्वनंप्राप्तःकालिंदींसरितांवरां ६ महीपतिर
निर्दिष्टमाजिघ्रद्गंधमुत्तमं तस्यप्रभवमन्विच्छन्संचचारवनंतदा ७ नमंदारस्यगंधोयंमृगनाभिमदस्यन चंपकस्य
नमालत्यानकेतक्यामनोहरः ८ नचानुभूतपूर्वोयंवातिगंधवहःशुभः कुतोयमितिवायुर्वैममप्राणविमोहनः
९ इतिसंचिंत्यमनसाबभ्रामवनमंडलं मोहितोगंधलोभेनशंतनुःपवनानुगः १० सददर्शनदीतीरेसंस्थितां
चारुदर्शनां शृंगाररहितांकांतांसुस्थितांमलिनांबरां ११ दृष्ट्वातामसितापांगींविस्मितःसमहीपतिः अस्यादेह
स्यगंधोयमितिसंजातनिश्चयः १२ तद्भुतंरूपमतीवसुंदरंतथैवगंधोखिललोकसंमतः वयश्चताद्दङ्नवयौव
नंशुभंदृष्ट्वैवराजाकिलविस्मितोभवत् १३ केयंकुतोवासमुपागताधुनादेवांगनावाकिमुमानुषीवा गंधर्वपुत्रीकिल
नागकन्याकाजानेकथंगंधवतींनकामिनीं १४ संचिंत्यचैवंमनसान्टपोसौननिश्चयंप्रापयदातत्तस्वयं गंगांस्मरन्कामवशं
गतोथपप्रच्छकांतांतटसंस्थितांच १५ स्थितां गंगासरनिकटस्थितः १५
१३ १४ गंगास्मरन्कामवशंगतःकामेनाकृष्टचित्तःसन्यथागंगयात्यक्तःसैवगंगात्वियंनस्यादि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

87

अहल्येन्द्रकुटिलनेत्रे १७ १८ धर्मनिमित्तमेवेति अस्माकं दाशानामयं धर्मो लौकिकनिमित्तमित्यर्थः १९ २० २१ २२ विवशं कामाधीनमिति।

कासि प्रिये कस्य सुतासि कस्मादिह स्थिता त्वं विजने वरोरु एकाकिनी किं वद चारुनेत्रे विवाहिता वा न विवाहितासि १६
संजातकामोऽहमरालनेत्रे त्वां वीक्ष्य कांतां च मनोरमां च ब्रूहि प्रिये यासि चिकीर्षसि त्वं किं चेति सर्वं मम विस्तरेण १७ इ
त्येवमुक्ता सुदती नृपेण प्रोवाच तं सस्मितमंबुजाक्षी। दाशस्य पुत्रीं त्वमवेहि राजन्कन्यां पितुःशासनसंस्थितां च १८ त
रीमिमां धर्मनिमित्तमेव संवाहयामीह जले नृपेंद्र पिता गृहे मे प्रगतोऽस्ति कामं सत्यं ब्रवीम्यर्थपते नवाग्रे १९ इत्येवमु
क्ता विरराम बाला कामातुरस्तां नृपतिर्बभाषे कुरु प्रवीरं कुरु मां पतिं त्वं वृथा न गच्छेन्ननु यौवनं ते २० त्वं चासि पत्नी मम
दैद्वितीया त्वं धर्मपत्नी भव मे मृगाक्षि दा सोऽस्मि ते ह्यवशगः सदैव मनोभवस्तापयति प्रियेमां २१ गता प्रियामां परिहृ
त्य कांता नान्याहृता हं विधुरोऽस्मि कांते त्वां वीक्ष्य सर्वावयवातिरम्यां मनोऽतिजातं विवशं मदीयं २२ श्रुत्वाथ तास्वाद
सं नृपस्य वचोऽतिरम्यं खलु दाशकन्या उवाच तं सात्विकभावयुक्ता कान्तातिधैर्यं नृपतिं सुगंधा २३ यदाथ राजन्मपित
ता थैवमन्ये हमेतत्तु यथा वचस्ते नास्मि स्वतंत्रा त्वमवेहि कामं दाता पिता मेऽर्थय तां त्वमाशु २४

यावत् २२ अतिधैर्यमिति अवेक्ष्यापि कामातुरा जाते विवेधिन २३ यदाथ्यमन विशिं दे देयाभ्यावाभिलषितां तद्ददतन्मम प्राप्याभिलषितमित्यर्थः २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० नस्वैरिणीनकुलटाहमस्मिकिंत्वपितृकुलीनस्यदाशस्यपुत्री ननुत्वत्पिताप्रष्टव्यइत्यवकाशः कामांधस्तामनेनवाक्येनेतिचेत्तत्राह मनोभवइति यथामांपुन
द्वि० नवयौवनांमनोभवोदुनोतिक्लेशयतितथाद्यापत्वांकिंदुनोतिपुरुषापेक्षयास्त्रीणांगुणितकामस्यशास्त्रेषुक्तत्वात् तथापिहंयथाधैर्येणनिवहामिएवंत्वया
२१

नस्वैरिणीहास्म्यपिदाशपुत्रीपितुर्वशेहंसततंचरामि संचेद्ददातिप्रथितःपितामेगृह्णाणपाणिंवशगास्मितेहं २५
मनोभवस्त्वांन्टपकिंदुनोतियथापुनर्मांनवयौवनांच दुनोतितत्रापिहिरक्षणीयाधृतिःकुलाचारपरंपरासु २६ सूत
उवाच इत्याकर्ण्यवचस्तस्यान्टपतिःकाममोहितः गतोदाशपतेर्गेहंतस्यायाचनहेतवे २७ दृष्ट्वान्टपतिमा
यांतंदाशोतिविस्मयंगतः प्रणामंन्टपतेःकृत्वाकृतांजलिरभाषत २८ दाशउवाच दासोस्मितवभूपालकृता
र्थोहंतवागमे आज्ञांदेहिमहाराज यदर्थमिहचागमः २९ राजोवाच धर्मपत्नींकरिष्यामिसुतामेतांतवानघ
त्वयंचेद्दीयतेमह्यंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ३० दाशउवाच कन्यारत्नंमदीयंचेद्यत्वंप्रार्थयसेन्टप दातव्यंतुप्रदास्यामि
नत्वदेयंकदाचन ३१ तस्याःपुत्रोमहाराजत्वदंतेपृथिवीपतिः सर्वथाचाभिषेक्तव्योनान्यःपुत्रस्तवेतिवै ३२
सूतउवाच श्रुत्वावाक्यंतुदाशस्यराजाचिंतातुरोभवत् गांगेयंमनसाकृत्वानोवाचन्टपतिस्तदा ३३

तत्रापिकामेमनदेवहिधृतिःकुलाचारपरंपरासुयोग्यारक्षणीयेत्यर्थः
२५ २६ २७ २८ २९ ३० प्रार्थयसेचेदितान्वयः ज्ञातवांस्तु तथापिदातव्यमेवास्तिनचलनगृहेस्थापनीयंवाक्यं शोयदिप्रार्थयतितदातस्यंदास्यामि ३१
पुत्रस्तवेतिवैइतिइतियदितदिष्टंतदादास्यामीत्यर्थः ३२ गांगेयंमनसाराज्याधिपंकृत्वामत्पुत्रंनोवाचगांगेयस्यज्येष्ठपुत्रत्वात्तस्यैवराज्यंतस्याःपुत्रायराज्यंदेय

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ना॰ तस्याः पुत्राय राज्यदाने निष्टेपि सा त्विष्टैवेत्याह कामातुर इति ३४ देवव्रतो भीष्मः ३५ ३६ दुःखं पितुरीति शेषः यो दुःखं पितुर्न नाशयति स पुत्रः कथं
टि॰ आबाल्यजन्म निगृहीतं पित्रा तद्गृहीतुमशक्तोस्मीति धिक्तादृशं पुत्रमित्यर्थः ३७ ३८ सुतो हरिश्चंद्रेति दासार्पितो लक्ष्मणायादासत्वेनार्पित इत्यर्थः इयं
२२ कथा सप्तमस्कंधे वक्ष्यमाणा ३९ तथाजीगर्तस्येति इयमपि कथा सप्तमस्कंधे वक्ष्यमाणा गाधिसुतेन विश्वामित्रेण ४० पित्राज्ञयेति गुरोरनुज्ञया गुरोः

कामातुरो गृहं प्राप्तश्चिंताविष्टो महीपतिः न सस्नौ न बुभोजाथ सुष्वाप मदनेषुणा ३४ चिंतातुरं सुतं दृष्ट्वा पुत्रो देवव्र
तस्तदा गत्वा पृष्टं महीपालं तद्दुःखं तोषकारणं ३५ दुर्जयः कोस्ति शत्रुस्ते करोमि ... गं तव कां चिंतां नृपशार्दूल सत्यं
वद्य पितम ३६ किं तेन जातेन सुतेन राजन् दुःखं न जानाति न नाशयेद्यः अदृष्टसंग्रहीतुं समर्थस्तोसी माकाज्जन्मजंना
ऋविचारणास्ति ३७ विमुच्य राज्यं रघुनंदनो पितातात्रपादाशरथिस्तु रामः वनं गतो लक्ष्मणराजजानकीभ्यां सहैव शैलं
किल चित्रकूटं ३८ सुतो हरिश्चंद्रनृपस्य राजन्योरोहितश्चेति प्रसिद्धनामा क्रीतोथ पित्रा विपणो च तस्य दासार्पितो
विप्रगृहे तु नूनं ३९ तथाजीगर्तस्य सुतो वरिष्ठो नाम्ना शुनःशेप इति प्रसिद्धः क्रीतस्तु पित्रा यूपबद्धः संमोचि
तो गाधिसुतेन पश्चात् ४० पित्राज्ञया जामदग्न्येन पूर्वं छिन्नं शिरो मातुरिति प्रसिद्धं अकार्यमप्याचरितं च तेन गुरोर
नुज्ञा च गरीयसी कृता ४१ इदं शरीरं तव भूपते न क्षमोस्मि नूनं वद किं करोम्यहं न शोचनीयं मपि वर्त्तमाने प्रसाध्य
मंथं प्रतिपादयामादः ४२

पितुर्जामदग्न्येरित्यर्थः ४१ न क्षमोस्मि नूनं
मिति यद्यपि किमपि भवत्प्रियं कर्तुं न क्षमः समर्थोस्मि तथाप्यहं किं करोमि वद मया किं कर्त्तव्यमिति वदेत्यर्थः अदः इदमित्यर्थः ४२ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देहेनेति यदिकार्यकरणेममदेहःपततितदादेहेनचरितार्थताममजाताममदेहः सार्थकोजातःअथवाकार्यंजातंतदाभवताश्चिकीर्षितंअमोघासफ
लाजाताउभयतोपिफलमेवाप्नोतीत्यर्थः ४३ सुमुद्रेतनाशयेत् ४४ ४५ ४६ स्पर्धेयुद्धे अकस्मात् ४७ ४८

प्रब्रूहिराजंस्तवकास्तिचिंतानिवारयाम्यद्यधनुर्गृहीत्वादेहेनमेचेच्चरितार्थतावाभवत्वमोघाभवतश्चिकीर्षा ४३ धि
कांसुतंपःपितुरीप्सितार्थेक्षमोपिसन्नप्रतिपादयेद्यः जातेनकिंतेनसुतेनकामंपितुर्नचिंतांहिसमुद्धरेद्यः ४४
सूतउवाच निशम्येतिवचस्तस्यपुत्रस्यशंतनुर्नृपः लज्जमानस्तुमनसातमाहत्वरितंसुतं ४५ राजोवाच
चिंतामेमहतीपुत्रयत्त्वमेकोसिमेसुतः शूरोतिबलवान्मानीसंग्रामेष्वपराङ्मुखः ४६ एकापत्यस्यमेतातवृ
थेदंजीवितंकिल मृतेत्वयिस्पर्धेक्वापिकिंकरोमिनिराश्रयः ४७ एषामेमहतीचिंतातेनाहंदुःखितोस्म्यहं
नान्याचिंतास्तिमेपुत्रयांतवाग्रेवदाम्यहं ४८ सूतउवाच तदाकर्ण्याथगांगेयोमंत्रिवृद्धान्पृष्टवान् नमांवद
तिभूपालोलज्जयाद्यपरिप्लुतः ४९ चिंतावार्तानृपस्याद्यवृद्धायूयंविनिश्चयात् सत्यंब्रुवंतुमांसर्वंतत्करोमिनिराकु
लः ५० तच्छ्रुत्वातेनृपंगत्वातंविज्ञायचकारणं शशंसुर्विदितार्थस्तुगांगेयस्तदचिंतयत् ५१ सहितस्तैर्जगामा
शुदाशस्यसदनंतदा प्रेमपूर्वमुवाचेदंविनम्रोजान्हवीसुतः ५२ गांगेयउवाच

४९ चिंतेति नृपंदृष्ट्वानृपस्य
वार्तांचिंताजानीत् ५० विदितार्थोज्ञातार्थः ५१ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ५३ ५४ ५५ सत्यवाक्यमिति त्वंयद्यपिसत्यवाक्यतयाराज्यंनकरिष्यसितथापितत्सुतस्तुबलाद्राज्यंगृह्णीयान्ममदौहित्रस्येत्यर्थः ५६
द्वि. मयाविवाहेकृतेसतितज्जन्यंततोविवाहमेवाहंनकरिष्यामीतिभीष्मंभयंकरंव्रतंमयाकृतमितिजानीहि ५७ कषजीवकोमत्स्यजीवनोदाशराजा ५८
२५ ननुव्यासमाताअन्यस्त्रीकथंतेनविवाहितेतिचेत्तत्राह नजानातीतितदुदरेव्यासस्यजन्मराजानजानातिकन्यैवेयमितिनिश्चितमतिरित्यर्थः एतेनधर्म

पित्रेदेहिसुतांतेत्वंप्रार्थयामिसुमध्यमां मातामहंतु नेयंते दासोस्म्यस्याःपरंतप ५३ दाशउवाच त्वंगृहाणमहाभा
गपत्नींकुरुनृपात्मज पुत्रोस्यान्नभवेद्राजावर्तमानेत्वयीतिवै ५४ गांगेयउवाच मातेयंममदाशेयराज्यंनैव
कोम्यहं पुत्रोस्यास्सर्वथाराज्यंकरिष्यतिनसंशयः ५५ दाशउवाच सत्यंवाक्यंमयाज्ञातंपुत्रस्तेबलवान्भवेत्
सोपिराज्यंबलान्नूनंगृह्णीयादितिनिश्चयः ५६ गांगेयउवाच नदारसंग्रहंनूनंकरिष्यामिहिसर्वथा सत्यंमेमवच
नंतातमयाभीष्मंव्रतंकृतं ५७ सूतउवाच एवंकृतांप्रतिज्ञांतुनिशम्यकषजीवकः ददौसत्यवतींतस्मैराज्ञेस
र्वांगशोभनां ५८ अनेनविधिनातेनऊढासत्यवतीप्रिया नजानातिपरंजन्मव्यासस्यद्विजसत्तमः ५९ ६
तिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेपंचमोध्यायः ५

ज्ञेनराज्ञाकथंदाशकन्यान्यस्त्रीविवाहितेतिदूषणंनिरस्तं कामातुरत्वाच्चाज्ञाध्यमप्याचरितमहोभगवत्याश्चिंत्यो
मिहापिरापाश्रयंमहिमापदकार्यमपिनइक्षिः कारयतिकारयित्वाचस्वोपासनाबलेनसर्वान्महीकरोतीति अतएववक्ष्यतिसप्तमस्कंधेहिमस्येन्द्रवाराजानःसर्वस्व
त्युपासनयामहत्त्वंमाप्ताइति ५९ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेद्वितीयस्कंधेपंचमोध्यायः ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० एकरूपत्रतिपन्नेस्तु व्यासात्पुत्रत्रयोद्भवः पांडवानां तथोत्पत्तिः संक्षेपादिह कथ्यते तृतीयाध्याये ये प्रश्नाः कृतास्तेषां सर्वेषामुत्तरमेतत्पर्यंतं दत्तं [illegible]
द्वि० त्यादिविति शंका केवलमवशिष्टा तदर्थमाह एवं सत्यवतीति हे पुत्रौ चित्रांगदविचित्रवीर्यौ वंशाभावे गालवपुत्र्याद्नीयदिति वेदाज्ञया गोलको दंशसंरक्षणाय
२५ र्थमुत्पादितावित्याह कालवशादपीति इदं पुत्राणां न्यायपि यो वंशोऽभ्येदकाल इः समागत साह्वशादेवेत्यर्थः एते न धार्मिकेण व्यासेन कथं भ्रातृ [illegible]
तं कृतमिति शंका निरस्ता वंशोच्छेदमात्रविनाशकर्मकरतीं वेदाज्ञायाः सत्वात् इति इदं कलियुगातिरिक्तपरं १ अंधत्वे निमित्तमाह मुनिं दृष्ट्वेति इदि
तं व्यासं कृष्णातत्रानुरागाभावेनाक्षिण्यनेत्रनिमीलने कृते सति तन्निमित्तवशादंधो जात इत्यर्थः २ श्वेतरूपेति सुतिं दृष्ट्वा तत्रानुरागाभावा निर्लोम

ता० २

सूत उवाच एवं सत्यवती तेन वृता शंतनुना किल । द्वौ पुत्रौ तु तया जातौ मृतौ कालवशादपि १ व्यासवीर्यात्
तु संजातो धृतराष्ट्रोऽन्ध एव च मुनिं दृष्ट्वाथ कामिन्या नेत्रसंमीलने कृते २ श्वेतरूपा यतो जाता दृष्ट्वा व्यासं [illegible]
व्यासकोपात्सुतस्तस्याः पांडुस्तेन न संशयः ३ संतोषितस्तया व्यासो दास्या वामलत्विषा विदुरस्तु समुत्पन्नो
धर्मांशः सत्यवाक् शुचिः ४ राज्ये संस्थापितः पांडुः कनीयानपि मंत्रिभिः अंधत्वाद्धृतराष्ट्रोसौ वाधिकारे नि-
योजितः ५

लेनाजातेति हेतोः स्वामिन्नतुरागाभावात् व्यासस्य कोप उत्पन्नस्तस्मादेतोः पुत्रः पांडुः श्वेत उत्पन्नः ३ यदा पुनर्वर्षांते विचित्रवीर्यपत्नी प्रेषिता [illegible]
यास्तदीयादासी प्रेषिता तया शृंगारादिरसैः वामभालातिना कामशास्त्राभिज्ञया दास्या व्यासः संतोषितस्तत्संतोषवशात्तस्य कृपया विदुर उत्पन्नः ४ [illegible]
रभ्य एतावत्पर्यंतं ऋषिभिर्ये ये प्रश्नाः कृतास्तेषामुत्तरमेतत्पर्यंतं सूतेन कृतमेवान्तामितः परमपृष्टमपि ऋषिभिः पांडवाख्यानं जनमेजयपर्यंतं सूतेन कथ्यते
ततो जनमेजयजनमेजयायस्वपूर्वजद्गतिं गतपांडवोद्धारार्थं व्यासो देवीभागवतं कथयामासेति वक्तव्यमस्ति तत्र के पांडवाः किं चैतैर्हीतमाचरितं [illegible]
इत्याकांक्षायां तन्निवृत्त्यर्थमप्रकृतमपृष्टमप्याख्यानं पांडवानां वक्तुमारभते राज्ये संस्थापित इति ननु शुकाय भागवतोपदेशः समये जनमेजयोत्पत्त्यभावेन ज्ञानमि।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ सौबलीसुबलस्यापत्यंकन्या ७ शूरसेनस्यापत्यंकन्या शौरसेनीमद्रदेशराजामद्रदेशराजजेत्यर्थः ८ ९ १० जनितः उत्पादितःविवाहितायाःपुनर्विवाहसंगत
द्वि॰ इत्यर्थः ११ पित्रापदिष्टानविवाहितातर्हिसूर्यात्कर्णःकथमुत्पन्नःकन्यावस्थायांव्यभिचारोत्पत्तौतुपुनःकन्याकथंजाताकन्यात्वाभावेपांडुनाकथंसाविवाहि
२६ तेत्याहसूर्यात्कर्णइति १२ यदेतिबाल्यभावेयदास्थिताकुंतीतदाकुंतिभोजेनराज्ञाममकन्यानास्तिभवत्कन्याममास्त्वितिप्रार्थितःशूरसेनस्तस्मैकन्यांदत्तवान् १३

भीष्मस्यानुमतेराज्यंप्राप्तःपांडुर्महाबलः विदुरोप्यथमेधावीमंत्रकार्येनियोजितः ६ धृतराष्ट्रस्यद्वेभार्येगांधारीसौबलीस्मृता द्वितीयाचतथावैश्यागार्हस्थ्येषुप्रतिष्ठिता ७ पांडोरपितथापत्न्यौद्वेप्रोक्तेवेदवादिभिः शौरसेनीतथाकुंतीमाद्रीचमद्रदेशजा ८ गांधारीसुषुवेपुत्रशतंपरमशोभनं वैश्याप्येकंसुतंकांतंयुयुत्सुंसुषुवेप्रियं ९ कुंतीतुप्रथमंकन्यासूर्यात्कर्णंमनोहरं सुषुवेपितृगेहस्थापश्चात्पांडुपरिग्रहः १० ऋषयऊचुः किमेतदद्भुतंचित्रंत्वंभाषसेमुनिसत्तम जनितश्चसुतःपूर्वंपांडुनासाविवाहिता ११ सूर्यात्कर्णःकथंजातःकन्यायांवदविस्तरात् कन्याकथंपुनर्जातापांडुनासाविवाहिता १२ सूतउवाच शूरसेनसुताकुंतीबालभावेयदाद्विजाः कुंतिभोजेनराज्ञातुप्रार्थिताकन्यकाशुभा १३ कुंतिभोजेनसाबालापुत्रीतुपरिकल्पिता सेवनार्थंतुदीप्तस्यविहिताचाग्निहोत्रिणी १४ दुर्वासास्तुमुनिःप्राप्तश्चातुर्मास्येस्थितोद्विजः परिचर्याकृताकुंत्यामुनिस्तोषंजगामह १५ ददौमंत्रंशुभंतस्यैयेनाहूतःसुरःस्वयं समायातितथाकामंपूरयिष्यतिवांछितं १६ गतेमुनौततःकुंतीनिश्चयार्थंगृहेस्थिता चिंतयामासमनसाकंसुरंसमचिंत

र्थःदीप्तस्याग्निहोत्रस्थितस्याग्नेः १४ १५ येनमंत्रेणसुरोवा ये १७ योवाकोवासमायातिसमायास्यति १६ १७ १७ १७श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· १८ पेशलं सुंदरं १९ ओजोदीप्तं ज त्वरा जातेत्यर्थः २० सुप्रीतास्मि त्वं गच्छ मम त्वद्दर्शनातिरिक्तं प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः २१ २२ २३ न दु

द्वि
३०

उदितश्च तदा भानुस्तया दृष्टो दिवाकरः मंत्रोच्चारं तथा कृत्वा चाहूतस्तिग्मगुस्तदा १८ मंडलान्मानुषं रूपं कृत्वा सद्दी
तिपेशलं अवातरत्तदाकाशात्समीपे तत्र मंदिरे १९ दृष्ट्वा देवं समायांतं कुंती भानुं सुविस्मिता वेपमानौजोदीप्तं समा
मासद्य तु भामिनी २० कृतांजलिः स्थिता सूर्यं बभाषे चारुलोचना सुप्रीता दर्शनेनाद्य गच्छ देव निजं मंडलं २१ सूर्य उ
वाच आहूतोस्मि कथं कुंति त्वया मंत्रबलेन वै न मां भजसि कस्मात्त्वं समाहूय पुरोगतं २२ कामार्तोस्म्यसितापांगि
भज मां भावसंयुतं मंत्रेणाधीनतां प्राप्तं क्रीडितुं नय मामिति २३ कुंत्युवाच कन्यास्म्यहं तु धर्मज्ञ सर्वसाक्षिन्नमाम्य
हं नवाप्यहं न दुर्वाच्या कुलकन्यास्मि सुव्रत २४ सूर्य उवाच लज्जा मे महती चाद्य यदि गच्छाम्यहं वृथा वाच्यतां सर्व
देवानां यास्याम्यत्र न संशयः २५ शप्स्यामि तं द्विजं चाद्य येन मंत्रः समर्पितः त्वां चापि सुभ्रु संक्रुद्धो दिने चिंत्यां त्वं
भजिष्यामि २६ कन्याधर्मः स्थितस्तस्मान्न जानंति जनाः किल मत्प्रसादात्पुनः कन्या भवितासि वरानने २७ इ
त्युक्त्वा तरणिः कुंतीं तन्मनस्कां सुलज्जितां भुक्त्वा जगाम देवेशो वरं दत्त्वातिवांछितं २८ गर्भं दधार सुश्रोणी सु
गुप्ते मंदिरे स्थिता धात्री वेद प्रिया चैका न माता न जनस्तथा २९

वाच्या दुर्वाक्यविषया नाभियतोहं कुलकन्यास्मि २४ वाच्यतां निंद्यतां २५ २६ २७ २८ एका धात्री वेद नान्यो जनः २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा० ३० ३१ कांचितामिति अहं त्वदाज्ञया धात्री कास्थिता लिपाद्य त्वया त्यागं प्राप्ता सर्वं क्रियते ततः कांचितां कथंचिद् धात्रीं इत्यर्थः ततो
द्वि० मंजूषायां स्थापितं पुत्रं नद्यां त्यक्तुं निश्चितवती कुंतीत्यर्थः ३२ ३३ सर्वेश्वरीं भगवतीं स्तुत्वा द्विपो द्वातिया तु त्वानिति अद्भुतां तां त्यक्त्वा तव मुखपंक
२८

गुप्तः सप्तनिःसुत्रस्तु जातश्चातिमनोहरः कवचेनातिरम्येण कुंडलाभ्यां समन्वितः ३० द्वितीय इव सूर्यस्तु कामा।
रुकचापरः करे कृत्वाथ धात्र्यै तां तामुवाच सलज्जितां ३१ कांचितां कारभोजनमाधत्ते चस्थितास्यां मंजूषायां
सुतं कुंती मुंचंती वाक्यमब्रवीत् ३२ किं करोमि सुता नाहं त्यजे त्वां प्राणवल्लभं मंदभाग्या। त्यजामि त्वां सर्वलक्षण
संयुतं पातु त्वां सगुणागणा। भगवती सर्वेश्वरी चांबिका स्तन्यं सेवदन्वात्तु विश्वजननी तावत्या यानी ज्ञानदा।
द्रक्ष्येऽहं मुखपंकजं सुललितं प्राणप्रियार्हं कदा त्यक्त्वा त्वां विजने वने विसुतं दुःखाय धात्रेति ३४ पूर्वस्मिन्विज।
न्मनि त्रिजगतां नेत्री न चाराधिता तथा तं पद्मपंकजं मुखं कां देवाः शिवाया चिरं तेनाहं सुत दुर्भगास्मि सततं त्य
क्त्वा पुनस्त्वां वने तप्स्यामि प्रियपातकं च भजती बुधा ज्ञातं यत्त्वयं ३५ सूत उवाच इत्युक्त्वा तां सुतं कुंती मंजूषायां।
धृतं किल धात्री हस्ते ददौ भीता जनदर्शनतस्तथा ३६ स्नात्वा नस्नानदा कुंती पिहितवेषस्तु वाससा मंजूषा वह।
मानाच समानात्याधिष्ठिन नदी ३७ राधा सूतस्य भार्या वै तनयार्थिनी पुनः करोत्भिक्षलवान्वीरः पालितः सूतसमनि ३८

जं वदा अन्वयः ३८ सुमन मे विनिवेद्य धनम् ३९ राधा सूतस्य भार्या वै तनयार्थिनी ३८ अधिरथस्य सूतस्य भार्या राधा तनया सुतः प्रार्थित

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ अंशजः स्ववीर्यजः पुत्रिकापुत्रः कन्यापुत्रः अपरोजायमानः पुत्रो नमेति संकेतितः क्षेत्रजो यस्तल्पजः प्रमीतस्य क्लीबस्य व्याधितस्य वा स्वधर्मेण नियुक्तायां स पुत्रः क्षेत्रजः स्मृत इति मनुः गोलक इत्येकः स्वक्षेत्रे स्वस्त्रियां मृते भर्तरि जायमानो गोलकः अन्यस्तु जार

कुंती विवाहिता कन्या पांडुना सा स्वयंवरे माद्री चैवापरा भार्या मद्रराजसुता शुभा ३९ मृगयां रममाणस्तु वनेषु पांडुर्महाबलः जघान मृगबुध्या तु रममाणं मुनिं वने ४० शप्तस्तेन तदा पांडुर्मुनिना कुपितेन च स्त्रीसंगं यदि कर्तासि तदा ते मरणं ध्रुवं ४१ इति शप्तस्तु मुनिना पांडुः शोकसमन्वितः त्यक्त्वा राज्यं वने वासं चकार भृशदुःखितः ४२ कुंती माद्री च भार्ये द्वे तमनु सह संगते सेवनार्थं सती धर्मसंस्थिते तु निरतमाः ४३ गंगातीरे स्थितः पांडुर्मुनीनामाश्रमेषु च शृणोति धर्मशास्त्राणि चकार सुमहत्तपः ४४ कथायां वर्तमानायां कदाचिद्धर्मसंश्रितं अशृणोद्वचनं राजा सुस्पष्टं मुनिभाषितं ४५ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गं गंतुं परंतप येन केनाप्युपायेन पुत्रस्य जननं चरेत् ४६ अंशजः पुत्रिकापुत्रः क्षेत्रजो गोलकस्तथा कुंडः सहोढः कानीनः क्रीतः प्राप्तस्तथा वने ४७ दत्तः वा नापि चाशक्तो धनग्राहिसुताः स्मृताः उत्तरोत्तरतः पुत्रा निकृष्टा इति निश्चयः ४८ इत्याकर्ण्य तदा प्राह कुंतीं कमललोचनां सुतमुत्पादयाशु त्वं मुनिं गत्वा तपोन्वितं ४९

जः कुंडः सहोढः स्वगर्भे स्थितो गर्भिण्यां परिणीतायां यः परिणीतः स सहोढः पुत्रः कानीनः पितृवेश्मनि कन्या तु यं पुत्रं जनयेद्रहः तं कानीनं वदेन्नाम्नेति क्रीतो मौल्येन गृहीतः वने प्राप्तश्च ४७ अशक्तो पुत्रपालने असामर्थ्येनापि दत्तः एते धनग्राहिसुता भवंति ४८ ४९ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कैना टि ५० ५१ ५२ संगत्यगिरा मुनीभूप ५३ ५४ पुत्रंनेच्छामिदेवीतिशेमक्रत्तसामितिसंबोधनंयत्नापुत्रंमेकुरुहेसत्तमेतितिसंबोधनं ५५ एकपुत्रप्र

ममाज्ञयानदोषस्तेएषाराज्ञामहात्मना वसिष्ठाज्जनितःपुत्रःसौदासेनेतिमेश्रुतं ५० ततःकुंतीवचःप्राहमम
मंत्रोस्तिकामदः दत्तोदुर्वाससापूर्वंसिद्धिदःसर्वकामदः ५१ निमंत्रयेहंयंदेवंमंत्रेणानेनपार्थिव आगच्छे
त्सर्वथासावैममपार्श्वेनियंत्रितः ५२ भर्तुर्वचनमास्थायकुंत्याधर्मंस्मृतोत्तमं संगम्यसुषुवेपुत्रंप्र
थमंचयुधिष्ठिरं ५३ वायोर्भीमंशक्रात्पुत्रंजिष्णुंचैवशतक्रतोः त्रीन्वर्षैस्त्रयःपुत्राःकुंत्याजातामहाबलाः
५४ माद्रीप्राहपतिंपांडुंपुत्रंमेत्वंकुरुप्रभो किंकरोमिमहाराजदुःखनाशयमेप्रभो ५५ प्रार्थितापतिना
कुंतीदत्तेमंत्रंदयान्विता एकपुत्रप्रसूत्येनमाद्र्यैधर्मार्थिता ५६ स्मृत्वातदाश्विनौदेवौमद्रा
त्मजासुतौ नकुलंसहदेवंचप्रसूतेवरवर्णिनी ५७ पांडोःपांडवाः पंचदेवेभ्योत्पन्नाःसुरात्मजाः वर्षवर्षांत
रेजातावनेतस्मिन्द्विजोत्तमाः ५८ एतस्मिन्समयेपांडुर्माद्रीदृष्ट्वाथनिर्जने आत्मनेवातिकामार्तोज
ग्राहागतवेशसः ५९ मामामेतिवदन्त्यानिषिद्धोपिविशांपते आलिंगप्रियांदेवात्पपातधरणीतले
६० यथावृक्षगतावल्लीछिन्नेपततिवैद्रुमे तथासापतितावालाकर्वतीरोदनंबहु ६१ आपाताततदाकुं
तीरुदंतीबालकास्तथा मुनयश्चमहाभागाःश्रुत्वाकोलाहलंतदा ६२ कथनएकपुत्रोत्पत्तिः ५६ तदनंतरंदेवाद्वि
नीकुमारीसत्वामद्रराजसुता तत्कुलःसहदेवश्चसुतौसुषुवेइतिसंबंधः ५७ ५८ आगतैवशरणःशतमाहणः ५९ ६० ६१ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ६३ ६४ ६५ ६६ पांडोःशापंसमाज्ञायकस्येमेपुत्राइतिसर्वेपप्रच्छुः ६७ ६८ तैःसुरैःनोस्माकंदेवानांसुताइतिकथितं ६९ वंधूंकुंतींच।
 अर्थेतीयथायोग्यंधनादिभिः इतिश्रीदेवीभागवततिलकेद्वितीयस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ अष्टषष्टिश्लोकवर्यैपांडवानांकथ्यानकं मातानादर्शनं

मृतःपांडुस्तदासर्वेमुनयःसंशितव्रताः सहायिभिर्विधिंकृत्वागंगातीरेतदोहन ६३ चक्रुःसहैवगमनंमा
द्रीदत्वासुतौशिशू कुंत्यैधर्मपरस्तत्रसतीनांसत्यकामतः ६४ जलदानादिकंकृत्वामुनयस्तत्रवासिनः
पंचपुत्रयुतांकुंतीमनयन्हस्तिनापुरं ६५ तांप्राप्तांचसमाज्ञायगांगेयोविदुरस्तथा नागराधृतराष्ट्रस्यसर्वे
तत्रसमाययुः ६६ यप्रच्छुश्चजनाःसर्वेकस्यपुत्रावरानने पांडोःशापंसमाज्ञायकुंतीदुःखान्वितातदा
६७ तालुवाचसुराणांवैपुत्राःकुरुकुलोद्भवाः विश्वासार्थंसमाहूताःकुंत्यामेवसुरास्तदा ६८ आगत्य
खेतदातेस्तुकथितंनःसुताःकिल भीष्मेणासत्कृतंवाक्यंदेवानांसत्कृताःसुताः ६९ गतानागपुरंसर्वेतस्मा।
दायसुतानवधूं भीष्माद्यःप्रीतचित्ताःपालयामासुरर्थतः ७० एवंपार्थाःसमुत्पन्नागांगेयेनाथपालिताः
इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ सूतउवाच पंचानांद्रौपदीभार्यासामान्यासाप।
तिव्रता पंचपुत्रास्तुतस्याःसुषुवेद्रौपदीतीवसुंदरा १ अर्जुनस्यतथाभार्याकृष्णस्यभगि नीशुभा सुभद्रायादू
तापूर्वंजिष्णुनाहरिसंमते २ तस्यांजातोमहावीरोनिहतोसौरणाजिरे अभिमन्युर्हतास्तत्रद्रौपद्याश्चसुताःकिल
देवीप्रसादादिहकथ्यते पंचानामिति १ जिष्णुनार्जुनेनहरीसंमतेसतिकृष्णानुमत्येत्यर्थः २ ३ ३ ३ २ ३ ३ ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वैराटी विराटकन्या उत्तरा कुलांते कुलक्षये सति सपुत्रो गर्भ एवाश्वत्थामबाणाग्निना हतः ४ पुनः द्रौणिरश्वत्थामा तस्य बाणाग्निनिर्दग्धो भागि
नेयो भगिन्या अपत्यं अद्भुतप्रतापेन कृष्णेन जीवित इत्यन्वयः ५ तस्य पुत्रस्य जीवितस्य परीक्षित नाम किं निमित्तं तत्राह परीक्षीणेष्विति ६ ७ ८

अभिमन्योर्वरा भार्या वैराटी चातिसुंदरा कुलांते सुषुवे पुत्रं हतो बाणाग्निना शिशुः ४ जीवितः स तु कृष्णेन भागि
नेयः सुतः स्वयं द्रौणिबाणाग्निनिर्दग्धः प्रतापेनाद्भुतेन च ५ परिक्षीणेषु वंशेषु जातो यस्मादयं सुतः तस्मात्पारि
क्षितो नाम विख्यातः पृथिवीतले ६ निहतेषु च पुत्रेषु धृतराष्ट्रोऽतिदुःखितः तस्थौ पांडवराज्ये च भीमवाग्बाणा
पीडितः ७ गांधारी च तथा तिष्ठत्पुत्रशोकातुरा भृशं सेवां तयोर्दिवारात्रं चकारातीयुधिष्ठिरः ८ विदुरोऽप्यति
धर्मात्मा प्रज्ञानेत्रमबोधयत् युधिष्ठिरस्यानुमते भ्रातृपार्श्वेऽप्यतिष्ठत ९ धर्मपुत्रोऽपि धर्मात्मा चकार सेवनं पितुः
पुत्रशोकोद्भवं दुःखं तस्य विस्मारयन्निव १० यथा शृणोति वृद्धोऽसौ तथा भीमोऽतिरोषितः वाग्बाणैनाहनत्तं तु शश्व
वयनसंस्थितान् जनान् ११ मया पुत्रा हताः सर्वे दुष्टस्यांधस्य ते रणे दुःशासनस्य रुधिरं पीतं हृष्टं तथा भृशं १२
भुनक्ति पिंडमंधोऽयं मया दत्तं गतत्रपः ध्वांक्षवच्च श्ववच्चापि हृष्टो जीवत्यसौ जनाः १३ एवंविधानि तीक्ष्णाणि
श्रावयत्यनुवासरं आश्वासयति धर्मात्मा मत्कीर्तयमिति चाब्रुवन् १४ अष्टादशैव वर्षाणि स्थित्वा तत्रैव दुःखि
तः धृतराष्ट्रो वनेपानं प्रार्थयामास धर्मजं १५ अयाचत धर्मपुत्रं धृतराष्ट्रो महीपतिः पुत्रेभ्योऽहं ददाम्यद्य निर्वा
पं विधिपूर्वकं १६

यमधर्मजातं युधिष्ठिरं ११ १६ १६ १६
९ १० ११ १२ १३ धर्मात्मा धर्मराजः १४ धर्मजं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वैरा॰ १७ १८ १९ निर्वापकामिने श्राद्धं कर्तुकामाय २० मारुतिर्भीमसेनः २१ अंधोपि तात इत्यादिश्लोकः अपि इत्यर्थः २२ कुत्सना
ढि॰ दुःशासनेन सभायां नीतोपि दोषः २३ २४ ममाधर्माद्यत्स्यन्धनेन वृकोदरस्य सर्वेषां कालः विराटस्य सूपकारो भूतो भीमः क्षयः कथं भ्रातुं जेष्ठेदेवेन ...
३३
वृकोदरस्य सर्वेषां कालमृत्योरिवे दैहिकं नरकं च मम पुत्राणां पूर्ववैरमनुस्मरन् १७ ददातु विदुरो नाम तदा कारयांचे
वौर्द्धदैहिकं गामिधाय हवनं तत्तपः स्वर्गफलप्रदं १८ एकांते विदुरस्तेनोक्तो राजा धर्मसुतः शुचिः धनं दातुं मना
श्चक्रे धृतराष्ट्राय चार्थिने १९ समाहूय निजान्सर्वान् वाच पृथिवीपतिः धनं दास्ये महाभागाः पित्रे निर्वापका
मिने २० तच्छ्रुत्वा वचनं भ्रातुर्ज्येष्ठस्यामिततेजसः संप्रहस्य महाबाहुर्मारुतिः कुपितोब्रवीत् २१ धनं देयं म
हाभाग दुर्योधनहिताय किं अंधोपि सावमान्नो निभूतलं किमतःपरं २२ तवद्भुमंत्रितेनाथ दुःखं प्राप्तं वनेवयं
द्रौपदी च [illegible] नीता दुरात्मना २३ विराटभवने वासः प्रसादात्तस्य तत्तदा स त्वं च दक्षः सर्वेभ्यस्त
स्यामितविक्रमैः २४ देवि कालं नचे ज्येष्ठ अभवत्संक्षयः कथं सूपकारो विराटस्य हत्वा भूतं तु मागधं २५
बृहन्नला कथं जिष्णुर्गो पाल सहदेवकः वाल्या विषं महाबाहुर्योषा यावाकसदात्मजः २६ गांडीवधन्विनो
हस्तौ सुतौ कन्यार्थमीता मानुषं च वपुः प्राप्य किं दुःखं स्यादतःपरं २७ इत्युक्त्वा वेणीं कृतां मूर्धिकतावलं लोच
नेन तथा अश्रिंयहीनतां साधं महं नान्यथा सुखं २८
वासनीनविदित्यर्थः २५ वासवात्मजो देवेन्द्रः २६ २७ इत्यैति ...
मूर्धिकृतां वेणीं लोचनेकजलं च दृष्ट्वा दुःखितस्य मम तदा सुतं साद्य ... धृतराष्ट्रं श्रियं ... हीत्वा तस्य वेगेन मम ... विस्मित्य ... इत्यर्थः २८ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० अपृच्छत्सा भीष्मादिभिः विचार्येत्यर्थः येन दुष्टेन मयगृहे मया सुरवियानिर्मिते लाक्षागृहे ग्निर्निक्षिप्तः निर्दग्धो सौ दुष्टात्मा स्वदैवेनैव दल्वलं तत्वस्माकं र
द्वि० क्षकः कश्चिदासीदिताहं संमहद्दुःखमस्माभिस्त्वत्प्रसाददेव लब्धमिति भावः २५ नतथेति अयं मन सि खिन्न सैयापि वर्तत इत्यर्थः २७ गांधर्वेण
३४ अपृच्छच्च महीपाल निक्षिप्तो ग्निर्मयगृहे दग्धुकामस्त्वयायात्मा निर्दग्धो सौ पुरोचनः २५ कीचकानि हताः सर्वे
त्वामपृच्छच्च जनाधिप न तथा निहताः सर्वे सभार्यो धृतराष्ट्रजाः २७ मूर्खस्त्वं तव राजेन्द्र गांधर्वेभ्यश्च मोचिताः
दुर्योधनादयः कामं शत्रवो निगडीकृताः दुर्योधनहिताया यद्धनं दातुं त्वमिच्छसि नाहं दद्मे महीपाल सर्वथा प्र
रितस्त्वया ३२ इत्युक्त्वा निर्गते भीमे त्रिभिः परिवृतो नृपः ददौ वित्तं सुबहुलं धृतराष्ट्राय धर्मजः कारयामा
स विधिवत्पुत्राणां चौर्ध्वदेहिकं ददौ दानानि विप्रेभ्यो धृतराष्ट्रो निकामतः ३४ कृत्वौर्ध्वदेहिकं सर्वं गांधा
र्या सहितो नृपः प्रविवेश वनं त्यक्त्वा शोकं त्वाचविदेशनात् ३५ संजयेन परिज्ञातो निर्गतो सौ महामतिः युधिष्ठिरेण नि
वार्यमाणो पि स्वसेनसुतागता ३६ विलपन् भीमसेनेपि तथान्ये वापि कौरवाः गंगातीरात्परावृत्य पपुः
सर्वे गजाह्वयं ३७ ते गत्वा जान्हवीतीरे शतयूपाश्रमं शुभं कृत्वाटवीं कुटीं तत्र तपस्तेपुः समाहिताः ३८
गतान्यब्दानि षट्तेषां यदायाता हि तापसाः युधिष्ठिरस्तु विरहाद्दुर्जानि दमब्रवीत् ३९

र्योधनादयः पुत्रवत्त्वया मोचिताः इदं तव मूर्खत्वमेवेत्ताहं शोषद्याने व विधेयेत्यर्थः ३१ ३२ त्रिभिः अर्जुननकुलसहदेवैः ३३ ३४ ३५ स्वसेनसुता निगडीकृता वद्धाः दु
कुंती ३६ यपुरीति तान्वनं प्रेषयित्वा ३७ ३८ यदायाता हि तापसाः युधिष्ठिर ... यत्पत्यर्थः ३९ ३९ ३९ ३९ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰आ॰ मातरंकुंतीपितरौधृतराष्ट्रगांधार्याविति ४० ४१ ४२ ४३ अंबिकासुतोधृतराष्ट्रः ४४ ४५ ४६ ४७ धर्मोयत्नात्मा
टि॰
४५

त्वमिहद्रष्टुमस्माकंकुंतीदुर्बलावनसंस्थिता । मनोभिजायतेद्रष्टुंमातरंपितरौतथा ४० विदुरंचमहात्मानंसंजयंचमहा
मतिं रोचतेयदिवःसर्वान्प्रजामद्यइतिमेमतिः ४१ ततस्तेभ्रातरःसर्वेसुभद्राद्रौपदीतथा वैराटीचमहाभागा
तथानारीगणोत्तमः ४२ प्राप्ताःसर्वजनैःसार्द्धंपांडवादर्शनोत्सुकाः यातप्रयाश्रमंप्राप्यददृशुःसर्वएवते ४३ वि
दुरेनयदादृष्टोधर्मराजस्ततोब्रवीत् क्वासौविदुरोधीमान्राजन्तत्रानिवासतः ४४ विराजस्वरीरसमानिरीहोनि
घोरेहः कुत्राप्येकांतसंवासीध्यायतेतःसनातनं ४५ गंगांगच्छन्वहितांगेन्दिवनेराजायुधिष्ठिरः दद
र्शविदुरंक्षामंतपसासंशितव्रतं ४६ दृष्टैवात्तमहीपालोवेदेहंतंयुधिष्ठिरः तस्थौश्रुत्वाचविदुरःस्थाणुभूत
इवानघः ४७ क्षीणंनविदुरस्यास्यान्निःस्तांतिज्वलत्तं लीनंयुधिष्ठिरस्यासौधर्मोयात्वात्मरात्मनि ४८ ज्ञात्वाजहौत
दाप्राणानस्तुवीचात्ययुधिष्ठिरः दाहार्थंतस्यदेहस्यकर्तावानुधर्मेत्यप ४९ आसवाक्तुतदाराजेवाग्यवाचा
शरीरिणी निरंत्रायंनदाहस्तोयस्याहंगासुभूपते ५० श्रुत्वातिभ्रातरःसर्वेस्नात्वागंगाजलेमले गत्वानिवेद्यामा
सुर्धृतराष्ट्रायविस्तरात् ५१ स्थितास्तत्राश्रमेसर्वेपांडवानागरैःसह तत्रमासवतीसहजुनोस्सव्यसमागतः ५२

योयमधर्मजन्मत्वात् ४८ ४९ विरतोज्ञानीत्यर्थः ५० ५१ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ ५३ हेश्चलद्यल द्वैपायनेत्यर्थः ५४ ५५ ५६ ५७ सनातनींनित्यांदेवींसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणींमुदर्नेश्वरीमित्यर्थः ५८
द्वि॰ ५९ पुरुषाणांमाप्ररूपाञ्श्रयांचैतन्याभिन्नामित्यर्थः ६० ६१ ६२ साम्यावस्थांवर्णयति इमंजीवलोकंजीवसमुदायंचितेहिरण्यगर्भात्मकेसमष्टौ
३६ समाधौ यसंस्थाप्यतदेकतांनीत्वित्यर्थः तंलिंगकोशंचसमष्टिलिंगशरीरात्मकंहिरण्यगर्भंचेत्यर्थः तंहिरण्यगर्भंगुणैःपृथक्भिन्नैःसत्वादिभिश्चसहि

मुनयोन्येमहात्मानश्चागताधर्मनंदनं कुंतीप्राकृतनावासंसंस्थितंशुभदर्शनं ५३ कृष्णाकर्णोहपुत्रोमेजातः
मात्रस्तुवीक्षितः मनेमितयमनोर्सर्वंदर्शयस्वतपोधन ५४ समर्थोसिमहाभागकुरुष्वैवांछितंप्रभो गांधार्युवाच
दुर्योधनोरणेगच्छत्वदीक्षितोनमयामुने ५५ तंदर्शयमुनिश्रेष्ठपुत्रंमेतंसहानुगं सुभद्रोवाच अभिमन्युंमहावी
रंप्राणादप्यधिकंप्रियं ५६ द्रष्टुकामास्मिसर्वेनदर्शयाद्यतपोधन सूतउवाच एवंविधानिवाक्यानिश्रुत्वासत्य
वतीसुतः ५७ प्राणायामंततःकृत्वादध्यौदेवींसनातनीं संध्याकालेथसंप्राप्तेगंगायांमुनिसत्तमः ५८ सर्वां
स्तांश्चसमाहूयसुधिष्ठिरपुरोगमान् तुष्टावविश्वजननींस्नात्वापुण्येमहाजले ५९ प्रकृतिंपुरुषाणांमगुणांनिर्गु
णांतथा देवदेवींब्रह्मरूपांमणिद्वीपाधिवासिनीं ६० यदाननेशेनचविष्णुरीश्वरोनवासवोनैवजलाधिपस्तथा
नवित्तपोनैवयमश्चपावकस्तदासिदेविलयमहंनमामितां ६१ जलंनवायुर्नधरानचांबरंगुणानतेषांचनचेंद्रियाणितं
मनोनवुद्धिर्नचतिग्मगुःशशीतदासिदेविलयमहंनमामितां ६२ इदंजीवलोकंसमाधायचित्तेगुणैर्लिंगकोशंचनीत्वा
समाधौस्थितावल्पकालंनयस्यात्मतंत्रानकोप्यस्तिचिन्ताविवेकंगतोपि ६३

तंसमाधौसाम्यावस्थात्मकेसुषुप्तिवाराणोन्यास्थितास्तंका
लाकालंपालनकल्पसमपीमाणांतावंतंकालंस्वतंत्रासतीनयसितस्मिन्समयेविवेकंगतोज्ञानवानप्येतावत्कोपिनास्तितादृशीत्वंसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणीसर्वोत्तरे

यर्थः स्वसाम्यावस्थात्मकसमाधिगतजीवेत्यर्थः ६४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६४ ६५ ६६ ६७ इंद्रजालमित्यनेन जगतो मिथ्यात्वप्रतिपादनान्मिथ्याभूतसंसारादेतादृशानां मोक्षवगनुगृहीतानामपीदृशो दशा जाता इति विरक्तो भू
त्वा भगवतीस्वरूपं मोक्षार्थं विचिंतयेदित्यवांतरतात्पर्यं व्यासकथां व्यासे श्रीभुवनेश्वर्यनुग्रहकथां ६८ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे सप्तमोध्याः

प्रार्थयंत्यिषमां ह्लोकोम्टतानां दर्शनं पुनः नाहं क्षमोस्मि मातस्त्वं दर्शयाशु जनान्मृतान् ६४ सूत उवाच एवं स्तुता तदा
देवी मायाश्रीभुवनेश्वरी स्वर्गादाहूय सर्वांस्तान्दर्शयामास पार्थिवान् ६५ दृष्ट्वा कुंती च गांधारी सुभद्रा च विराटजा पां
डवाः मुमुदुः सर्वे वीक्ष्य प्रत्यागतान्स्वकान् ६६ पुनर्विसर्जितास्तेन व्यासेनामिततेजसा स्तुत्वा देवीं महामायामिंद्रजा
लमिवोद्यतं ६७ तदा दृष्ट्वा पुनः सर्वे पांडवा मुनयस्तथा राजा नागपुरं प्राप्तः कुर्वन्व्यासकथां पथि ६८ इति
श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ सूत उवाच ततो दिने तृतीये च धृतराष्ट्रः सभूपतिः
दावाग्निना वने दग्धः सभार्यः कुंतिसंयुतः १ संजयस्तीर्थयात्रायां गतस्त्यक्त्वा महीपतिं श्रुत्वा युधिष्ठिरो राजा
नारदाद्दुःखमाप्तवान् २ षट्त्रिंशेऽथ गते वर्षे कौरवाणां क्षयात्पुनः प्रभासे यादवाः सर्वे विप्रशापात्क्षयं गताः
३ तेपि पीत्वा मदिरां मत्ताः कृत्वा युद्धं परस्परं क्षयं प्राप्ता महात्मानः पश्यतो रामकृष्णयोः ४ देहं तत्याज रामस्तु कृष्णः
कमललोचनः व्याधबाणाहतः शापं पालयन्भगवान्हरिः ५

यः ७ पंचाशत्पद्यकैरेकेनोनैर्नष्टं हरेः कालं कीर्तयित्वा नरास्ते
ष्टाश्च परिगीयंते ततः इति पांडवानां हस्तिनापुरागमनोत्तरं १ नारदाच्छ्रुत्वेत्यन्वयः २ षट्त्रिंशेऽथेति कौरवाणां क्षयादनंतरं षट्त्रिंशे वर्षे गते सत्यथ प्रभा
से यादवा इत्यन्वयः ३ पश्यतो रामकृष्णयोः [illegible] ४ एवं रामकृष्णयोरपि दुर्दशां दर्शयति देहं तत्याजेति ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० भुवनेश्वरीं चिन्तितवानित्यन्वयः ६ ७ ८ निष्क्रामयज्जनमिति वासुदेवेन स्वस्य त्यागात्पूर्वं समुद्रमध्ये निर्मितं तस्मिन्नेव द्वारकेति सतीश्वरेण स्वशक्त्युपक
पो निश्चयेन स्वपुत्रेण गांगां वा विपद्यत इति भयेन निष्क्रामयन्निष्क्रासितवानित्यर्थः ५ १० ११ इंद्रप्रस्थेति अनिरुद्धसुतो वज्रनामा यादवा

वसुदेवसुतश्च त्वा देहत्यागं हरेस्तथा । जत्वैशाप्राणान्स्वचेन स्तावचिन्ते श्रीभुवनेश्वरीं ६ अर्जुनस्तु ततो गत्वा प्रभासे चातिदुःखितः । संस्कारं तत्र सर्वेषां यथायोग्यं चकार ह ७ समीक्ष्याथ हरेर्देहं हत्वा काष्ठस्य संचयं । अष्टाभिः सह पत्नीभिर्दाहयामास पार्थिव ८ देहं रामस्य संप्राप्य ग्राहयित्वा विभावसौ । अर्जुनो द्वारकामेत्य पुरान्निष्क्रामयज्जनं ९ पुरीं सा वासुदेवस्य प्लाविता दधिना ततः । अर्जुनः सर्वलोकान्वै गृहीत्वा निर्गतस्तदा १० कृष्णपत्नीस्तदा मार्गे चौराभीरैश्च लुंठिताः । धनं सर्वं गृहीतं च निस्तेजाश्चार्जुनोऽभवत् ११ इंद्रप्रस्थे समागम्य वज्रो राजा कृतस्तदा । अनिरुद्धसुतो नाम्ना पार्थेनामिततेजसा १२ व्यासाय कथितं दुःखं तेनातीव महारथः । पुनर्येनाहमिति त्वं च भविता सि महामते १३ तदा तेजस्तवात्युग्रं भविष्यति पुनर्युगे । तच्छ्रुत्वा वचनं पार्थो गत्वा नागपुरेऽर्जुनः १४ दुःखितो धर्मराजानं वृत्तांतं समब्रवीत् । देहत्यागं हरेः श्रुत्वा यादवानां क्षयं तथा १५ गमनाय मतिं चक्रे राजा हैमाचलं प्रति । षट्त्रिंशद्वार्षिकं राज्ये स्थापयित्वोत्तरासुतं १६ निर्जगाम वनं राजा द्रौपद्या भ्रातृभिः सह । षट्त्रिंशच्चैव वर्षाणि कृत्वा राज्यं प्रजाहिते १७ गत्वा हिमाचले षड्वै तेजहुः प्राणान्पृथासुताः । परीक्षिदपि राजर्षिः प्रजाः सर्वाः सुधार्मिकः १८

नो राजा कृतः १२ कथितं दुःखमिति मम महती शक्तिः क्व गतेति दुःखं कथितमित्यन्वयः १३ पुनर्युगेइति अधुना शक्तिहीन एव ... नाम पुनर्नहि ... ततो जानीतवान्पिचावतो ...

... आसमुतं परीक्षितं १६ १७ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१९ २० धर्मेणोल्लिन २१ तृषातुरः तृषापीडितः २२ आरोपिते पोत्यर्थः २३ गविजातस्तन्नामक इत्यर्थः महाशाक्त इति पराशक्त्युपासक इ

अपालयच्चराजेंद्रोषष्टिवर्षाण्यतंद्रितः बभूवमृगयाशीलोजगामचवनंमहत् १९ विद्ध्वामृगंविचिन्वानोमध्याह्नेभूप।
तिःस्वयं तृषितश्चपरिश्रांतःक्षुधितश्चोत्तरासुतः २० राजाधर्मेणसंतप्तोददर्शमुनिमंतिके ध्यानस्थितंमुनिंराजा।
जलंयप्रच्छचातुरः २१ नोवाचकिंचिन्मौनस्थःशमीकोपन्टपं।तदा मृतंसर्पंतदादायधनुःकोट्यातृषातुरः २२ क
लिनाविष्टचित्तस्तुकंठेतस्यन्यवेशयत् आरोपितेतथासर्पेनोवाचमुनिसत्तमः २२ नचचालसमाधिस्थोराजापिस्व
गृहंगतः तस्यपुत्रोतितेजस्वीगविजातोमहातपाः २४ महाशाक्तोथशुश्रावक्रीडमानोवनांतिके मित्रात्पयःश्रु
श्चतत्पुत्रंपितुःकंठेतवाधुना २५ लंबितोस्तिमृतःसर्पःकेनापीतिमुनीश्वर तेषांतद्वचनंश्रुत्वाचुकोपातिभृशंतदा
२६ शशापन्टपतिंक्रुद्धोगृहीत्वाश्चकरेजलं पितुःकंठेमृतंयेनविनिक्षिप्तोमृतोरगः २७ तक्षकःसप्तरात्रेणतं
दंसेत्पापपूरुषंमुने: शिष्योथराजानंसमुपेत्यगृहेस्थितं २८ शापंनिवेदयामासमुनिपुत्रेणचार्पितं अभिम
न्युसुतःश्रुत्वाशापंदत्तंद्विजेनवै २९ अनिवार्यंचविज्ञायमंत्रिवृद्धानुवाचह शप्तोहंद्विजपुत्रेणममदुष्टापराध।
शायं ३० किंविधेयंमयामात्यउपायश्चिंत्यतामिह मृत्युःकिलानिवार्योसौवदंतिवेदवादिनः ३१

त्यर्थः तत्पुत्रंयस्यकंठे
सर्पआरोपितस्तत्पुत्रमित्यर्थः २४ २५ लंबितःस्थापितः २६ २७ २८ २९ ममदुष्टापराधादित्यर्थः ३० ३१ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ ३२ विज्ञोपायेनअभिज्ञज्ञातोपायेनदुर्लभाअपार्थाः सिध्यंतीत्यर्थः दुर्विदोविज्ञाइत्यर्थः ३३ ३४ भवितव्येननविश्वासःकार्यः भवितव्यमा।
टि॰ श्रितोवनिरुद्योगेनत्थितव्यमितिनकिंतुउद्योगोपिकार्यइत्यर्थः ३५ अपिसर्पदष्टेनेनमत्यक्षंजीवितः इतिप्रत्यक्षंदृष्टांतंमथमंपश्यंतुमयोच्य।
४० मानमालोच्य यतु तंतथाविधंनिश्चित्यदित्रिष्टपिवांनाथःकोपिपुरुषोविदिशाकाचित्कुत्रानियइतिशेषः ३६ ननुदैवंप्रारब्धमेवमुख्यंकेचिद्वदंतित।
ञाहदैवंवर्ततेमिति एतादृशोनिरुद्यमस्तुपुरुषोविरक्तोदैवंप्रारब्धंनिश्चयात्मिकांमतिंकृत्वायस्तिष्ठतिसयतिर्भूत्वाभिक्षार्थंगृहंयातिनतुगृहस्थाश्रमे

यत्नस्तथापिशास्त्रोक्तःकर्तव्यःसर्वथाबुधैः उपायवादिनःकेचित्प्रवदंतिमनीषिणः ३२ विज्ञोपायेनसिध्यंतिका
र्याणिनितरांयच मणिमंत्रौषधीनांवैप्रभावाःखलुदुर्विदः ३३ नअर्वेदितिकिंतेस्तुमहामद्भिःसुसाधितैः सर्पदष्टापुरा
भार्यामुनेःसंजीवितात्वता ३४ दत्वार्द्धमायुषस्तेनमुनिनाशापवरप्सरा भवितव्येननविश्वासःकर्तव्यःसर्वथाबुधैः ३५
प्रत्यक्षंतत्रदृष्टांतंपश्यंतुसुखिवाःकिल दिविकोपिपृथिव्यांवादृश्यतेपुरुषःक्वचित् ३६ दैवेमतिंसमाधायपतिं
ष्ठेत्तुनिरुद्यमः विरक्तस्तुयतिर्भूत्वाभिक्षार्थंयातिसर्वथा ३७ गृहस्थानांगृहेकाममाहृतोवाथवान्यथा यदृश।
योपपन्नंचक्षिप्तंकेनापिवामुखे ३८ उद्यमेनविनावास्याहृदरेसंविशेत्कथं मतस्योद्यमेकार्यायदासिद्धिंनयातिचेत् ३९
तदादैवंस्थितंचेतिचित्तमालंबयेद्बुधः मंत्रिणऊचुः कोमुनिर्येनदत्वार्द्धमायुषोजीवितात्प्रिया ४० तिष्ठति अतोममगृह
स्थाश्रमिणोनतन्मतंयुक्तमितिभावः ३७ उद्योगस्तुतदाश्रमेप्यपेक्षितोन्यथाऽनिर्वाहादितितन्मतेपिदूषणमस्त्येवेत्याह गृहस्थानामिति आहृतोथवा
नाहृतोवायदृच्छतिगृहस्थगृहंप्रतियाति सउद्योगेनेवगच्छतिनतुकेवलंदैवेनतथायदृच्छं योयंतंकेनापिमुखेनिक्षिप्तमन्नमुद्योगेनविनायत्नं विनाकथ
मुदरेसंविशेतनकथमपीत्यर्थः तस्माद्विरक्तोप्युद्योगप्रधानएवेतिभावः ३८ तदेवाहउद्यमेनेति ३९ यथोद्यमेकृतेपिकार्यंनसिध्यतितदादैवंप्रबलमितिनि

ग्रहाः कांचीनगरंतितःप्रविश्याहातेदेवीस्थितिं ४०

CC-0: Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ७१ सुंदरीतिशार्यातिःसुकन्याशोभनाकन्याच्यवनस्यसुंदरीपत्न्यासीदित्यर्थः ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ प्रमद्वरामितितदर्थंतुमहाभारते
द्वि॰ प्रमदाभ्योवराहितुरूपगुणान्विताततःप्रमद्वरेत्यस्यानामचक्रेमहानृषिरिति ७८ ७९ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेद्वितीयस्कंधेष्टमोध्यायः ८ अर्था

७१ कथंजातामहाराज तन्नोब्रूहिसविस्तरं राजोवाच भृगोर्भार्यावरारोहापुलोमानामसुंदरी ७१ तस्यांतुच्यवनोनाम।
मुनिर्जातोतिविश्रुतः च्यवनस्यचशार्यातिःसुकन्यानामसुंदरी ७२ तस्यांजज्ञेसुतःश्रीमान्प्रमतिर्नामविश्रुतः प्र
मतेस्तुप्रियाभार्याप्रतापीनामविश्रुता ७३ रुरुर्नामसुतोजातस्तथापरमतापसः तस्मिंश्चसमयेकश्चित्स्थूल
केशश्चविश्रुतः ७४ बभूवतपसायुक्तोधर्मात्मा सर्वसम्मतः एतस्मिन्नंतरेमत्यामेनकाचवराप्सरा ७५ क्रीडां
चक्रेनदीतीरेसर्वलोकातिसुंदरी गर्भंविश्वावसोःप्राप्य निर्गतावरवर्णिनी ७६ स्थूलकेशाश्रमेगत्वाविसृज्यैव
राप्सरा कन्यकांचनदीतीरेत्रिषुलोकेषुसुंदरी ७७ दृष्ट्वानाथांतदाकन्यांजग्राहमुनिसत्तमः पुपोषस्थूल
केशस्तुनाम्नाचक्रेप्रमद्वरां ७८ साकालेयौवनंप्राप्तासर्वलक्षणसंयुता रुरुर्दृष्ट्वाथतांबालांकामबाणार्दितो
ह्यभूत् ७९ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेष्टमोध्यायः ८ सौतिरुवाच कामार्तःसमुनिर्जा
त्वाउत्सुकःसुप्तोनिजाश्रमे पितापप्रच्छदीनंतंकिंरुरोविमनाअसि १ सतमाहातिकामार्तःस्थूलकेशस्यचाश्रमे
कन्याप्रमद्वरानामासामेभार्याभवेदिति २ सगत्वाप्रमतिस्तूर्णंस्थूलकेशंमहामुनिं प्रसन्नंसुमुखंकृत्वायाचेतां
वराननां ३ धिकैकपंचाशत्पद्यैर्वृत्तंसौतिःपुरःकीर्तयित्वाग्रन्थगौरवहेतोर्वाऽस्तस्थोच्यते कामार्तःकामपीडितःसन्विमनाःखिन्नः १ प्रमद्वरेतिप्रम

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ शुभेहनिप्रदास्यामीतिवाचमित्यर्थः ततोवाक्यनिश्चयोत्तरंसंभारंसामग्रीमुभावपिसंबंधिनौचक्रयामासतुः ४ समीपस्थौदूरदेशादागत्यसमीपदेश

टि॰

४२

ददौवाचंस्थूलकेशःप्रदास्यामिशुभेहनि विवाहार्थंचसंभारांश्चक्रयामासतुर्वने ४ प्रमतिःस्थूलकेशश्चविवाहार्थं समुद्यतौ बभूवतुर्महात्मानौसमीपस्थौतपोवने ५ तस्मिन्नवसरेकन्यारममाणागृहांगणे प्रसुप्तंपन्नगंपादेनास्पृ शच्चारुलोचना ६ दष्टातुपन्नगेनाथसासमारवरांगना कोलाहलस्तदाजातोमृतांदृष्ट्वाप्रमद्वरां ७ मिलि ताःमुनयःसर्वेचरुरुदुःशोकसंयुताः भूमौतांपतितांदृष्ट्वा...गतप्राणांतिदुःखिताः ८ स्तोदविगतप्राणांदीप्य मानांसुतेजसा रुरुःश्रुत्वातदाक्रंदंदर्शनार्थंसमागतः ददर्शतांतत्रसंजीवामिवकामिनीं रुदंस्थूल केशंचदृष्ट्वात्यात्दुःखितस्तमान् १० रुरुःस्थानाद्बहिर्गत्वारुरोदविरहाकुलः अहोदैवेनसर्पोयंप्रेषितःपर माद्भुतः ११ ममशर्मवि घातायदुःखहेतुरयंकिल किंकरोमिक्वगच्छामिमृतामेप्राणवल्लभा १२ नैवेजीवि तुमिच्छामिवियुक्तःप्रियायानया नालिंगितावरारोहानमयाचुंबितामुखे १३ नपाणिग्रहणंप्राप्तंमंदभाग्यस्तुसर्व था लाजाहोमस्तथाचाग्नौनकृतस्तुनयासह १४ मानुषंधिगिदंकामंगच्छंत्वद्यममासवः दुःखितस्यनवा स्त्युर्वाच्छितस्तस्मृपैतिहि १५ सुवंतर्हिकथंदिव्यमाप्यतेभुविवांछितं प्रपतामिह्रदेघोरेपावकेप्रपताम्यहं १६

स्थौ ५ ६ ७ ८ ९ संजीवामिवेतिमृतापितेजस्विनीत्यर्थः १० ११ १२ १३ १४ १५ सुवंतर्हीतिक्रनयाविनेतिशेषः अतःप्रपतामीत्यर्थः वर्तमानसामीप्यलट्प्रयोगानिलिङ्गितंः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ इत्थंप्रकुर्वतोमरणान्निश्चयंकृत्वापुनर्मनसाविचार्यउपायंचिंतयामासेतिवक्ष्यमाणेनान्वयः १७ १८ दैवोविधिःपुंल्लिंगमार्षं १९ सर्वोलोकः
टि॰ एतदर्थंप्राणान्त्यक्ष्यत्यस्याः स्त्रियोपाश्रोपिपरलौकिकउपकारःस्यादित्याह उपकारइति २० ननुतद्धामनयामरणेपरलोकेसाप्राप्स्यतितत्राह नेतिमध्या
६३ निषमदिशिगलेपाशंकृत्वाप्राणांस्त्यजाम्यहं विलप्यैवंरुरुस्तत्रविचार्यमनसापुनः १७ उपायंचिंतयामासस्थि
तस्मिन्नदीतटे मरणात्किंफलंमेस्यादात्मकृत्यादहत्यया १८ दुःखितश्चपितामेस्यात्जननीचातिदुःखिता
दैवतुष्टेर्भवेत्कामंदृष्ट्वामांगतजीवितं १९ सर्वःप्रमुदितश्चस्यान्मत्क्षयेणात्रसंशयः उपकारःप्रियायाःकःप
रलोकेभवेदपि २० स्त्रीमृत्यात्मघातेनविरहाग्निपीडितोपिच परलोकेप्रियासापिनमेस्यादात्मघातिनः २१ एत
दर्थमतोदोषमपिनेवास्तितपुनः विमृश्यैवंरुरुस्तत्रस्नात्वाचम्यशुचिःस्थितः २२ अब्रवीद्वचनंकृत्वाजल
लंपाणावसौमुनिः यन्मयासुकृतंकिंचित्कृतंदेवार्चनादिकं २३ गुरवःपूजिताभक्त्याकृतंजप्तंतपःकृतं
अधीतास्त्वखिलावेदागायत्रीसंस्मृतायदि २४ रविराराधितस्तेनसंजीवतुममप्रिया यदिजीवेन्नमेकांतात्यक्षे
माण्यानहंततः २५ इत्युक्त्वातज्जलंभूमौचिक्षेपाराध्यदेवताः राजोवाच एवंविलपतस्तस्यभार्यायादुःखितस्यच
२६ देवदूतास्तदाभ्येत्यवाक्यमाहरुरुंततः देवदूतउवाच माकार्षीःसाहसंविप्रकथंजीवेन्मृताप्रिया २७
त्येति आत्मघातिव्यतिरिक्तस्यतदर्थकर्माचरितव
तस्तद्धामनयातत्फलंभवति नात्मघातिनस्तस्यत्वेतदर्थमेतन्मृतप्रियाप्रयोजनायाघोगतेरेवप्रवणादित्यर्थः २१ तस्मान्मयिमृतेदोषाएवभवेयुर्नान्यते
२२ २३ २४ देवदूतइति सर्वपुण्यकर्मणःश्रापथेकृतेसतिदेवेनस्वेरणबोधनार्थंप्रेषितोदूतोयंदेवदूतइतिबोध्यं २५ २६ २७ २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२८ २९ ३० ३१ ३२ स्वर्गलोकात्समागत इत्यन्वयः ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८

गता पुरैषा सुश्रोणी गंधर्वाप्सरसः सुता । अन्यां कामय चार्वंगीं स्थितेयं चाविवाहिता ॥ २८ किं रोदिषि महाबुद्धे कांता प्राप्नोति ।
स्तेनयाकृत । रुरुरुवाच । देवदूत न चान्यां वै वरयाम्यहमंगनां ॥ २९ यदि जीवेन्न जीवेद्वा मर्तव्यं चाधुना मया । राजीवा
च विदित्वेति हठं तस्य देवदूतो मुदान्वितः ॥ ३० उवाच वचनं तथ्यं सत्यं चातिमनोहरं । उपायं शृणु विप्रेन्द्र विहितं यत्सु
रैः पुरा ॥ ३१ आयुषोर्द्धप्रदानेन जीवयाशु प्रमद्वरां । रुरुरुवाच । आयुषोर्द्धं प्रयच्छामि कन्यायै नात्र संशयः ॥ ३२ अद्य
मत्प्राणाः प्राप्नोति तिष्ठतु मम प्रिया । विश्वावसुस्तदा तत्र विमानेन समागतः ॥ ३३ ज्ञात्वा पुत्र्यां मृतां चाशु स्वर्गलोकात्स
मद्वरां । ततो गंधर्वराजश्च देवदूतश्च सत्तमः ॥ ३४ धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाषतां । धर्मराज रुरोः पत्नी सुता विश्वा
वसोस्तथा ॥ ३५ मृता प्रमद्वरा कन्या दष्टा सर्पेण चाधुना । सा रुरोरायुषोर्द्धेन मर्तुकामस्य सत्तम ॥ ३६ समुत्तिष्ठतु तन्वंगी न
तचर्याप्रभावतः । धर्म उवाच । विश्वावसुसुतां कन्यां देवदूत यदीच्छसि ॥ ३७ उत्तिष्ठत्वायुषोर्द्धेन रुरोः गत्वा त्वमर्पय । रा
जोवाच । एवमुक्तस्ततो गत्वा जीवयित्वा प्रमद्वरां ॥ ३८ रुरोः [illegible]न सह देवदूतस्त्वरान्वितः । ततः शुभेन्हि विधिना रु
रुणापि विवाहिता ॥ ३९ इत्थं चोपाययोगेन मृता प्युज्जीविता तदा । उपायस्तु प्रकर्तव्यः सर्वथा शास्त्रसंमतः ॥ ४०
मणिमंत्रौषधीभिश्च विधिवत्प्राणरक्षणे । इत्युक्त्वा सचिवान्राजा कल्पयित्वा सुरक्षकान् ॥ ४१ कारयित्वाथ प्रा
सादं सप्तभौमिकमुत्तमं । आरुरोह तदा राजा मनुः सचिवैः सहात्मसां ॥ ४२

३९ ४० ४१ ४२ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ४३ प्रेषयामासेति येन मुनिना शापो दत्तस्तं मुनिं प्रति सेवकस्य मम प्रसादार्थं पुनः पुनः क्षमस्वेति प्रार्थयितुं गौरमुखं मुनिं प्रेषयामासेत्यन्वयः ४४ ब्रा
द्वि॰ ह्मणानिति शास्त्रतो यत्र कुत्रचिद्विद्यमानान् सिद्धमंत्रज्ञान्रक्षणार्थमानिनायेत्यर्थः ४५ ४६ वातोपीति विनिवार्यते सेवकैरन्यस्य प्रवेशस्तत्रका
४५

मणिमंत्रधराः शूराः स्थापितास्तत्र रक्षणे। प्रेषयामास भूपालो मुनिं गौरमुखं ततः प्रसादार्थं सेवकस्य क्षमस्वेति
पुनः पुनः ब्राह्मणान्सिद्धमंत्रज्ञान्रक्षणार्थमितस्ततः ४४ मंत्रीपुत्रः स्थितस्तत्र स्थापयामास दंतिनं नका।
श्चिदारुहेत्तत्र प्रासादे चातिरक्षिते ४५ वातोपि निश्चरंस्तत्र प्रवेशे विनिवार्यते भक्ष्यभोज्यादिकं राजा तत्रस्थश्च
कार सः ४६ स्नानसंध्यादिकं कर्म तत्रैव विनिवर्त्य च राजकार्याणि सर्वाणि तत्रस्थश्चाकरोन्नृपः ४७ मंत्रिभिः
सह संमंत्र्य गणयन्दिवसानपि कश्चिच्च कश्यपो नाम ब्राह्मणो मंत्रिसत्तमः ४८ शुश्राव च तथा शापं प्राप्तं राज्ञा
महात्मना सधनार्थी द्विजः श्रेष्ठः कश्यपः समचिंतयत् ४९ व्रजामि तत्र यत्रास्ते शप्तो राजा द्विजेन ह इति कृ
त्वा मतिं विप्रः स्वगृहान्निःसृतः पथि ५० कश्यपो मंत्रविद्विद्वान्धनार्थी मुनिसत्तमः ५१ इति श्रीदेवीभागवते म
हापुराणे द्वितीयस्कंधे नवमोध्यायः ९ सूत उवाच तस्मिन्नेव दिने नाम्ना तक्षकस्तं नृपोत्तमं शप्तं ज्ञात्वा गृहा
न्निःसृतः पुरुषोत्तमः १ वृद्धब्राह्मणवेषेण तक्षकः पथि निर्गतः अपश्यत्कश्यपं मार्गे व्रजंतं नृपतिं प्रति २

वातो राज्ञा तादृशं दुर्गाहं स्थलं कल्पितमिति भावः ४७ ४८ ४९ ५० ५१
इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे नवमोध्यायः ९ अष्टाधिकैः षष्टिपद्यैस्तक्षकद्विजयोः कथां समाप्य तक्षकेणाथो राजा हत इतीर्यते तस्मिन्ने
व दिनेइति यस्मिन्दिने कश्यपो गृहान्निर्गतस्तस्मिन्नेवेत्यर्थः पुरुषोत्तमः पुरुषाकृतिः सन् १ २ २ २ २ २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३ अपज्वरं स्वस्थं ४ जीवितं चेदायुषा सति तदभावे ब्रह्मणापि जीवयितुमशक्यत्वादिति ५ अहं सेति यस्य विषं नाशयितुमिच्छसि सोऽहं तं।
द्वि॰
६६ तमह दृष्ट्वा पन्नगो शीघ्रं ब्राह्मणं मंत्रवादिनं क्व भवान् यास्यति तापस किं च कार्यं चिकीर्षति ३ कश्यप उवाच परीक्षितं नृपश्रेष्ठं तक्षकश्च प्रधक्ष्यति तत्राहं त्वरितो यामि नृपं कर्तुमपज्वरं ४ मंत्रोऽस्ति मम विप्रेंद्र विषनाशकरः किल जीवयिष्याम्यहं तं वै जीवितं चेद्धि नाकिल ५ तक्षक उवाच अहं स पन्नगो ब्रह्मन् तं धक्ष्यामि महीपतिं निवर्तस्व न शक्तस्त्वं मया दष्टं चिकित्सितुं ६ कश्यप उवाच अहं दष्टं त्वया पन्नग नृपं पश्चाद्द्विजेन वै जीवयिष्याम्य संदेहं नाम मंत्रबलेन वै ७ तक्षक उवाच यदि त्वं जीवितुं शक्तो मया दष्टं नृपोत्तमं मंत्रशक्तिबलं विप्र दर्शयस्व ममानघ ८ धक्ष्याम्येनं वटं न्यग्रोधं विषदंष्ट्राभिरद्य वै कश्यप उवाच जीवयिष्ये त्वया दष्टं द्रुमं वा पन्नगोत्तम ९ सूत उवाच अदशत्पन्नगो वृक्षं भस्मसाच्च चकार तं उवाच कश्यपं भूयो जीवयैनं द्विजोत्तम १० दृष्ट्वा भस्मीकृतं वृक्षं पन्नगेन विषाग्निना सर्वं भस्म समाहृत्य कश्यपो वाक्यमब्रवीत् ११ पश्य मंत्रबलं मेऽद्य न्यग्रोधं पन्नगोत्तम जीवयाम्यद्य वृक्षं वै पश्यतस्तेऽद्य महाविष १२ इत्युक्त्वा जलमादाय कश्यपो मंत्रवित्तमः सिषेच भस्मराशिं तं मंत्रितेनैव वारिणा १ तज्जीवी सेचनाज्जातो न्यग्रोधः पूर्ववच्छुभः विस्मयं तक्षकः प्राप्तो दृष्ट्वा तं जीवितं नगं १३

सकोपस्त्विराजानमधुनैव धक्ष्यामि अन्यथाऽऽवाक्यमि ... एवेतं मंत्रपरीतं ... नागेश्वरं ... १३ नागदष्टं १४ १४॥

... Sanskrit University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. किमर्थमिति किंधनलोभार्थमित्यंप्रयासंकरोषि अथवाप्रतिष्ठार्थमित्यर्थः १५ हेपन्नगन्द्रपतिंशप्तंमत्वा विद्यया संजीविन्यान्द्रपसत्तममुपकर्तुं
द्वि. चित्तार्थंचगृहाद्दहं निःसृतइत्यन्वयः १६ स्वकामोहमिति अतस्तवगमनाद्दहंस्वकामः पूर्णकामोभवामिभविष्यामीत्यर्थः १७ १८ एजा
४७

तमाहकश्यपंनागः किमर्थंतेपरिश्रमः संपादयामितंकामंब्रूहिवाडववांछितं १५ कश्यपउवाच वित्तार्थीन्द्र
पतिंमत्वाशप्तंपन्नगनिःसृतः गृहाद्दहंचापकर्तुंविद्ययान्द्रपसत्तमं [illegible]उवाच वित्तंगृहाणविप्रेंद्रयाव
द्दिच्छसिपार्थिवात् ददामित्वंगृहंयाहिस्वकामोहंभवाम्यतः १७ [illegible]उवाच तच्छ्रुत्वावचनंतस्यकश्यपःपरमा
र्थवित् चिंतयामाससमनसाकिंकरोमिपुनःपुनः १८ धनंगृहीत्वास्वगृहंप्रयामिपद्यहंपुनः भविष्यतिनमेकीर्ति
र्लोकेलोभसमाश्रयात् १९ जीवितेत्वन्द्रपश्रेष्टेकीर्तिःस्यात्सचलाभम धनप्राप्तिश्चवहुधाभवेत्पुण्यंच
जीवनात् २० रक्षणीयंयशःकामंधिग्धनंयशसाविना सर्वस्वंरघुणापूर्वंदत्तंविप्रायकीर्तये २१ हरिश्चंद्रे
णकर्णेनकीर्त्यर्थंवहुविस्तरं उपेक्षेयंकथंभूपंदश्यमानंविषाग्निना २२ जीवितेद्यमयाराज्ञिसुखंसर्वजनस्य
च अराजकेप्रजानाशोभवितानात्रसंशयः २३ प्रजानाशस्यपापंमेभविष्यतिमृतेन्द्रपे अपकीर्तिश्चलोकेषु
धनलोभाद्भविष्यति २४

तंन्मत्वातक्षकान्मध्येएवधनग्रहणंधनंतुलब्धंप
रंतुराज संजीवनजन्यामहतीकीर्तिर्नस्यात् १९ गमनेतुफलत्रयंभविष्यतीत्याह जीवितेत्वेति २० २१ उपेक्षेयंकथमुपेक्षांकुर्यामहं २२
मयाधार्मिकेराज्ञिजीवितेसर्वजनसुखंस्यादितिपिमहाफलंअजीवितेतुदोषप्राप्तिश्चफलं २३ अहोधनलोभेनदुष्टेनानेनधार्मिकोराजानरक्षितः
प्रजाश्चनाशिताइत्यपकीर्तिः स्यादित्यर्थः २४ २४ २४ २४ २४ २४ २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ इतिविचार्याधुनामयाकिंकर्तव्यमितिनिश्चित्तुयोगक्त्तानेनध्यानंकृतवान् तस्मिंश्चध्यानेगतायुषंनृपतिंज्ञातवान् २५ २६ २७ २८
टि॰ विप्रशापभयाकुलइति यदिराजामयानदृष्टस्तदाराजधर्मप्रदानाद्ब्राह्मणोमांशपेदितिभय…कुलइत्यर्थः योगनिष्ठेनोपायेनेत्यर्थः २९ ३०
५८

इतिसंचिंत्यमनसाध्यानंकृत्वाद्धवाक्श्यपः गतायुषंचनृपतिंज्ञातवान्बुद्धिमान्वरः २५ आगत्य हतुंराजानंज्ञात्वा
ध्यानेनकश्यपः गृहंययौसधर्मात्माधनमादायत…कात २६ निवर्तितेकश्यपेतक्षःसमेत्यदिवसेनृपं हंतुका
मोजगामाशुनगरंनागसाह्वयं २७ शुश्राव नगरस्थांनेप्रासादस्थंपरीक्षितं मणिमंत्रौषधैःकार्यरक्ष्यमाणमतं
द्रितं २८ चिंताविष्टस्तदानागोविप्रशापभयाकुलः चिंतयामासयोगेनप्रवेशेयंगृहंकथं २९ छद्मयःमिकथं
चैनंराजानंपापकारिणं विप्रशापदग्धंमूढंविप्रपीडाकरंशठं ३० पांडवानांकुलेजातःकोपिनेदृशोभवेत् ।।
यस्ययशसालिप्यनष्टाःसर्वेनिवेशिताः ३१ क्षत्रियविगर्हितंकर्मजानन्कालस्यातिन्नृपः रक्षार्थंभवनेद्वात्वाप्रा
साददृढभित्तिमाम्च ३२ हंतुंकतयितुंसर्वतःनिराकुलः तंकथंधक्षयिष्यामिविप्रवाक्येननोदितः ३३ न
जानातिचमंदात्मामरणस्यनिवर्तनं तेनासौरक्षकान्स्थाप्यप्रासादधारदेशमोदते ३४ यदिदैवविहितोमृत्युर्दैवे
नाभिनतिकश्च तत्कथंपरिवर्तेनक्षत्रयत्नैस्तुकोटिभिः ३५ पांडवस्यचदायादोजानन्नष्टंपुंगतंनृपः जीव
तेमतिमास्थायस्थितःस्थानेनिराकुलः ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३१ ३२ ३३ ३४ ३५ मृत्युंगतंनष्टमितिजानन् जीवनेमतिंबुद्धिमास्थायेत्यर्थः ३६ ३६ ३६

भवेदिति इतिहेतोरित्यर्थः ५७ शीर्यश्चैतस्य मनसिनैचित्तस्थितमृत्युविधिं आसन्नमृत्योर्योविधिः तंज्ञात्वास्नानदानादिकाः क्रियाः कृत्वासर्वलोकायस्व।
गादिलोकंयान्तुमरणंप्रतीक्षेत् अन्यथास्नानदानादिक्रियाभावेमरणंनरकायभवेदितिभयान्नचतथायंकरोतिअस्मिन्मृत्युंजितंवानहमितिजानातीत्यर्थः

स्नानपुण्यादिकंराजाकर्तुमर्हतिसर्वथा धर्माणोहन्तिव्याधिर्येनायुःशाश्वतंभवेत् ५७ ज्ञात्वामृत्युविधिंकृत्वास्नान।
दानादिकाःक्रियाः मरणंसर्वलोकाय नरकायान्यथाभवेत् ५८ द्विजपीडाकृतंपापंपार्थिवासवभूपतेः विप्र
शापस्तथाघोरआसन्नेमरणेकिल ५९ नकोपिब्राह्मणःपार्श्वेयएनंप्रतिबोधयेत् वेधसाविहितोमृत्युर्निवार्यःकस्यस।
वेध्या ६० इतिसंचिंत्यसर्पोसौस्वान्नागान्निकटेस्थितान् कृत्वातापसवेषांस्तान्प्राहिणोत्सुभुजंगमान् ६१ फल
मूलादिकंगृहीत्वाराज्ञोनागोथतक्षकः स्वयंचकीटरूपेणफलमध्येसमाहरत् ६२ निर्गतास्तेतदानागाः फलान्यादाय
सत्वराः तेराजभवनंप्राप्यस्थिताःप्रासादसन्निधौ ६३ रक्षकास्तापसान्दृष्ट्वाप्रपच्छुस्तान्किमीप्सितं ऊचुस्तेभू
पतिंद्रष्टुंप्राप्ताःस्मोद्यतपोवनात् ६४ अभिमन्युसुतंवीरंकुलार्कंचारुदर्शनं पौरवंदर्शयितुंप्राप्तामंत्रैराथर्ववेदोक्त
थ्या ६५ निवेदयध्वंराजानंदर्शनार्थमागतान्मुनीन् कृत्वाभिषेकान्मयास्यासौदत्वामिष्टफलानिच ६६ भक्षतांनोकु
लेकापिनदृष्टा द्वाररक्षकाः नञ्श्रुतंतापसानांतुराज्ञोऽसंदर्शनंकिल ६७

५८ द्विजपीडाकृतंपापमस्यजातंतथाविप्र
शापोपिजातस्तावुभावप्यासन्नौ एवंसंभवतीनान्यथातस्मादस्यमासन्नमरणमित्यर्थः इदंस्वयंनजानातिराज्ञःप्रमादोयमितिभावः ५९ ६०
६१ गृहीत्वेतिल्यबन्तमार्षंसंगृह्येत्यर्थः समाहृतवान् ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ राज्ञः असंदर्शनमितिच्छेदः ६७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ना॰ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ किंकार्यमिति पृष्टध्वम् प्रातरागमनं युष्माकं मतं त्विति शेषः ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ नमे भयमि

टि॰

५० आशिहामोदयं तत्र यत्रागतापरीक्षितः आशीर्भिर्वर्द्धयित्वैनं ततस्ताः प्रजजल्पिरे ४८ स तानुवाच इत्याकर्ण्य च
त्वं तद्वनं तापसानां तु रक्षकाः प्रत्यूचुस्तान्द्विजान्मत्वा निर्दिष्टं भूपतेऽपि च ४९ नाद्यैव दर्शनं विप्रास्तव स्यादि
ति नो मतिः स्वः सर्वे तापसैः सत्रा त्वागन्तव्यं न्टपालय ५० अन्तरोरिहस्तु प्रासादे विप्राणां मुनिसत्तमाः विप्रशा
पभयाद्भ्राता विहितो लिनसंशयः ५१ तदैवोचुस्ताननतो विप्राः फलमूलजलानि च विप्रा शिष्यश्च राज्ञे च आहयन्तु
सुरक्षकाः ५२ तेऽगत्वा न्टपतिं प्रोचुस्तापसानामितानजाः ... वाचान यद्ध्वैवै फलमूलादिकं वरम् ५३
पुष्पश्च्वं तापसानकार्ये प्रातरागमनं पुनः समायाणां कथयध्वं मे ... संदर्शनं मम ५४ तेऽगत्वाऽथ क्षमादाय फल
मूलादिकं च यत् राज्ञि समर्पयामासुर्वर्द्धमानपुरःसरं ५५ गतेषु तेषु नगरेषु विप्रेषु वस्तेषु च फलान्यानाय्य राः
ज्ञो मोसविवान्निदमब्रवीत् ५६ सुहृद्भिर्भक्षयं लघ फलान्ये तानि सर्वशः अद्य हं चैकमेतद्वै फलं विप्रार्पितं म
हत् ५७ इत्युक्त्वा तत्फलं दत्वा सुहृद्भ्यश्चोत्तरोत्तरः कोऽकृत्वा फलं पञ्चांदद्दान्टपतिः स्वयं ५८ विदारितं प
लं सज्ञात त्रिमिर भूद्याणुः सकृष्णानयन स्ताम्रोरृष्टो भूपतिना स्वयम् ५९ तं दृष्ट्वा न्टपतिः प्राह सचिवान्वि
स्मितानथ अस्तमेतोतिसविता विषादद्य नमे भयं ६० तिसप्तम दिवसस्यास्तं गतेस विता वितर्कं तस्मा भयेन तक्षक विषजन्य मरणा भयस्य शं

भविष्योत्तरमाहः ४९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अथब्राह्मणशापसार्थक्यायग्रीवायामिमंकीटंस्थापयामिसचमांदशतुतेनदृष्टेसतितक्षकसदृशकीटदंशनेनापियथाकथंचिद्ब्राह्मणवाक्यसार्थक्यं
द्वि॰ भविष्यतीत्यभिप्रायेणाह अंगीकरोमीति ब्राह्मणवाक्यनैरर्थक्याभावायेत्यर्थः अस्तंयातेइति अस्तगमनसमयएवेतिभावः तथाचद्विवचनसंगीनब्रा
११ ह्मणशापोयथार्थोजातइतिबोध्यं अंगीकरोमीत्यनेनराज्ञःउत्साहश्चध्वनितः ६४ नचचालधैर्यादितिशेषः ६५ ६६ ६७ ६८ इतिश्रीदेवीभा

अंगीकरोमितंशापंकृमिकोमांदशत्वसौ एवमुक्त्वासराजेंद्रोग्रीवायांसंन्यवेशयत् ६१ अस्तंयातेदिवानाथेछूनः
कदेटथकीटकः तक्षकस्तुतदाजातःकालरूपोभयानकः ६२ राजासंवेष्टितस्तेनदष्टश्चापिमहीपतिः मंत्रिणो
विस्मयंप्राप्तादुद्रुःशद्गःखिताः ६३ घोररूपंमहाहिंवीक्ष्यपदद्रुवुस्तेभयार्दिताः चुक्रुशूरक्षकाःसर्वेहाहाकार
रोमहानभूत् ६४ वेष्टितोभोगिभोगेनविनष्टधृतिरूपोनृपः नोवाचनृपतिःकिंचिन्नचचालोत्तमासुतः ६५
उत्थितोग्निशिखाघोराविषजातक्षकाननात् प्रजज्वालनृपंत्वाशुगतप्राणंचकारह ६६ हत्वाशुजीवितं
राज्ञस्तक्षकोगगनेगतः जगामदग्धंनुकुर्वाणंदृष्टुस्तंजनाइह ६७ सपपातगतप्राणोराजादग्धइवद्रुमः चु
क्रुशुश्चजनाःसर्वेमृतंदृष्ट्वानराधिपं ६८ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपरीक्षितमरणंनामदशमोध्यायः १०
सूतउवाच गतप्राणंतुराजानंबालंपुत्रंसमीक्ष्यच चक्रुश्चमंत्रिणःसर्वेपरलोकस्यसत्क्रियाः १ गंगातीरेद
ग्धदेहंभस्मप्रायंमहीपतिं अग्ने उभिश्चाभिधुतमाश्यांचितायामध्यरोपयन् २ गवतेतिलकेद्वितीयेस्कंधेदशमोध्यायः १० सार्धयं

त्वार्धिकेः षष्टिपर्येश्चजनमेजयःसर्पसत्रेकृतोद्योग आस्तिकेननिवारितःगतप्राणमिति १ प्रथमंदग्धीनक्तस्याग्निनकंदाहमाह गंगातीरेइतिपश्चात्पालापा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ तत्रपालाशविधिर्हेतु माहदर्भैरौनिमरांमरो द्मोदस्फतितिनम्प्तास्योर्ध्वदेहिकाः क्रियाः समंत्रकाश्चक्रुरित्यर्थः ३ ४ ५ ६ ७ ददुर्विद्यांग्रा

टि॰

५२

दर्भैरौप्तासाँस्त्वश्चैवौर्ध्वदेहिकीः क्रियांपुरोहितास्तस्य वेदमंत्रैर्विधानतः ३ स्वर्वदानानिविप्रेभ्योगाः सुवर्णाय
थोचितं अन्नंददुर्विधात्रवस्त्राणिविविधानिच ४ सुमुहूर्तेसुतंबालंप्रजानांप्रीतिवर्धनं सिंहासनेशुभेतत्रमंत्रि
णः समवेशयन् ५ पौरजानपदालोकाश्चक्रुस्तंन्पतिंशिशुं जनमेजयराजानंराजलक्षणसंयुतं ६ धात्रेयीपिशि
क्षयामासराजानिन्हानिसर्वशः दिने दिने दवर्धमानः सचभूवमहीपतिः ७ प्राप्तेचैकादशेवर्षेतस्मैकुलपुरोहिताः
यथोचितांददुर्विद्यांजग्राहसयथोचितां ८ धनुर्वेदं [illegible] ः पूर्णांददावस्मैमहात्मा [illegible] र्जुनस्ययथाद्रोणः [illegible] यथा
गौवीयथा ९ संप्राप्तविद्योबलवानवभूवद्गातिविक्रमः धनुर्वेदेतथावेदे [illegible] ः पारमार्थवित् १० धर्म [illegible] शास्त्रार्थकु
शलः सत्यवादीजितेंद्रियः चकारराज्यंधर्मात्मापुराधर्मसुतोयथा ११ ततः सुवर्णवर्माख्योराजाकाशीपतिः किल
वपुष्टमांशुभांकन्यांददौविधिपूर्वकं १२ सतांप्राप्यासितापांगींमुमुदेजनमेजयः काशिराजसुतांवामांप्राप्य
राजायथापुरा १३ विचित्रवीर्योमुमुदेसुभद्रांलभ्ययथार्जुनः विजहारमहीपालोवनेषूपवनेषुच १४ तां सावाम
लपत्राक्ष्यायथाचापातन्वानुयेथा प्रजास्तस्यसुसंप्राप्ताःवभूवुःसुखलालिताः १५

यत्रैःक्षत्रियजातिसाःसिन्कालिक्रतंबधसासत्वात् ८ ९ तथाविस्तृतासाबाधः १० ११ १२ १३ १४ १५ १५ १५ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० टि० ५२

१६ तक्षकेणापरीक्षित् दृष्ट इति वैरस्य तक्षके राज्ञः तस्यापचितिं प्रतिक्रियां उत्तंकस्य गुरोः पत्न्या राजपत्नीं कुंडलानयनार्थमुत्तंकं प्रेषितवती तं सा राजपत्नी प्रार्थयित्वा तया दत्ते कुंडले संगृह्य मार्गमध्ये कापि सरसि कुंडले तीरे स्थापयित्वा स्नानार्थमुत्तारतः तस्मिन्नेव समये तक्षको यागतः कुंडले पद्मवाननं तं सहता अपासि नेतो कुंडलेऽउत्तंकेन लब्धेत दिनात तक्षकेण सहोत्तंकस्य वैरमासीदिति कथा महाभारते प्रसिद्धा १७ परीक्षित्सुतो जनमेजयः कुर्यादिति मत्वा तं व्ययं

मंत्रिणः कर्मकुशलाश्चक्रुः कार्याणि सर्वशः एतस्मिन्नेव काले तु मुनिरुत्तंकनामकः १६ तक्षकेणापरीक्षित्
ष्टो हस्तिनापुरमभ्यगात् वैरस्यापचितिं कोऽस्य प्रकुर्यादिति चिंतयन् १७ परीक्षित्सुतं मत्वा तं नृपमुपागतः
कार्याकार्यं न जानासि समयेऽन्य पराक्रम १८ अकर्तव्यं करोष्यद्य कर्तव्यं न करोषि वै किं त्वां संप्रार्थयाम्यद्य मा
मर्षनिरुद्यम १९ अवैरज्ञ मतं स्त्रं बालचेष्टासमन्वितं जनमेजय उवाच किं वैरं न मया ज्ञातं न किं प्रतिष्ठितं
मया २० तद्वदत्वं महाभाग करोमि पदनंतरं उत्तंक उवाच पिता ते निहतो भूप तक्षकेण दुरात्मना २१ मंत्रिणः
स्त्वं समाहूय पृच्छ स्वपितृनाशनं सूत उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं राजापृच्छन्मंत्रिसत्तमान् २२ ऊचुस्ते द्विजशापेन
दष्टः सर्पेण विश्रुतः जनमेजय उवाच शापोऽन्त्रकारतां राज्ञः शाप्तस्य मुनिना किल २३ तक्षकस्यात्र को दोषो
ब्रूहि मे मुनिसत्तम उत्तंक उवाच तक्षकेण धनं दत्वा काश्यपः संनिवारितः २४

समुपागतः सन्नपि विद्वानिति शेषः १९ १५
अतंद्र अमशास्त्रं नहि शासद्रः सन्नपि त्वं प्रभोः क्षयं न कुर्यादित्यर्थः किं वैरमिति यद्भवता वैरमुच्यते तत्किमिति वदन तन्मया संतिमस्तीत्यर्थः नकिं प्रति
कृतमिति विज्ञात्वा मया न तत्प्रतिकृतमिति निवारितोऽयमर्थः तथापि चित्तमपि वदेत्यर्थः करोमि करिष्यामि वर्तमानसामीप्ये लट् २१ २२ २३ शापेनन्यास

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.आ. ब्राह्मणशापात्तक्षकेण दंशः कर्तव्यः संजीवयिता कश्यपो ब्राह्मणो धनं दत्वा किमिति निवारितो न चतदभावे तस्य काचित् क्षतिरभूत् तस्मात्स एव तस्यापराध इत्य
दि. र्थः इत्थमपराधे सति तक्षको वैरी तव पितृहा न किमिति वदेत्याह नस किमिति नन्वेतादृशापराधिनः शिक्षा केन कर्तव्येति चेत्तत्राह भार्येति २५ २६ ह
५४ नस किं तक्षको वैरी पितृहा तव भूपते भार्या रुरोः पुरा भूयः दृष्टा सर्पेण सा मृता २५ अविवाहिता तु मुनिना जीविता च
पुनः प्रिया रुरुणाथ कृता तत्र प्रतिज्ञा चातिदारुणा २६ यं यं सर्पं प्रपश्यामि तं तं हन्म्यायुधेन वै एवं कृत्वा प्रतिज्ञां सः
शस्त्रपाणी रुरुस्तदा २७ व्यचरत्पृथिवीं राजन् निघ्नन्सर्पानयं ततः एकदा स वने घोरे डुंडुभं जरसान्वितं २८ अ
पश्यत्स दण्डमुद्यम्य प्रहर्तुं तं समुपाययौ अभ्यहनद्रुषितो विप्रस्तमुवाचाथ डुंडुभः २९ नापराध्नोमि ते विप्र कस्मान्माम
भिहंसि वै रुरुरुवाच प्राणप्रिया मे दयिता दष्टा सर्पेण सा मृता ३० प्रतिज्ञेयं तदा सर्प दुःखितेन मया कृता डुंडु
भ उवाच नाहं दशामि ते न्ये वै ये दशन्ति भुजंगमाः ३१ शरीरसमयोगेन न मां हिंसितुमर्हसि अतः च श्रु
त्वा तां मानुषीं वाणीं सर्पेणोक्तां मनोहरां ३२ रुरुः पप्रच्छ को सि त्वं कस्मात् डुंडुभतां गतः सर्प उवाच ब्राह्मणोहं
पुरा विप्र सखा मे खगमाभिधः ३३ विप्रो धर्मभृतां श्रेष्ठः सत्यवादी जितेन्द्रियः ... वने मे त्वाग्निहोत्रस्य पक्षत्वाच्च ताम्
कं ३४ भयं च प्रापितो त्यर्थमग्निहोत्रगृहे स्थितः तेन भीतेन शप्तोहं विकृतेना तिवेपिना ३५

ते तुभ्यं नापराध्नोमि द्रोहं करोमि ३० इयमिति सर्पजातिर्हन्तव्येत्येवंरूपेत्यर्थः दंशकसर्पविषये सा प्रतिज्ञात वा त्विनाहं दंशक इत्याह नाहमिति ३१ निहनिष्यामीत्यर्थः २७ डुंडुभं अजगरं २८ ३३
३२ ... ३३ तार्णकं तृणनिर्मितं सर्पं तत्ताव चिन्त: ३४ भयं प्रापितः इतितात्पर्यं ३५ ३५ ३५ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३५ ३५ ३७ ३८ ३९ यज्ञादन्यत्रदयाकर्तव्यायज्ञेतुहिंसैवकर्तव्यानसायाज्ञिकीहिंसाभवति अहिंसन्सर्वभूतान्यन्यत्रतीर्थेभ्यइतिश्रु
दि तेरित्यादेर्यज्ञादन्यत्रेति ४० एवंप्रकारेणरुरुणा वृद्धासीन्मृतासंजीविताऽयुषोऽर्धदानेनततो विवाहिताच पुनरनंतरंपूर्ववैरमनुस्मरन्सर्पाणांतेनकदनं
५५

भवसर्पोमंदबुद्धेयेनाहंधर्षितस्त्वयामया प्रमादितोत्यर्थंसर्पेणसोद्विजोत्तम ३६ मामुवाचाथतत्क्रोधात्किं। चिरस्थातिमवाप्यच रुरुस्तेमोचितासर्पशापस्यास्यभविष्यति ३७ प्रमतेस्तुसुतोनूनमितिमांसोऽब्रवीद्वचः सोहंसर्पोरुरुस्त्वंचश्रृणुमेपरमंवचः ३८ अहिंसापरमोधर्मोविप्राणांनात्रसंशयः दयासर्वत्रकर्तव्याब्राह्मणेनविजानता ३९ यज्ञादन्यत्रविप्रेंद्रनहिंसायाज्ञिकीमता आस्तीकउवाच सर्पयोनेर्विनिर्मुक्तोब्राह्मणोसौरुरुस्तथा ४० कृत्वातस्यचशापांतंपरित्यक्तंचहिंसनं विवाहितातेनबालामृतासंजीवितापुनः ४१ कदनंसर्वसर्पाणांकृतंवैरमनुस्मरन् त्वंतुवैरंसमुत्सृज्यवर्तसेपन्नगेष्वथ ४२ विमन्युर्भरतश्रेष्ठपितृघातकेषुवै अंतरिक्षेमृतस्तातःस्नानदानविवर्जितः ४३ तस्योद्धारंचराजेंद्रकुरुहत्वाथपन्नगान् पितुर्वैरंनजानाति जीवन्नेवमृतोहिसः ४४ दुर्गतिस्तेपितुस्तावद्यावत्तान्नहनिष्यसि अश्वमेधमिषंकृत्वाकुरुयज्ञंनृपोत्तम ४५ सर्पसत्रंमहाराजपितुर्वैरमनुस्मरन् सूतउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वाराजाजनमेजयस्तदा ४६

नाशनंकृतंततःशापांतंकृत्वाहिंसनंपरित्यक्तमित्यन्वयः त्वंतुवैरमितिद्वयमाख्या।
येममभातीत्यर्थः ४२ ४३ अश्वमखोवक्ष्यमाणोनवास्त्रोत्सवः यावत्तान्नहनिष्यसीतिस्वशस्त्रेणाग्निनातत्सावासनायाश्चवशिष्टत्वात्तत्पावासनयादुर्गतिर्युक्तै
व ४५ जनमेजयइतिजन्मनैवातिशुद्धेनशत्रूनिजितवान्यतः राज्यकंपनिधानोहिजनमेजयइतिस्मृतः इतिवचनात्शाकंध्वादित्वात्पररूपंजन्मेजयइत्यपिसाधु ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

105

नेत्राभ्यामश्रुपातंचचकारातीवदुःखितः धिङ्मामस्तुसुदुर्बुद्धिंवृथामानवकारणे ४७ पितायस्यगतिर्घोरं प्राप्तःपन्नगपीडितः अद्याहंमत्वमारभ्यकरिष्यामिचितिंपितुः ४८ हव्यःसर्पानसंदिग्धंदीप्यमानेविभावसौ आहूयमंत्रिणःसर्वान्राजावाचेदमब्रवीत् ४९ कुर्वन्तुयज्ञसंभारंयत्नतःमंत्रिसत्तमाः गंगातीरेशुभां भूमिंमापयित्वाद्विजोत्तमैः ५० कुर्वन्तुमंडपंतत्रस्थाःशतस्तंभमनोहरं वेदोयज्ञस्यकर्त्तव्यःममसाद्यसनिवाःकिल ५१ तदंगत्वेविधेयंवैसर्पसत्रंसुविस्तरं तक्षकस्तुपशुस्तत्रहोतातत्रकोमहान्मुनिः ५२ शीघ्रमाहूयतां विप्राःसर्वज्ञावेदपारगाः सूतउवाच मंत्रिणस्तुतदाचक्रुर्नृपवाक्यविचक्षणाः ५३ ततःसर्वसंभारंवेदींयज्ञस्यविस्तृतां हव्यनेवर्तमानेतुसर्पाणांतक्षकोगतः ५४ इंद्रंप्रतिभयार्तोऽहं त्राहिमामितिचाब्रवीत् भयभीतंसमाश्वास्यस्वासनेसन्निवेश्यच ५५ ददावभयमत्यर्थंनिर्भयोभवपन्नग तमिंद्रशरणंज्ञात्वामुनिर्दित्वाभयंतथा ५६ उत्कोच्यदद्विप्रःसेंद्रकृत्वानिमंत्रितं स्थातस्तदातक्षकोणायायावरकुलोद्भवः ५७ आस्तीकोनामधर्मात्माजरत्कारुसुतोमुनिः तत्रागत्यमुनेर्बालस्तुष्टावजनमेजयं ५८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वांछितेति वांछितं इष्टं एवितुकवानित्यर्थः ५९ ६० वैशंपायन इति प्रथमांतं छांदसत्वात्प्रविभक्त्यंतं ६१ भारतश्रवणेनापि शांतिर्न जातेति व्यासं
पप्रच्छेत्याह व्यासमिति ६२ ६३ संग्रामे महति रणे रणसामान्ये ६४ मरणं मे पितुर्नाभूदिति गृहे वा विधिपूर्वकमित्यनेनान्वेति ६५ दुर्गतिं गत ६६

राजा तमर्चयामास दृष्ट्वा बालं सुपंडितं । अर्चयित्वा नृपस्तं तु छंदयामास वांछितैः ५९ स तु वव्रे महाभाग यज्ञोयं
विरमत्विति । सत्यवद्भिर्नृपस्तेन प्रार्थितश्च पुनस्तथा ६० होमं निवर्तयामास सर्पाणां मुनिवाक्यतः । भारतं श्रा
वयामास वैशंपायनविस्तरात् ६१ श्रुत्वापि नृपतिः कामं न शांतिमभिजग्मिवान् । व्यासं पप्रच्छ भूपालो मम शां
तिः कथं भवेत् ६२ मनो नि दह्यते कामं किं करोमि वदस्व मे । पिता मे दुर्मरणस्यैवं मृतः पार्थसुतात्मजः ६३
क्षत्रियाणां महाभाग संग्रामे मरणं वरं । गृहे वा मरणं व्यास गृहे वा विधिपूर्वकं ६४ मरणं न पितुर्मेभूदंतरिक्ष
मृतो वशः । पुण्यात्युपायं वदस्वात्र त्वं च सत्यवतीसुत ६५ यथा स्वर्गं व्रजेदाशु पिता मे दुर्गतिं गतः ६६ इति श्री
देवीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे एकादशोध्यायः ११ सूत उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य व्यासः सत्यवती
सुतः । उवाच वचनं तत्र सभायां नृपतिं च तं १ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि पुराणं गुह्यमद्भुतं । पुण्यं भा
गवतं नाम नानाख्यानयुतं शिवं २ अध्यापितं मया पूर्वं शुकायात्मसुताय वै । श्रावयामि नृप त्वां हि रहस्यं परमं मम ३

त्रिपरीक्षितो दुर्गतिश्च महाभारते युक्ता अंतरिक्षे तदा राजा मंत्रिणस्तान् सुदुःखितः उवाच ... पितुः स्वर्गगतिं प्रतीति इति श्रीदेवीभागवते तिल
के द्वितीयस्कंधे एकादशोध्यायः ११ चतुःषष्टिश्लोकवर्येणालो कसास्समुद्भवः श्रीमद्भागवतस्यापि माहात्म्यमिति कथ्यते तच्छ्रुत्वेति भारतादिश्रवणेन
मम चित्ते शांतिर्न जातेति मम पिता दुर्गतिं गत इति च जन्मेजयवाक्यं श्रुत्वेत्यर्थः १ २ ३ ३ ३ ३ ३ ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अवसानाकाराणामित्यन्वयः सर्वागमसमुद्धृतं सर्ववेदेभ्यः सारं गृहीत्वाच्छृतमित्यर्थः ४ विघ्नार्थं सर्पसत्रविघ्नार्थं ५ इदं प्रथमतउक्तानंतां सर्वपु
द्वि॰ राणं विदेत्यर्थः ६ स्वपूर्वजाः स्ववंशजाः ७ ततस्तमाहुरिति तं जरत्कारुं ते पितर आहुः येन दारक्रियेण नोस्माकं तृप्तिः स्यात्तथा कुर्वित्यर्थः म
५८ याचित्वयित्तु तिसति वयंस्वर्गेऽक्षयं गमिष्यामः तथा कुर्वित्यर्थः ८ इत्थं पूर्वजवाक्यं श्रुत्वा जरत्कारुस्तानाह मतानिति समानां नाम्ना समानां यस्याः कन्या

धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं श्रवणात्किल । शुभदं सुखदं नित्यं सर्वागमसमुद्धृतं ४ जनमेजय उवाच । आ
स्तीकोयं सुतः कस्य विघ्नार्थं कथमागतः । प्रयोजनं किमत्रास्य सर्पाणां रक्षणे प्रभो ५ कथयैतन्महाभाग विस्तरेणाक
ख्यानकं । पुराणं च तथा सर्वं विस्तराद्वद सुव्रत ६ व्यास उवाच । जरत्कारुर्मुनिः शांतो न चकार गृहाश्रमं तेन दृ
ष्टा वने गर्ते लंबमानाः स्वपूर्वजाः ७ ततस्तमाहुः कुरु पुत्र दारान्यथा च नः स्यात्परमा हि तृप्तिः स्वर्गेऽक्षया
मः खलु दुःखमुक्ता वयं सदाचारयुते सुते वै ८ स तानुवाचाथ लभे समानां नाम्ना याचितां चातिवशानुगां च तदा गृहा
रंभमहं करोमि ब्रवीमि तथ्यं मम पूर्वजा वै ९ इत्युक्त्वा तान्जरत्कारुर्गतस्तीर्थान्प्रति द्विजः । तदैव पन्नगाः शा
प्ता मात्राग्नौ नियतं त्विति १०. कश्यपस्य मुनेः पत्न्यौ कद्रूश्च विनता तथा । दृष्ट्वादित्यरथे चाश्वमूचतुश्च पर
स्परं ११ तं दृष्ट्वा च तदा कद्रूर्विनतामिदमब्रवीत् । किंवर्णोयं हयो भद्रे सत्यं प्रब्रूहि मा चिरं १२

याना मम सनाम्नी च समानमेकमस्ति पुनर्याचितां मया प्रार्थितां पुनरतिवशानुगामतिवश्या
मेतादृशीं कन्यां यद्यहं लभे प्राप्नुयां तर्हि गृहारंभं विवाहं करोमि करिष्यामीत्यर्थः ९ अग्नौ भस्मं पतंत्विति मात्रा शप्ता इत्यर्थः १० तत्र कामात्ता कथं वा शप्ता
इति सर्वं वृत्तांतमाह कश्यपस्येति ऊचतुर्वक्ष्यमाणं ११ किं तत्तदाह तं दृष्ट्वेति १२ १२ १२ १२ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. १३ दासीभावार्थमितियस्याःपराभवः सातस्यादासी इतिदासीभवनायदीव्यपणंकुर्वित्यर्थः १४ वालान्श्वसंकेशान् श्यामान्स्वकालशरीरैः
टि. हलेन १५ गमिष्यथयंतत्रभ्रंश्यर्थः १६ कर्बुरंबहुलक्षणवर्णकंवर्णभोगकैःनानावर्णविशिष्टस्वशरीरैः १७ १८ १९ रविसारथिररुणः २०
५९ विनतोवाच श्वेतएवाश्वराजोयंकिंवात्वंमन्यसेशुभे ब्रूहिवर्णंत्वमप्यस्यततस्तुविपणावहे १३ कद्रूरुवाच
कृष्णवर्णमहंमन्येहयमेनंशुचिस्मिते एहिसार्धंमयादीव्यदासीभावायभामिनि १४ सूतउवाच कद्रूश्चस्वसुतु
तानाहसर्वान्सर्पान्वशेस्थितान् वालान्श्यामान्प्रकुर्वंतुयावंतोश्वशरीरके १५ नेतिकेचनतत्राहुर्गलानथाशो
शशापह जनमेजयस्ययज्ञेवैगमिष्यथहुताशनं १६ अन्यैश्चतत्कृतंसर्पैःकर्बुरंवर्णभोगकैः वेष्टयित्वाश्वपु
च्छंतुमातुःप्रियचिकीर्षया १७ भगिन्यौचसुसंयुक्तेगत्वाददृशतुर्हयं कर्बुरंतंहयंदृष्ट्वाविनताचातिदुःखिता
१८ तदाजगामगरुडःसुतस्तस्यामहाबलः सदृष्ट्वामातरंदीनामपृच्छत्पन्नगाशनः १९ मातःकथंसुदी
नासित्वंरुदितेवविभासिमे जीवमानेमयिसुतेतथान्येरविसारथौ २० दुःखितासिनतोवाधिक्जीवितंचारुलो
चने किंजातेनसुतेनाथयदिमातासुदुःखिता २१ शंसमेकारणंमातःकरोमिविगतज्वरां विनतोवाच सप
त्न्यादास्यहंपुत्रकिंब्रवीमिहताक्षता २२ वहमांसाब्रवीत्पद्यतेनास्मिदुःखितासुत गरुडउवाच वदक्वेहं
तत्रकिलयत्रसागंतुमुत्सुका २३
वांगरुडारुणयोः २१ वृथाक्षतावार्थंत्वंडितंहंसपत्न्यादासीजातानतोदासीभा
वादधिकंदुःखंकिंब्रवीमिहताक्षतेत्यपिपाठः २२ वहमामिति स्वस्कंधेमांस्थापयित्वाय त्रदेशेगंतुमिच्छामितंदेशमांवहप्रापयेत्यर्थः २३ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२८ २९ संजहारापहृतवानित्यर्थः यदासर्पाः स्नातुंस्नानंकर्तुंगतास्तदेत्यर्थः वि
दे०भा० २४ २५ कथंमुच्येततद्वदेत्यर्थः २६ २७
द्वि० पतेः पक्षिराजस्य ३० लीढाश्चस्ताःपुंभस्यानस्थितानांकुशानांअग्रताद्रवयुक्तत्ववुध्या आस्वादिताजिह्वयाततःस्फालिताः ३१ ३२
६० माशीकंकुरुकल्याणीतिनिश्चितांतांवाक्यमह व्यासउवाच इत्युक्ता सायतापार्श्वकद्रुश्चविनतातदा २४ दासी
भावकथाकांगुरुडोपिमहावलः उवाचतांतास्तपुत्रांवैतिसिंधोःपारंजगामह २५ गत्वातांगरुडःप्राहभूमिका
तर्नमेमुक्ति कथंमुच्येतमेमाताःदासीभावादसंशयं २६ कद्रुरुवाच अमृतांदेवलोकात्त्वंवलादानीयमेसुता
न् समर्पयसुताद्याद्यमातरंमोचयावलां २७ व्यासउवाच इत्युक्तःप्रययौशीघ्रमिंद्रलोकंमहावलः कृत्वा
युद्धंजहारास्युसुधाकुंभंखगोत्तमः २८ समानीयामृतंमात्रैवेनतेयःसमर्पयत् मोचिताविनतातेनदासीभावाद
संशयं २९ अमृतंसंजहारेंद्रःस्नातुंसर्पायदागताः दासीभावाद्विनिर्मुक्ताविनताविपतेर्वलात् ३० तत्रा
स्तीर्णाःकुशास्तिनुलीढास्तेनशनायकैः छिन्नजिह्वास्तेमुखंस्तःकुशाग्रस्पर्शमात्रतः ३१ मात्राशप्ताश्चयेनागाः
वासुकिप्रमुखाःश्रुत्वा ब्रह्माणंशरणंगत्वातेह्यूचुःशापजंभयं ३२ तानाहभगवान्ब्रह्माजरत्कारुर्महामु
निः वासुकेर्भगिनींतस्मैअर्पयध्वंसनामकां ३३ तस्यांयोजायतेपुत्रःसवस्त्रातानभविष्यति आस्तीकइतिना
माखोभवितानात्रसंशयः ३४ वासुकिस्तुतदाकर्ण्यवचनंब्रह्मणः शिवंवनंगत्वातुतांतस्मैदत्वौविनयपूर्वं
कां ३५
महामुनिरस्तीतिशेषःसनामकां [illegible] नामकाम ...त्यर्थः ३३ ३४ ३५ ३५ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तं वासुकिं ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ जरत्कारुर्जरत्कारुमुनेः पत्नी ४२ धर्मनाशापेक्षया मम त्यागं करिष्य

स नाम्नीं तां मुनिर्ज्ञात्वा जरत्कारुरुवाच तं अप्रियं मे यदा कुर्यात्तदा तां संत्यजाम्यहं ३६ वाग्बंधं नागराट्कृत्वा
मुनिं जग्राह तां स्वसृं दत्वा च वासुकिः कामं भवनं स्वं जगाम ह ३७ कृत्वा पर्णकुटीं रम्यां जरत्कारुर्महावने
तया सह स्थितस्तत्र रममाणः परंतप ३८ एकदा भोजनं कृत्वा सुप्तोसौ मुनिसत्तमः भगिनी वासुकेस्तत्र संस्थि-
ता पार्श्ववर्तिनी ३९ न संबोधयितव्योहं त्वया कांते कथंचन इत्युक्त्वा तु गतो निद्रां मुनिस्तां सुदतीं तदा ४०
रविरस्तं गिरिं प्राप्तः संध्याकाल उपस्थिते किं करोमि न मे शांतिस्त्यजेन्मां बोधितः पुनः ४१ धर्मलोपभयाज्जी-
ता जरत्कारुरचिंतयत् नो चेत्प्रबोधयाम्येनं संध्याकालो वृथा व्रजेत् ४२ धर्मनाशाद्वरं त्यागस्त्यागेपि मरणं ध्रुवं
धर्महानिर्नराणां हि नरकाय भवेत्पुनः ४३ इति संचिंत्य सा बाला तं मुनिं प्रत्यबोधयत् संध्याकालोपि संजात उ-
त्तिष्ठोत्तिष्ठ सुव्रत ४४ उत्थितोसौ मुनिः कोपात्तामुवाच व्रजाम्यहं त्वं तु भ्रातृगृहं याहि निद्राविच्छेदकारिणी
४५ वेपमानाब्रवीद्वाक्यमित्युक्ता मुनिना तदा भ्रात्रा दत्ता यदर्थं त्वं तद्धि स्यात्किमतः प्रभो ४६ मुनिः प्राह
जरत्कारुं तदस्तीति निराकुलः गता सा मुनिना त्यक्ता वासुकेः सदनं तदा ४७

ति श्वश्रूवा मम मरणं स्यादिदं वरं न तु धर्मनाश इत्यर्थः ४३ ४४ ४५ ४६ तदस्तीति तव भ्रातुर्यदिष्टः पुत्रः स तव गर्भेस्तीत्यर्थः ४७ ४७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. ४८ ४९ ५० ५१ भवांस्तांतमर्कश्यामि. यर्थः ५२ यात्त्वयोक्तं भारतंसकलंश्रुतं दानानिनानाविधानिदत्तानितथापिमेवित्तशांतिर्नजाताऽन
टि. तपितुःस्वर्गभूदितितत्तथैवात्सोत्याह्मभारतंसकलमिति ५३ अद्यापिपितृकर्मभिःपितृयानकुलंपावितं अतोभयापदर्यातिवत्कल्याणार्थंतस्माशिवमि
६२ प्रा.ः ५४ तत्किंतदाहदेव्याश्चायतनमिति तदुक्तंशिवपुराणे योदेवींस्थापयेत्स्वंदप्रासादेसभक्तिभावतः त्रैलोक्यंस्थापितंतेनयतःसर्वमयीशिवा
तेनसहशोधर्मोदेवीस्थापनकर्मणा तुष्टायांवस्तुतस्यांतुष्टंभुवनत्रयंयः कीर्तिनयोभक्त्यादेवीप्रासादमद्भुतंसकोटिकुलमुद्धृत्यमणिद्वीपेविराजते कुलको

अस्तीत्युक्त्वाचहित्वामांगतोसौमुनिसत्तमः ४८ वासुकिस्तुतदा
दृष्ट्वाभ्रात्राप्रवीद्वाक्यंयथोक्तंपतिनातदा अस्तीत्युक्त्वावहित्वामांगतोसौमुनिसत्तमः ४९ ततःकालेनकियताजातोसौमुनिबाल
कार्यमत्यवात्मुनिरित्युत क्रिष्मासंचपरंछात्वाभगिनींतांसमाश्रयत् ४९ ततःकालेनकियताजातोसौमुनिबाल
कः आस्तीकइतिनामासौविख्यातःकुरुसत्तमः ५० तेनायंरक्षितोयज्ञस्तवपार्थिवसत्तम मातृपक्षस्यरक्षा
र्थंमुनिनाभावितात्मना ५१ भवांश्चतंमहाराजमानितोयंत्वयामुनिः यापावरकुलोत्पन्नोवासुकेर्भगिनीसु
तः ५३ स्वस्तितेस्तुमहाबाहोभारतंसकलंश्रुतं दानानिबहुदत्तानिपूजितामुनयस्तथा ५३ कृतेनसुकृतेन
पितृपितामहस्वर्गतिंगतः पावितंतकुलंकृत्स्नंत्वयाभूपतिसत्तम ५४ देव्याश्चायतनंभूपविस्तीर्णंकुरुभक्तितःयेन
वैसकलासिद्धिस्तवस्याज्जनमेजय ५५ पूजितापरयाभक्त्याशिवासकलदासदा कुलवृद्धिंकरोत्येवाराज्यंचसुस्थिरं
सदा ५६ टिसमायुक्तोदेवीलोकेवसेन्नरः ज्ञानंदिव्यंपरंप्राप्यकैवल्यंमोक्षमा
५६ ५६ ५६ ५६ ५६ ५६
प्नुयात् इत्यादिवचनानिपुराणांतरेष्वपिसूक्ष्माणि ५७ राज्यंचकारमोक्षंच ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. हि. ६२

देवीमखं नवरात्र्युत्सवादिकं ज्योतिष्टोमादिकं कोटिहोमादिकं च देवीप्रीत्यर्थं कृतं देवीमख शब्देनोच्यते तं देवीमखं कृत्वा श्रीदेवीभागवतं शृणुयादनेन वचनेन नवरात्रोत्सवे देवीभागवतपारायणविधिर्दर्शितः अतोऽवश्यं नवरात्रचतुष्टये देवीभागवतपारायणं कर्तव्यं श्रोतव्यं च ५७ किं फलं तच्छ्रवणेनेति चेत्संसारतारिणीमिति केवलं देवीभागवतश्रवणेनैव देवीप्रसादे जाते संसारान्मुक्तो भवतीति महाफलं श्रवणेनेति भावः ५८ अस्मात्पुराणादधिकं समं वा नान्यत्पुराणं श्रोतव्यं नैव भुवि विद्यते अस्य पुराणस्य साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मप्रतिपादकत्वादन्येषां च पुराणानामेकैकसत्वादिगुणोपाधिकहरिहरब्रह्मादिप्रति

देवीमखविधानेन कृत्वा पार्थिवसत्तम। श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं परमं शृणु ५७ त्वामहं श्रावयिष्यामि कथां परमपावनीं। संसारतारिणीं दिव्यां नानारससमाहृतां ५८ न श्रोतव्यं परं चास्मात्पुराणाद्विद्यते भुवि। नाराध्यं विद्यते राजन्देवीपादाम्बुजादृते ५९ ते सभाग्याः कृतप्रज्ञा धन्यास्ते नृपसत्तम। येषां चित्ते सदा देवी वसति प्रेमसंकुले ६० सुदुःखितास्ते दृश्यन्ते भुवि भारत भारते। नाराधिता महामाया यैर्जनैः सर्वदाम्बिका ६१ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे यदाराधनतत्पराः। वर्तन्ते सर्वदा राजंस्तां न सेवेत को जनः ६२ य इदं शृणुयान्नित्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात्। भागवत्पासमाख्यातं। विषयविषवदनुत्तमं ६३

पादकत्वात् अतएव साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्या भगवत्याए वैकसत्वादिगुणोपाधिकहरिहराद्यपेक्षया सर्वोत्कृष्टत्वा देवदेवीपदाम्बुजादृते आराध्यं नैवास्ति तदेव सर्वैराराध्यमिति भावः ५९ ६० ६१ मनुष्यै भगवती सर्वदाराध्येत्यत्र किं वक्तव्यमिति कैमुतिकन्यायेनाह ब्रह्मादय इति ६२ विषयविषवदनुत्तममिति पूर्वोक्तार्धश्लोकात्मकं यद्भागवतं साक्षाद्भगवन्मुखेनैव विषये उपदिष्टं यस्मात्तस्मादनेन सदृशं महाफलं किमन्यत्स्यान्न किमपीति भावः ६३ ६३ ६३ ६३ ६३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· यदुक्तं मम चित्तशांतिर्न जाता पितॄणामुद्धारेपि न जात इति तत्राह तेनस्त्रुतेनेति ६४ श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भ
द्वि· संभूतो नीलकंठोभिधानतः १ देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानरहितस्य च तिलकाख्यां महाव्याख्यां समपूरयत्

कृतवान्स्तुभां स्कंधो द्वितीयस्तस्या

६४

तेनस्त्रुतेनतेन सजं श्चित्तशांतिर्भविष्यति पितॄणां चाक्षयः स्वर्गः पुराणश्रवणाद्भवेत् ६४ इतिश्रीदेवीभाग
वते महापुराणे द्वितीयस्कंधे श्रीदेवव्रतप्रसंगो नाम द्वादशोध्यायः १२ स्कंधो द्वितीयः समाप्तः

सुसमाप्तोभूच्छुभार्थदः ३

इतिश्रीशैवकुलोत्पन्नरंगनाथात्मजश्रीलक्ष्मीगर्भसंभवनीलकंठकृते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे द्वितीयस्कंधः समाप्तः १२ १२ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. श्रीगणेशायनमः याशंकुशवराभीतिधरांदेवींपिनाकिनीं वंदे संपद्दमाश्रितांभक्तानांपाथितार्तिनीं १ पंचाशदक्षरैः पंचशतैःषिंशुरुनरर्सि
स्. दृश्यतेसर्विनोप्यःसमगुच्यते २ सर्वैरित्यादिनपवर्णाध्यायश्चेतिव्यासवक्यपंखुत्वागनमेतःशःदृश्यते भगवन्निति यज्ञं जगौयज्ञमिति यद्वा
३ निधनंवासत्रुकांतत्वमित्यर्थः पल्ल्याप्रोक्तंनारदायैश्चवाकिस्वरूपाकथंकेनप्रकारेणोत्पन्नापुत्रकास्मिन्देशेवालेवाऽपगाकस्मत्वाधरैणदा
गा

श्रीगणेशायनमः जनमेजयउवाच भगवन्भवताप्रोक्तंयज्ञंवाविधंमहत् साचाकथंसमुत्पन्नाकुत्रवा १
स्माच्चकिंगुणा १ कीदृशंच्चस्वरूपंवैतस्याःस्वरूपंकीदृशंतथा विधानंविधिवद्ब्रूहिसर्वज्ञोसिदयानिधे २ ब्रह्मांड
स्याऽसीदुत्पत्तिंवदविस्तरतःतथा यथोक्तंयादृशंब्रह्मन्नाविलंवेत्सिभूसुर ३ ब्रह्मविष्णुश्चरुद्रश्चयेदेवाननयाःस्तु
ताः सृष्टिपालनसंहारकारकाःसगुणास्त्वमी ४ स्वतंत्रास्तेमहात्मानःपाराशर्यवदस्वमे आहोस्वित्परतंत्रास्ते
श्रोतुमिच्छामितांप्रतं ५

किंगुणाकिंगुणावातोसाच १ तस्यादेव्याभवतोक्तोयत्पल्लवयप्रोतःसकीदृशः तस्यामवस्यास्वरूपंकीदृशंतत्सर्वंविधिवद्ब्रूहिसर्वज्ञोसि २ यथोक्तंयादृशंदृष्टं
भयानत्सर्वेत्वंवेत्सि ३ नोविस्तंसमंभक्तोभियत्पत्तंत्वात्परिपाराम ... Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham ५ ५ ५ ५ ५ ५

220
220

3

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०भा० सत्यधर्माजीवानांहेऋषिसत्तम चिदानंदस्वरूपिणःब्रह्मादयःतथाधिभौतिकाधिदैविकाध्यात्मिकैस्त्रिधात्मिकैस्त्रिविधैर्देवैःदिवेशयता व्ययवानयुता ६
ल० इतिचसंशयोस्तीतिशेषः ७ हर्षशोकयुतास्तेसंतिकिमन्यथावेतिपादत्रयेणसंबंधः ८ कैर्द्रव्यैरितितेषांदेहाःपांचभौतिकाउतअन्यस्यच्छमर्थः ९
३ १० ब्रह्मादीनामिति इदमुपलक्षणंजनमेजयेनकृतानांसर्वेषांप्रश्नानां ११ एतदेवेतितनुजनमेजयेनप्रश्नाअत्रपदिधुव्यासस्यनारदंप्रतिप्रश्नास्तुअन्यविधा

सत्यधर्माश्रुतेनोवाच चिदानंदस्वरूपिणः अधिभूतादिभिर्युक्तानवाच्यैस्त्रिधात्मकैः ६ कालस्यवशमानीतास्तु
देवामहाबलाः कथंतेवैसमुत्पन्नाःकस्मादितिचसंशयः ७ हर्षशोकयुतास्तेवैनिद्रालस्यसमन्विताः सप्तधातु
मयास्तेषांदेहाःकिंवान्यथामुने ८ कैर्द्रव्यैर्निर्मितास्तेवैकैर्गुणैरिंद्रियैस्तथा भोगश्चकीदृशस्तेषांप्रमाणमायुषस्तथा
९ निवासस्थानमप्येषांविभूतिंचवदस्वमे श्रोतुमिच्छाम्यहंब्रह्मन्विस्तरेणकथामिमां १० व्यासउवाच दुर्गमःप्रश्न
भारोयंकृतोराजंस्त्वयाधुना ब्रह्मादीनांसमुत्पत्तिःकस्मादितिमहामते ११ एतदेवमयापूर्वंपृष्टोसौनारदोमुनिः वि
स्मितःसत्युवाचेदमुत्थितःशृणुभूपते १२ कस्मिंश्चित्समयेचाहंगंगातीरेस्थितंमुनिं अपश्यंनारदंशांतंसर्वज्ञंवेदवि
त्तमं १३ दृष्ट्वाहंमुदितोगत्वापादयोरपतंमुनेः तेनाज्ञप्तःसमीपेस्यसंविष्टश्चवरासने १४ कृत्वाकुशलवार्तांवैताम
श्वविधेःसुतं निविष्टंजाह्नवीतीरेनिर्जनेसूक्ष्मवालुके १५ मुनेविततस्यास्यब्रह्मांडस्यमहामते कःकर्तास्य
प्रमःप्रोक्तस्तन्मेब्रूहिविधानतः १६ व्या संतितत्कथमुच्यते एतदेवनयेतिचिन्नएतदेवेत्यस्येतात्सदृशमित्यर्थोनचेत्त्वयाप्रश्नाःकृता
स्तादृशाएवप्रश्नामयानारदंप्रतिकृतास्तेषांप्रश्नानांपरमुत्तरंनारदोनतवांस्तेनैवत्वत्प्रश्नानांसमाधानंभविष्यतीतिनात्वत्प्रश्नानांपृथगुत्तरंतिपर्श्नदेवंभवती
तिभावःअतएवजनमेजयेनकृतप्रश्नानांप्रत्येकंप्रतिवचनंनहिनत्वान्नास्तीतिबोध्यंउत्थितःआविर्भूतःमदग्रेप्रकटीभूतः १२ १३ १४ १५ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. १७ विरोधोयमिति कार्यजन्यत्वाभावेकार्यत्वमितरस्यादितिविरोधः १८ १९ पापानिवृत्त्येककोटिस्तामहमुक्तवानित्याह ब्रुवंतिशंकरमिति ३०

१८
४

कस्मादिदंसमुत्पन्नंब्रह्मांडंमुनिसत्तम अनित्यंवातथानित्यंतदाचक्ष्वद्विजोत्तम १७ एककर्तृकमेतद्वाबहुकर्तृक
मन्यथा अकर्तृकंवाकार्यंस्याद्विरोधोयंविभातिमे १८ इतिसंदेहसंदोहसमस्मंतापनंधुना विकल्पकोटीःकुर्वाणं
संसारेस्मिन्प्रवितरे १९ ब्रुवंतिशंकरंकेचिन्मत्वाकारणंसदा शिवंमहादेवमजंलयोत्पत्तिविवर्जितं २० आत्मारामंमुने
शंचत्रिगुणंनिर्मलंहरं संसारतारकंनित्यंसृष्टिस्थित्यंतकारणं २१ अन्येविष्णुंस्तुवंत्येवसर्वदेवप्रभुमीश्वरं परमात्मा
नमव्यक्तंसर्वशक्तिसमन्वितं २२ मुक्तिदंमुक्तिदंशांतंसर्वादिंसर्वतोमुखं व्यापकंविश्वशरणमनादिनिधनंहरं २३
धातारंचतथाचान्येब्रुवंतिसृष्टिकारणं तमेवसर्ववेत्तारंसर्वभूतप्रवर्तकं २४ चतुर्मुखंसुरेशानंनाभिपद्मभवं
विभुं स्रष्टारंसर्वलोकानांसत्यलोकनिवासिनं २५ दिनेशंप्रवदंत्यन्येसर्वेशंवेदवादिनः स्तुवंतिचैवगायंतिसं
ध्याप्रातरतंद्विजाः २६ यजंतिचतथायज्ञैर्वासवंचशतक्रतुं सहस्राक्षंदेवदेवंसर्वेषांप्रभुमव्ययं २७ यज्ञाधि
पंसुराधीशंत्रिलोकेशंशचीपतिं यज्वानंचैवभोक्तारंसोमपंसोमपप्रियं २८ वरुणंचतथासोमंपावकंपवनंत
था यमंकुबेरंधनदंगणाधीशंतथापरे २९ हेरंबंगजवक्त्रंचसर्वकार्यप्रसाधकं स्मरणात्सिद्धिदंकार्यकामदंकामदंपरं ३०

२२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ वेदांतिगतमाह निरंजनमिति ३७ ३८ विराटस्वरूपवादिमतमाह सहस्रशीर्षेति
टी. ३९ ४० अनेकेश्वरवादिनां मतमाह नैकोपीति शक्त्यादिविविचित्रकार्यमनेककर्तृकं दृष्टं तथैवं जगत्कार्यमप्यनेककर्तृकमेवेति भावः ४१ अ
 भवानीं वीचनाचार्याः प्रवदंत्यखिलार्थदां आदिमायां महाशक्तिं प्रकृतिं पुरुषानुगां ३१ ब्रह्मैकतासमापन्नां
सृष्ट्यंतकारिणीं मातरं सर्वभूतानां देवतानां तथैव च ३२ अनादिनिधनां पूर्णां व्यापिकां सर्वजंतुषु ईश्वरीं
सर्वलोकानां निर्गुणां सगुणां शिवां ३३ वैष्णवीं शांकरीं ब्राह्मीं वासवीं वारुणीं तथा वाराहीं नारसिंहीं च महाल
क्ष्मीं तथाद्भुतां ३४ वेदमातरमेकां च विद्यां भगवतीं स्थिरां सर्वदुःखनिहंत्रीं च स्मरणात्सर्वकामदां ३५ मोक्षदां
च मुमुक्षूणां कामदां च फलार्थिनां त्रिगुणातीतरूपां च गुणविस्तारकारिकां ३६ निर्गुणां सगुणां तज्ज्ञा ध्यायं
ति फलार्थिनः निरंजनं निराकारं निर्लेपं निर्गुणं किल ३७ अरूपं व्यापकं ब्रह्म प्रवदंति मुनीश्वराः वेदेषु पं
डितास्तेजोमय इति क्वचित् ३८ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्रनयनस्तथा सहस्रकर्णोऽथ सहस्रास्यः
सहस्रपात् ३९ विष्णोः पदं यथाकाशं परमं समुदाहृतं विराजं विश्वजं शांतं प्रवदंति मनीषिणः ४० पुरुषोत्त
मं तथा चान्ये प्रवदंति पुराविदः नैकोपीति वदंत्यन्ये प्रभुरीशः कदाचन ४१ अनीश्वरमिदं सर्वं ब्रह्मांडमिति के
चन न कदापीशजन्यं जगदेतदचिंतितं ४२

नीश्वरं तत्स्वभावादेवेदं जगद्भवतीति केषांचिन्मतमाह अनीश्वरमिति तत्तत्साधकमाह नक
दापीशजन्यं स्यात्तदा चिंतितम् निर्विकल्पीयं [illegible] पत्तात्स्वभावादेवान्यं नाचोत्र ॥

॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ कोऽयमतमाह अकर्तेति तथाचरतीति कर्त्रीत्यर्थः ४३ ४४ ४५ पत्रकल्याणंतिष्ठतितत्रधर्मोपितिष्ठतीतिधर्मस्यकल्याणंचिह्नंज्ञेयमितिचेतत्राह देवा:स।
टी॰ त्वगुणात्पन्नाशौ ४६ धर्मिष्ठानांदेवानांममवंशजानांपांडवानांचधर्मिष्ठत्वेपि अकल्याणोपहतत्वाद्यत्रकल्याणंतत्रधर्मस्तिष्ठतीत्यत्रव्याप्त्यभावान्नधर्मो
६ त्तंज्ञातंशक्यतइतिभावः ४७ ४८ ४९ ५० इतिश्रीदेवीभागवतटीकायांतृतीयस्कंधेप्रथमोध्यायः १ चत्वारिंशत् ...वैरं ...श्लोकाधिके...

संदेहेदमनीशंचस्वभावोत्थंसंदेहशं अकर्तासोपुमान्प्रोक्तःप्रकृतिस्तुतथाचरा ४३ एवंवदंतिसांख्याश्चमुनयः
कपिलादयःएतेसंदेहसंदोहाःप्रभवंतितथापरे ४४ विकल्पोपहतंचेतःकिंकरोमिमुनीश्वर धर्माधर्मविदक्षायं।
मनोमेस्थिरंभवेत् ४५ कोधर्मःकीदृशोधर्मश्चिन्हैर्नैवोपलभ्यते देवाःसत्वगुणोत्पन्नाःसत्यधर्मव्रताः...
४६ पीडितेदानवैःपापैःकुत्रधर्मव्यवस्थितिः धर्मस्थिताःसदाचाराःपांडवाममवंशजाः ४७ दुःखंभुक्तवन्तः
धर्मात्मानस्तत्रधर्मस्यकास्थितिः अतोमेहृदयंचैववेदेपतितोवसंशये ४८ कृत्वामेसंशयंचेतःसर्वज्ञोसिमहामुने
त्राहिसंसारवार्द्धेस्त्वंज्ञानपोतेनमांमुने ४९ मज्जंतंचात्पतंतंचमग्नंमोहजलादिते ५० इतिश्रीदेवीभागवतेमहा
पुराणेअष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांजनमेजयप्रश्ने तृतीयस्कंधेप्रथमोध्यायः १ नारदउवाच पाराशर्यमहाभागो
हे उद्धेहंकुरुसत्तम नान्यज्ञानात्तदेवःप्राहमम्यष्टहमुनीश्वरः १

...दादीनामिहवुक्ताथ्यैतिपत्रं ...यदाहो ...
...मर्थाहंसमप्रत्यवार्धीकानस्वीनप्रश्नान्मुनीश्वरोनारदोव्यासाद् ...नारदंप्रतिनानर्थं जप्त्वा ...न्यानिभीष्ट ...नकाजनितम्... ...
...तत्वंताम्यचेत्यतःपूर्वमेकादशश्लोकाद्धिशारस्याशैति शुद्धोपाठःसंगतयश्लाघुनस्वतिदं... ...पर्यंतेनप्रत्युक्तं ... १ १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ततस्तदुक्तं नारदः किमुवाच तदाह व्यास किं त इति संदेहसागरात् संदेहधारासंपातेन २ अथ यस्त्वया पृष्टः प्रश्नस्तथाविधमेव प्रश्नं ब्रह्माणं पप्रच्छेत्याह त्वमधुना यं पृष्टवान् प्रश्नं प्रहृष्टस्त्वत्प्रश्नानां प्रतिवचनं भविष्यतीति भावः ३ भवत्कृतेन भवद्व्यापारेणेत्यर्थः अस्योत्पन्नमिति शेषः ४ आराधनीयः पूज्यः सर्वदेवेषु कः सर्वोत्कृष्टश्चकः ५ ६ ७ ८ ९ १० हे सुत त्वया कृतं दुर्बोधं प्रश्नं किं ब्रवीमि यद्विष्णोरपि निश्चयाद्वक्तुमशक्यं भवतीत्यन्वयः ११ एतस्य ज्ञातारो गीर्वहिता

नारद उवाच व्यास किं ते ब्रवीम्यद्य पुरायं संशयो मम उत्पन्नो हृदयेऽत्यर्थं संदेहसागरपीडितः २ गत्वाहं पितरं स्थाने ब्रह्माणममितौजसं अपृच्छं यत्त्वया पृष्टो व्यासाद्य प्रश्नउत्तमः ३ पितः कुतः समुत्पन्नं ब्रह्मांडमखिलं विभो भवत्कृतेन वास्मयत किं वा विष्णुकृतं त्विदं ४ रुद्रकृतं वा विश्वात्मन् ब्रूहि सत्यं जगत्पते आराधनीयः कः कामं सर्वोत्कृष्टश्च कः प्रभुः ५ तत्सर्वं वद मे ब्रह्मन् संदेहं छिंधि चानघ निमग्नोऽहमस्मि संसारे दुःखरूपेऽत्र नोदये ६ संदेहदोलितं चेतो न प्रशाम्यति कुत्रचित् न तीर्थेषु न देवेषु साधने स्वितरेषु च ७ अविज्ञाय परं तत्त्वं कुतः शांतिः परंतप विक्षिप्तं बहुधा चित्तं नैकत्र स्थिरतां व्रजेत् ८ कं स्मरामि यजे कं वा कं व्रजाम्यर्चयामि कं स्तौमि कं नाभिजानामि देवं सर्वेश्वरं परम् ९ नारद उवाच ततो मां प्रत्युवाचेदं ब्रह्मा लोकपितामहः मया सत्यवतीसूनोः कृते प्रश्नः सुदुस्तरे १० किं ब्रवीमि सुताद्याहं दुर्बोधं प्रश्नमुत्तमं त्वया श्रावकं महाभाग विष्णोरपि सुनिश्चयात् ११ रागी कोऽपि न जानाति संसारे लिप्तमानसो विरक्तश्च विजानाति निरीहो यो विमत्सरः १२

ध्रुवः कोऽपि नास्ति किंतु यो तत्त्ववेत्ता।
नीत एव जानाति तथा च श्रुतिः ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ तत्रविष्ण्वादिभिरणंजयनिर्पूर्वकथामाह एकार्णवेइति नष्टेस्थावरजंगमइति अल... लेनतरंगात्मनआकाशःसंभूतइत्येवंरीत्याभूत...
ह॰ तन्मात्रेनपपदार्थरहितेउत्पन्निमतिनकोमहंकमलाजइति उत्पन्नः १३ १४ १५ पंकजेहियंकाज्जातंपंकजत्वन्नस्तिततःपंकजं... १६
८ गाहश्यतामन्नपंकात्तथापिकर्यैतापंकजेनकारणास्यपंकस्यानुमानाद्दत्येवमत्रचिदितिनिश्चित्यततंपंकंपश्यामीतिनिश्चयंकृत्वा... पृष्ठा

एकार्णवेपुराजातेनष्टेस्थावरजंगमे भूतमात्रेसमुत्पन्नेसंजज्ञेकमलादहं १३ नापश्यंतरणिंसोमंनवृक्षान्नचपर्व
तान् कर्णिकायांसमाविष्टश्चिंतामकरवंतदा १४ कस्मादहंसमुद्भूतःसलिलेस्मिन्महार्णवे कोमेत्राताप्रभुःक
र्तासंहर्तावायुगात्यये १५ नचभूर्विद्यतेस्पष्टायदाधारंजलंस्थिदं पंकजंकथमुत्पन्नंप्रसिद्धंदृढयोगतः १६ प
श्याम्यद्यास्यपंकंतन्मूलंवैपंकजस्यच भविष्यतिधरातत्रमूलंनात्रसंशयः १७ उत्तीर्णसलिलेतस्मादवहद्वर्षस
हस्रकं अन्वेषमाणोधरणींनावापंतांयदातदा १८ तपस्तपेतिचाकाशेवागभूदशरीरिणी ततोमयातपस्तप्तंपद्मेव
र्षसहस्रकं १९ सृजेतिपुनरुद्भूतावाणीतत्रश्रुतामया विमूढोयंतदाकर्ण्यकिंसृजामिकरोमिकिं २० तदादैत्याव
तिप्राप्तौदारुणौमधुकैटभौ ताभ्यांविभीषितश्चाहंयुद्धायमकालये २१ ततोहंनालमालंब्यवारिमध्यमवातरं
तदातत्रमयादृष्टःपुरुषःपरमाद्भुतः २२ मेघश्यामशरीरस्तुपीतवासाश्चतुर्भुजः शेषशायीजगन्नाथोवनमा
लाविभूषितः २३

मीति पंकस्यापिमाप्मूलंसापितन्नस्याद्दितियंकान्वेषणेनधराऽपिप्राप्ताभवेदितिभावः १७ नावापंतांधरणींतयंकत्वा।
नावापंनप्राप्तवानथाहं १८ १९ २० युद्धाययुद्धंकर्तुं २१ २२ २३ २३ २३ २३ २३ २३ २३ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰
टी॰
९

२४ २५ २६ २७ २८ अथ तदा विलोकितौ दिव्याकटाक्षेण प्रथमं विलोकितौ ततो निमिषेहितौ ततो हरिणा निपातितौ वि तिर्यग्दृष्टौ तां तः स्मारितः
२९ उत्संगे वसंधाने इति वचनेनायं रुद्रो ब्रह्मललाटादुत्पन्नाद्वक्ष्यमाणाद्रुद्रादन्य एवेति निःसंशयमेव बोध्यते अत एव कूर्मपुराणादिपुराणेषु ब्रह्मणो वि

शंखचक्रगदापद्मशार्ङ्गायुधैः सुविराजितः तमद्राक्षं महाविष्णुं शेषपर्यंकशायिनं २४ योगनिद्रासमाक्रांतमविस्पंदितमच्युतं शयानं तं समालोक्य भोगिभोगोपरि स्थितं २५ चिंता मम समुत्पन्ना जाता किं करोमीति नारद मया स्तुता तदा देवी सुप्ता निद्रास्वरूपिणी २६ देहान्निर्गत्य सा देवी गगने संस्थिता शिवा अचिंत्यवपुषी शिवा सर्वाभरणमंडिता २७ विलोक्य तं विहायाशु विराजन्नभसि स्थिता उदतिष्ठदमेयात्मा तया मुक्तो जनार्दनः २८ पंचवर्षसहस्राणि कृतवान् युद्धमुत्तमं तदा विलोकितौ दैत्यौ हरिणा विनिपातितौ २९ उत्संगे विमले कृत्वा तत्रैव निहतौ च तौ रुद्र-स्तत्रैव संप्राप्तो यत्रावां संस्थितावुभौ ३० त्रिभिः संवीक्षिता साभिः स्वच्छंदं देवी मनोहरा संस्तुता परमा शक्तिरुवाच अस्मानवस्थितान् ३१ कृपावलोकनैः कृत्वा णवनैर्मुदितानथ देव्युवाच कार्यं शंः त्वानि कार्याणि कुरुध्वं समतं द्विताः ३२ सृष्टिस्थितिविनाशानि कृतावेतौ महासुरौ कृत्वा स्वानि निकेतानि वसध्वं विगतज्वराः ३३ प्रजाश्चतुर्विधाः सर्वाः सृजध्वं स्वविभूतिभिः ब्रह्मोवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः पेशलं सुखदं मृदु ३४ अब्रूम तामशक्ताः स्म कथं कुर्मस्त्विमाः प्रजाः न मही वितता मातः सर्वत्र विततं जलं ३५

सृष्ट्यात्मक त्रिमूर्तिरहितस्तुरीयो रुद्रोस्तीत्युक्तं एतावांस्तु विशे-
षः क्वचित्पुराणेषु ब्रह्मललाटोद्भवस्य मूर्तित्रयांतर्गतत्वमस्ति तुरीयत्वं क्वचित्तस्यैव मूर्तित्रयांतर्गतत्वं न तस्य ब्रह्मललाटोद्भवस्य तु न तुरीयत्वं नापि द्वितीयत्वमिति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰
टी॰
१७

३६ गतसाध्वसागतभयाः ३७ ३८ ३९ ४० इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः २ सप्तषष्टिश्लोकैर्दिव्यविमानस्थाहृद
यः दृष्टमुनिर्देवदेवीमिति तिस्मयगिहोच्यते विमानस्थावरगमनानंतरं जातं दृष्टमाह विमानं तन्मनोवेगमिति १ २ निम्नगागिरिसरःकाननानि ३ ४ ह्य

नभूतानि गुणाश्चापि तन्मात्राणींद्रियाणि च तदा कार्यं वचोस्माकं शिवा जाता स्मितानना ३६ रुदितं ये वागतं।
तत्र विमानं गगनं शुभं सोवाच मन्त्रिसुराः कामं विशध्वं गतसाध्वसाः ३७ विमाने प्रबलविस्तीर्णा दर्शयाम्यद्य
यद्भुतं तन्निशम्य वचस्तस्याः श्रोमित्युक्त्वा पुनर्वयं ३८ समारुह्योपविष्टाः स्मो विमाने रत्नमंडिते मुक्तादामसुशो
भिते किंकिणीजालशब्दिते ३९ सुरसद्मनिभे रम्ये त्रयस्तत्राविशंकिताः सोपविष्टांस्ततो दृष्ट्वा देवी स्मान् विजितेंद्रि
या ४० स्वशक्त्या तद्विमानं वै नोदयामास चांबरे इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टादशसहस्र्यां संहितायां तृती
यस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः २ विमानं तन्मनोवेगं यत्र स्थानांतरं गतं न जलं तत्र पश्यामो विस्मिताः स्मो वयं तदा १
वृक्षाः सर्वफला रम्याः कोकिलारावमंडिताः महीमध्याः कामं वा नान्युपवनानि च २ नार्यश्च पुरुषा
श्चैव पशवश्च सरिद्वराः वाप्यः कूपास्तडागाश्च पल्वलानि च निर्झराः ३ पुरं तु नगरं रम्यं दिव्यप्राकारमंडितं य
ज्ञशालासमायुक्तं नानाहर्म्यविराजितं ४ प्रत्यभिज्ञा तदा जाता प्यस्माकं प्रेक्ष्य तत्पुरं स्वर्गोऽयमिति केनासौ निर्मि
तोऽस्ति तदाद्भुतः ५ राजानं देवसंकाशं व्रजंतं मृगयां वने अस्माभिः संस्थिता दृष्टा विमानोपरि चांबिका ६
गोपमित्यस्माकं।
प्रत्यभिज्ञा जाता परं तु स्वर्गोपमस्तत् दृष्टिस्थस्वर्गापेक्षया न्यः केनेति निर्मितः इत्यद्भुतमाश्चर्यं तदा जातं ५ तत्र यदा विमानमागतं तस्मिन्नमेयं तत्स्वर्गसदृशं देवदेवेश्वर्य

यं कर्तुं नहि निर्मितः सोऽस्माभिर्दृष्टः तस्मिन्नेव स्थले स्थिते ह्यस्माभिः पूर्वं दृष्टा
यां विमानसापि विमानोपरि स्थिता दृष्टा ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. मृगयां कर्तुं गतमिति निजलस्वर्गादूर्ध्वं यदा विमानं स्थितं तदा कालिको दृष्टः तनएतत्पर्यं तत्पुण्यपापादितो यद्यदा मुहूर्तान्तरे तद्विमानं स्वर्गनिकटे भ्रांतं तदा कालिकोद्दृष्टां तान्

स्कं. माह क्षणाच्चचालेति दिशे चान्य इति स्वर्गनिकटदेश इत्यर्थः ७ सुरभिः स्थिता दृष्टेत्यर्थः ८ ९ १० रमंति चेगीतिच दृष्टा इत्यर्थः इंद्रासने इंद्रोपि दृ

११ क्षणाच्चचाल गगने विमानं पवनेरितं मुहूर्ताद्वा ततः प्राप्तं देशे चान्ये मनोहरे ७ नंदनं च वनं तत्र दृष्टमस्माभिरुत्तमं
पारिजाततरोश्छायायां संस्थिता सुरभिस्तथा ८ चतुर्दंतो गजस्तस्याः समीपे समवस्थितः अप्सरसां तत्र वृंदानि मेन।
कामवंतीनि च ९ क्रीडंति विविधैर्भावैर्गीतनृत्यसमन्वितैः गंधर्वाः शतशस्तत्र यक्षा विद्याधरास्तथा १० मंदा
रवाटिकामध्ये गायंति च रमंति च दृष्टः शतक्रतुस्तत्र पौलोम्या सहितः प्रभुः ११ वयं तु विस्मितास्त्वासन् दृष्ट्वा तत्रैव विष्ट
यं तदा यादःपतिं कुबेरं च यमं सूर्यं विभावसुं १२ विलोक्य विस्मितास्त्वासन् वयं तत्र सुरान् स्थितान् तदा विनिर्गतो
राजा पुरात्तस्मात्सुमंडितात् १३ देवराज इवाक्षोभ्यो नरवाहनवत्स्थितः विमानस्था वयं तच्च चाल तरसा गतं
१४ ब्रह्मलोकं तदा दिव्यं सर्वदेवनमस्कृतं तत्र ब्रह्माणमालोक्य विस्मितौ हरिकेशवौ १५ मामूचतुश्चतुर्वक्त्र।
कोयं ब्रह्मा सनातनः सभायां तत्र देवाश्च सर्वे सांगाः स्वरूपिणः १६ सागराः सरितश्चैव पर्वताः पतगोरगाः ता
वेदाश्च महं नैव जानि दृष्टिपतिं पतिं १७ कोहं कोयं किमर्थं वा क्वास्मि यं मम विभ्रमो क्षणादथ विमानं तच्चचाल सुमनो

ष्ट इत्याह शतक्रतुरिति मृगयां कृत्वा गतः स्वासने स्थितो दृष्ट इत्यर्थः ११ यादःपतिं वरुणं १२ विस्मिता इति अस्मत्स्थिति।
स्थं देवतापि क्षयान्यथैनकस्मादागता इति विस्मिता इत्यर्थः तस्मिन्नेव समये यः सिंहासने स्थित इंद्रो दृष्टः स तस्मात्पुरान्निर्गतो देवराज इव शशी निश्चय पार्थकः
देवराज एव नरवाहनवान् ... १३ १४ १५ १६ १७ १८ १८ १९

CC-0 Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१९ २० २१ २२ २३ शंकरमिति एतच्छंकरात् विमानस्थाच्छंकरादन्यमित्यर्थः २४ मातृभिः सहितं शंकरमित्यर्थः २५ २६ सदना

कैलासशिखरं प्राप्तं स्वेयक्षगणान्विते मंदारवाटिकारम्ये कीरकोकिलकूजिते १९ वीणामुरजवाद्यैश्च नादिते सुख
दे शिवे सदा प्राप्तं विमानं तत् देवसदनाच्छुभात् २० निर्गतो भगवान् शंभुर्वृषारूढस्त्रिलोचनः पंचाननो दशभुजः
कृतसोमार्द्धशेखरः २१ व्याघ्रचर्मपरीधानो गजचर्मोत्तरीयकः पार्ष्णिरक्षौ महावीरौ गजाननषडाननौ २२ शिवेन
सह पुत्रौ द्वौ व्रजमानौ विरेजतुः नंदिप्रभृतयः सर्वे गणाः पार्श्वचराश्च ते २३ जयशब्दं प्रयुंजाना व्रजंति शिवपृष्ठगाः
तं वीक्ष्य शंकरं चान्यं विस्मितास्तत्र नारद २४ मातृभिः संशयाविष्टस्तत्राहं नितरां मुने क्षणात्तस्माद्गिरेः शृंगाद्वि
मानं वातरंहसा २५ वैकुंठसदनं प्राप्तं रमारमणमंदिरं असंभाव्या विभूतिश्च तत्र दृष्टा मया सुत २६ विसिष्मिये
तदा चित्ते दृष्ट्वा तान्नगरोत्तमं सदनाग्रे ययौ तावद्धरिः कमललोचनः २७ अतसीकुसुमाभासः पीतवासाश्चतुर्भु
जः द्विजराजाधिरूढश्च दिव्याभरणभूषितः २८ वीज्यमानस्तदा लक्ष्म्या कामिन्या चामरैः शुभैः तं वीक्ष्य वि
स्मिताः सर्वे वयं विष्णुं सनातनं २९ परस्परं निरीक्षंतः स्थितास्तस्मिन् वरासने ततश्चचाल तरसा विमानं वातरंह
सा ३० सुधासमुद्रः संप्राप्तो मिष्टवारिर्महोर्मिमान् यादोगणसमाकीर्णश्चलद्वीचिविराजितः ३१

ग्रेऽग्रिमे वैकुंठस्थितो विष्णुः
स वैकुंठसदनाग्रे इत्यर्थः ययौ प्राप्तवान् इत्थं ब्रह्मादयोऽन्यब्रह्मांडस्थान् एतैर्दृष्टा इति बोध्यं २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ मंदारपारिजातैश्चातिशोभितो मणिद्वीपदेशाइतिशेषः अत एवास्मिन्द्वीपमत्युत्कंसगमश्चते ३२ ३३ ३४ शिवाकारः पर्यंकः अलंविस्तुतंश्च

टी॰ रः पर्यंकस्तु सदाशिवस्तु फलकस्थानीयः ततः शिवाकारोजातः इदंसमूलस्कंधेस्पष्टं अत्रमणिद्वीपस्थानंनलाडबहिर्गीतिह्यत्र स्कंधेवक्ष्य

१२ तेसुभिःशय्यस्थंभोभवतीतिनुपालंपुराणेललितापाख्यानेस्पष्टं तत्परिमाणंतद्गुणोनंचात्रैवस्पष्टं सर्वोप्योतत्त्वरत्नेशिवरहस्येदितोयांसेच ३५ रत्नालिरत्न

भाः ३६ इंद्रचापसमन्वितः इंद्रचापवदनेकवर्णविशिष्टमणिसमन्वितइत्यर्थः ३७ ३८ ३९ वरपाशांकुशेति आयुधस्थानानि वामाधःकमारभ्य

मंदारपारिजाताद्यैःपादपैरतिशोभितः नानाभरणसंयुक्तो नानाचित्रविचित्रितः ३२ मुक्तादामपरिक्षिप्तो नाना

दामविराजितः अशोकवकुलाद्यैश्चवृक्षैःकुरवकादिभिः ३३ संवृतःसर्वतःसौम्यैःकेतकैश्चंपकैर्वृतः

कोकिलारवसंघुष्टोदिव्यगंधसमन्वितः ३४ द्विरफालिगणाकारैरंजितःपरमाद्भुतः तस्मिन्द्वीपेशिवाका

रःपर्यंकःसुमनोहरः ३५ रत्नालिखचितोतल्पश्चनानारत्नविराजितः दृष्टोस्माभिर्विमानस्थैर्दूरतःपरिमंडितः ३६

नानाभरणसंछन्नइंद्रचापसमन्वितः पर्यंकेप्रवरेतस्मिन्नुपविष्टावरांगना ३७ रक्तमाल्यांबरधरारक्तगंधानुले

पना सुरक्तनयनाकांताविद्युत्कोटिसमप्रभा ३८ सुचारुवदनारक्तदंतच्छदविराजिता रमाकोट्यधिकाकांत्यासूर्य

बिंबनिभाबिला ३९ वरपाशांकुशाभीष्टधराश्रीभुवनेश्वरी अदृष्टपूर्वादृष्ट्वातांसुंदरींस्मितभूषणां ४० दक्षिणाधःक

रपर्यंतमूर्ध्वंतंमहारंत्रोत्तंनेतंत्रेदक्षिणेचांकुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् अभयंदक्षिणेदद्यात्वरंवामेप्रदापयेदितिदशपटलपामणिभुवनेशीध्याने दक्षेंकुशाभयेमोकेवा

मेपाशवरदेमिति इष्टदंवरंआयुधार्थं जपंयस्माद्भुवनेश्वरीपटले श्रीमच्छंकरभगवत्पादैर्विवरणोपपादितइतिज्ञेयमवधार्यःभुवनेश्वरीत्यर्थः भुवनेश्वरीपद

निरुक्तिस्तु भुवनेश्वरीपारिजाते भुवनेश्वरीहृदयेचक्षिणामूर्तिसंहितायांच स्वदंच ध्यानंचेवात्रैवष्टमेस्मिन्त्तद्वेनसत्यामातःसर्वस्मसंबधंहंकुहशंदरोमां

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ह्रींकारजपनिष्टैरित्यत्र यद्वा पक्षिगणाः ह्रींकारं जपंति तदन्ये जपंति ह्रींकारबीजमित्यत्र किं वक्तव्यं ४१ उद्यत्पीनेति तन्मध्येन कमलकुड्मलेनेतिह
टी॰ त्यर्थः ४२ ४३ कनच्छ्रीचक्रताटंकेति कनद्दीप्यमानं ये श्रीचक्राकारे ताटंके रत्नकुंडले ताभ्यां विटंकं सुंदरं वदनारविंदं यस्याः सा हल्लेखा भुवनेशीति हल्ले
१९ खापदव्युत्पत्तिस्तु भुवनेश्वरी हृदये अंतर्हृदि लिखेत्कलार्गति प्राणशक्तिमिषपरा हल्लेखा कथ्यते तस्मादिति त्रिपुरातापनीयश्रुतिरपि हृदयागारवासिनी हल्ले
खेति भुवनेशीपदव्युत्पत्तिस्तु भुवनेशीपारिजाते भुवनेशीहृदये दक्षिणामूर्तिसंहितायां च व्योमबीजे महेशानि कैलासादिप्रतिष्ठितं वन्हिबीजात्तु वर्णादितिनि
घन्नं वहुधा प्रिये येनायं वर्ततेलि कोभूमंडलसमस्थितः तुर्यस्वरेण पाताले शेषरूपेण धार्यते महाभूमंडलं तस्मात्पातालस्यापि नापिका अत एव महेशा ५६

ह्रींकारजपनिष्टैस्तु पक्षिवृंदैर्निषेविता अरुणाकरुणामूर्तिः कुमारी नवयौवना ४१ सर्वशृंगारवेषाढ्या मंदस्मि
तमुखांबुजा उद्यत्पीनकुचद्वंद्वनिर्जिताम्भोजकुड्मला ४२ नानामणिगणाकीर्णभूषणैरुपशोभिता कनकांगदके
यूरकिरीटपरिशोभिता ४३ कनच्छ्रीचक्रताटंकविटंकवदनांबुजा हल्लेखा भुवनेशीति नामजापपरायणैः ४४
सखीवृंदैः स्तुता नित्यं भुवनेशी महेश्वरी हल्लेखाद्याभिरमरकन्याभिः परिवेष्टिता ४५ अनंगकुसुमाद्याभिर्देवी
भिः परिवेष्टिता देवी षट्कोणमध्यस्था यंत्रराजोपरि स्थिता ४६

नि भुवनेशीति कथ्यते विंदुचंद्रान्वितं देवी ह्रावयंती जगत्त्रयं द्रवरूपा।
भवतस्माद्धल्लेखा धर्मात्रया अत एव महेशानि भुवनेशीति कथ्यत इति भुवनेश्वर्याः किमपि रिभुवनाधीश्वरी तुर्यातीता विश्वविमोहिनी निमंत्रणार्थं सुहाला।
सखीमाहात्म्ये उक्तः संचीयोद्यात एव दर्शितः ४४ हल्लेखाद्या अमरकन्या अनंगकुसुमाद्याश्च यंत्रावरणदेवता इन्द्रमुपलक्षणं सेवार्थमागता नामन्यदेवता
नामपि तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे सेवार्थमागतास्तत्र ब्रह्माणो ब्रह्मकोटयः लक्ष्मीनारायणानां च कोटयः समुपागताः गौरीकोटिसहस्राणां रुद्राणामपि
कोटय इति ४५ यंत्रमाह देवी षट्कोणेति यंत्रमध्यस्थेत्यर्थः तच्च यंत्रं अष्टं वसारेसाष्टं यद्वा पद्ममष्टदलं तद्बहिः षोडशभिर्दलैः विलिखेत्

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ टी॰ १५

४७ इतियाश्चतुर्भुजां पश्यंतीति तावद्देव्यैसैव मूर्तिर्विराड्रूपेण दृश्यमानाश्चाभवदित्याह सहस्रनयनामिति विराटस्वरूपं देव्यास्तु समन्वयं धेयं स्पष्टं ४८ ४९
स्वविज्ञानात्स्वकीयस्मरणात् ५० एषेति पूर्वोक्तास्माकं कारणं साम्यावस्था मायोपाधिकब्रह्मरूपं तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत्तन्नामरूपाभ्यां व्याक्रियत इत्यादि
श्रुतिप्रतिपाद्यं मायावा एषा नारसिंही सर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्षति सर्वमिदं संहरतीति तस्मान्मायामेतां शक्तिं विद्यादिति अजामेकां लोहितशुक्लकृ
ष्णां नानास्य कार्यकर्तृं चेत्यादि श्रुतिप्रतिपाद्यं च तदेषा भगवती तस्यैव मुख्यमूर्तिरियमिति भावः परं ब्रह्मैव सर्वकारणं मायाशबलितं भक्तानुग्रहार्थमिदं रूपं द

दृष्ट्वा तां विस्मिताः सर्वे वयं तत्र स्थिता भवन् । केयं कांता च किं नाम न जानीमोऽत्र संस्थिताः ४७ सहस्रनयना
मा सहस्रकरसंयुता । सहस्रवदना रम्या भाति दूरादसंशयं ४८ नाप्सरा नापि गंधर्वी नेयं देवांगना किल । इति संश
यमापन्नास्तत्र नारद संस्थिताः ४९ तदा सो भगवान्विष्णुर्दृष्ट्वा तां चारुहासिनीं । उवाचांबां स्वविज्ञानात्ज्ञात्वा ।
मनसि निश्चयं ५० एषा भगवती देवी सर्वेषां कारणं हि नः । महाविद्या महामाया पूर्णा प्रकृतिरव्यया ५१ दुर्ज्ञेयाल्प
धियां देवी योगगम्या दुराशया । इच्छा परात्मनः कामं नित्यानित्यस्वरूपिणी ५२ दुराराध्याल्पभाग्यैश्च देवी विश्वे
श्वरी शुभा । वेदगर्भा विशालाक्षी सर्वेषामादिरीश्वरी ५३

धीरित्यर्थः ५१ इच्छेति इच्छाशक्तिः उमा कुमारीति शिवसहस्रप्रनिपा
द्यातत्विं जडं नित्याह नित्यानित्यस्वरूपिणीति नित्यं ब्रह्म नित्यं माया तदुभयरूपिणी मायाशबलब्रह्मरूपिणीत्यर्थः तथा च भगवत्या उभयात्मकत्वा
त् कदाचिद्ब्रह्मरूपेणैव वर्णनं कदाचित् शक्तिरूपेणैव वर्णनमिति इच्छाशक्तिरूपत्वेन वर्णनेऽपि दोषाभावः तथा च स्मृतिः ह्रींकार उभयात्मक इति शिव
शक्त्यात्मक इत्यर्थः ह्रीं ब्रह्मेति श्रुतेश्च ५१ वेदगर्भा वेदजननी अस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतदृग्वेद इत्यादि श्रुतेः ममैवाज्ञा परा शक्तिर्वेदसंज्ञा पुरा
तनी ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्तते इति कूर्मपुराणे द्वादशाध्याये भगवत्युक्तेश्च ५३ ५३ ५३ ५३ ५३ ५३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. कारणस्वरूपं भगवत्यादिशयति एषा संहृत्येति सर्वजीवानामिति व्यष्टिलिंगशरीराणि तदाश्रयानात्मसमष्टेः स्वात्मनि स्थापयित्वा तत्समष्टिलिंगशरी
टी. रं स्वात्मनं स्वशरीरे प्रलयकाले सं निवेश्य स्थापयित्वा एकाकिनी क्रीडति ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ मूलप्रकृतिरेवैषेति एवं वर्णनं जडशर
१६ ीरस्य तत्वेन क्रियाशुवनेश्वर्याः जडाजडरूपत्वेन विद्यमानत्वात् ६० द्रष्टासौ जीवो दृश्यमिदं सर्वं विश्वं तस्य मायाविधस्यापि एषैव कारणं यथा सुदी

एषा संहृत्य सकलं विश्वं क्रीडति संक्षये लिंगानि सर्वजीवानां स्वशरीरे निवेश्य च ५४ सर्वबीजमयी ह्येषा राजते
सांप्रतं सुरौ विभूतयः स्थिताः पार्श्वे पश्यतां को दिशः क्रमात् ५५ दिव्याभरणभूषाढ्या दिव्यगंधानुलेपनाः परि
चर्यापराः सर्वाः पश्यतां ब्रह्मशंकरौ ५६ धन्या वयं महाभागाः कृतकृत्याः स्म सांप्रतं यदत्र दर्शनं प्राप्तं भगवत्याः
स्वयं त्विदं ५७ तप्तं पूर्वं तपस्तीव्रं तस्येदं फलमुत्तमं अन्यथा दर्शनं कुत्र भवेदस्याः कृतादरात् ५८ पश्यंति पुण्य
पुंजा ये ये वदान्यास्तपस्विनः रागिणो नैव पश्यंति देवीं भगवतीं शिवां ५९ मूलप्रकृतिरेवैषा सदा पुरुषसंगता ब्र
ह्मांडं दर्शयत्येषा कृत्वा वै परमात्मने ६० द्रष्टासौ दृश्यमखिलं ब्रह्मांडं देवताः सुराः तस्यैषा कारणं सर्वा माया
सर्वेश्वरी शिवा ६१ क्वाहं वा क्व सुराः सर्वे रमाद्याः सुयोषितः लक्षांशेन तुलामस्या न भवामः कथंचन ६२
सैषा ,वरांगनानामभयाहष्टा महार्णवे बालभावे महादेवी दोलयंती च मां मुदा ६३

न्यायकादिस्फुलिंगाः तिष्ठन्ति जीवविश्वविभागस्य कारणं ब्रह्मा धूमवत्
त ६१ ६२ सैषेति अनयैव मम आर्धश्लोकात्मकभागवतस्य रहस्यभूतस्योपदेशः कृतः इत्यर्थः अभिदर्शनेन मम अपेक्षिता उत्थिता तत्सश्लोकार्द्धस्यै
तु सर्वं खल्विदं ब्रह्माहमेवेदिति तस्याद्या मया दृष्टा सैवेयं तस्याः सर्वकारणत्वं स्वरूपाहत्वमादियं सर्वकारणमेवेति भावः नलकस्य मनस्यायामियं त्वया दृष्टा ६३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ६४ ६५ ६६ ६७ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३ एकोनपंचाशद्भिः श्लोकैः भावगमनोचितं विष्णुनाथकांतीलोकं श्री

टी. देव्या इति कथ्यते १ श्रीदेवीदर्शनोत्तरं ब्रह्मादीनां कथामाह ब्रह्मोवाचेति इति निर्णीतां बालावस्थाकथां ब्रह्मणे विष्णुरुक्त्वा पुनर्ब्रह्माणं विष्णुराह इत्युक्तेः

१७ शयानं वटपत्रे च पर्यंके सुस्थिरे दृढे पादांगुष्ठं करे कृत्वा निवेश्य मुखपंकजे ६४ लेलिहंतं च क्रीडंतमनेकैर्बा

लचेष्टितैः रममाणं कोमलांगं वटपत्रपुटे स्थितं ६५ गायंती दोलयंती च बालभावान्मयि स्थिते सेयं सुनि

श्चितं ज्ञानं जातं मे दर्शनादिव ६६ कामं नो जननी सैषा शृणुतं प्रवदाम्यहं अनुभूतं मया पूर्वं प्रत्यभिज्ञा समु

त्थिता ६७ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३ ब्रह्मो

वाच इत्युक्त्वा भगवान् विष्णुः पुनराह जनार्दनः वयं गच्छाम यास्यामः प्रणामं तत्र पुनः पुनः १ सेयं वरा महा

माया दास्यत्यभीष्टान्वरान् हि नः स्तुवामः संनिधिं प्राप्य निर्भयाश्चरणांतिके २ यदि नो वारयिष्यंति द्वारस्थाः प

रिचारकाः पठिष्याम अस्तत्रस्थाः स्तुतिं देव्याः समाहिताः ३ ब्रह्मोवाच इत्युक्ते हरिणा वाक्ये सुमहृष्टौ सु

संस्थितौ जातौ प्रमुदितौ कामं निकटे गमनाय च ४ ओमित्युक्त्वा हरिं सर्वे विमानात्तरसा त्रयः उत्तीर्य नि

र्गता द्वारि शंकमाना मनस्यलं ५ द्वारस्थान् वीक्ष्य तान् सर्वान् देवी भगवती तदा स्मितं कृत्वा चकाराशु

तांस्त्रीन् स्त्रीरूपधारिणः ६

ति १ २ तत्रस्था यद्देशे वारयिष्यंति तस्मिन्नेव देशे स्थिताः स्तुतिं करिष्याम स्तावता द्वारस्था देवी वा तास

त्यस्माकं स्तुतिं कृपां च करिष्यतीति तात्पर्यार्थः नारदं प्रति ब्रह्माह इत्युक्ते इति ४ हरिवाक्यं श्रुत्वा अहं हरश्च भोः प्रमुदितौ जातौ निकटे श्रीदेवीसमीपे गमनाय तदा

हरिं प्रति ओमित्यंगीकारवाक्यमुक्त्वा स्थितौ वतः सर्वे वयं विमानादुत्तीर्य तत्र गता इत्याह ओमित्युक्त्वेति ५ स्त्रीरूपधारिण इति तिर्यक् त्रयः स्त्रीरूपा जाता इत्यर्थः ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.
टी.
२८

७ ८ ९ पादपीठं सिंहासनं श्रेणिनिदासमर्यादा विधिता यद्वा दर्शनलाभमुखनिरीक्षणानंतरं विधेयं चित्तुपादयोरेव दृष्टिः स्थापनीयेति १० ११ १२ मातृतवा

वयं युवतयो जाताः सुरूपाश्चारुभूषणाः विस्मयं परमं प्राप्ता गतास्तत्संनिधिं पुनः ७ सा दृष्ट्वा नः स्थितांस्तत्र स्त्रीरू-
पांश्चरणांतिके वलोकयत्तचार्वंगी प्रेमसंपूर्णया दृशा ८ प्रणम्य तां महादेवीं पुरतः संस्थिता वयं परस्परं लो-
कयंतः स्त्रीरूपाश्चारुभूषणाः ९ पादपीठं प्रेक्षमाणा नानामणिविभूषितं सूर्यकोटिप्रतीकाशं स्थितास्तत्र वयं
त्रयः १० काश्चिद्रक्तांबरास्तत्र सहचर्यः सहस्रशः काश्चिन्नीलांबरा नार्यस्तथा पीतांबराः शुभाः ११ देव्याः स-
र्वाः शुभाकारा विचित्रांबरभूषणाः विरेजुः पार्श्वतस्तस्याः परिचर्यापराः किल १२ जगुश्च ननृतुश्चान्याः पर्युपास्
ततः स्त्रियः वीणामृदंगवाद्यानि वादयंत्यो मुदान्विताः १३ शृणु नारद वक्ष्यामि यद्दृष्टं तत्र चाद्भुतं नखदर्प-
णमध्ये वै देव्याश्चरणपंकजे १४ ब्रह्मांडमखिलं सर्वं तत्र स्थावरजंगमं अहं विष्णुश्च रुद्रश्च वायुरग्निर्यमो रविः
१५ वरुणः शीतगुस्त्वष्टा कुबेरः पाकशासनः पर्वताः सागरा नद्यो गंधर्वाप्सरसस्तथा १६ विश्वावसुश्चि-
त्रकेतुः श्वेतश्चित्रांगदस्तथा नारदस्तुंबुरुश्चैव हाहाहूहूस्तथैव च १७ अश्विनौ वसवः साध्याः सिद्धाश्च पि-
तरस्तथा नागाः शेषादयः सर्वे किन्नरोरगराक्षसाः १८

सर्वे एवादिकं १३ तद्गतास्त्रीमुर्वेश्च यः स्वपादनखमध्ये एतानि का-
कोटिब्रह्मांडानि दर्शितानीत्याह शृणु नारदेति १४ १५ १६ १७ १८ १८ १८ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ...नेत्यत्वा यस्य ब्रह्मांडस्य कां नखमध्यस्थितमपीत्यर्थः १९ २० २१ अतिदर्शने नियमिव सर्वकारणत्वमस्माकं किंन्द्वयोर्जात इत्याह विश्वस्यमातरमिति २२ २३
टी॰ २४ २५ २६ २७ संसारारण्यै संसारयोनये पंचकृत्यविधात्र्यै पंचकृत्यानि तु पंचविधानि तत् कृत्यं सृष्टिस्थितिसंहृतितिरोभावानुग्रहकारणाख्यो।
१९ तस्य तनोदितस्थास्यतिवर्षनात् कानि पंचकृत्यानि तेषां विधात्री कर्त्री २८ सर्वाधिष्ठानरूपायै सर्वविवर्त्तरूपमिथ्याजगदधिष्ठानाविकृतब्रह्मरूपेत्य

वैकुंठं ब्रह्मलोकश्च कैलासः पर्वतोत्तमः सर्वं तदखिलं दृष्टं नखमध्यस्थितं च नः १९ मज्जन्मपंकजं तत्र स्थितोहं चतुराननः शेषशायी जगन्नाथस्तथा च मधुकैटभौ २० एवं दृष्टं मया तत्र पादपद्मनखे स्थितं विस्मितोहं तदा वीक्ष्य किमेतदिति शंकितः २१ विष्णुश्च विस्मयाविष्टः शंकरश्च तथा स्थितः तां तदा मेनिरे देवीं वयं विश्वस्य मातरं २२ ततो वर्षशतं पूर्णं व्यतिक्रांतं प्रपश्यतः सुधामये शिवे द्वीपे विहारं विविधं तदा २३ सख्य इव तदा तत्र मेनिरे स्मान्न संस्थितान् देव्याः प्रमुदिताकारा नानाभरणमंडिताः २४ वयमप्यतिरम्यत्वात् वभूविम विमोहिताः प्रहृष्टमनसः सर्वे पश्यन्तो भावान् मनोरमान् २५ एकदा तां महादेवीं देवीं श्रीभुवनेश्वरीं तुष्टाव भगवान् विष्णुर्युवतीभावसंस्थितः २६ श्रीभगवानुवाच नमो देव्यै प्रकृत्यै च विधात्र्यै सततं नमः कल्याण्यै कामदायै च वृद्ध्यै सिद्ध्यै नमो नमः २७ सच्चिदानंदरूपिण्यै संसारारण्यै नमः पंचकृत्यविधात्र्यै ते भुवनेश्यै नमो नमः २८ सर्वाधिष्ठानरूपायै कूटस्थायै नमो नमः अर्धमात्रार्थभूतायै हृल्लेखायै नमो नमः २९

र्थः तथा वज्रसांडपुराणो मिथ्याजगदधिष्ठानेति कूटस्थायै देहद्वयाधिष्ठानं कूटवन्निर्विकारं चैतन्यं कूटस्थं तद्रूपायै अर्धमात्रार्थः परं ब्रह्म अर्द्धमात्रात्मिका देवी ब्रह्मानंदैकनिग्रहा भुवनाधीश्वरी तुर्यातीता विश्वविमोहिनीति श्रुतेः अकारो भगवान् ब्रह्मा उकारो विष्णुरुच्यते मकारो भगवान् रुद्रः अर्धमात्रा परं पदं अर्धमात्रास्थितानि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स्ता॰ इयं निर्गुणब्रह्मत्वेन वर्णयित्वा कारणब्रह्मत्वेन स्तौति ज्ञातमिति त्वयि संनिविष्टं स्थितमित्यर्थः नेमत्स्वरूपिण्या अस्मन्मातः कारणमायाशक्तिर्मायाख्या
स्त॰ सकललोकमयीति प्रसिद्धा लिसा ज्ञाता मया न त्वद्रूपेण मयोऽनेकब्रह्माण्डदर्शनात् सर्वं खल्विदं ब्रह्म नान्यदस्ति सनातनमिति भावः पुनः केश्वतस्मात्सर्वकार
३० णभूतात्त्वमेवासीति भावः ३० इत्थं कारणब्रह्मरूपिणीं वर्णयित्वा मायाशक्तिमात्रां वर्णयति सत् आकाशवायुस्वरूपममूर्तभूतद्वयं असत् तेजोजल
भूमिरूपं मूर्तभूतत्रयं तयोर्विकारं तत्परिणामरूपं सर्वं जगत् विस्तार्य पुरुषाय चेतनाय भोक्त्रे दर्शयसि किमर्थं रंजनाय तस्य नानाप्रकारैर्भोगं कर्तुं

ज्ञातं मयाखिलमिदं त्वयि संनिविष्टं त्वत्तोऽस्य संभवलयावपि मातरद्य शक्तिश्च तेऽस्य करणे विततप्रभावा ज्ञाताधु
नाऽसकललोकमयीति नूनं ३० विस्तार्य सर्वमखिलं सदसद्विकारं संदर्शयस्यविकलं पुरुषाय काले तत्त्वैश्च षो
डशभिरेव च सप्तभिश्च भासीन्द्रजालमिव नः किल रंजनाय ३१ न त्वामृते किमपि वस्तुगतं विभाति व्याप्यैव सर्वम
खिलं त्वमवस्थितासि शक्तिं विना व्यवहृतो पुरुषोऽप्यशक्तो वंभण्यते जननि बुद्धिमता जनेन ३२ प्रीणासि वि
श्वमखिलं सततं प्रभावैः स्वैस्तेजसा च सकलं प्रकटीकरोषि अत्स्येव देवि तरसा किल कल्पकाले को वेद देवि चरि
तं तव वैभवस्य ३३

मित्यर्थः एतादृशी षोडशभिस्तत्त्वैः सांख्योक्तैस्तद्रूपैः परिणतात्वथा सप्तभिश्च महदादिभिस्तत्त्वैः स्वरूपैः परिणताऽत्वं
नोऽस्माकमिंद्रजालमिव विलक्षणा भासि अनिर्वचनीयेत्यर्थः यदाहुः सांख्या मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडश
कस्तु विकार इति ३१ त्वामृते किमपि वस्तु नैवास्तीति व्याप्तिमाह न त्वामिति पदार्थस्तु भासते तन्नामरूपविशिष्टमेव भासते तच्च नामरूपं त्वद्रूपमे
व ततस्तव व्याप्तिरव्याहतेति भावः ३२ प्रीणासीति इदं विश्वं प्रकटीकरोषि पालयसि तथा प्रीणासि च ततो भीषितमेव यथा तेषां सि तन्न त्वं कल्पान्त एव
त्स्यसीति भाति प्रलयकाले सर्वमत्सि भक्षयसि किं न करोषि अतो नितांतवैभवस्येश्वर्यस्य चरितं को वेद न कोपीत्यर्थः ३३ ३३ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अस्तवन्नकार्यं चिंत्यस्मासु तु त्वमति करुणावत्यसीति निर्दर्शनमाह आनंदयन्निति रक्षिता मधुकैटभाभ्यां सकाशात् सुखस्य भवने मणिद्वीपे नीता आनीता पर
टि॰ मां च कोटिं नीताः प्रापिताः यद्यस्मात् तव महाप्रभावं दर्शनं जातं तस्मादित्यर्थः न ह्येतत्त्वत्करुणामंतरा संभवति तस्मात्त्वमेव करुणावत्यसीति भावः ३४ नाहं भव इति यानि
२१ इह नाल दृश्यंते दृष्टानि भुवनानि तान्यन्यान्यपि कति संख्यानि तवास्मिन्भवानि रचिते रचनाकलापे संति तानि को वेद न कोपीत्यर्थः ३५ अस्माभिरिति यथास्मि

आनंदयं जननि निर्जितमधुकैटभाभ्यां लोकाश्च ते सुविततः खलु दर्शितास्ते नीताः सुखस्य भवने परमां च कोटिं यद्दर्शनं
तव भवानि महाप्रभावं ३४ नाहं भवो न च विरंचिविवेद मातः कोन्यो हि वेत्ति चरितं तव दुर्विभाव्यं कानीह संति भु
वनानि महाप्रभावे ह्यस्मिन्भवानि रचिते रचनाकलापे ३५ अस्माभिरत्र भुवने हरिरन्य एव दृष्टः शिवः कमलजः
प्रथितप्रभावः अन्येषु देवि भुवनेषु न संति किं ते किं विद्म देवि विततं तव सुप्रभावं ३६ याचेंऽब तेंऽघ्रिकमलं प्रणिपत्य
कामं चित्ते सदा वसतु रूपमिदं तवैतत् नामापि वक्त्रकुहरे सततं तवैव संदर्शनं तव पदांबुजयोः सदैव ३७ भृत्योयम
स्ति सततं मयि भावनीयं त्वां स्वामिनीति मनसा ननु चिंतयामि एषावयोरविरता किल देवि भूयाद्व्याप्तिः सदैव जननी
सुतयोरिवार्थे ३८ त्वं वेत्सि सर्वमखिलं भुवनप्रपंचं सर्वज्ञतापरिसमाप्तिनितांतभूमिः किं पामरेण जगदंब नि
वेदनीयं यद्युक्तमाचर भवानि तवेंगितं स्यात् ३९ भुवने अस्माभिर्ब्रह्माद्यो दृष्टाः संति तथान्येषु भुवनेषु किं न संति संत्येव कथमिदं भविष्य
तीति चित्तवैभवस्य चरितं को वेद न कोपीत्यर्थः तवैव भवनं भविष्यतीति भावः ३६ ३७ जननीसुतयोर्मातापुत्रयोरिव व्याप्तिः संबंधः स्वस्वामिभावः सदैव भूयात्
३८ यतः सर्वज्ञतायाः परिसमाप्तेर्नितांतभूमिः स्थानमसि इंगितमभिप्रेतं ३९ ३९ ३९ ३९ ३९ ३९ ३९
॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ किंसत्यमेतन्नसत्यमित्यर्थः यतस्त्वदिच्छयातवशक्तियुतावयंकर्तुंक्षमानान्यथातस्मादित्यर्थः ४० त्वंप्रथमतोविरजानिर्गुणात्मरूपिणीविभासिपश्चात्प्रभया
टी॰ युतः सूर्योविभाति तथाचश्रुतिः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ४१ तेप्रभावात्तवशक्तेर्वयंसर्वेजनिसंतोननित्यास्ततोन्योसन्दयेक्ष
२२ याजन्मवान्कोनित्यः स्यान्नकोपीत्यर्थः किंतुत्वमेवनित्येत्यर्थः ४२ त्वंचेदिति यदिपुरुषंपुराणंत्वंदयसेदयांकरोषि अहंकारमनोहतिरूपअस्तविद्यांमदा

ब्रह्मासृजत्यवतिविष्णुरुमापतिश्चसंहारकारकइयंतुजनेप्रसिद्धिः किंसत्यमेतदपिदेवितवेच्छयावैकर्तुंक्षमास्तु।
हिनेनूतवशक्तियुक्ताः ४० धात्रीधराधरसुतेनजगद्बिभर्तिआधारशक्तिरखिलंतववैबिभर्तिसूर्योपिभातिवरदेप्रभ।
यायुतस्तेत्वंसर्वमेतदखिलंविरजाविभासि ४१ ब्रह्माहमीश्वरवरःकिलतेप्रभावात्सर्वेवयंजनियुतानयदातुनित्याः
केन्येसुराःशतमखप्रमुखाश्चनित्या नित्यात्वमेवजननीप्रकृतिःपुराणा ४२ त्वंचेद्भवानिदयसेपुरुषंपुराणंजा।
नेऽहमद्यतवसन्निधिगःसदैवः नोचेदहंविभुरनादिरनीहईशोविश्वात्मधीरितितमःप्रकृतिः सदैव ४३ विद्यात्व
मेवननुबुद्धिमतांनराणांशक्तिस्त्वमेवकिलशक्तिमतांसदैव त्वंकीर्तिकांतिकमलामलतुष्टिरूपामुक्तिप्रदावির।
तिरेवमनुष्यलोके ४४ गायत्र्यसिप्रथमवेदकलात्वमेवस्वाहास्वधाभगवतीसगुणार्द्धमात्रा आम्नायएवविहितो।
निगमोभवत्यासंजीवनायसततंसुरपूर्वजानां ४५ नेनतदसत्स्वरूपंजानीयादितिशेषः इदंतव
संनिधिगोहंजानेनिश्चिनोमि अन्यथाविद्याकोत्वनानेकाहंकारादिधर्मवान् तमःप्रकृतिर्मूढप्रकृतिरेवस्यात् विभुरहंअनीहोहंईशोहमित्यादयोहंकारध
र्मास्तद्वान्स्यात्सपुरुषः तथाचनंक्ष्यत्येवेतिभावः ४३ ४४ सुरपूर्वजानांदेवादिजीवानामपिसंजीवनायरक्षणायमोक्षायचाम्नायरूपः शास्त्ररू
पोमंत्रस्त्रय्यात्मकोनिगमएवविहितोभवत्यातादृशीत्वंदयावत्यसीत्यर्थः ४५ ४५ ४५ ४५ ४५ ४५ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. मोक्षार्थमेवेति सगुणाराधनादिति नस्यब्रह्मणोपि नैवाजीवभावगतानां तेषां मोक्षमात्रार्थमेव तव श्रयोजना भवति प्रपंचं कांक्षेदत्र चयद्यपि नाहमेव इति दयावत्पदी
टी. तिभाव: ४६ जीवोपदेशियदाजीव:ष्टा कर्तृत्वादिवंतंवैव स्वकार्यं कर्मैवयदि वैनिजान्नातिन स्वकार्थं वा स्वयंच ईशी दासीन एवाहमिति विवेकतो जानामीति
३.३ था अखिलमेतत्वमेव संहरसि द्रव्यपिप्रसिद्धं नानित्यतां जीवत्वासंगत्वा विज्ञानत्वात्स्वात्मनि उपशमं प्राप्नोपि स्वरूपात् तत्र दृष्टांतो यथा विरतेर्थे सि
ध्या दृष्टांतरंगे गिरहस्य चगन्त्वा स्वेकार्येषु तेष्वरपि तं नान्यं यथा विरमती तथेत्यर्थः ४७ आनात्वमेवेति मोहनयात् भवादि:सकाशान्मम त्राता त्वमेव

मोक्षार्थमेव रचयस्यखिलं प्रपंचं तेषां गताः खलु यतो ननु जीवभावं अंशा अनादिनिधनस्य किलानवस्य पूर्णार्णि
वस्य विततानि यथा तरंगाः ४६ जीवो यदा तु परिवेत्ति तवैव कृत्यं त्वं संहरस्यखिलमेतदिति प्रसिद्धं नाट्यं नटेन र
चितं वितथांतरंगे कार्ये कृते विरमते प्रथितप्रभावा ४७ त्राता त्वमेव मम मोहमयाद्भवाब्धेस्त्वामंबिके सततमेमि मह
र्तिदे च रागादिभिर्विरचिते वितथे किलांते मामेव पाहि बहुदुःखकरे च काले ४८ नमो देवि महाविद्ये नमामि चर
णौ तव सदा ज्ञानप्रकाशं मे देहि सर्वार्थदे शिवे ४९ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृ
तीयस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ४ ब्रह्मोवाच इत्युक्त्वा विरते विष्णौ देवदेवे जनार्दने उवाच शंकरः शर्वः प्रणतः पुरः

स्थितः १

त्यः एभिस्त्र्यक्षरशरणमितिप्रिय: महार्तिदे चेत्युग्रो रोगकालं स्त्रीतेनवाल्वेति अंतकालेनाशकालेइत्यर्थः ४८ ४९ इतिश्रीदेवीभागवतटीकायां तृती
यस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ४ चत्वारिंशत्यध्यकात्स्तुषट्स्यद्यराधिकैरथहरस्तुत्यारजस्तुतिरत्रापिवर्ण्यते ब्रह्मानारदप्रत्याह इत्युक्तेति १ १ १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ यदीति हेदेवियदिहरिस्तवविभावजः पराक्रमाज्ञातः तर्हितदनुतस्यविलीरतुपश्चाज्जायमानःपद्मजोब्रह्मापितवोद्भवस्त्वज्जन्यएवयदैवमस्तितन्नाहंमनु
टि॰ ष्यस्तमोगुणवानतवत्वज्जन्योनकिं अपितुजन्यएवगुणत्रयस्यांत्वात्संबंधित्वादस्माकंचतदात्मकत्वात् यतस्त्वंसकललोकविधानेचतुरासिततोस्माकंज
२७ नमित्वयाकथंकृतमित्यत्रकिमाश्चर्यं २ त्वमसीतिवन्हिगुणास्वरूपताप्रतिपादनंवन्हिस्वरूपताप्रतिपादनस्यापुलक्षणंकरणानिज्ञानेंद्रियकर्मे
न्द्रियाणि अथहंकृतिरहंकारः शाकंध्यांदित्वात्पररूपं ३ नचविदंतीति येनिखिलंजगद्विमुह्यब्रह्मकृतमित्यन्यथावदंतितेनशास्त्रस्तिज्ञांनंविदं

शिवउवाच यदिहरिस्तवदेविविभावजस्तदनुपद्मजएवतवोद्भवः किमहमत्रतवापिनसद्गुणःसकललोकवि
धौचतुराशिवे २ त्वमसिभूःसलिलंपवनस्तथात्वमपिवन्हिगुणश्चतथापुनः जननितानिपुनःकरणानिचत्व
मसिबुद्धिमनोप्यथहंकृतिः ३ नचविदंतिवदंतिचयेन्यथाहरिहराजकृतंनिखिलंजगत् तवकृतास्त्रयएवस
देवतेविरचयंतिजगत्सचराचरं ४ अवनिवायुखवन्हिजलादिभिःसविषयैःसगुणैश्चजगद्भवेत् यदितदाक
थमद्यचतत्स्फुटंप्रभवतीतितवाकलमेतत् ५ भवसिसर्वमिदंसचराचरंत्वमजविष्णुशिवाकृतिकल्पितं विवि
धवेषविलासकुतूहलैर्विरमसेरमसेत्यथाऽऽउचि ६ तिजानीति यतस्तेब्रह्मादयस्त्रयस्तवकृतास्त्वयाकृताःएवजगद्विरचयंतितस्मात्त्व
मेवसकलजगत्कर्त्रीतिसिद्धांतइत्यर्थः ४ ननुपंचमहाभूतैरेवजगदुत्पद्यतांनेश्वरस्योपयोगइतिचेत्तत्राह अवनीतियदिपंचभूतैर्विषयसहितैःगुणस
हितैःशब्दस्पर्शादिसहितैश्चजगद्भवेदितिमतं तदातज्जगत्पंचकंतवकलांविदंशरूपांविनाकथंस्फुटंभवेत् तस्यभूतपंचकस्यचरूपत्वेनजाड्यत्वात्कार्यस्यकर्त्रा
पेक्षत्वात्कर्त्राक्षेपात्ततःकर्तापेक्षितएवेति भवजगत्कर्त्रीतिभावः ५ एकोहंबहुस्यांप्रजायेयइंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतइतिश्रुतेःकेवलंमन्नरूपाभव
सीत्याह भवसीतिविविधवेषैर्विलासाःक्रीडास्तासुकुतूहलैराश्चर्यैःरमसेक्रीडसेविरमसेक्रीडानंतरंप्रलयकालेविश्रामंप्राप्नोषितथाचश्रुतिः [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ टी॰ २१ अस्मात्तु यत्कादित्वं तत्र तत्स्वरूपप्रयुक्तविधाकारांगीश्यादकायंघटंमत्रिकालालक्षयेदेवाह सकललोकेति एतेषु भवान्जगत्कारीशभवामकद्धायदा त्वापदजीभूजालादिवंसमधिगम्यप्राप्तस्यास्य विशेषं च निमज्जावेतल्लेदित्यर्थः इति पूर्वकालीयतथा आशीरितांदिव्यायंति यद्विविवितं दयावतीनः इति तदामलयकारे सुधानिमूर्ध्वां सतिमिमामपांतद्गुणोपाधिकं ज्ञानयोग्यं देहं को दयाघतो देहो देतस्माद्दयावतीत्वात्तवमप्यपिन्दयां कुर्विति भावः ८ ननु मम सर्वेमात्रीणः समा एवेति कथं मान्निजयतद्गुर्येवस्याकार्येति तत्राह यदिनेति इति यदि तद्विषमामतिनो त्रिकिंतु शेषे वा हि सर्वेषाणिन समदुःख

मयाकलोवामिहसुरहंहरि: कामल भूभ्रअ भवाक्षपद्मांविधे तव पद्मां बुजपां सुपरि अहं समधिगम्य तत्र मम लुचतिम ७ य

दिव्याद्रमनानसत्वं विकेकथमहंतिहितश्च नमो गुणा: कामल जश्चर जो गुणासं भव सुविहिता: किमु सत्वगुणोहरि:

८ यदि नो विषमामति रविवेकश्च मिवं वहमादि हि जगत् सचिव भूपति भृत्यजनाष्टांतं वहघनेधनेश्च समाकु

लं ९ तवगुणालयएव समस्तमा: प्रकटता वनं संहरोषि वै हीहर हुतिरेणोश्च क्रमात त्वया विरचिता त्रिजगतां वि

लकारणं १० पारचिता निमयाहरिणो प्राकमलजेन विमानगतेन वै पयसि मोहे ऽभुवना निहता निवा कथयकेनभ

वानिनवानिच ११ हजसिपांसि जनाञमदं विकित्वालयाति यदिश्च मिना सितुं रमयेत्सवतिं पुरुषं त्वदातमातिं नहिवि

स्वयंपिवि १२ सुवा: किमिति नष्टाता विधम्श्व व्यक्तात्तत्त्वमार्गितान्तर्भवयांतस्मात्तवपिजयात्कर्मवशात द्विषमानतित्वये वेतिमप्पापिनि इति श्र

वतेदयां कुर्विति भाव: ९ ननु मम पूर्वजगन्मयकिनसाधनेन निर्मितात्राह तवगुणइति तवगुणत्रयमेव जगतांगुसमर्थमित्यर्थ: तर्हि भवंत: कथं जगतांका

रणमिमीचित्राहहरीहरेति तत्स्वरूपदर्शनां पंचमहाभूतानामाकारविशेषस्वरूपाणां त्रिजगतांचाश्रयं वयंत्वयारचिता: तत्स्वरूपदर्शिषु अहंकारादिषु जगदाकारवि

शेषोत्पादकत्वेनेवास्याकारणत्वं त्वत्तोतिरितमित्यर्थ: १० यदित्वद्गुणानां कार्यत्वं तस्मात्तदाहयरिचितानीति मयानीरिणामिनिमानगतेनकमलजेनदृष्टेत्सानि पंचि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भगवतीमारिधंप्रार्थयतेजननीति १३ १४ १५ परिचितेति १६ १७ एतादृशंत्वत्पदांबुजंयेनभजंतीतिकतमाग्यमस्याह तपसीति विविधैश्वर्यसंपाद
केस्तपसिपराभवमिलस्तातकामःकालीकलितोजातस्तामनित्यर्थः १८ तस्मान्नतद्यमिति नकर्मणाजप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरितिश्रुतेः अहमेवत्व

जननिदेहिपदांबुजसेवनंयुवतिभावगतानपितेः स्मराप्यभूपतामधिगम्यपदांबुजादिरहिताःखलभमसुखंस्फुटं
१३ नहुचिरास्तिममाबपदांबुजंतवविहायशिवेभुवनेष्वलं निवसितुंनरदेहमवाप्यचत्रिभुवनस्यपतित्वमवाप्य
वै १४ सुरतिनास्तिमनागपिमेमतिर्युवतिभावमवाप्यतवांतिकेपुरुषतामवसुखायभवत्यतस्तवपदंनयदीक्षणगो
चराः १५ त्रिभुवनेषुभवत्वियमेवमेममसंदेवहिदंतिरतोविलासवति भावमवाप्यपदांबुजंपरिचितांतवसं
हतिनाशनम १६ मुनिविहायतवांतिकसेवनंकस्ह्वांछतिशून्यमकंटकं त्रुटिमितेकिलपातियुगान्मतांननि
कटंयदितेंद्विसोरुहं १७ तपसियेनिरताम्नयोमलास्तेविहाय पदांबुजपूजनं जननितेविधिनाकिलवंचिताःप
रिभवोविभवैपरिकल्पितः १८ नतपसानदमेनसमाधिनानचतथाविहितैः क्रतुभिर्यथातवपदाब्जपरागनिषे
वणाद्भवतिमुक्तिरजेभवसागरात १९ कुरुदयांदयसेयदिदेविमांकथयमंत्रमतःचिरमद्भुतं समभवंप्रजपन्सुखितो
स्त्वहंसुविशदंचनवार्णमनुत्तमं २०

यमिदंतदाम्भिजुष्टंदेवैमिहतमानुषैभिः यंकामयेतंतमुग्रंकृ
णोमितंब्रह्माणंतमृषिंतंसुमेधामितिश्रुते स्त्वत्पदाब्जनिषेवणाद्याभक्तिःसाचकटिनिमर्वतितथानकुत्रापीतिभावः१९ मंत्रजपन्सुखितःसमभवमित्यन्व

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ टी॰ १७ ननुनवार्णमंत्रोक्तौयेिवम्प्रथमतस्त्वयाकथंज्ञातमितिचेत्तत्राह प्रथमसमनीतिपूर्वजन्मनिमयागुरोःसकाशादधिगतःप्राप्तःस्थितःसइदानींमनन्यधुनाविभातिर
विस्मृतोजातस्तथापिसंस्कारस्तुतिष्ठतितस्मात्स्मरणंजातमितिभावः अनेनचब्रह्मादीनांजीवत्वंस्पष्टमेवोक्तं २१ नवाक्षरमिति सचमंत्रश्चण्डिकायानवा
र्णः प्रसिद्धस्तद्विधिश्चनवमस्कंधेतिमाधर्मायेवक्ष्यति २२ २३ वीजयुतं वाग्भवमायाकामयुतं २४ २५ नवेदाइतिवेदास्त्वामेवसर्वज्ञादितिशिष्टं
कल्पमिदंज्ञातुंपटवोनासन्इतिनकिंतर्हिपटवएवत्यतस्त्वं सकलजनधात्रीमविकलांक्षुद्रकर्माणिमज्ज्ञादिषुनोतुस्तदेतत्वन्महिमज्ञानाभावेसंभवतिकिं १७

प्रथमंसम्यक्त्वेनयाचितवतो मयाप्तघृताननिधिमतिनवाक्षरः कथंमयासंमनुमद्यभवार्णवाज्जननितारयत्तस्यतारके २१ ब्रह्मोवा
च इत्युक्तासातदादेवीशिवेनाद्भुततेजसा उच्चचारविकामंत्रंप्रस्फुटंचनवाक्षरं २२ तंगृहीत्वामहादेवःपरांमुदमवाप ह
ह महात्मचरणौदेव्यास्तत्रैवसमस्थितःशिवः २३ जपन्नवाक्षरंमंत्रंकामदंमोक्षदंतथा वीजयुक्तंशुभोत्त्वारंसंस्थागमस्थि
तोसदा २४ तंतथावस्थितंदृष्ट्वाशंकरंशशिशेखरं अवोचंतांमहामायांसंस्थितोहंपदांतिके २५ नवेदास्त्वामेवंक
लयितुमिहाम्बनपटवोयतस्तेनोचुस्त्वांसकलजनधात्रीमविकलां स्वाहाभूताद्देवोसकलमखहोमेषुविहितातदात्वंसर्व
ज्ञाजननिखलुजातात्रिभुवने २६ कर्ताहंप्रकटोमिसर्वमखिलंब्रह्माण्डमत्यद्भुतंकोन्योस्तीहचराचरेत्रिभुवनेमत्तःसम
र्थःपुमान् धन्योस्म्यत्रनसंशयःकिलयदाब्रह्मास्मिलोकातिगस्त्वग्नोहंभवसागरेप्रविततोगर्वाभिवेशादिति २७ नैवसंभव

तीत्याशयेनतएवोनस्तुतःकिंसर्वज्ञानजानंतिनामतोनोचुरित्येवकिंनस्यात्तत्राह स्वाहाभूतेति यदित्वंसर्वथाज्ञानंतिर्हित्वदेकदेशभूताशक्तिःस्वाहाभूताकथंसक
लमखहोमेषुविहितानितत्साज्ञानंतएवेति अतएवतववेदैकवेद्यत्वमस्तेवयतस्त्वंसुज्ञकर्माणिनिविहितातएत्वंसर्वज्ञासर्वोत्तरजातानत्विज्ञादिदृष्टत्वदेवगणापंक्तिस्था
ज्ञानेतिभावः २६ भवाभिनिवेशात्स्वधन्यतांवर्णयति कर्ताहमिति श्लोकद्वयेन कर्ताहंधन्योऽहीत्यादिस्वाहशक्तिसाकेनकेनलयमयोभिनिवेशान्मोहसागरम

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.
टी.
२८

पद्यश्येतावत्कालपर्यंतमेतादृशः स्थितस्तथाप्यहं धन्योस्मीति विकाव्यार्थवान्निपुणो यथार्थवक्ता जातोस्मि महत्त्वालाभात्कोसौ महत्त्वगुणस्तत्राह तवपादपंकज परागसादानंग्रहणं तत्संयोगवैः सपूर्वमहत्त्वगुणस्तेन अनेनच भक्तिनिर्भरो दर्शितः यतएतादृशी भक्तिर्नियोगास्यापि द्युताचारवतो महत्त्वप्रदानसामर्थ्यमहतीति निगडं हित्वा त्वदंघ्रितियुतं कुरुष्वेत्येव प्रार्थनाममेति भावः २८ अतोहमिति शिववत्वचिः च्युतात्मीराजावदंजातः कथं मुक्तः स्यामिति चिंतयत्युत्कलवाहादरः किंकोस्मीति नूनं मांति स्थितपभवाब्धौ मोहेनाविवेकेन मग्नं मामत्रतो भक्तिप्रदानेन पालिरक्षय २९ येतवाद्यं पवित्रं चरित्रं जगत्सर्जनादि स्तुवंतं जानंति ते मां प्रभुं वदंति

अद्याहं तव पादपंकजपरागादानगर्वेण वै धन्योस्मीति यथार्थवादनिपुणो जातः प्रसादस्त्वते याचे त्वां भवभीतिनाश
प्रत्युत्तमुक्तिप्रदं चेत्स्वरीं हित्वास्मि हत्त्वां महातिनिगडं त्वदंघ्रि युतं कुरु २८ अतोहं च जातो विमुक्तः कथं स्यामहो
जाड्भीयात्वद् विष्णाह्वे तवाराकरः किंकरोस्मीति नूनं शिवे पाहि मां मोहमग्नं भवाब्धौ २९ न जानंति ये मानवा
स्तवदंति प्रभुं मां तवाद्यं चरित्रं पवित्रं यजंतो हि ये याजकाः स्वर्गकामान तेति प्रभावं विदंत्येव तत्मां ३० त्वया निर्मितोहं
विधित्वे विहारं विकर्तुं चतुर्धा विधायादिसर्गं अहं वेद्मि कोन्यो विवेक्तादिमायेक्षमस्वापराधं त्वहंकारजंमे ३१ अमंदे
छ्धायोगमार्गप्रवृत्ताः प्रकुर्वंति मूढाः समाधौ स्थितावै न जानंति ते नाममोक्षप्रदं वासमुच्चारितं जातु मातर्मिषेणा ३२

तथापयाजकाः स्वर्गकामेतोपि ते प्रभावं नजानंति यतो मोक्षार्थं त्वामनाराध्य स्वर्गार्थमिंद्रादिदेवान्येव यजंते अतो मोहिता एव तवमाययैते इति भावः तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे अश्रुतास्तु श्रुतास्तस्य यज्वानो येप्ययज्वनः स्वयंमोनोपसंते इंद्रमग्निं चयेविदुः सिकताइव संपंति रश्मिभिः समुदीरिताः अस्माल्लोकादमुष्माच्चेत्याहचारणपदः सुतिरिति ३० त्वयेति आदिसर्गं चतुर्धांडजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजो जिह्वादिरूपेण विधाय विहारं संसारसर्जनादिरूपं विशेषेण कर्तुमहं विधित्वे विधित्वपदवीं त्वयानिर्मितः उत्पादितः सन्नहंकारात्त्वमेव देहिमसर्वेमत्तः कोन्यो विवेदेति वृत्तिमान्जातस्त्वदहंकारजमपराधं क्षमस्व हित्वयानिर्मितस्यैव ममपराधो युक्त इति भावः ३१ अमंदेति मिषेण मिषांतिना पिपन्नाम श्रीदेव्याः समुच्चारितं जातु कदाचिदपि ननितांतरं तथापि तन्नामोच्चारितं मोक्षप्रदं भवति इत्थंसति मोक्षार्थं ये छांद्योगादिसाधनश्रमं कुर्वंति ते मूढाः

एतदग्रं महाकालसंहितायां हिल्वालतीलंबायस्याः स्मरणमात्रतः कामसकवन्मु
तिसांद्रसेवेति कोन्यनरः ॥ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.
टी.
२५

विचारेपरेशीति यथायोगिनोमूढाएवंसांख्याअपिमूढाएवेत्याहविचारेपरे॰ तेन त्वंसंख्याविधानेतत्त्वसंख्याविधानवतिविचारेपदेस्थानेमोहिताएतेभवाब्धौकिं नमू॰

ढाएवयतःसंसारमुक्तिप्रदात्वमेवासितत्तत्त्वनामविज्ञायतस्मिन्पदेमोहितामूढाकथंनस्युरित्यर्थः ३३ अनुभूतानामियंवार्ताभूयोज्ञानिनस्तुत्वयिप्रेमयोगातिशयांत्व॰ न॰

नामकदापिन जंतीत्याह परंतत्त्वेति आद्यैर्ब्रह्महरादिभिर्जनैर्यैः परंतत्त्वज्ञानमनुभूतंतेपिकिंनिमिषार्द्धमपिशिवाचांविकाशक्तिरीशेतिनामत्यजंतिनैवत्यजंतीत्य

र्थः तदुक्तमुमासंहितायां आब्रह्मानुभूतेनिष्णाताद्वैतभावविवर्जिताः तेपिप्रेम्णाभजंत्येनामित्थंसर्वोत्तमाशिवेति ३४ ३५ हरिःपालकइतिवः सिंधुमध्येत्व

विचारेपरेतत्त्वसंख्याविधानेपदेमोहितावामतेसंविहाय नकिंतेविमूढाभवाब्धौभवानित्वमेवासिसंसारमुक्तिप्रद

वै ३३ परंतत्त्वविज्ञानमाद्यैर्जनैर्यज्जिज्ञानुभूतंत्यजंत्येवनोकिं निमेषार्द्धमात्रंपकिंत्रंत्वस्तिशिवाचांविकाशक्ति

रीशेतिनाम ३४ नकिंत्वंसमर्थासिविश्वंविधातुंहरेर्वासृष्टसर्के तुधाविभक्ता किंनोदाहरमेवविधिंमाविहायादिशतिकि

लेदंकरोषीतिकामं ३५ हरिःपालकःकिंत्वयासौमधोर्वातिघोरैटभाद्रक्षितःसिंधुमध्ये हरःसंहृतःकिंत्वयासौनका

लेकथंमस्तुर्मोर्मध्यदेशात्प्रजातः ३६ नतेजन्मकुत्रापिदृष्टंश्रुतंवाकुतःसंभवस्तेनकोपीहवेद किलाद्यासिश

क्तिस्त्वमेकाभवानित्वतंत्रैःसमस्तैरतोबोधितासि ३७ त्वयासंयुताज्जन्मिकर्तुंसमर्थाहरिस्त्रातुमंबत्वयासंयुतश्च

हरःसंप्रहर्तुंत्वयैवेहयुक्ताःक्षमानाद्यसर्वेत्वयाविप्रयुक्ताः ३८ यामधोर्वैकैटभाद्वारक्षितोहरिरसौजगतःपालकःकिंभवतीनैवभवतीत्यर्थः

यःस्वरक्षणेऽसमर्थोनसकथमन्यपालनेसमर्थःस्यादितिभावः तथासर्वसंहारकोहरस्त्वयाकिंकालेप्रलयकालेपूर्वंचरसंज्ञोननाशितःकिंतुनाशितएव यदि

ननाशितस्तर्हिसकथंमस्तुर्वोर्मध्यदेशात्प्रजातस्तस्मात्सोपिसर्वसंहारकोननहिसर्वसंहारकमन्यःसंहरेत्तस्मात्त्वमेवास्यस्थितिसंहारकर्त्रीतिनेवायरीतिभावः ३६

स्वतंत्रैर्वेदैरित्यर्थः ३७ त्वयाविप्रयुक्ताविमुक्ताःक्षमानित्यन्वयः ३८ ३८ ३८ ३८ ३८ ३८ ३८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वै.भा. अल्पाशयानाम् त्वदुक्तीनं विवादास्पदे सन्देहास्पदे त्यादिविकल्पास्पदे ३९ निर्गुणोपीश्वरस्तत्वविनोदं संपश्यतीति विघ्निता: शास्त्रज्ञा वदंतीत्यन्वय: एवमग्रेपि ।
१८ महान्धमत्कारकत्रीयस्याश्चमहत्त्वं निरीहोपीश्वरो विन्दितु मिच्छतीति ४० इत्थं देवीं गुत्वा स्वमनसि स्थिताशंकां द्रष्टुं कर्तुमिच्छति दृष्टादृष्टविभेदेस्मिन्निति दृष्टादृ
३० ष्टयोर्मूर्तामूर्तयोर्विभेदाय स्मिन्संसारे दृश्यादृश्यशरीरद्वयात्मकेइत्यर्थ: तस्मिन्संसारे त्वत: आत्मा आधारभूतस्त्वपर: पुमान् भवति आधाराधेययो: पूर्वापरीभा
वस्य लोकलक्ष्योत्मानत्वात् अनुवादविक: पूर्वापरीभावउभयोरप्यनादित्वस्य वेदसिद्धत्वात् तथा चैकानंस्यैव इति मन्तव्यं .सिद्धं चानेनगतद्वयैनैक्यमपि

यथालं दृष्टी: शंकर: किं तथान्येन जातान संतो हनो वा भविष्यन् । न मुक्तं मिलित्वा तत्वातं तत्र विनोदे विवादास्प
देल्पाशयानां ३९ अकर्तायुगांसमष्टएवाद्यदेवो निरीहो निरुपाधि: सदैवाकलश्च तथापीश्वरस्त्वे विनोदं विनोदं सु
संपश्यतीत्याहुरेवं विविग्निता: ४० दृष्टादृष्टविभेदेस्मिन् प्राक्त्वत्तो वै पुमान्पर: नान्य: कोपि त्वत्तो यास्ति प्रमेयस्त्वि
चारिते ४१ न मिथ्या वैस्वानंदं वै कल्पनीयं वचोत्र न विरोधयं मया त्वंतं हृद्येतु विशंकित: ४२ एकमेवाद्विती
यंयत्प्रमाणवेदा वदंतीति वै सा किं त्वं वाप्यसौ वा किं संदेहं विनिवर्तय ४३ नि:संशयं न मे चेत: प्रभवत्यविशंकितं द्वि
तैकत्वविचारेस्मिन् निमग्नं सुक्ष्मकं मनः ४४

चनिर्वाहे त्वयीयस्योपयोगाभावान्नान्यःकोपि त्वत्तो योस्तीत्यन्वय: प्रमेये पदार्थे प्रमाण उपपत्त्या त्वयैवम्
विचारिते पदार्थे प्रमेये वेदाप्रतिष्ठापि विचारितेतु मतं ते नैकानितत्वान्निजातान्येवेतित्रयायोग्या भाव: ४१ तत्रैकमेवाद्वितीयं प्रमाणं ननानास्ति किंचनेति श्रुतिवाक्य
दापि मिथ्यैव कल्पनीयं सर्वं प्रमाणप्रमेयात्मकं नैवसिति पदार्थप्रमाणानुभवेन मायाप्रतीतत्वेनैव तत्त्वमस्यनुभवयोर्मेलनविरोधो मया हृद्येविशंकितमित
कित इत्यर्थ: ४२ तत्र श्रुतिभिः मायायादात्म्यतिरिक्तस्य मिथ्यात्वं तत्त्वं मायावादिनां त्वमस्य सत्यत्वासौ पुरुषइति संदेहं विनिवर्तय मिथ्यापदार्थमन्तरेणाप्रमा
मानत्वादितिनिर्णय आवश्यक इति भाव: ४३ द्वैतैकत्वे इति द्वैतं सत्यं अद्वैतं सत्यं वेति विचारे इत्यर्थ: ४४ ४४ ४४ ४४ ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. त्वमुखेनापित्वमुखेनैवेत्यर्थः तवपुण्ययोगेनतवपादयोःसंगतिर्भविष्यतीत्यर्थःत्वमेवपरमात्मेत्यर्थः भाव: ४५ येनत्वांनिजत्वांपरमांशक्तिंज्ञात्वाभवसागरा
टी० मुक्तःस्यामित्यर्थः ४६ इतिश्रीदेवीभागवतटीकायांतृतीयस्कंधेपंचमोध्यायः ५ पंचाशीतिमहापंक्षिरश्लोकाधिकैरथश्रीदेव्याउपदेशस्यब्रह्मणोवार्तयतिब्रह्म
३१

त्वमुखेनापिमंदेहं श्रोतुमर्हसिमामकं पुण्ययोगान्ममैवासाभवान्निस्तवपादयोः ४५ पुमानसित्वंस्त्रीवा सिवक्तिस्तिमम ज्ञात्वाहंपरमांशक्तिंमुक्तःस्यांभवसागरात् ४६ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेष्टाद शसाहस्र्यांसंहितायांतृतीयस्कंधेपंचमोध्यायः ५ ब्रह्मोवाच इतिपृष्टामयादेवीविनयावनतेनच उवाचवच नंश्लक्ष्णमाद्याभगवतीहिसा १

प्रश्नोत्तरंश्रीदेवीनिजरूपोपदेशंचकारेत्याह इतिपृष्टेइति १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. सदेवात्वमिति यत्त्वयोक्तमद्वैतं सत्यं चेद्द्वैतस्य मिथ्यात्वादद्वैत भर्गाद्दशायादिष्वर्थः संभवतीति मिथ्यापदार्थभङ्गेऽज्ञानमायतः शास्त्रं ब्रह्म इयपशिवादि
टी. मिथ्यास्त्विति तत्रैतदुच्यते सत्यमद्वैतमेव तत्र आपद्वैतसत्यत्वमनोमाहं मिथ्याविशंतेऽध्यशक्यावतिरिक्तात् अथान्तिषणीनाममेभर्यो इति कोणान्तर्गतामिथ्यांतिष्ठ
३२ तिरूपकार्यकारणं चात्र कार्यरूपमावरणविक्षेपात्मिरूपं शक्तिरूपात् एषोगेवभाषीत्यहमेवाहंमु वेदः वेचेत्याद्यनुभवात् अभिन्नाभिन्नभिन्ना
सुमानदात्मयोदतिशक्तिकार्येवात् यत्तुकारणभूतां महामायां रूपंनतच्छक्तिमतोऽन्यत्वात् एवमवभासते अथेयोत्यस्य कार्यं भिन्नं वाहादिना येत्तनपराशमिन्नताद्
र्येनात्वात्मन्यावरणविक्षेपभिन्नावरणविक्षेपजनकमहामायाशक्तत्वमयमस्मात्स्वरूपावेतं किं प्रमाणमिति चेदावरणविक्षेपरूपकार्येन्यत्वानुपपत्तेः श्रुत
द्विवचेतिसूत्रः तत्रैवं सत्यं यशिश्रेति भेदशक्तपातेभोऽर्थश्चिरोपथावाग्निशतोऽहमे मिहो मोऽर्थश्चिवएवंब्रह्मणोपासनायामपि भिन्नमायासमर्थादिचशक्तिज्ञानमायावन्या
पिब्रह्मोपासनार्थादिवसिद्धस्त्याचोभयत्रमायोपासनायां ब्रह्मोपासनायांचमायाविशिष्टब्रह्मस्वरूपमेवोपास्यं भवतितथाचममोभयात्मकत्वादेकरूपमायाद्वयायारूपसानम्॥

देव्युवाच सदैवात्वं न भेदोऽस्ति सर्वदैवममास्य च योऽसौ साहमहं योऽसौ भेदोऽस्तिमतिविभ्रमात् १ आवयोरंतरं सूक्ष्मं
योवेदमतिमान्हिसः विमुक्तः स्यात्संसारान्मुच्यतेनात्रसंशयः २ एकमेवाद्वितीयं वै ब्रह्मनित्यं सनातनं द्वैतभावंपु
नर्याति कालउत्पित्सुसंज्ञके ४ मिथ्यात्वेपिद्वितीयभागस्यब्रह्मरूपस्याममसत्यमन्यान्नाहेतश्रुतिविरोधोनवोपासनायामन्यास्यादयंतुभेदः सर्वदा १
मायोपासनामायाया एव ब्रह्मोपासनाब्रह्मणएवेति तस्मात्केवलमायायाः कारणभूतायाब्रह्मानधिष्ठितायाउपास्यत्वासंभवेननायाविशिष्टंब्रह्मैवसदैवानुपास्यमि
ति तदेव चममसुखं स्वरूपमितिनकश्चिद्दोषलेशः इतिइदं सर्वंमुपोद्धातएवस्पष्टीकृतं तदेतत्सर्वं मनसिनिधायश्रीदेव्युवाचसदैकत्वमिति तदुक्तंपञ्चदश्यां शांतेयम्
त्वांशोपिवदीधितिः चंद्रस्य चंद्रिकेवेयं शिवस्यसहजाध्रुवेतितदोपममासश्च वाहमस्मि अहंयासिसएवयोऽसौपरमात्मासोऽहमिति शक्तिशक्तिमतोरभेदात् सतितदभेदादितोशक्तिः
शक्तिमतोभिन्नेतिभेदोभ्रममूलकएवेत्यर्थः २ आवयोः शक्तिशक्तिमतोःस्तुरभेदः कार्यरूपेणाशक्तिः शालादिनेतिस्वरूपंतयोविरुद्धर्थोन्कारणशक्तिरूपस्मब्रह्मणः सदाभेदंयोवेदसूक्ष्म
दोमायाशक्तिज्ञानसमयेएवतच्छिन्नदहनात्मानमंतर्भावितमुच्यतेनात्रसंशयःसंदेहोनास्ति २ पद्माद्वयोरंतरंनास्त्येवभेदोनास्तीत्यस्मदयोरभेदंलयंपश्येदिति

Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

उमागीताभाषाटीकायां प्रथमोऽध्यायः
टीका समेतम् ४

दे·भा· यथादीपएकस्मन्नप्युपाधियोगादनेकधाभवति तथामायातत्कार्योपाधिभिदात्मैकोपिद्विधाज्ञानकदृश्यदृश्यकोटिभेदेनद्विधाभवति यथामुखमेकंदर्पणउपाधिदर्पणभेदात्प्रतिबिंब

टी· रूपेणानेकधाभवति यथावापुरुषस्यच्छायाउपाधिभेदादनेकधाभवतितथैवावयोःप्रतिबिंबमायाकार्यांतःकरणादृश्योपाधिष्वनेकधाभवति ५ किमर्थमयंभेदोभवतीत्यत्राह सर्गा

३३ र्थमिति अयंभावःनियतकालपरिपाकानांकर्मणांमध्येपरिपक्वानामुपभोगेनक्षयादित्तरेषांचापरिपक्वानांभोगासंभवेनतदर्थायाःसृष्टेरनुपयोगात्प्रलयःप्रलयोभवति।

तस्मिन्प्रलयेसर्वंजगद्बीजरूपेणमायायांलीनंभवतीति मायाचप्रलयेसमस्तप्रपंचाब्रह्माभेदेनतिष्ठति तदानिस्तरंगसमुद्रकल्पंब्रह्म निरीहंतथैवतिष्ठतियदधिष्ठात्र्योच्यतेनासदा

यथादीपस्तथोपाधेर्योगात्संजायतेद्विधा छायेवादर्शमध्येवाप्रतिबिंबंतथावयोः ५ भेदउत्पत्तिकालेवैसर्गार्थं प्रभवत्यज दृश्यादृश्यविभेदोयंद्वैविध्येसतिसर्वथा ६ नाहंस्त्रीनपुमांश्चाहंनक्लीबंसर्गसंक्षये सर्गेसतिविभेदः स्यात्कल्पितोयंधियापुनः ७ अहंबुद्धिरहंश्रीश्चधृतिःकीर्तिःस्मृतिस्तथा श्रद्धामेधादयालज्जाक्षुधातृष्णातथा क्षमा ८ कांतिःशांतिःपिपासाचनिद्रातंद्राजराजरा विद्याविद्यास्पृहावांछाशक्तिश्चाशक्तिरेवच ९ वसामज्जा त्वचाचाहंदृष्टिर्वागनृतानृता परामध्याचपश्यंतीनाड्योहंविविधाश्चयाः १०

सीदित्यादौ सदासीतदानीनासीद्रजोनव्योमपरोयदित्यादिश्रुतिभिःश्चपिहितमितपंत

परिपक्वेषुतुकर्मसुतत्कालकर्मवशात्क्षेत्रस्थंबीजंयथोच्छूनंभवतितथैवाद्वैतंनिरीहंब्रह्मापिकालकर्मवशादुच्छूनंभवति पश्चादंकुरस्ततःशाखास्ततःफलानि ततःपुष्पं

ततःफलमेवंक्षेत्रबीजवद्ब्रह्मापि मायाबीजादंकुरादिकंजायतेसचोच्छूनताद्विपरिणामोमायायाएवनब्रह्मणस्तस्यनिरवयवत्वात्सावयवस्यैवपरिणामोनिरवयवस्यतुनएवा

पेक्षणात् ब्रह्मणस्तुविवर्तोपादानंतन्नामायायाःसुतरामुक्तिर्नारंभेवनपरिणामयोगात् तथाचमायायांतत्कार्येचब्रह्मणोनुस्यूतत्वाद्यावंतोमायाभेदास्तावंतएवब्रह्मणोभे

दाःसर्गार्थंजातादृश्येवंजातास्तदादैविध्येसतिदृश्यादृश्यभेदोपिसर्वथाजातः ६ तथाचाहंमायाविशिष्टब्रह्मस्वरूपापिएवंजगद्रूपावस्थायांपुरुषरूपावानवारस्त्रीरूपेत्याह नाहंस्त्रीति स

र्गसंक्षयेप्रलयेप्रलयेइदंविभागहिनास्ति अहंपुरुषोवास्त्रीवेतिपुनःसर्गेसतिजीवानुग्रहार्थमयंभेदोमयाधियास्वबुद्ध्याकल्पितःकल्पितः ७ भेदानामानंत्येप्युदाहरणार्थंकांश्चिदेवाह

तृतीयस्कंधे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सर्वमेवाहमिति एकोऽहं बहु स्यां प्रजायेयेत्यहं ब्रह्मेत्यामि। प्रत्युत्पद्ये पतञ्च विश्रुतेर्मायाविशिष्टं ब्रह्मैव सर्वाकारेणाभासत इति मद्भिन्नं वस्तु किमस्ति नैवास्तीत्यर्थः यदि स्यात्तर्हि तद्द्वैधापत्त्रौपमर्दः स्यादिति ११ वितता व्यापिका १२ १३ १४ प्रविशामि तानिति तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः तान् पदार्थानित्यर्थः अनेनचान्तर्यामि

किं नाहं पश्यसि संसारे मद्विरिक्तं किमस्ति हि सर्वमेवाहमित्येवं निश्चयं विद्धि पद्मज ११ एतौ मे निश्चितौ रूपौ विहीनं किं वद त्वमिह तस्मादहं विधे चास्मिन् सर्गे वै वितताभवं १२ नूनं सर्वेषु देवेषु नानानामधरा ह्यहं भवामि शक्तिरूपेण करोमि च पराक्रमं १३ गौरी ब्राह्मी तथा रौद्री वाराही वैष्णवी शिवा वारुणी चाथ कौबेरी नारसिंही च वासवी १४ उत्पन्नेषु समस्तेषु कार्येषु प्रविशामि तान् करोमि सर्वकार्याणि निमित्तं तं विधाय वै १५ जले शीतं तथा वह्नावौष्ण्यं ज्योतिर्दिवाकरे निशानाथे हिमा कामं प्रभवामि यथा तथा १६ मया त्यक्तं विधे नूनं स्पन्दितुं न क्षमं भवेत् जीवजातं च संसारे निश्चयोऽयं ब्रुवे त्वयि १७ अशक्तः शंकरो हंतुं दैत्यान् किल मयोज्झितः शक्तिहीनं नरं ब्रूते लोकश्चैवातिदुर्बलं १८ रुद्रहीनं विष्णुहीनं न वदंति जनाः किल शक्तिहीनं यथा सर्वे प्रवदंति नराधमं १९ पतितः स्खलितो भीतः शांतः शत्रुवशं गतः अशक्तः प्रोच्यते लोके नाशक्तः कोपि कथ्यते २० तद्विद्धि कारणं शक्तिर्यया त्वं च सिसृक्षसि भविता च यदा युक्तः शक्त्या कर्ता तदाखिलं २१ तथा हरिस्तथा शंभुस्तथेंद्रोथ विभावसुः शशी सूर्यो यमस्त्वष्टा वरुणः पवनस्तथा २२ धरा स्थिरा तदा धत्ते शक्तियुक्ता यदा भवेत् अन्यथा चेदशक्ता स्यात्परमाणोश्च धारणे २३

त्वं भगवत्याल्पस्यो।

तं निमित्तं तमिति स करोतीति तं पुरुषं निमित्तमात्रं विधायाहमेव सर्वं करोमीत्यर्थः १५ हिमा शीतलत्वं चंद्रिकेत्यर्थः १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· २४ यदिच्छामीति यद्यदिच्छामि तत्तत्सर्वं त्वां विना कोऽपि न मत्तोऽन्यः कोऽप्यस्तीत्यर्थः २५ ननु यदि त्वमेव सर्वं तत्त्वं तर्हि नित्यं विद्यमानत्वात्सर्वं अनादि

टी· पि विद्यमानतात्पर्ये वेति जगत्समयोत्पाद्यतेऽत इति तवचनं असंगतं अस्य यदि विद्यमानत्वं नोत्पत्तिरित्येवं जगत्सर्वं सत्सु पश्चात् इति माता तत्त्वानां तत्र स्वरूपा सीतेति वचनं संगतं

३५ इतीदं पंचविंशान्तरमाह तत्त्वानां चैवेति हे कमलज सर्वेषां तत्त्वानां असतां भावसन्देहः उत्पत्तिसंदेहः कदापि न कर्तव्यः असतामपायाद्यास्यत्वायोगात्तत्त्वानां सत्त्वं यथा उत्पत्तिप्रा

प्यापगमौ सम्भवतः किंतु सतामेव विद्यमानानामेव तत्त्वानामुत्पत्तिरिति जानीहि २६ ननु तर्हि सतां विद्यमानानां तत्त्वानामुत्पत्त्यपायाभ्यामुत्पत्तिसम्भवतीति चेदाह

तथा विष्णुस्तथा कूर्मो येऽन्ये सर्वे च दिग्गजाः मद्युक्त्यैव समर्थाश्च स्वानि कार्याणि साधितुं २४ जलं पिबामि सक

लं संहरामि विभावसुं पवनं हन्मि यावच्च यदिच्छामि तथाचरं २५ तत्त्वानां चैव सर्वेषां कदाचित्कमलोद्भव अ

सतां भावसंदेहः कर्तव्यो न कदाचन २६ कदाचित्प्रागभावः स्यात्प्रध्वंसाभाव एव वा मृत्पिंडेषु कपालेषु घट

भावो यथा तथा २७ अस्मात्पृथिवी नास्ति क्वापि तेनेति कारणं संजाता इति विज्ञेया अस्मात्तु परमाणवः २८ प्रा

ध्वंतं द्रावकं रूपं नित्यं नित्यं च कार्टकं अहंकारश्च मंचैव सप्तभेदैर्विवक्षितं २९

भावतिरोभावाविकृत्य कार्यवादे उत्पत्तिप्रलयौ न

न्यथेति पाह कदाचिदिति यथा विद्यमानस्यैव घटस्य मृत्पिंडे प्रागभावः प्रागभावः आविर्भावजनकः यथा वा कपालेषु घटादेर्विद्यमानस्यैवाभावः तिरोभावजनकस्तथैव कारणेन

नाविद्यमानस्य तत्त्वानामाविर्भवति तिरोभावाविवोत्पत्तिप्रलयौ नान्याविति न सत्कारणत्वात्सर्वत्र तत्त्वं मम व्याहतमिति भावः २७ तत्र सत्कार्यवादे अनुभवमाह अथात्रे

ति अस्मात्पृथिवी घटरूपेण नास्ति ध्वंसे सति साक्षादिति विचारणे सति लोकात्स्वरूपाघटरूपेणापि पृथिव्याः परमाणवो जाता इति वदंति आद्य परमाणुस्वरूपेणापि घटस्य विद्य

मानतात्वेवेति लोके सिद्धा एव सत्कार्यवाद इति २८ इत्यं भगवत्युपदिश्याज्ञापयति प्राध्वतमिति प्राध्वतमित्यादि परस्परात्मिका इमे शोधकौ महत्तत्त्वस्यापि मायाजन्य

त्वान्निर्विकल्पो यथं हस्विं तत्र ... गणं सप्तभेदैर्विवक्षितं महत्त्वादेवान्येषां तत्त्वानां तत्त्वात्तस्यापि तत्त्वं भो

(right margin, vertical:) वि·क·प्र·२·स्कं·३५

१२७

दे.भा. ३० इतःपरंसमास्थानाद्भवंतोअजंतुनिर्गत्यैवंकुर्वंत्वित्याह अजंत्विति दैवभाविताःप्रारब्धेनोत्पादिताः ३१ ३२ ३३ ३४ बीजाच्चतुर्विधात् ३५
टी. कथितान्बीजेविभिन्किमस्तितत्राह लिंगेति लिंगशरीराणिकर्मजीवसहितानिसंतितानियथापूर्ववत्स्थस्वकुरु ३६ सामग्र्यंतरमाह कालकर्मस्वभावाख्यैःकार
३६

गृहाणाजमहत्तत्वमहंकारस्तदुद्भवः ततःसर्वाणिभूतानिरचयस्वयथापुरा ३० अजंतुत्वानिधिस्थानिविर
चानिवदंतुवः स्थानिस्थानिचकार्याणिकुर्वंतुदेवभाविताः ३१ गृहाणेमांविधेशक्तिंसुरूपांचारुहासिनीं म
हासरस्वतींनाम्नारजोगुणयुतांवरां ३२ श्वेतांबरधरांदिव्यांदिव्यभूषणभूषितां वरासनसमारूढांक्रीडार्थंसहचा
रिणीं ३३ एषासहचरीनित्यंभविष्यतिवरांगना मावमंस्थाविभूतिंमेमत्वापूज्यतमांप्रियां ३४ गच्छत्वं
मनयासार्द्धंसत्यलोकंत्वमाशुवै बीजाच्चतुर्विधंसर्वंसमुत्पादयसांप्रतं ३५ लिंगकोशाश्चजीवैस्तैःसहिताः
कर्मभिस्तथा वर्ततेसंस्थिताःकालेतान्कुरुत्वंयथापुरा ३६ कालकर्मस्वभावाख्यैःकारणैःसकलंजगत्
स्वभावस्वगुणैर्युक्तंपूर्ववत्सचराचरं ३७ माननीयस्त्वयाविष्णुःपूजनीयश्चसर्वदा सत्वगुणप्रधानत्वादधि
कःसर्वतःसदा ३८ यदायदाहिकार्यंवोभविष्यतिदुरत्ययं करिष्यतिपृथिव्यांवैअवतारंतदाहरिः ३९ २७

णैरिति एभिःकारणैःस्वभावभूताःस्वगुणाःसत्वादयः शब्दादय ७
अन्येअस्ययुक्तंपूर्ववत्कर्त्तव्यमित्यर्थःयोयस्यगुणोयस्यसप्रारब्धंयोयस्यफलभोगस्यकालोयोयस्यस्वभावभूतोगुणस्तत्सहितंव्यवस्थितकर्मगुणानुरोधेनतत्तद्भोग्यफलंदेयमित्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तृ.
३७

तिर्यग्योनावथान्यत्र मानुषीतनुमाश्रितः दानवानां विनाशं वै करिष्यति जनार्दनः ४० भवोऽयं ते सहायश्च भ
विष्यति महाबलः समुत्पाद्य सुरान् सर्वान् विहरस्व यथासुखं ४१ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या नानायज्ञैः सदक्षिणैः
यजिष्यंति विधानेन सर्वान् वः सुसमाहिताः ४२ मन्नाम्नोच्चारणात् देव मखेषु सकलेषु च सदा तृप्ताश्च
संतुष्टा भविष्यध्वं सुराः किल ४३ शिवश्च माननीयो वै सर्वथा परमो गुरुः यज्ञकार्येषु सर्वेषु पूजनीयः प्रय
त्नतः ४४ यदा पुनः सुराणां वै भयं दैत्याद्भविष्यति शक्तयो मे तदोत्पन्ना हरिष्यंति सुविग्रहाः ४५ वाराही वै
ष्णवी गौरी नारसिंही सदाशिवा एताश्चान्याश्च कार्याणि करिष्यन्ति कमलोद्भव ४६ नवाक्षरमिमं मंत्रं बीजध्यान
युतं सदा जपन् सर्वाणि कार्याणि कुरु त्वं कमलोद्भव ४७ मंत्राणामुत्तमो ह्येष त्वं जानीहि महामते हृदये ते सदा
धार्यः सर्वकामार्थसिद्धये ४८ इत्युक्त्वा मां जगन्माता हरिं प्राह शुचिस्मिता विष्णो व्रज गृहाणेमां महालक्ष्मीं मनो
हरां ४९ सदा वक्षःस्थले स्थाने भविता नात्र संशयः क्रीडार्थं ते मया दत्ता शक्तिः सर्वार्थदा शिवा ५० त्वयेयं
नावमंतव्या माननीया च सर्वदा लक्ष्मीनारायणाख्योऽयं योगो वै विहितो मया ५१ जीवनार्थं कृता यज्ञा देवानां सर्व
था मया अविरोधेन संगेन वर्तितव्यं त्रिभिः सदा ५२

128

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ५३ ५४ ५५ अपोगुणभेदोस्तीतिशंक्यं त्वयैवतत्समयुक्ताभवितारः अन्यकार्येषुतन्नयुगादयःअतिगुणत्रयात्मक
टी॰ त्वमेवसर्वेषामितिभावः ५६ यद्यपिगुणोमुख्यस्तदन्येगुणौगौणत्वेएवस्थितौस्यातां ५७ ५८ वाग्बीजंकामराजंचेति अयंचक्रमशोत्रभु
स्क॰

त्वंचत्रिधाःशिवस्त्वितिदेवामजुगासंभवाः मान्याःपूज्याश्चसर्वेषांभविष्यंतिनसंशयः ५३ येविभेदंकरिष्यंतिमान
वामूढचेतसः निरयंतेगमिष्यंतिविभेदान्नात्रसंशयः ५४ योहरिःसशिवःसाक्षाद्यःशिवःसस्वयंहरिः ए
तयोर्भेदमातिष्ठन्नरकायभवेन्नरः ५५ तथैवद्रुहिणोज्ञेयोनात्रकार्याविचारणा अपरोगुणभेदोस्तिश्रृणुविष्णो
ब्रवीमिते ५६ मुख्याःसत्वगुणास्तेतुपरमात्मविचिंतने गौणत्वेपिपरेख्यातौरजोगुणतमोगुणौ ५७ लक्ष्म्या
सहविकारेषुनानाभेदेषुसर्वदा रजोगुणयुतोभूत्वाविहरस्वानयासह ५८ वाग्बीजंकामराजंचमायाबीजंततो
यदा मंत्रोयंत्वंरमाकांतमद्दत्तःपरमार्थदः ५९ गृहीत्वाजपतांनित्यंविहरस्वयथासुखं नतेमृत्युभयंविष्णोनकाल
प्रभवंभयं ६० यावदेषविहारोमेभविष्यतिसुनिश्चयः संहारंचाप्यहंसर्वंयदाविश्वंचराचरं ६१ भवंतोपितदानू
नंमयिलीनाभवितास्थ स्मर्तव्योयंसदामंत्रःकामदोमोक्षदस्तथा ६२ उद्गीथेनचसंयुक्तःकर्तव्यःशुभमिच्छ
ता कारयित्वाथवैकुंठंवसत्वंपुरुषोत्तम ६३

वनेशीसंहितायांप्रसिद्धोध्यानपूर्वकोयंमंत्राविंवां चतत्रैवद्रष्टव्यं ५९ ६० वि
हारःक्रीडाजगत्सर्जनादिरूपा ६१ ६२ उद्गीथेनेतिप्रणवेनसंयुक्तोयंमंत्रोजप्यइत्यर्थःतथाचप्रणवादिचतुरक्षरोमंत्रः ६३ ६३ ६३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० समयइति रुष्ट्यादिसमयेसगुणावस्थाधिसमयेनिर्गुणासदाहमिति अहंकारेशंभोकार्यंकदापिन

टी. सिममानादिसिद्धत्वेनात्तभावात्किंतुकारणरूपेणास्मीत्यर्थः ननुनिर्गुणायास्तवकारणत्वमपिकथमितिचेत्तत्राहसगुणेति नममसदानिर्गुणत्वंकिंतु

३६ परमात्माभिन्नांतर्हितगुणत्रयसाम्यावस्थायामुद्भूतगुणाभावेननिर्गुणाहंसृष्ट्यादिदशायांतुसगुणोनास्मीतिनस्वकारणत्वंनविरुध्यतइति ७१ कारणत्वंविश

दयतिमहत्तत्वमिति शब्दादयः शब्दस्पर्शादयोगुणाइत्यर्थः ७२ कार्यकारणरूपेणेति मूर्तामूर्तस्यकारणत्वमुक्तोत्तरस्यकार्यत्वंतद्रूपेणसंसरंतिपरि

विहरस्वयथाकामंचिंतयस्वांमनातनींब्रह्मणे।वाच इत्युक्त्वावासुदेवंसात्रिगुणाप्रकृतिःपरा ६४ निर्गुणाशंकरंदे

वमवोचद्वचनंवचः देव्युवाच गृहाणहरगौरींत्वंमहाकालींमनोहरां ६५ कैलासंकारयित्वाचविहरस्वयथासुखं

मुख्यत्वमोगुणस्त्वंतुगौणौसत्वरजोगुणौ ६६ विहारहेतुनाशार्ङ्गिन्रजोगुणतमोगुणौ तपस्त्वंतुतथाकर्तुंस्मरणांपर

मात्मनः ६७ सर्वसत्वगुणःशांतोगृहीतव्यःसदानघ सर्वथात्रिगुणायूयंसृष्टिस्थित्यंतकारकाः ६८ एभिर्विही

नंसंसारेवस्तुनैवात्रकुत्रचित् वस्तुमात्रंतुयद्दृश्यंसंसारेत्रिगुणंहितत् ६९ दृश्यंचनिर्गुणंलोकेनभूतंनोभविष्यति

निर्गुणःपरमात्मासौनतुदृश्यःकदाचन ७० सगुणानिर्गुणाचाहंसमयेशंकरोत्तम सदाहंकारणंशंभोनचकार्यंकदा

चन ७१ सगुणाकारणत्वाद्वैनिर्गुणापुरुषांतिके महत्तत्वमहंकारोगुणाःशब्दादयस्तथा ७२ कार्यकारणरूपेण

णसंसरंत्यहर्निशंनकदाचनेदानींभोक्तृत्वमहत्तत्वमहंकारान्तःकरणोपाधिनातत्राह सद्भूतस्त्वहंकारइति अहंकारोद्विविधःएकःपराहंतारूपोद्वितीयोमहत्तत्वरूप

नःपराहंतारूपस्तु [illegible] प्रथमोभाविना [illegible] पराहंतारूपः सोऽहंकारःसद्भूतःसदेव

सोऽयं [illegible] पराहंतारूपाहंकारइत्यर्थः ७३ ७२ ७३ ७३

129

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सचपराहंतारूपोहंकारोपि महाकार्यश्रुतिगुणत्रयात्मकः प्रतिष्ठितो निःसर्वस्यैवपदार्थजातस्यगुणत्रयात्मकत्वात्तथाचाद्यातात्पर्थभूपराहंता रूपोहंकारउत्पन्नस्ततोहंकारान्महत्तत्वमुत्पन्नमित्यर्थः अहंकारान्महत्त्वमिति बुद्धिःसमष्टिबुद्धिरित्यर्थः एतेनतत्त्वोत्तमहत्तत्वमनाश्रितंभवति ७४ तन्महत्त्वंहिकार्यं अहंकारोहियाहंतारूपस्तस्यमहत्त्वस्यकारणमित्यर्थः तस्मान्महत्त्वादहंकारो द्वितीयउत्पन्नस्तस्मादहंकारात्तन्मात्रापरपर्या याणि सूक्ष्मभूतान्युत्पन्नानि द्वितीयाहंकारस्योत्पत्तिरनेनवाक्येनार्थाद्बोधिता ७५ कारणंपंचभूतानां तानीति तानि सूक्ष्मभूतानि पंचीकृतानां पंचभूता नांकारणंभवंति अपंचीकृतभूतेभ्यःपंचीकृतपंचमहाभूतोत्पत्तिर्भवतीत्यर्थः सर्वप्रपंचस्यसमुद्भवे उत्पत्तिसमयेतत्रपंचभूतानांसात्विकांशेभ्यः पंच

अहंकारश्चमेकार्यं त्रिगुणोसौप्रतिष्ठितः अहंकारान्महत्त्वंबुद्धिःसापरिकीर्तिता ७४ महत्त्वंहिकार्यंस्यादहं कारोहिकारणं तन्मात्राणित्वहंकारादुत्पद्यंते सदैवहि ७५ कारणंपंचभूतानां तानिसर्वसमुद्भवे कर्मेंद्रियाणिपंचै वपंचज्ञानेंद्रियाणिच ७६ महाभूतानिपंचैवमनःषोडशमेवच कार्यंचकारणंचैवगणोयंषोडशात्मकः ७७ पर मात्मापुमानाद्यो नकार्यंनचकारणं एवंसमुद्भवःसर्वेषांसर्वेषामादिसंभवे ७८ संक्षेपेणमयाप्रोक्तस्तवतत्रसमुद्भवः अ जंत्वध्यलिमानेनकार्यार्थिसममसामाः ७९ ज्ञानेंद्रियाणिभवंतिपंचभूतानांराजसांशेभ्यः कर्मेंद्रियाणिभवंति मनस्तुपंचभूतानांमिलितसात्वि कांशेभ्योभवति तथाप्राणोपिपंचभूतानांमिलितराजसांशेभ्योभवति ७६ तत्रकर्मेंद्रियाणिपंचपंचज्ञानेंद्रियाणिपंचभूतानिमनश्चषोडशमित्येवंकार्यमिंद्रिय रूपंकारणंभूतरूपंमिति त्वायंगणःसमुदायःषोडशात्मकोभवतिनचप्रकृतित्वोच्यतेषोडशकस्तुविकारइति ७७ एवमष्टौप्रकृतयःषोडशविकाराश्चोक्ताः सोयं वैपरीत्येनायमात्मापरमात्मनइत्याह परमात्मेति परमात्मानकस्यापिकार्यंनकस्यापिकारणमुपादानंभवति किंतुविवर्तकारणंभवतीत्यर्थः ए वंसमुद्भवइति आदिसंभवेआदिसर्गेईश्वरकृतसृष्टौसर्वेषांसमुद्भवोमत्तः सकाशाद्भवतीतिसंक्षेपेणप्रोक्तमित्यर्थः ७८ मूर्तीतांशैदिव्यादजंमहतत्वंप्र कृत्याचतुर्मुखादिभिः विश्वमात्मरूपस्थितिकृदादिसृष्टिर्जीवसृष्टिः इत्यंगस्तहष्टिंयस्थिस्तृष्टिर्वात्यानंतरमाहअजंत्विति ७९ ७९ ७९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ त्रिषु मेषु संकटेषु तदानीमुपासनात्मकं रूपमाह स्मर्तव्याहमिति परमात्मोपासनायामपि न केवलं परमात्मा स्मर्तव्यो मायायास्तद्भिन्नाया वह्निशक्तिवत्पृथगशक्य
टी॰ त्वात्तथा शक्त्युपासनायामपि न केवला शक्तिः स्मर्तव्या परमात्मनस्तद्भिन्नस्य वह्निदाहकत्वमशक्यत्वात्तस्मान्मायाविशिष्टं ब्रह्मैवोभयरूपं तेनैव ब्रह्मोपास
५२ कैः श्रु [illegible] सर्वोऽद्वैतवेदांती ध्येयं ज्ञेयं चेति ८० तदभिप्रायेणाह उभयोरिति सर्वं चेदमुपोद्धातः स्पष्टं ८१ मह्यं दत्त्वेति शेषः ८२ ८३ ८४

स्मरणाद्दर्शनं तुभ्यं दास्येहं विषमे स्थिते स्मर्तव्याहं सदा देवाः परमात्मा सनातनः ८० उभयोः स्मरणादेव कार्यसिद्धिर
संशयं ब्रह्मोवाच इत्युक्त्वा विससर्जास्मान्दत्वा शक्तीः सुसंस्कृताः ८१ विष्णवे च महालक्ष्मीं महाकालीं शिवाय च
महासरस्वतीं मह्यं स्थानात्तस्माद्विसर्जिताः ८२ स्थलांतरं समासाद्य पुनर्जाताः पुरुषा वयं चिंतयंतः स्वरूपं तत्र भाव्यं
परमाद्भुतं ८३ विमानं तत्समासाद्य संस्थितास्तत्र वै त्रयः न द्वीपो नैव सा देवी सुधासिंधुस्तथैव च ८४ पुनर्दृष्टं निमा
नं वै तत्रास्माभिर्नचान्यथा आसाद्य तस्मिन्विततिविमानेऽप्यम्बुपंकजसंनिधौ च महार्णवे यत्र हतौ दुराधर्षौ मुरारि
णा तौ मधुकैटभावुभौ ८५ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ६
ब्रह्मोवाच एवं प्रभावा सा देवी मया दृष्टाथ विष्णुना शिवेनापि महाभागास्ताः सर्वाः पृथक्पृथक् १ व्यास उवाच
इत्याकर्ण्य पितुर्वाक्यं नारदो मुनिसत्तमः पप्रच्छ परमप्रीतः प्रजापतिमिदं तदा २

८५ इति श्रीदेवीभागवते तिलके तृतीयस्कं
धे षष्ठोऽध्यायः ६ द्विपंचाशत्[illegible] देवता: अन्ततस्मात्तद्रूपे
शेषः कश्चित्पुस्तकेषु शिवेनापि महाभागास्तस्मात्सर्वास्तु ते वहीत्येव पाठः १ २ २ २ २ २ २ २॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 अच्युतिर्नाशरहितः दृष्टश्चैवेतिसमनेनेत्यादृष्टोननुभूतश्चत्वत्तोयेद्दृष्टंयथानुभूतंचवद ३ यथात्रिगुणास्यस्वरूपाशक्तिर्गोमीदीयेकस्वरूपादिविशिष्टादृष्टा
 तथानिर्गुणापिदृष्टास्यात्तथायस्यानिर्गुणस्यकोदृशीतितस्याअपि स्वरूपंब्रूहि ४ एतत्परमात्मस्वरूपदर्शनार्थंबहुतायस्तप्तंतथापितेनलब्धावित्याहयथा
 र्थमिति ५ ६ ७ ८ रूपंयन्मदृश्यमिति यस्माद्धेतोर्यद्रूपंततन्मदृश्यमिति व्यापित्वात्परमात्मनोनश्वरत्वाभावानद्रूपत्वंरूपत्वेनश्वरत्वंस्यादेवेत्य।

नारदउवाच पुमाननादिर्योविनाशीयोनिर्गुणोच्युतिरव्ययः दृष्टश्चैवानुभूतश्चतान्ददस्वपितामह ३ निर्गुणावी।
क्षिताशक्तिर्निर्गुणाकीदृशीपितः तस्याःस्वरूपंमेब्रूहिपुरुषस्यतथाप्यज ४ यदर्थंचमयातप्तंवर्षाणांवैमहातपः
दृष्टाःसिद्धमहात्मानस्तापसाःगतमन्यवः ५ परमात्मानसंप्राप्तोमयासौदृष्टिगोचरः पुनःपुनस्तपस्तीव्रंकृतंतत्र
प्रजापते ६ भवतास्सगुणाशक्तिर्दृष्टातातमनोरमा निर्गुणानिर्गुणश्चैवंकोदृशौतौवदस्वमे ७ व्यासउवाच इ
तिपृष्टस्सपितातेननारदेनप्रजापतिः उवाचवचनंतथ्यंस्मितपूर्वंपितामहः ८ ब्रह्मोवाच निर्गुणस्यमुनेरूपं न
भवेदृष्टिगोचरः दृश्यंचनश्वरंयस्मात्स्वरूपंदृश्यतेकथं ९ निर्गुणादुर्गमाशक्तिर्निर्गुणश्चतथापुमान् ज्ञानग।
म्यौमुनीनांतुभावनीयौतथापुनः १० अनादिनिधनौविद्धिसदाप्रकृतिपूरुषौ विश्वासेनाभिगम्यौतौनाविश्वा
सेनकर्हिचित् ११ चैतन्यंसर्वभूतेषुयत्तद्विद्धिपरात्मकं तेजःसर्वत्रगंनित्यंनानाभावेषुनारद १२

र्थः एतेनप्रथमप्रश्नस्य
समाकथमुत्पन्नोजनमेजयप्रश्नस्योत्तरंव्यासेननारदब्रह्मसंवादश्रुतेनोक्तमितिबोध्यं ९ १० विश्वासेनेति अनीतिरोपलब्धव्यस्त्वदित्यादिश्रुतेः
श्रुत्यनुभवविश्वासेनेत्यर्थः ११ व्यापकत्वमाह चैतन्यमितिनानाभावेषुनानाजीवेषु [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ यथाचैतन्यंव्यापकंतथातांतदभिन्नांशक्तिमपिव्यापिकांविद्धितस्मादुभावपिव्याप्तौकौताभ्यांविहीनमिति तथाचश्रुतिःमायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरं
टी॰ तयोर्विभूतिलेशोवैजगदेतच्चराचरमिति १३ ताविति तौत्वपृथक्नोपास्यौ किंतुमिश्रीभूतावेवोपास्यौतयोर्निरंतरंमिश्रीभूतयोर्वस्तुत्वात्पृथक्त्वेनैकस्याप्यवस्थाना
५२ भावादितिभावः अतएवशाक्तैर्देव्याउपासनायोक्तासाजडायामिथ्याभूतायाउक्तेतिनभ्रमितव्यं तथाचमायाविशिष्टंब्रह्मैवदेवीपदवाच्यंमायापदशक्त्यादिपद
वाच्यमितिसिद्धांतःस्पष्टंचेदमुपोद्घाते १४ तदेवस्पष्टयति याशक्तिरिति अंतरंभेदःसूक्ष्ममपिनवेद १५ यावत्पर्यंतंसत्वादिशुद्ध्यावैराग्यंनास्तितावत्पर्यंतंसर्व
शास्त्राण्यप्यधीत्यतयोःपरमात्मदेव्योर्नाममात्रकृतंसूक्ष्ममंतरंभेदंनजानातिकिंतुस्वरूपतएवस्थूलंभेदंजानातिविरक्तः सत्वशुद्ध्यातुतयोःस्वरूपतोभेदंनैवजा

तच्च तांचमहाभागव्यापकौविद्धिसर्वगौ ताभ्यांविहीनंसंसारेनकिंचिद्वस्तुविद्यते १३ तौविचिंत्यौप्रयत्नेनदेहेमिश्री
भूतौसदाबुधैः एकरूपौचिदात्मानौनिर्गुणौनिर्मलावुभौ १४ याशक्तिःपरमात्मासौयोसौसापरमामता अंतरं
नैतयोःकोपिसूक्ष्मंवेदचनारद १५ अधीत्यसर्वशास्त्राणिविद्वान् सांगांश्चनारदनजानातितयोःसूक्ष्ममंतरंविर
तिंविना १६ अहंकाराक्रांतंसर्वंविश्वंस्थावरजंगमं कथंताद्रुशिप्रिंपुनर्भवेत्कल्पशतैरपि १७ निर्गुणांसगुणाःपुरु
कथंपश्यतिचक्षुषा सगुणांचमहाबुद्धेचेतसासंविचारय १८ यथानाद्यादिनाजिह्वाचक्षुश्चमुनिसत्तम व्या
पीतंविजानातिरसंरूपंनतत्तथा १९

नातीतिभावः १६ ननुतद्वैराग्यंकुतोदुर्लभमित्याशंक्याह अहंकारेतिसर्वंविश्वं
देहादिरहंकारेणाक्रांतंविश्वंकल्पशतैरपिकथंतद्रहितंस्यान्नचतत्सत्वेवैराग्यंभवतिततोवैराग्यंदुर्लभमिति १७ तस्मान्निर्गुणंपरमात्मानंस्वयंसगुणोहंकारा
दिविशिष्टःपुरुषः कथंचक्षुषापश्यतिनकथमपीत्यर्थः तस्मादीश्वरताभावात्सगुणामेवाधिकारस्माशिपर्यंतंचेतसासंविचारयोपास्व १८ दृष्टांतमाहयथेति
ति रसंरूपंनेतितथार्थस्वतत्त्वपद्यार्थरसंयथार्थरूपंनजानातीत्यर्थः १९ १९ १९ १९ १९ १९ १९ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. वार्त्तीतिकमाह गुणैरिति तद्विहीनं अहंकारस्यगुणत्रयात्मकत्वेनतदभूतस्यचित्तस्यत्रयत्वेनकथंतस्यचित्तस्यगुणरहितत्वंस्यादित्यर्थः २० नयावद्गुणविक्षे
टी. दर्शनाक्तयोः परमात्मदेवीदर्शनाशायिनात्यनपत्यक्वेति २१ २२ २३ २४ त्रयाणामहंकाराणांतिस्रःशक्तयःज्ञानजनिकाशक्तिःसात्विकस्य
६४ क्रियाजनिकाशक्तीराजसस्यपृथिव्याद्यर्थरूपकार्यजनिकाशक्तिस्तामसस्येत्याह त्रयाणामिति २५ २६ तामसाद्रव्यशक्तिस्तामसाहंकारसंबंधिद्रव्यजनक

गुणैःसमायुक्तंचेतःकथंनाजातिनिर्गुणं अहंकारोऽस्वतंत्रश्चतद्विहीनंकथंभवेत् २० यावन्नगुणविक्षेपस्तावत्तद्
र्शनंकुतः तंपश्यतितदाचित्ते यदाहंकारवर्जितः २१ नारदउवाच स्वरूपंदेवदेवेशत्रयाणामिवविस्तरात् गुणा
नांयत्स्वरूपोऽस्ति यहंकारस्त्रिरूपकः २२ सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चतथापरः विभेदेनस्वरूपाणिवदस्व
स्वगुणोत्तमः २३ यज्ज्ञात्वाविप्रमुच्येहंज्ञानंतद्वदमेप्रभो गुणानांलक्षणान्येवविततानिविभागशः २४ ब्रह्मो
वाच त्रयाणांशक्तयस्तिस्रस्तद्वोमितवानघ ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिरर्थशक्तिस्तथापरा २५ सात्विकस्यज्ञान
शक्तीराजसस्यक्रियात्मिका द्रव्यशक्तिस्तामसस्यतिस्रश्चकथितास्तव २६ तेषांकार्याणिवक्ष्यामिशृणुनारदतत्व
तः तामस्याद्रव्यशक्तेश्चशब्दस्पर्शसमुद्भवः २७ रूपंरसश्चगंधश्चतन्मात्राणिप्रचक्षते शब्दैकगुणमाकाशं
वायुःस्पर्शगुणस्तथा २८ रूपैकगुणोवह्निश्चजलंरसगुणात्मकं पृथ्वीगंधगुणाज्ञेयासूक्ष्माण्येतानिनारद २९
दशैतानिमिलित्वातुद्रव्यशक्तियुतानिवै तामसाहंकारजःस्यात्सर्गोतद्वन्द्वतिकः ३०

शक्तेःसकाशात्शब्दादिगुणानामुत्पत्तिः
२७ एतेभ्योगुणेभ्यःशब्दैकगुणमाकाशमित्यादिक्रमेणसूक्ष्माणितन्मात्रापर्यायाणिपंचभूतान्युत्पद्यंतइत्याह शब्दैकगुणमिति २८ २९ पुनर्विक्षणात्प पं
चीकृतेषुतेषुसतिद्रव्यशक्तियुक्तात्तामसाहंकारानुग्रहितेष्वोऽहं सर्गोजायत इत्याह दशैतानीति ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· राजसाहंकारसंबंधिक्रियाजनकशक्तिः कार्याण्याहू राजसस्मादिति पंचज्ञानेंद्रियाणि पंचकर्मेंद्रियाणि पंचप्राणाश्चोत्पद्यंत इत्यर्थः ३१ ३२ ३३ साधना
ट· नि कीर्तिति साधनानि करणसंज्ञकानि इंद्रियाण्येतानीत्यर्थः किंच क्रियाशक्तियुक्तत्वात्क्रियाशक्तिमयानि एतेषां सर्वेषामुपादानं विवर्तोपादानं तु चिद्वृत्तिभिर्दैवतो
४५ गेइत्यर्थः यद्वा उपादानं समवायिकारणं तु चिद्वृत्तिभिश्चितिरनुवृत्तिरनुस्यूता यस्यां मायायां सा मायोच्यत इत्यर्थः मायैव सर्वेषां परिणाम्युपादानमित्यर्थः ३४ समष्ट्र

राजसाञ्च क्रियाशक्तिरुत्पन्नानि शृणुष्व मे श्रोत्रं त्वक् रसना चक्षुर्घ्राणं चैव च पंचमं ३१ ज्ञानेंद्रियाणि चैतानि
तथा कर्मेंद्रियाणि च वाक्पाणिपादपायुश्च गुह्यं तानि च पंच वै ३२ प्राणापानश्च व्यानश्च समानोदानवायवः
पंचदश मिलित्वैव राजसः सर्ग उच्यते ३३ साधनानि कीर्तितानि क्रियाशक्तिमयानि च उपादानं कीर्तितं यां चिदा
नुवृत्तिरुच्यते ३४ ज्ञानशक्तिसमायुक्ताः सात्त्विकास्त्वसमुद्भवाः दिशो वायुश्च सूर्यश्च वरुणाश्विनावपि ३५
ज्ञानेंद्रियाणां पंचानां पंचाधिष्ठातृदेवताः चंद्रो ब्रह्मा तथा रुद्रः क्षेत्रज्ञश्च चतुर्थकः ३६

पा· अर्थश्चाद्यंतं सात्त्विका
दहंकारादधिष्ठातृदेवता दिशो वायुश्चेति लक्ष्यमाणा उत्पन्ना इत्यर्थः ३५ अत्र ज्ञानेंद्रियाधिष्ठातृदेवताकथनं कर्मेंद्रियाधिष्ठातृदेवतानामुपलक्षणं वैकारिका
दहंकाराद्धयोरुत्पन्नत्वात् चंद्रो ब्रह्मेति चतुष्टयं तु वृत्तिभिन्नं चतुर्धाभिन्नमंतः [illegible] धिष्ठातृदेवता इति बोधः ३६ ३६ ३६ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३७ वृत्तिभेदेनैव मनसश्चातुष्ट्यात्मकत्वं न स्वरूपतः स्वरूपतस्त्वेकत्वमेवेति पंचज्ञानेंद्रियाणि पंचकर्मेंद्रियाणि पंचप्राणा इति पंचदशतत्त्वानि एकेन मनसा युक्तानि षोडश विकारगणिता निषोडशैव भवंति न त्वधिकानीति भावः तदुक्तं मूलभूतात्ततोव्यक्ताद्विशात्परवस्तुनः आसीत्किल महत्तत्त्वं गुणाः कारणात्मकं स्मृतं तस्मादहंकारस्त्रिविधः सृष्टिभेदतः वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा वैकारिकादहंकाराद्देवा वैकारिका दश दिग्वातार्कप्रचेतोश्विवन्हींद्रोपेंद्रमित्रकाः तैजसादिंद्रियाण्यासंस्तन्मात्राक्रमयोगतः भूतादितस्त्वहंकारात्तं च भूतानि जज्ञिरे इति शास्त्रदायां अत्रेंद्रियसृष्टिविषयें पंचभूतसृष्टिविषये च शेवसां एवं विदंतीनां परस्परं बहुविरोधो दृश्यते तथापि दृष्टेर्मायिकत्वेन मिथ्यात्वात्तत्रादराभावेन यथा कथंचिदिदं जालवत्प्रमाणस्य बिडंबितिर्मूढजनबुद्धिं

इत्यंतःकरणत्वास्तु ध्यादिश्चाधिदैवतं चत्वार्येव तथा प्रोक्ताः किलाधिष्ठातृदेवताः ३७ मनसा सह चैतानि नूनं
पंचदशैव तु सात्त्विकस्य तु सर्गोयं सात्त्विकाख्यः प्रकीर्तितः ३८ स्थूलसूक्ष्मादिभेदेन द्वे रूपे परमात्मनः ज्ञानरू
पं निराकारं निदानं तत्प्रचक्षते ३९ साधकस्य तु ध्यानादौ स्थूलरूपं प्रचक्षते शरीरं सूक्ष्ममेवेदं पुंडरीकस्य प्रकीर्ति
तं ४० ममैव च शरीरं वै सूत्रमित्यभिधीयते स्थूलं शरीरं वक्ष्यामि ब्रह्मणः परमात्मनः ४१

३८ कानि वाणार्थं कांचिदपि भक्त्रियामाश्रित्य कर्तव्येत्यभिप्रायेण ग्रंथकृदत्र सृष्टिर्मतांतरविरुद्धेति न मंतव्यमिति ३८ इत्यंतत्सृष्टिसुपपाद्योपासनार्थं मायाशक्तिविशिष्टब्रह्मणो भगवती पदवाच्यस्य द्विविधं रूपमाह स्थूलसूक्ष्मादिभेदेनेति निदानमिति ज्ञानरूपं सर्वाधिष्ठानं विवर्तादिकारणमित्यर्थः ३९ ननु तमाधिकारिणां नयस्यं मेवनतु मध्यमाधिकारिध्यानगम्यं ततो मध्यमाधिकारिण उपासनार्थं द्वितीयं स्थूलरूपमस्तीत्याह साधकस्येति सूक्ष्ममेवेति मायाशक्तेरूपद्वयं तत्र सुखरूपभेदेन तत्रांतर्मुखं रूपं तु रीहंतारूपमुत्तमाधिकारिज्ञानविषयात बहिर्मुखं रूपं तु तदपेक्षया स्थूलं भवति तत्रैव बहिर्मुख मायाशक्त्याकार विशिष्टं ब्रह्मस्वरूपं मध्यमाधिकारिभिः उपास्यमित्यर्थः अक्षरार्थस्तु पुंडरीकस्य परमात्मनः लिंगदेहापेक्षया सूक्ष्ममेवेदं बहिर्मुख मायाकाररूपमंतर्मुखमायाकारापेक्षया तु स्थूलं शरीरं प्रकीर्तितं तत्तत्सूत्रस्वरूपमित्यर्थः ४० ममैवेति ममैव च यच्छरीरं सूत्रं सूत्रसंज्ञं यत्तदपि परमात्मनः स्थूलं शरीरमित्यभिधीयते तत्तत्सद्विशि

ष्टः परमात्मा पुरुषस्य इत्यर्थः स्थूलतामं विराटशरीरं नाह स्थूलता शरीरमिति ४१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे॰भा॰
टी॰
४७

प्रथमभस्योत्पत्तिमाह ग्रणुविति ४२ तान्येवेति तान्येवसूक्ष्मभूतानीश्वरेणपंचीकृत्यपंचभूतसमुद्भवःकृतइत्यर्थः ४३ प्रथमंरसतन्मात्रमिति रसतन्मात्रंगृहीत्वा स्वयंविभिन्नंतत्पात्तद्वैधाकल्पयित्वेतिशेषःअनंतरंयथातत्स्थूलमुदकंभवतितथाकल्पयेत् ४४ कथाकल्पनयातथाभवतितत्स्वयमेवाह शिष्टानमिति यथारसतन्मात्रंद्वि धाकृतंतथावशिष्टभूतान्यपिद्विधाकर्तव्यानितत्सर्वेषुअर्धभागस्तथैवस्थाप्यःशेषोर्धभागःचतुर्धाकृत्वास्वस्वार्धभागरहितेर्धभागेतान्यंशानंतरे रेतद्यरसतन्मात्रंर्धभागचतुःखंडामिश्रयतेभेलयेदेवंसंयोगसमयेस्थूलजलंजातइत्यर्थः ४५ ततोनंतरमेवतदाभूतविभागइतेरेषांचतुर्णांभूतानांपंचीकरणेनदेभा

ग्रणुनारदपात्तेनयद्भूत्वातिप्रमुच्यते तन्मात्राणितुपंचोक्तानिभूतसूक्ष्माणितानिवै ४२ पंचीकृतानितान्येवपंच भूतसमुद्भवः पंचीकरणभेदोयंग्रणुसंवदतःकिल ४३ प्रथमंरसतन्मात्रमुपादायपदस्यापि कल्पयेद्वितथात द्वैयथाभवतिविस्तरं ४४ शिष्टानंशैवभूतानामंशानष्टत्वापृथक्पृथक् उदकेनिःश्रयेच्चाशानष्टौतान्समयेततः ४५ तदाभूतविभागश्चैतन्येचप्रवेशिते चैतन्यस्यप्रवेशात्तदाहमितिसंशयः ४६ प्रतीयमाने तेनैवविशे षणाभिमानतः आदिनारायणोदेवोभगवानितिचोच्यते ४७ घनीभूतिश्चभूतानांविभागस्यष्टतांगते दृष्टिं प्राप्यगुणोश्चेत्थमेकैकगुणवृद्धितः ४८ आकाशस्यगुणश्चैकःशब्दएवनचापरः शब्दस्पर्शौचवायोश्चद्वौगु णौपरिकीर्तितौ ४९ गजातेतस्मिन्पंचीकृतपंचभूतात्मकेधिष्ठानतयाचैतन्यस्यप्रवेशेजातेपिप्रतिबिम्बतयाप्रवेशउच्यते चैतन्येचप्रवेशितेइतितस्यप्रतिविं वरूपचैतन्यस्यप्रवेशात् पंचभूतात्मकेदेहेय्यहमितिसंशयस्तादात्म्यरूपःसंशयोमनोवृत्तिरूपउत्पद्यतेतस्यदेहेहमितितादात्म्यमुत्पद्यतेइतिफलितं ४६ तस्थूलदेहाभिमा नविशिष्टंचैतन्यंवैश्वानर इत्यादिनारायणइत्यादिसंज्ञाभिरुच्यते ४७ पंचीकृतपंचभूतानांग्रणाघभावास्वरूपमाह घनीभूतेतिघनीभूतपंचकारणेनदृढीभूतेसतिविभाग आ काशादिरूपेणविभागेस्पष्टतांगतेसति पूर्वोक्तारसतन्मात्रगुणाःकारणधर्मैर्वेदिंस्यायमनामाक्रमेकार्यगुणानामावेशसंवर्धयतेतमाहएकैकगुणवृद्धितःप्रत्येकंकारणाद्वृद्धितायुतानिग

वैकल्पकानिभवंतीत्यर्थः कयाकयागुणान्ध्यानिकिंभूतंग्रणानितनाममितिर्दिशति आकाशस्येति ४८ ४९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ५० एवमिति एवंपंचीकृतभूतात्मकमेवब्रह्मांडमुत्पद्यतइत्यर्थः ५१ सर्वेजीवाइति एतेसर्वेजीवामिलित्वैवसर्वेजीवाविद्याभिरेवब्रह्मांडस्योत्पत्तिरित्यर्थः जीवावि
टी· द्याभिरेवब्रह्मांडंकल्पितंस्वकर्मफलभोगार्थमितिभावः नत्वीश्वरस्यतत्कल्पनेकिंचित्फलमस्तिकिंवहुनेश्वरोपिजीवाविद्याभिर्विकल्पितइतिमतंसांकेतिकोरा:
७८ संतितत्राह चतुरशीतीति ५२ तदेतत्स्थूलतमंरूपमप्युपास्यंतथाचएतावतासर्वग्रंथेनसर्वोमहाव्यष्टिरीश्वरकर्तृकाजीवसृष्टिश्चोपपादितातत्रांत्यद्वैविध्यमा
नजीवानामुत्तमाधिकारिणांज्ञानध्यानंतुरीयंप्रणवमायावीजवाच्यंब्रह्मज्ञेयमुक्तंमध्यमाधिकारिणांतुस्थूलसूक्ष्मकारणदेहावच्छिन्नंब्रह्मध्येयमुक्तंविराडरूपमपिध्येया

अग्नेःशब्दश्चस्पर्शश्चरूपमेतत्त्रयोगुणाः शब्दस्पर्शरूपरसाश्चत्वारोपिजलस्यच ५० स्पर्शशब्दरसारूपगं
धश्चपृथिवीगुणाः एवंमिलितयोगेश्चब्रह्मांडोत्पत्तिरुच्यते ५१ सर्वेजीवामिलित्वैवब्रह्मांडांशसंभवाः
चतुरशीतिलक्षाश्चप्रोक्ताजीवजातयः ५२ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांतृतीय
स्कंधेसप्तमोध्यायः ७ ब्रह्मोवाच सर्गेयंकथितस्तातयन्मृष्टोहंत्वयाधुना गुणानांरूपसंस्थांवैशृणुष्वैकाग्र
मानसः १ सत्त्वंप्रीत्यात्मकंज्ञेयंसुखात्प्रीतिसमुद्भवः आर्जवंचतथासत्यंशौचंश्रद्धाक्षमाधृतिः २ अनुकंपा
लज्जाशांतिःसंतोषएवच एतैःसत्त्वप्रतीतिश्चजायतेनिश्चलासदा ३ कातसंज्ञकंवाच्येतिश्चेतिजनप्राज्ञक्षतंकंप्रणवमायावीजावयवर्ग
त्रयवाच्यमुपास्यमुक्तंभवति चतुर्थादिकवचअंगमंडूकाद्दिषुप्रतिपादितंतद्वाचकावर्णाश्चप्रतिपादिताइतिबोध्यं इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकटीकायांतृतीयस्कंधेसप्तमोध्या
यः ७ अधीधिकेष्टपंचाशत्पद्यैरथचतुर्मुखः गुणानांरूपसंस्थांवैकथयामासविस्तरात् १ सर्गोयमिति रूपमात्रस्यसर्गइत्यर्थः गुणानामसाधुभिर्हेयोः
पादेयत्वज्ञानार्थस्वरूपंकार्यंचाह प्रीत्यात्मकमिति सत्त्वाद्धिसर्वस्यसुखंभवति सुखिजंतःसर्वदार्थस्यसुखदत्वात्प्रीतिरुत्पद्यतेतस्माद्धेतोःसत्त्वंप्रीत्यात्मक
मित्यर्थः २ एतैर्लिंगैःसत्त्वकार्यभूतैःकारणस्यसत्त्वस्यप्रतीतिर्निश्चयोजायतेमयिसत्त्वंनिश्चलमुत्पन्नमिति ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 सत्वस्यकार्याणिगणयन्नाह श्वेतवर्णमिति ४ ननुश्रद्धाकिमेकविधास्तियस्मादत्रोच्यते असच्छ्रद्धानिवारकमिति चेदतआहसात्विकीति सात्विक्याश्चातिरिक्ता
 सतीश्रद्धेत्यर्थः ५ अप्रीतिकारमिति योदुःखप्रदंसर्वत्रदुःखिजातिस्वपदार्थेष्वप्रीतिर्जायतेइत्यप्रीतिकारमुच्यते तदेवाहअप्रीतिरिति ६ ७ रजसेतिरजः
 कार्याण्येतानिइत्यर्थः प्रत्येतव्यमितिएतैर्लक्षणैरजःकार्यभूतैरमीभिःकारणभूतोरजोगुणोस्तीतिज्ञेयमित्यर्थः ८ ९ १० परतापोपपादकमितिएवंवि

श्वेतवर्णंतथासत्वंधर्मप्रीतिकरंसदा सच्छ्रद्धोत्पादकंनित्यमसच्छ्रद्धानिवारकं ४ सात्विकीराजसीचैवतामसी
चतथापरा श्रद्धातुत्रिविधाप्रोक्तामुनिभिस्तत्वदर्शिभिः ५ रक्तवर्णंरजःप्रोक्तमप्रीतिकरमद्भुतं अप्रीतिर्दुः
खयोगत्वाद्भवत्येवसुनिश्चिता ६ प्रद्वेषोथतथाद्रोहोमत्सरःस्तंभएवच उत्कंठाचतथानिद्राश्रद्धातत्रचराजसी
७ मानोदंभस्तथागर्वोरजसाकिलजायते प्रत्येतव्यंरजस्त्वेतैर्लक्षणैश्चविचक्षणैः ८ कृष्णवर्णंतमःप्रोक्तं
मोहनंचविषादकृत आलस्यंचतथाज्ञानंनिद्रादैन्यंभयंतथा ९ विवादश्चैवकार्पण्यंकौटिल्यंरोषएव
च वैषम्यंचातिनास्तिक्यंपरदोषानुदर्शनं १० प्रत्येतव्यंतमस्त्वेतैर्लक्षणैःसर्वथाबुधैः तामस्याश्रद्धयायु
क्तंपरतापोपपादकं ११ सत्वंप्रकाशयितव्यंनियंतव्यंरजःसदा संहर्तव्यंतमःकामंजनेनशुभमिच्छता १२ अ
न्योन्याभिभवाश्चैतेविरुध्यंतिपरस्परं तथान्योन्याश्रयाःसर्वेनतिष्ठंतिनिराश्रयाः १३

यितमेतद्गुणलक्षणं ११ किमर्थमेतानिलक्षणान्युक्तानीत्यत्राहसत्वंप्रकाशयितव्य
मितिसत्ववृद्धिर्यथाभवतितथाकर्तव्यमित्यर्थः नहितामसत्वलक्षणाज्ञानेसंहारःसंभवति हेयोपादेययोःस्वरूपज्ञानस्यापेक्षितत्वादितिभावः १२ अ
न्योन्येति एतेन्योन्याभिभवात्मका [illegible] कार्यत्वमितिभावः १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१४ १५ मयेत्युक्तं वचो ज्ञातमित्यन्वयः ज्ञातं तदनुभूतमिति हे महामते श्रवणाद्दर्शनाच्चैव सम्पद्येत तत्कालभवफलं सम्पत्तीज्ञातं फलं नकत्वेन परिज्ञातं तदेवज्ञा तं श्रुतमनुभूतं च भवति यत्‌ संस्कारानुभावात्‌ संस्कारजन्यस्मरणात्‌ ज्ञातं तत्रात्कालिततत्पदार्थस्यानुभावेन फलस्याभावान्नातज्ज्ञानं जायते न हि यं गातीस्थाप्य दृष्टा इति स्मरणेन किंचित्फलमस्ति तदंतरं तदनुभवेनैव सफलत्वात्‌ तथात्वपत्रकर्मणि फलनदृष्टमेतेतत्तात्मध्यात्मेता दृष्टं च राजसं तामसं वा कर्म भवती

सत्त्वं न केवलं व्याप्तिं न रजो न तमस्तथा मिलिताश्च सदा सर्वे तेनान्योन्याश्रयाः स्मृताः १४ अन्योन्यमिथु नाश्चैव विस्तारं कथयाम्यहं शृणु नारद स्य च ज्ञात्वा मुच्यते भवबंधनात्‌ १५ संदेहोत्र न कर्तव्यो ज्ञात्वेत्युक्तं मया व चः ज्ञातं तदनुभूतं यत्परिज्ञातं फलेन तत्‌ १६ श्रवणाद्दर्शनाच्चैव सम्पद्येत महामते संस्कारानुभवाच्चैव परि ज्ञानं न जायते १७ श्रुतं तीर्थं पवित्रं च श्रद्धोत्पन्ना च राजसी निर्गतस्तत्र तीर्थे वै दृष्टं चैव यथा श्रुतं १८ स्ना नं तत्र कृतं श्रद्धया दानं च राजसं कृतं स्थितस्तत्र कियत्कालं रजोगुणसमावृतः १९ रागद्वेषान्न निर्मुक्तः काम क्रोधसमावृतः पुनरेव गृहं प्राप्तो यथापूर्वं तथा स्थितः २० श्रुतं च नानुभूतं वै तेन तीर्थं मुनीश्वर नप्राप्तं च फलं यस्मादश्रुतं विद्धि नारद २१ निष्पापत्वं फलं विद्धि तीर्थस्य मुनिसत्तम कृषेः फलं यथा लोके निष्पन्ना न्नस्य भक्षणं २२ पापदेहे विकाराये कामक्रोधादयः परे लोभो मोहस्तथा तृष्णा द्वेषो रागस्तथा मदः २३

तिभावः १६ ना॰ १७ तदेवाह श्रुतमिति राजसीति फ लं भवतु वा मा वा लोका गच्छंति मया चिगंतव्यमिति वंश्येत्यर्थः १८ राजसं फलं भवतु वा मा विद्युत्कृष्टं १९ २० तत्र फलाभावात्‌ तीर्थे तेन न श्रुतं नाप्यनुभूतमित्यर्थः २१ किं तत्तीर्थस्य फलं तत्राह निष्पापत्वमिति २२ [illegible] नत्विनन कार्याकारणस्यपाप

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. २४ २५ आपीडितं आसमंतात्कृष्टं महर्घं अमूल्यं दीनमित्यर्थः हितात्हृतिरिति यं हतिर्हि ताकला सारकोडनाह न्यायस्य भिन्नथापि फलाभावे निराशः हता इत्यर्थः
८. २६ २७ दार्ष्टांतिके योजयति तद्वदिति २८ एकैकस्य कारणवशादुत्कटत्वे जातेन्येषामभिभवो भवतीत्याह सत्वमिति प्रशांतं विवेकप्राबल्ये दृष्टांतदर्शनं सत्वोद्रेके
५१
अस्मिन्वर्षे मासमाशांतिः पापान्वेता निवारद नर्निर्गता विदेहान्तु लावलायायतीतनरः २४ क्षोतीर्थेयदेता विदे
हान्नर्निर्गता निवित् निष्फलः अमरैवेकः कर्षकस्य यथाानथा २५ अनेनापीडितं क्षेत्रं नष्टा भूमिः सुदुर्घटा
उप्तं बीजं महर्घं च हितात्हृति न्वदाहृता २६ अक्षोत्र्वपरि लिलिप्ता क्षायार्थफलोलुकः कालेन तु भुक्तमेव वने
व्याघ्रादिभिर्भयं २७ भक्षितं शलभैः सर्वं निराशश्च हृतः पुनः तज्जीर्णश्रमः पुत्र कष्टेन फलप्रदः २८
सत्वं समुत्कटं जातं प्रवृद्धं शास्त्रदर्शनात् वैराग्यं तापकं जातं तामसार्थेषु नारद २९ प्रसन्ना भिभवत्येवं रज
स्तमसी उभे रजः समुत्कटं जातं प्रवृत्तं लोभयोगतः ३० तथाभिभवत्येवं तामः सत्वं तथा उभे तमस्तथोत्क
टं भूत्वा प्रवृद्धं मोहयोगतः ३१ तमः सत्वरजसी वो भेसंगम्याभिभवत्यपि विस्तारं कथयाम्यस्य यथाभिभवतीति वै
३२ यदा सत्वं प्रवृद्धं वै मति धर्मे स्थिता तदा नचिंतयति बाह्यार्थं रजस्तमः समुद्भवं ३३ अर्थं सालसमृद्धं तु य
'त्नातिबलचान्यथा अनायासकृतं चार्थं धर्मयज्ञं च बाधति ३४ सात्विके श्रवभोगेषु कामं वै कुर्वीत ना राजसे
षु न मोक्षार्थी तामसेषु पुनः क्वचित् ३५

कारणमुक्तं तेन वर्षे निवारणसार्थेषु पापेष्वित्यत्र संपूर्णं २९ तमस्त्वसत्वबलात्कारेण ३० ३१ ३२
विशुद्धसत्वस्य लक्षणमाह यदा सत्वमिति ३३ नचान्यथा रजस्तमः समुद्भूत बाह्यार्थेन बाध्यतीत्यर्थः ३४ मोक्षार्थी सन्राजसेषु तामसेषु न कामं कुर्यादित्यर्थः
३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

185

३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ गतस्याजनकत्वमुपपादयतिसत्त्वंकदाचिदिति ४६ कस्मिन्स्थले

एवंजित्वारजःपूर्वंततश्चतमसोजयः सत्त्वंचकेवलंपुण्यंतदाभवतिनिर्मलं ३६ यदारजःप्रवृद्धंवैत्यक्त्वा
धर्मान्सनातनान् अन्यथाकुरुतेधर्मान्श्रद्धांप्राप्यतुराजसीं ३७ राजसाद्धर्मसंदृष्टचित्तश्चाभोगातुरश्च
सः सत्त्वविनिर्जितेनतमसाश्चापिनिग्रहः ३८ यदातमोविवृद्धंस्याद्रजःसत्त्वंविभूयच तदावेदेनविश्वासो
धर्मशास्त्रेतथैवच ३९ श्रद्धांचतामसींप्राप्यकरोतिचधनात्ययं द्रोहंसर्वत्रकुरुतेनशांतिमधिगच्छति ४०
जित्वासत्त्वंरजश्चैवक्रोधनोदुर्मतिःशठः वर्ततेकामचारेणभावेषुनियतेषुच ४१ एवंसत्त्वंनभवतिरज
श्चैवांतमसाश्च संदेवाश्रित्यवर्ततेगुणामिथुनधर्मिणः ४२ रजोविनानसत्त्वंस्याद्रजःसत्त्वंविनाक्वचि
त् तमोविनानचैवैतेवर्ततेपुरुषर्षभ ४३ तमस्ताभ्यांविहीनंतुकेवलंनकदाचन सर्वेमिथुनधर्माणोगुणाः
कार्यांतरेषुवै ४४ अन्योन्यसंश्रिताःसर्वेतिष्ठंतिनवियोजिताः अन्योन्यजनकाश्चैवयतःप्रसवधर्मिणः ४५
सत्त्वंकदाचिच्चरजस्तमसीजनयत्युत कदाचित्तुरजःसत्त्वतमसीजनयत्यपि ४६ कदाचित्तुतमःसत्त्वरजसीजनयत्यु
भे जनयंत्येवमन्योन्यंमृत्पिंडश्चघटंयथा ४७

स्थितागुणाःस्वंकार्यंकुर्वंतीतिवाक्यविरुद्धमित्याहइति ४७ ४७ ४७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यथा एवैको काष्ठत्वेपि कैवल्यकार्यं चो तं कुर्वंति तथा मिथुनीभूयापि उभयगुणकं कार्यमुत्पादयंतीति दृष्टांतमुखेनाह देवदत्तेति यथा देवदत्तादयस्त्रयो मिलित्वा
कार्यं कुर्वंति यथा वा स्त्रीपुरुषौ मिथुनीभूय कार्यमुत्पादयंति तथेत्यर्थः ४८ युग्मभावं मिथुनीभावं परस्परं यांतीत्यर्थः तदेव दर्शयति रजसो मिथुनं सत्त्वमिति रजःसत्त्व
योरेकं मिथुनमित्यर्थः एवमन्यदप्यूह्यं ४९ यथा रजसो मिथुने सत्त्वं गौणं स्त्रीस्थानापन्नं यथा वा सत्त्वस्य मिथुने रजो गौणं स्त्रीस्थानापन्नं तथैव सत्त्वतमसोर्मिथुनं रजस्तमसो

बुद्धिस्थास्ते गुणाः कामान्बोधयंति परस्परं देवदत्तविष्णुमित्रयज्ञदत्तादयो यथा ४८ यथा स्त्रीपुरुषश्चैव मि
थुनौ च परस्परं तथा गुणाः समायांति युग्मभावं परस्परं ४९ रजसो मिथुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मिथुनं रजः उभे ते सत्त्व
रजसी तमसो मिथुनं विदुः ५० इत्येतत्कथितं मित्र गुणानां रूपमुत्तमं श्रुतं पितामहादेवाहं नातोऽस्त्यपि तामहे ५१ इति
श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टादशसहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ८ नारद उवाच गुणानां लक्ष
णं तात भवता कथितं किल न तृप्तोऽस्मि पिबन्मिष्टं त्वन्मुखात्प्रच्युतं रसं १ गुणानां तु परिज्ञानं यथा वद नु वर्ण
य येनाहं परमां शांतिमधिगच्छामि चेतसि २ व्यास उवाच इति पृष्टस्तु पुत्रेण नारदेन महात्मना उवाच कंजजात
स्तु रजोगुणसमुद्भवः ३ ब्रह्मोवाच शृणु नारद वक्ष्यामि गुणानां परिवर्णनं सम्यङ्नाहं विजानामि यथामति
वदामि ते ४ सत्त्वं तु केवलं नैव कुत्रापि परिलक्ष्यते मिश्रीभावात्तु तेषां वै मिश्रत्वं प्रतिभाति वै ५

मिथुनमित्याह उभे ते सत्त्वर
जसी इति सत्त्वस्य मिथुने तमस्तमसो मिथुने सत्त्वं तथा रजसो मिथुने तमस्तमसो मिथुने रज इत्यर्थः एवं मध्यमं पुरुषभावापन्नमितरं गौणं स्त्रीभावापन्नमित्यर्थः एतेषां मिथुनानां
बुद्धौ वर्तमानता उपदिश्यमानो मया भवता कार्येण गमयितव्या इति श्रीदे· भा· अष्टमोऽध्यायः ८ अष्टाधिके तु नवमे शर्ये ब्रह्मा निवेदितं गुणानां लक्षणं स्पष्टं पुनरेवोपवर्ण्यते सत्त्वादि
गुणानां हेयोपादेयत्वज्ञानार्थं लक्षणं कार्यं च पृच्छति गुणानामिति १३ ३ ४ सत्त्वं तु केवलमिति केवलं सत्त्वं कुत्रापि नोपलभ्यते पुनः पितामहः तेषां गुणानां परस्परं मिश्रीभावात्तु मि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

136

दे॰भा॰ न्निश्रीभावं देवगुणानां सुखदुःखमोहात्मकत्वं भवति नान्यथेति दृष्टांतमुखेनाह यथा काचिदिति ६ ७ यथैका स्त्री सुखदुःखमोहात्मिका व्यक्तिभेदेन भिन्नं भर्तृकारणेन वा

टि॰ कांचित्तिं प्रति भवति तथैव सत्वं भवतीत्याह एवं सत्वेनेति स्त्रीत्वमापादितेनेति स्त्रीस्थानापन्नमित्यर्थः तेन सत्विनकस्यचित्पुरुषस्य सुखजनिका वृत्तिर्जनिता भवति तस्यैव पुरुषस्य

५४ कालांतरे न्यथा दुःखमोहात्मिका रजसः संबंधिनी तमसो वा संबंधिनी वृत्तिर्जनिता भवति ८ एवं ज्ञेयं यदा स्त्रीकृतं स्त्रीभावापन्नं तथा तमो यदा स्त्रीभावापन्नं स्त्रीस्थानत्वेन कल्पितं तं

दातेन रजसा तमसा वा दुःखात्मिका वा कस्यचित्पुरुषस्य वृत्तिर्जनिता भवति तस्य कालांतरे सुखवृत्तिरुत्पाद्यते नैव तद्गुणानामन्यगुणसहायताभावः संभवति तस्मान्मिश्रीभूता एव गु

यथा काचिद्वरा नारी सर्वभूषणभूषिता हावभावयुता कामं भर्तृप्रीतिकरी भवेत् ६ मातापित्रोस्तथा सैव बंधुवर्ग
स्य प्रीतिदा दुःखमोहं सपत्नीषु जनयत्यपि सैव हि ७ एवं सत्वेन नैव स्त्रीत्वमापादिते न च रजस्तमसी वज
निता वृत्तिरन्यथा ८ रजसा स्त्रीकृतेनैवं तमसा च तथा पुनः अन्योन्यगुणसमयोगादन्यथा शतिभाति वै ९ अव
स्थानात्त्वभावेषु नैव जात्यंतराणि च लक्ष्यंते विपरीतानि योगान्नारदकुत्रचित् १० यथा रूपवती नारी यौवने
न विभूषिता लज्जामाधुर्ययुक्ता च तथा विनयसंयुता ११ कामशास्त्रविधिज्ञा च धर्मशास्त्रे पि संमता भर्तुः प्रीतिकरी
भूत्वा सपत्नीनां च दुःखदा १२ मोहदुःखसत्वभावस्थायां सत्वस्थेत्युच्यते जनैः तथा सत्वं विकुर्वाणमन्यभावं विभा
ति वै १३ चौरै रूपद्रुतानां हि साधूनां सुखदा भवत् दुःखा मूढा च दस्यूनां सेव सेना तथा गुणाः १४ णा इति ज्ञेयमित्याह अन्यो

न्यथेति अवस्थानात्त्वभावेष्विति यदि गुणा एकैका एव स्युर्न मिश्रीभूतास्तदा तेषां स्वभावेष्ववस्थानां स्वकार्येष्ववृत्तिः स्यात् जात्यंतराणि सुः लक्ष्यंते तु विपरीतानि जात्यंतराणि

कदाचित्सुखात्मकत्वं कदाचिद्दुःखात्मकत्वं कदाचिन्मोहात्मकत्वमिति तस्मान्मिश्रीभूता एव गुणा इति भावः १० यथा रूपवतीत्यारभ्य चौरै रूपद्रुतेति पर्यंतपाठः पुनरुक्तार्थको पि दृष्टां

तदार्ढ्यं तिवर्षोपसंहारार्थमिति बोध्यं ११ १२ १३ दृष्टांतांतरमाह चौरैरिति सेना राजसेना १४ १४ १४ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. जयंतिएतेदृष्टांतार्थाःयथातथागुणाःविपरीतप्रतीतिं जनयंतीत्यर्थः यथेतिदुर्दिनंमेघच्छन्नोदिवसः १५ तमोरूपंनिविडांधकारप्रायं १६ १७ १८ प्रोषितभर्तृकाणां
टी. विरहिणीनांकामिनीनांस्वभावस्याइति एतेयथादृष्टांताएवमेतेगुणाः स्वभावस्यान्यगुणसाधर्म्येणविपरीतामंतितस्मान्मिश्रीभूताएवेतिभावः १९ सत्वादिगुणोद्रेके
५५ सतिजायमानानिलक्षणान्याहलक्षणानीति २० लघुत्वरूपमाह यदांगानीति लघूनित्येवनभवंति तानराज सात्विकमत्वा न्वविषयान्नगृह्णातीत्यर्थः २१ जंभमिति जं

विपरीतप्रतीतिंवैजनयंतिस्वभावतः यथाचदुर्दिनंजातंमहामेघघनावृतं १५ विद्युत्स्तनितसंयुक्तंतिमिरेणावगुंठि
तं सिंचतभूमिंप्रवर्षद्वितमोरूपमुनाहृतं १६ यदेतत्कर्षकाणांवैतद्देवानंदवर्द्धनंवीजायत्कारयुक्तानांसुखदंप्रभ
वत्युत १७ अप्रच्छन्नगृहाणांचदुर्भगाणांविशेषतः तृणकाष्ठगृहीतानांदुःखदंगृहमेधिनां १८ प्रोषितभर्तृ
काणांवैमोहदंप्रवदंत्यपि स्वभावस्यागुणाःसर्वेविपरीताविभांतिवै १९ लक्षणानिपुनस्तेषांशृणुपुत्रब्रवीम्यहं
लघुप्रकाशकंसत्वंनिर्मलंविशदंसदा २० यदांगानिलघूनिस्युर्नेत्रादीनींद्रियाणिच निर्मलंचमनस्तथाचेतोगृह्णा
तिविषयान्नतान् २१ तदासत्वंशरीरेवैमंतव्यंचसमुत्कटं जृंभांस्तंभंचतंद्रांचचलंचैवरजःपुनः २२ यदातदुत्क
टंजातंदेहेयस्यचकस्यचित् कलिंकारयतेकर्तुंगंतुंग्रामांतरंतथा २३ चलचित्तंश्चमोनार्थीवादेवोद्यतस्तथा
गुणमावरणंकामंतमोभवतितायदा २४ तदांगानिगुरूण्यापश्चप्रभवंत्यावृतानिच इंद्रियाणिमनःशून्यंनिद्रां
नैवाभिवांछति २५

भांस्तंभंशरीरगुरुत्वंतंद्रांचयदापश्चिमदाचलंरजः समुत्कटंजातमित्यन्वयः तमोलक्षणमाह कलिमिति कलिःकलहःएतानिलक्षणानियदाभवंति तदातत्तमउत्क
टंजातमितिज्ञेयमित्यर्थः २२ २३ २४ गुरुमावरणमितिपिसार्थमाह यदांगानीति आवृतानितमसेत्यर्थः शून्यंज्ञानादत्यत २५ २५ २५ २५ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मिश्रीभूता गुणाः कार्यं कुर्वंतीति श्रुत्वा नारदः शंकते विभिन्नेति यथा शत्रवो मिलित्वा कार्यं न कुर्वंति तथा गुणाः परस्परशत्रवः संतः कथं मिलित्वा कार्यं कुर्वंतीत्यर्थः २६ २७ दीपवत्तत्पद इति तथा च यथा दीपवर्तिकातैलानि परस्परविरुद्धान्यपि मिलित्वा घटादिप्रकाशनमेकं कुर्वंति तद्वद्गुणा अपीति भावः २८ २९ ३० इत्यमरताकर्ण्येति नत्सुणानां स्वरूपं प्रत्युक्तनारदो व्यासं प्रत्युक्तवानित्याह एवं प्रकृतिजा इति अत्र नारद उवाच त्यनेनैव नारदब्रह्मसंवादः समाप्तः सिद्धत्वात् सत्यवत्याः सुतेति बोध्यं ३१ ते दैवीश्वरस्य कारणानि वैशेष्येति संबंधिनो गुणा एव नान्यो विश्वस्य कारणमित्यर्थः इत्युक्तमिति हे राजन् जनमेजय यत्त्वया पृष्टं तद्देवीदिव्यं मया पृष्टेन नारदेन मां प्रत्येवमुक्तं वानि

गुणानां लक्षणान्येवं विज्ञेयानीह नारद नारद उवाच विभिन्नलक्षणाः प्रोक्ताः पितामह गुणास्त्रयः २६ कथमेकत्र संस्थाने कार्यं कुर्वंति शाश्वतं परस्परं मिलित्वा हि विभिन्नाः शत्रवः किल २७ एकत्रस्थाः कथं कार्यं कुर्वंतीति वदस्व मे ब्रह्मोवाच शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि गुणा दीपवदित्ययः २८ प्रदीपश्च यथा कार्यं प्रकरोत्यर्थदर्शनं वर्तिस्तैलं यथार्चिश्च विरुद्धाश्च परस्परं २९ विरुद्धं हि यथा तैलमग्निना सह संगतं तैलं वर्तिविरोधी च पावकोऽपि परस्परं ३० एकत्रस्थाः पदार्थानां प्रकुर्वंति प्रदर्शनं नारद उवाच एवं प्रकृतिजाः प्रोक्ता गुणाः सत्यवतीसुत ३१ विश्वस्य कारणं नैव मया पूर्वं यथा श्रुतं व्यास उवाच इत्युक्तं नारदेनाथ मम सर्वं सविस्तरं ३२ गुणानां लक्षणं सर्वं कार्यं चैव विभागशः आराधया परमा शक्तिर्यया सर्वमिदं ततं ३३

त्यर्थः ३२ इत्थं स्वसंवादमब्रवीन्न जनमेजय सर्वं संशयसमाधानं जातेति विसंवादनिर्मलितार्थे निश्चलस्थानीयं व्याहस्त्रमाराध्येति हे राजन् सा यथा देव्या सर्वमिदं व्याप्तं यच्च जगत् सृष्टिस्थितिक्षयतिरोधानानुग्रहपंचकृत्यवर्ती उत्पत्तिस्थितिक्षयरहिता गुणत्रयसमुद्भूतपंचभूतसमुद्भूते देहवत् तानि केकगुणाभिमानिब्रह्मादिनीवानां सृष्टिस्थितिक्षयकारिणी साम्यावस्थता योपाधिका महात्रिपुरी श्रीदेवी हे यशाः तत्त्वा योगिवनानि वा कर्मोपासनादिभिर्विद्यात् [illegible] सर्वं [illegible] गुणानंतत्वा योगि [illegible] परिव सर्वं तत्र शब्दे विसर्वं वेदांतता वर्यभूमि परा ध्या चतुर्धाः

३३ [illegible] ब्रह्म[illegible]कारिणि त्यर्थः

नि

CC-0. [illegible] Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ टी॰ ५२ कार्यभेदेमोस्वरूपकार्यस्यानिर्गुणा आराध्यातदन्यकामितुसगुणागुणाविशिष्टा इत्येवमायाविशिष्टब्रह्मरूपिणीदेवीजगत्कर्त्रीन्निविवलंस्य नवाब्रह्मादयोदेवाःस्यात् अकारेति ३४ ३५ ३६ ३७ सावैवकारणमिति यानिशयानाद्वैतिजगत्कारणानिशंकितानितानिसर्वाणिनत्वस पूर्तिविहायजगत्कर्तृसम्मानितस्तास्ताशक्तिरेवजगत्कारणंसेवसर्वोत्कृष्टाधेयाशियाचेतिगमनादत्यसंवादेनास्वरूपब्रह्मणस्थसंवादेनिर्गुणितमित्य

सगुणा निर्गुणा देव कार्यभेदे सदैव हि । अकारो भुवनः पूर्णो निरीहः परमो व्ययः ३४ कोटीनां महामायाति
ध्वंसं सदसदात्मकं । ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रः सूर्यश्चन्द्रः शचीपतिः ३५ अश्विनौ वसवस्त्वष्टा कुबेरो यादसांपतिः वह्नि
र्वायुस्तथा पूषा सिद्धा गन्धर्वविनायकाः ३६ सर्वे शक्तियुताः शक्ताः कर्तुं कार्याणि सत्वानि च । अन्यथा तिय शक्तास्ते
स्पंदितुमनीश्वराः ३७ सा चैव कारणं राजन्जगतः परमेश्वरी समाराधय तां भूप कुरु यज्ञं जनाधिप ३८ पूज
नं परया भक्त्या तस्याः विधिपूर्वकः । महालक्ष्मीर्महाकाली तथा महासरस्वती ३९ ईश्वरी सर्वभूतानां सर्वकार
णकारणं । सर्वकार्यकर्त्री शांता सुखसाध्या दयान्विता ४० नामोच्चारणमात्रेण वांछितार्थफलप्रदा देवैराधि
तापूर्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः ४१ मोक्षकामैश्च विविधैस्तापसैर्विजितात्मभिः । अकरोच्यापि यन्नाम प्रसंगेनापि
भाषितं ४२ ददाति वांछितानर्थान्दुर्लभानपि सर्वथा ऐं ऐं इति भयार्तेन दृष्ट्वा व्याघ्रादिकं वने ४३

मैः ३८ ३९ ४० ४१ अस्वकंयथावर्णात्स्वितिमित्यर्थः प्रसंगेनापिदेवतानामवृद्धिरहितेनापिपुत्रेषामन्यप्रसंगेनापीत्यर्थः इत्यादेवतात्वसाधनेनेवयत्किंचित्फ लंददातीत्ययंतु अस्तुजनामोच्चारणेप्रसंगेनापिकृतेफलार्थमात्रपंदवतीतिकथनसैव सेव्येतिभावः तदव्याहरणमात्रेणेति ४२ ४३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अत्यक्षरएवेतिअस्माकंमुनीनांभावतोनममस्मिन्स्तदएवंनानाप्रकारकजातसिद्धिर्विरोधवांस्सत्यव्रतमेवात्तिनसंशयोस्माकंतन्नेतिभावः ४५ ४६ अक्षराणि।
टी॰ ति एकाक्षरमित्यर्थः ४७ ४८ हेराजन्नेतादृशीदयार्द्रभागवतीसर्वोत्कृष्टाभगवतामकल्पद्रुमरूपाहिसेवनीयेतिभावः इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कं
५८ विंदुहीनमपीत्युक्तंवांछितंप्रददातिवै तत्रसत्यव्रतस्येवदृष्टांतोनृपसत्तम ४४ प्रत्यक्षएवचास्माकंमुनीनांभावितात्।
त्मनां ब्राह्मणानांसमाजेषुतस्योदाहरणंबुधैः ४५ कथ्यमानंमयाराजन्श्रुतंसर्वंसविस्तरं अनक्षरोमहामूर्खोना
म्नासत्यव्रतोद्विजः ४६ श्रुत्वाक्षरंकोलमुखात्समुच्चार्यस्वयंततः विंदुहीनंप्रसंगेनजातोसौविबुधोत्तमः ४७ ऐ
कारोच्चारणाद्देवीतुष्टाभगवतीतदा चकारकविराजंतंदयार्द्रापरमेश्वरी ४८ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेष्टाद
शसाहस्त्र्यांसंहितायांतृतीयस्कंधेनवमोध्यायः ९ जनमेजयउवाच कोसौसत्यव्रतोनामब्राह्मणोद्विजसत्तमः
कस्मिन्देशेसमुत्पन्नःकीदृशश्चवदस्वमे १ कथंतेनश्रुतःशब्दःकथमुच्चारितःपुनः सिद्धिश्चकीदृशीजातातस्यवि
प्रस्यतत्क्षणात् २ कथंतुष्टाभवानीसासर्वज्ञासर्वसंस्थिता विस्तरेणवदस्वामिन्कथामेतांमनोरमां ३ सूतउवाच इति
पृष्टस्तदाराज्ञाव्यासःसत्यवतीसुतः उवाचपरमोदारंवचनंश्रुतिभूषणं ४ व्यासउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिकथां।
पौराणिकींशुभां श्रुतांमुनिसमाजेषुमयापूर्वंनृपोत्तम ५ एकदाहंकुरुश्रेष्ठकर्तुंतीर्थाटनं प्राप्तःपरमपावननैमिषार
ण्यंपावनंमुनिसेवितं ६
घेनवमोध्यायः ९ पंचषष्टिर्द्वितीयार्थेर्विधिवीजमत्रिमामत्तान् सत्यव्रतकथायेसाशोच्यतेमतिकारकः ९ पूर्वाध्यायांते
मत्रवीजसमुत्पन्नभक्तोयोसत्यव्रतःकथंतेनमंत्रोत्सतापूतस्तिन्नामांसंकांकाचतेनसिद्धिर्जातेतिपरमभक्तोराजापृच्छतिकोसावितिर १ २ ३ ४ ५ ६ ६॥
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टीका· ७ ८ ९ १० आराधनीयतमः सर्वोत्कृष्टः पूज्यतम इत्यर्थः ११ १२ १३ मूलप्रकृतिः सांख्यावस्था अग्रोपाधिर्ब्रह्म प्रीतिर्ब्रह्मगोगा तु प्रतिकृतिर्भा ल्सेय
ऽ: गुः लेगनी वह्निरेत्र अहंकारकृतो यैर्विभिन्ना प्रकृतिरष्टधा अपरेयमितस्त्वन्यां विद्धि मे प्रकृतिं परां जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगदिति जीवभूतं चैतन्य सोतथा।
ग्रू ४ हतसैला एवं विन्मात्राश्रयमायायाः शतयाकारैर्द्विजोत्तमाः अत्र प्रवि ष्टयासंविन्निर्विकल्पा स्वं प्रभासदा या स्वानंदा संसारे छिदकोपीश्वरी वापरमा देवीति

आराध्याहं मुनीनां वर्जेन स्थित तत्र वराश्रमे विविधप्रश्नानुयत्र आसन्‌ जीवन्मुक्ता महाशयाः ७ कदाचित्संगताः सर्वे त
त्र विप्रसमागमे जमदग्निस्तु पप्रच्छ मुनीनेवं समास्थितः ८ जमदग्निरुवाच संदेहोस्ति महाभागा मम चित्तस्थितापः
साः समर्थास्तु मुनयो यावै निःसंदेहो भवाम्यहं ९ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रो मघवांश्च तथानलः कुबेरः पवनस्त्वष्टा सेनानी
श्च गणाधिपः १० सूर्योश्विनौ भगः पूषा निशानाथो ग्रहास्तथा आराधनीयतमः कोत्र वांछितार्थफलप्रदः ११ स्तु
त्वेवं सर्वसंतानाप्तुं तोषं श्रमानदाः सुवंतु मुनयः शीघ्रं सर्वेज्ञाः संशितव्रताः एवं पृष्टस्तदा तेन लोमशो वाक्यमब्र
वीत्‌ जमदग्ने श्रृणु श्रेष्ठ तद्यत्पृष्टं वै त्वयाधुना १३ सेवनीयतमा शक्तिः सर्वेषां शुभमिच्छतां परा प्रकृतिराद्या च सर्व
गा सर्वकामदा १४ देवानां जननी सैव ब्रह्मादीनां महात्मनां आदिप्रकृतिर्मूलं संसारपादपस्य वै १५ स्मृता
चोच्चारिता देवी ददाति किल वांछितं सर्वदेवार्चिता सा वै वंदनीया सेविता १६ अतो हं संप्रवक्ष्यामि श्रृण्वंतु मुनयः
शुभं अद्य ह्याप्तान्देवयज्ञ आप्तानं हि जन्मवै १७ शिवंकरोतीति

ताभिर्जानं मातृभिरित्यर्थः सकलं कल्पविशिष्टा स्वस्वरूपेत्र चैतन्यं सा मूलप्रकृतिः पराप्रकृतिरि
ति चोच्यते इति तट्टीकायां साधवः १४ संसारवृक्षस्य मूलं मूलभूतेत्यर्थः सेविता सती वरदाना र्थं सदेवार्चिता या भवतीत्यर्थः १५ १६ यथाप्राप्तं फलमित्यर्थः १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ पुत्रायपुत्रार्थं १८ तमसानाम्नीनदीतीरे १९ २० २१ २२ २३ २४ काम्येति कामवर्मणिवाप्सिद्धिर्न स्यादिति भावः संजातेमयि २५ शब्दविद॥

टी॰

६० कोसलेषुद्विजःकश्चिद्देवदत्तेतिविश्रुतः अनपत्यश्चकारेष्टिंपुत्रायविधिपूर्वकं १८ तमसातीरमास्थायकृत्वामंडपमु॥
त्तमं द्विजानाहूयवेदज्ञानस्त्रकर्मविशारदान् १९ कृत्वावेदीविधानेनस्थापयित्वाविभावसुं पुत्रेष्टिंविधिवत्॥
अचकारद्विजसत्तमः २० ब्रह्माणंकल्पयामाससुहोत्रंमुनिसत्तमं अध्वर्युयाज्ञवल्क्यंचहोतारंचबृहस्पतिं २१ प्रस्तोतारं
तथापैलंउद्गातारंचगोभिलं सभ्यानन्यान्मुनीन्कृत्वाविधिवत्समदद्वसु २२ उद्गातासामगश्रेष्ठःसप्तस्वरसमन्वितं रथंत
रमगायत्तत्रस्वरितेनसमन्वितं २३ तदास्वरस्यभंगोभूत्कृतोश्वासमुहुर्मुहुः देवदत्तस्तुकोपाच्चगोभिलंप्रत्युवाचह २४
मूर्खोसिमुनिमुख्याद्यस्वरभंगःकृतस्त्वया काम्यकर्मणिमेसंजातेपुत्रार्थंयजतश्चमे २५ गोभिलस्तुतदोवाचदेवदत्तंसुको
पितः मूर्खस्तेभवितापुत्रःशठःशब्दविवर्जितः २६ सर्वप्राणिशरीरस्थश्वासोच्छ्वासःसुदुर्ग्रहः नमेत्रदूषणंकिंचि
त्स्वरभंगेमहामते २७ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यगोभिलस्यमहात्मनः शापाद्भीतोदेवदत्तस्तमुवाचातिदुःखितः २८ कथं
क्रुद्धोसिविप्रेंद्रवृथामयिनिरागसि अक्रोधनाहिमुनयोभवंतिसुखदाःसदा २९ स्वल्पेपराधेविप्रेन्द्रकथंशप्तस्त्वयाप्यहं
अपुत्रोहंसुतप्तश्चाप्याकांक्षयुतःपुनःकृतः ३० मूर्खपुत्रादपुत्रत्वंवरंवेदविदोविदुः तथापिब्राह्मणोमूर्खःसर्वेषांनिंद्य
एवहि ३१

जितःपूकः २६ सर्वप्राणिशरीरस्थश्वासोच्छ्वासःसुदुर्ग्रहः स्वाधीनोनास्ति तथात्वमदपराधाभावेदूषितवांवद्देवदत्तस्तावपुत्रस्तथैवस्यादिति २७ २८ २९ ३० मूर्खपुत्रादितितद्वरंवरंपुत्रत्वादपु

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३२ ३३ देशेवसमानोवासंक्रुर्वाणाः ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ देशेष्ववुधाश्रितेश्चेदः ३९ ४० ४१ असतामिति यथापिचुमंदेतिनिंबः
टि॰

६१ पश्चुवश्छूद्रवच्चैवनयोग्यःसर्वकर्मसु किंकरोमीहमूर्खेणपुत्रेणद्विजसत्तम ३२ यथाश्छूद्रस्तथामूर्खोब्राह्मणोनात्रसं
शयः नपूजार्होनदानार्होनिंद्यश्चसर्वकर्मसु ३३ देशेवैवसमानश्चब्राह्मणोविद्यवर्जितः कारुःशूद्रवच्चैवमंता
व्यःसचभुभुजा ३४ नासनेपितृकार्येषुदेवकार्येषुसद्विजः मूर्खःसमुपवेश्यश्चकार्यसाफलमिच्छता ३५ राज्ञाशूद्र
समोज्ञेयोनयोज्यःसर्वकर्मसु ३६ कर्षकस्तुद्विजःकार्योब्राह्मणोविद्यवर्जितः विनाविप्रेणकर्तव्यंश्राद्धंकुशवटेनवै
३७ नतुविप्रेणमूर्खेणश्राद्धंकार्यंकदाचन ३८ आहाराद्धिकंचान्नंनदातव्यमपंडिते ३९ दातानरकमाप्नोतिग्र
हीतातुविशेषतः धिक्राज्यंतस्यराज्ञोवैयस्यदेशेष्ववुधाजनाः ३९ पूज्यंतेब्राह्मणामूर्खाःपात्रभेदोनचास्तिचेत् ४० मू
र्खेपंडितयोर्भेदोज्ञातव्योविबुधेनवै ४० मूर्खोपात्रमुपविष्टोदानमानपरिग्रहैः ४१ नसिद्धेशेनवक्तव्यंपंडितेनकथं
चन ४१ असतामुपकारायदुर्जनानांविभूतयः ४२ पिचुमंदःफलाढ्योपिकाकैरेवोपभुज्यते ४२ भुक्त्वान्नंवेदवि
द्विप्रोवेदाभ्यासंकरोतिवै ४३ क्रीडंतिपूर्वजास्तस्यस्वर्गेप्रमुदिताःकिल ४३ गोभिलानःकिमुक्तंवैत्वयावेदविद्
गम ४४ संसारेमूर्खपात्रत्वंमरणादतिगर्हितं ४४ कृपांकुरुमहाभागशापस्यानुग्रहंप्रति ४५ दीनोद्धरणशक्तोसि
यतामितवपाःस्योः ४५

फलाढ्योपिकाकैरेवोपभुज्यतेसयथासतांकाकानामुपकारायपर्यवस्यतीत्यर्थः ४२ ४३ ४४ ४५ ४५ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

लोमश उवाच इत्युक्त्वा देवदत्तस्तु पतिना लब्धमादयोः सुवर्णदीनरत्नानि तस्यै ब्राह्मणाः हृष्टलोचनः ४६ गो
मिलस्तु तदा तत्र हृष्ट्वा तां दीनचेतसं ४६ क्षमाकोपमहातीव्रपापिष्ठा वाल्मीकिना ४७ जलं च भावतः शीतं
पावकात्तप्रयोगतः ४७ उष्णं भवति तच्चैव तद्विना शिशिरं भवेत् ४८ इत्यादीनगोभिलस्त्वाह देवदत्तां मुदः
स्थितं ४८ मूर्तिर्भूत्वा सुतस्तेऽवै विद्वानपि भविष्यति ४८ इति दत्त्वा वरं सोऽथ मुदितो भूत द्विजर्षभः ४९ इष्टिं
समाप्य विप्रानवै विसर्जयित्वा विधि ५० कालेन कियता तस्य भार्या गर्भवती सती ५० गर्भं दधार काले सा मैहि
गौरीरोहिणीसमा ५१ गर्भाधानादिकं कर्म चकार विधिवद्द्विजः ५१ पुंसवनविधानं च स्तंभगारकरां तथा ५२
सीमंतोन्नयनं चैव चक्रतुर्वेदविधानतः ५२ बर्हिदानानि मुदितो मत्वेष्टिं सफलां तथा ५३ शुभे ऽन्हि सुषुवे पुत्रौ
हित्रीरोहिणी येति ५३ दिने लग्ने शुभे तस्य जातकर्म चकार सः ५४ पुत्रदर्शनकं चात्र तानामकर्म चकार च ५४
उत्तथ्य इति पुत्रस्य कृतं नाम पुराविदा ५५ स चाष्टमे तथा वर्षे शुभे वै शुभवासरे ५५ तस्योपनयनं कर्म चकार वि।
धिवत्पिता ५६ वेदमध्यापयामास सत्तु चलं वेद्रति स्थितं ५६ नोच्चारात थोत्तथ्यः संस्थितो मुग्धवत्तदा ५७ वहु
धा पाठितः पित्रा न दधार मतिं शठः ५७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६३ मूढवत्तिष्ठते तत्र तथैव गुरुशोचपिता तदा। एवं कुर्वन् सदाभ्यासं जातो द्वादशवार्षिकः ५८ नवेद विधिवत्कर्तुं संध्या
वंदनकं विधिं ५९ मूर्खोभूदिति लोकेषु गता वार्ता ति विस्तरं ५९ ब्राह्मणेषु च सर्वेषु तापसेष्वितरेषु च ६० जहा
स लोकस्तं विप्रं यत्र तत्र गतं वने ६० पितामाता विनिंदाथ मूर्खं तमति भर्त्सयन् ६१ निंदितोथ जनैः कामं पि
त्रभ्यां मातृबांधवैः ६१ वैराग्यमगमद्विप्रो जगाम वनमप्यसौ ६२ अंधो वरस्तथापंगुर्न मूर्खस्तु वरः सुतः इत्यु
क्तोसौ पितृभ्यां वै विवेश काननं प्रति ६३ गंगातीरे शुभे स्थाने कृत्वोटजमनुत्तमं ६३ वन्यां वृत्तिं च संकल्प्य स्थि
तस्तत्र समाहितः नियमं च परं कृत्वा नासत्यं प्रब्रवीम्यहं ६४ स्थितस्तत्राश्रमे रम्ये ब्रह्मचर्यव्रतो हि सः ६५
इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे देवीमाहात्म्ये दशमोध्यायः १० लोमश उवाच नवेदाध्यय
नं किंचिज्जानाति न जपं तथा ध्यानं नैव देवतानां च न चैवाराधनं तथा १ नासनं वेद विप्रोसौ प्राणायामं तथा पु
नः प्रत्याहारं तु नो वेद भूतशुद्धिं च कारणं २ न मंत्रकीलकं जाप्यं गायत्रीं च न वेद सः शौचं स्नानविधिं
चैव तथाचमनकं पुनः ३ प्राणाग्निहोत्रं नो वेद बलिदानं न चातिथिं न संध्यां समिधो होमं विवेद च तथा मुनिः ४

नीनोभ्वारणात्वि इज्जितेति पीरीयति तनं गनसोत थ्यासक्तमात् लोमशः नवेदेति १ कारणं संदेह्यरं च न वेद २ ३ ४ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तर्हित्रविमकरोत्तत्राह सोकरोदिति ५ ६ सत्यमेवतपोयस्यासस्सत्यतपाः अत्रेतीतिशेषः अयंचब्रह्मर्षिःसत्यइतिसत्यतपाइत्यथीतरइतितेतिरीयश्रुतिप्रसिद्धः ७ नाहितंकस्यचित्कुर्यादितिजानातीतिशेषः चिंतयन्निती तिरशितवक्ष्यमाणप्रकारेण ८ ९ १० अदुग्धदोहेति नविद्यतेदुग्धंपयोदोग्धेदोहनेयस्याः ११

सोकरोत्प्रातरुत्थायययत्किंचिद्वतप्रावनंस्नानंचस्रुद्धवा तत्रगंगायांमंत्रवर्जितं ५ फलान्यादायवन्यानिमध्यान्हेपिय इच्छया भक्ष्याभक्ष्यपरिज्ञानंनजातिशठस्तथा ६ सत्यंब्रूतेस्थितस्तत्रनान्तंवदतेपुनः जनैःसत्यतपानामकृता मस्यद्विजस्यवै: ७ नाहितंकस्यचित्कुर्यान्नतथापिहितंक्वचित् सुखंस्वपितितत्रैवनिर्भयश्चिंतयन्निति ८ कदामेमर णंभावितस्सःखंजीवामिकानने जीवितंधिक्समूर्खस्यतस्मात्मरणंध्रुवं दैवेनाहंकृतोमूर्खोनान्योत्रकारणंमम माय्यं वैतमंजन्मवृथाजातंममाधुना १० यथावंध्यासुतस्तथ्यथावनानि फलोद्रुमः अदुग्धदोहाधेनुश्चतथाहंनिष्फलः कृतः ११ किन्नुनिंदाम्यहंदैवंनूनंकर्ममसेदृशं नदत्तंपुस्तकंक्वात्वाब्राह्मणायमहात्मने १२ नैवविद्यामयादत्तापूर्व जन्मनिनिर्मला तेनाहंकर्मयोगेनशठोस्मिचद्विजाधमः १३ नचतीर्थतपस्तप्तंसेवितानचसाधवः नद्विजाःपूजिताद्र वैर्तेनजातोस्मिदुष्टधीः १४ वर्तन्तेमुनिपुत्राश्चवेदशास्त्रार्थपारगाः अहंमूढःसंजातोदैवयोगेनकेनचित् १५ नजानामितपस्तप्तुंकिंकरोमिसुसाधनं निष्फलोयंमेत्रसंकल्पोनमेभाग्यंशुभंकिल १६ दैवमेवपरंमन्येधिक्पौरुषं पनमर्थकं वृथाश्रमकृतंकार्यंदैवाद्भवतिसर्वथा १७

किन्त्विति दैवंविधिंकिन्नु किमर्थंनिंदामियतोममकर्मैवद्दृशंभवतिविधिः कर्मानुरूपमेव फलदात्त्वात् १२ १३ १४ १५ इदंनमयाकामितिसंकल्पोपिपश्चात्तापमितिशेषवयतोभाग्यंमेशुभंनास्तितस्मात्पश्चात्तापः पौरुषंपुनःसत् कर्मफलप्रसूतिमहेतुमिति १६ दृथेति श्रमेण

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १८ १९ २० २१ सत्यंवदतीतिव्रतमित्यन्वयः अतएवसत्यतपाइतिनामजातमित्यर्थः २२ २३ कोलोवराहः २४ २५ सारस्वतंबीजमिति २६ इति
८॰ दुःखकरित्यर्थः स्वभावरम्यापंचनुष्याणांदुःखांतरहृद्यापिऐंइतिशब्दउच्चारणीयइति २६ नज्ञातवानिति मयायदुच्चारितंतद्बीजमस्तीतिनज्ञातवान् अथचतं
६५ ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चशक्राद्याःकिलदेवताः कालस्यवशगाःसर्वेकालोहिदुरतिक्रमः १८ एवंविधानवितर्कांस्तु
कुर्वाणोऽहर्निशंद्विजः स्थितस्तत्राश्रमेतीरेजाह्नव्याःपावनेस्थले १९ विरक्तःसतुसंजातःस्थितस्तत्राश्रमेद्विजः का
लातिवाहनंशांतश्चकारविजनेवने २० एवंस्थितस्यतुवनेविमलेद्विजस्यवर्षाणितत्रनवपंचगतानिकामं नाराधनंन
चजपंनविवेदमंत्रंकालातिवाहनमसौकृतवानवनेवै २१ जानातितस्यविततंव्रतमेवलोकःसत्यंवदत्ययमुनिःकिल
नामजातं जातंयशश्चसकलेषुजनेषुकामंसत्यव्रतोयमनिशंनमृषाभिभाषी २२ तत्रैकदातुमृगयांरममाणएवप्राप्तो
निषादनिशठोधृतचापबाणः क्रीडन्वनेतिविपुलेयमतुल्यदेहःक्रूराकृतिर्हननकर्मणिचातिदक्षः २३ तेनातिवृ
ष्टेनशरेणविद्धःकोलःकिरातेनधनुर्धरेणपलायमानो भयविह्वलश्चमुनेःसमीपंविद्धोजगाम २४ विकंपमानो
रुधिरार्द्रदेहोयदाजगामाश्रममंडलेवै कोलस्तदातीवदयार्द्रभावंप्राप्तोमुनिस्तत्रसमीक्ष्यदीनं २५ अग्रेव्रजंतंरु
धिरार्द्रदेहंदृष्ट्वामुनिःसूकरमश्रुविद्धं दयाभिवशाद्वतिकंपमानःसारस्वतंबीजमथोच्चचार २६ अज्ञातपूर्वंचतथा
श्रुतंचदैवान्मुखेवैसमुपागतंच नज्ञातवानबीजमसौविमूढोममज्जशोकेसमुनिर्महात्मा २७

सूकरंदृष्ट्वाशोकेममज्जच

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२७ २७ २७

३.भा. निकुंजे निबिडवृक्षे देशे प्रविलीयादृश्यो भूत्वा २८ तत इति सूकरो ह्याश्रमं प्रविष्टानंतरं निबिडवने गतो रतितितानं तरमेव कारणं तं दृष्ट्वा कारणं श्रोत्रेंद्रियं तत्पर्यंतं दृष्टः।
१६ चापं दधान इत्यर्थः २९ ३० आगतोस्मीत्यत्र संधिरार्षः ३१ ३२ सत्यमिति भवान्सत्यं ब्रवीतु ३३ वितर्कमग्नः संदेहमग्नः संदेहे ... मिति विह
३३ कोलः प्रविष्टाश्रममंडलांतात्ततो निकुंजे प्रविलीय गूढं आश्रमाग्नौ हृद निर्विसचिताः प्रवेपमानश्शरपीडितात्मा २८

ततः क्षणादाकर्णांतकृष्टं चापं दधानो निकरालदेहः आपन्नवान्तमचक्रमाणो निषादराजः किल काल एव २९ दृ

ष्ट्वा मुनिं तत्र कुशासने स्थितं नाम्ना तु सत्यव्रतमद्वितीयं व्याधः प्रणम्य प्रमुखे स्थितो सौ पप्रच्छ कोलः क्व गतो द्विजेश

३० जानामि तं सुव्रतं प्रसिद्धं तेन च पृष्ठे मम वाणविद्धः क्षुधार्दितं मे सकलं कुटुंबं विभर्तुकामः किल आगतोस्मि

३१ इति मे मिषा विहिता विधात्रा नान्यास्ति वृत्तिर्द्विज रत्नं ब्रवीमि भार्या मे वे ह कुटुंबमेतत् साकेनाप्युपायेन च सुभाशुभेन

३२ सत्यं ब्रवीत्वद्य सतां च नो मे क्षुधातुरो वर्तते पोष्यवर्गः क्वासौ गतः सूकर एव बाणविद्धः पृच्छामहं ताडकवृत्तिस्तां ३३

तेनेति पृष्टः स मुनिर्महात्मा वितर्कमग्नः प्रबभूव कामं सत्यव्रतं मे ह्यथ भवेन्न भग्नं न दृष्ट इत्युक्तवानिति तेन किं वे ३४ गतोत्र को।

लः शरविद्धदेहः कथं न ब्रवीमि यदि वृथा क्षुधार्दितो यं परिपृच्छतीव हन्यात् हि निषाद पापिष्ठ करवे ३५ सत्यं न सत्यं खलु

यत्र हिंसा दयान्वितं चानृतमेव सत्यं हितं नराणां भवतीह येन तदेव सत्यं न तथान्यथैव ३६

अपि तु भवेदेव ३४ अत्रागतः कोलः शरविद्धदेहः इत्यस्यासत्यं वक्तव्यमिति चित्ते आह कथं ब्रवीमीति हिंसादोषभयादसत्यं कथं ब्रवीमीति कथं न ब्रवीमीति वाक्यसंदेह
लोपकनाशिनाल्पयः सत्यं तथैव हन्निषादो ... क्षुधार्दित इति ३५ सत्यं न सत्यमिति येन वाक्येन हिंसा भवति तत्सत्यं न भवति किंतु दयान्वितं दयायान्वकल्प
णार्थं प्रयुज्यमानमप्यनृतं सत्यमेव भवति ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. यद्यप्यनयकत्वाणार्थमन्यामपिसत्यंतथाचममान्दतकथंनेत्रदोषोनास्तितथाप्युभयंसंरक्षितंस्यान्विरुसर्वितोवस्मितिमंनक्षिविचारयन्नाह हितंकथंस्यादिति उभयोर्विरुद्ध
१८ यो:प्रसंगोममहितंकथंस्यातसोऽन्तरंचमयाकिंवक्तव्यंयेनममवचोमृषानस्यात ३७ विचारयन्सन् तेवाडवहेजन्मस्तेनधर्मसंकटेस्थयोचितंवचनंवक्तुंनप्रापनसमर्थोवभूव ३७
६० वाणाहितमितिहेजनमेजयऽस्मिन्समयेनिजवीजतोनिजवीजवाग्भववीजोच्चारणतोप्रसन्नासतीविद्यांब्रह्मविद्यांदुरापांददौतस्मैसत्यव्रतायययाविद्ययावाणाहतंदयान्वितंवी
लंवीक्ष्यातदतिविचारंतितेनसत्यव्रतेनवच:सक्षमहातंयद्व्यद्व:३८ इतिसमुदाहृतंतेनवचसेत्यन्वय: ३८ तदेवाहवीजोच्चारणेति ३९ ४० यद्रतंत्वयावाराह:केनमा

हितं कथं स्यादुभयोर्विरुद्धयोस्तदन्तरं किं न यथा मृषा वच: विचारयन् वाडवधर्मसंकटे न प्रापवक्तुं वचनं यथोचितं ३७
बाणाहतं वीक्ष्य दयान्वितं च वालं तदैव समुदाहृतं वच: तेन प्रसन्ना निजवीजत: शिवा विद्यां दुरापां प्रददौ च तस्मै ३८ वीजो
च्चारणतो देव्या विद्या प्रस्फुरिता विला वाल्मीकेश्च यथा पूर्वं तथा सत्यव्रतस्य वै ३९ तमुवाच द्विजो व्याधं संमु
खस्थं धनुर्धरं सत्यकामस्तु धर्मात्मा श्लोकमेकं दयापर: ४० या पश्यति न सा ब्रूते या ब्रूते सा न पश्यति अहो व्याध
स्वकार्यार्थिन् किं पृच्छसि पुन: पुन: ४१ इत्युक्तस्तु तदा तेन गतोऽसौ पशुहा पुन: निराश: शूकरे तस्मिन्पराङ्मुखो निजा
लये ४२ गेहंगतइतितत्रदर्शनवदनयोरेककार्याभावएवेदंसंभवति नचदर्शनवदनकार्यत्वमेकस्यास्तिकिंतुभिन्नस्यैवेत्याह यापश्यतीति याचक्षुरन्तर्यामि
चाक्षुषीतिश्रुतिप्रतिपाद्यासर्वसाक्षिणीसापश्यतितमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुत्यासर्वप्रकाशकत्वस्यचितिशक्तेरेवप्रतिपादनात् तथाचसाप
श्यति सायापश्यतिनसाब्रूतेवदनकार्यत्वंवक्रेंद्रियेवनचितिशक्ते:याब्रूतेवुद्धिर्नसापश्यतिनविषयंप्रकाशयतितस्याजडत्वात ननुसत्यान्ऋतमिथुनीकृत्यपश्यतीवेचितिशक्ति
ऽश्चतयोरेकात्मसाधासिवंसौकृत्यपश्यतिपश्यतिसएवब्रूते इतिव्यवहाराद्दृश्यतेतथाभवताव्यवहार:कृतोनक्रियतइतिचेदध्यासकारणस्याविद्यारूपस्यमयाभावादित्यभि
प्राय:इत्थंसत्यव्रतेव्याधस्वकार्यार्थिन्सांप्रतमित:किंपृच्छसिनतत्संपत्स्यतीत्यर्थ: ४१ गतइतिगृहंगतोवनेतपोजोनातिपापपश्वाहीयमितिमितस्तान्पराङ्मुखइत्यर्थ:४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

148

प्रचेता दशाणाः स च श्रुतिसिद्धो ज्ञानी ४३ ४४ ४५ अन्तःस्थमेव सत्यव्रतमुनेराख्यानं लघुतंत्रक्रियामद्दनार्ययैरपि संग्रहीतं दृश्या संभ्रमकारी वक्लृसपर्सृशो इति वा हृतं येन नाकृतवधा दर्पोल्लसं दर्शितं दृंविनाप्यक्षरं तथापि ध्रुवमिव देवी तस्माज्जाति न वानुग्रहे वाच्यः स्वमति सुधारसद्रव प्रचोनिर्योनि वक्राक्षुजातयत्रि त्ये तवकाम राजमपसं चाक्षरं निष्कलं तत्सारस्वतमित्येवेति विरलः कश्चिज्जानाति इति आख्यानं प्रतिपर्व सत्यतपसो पतद्यी नेयंति द्विजाः प्रारंभ प्राणावास्य दक्षस्य पतां नीत्वे च वर्तिस्फुटमिति तथाद्यस्थीधाचार्यैरपि स्वस्वसमयोर्ये ऋषिसंधिवशाद्दीर्घो बीजं सारस्वतं सकृत्तत्वये जपंति तेस सत्यव्रतमुनिवद्विदितत्रयीकाव्यार्थवेदादिकमवाप्य सुखी भवंतीति

आसद्राजसुकविर्जातः प्रचेतसद्वापरः प्रसिद्धः सर्वलोकेषु नाम्ना सत्यव्रतो द्विजः ४३ सारस्वतं ततो बीजं जजाप विधिपूर्वकं पंडितश्चातिविख्यातो द्विजोसौ धरणीतले ४४ प्रतिपर्वसु गायंति ब्राह्मणा पद्यशः सदा आख्यानं चातिविस्तीर्णं सत्यव्रतमुनेरयः किल ४५ तच्छ्रुत्वा मद्दनं तस्मात्समागम्य तदाश्रमे येन तप्तं तपः पुरा तेन यज्ञं हनीतीति मानतः ४६ तस्माद्राजन्सदा सेव्या पूजनीया च भक्तितः आदिशक्तिः परा देवी जगतां कारणं हि सा ४७ तस्याश्च जं महाराज कुरु त्वं विविधानतः सर्वकामप्रदं नित्यं निश्चयं कथितं पुरा ४८ स्मृता संपूजिता भक्त्या ध्याता चैवाचरिताच्युता दद्याति वांछितानर्थान्कामदा तेन कीर्त्यते ४९ अनुमानमिदं राजन्कर्तव्यं सर्वथा बुधैः दृश्या रोगयुतान्दीनान्क्षुधितान्निर्धनानशठान् ५० जनानार्तास्तथा मूर्खान्पीडितान्वैरिभिः सदा दासानाज्ञाकरान्क्षुद्रान्विकलानविकलांस्तथा ५१

४६ येन तपस्तप्तं तेन पित्रेत्यर्थः ४६ एताद्दशमहाफलत्वानीयपत्नि किंचित्तन्निमित्तमाख्याभगवती तस्मादन्यदेवता क्लिष्टपर्यम्वा राधेत्याह तस्मादिति ४७ ४८ तेन कारणेन कामदेति लोके कीर्त्यते ४९ सुखिनो जनान्दृष्ट्वा एतैर्भगवत्याराधितास्तीत्यनुमानं कर्तव्यं दुःखितान्दृष्ट्वा यतस्ते दुःखिनस्तस्मादिति भगवती नाराधितेत्यनुमानं कर्तव्यमिति समुदायार्थः ५० ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे एकादशोऽध्यायः ११ सप्ताशीति महायज्ञं कीदृशं यज्ञविधिमिहान-
यथावत्कृत्वा येन मुक्तो भवति मानवः अंबायज्ञस्य महाफलत्वं श्रुत्वा तद्यज्ञविधिं राजा पृच्छतीत्याह तदिति १ २ त्रिविधमिति तदेव कर्म तेषामिष्टेन कर्मणानु-

आढ्यान्भोजनभोगैश्च सदार्तान् जितेन्द्रियान् तुल्याधिकान्शत्रूंश्च सदा चापि प्रपीडितान् ५२ तथाविधबलसंपन्नान्
पुत्रपौत्रविवर्धितान् पुष्टदेहांश्च संभोगैः संयुतान्वेदवादिनः ५३ राजलक्ष्म्यायुतांश्चान्यान्वशीकृतजनान-
थ स्वजनैश्च वियुक्तांश्च सर्वलक्षणलक्षितान् ५४ व्यतिरेकान्वयाभ्यां च विचिंत्य विविक्षणैः शंभुना पूजिता
देवी सर्वार्थफलदा शिवा ५५ समाराधिता च तथान्यैरेभिः सदाम्बिका ततोऽमी सुखिनः सर्वे संसारेऽस्मिन्नसंश-
यः ५६ व्यास उवाच इति राजन् श्रुतं तत्र मया मुनिसमागमे लोमशस्य मुखात्साक्षाद्देवीमाहात्म्यमुत्तमं ५७
इति संचिंत्य रुद्राक्षान्धार्यं च सदार्चनं भक्त्या परमया देव्याः प्रीत्यर्थं पुरुषर्षभ ५८ इति श्रीदेवीभागवते म-
हापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां देवीमाहात्म्ये एकादशोऽध्यायः ११ राजोवाच तद्यज्ञविधिं सम्यक् देव्या-
स्तस्याः समंततः श्रुत्वा करोमि महत्त्वाभिर्यथाशक्ति त्वतंद्रितः १ पूजाविधिं च मंत्रांश्च होमद्रव्यमसंशयं
ब्राह्मणाः कति संख्याश्च दक्षिणाश्च तथा पुनः २ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि देव्या यज्ञं विधा-
नतः त्रिविधं तु सदा ज्ञेयं विभिन्नेष्टेन कर्मणा ३ सात्विकं राजसं चैव तामसं च तथा परे मुनीनां सात्विकं प्रोक्तं नृ-
पाणां राजसं स्मृतं ४

ष्ठानेन त्रिविधं ज्ञेयमित्यर्थः ३ त्रैविध्यमाह सात्विकमिति ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ज्ञानिनां विमुक्तानां गुणोज्झितं ज्ञानमयमित्यर्थः ५ तत्र सात्विकरूपमाह देश इति सात्विको देशो वाराणस्यादिः काल उत्तरायणादिः द्रव्यं न्यायार्जितं मंत्रा वैदिकाः
ब्राह्मणाः श्रोत्रियाः श्रद्धा च आस्तिक्यबुद्धिः सात्विकी विषयेंद्रियजनितरागाद्यकलुषिता ६ ७ ८ ९ यथैतादृशी सामग्री नास्ति तर्हि तत्र कर्मणः फलं नैव भवति

तामसं राक्षसानां वै ज्ञानिनां तु गुणोज्झितं विमुक्तानां ज्ञानमयं विस्तरात्प्रब्रवीमि ते ५ देशः कालस्तथा द्रव्यं मंत्राश्च ब्राह्म
णास्तथा श्रद्धा च सात्विकी यत्र तं यज्ञं सात्विकं विदुः ६ द्रव्यशुद्धिः क्रियाशुद्धिर्मंत्रशुद्धिश्च भूमिप भवेद्यदि तदा पू
र्णं फलं भवति नान्यथा ७ अन्यायोपार्जितेनैव द्रव्येण सुकृतं कृतं न कीर्तिरिह लोके च परलोके न तत्फलं ८ तस्मा
न्न्यायार्जितेनैव कर्तव्यं सुकृतं सदा यशसे परलोकाय भवत्येव सुखाय च ९ पश्य त्वं राजेंद्र पांडवैः सुमखः कृतः
राजसूयः क्रतुवरः समाप्तवरदक्षिणः १० यत्र साक्षाद्धरिः कृष्णो यादवेंद्रो महामनाः ब्राह्मणा पूर्णविद्याश्च भारद्व
ाजाद्यास्तथा ११ कृत्वा यज्ञं सुसंपूर्णं मासमात्रेण पांडवैः प्राप्तं महत्तरं कष्टं वनवासश्च दारुणः १२ पीडनं चैव पांचा
ल्यास्तथा द्यूतपराजयः वनवासो महत्कष्टं क्व गतं मखजं फलं १३ दासत्वं च विराटस्य कृतं सर्वैर्महात्मभिः कीचके
न परिक्लिष्टा द्रौपदी च यमद्रुहा १४ आशीर्वादा द्विजातीनां तानीं क्व गताः शुद्धं चैवास भक्तिर्वा वासुदेवस्य क्व गता तत्र सं
कटे १५ नाक्षिणात्तदा बालां केनापि द्रुपदात्मजा प्राप्ता केशग्रहे काले साध्वी लवरवर्णिनी १६ किमत्र चिंतनीयं वै
धर्मवैगुण्यकारणं केशवस्तिंदेवेशे धर्मपुत्रे युधिष्ठिरे १७

तत्र दृष्टांतमाह पश्यत्वंवेति १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ किमत्रेति परमेश्वरे केशवे सं
त्यपि धर्ममूर्तौ युधिष्ठिरे सत्यपि तादृशयज्ञेन तादृशो महाननर्थो जातस्तस्मात्तत्र धर्मवैगुण्यं जातमिति किमत्र चिंतनीयं विचारणीयं जातमेव धर्मवैगुण्यमिति चिंतनीयं तव्यमित्यर्थः १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भवितव्यमितिमोतो इतियदिप्रा० । धर्मेवमुक्तेनकुपार्वण्ड्ली
दे.भा. ननुधर्मविगुणयंतत्रजातंकिंतेषांपांडवानांभवितव्यंप्रारब्धंतथैवस्थितमतस्तथाफलंजातमितिचेतत्राह भवितव्यंमितिप्रोक्तो इतियदिप्रा १८ वचनेनेवेदवचनेफलप्रतिपादकोसत्यपितत्रवि
स्क. मांसेनियतत्वप्रमेणुष्ठानप्रतिपादकोवार्थएवस्यात्यथाप्रारब्धंस्यात्तथाभविष्यत्यारम्भत्वनक्रियोष्यतीति भवितव्यंभवत्येवचनेप्रतिपादकेसत्य।
७२ स्यासःकश्चापिनस्यात्यद्यनारंभप्रारब्धंस्यात्तदनुष्ठानमंतरापितत्कार्यंभविष्यतिनोचेदनुष्ठानेकृतेपिनभविष्यतीति

भवितव्यमितिप्रोक्ते निष्फलंस्यात्तदागमः वेदमंत्रास्तथान्येवैविताथाःस्युरसंशयं १८ साधनंनिष्फलंसर्वमुपा।
यश्चनिरर्थकः भवितव्यंभवत्येववचनेप्रतिपादके १९ आगमोऽयर्थवादःस्यात्क्रियाःसर्वानिरर्थकाः स्वर्गार्थं
चतपोव्यर्थंवर्णधर्मश्चवैतथा २० सर्वप्रमाणंव्यर्थंस्याद्भवितव्येकृतेहृदि उभयंचापिगंतव्यंदैवंचोपायएवच २१ क
तेकर्मणिचेत्सिद्धिर्विपरीतायदाभवेत् वैगुण्यंकल्पनीयंस्यात्प्राज्ञैःपंडितमौलिभिः २२ तत्कर्मकुधा
प्रोक्तंविद्वद्भिःकर्मकारिभिः कर्तृभेदान्मंत्रभेदाद्द्रव्यभेदात्तथापुनः २३ यथामघवतापूर्वंविश्वरूपोहतोगुरुः
विपरीतंकृतंतेनकर्मणामघसुखायवै २४ देवेभ्योदानवेभ्यस्तुस्वस्तीत्युक्त्वापुनःपुनः असुराणांपक्षीयाःकृतं
तेषांचरक्षणं २५ दैत्यानहत्वातिसंपुष्टान्वुकोपमघवानथ शिरांसितस्यवज्रेणाविच्छेदतरसाहरिः २६ नि
यातेगुरुमंत्रेयकर्तृभेदादसंशयं नोचेत्पंचालराजेनरोषेणापिकृताक्रिया २७ पिकिंफलमित्यस्यार्थः १९ वस्तुतस्तुफलप्रतिपा
दकवेदःकिमर्थमितिचेत्तापित्वन्मतेर्थवादःस्यादित्याह आगमोपीतिएतानिसर्वाणिदूषणानित्वन्मतेस्युरित्यर्थः भवितव्यमेवमुख्यमिति मतेहृदिकृतेसति २० उ
भयमिति तस्मात्देवंपुरुषकारश्चेत्युभयंफलसिद्धिंप्रतिकारणमितिवक्तव्यंतत्रश्चापुरुषव्यापारेवांगमिवफलंभवतीतिसिद्धं २१ तदेवाहकृतेकर्मणीति. २२ २३ अन्वनि
कोदाहरणान्याह यथेतिमाहेविषयाह्मणपक्षीयैदैत्यहितार्थं २४ तस्यविश्वरूपस्य २५ २६ वैगुण्येसतिविपरीतंफलंभवतीत्युक्त्वानोचेदैगुण्यंतदाधिकंफलंभव

Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. भारद्वाजो द्रोणः पुत्रोपि लब्धो द्रौपद्यप्यधिका लब्धा २८ पुरेति एकपुत्रार्थं कृतेष्टिश्चत्वारः पुत्रा उत्पन्ना इत्यर्थः २९ उपसंहरति अत इति ३० ३१ ३२ किंतु
टी. वैगुण्यं पाण्डवानां सभाजातं निमित्तं किं तन्नाह कुद्रव्येति अनेकराजवधपूर्वकं संपादितत्वात्कुद्रव्यत्वं धनस्येत्यर्थः ३३ तस्मात् दुर्लभः सात्त्विको यज्ञोऽस्ति स चैव वैखानसादिसाध्य इति
७२

भारद्वाजविनाशाय पुत्रस्योत्पादनाय च धृष्टद्युम्नः समुत्पन्नो वेदीमध्यात्तु द्रौपदी २८ पुरा दशरथेनापि पुत्रेष्टि
र्मुनिना कृता ऋष्यशृङ्गेण मुनिना तस्य चत्वारः संप्रजज्ञिरे २९ अतः क्रिया कृता युक्त्या सिद्धिदा सर्वथा भवेत् अ
युक्त्या विपरीता स्यात्सर्वथा नृपसत्तम ३० पाण्डवानां यथा यज्ञे किंचिद्वैगुण्ययोगतः विपरीतं फलं प्राप्तं निर्जि
तास्ते दुरोदरे ३१ सत्यवादी तथा राजन् धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः द्रौपदी च तथा साध्वी तथान्ये चानुजाः शुभाः ३२ कुद्र
व्ययोगाद्वैगुण्यं समुत्पन्नं मखे यथा साभिमानैश्च तैर्वापि दूषणं समुपस्थितं ३३ सात्त्विकस्तु महाराज दुर्लभो
वै मखः स्मृतः वैखानसमुनीनां हि विहितोऽसौ महामखः ३४ सात्त्विकं भोजनं ये वै नित्यं कुर्वन्ति तापसाः न्या
यार्जितं च वन्यं च तथा नदग्धं सुसंस्कृतं ३५ पुरोडाशपरा नित्यं विरूपा मन्त्रपूर्वकाः श्रद्धाधिका मखा राजन् सा
त्त्विकाः परमाः स्मृताः ३५ राजसा द्रव्यबहुला सर्वथा च सुसंस्कृताः क्षत्रियाणां विशां चैव साभिमानाश्चलैक्ष
लाः ३७ तामसा दानवानां वै सक्रोधा मदवर्द्धकाः सामर्षाः संस्कृताः क्रूरा मखाः प्रोक्ता महात्मभिः ३८

कलौ नैनमेव संभवतीति नान्य।
सोयाहसात्त्विकस्त्विति ३४ न्यायन्यायेत्यादिभिर्योतितं ३५ विरूपाः पशुबंधनरहिता इत्यर्थः अपशुका यज्ञा इति तात्पर्यं ३६ ३७ ३८ ३८ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्र सात्विकं द्वैविधं वोपि वाह्याभ्यंतरभेदेन द्विविधः बाह्यस्तु वैदिकमंत्रादिविधिवीतसात्विकसाधननिर्वर्तितो गृहस्थानां स्वकल्याणार्थिनामाभ्यंतरस्तु मोक्षकामानां निष्का-
म मुनीनामिति ३९ मानसमेव यज्ञं स्तौति अन्येष्विति ४० ४१ मानसयज्ञस्याधिकारिणमाह प्रथममिति ४२ ४३ मंडपं मानसं ४४ ४६ तथैव मन-

मुनीनां मोक्षकामानां विरक्तानां महात्मनां । मानसस्तु स्मृतो यागः सर्वसाधनसंयुतः ॥ ३९ ॥ अन्येषु सर्वयज्ञे-
षु किंचिन्न्यूनं भवेदपि । द्रव्याणां श्रद्धया वापि क्रियया ब्राह्मणोत्तम ॥ ४० ॥ देशकालपृथग्द्रव्यसाधनैः सकलैस्तथा
ना भो भवति पूर्णो वै यथा भवति मानसः ॥ ४१ ॥ प्रथमं तु मनः शोधं कर्तव्यं गुणवर्जितं । शुद्धे मनसि देहो वै शुद्ध एव
न संशयः ॥ ४२ ॥ इन्द्रियार्थपरित्यागे यदा जातं मनः शुचि । तदा तस्य भवेत्यागे प्रभवेदधिकारवान् ॥ ४३ ॥ तदा-
सौ मंडपं कल्पयित्वा हृदयोजनविस्तृतं । स्तंभैश्च विपुलैः श्लक्ष्णैर्यज्ञीयद्रुमसंभवैः ॥ ४४ ॥ वेदीं च विशदां तत्र मनसा परि-
कल्पयेत् । अग्नयोऽपि तथा स्थाप्या विधिवन्मनसा किल ॥ ४५ ॥ ब्राह्मणानां च वरणं तथैव प्रतिपाद्य च । ब्रह्माध्वर्यु-
स्तथा होता प्रस्तोता विधिपूर्वकं ॥ ४६ ॥ उद्गाता प्रतिहर्ता च सभ्याश्चान्ये यथाविधि । पूजनीयाः प्रयत्नेन मनसैव
द्विजोत्तमाः ॥ ४७ ॥ प्राणोऽपानस्तथा व्यानः समानोदान एव च । पावकाः पंच एवैते स्थाप्या वेद्यां विधानतः ॥ ४८ ॥
गार्हपत्यस्तदा प्राणोऽपानश्चाहवनीयकः । दक्षिणाग्निस्तथा व्यानः समानश्चावसथ्यकः ॥ ४९ ॥ सभ्योदानः
स्मृतो ह्येते पावकाः परमोत्कटाः । द्रव्यं च मनसा भाव्यं निर्गुणं परमं शुचि ॥ ५० ॥ मन एव तदा होता यजमानस्त-
थैव तत् । यज्ञाधिदेवता ब्रह्म निर्गुणं च सनातनं ॥ ५१ ॥

स्यैव ४६ ४७ तद्यथैकस्मिन्नावहनकार्यं त्याह पावका इति ४८ ४९ उदानस्त्वा-
मा: आप्रे उत्कालोपः निर्गुणं दोषरहितमित्यर्थः ५० मन एवेति संकल्पविकल्पात्मकमित्यर्थः तथैव तदिति तदहंकार इति विशिष्टं मन एव यजमान इत्यर्थः ५१ ५१

146

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

निर्गुणा शक्तिरिति साम्यावस्था माया तद्रूपिणी फलदत्रीया शक्तिः सा च देवीत्यर्थः तथा च साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणी भगवती देवीति फलितं ५२ तदु द्देशेन मायाविशिष्टब्रह्मरूपभगवदुद्देशेन द्रव्यं मनसा कल्पितं यत्स्यात्तत् इदं द्रव्यं मातर्दत्तमिति कल्पितं मेऽस्त्विति धर्मिषु मया त्यज्यते ऽतिभावना मनस्यस्य होमो भगवती प्रीत्यर्थं कर्तव्यः इति मानसिकहोमोत्तरं पश्चान्निजं चित्तं निरालंबं निराश्रयं निर्विषयं कृत्वा कुंडलीमूलमार्गेण सुषुम्णारंध्रेण तान् प्राणान् आनीय ब्रह्मणि भगवती पद्य चोर्ध्वं नैव लापयेत् ५३ इत्थं प्राणलयेन जातिसंकल्पविकल्पात्मकमनसो नायासेन लीनो भवत एव प्राणमनसोर्दुग्धांबुवन्मिलितत्वात् दुग्धांबुवत्संमिलितावुभौ तौ तुल्यक्रियौ मानसमारुतौ हि तत्रैकनाशादपरस्य नाश एकप्रवृत्तेरपरप्रवृत्तिरिति इत्थं प्राणलये संकल्पविकल्पलये च समाधिर्भवतीति तल्लीनसमाधौ स्वात्मभूतां महे

फलदा निर्गुणा शक्तिः सदा निर्वेददा शिवा ब्रह्मविद्याविलाधारा व्याप्य सर्वत्र संस्थिता ५२ तदुद्देशेन तद्द्रव्यं कु
नेत्प्राणाग्निषु द्विजः पश्चाच्चित्तं निरालंबं कृत्वा प्राणानपि प्रभो ५३ कुंडलीमूलमार्गेणाकृन्नेद्ब्रह्मणि शाम्यति
स्वानुभूत्यालयं साक्षात्स्वात्मभूतां महेश्वरीं ५४ समाधिनैव योगेन ध्यायेच्चेतसानाकुलः सर्वभूतस्थमात्मानं सर्व
भूतानि चात्मनि ५५ यदा पश्यति भूतात्मा तदा पश्यति तां शिवां इत्थं तां ब्रह्मविज्ञानात् सच्चिदानंदरूपिणीं ५६
तदा मायादिकं सर्वं दग्धं भवति भूमिप प्रारब्धकर्ममात्रं तु यावद्देहं च तिष्ठति ५७

स्वात्माभिन्नां भगवतीं निर्विकल्पं चेतसि ध्यायेत् ५४

इत्थं ध्यायतोऽपि दैवं ज्ञानं भवति तदात्मस्वरूपभगवत्याः साक्षात्कारो जात इति ज्ञेयमित्याह सर्वभूतस्थमात्मानमिति सर्वभूतेष्वधिष्ठानतया स्थितमात्मानं पश्यन् भवति सर्वभूतानि च रज्जुसर्पवत् आत्मनि कल्पितानीति पश्यति तदा भगवत्याः साक्षात्कारो जात इति बोध्यमित्यर्थः ५५ इत्थमात्मरूपिण्या भगवत्याः साक्षात्कारे जाते सति ब्रह्म विज्ञानात् आत्मनो ब्रह्मणश्चैकत्वात् ५६ इत्थं यदा भगवत्याः साक्षात्कारो भवति तदा मायाविद्याद्यंधकाररूपं सकलसंसारकारणं दग्धं भवतीत्याह तदा मायादिकमि ति तर्हि देहः कथं तिष्ठतीति चेत् प्रारब्धकर्मशेषादित्याह प्रारब्धकर्ममात्रं त्विति तस्य मुमुक्षुब्रह्मवेगस्य शिवं विना पतनाभावात् तावता ज्ञानेन जीवन्मुक्तः सन् स्थितो मोक्ष

मवाप्नुयात् तत्र न संदेह इत्याह जीवन्मुक्तेशी ५८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham.

दे.भा. श्रोतव्याचैवेवित्यर्थः ५९ ६० क्षयोनुवर्त्यमेवाह अग्निष्टोमेति ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ देवीबीजमायाबीजंतद्विधानज्ञाः ६७ ६८
ह. ६९ ७० ७१ कष्टानिकलितानिद्रमानिसर्वाणिदुःखसाधनानिक्षतिचेत्यंतयदेकंसाधनंस्यात्तत्हिमनुष्योसकाएवतद्गिसाधनंतास्थनजातमितिप्रात्तैनेका

७५ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनश्रोतव्याश्रीभुवनेश्वरी श्रोतव्याचैवमंतव्यागुरुवाक्यानुसारतः ५९ यज्ञेनैवंकृतोयज्ञोमेमसदेहो न
त्रसंशयः अन्येयज्ञाःसत्वाम्नातुप्रभवंतिक्षयेन्नृणाः ६० अग्निष्टोमेनविधिवत्स्वर्गकामोयजेदिति वेदानुशासनं
चैतत्प्रवदंतिमनीषिणः ६१ क्षीणेपुण्येचमर्त्यलोकंविशंतिचयथ्यामति तस्मात्तुमानसःश्रेष्ठोयज्ञोपापक्षयप्रदः
६२ नाराज्ञासाधितुंयोग्योमखोसौजयमिच्छता तामसस्तुकृतःपूर्वंसर्पयज्ञस्त्वयाधुना ६३ वैरंनिर्वाहितंराजन्नाम्
वास्तव्यात्मनः यत्प्रतेनिहताःसर्पास्त्वयाग्नौकोटिशःपरे ६४ देवीयज्ञंतत्रुधावितंतंविधिपूर्वकं विष्णुनायःकृ
तःपूर्वंहत्वादैत्यपरस्तम ६५ तथाल्लंकुत्त्वाराजेंद्रविधिवत्प्रब्रवीम्यहं ब्राह्मणाःसंतिराजेंद्रविधिज्ञावेदवित्तमाः ६६
देवीबीजविधानज्ञामंत्रमार्गविचक्षणाः याजकास्तेभविष्यंतियजमानस्त्वमेवहि ६७ श्रावायज्ञविधानेनस्वतात
एवंमखवर्जितं ममनुत्रमहाराजपितांदुर्गतिंगतं ६८ विप्रावमनजंपापंदुर्धटंनारकप्रदं तथैवशापजोदोषःस्वतः
पित्रानतवानघ ६९ तथादुर्मरणंप्राप्तंसर्पदंशेनभूभुजा अंतरालेतथामृत्युर्नभूमौकुशसंस्तरे ७० नसंग्रामेनगंगा॥
यांस्नानदानादिवर्जितं मरणंतेपितुस्तत्रसौधेजातंकुरूद्वह ७१ कुयोनिचसर्वाणिनरकस्यन्यपोतम तस्मैवंतारः
णंतस्यनजातंचातिदुर्लभं ७२

णमिति ७२ ७२ ७२ ७२ ७२ ७२ ७२ ७२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ टी॰ क्षितौसागरवाणांतन्दह यत्रयत्रस्थितइतियत्रकुत्रापिस्थितइत्यर्थः ७३ ममकिंचात्रदुःखदमितिदेहातिरिक्तोत्र सिमभवःस्वदंकिमत्रास्तिनकिमपीत्यर्थः

७६ यत्रयत्रस्थितःप्राणीज्ञात्वाकालंसमागतं साधनानामभावेपिह्यवश्यंह्यातिसंकटे ७३ यदानिर्वेदमायातिमनसा।
निर्मलेनवै पंचभूतात्मकोदेहोममकिंचात्रदुःखदं ७४ यतस्त्वद्यथाकामंमुक्तोहंनिर्गुणोव्ययः नाशात्मका
नितान्यानितत्रकापरिदेवना ७५ ब्रह्मैवाहंनसंसारीसदामुक्तःसनातनः देहेनममसंबंधःकर्मणाप्रतिपादितः ७६
तानिसर्वाणिभुक्तानिशुभानिचेतराणिच मनुष्यदेहयोगेनसुखदुःखानिसाधनात् ७७ विमुक्तोतिभयाद्घोराद्दुस्ता
त्संसारसंकटात् इत्येवंचिंतयमानस्तुस्नानदानविवर्जितः ७८ मरणंचेदवाप्नोतिसमुक्तोजन्मदुःखतः एषा।
काष्ठापराप्रोक्तायोगिनामपिदुर्लभा ७९ पितानिशम्यशार्दूलश्रुत्वाज्ञापंद्विजोदितं देहेममत्वंकृतवान्ननिर्वेदम
वाप्तवान् ८० नीरोगोममदेहोयंराज्यंनिहतकंटकं कथंजीवाम्यहंकामंमंत्रज्ञानानयंतुवै ८१ औषधंमणिमंत्रे
चयंत्रंपरमंकृतंतथा आरोहणंतथासौधेकृतवान्नृपतिस्तदा ८२ स्नानंनकृतंदानंनदेवाःस्मरणंकृतं नभू।
मौस्राचनंचैवदेवंमत्वापरंतथा ८३ मग्नोमोहार्णवेघोरेव्याकुलःसोधिहिनाहतः कृत्वापापंकलेर्योगात्तापसस्यावमान
जम् ८४ अवश्यमेवनरकएतेराचरणेर्भवेत् तस्मात्त्वंपितरंपापात्समुद्धरत्वपोत्तमं ८५ ७४ ७५ ७६ ७७
७८ , ७९ निर्वेदःवैराग्यं ८० ८१ ८२ दैवंप्रारब्धंमुख्यंमत्वावैराग्यमास्थायनस्थितइत्यर्थः ८३ अहिनासर्पेणाहतः ८४ ८५ ८५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

८६ ८७ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेतृतीयस्कंधेद्वादशोध्यायः १२ अथोपरिष्टे(?)देव्याशक्त्याधिष्ठितिकामवेःविष्णुनाचक्रुःस्वार्थमिति तस्यापिके चर्यते ॥ ...दीध्यायांतेविष्णुनदेवीमवेःकृतइतिश्रुत्वापरमभावुकोजनमेजयः पृच्छतिहरिणाचेतितापि...नामकदेवेक्षेपूर्वजवास १ २ ३ ४ कदायज्ञःकृतस्तत्याथकानि

सूतउवाच इतिश्रुत्वावचस्तस्यव्यासस्यामिततेजसः साश्रुकंठोतिदुःखार्तोबभूवजनमेजयः ८६ धिगिदंजी॥
वितंमेघपितामनरकेस्थितः तत्कारोमियथैवाद्यस्वर्गंयात्पुनरास्तुतः ८७ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेष्टा॥
दशसाहस्र्यांसंहितायांतृतीयस्कंधेदेविमाहात्म्येद्वादशोध्यायः १२ राजोवाच हरिणातुकथंयज्ञःकृतःपूर्वंपि
तामह जगत्कारणरूपेणविष्णुनाप्रभविष्णुना १ केसदस्यास्तुतत्रासन्ब्राह्मणाःकेमहामते ऋत्विजोवेदतत्व
ज्ञास्तन्मेब्रूहिपरंतप २ पश्चात्करोम्यहंयज्ञंविधिदृष्टेनकर्मणा श्रुत्वाविष्णुकृतंयागमंबिकायाःसमाहितः ३
व्यासउवाच राजन्शृणुमहाभागविस्तरंपरमाद्भुतं यथाभगवतायज्ञःकृतश्चविधिपूर्वकः ४ विसर्जितायदा
देव्यादत्वाशक्तीश्चतास्त्रयः काजेशाःपुंभावजाताविमानवरमास्थिताः ५ प्राप्तामहार्णवंघोरंत्रयस्तेविबुधो
त्तमाः चक्रुःस्थाननिवासार्थंसमुत्पाद्यधरांस्थिताः ६ आधारशक्तिरचलामत्तादेव्यास्वयंततः तदाधारास्थि
ताजाताधरामेदःसमन्विता ७ मधुकैटभयोर्मेदःसंयोगान्मेदिनीस्मृता धारणाच्चधराप्रोक्तापृथ्वीविस्तारयोगतः
८ महीचापिमहीयस्त्वात्धृतास्माभिःशेषमस्तके गिरयश्चकृताःसर्वेधरायाःस्थैर्यप्रविस्तराः ९

वर्तयन्नथयमंतस्तंमयमात्विसर्जिताः ॥ ४
ता यदामणिद्वीपाधिवासिन्याभुवनेश्वर्याशक्तीर्दत्वातेत्रयोब्रह्मादयोविसर्जिताः तदनंतरंतेत्रयोयुवतीभावंविहायपुरुषाजाताः तदनंतरमितिसर्वत्रयोज्यं ५ ६ ७ ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १० ११ १२ दक्षकन्याः त्रयोदश कश्यपस्य स्त्रियः ताभ्यो देवा दैत्याश्चोत्पन्नाः १३ १४ १५ अतिसुंदराः कन्याः १६ १७ रमा रमणं रमा क्रीडा

टि॰ ७८

लोकवीलं यथा काष्ठे तथा ते गिरयः कृताः महीधरा महाराज प्रोच्यंते विबुधैर्जनैः १० जातरूपमयो मेरुर्लक्षयोजनवि
स्तारः कृतो मणिमयैः शृंगैः शोभितः परमाद्भुतः ११ मरीचिर्नारदोऽत्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः दक्षो वशिष्ठ इत्येते
ब्रह्मणः प्रथिताः सुताः १२ मरीचेः कश्यपो जातो दक्षकन्यास्त्रयोदश ताभ्यो देवाश्च दैत्याश्च समुत्पन्नास्त्वनेकशः
१३ ततस्तु काश्यपी सृष्टिः प्रवृत्ता चातिविस्तरा मनुष्यपशुसर्पादिजातिभेदैरनेकधा १४ ब्रह्मणो दक्षिणांगात्तु
स्वायंभुवो मनुः वामांगाच्छतरूपा नारी संजाता तस्य भार्या ततः १५ प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ तस्या बभूवतुः तिस्रः कन्या
वरारोहास्तस्यां जाता अतिसुंदराः १६ एवं सृष्टिं समुत्पाद्य भगवान्कमलोद्भवः चकार ब्रह्मलोकं च मेरुशृंगे मनो
हरं १७ वैकुंठं भगवान्विष्णुः रमारमणमुत्तमं क्रीडास्थानं सुरम्यं च सर्वलोकोपरि स्थितं १८ शिवोऽपि परमं स्थानं
कैलासाख्यं चकार ह समासाद्य भूतगणान्विजहार यथारुचि १९ स्वर्गस्त्रिविष्टपो मेरोः शिखरोपरि कल्पितः तत्रस्थ
नंदनं चैत्ररथं नानावृक्षविराजितं २० समुद्रमथनात्प्राप्तः पारिजातस्तरूत्तमः चतुर्दंतस्तथा नागः कामधेनुश्च काम
दा २१ उच्चैःश्रवास्तथैवाश्वो दिव्यं साधु समायुतम् इंद्रेणायातमखिलं जातं वै स्वर्गभूषणं २२

स्थानं वैकुंठं १८ १९ २० २१ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ २३ २४ २५ २६ २७ इत्यमेतावत्पर्यंतं ब्रह्मविष्णु उद्भव[illegible]तंत्राः किंतु पराशक्ति उत्पन्ना [illegible]धर्मा [illegible]पन्न[illegible]युक्ताः पांचभौतिकदेह
१८ [illegible] एतावत्पर्यंतं [illegible] ब्रह्मलोके [illegible] इति प्रथमा [illegible] भवति [illegible] ब्रह्मांडोत्पत्ति कथनेन [illegible]
७९

धनंतानि लक्ष्माभ्यसागरान्ब्रह्मनवहान्मे लोकोस्थितो विराजते देवो ब्रह्मा गोरी इति ॥ २३ एवं दृष्टिः तत्र मया सा निविधा
व्यवस्थिता देवतिर्यङ्मनुष्यादिभेदैर्विविधकल्पिता ॥ २४ अंडजा स्वेदजाश्चैव उद्भिज्जाश्च जरायुजाः चतुर्भेदैः
समुत्पन्ना जीवाः कर्मयुताः किल ॥ २५ एवं दृष्टिसमासेन ब्रह्माण्डमुपस्थिताः निरालंबस्वरूपेण सर्वथा सितं
२६ एवं प्रवर्तितसर्गं भगवान् अभुस्ततः महालक्ष्म्या संमतश्च चिन्तामग्रे भवेत्स्वके ॥ २७ एकस्मिन्समये विष्णुर्देवं
देवैः स्थितः पुरा सुधासिंधुस्थितं द्वीपं रत्नमणिमंडितं ॥ २८ यत्र दृष्टा महामायां नत्वा सानंदितः श्रमः स्वयं
तां परमां शक्तिं श्रीमातंगमितोषया ॥ २९ यत्र कार्तिकनक्षत्रे [illegible] विकाय रमापतिः ओर्ध्वभुवनात् [illegible] कृयत
ऐश्वर्यं ॥ ३० ब्रह्माणं [illegible] कुबेरं पावकं यमं वसिष्ठं कश्यपं दक्षं नारदं देवं वरुणं ॥ ३१ रंभां कल्पयामा
समग्रांश्च अतिविस्तरं ब्रह्मविभवसंयुतं सात्त्विकं च मनोहरं ॥ ३२ मंडपं विततं तान् कारयामास शिल्पिभिः [illegible]
त्रिजो[illegible]यामास सप्तविंशति [illegible] ॥ ३३ चितिं कारयामास वेदीश्चैव सुविस्तराः [illegible] देवा
दीक्षा समन्वितान् ॥ ३४

[illegible] इति [illegible] एतावत्पर्यंतं जाति [illegible] एकस्मिन्समये इति २८ २९ ३० ३१
३२ ३३ [illegible] इति [illegible]

CC-0. [illegible] University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. उद्धवीरितिनेमालयाविधिवत्परिकल्पितेवन्हौयथेष्टंहविष्टन्धपत्रपंजुन्हुः वोदिहिमादिकंचत्रीत्यर्थ:।तदुक्तंभुवनेश्वरीसंहितायां...
७९ ला: सिद्धार्थयावसज्यानिद्रव्याएयष्टौविदुर्बुधाःयथेष्टंत्वाहुतिंकेचिद्वेगायथादिभागकत्वाकार्याद्रव्यन्यूनतायांतिमद्रव्यावेताधिके...
८० उद्धवत्तेहविःकामंविधिवत्परिकल्पितं क्रीतनुवितितेभिवाग्रवाचाश्चर्दरीरगो ३५ त्रिधुतवासमाधाननस।
तामधुाक्षरा विनितंत्वंभवदेवानांहरेश्रेष्ठामःसदा ३६ मावाक्ष्वयजनौयश्च्वसमर्थश्च्वसुरेथपि सर्वेत्वामनेवि।
ष्यतिब्रह्माद्याश्चसवासवाः ३७ भमविष्यंतिभोमनत्वामानवाभुविसर्वतः वरदस्त्वंचसर्वेषांभविताभानवेषुवै
३८ कामदःसर्वदेवानांपरमःपरमेश्वरः सर्वयज्ञेषुमुख्यस्त्वंपूज्यःसर्वेश्चयाज्ञिकैः ३९ त्वांजनाःपूजयिष्यं
तिवरदस्त्वंभविष्यसि अर्चयिष्यंतिदेवास्त्वांयनैरतिपीडिताः ४० शरणंत्वंचसर्वेषांभविताप्रुषोत्तम
पुराणेषुचसर्वेषुवेदेषुविततेषुच ४१ त्वंवैपूज्यतमःकामंकीर्तितस्त्वंभविष्यसि यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भव
तिभूतले ४२ तदांशेनावतीर्यस्त्वंकार्यंवैधर्मरक्षणं अवतारःभुविख्याताःपृथिव्यांतवभागशः ४३ भवि
ष्यंतिधरायांवैमाननीयामहात्मनां अवतारेषुसर्वेषुनानायोनिषुमाधव ४४ विख्याताःसर्वलोकेषुभवितारः
धुसूदन अवतारेषुसर्वेषुशक्तिःसहचारिणी ४५ भविष्यतिममांशेनसर्वकार्यप्रसाधिनी वाराहीनारसिं
चनानाभेदैरनेकधा ४६ नानायुधाःशुभाकाराःसर्वाभरणभूषिताः ताभिर्युक्तस्त्वंविष्णोकार्याणिसाधव ४७

अग्नीवाणद्वौग्रहैश्चैकमंत्रेणाहोमः ३५ ३६ ३७ भविष्यतीतित्वयीतिशेषःभाताभातहरितायाननपाइयन्वयः ३८ ३९ ४० ४१ ४२ आसर्वदेवीभगवतीत्रिलोकाधिकारिणी

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कै.भा. ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ महिम्नेति एवं तवमहिमाभविष्यतीत्यर्थः ५३ त्वमेभवाख्याकाप्यन्या ५४ ५५ ५६ ५७ प्रकृतिविषये

रु:
८१ स्मृत्वाविष्णुमितास्सर्वेमहादेवरतानताः नान्त्यग्माताः वगतव्याः सर्वेद्यामर्चलिखाताः ४८ पूजनीयाः प्रयत्नेनमा
ननीयाश्चसर्वथा तुलंताभारतेखंडेसान्त्यः सर्वकामदा ४९ भविष्यंतिमनुष्याणांपूजिताः प्रतिमास्तव
सर्वांतान्तर्देवेशकीर्तिस्यादविलिखापि ५० द्वीपसप्तस्वपिचविख्याताभुविमंडले नाम्नात्वेवमहाभागमा
नवाभुविमंडले ५१ अर्चयिष्यंतिवाञ्छार्थेसकामाः सततंहरे अर्चामुचोपहारेश्चनानाभावसमन्विताः ५२
पूजयिष्यंतिवेदोक्तैर्मंत्रैर्नामजपैस्तथा महिमातवभूर्लोके लोकेयमधुसूदन ५३ पूजनीहवेदेवेशब्रह्मविष्णुः
प्रतिमाभिर्वैः व्यासउवाच इतिदत्वावरान्वाणीविरराममहासंभवा ५४ भगवानपिश्रीतात्माह्यभवेश्वर
तात्स्थित समाधापविधिवज्जप्यंभगवान्हरीश्वरः ५५ विसर्जयित्वातान्देवान्ब्रह्मपुत्रान्मुनीनथ जगा
मानुचरैःसार्द्धंवैकुंठंगरुडध्वजः ५६ स्थानिस्थानिचविस्यातिपुनःसर्वसुरास्ततः मुनयोविस्मितावार्ताकुर्व
न्तिपरस्परं ५७ ययुः प्रमुदिताः कामंस्थानमान्यावनानथ श्रुत्वावाणीपरमविशदां वाभ्रजांश्रोत्ररम्यां
सर्वेषांवैप्रकृतिविषयेभक्तिभावप्रजाताः चक्रुः सर्वेद्विजमुनिगणाः पूजनंभक्तियुक्तास्तस्याः कामंनिखिलफलदं वा
गमोत्तंमुनीन्द्राः ५८

सूक्ष्मप्रकृतेर्नराः प्रकृतेर्भेदवर्ण्याः ५८ ५८ ५८ ५८ ५८ ५८ ५८ ५८ ५८ ५८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेतृतीयस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः १३ निर्णयाय नवदेवो तुरान नम्रतो ताताः ऽभवं भोचोंदासमयमध्यात् लुतो गिरुः विसुवानभवापरांगुत्वा
स्कं॰
८२

इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांतृतीयस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः १३ जनमेजयउवाच
श्रुतोवैहरिणाख्यातोयज्ञोविस्तरतोद्विज' महिमानंतथावाप्यनंतविस्तरतोमम १ श्रुत्वादेव्याश्चरित्रंवैपवित्रं
मत्वमनुत्तमं प्रसादात्तवविप्रेंद्रभविष्यामिचपावनः २ व्यासउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिदेव्याश्चरितमुत्त
मं इतिहासंपुराणंचकथयामिसुविस्तरं ३ कोसलेषुनृपश्रेष्ठःसूर्यवंशसमुद्भवः पुष्यपुत्रोमहातेजाध्रुवसं
धिरितिस्मृतः ४ धर्मात्मासत्यसंधश्चवर्णाश्रमहितेरतः अयोध्यायांसत्कृत्यांराज्यंचक्रेशुचिव्रतः
५ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चान्येतथाजनाः तंशासति मास्यायताज्ञेधर्मिणोऽभवन् ६ नचौ
राःपिशुनाधूर्तादांभिकास्तत्रकश्चनचित् दंभाःकृतघ्नामूर्खाश्चवर्ततेविलक्षणनवाः ७ एवंवैवर्तमानस्यनृपस्य
कुरुसत्तम द्वेपत्न्यौरूपसंपन्नेहास्तुःकामभोगदे ८ मनोरमाधर्मपत्नीसुरूपातिविचक्षणा लीलावती
द्वितीयाचसापिरूपगुणान्विता ९ विजहारसपत्नीभ्यांगृहेषूपवनेषुच क्रीडागिरौदीर्घिकासुसौधेषुविविधेषु
च १० मनोरमासुषुवेकालेसुतंवैपुत्रमुत्तमं सुदर्शनाभिधंपुत्रंनानालक्षणसंयुतं ११ पुनर्भेवतीमहिन्नीवप्रसूतेनमित्रयःश्रुति

श्रुतस्ति १ २ ३ ४ ५ धर्मतोऽधर्मिणस्तात्रभवन्नितार्थः ६ ७ ८ ९ १० ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ मंदभाग्यादिति सुदर्शनस्य मंदभाग्यत्वमिति सुदर्शने मंदभाग्ये नृपतिर्विषादं मत्वा मीतिमिति नारत्न।
१९
८२

लीलावत्यपि तत्पत्नी मासेनैकेन भामिनी सुषुवे सुंदरं पुत्रं शुभेऽह्नि दिने तथा १२ चक्रार नृपतिस्तत्र जातकर्मादिकं क्रियाः
नृपश्चकार विधिवत्सर्वेषां तनयस्य च ददौ दानानि विप्रेभ्यः पुत्रजन्मप्रमोदितः १३ प्रीतिं तयोः समां राजा चकार सुतयो
र्द्वयो कृत्यकर्माण्यशेषाणि चक्रे विधिना नृपसत्तमः यथाविभव मेवासौ प्रीतियुक्तः परंतपः १५ कृत्वा चूडाकर्म सुतौ कालेन
जग्मतुर्वृद्धिमेव च क्रीडमानावुभौ कांतौ लालयामास भूपतिः जवौ १६ तयोः सुदर्शनो ज्येष्ठो लीलावत्याः सुतः शुभः प
श्चिमोऽसौ कुमारः कालेनाभवदात्मजः १७ नृपतेः प्रीतिजनको मंजुवाक्चारुदर्शनः प्रजानां वल्लभः सोऽभूत्तथा मंत्रि
जनस्य वै १८ यथा लीलावत्याः प्रीतिविवर्धकत्वायोगात् मंदभाग्यात्मजं भावेन तथा वै सुदर्शने १९ एकदा स्वा
भाविकं प्रवरं तस्मिन्नृपोत्तमः जगाम वनमध्ये सोऽप्याखेटाभिरतः सदा २० निघ्नन्मृगान्वराहांश्च शशकांश्चमरान्गजान्।
न भक्तिज्ञानसंपन्नात्ज्ञानचिंतोऽभवन्नृपतिर्वने २१ क्रीडमानेऽस्मिन्नृपे तत्र वने घोरे सिंहो दृष्टो उत्थाय चासौ शंकमानाश्च मृगारि
भिः परमकोपनः २२ राजा शिलीमुखैस्तीक्ष्णैर्विद्धः क्रोधवशंगतः हस्त्यश्वैर्नृपतिः सिंहेन तेनैव निहतः २३ त
त्याद्धोर्ध्वतलं शूलं पर्यायेण हस्तः ह्यंशे नृपतिर्मायाशाद्वनस्थानानि कोपनः २४
मातुर्दर्शनीयमीतिं मत्वा कोपनः पुनः १९ २० कं

चूनिति कंबुकंठविशाक्षिपंचशिखसुविस्तीर्णपृथुलविराजितशिखिदिनकेशराजाविमार्यः २१ २२ २३ २४ २५ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कृपनिरिवारसर्वांश्च दधारासिंकरेतदा वसनंचर्मसमादाय स्थितःसिंहरूपधरः २५ सेव कान्तरूपेसर्वे तेपिवानरा-
नरूपधरापृथक् अमुंचन्नृपिताःकामंसिंहोपरिजयान्विताः २६ हाहाकारोमहानासीत्संग्रामार्थमुदायुधाः अप
पाततःसिंहोन्द्रपस्योपरिदारुणाः २७ तत्पश्चात्तंसमालोक्य संहिनातिरुष्टन्नृपः सोपि [illegible]
रितः २८ सर्वेपराहतोराजा यथाप्रत्ययकारैः उत्कम्पर्तैर्निवारितेतु निजमुद्दिशिविस्तदा २९ ततःसिंहोपिवन्तैवभू
[illegible] सैनिकैर्मनि [illegible] नागमपनिवेदिताः ३० परलोकगांभूपंश्रुत्वातेमुनिसत्तमाः संस्कारंकार
यामासुर्मन्त्रातन्नन्तोतिके ३१ परलोकनिमित्तंसर्वेतवशिष्ठोविधिपूर्वकं कारयामासतत्रैवंपरलोकसुखावहं ३२
प्रजाःसमागताःसर्वैस्तवसिष्ठश्चमहामुनिः सुदर्शनंतदापुत्रंराज्येचक्रुःसमाहिताः ३३ धर्मपत्नीसुतःशान्तःपुत्रकश्चसुद
र्शनः अयंतत्पासनतेऽक्षमस्मुनत्तमंनिसत्तमाः ३४ वसिष्ठोपितथेत्याह्योयोयंतत्पतेःसुतः बालोपिधर्मवा
न्राजाकारयामसतिहारेगौ ३५ कोशलेपेशिनिवेदूैनुश्राजिताजपार्थिवः तत्राजगामतत्राशुतत्काकृपाधिपो
पतिः ३६ स्वांजामातरंश्रुत्वालीलावत्याःपितातदा तत्राजगामतत्रैतिदौहित्रस्त्रियकाम्यया ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३७ साध्वससंस्थितौ भयसंस्थितौ भयंकरावित्यर्थः ३९ ज्येष्ठः क इति यद्यपि वयसा ज्येष्ठः सुदर्शनस्तथापि गुणेन ज्येष्ठः शत्रुजिदेव भवतीति युधा

देभा० टी० ५५

वीरसेनस्तथायातः सुदर्शनहितैषया कालिंगाधिपतिश्चैव मनोरमापितानृपः ३८ उभौतौ सैन्यसंयुक्तौ नृपौ सा
ध्वससंस्थितौ चक्रतुर्मंत्रिमुख्यैस्तैर्मंत्रं राज्यस्यकारणात् ३९ युधाजित्तु तदापृच्छज्ज्येष्ठः कः सुतयोर्द्वयोः राज्यं
प्राप्नोतु ज्येष्ठ एवेन कनीयान्कदाचन ४० वीरसेनोपि तत्राह धर्मपत्नीसुतः किल राज्यार्हः सर्वथा राजन्शास्त्र
तेभ्योमयाश्रुतं ४१ युधाजिदाह नहीदं ज्येष्ठोयं च यथागुणैः राजलक्षणसंयुक्तो न तथायं सुदर्शनः ४२ विवादोत्र तु
संपन्नो नृपयोस्तत्र लुब्धयोः कः संदेहमपाकर्तुं क्षमस्स्यादतिसंकटे ४३ युधाजिन्मंत्रिणः प्राह यूयं स्वार्थपराः
किल सुदर्शनं नृपं कृत्वा धनं भोक्तुं किलेच्छथ ४४ युष्माकं तु विचारोयं मया ज्ञातस्तथेंगितैः शत्रुजित्
बलस्तस्मात्संमतो वा नृपासने ४५ मयि जीवति कः कुर्यात्कनीयांसं नृपं किल त्यक्त्वा ज्येष्ठं गुणार्हं च सेनया च
समन्वितं ४६ नूनं युद्धं करिष्यामि निस्त्रिंशेनाङ्गभेदिनी धारया च द्विधा भूयाद्युष्माकं तत्र का कथा ४७ वीरसे
नस्तु तच्छ्रुत्वा युधाजितमभाषत बालौ द्वौ सदृशौ प्राप्तौ को भेदोत्र विचक्षण ४८ एवं विवदमानौ तौ संस्थितौ द्व
पती सदा प्रजाश्चक्रुः पक्षश्चैव बलं भुवं विग्रहमानसाः ४९ समाजग्मुश्च सामंताः ससैन्याः क्षोभतत्पराः विग्रहं चाभि
कांक्षंतस्तत्परा ह्यमतद्विदाः ५०

नितोभिप्रायः
...समतो नान्य इत्यर्थः ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५०

४४ तस्मात्सुदर्शनात्सबलो धर्मपत्नीजन्यत्वाच्छत्रुजिदेव नृपः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५१ ५२ ५३ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः १४ एकषष्टिश्लोकवर्ग्यैर्युधाजिद्वीरसेनयोः दौहित्रार्थमहायुद्धमभूदिति
तुवर्ण्यतेतौयुधाजिद्वीरसेनौयुद्धकामौजातौतदनंतरंसंग्रामः मनुः ततस्ताहस्संयुगेचसतीतिआह्वायुद्धार्थंसंगृहीतशस्त्रयोः संग्रामसतिविमर्दः संघ

निषादात्यायसुतत्रश्रृंगवेरपुराश्रयाः राजन्व्यामुपाहर्तुमेतांश्रुत्वामहीपतिं ५१ युत्रैश्चबालकैश्रुत्वाविग्रहं
चपरस्परं चौरास्तत्रसमाजग्मुर्देशदेशांतरादपि ५२ संमर्दस्तत्रसंजातः कलहेसमुपस्थिते युधाजिद्वीरसेनौ
चयुद्धकामौवभूवतुः ५३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांतृतीयस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः
१४ संयुगेचसतितत्रभूपयोराहवायसमुपात्तशस्त्रयोः क्रोधलोभवशयोःसमंततःसंवभूवतुमुलस्तुविमर्दः १
संस्थितःसमरमेत्यचापः पार्थिवःपृथुलबाहुर्युधाजित् संयुतःस्वबलवाहनादिकैराहवायकृतनिश्चयोनृपः
२ वीरसेनइहसैन्यसंयुतः क्षात्रधर्ममनुसृत्यसंगरे पुत्रिकात्मजहितायपार्थिवःसंस्थितःसुरपतेःसमतेजाः
३ सवाणवृष्टिंविससर्जपार्थिवोयुधाजितंवीरपरोऽस्थितंच गिरिंतडित्वानिवतोयवृष्टिभिःक्रोधान्वितःसत्य
पराक्रमोऽसौ ४ तंवीरसेनोविशिखैःशिलाशितैःसमावृणोदाशुगमैरजिह्मगैः चिच्छेदवाणान्स्वशिलीमुखान्स
रौतिनेवमुक्तानतिवेगपातिनः ५ गजरथतुरगाणांसंवभूवातियुद्धंसुरनरमुनिसंघैर्वीक्षितंचातिघोरं वितत
विहगवृंदैरावृतंव्योमसद्यः पिशितमशितुकामैःकाकगृध्रादिभिश्च ६

पौबभूव१ पृथुलबाहुःपुष्टबाहुरस्त्यासौयुधाजिच्चेतिक
र्मधारयःसमरमेत्यसंस्थितः २ ३ ४ तंयुधाजितंतेनैवयुधाजितैवासौवीरसेनः ५ पिशितंमांसं विहगवृंदैःपक्षिवृंदैः ६ ६ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मुद्रेभ्यः वीदृशीरविजः सूर्यजोयमस्तस्य लोकस्य मार्गे भवा वैतरणी नदी सा पापात्मनां

दे.आ. क्षतजं रक्तं तस्य सिंधुर्नदी उद्वाहनिर्गता गजवीरतुरंगमानां वृंदेभ्यः समुद्गायेभ्यः ... निनरमस्तकानि

टी. पापिनां यथा नयनमार्गगता त्रासावहा तद्वदित्यर्थः ७ कीर्णानीति भिन्नता खिलं प्रवाहवेगेन पुलिनं तटं येन तस्मिन्प्रवाहे रक्तमये केशाढ्यानि नरमस्तकानि

८७ बंधमस्तकानि कीर्णानि विक्षिप्तानि कथं विभांति यथा रविसुतापसुनाताम्रभवे विहर्तुकामे देवलिखितुंबीफलानि सिंधौ यमुनायां विहितानि स्थापितानि तथैव तद्वदि

तत्राद्भुतास्रक्षतजसिंधुरुद्वाहघोरे वृंदेभ्य एव गजवीरतुरंगमानां त्रासावहा नयनमार्गगता नराणां पापात्मनां रविज

मार्गभवेव काम ७ कीर्णानि भिन्नपुलिने नरमस्तकानि केशाढ्यानि च विभांति यथैव सिंधौ तुंबीफलानि विहितानि वि

हर्तुकामे विलिखितथा रविसुताप्रभवे श्वनूनं ८ वीक्ष्य तं युधि गतं पतितं रथाद्वै गृध्रः पलार्थमुपरि भ्रमतीति मन्ये जीवो

ऽपि सो निजशरीरमवेक्ष्य कांतं कांक्षत्यहो इति विवशोऽपि पुनः प्रवेष्टुं ९ आजौ हतोऽपि नरवरः सुविमानरूढः स्वां केऽपि

तां सुरवधूं प्रवदत्यभीष्टं पश्याधुना मम शरीरमिदं पृथिव्यां बाणाहतं निपतितं करभोरुकांते १० एको हतस्तु रिपुणैव ग

तोंऽतरिक्षं देवांगनां समधिगम्य युतो विमाने तावत्प्रियाकृतवहेतु समर्प्य देहं जग्राह कांतमबलासवरान्वकीया ११

युद्ध्वा तौ च सुभटौ दिवि संगतौ तावन्योन्यशस्त्रनिहतौ सह संप्रयातौ तत्रैव जग्मतुरलं परमाहितास्त्रावेकाप्सरोर्थं विव

तौ कलहाकुलौ च १२ त्यर्थः वीरमिति स्थितं वीरं दृष्ट्वा तस्योपरि गृध्रो भ्रमति यतस्तद्देहं ग्रसेत् जीवो निजशरीरं कांतं रणे पतितं पुनः प्रवेष्टुं कांक्षतीत्यर्थः इति मन्ये

९ तस्मिन्धरातीर्थे मृतानां स्वर्गतानां चेष्टामाह आजाविति आजौ युद्धे सुरवधूं स्ववैश्यां १० तद्वदेवान्यस्य चेष्टामाह एको हत इति देवांगनां स्ववैश्यां समधिगम्य प्राप्य

पात्र पायुतो विमाने यावत्तिष्ठति तावद्देवतस्य मत्तदेहस्य प्रियया स्त्रीहत वहे भासती भूत्वा देहस्य सव्ये यत्पात्र हत्वदेहं दृष्ट्वा दिव्यदेता भूत्वा सबलास्ववीयात्स्यैव स्त्री कांता

लपतिं जग्राहेत्यर्थः ११ तस्मिन्युद्धे सदृशानाम् न्यूनमपि च मकामाह युद्धे दृष्टौ शतिस्त्रयो भटौ परस्परं युद्धं कृत्वा दिवं गतौ तौ तत्रापि एकयाप्सरसा सान्यवायत्स साधात्तदर्थं तत्रापि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ कश्चिदिति कश्चिद्युवा युद्धस्य सुरांगनां त्वा यैया धिकगुणवती प्राप्य सा सपिगुणा भवा हि जेतेति भिया यया सा स्वलिंगिमदनुकूलया दर्शनेन भविष्यति तथा
९ स्तोया नगुणान्प्रवदन् सन्तां प्रिमनसं दिशानुचकारतद्गुणानुरूपमेवानुकारं कृतवानित्यर्थः योगयुक्तः प्रमथुतः १३ जइतियद्युद्धसमये सेनयोः संमर्दो दृति
२८ तं योगं ज्योतिर्विमानं रात्रिं हृष्ट्वा ततो यच्चा देवस्य तान्निचकार तत् जो युक्ष्म यो व्यासादन्नायास नचधि रविनिधोरता युद्धमेव यदा भवत्तदा तिकां तिर्युक्ता रविरपि

कश्चिद्युवा समधिगम्य सुरांगनां वै रूपाधिकां गुणवतीं किल भक्तियुक्तः सोपानगुणानथ वितानमवदत्तदासी
तां प्रेमदाम्नु चकार च योगयुक्तः १३ भौमं रजोति वितते दिविसंस्थितं च रात्रिं चकार तरणिं च समाहृतोद्युत् म
यं तद्दिनं खंधिर्यं वनिधावकस्मात्प्रादुर्बभूव रविरप्यतिकांतियुक्तः १४ कश्चिद्गतासु गगने किल देवकन्यां संप्रा
प्यात्रवदन्मां किल भक्तियुक्तां नांगीचकार चतुरो ऽमरनारकीति यस्मात्स मत्रिथात्यनुकूलशब्दः १५ संप्रा
मे संस्थिते तत्र युधाजित्पृथिवीपतिः जघान रोषितं तं वा रोषात्तीव्रैः सुदर्शनम् १६ निहतः स पपात वा छिन्नमू
र्धा महीपतिः प्रसभं तद्बलं सर्वं निर्गतं च चतुर्दिशं १७ मनोरमा हतं श्रुत्वा पितरं रणमूर्द्धनि भयत्रस्ताथ संज्ञा
तापितुर्वैरमनुस्मरन् १८ हनिष्यति युधाजिद्वै पुत्रं मम दुराशयः राज्यलोभेन यात्ममेति चिंतापराभवत् १९
किं करोमि क्व गच्छामि पिता मे निहतो रणे भ्राता विमुक्तो धैर्य पुत्रो यं मम बालकः २०

हसा प्रादुर्बभूवेत्याश्चर्यमिवं
महाभयंकरं युद्धमभूदिति तात्पर्यं १४ कश्चिदिति अनुकूलशब्दः अयं त्वमर्थरीत्यनुकूलशब्दो योगशब्दात्प्रधानादितिभियेत्यर्थः १५ १६
१७ १८ १९ २० २० २० २० २० २० २० २० २० २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा॰ २१ २२ २३ पालयामिपालयिष्यामि २४, २५ २६ २७ एवमनर्थाःपूर्वंवहवोजाताइत्यहंश्रूयतेहीति २८ अल्पक

टी॰

८९ लोभोतीवत्वयापिष्टस्तेनकोनवशीकृतः किंनकुर्यात्तदाविष्टःपापंपार्थिवसत्तमः २१ पितरंमातरंभ्रातरंगुरुं
नत्वज्जनबांधवान् हंतिलोभसमाविष्टोजनोनात्रविचारणा २२ अभक्ष्यभक्षणंलोभादगम्यागमनंतथा कीर्ति
किलतत्त्वकीर्तिधर्मत्यागंतथापुनः २३ नसहायोस्तिमेकश्चिन्नागोनमहाबलः यदाधोस्थिताचाहंपालया
मिसुतंशुभं २४ कोपुत्रिणंपुत्रमाद्यकिंकरिष्याम्यहंपुनः नमेत्राताहित्रिभुवनेयेनाहंसुस्थितास्म्यहं २५ सापि
वैरमवाकामंसपत्नीसर्वदाभवेत् लीलावतीनमेपुत्रोभविष्यतिदयावती यथाजितिसमयतिनमेनिःसरणंभवेत्
ज्ञात्वाबालंसुतंसोद्यकारागारंनयिष्यति २७ श्रूयंतेहिपुरेप्रज्ञाणामातुर्गर्भगताःशिशवः घातिताःसमधापश्चात्कृ
तास्तेसमन्ततधा २८ मलिशश्चोदरंमातुःकोहत्वाल्पकंपालेः एकोनपंचाशदपि ह्यभवन्सुरोत्तदिवि २९ स
पत्न्यैगर्भस्थितांसपत्न्याप्यभार्यया गर्भनाशार्थमुद्दिश्यापुत्रैर्हिस्मयाश्रुतं ३० जातस्तुबालकःपश्चाद्देवैर्विषयुतः
किल तेनासौसगरोनामविख्यातोमहीमंडले ३१ जीवमानोथभर्तावैकैकेय्यान्यपभार्यया रामःप्रवाजितोज्येष्टो
मंत्रीदशरथोनृपः ३२ मंत्रिणालवशाःकामंयेमेपुत्रंसुदर्शनं राजानंकर्तुकामोतेयुधाजिद्दशगाश्वते ३३

मल्लंपदिकंशं २९ कथांतरमाह सपत्न्यैश्चेति गर्भनाशार्थंगर्भनाशनरूपमर्थमुद्दिश्यपुत्रैर्दत्तः ३० ३१ ३२ अवशाःनतदधीनाः ३३ ३३ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देगा॰ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ वाराणस्यांवनेइत्यन्वयः ३९ ४० नगरान्निर्गमनोपायमाह युधाजिद्दर्शनोत्कंठेति युधाजिद्दर्शनोत्कंठा।

ॡ॰

९० नमेभ्रातातथाश्वश्रूर्योमांवंधात्प्रमोचयेत् महत्कष्टंचसंप्राप्तंमयादैवेनयोगतः ३४ उद्यमःसर्वथाकार्यःसिद्धिर्दैवा
द्धिजायते उपायंपुत्ररक्षार्थंकरोम्यद्यत्वरान्विता ३५ इतिसंचिंत्यसावालाविदल्लंचातिमानसं निपुणंसर्वकार्ये
षुचिंतयंमन्त्रिवित्तमं समाहूयतमेकांतेप्रोवाचवहुदुःखिता गृहीत्वावालकंहस्तेरुदंती दीनमानसा ३७ पिता
मेनिहतःसंख्येपुत्रोयंवालकस्तथा युधाजिद्वलवान्राजाकिंविधेयंवदस्वमे ३८ तामुवाचविदल्लोसौनात्र।
स्थातव्यमेवच गमिष्यामिवनेकामंवाराणस्यांपुनःकिल ३९ तत्रमेमातुलःश्रीमान्वर्ततेवलवत्तरः सुवा
हुरितिविख्यातोरक्षितासभविष्यति ४० युधाजिद्दर्शनोत्कंठमनसानगराद्वहिः निर्गत्यरथमारुह्यगंतव्यंना
त्रसंशयः ४१ इत्युक्तातेनसाराज्ञीगत्वालीलावतींप्रति उवाचपितरंद्रष्टुंगच्छाम्यद्यसुलोचने ४२ इत्युक्त्वारथ
मारुह्यसैरंध्रीसंयुतातदा विदल्लेनचसंयुक्तानिःसृतानगराद्वहिः ४३ त्रस्ताह्यार्तातिकृपणापितुःशोकसमा
कुला हत्वायुधाजितंभूयंपितरंगतजीवितं ४४ संस्कारंचत्वरायुक्ताविययमानाभयाकुला दिनद्वयेनसंप्रा।
प्ताजोभागीरथीतटं ४५ निषादैर्लुंठितातत्रगृहीतंसकलंवसु रथंवापिगृहीत्वातेनिर्गतादस्यवःशठाः ४६ चेत॰।

सामर्थ्यादर्शनार्थंराज्ञोगम्यतइत्यभिप्रायंवहिर्दर्शयितित्यर्थः ४१ पितरंयुधाजितं ४२ ४३ पितरंगतजीवितमिति वीरसेनंचपितरंसंस्कार्येत्यर्थः ४४ ४५ ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

के॰मा॰ टी॰ ४७ त्रिकूटपर्वतं चित्रकूटं ४८ ४९ कश्यपरिग्रहः कस्य स्त्रीत्यर्थः ५० ५१ विदलं स्वमंत्रिणां वक्तुं समादिशत् आज्ञापितवती ५२ ५३ ५४

५२ उद्दंतीसुतमादाय चात्तवस्त्रा मनोरमा निर्ययौ जान्हवीतीरे सैरंध्रीकरलंबिता ४७ आतुरा च भयात्शीघ्रमुद्वेगमान
याकुला तीर्त्वा भागीरथीं पुण्यां ययौ त्रिकूटपर्वतं ४८ भारद्वाजाश्रमं प्राप्ता त्वरया च भयाकुला संवीक्ष्य ताप
सांस्तत्र संजाता निर्भया तदा ४९ मुनिना सा ततः पृष्टा कासि कस्य परिग्रहः कष्टेनात्र कथं प्राप्ता सत्यं ब्रूहि शुचिस्मि
ते ५० देवी वा मानुषी वासि बालपुत्रा वने कथं राज्यभ्रष्टेव वामोरु भासि त्वं कमलेक्षणे ५१ एवं सा मुनिना पृष्ठा
सोवाच करुणा गिरा उद्दंती दुःखसंतप्ता विदलं च समादिशत् ५२ विदलस्तमुवाचेदं ध्रुवसंधिर्नृपोत्तमः तस्य
भार्या धर्मपत्नी नाम्ना चेयं मनोरमा ५३ सिंहेन निहतो राजा सूर्यवंशी महाबलः पुत्रोयं तत्पतेस्तस्य नाम्ना च सु
दर्शनः ५४ अस्याः पितातिधर्मात्मा दौहित्रार्थे च यो रणे युधाजिज्जयसंग्रामे संप्राप्तो विजने वने ५५ त्वामेव शर
णं प्राप्ता बालपुत्रान्वयात्मजा त्राता भव महाभाग त्वमस्याः मुनिसत्तम ५६ आर्तस्य रक्षणं पुण्यं यज्ञाधिकमुदाहृतं
भयत्रस्तस्य दीनस्य विशेषफलदं स्मृतं ५७ ऋषिरुवाच निर्भया वस कल्याणि पुत्रं पालय सुव्रते न ते भयं विशा
लाक्षि कर्तव्यं शत्रुसंभवं ५८ पालयस्व सुतं कांतं राजायं भविष्यति नात्र दुःखं तथा शोकः कदाचित्संभविष्यति ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६० इति श्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेपंचदशोध्यायः १५ षोडशेकथ्यतेयुधाजित्सुदर्शनजिघांसयाभारद्वाजाश्रमागमइतिसमपिहितो व्याख्या

व्यासउवाच इत्युक्त्वामुनिनाराज्ञीतस्थावाश्रमसंनभूतह उटजेमुनिनादत्तेवीतशोकातदावसत् ६० मैरंध्रीसहितातत्रवि
दल्लेनचसंयुता सुदर्शनंपालयमानाचवसत्साशमनोरमा ६१ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेष्टादशसाहस्र्यांसंहितायां
तृतीयस्कंधेपंचदशोध्यायः १५ व्यासउवाच युधाजित्तुसंग्रामाद्गत्वायोध्यांमहाबलः मनोरमांचपप्रच्छसुद
र्शनजिघांसया १ सेवकान्प्रेषयामासयत्रागतेतिसुह्वंदन् शुभेदिनेथदौहित्रंस्थापयामासचासने २ मंत्रिभिश्च
वसिष्ठेनमंत्रैराथर्वणैःशुभैः अभिषिक्तश्चसंपूर्णैःकलशैर्जलपूरितैः ३ भेरीशंखनिनादैश्चतूर्याणांचाथनि
स्वनैः उत्सवस्तुनगर्यांविसंनभूवकुरूद्वह ४ विप्राणांवेदपाठैश्चवंदिनांस्तुतिभिस्तथा अयोध्यामुदितेवासीज्ज
यशब्दैःसुमंगलैः ५ हृष्टपुष्टजनाकीर्णास्तुतिवादित्रनिस्वना नैवतस्मिन्महीपालिपूर्वेभोनूतनवसा ६ केचि
त्साधुजनापिवैयत्रशोकंगृहेस्थिताः सुदर्शनंविचिंत्याथक्वगतोसौनृपात्मजः ७ मनोरमासतीसाध्वीसहदासागार
सुतसंयुता पितास्याविहतःसंख्येराज्यलोभेनवैरिणा ८ इत्येवंचिंतयमानास्तिसाधवःसमबुद्धयः आतिष्ठन्नगरेवि
नास्तन्नशत्रुजिद्वशवर्तिनः ९ युधाजिदपिदौहित्रंस्थापयित्वाविधानतः राज्यंचमंत्रिसात्कृत्वाचलितःस्वांपुरींप्रति

अभिमनोरमायांगतायामनंतरंजातंवृत्तमाह युधाजित्वथेतिमनोरमांचकारात्सुतंच १ २ ३ ४ ५ एनेगीतनूतनेनवसो ६ ७ ८ ९ १०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ स्क॰ ११ बलाभिधं निषादाधिपतिं शृंगवेरपुराधिपं ददर्श सोऽग्रं पुरस्तात् राजागादित्यर्थः १२ १३ १४ १५ १६ १७

५३ श्रुत्वा सुदर्शनं तत्र मुनीनामाश्रमे स्थितं हंतुकामो जगामाशु चित्रकूटं सपर्वतं ११ निषादाधिपतिः शूरः पुरस्तात्पव
लाभिधं ददर्शासाववगादाशु शृंगवेरपुराधिपं १२ श्रुत्वा मनोरमा तत्र बभूवातिसुदुःखिता आगच्छंतं बालपुत्रा
भयार्ता सैन्यसंयुतं १३ तमुवाचातिशोकार्ता मुनिं साश्रुविलोचना किं करोमि क्व गच्छामि युधाजित्समुपस्थितः
पिता मे निहतोऽनेन दौहित्रो भूपतिः कृतः सुतं मे हंतुकामोऽत्र समायाति बलान्वितः १५ पुरा श्रुतं मया स्वामिन् पांडवा
दैवने स्थिताः मुनीनामाश्रमे पुण्ये यामात्यसहितास्तदा १६ गतास्ते मृगयायां पार्थो भ्रातरः पंच एव ते द्रौपदी सं
स्थिता तत्र मुनीनामाश्रमे शुभे १७ धौम्योऽत्रिर्गालवः पैलो जाबालिर्गौतमो भृगुः च्यवनश्चात्रिगोत्रश्च कणादश्चै
व जतुः क्रतुः १८ वीतिहोत्रः सुमंतुश्च यज्ञदत्तोऽथ वत्सलः राशासनः कहोडश्च यवक्रीर्यज्ञकृत्क्रतुः १९ एते चा
न्ये च मुनयो भारद्वाजादयः शुभाः वेदपाठयुताः सर्वे संस्थिता आश्रमे स्थिताः २० दासीभिः सहिता तत्र याज्ञसे
नी स्थिता मुने आश्रमे चारुसर्वांगी निर्भया मुनिसंवृते २१ पार्थास्तु मृगयां याता आवत्प्रयाताश्च वनाद्वनं धनुर्बाण
धरा वीराः पंचैव शत्रुतापनाः २२ तावत्सिंधुपतिः श्रीमान्मार्गस्थो बलसंयुतः आगतश्चाश्रमाभ्याशे श्रुत्वा तु नि
गमध्वनिं २३

१८ १९ २० २१ २२ २३ २३ २३ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२४ २५ स्वामिन्हिमाद्राज २६ २७ २८ २९ ३० दुर्बला:कंटकवृक्षा: ३१ ३२ ३३ ३४ ३५

श्रुत्वावेदध्वनिंराजामुनीनांभावितात्मनां जातांरथात्तांदर्शनाकांक्षयान्नृपः २४ यन्नानिरागमात्रश्चपदयस्म
न्वितः वेदपाठयुतान्वीक्ष्यमुनीनुद्यमसंस्थितः २५ कृतांजलिपुटःस्वामिन्संस्थितोथजपद्भ्यः आश्रमेषु
निभिर्जुष्टेभूपतिःसंविवेशह २६ तत्रोपविष्टंराजानंद्रष्टुकामाःस्त्रियस्तदा आययुर्मुनिभार्याश्चकोपमितप्रभुवन्द
पं २७ तासांमध्येवरारोहायाज्ञसेनीसमागता जयद्रथेनदृष्टासारूपेणाश्रीरिवापरा २८ तांविलोक्यासितापां।
गींदेवकन्यामिवापरां पप्रच्छनृपतिर्धौम्यंकेयंश्यामावरानना २९ भार्याकस्यसुताकस्यनाम्नाकावरवर्णिनी रूप
लावण्यसंयुक्ताशचीववसुधांगता ३० दुर्बलवनमध्यस्थालवंगलतिकायथा राक्षसीष्टंद्रमानूनंरंभेवाभातिभामि
नी ३१ सत्यंवदमहाभागकस्येयंवल्लभाबला राजपत्नीवचाभातितेषांमुनिवधूर्द्विजाः ३२ धौम्यउवाच पांडवा
नांप्रियाभार्याद्रौपदीशुभलक्षणा पांचालीसिंधुराजेंद्रवसत्यत्रवराश्रमे ३३ जयद्रथउवाच क्वगताःपांडवाः
पंचशूराःसंप्रतिविश्रुताः वसंत्यत्रवनेवीराःवीतशोकामहाबलाः ३४ धौम्यउवाच मृगयायैगताःपंचपांडवा
रथसंस्थिताः आगमिष्यंतिमध्याह्नेमृगानादायपार्थिवाः ३५ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यउत्तस्थौसनृपः द्रौपदींसंनि
धौगत्वाप्रणम्येदमुवाचह ३६

३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३५ कुशलंतेवारोहेह्यागताःपार्थपश्चाते एकादशसहस्राणिवर्षाणिचवनेकिल ३७ द्रौपदीतुतदेवावचस्तत्रतत्तु
पात्मज विक्रमस्याश्रमाभ्यांसेक्षणादायांतिपांडवाः ३८ एवंब्रुवंतांतस्यांतुलोभाविष्टःसभूपतिः जहारद्रौ
पदींवीरोनाहत्यमुनिसत्तमान् ३९ कस्यचिन्नैवविश्वासःकार्यःसर्वथाबुधैः कुर्वन्हःत्वमवाप्नोतिदृष्टांतस्त्व
त्रैवबलिः ४० वैरोचनसुतःश्रीमान्धर्मिष्ठःसत्यसंगरः यज्ञकर्तादाताचब्रह्मण्यःसाधुसंमतः ४१ नाधर्मेनिर
तःक्वापिप्रल्हादस्यचपौत्रकः एकोनशतयज्ञान्वैसचकारसदक्षिणान् ४२ सत्यमूर्तिःसदाविष्णुःसेव्यःसर्वयोगि
नामपि निर्विकारोपिभगवान्देवकार्यार्थसिद्धये ४३ कश्यपाश्रममुद्भूतोविष्णुःकपटवामनः स्वर्गंछलेनाहृ
तवान्महींचैवससागरां ४४ सोभवत्सत्यवाक्राजाबलिर्वैरोचनिस्तदा कपटंकृतवान्विष्णुरिंद्रार्थंतुमयाश्रु
तं ४५ अन्यःकिंनकरोत्येवंकृतंवैसत्यमूर्तिना वामनंरूपमास्थाययज्ञपातंचिकीर्षिता ४६ नचविश्वसितव्यंवै
कदाचित्कोनचित्तथा लोभश्चात्रस्थितःस्वामिन्कीदृक्पापकृतांभयं ४७ लोभाहताःप्रकुर्वंतिपापानिसंसा
रिणःकिल परलोकाद्भयंनास्तितस्याचित्कर्हिचिन्मुने ४८ मनसाकर्मणावाचापरस्वादानहेतुतः प्रपतंति
नराःसम्यक्लोभोपहतचेतसः ४९

मयं तिमरके इति शेषः ४९ ४९ ४९ ९ ४९ ४९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५० सर्वोव्यवहारोलोभमूलकएवेतिदर्शयति अन्यस्मान्नीयतइतितेदेवाअन्यस्यपुरुषस्यवित्तमन्यपुरुषहस्तेनानीयंतेप्रयच्छंतिमनीषितंधनंवाणिज्यादिव्यवहारेणाता
स्मादेवाअपिपरस्वादानतत्पराएवेत्यर्थः ५१ महार्घकालइति यस्मात्यावत्परिमितंवार्धुषिकंग्राह्यंतस्मात्तदेवक्रयाधिकंकांक्षति ५२ ५३ ५४ ५५ ५६

देवानाराधयामासतंतंवांछंतिचधनंनराः नदेवास्तत्करेकृत्वासमर्थादातुमंजसा ५० अन्यस्मान्नीयतेवित्तंप्रयच्छंतिमनी
षितं वाणिज्येनाथदानेनचौर्येणापिबलेनवा ५१ विक्रयार्थंगृहीत्वाचधान्यवस्त्रादिकंवणिक् देवानर्चयतेवैश्योमह
र्घंमेभवेदिति ५२ नात्रकिंपरवित्तेच्छावाणिज्येनपरंतप महार्घकालेसंप्राप्तेमहर्घंचापिकांक्षति ५३ एवंहिप्राणि
नःसर्वेपरस्वादानतत्पराः वर्ततेसततंब्रह्मन्विश्वासःकीदृशःपुनः ५४ दृष्ट्वातीर्थंहृयदानंदृष्ट्वाध्यायनमेवच लो
भमोहहतानांवैशांतद्गतंभवेत् तस्मादेनंमहाभागविसर्जयगृहंप्रति सपुत्रोहंतस्मिन्धाम्निजानकीवद्विजोत्तम ५६
इत्युक्तोसौमुनिस्तावद्गत्वायुधाजितंनृपं उवाचवचनंराजेभारद्वाजःप्रतापवान् ५७ महाराजनयथाकामंत्वपुरंनृप
सत्तम नेयंमनोरमाम्येतिबालपुत्रासुदुःखिता ५८ युधाजिदुवाचमुनेमुंचहठंसौम्यविसर्जयमनोरमां नयाम्य
हंमुन्वानिष्यामप्यत्रबलात्पुनः ५९ ऋषिरुवाच नयत्वंयदिशक्तिस्तेदलेनाद्यममाश्रमात् विश्वामित्रोयथा
धेनुंवसिष्ठस्यमुनेःपुरा ६० इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ व्यासउवाच इत्याक
र्ण्यवचस्तस्यमुनेस्तत्रावनीपतिः मंत्रिवृद्धंसमाहूयपप्रच्छतमतंद्रितः १

५७ ५८ ५९ विश्वामित्रइतिसयथानीतवांस्तथात्वमपिनय [illegible]
पिगतिर्भविष्यतीतितात्पर्यं ६० इतिश्रीदेवीभागवतटीकायांतृतीयस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ वसिष्ठश्लोकवर्णितुविश्वामित्रकथात्तरंकामधेनुसांगप्रश्नोपकरणं [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्वमतमाह त्यामिनेष्यामि २ ३ हनिष्येहनिष्यामि ४ पतामिपतनंकरिष्यामि ५ राज्ञोमतत्वश्रवणानंतरंमंत्रीमुनिनाविश्वामित्रस्यदृष्टांतउक्तस्तदभिप्रायमुपवर्ण
राजानंसाहसान्निवारयतीत्याहसाहसमिति ६ दृष्टांतमुपपादयन्दृष्टांतोक्तेरभिप्रायमाहपुरेतिगाधिराजःसुतः ७ मुनिनावसिष्ठेन ८ ९ नंदिन्यासादितंनंदिन्याका.

विकर्तव्यंसुबुद्धेनश्रुत्वायुवदसुव्रत बलान्नयामितांकामंसपुत्रांचसुभाषिणीं २ रिपुरल्पोपिनोपेक्ष्यःसर्वथाशुभमिच्छ
ता राजयक्ष्मेवसंवृद्धोमृत्यवेपरिकल्पयेत् ३ नात्रसैन्यंनयोनास्तियोमामत्रनिवारयेत् गृहीत्वाहन्मितांतान्देहिन्
स्पर्धांकिल ४ निष्कंटकंभवेद्राज्यंयतामयच्चबलादहं लोभसुदर्शनेनूनंनिर्भयोसौभवेदिति ५ प्रधानउवाच सा
हसंनहिकर्तव्यंश्रुतंराजन्मुनेर्वचः विश्वामित्रस्यदृष्टांतःकथितस्तेनमारिष ६ पुरागाधिसुतःश्रीमान्विश्वामित्रो
तिविश्रुतः विचरन्नृपश्रेष्ठोवसिष्ठाश्रममभ्यगात् ७ नमस्कृत्यचतंराजाविश्वामित्रःप्रतापवान् उपविष्टो
नृपश्रेष्ठोमुनिनादाविष्टः ८ निमंत्रितोवसिष्ठेनभोजनायमहात्मना ससैन्यश्चस्थितोराजाआधिपत्योमहायशाः
९ नंदिन्यासादितंसर्वंभक्ष्यभोज्यादिकंचयत् भुक्त्वाराजाससैन्यश्चवांछितंतत्रभोजनं १० प्रतापंतंचनंदिन्यापरिज्ञाय
सपार्थिवः ययाचेनंदिनींराजावसिष्ठंमुनिसत्तमं ११ विश्वामित्रउवाच मुनेधेनुसहस्रंतेयदोक्षीणांददाम्यहं नंदिनीं
देहिमेधेनुंप्रार्थयामिपरंतप १२ वसिष्ठउवाच होमधेनुरियंराजन्नददामिकथंचन सहस्रंचापिधेनूनांतदेयंनवतिष्ठ
तु १३ विश्वामित्रउवाच अयुतंवाथलक्षंवाददामिमनसेप्सितं देहिमेनंदिनींसाधोग्रहीष्यामिबलादथ १४

निक्षाण्यदत्तंवांछितंयस्यपदोपेक्षितंतत् १० ११ घटोध्नी नांघटवदूधोयासांगवांतासांवत्सदम्यवतीनामितितात्पर्यं १२ नंदामित्राख्यानितयेदंतदेवतिष्ठतु १२ १३ १४
मधकन्ययास्त्वलनेश्यो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गृहाणेत्याशयेनार्थः १५ १६ यंत्रितां हस्तपादादिषु बद्धां १७ १८ १९ हंभेति गवां शब्दस्यानुक. २० २१ २२ २३ २४ तथ्यहेतुजन्मनिगादद्दंध

वसिष्ठ उवाच कामं गृहाण नृपते बलाद्धेनुं यथारुचि नाहं ददामि राजन्स्वेच्छया नंदिनीं गृहात् १५ तच्छ्रुत्वा नृपतिर्भृत्यानादि-
देश महाबलान् नयध्वं नंदिनीं धेनुं बलाद्दर्पसमन्विताः १६ ते भृत्या जगृहुर्धेनुं रुदतीं दामयंत्रितां वेपमाना मुनिं प्राह
सुरभी साश्रुलोचना १७ मुने त्यजसि मां कस्मात्कर्षयंति सुयंत्रितां मुनिस्तां प्रत्युवाचेदं त्यजे नाहं सुदुग्धदे १८ बलान्नृपतिः
राजासौ न जितो यन्मया शुभे किं करोमि न त्यक्ष्यामि त्यक्ता त्वां मनसा किल १९ इत्युक्ता मुनिना धेनुः क्रोधयुक्ता बभूव ह हं-
भारवं च कृत्वा सा क्रूरशब्दं सुदारुणं २० उद्गतास्तत्र देहात्तु दैत्या घोरतरास्तदा सायुधास्तिष्ठ तिष्ठेति ब्रुवंतः कवचावृताः
२१ सैन्यं सर्वं हतं तैस्तु नंदिनी प्रतिमोचिता एकाकी निर्गतो राजा विश्वामित्रोऽतिदुःखितः २२ हंतापायोऽतिदीनात्मा निंद-
न्क्षात्रबलं महत् ब्राह्मं बलं दुराराध्यं मत्वा तपसि संस्थितः २३ तत्राथ बहुनि वर्षाणि तपो घोरं महावने ऋषित्वं प्राप्य
धेयस्त्यक्त्वा क्षात्रविधिं पुनः २४ तस्मात्त्वमपि राजेंद्र मा कृथा वैरमद्भुतं कुलनाशकरं नूनं तापसैः सह संयुगे २५ मुनि-
वर्य व्रजाद्य त्वं समाराध्य समा तपोनिधिं सुदर्शनोऽपि राजेंद्र तिष्ठत्वत्र यथासुखं २६ बालोऽयं निर्धनः किं ते करिष्यति नृपा-
हितं दृष्ट्वा तेऽविरभावो यमनाथे दुर्बले शिशौ २७ वयं सर्वे त्वन्ते वा दैवाधीनमिदं जगत् ईर्ष्यया किं नृपश्रेष्ठ यद्भाव्यं
तद्भविष्यति २८

तोदत्तोषंतस्येदं तात्पर्यं त्वयापि श्राहसंत्रिधर्मते वित्तवापि तथैवावस्था भविष्यतीति यस्मादेवं तस्मादित्याह तस्मादिति २५ २६ २७ २८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. २९ ३० ३१ ३२ उपचयं पुष्टिं ३३ एकस्मिन्निति क्लीबं क्लीबमित्यस्मिन्नेव विदलं मंत्रं मुनिपुत्रो हास्यवशात्क्लीबेति नाम्ना मंत्रयत् ३४ सुदर्शनस्त्विति तद्वाक्यं।
ट. सुदर्शनः श्रुत्वा तस्मान्नाम्न आद्यमेकाक्षरं मारत्ववशादनुस्वारयुक्तं अनुस्वारेण विहीनमपि चित्ते दधार स्थापयामास एवं पुनः पुनः प्रोवाच जजापेत्यर्थः तेन बकारे
५९

वचनं ध्यायतो राजन् दैवयोगात्सुसंशयः तथा तत्र यतो गावि सम्भये दैवयोगतः २९ शशको हंति शार्दूलं मशको वै यथा
गजं साहसं सुमहत्कृत्वा धावति कुत्र मे वचनं हितं ३० व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य युधाजित्कुपसत्तमः मत्वा
तमनिर्भर्त्स्य जगाम स्वपुरं नृपः ३१ मनोरमापि स्वस्थाभूदाश्रमे तत्र संस्थिता पालयामास पुत्रं तं सुदर्शनमतंद्रितं
३२ दिने दिने कुमारोऽसौ जगामोपचयं ततः मुनिबालगतः क्रीडन्निर्भयः सर्वतः शुभः ३३ एकस्मिन्समये तत्र क्ली
बं समुपागतं क्लीबेति मुनिपुत्रस्तमामंत्रयत्तदंतिके ३४ सुदर्शनस्तु तच्छ्रुत्वा दधार क्लांक्षरं स्फुटं अनुस्वारयुतं तच्च
प्रोवाचाति पुनः पुनः ३५ बीजं वै कामराजाख्यं गृहीतं मनसा तदा जजाप बालकोऽत्यर्थं धृत्वा चित्ते निरंतरं ३६ भा
विभावान्महाराज कामराजाख्यमद्भुतं स्वभावेनैव तेनेत्थं गृहीतं बालकेन वै ३७ तदासौ पंचमे वर्षे प्राप्य मंत्रमनुत्त
मं ऋषिच्छंदो विहीनं च ध्यानन्यासविवर्जितं ३८ प्रजपन्मनसा नित्यं क्रीडन्नपि च सोऽपि च विससार न तं मंत्रं
ज्ञात्वा सारमिति स्वयं ३९ वर्षे चैकादशे प्राप्ते कुमारोऽसौ नृपात्मजः मुनिना चोपनीतोऽथ वेदमध्यापितस्तथा ४०
धनुर्वेदं तथाऽस्त्राणां नीतिशास्त्रं विधानतः अभ्यस्ताः सकला विद्यास्तेन मंत्रबलादिव ४१

उतोऽस्य पांशुस्त्वाद्रणाच्च कामस्तत्र वाक्लीबेति
वनामच्च मत्तात सत्ती तिअभिप्रायेण जजापेत्यर्थः ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४१ ४१ ४१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ वांवरयतत्तेवेष्टंतद्दयस्पार्थयन्नथचममभक्तः सुदर्शनस्तवकामप्रदः मतिरस्तु

टि॰

१०७ कदाचित्सोपिप्रत्यक्षंदेवीरूपंददर्शह रक्तांबरांरक्तवर्णांरक्तसर्वांगभूषणां ४२ गरुडेवाहनेसंस्थांवैष्णवींशक्तिमद्भु।

तां दृष्ट्वाप्रसन्नवदनःसबभूवनृपात्मजः ४३ वनेतस्मिन्स्थितःसोथसर्वविद्यार्थतत्त्ववित् मातरंसेवमान।

स्तुविजहारनदीतटे ४४ शरासनंचसंप्राप्तंनिशिताश्चशिलाशिताः तूणीरंकवचंतस्मैदत्तांचांबिकावने ४५

एतस्मिन्समयेपुत्रीकाशिराजस्यसुप्रिया नाम्नाशशिकलादिव्यासर्वलक्षणसंयुता ४६ शुश्रावनृपपुत्रंतंवनस्थं

चसुदर्शनं सर्वलक्षणसंपन्नंस्मरकाममिवापरं ४७ वंदीजनमुखाच्छ्रुत्वाराजपुत्रंसुसंमतं चकमेमनसातंवैवरंवर

यितुंधिया ४८ स्वप्नेतस्याःसमागम्यजगदंबानिशांतरे उवाचवचनंचेदंसमाश्वास्यसुसंस्थिता ४९ वरंवर

यसुश्रोणिममभक्तःसुदर्शनः सर्वकामप्रदस्तेतुवचनान्ममभामिनि ५० एवंशशिकलादृष्ट्वास्वप्नेरूपंमनोहरं

अंबायावचनंस्मृत्वाजहर्षातीवमानिनी ५१ उत्थितासामुदायुक्तादृष्ट्वास्वप्नंपुनःपुनः प्रमोदंचाप्यतुलंबालानोवाच

तिन्नयान्विता ५ जहासमुदमापन्नास्मृत्वास्वप्नंमुहुर्मुहुः सखीप्रकृतिदात्र्यावैस्वप्नदृष्टांतविस्तरं ५३ कदाचि

त्साविहारार्थंमवाप्योपवनंशुभंसखी युक्ताविशालाक्षीचंपकैरुपशोभितं ५४ पुष्पाणिचिन्वतीवालाचंपकाधःस्थि

तावला अपश्यद्ब्राह्मणंमार्गेआगच्छंतंत्वरान्वितं ५५

मेवचनात् ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५६ ५७ ५८ ५९ ६० कौतुकात्सर्वगुणानामेकमाकरं द्रष्टुं तेनैव विधात्रा एकस्मिन्सुदर्शने सर्वे गुणा निहिता इत्यहं मन्ये ६१ ६२ इति श्रीदेवीभा
गवततिलकाटीकायां तृतीयस्कंधे सप्तदशोध्यायः १७ पंचाग्निवेश्यपंचाशत्तमेथ निजां सुतां विवाहयितुमुद्युक्तः काशीराज इतीर्यते इत्यंशः शशिकलां सुदर्शनसमाचारं ब्राह्मणा

तंप्रणम्याहद्विजंश्यामातंभाषितमधुरंवचः कुतोदेशान्महाभागागतमागमनंत्वया ५६ द्विजउवाच भारद्वाजा
श्रमाद्बालेनूनमागमनंमम जातंवैकार्ययोगेनकिंपृच्छसिवदस्वमे शशिकलोवाच तत्राश्रमेमहाभाग गानी
धंसिमहितैवे लोकातिगंविशेषेणप्रेक्षणीयतमंकिल ५८ ब्राह्मणउवाच ध्रुवसंधिसुतःश्रीमानस्तिसुद
र्शनोनृपः यथार्थनामासुश्रोणिदांतःपुरुषोत्तमः ५९ तस्यलोचनमत्यंतंनिष्फलंप्रतिभातिमे येनदृष्टो
नवामोरुकुमारस्तुसुदर्शनः ६० एकत्रनिहिताधात्रागुणाःसर्वेदिदृक्षुणा गुणानामाकरंद्रष्टुंमन्येतेनैव
कौतुकात् ६१ तवयोग्यःकुमारोसौभर्ताभवितुमर्हति योगोयंविहितोप्यासीन्मणिकांचनयोरिव ६२ इति
श्रीदेवीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तदशोध्यायः १७ व्यासउवाच श्रुत्वातद्वचनंश्यामाप्रेमयुक्ताबभूव
ह गतस्थिब्राह्मणात्तस्मात्स्थानादुत्कासमाहिता १ मातुःपूर्वानुरागाढ्यमनाप्रेम्णातिचंचला कामबाणाहता
वासगतेतस्मिन्द्विजोत्तमे २ अथकामार्दिताप्राहसखींछंदानुवर्तिनीं विकारश्चसमुत्पन्नोदेहेयच्छ्रवणादनु
३ अज्ञातरसविज्ञानंकुमारंकुलसंभवं दुनोतिमदनःपापःकिंकरोमिक्वयामिच ४

उत्कागतवानित्याकूतिति १ २ यच्छ्र
वणादनुदेहेविकारउत्पन्नइतिसखींप्राहेत्यन्वयः ३ अज्ञातंरसविज्ञानंयस्यएतस्पष्टं गौरसविज्ञानंलोकैर्नज्ञातमित्यर्थः अधुनैवसंप्राप्तयौवनइत्यर्थः ४ ४

160

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५ · ६ पंकल्पारांत्स्वर्म्ये शृंगे न वनेपि न दीर्घिकायां वाप्यामपि न ७ प्रीणयंति तर्पयंति उपचारादित्यर्थः ८ शठशरनिनाशिभिर्मम विरहाकुलचित्तलं सूचितं प्रयामिया स्यामि परंतु कुललज्जायाः सकाशाद्भीतास्मि तथापि पितुः परतंत्रास्मि ततोनमयागंतुं शक्यत इति भावः ९ यद्यद्यमे सुदर्शनेनैव विवाहं करिष्यतीति तर्हि सुदर्शनाय राजपुत्रा

स्वप्नेषु तां मया दृष्टः पंचबाणाद्द्विवापरः न प्रीणाति मे मनोऽत्यर्थे विरहाकुलितं मृदु ५ चंदनं देहलग्नं मे विषवज्जायते भा
मिनि स्रग्वियं सर्पवच्चैव चंद्रपादाश्च वह्निवत् ६ न च हर्म्ये वने शर्म मे दीर्घिकायां न पर्वते न दिवा न निशायां वा
न सुखं सुखसाधनैः ७ न शय्या न च तांबूलं न गीतं न च वादनं प्रीणयंति मनो मेऽद्य न तृप्तिर्मम लोचने ८ प्रया
म्यद्य वने तात्र यत्रास्ते स शठः भीतास्मि कुललज्जायाः परतंत्रा पितुस्तथा ९ स्वयंवरं पिता मेऽद्य न करोति स्थितो
मितिं दास्यामि राजपुत्राय कामं सुदर्शनाय वै १० संत्यन्ये पृथिवीपालाः शतशः संपदान्विताः नाणीयानमेतिया
ज्यहीनोऽप्यसौ मतः ११ व्यास उवाच एकाकी निर्धनश्चैव बलहीनः सुदर्शनः वनवासी फलाहारस्तस्याश्चि
त्ते संस्थितः १२ वाग्बीजजपजयाप्तिर्ज्ञिस्तस्याः समुपस्थिता सोऽपि ध्यानपरो नित्यं कजाप्यमंत्रमुत्तमं १३
स्वप्ने पश्यत्यसौ देवीं विमलांगां भावखंडितां विश्वमातरमव्यक्तां सर्वसंपत्प्रदायिकां १४ शृंगवेरपुराध्यक्षो निषादः
समुपेत्यतं ददौ रथवरं तस्मै सर्वोपस्करसंयुतं १५ चतुर्भिस्तुरगैर्युक्तं पताकावलिमंडितं जैत्रं राजसुतं ज्ञात्वा ददौ चो
पायनं तदा १६

१० कामं स्वेच्छया दास्यामि ११ संत्यन्ये इति न मे ते मता इति शेषः १२ तस्याश्चित्ते सुसंस्थितः शंते १३ इयं पात्तित्तं सोऽवं संस्थितिः साव्याश्च बीजस्य जपं करोति या शशिकलातज्जपात् [illegible] सा शक्तिस्तस्यां [illegible] उपस्थिता १३ १४ १५ जैत्रं जयकारकं १६ १६ १६ १६ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तं राजपुत्रं यथा जन्मतं जग्राह मित्रत्वेन स्थितं शंबरं निषादमर्चयामास १७ तं राजपुत्रं १८ १९ २० २१ २२ २३ अन्यत् साधनं मत्पुत्रस्य राज्यप्राप्तौ नेह
दृश्यते भवतां मध्ये यो वेदैरेकेन लब्धवेत्तं २४ रथारूढ इति एक एव सन्नक्षौहिणीसमावृत इव भाति २५ कुत एवमिति चेन्मंत्रमहिमायमित्याह प्रताप इति एवं

सोपि जग्राह तं प्रीत्या मित्रत्वेन सुसंस्थितं वन्यैर्मूलफलैः सम्यगर्चयामास शंबरं १७ कृतातिथ्ये गते तस्मि
न्निषादाधिपतौ तदा मुनयः प्रीतियुक्तास्ते तमूचुस्तपस्विनः १८ राजपुत्र ध्रुवं राज्यं प्राप्स्यसि त्वं च सर्वथा
स्वल्पैरहोभिरव्यग्रः प्रतापी नात्र संशयः १९ प्रसन्नांबिका देवी वरदा विश्वमोहिनी सहायस्तु सुसंपन्नो न चिं
तां कुरु सुव्रत २० मनोरमां तथोचुस्ते मुनयः संशितव्रताः पुत्रस्तेयं धराधीशो भविष्यति शुचिस्मिते २१
साता नुवाच तान्वै गीर्वचनं वोस्तु सत्फलं दासीयं भवतां विप्राः किंचित्रं मदुपासनात् २२ नैसैन्यं सचिवाः
कोशो न सहायश्च विद्यते केन योगेन पुत्रो मे राज्यं प्राप्तुमिहार्हति २३ आशीर्वादैश्च वो नूनं पुत्रोयं मे
महीपतिः भविष्यति न संदेहो भवंतो मंत्रवित्तमाः २४ व्यास उवाच रथारूढः समेधावी पुत्रयाति सुद
र्शनः अक्षौहिणीसमावृत इवाभाति स्वतेजसा २५ प्रतापो मंत्रबीजस्य नान्यः कश्चन भूपते एवं बीजपत
स्तस्य प्रीतियुक्तस्य सर्वथा २६ संप्राप्य सद्गुरोर्बीजं कामराजाख्यमद्भुतं जपेद्यस्तु शुचिः शांतः सर्वान्कामानवा
प्नुयात् २७

नैवं फलं जातमित्यर्थः गुरोर्मंत्रमप्राप्य जपत एवं सिद्धिरनुभूत मस्तु सद्गुरो र्बीजं कामराजाख्यमद्भुतं संप्राप्य जपेत्स सर्वान्कामानवाप्नुयादित्याह सं

261
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

प्रसंगाज्जनमेजयायश्रीदेवीमहिमानमनुवर्दतीतिव्यासःनतदस्तीतिशिवायाः प्रसन्नायाइत्यर्थः २८ २९ ३० बुद्धिःकीर्तिरित्यादिरूपैःसर्वेषांकल्या।
णाकर्त्रीसाप्रत्यक्षेवभासतेप्रापकः ३१ ३२ ३३ ३४ सुदर्शनेनेतितस्मात्तस्याकथमेवंफलंनस्यादित्यभिप्रायः ३५ ब्रह्मेतिब्रह्मस्वरूपिण्याःसंविद्रूपदेवी

नतदस्तिपृथिव्यांवादिविवापिसुदुर्लभं प्रसन्नायाःशिवायाश्चयदप्राप्यंनृपोत्तम २८ तेमंदास्तेतिदुर्भा
ग्यारोगैस्तेसमभिद्रुताः येषांचित्तेनविश्वासोभवेदंबार्चनादिषु २९ यामातासर्वदेवानांयुगादौपरिकीर्तिता।
आदिमातेतिविख्यातानाम्नातेनकुरूद्वह ३० बुद्धिःकीर्तिर्धृतिर्लक्ष्मीःशक्तिःश्रद्धामतिःस्मृतिः सर्वेषांप्रा
णिनांसावैप्रत्यक्षेवविभासते ३१ नजानंतिनरायेवैमोहितामाययाकिल नभजंतिकुतर्कज्ञादेवींविश्वेश्व
रींशिवां ३२ ब्रह्माविष्णुस्तथाशंभुर्वासवोवरुणोयमः वायुरग्निःकुबेरश्चत्वष्टापूषाश्विनौभगः ३३
आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः सर्वेध्यायंतितांदेवींसृष्टिस्थित्यंतकारिणीं ३४ कोनसेवेतवि
द्वान्वैतांशक्तिंपरमात्मिकां सुदर्शनेनसाज्ञातादेवीसर्वार्थदाशिवा ३५ ब्रह्मैवसातिदुःप्राप्याविद्याविद्यास्व
रूपिणी योगगम्यापराशक्तिर्मुमुक्षूणांचवल्लभा ३६

वाच्यत्वमितिभावः तथाचश्रुतिः सर्वेवैदेवादेवीमुपतस्थुःकासि।
त्वंमहादेवि साब्रवीदहंब्रह्मरूपिणी मत्तःप्रकृतिपुरुषात्मकंजगदिति मुमुक्षूणांचवल्लभेति मुमुक्षवोहिसर्वंविहायमहाभिमानात्मरूपांसंविदमेवप
रेशीलयंतितस्माद्वेषांप्रियेत्यर्थः ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मायाविशिष्टं ब्रह्मैव देवी तत्र ब्रह्मभागरूपेणावर्णनं कर्तुं मायाभागरूपेणापि वर्णयति परमात्मस्वरूपमिति सर्वपुराणतंत्रादिषु वेदेषु चेत्थमेव रीतिः देव्या मा-
याविशिष्टब्रह्मरूपत्वात्क्वचिन्मायोपसर्जनब्रह्मरूपत्वेन वर्णनं क्वचित् ब्रह्मोपसर्जनमायारूपत्वेन वर्णनमिति इदं चास्माभिरसकृदुक्तं न विस्मर्तव्यं ३७

वै

परमात्मस्वरूपं को वेत्तुमर्हति तां विना । या सृष्टिं त्रिविधां कृत्वा दर्शयत्यखिलात्मने ३७ सुदर्शनस्तु तां देवीं
मनसा परिचिंतयन् । राज्यलाभात्परं प्राप्य सुखं कानने स्थितः ३८ सापि चंद्रकलात्यर्थं कामबाणप्रपीडिता
नानोपचारैरनिशं दधार दुःखिता वपुः ३९ तावत्तस्याः पिता ज्ञात्वा कन्यां पुत्रवरार्थिनीं सुबाहुः कारया
मास स्वयंवरमतंद्रितः ४० स्वयंवरस्तु त्रिविधो विद्वद्भिः परिकीर्तितः राज्ञां विवाहयोग्यो वै नान्ये-
षां कथितः किल ४१ इच्छास्वयंवरश्चैको द्वितीयश्च पणाभिधः यथा रामेण भग्नं वै त्र्यंबकस्य शरासनं
४२ तृतीयः शौर्यशुल्कश्च शूराणां परिकीर्तितः इच्छास्वयंवरं तत्र चकार नृपसत्तमः ४३ शिल्पिभिः
रचिता मंचाः शुभ्रास्तरणैर्युताः तथैव विविधाकाराः सुकृतास्तत्र मंडपाः ४४ एवं कृते तु सं-
भारे विवाहार्थे सुविस्तरे सा वै शशिकला प्राह दुःखिता चारुलोचना ४५ इदं मे मातरं ब्रूहि त्वमेकांते व-
चो मम मया वृतः पतिश्चित्ते ध्रुवसंधिसुतः शुभः ४६

श्च शौर्यमेव शुल्कं यस्मिन्स इत्यर्थः यस्य शौर्यं वर्तते तेन सर्वान् राज्ञो जित्वा कन्या हरणीयेति ३८ ३९ ४० ४१ ४२ शौर्यशुल्क
४३ ४४ ४५ ४६ ४६ ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ टी॰ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ रुरुद तित्यपिपादः ५२ ५३ ५४ ब्रूहीति अस्मिन्स्वयंवरे स्थितिमंतः प्रतिष्ठिता राजान आगमिष्यंति त।
१६८ स्मादेतादृशं सर्वेषां विप्रियं वाक्यं कदापि त्वया न व्यक्तव्यमिति शेषः इति एवं ब्रूहीति इति श्रीदेवीभागवते तिलके तृतीयस्कंधे ष्टादशोध्यायः १८ द्विषष्टिश्लोकवर्यै।

नान्यं वरं वरिष्यामि तस्मात्त्वैव सुदर्शनं समे भर्ता नृपसुतो भगवत्या प्रतिष्ठितः ४७ व्यास उवाच इत्युक्ता सा
सखी गत्वा मातरं प्राह सत्वरा वैदर्भीं विजने वाक्यं मधुरं मंजुभाषिणी ४८ पुत्री ते दुःखिता प्राह साध्वि त्वां म
न्मुखेन यत् शृणु त्वं कुरु कल्याणि तद्धितं त्वरिताधुना ४९ भारद्वाजाश्रमे पुण्ये ध्रुवसंधिसुतो स्तियः
स मे भर्ता वृतश्चित्ते नान्यं भूपं वृणोम्यहं ५० व्यास उवाच राज्ञी तद्वचनं श्रुत्वा स्वपतौ गृहमागते निवेद
यामास तदा पुत्रीवाक्यं यथातथं ५१ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा विस्मितः प्रहसन्मुहुः भार्यां सुतां च वैदर्भीं सुबा
हुस्तु ऋतं वचः ५२ सुम्नुजानासि बालो सौ राज्यान्निष्कासितो वने एकाकी सह मात्रा वै वसते निर्जने वने
५३ तत्कृते निहतो राजा वीरसेनो युधाजिता स कथं निर्धनो भर्ता योग्यः स्यात्ते चारुलोचने ५४ ब्रूहि पुत्री
तं तो वाक्यं कदाचिदपि विप्रियं आगमिष्यंति राजानः स्थितिमंतः स्वयंवरे इति श्रीभागवते महापुराणे।
ष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कंधे ष्टादशोध्यायः १८ व्यास उवाच भर्त्रा साभिहिता बाल्ये पुत्री।
कृत्वांकसंस्थितां उवाच वचनं श्लक्ष्णं समाश्वास्य शुचिस्मितां १ किं दृष्ट्वासुदति त्वं हि विप्रियं मम भा
षसे पिता ते दुःखमाप्नोति वाक्येनानेन सुव्रते २

सुसुदर्शनयुतान्नृपाः स्वयंवरेस्म मातापितृसम्यक्कथोच्यते भर्त्रा सेति सा स्वजनप

श्रीभगवत्याः ३ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३ ४ राजचिन्हैःछत्रचामरादिभिः ५ ६ ७ अतिसंगरमतिसंग्रामं ८ ९ एवंमातुर्वचनंवाक्यंसुदर्शनस्यत्याख्यानाभिप्रायकंश्रुत्वा

शशिकलोवाचमातर्ममेप्सितइति कामेम . नोरथविषयेतत्रदृष्टांतमाह शर्यातीति १० यथेतियथाशर्यातिराज्ञोवचनेनसुकन्यानाम्नीशर्यातिसुताच्यव.

सुदर्शनोतिदुर्भाग्योराज्यभ्रष्टोनिराश्रयः बलकोशविहीनश्चपरित्यक्तस्तुबांधवैः ३ मात्रासहवनंप्राप्तः
फलमूलाशनःकृशः नैतद्योग्योवरोयंवैवनवासीचदुर्भगः ४ राजपुत्राःकृतप्रज्ञारूपवंतःसुसंमताः
शतशोहीःपुत्रिसंत्यन्येराजचिन्हैरलंकृताः ५ भ्राताप्यवर्ततेकांतःसाम्राज्यंकोसलेषुवै कीर्तिरूपसंपन्नः
सर्वलक्षणसंयुतः ६ अन्यच्चकारणंसुभ्रुयथायच्चमयाश्रुतं युधाजित्सततंतस्यवधकामोस्तिभूमिपः ७
दौहित्रःस्थापितस्तेनराज्येकृत्वातिसंगरं वीरसेनंनृपंहत्वासंमंत्र्यसचिवैःसह ८ भारद्वाजाश्रमंप्राप्तोहंतु
कामःसुदर्शनं मुनिनावारितःपश्चाज्जगामनिजमंदिरं ९ शशिकलोवाच मातर्ममेप्सितःकामेवनस्थोपि
नृपात्मजः शर्यातिवचनेनैवसुकन्याचपतिव्रता १० च्यवनंचयथाप्राप्यपतिशुश्रूषणेरता भर्तृशुश्रूष
णंस्त्रीणांस्वर्गदंमोक्षदंतथा ११ अकैतवकृतंनूनंसुखदंभवतिस्त्रियः भगवत्यासमादिष्टंत्वमेवरमनुत्तमं १२
तस्मात्तंहंकथंत्वान्यंसंश्रयामिनृपात्मजं मच्चित्तभित्तौलिखितोभगवत्यासुदर्शनः १३ तंविहायप्रियंकांतं
करिष्येहंनचापरं व्यासउवाच प्रत्यादिष्टाथवैदर्भीतयाबहुनिदर्शनैः १४

नंष्टंपतिंप्राप्यपतिशुश्रूषणेरतातथैवममाप
ज्यादिलोभनास्तिकिंतुभर्तृशुश्रूषणमेवाभिलषितंतत्तुममसुदर्शनेपत्यावस्त्येवेतिभावः भर्तृशुश्रूषणमेवस्त्रीणांपरोधर्मइत्याह भर्त्रिति ११ किंचसुदर्शनविषये

163

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. श्रीतोनसमर्थेशा... कल्याणहानावीन सर्वस्वर्गादिति १२ १३ नर्वदेवमार्गे... भवरः संभ्रमः संपादितः १७ १८ ...ज्ञातं भावनार्थमिशाः
स्कं. हितो दर्शितेयर्थः सिमयानितेदाः स्वत्वयः १९ २० २१ २२ तात्पर्यात् ... भवता नृणां भजः सुदर्शन त्वं ... कार्यः २३ २४
१०८ भर्तारं सर्वभावेन पुत्रो लक्ष्मणसंस्थं लिंगरूपिणं सर्वमार्गसंस्थानसमन्वितं १५ द्विजं ब्राह्मणं कल्याणं त्वं शिवयामी
समस्त्वं यथा नवेदमीरितं तथा गच्छ सुदर्शनं १६ भावनाजगन्मकृहि मम वाक्यान्तरात् विभो पितृभिः संस्थाः
तात्र्मंसमर्थेन त्वं यतः १७ आगामिष्यति राजानो वलप्रमाथ्यनेकशः मयात्वं वेष्टनश्चितो सर्वथा प्रीति
पूर्वकं १८ भगवता समादिष्टः स्वनेममसुरोत्तम विपर्मादिकृता शेवा प्रयतामिप्रदीपिति १९ तयैस्वहीना
न्योपि त्वं प्रेरितापि वा मनसा कर्मणा वाचा संपूर्णस्त्वं मयावरः २० भगवत्याः प्रसादेन शर्मणा वाप्यभवि
ष्यति आगतं वां त्वमात्रैव देवैः कार्यापरं वद २१ यदधीनं जगत्सर्वं वर्तते सचराचरं भगवत्यापदादिष्टेन
तन्निमित्ता भविष्यति २२ यद्भीदेवताः सर्वो वर्तते शंकरादयः वतात्योसौ त्वयज्ञहन्नेकांतेविन्दपात्म
जः २३ यथा भवतिमे कार्यं तत्कर्तव्यं त्वयानघ इत्युक्त्वा दृष्टिसांद्रत्वा मुनिर्व्यापारितस्तया २४ गत्वासंदीनि
वेशाच्छादनप्रपाणतो द्विजः सुदर्शनस्तु तत्रात्यानिश्चयं यागमेनतदा २५ चकारमुनिनातेन प्रेरितः परमात्म
न् व्यास उवाच गमनायोद्यतं पुत्रं तामुवाच मनोरमा २६ वेपमानाति दुःखार्ता जातत्रासाश्रुलोचना पुत्र
गच्छसितत्राद्य मामेकोभूत्वांतोकिल २७ नाभाप्रहितेनप्रेरितेनागमेनेनिश्चयं पंचनार २८ २९
तत्प्रतिकालयेद्वीशेनत्वमप्रत्यायाः २५ वृत्ति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३३ अग्रतो ऽंबिका पातु इतितवाग्रे तादेशे स्थितां विकालांयातु इत्यर्थः ३४ अत्राप्येवमेवार्थः ३५ ३६ गिरीसंधिनो ये दुर्गा हिषु पूर्वोक्ता दुर्गास्तु स्थलदुर्गाः ३७ ३८

दे.भा. नविभेभिप्रसादेन भगवत्या निरंतरं व्यास उवाच इत्युक्त्वा रथमारुह्य गंतुकामं सुदर्शनं ३२ हत्वा मनोरमं पुत्रमाशि
८.. र्भिरन्वमोदयत् अग्रतो ऽंबिका पातु पार्वती पातु पृष्ठतः ३४ वाराही विषमे मार्गे दुर्गा दुर्गेषु कर्हिचित् कालिकाकल
१०५ हे घोरे पातु त्वां परमेश्वरी ३५ मंडपे तत्र मातंगी तथा सौम्ये स्वयंवरे भवानी भूपमध्ये तु पातु त्वां भवमोचनी ३६ गिरि
जा गिरिदुर्गेषु चामुंडा चत्वरेषु च कामगा काननेष्ववरक्षतु त्वां सनातनी ३७ विवादे वैष्णवी शक्तिरवतात्त्वां रघूद्वह भै
रवी च रणे सौम्य शत्रूणां वै समागमे सर्वदा सर्वदेशेषु पातु त्वां भुवनेश्वरी महामाया जगद्धात्री सच्चिदानंदरूपिणी
३९ व्यास उवाच इत्युक्त्वा तं तदा माता वेपमाना भयाकुला उवाचाहं त्वया सार्द्धमागमिष्यामि सर्वथा ४० निमिषा
र्द्धं विना त्वां वै नाहं स्थातुमिहोत्सहे सहैव नय मां वत्स यत्र ते गमने मतिः ४१ इत्युक्त्वा निःसृता माता धात्रेयी संयुता
तदा विप्रैर्दत्ताशिषः सर्वे निर्ययुर्हर्षसंयुताः ४२ वाराणस्यां ततः प्राप्तो रथेनैकेन राघवः ज्ञातः सुबाहुना तत्रापू
जितश्चार्हणादिभिः ४३ निवेशार्थं गृहं दत्तं भक्ष्यान्नपानादिकं तथा सेवकं समनुज्ञाप्य पारिचर्यार्थमेव च ४४ मिलि
तास्तत्र राजानो नानादेशाधिपाः किल युधाजिदपि संप्राप्तो दौहित्रेण समन्वितः ४५

३९ ४० ४१ ४२
४५ ४५ ४५ ४५
दौहित्रेण शत्रुजिता ४५ ४५ ४५ ४५
राघवः सुकुलोत्पन्नः सुदर्शनः ४३ ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४६ कामरूपदेशं यातीति कामरूपः ४७ ४८ ४९ ५० किं नु सम्प्रतमिति युधाजित्प्रमुखास्त्रिषष्ट्यक्षौहिणीसहिताः प्राणहारकाः शत्रवः सर्वे समागताः य स्मिन्समाजे एकाकिन आगमनं किं नु सांप्रतं योग्यं न योग्यमिति तात्पर्यं ५१ ५२ ५३ नीतिसत्तमो नीतिज्ञः इह स्वयंवरे कन्यापरिणये न्यायपरिशीलिनि भवति सत यावत्

कारूषाधिपतिश्चैव तथा मद्रेश्वरो नृपः सिंधुराजस्तथा वीरो योद्धा माहिष्मतीपतिः ४६ पांचालः पर्वतीयश्च कामरूपोतिवीर्यवान् कार्णाटश्चोलदेशीयो वैदर्भश्च महाबलः ४७ अक्षौहिणीत्रिषष्टिश्च मिलिता संख्यया तदा वेष्टिता नगरी सा तु सैन्यैः सर्वत्र संस्थितैः ४८ एते चान्ये च बहवः स्वयंवरदिदृक्षया मिलितास्तत्र राजानो वरवारणसंयुताः ४९ अन्योन्यं नृपपुत्रास्ते इत्यूचुर्मिलितास्तदा सुदर्शनो नृपसुतो ह्यागतोस्ति निराकुलः ५० एकाकी रथमारुह्य मात्रा सह महामतिः विवाहार्थमिहायातः काकुत्स्थः किं नु सांप्रतं ५१ एतान्राजसुतांस्त्यक्त्वा ससैन्यान्सायुधानथ किमेनं राजपुत्री सा वरिष्यति महाभुजं ५२ युधाजिदथ राजेशस्तानुवाच महीपतीन् अहमेनं हनिष्यामि कन्यार्थे नात्र संशयः ५३ केरलाधिपतिः प्राह तं तदा नीतिसत्तमः नात्र युद्धं प्रकर्तव्यं राजन्निह स्वयंवरे ५४ बलेन हरणं नास्ति नात्र शुल्कः स्वयंवरः कन्येच्छयात्र वरणं विवादः कीदृशस्त्विह ५५ अन्यायेन त्वया पूर्वं मत्तो राज्यात्प्रवासितः दौहित्रायार्पितं राज्यं बलवन्नृपसत्तम ५६ काकुत्स्थोयं महाभाग कोसलाधिपतेः सुतः कथमेनं राजपुत्रं हनिष्यसि निरागसं ५७

णीय इति मर्यादायाः सत्वान्नात्र युद्धं कर्तव्यमिति त्यर्थः ५४ बलेनेति अस्मिन्द्वि ख्यास्वयंवरे बलेन हरणं नास्ति तु शौर्यशुल्कस्वयंवर्तनेनात्र शुल्कः कालिकिं तर्हि तत्राह कन्येच्छयेति ५५ किंच स्वापराधाभावेन कथमेनं हनिष्यसीत्याह अन्यायेनेति ५६ ५७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

जगत्पतिः परस्मिन्धर्मेऽल्पेवशास्ता कश्चिद्विलक्षणः ५८ ५९ कथं तन्न वरिष्यामीति यदि कन्याया इच्छास्ति तर्हि किं कथ... वेनास्ति... विवदिनापि किं
फलं कन्येच्छायाः स्वतंत्रत्वात् ६० कं वा सा मनसी स्वीकरिष्यति तं स्वीकरोतु ६१ ६२ इति श्रीदेवीभागवते तिलके तृतीयस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः १९ ५ क्रूर कासमन्नतिपा
थैस्तु राज्ञां तत्र परस्परं संवादं तु विनिवर्त्य कन्या वोधयदुदीर्यते कोसलाधिपतिवाका नंतरं युधाजिद्वाक्यमाहेत्याह इतिवादिनीति महाभागाहेजनमे ... मीतिद्

लप्स्यते तत्फलं नूनं मम नयस्य च ध्रुवम् शास्तास्ति कश्चिदायुष्मान् जगतीं पाज जगत्पतिः ५८ धर्मो जयति नाधर्मः सत्यं जयति नानृतं मा नयं कुरु राजेंद्र धर्मं जय पमति किल ५९ दौहित्रस्तव संप्राप्तः सौनिःद्रूपसमन्वितः राज्य युक्तस्तथा श्रीमान्कथं तन्न वरिष्यति ६० अन्ये राजसुताः कामं वर्तंते वलवत्तराः कन्या स्वयंवरे कन्यं स्वीकरिष्यति सांप्रतं ६१ वृते तथा विवादः कः प्रवदंतु महीभुजः परस्परविरोधोऽत्र न कर्तव्यो विजानता ६२ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः १९ व्यास उवाच इति वादिनि भूपाले कोसलाधिपतौ तदा प्रत्युवाच महाभाग युधाजिदपि पार्थिवः १ नीतिरियं महापाल वदसीति भवानिह समाजे पार्थिवानां वै सत्यवाग्विजितेंद्रियः २ योग्येषु वर्तमानेषु कन्यारत्नं कुलोद्वह अयोग्योऽर्हति भूपाल न्यायो यं तव रोचते ३ भागं सिंहस्य गोमायुर्भोक्तुमर्हति वा कथं तथा सुदर्शनोऽयं वै कन्यारत्नं किमर्हति ४ वलं वेदो हि विप्राणां भूभुजां चापजं वलं किं अन्याय्यं महाराज ब्रवीम्यहमिहाधुना ५

इयं नीतिः किमित्यर्थः २ अयं न्यायस्तवैव रोचतेनान्यस्येत्याह ३ असांप्रतं तव मतं इत्याह भागमिति
सिंहस्य भागं गोमायुः स्यालः कथं भोक्तुमर्हति न कथमपि इत्यर्थः ४ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ श्रीरामचंद्राय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्री श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० यद्राजाभिरुक्तं स्वयंवराऽसीति तत्राह बलं शुल्कमिति निर्बलराज्ञां स्वयंवरः शौर्येण तांराज्ञांतुबलमेव शुल्कंपरीकीर्तितं शुल्कं वादिदेयं स्यादत्रार्थेऽग्रेह त्रियामिति निर्दिनीतोऽशा
टी० शुल्कं वादार्थं पक्षरूपंपरीकीर्तितं तंनास्ति तस्य शुल्कं विवाहस्त्रपस्यासंघेऽत्र एवमात्मबलदानेनैवेति यतो राज्ञां बलमेव शुल्कं तस्मात्तत्याबलवानेव गृह्णातु अबलस्तु कदा
११२ चनकदापि न गृह्णातु इति पणं कृत्वात्र विवाहेनीतिर्ममाभिलषितायन्यायो विधीयतां क्रियतां ६ अस्वीकारे दोषमाह अन्यथेति ७ ८ राजन्नितिपणस्वरूपा

बलं शुल्कं त्वथ यद्राज्ञां विवाहे परिकीर्तितं बलं नास्ति न शुल्कं नाबलस्तु कदाचन ६ तस्मात्कन्यां पणं कृत्वा नीति
रत्र विधीयतां अन्यथा कलहः कामं भविष्यति महीभुजां ७ एवं विवादे संवृत्ते राज्ञां तत्र परस्परं आहूतास्तु
सभामध्ये सुबाहुर्नृपसत्तमः ८ समाहूय नृपाः सर्वे तमूचुस्तत्त्वदर्शिनः राजन्नीतिस्त्वया कार्या विवाहेऽत्र
सभाहिता ९ किं त्वच्चिकीर्षितं राजंस्तद्वदस्व समाहिताः पुत्र्याः प्रदानं कस्मै ते रोचते तद्वदाधुना १० सुबाहु
उवाच पुत्र्या मे मनसा कामं वृतः किल सुदर्शनः मया निवारितात्यर्थं न सा प्रत्येति मे वचः ११ किं करोमि सुता
या मे न वशे वर्तते नृपाः सुदर्शनस्तथैकाकी संप्राप्तोऽस्ति निराकुलः १२ व्यास उवाच संपन्न भूभुजाः सर्वे समाहूय सु
दर्शनं ऊचुः समागतं शांतमेकाकिनमतन्द्रिताः १३ राजपुत्र महाभाग केनाहूतोऽसि सुव्रत एकाकी यः समायातः
समाजे भूभृतामिह १४ न सैन्यं न सचिवाः कोशो न तेऽत्र बलं किमर्थं च समायातस्तत्त्वं ब्रूहि महामते ॥

नीतिरात्रगिनिश्चितानीतिर्न्यायस्त्वया कार्यात्र स्वयंवरे इत्यस्मदभिलषिता मम सीत्यर्थः ९ तव यच्चिकीर्षितं तत्त्वमपि वदेत्याह किंतु इति त्वया या पणा ... सर्वेति हार्थम
हतोसितस्मात्पुत्र्याः प्रदानं कस्मै रोचते तद्वदेत्यर्थः १० कामं यथेष्टं सुदर्शनो वृतः प्रत्येति विश्वासं करोति ११ सुता या मनो मे वशे नास्तीत्यर्थः ... तथा ... कन्यायात्र
भिप्रायस्तथैव सुदर्शनोप्यनाहूतो मया त्रप्राप्तः तन्न जानामि नूनं कन्यैव वा समाहूत इति १२ सुबाहुवचनं श्रुत्वा किं गाहृतस्तं ... सुदर्शनं पप्रच्छुरि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 १६ १७ त्वयि सैन्यविहीने नटेशे सति अस्माभिर्देयावशाद्याथातथ्यं अर्थाश्रयजं याथातथ्यविशिष्टं वा एवं सत्यं वाक्यमुदाहृतम् अतस्तद्गत्वा राज्ञ्याप्यतिप्रयत्नेष्टं स्यात्तथा
 कार्यमित्यर्थः १८ १९ केनाहूतः किमर्थमागतोऽसीत्यस्योत्तरमाह अत्रेति नकेनाप्याहूतः किंतु भगवत्या प्रेरणयैव स्वयंवरं द्रष्टुमागतोऽस्मीति भावः २० किं त्वं कर्तुमिहेच्छ
 युद्धकामात्वां तातयोर्वर्ततिन्नेममागमे कन्यार्थं सैन्यसंपन्नाः किं त्वं कर्तुमिहेच्छसि १६ भ्रातानतिसुदंतः शूरः संप्राप्तो
लिजिघृक्षया युधाजिच्चमहावाहुः सहायं कर्तुमागतः १७ गच्छ वाति पराजेञ्ज्याथातथ्यमुदाहृतं त्वयि सैन्य
विहीनेचयंथेष्टं कुरु सुव्रत १८ सुदर्शन उवाच नबलं नसहायो मे नकोशो दुर्गसंश्रयः नमित्राणि नसौहार्द्दं
नत्वपारूपकाममं १९ अत्रस्वयंवरं श्रुत्वा द्रष्टुकाम इहागतः स्वप्ने देव्या प्रेरितो स्मि भगवत्यानसंशयः २०
नान्यच्चिकीर्मितं मेद्य मामाह जगदीश्वरी तयायद्विहितं तच्चभविता द्यनसंशयः २१ नशत्रुरस्ति संसारे कोप्य
त्रजगतीश्वराः सर्वत्र पश्यतिमेद्य भवानीं जगदंबिकां २२ यः करिष्यति शत्रुत्वं मयासह नृपात्मजाः शास्ता
तस्य महाविद्या नाहंजानामि शत्रुतां २३ यद्भावि तद्धि भविता नान्यथा नृपसत्तमाः कचिंता त्वत्र कर्तव्या दैवा
धीनोस्मि सर्वदा २४ देवभूतमनुष्येषु सर्वभूतेषु सर्वदा सर्वेषां तत्कृता शक्ति र्नान्यथा नृपसत्तमाः २५ सायं चिकी
र्षति भूपं तं करोति नराधिपाः निर्धनं वा नरं कामं का चिंता वै तदा मम २६

सीत्यस्योत्तरमाह नान्यदिति मां जगदीश्वरी यदाह तत्सर्वं यात्रा गंतव्यमिति तत्
स्मात्तद्वाक्यपरिपालनादन्यन्मम चिकीर्षितं नास्ति वयुद्धं भविष्यतीति तदा तदकाव स्थेति चेत्तत्राह तयेति २१ २२ २३ २४ २५ २६ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰
टी॰
९४

ताम्येतेऽ इति तद्वाक्यं सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे त्रैयोदशाध्याये यस्तु ब्रह्मत्वमापन्नः शिवायां मुनिसत्तमाः सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु विष्णुत्वमापन्नः शिवायां मुनिसत्तमाः सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु रुद्रत्वमापन्नः शिवायां मुनिसत्तमाः सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थक इति २७ २८

ताम्येते परमां शक्तिं ब्रह्मविष्णुहरादयः ॥ न शक्ताः स्पंदितुं देवाः का चिंता मे तदा नृपाः ॥ २७ ॥ अशक्तो वा सशक्तो वा यादृशस्तादृशस्त्वहं तदाज्ञया नृपाश्चैव संप्राप्तोस्मि स्वयंवरे ॥ २८ ॥ सा यदिच्छति तत्कुर्यान्मम किं चिंतनेन वै नात्र शंका प्रकर्तव्या सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं ॥ २९ ॥ जये पराजये लज्जा न मेत्रास्ति नृपपार्थिवाः ॥ भवानी त्वास्तु लज्जास्ति तदधीनोस्मि सर्वदा ॥ ३० ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य तदाकर्ण्य वचनं राजसत्तमाः ॥ ऊचुः परस्परं प्रेक्ष्य निश्चयज्ञा नराधिपाः ॥ ३१ ॥ सत्यमुक्तं त्वया साधो न मिथ्या कर्हिचिद्भवेत् तथापि युज्जयनो नाथस्त्वां हंतुं परिकांक्षति ॥ ३२ ॥ त्वत्कृते न दयाविष्टास्त्वां ब्रवीमो महामते यद्युक्तं तत्त्वया कार्यं विचार्य मनसानघ ॥ ३३ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ सत्यमुक्तं भवद्भिश्च कृपावद्भिः सुहृज्जनैः ॥ किं ब्रवीमि पुनर्वाक्यं युष्मान्नृपतिसत्तमाः ॥ ३४ ॥ न मृत्युः केनचिद्भाव्यः कस्यचिद्वा कदाचन दैवाधीनमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं ॥ ३५ ॥ स्ववशोयं न जीवोस्ति स्वकर्मवशगः सदा तत्कर्म त्रिविधं प्रोक्तं विद्वद्भिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३६ ॥ संचितं वर्तमानं च प्रारब्धं च तृतीयकं कालकर्मस्वभावैश्च ततं सर्वमिदं जगत् ॥ ३७ ॥

२९ ३० ३१ ३२ त्वत्कृते न त्वदाचरितेन दयाविष्टाः प्रेरिताः तस्मात्त्वां ब्रूमो वयं नान्यथेत्यर्थः ३३ ३४ ३५ ३६ न केवलं कर्मवशगाः किंतु कालकर्मस्वभाववशगाश्चेत्याह कालेति स्वभावो मूलभूता प्रकृतिः तैस्ततं व्याप्तं तदधीनमित्यर्थः ३७ ३७ ३८ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ तंदेवीपपाद्यतिनदेवइति ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ अचेतनोबुद्धिरहितोमूढःनिमित्तकारणेदुःखस्येत्यर्थः ४४ ४५ ४६

८
११५ नदेवोमानुषंहंतुंशक्तःकालागमंविना हंतानिमित्तमात्रेणहंतिकालःसनातनः ३८ यथापितामेनिहतःसिं
हेनामित्रकर्षणः तथामातामहोप्येवंयुद्धेयुधाजिताहतः ३९ यत्नकोटिंप्रकुर्वाणोहन्यतेदैवयोगतः जी
वेद्वर्षसहस्राणिरक्षणेनविनानरः ४० नाहंबिभेमिधर्मिष्ठाःकदाचिच्चयुधाजितः दैवमेवपरंमत्वासुस्थितोस्मिस
र्वदानृपाः ४१ स्मरणंसततंनित्यंभगवत्याःकरोम्यहं विश्वस्यजननीदेवीकल्याणंसाकरिष्यति ४२ पूर्वार्जितं
हिभोक्तव्यंशुभंवाप्यशुभंतथा स्वकृतस्यचभोगेनकोहंकःशोकोविजानतां ४३ स्वकर्मफलयोगेनप्राप्यदुः
खमचेतनः निमित्तकारणेवैरंकरोत्यल्पमतिःकिल ४४ तथाहंनविजानामिवैरंशोकंभयंतथा निःशंक
मिहसंप्राप्तःसमाजेभूभृतामिह ४५ एकाकीदृष्टकामोहंस्वयंवरमनुत्तमं भविष्यतिचयद्भाव्यंप्राप्तोस्मिचंडि
काज्ञया ४६ भगवत्याःप्रमाणंमेनान्यंजानामिसंमतः नक्षात्रंचसुखंदुःखंभविष्यतिनचान्यथा ४७ युधा
जित्सुखमाप्नोतुनमेवैरंनृपोत्तमाः यःकरिष्यतिमेवैरंसप्राप्स्यतिफलंतथा ४८ व्यासउवाच इत्युक्तास्तुतथा
तेनसंतुष्टाभूमिपाःस्थिताः सोपितस्थाश्रमेप्राज्ञःसुस्थितःसंबभूवह ४९ अपरेह्निशुभेकालेनृपाःसंमंत्रिताः
किल सुबाहुनाहूतास्तेथउपविविशुःसमंडपे ५० एकाकीत्यादिपूर्वोक्तविपिभागवत्यावाक्यमितिशेषः ४७ ४८ ४९ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ५१ ५२ श्रुतपुत्रं वरोत्स्यतीत्यर्थः ५३ ५४ ५५ ५६ सिंधुसुतालक्ष्मीःचिंतापरांभगवतीध्यानपरां ५७ ५८ ५९ ६० ६१
ट.
११६

दिव्यास्तरणयुक्तेषुमंचेषुरचितेषुच उपविष्टाश्चराजानःशुभालंकारशोभिताः ५१ दिव्यवेषधराःकामंविमानेष्व
माइव दीप्यमानाःस्थितास्तत्रस्वयंवरदिदृक्षया ५२ इतिचिंतापराःसर्वेकदासाप्रागमिष्यति भाग्यवंतंच
पश्रेष्ठंश्रुतपुत्रंवरिष्यति ५३ यत्नासुदर्शनेदैवात्कन्यासंभूषयेदिह विवादोत्रनृपाणांचभवितानात्रसंशयः
५४ इत्येवंचिंतयमानास्तेभूपामंचेषुसंस्थिताः वादित्रघोषःसुमहानुत्थितोत्रसमंडपे ५५ अथकाशीपतिः
शाहसुतांस्नातांस्वलंकृतां मधूककमालासंयुक्तांक्षौमवासोविभूषितां ५६ विवाहोपस्करैर्युक्तांदिव्यांसिंधुसुतो
पमां चिंतापरांसुवसनांस्मितपूर्वमिदंवचः ५७ उत्तिष्ठपुत्रिसुनसेकरेधृत्वाशुभांस्रजं व्रजमंडपमध्येयत्स
माजंपश्यभूभुजां ५८ गुणवान्रूपसंपन्नःकुलीनश्चनृपोत्तमः तवचित्तेवसेद्यस्तुतंवृणुष्वसुमध्यमे ५९
देशदेशाधिपाःसर्वेमंचेषुरचितेषुच संविष्टाःपश्यतन्वंगिवरयस्वयथारुचि ६० व्यासउवाच तंतथाभाष
माणंपितरंमितभाषिणी उवाचवचनंबालाललितंधर्मसंयुतं ६१ शशिकलोवाच नाहंदृष्टिपथेराज्ञां
गमिष्यामिपितःकिल कामुकानांनरेशानांगच्छंत्यन्याश्चयोषितः ६२ धर्मशास्त्रेश्रुतंतातमयेदंवचनंकि
ल एकएववरोनार्यानिरीक्ष्यःस्यान्नचापरः ६३ अन्याव्यभिचारिण्यः ६२ ६३ ६३ ६३ ६३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा.
टी.
११७

संकल्पयंतीतमां ६ स्वाङ्गमिभवतादितितेसंकल्पयंति भवतादित्याशीर्लिंङितात्‌ ६४ ६५ ६६ अविज्ञतिवा त्रियाकातंकथंकुर्वेइत्यर्थः ६७
ननुरहस्यंप्रदायएवंमेवाति तत्वनयाया अयगोयइतिकात्राह ६८ वदेरमाह सामान्येति यथाकाचित्सामान्यास्त्रीप्रथमंसभायां

सतीत्वंनिर्गतंतस्यायाप्रथातिहहनथ संकल्पयतिनिर्देहस्वामेभवताविति ६७ त्वयंवरेस्वकंधृत्वायन्नामव
तिमंडपे सामान्यास्त्रीयथानाकुलटेवापरावधूः ६५ वाह्मीतियक्ष्यायआवीक्ष्यनराविस्थितान् गुणा
गुणापरीक्षांनंकोतिनिजमानसे नैकभावायथानेश्याह्वभावयतिकामुकं तयाहंमंडपेगत्वाकुर्वेवारस्त्रिया
ज्ञातं ६७ दृष्टेःसैतेःकृतंधर्ममर्नकोश्याभिसंमतं पत्नीव्रतंतथाकामंचीर्ण्येहंधृतव्रता ६८ सामान्यामथ्य
संगत्वाकाचासंकल्पितंवक्त व्याघातिचिकतदइहैव्रतोमितथमचोवे ६९ सुदर्शनोमयापूर्वंवृतःसर्वात्मना
पितः तस्मैनान्यथाकर्तुमिच्छामिनृपसत्तम ७० विवाहविधिनादेहिकन्यादानंशुभेदिने सुदर्शना
यनृपतेयदीच्छसिशुभंमम ७१ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविंशोध्यायः २० व्यास उ
वाच सुबाहुरपितच्छुत्वाप्रमुतायाःवचः चिंताविष्टोबभूवाशुकिंकर्तव्यमितःपरं १ संगताःपृथिवी
पालाःससैन्याःसपरिग्रहाः उपविष्टाश्चमंचेषुयोधुकामामहाबलाः २ तामनसिवचपुश्चवसंपंसंकल्पितंस्वात्वान्या
त्वभावेलिखितमेकमेवव्रताविज्ञानयावधान्यावलव्यंमधुण्डधंदृष्टोमहंपतिव्रतासंतीत्यर्थः ६६ ७० ७१ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधे
विंशोध्यायः २० अथोपिविंशेःप्रहिणवेराजोकोलाहलैस्तनिकन्यायाःसंगतोराजास्थितइत्येतदुच्यते कन्याकन्यानांचिंताप्रसितःजाप्तव्वारतदुच्यत्सुव

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ टि॰ ११८

नायातीति शङ्कतीतिशेषः २ मा पादेष्टं प्रत्याख्यातुं ४ ५ ६ मात्राजननी ७ वः सदनानि सूर्यं व्रजंत्वित्यर्थः ८ ९ खेदिता ताडिता सती यदि म्रियेते त्यर्थः १०

यदि प्रदीपिता न सर्वान् सुतान्नायाति सांप्रतं तथापि कोपसंयत्ता हन्तुर्मा दुष्टबुद्धयः ३ न मे सैन्यबलं तादृक् न दुर्गं
बलमद्भुतं येनाहं नृपतीन् सर्वान् प्रत्यादेष्टुमिहोत्सहे ४ सुदर्शनस्तथैकाकी ह्यसहायोधनः शिशुः किं क
रोम्यति मग्नोहं सर्वथा दुःखसागरे ५ इति चिंतापरो राजा जगाम नृपसन्निधौ प्रणाम्य तानुवाचाथ प्रश्रयावन
तो नृपः ६ किं कर्तव्यं नृपाः कामं नेतिक्षिमंडपं सुता बहुशः प्रेर्यमाणापि सा मात्रापि मयापि च ७ मूर्ध्नापि
तामि पादेषु राज्ञां दासोस्मि सांप्रतं पूजादिकं गृहीत्वाद्य व्रजंतु सदनानि वः ८ ददामि वस्त्ररत्नानि वह्नानि च
गजान् रथान् गृहीत्वाद्य कृपां कृत्वा व्रजंतु भवनान्युत ९ न वशे मे सुता बाला यदि म्रियेत खेदिता तदा मेऽस्या
न्महद्दुःखं तेनेन चिंतातुरोस्म्यहं १० भवंतः करुणावंतो महाभाग्या महौजसः किं मे तया दुहित्रा मे मंदया दुर्विनी
तया ११ अनुग्राह्योस्मि वः कामं दासोहमिति सर्वथा सुतासुतेव मंतव्या भवद्भिः सर्वथा मम १२ व्यास उवाच श्रु
त्वा सुबाहुवचनं नोचुः केचन भूमिपाः युधाजित्क्रोधताम्राक्षस्तमुवाच रुषान्वितः १३ राजन्मूर्खोसि किं ब्रूषे कृ
त्वा कार्यं सुनिंदितं स्वयंवरः कथं मोहाद्वितथः शंसयस्यति १४

किमेतयेति एतया दुष्टया मंदभाग्यया भवतां किं फलं भविष्यति

यद्यर्थमेता वाना ग्रहीष्य भवद्भिः क्रियते ११ १२ १३ १४ १५ १५ १५ १५ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्वे. भा. टी. ११९

अकस्मात्त्वेतीत्युत्तीं वातुं किमिच्छसि यदि दौहित्रीं तर्हि तोषयामासेति नमनयेत्यर्थः ... १६ किंवीर्येति शुभमिच्छताएं ... का
येनाधर्मसाध्य चेतितिस्त्वार्यपक्षे वास्थ्यत्वयातु राजन्जानतानतकार्यकृतमतः फलं भविष्यतीत्यर्थः १७ १८ दौहित्राय्यैवमां कन्यां दास्यामीति मे विनिश्चयः

मिलिता भूभुजः सर्वे त्वया हूताः स्वयंवरे तथापि च पार्थं तु येन मालां समुत्सृजति १५ अन्यमानं नृपानं सर्वान् त्यक्त्वा
सुदर्शनं यथेच्छातु त्विच्छसि पुत्रीं च विसर्जयेमतः परं १६ तिरार्धपत्तु शुभा दौहित्रार्थे वैशुभमिच्छता आहवं त्वया
नानुक्तं राजन्नजानता १७ एतान्विहाय नृपतीन्न बलवाहनसंयुतान् वरं सुदर्शनं कर्तुं कथमिच्छसि संप्रति १८
अहं त्वाहन्मिथ्यापिष्टस्तथा पश्चात्सुदर्शनं दौहित्राय प्रियां कन्यां दास्यामीति विनिश्चयः १९ मयि तिष्ठति कोऽन्यो
लिय कन्यां हर्तुमिच्छति सुदर्शनः किं धनवान्निर्धनो निर्बलः शिशुः २० भारद्वाजाश्रमे पूर्वं प्रोक्तोऽसि मुनिभिस्तथा ना
ह्यहं मोचयिष्यामि स्वयंवरे तथा जीवितं शिशोः २१ तस्माद्विचार्य सम्यक्त्वं पुत्र्या च भार्यया सह दौहित्राय प्रियां कन्या
दैहीति सम्मुखं किल २२ संबंधी भव दत्त्वा त्वं पुत्रीमिमां मनोरमां उत्सवोऽस्य प्रकर्तव्यः सर्वे वस्तुभमिच्छता २३ सु
दर्शनाय दत्त्वा त्वं पुत्रीं प्राणप्रियां शुभां एकाकिने च राज्यनाय किं सुखं प्राप्नुमिच्छसि २४ परिचिन्त्य धर्मतत्त्वं राजनीति
च शाश्वतीं कुरु कार्यं यथायोग्यं मा कृथा मतिमन्यथा २५ सुहृदसि समानार्थं हितं ते प्रब्रवीम्यहं समानयस्व
तां राजन् मण्डपेतां स्वयंवरां २६ सुदर्शनस्तु तिष्ठेच्चेत् पर्वणा विष्णुतिर्यदा पश्चात् विग्रहो भविता दानस्यात् विवाहोऽस्तु नीतिपितः२७

लि १९ २० मुनिनिष्ठातैर्मुनिसंकल्पोऽवार्थं २१ २२ संबंधी भवेति मम भतिशेषः २३ २४ २५ २६ बहुपदिस्त्वया प्रार्थ्यते तर्हिद्वंद्वस्त्वीकोऽभीत्यात्ससुदर्शनस्य गतिः सुदर्शनं विहाय यं वा कं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

विरोधःकीदृशइतिविरोधःकिंविषयइत्यर्थः स्वयमेववक्ष्यतिएनंनृपेणाद्यदीयतिएनंसुदर्शनमियंकन्यायदिनृपेणाद्यनृपायातर्हितद्विषयेविरोधोनान्यत्रनविषयेइत्यर्थः २८

अन्येनृपतयःसर्वेकुलीनाःसबलाःसमाः विरोधःकीदृशस्तेननृपेणाद्यद्विजोत्तम २८ अन्यथाहंहरिष्येद्य
बलात्कन्यामिमांस्फुटं माविरोधंसुदुःसाध्यंगच्छपार्थिवसत्तम २९ व्यासउवाच युधाजितासमादिष्टःसुबा
हुःशोकसंवृतः निःश्वसन्भवनंगत्वाभार्यांप्राहसुव्याकुलः ३० पुत्रीकृतेहिसुधर्मज्ञेकलहःसमुपस्थितः
किंकर्तव्यंमयाशक्यंत्वद्वशोस्मिसुलोचने ३१ व्यासउवाच साश्रुत्वापतिवाक्यंतुगत्वाप्राहसुतांतिकं वत्सेऽत्र
जातिदुःखार्तःपितातेह्यपिवर्तते ३२ त्वदर्थेविग्रहःकामंसमुत्पन्नोद्यभूभुजां अन्यंवरयसुश्रोणिसुदर्शन
तोन्नृपं ३३ यदिसुदर्शनंवत्सेहत्वात्वांचैवरिष्यति युधाजिताचमांचैवहनिष्यतिबलान्वितः ३४ सुदर्शनं
चराजासौनत्वमत्तःप्रतापवान् द्वितीयस्तुपतिःपञ्चाङ्गविताकलहेस्मिति ३५ तस्मात्सुदर्शनंत्यक्त्वावरयान्यं
नृपोत्तमं इतिमात्राविबोधितांतापश्चाद्राजाप्यबोधयत् ३६ अथोवचनंश्रुत्वानिर्भयोवाचकन्यका कन्यो
वाचसत्यमुक्तंनृपश्रेष्ठजानासिचव्रतंमम ३७ नान्यंवृणोमिभूपालंसुदर्शनमृतेक्वचित् विभेषियदिराजेन्द्र
त्वद्योधाःकिलकातरः ३८

अन्यथेतिअहंसुदर्शनायत्वा[illegible]र्थः अतोनिश्चित्यममवासत्तःविरोधंदुःसाध्यंगच्छेत्यर्थः २९ ३० सु
[illegible] ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३९ ४० ४१ ४२ पौराष्ट्रोक्तलक्षणेन भविष्यतीत्याह यदिताइति ४३ ४४ ४५ कामंयशां ४६ ४७ ४८ सर्वेषामितिपैयैयपां साधयिष्यति
टी॰ तेषां सर्वेषां वशगा भविष्याभीत्यर्थः नत्वेकेनैव पणाः साधनीय इति पणसमयेनियमः क्रियते किंतु समुदायोद्देशेनेति ५० एतदेवाह एकः पालयितेति त्रिभिर्दि

सुदर्शनाय दत्त्वा मां विसर्जय पुराद्बहिः । सभास्थितस्समासोच्यानिर्गमिष्यामि तेन पुरात् ३९ भविता न द्वितु पश्चाद्वै भवि-
ष्यति न सान्यथा । नास्ति चिंता त्वया कार्या भवितव्यं तु नाम ४० यद्भावितद्भवत्येव सर्वथा नात्र संशयः राज्ञो
वाद नृपश्रेष्ठाहं संकटे मनिमज्जितः कदाचन ४१ दृष्टमित्रैर्विरोद्ध्यामि त्विदं विरोधिदः विलम्बयामि कथं
कन्यां दत्वा राजसुताय च ४२ राजानो वरसंयुक्ताः किं न कुर्युस्साम्प्रतं यदि ते रोचते वत्से पणं संविदधाम्यहं ४३
जनकेन यथा पूर्वं कृतः सीता स्वयंवरे शैवं धनुर्यथा भिन्नं कृत्वा पणं तथा ४४ तथाहमपि तन्वंगि करो-
म्यद्य दुरासदं विवादे येन राज्ञां वै क्षेमः स्यादितिशमं व्रजेत् ४५ पालयिष्यति यः काममंस्ते भर्त्ता भविष्यति सुद-
र्शनस्तथान्यो वाय कश्चिद्बलवत्तरः ४६ पालयित्वा पणं तां वै वरयिष्यति सर्वथा एवं कृते नृपाणां तु
विवादः शमितो भवेत् ४७ सुखेनाहं विवाहं ते करिष्यामि ततः परं कन्योवाच संदेहे नैव मज्जामि मूर्खवत्तात
किं वृथा ४८ मया सुदर्शनः पूर्वं वृतश्चेतसि नान्यथा कारणं पुण्यपापानां मन एव महीपते ४९ मनसा
विधृतं त्यक्त्वा कथमन्यं वृणे पितः छलेपणे महाराज सर्वेषां वशगा त्वहं ५० एकः पालयिता द्वौ वा बहवो वा भवं-
ति चेत् किं कर्तव्यं तदा तात विवादे समुपस्थिते ५१

दिवाह्वयं पणः साधयिते देवाकन्या तस्या भविष्य तीति विवादे समुपस्थिते किं कर्तव्यं नक ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ संशयाविष्टेति संशयविषये इत्यर्थः अयं वा पतिरयं वा पतिरिति विषये संशये करलटावदहं मतिं न करोमि पतिं प्रतीतीति भावः ५२ विवाहं विधिना कृत्वा सुदर्श
टि॰ नाय मां देहीति एवं योन्वयः ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० इति श्रीदेवीभागवते तिलकोटीका तृतीयस्कंधे एकविंशोध्यायः २१ अथ द्वाविंशेऽध्याये

१३२ संशयाविष्टितो कार्ये मतिं नाहं करोम्यतः मा चिंतां कुरु राजेन्द्र देहि सुदर्शनाय मां ५२ विवाहं विधिना कृत्वा
शं विधास्यति चंडिका यन्नामकीर्तनाद्दुःखं सर्वथा विलयं व्रजेत् ५३ तामद्य त्वं परां शक्तिं कुरु कार्ये
मतन्द्रितः गत्वा तदंतिकं भूप त्वं कृतांजलिपुटो वदेः ५४ आगतान्वै नृपाः सर्वे हि भूपैः स्वयंवरे इत्यु
क्त्वा विसृज्याशु सर्वान्नृपतिमंडलं ५५ विवाहं कुरु रात्रौ मे वेदोक्तविधिना नृप पारिबर्हं यथायोग्यं
दत्त्वा तस्मै विसर्जय ५६ गमिष्यति गृहीत्वा मां ध्रुवसंधिसुतः किल कदाचित्तु नृपाः क्रुद्धाः संग्रामं कर्तुमु
द्यताः ५७ भविष्यंति तदा देवी साहाय्यं नः करिष्यति सोपि राजसुतस्तैस्तु संग्रामं विधास्यति ५८ देवा
नुग्रहतो तस्मिन्नरिष्यामाहन्यात स्वस्तितस्तु गृहे तिष्ठ दत्त्वा मां सह सैन्यकः ५९ एकैवाहं गमिष्यामि तेन
सार्धं रिरंसया व्यास उवाच इति तस्या वचः श्रुत्वा राजासौ कृतनिश्चयः मतिं चक्रे तथा कर्तुं विश्वासं प्रति
पद्य वै इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकविंशोध्यायः २१ व्यास उवाच श्रुत्वा सुतावा
क्यमनिंदितात्मा नृपांश्चागतान्नृपतिर्जगाद व्रजंतु कामं शिबिराणि भूपाः श्वो वा विवाहं किल संविधास्ये १

चत्वारिंशत्पंचधेरथवार्पितसुदर्शनविवाहश्च सुबाहोश्चैव कन्यया कान्या वाक्यं श्रुत्वा यत्र का राजा तद्वाहश्रुतितिकामं यथेष्टं श्वविराम्य एव १ १ १ १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. कार्यविवाहस्त्वं २ नयिष्येऽत्रानपिष्ये ३ नविग्रहश्चेदिवि विग्रहोऽन्यथा इति शेषः प्रातःसत्रास्त्रानानिशिष्यि अधुनातांस्तत्रांविग्रयमर्थमथ्ठंतस्यपायमंतु ४ कार्यंचेविवा
टी. हंकरिष्यतीतिचित्राह स्वाधापणांवाशीर्यप्रणांवायथाभवतंमन्त्रोदितंवर्ततेतथास्त्रियांपरिचिंतोर्थः ५ अविवाह्यंस्तत्त्वं नाग्रस्यपार्श्वेत्रासमंतात्रक्षां विधायक
१२२ भक्ष्याणिपेयानिमयार्पितानिगृहाणतत्सर्वमयिप्रसन्नाः श्वोभाविकार्यंकिल मंडपेत्रसमेत्यसर्वैरिहसंविधेयं २ ना
यातिपुत्रीकिलमंडपेत्रकांक्षामिवरिप्रपार्थनकाम प्रातःसमस्त्रास्तनयेषुतानिपितामहांततमाश्रितिपणिभूपाः ३
नविग्रहेवहिमानिजाश्रितेक्ष्मापानिबेधाः सततंत्वपत्ये विधायतांमारितनयेषुतानुमहाश्रुतस्त्वपायथेष्टं ४
इत्थापणांवापरीचिंत्यतेप्रातः कौ ग्याम्पथसंविवाह सर्वैः समेत्यात्रनृपैः समेतैः स्वयंवरः सर्वमतेनकार्यः ५ श्रु
त्वान्यपास्तेवितथंविदित्वा वचोनृपाः स्वानिनिकेतनानि दिधायपार्श्वेनगरस्यरक्षांतस्थुः निशामथास्तोदिताश्च
६ सुताहमार्यजनैः समेतश्चकारकार्याणिविवाहकालेपुत्र्यासमाहूयपुरोहितस्तु अग्न्याहुतीर्हैमैनवेदिकायां वरिष्ठैः ७
स्नानादिकंकर्मवरस्यकृत्वा विवाहभूषाकरणंतथैव आनाय्यवेदीविधिवत्कृतेऽस्यहैमानांभूमिपतिश्चकार ८ सवि
ष्टरंचावमनीयमर्घ्यं वस्त्रद्वयंगामथकुंडलेद्वे समर्प्यतस्मैविधिवन्नरेंद्रश्चकाराशनमहीनसत्त्वः ९ सोऽप्यग्रहीत्सर्वमदी
नचित्ताः शशामचिंताथमनोरमायाः कन्यांसुकेशींविधिवत्सवानासमर्पयेनैतरमात्मनत्वपुत्राचितंच १० सुदर्शनंभूप
णावहन्द्वाणैःवीतामतैः सचिवास्तदानीनिन्युःश्चतिकौतुकमंडपेणामुदान्वितावीतभयाश्चसर्वे ११
दाचिज्जाऽत्र्यस्तत्वंविध्यास्यतीति
शंकया ६ आर्यजनैः पुरोहितादिभिः ७ तस्याहीणजामातुरर्हणांपूजां ८ ९ मनोरमायाश्चिंतानमप्यपुत्राय कन्यांदास्यतिदानदास्यतीतिसाशशामनिश्चिन्त्यवासमं
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे०भा० चतुष्कयुक्तोवेदीयुक्तेऽप्यर्थः १२ आह्वाययत्पित्रादीनित्यर्थः १३ लाजाविसर्गं लाजाहोमं १४ १५ सपादं पंचविंशत्यधिकं शतमित्यर्थः १६ करेणुकानां शतं
९८ १७ रत्नभूषितमितिकर्मधारयः आविकानि ऊर्णावस्त्राणि १८ १९ क्रमेलकानां च उष्ट्राणां च २० इत्थं यावित्कं देवाय दत्वा वरमातरं तोषयति मनोरमा
१२४

समानरूपां विधिवद्विधिज्ञाः स्त्रियश्च तां राजसुतां सुयाने आरोप्य निन्युर्वरसन्निधानं चतुष्कयुक्ते किल मंडपे वै १२
अग्निं समाधाय पुरोहितः सुहुत्वा यथावच्च तदंतराले आह्वाययत्तौ कृतकौतुकौ तु वधूवरौ प्रेमयुतौ निकामं १३
लाजाविसर्गं विधिवद्विधाय कृत्वा हुताशस्य प्रदक्षिणां च तौ चक्रतुस्तत्र यथोचितं तत्सर्वं विधानं कुलमार्गजातं
१४ शतद्वयं चाश्वयुजां रथानां सुभूषितं चापि शतोष्ट्रसंख्यं ददौ नृपोऽसौ तनुजेश्वराय प्रपूजितं पारिवर्हे विवाहे १५
मदोत्कटान्हेमविभूषितांश्च गजान्गिरेः शृंगसमानदेहान् शतं सपादं त्वपरं नृदेवो ददावथ प्रेमयुतो नृपेन्द्रः १६
दासीशतं कांचनभूषितं च करेणुकानां च शतं सुताय समर्पयामास वराय राजा विवाहकाले मुदितो नितान्तं १७ अद
त्त पुनर्दाससहस्रमेकं सर्वायुधैः संभृतभूषितं च रत्नानि वासांसि यथोचितानि दिव्यानि चित्राणि तथाविकानि १८
ददौ पुनर्धामगृहाणि तस्मै रम्याणि दीर्घाणि विचित्रितानि सिंधूद्भवानां तुरगोत्तमानामश्वान्सहस्रं द्विशतं सुयुक्तं १९ क्र
मेलकानां च शतत्रयं नृपो मत्यादिशाल्यैर्भरितं सचात्र शतद्वयं चैव शकटोत्तमानां तैर्धान्यरसैः प्रपूरितं २० मनोरमां
राजसुतां प्रणम्य जगाद वाक्यं विहिताञ्जलिः पुरः दासोऽस्मि ते राजसुते त्वयोत्थितः हितं त्वया तु मनोगतं ते २१

प्रिति २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१ २१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ हे भूपते कुलमप्यत्र हितं प्राप्स्यसीत्यर्थः मम दुर्नीतया: स्वनीतत्वयाकन्यादत्तातस्तव कल्याणं भवतु अस्मान्चाधिकं न किंचिन्ममाभिलषणीयमस्ति २२ अथास्मिन्समये त

टी॰ कमक्रमात्स्तुतिः कर्तव्याय तं कुमारस्तुतिः स्तुतिविषयस्य पक्षो यत्त्वित्स्तुतिं कर्तुं नं दिक्षनवत्कविता शक्तिमन्तेवं संभवति न चात्रेतद्भयमस्ति तव स्वजनत्वात् मम चकालीना

१२५ यावद्भिजनत्व: यावादित्याह नंनवृद्धिपुत्रीति २३ एनज्यस्सुता २४ कथं तायममसुतायतत्राह कनाधिवासयेति २५ क्लेवलवतीत्यर्थः हे भूपमेर्थहीनेदिसुतेन को

तं चानुवाक्यं निजगादमापिस्वस्य पत्निभूपकुलस्य प्रवृद्धि: संमानिताहं मम महत्तवेत्वयादत्तायतीरत्नवरात्वकन्या २२

तवं दिपुत्री रुपमागधीवालेभीमोत किंत्वां स्वजनमहत्तारं सुमेन्वाल्पसुत्वतः सुतीत्वमेसंबंधिना भूपतिनोत्तमेन २३

ग्रहेति चित्रे नृपतिः करिश्नं यं पवित्रं तदकिंवदामि यत्पच्छत्राज्यायसुतायमेव दत्तास्त्वयाज्यसुताविरिष्ठा २४ वना

धिवासायकिलाधनायपित्राविहीनायविसैन्यकाय सर्वानिमान्भूमिपतीन्विहायफलाशनायार्थविवर्जिता

य २५ समानविगोथकुलेवलेचददातिपुत्रीनृपतिश्चभूय नवोपिभूपस्तुतेथहीनेगुणान्वितांरूपवतींचद

द्यात् २६ वैरंतुसर्वैः महसंविधायनृपेषुवीश्वरेवलसंयुतेषु सुदर्शनायाद्य सुतार्पिताम्म किंवर्णीयेधैर्यमिदंत्वदीयं

२७ निशम्यवाक्यानिनृपः प्रहृष्टः कृतांजलिर्वाक्यमुवाच भूयः गृहाणराज्यं मम सुप्रसिद्धं भवामि सेनापतिरद्य चाहं

२८ नैवेतदर्थं प्रतिगृह्य चात्र सुतान्वितारान्यफलानि भुंक्ष्व तिष्ठाय वाराणसिकानिवासं वनेपुरे स्वास्म तोनमेति

२९

पिदद्यादित्यन्वयः २६ २७ निशम्येति राज्यं त्वं गृहाण अहं तु तव सेनाधिपतिर्भवामि भविष्यामीत्यर्थः २८ वनेथवापुरे सवासोमेनमौन

मान्योस्तिएतादृशक्षेत्रवासं विहायनान्यत्रगंतव्यमित्यर्थः २९ २९ २९ २९ २९ २९ २९ २९ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi: Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ कुपितान्नृपभयंत्वयानैवकर्तव्यमित्याह नृपास्त्विति द्वावपरावुपायौ दानभेदौ तैस्त्रिभिस्तेषां सांत्वनं जातं चेद्वरं नो चेद्युद्धमतं कार्यं त्वया न भीतिः कर्तव्येत्यर्थः ३०
८ ननु युद्धे तव पराजये मम भयं तदवस्थमेतिचेत्तत्राह जयाजयाविति यद्यपि तौ दैववशौ तथापि यतो धर्मस्ततो जय इति नियमाद्धर्ममयेतादृशे हेतो जय एव मम भविष्यति
१२६ अधर्मेपि अधर्मे तु इतीनैव जयस्तस्मात्तेषामनुचिंतितमभिलषितं कथं भवेन्न कथमपीत्यर्थः ३१ ३२ राज्यमवाप्येति अनंतकोटिब्रह्मांडनायिका श्रीभुवने

नृपास्तु संत्येव रुषान्विता वै गत्वा करिष्ये प्रथमं तु सांत्व नं ततः परं द्वावपरावुपायौ नो चेत्ततो युद्धमहं करिष्ये ३०
जयाजयौ दैववशौ तथापि धर्मो जयो नैव कृतोप्यधर्मे तेषां किलाधर्मवतां नृपाणां कथं भविष्यत्यनुचिंतितं वै ३१ श्री
कार्यं तज्ज्ञापितमर्थवच्च जगाद वाक्यं हितकारकं तं मनोरमामानमवाप्य तस्मात्सर्वात्मना मोदयुता प्रसन्ना ३२
राजन् शिवं ते सुकृतं च कृत्वा राज्यं त्वया चाभयतं स्वसुतैः समेतः सुतापि मे नूनमवाप्य राज्यं साकेतपुर्यां प्रचरिष्यतीति
३३ विसर्जयास्मान्निजसद्म गंतुं शिवं भवानीतवसंविधास्यति न कापि चिंता मम भूपवर्त्तते संचिंतयंत्याः पर
मां विकां वै ३४ दोषा गता विविधवाक्यपदेशजालैरस्तोल्पभाषणपदैरतितोपि भैक्ष्य प्रातर्नृपाः समधिगम्य
कृतं विवाहं रोषान्विता नगरबाह्यगतास्तथोचुः ३५ अद्यैव तं नृपकलंकधरं च हत्वा बालं तथैव किलतं न विवा
हयोग्यं गृह्णाम ताशिवकलां नृपतेश्च लक्ष्मीं लज्जामवाप्य निजसद्म च कथं व्रजेम ३६ श्रीभागवती प्रसादविनिरह
स्यां साकेतपुर्यास्य योध्यायां ३३ तं विवाहविसर्जपिति परमां विका माद्य दानंदरूपे सी ३४ दोषागतेति एवं वदतोः संवृधिनो भार्यायोर्वदोषा सन्निशा अनंतरं
प्रातः श्रुतं विवाहं नृपाः समधिगम्य ज्ञात्वा नगरबाह्यगतास्तथा वक्ष्यमाणप्रकारेणोचुः ३५ अद्यैवेति अस्मत्प्रतारणेन कृतोरसुदर्शनं बालं नृपकलंकं धनवहन्नागतं कन्यां
लक्ष्मीं रत्नं लक्ष्मीं च गृह्णामो सेपहेतवन्नक्रियते तर्हि लज्जामवाप्य निजसद्मनि निजगृहं कथं व्रजेम ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ विवाहेनिश्चयःकथंभवतांजातइतिचेत्तत्रोचुःश्रुतंत्विति सुदर्शनाश्च्युतामधुरा श्चगीनिजवाहुल्याश्चशनशंवत्स्वनानभिभवंतिएतेलेखाशेविवाहः:श्रुतइतिमन्यामः

ह॰ हे ३७ तारयीअनंकन्याकरग्रहणंतवकाश्चंतर्भावितेनाएपर्थात्वारयामासेत्यर्थः ३८ ३९ ४० ४१ ४२ हेनृपाःस्वयंग्रहंक्रजेयेतास्माकंमार्थनाभवतीत्यादर्वे

१२७. न्यएवंतुनृपैनिनदाननिकिलवाद्यमानान् प्रांतेस्वनानभिभवंतिस्वदंताश्शह्वाः गीतध्वनिंचविदितिसंनिगमहत्वंचसत्वा।

मकेन्द्रपतिःपात्ताविवाहः ३७ श्रुत्वान्वा।यद्वचनैर्विधिवत्त्वत्कारवैवाहेकोनविधिनाकरणेत्वनंवे कावात्मघकि

महेः भवितिंतयंतुभूपाःपरस्परमतिंचसमर्थयंतु ३८ एवंवदत्सुन्पतिषुतथककन्यकायाःश्रुत्वाविवाहविधिमेत्तमप्रभा

वः भूपान्निमंत्र्यपितृमातुजनामराजाकाशीपतिःस्वसुहृदैःप्रथितप्रभावैः ३९ आमस्रांतंचतेदृढ्वान्नृपाःता

शीपतिंतदानोचुःकिंचिद्धर्पक्रोधात्मौनमाधायसंस्थिताः ४०स्मात्वांप्रणिपत्याहृत्वाांजलिर्भाषतआगतवान्नृपैः

सर्वैर्भोजनार्थंगृहेमम ४१ कान्ययासौहृतोभूपाःकिंकरोमिहिताहितं। भवद्भिस्तुप्रभःकार्यमहंशांतोहिदयालवः ४२

तन्निशम्यवचस्तस्यान्नृपाःक्रोधपरिप्लुताः प्रत्यूचुर्भुक्तमस्माभिःस्वगृहंन्यपतोव्रज ४३ कुरुकार्याण्यशेषाणिप

श्रुत्कुकांतमन्यघाः सर्वेप्रयाःत्वद्यस्त्वानिगृहाणिवै ४४ सुबाहुरपितच्छ्रुत्वाजगामशंकितोगृहं। किंकरिष्यंतिसं

विग्नाःक्रोधयुक्तानृपोत्तमाः ४५ गतेतस्मिन्महीपालाःसंविदंचक्रुरसमयं पुनःस्तुधासंनिग्रहीष्यामःकन्यांहत्वासुद

र्शनं ४६ केचिदूचुःकिमस्माकंहंतव्येनयदृपात्मजे इहस्मात्कौतुकंसर्वंगमिष्यामोयथागतं ४७ भवारश्वाभिःकिंचप्रोक्तिन्नवपं

जाताहत्यर्थः ४३ सुकृतंश्रोतंहेराजेश्चलावासुकांपुराणंकृतंतरामयकांपादितं असद्वचनपेत्यर्थः इत्यंराजानम्युत्थानाएवंवदंति नृपाइति ४४ तच्छ्रुत्वाकु

तिनिंदाफलकांवाक्यंश्रुत्वानिमेषात्वनषाया‍इतिमत्वाएतेसंनिमाःदुःखेनकोधयुक्ताःकिंकरिष्यंतिनजानेइतिशंकितोगृहंजगाम ४५ समयेसंकेते ४६ केचनोचु

उत्तरकार्याणि वधूप्रस्थापनविषयाणि ४८ इति श्रीदेवीभागवतटीकायां तृतीयस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः २२ पंचाधिके च पंचाशता श्लोकैर्वधूप्रस्थापनमध्याये कथ्यते तस्मै इति गौरवं भोज्यानि गौरवेण सन्मानेन भोज्यानि मानपुरःसरं भोज्यानीत्यर्थः १, २ मार्गरोधनं कृतं राजभिरिति शेषः ३, ४ भारद्वाजाश्र

इत्युक्त्वा ते नृपाः सर्वे मार्गमाक्रम्य संस्थिताः चक्रोऽथ तत्र कार्याणि सुबाहुः स्वगृहं गतः ४८ इति श्रीदेवीभागवते म
हापुराणे तृतीयस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः २२ व्यास उवाच तस्मै गौरवभोज्यानि विधाय विधिवत्तदा वासांसि च वसूनि च
भोज्यान्याशास्त्रमितानि १ एवं विवाहकार्याणि कृत्वा सर्वाणि पार्थिवः पारिबर्हं प्रदत्वाथ मंत्रयन्सचिवैः सह २ द्वौ
तु कथितं श्रुत्वा मार्गसंरोधनं कृतं बभूव विमना राजा सुबाहुरिति विश्रुतिः ३ सुदर्शनस्तदोवाच श्वशुरं शंसितव्रतः
अस्मान्विसर्जयाशु त्वं मा चिंतां मोहाशंकिताः ४ भारद्वाजाश्रमं पुण्यं गत्वा तत्र समाहिताः निवासाय विचारे
नैकतीवाः सर्वे श्वान्तप ५ त्वयैव भयं न कर्तव्यं भयं किंचित्त्वयानघ जगन्माता भवानी मे साहाय्यं वै करिष्यति ६
व्यास उवाच तथेति मतमाज्ञाय जामातुर्नृपसत्तमः विससर्ज धनं दत्वा प्रतस्थे सोऽपि सत्वरः ७ वरेण सह
तावितस्थे ययावनु नृपोत्तमः सुदर्शनोऽथ ताभ्यां च चचाल पथि निर्भयः ८ रथैः परिवृतः शूरः सदारो रथसंस्थितः
गच्छन्ददर्श सैन्यानि नृपाणां रघुनंदनः ९ गमिति भारद्वाजमुनेरेव यावदयमत्रा

गताः पुनरत्रागमनपिंक्षं भारद्वाजाश्रमं गत्वा स्थास्यामः पश्चाद्दस्माभिस्तस्मिन्नाश्रमे स्थेयमस्मत्संबंधिनि स्थेयमिति विचारः गतव्यो न वनमध्येऽइतिभावः ५ जग्मु
त्वां पतेराजास्मद्गृहे स्थेय मितुलं स्थातिवाधा ६ सोपि सुदर्शनोपि ७ अनुपश्चान्नृपोत्तमः सुबाहुः त्वौ विवाहितः ८ ९ ९ ९ ९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुदर्शनः शिवां शरणं जगाम पत्न्या सह निर्भयो जातो मंत्रजापप्रादुर्भावादित्यर्थः १० ११ एधिता सुदर्शनेन १२ १३ परस्परजिघांसतां राज्ञां शंखा भेर्यश्च नदी

सुबाहुरपि तान्वीक्ष्य चिंताविष्टो बभूव ह विधिवत्स शिवां चित्ते जगाम शरणं मुदा १० जजापैकाक्षरं मंत्रं कामराजम
नुत्तमं निर्भयो वीतशोकश्च पत्न्या सह नतोढवा ततः सर्वे महीपालाः श्रुत्वा कोलाहलं तदा उत्थिताः सैन्यसंयुता ह
न्तुकामास्तु कन्यकां १२ काशिराजस्तु तान्दृष्ट्वा हन्तुकामो बभूव ह निवारितस्तदात्यर्थं राघवेण जिगीषता १३ तत्रापि
नेदुः शंखाश्च भेर्यश्चानकदुंदुभिः सुबाहोश्च नृपाणां च परस्परजिघांसतां १४ शत्रुजित्तु ससैन्यः स्थितस्तत्र जिघां
सया युधाजित्तत्सहायार्थं सन्नद्धः प्रबभूव ह १५ केचिच्च प्रेक्षकास्तस्य सतानीकैः स्थितास्तदा युधाजिदग्रतो गत्वा सु
दर्शनमुपस्थितः १६ शत्रुजितो नसहितो हंतुं भ्रातरमानुजः परस्परं तु बाणौघैर्जघ्नतुः क्रोधमूर्छिताः १७ संम
र्दः सुमहांस्तत्र संप्रवृत्तः समागतौ काशीपतिस्तदा तूर्णं सैन्येन बहुनावृत १८ साहाय्यार्थं जगामाशु जामातरमनिंदितं
एवं प्रवृत्ते संग्रामे दारुणे लोमहर्षणे १९ प्रादुर्बभूव सहसा देवी सिंहोपरि स्थिता नानायुधधरा रम्या वरभूषणभूषिता
२० दिव्यांबरपरीधाना मंदारस्रक्समसंयुता तां दृष्ट्वा तेऽथ भूपाला विस्मयं परमं गताः २१ केयं सिंहसमारूढा कुतो वेति
समुत्थिता सुदर्शनस्तु तां वीक्ष्य सुबाहुमिति चाब्रवीत् २२

हिताः शत्रुजिच्चोपस्थित इति पूर्वेणान्वयः १६ किमर्थं भ्रातरं सुदर्शनं हंतुं ... त्यर्थः १७ १८ अत्र ततः सर्वैर्न्यासात्सुदर्शनमुपास्थितः प्राप्तः तेन युधाजितास
...प्रजादिकारणं तत्र कश्चिच्चिन्तितवानेवमर्थः १७ १८ १९ २० २१ विस्मयमेवा

४९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰
१३० पप्रच्छ राजन्महादेवीमागतां दिव्यदर्शनां अनुग्रहाय मे नूनं प्रादुर्भूता दयान्विता २३ निर्भयोऽहं महाभाग जातोऽस्मि
निर्भयादपि सुदर्शनः सुवाक्यश्चाभाषा लोकयवराननां २४ प्रणामं चक्रतुस्तस्या मुदितौ दर्शनेन च ननाद च।
यथा सिंहो गजास्त्रस्ताश्चकंपिरे २५ ववर्धानाम हर्षिरा दिशश्चासन्सुदारुणाः सुदर्शनस्तदा प्राह निजसेना
पतिं प्रति २६ मार्गेऽस्मिन्त्वं ततो रहा भूपालाः पत्रसंस्थिताः किं करिष्यन्ति राजानः कुपिताद्दुष्टचेतसः २७ रक्षणा
र्थं च संप्राप्ता देवी भगवती हि नः निःशंकश्चागंतव्यं मार्गेऽस्मिन्भूपसंकुले २८ स्वताभ्यामहादेवीरक्षणार्थं सुप
गता तच्छ्रुत्वा वचनं सेनापतिस्तेन ययावजत् २९ युधाजित्तु सुसंक्रुद्धस्तानुवाच महीपतीन् किं स्थिता भयसंत्रस्ता
निघ्नंतु कन्यकान्वितं ३० अतमत्यवचनः सर्वान्बलहीनो बलाधिकान् कन्यां गृहीत्वा संयाति निर्भयस्तरसा शि
शुः ३१ किं भीताः कामिनीं वीक्ष्य सिंहोपरि सुसंस्थितां नोपेक्ष्यो हि महाभागा हंतव्योऽत्र समाहितैः ३२ हत्वैनं
संग्रहीष्यामः कन्यां चारुविभूषणां नायं केसरिणा हन्तुं शक्यते मम हेतिजं वकः ३३ इत्युक्त्वा सैन्यपतयः शत्रु।
जित्सहितस्तदा योद्धुकामः सुसंप्राप्तो युधाजित्क्रोधसंयुतः ३४

तिकिंतुसुवाक्यासक्तयर्थेकाचिद्गोष्वधासिंहीकाम्निक्स्रती
तेनिभवः ३२ केसरिणाश्चारुतां गृहीतांश्चान्योतिच्छदः ३३ कर्मारेणालोहकारेणापरिमार्जितान्तीक्ष्णीकृतान् ३६ ३४ ३४ ३४ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुदर्शनं हंतुकामः सुदर्शनस्यैवोपरि इत्यर्थः ३६ ३७ तत्र संग्रामे जगदंबिका तुमुलं युद्धं कारितवती न्वयः यद्यपि पार्थिवः सुबाहुः तुमुलं युद्धं मालतया शस्त्रधरि
णीभिरनुचिंतनयापि विभक्ता वास्तव्यः आदर्शुचितमपि वार्तामभवत्कोऽतोऽन्येनैव स्थितुं ३८ ३९ मातुलस्यापीति मातुलस्य युधाजितः सुबाहुः राजा तौ च युधाजित्स

मुमोच विशिखांस्तस्मै रामपुत्रानतोपेशितान् धनुराकृष्य कर्णांतं कर्मारपरिमार्जितान् ३५ हंतुकामः सुनेत्रायाः सुदर्शनमथोपरि
सुदर्शनसुतान् वीरो शिरश्छेदापतन् क्षणात् ३६ एवं युद्धे प्रवृत्तेथ तु कोपचंडिका भृशं दुर्गादेवी मुमोचाश्ववारान्युधाजितं म
ति ३७ नानारूपा तदा जाता नानाशस्त्रधराः शिवा संग्रामात्तुमुलं तत्र चकार जगदंबिका प्रत्तुजिन्नि हतास्तत्र युधाजि
दपि पार्थिवः पतितौ तौ रथाभ्यां तु जयशब्दस्तदाभवत् ३९ विस्मयं परमं प्राप्तान्नृपाः सर्वे विलोकातान् निधनमा
तुलस्यापि शात्रवेयस्य संयुगे ४० सुबाहुरपि दृष्ट्वाथ निधनं संयुगे तयोः तुष्टाव परमप्रीतो दुर्गां दुर्गतिनाशिनीं
४१ सुबाहुरुवाच नमो देव्यै जगद्धात्र्यै शिवायै सततं नमः दुर्गायै भगवत्यै ते कामदायै नमो नमः ४२ नमः शिवा
यै शांत्यै ते विद्यायै मोक्षदे नमः विश्वव्याप्त्यै जगन्मातर्जगद्धात्र्यै नमः शिवे ४३ नाहं गतिं तव धिया परिचिंतयन्वै
जानामि देवि सगुणाः किल निर्गुणायाः किं स्तौमि विश्वजननि प्रकटप्रभावां भक्तार्तिनाशनपरां परमां च शक्तिं ४४

पातितौ स्थितौ ४० ४१ ४२ ४३ नाहमिति अहं सगुणायास्त्रयपद्धात्मम तिर्धियामतनिर्गुणायाः तामात्तस्य मत्योपाधिकसहस्रपरिमाणाति
परात्रमं वाचिसिवा परिचिंतयन् नाज्ञमंसुयो रविषयत्वान्न जानामि तदा किं स्तौमि स्तुतिविषयस्यैवतामाभावात् ४४ ४४ ४४ ४४ ४४ ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. त्वांस्तौमीति यास्त्वंसर्वमनोनियंत्रीततस्त्वांकिंस्तौमिमनसोविषयत्वाभावादितिभावः किंस्तूयतइति सर्वव्यापकमात्मस्वरूपंकिंस्तूयतेनस्तूयतेमनोविषय
टी. त्वाभावात् तथैवतदात्माभिन्नात्त्वांमनोविषयत्वाभावात्किंस्तौमिनकिमपीत्यर्थः ६५ ब्रह्माहरश्चेति एतादृशाब्रह्मादयोमहांतोनिशंस्तुवंतोपितवगुणाना
९५२ नंतंनजानंतिअथवाश्रुतिःगुणाःस्वरूपंब्रह्मादयोनविजानंतितस्मादुच्यतेऽ यथयस्याःअंतोनविद्यतेतस्मादुच्यतेनंतेति यदेत्यमस्तितदाहमप्रसिद्धोगुरोः साचा
दिभिवञ्चाविमेदमतिर्जीवब्रह्मभेदमतिःप्रतनचारित्रवताकस्मिन्नपिलक्ष्मीनकस्मिन्नपीत्यर्थः ६६ ममापितस्थुद्राभावाच्चद्यपिभवत्यादर्शनयोग्यतानां

वाग्देवतात्वमसिसर्वगतेवबुद्धिर्विद्यामतिश्चगतिरप्यसिसर्वजंतोः त्वांस्तौमिकिंत्वमसिसर्वमनोनियंत्रीकिंस्तूयतेहि
महतांखलुचात्मरूपं ६५ ब्रह्माहरश्चहरिरप्यनिशंस्तुवंतोनांतंगताःसुवराःकिलतेगुणानां क्वाहंविभेदमतिरंवगुरो
र्हतोविवक्रकक्षमतवचरित्रमहोप्रसिद्धः सत्संगतिःकथमहोनकरोतिकाममासंगिकापितिहिताततलचितशुद्धिः जा
मातुरस्याविहितेनसमागमेनप्राप्तंमयाद्भुतमिदंतवदर्शनंवै ६७ ब्रह्मापिवांछतिसदैवहिहरश्चसेंद्राःसुराश्चमनयो
विदितार्थतत्त्वाःयद्दर्शनं जननितेद्यमयाद्यसत्यंप्राप्तंविनाद्यमशमादिसमाधिभिश्च ६८ ॥

सितनद्यापिभवच्चरणारविंदामलनिमग्नांतःकरणानांसतांसंगात्पुरुषः कःकामोनसिद्धोदपितुसिद्ध्यत्येवेत्याहसत्संगतिरितिसत्संगतिः
कामंमनोरथंकथंनकरोतिसंपादयतिअपितुकरोत्येवअभावतयाःस्वस्मिन्भक्तिंकुर्वाणापेक्षयात्वभक्तिमानिकुर्वाणोधिकप्रमयुक्तत्वात् तदुक्तंदेवीपुराणेभक्तापेक्षया
भक्तमनभक्तिस्तुमिछिदेवी ननुचित्तशुद्धिंविनाकथंमद्दर्शनाहेतेतिचेत्साचित्तशुद्धिर्भेवद्भक्तादर्शनप्रसंगेनातायासेनापिविहिताभवतिकाताभवतिएतादृशेनमद्भक्ताद्दर्श
नमहिमेतिभावः कोसौममभक्तस्तत्राहशोमिलिताइतिचेदस्यजामातुःसुदर्शनस्यातमभक्तस्ययद्देवेनविहितेनसमागमेनप्राप्तंमयाद्भुतमिदंतवदर्शनंवै ६७ इदानींस्व
स्यधन्यतांवर्णयतिब्रह्मापीतिमयामदर्शनादिसमाधिभिर्विनापिप्राप्तंततोमत्तोनान्यःकोवाधन्योस्तीतिभावः ६८ ६८ ६८ ६८ ६८ ६८ ६८ ६८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ज्ञातासीतिअथापिमयाज्ञातासिदृष्टासिनतोमदन्यःकथंमूढालंभान्युक्तभक्तेःस्वयुक्तांपनपरा ४९ ५० ५१ ५२ कामंमनोरथंकर्तुंशक्तासीतिकिंचित्रमित्य।

क्वाहंसुमंदमतिराशुतवावलोकंक्वेदंभवानिभवभेषजमद्वितीयं ज्ञातासिदेविसततंकिलभावयुक्ताभक्तानुकं
पनपरामरवर्गपूज्या ४९ किंवर्णयामितवदेविचरित्रमेतत्यद्रक्षितोस्मिविषमेत्रसुदर्शनोयं शत्रूहतौसुब
लिनौतरसात्वयाद्यज्ञातानुकंपिचरितंपरमंपवित्रं ५० नाश्चर्यमेतदितिदेविविचारितेर्थेत्वंपासिसर्वमखिलंस्थि
रजंगमंवै मातस्त्वयाचविनिहत्यरिपुंदयातःसंरक्षितोयमधुनाध्रुवसंधिसूनुः ५१ भक्तस्यसेवनपरस्ययशो
निदानंकर्तुंभवानिरचितंचरितंत्वयैतत् नोचेत्कथंसुपरिगृह्यसुतांमदीयांयुद्धेभवेत्कुशलवाननवद्यशीलः
५२ शक्तासिजन्ममरणादिभयानिहंतुंकिंचित्रमत्रकिलभक्तजनस्यकामं त्वंगीयसेजननिभक्तजनैरपा
रात्वंपापपुण्यरहितासगुणागुणाच ५३ त्वद्दर्शनादहमहोसुकृतीकृतार्थोजातोस्मिदेविभुवनेश्वरिधन्य
जन्मा बीजंनतेनभजनंकिलवेद्मिमातर्ज्ञातस्तवाद्यमहिमाप्रकटप्रभावः ५४ व्यासउवाच एवंस्तुता
तदादेवीप्रसन्नवदनाशिवा उवाचतंनृपंदेवीवरंवरयसुव्रत ५५ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेतृ
तीयस्कंधेत्रयोविंशोध्यायः २३

न्वयः अतएवत्वंभक्तैर्गीयसे ५३ ५४ ५५ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेत्रयोविंशोध्यायः २३ २३ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. पंचाशज्जिल्लाध्यायोऽसौ श्रीदेवीगहिँमोच्यते दुर्गादेव्या निवासस्थ्यकाश्यां ख्यातः स्तोत्रेण तेन याऽइति १ २ ३ ४ त्वं परा शक्तिर्दुर्गा देवीति नाम्ना संस्थिता भवेति शिवः

ट. एकतो देवलोकस्य राज्यं भूमंडलस्य च २ त्रुटि

१४ व्यास उवाच तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा भवान्याः सन्तपोत्तमः प्रोवाच वचनं तत्र सुबाहुर्भक्तिसंयुतः १ सुबाहुरुवाच

च एकतो दर्शनं तेऽद्य नैव तत्तुल्यं कदाचन २ दर्शनात्सदृशं किंचित्त्रिषु लोकेषु नास्ति मे कं वरं देवि याचेऽहं कृतार्थो

क्षितितले ३ एतदिच्छाम्यहं मातर्याचितुं वांछितं वरं तव भक्तिः सदास्तु निश्चला ह्यनपायिनी ४ नगरेऽ

त्र त्वया मातः स्थातव्यं मम सर्वदा दुर्गादेवीति नाम्ना वै त्वं शक्तिरिह संस्थिता ५ रक्षा त्वया च कर्तव्या म

दीयानगरस्य ह यथा सुदर्शनस्त्रातो रिपुसंघादनामयः ६ तथात्र रक्षा कर्तव्या वाराणस्यास्त्वयांबिके यावच्च

पृथ्वी भवेन्मातः सुप्रतिष्ठा सुसंस्थिता ७ तावत्त्वयात्र स्थातव्यं दुर्गे देवि कृपानिधे वरोऽयं मम देयः किमन्य

त्प्रार्थयाम्यहं ८ विविधान्सकलान्कामान्देहि मे विद्विषो जहि अभद्राणां विनाशं च कुरु लोकस्य सर्वदा ९

व्यास उवाच इति संप्रार्थिता देवी दुर्गा दुर्गार्तिनाशिनी तमुवाच नृपं तत्र ललिता वै संस्थिता पुरः १० देव्युवाच

राजन्सदा निवासो मे मुक्तिपुर्यां भविष्यति रक्षार्थं सर्वलोकानां यावत्तिष्ठति मेदिनी ११ अयोध्यां सुदर्शनस्तत्र सम्मा

गम्य मुदान्वितः प्रणम्य परया भक्त्या तुष्टाव जगदंबिकां १२

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ अयोध्यां स्तोत्रं कृतवान् १२ १२ १२ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भक्तानुकंपीतिसकलेपिजनेदेवादिलोकोभक्तानुकंप्यास्तेविमुक्तिभक्तेनेतिदिनस्यएवत्रुपस्यात्वदर्शनंनकोपिकरोतिविंत वक्ष्यंतुतादृशभक्तिरहितस्यएवत्रुपस्या

अहोकृपातेकथयाम्यहंकिंज्ञातस्त्वयाऽयं किलभक्तिहीनः भक्तानुकंपीसकलोजनोस्तिविमुक्तभक्तेरवनं
श्रांते १३ त्वंदेविसर्वंसृजसिप्रपंचंश्रुतंमयापालयसित्वमेव त्वमत्सिसंहाररूपेणकालेनात्रचित्रंममर
क्षणंवै १४ करोमिकिंतेवददेविकार्यंकथयाऽज्ञामितिप्रसन्नमोदयास्तु कार्येविमूढोस्मितवाज्ञयाहंगच्छामिति
ष्ठेविहरामिमातः १५ व्यासउवाच तंतथाभाषमाणंतुदेवीप्राहदयान्विता गच्छराघवधामहाभागकुरुराज्यं
कुलोचितं १६ स्मरणीयासदाहंतेपूजनीयाप्रयत्नतः शंविधास्याम्यहंनित्यंराज्येतेऽल्पमत्तम १७ अ
ष्टम्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांचविशेषतः मम पूजाप्रकर्तव्याबलिदानविधानतः १८ अर्चामदीयानगरेस्था
पनीयात्वयानघ पूजनीयाप्रयत्नेनत्रिकालंभक्तिपूर्वकं १९ शरत्कालेमहापूजाकर्तव्याममसर्वदा नवरात्रवि
धानेनविधिवत्परिकल्पय २० चैत्रेश्विनेतथाषाढेमाघेकार्योमहोत्सवः नवरात्रेमहाराजपूजाकार्याविशेष
तः २१ कृष्णपक्षेचतुर्दश्यांममभक्तिसमन्वितैः कर्तव्यान्नपशाद्वैलतथाष्टम्यांसदाबुधैः २२ व्यासउवाच इ
त्युक्त्वांतर्हितादेवीदुर्गादुर्गार्तिनाशिनी नत्वासुदर्शनेनाथस्तुताचबहुविस्तरं २३

पावनंकर्तव्यमिति १३ १४ करोमीतिकिंतेकार्यमस्मा
याकर्तव्यमितिवदेत्यर्थः १५ १६ १७ १८ अर्चाप्रतिमा १९ २० चैत्रेमाघेश्विनेआषाढेनवरात्रेइत्यन्वयः इतिनवरात्रचतुष्टयेपीत्यर्थः बुधैर्महोत्सवःपूजाकार्या

अ॰ २४ स्कं॰ ३

477

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ टि॰ २४ अयोध्यापतिंसुदर्शनं २५ २६ २७ त्वत्कृतेत्वदर्थे २८ २९ ३० ३१ भवत्वंनोऽद्येति त्वंसंसारेसारेऽपिसमुद्रे नौर्भवनौकाःभवासांसारेऽपितुयतः साध

१३६ अंतर्हितांतुतांदृष्ट्वाराजानंधर्ववेरवति प्रणेमुस्तंसमागम्ययथाशक्रंसुरास्तथा २४ सुबाहुरपितंनत्वास्थितश्चा
ग्रेमुदान्वितः ऊचुःसर्वेमहीपालाअयोध्याधिपतिंतदा २५ त्वमस्माकंप्रभुःशालासेवकास्तिवयंसदा कु
रुराज्यमयोध्यायांपालयास्मान्नृपोत्तम २६ त्वत्प्रसादान्महाराजदृष्टाविश्वेश्वरीशिवा आदिशक्तिर्भवानी
चचतुर्वर्गफलप्रदा २७ धन्यस्त्वंकृतकृत्योसिवसुपुण्योधरातले यस्मात्त्वत्कृतेदेवीप्रादुर्भूतासनातनी
२८ नजानीमोवयंसर्वेप्रभावंनृपसत्तम चंडिकायास्तमोयुक्तामाययामोहिताःसदा २९ धनदारसुतानांच
चिंतानिमिरताःसदा मग्नामोहार्णवेघोरेकामक्रोधझषाकुले ३० पृच्छामस्त्वांमहाभागसर्वज्ञोसिमहामते के
यंशक्तिःकुतोजाताकिंप्रभावावदस्वतत् भवत्वंनोऽद्यसंसारेसाधवीतिदयापराः तस्मान्नोवदका
कुत्स्थदेवीमाहात्म्यमुत्तमं ३२ यत्प्रभावाचसादेवीयत्स्वरूपायदुद्भवा तत्सर्वंश्रोतुमिच्छामस्त्वंब्रूहिनृवीरोत्
तम ३३ व्यासउवाच इतिपृष्टस्तदातैस्तुध्रुवसंधिसुतोनृपः विचिंत्यमनसादेवींतानुवाचमुदान्वितः ३४
सुदर्शनउवाच किंब्रवीमिमहीपालास्तस्याश्चरितमुत्तमं ब्रह्मादयोनजानंतिविशेषाःसुरगणास्तथा ३५

वोतिदयापराभवंति ३२ ३३ ३३ ३३ ३३ ३४ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ चतुर्व्यूहात्मकंहिभावत्याःस्वरूपंक्रमेणादर्शयतिसर्वस्याद्येतिरजापःलयिन्नीसात्विकीमहालक्ष्मीविष्णुशक्तिःसर्वप्रपंचस्याद्येयंद्वितीयातुरजोगुणात्मिका
टी॰ सत्वरूपाचपालनेइतिपुनश्चतिरत्वादनूपासंहर्त्रीतमोरूपायासेयंतृतीयाशक्तिः एतास्तिस्रःशक्तयःप्रथमस्कंधएवोक्तानि तस्यास्तुसात्विकीशक्ती राजसीतामसीत
१३१ यामहालक्ष्मीःसरस्वतीमहाकालीतिताःस्त्रियइतिननुरुद्रस्येतत्सत्वाद्येनातिरिक्तगुणेनेदृशभंदधावितिवचनेनमहालक्ष्मीरजोगुणासरस्वतीसत्वगुणेति

सर्वस्याद्यामहालक्ष्मी द्वैरूप्याशक्तिरुत्तमा सात्विकीयंमहीपालजगत्पालनतत्परा ३६ सृजतिपारजो
रूपासत्वरूपाचपालने संहारेचतमोरूपात्रिगुणासासदामता ३७ निर्गुणापरमाशक्तिःसर्वकामफलप्र
दा सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मादीनांनृपोत्तमाः ३८ निर्गुणास्तुवथाज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपाः सगुणासुख
सेव्यासाचिंतनीयासदाबुधैः ३९ राजानऊचुः बालएववनंप्राप्तस्त्वंतनूनंभयातुरः कथंज्ञातात्वयादेवी
परमाशक्तिरुत्तमा ४० उपासिताकथंचैवपूजिताचकथंनृप यात्प्रसन्नातुसाहाय्यंचकारत्वरयान्विता
४१ सुदर्शनउवाच बालभावान्मयाप्राप्तंबीजंतस्याःसुसंमतं स्मरामिप्रजयन्नित्यंकामबीजाभिधंनृपाः ४२
ऋषिभिःकथ्यमानामामयाज्ञातांबिकाशिवा स्मरामितांदिवारात्रंभक्त्यापरमयापरां भयादितिचेन्नकल्पभेदेनगुणभेदवत्त्व

स्यायाःसुस्थत्वात् एतासंत्वशक्तीनांशक्तस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयंविहायावस्थानासंभवेनतत्तद्गुणविशिष्टब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिनामकमितिबोध्यं ३६ ३७ निर्गुणेति यथ
सागुणत्रयकारणभूतासाम्यावस्थात्मिकासानिर्गुणातस्याअपिपराशक्तित्वेनब्रह्माश्रयंविनावस्थासंभवेनब्रह्मत्वावस्थमायोपाधिकंब्रह्मैवपराशक्तिमायाभुवनेश्वरीशब्दवाच्यं
भवतिसर्वंचिद्रूपोद्योतिसत्वंतत्रनिर्गुणासर्वेषांकारणमित्याह सर्वेषांकारणंसाहीति सर्वकारणस्यानवस्थाभियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्यत्वमुक्तंतेनचकेयंशक्तिः कुतोजाता
त्यादित्तसंदत्तंभवति ३८ रूपचतुष्टयमध्येप्याह निर्गुणेति अयोगिभिरितिच्छेदः अयोगिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गुणाज्ञातुमशक्यायोगिवुद्धिगम्यैवसेत्यर्थः तथाचश्वेता
श्वतरेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिमध्यनाधिकारिणामयोगिनांतुसगुणामहालक्ष्म्यादिरूपाचिंतनीयेत्यर्थःतद्वारामूलप्रकृतेरेवसर्वत्रोपास्ते

178

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० ४४ ४५ ४६ ४७ प्रकृतयोऽथायोध्यावासिनो महाजनाः ४८ ४९ सुमनसैः पुष्पैः ५० इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेचतुर्विंशोध्या
टी०
१२६

व्यासउवाच तन्निशम्यवचस्तस्याराजानोभक्तितत्पराः तांमत्वापरमांशक्तिंनिर्ययुःस्वगृहान्प्रति ४४ सुबाहु
रपिमहामायांप्रणम्याशुसुदर्शनं सुदर्शनोपिधर्मात्मानिर्जगामसुकोसलान् ४५ मन्त्रिणस्तुनृपंश्रुत्वाहतंश
त्रुजितंमृधे जितंसुदर्शनेनैवबभूवुःप्रेमसंयुताः ४६ आगच्छंतंनृपंश्रुत्वातंसाकेतनिवासिनः उपायना
न्युपादायप्रययुःसंमुदेजनाः ४७ तथाप्रकृतयःसर्वानानोपायनपाणयः ध्रुवसंधिसुतंमत्वामुदिताःप्र
ययुःप्रजाः ४८ स्त्रियोपसंयुतःसोथप्राप्यायोध्यांसुदर्शनः संमान्यसर्वलोकांश्चययौराजनिवेशनं ४९
वंदिभिःस्तूयमानस्तुदृश्यमानश्चमन्त्रिभिः कन्याभिःकीर्यमाणश्चलाजैःसुमनसैस्तथा ५० इतिश्रीभागवते
महापुराणेतृतीयस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः २४ व्यासउवाच गत्वायोध्यांनृपश्रेष्ठोगृहंराज्ञःसुदृष्टः पि
त्रुजिन्मातरंप्राहप्रणम्यशोकसंकुलां १ मातर्नतेमयापुत्रःसंग्रामेनिहतःकिल नपितातियुधाजित्स्वश
पे तेचरणेतथा २ दुर्गयानिहतौसंख्येनापराधोममात्रवै अवश्यंभाविभावेषुप्रतीकारोनविद्यते ३

यः २४ षट्श्लोकैरधिकैश्चत्वारिंशत्श्लोकैर्निवर्तितं नायपित्वापुरंदेवीस्थापिता तु चौतेप
१९ सुदर्शनस्यायोध्यागमनोत्तरं कृत्यमाहागत्वेति १ २ संविदा ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१३४

दे॰ भा॰ सुखासुखनित्यर्थ्योघसंतं ४ ५ ६ ७ आत्माधीनमतः कारणाधीनं आत्मनं नात्र कारणं शोचयेत् ८ दातुनयीपुत्रलीनदीनमित्यस्य
टी॰

नृशोचोऽत्रत्वयाकार्योमृतपुत्रस्यमानिनि स्वकर्मवशगोजीवोभुंक्तेभोगान्सुखासुखान् ४ दुःखोस्मिंस्तवभीमा तर्येष्वमनमनोरमा तथात्वमपिधर्मज्ञेनभेदोस्तिमनागपि ५ अवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभं त स्मान्नशोचितव्योंऽतिसुखिदुःखिकदाचन ६ दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्सुखेपश्येत्सुखाधिकं आत्मानंशोका हर्षाभ्यांशत्रुभ्यामिवनार्पयेत् ७ दैवाधीनमिदंसर्वंजात्माधीनंकदाचन नशोकेनतदात्मानंशोषयेन्म तिमान्नरः ८ यथादारुमयीयोषान्नटाधीनांप्रचेष्टते तथास्वकर्मवशगोदेहीसर्वत्रवर्तते ९ अहं त्व त्तोमातर्जातमदुःखमानसः चिंतयन्स्वकृतंकर्मभोक्तव्यमितिवैधिय च १० सर्वतोमातामहहीनैवविधुरा जन्मनीमम भयात्तत्रगृहीत्वामांनिर्ययौगहनंवनं ११

वयःनिरोध: ९ १० ११ १२ १३ १२ ५ १२ १२ १२ ५ १२ ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

क्षुधिता तत्र तैर्मार्गे विहीना तथा कृता । पथि पंचदशं जातं सर्वे बालपुत्रा निराश्रया ॥ १२ ॥ माता गृहीत्वा मां प्राप्ता
भाग्यादाश्रमं प्रति । विंध्याद्रौ तं समायाता तत्र धात्रेयकावला ॥ १३ ॥ मुनिभिर्मुनिपत्नीभिर्दयायुक्तैः समंततः ।
योषिता फलनीवारैर्वयं तत्र स्थितास्त्रयः ॥ १४ ॥ दुःखं न मे तदा ह्यासीत् सुखं नाद्य धनागमे । नैवेदं न च मातः स्वयं
मम चिंतितु कर्हिचित् ॥ १५ ॥ नीवारभक्षणां श्रेष्ठं राजन् मातः परंतप । तदाशीनरकं याति नीवाराशनः क्वचि
त् ॥ १६ ॥ धर्मस्याचरणं कार्यं पुत्रैः पापविजानता । संजितेंद्रियवर्गेण यथा न नरकं व्रजेत् ॥ १७ ॥ मानुष्यं दुर्लभं
मातः खंडेस्मिन् भारते शुभे । आहारादिसुखं नूनं भवेत्सर्वासु योनिषु ॥ १८ ॥ प्राप्य तं मानुषं देहं वाचा वा धर्मसाधनं
स्वर्गमोक्षप्रदं नृणां दुर्लभं चान्ययोनिषु ॥ १९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२० लीलावतीपुत्रवनापरोधः किंतुममैवेत्याह सापराधास्मीति २१ नसुतंशत्रुजितंवारयितुंशक्ताहंतदास्यमस्तिनदीनत्वादितिभावः यत्कृतमितियत्कृतं

व्यासउवाच इत्युक्तास्तेनदूतेनलीलावत्यतिलज्जिता पुत्रशोकंपरित्यज्यपतिमाहाम्बुजविलोचना २० साप
राधास्मिपुत्राहंत्वत्तापितेनयुधाजिता हत्वामातामहंतेनत्वज्जं राज्यंतुयेनवै २१ नात्वा पितुंशक्तातदाहंसुतं
मम यत्कृतंकर्मतेनैवनापराधेनतन्मतम् २२ नोदितौत्वद्यातनैवकारणात्वंतयोर्नव नाहंशोचामितंपुत्रंत्व
शोचामितावतां २३ पुत्रत्वमसिकल्याणभगिनीमेमनोरमा नक्रोधोनचशोकोमेत्वयिपुत्रमनागपि २४
कुरुराज्यंमहाभागप्रजापालनमुत्तमं भगवत्याःप्रसादेनप्राप्तमेतदकंटकं २५ तदाकर्ण्यवचोमातुर्नत्वातांह
र्षनंदनः जगामभवनंरम्यंयत्रसर्वंमनोरमा २६ न्यवसत्तत्रगत्वातुसर्वोनाहयमन्त्रिणः दैवज्ञानप्यपृच्छ
मुहूर्तंदिवसंशुभं २७ सिंहासनंतथाहेमंकारयित्वामनोहरं सिंहासनेस्थितांदेवींपूजयिष्येतदाप्यहं २८
स्थापयित्वासनेदेवींधर्मार्थकाममोक्षदां राज्यंपश्चात्करिष्यामियथारामादिभिःकृतं २९ पूजनीयासदादे
वीमर्वैर्नागरिकैर्जनैः माननीयाशिवाशक्तिःसर्वकामार्थसिद्धिदा ३० इत्युक्तामन्त्रिणस्तेतुचक्रुर्वैराजशासनं
प्रासादंकारयामासुःशिल्पिभिःसुमनोहरं ३१

कर्मकृतंतत्सर्वंतेनैवयुधाजितारकृतं २२ त्वंतयोर्नकारणकारणंनेत्यर्थः २३ २४ २५ २६ २७
कर्मकृतोमनायमुहूर्तंचशुभमितिचेत्याह सिंहासनंतथाहेमितिदेवीस्थापनार्थमित्यर्थः २८ २९ अथमंत्रिणआज्ञाप्यातिपूजनीयाति ३० ३१ ३२ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३२ प्रासादेस्वतिमाश्देव्याश्वतिष्ठितिविधिवः स्वत्तामानात स्थापनमुत्तमत्रतुकमेतोतिनपुनरुक्ति: ३३ ३४ ३५ कृत्वेतिहात्वाविख्यातोतनभूखेत्पन्वयः श्रीविकाय

नै. ३५२ प्रतिमांताविंशियत्वाथमुहूर्तेथशुभेदिने द्विजानाहूयवेदज्ञानस्थापयामासभूपतिः ३२ हवनंविधिवत्कृत्वाप्रग०
यित्वाथदेवतान् प्रासादेमणिमान्देव्याःस्थापयामासभूमिपः ३३ उत्सवस्तत्रसंवृत्तोवादित्राणांचनिस्वनैः
ब्राह्मणानांवेदघोषैर्गानैस्तुविविधैस्तथा ३४ वासरेतत्र प्रतिष्ठाप्यशिवांदेवींविधिवद्देववादिभिः पूजांकृत्वाविधाना
धात्सहात्मवास्तिविधानतः ३५ कृत्वापूजाविधिंराजाराज्यंप्राप्यमहोन्नतं विख्यातांचदिकादेवीकोसलेषु
भूरुह ३६ राज्यंप्राप्यनृपःसर्वसामन्तकन्यपानथ वशेचक्रेतिधर्मिष्ठानसद्धर्मविजयोन्नयः ३७ यथारामःस्वयं
भूद्दिलापश्चारघुर्यथा प्रजानांवैसुखंताद्दृक्पर्यादापितथाभवत् ३८ धर्मोवर्णाश्रमाणांचचतुष्पादभवत्तथा नाधर्मे
रभूत्तत्रितेषामपिमहीतले ३९ ग्रामेग्रामेषुप्रासादान्स्वकुःसर्वजनाधिपाः देव्याःपूजांतदाप्रोत्याचोत्तरोत्तम
वर्तिता ४० सुवाहुरपितावत्ससुदर्शायाःप्रतिमांशुभां कारयित्वाचप्रासादेस्थापयामासभक्तितः ४१ तत्रतस्था
जनाःसर्वेप्रेमभक्तिपरायणाः पूजांचक्रुर्विधानेनयथाविधिश्चवासरे विख्यातासावभूत्तत्रदुर्गादेवीधरातले
देशेदेशेमहाराजनस्याभक्तिर्वर्धतेऽज्ञा ४३ सर्वत्रभारतेलोकेसर्ववर्णेषुसर्वेथा भजनीयाभवानीतुसर्वदासमभवत्तदा

४४
४० ४१ ४२ ४३ ४४ ३४

देवीविख्याताभूयनार्थे: ३६ ३७ ३८ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४५ इति श्रीदेवीभागवतटीकायां तृतीयस्कंधे पंचविंशोध्यायः २५ षड्विंशे त्वध्याये नवरात्रविधिं नृपः पप्रच्छ तस्मै प्रोवाच व्यास इत्यतद्वर्णितं नवरात्रोत्सवः कर्तव्य इति
पूर्वाध्यायांते उक्तं तस्य विधिं जनमेजयः पृच्छति नवरात्रे तु संप्राप्त इति १ २ ३ ऋतुद्वये किमित्यवश्यं कर्तव्यं तत्राह द्वावृतू यमेति ४ ५ ६ ७ अमावास्यां चेति प्र
तिद्युरमावास्यायां पूजासामग्री संपादनीयेत्यर्थः एकभुक्तं त्विति अमावास्यायामेकवारं भोजनं हविष्याशनरूपं कार्यं ८ अमावास्यायामेव मंडपादिकं कार्यं कर्तव्यमित्याह

प्रीतिभक्तिरताः सर्वे मानितश्चाभवन्नृप आगमोक्तैश्च तैस्तैर्नेयध्यानपरायणाः ४५ नवरात्रेषु सर्वेषु यज्ञाः सर्वेवि
धानतः अर्चनं हवनं यागं देव्या भक्तिपरा जनाः ४६ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे पंचविंशो
ध्यायः २५ जनमेजय उवाच नवरात्रे तु संप्राप्ते किं कर्तव्यं द्विजोत्तम विधानं विधिवद्ब्रूहि शरत्काले विशेषतः
१ किं फलं खलु कस्तत्र विधिः कार्यो महामते एतद्विस्तरतो ब्रूहि कृपया द्विजसत्तम २ व्यास उवाच शृणु राजन्
वक्ष्यामि नवरात्रव्रतं शुभं शरत्काले विशेषेण कर्तव्यं विधिपूर्वकं ३ वसंते च प्रकर्तव्यं तथैव प्रेमपूर्वकम् द्वाव्
तू यमदंष्ट्राख्यौ नूनं सर्वजनेषु वै ४ शरद्वसंतनामानौ दुर्गमौ प्राणिनामिह तस्माद्यत्नादिदं कार्यं सर्वत्र शुभमिच्छ
ता ५ द्वावेव सुमहाघोरावृतू रोगकरौ नृणाम् वसंतशरदावेव जननाशकरावुभौ ६ तस्मात्तत्र प्रकर्तव्यं चंडिकापू
जनं बुधैः चैत्रे चाश्विने शुभे मासे भक्तिपूर्वं नराधिप अमावास्यां च संप्राप्य संभारं कल्पयेच्छुभं हविष्यं चाशनं कार्य
मेकभुक्तं तु तद्दिने ८ मंडपस्तु प्रकर्तव्यः समे देशे शुभे स्थले हस्तषोडशमानेन स्तंभध्वजसमन्वितः ९

स्थले इत्यनेन भूमिशोधनादिकं सूचितं भवति समे स्थले निम्नोन्नतरहिते प्राचीसाधनयुते इत्यर्थः हस्तषोडशेति तावदंशाधिक्यं पञ्चभिः हस्तैर्न्यूनैर्वा भित्तिं तत्र शोभा स्यात् मंडपस्त्विति शुभे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १०।११ अमावास्यायांभवशात्री व्रतस्तिकनिमंत्राणांकार्यमित्याहरात्राविति १२ १३ मधुपर्ककंमधुपर्कपर्यन्तकमित्यर्थः १४ १५ विप्रैःसंतोषितैःकार्यंनिजंसंपूर्णंभवेन्नान्य

टी॰ धातस्मांगेषांसंतोषः कार्यंइत्यर्थः देव्याःपाठेसप्तशत्याख्यस्तोत्रपाठकर्तावेदेवीभागवतपाठकर्तावेत्यर्थः तदुक्तंदुर्गोत्तरंगिण्यांयामले नवरात्रेतुदेवेशिदेवीभागवतं

१४३ पठेत् जपेत्सप्तशतींचंडींनियमेनसमाहितः इतिगंहिशठकुरुकोतदुर्गामदीपदेवीयामलेत्वंदेवीभागवतंभक्त्यापठेन्नित्यंमदंतिकेनवरात्रविशेषेणश्रीदेवीप्रीतयेसुदेतिद्विजाः

गोमयेनानुलेपनंकारयेत्ततः तन्मध्येवेदिकांशुभ्रांकुर्याद्वासमास्थिरां १० चतुर्हस्तांहस्तमात्रोच्छ्रितांपीठं स्थानमुत्तमं तोरणानिविचित्राणिवितानंचप्रकल्पयेत् ११ रात्रौद्विजानथामंत्र्यदेवीतत्त्वविशारदान् आचारनिरतान्दांतान्वेदवेदांगपारगान् १२ प्रतिपद्दिवसेकार्यंप्रातःस्नानंविधानतः नद्यांनदेतडागेवावाप्यां कूपेगृहेथवा १३ प्रातर्नित्यंपुराकृत्वाद्विजानांवरणंततः अर्घ्यपाद्यादिकंसर्वंकर्तव्यंमधुपर्ककं १४ वस्त्रालंकरणादीनिदेयानिचस्वशक्तितः वित्तशाठ्यंनकर्तव्यंविभवेसतिकर्हिचित् १५ विप्रैःसंतोषितैःकार्यंसंपूर्णंसर्वथा भवेत् नवपंचत्रयश्चैकोदेव्याःपाठेद्विजाःस्मृताः १६ वरयेद्ब्राह्मणंशांतंपारायणकृतेतदा स्वस्तिवाचनकंकार्यंवेदमंत्रविधानतः १७ वेद्यांसिंहासनंस्थाप्यक्षौमवस्त्रसमावृतं तत्रस्थाप्याशिवादेवीचतुर्हस्तायुधान्विता १८ रत्नभूषणसंयुक्तामुक्ताहारविराजिता दिव्यांबरधरासौम्यासर्वलक्षणसंयुता १९ शंखचक्रगदापद्मधरासिंहेस्थिताशिवा अष्टादशभुजावापिप्रतिष्ठाप्यासनातनी २०

स्मृताःप्रोक्ताःपुरश्चरणलघुगुरुभेदेनानुष्ठानानुरोधात् १६ एकब्राह्मणपक्षेब्राह्मणंवरयेदिति तत्रादौस्वस्तिवाचनंकार्यमित्याह १७ तस्यांतांदेव्याःस्थापनमाह वेद्यामिति १८ १९ अष्टादशभुजावाप्रतिमाकार्येतिध्यानंलक्षणंसर्वमार्कंडेयपुराणप्राधानिकादिकंप्राधानिकरहस्याज्ञेयं २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰
टी॰
४८४

अर्चाभावे प्रतिमाया अभावे तस्मिन्सिंहासने नवार्णमंत्रसंयुतं घटोपरि लिखितं नवार्णमंत्रसंयुतं यत्यास्तत्र नवार्णमंत्रस्यैव यंत्रे स्थापयेदित्यर्थः यद्यप्यंतरादात्सूर्यादिनां
मंत्रमहोदध्यादिग्रंथे पुनश्च मत्स्यधानिबाध्याये वक्ष्यंति स्थापयेदिति तत्रैव स्थापनमत्र सिंहासनस्य दक्षिणे भागे कलशं कलशस्थापनविधानेन स्थापयेत् सर्वोऽपि
ग्रंथातरे स्पष्टलक्षणानि सिंहासनस्यापि कलशस्थापनमुक्तं न तु स्थानदीपे देवीस्थापनस्य किंप्रयोजनमिति चेन्न सिंहासने नित्यपूजार्थं मूर्तिः स्थापनस्य कलशे तु नैमित्ति

अर्चाभावे तथा यंत्रं नवार्णमंत्रसंयुतं स्थापयेत्पीठपूजार्थं कलशं तत्र पार्श्वतः २१ पंचपल्लवसंयुक्तं वेदमंत्रैः सुसंस्कृतं सुतीर्थजलसंपूर्णं हेमरत्नैः समन्वितं २२ पार्श्वे पूजार्थसंभारान्परिकल्प्य समंततः गीतवादित्रनिर्घोषान्कारयेन्मंगलार्थं वै २३ तिथौ हस्तान्वितायां वै नंदायां पूजनं वरं प्रथमेऽह्नि दिवसे राजन्विधिवत्कामदं नृणां २४ नियमं प्रथमं कृत्वा पश्चात्पूजां समाचरेत् उपवासेन नक्तेन चैकभक्तेन वा पुनः २५ करिष्यामि व्रतं मातर्नवरात्रमनुत्तमं साह्यं कुरु त्वमेवेह देवि जगदंबमम्बिके २६ यथाशक्ति प्रकर्तव्यो नियमो व्रतहेतवे पश्चात्पूजा प्रकर्तव्या विधिवच्चंदनादिकं २७ चंदनागरुकर्पूरैः कुसुमैश्च सुगंधिभिः मंदारकरवीराशोकचंपकैः करवीरकैः २८ मालतीकुंदकाशोकपुष्पैर्बिल्वदलैः शुभैः पूजयेज्जगतां धात्रीं धूपैर्दीपैर्विधानतः २९ फलैर्नानाविधैरर्घ्यं प्रदातव्यं च तत्र वै नारिकेलैर्मातुलिंगैर्दाडिमीकदलीफलैः ३०

नवरात्रपूजार्थं देव्याः स्थापनस्याभिहितत्वात् तथा च कलशोऽपि प्राधान्येन स्थापनीयः
न स्थाप्यमूर्तिस्तु पूर्वं जातमेवेति न तत्र तद्विधेयं तदुक्तं देवीपुराणे नित्यपूजा कर्तव्या अथैकलशं स्थापयेन्नतदिति नित्यपूजाकर्तेर्नित्यपूजामूर्तिरित्यर्थः २१ कलशस्थापनप्रकारमाह पंचपल्लवेति २२ पार्श्वे इत्यस्यातिशेषः २३ नंदायां हस्तनक्षत्रयुतायां प्रतिपत्तिथिर्वा तस्यां पूजनं सर्वोत्तममित्यर्थः २४ नियमं संकल्पं तदेव स्पष्टमाह उपवासेनेति २५ २६ उपवासाद्यशक्तावाह यथाशक्तीति २७ कर्णिकारः पुष्पजातिविशेषः २८ बकुलः पुष्पविशेषो बिल्वीपत्रमित्यर्थः २९ ३० ३० ३० ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०मा०
टी०
१४५

पूर्णफलैर्बिल्वफलैः मांसाशनं ये कुर्वन्तीति यद्यपि मांसाशनं ब्राह्मणैरपि क्रियते तथापि ब्राह्मणस्य कालिकापुराणादिषु साक्षाद्बलिदानस्य निषेधकथनात् क्षत्रि-
यविषयक एवायं विधिरिति बोध्यं तथा च शास्त्रं ब्राह्मणो नियतः शुद्धः सात्विकं बलिमाहरेत् इति तथा हिंसायुक्तो बलिस्त्वन्यवर्णैर्हि त्यक्तः प्रशस्यत इति त्रा-
वर्णब्राह्मणवर्णैर्हि त्यक्तः प्रशस्तोऽयमर्थः तथा कालिकापुराणे सिंहव्याघ्रादिकं दत्त्वा चात्मवधाम वाप्नुयात् मद्यं दत्त्वा ब्राह्मणस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते अवश्यं
त्रिः यत्र च बलिः [illegible] नापि दद्यान्नापि निर्मितं तु समर्पयेत् इति छांदोग्यश्रुतिरपि अहिंसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य इति नहिंस्यात्सर्वभूतानीत्यपि ३२

नारीगोपनैः स्वैश्च तत्र पूर्णफलैः शुभैः अन्नदानं प्रकर्तव्यं भक्तिपूर्वं नराधिप ३१ मांसाशनं ये कुर्वन्ति तैः कार्यं पशु-
हिंसनं महिषाजवराहाणां बलिदानं विशिष्यते ३२ देव्यग्रे निहता यान्ति पशवः स्वर्गमव्ययं न हिंसा पशुजा तत्र
निघ्नतां तद्धितेनघ ३३ अहिंसा याज्ञिकी प्रोक्ता सर्वशास्त्रविनिर्णये देवतार्थे विसृष्टानां पशूनां स्वर्गतिर्ध्रुवा ३४
होमार्थं चैव कर्तव्यं कुण्डं चैव त्रिकोणकं स्थण्डिलं वा प्रकर्तव्यं त्रिकोणं मानतः शुभं ३५ त्रिकालं पूजनं नित्यं ना-
नाद्रव्यैर्मनोहरैः गीतवादित्रनृत्यैश्च कर्तव्यश्च महोत्सवः ३६ नित्यं भूमौ च शयनं कुमारीणां च पूजनं वस्त्रा-
लंकरणैर्दिव्यैर्भोजनैश्च सुधामयैः ३७

ननु देव्या निरीहत्वात् देवतासु शास्त्रे बलिदानमनुक्तं देव्युपासनायामेव कथं विहितमिति न वाच्यं दानशास्त्रेषु तामसीति चेदत्र [illegible] जीवदृशानि हन्त्री-
तिश्च श्रुतौ [illegible] कारणाद्देव्या बलिदानं प्रियं मतमिति यतः कारणाद्देवी ब्रह्मविद्याधिष्ठात्री भवति ब्रह्मविद्या [illegible] जीवदृशां नाशयित्री तस्माद्देव्याः
प्रियो बलिर्भवतीति तदर्थः ३३ न हिंसा पशुजातेति अहिंसा याज्ञिकी प्रोक्तेति च क्षत्रियादेर्देवतार्था [illegible] हिंसाशंकानिरासार्थं न ब्राह्मणोद्देशेनेति बोध्यं
३४ मानत इति हेमाद्र्युक्तरीत्या करहस्तादिदशहस्तांतमानत इत्यर्थः तदुक्तं शारदायां दशहस्तांतमन्येषां नातिप्रस्तिमात्रमितं कुण्डं शतार्धं तु प्रचक्षते शतहोमे निमात्रमिताः

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुधामयैरक्ता मयैर्मिष्टैरित्यर्थः कुमारीपूजने पक्षानाह एकैकामिति प्रत्यहमेकैकामित्येकः पक्षः एकैकवृद्ध्या [illegible] द्वितीयः द्विगुणत्रिगुणा [illegible] तृतीयचतुर्थपक्षौ प्रत्येकं प्रत्यहं नवकं च वा नवनवकुमारीणां पूजनमिति पञ्चमः पक्षः ३८ शक्तितो [illegible] ३९ एकवर्षा न कर्तव्येति [illegible] हेतुः भोगानां गन्धादीनामनभिज्ञा [illegible] ४० द्वि

एकैकां पूजयेन्नित्यमेकवृद्ध्या तथा पुनः द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्रत्येकं नवकं च वा ३८ विभवस्यानुसारेण कर्तव्यं पूजनं किल वित्तशाठ्यं न कर्तव्यं पूजने शक्तिविस्तरे ३९ एकवर्षा न कर्तव्या कन्या पूजाविधौ नृप परमज्ञा तु भोगानां गन्धादीनां च बालिका ४० कुमारिका तु सा प्रोक्ता द्विवर्षा या भवेदिह त्रिमूर्तिश्च त्रिवर्षा च कल्याणी चतुरब्दिका ४१ रोहिणी पञ्चवर्षा च षड्वर्षा कालिका स्मृता चण्डिका सप्तवर्षा स्यादष्टवर्षा च शाम्भवी ४२ नववर्षा भवेद्दुर्गा सुभद्रा दशवार्षिकी अत ऊर्ध्वं न कर्तव्या सर्वकार्यविगर्हिता ४३ एभिश्च नामभिः पूजा कर्तव्या विधिसंयुता तासां फलानि वक्ष्यामि नवानां पूजने सदा ४४ कुमारी पूजिता कुर्याद्दुःखदारिद्र्यनाशनं शत्रुक्षयं धनायुष्यं बलवृद्धिं करोति वै ४५ त्रिमूर्तिपूजनादायुस्त्रिवर्गस्य फलं लभेत् धनधान्यागमश्चैव पुत्रपौत्रादिवृद्धयः ४६ विद्यार्थी विजयार्थी च राज्यार्थी यश्च पार्थिवः सुखार्थी पूजयेन्नित्यं कल्याणीं सर्वकामदां ४७ कालिकां शत्रुनाशार्थं पूजयेद्भक्तिपूर्वकं ऐश्वर्यधनकामश्च चण्डिकां परिपूजयेत् ४८

श्चाचतुर्वर्षा कल्याणीत्यर्थः कुमारिकाचतेति ४१ ४३ नकर्तव्या पूजार्थं न कर्तव्येत्यर्थः ४३ ४४ ४५ [illegible] ४६ [illegible] ४७ ४८ [illegible]

283

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४९ ५० ५१ श्रीमंत्रमूर्तिर्मंत्रैर्मा ५२ तां मंत्रानिर्वाहकुमारस्वरूपेति कुमारस्वरूपबालकस्वरूपां दशवर्षव्यतिरिक्तमूर्तिनित्यत्वलिया हतां तात्पर्यः कार्यान्तरा।
कौनपितामह ५३ सत्वादिभिः सत्वादिगुणैर्विभूतिमेतलक्ष्म्यादिरूपिणीति सत्वादिगुणैर्देवानां रूपिणी प्रसारिता त्रिकालव्यापिनी कालत्रयाबाध्या चिन्मयी ५४

पूजयेच्छांभवीं नित्यं ब्रह्मसंमोहनाय च । दुःखदारिद्र्यनाशाय सम्यग्शत्रुविजयाय च ४९ श्रीशत्रुविनाशार्थं तथोग्रक-
र्मसाधने । दुर्गां च पूजयेद्भक्त्या परलोकसुखाय च ५० वांछितार्थस्य सिद्ध्यर्थं सुभद्रां पूजयेत्सदा । रोहिणीं रोगना-
शाय पूजयेद्विधिवन्नरः ५१ श्रीरेकेनापि मंत्रेण पूजयेद्भक्तिमान्नरः । श्रीयुक्तमंत्रेणथवा बीजमंत्रेण वापि वा
५२ कुमारस्य च तत्त्वानि या सृजत्यपि लीलया । कादीनपि च देवांस्तां कुमारीं पूजयाम्यहं ५३ सत्वादिभिस्त्रिमूर्ति-
र्यो तैर्हि नानास्वरूपिणी । त्रिकालव्यापिनी शक्तिस्त्रिमूर्तिं पूजयाम्यहं ५४ कल्याणकारिणी नित्यं भक्तानां पूजि-
तानिशं । पूजयामि च तां भक्त्या कल्याणीं सर्वकामदां ५५ रोहयंती च बीजानि प्राग्जन्मसंचितानि वै । या देवी सर्व-
भूतानां रोहिणीं पूजयाम्यहं ५६ काली कालयते सर्वं ब्रह्मांडं सचराचरं । कल्पांतसमये या तां कालिकां पूजयाम्यहं
५७ चंडिकां चंडरूपां च चंडमुंडविनाशिनीं । तां चंडीपापहारिणीं चंडिकां पूजयाम्यहं ५८ अकारणात्समुत्पत्ति-
र्यन्मयैः परिकीर्तिता । यस्यास्तां सुखदां देवीं शांभवीं पूजयाम्यहं ५९

५५ रोहयंती अंकुरीभूतानि कुर्वंती ५६ ५७ ५८ अकारणादुत्-
पत्तिर्यस्याः समुत्पत्तिर्यन्मयैर्यत्स्वरूपैर्वेदैः कारणात्स्वरूपैः कीर्तिता यस्या आविर्भावो कारणादेव भवति स्वस्मादेवास्य माविर्भवतीति तत्पर्यः ५९ ५९ ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६० ६१ ६२ नवाऽऽनाऽज्ञानामसत्त्वनुष्ठानं ध्याद्वसेयः गौरवाद्त्र न लिख्यते इति श्रीदेवीभागवते तिलके तृतीयस्कंधे षड्विंशोध्यायः २६ तत्राधिके कुसुं माक्षत्पथैरथ कुमारिकाः कथयित्वा वर्जनीयामाहात्म्यमपि चोच्यते वर्जनीयाः कुमारिकाः आह हीनांगीमिति न्यूनांगीमित्यर्थः गंधेति दुर्गंधस्फुरितं ज्ञातमत एव हीनांगं गंयस्याः तां विशालं वैशालवंशं कटं वा विशालकुलसंभवां दुष्टकुलसंभवामित्यर्थः १ रक्तपुष्पादिनांकितां रक्तपुष्पं स्त्रीरजः आदिना योनिचिन्हेन।

दुर्गात्त्रायति भक्तं या सदा दुर्गार्तिनाशिनी दुर्ज्ञेया सर्वदेवानां तां दुर्गां पूजयाम्यहं ६० सुभद्राणि च भक्तानां कुरुते पूजिता सदा अभद्रनाशिनीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहं ६१ एभिर्मंत्रैः पूजनीयाः कन्यकाः सर्वदा बुधैः वस्त्रालंकारमाल्यैर्गंधैरुच्चावचैरपि ६२ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे षड्विंशोध्यायः २६ व्यास उवाच हीनांगीं वर्जयेत्कन्यां कुष्ठयुक्तां व्रणांकितां गन्धस्फुरितहीनांगीं विशालकुलसंभवां १ जात्यंधां केकरां काणीं कुरूपां बहुरोमशां संत्यजेद्रोगिणीं कन्यां रक्तपुष्पादिनांकितां २ क्षामां गर्भसमुद्भूतां गोलकां कन्यकोद्भवां वर्जनीयाः सदा चैताः सर्वकार्यादिकर्मसु ३ अरोगिणीं सुरूपांगीं सुंदरीं व्रणवर्जितां एकवंशसमुद्भूतां कन्यां सम्यक्प्रपूजयेत् ४ ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जयार्थे नृपवंशजां लाभार्थे वैश्यवंशोत्थां मता वा शूद्रवंशजां ५ ब्राह्मणैर्ब्राह्मणजाः क्षत्रियाराजन्यैर्ब्राह्मवंशजाः वैश्यैस्त्रिवर्गजाः पूज्याश्चतस्रः पादसंभवैः ६ कारुभिश्चैव वंशोत्था यथायोग्यं प्रपूजयेत् नवरात्रविधानेन भक्तिपूर्वं सदैव हि

कितां २ क्षामां गर्भसमुद्भूतां अतिबालामेकदिनादिजातां गोलकां मृतभर्तृमातृजातां विधवाकन्यामित्यर्थः कन्यकोद्भवाम् अविवाहितकन्याजन्यां ३ एकवंशसमुद्भूतामजारजामित्यर्थः ४ पादसंभवैः शूद्रैः चतस्रो वर्णचतुष्टयजन्याः कन्याः पूज्या इत्यर्थः ७ ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· कात्रमितीति का त्वं निश्चयकर्मीणोलात्रिसुकारकशिल्पिनो तिरोति मेदिनीकोशात्काउभिः शिल्पिभिः स्वस्ववंशोत्थाः पूजयेत्स्वज्ञापेक्ष्या एतद्धयं विशेषः ८ ९
३· अत इति तदन्तमीयकनसंहितायां एकादशी कोटिसहस्रतुल्या जन्माष्टमी पर्वतराजपुत्र्याः ततोपि सूर्यग्रहणतोप्यशान्तनयतः शरव्यासवत्सिध्नु वै इति १० आमिषं मांसे
१५९

अशक्तो नियतं पूजां कर्तुं चेन्नवरात्रकैः अष्टम्यां च विशेषेण कर्तव्यं पूजनं सदा ८ पुराष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञ
विनाशिनी प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सह ९ अतोष्टम्यां विशेषेण कर्तव्यं पूजनं सदा नानाविधोपहा
रैश्च गंधमाल्यानुलेपनैः १० पायसैरामिषैर्हव्यैर्ब्राह्मणानां च भोजनैः फलपुष्पोपहारैश्च तोषयेज्जगदंबि
कां ११ उपवासेष्वशक्तानां नवरात्रव्रते पुनः उपोषणत्रयं प्रोक्तं यथोक्तफलदं नृप १२ सप्तम्यां च तथाष्ट
म्यां नवम्यां भक्तिभावतः त्रिरात्रकरणात्सर्वं फलं भवति पूजनात् १३ पूजाभिश्चैव होमैश्च कुमारीपूजनैस्तथा
संपूर्णं तद्व्रतं प्रोक्तं विप्राणां चैव भोजनैः १४ व्रतानि यानि चान्यानि दानानि विविधानि च नवरात्रव्रतस्यास्य नैव तु
ल्यानि भूतले १५ धनधान्यप्रदं नित्यं सुखसंतानवृद्धिदं आयुरारोग्यदं चैव स्वर्गदं मोक्षदं तथा १६ विद्यार्थी
वा धनार्थी वा पुत्रार्थी वा भवेन्नरः तेनेदं विधिवत्कार्यं व्रतं सौभाग्यदं शिवं १७ विद्यार्थी सर्वविद्यां वै प्राप्नोति व्र
तसाधनात् राज्यभ्रष्टो नृपो राज्यं समवाप्नोति सर्वथा १८

हिंसाक्रियादिपरं ११ १२ विप्राणां चैव भोजनैः एतैः सर्वैर्व्रतं संपूर्णं भवतीत्यर्थः १३ १४ १५ १६ १७ १८ १८ १८ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. १९ इयं विभवावतनसात्ननातनुसाम पितिः कर्तव्येत्यर्थः यत इयं विधवा जातात इति भावः २० २१ २२ २३ सर्वोत्कृष्टोनाभूम्भातिसर्व्वाहे आ
टी. निलयानं दिवाइत्यर्थः २४ स्वाहेति स्वाहा स्वधानामद्वयोर्यामनुतात्प्रभावैर्मुदा दर्पणातर्जितवंतो पत्नाभयुगं स्वाहा स्वधे येवं उपैस्तुतिमिति व्दैनन
५९० इत्यर्थः यातत्त्वं प्रतिततीयजेत्सुसाद्विषु नवेदमंत्रातिलाहात्स्वधांतिप्रयुंजत इत्यर्थः २५ यातीजनानां रोचातिपस्योद्धयेति २६ नैकोऽस्तीति नवाअन्यतो

पूतं जनानियैर्नूनं नकृतं व्रत मुत्तमं ते व्याधिनोदरिद्राश्च भवंति पुत्रवर्जिताः १९ वंध्याश्च पापभविन्नाश्च दिधना
धनवर्जिताः अनुमा तत्रकर्तव्या नेयं कृतवतीव्रतं २० नवरात्रव्रतं प्रीता नगकाले यन भूतले सकथं दिवसंप्राप्यामो दते च तथा दिवि २१ रक्तचंदनसंमिश्रैः कोमलैर्बिल्वपत्रकैः भवानी पूजिता येन स भवेन्नृपतिः क्षितौ
२२ नाराधिता येन शिवा सुखदा तनोदुःखोतिहासिद्धिकाजगद्धरा दुःखोष्टतः शत्रुयुतश्च भूतले नूनं दरिद्रो भवतीह मानवः २३ यां विष्णुरिंद्रो हरपद्मजौ तथा वन्हिः कुबेरो वरुणो दिवाकरः ध्यायंति सर्वार्थसमाप्तिमिंदिरां तां त्वां किमनुष्या न भजंति चंडिकां २४ स्वाहा स्वधानाममनुप्रभावैस्तृप्यंति देवाः पितरस्तथैव यज्ञेषु सर्वेषु
दाहरंति यन्नामयुग्मं श्रुतिभिर्मुनींद्राः २५ यस्याश्च पात्सृजति विश्वमिदं प्रजेशो नानावतारकलनं कुरुतेहरिश्च
नूनं करोति जगतः किल भस्मसाच्छंभुः स्तां शर्मदां न भजते नु कथं मनुष्यः २६ नैकोस्ति सर्वभुवनेषु तया विहीनो
देवो नरोथ विहगः किल पन्नगो वा गंधर्वराक्षसपिशाचनगेषु नूनं यः स्पंदितुं भवति शक्तियुतो यथेच्छं २७

हीनः सन्यथेच्छं स्पंदितुं शक्तियुतः सामर्थ्ययुतो भवति एतादृशो नैकोप्यस्तीत्यर्थः २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७

285

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अर्थचतुष्टयं धर्मार्थकाममोक्षरूपं वांछन्नित्यर्थः २८ मुच्यत इति तत्त्वमुमासहितायां प्रायश्चित्तं न यावन्ति पापानि तेषां तावतां तु नाशने प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं जगदंबाप दस्मृतिः स्मरणं निदुर्गायानिमिषार्द्धेन यत्फलं नाहं तु समर्थो तिशिवो वर्षशतैरपि विष्णुनामसहस्रेभ्यः शिवनामविशिष्यते शिवनामसहस्रेभ्यो देवीनामविशिष्य

तां न सेवेत कश्चंडीं सर्वकामार्थदां शिवां व्रतांतस्नानकः कुर्याद्वांछन्नर्थचतुष्टयं २८ महापातकसंयुक्तो नवरात्रव्रतं चरेत् मुच्यते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा २९ प्राक्कश्चिद्वणिक्शीलो धनहीनः सुदुःखितः कुटुंबी चाभवत्कश्चित्कोसलेनृपसत्तम ३० अपत्यानि बहून्यस्याभवन्क्षुत्पीडितानि च भक्ष्यं किंचित्तु सायान्हे प्राप्नुवंत्यस्य बालकाः ३१ भुंक्ते स्म कार्यकर्त्ता सोपरस्याथ तु भुक्षितः कुटुंबभरणां तत्र चकार नितिनिराकुलः ३२ सदा धर्मरतः शांतः सदाचारः सत्यवाक् अक्रोधनश्च धृतिमान्निर्मदस्त्वानसूयकः ३३ संपूज्य देवता नित्यं पितृन्पश्चात्तिथींस्तथा भुंजानो यो घावशेषं च कृतवान्भोजनं वणिक् ३४ एवं गच्छति काले वै सुशीलो नामतो गुणैः दारिद्र्यार्तो द्विजं शांतं पप्रच्छातिबुभुक्षितः ३५ सुशील उवाच भो भूदेव कृपां कृत्वा वद त्वाद्य महामते कथं दारिद्र्यनाशः स्यादिति मे निश्चयेन वै ३६ धनेषणा मे नैवास्ति धनी स्यामिति मानद कुटुंबभरणार्थं वै पृच्छामि त्वां द्विजोत्तम ३७ पुत्री सुतस्तु मे बालो भक्ष्यार्थी रोदिति भृशं तावन्मात्रं गृहे नान्नं मुष्टिमेकां ददाम्यहं ३८

ते सप्रार्थको महत्त्वज्ञानी यश्च दुर्गायदा नुगः न च श्रुतिर्न वा स्मृतिर्न गतिर्न गमं दिनि विना दुर्गां जगज्जातिनिष्फलं जीवनं भवेदिति चरमे जन्मनि परं श्रीदेवीभक्तिमान्भवेदिति २९ हीनो दुःखी ३० सायं मे किंचित्प्राप्नुवंत्यस्य बालका इत्यर्थः ३१ भुंक्ते स्मेति तु भुक्षितः परस्य कार्यकर्त्ता भावपि सायान्हे एवं भुंक्ते स्मेत्यन्वयः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्कं०

१५२ विरहजितोयंनोमित्तातगतोबालोऽनुदन्मया अतोमेदह्यतेतपथैःकिंकरोमिधनंविना ३९ विवाहोस्तिसुतायामेन्न
स्तिवित्तंकरोमिकिं दशवर्षाधिकायास्तुदानकालोपियात्पलं ४० तेनशोचामिविप्रेंद्रसर्वज्ञोसिदयानिधे
तथादानंव्रतंकिंचिद्ब्रूहिमंत्रजपंतथा ४१ येनाहंपोषणार्थस्यकरोमिद्विजपोषणं तावन्मेस्याद्धनप्राप्तिर्नो
धिकंप्रार्थयेकिल ४२ त्वत्प्रसादात्कुटुंबंमेसुखितंप्रभवेदिह तत्कुरुष्वमहाभागज्ञानेनपरिचिंत्यच ४३
व्यासउवाच इतिपृष्टस्तदातेनब्राह्मणःसंशितव्रतः उवाचपरमप्रीतस्तंवैश्यंनृपसत्तम ४४ वैश्यवर्य
कुरुष्वाद्यनवरात्रव्रतंशुभं पूजनंभगवत्याश्चहवनंभोजनंतथा ४५ वेदपारायणांश्चापिजपहोमादिकं
तथा कुरुष्वाद्ययथाशक्तितवकार्यंभविष्यति ४६ एतस्मादपरंकिंचिद्व्रतंनास्तिधरातले नवरात्राभिधंवैश्य
पावनंसुखदंतथा ४७ ज्ञानदंमोक्षदंचैवऽऽसुखसंतानवर्धनं शत्रुनाशकरंकामंनवरात्रव्रतंसदा ४८
राज्यभ्रष्टेनरामेणसीताविरहितेनच किष्किंधायांव्रतंचैतत्कृतंदुःखातुरेणवै ४९ प्रतप्तेनापिरामेण
सीताविरहवह्निना विधिवत्पूजितादेवीनवरात्रव्रतेनवै ५० तेनप्राप्ताथवैदेहीकृत्वासेतुंमहार्णवे हत्वा
मंदोदरीनाथंकुंभकर्णंमहाबलं ५१

४९ ५० ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे सप्तविंशतितमोऽध्यायः २७ एकोनसप्ततिश्लोकैर्नवरात्रप्रसंगतः रामाय।
टी०
१५३ मेघनादं सुतं हत्वा कृत्वा भूपं विभीषणं पश्चादयोध्यामागत्य प्राप्तराज्यमकंटकं ५२ नवरात्रव्रतस्यास्य प्रभावाद्वि
विशांवर सुखं भुक्ति लेभे नतं रामेणामिततेजसा ५३ व्यास उवाच इति दिव्यवचः श्रुत्वा तस्यै प्रणतं द्विजं गुरुं कृ
त्वा नत्वा हस्तान्तं मायाबीजाभिधं नृप ५४ जजाप परया भक्त्या नवरात्रं महीपतिः नानाविधैः फलैः स्वस्थ्यामास
सादं ५५ नवसंख्यात्मनैव मायाबीजपरायणः नवमे वत्सरान्तेन महायक्ष्यां महेश्वरी ५६ अथ नितु संजातमतपक्षं
दर्पणे ददौ नानावाक्यप्रदोनेश्व सातत्पंचकात्तं ५७ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे सप्तविंशतितमोऽध्यायः
२७ जनमेजय उवाच कथं रामेण तच्चीर्णं व्रतं देव्याः सुखप्रदं राज्यभ्रष्टः कथं सोऽथ कथं सीता हृता पुनः १ व्यास
उवाच राजा दशरथः श्रीमानयोध्याधिपतिः पुरा सूर्यवंशधरः श्रीमान्देवब्राह्मणपूजकः २ चत्वारस्तस्य पु
त्रा लोकेषु विश्रुताः रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्चेति नामतः ३ राज्ञः प्रियकराः सर्वे सदृशा गुणरूपतः कौस
ल्यायाः सुतो रामः कैकेय्या भरतः स्मृतः ४ सुमित्रातनयौ जातौ यमलौ द्वौ मनोहरौ ते जाता वै किशोरास्ते धनुर्बाण
धराः किल ५ सूनवः संस्कृता भूपतेः सुखवर्द्धकाः कौशिकेन तदागत्य प्रार्थितो रघुनंदनः ६

...कथासामान्यं श्रावित ५ ४
श्रीरस्तु पूर्वाध्याये राज्यभ्रष्टेन नवरात्रव्रतानुष्ठानेन राज्यं लब्धमित्युक्तं तत्प्रसंगेन नवरात्रफलं पृच्छति कथं रामेणेत्यादि सूर्यवंशधरः २३ २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कौशिकेन विश्वामित्रेण । रघुनंदनो दशरथः ७ ८ ९ मारीचसुबाहू दैत्यौ १० ११ १२ उपयेमे विवाहं कृतवान् सीता तत्र निमितया १३ कुशध्वजो जनक

राघवं मखरक्षार्थं सूनुं षोडशवार्षिकं । तस्मै सोऽथ ददौ रामं कौशिकाय सलक्ष्मणं ॥ ७ तौ समेत्य मुनिं मार्गे जग्मतुः सुप्रदर्शनौ । ततस्ताटका निहता मार्गे राक्षसी घोरदर्शना ॥ ८ रामेणैकेन बाणेन मुनीनां दुःखदा सदा । यज्ञरक्षार्थमागतस्तत्र सुबाहुर्निहतः शरैः ॥ ९ मारीचोऽथ कृतमायो निक्षिप्तो बाणेन गतः । एवं कृत्वा महत्कर्म यज्ञस्य परिरक्षणं ॥ १० गतास्ते मिथिलां सर्वे रामलक्ष्मणकौशिकाः । अहल्या मोचिता शापात् निःपापा सा कृता बला ॥ ११ विदेहनगरे तौ तु जग्मतुर्मुनिना सह । बभञ्ज शिवचापं च जनकेन परीक्षितं ॥ १२ उपयेमे ततः सीतां जानकीं च अयोनिजां । लक्ष्मणाय ददौ राजा पुत्रीमेकां तथोर्मिलां ॥ १३ कुशध्वजसुते कन्ये प्रापतुर्भ्रातरावुभौ । तथा भरतशत्रुघ्नौ सुशीलौ शुभलक्षणौ ॥ १४ एवं दारक्रियास्तेषां भ्रातॄणां च भवंस्तथा । चतुर्णां मिथिलायां तु यथाविधिविधानतः ॥ १५ राज्ययोग्यं सुतं दृष्ट्वा राजा दशरथस्तदा । राघवाय ध्रुवं दातुं मनश्चक्रे निजाय वै ॥ १६ संभारविहितं दृष्ट्वा कैकेयी पूर्वकल्पितौ । वरौ संप्रार्थयामास नृपं वशवर्तिनं ॥ १७ राज्यं सुतायैकेन भरताय महात्मने । रामाय वनवासं च चतुर्दशसमास्तथा ॥ १८ रामस्तु वचनात्तस्याः सीतालक्ष्मणसंयुतः । जगाम दण्डकारण्यं राक्षसैरुपसेवितं ॥ १९

कृतबंधुः १४ १५ ध्रुवं युवराजमार १६ १७
एकेन वरेण भरताय राज्यं द्वितीयेन वरेण रामाय वनवासं च वरेऽस्त्यर्थः १८ १९ १९ १९ १९ १९ १९

187

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२० २१ २२ २३ २४ २५ २६ कृत्वेति सीताप्रलोभनप्रयोजनायतं हेममृगं मायाचारी तं नेतुमितपन्त्वयः रामं दूरदेशं नेतुमिति ना २७ २८

राजादशरथस्तत्र पुत्रविरहपीडितः जहौ प्राणानमेयात्मा पूर्वशापमनुस्मरन् २० भरतः पितरं दृष्ट्वा हतं मातृकृते
तेनवै राज्यमकंटकं न जग्राह भ्रातुः प्रियचिकीर्षया २१ पंचवट्यां वसन्रामो रावणावरजां वने शूर्पणखां विरूपां वै चकारा
तिस्मरातुरां २२ खरादयस्ततां दृष्ट्वा छिन्ननासां निशाचराः चक्रुः संग्राममतुलं रामेणामिततेजसा २३ रामेणातिबले
नादीश्चदेवपानतिबलान्वितान् मुनीनां हितमन्विच्छन्रामः सत्यपराक्रमः २४ गत्वा शूर्पणखा लंकां रावणं खरदूषणघातनं
दूषिता कथयामास रावणाय च राघवात् २५ सोऽपि श्रुत्वा विनाशं तं जातः क्रोधवशः खलः जगामाश्रममारीचस्या
श्रमं तदा २६ कृत्वा हेममृगं तेन प्रेषयामास रावणः सीताप्रलोभनार्थाय मायाविनमसंभवं २७ सोऽपि हेममृगो भूत्वा चारी
ताश्रमपदं गतः मायावी चातिचित्रांगश्चचारलमलमंतिके २८ तं दृष्ट्वा जानकी प्राह राघवं दैवनोदिता चर्मानयस्व कांते
ति त्वाधीनपतिका यथा २९ अविचार्याथ रामोऽपि तत्र संस्थाप्य लक्ष्मणं सशरं धनुरादाय ययौ मृगपदानुगः ३० रा
क्षसोऽपि हरिं दृष्ट्वा मायाकोटिविशारदः दृश्यादृश्यो बभूवाथ जगाम च वनांतरं ३१ मत्वा कृतं ततस्तं रामः क्रोधादाकृष्य धनुः पुनः
जघान चातितीक्ष्णेन शरेण शशिसन्निभं ३२ हतोऽसौ दलाजनिनादक्रोश हा लक्ष्मण हतोऽस्मीति मायया
वीतस्वरः खलः ३३

२९ ३० सारंगोऽङ्गरूपः पशुः ३१ ३२ समारीचोऽन्यावरूपतेन रावणानिहतोविबलातक्रोशः३२ ३३ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३४ ३५ रामवधादपीति रामवधे जातेपि त्वामत्राहाय्यामास्मिन्नुच्छाहं नाहं इत्याश्रमेपि त्यक्त्वा किंपुनर्जीवतीति सतीत्यर्थः ३६ ३७ दृगौ वेश्मनि यदा दधे मा
नैपिन गमिष्यामि तदा हन्त्रभेव द्दुर्देशं गतिमायाविनेति तिज्ञात्वा कथं गमिष्यामीति भावः यद्वा राघवस्य दृशं प्राप्नोमि रामा याविमायेन नचिद्वेत्येन हानहस्तोपञ्चवयुक्ता दृशाद

तशब्दस्तुमुलस्मादजानक्यासंश्रुतस्तदा राघवस्येतिसामत्वादीनादेवरमब्रवीत् गच्छलक्ष्मणशीघ्रंत्वंहतोसौरघुनंदनः
त्वामाह्वयतिसौमित्रेसाहाय्यंकुरुतत्वर ३५ तत्राहलक्ष्मणःसीतांमंदंरामवधादपि नाहंगच्छेयमुक्त्वात्वामसहायामा
मिहाश्रमे ३६ आज्ञामेराघवस्यात्रतिष्ठेतिनिर्जनेवने तर्तिक्रमभीतोहंनत्यजामित्वयानिदं ३७ ह्यवैराघवंदृष्ट्वावने
मायाविनाकिल त्यक्त्वात्वांनाधिगच्छामिपदमेकमशुचिस्मिते ३८ कुरुधैर्यंनमनोऽयरामंहंतुंक्षमंक्षितौ नाहंत्य
क्त्वागमिष्यामिविलंघ्यरामभाषितं ३९ व्यासउवाच रुदतीसुदतीप्राहतंतदाविधिनोदिता अक्रूरवदनंक्रूरंलक्ष्मणं
शुभलक्षणं अहंजानामिसौमित्रेसानुरागंचमांप्रति प्रेरितंभरतेनैवमदर्थमिहागतं ४० नाहंतथाविधानारीस्वैरि
णीकुलकाधम मृतेरामेपतिंत्वांनकर्तुमिच्छामिकामतः ४२ नागमिष्यतिचेद्रामोजीवितंसंत्यजाम्यहं विनातेन
नजीवामिविधुरादुःखिताभृशं ४३ गच्छवातिष्ठसौमित्रेनजानेहंतवेप्सितं कामार्तोसिहार्दंज्येष्ठेधर्मरतेकिल ४४
तच्छ्रुत्वावचनंतस्यालक्ष्मणोदीनमानसः प्रोवाचउद्धृतंकंठंसुतांतदाजनकात्मजां ४५ विमातःक्षितिजेवाक्यमप्रि
यंत्वांकिल किंवदस्यत्यनिष्टंतेभाविजानेधियाप्यहं ४६

सेत्वंत्यक्त्वापदमेकमपिनाधिगच्छामिनगमिष्यामीत्यर्थः ३८ रामंहंतुंक्षितौक्षमः
समर्थस्त्वंनमन्येनैवंतादृशोऽस्तीत्यर्थः ३९ ४० मदर्थमागत्य ४१ हेकुलकलंकअधमस्वैरिणीकुलटा ४२ ४३ ४४ ४५ किंवदसीतितादृशवदनेनतत्वनिष्टंभाविमव

श्रीदेवीभागवते ७८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अग्रजस्य रामस्य चिन्हां वितीर्णां पादौ भूस्थां पश्यन् तेन मार्गेण ययौ वितर्क्यः ४७ ४८ ४९ ५० ५१ सौधार्हा सौधयुक्तमन्दिरयुक्ते त्वम् ५२ विष्णुं दिसति मं

इत्युक्त्वा निर्ययौ वीरस्तां तथा प्ररुदतीं भृशं अग्रजस्य ययौ पश्चाच्छोकार्ते पृथिवीपते ४७ गते ऽथ लक्ष्मणे तत्र रावणः
कपटाकृतिः भिक्षुवेषं ततः कृत्वा प्रविवेश तदाश्रमे ४८ जानकी तं यतिं मत्वा दत्त्वार्घं वन्यमादरात् भैक्ष्यं समर्पया
मास रावणाय दुरात्मने ४९ तां पप्रच्छ स दुष्टात्मा नन्दपूर्वं मृदुलं कासि पद्मपलाशाक्षि वने चैकाकिनी प्रिये ५० पि
ता वा ऽथवा माता भ्राता वा क्व पतिस्तव मृदे ऽकाकिनी चात्र स्थितासि वरवर्णिनि ५१ निर्जने विपिने किं त्वं सौधार्हा ऽत्र व
ससि प्रिये उटजे मुनिपत्नीव त्यक्त्वा कान्तासमप्रभा ५२ व्यास उवाच इति तद्वचनं श्रुत्वा मत्वा वाचि विदेहजा दिव्यादि
ष्टायतिं ज्ञात्वा मन्दोदर्याः पतिं तदा ५३ राजा दशरथः श्रीमांश्चत्वारस्तस्य वै सुताः तेषां ज्येष्ठः पतिर्मे ऽस्ति रामनामे
ति विश्रुतः ५४ विवासितो ऽथ कैकेय्याः कारणे भूपतिना वने चतुर्दश समा रामो वसते ऽत्र सलक्ष्मणः ५५ जनकस्य सुता
चाहं सीता नाम्नेति विश्रुता भंक्त्वा शैवं धनुः कामं रामेणाहं विवाहिता ५६ रामबाहुबलेनात्र वसामो निर्भया वने का
ञ्चनं मृगमालोक्य हन्तुं मे निर्गतः पतिः ५७ लक्ष्मणो ऽपि पुनः श्रुत्वा रवं भ्रातुर्गतो ऽधुना तयोर्बाहुबलादत्र निर्भया ऽहं वसामि
वै ५८ मयेदं कथितं सर्वं वृत्तान्तं वनवासके ते ऽत्रागत्य ऽर्हणां तैव करिष्यति यथाविधि ५९

दोदर्याः पतिं रावणं दिव्या प्राग्वत् वशे।
नृपतिं दिव्यज्ञात्वा ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५८ ५९ ५९ ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ उद्दन्चापः
स्कं·
११८ पतिर्विष्णुस्त्वदीयोऽसि तस्मात्त्वं पूजिता मया आश्रमोऽतिविपिने घोरे कृतोऽतिराक्षसाकुले ६० तस्मात्वां परिपृच्छा।
मि ब्रूहि सत्यं ममाग्रतः कोऽसि त्वं किं द्विजरूपेण विपिने त्वं समागतः ६१ रावण उवाच लंकेशोऽहं महालक्ष्मि श्रीमा
न्मंदोदरीपतिः त्वत्कृते तु कृतं रूपं मया त्वं शोभनाकृते ६२ आगतोऽहं वरारोहे भगिनीप्रेरितोऽत्र वै जनस्थाने।
हतौ श्रुत्वा भ्रातरौ खरदूषणौ ६३ अंगीकुरु नृपं मां त्वं त्यक्त्वा तं मानुषं पतिं हृतराज्यं गतश्रीकं निर्बलं वनवा
सिनं ६४ पट्टराज्ञी भव त्वं मे मंदोदर्युपरि स्फुटं दासोऽस्मि तव तन्वंगि स्वामिनी भव भामिनी ६५ जेताहं
लोकपालानां पतामि तव पादयोः कारं गृहाण मे धात्वं सनाथं कुरु जानकि ६६ पिता ते याचितः पूर्वं भा
र्यार्थं त्वत्कृते बले जनको मामुवाचेत्थं पणो वै मया कृतः ६७ रुद्रचापभयान्नाहं संप्राप्तस्तु स्वयंवरे
मनो मे संस्थितं तावत् त्वयि मग्नं विरहातुरं ६८ वने त्वां संस्थितां श्रुत्वा पूर्वानुरागमोहितः आगतोऽस्म्यसिता।
पांगि सफलं कुरु मे श्रमं ६९ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८

भयादिति मम सामर्थ्यो योऽत्र रुद्रस्य चापभंगो मया कृते तस्या वर्माने भविष्यतीति हेतोर्मम स्वयंवरे नागतं न पुनर्मम सत्वं नास्तीति भावः ६८ ६९ इति श्रीदेवीभा गवते तृतीयस्कंधे टीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रा. अ. पंचाशीतिस्त्वपंचाशाप्यैः सीताहेतोपरं रामः शोकं चकारेति भाष्येतौ विक्रमादिह रावणादनकस्मानोमांसज्ञात्वातदूतः तदानवेति १ २ ३ वन्दि
टी.
५५

धामउवाच तदाकार्यवचोऽदुष्टं जानकी भयविह्वला देवमानाथिं ज्ञात्वा मनोवाचमुवाचह १ पौलस्त्य
किमसद्वाक्यं त्वमात्थ स्मरमोहितः नाहं वैदेहि रामोपि किंतु जनकस्य कुलोद्भवा २ गच्छ लंकां दशास्य त्वं रामः
एवं वैदेहि निष्यति गच्छेति मत्वा तत्रकविर्यातिनसंशयः ३ अयुध्यापर्णशालायां मतासावद्दिसन्निधौ य
क्षाद्गच्छतिव दृष्ट्वा रावणं लोकरावणं ४ सोथ ज्ञात्वा निजं रूपं जग्राम सज्जसन्निधौ वलाद्गृहीत्वा ताराओ
दृष्टौ भयविह्वलां ५ रामरामेति क्रंदंतीं लक्ष्मणेति मुहुर्मुहुः गृहीत्वा निर्गतः पापो रथमारोप्य सत्वरः ६
गच्छन्नरुणपुत्रेण मार्गे ऽडिजटायुषा संग्रामो भून्महाघोरस्तयोस्तत्र वनांतरे ७ हत्वा तं तं गृहीत्वा च गतो
लंकायां क्रंदंतीं तां कुररीवदुःखात्मना ८ अशोकवनिकायां सा स्थापिता राक्षसी युता स्व
सोराक्षसाधिपः
वृताऽन्वेवचलिता सामदानादिभिः किल ९

तन्निवेशः श्रीहितत्संबंधि यादेपत्पत्स्त्रि
पौलोकानन्दः रावादिना रावणीतिलोकरावणः ४ निजंरूपमसत्यं ॥ ६ । ७ तं जटायुषं हत्वा मां जानकीं तां गृहीत्वागतः इत्यन्वयः लंकायामित्य ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पृ० २५

दे.भा. स्कं. १६० तेद्यनुजलक्ष्मणासमन्वितम् १० श्रुत्वेति पापरदुष्टात्मा रावेः स्वनं श्रुत्वा प्रियामेकाकिनीं हित्वा नि मंथीत्वमिहागतः स्तीदं राघवेणाब्रवीत् ११ १२

एषोऽपि तं मृगं हत्वा जगामादाय निर्वृतः आयान्तं लक्ष्मणं वीक्ष्य किं कृतं तेऽनुजाऽसमं १० एकाकिनीं प्रियां हित्वा
किमर्थं त्वमिहागतः श्रुत्वा स्वनं तु पापस्य राघवस्तमब्रवीदिदं ११ सौमित्रिश्च तदा प्राह सीतावाग्बाणताडि
तः प्राप्तोऽत्राहं समायातः कालयोगान्न संशयः १२ तदा तौ पर्णशालायां गत्वा वीक्ष्य तां दुःखितौ जान
क्यन्वेषणे यत्नमुभौ कर्तुं समुद्यतौ १३ मार्गमाणौ तु संप्राप्तौ यत्रासौ पतितः खगः जटायुः प्राणशेषस्तु पति
तः पृथिवीतले १४ तेनोक्तं रावणेनाद्य हृता सा जनकात्मजा मया निरुद्धः पापात्मा पातितोऽहं स्थितः पुनः १५
इत्युक्त्वाऽसौ गतप्राणः संस्कृतो राघवेण वै ह्रीणौ दुःखितौ किंचिद्रामलक्ष्मणौ निर्गतौ ततः १६ कबंधं घातयित्वा तं
शापात्प्रमोचितः प्रभुः वचनात्तस्य हरीशं सख्यं चक्रेऽथ राघवः १७ हत्वा च वालिनं वीरं किष्किंधाराज्यमुत्तमं
सुग्रीवाय ददौ रामः कृतसख्याय कार्यतः १८ तत्रैव वार्षिकान्मासांस्तस्थौ लक्ष्मणसंयुतः चिन्तयन् जानकीं चित्ते
दशाननहृतां प्रियां १९ लक्ष्मणं प्राह रामस्तु सीताविरहपीडितः सौमित्रे कैकयसुता जाता पूर्णमनोरथा २०
न प्राप्ता जानकी नूनं नाहं जीवामि तां विना नागमिष्याम्ययोध्यायां त्यक्त्वा जनकनन्दिनीं २१

नैतिबोधः १५ १६ तसाकवधराहरिणावानेरागसुग्रीवेण १७ १८ १९ २० २१ २१ २१ २१ २१ २१ पौनतन्ति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० कथंदुःखंभविष्यतिच्यत

टि॰

प्र॰

गंतराज्यंवनेवासोमृतस्ताततोहृताप्रिया पीडयन्मांसदुष्टात्माद्दैवोग्रेकिंकरिष्यति २२ दुर्जेयंभवितव्यंहिप्राणि

नांभरतानुज आवयोःकागतिस्तातभविष्यतिसुदुःखदा २३ प्राप्यजन्मभनोर्वंशेराजपुत्रावुभौकिल वनेतिदुः

खभोक्तारौजातौपूर्वकृतेनच २४ त्यक्त्वात्वमपिभोगांस्तुमयासहविनिर्गतः दैवयोगाच्चसौमित्रेभुंक्ष्वदुःखंदुर

त्ययं २५ नकोप्यस्मत्कुलेपूर्वेम त्समोदुःखभाङ्नरः अकिंचनोक्षमःक्लिष्टोनभूतोनभविष्यति २६ किंक

रोम्यद्यसौमित्रेमग्नोस्मिदुःखसागरे नचास्तितरणोपायो ह्यसहायस्यमेकिल २७ नवित्तंनबलंवीरत्वमेकः

सहचारकः कोपंकस्मिन्करोम्यद्यभोगेभिन्नवभ्रमोनुज २८ गतंहस्त गतंराज्यंमृतस्तात्पितासमोपमं वनेवास

मसंप्राप्तःकोवेदविधिनिर्मितं २९ बालभावाच्चवैदेहीयत्वितादावयोःसह नीतादैवेनदुष्टेनस्यामदुःखतादि

शं ३० लंकेशस्यगृहेस्यामाकथंदुःखंभविष्यति पतिव्रतासुशीलाचमयिप्रीतियुतावृशं ३१ नचलक्ष्मणवैदे

हीस्यात्तस्यवशगाभवेत् स्वैरिणीवरारोहाकथंस्याज्जनकात्मजा ३२ त्यजेत्प्राणानिवियंदत्वेभयालोभतानुज

नारावणस्यवशगाभविष्यतिसुनिश्चितं ३३ भविष्यतीत्यर्थः तन्नवेत्सिकृत्सामितिशेषः ३०

३२ नियंन्त्रावरोननियन्तस्सीतास्वेत्यर्थः नियंत्रावीक्तानामिलवाक्यसंत्यादितितात्पर्यं ३३ ३४ ३३ ३३ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

जनकं च तथा भोगसाहाय्यार्थं रघुनन्दन हनिष्यामि दुराचारं रावणं सुरकंटकं ४६ सुखस्यानंतरं दुःखं दुःखस्या
नंतरं सुखं चक्रनेमिरिवैकांतं न भवेत् रघुनंदन ४७ भवितिकालातं यत्साम्सुखदुःखवशमुद्भवे सर्पाकसागरेण
प्रोन्नसुखी स्यात्कदाचन ४८ इंद्रेणावाप्तं न प्राप्तं परावैरघुनंदन नहुषः स्थापितो देवैः सर्वैर्मघवतः पदे ४९
स्थितः पंकजमध्ये च बहुवर्षगणानपि अज्ञातवासं मघवा भीतस्त्यक्त्वा निजं पदं ५० पुनः प्राप्तं निजं स्थानं का
लेपि घोरे विनिर्गते नहुषः पातितो भूमौ शापादजगराकृतिः ५१ इंद्राणीं कामयानस्तु ब्राह्मणानवमन्य च अग
स्तिकोपात्संजातः सर्पदेहो महीपतिः ५२ तस्माच्छोको न कर्तव्यो व्यसने सति राघव उद्यमे तिनमास्थाय स्था
तव्यं वै विपश्चिता ५३ सर्वज्ञोसि महाभाग समर्थोसि जगत्पते किं प्राकृत इवात्यर्थं कुरुषे शोकमात्मनि ५४
व्यास उवाच इति लक्ष्मणवाक्येन बोधितो रघुनंदनः त्यक्त्वा शोकं तथात्यर्थं बभूव विगतज्वरः ५५ इति श्री
देवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकोनत्रिंशोध्यायः २९

तिशपितं ५५ इतिश्रीदेवीभाग
वते तृतीयस्कंधे एकोनत्रिंशोध्यायः २९ २९ २९ २९ २९ २९ २९ ॥

291

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे·भा· ३४ ३५ ३६ आपदीसंपदीतिआपदिसत्यांसंपदिसत्यामित्यर्थंतुल्याःसमचित्ताइत्यर्थः निमग्नाःकष्टेइतिअल्पधियस्तुविभवेपिसीदति
त्व·

म्रतांचिज्ञानकीवीरप्राणांल्लक्ष्यामसंशयं म्रतांविदेहितांपश्यञ्जीवामिकिंमेदेहेनलक्ष्मण ३४ एवंविलपमानंतंरामं
कमललोचनं लक्ष्मणःप्राहधर्मात्मासांत्वयन्मधुरयागिरा ३५ धैर्यंकुरुमहावाहोत्यजकातरतामिह आ
नयिष्यामिवैदेहींहत्वातंराक्षसाधमं ३६ आपदिसंपदितुल्याधैर्योद्भवंतितिधीराः अल्पधियस्तुनिमग्नाःकष्टे।
भवतिविभवेपि ३७ संयोगाविप्रयोगाश्चदैवाधीनावुभावपि शोचन्तुमेदृशंतन्वीदेहिनांतन्नित्यकचित ३८
राज्याद्भ्रष्टावनेदासीवैदेहाहरणंयथा। तथाकालसमीचीनेसंयोगोपिभविष्यति ३९ आज्ञवंसुखदुःखानांभो
गान्निर्वर्तिनंक्वचित् नान्यथाजानकीजानेतत्सन्धोकंत्यजाधुना ४० वानराःसन्तिभूयांसोयास्यन्तिचतुर्दिशं
शुद्धिंजनकतनैदित्याज्ञानयिष्यन्तितेकिल ४१ ज्ञात्वामार्गस्थितिंतत्रगत्वाकृत्वापराक्रमं हत्वातंपापकर्माणं
मानयिष्यामिमैथिलीं ४२ ससैन्यंभरतंवापिसमाहूयसहानुजं हनिष्यामोवयंशत्रुंकिंशोचसित्वमग्रज ४३
रघुणैकरथेनैवंजिताःसर्वादिशःपुरा तद्वंशजःकथंशोकंकर्तुमर्हसिराघव ४४ एकोहंसबलान्जेतुंसम
र्थोस्मिसुरासुरान् किंपुनःसत्सहायोवैरावणंकुलपांसनं ४५

कष्टेविमग्नाश्च

संवि ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४५ ४५ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्रिषष्टिश्लोकावर्यैस्तु नारदेनैतमाह हरिं रामश्च कारत्वाचापि संपृष्टो [illegible] लक्ष्मणाभाषणानंतरं [illegible] एवं ताविति संविदं विचारं १ तं राममुपतस्थिवान् २

व्यास उवाच एवं तौ संविदं कृत्वा यावत्तूष्णीं बभूवतुः आजगाम तदाकाशान्नारदो भगवानृषिः १ रणयन्महतीं वीणां स्वरग्रामविभूषितां गायन्बृहद्रथं साम तदा तमुपतस्थिवान् २ दृष्ट्वा तं राम उत्थाय ददावथ वृषं शुभं आसनं चार्घ्यपाद्यं च कृतवानमितद्युतिः ३ पूजां परमिकां कृत्वा कृताञ्जलिरुपस्थितः उपविष्टः समीपे तु कृताज्ञो मुनिना हरिः ४ उपविष्टं तदा रामं सानुजं दुःखमानसं पप्रच्छ नारदः प्रीत्या कुशलं मुनिसत्तमः ५ कथं राघव शोकार्तो यथा वै प्राकृतो नरः हृतां सीतां च जानामि रावणेन दुरात्मना ६ सुरसद्मगतश्चाहं श्रुतवान्मुनिसत्तम पौलस्त्येन हृतां मोहान्मरणं स्वमजानता ७ तव जन्म ककुत्स्थ पौलस्त्यनिधनाय वै मैथिली हरणं जातमेतदर्थं नराधिप ८ पूर्वजन्मनि वैदेही मुनिपुत्री तपस्विनी रावणेन वने दृष्टा तपस्यन्ती शुचिस्मिता ९ प्रार्थिता रावणेनासौ भव भार्येति राघव तिरस्कृतस्तयासौ वै जग्राह कचबन्धनात् १० शशाप तत्क्षणात्सा तं रावणं तापसी भृशं कुपिता त्यक्तुकामा सा देहं संस्पर्शदूषितं ११ दुरात्मंस्तव नाशार्थं भविष्यामि धरातले अयोनिजा वरा नारी त्यक्त्वा देहं जहावपि १२ सेयं रमांशसंभूता हीनाङ्गेन रक्षसा विनाशार्थं कुलस्यैव वाल्मीकस्यागिवसंभ्रमात् १३

रस्पर्शदूषितं परस्पर्शतद्दूषितं देहं त्यक्तुमिच्छन्ती त्वन्वयः ११ १२ वाल्मीकस्यागिवेति संभ्रमात् वाल्मीकस्यागिवत्सर्वधामसु तावद्धात्र्येनात्वाल्मीकस्य सर्पिणीवेत्यर्थः रामं तं दृष्ट्वा उत्थाय वृषं श्रेष्ठमासनं ददौ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ कचबन्धनात् १० प॰ स्त्यक्तुकामा सा देहं संस्पर्शदूषितं रागात्पूर्वजन्मनि स्पृष्टेन

त्वेनांगेनात्कथात्तुल्यं देशरिक्षासीवां द्वितीयजन्मनि सीताभवत् १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. अजोनाम रघुपुत्रः तस्य वंशे १४ स तस्तादृशः परमेश्वरस्त्वं सीता च परमेश्वर्यभूता ततः कुतो धैर्यमित्याह कुतो धैर्यमिति त्वां ध्यायन्तो त्वनेन पातिव्रत्यभंगो न जात इति बोधितं १५
स्क. उदरक्षुधापीडिता सती वनवासे वस्त्राभावः विघ्नो मे चिन्तितस्तत्राह कामधेनुपय इति १६ १७ अन्वितं तत्साःपा तितं यद्दिव्यप्रासपातेन हितं द्रुपयोगापन्नो येन्ममविकालेत

१६४ तव जन्म च काकुत्स्थ तत्पापनाशाय चामरैः । प्रार्थितस्य हरे रंशादजवंशे प्रजन्मनः १४ कुतो धैर्यं महाबाहो तत्र सा वर्तते वशा । सतीधर्मरता सीता त्वां ध्यायन्ती दिवानिशं १५ कामधेनुः पयः पात्रे ह्यन्यामघवता स्वयं यानार्थं प्रेषितं तस्याः प्रीत्यै कामं तं ततः १६ सुरभेः दत्तपयःपानात् सा क्षुत्तृड्दुःखविवर्जिता जाता कामलपत्राक्षी वर्तते वीक्षिता मया १७ उपायं कथयाम्यद्य तत्पापनाशाय राघव । श्रीकुरुध्वम् [illegible] अन्विने मासि सिंसामतं १८ नवरात्रोपवासं च भगवत्याः प्रपूजनं सर्वसिद्धिकरं राम जपहोमविधानतः १९ मेध्यैश्च पशुभिर्देव्या बलिं दत्त्वा विशंसितैः दशांशं हवनं कृत्वा सशक्तस्त्वं भविष्यसि २० विष्णुना चरितं पूर्वं महादेवेन ब्रह्मणा । तथा मघवता चीर्णं स्वर्गमध्यस्थितेन वै २१ सुखिना राम कर्तव्यं नवरात्रव्रतं शुभम् । विशेषेण च कर्तव्यं पुंसा कष्टगते न वै २२ विश्वामित्रेण काकुत्स्थ कृतमेतन्न संशयः । भृगुणाथ वसिष्ठेन कश्यपेन तथैव च २३ गुरुणा हृतदारेण कृतमेतन्महाव्रतं तस्मात्त्वं कुरु राजेन्द्र रावणस्य वधाय च २४ इन्द्रेण वृत्रनाशाय कृतं व्रतमनुत्तमं त्रिपुरस्य विनाशाय शिवेनापि पुराकृतं २५ हरिणा मधुनाशाय कृतं मेरौ महामते विधिवत्कुरु काकुत्स्थ व्रतमेतदतन्द्रितः २६

सोतिचेतत्राह उपायमिति १८ १९ विशंसितैः शस्त्रैः दशांशं हवनं जपदशांशमित्यर्थः २० २१ २२ २३ २४ २५ मधुनाशायेति यद्यपि [illegible] येन तं कर्तुमवकाशो न जातो निद्रोत्थितस्य [illegible] तथापि [illegible] संकल्पानन्तरं हतमित्यत्र तात्पर्यात् २६ २६

CC-0. [illegible] Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ २७ प्रश्नचतुष्टयस्य क्रमेणोत्तरमाह श्रृणु राजन्निति हे राम यानित्या कालत्रयावाध्या आधारा सर्वविकाराणां भूता ब्रह्मरूपा याच सनातनी अनादिसिद्धा शक्तिर्जडरूपा माया एवावह्नेरिव
७: न्हिशक्तिवत् ब्रह्मणि स्थिता एतदुभयात्मका मायाविशिष्टब्रह्मरूपं तत्वं सा देवीपदवाच्यं भवति यथा गजशरीरे प्रविष्टं चैतन्यं गजनामकं भवति तथा अनन्तानां मायाशरीरे प्रवि
१६५ ष्टं प्रथमतश्चैतन्यं सगुणत्वात् यामायाशक्तिप्रकृतिसंज्ञकं भवति अत एव सर्वोत्कृष्टं प्रथमं देवीतत्वं भवति तदनन्तरं देवीतत्वमेव तामसगुणोपाधिषु प्रविष्टं ब्रह्मविष्ण्वादिसंज्ञां भजते तदेव पं
चतन्मात्रासु प्रविष्टं तथा महाभूतेषु प्रविष्टं तत्तत्संज्ञां भजते इति देवी रूपमेव सर्वं वेदसिद्धं तो जागर्ति न पुनर्नैव स्वत्वैवमतावभ्रंशः कीदृशी सा या पूजिता सती दुःखनाशिनी जननमरणा
दिसर्वसंसारदुःखनाशिनी सर्वकामप्रदा धर्मकामार्थमोक्षप्रदा भवति एतेन कादेवीति प्रश्नस्योत्तरं दत्तं भवति इदं भगवत्याः स्वरूपं बृहदारण्यके गार्गिब्राह्मणे स्पष्टं तत्र हि पृ
थिव्यादिकं वायुपर्यन्तं आकाशे ओतं प्रोतं चेति याज्ञवल्क्येन प्रथमप्रश्ने कृते यावत्सर्वं ओतं प्रोतं च तत्पुनः कस्मिन्निति प्रश्ने आकाशशब्दितायां चिद्रूपशक्तौ मायायामोतं प्रोतं चेत्युक्ते तत्पुनः सा चिद्रूपशक्तिः प्राकाशशब्दितामा

श्रीकृष्ण उवाच कादेवी किं प्रभावा वा कुतो जाता किमात्मिका व्रतं किं विधिवद्ब्रूहि सर्वं त्वं करुणानिधे २७ नारद उवा
च श्रृणु राम सदा नित्या शक्तिराद्या सनातनी सर्वकामप्रदा देवी पूजिता दुःखनाशिनी २८ कारणं सर्वजन्तूनां ब्रह्म
आदीनां रघूद्वह तस्याः शक्तिं विना कोऽपि स्पन्दितुं न क्षमो भवेत् २९ याकस्मिन्नोता च प्रोता चेत्यभिप्रायेणाह हे याज्ञवल्क्य यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्या दिवो य

दवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिंस्तदोतं च प्रोतं चेति गार्ग्याः प्रश्ने कृते ब्रह्मण्येव सा शक्तिरोता च प्रोता चेत्यभिप्रायेण याज्ञवल्क्यः स होवा
च यदूर्ध्वं गार्गि दिवो यदवाक् पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते आकाश एव तदोतं च प्रोतं चेति कस्मिन्नु खल्वाकाश ओतश्च प्रोतश्चेति स होवाच एतद्वै तदक्षरं गा
र्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्यस्थूलमनण्वह्रस्वमित्यादिना तदक्षरं दर्शयाञ्चकार तेन च ग्रन्थेन देव्याः सकाशात्तस्य स्वरूपं प्रतिपादितं भवति स्पष्टीकृतं चैतद्स्माभिर्बृहदारण्यकटीकायां नीलकण्ठा
ख्यायां हे राम सा शक्तिः किं प्रभावा इति पृष्टस्योत्तरमाह कारणमिति सर्वजन्तूनां सर्वजडाजडप्रपञ्चस्योपलक्षणं तथा च सर्वकार्यत्वमेवास्याः प्रभावः इत्यर्थः तथा च श्रुतिः
तस्मादक्षरात्संभवतीह विश्वमिति मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरं तस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगदिति २८ अधुना कुतो जातेति पृष्टस्योत्तरमाह तस्याः शक्तिं विनेति तस्याः
ब्रह्मरूपिण्या भगवत्याः संविद्रूपशक्तिर्माया एव ता तां विना कोऽपि प्राणी विष्णुरपीति स्पन्दितुं क्षमः समर्थो नैव भवेत् २९ २९ २९ २९ २९ २९

चलितुं

193

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दि

देभा॰ किंचिद्विष्णोरिति विष्णवादीनां शक्तिः कथमपि सैवेत्यर्थः कारणान्तराहितत्वान्याशक्तिः सैव विश्वादिशक्तिः अन्तरपि पीत्यर्थः किंवदन्तायच्च किंचिदिति यदाश्रितादृशोपदेशायाः शक्तेर्मे
रु॰ हिमातदृश्यतादृशाशक्तिमयाज्ञस्यरूपिणीपाभावादपादुत्पत्तिः कुतो भवेत् न कुतोपीत्यर्थः नहि सर्वकारणस्योत्पत्तिः कस्मादपि संभवत्यनवस्थापातादित्यभावः ३१ सर्वादिसर्गेस्व
१६८ णः पश्चात्पत्तिरहितेत्यङ्गदर्पयति नब्रह्मेति ३२ यदसर्वाभावस्तदासाप्रकृतिः पूर्णापुरुषेण परेणचिद्रूपेण संयुता निर्गुणा ताम्भावस्थानशायुगादौ विष्णुरिति सा भूत्वेति तेन पश्चात्सगुणा
अयसंभिन्नाभूत्वा तत्सगुणोपाधिभिः पूर्वं ब्रह्मादीन् संसृज्य तेन्यादपित्वा निजाः शक्तीश्च दत्वा भुवनत्रयं करोतीति ३४ तां ज्ञात्वेति तां ब्रह्मरूपिणीं ज्ञात्वा निर्विकल्पचित्तस्यात्मभेदेन साक्षात्

विष्णोः पालनशक्तिः स्याद्रुद्रशक्तिः स्त्रीपुंभेदस्तु क्षपणनाशशक्तिः सान्याशक्तिः पराशिवा ३० यच्च किंचिद्विना चिद्वस्तु सद
सद्वस्तु नश्ये तस्य सर्वस्य सा शक्तिस्तदुत्पत्तिः कुतो भवेत् ३१ न ब्रह्मा न यदा विष्णुर्न रुद्रो न दिवाकरः न चेन्द्राद्याः सुराः सर्वे न धरा
न धराधराः ३२ तदा सा प्रकृतिः पूर्णा पुरुषेण परेण वै संयुता क्रियते युगादौ निर्गुणा शिवा ३३ सा भूत्वा सगुणा पश्चात्
करोति भुवनत्रयं पूर्वं संसृज्य ब्रह्मादीन् शक्त्या शक्तिः स्वसर्वशः ३४ तां ज्ञात्वा मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् सा विद्या प
रमा ज्ञेया वेदाद्या वेदकारिणी ३५ असंख्यातानि नामानि तस्या ब्रह्मादिभिः किल गुणकर्मविधानैस्तु कल्पितानि च किं
ब्रुवे ३६

त्वात्मजन्तुर्जीवः जन्मादिरूपसंसाररूपबन्धनान्मुच्यते तथाच श्रुतिः ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवतीति स्थिवित्यति पराया धीधानिर्विकल्पवृत्तिरूपतासा भगवती ब्रह्मरूपिणी सेयं ब्रह्मविद्या
याहिरत्वात् तत्रांशशक्तिः परिशमथिदेवतं तदशानाज्ञानं क्रियाकारणमासनजालभिन्नां एवं स्वयमायातनमावश्यानिचत्वं वितन्वन्नवहिर्दिशा शाकुलैनिले एतद्रूपा न भवन्ति अद्विरूपिण्या
उत्पत्तिर्भवति संभाव्येत्यर्थः ३५ अथ तिगाद्यंशतिष्ठस्यात्मनाह असंख्यातानीति हे राम श्रीभगवन्नानामैक मन्त्रीन्द्रियावतानां किन्तु यावन्तः पदार्थास्तिस्र भवन्ति तथा
एकैवसर्व वर्तते माद्यन्ते एकैति श्रुतिः एकोहं बहुस्यां प्रजायेयेति श्रुतेः तथा यावन्तः पदार्थास्तेषां गुणकर्मभेदेन विधानेन ब्रह्मादिभिरसंख्येयानि नामानि कल्पितानि यदेत्संज्ञानमर्पितं तदे
देनाम भवतीदं नेति तिकथं ब्रुवेतस्याः सर्वाणि नामानि तस्याएव भवन्तीत्यर्थः तथाच श्रुतिः तन्नाम रूपाभ्यामेव व्याक्रियत इति ३६ ३६ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१६० अकारादिक्षकारान्तैःस्वरैर्वर्णैस्तुयोजितैः असंख्यनामिनामानिभवंतिरघुनंदन ३७ रामउवाच विधिंमेब्रूहिविप्रर्षेव्रतं
सम्यक्समाहितः कोऽमध्येवज्ञात्वादेव्याःश्रीपूजनंतथा ३८ नारदउवाच पीठंकृत्वासमेस्थानेसंस्थाप्यजगदंबिकां
उपवासान्नवैवत्वंकुरुरामविधानतः ३९ आचार्योऽहंभविष्यामिकर्मण्यस्मिन्महीपते देवकार्यविधानार्थमुत्साहंप्रकरो
म्यहं ४० व्यासउवाच तच्छ्रुत्वावचनंसत्यंमत्वारामःप्रतापवान् कारयित्वाशुभंपीठंस्थापयित्वांबिकांशिवां ४१
विधिवत्पूजनंतस्याश्चकारव्रतवान्हरिः संप्राप्तेचाश्विनेमासितस्मिन्गिरिवरेतदा ४२ उपवासपरोरामःकृतवान्व्रत
मुत्तमं होमंचविधिवत्तत्रबलिदानंचपूजनं ४३ भ्रातृभ्यांकृतवान्प्रेम्णाप्रणीतोनारदेनसः अष्टम्यांमध्यरात्रेतुदेवीभगव
हिसा ४४ सिंहारूढाददौतत्रदर्शनंप्रतिपूजिता गिरिशृंगेस्थितावाचाराघवंप्राहसुस्वरं ४५ मेघगंभीरयाचेदंभक्तिभा
वेनतोषिता देव्युवाच रामराममहाबाहोतुष्टास्म्यद्यव्रतेनते ४६ प्रार्थयस्ववरंकामंयत्तेमनसिवर्तते नारायणांशसं
भूतस्त्वंवंशेमानवेऽनघे ४७ रावणस्यवधायैवप्रार्थितस्त्वमरैरसि पुरामत्स्यतनुंकृत्वाहत्वाघोरंचराक्षसं ४८ त्वयावैर
क्षितावेदाःसुराणांहितमिच्छता भूत्वाकच्छपरूपस्तुधृतवान्मंदरंगिरिं ४९ अकूपारंप्रमथ्याशुकृत्वादेवानपोषयत् कौ
लंरूपंपरंकृत्वादशनाग्रेणमेदिनी ५०

४८ ४९ अकूपारःसमुद्रः ५० ५० ५० ५० ५० ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५१ ५२ ५३ द्विजेद्विजाधिकारिणे ५४ ५५ ५६ ५८ शृणुत्वेति इतिवर्त्तते त्वेर्थः ५९ ६० ६१ ६२ नतुल्यानीति तानिपुराणान्येकैकगुणीयविशेषेविस्तारे
विप्रतिपादिकानीदंतुश्रीभागवतंतद्गुणामूलभूतसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मतत्त्वपर्यन्तप्रतिपादकमतोनैततुल्यानितानिपुराणानीतिभावः ६३ श्रीमच्छिवकुले...

ध्यानावस्थितयामामहंहिरण्याक्षंजघानच नारसिंहंततःकृत्वाहिरण्यकशिपुंपुरा ५१ प्रह्लादंरक्षित्वाहंवामनोऽभवम्
वामनंवपुरास्थायपुराछलितवान्बलिं ५२ भूत्वेन्द्रस्यानुजःकामंदेवकार्यप्रसाधकः जमदग्निसुतस्त्वंमेमत्तोंशेनसंभवः
५३ हतवान्क्षत्रियान्सर्वान्दानंभूमेस्त्वदाद्द्विजे तथेदानींतुकाकुत्स्थजातोदशरथात्मजः ५४ प्रार्थितस्तुसुरैःसर्वैरावणे
नातिपीडितैः कपयस्तेसहायावैदेवांशाबलवत्तराः ५५ भविष्यंतिनरव्याघ्रमच्छक्तिसंयुताह्यमी शेषांशोप्यनुजस्ते
ऽयंरावणात्मजनाशकः ५६ भविष्यतिनसंदेहःकर्तव्योत्रत्वयानघ वसंतेसेवनंकार्यंत्वयातत्रातिश्रद्धया ५७ हत्वाथ
रावणंपापंकुरुराज्यंयथासुखं एकादशसहस्राणिवर्षाणिपृथिवीतले ५८ कृत्वाराज्यंरघुश्रेष्ठगंतासित्रिदिवंपुनः
व्यासउवाच इत्युक्त्वांतर्दधेदेवीरामस्तुप्रीतमानसः ५९ समाप्यतद्व्रतंचक्रेप्रयाणंदशमीदिने विजयापूजनंकृत्वादत्त्वा
दानान्यनेकशः ६० कपिपतिबलयुक्तःसानुजःश्रीपतिश्चप्रकटपरमशक्त्याप्रेरितःपूर्णकामः उदधितटगतोसौसेतु
बंधंविधायाप्यहनदमरशत्रुंरावणंगीतकीर्तिः ६१ यःशृणोतिनरोभक्त्यादेव्याश्चरितमुत्तमं सभुक्त्वाविपुलान्भोगान्
प्राप्नोतिपरमंपदं ६२ सन्त्यन्यानिपुराणानिविस्तराणिबहूनिच श्रीमद्भागवतस्यास्यनतुल्यानीतिमेमतिः ६३ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांतृतीयस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ३० आत्मजःसुधीःश्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतोनीलकंठाभिधान
तःदेवीभागवतस्यास्यव्याख्यानंतिलकाख्यंमहत्
व्याख्यांसम्यपरःस्नानाच्छभामतयोयत्वधरातलेश्वरतांश्रुशस्त्रश्यादेवतातुष्यतुतत्वाख्यविदांवरेणपरो श्रीश्रीशिवकुलतिलकनरायणाध्वमुनतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठकृतेदेवीभागवत:

श्रीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतनीलकंठाभिधानकः।

व्याख्यातिलकं चक्रे तृतीयस्कन्धकस्य सः ॥ ३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 स्कं० श्रीगणेशायनमः ॥ यदुत्सेर्व[illegible]भ्यांजगतःप्रसूयोऽद्भवः। वंदे तां भुवनेशानीं सच्चिदानंदरूपिणीं १ प्रष्टाधिकं चतुर्थं ॥
स्कंधः पश्चैरनंतरं कृष्णावतारसंप्रश्नोत्तराख्यानउदीर्यते पूर्वाध्यायांते रामावतारपर्यंतमवतारः श्रीभगवत्या धीमाया
यथायथाप्रेर्यंते तथातथाते कुर्वंतीत्युक्तं न तु कृष्णावतारस्तदधीनउक्तः तथाच तस्येश्वरशक्तियुक्तत्वेन तस्य दुर्दशा तदाश्रिता
१ नां यादवानां पांडवानां च दुर्दशा किमिति जाते त्यभिप्रायेण किंच जगतः कारणं श्रीभुवनेश्वरी भगवती माया चिद्रूपब्रह्मरूपि

।।श्रीगणेशायनमः। ॐनमोभगवत्यै। जनमेजयउवाच। वासवेयमुनिश्रेष्ठसर्वज्ञा
ननिधेनघप्रष्टुमिच्छाम्यहंस्वामिन्नस्माकंकुलवर्द्धन १ शूरसेनसुतःश्रीमानवसुदेवःप्र
तापवान् श्रुतंमयाहरिर्यस्यपुत्रभावमवाप्तवान् २ देवानामपिपूज्योऽभून्नाम्नाचान
कदुंदुभिः कारागारेकथंबद्धःकंसस्यधर्मतत्परः ३ देवक्याभार्ययासार्द्धंकिमागःकृत
वानसौ देवक्याबालषट्कानांविनाशश्चकृतःपुनः ४ तेनकंसेनकस्माद्वैययातिकुल
जेनच कारागारेकथंजन्मवासुदेवस्यवैहरेः ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

णीति सर्ववेदसिद्धं तस्याश्च वैषम्यनैर्घृण्यराहित्येनोच्चावचसृष्टिकरणं किं निमित्तमभवदिति तन्निमित्तपरिचयार्थं च १
जनमेजयः पृच्छति वासवेय मुनिश्रेष्ठेति वासव्याः सुगंधायाः अपत्यं वासवेयस्त्रीभ्यो ढगिति ढक् हे व्यास १।२।३ आगोपराधः
येनापराधेन कारागारे बद्धस्तादृशमागः किं कृतवानित्यर्थः ४ ययातेः कुलमुत्तममेव तदुद्भवेनापि कंसेन कुलीनेनेत्यर्थः ॥
॥५॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्रीगर्भसंभूतोनीलः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

196

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्रीगणेशाय नमः ॥ परस्मैव निभेषाभ्यां जगतः प्रस्पंदौ वै। वंदे तां भुवनेशानीं सच्चिदानंदरूपिणीं १ अष्टाधिकं चत्वारिं ॥ शद्भिः पद्यैरनंतरं कृष्णावतारसंप्रश्नो राज्ञा कृतउदीर्यते पूर्वाध्यायांते एतावतापर्यंतमनंतरां श्रीभगवत्याधीमालया यथा यथा प्रेर्यते तथा तथा ते कुर्वंतीत्युक्तं न तु कृष्णावतारस्तदधीनउक्तः तथा च तस्येश्वरशक्तियुक्तत्वेन तस्य दुःखं दानिता नां यादवानां पांडवानां च दुर्दशा किमिति जानेत्यभिप्रायेण किं च जगतः कारणं श्री भुवनेश्वरी भगवती माया विशिष्ट ब्रह्मरूपि

१

॥श्रीगणेशाय नमः। ॐ नमो भगवत्यै। जनमेजय उवाच। वासवेय मुनिश्रेष्ठ सर्वज्ञा
ननिधे नघ प्रष्टुमिच्छाम्यहं स्वामिन्नस्माकं कुलवर्द्धन १ शूरसेनसुतः श्रीमान् वसुदेवः प्र
तापवान् श्रुतं मया हरिर्यस्य पुत्रभावमवाप्तवान् २ देवानामपि पूज्योभूत्तान्नानादान
कदुंदुभिः कारागारे कथं बद्धः कंसस्य धर्मतत्परः ३ देवक्या भार्यया सार्द्धं किमागः कृत
वानसौ देवक्या बालषट्कानां विनाशश्च कृतः पुनः ४ तेन कंसेन कस्माद्धि ययातिकुल
जेन च कारागारे कथं जन्म वासुदेवस्य वै हरेः ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१

णीति सर्ववेदसिद्धं तस्याश्च वैषम्यनैर्घृण्ये हि प्रेमोच्चावचसृष्टिकरणं किं निमित्तमभवदिति तन्निमित्तपरिचयार्थं च जनमेजयः पृच्छति वासवेय मुनिश्रेष्ठेति वासव्याः सुगंधायाः अपत्यं वासवेयस्तत्संबोधनमिति दक् हे व्यास १।२।३ आगोपराधः येनापराधेन कारागारे बद्धः [illegible] नापि कंसेन कुलीनेन त्वयं ॥
॥५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५॥ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· स्कं· गतोजन्मांतरमिति क्षत्रियवंशजः सखोगीतास्त्वंमजत्वविशिष्टंलोकरक्षाजन्मांतरंकस्मात्गत इत्यर्थः पितरावित्यस्योत्तरमाह
यः ६ ।७ ननुप्राक्तनकर्मवशात्तौबद्धौतत्रहरिः किंकरिष्यतीतिचेत्तत्राह प्राक्तनंकिमिति यत्रपरमात्मनोजन्माभवत्तत्रप्रा
क्तनंकिमवशिष्टंयत्र ...त्मभिरपिदुर्ज्ञेयंनहितस्मिन्सतिपरमेश्वरस्यजन्मस्यादितिभावः ८ किंचकेतेपुत्राइति शिलायां

२

गोकुलेचकथंनीतोभगवान्सात्वतांपतिः गतोजन्मांतरंकस्मात्पितरौनिगडेस्थि
तौ ६ देवकीवसुदेवौचकुत्रस्थानमितरेजसः कथंनमोचितौबद्धौपितरौहरिणामुना
७ जगत्कर्तुंसमर्थेनस्थितेनजनकोदरे प्राक्तनंकिंतयोःकर्मदुर्विज्ञेयंमहात्मभिः ८॥
जन्मवैवासुदेवस्यप ...त्परमात्मनः केतेपुत्राश्चकाबालापाकंसेनविपोथिता ९ शि
लायांनिर्गताचोर्ध्वंभ्रातात्वष्टभुजापुनः गार्हस्थ्यंचहरेर्ब्रूहिबहुभार्यस्यचानघ १० का
र्याणितत्रतान्येवदेहस्यागंचतस्यवै किंवदंस्याश्रुतंयज्जन्मनोमोहयतीवमे ११ चरितं
वासुदेवस्यत्वमाख्याहियथातथं नरनारायणौदेवौपुराणावृषिसत्तमौ १२ ॥ ॥

गोविदेःश्विताद्वतिशेषखेकेपूर्वजन्मनिस्थितादित्यर्थः १० किंवदंत्याजन्मप्रसामनोमोहयतीवेति कथमीश्वरयदुहरि
तेनकिंम्लीवबद्धहरितेनकिमयमीश्वरोवाजीवोवेतिमनसोमोहोभवतीत्यर्थः ११ किंचनरनारायणावितिवि १२ ॥ ॥ ॥
॥ ॥

२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 जितषड्गुणो जितकामक्रोधादिषड्गो जगत्सृष्टे जगत्कल्याणाय २४। २५। २५ विद्यमानशरीरौ ताविति पूर्वदेहं प
रित्यज्यैव देहान्तरगमनं संभवति न च तद्देहास्ति तथा च कथं तयोर्देहान्तरगमनमित्यर्थः २६ किंच यौ चक्रतुरिति मु

३ धर्मपुत्रौ महात्मानौ तपश्चेरतुरुत्तमं यौ मुनी बहुवर्षाणि पुण्ये बदरिकाश्रमे २३ नि
राहारौ जितात्मानौ निस्पृहौ जितषड्गुणौ विष्णोरंशौ जगत्सृष्टौ तपश्चेरतुरुत्तमं २४ तयो
रंशावतारौ हि जिष्णुकृष्णौ महाबलौ प्रसिद्धौ मुनिभिः प्रोक्तौ सर्वज्ञैर्नारदादिभिः २५ वि
द्यमानशरीरौ तौ कथं देहान्तरं गतौ नरनारायणौ देवौ पुनः कृष्णार्जुनौ कथं २६ यौ चक्र
तुस्तपश्चोग्रं मुक्त्यर्थं मुनिसत्तमौ तौ कथं प्रापतुर्देहौ प्राप्तयोगौ महातपौ २७ शूद्रः स्वध
र्मनिष्ठस्तु देहान्ते क्षत्रियस्तु सः शुभाचारस्ततो यो वै स शूद्रो ब्राह्मणो भवेत् २८ ब्राह्मणो
निस्पृहः शान्तो भवरोगाद्धि मुच्यते विपरीतमिदं भाति नरनारायणौ च तौ २९ तपसा शो
षितात्मानौ क्षत्रियौ तौ बभूवतुः केन तौ कर्मणा शान्तौ जातौ शापेन वा पुनः ३० ॥ ॥ ३

त्यर्थं तपस्तयोर्देहान्तरगमनफलं विरुद्धं कथमभूदिति प्रश्नार्थः २७ यश्च तपसा यस्य फलं भवति तदाह शूद्र इति २८।
एवं नियमे सति नरनारायणयोर्ब्राह्मणयोर्ज्ञानिनोर्विपरीतं क्षत्रियजन्मफलं कथमभूदित्याह विपरीतमिति २९ विपरी
तफलकारणं तर्कयति केन ताविति ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे॰ भा॰ सा॰ ॰ किंच [illegible] रक्षान्नि [illegible] कथं जातइति वदेतिशेषः २१ कृष्णस्यापीति गांधार्याःशापेनेश्वरस्यापि कृष्णस्य कुलक्षयः कथं ।
तद्रूपेन देत्यर्थः २२ वासुदेवे वर्त्तमाने पुत्रस्य हरणं कथं कृतमित्यन्वयः २३ किंच तेन कर्तुं हरणं वासुदेवेन दिव्यं चक्षुषा

५ [illegible]श्चिर्योजाम्नो कारणं लघुनेवद यादवानां विनाशश्च ब्रह्मशापादितिश्रुतिः २१
[illegible]ष्णस्यापि हि गांधार्याः शापेनैव कुलक्षयः प्रद्युम्नहरणं चैव शंबरेण कथं कृतं २२ वर्त्त
मानेवासुदेवे देवदेवे जनार्दने पुत्रस्य सूतिकागेहाद्धरणं चातिदुर्घटं २३ द्वारकादुर्ग
मध्याद्धि हरिवेश्मात् दुरत्ययात् नज्ञातं वासुदेवेन तत्कथं दिव्यचक्षुषा २४ संदेहोयं
महान् ब्रह्मन्निःसंदेहं कुरु प्रभो यत्पत्न्यो वासुदेवस्य दस्युभिर्लुंठिता हृताः २५ स्वर्गते
देवदेवे तु तत्कथं मुनिसत्तम संशयो जायते ब्रह्मंश्चित्तदोलनकारकः २६ विष्णोरंशः स
मुद्भूतः शौरिर्भूभारहारकृत् स कथं मथुराराज्यं भयात्त्यक्त्वा जनार्दनः २७ द्वारवत्यां गतः
साधो ससैन्यः ससुहृज्जनः अवतारो हरेः प्रोक्तो भूभारहरणाय वै २८ पापात्मनां विना
शाय धर्मसंस्थापनाय च तत्कथं वासुदेवेन चौरास्तेन निपातिताः २९ येहृता वासुदेव ५
स्य पत्न्यः सुलुंठिताश्च ताः तेनास्ते किं न विज्ञाताः सर्वज्ञेन सता पुनः ३०

कथं नाज्ञातं यद्धर्यं म
हामोहेनिमग्नइत्याह नज्ञातमिति २४ किंच पत्न्य इति २५ स्वर्गते वैकुंठंगते २६ किंच विष्णोरिति २७ २८ ॥ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. टी. भीष्मद्रोणादयोधर्मात्मानोपिभूभारकारकाइतितत्त्वात्तेषांवधस्तस्मात्तद्दोषोजातस्तथासतितेषांतेनामुंकथंतेनवधेन
कृतद्दुतिवदेत्यभिप्रायः ३१ किंचकृष्णभक्ताइति ३२।३३ क्वगतंसुकृतंचतदिति ननुपूर्वमेवोक्तंराजसूयःसांगोयज्ञोनजा
तइतिनत्कथमत्रशंक्यनेक्वगतंसुकृतंचतदितिचेन्नएतादृशंवासुदेवादिसर्वज्ञपुरुषसान्निध्येकथंसांगोयज्ञोनजातइत्यत्रैव

५ भीष्मद्रोणवधःकामंभूभारहरणेमतः आदिनाश्चमहात्मानःपांडवाधर्मतत्पराः ३१
कृष्णभक्ताःसदाचारायुधिष्ठिरपुरोगमाः तैःकृत्वाराजसूयंचयज्ञराजंविधानतः ३२ द
क्षिणाविविधादत्त्वाब्राह्मणेभ्योतिभावतः पांडुपुत्राःसुरैवांशावासुदेवाश्रितामुने ३३॥
घोरंदुःखंकथंप्राप्ताः क्वगतंसुकृतंचयत्तत् किंतस्यापंमहारौद्रंयेनतेपीडिताःसदा ३४
द्रौपदीचमहाभागावेदीमध्यात्समुत्थिता रमांशजाचसाध्वीचकृष्णभक्तिसुतातथा।
३५ साकथंदुःखमतुलंप्रापघोरंपुनःपुनः दुःशासनेनसाकेशेगृहीतापीडिताभृशं।
३६ रजस्वलासाभार्यातुनीताभीतैकवाससा विराटनगरेदासीजातामत्स्यस्यसापुनः ३७
धर्षिताकीचकेनाथरुरोदकुररीयथा हृताजयद्रथेनाथक्रंदमानातिदुःखिता ३८
मोचितापांडवैःपश्चाद्बलवद्भिर्महात्मभिः पूर्वजन्मकृतंपापंकिंतत्येनचपीडिताः ३९

प्रश्नतात्पर्यात्तत्तद्रेयाह किंतत्पापमितियेनपापेनसांगोयज्ञोनजातइतिकृत्वादुःखेनपीडितास्तत्पापंकिमित्यर्थः ३९ किंचद्रौ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 किंचराजसूयमिति ४० ममपूर्वजाः पूर्वजन्मकृतपापेनदुःखंप्राप्ताः इतिवक्तव्यं तदपिनसंभवतिदेवांशानां तेषांपूर्वजन्मा भावाद्देवानांच परमेश्वराधिकारित्वस्तत्रापि भगवल्लाभान्तथाच देवांशानांतेषां कथंदुःखसंभवइत्ययं संशयोमेवर्तत इत्य र्थः ४१ किंचसदाचारैस्थितिनश्वरं मिथ्याजगज्जानंतैर्सामिवद्भिःसदाचारैः कथंहताइत्यर्थः ४२ किंचप्रेरितावति वासुदेवेने

६

दुःखान्यनेकान्याप्तास्तेकथयाद्यमहामते राजसूयंक्रतुवरंकृत्वातेममपूर्वजाः ४०
दुःखंमहत्तरंप्राप्ताः पूर्वजन्मकृतेनवै देवांशानांकथंतेषांसंशयोयंमहान्हिमे ४१ सदा
चारैस्तुकौंतेयैर्भीमद्रोणादयोहताः छलेनधनलोभार्थंजानानैर्नश्वरंजगत् ४२ प्रेरिता
वासुदेवेनपापेघोरेमहात्मना कुलंक्षपितवंतस्तेहरिणापरमात्मना ४३ वरंभिक्षाट
नंसाधोनीचवारैर्जीवनंवरं गोधानहत्वालोभेनशिल्पेनजीवनंवरं ४४ विच्छिन्नस्तु
त्वयावंशोरक्षितोमुनिसत्तम समुत्पाद्यसुतान्पाण्डुगोलकान्शत्रुनाशनान् ४५ स
त्येनैवतुकालेनविराटसनपाद्भुतः तापसस्यगलेसर्पंन्यस्तवान्कथमद्भुतं ४६ न
कोपिब्राह्मणंद्वेष्टिक्षत्रियस्सकुलोद्भवः तापसंमौनसंयुक्तंपित्राकिंतत्कृतंमुने ४७

६

घोरेण कथंपापेप्रेरितादृत्यर्थः ४३ लोभेनपरोधान्न हत्वा
त्वानविनाचभिक्षाटनादिनाजीवनंवरं नतुलोभेनगोधानहत्वाराज्यभोगोवरइत्यर्थः ४४ किंचविच्छिन्नस्त्विति ४५ तास्ते
महानुभावाद्दुत्पन्नेवंशेक्षत्रियमानः सत्विराटनपाडजाततया सुतः परीक्षितराजासत्यकालेसर्पंकथंन्यस्तवानित्यर्थः ४६ ॥ ४७॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

199

दे॰भा॰च॰ ४८ इतिश्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे प्रथमोऽध्यायः १ षष्टिश्लोकैर्विचित्रस्य प्रपंचस्य च कारणं देवादीनां च सर्वे
षां कर्मैवेत्युच्यते इत्थं जनमेजयेनानेकविधान् कृतान्प्रश्नान् श्रुत्वा तेषां सर्वेषां प्रश्नानां समाधनं प्रपंचस्य देवादीनां
च कर्माधीनत्वमिति व्यास उवाचेति शौनकादीन्प्रति सूत आह एवं पृष्टः पुराणज्ञ इति १ किमुवाच तदाह राजन्किमिति एत
७ त्त्वया पृष्टं किं वक्तव्यं यतो देवानामपि कर्मणां गहना कष्टा गतिर्दुर्ज्ञेया भवति यदा देवादीनामपि कर्मणां गतिस्तदा मानवानां

एतैरन्यैश्च संदेहैर्विकलं मे मनोऽधुना स्थिरं कुरु पितः साधो सर्वज्ञोऽसि दयानिधे ४८ इतिश्री
देवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे जनमेजयप्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः १ सूत उवाच।
एवं पृष्टः पुराणज्ञो व्यासः सत्यवतीसुतः परीक्षितसुतं शांतं ततो वै जनमेजयं १ उवाच
संशयच्छेत्तृ वाक्यं वाक्यविशारदः व्यास उवाच राजन्किमेतत्वक्तव्यं कर्मणां गहना
गतिः २ दुर्ज्ञेया किल देवानां मानवानां च का कथा यदा समुत्थितं चैतद्ब्रह्मांडं त्रिगुणा
त्मकं ३ कर्मणैव समुत्पत्तिः सर्वेषां नात्र संशयः अनादिनिधना जीवाः कर्मबीजसमु
द्भवाः ४ नानायोनिषु जायंते म्रियंते च पुनः पुनः कर्मणा रहितो देहसंयोगो न कदाचन
शुभाशुभैस्तथा मिश्रैः कर्मभिर्वेष्टितं त्विदं त्रिविधानि हि तान्याहुर्बुधास्तत्त्वविदश्च ये ६ ७

का कथा तस्याः किं वक्तव्यमित्यर्थः २ कर्माधीनत्वमेव सर्वेषामाह यदेति अत्रेति शेषः कर्मबीजसमुद्भवाः कर्मैव का
रणजन्याः ३।४ देहसंयोगोऽयं त्रिविधकर्मरहितः कदापि न तिष्ठति ५ तत्र कर्माणि त्रिविधानि संचितत्वात् शुभाशुभैरिति॥
शुभानि सात्विकानि अशुभानि ... स्पष्टीकृतं ६
त

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

[illegible] नेचभस्येकेन्निविधानीत्याह कंचितानीति एवं कर्मणां त्रैविध्यं भवतीत्यर्थः ७ यद्यपि इत्यादयः ईश्वरा संति तथापि तेन्नर्मणैव
देश्वराजाता इति कर्मैव प्रबलं तेषामप्यस्तीत्याह ब्रह्मादीनामिति पूर्वजन्मनि कश्चिद्दिव्यमानोजीवः कर्मोप[illegible]ति पुनर्हिर
ण्यगर्भो भवति सोपि विभेत् स नैवरं मे इति बृहदारण्यकश्रुतेः कर्मभिर्वद्ध एव सः पूर्वजन्मकृतप्रवृत्त्यादि [illegible] संस्कारवशादेव
८ हिरण्यगर्भजन्मनि ज्ञानवान्भवतीत्येतदपि बृहदारण्यके एवोक्तं कर्माधीनत्वं सततस्य हिरण्यगर्भस्यैवावधारणाए तेन ब्रह्मविष्णु

संचितानि भविष्याणि प्रारब्धानि तथा पुनः वर्तमानानि देहेस्मिंस्त्रैविध्यं कर्मणां किलः।
७ ब्रह्मादीनां च सर्वेषां तत्त्वतः सं नराधिप सुखदुःखजरामृत्युहर्षशोकादयस्तथा ८ का
मक्रोधौ च लोभश्च सर्वे देहगता गुणाः दैवाधीनाश्च सर्वेषां प्रभवंति नराधिप ९ रागद्वे
षादयो भावाः स्वर्गेपि प्रभवंति हि देवानां मानवानां च तिरश्चां च तथा पुनः १० विकाराः
सर्व एवैते देहेन सह संगताः पूर्ववैरानुयोगेन स्नेहयोगेन वा पुनः ११ उत्पत्तिः सर्वजं
तूनां विना कर्म न विद्यते कर्मणा भ्रमते सूर्यः शशांकः क्षयरोगवान् १२ ॥ ॥ ॥ ॥

रुद्रादीनां [illegible] हिरण्यगर्भः समवर्ततात्ग्रे इत्यादिश्रुत्योक्तं तथा च कर्माधीनं हिरण्यगर्भस्यापि इत्यादीनामपि कर्माधीनत्वं भवत्ये
वेति भावः ८ दैवाधीनाः कर्माधीना इत्यर्थः ९ देवानां मानवानां च तिरश्चां सर्वेषामपि कर्माधीनत्वमनुसंधानादित्याह दे ८
वानामिति १० पूर्ववैरानुयोगेनेत्यर्धं पूर्वान्वयि ११ कर्माधीनत्वं निगमयति उत्पत्तिरिति ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰ब्र॰ ननु कस्मादेतादृशं दुर्घटं कर्मेति तत्र मिति चेत्तत्राह। अनादीति। बीजांकुरवदेतस्यानादित्वादनादित्वं अनिधनत्वं तु मोक्षपर्यं
तावस्थानात् तदेतादृशकर्मसंभवे सर्वेषां सर्वदा कारणं भवतीत्यर्थः तेन कारणेन सर्वं जगत् शाश्वतप्रवाहरूपेण नित्यम
वर्तीत्यर्थः तथाच कैवल्यश्रुतिः पुनश्च जन्मांतरकर्मयोगात्स एव जीवः स्वपिति प्रबुद्ध इति कर्मण एव कारणत्वं दर्शयति तथा
वर्णितमेतादृशं कर्म कस्मात्सस्यन्नं भवितुमर्हतीत्यर्थः अत एवाह। घटस्य कर्मनादं भइति १३ इत्थं कर्मसद्भावे जगमं ... स्थी
१३ नने तादृशं कर्म कस्मात्सस्यन्नं भवितुमर्हतीत्यर्थः अत एवाह। ... इति विचारेण सदा मुनयो निमग्नाः
पतिमग्नाह। नित्यानित्येति इदं जगत्नित्यं प्रवाहरूपेण हितमो हो सिद्धनित्यं प्रलय सहितं भवतिइति विचारेण सदा मुनयो निमग्नाः

कृपालीचलथारुद्रः कर्मणैवनसंशयः अनादिनिधनंचैतत्कारणंकर्मसंभवे १३ तेने
ह शाश्वतंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं नित्यानित्यविचारेण निमग्नामुनयःसदा १४ नजा
नंतिकिमेतद्धिनित्यंवानित्यमेवच मायायांविद्यमानायांजगन्नित्यंप्रतीयते १५ कार्या
भावः कथंवाच्यः कारणेसतिसर्वथा मायानित्याकारणंचसर्वेषांसर्वदाकिल १६ ॥

१४ कुतो निमग्नास्तत्राह। नजानंतीति यतो नित्यं वा नित्यं वेति न जानंति ततो निमग्ना इत्यर्थः ननु जगन्नश्वरं भाति न तो ... १४
नित्यकोटिः कथमुत्थिते ... कारणस्य नित्यत्वे कार्यमपि सदेव स्यादित्यर्थः १५ तदेवाह क
... ते ... कोटिः समुत्थितेत्यर्थः ननु मायैवानित्या स्यादिति चेन्नेत्याह मायानित्येति मोक्षपर्यंतं नित्ये

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.च. तर्हि मत्यक्षोपलभ्यमानस्य जगतो नश्वरत्वस्य कागतिरिति चेत्तदन्यथानुपपत्त्या कर्मरूपबीजस्य सहकारिकारणस्य नित्यत्वं कल्पनीय
मित्याह कर्मबीजमतो नित्यमिति अनित्यकर्मबीजं सहकारिकारणं बुद्धौ चिंतनीयमित्यर्थः तस्माज्जगत उत्पत्तिप्रलयान्यथानुपपत्त्यापि
१० कर्मसद्भावः सिद्ध इति भावः तस्मिंश्चानित्ये कर्मणि स्वीकृते यदा प्रारब्धं कर्मोत्तिष्ठति तदा माया विसृज्यति यदा प्रारब्धं सर्वप्राणिनां नश्यति
तदा कारणभूताया मायायानित्यत्वेपि सहकारिकारणस्य कर्मणोभावाज्जगतः प्रलयो भवतीति सर्वसमंजसं १७ यदि कर्मनियंत्रितं ज

२०१

कर्मबीजं ततो नित्यं चिंतनीयं सदा बुधैः भ्रमत्येव जगत्सर्वं राजन्कर्मनियंत्रितं १७ नाना ॥
योनिषु राजेंद्र नानाधर्ममयेषु च इच्छयाचेद्भवेज्जन्म विष्णोरमिततेजसः १८ युगे युगे ध
नेकासु नीचयोनिषु तत्कथं त्यक्त्वा वैकुंठसंवासं सुखभोगाननेकशः १९ विण्मूत्रमंदिरे
वासं संचस्तः कोभिवांछति पुष्पावचयलीलां च जलकेलिं सुखासनं २० ॥ २० ॥

गन्नस्यात्तदेश्वराणां कथमेतादृशी गतिर्भवेदित्याह नानायोनिष्विति इच्छया यदि नानायोनिषु अधर्मयेषु देशेषु जन्म न स्यात्तदा देवा १०
दीनां कर्मनियंत्रितत्वं न स्यात् चेच्छया कश्च नदुःखेषु पतति तस्माद्देवादीनामपि कर्मनियंत्रितत्वमेवेति भावः १८ इच्छया देवादीनां
नानाजन्मभोक्तृत्वमिति वक्ता सुप्रहस्यति युगे युगे इति ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्यक्त्वा गर्भगृहे वासं कोभिवांछति बुद्धिमान् तूलिकां मृदु संयुक्तां दिव्यां शय्यां विनिर्मि
तां २१ त्यक्त्वा धोमुखवासं च कोभिवांछति पंडितः गीतं नृत्यं च वाद्यं च नानाभाव सम
न्वितं २२ मुक्त्वा कोनरके वासं मनसापि विचिंतयेत् सिंधुजाद्भुत भावानां रसं त्यक्त्वा
सुदुस्त्यजं २३ विण्मूत्र रसपानं च कद्वच्छेत्सतिमान्नरः गर्भवासात्परो नास्ति नरको भुव
नत्रये २४ तद्भीतास्य प्रकुर्वंति मुनयो दुस्तरं तपः हित्वा भोगं च राज्यं च वने यांति मनस्वि
नः २५ यद्भूतास्य विमूढात्मा कस्तं सेवितुमिच्छति गर्भे तुदंति कृमयो जठराग्निस्तपत्य
धः २६ वपासं वेष्टनं क्रूरं किं सुखं तत्र भूपते वरं कालगृहे वासो बंधनं निगडैर्वरं २७
कल्पमात्रं क्षणं नैव गर्भवासः क्वचिच्छुभः गर्भवासे महद्दुःखं दशमास निवासनं २८
तथा निःसरणे दुःखं योनियंत्रे ति दारुणे बालभावे तदा दुःखं मूकान्ध भावसंयुतं २९ ११

॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्रं.भा.च्च ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रथचक्रवत् परिवर्त्तननित्यर्थः ३८ ॥ ३९ ॥

१२

क्षुत्तृड्वेदनाशक्तः परतंत्रोपिकातरः क्षुधितेरुदितेबालेमाताचिंतातुरातदा ३०
भेषजंपातुमिच्छंतीज्ञात्वाव्याधिचयंहृदा नानाविधानिदुःखानिबालभावेभवंति
वै ३१ किंसुखंविबुधादृष्ट्वाजन्मवांछंतिवैवृथा संग्राममममरैःसार्द्धंसुखंत्यक्त्वानिरंतरं
३२ कर्तुमिच्छेच्चकोमूढःश्रमदंसुखनाशनं सर्वेषांवनृपश्रेष्ठसर्वेब्रह्मादयःसुराः ३३ कृ
तकर्मविपाकेनप्राप्नुवंतिसुखासुखे अवश्यमेवभोक्तव्यंसर्वदादुष्कृतंकिल ३४ तपसा
दानयज्ञश्रमानवर्धितांबुजेन क्षीणेपुण्येचशक्रोपिपतत्येवनसंशयः ३५ रामावता
रयोगेनदेवावानरतांगताः तथाकृष्णसहायार्थंदेवायादवतांगताः ३६ एवंयुगेयु
गेविष्णुरवतारननेकशः करोतिधर्मरक्षार्थंब्रह्मणाप्रेरितोभृशं ३७ पुनःपुनर्हरेरेव
नानायोनिषुपार्थिव अवतारंचदंत्यन्येरथचक्रवदद्भुतान् ३८ दैत्यानांहननंकर्मक
र्त्तव्यंहरिणास्वयं अंशांशेनपृथिव्यांवैकृत्वाजन्ममहात्मना ३९ तदहंसंप्रवक्ष्यामि १२
कृष्णजन्मकथांशुभां यत्रचभगवान्विष्णुरवतीर्णोयदोःकुले ४०

॥ ४० ॥ ४० ॥ ४० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ इत्थंसर्वप्रपंचस्य सामान्यतः कर्मजन्यत्वमुपपादितं अयंभावः सच्चिदानंदरूपिण्या भगवत्या नित्यतृप्तायाः जगत्कल्पनेन किंचि
त्फलमस्ति किंतु नानाकर्मभिर्बद्धाः प्राणिनो जगत्सर्जनाभावे विषयाभावाद्भोगासंभवेन तथैव बद्धाः स्युरिति तेषां भोगेन कर्मक्षयार्थं
१३ स्वप्रयोजनाभावेपि केवलं प्राणिदयामवलंब्यैव भगवत्या जगत्सर्जने प्रवृत्तिस्तच्च यथा यथा यस्य कर्म वर्तते तथा तथा तस्य फलं देयमि
ति भगवत्या वैषम्यनैर्घृण्य एव दोषप्रसक्तिः नच प्रपंचे सति कर्मोद्भवस्तस्मिन्नसति तं निमित्तः प्रपंच इत्यन्योन्याश्रयो वैषम्यनैर्घृण्यदो
षप्रसक्तिश्च तदवस्थैवेति चेन्न बीजांकुरवत् कर्मणां प्रपंचस्य चानादित्वात् यदाहुः घउस्ताकमनादय इति अत एव बृहदारण्यके पूर्वज
न्मनि कृतकर्मोपासनस्य यजमानस्य हिरण्यगर्भपदप्राप्तौ सत्यां कर्मबद्धत्वाद्देवेश्वरस्यापि हिरण्यगर्भस्य भयारत्यादिकं सोबिभेत्

कश्यपस्य मुनेरंशो वसुदेवः प्रतापवान् गोवृत्तिरभवद्राजन्पूर्वं शापानुभावतः ॥ ४१ ॥
पत्न्यौ कश्यपस्यर्षेः शापादवतीर्णे महीतले अदितिः सुरसा चैवमासतुः पृथिवीपते ४२

सनैव रेमेत्यादिनोक्ते अनंतरं च सोवेदहं ब्रह्मास्मि इत्यनेन तत्त्वज्ञानमप्युक्तं यदा हिरण्यगर्भस्यापि कर्मबद्धत्वं तदा तदवतारेषु हरिब्र
ह्मादिषु तदवतारावतारेषु रामकृष्णादिषु कर्मबद्धत्वे का कथेति अधुना शापादि दिवैकर्मबद्धत्वं च वदन्पूर्वप्रश्नानामुत्तरमप्याह ॥ १३
कश्यपस्य मुनेरंश इति गोवृत्तिः पशुपालवृत्तिः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कश्यपस्य भार्ये पत्न्यावदितिः सुरसा चेत्येवं नाम्ना बभूवतुस्ते वरुणस्य शापाद्देवकीरोहिण्यौ जाते इत्यर्थः ४३ येन शप्त इति येनागसाऽपरा
धेन सभार्यः स ऋषिः कथं प्रोक्तो जात इत्यन्वयः ४४ । ४५ । गोकुले वैकुंठालये पक्ष्याति निकृष्टे कस्य निदेशादाज्ञयेत्यादृशो वर्तते भवतीत्यर्थः ४६

देवकीरोहिणी चोभे भगिन्यौ भरतर्षभ । वरुणेन महान्क्रोधो दत्तः कोपादिति श्रुतं ४३
राजोवाच किं कृतं कश्यपेनागो येन शप्तो महानृषिः सभार्यः स कथं जातस्तद्वदस्व महा
मते ४४ कथं च भगवान्विष्णुस्तत्र जातोऽस्ति गोकुले वासी वैकुण्ठनिलये रमापतिरखं
डितः ४५ निदेशात्कस्य भगवान्वर्तते प्रभुरव्ययः नारायणः सुरश्रेष्ठो युगादिः सर्व
धारकः ४६ स कथं सदनं त्यक्त्वा कर्मवानिव मानुषे करोति जननं कस्मादत्र मे संश
यो महान् ४७ प्राप्य मानुषदेहं तु करोति विविधं वपुः भावा नानाविधास्तत्र मानुषे तु ह
जन्मनि ४८ कामः क्रोधोऽमर्षशोकौ वैरं प्रीतिश्च कर्हिचित् सुखं दुःखं भयं नृणां दैन्य
मार्जवमेव च ४९ दुष्कृतं सुकृतं चैव वचनं हननं तथा पोषणं चलनं तापो विमर्शश्च
विकत्थनं ५० लोभो दम्भस्तथा मोहः कपटं शोचनं तथा एते चान्ये तथा भावा मा
नुष्ये संभवन्ति हि ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१॥ १४

२०३

४७ ४८ दुष्कृतमेवोपपादयति कामः क्रोध इति ४९ वचनं [illegible] विकत्थनं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१५ सकथंभगवान्विष्णुस्त्यक्त्वासुखमनश्वरं करोतिमानुषंजन्मभावैरेरभिद्रुतं ५२
किंसुखंमानुषंजन्मभुविजन्ममुनीश्वर किंनिमित्तंहरिःसाक्षाद्गर्भवासंकरोतिवै ५३
गर्भदुःखंजन्मदुःखंबाल्यभावेतथापुनः यौवनेकामजंदुःखंगार्हस्थ्येतिमहत्तरं ५४
दुःखान्येतान्यवाप्नोतिमानुषेद्विजसत्तम कथंसभगवान्विष्णुरवतारान्पुनःपुनः ५५
प्राप्यरामावतारंहिहरिणावृन्हणोनिना दुःखंमहत्तरंप्राप्यंवनवासेतिदारुणे ५६
सीताविरहजंदुःखंसंग्रामश्चपुनःपुनः कान्तात्यागोप्यनेनैवमनुभूतोमहात्मना ५७
तथाकृष्णावतारेपिजन्मरक्षागृहेपुनः गोकुलेगमनंचैवगवांचारणमित्युत ५८
कंसस्यहननंकष्टात्द्वारकागमनंपुनः नानासंसारदुःखानिभुक्तवान्भगवान्कथं ५९
स्वेच्छयाकःमतीक्षेतमुक्तोदुःखानिज्ञानवान् संशयंछिंधिसर्वज्ञममचित्तप्रशांतये ६०
इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेचतुर्थस्कंधे द्वितियोध्यायः ॥ २ ॥ २ ॥० १५

रोति किंत्वन्या श्रीनतंर्थे वत्याह स्वेच्छयेति ६० इतिश्रीदेवीभागवततिलकेचतुर्थस्कंधेद्वितियोध्यायः ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ सार्धपंचाधिके। पंचाशद्भिः पद्यैः अनंतरं अध्याये शापकथनं विस्तारान्निरूपयते देवकीकंसशापेन जाते तिरश्चा पश्च व्यास उवाच कारणा
नीति मुख्यं कारणं तु वक्ष्ये स्थूलमवांतर कारणानि तु बहूनि संतीत्यर्थः। न हरेर्देवस्यैव एव किंतु सर्वेषां देवानामवतारेष्वित्यर्थः १ २
१६ धेनुमिति जात्येकवचनं उत्तरत्र धेनवः इति बहुवचनात् वरुणस्य संबंधिनीः हरत् आहृतवान् वरुणेन स्वधेन्वर्थं याचमानोऽपि कश्यपो।

व्यास उवाच कारणानि बहून्यत्र यावतारे हरेः किल सर्वेषां चैव देवानामंशावतरणेष्व
पि १ वसुदेवावतारस्य कारणं शृणु तत्त्वतः देवक्याश्चैव रोहिण्या अवतारस्य कारणं
२ एकदा कश्यपः श्रीमान्यज्ञार्थं धेनुमाहरत् याचितोऽयं बहुविधं न ददौ धेनुमुत्त
मां ३ वरुणस्तु ततो गत्वा ब्रह्माणं जगतः प्रभुं प्रणम्योवाच दीनात्मा स्वदुःखं विनया
न्वितः ४ किं करोमि महाभाग मत्तोऽसौ न ददाति गां शापो मया विसृष्टोऽस्मै गोपालो भ
व मानुषे ५ भार्ये द्वे अपि तत्रैव भवेतां चातिदुःखिते यतो वत्सा रुदंत्यत्र मातृहीनाः
सुदुःखिताः ६ मृतवत्सादितिस्तस्माद्भविष्यति धरातले कारागारनिवासा च तत्रा
पि दुःदुःखिता ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

न ददावित्यर्थः ३ ४ मत्तः धनात् अतो मया शापो विसृष्टः ५ ... रुदंति ... इत्यर्थः ६ तेन कार २६
णेनेत्यर्थः तेनापि तेन वरुणेन कारणेन इति शापे दत्ते पितामहः तीत्यामयं ब्रह्माणं प्रत्युक्तवानिति भावः ॥ ७ ॥ हरेः ॥ हरेः ॥ हरेः ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० अहोलोभस्येति योऽलोभोमहतोपीतिद्वितीयाबहुवचनंतानपिनमुंचतीत्यर्थः लोभंनरकदमि

व्यासउवाच तच्छ्रुत्वावचनंतस्ययादोनाथस्ययत्प्रभुः समाहूयमुनिंतत्रतमुवाचप्रजापतिः
१७ ८ कस्मात्त्वयामहाभागलोकपालस्यधेनवः हृताःपुनर्नदत्ताश्च किमन्यायंकरोषिवै ९
जानन्न्यायंमहाभागपरवित्तापहारणं कृतवान्कथमन्यायंसर्वज्ञोसिमहामते १० अहोलो
भस्यमहिमामहतोपिनमुंचति लोभंनरकदंनूनंपापाकरमसंमतं ११ कश्यपोपिनतंत्य
क्तुंसमर्थःकिंकरोम्यहं सर्वदैवाधिकस्तस्मा ल्लोभोवैकलितोमया १२ धन्यास्तेमुनयः
शांताजितोयैर्लोभएवच वैखानसैःशमपरैःप्रतिग्रहपराङ्मुखैः १३ संसारेबलवा
न्शत्रुर्लोभोमेध्यवरःसदा कश्यपोपिदुराचारःकृतस्नेहोदुरात्मना १४ ब्रह्मापि
तंशशापाथकश्यपंमुनिसत्तमं मर्यादारक्षणार्थेहिपौत्रंपरमवल्लभं १५ अंशेन
त्वंपृथिव्यांवैप्राप्यजन्मयदोःकुले भार्याभ्यांसंयुतस्तत्रगोपालत्वंकरिष्यसि १६ ॥
व्यासउवाच एवंशप्तःकश्यपोसौवरुणेनचब्रह्मणा अंशावतरणार्थायभूभारह
रणायच १७ तथादित्यादितिःशप्ताशोकसंतप्तयाभृशं जाताजाताविनश्येरंस्तव २७
पुत्रास्तुशप्नवै १८ ॥ त्यक्तुंसमर्थ इत्यनेनान्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अमेध्यवर इति छेदः यतोदुरात्मनाकृतस्नेहस्त
तोदुराचार इत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अदितेशापांतरमप्याह तथेति ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ + ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शोकस्त्विति अस्मिन्विषयेमम शोकोभवतीत्यर्थः १९ । २० । २१ । २२ । २३ मघी दितेर्यद्वृतं तस्यांते इत्यर्थः तस्याः किंचि पुत्रजनकं

जन्मेजयउवाच कस्मादित्याचभगिनी शसेंद्रजननीमुने कारणंवदशापेच शोकस्तुमुनि।
सत्तम १९ सूतउवाच पारिक्षितेनप्रष्टस्तुव्यासः सत्यवतीसुतः राजानंप्रत्युवाचेदं कारणं
सुसमाहितः २० व्यासउवाच राजन्दक्षसुतेद्वेतु दितिश्चादितिरुत्तमे कश्यपस्य प्रियेभा
र्येबभूवतुरुरुक्रमे २१ अदित्यामघवापुत्रो यथाभूदतिवीर्यवान् तदावुताहशं पुत्रंच।
कमे दितिरोजसा. २२ पतिमाहासितापांगीपुत्रंमेदेहिमानद इंद्रतुल्यबलंवीरं धर्मिष्टंवीर्य
वत्तमं २३ तामुवाचमुनिः कांतेस्वस्थाभवमयोदिते व्रतांतेभवितातुभ्यं शतक्रतुसमः सु
तः २४ सातथेतिप्रतिश्रुत्य चकारव्रतमुत्तमं निशितंमुनिनागर्भं बिभ्राणसुमनोहरं २५
भूमौचकारशयनं पयोव्रतपरायणा पवित्रधारणायुक्ताबभूववरवर्णिनी २६ एवंजातः
सुसंपूर्णोयदागर्भोतिवीर्यवान् शुभ्रांशुमतिदीप्तांगीं दितिंहृष्ट्वातुदुःखिता २७ मघव।
त्सदृशःपुत्रोभविष्यतिमहाबलः दित्यास्तदाममसुतातेजोहीनोभवेत्किल ॥ २८ ॥ १८

व्रतमुक्तमितितात्पर्यं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शुभ्रांशुश्वेतवर्णांगर्भिणीस्वभावत्वाच्छ्वेत वर्णोस ॥ २७ ॥ २८ ॥ २८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१७ इति चिंतापरा पुत्रमिंद्रं चोवाच मानिनी शत्रुस्तेद्य समुत्पन्नो दितिगर्भेतिवीर्यवान् २९ उपायं
कुरु नाशाय शत्रोरद्य विचिंत्य च उत्पत्तिरेव हंतव्या दित्यागर्भस्य शोभन ३० वीक्ष्यतामसिता
पांगीं सपत्नीभावमास्थितां दुनोति हृदये चिंता सुखमर्मविनाशिनी ३१ राजयक्ष्मेव संवृद्धो।
नष्टो नैव भवेद्रिपुः तस्मादंकुरितं हन्याद् बुद्धिमानहितं किल ३२ लोहसंकुरिव क्षिप्तो गर्भो वै
हृदये मम येनकेनाप्युपायेन पातयाद्य शतक्रतो ३३ सामदानबलेनापि हिंसनीयस्त्वया।
सुतः दित्यागर्भो महाभाग मम चेदिच्छसि प्रियं ३४ व्यास उवाच श्रुत्वा मातृवचः शक्रो वि
चिंत्य मनसा ततः जगाम मापरमातुस्स समीपममराधिपः ३५ ववंदे विनयात्पादौ दित्याः पा
पमतिर्नृप प्रोवाच विनयेनासौ मधुरं विषगर्भितं ३६ इंद्र उवाच मातस्त्वं व्रतयुक्तासि क्षी
णदेहातिदुर्बला सेवार्थमिह संप्राप्तः किं कर्तव्यं वद स्वमे ३७ पादसंवाहनं तेहं करिष्यामि
पतिव्रते गुरुशुश्रूषणात्पुण्यं लभते गतिमक्षयां ३८ न मे किमपि भेदोस्ति तथादित्या शपे २९
किल इत्युक्त्वाचरणौ स्पृष्ट्वा संवाहनपरोभवत् २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥

मम माचास हतवमेर: किमपि CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham ॥ २९ ॥ २९ ॥

दे॰भा॰स्क॰ ४१ ॥ ४२ ॥ यविनायकः यविधारकः ४२ मघवानमुमितिमघवावद्गुलमितिसिद्धं अमुं चाल ४३ सप्तधेति सप्तशकलेषु।

संवाहनसुखं प्राप्य निद्रामाप सुलोचना श्रांता व्रतकृशा सुप्ता विश्वस्ता परमा सती ४० तां निद्रावशमापन्नां विलोक्य प्रविवेश तत् तनुं रूपं कृत्वाति सूक्ष्मं च शस्त्रपाणिः समाहितः ४१ उदरं प्रविवेशाशु तस्या योगबलेन वै गर्भं चकर्त वज्रेण सप्तधाथ विनायकः ४२ रुरोद च तदा बालो वज्रेणाभिहतस्तथा मा रुदेति शनैर्वाक्यमुवाच मघवानमुं ४३ शकलानि पुनः सप्त सप्तधा कर्तितानि च तदा चैकोनपंचाशन्मरुतश्चाभवन्नृप ४४ तदा प्रबुद्धा सुदती ज्ञात्वा गर्भं तथाकृतं इंद्रेण छलरूपेण चुकोप भृशदुःखिता ४५ भगिनी कृतं तु सा बुद्धा शशाप कुपिता तदा अदितिं मघवंतं च सत्यव्रतपरायणा ४६ यथा मे कृंतितो गर्भस्तव पुत्रेण छद्मना तथा तन्नाशमायातु राज्यं त्रिभुवनस्य तु ४७ यथा गुप्तेन पापेन मम गर्भो निपातितः अदित्या पापचारिण्या यथा मे घातितः सुतः ॥ ४८ ॥

मध्ये एकैकं शकलं सप्तधा सप्तधा कृत्वेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मरीचिनंदनः कश्यपः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मघवत्सखाः राजाहः ॥विभ्रष्टजितिरचुसमासांतः

२१

तस्याःपुत्रास्तु नष्टंतु जाताजाताःपुनःपुनः कारागारे वसत्वेषा पुत्रशोकातुराभृशं ४९ अन्यज
न्मनिचापीयं मृता पत्याभविष्यति व्यासउवाच इत्युत्सृष्टं तदाश्रुत्वा शापं मरीचिनंदनः ५० उ
वाच भगण्यापेतो वचनं शमयन्निव माकोपं कुरुकल्याणि पुत्रास्ते बलवत्तराः ५१ भविष्यंति।
सुराःसर्वे मरुतोमघवत्सखाः शापोयं तव वामोरु त्वष्टां विशेष्य द्वापरे ५२ अंशेन मानुषं जन्म।
प्राप्य भोक्ष्यति भामिनी वरुणेनापिदत्तोस्ति शापःसंतापितेनच ५३ उभयोःशापयोगेन मानु
षीयं भविष्यति व्यासउवाच पतिनाश्वासितादेवीसंतुष्टा साभवत्तदा ५४ नोवाच विप्रियं किं।
चित्तःसा वरवर्णिनी इतिते कथितं राजन् पूर्वशापस्य कारणं ५५ अदितिर्देवकीजातास्वां
शेन नृपसत्तम ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥
॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥ + ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इयमदितिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ २१
॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. पं. असंभाव्येति स्त्रीसंभाषणस्य वीराणामश्लाघ्यत्वादितिभावः ५४। ५५॥ ५६ आहत्वेतिमार्गेणगच्छन्तीसेचं शिक्षः

दृष्टैवैवंविधानारीमसंभाष्यसमागताः ५४ वयंत्वदाज्ञयाराजन्किंकर्त्तव्यमतःप
५६ रं महिषउवाच गच्छवीरमयादिष्टोमंत्रिश्रेष्ठबलान्वितः ५५ सामादिभिरुपायैस्त्वं
समानयशुभाननां नायातियदिसानारीत्रिभिःसामादिभिस्त्विह ५६ आहत्वातांव
राराहोंत्वमानयममांतिकं करोमिपट्टमहिषींनामरालभ्रुवंमुदा ५७ प्रीतियुक्तासमा
यातियदिसामृगलोचना रसभंगोयथानस्यात्तथाकुरुममेप्सितं ५८ श्रवणान्मोहि
तोस्म्यद्य तस्यारूपस्यसंपदा व्यासउवाच महिषस्यवचःश्रुत्वापेशलंमंत्रिसत्तमः॥
५९ जगामवरसाकामंगजाश्वरथसंयुतः गत्वादूरतरंस्थित्वातामुवाचमनस्विनीं ६०
विनयावनतःश्लक्ष्णांमंत्रीमधुरयागिरा प्रधानउवाच कासित्वंमधुरालापेकिमत्राग
मनंकृतं ६१ पृच्छतित्वांमहाभागेमत्प्रुखेनममप्रभुः सजेतासर्वदेवानांमवध्यस्तुनरैः
किलः ६२ ब्रह्मणोवरदानेनगर्विते चारुलोचने दैत्येश्वरोसौबलवान्कामरूपधरः ५८
सदा श्रुत्वात्वामभुपायातांचारुवेषांमनोहरां द्रष्टुमिच्छतिराजासौमहिषानामपार्थि

भिसानोसर्गः॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६३॥ ६३। ६३॥ ६३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

गर्हीतांनंदुरात्मानंमस्तनीपंनयंतिह हनिष्यामिदुराचारंगर्जंतंसमयदुर्मदं ४२ स्त्री
५८ णामयुधंसंरंभतिनमानियममसाइनं पराजिताःसुराःकामंनगर्जंतिभयातुराः ४३ ना
सुरा ममवध्यास्तेकस्मात्वंनृचेष्टितं सरितामामुपापांतुज्ञात्वाशब्दस्यकारणं ४४॥
अहंमत्वाहनिष्यामितंपापंवितथश्रमं व्यासउवाच इत्युक्तकालेनतेदूतादेवींसर्वांग
सुंदरीं ४५ अष्टादशभुजांदिव्यांसर्वाभरणभूषितां सर्वलक्षणसंपन्नांवरायुधधरां
शुभां ४६ दधतींचषकंहस्तेपिबंतींचमुहुर्मधु संवीक्ष्यभयभीतास्तेजग्मुस्त्रस्ताःसुश
किताः ४७ सकाशेमहिषस्याशुतमूचुःस्वनकारणं दूताऊचुः देवीदैत्येन्द्रसंप्राप्ता
दृश्यतेकापिवरांगना ४८ सर्वांगभूषणानारीसर्वरत्नोपशोभिता नमानुषीनासुरी
सादिव्यरूपामनोहरा ४९ सिंहारूढायुधधराचाष्टादशकरावरा सानादंकुरुतेनारी
लक्ष्यतेमदगर्विता ५० सुरापानरताकामंजानीमोनसभर्तृका अंतरिक्षस्थितादेवास्तांस्तु ५८
वंतिमुदान्विताः ५१ जयेतिमाहिनस्त्वेतिजहिशत्रुमितिप्रभो नजानेकावरारोहाकस्य
वासापरिग्रहः ५२ किमर्थमागताचात्रकिंचिकीर्षतिसुंदरी द्रष्टुंनैवसमर्थाःस्मतत्तेजःपरध

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०पं० त्वरैवेति शीघ्रमित्यर्थः कालिकापुराणे चतुर्दश्यामवतीर्णया भगवत्याष्टम्यां कृतवधस्य कीर्तनात् ३१ हासकारणमाव

श्रीदेव्युवाच भयं त्यजंतु गीर्वाणा महिषान्मंदचेतसः हनिष्यामि रणे चैवं वरदृप्तं वि
५७ मोहितं ३१ इत्युक्त्वा सा सुरान्देवी जहासातीव सुस्वरं चित्रमेतच्च संसारे भ्रममोहयुतं
जगत् ३२ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्याः सेंद्राश्चान्ये सुरास्तथा कंपयुक्ता भयत्रस्ता वर्तंते महिषा
त्किल ३३ अहो दैवबलं घोरं दुर्जयं सुरसत्तमैः कालः कर्तास्ति दुःखानां सुखानां प्रभुरी
श्वरः ३४ सृष्टिपालनसंहारे समर्था अपि ते यदा मुह्यंति क्लेशसंतप्ता महिषेण प्रपीडिताः
३५ इति कृत्वा स्मितं देवी साट्टहासं चकार ह उच्चैःशब्दं महाघोरं दानवानां भयप्रदं ३६॥
चकंपे वसुधा तत्र श्रुत्वा तं शब्दमद्भुतं चेलुश्च पर्वताः सर्वे चुक्षोभाब्धिश्च वीर्यवान् ३७
मेरुश्चचाल शब्देन दिशः सर्वाः प्रपूरिताः भयं जग्मुस्तदा श्रुत्वा दानवास्तं स्वनं महत् ३८।
जय पाहीति देवास्तामूचुः परमहर्षिताः महिषोपि स्वनं श्रुत्वा चुकोप मदगर्वितः ३९ कि
मेतदिति तान्दैत्यान्पप्रच्छ स्वनशंकितः गच्छंतु त्वरिता दूताः ज्ञातुं शब्दसमुद्भवं ४० कृ
तः केनायमत्युग्रः शब्दः कर्णव्यथाकरः देवो वा दानवो वापि यो भवेत्स्वनकारकः ४१॥ ५७

चिंत्यमेतच्चेति एतादृशा महांतोपि त्रय्याद्याः कालवशा महिषासुरदुःखं प्राप्ताः क्लेशे प्रारब्धमतिनिविक्रमस्त्रीनिभाद्यः ३१ ३१।३२।३३।३४।३५।३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ पु॰ २० पृथिव्यामिति पृथिव्यांयान्तःस्थितापृथिव्यापानज्ञाताअविषयत्वान्नयापृथिवीस्वकार्येयमयतिनियमयति। तांपरांदेवता
मीश्वरीमन्तर्यामिरूपिणींवंदे तथाचान्तर्यामिब्राह्मणं यःपृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्याअन्तरोयंपृथिवीनवेदयस्यपृथिवीशरीरं
यःपृथिवीमन्तरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतइति २५ मायायामिति यामायायांस्थितायामायया नच ज्ञाताऽतामजां।

५६

कालरात्र्यैतथांचाग्नेयैंब्राह्म्यैतेनमोनमः सिध्यैवुध्यैतथावृध्यैवैष्णव्यैतेनमोनमः २४
पृथिव्यांयास्थितापृथ्व्यानज्ञातापृथिवीचया अंतःस्थितायमयति वंदेतामीश्वरींपरां २
५ मायायांयास्थिताज्ञातामाययानचतामजां अंतस्थिताप्रेरयतिप्रेरयित्रीनुमःशिवां
२६ कल्याणंकुरुभोमातस्त्राहिनःशत्रुतापितान् जहिपापंहयारिंत्वंतेजसास्वेनमोहि
तं २७ खलंमायाविनंघोरंस्त्रीवधंवरदर्पितं दुःखदंसर्वदेवानांनानारूपधरंशठं २८
त्वमेकासर्वदेवानांशरणंभक्तवत्सले पीडितान्दानवेनाद्यत्राहिदेविनमोस्तुते २९।
व्यासउवाच एवंस्तुतातदादेवीसुरैःसर्वसुखप्रदा तानुवाचमहादेवीस्मितपूर्वंशुभं
वचः ३० ॥ ५६

यांयान्तःस्थिताःप्रेरयतितांप्रेरयित्रींशिवांनुमःइत्यर्थः अत्रप्रत्याहारन्यायेनपृथिवीमाययोरन्तर्यामिस्व
रूपत्वस्यभगवत्याःप्रतिपादनेनसर्वप्रपंचान्तर्यामित्वंभगवत्याःप्रतिपादितंभवतीतिबोध्यं २६।२७।२८ त्वमेकेतिकार्यस्यदेवादि
प्रपंचस्यसर्वकारणभूतश्रीभगवत्यधीनत्वादितिभावः २९। ३०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९ घंटाशतनिनादिनीमिति गदाविशेषणं अनेकघंटासंबद्धा गदेत्यर्थः त्वष्टा विश्वकर्मा गदां स

दुनाशनस्तथा शक्तिं शतघ्नीं सुमनोजवां प्रायच्छत्तु प्रसन्नात्मा तस्यै दैत्यविनाशिनीं १३ इ
५५ षुधिं बाणपूर्णं च चापं चाद्भुतदर्शनं मारुतो दत्तवांस्तस्यै दुराकर्षं खरस्वरं १४ सवज्राद्
जमुत्पाद्य ददौ विंद्रो तिदारुणं घंटामैरावतात्तूर्णं सुशब्दां चातिसुंदरां १५ ददौ दंडं यमः
कामं कालदंडसमुद्भवं येनांतं सर्वभूतानां स करोत्काल आगते १६ ब्रह्मा कमंडलुं दि
व्यं गंगावारिसंपूरितं ददावस्यै मुदा युक्तो वरुणः पाशमेव च १७ कालः खड्गं तथा च
र्म प्रायच्छत्तु नराधिप परशुं विश्वकर्मा च तीक्ष्णमस्यै ददावथ १८ धनदस्तु सुरापूर्णं पा
नपात्रं सुवर्णजं पंकजं वरुणश्चादाद्देव्यै दिव्यं मनोहरं १९ गदां कौमोदकीं त्वष्टा घंटाश
तनिनादिनीं अदात्स्य प्रसन्नात्मा सुरशत्रुविनाशिनीं २० अस्त्राण्यनेकरूपाणि तथा
भेद्यं च दंशनं ददौ त्वष्टा जगन्मात्रे निजरश्मीन्दिवाकरः २१ सायुधां भूषणैर्युक्तां दृष्ट्वा ते वि
स्मयं गताः तुष्टुवुस्तां सुरा देवीं त्रैलोक्यमोहिनीं शिवां २२ देवा ऊचुः नमः शिवायै कल्या ५५
ण्यै शांत्यै पुष्ट्यै नमो नमः भगवत्यै नमो देव्यै रुद्राण्यै सततं नमः २३ ॥ ॥ ॥ ॥

त्वाणि कवचं चाददित्येकं वा कांसत्र श्लोकी पाठानुरोधात् २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥

२०७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. चूडामणिं कुंडले कटकानि केयूरान् कं कणानि विश्वकर्मा ददौ नूपुराणपि त्वष्टा विश्वकर्मैव ददौ ग्रैवेयकमंगुलीयकं रत्नान्यपि ॥ ॥
महार्णवो महार्णवसदृशागाधहृदयो विश्वकर्मैव ददौ विसर्पः सहस्रशीर्षकवाक्यत्वात् ३।४।५।६।७ वैजयंतीमालामुरसि ॥ ॥

५८ ददौ चूडामणिं दिव्यं सूर्यकोटिसमप्रभं कुंडले च तथा शुभ्रे कटकानि भुजेषु वै ३ केयूरान्
किंकिणीयुक्तान्नानारत्नविराजितान् ददौ तस्यै विश्वकर्मा प्रसन्नेंद्रियमानसः ४ नूपुरौ सु
मणी कांतौ निर्मलौ रत्नभूषितौ ददौ सूर्यप्रतीकाशौ त्वष्टा तस्यै सुपादयोः ५ तथा ग्रैवेयकं रम्यं
ददौ तस्यै महार्णवः अंगुलीयकरत्नानि तेजोवत्यंगुलीषु च ६ अम्लानपंकजां मालां गंधाढ्यां ।
भ्रमरानुगां तथैव वैजयंतीं च वरुणः समदाच्छुभां ७ हिमवानथ संतुष्टो रत्नानि विविधा
नि च ददौ च वाहनं सिंहं कनकाभमनोहरं ८ भूषणैर्भूषिता दिव्यैः सा रराज वराशुभा ॥
सिंहारूढा वरारोहा सर्वलक्षणसंयुता ९ विश्वकर्मा समुत्पाद्य ददावस्यै रथांगकं सहस्र
रं तु दीप्तं च देवारिशिरसां हरं १० स निर्मलान्समुत्पाद्य शंकरः शूलमुत्तमं ददौ देव्यै सुरारि ५४
णां कृंतनं भयनाशनं ११ वरुणश्च प्रसन्नात्मा ददौ शंखं समुज्ज्वलं घोषवंतं स्वशंसानुस
मुत्पाद्य सुमंगलं १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शिरसि अम्लान पंकजां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं.७५।७५।७६ इतिश्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधेष्टमोध्यायः ८ अथाधिकैः सप्तषष्टिपद्यैरयनहायुधैः अर्चितानिजैर्देवी
कथेयं सम्प्रगुच्यते इत्थं विष्णुवाक्यश्रवणानंतरं यद्देवैः कृतं तदुच्यते १ क्षीरोदध्यौ चरे इति अस्मिन्स्थले सप्तशतीपाठव्याख्या
तारो नानाविधमन्वयं कुर्वाना नानाविधमर्थं कल्पयंति तेच देवीभागवतोकार्थेन विरुद्धाः सप्तशत्यां कार्येन सप्तशतीपाठो तार्थे
५३ तव यथा नविरोधलया व्याख्यायते क्षीरोदइत्यारभ्य ददाविल्यंतमेकं वाक्यं सप्तशत्यामपि क्षीरोदश्चामलं हारमजरे च न तथः वरे इत्यंत
मेकं वाक्यं ददत्तवानित्यस्य पूर्वश्लोकस्यानुवृत्तिः तेनोभयोरेकवाक्यता अनंतरं च चूडामणिमित्यारभ्य तेजोवंतीति सर्वत्र ददावंत मे

तांदृष्ट्वा सुष्ठु सर्वांगीं सुदंतीं चारुलोचनां मुदं प्रापुः सुराः सर्वे महिषेण प्रपीडिताः ७४ विष्णुस्ता
हसुरान्सर्वान्भूषणान्यायुधानि च प्रयच्छंतु शुभान्यस्यै देवाः सर्वाणि सांप्रतं ७५ स्वायुधेभ्यः
समुत्पाद्य तेजोयुक्तानि सत्वराः समर्पयंतु सर्वेद्य देव्यै नानायुधानि वै ७६ इतिश्रीदेवीभागव
ते पंचमस्कंधे अष्टमोऽध्यायः ८ व्यास उवाच देवा विष्णुवचः श्रुत्वा सर्वे प्रमुदि
तास्तदा ददुश्च भूषणान्याशु वस्त्राणि स्वायुधानि च १ क्षीरोदश्चांबरे दिव्ये रक्ते सूक्ष्मे तथाजरे नि
र्मलं च तथा हारं प्रीतस्तस्यै सुमंडितं २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कवाक्यमत्र विश्वकर्माकर्ता सप्तशत्यामपि चूडामणीत्यारभ्याभेद्यं च दंशनमित्यंतमेकं वाक्यं तत्रापि विश्वकर्मा कर्ता तेनं तयोर्वाक्य ५३
योरप्येकवाक्यतेति अम्लानपंकजां मालामित्यारभ्य वरुणः संबध्यते इत्यंतमेकं वाक्यं वरुणः कर्ता सप्तशत्यामपि अम्लानपंक
जामित्यारभ्य पंकजं चातिशोभनमित्यंतमेकं वाक्यं तत्रापि जलधिशब्देन वरुण एव कर्ता ग्राह्यस्तेन तयोरप्येकवाक्यतेति अग्रे
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
रार्थस्तु व्याख्यायते क्षीरोदः समुद्रो वस्त्रद्वयमेकं रत्नहारं च ददाविति शेषः ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २

दे॰ भा॰ पां॰ ६३। ६४ वक्रे स्निग्धे इति द्विवचनं भ्रुवौ विशेषणे ६५। ६६। ६७ शिखरिणः सायाः दंताः प्राजापत्येन तेजसा दक्षाणि तेजसानेनजस्र

केशास्तस्यास्तथा स्निग्धा याम्येन तेजसाभवन् वक्राग्रास्त्वातिदीर्घा वै मेघवर्णा मनोहराः
५२ ६३ नयनत्रितयं तस्या जज्ञे पावकतेजसा कृष्णं रक्तं तथा श्वेतं वर्णत्रयविभूषितं ६४ व
क्रे स्निग्धे कृष्णवर्णे संध्ययोस्तेजसा भ्रुवौ जाते देव्याः सुतेजस्के कामस्य धनुषी इव ते ६५ वा
योश्च तेजसा श्रोत्रे सम्भवतो संबभूवतुः नातिदीर्घौ नातिह्रस्वौ दोला विवमनोभुवः ६६ ति
लपुष्पसमाकारा नासिका सुमनोहरा संजाताः स्निग्धवर्णा वै धनदस्य च तेजसा ६७ दंताः
शिखरिणः श्लक्ष्णाः कुंदाग्रसदृशाः समाः संजाताः सुप्रभा राजन् प्राजापत्येन तेजसा ६८ अ
धरश्चातिरक्तोऽस्याः संजातोऽरुणतेजसा उत्तरोष्ठस्तथा रम्यः कार्तिकेयस्य तेजसा ६९ अष्टाद
शाशुभाकारा बाहवो विष्णुतेजसा वसूनां तेजसांगुल्यो रक्तवर्णास्तथाभवन् ७० सौम्येन ते
जसा जातं स्तनयोर्युग्ममुत्तमं ऐंद्रेणास्यास्तथा मध्यं जातं त्रिवलिसंयुतं ७१ जंघोरू वरुण
स्याथ तेजसा संबभूवतुः नितंबः सतु संजातो विपुलस्तेजसा भुवः ७२ एवं नारी शुभाकारा ५२
सुरूपा सुस्वरा भृशं ७३ समुत्पन्ना तथा राजन् तेजोराशिसमुद्भवा ७३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

णा तेजसा सह द्वैविध्यस्यतेनाविरोधः ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

छं॰ भा॰ पुं॰ ५४ न ब्रह्मा न हरिरिति तथा च श्रुतिः यस्याः स्वरूपं ब्रह्मादयो न विजानन्ति तस्मादुच्यते अज्ञेयेति ५५। ५६। ५७। ५८ स्वलीलयेति
तथा च व्याससूत्रं लोकवत्तु लीलाकैवल्यमिति ५९ यथा तस्याः कार्यानुसारेण रूपभेद एवं नाना कर्माचरणात्तत्कर्माच

५१ व्यास उवाच शृणु राजन्महाभाग विस्तरेण ब्रवीमि ते यथामति कुरुश्रेष्ठ तस्या देव्याः समुद्भवं
५४ नहि ब्रह्मा हरिः साक्षान्न रुद्रो न च वासवः याथातथ्येन तद्रूपं वक्तुमीशः कदाचन ५५
कथं जानाम्यहं देव्या यद्रूपं याथातथ्यतः वाचारंभणमात्रं तद्दृश्य ते निब्रवीमि यत् ५६ सा
नित्या सर्वदेवास्ते देवकार्यार्थसिद्धये नानारूपा त्वेकरूपा जायते कार्यगौरवात् ५७ य
था नटो रंगगतो नानारूपो भवत्यसौ एकरूपस्वभावोपि लोकरंजनहेतवे ५८ तथै
षा देवकार्यार्थमरूपापि स्वलीलया करोति बहुरूपाणि निर्गुणा सगुणानि च ५९ का
र्यकर्मानुसारेण नामानि प्रभवंति हि धात्वर्थगुणयुक्तानि गौणानि सुबहून्यपि ६० तद्दे
वुध्यनुसारेण भ ब्रवीमि नराधिप यथा तेजः समुद्भूतं रूपं तस्या मनोहरं ६१ शंकरस्य च ५१
तेजसेन तन्मुखपंकजं श्वेतवर्णं शुभाकारमजायत मनोहरं ६२

कर्मतः धात्वर्थगुणयोगाद्गौणानि
नामानि काली तारा सुंदरी भुवनेश्वरी दुर्गेत्यादिकानि प्रभवंतीत्यर्थः अनेन चानंतरूपवत्त्वमनंतनामवत्त्वं च बोधितं तत्तदुक्तं सप्तशत्यां
निनामानि तस्याः ब्रह्मादिभिः सुरैः गुणकर्मविधानार्थं कल्पितानि कियंति वै ६१ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

211

दे॰भा॰पं॰श्वेताननेति शिवस्यश्वेतत्वात्तदंशजन्याननस्यापिश्वेतत्वंयद्यपिनेत्रत्रयस्यवर्णत्रयंवक्ष्यमाणंवक्ष्यति तथापिकज्जला
भिप्रायेणकृष्णनेत्रत्वमत्रोक्तमितिबोध्यं एवंसर्वदेवांशजन्यावयवेष्वपितत्तद्देवरूपसदृशरूपवत्त्वंबोध्यं तदुक्तंवैकृतिकरह

५०

श्वेताननाकृष्णनेत्रासंरक्ताधरपल्लवा ताम्रपाणितलाकांतादिव्यभूषणभूषिता ५५
अष्टादशभुजादेवीसहस्रभुजमंडिता संभूतासुरनाशायतेजोराशिसमुद्भवा ५६ जनमे
जयउवाच कृष्णदेवमहाभागसर्वज्ञमुनिसत्तम विस्तरंब्रूहितस्यास्त्वंशरीरस्यसमुद्भवं
५७ एकीभूतंचसर्वेषांतेजःकिंवापृथक्स्थितं अंगानिचैवतस्यास्तुसर्वतेजोमयानि
वा ५८ भिन्नभागविभागेनजातान्यंगानियानितु मुखनासाक्षिभेदेनसर्वाण्येकभवानि
च ५९ ब्रूहितद्विस्तरंव्यासशरीरांगसमुद्भवं बभूवयस्यदेवस्यतेजसोंगपदद्भुतं ५० आयु
धाभरणादीनिदत्तानियैर्यथायथा तत्सर्वंश्रोतुकामोस्मित्वन्मुखांबुजनिर्गतं ५१ नहि
तृप्याम्यहंब्रह्मन्सुधामयरसंपिबन् चरितंचमहालक्ष्म्यास्त्वन्मुखांभोजनिःसृतं ५२
सूतउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वाराज्ञःसत्यवतीसुतः उवाचमधुरंवाक्यंप्रीणयन्निवभू
पतिं ५३

स्य श्वेताननानीलभुजासुश्वेतस्तनमंडलारक्तमध्यारक्तपादानकजंघोरुकुन्मदासुचित्रजघनाचित्रमाल्यांबर
रविभूषणाचित्रानुलेपनाकांतिरूपसौभाग्यशालिनीति एवंचरूपेणापित्रिगुणात्मकत्वंसूचितं तस्यचित्रत्वादेवचित्रमाल्यादिधार

५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ३१ एवंविधान्नारीयदापराशक्तिप्रसादाद्भविष्यतितदेनंहनिष्यतीत्याह सर्वायुधेति ३२ स्वयमेवोद्बभाविति एत्यं पराशक्तिः सर्वैर्मिलित्वा प्रार्थनीयेति संकल्पंयावत्कुर्वंतितावत् तादृशसंकल्पेपराशक्तिरिनिस्सरणमात्रेणैवभक्तकामदुघा भगवती पराशक्तिरप्रार्थितापिवत्सं प्रतिगौरिवस्वयमेव ततच्छक्त्यंशरूपैः पुरतः प्रादुर्बभूवेत्यहोभक्तवात्सल्यंभगवत्याइति भावः तदुक्तंचतुर्थस्कंधे भुवनेशीत्मेवचक्रे दशानिभुवनत्रयं मांपाहीतिवचोवक्रे देयाभावाद्दणान्वितेतिव्याख्यातंचैतत् ३१

४८

स्त्रायुधानिचपंदद्युः सर्वैरुद्रपुरोगमाः तस्मै सर्वाणिदिव्यानित्रिशूलादीनियानिच ३१ स
र्वायुधधरानारीसर्वतेजःसमन्विता हनिष्यतिदुरात्मानं तंपापंमदगर्वितं ३२ व्यासउवा
च इत्युक्तवतिदेवेशे ब्रह्मणो वदनात्ततः स्वयमेवोद्बभौतेजोराशिश्चातीवदुःसहः ३३
रक्तवर्णंशुभाकारं पद्मरागमणिप्रभं किंचिच्छीतंचयाचोस्मंमरीचिजालमंडितं ३४।
निःसृतंहरिणादृष्टं हरेणचमहात्मना विस्मितौतौमहाराज बभूवतुरुरुक्रमौ ३५।

४८

स्वाभिःपुरस्तादेव ३३ अयंचावतारः पुराणांतरप्रसिद्धकात्यायनाम्नमेकात्यायनशिष्यंस्त्रीरूपेणमोहयंतंमहिषंदृष्ट्वाकात्यायनः स्त्रीत्वां हनिष्यतीतिशप्तवानितितदाश्रमे [illegible] आश्विनकृष्णचतुर्दश्यामयमवतारः तच्छुक्लाष्टम्यांतद्वधः नवम्यांपूजादशम्यांविसर्जनंकृतं देवैरितिचतत्रोक्तं ३४ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०प्र० ३६।३७ नीलं सत्त्वगुणोपेतमिति ब्रह्मणः कोपे रजसआधिक्येन शिवस्य तमोगुणप्राधान्येन कोपे पि तमोगुणस्याधिक्येन विष्णुकोपस्य पालनमूलकत्वेन सत्त्वाधिक्यं न तु पात्रिगुणा एषेति ध्वन्यते तदुक्तं वैकृतिकरहस्ये सर्वदेवशरीरेभ्यो।

४६ शंकरस्य शरीरात्तु निःसृतं महदद्भुतं रौप्यवर्णमतीवोग्रं दुर्दर्शं दारुणं महत् ३६ भयं
करं च दैत्यानां देवानां विस्मयप्रदं घोररूपं गिरिप्रख्यं तमोगुणमिवापरं ३७ ततो विष्णु
शरीरात्तु तेजोराशिमिवापरं नीलं सत्त्वगुणोपेतं प्रादुरास महाद्युति ३८ ततश्चेंद्रशरीरा
त्सुचित्ररूपं दुरासदं आविरासीत्सुसंवृत्तं तेजः सर्वगुणात्मकं ३९ कुबेरयमवन्हीनां श
रीरेभ्यः समंततः निष्क्रामन्महत्तेजो वरुणस्य तथैव च ४० अन्येषां चैव देवानां श
रीरेभ्योतिभास्वरं निर्गतं तन्महातेजोराशिरासीन्महोज्ज्वलः ४१ तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे
देवा विष्णुपुरोगमाः तेजोराशिं महादिव्यं हिमाचलमिवापरं ४२ पश्यतां तत्र देवानां ते
जःपुंजसमुद्भवा बभूवातिवरा नारी सुंदरी विस्मयप्रदा ४३ त्रिगुणा सा महालक्ष्मीः स ४६
र्वदेवशरीरजा अष्टादशभुजा रम्या त्रिवर्णा विश्वमोहिनी ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रादुर्भूता महाप्रभा त्रिगुणा सा महालक्ष्मीः साक्षान्महिषमर्दिनीति स्पष्टीकृतं चैतदस्माभिः सप्तशत्यंगपद्धत्याख्याने तत्रापि रजःसत्त्वयोः [illegible] तं देवोमाहि[illegible]नयर्यः ४२।४३ ॥ ४४ ॥ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ २२। २३ नरैः पुंव्यक्तिभिरित्यर्थः स्त्रीहनिष्यतीति नेनत्वाह कान्तालब्धमिति २४ मा वा लक्ष्मीर्वा २५ ॥ २६ ॥ २७ अथ सर्वेति ते
जोभिः संततं शेरूपसंपत्वेन स्वलात्तितेन परित्यक्तावरारोहा स्त्री उत्पन्ना स्यात्तदा सा तं दैत्यं हत्वा विसर्गः ॥ २८ ॥ नन्वस्माकं प्रार्थयंतेनि मि

४७ वरदानेन धातुः स दुर्जयो मधुसूदन तस्मात्त्वां शरणं प्राप्ता ज्ञात्वा तत्कार्यगौरवं २२ समर्थो

ऽसि समुद्धर्तुं दैत्यं मायाविशारद कुरु हत्स्व वधोपायं तस्य दानवमर्दन २३ धात्रा तस्मै वरो

दत्तो ह्यवध्योऽसि नरैः किल कान्तालब्धं विधा बाला या हन्यात्तं शठं रणे २४ उमा मा वा शची

विद्या का समर्था स्यात्स्य घातने महिषस्यातिदुष्टस्य वरदानबलादपि २५ विचिन्त्य बुध्या स

र्वेऽत्र मरणस्यास्य कारणं कुरु कार्यं च देवानां भक्तवत्सल भूधर २६ आस ऊवाच श्रुत्वा

तद्वचनं विष्णुस्तानुवाच हसन्निव युद्धं कृतं पुरास्माभिस्तथापि न मृतो ह्यसौ २७ अथ

सर्वेषु राणां वै तेजोभी रूपसंपदा उत्पन्ना चेद्वरारोहा सा हन्यात्तं रणे बलात् २८ हयारिं

वरदृप्तं च मायाशतविशारदं हन्तुं योग्या भवेन्नारी शलं घ्रोर्निर्मिता हि नः २९ प्रार्थयन्तु

स्वतेजोंशान् स्त्रियोऽस्माकं तथा पुनः उत्पन्नैर्लेख्यतेजोंशैः स्तेजोराशिर्भवेद्यथा ३० ॥ ४७

२१३

ता नारी कथं स्यान्नस्त्रलाकं तत्सामर्थ्यमस्तितत्राह प्रार्थयंतु चेति पूयमपि स्वतेजोंशान् प्रार्थयंतु तथास्माकं स्त्रियश्च तथा उ
नः प्रार्थयंतु सर्वैः स्त्रीपुंस्तेजांशसमाप्तिः प्रार्थनीये इति भावः यथा प्रार्थनं योजयेल्लेखोंशेस्तेजोराशिः स्त्रीयथा भवेत्तथा प्रार्थयंतित्य

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ समागतान्देवानुवाचेत्यर्थः ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सुरान्प्रतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ हे निर्जराः क्वासनेषु विशंतु वो युष्माकं

व्यास उवाच विजयस्तद्वचः श्रुत्वागत्वाथ विष्णुसन्निधौ सर्वान्समागतान्देवान्प्र
४६ णम्योवाच सत्वरः ११ विजय उवाच देवदेव महाराज रमाकांत सुरारिहन् समागताः
सुराः सर्वे द्वारि तिष्ठंति वै विभो १२ ब्रह्मा रुद्रस्तथेंद्रश्च वरुणः पावकोपमः स्तुवंति वै र
वाक्यैस्त्वाममरा दर्शनार्थिनः १३ व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णुर्विजयस्य रमाप
तिः निर्जगाम गृहान्नूर्णं सुरान्समधिकोत्सवः १४ गत्वा वीक्ष्य हरिर्देवान् द्वारस्थान्
श्रमकर्षितान् प्रीतिप्रवणया दृष्ट्या प्रीणयामास दुःखितान् १५ प्रणेमुस्ते सुराः सर्वे दे
वदेवं जनार्दनं तुष्टुवुश्च सुरारिघ्नं वाग्भिर्वेदविनिश्चितं १६ देवा ऊचुः देवदेव जग
न्नाथ सृष्टिस्थित्यंतकारक दयासिंधो महाराज त्राहि नः शरणागतान् १७ श्रीविष्णुरु
वाच विशंतु निर्जराः सर्वे कुशलं कथयंतु वः क्वासनेषु किमर्थं वै मिलिताः समुपागताः
१८ चिंतातुराः कथं जाता विषण्णा दीनमानसाः ब्रह्मरुद्रेण सहिताः कार्यं प्रब्रूत सत्व
रं १९ देवा ऊचुः महिषेण महाराज पीडिताः पापकर्मणा असाध्येनातिदुष्टेन दुर्दुष्टेन ४६
पापिना २० यत्र [illegible] दिनान् अमरागारदुर्गेषु भ्रमंति च मया
CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
कुशलं कथयंतु ॥ १८ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १९ ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २१ ॥ २१ ॥ २१ ॥ २१ ॥ २१ ॥ २१ ॥

टी॰भा॰पं॰ षट्सप्ततिश्लोकवर्ग्यैर्जगदंबाज्वलन्महः पलाशसमिधा दग्धमुत्पन्नमिति कीर्त्यते कैलासान्निर्गता देवा वैकुंठं दद ॥१
शुरित्याह तरसेति विष्णुवल्लभं विष्णुपालितं १।२।३।४।५।६।७।८। ९ ते देवा विष्णुगृहं प्राप्य द्वारपालौ जयविजयौ प्रतिऊ

श्रीव्यास उवाच तरसा तेथ संप्राप्य वैकुंठं विष्णुवल्लभं ददृशुः सर्वशोभाढ्यं दिव्यगे
४५ हविराजितं १ सरोवापीसरिद्भिश्च संयुतं सुखदं शुभं हंससारसचक्राह्वैः कूजद्भिश्च वि
राजितं २ चंपकाशोककल्हारमंदारबकुलावृतैः मल्लिकातिलकाम्रातयुतैः कुर
बकादिभिः ३ कोकिलारवसन्नादैः शिखंडैर्नृत्यरंजितैः भ्रमरारावरम्यैश्च दिव्यैरुप
वनैर्युतं ४ सनंदनंदनाद्यैश्च पार्षदैर्भक्तितत्परैः संस्तुवद्भिर्युतं भक्तैरनन्यभवद
त्तिभिः ५ प्रासादै रत्नखचितैः कांचनैश्चित्रमंडितैः अभ्रंलिहैर्विराजद्भिः संयुतं सु
भसद्मकैः ६ गायद्भिर्देवगंधर्वैर्नृत्यद्भिरप्सरोगणैः रंजितं किन्नरैः शश्वद्धृतकंठैर्म
नोहरैः ७ मुनिभिश्च तपाशांतैर्वेदपाठकुलादरैः स्तुवद्भिः श्रुतिसूक्तैश्च मंडितं सद
नं हरेः ८ तेच विष्णुगृहं प्राप्य द्वारपालौ शुभाकृती वीक्ष्योचुर्जयविजयौ हेमयष्टि ४५
धरौ स्थितौ ९ गत्वैकोप्युभयोर्मध्ये निवेदयतु संगतान् द्वारस्थान्ब्रह्मरुद्रादीन् वि
ष्णुदर्शनलालसान् १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्तुः ९ किमूचुस्तदाह गत्वैकोपीति। उभयोर्मध्ये एको गत्वा संगतान्द्वारस्थानस्मान्निवेदयतु ॥ १०॥ १०॥ १०॥ १०

दे॰ भा॰ पं॰ ५० ॥ ५१ ॥ महाभागे सरस्वती पार्वत्यौ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ प्रपंचेन कपटेनापीत्यर्थः ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ शकुनानेवाह बभुर्वाता

ऽनर्थदंचदेवानां किंकर्त्तव्यमतःपरं ईदृशो बलवान्शूरः सर्वदेवभयप्रदः ५० का
४४ समर्था वरा नारी तं हंतुं मदद्दर्पितं न मे भार्या न ते भार्या संग्रामं गंतुमर्हति ५१ गत्वैव ते
महाभागे युयुधाते कथं पुनः इंद्राणी च महाभाग न युद्धकुशलाऽस्ति हि ५२ कान्याहं तुं
समर्थाऽस्ति तं पापं मदद्दर्पितं ममेदं मतमद्यैव गत्वा देवं जनार्दनं ५३ स्तुत्वा तं देवकार्या
य प्रेरयामः सुसत्वरं सोऽतिबुद्धिमतां श्रेष्ठो विष्णुः सर्वार्थसिद्धये ५४ मिलित्वा वासुदेवं वै क
र्त्तव्यं कार्यचिंतनं प्रपंचेन चतुरा स संविधास्यति साधनं ५५ व्यास उवाच इति रुद्रवचः
श्रुत्वा ब्रह्माद्याः सुरसत्तमाः उत्थितास्ते तथेत्युक्त्वा शिवेन सह सत्वरं ५६ स्वकीयैर्वाहनैः स
र्वे ययुः विष्णुपुरं प्रति मुदिताः शकुनान्दृष्ट्वा कार्यसिद्धिकरान्शुभान् ५७ बभुर्वाताः शु
भाः शांताः सुगंधाः शुभशंसिनः पक्षिणश्च शिवा वाचस्तत्रोचुः पथि सर्वशः ५८ निर्मलं
चाभवत् व्योम दिशश्च विमलास्तथा गमने तत्र देवानां सर्वं शुभमिवाभवत् ५९ इति ४४
श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति ५८ शुभशिवशुभमेवाभवत् ५९ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ हे विभो ब्रह्मन् पुराऽपूर्वमिदं कार्यमनर्थरूपं वरदाना

इत्युक्त्वा हंससमारूढो ब्रह्मा कार्यसमुच्चये देवांश्च पृष्ठतः कृत्वा कैलासाभिमुखो ययौ ३९
तावच्छिवोऽपि तरसा ज्ञात्वा ध्यानेन पद्मजं आगच्छंतं सुरैः सार्द्धं निर्गतः स्वगृहाद्बहिः ४०
४१ दृष्ट्वा परस्परं तौ तु कृताभिवादनौ भृशं प्रणतौ च सुरैः सर्वैः संतुष्टौ संबभूवतुः आसना
निदेश्य कुर्वस्त्वा देवेभ्यो गिरिजापतिः उपविष्टेषु तेष्वेव निषसादासने स्वके ४२ कृत्वा तु
कुशलप्रश्नं ब्रह्माणं वृषभध्वजः पप्रच्छ कारणं देवान् कैलासागमने विभुः ४३ शिव उ
वाच किमत्रागमनं ब्रह्मन् कृतं देवैः सवासवैः भवता च महाभाग ब्रूहि तत्कारणं किल ४
४ ब्रह्मोवाच महिषेणासुरेशेन पीडिताः स्वर्निवासिनः भ्रमंति गिरिदुर्गेषु भयत्रस्ताः सवा
सवाः ४५ यज्ञभुग्महिषो जातस्तथान्ये सुरशत्रवः पीडिता लोकपालाश्च त्वाम [illegible] शरणं गताः
४६ मयात्ते भवनं शंभो प्रापिताः कार्यगौरवात् यद्युक्तं तद्विधत्स्वाद्य सुरकार्यं सुरेश्वर ४७ स
विभारोऽस्ति सर्वेषां देवानां भूतभावन व्यास उवाच इति तद्वचनं श्रुत्वा शंकरः प्रहसन्निदं
४८ वचनं श्लक्ष्णया वाचा प्रोवाच पद्मजं प्रति शिव उवाच भवतैव कृतं कार्यं वरदानात्तु

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
भवतैव कृतं नैतादृशो वरो दुष्टेभ्यो देय इति भावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८

दे॰भा॰पं॰ जलनिधेर्निर्गतां निधिभूतां गां कामधेनुं ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शिवंमंगलकं ब्रह्माणं परिमुच्येत्यर्थः ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३७ ॥ ३८

अमरभुवनराज्यं तेनभुक्तं नितांतंमखहविरपियोग्यं ब्राह्मणैर्दत्तमित्ति सुरतरुवरपु
४२ ष्पं सेवतेसोदुरात्मा जलनिधिनिधिभूतांगामसौसेवतेसौ ३० किंचागतोमः सुर
कार्यमद्भुतंजानासिदेवेशसुरारिचेष्टितं ज्ञानेनसर्वंत्वमशेषकार्यवित् तस्मात्वमभो
तेमरणं नः स्मपाहयोः ३१ यत्रापिकुत्रापिगतान्सुरानसौनानाचरित्रैः खलुपापमा
नसः पीडांकरोत्येवसदुष्टचेष्टितस्त्वानासिदेवेशविधेहितंविभो ३२ नोचेद्वयंदाव
महाग्निपीडिताः कंशांतिकर्तारमनंततेजसं यामःप्रजेशंशरणं सुरेशंधातारमाद्यंपरिमु
च्यकं शिवं ३३ व्यासउवाच इतिस्तुत्वासुराःसर्वेप्रणेमुस्तंप्रजापतिं बद्धांजलिपुराः सर्वे
विषण्णावदनाभृशं ३४ तांस्तथापीडितान्दृष्ट्वा लोकपितामहः उवाचश्लक्ष्णयावाचा
सुखंसंजनयन्निव ३५ ब्रह्मोवाच किंकरोमिसुराः कामं दानवो वरदर्पितः स्त्रीवध्योसौन
शुंवध्योविधेयंतत्रकिंपुनः ३६ व्रजामोद्यसुराःसर्वेकैलासंपर्वतोत्तमं शंकरंपुरतःकृत्वा ४२
सर्वकार्यविशारदं ३७ ततोव्रजामवैकुंठंयत्रदेवोजनार्दनः मिलित्वादेवकार्यंचविमृशा

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

...र्थः। २२। २३॥ २४॥ २५ स्वजैः स्वसात्प्राणान् जातैर्मोचनैः पुत्रैरित्यर्थः २६। २७॥ अंबुजन्मकमलं तस्मिंस्तस्माद्वाजन्म...

८१ इंद्रासनेतत्रारुह्यदानवः समुपाविशत् दानवान्स्थापयामासदेवानांस्थानकेषु सः
२२ एवंवर्षशतंपूर्णंकृत्वायुद्धंसुदारुणं अवाप्यैंद्रपदंकामंदानवोमदगर्वितः २३
निर्जरानिर्गतानाकात्तेनसर्वेतिपीडिताः एवंबहूनिवर्षाणिबभ्रमुर्गिरिगह्वरे २४
श्रांताःसर्वेतदाराजन् ब्रह्माणंशरणंययुः प्रजापतिंजगन्नाथंरजोरूपंचतुर्मुखं २५
पद्मासनंवेदगर्भंसेवितंमुनिभिःस्वजैः मरीचिप्रमुखैःशांतैर्वेदवेदांगपारगैः २६
किन्नरैःसिद्धगंधर्वैश्चारणोरगपन्नगैः तुष्टुवुर्भयभीतास्तेदेवदेवंजगद्गुरुं देवाऊचुः
धातःकिमेतदखिलार्तिहरांबुजन्मजन्माभिवीक्ष्यनदयांकुरुषेसुरान्यत् संपीडितान्र
णजितानसुराधिपेनस्थानच्युतान्गिरिगुहाकृतसन्निवासान् २८ पुत्रान्पिताकिमप ८२
राधशतैःसमेतान्संत्यज्यलोभरहितःकुरुतेतिदुःस्थान् यत्त्वंसुरांस्तवपदांबुजभक्तियु
क्तान्दैत्यादितांश्चकृपणानयदुपेक्षसेद्य २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

...र्थः। २८॥ ...॥ २९॥ २९॥ २९॥ २९॥ २९॥ २९॥

एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धं दैत्यसैन्यं समभ्यगात् विसृजन् बाणजालानि क्रूराहिसदृशानि च॥
५० २२ कृत्वा हिमाहिषं रूपं भूपतिः संस्थितस्तदा देवदानवयोधानां निनादस्तुमुलोभव
त् २३ ज्याघातश्वतलाघातो मेघनादसमोभवत् संग्रामे सुमहाघोरे देवदानवसेनयोः
२४ शृंगाभ्यां पार्वतान् शृंगान् चिक्षेप च महाबलः जघान सुरसंघांश्च दानवो मदगर्वि
तः २५ सुरघातेस्तथा देवान् पुच्छस्य भ्रमणेन च स जघान रुषा विष्टो महिषः परमाद्भुतः
२६ ततो देवाः सगंधर्वा भयमाजग्मुरुद्यताः मघवा महिषं दृष्ट्वा पलायनपरोभवत् २७
संगरं संपरित्यज्य गते शक्रे शचीपतौ यमो धनाधिपः पाशी जग्मुः सर्वे भयातुराः २८ महि
षो विजयं मत्वा जगाम स्वगृहं ततः ऐरावतं गजं प्राप्य त्यक्तमिंद्रेण गच्छता २९ तथोच्चैः
श्रवसं भानोः कामधेनुं पयस्विनीं स्वसैन्यसंवृतस्तूर्णं स्वर्गं गंतुं मनो दधे ३० तरसा देवस
दनं गत्वा स महिषासुरः जग्राह सुरराज्यं वै त्यक्तं देवैर्भयातुरैः ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ असुरास्थिवस्तानवलोक्य महिषोपच्चकारनराह्वसुराणिति ११२ नखाघातेनभुजेभुजस्यहेविशंकुनघातेत्यर्थः ३।४ द्वे ... ५ भवनंवैकुंठं ६।७ शा
गीनुंगाभ्यामिति सिंहरूपस्यकार्श्रंगीमहिषोऽभूत्तस्यश्रृंगाभ्यांहरिंन्यहनत् दानितवानित्यर्थः
ततोऽदानिति

कृत्वानादंमहाघोरंविस्तार्यचमहासटां पपातसुरसेनायांत्रासयन्नखदर्शनैः २ ग
३८ कृत्वानादंमहाघोरंविस्तार्यचमहासटां पपातसुरसेनायांत्रासयन्नखदर्शनैः २ ग

रुडंचनखाघातैः कृत्वारुधिरविप्लुतंजघानचभुजेविष्णुंनखाघातेनकेसरी ३ वासुदे
वोपितंदृष्ट्वाचक्रमुद्यम्यवेगवान् हंतुकामोहरिःकामंमवापाभुकुधान्वितः ४ वासु
देवंयुंवेगाच्चक्रेणाभिजघानतं तावत्सोतिबलःश्रृंगीश्रृंगाभ्यांन्यहनद्धरिं ५ वासु
देवोविषाणाभ्यांताडितोरतिविह्वलः पलायनपरोवेगाज्जगामभवनंनिजं ६ गतंदृष्ट्वा
हरिंकामंशंकरोपिभयान्वितः अवध्यंतंपरंमत्वाययौकैलासपर्वतं ७ ब्रह्मापिचनिजं
धामत्वरितःप्रययौभयात् मघवावज्रमालंब्यतस्थावाजौमहाबलः ८ वरुणःशक्तिमा
लंब्यधैर्यमालंब्यसंस्थितः यमोपिदंडमादाय यत्नःसमरतत्परः ९ ततोयक्षाधिपःकामं
बभूवरणतत्परः पावकःशक्तिमादायतत्राभूद्युद्धमानसः १० नक्षत्राधिपतिःसूर्यः स
गवेतोस्थितावुभौ वीक्षतंदानवश्रेष्ठंयुद्धायकृतनिश्चयौ ११ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

जीपुद्दे ८॥ ९ ॥ १० ॥ नक्षत्राधिपतिर्भवं

 ४८ पार्वतान्पर्वतसंबंधिनः ४९ हरिःहयारिरित्यर्थः ५० । ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलके

चकारभैरवंनादंत्रासयन्नमरानपि धुन्वन्शृंगेमहाकायोदारुणोजलदोयथा ४८ शृं
३८ गाभ्यांपार्वतान्शृंगांश्चिक्षेपभ्रामुत्कटान् दृष्ट्वातौतुमहावीर्योदानवंदेवसत्तमौ ।
४९ चक्रतुर्बाणवृष्टिंचदानवोपरिदारुणां कुर्वाणौबाणवृष्टिंतौदृष्ट्वाहरिर्हयोहरिः ।
५० चिक्षेपगिरिशृंगंतुपुच्छेनारुह्यदारुणं आपतंतंगिरिंवीक्ष्यभगवान्सात्वतांपतिः
५१ विशिखैःशतधाचक्रेचक्रेणाशुजघानतं हरिश्चक्रहतःसंख्येमूर्छामाययसदैत्यरा
ट् ५२ उत्तस्थौचक्षणान्नूनंमानुषंवपुरास्थितः गदापाणिर्महाघोरोदानवःपर्वतोप
मः ५३ मेघनादंजनादोच्चैर्भीषयन्नमरानपि तच्छ्रुत्वाभगवान्विष्णुःपांचजन्यंसमु
ज्ज्वलं ५४ पूरयामासतरसाशब्दंकर्तुंखरस्वरं तेनशब्देनशंखस्यभयत्रस्ताश्चदानवाः
५५ बभूवुर्मुदितादेवाऋषयश्चतपोधनाः इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधे
महिषासुरयुद्धेषष्ठोध्यायः ६ व्यासउवाच असुरान्महिषोदृष्ट्वाविपन्नमनसत्वरा तत्का ३८
लन्माहिषंरूपंत्यक्त्वाभूच्चमृगराट्सो १ ॥

पंचमस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ [illegible] प्रति ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३७ हाहाकारोमहानासीत्सैन्येतस्यसुदारुणः सविहायवधंदैत्योमुहूर्त्तादुत्थितःपुनः ३८
गृहीत्वापरिघंशीर्षेजघानमधुसूदनं परिघेणाहतस्तेनमूर्च्छामापजनार्दनः ३९ मू
र्च्छितंतमुवाहाशुजगामगरुडोरणात् पराङ्मुखेजगन्नाथेदेवाइन्द्रपुरोगमाः ४० भयं
प्रापुःसुदुःखार्त्तास्त्यक्त्वायुद्धरणाजिरे कंपमानान्सुरान्वीक्ष्यशंकरःशूलभृत्तदा ४१ म
हिषंतरसाभ्येत्यप्राहरद्रोषसंयुतः सोपितत्किंमुमोचाथशंकरस्योरसिस्फुटं ४२ जगर्ज
मचदुष्टात्मावंचयित्वात्रिशूलकं शंकरोपितदापीडांनप्रायोरसिताडितः ४३ तंजघान
त्रिशूलेनकोपादरुणलोचनः संलग्नंशंकरंदृष्ट्वामहिषेणदुरात्मना ४४ आजगामह
रिस्तावत्त्यक्त्वामूर्च्छांमहारजां महिषस्तुतदावीक्ष्यसंप्राप्तौहरिशंकरौ ४५ युद्धकामौमहा
वीर्यौचक्रशूलधरौवरौ कोपयुक्तोबभूवासौदृष्ट्वातौसमुपागतौ ४६ जगामसन्मुख ३७
स्तावसंग्रामार्थंमहाभुजः माहिषंवपुरास्थायधुन्वन्पुच्छंसमुत्कटं ४७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३६ पंचाशद्भिर्हरिं कोपात् जघानच शिलाशितैः वासुदेवोनितांस्तूर्णं वंचयित्वाशरैस्तमा
न् २८ चक्रं मुमोचवेगेनसहस्रारं सुदर्शनं त्यक्तं सुदर्शनं दूरात्तच्चक्रेणन्यवारयत् २९
लनर्दचमहाराजदेवान्संमोहयन्निव दृष्ट्वातुविफलंजातं चक्रं देवस्यशार्ङ्गिणः ३० जे
ग्मुः शोकं सुराः सर्वे जहर्षुर्दानवास्तथा वासुदेवोपितरसा दृष्ट्वादेवान्सुचावृतान् ३१ ग
दां कौमोदकीं धृत्वा दानवं समुपाद्रवत् तंजघानातिवेगेन मूर्ध्निमाविनं हरिः ३२ सगद्ग
भिहतोभूमौ निपपाताति मूर्छितः तंतथापतितं वीक्ष्य हयारिरति
कोपनः ३३ आजगामरमानाथं त्रासयन्नतिगर्जितैः वासुदेवोपितं दृष्ट्वासमायांतंकु
धान्वितः ३४ चापज्यानिनदंचोग्रं चकारनंदयन्सुरान् शरवृष्टिं चकाराशु भगवान्म
हिषोपरि ३५ सोपिचिच्छेदबाणौघैस्तान्छरान्गगनेरितान् तयोर्युद्धमभूद्राजन् ३६
परस्परभयावहं ३६ गदयाताडयामास केशवोमस्तकोपरि सगदाभिहतोमूर्ध्निपपा
तोर्व्यां सुमूर्छितः ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३५ बाणवृष्टिंततश्चक्रुर्दानवामरगर्विताः सुराश्चापितथाचक्रुःपरस्परजिघांसया १८ अं
धकोहरिमासाद्यपंचबाणान्शिलाशितान् मुमोचविषसंदिग्धान्कर्णाकृष्टान्महाब-
लान् १९ वासुदेवोप्यसंप्राप्तान्विशिखैराशुगैस्तदा चिच्छेदतान्पुनःपंचमुमोचरि-
पुनाशनः २० तयोःपरस्परंयुद्धंबभूवहरिदैत्ययोः बाणासिचक्रमुसलैर्गदाशक्तिपर-
श्वधैः २१ महेशांधकयोर्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं पंचाशत्दिनपर्यंतंबभूवचपरस्परं।
२२ इंद्रवाष्कलयोस्तद्वन्महिषासुररुद्रयोः यमत्रिनेत्रयोस्तद्वन्महाहनुधनेशयोः २३
असिलोमवरुणयोर्युद्धंपरमदारुणं गरुडंगदयादैत्योजघानहरिवाहनं २४ सगदा-
पातखिन्नांगोनिश्वसन्नवतिष्ठत शौरिस्तंदक्षिणेनाशुहस्तेनपरिसांत्वयन् २५ स्थिरं
चकारदेवेशोवैनतेयंमहाबलं समाकृष्यधनुःशार्ङ्गंमुमोचविशिखान्बहून् २६ अंध ३५
कोपरिकोयेनहंतुकामोजनार्दनः दानवोपिचतान्बाणान्चिच्छेदस्वशरैःशितैः २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ८।६।१०।११ तत्राजग्मुश्चेति ननु पूर्वं ब्रह्मादयो युद्धार्थमागता इत्युक्तमेव पुनः आजग्मुरिति कथमुच्यते इति चेदुच्यते आगता
एव ब्रह्मादयो देवराजस्य युध्यमानस्य पृष्ठतो बहुदूरे देशे स्थिताः परे तु ससंकटमुपस्थितं तदा तं नस्त्राना ... गता इत्यन्वर्थता

३४ कोटिशो महिषास्तत्र तद्रूपास्तस्य रुक्माः ददृशुः सायुधाः सर्वे निघ्नन्तो देववाहिनीं ८ मघवा वि
स्मितस्तत्र दृष्ट्वा तां दैत्यनिर्मितीं चमूं बालिभयोद्विग्नो मायां मोहकरीं किल ९ वरुणोऽपि सुसं त्र
स्तस्तथैव धननायकः यमो हुताशनः सूर्यः शीतरश्मिर्भयातुरः १० पलायनपराः सर्वे बभूवु
र्मोहितासुराः ब्रह्मविष्णुमहेशानां स्मरणं चक्रुरुद्यताः "तत्राजग्मुश्च कांजशास्सन्नमाम्नाः सुरो
त्तमाः हंसताक्ष्यवृषारूढास्त्रातुकामा वरायुधाः १२ गौरिस्तां मोहिनीं दृष्ट्वा सुदर्शनमथोज्ज्वलं
मुमोच तत्तेजसैव मायासा विलयं गता १३ वीक्ष्य तान्महिषस्तत्र स्त्रिविष्टपनकारिणः योद्
कामः समादाय परिघं समुपाद्रवत् १४ महिषाख्यो महावीरः सेनानी चिक्षुरस्तथा उग्रास्यश्चो
ग्रवीर्यश्च दुर्द्धरुर्युद्धकामुकाः १५ असिलोमा बिडालाक्षो वाष्कलोऽन्धक एव च एते चान्ये च बहवो
युद्धकामा विनिर्ययुः १६ सन्नद्धा धृतचापास्ते रथारूढा मदोद्धताः परिवव्रुः सुरान् सर्वान् ए ३४
काद्वसुवत्सकान् १७ ॥२

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ... नाचकाः सुवत्सान्परिवव्रुस्तपेमर्पः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं.५५।५६।५७ इतिश्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ अथो धिकैः पंचपंचाशद्भिः श्लोकैरनंतरं देवदानवयो

चापमाकृष्य वेगेन मुक्तावीक्ष्णान् शिलीमुखान् इंद्रादीन् हननतूर्णं तान्मल्लस्मिन्रणाजिरे
तेपि देवाः शरैर्दिव्यैर्निशितैश्च शिलाशितैः निर्बिभिदुर्दानवानां क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेति चुक्रुशुः ५६
३३ निहतलैः सुरैदैत्यामूर्छामापुरणांगणे हाहाकारो महानासीद्दैत्यसैन्ये भयातुरे ५७ इतिश्री
देवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ व्यास उवाच तान्मेयमूर्छितान्दृष्ट्वा
महिषः क्रोधसंयुतः समुद्यम्य गदां गुर्वीं देवानुपजगाम ह १ तिष्ठंत्वद्य सुराः सर्वे हन्म्यहं
गदयाकिल सर्वे बलिभुजः कामं बलहीनाः सदैव हि २ इत्युक्त्वा स गजारूढं संप्राप्य मद
गर्वितः जघान त्वरया तूर्णं बाहुमूले महाभुजः ३ सोपि वज्रेण घोरेण विच्छेदाशु गदां च
तां महर्तुकामस्त्वरितो जगाम महिषं प्रति ४ हयारिरपि कोपेन खड्गमादाय सुप्रभं ययौ
विप्रं महावीर्यं प्रहरिष्यन्निवांतकं ५ बभूव च तयोर्युद्धं सर्वलोकभयावहं आयुधैर्विवि
धैस्तत्र मुनिविस्मयकारकं ६ चकाराद्भुतदा दैत्यो मायां मोहकरीं किल शांबरीं सर्वलोकघ्नीं ३३
मुनीनामपि मोहिनीं ७ ॥ ॥ ॥ ॥

न्यस्य युद्धं जातमुदीर्यते १ पूर्वाध्यायांते तान्मेदैत्यमूर्छितान्
शांबरी लोकेषु प्रवर्तीति वदंति ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥
सति तदुत्तरं जातं तन्नाह तान्मेति १ ...

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सोपिक्रुद्धस्तकारोग्रांबाणवृष्टिंमहाबलः बभूवतुमुलंयुद्धंतयोस्तत्रजयैषिणोः ४४ इं
३२ द्रस्तुबलिनंदृष्ट्वाकोपेनाकुलितेंद्रियः जयंतमग्रतःकृत्वायुयुधेतेनसंयुतः ४५ जयंतस्तु
शितैर्बाणैस्तंजघानस्तनांतरे पंचभिःप्रबलाकृष्टैरसुरंमदगर्वितं ४६ सबाणाभिहत
स्तावन्निपपातरथोपरि सूतिवाह्यरथंसूतो निर्जगामरणाजिरात् ४७ तस्मिन्विनिर्ग
तेदैत्ये विकलाख्येथमूर्छिते जयशब्दोमहानासीद्दुंदुभीनांचनिःस्वनः ४८ सुराःप्रमु
दिताःसर्वेतुष्टुवुस्तंशचीपतिं जगुर्गंधर्वपतयोननृतुश्चाप्सरोगणाः ४९ चुकोपमहि
षःश्रुत्वाजयशब्दंसुरैःकृतं प्रेषयामासतत्रैवताम्रंपरमदर्पहं ५० ताम्रस्तुबहुभिःसा
र्द्धंसमागम्यरणाजिरे शरवृष्टिंचकाराशुतडित्वानिवसागरे ५१ वरुणःपाशमुद्यम्यज
गामत्वरितस्तदा यमश्चमहिषारूढोदंडमादायनिर्ययौ ५२ तत्रयुद्धमभूद्घोरंदेवदा
नवयोर्मिथः बाणैःखड्गैश्चमुसलैःशक्तिभिश्चपरश्वधैः ५३ दंडेननिहतस्ताम्रोयमहस्तो ३२
द्यतेनच नचचालमहाबाहुःसंग्रामांगणतस्तदा ५४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दै. आ. पं. ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सतुच्छित्वेति सएवेंद्रश्चापनिःसृतैःशरैस्तूर्णंतस्यपाशांश्छित्वातस्यदैत्यस्यगजं

तद्व्याभिहतोनागोभग्नःसैन्यंजगामह दृष्ट्वातंदैत्यराट्क्रुद्धो बिडालाख्यमथाब्रवीत् ३४ ग
च्छवीरमहाबाहोजहीन्द्रमदगर्वितं बलवानीत्यरात्रेवान्हलागच्छसमीतिकं ३५ व्यासउवा
३१ च तच्छ्रुत्वावचनंतस्य बिडालाख्योमहाबलः आरुह्यवारणंमत्तंजगामत्रिदशाधिपं ३६
वासवस्तंसमायातं दृष्ट्वाक्रोधसमन्वितः जघानविशिखैस्तीक्ष्णैरग्नीविषसमप्रभैः सतुच्छि
त्वाशरांस्तूर्णंस्वशरैश्चापनिःसृतैः पञ्चाशद्भिर्जघानाशुवासवञ्चशिलीमुखैः ३८ तथें
द्रोपिचतान्बाणान्छित्वाकोपसमन्वितः जघानविशिखैस्तीक्ष्णैरग्नीविषसमप्रभैः ३९ स
तुच्छित्वाशरांस्तूर्णंस्वशरैश्चापनिःसृतैः गदयाताडयामासगजंतस्यकरोपरि ४० सकरे
णिहतोनागश्चकारार्तस्वरंमुहुः परिवृत्यजघानाशुदैत्यसैन्यंभयातुरं ४१ दानवस्तुग
जंवीक्ष्यपराङ्मुखगतंरणात् समाविश्यरथेरम्येजगामाशुसुरान्रणे ४२ तुरगान्ताडयितंवी
क्ष्यरथस्थंपुनरागतं जघानविशिखैस्तीक्ष्णैरग्नीविषसमप्रभैः ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

करोपरिशुंडायांगदयाताडयामासेत्यन्वयः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३

स्तुष्टावशंकरंगत्वा बेदमंत्रैर्महेश्वरं प्रसन्नंपुरतःकृत्वापप्रौविस्नुपुरंप्रति २२ स्तुत्वातं
३० देवदेवेशंकार्यंप्रोवाचचात्मनः महिषात्तद्भयंचोग्रंवरदानमदोद्धतात् २३ तदाकर्ण्य
भयंतस्यविस्नुर्देवानुवाचह करिष्यामोवयंयुद्धं हनिष्यामस्तुदुर्जयं २४ व्यासउवाच इ
तितेनिश्चयंकृत्वाब्रह्मविस्नुहरीश्वराः स्वानिस्वानिसमारुह्यवाहनानिययुःसुराः २५ ब्र
ह्माहंससमारूढोविस्नुर्गरुडवाहनः शंकरोवृषभारूढोवज्रहागजसंस्थितः २६ मयूर
वाहनःस्कंदोयमोमहिषवाहनः कृत्वासैन्यसमायोगंयावत्तेनिर्ययुःसुराः २७ तावद्दै
त्यवलंप्राप्तंदृप्तंमहिषपालितं तत्राभूत्तुमुलंयुद्धंदेवदानवसैन्ययोः २८ बाणैःखड्गैस्तथाप्रा
सैर्मुसलैश्चपरश्वधैः गदाभिःपट्टिशैःशूलैश्चक्रैश्चशक्तितोमरैः २९ मुद्गरैर्भिंडिपालैश्च ह
लैश्चैवातिदारुणैः अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निर्जघ्नुस्तेपरस्परं ३० सेनानीश्चिक्षुरस्तस्य गजारूढो
महावलः मघवंतंपंचभिस्तैःसायकैःसमताडयत् ३१ तुराषाडपितान्छित्वाबाणैर्वाणं ३०
स्वरान्वितः हृदयेचार्द्धचंद्रेणताडयामाससंकृती ३२ बाणाहतस्तुसेनानीःप्राप्यमूर्छांग

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

बुद्धिमान्सर्वलोकेषु विदितोहं सुराधिप क्वेगतातदाबुद्धिर्यदाभार्याहृताबलात् २२ ।
तस्मादुपायः कर्तव्यो बुद्धिमद्भिः सदा नरैः कार्यसिद्धिः समानूनं दैवाधीना सुराधिप २३ ।
२६ व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं सत्यं गुरोः सार्धं शचीपतिः ब्रह्माणं शरणं गत्वा नत्वा वचन-
मब्रवीत् २४ पितामह सुराध्यक्ष दैत्योयं महिषसंज्ञकः ग्रहीतुकामः स्वर्गं मे बलोद्योगं क-
रोत्यलं २५ अन्ये च दानवाः सर्वे तत्सैन्ये समुपस्थिताः योद्धुकामा महावीर्याः सर्वे युद्धवि-
शारदाः २६ तेनाहं भीतभीतोस्मि त्वत्सकाशमिहागतः सर्वज्ञोसि महाभाग साहाय्यं कर्तु-
मर्हसि २७ ब्रह्मोवाच गच्छामः सर्वेवाधकैलासं त्वरितावयं शंकरं पुरतः कृत्वा विष्णुं
च बलिनां वरं २८ ततो युद्धं प्रकर्तव्यं सर्वैः सुरगणैः सह मिलित्वा मंत्रमाधाय देशं कालं
विचिंत्य च २९ बलाबलमविज्ञाय विवेकमपहाय च साहसं च प्रकुर्वाणो नरः पतनमृ-
च्छति ३० व्यास उवाच तन्निशम्य सहस्राक्षः कैलासं निर्जगाम ह ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा लो- २६
कपालसमन्वितः ३१ ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ५ टी॰ बलं रक्षोघ्नान्मंत्रान्मंत्रस्त्वं मत्कल्याणार्थमन्यत्सर्वमहं करिष्यामीत्यर्थः ६।७ युध्यतो जये पराजये वा संदिग्धेन च प्रेरयामीत्यन्व
यः ८।९ न मयेति भवतां सुरेंद्र यज्ञादि सुखं दुःखं वा तन्मया न ज्ञातं तत्ज्ञानं मम नास्तीत्यर्थः ननु त्वं भाविवेत्सीति प्रसिद्धिरतः कथ
मेवं वदसीति चेत्तत्राह यज्ञार्थाहरणे इति यदि मम भाविज्ञानमस्ति तदा मम भार्यायां शशिना हृतायां जायमानं दुःखं मया पूर्वं ज्ञा

२७

बलं देवगुरुस्त्वं मे वज्रमायुधमुत्तमं सहायस्तु हरिर्नूनं तथोमापतिरव्ययः ५ रक्षोघ्नान्
पठ मे साधो करोम्यद्य समुद्यमं स्वसैन्याभिनिवेशं च महिषं प्रति मानद ६ व्यास उवाच इ
त्युक्तो देवराजेन वाचस्पतिरुवाच ह सुरेंद्रं युद्धसंरक्तं स्मितपूर्वं वचस्तदा ७ बृहस्पतिरु
वाच प्रेरयामि न चाहं त्वां न च निवारयाम्यहं संदिग्धे न जये कामं युध्यतश्च पराजये ८ नत
त्रपौरुषं किंचिद्भवितव्ये शचीपते सुखं वा यदि वा दुःखं विहितं च भविष्यति ९ न मया तत्प
रिज्ञातं भावि दुःखं सुखं तथा यज्ञार्थाहरणे प्राप्तं पुरा वासव वेत्सि हि १० शशिना मे हृता
भार्या मित्रेणामित्रकर्षण। स्वाश्रमस्थेन संप्राप्तं दुःखं सर्वं सुखापहं ११ ॥ ॥ ॥ ॥

२८

तमेव स्यात्तदुपायश्च मया कृत एव स्यान्न च कृतस्तस्मान्मम भाविज्ञानं नास्तीत्यर्थः ननु भाविज्ञानं तव वर्त्तत एव तथा
पि तत्परिहारोऽवश्यं भावित्वात्त्वया न कृत इति चेत्तदा भाविज्ञानं निरर्थकमेव यद्भवितव्यं तद्भविष्यति कुरु युद्धं त्वं मम।
भाविज्ञान समाचारस्य न प्रकृते उपयोग इति गूढाभिसंधिः १० ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ४५।४६।४७।४८।४९।५० इतिश्रीदेवीभागवतेतिसकंधेपंचमस्कंधेचतुर्थोध्यायः॥५॥ सभाधिकेश्वपंचाशगधैरपमहाग्रधेदेत्यैःकृतो
त्वेनापराजयजदीयते १ दूर्वाभ्यापीतेकृतेयत्नेमहाराजभवितव्यंभविष्यतीतिबृहस्पतिवाक्यंश्रुत्वादेवराजआहेत्याह इति

उपायःप्रथमोयंतेदुःखनाशेशतक्रतो अनेनापरमंदुःखंनिर्ममत्वंपरंसुखं ४५ संतोषादप
रंनास्तिसुखस्थानंशचीपते अथवाचदृढज्ञानंममत्वनाशनेकिल ४६ ततोविवेकःकर्त्तव्यो
भवितव्येसुराधिप प्रारब्धकर्मणांनाशोनाभोगाल्लक्ष्यतेकिल ४७ यज्ञावित्तद्भवत्येवका
चिंतासुखदुःखयोः सुरैःसर्वैःसहायैर्वाबुध्यावातवसत्तम ४८ अथवामंत्रयित्वाचगुरुण
त्वंयथाविधि कृतेयत्नेमहाराजभवितव्यंभविष्यति ४९ सुखंक्षयायपुण्यस्यदुःखंपापस्य
मारिष तस्मात्सुखक्षयेहर्षःकर्त्तव्यःसर्वदाबुधैः ५० इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपं
चमस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ व्यासउवाच इतिश्रुत्वासहस्राक्षःपुनराहबृहस्पतिं युद्धोद्यो
गंकरिष्यामिहयारेर्नाशनायवै १ नोद्यमेनविनाराज्यंनसुखंनचवैयशः निरुद्यमंप्रशं
संतिकातरानचसोद्यमाः २ यतीनांभूषणंज्ञानंसंतोषोहिद्विजन्मनां उद्यमःशत्रुहननं
भूषणंभूतिमिच्छतां ३ उद्यमेनहतस्त्वाष्ट्रोनमुचिर्वलएवच तथैनंनिहनिष्यामिमहिषं २७
मुनिसत्तम ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्वेति १ सोद्यमाःपराक्रमिणोनप्रशंसंतीत्यर्थः तदाहयतीनामिति ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इ.आ.पं. ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नौ दुःखसुखयोः ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ सप्तैकषोडशादिभ्य इति सप्तमहदा

न तत्र दूषणं तस्य दैवाधीने शरीरिणि कार्यसिद्धिर्न सैन्ये स्ति न मंत्रे न च मंत्रणे ३३ न रथे नायु
३६ धे नूनं दैवाधीनासुराधिप बलवान् क्लेशमाप्नोति शूरो याति पराजयं ३४ दैवाधीने तु संसारे का
मं का परिदेवना उद्यमे योजयेन्नूनं भवितव्यं सुराधिप ३५ दुःखदे सुखदे वापि तत्र नोन विचिंत
येत् दुःखे दुःखाधिकान्पश्येत्सुखे पश्येत्सुखाधिकान् ३७
आत्मानं हर्षशोकाभ्यां शत्रुभ्यामिव नार्पयेत् धैर्यमेवावगंतव्यं हर्षशोकोद्भवे बुधैः ३८ अधै
र्यो ह्यल्पं दुःखं न तु धैर्ये स्ति तादृशं दुर्लभं सहनत्वं वै समये सुखदुःखयोः ३९ हर्षशोकोद्भवौ
यत्र नैव बुद्धिनिश्चयात् किं दुःखं कस्य वा दुःखं निर्गुणोहं सदाव्ययः ४० चतुर्विंशातिरिक्तोस्मि
किं मे दुःखं सुखं च किं प्राणस्य क्षुत्पिपासे द्वे मनसः शोकमूर्छने ४१ जरामृत्यु शरीरस्य षडूर्मि
रहितः शिवः शोकमोहौ शरीरस्य गुणौ किं मम चिंतने ४२ शरीरं नाहमप्येतत्तत्संबंधो न चा
प्यहं सप्तैकषोडशादिभ्यो विभिन्नोहं सदा सुखी ४३ प्रकृतिर्विकृतिर्नाहं किं मे दुःखं सदा पुनः ३६
इति मत्वा सुरेश त्वं मनसा भव निर्भयः ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वि
पाः सप्तविकृतयः. एकः शब्देन [illegible] विकाराः ४३ न देवाहं प्रकृतिर्विकृतिर्नाहमिति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

उवाच. गिरसंश्रेष्टं समासीनं वरासने इंद्र उवाच भोभो देवगुरो विद्वन् किं कर्त्तव्यं वदस्वनः
२५ २२ सर्वज्ञोसि समुत्पन्ने कार्ये त्वं गतिरग्रनः दानवो महिषो नाम महावीर्यमदान्वितः २३
योद्धुकामः समायाति बहुभिर्दानवैर्वृतः तत्प्रतिक्रियाकापी त्वया संत्रविदाधुना २४ ते
पांशुकस्तथा त्वं मे विग्रहं तीव्रसे मतः व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं प्राह तु रासा हृष्टं हस्य निः २५
विचिंत्य मनसा कामं कार्य साधन तत्परः गुरुरुवाच स्वस्थो भव सुरेंद्र त्वं धैर्यमालंब्य मारिष
२६ व्यसने च समुत्पन्ने तस्मात्त्वं धैर्यमाप्नुवे जयाजयौ सुराध्यक्ष दैवाधीनौ सदैव हि २७ स्था
तव्यं धैर्यमालंब्य तस्मात्तव बुद्धिमतां सदा भवितव्यं भवत्येव तानन्नेव वशं तत्कृतो २८ उद्यमः
सर्वथा कार्यो यथा पौरुषमात्मनः मुनयोपि हि मुक्त्यर्थं मुद्यमे कर्त्ताः सदा २९ दैवाधीनं च
जानंतो योगध्यानपरायणाः तस्मात्सदैव कर्तव्यो व्यवहारे दितोद्यमः ३० सुखं भवतु वामा
वा दैवे कापरिदेवना विना पुरुषकारेण कदाचित्सिद्धिमाप्नुयात् ३१ अंधवत्पंगुवत्का २५
मं नतथा मुदमावहेत् कृते पुरुषकारे पि यदि सिद्धिर्न जायते ३२ " " " " " ।

२२५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२४ इंगितज्ञाश्च निःसंगा निस्पृहाः सत्यवादिनः सेनाभियोगं प्रस्थानं बलसंख्यां यथार्थतः
११ वीराणां च परिज्ञानं कुशलायां तुरान्विताः ज्ञात्वा दैत्यपतेस्तस्य सैन्यस्य च बलाबलं
१२ करिष्यामि ततस्तूर्णं यानं वा दुर्गसंग्रहं सहसा विहितं कार्यं दुःखदं सर्वथा भवेत् १४
तस्माद्विमृश्य कर्तव्यं सुखदं सर्वथा बुधैः नोत्रभेदविधिर्न्याय्यं दानं वेषु वसर्वथा १५ एक
स्मिंस्तेषु कार्येस्मिन् तस्माच्चाराज्ञजंतुये ज्ञात्वा बलाबलं तेषां पश्चान्नीतिं विचार्य च १६ वि
धेयं विधिवत्तज्ज्ञैस्तेषु कार्यपरेषु वै अन्यथा विहितं कार्यं विपरीतफलप्रदं १७ सर्वथात
द्भवेन्नूनमज्ञातमौषधं यथा आस्वचावव इति संचिंत्य तैः सर्वैः प्रणिधिं कार्यवेदिनं १८
प्रेषयामास मद्देवं दूः परिज्ञानाय पार्थिव दूतस्तु त्वरितो गत्वा तस्मागम्यासुराधिपं १९ निवे
दयामास तदा सर्वं सैन्यबलाबलं ज्ञात्वा तद्बलमुद्योगं तुराषाडतिविस्मितः २० दैवानंतो
द्यतूर्णं समाहूय पुरोहितं मंत्रं मंत्रविदां श्रेष्ठ चकार विदशेश्वरः २१ ॥ ॥ ॥ ॥ २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीराधाकृष्णाय नमः ॥ ऋष्यंदुसरसंसारसमुद्रपरिभ्रांतयेषां वेदेसकंदहृषित्वा बालकोटिरविप्रभां वंदे ॥
भिर्ऋषिकैः पंचाशद्भिः श्लोकैरथोत्तरं विस्तारं पृथक्कृत्वा श्रीकृष्णस्येन कीर्त्यते । अथाध्यायांत जराशांतां श्रीभगवत्यधीनत्वमस्य सर्वस्य प
रिच्छिन्नत्वं चापयाय श्रीभगवत्याः श्रुत्यागमयुक्तिभिः स्वतंत्रत्वं सर्वज्ञत्वं सर्वेश्वरत्वं व्यापकत्वं सर्वकारणत्वं चोपपादितं तदुपपा
२ दनप्रसंगे शिवस्य सशक्तिकस्य कृष्णाराध्यत्वं प्रतिपादितं तत्र ऋषयः सं.शंकाः पृच्छंति भवता कथितं सूतेति १ अविस्त

॥ श्रीगणेशाय नमः ऋषय ऊचुः भवता कथितं सूत महदाख्यानमुत्तमं कृष्णस्य च
रितं दिव्यं सर्वपातकनाशनं १ संदेहोऽत्र महाभाग वासुदेवकथानके जायते नः श्रो
च्यमाने विस्तरेण महामते २ वने गत्वा तपस्तप्तं वासुदेवेन दुष्करं विस्तारं श्रवना
रेण शिवस्याराधनं कृतं ३ वरप्रदानं देव्याश्च पार्वत्यास्तत्कृतं पुनः जगन्मातुश्च पू
र्णायाः श्रीदेव्या अंशभूतया ४ ईश्वरेणापि कृष्णेन कुतस्तौ हि प्रपूजितौ न्यूनता का
किमस्त्यस्य तद्वदं संशयो मम ५

रेण प्रोच्यमानेन नः संदेहो जायत इत्यन्वयः २ तपस्तप्तं पुत्रार्थं तस्मिंस्तपसि शिवस्याराधनं सर्वोत्तमत्वं तु व्याकृतमिदं मे
कं ३ तथा पूर्णाया व्यापिकाया जगन्मातुरंशभूतया पार्वत्या पद्मप्रदानेन कृतमिदं द्वितीयं ४ तत्र ईश्वरेणापीति ईश्व २
रेण कृष्णेन स्वांशो न्यूनतारहितेन कुतस्तौ मातापितरौ पूजितौ किं प्रयोजनं तस्य तदेव पूजकत्वे तदेव प्रकारेण हं पापो नमस्य
यती स्वर्गः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ तत्र कस्मै न शिवपूजनमित्यर्थः आसंश्रुतं व्यासाच्छ्रुतं कारणमित्यर्थः यथा मां प्रतिभवद्भिः प्रश्नः कृत एवं व्यासं प्रत्यपि जनमेज॰
येन प्रश्नः कृतस्तत्र तेन यदुत्तरं दत्तं तदेव भवद्भिरुत्तरं बोध्यमित्याह वृत्तान्तमिति पूर्वोक्तं वृत्तान्तं कस्मै न शिवप्रशान्त्या॰ राधना
कृते सेवं रूपं वैराटीसुतजः वैराटी विराटस्यापत्यं कन्योत्तराख्या सुतः परीक्षित्तस्माज्जातो जनमेजय इत्यर्थः ७ परम

२

सूत उवाच शृणुध्वं कारणं तत्र मया व्यासाच्छ्रुतं यथा प्रब्रवीमि महाभागाः कथां कृष्णगु
णान्वितां ६ वृत्तान्तं व्यासतः श्रुत्वा वैराटीसुतजस्तदा पुनः पप्रच्छ मेधावी संदेहं परमं गतः
७ जनमेजय उवाच सम्यक् सत्यवतीसूनोः श्रुतं परमकारणं तथापि मनसो वृत्तिः संशयं न
विमुञ्चति ८ कृष्णेनाराधितः शंभुस्तप्त्वा तप्तं सुदारुणं विस्मयोऽयं महाभाग देवदेवेन विष्णु
ना ९ यः सर्वात्मापि सर्वेशः सर्वसिद्धिप्रदः प्रभुः स कथं कृतवान्घोरं तपः प्राकृतवद्धरिः
१० जगत्कर्तुं क्षमः कस्मात्तथा पालयितुं क्षमः संहर्तुमपि कस्मात्स दारुणं तप आचरत्॥
व्यास उवाच सत्यमुक्तं त्वया राजन्वासुदेवो जनार्दनः क्षमः सर्वेषु कार्येषु देवानां दैत्यसू
दनः १२

कारणं उत्कृष्टं कारणं मायाविशिष्टब्रह्मरूपश्रीभगवतीपदवाच्यमित्यर्थः तच्छ्रुत्वापि मनोवृत्तिः सं २
शयं न विमुञ्चति ८ कोऽसौ संशय इति चेत्तत्राह कृष्णेनेति ९।१० तप आचरदिति सर्वेश्वरस्य विष्णोः शिवाराधनं नेदं युक्त॰
मित्यर्थः ११ व्यास अंगीकरोति सत्यमिति देवानां कार्येषु क्षमः समर्थ इत्यर्थः १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥

226

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ यद्यपीत्थमस्तितथापि कारणद्वयसत्त्वात्तपश्चर्यां शिवो दृंशेनतेन कृतेत्यभिप्रायेण कारणद्वये प्रथमं कारणमाह तथापीति म
नुष्यदेहापेक्षया शिवादिदेवतादेहानामुत्कृष्टत्वान्मनुष्यदेहधारिभिः श्रीरामकृष्णादिभिर्धर्ममार्गप्रवर्तकैः शिवादिपूज
ने कृते वरिष्ठपक्षयातिस्तात्सर्वेषां कोपि शिवादिपूजनं न कुर्यादतः कृष्णादिभिः शिवादिपूजनं कृतमित्यर्थः २३।२४।२५॥

तथापि मानुषं देहमाश्रितः परमेश्वरः कृतवान्मानुषान्भावान्वर्णाश्रमसमाश्रितान्
२३ स्नानं पूजनं चैव गुरुपादाभिवंदनं ब्राह्मणानां तथा सेवा देवताराधनं तथा २४ शोके
शोकाभियोगश्च हर्षे हर्षसमुन्नतिः दैन्यं नानापवादाश्च स्त्रीपुत्रकामोपसेवनं २५ कामः क्रो
धस्तथा लोभः काले काले भवंति हि तथा गुणमये देहे निर्गुणत्वं कथं भवेत् २६ सौवर्णोप
यजाद्दोषात्तथा ब्राह्मणशापजात् निधनं पादकानां तु कृष्णदेहस्य मोचनं २७ हरणं लुंठनं
तद्वत्पत्नीनां नराधिप अर्जुनस्यास्त्रमोक्षं च क्लीबत्वं नस्करेषु च अत्रत्वं हरणो गेहात्तत्प्र
स्तानिरूद्धयोः एवं मानुषदेहेस्मिन्मानुष्यं खलु चेष्टितं २८ ॥

गुणमये सत्त्वादिगुणनिर्मिते गुणन
तयोनियमेन भविष्यं त्वे वेत्यर्थः २६ मनुष्यदेहसंबंधात्त्रतत्रतपत्रागतमित्याह सौवर्णीसापत्तादि ति सौवर्णी
गांधारी ब्राह्मणो दुर्वासाः २३॥ २८॥ २६॥ २६॥ २६॥ २६ २६ ॥२६॥ २६॥ २६॥ २६॥ २६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. इत्यंभाकल्नरस्यापि शिवाराधकत्वं कृष्णस्योपयाघपरमार्थदृष्ट्या विष्णोरपेक्षया शिवस्यैवोत्कृष्ट इति विष्णोरपि शिवाराधकत्वम
स्ति किंपुनस्तदवताराणां रामकृष्णादीनामित्यभिप्रायेण द्वितीयकारणमाह विष्णोरंशावतारेति विष्णोरवतारो धर्मात्मजो नाराय
णस्तदवतारः कृष्णस्तस्मिन् शिवसेवने किं चित्रमित्यर्थः २० शिवस्य विष्णोरपेक्षयोत्कृष्टत्वं प्रतिपादयति सहि सर्वेश्वर इति यतः स
५ शिवः सुषुम्नस्थानं कारणदेहस्तस्य नाथोऽधिपतिस्तत्स्वरूपानो लिंगसूक्ष्मदेहाभिमानिनस्तत्स्वरूपस्य विष्णोरपि कारणं जनकः शिवः
कारणदेहस्याज्ञानरूपस्य लिंगदेहजनकत्वात् २१ यतो विष्णोरपि कारणं शिवो विष्णुना च सर्वदा पूजितस्ततो हि तदंशभूतानां तस्य वि
ष्णोरंशभूतायं कृष्णरामाघास्तैः कथं न शिवः पूज्यतेपि न सर्वथा पूज्यत एवेत्यर्थः शिवस्य सुषुम्नस्थाननाथत्वमुपपादयति अकार इति प्रण

विष्णोरंशावतारेऽस्मिन्नारायणमुनेस्तथा । कृष्णजे वासुदेवेन किं चित्रं शिवसेवने २० सहि स
र्वेश्वरो देवो विष्णोरपि च कारणं सुषुम्नस्थाननाथः स विष्णुना च प्रपूजितः २१ तदंशभूताः
कृष्णाघास्तैः कथं न स पूज्यते अकारो भगवान् ब्रह्माप्युकारः स्याद्धरिः स्वयं २२ ॥ ॥

वेद्धि चत्वारो भागा अकारोकारमकारार्धमात्रारूपा देहेपि चत्वारो भागाश्च तुर्या ब्रह्मरूपाः स्थूलसूक्ष्मकारणतुरीयरूपास्ते च ब्र
विष्णुरुद्रपरब्रह्मपदवाच्या व्याख्यायनीयादिषु प्रसिद्धास्तत्रोकारो ब्रह्मवाचक उकारो विष्णुवाचको मकारो रुद्रवाचकोऽर्धमात्रा चि ५
द्रूप श्रीदेवीवाचिकेत्यर्थः तुरीयपर्यंतं मुखस्याभिन्नमायायाः सत्त्वान्मायाविशिष्टब्रह्मरूपत्वं पूर्वं देव्या उक्तं न विरुध्यते तुरीयस्य
नित्यत्वमपि मायाकार्यत्वस्याभावाद्बोध्यं मायारहितं तु तुरीयातीतमिति नृसिंहतापिन्यां स्पष्टं २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥
॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी. भा. पं. एतेषां चतुर्णां भागानामुत्तरोत्तरभावेन ब्रह्मापेक्षया विष्णुरुत्तमस्तदपेक्षया रुद्रस्तदपेक्षया चिद्रूपा हि भगवती सैत मैश्वरीत्योत्तमत्वं बुधैः स्मृतमित्यर्थः तथा च विष्णोरपेक्षयोत्तरस्थाने स्थितो रुद्रः सोत्तमत्वाद्विष्णुपूज्यो भवतीत्याह इतीति भा वः ३३ चतुर्थमर्थमाह ॥ अत इति अतः सर्वापेक्षयोत्तरस्थाने स्थिता चिद्रूपा भगवती ततो भगवत्येव सर्वशास्त्रे पूज्यमा

५

मकारो भगवान् रुद्रो ह्यर्धमात्रा महेश्वरी उत्तरोत्तरभावेनाप्युत्तमत्वं स्मृतं बुधैः ३३
अतः सर्वेषु शास्त्रेषु देवी सर्वोत्तमा स्मृता अर्धमात्रा स्थिता नित्या यानुच्चार्या विशेषतः
२४ विष्णोरप्यधिको रुद्रो विष्णुस्तु ब्रह्मणोऽधिकः तस्मान्न संशयः कार्यः कृतेन शिवपू
जने २५ इच्छया ब्रह्मणो वक्त्राद् दूरसानार्थमुद्भवौ मूलरुद्रस्यांशभूतो रुद्रनामा
द्वितीयकः २६

५

स्मृतेत्यर्थः सा च नित्या त्रिकालाबाध्यास्तीत्याह अर्धमात्रेति २४ विष्णोरपेक्षया रुद्रस्योत्तमत्वमुपसंहरति विष्णोरप्यधि क इति २५ ननु ब्रह्मण उत्पन्नस्य रुद्रस्य कथं विष्णोरधिकत्वं तत्राह इच्छयेति ब्रह्मणा स्वार्थं शिवस्याराधना कृता तेन तन्मनोरथ पूर्त्यर्थं स्वेच्छया स्वांशेन शिव [illegible] मूलरुद्रस्यांशभूतो द्वितीयो रुद्रः सदृशत्यर्थः २६ ॥ २६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ यः पुनर्मूलरुद्रांशभूतो ब्रह्मणो ललाटादुत्पन्नः सोपिसर्वेषां विष्ण्वादीनां पूज्योस्तितदामूलरुद्रः सर्वेषां पूज्योस्तीत्यत्र काकथे
त्यर्थः शिवस्योत्तमत्वे हेत्वंतरमुपपादयति देवीतत्वस्येति देवीतत्वंसंवित्तत्वंतत्स्यान् निर्धर्मकारणदेहस्यतदभिमानिनोरुद्र
स्यवर्तते विष्णोर्लिंगदेहाभिमानिनो लिंगदेहेनदावधानात्तद्वारासान्निध्यमितिविष्णोरपेक्षयारुद्रस्याधिकं निःसंशयमित्य
र्थः इदंसर्वंसूतसंहितायांसौरसंहितायांचस्पष्टंपरतत्वप्रकाशस्तुरुद्रस्यैवमहत्तरः ननुतथासर्वदेवानांसान्निध्याभावहेतुत
इत्यादि विष्णोस्तुतत्वसंबंधोरुद्रद्वारकएवहीत्यादिनापुराणांतरेपुनस्पष्टमितिबोध्यं २७ इत्थंविष्णोरपेक्षयाशिवस्योत्तमत्वंप्रतिपा

सोपिपूज्योस्तिसर्वेषांमूलरुद्रस्यकाकथा देवीतत्वस्यसान्निध्यादुत्तमत्वंस्मृतंशिवे २७
अवताराहरेरेवंप्रभवंतियुगेयुगे योगमायाप्रभावेणनात्रकार्याविचारणा २८ यानेत्र
पक्ष्मपरिसंचलनेनसम्यक्विश्वंसृजत्यवतिहंतिनिगूढभावा सेवाकरोतिसततंद्रु
हिणाच्युतेशान् नानावतारकलनैपरिभूयमानान् २९ सूतीगृहाद्व्रजनमप्यनया
नियुक्तंसंगोपितश्चभवनेपशुपालराज्ञः संप्रापितश्चमथुरांविनियोजितश्चद्वारा
काम्रणायनेननुभीतचित्तः ३०

यपुनः सर्वापेक्षयाश्रीदेव्याउत्तमत्वंवर्णयति अवताराइति २८ यानेत्रेति नेत्रोन्मीलने ने
त्यर्थः परिभूयमानान् नानावतारकलनेगृहरोगदुःखैःपरिभवंप्राप्यमानानित्यर्थः २९ सूतीगृहात्प्रसवगृहात्व्रजंनगमनंगोकुलंप्रति
हलस्येत्यर्थः पशुपालराज्ञोनंदस्यभवने संगोपितोरक्षितः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. अनयैव भीतचित्तः श्रीकृष्णेननुनिश्चयेन स्त्रीहारकामणय नेष्फलयैवदेव्याविनियोजितइत्यर्थः ३० निर्मायेति षोडशसहस्राधि
काः शतार्धकाः पंचाशत्संख्याकानार्योपि पंचाशदधिकषोडशसहस्रनार्योपि राजकन्यारूपाः स्वयमेव भगवती निर्माय तया स्वकला
स्वशक्तिस्तस्याः सकाशात्समुत्था अष्टसंख्याकानायिकाः स्वयमेव देवी निर्मायतासां विलासवश्यं कसंविधायानया देव्यालोकाभिमतो भ
७ गवान्कृष्ण आसां स्त्रीणांदासीकृत इत्यर्थः सर्वचेष्टितं श्रीभगवतीकृतमेवेतिभावः ३१ एकापीति लोकमर्यादामप्युल्लंघ्य स्त्रीभिर्बं

निर्मायषोडशसहस्रंशतार्धकास्तानार्योष्टसंमततराः स्वकलासमुत्थाः तासां विलासवशगं तु
धायकामं दासीकृतो हि भगवाननयाप्यनंतः ३१ एकापि बंधनविधौ युवतीसमर्था पुं
सो यथासुरदलीहमयं तु राम किं नाम षोडशसहस्रशतार्धकांश्चतं स्त्रीकृतं भुकनिवाति
निबंधयंति ३२ सात्राजितीवशगतेन मुदान्वितेन प्राप्तं सुरेंद्रभवनं हरिणा तदानीं कृ
त्वा मृधं मघवता निहतः कृणा मीशः प्रियासदनभूषण तां पत्नाप ३३ ॥ ॥ ॥

नैन हि कश्चित्स्वतंत्रः पतं तस्मात् परां वा प्रेरितस्तदधीन एव कृष्णः सर्वं करोतीत्यर्थः ३२ स्त्रीसंबंधादनेकदुःखानि क
ने श्राणानितत्र कानिचिन्वर्णयति सात्राजितीति सत्राजितस्यापत्यं स्त्रीक सत्यभामा तन्मनः क्षमीशः पारिजातः मुजक प्रिया
सदनभूषणं तां सत्यभामागृहालंकारं तां गमयेत्यर्थः ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी.भा.पं. कलत्रस्य धर्मकारित्वमुपपादयति योभीमजामिति निखिलान् धर्मान् करोत्युत्पादयतीति यो विधिस्तं विधित्सुः कर्तुमिच्छुर्धर्मात्मानिति भीम
जां रुक्मिणीं शिशुपालेन वृतां तत्पत्नीं तान् शिशुपालादीन् जित्वा तां रुक्मिणीमन्यपत्नीं स्वस्य धर्मपत्नीत्वेन जग्राह।सो पुरुषस्तव
हृतौ यो विधिर्जातो सो कः धर्मो वा धर्मो वेति भावः नत्वेतादृशाधर्माचरणे स्त्री जनितदुःखभोगे च स्वतन्त्रः कश्चिदपि तु वर्तेत सर्वस्मा
६ श्रीभगवदधीन एव सर्वव्यवहारः कलत्रमादीनामिति भावः ३४ ननु केन प्रकारेणेश्वरेण वशीकृताः कस्मादयो न्यथा स्वदुःखमन

योभीमजां हि हनवां शिशुपालकादीन् जित्वा विधिं निखिलधर्मकर्तुं विधित्सुः जग्राह तां नि
जवलेन च धर्मपत्नी कः सो विधिः परकलत्रहृतौ विजातः ३४ अहंकारवशः प्राणी करोति
च शुभाशुभं विमूढो मोहजालेन तत्कृतेनातिपातिना ३५ अहंकारादिसंजातमिदं स्थावरं
जंगमं मूलाद्धरिहरादीनामुग्रात् प्रकृतिसंभवात् ३६ अहंकारपरित्यक्तो यदा भवति पूरु
जः तदा विमुक्तो भवति नो चेत्संसारकर्मकृत् ३७ तन्मुक्तस्तु विमुक्तो हि वद्धस्तद्वशतां गतः
न नारी न धनं गेहं न पुत्रा न सहोदराः ३८ बंधनं प्राणिनां राजन्नहंकारस्तु बन्धकः अहङ्
कर्त्ता मया चेदं हृङ् कलङ्कार्थ्यवलीयसा ३९ ८ कस्मात्पुनिषाचरणं कुर्वतीति चेत्तत्राह अहंकारवश इति प्रकृति।
जन्याहंकारवश इत्यर्थः ३५ नकेवलं प्राणिचेष्टा एवाहंकारजन्याः किंतु सर्वः प्रपंचोपीत्याह अहंकारादीति प्रकृतिसंभवा।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दहंकारादिसर्गः। उग्रादन्यथाकारिणः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.पं. ननु कुत एवमहंकारस्य प्राप्तिरिति चेत्कारणस्याहंकारस्य सर्वप्रपंचरूपकार्येनुगमादित्याह कारणेनेति ४० तत्र दृष्टांतमाह यथेति विष्णुरहंकारवशीकृत इत्यत्रार्थापत्तिमपि प्रमाणयति विष्णुरिति ४१ कथं मया जगत्पालिनं स्यादिति चिंतापारावारः ४२ ४३ अहंकारस्यैव त्रैविध्यमाह त्रिविध इति ४४ ब्रह्मविष्णुशिवादिदेहेषु विद्यमानः पुरुषोऽहंकारः सात्त्विकादिभेदेन त्रिविध इत्यर्थः त्रिषु

६

करिष्यामि करोम्येवं स्वयं च भ्रातिमागतः । कारणेन विना कार्यं न संभवति कर्हिचित् ॥ ४० ॥
यथा न मृत्स्थले जातो मृत्पिंडेन विना घटः । विष्णुः पालयिता विश्वस्याहंकारसमन्वितः ॥ ४१ ॥
अन्यथा सर्वदा चिंतांबुधौ मग्नः कथं भवेत् । अहंकारविमुक्तस्तु यदा भवति मानवः ॥ ४२ ॥ अ-
वतारमयाहेषु कथं मज्जेच्छुभाशयः । मोहमूलमहंकारः संसारस्तत्समुद्भवः ॥ ४३ ॥ अहंका-
रविहीनानां न मोहो न च संसृतिः । त्रिविधः पुरुषः प्रोक्तः सात्त्विको राजसस्तथा ॥ ४४ ॥ ताम-
सश्च महाराज ब्रह्मविष्णुशिवादिषु । त्रिविधस्त्रिषु राजेंद्र कालेशादिषु सर्वदा ॥ ४५ ॥ अहंका-
रः सदा प्रोक्तो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । अहंकारेण तेनैव बद्धा एते न संशयः ॥ ४६ ॥ मायाविमो-
हितासंदाः प्रवदंति मनीषिणः । करोति स्वेच्छया विष्णुरवतारान्ननेकशः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥

तेषु त्रिविधाहंकारस्तिष्ठतीत्याह त्रिविधस्त्रेष्विति ४६ ननु विष्णोरहंकारवशत्वेन्यजीववज्जीवत्वमेव जातमिति किमिति सो ६
सामीश्वरमिति वदंतीत्याह मायाविमोहिता इति मनीषिणोपि ये मायामोहितास्ते विष्णुः स्वेच्छयावतारान्करोतीति वदंति
तन्मोहितास्ते तु परतंत्र एव विष्णुरिति वदंतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४७ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ तचार्थीयतिप्रमाणयति मंदोपीति गर्भवासेमंदोपिमतिंनकरोतिनदाचक्रभृत्स्वतंत्रईश्वरश्चेत्कथंकुर्यात्करोतिचतस्मान्न
स्वरःसइत्यर्थः ४८ वेत्सवाविसोगर्भवासगमनंस्वेच्छयेतिवदंतिननुपरिछये तीत्याह कौशल्येति ४९ तत्स्वंडदति वैकुंठेति ५०
५१।५२ तस्माद्विष्ण्वादयःपराशक्तिवशगाएवनस्वतंत्राः नकेवलंतएवकिंतुसर्वेप्रपंचोप्येवमेवेत्याह जानीहित्वमिति ५३ ॥

१०

मंदोपिदुःखगहनेगर्भवासेनिसंकटे नकरोतिमतिंविद्वान्कथंकुर्यात्सचक्रभृत् ४८
कौशल्यादेवकीगर्भेविष्ठामलसमाकुले स्वेच्छयाभवदंत्यस्थागतोहिमधुसूदनः४९ वै
कुंठसदनंत्यक्त्वागर्भवासेसुखंनुकिं चिंताकोटिसमुत्थानेदुःखदेविषसम्मिते ५० तपस्त
प्त्वाकृतन्कृत्वादत्वादानान्यनेकशः नवांछंतियतोलोकागर्भवासंसुदुःखदं ५१ सकथं
भगवान्विष्णुःस्ववशश्चेज्जनार्दनः गर्भवासरुचिर्भूयान्भवेत्स्ववशतायदि ५२ जा
नीहित्वंमहाराजयोगमायावशेजगत् ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंदेवमानुषतिर्यगं ५३ माया
तंतिनिवद्धायेब्रह्मविष्णुहरादयः भ्रमंतिबंधमायांतिलीलयाचोर्णनाभिवत् ५४ इति
श्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेप्रथमोध्यायः १

॥५॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेप्र

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

थमोऽध्यायः १ पंचाशच्छिरश्लोकैर्देवीमाहात्म्यवर्णनेजनमेजयेनपृष्टासामहिषोत्पत्तिरुच्यते ॥२॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥ २५ ॥

दे. भा. पं. पूर्वस्कंधे श्रीभगवत्या एव सर्वोत्तमत्वं सर्वैश्वर्यं सर्वशक्तिचक्रवर्तित्वं सर्वव्यापकत्वं सर्वेश्वरत्वं सर्वान्तर्यामित्वं सर्वकल्याण
गुणाकरत्वं श्रुतिस्मृतियुक्तिभिर्गणमानुभवेन च श्रुत्वा परम्परया शक्तिभक्तो जनमेजयो राजा पुनः शक्तिकृतावतारगणं

राजोवाच योगेश्वर्याः प्रभावोऽयं कथितश्चातिविस्तरात् सुहितं चरितं स्वामिन् श्रोतुं कौ-
११ तूहलं मम १ महादेवीप्रभावं वै श्रोतुं को नाभिवांछति यो जानाति जगत्सर्वं तदुत्पन्नं च-
राचरं २ व्यास उवाच शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि विस्तरेण महामते अवधानाय शान्ताय न ब्रू-
यास्तनुभृद्धीः ३ पुरा युद्धमभूद्घोरं देवदानवसेनयोः पृथिव्यां पृथिवीपाल महिषाख्ये म-
हीपतौ ४ महिषो नाम राजेन्द्र चकार तप उत्तमं गत्वा हेमगिरौ चोग्रं देवविस्मयकारकं ५
वर्षाणामयुतं पूर्णं चिंतयन् हृदि देवतां तस्य तुष्टो महाराज ब्रह्मा लोकपितामहः ६ त-
त्रागत्याब्रवीद्वाक्यं हंसारूढश्चतुर्मुखः वरं वरय धर्मात्मन् ददामि तव वांछितं ७ महिष उ-
वाच अमरत्वं देवदेव वांछामि द्रुहिण प्रभो यथा मृत्युभयं न स्यात्तथा कुरु पितामह ८ ब्र-
ह्मोवाच उत्पन्नस्य ध्रुवं मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च सर्वथा मरणोत्पत्तिः सर्वेषां प्राणिनां कि- ११
ल ९

लंक महिमानं श्रोतुं पृच्छति योगेश्वर्याः प्रभावोऽयमिति १।२।३ कदा युद्धमभूदिति चेत्तत्राह पृथिव्यामिति महिषाख्ये
महीपतौ पृथिव्यां सतीत्यर्थः ४ महिषस्य देवसेनया युद्धकारणं ... महिषो नामेति ५।६।७।८।९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०अ० १० एकंमरणस्यस्थानंनिमित्तंपरित्यज्ययोयथेष्टोवरस्तंब्रूहीत्यर्थः ११ योषामांकाहनिष्यति नहितस्याःशक्तिरस्तिमांहंतुंतस्मात्पुरुषान्मृत्युर्योषातुयोषितोमृत्युरस्तिचेद्रक्षुनमनततोभयमस्तीत्यर्थः१२ १३ ननरेभ्यइति पुंस्त्वविशिष्टेभ्योयत्किंचित्प्राणिभ्यइत्यर्थःनरपदस्यसर्वप्राण्युपलक्षणार्थत्वात् १४ १५ माहिषंरूपंमहिषाकारंरूपमित्यर्थः महात्मनेत्यनेनायंशिवावतारइतिकालिकापुराणे

२३

नाशःकालेनसर्वेषांप्राणिनांदैत्यपुंगव महामहीधराणांचसमुद्राणांचसर्वथा १०
एकंस्थानंपरित्यज्यमरणस्यमहीपते प्रब्रूहितंवरंसाधोयस्तेमनसिवर्तते ११ महिषउ
वाच नदेवान्मानुषाद्दैत्यान्मरणंमेपितामह पुरुषान्नचमेमृत्युर्योषामांकाहनिष्यति
१२ तस्मान्मेमरणंनूनंकामिन्याःकुरुपद्मज अबलाहंतुमांहंतुंकथंशक्ताभविष्यति १३
ब्रह्मोवाच यदाकदापिदैत्येंद्रनार्यास्तेमरणंध्रुवं ननरेभ्योमहाभागमृत्युस्तेमहिषासुर १४
व्यासउवाच एवंदत्त्वावरंतस्मैययौब्रह्मानिजालयं सोपिदैत्योवरंप्राप्यनिजंस्थानंमु
दान्वितः १५ राजोवाच महिषःकस्यपुत्रोसौकथंजातोमहाबली कथंचमाहिषंरू
पंप्राप्तंतेनमहात्मना १६ व्यासउवाच दनोःपुत्रौमहाराजविख्यातौक्षितिमंडले रंभश्चै
वकरंभश्चद्वावास्तांदानवोत्तमौ १७

उक्तं ... शिवस्यांशोपंजन्मत्रयेणतुतो
माहिषःसचतपसाममरैर्भीसायुज्यंभवत्वितिवरंप्रार्थितवानित्यादिकमादिष्टाच्चनुग्रहंमत्वात्वंनिहतः पुराद्वितीयसृष्टौतुभवान्भद्र
काल्यामयाहतःदुर्गारूपेणाधुनात्वांहनिष्यामिसहानुगमित्युक्तं १६ १७ २७ . २७ २७ २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. १८ रंभालवद्धोबद्दपस्विणीस्थानंयस्सयुर्यामस्तीतिवद्दपस्विणीविधानेतंत्रेषुस्यसं १९ तत्रकरंभोजलेमग्नस्तपश्चकाररंभस्तु

२२ तावद्युत्रौमहाराजपुत्रार्थेनैपतुस्तपः बहून्वर्षगणान्कामंपुण्येपंचनदेजले १९ क
रंभस्त्वजलेमग्नश्चकारपरमंतपः वृक्षंरसालवटंप्राप्यसरंभोग्निमसेवत २९ पंचाग्नि
साधनासक्तःसरंभस्तुयदाभवत् ज्ञात्वाशचीपतिर्दुःखमुद्यपोदानवोप्रति २० गत्वापं
चनदेतत्रग्राहरूपंचकारह वासवस्तुकरंभंतं नदाजग्राहपादयोः २१ निजघानचतंदु
ष्टंकरंभंवृत्रसूदनः भ्रातरंनिहतंश्रुत्वारंभःकोपंपरंगतः २२ स्वशीर्षंपावकेहे तु मै
च्छ च्छित्वाकरेणह केशपाशंगृहीत्वाशुवामेनक्रोधसंयुतः २३ दक्षिणेनकरेणोग्रंगृही
त्वाखड्गमुत्तमं छिनत्तिशीर्षंतत्तावत् वह्निनाप्रतिबोधितः २४ उक्तश्चदैत्यमूर्खोसि स्व
शीर्षंछेत्तुमिच्छसि आत्महत्यातिदुःसाध्याकथंबंकर्तुमुद्यतः २५ वरंवरयभद्रंतेयस्तेम
नसिवर्तते माम्रियस्वमृतेनाद्यकिंतेकार्यंभविष्यति २६ व्यासउवाच तच्छ्रुत्वावचनं २३
रंभःपावकस्यसुभाषितं ततोब्रवीद्वचोरंभस्त्यक्त्वाकेशकलापकं २७ यदितुष्टोसिदे
वेशदेहिमेवांछितंवरं त्रैलोक्यविजयीपुत्रःस्यान्मःपरबलार्दनः २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पंचाग्निसाधनंचकार सरंभरस्तितिसप्रसिद्धोरंभइत्यर्थः २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७

कं॰भा॰पं॰ सर्वलोकाभिवंदितइति शिवसांशाइत्सर्थः कालिकापुराणेमहिषस्यशिवांशत्वैवोक्तत्वात् नन्वग्निं प्रतिशिवांशो मम पुत्रोभवे
त्वितिप्रार्थनपापिकथंशिवांशः पुत्रोभविष्यतिनस्वन्यधीः शिवोस्तीतिचेन्न अग्निर्वैरुद्रइतिश्रुतेरग्नेःशिवस्वरूपत्वात्स्वप्रार्थनपै

१४ ऋजेयःसर्वथासस्यादेवदानवमानवैः कामरूपीमहावीर्यःसर्वलोकाभिवंदितः २९ पा
वकस्तंतथेत्याहभविष्यतितवेप्सितं पुत्रस्तवमहाभागमरणाद्दिरसाधुना ३० यस्यांचि
त्तंतुरंभत्वंममदायांकरिष्यसि नस्यांपुत्रोमहाभागभविष्यतिवलाधिकः ३१ श्रुत्वावा
च इत्युक्तोवह्निनारंभोवचनंचितरंजनं श्रुत्वामप्राणम्य प्रययौ वह्निंतं दानवोत्तमः ३२
यक्षैःपरिवृतंस्थानंरमणीयंश्रियान्वितं दृष्ट्वाचक्रेतदाभावंमहिष्यांदानवोत्तमः ३३॥
मत्तायांरूपपूर्णायांविहायान्यांचयोषितं सापिसमागाच्चनरसाकामयंतीमुदान्विता ३४
रंभोपिगमनंचक्रेभवितव्यप्रणोदितः सातुगर्भवतीजातामहिषीतस्यवीर्यतः ३५ तां
गृहीत्वाथपातालंप्रविवेशमनोहरं महिषेभ्यश्चतांरक्षन्प्रियामनुमतांकिल ३६ क
दाचिन्महिषश्चान्यःकामार्तस्तामुपाद्रवत् स्वयमागत्यतंहंतुंदानवःसमुपाद्रवत् ३७
स्वरक्षार्थंसमागम्यमहिषंसमताडयत् सोपितंनिजघानाशुश्रृंगाभ्यांकाममोहितः ३८ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वस्त्वांशस्यजायमानत्वात् २९।३०।३१।३२।३३।३४ ननुराक्षसस्यापिनानाविधसुंदरीर्विहायपशुजातीयमहिषीगमनंकथंरुचिकरं कंजायमानमितिकोलाहलं

दे॰ भा॰ पुं॰ ३९ धर्मेरिरंभसंज्ञकेमृतसतीत्यर्थः ४० ४१ तंमहिषंतयासहमैथुनार्थंधावमानं ४२ इयारिणामहिषेणशरेणमस्मि
इशरेण ४३ परमंप्रियंयक्षाणांमित्रवर्गान्तर्गतमित्यर्थः ४४ ४५ वार्यमाणांवीनि गर्भिण्याः सतीगमनेनाधिकार इति ॥

ताडितस्तेनतीक्ष्णाभ्यांशृंगाभ्यांहृदयेभृशं भूमौपपाततरसाममारचविमूर्छितः ३९ मृ-
तेभर्तरिसादीनाभयार्ताविद्रुताभृशं सावेगात्तंवटंप्राप्ययक्षाणांशरणंगता ४० पृष्ठतस्तु
गतस्तत्रमहिषःकामपीडितः कामयानस्तुतांकामीवलवीर्यमदोद्धतः ४१ रुदंतींसाध्
वींदीनांदृष्ट्वापक्षेभयातुरां धावमानंचतंवीक्ष्ययक्षास्त्रातुंसमाययुः ४२ युद्धंसमभवद्वी
रयक्षाणांचदुरात्मना शरेणताडितस्तूर्णंपपातधरणीतले ४३ मृतंरंभंसमानीय
यक्षास्तेपरमंप्रियं चितायांरोपयामासुस्तस्यदेहस्यशुद्धये ४४ महिषीसापतिंदृष्ट्वाचिता
यांरोपितंतदा प्रवेष्टुंसामतिंचक्रेपतिनासहपावकं ४५ वार्यमाणापियक्षैःसाप्रविवे
शहुताशनं ज्वालामालाकुलंसाध्वीपतिमादायवल्लभं ४६ महिषस्तुचिताप्रध्यात्स
मुत्तस्थौमहाबलः रंभोप्येवंमतिंकृत्वानिःसृतःपुत्रवत्सलः ४७

वार्यमाणापियतिवियोगदुःखमसहमानागर्भवत्येवविभावसुंप्रविवेश ४६ तस्मिन्नेवसमयेमहिष्यांदृतायांचितामध्या-
न्मस्थितो महिषोबहिः समुत्तस्थौ निर्गतः तस्मिन्नेवसमये मृतोरंभोपिपुत्रवात्सल्यात् रक्तबीजस्यरूपांतरंकृत्वानिर्गतः ४७ ४७

४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 रक्तबीजोप्यसौजातइति असौरंभएववितानध्याद्रूपांतरंकृत्वा निर्गतोरक्तबीजोजातोमहिषासुरोपिपूर्तीकप्रकारेणैवंजातइ
त्यर्थः ४८।४९।५० इतिश्रीदेवीभागवतनिलकेपंचमस्कंधेद्वितीयोध्यायः २ त्रिपंचाशत्स्वयकैस्तुदेवेंद्रसमरोद्यतः महासुरः स
सैन्यस्यसमुद्योगंचकारह पूर्वाध्यायेमहिषासुरस्यबलाधिक्यकारणंतपस्यादिकमुपपाद्यतेनदेवेंद्रेणसाकंकथंयुद्धंकृतमि

रक्तबीजोप्यसौजातोमहिषोपिमहाबलः अभिषिक्तस्तुराजासौहयारिरसुरोत्तमैः ४८
एवंसमहिषोजातोरक्तबीजश्चवीर्यवान् अवध्यस्तुसुरैर्दैत्योमानवैश्चनृपोत्तम ४९
इत्येतत्कथितंराजन्जन्मतस्यमहात्मनः वरप्रदानंचतथाप्रोक्तंसर्वंसविस्तरं ५० इ
तिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेमहिषासुरोत्पत्तिर्नामद्वितीयोध्यायः २
व्यासउवाच एवंसमहिषोनामदानवोवरदर्पितः प्राप्यराज्यंजगत्सर्वंवशेचक्रेमहा
बलः १ पृथिवींपालयामाससागरांतांभुजार्जितां एकच्छत्रांनिरातंकांवैरिवर्गविवर्जि
तां २ सेनानीश्चिक्षुरस्तस्यमहावीर्योमदोत्कटः धनाध्यक्षस्तथाताम्रःसेनायुतसमा
युतः ३ असिलोमातथोदर्कोबिडालाख्यश्चबाष्कलः त्रिनेत्रोथतथाकालबंधकोब
लदर्पितः ४ ॥

स्याकांक्षायांयुद्धप्रसंगमुपपादयति एवंसमहिषइति १ सेनानीःसेनापतिः ताम्रोदैत्यस्तुसेनायुतस
मावृतः अयुतसंख्याकसेनायुक्तःधनाध्यक्षोभांडारस्याधिपतिर्महिषासुरस्यासीदित्यर्थः ३ असिलोमा
द्योवांतरसेनापतयः ४ ॥ ॥—— ---

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

233
233

 ५ ये बलोदग्रा बलेनकृराः क्षात्रधर्मे युद्धे चाव्यपलायनमित्यादि तस्मिन् ये व्यवस्थितास्ते तु निहता इत्यर्थः येतु तदन्ये ते तु करदाः कृता इत्यर्थः ६ यज्ञभागसमर्पकाः यज्ञभागं महिषासुराय समर्पयन्तीत्यर्थः महिषस्येति क्षितिमंडले एवं सर्वे ब्राह्मणाः

एते सैन्ययुताः सर्वे दानवा मेदिनीं तदा आवृत्य संस्थिताः कामं सम्रुद्धां सागरमेखलां ५
करदाश्च कृताः सर्वे भूमिपालाः पुरातनाः निहता ये बलोदग्राः क्षात्रधर्मव्यवस्थिताः ६
ब्राह्मणा वशगा जाता यज्ञभागसमर्पकाः महिषस्य महाराज निखिले क्षितिमंडले ७
एकातपत्रं तद्राज्यं कृत्वा स महिषासुरः स्वर्गं जेतुं मनश्चक्रे वरदानेन गर्वितः ८ प्रणि
धिं प्रेषयामास स हयारिं सुशचीपतिं ससंदेशहरं शीघ्रमाहयो वाच दैत्यराट् ९ गच्छ वीर म
हाबाहो दूतत्वं कुरु मे नघ ब्रूहि शक्रं दिवं गत्वा निःशंकः सुरसन्निधौ १० मुंच स्वर्गं सहस्रा
क्ष यथेष्टं गच्छ माचिरं सेवां वा कुरु देवेश महिषस्य महात्मनः ११ स त्वां संरक्षयेन्नूनं राजा
शरणमागतं तस्मात्त्वं शरणं याहि महिषस्य शचीपते १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वशगा जाता इत्यन्वयः ७।८ प्रणिधिमिति प्रणिधिस्तु चरे याते प्रणिधिर्नानुचरे परे इति मेदिनी कोशात् प्रणिधिमनुचरं हयारिं हिंसासुरः शचीपतिं [illegible] ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.टी. पूर्वैरिति अस्माकं पूर्वजैस्त्वं निर्जितोऽसि तव पौरुषं कियदस्ति तेन तदहं जानामीत्यर्थः २३ अहल्याजारेति अहल्याजारेत्यनेन स्त्रीयोनिकुहनेर बतव पौरुषं नान्यत्रेति बोधितं व्रजवेति राज्यं त्यक्त्वेत्यर्थः २४ एवं वाक्यं ब्रूहि शक्रं प्रतीति दूतं प्रत्युक्तवान् ततः स दूतोऽपि शक्रं प्रति गत्वेदमुवाचेत्यर्थाद्बोध्यमुत्तरश्लोकानुरोधात् २४ तदा शक्रः किमुवाच दूतं प्रति तत्राह तच्छ्रुत्वेति २५ तव प्रभो

१८

नो चेद्गच्छ गृहाणाशु युद्धाय बलसूदन पूर्वैर्जितोऽसि चास्माकं जानामि तव पौरुषं २३ अ
हल्याजार विज्ञातं बलं ते सुरसंघप युध्यस्व व्रज वा कामं यत्र ते रमते मनः २४ व्यास उवाच त
च्छ्रुत्वा वचनं तस्य शक्रः क्रोधसमन्वितः उवाच तं नृपश्रेष्ठ स्मितपूर्वं वचस्तदा २५ न जानेऽहं सु
मंदात्मन् पतत्त्वं मददर्पितः चिकित्सां संकरिष्यामि रोगस्यास्य प्रभोस्तव २६ अतः परं करि
ष्यामि मूलस्यास्य निमूलनं गच्छ दूत तथा ब्रूहि तस्याग्रे मम भाषितं २७ शिष्टैर्दूता न हंतव्या
स्तस्मात्त्वां विसृजाम्यहं युद्धेच्छा चेत्समागच्छ त्वरितो महिषीसुत २८ ह्यारे त्वद्बलं ज्ञातं
तृणादस्त्वं जडाकृतिः शृंगयोस्ते करिष्यामि सुदृढं च शरासनं २९ दर्पः शृंगबलात्तेऽस्ति विदि
तं कारणं मया विषाणे परिछित्वा ते संहरिष्यामि तद्बलं ३० ॥ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्वामिनो महिषासुरस्यास्मदस्त्र
रोगस्य चिकित्सामौषधं करिष्यामि २६ २७ २८ तृणादइति तृणभक्षण एव बलं नान्यत्रेति भावः २९ ३० ३०

 तदा घातेनसंगाभ्यामाघातेन न कुशलो न युद्धे इत्यर्थः २१।२२।२३ यदुक्तमिति यत्तेन मूर्खेण गोंद्रेणोक्तं तस्मादन्यथा कथं ब्रवीमि कथं
श्रवक्तव्यमित्यर्थः कुत इति चेत्तत्राह प्रियं सत्यमिति इंद्रोक्तादन्यस्य भिन्नस्य कथने ह स बाधः स्यादिति भावः २४ तत्र नीतिशास्त्रं

यद्बलेनातिपूर्णस्त्वं जानो सि बलदर्पितः कुशलस्त्वं तदाघातेन युद्धे महिषाधम २१ व्यासउ
वाच इत्युक्तोसौ सुरेंद्रेण सदूतस्त्वरितो गतः जगाम महिषं मत्तं प्रणम्य प्रसुवाच ह २२ दू
त उवाच राजन् देवाधिपः कामं न त्वां विगणयत्यसौ मन्यते स बलं पूर्णं देवसैन्यसमावृतः
२३ यदुक्तं तेन मूर्खेण कथमन्यद्ब्रवीम्यहं प्रियं सत्यं च वक्तव्यं भृत्येन पुरतः प्रभोः २४ प्रियं
सत्यं च वक्तव्यं प्रभोरग्रे शुभेच्छता इति नीतिर्महाराज जागर्ति शुभकारिणी २५ केवलं चेत्प्रि
यं ब्रूयां न ते कार्यं भविष्यति परुषं च न वक्तव्यं कदाचिच्छुभमिच्छता २६ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रमाणयति प्रियं सत्यमिति २५ किंच सत्यं हि त्वा देवराजे यानुक्रमपि केवलं प्रियं वाक्यं त्वत्तो यथार्थं वक्तव्यं तथापि तव कार्य
मिंद्रस्याज्ञलाभो न भविष्यतीत्याह केवलमिति न तु तर्हि मम कार्यार्थमिंद्रेण पत्यरूक्षं वाक्यमुक्तं तदेव वदेति चेत्तत्राह परुषं चेति
प्रभोरग्रे शुभमिच्छता पुरुषेण ... २६ २६ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ननु भवतु मम मामर्षोदा तथापि पन्ने नोक्तं परुषं वाक्यं सत्यं तदेव वदेति चेत्तत्राह यथारिपुमुखादिति कथंगिर इति अतिकठोरम वाचकुमनर्हाः अविनीतावावयसेनोक्ता इत्यर्थः २७ तदेव स्पष्टमाह यादृशानीहेति २८।२९ मूत्रंपरित्यजन् मूत्रपन्नित्यर्थः

२० यथारिपुमुखाद्वाचः प्रसरंति विषोपमाः तथास्त्वन्मुखात्राथ निःसरंति कथंगिरः २७ याद‍ृशानीह वाक्यानि तेनोक्तानि महीपते तादृशानि न मे जिह्वा वक्तुमर्हति कर्हिचित् २८ व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य हेतुगर्भं त्वगाशनः भृशंकोपपरीतात्मा बभूव स हि वासुरः २९ समाहूयाब्रवीद्दैत्यान् क्रोधसंरक्तलोचनः लांगूलं दृष्ट्वा देशे च कृत्वा मूत्रं परित्यजन् ३० भोभो दैत्याः सुरेंद्रोसौ युद्धकामोस्ति सर्वथा वलोद्योगं कुरुध्वं वै जेतव्योसौ सुराधमः ३१ मद्गेकोभवेच्छूरः कोटिशश्चैव तथाविधाः न बिभेम्यहं कदा कामं हनिष्याम्यपसर्वथा ३२ शूरः श्री नेष्यसो नूनं न पतिरिपुबलाधिकः वलकर्ता हि कुहकोलपटः परदारहृत् ३३ अप्सरा बलसंमत्तस्त्वपो विघ्नकरः खलः छिद्रप्रहरणः पापो नित्यं विश्वासघातकः ३४ नमुचिर्निहतो येन कृत्वा संधिं दुरात्मना अपयान् विविधानारीकृत्वा भीतेनच्छलना ३५ विस्रुत्कपटाचार्यः कुहकः शयथाकरः नानारूपधरः कामं वलकृत्तं दंभपंडितः ३६

हि
हृषभमर्षषपोरपंस्वभावोदर्शितः ३० ३२ ३३ २०

शांनेषु तौम्यप्येष्यस्तोप्नूर्णेन माहशेष्वित्यर्थः तथाऽतपस्विषु तयः कशांबुवलधिकोनमाहशेषु ३४ ३५ ३६

235

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ३७।३८ प्रतिकर्तुंविपरीतंकर्तुं ३९।४०।४२ हेचराः दूतास्तानाहूतान्दानवान्सैन्येशान्कुर्वंतुभवंतइत्यर्थः ४३ वोयुष्मान्शो
भार्थंयुद्धशोभार्थंसमाहूयनयामीत्यर्थः ४४।४५।४६ जित्वेति येनकारणेनसुरालयंजित्वानंदनेविहरिष्यामिअहंतत्कु

२१ कृत्वावैलाकृतिंगेनहिरण्याक्षोनिपातितः हिरण्यकशिपुर्येननृसिंहेनचघातितः ३७ नाहं
त्वद्वशगोनूनंभवेयंरघुनंदनाः विश्वासंनैवगच्छामिदेवानांकुत्रकर्हिचित् ३८ किंकरिष्य-
तिमेविष्णुरिंद्रोवाबलवत्तरः रुद्रोवापिनमेशक्तःप्रतिकर्तुंरणांगणे ३९ त्रिविष्टपंग्रही-
ष्यामिजित्वेंद्रंवरुणंयमं धनदंपावकंचैवचंद्रसूर्यौविजित्यच ४० यज्ञभागभुजःसर्वे-
भविष्यामोघसोऽभयाः जित्वादेवसमूहंचविहरिष्यामिदानवैः ४१ नमेभयंसुरेभ्यश्चव-
रदानेनदानवाः मरणंननरेभ्यश्चनारीकिंमेकरिष्यति ४२ पातालपर्वतेभ्यश्चसमाहूय
वरान्वरान् दानवान्ममसैन्येशान्कुर्वंतुत्वरिताश्चराः ४३ एकोहंसर्वदेवेशान् विजेतुंदा-
नवाःक्षमः शोभार्थंवःसमाहूयनयामिसुरसंगमे ४४ शृंगाभ्यांचखुराभ्यांचहनिष्येहंसुरा-
न्किल नमेभयंसुरेभ्यश्चवरदानप्रभावतः ४५ अवध्योहंसुरगणैरसुरैर्मानवैस्तथा त-
स्मात्सज्जाभवंत्वद्यदेवलोकजयायवै ४६ जित्वासुरालयंदैत्याविहरिष्यामिनंदने मंदार- २१
कुसुमापीडादेवयोषित्समन्विताः ४७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रुनेत्यर्थः मद्योगात् प्रथममपिसुखिनोभविष्यथेत्याह मंदारकुसुमापीडाइति ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ टी॰ ४९।५० नानासत्वानि अनेकविधाम दिरा: ५० यथेच्छसार्कं विजयार्थे काम्यानुष्ठानरूपं यज्ञादिस्वर्यः ५१।५२।५३ इति श्री

२२ कामधेनुपयोसिक्ताः सुधापानप्रमोदिताः देवगंधर्वगीतादिनृत्यलास्यसमन्विताः ४८ उर्वशीमेनकारंभाघृताचीचतिलोत्तमा प्रमद्वरामहासेनामिश्रकेशीमदोत्कटा ४९ विप्रचित्ताप्रभृतयोनृत्यगीतविशारदाः रंजयिष्यंतिवः सर्वान्नानासत्वनिषेवणैः ५० स्वैरंयज्ञभवंत्वद्यरोचतांगमनंदिवि संग्रामार्थंसुरैःसार्धंत्वामंगलमुत्तमं ५१ रक्षणंचैवसर्वेषांभार्गवंमुनिसत्तमं समाहूयचसंपूज्यस्थाप्यतांनेगुरुंपरं ५२ व्यासउवाच ॥ इतिसंदिश्यदैत्येंद्रान्महिषःपापधीस्तदा जगामत्वरितोराजन्भवनंस्वं सुरान्वितः ५३ इति श्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेद्वितीयोध्यायः २ व्यासउवाच गतेदूतेसुरेंद्रोपिसमाहूयसुरानथ यमवायुधनाध्यक्षवरुणान्विदमब्रवीत् १ महिषोनामदैत्येंद्रोरंभपुत्रोमहाबलः वरदर्पभदोन्मत्तोमायावीचविचक्षणः २

२३

236

देवीभागवतटीकायां पंचमस्कंधेद्वितीयोध्यायः २ पंचदर
दे॰ रंभपुत्रो रंभिमातो देव दैत्ये च महसा पुनर्दैत्यैः प्रार्थ्य इति कोसौ दूतं गमनानंतरं देवाधिराजान् इतिमाह गतेदूते इति १।२।...।१२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०प० ३।४ नतेषुनम्रेषु ५।६।७।८।९ संधियोगोमैत्रीयोगः यतोनिरर्थकःखलेसंधियोगस्ततः सर्वथासाधुभिर्भवद्भिःपुनःपुनर्वि
चार्यकर्तव्यमित्यन्वयः १० ननुसंधियोगासंभवेयुद्धार्थंयानमेवतर्हिकर्तव्यमितिचेत्तत्राप्यधुनापरबलावेक्षणंनू

तस्यदूतोघसंप्राप्तःप्रेषितस्तेनभोसुराः स्वर्गकामेनलुब्धेनमामुवाचेदृशंवचः ३ त्यज
देवालयंशक्रयथेच्छंव्रजवासव सेवांवाकुरुदैत्यस्यमहिषस्यमहात्मनः ४ दयावान्
दानवेंद्रोसौसतेवृत्तिंविधास्यति नतेषुभृत्यभृतेषुनकुप्यतिकदाचन ५ नोचेद्युद्धाय
देवेशसेनोद्योगंकुरुस्वयं गतेनपिसदैत्येंद्रस्त्वरितःसमुपेष्यति ६ इत्युक्त्वासोगतोदूतो
दानवस्यदुरात्मनः किंकर्तव्यमतःकार्यंचिंतयध्वंसुरोत्तमाः ७ दुर्बलोपिनचोपेक्ष्यः श
त्रुर्बलवतासुराः विशेषेणासदोद्योगीबलवान्बलदर्पितः ८ उद्यमःकिलकर्तव्योयथा
बुद्धियथाबलं दैवाधीनोभवेन्नूनंजयोवाथपराजयः ९ संधियोगोनचात्रास्तिखलेसंधि
निरर्थकः सर्वथासाधुभिःकार्यंविचार्यंचपुनःपुनः १० यानमप्यधुनानैवकर्तव्यंसहसा
पुनः प्रेक्षकाःप्रेषणीयाश्चशीघ्रगाःसुप्रवेशकाः ११

वं समयोनास्तीत्याह यानमिति नर्ह्यधुनाकिंक
र्तव्यमितिचेत्तत्राह प्रेक्षकाइति ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११॥ ११

©2020 Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ तदेवाह रागोद्वेषइतियतः सर्वस्यपुरुषस्यार्थेनाशाद्द्वेषोभवेदेवासंशयंद्वेषाच्चस्वार्थसिद्धये असत्यवचनंवक्तव्यमेवेतिनि
यमस्ततोनाप्तोतीत्यर्थः १० आप्तोहितकारीयथार्थवक्तायदातुसर्वेस्वहितकारिणःस्वहितार्थमनर्थमप्याचरंतितदासःकोपि
२४ तीत्यर्थः ११ आप्तासंभवमेवाहजरासंधेति १२ अत्यंतसात्विकविष्णोरपिस्वहितार्थंछलकर्तृत्वादाप्तत्वाभावोयथातथार्जुनो।
पियज्ञरूपेविनिर्मितेउत्पादितेकार्येछलकारीभवतितस्मादाप्तोनास्तीत्यर्थः कथमर्जुनस्यछलकारित्वंतदाहकीदृशोयमितियत्र

रागोद्वेषोभवेन्नूनमर्थनाशाद्संशयं द्वेषादसत्यवचनंवक्तव्यंस्वार्थसिद्धये १० जरा
संधविघातार्थेहरिणासत्वमूर्तिना छलेनरचितंरूपंब्राह्मणस्यविजानता ११ तदा
प्तःकःप्रमाणंकिंसत्वमूर्तिरपीदृशः अर्जुनोपितथैवान्नकार्येयज्ञविनिर्मिते १२ कीदृ
शोयंकृतोयज्ञःकिमर्थेवाभवन्नितः परलोकपदार्थेवायशसेवान्यथाकिल १३ धर्म
स्यप्रथमःपादःसत्यमेतच्छ्रुतेर्वचः द्वितीयस्तुतथाशौचंदयापादस्तृतीयकः ॥ १४॥

शिशुपालवधादिरूपोनर्थोजातःसयज्ञःकीदृशःसात्विकोवाराजसोवाकृतःसचप्रमवर्जितःकिमर्थंकृतःनहिकिमपफलंनास्ती २४
तिसचपरलोकार्थेवायशसेवान्यथात्मफलार्थवाकृतःसात्विकइत्यर्थः १३ तद्विभिन्नंसर्वसाधनमित्याह धर्मस्यप्रथमःपादइति ॥
॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 नैः पार्दैः १५ धर्महीनमिति तथा च पांडवैः सत्यदयादिविवर्जितैः कृतं यद्रूपं कर्म कथं तत्फलदं भवेत् न कथमपीत्यर्थः त
स्मात्सोऽपि दंभिकोऽयं तस्ततस्तात्कर्तारः कथमाप्ता भवेयुरित्यर्थः १६ किंच छलार्थं चेति यदा विष्णुरपि छलार्थं वामनो
 भूत्तदा नः कोऽवशिष्ट इति भावः किं वामनेन कृतमिति चेत्तत्राह येनेति १७ १८ संदेहे तु छलिनस्तु च मम जाता तामेवां कथयं
तु

दानं पात्रे चतुर्थश्च पुराणश्रावणं तिथे तैर्विहीनः कथं धर्मस्तिष्ठेदिह सुसंमतः १५ धर्म
हीनं कृतं कर्म कथं तत्फलदं भवेत् धर्मे स्थिरा मतिः कापि न कस्यापि प्रतीयते १६ छला
र्थं च यदा विष्णुर्वामनोऽभूज्जगत्प्रभुः येन वामनरूपेण वंचितोऽसौ बलिर्नृपः १७ विहृता।
शतयज्ञस्य वेदानां परिपालकः धर्मिष्ठो दानशीलश्च सत्यवादी जितेंद्रियः १८ स्या
नात्संशयो मे कस्माद्विष्णुना प्रभुविष्णुना जितं केन तयोः कृतं बलिना वामनेन वा १९
छलकर्म विशालाक्षं संदेहोऽत्र महान्मम वंचयित्वा विचिंत्तेन सत्यं वद द्विजोत्तम॥ २०॥

वद पश्चात्मया एष स्वार्थे स्थोत्तरं वदेत्यभिप्रायेणाह जितं केनेति १९ छलव्याप्तयोर्मध्ये बलिना वा जितं वामनेन वा जितं चानयोर्मध्ये

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 वलेरेवस्वसत्यान्नचलितनइति स एव विष्णोरधिकइतिप्रतिभाति तथाचेश्वर स्याप्रलभंगश्छलकर्तृत्वाचेति गूढोभिसंधिर्न पश्यतिराज
वाक्यं श्रुत्वा राजाभिप्रेतमेव व्यास आह जितं वै वलिनेति भूमिंदास्यामीति प्रतिज्ञातस्य सत्यस्य परिपालनात् तदेवाह दत्तेति २१ २२
२६ सत्यं क्वेति सत्यादन्यतरदिति २३ २४ तस्मादिति तया मायया छलवता पुरुषेण सत्यं कुतः ऽ विद्धमनाश्रितं भवेन्नेकुतोपीत्यर्थः अवि
द्धमितिच्छेदः २५ मिश्रेणेति प्रायोयं जनो मिश्रेण रजोगुणेन जनितो निर्मितः तथाचेनाह श स्परजोगुणयुक्तस्य सत्यं दुर्लभमेव भवति यद्यपि

पुराणकर्ता त्वमसि धर्मज्ञश्च महामतिः व्यास उवाच जितं वै वलिना राजन् छलेनैव च मे
दिनी २१ त्रिविक्रमोपि नाम्नायं प्रथितो वामनोऽभवत् छलनार्थमिदं राजन् वामनः
त्वं नराधिप २२ संप्राप्तं हरिणा भूयो द्वारपालत्वमेव च सत्यादन्यतरं नास्ति मूलं ध
र्मस्य पार्थिव २३ दुःसाध्यं देहिनां राजन् सत्यं सर्वात्मना किल मायावलवती भूप त्रि
गुणा वहुरूपिणी २४ ययेदं निर्मितं विश्वं गुणैः शवलितं त्रिभिः तस्माच्छलवता स
त्यं कुतो विद्धं भवेन्नृप २५ मिश्रेण जनितं श्वेव स्थितिरेषा सनातनी वैखानसाश्च मुन
योनिःसंगानिष्प्रतिग्र

राजन्मायया कलुषितः सर्वजनो भवति तथापि तथैव मायया छलरहिता अपि प्राणिनः सत्यपरि
ऽ पालका वैखानसाद्या मुनयो दृष्टांतप्रदर्शनाय कल्पितास्तथा च तादृश मायाविशिष्टपरमेश्वरस्य भगवतीपदवाच्यस्याज्ञत्वं भविष्यति तस्या । २६
वाचो वेद रूपाया आप्तवाक्यत्वं तस्य प्रामाण्यं च भविष्यतीति न कापि चिंतास्तीति नास्त्यर्थे एवाह वैखानसाश्च मुनय इति ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २७ अन्यदिति तादृशऋषिभ्योऽन्यज्जीवजातमित्यर्थः नैकंवाक्यमिति यतः सर्वस्य जीवजातस्य गुणमिश्रितत्वं तत एव तेषां तेषां मते
नार्थस्याभिन्नत्वात्तदनुभावानुवादिनां पुराणानां स्मृतीनां वेदस्यापि तदनुभवानुवादत्वात् वेदभागे सत्यादेदवाक्यानां नैनेदं वाक्यं किंतु ॥
२७ ब्रह्मणि नेवमतिभातीत्यर्थः २८ तदेवाह सगुण इति २९ ३० ३१ ३२ तालुक्रीडन्तीति सामायोगैः सहालुक्रीडन्तीत्यर्थः ३३ कार्यके

सत्ययुक्ता भवेत्यत्र वीतरागा गतस्पृहः दृष्टान्तदर्शनाद्यो ये निर्मिता ऋषयस्तादृशाः २७
अन्यत्सर्वं भवत्येतद्गुणैर्मिश्रमिति स्थितम् नैकं वाक्यं प्रमाणेषु वेदेषु परमं मतम् ॥ २८ ॥
धर्मशास्त्रेषु चाङ्गेषु सगुणैरचितेष्विह सगुणः सगुणं कुर्यान्निर्गुणं न करोति वै २९
गुणास्ते मिश्रिताः सर्वे न पृथग्भावसंगताः निर्व्यलीके स्थिरे धर्मे मतिः कस्यापि न स्थिरा
३० भवेत्त्वै महाराज मायया मोहितस्य वै इन्द्रियाणि प्रमाथीनि तदासक्तं मनस्तथा ३१
करोति विविधान्भावान् गुणैस्तैः प्रेरितं भृशं ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्ताः प्राणिनः स्थिरजंगमाः
३२ सर्वे मायावशा राजन् तालुक्रीडन्ति तेन हि सर्वान्वै मोहयत्येषा विकुर्वन्ती जगद्व ३३
असत्यो जायते राजन् कार्यवान्प्रथमं नरः इन्द्रियार्थांश्चिन्तयानो न प्राप्नोति यदा नरः ३४
तदर्थं छलमादत्ते छलात्पापे प्रवर्तते कामक्रोधश्च लोभश्च वैरिणो बलवत्तराः ॥ ३५ ॥ २७

रणभावमाह असत्य इति कार्यवान् कार्येच्छावान् पुरुषः प्रथममसत्यो भवत्यसत्ये नापि कार्यं संपादयित्वा जीव सत्याभिसंधिमान्भवतील

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.टी. विभेवसतीति एतादृशासत्तादि स्वीकारेणापि कार्यसिद्धौ सत्यामहंकारोभवतीत तोमाहोमोहान्मरणं नाशोभवतीत्यर्थः अन्यान्यपि मोह का
कार्याण्याह संकल्पाइति ३७ ॥ ३८ येपियज्ञादिकर्तारस्तेपि मायाजन्याहंकारेणयुक्ताः कुर्वंतीतितेभावपागा एवे त्याह यज्ञदानानी
ति ३९ सचाहंकारो महान्दुष्टइतिनिवैराग्यार्थमाह अहंभावकृतमितिशौचवस्तु द्विवर्जेत्यर्थः ४० रागलोभेतिसर्वांग मपिकर्मरागलोभात्कृतं

कृताकृतंनजानंतिप्राणिनस्तदृशंगताः विभवेसत्यहंकारःप्रबलःप्रभवत्यपि ३६ अहंका
रात्भवेन्मोहोमोहान्मरणमेवच संकल्पाबहवस्तत्र विकल्पाःप्रभवंतिच ३७ ईर्ष्यासूया
तथाद्वेषःप्रादुर्भवतिचेतसि आशातृष्णातथादैन्यंदंभोधर्मेमतिस्तथा ३८ प्राणिनांप्र
भवंत्येतेभावामोहसमुद्भवाः यज्ञदानानितीर्थानि व्रतानिनियमास्तथा ३९ अहंका
राभिभूतस्तुकरोतिपुरुषोन्वहं अहंभावकृतंसर्वंप्रभवेद्देनशौचवत् ४० रागलोभात्कृ
तंकर्मसर्वांगशुद्धिवर्जितं प्रथमंद्रव्यशुद्धिश्चद्रष्टव्याविबुधैःकिल ४१ अद्रोहेणार्जितंद्र
व्यंप्रशस्तंधर्मकर्मणि द्रोहार्जितेनद्रव्येणयत्करोतिशुभंनरः ४२ विपरीतंभवेत्ततुफलं
कालेनृपोत्तम मनोतिनिर्मलंयस्यसस्यात्फलभाग्भवेत् ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥
॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३

शुद्धिवर्जितं भवति ततोहंकारवद्रागलोभावपित्याज्यावितिभावःअतोहंकाररागलोभौ विहाय प्रथमंद्रव्यशुद्धिद्रष्टव्येत्याह प्रथममिति ४१
मनःशुद्धिफलमाह मनोतीति ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४२ ॥ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ भा॰ त्री॰ कर्म स्तस्माहकर्तारमिति ५४ ॥ ५५ तत्र कर्मपरत्वाशयन कर्तव्यमित्याह यन्त्रूणमिति ५६ स्वार्थमपि न कर्म कुर्यात्किं तीम्ब्रराराधनत्तु
ष्ठेनेत्याह स्वार्थसन्त इति स्वार्थकरणे दोष मुद्वाह यति अजानातीति ५७ देवाधीनः मारव्याधीनः तत्कृतं पुण्यं ५८ परस्परेति यतः स्वार्थपरा
२६

तस्मिन्विकारयुक्ते तु न यथार्थ फलं लभेत् कर्तारः कर्मणां सर्वे आचार्येन्द्र त्विगादयः ५४
स्युस्ते विशुद्ध मनसस्तदा पूर्णं भवेत्फलं देशकालक्रियाद्रव्य कर्तॄणां शुद्धता यदि ५५
मन्त्राणां च तदा पूर्णं कर्मणां फलमश्नुते शत्रूणां नाशमुद्दिश्य स्वार्थं हि परमांत था ५६
करोति सुकृतं तद्धि विपरीतं भवेत्किल स्वार्थसक्तः पुमान्नित्यं न जानाति शुभाशुभं ५७
दैवाधीनः सदा कुर्यात्स्वायमेव न सत्कृतं प्राजापत्याः सुराः सर्वे त्वसुराश्च समुद्भवाः ५८ ॥
सर्वे ते स्वार्थनिरताः परस्पर विरोधिनः सत्वोद्भवाः सुराः सर्वे प्रोक्ता वेदेषु मानुषाः ५९
रजोद्भवास्तामसास्तु तिर्यञ्चः परिकीर्तिताः सत्वोद्भवानां तैर्वैर परस्परमनारतं ६० ॥
तिरश्चामत्र किं चित्रं जातिवैर समुद्भवे सदा द्रोहपरा देवास्तपोविघ्नकरास्तथा ॥ ६१ ॥
असंतुष्टा द्वेषपराः परस्परविरोधिनः अहंकारसमुद्भूत संसारोऽयं यतो नृप ६२॥ ६२

ततश्च्यर्थे: मनुष्यमोऽहृता द्वेषान्वयः ॥ ५६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. च. तस्माद्देवादिभिर्मम पूर्वजादिभिश्च कथं पापं कृतमिति शंका न स्मरणवनास्तिमायांततः यातिस्मात्सर्वेषामपि जीवजातस्य तस्य मायाप्रेरणयैवाचरणा
त्तः इतः संसारनाशाय मायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्येव भगवत्याराध्येति भावः इति श्रीदेवीभागवते तिलके चतुर्थस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४ एकादि
३० कैः अध्यायैः शतवै ।अथ निखिलं जगत मायया वृत्तमित्युक्त्वा नारायणकथोच्यते १ पूर्वाध्यायांते रागद्वेषविहीनोस्तु सकथं जायते नृपे इः सुक्तं

रागद्वेषविहीनस्तु सकथं जायते नृप इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे चतुर्थो
ध्यायः व्यास उवाच अथ किं बहुनोक्तेन संसारेस्मिन्नृपोत्तम धर्मोस्माद्द्रोहबुद्धिस्तु कस्य
द्भवति कर्हिचित १ रागद्वेषावृतं विश्वं सर्वं स्थावरजंगमं अस्मिन्युगे पि राजेंद्र किमथ कलि
दूषिते २ देवा सेर्ष्याश्च सद्रोहाश्छलकमरताः सदा मानुषाणां तिरश्चं च का वार्त्ता नृपगण्य
ते ३ द्रोहपरं द्रोहपरो भवेदिति समानता सद्रोहिणि तथा शांते विद्वेशः खलतास्तता ४
यः कश्चित्तापसः शांतो जपध्यानपरायणः भवेत्तस्य जपे विघ्नकर्ता वै मघवा परं ॥ ५

वदिग्रहत्पति अथ किमिति कश्चिदिति श्लुद्दसलद्स्यर्थः १, २, ३ देवाः सेर्ष्या इत्युक्तं तत्रोदाहरणमाह द्रोहपरे इति द्रोहपरे जने द्रोहपरो ३०
भवेदिति समानता साम्यता [illegible] वर्तिते सद्रोहिणि शांते [illegible] सर्वत्रेत्यर्थः ४ इंद्रो देवराजो
पि सन् तां खलतां स्वीकृतवान् खलतः परं किमवशिष्टमित्याह यः कश्चिदिति तापसो द्रोहाभाववान् जपविघ्नकर्त्ता खलतेंद्रस्य ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नन्वेवं कलौ धर्मस्थितिः स्यादिति चेन्नेत्याह सतामिति सर्वयुगेषु विविधा नराः संति सर्वे साधवो माधवो मध्यमाश्च तत्र सतां सर्वे युगं सत्ययुगं
मेव सतां सर्वयुगं कलिरेव यस्मिन् युगे क्रियायोगश्च स्थितो स मध्यमः कालो द्वापरत्रेतात्मकः मध्यमानां भवति तथा ये च ये साधवो मध्यमा
श्च तदा धर्मेण धर्मः स्यात्स्यतीति भावः ६ ननु तर्हि साधवो नैव संतीति कथं पूर्वमुक्तमिति चेद्बहवो न संतीत्यभिप्रायेणेत्याह कश्चित्कदा
चिदिति अन्यथा बहवस्तु अन्ययुगानां ये धर्मास्तत्परायणाः सर्वे भवंतीत्यर्थः ७ ननु किमिति बहवस्तथा भवंति सर्वेपि सत्यभाजः साधव
कुतो न भवंतीति चेत्तत्राह वासनेति शुद्धवासनानां पुण्यसाध्यत्वादल्पत्वं मलिनवासनानां स्वभावत्वाद्बहुत्वं तथा च वासनाबहुत्वान्नारायणः

सतां सत्ययुगं साक्षात्सर्वदैवासतां कलिः मध्यमे मध्यमानां तु क्रियायोगो युगे स्मृतौ ६
कश्चित्कदाचिद्भवति सत्यधर्मानुवर्तकः अन्यथान्ययुगानां वै सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ७
वासनाकारणं राजन् सर्वत्र धर्मसंस्थितौ तस्यां वै मलिनायां तु धर्मोपि मलिनो भवेत् ८
मलिना वासना सत्यं विनाशयति सर्वथा ब्रह्मणो हृदयाज्जातः पुत्रो धर्म इति स्मृतः ९ ॥

नामपि बहुत्वमित्यर्थः ८ यद्यपि बहुत्वं तेषां तथापि मलिना वासना विनाशायैव भवंतीति निश्चित्य तां सामाचरणं कदापि न कुर्या ३१
दिति भावः इत्थमेतत्पर्यंतं किमर्थं शापो जातो देवकीवसुदेवयोः कथं कलेरिंद्रप्रभृतयो देवाश्च छलेन धर्माचरणवंतः पांडवादयश्च कथमध
र्मशीला इत्यस्योत्तरं दत्तमधुना नरनारायणयोर्धर्मपुत्रयोः कथं तपः कृतवंतौ कथं देहांतरप्राप्तिर्मनुष्यदेहेनेति प्रश्नस्योत्तरमाह ब्रह्मणो हृदयादिति ॥ ९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ च॰ २०।२१।२२। प्रालेयाद्रिं हिमालयं २३ तत्परं ब्रह्म गायत्रीसंज्ञकमित्यर्थः २४ । २५ । २६ । कुतः चिंता किंच कल्पितवांस्तदुभयमप्याह

ब्राह्मणः सत्यसंपन्नो वेदधर्मरतः सदा दक्षस्य दुहिता यो हि वृता तादृशमहात्मना २० विवाहविधिना
सम्यक् मुनिना गृहधर्मिणा तस्यामजनयत्पुत्रान् धर्मः सत्यवतां वरः २१ हरिं कृष्णं नरं चैव तथा
३२ नारायणं नृप योगाभ्यासरतो नित्यं हरिः कृष्णो बभूव ह २२ नरनारायणौ चैव चेरतुस्तप उत्तमं प्रा
लेयाद्रिं समागत्य तीर्थे बदरिकाश्रमे २३ तपस्विषु धुरीणौ तौ पुराणौ मुनिसत्तमौ गृणंतौ तत्परं ब्र
ह्म गंगाया विपुले तटे २४ हरेरंशौ स्थितौ तत्र नरनारायणावृषी पूर्णं वर्षसहस्रं तु चक्राते तप उ
त्तमं २५ तापितं च जगत्सर्वं तपसा सचराचरं नरनारायणाभ्यां च शक्रः क्षोभं तदा ययौ २६
चिंताविष्टः सहस्राक्षो मनसा समकल्पयत् किं कर्तव्यं धर्मपुत्रौ तापसौ ध्यानसंयुतौ २७ सिद्धा
र्थौ सुभृशं श्रेष्ठं आसनं मे गृहीष्यतः विघ्नः कथं प्रकर्तव्यस्तपो येन भवेन्न हि २८ उत्पाद्य
कामं क्रोधं च लोभं वाप्यतिदारुणं इत्युद्दिश्य सहस्राक्षः समारुह्य गजोत्तमं २९ विघ्नकामस्तु
तरसा जगाम गंधमादनं गत्वा तत्राश्रमे पुण्ये तावपश्यत्कृतक्रतुः ३० तपसा दीप्तदेहौ तु ३२
भास्कराविव चोदितौ ब्रह्मविष्णू किमेतौ वै प्रकटौ वा विभावसू ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

किं कर्तव्यमिति आसनं मम मे तिरोषः विघ्न इति कामं क्रोधं वोत्पाद्य येन विघ्नेन तपो न भवेत्स तादृशो विघ्नः कथं कर्तव्य इत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न्च. २२ दातुं यातोस्य हं स्वर्ग्वी हे ऋषी तं वरं दातुं यातः प्राप्तोस्मी त्वर्चः २३ २४ वचः इंद्रः नास्मात्स्वकात् आश्रमात् ... न
चलितौ विस्मर्थः २९ ३० कुतो न चलितौ तत्र निमित्तमाह् चिंतयंतौ विति महाविद्यां श्री भुवनेश्वरीं परां प्रकृतिं साम्यां वस्तमाप्यो

धर्मपुत्रौ तपस्वी वै तौ तपसा किं करिष्यतः इति संचिंत्य तौ दृष्ट्वा तदा वाचमब्रवीत्पतिः २३ किं वां
३३ कार्यं महाभागौ ब्रूतां धर्मसुतौ किल ददामि वां वरं श्रेष्ठं दातुं यातोस्म्यहं स्वर्ग्वी २४ अदे
यमपि दास्यामि तुष्टोस्मि तपसा किल व्यास उवाच एवं पुनः पुनः शक्रस्तावुवाच पुरः
स्थितः २५ नोचतुस्तौ हर्षी ध्यान संस्थितौ दृढचेतसौ ततो वै मोहिनीं मायां चकार भयदं
नृपः २६ वृकान् सिंहांश्च व्याघ्रांश्च समुत्पाद्य विभीषयत् वर्षं वातं तथा वह्निं समुत्पाद्य पु
पुनः पुनः २७ भीषयामास तौ शक्रो मायां कृत्वा दिमोहिनीं भयं ताभ्यां न नौ धर्मसुतौ
मुनी २८ नरनारायणौ दृष्ट्वा शक्रः स्वभुवनं गतः वरदानेन लुब्धौ न न भीतौ वह्निवायुतः २९
आश्रमसिंहादिभिः शांतौ चलितस्माश्रमात्स्वकात् न तपोध्यानभंगं वै कर्तुं कोपि क्षमो भवेत् ३० इं
द्रोपि सदनं गत्वा चिंतयामास दुःखितः चलितौ भयलोभाभ्यां नेमौ मुनिवरोत्तमौ ३१ चिं
तयंतौ महाविद्यामादिशक्तिं सनातनीं ईश्वरीं सर्वलोकानां परां प्रकृतिमद्भुतां ३२

या धिक कृत्स्नरूपिणी विद्धि मे प्रकृतिं परां जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगदिति गीतोक्तां ३२ ३२ ३२ ३२ ॥
॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ बहुमाया विदग्धो पीत्यर्थः ध्यायतां मनोवशाय तु मिति शेषः यन्मूलाइ ति यस्य रा शक्ति मूलाः सकलादेवा सुरकृत माया भवंती तितां ।
परशक्ति मिति पूर्वेणान्वयः ३२ ते कथं बाधितुमिति ज्ञाने नबाधितु मित्यर्थः येगत कल्मषा ध्यायं ति भगवतीं ते इन्यन्वयः तृतीयस्कंधोक्तं
 भुवनेश्वरीमंत्रमाह वाग्बीजमिति ३३ बाधितुं को पि न क्षम इति तदुक्तं मुंडमालायां पार्वतीचरणद्वंद्व भजना त्किं करो भवत स्वर्गभोगश्च मा

ध्यायतां कः क्षमो लोके बहुमाया विदिष्यते यन्मूलाः सकलामायादेवासुरकृता कल ३२ ते
कथं बाधितुं शक्ता ध्यायंति गतकल्मषाः वाग्बीजं कामबीजं च मायाबीजं तथैव च ३३ चिंतये
स्य भवेत्तं तु बाधितुं कोपि न क्षमः मायया मोहितः शक्रो भूयस्तस्य प्रतिक्रियां ३४ कर्तुं कामवसं
तौ तु समाहूयाब्रवीद्वचः मनोभव वसंतेन रत्यायुक्तोद्य साधुना ३५ अप्सरोभिः समायुक्तस्त्वरस्त्व
गंधमादनं नरनारायणौ यत्र युराणावृषिसत्तमौ ३६ कुरुतस्तपः एकांते स्थितौ बदरिकाश्रमे ॥
गत्वा तत्र समीपे तु तयोर्मन्मथ मार्गणैः ३७ चित्तं कामातुरं कार्यं कुरु कार्यं ममाधुना मोहयित्वा चा
रयित्वा विशिखैर्विस्ताडयाशु च ३८ वशीकुरु महाभाग मुनी धर्मसुतावपि कोत्स्वस्मिन्सर्वसंसारे देवो
दैत्योथ मानवः ३९ यस्ते बाणवशं प्राप्तो न याति भृशतां दितः ब्रह्माहं गिरिजानाथः शची वन्हिर्विमो
हितः ४० गणना का नरयोः काम त्वद्बाणानां पराक्रमे अंगनागणसंयुक्तः सहाया येन मे परितः ४१
अस्मच्चरणकांतानां नभवेत्किं सुरात्मनां चैव निंदां ये कुर्वंति हि नराधमाः तेषां लोहितपानं च कुर्वंति भैरवीगणाः भैरवाश्चैव भैरव्यः सदा हिंसंति ३४
नाम एव शंका न्हि संतिगर्जंति निंदंति बहुजल्पकाः छिन्नंति ते षां देवेशी शिरांसि हरवल्लभेति ॥ प्रतिक्रियां परिहारं ३३ ३४ ३५
॥ ३६ ॥ हे मन्मथ मार्गणैः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ न याति तिमोहं मिति शेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४२ ॥ ४१ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

आ० ॥ ४२ ॥ ४३ ४४ तव वांछितं तत्तुभ्यं दास्यामीत्यर्थः तौ न सामान्यौ विस्पष्ट प्रलोभितावपीति ४४ मायया कृत्वा भयमिति शेषः ॥
४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ गच्छ त्वं चेति तौ परा शक्तिदेवीभक्तौ वर्तेते तत्र संदेहो नास्ति तथापि त्वं यत्नं तु कुरु पदद्वयमवि

३५

आगमिष्यति तत्रैव रंभादीनां मनोरमः एकातिलोत्तमा रंभा कार्यं साधयितुं क्षमा ४२ त्वमेव
क्षमः कामं मिलितैः किं तु संशयः कुरु कार्यं महाभाग दास्यामि तव वांछितं ४३ प्रलोभितौ म
यात्यर्थं वरदानैस्तपस्विनौ स्थानान्न चलितौ शांतौ ह्युपायं मे गतः श्रमः ४४ तथा च मायया कृ
त्वा भीषितौ तापसौ भृशं तथापि नो स्थितौ स्थानाद्देहरक्षापरौ न तौ ४५ व्यास उवाच इति तस्य
वचः श्रुत्वा शक्रं प्राह मनोभवः वासवाद्य करिष्यामि कार्यं ते मनसेप्सितं ४६ यदि विष्णुं महेशं
वा ब्रह्माणं वा दिवाकरं ध्यायंतौ तौ तदास्माकं भवितारौ वशौ मुनी ४७ देवीभक्तं वशीकर्तुं
नाहं शक्तः कथंचन कामराजं महाबीजं चिंतयंतं मनस्यलं ४८ तां देवीं चेन्महाशक्तिं संश्रितौ
भक्तिभावतः न तदा मम बाणानां गोचरौ तापसौ किल ४९ इंद्र उवाच गच्छ त्वं च महाभाग स
र्वैस्तत्र समुद्यतैः कार्यं ममातिदुःसाध्यं कर्त्ताहितमनुत्तमं ५० व्यास उवाच इति तेन समादिष्टा
ययुः सर्वे समुद्यताः यत्र तौ धर्मपुत्रौ द्वौ तेपाते दुष्करं तपः ५१ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

...तितद्वदतीत्यर्थः सर्वैः समुद्युतैः सहेत्यर्थः ५० ५१ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५

दे० भा० स्कं० ४ प्रथमोधिके पंचाशत्तमेऽध्याये नरनारायणः उर्वशीं ससर्जेति कथयं समुदीर्यते पूर्वाध्याये तत्र वसंतागमनमुपवर्णितं तदनंतरं जातं वृत्तमाह
प्रथमं तत्रेति तत्र वसंतागमनेन पुष्पिताः पादपाः वृक्षाः बभुः शोभिता इत्यर्थः द्विरेफालिविराजिताः भ्रमरपंक्तिविराजिताः ॥ १ ॥ २ ॥

व्यास उवाच प्रथमं तत्र संप्राप्तो वसंतः पर्वतोत्तमे पुष्पिताः पादपाः सर्वे द्विरेफालिविराजिताः
१ आम्राश्च बकुला रम्यास्तिलकाः किंशुकाः शुभाः सालास्तालास्तमालाश्च मधूकाः पु
ष्पिता बभुः २ बभूवुः कोकिलालापा वृक्षाग्रेषु मनोहराः वल्ल्योपि पुष्पिताः सर्वा आलि
लिंगुर्नगोत्तमान् ३ प्राणिनः स्वासु भार्यासु प्रेमयुक्ताः स्मरातुराः बभूवुश्चातिमत्ताश्च
क्रीडासक्ताः परस्परं ४ ववुर्मंदाः सुगंधाश्च सुस्पर्शा दक्षिणानिलाः इंद्रियाणि प्रमाथी
नि मुनीनामपि चाभवन् ५ रतियुक्तस्ततः कामः पूरयन् पंचमार्गणान् चकार त्वरितस्तत्र
वासं बदरिकाश्रमे ६ रंभा तिलोत्तमाद्याश्च गत्वा तत्रैव चाश्रमे गानं चक्रुः सुगीतज्ञाः स्वर
तानसमन्वितं ७ तच्छ्रुत्वा मधुरं गीतं कोकिलानां च कूजितं भ्रमरालिविरावं च प्रबुद्धौ तौ मु
नीश्वरौ ८ ऋतुराजमकाले तु दृष्ट्वा तौ पुष्पितं वनं जातौ चिंतापरौ तत्र नरनारायणावृषी ॥ ९ ॥

नगोत्तमान् बृहद्वृक्षान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रमाथीनि बलवंति अस्वाधीनानीत्यर्थः ५ पूरयन् पंचमार्गणान् पंच बाणान् पूर्णान् व्याप
कान् कुर्वन्नित्यर्थः ॥ सर्वांस्ताडयामीति भावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ भ्रमरालिर्भ्रमरपंक्तिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.च. ॥ १० ॥ ११ ॥ इति मनसि ऋतुकालविपर्यासं चिंतयित्वा नारायण उवाच यत्तदाह पश्येति १२ भीममातंगं शीतभयप्रदाने
न भीसं भयकरं मातंगगजं शिशिरऋतुरूपं पलाशकुसुमान्येव नखैः स्वस्य खरैः कठिनैर्नखैर्दारयन् प्राप्तो वसंतकेसरी वसंतरूपः सिंहो
२७ वर्तते इत्यर्थः १३ न केवलं स्वयमेव प्राप्तः किंतु लक्ष्मीनृसिंह बलस्य या शक्तिर्वसंतलक्ष्मीः सापि प्राप्तेति वदन्वसंतलक्ष्मीं वर्णयति रक्ता
हे

किमद्य शिशिरापायः संवृत्तः समयं विना प्राणिनो विह्वलाः सर्वे लक्ष्यंते तिस्मरातुराः १०
कालधर्मविपर्यासः कथमद्य दुरासदः नरं नारायणः प्राह विस्मयोत्फुल्ललोचनः ११
नारायण उवाच पश्य भ्रातरिमे वृक्षाः पुष्पिताः प्रतिभांति वै कोकिलालापसंघुष्टा भ्रमरा
लिविराजिताः १२ शिशिरं भीममातंगं दारयन् — खरैर्नखैः वसंतकेसरी प्राप्तः पलाश
कुसुमैर्मुने १३ रक्ताशोककरा तन्वी देववर्षे किंशुकांघ्रिका नीलाशोककचा श्यामा वि
कासिकमलानना १४ नीलेंदीवरनेत्रासा बिल्ववृक्षफलस्तनी प्रोत्फुल्लकुंददशना मंजरी
कर्णसेवव १५ बंधुजीवाधरा शुभ्रा सिंधुवारनखाद्भुता पुंस्कोकिलस्वरा पुण्या कदंबवस
नाशुभा १६

शोकेति रक्तो नवीनपल्लवयोगाद्यो शोको शोकवृक्षः स एव करौ यस्याः किंशुकः पुष्पितपलाशवृक्षः स एवांघ्री १ २७
चरणौ यस्याः नीलो यो शोको हरितपल्लवयोगात् स एव कचाः केशा यस्याः १४ बिल्ववृक्षफलान्येव स्तनौ यस्याः मंजर्य एव कर्णौ यस्याः
१५ सिंधुवारमेव नखा नि यस्याः [illegible] ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 बर्हिवंशीमयूरवृंदः सएवकलापोभूषणंयस्याः सारसः पुष्कराह्वस्तुसारस इति कोशस्तस्य स्वनएवनूपुरे यस्याः वासंती माधवीलताता रूपावद्धारशनाकांची सूत्रं पयासा चलंतोयेमत्ता हंसास्तैरेवगतिर्यस्याः १७ कदंबवृक्षाधोयेपुत्रजीवा वृक्षास्तएवकदंबवृक्षरूपं यत्पूर्वोक्तमंसुकंवस्त्रं तस्मिन्यदर्त्ताशिखा आच्छादिता पारोमराजी रोमपंक्तिस्तया विराजिता कदंबवृक्षाणां वस्त्रत्वम् सनातदृधः स्थितपुत्राजीवानां

बर्हिवृंदकलापासारसस्वननूपुरा वासंतीबद्धरशना मत्तहंसगतिस्तथा १७ पुत्रजीवांशुकन्यस्तरोमराजिविराजिता वसंतलक्ष्मीः संप्राप्ताश्रमस्थान् बदरिकाश्रमे १८ अकालेकिमिदं प्राप्तावित्स्मयोयं समाधुना तपोविघ्नकरानूनं देवर्षेपरिचिंतय: १९ श्रूयते सुरनारीणां गानं ध्यानविनाशनं सावधोस्तपिभंगाय कृतं मघवताकिल २० ऋतुरडन्ययाकाले प्रीतिं सजनयेत्कथं विघ्नोयंविहितोभातिभीतेनासुरशत्रुणा २१ वाताः सुगंधाः शीताश्च समायांति मनोहराः नान्यत्कारणमस्तीह शतक्रतुकृतिं बिना २२ इतिब्रुवति विप्राग्र्ये देवे नारायणे विभौ सर्वे दृष्टिपथं प्राप्ता मन्मथप्रमुखास्तदा २३

रोमराजिकल्पनेतिबोध्यं १८ १९ तपिभंगाय तपिस्तपिक्रिया तयश्चर्येत्यर्थः तस्या भंगाय २० ऋतुरडिति अन्ययामस्तुकालाभावे अका लेसमयाभावेपिऋतुराड् वसंतः कथं प्रीतिंजनयेन्नकथमपीत्यर्थः असुरशत्रुणेंद्रेण २१ विप्राग्र्ये द्विजश्रेष्ठे २२ २३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी.भा.च. ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ विद्युन्मालाचसाचांबुजाक्षीचेतिक्वचित्तुविद्युन्मालांबुजाक्षीचेतिपाठस्तदास्त्रीद्वयं ॥ २७ ॥ २८॥

३९ दृष्ट्वैवभगवान्सर्वान्नरोनारायणस्तथा विस्मयाविष्टमनसौबभूवतुरुभावपि २४॥
मन्मथंमेनकांचैवरंभांचैवतिलोत्तमां पुष्पगंधांसुकेशींचमहाश्वेतांमनोरमां २५ ॥
प्रमद्वरांघृताचींचगीतज्ञांचारुहासिनीं चंद्रप्रभांचसोमांचकोकिलालापमंडितां २६
विद्युन्मालांबुजाक्षींचतथाकांचनमालिनीं एताश्चान्यावरारोहादृष्टास्ताभ्यांतदंतिके २७
तासांद्व्यष्टसहस्राणिपंचाशदधिकानिच दृष्ट्वैतौविस्मितौजातौकामसैन्यंसुविस्तरं २८
प्रणम्याग्रेस्थिताःसर्वादेववारांगनास्तदा दिव्याभरणभूषाढ्यादिव्यमाल्योपशोभिताः
२९ जगुश्छलेनताःसर्वाःपृथिव्यामतिदुर्लभं तत्पार्श्वस्थितंदिव्यंमन्मथादिविवर्धनं ३०
शुश्रावभगवान्विष्णुर्नरोनारायणस्तथा श्रुत्वाप्रोवाचतास्तत्रप्रीत्यानारायणोमुनिः ३१
आस्यतांसुखमत्रैवकुर्वन्त्यातिथ्यमद्भुतं भवंत्योतिथिधर्मेणप्राप्ताःस्वर्गात्तुमध्यमाः ३२
व्यासउवाच साभिमानस्तुसंजातस्तदानारायणोमुनिः इंद्रेणप्रेषितानूनंतयाविघ्नचि ३९
कीर्षया ॥ ३३ ॥

वारांगनाअप्सरसः ॥ २९ ॥ [illegible]णकंतयागायितमित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ००॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.स्कं. अनिलानलस्वरूपमाह वराका इति ३४ इतिसंचिंत्येति तरसावेगेनोरुंकरेण प्रताड्य सर्वांगसुंदरीं नारीमुत्पादयामास ३५ ॥
नारायणेति हि यतो नारायणोरुसंभूता ततस्तस्मादेतोरुर्वशी इतिनाम्नाभवदित्यर्थः ऊरुमथ्नात्याअपतितत्त्वसतिस्यानत्वनेह्युर्वशी
४० तिन्युक्तेः एषोदशदित्वेन सत्वं ददृशुरिति ताः इंद्रप्रेषिताः स्तामुर्वशीं ददृशुः दृष्ट्वा परमं विस्मयं ययुः प्रापुः ३६ ता तावंति इंद्रप्रेषि

वराकाः कामुकाः सर्वाः स्वर्गाप्सरसनवाः किल एताभ्यो दिव्यरूपाश्च दर्शयामि तपोबलं ३४
इतिसंचिंत्यमनसा करेणोरुं प्रताड्य वै तरसोत्पादयामासनारीं सर्वांगसुंदरीं ३५ नारा
यणोरुसंभूता ह्युर्वशीतिततः शुभा ददृशुस्ताः स्थितास्तत्र विस्मयं परमं ययुः ३६ ता
सां च परिचर्यार्थं तावतीश्चातिसुंदरीः मोदुश्चकार तरसा तदा मुनिरसंभ्रमः ३७ गायंत्यश्च
हसंत्यश्च नानोपायनपाणयः प्रणेमुस्ता मुनीं सर्वाः स्थिताः कृत्वांजलिपुरः ३८ तांवीक्ष्य
विभ्रमकरीं तपसो विभूतिं देवांगना हि मुमुहुः प्रविमोहयंत्यः ऊचुश्च तौ प्रमुदिताननपद्म
शोभा रोमोद्गमोल्लसितचारुनिजांगवल्ल्यः ३९

तानां स्त्रीणां परिचर्यार्थं तावतीः पंचाशदधिके षोडशसहस्रसंख्याकाः अतिसुंदरीस्ताभ्यो ऽप्यतिसुंदर्यः ३७ प्रणेमुरिति तानारायणौ स ४०
न्नास्त्रियांजलिं कृत्वा पुरस्थितास्तौ मुनी नरनारायणौ प्रणेमुरित्यर्थः ३८ तदनंतरं इंद्रप्रेषितास्तु तिं चक्रुरित्याह तांवीक्ष्येति ।
अन्यानपि मोहयंत्यो ऽपि देवानां विभ्रमकरीं स्वस्यापि मोहकरीं तपसो विभूतिं दृष्ट्वा तौ नरनारायणौ प्रत्यूचुः कथंभूता रोमोद्गमेन रो
मांचोद्गमेन चारु सुंदराणि निजांगवल्ल्यो यासां ताः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 कुर्युः कथंमितिहेदेवौवयंबाला मूढाभवतांतपसोमहत्त्वं तथैव धैर्यं मनसोप्यविषयमासवास्यस्तुतिकथंकुर्युःनकथमपिदूत
र्थः अस्मत्कटाक्ष एव कज्जलरूपविषेणदिग्धोयुक्तः शरस्तेन दग्धः कोवा द्वाभ्यां व्यथां नभवति अपितुसर्वोभवत्वेव तत्र नस्मिन्सत्स।
 पिभवतां मनसोव्यथा विकारोनेति परमाश्चर्यं भवतामितिभावः ५० अतएवयुवांन साधारणौ किंतु परमेश्वरस्यांशभूतौदेवः
त्यस्माभिर्ज्ञातावित्याहुः ज्ञाताविति नरहरेर्विष्णोः हेभगवंतौकथंरत्नागतानामप्यस्माकंकोवाभाग्योदयोजातोयेनभवद्दर्शनंभवेत्।

कुर्युः कथं स्तुतिमहो तपसो महत्त्वं धैर्यं तथैव भवतामभिवीक्ष्य बालाः । अस्मत्कटाक्षविषदि
ग्धशरेण दग्धः को वान तत्र भवतां मनसो व्यथा न ५० ज्ञातौ युवां नरहरेः परमांशभूतौ देवौ
मुनीश्वमदमादिनिधी सदैव सेवानिमित्तमिह नो गमनं न कामं कार्यं हरेः शतमखस्य वि।
धातुमेव ५१ भाग्येन केन युवयोः किल त्वद्दर्शनं नः संपादितं न विदितं खलु संचितं तत्त् चि
त्तं क्षमं निजजने विहितं युवाभ्यामस्मद्विधे किल कृतागसि तापमुक्तं ॥ ५२ ॥ ५२ ॥

भिर्लेख इत्याहुः सेवानिमित्तमिति नास्माकंगमनमागमनमिह भवत्सेवानिमित्तं नकिंतु कामं यथेच्छं हरेरिंद्रस्य शतमखस्य।
कार्यं भवतयोविख्यातरूपं विधातुं कर्तुमेव एतादृशादुष्टानामस्माकं युवयोर्दर्शनं केन भाग्येन वा संपादितं तत्संचितंभा
ग्यं खलु न विदितमस्माभिः ५१ किंचास्मद्विधेस्मत्सदृशे निजजने कृतागसि कृतापराधे चित्तं क्षमं प्रापादिकर्तुं समर्थमापिगु
वाभ्यां तापमुक्तं संतापरहितं कृतं अहोतिधन्या भवतां क्षमेतिभावः ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰।धा॰ इत्यर्थं गीतिभेवद्विधानां महानुभावानां केनाभिप्रायेणेति तमभिप्रायमाह कुर्वंतीति ४३ ॥ ४४ इयं बाला गाभानमिदं प्रतिदशप
नगच्छतु ४५ अंवाभ्यां नरनारायणाभ्यां ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ त्वयोपंचाधर्द्धिकषोडशसहस्रस्त्रियउत्पादितास्ताः स्वर्गं गच्छे

५२

कुर्वंतिनैवविबुधास्तपसोव्ययंवैशापेनतुच्छफलदेनमहानुभावाः व्यासउवाच इत्थंनिशम्य
वचनंसुरकामिनीनांतावूचतुर्मुनिवरौविनयानतानां ४३ प्रीतौप्रसन्नवदनौजितकामलोभौ
धर्मात्मजौनिजतपोरुचिशोभितांगौ ब्रुवंतुवांछितान्कामान्ददावस्तुष्टमानसौ ४४ यातु
स्वर्गंगृहीत्वेमामुर्वशीचारुलोचनां उपायनमियंबालागच्छत्वेषमनोहरा ४५ दत्तावाभ्यांम
घवतःप्रीणनायोरुसंभवा स्वस्त्यस्तुसर्वदेवेभ्योयथेष्टंप्रव्रजंतुच ४६ देव्यऊचुः क्वगच्छामो
महाभागप्राप्तास्तेपादपंकजं नारायणसुरश्रेष्ठभक्त्यापरमयामुदा ४७ वांछितंचेद्वरंनाथद
दासिमधुसूदन तुष्टःकमलपत्राक्ष ब्रूमोमनसेप्सितं ४८ पतिस्त्वंभवदेवेशवरमेनंपरं
तप भवामःप्रीतियुक्तास्त्वांसेवितुंजगदीश्वर ४९ त्वयाचोत्पादितानार्यःसंत्यन्याश्चारुलो
चनाः उर्वश्याद्यास्तथायांतुस्वर्गंवैभवदाज्ञया ५० स्त्रीणांषोडशसाहस्रंतिष्ठत्वत्रशताधिकं
सेवांतेचकरिष्यामोयुवयोस्तापसोत्तमौ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१॥४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पंचाधिकेंऽस्थपंचाशद्धिपद्यैः समनंतरं अहंकाराद्भूतविस्मयैवैराग्यार्थमिहोच्यते १ रमसात्प्रमुभस्थानेमाप्यसर्वाःसुरांगना इत्यस्य

४३

वांछितंदेहिदेवेशसत्यवागभवमाधव आशाभंगोहिनारीणांहिंसनंपरिकीर्तितं ॥ ५२
कामार्त्तानांचमुनिभिर्धर्मज्ञैस्तत्त्वदर्शिभिः भाग्ययोगादिहप्राप्ताःस्वर्गात्प्रेमपरिप्लुताः ५३
त्यक्तुंनार्हसिदेवेशसमर्थोसिजगत्पते नारायणउवाच पूर्णवर्षसहस्रंतुतपस्तप्तंमयात्रवै
५४ जितेंद्रियेणचात्यंतंःकथमंगंकरोम्यतः नेच्छाकामेसुखेकाचित्सुखधर्मेविनाशके ५५
पशूनामपिसाधर्मेरमेतमतिमान्कथं अप्सरसऊचुः शब्दादीनांचपंचानांमध्येस्पर्शसुखं
वरं ५६ आनंदरसमूलंवैनान्यदस्तिसुखंकिल अतोस्माकंमहाराजवचनंकुरुसर्वथा ५७
निर्भरंसुखमासाद्यचरस्वंगंधमादने यदिवांछसिनाकंत्वंनाधिकोगंधमादनात् ५८ रमस्व
प्राप्यसर्वाःसुरांगनाः ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ व्यासउ
वाच इत्याकर्ण्यवचस्तासांधर्मपुत्रस्तपसान् विमर्शमकरोच्चित्तेकिंकर्त्तव्यंमयाधुना ॥१॥

सांप्रार्थनांश्रुत्वानारायणोविचारंकृतवानित्याह ॥ इत्याकर्ण्येति ॥ विमर्शविचारं ॥ १ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 इति विचारं कृत्वा प्रथमतरदं संकटं कस्मात्मूलादुत्पन्नमिति तन्मूलं शोधितवानित्याह अहंकारादिदं प्राप्तमिति २ ननु कु तो धर्मे हिंसाप्रस्य मूलमहंकार इति चेत्तथाह मूलमिति यतः संसारवृक्षस्य मूलमहंकारस्ततस्तस्मिन्संसारेऽप्यहमिति शुभं

 पापमशुभं वा तत्सर्वस्य मूलमहंकार [illegible]र्थः कार तावदर्कोऽहमेतदपेक्षया प्पति सुंदरी कृत्वाद्विपाप्मोऽहंकार [illegible] पं तु पूर्वमुक्तमेवात्राहंकारयं [illegible]जस्त्यारितं पुनः स्वयमेव वशतिद इतिवारांगनागणं जुष्टमव्रसमागमं [illegible] नस्थिताः किंतु तेन साकं नाषणादिकं कृतं तेना हं दुः [illegible]भाजनं जातः किंच धर्मस्य तपसोऽप्ययो पि जातस्तयो [illegible]

अहंकारादिदं प्राप्तं दुःखं नात्र विचारणा मूलं [illegible]विनाशस्य प्रथमं संपदहं कृतिः २ मूलं सं सारवृक्षस्य पतः मोक्षो महात्मभिः इच्छामीनं समाधाय न स्थितोऽहं समागतं ३ वारांगना गणं जुष्टं तेना सं दुःखभाजनं उत्पादितास्तथा नार्यो मया धर्मव्ययेन वै ४ तास्तु मां बाधितुं क्ताः कामार्ताः प्रमदोत्तमाः उर्णनाभिरिवाद्याहं जालेन स्वकृतेन वै ५ बद्धोऽस्मि सुदृढं नात्र किं कर्तव्यमतः परं यदि चितां समुत्सृज्य संत्यजाम्यबला इमाः ६

इत्येतस्याह ॥ उत्पादिता इति ४ तासामुत्पत्त्यैव स्वर्गस्य निर्वाहो जात इति मत्वा ताः स्वर्गस्थांदेवांगना मां बाधितुं प्रवृत्ताः दयद् कोरमबलं व्यता नोत्पादिताः सुखदायप्रसंगः किमिति पस्थित : स्तात स्मादूर्णनाभिरिव लूताकीट इव स्वकृतेनैव जालेनाहं ब इद्धत्यर्थः ५ इति मनसि स्वापराधं विनिश्चित्यातः परं किं कर्तव्यमिति विचारयामासेत्याह किं कर्तव्यमतः परमिति ततः एकमु [illegible] पायं विचारितवानित्याह ॥ यदीति यदीमास्संत्यजामि तर्हि शापं दत्वा गमिष्यंति तत्पाप्याभिर्मुक्तोहं तयः संचरिष्यामीति महत्क लं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

247

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ ॥ ७ ॥ इतिविचार्यतस्यैवनिश्चयः कृतइत्याह तस्मात्क्रोधमिति ८ इतिनिश्चित्यमनसापुननारायणोविमर्शमकरोदित्या
ह विमर्शमिति कीदृशोविमर्शइतिचेत्तत्राह द्वितीयोयमिति एकोहंकारशत्रुर्बलंवितस्तस्येदंफलंजातंपुनर्द्वितीयस्यक्रोध।

४५

शप्त्वाचास्मान्वृजिष्यंतिसर्वेभग्नमनोरथाः मुक्तोहंसंचरिष्यामिविजनेपरमंतपः ॥ ७ ॥
तस्मात्क्रोधंसमुत्पाद्यत्यक्ष्यामःसुंदरीगणं व्यासउवाच इतिसंचिंत्यमनसामुनिनारायण
स्तदा ८ विमर्शमकरोच्चित्तेसुखोत्पादनसाधने द्वितीयोयंमहाशत्रुःक्रोधःसंतापकारकः
८ ९ कामादप्यधिकोलोकेलोभादपिचदारुणः क्रोधाविभूतःकुरुतेहिंसांप्राणविघातिनीं १०
दुःखदांसर्वभूतानांनरकारामदीर्घिकां यथाग्निर्घर्षणाज्जातःपादपंप्रदहेत्तथा ११ देहोत्प
न्नस्तथाक्रोधोदेहंदहतिदारुणः व्यासउवाच इतिसंचिंत्यमानंतंभ्रातरंदीनमानसं १२ ॥
उवाचवचनंतथ्यंनरोधर्मसुतोनुजः नरउवाच नारायणमहाभागकोपंपजह्महामते १३
शांतंभावंसमाश्रित्यनाशयाहंकृतिंपरं पुराहंकारदोषेणतयोनष्टंकिलावयोः ॥ १४ ॥
संग्रामश्चाभवत्ताभ्याभावाभ्यामसुरेणहि दिव्यवर्षसहस्रंतुप्रल्हादेनमहाद्भुतं ॥ १५ ॥
दुःखंबहुतरंप्राप्तंतत्रावाभ्यांसुरोत्तम तस्मात्क्रोधंपरित्यज्यशांतोभवमुनीश्वर ॥ १६ ॥ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्यावलंवेवहुदुःखमेवभविष्यतीत्यर्थः तस्यदुष्टत्वमेवाह कामादिति ९ ॥ १० ताभ्यांभावाभ्यामहंकारक्रोधाभ्यां ॥ १५ ॥ १६

दे॰भा॰च॰ ॥ १७ ॥ कथमिति सोपिप्रल्हादः शांतःस्तावपि नरनारायणौ शांतौ तथाचकोधाहंकारयोरभावात्कथंयुद्धमित्यर्थः ॥ १८ ॥॰

५६ व्यासउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वा शांतोभूद्धर्मनंदनः जनमेजयउवाच संशयोयंमुनि
श्रेष्ठप्रल्हादेनमहात्मना १७ विष्णुभक्तेनशांतेनकथंयुद्धंकृतंपुरा कृतवंतौकथंयुद्धंनर
नारायणावृषी १८ तापसौधर्मपुत्रौद्वौसुशांतमानसावुभौ समागमःकथंजातस्तयोर्दैत्य
सुतस्यच १९ संग्रामस्तुकथंताभ्यांकृतस्तेनमहात्मना प्रल्हादोप्यतिधर्मात्माज्ञानवान्वि
ष्णुतत्परः २० नरनारायणौतद्वत्तापसौसत्वसंस्थितौ तेनताभ्यांसमुद्भूतंवैरंयदिपरस्परं २१
तदातपसिधर्मेचश्रमएवहिकेवलं कृतंजपःकृतपश्चयोपुरासत्ययुगेपिच २२ तादृशैर्नैर्जितं
चित्तंक्रोधाहंकारसंवृतं नक्रोधोनचमात्सर्यमहंकारांकुरंविना २३ अहंकारात्समुत्पन्नाः।
कामक्रोधादयःकिल वर्षकोटिसहस्रंतुतपःकृत्वातिदारुणं २४ अहंकारांकुरेजातेव्यर्थंभ
वतिसर्वथा यथासूर्योदयेजातेतमोरूपंनतिष्ठति २५ अहंकारांकुरस्याग्रेतथापुण्यंनतिष्ठति
प्रल्हादोपिमहाभागोहरिणासमयुध्यत २६ तदाव्यर्थंकृतंसर्वंसुकृतंकिलभूतले नरनाराय।
णौशांतौविहायपरमंतपः २७ कृतवंतौसदायुद्धंकश्रमःसुकृतंपुनः ईदृग्भ्यांसुकृताभ्यां ५६
मजेयाथयहंकृतिः २८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देऽअन्यः कोप्यस्ति भुवनत्रये एतादृशो यदाहंकारयुक्तास्तदाहंकारविनिर्मुक्तः कोप्यस्ति न कोपीत्यर्थः २९ निगडैः शृंखलाभिः ३० ३१
३२ मीमांसकानामिति कर्मैव प्रधानं सर्वैः कर्त्तव्यं न तु ब्रह्मज्ञानादिकमस्ति संभवतीवेति मतं ३३ इत्थं जनमेजयेनाहंकारमयत्वं सर्वे
५७ लोकं तदेव व्यासः स्थापयति कार्यमिति अहंकारस्य सर्वं कार्यं तत्कारणादहंकारात्कथं भिन्नं भवति न हि कटकं कुंडलं वा सुवर्णाद्भि
न्नं भवति किंतु सुवर्णसदृशं सुवर्णमेव भवति तद्वदित्यर्थः तद्वाह अहंकारोद्भवमिति ३४ ३५ परस्तत् वशस्तत्त्वनतिरिक्तो यथात

मादृशानां तु का वार्त्ता मुनेऽहंकारसंक्षये अहंकारपरित्यक्तो न कोप्यस्ति जगत्त्रये २९ न भूतो
भविता नैव यस्त्यक्तस्तेन सर्वथा मुच्यते लोहनिगडैर्बद्धः काष्ठमयैस्तथा ३० अहंकारनिबद्ध
स्तु न कदाचिद्विमुच्यते अहंकारावृतं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं ३१ भ्रमत्येव हि संसारे विष्ठामूत्र
प्रदूषिते ब्रह्मज्ञानं कुतस्तावत्संसारे मोहसंवृते ३२ मतं मीमांसकानां वै संमतं भाति सुव्रत म
हांतोपि सदा युक्ताः कामक्रोधादिभिर्मुने ३३ मादृशानां कथा वस्मिन्का कथा मुनिसत्तम व्यास
उ० कार्यं वै कारणाद्भिन्नं कथं भवति भारत ३४ कटकं कुंडलं चैव सुवर्णसदृशं भवेत् अहंकारोद्भ
वं सर्वं ब्रह्मांडं सचराचरं ३५ परस्तत्तु वशं प्राप्तः स हि युक्तः कथं भवेत् मायागुणैस्त्रिभिः सर्वैरचितं =
स्थिरजंगमं ३६ सत्त्वं तस्तवपर्यंतं कातत्र परिदेवना ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रस्त्वहंकारमोहिताः ३७

यात हि युक्तमहंकारविमुक्तं कर्यं चराचरं भवेन्न कथमपीत्यर्थः यद्यप्यहंकारादुत्पन्नमेव सर्वं भवति तथापि मायागुणैस्त्रिभिर्महत्तत्त्वादिकैः ५७
सर्वं रचितं तथा च मायामयत्वात्सर्वं मिथ्याभवतीति ... नाग ... अहंकाराद्वृतं तस्थापयति ब्रह्मा
विष्णुरिति॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शांतःपरमात्मसुखे स्थित इत्यर्थः ४० ४१ कृत्वेति शास्त्राण्यप्यधीत्य तीर्थाटनादिकं च कृत्वा यस्याहंकारस्य योगादिव याज्ञ्लः सन्
सर्वकर्म करोति चौरवत् दांभिकः स्वांतस्थितदुर्गुणापहारः ४२ ४३ विद्वेषोस्तीति अत्र कृतादिषु यत्र कलौ स्पर्धा द्रोहे लोभाद
 यः संति तत्र का कथेत्यर्थः ४४ एवंविधोस्तीति यथा त्वया ज्ञातो हंकारभयः संसारस्तथैवास्ति न तत्र संदेह इत्यर्थः तर्हि सापवादो नैव

ध्रमंत्यस्मिन्महागाधे संसारे नृपसत्तम वशिष्ठनारदाद्याश्च मुनयो ज्ञानिनः परं ३८ नेभि
भूताः संसरंति संसारेऽस्मिन्पुनः पुनः न कोप्यस्ति नृपश्रेष्ठ त्रिषु लोकेषु देहभृत् ३९ ए
भिर्मायागुणैर्मुक्तः शांत आत्मसुखे स्थितः कामक्रोधौ तथा लोभो मोहो हंकारसंभवः ४०
न मुंचंति नरं सर्वं देहवंतं नृपोत्तम अधीत्य वेदशास्त्राणि पुराणानि विचिंत्य च ४१ कृत्वा
तीर्थाटनं दानं ध्यानं चैव सुरार्चने करोति विषयासक्तः सर्वकर्म च चौरवत् ४२ विचार्य
ति नोऽपूर्वं काममोहमदान्वितः कृते युगेऽपि त्रेतायां द्वापरे कुरुनंदन ४३ विद्वेषोऽ
स्ति च धर्मेऽपि का कथा यत्कलौ पुनः स्पर्धा सदैव संद्रोहो लोभामर्षौ च सर्वदा ४४ एवंवि
धोऽस्ति संसारो नात्र कार्या विचारणा साधवो विरला लोके भवंति गतमत्सराः ४५ ॥ ४५॥

संतीति चेन्न तथा वक्तव्यं श्रीभगवत्यनुग्रहवंतो ह्यहंकारादिबाधारहिता विरलाः संत्येव वैरलानस्तादृशः पूर्वमुक्तदृष्टांतदर्शनार्थमित्या
ह साधव इति ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.च. ॥ ४६ ॥ सर्वप्रपंचस्याहंकारबाधापीडितत्वोक्त्याहंकारस्य च मायाजन्यत्वोक्त्या मायाविशिष्टब्रह्मरूपभगवत्या आराधनयाहंकारा।
द्विचाधारहितो भवतीति मुनेर्गूढोभिसंधिः हे मुने एतादृशी संसारावस्थां दृष्ट्वा मत्पित्रादीनां चान्येषामप्याचार्याणां च दृष्ट्वा कथमस्माकं गतिर्भविष्य
४९ तीति भिया चित्ते हं दुनोमि खेदं प्राप्नोमीत्याह दुनोमीति ४७ समागतो मन्तं सुखं ४८ ४९ अस्त्वेतद्दुःखकरं किंपानस्य खेदः

जितक्रोधा जितामर्षा दृष्टान्तार्थे व्यवस्थिताः राजोवाच ते धन्याः कृतपुण्यास्ते मदमोहविवर्जि।
ताः ४५ जितेन्द्रियाः सदाचारा जितं तैर्भुवनत्रयं दुनोमि यातकस्त्वा पितुर्मम महात्मनः ४७
कृतस्तपस्विनः कंठे मृतसर्पो ह्ययं विना ज्ञातस्तस्य मुनिश्रेष्ठ भविता किं समागतः ॥ ४८ ॥
ज्ञानेन बुद्धिसंमोहात्किं वा कार्यं भविष्यति मधु पश्यति मूढात्मा प्रपातं नैव पश्यति ॥ ४९ ॥
करोति निंदितं कर्म नरकान्न बिभेति च कथं युद्धं पुरावृत्तं विस्तारात्तद्वदस्व मे ॥ ५० ॥ ५०
२ सारस्वते महातीर्थे पुण्ये बदरिकाश्रमे नरनारायणौ शांतौ तापसौ मुनिसत्तमौ ॥ ५२ ॥
१ प्रल्हादेन यथा चोग्रं नरनारायणास्सवै प्रल्हादस्तु कथं प्राप्तः पातालात्तद्वदस्व मे ॥ ५१ ॥
कृतवांस्तु तथा युद्धं हेतुना केन मानद वैरं भवति वित्तार्थे दारार्थे वा परस्परं ॥ ५३ ॥ ५३ ॥
रागरणरहितौ कस्माच्चक्रतुः प्रधनं महत् प्रल्हादोपि च धर्मात्मा ज्ञात्वा देवौ सनातनौ ॥ ५४
४९

कर्तव्यः प्रकृतां युद्धकथां विस्तरेणाह कथं युद्धमिति ५० ५१ ५२ ५३ प्रधनं युद्धं ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.टी. ५५ इतिश्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ अर्धाधिकैः सप्तचत्वारिंशच्छ्लोकैरतःपरं प्रल्हादनारायणयोः समागमउदीर्यते राजापि किंचिंतयन्नुक्तवानिति तदभिप्रायमाहजनमेजयोपीति वैराटी विराटतनयोत्तरा तस्याः सुतःपरिक्षितस्य चित्तं दुश्चरितं दुराचारं मत्वेत्यर्थः २३ तेन तस्येति तेन पितृत्राणेन तस्य पितृत्राणकर्तुः पुत्रेतिनाम तत्सार्थकमन्वर्थकं स्यान्नान्यथेत्यर्थः ४ औत्तरेयमुत्तरायाअपत्यं स्त्रीभ्यो ढगिति ढक् ५ पितुर्गतिमिति इतिपूर्वश्लोकोक्तप्रका

५०

कृतवान्स कथं युद्धं नरनारायणौ मुनी एतद्विस्तरतो ब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामि कारणं ५५ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ सूत उवाच इति पृष्टस्तदा विप्रो राज्ञा पारिक्षितेन वै उवाच विस्तरात्सर्वं व्यासः सत्यवतीसुतः १ जनमेजयोपि धर्मात्मा निर्वेदं परमं गतः चित्तं दुश्चरितं मत्वा वैराटीतनयस्य वै २ तस्यैवोद्धरणार्थाय चकार सततं मनः विप्रावमानपापेन परलोकं गतस्य वै ३ पुंनाम्नो नरकाद्यस्मात्त्रायते पितरं सुतः पुत्रेति नाम सार्थं स्यात्तेन तत्सुमुनीश्वराः ४ सर्पदष्टं नृपं श्रुत्वा हर्म्योपरिस्थितं तथा विप्रशापाद्वै नरकं स्नानदानविवर्जितं ५ पितुर्गतिं निशम्यासौ निर्वेदं गतवान्नृपः पारिक्षितो महाभागः संतप्तो भयविह्वलः ६ पप्रच्छ व्यासमुनिं व्यासं गृहागतमनिंदितः नरनारायणस्येमां कथां परमविस्तृतां ७ ५०

250

रेण पितुर्दुर्गतिं श्रुत्वेत्यर्थः ६।७ महाभारतेपि परिक्षिद्राज्ञो दुर्गतिरुक्ता तद्वचनं च ... पृष्टः सत्यवतीसुतः ... मंत्रिणस्तान्सुदुःखितः ... पितुः स्वर्गगतिं प्रति ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ तत्रश्चोत्तरंव्यासोयदुक्तवांस्तदाहसपदेति ८। ९। १०। ११ व्याहृतीश्वरं व्याहृतीश्वरसंबंधितीर्थे १२ नस्मांस्नानार्थमवा

व्यासउवाच सयदानिहतोसैंद्रो हिरण्यकशिपुर्नृप अभिषिक्तस्तदाराज्येप्रल्हादोनामत

५१ त्सुतः ८ तस्मिन्शासति दैत्येंद्रे देवब्राह्मणपूजके मखैर्भूम्यांनृपतयोयजंतश्रद्धयान्वि

ताः ९ ब्राह्मणाश्चतपोधर्मेतीर्थयात्राश्चकुर्वते वैश्याश्चस्वस्ववृत्तिस्थाःशूद्राःशुश्रूष

णेरताः १० नृसिंहेनचपातालेस्थापितःसोथदैत्यराट् राज्यंचकारतत्रैवप्रजापालन

तत्परः ११ कदाचिद्भृगुपुत्रोथ च्यवनाख्योमहातपाः जगामनार्मदंस्नातुंतीर्थंवै

व्याहृतीश्वरं १२ रेवांमहानदींदृष्ट्वाततस्यामवातरत् उत्तरंतंप्रजग्राहनागो

विषभयंकरः १३ गृहीतोभयभीतस्तुपातालेमुनिसत्तमः सस्मारमनसाविष्णुंदे

वदेवंजनार्दनं १४ संस्मृतेपुंडरीकाक्षेनिर्विषोभून्महोरगः नप्रापच्यवनोदुःखं

नीयमानोरसातलं १५ द्विजिह्वेनमुनिस्त्यक्तोनिर्विण्णेनातिशंकिना सोऽश्रापेतमु ५१

निःकुद्धस्तापसोयंमहानिति १६ चचारनागकन्याभिःपूजितोमुनिसत्तमः विवे

शाप्यथनागानांदानवानांमहत्पुरं १७ कदाचिद्भृगुपुत्रंतंविचरंतंपुरोत्तमे ददर्शदैत्य

नरत्त १३। १४। १५। १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दृष्ट्वातंपूजयामासमुनिंदैत्यपतिस्तदा पप्रच्छकारणंकिंतेपातालागमनेवद १९

५२ प्रेषितोसिकिमिंद्रेणसत्यंब्रूहिद्विजोत्तम दैत्यविद्वेषयुक्तेनममराज्यदिदृक्षया २० च्य

वनउवाच किंमेमघवताराजन्यदहंप्रेषितःपुनः दूतकार्यंप्रकुर्वाणःगात्रवान्नगरे

तव २१ विद्धिमांभृगुपुत्रंतंस्वनेत्रंधर्मतत्परं माशंकांकुरुदैत्येंद्रस्नासवप्रेषितस्यदे २२

स्नानार्थंनर्मदांप्राप्तःपुण्यतीर्थेनृपोत्तम नद्यामेवावतीर्णोहंगृहीतश्चमहाहिना

२३ जातोसौनिर्विषःसर्पोविष्णोःसंस्मरणादिव मुक्तोहंतेननागेनप्रभावात्स्मरणस्य

वै २४ अत्रागतेनराजेंद्रमयाप्राप्तंतवदर्शनं विस्मभकोसिदैत्येंद्रतद्भक्तंमांविचिंतय २५

व्यासउवाच तन्निशम्यवचःश्लक्ष्णंहिरण्यकशिपोःसुतः पप्रच्छपरयाप्रीत्यातीर्था

निविधानिच २६ प्रल्हादउवाच पृथिव्यांकानितीर्थानिपुण्यानिमुनिसत्तम पाताले ५२

चतथाकाशेतानिमेवदविस्तरात् २७ च्यवनउवाच मनोवाक्कायशुद्धानांराजंस्तीर्थं

पदेपदे तथामलिनचित्तानांगंगापिकीकटाधिका २८

नकिमपीत्यर्थः २९ तर्हिकिमर्थमागतस्तत्र

त्राह विद्धीतिस्वनेत्रंज्ञानचक्षुषं २२।२३।२४ तद्भक्तमिति॥ अयंप्राकोपीतिसप्तमस्कंधेवक्ष्यति २५।२६।२७ कीकटाधिकाकीक

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कोटिस्नातः कोटिवारं स्नात इतिमध्यमपरलोपि सभा

दे.भा.च.२९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

निभवंतिवै २९ गं

प्रथमं चेन्मनःशुद्धं जातं पापविवर्जितं तदातीर्थानिसर्वाणिपावनानिभवंतिवै २९ गं
गातीरेहिसर्वत्र वसंतिनगराणिच व्रजाश्चैवाकरग्रामाः सर्वेखेटास्तथापरे ३० निषाद
नां निवासाश्च कैवर्त्तानांतथापरे हूणवंगखसानांचम्लेच्छानांदैत्यसत्तम ३१ पिबंति
५३ सर्वदागांगंजलंब्रह्मोपमंसदा स्नानंकुर्वंतिदैत्येंद्रत्रिकालंस्वेच्छयाजनाः ३२ तत्रैकोपि
विशुद्धात्मानभवत्येवमारिष किंफलंतर्हितीर्थस्य विषयोपहतात्मसु ३३ कारणंमन
एवात्र नान्यद्राजन्विचिंतय मनःशुद्धिःप्रकर्तव्यासततंशुद्धिमिच्छता ३४ तीर्थवासी
महापापीभवेत्तत्रान्यवंचनात् तत्रैवाचरितंपापमानंत्यायप्रकल्पते ३५ यथेंद्रवा
रुणंपक्वंमिष्टंनैवोपजायते भावदुष्टस्तथातीर्थेकोटिस्नातोनशुद्ध्यति ३६ प्रथमंमन
सःशुद्धिःकर्तव्याशुभमिच्छता शुद्धेमनसिद्रव्यस्य शुद्धिर्भवतिनान्यथा ३७ तथैवाचार ५३
शुद्धिःस्यात्ततस्तीर्थंप्रसिध्यति अन्यथानुकृतंसर्वंव्यर्थंभवतितत्क्षणात् ३८ भूतानुकं
पनंचेत्कर्तव्यंकरुणाधिया यदिपृच्छसिराजेंद्रतीर्थंवक्ष्याम्यनुत्तमं ३९

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

दे॰भा॰च॰ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधेऽष्टमोध्यायः ८ ऽष्टाधिकैः पंचपंचाशद्विप

प्रथमं नैमिषं पुण्यं चक्रतीर्थं च पुष्करं अन्येषां चैव तीर्थानां संख्या नास्ति महीतले ४० पा
५४ वनानि च स्थानानि बहूनि नृपसत्तम व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं राजा नैमिषं गंतुमु
द्यतः ४१ नोदयामास दैत्यान्वै हर्षनिर्भरमानसः प्रल्हाद उवाच उत्तिष्ठंतु महाभागा
गमिष्यामो घनैमिषं ४२ द्रक्ष्यामः पुंडरीकाक्षं पीतवाससमच्युतं व्यास उवाच इत्यु
क्ता विष्णुभक्तेन सर्वे ते दानवास्तदा ४३ तेनैव सह पातालान्निर्ययुः परमासुरा ते समे
त्य च वै तेया दानवाश्च महाबलाः ४४ नैमिषारण्यमासाद्य स्नानं चक्रुर्मुदान्विताः प्र
ल्हादस्तत्र तीर्थेषु चरन्दैत्यैः समन्वितः ४५ सरस्वतीं महापुण्यां ददर्श विमलोदकां तीर्थे त
त्र पवित्रे च प्रल्हादस्य महात्मनः ४६ मनःप्रसन्नं संजातं स्नात्वा सारस्वते जले विधिवत्तत्र दै
त्येंद्रः स्नानदानादिकं शुभे ४७ चकारातिप्रसन्नात्मा तीर्थे परमपावने इति श्रीभागवते महा ५५
पुराणे चतुर्थस्कंधेऽष्टमोध्यायः ८ व्यास उवाच कुर्वंस्तीर्थविधिं तत्र हिरण्यकशिपोः सुतः ॥
न्यग्रोधं सुमहच्छायमपश्यत्पुरतस्तदा ॥ १ ॥

पैरनंतरं प्रल्हादनारायणयोर्युद्धमत्रानुवर्ण्यते १ प्रल्हा
दस्य सरस्वतीतीर्थप्राप्त्युत्तरं जातं तत्तमाह कुर्वंस्तीर्थविधिमिति ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ १ ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६ भा० टी० अपरान् उत्कृष्टान् नानाजातीयकान् भल्लत्वादिजातिसंभिन्नान् २ ३ ४ आजगवं पिनाकः ५ ६ ७ विरोधोपमिति ॥
तपश्चरणचापधारणयोर्ब्राह्मणक्षत्रियधर्मत्वादेकत्रावस्थाने विरोध इत्यर्थः अस्त्वेतत्कलिप्रियं कलौ योग्यमेतद्द्वन्द्वनमलि

५५ ददर्श बाणानपरान् नानाजातीयकांस्तदा गृध्रपक्षयुतांस्तीव्रान् शिलाधौतान् महो-
ज्ज्वलान् २ चिंतयामास मनसा कस्येमे विशिखास्त्विह ऋषीणामाश्रमे पुण्ये तीर्थे पर-
मपावने ३ एवं चिंतयता तेन कृष्णाजिनधरौ मुनी समुन्नतजटाभारौ दृष्टौ धर्मसुतौ
तदा ४ तयोरग्रे धनेषु श्रेष्ठे धनुषी लक्षणान्विते शार्ङ्गमाजगवं चैव तथाक्षय्यौ महेषु-
धी ५ ध्यानस्थौ तौ महाभागौ नरनारायणावृषी दृष्ट्वा धर्मसुतौ तत्र दैत्यानामधिपस्त-
दा ६ क्रोधरक्तेक्षणस्तौ तु प्रोवाचासुरपालकः किं भवद्भ्यां समारब्धो दंभो धर्मविनाश-
नः ७ न श्रुतं नैव दृष्टं हि संसारेस्मिन् कदापि हि तपसश्चरणं तीव्रं तथा चापस्य धारणं
८ विरोधोयं युगेत्राद्ये कथं युक्तं कलिप्रियं ब्राह्मणस्य तपो युक्तं तत्र किं चापधारणं ९ ५५
क्व जटाधारणं देहे क्वेषुधी च विडंबनो धर्मस्याचरणं युक्तं युवयोर्दिव्यभावयोः १० ना-
स उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा नरः प्रोवाच भारत का ते चिंतात्र दैत्येंद्र वृथा तपसि चाव

न्याय्ये सत्ययुगे तु कथं युक्तं कलिप्रियमर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सामर्थ्ये सति यः कुर्यात्सत्त्वं पश्येत तस्य हि आवां कार्यद्वयेमन्द समर्थौ लोकविश्रुतौ १२
५६ युद्धे तपसि सामर्थ्यं त्वं पुनः किं करिष्यसि गच्छ मार्गे यथाकामं कस्मादत्र विकत्थसे १३
ब्राह्मं तेजो दुराधर्षं न त्वं वेद विमोहितः विमर्चा न कर्तव्या प्राणिभिः सुखमीप्सुभिः १४
प्रह्लाद उवाच तापसौ मन्दबुद्धी स्तो मृषा वां गर्वमोहितौ मयि तिष्ठति दैत्येन्द्रे धर्मसेतुप्र
वर्तके १५ न युक्तमेतत्तीर्थेस्मिन्धर्माचरणं पुनः का शक्तिस्तव युद्धेस्ति दर्शयाद्य तपो
धन १६ व्यास उवाच नराः कर्ण्यैव वचस्तस्य नरस्तं प्रत्युवाच ह युध्यस्वाद्य मया सार्द्धं प
दि ते मतिरीदृशी १७ अद्य ते स्फोटयिष्यामि मूर्द्धानमसुराधम व्यास उवाच तन्निश
म्य वचस्तस्य दैत्येन्द्रः कुपितस्तदा १८ प्रह्लादो बलवानत्र प्रतिज्ञामाकरोत्ततः येन केना
प्युपायेन जेष्यामि तावुभावपि १९ नरनारायणौ दान्तावृषी तापससन्वितौ व्यास उवाच
इत्युक्त्वा वचनं दैत्यः प्रतिगृह्य शरासनं २० आकृष्य तरसा चापं ज्याशब्दं च चकार ह नरोपि ध
नुरादाय शरांस्तीक्ष्णान्शिलाशितान् २१ मुमोच बहुशः क्रोधात्प्रह्लादोपरि पार्थिव तान्दैत्य
जस्तपनीयपुंखैश्चिच्छेद वाणैस्तरसा समेत्य २२ वस्तुतस्तयास्तु नात्र तथास्तीत्याह सामर्थ्ये सतीति २।१२

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ च॰ समीक्ष्येति नरः स्वस्थानस्थेन तस्य तान् बाणान् छिन्नान् समीक्ष्येत्यन्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अस्मिन्नेव समये।

समीक्ष्य छिन्नांश्च नरः स्वस्थानन्यान्मुमोचाशु रुषान्वितो वै दैत्याधिपस्तानपि तीव्रवेगैश्छि
५७ त्वाजघानोरसि तं मुनीन्द्रं २३ नरोपि तं पंचभिराशुगैश्च क्रुद्धो हनद्दैत्यपतिं बाहुदेशे सेन्द्राः सु
रास्तत्र तपोहि युद्धं द्रष्टुं विमानैर्गगनस्थिताश्च २४ नरस्य वीर्यं युधि संस्थितस्य नेतुष्टुवुर्दैत्य
पतेश्च भूयः ववर्ष दैत्याधिप आत्तचापः शिलीमुखान्नं बुधरो यथापः २५ आदाय शार्ङ्गं ध
नुरप्रमेयं मुमोच बाणान् शितहेमपुंखान् बभूव युद्धं तुमुलं तयोस्तु जयैषिणोः पार्थि
व देवदैत्ययोः २६ ववर्षुराकाशपथे स्थितास्ते पुष्पाणि दिव्यानि प्रहृष्टचित्ताः चुकोप
दैत्याधिपतिर्हरौ स समुमोच बाणानतितीव्रवेगान् २७ चिच्छेद तान्धर्मसुतः सुतीक्ष्णै
र्धनुर्विमुक्तैर्विशिखैस्तदाशु ततो नारायणं बाणैः प्रह्लादश्चातिकाशिभिः ववर्ष सुस्थितं वी
रं धर्मपुत्रं सनातनं २८ नारायणोपि तं वेगान्मुक्तैर्बाणैः शिलाशितैः २९ तुतोद दानीवपु ५७
रतो दैत्यानामधिपं स्थितं सन्निपातो वरे तत्र दिदृक्षणं बभूव ह ३० देवानां दानवानां च कुर्व
तां जयघोषणं उभयोः शरवर्षेण छादिते गगने तदा ३१

नारायणोपि धनुरादाय युद्धार्थं प्रवृत्त इत्या
ह आदायेति २६ हरौ नारायणे ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभ्याञ्च ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नेदृशमित्यस्य तारकासुरयुद्धमित्यनेनान्वयः ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२

दिवापि रात्रिसदृशं बभूव तिमिरं महत् ऊचुः परस्परं देवा दैत्याश्चातीव विस्मिताः ३२ अ
दृष्टपूर्वं युद्धं वै वर्तते ह्यसुरारुणं देवर्षयोथ गंधर्वा यक्षकिन्नरपन्नगाः ३३ विद्याधराश्चा
५८ ... विस्मयं परमं ययुः नारदः पर्वतश्चैव प्रेक्षणार्थं स्थितौ मुनी ३४ नारदः पर्वतं प्रा
ह नेदृशं चाभवत्पुरा तारकासुरयुद्धं च नयोर्वृत्रासुरस्य च ३५ मधुकैटभयोर्युद्धं हरिणा चे
दृशं कृतं प्रल्हादः प्रबलः शूरो यस्मान्नारायणेन च ३६ करोति सदृशं युद्धं सिद्धेनाद्भुतकर्म
णा व्यासउवाच दिने दिने तथा रात्रौ कृत्वा कृत्वा पुनः पुनः ३७ चक्रतुः परमं युद्धं तौ तदा
दैत्यतापसौ नारायणस्तु चिच्छेद प्रल्हादस्य शरासनं ३८ तरसैकेन बाणेन सज्जान्यधनुरा
ददे नारायणस्तु तरसा मुक्तान्यं च शिलीमुखं ३९ तदेवमध्यतश्चापं चिच्छेद लघुहस्तकः ॥
छिन्नं छिन्नं पुनर्दैत्यो धनुरन्यत्समाददे ४० नारायणस्तु चिच्छेद विशिखैराशुकोपितः छिन्ने ५८
धनुषि दैत्येन्द्रः परिघं सुसमाददे ४१ जघान धर्मजं तूर्णं बाह्वोर्मध्येति कोपनः तमायान्तं स च
लवान्मार्गणैर्नवभिर्मुनिः ४२ चिच्छेद परिघं घोरं दृष्टिभिस्त्वमताडयत् गदामादाय दैत्येन्द्रः स
वीर्यसमर्पितदृष्टो ४२ जानुदेशे जघानाशु देवं नारायणं रुषा ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ च॰ ४४। ४५। ४६। ४७। ४८ आजगाम जगाद च प्रह्लादं प्रतिभाषितवानित्यर्थः ४९। ५०। ५१। ५२ सुराणां सुरैः सार्कमित्यर्थः मयाशतंस

गदस्याचापि गिरिवत्संस्थितः स्थिरमानसः धर्मपुत्रोतिबलवान्मुमोचाशु शिलीमुखान् ४४
५९ गदां चिच्छेद भगवान् तदा दैत्यपतेर्दृढां विस्मयं परमं जग्मुः प्रेक्षका गगने स्थिताः ४५ स
तु शक्तिं समादाय प्रह्लादः परवीरहा चिक्षेप तरसा क्रुद्धो बलान्नारायणोरसि ४६ तामाप
तन्तीं संवीक्ष्य बाणेनैकेन लीलया सप्तधा कृतवान्नाशु सन्नभिस्तं जघान ह ४७ दिव्यवर्षस
हस्रं तु तद्युद्धं परस्परं तयोः जातं विस्मयदं राजन् सर्वेषां तत्र चाश्रमे ४८ तदाजगाम तरसा
पीतवासाश्चतुर्भुजः प्रह्लादस्याश्रमं तत्र जगाद च गदाधरः ४९ चतुर्भुजो रमाकान्तो रथां
गदस्थशङ्खभृत् दृष्ट्वा तमागतं तत्र हिरण्यकशिपोः सुतः ५० प्रणम्य परया भक्त्या प्राञ्जलिः
प्रत्युवाच ह प्रह्लाद उवाच देवदेव जगन्नाथ भक्तवत्सल माधव ५१ कथं न जितवान्
ज्ञावहमेतौ तपस्विनौ संग्रामस्तु मया देव कृतः पूर्णं शतं समाः ५२ सुराणां न जितौ कस्मा ५९
दिति मे विस्मयो महान् विष्णुरुवाच सिद्धाविमौ मदंशौ वै विस्मयः कोत्र माधिप ५३ नाप
सौ च जितात्मानौ नरनारायणौ जितौ गच्छ त्वं वितलं राजन् कुरु भक्तिममाचलां ५४ ॥ ॥

मा॰ ध्यान संवत्सरसंग्रामः कृतः एतादृशेन शूरेण मया कस्मादेतौ न जितावितिमहान् विस्मय इत्यर्थः ५३॥ ५४॥ ५४॥।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ स्कं॰ ४५ इतिभागवततिलकेचतुर्थस्कंधेअष्टनोऽध्यायः ४ पंचाशद्भिरध्यायैर्हरये भृगुशापपुनः शापोद्दत्तोयतः कलोऽजातरूमैव तीर्थेते पूर्वाध्याय्स्वकर्यांगुत्वा सभाविनमेतदितिपुनः पुनर्विस्मयसंशयवान् एच्छतिजनमेजयः संदेहोयमितिरान्नृपं

६०

ध्यांकुरुविरोधत्वंताभ्यांमहामते व्यासउवाच इत्याज्ञप्तौदैत्यराजोनिर्ययावसुरैःस ह ४५ नरनारायणैभूयस्तपोयुक्तौवभूवतुः इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेनव मोऽध्यायः ९ जनमेजयउवाच संदेहोयंमहानत्रपाराशर्यकथानके नरनारायणौशांतौ वैष्णवांशौतपोधनौ १ तीर्थाश्रयौसत्वयुक्तौवन्याशनपरौसदा धर्मपुत्रौमहात्मानौतापसौ सत्यसंस्थितौ २ कथंरागसमायुक्तौजातौयुद्धेपरस्परं संग्रामंचक्रतुःकस्मात्त्यक्त्वातत्तपम उत्तमं ३ प्रल्हादेनसमंपूर्णंदिव्यवर्षशतंकिल हित्वाशांतिसुखंयुद्धंकृतवंतावनागसौ ४ कथंतौचक्रतुर्युद्धंप्रल्हादेनसमंमुनी कथयस्वमहाभाग कारणंविग्रहस्यवै ५ युद्धबुद्धिः कथंजाताशांतयोस्तद्विरक्तयोः तथाविधंतपस्तप्तंताभ्यांचकेनहेतुना ६ मोहार्थंसुखभो० ६० गार्थंस्वर्गार्थंवापरंतप कृतमत्युत्कटंताभ्यांतपःसर्वफलप्रदं ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तपिक्रियां ३ वर्षशतमिति अत्रतयोजरत्रयुद्धसमाप्तंसंवत्सरपरिमाणकलौत्स्यापूर्वत्रदिव्यंवर्षसहस्रंत्वित्यत्रसहस्रशब्दोनेक पर्यायोवहूनामनुरोधस्याप्यत्वात् ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ कृष्णद्वैपायन तत्रैवं सति कारणं तदभावाद्युद्धं कृतं तत्केवलमहंकारेणैव कृतमिति निश्चीयते तदप्यति दोषकरं अहंकारेण कृतस्यातिदोषावापकत्वात् किं तत्र प्रमाणमिति चेत्तत्राह श्रुतो मयेति ॥ १४।१५ कीदृशोऽहंकारस्तत्सेति चेत्तत्राह शब्दोच्चारणमात्रेणेति मया ज्योतिष्टोमः कृतो मत्समोऽन्यो मेध्यः कृत इति स्वाभिमानेत्यङ्क

६१ मुनिभ्यां शान्तचित्ताभ्यां प्राप्तं किं फलमद्भुतं तपसा पीडितो देहः संग्रामेण पुनःपुनः दिव्यवर्षश-
तं पूर्णं श्रमेण परिपीडितौ तद्राज्यार्थे धनेनापि न दारा न सुखं गृहे षुवा ९ किमर्थं तु कृतं युद्धं
ताभ्यां तेन महात्मना निरीहः पुरुषः कस्मात् कुर्यात् युद्धमीदृशं १० दुःखदं सर्वथा देहे
जानन् धर्मं सनातनं सुबुद्धिः सुखदानीह कर्माणि कुरुते सदा ११ न दुःखदानि धर्मज्ञ
स्थितिरेषा सनातनी धर्मपुत्रौ हरेरंशौ सर्वज्ञौ सर्वभूषितौ १२ कृतवन्तौ कथं युद्धं दुः-
खं धर्मविनाशकं त्यक्त्वा तपः समाधिं तं सुखारामं महत्फलं १३ संयुगं दारुणं कस्माद्
बभूवापि वाञ्छति श्रुतो मया ययातिस्तु च्युतः स्वर्गान्महीपतिः १४ अहंकारभवात्पापात्सा-
पतितः पृथिवीतले यज्ञकृद्दानकर्ता च धार्मिकः पृथिवीपतिः १५ शब्दोच्चारणमात्रेण पा- ६२
तितो वज्रपाणिना अहंकारस्तु नेयुद्धं न भवत्येव निश्चयः १६

र्मेणाभिलापः कृतस्तादृशशब्दोच्चा-
रणमात्रेणैवेत्यर्थः । ननु तेन यथा तेनाहंकारः कृतस्तु नरनारायणाभ्यामहंकारो न कृत इति चेत्तत्राह अहंकार मृत इति निश्चय इत्यन्तेन
दीतिशेषः ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६१ भा॰ किंच किंफलमिति तपोबलेन कृते युद्धे मुख्यविनाशस्य स्पष्टत्वात् १७ त्रिविध सात्विकादिभेदेन १८ कारणेन विनेति कारणेन अहंकारेण विना रहितं कार्यं जगद्रूपं नैव भवतीति निश्चय सत्यां द्वाञ्जं स्यपा वद्धिनिश्चितम् अहंकारम् ऋते युद्धं न भवत्येव निश्चय इति सम्यगेवे नि[illegible]वः यच्चेष्टितं तत्सर्वमहंकारेणैवेत्याह तपोदानमिति १९।२०।२१।२२।२३।२४ भ्रमणं सर्वदास्मनमिति

६२ किं फलं तस्य युद्धस्य मुनेर्मुख्यविनाशनं व्यास उवाच राजन् संसारमूलं हि त्रिविधः परिकीर्तितः १७ अहंकारस्तु सर्वेषां मतिभिर्धर्मनिश्चये: स कथं मुनिना त्यक्तः योग्यो देहभृता किल १८ कारणेन विना कार्यं न भवत्येव निश्चयः तपो दानं तथा यज्ञाः सात्विकास्त्रिभेदं इति ते १९ राजसा द्वा महाभाग तामसा त्वं लहस्तथा क्रियास्त्वपि राजेन्द्र नाहंकारं विना क्वचित् २० शुभा वाप्यशुभा वापि न भवत्यपि निश्चयः अहंकारादृते कारी नान्योस्ति जगतीतले २१ तेनेदं रचितं विश्वं कथं तद्रहितं भवेत् ब्रह्मा रुद्रस्तथा विष्णुरहंकारयुतास्त्वमी २२ अन्येषां चैव का [illegible] मुनीनां वसुधाधिप अहंकारावृतं विश्वं भ्रमतीदं चराचरं २३ पुनर्जन्म पुनर्मृत्युः सर्वं [illegible] व [illegible]नुगं देवतिर्यङ्मनुष्याणां संसारेस्मिन्महीपते २४ रथांगवद्सर्वार्थे भ्रमणं सर्वदा त्वतं विष्णोरप्यवताराणां संख्यां जानाति कः पुमान् २५ ॥ ॥ ॥ ६२

अहंकारेणैवेत्यर्थः विष्णोरप्यवताराणामिति अहंकाराभिनिवेशादेव विष्णोरवतारा ये जातास्तेषां संख्यामित्यर्थः २५ ॥
२५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

256

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ २६॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रश्नबीजमुपलभ्य राजोवाच संदेहोयमिति ३०। ३१॥ ३२॥ यदेतिजभवदिति शेषः संलं

विततेस्मिंस्तुसंसारेउत्तमाधमयोनिषु नारायणोहरिः साक्षात्मात्स्यंवपुराश्रितः २६ काम
६३ ठंसौकरंचैवनारसिंहंचवामनं युगेयुगेजगन्नाथोवासुदेवोजनार्दनः २७ अवतारान्न
संख्यातान्करोतिविधियंत्रितः वैवस्वतेमहाराजसप्तमेभगवान्हरिः २८ मन्वंतरेव
तारान्वैचक्रेतान्शृणुतत्त्वतः भृगुशापान्महाराजविष्णुर्देववरःप्रभुः २९ अवतारान
नेकांस्तुकृतवानखिलेश्वरः राजोवाच संदेहोयंमहाभागहृदयेममजायते ३० भृगु
णाभगवान् विष्णुः कथंशप्तःपितामह हरिणाचमुनेस्तस्यविप्रियंकिंकृतंमुने ३१ य
च्छेषाद्भृगुणाशप्तोविष्णुर्देवनमस्कृतः व्यासउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिभृगोःशापस्य
कारणं ३२ पुराकश्यपदायादोहिरण्यकशिपुर्नृप यदातदासुरैःसार्द्धंकृतंसख्यंपरस्परं
३३ कृतेसंख्येजगत्सर्वंव्याकुलंसमजायत हतेतस्मिन्नृपेराजाप्रल्हादःसमजायत ३४
देवान्संपीडयामासप्रल्हादःशत्रुकर्षणः संग्रामोऽभ्यभवद्घोरःशक्रप्रल्हादयोस्तदा ३५ ६३

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शुद्धं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ यावन्नत्वावयंतिवेद्इति यावद्दैत्यामंत्रवलेना

पूर्णं वर्षशतं राजन् लोकविस्मयकारकः देवैर्युद्धं कृतं चोग्रं प्रल्हादस्तु पराजितः ३६ नि
६४ र्वेदं परमं प्राप्तो ज्ञात्वा धर्मं सनातनं विरोचनसुतं राज्ये प्रतिष्ठाप्य वलिं नृप ३७ जगाम
स तपस्तप्तुं पर्वते गंधमादने प्राप्य राज्यं वलिः श्रीमान् सुरैर्वैरं चकार ह ३८ ततः परस्परं
युद्धं जातं परमदारुणं ततः सुरैर्जिता दैत्या इंद्रेणामिततेजसा ३९ विष्णुना च सहायेन
राज्यभ्रष्टाः कृता नृप ततः पराजिता दैत्याः काव्यस्य शरणं गताः ४० किं त्वं न कुरुषे
ब्रह्मन् साहाय्यं नः प्रतापवान् स्थातुं न शक्नुमो ह्यत्र प्रविशामो रसातलं ४१ यदि त्वं न
सहायोसि त्रातुं मंत्रविदुत्तमः व्यास उवाच इत्युक्तः सोब्रवीद्दैत्यान् काव्यः कारुणिको
मुनिः ४२ माभैष्ट धारयिष्यामि तेजसा स्वेन भोः सुरान् मंत्रैस्तथौषधीभिश्च साहाय्यं वः
सदैव हि ४३ करिष्यामि कृतोत्साहा भवंतु विगतज्वराः व्यास उवाच ततस्ते निर्भया ६४
जाता दैत्याः काव्यस्य संश्रयात् ४४ देवैः श्रुतस्तु वृत्तांतः सर्वश्चारमुखात्किल तत्र संमं
त्र्यते देवाः शक्रेण च परस्परं ४५ मंत्रं चक्रुः सुसंविग्नाः काव्यमंत्रप्रभावतः योद्धुं गच्छामहे

नच सा ना व्यावयंतितावदित्यर्थः ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.च. ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तान्भययुः किलेति तान्दैत्यानिसर्गः ५० इतिश्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १०
स्तााधिकेऽप्ययंचाशत्पद्यैः शुक्रऋषेरथमंत्रलाभायगमनकथा सम्यगिहोच्यते एवंकाव्यमंत्रसामर्थ्यवशाद्देवेषुगतेषु

दे.५ प्रसह्यहत्वाशिष्टांस्तु पातालंप्रापयामहे दैत्यान्जग्मुस्ततोदेवाः संहृष्टाः शस्त्रपाणयः ५७
जग्मुस्तान्विष्णुसहितादानवान्हरिणोदिताः वध्यमानास्तुतेदैत्याः संत्रस्ताभयपीडि-
ताः ५८ काव्यस्यशरणंजग्मूरक्षरक्षेतिचाब्रुवन् तान्शुक्रःपीडितान्दृष्ट्वा देवैर्दैत्या
न्महाबलान् ५९ माभैष्टेतिवचःप्राहमंत्रौषधबलाद्विभुः दृष्ट्वाकाव्यंसुराःसर्वेत्यक्त्वा
तान्भययुःकिल ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
व्यासउवाच तथागतेषुदेवेषु काव्यस्तान्प्रत्युवाचह ब्रह्मणापूर्वमुक्तंयत्सृणुध्वं
दानवोत्तमाः १ विष्णुर्दैत्यवधेसुकोहनिष्यतिजनार्दनः वाराहंरूपमास्थाय हिरण्याक्षो
यथाहतः २ यथान्रसिंहरूपेण हिरण्यकशिपुर्हतः तथासर्वान्कृतोत्साहोहरिष्यति
नचान्यथा ३ नमेमंत्रबलंसम्यक् प्रतिभातियथाहरिं जेतुंयूयंसमर्थाःस्युर्मेयाव्रातास्तु दे.५

ततोदैत्यानाहूयकाव्यउवाचेत्याह तथागतेष्विति १९ तचान्यथंत्युक्तमित्यर्थः ३ तस्मान्नेनयाविघपातयासामग्मातेषां
पराजयोभविष्यतीत्यभिप्रायेणाह ... ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दैत्याश्च॰ ६।७।८ इति दैत्यवाक्यं शुक्रस्त्वाह ९। पापदह्ममिति १०।११।१२ मा इमं मंत्रजन्यं बलमास्थाय आश्रितेत्यर्थः १३ भगुः भृगुपु
त्रः शुक्र इत्यर्थः १४ काव्ये गते देवा आगमपार्थं सान्त्वयिष्यन्तीति भिपा सामार्थं प्रह्लादेनैवं सासुरित्याह दानवा इति १५ नयना
तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं किंचित्तं दानवोत्तमाः अहमद्य महादेवं मन्त्रार्थं प्रव्रजामि वै ५ प्राप्य
६६ मंत्रान्महादेवादागमिष्यामि संप्रति युध्यध्वं तान्सुरा सार्धं यथार्थं दानवोत्तमाः ६ दैत्या ऊचुः
पराजिताः कथं स्थातुं पृथिव्यां मुनिसत्तम शक्ता भवामो ह्यबला तावत्कालं प्रतीक्षितुं ७
निहता बलिनः सर्वे केचिच्छिष्टाश्च दानवाः नाद्य युक्तोऽस्य संग्रामे स्थातुमेवं श्रुतावहाः ८
शुक्र उवाच यावदहं मंत्रविद्यामानयिष्यामि शंकरात् तावद्भवद्भिः स्थातव्यं तपोयुक्तैः
शमान्वितैः ९ सामदानादयः प्रोक्ता विद्वद्भिः समयोचिताः देशं कालं बलं वीर्यं ज्ञात्वा श
क्तिबलं बुधैः १० सेवाथ समये कार्या शत्रूणां शुभकाम्यया स्वशक्त्युपचये काले हंतव्या
स्तेऽमनीषिभिः ११ तदद्य विनयं कृत्वा साम पूर्वं छलेन वै तिष्ठध्वं स्वनिकेतेषु मदागमनकां
क्षया १२ प्राप्य मंत्रान्महादेवादागमिष्यामि दानवाः युध्यामहे पुनर्देवान्मंत्रमास्था
य वै बलं १३ इत्युक्त्वाथ भृगुस्तेभ्यो जगाम कृतनिश्चयः महादेवं महाराज मंत्रार्थं मुनि
सत्तमः १४ दानवाः प्रेषयामासुः प्रह्लादं सुरसन्निधौ सत्यवादिनमव्यग्रं सराणां प्रत्यय ६६
मरं १५ प्रह्लादस्तु सुरान्प्राह प्रश्रयावनतो नृपः असुरैः सहितास्तत्र वचनं नम्रतायुतं १६
" " " " "" " " " " " " " " " " " "युतं नम्रमित्यर्थः" १६ " " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ च॰ निःसन्नाहा कृष्णार्थं निरुद्योगाः अतोऽस्माभिर्वैरं विहाय दत्ता विधेयेत्यर्थः १७ सत्यमभिव्याहृतं भाषणं प्रल्हादस्य तच्छ्रुत्वा देवा
न्यवर्तत युद्धादिति शेषः मुदिताश्चाभवन्नित्यर्थः १८।१९ तेपि संवृताः तपःक्रियायुक्ताः २०।२१। असुराणां जयायदेति प्रभुः शुक्राचार्यः

६७ न्यस्तशस्त्रा वयं सर्वे निःसन्नाहा लघैवच देवास्तपस्विरूपाः संवृत्ता वल्कलैर्वृताः १७ प्रल्हा
दस्य वचः श्रुत्वा सत्याभिव्याहृतं तु तत् ततो देवा न्यवर्तन्त विज्वरा मुदिताश्च ते १८ न्यस्तश
स्त्रेषु दैत्येषु विनिवृत्तास्तदा सुराः विश्रब्धाः स्वगृहान्गत्वा क्रीडासक्ताः सुसंस्थिताः १९ दैत्या
दंभं समालंब्य तापसास्तपसि स्थिताः कश्यपस्याश्रमे वासं चक्रुः काव्यागमेच्छया २० काव्यो
गत्वाथ कैलासं महादेवं प्रणम्य च उवाच विभुना पृष्टः किं ते कार्यमिति प्रभुः २१ मंत्रानि
च्छाम्यहं देव ये न संति बृहस्पतौ पराजयाय देवानामसुराणां जयाय च २२ व्यास उवाच॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सर्वज्ञः शंकरः शिवः चिंतयामास मनसा किं कर्तव्यमतः परं २३
सुरेषु द्रोहकृत्कासौ मंत्रार्थमिह सांप्रतं मायाः कायो गुरुस्तेषां दैत्यानां विजयाय च २४ र
क्षणीया मया देवा इति संचिंत्य शंकरः दुष्करं व्रतमत्युग्रं तमुवाच महेश्वरः २५ पूर्णं वर्ष
सहस्रं तु कणधूममवाक्शिराः यदि पास्यसि भद्रं ते ततो मंत्रानवाप्स्यसि २६ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ २२।२३।२४।२५ अवाक्शिराः सन् कणधूमं पिबन् दिव्यानां सहस्रं वर्षाणीत्यर्थः एतद्व्रतं कण्डिजमवं न करिष्यसि ततो मंत्रान विज [illegible] ६५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २७।२८ मंवतत्पराः विचारनिष्ठा २९।३०।३१ उत्पेतुर्देवान् प्रत्याजग्मुः सन्नद्धान् शस्त्रहैर्युक्तान् ३२ न्यस्तशस्त्रे इति एतेषु
पुरा प्रथमम् अभयं दत्त्वा पुनर्जिघांसमानोस्मान् प्राप्तात् इदं किमित्यर्थः ३३।३४ कुहकेन कपटेन तेन हेतुना भवतां नयो दुष्ट

इत्युक्तोसौ प्रणम्येशं बाढमित्यब्रवीद्वचः व्रतं चराम्यहं देव त्वयाज्ञप्तः सुरेश्वर २७ व्यास
उवाच इत्युक्त्वा शंकरं काव्यश्चकार व्रतमुत्तमं धूम्रपानरतः शांतो मंत्रार्थे कृतनिश्चयः
२८ ततो देवाः परिज्ञात्वा काव्यं व्रतरतं तदा दैत्यानदंभरतांश्चैव बभूवुर्मंवतत्पराः २९
विचार्य मनसा सर्वे संग्रामायोद्यतास्तथ ययुर्मेनायुधास्तत्र यत्र ते दानवोत्तमाः ॥ ३० ॥
तानागतान्समीक्ष्याथ सायुधान्दंशितांस्तथा आसंस्ते भयसंविग्ना दैत्या देवान्समं।
ततः ३१ उत्पेतुः सहसा ते वै संनद्धान्भयकर्शिताः अब्रुवन्वचनं तथ्यं ते देवान्बलदर्पिता
न् ३२ न्यस्तशस्त्रे भयवति आचार्ये व्रतमास्थिते दत्त्वाभयं पुरा देवाः संप्राप्ता नो जिघांसया।
३३ सत्यवः क्व गतं देवा धर्मश्च श्रुतिनोदितः न्यस्तशस्त्रान हंतव्या भीताश्च शरणं गताः ३४
देवा ऊचुः भवद्भिः प्रेषितः काव्यो मंत्रार्थं कुहकेन च तयो ज्ञातं हि युष्माकं तेन युध्यामएव हि ६८

भावेन वर्तत इत्यस्माभिर्ज्ञातं तेन कारणेन दुष्टान्मति दुष्टामूलायुध्यामो युद्धं कुर्म इत्यर्थः ॥ ५९९ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६९ सज्जाभवंतुयुद्धायसंरब्धाःशस्त्रपाणयः शत्रुच्छिद्रेणहंतव्यएषधर्मःसनातनः ३६ व्या
सउवाच तच्छ्रुत्वावचनंदैत्याविचार्यचपरस्परं पलायनपराःसर्वेनिर्गतास्त्वथविह्वलाः ३७
शरणंदानवाजग्मुर्भीतास्तेकाव्यमातरं दृष्ट्वातानतिसंत्रस्तानभयंचददावथ ३८ काव्यमाथो
वाच नभेतव्यंनभेतव्यंभयंत्यजतदानवाः मत्सन्निधौवर्तमानान्नभीर्भवितुमर्हति ३९ तच्छ्रु
त्वावचनंदैत्याःस्थितास्तत्रगतव्यथाः निरायुधाह्यसंभ्रांतास्तत्राश्रमवरेसुराः ४० देवास्तान्वि
द्रुतान्वीक्ष्यदानवांस्तेपदानुगाः अभिजग्मुःप्रसह्यैतानविचार्यबलाबलं ४१ तत्रागताःसुराः
सर्वेहंतुंदैत्यान्समुद्यताः वारिताःकाव्यमात्रापिजघ्नुस्तानाश्रमस्थितान् ४२ हन्यमानान्सुरैर्दृ
ष्ट्वाकाव्यमातातिवेपिता उवाचसर्वान्निद्रांस्तपसांदकरोम्यहं ४३ इत्युक्त्वाप्रेरितानिद्रा
त्वागत्ययथातच सेंद्रान्निद्रावशंप्याताःदेवामूकवदास्थिताः ४४ इंद्रंनिद्राजितंदृष्ट्वादीनंविष्णुर
भाषत मात्वंप्रविशभद्रंतेनयेत्वांचसुरोत्तम ४५ एवमुक्तस्ततोविष्णुंप्रविवेशपुरंदरः निर्भयो
गतनिद्रश्चबभूवहरिरक्षितः ४६ रक्षितंहरिणादृष्ट्वाशक्रंतंगतव्यथं काव्यमाताततःक्रुद्धाव
चनंचेदमब्रवीत् ॥ ४७ ॥

त्यर्थः ४३ ॥ ४५ हेइंद्रमांप्रविशत्वामहमन्यत्रनयेप्रापयामिभद्रंतेनास्तुतवेत्यर्थः ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ४८ ॥ योगविषयातस्मा योगजशतया ४९ ॥ ५० ॥ अभिभूतोऽशक्तः ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७

मद्य त्वां भक्षयामि सविष्णुं वै तपोबलात् पश्यतां सर्वदेवानामीदृशं मे तपोबलं ४८
व्यास उवाच इत्युक्तौ तु तया देवौ विष्णुरिन्द्रौ योगनिद्रया अभिभूतौ महात्मानौ स्तब्धौ तौ संबभू
वतुः ४९ विस्मितास्तु तदा देवा दृष्ट्वा तौ बलिबाधितौ चक्रुः किलकिलाशब्दं ततस्ते दीनमानसाः
५० क्रोशमानान्सुरान्दृष्ट्वा विष्णुं प्राह शचीपतिः विशेषेणाभिभूतोऽस्मि त्वत्तोऽहं मधुसूदन ५१
जह्येनां तरसा विष्णो यावन्नो न दहेत्प्रभो तपसा दर्पितां दुष्टां मा विचारय माधव ५२ इत्युक्तो
भगवान्विष्णुः शक्रेण प्रार्थितेन च चक्रं सस्मार तरसा घृणां त्यक्त्वाथ माधवः ५३ स्मृतमा
त्रं तु संप्राप्तं चक्रं विष्णुवशानुगं दधार चक्रे क्रुद्धोऽयं वधार्थं शक्रनोदितः ५४ गृहीत्वा तत्करे च
क्रं शिरश्चिच्छेद रंहसा हतां दृष्ट्वा तु तां शक्रो मुदितः स्वाभवत्तदा ५५ देवाश्चातीव संतुष्टा हरिं
जयजयेति च तुष्टुवुर्मुदिताः सर्वे संजाता विगतज्वराः ५६ इंद्रोऽपि सूतु संजातौ तत्क्षणात्
स्वहृदयव्यथौ स्त्रीवधाच्छंकमानौ तु भृगोः शापं दुरत्ययं ५७ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे
चतुर्थस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ७०

इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे एकादशोऽध्यायः ११

एकोनषष्टिश्लोकैः सुविस्तोः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰च॰ ततस्त्वेपिता शुक्रसेवार्थं जयंतीतिनिगद्यते भृगुपत्नीवधानंतरं जातं फलमाह तदृष्ट्वेति १ अकृतमिति तेत्वया ऽकृतमकार्यं कृत
मित्यर्थः विप्रजातायाविप्रकन्याया अयं वधो मनसापि कर्तुमक्षमः सत्ययास्या क्षात्कृत इत्यर्थः २ कथंस्मृतं कथं जातमित्य

७१

व्यास उवाच तं दृष्ट्वातु वधं घोरं चुक्रोध भगवान्भृगुः वेपमानोतिदुःखार्तः प्रोवाच मधुसू
दनं १ भृगुरुवाच अकृतं ते कृतं विष्णो जानन्धर्मं महामते वधोयं विप्रजातायामनसा क
र्तुमक्षमः २ आख्यातस्त्वं सत्वगुणः स्मृतो ब्रह्मा च राजसः तथासौ तामसः शंभु र्विपरीतं क
थं स्मृतं ३ तामसस्त्वं कथं जातः कृतं कर्मातिनिंदितं अवध्या स्त्री त्वया विष्णो हता कस्मान्निरा
गसा ४ शपामि त्वां दुराचारं किमन्यत्प्रकरोमि ते विधुरोहं कृतः पापत्वयाहं शक्रकारणात् ५
न शपेहं तथा शंकं शपे त्वां मधुसूदनः सदा छलपरोसि त्वं कीदृशो निर्दुराशयः ६ येन त्वा सा
त्विकं प्राहुस्ते मूर्खा मुनयः किल तामसस्त्वं दुराचारः प्रत्यक्षं मे जनार्दन ७ अवतारान्म
र्त्यलोके संतु मच्छापसंभवाः प्रायो गर्भभवं दुःखं भुंक्ष्व पापाज्जनार्दन ८ ॥ ८ ॥

७१

र्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कीदृशोसि दुराशयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

७१ तत्स्थामिति वाक्यं चेत् स्त्री विषयं प्रत्यक्षायास्तु मृतत्वात् इत्युक्त्वा मनसि संकल्पं करोति यदीति यदि सत्यमिति १३ यदि त्वाहं स

व्यासउवाच ततस्तेनाथ शापेन नष्टे धर्मे पुनःपुनः लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुषेष्विह
९ राजोवाच भृगुभार्या हता तत्र चक्रेणामिततेजसा गार्हस्थ्यं च पुनस्तस्य कथं जातं महात्म
नः १० व्यासउवाच इतिशप्त्वा हरिं रोषात्तदादाय शिरस्त्वरन् कायेसंयोज्य तरसा भृगुः प्रो
वाच कार्यवित् ११ अथत्वां विष्णुनादेवि हतां संजीवयाम्यहं यदि कृत्स्नो मया धर्मो ज्ञायते
चरितोपिवा १२ तेनसत्येनजीवेत यदि सत्यं ब्रवीम्यहं पश्यंतु देवताःसर्वा मम तेजो बलं।
महत् १३ अद्भिस्त्वां प्रोक्ष्य शीताभिर्जीवयामि तपोबलात् सत्यं शौचं तथा वेदा यदि मे तपसो
बलं १४ व्यासउवाच अद्भिःसंप्रोक्षिता देवी सद्यःसंजीविता तदा उत्थिता परमप्रीता भृगो
र्भार्या शुचिस्मिता १५ ततस्तां सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुप्तोत्थितामिव साधुसाध्विति तं तां तु तुष्टुवुः
सर्वतोदिशं १६ एवं संजीविता तेन भृगुणा वरवर्णिनी विस्मयं परमं जग्मुर्देवाः सेंद्रा विलो
कयन् १७ ॥

त्यं ब्रवीमि तेन सत्येन न तेन धर्माचरणेन चेयं जीवेत् इति मनसि संकल्पं कृत्वा देवान् वदति पश्यंत्विति ७२
॥ १४ ॥ १५ ॥ तं भृगुं तां भृगुपत्नीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 किंकरिष्यतीति भयमतोऽस्त्यको धैर्नवगनस्तेनो मातृवधंश्रुत्वाद्विगुणितक्रोधेन किं करिष्यतीति न जाने इत्यर्थः १८ अक्षेममितिच्छेदः

७३ इंद्रःसुरानथोवाचमुनिनाजीवितासती काव्यस्त्वाततपाघोरं किंकरिष्यतिमंत्रवित् १८ व्या
कुलश्च गतानिद्रासुरेंद्रस्यदेहक्षेममभून्नृप स्मृताकाव्यस्यवृत्तांतंमंत्रार्थमतिदारुणं १९
विमृश्यमनसाशक्रोजयंतींस्वसुतांतदा उवाचकन्यांचार्वंगीस्मितपूर्वमिदंवचः २० गच्छ
पुत्रिमयादत्ताकाव्यायत्वंतपस्विने समाराधयतन्वंगिमत्कृतेतंवशंकुरु २१ उपचा
रैर्मुनिंतैस्तैःसमाराध्यमनःप्रियैः भयंमेतरसागत्वा हरतत्रवराश्रमे २२ सापितुर्वच
नंश्रुत्वातत्रागच्छन्मनोरमा तमपश्यद्विशालाक्षीपिबंतंधूममाश्रमे २३ तस्यदेहंसमा
लोक्यस्मृत्वावाक्यंपितुस्तदा कदलीदलमादायवीजयामासतंमुनिं २४ निर्मलंशीत
लंवारिसमानीयसुवासितं पानायकल्पयामासभक्त्यापरमयालघु २५ छायांवस्त्रात
पत्रेणभास्करेमध्यगेसति रचयामासतन्वंगीस्वयंधर्मस्थितासती २६ फलान्यानी
यदिव्यानिपक्वानिमधुराणिच मुमोचाग्रेमुनेस्तस्य भक्ष्यार्थंविहितानिच २७ कुशाः
प्रादेशमात्राहिहरिताःशुकसन्निभाः दधाराग्नेयपुष्पाणिनित्यकर्मसमृद्धये ॥ २८ ॥ ७३

मंत्रार्थंमंत्रप्रयोगसमर्थंमतिदारुणमधोमुखतयाधूमपानादि १९।२०।२१।२२ तत्रगत्वाममभयंहरेत्यर्थः २३।२४।२५।२६।२७।२८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स्था॰ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यच्चकिंचिदिति हेब्रह्मन् यच्च किंचिदपि वस्तु विद्यते लोके यच्च

७५ निरूपयं कल्पयामास संस्तरं पल्लवान्वितं तस्मिन्मुनौ आदरस्था चकार व्यजनं शनैः २९ हा
वभावादिकं किंचिद्विकारजननं च तत्र न चकार जयंती सा शापभीता मुनेस्तदा ३० स्तु
तिं चकार तन्वंगी गीर्भिस्तस्य महात्मनः सुभाषिण्यनुकूलाभिः प्रीतिकर्त्रीभिरच्युत ३१
मधुदं जलमादाय ददाव मनसा यच्च मनोनुकूलं सततं कुर्वती व्यचरत्तदा ३२ इंद्रोपि
सेवकांस्तत्र प्रेषयामास चातुरः प्रवृत्तिं ज्ञातुकामो वै मुनेस्तस्य जितात्मनः ३३ एवं बहूनि
वर्षाणि परिचर्यापराभवत् निर्विकारा जितक्रोधा ब्रह्मचर्यपरा सती ३४ पूर्णे वर्षसहस्रे तु प
रितुष्टो महेश्वरः वरेण छंदयामास काव्यं प्रीतमनोहरः ३५ ईश्वर उवाच यच्च किंचद
पि ब्रह्मन् विद्यते भृगुनंदन प्रतिपश्यसि यत्सर्वं यच्च वाच्यं न कस्यचित् ३६ सर्वाभिभाव
कत्वेन भविष्यसि न संशयः अवध्यः सर्वभूतानां प्रजेशश्च द्विजोत्तम ३७ व्यास उवा=
च एवं दत्वा वरांश्चक्रे भुस्तत्रैवांतरधीयत काव्यस्तामथ संवीक्ष्य जयंतीं वाक्यमब्रवीत् ३८

त्वं प्रति पश्यसि चक्षुसा यच्च कस्यचित्कस्यापि वाच्यं वचनविषयो न तस्य सर्वस्याभिभावकत्वेन युक्तस्त्वं भविष्यसीत्यर्थः सर्वेजेताभ ७४
विष्यसीति तात्पर्यं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

७५ कासिकस्यासिसुश्रोणिब्रूहिकिंतेचिकीर्षितं किमर्थमिहसंप्राप्ताकार्यंवदवरोरुमे ३९
किंवांछसिकरोम्यद्यदुष्करंचेत्सुलोचने प्रीतोस्मित्वत्कृतेनाद्यवरंवरयसुव्रते ४० ततःसा
तुमुनिंप्राहजयंतीमुदितानना चिकीर्षितंमेभगवांस्तपसाज्ञातुमर्हसि ४१ काव्यउवा
च ज्ञातंमयातथापित्वंब्रूहियन्मनसेप्सितं करोमिसर्वथाभद्रंप्रीतोस्मिपरिचर्यया ४२
जयंत्युवाच शक्रस्याहंसुताब्रह्मन्पित्रातुभ्यंसमर्पिता जयंतीनामतस्याहंजयंतावरजा
मुने ४३ सकामास्मित्वयिविभोवांछितंकुरुमेधुना रंसेत्वयामहाभागधर्मतःप्रीतिपूर्वकं ४४
शुक्रउवाच मयासहत्वंसुश्रोणिदशवर्षाणिभामिनि सर्वैर्भूतैरदृश्याचरमस्वेहयदृच्छया
४५ व्यासउवाच एवमुक्त्वागृहंगत्वाजयंत्याःपाणिमुद्वहन् तयासहावसद्देव्यादशवर्षाणि
भार्गवः ४६ अदृश्यःसर्वभूतानांमाययासंवृतःप्रभुः दैत्यास्तमागतंश्रुत्वाकृतार्थंमंत्रसंयुतं =
४७ अभिजग्मुर्गृहेतस्यमुदितास्तद्दिदृक्षवः नापश्यन्रममाणंतेजयंत्यासहसंयुतं ४८
तदाविमनसःसर्वेजाताभग्नोद्यमास्तते चिंतापरातिदीनाश्चवीक्ष्यमाणाःपुनःपुनः = ७५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 सुसंवृतं मायया प्राच्छन्नं तद्रूपं शुक्राचार्यरूपमास्थायाश्रित्येत्यर्थः ५२ ॥ ५३

अदृष्टांतंतुसंवृत्तंप्रतिज्ञमुपयोगतं स्वगृहान्दैत्यवर्यास्ते चिंताविष्टभयातुराः ५० र
ममाणंतयाज्ञात्वाशक्रःप्रोवाचतंगुरुं हहस्वितिमहाभाग किंकर्तव्यमतःपरं ५१ गच्छा
पहृतवान्दुसतेन्मायया त्वं प्रलोभय अस्माकंकुरुकार्यंत्वं तु ध्यामंचिंत्यमानद ५२ त
च्छुत्वावचनंकाव्यरूपेणाणंसुसंवृतं ज्ञात्वातद्रूपमास्थाय दैत्यान्प्रतिययौगुरुः ५३ ग
त्वातत्रांतिभक्त्यासौदानवान्समुपाह्वयत् आगतास्तेसुराःसर्वे ददृशुःकाव्यमग्रतः ५४
प्रणम्यसंस्थिताःसर्वे काव्यंमत्वातिमोहिताः नविदुस्तेगुरोर्मायांकाव्यरूपविभाविनीं ५५
तानुवाचगुरुःकाव्यरूपःप्रच्छन्नमायया स्वागतंममयाज्यानांप्राप्तोऽहंवोहितायवै ५६
अहंवोबोधयिष्यामिविद्यांप्राप्तांस्वमायया नप्रसन्नोऽभवत्शंभुर्युष्मत्कल्याणहेतवे
५७ तेच्छुत्वाप्रीतमनसोजातास्तेदानवोत्तमाः कृतकार्यंगुरुंमत्वाजहृषुस्तेविमोहिताः ५८
प्रणम्यतेमुदायुक्ता निरातंकागतव्यथाः देवेभ्यश्चभयंत्यक्त्वातस्थुःसर्वेनिरामयाः ५९

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ विद्यां प्राप्तांसदाशिवादित्यर्थात् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे द्वादशोऽध्यायः १२ द्विषष्टिश्लोकवर्यैस्तु देवानां गुरुणा तथा शुक्ररूपेण तेनैव दै-
त्यानां वंचिता इति कथ्यते इत्थं देवगुरुणा शुक्राचार्यरूपेण दैत्येषु संतोषितेषु तदनंतरं जातं वृत्तं पृच्छति किं कृतमिति भृगु-
७७ रूपेण लक्ष्मणया भृगुपुत्ररूपेणेत्यर्थः छलेन कपटेन दैत्यानां संबंधि पौरोहित्येन युक्तेनेति शेषः १ इत्येकं प्रश्नं कृत्वा द्वितीयं प्रश्न-
माह गुरुः सुराणामिति नहि मुनेश्छलकर्तृत्वं युक्तमिति भावः २ धर्मशास्त्रेष्विति येन सत्येन परमात्मा परं ब्रह्म लभ्यते प्रा-

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ राजोवाच ॥
किं कृतं गुरुणा पश्चाद्भृगुरूपेण वर्तता छलेनैव हि दैत्यानां पौरोहित्येन धीमता ॥ १
गुरुः सुराणामनिशं सर्वविद्यानिधिस्तथा सुतोंगिरस एवासौ स कथं छलकृन्मुनिः २
धर्मशास्त्रेषु सर्वेषु सत्यं धर्मस्य कारणं कथितं मुनिभिर्येन परमात्मापि लभ्यते ३ ॥
वाचस्पतिस्तथा मिथ्यावक्ता चेद्दानवान्प्रति कः सत्यवक्ता संसारे भविष्यति गृहाश्रमी
४ आहारादधिकं भोज्यं ब्रह्मांडविभवेऽपि न तदर्थं मुनयो मिथ्याप्रवर्तंते कथं मुने ॥ ५ ॥

प्यते तथा च श्रुतिः सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ननु लोभार्थमसत्यवक्ता जात इति चेत्तत्राह आहाराद॰ ७७
धिकमिति अतिलोभे न बहुतरे धने संपादितेऽपि आहारादधिकमन्नं कोऽपि न भोक्ष्यति आहारपरिपूर्तिपर्यंतं तु प्रारब्धं दास्यत्येवेति
ज्ञात्वा किमर्थं व्यर्थायुः क्षपणार्थं लोभं कुर्वंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दृ.भा.न्द. किंचाविगीत शिष्टहितकारिणो यत्प्रास्तेथं वाक्यं प्रमाणमित्याप्तवाक्यमागम इत्यस्यार्थः तत्र महत्तां सर्वेषामेव माचरणे क्वचि
गीतत्वमनिंदितत्वं निर्दिष्टं तदभावे का गतिः तदभावे शब्दरूपप्रमाणमुच्छेदं नाशं प्राप्ति कथं जगत मित्याह शब्दप्रमाणमिति आदिगीतत्व
७८ मिति आविगीतत्वाभावे निंदितत्वाभावे शिष्टत्वस्याप्यभावो यते विगीतत्वस्यैव शिष्टत्वात् ६ तदुच्छेदमेव दृष्टयति देवाः सत्वसमु

शब्दप्रमाणमुच्छेदं शिष्टाभावे गतं ननु किं छलकर्मप्रवृत्तेर्वा विगीतत्वं गुरौ कथं ॥ ६ ॥
देवाः सत्वसमुद्भूता राजसा मानवाः स्मृताः तिर्यंचस्तामसाः प्रोक्तास्त्वन्नो मुनिभिः किल
७ अमराणां गुरुस्तावत्स्नात्वा भ्रातृवधूं स्वयं यदि तदा कः सत्वचकास्था कृतमस्ता मम सः पुनः
८ कस्थितिस्तस्य धर्मस्य संदेहोयं ममात्मनः का गतिः सर्वजंतूनां कथ्यभूते जगत्त्रये ९
हरिर्ब्रह्मा शची कांतस्तथान्ये सुरसत्तमाः सर्वे छलविधौ दक्षा मनुष्याणां च का कथा १०
कामक्रोधाभिसंतप्ता लोभोपहतचेतसः कुलेरक्षाः सुराः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ११
वसिष्ठोन्यदेवस्य विश्वामित्रो गुरुस्तथा एतेया परताः कान गतिर्धर्मस्य मानद ॥ १२
इंद्रोग्निश्चंद्रमा वेधाः परदाराभिलंपटाः आर्यत्वं भुवने ध्वेषु स्थितं कुत्र मुने वद ॥ १३ ॥

कृतादि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आर्यत्वं शब्दं ॥ १३ ॥ हरिःॐ नमः

७८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ १८ इतिजनमेजयवाक्यंश्रुत्वाव्याससस्तदुक्तमेवस्थापयति किंविष्णुरिति विष्णुर्वाशंभुर्ब्रह्मावाबृहस्पतिर्वायोयोदेहवान्सर्वोपिलौकिकदोषरूपवि
कारैर्युक्तएवभवतिनान्यथेत्यर्थः २५ चातुर्यादिति धौर्त्यादित्यर्थः २६ कथंधौर्त्यादितिज्ञातमितिचेत्तत्राह संप्राप्तइति संकटस्य
पृ॰ ९६ प्रसंगेतस्यधैर्यंचबहिर्निःसरतीत्यर्थः दृष्टाश्चैवंबहुविधाः परोपदेशेचतुराःस्वयमेकांतेकामिनीकज्जलविषदिग्धकटाक्षशरेणता
डितामोहिताजाताएवेतिभावः इदंराजन्नाश्चर्यंकिंतुस्वभावएवसर्वेषामित्याह कारणादूहितमितिगुणत्रयंहिसर्वेषांकारणंतस्य

वचनंकस्यमंतव्यमुपदेशधियानघ सर्वेलोभाभिभूतास्तेदेवाश्चमुनयस्तदा २४ व्यास
उवाच किंविष्णुःकिंशिवोब्रह्मामघवाकिंबृहस्पतिः देहवान्प्रभवात्येवविकारैःसंयुतस्तदा
२५ रागीविष्णुःशिवोरागीब्रह्मापिरागसंयुतः रागवानपिचातुर्यादिदेहइवलक्ष्यते २६ सं
प्राप्तेसंकटेसोपिगुणैःसंबाध्यतेकिल कारणादूहितंकार्यंकथंभवितुमर्हति २७ ब्रह्मादीनां
चसर्वेषांगुणाएवहिकारणं पंचविंशत्समुद्भूतादेहास्तेषांनचान्यथा २८ कालेमरणधर्मा
स्तेसंदेहःकोत्रतेनृप परोपदेशेविस्पष्टंशिष्टाःसर्वेभवंतिच २९ विप्लुतिस्तेविशेषेणस्वकार्ये
समुपस्थिते कामःक्रोधस्तथालोभद्रोहाहंकारमत्सराः ३०
गुणत्रयस्यकार्यत्वंशब्दउपलक्षणार्थः तदुक्तं
च्चित्कदाचित्कस्यचिदपिविपर्याचरणंभवत्येवनहिकारणादूहितंकार्यंकदापितिष्ठतीत्यर्थः २७ पंचविंशत्समुद्भूता आर्षःप्रयो
गः पंचविंशतितत्त्वसमुद्भूताइत्यर्थः २८ ॥ २९ विप्लुतिरितिस्वकार्येप्राप्तेसर्वेषांविप्लुतिःस्वभावच्युतिर्भवतीत्यर्थः लोभानुपमेवैनत

॥ ९० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 कालवशेन गुणव्यत्ययमेव देवादिषु दर्शयति कदाचिदिति रमारंगेण रंजित इत्यर्थः संदिग्धः सम्पन्नि

देहवान्कःपरित्यक्तुमीशोभवतितान्पुनः संसारोयंमहाराजसदैवैवंविधःस्मृतः २१ नान्य
थाप्रभवत्येवशुभाशुभमयःकिल कदाचिद्भगवान्विष्णुस्तपश्चरतिदारुणं २२ कदाचिद्विवि
८० धान्यज्ञान्वितनोतिसुराधिपः कदाचित्तुरमारंगरंजितःपरमेश्वरः २३ रमतेकिवैकुंठे तद्वशस्तरु
णोविभुः कदाचिद्दानवैःसार्द्धंयुद्धंपरमदारुणं २४ करोतिकरुणासिंधुस्तद्बाणपीडितोभृशं क
दाचिज्जयमाप्नोतिदैवात्सोपिपराजयं २५ सुखदुःखाभिभूतोसौभवत्येवनसंशयः शेषेशेतेक
दाचिद्वैयोगनिद्रासमावृतः २६ कालेजागर्तिविश्वात्मास्वभावप्रतिबोधितः शर्वोब्रह्मा हरि
श्चेतिइंद्राद्यायेसुरास्तथा २७ मुनयश्चविनिर्माणेःस्वायुषोविचरंतिहि निशावसानेसंजातेज
गत्स्थावरजंगमं २८ म्रियतेनात्रसंदेहोन्यथकिंचित्कदापिच स्वायुषोंतेपद्मजाद्याःक्षयमृच्छंति
पार्थिव २९ प्रभवंतिपुनर्विष्णुहरशक्रादयःसुराः तस्मात्कामादिकान्भावान्देहवान्प्रतिप ८०
द्यते ३० नात्रतेविस्मयःकार्यःकदाचिदपिपार्थिव संसारोयंतुसंदिग्धःकामक्रोधादिभिर्नृप ३१

श्लोकसं: ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥ ३१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ भा॰ च॰ तस्मादिति गुणत्रयवद्धत्वादित्यर्थः लंभितोपभुक्तेत्यर्थः ३३ भ्रातुर्यवीयस इति ॥ उक्तस्योत्स्पष्टो वदस्वतिर्लंघ्यमाननं तः कनि
ष्ठस्य स भार्या गुरुणा लंभिता भुक्तेत्यर्थः ३४ गार्हस्थ्यं संसारासक्तिमित्यर्थः नहि संसारासक्तः सन् संसारान्मुक्तो भवेत्तस्मात्संसारास
क्तिं विहाय संसारनाशायोद्योगः कर्तव्य इत्यर्थः तथा च ये संसारासक्तिरहितास्त एव धन्या इति नाम्नवोक्त ममाणोच्छेद इत्युपं इष्टणी न देति

८१ दुर्लभस्तद्धि निर्मुक्तः पुरुषः परमार्थवित् यो बिभेतीह संसारे सदारान्न करोत्यपि ३२ विमुक्तः सर्वसं
गेभ्यो विचरत्यविशंकितः तस्माद्गृहस्थो भार्यायाः शशिना लंभिता पुनः ३३ गुरुणा लंभिता भार्या
तथा भ्रातुर्यवीयसः एवं संसारचक्रेस्मिन् रागलोभादिभिर्वृतः ३४ गार्हस्थ्यं च समास्थाय कथं मु
क्तो भवेन्नरः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन हित्वा संसारसारतां ३५ आराधयेन्महेशानीं सच्चिदानंदरूपिणीं
तन्मायागुणतश्छन्नं जगदेतच्चराचरं ३६ भ्रमत्युन्मत्तवत्सर्वं मदिरामत्तवत्कप तस्मादाराधनेनै
व गुणान्सर्वान्निमृद्य च ३७ मुक्तिं भजेत मतिमान्नान्यः पंथास्ति तः परः आराधितां महेशानीं न
यावत्कुरुते कथं ३८ ॥ ८१

भावः ननु संसारासक्तिराहित्यं तेन संसारनाशश्चात्यंतालंभव्येव स्वभावभूतगुणमानाणां संभ
वादिति चेद्यस्माद्गुणैरयं बद्धस्तस्मादेवोपासनया सर्वं भविष्यतीत्याह तस्मात्सर्वप्रयत्नेनेति हित्वेति वैराग्यमवलंब्येत्यर्थः ३५
३६ विमृद्योपमृद्य नाशयित्वेत्यर्थः ३७ नान्यः पंथेति तथा च श्रुतिः नान्यः पंथा अयनाय विद्यत इति ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

...तलदानदिच्छामुक्तं ध्यान्यः कःसमर्योस्तिसर्वे भांतदर्धीनत्वादितिभावः ३९ से विते
...कार्ये...नश्रेणिका सोपानपंक्तिस्तस्या अग्रं प्राप्य तस्मात्पतिता इत्येवजानीमह इत्यर्थः तदुक्तं भा
साध जन्मसहस्रेषु...तुरपंतत्वा पिनरवमवाप्यनिजेंद्रियाणांमाभ्यर्चयंतिजगतांजनयित्रि ये त्वां निश्रेणिकाग्रमधिरुह्य पुनः
पतंति ४९ अहं...नि यसामायाजन्यगुणत्रयेणतत्त्वज्ञन्याहंकारेण तत्त्वज्ञन्यासम्यादिशेषेण संवद्धं जगदभवतितस्मामायाविं

८२ तावद्धयेसुखंकस्मात्कोप्योस्ति...युतः करुणासागरमेतांभजेत्तस्मात्मायया ३९ पश्चात्
भजनेनैव जीवन्मुक्तत्वमश्नुते मानुष्यदुर्लभंप्राप्य सेवितानमहेश्वरी ४० निश्रेणिकाग्रात्पति
तास्तथध्यस्येव विसहे अहंकारावृतं विश्वंगुणत्रयसमन्वितं ४१ असत्येनापिसंवद्धं...येतद
पमन्यथा हित्वा सर्वे ततः सर्वैः संसेव्या भुवनेश्वरी ४२ राजोवाच किंकृतंगुरुणातेन कायरू
पधरेण च करामुक्तःसमायातः स्तन्मेब्रूहि पितामह ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

८२

विशिष्टं तत्त्वरूपिण्या भगवत्या आराधनेनैव सर्वंग
लितं न दृष्टं भवित्यतीति सैव सच्चिदानंदरूपिणी भुवनेश्वरी सर्वैराराध्येतिभावः ४२ इत्थं जननेजयस्य धर्मात्मनो धर्मनाशसंदर्भ
नच्छमितेंद्रियांतः करणस्यभगवदाराधना सलंदेन सात्यमभिधायावस्थितं मुनिंमतितत्त्वात्स्वप्य वरस मुद्यतं दोजनमेजयः
पुनःप्रकृतामेव कथांपृच्छति किंकृतमिति हे पितामह मेऽ ४२ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४२ ॥ ४१ ॥ ४३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्क॰ ४४ नस्यमासत्यरायणाः ४५ भ्रष्टुं भगु पुत्रधिभेत्सर्पीः ४६ एतत्पर्यंतं गुरुवृत्तांतं वर्णयित्वा काव्यवृत्तांतं वर्णयति दशवर्षोत्

व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यत्कृतं गुरुणा तदा कृत्वा काव्यस्वरूपं च प्रच्छन्नेन महात्म
ना ४४ गुरुणा बोधितान्दैत्यान्मत्वा काव्यं स्वकं गुरुं विश्वासं परमं कृत्वा बभूवुस्तन्मयास्तदा ४५
विद्यार्थं शरणं प्राप्ता भृगुं मत्वाति मोहिताः गुरुणा विप्रलब्धास्ते लोभात्को वा न मुह्यति ४६ दश
८३ वर्षात्मके काले संपूर्णे समये तदा जयंत्या सह क्रीडित्वा काव्यो याज्यानचिंतयत् ४७ मदाश्रया
मम मार्गं ते पश्यंतः संस्थिताः किल गत्वा तान्वै प्रपश्येऽहं याज्यानतिभयातुरान् ४८ मा देवेभ्यो
भयं तेषां मद्भक्तानां भवेदिति संचिंत्य बुद्धिमास्थाय जयंतीमब्रवीदिदं ४९ देवानेवोपसर्पंति
पुत्रा मे चारुलोचने समयस्तेऽद्य संपूर्णो जातोऽयं दशवार्षिकः ५० तस्माद्गच्छाम्यहं देवि द्रष्टुं या
६. ज्यान्सुमध्यमे पुनरेवागमिष्यामि तवांतिकमनुद्रुतः ५१ तथेति तमुवाचाथ जयंती धर्मवित्त
मा यथेष्टं गच्छ धर्मज्ञ न ते धर्मं विलोपये ५२ तच्छ्रुत्वा वचनं काव्यो जगाम त्वरितस्ततः अपश्य ८३
द्दानवानां स पार्श्वे वाचस्पतिं तदा ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वादिति चेत्स्मा गुरोरयं ४०.. यारुक.. उपसर्पंति शरणं गच्छंति ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३
४६ विप्रलब्धोपमृग्यनाराधितास्तथा ४७ नान्याः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे: भा० च० तेनबृहस्पतिना कृतं प्रणीतं जैनं धर्मं जैनशास्त्रं तान् दैत्यान् छलेन बोधयंतमित्यर्थः ५४। ५५ बृहस्पतिमतमाह भो देव

छद्मरूपधरं सोस्यं बोधयंतं छलेन तान् जैनं धर्मं कृतं स्वेन यज्ञनिंदापरं तथा ५४ भो देव रि
पवः सत्यं ब्रवीमि भवतां हितं अहिंसा परमो धर्मो हंतव्या ह्याततायिनः ५५ द्विजैर्भोगरतैर्वे
८४ देदर्शितं हिंसनं पशोः जिह्वास्वादपरैः कामम हिंसैव परा मता ५६ एवंविधानि वाक्यानि वे
दशास्त्रपराणि च ब्रुवाणं गुरुमाकर्ण्य विस्मितोसौ भृगोः सुतः ५७ चिंतयामास मनसा ममद्वे
ष्यो गुरुः किल वंचिताः किल धूर्तेन याज्या मे नात्र संशयः ५८ धिग्लोभं पापबीजं वै नरकद्वारमू
र्जितं गुरुरप्यन्नं तं ब्रूते प्रेरितोयं न पाप्मना ५९ प्रमाणं वचनं यस्य सोपि पाखंडधारकः गुरुः
सुराणां सर्वेषां धर्मशास्त्रप्रवर्तकः ६० किं किं न लभते लोभान्मलिनीकृतमानसः अन्यो
पि गुरुरप्येवं जातः पाखंडपंडितः ६१ शैलूषवेष्टितं सर्वं परिगृह्य द्विजोत्तमः वंचयत्यपि ८४
संमूढान् दैत्यान् याज्यान्समाप्य सो ६२ ॥

रियवदति आततायिनोपि अहंतव्या इतिच्छेदः नहंतव्या इत्यर्थः वेदोक्तापि हिंसा न कर्तव्येत्याह द्विजैरिति ५६।५७।५८।५९ [illegible] ६२।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ इतिश्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे त्रयोदशोध्यायः १३ अर्थाधिकैः सप्तपंचाशद्भिः पद्यैरनंतरं दैत्यानां शुक्रसंप्राप्तिर्विवि
तानाभिहोच्यते दैत्याध्ययनं बृहस्पतिकर्तृकं श्रुत्वा दैत्यान्प्रति शुक्र उवाचेत्याह इति संचिंत्य मनसेति १ ॥ २ ॥ ३ सतानि

इतिश्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे त्रयोदशोध्यायः १३ व्यास उवाच इति संचिंत्य मन
८५ सा तानुवाच हसन्निव वंचिता मत्स्वरूपेण दैत्याः किं गुरुणा किल १ अहं काव्यो गुरुश्चायं देव
कार्यप्रसाधकः अनेन वंचिता यूयं मद्याज्यानात्र संशयः २ मा शृणुध्वं वचोस्यार्या दांभिकोयं मदा
कृतिः अनुगच्छत मां याज्यास्त्यजतैनं बृहस्पतिं ३ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य दृष्ट्वा तौ सदृशौ पुनः
विस्मयं परमं जग्मुः काव्योयमिति निश्चिताः ४ स तान्वीक्ष्य सुसंभ्रांतान्गुरुर्वाक्यमुवाच ह।
गुरुर्वो वंचयत्येवं मद्रूपोयं बृहस्पतिः ५ प्राप्तो वंचयितुं युष्मान्देवकार्यार्थसिद्धये मा विश्वा
सं वचस्यस्य कुरुध्वं दैत्यसत्तमाः ६ प्राप्ता विद्या मया शंभोर्युष्मानध्यापयामि ताः देवेभ्यो विज
योनूनं करिष्यामि न संशयः ७ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं काव्यरूपधरस्य ते विश्वासं परमं जग्मुः ८५
काव्योयमिति निश्चयात् ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नि सुसंभ्रांतान् मोहितान् मद्रूपोयं बृहस्पतिर्वो [illegible] ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०च० काव्येन वास्तविकेन कालपर्ययात् कालवैपरीत्येन गुरोर्बृहस्पतेर्मायया मोहिता इत्यर्थः ९। १०। ११ तं गुरुं बृहस्पतिं शुक्राचा
र्यरूपेण जगृहुः १२।१३।१४।१५।१६ ततः शप्तानिति भार्गवेण शप्तान् दैत्यान् ज्ञात्वा कुद्धोऽयं शुक्रो दैत्यान् शिवात्प्राप्तान्मन्त्रान्नोपदे

काव्येन बहुधा तत्र बोधिताः किल दानवाः बुबुधुर्न गुरोर्मायामोहिताः कालपर्ययात् ९ एवं
ते निश्चयं कृत्वा ततो भार्गवमब्रुवन् अयं गुरुर्नो धर्मात्मा बुद्धिदश्च हिते रतः १० दशवर्षोऽस
८६ ता मयं नः शास्ति भार्गव: गच्छ त्वं कुह को भासि नास्माकं गुरुरद्भुत ११ इत्युक्त्वा भार्गवं मूढा
निर्भर्त्स्य च पुनः पुनः जगृहुस्ते गुरुं प्रीत्या प्रणिपत्याभिवाद्य च १२ काव्यस्तु तन्मयान्दृष्ट्वा चुकोः
बाधशशाप च दैत्यान् विबोधितान्मत्वा गुरुणा चातिवंचितान् १३ यस्मान्मया बोधिता वै गृह्णी
युर्न च मे वचः तस्मान्नष्टसंज्ञा वै पराभवमवाप्स्यथ १४ मद्वज्ञाफलं कामं स्वल्पे काले ह्यवा
प्स्यथ तदा सकपटं सर्वं परिज्ञातं भविष्यति १५ व्यास उवाच इत्युक्त्वा सो जगामाशु भार्गवः क्रो
धसंयुतः बृहस्पतिर्मुदं प्राप्य तस्थौ तत्र समाहितः १६ ततः शप्तान् गुरुर्ज्ञात्वा दैत्यांस्तान् भार्ग
वेण हि जगाम तरसा त्यक्त्वा स्वरूपं स्वं विधाय च १७ गत्वोवाच तदा शक्रं कृतं कार्यमध्रुवं शप्ताः ८६
शुक्रेण ते दैत्या मयात्यक्ताः पुनः किल १८

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ क्ष्यतीति कृतकार्योऽहमिति मत्वा जगामेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

निराधाराः कृतानूनंयतध्वंसुरसत्तमाः संग्रामार्थंमहाभागशापदग्धामयाकृताः १९ इतिश्रु
त्वागुरोर्वाक्यंमघवामुदमाप्तवान् जहर्षुश्चसुराःसर्वेप्रनिपूज्यबृहस्पतिं २० संग्रामायमतिंच
८७ क्रुःसंविचार्यमिथःपुनः निर्ययुर्मिलिताःसर्वेदानवाभिमुखाःसुराः २१ सुरान्समुद्यतान्ज्ञात्वा
कृतोद्योगान्महाबलान् अंतर्हितंगुरुंचैवबभूवुश्चिंतयान्विताः २२ परस्परमथोचुस्तेमोहि
तास्तस्यमायया सचभ्रांतोमहात्मानोयातोसौरुष्टमानसः २३ वंचयित्वागतःपापोगुरुःकपट
पंडितः भ्रातृस्त्रीलंपटःप्रायोमलिनोंतर्बहिःशुचिः २४ किंकुत्रकचगच्छामःकथंकार्यंप्रको
पितं कुर्वीमहिसहायार्थंप्रसन्नंहृष्टमानसं २५ इतिसंचिंत्यतेसर्वेमिलिताभयकंपिताः प्र
ल्हादंसुरतःकृत्वाजग्मुस्तेभार्गवंपुनः २६ प्रणेमुश्चरणौतस्यमुनेर्मौनंस्थितस्तदा भार्गवस्ता
नुवाचाथरोषसंरक्तलोचनः २७ मयाप्रबोधितायूयंमोहितागुरुमायया नगृहीतंवचोयोग्यं
तदायाज्याहितंशुचि २८ तदावगणितस्त्वाहंभवद्भिस्तद्दुरंगतैः प्राप्तंनूनंमदोन्मत्तैर्ममावमा ८७
नजंफलं २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.च. ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शैलूषेण त्वद्वेषधारिणा बृहस्पतिना ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८

वंचकः सुरकार्यार्थी नाहं तद्विद्वंचकः ३० ना
तत्र गच्छत सद्दृष्टा यत्रासौ कपटाकृतिः वंचकः सुरकार्यार्थी नाहं तद्विवंचकः ... चरणौ ततः ३१
तन्नगच्छत सद्दृष्टायन्नासो कपटाकृतिः
प्रल्हादस्तं तदोवाच गृहीत्वा चरणौ ततः ३१
स उवाच एवं ब्रुवंतं श्रुकं तु वाक्यं संदिग्धया गिरा प्रल्हादस्तं तदोवाच गृहीत्वा चरणौ ततः ३१
स उवाच एवं ब्रुवंतं श्रुकं तु वाक्यं संदिग्धया गिरा
स उवाच त्यक्तुं नार्हसि सर्वज्ञ त्वद्धितां
प्रल्हाद उवाच भार्गवाद्य समायातान् याज्यानस्मांस्त्वयातुरान् त्यक्तुं नार्हसि सर्वज्ञ त्वद्धितां
प्रल्हाद उवाच भार्गवाद्य समायातान् याज्यानस्मांस्त्वयातुरान् लालायैर्वयं तेन प्रवंचि
८८ स्तनयान् हिनः ३२ गते त्वयि तु मंत्रार्थं शैलूषेण दुरात्मना त्वद्वेषमधुरालापैर्वयं तेन प्रवंचि
ताः ३३ अज्ञानकृतदोषेण नैव कुप्यति शांतिमान् सर्वज्ञस्त्वं विजानासि चित्तं नः प्रवणं
त्वयि ३४ ज्ञात्वानस्तपसाभावं त्यज कोपं महामते ब्रुवंति मुनयः सर्वे क्षणकोपा हि साधवः ३५
जलं स्वभावतः शीतं वन्ह्यातपसमागमात् भवत्युष्णं वियोगाच्च शीतत्वमनुगच्छति ३६ क्रो
धश्चांडालरूपो वै त्यक्तव्यः सर्वथा बुधैः तस्माद्दोषं परित्यज्य प्रसादं कुरु सुव्रत ३७ यदि न त्यज
सि क्रोधं त्यजस्यस्मान् सुदुःखितान् त्वया त्यक्ता महाभाग गमिष्यामो रसातलं ३८ व्यास उ ८८
वाच प्रल्हादस्य वचः श्रुत्वा भार्गवो ज्ञानचक्षुषा विलोक्य सुमना भूत्वा तानुवाच हसन्निव ३९
नृभेतव्यं न गंतव्यं दानवा वा रसातलं रक्षयिष्यामि वो याज्यान् मंत्रैरवितथैः किल ४० हितं
वचनं मम धर्मज्ञाः श्रुनुं यद्दूषणः पुरा ४१ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ४२ यद्यपीति यद्यप्यहं महादेवा आप्तमंत्र स्तथापि भवतामयं पराजयकालस्ततः कालयोगाद्देवैर्जिताः संतः सकृदेकवारं पातालाश्र
तिपद्यत्वमगमिष्यथेत्यर्थः ४३ तदेव स्पष्टमाह प्राप्तः पर्ययकाल इति व्यत्ययकाल इत्यर्थः ४४ मूर्द्धनि देवानाक्रम्य तेषां मस्तके चरणं द

अवश्यंभाविनो भावाः प्रभवंति शुभाशुभाः दैवं न चान्यथा कर्तुं क्षमः कोपि धरातले ४२ अद्यमं
इवला यूयं कालयोगादसंशयं देवैर्जिताः सकृच्चापि पातालं प्रतिपत्स्यथ ४३ प्राप्तः पर्ययकालो
व इति ब्रह्माभ्यभाषत भुक्तं राज्यं भवद्भिश्च पूर्णं सर्वसमृद्धिमत् ४४ युगानि दश पूर्णानि देवाना
८९ क्रम्य मूर्द्धनि दैवयोगाच्च युष्माभिर्भुक्तं त्रैलोक्यमूर्जितं ४५ सावर्णिके मनौ राज्यं पुनस्तच्च भविष्य
ति पौत्रस्त्रैलोक्यविजयी राज्यं प्राप्स्यति ते बलिः ४६ यदा वामनरूपेण हृतं देवेन विष्णुना तदैव
च भवत्पौत्रः प्रोक्तो देवेन विष्णुना ४७ हृतं येन बले राज्यं देववांछार्थसिद्धये त्वमिंद्रो भविताचा
ग्रे स्थिते सावर्णिके मनौ ४८ भार्गव उवाच इत्युक्तो हरिणा पौत्रस्तव प्रह्लाद सांप्रतं अदृश्यः
सर्वभूतानां गुप्तश्चरति भीतवत् ४९ एकदा वासवेनासौ बलिर्गर्द्दभरूपभाक् शून्यागारे स्थितः
कामं भयभीतः शतक्रतोः ५० पृष्टश्च बहुधा तेन वासवेन बलिस्तदा किमर्थं गार्द्दभं रूपं कृतवा ८९
न्दैत्यपुंगव ५१ ॥ ॥

लेत्यर्थः ४५ ॥ ४६ ॥ इदं वामनरूपेण हरिणापि पूर्वं भुक्तमस्तीत्याह यदेति
हृतमिति राज्यमित्यर्थः ४७ ॥ ४८ ॥ पौत्रस्तवेति बलिरित्यर्थः इति वामनवाक्यं नवपौत्रो बलिः श्रुत्वा भीतवत् सर्वभूता
नामदृश्यः सन् गुप्तश्चरतीत्यर्थः ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे चतुर्दशोध्यायः १४ अर्धश्लोकाधिकैरेकसप्ततिश्लोकैः

भोक्ता त्वं सर्वलोकस्य दैत्यानां च प्रशासिता तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दैत्यराजो बलिस्तदा ५२ प्रोवा
च वचनं शक्रं कोऽत्र शोकः शतक्रतो यथा विष्णुर्महातेजा मत्स्यकच्छपतां गतः ५३ तथाहं खर
रूपेण संस्थितः कालयोगतः यथा त्वं कमलेलीनः संस्थितो ब्रह्महत्यया ५४ पीडितश्च तथाह
१७ यस्थितोहं खररूपधृक् दैवाधीनस्य किं दुःखं किं सुखं पाकशासन ५५ कालः करोति वै नूनं य
दिच्छति यथा तथा भार्गव उवाच इति तौ बलिदेवेशौ कृत्वा संविदमुत्तमां ५६ प्रबोधं प्रापतुः
कामं यथास्थानं च जग्मतुः इत्येतत्ते समाख्यातां मया देव बलिष्ठता ५७ दैवाधीनं जगत्सर्वं सदे
वासुरमानुषं इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे चतुर्दशोध्यायः १४ व्यास उवाच इती
तस्य वचः श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः प्रल्हादस्तु सुसंहृष्टो बभूव नृपनंदन १ ज्ञात्वा दैवं बलि
ष्ठं च प्रल्हादस्तानुवाच ह कृतेपि युद्धे न जयो भविष्यति कदाचन २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १०

दैत्यैः देवदानवयोर्युद्धं शांतिर्देव्या कृतो ज्ञातेयुद्धे युष्माभिः कृतेपि जयो न भविष्यति किंतु पराजय एवेति भार्गव वाक्यं श्रुत्वा

प्रल्हादो दैत्यानुद्दिश्येत्याह इति तस्येति ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ दैवंकिमिति अनुकूलंप्रतिकूलंवेत्यर्थः ३ यत्त्वयोक्तंदैवंप्रतिकूलंवर्ततेजयोनभविष्यतीतितदेतज्ज्ञाषणंनिरुद्यमानांपौरुषही
नानांभवति पराक्रमवद्भिस्तुपौरुषमेवप्रधानंतयामंतव्यमदृष्टंतुकवावर्ततेकिंरूपंवर्ततेकेनवानिर्मितमितिकेनदृष्टं नैवादृष्ट

तदातेजल्पिनःप्रोचुर्दानवामदगर्विताः संग्रामस्तुप्रकर्तव्योदैवंकिंनविद्महे ३ निरुद्यमानां
दैवंहिप्रधानमसुराधिप केनदृष्टंक्कवादृष्टंकीदृशंकेननिर्मितं ४ तस्माद्युद्धंकरिष्यामोवलमा
९१ स्थायसांप्रतं भवाग्रेदैत्यवर्यत्वंसर्वज्ञोसिमहामते ५ इत्युक्तस्तैस्तदाराजन्प्रल्हादःप्रवलारिहा
सेनानीश्चतदाभूत्वादेवान्युद्धेसमाह्वयत् ६ तेपितत्रासुरान्दृष्ट्वासंग्रामेसमुपस्थितान् सर्वेसं
भृतसंभारादेवास्तान्समयोधयन् ७ संग्रामस्तुतदाघोरःशक्रप्रल्हादयोर्भवत् पूर्णंवर्षशतं
तत्रमुनीनांविस्मयावहः ८ वर्तमानेमहायुद्धेस्तुक्रेणप्रतिपालिताः जयमापुस्तदादैत्याःप्रल्हा
दप्रमुखान्नृप ९ तदेवेंद्रोगुरोर्वाक्यात्सर्वदुःखविनाशिनीं सस्मारमनसादेवींमुक्तिदांपरमांशि
वां १० इंद्रउवाच जयदेविमहामायेशूलधारिणिचांविके शंखचक्रगदापद्मखड्गहस्तेभयप्रदे ९१
११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मस्तीतिभावः ४। ५। ६। ७ भवत् अभवदित्यर्थः आगमशास्त्रस्यानित्यत्वादडागमाभावः ८।९।१०।११ ॥ हरिहरायनमः॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰चं॰ शक्तिदर्शननायिके इति शैवशाक्तसौरगाणेशवैष्णवादिमतप्रतिपादकानि षट्दर्शनानि संति तत्र शक्तिदर्शनस्य नायिकात्मम्
तस्य मुख्यत्वेन प्रतिपाद्या श्रीभुवनेश्वरी देवतास्ति तदेतन्मद्दर्शनपूजायां स्पष्टं तदभिप्रायेणोक्तं ते शक्तिदर्शननायिके इति दृश्यत
त्वात्मिके मातरिति शैवशाक्तसौरवैष्णवत्रैपुरादिमतभेदेन तत्त्वान्यनेकानि संति। तत्र शक्तिदर्शनमते श्रीभुवनेश्वर्यादिशतत्त्वानि
संति। कश्चिन्नवतत्त्वान्यपि तदुक्तं शारदायां। निवृत्याद्याः कलाः पंचतत्त्वो विंदुः कलापुनः नादः शक्तिः सदापूर्वः शिवश्च प्रकृतेर्विंदुरिति।
तत्त्वमयेन सर्वेषां पंचसंख्यत्वं तत्र भावस्तत्त्वमुच्यते तथा च तदभिप्रायेणोक्तं ते दशतत्त्वात्मिके मातरिति महाविंदुस्वरूपिणि इति शोल

१२ नमस्ते भुवनेशानि शक्तिदर्शननायिके दशतत्त्वात्मिके मातर्महाविंदुस्वरूपिणि १२ महाकुं
डलिनीरूपे सच्चिदानंदरूपिणि प्राणाग्निहोत्रविद्ये त्वां नमो दीपशिखात्मिके १३ ॥ ॥ ॥

विंदुयुगलमिश्रणाज्जायमानो मिश्रविंदुर्महाविंदुरिति कामकलारहस्ये स्पष्टं तद्व्याख्यायां चास्याभिविमर्शीकृतं तदभिप्रायेणो १२
क्तं ते महाविंदुस्वरूपिणीति साम्यावस्थमायाविशिष्टं ब्रह्म महाविंदुस्तत्स्वरूपिणी १२ प्राणाग्निहोत्रविद्ये इति प्राणाग्निहोत्रप्रपंच
पागा खौ दीपागौ तयोर्दीपोरपि देवता भुवनेश्वरी तदेतत्तंत्रेषु स्पष्टं तदभिप्रायेणोक्तं ते प्राणाग्निहोत्रविद्येति तद्देवते सर्वा नमो दीप
शिखात्मिके दीपशिखा वह्निशिखा तदात्मिके इत्यर्थः तथा च श्रुतिः तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थिता नीलतोयद
मध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरेति १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ च॰ पुच्छब्रह्मस्वरूपिणीति ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेति वाक्योक्तानंदमयकोशपुच्छभूतब्रह्मरूपिणीत्यर्थः सर्वोपनिषदर्चिते इति सर्वे वेदाय त्प
दमामनंति तपांसि सर्वाणीति श्रुतेः २४ हीनसत्वान् हीनपराक्रमान् २५ दुःखान्वितेति अन्ये ये न ध्यायंति ते दुःखान्विताश्च तेऽत्र वि
गतशोकभयाश्चेति कर्मधारयः तथा भवंति मोक्षार्थिनो ये ध्यायंतीत्यनुषंगः २६ आर्तिहरः प्रतापो यस्याः त्वं देवि विश्वेति सत्वगुणं
विना रक्षणाभावस्तमोगुणं विना संहाराभावो मातुस्तु पुत्रविषये सत्वगुण एवास्ति न तु नुं जगज्जनन्या जगतो रक्षणान्मारणाच्चोभ
यगुणमत्वमस्तीति तव तादृशं विलक्षणचरित्रं को वेद न कोपीत्यर्थः २७ माभून्मन्दधीरितं मंदबुद्धीनां विषयः सुबुद्धीनां तु विषयः स्यादि

६३ पंचकोशांतरगते पुच्छब्रह्मस्वरूपिणि आनंदकलिके मातः सर्वोपनिषदर्चिते २४ मातः प्रसा
दसुमुखीभव हीनसत्वांस्त्रायस्व नो जननि दैन्यपराजितान्वै त्वं देवि नः शरणदा भुवनेश्वमाण
शक्तासि दुःखशमने खिलवीर्ययुक्ते २५ ध्यायंति ये पि सुखिनो नितरां भवंति दुःखान्विता वि
गतशोकभयास्तथान्ये मोक्षार्थिनो विगतमानविमुक्तसंगाः संसारवारिधिजलं प्रतरंति संतः
२६ त्वं देवि विश्वजननि प्रथितप्रभावा संरक्षणार्थमुदितार्तिहरप्रतापा संहर्तुमेतदखिलं ६३
किल कालरूपा को वेत्ति तेंब चरितं ननु मंदबुद्धिः २७ ब्रह्मा हरश्च हरिरश्वरथो हरिश्च इंद्रोयमो
घवरुणोग्निसमीरणौ च ज्ञातुं क्षमा न मुनयोपि महानुभावा यस्याः प्रभावमतुलं निगमागमा

ति चेत्तत्राह ब्रह्मा हरिश्चेति एते महांतोपि न जानंति तर्हि तदपेक्षयाधिकबुद्धिमंतः के संति न स्यादेतद्विषये सर्वे एवमंदबुद्धय इ
त्यर्थः तथा च श्रुतिः यतो वाचो निवर्तंत इति ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ धन्यास्ति ये भक्ति रहितास्ते जनिक्षय तरंगवंतं दुःखांभोधिं ईदृशमेन करामि तरंति १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

धन्यास्तएवतवभक्तिपरामहांतः संसारदुःखरहिताःसुखसिंधुमग्नाः येभक्तिभावरहितानक
दापिदुःखांभोधिंजनिक्षयतरंगमुमेतरंति १९ येवीज्यमानाःसितचामरैश्चक्रीडंतिधन्याःशि
विकाधिरूढाः तैःपूजितात्वंकिलपूर्वदेहे नानोपहारैरितिचिंतयामि २० येपूज्यमानावरवा
९५ रणस्थाविलासिनीवृंदविलाससुयुक्ताः सामंतकैश्चोपनतैर्व्रजंतिमन्येहितैस्त्वंकिलपूजितासि २१
व्यासउवाच एवंस्तुतामघवतादेवीविश्वेश्वरीतदा प्रादुर्बभूवतरसासिंहारूढाचतुर्भुजा २२
शंखचक्रगदापद्मान्बिभ्रतीचारुलोचना रक्तांबरधरादेवीदिव्यमाल्यविभूषणा २३ तानु
वाचसुरान्देवीप्रसन्नवदनागिरा भयंत्यजंतुभोदेवाःशंविधास्येकिलाधुना २४ इत्युक्त्वा
सातदादेवीसिंहारूढातिसुंदरी जगामतरसातत्रयत्रदैत्यामरान्विताः २५ प्रल्हादप्रमुखाः
सर्वेदृष्ट्वादेवीपुरःस्थितां ऊचुःपरस्परंभीताःकिंकर्तव्यमितस्तदा २६ देवंनारायणंचात्र संमा ९५
न्नाचंडिकाकिल महिषांतकरीनूनंचंडमुंडविनाशिनी २७ निहनिष्यतिनःसर्वानंविकाना
त्रसंशयः वक्रस्थापयथापूर्वं निहतौमधुकैटभौ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 नयोद्धव्यंकिंतुपलाय्यगंतव्यमित्यन्वयः २६। ३० दैत्यानुक्त्वाप्रल्हादंमत्वाहमहाभागेति ३१ ॥ ३२ मालासर्पेतिमा
लायांयथासर्पभ्रमस्तद्वच्चराचरं यस्यांभातितस्यैसर्वाधिष्ठानब्रह्मरूपायैह्रींकारमूर्तयेश्रीभुवनेश्वर्यैनमोस्त्वित्यर्थः ३४॥

एवंचिंतातुरान्वीक्ष्यप्रल्हादस्तानुवाचह योद्धव्यंवाथगंतव्यंपलाय्यदानवोत्तमाः २९ नमु
चिस्तानुवाचाथपलायनपरानिह हनिष्यतिजगन्माताक्रुषिताकिलहेतिभिः ३० तथाकुरु
१६५ महाभागयथादुःखंनजायते व्रजामोद्यैवपातालंतांस्तुत्वातदनुज्ञया ३१ प्रल्हादउवाच॥
स्तौमिदेवींमहामायांसृष्टिस्थित्यंतकारिणीं सर्वेषांजननींशक्तिंभक्तानामभयंकरीं ३२ व्या
सउवाच इत्युक्त्वादिसुभक्तस्तुप्रल्हादःपरमार्थवित् तुष्टावजगतांधात्रींकृतांजलिपुटस्तदा
३३ मालासर्पवद्भातियस्यांसर्वंचराचरं सर्वाधिष्ठानरूपायैतस्यैह्रीम्मूर्तयेनमः ३४ त्वत्तः
सर्वमिदंविश्वंस्थावरंजंगमंतथा अन्येनिमित्तमात्रास्तेकर्तारस्तवनिर्मिताः ३५ नमोदेवि
महामायेसर्वेषांजननीस्मृता कोभेदस्तवदेवेषुदैत्येषुस्वकृतेषुच ३६ मातुःपुत्रेषुकोभे १६५
दोप्यशुभेषुशुभेषुच तथैवदेवेषुसाम्यंनकर्त्तव्यंत्वयाधुना ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अन्येब्रह्मविष्ण्वादयः ३५ सर्वेषामितिदेवादीनांदैत्यादीनांचेत्यर्थः तदास्तेषुदैत्येषुकोभेदःभेदोनास्तीत्यर्थः ३६। ३७।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३८। ३९। ४०। ४१। न तयेति त्वयि सर्वसमुद्भवे सर्वकारणे न तया विरोधकर्तृत्वं विहितं ज्ञानस्वरूपेण त्वया तर्हि किं तत्राह सा

यादृशास्तादृशा मातः सुतास्ते दानवाः किल यतस्त्वं विश्वजननी पुराणेषु प्रकीर्तिता ३८ तेऽपि
स्वार्थपरा नूनं तथैव वयमप्युत नांतरं दैत्यसुरयोर्भेदोऽयं मोहसंभवः ३९ धनदारादिभोगेषु
वयं सक्ता दिवानिशं तथैव देवा देवेषि को भेदो सुरदेवयोः ४० तेऽपि कश्यपदायादा वयं तत्संभ
९६ वाः किल कुतो विरोधसंभूतिर्जाता मातस्तवाधुना ४१ न तया विहितं मातस्त्वयि सर्वसमुद्भ
वे साम्यं नैव त्वया व्याप्ता देवेष्वस्मासु चैव हि ४२ गुणव्यतिकरात्सर्वे समुत्पन्नाः सुरासुराः
गुणान्नु विना भवेयुस्ते कथं देहभृतोऽमराः ४३ कामः क्रोधश्च लोभश्च सर्वदेहेषु संस्थिताः व
र्तन्ते सर्वदा तस्मात्को विरोधी भवेज्जनः ४४ त्वया मिथो विरोधोऽयं कल्पितः किल कौतुकात्।
मन्यामहे विभेदेन नूनं युद्धदिदृक्षया ४५ अन्यथा खलु भ्रातॄणां विरोधः कीदृशोऽनघे त्वं देवै
र्हसि चामुं डेवीक्षितुं कलहं किल ४६ जानामि धर्मं धर्मज्ञे वेद्मि चाहं शतक्रतुं तथापि कलहे ९६
स्तोकं भोगार्थं देवि सर्वदा ४७

व्याप्तैवेति ४२ ॥ ४३ को विरोधीति च्छेदः तव गुणमहिमाप्रभावायं प
द्विरोधकर्तृत्वमिति भावः ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ह.भा.च्. ४९॥ ५०॥ ५१॥ संस्थापिताः स्वस्थाने षितिषेषः ५२॥ ५३॥ सेनास्तिकमिति निरीश्वरमतमित्यर्थः ५६॥

एकः कोपि न शास्तास्ति संसारे त्वां विना विके स्वर्हावतत्तुकः कर्तुं क्षमते षचनं बुधः ॥
४८ देवासुरैर्यं सिंधुर्मथितः समये क्वचित् विष्णुना विहितो भेदः सुधारत्नच्छलेन वै ।
६७ ४९ त्वयासौ कल्पितः शौरिः पालकस्त्वे जगद्गुरुः तेन लक्ष्मीः स्वयं लोभात् गृहीता मर
सुंदरी ५० ऐरावतस्तथेंद्रेण पारिजातोथ कामधुक् उच्चैःश्रवाः सुरैः सर्वं गृहीतं वै
स्वेच्छया ५१ अनयं तादृशं कृत्वा जातास्त्वास्तु साधवः संस्थापिताः सुरा नूनं वि
ष्णुना बहुमानिना ५२ नूनं दैत्याः पराभूवन्पश्यत्वं धर्मलक्षणं कधर्मः कीदृशोध
र्मः क कार्यं क्व च साधुता ५३ कथयामि च कस्याग्रे सिद्धं मे मास्तिकं मतं तार्किकास्तु
क्रियादक्षा विधिज्ञा वेदवादकाः ५४ उक्ताः सकर्तृकं विश्वं विवदंते जडात्मकाः
कर्ताभवति चेदस्मिन् संसारे वितते किल ५५ विरोधः कीदृशस्तत्र चैककर्मणि वै मि ६७
थः वेदे नैकमतिः कस्मात्कस्मात्स्थापितस्तया पुनः ५६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्रोधेनाह वेदे नैकमतिरिति ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६॥ ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ५७।५८।५९ शप्तो गर्भगतो बाल इति अयं भावः बृहस्पतिना कनिष्ठबंधोरुतथ्यस्य कामिनी भुक्ता चकार ज्येष्ठः बंधो रुतथ्यस्य का मिनी भुक्ता चकार ज्येष्ठबंधोरुतथ्यस्य का... कुचित्तं द्वितीयो
मिनी ममतां नाम्नी गर्भवती बलाद्भुक्ता तत्र पश्यंतां तां वेलां मैथुनार्थं जगाह तदा गर्भस्थ बालउवाचात्र पतन ... कुचिद्द्वितीयो
गर्भो न स्यात्स्य तिन्नत्तो मैथुनं माकुर्वीति निदग्रणे चित्ता तथैव मैथुनं कृत वांस्तदीर्घगर्भस्थवालः पदा धातेन बहि ... ततः कुद्धेन

नैकवाक्यं वचस्तेषामपि वेदविदां पुनः यतः स्वार्थपरं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं ५७ निस्पृहः कोपि
९८ संसारे न भवेन्न भविष्यति शशिनाथ गुरोर्भार्या हृता ज्ञात्वा बलादपि ५८ गौतमस्य तथेंद्रेण जान
ताधर्मनिश्चयं गुरुणानुजभार्या च भुक्ता गर्भवती बलात् ५९ शप्तो गर्भगतो बालः कृतश्चांधस्तथा
पुनः विष्णुना च शिरश्छिन्नं राहोश्चक्रेण वै बलात् ६० अपराधं विना कामं तदा सत्त्ववतां विके पो
वोधर्मवतां शूरः सत्यव्रतपरायणः ६१ यज्वा दानपतिः शांतः सर्वज्ञः सर्वपूजकः कृत्वाथ वाम
नं रूपं हरिणा छलवेदिना ६२ वंचितोसौ बलिः सर्वं हृतं राज्यं पुरा किल तथापि देवान् धर्मिष्ठान्
प्रवदंति मनीषिणः ६३ वदंति वादवादांश्च धर्मवादान्नयं गताः एवं ज्ञात्वा जगन्मात र्यथेच्छ ९८
सि तथा कुरु ६४ शरणागता नराः सर्वे जहि वा रक्ष वा पुनः श्रीदेव्युवाच सर्वे गच्छत याता लं तत्र
वासं यथेप्सितं ६५ कुरुध्वं दानवाः सर्वे निर्भया गतमन्यवः कालः प्रतीक्ष्यो युष्माभिः कारणं सु
भेष्टुभेः ६६ मुनिर्वैरपरा णां हि सुखं सर्वत्र सर्वदा त्रैलोक्यस्य च राज्येपि न सुखं लोभचेतसां
६७ कृतेपि न सुखं पूर्णं सस्पृहाणां फलैरपि तस्मात्स्वकामहीमेतां प्रयांतु वयमहीतलं ६८
बृहस्पतिस्तमंधो भवेति गर्भस्थ बालकं शशापेति भारते इयं कथा प्रसिद्धा ६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६। कृतेपि कृतयुगेपि सस्पृहाणां नरा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.टी. ६९ ।३०।३१। इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे पंचदशोऽध्यायः १५ सप्तविंशतिभिः श्लोकैः परां शापात् परेश्वरा हरेर्नानाव
ताराणामाख्यानं इति कथ्यते भृगुशापं सोपस्करं श्रुत्वानंतरं तच्छापेन विष्णोरवताराः कस्मिन्कस्मिन्युगे कति जाता इति पृच्छति
भृगुशापादिति १।२।३।४ चाक्षुषेमनुसंभवे चाक्षुषेमन्वंतरे ५ अथेति द्वितीये युगे वैवस्वतेमन्वंतरे इत्यर्थः अत्रेः पुत्रत्वं हरिरगमत्

स्नात्वा मानससरसि कृत्वा सर्वे विगतकल्मषाः व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं देव्या स्तथेत्युक्त्वा रसात
लं २९ प्रययुर्दानवाः सर्वे गताः शक्तिभिरक्षिताः अंतर्दधे ततो देवी देवाः स्वभुवनं गताः ३०
६६ स्थिताः वैरं स्थिताः सर्वे ते तदा देवदानवाः एतदाख्यानमखिलं यः शृणोति वदत्यथ ३१ सर्वदुः
खविनिर्मुक्तः प्रयाति परमं पदम् इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे पंचदशोऽध्या
यः १५ जनमेजय उवाच भृगुशापान्मुनिश्रेष्ठ हरेरद्भुतकर्मणः अवताराः कथं जाताः क
स्मिन्मन्वंतरे विभो १ विस्तराद्वद धर्मज्ञ अवतारकथां हरेः पापनाशकरीं ब्रह्मन्श्रुतां सर्व
सुखावहां २ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि अवतारान्हरेर्यथा यस्मिन्मन्वंतरे जाता
युगे यस्मिन्नराधिप ३ येन रूपेण यत्कार्यं कृतं नारायणेन वै तत्सर्वं नृप वक्ष्यामि संक्षेपेण तवा ६६
धुना ४ धर्मस्यैवावतारोभूच्चाक्षुषे मनुसंभवे नरनारायणौ धर्मपुत्रौ ख्यातौ महीतले ५
अथ वैवस्वताख्येस्मिन् द्वितीये तु युगे पुनः दत्तात्रेयोवतारोत्रेः पुत्रत्वमगमद्धरिः ॥ ६ ॥

स दत्तात्रेयावतार इत्यर्थः अत्रेर्भार्यायां पतौ आर्थिनः ६ ॥ ६ ६ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६॥

CC-0. Shri Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रस्त्रयोमीदेवसत्तमाः पुत्रत्वमगमन्देवास्तस्यात्रेर्भार्ययाहृताः ७ अ
१०१ नसूयात्रिपत्नीचसतीनामुत्तमासती ययासंप्रार्थितादेवाःपुत्रत्वमगमंस्त्रयः ८ ब्र
ह्माभूत्सोमरूपस्तुदत्तात्रेयोहरिःस्वयं दुर्वासारुद्ररूपोसौ पुत्रत्वंतेप्रपेदिरे ९ नृसिं
हस्यावतारस्तुदेवकार्यार्थसिद्धये चतुर्थेतुयुगेजातेद्विधारूपोमनोहरः १० हिरण्यक
शिपोःसम्यग्वधायभगवान्हरिः चक्रेरूपंनारसिंहंदेवानांविस्मयप्रदं ११ बलेर्नियम
नार्थायश्रेष्ठेत्रेतायुगेतथा चकाररूपंभगवान्वामनंकश्यपान्मुनेः १२ छलयित्वाम
खेभूयंराज्यंतस्यजहारह पातालेस्थापयामासबलिंवामनरूपधृक् १३ युगेचैकोनविं
शेचत्रेताख्येभगवान्हरिः जमदग्निसुतोजातोरामोनाममहाबलः १४ क्षत्रियांतकरः
श्रीमान्सत्यवादीजितेंद्रियः दत्तवान्मेदिनींकृत्स्नांकश्यपायमहात्मने १५ योवैपरशुरा
मारव्योहरेरद्भुतकर्मणः अवतारस्तुराजेंद्रकथितःपापनाशनः १६ त्रेतायुगेरघोर्वंशेरा १००
मोदशरथात्मजः नरनारायणांशौद्वौजातौभुविमहाबलौ १७ अष्टाविंशेयुगेप्राप्तेद्वापरे
ऽर्जुनशौरिणौ धराभारावतारार्थंजातौकृष्णार्जुनौभुवि १८ कृतवंतौमहायुद्धंकुरुक्षेत्रे
॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ च॰ एते सर्वे प्रपन्नाः श्रीभगवतीं कृपैकजायन्ते तत्र धीनैव तेषां वेदे स्वाह भवंतीति २० २१ २२ यस्या मायारूपाया उपाधि
त स्त्रिधा ब्रह्मविष्णुरुद्रभेदेन सात्विकराजसतामसभेदेन च भाति परमात्मा सा मायाप्रकृतिः [illegible] २३ न तु सा

१०१ भवंति बहवः कामं प्रकृतेरनुरूपतः प्रकृतेरखिलं सर्वं वशमेतज्जगत्त्रयं २० यथे-
च्छसि तथैवेयं भ्रामयत्यनिशं जगत् पुरुषस्य प्रियार्थं सा रचयत्यखिलं जगत् २१ सृष्ट्या-
दौ हि भगवान् जगदेतच्चराचरं सर्वोपरि सर्वगश्चासौ दुर्ज्ञेयः परमोव्ययः २२ निरालं-
बो निराकारो निस्पृहश्च परात्परः उपाधितस्त्रिधा भाति यस्याः सा प्रकृतिः परा २३ उ-
त्पत्तिकालयोगात्सा भिन्ना भाति शिवा सदा सा विश्वं कुरुते कामं सा पालयति कामदा २४
कल्पांते संहरत्येव त्रिरूपा विश्वमोहिनी तया युक्तोसृजद्ब्रह्मा विष्णुः पाति तयान्वितः ॥
२५ रुद्रः संहरते कामं तया संमिलितः शिवः सा देवी स्वायंभुवा काले स्वं पुरा वैन्यप सत्तमे २६
कुत्रचित्स्थापयामास दानवानां जयाय च एवमस्मिंश्च संसारे सुखदुःखान्विताः किल
२७ भवंति प्राणिनः सर्वे विधितंत्रनियंत्रिता इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कं-

पालितत्वात्सा भिन्ना भाति तत्त्वतस्तु न सा भिन्ना वर्तते
किं त्वखण्डैव भिन्ना इत्याह उत्पत्तीति उत्पत्तिकाले यदा सा न [illegible] सा तां प्र इति श्रीदेवीभागवतटीकायां चतुर्थस्कंधे पंचमोऽध्यायः
[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० भा० वे० पंचाधिकेश्च पंचाशत्पंचेरप्सुरंगनाः नारायणाश्रमे प्राप्ताः कथातेक्षामिहोच्यते एतावत्पर्यंतं प्रासंगिकं ...
र्थं प्रक्रमं नारायणाश्रमे प्राप्तानां वारांगनानां कथां वच्मि इति वारांगना इति वारांगनाभिः स्मरातुराभिः प्रार्थितो ...

९०२ जनमेजयउवाच · वारांगनास्त्वयाख्यातानरनारायणाश्रमे एकंनारायणंशांतंकामयानाः
स्मरातुराः १ शप्तुकामस्तदाजातोमुनिर्नारायणस्ततः निवारितोनरेणाथभ्रात्राधर्मविद
नृप २ किंकृतंमुनिनातेनव्यसनेसमुपस्थितं ताभिःसंकल्पितेनाथकामार्थाभिर्भृशंमुने
३ अक्रोधेनोत्सादिताभिश्चबहुप्रार्थनयापुनः याचितेनविवाहार्थंकिंकृतंतेनजिष्णुना ४ ह
तेनक्रोधेनुमिच्छामिचरितंतस्यमोहनं नारायणस्यमेब्रूहिविस्तरेणपितामह ५ व्यासउ
वाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिकथांतस्यमहात्मनः धर्मपुत्रस्यधर्मज्ञविस्तरेणवदामिते ६
शप्तुकामस्तुसंदृष्टोनरेणाथयदाहरिः वारितोसौसमाश्वास्यमुनिर्नारायणस्तदा ७ शांत
कोपस्तदोवाचतास्तपस्वीमहामुनिः स्मितपूर्वमिदंवाक्यंमधुरंधर्मनंदनः ८ अस्मिन् ९०२
जन्मनिचार्वंग्यःकृतसंकल्पवानहं आवाभ्यांचनकर्त्तव्यःसर्वथादारसंग्रहः ९ ॥ ॥

स्तावारांगनाः शप्तुंप्रवृत्तोनरेणनिवारितइतिपूर्वमुक्तं तदनंतरंनारायणः किंकृतवानितितद्ब्रूहीतिसमुदायार्थः १।२।३
४।५॥ ६॥ ७॥ ८॥ आवाभ्यांनरनारायणाभ्यां ९॥ ९॥ ९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ ९ ॥ शृंगारेस्मिन्निति अस्मिन् शृंगाररसे स्थायीभावो रसस्तु रतिरेव सा च मम पात्रस्य चर्यं व्रतधारणेन स्यक्ताने तांभवती

तस्मादहं तु निरिवं कृपां कृत्वा मम मोषरि धर्मज्ञा न प्रकुर्वीति व्रतभंगं परस्य वै २० शृंगा
रेस्मिन् रसे नूनं स्थायीभावो रतिः स्मृतः कथं करोमि संबंधं तदभावे सुलोचना: २१ कार
१०२ णेन विना कार्यं न भवेदिति निश्चयः कविभिः कथितं शास्त्रे स्थायीभावो रसः किल २२ ध
न्यः सुचारुसर्वांगः सभाग्योहं धरातले प्रीतिपात्रं यतो जातो भवतीनामकृत्रिमं २३ भव
तीभिः कृपां कृत्वा रक्षणीयं व्रतं मम भविष्यामि महाभागाः पतिरप्यन्यजन्मनि २४ अ
ष्टाविंशे विशालाक्ष्यो द्वापरेस्मिन् धरातले देवानां कार्यसिध्यर्थं प्रभविष्यामि सर्वथा २५ तदा
भवंत्यो महाराः प्राप्य जन्म पृथक् पृथक् भूपतीनां सुता भूत्वा पत्नीर्भवं गमिष्यथ २६ इत्या
श्वास्य हरिस्तास्तु प्रतिश्रुत्य परिग्रहं व्यसर्जयत्स भगवान् जग्मुश्च विगतज्वराः २७ एवं वि
सर्जितास्तेन गताः स्वर्गं तदंगनाः सक्राय कथयामासुः कारणं सकलं पुनः २८ ताश्रुत्य म
घवांस्ताभ्यो वृत्तांतं तस्य विस्तरात् तुष्टाव तं महात्मानं नारीर्दृष्ट्वा तथोर्वशीः २९ इंद्र उवाच
अहो धैर्यं मुनेः कामं तथैव च तपोबलं येनोर्वश्यः स्वतपसा तादृग्रूपाः प्रकल्पिताः ३० १०३

नां संबंधं कथं करोमि करिष्ये इत्यर्थः २१।२२।२३।२४ २५॥
२६।२७।२८ उर्वशीरिति बहुवचनेन उर्वशीसदृशत्वात्तं चाप्सरःधिकषोडशसहस्रपरिमितास्ता साधारिता धैर्ययुक्ता इ
ताः सर्वेसु कामानागत्यं तेन याचनात् ... ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarayu/ Shri Sharada Peetham

इतिस्तुत्वाप्रसन्नात्माबभूवसुरराट्ततः नारायणोपिधर्मात्मातपसाभिरतोभवत्
१०४ २१ इत्येतत्सर्वमाख्यातंमुनेर्वैलालमद्भुतं नारायणस्यसकलंनरस्यचमहामुनेः २२
तौहिकृष्णार्जुनौवीरौभूभारहरणायच जातौतौभरतश्रेष्ठभृगोःशापवशादिह २३
राजोवाच कृष्णावतारचरितेविस्तरेणबदस्वमे संदेहोममचित्तेस्तितंनिवारयमान
द २४ ययोःपुत्रत्वमापन्नोहरयेनंतोमहाबलौ देवकीवसुदेवौतौदुःखभाजौकथंमुनेः
२५ कंसेननिगडेबद्धौपीडितौबहुवत्सरं ययोःपुत्रोहरिःसाक्षात्तपसातोषितोभवत्॥
२६ जातोसौमथुरायांनुगोकुलेसकथंगतः कंसंहत्वाद्वारवत्यांनिवासंकृतवान्कथं॥
२७ मित्रान्दिस्येवितंदेशंसमहर्द्वपावनंकिल त्यक्त्वादशांतरेनार्येगतवान्सकथंहरिः २८
कुलंचद्विजशापेनकथमुत्सादितंहरेः भारावतरणंकृत्वावासुदेवःसनातनः २९ दे
हंमुमोचनरस्तजगामचदिवंहरिः पापिष्ठानांचभारेणव्याकुलाभूच्चमेदिनी ३० ते १०४
नावासुदेवेनपार्थेनामितकर्मणा लुंठितायेहरेःपत्न्यस्तेकथंननिपातिताः ३१ ॥

277

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ भा॰ व॰ ३१ बालं एभिः हतः कथमिति एवं ताद्दशसामर्थ्यवतां चोराणां भारः कथं न हृतः ३१। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९॥ ४०॥ समर्थेनै

भीष्मो द्रोणस्तथा कर्णो बाह्लीकोऽथ पार्थिवः वैराटोऽथ विकर्णश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्थिवः ३२
१०५ सोमदत्तादयः सर्वे निहताः समरे नृप तेषामुत्तारितो भारश्चोराणां न हृतः कथं ३३ कृष्णो
पत्न्यः कथं दुःखमाप्ताः भर्तेप लिप्तताः संदेहोऽयं मुनिश्रेष्ठ चित्ते मे प्रतिवर्तते ३४ वसुदेवस्तु
धर्मात्मा पुत्रदुःखेन तापितः त्यक्तवान्स कथं प्राणानाप मृत्युं च नगामह ३५ पांडवा धर्मसं
युक्ताः कृष्णे च निरताः सदा लेकथं दुःखभोक्तारो ह्यभवन्मुनिसत्तम ३६ द्रौपदी च महाभा
गा कथं दुःखसभागिनी वेदीमध्याच्च संजाता लक्ष्म्यंशसंभवा किल ३७ सभायां च समानी
ता रजोदोषसमन्विता बाला दुःशासनेनाथ केशग्रहणकर्शिता ३८ पीडिता सिंधुराज्ञाथ
वनमध्यगता सती तथैव कीचकेनापि पीडिता रुदती भृशं ३९ पुत्राः पंचैव तस्यास्तु निह
ता द्रोणिना गृहे सुभद्रायाः सुतो युद्धे बाल एव निपातितः ४० तथा च देवकीपुत्राः कं
सेन निषूदिताः समर्थेनापि हरिणा दैवेन कृतमन्यथा ४१ १०५

श्वरेण हरिणैतेषां दैवमन्यथा कथं न कृतं न हीश्व
राणां किं चिद्दुर्घटमस्तीति भावः ४१ " " " " " " " " " " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

याद्वानीतयाशापः प्रभासे निधनं पुनः कुलक्षयोऽतिघातीव्रेण तत्पत्नीनां च लुंठनं ४२ वि
१०६ ष्णुना चेश्वरेणापि साक्षान्नारायणेन च अभूत्कस्मात्सेवा वै दासवत्सततं कृता ४३ संदेहो
यं महाभाग नरनारायणे मुनौ सर्वजंतुसमानत्वं सदैव हि हरेर्निरंतरं ४४ हर्षशोकादयो भा
वाः सर्वेषां सदृशाः कथं ईश्वरस्य हरेर्जाता कथमन्यथा गतिः ४५ न सांदिग्धस्ततोऽभूदि
कृष्णस्य चरितं महत् अलौकिकं महद्दिव्यं कृतं कर्म महीतले ४६ इतायुः श्रेष्ठैस्तैः
क्लेशेन महता पुनः ऐश्वर्यशक्तिः प्रथिता हरिणा मुनिसत्तम ४७ रुक्मिणीहरणे तु
महीलाघवपलायनं कृतं हि वासुदेवेन चौरवच्चरितं तदा ४८ मथुरामंडलं त्यक्त्वा तत
कुलसंमतं जरासंधभयात्तेन द्वारकागमनं कृतं ४९ तदा केनापि न ज्ञातो भगवान्ह
रिरीश्वरः किं चित्य सूतिमेव ब्रजत्कारणं ब्रजगोपनं ५० एते चान्ये च बहवः संदेहा न १०६
स्वीकृत नाशय त्वं महाभाग सर्वज्ञोऽसि द्विजोत्तम ५१ गोप्यस्तथैकः संदेहो हृदयान्न
निवर्तते पांचाल्याः पंचभर्तृत्वं लोके किं न जुगुप्सितं ५२ सदाचारं प्रमाणं हि मुनयः समनी
षिणः पशुधर्मः कथं तेन सुरमध्यैरपि संश्रितः ५३

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥५०॥ ॥५१॥ ॥५२॥ ॥५३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ ५४।५५। इतिश्रीदेवीभागवतटीकायांचतुर्थस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ षड्भिःश्लोकैर्दुष्टराजभराक्रांतामेदिनी ब्रह्माणंशरणं
गत्वास्वदुःखंसाम्यन्वेदयत् कृष्णावतारं वर्णयति राजवाक्यंश्रुत्वाव्यासआह शृणुराजन्निति तत्र कृष्णावतारस्य कारणं नान्यद
स्ति किंतुश्रीसच्चिदानंदरूपिण्याः सकलजगन्नियंत्र्याः सृष्ट्यादिपंचकृत्यविधायिन्याः सकलांतर्यामिण्याभगवत्यालीलयैवजन

६०७

भीषेणाधिकृतं किंवादेवरूपेणभूतले गोलकौतौ समुत्पाद्य यदुवंशस्यरक्षणं ५४ धिग्ध
र्मनिर्णयः कामंमुनिभिःपरिदर्शितः येनकेनाप्युपायेन पुत्रोत्पादनलक्षणः ५५ इतिश्री
देवीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ व्यासउवाच शृणुराजन्प्रव
क्ष्यामि कृष्णस्यचरितंमहत् अवतारकारणंचैव देव्याश्चरितमद्भुतं १ धरैकदाभराक्रां
ताहंतीचातिकर्शिता गोरूपधारिणीदीनाभीतागच्छत्त्रिविष्टपं २ पृष्टाशक्रेणकिं
तेद्यवर्ततेभयमित्यथ केनवैपीडितासित्वं किंतेदुःखंवसुंधरे ३ तच्छ्रुत्वेलानदो
वाचशृणुदेवेशमेखिलं दुःखंपृच्छसियत्त्वंमे भाराक्रांतास्मिमानद ४ जरासंधोमहापा १०७
पीमागधेषुपतिर्मम शिशुपालस्तथाचैद्यः काशिराजःप्रतापवान् ५

गन्तुंप्रवृत्तापाःप्रेरणैव
कारणमित्यभिप्रायेणैवआह अवतारकारणंचेति देव्याश्चरितंप्रेरणरूपं १।। २।। ३।। इलापृथ्वी ।। ४ ।। ५।।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ स्कं॰ ६ ॥ ७॥८॥ पीडिताहं वराहेणेति यदि वराहेणाहं जलान्तोद्धृतासां तदा किमिति तेनाहं दुःखं मम भवे तत्राह तेन

९८ हयग्रीवश्च बलवान्कंसो नरकश्च महाबलः शाल्वः सौभपतिः क्रूरः केशी धेनुकवत्सकौ
६ सर्वधर्मविहीनाश्च परस्परविरोधिनः पापाचारा मदोन्मत्ताः कालरूपाश्च पार्थिवाः
तैरहं पीडिता शक्र भाराक्रान्ता क्षमा विभो किं करोमि क्व गच्छामि चिंता मे महती स्थिता
८ पीडिताहं वराहेण विष्णुना प्रभविष्णुना शक्र जानीहि हरिणा दुःखाद्दुःखतरं गता ८
धृताहं दुष्टदैत्येन कश्यपस्यात्मजेन वै हृताहं हिरण्याक्षेण मग्नाऽतस्मिन्महार्णवे १० त
दा सूकररूपेण विष्णुना निहतोऽप्यसौ उद्धृताहं वराहेण स्थापिता हि स्थिरा कृता ११ नीचे
रसातले सुखस्था स्थितास्मि सुखशायिनी न शक्तास्म्य धरे देव भारं वोढुं दुरात्मनां १२ त्र
ग्रे दुःखं समायाति स्रष्टा विश्वस्तथा कलिः तदाहं पीडिता शक्र गन्तास्म्यद्य रसातलं १३
तस्मात्त्वं देवदेवेश दुःखरूपार्णवस्य च पारदो भव भारं मे हर पापेन नाशिते १४ इन्द्र १०८
उवाच इले किं ते करोम्यत्र ब्रह्माणं शरणं व्रज अहं तत्रागमिष्यामि स ते दुःखं हरिष्यति
१५

माहं पीडिते सर्वैः ६ तदेवाह यतो हमिति १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰९ ॥ २७ ॥ २८ ॥ हे भद्रे हे धरणि । इति ब्रह्मवाक्यं श्रुत्वा धरोवाच कलिरयातीति २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तथेति इत्युक्ते

तच्छ्रुत्वा त्वरिता पृथ्वी ब्रह्मलोकं गता तदा शक्रोपि पृष्ठतः प्राप्तः सर्वदेवपुरःसरः २६ ॥
सुरभीं गतां तत्र दृष्ट्वोवाच प्रजापतिः महीं ज्ञात्वा महाराज ध्यानेन समुपस्थितां २७ क
१०६ स्मात्त्वं रुदसि कल्याणि किं ते दुःखं वदाधुना पीडितासि च केन त्वं पापाचारेण भूर्वद २८ ध
रोवाच कलिरयाति दुष्टोयं बिभेमि तद्भयादहं पापाचाराः प्रजास्तत्र भविष्यंति जगत्पते ॥
२९ राजानश्च दुराचाराः परस्परविरोधिनः चौरकर्मरताः सर्वे राक्षसाः पूर्ववैरिणः ता
न्हत्वा नृपतीन्भारं हरस्वेघ पितामह पीडितास्मि महाराज सैन्यभारेण भूभृतां ३१
ब्रह्मोवाच नाहं शक्तस्तथा देवि भारावतरणे तव गच्छावः सदनं विष्णोर्देवदेवस्य च
क्रिणः ३२ तत्र गच्छ सुरश्रेष्ठ यत्र देवो जनार्दनः व्यास उवाच इत्युक्त्वा वेदकर्ता सौ पुर
स्कृत्य सुरांश्च गां ३३ जगाम विष्णुसदनं हंसारूढश्चतुर्मुखः तुष्टाव वेदवाक्यैश्च भक्तिप्र १०६
वणमानसः ३४ सहस्रशीर्षा त्वमसि सहस्राक्षः सहस्रपात् त्वं वेदपुरुषः पूर्वं देवदेवः स
नातनः ३५

सर्वः ३२ सुरश्रेष्ठेति इंद्रं प्रति ब्रह्मणो वाक्यं ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देव्यात्ते भूतपूर्वमिति पूर्वंभूतमित्यर्थः २६ कोनवेत्ति कोपिनवेत्तीत्यर्थः २७।२८ कारणंपृष्टेत्यन्वयः २९ तेत्वयेत्यर्थः ३०॥
प्र

भूतपूर्वंभविष्यच्चवर्त्तमानंयद्विभो अमरत्वंत्वयादत्तमस्माकंचरमापते २६ एतावा
न्महिमातेस्ति कोनवेत्तिजगत्त्रये त्वंकर्त्ताप्यविताहंतात्वंसर्वगतिरीश्वरः २७ व्यासउवा
११० च इतीरितः प्रभुर्विष्णुः प्रसन्नोगरुडध्वजः दर्शनंचददौतेभ्योब्रह्मादिभ्योमहाशयः
२८ पप्रच्छस्वागतंदेवान्प्रसन्नवदनोहरिः तत्रस्वागमनेतेषांकारणंचसविस्तरं २९।
तमुवाच। ब्रह्मानत्वाधरादुःखंचसंस्मरन् भारावतरणंविष्णोकर्त्तव्यंतेजनार्दन ३० भु
विधृत्वावतारंत्वंद्वापरांतेसमागते हत्वादुष्टान्नृपानुर्व्याहरभारंदयानिधे ३१ विष्णुरु
वाच नाहंस्वतंत्रएवात्रनब्रह्मानशिवस्तथा नेंद्रोग्निर्नयमस्त्वष्टानसूर्योवरुणस्तथा ३२
योगमायावशेसर्वमिदंस्थावरजंगमं ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंग्रथितंगुणसूत्रतः ३३ यथा
सास्वेच्छयापूर्वंकर्त्तुमिच्छतिसुव्रत तथाकरोतिसुहितावयंसर्वेपितद्वशाः ३४ यद्यहं ११०
स्यांस्वतंत्रोऽचिंतयंनुधियाकिलकुतोभवंमत्स्यवपुःकच्छपोवामहार्णवे ३५

३१।३२ योगमायेति गुणत्रयजनकसाम्यावस्थामायाशंनमुख्यायोगमायेत्युच्यते ३३।३४ यद्यहमिति नहिस्वतंत्रः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
कथंस्वेच्छयाझषोंभोधौनिमज्जति ३५॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ ननु भोगाद्यर्थं त्वमवतारं गृहीतवानिति चेत्तत्राह तिर्यग्योनिष्विति ३६।३७ क्षत्रजैरधिपैः ३८॥ ३९॥ ४० त्यक्त्वा

१११ तिर्यग्योनिषु को भोगः का कीर्तिः किं सुखं पुनः किं पुण्यं किं फलं तत्र क्षुद्रयोनिगतस्य
मे ३६ कोलो वाथ नृसिंहो वा वामनो वा भवं कुतः जमदग्निसुतः कस्मात्त्वं भवेयं पिता
मह ३७ नृशंसं वा कथं कर्म कृतवानस्मि भूतले क्षत्रजैस्तु दुहृदान् सर्वान् घातयेयं क
थं पुनः ३८ तत्क्षयं जमदग्नेश्च पुत्रो भूत्वा द्विजोत्तमः क्षत्रियान्हतवान्नाजो निर्दयो ग
र्भगानपि ३९ रामो भूत्वाथ देवेंद्र प्राविशं दंडकं वनं पदातिश्चीरवासाश्च जटावल्कल
वान्पुनः ४० असहायो ह्यपाथेयो भीषणे निर्जने वने कुर्वन्नाखेटकं तत्र दिवसं वि
गतत्रपः ४१ न ज्ञातवान्मृगं हैमं मायया विहितं तदा उटजे जानकीं त्यक्त्वा निर्ग
तस्तत्पदानुगः ४२ लक्ष्मणोपि च तां त्यक्त्वा निर्गतो मत्पदानुगः वारितोपि मया
त्यर्थं मोहितः प्राकृतैर्गुणैः ४३ भिक्षुरूपं ततः कृत्वा रावणः कपटाकृतिः जहार त १११
रसा रक्षो जानकीं शोककर्षितां ४४

" " " " " " " " " टर्कं मृगहननादि रूपं ४१ " ४२ " ४३ " ४४ " ४५ " ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ च्छ॰ ५५। ५६ ॥ या ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ दृष्टा सेवेति दैवद्रूलनुषंगः दैवो विधिर्दातीत्यर्थः ५२। ५३। ५४

दुःखार्त्तेन मया तत्र रुदितं च वने वने सुग्रीवेण च मित्रत्वं कृतं कार्यवशान्मया ५५ स्त्री
११२ येन हतो वाली शापाच्चैव निवारितः महायानं वानराः कृत्वा लंकायां च स्थितं पुनः ५६
क्षत्रोहं नागपाशैश्च लक्ष्मणश्च ममानुजः विसंज्ञौ पतितौ दृष्ट्वा वानरा विस्मयं गताः ५७
गरुडेन ततस्तस्माद्विमोचितौ भ्रातरौ किल चिंता मे महती जाता दैवः किं वा करिष्यति ५८
हृतं राज्यं वने वासो मृतस्तातः प्रिया हृता युद्धकष्टं दृष्ट्वास्येव मग्ने किं वा करिष्यति ५९
प्रथमं तु महादुःखं मरणं यस्य वनाश्रयं राजपुत्र्यान्वितस्यैव धनहीनस्य मे सुराः ५० व
रारिकापिपिवासेन दत्ता वननिर्गमे पदातिरसहायोहं धनहीनश्च निर्गतः ५१ चतुर्द
शैव वर्षाणि नीतानि च नरा मया क्षात्रं धर्मं परित्यज्य व्याधवत्त्वा महावने ५२ दैवा
द्रूपः प्राप्तो निहतोसौ महासुरः आनीता च पुनः सीता प्राप्तायोध्या मया तया ५३ वर्षा ११२
णि कति चित्तत्र सुखं संसार संभवं प्राप्तं राज्यं च संपूर्णं कोसलानां धितिष्ठता ५४ पुरे
वर्त्तमानेन प्राप्त राज्येन वै तदा लोकापवादभीतेन त्यक्ता सीता वने मया ५५ कां
तावियोगजं दुःखं पुनः प्राप्तं दुरासदं पातालं सा गता पश्चाद्दारां भित्वा धरात्मजा ५६
५५ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥ ५६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ एवं रामावतारइति इयं कथा रामायणादिषु प्रसिद्धास्तीति न विचित्सदर्शिता ५८।५९ नहोतादृशी विडंबना स्वतंत्रः कश्चित्स्वे
च्छया स्वस्य करोति तस्मादनेकदृष्टांतैरेवं विधैर्विजानीहि हं स्वतंत्र हं परतंत्र एवेति समुदायार्थः ५० इतिश्रीदेवीभागव
ततिलके चतुर्थस्कंधेष्टादशोध्यायः १८ हरयेनमः अष्टादशे धिकेऽथषट्चत्वारिंशत्स्वयैर्द्वियैर्भुजः विस्तात्त्रयापराशक्ते
स्तुतिं चक्रुः समाहिताः इत्युक्ते ति हे ब्रह्मन्नहमीश्वरइति भ्रमस्तवास्ति नासौ युक्त इत्याह यन्मायामोहितइति यन्मायामो

११३ एवं रामावतारेपिदुःखंमाप्नं निरंतरं परतंत्रेणमेनूनं स्वतंत्रःकोभवेत्तदा ५७ पश्चा
त्कालवशात्प्राप्तःस्वर्गोमेभ्रातृभिःसह परतंत्रस्य का वार्ता वक्तव्या विबुधेनवै ५८ प
रतंत्रोस्म्यहंनूनं पद्मयोने निशामय तथात्वमपिरुद्रश्च सर्वेचान्येसुरोत्तमाः ५९
इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधेऽष्टादशोध्यायः १८ व्यासउवाच इत्यु
क्ताभगवान्विष्णुः पुनराह प्रजापतिं यन्मायामोहितःसर्वस्तत्वंजानातिनोजनः
१ वयंमाया वृताः कामं न स्मरामोजगद्गुरुं परंपुरुषंशांतं सच्चिदानंदमव्ययं २ अ
हं विष्णुरहं ब्रह्मा शिवोहमितिमोहिताः नजानीमो वयं धातः परं वस्तु सनातनं ३
हितो यच्चस्मात्सरमात्मनो या माया शक्तिस्तया मोहितः सर्वो जनस्तत्वं परमात्मन स्वं न जानाति १ तया मायया वेष्टिताश्चा
च्छादिता वयं तस्मात्तं जगद्गुरुं जगज्जनकं न स्मरामो मायाभ्रमणेन भ्रांता एवास्मि स्वर्धः ॥ तमेतरजीववदस्माकं पि
यभानत्वात्तेश्वरत्वमिति भावः २ तदेव भ्रांतत्वं स्पष्टमाह अहं विष्णुरिति ३ हरयेनमः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham.

टी॰भा॰च॰यस्माद्धेतियत् यस्मात्कारणादित्यर्थः परवान् पराधीन इत्यर्थः तत्र दृष्टांतो यथा दारुयंत्राली का॰पुत्तली मायिक
स्य वशे भवति तथाहं पराधीनो वर्ते इत्यर्थः ४ ननु स परमात्मा क्व वर्तते कीदृशश्चास्तीति चेत्स व्यापकः सर्वत्रैवास्ति सच्चिदानं
दरूपः नत्वक्षुषा संद्रष्टुं शक्यो निर्गुणत्वान्निरवयवत्वाच्च कथं तर्हि तस्य ध्यानादिकं कर्तव्यमिति चेत्तस्य परमात्मनो या मुख्या मू
११६ र्तिस्तस्या ध्यानेनैवेति ब्रूमः सा मूर्तिः कथमस्तीति चेत्तत्राह भवत्तापीति विभूतिर्मूर्तिरित्यर्थः तथा च या मणिद्वीपे पूर्वं भव

यस्मात्धामोहितश्चाहं सदा वर्ते परात्मनः परवान् दारुयंत्रालीमायिकस्य यथा
वशे ४ भवत्तापित्तथा दृष्टा विभूतिस्तस्य चाद्भुता कल्पादौ भवयुक्तेन मयापि
वसुधातले ५ मणिद्वीपे यमंदारविटपे रासमंडले समाजे तत्र सा दृष्टाप्युत्तानव
चसापि च ६

११६

ता दृष्टा भगवती सैव परमात्मनो मुख्या मूर्तिरित्यर्थः ५ उत्तानवचसापि चेति यावत्पर्यंतं सा न दृष्टा स्थिता तावत्पर्यंत ॥
तं वचसापि न श्रुतानि रहस्यभूतेत्यर्थः भक्तानुग्रहार्थं परमात्मनैवाकारविशेषो मायाविशिष्टब्रह्मणा संगृहीत इ ॥
ति तत्वं मंदारविटपाः संत्यस्मिन्निति व्युत्पत्त्या मर्यादा घटितो मंदारविटपशब्दः रासमंडले रासः क्रीडाविशेषस्तस्य ॥
मंडले स्थाने मणिद्वीपे इत्यर्थः समाजे सर्वदेवतानामित्यर्थः ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ तस्मादिति यस्मादहं नेश्वरस्तस्मात्तामित्यर्थः आद्यांशक्तिंप्रपन्ना इति अत्र केवलमायाया उपासत्वकथनेपि तस्याब्र
ह्मत्वपरिहारावस्थानासंभवात्केवलायाग्रहणेपि मायाविशिष्टब्रह्मण एव ग्रहणं भविष्यतीत्यभिप्रायेण कचित्केव
लाया उपास्यत्वोक्तिरिति बोध्यं स्पष्टीकृतं चैतदस्माभिः शक्तितत्त्वविमर्शिन्यां सर्वथापि ब्रह्मोपासनाशक्तिसहितब्रह्मण
एव यथा तथा शक्त्युपासनापि ब्रह्मविशिष्टशक्तेरेवेति न शक्त्युपासनायां ब्रह्मांशत्याग इत्यसकृदावेदितमेवापस्तात् मा
याविशिष्टब्रह्मण एव भगवतीत्वात्तस्य च भागद्वयवत्वात्कचिद्ब्रह्मभागमादाय वर्णने कचिन्मायाभागमादाय वर्णनेपि दे
११५ याभावः अत एव सर्वत्र श्रुतिपुराणतन्त्रादिषु कचिद्भगवत्या ब्रह्मरूपत्वेन वर्णनं कचिन्मायारूपत्वेन वर्णनं संगच्छ

तस्मात्तां परमां शक्तिं स्मरंत्वघसुराः शिवां सर्वकामप्रदां मायामाद्यां शक्तिं परात्मनः
७ व्यास उवाच इत्युक्ता हरिणा देवा ब्रह्माद्या भुवनेश्वरीं सस्मरुर्मनसा देवीं यो
गमायां सनातनीं ८ स्मृतमात्रा तदा देवी प्रत्यक्षं दर्शनं ददौ पाशांकुशवराभी
तिधरा देवी जपारुणा ९ दृष्ट्वा प्रमुदिता देवास्तुष्टुवुस्तां सुदर्शनां देवा ऊचुः ऊ
र्णनाभाद्यथा तंतुर्विस्फुलिंगा विभावसोः १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ते ७ भुवनेश्वरीमणिद्वीपे दृष्टां परमात्मनो मूर्तिं ८ पाशांकुशेति आयुधक्रमस्तत्साभिस्तृतीयस्कंधव्याख्यायामुक्तो वेदि
तव्यः ९ ऊर्णनाभादिति। यथा ऊर्णनाभात्कीटविशेषाच्चेतनात्तापासे न तं तुर्जडो विजातीय असपानियप्यानिभावर
श्रेस्तापासेन सजातीयविस्फुलिंगा उत्पद्यंते तथा यज्जगच्चेतनाचेतनात्मकमनोपासेन तस्या भगवत्याः सकाशान्निर्गतं 115
तां श्रीभुवनेश्वरीं वयं नताः स्मेत्यर्थः तथा च श्रुतिः यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च यथा पृथिव्यामोषधयः संभवंति यथा
सतः पुरुषात्केशलोमानि तथाक्षरात्संभवतीह विश्वमिति यथा सुदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिंगाः सहस्रशः प्रभवंते सरूपाः तथा

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी·भा·च· [illegible] न्मायेति यस्या मायाशक्त्या संक्रान्तं सर्वं चराचरं जगद्भवति स्वयं तु निर्विकारैव तां चितं चिद्रूपां भुवनाधीशां भुवनेश्व
री करुणार्णवां स्मरामः मायाशक्त्येति पदेन जगतो मिथ्यात्वं बोधितं मायाया मिथ्यात्वात् तथा च श्रुतिः त्वय्येव तत्त्व
प्रसुप्तं मायामात्रं चिदेकरसो ह्ययमात्मेति ११ यदज्ञानादिति यस्या भगवत्या ज्ञानाद्भवनाशनं रज्जुज्ञानात्सर्पस्य
नाशनमिव भवति १२ तां संविद्रूपां देवीं स्मरामः सा स्मृता देवी स्मरणेन निरंतरमस्माकं प्रचोदयात् प्रेरयतु अथ देव्यथ वंशि
एतस्मिन्नेव गायत्रीस्तोत्रप्रसंगेनाह महालक्ष्म्यै च विद्महे इति अन्वयस्तु पूर्ववच्चतुर्थी द्वितीयार्थे यस्तु स्पष्ट एव १३ मध्याः पृथिव्या

यस्मायाशक्तिसंक्रान्तं जगत्सर्वं चराचरं ११
११७ तथा जगद्यतेतस्यां निर्गतं तां नताः वयं यस्माद्यानाद्भवोत्पत्तिर्यज्ज्ञानाद्भवनाशनं
तां चितं भुवनाधीशां स्मरामः करुणार्णवां यदज्ञानाद्भवोत्पत्तिर्यज्ज्ञानाद्भवनाशनं
१२ संविद्रूपां च तां देवीं स्मरामः सा प्रचोदयात् महालक्ष्म्यै च विद्महे सर्वशक्त्यै च धी
महि १३ तन्नो देवी प्रचोदयात् मातर्नतास्म भुवनार्तिहरे प्रसीद शं नो विधेहि कुरु
कार्यमिदं दयार्द्रे भारं हरस्व विनिहत्य सुरारिवर्गम् आमहेश्वरि सतां कुरु शं भवानि
१४ यद्भुजाश्रितपसेन सुरान्कदाचित् किं ते क्षमा रणमुखे सिशरैः प्रहर्तुं एतत्त्व १२७
येवगदितं ननु पक्षरूपं धत्स्वात्मणं दहहुताशपदाभिलापैः १५
इत्यर्थः १४ परं तु जातु कमलाक्षि पदद्वितं कदाचित् तानदेवानदयसेनदयां करोषि तर्हि ते रणमखे शरैः प्रहर्तुं क्षमाः किं न कथमपीत्यर्थः अपि शब्दो
निरर्थकः एतत्तवानुग्रहं विना न क्षमाः कस्मिन्नपि कार्ये इत्येतत् त्वय्येवगदितं बोधितं ननु निश्चयेन केनगदितमिति
चेत्तत्राह पक्षरूपं धत्स्वेति अनेन च तलवकारोपनिषदुक्तकथा स्मारिता तत्र हि देवासुरसंग्रामे परमेश्वरीप्रसादादे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ जयेलब्धे तामगणय्यास्माकमेवायंजयोस्माकमेवायंमहिमेत्यभिमानवंतो बभूवुः ततस्तेषामभिमानखंडनपुरःस
रमनुग्रहं कर्तुंयक्षरूपेण भगवती प्रादुर्भूता ततः किमिदंयक्षमस्तीति परीक्षार्थं प्रथममग्निर्गतस्तमग्निंयक्षरूपा भगव
त्युवाच कोसीति तामग्निरुवाच अग्निर्वा अहमस्मि जातवेदा वा अहमस्मीति ततो यक्षरूपिणी प्रोवाच तस्मिंस्त्वयि किंवीर्यमि
ति ततोग्निरुवाच इदमपि सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्यामिति ततो यक्षरूपं तस्मै तृणं निदधौ तस्याग्रे तृणं स्थापितवत् एतद्द
११७ हेति च यक्षरूपमुवाच ततस्तृणं दग्धुं जातवेदाः सर्वप्रकारेण योगं कृतवांस्तथापि तत्तृणं दग्धुं नाशकत् एवं प्रकारेण वाय्विंद्रयो

कंसः कुब्जोथ यवनेंद्रसुतश्च केशी चाणूरमुष्टिकबकौ खरशाल्वमुख्याः येन्ये तथा
नृपतयो भुवि संति तांस्त्वं हत्वा हरस्व जगतो भरमाशु मातः २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ११७

रप्यभिमानखंडनोत्तरं ब्रह्मारूपधारणेन तेषामनुग्रहः कृत इत्युक्तं नह्येतत्तदनुग्रहं विनासंभवति तस्माद्ब्रह्मरूपधरा दयालुरेवे
ति भावः अक्षरार्थस्तु यक्षरूपं पूजनीयरूपं सर्वोत्तमं तेजोमयरूपं धृत्वा हे हुताशन तृणं दह इत्यादियदभिलापैः य
दाना सुच्चारणैर्गर्दितं किमित्यन्वयः स्पष्टीकृतं चैतदस्माभिः केनोपनिषद्व्याख्यायां चंद्रिकाभिधानायां २५ कुब्जोभौ
मः यवनेंद्रसुतः कालयवनः बकी पूतना खरः खरासुरः २६ हरेः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देव्याज्ञ. क्रियांस्तवानुगृहीतास्मासु नर्तनइति कियद्वर्णनीयमित्याह ये विष्णुनानिह ताइति तेते देव्याः स्तेत्तव मुखं सुखकरं सु
समीक्ष्यमाणाः संख्ये युद्धे लीलयाज्ञया शरैर्विनिहता इत्यतो भवत्याः सामर्थ्यमस्मासु चाव्याजकरुणेति भावः २७ शक्तिं वि
नेति हे देवदेवि हे रजनीशकलावतंसे चंद्रखंडमौले सर्वे सुरास्तव शक्तिं विना चलितुमपि नेश्वराः नन्वनंतो धारणानुको ऽपरिं वि
११८ भर्तिनमच्छक्तियुक्तस्त्वमन्योपि ... साधारणाशक्तिः किंत्वच्छकेरन्यास्ति किंतु त्वच्छक्तिरेवेत्यभिप्रायेणाह किंधारणाविरहि

ये विष्णुनानिहताः किलशंकरेण ये वा विगृह्य जलजाक्षिपुरंदरेण ते ते मुखं सुखक
रं मुसमीक्ष्यमाणास्संख्ये शरैर्विनिहता निजलीलया ते २७ शक्तिं विना हरिहरप्रमुखाः
सुराश्च नैवेश्वरा विचलितुं तव देवदेवि किंधारणाविरहितः प्रभुरप्यनंतो धर्तुं धरां च
रजनीशकलावतंसे २८ इंद्र उवाच वाचा विना विधिरलं भवतो हि विश्वं कर्तुं हरिः
किमु रमारहितोथ पातुं संहर्तुमीश उमया रहितो न ईश्वरः किं नेताभिरेव सहिताः प्रभवः
प्रजेशाः २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तद्गति २८ इत्थं देवसंघस्तुत्युत्तरं सप्तगिद्भुः स्तौति वाचाविनेति हे भगवति वाचा सरस्वत्या विना विधिर्ब्रह्मा विश्वं कर्तुं अलं ११८
समर्थो भवति नहि किमुन किमर्थ इत्यर्थः किंतु तेन त्रयोपि प्रजेशाः ताभिः सरस्वती लक्ष्मी गौरी संज्ञकाभिः स्वशक्तिभिः सहिता
एव प्रभवः समर्था इत्यर्थः २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ग॰ यद्यं इत्युक्त्यनंतरं विष्णुः स्तौति कर्तुंप्रभुरिति जगत्कर्तुंप्रभुर्नेदृहिएणोन कदाचिदहंनापीश्वरः शिवस्तु कलारहितः सन्नकिं
चत्रिलोक्याः प्रभुत्वमपि कर्तुं न प्रभुरिति पूर्वानुषंगेण योजनीयं तथा विहर्तुं नाशितुमयि न प्रभुः किंतु हे समस्तविभवेश्वरि

११६ विष्णुरुवाच कर्तुंप्रभुर्नेदृहिएणोन कदाचनाहं नापीश्वरस्तव कलारहितस्त्रिलोकाः कर्तुंप्र
भुत्वमनघेन्न तथा विहर्तुं त्वं वै समस्तविभवेश्वरि भासि नूनं २० व्यासउवाच एवं स्तुता तत्र
देवी तानाह विबुधेश्वरान् किं तत्कार्यं वदं त्वद्य करोमि विगतज्वराः २१ असाध्यमपि लो
केस्मिंस्तत्करोमि सुरेप्सितं शंसं तु भवतां दुःखं धरायाश्च सुरोत्तमाः २२ देवाऊचुः वसु
धेयं भरक्रांता संप्राप्ता विबुधान्प्रति रुदंती वेपमाना च पीडिता दुष्टभूभुजैः २३ भारप
हरणं चास्याः कर्तव्यं भुवनेश्वरि देवानामीप्सितं कार्यमेतदेवाधुना शिवे २४ घातित
स्तु पुरा मातस्त्वया महिषरूपभृत् दानवोतिवलाक्रांतस्तत्सहायाश्च कोटिशः २५ त
थाशुंभो निशुंभश्च रक्तबीजस्तथापरः चंडमुंडौ महावीर्यौ तथैव धूम्रलोचनः २६ दुर्मु ११६
खो दुःसहश्चैव करालश्चातिवीर्यवान् अन्ये च बहवः क्रूरास्त्वयैव च निपातिताः २७ तथै
व चासुरांश्चाद्य जहि सर्वान् महीश्वरान् व्यासउवाच इत्युक्ता सा तदा देवी देवानां हाविका

नूनं निश्चयेन त्वमेव भासि सर्वस्य त्वात्मना सर्वप्रभुत्वेन सर्वोत्कर्षेणेति भावः २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ च॰ २९ यदुक्तं भवद्भिस्त्वया पूर्वं यथा निपातिता दैत्यास्तथैवतेपिनाशयितव्या इतितत्किं नवीनमेनत्किंतु सर्वप्रपंचकर्तृसंस्
त्वादिकं मदधीनमेवतत्सात् मदन्यः कोवानाशपितास्यादितेषामतो मयैवैते निहंतव्या इत्यभिप्रायेणाहमयासर्वेइति।
३०।३१।३२ स्वावतारात्पूर्वं प्रथमं यादवानां कुले आनकदुंदुभिर्वसुदेवोभविताभवत्वित्यर्थः। तथैवेति स यथा शापादेव

संप्रहस्यासितापांगी मेघगंभीरया गिरा श्रीदेव्युवाच मयेदं चिंतितं पूर्वं भारावतरणं सुराः
१२० २९ भारावतरणं चैव यथा स्याद्दुष्टभूभुजां मया सर्वे निहंतव्या दैत्यांशा पापा महीभुजः ३० माग
धाद्या महाभागाः स्वशक्त्या मंदतेजसः भवद्भिरपि स्वैरंशैरवतीर्य धरातले ३१ मच्छक्तियु
क्तैः कर्तव्यं भारावतरणं सुराः कश्यपो भार्यया सार्द्धं दिविजानां प्रजापतिः ३२ यादवानां कुले
पूर्वं भविता नकदुंदुभिः तथैव भृगुशापाद्वै भगवान् विष्णुरव्ययः ३३ अंशेन भविता तत्र
वसुदेवसुतो हरिः तदाहं प्रभविष्यामि यशोदायां च गोकुले ३४ कार्यं सर्वं करिष्यामि सुरा
णां सुरसत्तमाः कारागारे गतं विष्णुं प्रापयिष्यामि गोकुले ३५ शेषं च देवकीगर्भात्प्रापयिष्या
मि रोहिणीं मच्छक्त्योपचितौ तौ च कर्तारौ दुःष्टसंक्षयं ३६ दुष्टानां भूभुजां कामं द्वापरांते सुनि १२०
श्चितं इंद्रांशोप्यर्जुनः साक्षात्करिष्यति बलक्षयं ३७ धर्मांशोपि महाराजो भविष्यति युधिष्ठि
रः वाय्वंशो भीमसेनश्च अश्विन्यंशौ यमावपि ३८

नभविता तथैवेत्यर्थः ३३ ।३४।३५ उपचितौ वर्द्धि
तौ ३६ भूभुजामिति किंवंतोयं ... २: ३७ यमौ यमलौ नकुलसहदेवावित्यर्थः ३८ " " " " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ च॰ ३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५ भगवतीवचनेन दुष्टनाशे विश्वस्ताः संतुष्टा बभूवुरित्यर्थः ४६ इति श्रीदेवीभागवत
तिलके चतुर्थस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः १९ सार्द्धाष्टाशीतिपद्यैस्तु देवीमाहात्म्यवर्णनं क्रियते वासुदेवाद्यघवतारक

वसोरंशोऽपि गांगेयः करिष्यति बलक्षयं व्रजंतु च भवंतोऽपि धराभवतु सुस्थिरा ३९ भारा
२२१ वतरणं नूनं करिष्यामि सुरोत्तमाः कृत्वा निमित्तमात्रांस्तान्स्वशक्त्याहं न संशयः ४० कु
रुक्षेत्रे करिष्यामि क्षत्रियाणां च संक्षयं असूयेर्ष्यामतिस्तृष्णा ममताभिमतास्पृहा ४१
जिगीषा मदनो मोहो दोषैर्नंक्ष्यंति यादवाः ब्राह्मणस्य च शापेन वंशनाशो भविष्यति ४२
भगवानपि शापेन त्यक्ष्यत्येतत्कलेवरं भवंतोऽपि निजांशैश्च सहायाः शार्ङ्गधन्वनः ४३
प्रभवंतु सनारीका मधुरायां च गोकुले व्यास उवाच इत्युक्त्वांतर्दधे देवी योगमाया
परात्मनः ४४ स धरा देवताः सर्वे जग्मुः स्वान्यालयानि च धरापि सुस्थिरा जाता तत्स्वा
कोनतोषिता ४५ औषधीवीरुधो येनाबभूव जनमेजय प्रजाश्च सुखिनो जाता द्विजा २२१
श्चायुर्महोदयं ४६ संतुष्टा मुनयः सर्वे बभूवुर्धर्मतत्पराः इति श्रीभागवते महापुरा
णे चतुर्थस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः १९

सोच्यते इत्थं देवादिष्ववतारस्तेषां संजातमभिधाय पुनरवतारकथां प्रवर्त्तयति ॥ ॥ · · ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ शृणु भारतेति प्रभासे कुरुक्षेत्रे च योगमायया क्षपितं नाशनं सैन्यस्येत्यर्थं स्वदपिष्टं खिवत्यर्थः क्षपितमित्यत्र भावे क्तः १।२ यथा
वतारे कारणद्वयमुक्तं तथापि तु स्वकारणं महामायेच्छैव कारणं यस्तु भोगनिमित्तत्वेन माययैव विहित इत्याह क्षितिभारेति क्षिति
भारसमुत्तारनिमित्तं यद्भूरातले विष्णोर्जन्म तद्रूपो यं योगः समायये व विहितो नान्यत्कारणं तत्रेति मे मतिः सिद्धांतः ३ ननु
मायाकिमेतावती सर्वनियंत्री वर्तते यया विष्णोरपि जन्मायादितमिति चेद्दूने नैव सर्वनियंत्री त्याह किं चित्रमिति । यद्ब्रह्मा

१२२ व्यास उवाच शृणु भारत वक्ष्यामि भारावतरणं तथा कुरुक्षेत्रे प्रभासे च क्षपितं योगमा-
यया १ यदुवंशे समुत्पत्तिर्विष्णोरमिततेजसः भृगुशापप्रतापेन महामायाबलेन च २
क्षितिभारसमुत्तारनिमित्तमिति मे मतिः माययाविहितो योगो विष्णोर्जन्म धरातले ३ किं
चित्रं नृप देवी सा ब्रह्मविष्णुसुरानपि नर्तयत्यनिशं माया त्रिगुणानपरान्किमु ४ गर्भ
वासोद्भवं दुःखं विण्मूत्रस्नायुसंयुतं विष्णोरायादितं सम्यक् यया विगतलीलया ५ पु
रा रामावतारेपि निर्जरा वानराः कृताः विदितं ते यथा विष्णुर्दुःखपाशेन मोहितः ६ ॥ ॥ ॥

दीनं लघीमिरूपेण नर्तयति तदा परान् जीवान्नर्तयतीति किमु वक्तव्यमित्यर्थः ४ यया विगतलीलया प्रसिद्धलीलयाय
मित्यर्थः दुःखस्य विण्मूत्रस्नायुतत्त्वमेक देहाश्रिन त्वेन ५ यया विष्णोर्जन्म मानुषं मायया यादितं तथा पुरा रामावतारे
पि निर्जरा देवा वानराः कृताः किं च विष्णुर्दैत्यो रामचंद्रो दुःखपाशेन मोहितः कत एव हुभ येम पितेविदितम स्ते वन त्तहल
क्ष्मलीत्याह पुरेति ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ अहंममेति पाशेन सुदृढेनेत्येतत् दुःखपाशेनेत्यनेनान्वेति यतो मायाधीनं सर्वं तस्मात् तामाया मेव सर्वे योगिनः समु

पासंत इत्याह योगिन इति मुक्तसंगाः त्यक्तसर्वैषणाः न केवलं मुमुक्षव एव भगवतीं समाराधयंति किंतर्हि भुक्तिकामा

भोगेच्छावंतोपीत्यर्थः तदुक्तं यत्रास्ति मोक्षो न हि तत्र भोगो यत्रास्ति भोगो न हि तत्र मोक्षः श्रीसुंदरीपादयुगार्चकानां भोग

श्च मोक्षश्च करस्थ एवेति शिवपुराणेपि भोगमोक्षप्रदात्री च शिवैव परिकीर्तितेति ७ ननु योगिनो येनां किं समाराधयंतीति

चेत्किमेतत्तदाश्चर्यं जातमेतादृशीं को न सेवेतेत्याह यद्भक्तिलेशेति ८ भुवनेशीति यः कश्चन पुरुषो हे भुवनेशि मां पाहीति वि

१२३

अहंममेतिपाशेन सुदृढेन नराधिप योगिनो मुक्तसंगाश्च मुक्तिकामा मुमुक्षवः ७ ता

मेव समुपासंते देवीं विश्वेश्वरीं शिवां यद्भक्तिलेशलेशांशलेशलेशलवात्मकं ८ लब्ध्वा

मुक्तो भवेज्जंतुस्तां न सेवेत को जनः भुवनेशीत्येव वक्त्रे ददाति भुवनत्रयं ९ मां पाही

त्यस्य वचसो देयाभावादृणान्विता विद्याविद्येति तस्या द्वे रूपे जानीहि पार्थिव १० ॥

वक्षयाया वद्भुवनेशीति संबोधनांतमुच्चारयति तावदेव भुवनेशीति नामवक्त्रे उच्चारणकर्त्रे उच्चारणकाले एव भुव १२३

नत्रयं ददाति परमेश्वरं करोति ९ पश्चात्तेन पुरुषेण मां पाहीत्युक्ते त्रैलोक्यादधिकपदार्थस्य देयस्याभावात्तस्य भ

क्तस्य शिवा ऋणान्विता भवति एतादृशीं भक्तकामदुघां भक्तफलप्रदानातुरां को न सेवेतेत्यभिप्रायः नन्वेकस्या एव बंध

कत्वं मोचकत्वं च कथं संभवतीति चेत् रूपभेदस्वीकारेणोभयस्यापि संभवादित्याह विद्याविद्येति अविद्यायामंतरे वर्त

मानाः स्वयं धीराः पंडितंमन्यमाना इति श्रुतेः संप्राप्य विद्यां गुरुवक्त्रगम्यामिति श्रुतेश्च पेनादृशी तदधीनं सर्वं वर्तत इत्याह

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे:भा०गृ०११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।अभिधानत्वइति निर्जरदेवाअभिधानतोनान्येवामराः नत्वर्थतइत्यर्थः म पक्ष
हे मरणान्तवरेवाहुरसमीति २०।२१ षड्भावविकाराणांदेहधर्मत्वादमरत्वंनिर्जरत्वंचयथानसंभवति।तपाहुःखेमति
विषयासुखतेजंतुर्बध्यते विषयापुनः ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चसर्वेतस्यावशानुगाः ११
कदाचि
१२५ च्चवताराःसर्वएववयंत्रिलाङ्कवरामभिः कदाचिच्चसुखंभुंक्तेवैकुंठेक्षीरसागरे १२ कदाचिच्च
त्कुरुतेयुद्धंदानवैर्बलवत्तरैः हरिःकदाचित्यज्ञान्वैविततान्प्रकरोतिच १३ कदाचिच्च
पस्तीव्रंतीर्थेचरतिसुव्रत कदाचिच्छयनेशेते योगनिद्रामुपाश्रितः १४ नस्वतंत्रःकदाचि
च्चभगवान्मधुसूदनः तथाब्रह्मातथारुद्रस्तथेंद्रोवरुणोयमः १५ कुवेरोग्नीरवीन्दूचत
थान्येसुरसत्तमाः मुनयःसनकाद्याश्च वसिष्ठाद्यास्तथापरे १६ सर्वेवावशगानित्यंपांचाल
ीवनरस्यच नसिप्रीतायथागावोविचरंतिवशानुगाः १७ तथैवदेवताःसर्वाःकालपा
शनियंत्रिताः हर्षशोकादयोभावानिद्रातंद्रालसादयः १८ सर्वेषांसर्वदाराजन्देहिनांदे
हसंस्थिताः अमरानिर्जराःप्रोक्तादेवाश्चग्रंथकारकैः १९ अभिधानतश्चार्थतोनतेन्दू १२५
नंताद्दशाःक्वचित् उत्पत्तिस्थितिनाशस्याभावायेषांनिरंतरं २० अमराश्चकथंवाच्या
निर्जराश्चकथंपुनः कथंदुःखाभिभूताःवाजायंतेविबुधोत्तमाः २१ कथंदेवाश्चवक्तव्याः
व्यसनेक्रीडनंकथं क्षणाहत्पतिनाशश्चदृश्यतेस्मिन्नसंशयः २२ ॥ओं ह्रीं हरयेनमः॥ ॥ श्री
क्रीडार्थसंभवाद्देवत्वमपिनसंभवतीत्याह कथंदेवाश्चेति क्रीडार्थकदिवुधातोरेवतद्रूपं २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ पुं॰ जलजानामिति यतो देवा आयुषो तेमराः स्मृताम्रियंते इति मराः तस्मान्म्रियमाणमांजलज कीटमशकानामुपमा कथ॰
मेषां न भवति भवत्येवेत्यर्थः २३ ततो वर्षायुषश्चापीति ततो जन्मादि षड्भाव विकारा यथा मनुष्या वर्षायुषः केचित्केचिच्छ॰
तवर्षायुषः तथैव देवा अमरा अपि संति यथायस्तत्पश्चात् तान्मनुष्यामरसंघाद्ब्रह्मापरोधिकायुष्यवान् २४ तथा ह्रस्व॰
१२५ षाद्विष्णुरप्यधिकायुष्यवान् परं तु सर्वेपि क्रमशोभवंत्युत्पद्यंते नश्यंति चेति षड्भाव विकारवंत एव सर्वे इत्यर्थः २५ तदेवाह ॥

जलजानां च कीटानां मशकानां तथा पुनः उपमानं कथं चैषामायुषां तेमराः स्मृताः २३ त
तो वर्षायुषश्चापि शतवर्षायुषस्तथा मनुष्यास्त्वमरा देवास्तस्माद्ब्रह्मा परः स्मृतः २४ हुड्
स्तथा तथा विष्णुः क्रमशश्च भवंति हि नश्यंति क्रमशश्चैव वर्द्धंति चोत्तरोत्तरं २५ नूनं देह
वतो नाशो मृतस्योत्पत्तिरेव च चक्रवद्भ्रमणं राजन् सर्वेषां नात्र संशयः २६ मोहजाल
वृतो जंतुर्मुच्यते न कदाचन मायायां विद्यमानायां मोहजालं न नश्यति २७ उत्पत्तिस्तु का
लवत्पत्तिः सर्वेषां तु प्रजायते तथैव नाशः कल्पांते ब्रह्मादीनां यथाक्रमं २८ निमित्तं यस्तु
पन्नाशे स घातयति तं नृप नान्यथा तद्भवेन्नूनं विधिना निर्मितं तु यत् २९ जन्ममृत्युजराव्या १२५
धिदुःखं वा सुखमेव वा तत्तथैव भवेत्काममं नोन्यथेह विनिर्णयः ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नूनं देहवत इति २६। २७। २८ सर्वेषां जन्मनाशे मायैव कारणेति तत्र यस्य यथा कर्म तदनुरोधेन तस्य निमित्तं कल्पयित्वा तेन नि
मित्तेन नाशयति तस्माद्यन्नाशे यो निमित्तं स तं घातयति हेतीत्यर्थः स्वार्थे णिच् तद्भगवती जनितं विधिना निर्मितं तदन्यथा नै
व भवेत् २९ तत्तथैवेति विधिनिर्मितप्रकारेणैवेत्यर्थः ३० । ३० । ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३०॥ ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे॰भा॰पं॰ नहि । संभवा एव संभवेत्यर्थः ३१। ३२। ३३ जनार्त्तिहापि कामार्त्तो जानएनाहमेमहामायाप्रभाव इति भावः ३४ तन्नि
दाख्ख॰ तत्संतापवशादित्यर्थः संतापेनापिश्यामवर्णत्वं कोपेन चाखावरनं मसीवर्णमभूच्च देवानां प्रसिद्धं ३५ हे निर्लज्जते
[...]र्षां सुखहो देवौ प्रसक्तौ शशिभास्करौ ननश्यति तयोः पीडा कचिन्न हेतु संभवा ३१।
[...] स्करस्य सुतो मंदः क्षयी चंद्रः कलंकवान् पश्य राजन्नु विधेः सूत्रं दुर्वारं महतामपि ३२।
१२६ [...]वे कर्त्ता जगद्धर्त्ता बुद्धिदस्तु चतुर्मुखः सोपि विक्लवतां प्राप्तो दृष्ट्वा पुत्रीं सरस्वतीं ३३ शि
वस्यापि मृता भार्या सती दग्ध्वा कलेवरं सोभवद्दुःखसंतप्तो कामार्त्तश्च जनार्त्तिहा ३४ का
माग्नि दग्ध देहस्तु कालिंद्यां पतितः शिवः सापि श्यामजला जाता तन्निदाघवशान्नृप ३५
कामार्त्तो रममाणस्तु नग्नः सोपि भृगोर्वनं गतः प्राप्तोथ भृगुणा शप्तः कामातुरो भृशं ३६
पतत्वद्यैव ते लिंगं निर्लज्जेति भृशं किल पपो चामृतवापीं दानवैर्निर्म्मितां मुरे ३७ इंद्रोपि
चवृषो भूत्वा वाहनत्वं गतः क्षितौ आद्यस्य सर्वलोकस्य विष्णोरेव विवेकिनः ३८ सर्वज्ञत्वं
गतं कुत्र प्रभुशक्तिः कुतो गता यद्देमस्मृग विज्ञानं न ज्ञातेह हरिणा किल ३९ राजन्मायाब १२६
लं पश्यैष मोपि काममोहितः एमो विरहसंतप्तो रुरोद भृशमातुरः ४० योष्टकृत्वा दर्पा
स्फूढः कगता जनकात्मजा भक्षिता वा हृता केन रुदन्नुच्चतरं ततः ४१
लिंगमद्यैव पततु इति भृशं शप्त इति पूर्वे ण
णान्वयः पपाविति शिव एवेत्यर्थः इयं कथा शिवपुराणे स्पष्टा ३७ विष्णोः सर्वज्ञत्वं यद्यस्ति र्हि तत्कुत्र गतमित्यनेनान्वयः ३८।३९।४०।

288

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०च० ४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५० इत्थंसर्वेदेवानांनानाविधादुर्दशा माययैवतत्तदनादिकर्मयोगेनकृतेत्याह किंब्रवीमीति
एतेनादौ अध्यायारंभेमध्येवाजनमेजयेनदेवादीनामित्थंदशाः किमितिजाताइति यत्कृतंतस्यसर्वस्याप्युत्तरमिदमुक्तमितिवे

१२७ लक्ष्मणाहंमरिष्यामिकान्ताविरहदुःखितः त्वंचापिममदुःखेनमरिष्यसिवनेनुजः ४२ आ
वयोर्मरणंज्ञात्वामाताममरिष्यति शत्रुघ्नोप्यतिदुःखार्तःकथंजीवितुमर्हति ४३ सुमित्रा
जीवितंजह्यात्पुत्रव्यसनकर्षिता पूर्णकामाथकैकेयीभवेत्पुत्रसमन्विता ४४ हासीतेक्वगता
सित्वंमांविहायस्मरातुरा एह्येहिमृगशावाक्षिमांजीवयकृशोदरि ४५ किंकरोमिक्वगच्छा
मित्वदधीनंचजीवितं समाश्वासयदीनंमांप्रियंजनकनंदिनि ४६ एवंविलपतानेनरामेण
मिततेजसा वनेवनेचभ्रमतानेक्षिताजनकात्मजा ४७ शरण्यःसर्वलोकानांरामःकमल
लोचनः शरण्यंवानराणांसगतोमायाविमोहितः ४८ सहायान्वानरान्कृत्वाबबंध
वरुणालयं जघानरावणंवीरंकुंभकर्णसहोदरं ४९ आनीयचततःसीतांरामोदिव्यम १२७
कारयत् सर्वज्ञोपितत्तांमत्वारावणेनदुरात्मना ५० किंब्रवीमिमहाराजयोगमायाब
लंमहत् ययाविश्वमिदंसर्वंभ्रामितंभ्रमतेकिल ५१

दितव्यं तस्मादेतादृशानेकदुर्दशाप्रदाणायादिशक्तिर्मायाविशिष्टब्रह्मरूपिणीभगवती सर्वप्रकारेणसर्वैराराध्येति रहस्यं ५१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एवंनानावतारेत्रविष्णुःशापवशंगतः करोतिविविधाश्चेष्टादैवाधीनःसदैवहि ५२
तवाहंकथयिष्यामिकृष्णस्यापिविचेष्टितं प्रभवंमानुषेलोकेदेवकार्यार्थसिद्धये कालिं
१२८ दीपुलिनेरम्येह्यासीन्मधुवनंपुरा लवणोमधुपुत्रस्तुतत्रासीद्दानवोबली ५४ द्विजानां
दुःखदःपापोवरदानेनगर्वितः निहतोसौमहाभागलक्ष्मणस्यानुजेनवै ५५ शत्रुघ्ने
नाथसंग्रामेतंनिहत्यमहोत्कटं वासितामथुरानाम्नापुरीपरमशोभना ५६ सतत्रपुष्करा
क्षौद्वौपुत्रौशत्रुनिषूदनः निवेश्यराज्येमतिमान्कालेप्राप्तेदिवंगतः ५७ सूर्यवंशक्ष
येतांतुयादवाःप्रतिपेदिरे मथुरांमुक्तिदांराजन्ययातितनयाःपुरा ५८ शूरसेनोधिपः
शूरस्तत्राभून्मेदिनीपतिः माथुरान्शूरसेनांश्चबुभुजेविषयान्नृप ५९ तत्रोत्पन्नः क
श्यपांशःशापाच्चवरुणस्यवै वसुदेवेतिविख्यातःशूरसेनसुतस्तदा ६० वैश्यवृत्तिरतः १२८
सोभून्मृतेपितरिमाधवः उग्रसेनोबभूवाथकंसस्तस्यात्मजोमहान् ६१ अदितिर्देव
कीजातादेवकस्यसुतातदा शापाद्वैवरुणस्याथकश्यपानुगताकिल ६२ दत्तासावसु
देवायदेवकेनमहात्मना विवाहेरचितेतत्रवागभूद्गगनेतदा ६३ कंसकंसमहाभागदे
॥ वकीगर्भसंभवः अष्टमस्तुसुतःश्रीमांस्तवहंताभविष्यति ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ६५ निहत्येनांस्थितस्येतिशेषः ६६ इत्थंविमर्शंप्रथमतः कृत्वा पुनर्विचारांतरमकरोदित्याह इयंपितृष्वसेतिममपितुःस्वा
नीपादेवकाइत्यन्वाममस्वसाभगिनी अस्तीत्यर्थः शकपार्थिवादिवत्साधुत्वं ६७ इतिद्वितीयविचारोत्तरंतृतीयविचारंपुन

तच्छ्रुत्वावचनंकंसोविस्मितोभून्महाबलः देववाचंतुतांमत्वासत्यांचिंतामवापसः ६५ किं
१२६ करोमीतिसंचिंत्यविमर्शमकरोत्तदा निहत्यैनांनमेमृत्युर्भवेदद्यैवसत्वरं ६६ उपायोनान्य
थाचास्मिन्कार्येमृत्युभयावहे इयंपितृष्वसापूज्याकथंहन्मीत्यचिंतयत् ६७ पुनर्विचारया
मासमरणंमेस्त्यहोस्वसा पापेनापिप्रकर्तव्यादेहरक्षाविपश्चिता ६८ प्रायश्चित्तेनपापस्य
शुद्धिर्भवतिसर्वदा प्राणरक्षाप्रकर्तव्याबुधैर्यत्नेनसातथा ६९ विचिंत्यमनसाकंसःखड्ग
मादायसत्वरः जग्राहतांवरारोहांकेशेष्वाकृष्यपापकृत् ७० कोशात्खड्गमुपाकृष्यहं
तुकामोदुराशयः पश्यतांसर्वलोकानांनवोढांतांचकर्षह ७१ हन्यमानांचतांदृष्ट्वाहा
हाकारोमहानभूत् वसुदेवानुगावीरायुद्धायोद्यतकार्मुकाः ७२ मुंचमुंचेतिप्रोचुस्तेतत्रा १२६
द्भुतसाहसाः कृपयामोचयामासुर्देवकीदेवमातरं ७३ तद्युद्धमभवद्घोरंवीराणांचपर
स्परं वसुदेवसहायानांकंसेनचमहात्मना ७४ वर्तमानेतथायुद्धेदारुणेलोमहर्षणे कं
सन्निवारयामासुर्वृद्धायेयदुसत्तमाः ७५
रकरोदित्याह पुनरितियतोमेमरणंस्वसाभगिनीयंभवतित्ततोवध्यंहंतव्येवेतिशेषः ६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.च. ७६ भूतभाषितमात्रेणकाशवाण्येत्यर्थः ७७ तवशत्रुणास्ववसुदेवस्यवाशत्रुणांतर्हितेनोदितेतिकुतोनस्यादित्यर्थः ७८
वसुदेवस्यगृहस्यवसुदेवपत्न्याः ७९।८० पितृष्वसेति पितृस्थानीयादेवकादुत्पन्नातवस्वसाभगिनीत्यर्थः।। पितृष्वभगिनी

पितृष्वसेयंतेवीरपूजनीयाचबालिशा नहंतव्यात्वयावीरविवाहोत्सवसंगमे ७६ स्त्रीहत्या
दुःसहावीरकीर्तिघ्नीपापकृत्तमा भूतभाषितमात्रेणनकर्तव्याविजानता ७७ अंतर्हिते
१३० नकेनापिशत्रुणातवचासवा उदितेतिकुतोनस्याद्गगनर्थकरीविभो ७८ यशसस्तेविघा
तायवसुदेवगृहस्यच अरिणारचितावाणीगुणमायाविशान्नृप ७९ विभेषिवीरत्वंभूत्वा
भूतभाषितभाषया यशोमूलविघातार्थमुपायस्त्वरिणाकृतः ८० पितृष्वसानहंतव्या वि
वाहसमयेपुनः भवितव्यंमहाराजभवेच्चकथमन्यथा ८१ एवंतैर्बोध्यमानोसौनिवृत्तो
नाभवद्यदा तदातंवसुदेवोपिनीतिज्ञःप्रत्यभाषत ८२ कंससत्यंब्रवीम्यद्यसत्याधारंज
गत्त्रयंदास्यामिदेवकीपुत्रानुत्पन्नांस्तवसर्वशः ८३ जातंजातंसुतंतुभ्यंनदास्यामिय १३०
दिप्रभो कुंभीपाकेतदाघोरेपततुममपूर्वजाः ८४

लिफलितंमध्यमपदलोपीसमासः भवितव्यमित्तिपद्येतत्सुत्रसकाशात्तववधोदैवेननिश्चितःस्यात्तदास्यावधेनकिंभवि
ष्यतिकेनापिप्रकारेणनववधोभविष्यत्येवनहिभवितव्यंकश्चिदन्यथाभवतीत्यर्थः ८१।८२।८३।८४।। ।।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ ८५।८६।८७।८८ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेचतुर्थस्कंधेविंशोध्यायः २० अथाधिकेचतुःपंचाशद्भिःश्लोकैरनंतरं देवकीतनयात्सप्तजघानेतिकथोच्यते विवाहोत्तरंगृहागमनेजातेनंतरंजातंवृत्तमाह अथेति वसुदेवेन संगता मिथुनी

श्रुत्वाथवचनंसत्यंपौरवायेपुरस्थिताः ऊचुस्तेत्वरिताःकंसंसाधुसाधुपुनःपुनः ८५ नमि
थ्याभाषतेक्वापिवसुदेवोमहामनाः केशंमुंचमहाभागस्त्रीहत्यापातकंतथा ८६ व्यासः
उवाच एवंसंबोधितःकंसोयदुवृद्धैर्महात्मभिः क्रोधंत्यक्त्वास्थितस्तत्रसत्यवाक्यानुमोदि
तः ८७ ततोदुंदुभयोनेदुर्वादित्राणिचसस्वनुः प्रसाद्यकंसंप्रतिमोच्यदेवकींमहायशाः
शूरसुतस्तदानीं ८८ जगामगेहंस्वजनानुवृत्तोनवोढयावीतभयस्तरस्वी इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविंशोऽध्यायः २० व्यासउवाच अथकालेतुसंप्राप्तेदेव
कीदेवरूपिणी गर्भंदधारविधिवत्वसुदेवेनसंगता १ पूर्णेथदशमेमासेसुषुवेसुतमुत्त
मम् रूपावयवसंपन्नंदेवकीप्रथमंयदा २ तदाहवसुदेवस्तांसत्यवाक्यानुमोदितः भावि
न्याच्चमहाभागोदेवकींदेवमातरं ३ वरोरुसमयंमेत्वंजानासित्वसुतार्पणे मोचितात्वं
महाभागेशपथेनमयातदा ४

भावंभाग्ना १।२।३ वरोरुसमयमिति हेमहाभागेमयाशपथेनयदात्वंमोचि
तातदामयाकृतंस्वसुतार्पणेसमयंपणंजानासीत्यन्वयः ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ततः किमिति चेत्तत्राह इमं पुत्रमिति हे सुकेशांते शोभनकेशांतेन्तः यतस्त्यक्ताथैदमं पुत्रं तेभ्रातृसूनवे त्वं पितृभ्रातुरु
गृत्तेनस्यसूनवे पुत्रायकंसा यदास्यामीत्यर्थः ननु देतत्स्वपाद्यालुनाकथंक्रियत इतिचेनत्राह । विचित्रकर्मणामिति ५ । ६ प्रारब्धक

१३२ इमं पुत्रं सुकेशांते दास्यामि भ्रातृसूनवे विचित्रकर्मणां याको दुर्ज्ञेयो ह्यकृतात्मभिः ५ सर्वे
षां किल जीवानां कालपाशानुवर्तिनां भोक्तव्यं स्वकृतं कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभं ६ प्रारब्धं
सर्वथैवात्र जीवस्य विधिनिर्मितं देवक्युवाच स्वामिन्पूर्वकृतं कर्म भोक्तव्यं सर्वथा नृभिः
७ तीर्थैस्तपोभिर्दानैर्वा किं न याति क्षयं हि तत् लिखितो धर्मशास्त्रेषु प्रायश्चित्तविधिर्नृ
प ८ पूर्वार्जितानां पापानां विनाशाय महात्मभिः ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुरुत
ल्पगः ९ द्वादशाब्देन ते चीर्णे शुद्धिं यातियतस्ततः मन्वादिभिर्यथोद्दिष्टं प्रायश्चित्तं वि
धानतः १० तथाकृत्वा नरः पापान्मुच्यते वानवानघ विगीतवचनास्ते किं मुनयस्त
त्वदर्शिनः ११ याज्ञवल्क्यादयः सर्वे धर्मशास्त्रप्रवर्तकाः भवितव्यं भवत्येव यद्येवं नि १३२
श्चयः प्रभो १२

र्माधीनत्वात् मयैतत्क्रियत इत्यभिप्रायः ७ तत्र देवकी शंकते तीर्थैरिति यथा तीर्थादिसे
वनैरन्यत्पातकं नश्यति तथा प्रारब्धमपि नक्षयं याति किमित्यर्थः ८ । ९ । १० यदि तदुक्तप्रायश्चित्तैः प्रारब्धं न नश्यति तर्ह
ते किं विगीतवचना मिथ्यावचनाः संतीत्यर्थः । ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 यदि प्रारब्धाधीनमेव सर्वं तदा आयुर्वेदमंत्रशास्त्रोक्तोपायामिथ्यैव स्युः प्रारब्धानुकूलताभावे तैः कार्यस्याजायमानत्वात्तत्प्र
त्यानुकूले प्रारब्धे तेनैव कार्यसिद्धौ तेषामुपयोगाभावादिति भावः किंचैवं पूर्वोक्तप्रकारेण सर्वं दैवनिर्मितं प्रारब्धनिर्मितं चे
त्सर्वोऽप्युद्यमो व्यर्थ एव स्यादित्याह उद्यमस्त्विति २३। २४ किंच प्रारब्धप्राबल्ये स्वीक्रियमाणे प्रमाणं वेदरूपं परमेश्वरेण वृथैव प
रिभाषितं स्यात् पूर्वोक्तयुक्त्या प्रारब्धप्रातिकूल्ये तेन वेदोक्तानुष्ठानेन फलाजननात्तदनुकूल्ये तेनैव फलजननात्तस्योपयोगाभावा
दित्याह। यदा त्वदेति। यदा वेदस्य मिथ्यार्थवादित्वं तदा धर्मोच्छेद एव कुतो न स्यादित्याह वितथ इति २५ तस्मादुद्योग एव प्रधानो

आयुर्वेदः स मिथ्यैव मंत्रवादास्तथाखिलाः उद्यमस्तु वृथा सर्वं एवं चेद्दैवनिर्मितं २३ भ
वितव्यं भवत्येव प्रवृत्तिस्तु निरर्थिका अग्निष्टोमादिकं व्यर्थं नियतं स्वर्गसाधनं २४ यदा
त्वप्रमाणं हि वृथैव परिभाषितं वितथे त्वप्रमाणे तु धर्मोच्छेदः कुतो नहि २५ उद्यमे च
कृते सिद्धिः प्रत्यक्षेणैव साध्यते तस्मादत्र प्रकर्तव्यः प्रपंचश्चित कल्पितः २६ यथायं वा
लकः क्षेमं प्राप्नोति मम पुत्रकः मिथ्यायदि प्रकर्तव्यं वचनं शुभमिच्छता २७ न तत्र दूष
णं किंचिद्वदंति मनीषिणः ॥

यतउद्योगेनैव सिद्धिर्यदा दैवस्यादृश्यत्वेन हि कुलालादयो हि उद्योगं प्रारब्धमेवाश्रित्य तिष्ठंतो घटादिसिद्धिं प्राप्नुवंतीत्याह उ
द्यमे च कृत इति तस्माद्विति। यतउद्योगः प्रधानस्तस्मादत्र चित्तकल्पितः कश्चन प्रपंच उपायः कर्तव्य इत्यर्थः २६ ननु प्रपामिथ्या
कथं कृत्वा पुत्रः संरक्षणीय इति चेत्तत्राह। मिथ्येति। इतिशब्दोऽर्थे को निपातानामनेकार्थत्वात्। तथा च शुभं जीवरक्षणरूप
मिच्छता पुरुषेण मिथ्यापि कर्तव्यमित्यर्थः। जीवरक्षणार्थं मिथ्या दूषणे दोषाभाव इति भावः २७। २८ " " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ १८ यदुक्तमुद्योगः प्रधान इति तन्न संभवति सर्वसा मुद्रीसमवधाने पि पुत्राद्युत्पत्त्यदर्शनात्तस्माद्देवं प्रारब्धमेव मुख्यं फलसि
द्धिं प्रति उद्योगस्तु सहायभूत एव सर्वत्रेत्याह उद्यमस्तु प्रकर्तव्य इति यदुक्तं प्रायश्चित्तादिना प्रारब्धं नंक्ष्यति वा न नंक्ष्यतीति
तत्राह। त्रिविधानीहेति १९ संचितानीति। एका संचितकोटिरेका प्रारब्धकोटिरेका वर्तमानकोटिरित्यर्थः २० कर्मणां त्रीफ
रेफलं जीवानामुच्चावचगतिरूपमस्तीत्याह। बीजभूतानीति २१ तदेव विशदयति पूर्वदेहमिति २२। २३। २४ कर्मभ्यः क

१२४ वसुदेव उवाच निशामय महाभागे सत्यमेतद्ब्रवीमि ते १८ उद्यमः खलु कर्तव्यं फलं दैव
वशानुगं त्रिविधानीह कर्माणि संसारेत्र पुराविदः १९ प्रवदंतीह जीवानां पुराणे ह्यागमेषु च
संचितानि च जीर्णानि प्रारब्धानि सुमध्यमे २० वर्तमानानि वामोरु त्रिविधानीह देहिनां शु
भाशुभानि कर्माणि बीजभूतानि यानि च २१ बहुजन्मसमुत्थानि काले तिष्ठंति सर्वथा पूर्वदे
हं परित्यज्य जीवः कर्मवशानुगः २२ स्वर्गं वा नरकं वापि प्राप्नोति स्वकृतेन वै दिव्यं देहं च सं
प्राप्य यातनादेहमथ वा २३ भुनक्ति विविधान्भोगान् स्वर्गे वा नरकेऽथवा भोगांते च यदोत्पत्तिः
समयस्तस्य जायते २४ लिंगदेहेन सहितं जायते जीवसंज्ञितं तदैव संचितेभ्यश्च कर्मभ्यः क
र्मभिः पुनः २५ योजयत्येव तं कालं कर्माणि प्राक्कृतानि च देहेनानेन भाव्यानि शुभानि चाशुभा १२४

र्मभिरिति संचितेभ्यः पृथक्कृतैः पक्वैः कर्मभिरित्यर्थः २५ तं कालं तस्मिंल्लिंगदेहाविर्भावकाले इत्यर्थः योजयत्परमेश्वरः अतः कर्मा
णि प्राक्कृतानि संचितानि तथा देहेनानेन भाव्यानि वर्तमानानि चेत्यर्थः २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न्च॰ तथा प्रारब्धानि च जीवेन विविधानि भोक्तव्यान्येवेत्यर्थः प्रायश्चित्तेन न सर्वाणि नश्यंति किंतु कानि चिदेवेत्याह प्रायश्चित्तेनेति २७ प्रारब्धानां तु भोगादेव क्षय इत्याह प्रारब्धेति २८ तेनेति यतस्तस्य भोगेनैव क्षयस्तेन हेतुना तत्प्रारब्धक्षपायकुमारः कंसाय सर्वथा देय इत्यर्थः यत्त्वयोक्तं जीवरक्षार्थं मिथ्यापि वक्तव्यमिति तत्परकीयविषये जीवरक्षार्थं वक्तव्यं न स्वकीयजीवरक्षार्थमन्य

प्रारब्धानि च जीवेन भोक्तव्यानि सुलोचने प्रायश्चित्तेन नश्यंति वर्त्तमानानि भामिनि २७ संचितानि तथैवाशु यथार्थं विहितेन च प्रारब्धकर्मणां भोगात्संक्षयो नान्यथा भवेत् २८ तेनायं तेकुमारो वै देयः कंसाय सर्वथा न मिथ्यावचनं मेस्ति लोकनिंदाभिदूषितं २९ अनित्येस्मिंस्तु संसारे धर्मसारे महात्मनां दैवाधीनं हि सर्वेषां मरणं जननं तथा ३० तस्माच्छोको न कर्तव्यो देहिना हि निरर्थकः सत्यं यस्य गतं कांते वृथा तस्यैव जीवितं ३१ इहलोको गतो यस्मात्परलोकः कुतस्ततः अतो देहि सुतं सुभ्रु कंसाय प्रददाम्यहं ३२ सत्यसंरक्षणाद्देवि शुभमग्रे भविष्यति कर्तव्यं सुकृतं पुंभिः सुखे दुःखे सति प्रिये ३३ व्यास उवाच इत्युक्तवति कांते सा देवकी शोकसंयुता ददौ पुत्रं प्रसूतं च वेपमाना मनस्विनी ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

था स्वरक्षार्थं सर्वोपि मिथ्या वदतीति कोपि सत्यत्यागेन दोषवान्न स्यात्तस्मान्न स्वकीयविषये मम वचनं मिथ्या स्तीत्याह नमिथ्येति लोकनिंदयाभिदूषितं वचनमित्यन्वयः इत्थं तस्याः शंकानिरसं कृत्वा तदनुमत्यर्थं तां बोधयति अनित्ये इति ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च ३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२ क्षेमंव्याहृतवानिति अयंबालोगृहंगच्छत्विति क्षेमंकल्याणकरंवाक्यं नृपः कंसो व्या

वसुदेवोपिधर्मात्मा आदायस्वसुतंशिशुं जगाम कंससदनं मार्गेलोकैरभिष्टुतः ३५ लोकाऊ
१३६ चुः पश्यंतु वसुदेवंभो लोकाएनंमनस्विनं स्ववाक्यमनुरुध्यैव बालमादाययात्यसौ ३६ म
त्यवेदातुकामोघसत्यवागनसूयकः सफलंजीवितंचास्यधैर्यंपश्यंतुचाद्भुतं ३७ यः पुत्रंपा
तिकंसायदातुंकालात्मनेपिहि व्यासउवाच इतिसंस्तूयमानस्तुप्राप्तः कंसालयंनृप ३८ द
दावस्मैकुमारंतंजातमात्रममानुषं कंसोपिविस्मयंप्राप्तो दृष्ट्वाधैर्यंमहात्मनः ३९ गृहीत्वा
बालकंप्राहस्मितपूर्वमिदंवचः धन्यस्त्वंशूरपुत्राद्यजातःपुत्रसमर्पणात् ४० ममसृत्युर्नचायंवै
गिराप्रोक्तस्तुचाष्टमः नहंतव्योमयाकामंबालोयंयातुतेगृहं ४१ अष्टमस्तुप्रदातव्यस्त्वयापु
त्रोमहामते इत्युक्त्वावसुदेवायददावाथखलःशिशुं ४२ गच्छत्वयंगृहेबालः क्षेमंव्याहृतवान्नृ
पः तमादायततःशौरिर्जगामस्वगृहंमुदा ४३ कंसोपिसचिवानाहवृथाकिंघातयेशिशुं अ
ष्टमाद्देवकीपुत्रान्ममसृत्युरुदाहृतः ४४

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ . हृतवान्कथितवानित्यर्थः ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४४॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ ४५॥ ४६ ॥ ४७ ॥ हेमपर्वतंसुमेरुं ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१॥ ५२॥ संमेलनेति यदातेचैकत्रमिलितास्तदासर्वे प

अतः किंमयमंबालंहत्वापापंकरोम्यहं साधुसाध्वितितेप्युक्त्वासंस्थितामंत्रिसत्तमाः ४५ वि
सर्जितास्तुकंसेनजग्मुस्तेस्वगृहान्प्रति गतेषुतेषुसंप्राप्तोनारदोमुनिसत्तमः ४६ अभ्युत्थानार्घ
१३७ पाद्यादिचकारोग्रसुतस्तदा पप्रच्छकुशलंराजातत्रागमनकारणं ४७ नारदस्तंतदोवाच स्मि
तपूर्वमिदंवचः कंसकंसमहाभागगतोहंहेमपर्वतं ४८ तत्रब्रह्मादयोदेवामंत्रंचक्रुःसमा
हिताः देवक्यांवसुदेवस्यभार्यायांसुरसत्तमः ४९ वधार्थंतवविष्णुश्चजन्मचात्रकरिष्यति॥
तत्कथंनहतः पुत्रस्त्वयानीतिंविजानता ५० कंसउवाच अष्टमंचहनिष्येहंमृत्युंमेदेवभा
षितं नारदउवाच नजानासिनृपश्रेष्ठराजनीतिंशुभाशुभां ५१ मायाबलंचदेवानांनत्वंवे
त्सिवदामिकिं रिपुरल्पोपिशूरेणनोपेक्ष्यःशुभमिच्छता ५२ संमेलनक्रियायांतुसर्वेतेह्यष्टमाः १३७
स्मृताः मूर्खत्वमरिसंत्यागःकृतोयंजानताखया ५३ इत्युक्त्वाप्सुगतःश्रीमान्नारदोदेवदर्श
नः गतेथनारदेकंसःसमाहूयाथबालकं ५४ पाषाणेयोथयामाससुखंप्रायचमंस्पीः इति
श्रीदेवीभागवतेचतुर्थस्कंधेएकविंशोध्यायः २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्यएवेक्षयाष्टमाएवेत्यर्थः ५३॥ ५४ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेचतुर्थस्कंधेएकविंशोध्यायः ॥ २१॥ २१ ॥ २१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ऋषिकेश्ववपंचाशत्स्वधरंणध एतत्ते केषा मंशे नैपाजाता स्तदेतत्सम्यगुच्यते पूर्वाध्यायकथांश्रुत्वा जनमेजयः पृच्छति किं

जनमेजयउवाच किंकृतंपातकंतेनवालकेनपितामह येनजानमात्रोनिहतस्तथातेनदुरात्म
ना १ नारदोपिमुनिश्रेष्ठोज्ञानवान्धर्मतत्परः कथमेवंविधंपापंकृतवान्ब्रह्मवित्तम २
१३८ कर्ताकारयिताचापितुल्यपापौस्मृतौबुधैः सकथंप्रेरयामासमुनिःकंसंखलंतदा संशयोयं
महान्मेत्रब्रूहिसर्वंसविस्तरं येनकर्मविपाकेनवालकोनिधनंगतः व्यासउवाच नारदः
कौतुकप्रेक्षीसर्वदाकलहप्रियः देवकार्यार्थमागत्यसर्वमेतच्चकारह ५ नमिथ्याभाष
णेबुद्धिर्मुनेस्तस्यकदाचन सत्यवक्तासुराणांसकर्तव्येनिरतःशुचिः ६ एवंषड्बालका
स्तेनजाताजातानिपातिताः षड्गर्भाःशापयोगेनसंभूयमरणंगताः ७ शृणुराजन्प्रवक्ष्या
मितेषांशापस्यकारणं स्वायंभुवेंतरेपुत्रामरीचेःषड्महाबलाः ८ ऊर्णायांचैवभार्याया
मासन्धर्मविचक्षणाः ब्रह्माणंजहसुर्वीक्ष्यसुतांयभितुमुद्यतं ९ शशापतांस्तदाब्रह्मादै
त्ययोनिंविशंत्वधः कालनेमिसुताजातास्तेषड्गर्भाविशांपते १० अवतारेपरेतेतुहिरण्यक
शिपोःसुताः जातास्तेज्ञानसंयुक्ताः पूर्वशापभयान्नृप ११ १३८

अवतारेपरेद्वितीयेजन्मनीत्यर्थः ज्ञानसंयुक्ता द्रतिदेहस्वभावंत्यक्त्वा ज्ञानयुक्ताजाताइत्यर्थः १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ कृतमिति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ स्कं॰ १२।१३।१४।१५।१६।१७।१८ वरेणाहेतुनेत्यर्थः युष्माभिर्हापित इति यतो युष्माभिर्मे पितृस्नेहो हापितस्तस्मात्मत्राणधन नि
हायमच्छत्रोर्ब्रह्मणो महत्राणधनं कुर्वद्भिस्ततो युष्मान् कृत्तुभूतांस्त्यजामीत्यर्थः १९ यूयमिति यातातिब्रह्मलित्येकःशापः

तस्मिन्जन्मनि शर्गास्ते तपश्चक्रुः समाहिताः तेषां प्रीतोभवद्ब्रह्मा यक्ष्मीणां वरान्ददौ १२
१३८ ब्रह्मोवाच शप्ताः यूयं मया पूर्वं क्रोधयुक्तेन पुत्रकाः तुष्टोस्मि वो महाभागा ब्रुवंतु वांछितं वरं १३
व्यास उवाच तेतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणः प्रीतमानसाः ब्रह्माणमब्रुवन् कामं सर्वे कार्यार्थतत्
पराः १४ गर्भा ऊचुः पितामहाद्य तुष्टोसि देहि नो वांछितं वरं अवध्या देवतैः सर्वे मानवैश्च
महोरगैः १५ गंधर्वसिद्धपतिभिर्वधो माभूत्पितामह व्यास उवाच तानुवाच ततो ब्रह्मा
सर्वमेतद्भविष्यति १६ गच्छंतु वो महाभागाः सत्यमेव न संशयः दत्त्वा वरं ततो ब्रह्मा मुदितो
स्तेतदाभवत् १७ हिरण्यकशिपुः क्रुद्धस्तानुवाच कुरूद्वह यस्माद्विहाय मां पुत्रास्तोषितो
वै पितामहः १८ वरेण प्रार्थितो ह्यर्थं बलवंतो यतो भवन् युष्माभिर्हापितः स्नेहस्तनो युष्मां
स्त्यजाम्यहं १९ यूयं गर्भं जनुधा तालेष्वक्षर्भा विमुला भुवि पातालेनिद्रया विष्टा लिखन्तु बहु १३९
वत्सरान् २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१० भा० च० भुवि कस्मात् गर्भे जन्मेति चेत्तत्राह तत्र स्थितिपिता वद्भिति प्रागन्मस्य इत्यर्थः ॥२१ २२ जपानेति ब्रह्मणा दत्तमवध्यत्वं तु हिरण्य
कशिपुरूपो त्तरं वधावरूपेण तेषाम वस्थानरूपं पुराणांतरे षूक्त मितिवोध्यं २३।२४ पतितइति गर्भ इतिशेषः २५।२६।२७ वि

ततस्तु देवकीगर्भे वर्षे वर्षे पुनः पुनः पितावः कालनेमिस्तु तत्र कंसो भविष्यति २१ स एव
जातमात्रान्वो वधिष्यति सुरारुणः व्यास उवाच एवं शप्तास्तदा ते न गर्भे जातान्पुनः पुनः २२ ज १५०
घान देवकीपुत्रान्षड्भान् शापवादितः शेषांशः सप्तमस्तत्र देवकीगर्भसंस्थितः २३ विश्र
स्तितश्च गर्भो सौ योगेन योगमायया नीतश्च रोहिणी गर्भे कृत्वा संकर्षणं वलात् २४ पतितः
पंचमे मासि लोके ख्यातिंगतस्तदा कंसोपि ज्ञानवांस्तत्र देवक्या गर्भपातनं २५ मुदमाप स दु
ष्टात्मा श्रुत्वा वार्तां सुखावहां अष्टमे देवकीगर्भे भगवान्सात्वतांपतिः २६ उवास देवकार्या
र्थं भारावतरणाय च राजोवाच वसुदेवः कश्यपांशः शेषांशश्च तदाभवत् २७ हरेरंशस्तथा १५०
प्रोक्तो भवता मुनिसत्तम अन्ये च येंशा देवानां तत्र जातास्तु तान्वद २८ भारावतरणार्थं वै
क्षितेः प्रार्थनया नघ व्यास उवाच सुराणामसुराणां च ये ये शा भुवि विश्रुताः तानहं संप्रव
क्ष्यामि संक्षेपेण शृणुष्व तान् वसुदेवः कश्यपांशो देवकी च तथादितिः ३० ॥

स्तु शेषः कश्यपावतारेण राज्ञा श्रुत्वा अन्य देवांशावतार स्तु भु तत्पाप्रच्छ तिअन्ये च ये शा देवानामिति २८॥ २९॥ ३०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ स्क॰ ३१।३२।३३ तत्सुतोऽश्वत्थामा ३४ आगमे पुराणशास्त्रेषु गंधर्वपतिरवातरदित्यर्थः ३५ हंसनामाऽरिष्टस्यारिष्टनेमि

बलदेवस्त्वनंतांशो वर्त्तमानेषु तेषु च यो सौ धर्मसुतः श्रीमान्नारायण इति श्रुतः ३१ तस्यां
शो वासुदेवस्तु विद्यमाने मुनौ तदा नरस्तस्यानुजो यस्तु तस्यांशोऽर्जुन एव च ३२ युधिष्ठिरस्तु
१७१ धर्मांशो वाय्वंशो भीम इत्युत अश्विनांशौ ततः प्रोक्तौ माद्रीपुत्रौ महाबलौ ३३ सूर्यांशः क
र्ण आख्यातो धर्मांशो विदुरः स्मृतः द्रोणो बृहस्पतेरंशस्तत्सुतस्तु शिवांशजः ३४ समु
द्रः शंतनुः प्रोक्तो गंगा भार्या सतां बुधैः देवकस्तु समाख्यातो गंधर्वपतिरागमे ३५ वसु
र्भीष्मो विराटस्तु मरुद्गण इति स्मृतः अरिष्टस्य सुतो हंसो धृतराष्ट्रः प्रकीर्तितः ३६ मरुद्ग
णः कृपः प्रोक्तः कृतवर्मा तथा परः दुर्योधनः कलेरंशः शकुनिं विद्धि द्वापरं ३७ सोमपुत्रः
सुवर्चाख्यः सोमप्रहरुदाहृतः पावकांशो धृष्टद्युम्नः शिखंडी राक्षसस्तथा ३८ सनत्कुमार
स्यांशस्तु प्रद्युम्नः परिकीर्तितः द्रुपदो वरुणस्यांशो द्रौपदी च रमांशजा ३९ द्रौपदीतनयाः
पंच विश्वेदेवांशजाः स्मृताः कुंतिः सिद्धिर्धृतिर्माद्री मतिर्गांधारराजजा ४० २४१

दैत्यस्य सुतः पुत्रो धृतराष्ट्रः इत्यर्थः ३६ तथापर इति मरुद्गण इत्यर्थः ३७ सोमप्ररुपोद्भवः ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ च॰ ४१।४२।४३ अनुल्हादो दैत्यः लंबो दैत्यः ४४।४५।४६ द्रोणपुत्र इति न केवलं पूर्वमुक्तं शिवांशज एवेति गः तत्स्मं विं तुचतुर्णमयं
श इति भावः ४७।४८।४९ सितासितावित तथा च कृष्णः पूर्वोक्तरीत्या नारायणस्यासितकेशस्य च अवतारः बलरामस्तु शेष
कंसपत्न्यस्तथा सर्वा देववारांगनाः स्मृताः राजानश्च तथा सर्वे असुराः शक्रनोदिताः ४१
हिरण्यकशिपोरंशः शिशुपाल उदाहृतः विप्रचित्तिर्जरासंधः शल्यः प्रल्हाद इत्यपि ४२॥
१४:२ कालनेमिस्तथा कंसः केशी हयशिरास्तथा अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्मी गोकुले हतः ४३ अ
नुल्हादो धृष्टकेतुर्भगदत्तोथ बाष्कलः लंबः प्रलंबः संजातः खरो सौ धेनुकोभवत् ४४ वाराह
श्च किशोरश्च दैत्यौ परमदारुणौ मल्लौ तावेव संजातौ ख्यातौ चाणूरमुष्टिकौ ४५ दितिपुत्र
स्तथारिष्टो गजः कुवलयाभिधः बलिपुत्री बकी ख्याता बकस्तदनुजः स्मृतः ४६ यमो रुद्र
स्तथा कामः क्रोधश्चैव चतुर्थकः तेषामंशैस्तु संजातो द्रोणपुत्रो महाबलः ४७ अंशावत
रणे पूर्वं दैतेया राक्षसास्तथा जाताः सर्वे सुरांशाश्च क्षितिभारावतारणे ४८ एतेषां कथितं रा
जन्नंशावतरणं नृप सुराणां चासुराणां च पुराणेषु प्रकीर्तितं ४९ यदा ब्रह्मादयो देवा आ १४२
र्यनार्थं हरिं गताः । हरिणा च तदा दत्तौ केशौ खलु सितासितौ ५० श्यामवर्णस्ततः कृष्णः श्वे
तः संकर्षणस्तथा भारावतरणार्थं तौ जातौ देवांशसंभवौ ५१ अंशावतरणं चैतच्छृणोति
तिभक्तिभावतः सर्वपापविनिर्मुक्तो मोदते स्वजनैर्वृतः ५२ इति श्री देवी॰ भा॰ च॰ द्वाविंशोध्या
स्य सितकेशस्यावतारः अर्जुनस्तु नरस्यैव ५०।५१।५२ ॥ इति श्री देवीभागवततिलके द्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ अष्टाधिके द्विपंचाशत्तमेऽध्याये जन्मनिरूपणं वासुदेवस्य तल्लीलाः कीर्त्यन्ते च तत्र परं हतेषु षट्स्विति उग्रसेनिना कंसेन सप्तमे च गर्भे पतिते सति १ नारदस्य वचनान्मरणं संविचिंतयन्नित्यन्वयः २ समये इति अवतारकालमारभ्य समयः इत्यर्थः अंशेन वसुदेवभक्षितान्नद्वारा गत्य तदनंतरं यथाक्रमं वीर्यद्वारा देवकीगर्भे प्रवेशमकरोदित्यर्थः ३ यथेच्छया स्वेच्छया न तु परेच्छया इत्यर्थः

१४३ व्यास उवाच हतेषु षट्सु पुत्रेषु देवक्या औग्रसेनिना सप्तमे पतिते गर्भे वचनान्नारदस्य च १ स
प्तमस्य च गर्भस्य रक्षणार्थमतन्द्रितः प्रयत्नमकरोद्राजा मरणं संविचिंतयन् २ समये देवकी
गर्भे प्रवेशमकरोद्धरिः अंशेन वसुदेवे तु समागत्य यथाक्रमं ३ तदेयं योगमाया च यशोदायां
यथेच्छया प्रवेशमकरोद्देवी देवकार्यार्थसिद्धये ४ रोहिण्यास्तनयो रामो गोकुले समजायत
यतः कंसभयोद्विग्ना संस्थिता सा च कामिनी ५ कारागारे ततः कंसो देवकीं देवसंस्तुतां स्था
पयामास रक्षार्थं सेवकान्समकल्पयत् ६ वसुदेवस्तु कामिन्याः प्रेमतंतुनियंत्रितः पु
त्रोत्पत्तिं च संचिंत्य प्रविष्टः सह भार्यया ७ देवकीगर्भगो विष्णुर्देवकार्यार्थसिद्धये संस्तुतो १४३
मरसंघैश्च व्यवर्द्धत यथाक्रमं ८ संजाते दशमे तत्र मासे च श्रावणे शुभे प्राजायत्यर्क्षसं
युक्ते कृष्णपक्षेऽष्टमीदिने ९

र्थः तस्या भगवत्याः स्वतंत्रत्वात् ४।५ रक्षार्थं तस्या इति शेषः ६ पुत्रोत्पत्तिं च संचिंत्ये
ति कामिन्याः प्रेमतंतुनियंत्रितो बद्धः सन् स्वपुत्रोत्पत्तिं संचिंत्य स्वपुत्रोत्पत्त्यर्थं भार्यया सहांतःपुरे प्रविष्ट इत्यर्थः ७।८ प्राजापत्यर्क्षे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अष्टमीदिने तस्यां देवक्याः प्रसवकालमालक्ष्य रक्षणवान् कंसः उवाचेत्याह कंसस्त्विति अष्टमे सुते इति कथंभूते सुभेद्ये दुःख
रूपे इत्यर्थः कथंभूते दुःखे निवृत्तिवर्जिते नाशवर्जिते अतिशयितदुःखरूपे इत्यर्थः १२।१३।१४।१५।१६।१७।१८ संलते अस्पर्यः

कंसस्तु रक्षणवान् सर्वाननुवाच भयविह्वलः रक्षणीया भवद्भिश्च देवकीगर्भमन्दिरे १० अष्टमो देव
कीगर्भः शत्रुर्मे संभविष्यति रक्षणीयः प्रयत्नेन मृत्युरूपः स बालकः ११ हत्वैनं बालकं दैत्याः
१४४ सुखं स्वप्स्यामि मन्दिरे निवृत्तिवर्जिते दुःखे नाशिते चाष्टमे सुते १२ खड्गप्रासधराः सर्वे तिष्ठन्तु धृत
कार्मुकाः निद्रातन्द्राविहीनाश्च सर्वत्र निहितेक्षणाः १३ व्यास उवाच इत्यादिश्यासुरगणान् क्रूरो
ऽतिभयविह्वलः मन्दिरं स्वं जगामाशु न लेभे दानवः सुखं १४ निशीथे देवकी तत्र वसुदेवमुवाच
ह किं करोमि महाराज प्रसवावसरो मम १५ बहवो रक्षपालाश्च तिष्ठन्त्यत्र भयानकाः नंदप
त्न्या मया सार्द्धं कृतोऽस्ति समयः पुरा १६ प्रेषितव्यस्त्वया पुत्रो मन्दिरे मम मानिनि पालयिष्या
म्यहं तत्र त्वत्तातिमनसा किल १७ अपसंते प्रदास्यामि कंसस्य प्रत्ययाय वै किं कर्तव्यं प्रभो चा
द्य विषमे समुपस्थिते १८ अल्पयः संलते शौरे कथं कर्तुं क्षमो भवेः दूरे तिष्ठस्व कालायलञ्चा १४४
मेघदुल्लयया १९ पराक्रस्य मुखं स्वामिन्नन्यथा किं करोम्यहं इत्युक्त्वा तं महाभागं देवकी देव
संमते २० बालकं सुषुवे तत्र निशीथे परमाद्भुतं तं दृष्ट्वा विस्मयं प्राप देवकी बालकं शुभं २१
पतिं प्राह महाभागा हर्षोत्फुल्लकलेवरा पश्य पुत्रमुखं कान्त दुर्लभं हि तव प्रभो २२

अस्यासः कथं कर्तुं क्षमो भवेत्त्वमिति शेषः शौरे इति संबोधनं १९ हे स्वामिन् मुखं पराक्रस्य दूरे तिष्ठेति पूर्वेणान्वयः २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २३।२४।२५।२६।२७।२८ तमादाय यथावाश्विति ननु जातं जातं सुतं तुभ्यं न दास्यामि यदि प्रभो कुंभीपाके तदा घोरे यातु मम पूर्वजा
इति वसुदेवेन प्रतिज्ञातत्वात्स सत्यपालनार्थं कंसाय पुत्रः कथं न दत्त इति चेन्न स्वसत्यपालनापेक्षया सत्यसंकल्पस्याकाशवाणी

अथैनं कालरूपोसौ घातयिष्यति आत्मजः वसुदेवस्तथेत्युक्त्वा तमादाय करे सुतं २३ अपश्यच्चा
१८५ ननं तस्य सुतस्याद्भुतकर्मणः वीक्ष्य पुत्रमुखं शौरिश्चिंताविष्टो बभूव ह २४ किं करोमि कथं न
स्यात् दुःखमस्य कृते मम एवं चिंतातुरे तस्मिन् वागुवाचाशरीरिणी २५ वसुदेवं समाभाष्य ग
गने विशदाक्षरा वसुदेव गृहीत्वैनं गोकुलं नय सत्वरः २६ रक्षपालास्तथा सर्वे सन्त्या निद्राविमो
हिताः विवृतानि कृतान्यष्टकपाटानि च शृंखलाः २७ मुक्त्वैनं नंदगेहे त्वं योगमायां समानय
श्रुत्वैवं वसुदेवस्तु तस्मिन्कारागृहे गतः २८ विवृतं द्वारमालोक्य बभूव तरसा नृप तमा-
दाय यथावाश्चु द्वारपालैरलक्षितः २९ कालिंदीतटमासाद्य पूर्णं दृष्ट्वा सुनिश्चितं तदैव कटिद
घ्ना सा बभूवाशु सरिद्वरा ३० योग मायाप्रभावेण ततारानकदुंदुभिः गत्वा तु गोकुलं शौरिर्नि
शीथे निर्जने पथि ३१ नंदद्वारि स्थितः पश्यन्विभूतिं पशुसंज्ञितां तदैव तत्र संजाता यशोदाग १८५
र्भसंभवा ३२

रूपेण वदतो भगवतो वचनपालनस्यावश्यकत्वात् पितृणामुद्धारं तु भगवान् करिष्यतीत्याशया पञ्च
२९ कटिदघ्ना कटिप्रमाणा ३०।३१ पशुसंज्ञितां गवां विभूतिमित्यर्थः ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२॥ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ ३३ तत्रागत्येति देवकार्यार्थं सर्वेश्वरी देवी सैरंध्रीरूपधारिणी सती तां बालां जातां करपंकजे गृहीत्वा तत्र वसुदेवसमीपे आग

योगमायांशजा देवी त्रिगुणा दिव्यरूपिणी जातां तां बालिकां दिव्यां गृहीत्वा करपंकजैः ३३ त
त्रागत्य ददौ देवी सैरंध्रीरूपधारिणी वसुदेवः सुतं दत्वा सैरंध्रीकरपंकजे ३४ तामादाय ययौ शी
घ्रं बालिकां मुदिताशयः कारागारे ततो गत्वा देवक्याः शयने सुतां ३५ निक्षिप्य संस्थितः पार्श्वे
१४६ चिंताविष्टो भयातुरः रुरोद सुस्वरं कन्या तदैवागतसंज्ञका ३६ उत्तस्थुः सेवका राज्ञः श्रुत्वा तद्
दितं निशि तमूचुर्भूपतिं गत्वा त्वरितास्ते ति विह्वलाः ३७ देवक्यास्सुतो जातः शीघ्रमेहि
महामते तस्य कर्णे वचस्तेषां शीघ्रं भोजपतिर्ययौ ३८ मारुतं द्वारमालोक्य वसुदेवं मयाह्व
यत् कंस उवाच सुतमानय देवक्या वसुदेव महामते ३९ मृत्युर्मे चाष्टमो गर्भस्तं निहन्मि
रिपुं हरिं व्यास उवाच श्रुत्वा कंसवचः शौरिर्भयत्रस्तविलोचनः ४० तामादाय सुतां पाणौ
ददौ चाश्रु रुदन्निव दृष्ट्वाय दारिकां राजा विस्मयं परमं गतः ४१ देववाणी वृथा जाता नारद
स्य च भाषितं वसुदेवः कथं कुर्यादनृतं संकटे स्थितः ४२ रक्षपालाश्च मे सर्वे सावधाना न सं १४६
शयः कुतोत्र कन्यका जाता संक्रमगतः स सुतः किल ४३ संदेहोत्र न कर्तव्यः कालस्य विषमा गति
तिः इति संचिंत्य तां बालां गृहीत्वा पादयोः खलः ४४

त्य वसुदेवाय ददावित्यन्वयः वसुदेवोपि सुतं सैरंध्रीकरपंकजे दत्वा तां बालिकामादाय ययावित्यन्वयः ३४।३५।३६।३७।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ ४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे त्रयोविंशोध्यायः २३ द्विषष्टिश्लोकवर्यैस्तु
कांश्चित्कृष्णकथाः शुभाः कथ्यंते मोहिताः सर्वे माययेति बुभुत्सया पूर्वाध्याये पूतनैषा व्रजत्वघवालघ्नी नंदगोकु
लमित्युक्तं तत्र गोकुले कृष्णाविर्भावज्ञानं कंसस्य कथं जातमिति राज्ञो मनसि शंकास्यात्तन्निरासार्थं स्वयमेव व्यास आह १

पोषयामास पाषाणे निर्घृणः कुलपांसनः सा करान्निःसृता बाला यथा वा काशमंडलं ४५
१४७ दिव्यरूपा तदा भूत्वा तमुवाच हसंती तु ना किं मया हतया पाप जातस्ते बलवान् रिपुः ४६ हनिष्य
ति दुराराध्यः सर्वथा त्वां नराधमं इत्युक्त्वा सा गता कन्या गगनं कामगा शिवा ४७ कंसस्तु विस्म
या विष्टो गतो निजगृहं तदा आनाय्य दानवान् सर्वान् निदं वचनमब्रवीत् ४८ बकधेनुकवत्सा
दीन् क्रोधाविष्टो भयातुरः गच्छंतु दानवाः सर्वे मम कार्यार्थसिद्धये ४९ जातमात्राश्च हंतव्या बा
लका यत्र कुत्रचित् पूतनैषा व्रजत्वघवालघ्नी नंदगोकुले ५० जातमात्रान् विनिघ्नंती शिशूंस्त
त्र ममाज्ञया धेनुको वत्सकः केशी प्रलंबो बक एव च ५१ सर्वे तिष्ठंतु तत्रैव मम कार्यचिकीर्षया
इत्यादिश्यासुरान् कंसो ययौ निजगृहं खलः ५२ चिंताविष्टोतिदीनात्मा चिंतयित्वैव तं पुनः इति
श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे त्रयोविंशोध्यायः २३ व्यास उवाच मालनंदगृहे जातः १४७
पुत्रजन्ममहोत्सवः किं वदंत्यथ कंसेन श्रुता चारमुखादपि १ जानाति वसुदेवस्य दारास्तत्र वसं
ति हि पशवो दासवर्गश्च सर्वे ते नंदगोकुले २

किंवदंती जनश्रुतिः सा श्रुता चारमुखादपि पुत्रोत्सवः श्रुत इत्यर्थः १ द्वितीयं तत्र कारणमाह जानातीति २ ॥ २ ॥ २ ॥ २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ तेनकारणेनकंसोगोकुलंप्रतिकस्यजन्मशंकयासमाविष्टोयुक्तोभवदित्यर्थः तृतीयंज्ञानकारणं..३ नारदेनेतिकारणंज्ञानकारणं
भित्यर्थः ३।४।५ इत्थंगोकुले कस्य विभो त्त्ज्ञानकारणं कंसस्योपपाधकस्यजन्मोत्तरं कस्य वृत्तं किंचिहरणंपति पूतनेति ६।७।

तेनशंकासमाविष्टोगोकुलंप्रतिभारत नारदेनापितत्सर्वंकथितंकारणंपुरा ३ गोकुले
येचनंदाद्यास्तत्यत्यश्चसुरांगजाः देवकीवसुदेवाद्याःसर्वेतेशत्रवःकिल ४ इतिनारदवा
१५८ क्येनबोधितोसौकुलाधमः ज्ञातःकोयमनाराजन्कंसःपरमपापकृत् ५ पूतनानिहता
तत्रकृष्णेनामिततेजसा बकोवत्सासुरश्चापिधेनुकश्चमहाबलः ६ प्रलंबोनिहतस्तेन तथा
गोवर्धनोधृतः श्रुत्वेतत्कर्मकंसस्तुमेनेमरणमात्मनः ७ तथाविनिहतः केशीज्ञात्वाकंसोति
दुर्मनाः धनुर्यागमिषेणाशुतावानेतुंप्रचक्रमे ८ अक्रूरंप्रेषयामासक्रूरःपापमतिस्तदा आ
नेतुंरामकृष्णौचवधायामितविक्रमौ ९ रथमारोप्यगोपालौगोकुलाद्गांदिनीसुतः आग
तोमथुरायांतुकंसादेशेस्थितःकिल १० तावागत्यतदाचत्र धनुर्भंगंचचक्रतुः हत्वारज १५८
कंकामंगजंचाणूरमुष्टिकं ११ शलंचतोशलंचैवनिजघानहरिस्तदा जघानकंसंदेवेशःके
शेष्वाकृष्यलीलया १२ ॥

॥ ८ ॥ ९ गांदिनीसुतोक्रूरः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पितरौमोचयित्वाथगतदुःखौचकारह उग्रसेनायराज्यंतद्दावरिनिषूदनः २३ वसुदेवस्तयो
स्तत्रमौंजीबंधनपूर्वकं कारयामासविधिवद्धुतबंधंमहामनाः २४ उपनीतौतदातौतुगतौसां
१४७ दीपनालयं विद्याःसर्वाःसमभ्यस्यमथुरामागतौपुनः २५ जातौद्वादशवर्षीयौकृतविद्यौमहा
बलौ मथुरायांस्थितौवीरौसुतावानकदुंदुभेः २६ मागधस्तुजरासंधोजामातृवधदुःखितः।
कृत्वासैन्यसमाजंसमथुरामागतःपुरीं २७ ससप्तदशवारंतुकृष्णेनकृतबुद्धिना जितःसंग्राम
मासाद्यमधुपुर्यांनिवासिना २८ पश्चात्चप्रेरितस्तेनसकालयवनाभिधः सर्वम्लेच्छाधिपःशूरो
यादवानांभयंकरः २९ श्रुत्वायवनमायांतंकृष्णःसर्वान्यदूत्तमान् आनाय्यचतथारामम
वाचमधुसूदनः ३० भयंनोत्रसमुत्पन्नंजरासंधान्महाबलात् किंकर्तव्यंमहाभागापवनः
समुपैतिवै ३१ प्राणत्राणंप्रकर्तव्यंत्यक्त्वागेहंबलंधनं सुखेनस्थीयतेयत्रसदेशःखलुपैत्रकः १४८
३२ सदोद्वेगकरःकामंकिंकर्तव्यःकुलोचितः शैलसागरसान्निध्येस्थातव्यंसुखमिच्छता ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे॰भा॰न्तु॰ अतएव क्षीराब्धौ कैलासेच हरिंहरौ स्थिताविस्याह शेषेति २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३२

यत्रवैरिभयंनस्यात्स्थातव्यंतत्रपंडितैः शेषशय्यांसमाश्रित्यहरिःस्वपितिसागरे २४ तथैव
त्र्यंबकाडीलः कैलासेत्रिपुरार्दनः तस्मान्नात्रैवस्थातव्यमस्माभिःशत्रुतापितैः २५ द्वारवतींग
मिष्यामःसहिताःसर्वएववै कथितागरुडेनाद्यरम्याद्वारवतीपुरी २६ रैवताचलसान्निध्येसिं
धुकूलेमनोहरा व्यासउवाच तच्छ्रुत्वावचनंतथ्यंसर्वेयादवपुंगवाः २७ गमनायमतिंचक्रुः
१५० सकुटुंबाःसवाहनाः शकटानिनयोष्ट्राश्चवाम्यश्चमहिषालया २८ धनपूर्णानिकृत्वातेनिर्ये
युर्नगराद्बहिः रामकृष्णौपुरस्कृत्यसर्वेतेसपरिच्छदाः २९ अग्रेकृत्वाप्रजाःसर्वाश्चेलुःसर्वेयदू
त्तमाः कतिचिद्दिवसैःप्रापुःपुरींद्वारवतींकिल ३० शिल्पिभिःकारयामासजीर्णोद्धारंहिमाध
वः संस्थाप्ययादवांस्तत्रतावेतौबलकेशवौ ३१ तरसामथुरामेत्यसंस्थितौनिर्जनांपुरीं तत्र
तत्रैवसंप्राप्तोबलवान्यवनाधिपः ३२ ज्ञात्वेनमागतंकृष्णोनिर्ययौनगराद्बहिः यद्यातिरग्रेत
स्याभूद्यवनस्यजनार्दनः ३३ पीतांबरधरःश्रीमान्प्रहसन्मधुसूदनः तंदृष्ट्वापुरतोयां १५०
तंकृष्णंकमललोचनं ३४ यवनोपियदातिःसन्पृष्ठतोनुगतःखलः यत्रसुप्तोऽत्रराजर्षिर्मुचुकुं
दोमहाबलः ३५ प्रययौभगवांस्तत्रसकलापवनोहरिः तत्रैवांतर्दधेविष्णुर्मुचुकुंदंसमीक्ष्यच ३६
३१ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३६ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॰भा॰च॰ ३७। ३८। ३९ अहरदिति शिशुपालस्य स्वयंवराद्रुक्मिणीमहरत् ४० तदनंतरं राक्षसेन विवाहेन दारविधिं चक्रे हरिरि
त्यर्थः ४१। ४२। ४३। ४४। ४५ वृत्रासुरादयइति यथा वृत्रासुरादयो वृत्रादिपदेन रक्तासुरादयो गृह्यंते ते दैत्या लीलयैव त

तत्रैवपिवनःप्राज्ञःसुप्तभूतमपश्यत मत्वातंवासुदेवंसपादेनाताडयन्नृपं ३७ प्रबुद्धःक्रोध
रक्ताक्षस्तंददाहमहाबलः तंदग्ध्वामुचुकुंदोपददर्शकमलेक्षणं ३८ वासुदेवंसुदेवेशं प्र
१५१ णम्यप्रस्थितोवनं जगामद्वारकांकृष्णोबलदेवसमन्वितः ३९ उग्रसेनंनृपंकृत्वाविजहा
रयथारुचि अहरद्रुक्मिणींकामंशिशुपालस्वयंवरात् ४० राक्षसेनविवाहेनचक्रेदारवि
धिंहरिः ततोजांबवतींसत्यांमित्रविंदांचभामिनीं ४१ कालिंदींलक्ष्मणांभद्रांतथानाग्नि
जितींशुभां पृथक्पृथक्समानीयाप्युपयेमेजनार्दनः ४२ अष्टावेवमहीपालपत्न्यःपरम
शोभनाः प्रासूतरुक्मिणीपुत्रंप्रद्युम्नंचारुदर्शनं ४३ जातकर्मादिकंतस्यचकारमधुसूदनः
हृतोसौसूतिकागेहाच्छंबरेणबलीयसा ४४ नीतश्चस्वपुरींबालोमायावत्यैसमर्पितः वा १५१
सुदेवोहृतंदृष्ट्वापुत्रंशोकसमन्वितः ४५ जगामशरणंदेवींभक्तियुक्तेनचेतसा वृत्रासुरादयो
दैत्यालीलयैवययाहताः ४६ ततोसौयोगमायायाश्चकारपरमांस्तुतिं वचोभिःपरमोदारैर
क्षरैःस्तवनैःशुभैः ४७

त्वांदेवीमितिपूर्वेणान्वयः ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ४३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे भा० न्वे० मातरिति मया नारायणसंज्ञकेन हे जननि सभक्तिभावस्त्वं त्वया विस्मृतः किं ४८ दुष्टमनसा शत्रुणा अथवा केन चित्कौतुकात्
मानापहरणकरणाय ममाभिमानापहरणं कर्तुं सूतीगृहादपहृत इत्यर्थः उभयथापि हे देव भक्तजनस्य लज्जा तव युक्ता अपेक्षिते
त्यर्थः ४९ ममैव दोषात् प्रारब्धरूपादित्यर्थः ५०।५१ नो चेद्म्यहमिति यदाहमेव सर्वेश्वरत्वेनाभिमतो न वेक्षितेच रितं नवा

१५२ मातर्मया तितपसा परितोषितासि त्वं प्राग्जन्मनि प्रसुमनादिभिरर्चितासि धर्मात्मजेन बदरीव
नखंडमध्ये किं विस्मृतो जननि ते त्वयि भक्तिभावः ४८ सूतीगृहादपहृतः किमु बालकोऽमे के
नापि दुष्टमनसाप्यथ कौतुकाद्वा मानापहारकरणाय ममाथवा नं लज्जा तवावखलु भक्तजन
सयुक्ता ४९ दुर्गोमहानतितरां नगरी सुगुप्ता तत्रापि मे तिसदनं किल मध्यभागे अंतःपुरे
चपिहितं ननु सूतिगेहं बालो हृतः खलु तथापि ममैव दोषात् ५० नाहं गतः परपुरं न च
यादवाश्च रक्षावती च नगरी किल वीरवर्यैः मायातवैव जननि प्रकटप्रभावा मे बाल
कः परिहृतः कुहकेन केन नो वेद्म्यहं जननि ते चरितं सुगुप्तं को वेद मंदमतिरस्य वि १५२
देवरेहीं कालो गतो मम न भर्दैर्नेचवीक्षितो वा हृतो विकेजवनिकातव कल्पितेयं ५२

त्यपि देवालया एव बएव देहीको वेदन कोपीत्यर्थः हृतो पुत्रहरणकर्ता भर्दैर्नेचवीक्षित इत्यर्थः दूयं तव कल्पिता जवनिका
मायांतर्धानपटो भवतीत्यर्थः ५२ ॥ ५२ ॥ २ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 केनापिप्रकारेणान्येन पुत्रोऽस्त्वन्नीत इति नैवप्रतिभास्यथ पुत्रस्तु नदृश्यते तस्मात्त्वैवेयं मायेतिभावः ननु चैतादृशीमायामपार्कं दर्शितवतीति चेद्वलदेवजन्मसमयदृष्ट्याह चित्रमिति ममपुरतो मसेवागर्भेपौर्धसमये दशमासान्तकजन्मसमयसार्धसमदे पंचपैमासिगात्मगर्भाद्देवकीगर्भात्सोपुत्रस्त्वयानीतः कोसाविति चेत्तत्राह यं रोहिणीति असाविल्यर्थः ननु देवकी उदरान्नयानी नीतः पुत्रस्तु उदरेऽस्यासीदेति कुतस्तस्याः पत्युःस्तकारागृहेबद्धोजातत्वल्लिवितिचेत्तत्राह मिथुनं विनापीति पत्युर्वसुदेवस्यका

१५३ चित्रं न तेत्र यदसौ मम मातृगर्भान्नीतस्त्वया ईशमये किलमायया सौ यं रोहिणी हलधरं सुषुवे प्र
सिद्धं दूरे स्थिता यतिपरा मिथुनं विनापि ५३ सृष्टिं करोषि जगतामनुपालनं च नाशं तथैव पुन
रप्यनिशं गुणैस्त्वं को वेद तेत्र चरितं दुरितान्तकारि प्रायेण सर्वमखिलं विहितं त्वयैतत् ५४
उत्पाद्य पुत्रजननप्रभवं प्रमोदं दत्त्वा पुनर्विरहजं किल दुःखभारं त्वं क्रीडसे सुललितैः खलु ते
विहारैर्नो चेत्कथं मम सुता निरतिर्वृथा स्यात् ५५ माता स्मरोदिति भृशं कुररीव बाला दुःखं तनो
ति भस सन्निधिगा सदैव कष्टं न वेत्सि ललिते प्रमितप्रभावे मातस्त्वमेव शरणं भव पीडितानां ५६ १५३

रागृहे स्थितत्वेन तत्संयोगासंभवेन पुत्रस्य तन्मिथुनजन्यत्वाभावादित्यर्थः ननु व्यभिचारेणैव पुत्रो जातोऽस्त्विति चेत्तत्राह यतिपरेति यतिव्रतेत्यर्थः ततश्च न व्यभिचारसंभवः तथा चान्यस्योदरात्गर्भापहरणकर्त्री त्वं सूतीगृहात्पुत्रापहरणेन चित्रं नाश्चर्यमित्यर्थः ५३ किं च जगत्सृष्टिस्थितिसंहारकर्त्र्यास्तवैतादृशकरणे किं चित्रमित्यभिप्रायेणाह सृष्टिं करोपीति ५४ । ५५ ॥ ५६ ॥ ५६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 सीमेति लोकेसुतजन्मसुखस्य सीमाभवति तदीयनाशः पुत्रस्यनाशोदुःखस्य सीमाभवतितत्तो मेअथमेपुत्रेनष्टेहृदयंस्फुरती व
ह्निधाभवत्येवेत्यर्थः ५७ यत्नंकरोमि ॰॰नायसंकरिष्यामीत्यर्थः वर्तमानसामीप्येलट् पुत्रमाप्सुतरंत्वत्प्रीत्यर्थंनानायज्ञानत्र
ताद्यनुष्ठानानिचकरिष्यामीत्यर्थः॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेचतुर्थस्कंधेचतुर्वि॰

सीमासुखस्यसुतजन्मतदीयनाशोदुःखस्यदेविभवनेविबुधावदंति तत्किंकरोमिजननिप्रथ
१५४ मेअनष्टेपुत्रेममाद्यहृदयंस्फुरतीवमातः ५७ यत्नंकरोमितवतुष्टिकरंव्रतंवादेवंचपूजन
मथाखिलदुःखहात्वं मातःसुतोत्रयदिजीवतिदर्शयाशुत्वंवैसमासकलशोकविनाशनाय ५८
व्यासउवाच एवंसुतातदादेवीकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा प्रत्यक्षदर्शनाभूत्वातमुवाचजगद्गुरुं
५९ श्रीदेव्युवाच शोकंमाकुरुदेवेशशापोयंतेपुरातनः तस्ययोगेनपुत्रस्तेशंबरेणहृतोब
लात् ६० अतस्तेषोडशेवर्षेहत्वातंशंबरंबलात् आगमिष्यतिपुत्रस्तेमत्प्रसादान्नसंशयः ६१
व्यासउवाच इत्युक्त्वांतर्दधेदेवीचंडिकाचंडविक्रमा भगवानपिपुत्रस्यशोकंत्यक्त्वाभवत्सुखी
६२ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः २४ राजोवाच संदेहोमेमुनि १५४
श्रेष्ठजायतेवचनात्तव वैसर्वांशेभगवतिदुःखोत्पत्तिंविलोक्यच १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शोध्यायः २४ ॥ अशीतिपद्यंवयैस्तुकिंचितूर्ज ॥ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 त्वं हरणं दुःखप्रनिपाद्य परणत्कैः सर्वैरास्त्व मुदीर्यते १ इत्थं पूर्वाध्याये श्रीभगवतीप्रसादाद्द्युम्नप्राप्तिं कृष्णस्य श्रुत्वा संश
याविष्टो राजा पृच्छति संदेहो मे मुनिश्रेष्ठेति ननु एतत्प्रथमस्कंधारंभेप्येतादृश एव प्रश्नः कृतो मुनिना च भाषाधीनत्वा
द्युम्नादि देवानां संभवति सर्वमेतदित्युत्तरं दत्तं पुनर्द्वितीयवारं तृतीयवारं तथैव प्रश्नो राज्ञा कृतो मुनिना च तथैवोत्त
रमभिहितं पुनरत्र तथैव प्रश्नो राज्ञा क्रियते मुनिना च तथैवोत्तरमभिधीयते तथा चैतादृशपुनरुक्तेरौपरूप्यायाः किं
१५५ प्रयोजनमिति चेन्न सर्वज्ञशिरोमणस्याप्यन्तरस्रष्टादिकार्येषु ब्रह्मादिषु श्रीभगवतीकल्पितसत्त्वाद्यैकैकगुणोपाधि
षु श्रीभगवत्याधीनेषु परिच्छिन्नेषु अप्यसर्वज्ञत्वासर्वशक्तिमत्त्वश्रीभगवतीस्वरूपसमष्टिप्रपंचे वा वांतरजीवव्यष्टि
सृष्ट्यादिकर्तृत्वभ्रमवतां लोकानां सर्वज्ञत्वसर्वशक्तिमत्त्वसर्वेश्वरत्वभ्रमो बहुकालं प्रवृत्तो लिवहुच्छेदाय पुनःपुनः
समानप्रश्नोत्तरयोः सत्त्वात् नहि बहुकालवासनावासितांतःकरणस्य सकृदुपदेशेन निर्वाहो भ्रमनिरासात्परावर
कि परमभक्तो लोकानां तादृशवासनामुच्छेदयितुं प्रवृत्तो न कथं पुनःपुनस्तादृक्प्रश्नान् कुर्यादिति ननु कस्माद
तारकथाखंडितैर्वो क्लान्तपारसावतारकथापि सम्पन्ने कवारं मुक्तेति न निष्प्रयोजनमेतादृशं कथनं कृदिदस्तीति
चेन्न तेषामसर्वेश्वरत्वादिप्रतिपादनार्थं ग्रंथस्य सत्त्वेन तत्कथाकथने भासत्वभाव बोधनार्थं तथा कथनात् नत्व
त्राशेषामस्य वाक्ससरामादिकथा वर्णनेतात्पर्यमस्ति किंतु श्रीभगवतीगुणानुवर्णन एव तात्पर्यं तस्याश्च सर्व
ज्ञत्वं सर्वोत्तमत्वं सर्वान्तमत्वं च प्रतिपादयितुं प्रवृत्तो तत्र यदि नदि तरत्र रामकृष्णादिषु तत्सर्वज्ञत्वादिकं स्यात्तस्य भ १५५
गवत्यास्तितं सर्वज्ञत्वादिकं आकुसंभवेदत तेषां संशैववर्तिकं चित्कथाप्रदर्शनेन सर्वज्ञतादिकं परतंत्रत्वादिकं ते
षां प्रतिपादयितुं तथा कथनात् तात्पर्यं तु श्रीसत्वेषां नसर्वज्ञत्वादिकं प्रतिपादयितुं सर्वज्ञत्वं सर्वेश्वरत्वं स्वतंत्रत्वं च देवीनाम

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ नारायणांशेति नारायणांशसंभूतोयस्तस्य हरेरित्यन्वयः २।३।४।५ एतत्पर्यंतं कृष्णस्य सर्वज्ञत्वं परतंत्रत्वं च प्रतिपादितं अथ कि
नारदाज्ञया सत्तु नरदेवास सर्वज्ञत्वं परतंत्रत्वं च तेषां स्थापयति मायेति ६ नरदेवानासुरास्तदेति नरदेवा मानुषभावप्राप्तिकालेन दे

नारायणांशसंभूतो वासुदेवः प्रतापवान् कथं स सूतिकागाराद्धृतो बालो हरेरपि २ सुगुप्तन
रेरस्ये कृष्णेथ सूतिकागृहे प्रविश्य तेन दैत्येन गृहीतोसौ कथं शिशुः ३ न ज्ञातो वासुदेवेन चित्रमे
१५६ तन्महाद्भुतं जायते महदाश्चर्यं चित्ते सत्यवतीसुत ४ ब्रूहि तत्कारणं ब्रह्मन्न ज्ञातं केशवेन यत्
हरणं तन्नसंस्थेन शिशोर्वा सूतिकागृहात् ५ व्यास उवाच मायाबलवती राजन् नराणां बुद्धि
मोहिनी शांभवी विश्रुता लोके को वा मोहं न गच्छति ६ मानुषं जन्म संप्राप्य गुणाः सर्वेपि मा
303 नुषाः भवंति देहजाः कामं न देवानासुरास्तदा ७ क्षुत्तृड्निद्राभयं तंद्रा व्यामोहः शोकसंशयः॥
हर्षश्चैवाभिमानश्च जरामरणमेव च ८ अज्ञानं ग्लानिरप्रीतिरीर्ष्यासूयामदः श्रमः एते देह
भवाभावाः प्रभवंति नराधिप ९ यथा हैमम्रुगं रामो न बुबोध पुरोगतं जानकीहरणं चैव ज १५६
टायुमरणं तथा १० ॥ ॥ ॥

बाल भावास्तिष्ठंति तथानासुरा दैत्यस्वभावास्तिष्ठंतीत्यर्थः ७।८।९ नरदेवत्वं कृष्णावतारे वा सर्वज्ञत्वं परतंत्रत्वं च किं ।
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
तु रामाद्यवतारेपीत्याह यथा हेममृगेति ॥१०॥ १०॥ १०॥ १०॥ १०॥ १०॥ १०॥ १०॥ १०॥ १०॥

दे॰भा॰च॰ २१।२२।२३।२४।२५ कुपितोरघुनंदनइति अनेन साधनेनेत्यमग्नेभविष्यतीसशासैवमारब्धवशेनैवेदं सर्वमकरोदितिभा

अभिषेकदिनेरामोवनवासंनवेदच तथानज्ञातवान्रामःसशोकान्मरणंपितुः २१ अज्ञवद्वि
चचारासौपश्यमानोवनेवने जानकीनविवेदायरावणेनहृतांबलात् २२ सहायान्वानरान्कृ
१५७ त्वाहत्वाशक्रसुतंबलात् सागरेसेतुबंधंचकृत्वोत्तीर्यसरित्पतिं २३ प्रेषयामाससर्वासुदिक्षु
तान्कपिकुंजरान् संग्रामंकृतवान्घोरंकुरुसंप्रायरणाजिरे २४ बंधनंनागपाशेनप्रापरामो
महाबलः गरुडान्मोक्षणंपश्चादन्वभूद्रघुनंदनः २५ अहनद्रावणंसंख्येकुंभकर्णंमहाबलं
मेघनादंनिकुंभंचकुपितोरघुनंदनः २६ अदूष्यत्वंचजानन्वानविवेदजनार्दनः दिव्यंचकार
यामासज्वलितेग्नौप्रवेशनं २७ लोकापवादाच्चपरंतत्याजतांप्रियां अदूष्यांदूषितांमत्वा
सीतांदशरथात्मजः २८ नज्ञातौस्वसुतौतेनरामेणचकुशीलवौ मुनिनाकथितौतौतुतस्यपुत्रौ
महाबलौ २९ पातालगमनंचैवजानन्वाज्ञातवान्नच राघवःकोपसंयुक्तोभ्रातरंहंतुमुद्यतः १५७
३० कालस्यागमनंचैवनविवेदखरांतकः मानुषंदेहमाश्रित्यचक्रेमानुषचेष्टितं ३१ ॥ ॥

वः २६।२७।२८।२९।३० खरांतकःखरदेहनाशनोरामः मानुषंदेहमाश्रित्यमारब्धकर्मयोगान्मानुषचेष्टितंचक्रेइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ रामावतारे दृष्टांतभूतेऽज्ञत्वमसर्वज्ञत्वं परतंत्रत्वंचाचरणेन दर्शयित्वा दृष्टीतिके कृष्णावतारे दर्शयति पूर्वं कंसभयादिति २२।२३
धर्मंजानन्सन् शिशुपालेन हृतायारुक्मिण्याइत्यन्वयः अनेनचाधर्मनिष्ठत्वं कृष्णस्य बोधितं २४ स्वर्गतः स्वर्गंगत इत्यर्थः स

तथैवमानुषान्भावान् नात्रकार्याविचारणा पूर्वंकंसभयात्प्राप्तोगोकुलेयदुनंदनः २२ ज
रासंधभयात्पश्चा द्द्वारवत्यांगतोहरिः अधर्मंकृतवान्कस्मा द्रुक्मिण्याहरणंचयत् २३ शि
१५८ शुपालहृतायाश्च जानन्धर्मंसनातनं शुशोचबालकंकृष्णः शंबरेणहृतंबलात् २४ मुमोद
जानन्पुत्रंतं हर्षशोकयुतस्ततः सत्यभामाज्ञयाचत्तु युयुधेस्वर्गतः किल २५ इंद्रेणपारिजातार्थं
तु स्त्रीजितत्वंप्रकाशयन् जहारकल्पवृक्षंयः पराभूयशतक्रतुं २६ मानिनीमानरक्षार्थंहरिश्च
क्रधरःप्रभुः वध्वावृक्षेहरिंसत्यानारदायददौपतिं २७ दत्त्वाथकनकंकृष्णंमोचयामासभा
मिनी दृष्ट्वापुत्रान्पुरूगणान्प्रद्युम्नप्रमुखानथ २८ कृष्णंजांबवतीदीनापयाचेसंततिंशुभां
सपर्यौपर्वतंकृष्णस्तपसाकृतनिश्चयः २९ उपमन्युर्मुनिर्यत्रशिवभक्तःपरंतपः उपमन्युगुरुं
कृत्वादीक्षांपाशुपतींहरिः ३० जग्राहपुत्रकामस्तुमुंडीदंडीबभूवह उग्रंतत्रतपस्तेपेमासमे
कंफलाशनः ३१ जजापशिवमंत्रंतुशिवध्यानपरोहरिः द्वितीयेतुजलाहारस्तिष्ठन्नेकपदाहरिः १५८
३२

दैविभक्तिकास्तस्मिर्वा २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तृतीये वायुभक्षस्तु पादांगुष्ठाग्रसंस्थितः षष्टे तु भगवान्रुद्रः प्रसन्नो भक्तिभावितः ३३ दर्श
नं च ददौ तत्र सोमः सोमकलाधरः आजगाम वृषारूढः सुरैरिंद्रादिभिर्वृतः ३४ ब्रह्मविष्णुयुतः
१५९ साक्षाद्यक्षगंधर्वसेवितः संबोधयन्वासुदेवं शंकरस्तमुवाच ह ३५ तुष्टोसि कृष्ण तपसा
नवोग्रेण महामते ददामि वांछितान्कामान्ब्रूहि यादवनंदन ३६ मयि दृष्टे कामपूरे कामशे
षो न संभवेत् आलव्याच तं दृष्ट्वा शंकरं तुष्टं भगवान्देवकीसुतः ३७ पपात पादयोस्तस्य
दंडवत्प्रेमसंकुलः स्तुतिं चकार देवेशं मेघगंभीरया गिरा ३८ स्थितस्तस्य पुरतः शंभो वासुदेवः
सनातनः कृष्ण उवाच देवदेव जगन्नाथ सर्वभूतार्तिनाशन ३९ विश्वयोने सुरारिघ्न नम
स्त्रैलोक्यकारक नीलकंठ नमस्तुभ्यं शूलिने ते नमो नमः ४० शैलजावल्लभायाथ यज्ञघ्ना
य नमोस्तु ते धन्योहं कृतकृत्योहं दर्शनात्तव सुव्रत ४१ जन्म मे सफलं जातं नत्वा ते पादपंक १५९
जं बद्धोहं स्त्रीमयैः पाशैः संसारेस्मिन्जगद्गुरो ४२ शरणं ते च संप्राप्तो रक्षणार्थं त्रिलोचन
संप्राप्य मानुषं जन्म खिन्नोहं दुःखनाशनं ४३ त्राहि मां शरणं प्राप्तं भवभीतं भवाधुना गर्भवा
से महद्दुःखं प्राप्तं मदनदाहक ४४ जन्मनः कंसभयज मनुभूतं च गोकुले जातोहं नंदगोपा
॥ लो वल्लवाचारकस्तथा ४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गोरजःकीर्णकेशस्तुश्रमभूवंरावनेघने म्लेच्छराजभयत्रस्तोगतोद्वारवतीपुनः ४६।
सत्कापेत्र्यंशुभंदेशंमाथुरंदुर्लभंविभो ययातिशापवद्धेनतस्मैदत्तंभयाद्विभो ४७ राज्यं
सुपुष्टमपिचधर्मरक्षापरेणच उग्रसेनस्यदासत्वंकृतंवैसर्वदामया ४८ राजासोयादवा
१६० नांवैकृतोनःपूर्वजैःकिल गार्हस्थ्यंदुःखदंशंभोस्त्रीवश्यंधर्मखंडनं ४९ पारतंत्र्यंसदा
वंधमोक्षवार्तात्रदुर्लभा रुक्मिण्यास्तनयान्दृष्ट्वाभार्याजांववतीमम ५० प्रेरयामासपुत्रा
र्थंतपसेमदनांतक सकामेनमयातप्तंतपःपुत्रार्थमप्यवै ५१ तज्ज्ञाभवतिदेवेशप्रार्थनायां
जगद्गुरो कस्त्वामाराध्यदेवेशंमुक्तिदंभक्तवत्सल ५२ प्रसन्नंयाचतेमूढःफलंतुच्छंविनाशि
यत् सोयंमायाविमूढात्मायाचेपुत्रसुखंविभो ५३ कामिन्याप्रेरितःशंभोमुक्तिदंत्वांजगत्प
ते जानामिदुःखदंशंभोसंसारंदुःखसाधन ५४ अनित्यंनाशधर्माणंतथापिविरतिर्नमे।
श्रमान्नारायणांशोहंजातोस्मिन्क्षितिमंडले ५५ भोक्तुंवहुतरंदुःखंमायापाशेनयंत्रितः १६०
व्यासउवाच इत्युक्तवंतंगोविंदंप्रत्युवाचमहेश्वरः ५६ वहवस्तेभविष्यंतिपुत्राःशत्रुनिषूद
न क्षीणांशेद्वादशसाहस्रंभविष्यतिगणनाधिकं। ५७

305

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभ्याञ्च ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ एतावता सर्पेतं कृष्णस्यासज्ञत्वं परतंत्रत्वं जीवत्वमनीश्वर
त्वं मूढत्वं चोपपादितं तदेवमुपसंहरन् श्रीभगवत्याः सर्वज्ञत्वं सर्वोत्तमत्वं सर्वेश्वरत्वं सर्वाराध्यत्वं चश्रुत्यागमसिद्धम्

तासु पुत्रा दश दश भविष्यंति महाबलाः इत्युक्त्वा परमात्मा शंकरः प्रियदर्शनः ५८ उवाच गि
रिजादेवी प्रणतं मधुसूदनं कृष्ण कृष्ण महाबाहो संसारेस्मिन्नराधिप ५९ गृहस्थप्रवरो लो
१६१ केभविष्यति भवानिह ततो वर्षशतांते तु द्विजशापाज्जनार्दन ६० गांधार्याश्च तथा शापा
द्भविता ते कुलक्षयः परस्परं निहत्याजौ पुत्रास्ते शापमोहिताः ६१ गमिष्यंति क्षयं सर्वे यादवाः
श्च तथापरे सानुजस्त्वं तथा देहं त्यक्त्वा यास्यसि वै दिवं ६२ शोकस्तत्र न कर्तव्यो भवितव्यं प्र
तिप्रभो अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो न विद्यते ६३ तत्र शोको न कर्तव्यो नूनं मम मतं सदा
अष्टावक्रस्य शापेन भार्यास्ते मधुसूदन ६४ चौरेभ्यो ग्रहणं कृष्ण गमिष्यंति मृते त्वयि व्या
स उवाच इत्युक्त्वांतर्दधे शंभुः सोमः सगुरुमंडलः ६५ उपमन्युं प्रणम्याथ कृष्णोपि द्वारकां य १६१
यौ तस्माद्ब्रह्मादयो राजन् संनियम्यध्यधीश्वरः ६६

पसंहरति तस्मादिति यस्माद्धेतोरेतादृशीविडंबनैतादृ
शावताराणां भवति तस्माद्यद्यपि ब्रह्मादयोस्तदपेक्षया धीश्वराः परमेश्वरा संति ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ तथापि न सर्वापेक्षया परमेश्वराः किंतु मायायाः कल्लोलास्तरंगास्तेषां वेगेन क्षुभितांतराः संति यथा काष्ठपुत्तलिका पुरुषाधीनास्तद्
द्रूपमायैषामेतादृशास्तदधीना मायाधीनाः संति तस्मान्मुख्या सर्वापेक्षया सर्वेश्वरी सैवास्तीति भावः ६७ सा च न स्वातंत्र्येण जग
गत्प्रेरयति किंतु प्राक्तनकर्मानुरोधेनान्यथोच्चावचप्राणिकर्तृत्वेन वैषम्यनैर्घृण्ये स्यातामित्याह यथा यथेति मायापरब्र
ह्मस्वरूपिणीति पदेन मायाविशिष्टपरब्रह्मरूपिणीति स्पष्टमेवोक्तं ६८ यस्मादेवं तस्मान्न वैषम्यमिति यदि तस्याः स्वातंत्र्ये
णेच्छा नास्ति तर्हि किमर्थमन्यकर्मानुरुध्य सा जगत्करोतीति चेत्तत्राह जीवमोक्षार्थमिति ६९ तदेवोपपादयति प्रलयकाले

१६२ तथापि मायाकल्लोलवेगासंक्षुभितांतराः तदधीनाः स्थिताः सर्वे काष्ठपुत्तलिकोपमाः ६७ यथा य
था पूर्वभवं कर्मलेशं तथा तथा प्रेरयत्यनिशं माया परब्रह्मस्वरूपिणी ६८ न वैषम्यं न नैर्घृण्यं भ
गवत्यां कदाचन केवलं जीवमोक्षार्थं यतते भुवनेश्वरी ६९ यदि सा नैव सृज्येत जगदेतच्चराचरं
१४४ तदा मायाविनाभूतं जडं स्यादेव नित्यशः ७० तस्मात्कारुण्यमाश्रित्य जगज्जीवादिकं च यत् क
रोति सततं देवी प्रेरयत्यनिशं च यत् ७१ तस्माद्ब्रह्मादिमोहेस्मिन् कर्तव्यः संशयो न हि मायांतःपातिनः
सर्वे मायाधीनाः सुरासुराः ७२ १६२

जगन्मायायां लीनं तथैव तिष्ठेन्न तु मुक्तं भवेत् तत् कर्मानुरोधेन जग
त्सर्जने तु कर्मोपासनाकरणेन श्रवणमननादिना चात्मसाक्षात्कारेण जगन्मुक्तं भवेत्तस्मात्कारुण्यमवलंब्य सेच्छाविरहेपि प्राणिमोक्षा
र्थं जगज्जीवादिकं करोति कर्मानुरोधेन तदेव प्रेरयति चेति भावः मायाविनाभूतं मायायां लीनमित्यर्थः जडं बुद्धिरहितमित्यर्थः ७०।७१।
तस्माद्धे राजन् ब्रह्मादीनां कथं मोहो भवतीत्यादि पूर्वोक्तः संशयस्त्वया नैव कर्तव्य इत्याह तस्मादिति तत्र हेतुमाह मायांतः पातिन
इति ७२ ॥ हरे ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ नर्हि स्वतंत्रः कोस्तीति चेत्तत्राह स्वतंत्रा सैव देवेशीति ७३।७४।७५।७६।७७ आत्मरूपां हृदा ज्ञात्वेति तथा च श्वेताश्वतरोप
निषदि ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति ७८।७९।८०।८१।८२ देवीलोके पूर्वोक्ते मणिद्वी

स्वतंत्रा सैव देवेशी स्वेच्छाचारविहारिणी तस्मात्सर्वात्मना राजन् सेवनीया महेश्वरी ७३ नातः
परतरं किंचिदधिकं भुवनत्रये एतद्धि जन्मसाफल्यं पराशक्तेः पदस्मृतिः ७४ माभूत्तत्र कुले ज
१६३ न्म यत्र देवी न दैवतं अहं देवी न चान्योस्मि ब्रह्मैवाहं न शोकभाक् ७५ इत्यभेदेन तां नित्यां चिं
तयेज्जगदंबिकां ज्ञात्वा गुरुमुखाद्देवीं वेदांतश्रवणादिभिः ७६ नित्यमेकाग्रमनसा भावये
दात्मरूपिणीं मुक्तो भवति तेनाशु नान्यथा कर्मकोटिभिः ७७ श्वेताश्वतरादयः सर्वे ऋषयो नि
१५४ र्मलाशयाः आत्मरूपां हृदा ज्ञात्वा विमुक्ता भवबंधनात् ७८ ब्रह्मविष्णवादयस्तद्वद्गौरीलक्ष्म्या
दयस्तथा तामेव समुपासंते सच्चिदानंदरूपिणीं ७९ इति ते कथितं राजन् यद्यत्पृष्टं त्वयानघ
प्रपंचतापत्रस्तेन किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ८० एतत्ते कथितं राजन् मायाख्यानमनुत्तमं सर्व
पापहरं पुण्यं पुराणं परमाद्भुतं ८१ य इदं शृणुयान्नित्यं पुराणं वेदसंमितं सर्वपापविनिर्मु
क्तो देवीलोके महीयते ८२ सूत उवाच एतन्मया श्रुतं व्यासात्कथ्यमानं सविस्तरं पुराणं १६३
पंचमं नूनं श्रीमद्भागवताभिधं ८३

पे पुराणं पंचममिति ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथेति महापुराणसंग्रहवाक्ये पुराणांतरेषु पंचमत्वेन गृहीतमि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

307

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sargya Sharada Peetham

ारंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकंठोभिधानतः देवीभागवतस्यास्य व्याख्यान
कृतवान्सम्यक् तिलकाख्यांशुभार्थदां चतुर्थस्कंध एतस्यासमाप्तोभूच्छुभार्थदः प्रीयतांतेन मेदेवीः

ावते महापुराणे चतुर्थस्कंधे द्वादशसाहस्र्यां संहितायां पंचविंशोध्यायः २५

ल्लण मुरलीधर कापीनवीस मुन्शी साहिव नवलकिशोरजीका ॥ शुभम्

ो दे
ंचसं
ाणंपं

२६४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ान्रंगनाथात्मजलक्ष्मीगर्भजनीलकंठविरचिते श्रीदेवीभागवतव्याख्याने ति

308

वे०स० तेषां वायूनां वृत्तिभेदान् तेषां स्थानानि नामानि चाह हृदिप्राण इति ४० अधुना पूर्वोक्तलिंगदेहस्य यावत्स्वरूपमुच्यते ज्ञानेंद्रिया
१६३ णीति धिया [illegible] सहितं मन इति मनोबुद्धिश्चेत्यर्थः ४१ एतत्सप्तदशावयवकं सूक्ष्मशरीरं मम भवति यल्लिंगसंज्ञकं भवति तदित्या
ह एतत्सूक्ष्मा [illegible] इत्थं देहद्वयस्वरूपमुक्त्वा जीवेश्वरविभागकारणमाह तत्र या प्रकृतिरिति तत्रैकाशुद्धसत्त्वाभिधाना सा माया
द्वितीया मलिन सत्त्वप्रधाना साविद्येति मायाविद्ययोर्भेदः ४२ तत्र या स्वाश्रयं रक्षेन्नावृणुयात्सा मायेति निगद्यते ४३ तस्यामिति त

हृदिप्राणो गुदेपानो नाभिस्थस्तु समानकः कंठदेशेप्युदानः स्याद्व्यानः सर्वशरीरगः ४० ज्ञा
नेंद्रियाणि पंचैव पंचकर्मेंद्रियाणि च प्राणादिपंचकं चैव धिया च सहितं मनः ४१ एतत्सू
क्ष्मशरीरं स्यान्मम लिंगं यदुच्यते तत्र या प्रकृतिः प्रोक्ता सा राजन्द्विविधा स्मृता ४२ सत्त्वा
त्मिका तु माया स्यादविद्या गुणमिश्रिता स्वाश्रयं या तु संरक्षेत्सा मायेति निगद्यते ४३ तस्यां
यत्प्रतिबिंबं स्याद्बिंबभूतस्य चेशितुः स ईश्वरः समाख्यातः स्वाश्रयज्ञानवान्परः ४४ सर्व
ज्ञः सर्वकर्ता च सर्वानुग्रहकारकः अविद्यायां तु यत्किंचित्प्रतिबिंबं नगाधिप ४५ ॥०॥

स्यां स्वाश्रयव्यामोहकारिण्यां शुद्धसत्त्वप्रधानायां मायायामीशितुः परमात्मनो यत्प्रतिबिंबं पतति तत्प्रतिबिंबमीश्वरः समाख्यातः स ई
श्वरः स्वाश्रयं व्यापकं ब्रह्म तज्ज्ञानवान् भवति मायया न तदाधारब्रह्मणो नावरणात् ४४ किंच तस्य व्यापकत्वात्कुत्रापि तज्ज्ञानस्यावरणाभावा
त्सर्वज्ञो भवति अचिंत्यमायाशक्तिमत्त्वात्सर्वकर्ता सर्वानुग्रहकर्ता च भवतीत्यर्थः अविद्यायामिति मलिनसत्त्वप्रधानायामविद्यायां यत्प्रतिबिंबं
गजीवसंज्ञां भजति स्युरित्यन्वयः ४५ ॥०॥०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰स॰ तज्जीवसंज्ञंमलिनसत्त्वप्रधानाविद्यमानंदाश्रयस्यस्वरूपभूतानंदस्यावरणात्सर्वदुःखाश्रयमसर्वज्ञमव्यापकंचभवतीत्यर्थः द्वयोर
२९४ पीति द्वयोरीश्वरजीवयोर्देहत्रयं पूर्वोक्तंभवति ईश्वरस्यावरणाभावेपिविक्षेपस्यसत्वात् अत्राविद्ययेत्यनेनमायाविद्ययोरुभयो
रपिग्रहणं ४६ देहत्रयाभिमानेनेति उभयोरपिदेहत्रयाभिमानान्नामत्रयंभवतीत्यर्थः तत्रजीवस्यनामत्रयं वदति प्राज्ञस्त्विति
कारणदेहाभिमानीयःसप्राज्ञः सूक्ष्मदेहाभिमानीतुतैजसः ४७ स्थूलदेहेति स्थूलदेहाभिमानीतुविश्वसंज्ञक इत्यर्थः एवमी

तदेवजीवसंज्ञंस्यात्सर्वदुःखाश्रयंपुनः द्वयोरपीहसंप्रोक्तंदेहत्रयमविद्यया ४६ देहत्र
याभिमानाच्चाप्यभून्नामत्रयंपुनः प्राज्ञस्तुकारणात्मास्यात्सूक्ष्मदेहीतुतैजसः ४७ स्थूल
देहीतुविश्वाख्यस्त्रिविधःपरिकीर्तितः एवमीशोपिसंप्रोक्तईशसूत्रविराट्पदैः ४८ प्रथमो
व्यष्टिरूपस्तुसमष्ट्यात्मापरःस्मृतः सहिसर्वेश्वरःसाक्षाज्जीवानुग्रहकाम्यया ४९ ॥००

श्वरोपिदेहत्रयाभिमानादीशसूत्रविराट्पदैःसंप्रोक्तःकथितइत्यर्थः ४८ प्रथमइति प्रथमोजीवोव्यष्टिरूपोव्यष्टिदेहत्रयाभिमा
नीत्यर्थः परईश्वरस्तुसमष्टिःसमष्टिदेहाभिमानीत्यर्थः ईश्वरस्यमहिमानंवर्णयति सहिसर्वेश्वरइति नचस्वानुभवानंदेननित्यं
तृप्तत्वेपिकेवलंजीवानुग्रहकाम्यया जीवानांमोक्षोभवत्विति [illegible] र्तितिकरुणयासमुद्धरंश्चकर्तायः ९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ सोपीति हेभगवान् सोपीश्वरोममब्रह्मरूपिण्यामायाशक्तिस्तया प्रेरितएव सर्वं करोतियतः सईश्वरोमयिब्रह्मरूपिण्यां रज्जुसर्पवद्देवक
१२५ ल्पितस्ततोमच्छक्त्यधीनएवेत्यर्थः ५० इतिश्रीदेवीभागवततिलकेगौडपाठानुसारिव्याख्यानेसप्तमस्कंधेदेवीगीतायां द्वात्रिंशोध्यायः ३२
षट्पंचाशन्महापद्मैरपवारदुरासदं महाघोरंविश्वरूपंदर्शितंचेतिनिकथ्यते इत्यमध्यारोपमुक्त्वापवादमाह मन्मायेतिदेपर्वततयाम
न्मा[illegible]शक्त्याचराचरंसर्वंजगत्कॢप्तंसापिमायामत्तः मत्स्वरूपात्पृथङ् नास्तितस्यामयिकल्पितत्वेनमिथ्यात्वान्मिथ्यापदार्थस्यचाधिष्ठान
सत्तातिरिक्तसत्ताभावात् तस्मादहमेवास्मिपरमार्थतोनान्यत्किंचिद्वस्त्वंतरमस्तीत्यर्थः १ ननुसर्वथाद्वैताभावेजगत्कथंभासते इतिचेत्तत्रा

करोति विविधं विश्वं नानाभोगाश्रयं पुनः मच्छक्तिप्रेरितोनित्यंमयिराजन्प्रकल्पितः ५०
इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणे अष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांसप्तमस्कंधेदेवीगीतायां ३२ ध्यायः
श्रीदेव्युवाच मन्मायाशक्तिसंकॢप्तंजगत्सर्वंचराचरं सापिमत्तः पृथङ्मायानास्त्येवपरमार्थतः १
व्यवहारदृशासेयंविद्यामायेतिविश्रुता तत्त्वदृष्ट्यातु नास्त्येवतत्त्वमेवास्तिकेवलं २ ॥ श्री॰

२ व्यवहारेति अनाद्यविद्याभ्रांतानांयोव्यवहारस्तद्दृशातद्दृष्ट्यामायाविद्येति विश्रुताभवतितत्त्वदृष्ट्यातुब्रह्मदृष्ट्यातुसानैवा
स्तिकिंतुतत्त्वमेवकेवलमस्तीत्यर्थः नहिभ्रांतदृष्ट्यारज्जुसर्पतत्कारणाज्ञानसत्त्वेपिरज्जुदृष्ट्याकिंचिदपितद्वर्त्तेन इतिभा
वः तथाचश्रुतिः । ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तः इत्येषापरमार्थतेति तापनीयेच असत्त्वमज्ञस्य
गतमस्कुममायामिति ब्रह्मवर्णितं २ ॥ २ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भ० ननु यदि प्रपंचो मिथ्या तर्हि तदंतः पातिजीवोपि मिथ्येति न तद्वंधस्तथा च जीवस्य मिथ्यत्वे मोक्षप्रयत्नस्यावस्थानाभावेन तन्नाशार्थं
१९६ दापि जीवोयत्नं न कुर्यादिति मोक्षशास्त्रं व्यर्थमेवेति चेन्नेत्याह सोहमिति हे गिरे मायाचाविद्याकर्माणि च तत्प्राणिनां अनादिनानासंस्का
रास्तैः सहिताहमेव कूटस्थवस्तुरूपा सर्वं जगत् प्रथमतः सृष्ट्वा तदंतः तन्मध्ये घटस्थाकाशवदादर्शे प्रतिबिंबवत् पश्चाच्चिदाभासरूपेण
तत्रापि प्राणपुरःसरा प्राणमग्रतः कृत्वा प्रविशामि तत्किमर्थमिति चेत्तत्राहलोकांतरगतिर्निरर्थकं प्राणपुरःसरं कृत्वा प्राणाभिमानं कृत्वानप्रवेक्ष्यामि तर्हि मम व्यापक
त्वाल्लोकांतरगमनादिकं जननमरणादिकं च हाराश्च कथं स्यान्नहि व्यापकस्य गमनागमनं देहसंबंधो देहत्यागश्च संभवति इति हेतुना
तत्सिध्यर्थं प्राणपुरःसरं प्रविशामि तस्मिंश्च प्राणे स्वीकृते सति तत्सदेहांतरप्रवेशे जन्म तत्त्यागे मरणं तथैव लोकांतरगतिश्चेति संबं-

सोहं सर्वं जगत्सृष्ट्वा तदंतः प्रविशाम्यहं मायाकर्मादिसहिता गिरे प्राणपुरःसरा ३ लोकां-
तरगतिर्नो चेत्कथं स्यादिति हेतुना यथायथा भवंत्येव मायाभेदात्तथा तथा ४ श्रीदुर्गायै नमः

सिध्यति अयं भावः न केवलं जीवत्वं चिदाभासस्यैव येन पूर्वोक्तं दूषणं भवेत् किंतर्हि अहं कूटस्थरूपिणी तत्स्थांतःकरणं तदाश्रया-
भूताविद्या चिदाभासश्चेति चतुष्टयं मिलित्वा जीवत्वं तथा च ज्ञानेनाविद्यांतःकरण चिदाभासानां नाशेपि कूटस्थरूपांशस्य मुक्तावव-
शेषात् जीवस्य मोक्षार्थमभरणं निर्वाणमोक्षशास्त्रानर्थक्यमिति ननु तर्हि तवैकत्वाज्जीवस्यापि एकत्वं स्यादिति चेत्तत्राह यथायथे-
ति यथा व्यापक एक एवाकाशो घटघटाद्युपाधिभेदेन यथा भिद्यते तथाविद्यानेकत्वस्वीकारेण विद्यानामंतःकरणानां च भेदात्कू-
टस्थोपि भिद्यत इति जीवबहुत्वमप्युपपन्नमेवेत्यर्थः तथा च श्रुतिः इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता
दशेति यं चैहरसइति ४ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ ननु तर्हि त्वज्जगदंतःपातित्वेन तद्दोषेणादुष्टत्वमपि स्यात्तत्राह उच्चनीचादिवस्तूनीति यथा सूर्यः सर्वाण्युच्चनीचादिवस्तूनि भासयन्न
६७ पि न दुष्यति तथैवाहं कदापि दोषैर्दुष्टो नास्मीत्यर्थः ५ ननु सूर्यः साक्षिभूतो न दुष्यतीति युक्तं त्वं तु सकलकार्यकर्त्तेति कर्तृदोषलेपो
भविष्यत्येवेति चेत्तत्राह मयीति बुध्यादीति किं बुद्ध्यादिनिष्ठं कर्तृत्वमविवेकेन मय्यध्यस्यैवात्मा कर्त्तेति वदंति न सद्बुद्धयो
विवेकिनस्तथा च सूर्यवदहमपि साक्षिरूप एव न कर्त्तेति भावः ६ अज्ञानभेदत इति जीवबहुत्ववदीश्वरमूर्त्तिबहुत्वमपि मायाभेदा

उपाधिभेदाद्भिन्नोऽहं घटाकाशादयो यथा उच्चनीचादिवस्तूनि भासयन्भास्करः सदा ४ न दुष्य
ति तथैवाहं दोषैर्लिप्तो कदापि न मयि बुध्यादिकर्तृत्वमध्यस्यैवापरे जनाः ६ वदंति चात्मा
कर्त्तेति विमूढा न सुबुद्धयः अज्ञानभेदतस्तद्वन्मायाया भेदतस्तथा ७ जीवेश्वरविभागश्च क
ल्पितो माययैव तु घटाकाशमहाकाशविभागः कल्पितो यथा ८ तथैव कल्पितो भेदो जीवा
त्मपरमात्मनोः यथा जीवबहुत्वं च माययैव न च स्वतः ९ तथेश्वरबहुत्वं च मायया न स्वभावतः
देहेंद्रियादिसंघातवासनाभेदभेदिता १०

न्मायाकल्पितब्रह्मविष्ण्वाद्याकारभेदाद्भवतीति जीवेश्वरसिद्धिमुपसंहरति जीवेश्वरविभागश्चेति अज्ञानभेदाज्जीवसिद्धिर्मा
याभेदादीश्वरसिद्धिरित्यर्थः ७ तत्र दृष्टांतमाह घटाकाशेति ८ ईश्वरबहुत्वं ब्रह्मविष्ण्वादिरूपेश्वरबहुत्वमित्यर्थः ९
जीवभेदे हेतुं विशदयति देहेंद्रियादीति १०॥ १० १०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

९।१०। हेधराधरपर्वतगुणानांयेवासनाभेदाः सात्विकराजस तामसाश्चैतैर्भेदितायामायासापरभेदस्य ब्रह्मविष्ण्वादीश्वरभेदस्यहेतुर्नान्य
११।१२। इत्यर्थः इदंसत्संहितांतं।तिसृतगीतायांस्पष्टंव्याख्यातंचतत्रमाधवाचार्यैः ११ यतएकमेवचैतन्यंसर्वात्मकंततोहंसर्वात्मिकास्मी

अविद्याजीवभेदस्यहेतुर्नान्यःप्रकीर्तितः गुणानांवासनाभेदभेदितायाधराधर ११ माया
सापरभेदस्यहेतुर्नान्यःकदाचन मयिसर्वमिदंप्रोत मोतंचधरणीधर १२ ईश्वरोहंचसूत्रा
त्माविराडात्माहमस्मिच ब्रह्माहंविष्णुरुद्रौचगौरीब्राह्मीचवैष्णवी १३ सूर्योहंतारकाश्चाहंता
रकेशस्तथास्म्यहं पशुपक्षिस्वरूपाहंचांडालोहंचतस्करः १४ व्याधोहंक्रूरकर्माहंसत्कर्माहंम
हाजनः स्त्रीपुंनपुंसकाकारोप्यहमेवनसंशयः १५ यच्चकिंचित्क्वचिद्वस्तुदृश्यतेश्रूयतेपिवा
अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्याहंसर्वदास्थिता १६ नचदस्तिमयात्यक्तंवस्तुकिंचिच्चराचरं यद्यस्ति
चेत्तच्छून्यंस्याद्वंध्यापुत्रोपमंहितत् १७ रज्जुर्यथासर्पमालाभेदैरेकाविभातिहि तथैवेशादिरू
पेणभाम्यहंनात्रसंशयः १८ अधिष्ठानातिरेकेणकल्पितंतन्नभासते तस्मान्मत्सत्तयैवैतत्सत्तावन्नान्
याभवेत् १९

त्याहमयीतिप्रोतंप्रोतंग्रथितमित्यर्थः १२ ईश्वरःकारणदेहाभिमानीसूत्रात्माहिरण्यगर्भः विराट्स्थूलदेहाभिमानी १३ १४
१५ शून्यंस्यादिति मायासद्रूपयात्यक्तंशून्यमसदेवस्यादित्यर्थः १७ १८ अधिष्ठानातिरेकेणेति अधिष्ठानसत्ता
तिरेकेणेत्यर्थः यतएतत्कल्पितंजगत्तस्मान्मत्सत्तयैवसत्तावद्भवेन्नान्यथेत्यर्थः १९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 समष्ट्यात्मेति सर्वाभिमानिविराट्स्वरूपं यथावदसीत्यर्थः २० पूजयंतश्चेति सर्वेषां भगवतीविराट्स्वरूपदर्शनोत्सुकत्वात्स्वाभी
 ष्टसंपादनेपरस्तस्यहिमालयस्यतद्वचः साधुसाध्वितिपूजयंतइत्यर्थः २१ २२ द्यौर्मस्तकमिति यज्ञयोः शब्देनसर्वोर्ध्वःसत्य

हिमालयउवाच यथावदसिदेवेशिसमष्ट्यात्मवपुस्त्विदं तथैवद्रष्टुमिच्छामियदिदेविकृ॰
पामयि २० व्यासउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वासर्वेदेवाःसविष्णवः ननंदुर्मुदितात्मानःपूज
यंतश्चतद्वचः २१ अथदेवमतंज्ञात्वाभक्तकामदुघाशिवा अदर्शयन्निजंरूपंभक्तकामप
पूरिणी २२ अपश्यंस्तेमहादेव्याविराड्रूपंपरात्परं द्यौर्मस्तकंभवेद्यस्यचंद्रसूर्यौचचक्षुषी
२३ दिशःश्रोत्रेवचोवेदाःप्राणावायुःप्रकीर्तितः विश्वंहृदयमित्याहुःपृथ्वीतुजघनंस्मृतं २४
नभस्तलंनाभिसरोज्योतिश्चक्रमुरस्थलं महर्लोकस्तुग्रीवास्याज्जनोलोकोमुखंस्मृतं २५
तपोलोकोरराटिस्तुसत्यलोकादधःस्थितः इंद्रादयोबाहवस्तुशब्दःश्रोत्रंमहेशितुः २६ ॥श्री

लोकोगृह्यते २३ वायुरेवैतस्यप्राणाः विश्वंसर्वात्मकमव्यक्तमित्यर्थस्तदस्यरू ""पस्यहृदयं २४ नभस्तलंभुवर्लोकः २५
सत्यलोकादधःस्थितस्तपोलोकोरराटिर्ललाटमित्यर्थः शब्दंश्रोत्रमिति योस्माकंश्रोत्रविषयःशब्दः सतस्यस्वरूपस्यश्रोत्रं
श्रोत्रेंद्रियंभवतीत्यर्थः पूर्वंतुदिशः श्रोत्रेइत्यत्र श्रोत्रशब्देनश्रोत्रेंद्रियाधारोगृह्यत इतिनपुनरुक्तिः २६ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०स० नासत्यदस्रौ अश्विनीकुमारौ नावस्य स्वयम्नासेना सापुटे स्तः गंधस्तु घ्राणं घ्राणेंद्रियमित्यर्थः २७ ब्रह्मस्थानं प्रजापतिश्चतुर्मु
२०० खस्थानं तस्य भूविजृंभो भ्रूविकारः आपोजलानितु तालुः रसनेंद्रियाधारो भवंति तद्गतो रसस्तु जिह्वा भवति रसनेंद्रियं भवती॰

नासत्यदस्रौ नासे स्तो गंधो घ्राणं स्मृतो बुधैः मुखमग्निः समाख्यातो दिवारात्री च पक्ष्मणी २७
ब्रह्मस्थानं भ्रूविजृंभो ह्यापस्तालुः प्रकीर्तिताः रसो जिह्वा समाख्याता यमो दंष्ट्राः प्रकीर्तिताः २८
दंताः स्नानकलापस्य हासो माया प्रकीर्तिता सर्गस्त्वपांगमोक्षः स्याद्व्रीडोर्ध्वोष्ठो महेशितुः २९
लोभः स्यादधरोष्ठो स्याद्धर्ममार्गस्तु पृष्ठभूः प्रजापतिश्च मेढ्रं स्याद्यः स्रष्टा जगतीतले ३० कुक्षिः
समुद्रा गिरयो स्थीनि देव्या महेशितुः नद्यो नाड्यः समाख्याता वृक्षाः केशाः प्रकीर्तिताः ३१ कौ
मारयौवनजरा वयोस्य गतिरुत्तमा बलाहकास्तु केशाः स्युः संध्ये ते वाससी विभोः ३२ रा
जन् श्रीजगदंबायाश्चंद्रमास्तु मनः स्मृतः विज्ञानशक्तिस्तु हरी रुद्रोंतः करणं स्मृतम् ३३ ॥॰

त्यर्थः २८ स्नेहकलाः स्त्रीपुत्रादिस्नेहलेशः सर्गः सृष्टिरेवापांगमोक्षः कटाक्ष इत्यर्थः २९ अधर्ममार्गस्तु पृष्ठभाग इत्यर्थः ३०
महेशितुर्महेश्वर्या देव्या गिरयः पर्वताश्चास्थीनीत्यर्थः ३१ कौमारेति त्रिविधं वयो गतिरित्यर्थः ३२ चंद्रमास्त्विति तस्या देव्या मनः इत्यत्र
यो ज्योहे राजन् जनमेजय श्रीजगदंबायाश्चंद्रमा मनोपि स्मृत इत्यर्थः तेन पूर्वोक्तेन त्रयोगाणां तस्य चंद्रमसो मनस्त्वमपि बोधितमिति बोध्यं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰म॰ अतलादीति अतलादिपातालांतालोकायथायोग्यंकटयधोभागतांगताः कटिमारभ्यपादमूलपर्य्यंतंव्यवस्थिताइत्यर्थः ३४ त
दे॰१ थाचश्रुतिः अग्निमूर्धाचक्षुषीचंद्रसूर्यौदिशःश्रोत्रेवाग्विवृताश्चवेदाः वायुःप्राणोहृदयंविश्वमस्यपद्भ्यांपृथिवीह्येषस
र्वभूतांतरात्मेति जिह्वयासर्वंजगल्लेलिहानंस्वादयंतं ३५ दंष्ट्रासुकटकटायरवः कटकटेतिशब्दोयस्य ब्रह्मक्षत्रेचोभेभवतओदनोयस्ययस्य

अश्वादिजातयःसर्वाः श्रोणीदेशेस्थिताविभोः अतलादिमहालोकाः कट्यधोभागतांगताः ३४
एतादृशंमहारूपंददृशुःसुरपुंगवाः ज्वालामालासहस्राढ्यंलेलिहानंचजिह्वया ३५ दंष्ट्रा
कटकटारावंवमंतंवह्निमक्षिभिः नानायुधधरंवीरंब्रह्मक्षत्रौदनंचयत् ३६ सहस्रशीर्षन
यनंसहस्रचरणंतथा कोटिसूर्यप्रतीकाशंविद्युत्कोटिसमप्रभं ३७ भयंकरंमहाघोरंहृदक्ष्णो
स्त्रासकारकं ददृशुस्तेसुराःसर्वेहाहाकारंचचक्रिरे ३८ विकंपमानहृदयामूर्च्छामापुर्दुरत्ययां
स्मरणंचगतंतेषांजगदंबेयमित्यपि ३९ अथयेवास्थितावेदाश्चतुर्दिक्षुमहाविभोः बोधया
मासुरत्युग्रंमूर्च्छातोमूर्च्छितान्सुरान् ४०

ब्रह्मक्षत्रंचोभेभवतओदनोमृत्युर्यस्योपसेचनमितिश्रुतेः ३६ ३७ हाहाकारंभयेनभीतत्वाच्चक्रिरेइत्यर्थः ३८ स्मरणंगत
मिति इयंजगदंबास्माकंपालयित्रीतिस्मरणमपितेषांगतंनष्टमित्यर्थः ३९ अथतेइति विभोर्देव्याश्चतुर्दिक्षुयेमूर्त्तिमंतो
वेदाः स्थितास्तेमूर्च्छितान्देवान्मूर्च्छातोबोधयामासुर्व्युत्थापयामासुरित्यर्थः ४० ॥ ॥ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई० सं० ४१ ४२ सभयाजातांसइत्यर्थः ४३ त्वत्साम्यज्ञेयइति यावन्त्यपरिमाणवान्यश्चयादृशस्तवस्वपराक्रमः सनवस्तत्साम्यज्ञेयएवै
२०२ तादृशोसौतवपराक्रमोस्माकंतदर्वाग्जायमानानांकथंसविषयोभवेन्नकथमपीत्यर्थः तथाचश्रुतिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेना

अथतेधैर्यमालंब्यलब्ध्वाचस्तुतिमुत्तमां प्रेमाश्रुपूर्णनयनारुद्धकंठास्तुनिर्जराः ४१
वाष्पगद्गदयावाचास्तोतुंसमुपचक्रिरे देवाऊचुः अपराधक्षमस्त्वंवपाहिदीनांस्त्वदुन्दवान्
कोहंसंहरदेवेशिसभयास्स्पर्शनात् कांतेस्तुतिंपकर्त्तव्यायामरैर्निर्जरैरिह ४३ त्वत्सा
म्यज्ञेयएवासौयावन्यश्चस्वविक्रमः तदर्वाक्जायमानानांकथंसविषयोभवेत् ४४ न
मस्तेभुवनेशानिनमस्तेप्रणवात्मके सर्ववेदांतसंसिद्धेनमोह्रींकारमूर्त्तये ४५ यस्माद
ग्निस्समुत्पन्नोयस्मात्सूर्यश्चचंद्रमाः यस्मादोषधयःसर्वास्तस्मैसर्वात्मनेनमः ४६ यस्मा
द्देवाःसंभूताःसाध्याःपक्षिगणाश्च पशवश्चमनुष्याश्चतस्मैसर्वात्मनेनमः ४७ प्रा
णपानौव्रीहियवौतपःश्रद्धाऋतंतथा ब्रह्मचर्यंविधिश्चैवयस्मात्तस्मैनमोनमः ४८॥

ष्या कोवेदयतिश्चावभूवेति योस्याध्यक्षः परमेव्योमन्सोअंगवेदयदिवानवेदेति ४४ ४५ ४६ ४७ यस्मात्सं
भूतोविधिरिति कर्त्तव्यतारूपस्तस्मैनमइत्यन्वयः ४८ ४८ ४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भ० सप्तप्राणार्चिषइति प्राणाश्चार्चिषश्चेति द्वंद्वः सप्तशीर्षण्याः प्राणास्तस्मादेवभवंतीत्यर्थः तेषांचसप्तार्चिषोदीप्तयः स्वस्वविषया
२०२ वद्योतनानितथा सप्तसमिधः सप्तविषयाविषयैर्हि प्राणाः समिध्यंते सप्तहोमास्तद्विषयविज्ञानानियदस्यविज्ञानंतज्जुहोतीतिश्रु

सप्तप्राणार्चिषोयस्मात्समिधः सप्तएवच होमाः सप्ततथालोकास्तस्मैसर्वात्मनेनमः ४९ य-
स्मात्समुद्रागिरयः सिंधवःप्रचरंतिच यस्मादोषधयः सर्वारसास्तस्मैनमोनमः ५० यस्माद्यज्ञः
समुद्भूतोदीक्षायूपश्चदक्षिणाः ऋचोयजूंषिसामानितस्मैसर्वात्मनेनमः ५१ नमः पुरस्तात्पृष्ठे
चनमस्तेपार्श्वयोर्द्वयोः अधऊर्ध्वंचतुर्दिक्षुमातर्भूयोनमोनमः ५२ उपसंहरदेवेशि रूपमेतद
लौकिकं तदेवदर्शयास्माकं रूपंसुंदरसुंदरं ५३ व्यासउवाच इतिभीतानसुरान्दृष्ट्वाजग
दंबाकृपार्णवा संहृत्यरूपंघोरंतद्दर्शयामाससुंदरं ५४ पाशांकुशवराभीतिधरंसर्वांगकोमलं
करुणापूर्णनयनं मंदस्मितमुखांबुजम् ५५

स

तेः एत तथासप्तलोकाइंद्रियस्थानानि एतेयस्माज्जातास्तस्मैसर्वात्मनेनमः ४९ ५० ५१ तथाच
श्रुतिर्मुंडकेयस्मादग्निः समिधीयस्यसूर्यः सोमात्पर्जन्यश्चौषधयः प्रजानामित्यादितस्मादृचः सामयजूंषिदीक्षायज्ञाश्चसर्वेक
तवोदक्षिणाश्चसंवत्सरोयजमानश्चलोकाः सोमोयत्रपवतेयत्रसूर्यइति ५२ ५३ ५४ ५५ ६

CC-0: Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दृष्ट्वा तत्सुंदरं रूपं तदा भीतिविवर्जिताः शांतचित्ताः प्रणेमुस्ते हर्षगद्गदनिस्वनाः ५६ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे देवीगीतायां सप्तमस्कंधे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३ श्रीदेव्युवाच क्व यूयं मंदभाग्या वै क्वेदं रूपं महाद्भुतम् तथापि भक्तवात्सल्यादीदृशं दर्शितं मया १ न वेदाध्ययनैर्योगैर्न दानैस्तपसेज्यया रूपं द्रष्टुमिदं शक्यं केवलं मत्कृपां विना २ प्रकृतं शृणु राजेंद्र परमात्मात्र जीवतां उपाधियोगात्संप्राप्तः कर्तृत्वादिकमप्युत ३ क्रियाः करोति विविधा धर्माधर्मैकहेतवः नानायोनीस्ततः प्राप्य सुखदुःखैश्च युज्यते ४ पुनस्तत्संस्कृतिवशान्नानाकर्मरतः सदा नानादेहान्समाप्नोति सुखदुःखैश्च युज्यते ५

देवेत्यृषति भगवतीत्याह क्व यूयमिति १॥२ प्रकृतमिति ब्रह्मविद्योपदेशप्रकरणं हि प्रचलितं पूर्वं मध्ये देवैर्विश्वरूपदर्शनार्थं प्रार्थिता सती विश्वरूपं दर्शयामास तदुपसंहृतं तेन विश्वरूपे पुनः प्रकृतं यदुपदेशप्रकरणं तच्छृणु इति हिमालयं प्रति भगवती वदतीति बोध्यं परमात्मात्र जीवानामिति स्वमूढो मूढ इव व्यवहारात्तास्ते माययैवेति श्रुतेरित्यर्थः ३ वैराग्यार्थमाह क्रियाः करोतीति ४ तत्संस्कृतिः सुखदुःखसंस्कारः ५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द० स० एतस्येति एतस्य जन्ममरणप्रवंधरूपसंसारस्य विरामः समाप्तिः कदापि नास्ति अत्र यावत्पर्यंतमनंतसृष्टिप्रलयेषु जातेष्वपि जीवसंसार
२०५ प्रविद्यमानत्वात् इत्थंसंसारस्यानादिकालप्रवृत्तत्वमुपपाद्य तन्नाशोपायप्रदर्शनार्थं तन्निदानमाह अज्ञानमेवेति ततः कामो ऽभिधानाद
च्छेत्यर्थः इच्छातः क्रिया भवतीत्यर्थः ६ यस्मादज्ञानमेव मूलं तस्मादित्याह एतद्धि जन्मेति तथाच श्रुतिः योह्यविदित्वात्मानमस्मात् ला
त्रैतिस कृपण इति अज्ञाननाशनसाधनमाह विद्यैवेति ८ तज्जन्यज्ञानजं कर्मन पर्याय इत्यर्थः तत्र हेतुमाह विरोधाभावतः इति नहि

घटीयंत्रवदेतस्य न विरामः कदापि हि अज्ञानमेव मूलं स्यात्ततः कामः क्रियास्ततः ६ तस्माद
ज्ञाननाशाय यतेत नियतं नरः एतद्धि जन्मसाफल्यं यदज्ञानस्य नाशनं ७ पुरुषार्थसमाप्तिश्च जी
वन्मुक्तदशापि च अज्ञाननाशने शक्ता विद्यैव तु पटीयसी ८ न कर्म तज्जं नोपास्तिर्विरोधाभावतो
मिरे प्रत्युताशाज्ञाननाशे कर्मणा नैव भाव्यतां ९ अनर्थदानि कर्माणि पुनः पुनरुशंति हि ततो
रागस्ततो द्वेषस्ततोऽनर्थो महान् भवेत् १० तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ज्ञानं संपादयेन्नरः कुर्वन्नेवेह कर्माणी
त्यतः कर्माप्यवश्यकं ११

धकारोंधकारं नाशयति न तद्वज्ज्ञानजन्यकर्मणो ऽप्यज्ञानरूपत्वान्न तेनाज्ञानेन कर्मणा विरोध इत्यर्थः कर्मणाज्ञाननाशे आशा नैव भाव्यतां
नैव कर्तव्येत्यर्थः ९ कर्माणि देवंवदति अनर्थदानीति १० अत्र समुच्चयवादिमतमुत्थापयति कुर्वन्नेवेहेति कुर्वन्नेवेह कर्माणि
जिजीविषेच्छतं समाः इति श्रुत्या यावज्जीवं कर्म विहितं ज्ञानादेव हि कैवल्यमित्यादिश्रुत्या ज्ञानमपि संपाद्यत्वेनोक्तं तत्र यावज्जी
वश्रुतेः संकोचे प्रमाणाभावात् ज्ञानं कर्म च समुच्चये न यावज्जीवं पुरुषेणाश्रयणीयमित्यर्थः ११ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० स० नन्वज्ञाननाशे ज्ञानस्यैवोपयोगात्कर्म किं करिष्यतीति चेत्तत्राह सहायतामिति ज्ञानस्य साहाय्यं भविष्यति कर्मेत्यर्थः १२ तस्माद्यावज्जीवं
२०६ कर्म ज्ञानं चाश्रयणीयमिति मतं केचिदाहुरित्याह इति केचिदिति तत्खंडयति तद्विरोधादिति यदि ज्ञानोत्तरं कर्म संभवेत्तदा ज्ञानकर्मणो
: समुच्चयो वक्तव्यः स तु नैव संभवति तस्माद्यावज्जीवश्रुतेः संकोचो ज्ञानेन सहावस्थानविरोधादापतित इत्यर्थः ननु किमिति कर्मणो
ज्ञानेन सहावस्थानं न संभवति तत्राह ज्ञानादिति हृदयस्य ग्रंथिरंतःकरणात्मदेहतादात्म्यरूपस्तस्य ज्ञानेनात्मसाक्षात्कारेण भेदो
नाशः स्यात् तस्मिंश्च हृद्ग्रंथौ मनुष्योहं ब्राह्मणोहं परलोके च्छावानहमित्यादिरूपे सत्येव कर्मसंभवत्वात् इष्ममधिकारिणमुद्दिश्यैव कर्मविधा

ज्ञानादेव हि कैवल्यमतः स्यात्तत्समुच्चयः सहायतां व्रजेत्कर्म ज्ञानस्य हितकारि च १२ इति केचिद्वदं
त्यत्र तद्विरोधान्न संभवेत् ज्ञानाद्धृद्ग्रंथिभेदः स्याद्धृद्ग्रंथौ कर्मसंभवः १३ यौगपद्यं न संभाव्यं विरो
धात्तु ततस्तयोः तमःप्रकाशयोर्यद्वद्यौगपद्यं न संभवेत् १४ तस्मात्सर्वाणि कर्माणि वैदिकानि महा-
मते चित्तशुध्यंतमेव स्युस्तानि कुर्यात्प्रयत्नतः १५

नात् तस्मात्तयोर्नैकत्रावस्थानं संभवतीत्यर्थः १३ तदेव दृष्टांतपुरःसरं स्पष्टयति यौगपद्यमिति ततस्तस्माद्धेतोस्तयोर्ज्ञानकर्मणो
स्तमःप्रकाशयोरिव विरोधाद्यौगपद्यं न संभवतीति यावज्जीवश्रुतिरज्ञानविषयिकैवेति भावः १४ तर्हि कियत्पर्यंतं वैदिककर्म
मर्यादेति चेत्तत्राह तस्मात्सर्वाणीति यथाज्ञानेन सह विरोधाद्यावज्जीवश्रुतेः संकोचस्तथा ज्ञानांगेन सहायि विरोधात्तस्याः श्रुते
र्यावद्वैराग्यप्राप्तिपर्यंतमिति संकोचः कर्तव्यः तथा च चित्तशुध्यंतमेव कर्माणि हे महामते सिद्धानि तानि प्रयत्नेनेति यत्नेन
श्रद्धादिपुरःसरं चित्तशुद्धिपर्यंतं कुर्यादित्यर्थः १५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे॰ सं॰ कथंवमर्यादामाह ग्राममिति शमोन्तरिन्द्रियनिग्रहो दमो वाह्येंद्रियनिग्रहस्तितिक्षाशीतोष्णादिसहिष्णुत्वं वैराग्यमिहामुत्रफलभोग
२०७ विरागः सत्त्वसंभवोन्तःकरणगतसत्त्वस्य शुद्धिः एतत्सिद्धिपर्यंतमेव कर्माणि न ततः परमित्यर्थः १६ तदंते कर्मत्यागस्तु संन्यासस्तेनैव
कर्तव्यो नान्यथेत्याह तदंते चैवेति संन्यस्य संन्यासाश्रमं गृहीत्वेत्यर्थः विधिना संपादितकर्मणो विधिनैव त्यागस्य युक्तत्वादि
तिभावः संन्यस्य श्रवणं कुर्यादिति वाक्यात्संन्यासानंतरं श्रवणार्थं गुरुमाश्रयेत आत्मवान्स्वाधीनान्तःकरण इत्यर्थः श्रो॰ नियम

315

शमोदमस्तितिक्षाच वैराग्यंसत्त्वसंभवः तावत्पर्यंतमेवस्युः कर्माणिनततः परम् १६ त
दंतेचैवसंन्यस्य संश्रयेद्गुरुमात्मवान् श्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठंचभक्त्यानिर्व्याजयापुनः १७ वे
दांतश्रवणंकुर्यान्नित्यमेवमतंद्रितः तत्त्वमस्यादिवाक्यस्यनित्यमर्थंविचारयेत् १८ त
त्त्वमस्यादिवाक्यंतुजीवब्रह्मैक्यबोधकं ऐक्येज्ञातेनिर्भयस्तुमद्रूपोहिप्रजायते १९ श्री

श्रो॰ तवेद वेदार्थं ब्रह्मनिष्ठं ब्रह्मानुभविनं निर्व्याजयानिष्कपटभक्त्या तथा च श्रुतिः यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते क
थिताह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनः १७ गुरुमाश्रित्य वेदांतश्रवणं नित्यमतंद्रितो नालस्यादिदोषशून्यः कुर्यादित्याह वेदांतश्रव
णमिति १८ किं तदा श्रवणविचारेण फलं भवति तत्राह तत्त्वमस्यादीति मद्रूपो ब्रह्मैवेति ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवतीति श्रुतेरित्यर्थः १९ ॥१९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे॰ स॰ कथंवाक्यंविचारणीयमिति चेत्तत्राह पदार्थावगतिरिति वाक्यार्थज्ञानंप्रतिपदार्थज्ञानस्यकारणत्वात्पूर्वं पदार्थज्ञानत्वावाक्यार्थ
२॰ विचारयेदित्यर्थः तर्हि कोसावत्रपदार्थस्तत्राह तत्पदस्येति हे गिरे एवंतत्त्वमसीतिवाक्यस्थंयत्तत्पदंतस्यार्थोहंसर्वेश्वरीपरिकीर्तितः
तत्पदंभुवनेश्वर्याः षड्गुणैश्वर्यसंपन्नायाममवाचकमित्यर्थः २० त्वंपदंतुजीववाचकमित्याह त्वंपदस्येति उभयोर्जीवेश्वरयोरैक्य
मसिपदे नोच्यत इत्याह उभयोरिति २२ ननुजीवेश्वरयोरत्यंतविरुद्धधर्मवतोः कथंश्रुत्याभेदः प्रतिपाद्यतइतिचेद्भागत्यागल

पदार्थावगतिः पूर्वं वाक्यार्थावगतिस्ततः तत्पदस्यचवाच्यार्थो गिरेहं परिकीर्तितः २० त्वं
पदस्यचवाच्यार्थो जीव एवनसंशयः उभयोरैक्यमसिना पदेनप्रोच्यतेबुधैः २१ वाच्यार्थ
योर्विरुद्धत्वादैक्यंनैवघटेतह लक्षणातः प्रकर्तव्या तत्त्वमोः श्रुतिसंस्थयोः २२ श्री॰ ॥

क्षणयेत्याह वाच्यार्थयोरिति वाच्यार्थयोः जीवेश्वरयोर्विरुद्धधर्मवत्वादित्यर्थः जीवस्यासर्वज्ञत्वपरिच्छिन्नत्वादयोनिकृष्टधर्माई
श्वरस्यसर्वज्ञत्वव्यापकत्वादयउत्कृष्टधर्मास्तथाचविरुद्धधर्मविशिष्टयोरैक्यमभेदोनैवघटेतह इदंसत्यमित्यर्थः तर्हि कथमभेदः प्रति
पाद्यतइतिचेत्तत्राह लक्षणातइतियतोविरुद्धयोरैक्यंनघटतेतंतस्माच्छ्रुतिस्थयोस्तत्त्वमोस्तत्त्वंपदयोर्लक्षणाकर्तव्येत्यर्थः २२ ॥

CC-0: Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ ननु कश्चिल्लक्षणा कर्तव्या तत्राह चिन्मात्रं त्विति सर्वज्ञत्वादिविशिष्टं ब्रह्मचैतन्यमीश्वरोऽसर्वज्ञत्वादिविशिष्टं ब्रह्मचैतन्यं जी
२॰९ वस्तत्र धर्मद्वयं विहाय चिन्मात्रमेव भागत्यागलक्षणया ग्राह्यं तस्मिन् गृहीते तयोर्लक्ष्यार्थयोरैक्यस्य संभवोऽस्तीत्यर्थः ननु तादृ
शाभेदज्ञानेन किं भविष्यति तत्राह तयोरिति स्वाभेदेन तयोरैक्यं ज्ञात्वा द्वयोर्भेदे दृढं महाफलमस्तीति भावः २३
भाननु क्वेभागत्यागलक्षणा दृष्टेति चेत्तत्राह देवदत्तः स एवेति सोऽयं देवदत्त इत्यत्र तत्कालविशिष्टदेवदत्तस्यैतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य

चिन्मात्रं तु योर्लक्ष्यं तयोरैक्यस्य संभवः तयोरैक्यं तथा ज्ञात्वा स्वाभेदेनाद्वयो भवेत् २३ देवद
त्तः स एवायमिति वल्लक्षणा स्मृता स्थूलादिदेहरहितो ब्रह्म संपद्यते नरः २४ पंचीकृतमहा
भूतसंभूतः स्थूलदेहकः भोगालयो जराव्याधिसंयुतः सर्वकर्मणां २५ मिथ्याभूतोयमाभा
ति स्फुटं मायामयत्वतः सोयं स्थूल उपाधिः स्यादात्मनो मे नगेश्वर २६ ज्ञानकर्मेंद्रिययुतं प्रा
णपंचकसंयुतं मनोबुद्धियुतं चैतत्सूक्ष्मं तत्कवयो विदुः २७ अपंचीकृतभूतोत्थं सूक्ष्मदे
होयमात्मनः द्वितीयोयमुपाधिः स्यात्सुखादेरवबोधकः २८ श्रीदुर्गायै नमः ॥ ॥ ॥

भेदेऽपि तत्कालविशिष्टो तत्कालविशिष्टस्वरूपयधर्मद्वयत्यागेनाविरुद्धां व्यक्तिं भागत्यागलक्षणया गृहीत्वाऽभेदस्य त्वभिज्ञा
क्रियते इति न च लक्षणास्मृताऽदृष्टेत्यर्थः अनेनानुभवेन स्थूलादिदेहत्रयरहितो भवति इत्याह स्थूलादीति २४ देहत्रयं स
ष्टयति पंचीकृतेति २५ मिथ्यात्वे हेतुर्मायामयत्वं तत इति २६ २७ अंतःकरणे सुखदुःखादेरवबोधक इत्युक्तं २८ ॥ ॥॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० देहत्रयेति स्थूलसूक्ष्मकारणदेहत्रयमध्ये पंचकोशा अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयाख्या अंतर्भूता भूत्वा
२१० तीत्यर्थः ३० ततश्च देहत्रयत्यागेन पंचकोशत्यागे सति ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेति श्रुत्युक्तं वस्तु लभ्यत इत्यर्थः तदेव वचनेन नेति नेती
त्यादिवाक्यैः सर्वनिषेधावधित्वेनोच्यत इत्यर्थः ३१ इदं यद्ब्रह्मरूपं तन्न जायते नोत्पद्यते न वा म्रियते तथायमात्मा भूत्वा न बभूव किंतु
तु सर्वतो निरंतरं बभूवैवेत्यर्थः तत्र हेतुरजो नित्य इत्यादि विकारत्रयनिषेधेन षड्भावविकारा अपि पत्याख्यानाद्वेदितव्याः ३२।३३ अ

उपाधिविलये जाते केवलात्मा विशिष्यते देहत्रये पंचकोशा अंतःस्थाः संति सर्वदा ३० पंचको
शपरित्यागे ब्रह्मपुच्छं हि लभ्यते नेति नेतीत्यादिवाक्यैर्मम रूपं यदुच्यते ३१ न जायते म्रियते यं कदा
चिन्नायं भूत्वा न बभूव कश्चित् अजो नित्यः शाश्वतोयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ३२ हंता चेन्म
न्यते हंतुं हतश्चेन्मन्यते हतं उभौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ३३ अणोरणीयान्महतो महीयाना
त्मास्य जंतोर्निहितो गुहायां तमक्रतुः पश्यति वीतशोको धातुप्रसादान्महिमानमस्य ३४ श्री ॥

णोरिति अणुतोप्यणुतरः महतो व्योमादेरपि महत्तरः गुहायां बुद्धौ निहितः स्थापितत्वानुभवात् तस्यास्यात्मनो महिमानं तं धातुप्रसा
दाच्चित्तप्रसादादक्रतुः संकल्पविकल्परहितः पश्यति ततो वीतशोको भवतीत्यर्थः ३४ ३४ ३५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

के॰स॰ अथ कठवल्ल्युत्तरग्रन्थं कल्पनामाह आत्मानमिति रथिनं रथस्वामिनमात्मानं विद्धि शरीरमेव रथं विद्धि मनः प्रग्रहमश्वाकर्षणरज्जुं बु
२९ तं विद्धि ३४ इन्द्रियाण्येव हयानश्वानाहुः रथे विदितांस्तेषु गोचरान् गन्तव्यमार्गान् विषयानाहुः विषयेष्वेव निरन्तरसङ्गमनात् रथिनः पूर्वो
क्तस्य विशिष्टं रूपमाह आत्मेन्द्रियेति आत्मा चिदाभासः इन्द्रियाणि मनश्चेत्येतत् त्रितयविशिष्टं कूटस्थमिति शेषोऽर्थात् तं तादृशं कूटस्थं भोक्ते
त्याहुर्भोक्तारं रथिनमाहुरित्यर्थः इतिशब्देन कर्मत्वस्याभिधानाद्द्वितीयाभानः ३६ एवं सति यस्तु पुरुषो विज्ञानविवेकी भवति अमनस्

317

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ३५ इन्द्रियाणि
हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ३६ यस्त्वविज्ञानभव
तिसत्व्यमनस्कः सदाशुचिः न तत्पदमवाप्नोति संसारं चाधिगच्छति ३७ यस्तु विज्ञानवान्भवति
समनस्कः सदाशुचिः स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते ३८ विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवा
वान्नरः सोऽध्वनः पारमाप्नोति महीयं यत्परं पदं ३९

कोऽस्वाधीनमनाश्च भवति सदाऽशुचिश्च सत्कर्मरहित इत्यर्थः स पुरुषो न तत्परं परमात्मपदं प्राप्नोति किं तर्हि संसारं चाधिगच्छति
संसारं प्रत्येव गच्छतीत्यर्थः ३७ यस्तु तद्विपरीतो भवति तत्राह यस्त्विति यस्माद्भूयो न जायते तत्पदमित्यर्थः ३८ किं तत्पदमित्याह वि
ज्ञानसारथिरिति महीयं यत्परमं पदं पद्यते ज्ञानिभिः प्राप्यते यन्महीयं परमं स्वरूपं सच्चिदानन्दघनं तत्परमं परमित्यर्थः ३९ ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ गी॰ उपसंहरति इत्थमिति श्रुत्या वेदान्तश्रवणेन मत्या युक्त्यनुसन्धानरूपमननेन निश्चित्य संशयविपर्यासरहितं यथा स्यात्तथा ज्ञात्वा साक्षात्कारार्थमात्मना
४१ अन्तःकरणेनात्मरूपां मां निदिध्यासनतः एकाग्रचित्तवृत्त्या भावयेदित्यन्वयः ४० इत्थं निदिध्यासनाभ्यासेन यदा समाधियोग्यता चित्तस्य भवति तदा समाधेः पूर्वमित्थं ध्यानं कृत्वा समाधिं कुर्यादित्याह योगवृत्तेरिति समाधिवृत्तेः पुरा पूर्वं स्वस्मिन् स्वशरीरे देवीप्रणवसंज्ञस्य मायाबीजमन्त्रस्याक्षरत्रयं यथास्थानं भावयेत् मन्त्रवाच्ययोः माया बीजमन्त्रार्थयोः समष्टिव्यष्ट्योर्ध्यानार्थमित्यर्थः ४१ दे

इत्थं श्रुत्या च मत्या च निश्चित्यात्मानमात्मना। भावयेन्मामात्मरूपां निदिध्यासनतोऽपि च ॥ ४० ॥
योगवृत्तेः पुरा स्वस्मिन् भावयेदक्षरत्रयम्। देवीप्रणवसंज्ञस्य ध्यानार्थं मन्त्रवाच्ययोः ॥ ४१ ॥ हकारः स्थूलदेहः स्याद्रकारः सूक्ष्मदेहकः। ईकारः कारणात्मासौ ह्रींकारोऽहं तुरीयकम् ॥ ४२ ॥ एवं समष्टिदेहेऽपि ज्ञात्वा बीजत्रयं क्रमात्। समष्टिव्यष्ट्योरेकत्वं भावयेन्मतिमान्नरः ॥ ४३ ॥ समाधिकालात्पूर्वं तु भावयित्वैवमादृतः। ततो ध्यायेन्निलीनाक्षो देवीं मां जगदीश्वरीम् ॥ ४४ ॥ प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ। निवृत्तविषयाकाङ्क्षो वीतदोषो विमत्सरः ॥ ४५ ॥

वाक्षरत्रयं देवताभावनास्थानानि चाह हकार इति हकारः स्थूलदेहरूपः रकारः सूक्ष्मदेहरूपः ईकारः कारणदेहरूप इत्यर्थः ह्रींकारोऽहं तुरीयकं अहं तु तुरीयकं नाम्ना ह्रींकारवाच्या चैतन्यमित्यर्थः इति देवीवाक्यमेतत् तुरीयस्य वाचकः ह्रींकार इति भावः ४२ यथा व्यष्टिदेहे अक्षरत्रयभावना कृता तथैव समष्टिदेहेऽपि भावयेदित्याह एवमिति अक्षरत्रयभावनां कृत्वा समष्टिव्यष्ट्योः पिण्डब्रह्माण्डयोरेकत्वेनैकत्वं भावयेदित्यर्थः समष्टिव्यष्ट्योरिति ४३ इत्थं त्रयमक्षरभावनां कृत्वा ततो देवीं ध्यायेदित्याह समाधीति ४४ समाधिसामग्रीमाह प्राणापानाविति समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ कृत्वेत्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ विलापनप्रकारमाह हकारंविश्वमिति विश्वंवैश्वानरात्मकमित्यर्थः विश्वशब्दस्य वैश्वानरोपलक्षणत्वात् एवमुत्तरत्रापि रकारे इति र
२१२ कारवाच्येसूक्ष्मदेहे हकारवाच्यंस्थूलदेहंविलापयेदित्यर्थः ईकारेतद्वाच्येकारणदेहेसूक्ष्मदेहंविलापयेदित्यर्थः ह्रींकारे ह्रींका
रवाच्येब्रह्मणि ईकारवाच्यंकारणदेहंविलापयेदित्यर्थः ४७ तच्छिखांतरेचैतन्याग्निदीपशिखांतरे इत्यर्थः तथाचश्रुतिः तस्याः॥

318

भक्त्यानिर्व्याजयायुक्तोगुहायांनिःस्वनेस्थले हकारंविश्वमात्मानंरकारेप्रविलापयेत् ४६
रकारंतैजसंदेवमीकारेप्रविलापयेत् ईकारंप्राज्ञमात्मानंह्रींकारेप्रविलापयेत् ४७ वाच्यवा
चकताहीनंद्वैतभावविवर्जितं अखंडंसच्चिदानंदंभावयेत्तच्छिखांतरे ४८ इतिध्यानेनमांरा
जन्साक्षात्कृत्यनरोत्तमः मद्रूपएवभवतिद्वयोरप्येकतायतः ४९ योगयुक्त्यानयादृष्ट्वामामा
त्मानंपरात्परं अज्ञानस्यसकार्यस्यतत्क्षणेनाशकोभवेत् ५० इतिश्रीदेवीभागवतेमहा
पुराणेसप्तमस्कंधेदेवीगीतायांचतुस्त्रिंशोध्यायः ३४ ॥ ॥ ॥ ॥

शिखायामध्येपरमात्माव्यवस्थितइति ४८ एवंध्यानेनसाक्षात्कारेभवतितेनचमद्रूपएवभवतीत्याह इतिध्यानेनेति ४९ ॥
दृष्ट्वानाशकोभवेदित्यन्वयः विस्तरस्तुमत्कृतदेवीगीताटीकायांद्रष्टव्यः ५० इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेगौडपादानुसारि
व्याख्यानेसप्तमस्कंधेदेवीगीतायांचतुस्त्रिंशोध्यायः ३४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ म॰ अथाधिकारिलब्धाद्यश्लोकानामर्थसारं योगस्वरूपं विदेहसाधनं सम्यगुच्यते पूर्वाध्यायान्ते योगयुक्त्यानया द्रक्ष्यामामात्मानंप

२२ रम्परमिति वाक्येनात्मदर्शनं योगस्य साधनमुक्तं तत्र कोदृशो योग इति पृच्छति योगं वदेति संवित्प्रदायकं ब्रह्माकारसंवित्साधनमि

त्यर्थः १ नैक्यमिति जीवात्मनोरैक्यमभेदविषयकवृत्तिर्योगः ... ध्यानमित्यर्थः २ तत्प्रत्यूहाः नस्याः षष्ठे: शत्रवः केनचित्

... भङ्क्त्वा घातयितुं ... ३ ... रिति योगाङ्गैर्यमनियमादिभिर्नसमाश्रितैः प्रथमतस्तच्छत्रून्भित्वा नाश

हिमालय उ॰ योगं वद महेशानि सांगं संवित्प्रदायकं कृतेन येन योग्योहं भवेयं तत्त्वदर्शने १ श्री

देव्युवाच न योगो नभसः पृष्ठे न भूमौ न रसातले ऐक्यं जीवात्मनोराहुर्योगं योगविशारदाः २

तत्प्रत्यूहाः षडाख्याता योगविघ्नकरानघ कामक्रोधौ लोभमोहौ मदमात्सर्यसंज्ञकौ ३ योगा

ङ्गैरेव भित्त्वा तान्योगिनो योगमाप्नुयुः यमं नियममासनप्राणायामौ ततः परं ४ प्रत्याहारं धा

रणाख्यं ध्यानं सार्धं समाधिना अष्टाङ्गान्याहुरेतानि योगिनां योगसाधने ५ अहिंसा सत्यमस्तेयं

ब्रह्मचर्यं दयार्जवं क्षमा धृतिर्मिताहारः शौचं चेति यमा दश ६ ॥॰

यित्वानन्तरं योगिनो योगं ... प्राप्नुयुरित्यर्थः ४ ... ५ अष्टाङ्गेषु प्रथमाङ्गस्य यमस्य स्वरूपमाह अहिंसेति

अहिंसा परपीडनाभावः सत्यं सत्यभाषणम् अस्तेयं चौर्यं ... भावः ब्रह्मचर्यं दर्शनं स्पर्शनं केलिः कीर्तनं गुह्यभाषणं संकल्पो

ध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव चेत्यष्टविधमैथुनत्यागः ... आर्जवं ... सत्यवचनं क्षमापमाने

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ह॰ प्र॰ सहनशीलत्वं पृथ्वीवत् धृतिः सर्वस्वनाशेपि धीरता मिताहारो द्वौ भागौ पूरयेदन्नैस्तोयेनैकं प्रपूरयेत् मारुतस्य प्रचारार्थं चतुर्थमव-
२१५ शेषयेदित्युक्तलक्षण आहारः शौचं बाह्याभ्यंतरशुद्धिः इति दशसंख्याय माइत्यर्थः ६ नियमस्वरूपमाह तपइति तपो विध्युक्तकृच्छ्चां-
नक्र कृच्छ्रादिकस्य शरीरक्लेशकारित्वेन योगोपकारित्वाभावात् संतोषेनाकस्माल्लब्धेन यदुपस्थापितं तेनैव चेतसस्तुष्टिः आस्तिक्यं वेदे

तपः संतोष आस्तिक्यं दानं देवस्य पूजनं । सिद्धांतश्रवणं चैव ह्रीर्मतिश्च जपो हुतं ७ इत्येते निय
माः प्रोक्ता मया पर्वतनामकः पद्मासनं स्वस्तिकं च भद्रं वज्रासनं तथा ८ वीरासनमिति प्रोक्तं
क्रमादासनपंचकं उर्वोरुपरि विन्यस्य सम्यक् पादतले शुभे ९ अंगुष्ठौ च निबध्नीयाः हस्ता
भ्यां व्युत्क्रमात्ततः पद्मासनमिति प्रोक्तं योगिनां हृदयंगमं १० जान्वोरंतरे सम्यक् कृत्वा पादत
ले शुभे ऋजुकायो विशेद्योगी स्वस्तिकं तत्प्रचक्षते ११

ष्ठि गुरुविश्वासः दानं यथाशक्ति सत्पात्रे द्रव्यत्यागः देवस्य परमेश्वरस्य पूजनं सिद्धांतश्रवणं वेदांतश्रवणं ह्रीरकार्यप्रवृत्तौ लज्जा मतिः सत्कर्मसच्छास्त्रविषये ज्ञानं जपो गायत्रीप्रणवभुवनेश्वरीमंत्रप्रभृतिमंत्राणां हुतं नित्यहोमादि ७ आसनान्याह पद्मासनमि ति व्युत्क्रमादिति पृष्ठदेशाभ्यस्तद्वयं परिवर्त्यानीय दक्षिणहस्तेन दक्षपादांगुष्ठं वामहस्तेन वामांगुष्ठं बध्नीयादित्यर्थः ९ १० ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ सीवन्याइति सीवनी अंडाधस्था शिरा गुल्फौ पादगुल्फौ तस्या अधःस्थितौ यौ पादयोः पार्ष्णिभागौ तौ हस्ताभ्यां बंधयेत् १२ १३ १४॥
२१६ १५ इडया वामनासापुटेन षोडशमात्रया षोडशप्रणवोच्चारणेन बाह्यं वायुमाकर्षयेत् यद्यपि मात्रा योगशास्त्रोक्ता पारिभाषिकी ड

सीवन्याः पार्श्वयोर्न्यस्य गुल्फयुग्मं सुनिश्चितं वृषणाधः पादपार्ष्णी पाणिभ्यां परिबंधयेत् १२
भद्रासनमिति प्रोक्तं योगिभिः परिपूजितं ऊर्वोः पादौ क्रमान्न्यस्य जान्वोः प्रत्यङ्मुखांगुली १३
करौ विदध्यादाख्यातं वज्रासनमनुत्तमं एकं पादमधः कृत्वा विन्यस्योरुं तथोत्तरे १४ ऋजुका
यो विशेद्योगी वीरासनमितीरितं इडयाकर्षयेद्वायुं बाह्यं षोडशमात्रया १५ धारयेत्पूरितं
योगी चतुःषष्ट्या तु मात्रया सुषुम्नामध्यगं सम्यक् द्वात्रिंशन्मात्रया शनैः १६ नाड्यापिं
गलया चैव रेचयेद्योगवित्तमः प्राणायाममिमं प्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः १७ श्रीजगदं

क्तान्यापि तस्या अपि वायुपरिच्छेदे एवं तात्पर्यायेन वायुपरिच्छेदो भवति तद्वा सुमित्यन्तात्पर्यो व धारयेत् स्वलः षष्टिसंख्यप्रणवोच्चार
णपर्यंतं कुंभकं कुर्यादित्यर्थः पुनर्द्वात्रिंशत्प्रणवोच्चारणेन दक्षिणनासापुटेन विरेचयेदित्यर्थः १६ २ १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द॰ स॰ भूयोभूयः पुनः पुनः तस्माडिडापिंगलादेः पिंगलेडादेः पुनरिडापिंगलादेः पुनः पिंगलेडादेः क्रमात्तबाह्यं वायुमेवं समाचरेत् गृह्णी
२९ यात्त्यजेच्चेत्यर्थः मात्राणां प्रणवसंख्यानामप्युत्तरं वृद्धिः कर्तव्या तथा प्राणायामानामपि प्रथमतो द्वादशानन्तरं कतिचित्काला
नंतरं षोडशेत्येवं क्रमेण वृद्धिः कर्तव्येत्यर्थः १८ सगर्भाऽगर्भभेदेन प्राणायामस्य द्वैविध्यमाह जपध्यानादिभिरिति स्वेष्टमंत्रजप
ध्यानसहितः प्राणायामः सगर्भस्तद्वयेनस्तु रहितो विगर्भ इत्यर्थः १९ कनिष्ठमध्यमोत्तमभेदेन प्राणायामलक्षणमाह क्रमाद
भ्यस्यत इति प्राणायामे प्रथमतः स्वेदोद्गमो भवति सोऽधमः प्राणायामः कंपसं युक्तो मध्यमः भूमित्यागो भवति यस्मिन् प्रा

भूयोभूयः क्रमात्तस्य बाह्यमेवं समाचरेत् मात्रावृद्धिक्रमेणैव सम्यक् द्वादश षोडश १८ ज
पध्यानादिभिः सार्द्धं सगर्भं तं विदुर्बुधाः तदयेतं विगर्भं च प्राणायामं परे विदुः १९ क्रमाद
भ्यस्यतः पुंसो देहे स्वेदोद्गमोऽधमः मध्यमः कंपसंयुक्तो भूमित्यागः परो मतः २० उत्तमस्य गुणावाप्ति
र्यावच्छीलनमिष्यते इंद्रियाणां विचरतां विषयेषु निरर्गलं २१ ॥

320

णायामे स उत्तमः भूमिं त्यक्त्वा सनस्युपर्येव तिष्ठति यदा तदा स भूमित्याग इति संप्रदायः तदुक्तं भूमित्यागं तनोत्सनोतिपर इति २० उ
त्तमप्राणायामसिद्धिपर्यंतं प्राणायामे कृते सति फलमाह उत्तमस्येति गुणावाप्तिः वपुः प्रकाशोज्वलनस्य दीप्तिरलसशांतश्चैव
तनोर्लघुत्वमित्यादिगुणानामवाप्तिर्भवति यावत्पर्यंतं शीलनमभ्यास इष्यते तावत्पर्यंतमुत्तरोत्तरं गुणवृद्धिरेव भवतीत्यर्थः
प्रत्याहारमाह इंद्रियाणामिति विषयेषु विचरतामिंद्रियाणां तेभ्यो निरर्गलं निर्विघ्नं यदाहरणं प्रत्याहारः २१ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ धारणामाह अंगुष्ठेति २२ २३ धारणमिति अंगुष्ठादिनवस्थानेषु यत्प्राणवायोर्धारणं निरोधः सा धारणेत्यर्थः एतादृशो वायुः साधीनोपे
२९ क्षित इतिभावः ध्यानमाह समाहितेति अंतःकरणं चैतन्यांतर्वर्ति ध्यानेन कृत्वा तस्मिन्नात्मनि अभीष्टदेवानां यद्ध्यानं तद्ध्यानश-
ब्देनावोच्यत इत्यर्थः २४ समत्वभावनाद्वयोरैक्यभावना संप्रज्ञात समाधिनैव भवतीति समत्वभावनाशब्देन संप्रज्ञातसमाधि

वलादाहरणं तेभ्यः प्रत्याहारोभिधीयते अंगुष्ठगुल्फजानूरू मूलाधारलिंगनाभिषु २२
हृद्ग्रीवाकंठदेशेषु लंबिकायां ततो नसि भ्रूमध्यमस्तके मूर्द्ध्नि द्वादशांते यथाविधि २३ धार-
णं प्राणमरुतो धारणेति निगद्यते समाहितेन मनसा चैतन्यांतर्वर्तिना २४ आत्मन्यभीष्टदेवा-
नां ध्यानं ध्यानमिहोच्यते समत्वभावना नित्यं जीवात्मपरमात्मयोः २५ समाधिमाहुर्मुनयः
प्रोक्तमष्टांगलक्षणं इदानीं कथयेतेहं मंत्रयोगमनुत्तमं २६ विश्वं शरीरमित्युक्तं पंचभूतात्मकं
न नग चंद्रसूर्याग्नितेजोभिर्जीवब्रह्मैकरूपकं २७ ॥ ॥

रुच्यते अत एव योगसूत्रेतच्छास्त्रे च संप्रज्ञात समाधेरेवाष्टसु योगांगेषु ग्रहणं निर्विकल्पकसमाधिस्तु अंगी भवतीत्युक्तं २५ इ-
त्यष्टांगयोगमभिधायाधुना शरीरे नाडीस्थानानि आधारचक्रस्वरूपाणि तत्स्थानफलानि च प्रदिशति इदानीं कथयेतेहमिति-
मंत्रयोगं मंत्राणां शारदातिलकोक्तछिन्नादिदोषदुष्टानां मंत्राणां सिद्धिप्रदं योगमित्यर्थः २६ विश्वं शरीरमिति पिंडब्रह्मांडयोरेकत्वाच्छ-
रीरमेव विश्वमेव भवति ब्रह्मांडमेव भवति तदपि पंचभूतात्मकं चंद्रसूर्याग्नितेजोभिर्युक्तं जीवब्रह्मैकरूपकं यथा भवति तथेदमप्यतीत्यारपंचभूतेति २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२७ तदर्धेन कोट्यर्धेन सार्धत्रिकोट्य इत्यर्थः २८ प्रधाना सुषुम्ना नाडी मेरुदंडे पृष्ठस्थवंशे स्थिता मूलाधारमारभ्य पृष्ठवंशमार्गेण ब्रह्मरंध्र
२९ पर्यंतं गतेत्यर्थः तस्या वामे इडा दक्षिणे पिंगला अस्तीत्याह इडा वामेति २ शक्तिरूपा प्रकृतिरूपा ३० तस्याम् मध्ये सुषुम्नायाम् मध्ये वि-

तिस्रः कोट्यस्तदर्धेन शरीरे नाड्यो मताः तासु मुख्या दश प्रोक्तास्ताभ्यस्तिस्रो व्यवस्थिताः २८
प्रधाना मेरुदंडे च चंद्रसूर्याग्निरूपिणी इडा वामे स्थिता नाडी शुभ्रा तु चंद्ररूपिणी २९ शक्ति
रूपा तु सा नाडी साक्षादमृतविग्रहा दक्षिणे या पिंगलाख्या पुंरूपा सूर्यविग्रहा ३० सर्वते-
जोमयी सा तु सुषुम्ना ब्रह्मरूपिणी तस्याम् मध्ये विचित्राख्ये इच्छाज्ञानक्रियात्मकम् ३१ म
ध्ये स्वयंभूलिंगं तु कोटिसूर्यसमप्रभं तदूर्ध्वे मायाबीजं तु हरात्मा बिंदुनादकम् ३२ तदूर्ध्वे
तु शिखाकारा कुंडली रक्तविग्रहा देव्यात्मिका तु सा प्रोक्ता मदभिन्ना नगाधिप ३३ तद्बा-
ह्ये हेमरूपाभं वादिसांत चतुर्दलं द्रुतहेमसमप्रख्यं पद्मं तत्र विचिंतयेत् ३४ ॥ श्री ॥

चित्राख्ये चित्राख्येनाड्यामित्यर्थः सुषुम्नामूलदेशे चित्रानाड्यस्तीति नन्मागमध्ये तु चित्राख्या नाडी सूक्ष्मा तु वर्तत इति वचनेन तंत्रांत
रे उक्तं ३१ मध्ये इति चित्रानाडीमध्ये इत्यर्थः हरात्मा बिंदुनादकं आत्मा माया हकारेफ ईकार बिंदुनादात्मकमित्यर्थः ३२ शिखाकारा रोप
शिखाकारा ३३ हेमरूपाभं पीतवर्णं वादिसांत चतुर्दलं चतुर्दलेषु वशषस इति चत्वारो वर्णा भवंतीत्यर्थः ३४ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० स्व० वादिलांतेति वकारादिलकारांतषड्वर्णैर्युक्तमित्यर्थः ३५ स्वशब्देन परं लिंगं तत्स्वाधिष्ठानं यतस्तस्मात्स्वाधिष्ठानमित्युच्यत इत्यर्थः ३६ ३७ ३८ डादिफांताक्षरैर्युक्तमित्यर्थः ३८ ३९ अर्कयंत्रेण द्वादशपत्रेणायुक्तं ककारादिठकारांतानि द्वादशाक्षराणि दलेषु ज्ञेयानि ४० श

तदूर्ध्वेत्वसेने प्रंखं षड्दलंहीरकप्रभं वादिसांतषड्वर्णेनस्वाधिष्ठानमनुत्तमम् ३५ मूलमाधारषट्कानां मूलाधारं ततो विदुः स्वशब्देनपरंलिंगंस्वाधिष्ठानंततोविदुः ३६ तदूर्ध्वेनाभिदेशेतुमणिपूरंमहाप्रभं मेघाभंविद्युदाभंचबहुतेजोमयंततः ३७ मणिवद्भिन्नंतत्पद्मंमणिपद्मंतथोच्यते दशभिश्चदलैर्युक्तंडादिफांताक्षरान्वितम् ३८ विष्णुनाधिष्ठितंपद्मंविश्वालोकनकारणं तदूर्ध्वेनाहतंपद्ममुद्यदादित्यसन्निभम् ३९ कादिठांतदलैर्युक्तं यैश्च समधिष्ठितं तन्मध्येबाणलिंगंतुसूर्यायुतसमप्रभम् ४० शब्दब्रह्ममयंशब्दोनाहतस्तत्र दृश्यते अनाहताख्यंतत्पद्मंमुनिभिःपरिकीर्तितं ४१ आनंदसदनंतत्तुपुरुषाधिष्ठितंपरं तदूर्ध्वेतुविशुद्धाख्यंदलषोडशपंकजं ४२

ब्दानाहतं अनाहतोनामताडनंविनापिजायमानःशब्दःसोनाहतःशब्दोयस्मिंस्तच्छब्दानाहतं वादितायन्यादिलात्साधुः ४१ पुरुषाधिष्ठितंरुद्राधि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ स्वरैः षोडशभिरिति षोडशपत्रेषु षोडश स्वरा इत्यर्थः जीवस्य हंसस्य परमात्मनो ऽवलोकनाज्जीवं यस्माद्विशुद्धं तनुते ततो विशुद्धमित्य-
२२१ न्वयः तच्चानाहतं च हृदये विशुद्धिचक्रं कण्ठे आज्ञाचक्रं भ्रूमध्ये इति तु मध्यान्तरादवसेयं अनाहतः शब्दो मध्यमावाणीरूपो ज्ञेयः
४३ तदूर्ध्वे तु भ्रूमध्ये इत्यर्थः ४४ आज्ञासंक्रमणमिति तस्मिन्स्थले निहितचित्तस्य पुरुषस्य सर्वपदार्थसाक्षात्कारे एवं
भूतमेवं वर्तते एवं भविष्यतीति ज्ञानेनाज्ञायाडतः परं त्वयैवं कर्तव्यमिति परमेश्वराज्ञयाः संक्रमणं भवति तेन हेतुना तस्याज्ञाचक्र

स्वरैः षोडशभिर्युक्तं धूम्रवर्णं महाप्रभं विशुद्धं तनुते यस्माज्जीवस्य हंसलोकनात् ४३
विशुद्धं पद्ममाख्यातमाकाशाख्यं महाद्भुतम् आज्ञाचक्रं तदूर्ध्वे तु आत्मनाधिष्ठितं परम् ४४
आज्ञासंक्रमणं तत्र तेनाज्ञेति प्रकीर्तितम् द्विदलं ह[illegible] संयुक्तं पद्मं तत्सुमनोहरम् ४५ कै
लासाख्यं तदूर्ध्वे तु रोधिनी तु तदूर्ध्वतः एवं त्वाधा[illegible]काणि प्रोक्तानि तव सुव्रत ४६ स
हस्रारयुतं बिंदुस्थानं तदूर्ध्वमीरितं इत्येतत्कथितं सर्वं योगमार्गमनुत्तमम् ४७ श्री ॥

६

मिति कीर्तितमित्यर्थः हक्षवर्णद्वयसंयुतं यत्र द्वययुक्तमित्यर्थः ४५ तदूर्ध्वे कैलासचक्रं तदूर्ध्वे रोधिनीचक्रमित्यर्थः अनयोः
स्वरूपं मत्कृतदेवीगीताबृहट्टीकायां द्रष्टव्यम् ४६ सर्वोपरि विद्यमानं सहस्रारं चक्रमाह सहस्रारेति बिंदुस्थानं परमात्मस्थान-
मित्यर्थः इत्येतदिति सर्वोक्तिप्रकारेणैतत्सर्वं ज्ञात्वेति शेषः ४७

४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ ज्ञात्वा किं कर्तव्यं तत्राह आदाविति प्रथमतः पूरकयोगेन बाह्यं वायुमाकृष्य कुंभकं कृत्वा मनो वायुसहितं मूलाधारे योजयेत्
२२ येदित्यर्थः अनंतरं गुदमेढ्रयोर्लिंगस्यांतरे मध्ये मूलाधारचक्रे इत्यर्थः विद्यमाना स्थिता या शक्तिः कुंडलिनी तामाकुंच्य मूला-
धारगतवायुनापीडयित्वा प्रबोधयेत् उत्थापयेदित्यर्थः ४८ लिंगभेदेति तामुत्थाप्य लिंगभेदक्रमेण पूर्वोक्तचक्रगततत्तेजो-
मयतत्त्वं स्वादिलिंगानां भेदाभेदनं तन्मार्गेण नयनं तत्क्रमेणैव तां कुंडलिनीं शक्तिं बिंदुचक्रं सहस्रारं तत्प्रापयेत् शंभुनेति सह-

आदौ पूरकयोगेनाप्याधारे योजयेन्मनः गुदमेढ्रांतरे शक्तिस्तामाकुंच्य प्रबोधयेत् ४८
लिंगभेदक्रमेणैव बिंदुचक्रं च प्रापयेत् शंभुना तां परां शक्तिमेकीभूतां विचिंतयेत् ४९ त-
त्रोत्थितामृतं यत्तु द्रुतलाक्षारसोपमम् पाययित्वा तु तां शक्तिं मायाख्यां योगसिद्धये ५०
षट्चक्रदेवतास्तत्र संतर्प्यामृतधारया आनयेत्तेन मार्गेण मूलाधारं ततः सुधीः ५१ श्री

स्रारपद्मस्थितेन शंभुना तां कुंडलिनीमेकीभूतां संगतां विभावयेदित्यर्थः ४९ तत्रोत्थितेति तत्र शिवशक्त्योः संगमे यदुत्थितम-
मृतं द्रुतलाक्षासमानवर्णं तदमृतं तां कुंडलिनीं पाययित्वा तेनामृतेनानंदस्वरूपेण तां तृप्तां कृत्वेत्यर्थः ५० षट्चक्रेति पूर्वो-
क्तानि यानि षट् चक्राणि तच्चक्रस्थिता देवता लिंगरूपा अमृतधारया शक्तिसमागमोत्थानंदरसरूपामृतधारया संतर्प्य पुनस्तेनैव
मार्गेण मस्तकं नीता कुंडलिनी तेनैव मार्गेण मूलाधारं तां कुंडलिनीं नयेदित्यर्थः ५१ ५१ ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३२.१ शास्त्रोक्तेति छिन्नादिदोषदूषितामंत्रा अनेन योगेन सिध्यंतीत्यर्थः तदुक्तं शारदातिलके इत्यादिदोषदुष्टास्तन्मंत्रानात्मनियोजयेत्
३३ शोधयेद्बुद्धयंतनो कदयायोनिमुद्रयेति ४३ ४४ प्रसंगेन धारणास्वरूपं पूर्वमुक्तमेव विवयमेदे निर्दिशति इदानीमिति पूर्व
मष्टांगयोगनिरूपणे वायुधारणेनाधुना तु चित्तस्य धारणोच्यते इत्यर्थः अथास्य कराव ४५ ४६ स्वरूपध्यानयो

एवमभ्यस्यमानस्य बाह्यस्य निर्विष्टितं नरायणाय दुःखायोर्मुच्यते भवबंधनात् ४२
शास्त्रोक्तदूषितामंत्राः सर्वे सिध्यंति नान्यथा ये गुणाः संति देव्यामे जगन्मातुर्यथा तथा ४३
तेगुणाः साधकवरे भवंत्येव न चान्यथा इत्येवं कथितं तात वायुधारणमुत्तमम् ४४ इदा
नीं धारणाख्यां तु शृणु वत्स हितो मम दिक्कालाद्यनवच्छिन्न देव्यां चेतो विधाय च ४५ त
न्मयो भवति क्षिप्रं जीवब्रह्मैक्ययोजनात् अथवा समलं चेतो यदि क्षिप्तं न सिध्यति ४६ त
दावयवयोगेन योगी योगान्समभ्यसेत् मदीयहस्तपादादावंगेतु मधुरे नव ४७ चित्तं संस्था
पयेन्मंत्री स्थानस्थानजयात्पुनः विशुद्धचित्तः सर्वास्मिन् रूपे संस्थापयेन्मनः ४८ श्री

गकरणे यस्य यावद्योगपतनास्ति तावत्पर्यंतं तेन कुरुषेण किं कर्त्तव्यमिति चेत्तत्राह यावन्नान इति ४९ ५० ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यावन्मनो लयंयाति देव्यां संविदि पर्वत तावदिष्टमनुं मंत्री जपहोमैः समभ्यसेत् ५९ मं
त्राभ्यासेन योगेन ज्ञेयज्ञानाय कल्पते नयोगेनविनामंत्रोनमंत्रेणविनाहि सः ६० द्वयोर
भ्यासयोगोहि ब्रह्मसंसिद्धिकारणं तमःपरिवृतेगेहे घटोदीपेन दृश्यते ६१ एवंमायावृ
तोह्यात्मा मनुनागोचरीकृतः इतियोगविधिः कृत्स्नः सांगः प्रोक्तोमयाधुना ६२ गुरूपदे
शतो ज्ञेयो नान्यथा शास्त्रकोटिभिः इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे देवीगी
तायां पंचत्रिंशोध्यायः ३५ श्रीदेव्युवाच इत्यादियोगयुक्तात्मा ध्यायेन्मां ब्रह्मरूपिणीं
भक्त्या निर्व्याजया राजन्नासने समुपस्थितः १

यां पंचत्रिंशोध्यायः ३५ निरस्तक्लेशैर्मुमुक्षुभिस्तत्त्वंब्रह्मरूपं तु वर्ण्यते ब्रह्मविद्या दुर्लभेति यथावदभिधीयते षट्त्रिंशेस्मिन्कोपवी
कः एतादृशं योगं साधयित्वा यद्वस्तु ध्येयं तद्दर्शयति श्रीदेव्युवाचेति १ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ अथाविः सन्निहितमित्यादि ब्रह्मैवेदं विश्वं वरिष्ठमित्यन्ताः श्रुतयो मुंडकोपनिषदि अन्यूनानतिरिक्ताः सन्ति ता श्रुतयो भगवत्पादैः
३५५ श्रीशंकराचार्यैर्व्याख्याता एव मुंडकोपनिषद्भाष्येन तत्तासां व्याख्यानं संक्षेपेणैव क्रियते आविरिति आविः शब्दो निपातः प्र
काशवाची ब्रह्मविश्वोपलब्ध्यात्मना प्रकाशमानमेव सदेतिभावयेदित्यर्थः सन्निहितमतिसमीपवर्त्ति गुहायां बुद्धौ चरितत्वो
पलभ्यते सर्वव्यापकमपीति गुहाचरं नाम पद्यते सर्वैर्मुनिभिर्योगादिसाधनैः प्राप्यते इति पदं महच्चतत्परं चेति महत्पदं यत्राखि
लं ब्रह्मसर्व माकाशादि समर्पितं स्थापितं कल्पितमित्यर्थः अतस्तस्य मिथ्यात्वादिदमेव सर्वैः प्राप्यमित्यर्थः किमत्र समर्पितं तत्र

आविः सन्निहितं गुहाचरन्नाम महत्पदं अत्रैतत्सर्वं समर्पितमेजत्प्राणन्निमिषच्च यत् २ एत
ज्जानथ सदसद्वरेण्यं परं विज्ञानाद्यद्वरिष्ठं प्रजानां यदर्चिमद्यदणुभ्योऽणु च यस्मिँल्लोका निहिता लो
किनश्च ३ तदेतदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु वाङ्मनः तदेतत्सत्यममृतं तद्वेद्धव्यं सोम्य विद्धि ४ ॥

ह एजदिति एजच्चलत्पक्ष्यादि प्राणत् प्राणितीति प्राणन्मनुष्यादि निमिषच्च निमेषादिक्रियावत् यच्चानिमिषं च शब्दात्तत्स
र्वं ब्रह्मण्येव समर्पितमित्यर्थः २ एतज्जानथेति भगवती वदति हे देवा एतन्मद्रूपं ब्रह्म जानथ अवगच्छथ सदसद्वरेण्यं तत्कार
णं मायासत्कार्यं जगत्तदुभयापेक्षया वरेण्यं श्रेष्ठं प्रजानां लोकानां विज्ञानात्परं तज्ज्ञानाविषय इत्यर्थः यतो वरिष्ठं श्रेष्ठं ततो न
सर्वबुद्धिगम्यमित्यर्थः यदर्चिमत् सूर्यादितेजसामपि प्रकाशकं यत् तत्तोतिशयदीप्तिमित्यर्थः ३ तदेतदिति तदेतत्सर्वाश्रय
मक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु तदेव वाङ्मनोऽपि तदेतत्सत्यमविनश्यमतो मृतं तद्वेद्धव्यं मनसा शरेण ताडयितव्यं मनः समाधानं तत्रक
र्त्तव्यमित्यर्थः ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ कथंवेध्यंतदुच्यते धनुरिति औपनिषदमुपनिषद्विबोधितंमहास्त्रंमहच्चतदस्त्रंचेतिमहास्त्रं धनुर्गृहीत्वाशयतयोपासाभि
२३६ र्निशितंसंततााभिध्यानेनतनूकृतंशरंतस्मिन्धनुषिसंधयीतयोजयेत् शरंसंधायसंस्थाप्यानंतरमायम्याकृष्यसेंद्रियमंतःकरणं
स्वविषयाद्विनिवर्त्यलक्ष्येएवस्थापयित्वेत्यर्थः तद्भावंगतेनतस्मिन्ब्रह्मण्यक्षरेलक्ष्येभावनाभावलङ्घनेनचेतसालक्ष्यंतदेव
यथोक्तलक्षणंसौम्यहेपर्वतराजविद्धेताडयेत्यर्थः ४ यदुक्तंधनुरादितदुच्यते प्रणवइति प्रणवओंकारोदेवीप्रणवोना

धनुर्गृहीत्वौपनिषदंमहास्त्रंशरंह्युपासानिशितंसंधयीत आयम्यतद्भावगतेनचेतसाल-
क्ष्यंतदेवाक्षरंसौम्यविद्धि ५ प्रणवोधनुःशरोह्यात्माब्रह्मतल्लक्ष्यमुच्यते अप्रमत्तेनवेध
व्यंशरवत्तन्मयोभवेत् ६

धनुर्यथेष्वासनंलक्ष्येशरस्यप्रवेशकारणंतथाक्षिलशरस्याक्षरेलक्ष्येप्रवेशकारणंप्रणवः प्रणवेनह्यभ्यस्यमानेनसंस्क्रियमा
णस्तदालंबनोप्रतिबंधेनाक्षरेवतिष्ठतेयथाधनुषाप्रक्षिप्तइषुर्लक्ष्येतः प्रणवोधनुरिवधनुःशरोह्यात्मांतःकरणंहिशरः
शरस्तस्यलक्ष्यवेधनाच्छरइवशरः अत्रलक्ष्यंतुतद्ब्रह्मैवोच्यतइत्याह ब्रह्मतल्लक्ष्यमुच्यतइति अप्रमत्तेनैकाग्रचित्तेनातस्त
क्ष्यंब्रह्मवेधव्यंयथाशरोलक्ष्येकात्मतांप्राप्नोतितथादेहाद्यात्मप्रत्ययतिरस्कारेणाक्षरैकात्म्यफलमापादयेदित्यर्थः ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०सं० अक्षरस्यदुर्लक्ष्यत्वात्पुनः पुनर्वचनंसुलक्षणार्थं यस्मिन्निति यस्मिन्नक्षरेद्यौः पृथिवी चांतरिक्षंचप्राणैः सह मनश्चसर्वैम
२२ र्पितंतमेवैकमात्मानंजानथ जानीथ हेशिष्याः यज्ज्ञात्वाचान्यवाचोपरविद्यारूपाविमुंचथविमुंचतपरित्यजतयतोऽमृतस्यमो
क्षस्यप्राप्तयेयंसेतुरिवसेतुः संसारमहोदधेस्तरणहेतुरित्यर्थः तथाचश्रुतिः तमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेयना
येति ५ किंचअराइवयथारथनाभौसमर्पिता अराएवंसंहताः संप्रविष्टाश्चयत्रयस्मिन्हृदयेनाड्यः तस्मिन्हृदयेबुद्धिप्रत्ययसाक्षिभू
तः सएषप्रकृत आत्मांतर्मध्येचरतेचरतिवर्त्ततेबुध्यादिप्रत्ययैर्जायमानइवजायमानोंतः करणोपाध्यनुविधायित्वाद्धृष्टतिलो

यस्मिन्द्यौश्चपृथिवीचांतरिक्षमोतंमनः सहप्राणैश्चसर्वैः तमेवैकंजानथात्मानमन्या
वाचोविमुंचथअमृतस्यैषसेतुः ५ अराइवरथनाभौसंहतायत्रनाड्यः सएषोंतश्चरते
बहुधाजायमानः ६ ॐमित्येवंध्यायथात्मानंस्वस्तिवःपारायतमसःपरस्तात् दिव्येब्रह्मपु
रेव्योम्निआत्मासंप्रतिष्ठितः ७

किकाः हृष्टेजातः क्रुद्धोजातइति ६ तमात्मानमोमित्येवोंकारालंबनाः संतोयथोक्तकल्पनयाध्यायथचिंतयततेषांकल्याणार्थं
माशीर्वचनंभगवतीकरुणानिधिर्वदतिस्वस्तिनिर्विघ्नमस्तुवोयुष्माकं पारायपरकूलप्राप्तयेतमसोऽविद्यातः परस्ताद्विद्यारहित
त्वात्मस्वरूपगमनायेत्यर्थः कश्चात्माक्वचंतत्तेतत्राह यः सर्वज्ञोयश्चसर्वविद्यस्यैषमहिमाविभूतिर्जगत्सर्जनादिरूपोभुवि
प्रसिद्धः सदिव्येद्योतनवति ब्रह्मपुरेहृत्पुंडरीके तत्रतस्यप्रकाशमानत्वात् तस्मिन् हृत्कमलेयत् व्योमाकाशस्तस्मिन् प्रति
ष्ठितइवोपलभ्यते ७ ७ ७ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ मनुष्यात्मनोवृत्तिभिरेवविभाव्यतइतिमनोमयः प्राणश्चशरीरंचतयोरयंनेता प्रतिष्ठितोऽन्नेभुक्तमन्नंविपच्यमानंपरि
२२ णामेपिंडेहृदयेबुद्धिंसन्निधायसमवस्थाप्यतद्विज्ञानेनशास्त्राचार्योपदेशजनितेनज्ञानेनपरिपश्यंतिसर्वतःपूर्णंपश्यंतिधीराविवेकिनः आनंदरू
पंदुःखासंस्पृष्टममृतंयद्विभातिसर्वदा १० अस्यात्मज्ञानस्यफलमभिधीयते भिद्यतइति हृदयग्रंथिः चिदहंकारतादात्म्यरू
पोभिद्यते नश्यतिछिद्यंतेसर्वज्ञेयविषयाः संशयाः सर्वेषांमिथ्यात्वनिश्चयात् क्षीयंतेनश्यंतिचकर्माणि अारब्धानि रिक्तानि

मनोमयःप्राणशरीरनेताप्रतिष्ठितोन्नेहृदयंसन्निधाय तद्विज्ञानेनपरिपश्यंतिधीराआ
नंदरूपममृतंयद्विभाति १० भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः क्षीयंतेचास्यकर्मा
णितस्मिन्दृष्टेपरावरे ११ हिरण्मयेपरेकोशेविरजंब्रह्मनिष्कलं तच्छुभ्रंज्योतिषांज्यो
तिस्तद्यदात्मविदोविदुः १२

सर्वाणितस्मिन्परमात्मनिदृष्टेसाक्षात्कृतेइत्यर्थः ११ उक्तस्यैवार्थस्यसंक्षेपाभिधायकाउत्तरेत्रयोपिमंत्राः हिरण्मयोज्योतिर्म
येपरेकोशेआनंदमयेकोशेविरजंउपलक्षणतयागुणत्रयरहितंब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेतिश्रुत्युक्तं ब्रह्मनिष्कलंमायारहितमसत्
मस्त्वजमक्षमतमक्षममायमितिश्रुत्यंतरात् अतएवशुभ्रंस्वच्छंज्योतिषांसर्वप्रकाशकसूर्यादीनामपिज्योतिःप्रकाशकमित
र्थः यदात्मविदोज्ञानिनोमहात्मानोजानंतितद्धिरण्मयेपरेकोशेविरजंनिष्कलमः १२ ॥ २२ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टे॰ सू॰ कथं ज्योतिषां ज्योतिस्तदुच्यते न तत्रेति तत्र तस्मिन्नात्मभूते ब्रह्मणि न सूर्यो भाति सूर्योऽपि तद्ब्रह्म न प्रकाशयतीत्यर्थः तथा चंद्रतार
२२१ कं इमा विद्युतोऽपि न भांति न प्रकाशयंति कुतोऽयमग्निः पूर्वापेक्षया स्वल्पज्योतिः प्रकाशयति नैव प्रकाशयतीत्यर्थः किं बहुना य
दिदं जगद्भाति तत्तमेवात्मानं स्वप्रकाशत्वाद्भांतं प्रकाशितमनुभात्यनुदीप्यते तस्यैव भासा सर्वमिदं सूर्यादिजगद्विभातीत्यर्थः १०
यन्मयोक्तं ब्रह्म तदेव सत्यं रज्जुस्थानीयं नान्यज्जगत्सर्पस्थानीयं मृषात्वात्तस्मादिदमेवाश्रयणीय इत्यभिप्रायेण निगमनस्था

न तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोऽयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं त
326 स्य भासा सर्वमिदं विभाति १० ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्म पश्चाद्ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण अध
श्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वं वरिष्ठं ११

नीयेन मंत्रेणोपसंहरति ब्रह्मैवेदमिति ब्रह्मैवोक्तलक्षणमिदं यत्पुरस्तादग्रे ब्रह्मैवाविद्यादृष्टीनां प्रत्यवभासमानं तथा पश्चाद्ब्रह्म
तथा दक्षिणतश्च तथोत्तरेण तथैवाधस्तादूर्ध्वं च किं बहुना ब्रह्मैवेदं विश्वं समस्तं वरिष्ठमिदं जगत् अब्रह्मप्रत्ययः सर्वोऽविद्या
मात्रो रज्ज्वामिव सर्पप्रत्ययो ब्रह्मैवेदं परमार्थसत्यमिति वेदानुशासनमित्यर्थः ११ ११ ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ एतादृशानुभववतः कृतार्थत्वमाह एतादृगिति २५ द्वितीयाद्धीति तदभावात् द्वितीयस्य भयकारणस्याभावात् ब्रह्मवित्र बिभेतीत्यर्थः
२३॰ तेनमम कदापि वियोगो नास्तीत्याह नतद्वियोग इति २६ अहमेवेति अहं यास्मि सा सच्चान्यस्तीत्यर्थः स ज्ञानीयोस्ति स अहमेवा-
स्तीत्यर्थः व्यतिहारेण दृढाभेदो दर्शितः २७ अहं ज्ञानिहृदयेएव तिष्ठामीत्याह नाहं तीर्थेति २८ कृतिकृतिकास्वार्थे कन् अन्वयः

एतादृगनुभवोयस्य सकृतार्थो नरोत्तमः ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कान्क्षति २५
द्वितीयाद्वै भयं राजन् तदभावाद्बिभेति न न तद्वियोगो मेप्यस्ति मद्वियोगोपि तस्य न २६
अहमेव स सोहं वै निश्चितं विद्धि पर्वत: मद्दर्शनं तु तत्र स्याद्यत्र ज्ञानी स्थितो मम २७ नाहं ती-
र्थेन कैलासे वैकुंठे वा न कर्हिचित् वसामि किंतु मज्ज्ञानि हृदयांभोजमध्यमे २८ मत्पूजा
कोटिफलदं सकृन्मज्ज्ञानिनोर्चनं कुलं पवित्रं तस्यास्ति जननी कृतकृत्यका २९ विश्वं
भरा पुण्यवती चित्तलयो यस्य चेतसः ब्रह्मज्ञानं तु यत्स्पष्टं त्वया पर्वतसत्तमः ३० श्री

२९ यस्य ब्रह्मरूपस्य चेतसश्चित्परमात्मनि लयो ज्ञानमेतन्मुक्तरूपेण विश्वंभरा पृथ्वी पुण्यवतीत्यर्थः ३० श्रीदुर्गायै नमोनमः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ नातोव्यक्तव्यमस्तीति अतः परमधिको वक्तव्यांशो नास्तीत्यर्थः विद्योपदेशयात्रमुपदिशति इदंज्येष्ठायेति यथोक्ताय शास्त्रोक्तल
२१ क्षणयुक्ताय गुरुप्रसादं विना परमेश्वर प्रसादं विना कदापि ब्रह्मविद्यानभवतीत्याह यस्यदेवेइति श्रुतिरियं २२ विधेयमिति ब्रह्मविद्

कथितं तन्मया सर्वं नातो वक्तव्यमस्ति हि इदं ज्येष्ठाय पुत्राय भक्तियुक्ताय शीलिने २१ शिष्याय
च यथोक्ताय वक्तव्यं नान्यथा क्वचित् यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ २२ तस्यैते कथि
ता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनः येनोपदिष्टा विद्येयं स एव परमेश्वरः २३ तस्यायं सुकृतं कर्तु
मसमर्थस्ततो ऋणी पितुरप्यधिकः प्रोक्तो ब्रह्मजन्मप्रदायकः २४ पितृतो जन्म नष्टं स्यान्नेयं
जातं कदाचन तस्मै न द्रुह्येदित्यादि निगमोप्यवदन्नग २५ तस्मात्त्वास्त्रस्य सिद्धांतो ब्रह्मदाता गु
रुः परः शिवे रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रुष्टे न शंकरः २६ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रीगुरुं तोषयेन्नग का
येन मनसा वाचा सर्वदा तत्परो भवेत् २७

त्यर्थः सुकृतमुपकारं तस्य गुरोः कर्तुमयं शिष्यो यतो समर्थस्ततो यं शिष्यस्तस्य गुरोर्यावज्जीवपर्यंतं ऋणीत्यर्थः २३ ब्रह्मजन्म ब्र
ह्मरूपेण जन्म पितृजातं जन्म मरणे सति नष्टं भवेन्नेत्थं ब्रह्मरूपेण जातं कदाचिदपि नष्टं भवेत् न इत्यर्थः २४ अत एव तस्मै न द्रुह्ये
त् कृतमस्य जानन्निति श्रुतिरपि इममेवार्थं वक्तीत्याह तस्मै न द्रुह्येदिति २५ २६ कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति कृतघ्नेनायाश्रितं नास्तीत्यर्थः २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

327

२०स० इंद्रेणाथर्वणायोक्तेति अत्रेदं वाच्यं दध्यङ् नामाथर्वणो मुनिः स इंद्रं याति ब्रह्मविद्यां प्रार्थितवांस्तस्मा इंद्रो ब्रह्मविद्यां प्रोवाचानं-
२३२. तरमुक्तवानिंद्रो मदीयं ब्रह्मविद्यान्यस्मै वदसि तदैव ते शिरश्छेत्स्यामीति ततः कियता कालेन दध्यंचं मुनिं प्रत्यागत्याश्विनीकुमा
रौ ब्रह्मविद्यां प्रार्थितवंतौ ताभ्यां मुनिरुवाच यद्यहं ब्रह्मविद्यां वक्ष्यामि तर्हींद्रो मे शिरश्छेत्स्यतीति तच्छ्रुत्वा तौ वैद्यावूचतुस्तवेदं
शिरश्छित्वास्माभिरन्यत्र स्थाप्यते अश्वीयं मस्तकं तव देहे संयोज्यते तेन ब्रह्मविद्यामस्मभ्यमुपदिश यदा इंद्र आगत्य तच्छिरश्छे

अन्यथा तु कृतघ्नः स्यात्कृतघ्नेनास्ति निष्कृतिः इंद्रेणाथर्वणायोक्ता शिरश्छेदप्रतिज्ञया
२८ अश्विभ्यां कथने तस्य शिरः छिन्नं च वज्रिणा अश्वीयं तच्छिरो नष्टं दृष्ट्वा वैद्यौ सुरोत्तमौ २९
पुनः संयोजितं स्वीयं ताभ्यां मुनिशिरस्तदा इति संकटसंपाद्या ब्रह्मविद्या नगाधिप ३० लब्धा
येन स धन्यः स्यात्कृतकृत्यश्च भूधर इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे देवीगीता

षट्त्रिंशोऽध्यायः ३६

त्स्यति तदा वयं पूर्वं स्थापितं मुख्यं शिरस्तव देहे संयोजयाव इत्यनंतरं स स्वमुखेनैव मुख्यशिरसा ब्रह्मविद्यां वेदेति तदनंतरं
स मुनिरपि तथैव चकारेति कथा सर्ववेदेषु प्रसिद्धा नाकाप्यां ब्रह्मविद्यां लोलुं स्मारयति इंद्रेणाथर्वणायोक्तेति २८ २९ इति संकटेति प
नाद्दश्य नि दुर्लभा ब्रह्मविद्या येन लब्धा स धन्य इति अन्वयः इति श्रीदेवीभागवततिलके सप्तमस्कंधे देवीगीतायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० म० पंचाधिकैश्चत्वारिंशत्पद्यैरथसादरं भक्तिस्वरूपमहिमा यथावदनुवर्ण्यते पूर्वं यस्य देवे परा भक्तिरित्युक्तं तत्र भक्तिस्वरूपं पृच्छति स्वी-
२३३ यां भक्तिमिति मध्यमस्य मध्यमाधिकारिणो भक्तिरहितस्यापि दृढं ज्ञानं येन भक्तिहेतुना जायेत तां भक्तिं वदेत्यर्थः १ मोक्षप्राप्तौ त्रयो मा-
र्गाः कर्मोपासनाज्ञानभेदेन त्रिविधाः तत्र ज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनमितरौ चित्तशुद्धिद्वारेति विवेकः तानेव मार्गान्दर्शयति क-

हिमालय उवाच स्वीयां भक्तिं वदस्वाम्ब येन ज्ञानं सुखेन हि जायेत मनुजस्यास्य मध्यमस्याविरा-
गिणः १ श्रीदेव्युवाच मार्गास्त्रयो मे विख्याता मोक्षप्राप्तौ नगाधिप कर्मयोगो ज्ञानयोगो भक्तियो-
गश्च सत्तम २ त्रयाणामप्ययं योग्यः कर्तुं शक्योऽस्ति सर्वथा सुलभत्वान्मानसत्वात्कायचित्ता-
द्यपीडनात् ३ गुणभेदान्मनुष्याणां सा भक्तिस्त्रिविधा मता परपीडां समुद्दिश्य दंभं कृत्वा पुरःसरं ३
मात्सर्यक्रोधयुक्तो यस्तस्य भक्तिस्तु तामसी परपीडादिरहितः स्वकल्याणार्थमेव च ४ श्री

र्मयोग इति भक्तियोग उपासनायोग इत्यर्थः २ त्रयाणामपि मार्गाणां तन्मार्गगामिनां च त्रयाणामपि पुरुषाणामयं भक्तियोगः कर्तुं योग्यः
शक्यश्च भवति कुत इति चेदस्य भक्तियोगस्यान्यापेक्षया सुलभत्वान्मानसत्वाद्द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेण केवलं मनोवृत्त्यैव संपा-
द्यत्वात् अस्मिन्भक्तियोगे कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगो नियमेनाश्रयणीय
इत्यर्थः ३ तत्र भक्तेस्त्रैविध्यमुपदिशति गुणभेदादिति मनुष्याणां मनुष्यसंबंधिनां गुणानां सत्वरजस्तमोरूपाणां भेदाद्भक्तिरपि त्रिविधा सा-
त्विकराजसतामसभेदेन त्रिविधा भवतीत्यर्थः त्रिविधभक्तिस्वरूपमाह परपीडामिति अन्यनाशार्थमित्यर्थः ४ ६ ५ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ भेदबुध्याजीवेश्वरयोर्भेदबुद्ध्यामां सर्वेश्वरीं खस्मादन्यां भिन्नां जानातियतः पामरः ७ भेदबुद्धिमुपाश्रित इति अयमपि सात्विकः पु
२३३ रुषो भेदबुद्धिं जीवेश्वरयोः पृथक्त्व बुद्धिमाश्रित्यैव भक्तिं करोतीत्यर्थः ८ ९ त्रिविधभक्तिस्वरूपमुपदिश्यति स्वर्णां भक्तीनां मध्ये ह
योर्हि सत्वभेदस्याग्रगाह्यत्वमाह परभक्तेरिति सा परानुरक्तिरीश्वर इति लक्षणलक्षितायाः परभक्तेः परखेमरूपाया इयं सात्विकी भक्तिः

नित्यं सकाम हृदयो यशोर्थी भोगलोलुपः तत्तत्फलसमावाप्त्यै मामुपास्तेतिभक्तितः ६
भेदबुध्यातु मांस्वस्मादन्यं जानाति पामरः तस्य भक्तिः समाख्याता नगाधिपतु राजसी ७ परमेशा
र्पणं कर्मपापसंक्षालनाय च वेदोक्तत्वादवश्यं तत्कर्तव्यं तु मयानिशं ८ इति निश्चितबुद्धिस्तु
भेदबुद्धिमुपाश्रितः करोतिप्रीतये कर्मभक्तिः सानगसात्विकी ९ परभक्तेः प्रापिकेयंभेदबुध्या
वलंबनात् पूर्वप्रोक्तेह्युभे भक्ती न परप्रापिके मते १० अधुना परभक्तिंतु प्रोच्यमानां निबोधमे मद्गु
णश्रवणं नित्यंममनामानुकीर्तनं ११

आधिवाभवति तत इयमाश्रयणीयेतिभावः नन्वियं परभक्तिः कुतो नेतिचेत्तत्राह भेदबुध्यवलंबनादिति अस्यां भेदबुद्धिर्वर्तत इ
त्यात्मसंबंधेप्रेमणोचासंभवान्नेयं परभक्तिरित्यर्थः परप्रेमात्वात्मन्येव संभवतिनदेतत्प्रेयः पुत्रात्प्रेयो वित्तात्प्रेयः सर्वस्मादंतर
मित्यादिश्रुतिभ्यः पूर्वंप्रोक्तेइति पूर्वश्लोके द्वे भक्ती न परभक्ति प्रापिके तत्र ... परभक्तिस्वरूपमाह अधुनेति ११ श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰स॰ तैलधारायथाव्युच्छिन्नानभवतितद्वदिदमपिचेतः ध्यानमध्येविषयेषुनगच्छतीत्यर्थः १२ हेतुश्चेति फलाद्यभिसंधानेहेतुः फलंवे
२३५ वापि कोपिकदाचिदपिनैवभवेत्किंतु केवलंभक्तीत्यर्थंमयिपरमानुरागेणैवचेतसोवर्त्तनंकरोतीत्यर्थः सामीप्यादिलोकेच्छया-

कल्याणगुणरत्नानामाकरायांमयिस्थिरं चेतसोवर्तनंचैवतैलधारासमंसदा १२ हेतुस्तत्र
नकोवापिनकदाचिद्भवेदपि सामीप्यसार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानांनचेषणा १३ मत्सेवातोधि
कंकिंचिन्नैवजानातिकर्हिचित् सेव्यसेवकताभावात्तत्रमोक्षंनवांछति १४ परानुरक्त्यामामेव
चिंतयेद्योह्यतंद्रितः स्वाभेदेनैवमांनित्यंजानातिनविभेदतः १५ मद्रूपत्वेनजीवानांचिंतनंकुरु
तेतुयः यथास्वस्यात्मनिप्रीतिस्तथैवचपरात्मनि १६ चैतन्यस्यसमानत्वान्नभेदंकुरुतेतुयः
सर्वत्रवर्त्तमानांमांसर्वरूपांचसर्वदा १७

329

पिनमदाराधनंकरोतिकिंतुप्रेम्णैवेत्याह सामीप्येति १३ सेव्यसेवकतेति स्वस्योपेयंचमोसेव्यसेवकभावंविहायेत्यर्थः मदारा
धनमेवेच्छतिनमोक्षमित्यर्थः १४ स्वाभेदेनैवेति अहमेवसच्चिदानंदरूपिणीभगवत्यस्मीतिभावयेत्यर्थः १५ १६ १७ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१७ ईश्वरदेहेष्वपि सर्वत्र भेदवर्जनात् सर्वत्र चैतन्यरूपैकत्व प्रतिपत्तिः तथापि भेदनिरासादित्यर्थः १८ मत्स्थानेति तानि च वक्ष्यमाणा-
२३६ नि पूर्वोक्तानि च स्थानानि मच्चार्चा शक्ति दर्शनं तथा देवीभागवतं वेदांतं च १९ २० २१ व्रतानीति तानि वक्ष्यमाणानि

नमते यजते चैवाप्याचांडालांतमीश्वरं नकुत्रापि द्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्जनात् १८ मत्स्थानद-
र्शने श्रद्धा मद्भक्तदर्शने तथा मच्छास्त्रश्रवणे श्रद्धा मंत्रतंत्रादि सुप्रभो १९ मयि प्रेमाकुलमती
रोमांचिततनुः सदा प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कंठगद्गदनिस्वनः २० अनन्येनैव भावेन पूजयेद्यो न-
गाधिप मामीश्वरीं जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम् २१ व्रतानि मम दिव्यानि नित्यनैमित्तिका-
न्यपि नित्यं यः कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः २२ मदुत्सवदिदृक्षा च मदुत्सवकृतिस्त-
था जायते यस्य नियतं स्वभावादेव भूधर २३ उच्चैर्गायंश्च नामानि ममैव खलु नृत्यति अ-
हंकारादिरहितो देहतादात्म्यवर्जितः २४ प्रारब्धेन यथा यच्च क्रियते तत्तथा भवेत् न मे चिंतास्ति
मे देहसंरक्षणादिषु २५ इति भक्तिस्तु या प्रोक्ता परभक्तिस्तु सा स्मृता यस्यां देव्यतिरिक्तं तु न किंचिदपि भाव्यते

२२ मदुत्सवेति नैवोत्सवा वक्ष्यमाणाः अन्यकृतोत्सवदर्शनेच्छा चेत्यर्थः स्वतोपि मदुत्सवकृतिर्मदुत्सवकरणमित्यर्थः २३ २४
प्रारब्धेनेति प्रारब्धाधीनं सर्वं ज्ञात्वा क्वामपि मत्स्वरूपचिंतातिरिक्तां चिंतां न करोतीत्यर्थः २५ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२६. इत्थं परमभक्त्या स्वस्वरूपे चित्तस्य योग्यता भवतीत्याह तदैवेति २७ भक्त्यास्विति यतो ज्ञाने सद्विभक्तिवैराग्ययोगैः संपूर्णो सिध्यतस्तस्मा-
२७ इत्थं वैराग्यस्य तथा पराकाष्ठा साज्ञानमित्यर्थः तदुक्तं विष्णुभागवते भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककाल इति २८ मणि

इत्थंज्ञात्वा पराभक्तिर्यस्य भूधरतत्वतः तदैव तस्य चिन्मात्रे मद्रूपे विलयो भवेत् २७ इत्थंज्ञा
त्वा पराभक्तिर्यस्य भूधरतत्वतः तदैव तस्य चिन्मात्रे ज्ञाने तदुभयं यतः २८ भक्तौ कृतायां यस्या-
पि प्रारब्धवशतो नग न जायते मम ज्ञानं मणिद्वीपं स गच्छति २९ तत्र गत्वाखिलान्भोगाननि
च्छन्नपि चर्च्छति तदंते मम चिद्रूपज्ञानं सम्यग्भवेन्नग ३० तेन मुक्तः सदैव स्याज्ज्ञानान्मुक्तिर्न
चान्यथा इहैव यस्य ज्ञानं स्याद्धृद्गतप्रत्यगात्मनः ३१ मम संवित्परतनोस्तस्य प्राणा व्रजंति न
ब्रह्मैव संस्तदाप्नोति ब्रह्मैव ब्रह्मवेदयः ३२ कंठचामीकरसममज्ञानात्तु तिरोहितं ज्ञानादज्ञा
ननाशेन लब्धमेव हि लभ्यते ३३

330

द्वीपं पूर्वोक्तं ... वक्ष्यमाणं च २९ ...तिमाप्नोतीत्यर्थः ३० ३१ संवित्परतनोरिति प्रत्यगात्मविशेषणं तस्य प्राणा इति न तस्य
प्राणा उत्क्रामंतीति श्रुतेः ३२ कंठचामीकरेति यथा कंठगतं विद्यमानमेव चामीकरं सुवर्णमज्ञानेन तिरोभूतं ज्ञानेनाज्ञाननाशे सति तदेव
प्राप्यं तद्वदेव विद्यमानमेवात्मस्वरूपमज्ञानेनातिरोभूतं यस्मात्ज्ञानेनाज्ञाननाशे सति तदेव प्राप्यते नान्यदित्यर्थः ३३ श्रीदुर्गायै नमः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई॰स॰ विदिताविदितादिति विदितं कार्यं यत्प्रदिश्य अविदितं कारणं मायारूपं तस्मादन्यदित्यर्थः तथाच श्रुतिः अन्यदेव तद्विदितादथो अविदि
३४ तादधीति एतदर्थस्तु मत्कृते केनोपनिषद्भाष्यव्याख्याने द्रष्टव्यः यथादर्शे प्रतिबिंबं पतति तद्वदात्मन्यस्मिन्देहे नुभवो भवतीत्यर्थः य
थाजले प्रतिबिंबं पूर्वापेक्षया विविक्तं तथा पितृलोके नुभवो भवतीत्यर्थः ३५ ममलोके मणिद्वीपे छायातपयोरिवात्यंतविविक्तानुभ

विदिताविदितादन्यन्नगोत्तम वपुर्मम यथादर्शे तथात्मनि यथाजले तथा पितृलोके ३४ छा
यातपौ यथा स्वच्छौ विविक्तौ तद्वदेव हि ममलोके भवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्जितं ३५ येस्तु वैरा
ग्यवानेव ज्ञानहीनो म्रियेत चेत् ब्रह्मलोके वसेन्नित्यं यावत्कल्पं ततः परं ३६ शुचीनां श्रीमतां गेहे
भवेत्तस्य जनिः पुनः करोति साधनं पश्चात्ततो ज्ञानं हि जायते ३७ अनेकजन्मभी राजन् ज्ञानं
स्यान्नैकजन्मना ततः सर्वप्रयत्नेन ज्ञानार्थं यत्नमाश्रयेत् ३८ नोचेन्महान्विनाशः स्याज्जन्मै
तद्दुर्लभं पुनः तत्रापि प्रथमे वर्णे वेदप्राप्तिश्च दुर्लभा ३९ शमादिषट्कसंपत्तिर्योगसिद्धिस्तथैव
च तथोत्तमगुरुप्राप्तिः सर्वमेवात्र दुर्लभं ४०

वदत्यर्थः ३५ ३६ ३७ ३८ नोचेन्महान्विनाश इति तथाच श्रुतिः इहचेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्मह
तीविनष्टिरिति प्रथमे वर्णे ब्राह्मणवर्णे तत्रापि जन्म दुर्लभं तथापि वेदप्राप्तिर्दुर्लभा ३९ ४० ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० संस्कृतत्वं वेदोक्तसंस्कारसंस्कृतत्वं ४१ ४२ अवणादिकुर्वतस्तस्याश्वमेधफलं भवतीत्याह पदे पदे इति क्षणे क्षणे इत्यर्थः
३३१ ४३ रूपं असारं भगवती दर्शति घृतमिवेति पयसि दुग्धे घृतमिव भूतभूते सर्वदेहे स्थितमित्यर्थः विज्ञानं ब्रह्मस्वरूपमतितिरोहितं तन्मनसा मंथा

तथेंद्रियाणां यद्युत्तमसंस्कृतत्वं ततो मेलस्तथा अनेकजन्मपुण्यैस्तु मोक्षेच्छा जायते ततः ४१
साधने सकले चैव जायमानेपि यो नरः ज्ञानार्थं नैव यतते तस्य जन्म निरर्थकं ४२ तस्माद्य
जन्यथा शक्त्या ज्ञानार्थं प्रयतेत सः पदे पदेश्वमेधस्य फलमाप्नोति निश्चितम् ४३
घृतमिव पयसि निगूढं भूते भूते च वसति विज्ञानं सततं मंथयितव्यं मनसा मंथानभूतेन ४४
ज्ञानं लब्ध्वा कृतार्थः स्यादिति वेदांतडिंडिमः सर्वमुक्तं समासेन किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ४५
॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे देवीगीतायां सप्तत्रिंशोध्यायः ३७ श्री
श्रीदुर्गायै नमः

मंथानभूतेन मंथयितव्यं मंथनेन पयः सकाशात् घृतमिव स्पष्टं कुर्यादित्यर्थः इत्थमपि श्रुतिरेव कंठरवेणोद्घोषयति ४४ उपसंह
रति सर्वमुक्तमिति ४५ इति श्रीदेवीभागवततिलके सप्तमस्कंधे देवीगीतायां सप्तत्रिंशोध्यायः ३७ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० पंचाशद्भिरध्यायैर्निः पर्वैरुत्सवमहोत्सवाः व्रतानि देव्याः स्थानानि कीर्त्यन्ते संग्रहेण तु पूर्वं मत्स्थानदर्शने अद्भेत्युक्तं तथा व्रतानि मत्प्रियाणी
२४० त्युक्तं तथा मदुत्सव दिदृक्षा च मदुत्सव कार्ति तथेत्युक्तं तत्र तानि कानि स्थानानि व्रतानि च कानि के ते उत्सवा इत्येतत्सर्वं पृच्छति कतिस्थाना-
नीति १ २ यस्मादहं सर्वरूपिणी तस्मात्सर्वं दृश्यमात्रं मम संविद्रूपिण्याः सर्वाधिष्ठानभूतायाः स्थानं सर्वसमपि कालितत्वात् तथापि देवि

हिमालय उवाच कति स्थानानि देवेशि द्रष्टव्यानि महीतले मुख्यानि च पवित्राणि देवीप्रियतमा
नि च १ व्रतान्यपि तथा यानि तुष्टिदान्युत्सवा अपि तत्सर्वं वद मे मातः कृतकृत्यो यतो नरः २ ॥
श्रीदेव्युवाच सर्वं दृश्यं मम स्थानं सर्वे काला व्रतात्मकाः उत्सवाः सर्वकालेषु यतोहं सर्वरूपि
णी ३ तथापि भक्तवात्सल्यात्किंचित्किंचिदथोच्यते शृणुष्वावहितो भूत्वा नगराज वचो मम ४
कोलापुरं महास्थानं यत्र लक्ष्मीः सदा स्थिता मातापुरं द्वितीयं च रेणुकाधिष्ठितं परम् ५ तुल
जापुरं तृतीयं स्यात्सप्तशृंगं तथैव च हिंगुलायां महास्थानं ज्वालामुख्यास्तथैव च ६ श्री ॥

का व्रतात्मकाः यस्मिन्काले यत्क्रियते मत्प्रीत्यर्थं तत्सर्वं मम व्रतमेव मम सर्वकालात्मकत्वात् तथा उत्सवा अपीत्यर्थः ३ ४
कोलापुरं दक्षिणदेशे मातापुरं सह्याद्रिपर्वते ५ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० सु० ७ ८ चंद्रलानामदेवीकानांटदेशे वर्तते ६ चिदंबरे हालास्यस्थाने १० एकांबरस्थानंभुवनेश्वरद्दुतिनाम्नापुरुषोत्तमक्षेत्र संनिधौवर्त
२५१ तेपरमसत्वाभुवनेश्वर्याधतिष्ठितंतत्स्थानंनामि न्स्थानेपिभुवनेश्वर्यहंतिष्ठामीत्यर्थः १२ महालसास्थानंदक्षिणदेशेमल्लारिस्थाना

ग्राकंभर्याः परस्थानंभ्रमर्याः स्थानमुत्तमं श्रीरक्तदंतिकास्थानंदुर्गास्थानं तथैवच ६
विंध्याचलनिवासिन्याः स्थानंसर्वोत्तमोत्तमं अन्नपूर्णामहास्थानंकांचीपुरमनुत्तमम् ७

८ भीमादेव्याः प
रंस्थानंविमलास्थानमेवचश्रीचंद्रलामहास्थानं कौशिकीस्थानमेवच ९ नीलांवायाः
परंस्थानं नीलपर्वतमस्तके जांबूनदेश्वरीस्थानंतथाश्रीनगरंशुभं १० गुह्यकाल्यामहास्थानं
नेपालेयत्प्रतिष्ठितं मीनाक्ष्याःपरमंस्थानंयच्चप्रोक्तंचिदंबरे ११ वेदारण्यंमहास्थानंसुंदर्यासम
धिष्ठितं एकांवरंमहास्थानंपरशक्त्याप्रतिष्ठितं १२ महालसापरंस्थानंयोगेश्वर्यास्तथैवच ०
तथानीलसरस्वत्याः स्थानंचीनेषुविश्रुतं १३ वैद्यनाथेस्तुवगलास्थानंसर्वोत्तमोत्तमम् श्रीम
च्छ्रीभुवनेश्वर्यामणिद्वीपंममस्मृतं १४

मितिप्रसिद्धंतदस्ति योगेश्वरी वराहदेशेस्तिनीनेषु चीनदेशेषु १३ मणिद्वीपंतृतीयस्कंधे वर्णितं तन्ममभुवनेश्वर्याः स्थानं
मित्यर्थः १४ १५ १६ २४ ७

332

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० म० कामाख्यायाः महादेव्याः सतीदेहेनावतीर्णायायोनिमंडलं यत्र पतितं कामरूपदेशे कालिकापुराणे यस्य महत्‌ वर्णनं तत्कामाख्यायो-
२५२ निमंडलं त्रिपुरभैरव्याः स्थानमित्यर्थः तस्य महिमानं वर्णयति भूमंडले इति १५ रजस्वलारूपोयती एतादृशं तत्कामाख्यानं स्थानमि

श्रीमत्त्रिपुरभैरव्याः कामाख्यायोनिमंडलं भूमंडले क्षेत्ररत्नं महामायाधिवासितं १६ नातःपर
तरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला १७ तत्रत्याः देवताः सर्वाः
पर्वतात्मकतां गताः पर्वतेषु वसंत्येव महत्यो देवता अपि १८ तत्रत्या पृथ्वी सर्वा देवीरूपा स्मृ
ता बुधैः नातःपरतरं स्थानं कामाख्यायोनिमंडलात्‌ १९ गायत्र्याश्चापरं स्थानं श्रीमत्पुष्करमी
रितं अमरेशे चंडिका स्यात्प्रभासे पुष्करेक्षिणी २० नैमिषे तु महास्थाने देवी सा लिंगधारिणी
पुरुहूता पुष्कराक्षे आषाढौ च रतिस्तथा २१ चंडमुंडी महास्थाने दंडिनी परमेश्वरी भारभूतौ भ
वेद्भूतिर्नाकुले नकुलेश्वरी २२ चंद्रिका तु हरिश्चंद्रे श्रीगिरौ शांकरी स्मृता जप्येश्वरे त्रिशूला स्यात्
सूक्ष्मा चाम्रातकेश्वरे २३ शांकरी तु महाकाले सर्वाणी मध्यमाभिधे केदाराख्ये महाक्षेत्रे देवी
सा मार्गदायिनी २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्यर्थः १८ पर्वतात्मकतां गता इति कालिकापुराणे सर्वमेतत्स्पष्टं १७ १९ २० २१ २२ महाकाले उज्जयिन्यां मध्यमाभिधे मध्यमेश्वराख्ये

 नांकले स्थाने स्वायंभुवी देवी वर्त्तत इत्यर्थः २४ २५ २६ २७ २८ छगलंडके इदं स्थानं दक्षिणदेशे समुद्रसन्निधौ तिष्ठति २९

२५२

भैरवाख्ये भैरवी सा गयायां मंगला स्मृता स्थाणुप्रिया कुरुक्षेत्रे स्वायंभुव्य पिनाकुले २५ क॰
नखले भवेदुग्रा विश्वेसा विमलेश्वरे अट्टहासे महानंदा महेंद्रे तु महांतका २६ भीमे भीमेश्वरी
प्रोक्ता स्थाने वस्त्रापथे पुनः भवानी शांकरी प्रोक्ता रुद्राणी त्वर्धकोटिके २७ अविमुक्ते विशा
लाक्षी महाभागा महालये गोकर्णे भद्रकर्णी स्यात् भद्रा स्याद्भद्रकर्णिके २८ उत्पलाक्षी सुवर्णा
क्षे स्थाण्वीशा स्थाणु संज्ञके कमलालये तु कमला प्रचंडा छगलंडके २९ कुरंडके त्रिसंध्या॰
स्यान्माकोटे मुकुटेश्वरी मंडलेशे शांडकी स्यात्काली कालंजरे पुनः ३० शंकुकर्णे ध्वनिः प्रो
क्ता स्थूला स्यात्स्थूलकेश्वरे ज्ञानिनां हृदयांभोजे हृल्लेखा परमेश्वरी ३१ प्रोक्तानि मानि स्थाना
नि देव्याः प्रियतमानि च तत्तत्क्षेत्रस्य माहात्म्यं श्रुत्वा पूर्वं नगोत्तम ३२ तदुक्तेन विधानेन पश्चा
द्देवीं प्रपूजयेत् अथवा सर्वक्षेत्राणि काश्यां संति नगोत्तम ३३ तत्र नित्यं वसेन्नित्यं देवीभक्तिपरा
यणः तानि स्थानानि संपश्यन् जपं देवीं निरंतरम् ३४

२९ हृल्लेखा परस्तुत्पत्ति यीमंते भुवनेश्वरी हं स इह हरिलेख बनाग ... शक्ति रियं परा हृल्लेखा कथ्यते तल्लादिति ३० ३१ ३२ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भ० ३४ । ३५ । ३६ व्रतमनंततृतीयाख्यमिति इमानि तृतीयाव्रतानि मत्स्यपुराणे प्रसिद्धानि तद्विधिस्तत्रैवोक्तः ३७ । ३९ यत्र·
२७४

ध्यायंस्तच्चरणांभोजं मुक्तो भवति बंधनात् इमानि देवीनामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ३५ भस्मी
भवंति पापानि तत्क्षणात्तु न संशयः श्राद्धकाले पठेदेतान्यमलानि द्विजाग्रतः ३६ मुक्तास्तत्पि
तरः सर्वे प्रयांति परमां गतिं अधुना कथयिष्यामि व्रतानि तव सुव्रत ३७ नारीभिश्च नरैश्चैव कर्त्त
व्यानि प्रयत्नतः व्रतमनंततृतीयाख्यं रसकल्याणिनी व्रतं ३८ आर्द्रानंदकरीनाम्नां तृतीयां च
थां व्रतं च यत् शुक्रवारव्रतं चैव तथा कृष्णचतुर्दशी ३९ भौमवारव्रतं चैव प्रदोषव्रतमेव च ॥
यत्र देवो महादेवो देवीं संस्थाप्य विष्टरे ४० नृत्यं करोति पुरतः सार्द्धं देवैर्निशामुखे तत्रोपोष्य रज
न्यादौ प्रदोषे पूजयेच्छिवां ४१ प्रतिपक्षं विशेषेण तद्देवीप्रीतिकारकं सोमवारं व्रतं चैव ममा-
तिप्रियकृन्नग ४२ तत्रापि देवीं संपूज्य रात्रौ भोजनमाचरेत् नवरात्रद्वये चैव व्रतं प्रीतिकरं मम
४२ एवमन्यान्यपि विभो नित्यनैमित्तिकानि च व्रतानि कुरुते यो वै मत्प्रीत्यर्थं विमत्सरः ४३॥

प्रदोषकाले ४१ निशामुखे रजनीमुखे तस्मात्प्रदोषव्रतं देव्याः शिवस्य च सिद्धं ४० । ४१ नवरात्रद्वये चैवेति चैत्रशारदवासंतिकं च चकारेण श्रीकृष्णमधिमासनवरात्रद्वयं स्मार्तं ४२ एवमन्यान्यपीति अन्यान्यप्युपांगललिताव्रतादीनि व्रतानि पुराणांतरे प्रसिद्धानीत्यर्थः ४३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ दोलोत्सवमुखानिति तद्विधिश्च तत्रैवोक्तः देवीपुराणे चैत्रशुक्ल तृतीयायां कुर्याद्दोलोत्सवं बुधः तृतीयायां जपेद्देवीं शंकरेण सम-
२५५ न्वितां कुंकुमागरुकर्पूरमणिवस्त्रसुगंधकैः स्रग्गंधधूपदीपैश्च दमनेन विशेषतः आंदोलयेत्ततो वत्स शिवो मातुष्टये सदेति ४४
शयनोत्सवमिति तत्कालश्च वामनपुराणे उक्तः आषाढपौर्णमासीत उत्तरायास्तृतीयातद्रूपः तथा जागरणोत्सवकालश्च कार्त्तिकपौ
पौर्णमासीत उत्तरायास्तृतीयानद्रूपः शयनोत्सवविधिर्जागरणोत्सवविधिश्च सर्वदेवतासु समानो देवताभेदेन तु कालभेद एव केवलं भि
न्नः सर्वं चेदं वामनपुराणे स्पष्टं रथोत्सवमिति तद्विधिश्चोमासंहितायां श्रीनारदे आषाढशुक्लपक्षीय तृतीयायां रथोत्सवं देव्याः प्रि

आप्नोति मनसा युज्यं स मे भक्तः स मे प्रियः उत्सवानपि कुर्वीत दोलोत्सवमुखान्विभो ४४ शयनोत्स-
वं तथा कुर्यात्तथा जागरणोत्सवं रथोत्सवं च मे कुर्याद्दमनोत्सवमेव च ४५ पवित्रोत्सवमेवापि श्राव
णीप्रीतिकारकं मम भक्तः सदा कुर्यादेवमन्यान्महोत्सवान् ४६

यत्तमं कुर्याद्यथावित्तानुसारतः रथं च पृथ्वीं विजानीयात् रथांगे चंद्रभास्करौ वेदानश्वान्विजानीयात्सारथिं पद्मसंभवं नानामणिगणा-
कीर्णं पुष्पमालाविराजितं एवं रथं कल्पयित्वा तस्मिन्संस्थापयेच्छिवां लोकसंरक्षणार्थाय लोकादृष्टपरांबिका रथमध्ये संस्थिते तु भा
वयेन्मतिमान्नरः रथे च चालिते मंदं जयशब्दमुदीरयेत् पाहि देवि जनानस्मान्प्रपन्नान्दीनवत्सले इति वाक्यैस्तोषयेच्च नानावादित्रनि
स्वनैः सीमान्ते तु रथं नीत्वा तत्र संपूजयेच्छिवां नानास्तोत्रैस्ततः स्तुत्वा पुनरानयेतां स्ववेश्मनीति दमनोत्सवश्चैत्रपूर्णिमास्यां तद्विधिश्च धर्मशास्त्रे तं
त्रेषु च प्रसिद्ध एव ४५ पवित्रोत्सवेति स च श्रावणपौर्णमास्यां तद्विधिश्च धर्मशास्त्रे तंत्रे च प्रसिद्ध एव ४६ ४६ ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मद्भक्तान्भोजयेत्स्त्रीत्यातथाचैवसुवासिनीः कुमारीर्वटुकांश्चैवं मद्बुध्यामद्गतांतरः ४७ वि
त्तशाठ्येनरहितोयजेदेतान्सुमादिभिः यएवंकुरुतेभक्त्याप्रतिवर्षमतंद्रितः ४८ सधन्यः
कृतकृत्योसौमत्प्रीतेःपात्रमंजसा सर्वमुक्तंसमासेनममप्रीतिप्रदायकं ४९ नाशिष्यायप्र
दातव्यंनाभक्तायकदाचन इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदेवीगीतायामष्टत्रिं
शोध्यायः ३८ श्रीहिमालयउवाच देवदेविमहेशानिकरुणासागरेंबिके ब्रूहिपूजाविधिं
सम्यक्यथावदधुनानिजं १ श्रीदेव्युवाच वक्ष्येपूजाविधिंराजन्नंबिकायायथाप्रियं॥
अत्यंतश्रद्धयासार्धं शृणुपर्वतपुंगव २ द्विविधाममपूजास्याद्बाह्याचाभ्यंतरापिच बाह्या
पिद्विविधाप्रोक्तावैदिकीतांत्रिकीतथा ३

गीतायामष्टत्रिंशोध्यायः ३८ सप्ताधिकेऽथचत्वारिंशत्यध्येरथपूजनं भगवत्याकथ्यतेचयेनदेवीप्रसीदति १ पूर्वंतदुपस्थाने
सुफूत्वा महिमानंश्रुत्वा पूजाविधिंपृच्छति देवदेवीति १ २ २ ३ ३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० म० मूर्त्तिभेदेन वक्ष्यमाणेन वेदोक्तदीक्षासमन्वितैर्वैदिकैर्वेदको वेदोक्तप्रकारा पूजा कर्तव्येत्यर्थः सा च विराट्स्वरूपस्य पूर्वं देव्या द
२४७ र्शितस्य ध्यानरूपा प्रथमा द्वितीया कुकरचरणादिविशिष्टां सुकुमारां भगवती मूर्त्तिं ध्यात्वा वेदोक्तमंत्रैरेवावाहनादिविसर्जनान्तं कुर्या
दिति ॥ द्वितीया पूजा इत्येवं मूर्त्तिभेदेन वैदिकी पूजा द्विविधेत्यर्थः ४ तांत्रिक्या अधिकारिणमाह तंत्रोक्तेति कुंडमंडपादि-
पुरःसरतांत्रिकमंत्रैर्दीक्षां कुर्वद्भिः तांत्रिकी तंत्रोक्तविधिना पूजा कर्तव्येत्यर्थः नज्ञात्वेति यस्य यस्यां पूजायामधिकारस्तन्न

335

वैदिकी चापि द्विविधा मूर्त्तिभेदेन भूधर । वैदिकी वैदिकैः कार्या वेददीक्षासमन्वितैः ४ तंत्रोक्त
दीक्षावद्भिस्तु तांत्रिकी संश्रिता भवेत् इत्थं पूजारहस्यं च न ज्ञात्वा विपरीतकं ५ करोति यो नरो मूढः
स पतत्येव सर्वथा तत्र या वैदिकी प्रोक्ता प्रथमा तां वदाम्यहं ६

ज्ञात्वेत्यर्थः विपरीतं कं वैदिकस्तांत्रिकं करोति तांत्रिको वैदिकं करोतीत्येवंरूपं यः करोति मूढः स पतत्येव नरकादिष्विति शेषः
तथा च श्रुतिः यो वै स्वां देवतामतियजते प्रस्वायै देवतायै च्यवते न परं प्राप्नोति पापीयान्भवतीति अतियजते त्यजति च्यवते गच्छति
स्वां देवतामिति स्वोचितमार्गोपलक्षणं ५ तत्र वैदिकपूजाया एव स्वरूपं आख्यस्यं च वदति तत्र या वैदिकीति प्रथमेति वैदिकी
तांत्रिकी तथेति वाक्योक्ता प्रथमा वैदिकीत्यर्थः ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ ७ ८ शांत्यादियुक्तो वैदिकींपूजांकुर्यादित्याह शांतःसमाहितइति ९ तत्परं तन्ममविराट्स्वरूपमेव परमुत्कृष्टं यस्य सतत्परः ९
२५८

यन्मेसाक्षात्परंरूपंदृष्टवानसिभूधर अनंतशीर्षनयनमनंतचरणंमहत् ७ सर्वशक्ति समायुक्तंप्रेरकंयत्परात्परं तदेवपूजयेन्नित्यंनमेध्यायेत्स्मरेदपि ८ इत्येतत्प्रमान्वीयाः स्वरूपंकथितंनग शांतःसमाहितमनादंभाहंकारवर्जितः ९ तत्परोभवतद्याजीतदेव शरणंव्रज तदेवचेतसापश्यजपध्यायस्वसर्वदा १० अनन्ययाप्रेमयुक्ताभक्त्यामद्भाव माश्रितः यज्ञैर्यजतपोदानैर्मामेवपरितोषय ११ इत्थंममानुग्रहतोमोक्ष्यसेभवबंधाना त् मत्परायेमदासक्तचित्ताभक्तावराममताः १२ प्रतिजानेभवाद्स्मादुद्धराम्यचिरेणत, ध्याने नकर्मयुक्तेनभक्तिज्ञानेनवापुनः १३ प्राप्यहंसर्वथाराजन्ननुकेवलकर्मभिः धर्मात्संजा यतेभक्तिर्भक्त्यासंजायतेपरं १४

मामेवविराट्स्वरूपं ११ १२ १३ ननुतर्हिकेवलंकर्मनिरर्थकमितिचेन्नेत्याह धर्मात्संजायतेभक्तिरिति यदिकर्मनाचरितंतदापापक्षया भावात्भक्तेरेवदुर्लभत्वम्...तस्मात्... कर्माचरणंसार्थकंभवतिपरंज्ञानमित्यर्थः १४ श्रीजगदं

...Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ सू॰ तच्च कर्म नान्यशास्त्रोदितं किंतु वेदोक्तमेवेत्याह श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितमिति यदुदितं कर्म स धर्म इत्यर्थः १५ किमिति वेदोक्त एव
२७६ धर्मो नान्यशास्त्रोदित इति चेत्तत्राह सर्वज्ञादिति सर्वज्ञात्सर्वशक्तेर्मत्तो मत्स्वरूपाद्वेदः समुत्थितस्तदा ममाज्ञानाभावाद्यन्मयोक्तं
तत्सत्यमेवेति श्रुतिनी प्रमाणा वेदातिरिक्तशास्त्राणि त्वसर्वज्ञपुरुषबुद्धिकल्पितानि ततश्चानृतप्रणीतत्वादप्रमाणान्येवेति
तदुक्तो धर्मो धर्माभासो वेदोक्त एव तु धर्म इत्यर्थः १६ ननु मन्वादिस्मृतीनामप्येवं रीत्याऽप्रामाण्याभाव आगत इति चेत्तत्राह स्मृतयश्चे

श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितं यत्स धर्मः प्रकीर्तितः अन्यशास्त्रेषु यः प्रोक्तो धर्माभासः स उच्यते
१५ सर्वज्ञात्सर्वशक्तेश्च मत्तो वेदः समुत्थितः अज्ञानस्य ममाभावादप्रमाणा न च श्रुतिः
१६ स्मृतयश्च श्रुतेरर्थं गृहीत्वैव च निर्गताः मन्वादीनां स्मृतीनां च ततः प्रामाण्यमिष्यते १७
क्वचित्कदाचित्तन्त्रार्थकटाक्षेण परोदितं धर्मं वदन्ति सोंऽशस्तु नैव ग्राह्योऽस्ति वैदिकैः १८

336

ति अन्यथैव तु स्मृतिभिरूह्यन्ते ततो मूलभूतश्रुतेः प्रामाण्यात्तन्मूलकस्मृतीनामपि प्रामाण्यमव्याहतमेवेत्यर्थः १७ ननु मन्वा
दिस्मृतीनां पुराणानां च सप्रामाण्ये तत्र मुद्राविधानस्य वामाचारादेर्वेदविरुद्धाचारस्य च पुराणस्मृतिषु सत्त्वात्तत्रापि सत्त्वं स्यादि
ति चेत्तत्राह क्वचित्कदाचिदिति तन्त्रार्थकटाक्षेण तन्त्रार्थानवलोकनेन परोदितं वेदातिरिक्तशास्त्रोदितमपि धर्मं वदन्ति स धर्मः प्र
त्यक्षश्रुतिविरोधान्नैव ग्राह्योऽपि न वैदिकैर्ग्राह्य इत्यर्थः १८

१८ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰स॰ तत्र हेतुमाह अन्येषां शास्त्रकर्तॄणामिति १९ २० सर्वेशान्याः सर्वेश्वर्या मम सा श्रुतिराज्ञा तस्मान्नृभिः कथं त्याज्येत्यर्थः ॥
२२ तथा च कूर्मपुराणे देवीनाकं द्वादशाध्याये ममैवाज्ञापरा शक्तिः वेदसंज्ञा पुरातनी ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्तते इति मदाज्ञा

अन्येषां शास्त्रकर्तॄणामज्ञानप्रभवत्वतः अज्ञानदोषदुष्टत्वात्तदुक्तेर्न प्रमाणता १९ ॥
तस्मान्मुमुक्षुर्धर्मार्थं सर्वथा वेदमाश्रयेत् राजाज्ञा च यथा लोके हन्यते न कदाचन २० स
र्वेशान्या ममाज्ञा सा श्रुतिस्त्याज्या कथं नृभिः मदाज्ञारक्षणार्थं तु ब्रह्मक्षत्रियजातयः २१
मया सृष्टास्ततो ज्ञेयं रहस्यं मे श्रुतेर्वचः यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भूधर २२ अभ्यु
त्थानमधर्मस्य तदा वेषान्बिभर्म्यहम् देवदैत्यविभागश्चाप्यत एवाभवन्नृप २३ येन कुर्वं
ति तद्धर्मं तच्छिक्षार्थं मया सदा संपादितास्तु नरकास्त्रासो यच्च वणाद्भवेत् २४ श्रीहरिः

भूतवेदरक्षणार्थं मया महान् यत्नः कृतोऽस्तीत्याह मदाज्ञेति २१ ततस्तस्माद्धेतोर्ज्ञेयं श्रुतेर्वचो मे मम रहस्यमस्तीति २२ वेषान् कां
कं भयोद्दिरन् कृष्णाय वनारान् अत एवेति वेदसंरक्षका देवाः तन्नाशका दैत्या इति विभागो वेदसद्भावादेव जात इत्यर्थः २३ २४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देव० २५ ननु तर्हि किमर्थं तंत्राणि शिवेन प्रणीतानीति चेत्तत्राह अन्यानियानीति २६ तेषां नामान्याह वामं कापालिकमिति २९ पा
२५।२६ पिनां वेदधर्माचरणे न रुचिः स्यादिति कर्मवैचित्र्याभावात्प्रपंचवैचित्र्यं न स्यादिति तेषां नामाकल्पयद्यर्थं तेन तत्प्रपंचलये मोहार्थं

योवेदधर्ममुज्झित्य धर्ममन्यं समाश्रयेत् राजाप्रवासये देशा न्निजादेतानधर्मिणः २५
ब्राह्मणैर्न च संभाष्याः पंक्तिगास्यानचद्विजैः अन्यानियानिशास्त्राणिलोकेस्मिन्विविधानि
न २६ श्रुतिस्मृतिविरुद्धानितामसान्येव सर्वशः वामं कापालिकं चैव कौलिकं भैरवागमः २७
शिवेन मोहनार्थाय प्रणीतोनान्यहेतुकः दक्षशापाद्भृगोः शापाद्दधीचस्य च शापतः २८ द
ग्धाये ब्राह्मणावरावेदमार्गबहिष्कृताः तेषामुद्धरणार्थाय सोपानक्रमतः सदा २९ शैवाश्च
वैष्णवाश्चैव सौराः शाक्तास्तथैव च गाणपत्या आगमाश्च प्रणीताः शंकरेण तु ३० श्री

मेव वेदरूढत्वसिद्ध्यर्थं तंत्राणि प्रणीतानीत्यर्थः किंच शापदग्धानां वेदवहिष्कृतानां ब्राह्मणानां सोपानक्रमेण जन्मांतरे वेदा
धिकारप्राप्त्यर्थं किंचित्परमेश्वरोपासनं कर्तव्यमिति तदनुग्रहार्थं च तंत्राणि प्रणीतानीत्याह दक्षशापादिति श्रापकपात्र
मेतुराणे सूत संहितायामपि स्पष्टमस्त्यवधेय प्रतिष्ठावासूत्रानांत्रेणस्य २८ २९ ३०

...Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ २८ ननु तर्हि तन्त्राणां सर्वेषां त्याज्यत्वापत्तिः पर्यवसन्नमिति चेन्नेत्याह तत्र वेदाविरुद्धांश इति तन्त्रेषु द्विविधोंऽशोऽस्ति एको वेदाविरुद्धो द्वि-
२५९ तीयो वेदाविरुद्धस्तत्र वैदिकैः वेदविरुद्धांशस्त्याज्यो वेदाविरुद्धांशस्तु ग्राह्य इत्यर्थः तदुक्तं वायुसंहितायां शैवागमोऽपि द्विविधः श्रौ-
तोऽश्रौतश्च तन्मयः श्रुतिसारमयः श्रौतः स्वतन्त्र इतरो मत इत्यादि श्रौतो ग्राह्यस्तु वैदिकैरिति सूतसंहितायामपि तथापि योंऽशः॥

तत्र वेदविरुद्धांशोऽप्युक्त एव क्वचित् क्वचित्। वैदिकैस्तद्ग्रहे दोषो न भवत्येव कर्हिचित् ३१
सर्वथा वेदभिन्नार्थे नाधिकारी द्विजो भवेत्। वेदाधिकारहीनस्तु भवेत्तत्राधिकारवान् ३२
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वैदिको वेदमाश्रयेत्। धर्मेण सहितं ज्ञानं परं ब्रह्म प्रकाशयेत् ३३ स-
र्वैषणाः परित्यज्य मामेव शरणं गताः। सन्न्यासिनो वनस्था अथ गृहस्था ब्रह्मचारिणः ३४ सर्व-
भूतदयावन्तो मानाहंकारवर्जिताः। मच्चित्ता मद्गतप्राणा मत्स्थानकथने रताः ३५ उपासते
सदा भक्त्या योगमैश्वरसंज्ञितं। तेषां नित्याभियुक्तानामहमज्ञानजं तमः ३६ श्रीदुर्गायै नमः

मार्गशब्दं वेदेन न विरुध्यते सोंऽशः प्रमाणमिति तिन्युक्तमिति ३१ ३२ यस्माद्वेदोक्त एव धर्मस्तस्माद्वेदमेवाश्रयेदित्याह तस्मादिति॥
धर्मेण वेदोक्तेन ३३ पुनर्विराट्स्वरूपोपासकस्य निष्ठामाह सर्वैषणा इति ३४ ३५ ऐश्वरसंज्ञितं विराट्स्वरूपोपासनाभिधं ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३०.३६ अथ समवैदिकपूजास्वरूपकथनमुपसंहरति इत्थमिति ३७ वेदमार्गेण करचरणादिविशिष्टसुकुमारमूर्तिपूजारूपायां द्विती
याया अवैदिकपूजायाः स्वरूपमाह द्वितीयायाः इति ३८ महापटे पटवस्त्रे ३९ सुकुमारां मूर्तिमाह सगुणामिति ४० ४१

ज्ञानसूर्यप्रकाशेन नाशयामि न संशयः इत्थं वैदिकपूजायाः प्रथमायाः नगाधिप ३७
स्वरूपमुक्तं संक्षेपाद्द्वितीयायाः अथो ब्रुवे मूर्तौ वा स्थंडिले वापि तथा सूर्येंदुमंडले ३८ ॥
जलेऽथवा बाणलिंगे यंत्रे वापि महापटे तथा श्रीहृदयांभोजे ध्यात्वा देवीं परात्परां ३९
338 सगुणां करुणापूर्णां तरुणीमरुणारुणां सौंदर्यसारसीमां तां सर्वावयवसुंदरां ४० शृंगा
ररससंपूर्णां सदा भक्तार्तिकातरां प्रसादसुमुखीमंबां चंद्रखंडशिखंडिनीम् ४१ पा
शांकुशवराभीतिधरामानंदरूपिणीम् पूजयेदुपचारैस्तु यथावित्तानुसारतः ४२ ॥
यावदांतरपूजायामधिकारो भवेन्नहि तावद्बाह्यामिमां पूजां श्रयेज्जाते तु तां त्यजेत् ४३

४२ इत्थं बाह्यपूजा कियत्कालपर्यंतं कर्तव्येति चेत्तत्राह यावदांतरेति आंतरपूजायामधिकारे जाते इत्यर्थः तदुक्तं सूतसं
हितायां पंचमाध्याये शक्तिपूजाप्रकरणे अथाभ्यंतरपूजायामधिकारो भवेद्यदि त्यजेद्बाह्यामिमां पूजां मा श्रयेदपरां बुध इति ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अभ्यंतरा तु या पूजा सा तु संविल्लयः स्मृतः संविदेव परं रूपमुपाधिरहितं मम ४४ अ-
तः संविदि मद्रूपे चेतः स्थाप्यं निराश्रयं संविद्रूपातिरिक्तं तु मिथ्या मायामयं जगत् ४५
अतः संसारनाशाय साक्षिणीमात्मरूपिणीं भावयेन्निर्मनस्केन योगयुक्तेन चेतसा ४६
अतः परं बाह्यपूजाविस्तरः कथ्यते मया सावधानेन मनसा शृणु पर्वतसत्तम ४७ ॥इ-
ति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे देवीगीतायां एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ३९

श्रीभुवनेश्वर्यै नमः

ल्पेन योगयुक्तेन भक्तियोगयुक्तेन ४६ इयं या मूर्तौ पूजा संक्षेपेणोक्ता तां विस्तरेण वक्तुं प्रतिजानीते अतः परमिति इति श्रीदेवी॰ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ पंचाधिकैश्चत्वारिंशाद्धप्..ैः पारं ..स्य..विधानं च यथा वरादधीयते ...त्रा ..मुपक्रमते प्रातरुत्थाये
२४५ ति अष्टपंचभवेत्यानामिति धर्म .. ..आतः काले इत्यर्थः शिरसि सकमल के ब्रह्मरंध्रे पद्मं सहस्रारं तत्र तस्मिन्पद्मे
निजरूपिणं निजगुरुसमानाकारमित्यर्थः २ शक्तिसंयुतं स्वपत्नीसंयुतं मातापि गुरुश्चेतां पतिसंयुतां ध्यायेत ३
प्रकाशमानामिति प्रथमे प्रयाणे ब्रह्मरंध्रगमनरूपे प्रकाशमानां विद्युद्वद्भासमानां प्रतिप्रयाणे ब्रह्मरंध्रान्मूलाधारं

339 श्रीदेव्युवाच प्रातरुत्थाय शिरसि संस्मरेत्पद्ममुज्ज्वलं कर्पूराभं स्मरेत्तत्र श्रीगुरुं निज
रूपिणं १ सुप्रसन्नं लसद्भूषाभूषितं शक्तिसंयुतम् नमस्कृत्य ततो देवीं कुंडलीं संस्मरे-
द्बुधः २ प्रकाशमानां प्रथमे प्रयाणे प्रतिप्रयाणेप्यमृतायमानां अंतःपदव्यामनुसंचा
रंतीमानंदरूपामबलां प्रपद्ये ३

पुनरागमने अमृतायमानां आनंदामृतरसभरितां अंतःपदव्यां सुषुम्नायामनुसंचरंतीं गमनागमने कुर्वतीमबलां परा-
शक्तिं प्रपद्ये शरणं गतोस्मि इत्यर्थः न विद्यते बलं यस्याः सकाशादन्यत्रेत्यबला इत्थं योगिभिः कुंडलिनी साक्षात्कर्तव्या
योगाभावे भावना कर्तव्या ३ तुच्छिखामध्ये सा याशिखा मूलाधारस्थ वह्नेः शिखा कुंडलिनी तस्याः शिखायाम
ध्ये परमात्मा व्यवस्थित इति नैतिरीयश्रुत्युक्तां तन्मध्ये मां हृदि विसनं रूपिणीं ध्यायेदित्यर्थः सर्वाः क्रियाः संध्या वंदनांताः ४ श्री
ये

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ह्रैं॰स॰ होमांते मत्प्रीत्यर्थं मग्निहोत्र होमांते इत्यर्थः २ भूतशुद्धमातृकान्यासौ प्रसिद्धौ गौग्यान्न लिख्यते ह्रल्लेखामातृकेति
३॰३ह्रल्लेखा माया बीजं प्रत्यक्षरं माया बीजं पूर्वं दत्वा मातृकान्यासोयः कर्तव्यः स ह्रल्लेखामातृकान्यासः शारदायां दृष्टान्त धर्मा
तृकान्यासेषु प्रसिद्धः ६ ॰ धर्मादिभिरिति धर्मज्ञान वैराग्यैश्वर्य वाग् विदिक्षु तद्रूपत्वेन भावयेत् अधर्माज्ञाना

ध्यात्वैवं तच्छिखामध्ये सच्चिदानंदरूपिणीं माध्याये दथ शौचादि त्रिविधं सर्वाः समापयेत् ४
अग्निहोत्रं ततो हुत्वा मत्प्रीत्यर्थं द्विजोत्तमः होमांते स्नाम नेंद्रियं कृत्वा पूजा तु कल्पमाचरे
त् ५ भूतशुद्धिं पुरा कृत्वा मातृकान्यासमेव च ह्रल्लेखामातृकान्यासं नित्यमेव समाचरेत् ६
मूलाधारे हकारं च हृदये च रकारकम् भ्रूमध्ये तद्वदीकारं ह्रींकारं मस्तके न्यसेत् ७ तत्त
न्मंत्रोदितान् न्यान्न्यासान् सर्वान्समाचरेत् कल्पयेत्स्वात्मनो देहे पीठं धर्मादिभिः पुनः ८

वैराग्यानैश्वर्येण पूर्वादिचतुर्दिक्षु पीठगात्रत्वेन भावयेत् तत्पीठोपरि मध्ये अनंताय नमः पद्माय नमः अं सूर्य मंडलाय नमः उं सो
ममंडलाय॰ मं वन्हिमंडलाय॰ सं सत्वाय॰ रं रजसे॰ तं तमसे॰ पूर्वादिदिक्षु आं आत्मने॰ अं अंतरात्मने पं परमात्मने॰॥
ह्रीं ज्ञानात्मने ततः पद्मस्य पूर्वादिदले जयायै॰ विजयायै॰ अजितायै॰ अपराजितायै॰ नित्यायै॰ विलासिन्यै॰ दोग्ध्यै॰
अघोरायै॰ मध्ये मंगलायै॰ इति पीठशक्तिं पूजयेत् इदं शारदायां स्पष्टं ८ ८ ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० स० ततः प्राणायामैर्विकसिते हृत्पद्मे पंचप्रेतासने देवीं ध्यायेदित्याह ततो ध्यायेदिति ९ पंचप्रेतानाह ब्रह्माविष्णुश्चेति १० किम
२६८ र्थमेते त्वदासनतां गता इति तत्राह पंचभूतात्मका ह्येते इति भूम्यादिपंचभूतानामेतेऽधिपतयो हंतु देवी तेषामुत्पादकं यदव्यक्तं माया
विशिष्टं ब्रह्म तद्रूपिणी [illegible]भ्योऽधिका तथा ते ब्रह्माद्यो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्य तुर्यातीतरूपपंचावस्थाधिपतयोऽहंतु देवी तुर्यातीतावस्था

ततो ध्यायेन्महादेवीं प्राणायामैर्विजृंभिते हृदंभोजे मम स्थाने पंचप्रेतासने बुधः ९ ब्र
ह्माविष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः एते पंच महाप्रेताः पादमूले मम स्थिताः १० पं
चभूतात्मकाश्चैते पंचावस्थात्मका अपि अहं त्वव्यक्तचिद्रूपा तदतीतास्मि सर्वथा ११
340 ततो विष्टरतां याताः शक्तितंत्रेषु सर्वदा ध्यात्वैवं मानसैर्भोगैः पूजयेन्मां जपेदपि १२ ॥०

तीतोपाधिकं यद्ब्रह्म तद्रूपिणी तस्मात्तेमम आसनगता इत्यर्थः ११ तत्र ब्रह्मादयश्चत्वारो मंचकखुराः सदाशिवस्तु फलकस्थानीयः क॰
ल्पनीय इति बोध्यं एवं हृदये प्रथमतो ध्यात्वा मानसोपचारैः पूजयित्वा यथाशक्ति मूलमंत्रं जपित्वा जपं देव्यै समर्प्य बाह्यपूजार्थम
र्घ्यस्थापनं चरेदित्याह ध्यात्वैवमिति १२ १२ १२ १२ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ अर्घ्यस्थापनप्रकारः शारदायां द्रष्टव्यो गौरवान्नेहोच्यते १३ अस्त्रमन्त्रेण फट्मन्त्राभ्युक्षितजलेन पूजाद्रव्याणि शोधयेदित्यर्थः
१४॰ दिग्बन्धमिति फट्मन्त्रेण स्वपरितो वह्निप्रकारं भावयेदित्यर्थः १५ वाह्यपीठे पूर्वोक्ते यन्त्रादौ १५ प्राणस्थापनविद्यया प्राणप्र
तिष्ठितमन्त्रेण १६ १७ पुष्पांतपूजां कृत्वा यन्त्रस्थानामावृत्तीनामावरणदेवतानां पूजनं कुर्यादित्याह यन्त्रस्थानामिति ताश्चदेव

जपं समर्प्य श्रीदेव्यै ततोऽर्घ्यस्थापनं चरेत् पात्रासादनकं कृत्वा पूजाद्रव्याणि शोधयेत्
१३ जलेन तेन मनुनाऽस्त्रमन्त्रेण देशिकः दिग्बन्धनं पुरा कृत्वा गुरून्नत्वा ततः परं १४ ॥
तदनुज्ञां समादाय वाह्यपीठे ततः परं हृदिस्थां भावितां मूर्तिं मम दिव्यां मनोहरां १५ आवा
हयेत्ततः पीठे प्राणस्थापनविद्यया आसनावाहनं चार्घ्यं पाद्याद्याचमनं तथा १६ स्नानं वा
सोद्वयं चैव भूषणानि च सर्वशः गंधं पुष्पं यथायोग्यं दत्वा देव्यै स्वभक्तितः १७ यन्त्रस्था-
नामावृत्तीनां पूजनं सम्यगाचरेत् प्रतिवारमशक्तानां शुक्रवारो नियम्यते १८ श्रीदुर्गो:

तास्तन्त्रकल्पोक्ता ग्राह्याः प्रतिवारमिति प्रतिदिनमावरणदेवतापूजनं-
कर्तुमशक्तश्चेत् शुक्रवारे तत्पूजनं कुर्यादित्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ आवरणदेवतास्तुतिनामाह मूलदेवीति १९ पुनरत्रहीति इत्थमावरणदेवतायथास्थानेषुस्थिताध्यात्वा संपूज्य पुनः सावरणां सायुधां सशक्तिकां श्रीभुवनेश्वरीं गंधादिदक्षिणांतैरुपचारैः पूजयेदित्यर्थः २० त्वत्कृतेनेति त्वायाहिमालयेन कृतं यत्सहस्र नामस्तोत्रं मम तेन मां तोषयेदित्यर्थः अनेनैव ज्ञापकेन हिमालयेन देवीदर्शने जाते सहस्रनामस्तोत्रेण देवीस्तुतेति बोधितं तद्

मूलदेवीप्रभारूपाः स्मर्तव्या अंगदेवताः तत्प्रभापटलाव्याप्तं त्रैलोक्यं च विचिंतयेत् १९
पुनरावृत्तिसहितां मूलदेवीं च पूजयेत् गंधादिभिः सुगंधैश्च तथा पुष्पैः सुवासितैः २०
नैवेद्यैस्तर्पणैश्चैव तांबूलैर्दक्षिणादिभिः तोषयेन्मां त्वत्कृतेन नाम्नां साहस्रकेण च २१
कवचेन च सूक्तेनाहं रुद्रेभिरितिप्रभो देव्यथर्वशिरोमंत्रैर्हृल्लेखोपनिषद्भवैः २२ ना
नाविधैर्महामंत्रैस्तोषयेन्मां मुहुर्मुहुः क्षमापयेज्जगद्धात्रीं प्रेमार्द्रहृदयो नरः २३ ॥

कूर्मपुराणे

सहस्रनामस्तोत्रं पद्मपुराणे कूर्मपुराणे नास्ति तथापि द्वादशाध्याये वर्तते तन्नाहं नवाप्येतत्प्रसंगेनैव सहस्रनामकथनात् चकारेणनित्यमूलमंत्र जपं कृत्वा पश्चात्सहस्रनामस्तोत्रं पठेदित्यर्थः २१ कवचेनेत्यादि सूक्तेनाहं रुद्रेभिरिति देवीसूक्तेनेत्यन्वयः देव्यथर्वशिरोमंत्रैः सर्वैर्वैदेव्यादेवी उपतस्थुरित्यादिकं हृल्लेखोपनिषत् भुवनेश्वर्युपनिषत् २२

२२ २३ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६००

दे॰सू॰ ३२
३४२

३३

३४

उरोजयोस्तनयोः ३५

३६

ज्ञेयो देवीस्वरूपो सौ देवानित्यं नमंति तं इति ते कथितं राजन् महादेव्याः प्रपूजनं ३२ विप्र
वैश्य शूद्रा श्रोतृणां याधिकारानुरूपतः कुरु मे पूजनं तेन कृतार्थस्त्वं भविष्यसि ३३ इदं तु
गीता शास्त्रं नाशिष्याय वदेत्क्वचित् नाभक्ताय प्रदातव्यं न धूर्ताय च दुर्हृदे ३४ एतत्प्र
काशनं मातुरुद्घाटनमुरोजयोः तस्मादवश्यं यत्नेन गोपनीयमिदं सदा ३५ देयं भक्ता
य शिष्याय ज्येष्ठपुत्राय चैव हि सुशीलाय सुवेषाय देवीभक्तियुताय च ३६ श्राद्धकाले प
ठेदेतद्ब्राह्मणानां समीपतः तृप्तास्तत्पितरः सर्वे प्रयांति परमं पदम् ३७ व्यास उवाच इत्यु
क्त्वा सा भगवती तत्रैवांतरधीयत देवाश्च मुदिताः सर्वे देवीदर्शनतो भवन् ३८ ततो हि
मालये जज्ञे देवी हैमवती तु सा या गौरीति प्रसिद्धासीद्दत्ता सा शंकराय च ३९ श्रीदुर्गायै नमः

३७

ततो देवी वरप्रदानानंतरं ३९

३९

दे॰सू॰ २४ २५ सर्वस्वमपीति स्वदेहसहितं सर्वस्वं देव्यै समर्पयेदित्यर्थः २६ व्युत्क्रमेण संहारमुद्रया २७ पूर्वपूजायां येऽपचारा देयाले सर्वे
२६ मायाबीजमंत्र मुच्चार्य देयाऽऽह्याह सर्वं हृल्लेखयेति २८ कुतः सर्वमंत्राणां नायिकेति चेन्मम प्रसास्त्यनिशयादित्याह हृल्लेखा

पुलकांकितसर्वांगो बाष्परुद्धाक्षिनिस्वनः नृत्यगीतादिघोषेण तोषयेन्मां मुहुर्मुहुः २४
वेदपारायणैश्चैव पुराणैः सकलैरपि अनिपाद्यायतो हं चैनस्मान्नित्तोषयेत्तु मां २५ निजंस-
र्वस्वमपि मे सदेहं नित्यशोर्पयेत् नित्यहोमं ततः कुर्यात् ब्राह्मणांश्च सुवासिनीः २६ वटु-
कान्यामरानन्यान्देवी बुध्यातु भोजयेत् नत्वा पुनः स्वहृदये व्युत्क्रमेण विसर्जयेत् २७ सर्वं
हृल्लेखया कुर्यात्पूजनं मम सुव्रत. हृल्लेखा सर्वमंत्राणां नायिका परमा स्मृता २८ हृल्लेखा
दर्पणे नित्यमहं तु प्रतिबिंबिता तस्मात् हृल्लेखया दत्तं सर्वमंत्रैः समर्पितं २९ गुरुं संपूज्य भू-
षाद्यैः कृतकृत्यत्वमावहे त् यएवं पूजयेद्देवीं श्रीमद्भुवनसुंदरीं ३० न तस्य दुर्लभं किंचि-
त्कदाचित्क्वचिदस्ति हि देहांते तु मणिद्वीपं मम यात्येव सर्वथा ३१

दर्पणे इति तथा च ब्रह्मांडपुराणे ह्रींकारादर्शबिंबिकेति २९ ३० ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

343

टी०स० इयंच गौर्याउत्पत्तिर्ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां तदुक्तं कल्परत्नावल्यां। ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां तु जाता पूर्वमुमा सती तस्मात्सात्र संपूज्या
२८२ सर्वैः सौभाग्यहेतवे उपहारैश्च विविधैर्गीतनृत्योत्सवादिभिः होमैः पयोभिर्वस्त्रैश्च पत्रपुष्पैः सुगंधिभिरिति सा चोत्पन्नारु
णोदयवेलायां तदुक्तं मात्स्ये तारकासुरयुद्धप्रस्तावे ततो जगत्परित्राणहेतुं हिमगिरेः प्रियेण ब्राह्मे मुहूर्ते सुभगे प्रासूयत गुहा

ततः स्कंदः समुद्भूतस्तारकस्तेन घातितः समुद्रमथने पूर्वं रत्नान्यासन्नराधिप ४० तत्र देवैः
स्तुता देवी लक्ष्मीप्राप्त्यर्थमादरात् तेषामनुग्रहार्थाय निर्गता तु रमा ततः ४१ वैकुंठाय सु-
रैर्दत्ता तेन तस्य शमोभवत् इति ते कथितं राजन् देवीमाहात्म्यमुत्तमम् ४२ गौरीलक्ष्म्योः
समुद्भूतिविषयं सर्वकामदं न वाच्यं ते तदन्यस्मै रहस्यं कथितं यतः ४३ श्रीभुवनेश्वर्यै०

णमिति इत्थं गौर्या उत्पत्तिं तस्याः शिवस्य प्राप्तिं च सविस्तरमुपवर्ण्य लक्ष्म्युत्पत्तिं तस्या विष्णुप्राप्तिं च संक्षेपेण वदति समुद्रमथने इति
रत्नान्याहूतान्युत्पन्नानीत्यर्थः ४० तत्रेति तस्मिन्नपि समये देवैर्देवी पराशक्तिः स्तुता किमर्थं लक्ष्मीप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ०।।०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰गी॰ ४४ विलखत्तु मन्त्कृतदेवीगीताव्हत्‌टीकायांद्रष्टव्यः श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नोरंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतोनील
२१ कंठोभिधानतः देवीभागवतःस्यास्य व्याख्यानिरहितस्यच व्याख्यांयः कृतवान्सम्यक्‌तिलकाख्यांमरत्तरां सप्तमस्कंधगतस्य

गीतारहस्यभूतेयंगोपनीयाप्रयत्नतः सर्वमुक्तंसमासेनयत्पृष्टंतत्त्वयानघ ४७ पवि
त्रंपावनंदिव्यंकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि ४८ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेष्टादशसाह
स्त्र्यांसंहितायांसप्तमस्कंधेदेवीगीतायांचत्वारिंशोध्यायः ४० श्रीभुवनेश्वरीकृपयासंपूर्णः

मनाशेभूत्कृअर्थदः श्रीयतांतेनतमेनंतकोटि ब्रह्मांडनायिका ४५ इतिश्रीशैवकुलोत्पन्नरंगनाथात्मजलक्ष्मीगर्भसंभूतनीलकंठ
श्रीदेवीभागवततिलकेसप्तमस्कंधेदेवीगीतायांचत्वारिंशोध्यायः ४० सप्तमस्कंधः समाप्तः ॥ श्रीकृष्णचंद्रकृपयासंपूर्णः ॥ शुभं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः तरुणेंदुमौलिन उमां च उमाकान्तमुपास्य गिरिसुतां गुरुणामशेषाणां कृपया नीलकण्ठोऽयं नत्वा भवेत्तव नमः अष्टाधिकोऽष्ट चत्वारिंश
अ॰ साधैरथ सादरं मन्वंतरदानं च देव्याद्याभिर्नीयते जनमेजयो राजा सूर्यसोमोद्भवानां राज्ञां चरितं श्रुत्वा तदनंतरं देवीगीताश्रवणं कृतवान् तस्यां च गीतायां देव्या विराट्स्वरूपमु
१ फणीतं तत्सविस्तरेण न वर्णितं तत्सुमुत्सुः स च मन्वंतरेषु येन येन रूपेण पूज्यते तद्बुभुत्सुश्च तथा स्थलानादिविषयेऽपि पुण्येषु स्थानेषु येन येन कर्मणा पूज्यते तद्बुभुत्सुश्च पृच्छ
ति सूर्यचंद्रेति १ मन्वंतरेष्विति सर्वमन्वंतरेषु मनुभिस्तद्वंशजैश्च येन येन रूपेण पूज्यते तद्वदेत्यन्वयः २ किंच यस्मिन्यस्मिंश्चेति यस्मिन्यस्मिन्निलावृतादिवर्षेषु

श्रीगणेशाय नमः जनमेजय उवाच सूर्यचंद्रान्वयोत्थानां नृपाणां सत्कथाश्रितं चरितं भवता प्रोक्तं श्रु
तं तदद्भुतास्पदं १ अधुना श्रोतुमिच्छामि यदा देवी जगदंबिका मन्वंतरेषु सर्वेषु यद्यद्रूपेण पूज्यते २ यस्मि
न्यस्मिंश्च वै स्थाने येन येन च कर्मणा देव्या विराट्स्वरूपस्य वर्णनं च यथातथं ३ येन ध्यातेन तत्सूक्ष्मे स्वरूपे
स्यान्मतेर्गतिः तत्सर्वं वद विप्रर्षे येन श्रेयोऽहमाप्नुयां ४ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि देव्याराधनमुत्तमं
यत्कृतेन श्रुतेनापि नरः श्रेयोऽन्वविंदते ५ एवमेतन्नारदेन पृष्टो नारायणः पुरा तस्मै यदुक्तवान्देवो योगाचार्य
प्रवर्तकः ६ एकदा नारदः श्रीमान्पर्यटन्पृथिवीमिमां नारायणाश्रमं प्राप्तो गतखेदश्च तस्थिवान् ७

स्थानविशेषेषु येन कर्मणा व्यापारेण चकाराद्येन सदाचारेण च पूज्यते तत्कर्म तं सदाचारं च वदेत्यन्वयः किंच देव्या इति देव्या विराट्स्वरूपं यत्त्वयैवमुक्तं तस्य वर्णनमपि यथातथं यथावत्कीर्तय खंडेषु स्था
तथेत्यर्थः तदपि तत्सर्वं वदेत्यन्वयः ३ ननु विराट्स्वरूपवर्णनस्य कोपयोग इति चेत्तत्राह येनेति स्थूलरूपध्यानेन हि चित्तस्यैकाग्रतायां संसाधितायां देव्याः सूक्ष्मरूपे मतेर्बुद्धेर्गतिर्ग
मनं स्यान्नान्यथेति स्थूलरूपध्यानार्थं स्थूलरूपसन्निवेशज्ञानमपेक्षितमित्यर्थः ४ तत्र मन्वंतरेषु सर्वेष्वित्यस्योत्तरं दशमस्कंधे वक्ष्यति प्रथमं तावत्तृतीयप्रश्नस्यैवोत्तरं वक्तुमा
रभते शृणु राजन्निति देव्याराधनमिति यद्यपि राज्ञा तृतीयप्रश्ने विराट्स्वरूपसन्निवेश एव पृष्टो न त्वाराधनं तथापि तत्स्वरूपसन्निवेशज्ञानफलमाराधनमेवेति मनसि निधाय तत्क
माराधनमिति निर्धार्य देव्या विराट्स्वरूपाख्यमाराधनमित्यर्थः ५ तत्रेदं तथ्यानकं नारदाय नारायणेनोक्तमुक्तं तद्देवगोप्यं पृष्टेनाप्यविदितार्थं एवमेतन्नारदेनेति ६ पूर्वकथामाह एकदेति ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ योगात्मने योगमूर्तये पर्यपृच्छदिमं चार्थमिति भवताहं पृष्टः इमं चार्थं विराट्स्वरूपसंनिवेशकथनरूपमर्थं मत्प्रदर्पितस्याम [illegible] स्थितं चार्थं पर्यपृच्छदित्यर्थः
स्क॰ ८ ९ कुतश्चेदं प्रतिष्ठितं तस्य पालयिता क इत्यर्थः १० अंतं नाशं गतस्य नाशकः को क इत्यर्थः सर्वकर्मणां फलोदयः ८ कस्मिन्सति भवतीत्यर्थः ११
३ आत्महृदम्बुजे आत्मनो हृदयकमले इत्यर्थः प्रकाशश्चात्मन इत्यर्थः अंधातमसमज्ञानरूपमंधकारं १२ १३ प्रतिनंद्याद्वचः साधुसाध्विति स्तुत्वेत्यर्थः

तस्मै योगात्मने नत्वा ब्रह्मदेवतनूद्भवः पर्यपृच्छदिमं चार्थं यत्पृष्टोऽभवतानघ ८ नारद उवाच देवदेव महादेव
पुराणपुरुषोत्तम जगदाधार सर्वज्ञ [illegible] सद्गुण ९ जगतस्तत्त्वमाद्यं यत्तन्मे वद यथेप्सितं जायते कुत
स्त्विदं कुतश्चेदं प्रतिष्ठितं १० कुतोऽन्तं प्राप्नु[illegible] कालि कुत्र सर्वफलोदयः केन ज्ञातेन मायैषा मोहभूर्नाशमाप्नुयात्
११ कया देवार्चया किं जपेन किं ध्यानेनात्महृदम्बुजे प्रकाशो जायते देव तमस्यर्कोदयो यथा १२ एतन्मे प्रश्नजातं देव
ब्रूहि सर्वं विशेषतः यथा लोकस्तरेदंधं तमसं त्वंजसैव हि १३ व्यास उवाच एवं देवर्षिणा पृष्टः प्राचीनो मुनिसत्तमः
नारायणो महायोगी प्रतिनंद्य वचोऽब्रवीत् १४ नारायण उवाच शृणु देवर्षिवर्यात्र जगत्तत्त्वं तु यन्मम येन ज्ञातेन मर्त्यो
हि जायते न जगद्भ्रमे १५ जगतस्तत्त्वमित्येतद्देवी प्रोक्ता मयापि हि ऋषिभिर्देवगंधर्वैरन्यैश्चापि मनीषिभिः १६

१४ जगतः कार्यरूपस्य रज्जुसर्पसदृशस्य तत्त्वं कारणमुपादानं निमित्तं विवर्तरूपं च मायोपा
१ स्वज्ञानाद्वितयेन ज्ञातेन तत्त्वेन जगद्भूपे भ्रमे न जायते ज्ञातेन स्वज्ञानादिनाम [illegible] पुनर्भ्रमो न भवतीति तात्पर्यं १५ [illegible] प्रोक्तेति सामान्यरूपायाः [illegible]
ब्रह्मरूपिणी देवीत्यर्थः तत्र मायोपादानकारणं मायया [illegible] विवर्तनिमित्तकारणं ब्रह्म [illegible] इति विदितः १६

१६ १६ १४ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ १७ १८ पद्मपुत्रः पद्मसंभवब्रह्मपुत्र इत्यर्थः १९ २० २१ २२ मायां मायाविशिष्टब्रह्मरूपिणीं २३ जगत्कारणं हिरण्यगर्भस्तस्यापि कारण इत्यर्थः ना

श्रे॰ रायणहृदाश्रिते इदं च नेत्रा व्याः शंखेः स्वरूपं शंखचक्रगदापद्महस्तं धानाधर्मगुप्त्यर्थं २४ कारणं मायाततस्याः स्थानं ब्रह्मतद्रूपिणी त्यर्थः वेदत्रयद्र

४

स्राज गत्सृजति देवी तया च प्रतिपाल्यते तया च नश्यते सर्वमिति प्रोक्तं श्रुतत्रयात् १७ तस्याः स्वरूपं वक्ष्यामि दे
व्याः सिद्धर्षिपूजितं स्मरतां सर्वपापघ्नं कामदं मोक्षदं तथा १८ मनुः स्वायंभुवस्त्वाद्यः पद्मपुत्रः प्रतापवान् श
तरूपापतिः श्रीमान् सर्वमन्वंतराधिपः १९ स मनुः पितरं देवं प्रजापतिमकल्मषं भक्त्या पर्यचरत्पूर्वं तमुवाचात्म
भूः सुतं २० पुत्र पुत्र त्वया कार्यं देव्याराधनमुत्तमं तत्प्रसादेन ते तात प्रजासर्गः प्रसिध्यति २१ एवमुक्तः प्रजास्र
ष्टा मनुः स्वायंभुवो विराट् जगद्योनिं तदा देवीं तपसातर्पयद्विभुः २२ तुष्टाव देवीं देवेशीं समाहितमतिः किल
आद्यां मायां सर्वशक्तिं सर्वकारणकारणां २३ मनुरुवाच नमो नमस्ते देवेशि जगत्कारणकारणि शंखचक्र
गदाहस्ते नारायणहृदाश्रिते २४ वेदमूर्ते जगन्मातः कारणस्थानरूपिणि वेदत्रयप्रमाणज्ञे सर्वदेवनुते शिवे
२५ माहेश्वरि महाभागे महामाये महोदये महादेवप्रियावासे महादेवप्रियंकरि २६ गोपेंद्रस्य प्रिये ज्येष्ठे महा
नंदे महोत्सवे महामारीभयहरे नमो देवादिपूजिते २७

प्रमाणं प्रतिबोधितेत्यर्थः २५ महादेवस्य प्रियश्चावासो नगविशेषो यस्याः सा

मा २६ गोपेंद्रो नंदस्तस्य प्रियेति विंध्यवासिनीत्यर्थः २७ २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ या॰ २८ यतश्चेदमिति जगदयीयस्याः सकाशादभूदित्यर्थः यया श्रीर्यद्व्याजगदोतंप्रोतं च व्याप्तं ग्रथितमित्यर्थः तद्रूपं पश्चैतन्यमेकमाद्यंतरहितं तेजसां निधिस्तेवा ले
श्च॰ जमित्यर्थः तस्मै नमोस्त्वितिशेषः २९ यदीक्षणा यस्याः कृपावलोकनादित्यर्थः तस्यैनमोस्तुइत्यर्थः ३० ३१ ३२ ३३ ब्रह्मविद्वन्निधिरिति य
५

सर्वमंगलमंगल्येशिवेसर्वार्थसाधिके शरण्येत्र्यंबकेगौरिनारायणिनमोस्तुते २८ यतश्चेदंययाविश्वमोतंप्रोतं
चराचरं चैतन्यमेकमाद्यंतरहितंतेजसांनिधि २९ ब्रह्मायदीक्षणात्सर्वंकरोतिचहरिःसदा पालयत्यपिविश्वे
शःसंहर्त्तायदनुग्रहात् ३० मधुकैटभसंभूतभयार्त्तःपद्मसंभवः यस्याःस्तवेनमुमुचेघोरदैत्यभवांबुधेः ३१ त्वं
ह्रीःकीर्तिःस्मृतिःकांतिःकमलागिरिजासती दाक्षायणीवेदगर्भाबुद्धिदात्रीसदाभया ३२ स्तौमित्वांचनमस्या
मिपूजयामिजपामिच ध्यायामिभावयेवीक्षेश्रोष्येदेविप्रसीदमे ३३ ब्रह्माविद्वन्निधिःकृष्णोलक्ष्म्यावासःपु
रंदरः त्रिलोकाधिपतिःपाशीयादसांपतिरुत्तमः ३४ कुबेरोनिधिनाथोभूद्यमोजातःपितृराट्नैर्ऋतोरक्षसां
नाथःसोमोजातोह्यपांमयः ३५ त्रैलोक्यवंद्येलोकेशिमहामंगलरूपिणि नमस्तेतुपुनर्भूयोजगन्मातर्न
मोनमः ३६ नारायणउवाच एवंस्तुताभगवतीदुर्गानारायणीपरा प्रसन्नाप्राहदेवर्षेब्रह्मपुत्रमिदंवचः ३७
देव्युवाच वरंवरयराजेंद्रब्रह्मपुत्रयदिच्छसि प्रसन्नाहंस्तवेनात्रभक्त्याचाराधनेनच ३८

स्याःप्रसादात् ब्रह्माविद्वन्निधि
र्जातःकृष्ण सुलक्ष्म्यावासोलक्ष्मीपतिर्जातः पुरंदरोइन्द्रोत्रिलोकाधिपतिर्जातः इतियथायोग्यंयोजनीयंपाशीवरुणः ३४ ३५ ३६ ३७

346

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्कं॰ महापद्मैर्वरार्हैर्गणधरातलंजलादुद्धर्तुमितितत्कथानकर्मगिरिंगांते मर्त्याधायंइदं मच्चिंतितंकार्यंभगवानादिपूरुषःकरिष्यतीतिप्रोक्तनवाक्यनयत्नार्गांनिष्ठ
८

मनुरुवाच यदिदेविप्रसन्नासिमभक्त्याकाहितकोत्तमे तदानिर्विघ्नतःसृष्टिःप्रजायाःस्यात्तवाज्ञया ३९ देव्युवा
च प्रजासर्गःप्रभवतुममानुग्रहतःकिल निर्विघ्नेनवरांचेद्धवृद्धिंयास्यत्यनंतरं ४० यःकश्चिन्मद्भक्तोनमद्
भक्त्यांतत्क्रियांसदा तेषांविद्याप्रजासिद्धिःकीर्तिःनासुख्यःखलु ४१ जायंतेधनधान्यानिशत्रुनाशःप्रहृतान्यतां
सर्वत्रविजयोराजन्सुखंशत्रुपरिक्षयः ४२ नारायणउवाच एवंदत्वावरंदेवीमनवेब्रह्मसूनवे अंतर्धानंगता
चासीत्पश्यतस्तस्यधीमतः ४३ अथलब्धवरोराजाब्रह्मपुत्रःप्रतापवान् ब्रह्माणमब्रवीत्तातस्थानंमेदीयतां
रहः ४४ यत्राहंसमधिष्ठायप्रजाःस्रक्ष्यामिपुष्कलाः यक्ष्यामियज्ञैर्देवेशंतत्समादिशमाचिरं ४५ इतिपु
त्रवचःश्रुत्वाप्रजापतिपतिर्विभुः चिंतयामाससुचिरंकथंकार्यंभवेदिदं ४६ सृजतोमेगतःकालोविपुलोनंत
संख्यकः धरावार्भिःप्लुतामग्नारसातलस्थानदाश्रयाः ४७ इदंमच्चिंतितंकार्यंभगवानादिपूरुषः करिष्यतिसहा
योमेयदादेशेहमाश्रितः ४८ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेभुवनकोशेनामप्रथमोऽध्यायः १ नारा
यणउवाच एवंमीमांसतस्तस्यपद्मयोनेःपरंतप मन्वादिभिर्विनिर्वैर्मोचाहेःसमंततः १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यज्ज्ञात्वाभगवान्वराहरूपेणप्र
इत्यादित्याह एवंमीमांसत इति ननु नारदेन जगतस्त्वमेवपृष्टं तेननारायणेनाभिहितं पुनस्तदनरकथानकस्यनारदेनापृष्टस्य कथनेनापयोगइतिचेन्न अपृष्टकथना
न्यथानुपपत्त्यैवनारदेनैवनाटष्टमस्तीनार्थसापिकल्पनात् अतएवागेतिविरुद्धरूपतान्वित [illegible]

२ आ॰ समंततोर्मिभिर्वीचिभिः परिवेष्टितस्तिमिभिर्मीनैः आपतः पयसो निरित्यन्वयः २ तस्यैवं विरिंचेर्वाक्यस्य पृथिव्यानयनादाकाशस्थो महः मरीचिमुख्यैः सलिलान्तरीक्ष
अ॰ तं दृष्ट्वेत्यर्थः ४ सत्त्वं महाभूतमित्यर्थः ५ दृष्टोंगुष्ठशिरोमात्र इति यः पूर्वमंगुष्ठशिरोमात्रोंगुष्ठमात्रपरिमितो दृष्टः स क्षणाच्छैलेंद्रसन्निभोजातइत्यन्वयः ६
७

आयतस्तस्य नासाग्रात् विरिंचेः सहसानघ वराहतोको निरगादंगुलप्रमाणकः २ तस्याभिपश्यतः खस्थः
क्षणेन किल भारत करिमात्रः प्रववृधे तदद्भुतमभूत् ३ मरीचि मुख्यैर्विप्रैश्च सनकाद्यैश्च मनुना सह तत् दृष्ट्वा
सौकरं रूपं तर्कयामास चित्रधा ४ किमेतत्सौकरव्याजं दिव्यसत्त्वमवस्थितं अपाश्चर्यमिदं जातं नासिकाया
विनिःसृतं ५ दृष्टोंगुष्ठशिरोमात्रः क्षणात् शैलेंद्रसन्निभः अहोस्विद्भगवान् विष्णुर्यज्ञो मे खेदयन्मनः ६
इति तर्कयतस्तस्य ब्रह्मणः परमात्मनः वराहरूपो भगवान् जगर्जाचलसन्निभः ७ विरिंचिं हर्षयामास हंतारं
श्च द्विजोत्तमान् स्वगर्जशब्दमात्रेणादिक्प्रांतमनुनादयन् ८ तं निशम्य स्वखेदस्य क्षयिष्णुं घर्घुरस्वनं जनस्तप
ः सत्यलोकवासिनो मरवर्यकाः ९ छंदोमयैः स्तोत्रवरैः ऋक्सामाथर्वसंभवैः वचोभिः पुरुषं त्वाद्यं द्विजेंद्राः
पर्यवानिषुः १० तेषां स्तोत्रं निशम्याद्यो भगवान् हरिरीश्वरः कृपावलोकमात्रेणानुगृह्यैनान् प्रविशत् ११
तस्यांतर्विशतः क्रूरः सटाघातप्रपीडितः समुद्रोथाब्रवीद्देव रक्ष मां शरणागतिहन् १२

ब्रह्मणः परमात्मनोऽग्रेऽहीरो
षः ७ संस्थानमिलितान् ८ ९ १० महः जलमित्यविशत् प्रविवेश ११ सटाघातः केसराघातेनाप्रपीडितः १२ १२ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

347

दे॰भा॰ स्क॰ ८ १३ १४ पद्मिनीं कमलिनीं शुंडाग्रेणोद्धृत्य दिग्गजो यथा सुशुभे १५ १६ १७ १८ १९ उद्धृतं भवजं येन तादृशं शुंडमयं यस्य सः करींद्र

इत्याकर्ण्य समुद्भूतं तं वचनं हरिरीश्वरः विदारयञ्जलचरान् जगामांतर्जले विभुः १३ इतस्ततोभिधावन्सविचि
न्वन् पृथिवीं धरां आघ्रायाघ्राय सर्वेशो धरामासादयच्छनैः १४ अंतर्जलगतां भूमिं सर्वसत्वाश्रयां तदा भूमीशो
देवदेवेशो दंष्ट्रयोदाजहार तां १५ तां समुद्धृत्य दंष्ट्राग्रे यज्ञेशो यज्ञपूरुषः शुशुभे दिग्गजो यद्वदुद्धृत्याथ सुपद्मिनीं
१६ तं दृष्ट्वा देवदेवेशो विरिंचिः स्वमनुः स्वराट् तुष्टाव वाग्भिरीशं दंष्ट्रोद्धृतवसुंधरं १७ श्रीब्रह्मोवाच जितं ते
पुंडरीकाक्ष भक्तानामार्तिनाशन खर्वीकृतसुराधार सर्वकामफलप्रद १८ इयं च धरणी देवशोभते वसुधा तव
पद्मिनीव सुपत्राढ्या मतंगजकरोद्धृता १९ इदं च ते शरीरं वै शोभते भूमिसंगमात् अब्जांकुजशुंडाग्रक्रीडातनु
सन्निभं २० नमो नमस्ते देवेश सृष्टिसंहारकारक दानवानां विनाशाय कृतनानाकृते प्रभो २१ अग्रतश्च नमस्ते
ऽस्तु पृष्ठतश्च नमो नमः सर्वामराधारभूत बृहद्धाम नमोऽस्तु ते २२ त्वया हं च प्रजासर्गे नियुक्तः शक्तिबृंहितः
त्वदाज्ञावशतः सर्वं करोमि विविधं विभो २३ त्वत्सहायेन देवेशाश्च मखान् पुरा हरे सुधां विभेजिरे सर्वे य॰
था कालं यथाबलं २४ इंद्रस्त्रिलोकीसाम्राज्यं लब्धवांस्त्वन्निदेशतः भुनक्ति लक्ष्मीं वह्निर्लोकाः सुरसंघप्रपूजिताः

तत्स्वतनुसन्निभं २० २१ २२ २३ २४ २५ २५ २५ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२६ २७ २८ २९ ३० लोकेषु लोकपालेषु मान्यभूः पूज्यः ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७

यंतिः पावकतां लब्ध्वा जाठरादिविभेदतः देवासुरमनुष्याणां कीनाशः पापनंतथा २६ धर्मोऽनोधर्मविद्रूपामृ
यः सर्वकर्महितं कर्मणांफलदातासौ त्वन्नियोगाद्धीश्वर २७ नैर्ऋतो [illegible] विघ्नविनाशनः सृ
[illegible] कर्मसाक्षीत्वतः प्रजायते २८ वरुणोयादसांशीशो लोकपालो जलाधिपः त्वत्सकाशादलमाश्रितस्ति
कपालत्वमागतः २९ वायुर्गंधवहः सर्वभूतप्राणनकारणं ज्ञानतत्वनिदेशेन लोकपालोजगद्गुरुः ३० कु
बेरः किन्नरादीनां पक्षाणां जीवनाश्रयः त्वदंशांतर्गतः सर्वलोकेषु मान्यभूः ३१ ईशानः सर्वरुद्राणामी
श्वरोंतकरः प्रभुः जातो लोकेशवंद्योऽसौ सर्वदेवाधिपालकः ३२ [illegible] यथांश
भागाः सर्वेद्विजातदेवाः सहस्रशः ३३ नारायणउवाच एवंस्तुतो विश्वसृट् भगवानादिपूरुषः लीलाव
लोकमात्रेणाप्यनुग्रहमवासृजत् ३४ तत्रैवाभ्यागतं [illegible] इथानम [illegible] ३
रिः ३५ तत्रापंकदिग्धांगो भगवानादिपूरुषः उद्धृत्य धरणींदेवो दंष्ट्रया लीलयाप्लुतां ३६ निवेश्य लोकना
थेशोज ग्राम स्थानमात्मनः एतन्मया वनक्षितं धरण्युद्धरणं परं ३७ सूत उवाच [illegible] रितमुत्तमं
इतिश्री सर्वपापविनिर्मुक्तो वैकुण्ठं यात मानुयात् ३८ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे [illegible] स्कंधे द्वितीयोध्यायः २ देवीभाग

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. त्रयोविंशतिपर्यंते सुमनोः स्वायंभुवस्य तु वंशः सवर्णेन सम्यग्यथा च ह्यनुवर्ण्यते धात्रेयान्तरं जातं तत्समाहृ महीं देव इति देवी वराहः स्वमात्मजं स्वयंभुव

स्कं १०

श्रीनारायण उवाच महीं देवः प्रतिष्ठाप्य यथास्थाने च नारद वैकुंठलोकमगमत् ब्रह्मोवाच स्वमात्मजं १
स्वायंभुव महाबाहो पुत्र तेजस्विनां वर स्थाने महीमये तिष्ठ प्रजाः सृज यथोचितं २ देशकालविभागेन यज्ञे
शं पुरुषं यज उच्चावचपदार्थैश्च यज्ञसाधनकैर्विभो ३ धर्ममाचर शास्त्रोक्तं वर्णाश्रमविबोधनं एतेन क्रमयो
गेन प्रजावृद्धिर्भविष्यति ४ पुत्रानुत्पाद्य गुणतः कीर्त्या कांत्या समान् पितुः विद्याविनयसंपन्नान् सदाचार
रतांस्तथा ५ कन्याश्च दत्वा गुणवद्यशोवद्भ्यः समाहितः मनः सम्यक् समाधाय प्रधानपुरुषे परे ६ भक्तिसा
धनयोगेन भगवत्याः परिचर्यया गतिमिष्टां सदावाप्य योगिनां गन्ता भवान् ७ इत्याश्वास्य मनुं पुत्रं पद्म
योनिः प्रजापतिः प्रजासर्गे नियम्याशु स्वधाम प्रत्यपद्यत ८ प्रजाः सृजति पुत्रेति पितुराज्ञां समादधत् स्वा
यंभुवः प्रजासर्गमकरोत् पृथिवीपतिः ९ प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ महौजसौ कन्यास्तिस्रः प्रसूताश्च ता
सां नामानि मे शृणु १० आकूतिः प्रथमा कन्या द्वितीया देवहूतिका तृतीया च प्रसूतिर्हि विख्याता लोकपा
विनी ११ आकूतिं रुचये प्रादात् कर्दमाय च मध्यमां दक्षायादात् प्रसूतिं च यासां लोका इमाः प्रजाः १२

तु १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. २५
ष.
३६

२ ३ ४ ५ ६ ७ हीरिणाविलुनाहीसंगेनेंद्रसंगेन ८ द्वावेवस्त इति पदार्थानांधर्मार्थकाममोक्षरूपाणांमध्येद्वावेवपदार्थौवक्ष्यमाणौविद्यमानौलोकेद्वावे
वनिधनंनाशंगतौ ननुकौतौनिधनंगतौ तत्राह प्रथमश्चतुर्थश्चेति धर्ममोक्षावित्यर्थः यौत्रिलोक्यांदुर्लभौतौधर्ममोक्षौसर्वेष्टा सिन्नमयेऽच्छिन्ना

इंद्रोपिभयसंत्रस्तोपयाविद्रुपरोनतः मुनयोभयसंविग्नाबभवन्निहतेरिपौ २ किमस्माभिःकृतंपापंपदसौवंचितः
किल निशाद्वेदश्चाजातःसुरेशस्यात्संगमात् ३ अस्माकंवचनाद्दैत्योविश्वासमगमत्किल विश्वासघातिनःसं
गाद्वयंविश्वासघातकाः ४ धिगियंममतापापमूलमेनमनर्थदा यदस्माभिश्छलंकृत्वाशपथैर्वंचितोऽसुरः ५
मंत्रदहदुद्विद्यतानत्प्रेरकाःपापकारिणां पापभाजःसंभवेन्नूनंपक्षकर्त्तातथैवच ६ विलुनापिकृतंपापंयस्मात्संग्रहण
वाप्नवान् अत्रप्रविश्ययेनासौपातितःसत्त्वमूर्तिना ७ नूनंस्वार्थपरःप्राणीनपापात्त्वासमश्नुते हरिणाही
संगेनसर्वथादुष्कृतंकृतं ८ द्वावेवस्तःपदार्थानांद्वावेवनिधनंगतौ प्रथमश्चतुर्थश्चयौत्रिलोक्यांतुदुर्लभौ
९ अर्थकामौप्रशस्तौद्वौसर्वेषांसंमतौप्रियौ धर्मधर्मेतिवाग्वादोमोहोयंमहतामपि १० मुनयोपिमनस्तापमेवंकृ
त्वा पुनः जग्मुःस्नानाश्रमानेवविमनस्काहतोद्यमाः ११ त्वष्टातुनिहतंश्रुत्वापुत्रमिंद्रेणभारत उरोदहः
स्ततत्रोनिर्वेदमगमत्पुनः १२ यत्रासौपतितस्तत्रगत्वावीक्ष्यतथागतं संस्कारंकारयामासविधिवत्सारलौकिकं

वित्यर्थः ९ कौविद्यमानौतत्राह अर्थकामाविति सर्वैर्लोकासमप्रकयणाजाना १३ इत्यर्थः ननुधर्मोमहत्त्वोक्तिन्तोपतौलोकेधर्मः कर्तव्योयंधर्मोयंधर्मइति
वदंतीतिचेत्तत्राह धर्मधर्मेति वाग्वादोवाचावोकेवलभाषणमेवोनैरितंनधर्मस्वरूपंकं पिरूपगतइत्यर्थः ननुसर्ववाग्वादःकिमर्थमितिचेद्दंभार्थमित्याहदंभो
यमिति लोकेधार्मिकाएतेमहाकपटपंडिताइत्येवंवदंत्ययमेतदर्थमित्यर्थः १० ११ १२ १३ १३ १३ १३ १३

345

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० ननुयोविष्णुःपूर्ववृत्रंप्रविश्य सहायोजातःसकथमित्र्यतंतद्वत्तंसंकटेसहायोनजातस्तत्राह नचापदितदै
ष॰ वानुकूलेसर्वेसहायाभवंतिप्रतिकूलेतुनकोपिकस्यापीत्यर्थः २१ तद्देवाहदैवेइति २२ २३ २४ दैवेप्रतिकूलेयेनदीयाःस्थितास्तएवतमिंद्रंशेपुरि
३७

स्नात्वास्वयंसलिलंदत्वाकृत्वाचैवौर्ध्वदेहिकं शशापशक्रंशोकार्तःपापिष्ठंमित्रघातकं १४ यथामेनिहतःपुत्रः
प्रलोभ्यशपथैःशठ तथैवापिमहद्दुःखंप्राप्नोतुविधिनिर्मितं १५ इतिशप्त्वासुरेशानंत्वष्टातापसमन्वितः
मेरोःशिखरमास्थायतपस्तेपेसुदुष्करं १६ जनमेजयउवाच हत्वात्वाष्ट्रंसुरेशोथकामवस्थामवाप्तवान् सुखंवा
दुःखमेवाशुतन्मेब्रूहिपितामह १७ व्यासउवाच किंपृच्छसिमहाभागसंदेहःकीदृशस्तव अवश्यमेवभोक्तव्यं
कृतंकर्मशुभाशुभं १८ बलिष्ठैर्दुर्बलैर्वापिस्वल्पंवाबहुवाकृतं सर्वथैवहिभोक्तव्यंसदेवासुरमानुषैः १९ शक्रा
येत्यंप्रमतिर्दत्ताहरिणावृत्रघातने प्रविष्टोथपवौविष्णुःसहायःप्रत्यपद्यत २० नचापिविसहायोभूद्वासुदेवः
कथंचन समर्थेयत्रजनःसर्वःसंसारेस्मिन्नराधिप २१ दैवेविमुखतांप्राप्तेनकोप्यस्तिसहायवान् पितामातातथाभा
र्याभ्रातावाथसहोदरः २२ सेवकोवापिमित्रंवापुत्रश्चैवतथौरसः प्रतिकूलेगतेदैवेनकोप्यस्तिसहायतां २३
भोक्तापापस्यपुण्यस्यकर्ताभवतिसर्वथा वृत्रंहत्वागताःसर्वेनिस्तेजस्कःशचीपतिः २४ येपूर्वंत्रिदशाःसर्वे
ब्रह्महेत्यब्रुवञ्जनैः कोनामशत्रुथानकृत्वासतपंदत्वावचःपुनः २५

त्याह येपूर्वेति किंचापंब्रह्महेतिशनैःपरस्परं
संचचारीत्याह ब्रह्महेति विश्वरूपनामानंब्राह्मणनामधेयधारिणंत्वाष्ट्रमवधीदित्याह कोनामेति २५ २५ २५ २५ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ देवगोष्ठ्यां देवसद्मनि २६ २७ २८ २९ यथायं विनिपातित इत्यादि विपरीतं कर्म हीनं धर्मं विना केनापि रितं न कोपीत्यर्थः ३० ३१ इंद्रद्युम्नोपीति ग्राह्य
६॰
३८ जिघांसति सुतं विश्वरूपं मुनिं मित्रत्वमागतं देवगोष्ठ्यां सुरोद्याने गंधर्वाणां समागमे २६ सर्वत्रैव कथा तस्य विस्तारमगमत्
किल किंकृतं दुष्कृतं कर्म शक्रेणाद्य जिघांसता २७ छद्मना छलेन विश्वरूपं मुनिं विश्वस्तं मारितं वेदप्रमाणमुत्सृज्य
स्वीकृतं सौगतं मतं २८ यदयं निहतः शत्रुर्लंघयित्वा तिसृः हस्तात् कोनाम वचनं दत्वा विपरीतमथाचरेत् २९ वि
नाशं नहि रेवापि यथायं विनिपातितः एवंविधाः कथाश्चासन् नागमाजेध भवने भृशं ३० धुश्चादेवोपि विविधाः
स्वकीर्तिहानिकारिकाः यस्य कीर्तिर्हता लोके धिक्तस्य चकुजीवितं ३१ यं दृष्ट्वा पथि गच्छंतं शत्रुः स्मेरमुखो भवेत्
इंद्रद्युम्नोपि राजर्षिः पतितः कीर्तिसंक्षयात् ३२ स्वर्गात्स्थानात्पुण्यशेषोपापकर्त्ता किं न पात्यते स्वल्पपापाद्धि पित्र्योपि यया
तिः पतितः किल ३३ नृपः कर्कटतां प्राप्तो युगानष्टादशैव तु भृगुपत्नीशिरश्छेदात् भगवान् हरिरच्युतः ३४
ब्रह्मशापात् परिशोर्यनो संजातो मकरादिषु विष्णुश्च वामनो भूत्वा पादनार्थं बलेर्गृहे ३५ गतः किमपरं दुःखं प्राप्नो
ति दुष्कृती नरः रामोपि वनवासेषु सीताविरहजं कष्टं ३६ दुःखं च प्राप्तवान् घोरं भृगुशापेन भारत तथेंद्रोपि ब्रह्म
हत्याकृतं प्राप्य महद्भयं ३७ न त्वाष्ट्रं प्राप गेहेसौ भर्तो सिंहासनान्वितो पौलोमी तं प्रभाहीनं दृष्ट्वा सोवाच लालसं ३८
वानापे
कीर्तिसंक्षयात्पतितः किं पुनर्मादृशः पापीत्यर्थः ३२ ३३ इदं कथा इयं महाभारते प्रसिद्धं भृगुपत्नीति इयं च कथा नैव चतुर्थे स्कंधे प्रसिद्धा ३४ ३५ ३६
३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ तुराषाडिंद्रो

स्क॰
३९ निःश्वसंतंभयत्रस्तंनष्टसंज्ञंविचेतनं किंप्रभोद्भयार्त्तोसिस्थानेसेंद्रत्रुलोरिपुः ३९ काचिंतावर्त्तनेकांततवशत्रुनि
सूदन कस्माच्छोचसिलोकेशनिःश्वसन्प्राकृतोयथा ४० नान्योस्तिबलवान्शत्रुर्येनचिंतापरोभवान् इंद्रउवा
च नारातिर्बलवान्मेस्तिनशांतिर्नसुखंतथा ४१ ब्रह्महत्याभयाद्भीतिर्भेमिसततंगृहे नंदनंनसुखाकारंनाप्सरां
नगृहंवनं ४२ गंधर्वाणांतथागेयंनृत्यमप्सरसांपुनः नत्वंसुखंकरासनारीनानाचसुरयोषितः ४३ नतथाकामधेनु
श्चदेववृक्षःसुखप्रदः किंकरोमिक्वगच्छामिक्वशर्ममभजायते ४४ इतिचिंतापरःकांतेनलेभसुखमात्मनि व्यास
उवाच इत्युक्त्वानचनंशक्रःप्रियांपरमकातरं ४५ निर्जगामगृहान्मंदोमानसंसरउत्तमं पद्मनालप्रविष्टोसौभयार्त्तः
शोककर्षितः ४६ नज्ञायतेदेवेंद्रस्त्वभिभूतश्चकल्मषैः प्रतिछन्नोवसत्यप्सुचेष्टमानइवोरगः ४७ अप्रकाश।
तुराषाडेंद्रश्चिंतातोतिविकलेंद्रियः ततःप्रनष्टेदेवेंद्रेब्रह्महत्याभयाद्दिते ४८ सुराश्चिंतातुराश्चासन्नुत्पाताश्चाभव
न्नथ ऋषयःसिद्धगंधर्वाभयार्त्ताश्चाभवन्भृशं ४९ अराजकंजगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः अवर्षणंततोजातं
पृथिवीक्षीणवैभवा ५० विछिन्नस्रोतसोनद्यःसरांस्यनुदकानिवै एवंत्वराजकेजातेदेवाश्चमुनयस्तथा ५१

त व्याघ्नत ४८ ४९ ५० ५१ ५१ ५१ ५२ ५२ ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ इति श्रीदेवीभागवते तिलके षष्ठस्कंधे सप्तमोध्यायः
ष.
४०

विचार्य नहुषं चक्रुः शक्रं सर्वे दिवौकसः संप्राप्य नहुषो राज्यं धर्मिष्ठोपि रजो बलात् ५२ बभूव विषयासक्तः पंच
बाणशराहतः अप्सरोभिर्वृतः क्रीडन् देवोद्यानेषु भारत ५३ शक्रपत्नीगुणान् श्रुत्वा चकमे तां स पार्थिवः उट
षीनाहकिमिंद्राणी नोपगच्छति मां किल ५४ भवद्भिस्त्वमरैः सर्वैः कृतोहं वासवस्त्विह प्रेषयध्वं सुराः काममे
वाद्य मम वेश्म शचीं ५५ प्रियं चेन्मम कर्तव्यं सर्वथा मुनयोमराः अहमिंद्रोस्य देवानां लोकानां च तथेश्वरः ५६ आ
गच्छतु शची मह्यं क्षिप्रमद्य निवेशनं इति तस्य वचः श्रुत्वा देवा देवर्षयस्तथा ५७ गत्वा चिंतातुराः प्रोचुः पुलोमी
मग्नात्मजां ततः इंद्रपत्नि दुराचारो नहुषस्त्वामिहेच्छति ५८ कुपितोस्मानुवाचेदं प्रेषयध्वं शचीमिह किं कर्मस्त
दधीनाः स्म येनेंद्रोयं कृतः किल ५९ तच्छ्रुत्वा दुर्मना देवी बृहस्पतिमुवाच ह रक्ष मां नहुषाद् ब्रह्मंस्तवास्मि शर
णागता ६० बृहस्पतिरुवाच न भेतव्यं त्वया देवि नहुषात् पापमोहितात् न त्वां दास्याम्यहं वत्से त्यक्त्वा धर्मं स
नातनं ६१ शरणागतमार्तं च यो ददाति नराधमः स एव नरकं याति यावदाभूतसंप्लवं ६२ स्वस्था भव पृथुश्रो
णि न त्यक्ष्ये त्वां कदाचन इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे वृत्रवधे सप्तमोध्यायः ७

७ ७ . श्रीराम श्रीसीतारामाय नमः श्रीरामाय नमः श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्री॥

351

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. अथोपदेशकसमत्वात्त्रिलोकानां नहुषेन्द्रपदस्थत्यासन्नत्वे सति दैत्यचिंतां चकार ह देवैः समस्तैः श्चैवं दर्शयन्निव शचीं ततः बृहस्पतिनाभयदत्तेन तत्तु तां सान्त्वनाम
ष. हननहुषइति आंगिरसं बृहस्पतिं १ इतीत्यान्यत्कल्पनेनान्वयः कुतो हंतव्य इत्यत्र हेतुमाह गृहेमूढ स्तां रक्षतीति इति हेतौरीतिशेषः २ ३ ४ ५

४१ व्यासउवाच नहुषस्त्वथ तां श्रुत्वा गुप्तां तु शरणं गतां चुक्रोध स्मरबाणार्त्तस्त्वमंगिरसमाश्रिते १ देवानाहांगिरःसु
नुर्हंतव्योयं मया किल इतींद्राणीं गुरुर्गेहे रक्षतीति मया श्रुतं २ इति तं कुपितं दृष्ट्वा देवाः सर्षिपुरोगमाः अ
ब्रुवन्नहुषं घोरं सामपूर्वं नृप तदा ३ क्रोधं संहर राजेंद्र त्यज पापमतिं प्रभो निंदंति धर्मशास्त्रेषु परदाराभिम
र्शनं ४ शक्रपत्नी सदा साध्वी जीवमाने पतौ पुनः कथमन्यं पतिं कुर्यात्सुभगाति पतिव्रता ५ त्रिलोकीशस्त्व
मधुना शास्ता धर्मस्य वै विभो त्वादृशो धर्ममातिष्ठेत्तदा नश्येत्प्रजा ध्रुवं ६ सर्वथा प्रभुणा कार्यं शिष्टाचारस्य र
क्षणं नारमुख्याश्च शतशो वर्तंते त्वशचोत्तमाः ७ रतिस्तु कारणं प्रोक्तं शृंगारस्य महात्मभिः स्वस्त्रीनिर्वर्तिता सा
रे कृते सा रतिस्तु जायते ८ उभयोः सदृशं प्रेम यदि पार्थिवसत्तम तदा वै सुखसंपत्तिरुभयोरुपजायते ९ तस्मात्त्व
मिमं मुंच परदाराभिमर्शने सद्भावं कुरु देवेंद्र पदं प्राप्तोस्यनुत्तमं १० ऋद्धिक्षयस्तु पापेन पुण्येनाभिविवर्द्धनं
तस्मात्पापं परित्यज्य सन्मतिं कुरु पार्थिव ११ नहुषउवाच गौतमस्य यदा भुक्ता दाराः शक्रेण देवताः वाचस्पते
स्तु सोमेन क्वायूयं संस्थितास्तदा १२ प्रजाध्रुवमिति यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जन इति न्यायात् त्वं स्वराजो यदि स्व्यरक्षस्तं पदश्चेत्सर्वेपि परदारास्त्वं
द्यमेवप्युरित्यर्थः ६ ७ ८ ९ १० ११ देवताः इति संबोधनांतं सोमेन चंद्रेण तु वाचस्पतेर्गुरोः दारा भुक्ता इत्यन्वयः तदा यूयं धर्मज्ञाः क्व स्थितास्तस्मिन्समये तयोरुपदेशः किमि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कोऽसावुपायः कर्तव्य इति चेत्तमुपायं स्वयमेवाह तत्र गत्वेति प

दे.भा. १३ एतस्या इन्द्राण्याः सुखमित्यन्वयः १४ १५ १६ अंगिरसः पुत्रो बृहस्पतिः १८ १९ २० २१

स्क. परोपदेशे कुशलाः प्रभवंति नराः किल कर्तुं चैवोपदेष्टा च दुर्लभः पुरुषो भवेत् १३ मा मा गच्छतु सा देवी हितं स्या
६२ द्भुतं हि वः एतस्याः परमदेवाः सुखमेवं भविष्यति १४ अन्यथा न हि तुष्येऽहं सत्यमेतद्ब्रवीमि वः विनयाव
लाद्धापितामाश्च प्रापयंतिह ५ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवाश्च मुनयस्तथा तमूचुस्ते विमंत्र्याथ नहुषं मदनातुरं
१६ इन्द्राणीमानयिष्यामः सामपूर्वं तवांतिकं इत्युक्त्वा ते तदा जग्मुर्बृहस्पतिनिकेतनं १७ व्यास उवाच ते गत्वाङ्गि
रसः पुत्रं प्रोचुः प्रांजलयः सुराः जानीमः शरणं प्राप्तामिंद्राणीं तव वेश्मनि १८ प्रदेया नहुषायाद्य वासवोऽसौ कृतो
यतः वृणोत्वियं वरारोहा पतित्वे वरवर्णिनी १९ बृहस्पतिः सुरानाह तच्छ्रुत्वा दारुणं वचः नाहं त्यक्ष्ये तु पौलोमीं
सतीं च शरणागतां २० उपायो नः प्रकर्तव्यो येन सोऽद्य प्रसीदति अन्यथा कोपसंयुक्तो दारुणो यो भविष्यति २१ गु
रुरुवाच तत्र गत्वा शची भूपं प्रलोभ्य वचसा भृशं करोतु समयं बाला पतिं ज्ञात्वा मृतं भजे २२ इन्द्रे जीवति मे कांतं कथ
मन्यं करोम्यहं अन्वेषणार्थं गतवान्मया तस्य महात्मनः २३ इति सा समयं कृत्वा वंचयित्वा च भूपतिं भर्तुरानयने
यत्नं करोतु मम वाक्यतः २४

नेति मिंद्रं मृतं ज्ञात्वा भजे भजिष्ये वर्तमानसामीप्ये भविष्यति लट् इति समयं करोत्वित्यर्थः २२ मे मम स्वामिनि इन्द्रे

इत्यन्वयः ननु पतिर्मृत इति ज्ञानं भविष्यतीति चेन्मयान्वेषणार्थं गतवांत दा भविष्यतीत्याशयेनाह अन्वेषणार्थमिति २३ २४ २४ २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इन्द्रपत्न्या सहिता इत्यन्वयः २५ कृत्रिमवासवो नहुषः २६ २७ २८ नेह दिस्थितः संदेहस्तस्य निर्णयं यावत्तत्कुर्वे इत्यर्थः २९ ३० ३१ ३२

इति संचिंत्य ते सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः नहुषं सहिता जग्मुरिंद्रपत्न्या दिवौकसः २५ तानागतान्समीक्ष्याह नहुषः कृ
त्रिमवासवः जहर्ष च मुदा युक्तस्तां वीक्ष्य मुदितोऽब्रवीत् २६ अद्यास्मि वासवः कांते भज मां चारुलोचने पतिं त्वं सर्व
लोकस्य ह्यस्म्योऽहं विहितः सुरैः २७ इत्युक्ता सा नृपं प्राह वेपमाना त्रपायुता वरमिच्छाम्यहं राजंस्त्वत्तः प्राप्तं सुरेश्व
र २८ किंचित्कालं प्रतीक्षस्व यावत्कुर्वे विनिर्णयं इंद्रोऽस्तीति न वास्तीति संदेहो मे हृदि स्थितः २९ ततस्त्वां समुपस्था
स्येऽहं कृत्वा निश्चयमात्मनि तावत्क्षमस्व राजेंद्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ३० न हि विज्ञायते शक्रो नष्टः किं वा क्व वा गतः ए
वमुक्तः स इंद्राण्या नहुषः प्रीतिमानभूत् ३१ व्यसर्जयत्तां देवीं तथेत्युक्त्वा मुदान्वितः सा विसृष्टा नृपेणाशु ययावाश्र
मसुरान्सती ३२ इंद्रस्यागमनार्थं कुरुताद्य प्रतोद्यमाः श्रुत्वा तद्वचनं देवा इंद्राण्यास्तस्य वक्तुरि ३३ मंत्रयामासु
रेकाग्राः शक्रार्थं नृपसत्तम ते गत्वा वैष्णवं धाम तुष्टुवुः परमेश्वरं ३४ आदिदेवं जगन्नाथं शरणागतवत्सलं
ऊचुश्चैनं समुद्विग्ना वाक्यं वाक्यविशारदाः ३५ देवदेवः सुरपतिर्ब्रह्महत्याप्रपीडितः अदृश्यः सर्वभूतानां क्वापि
तिष्ठति वासवः ३६ त्वद्विपाठितो विप्रब्रह्महत्याहतः प्रभो तं गतिं त्वं भगवन्प्रसादं च तथैव हि ३७

३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३७ ३७ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३८ ३९ हयमेधः किंदेवतो देशेन कर्तव्य इत्यत्राह हयमेधेनसंतुष्टेति श्रीदेवीप्रीत्यर्थमश्वमेधः कर्तव्य इत्यर्थः ४० कैमुतिकन्यायेनाह यस्याः स्म
ष॰ रणमात्रेणेति ४१ शचीन्द्रकर्तव्यमुक्त्वा शचीकर्तव्यमाह इंद्राणी कुरुतान्नित्यमिति ४२ ४३ एनसा पापेन ४४ ४५ ४६ जग्मुस्तं देशमिति
४४ आहितः परमापन्नान् मोक्षं तस्य विनिर्दिश देवानां वचनं श्रुत्वा कातरं विष्णुरब्रवीत् ३८ यजताम् अश्वमेधेन शक्रः
पापनिवृत्तये पुण्येन हयमेधेन पावितः पाकशासनः ३९ पुनरेष्यति देवानामिन्द्रत्वमकुतोभयः हयमेधेन संतु
ष्टा देवी श्रीजगदम्बिका ४० ब्रह्महत्यादिपापानि नाशयिष्यत्यसंशयं यस्याः स्मरणमात्रेण पापजालं विनश्यति
४१ किं पुनर्वाजिमेधेन तत्प्रीत्यर्थं कृतेन च इंद्राणी कुरुतान्नित्यं भगवत्याः प्रपूजनं ४२ आराधनं शिवायास्तु
सुखकारि भविष्यति नेन्द्रोऽपि जगन्मातुर्मायया मोहितः किल ४३ विनाशं स्वकृतेनाशु गमिष्यत्येनसा सुराः
पावितश्चाश्वमेधेन तु राजाऽपि विभवं ४४ प्राप्स्यत्यचिरकालेन समासनमनुत्तमं तेन श्रुत्वा शुभां वाणीं विष्णोर
मिततेजसः ४५ जग्मुस्तं देशमनिशं यत्रास्ते पाकशासनः तमाश्वास्य सुराः शक्रं बृहस्पतिपुरोगमाः ४६
कारयामासुरखिलं हयमेधं महाक्रतुं विभज्य ब्रह्महत्यां तु वृक्षेषु च नदीषु च ४७ पर्वतेषु पृथिव्यां च स्त्रीषु चैवा
क्षिपद्विभुः तां विसृज्य च भूतेषु विपापः पाकशासनः ४८

पूर्वं दैत्यैर्जितान् एवं देवेष्वानन्दसमयान्न प्रकटीकृतोप्यवातस्मिन्समये व्यक्तः र
४८ ४८ ४८ ४८ ५०

शोधयित्वा तद्देशं जग्मुरिति वाक्यार्थः कर्तव्यः ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. कालाकांक्षी उद्यत्कालंप्रतीक्षमाणो नहुषभयात् स्मिन्स्थले स्वमेधः सतलास्थलंगरिष्यत्स्यदेवानामप्यगोचरः क्वचिज्जले पद्मनालिकाछिद्रे व्यतिष्ठत स्थितवान् नित्य
ष. र्थः अतएवतत्त्वांस्मवंन्द्राण्याप्यान्वात इति वक्ष्यमाणग्रंथेन नविरोधः अन्यथा देवेत्तीनन्याविज्ञाणया ज्ञात एवेति तद्विरोधः स्थानेदेवेति ४९ स्थाने स्वस्थाने देवा
४५ गताइत्यर्थः ५० किमदृश्य इति यस्त्वकालप्रकटोजातः पुनः कथमदृश्योजात इत्यर्थः ५१ ५२ केवलं दर्शनेनापि किं फलं तदित्यत आह आराधितेत्या
राज्यप्राप्तस्तु पापमगविदत्वमभिप्रायं च्यावयिताजानन्नाह आराधितेति पातेतिपातयिष्यतीति तत्तइंद्रस्य स्थानान्निर्भवियतीत्यर्थः ५३ पुलोमतनया शचीगुरोः सकाशात्

विज्वरःसमभूद्भूपःकालाकांक्षीस्थितोजले अदृश्यःसर्वभूतानांपद्मनालेव्यतिष्ठत ४९ देवास्तु निर्गताःस्थाने दृ
त्वाकार्यंतदद्भुतं पौलोमीतुगुरुंप्राहदुःखिताविरहाकुला ५० क्वतपस्वीपतिर्मे भर्त्ताकिमदृश्यःपुरंदरः कथंद्रक्ष्ये
प्रियंस्वामिन्तमुपायंवदस्वमे ५१ बृहस्पतिरुवाच त्वमाराधयपौलोमिदेवींभगवतींशिवां दर्शयिष्यतितेनाथं
देवीविगतकल्मषं ५२ आराधिताजगद्धात्रीनहुषंवारयिष्यति मोहयित्वानृपंस्थानात्पातयिष्यतिचांबिका ५३
इत्युक्तासातदातेनपुलोमतनयानृप जग्राहमंत्रंविधिवद्गुरोर्देव्याःसमाधनं ५४ विद्यांप्राप्यगुरोर्देवीदेवींश्रीभुव
नेश्वरीं समाराधयामासबलिपुष्पार्चनैःशुभैः ५५ त्यक्त्वाभोगंसमाधानातापसीवेषधारिणी चकारपूजनंदे
व्याःप्रियदर्शनलालसा ५६ साधनंमंत्रसिद्धिसाधनसहितंमंत्रंविधिवद्दीक्षोक्तविधिनाजग्राहेत्यर्थः साधनंतुनद्ध्यादिपुरश्चरणांतंमंत्रकल्पो
क्तंग्राह्यं ५४ कोसौमंत्रोगृहीतइतिचेत्तत्राह विद्यामिति श्रीभुवनेश्वरींमहाविद्यांप्राप्येत्यन्वयः हृल्लेखात्मकंश्रीभुवनेश्वरीमंत्रंप्राप्येत्यर्थः अयंचमंत्रःसदैवं
श्रीतमोतमः मुख्यत्वेनमायाविशिष्टब्रह्मप्रतिपादकत्वात्तदुक्तंदेवीगीतासु मंत्रस्यैवमायाबीजशक्तिबीजमंत्रादितिबीजंदेवीबीजदेवीप्रणवेत्यादय मंत्राःस्पष्टैवातश्चैतद्विल
क्षणमप्रमाणमस्माभिःप्रतिनात्रविमर्शिन्यांमंत्रशास्त्रविद्भिर्वैदिकानामुपनिषद्भागविदांचस्पष्टमेवैतत् ५५ त्यक्त्वेति पुरश्चरणोक्तव्रतपरायणेत्यर्थः ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ मा॰ हंसवाहिनीत्यनेन भुवनेश्वर्या हंसो वाहनमस्तीति बोधितं ५७ कोटिसूर्येत्यादिना तेजोवत्त्वातिशयो द्योतितः चतुर्वेदसमन्वितेति चतुर्दिक्षु विद्यमानैश्चतुर्भि
स॰ र्वेदैः स्तुतिं कुर्वद्भिः समन्विता तेन वेदचतुष्टयप्रतिपाद्येति तेन बोधितं ५८ पाशांकुशेति आयुधध्यानं पूर्वमुक्तं न विस्मर्तव्यं आयुधार्थस्तु श्रीमच्छंकराचार्यैः प्र
५६ पंचमश्लोके भुवनेश्वरीपटले उक्तो धातर्ह्योत्तरदाणव्यापकार्थीवित्यादिग्रंथेन स्मर्तव्य एवाकांतव्यो न हि वितन्यते आपादेति मुक्ताफलानां बीजपंक्तिर्मालेत्यर्थः ५९

कालेन कियता तुष्टा प्रत्यक्षं दर्शनं ददौ सौम्या रूपधरा देवी वरदा हंसवाहिनी ५७ कोटिसूर्यप्रतीकाशा चन्द्रकोटिसु
शीतला विद्युत्कोटिसमाना भा चतुर्वेदसमन्विता ५८ पाशांकुशाभयवरान्दधती निजबाहुभिः आपादलंबिनीं स्व
च्छमुक्तामालां च बिभ्रती ५९ प्रसन्नस्मेरवदना लोचनत्रयभूषिता आब्रह्मकीटजननी करुणामृतसागरा ६० अ
नंतकोटिब्रह्माण्डनायिका परमेश्वरी सौम्यानंतरसैर्युक्ता लज्जया च विराजिता ६१ सर्वेश्वरी च सर्वज्ञा कूटस्थाक्षररूपिणी
तां स्तुवत्यप्रसन्ना सा शक्रपत्नीं नतां तथा ६२ मेघगंभीरशब्देन मुक्ताकंदत्तो भृशं देव्युवाच वरं वरय सुश्रोणि वांछि
तं शक्रवल्लभे ६३ इदानीमाद्य प्रसन्नास्मि पूजितास्मि त्वया सदा हंसमायाता दर्शनं सहजं न मे ६४ अनेककोटि
जन्मोत्थपुण्यपुंजैर्हि लभ्यते इत्युक्तासा तदा देवी नामाहर्षवशान्नृपः ६५ शक्रपत्नी भगवतीं प्रसन्नां परमेश्वरीं वांछा
सिद्धिर्दर्शनं मातः पत्युः परमदुर्लभं ६६ नहुषाद्भयनाशं च स्वपदप्रापणं तथा देव्युवाच गच्छ त्वमनया दूत्या सार्धं श्रीमान
संभरः ६७

६० सौम्यानंतेति सौम्याः शांतिदां त्वादयो येऽनंता रसाः स्नेहदायकास्तैर्युक्तां परिपूर्णा लज्जया च विरा
जिता अतिसुप्रकृष्टस्तनया त्वत्सेव्यं ६१ कूटस्थाक्षरब्रह्मतद्रूपिणी ६२ ६३ शक्रपत्नीमुत्साहयन्ति वरदा हंसमायातेति ६४ अनेककोटीति तदुक्तसुमार्गं स्थिता
यां शिवपुराणोक्तां प्रकांत तत्पुण्यं येन देवी प्रत्यक्षं पतेइति इत्युक्तेति इति देव्याउक्तासा शक्रपत्नी पुरोग्रदेशे प्रणता सती तां देवीं भगवतीमाहेत्यन्वयः ६५ ६६ ६७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ६८ ६९ तां शक्रपत्नीं सा देव्यादाय गृहीत्वा स्वपत्युः सान्निध्यं प्रापयामासेत्यन्वयः ७० अत्र स्वशब्देन शचीविवक्षिता परमेश्वरीति शक्रपत्नीविशेषणं
ष. ७१
६७ यत्रमेमूर्तिरचलाविश्वकामाभिधामता तत्रपश्यसिशक्रत्वंदुःस्थितंभयविह्वलं ६८ मोहयिष्यामिराजानंकालेनकिय
तापुनः स्वस्थाभवविशालाक्षिकरोमितवचेप्सितं ६९ भ्रंशयिष्यामिभूपालंमोहितंत्रिदशासनात् देविइतीतांगृ
हीत्वाशक्रपत्नींत्वरान्विता ७० प्रापयामाससान्निध्यंस्वपत्युःपरमेश्वरी सादृष्ट्वातंपतिंवालासुरूपंगुप्तसंस्थितं ७१
मुदिताभूद्धरंवीक्ष्यवृत्रकालाभिकांक्षितं इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेइंद्रवधेशक्रदर्शनंनामाष्टमोध्यायः
८ व्यासउवाच तांवीक्ष्यविपुलापांगींहृष्टःशोकसमन्वितां आखंडलःप्रियांभार्यांविस्मितःप्राहतांतदा १ कथमत्रा
गताकांतेकथंज्ञातस्त्वयाह्यहं दुर्ज्ञेयःसर्वभूतानांसंस्थितोस्मिन्सुमानने २ शच्युवाचदेवदेव्याःप्रसादेनज्ञातोस्यत्रभवा
निह पुनस्तस्याःप्रसादेनप्राप्तास्मित्वांदिवस्पते ३ नहुषोनामराजर्षिःस्थापितोमघवासने त्रिदशैर्मुनिभिश्चैवस
मांबाधतिनित्यशः ४ पतिंमांकुरुचार्वंगितुरासाहंसुराधिपं एवंवदतिमांपापःकिंकरोमिवलार्दन ५ इंद्रउवाच काला
कांक्षीवरारोहेसंस्थितोस्मियदृच्छया तथात्वमपिकल्याणिसुस्थिरंस्वमनःकुरु ६

७१ अयहृष्टसोदन्त इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेषष्ठ
स्कंधेष्टमोध्यायः ८ सप्तषष्टिश्लोकवैर्यजगदंबाप्रसादतः नहुषस्याधःपातोविस्तरेणोपवर्ण्यते इंद्रदर्शनेशच्याकीदृशीरतिर्जातासंजातंतत्तमाह तांवीक्ष्येति
१ २ प्राप्तास्मीति तस्याएवप्रसादेन तवदर्शनमधुनाजातंपुनस्तस्याएवप्रसादेनत्वांप्राप्तास्मीत्यर्थः ३ ४ ५ ६ ६ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१ यदि जायेऽनेति यदि वा वक्तिना तु खं जायेतनन्द तेयंतद्दुःखं मम महत् त्वयेकल्याणो यथ भवेति अनेन हलकस्याणभावीतिज्ञेयमित्यर्थः २१ २२ तथेत्युक्तेति य

साहाय्यं न मदं वा ते [illegible] निःसंशयः अप्यदेवाप्यस्मात् सकटं लकदाचन २० यदि जायेत मा त्वा पिरियंतात्त्वत्तयेदि
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन [illegible] पाहि मां शचीं २१ भजन्तं भुवने [illegible] गुरुर्वा [illegible] नुहारकः वाचस्पतिरुवाच इत्याश्वासिता शची
तेन जगाम लक्ष्मी २२ नहुषस्य कान्तिं क्रिष्टत्वा आदिकार्येकान्तं तमः महीपतिं तं समालोक्य [illegible] दितो वाचमब्रवीत्
२३ स्वागतं सत्यवक्ता [illegible] स्मि [illegible] दासोऽहं तव [illegible] नपालितं वल्लभा २४ यदागतासि मे [illegible] सिपि
कस्यापि नवजीवन [illegible] कार्यं [illegible] भजसुस्मिते २५ कार्यं वद विशालाक्षि करिष्यामि तव प्रियं शच्युवाच सर्वं
तं वयदा कार्यं [illegible] निवासव २६ मनो [illegible] तिमे देव [illegible] विभो वांछितं [illegible] वदस्वाहमतः परं
२७ ब्रवीमि मानसोत्साहं त्वं तं कर्तुमिच्छामि नहुष उवाच कार्यं ब्रूहि [illegible] मितव वांछितं २८ अलभ्यमपि
दास्यामि [illegible] वदस्व मां शच्युवाच कथं [illegible] नातिनेताव २९ राजानः सत्यवचसो [illegible]
तलिप्रापणं [illegible] मिपियं तव ३० [illegible] हं राजन् [illegible] त्यनयंत्रितं [illegible] भूप सदा तिवश
वर्तिनी ३१ भविष्यामि [illegible] नहुष उवाच अवश्यं [illegible] रासंदरी ३२ येन्द्राणी कं नयेद्वा [illegible]

स्थितिशेषः इति शास्त्रस्वार्थकः तथैवोक्तिति याद सुमनः [illegible] २४ २५ २६ २७ २८ २९ नवशक्तियं [illegible] इत्यर्थः नेवाधिकोते

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ परेणेति कामेन भिन्नं सम्भिन्नं वि तत्परेषः शक्ति चंचला नारी कोटिभिरुपायैः परेणान्येन रक्षिता पतिव्रता नैव भवेदित्यन्वयः १४ किं

४८ वामुवाच इत्युक्ता तेन सा देवी पतिना तिप्रशंसिना निश्वस्याहांशकं वपमानाति दुःखिता ७ कथं तिष्ठ महात्मा
गयापात्मा मां वशानुगां करिष्यति मदोन्मत्तो वरदानेन गर्वितः ८ देवाश्च मुनयः सर्वे मामृच्छुतद्भयाकुलाः तं भजन्त
वराहंते देवराजं स्मरातुरं ९ बृहस्पतिस्तु शक्रश्च मुनाश्चैव बलवर्जिताः कथं मां रक्षितुं शक्तो भवेद्दैवानुगः सदा १० त
स्माच्चिन्ता विमहती नार्यहं दशवर्तिनी अनाथा किं करिष्यामि विपरीते विधौ विभो ११ नार्यस्यहं न कुलटा त्वच्चित्ता
ति पतिव्रता नास्ति मे शरणं तत्र यो मां रक्षति दुःखितां १२ इंद्र उवाच उपायं प्रब्रवीम्यद्य तत् शृणु त्वं वरानने शीलं ते दुः
स्थिते काले पाश्चात्तं भविष्यति १३ परेणारक्षिता नारी न भवेच्च पतिव्रता उपायैः कोटिभिः कामभिन्नचित्ताति चंचला
१४ शीलमेव हि नारीणां सदा रक्षति पापतः तस्मात्त्वं शीलमास्थाय स्थिरा भव शुचिस्मिते १५ यदा त्वां नहुषो राजा बला
दाकर्षयितु खलः तदा त्वं समयं कृत्वा गुप्तं वंचय भूपतिं १६ इत्युक्ता सा समीपे त्वं गत्वा वदन्मदालसे ऋषियानेन दिव्येन मामु
पैहि जगत्पते १७ एवं तव वशे प्रीता भविष्यामीति मे व्रतं इति तं वद सुश्रोणि तेन तातु परिमोहितः १८ कामांधः स मुनी
न्यानेयो जयिष्यति पार्थिवः अवज्ञातान्मुनीन् शापदग्धं करिष्यति १९

तत्राह शीलमेवेति तस्याः शीलं तत्र भवो वासनात्मकं तां रक्षति
त्यर्थः शीलं तदासनात्मा तस्य १५ नहुषवधाय तोपायमाह यदा त्वामिति श्लोकद्वयः १६ १७ १८ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा ३३ वरटीपतिर्हंसः ३४ ३५ ३६ सर्वाधिकस्त्वतस्त्वत्तःसर्वोत्तमं त्वमृषिवाहनमेवोचितमित्याह सर्वदेवाधिकं त्वामिति ३७ ३८ महादेव्यावरदानसमर्पणपदं तेनकथमोह।
४॰ निष्यतीतितन्मोहनमस्मिन्नसमपेक्षतमित्याह मोहितस्त्विति महादेव्याकृतेनोत्पादितनमोहिनेतयर्थः ३९ ४० नहल्पेति हियतोयोमुनीनवाहानकुरुतेसस्यवीर्येनभव।
५॰ प्रायामिसुकृतेनाहंयज्ञदानकृतेनवै शच्युवाच इंद्रस्याहयोवाहगजश्चैरावतस्तथा ३३ गरुडोवासुदेवस्ययमस्यमहिषस्तथा ३३ वृषभःशंकरस्यापिब्रह्मणोवरटापतिः ३४ मयूरःकार्तिकेयस्यगजास्यस्यतुमूषकः इच्छाम्यहमपूर्वंवैवाहनंतेसुराधिप ३५ यन्नविष्णोर्नरुद्रस्यनासुराणांनरक्षसां वहंतुत्वांमहाराजमुनयःसंशितव्रताः ३६ सर्वेशिविकयाराजन्नेतदिच्छामवांछितं स…धिकंत्वांवैजानामिवसुधाधिप ३७ तेनेतितंजसंतोषसंवृद्धिंवांछामहमतंद्रिता व्यासउवाच तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रहस्याज्ञानदुर्बलः ३८ मोहितस्तुमहादेव्याहतमोहेनतत्क्षणे उवाचवचनंभूपःसंस्तुवन्वासवप्रियां ३९ नहुषउवाच सत्यमुक्तंत्वया…त्विवाहनंतुचिरंमम करिष्यामिसुकेशांतेवचनंतवसर्वथा ४०
नह्यल्पवीर्योभवतियोवाहानकुरुतेमुनीन् अहमारुह्ययानेनत्वामेष्यामिशुचिस्मिते ४१ सप्तर्षयोमांवक्ष्यंतिसर्वेदेवर्षयस्तथा समर्थंत्रिषुलोकेषुज्ञात्वामांतपसाधिकं ४२ व्यासउवाच इत्युक्त्वातांसुसंतुष्टोविससर्जहरिप्रियां मुनीनाहूयसर्वांस्तानित्युवाचस्मरान्वितः ४३ नहुषउवाच अहमिंद्रोद्यभोविप्राःसर्वशक्तिसमन्वितः कार्यमंत्र।
प्रकुर्वंतुभवंतोविगतस्मयाः ४४

ति तस्माज्जिनवाहनेनसमंतजसोऽष्टद्विमोद व्यामीतियत्वंयोतांततत्सत्यमेवतिभावः ४१ य
दाहमनेनयानेनागमिष्यामितदामांसप्तर्षयएवतस्पतीत्याहसप्तर्षयइति ४२ ४३ ४४ ४४ ४४ ४४ ४४

356

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ मुनिमस्तकं पादेनास्पृशत् अगस्तिं च

६·

५१ इंद्रासनं मया प्राप्तं नेंद्राणी मामुपैति च आकारिता च मां ब्रूते प्रेमपूर्वमिदं वचः ४५ मुनियानेन देवेंद्र मामुपैहि सुरा
धिप देवदेव महाराज मत्प्रियं कुरु मानद ४६ एतत्कार्यं मुनिश्रेष्ठा ममार्तं तं कुरुतादरं भवद्भिस्तु प्रकर्तव्यं सर्वथैव
दयालुभिः ४७ मनो दहति मे कामः शक्रपत्न्यां प्रवर्तितं भवतः शरणं मेऽद्य कुरुध्वं कार्यमद्भुतं ४८ अगस्तिप्रमु
खास्तस्य श्रुत्वा वाक्यमसत्करं अंगीचक्रुः स्वभावित्वात्कृपया परमर्षयः ४९ अंगीकृते तथा तद्वाक्ये मुनिभिस्त
त्वदर्शिभिः मुदं प्राप स दुष्टः कामं पुलोमीक्रान्तमानसः ५० आरुह्य शिबिकां रम्यां स्थितः स त्वरयान्वितः
ताडयन् स तदा मुनीन् दिव्यान् सर्प सर्पेति चाब्रवीत् ५१ कामार्तः संस्पृशन् मूढः पादेन मुनिमस्तकं अगस्तितापस
श्रेष्ठं लोपामुद्रापतिं तदा ५२ वातापिभक्षकर्तारं समुद्रस्यापि शोषकं कशया ताडयामास सर्पेत्याह शराहतः ५३
इंद्राणीहृतचित्तोऽसौ सर्पेति प्रब्रुवन्मुनिं तं शशाप मुनिः क्रुद्धः कशाघातमनुस्मरन् ५४ सर्पो भव दुराचार वने घोर
वपुर्महान् बहुवर्षसहस्राणि यत्र क्लेशो महान्भवेत् ५५ विचरिष्यसि वीर्येण पुनः स्वर्गमवाप्स्यसि दृष्ट्वा युधिष्ठिरं
नाम तव मोक्षो भविष्यति ५६ प्रश्नानामुत्तराण्श्रुत्वा धर्मपुत्रमुखात्ततः व्यास उवाच एवं शप्तः स राजर्षिस्तु त्वानं मुनिस
त्तमं ५७

कशया ताडयामासेत्यन्वयः ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तं मुनिसत्तमम् अगस्तिं स्तुत्वा स्तोत्रेण संतोष्य इत्यर्थः ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ तथा च पथि इंद्राणी दुष्टं कर्म इत्युक्तं तथा तेन
तस्य फलमपि भुक्तमेवेति भावः ६७ इति देवीभागवततिलके षष्ठस्कंधे नवमोध्यायः ९ एकाधिके तु चत्वारिंशत्पद्यैः त्रिविधस्य स्वकर्मणो रूपकथनं जंतुर्येन तु वध्यते

स्वर्गात्पर्यायसहस्रास्सर्परूपधरोभवत् बृहस्पतिस्ततो गत्वा तरसा मानसं प्रति ५८ इंद्राय सर्ववृत्तांतं कथयामास विस्त
रात् तच्छ्रुत्वा मघवा राजन् स्वर्गात्प्रच्यवनादिकं ५९ मुदितोभून्महाराज स्थितस्तत्रैव वासवः देवाश्च मुनयो दृष्ट्वा
नहुषं पतितं भुवि ६० जग्मुः सर्वेपि तत्रैव यत्रेंद्रः सरसि स्थितः तमाश्वास्य सुराः सर्वे मुनिभिः सहितास्तदा ६१
स्वर्गे समानयामासुर्मानपूर्वं शचीपतिं समागतं ततः शक्रं सर्वे ते मुनयः सुराः ६२ स्थापयित्वासने पश्चादभिषेकं दधुः
शिवं इंद्रोपि स्वासनं प्राप्य शच्या सह सुरालये ६३ चिक्रीड नंदने रम्ये कानने प्रेमयुक्तया व्यास उवाच एवमिंद्रेण
संप्राप्तं दुःखं परमदारुणं ६४ हत्वा त्वाष्ट्रं कामरूपं विश्वरूपं महामुनिं पुनर्देव्याः प्रसादेन स्वस्थानं प्राप्तवान्नृप
६५ एतत्ते सर्वमाख्यातं वृत्रासुरवधाश्रयं यत्पृष्टोहं त्वया राजन् कथानकमनुत्तमं ६६ यादृशं कुरुते कर्म तादृ
शं फलमाप्नुयात् अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ६७ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे वृत्रव
धो नाम नवमोध्यायः ९ जनमेजय उवाच कथितं चरितं ब्रह्मन् शक्रस्याद्भुतकर्मणः स्थानभ्रंशस्तथा दुःखप्राप्ति
रुक्ता विशेषतः १

पूर्वाध्यायांते अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभमित्युक्तं तत्रेंद्रेण ब्रह्मघाताश्वमेधात्मकं सर्वोत्तमं शुभं कर्मैवाचरितं किमिति तस्य कल्याणं
जातमिति पृच्छति कथितं चरितमिति अद्भुतकर्मणः अद्भुतं ब्रह्मवधात्मकं कर्म यस्य तस्य शक्रस्येत्यन्वयः तस्य कर्मणः फलमपि स्थानभ्रंशो दुःखप्राप्तिश्चोक्ता १

357

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० परं तत्र संदेहो वर्त्तत इत्याह संदेहोऽत्रेति कोऽसौ तत्राह यच्छ्रोपीति २ दुःखं दुःखं त्वं देवाधिपत्यमिंद्रत्वं प्राप्यापि दुःखमनन्वभूदित्यर्थः तदेव स्पष्टयति
ष० मखानामिति ३ यस्मादेवंविधः संदेहो भवति तस्मात्तस्य संदेहस्य नाशकं किमर्थं दुःखमभुक्त सा च कारणमिति तत्सर्वं समाचक्ष्व कथय ४ ५ संदेहापनोदनमिति अयं
५२ भावः प्राप्ताश्वमेधानां फलं स्वर्गो न च मखस्वर्गो मध्ये एव शताश्वमेधकर्मजन्यपुण्यनाशं मन्ये नष्टो भवितुमर्हतीति इदं तत्र कारणं यस्य विद्यमानत्वात् न च मध्ये तत्तोपि दुः।

यत्र देवाधिदेव्याश्च महिमातीव वर्णितः संदेहोऽत्र ममाप्यस्ति यच्छ्रोणि महातपाः २ देवाधिपत्यमासाद्य दुःखं दुःखमन्वभूत् मखानां तु शतं कृत्वा प्राप्तं स्थानमनुत्तमं ३ देवेशत्वं च संप्राप्य भ्रष्टः स्थानाद्भयौ कथं एतत्सर्वं समाचक्ष्व कारुण्यवरुणानिधे ४ सर्वज्ञोऽसि मुनिश्रेष्ठ पुराणानां प्रवर्त्तकः नावाच्यं महतां किंचिच्छिष्ये त्वय्यद्ययान्विते ५ तस्मात्कुरु महाभाग मत्संदेहापनोदनं सूत उवाच इति पृष्टः स राज्ञा वै गंगासत्यवतीसुतः ६ तमाहातिप्रसन्नात्मा यथानुक्रममनुत्तरं व्यास उवाच निबोध नृपतिश्रेष्ठ कारणं परमाद्भुतं ७ कर्मणस्तु त्रिधा प्रोक्ता गतिस्तत्त्वविदां वरैः संचितं वर्त्तमानं च प्रारब्धमिति भेदतः ८ अनेकजन्मसंजातं प्राक्तनं संचितं स्मृतं सात्त्विकं राजसं कर्म तामसं त्रिविधं पुनः ९ शुभं वाप्यशुभं भूप संचितं बहुकालिकं अवश्यमेव भोक्तव्यं सुकृतं दुष्कृतं तथा १० जन्मजन्मनि जीवानां संचितानां च कर्मणां निःशेषस्तु क्षयो नाभूत्कल्पकोटिशतैरपि ११

इत्यस्य कारणमास त्रिहत्यावधात्स्वरूपस्य जातत्वात्तत्तस्य फलं दुःखं मध्ये एव जातमिति चेदेतादृशस्य पापस्य कर्तुः ईदृक्कर्मणि त्रिहत्यावधात्स्वरूपे एव कथं प्रवृत्तिरिति संदेहो जागरूकोऽस्तीति ६ ७ तत्र प्रथमतः कर्म त्रिविधं वर्णयति कर्मणस्त्विति त्रैविध्यमेवाह संचितं वर्त्तमानं चेति ८ तत्र संचितस्वरूपमाह अनेकेति तदपि संचितं त्रिविधमस्तीत्याह सात्त्विकमिति ९ ननु तत्संचितं कर्म बहुकालव्यवधानेन नष्टमेव जातं स्यादिति चेन्नेत्याह अवश्यमिति ननु तन्नष्टं किंतु बीजरूपेण स्थितमस्ति तत्तु सुकृतं दुष्कृतं वा कालांतरे अवश्यमेव भोक्तव्यमित्यर्थः १० तदेव स्पष्टयति जन्मजन्मनीति ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई॰भा॰ संचितस्वरूपमुपपाद्य वर्तमानस्वरूपमाह क्रियमाणमिति तस्यैव विशेषणान्तरमाह देहं प्राप्येति अस्मिन्देहेऽधुना यत्क्रियते तदित्यर्थः १२ प्रारब्धस्वरूपमा
ष॰ ह संचितानामिति संचितानां कर्मणां मध्यात् अनेकजन्मार्जितानेककर्मणां मध्यादित्यर्थः यावन्ति यानि कालो देहारंभसमये यत् तदारंभावच्छिन्नकालिकानि कर्माणि भोगार्थं फलदा
५४ नोन्मुखं तत्प्रारब्धं कर्म विज्ञेयमित्यर्थः १३ तस्य प्रारब्धकर्मणो भोगादेव क्षय इत्याह भोगादिति १४ एवं क्रमेण सर्वाणि संचितानि भोक्तव्यानीत्याह पुराकृतानी
ति १५ कैर्भोक्तव्यानीत्याह दैवैरिति संचितकर्माभावे देहारंभ एव न स्यात् ब्रह्मादीनां देहप्राप्त्या संचितकर्म तेषामप्यनुमीयत इत्यभिप्रायेण कर्मदेहयोः कार्यका

क्रियमाणं तु यत्कर्म वर्तमानं तदुच्यते देहं प्राप्य शुभं वापि ह्यशुभं वा समाचरेत् १२ संचितानां पुनर्मध्यात्समाहृत्य कि
यान् किल देहारंभे च समये कालः प्रेरयतीव तत् १३ प्रारब्धं कर्म विज्ञेयं भोगात्तस्य क्षयः स्मृतः प्राणिभिः खलु भो
क्तव्यं प्रारब्धं नात्र संशयः १४ पुराकृतानि राजेन्द्र ह्यशुभानि शुभानि च अवश्यमेव कर्माणि भोक्तव्यानीति निश्चयः १५ दैवैर्म
नुष्यैरसुरैर्यक्षगंधर्वकिन्नरैः कर्मैव हि महाराज देहारंभस्य कारणं १६ कर्मक्षये जन्मनाशः प्राणिनां नात्र संशयः
ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र इंद्राद्याश्च सुरास्तथा १७ दानवा यक्षगंधर्वाः सर्वे कर्मवशाः किल अन्यथा देहसंबंधः कथं भ
वति भूपति १८ कारणं यत्तु भोगस्य देहिनः सुखदुःखयोः तस्मादनेकजन्मोत्थसंचितानां च कर्मणां १९ णाभाव उच्यते कर्मै

वहिर्महारांचेति १६ तथा च बृहदारण्यके श्रुतिः तदेव सक्तः सह कर्मणैति लिंगं मनो यत्र निषक्तमस्येति कैवल्योपनिषदि पुनश्च जन्मांतरकर्मयोगात्स एव जीवः स्वपिति प्र
बुद्ध्यति एवं कर्मणो देहकारणत्वं प्रसाध्य ब्रह्मादीनामपि देहवत्त्वात् कर्माधीनत्वमस्तीत्याह ब्रह्मेति १७ तत्र प्रमाणमाह अन्यथेति १८ कारणं यत्त्वित्यस्यार्थस्य एवैरा
देहसंबंध इत्यनेनान्वयः देहिनः सुखदुःखयोर्भोगस्य कारणं यत्तु देहसंबंधः सोऽन्यथा ब्रह्मादीनां कर्मानधीनत्वे कथं स्यादिति विशिष्टोऽन्वयः इत्थं कर्मणां त्रैविध्यमुपपाद्य यत्प्रा
रब्धं देहेशतं वर्णमाप्य नष्टः स्यान्नादृष्टो वा कथमिति तत्समाधानमाह तस्मादिति कर्मणां मध्ये कश्चित्कर्मणः कांश्चिन्नपरिपाकवशाद्भोगः समायातीत्यर्थः १९ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ तत्प्रारब्धेति यस्य वेगः समायाति तद्देवप्रारब्धं तत्प्रारब्धवशाद्यथा पुण्यं करोति तथा पापमपि करोतीत्यर्थः २० तथा च यथा पुण्येन प्रारब्धेन पुण्यकर्म कृत्वेन्द्रपदं लब्धं त

ष॰ था पापेन प्रारब्धेन ब्रह्महत्यां कृत्वा स्थानभ्रंशोऽपीन्द्रस्य जात इति नघंका व मर इति भावः वेदव्यं मिंद्र एव कर्मवशगः स्यादित्यं यं कृतिं किं तु तादृशा नारायणादयः सर्वकर्षिवं गोऽस्त्याह

५५ तथा नारायण इति धर्मजावितिदेवांशयोरपि कर्माधीनत्वमस्त्येत्यर्थः २१ नारायणांशाविति तत्र किं प्रमाणं तत्राह पुराणपीठिकेयमिति पुराणक्रम एवात्र प्रमाण

मध्ये वेगः समायाति कस्यचित्कालपाकतः तत्प्रारब्धवशात्पुण्यं करोति च यथा तथा २० पापं करोति मनुजस्तथा

देवादयोऽपि च तथा नारायणो राजन्नरश्च धर्मजावुभौ २१ जातौ कृष्णार्जुनौ काममंशौ नारायणस्य तौ पुराणपीठि

केयं वै मुनिभिः परिकीर्तिता २२ देवांशः स तु विज्ञेयो यो यो भवति चाधिकः नाऋषिः कुरुते काव्यं नारुद्रो रुद्रम

र्चति २३ नादेवांशो ददात्यन्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः इन्द्रादग्नेर्यमाद्विष्णोर्धनदादिति भूपतेः २४ प्रभुत्वं च प्र

भावं च कोपं चैव पराक्रमं आदाय क्रियते नूनं शरीरमिति निश्चयः २५ यः कश्चिद्बलवाँल्लोके भाग्यवानथ भो

गवान् विद्यावान्दानवान्वापि स देवांशः प्रपद्यते २६ तथैवैते समाख्याताः पाण्डवाः पृथिवीपते देवांशो वासुदे

वोऽपि नारायणसमद्युतिः २७ शरीरं प्राणिनां नूनं भाजनं सुखदुःखयोः शरीरी प्राप्नुयात्कामं सुखं दुःखमनन्तरं २८

देही नास्ति वशः कोऽपि दैवाधीनः सदैव हि जननं मरणं दुःखं सुखं प्राप्नोति चावशः २९ पाण्डवास्तु वने जाताः प्रा

प्तास्तु स्वगृहं पुनः स्ववाहुबलतः पश्चाद्राजसूयः क्रतूत्तमः ३०

मित्यर्थः २२ तत्रैव प्रमाणान्तरं वचनमाह देवांश इति अर्चतेऽत्यार्थः प्रयोगः २३

२४ २५ २६ २७ इत्थं देवानां कर्मवशत्वमुपपाद्य सर्वप्राणिनां कर्मवशत्वमुपपादयति २८ २९ देवाधीनत्वे निदर्शनं पाण्डवानामाह पाण्डवा इति स्ववाहुबलेन राजसूयः क्र तुरिति [illegible] ३० ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कृतामिति एतादृशपुण्यकर्मवतोपिदैवाधीनत्वाद्दुःखप्राप्तिरितिभावः ३२ तदेवस्पष्टयति नरदेहइति फलदंनसंबभूवेत्यर्थः यतोनतादृशपुण्यानुरूपंफलंदृश्यते र्जुनस्येतिभावः ३३ तस्मादात्प्राणिनामिति ३४ वासुदेवस्यापिकर्माधीनत्वमाह वासुदेवापीति ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ इतिश्रीदेवीभागवतटीका केषष्ठस्कंधेदशमोध्यायः १० अष्टाधिकैःपंचषष्टिश्लोकैर्धर्मानुगोद्भवः कथ्यंतेऽत्रसदसद्धर्मस्यचविनिर्णयः पूर्वाध्यायांतेवासुदेवकथांश्रुत्वात्तसंदिहानोराजापृच्छ

संतुष्टैस्तुसुरैर्दत्तंवरदानंपुनःशुभं नरदेहकृतंपुण्यंकृष्णगंवनवासजं ३२ नरदेहेनपस्तप्तंचोग्रंबदरिकाश्रमे ना
र्जुनस्यशरीरेतत्फलदंसंबभूवह ३३ प्राणिनांदेहसंबंधेगहनाकर्मणोगतिः दुर्ज्ञेयासर्वथादेवैर्मानवानांतुकाक
था ३४ वासुदेवोपिसंजातःकारागारेतिसंकटे नीतोसौवसुदेवेननंदगोपस्यगोकुले ३५ एकादशैववर्षाणिसंस्थि
तस्तत्रभारत पुनःसमथुरांगत्वाजघानोग्रसुतंबलात् ३६ मोचयामासपितरौबंधनाद्भृशदुःखितौ उग्रसेनंच
राजानंचकारमथुरापुरे ३७ जगामद्वारवतींम्लेच्छराजभयात्पुनः सर्वंभाविवशात्कालःस्थानवान्पौरुषंमहत्
३८ कृत्वाकार्याण्यनेकानिद्वारवत्यांजनार्दनः देहंत्यक्त्वाप्रभासेतुसकुटुंबोदिवंगतः ३९ पुत्राःपौत्राश्चसुहृदो
भ्रातरोमातुलास्तथा प्रभासेयादवाःसर्वेविप्रशापात्क्षयंगताः ४० एवंतेकथिताराजन्कर्मणोगहनागतिः वा
सुदेवोपिव्याधबाणेननिधनंगतः ४१ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेदशमोध्यायः १० जनमे
जयउवाच भागवतपुराणार्थ्यायकथितंजन्मकृष्णयोः संशयोयंद्विजश्रेष्ठहृदयेमेधितिष्ठति १

ति भारावतारेति कृष्णयोरिति।
अर्जुनस्यापिहरेरंशत्वाभिप्रायेणकृष्णत्वव्यवहारोबलरामस्यवाहरेःश्वेतकेशोद्भवत्वात् कृष्णत्वव्यवहारः तथाचकृष्णयोरित्यस्यकृष्णार्जुनयोरित्यर्थः कृष्णबलराम

३५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. अवतारकथासंक्षेपेण वर्णयति पृथिवीति २ ३ ४ ५ कियानिति दुष्टान्सर्वान् ज्ञात्वा तांश्च हत्वा भावः कियानुत्तारितो न किंचिदपीत्यर्थः ६ ननु भीष्मादीनि
४. कृष्णावतारितैरेव नेति कथमुच्यते तत्राह हतो भीष्म इति एते एवैका एव हता इत्यर्थः ७ तर्ह्यवशिष्टाः के तत्राह यैर्लुण्ठितमिति एते सर्वे दुष्टा अवशिष्टा
५७ इत्यर्थः ८ भारावतरणमिति भारावतारप्रतिज्ञां कृत्वावतारो गृहीतस्तत्र सर्वदुष्टानामेव शिष्टत्वादवतारं गृहीत्वा भारावतरणं किं कृतं न किमपीत्यर्थः ९ पश्यतः

पृथिवी गोस्वरूपेण ब्रह्माणं शरणं गता । ब्रवीति दीनार्त्ता गुरुभारप्रपीडिता ॥ २ ॥ वेधसा प्रार्थितो विष्णुः कमला
पतिरीश्वरः । भूभारहरणार्थाय साधूनां रक्षणाय च ॥ ३ ॥ भगवन्भारते खण्डे देवैः सह जनार्दन । अवतारं गृहाणाशु
वसुदेवगृहे विभो ॥ ४ ॥ एवं संप्रार्थितो धात्रा भगवान्देवकीसुतः । बभूव सह रामेण भूभारोत्तारणाय वै ॥ ५ ॥ कियानुत्ता
रितो भारो हत्वा दुष्टाननेकशः । ज्ञात्वा सर्वान्दुराचारान्पापबुद्धीन्नृपानिह ॥ ६ ॥ हतो भीष्मो हतो द्रोणो विराटो द्रुप
दस्तथा । बाह्लीकः सोमदत्तश्च कर्णो वैकर्तनस्तथा ॥ ७ ॥ यैर्लुण्ठितं धनं सर्वं हत्वा कृष्णस्य योषितः । कथं न नाशिता
दुष्टा ये स्थिताः पृथिवीतले ॥ ८ ॥ आभीराश्च शकाम्लेच्छा निषादाः कोटिशस्तथा । भारावतरणं किं तत्कृतं कृष्णेन धीम
ता ॥ ९ ॥ संदेहोऽयं महाभाग न निवर्तति चित्ततः । कलावस्मिन्प्रजाः सर्वाः पश्यतः पापनिश्चयाः ॥ १० ॥ व्यास उवाच
राजन्यस्मिन्युगे यादृक्प्रजा भवति कालतः । नान्यथा तद्भवेन्नूनं युगधर्मोऽत्र कारणम् ॥ ११ ॥ रामकृष्णाभ्यां कथं न ता: प्रजा नाशिता इत्याशङ्कायां

विनिश्चयः १० समाधत्ते राजन्निति अयं भावः दुष्टा ह्यत्र द्विविधाः पुरुषाः एके युगधर्मेण दुष्टाचाराः परे वेदधर्मोच्छेदार्थं भवतीर्णा दैत्यादय आचारास्तत्रावतारं गृही
त्वा ये वेदधर्मोच्छेदकर्तारः क्षत्रियगृहे अवतीर्णा दैत्यकुले चावतीर्णा दैत्यास्त एव नाशिताः युगकालस्वभावेन दुष्टा ये ते न नाशितास्तेषां नाशने सर्वेऽपि कलिस्वभावदुष्टाः संती
ति सर्वेषां मारणप्रसंगो भवेज्जोऽपि एव स्यादिति नान्यथा तद्भवेदिति न तान्नाशयितुं शक्यं तदित्यर्थः नातो युगधर्मोऽनुपपाद्य इति येऽधर्मरसिका इति ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१२ १३ १४ प्रसंगागतमाह वैराग्यार्थं येतुसत्ययुगेइति १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ तद्युगस्थारजकादयोनीचाअपिधर्मतः स्वधर्मा।

येधर्मरसिकाजीवास्तेवैसत्ययुगेभवन् धर्मार्थरसिकायेतुतेवैत्रेतायुगेभवन् १२ धर्मार्थकामरसिकाद्वापरेचाभवन्युगे अर्थकामपराःसर्वेकलावस्मिन्भवंतिहि १३ युगधर्मास्तुनिंद्रनयातिवात्ययंपुनः कालःकर्तास्तिधर्मस्यह्यधर्मस्य चवैपुनः १४ रजोवाच येतुसत्ययुगेजीवाभवंतिधर्मतत्पराः गुत्रैत्ययमहाभागतिष्ठंतिपुण्यभागिनः १५ त्रेतायु गेद्वापरेवापिनरश्रतकारकाः वर्ततमुनयःश्रेष्ठकश्रूहिपितामह १६ कलावत्यदाचारास्तिस्रसंतिगतत्रयाः अयियुगेकयास्यंतिपापिष्ठादेवनिंदकाः १७ एतत्सर्वंसमाचक्ष्वविस्तरेणमहामते सर्वथाश्रोतुकामोस्मियदेत द्धर्मनिर्णयं १८ व्यासउवाच येवैकृतयुगेराजन्संभवंतीहमानवाः कृत्वातेपुण्यकर्माणिदेवलोकान्व्रजंतिवै १९ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चवनृपसत्तम स्वधर्मनिरतायांतिलोकान्कर्मजितान्किल २० सत्यदयात। पादानंस्वदारगमनंतथा अद्रोहःसर्वभूतेषुसमतासर्वजंतुषु २१ एतत्साधारणंधर्मंकृत्वासत्ययुगे पुनः स्वर्गं यांतीतरेवर्णाधर्मतोरजकादयः २२ तथात्रेतायुगेराजन्द्वापरेप्ययुगेतथा कलावस्मिन्युगेपापेनरकंयांतिमा। नवाः २३ तावतिष्ठंतितत्रयावत्स्याद्युगपर्ययः पुनश्चमानुषेलोकेभवंतिभुविमानवाः २४ चरणात्स्वर्गंयांतीत्य

त्वयः २२ कलावस्मिन्निति अस्मिन्कलौयेपापाचारास्तेनरकंयांतीत्यर्थः २१ २२ २३ २४ २४ २४ २४

360

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. २५ २६ २७ व्यत्ययमेवविवृणोति सत्ययुगेपिपापंकेचित्कुर्वंति कलियुगेपिकेचित्पुण्यंकुर्वंतीत्येवंरूपइत्यर्थः व्यत्ययांतरमप्याह कलावपिसाधवइति २८ २९

प. ३० ३१ युगधर्मामयायोक्ताः तांस्तान्सावधानतयासमाचरंतोपियुगधर्मानुरोधेनवृद्धिह्रासौ स्यातांसत्ववृद्धिर्भवेदेनेत्यर्थः जानातीतिविशुद्धात्मनाद्दृष्टांतमित्यभिप्रायेणाह निबो

११९ यदासात्ययुगोप्यादिः कलेरंतस्यपार्थिव तदास्वर्गात्पुण्यकृतोजायंतेकिल्मानवाः २५ यदाकलियुगस्यादिर्द्वापर।
स्यक्षयस्तथा नरकात्पापिनःसर्वेभवंतिभुविमानवाः २६ एवंकालसमाचारोनान्यथाभूत्कदाचन तस्मात्कलिर
सत्कर्तातस्मिंस्तुनाहशोपजाः २७ कदाचिद्दैवयोगात्तुप्राणिनांव्यत्ययोभवेत् कलौयेसाधवःकेचिद्द्वापरेसंभ
वंतिते २८ तथात्रेतायुगेकेचित्केचित्सत्ययुगेतथा दुष्टाःसत्ययुगेयेतुतेभवंतिकलावपि २९ स्वातकर्मप्रभावेण
प्राप्नुवंत्यसुखानिच पुनस्तथाहशंकर्मकुर्वंतियुगभावतः ३० जनमेजयउवाच युगधर्मान्महाभागब्रूहिसर्वान्विशे
षतः यस्मिन्वैयादृशोधर्मोज्ञातुमिच्छामितत्तथा ३१ व्यासउवाच निबोधनृपशार्दूलदृष्टांतंतेब्रवीम्यहं साधू
नामपिचित्तानियुगभावाद्भ्रमंतिहि ३२ पितुर्यथातेराजेंद्रबुद्धिर्विप्रावहेलने कृतावैकलिनाराजन्धर्मज्ञस्यमहा
त्मनः ३३ अन्यथाक्षत्रियोराजायायातिकुलसंभवः तापसस्यगलेसर्पंमृतंकस्मात्समयोजयत् ३४ सर्वयुगबलंराजन्वेदि
तव्यंविजानता प्रयत्नेनहिकर्तव्यंधर्मकर्मविशेषतः ३५ नूनंसत्ययुगेराजन्ब्राह्मणावेदपारगाः पराशक्त्यर्च
नासक्तादेवीदर्शनलालसाः ३६

युगप्रभावात्
धेतीतिहिनिश्चयेनसाधूनामपिचित्तानियुगभावात् भ्रमंतिमोहंप्राप्नुवंतितत्रवक्ष्यमाणंदृष्टांतं निबोधेत्यादितयर्थः
३२ ३३ ३४ यस्मादेवंतस्मादाह प्रयत्नेनेति सावधानेनकर्तव्यमित्यर्थः ३५ अथयुगधर्मानाह नूनमिति पराशक्त्यर्चनंप्रज्ञानमध्यानोदितश्रिन्रता ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ गायत्र्यासक्ताः प्रणवासक्ताश्चेत्यर्थः मायाबीजं भुवनेश्वरीमन्त्रस्तस्यैकजापिनो मुख्येनैव जपशीलाः ३७ ३८ ३९ परावाग्रजेति परेयुगे सत्ये सर्वेवि

६० गायत्रीप्रणवासक्ता गायत्रीध्यानकारिणः गायत्रीजपसंसक्ता मायाबीजैकजापिनः ३७ ग्रामे ग्रामे पराम्बाया आ
सादकरणोत्सुकाः स्वकर्मनिरताः सर्वे सत्यशौचदयान्विताः ३८ त्रय्योक्तकर्मनिरतास्तत्वज्ञानविशारदाः अ
भवन्क्षत्रियास्तत्र प्रजाभरणतत्पराः ३९ वैश्यास्तु कृषिवाणिज्यगोसेवानिरतास्तथा शूद्राः सेवापरास्तत्र पुण्ये स
त्ययुगे नृप ४० पराम्बापूजनासक्ताः सर्ववर्णाः परे युगे तथा त्रेतायुगे किंचिन्न्यूना धर्मस्य संस्थितिः ४१ द्वापरे च वि
३६१ शेषेण न्यूना सत्ययुगस्थितिः पूर्वं ये राक्षसा राजन् ते कलौ ब्राह्मणाः स्मृताः ४२ पाखंडनिरताः प्रायो भवन्ति जन
वंचकाः असत्यवादिनः सर्वे वेदधर्मविवर्जिताः ४३ दांभिका लोकचतुरा मानिनो वेदवर्जिताः शूद्रसेवापराः
केचिन्नानाधर्मप्रवर्तकाः ४४ वेदनिंदाकराः क्रूरा धर्मभ्रष्टातिवादकाः यथा यथा कलिर्वृद्धिं याति राजंस्तथा
तथा ४५ धर्मस्य सत्यमूलस्य क्षयः सर्वात्मना भवेत् तथैव क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च धर्मवर्जिताः ४६ असत्यवादिनः
पापास्तथा वर्णांतराः कलौ शूद्रधर्मरता विप्राः प्रतिग्रहपरायणाः ४७ भविष्यंति कलौ राजन्युगे वृद्धिंगताः किल
कामचाराः स्त्रियः कामलोभमोहसमन्विताः ४८

वर्णाः पराम्बापूजनासक्ता भवंतीत्यर्थः ४० ४१ प्रसंगेनवांतरं कलौ केचिद्विशेषमाह
पूर्वं ये राक्षसा इति ते पि कलियुगे धर्मनाशार्थं ब्राह्मणा भवंतीत्यर्थः ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ कामचाराः स्वेच्छाचारा स्वतः ४८ भा॰ ४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४९ ननु यदि धर्मः श्रेष्ठस्तर्हि किमिति कलौ धर्मो नावर्ततीति तत्राह आहारशुद्ध्येति ५० शुद्धे चित्त इति आहारशुद्ध्या सत्त्वशुद्धिः सत्त्वशुद्धौ धर्मप्रकाशस्तथा च कलावाहारशुद्ध्याद्यभावान्न धर्मबुद्धिर्जायत इत्यर्थः तथा च छांदोग्यश्रुतिः आहारशुद्धौ सत्त्वशुद्धिः सत्त्वशुद्धौ ध्रुवा स्मृतिरिति धर्मबुध्यभावे को दोष इत्यत्राह वृत्तसंकरेति वृत्तं वर्णाश्रमाचारस्तत्संकरदोषेण धर्मसंकरो भवतीत्यर्थः ब्राह्मणानां वर्णान्तरस्य शूद्रादेराचरणात् ब्राह्मण्यो नष्टा न केवलं धर्मसंकरो भवत्येवेति भावः ५१

पापा मिथ्याभिवादिन्यः सदा क्लेशरता नृप स्वभर्तृवंचकाः नित्यं धर्मभाषणपंडिताः ४९ भवंत्येवंविधा नार्यः पापिष्ठाश्च कलौ युगे आहारशुद्ध्या नृपते चित्तशुद्धिस्तु जायते ५० शुद्धे चित्ते प्रकाशः स्याद्धर्मस्य नृपसत्तम वृत्तसंकरदोषेण जायते धर्मसंकरः ५१ धर्मस्य संकरे जाते नूनं स्याद्वर्णसंकरः एवं कलियुगे भूप सर्वधर्मविवर्जिते ५२ स्ववर्णधर्मवार्तैषां न कुत्राप्युपलभ्यते महांतोपि च धर्मज्ञा ह्यधर्मं कुर्वते नृप ५३ कलिस्वभाव एवैष परिहार्यो न केनचित् तस्मादश्रमनुष्याणां स्वभावात्पापकारिणां ५४ निष्कृतिर्नहि राजेंद्र सामान्यापायतो भवेत् जनमेजय उवाच भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ५५ कलावधर्मबहुले नराणां का गतिर्भवेत् यद्यस्ति तदुपायश्चेत्कृपया तं वदस्व मे ५६ व्यास उवाच एक एव महाराज तत्रोपायोस्ति नापरः सर्वदोषनिरासार्थं ध्यायेद्देवीपदांबुजं ५७ न संत्यघानि तावंति यावती शक्तिरस्ति हि नाम्नि देव्याः पापदाहे तस्माद्भीतिः कुतो नृप ५८

५२ ५३ ५४ पापनिष्कृत्युपायं राजा पृच्छ-
ति भगवन्सर्वधर्मेति ५५ ५६ देवीपदांबुजं मायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्या देव्याः पदांबुजमित्यर्थः ५७ न संत्यघानीति देव्या नाम्नि पापदाह-
विषये यावती शक्तिरस्ति तावन्त्यघानि पापानि नैव संतीत्यर्थः यस्मादेवं तस्मात्कलियुगाद्भीतिर्भयं कुतो भवति कलियुगभयेन किंचित्कारणमस्तीत्यर्थः ५८ ५९ ६०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ५९ ६० नामस्मरणंचरेतकुर्यादित्यर्थः ६१ ६२ इदानींसर्वेप्राणिनःपराशक्तिमंत्रमजपाख्यंनिरंतरंजपंतिजन्मनआरभ्यमरणपर्यंतंतथाप्ययंमंत्रोस्तीतिमायाहृत
ष. मोहेनजानंतितत्तेनसुमाभवंतीत्याह मायायावैभवमितिजनानाक्रोशति अजपानामगायत्रीमिति तदुक्तमजपानामगायत्रींजीवोजपतिनित्यशः अजपांजपतोनित्यंपुन
६२ र्जन्मनविद्यतइति अजपामंत्रविधानंतुदक्षिणामूर्तिसंहितायांस्पष्टं ६३ यथाजपंसर्वेजपंतितथैवगायत्रीमपिसर्वेब्राह्मणाजपंतितथापितस्यामहिमानंनजानंतितत्तो

अवशेनापियन्नाम लीलयाव्याहृतंयदि किंकिंददातितज्ज्ञानंस्मर्यमाणंनराधिप ५९ प्रायश्चित्तंतुपापानांश्रीदेवीना
मसंस्मृतिः तस्मात्कलिभयाद्राजन्पुण्यक्षेत्रेवसेन्नरः ६० निरंतरंपरांबायानामसंस्मरणंचरेत् छित्वाभित्वाचभू
तानिहत्वासर्वमिदंजगत् ६१ देवींनमतिभक्त्यायोनसपापैर्विलिप्यते रहस्यंसर्वशास्त्राणांमयाराजन्प्रकीर्तितं ६२
विमृश्यैतदशेषेणभजदेवीपदांबुजं अजपांनामगायत्रींजपंतिनिखिलाजनाः ६३ महिमानंनजानंतिमायायावैभवं
महत् गायत्रींब्राह्मणाःसर्वेजपंतिहृदयांतरे ६४ महिमानंनजानंतिमायायावैभवंमहत् एतत्सर्वंसमाख्यातंयत्पृष्टं
त्वयानघ ६५ युगधर्मव्यवस्थायांकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकादशोऽध्यायः
११ राजोवाच तीर्थानिभुविपुण्यानिब्रूहिमेमुनिसत्तम गम्यानिमानवैर्देवक्षेत्राणिसरितस्तथा १ फलंचयादृशंयत्र
तीर्थेषुस्नानदानतः विधिंतीर्थयात्रायांनियमांश्चविशेषतः २

नसुखाभवंतीत्याह गायत्रीमिति गायत्र्यामहिमानंतुसर्वेनैवप्रसिद्धमपपा
दितार्थस्माभिर्हृदयारण्यपदटीकायांसम्यगध्यायेइति ६४ ६५ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेएकादशोऽध्यायः ११ चतुःसप्ततिपद्यैस्तुतीर्थयात्राप्रसंगतः आदौवकंम
नायकं विस्तरेणप्रवर्णितं एवंध्यायंतेतस्मात्कलिभयाद्राजन्पुण्यक्षेत्रेवसेन्नरः निरंतरंपरांबायानामसंस्मरणंचरेदित्युक्तंतत्रकानितानिपुण्यक्षेत्राणीतिराजापृच्छति तीर्थानिभुवीति

362

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

येषुतीर्थेषुदेवीनांललितादिदेवीनांप्रशस्तानिशस्तान्यायतनानिस्थानानिविद्यंतेतानीत्यर्थः अवनमेवायनं ३ तमसानदी ४ ५ ६ सर्वदोषवहास्तुयाइति अहमुद्र
गासमुद्रगाः श्रेष्ठाःसमुद्रगास्वपिसर्वदाजलवहाः श्रेष्ठास्ताःसर्वदाजलवहाः श्रावणाद्वौ श्रावणभाद्रपदयोरादौमासद्वयंसर्वाःरजस्वलाःप्रोक्ताइत्यर्थः ७ ग्रामपवारिव

व्यासउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामितीर्थानिविविधानिच येषुतीर्थेषुदेवीनांप्रशस्तान्यायतनानिच २ नदीनांजान्हवी
श्रेष्ठायमुनाचसरस्वती नर्मदागंडकीसिंधुर्गोमतीतमसातथा ४ कावेरीचंद्रभागाचपुण्यादृक्वतीशुभा चर्मण्वतीच
सरयूस्तापीसाभ्रमतीतथा ५ एताश्चकथितास्राजन्नन्याश्चशतशःपुनः तासांसमुद्रगाःपुण्याःस्वल्पपुण्यास्त्वसमुद्रगाः
६ समुद्रगानांताःपुण्याःसर्वदोषवहास्तुयाः मासद्वयंश्रावणादौताश्चसर्वारजस्वलाः ७ भवंतिदृष्टियोगेनग्रामपवारि
वहास्तथा पुष्करंचकुरुक्षेत्रंधर्मारण्यंसुपावनं ८ प्रभासंचप्रयागंचनैमिषारण्यमेवच विश्रुतंचार्बुदारण्यंशैला
श्चपावनास्तथा ९ श्रीशैलश्चसुमेरुश्चपर्वतोगंधमादनः सरांसिचैवपुण्यानिमानसंसर्वविश्रुतं १० तथाबिंदुस
रःश्रेष्ठमच्छोदंनामपावनं आश्रमास्तुतथापुण्याःमुनीनांभावितात्मनां ११ विश्रुतस्तुमहापुण्यःख्यातोबदरिकाश्र
मः नरनारायणौयत्रतेपातेतौमुनीतपः १२ वामनाश्रमश्चाख्यातःशतयूपाश्रमस्तथा येनयत्रतपस्तप्तंतत्रतस्यना
म्नातिविश्रुतः १३ एवंपुण्यानिस्थानानिह्यसंख्यातानिभूतले मुनिभिःपरिगीतानिपावनानिमहीपते १४ एषु
स्थानेषुसर्वत्रदेवीस्थानानिभूपते दर्शनात्पापहारीणिभवंतिनियमेनच १५

हाइति ग्रामोपयोगिजलवहाःनसमुद्रगामिन्यइत्यर्थः क्षेत्रा
ण्याह पुष्करमिति ८ ९ शैलानाह श्रीशैलश्चेति सरांस्याह सरांसीति १० ११ १२ १३ १४ एतेष्विति सर्वेष्वेतेषुस्थानेषुदेवीस्थानानिसंतीत्यर्थः १५ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अग्रेसप्तमस्कंधेवक्ष्यामिचिह्नानिस्थानानिकथयिष्यामीत्यर्थः तीर्थादिषुनियमानाह तीर्थानीति हेनृपतीर्थानिदानानिस्नानानिमखास्तपांसिसर्वाणिद्रव्यशुद्धिंक्रियाशु
द्धिंमनःशुद्धिंचापेक्ष्याणितद्वैपरीत्येपापलक्षणानिभवंतिनस्तारइत्यर्थः अतस्तीर्थादिषुवसनशुद्धित्रयसंपादनेयत्नंकुर्यादितितात्पर्यं १६ १७ तत्रद्रव्यशुद्धिः क्रियाशुद्धिः कदा

कथंपिबामितान्यग्रेसंगेनचकानिचित् तीर्थानिच्यपदानानिस्नानानिचमखास्तथा १६ तपांसिपुण्यकर्माणिसापेक्षाणि
महीपते द्रव्यशुद्धिंक्रियाशुद्धिंमनःशुद्धिमपेक्ष्य च १७ पावनानिहितीर्थानितपांसिचव्रतानिच कदाचिद्द्रव्यशुद्धिः
स्यात्क्रियाशुद्धिःकदाचन १८ दुर्लभामनसःशुद्धिःसर्वेषांसर्वदानृप मनस्तुचंचलंराजन्नेकविषयाश्रितं १९ का
यंश्रुतंवेदज्ञानानांबलमाश्रितं नानानोधैर्यकामालोभोह्यहंकारोमदस्तथा २० सर्वेविघ्नकराह्येतेतपस्ती-
र्थव्रतेषुच अहिंसासत्यमस्तेयंशौचमिंद्रियनिग्रहः २१ स्वधर्मपालनंराजन्सर्वतीर्थफलप्रदं नित्यकर्मपरित्य
ज्यमार्गेस्वर्गेदोषतः २२ यस्तीर्थानिगमनंपापमेवावशिष्यते क्षालयंतिहितीर्थानिसर्वदादेहजंमलं २३
मानसंक्षालितुंनालंसमर्थानिदृढंनृप शुद्धानियदिचेत्तानिगंगातीरनिवासिनः २४ मुनयोद्रोहसंयुक्ताःकथंस्यु
र्विनिष्प्रभाः वसिष्ठश्चयथामहाविश्वामित्रादयःकिल २५ रागद्वेषरताःसर्वेकामक्रोधाकुलाःसदा चित्तशुद्धि
मयंतीर्थंगंगादिभ्योऽतिपावनं २६ यदिस्याद्दैवयोगेनक्षालयत्यांतरंमलं विशेषेणतुसत्संगोज्ञाननिष्ठस्यभूपते २७

चित्तशुद्ध्येमनःशुद्धिस्तसर्वेषांदुःसाध्यत्वात् कदाचिदिति १८ १९ २० २१ २२ देहजंमलमिति तीर्थादेहमलमेवक्षा
लयंतिनतुमानसंमलमित्यर्थः २३ २४ २५ २६ ननुयदितीर्थादेवना तर्हिचित्तशुद्धिस्तर्हिसदालभ्यवतितत्राह यदिस्यादिति हेभूपतेयदिदैवयोगेनज्ञाननिष्ठस्य
सत्संगोविशेषेणनिरंतरंस्यात्तदासएवसत्संगआंतरमलंक्षालयतीतिनान्यइत्यर्थः यदिदैवयोगेनेतिसत्संगस्यातिदुर्लभत्वंबोधितं २७ २८ २८ २८

363

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· २८ तथास्वकलिभयार्दितस्तृतीयचतुर्थस्कंधयोः प्रतिपादितां द्रव्यशुद्धिं क्रियाशुद्धिं च संपाद्य पुण्यक्षेत्रे वसन् ज्ञाननिष्ठसत्समागमेन शास्त्रश्रवणादिना मानसीं शुद्धिं वैराग्यादि
ष· नाभ्यासेनद्वेदीनामानिग्रहेन श्रीदेवीसमाराधनपरो भवेदिति सर्वप्रकरणार्थः अत्र द्रव्यक्रियाचित्तशुद्धीनामध्ये सर्वेषांव्रतनियमानामंतर्भावमभिप्रेत्य राजा दृष्टोपि तीर्थव्र
६५ तनियमानांताश्चैवबोध्यं तत्रचित्तशुद्धिरतिदुर्लभेतिदर्शयितुंवसिष्ठविश्वामित्रयोः कथांप्रस्तौति वसिष्ठोब्रह्मणइति गंगातीरस्थितोपि रागद्वेषान्वितश्चित्तशुद्धिरहित इत्य

नवेदानचशास्त्राणिनव्रतानितथांसि नमानानिचदानानिचित्तशुद्धेस्तुकारणं २८ वसिष्ठोब्रह्मणःपुत्रोविद्वद्विद्याविशारदः रागद्वेषान्वितःकामंगंगातीरसमाश्रितः २९ आडीवकंमहायुद्धंविश्वामित्रवशिष्ठयोः जातंनिरर्थकंद्वेषाद्देवानांविस्मयप्रदं ३० विश्वामित्रोयकालेनजातःपरमतापसः शप्तःसतुवशिष्ठेनहरिश्चंद्रस्यकारणात् ३१ कौशिकेनवसिष्ठोपिशप्तः डीदेहभाक्कृतः शापादाडीवकौजातौतौमुनीविशदप्रभौ ३२ निवासंप्रापतुस्तीरे सरसोमानसस्यच चक्रतुर्दारुणंयुद्धंनखचंचुप्रताडनैः ३३ वर्षाणामयुतंयावत्तावुभौरोषसंयुतौ युयुधातेमदोन्मत्तौसिंहाविवपरस्परं ३४ राजोवाच कथंतौमुनिशार्दूलौतापसौधर्मतत्परौ परस्परंवैरपौसंजातौकेनहेतुना ३५ शापःपरस्परंकेनकारणेनमहामती दत्तवंतौमिथःक्लेशकारकौदुःखवेदिनौ ३६ व्यासउवाच हरिश्चंद्रोनृपश्रेष्ठस्त्रिशंकुतनयःपुरा बभूवरविवंशीयोरामचंद्रस्यपूर्वजः ३७

र्थः एतादृशानांमहतामपियदिनचित्तशुद्धिस्तदा सादुर्लभैवेतिभावः २९ राग
द्वेषान्वितत्वेकिंप्रमाणमिति चेद्युद्धमेवप्रमाणमित्याह आडीवकमिति आडिश्चबकश्चतयोर्योयंसित्युद्धेनयुद्धमाडीवकं आडिः शरारिः शरारिराटिराडिरितिकोशः आडीवक
मित्यत्रान्येषामपीतिपूर्वपदस्यदीर्घः ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७. ३७ ३७ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ स्क॰ ६६ प्रतिजज्ञ इति मम पुत्रो भवतु तेन पुत्रेण नरमेधं मखं हे वरुण त्वत्प्रीत्यर्थं करिष्यामीति प्रतिज्ञातवानित्यर्थः ३८ दधार गर्भमिति तेन वरुणसंतोषेणेति शेषः ३९ ४०

अनपत्यः स्म राजर्षिर्वरुणाय महात्मने प्रतिजज्ञे पुत्रकामो नरमेधं ददाम्यहं ३८ वरुणस्तस्य संतुष्टो यज्ञस्य नियमे कृते दधा
र गर्भं राज्ञस्तु भार्या परमसुंदरी ३९ राजा बभूव संतुष्टो दृष्ट्वा भार्यां सदोहदां चकार विधिवत्कर्म गर्भसंस्कारकारकं ४०
सुषुवे तनयं नारी सर्वलक्षणसंयुतं मुदमाप नृपस्तत्र पुत्रे जाते विशांपते ४१ स्नातवान्जातकर्मादिसंस्कारविधिमुत्तमं
दत्तौ हिरण्यं गा दोग्ध्रीर्ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ४२ जन्मोत्सवे तिसंवृत्ते गेहे वै यादसांपतिः आजगाम महाराज विप्रवे
षधरस्तथा ४३ पूजितः पार्थिवेनाथ दत्त्वा विधिवदासनं कार्यं दृष्टे ब्रवीद्राजन्वरुणोस्मीति भूपतिं ४४ कुरु यज्ञं सुतं
कृत्वा पशुं परमपावनं सत्यवाग्भव राजेंद्र संकल्पस्तु त्वया कृतः ४५ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा विह्वलोतिव्यथाकुलः संस्तभ्या
धिं नृपः प्राह वरुणं सत्कृतांजलिः ४६ स्वामिन्करोमि तं यज्ञं सर्वथा विधिपूर्वकं मयाति यत्प्रतिज्ञातं भवामि सत्यवागहं
४७ पूर्णे मासे विशुद्धो न धर्मपत्नी सुरोत्तम विशुद्धायां तु भार्यायां कर्तव्यः सपशुर्मखः ४८ व्यास उवाच इत्युक्तव
ने राज्ञा वरुणः स्वगृहं गतः राजा बभूव संतुष्टः किंचिच्चिंतातुरस्तथा ४९ पूर्णे मासि पुनः पाशी परीक्षार्थं नृपालये आ
जगाम द्विजो भूत्वा सुवेषः सुप्रभाषकः ५० कृतार्हणं सुखासीनं भूपतिं तं सुरोत्तमं उवाच विनयोपेतो हेतुगर्भं वचस्तदा ५१

दोग्ध्रीर्दुग्धवतीः ४१ ४२ यादसांपतिर्वरुणः ४३ ४४ ४५ भवामि भविष्यामीत्यर्थः ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०
ष·
६७

असंस्कृतंसुतत्वामिनयूपेवध्नामितंकथं संस्कारपक्षेनिपं(?)त्यायजेहंपशुमुत्तमं ५२ दशाहेयदिदेवत्वंज्ञात्वादीनस्त्व
सेवकं असंस्कृतस्यबालस्यनाधिकारोस्तिकुत्रचित् ५३ वरुणउवाच मतारापि(?)राजेंद्रकालास्समयमग्रतः द
स्यजस्तवजानामिसुतस्तेहोहापत्रिणः ५४ गृहंव्रजामिभूपालवचनात्तवकोमलात् कियत्कालंप्रतीक्ष्याहमाग
मिष्यामितेगृहे ५५ भवितव्यंत्वयातातंदासत्वंवचान्वितं अन्यथात्वयिमुंचामिकोपशापसमन्वितं ५६ राजोवाच
समावर्तनकर्मतिसर्वथापाद्यसंपते कालपुत्रपशुंयज्ञेयजिष्येविधिपूर्वकं ५७ व्यासउवाच तच्छ्रुत्वावचनंतादरु
णःप्रीतमानसः तथेत्युक्त्वाययौतत्रयत्रपसुसंस्थितोभवत् ५८ रोहितात्वाइतिव्यातसुतस्तत्रविद्धमान रंजात
श्चातुरःसर्वविद्यानांचविशारदः ६९ यज्ञस्यकारणंतेनज्ञातंसर्वंसर्वविस्तरं भयभीतस्ततःसातिसत्वामरणमात्मनः
६० कृत्वापलायनंतेशोगतोसौगिरिगह्वरे अगम्येन्तपति स्थानेस्थितस्तत्रभयातुरः ६१ प्राप्तकालेथवरुणोय
ज्ञार्थीन्यतिर्गृहे गत्वातमाहभूपालवाश्रयजविशांपते ६२ म्लानवदनोराजातमाहव्यथितेंद्रियः किंकरोमिगं
तःक्वापिसुतोमेसुरसत्तम ६३ अज्ञातद्वचनात्तस्याःकुपितोयादसांपतिः शशापतंनृपंकोपाद्दसत्ववादिनंभृशं ६४

६१ ६२ ६३ इतिश्रीतिसमयमितिशेष. ६४ ६५ ६४ ६५ ६४ ६४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६५ ६६ ६७ ६८ देहदं पितरमित्यर्थः ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ इति श्रीदेवीभागवतटीकायां षष्ठस्कंधे द्वादशोऽध्यायः
१२ चतुर्भिरधिकैः पंचाशद्भिः पद्यैरनंतरं श्रुतः शेपपशुत्वं तेन युद्धमाडीवकं स्मृतं पितुर्देहे गम्यते चेत्पिता नवनरमेधं त्वत्पश्चत्कर्त्तव्यं ...

जलोदराभिधो व्याधिर्देहे भवतु ते नृप यतः प्रतारितः स्वाम्यहं कृत्वा कपटपंडित ६५ इति शप्त्वा ययौ धाम स्वकं पाश
धरस्तदा राजा चिंतातुरस्तस्थौ भृशं व्याधिप्रपीडितः ६६ यदा नृपो व्याधितोऽभूज्जलोदरेण शापजेन ह तदा श्रुत्वा च पुत्रो।
पितरं व्याधिपीडितं ६७ पार्थिव आह पुत्रं हि पितरं तं भृशदुःखितं जलोदरविकारेण शापजेन प्रपीडितं ६८ वि
नष्टं जीवितेति यच्छ्रुत्वा तस्य दुर्मतिः यातस्त्वा पितरं दुःस्थं आगमिष्यामि गिरिगह्वरं ६९ किमनेन शरीरेण प्राप्तेन जन्मनः फलं
देहदं दुःखितं स्तात्स्थितोऽस्म्यत्र सुताधम ७० प्राणाल्पाज्याः पितृकार्येषु त्वं पुत्रो गीति निश्चयः त्वदर्थे दुःखितो राजा क
दांते व्याधिपीडितः ७१ व्यास उवाच तदाकर्ण्य वचस्तथ्यं पार्थिवाद्धर्मसंयुतं यदा चक्रे मनो गंतुं दृष्ट्वा तं व्याधितातुरं ७२
तदा विप्रवपुर्भूत्वा वासवस्तमुपागमत् रहः प्राह किं वाक्यं दयावानिव भारत ७३ मूर्खोसि राजपुत्र त्वं गमनाय मतिं कथा
कौशिपितरं त्वद्य न जानासि व्ययायुतं ७४ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे द्वादशोऽध्यायः १२ इंद्र उवा
च शाहकृतवान् राजा पूर्वं पत्न्या कथितो भवः वरुणाय प्रतिज्ञातः पुत्रं कृत्वा पशुं प्रियं १

येन पितुर्वृत्तांतं निवेद्य बोधयति ... कथितो विदेहः कोमलो नरमेधाय वरुणाय पूर्वं प्रतिज्ञातः इति पञ्चजातः हरिश्चंद्र तवानित्यर्थः १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ततः किं तत्राह गतेत्वपीति अघृणाऽस्निग्धः व्याधातुरः पीडितः २ स्थितस्तत्रैवेति पितृगृहं न गतः इत्यर्थः मायेशीमायास्वामिनी भगवती त्रसच्चिद्रूप

गतेत्वपि पिता पुत्रं वध्याप्रेयेघृणाः पुनः पश्चात्त्वात्मा महाबुद्धिवधिष्यति व्यथातुरः २ इत्थं निषिद्धस्तत्पुत्रः शुनःशेपो गामि
नीं जगाम स्थितस्तत्रैव मायेशीमायया मोहितोऽवशं ३ यदा पुनः पुनः श्रुत्वा पितरं रोगपीडितं गमनाय मतिं चक्रे तदे
न्द्रः प्रत्यषेधयत् ४ हरिश्चन्द्रोतिदुःखार्तः पप्रच्छ गुरुमन्तिके स्थितं वशिष्ठमेकान्ते सर्वज्ञं हितकृत्तमं ५ राजोवाच भ
गवन् किं करोम्यद्य कातरोस्मि व्यथाकुलः त्राहि मां दुःखमग्नं महाव्याधिभयातुरं ६ वशिष्ठउवाच श्रृणु राजन्नु
पायोस्ति रोगनाशं प्रति स्फुटः त्रयोदशविधाः पुत्राः कथिता धर्मसंग्रहे ७ तस्मात्क्रीतं सुतं कृत्वा यजस्व मखमुत्तमं
द्रव्यं दत्वा यथेष्टं हि नानयस्व द्विजोत्तमं ८ एवं कृते मखे भूप रोगनाशो भविष्यति वरुणोपि प्रसन्नात्मा भविष्यति यथा
सुखं ९ व्यासउवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा राजा प्रोवाच मन्त्रिणं अन्वेषय महाबुद्धे विषयेष्वतियत्नतः १० कदाचि
त्कोपि लोभार्थी ददाति स्वसुतं पिता समानय धनं दत्वा यावत्कामार्थयेत्प्रभो ११ सर्वथैव समानेयो यज्ञार्थं द्विजबालकः
न कार्यं कृपणत्वं हि त्वया मत्कार्यहेतवे १२ प्रार्थनीयस्त्वया पुत्रः कस्यचिद्द्विजवादिनः द्रव्येणादेहि यज्ञार्थंकाते
वेतसोपभ्रुः किल १३ इति संचोदितस्तेन सचिवः कार्यहेतवे अन्वेषयामास पुरे ग्रामे ग्रामे गृहे गृहे १४

णीतस्यामायया मोहित

इत्यर्थः ३ ४ ५ ६ त्रयोदशविधा इति औरसक्षेत्रजदत्तकृत्रिमकृत्रिमादत्तोमहस्तजितप्रसिद्धाः धर्मसंग्रहे धर्मशास्त्रे ७ ८ ९ निष्ठेयेषु देशेषु १० असौ पिता यावद्धनं मा

थ्येनैतावद्व्हत्वेत्यन्वयः ११ १२ द्विजवादिनः ब्राह्मणाः ये त्वर्थः प्रार्थमालक्षणमाहद्रव्ये
णादेहीति इति प्रार्थनीयः इति शेषः १३ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ तं द्विजसुतं स्वदेहस्य रक्षणार्थं हंसीत्यनुवित्तसिति भावः २३ २४ २५ पाशधरस्य वरुणस्य २६

अन्वेषमाणस्य विषये कश्चिदातुरः । निर्धनो द्विजसुतस्त्वासीदजीगर्तेति नामतः ॥ १५ ॥ तस्य पुत्रं शुनःशेपं मध्यमं मंत्रि
सत्तमः । आनयामास दत्त्वार्थं प्रार्थितं यद्धनं तदा ॥ १६ ॥ समानीय शुनःशेपं सचिवः कार्यतत्परः । राज्ञे निवेदयामास यज्ञयो
ग्यं द्विजात्मजं ॥ १७ ॥ राजाति मुदितस्तेन विप्रानानीय सर्वतः । कारयामास संभारान्यज्ञार्थं वेदवित्तमान् ॥ १८ ॥ प्रारब्धे तु
मखे तत्र विश्वामित्रो महामुनिः । वध्यं दृष्ट्वा शुनःशेपं निषिद्धं न्यूपं तदा ॥ १९ ॥ राजन्मा साहसं कार्षीर्मुंचैनं द्विजबालकं
प्रार्थयाम्यहमायुष्मन्सुखं ते च भविष्यति ॥ २० ॥ क्रंदतं च शुनःशेपं करुणामादुनोत्यपि । दयावान्भव राजेन्द्र कुरु मे
वचनं नृप ॥ २१ ॥ परदेहस्य रक्षायै स्वदेहं येऽपि पार्थिवाः । ददति क्षत्रियाः पूर्वे स्वर्गकामाः शुचिव्रताः ॥ २२ ॥ तत्स्वदेहस्य रक्षा
र्थं हि सद्द्विजसुतं बलात् । पापं मा कुरु राजेन्द्र दयावान्भव बालके ॥ २३ ॥ सर्वेषां सदृशी प्रीतिर्देहे वेत्सि त्वयं नृप । मुंचैनं बा
लकं तस्मान्मानय यदि मे वचः ॥ २४ ॥ व्यास उवाच । अनादृत्य वचस्तस्य राजा दुःखातुरो भृशं । न मुमोच मुनिस्तस्मै चुको
पातीव तापसः ॥ २५ ॥ उपदेशं ददौ तस्मै शुनःशेपाय कौशिकः । मंत्रं पाशधरस्याथ दयावान्वेदवित्तमः ॥ २६ ॥ शु
नःशेपोऽपि तं मंत्रं समस्तं ध्यानकर्षितः । स्तुतस्तेनाचक्रोश संस्मरन्वरुणं तथा ॥ २७ ॥

स्तुतस्तेनाक्रोशन्नजापेत्यर्थः २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७ २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२८ यतैर्मिशाण्णन्मोचितं पुत्रं तद्ददानिर्त्यर्थः २९ गाधिजो विश्वामित्रः ३० ३१ राज्यमद्भुतमिति ३ यं कथाविस्तरो गाधिजन्मस्कंधे वक्ष्यते ३२ ३३ ३४ जा

श्रुत्वा तं मुनिपुत्रं तं ज्ञात्वा वै यादसां पतिः तत्रागत्य पुनः शीघ्रं मुमोच करुणार्णवः २८ रोगहीनं च तं कृत्वा वरुणः स्वगृहं

ययौ विश्वामित्रस्तु तं पुत्रं प्राप्तवान्मनसेप्सितं २९ न जहाति वचनं राजा कौशिकस्य महात्मनः रोषं दधार मनसा राज्ञोपरि

समाधिजः ३० एकस्मिन्समये राजा हयारूढो वनं गतः सूकरं हंतुकामस्तु मध्याह्ने कौशिकीतटे ३१ वृद्धब्राह्मणवे

षेण विश्वामित्रेण वंचितः सर्वस्वं प्रार्थितस्तस्य हृतं राज्यमद्भुतं ३२ पीडितोसौ हरिश्चंद्रो यजमानो यतो भृशं वसिष्ठः

कौशिकं प्राह वने प्राप्तं यदृच्छया ३३ कौशिकाधम दुर्बुद्धे वृथा ब्राह्मणवेषभृत् बकधर्मन्वृथा किं त्वं गर्वं वहसि दांभिक

३४ कस्मात्त्वया नृपश्रेष्ठो यजमानो ममाप्यसौ अपराधं विना जाल्म गमितो दुःखमद्भुतं ३५ बकध्यानपरो यस्मात्तस्मा

त्त्वं वै बको भव इति शप्तो वसिष्ठेन कौशिकः प्राह तं पुनः ३६ त्वमप्याडिर्भवात्युग्रमन्वक्तो हं यावद्देवहि व्यास उवाच

एवं परस्परं दत्वा शापौ तौ क्रोधपीडितौ ३७ अंडजौ तौ संजातौ सरस्याडिबकौ मुनी एकस्मिन्पादपे नीडं कृत्वासौ बक

रूपभाक् ३८ विश्वामित्रः स्थितस्तत्र द्विजांशो गमितो मनसा अन्यस्मिन्पादपे कृत्वा वसिष्ठो नीडमुत्तमं ३९ आडिरूपध

रस्तस्थावन्योन्यद्वेषतत्परौ दिने दिने तौ संग्रामं चक्रतुः क्रोधसंयुतौ ४० दुःखदं सर्वलोकानां क्रंदमानावुभौ भृशं चंचुप

स्मूर्ख ३५ ३६ ३७ नीडंप क्षप्रहारैस्तु नानाबाधां ततः परस्परं ४१ क्षिपतः ३८ ३९ ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. ४२ ४३ ४४ अनिमिषनगाः ४५ ४६ ४७ मैत्रावरुणिनाशांतेन वासिष्ठेनापीत्यर्थः ४८ ४९ चित्तशुद्धेर्दौर्लभ्यप्रदर्शनार्थमिदं कथायामुदाहृतं गृहीत्वा
स्कं. ५. ७.२ गुणार्हत्वानि तस्माद्राजन्निति ५० निरर्थकमिव स्यात् तद्वान्नयः ५१ एताहृशी चित्तशुद्धिः कथं साधनीयेति चेत्तत्राह वासनारहितमिति कृत्वा चित्तं कृत्वा वेदांत

जघ्नतुरुधिरं क्लिन्नौ वृषितावि व किंशुकौ एवं बहूनि वर्षाणि पक्षिरूपधरौ मुनी ४२ स्थितौ तत्र महाराज शापपाशेन यं
त्रितौ राजोवाच कथं मुक्तौ मुनिश्रेष्ठौ शापाद्वासिष्ठकौशिकौ ४३ तन्ममाचक्ष्व विप्रर्षे परं कौतूहलं हि मे व्यास उवा
च युध्यमानावुभौ दृष्ट्वा ब्रह्मलोकपितामहः ४४ तत्राजगामानिमिषैर्देवाः सर्वैर्दयापरैः तावाश्वास्य जगत्कर्ता यु
द्धतो निवारयेत् ४५ शापं मोचयामास तयोः क्षिप्रं परस्परं ततो जग्मुः सुराः सर्वे स्वानि धिष्ण्यानि पद्मभूः ४६
सत्यलोकं जगामाशु हंसारूढः प्रजापतिः विश्वामित्रोऽप्यगात्स्थानं वसिष्ठः स्वाश्रमं गतः ४७ मिथः स्नेहं ततः कृत्वा
भ्रमन्तौ वसुधेश्वर मैत्रावरुणिनाप्येवं ख्यातं युद्धमकारणं ४८ कौशिकेन ततः भूप दुःखदं च परस्परं कोनाम
मानवो लोके देवो दानवोऽपि वा ४९ अहंकारं जयेत्कृत्वा सर्वदा सुखभाग्भवेत् तस्माद्राजंश्चित्तशुद्धिर्महतामा
पि दुर्लभा ५० यत्नेन साधनीया सा तद्विहीनं निरर्थकं तीर्थदानं तपः सत्यं सर्वं किंचिद्धर्मसाधनं ५१ वासनारहितं कृ
त्वा चित्तं श्रवणादिना तीर्थादिषु वसेन्नित्यं देवीपूजनतत्परः ५२ देवीनामानि चोच्चारन् कुर्वन्नस्या गुणान्स्तुवन्
ध्यायंस्तस्याः पदांभोजं कलिदोषभवार्दितः ५३

श्रवणादिना विना वासनारहितं यदा भवति तदा तच्चित्तं शुद्धमिति कथ्यते तदा शान्ता तीर्थादिषु व
सेदित्यर्थः किं कुर्वन्नेत्यत्राह देवीपूजनतत्पर इति ५२ ५३ ५४ ५२ ५३ ५३ ५३ ५३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· एवंकुर्वतःकिंफलंभवतितत्राह एवंविति मुच्यतेश्रीभगवत्यनुग्रहेणज्ञानप्राप्तिद्वारेणेत्यर्थः ५५ इतिश्रीदेवीभागवतषष्ठस्कंधेत्रयोदशोध्यायः १५ एकान मत्र
ष· तिश्लोकैर्वसिष्ठस्यतुशापतः मैत्रावरुणिताजातातकथाताप्रोच्यतेधुना वसिष्ठस्यपर्यायमैत्रावरुणिरितिनामोक्तंतत्रकेनप्रवृत्तिनिमित्तेनतन्नामजातमितिराजापृष्ट
७३ ति मैत्रावरुणिरित्युक्तमिति यदिमित्रावरुणयोरपत्यमित्यर्थस्तर्हिब्रह्मणस्तनुजस्यतन्नामकथंजातमित्यर्थः १ तस्मात्किमताविति असौवसिष्ठःकिंतयोर्मित्रा

एवंतुकुर्वतस्तस्यनकदाचित्कालेभयं अनायासेनसंसारान्मुच्यतेपातकीजनः ५६ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुरा
णेषष्ठस्कंधेत्रयोदशोध्यायः १३ जनमेजयउवाच मैत्रावरुणिरित्युक्तंनामतस्यमुनेःकथं वसिष्ठस्यमहाभागब्रह्म
णस्तनुजस्यह १ किमसौकर्मतोनामप्राप्तवान्सुरसत्तम ब्रूहिमेवदतांश्रेष्ठकारणंतस्यसंमतं २ व्यासउवाच नि
बोधनृपतिश्रेष्ठवसिष्ठोब्रह्मणःसुतः निमिशापात्तनुंत्यक्त्वापुनर्जातोमहाद्युतिः ३ मित्रावरुणयोर्यस्मात्तस्मात्तन्ना
मविश्रुतं मैत्रावरुणिरित्यस्मिन्लोकेसर्वत्रपार्थिव ४ राजोवाच कस्मात्सनृपःसधर्मात्मा राजाब्रह्मात्मजोमुनिः
चित्रमेतन्मुनिर्लब्धोराज्ञःशापंतिदारुणः ५ अनघ्नसंमुनिंराजाकिमसौशप्तवान्मुने कारणंवदधर्मज्ञतस्यशापस्यमूल
तः ६ व्यासउवाच कारणंतुमयाप्रोक्तंतवपूर्वंविमिश्रितं संसारोयंत्रिभिर्व्याप्तोराजन्मायागुणैःकिल ७ धर्मेक
रोतुभूपालस्त्वंतुतपसास्तथा सर्वेषांतुगुणैर्विद्धंनोज्वलंतन्नभवेदिह ८ वरुणयोःकर्मतस्तन्नामप्राप्तवानथवागुणातइत्यर्थः २ ३ ::
तस्मान्मित्रावरुणयोरपत्यमितिशेषस्तस्मादित्यन्वयः ४ चित्रमेदिति राज्ञःशापोमुनिलब्धःप्राप्तएतदप्याश्चर्यमित्यर्थः ५ किमसौकिमर्थमित्यर्थः मूलतआदितः ६ पूर्वं
मिति तृतीयचतुर्थस्कंधयोरित्यर्थः मायागुणैरिति मायामयःसर्वःप्रपंचोमायायास्त्रिभिर्गुणैःसर्वदाव्याप्तस्तेचगुणाःसर्वदोपचयापचयविशिष्टास्तथात्वयदासत्त्वगुणोपच
यस्तदानीचीत्रपुत्रमेकमेकुर्वंतियदारजस्तमोगुणोपचयस्तदामहांतोविनीचंकर्मकुर्वंतीतिमहतिमतिकथंशापोदत्तइत्याश्चर्यंनकर्तव्यमित्यर्थः ७ नदेवस्तथापि धर्मेक

मैत्रैरपि नतु तैः सर्वैर्धर्मकर्तारः पालिकाः सति मंतिनाक्ष्टैर्वासिवाविलि
तोजसेनया लिकंतापमीदिकामित्यर्थः ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.
ष.
७४

९ १० विधेर्बलात्प्राप्नोतीत्ततमो गुणावलादित्यर्थः ११ १२ नन्वेतादृशा महांतः किमिति गुणत्रयवेनन्मननाचरंतितत्राह पराशक्तिप्रभावोयमिति तर्हिकोपिमुक्तोनस्यादि
तिचित्तत्राह यस्यानुग्रहमिति १३ बंधमोक्षादिकं सर्वं तदिच्छया भवतीत्याह महांतोपीति अथापि तेस्वहेवार्थं ब्रह्माद्यो महांतोपिस्थापिताःनमोचिताः अथच यस्या अ
सत्यवतादयस्तजो यस्यांघातप्रकारेणामोपिता अनमहात्म्याः पराशक्तेरैश्वर्यकारणं नान्यदित्यर्थः १४ ननु तर्हि स्वतंत्राय तस्याः परमैश्वर्यो मनसि किं मस्तित्राह न तस्या

कामक्रोधाभिभूताश्च राजानो मुनयस्तथा लोभाहंकारसंयुक्ताश्चरंतिदंभरंतपः ९ यजंति क्षत्रिया राजन् राजो गुणास
मादृताः ब्राह्मणास्तु तथा राजन्न कोपि सत्वसंयुतः १० कश्चिद्गुणसैनिमिश्रश्च केन शांतो मुनिः पुनः दुःखात् दुःखतरं प्रा
प्तो भावे भावपि विधेर्बलात् ११ द्रव्यशुद्धिः क्रियाशुद्धिर्मनसः शुद्धिरुज्ज्वला दुर्लभा प्राणिनां भूप संसारे त्रिगुणात्मके १२
पराशक्तिप्रभावोयं नात्र कश्चित्कथंचन यस्यानुग्रहमिच्छेत्तस्यामोचयत्येव बंधनात् १३ महांतोपि न मुच्यंते हरिब्र
ह्मादयः पामराश्चापि मुच्यंते यथा सत्यव्रतादयः १४ तस्यास्तु हृदयं कोपि न वेत्ति भुवनत्रये तथापि भक्तवश्येयं भवती
वसुनिश्चितं १५ तस्मात्सा भक्तिरास्थेया दोषनिर्मूलनाय च रागद्वेषादियुक्तापि सा भक्तिर्नाशिनी भवेत् १६ इक्ष्वाकुकुल संभूतो
निमिर्नाम नराधिपः रूपवान् गुणसंपन्नो धर्मज्ञो लोकरंजकः १७ सत्यवादी दानपरो याजको ज्ञानवान् शुचिः इक्ष्वा
कुतनयो धीमान् प्रजापालनतत्परः १८ त्विति तर्हि किं कर्तव्यमिति देव्यंमाकार्येयतो भक्तवश्य भगवतीनि निश्चितं भवति ततो न किंचिद्व्यमस्तीति भिन्नयेणाह न
स्मान्मीति १५ यस्मादेवं तस्मादिति दोषनिर्मूलनाय गुणत्रयोच्छेदायेत्यर्थः भवंतु सा भक्तिर्निर्बीजा चेत्कल्याणकारीत्याह रागद्वेषेति इदं निर्बीज भक्तः तवश्य कल्पयोत
नार्थे विभीषिका मात्रं वस्तुतः तु सहैवं तवासलीलयाय यस्याः स्मरणमात्रं नाहि इंद्रियेष्टौ न रसा सुरेशु तेष्वपश्यस्वतीत्यादिवचनैर्यथाकथंचिदपि देव्या भक्तिः सिद्धिदायिनीतिबो
ध्यं १६ अथ कथां प्रस्तौति इक्ष्वाकिति १७ इक्ष्वाकोर्द्वादश तनयो निमिः १८

१८ १८ १८ १८ १८ १८ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ब्राह्मणानामग्रहारं जयंतपुरसंज्ञकं निवेशयामासेत्यन्वयः १९ २० इक्ष्वाकुपितरं दृष्ट्वा तदनुज्ञामादायेति शेषः २१ २२ २३ २४ २५ २६

पुरं निवेशयामास गौतमाश्रमसन्निधौ जयंतपुरसंज्ञं तु ब्राह्मणानां हिताय सः १९ बुद्धिरस्य समुत्पन्ना यजेयमिति राजसो यज्ञेन बहुकालेन दक्षिणासंयुतेन च २० इक्ष्वाकुं पितरं दृष्ट्वा यज्ञकार्याय पार्थिव कारयामास संभारं यथोद्दिष्टं महात्मभिः २१ भृगुमंगिरसं चैव वामदेवं च गौतमं वसिष्ठं च पुलस्त्यं च ऋचीकं पुलहं क्रतुं २२ मुनीनामंत्रयामास सर्ववेदपारगान् यज्ञविद्याप्रवीणांश्च तापसान्वेदवित्तमान् २३ राजा संभृतसंभारः संपूज्य गुरुमागतः वसिष्ठं प्राह धर्मज्ञो विनयेन समन्वितः २४ यजेयं मुनिशार्दूल यागेन त्वत्कृपानिधे गुरुस्त्वं मे वितानेस्मिन्कार्यं मे तु संमतं २५ यज्ञोपकरणं सर्वं समानीतं सुसंस्कृतं पंचवर्षसहस्रं तु दीक्षां कर्तुमति श्रमे २६ यस्मिन्यज्ञे प्रसीदेद्देवी श्रीजगदंबिका तमीप्सितं मखं यज्ञं करोमि विधिपूर्वकं २७ तच्छ्रुत्वा सो निमेर्वाक्यं वसिष्ठः प्राह भूपतिं इंद्रेणाहं वृतः पूर्वं यज्ञार्थं नृपसत्तम २८ पराशक्तिमखं कर्तुमुद्युक्तः पाकशासनः सदीक्षां गमितो देवः पंचवर्षशतात्मिकां २९ तस्मात्त्वं मां तावत्प्रतिपालय पार्थिव इंद्रयज्ञे समाप्ते तु कालो कार्यं दिवस्पतेः ३० आगमिष्याम्यहं राजंस्तावत्त्वं प्रतिपालय राजोवाच मया निमंत्रिता । अन्ये मुनयो यज्ञकारणात् ३१

किं देव्युद्देशेन यज्ञ इत्यपेक्षायामाह यस्मिन्यज्ञे इति श्रीदेवी प्रीतप्रयोजनः क्रियात इत्यर्थः २७ २८ इंद्रोपि देवीमखं कर्तुमुद्युक्तो भ यानीक्षां गमितः प्रापितो स्तितस्याच मध्ये आगमनं मनसं मदातिष्ठंत स्वास्य समाप्त्युत्तरमारंभणीयमित्यर्थः २९ ३० प्रतिपालय कालमिति शेषः ३१ ३२ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰
ष॰
७६

बाल्यामिकालंकथंपालयिष्यामीत्यर्थः ३२ ३४ ३५ ३६ ३७

संभाराःसंभृताःसर्वेपालयामिकथंगुरो इक्ष्वाकूणांकुलेवस्मन्गुरुस्त्वंवेदवित्तमः ३२ कथंत्यक्त्वाद्यमेकार्यमुद्यतोगंतुमर्हसि
वै नीतियुक्तंद्विजश्रेष्ठयदारब्धंमयाविभो ३३ शांतोसिधनलोभेनलोभाकुलितचेतनः निवारितोपिराज्ञासजगामेंद्रमखंस्व
गुरुः ३४ राजापिविमनाभूत्वागौतमंप्रत्यपूजयत् इयाजहिमवत्पार्श्वेसागरस्यसमीपतः ३५ दक्षिणाबहुलादत्ताविप्रे
भ्योमानवकर्मणि निमिनापंचसाहस्रीदीक्षाचकृतानृप ३६ ऋत्विजःपूजिताःकामंधनैर्गोभिश्चसुदायुताः शक्रयज्ञे
समाप्तेतुपंचवर्षशतात्मके ३७ आजगामवसिष्ठस्तुततःसत्वरदिदृक्षया आगतःसंस्थितस्तत्रदर्शनार्थंनृपस्यच ३८ तदा
राजाप्रसुप्तस्तुनिद्रयापहृतोभृशं नासौप्रबोधितोभृत्यैर्नोगतस्तुमुनिंनृप ३९ वसिष्ठस्यततोमन्युःप्रादुर्भूतोवमानतः
अदर्शनान्निमित्तन्नचुकोपमुनिसत्तमः ४० शापंचदत्तवांस्तस्मैराज्ञेमन्युवशंगतः यस्मात्त्वंमांगुरुंत्यक्त्वाकृतवानन्यंगुरुमा
त्मनः ४१ दीक्षितोसिबलात्त्वंमामवज्ञायपार्थिव वारितोपिमयातस्माद्विदेहस्त्वंभविष्यसि ४२ पतत्विदंशरीरंतेविदे
होभवभूपते व्यासउवाच इतिदत्तंतदाहातंश्रुत्वासज्जनस्तुपरिचारकाः ४३ सद्यःप्रबोधयामासुर्गुरुमाहप्रकोपितं कु
पितंतंसमागत्यराजाविगतकल्मषः ४४ उवाचवचनंश्लक्ष्णंहेतुगर्भंचयुक्तिमत् ममदोषोनधर्मज्ञजातस्त्वंचाटक्षयाकुलः

३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ नघामेऽइति हे पितर्मे जनकं वद कस्तो देम गाजन्मप्राह्यं किं तत थात ह देवे मे देहसंयोगः पूर्ववत्स्नवधतां मा भुयात्

हित्वा मां यजमानं वै प्रार्थितोऽपि मया भृशं। न लज्जसे हि जिह्मो इष्ट्वा कर्म चुप्सितं ४६ हंतोपि ब्राह्मणश्रेष्ठ जानन् धर्म।
स्य निश्चयं पुत्रोऽसि ब्रह्मणः साक्षाद्वेदवेदाङ्गवित्तमः ४७ नवेत्सि विप्रधर्मस्य गतिं सूक्ष्मां दुरत्ययां आत्मदोषं भपिज्ञा।
त्वा मह्यं शापं मिच्छसि ४८ त्याज्यः सुसज्जनैः क्रोधश्चाण्डालादधिको यतः इत्यक्रोधपरीतेन मया शापः प्रयातितः ४
९ नवापि च्यवतः त्वद्य देहोऽयं क्रोधसंयुतः एवमुक्ते मुनौ राजा ज्ञानाच्चमुनिना तथा ५० परस्परं प्राप्य शापं विनेतौ बभूव
तुः वसिष्ठस्त्वतिचिन्तार्तो ब्रह्माणं शरणं गतः ५१ निवेदयामास तथा शापं प्रवृत्तं महत् वसिष्ठ उवाच राजा शप्तो।
ऽस्मि देहोऽयं पततु त्वद्यते वैति वै ५२ किं करोमि पितः आत्मकष्टं पापं मयागतं अन्यदेहसमुत्पत्तौ जनकं वद सांप्रतं ५३ त
था मे देहसंयोगः पूर्ववत्स्यात्प्रपद्यतो यादृशं ज्ञानमेतस्मिन्देहे तन्मास्तु तत्पितः ५४ समर्थोऽसि महाराज प्रसादं कर्तुमर्हसि व
सिष्ठस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा प्रोवाच तं सुतं ५५ मित्रावरुणयोस्तेजस्त्वं प्रविश्य स्थिरो भव तस्माद्योनिजः कालि भविता त्वं
न संशयः ५६ पुनर्देहं समासाद्य धर्मयुक्तो भविष्यसि ख्यातो वेदवित्काम सर्वज्ञः सर्वपूजितः ५७ एवमुक्तस्ततः पित्रा प्र
ययौ वरुणालयं कृत्वा प्रदक्षिणां प्रीत्या प्रणम्य च पितामहं ५८

यद्देहं कर्मं देहस्त सकाए एव हि तोपो देहो भवतिन्यर्थः तस्मायद्दृपं मा
नमस्मिन्देहे स्थिता दृशमेतस्मिं देहे दिवत्यर्थः ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ५८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. जीवांशेन लिंगदेहेन विदेहो भूत्वेत्यन्वयः ५९ ६० मैत्रावरुणो ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ तेवंशस्य पालनमिति राजानं प्रति व्यासोक्तिः ६७ ६८ ६९

ष. इति श्रीदेवीभागवततिलके षष्ठस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः १४ त्रिषष्टिश्लोकवर्यैस्तु निमेर्देहांतरोत्पत्तिं प्रीत्या पञ्चदशे हैहयानां कथा प्रारभ्यते धुना पूर्वाध्याये वसिष्ठ

७८ विवेश मतथा देहे मित्रावरुणयोः किल जीवांशेन निमिस्तिष्ठन् त्यक्त्वा देहमनुत्तमं ५९ कदाचिदुर्वशी तत्र आगता मित्रावरुणालयं
यदृच्छया वरारोहा दिव्याभरणभूषिता ६० दृष्ट्वा तां देवपरां दिव्यां रूपयौवनसंयुतां जातौ कामातुरौ देवौ तदा तामूचतुर्नृप
६१ चि[illegible] त्वा वरयेगी देवकन्यां मनोरमां आवां त्वमनवद्यांगि वरयस्व सुरासुरौ ६२ विहरस्व यथाकामं स्थानेऽस्मिन्
वरवर्णिनि तथेत्युक्त्वा ततो देवी ताभ्यां तत्र स्थिता वशा ६३ कृत्वा भावं स्थिता देवी मित्रावरुणयोर्गृहे सा गृहीत्वा तयोर्भा
वं संस्थिता चारुदर्शना ६४ तयोस्तु पतितं वीर्यं कुंभे देवाप्सरोऽग्रतः तस्माज्जातौ मुनी राजन् द्वावेवातिमनोहरौ ६५ अगस्तिः
प्रथमस्तत्र वसिष्ठश्चापरस्तथा मित्रावरुणयोर्वीर्यात् तापसावृषिसत्तमौ ६६ अगस्त्यः प्रथमस्तु वनं प्राप्तो बाल एव महातपाः इ
क्ष्वाकुस्तु वसिष्ठं तं बालं वव्रे पुरोहितं ६७ वंशस्यास्य सुखार्थं ते पालयामास पार्थिव विशेषेण मुनिं ज्ञात्वा प्रीत्यायुतोऽभ
वत्क ६८ एतत्ते सर्वमाख्यातं वसिष्ठस्य च कारणं शापाद्देहांतरप्राप्तिर्मित्रावरुणयोः कुले ६९ इति श्रीदेवीभागवते म
हापुराणे षष्ठस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः १४ जनमेजय उवाच देहप्राप्तिर्वसिष्ठस्य कथिता भवता किल निमिः कथं पुनर्देहं
प्राप्तवानिति मे वद १ व्यास उवाच वसिष्ठेन च संप्राप्तः पुनर्देहो नराधिप निमिना न तथा प्राप्तो देहः शापादनंतरं २

निर्वाणांशुत्वान्निमेर्देहांतरप्राप्तिरुक्तेति १ न तथेति वसिष्ठवत्स्थूलदेहो न प्राप्त इत्यर्थः २ २ २ २ २ २ २ देहस्या

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तर्हि कीदृशं देहं प्राप्नवानिति चेत्तत्र कथा प्रस्तूयते यदेति ३ यस्मिन्क्रतौ दहं संपूर्णो इति यावत् यज्ञे दीक्षायुक्तश्च धार्मिकः एवं धुना मरिष्यतीति तत्र किं कार्यं वागिति चिन्तां चक्रुरित्यर्थः ४ ५ तदा तं मन्त्रशक्त्या तस्य लिङ्गदेहं तस्मिन्नेव देहे धारयामासुरित्यन्वयः मन्त्रैर्बहुविधैरिति विविधैर्गन्धैरित्यर्थः शापसंयुक्तं किञ्चित्तथा इत्यर्थः ६ ७ देवा यज्ञे हविर्भागं संतुष्टा इन्द्रादयः ८ विज्ञप्ता इति एतस्यां दशायां जाते निमिनिर्विण्णा इत्यर्थः तेषु विज्ञप्तेषु निर्विण्णा।

यदा शप्तो वसिष्ठेन तदा ते ब्राह्मणाः क्रतौ ऋत्विजो ये स्थितास्तत्र ते सर्वे समचिन्तयन् ३ किं कर्तव्यमहो स्माभिः शापग्रस्तो महीपतिः अस्मिन्यज्ञे त्वसंपूर्णे दीक्षायुक्तश्च धार्मिकः ४ किं कार्यं कार्यमेतद्धि परीत्य श्रुतिमिति अवश्यं भाविभावत्वाद् शक्ताः स्म निवारणे ५ मन्त्रैर्बहुविधैर्देहं तदा तस्य महात्मनः रक्षितं धारयामासुः किञ्चिद्गुरुवत्संयुतं ६ गन्धैर्माल्यैश्च विविधैः पूज्यमानं मुहुर्मुहुः मन्त्रशक्त्या प्रतिष्ठाप्य निर्विकारं तु पूजितं ७ समाप्ते तु क्रतौ तत्र देवाः सर्वे समागताः ऋत्विग्भिः संस्तुताः सर्वे सुप्रीताश्चाभवंस्तदा ८ विज्ञप्तास्तु द्विजैस्तैर्वै निर्विण्णा मानसा निमिं तमब्रुवन् प्रसन्नाः स्म महीपाल वरं वृणु महाव्रत ९ यज्ञेनानेन राजर्षे तव संजन्म विधीयते देवदेहं च दिव्यं वा यदि मनसि ते स्थितं १० इत्युक्तः सर्वदेवैस्तैः स तदा मुनिरब्रवीत् यथासुखं एवमुक्तो निमिस्तत्र संतुष्टस्तानुवाच ह ११ नाहं देहं समिच्छामि निवासं वा सुरेश्वराः नयनेषु च सर्वेषां वासं मे दीयतां सुराः १२ नेत्रेषु सर्वभूतानां वासमुपैतु मे तथा एवमुक्ताः सुरास्तं निमिं तत्र तमब्रुवन् १३ यास्यसि त्वं निमेषत्वं नेत्रेषु सर्वदेहिनां॥

जातं ब्रुवन्नित्यर्थः ९ यज्ञेनानेनार्धेष्टेनेति दिव्यं जन्म विधीयते प्राप्यते इत्यर्थः अनेन देहेन दिव्यदेहं नयनयोर्वासं वितन्वन्तो देहदर्शन इत्यर्थः १० इत्येवमुक्तः अपराधे उपाध्यायो वसिष्ठस्त्वं चायं पूर्वदेहं पक्षायत्वात् ... धारयं ... सर्वेषां निमेषनिमित्तं धारयेत्यर्थः निमेषस्येति अनेन राजा वसिष्ठशापेन देहान्निमानं ... निमिर्बहिरिति एतस्य।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ एतत्प्रार्थितं दातुमस्माकं शक्तिर्नास्ति परं तत्राप्यायमिन्यत्कार्यं वयं भवादयानियुक्तास्तदेवकर्तुं शक्नुमः यदितत्रापेक्षाऽस्ति तर्हि मायामिव प्रार्थये
ष॰ त्याह प्रार्थयत्विमिति १४ देवतासच्चिदानंदस्वरूपिणींभगवतीं १५ रूपमिति तथीयस्कंधोक्तप्रकारकं १६ राजानंप्रथमंज्ञानंयाचितमित्याह ज्ञानमिति १७ किं
८० चयाचनमारब्धंकर्मनभुक्तंतावन्नेत्रेषुवासोभवत्विति द्वितीयंवरंतत्रेऽत्याहनेत्रेष्विति १८ १९ निवासोवायुरूपेणेत्यर्थः २० सनिमिषानिमिषनिमीलनवंतइत्यर्थः

प्रार्थयत्वंमहाराजदेवींसर्वेश्वरीशिवां सावैनानेनसंतुष्टासातेभीष्टंविधास्यति १४ सदैवैरेवमुक्तस्तुप्रार्थयामास
सदेवतां स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्भक्त्यागद्गदयागिरा १५ प्रसन्नासाभवद्देवीप्रत्यक्षंदर्शनंददौ कोटिसूर्यप्रतीकाशंरूपंलावण्यदीपितं १६ दृष्ट्वाप्रमुदिताःसर्वेकृत्वाश्चर्यंचेतसि प्रसन्नायांदेवतायांराजावव्रेवरंनृप
१७ ज्ञानंतद्विमलंदेहियेनमोक्षोभवेद्यपि नेत्रेषुसर्वभूतानांनिवासोमेभवेदिति १८ ततःप्रसन्नादेवेशीप्रोवाचजगदंबिका ज्ञानंतेविमलंभूयात्प्रारब्धस्यावशेषतः १९ नेत्रेषुसर्वभूतानांनिवासोपिभविष्यति निमिषं
यांतिचक्षूंषिवत्कृतेनैवदेहिनां २० तवदासात्सनिनिमिषामानवापशवस्तथा पतंगाश्चभविष्यंतिपुनश्चानिमिषाःसुराः २१ इतिदत्त्वावरंतस्मैतदाश्रीपरदेवता आमंत्र्यचमुनीन्सर्वांस्तत्रैवांतर्हिताभवत् २२ अंतर्हितायांदेव्यांतुमुनयस्तत्रसंस्थिताः विधिंचविधिवत्सर्वेनिमेर्देहसमाहरन् २३ अरणिंतत्रसंस्थाप्यममंथुर्मंत्रवत्तदा
मंत्रहोमैर्महात्मानःपुत्रहेतोर्निमेस्तथ २४ निमीलनादेर्वायुकार्यत्वादितिभावः पुनश्चानिमिषाइति येसनिमिषास्तएवानिमिषाअपि
भविष्यंतीतिवायुरूपस्यनिमेः ... नेत्रेनिमिषाऽनिमेषकारणतयातिष्ठतीत्यर्थः ... नतेमृत्युर्भयंसर्वथा ... मित्युक्तेपिताह मुत्राइति २१ २२ समाहरन्मंथ॰ नाम्युदाहितांकाः २३ २४

371

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ष॰ ८ २५ मिथिरिति पृषोदरादित्वात्साधुत्वं अनेनकारणेनजनः कनामाभवदित्यर्थः २६ २७ ? २७ २८ २९ ३० ३१

अरण्यांमथ्यमानायांपुत्रःप्रादुरभूत्तदा सर्वलक्षणसंपन्नःसाक्षान्निमिरिवापरः २५ अरण्यामथनाज्जातस्त
स्मान्मिथिरितिस्मृतः येनायंजनकाज्जातस्तेनासौजनकोभवत् २६ विदेहस्तुनिमिर्जातोयस्मात्तस्मात्तदन्वये
पमुद्भूतास्तुराजानोविदेहाइतिकीर्तिताः २७ एवंनिमिसुतोराजाप्रथितोजनकोभवत् नगरीनिर्मितातेनगं
गातीरमनोहरा २८ मिथिलेतिसुविख्यातागोपुराट्टालसंयुता धनधान्यसमायुक्ताहट्टशालाविराजिता २९
वंशेऽस्मिन्येपिराजानस्तेसर्वेजनकास्तथा विख्याताज्ञानिनःसर्वेविदेहाःपरिकीर्तिताः ३० एतत्तेकथितंराज
न्निमेराख्यानमुत्तमं शापाद्यस्याविदेहत्वंविस्तरादुदितंमया ३१ राजोवाच भगवन्भवताप्रोक्तंनिमिशाप
स्यकारणं श्रुत्वासंदेहमापन्नंमनोमेतीवचंचलं ३२ वसिष्ठोब्राह्मणश्रेष्ठोराज्ञश्चैवपुरोहितः पुत्रःपंकज
योनिस्तुराज्ञाशप्तःकथंमुनिः ३३ गुरुंचब्राह्मणंज्ञात्वानिमिनानकृताक्षमा यज्ञकर्मसुभंक्त्वाकथंक्रो
धमुपागतः ३४ ज्ञात्वाधर्मस्यविज्ञानंकथंमिक्ष्वाकुसंभवः क्रोधस्यवशमापन्नःशप्तवान्ब्राह्मणंगुरुं ३५
व्यासउवाच क्षमातिदुर्लभाराजन्प्राणिभीरंजितात्मभिः क्षमावान्दुर्लभोलोकेसुसमर्थोविशेषतः ३६
३२ ३३ ३४ सर्वसंगपरित्यागीमुनिर्भवतुतापसः निद्राक्षुधाविजेताचयोगाभ्यासेसुनिष्ठितः ३७ ३५ ३६ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ तेनसोपिपुरुषेदेहमध्यस्थाएतेरिपवोदुर्जयाइत्यर्थः जेतुमशक्या इतितात्पर्यं ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ सत्वैकांतत्वावस्थितौसत्वस्यानिरंतरावस्थि
स॰ तावित्यर्थः सर्वत्रसत्वादिस्वरूपाभिमानदेहधियर्थः ४५ समभावःसाम्यावस्थानकस्यामित्यर्थः ४६ एकंपरमात्मानंसैकामायांचहित्वासर्वगुणाश्रयेणाव
८२ ब्रह्मइत्याह निर्गुणइति ४७ ४८ तयोरैक्यमिति चंद्रचंद्रिकयोरिववह्निदाहकाप्योरिवविनिभावः नहिशक्तिमतःशक्तिःक्वचित्पृथगुपलभ्यतइतिसत्त्वप

कामःक्रोधस्तथालोभोमोहोहंकारश्चतुर्थकः दुर्जयादेहमध्यस्थारिपवःसर्वथा ३८ नभूतपूर्वःसंसारेनचैवव
र्ततेधुना भविताननुमानकश्चिद्योजयेतारिपूनिमान् ३९ नस्वर्गेनचभूलोकेब्रह्मलोकेहरेःपदे कैलासेनेदृशःक
श्चिद्योजयेतारिपूनिमान् ४० मुनयोब्रह्मपुत्राश्चतथान्येतापसोत्तमाः तेपिगुणात्रयाविद्धाःकिंपुनर्मानवाभुवि ४१
कपिलःसांख्यवेत्ताचयोगाभ्यासरतःशुचिः तेनापिदेवयोगाद्धिप्रदग्धाःसगरात्मजाः ४२ तस्माद्गुणत्रयंहेरा
जन्दुस्त्याजंभुवनत्रये कार्यकारणभावात्तुतद्धितंकथंभवेत् ४३ ब्रह्मागुणत्रयाविष्टोविष्णुश्चैवातथाशंकरः
प्रभवंतिशरीरेष्वेतेसंभावाःपृथक्पृथक् ४४ मानवानांचकावार्तासत्वैकांतत्वावस्थितौ गुणानांसंकोचर्जनस्त
वेन्नसमवस्थितः ४५ कदाचित्सत्त्ववृद्धिःस्यात्कदाचिद्रजसःकिल कदाचित्तमसोवृद्धिःसमभावःकदाचन ४६
निर्गुणःपरमात्मासौनिर्लेपःपरमोव्ययः अलक्ष्यःसर्वसत्वानामप्रमेयःसनातनः ४७ तथैवपरमाशक्तिर्निर्गु
णाब्रह्मसंस्थिता ४८ परात्मनस्तथाशक्तेस्तयोरैक्यंसदैवहि अभिन्नावप्युभौतावानुच्येतेसद्भेदतः ४९ तिर्यंदांतमेता

तिष्ठतितदानन्ददेवभासात्पदणनर्वहिर्गतवा: [illegible] शक्तिविशिष्टमभिन्नब्रह्ममाया रूपमुक्त

इ दुर्जेयाचात्ममतिभिस्सर्वैर्न तु बहुस्थितिः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अयमेवसर्ववेदसिद्धांतइत्याह तज्ज्ञानादेवेति तथाच श्रुतिः तेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामिति श्वेताश्वतरेतदक्तमुमासंहितायांमायो
ष तुप्रकृतिंविद्यान्मायाविब्रह्मयाख्यातंअभिन्नंतद्द्वयज्ञात्वामुच्येतभवबंधनादिति अंतर्मुखाशक्तिरेवविद्येतिशैवागमाच्च ५० शाब्दिकमितिशब्दश्रवणमात्रेणजायमानं
८३ परोक्षमित्यर्थः ५१ तत्रमतिकल्पितावितर्काःसंशयविपर्यासादिरूपाबहवोजायंतइतितुज्ञानंनमोक्षदायकमित्यर्थः अनुभवाख्यमिति अपरोक्षमित्यर्थः ५६

तज्ज्ञानादेवमोक्षःस्यादितिवेदांतडिंडिमः योवेदसविमुक्तोस्मिन्संसारेत्रिगुणात्मके ५० ज्ञानंतद्द्विविधंप्रोक्तंशाब्दिकंप्र
थमंस्मृतं वेदशास्त्रार्थविज्ञानात्तज्जायेतद्धियोगतः ५१ विकल्पास्तत्रबहवोभवंतिमतिकल्पिताः अनुभवाख्यंद्वि
तीयंतुज्ञानंतद्दुर्लभंनृप ५२ तत्तदाप्राप्यतेतस्यचेत्तुःसंगोयदाभवेत् शब्दज्ञानान्नकार्यस्यसिद्धिर्भवतिभारत ५३
तस्मान्नानुभवज्ञानंसंभवत्यतिमानुषं अंतर्गतंतमश्छेत्तुंशास्त्राद्बोधोहिनक्षमः यथानपश्यतितमःकृतयादीपवार्तया
या तत्कर्मयन्नबंधायसाविद्यायाविमुक्तये ५५ आयासायापरंकर्मविद्यान्याशिल्पनैपुणं प्रोक्तंयत्संहितंवक्तोपाभा
वःक्षमाधृतिः ५६ संतोषश्चेतिविद्यायाःपरिपाकोज्ज्वलंफलं विद्ययातपसावापियोगाभ्यासेननृपते ५७ विनाका
मादिशत्रूणांनैवनाशःकदाचन कामक्रोधादयोभावाश्चित्तजाःपरिकीर्तिताः ५८ तेतदानभवंत्येवयदाचैवविजितं
मनः तस्मात्तुनिमिनाराजन्नक्षमाविहितामुनौ ५९ यथापयातिनापूर्वंदृष्टात्वाश्चकीदृशात्रासि भृगुपुत्रोपशत्रोपिय
यातिर्दीपसत्तमः ६० ततदेति तदपरोक्षज्ञानंयदाचित्तस्तुमचित्तुःसंगोभवेत्तदैवभवेदित्यर्थः ५३ संभवत्यतिमानुषमिति सहजतयानसंभवतिकिंतुमहता
यत्नेनेतिभावः ५४ ५५ ५६ इदमेतात्पर्यमप्रस्तुतंकिमर्थमुक्तंतत्राह विद्ययेति ५७ कामादिशत्रुनाशसाधनमुक्तमित्यर्थः ५८ तथाचनिमित्ताहसासाधनाभा
वेनमनोजयाभावात्क्रोधादेःसंभवान्निमिनामुनौक्षमानविहितेत्यर्थः ५९ ततःक्षमेत्यर्थः यथापयातिनापूर्वंदृष्टकौशलतातथानिमिनानकृते त्यर्थः संक्षेपेणांतक

शिवगीतासटीका ८३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दृष्ट्वागतिक्षमा

६१ कश्चित्सौम्य इत्यस्य यथा हि दृष्टांतः कश्चित्क्रूरइत्यत्र हैहयदृष्टांतमाह हैहयाइति ६२ पातकंपृष्ठतःकृत्वा तद्गणयित्वेत्यर्थः ६३ इतिश्रीदेवीभागवततिल केषष्ठस्कंधेपंचदशोध्यायः १५ दृष्टाधिदेवोद्भवंनाशनपदेशाश्रुत्वैहैहयैः भार्गवानिहतालोभात्प्राह्मण्याइतिकथ्यतेश्रवोध्यायांतेहैहयाभार्गवान्पूर्वंधनलोभात्पुरोहिता

नथाशापमुनिं क्रोधाज्जग्राहराजाप्रगृहीतवान् कश्चित्सौम्योभवेल्लोकेकश्चित्क्रूरोभवतिपार्थिवः ६१ स्वभावभेदान्नृपतिक स्पदोषोत्रकल्प्यते हैहयाभार्गवान्पूर्वंधनलोभात्पुरोहितान् ६२ ब्राह्मणान्मूलतःसर्वोप्यपिहि द्विःक्रोधमूर्छिताः पातकंपृष्ठतःकृत्वाब्रह्महत्यासमुद्भवं ६३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेपंचदशोध्यायः १५ जनमेजय उवाच कुलेकस्यसमुत्पन्नाःक्षत्रियाहैहयाश्चये ब्रह्महत्यामनादृत्यनिजघ्नुर्भार्गवांश्चये १ वैरस्यकारणंतेषांकिंमेब्रूहि पितामह निमित्तेनविनाक्रोधंकथंकुर्वंतिसत्तमाः २ वैरंपुरोहितैःसार्धंकस्मात्तेषांमजायत नाल्पहेतोर्हिविद्वेषंक्षत्रिया। णांभविष्यति ३ अन्यथाब्राह्मणान्पूज्यान्कथंजघ्नुर्नराधिपाः बाहुजाबलवंतोपिपापभीताःकथंनते ४ स्वल्पापराधेको हन्याद्बाडवान्क्षत्रियर्षभः संदेहोमेमुनिश्रेष्ठकारणंवक्तुमर्हसि ५ सूतउवाच इतिपृष्टस्तदातेनराज्ञासत्यवतीसुतः उवाचपरमप्रीतःकथांसंस्मृत्यचेतसा ६ व्यासउवाच शृणुपारीक्षितेवार्तांक्षत्रियाणांपुरातनीं आश्चर्यकारिणींसम्य क्विदितांचपुरामया ७ कार्तवीर्येतिनाम्नाभूद्धैहयःपृथिवीपतिः सहस्रबाहुर्बलवानर्जुनोधर्मतत्परः ८ दत्ता त्रेयस्यशिष्योभूदवतारोहरेरिव सिद्धःसर्वार्थदःशक्तोभृगूणांयाज्यएवसः ९

नितिश्रुत्वाराजापृच्छतिकुलेकस्येति १ २ ३ अन्यथामहत्का रणाभावेबाहुजाःक्षत्रियाः ४ ५ ६ पारीक्षितेइतिसंबोधनमार्षःप्रयोगः ७ ८ हरेरिवहरेरेवेत्यर्थः निपातानामनेकार्थत्वात् याज्यः पारक्षकेउपासकः ९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१० ११ १२ १३ १४ १५ आश्रमान् गृहाणियथः पर्वतादिषु १६ याज्यान् यजमानान् १७ १८ १९ खननात्खननकर्तृभिःनवित्तंधुक्षेत्रा २० यत्रतत्रेति।

याज्याःपरमधर्मिष्ठाःसदादानपरायणाः ददौवित्तंभृगुभ्योसौकृत्वायज्ञाननेकशः १० धनिनस्तेद्विजाजाताभृगवोनृप
दानतः हयरत्नसमृद्धाश्चसंजाताःप्रथिताभुवि ११ स्वर्यातेनृपशार्दूलेकार्तवीर्यार्जुनेपुनः हैहयानिर्धनाजाताः
कालेनमहतानृप १२ धनकार्यंसमुत्पन्नंहैहयानांकदाचन याचितुं तेभिजग्मुस्तान्भृगूंस्तेहैहयान्नृप १३ वि
नयंक्षत्रियाःकृत्वाप्ययाचंतधनंबहु नददुस्तेतिलोभार्तानास्तिनास्तीतिवादिनः १४ भूमौचनिदधुःकेचित्भृगवो
धनमुत्तमं ददुःकेचिद्द्विजातिभ्योज्ञात्वाक्षत्रियतोभयं १५ कृत्वास्थानांतरेद्रव्यंब्राह्मणाभयविह्वलाः त्यक्त्वाश्रमा
नययुःसर्वेक्षमावल्लभयान्विताः १६ याज्यांश्चदुःखितान्दृष्ट्वानददुर्लोभमोहिताः पलायित्वागताःसर्वेगिरिदु
र्गाननुपाश्रिताः १७ ततस्तेहैहयास्तातदुःखिताःकार्यगौरवात् भृगूणामाश्रमानाजग्मुर्द्रव्यार्थंक्षत्रियर्षभाः १८
भृगूंस्तुनिर्गतान्वीक्ष्यशून्यांस्तानाश्रमानथ चखनुर्भूतलंतत्रद्रव्यार्थंहैहयानृप १९ खनताधिगतंवित्तंकेनचिद्भृगु
वेश्मनि ददृशुःक्षत्रियाःसर्वेतद्वित्तंसमकाशितं २० यत्रतत्रसमुत्खन्यंभूरिद्रव्यंमहीतलात् तदातेपरंद्रव्यमाश्रमाद्ब्रा
ह्मणानांगृहाण्यपि २१ निर्भिद्यहैहयास्सर्वांस्तद्धुर्धनलिप्सया ब्राह्मणाश्चभृगुश्रेष्ठाःसर्वेभीताश्चशरणागताः २२

अन्येष्वपिस्थलेषुखननादुत्पन्नंभूरिद्रव्यमित्यर्थः २१ निर्भिद्यविनिर्भिद्यत्यर्थः २२ २२ २२ २२ २२ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इतिचिन्त्यतुअतिशयेनान्विषणांकुर्वन्तस्ततु निजघ्नुरिति अस्माकंनिकटेद्रव्यंसतिनास्तिद्रव्यंनेतिभवद्भिःकथमुक्तमित्यपराधेनेत्यर्थः २३ २४ २५ एवमुक्त्वा। धर्मनिपुणत्वममनिपुणब्राह्मणेषुपश्चाद्गर्भानहत्तुरित्यर्थः २६ २७ २८ २९ ३० पापकारिणामर्थज्ञात्अभिप्रायज्ञाभवतेनेत्यर्थः ३१ पाठश्चैरस्वैरैरिति।

इतिचिन्त्य तु विप्राणां भवनानि हठात्तदा निजघ्नुस्तान्भृगून्कोपाद्दण्डपाण्यग्रगागतान् २३ ययुस्तेगिरिदुर्गांश्च यत्रैवभृगवःस्थिताः आगमोद्गिरन्तांस्तेतु श्रेष्ठतमहोमिमं २४ प्राप्तानप्राप्तान्भृगून्सर्वान्निजघ्नुर्निशितैःशरैः आबालवृद्धानपरान्जनमन्यचयातकं २५ एवमुत्सादमानेषुभार्गवेषुततस्ततः हन्तुंगर्भाश्चनारीणांगृहीत्वाहैहया। भृशं २६ रुरुदुस्ताःस्त्रियःकामंकुर्वन्त्यश्चदुःखिताः गर्भांश्चघ्नन्तितायासांक्षत्रियेपापनिश्चये २७ अन्योन्या ह्वयतानद्रष्ट्वानमुनयस्तीर्थवासिनः भुंक्तक्षत्रियाःक्रोधंब्राह्मणेषुभयावहं २८ अयुक्तमेतदाश्चर्यंभवद्भिःकर्म्महितं यद्गर्भानभृगुपत्नीनांनिहत्यःक्षत्रियर्षभाः २९ अत्युग्रपुण्यपापानामिहैवफलमाप्नुयात् तस्माज्जुगुप्सितं कर्मत्यजतवाशुनिमिश्रुता ३० नानाकुहैहयाःक्रुद्धामुनीनथदयापरान् भवंतःसाधवःसर्वेनार्थज्ञाःपापकर्मणां ३१ एभिर्हिंसंधनंसर्वंपूर्वजानांमहात्मनां वंचयित्वाछलाभिज्ञैर्मार्गेणैः ट ...त्र ३२ एतेप्रतारकादंभालोहशवकद्रष्टाःपः उपन्नेचमहाकार्येप्रार्थितविनयेनते ३३ नददुःप्रार्थितंविप्राःपादहन्त्वाप्रियाचिताः नास्तीतिवादिनस्तत्वाद्दुःखितान्वीक्ष्ययाज्यकान् ३४ धनंप्राप्तंकार्तवीर्यात्स्थितंकिनहेतुना वञ्चिताःक्षत्रवःकितेदानंचार्थिषुभूरिशः ३५

र्थः ३२ ३३ यादहन्त्वापीति एकमुद्रिकापाः एपादमुद्रिकांदास्यामइतियादहश्चेत्यर्थः पात कान्स्वार्थिकप्रत्ययोयाज्यानित्यतिः ३४ ३५ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा. ष. ८७

३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ कथंहैहयैर्धार्मिकैःस्वगुरवोहिंसिताइतियत्पृष्टंराजन्तत्समाधानमाह लोभएवेत्यादिना ४६

संपादितंनविप्रेषुधनंक्वापिकदाचन यष्टव्यंविधिवद्देयंभोक्तव्यंनयथासुखं ३६ द्रव्येचोरभयंप्रोक्तंतथाराजभयंद्विजाः
वन्हेर्भयंमहाघोरंतथाभूतभयंमहत् ३७ येनकेनाप्युपायेनधनंत्यजतिशंकं अथवाशेषतोयातिद्रव्यंत्यक्त्वाद्युत
ऋतिं ३८ पादहत्याद्यायथास्माभिःप्रार्थितंविनयान्वितैः तथापिलोभसंदिग्धैर्नदत्तंनःपुरोहितैः ३९ दानंभोगस्तथा
नाशोधनस्यगतिरीदृशी दानभोगेकृतेनोचनाशःपापात्मनांकिल ४० नदत्तानचयोभोक्ताकृपणोधनतत्परः राजा
चोरसर्वथादंड्योवंचकोदुःखभाङ्नरः ४१ तस्माद्वयंगुरूनेतान्वंचकान्ब्राह्मणाधमान् हंतुंसमुद्यताःसर्वेबोधवंता
न्महात्मभिः ४२ व्यासउवाच इत्युक्त्वाहेतुमद्वाक्यंतानाश्वास्यमुनीनथ किंचिज्ज्ञात्वाविचिन्वानाभृगुदारानेकशः ४३
भयार्ताभृगुपत्न्यस्तुहिमवंतंधराधरं प्रययुःसुदत्योवेपमानाःकृशाभृशं ४४ एवंतेहैहयैर्विप्राःपीडिताधनकामु
कैः निहताश्चयथाकामंसंरब्धैःपापकर्मभिः ४५ लोभएवमनुष्याणांदेहसंस्थोमहारिपुः सर्वदुःखाकरःप्रोक्तोदुःख
दःप्राणनाशकः ४६ सर्वपापस्यमूलंहिसर्वदाशाठ्यान्वितः विरोधकृत्त्रिवर्णानांसर्वानर्थकारणंतथा ४७ लोभा
त्त्यजंतिधर्मंवैकुलधर्मंतथैवहि मातरंभ्रातरंहंतिपितरंबांधवंतथा ४८ गुरुंमित्रंतथाभार्यांपुत्रंचभगिनींतथा लोभा
विष्टोनकिंकुर्यादकृत्यंपापमोहितः ४९

४६ ४७ ४८ ४८ ४९ ४९ ४९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तथाक्रोधात्कामादहंकारात् किन्नकुर्यादित्यन्वयः ५० ५१ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेषष्ठस्कंधेषोडशोध्यायः १६ एकोनसप्ततिश्लोकैःश्रीदेवीकपयाततः
भृगुवंशस्थितिंप्रोच्यहैहयोत्पत्तिरुच्यतेभृगूणांयत्रयोगिगौरी दुर्गादिभुगताइतिपूर्वाध्यायेउक्तंतदनंतरंजातम्जातवृत्तंराजापृच्छति कथंताश्चेति कथंमुक्ताइत्य

क्रोधात्कामादहंकाराल्लोभएवमहारिपुः प्राणांस्त्यजन्तिलोभेनकिंपुनःस्वजनाद्वधं ५० तस्माल्लोभाभिभूतस्तुकिंन
कुर्यान्नरःकिल हैहयैर्निहताःसर्वेभार्गवाःपापबुद्धिभिः ५१ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेषोडशोध्यायः
१६ जनमेजयउवाच कथंताश्चक्षत्रियैःसर्वाभृगूणांदुःखसागरात् मुक्तावंशःपुनस्तेषांब्राह्मणानांस्थिरोभवत् १ हे
हयैःकिंकृतंकार्यंहत्वातान्ब्राह्मणानपि क्षत्रियैर्लोभसंयुक्तैःपापाचारैर्वदस्वतत् २ नातृप्तिरस्तिमेब्रह्मन्पिबत
स्तेकथामृतं पावनंसुखदंनृणांपरलोकफलप्रदं ३ व्यासउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिकथांपापप्रणाशिनीं
यथाक्षत्रियस्तुताम्भुक्ताःदुःखात्तस्माद्दुरत्ययात् ४ भृगुपत्न्योयदाराजन्हिमवंतंगिरिंगताः भयत्रस्ताऽतिभ्रमाशाहैहैः
यैःपीडिताभृशं ५ गौरींतत्रतुसंस्थाप्यमृन्मयींसरितस्तटे उपोषणपराःसर्वाःकृतनिश्चयंमरणंप्रति ६ स्वप्नेगत्वातदा
देवीप्राहताःप्रमदोत्तमाः युष्माकंतुमध्येकस्याश्चिदूरुजातोद्विजःपुमान् ७ मदंशशक्तिसंभिन्नःसवःकार्यंविधास्य
ति इत्यादिश्यपरांबासापश्चादंतर्हिताभवत् ८ जागृतास्तुततःसर्वाःसुदृशःप्रवरांगनाः काश्चित्तासांभयोद्विग्नाका
मिनीचातुरामृशं ९

न्वयः किंचतेषांब्राह्मणानामनंतरंवंशःकथंस्थिरोऽभवत् प्रचलितइत्यर्थः १ किंचहैहयैरप्यनंतरंकिंकृतमितिपृच्छतिहैहयैरि
ति २ ३ ४ ५ ६ ७ योयुष्माकंमध्येकस्याश्चित्स्त्रियऊरुंभित्वापुमान्भविष्यतिसमदंशोभवतीत्याहेत्याह मदंशइति शक्तिसंभिन्नोमच्छक्तियुक्तइत्यर्थः ८ ९

375

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दधारेति ऊरुणापि शक्तितस्तस्याः श्रीभगवत्प्रसादाद्देवलब्धेति बोध्यं १० ११ १२ १३ १४ १५ मुषन् अपहरन् पराश

दधार चोरुणा तेन गर्भं सा कुलवृद्धये । पलायनपरान्दृष्ट्वा क्षत्रियैर्ब्राह्मणीं यदा ॥ १० ॥ विह्वलांस्तान्समायातान्दीनान्दुःखवशं
गतं गृह्यतां बध्यतां नारी सगर्भा याति सत्वरा ॥ ११ ॥ इति ब्रुवंतः संप्राप्ताः कामिनीं तद्‌पार्श्वगाः । सा भयार्ता तु तान्दृष्ट्वा ।
रुरोद समुपागतान् ॥ १२ ॥ गर्भस्य रक्षणार्थं सा चुक्रोशाति भयातुरा । रुदतीं मातरं श्रुत्वा दीनां त्राणविवर्जितां ॥ १३ ॥ निराधा-
रां वेपमानां क्षत्रियैर्भृशताडितां । गृहीतां निचसिंहेन सा गर्भाद्दूरोस्तथा ॥ १४ ॥ मातुर्नेत्रां विपमानां सहजज्वालकांत-
भित्त्वोरुं निर्जगामाशु गर्भः सूर्य इवापरः ॥ १५ ॥ मुषन्दृष्टीः क्षत्रियाणां तेजसा बालकः शुभः । दर्शनाद्बालकस्याशु
सर्वे जाता विलोचनाः ॥ १६ ॥ बभ्रमुर्गिरिदुर्गेषु जन्मांधा इव क्षत्रियाः । चिंतितं मनसा सर्वैः किमेतदिति सांप्रतं ॥ १७ ॥ स-
र्वे चक्षुर्विहीनाश्च जाताः स्म बालदर्शनात् । ब्राह्मण्यास्य प्रभावोऽयं सतीव्रतबलं महत् ॥ १८ ॥ शापाद्दग्धा भविष्यामः संकल्पाः किं
करिष्यति दुःखिताः । इति संचिंत्य मनसा नेत्रहीना निराश्रयाः ॥ १९ ॥ ब्राह्मणीं शरणं जग्मुर्हैहया गतचेतसः । प्रणिपत्य मु-
स्तां प्रपन्नाः कृतांजलिपुटाश्च ते ॥ २० ॥ ऊचुश्चैनां भयोद्विग्नां दृष्ट्वा सर्वे क्षत्रियर्षभाः । प्रसीद सुभगे मातः सेवकास्तव
यं किल ॥ २१ ॥ कृतापराधा रंभोरु क्षत्रियाः पापबुद्धयः । दर्शनात्तव तन्वंगि जाताः सर्वे विलोचनाः ॥ २२ ॥

चनाः अंधाः १६ सांप्रतमस्मिन्काले किमेतदित्यर्थः १७ १८ १९ २० २१ तपःसत्त्वात् विलो २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे ब्रा° २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ हे पुत्रका हिंसाजानः ३३ ३४
ब्र°

९० श्रुतं तेनैव पशुणामोजन्मांधाङ्वभाषिणो अद्भुतं तेजयो वीर्यं किं कर्मैः पापकारिणः २३ शरणं ते प्रपन्नाः स्म देहि चक्षुः षि मानदे अंधत्वं मरणाद्भ्रष्टं कृपां कर्तुं त्वमर्हसि २४ पुनर्दृष्टिप्रदानेन सेवकान् क्षत्रियान् कुरु उपारमच्च मा ष्टं समस्ति तापकर्मणः २५ अतः परं न कर्तव्यमीदृशं कर्म कर्हिचित् भार्गवाणां तु सर्वेषां सेवकाः स्म वयं किल २६ अज्ञानाच्च कृतं पापं क्षन्तव्यं तत्त्वयाधुना वैरं नातः परं क्वापि भृगुभिः क्षत्रियैः सह २७ कर्तव्यं शपथैः सम्यक् वर्तित वंतु हैहयैः सपुत्रा भवसु श्रोणि प्राणताः स्म वयं चेति २८ प्रसादं कुरु कल्याणि न द्विष्यामः कदाचन ब्राह्म्युवाच इति तेषां वचः श्रुत्वा ब्राह्मणी विस्मयान्विता २९ तानाहं प्रणतानद्य स्थानात्स्वात्स्यगतलोचनान् गृहीतानमया दृष्टि र्युष्माकं क्षत्रियाः किल ३० नाहं तु षान्विता सत्यं कारणं शृणुताद्य यत् अयं च भार्गवो नूनमूरुजः कुपितोद्य वः ३१ चक्षूंषि तेन युष्माकं स्तंभितानि तु धावतः स्वबंधून्निहतान् ज्ञात्वा गर्भस्थानपि क्षत्रियैः ३२ अनागसो धर्मपरांस्तापसा न्धनकामाया गर्भानपि यदा यूयं भृगूणां घ्नत पुत्रकाः ३३ तदायमूरुणा गर्भो मया वर्षशतं धृतः षडंगश्चाखिलो वेदो गृहीतोऽनेन चांजसा ३४ गर्भस्थेनापि बालेन भृगुवंशविवृद्धये सोऽपि पितृवधान्नूनं क्रोधाद्वो हन्तुमिच्छति ३५

गर्भस्थे नानेनेत्यर्थः कुतः प्रतापोऽयं बालकस्येति चेत्तत्राह भगवत इति ३५ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५

376

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.
ष. ३६ श्रीतिमुत्तमं ३७ ३७ ममाख्यानकृतंवचःममाख्यानेनिनकृतंलक्ष्यमिदंवक्ष्यमाणंवचनमित्यर्थः तद्वैतत्पार्थयपठध्वमित्यभिप्रायः ३९ किंतद्वचनंतद्

४२ भगवत्याःप्रसादेनजातोयंममबालकः तेजसायस्यदिव्येनचक्षूंषिमुषितानिच ३६ तस्माद्देवींस्तुतंमेचयथावध्वंविनया
न्विताः प्रणिपातेनतुष्टासौदृष्टिंवःप्रतिमोक्ष्यति ३७ व्यासउवाच इत्युक्त्वावचनंतस्याहैहयास्तुष्टचक्षुषःतं प्रणेमु
र्विनयोपेताउत्तरंमुनिसत्तमं ३८ सम्यक्तुष्टावधूश्चाथतानुवाचविचक्षुषः गच्छध्वंस्वगृहान्भूयोममाख्यानकृतंवचः
३९ अवश्यंभाविभावावैभवंतिदेवनिर्मिताः नात्रशोकस्तुकर्तव्यःपुरुषेणविजानता ४० पूर्ववद्धयःसर्वंप्राप्नुवं
तुयथासुखं व्रजंतुविगतक्रोधाभवनानियथासुखं ४१ इतितेनसमादिष्टाहैहयाःप्राप्तलोचनाः और्वमामंत्र्यज
ग्मुस्तेसद्मानियथारुचि ४२ ब्राह्मणीतंसुतंदिव्यंगृहीत्वास्वाश्रमंगता पालयामासभूपालतेजस्विनमतंद्रिता ४३
एवंतेकथितंराजन्भृगूणांतुविनाशनं लोभाविष्टैःक्षत्रियैश्चयत्कृतंपातकंकिल ४४ जनमेजयउवाच श्रुतंमयाम
हत्कर्मक्षत्रियाणांचदारुणं कारणंलोभएवात्रदुःखदश्चोभयोरपि ४५ किंचित्प्रष्टुमिहेच्छामिसंशयंवासवीसुत
हैहयास्तेकथंनाम्नाख्याताश्चविन्टपात्मजाः ४६ यदोस्तुयादवाःकामंभरताद्भारतास्तथा हैहयःकोऽपिराजाभूत्तति
नामवंशप्रतिष्ठितः ४७ तत्कर्मश्रोतुमिच्छामिकारणंकरुणानिधे हैहयास्तेकथंजाताःक्षत्रियाःकेनकर्मणा ४८

ह अवश्यंभाविभावाइति ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा स्क ६ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ स्मरतेजस्तनुः स्मरवत्तेजोयस्याः सातनुर्यस्येत्यर्थः ५५ ५६ ५७ हरिमश्वंदृष्ट्वा

१८ व्यासउवाच हैहयानांसमुत्पत्तिंशृणुभूपसविस्तरां पुरातनांसुपुण्यांचकथांपापप्रणाशिनीं ४९ कस्मिंश्चित्स
मयेभूपसूर्यपुत्रःसुशोभनः रेवंतनामाविख्यातोरूपवानमितप्रभः ५० उच्चैःश्रवसमारुह्यहयरत्नंमनोहरं
जगामविष्णुसदनंवैकुंठंभास्करात्मजः ५१ भगवद्दर्शनाकांक्षीहयारूढोयदागतः हयस्थस्तुतदादृष्टोलक्ष्म्या
सौरविनंदनः ५२ रमावीक्ष्यहयंदिव्यंभ्रातरंसागरोद्भवं रूपेणविस्मितातस्यतस्थौस्तंभितलोचना ५३ भ
गवानपितंदृष्ट्वाहयारूढंमनोहरं आगच्छंतंरमाविष्णुःपप्रच्छप्रणयात्प्रभुः ५४ कोऽयमायातिचार्वंगीहयारू
ढइवापरः स्मरतेजस्तनुःकांतोमोहयन्भुवनत्रयं ५५ प्रेक्ष्यमाणातदालक्ष्मीस्तंचित्राद्देवयोगतः नोवाच
वचनंकिंचित्पृष्टापिचपुनःपुनः ५६ व्यासउवाच अश्वासक्तमतिंवीक्ष्यकामिनीमतिमोहितां पश्यंतींपरमप्रे
मणाचंचलाक्षींचचंचलां ५७ तामाहभगवान्क्रुद्धःकिंपश्यसिसुलोचने मोहितासिहरिंदृष्ट्वापृष्टानैवाभि
भाषसे ५८ सर्वत्ररमसेयस्माद्भ्रांतस्मात्त्वंविभ्रमसि चंचलत्वाच्चलेत्येवंसर्वथैवनसंशयः ५९ प्राकृताचयथाना
रीनूनंभवतिचंचला तथात्वमपिकल्याणिस्थिरानैवकदाचन ६० त्वंहयंतत्समीपस्थासमीक्ष्यपद्मिमोहिता व
डवाभववामोरुमर्त्यलोकेतिदारुणा ६१

५८ ५९ ६० ६१ ६१ ६१ ६१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ इतिश्रीदेवीभागवततिलके षष्ठस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७ द्विषष्टिश्लोकवर्णितं तु हैहयस्य कथोच्य

इतिशप्तारमादेवीहरिणादैवयोगतः उद्वेपमानासाभयभीतातिदुःखिता ६२ तमुवाचरमानाथंशंकिताचा
तुर्हासिनी प्रणम्यशिरसादेवंस्वपतिंविनयान्विता ६३ देवदेवजगन्नाथकरुणाकरकेशव स्वल्पेपराधेगो।
विंदकस्माच्छापंदत्तासिमे ६४ नकदाचिन्मयादृष्टःक्रोधस्तेहीदृशःप्रभो क्वगतंतेमयिस्नेहःसहजोनतुनश्वरः ६५
वज्रपातस्तुशत्रौवैवर्जितोनसुहृज्जने सदाहंवरयोग्यास्मिशापयोग्याकथंकृता ६६ प्राणांस्त्यक्ष्यामिगोविंद।
पश्यतोद्यतवाग्रतः कथंजीवेत्वयाहीनाविरहानलतापिता ६७ प्रसादंकुरुदेवेशशापादस्मात्सुदारुणा।
त् कदामुक्तासमीपंतेप्राप्नोमिसुरवंदितविभो ६८ हरिरुवाच यदातेभवितापुत्रःपृथिव्यांमत्समःप्रियेतदा मां
प्राप्यातन्वंगिमुक्तात्वंभविष्यसि ६९ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेलक्ष्मीशापोनामसप्तदशो।
ध्यायः १७ जनमेजयउवाच इतिशप्ताभगवतासिंधुजाकालयोगतः कथंसावडवाजातावंतेनचकिंकृतं
१ कस्मिन्देशेस्थिताद्देवीवडवारूपधारिणी संस्थितेवाकिनीबालापरेशविरहातिकायथा २ कालंकियंतमा
युष्मन्विधुतापतिनारमा संस्थिताविजनेरम्येकिंकृतंचतयापुनः ३

वत्सलक्ष्म्यांशापःप्राप्तभनंतरंकिंवृत्तंजातमितिपृच्छति इतिशप्तेति १ २ ३ ३ ३ ३ ३ तेभगवत्याःप्रसादेनवंशोयमितिकीर्त्यते भग

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी.भा. ४ ५ ६ कीर्तिवर्णं यशोरित्यर्थः ७ ८ ९ रेवंतकथां समाप्य स्वायाः कथामाह इदं श्रियेति १० ११ सूर्यपत्न्याश्छाय या ११

५४ कस्माद्गमं कस्मात्प्राप्ता वासुदेवस्य सिंधुजा पुत्रः कथं तया प्राप्तो नारायणवियुक्तया ४ एतद्वृत्तांतमार्येश कथयस्व मे विस्तरं श्रोतुकामोस्मि विप्रेंद्र कथ्यतां महत्तमं ५ सूत उवाच इति पृष्टस्तदा व्यासः परिपृष्टिनयेनैव कथयामास भो विप्राः कथामितां सुविस्तरां ६ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कथां पौराणिकीं शुभां पावनीं सुखदां कर्णे विशदाक्षरसंयुतां ७ रेवंतसुरमाहूय ह्याश्रमं देवकामिनी भर्तुः प्रययौ तूर्णमाश्रमं स्वजनातांपतिं ८ पितुः सकाशं त्वरितो वीक्ष्य वीर्यं जगत्पतेः निवेदयामास कथां भास्कराय सदा पजा ९ दुःखितास्तस्मादेवी प्रणम्य जगदीश्वरं आजगाम कुशस्थलीं कांता सा कमललोचना १० सूर्यपत्न्या तपस्तप्तं यत्र पूर्वं सुदारुणं तत्र वसाययौ तावत्स्तुत वडवारूपधारिणी ११ कालिंदीतमसासंगे सुपर्णाश्रमस्य चोत्तरे सर्वकामप्रदे स्थाने सुरम्यवनमंडिते १२ तत्र स्थिता महादेवं शंकरं वांछितप्रदं दध्यौ चैकेन मनसा शूलिनं चंद्रशेखरं १३ पंचाननं दशभुजं गौरीदेहार्द्धधारिणं कर्पूरगौरदेहाभं नीलकंठं त्रिलोचनं १४ व्याघ्राजिनधरं देवं गजचर्मोत्तरीयकं कपालमालाकलितं नागयज्ञोपवीतिनं १५ सा गरस्य सुताकान्त्या हृद्ययोः स्वरूपं मनोहरं तस्मिंस्तीर्थे महादेवी चकार दुश्चरं तपः १६

तद्देवस्थलमाह कालिंदीतमसेति तमसानाम्नी नदी १२ १३ १४ १५ १६ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰ परंदेवमत्तंदिवं १७ १८ अश्विनीवडवा १९ २० २१ २२ यादृशस्तादृशइति यादृशोतिसाधुर्वासाधुर्वातादृशः सेव्यइत्यर्थः २३ २४
मु॰
२५

ध्यायमानापरंदेवंवैराग्यंसमुपाश्रिता दिव्यंवर्षसहस्रंतुगतंतत्रमहीपते १७ ततस्तुष्टोमहादेवोदक्षारदक्षिलो
चनः प्रत्यक्षोभून्महेशानःपार्वतीसहितःप्रभुः १८ तत्रेत्यसगणःशंभुस्तामाहहरिवल्लभां तपस्यंतीमहाभा
गामश्विनीरूपधारिणीं १९ किंतपस्यसिकल्याणिजगन्मातर्वदस्वमे सर्वेषांदःपतिस्त्वंहिसर्वलोकविधाय
कः २० हरिंत्यक्त्वाद्यमांकस्मात्तोषयिदेविजगत्पतिं वासुदेवंजगन्नाथंभुक्तिमुक्तिप्रदायकं २१ वेदोक्तंवच
नंकार्यंनारीणांदेवतापतिः नान्यस्मिन्सर्वथाभावःकर्तव्यःकर्हिचित्क्वचित् २२ पतिशुश्रूषणंस्त्रीणां
धर्मएवसनातनः यादृशस्तादृशःसेव्यःसर्वथाशुभकाम्यया २३ नारायणस्तुसर्वेषांसेव्योयोग्यःसदैवहि तंत्य
क्त्वादेवदेवेशंकिंमांध्यायसिसिंधुजे २४ लक्ष्म्युवाचआशुतोषमहेशानशप्ताहंपतिनाशिव मांसमुद्धरदेवेश
शापादस्मात्कृपानिधे २५ तदोक्तंहरिणाशंभोशापानुग्रहकारणं विज्ञप्तेनमयाकामंदयायुक्तेनविभुना २६
यदातेभवितापुत्रस्तदाशापस्यमोक्षणं भविष्यतिवैकुंठवाससेविकमलालये २७ इत्युक्ताहंतपस्तप्तुमागा
तास्मितपोवने आराधितोमयादेवत्वंसर्वार्थप्रदायकः २८

दाक्ष्याप्रार्थितोनविष्णुनोक्तमित्यर्थः २६ २७ २८ आशुतोषशीघ्रंप्रसादकर २५ तदोक्तमिति यदाशापोदत्तस्त
२८ २८ २८ २८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा. वामांस्त्रियमनागसमनपराधिनीं २९ ३० यत्त्वंसोनोविष्णुर्योसोविष्णुःसत्वमित्यर्थः ३१ अन्यथायुवयोःशिवविस्त्वोभेदसत्व ३२ ३३ ३४

प.

९६ पतिसंगंविनाएवत्रंदेवदेवलभेकथं सतुनिष्ठातिवैकुंठेत्यन्मादीनामनागसं २९ वरंमेदेहिदेवेशस्यदितुष्टोसिशंकर न
वान्सद्विधाभावोनास्तिनूनंकदाचन ३० मेयंगङ्गिरिजावांतज्ञातंपत्युःसुरोत्कर यत्त्वंसोसोपुनर्योसोसत्वंनात्पत्रसंशयः
३१ एवंत्वंचमयाज्ञात्वामयातिसराराधितं अन्यथाममदोषस्त्वाभाश्रयंत्वाभवेतशिव ३२ शिवउवाच कथंज्ञा
तस्त्वयादेविममतस्यचसुंदरि एकाभावोहरेर्नूनंसत्यमेवचदसिशुभे ३३ एवंत्वंचनजानंतिदेवाश्चमुनयस्तथा ज्ञा
निनोवेदतत्वज्ञाःकुतर्कोपहताःकिल ३४ मन्नामावासुदेवस्यनिंदकावहवस्तथा विलुभताश्चवहवोममनिं
दापरायणाः ३५ भवंतिकालभावेनकलौदेविविशेषतः कथंज्ञातंत्वयाभद्रेहरेर्योगेकतानमभिः ३६ सर्वे
श्वाद्वैकभावस्तुहरेर्ममचदुर्लभः व्यासउवाच इतिसाशंभुनापृष्टातुष्टेनहरिवल्लभा ३७ ज्ञानंतस्यविज्ञानंप्रव
क्तुमुपचक्रमे शिवंप्रतिसमानन्प्रसन्नवदनाम्बुजं ३८ लक्ष्म्युवाच एकदादेवदेवेशहरिस्तुध्यानपरोऽहः इत्थंम
यातपःकुर्वन्पद्मासनगतोभवन् ३९ तदाहंविस्मितादेवनामपृच्छंपतिंकिल प्रबुद्धंसुप्रसन्नंचज्ञात्वाविनयपूर्व
वेकं ४० देवदेवजगन्नाथयदाहंनिर्गतार्णवात् मथ्यमानात्सुरैर्दैत्यैःसर्वैर्ब्रह्मादिभिःप्रभो ४१

३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४१ ४१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वीक्षिताश्चमयासर्वेपतिकामतयानघ एतत्त्वंसर्वदेवेभ्यःश्रेष्ठोसीतिविनिश्चयात् ४२ त्वंकंध्यायसिसर्वेश
संशयोयंमहान्मम प्रियोसिमेवैदत्वंकथयत्वमनोगतं ४३ विष्णुरुवाच शृणुकांतेप्रवक्ष्यामियंध्यायामिसु
व्रतमं. आशुतोषंमहेशानंगिरिजावल्लभंहृदि ४४ कदाचिद्देवदेवोमांध्यायत्यमितविक्रमः ध्यायाम्यहंचदेवे
शंशंकरंत्रिपुरांतकं ४५ शिवस्याहंप्रियःप्राणःशंकरस्तुतथामम उभयोरंतरंनास्तिमिथःसंसक्तचेतसोः ४६
नरकंयांतितेनूनंयेद्विषंतिमहेश्वरं भक्तामम्विशेषेणाक्षिव्रतमेन तद्द्वैमहं ४७ इत्युक्तंदेवदेवेनविष्णुनाप्रभ
विष्णुना एकांतेकिलदृष्टेनमयाशैलसुताप्रिय ४८ तस्मात्वंवल्लभंविद्धिसोर्हीनाध्यानवतोप्रहं तथाकुत्रमह
शानयथामेप्रियसंगमः ४९ व्यासउवाच इतिप्रियोवचःश्रुत्वाभगवान्महेश्वरः नामाश्चर्यप्रियेर्वाक्यैर्यथा
र्थेवाक्यकोविदः ५० सत्यमेतत्त्वयाप्रोक्तंतुष्टोहंतपसातव समागमेपानिश्च विष्णोनिःसंशयः ५१ अन्ये
वहृषंदेवाभगवान्जगदीश्वरः आगमिष्यतितेकार्यंपूर्वंकर्तुमभीप्सितः ५२ तथाहंश्वेरिष्यामितेंद्रियमधुसूद
ने यथासौत्वत्स्वरूपान्वेमिष्यतिमदातुरः ५३ पुत्रस्तेभविनासुनुनारायणसमःक्षितौ भविष्यतिचभूपालःस
र्वलोकनमस्कृतः ५४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५५ ५६ परंत्वेतत्कार्यसिध्यर्थमहमेकंरहस्यंवदामितच्छृणुइत्याह परंतुविस्मृतासित्वमिति ५७ ५८ अन्यथेति यदिसच्चिदानंदरूपिण्यांभगवत्यांतव चित्तमासक्तंस्यात्तर्हिहैहयोनमेरूपस्या श्वेकथंचित्तंगतंस्यात्तत्साङ्गावत्यांतवचित्तस्यासक्तिर्नोत्तीत्यर्थः ५९ ६० निघृष्टनखमंडलंचरणांभोजमित्यर्थः ६१

सुतंप्राप्यमहाभागेत्वंतेनपतिनासह गंतासिदिविवैकुंठंमियातस्यभविष्यसि ५५ एकवीरेतिनाम्नासौख्यातिंया स्यतितेसुतः तस्माद्वैहैहयोवंशोभुविविस्तारमेष्यति ५६ परंतुविस्मृतासित्वंहृदिस्थांपरमेश्वरीं मदंधाम तचित्तात्वेतेनेतिफलमीदृशं ५७ अतस्तद्दोषशांत्यर्थंहृदिस्थांपरदेवतां शरण्यांयाहिसर्वात्म भाविनजलधेःसुते ५८ अन्यथातवचित्तंतुकथंगच्छेद्धयोत्तमे व्यासउवाच इतिदत्वावरंदेव्यैभगवान्कमलापतिः ५९ अंतर्द्धानं गतःसाक्षाद्रमयासहितःशिवः सापितत्रैववचावेगीसंस्थिताकमलासना ६० ध्यायंतीचरणांभोजंदेव्याःपर मशोभनं देवासुरशिरोरत्ननिघृष्टनखमंडलं ६१ प्रेमगद्गदयावाचानुष्टावचमुहुर्मुहुः प्रतीक्षमाणाभर्त्तारंह यरूपधरंहरिं ६२ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेलक्ष्मीवरप्राप्तिर्नामाष्टादशोऽध्यायः १८ व्यासउवाच तस्यैदत्वावरंशंभुःकैलासंतरितोययौ रम्यंदेवगणैर्जुष्टमनोगौमिश्चमंडितं १ तत्रगत्वाचित्ररूपंगणंकार्यवि शारदं प्रेषयामासवैकुंठेलक्ष्मीकार्यार्थसिद्धये २ शिवउवाच चित्ररूपहरिंगत्वाब्रूहिमद्वचनान्मम यथासौ दुःखितांपत्नीविशोकांवकरिष्यति ३ इत्युक्तश्चित्ररूपोथनिजगामत्वरान्वितः वैकुंठंपरमंस्थानंवैलवेश्वगणोर्वृतं

६२ इतिश्रीदेवीभागवतटीकायांषष्ठस्कंधेष्टादशोऽध्यायः १८ पंचाधिकैश्वर्यंचाशीत्यध्यैरथहैहसंज्ञात् अश्विनामभवत्पुत्रइतिसम्यगिहोच्यते शंभुवरस्यानेनासंगत्याख्या

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ५ ६ चंपकालिश्चंपकपंक्तिः ७ ८ ९ १० ११ १२ अज्ञातकारणः सर्वज्ञत्वात् १३
पु॰
९९

नानाद्रुमगणाकीर्णं वापीशतविराजितं संजुष्टं हंसकारंडमयूरशुककोकिलैः ५ उच्चप्रासादसंयुक्तं पताकाभिरलंकृतं
नृत्यगीतकलापूर्णं मंदारद्रुमसंयुतं ६ वकुलाशोकतिलकचंपकालिविमंडितं कूजितैर्विहगानां तु कर्णाह्लादकारै
र्युतं ७ संवीक्ष्य भवनं विष्णोर्द्वाःस्थोप्राह प्रणम्य च जयविजयनामानौ वेत्रपाणी स्थितावुभौ ८ चित्ररूप उवाच
सो निवेदयतां शीघ्रं हरये परमात्मने दूतं प्राप्तं हरस्यात्र प्रेरितं शूलपाणिना ९ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य जयः परमबुद्धिमा
न् गत्वाह हरिं प्रणम्याह कृतांजलिपुटः पुरः १० देवदेव रमाकांत करुणाकर केशव द्वारि तिष्ठति दूतोत्र शंकरस्य स
मागतः ११ आज्ञापय प्रवेष्टव्यो न वेति गरुडध्वज चित्ररूपधरो धीमान्निजाने कार्यगौरवं १२ इत्याकर्ण्य हरिः प्रा
ह जयं प्रज्ञातकारणः प्रवेशयात्र तु द्रष्टव्यं तं मम यत्र संस्थितं १३ इत्याकर्ण्य जयस्तूर्णं गत्वा तं परमाद्भुतं एहीत्या
कारयामास जयः शंकरसेवकं १४ प्रवेशितो जयेनाथ चित्ररूपस्तथाकृतिः प्रणम्य दंडवद्विष्णुं कृतांजलिपुटः स्थि
तः १५ दृष्ट्वा तं विस्मयं प्राप भगवान् गरुडध्वजः चित्ररूपधरं शंभोः सेवकं विनयान्वितं १६ पप्रच्छ तं स्मितं कृत्वा
चित्ररूपं रमापतिः कुशलं देवदेवस्य सकुटुंबस्य चानघ १७ कस्मात्त्वं प्रेषितोस्यत्र ब्रूहि कार्यं हरस्य किं अथवा देव
तानां च किंचित्कार्यं समुत्थितं १८

१४ १५ १६ १७ १८ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१९ २० २१ २२ २३ २४ श्रीमंडलेशत्वंमंडलेनिंदितमित्यर्थः २५ दुःखितांदुःखितामित्यर्थः रमयावि

द्याउवाच किमज्ञातंतवास्तीहसंसारेगरुडध्वज वर्तमानंत्रिकालज्ञयदहंप्रब्रवीमिवै १९ अपितोस्मिभवेनात्रवि
ज्ञप्तुंत्वांजनार्दन हृत्स्थवचनाद्वाक्यंप्रब्रवीमित्वयिप्रभो २० तेनोक्तमेतद्देवेशभार्यानेकमलालया तपस्तपतिका
लिंदीतममसासंगमेविभो २१ हयीत्रूपधरादेवीसर्वार्थसिद्धिदायिनी ध्यातुंयोग्यामरगणैर्मानवैर्यक्षकिंनरैः २२
विनातयानरःकोपिसुखभागीभवेद्भुवि तांत्यक्त्वापुंडरीकाक्षप्राप्नोषिकिंसुखंहरे २३ दुर्बलोपिस्त्रियंयातिनिर्धनो
पिजगत्पते विनापराधंचविभोकिंत्यक्ताजगदीश्वरी २४ दुःखंप्राप्नोतिसंसारेयस्यभार्याजगद्गुरो धिगतस्यजी
वितंलोकेनिंदितस्त्रीमंडले २५ सकामारिपवत्सेवहत्यातांदुःखितांत्वया त्वांवियुक्तांचरमयाहसिष्यंतिदिवानि
शं २६ रमांरमयदेवेशत्वदतंगगतांकुरु सर्वलक्षणसंपन्नांसुशीलांचसुरूपिणीं २७ सुखितोभवतांप्राप्यव
क्षमांचानुगामिनीं कांताविरहजंदुःखंसमप्यहमनातुरः २८ ममभार्याहृताविलोदक्षयज्ञेसतीयदा तदाहं
बहुलंदुःखंभुक्तवानंबुजेक्षण २९ संसारेस्त्रिनरःकोपिमाभून्मत्सदृशोपरः मनसाकरवंशोकंतस्याविरहपीडितः
३० कालेनमहताप्राप्तामयागिरिसुतापुनः तपस्तप्त्वातिदुःसाध्यंयादक्षात्तुपाध्वरे ३१ हरेकिंसुखमापन्नं त्वयासं

युक्तांत्वामित्यन्वयः २६ २७ त्यक्त्वाकामिनींएकाकीतिष्ठतादारसंग्रहेत्वलक्ष्मालयां ३२ सदाप्यहमितिशिवोक्तिः २८ २९ ३० ३१ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१० गोत्वाम्ब्यास्य महाभागां समानय निजालयं माभूत्कोपीह संसारे विमुक्तो समयातया ३३ कृपानुगरूपं तं भजतात्क
मलालयां उत्पाद्य पुत्रमात्मुष्मन्तामानयस्व चिरस्थितां ३४ व्यास उवाच हरीराकार्यं तद्वाक्यं चित्ररूपस्य भारत
तथेत्युक्त्वा तु तं दूतं प्रेषयामास शंकरः ३५ गते दूते भगवान्वैकुंठात्कामसंयुतः जगाम हृष्टत्वात्तत्र स्त्रुवाजिरूपं
नोहरं ३६ यत्रसा वडवारूपं कृत्वा तपति सिंधुजा विलसंतं देश यमासा ह्यतामपश्यद्धरी स्थितां ३७ सापि तं वीक्ष्य
गोविंदं हयरूपधरं पतिं ज्ञात्वा वीक्ष्य स्थिता साध्वी विनिक्षिप्य साश्रुलोचना ३८ तयोस्तु संगमस्तत्र प्रवृत्तो मन्मथा
तयोः कालिंदीतमसासंगमे पावने लोकविश्रुते ३९ सगर्भा सा तदा जाता वडवा हरिवल्लभा सुषुवे सुतं बालं तत्रैव
सगुणोत्तरं ४० तामाह भगवान्वाक्यं प्रहस्य समभाषितं त्यज त्वं वाडवं देहं पूर्वदेहा भवाधुना ४१ गमिष्या
वः स्ववैकुंठमावां कृत्वा निजं वपुः तिष्ठत्वत्र कुमारोयं त्वया जातः सुलोचने ४२ लक्ष्म्युवाच स्वदेहसंभवं पुत्रं
कथं हित्वा व्रजाम्यहं स्नेहः सुदुस्त्यजः कामं त्वात्मजस्य सुरर्षभ ४३ का गतिः स्यान्ममेयात्मन्वालकस्य नदीतटे
अनाथस्यासमर्थस्य विजने त्यक्तनोरिह ४४ अनाश्रयं सुतं त्यक्त्वा कथं गंतुं मनो मम दस्समर्थोस्त्यं त्वामिन भवेदंबुज
लोचन ४५

सदयंममनःसुतंत्यक्त्वागंतुंकथंसमर्थंभवेदितान्वयः ४५ ४१ ४१ ४१ ४१ ४५ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ४६ ४७ ४८ ४९. ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ इतिश्रीदेवीभागवतटीकायांषष्ठस्कंधेएकोनविंशोध्यायः १९ चतुर्भिर्घटिकैः पंचाशद्भिः प
पु.
१७२ दिव्यदेहौततोजातौलक्ष्मीनारायणावुभौ विमानवरसंविष्टौस्तूयमानौसुरैर्दिवि ४६ गंतुकामंपतिंप्राहकमलाकम
लापतिं गृहाणेमंसुतंनाथनाहंशक्तास्मिहापितुं ४७ प्राणप्रियोत्तिमेपुत्रःकांतत्वत्सदृशःप्रभो गृहीत्वैनंग
मिष्यामोवैकुंठंमधुसूदन ४८ हरिरुवाच माविषादंप्रियेकर्तुंत्वमर्हसिवरानने तिष्ठत्वयंसुखेनात्ररक्षार्थमेविहिता
विह ४९ कार्यंकिमपिवामोरुवर्ततेमहदद्भुतं निर्बोधकथयाम्यद्यसुतस्यात्रविमोचने ५० तुर्वसुर्नामविख्यातो
ययातितनुजोभुवि हरिवर्मेतिपित्रास्यकृतंनामसुविश्रुतं ५१ सराजापुत्रकामोद्यतपस्तपतिपावने तीर्थेवर्षशतं
जातंतस्यवैकुर्वतस्तपः ५२ तस्यार्थेनिर्मितःपुत्रोमयायंकमलालये तत्रगत्वाद्यपंसुत्वंप्रेरयिष्यामिसांप्रतं ५३
तस्मैदास्याम्यहंपुत्रंपुत्रकामस्यकामिनि गृहीत्वास्वगृहंराजाप्रापयिष्यतिबालकं ५४ व्यासउवाच इत्याश्वास्यप्रि
यांपद्मांकृत्वारक्षांचबालके विमानवरमारुह्यप्रययौप्रिययासह ५५ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएको
नविंशोध्यायः १९ जनमेजयउवाच संशयोयंमहानत्रजातमात्रःशिशुस्तथा मुक्तःकेनगृहीतोसौविकाकीविज
नेवने १ कागतिस्तस्यबालस्यजातामात्यवतीसुत व्याघ्रसिंहादिभिर्हिंस्रैर्गृहीतोनातिबालकः २
टी॰ः सुतस्यप्रहरेः कथानकंसम्य
कहंयीजातस्यवोच्युत सुतमरण्येत्यक्त्वानारायणोगतेसतिसंशयितोराजाटइति संशयोयमिति १ नातिबालकइति अतिबालकोव्याघ्रादिभिःकथंनभक्षितइत्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३ ४ ५ ६ ७ ८ तन्व्याकृशांगया ९ १० त्र्यंबकपाणिनां त्र्यंबकंधनुस्तत्पाणौयस्यतेनशिवेन ११ १२ असंपुत्रंकरिष्यामिविदमंत्रेणेत्यर्थः १३ तां

ष॰

१०३ व्यासउवाच लक्ष्मीनारायणौतस्मात्स्थानात्प्रचलितौयदा तदैवात्रचंपाख्यःप्राप्तोविद्याधरःकिलः ३
विमानवरमारूढःकामिन्यासहितोनृप मदनालसयाकामंक्रीडमानोयदृच्छया ४ विलोक्यतंशिशुंभूमावेका
किनमनुत्तमं देवपुत्रप्रतीकाशंरममाणंयथासुखं ५ विमानात्तरसोत्तीर्यचंपकस्तंशिशुंजवात् जग्राहच
मुदंप्राप निधिंप्राप्ययथाधनः ६ गृहीत्वाचंपकःप्रादाद्देव्यैतंमदनोपमं मदनालसायैतंबालंजातमात्रंमनोह
रं ७ सागृहीत्वाशिशुंप्रेम्णासरोमांचासविस्मया मुखंचचुंबबालस्यकृत्वातुहृदयेभृशं ८ आलिंगितश्चुं
बितश्चतयासोपिप्रीतिपूर्वकं उत्संगेचकृतस्तन्व्यापुत्रभावेनभारत ९ कृत्वांकेतौसमारूढौविमानंदंपतीमुदा
पतिंपप्रच्छचार्वंगीप्रहस्यमदनालसा १० कस्यायंबालकःकांतत्वयाकेनचकानने पुत्रोयंममदेवेनदत्त
स्त्र्यंबकपाणिना ११ चंपकउवाच प्रियेगत्वाथपृष्टेयंशक्रंसर्वज्ञमास्तुदे देवोवादानवोवापिगंधर्वोवापि
शुःकिल १२ तेनाज्ञप्तंकरिष्यामिपुत्रंप्राप्तंवनादमुं अपृष्ट्वानैवकर्त्तव्यंकार्यंकिंचिन्मयाध्रुवं १३ इत्युक्त्वा
तांगृहीत्वातंविमानेनाथचंपकः ययौशक्रपुरंतूर्णंहर्षेणोत्फुल्ललोचनः १४ प्रणम्यपादयोःप्रीत्याचंप

गृहीत्वातंचबालकंगृहीत्वेत्यर्थः १४ कस्तुशचीपतिंनिवेद्यबालकंप्राहकृतांजलिपुटःस्थितः १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham १५ १५ १५

दे॰भा॰ कालिंदीतमसासंगेसंगमे १६ १७ कृत्रिमस्तुसुतइति तथाचमनुः सदृशंतुप्रकुर्याद्यंगुणदोषविचक्षणंपुत्रंपुत्रगुणैर्युक्तंसविज्ञेयश्चकृत्रिमइति १८ १९
ष॰
१०४ देवदेवमथालब्ध्वस्तीर्थेपरमपावने कालिंदीतमसासंगेबालकोयंस्मरप्रभः १६ कस्यायंबालकःकांतःकथंत्य॰
क्तःशचीपते आज्ञाचेत्तवदेवेशकुर्वेहंबालकंसुतं १७ अतीवसुंदरोबालःप्रियायावल्लभःसुतः कृत्रिमस्तु॰
सुतःप्रोक्तोधर्मशास्त्रेषुसर्वथा १८ इंद्रउवाच पुत्रोयंवासुदेवस्यवाजिरूपधरस्यह हैहयोयंमहाभागलक्ष्म्या
जातःपरंतपः १९ उत्पादितोभगवताकार्यार्थेकिलबालकः दातुंनृपतयेनूनंपयातितनपायच २० हरि
णाप्रेरितःसोत्रराजापरमधार्मिकः आगमिष्यतिपुत्रार्थेतीर्थेतस्मिन्मनोरमे २१ तावत्त्वंगच्छतत्रैवगृहीत्वाबा॰
लकंशुभं यावन्नयातिनृपतिर्गृहीतुंहरिप्रेरितः २२ गत्वातत्रविमुच्यैनंविलंबमाकृथावर अदृष्ट्वाबाल॰
कंराजादुःखितश्चभविष्यति २३ तस्माच्चंपकमुंचैनंराजाप्राप्नोतुपुत्रकं एकवीरेतिनाम्नायंख्यातःस्यात्पृथिवी
तले २४ व्यासउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वाचंपकस्त्वरयान्वितः जगामपुत्रमादायस्थलेतस्मिन्महीपतिः २५
मुमोचबालकंतत्रयत्रपूर्वंस्थितोह्यभूत् आरुह्यस्वविमानंतुययौस्वाश्रममंडलं २६ तदैवकमलाकांतो
लक्ष्म्यासहजगद्गुरुः विमानवरमारूढोजगामनृपतिंप्रति २७ दृष्टस्तदातेननृपेणविष्णुःसमुत्तरंस्तत्र॰
२० २१ २२ वीरेतिसंबोधनं २३ ए विमानमुख्यात् जहर्षराजाहरिदर्शनेनपपातभूमौकिलदंडवच्च २८ कवीरेति द्वितीयंनामयकवी॰

२४ २५ २६ २७ २८

383

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ अनुद्यातरथेन अप्रतिहतगतिमता रथेनेत्यर्थः निशम्येति जनार्दनस्येति इति पूर्वोक्तप्रकारकं ३७

उत्तिष्ठ वत्सेति हरिः प्रतं तमाश्वास्य यद्भूमिगतं स्वभक्तं सोप्युत्सुको वासुदेवं पुरः स्थितं तुष्टाव भक्त्या सुखवीक्षितोथ २९
देवाधिदेवाखिललोकनाथ कृपानिधे लोकगुरो रमेश मंदस्य मेते किल दर्शनं यत्तु दुर्लभं योगिजनैरलभ्यं ३०
येनिस्पृहास्ते विषयेषु येतास्तेषां त्वदीयं खलु दर्शनं स्यात् आशापरोहं भगवन्ननंत योग्यो नते दर्शने देवदेव ३१
इति नतेन नृपेण विष्णुस्तमाह वाक्येन सुधामयेन वृणीष्व राजन्मनसेप्सितं ते ददामि तुष्टस्तपसा तवेति ३२
ततो नृपस्तं प्रणिपत्य पादयोः प्रोवाच विष्णुं पुरतः स्थितं च तपस्तु तप्तं हि मया सुतार्थं पुत्रं ददस्वात्मसमं मुरा
रे ३३ श्रुत्वा नृपप्रार्थितमादिदेवस्तमाह राजानममोघवाक्यं ययातिसूनो व्रज तत्र तीर्थे कलिंदकन्या
तमसाप्रसंगे मया ह्यपुत्रस्तु यथेप्सितस्ते तत्रैव मुक्तो ह्यमितप्रभावः लक्ष्म्याः प्रसूतो मम वीर्यजश्च कृता
र्थस्त्वार्थेथ गृहाण राजन् ३५ श्रुत्वा हरेर्वाक्यमतीव हृष्टः संतुष्टचित्तः प्रबभूव राजा हरिस्तु दत्वेति वरं जगाम
वैकुंठलोकं रमयायुतश्च ३६ गते हरौ सोपि ययातिसूनुः पावनुद्यातरथेन राजा प्रेमान्वितस्तत्र सु
तोत्पत्तियत्र वचो निशम्येति जनार्दनस्य ३७ स तत्र गत्वातिमनोहरं तं ददर्श बालं भुवि विल्लसंतं मुखं निवे
श्येककरेण कृत्वाश्लक्ष्णां पदांगुष्ठमनन्यसत्वं ३८

३८ ३८ ३८ ३८ ३८ ३८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. ३९. ४० नेत्रांबुनाश्रुजलेनावरुद्धकंठः   अवमदुःखंनीचदुःखंनरकपातजन्यंतज्ज्ञोतीत्यर्थः ४१   ४२   ४३   ४४

पृ. १०६ तं वीक्ष्य पुत्रं मदनस्वरूपं नारायणांशं कमलाप्रसूतं हरिप्रभावं हरिवर्मनामा हर्षप्रफुल्लाननपंकजोभूत् ३९ गृ
हीत्वसुतं वेगात्करपंकजाभ्यां बभूव प्रेमार्णवमग्नदेहः मूर्द्धन्युपाघ्राय मुदान्वितोसौ ननंद गाढं सुतमालिलिंग ४०
मुखं समीक्ष्याति मनोहरं तं समुवाच नेत्रांबुनिरुद्धकंठः दत्तोसि देवेन जनार्दनेन मां त्राहि पुत्रावमदुःखभीतेः ४१
तप्तं मया पुत्र तपस्तु बर्द्धे सुदुष्करं वर्षशतं च पूर्णं तेनैव तुष्टेन रमाप्रियेण दत्तोसि संसारसुखोदयाय ४२ माता
स्मात्वां तनुजं मदर्थे त्यक्त्वा गता सा हरिराम सेना धन्यात्वसायाप्रहसंतमेकं त्वां सुतं त्वानुदिताननासुपात ४३
त्वमेव संसारसमुद्रनौका नृपःकृतः पुत्रलक्ष्मीधरेण इत्येवमुक्त्वा नृपतिः सुतं तं मुदा समादाय ययौ गृहाय
४४ पुरीसमीपे नृपमागतं तमाकर्ण्य सर्वे सचिवाः सुराज्ञः ययुः समीपं नृपतेश्च लोकाः सोपायनास्ते सपुरोहि
ताश्च ४५ वंदीजना गायनकाश्च हृष्टाः समाययुः संमुखमाशु राज्ञः नृपः पुरं प्राप्य पुरः समागतं जनं समाश्वा
स्य वाक्यैश्च हृष्टाः सुपूजितः पौरजनेन राजा विवेश पुत्रेण युतो नगर्यां मार्गेषु लाजैः कुसुमैः समंताद्विकीर्यमा
णो नृपतिर्जगाम ४७ गृहं समृद्धं स्वचिवैः समेतः सुतं समादाय मुदाकराभ्यां राज्ञीं ददौ चाथ सुतं मनोज्ञं हस्तद्वयः प्रहृ
ष्टमनोभवाभं ४८

४५ गायनकाः गायकाः   ४६   ४७   ४८   ४८   ४८   ४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

राज्ञीगृहीत्वाभिनवंतनूजंपप्रच्छराजानमनिंदितात्मा राजन्कुतश्चैवसुतःसुजन्माप्राप्तस्त्वयानन्यसमानरूपः ४९
केनैषदत्तःकथयस्वकांतत्वेतोमदीयंप्रहृतंसुतेन न्याम्नादिवात्वमुदान्वितोसिप्रियेऽमेगेनसुतोहिसत्यं ५०
लोलाक्षिदत्तःकमलासमत्वोजनार्दनेनशोभनहीनसत्वः सातंगृहीत्वामुदमापराज्ञीराजाचकारोत्सवमद्भुतं
च ५१ ददौचदानंकिलयाचकेभ्योगीतानिवाद्यानिबहूनिनेदुः कृत्वोत्सवंभूपतिरात्मजस्यनामैकवीरेतिच
कारविज्ञः ५२ सुतंचसंप्राप्यमुदान्वितोसौननंददेवाधिपतुल्यवीर्यः पुत्रंहरेस्त्वपसुतानुरूपंसंप्राप्यवंशास
ऋणाच्चमुक्तः ५३ इतिसकलसुराणामीश्वरेणार्पितंतंसकलगुणगणाढ्यंपुत्रमासाद्यराजा विविधसुखविनो
दैर्मोदयामास्यमानोविहरतिनिजगेहेशक्रतुल्यप्रतापः ५४ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेविंशोऽध्या
यः २० व्यासउवाच जातकर्मादिसंस्कारांश्चकारनृपतिस्तदा दिनेदिनेजगामाशुवृद्धिंबालःसुलालितः १
नृपःसंसारजंप्राप्यसुखंपुत्रसमुद्भवं कृत्यान्यपिविमोक्षंचमेनेतेनमहात्मना २ षष्ठेन्नप्राशनंतस्यकारयामा
सयथाविधि तृतीयेथतथावर्षेचूडाकरणमुत्तमं ३ चकारब्राह्मणान्दत्वासंस्पृज्यविविधैर्धनैः गोभिश्चविवि
विधैर्दानैर्दीनकानितराणापि ४

स्पवलनेनंतारंहृच्चमुच्यतेरिपुःपुत्रप्राप्त्यातांजातंहन्माह
जातकर्मादीति १ मेनेमानितवान् २ सहदेवष्टेभागीर्ण

न्द्यः ३ [illegible] ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वर्षेचैकादशेतस्मिन्जातेबंधनकर्मवि कारयित्वाधनुर्वेदमध्यापयतपार्थिवः ५ अधीतवेदंपुत्रंतंराजधर्मविशा
रदं दृष्ट्वातस्याभिषेकायमतिंचक्रेजनाधिपः ६ पुष्यार्कयोगसंयुक्तेदिवसेन्द्रपसत्तमः कारयामाससंभारान
भिषेकार्थमादरात् ७ द्विजानाहूयवेदज्ञान्सर्वशास्त्रविचक्षणान् अभिषेकंचकारासौविधिवत्स्वात्मजस्यह
८ जलमानीयतीर्थेभ्यःसागरेभ्यश्चपार्थिवः स्वयंचकारविधिवदभिषेकंशुभेदिने ९ धनंदत्वाथविप्रेभ्योराज्यं
पुत्रेनिवेश्यसः जगामवनमेवाशुस्वर्गकामःसभूपतिः १० एकवीरस्तुतंज्ञात्वासंमान्यसचिवानथ भार्ययासह
भूपालःप्रविवेशवनंवशी ११ मैनाकशिखरेराजाज्ञात्वातीर्थंपराश्रमं नित्यंपत्रफलाहारश्चिंतयामासपार्वतीं
१२ एवंसनृपतिःज्ञात्वादिष्टांतेसहभार्यया स्वर्गलोकंगतःपुण्येनकर्मणा १३ इंद्रलोकंपितरंप्राप्त
मितिश्रुत्वाथहैहयः चकारवेदनिर्दिष्टंकर्मचैवौर्ध्वदेहिकं १४ कृत्वोत्तराःक्रियाःसर्वाःपितुःपार्थिवनंदनः रा
ज्यंचकारमेधावीपित्रादत्तंसुसंमतं १५ एकवीरोथधर्मज्ञःप्राप्यराज्यमनुत्तमं बुभुजेविविधान्भोगान्सचिवैश्च
सुमानितः १६ एकस्मिन्दिवसेराजामंत्रिपुत्रैःसमन्वितः जगामजाह्नवीतीरेहयारूढःप्रतापवान् १७

१३ १४ १५ १६ १७

३०५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१८ हेमकूटेनाहृतश्राकाशेयेपुते आश्रमा इत्यर्थः १९ २० २१ २२ २३ किंचित्समुद्यत्पयोधरां अंकुरितयौवनामित्यर्थः

संपश्यन्पादपान्रम्यान्कोकिलालापसंयुतान् पुष्पितान्फलसंयुक्तान्षट्पदालिविराजितान् १८ मुनीनामाश्र
मान्दिव्यान्वेदध्वनिनिनादितान् हेमकूटगताकोशान्गाधावसमाकुलान् १९ केदारान्शालिसंयुक्तान्गोपि
काभिःसुरक्षितान् प्रफुल्लपंकजारामान्निकुंजांश्चमनोरमान् २० प्रेक्षमाणः प्रियालांश्चचंपकान्पनसद्रुमान्
बकुलांस्तिलकान्नीपान्लवंगांश्चसुपुष्पितान् २१ मालतीलालितमालांश्चजंबूलतावदयकान् सुगन्धान्त्रान्हे
तीयेषुपुल्लशतपत्रकं २२ पंकजंचाप्यनिर्गंधा... दक्षिणेजलजस्याथपार्श्वेकमललोचनां
२३ कनकाभांसुकेशींचकंबुग्रीवांकृशोदरीं बिंबोष्ठींसुन्दरींकिंचित्समुद्यत्पयोधरां २४ सुनासांचारुसर्वांगीम
पश्यत्कन्यकांद्विपः तदंगींतांसखींत्यक्त्वाविह्वलांदुःखपीडितां २५ सादृष्ट्वानंदमानांविजनेकुररीमि
व संवीक्ष्यराजापप्रच्छकन्यकांशोककारणं २६ सुनसेब्रूहिकासित्वंकस्यपुत्रीशुभानने गंधर्वीदेवकन्यावा
कुतोऽसिविजनेसुंदरी २७ कथमेकाकिनीबालेनपश्यामिपरिच्छदं पतिस्तेकागतःक्वासौपितावाब्रूहितन्मम २८
चिन्तेदुःखंममाशुकथयाद्यममांतिके करोमिदुःखनाशंतेसर्वथैवकृशोदरि २९

२४ तांसखींचसमपनातां

२५ २६ २७ २८ अत्रकुटिलभ्रूइतितस्याःसंबोधनं २९ २५ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ष॰ ३० ३१ ३२ दैवंचमानुषंदैवंमानुषमुभयमपीत्यर्थः ३३ ३४ विपत्तिरहितइति विपत्तिहीनःकथंत्वंरुदतीतिनैवत्वंरुदतीत्य

१० नराज्येममतन्वंगिपीडांकोपिकरोत्यलं नमयंचोरजंकांतेनराक्षसभयंतथा ३० मयिशासतिभूपालेनोत्पाताना
दारुणाभुवि अयंनव्याघ्रसिंहेभ्योनभयंव्यालजनितंभवेत् ३१ वदत्वमेतुकस्मात्त्वंविलापंजाह्नवीतटे करोषिर
त्नागहीनाम्नकिंतेदुःखंवदस्वमे ३२ कस्मात्त्वंदुःखमत्युग्रंप्राणिनांपृथिवीतले दैवंचमानुषंकांतेब्रूहिमेतन्ममा
ग्रतः ३३ विशाललोचनेब्रूहिकोमितवचितिरितिं इत्युक्तेवचनेराज्ञाप्युक्तोवाचमृदुस्वना ३४ शृणुराजेंद्रव
क्ष्यामिममशोककारणं विपत्तिरहितःस्वामीकथंत्वंवक्तिभूपते ३५ मत्त्वोमिमहाबाहोयदर्थंरुदतीत्व
हं तवराजाग्रन्यदेशस्यापरमधार्मिकः ३६ भ्योनाममहाराजसंतानेनाहितोस्त्यसौ तस्यभार्यासुविख्या
ताउक्रोरेवितिनामतः ३७ सुरूपाचतुरासाध्वीसर्वलक्षणसंयुता अपुत्रादुःखिताकांतमित्युवाचपुनः
पुनः ३८ किंजीवितेनमेनाथधिग्देहंधिग्जीवितंमम बंध्यायाःसुतहीनायाह्यपुत्रायाधरातले ३९ इत्येवं
भार्ययाभूपःप्रेरितोमनस्युत्तमं चकारब्राह्मणांस्तज्ञानाढ्यविधिवत्तदा ४० पुत्रकामोयज्ञंभूरिदक्षिणयायो
चितं हूयमानेहविष्टेतनपृष्ठेपावकादतिसुप्रभात् ४१ आविर्बभूवसर्वांगीकन्याकाष्ठमलक्षणा विवाष्टीसुदती
सुभ्रूःपूर्णचंद्रनिभानना ४२

र्थः तस्मात्तौरोदनेनविपत्त्यनुमानंकुर्वित्यर्थः ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२

३८६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४३ ४४ एकाक्लीबसुताजातेव ४५ ४६ ४७ ४८ कृतार्थोसुतांग्रहणेदस्माभावेत्यर्थः ४९ ५० ५१ पुत्रवध्वा

वनवासात्सुकेशांतास्त्रणाणितास्तु: सुशानवनाज्जीरकपादतलाक्ष्मं ४३ स्नानानात्ससुजातातेत्र
साक्षीकृतानदा होमाग्नेश्चपराजनं गृहीत्वातांसुमध्यमां ४४ राजन्पुत्रोयंगृहाणेमांसर्वलक्षणसंयुतां एका
क्लीबसंभूताह्वयमानाच्छुतापनात् ४५ नान्यवितावले लोकेयातापुत्रोभविष्यति सुचितोभवभूपाल
पुत्राप्युत्रसमानया ४६ संतोषंकुरुराजेंद्रत्वादेवेनविभुना होतुर्वोदयंन्यप: श्रुत्वाहृष्टस्ताकन्यकांशुभां
४७ जग्राहयाभ्येतिहोमात्वत्तांसुखंभता गृहीत्वाथपतिस्त्वांतुदेवोपनीतगृहनं ४८ आभाष्यहतकरे(
त्वयेगृहाणसुभगेसुतां सानांकमलपत्राक्षीप्राप्यकन्यांमनोरमां ४९ जहर्षसुदिनाराज्ञीपुत्रंप्राप्ययथांसु
वं लक्षमंगलसंसर्गेनानयमन्दिरंशुभं ५० पुत्रजन्मसमुत्थंयत्तस्तंविविधंततः समाप्यचमलंराजाद्वि
जेभ्योदक्षिणांशुभां ५१ ददौविवर्ध्ययेनंस्वपूज्यमानैपतिः निर्जगामीतिनापीपत्न[illegible]संदृतभो
५२ मुदुदुग्धपरांप्राप्यरूपमार्योसुताग्निना उत्सवंतस्थितस्थप्रहृष्टा:सुजन्मजः ५३ पुत्रोपुनस्मापंथेतमूद
वस्त्रभाविश्व [illegible]मुतापाहत्सुवर्देमनकायालीते ५४

पुत्रवर्धनस्मानवर्धनेनेतुर्थः ५५ पुत्रीसाख्यानीयंमात्वसुतानन।
[illegible]आयमानउत्सवनामस्मेगृहेऽर्हिसंभ्रमाः ५३ सुदुदेमनमयाहते नगरात:संबोधनंतेनचत्वपिममात्तितिवितते इगिय[illegible]पावोचितं ५६ ५७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰ आवयोः राजकन्यायाममेत्यर्थः वयस्याहं वो ५५ एकावल्याः स्वभावमाह गंधर्वतीति ५६ ५७ तद्यात्तत्कर्म जान्हवीतीरदेशस्थकमलग्रहणरूपं।
पु॰ यात्रेति निवेदितं कथं निवेदितं तत्राह राजन्निति ५८ निर्जने वने तथा चकारेण क्रीडिवसव्याघ्रादिभिः प्रचुरतास्यादिति भावः इत्थं मया निवेदिते सति गृहे जि
११२ यशोवती चमेनाह समानं वय आवयोः वयस्याहं कृता राज्ञा क्रीडार्थं पावनाशये ५५ सहचरी जाता प्रेमयुक्ता दिवा।
निशं एकावली गंधवती पद्मान्निपश्यति ५६ तत्र सा गतो बाल्यानान्यत्र सुखमाप्नुयात् सुदूरे जान्हवीतीरे भ
वंति कमलान्यपि ५७ स समायाति तन्मयाता मत्समिता सखीयुता मया निवेदितं राजन् पुत्रीते कमलाकरान् ५८
प्रेक्षमाणा तिदूरे सा गमिष्यति निर्जने वने निषेधितापि पित्रा सौ गृहे स्थाप्य जलाशयान् ५९ कमलान्याचयित्वा
थ पुष्पितानि मनःहर्षं तथा पिनिर्मिते जलाकमलानि तन्मये तदा ६० तदा राज्ञा रक्षपालाः प्रेरिताः शस्त्रपाणयः एवं रक्षा
युगातन्वी मत्समेता सखीयुता ६१ क्रीडार्थं जान्हवीतीरे नित्यमायाति यातिच इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे
षष्ठस्कंधे एकविंशोध्यायः २१ यशोवत्युवाच मात्तु तस्यापतन्वंगी चलिताच सखीयुता चामरैर्वीज्यमानासा
क्षिताचरक्षिभिः १ सा युधैश्चाति सन्नद्धैः रक्षिताच वरोगिनी क्रीडार्थं मनसा जिंचं रत्नमानलितो शुभं। २ अ
हमथानया सार्द्धं गंगातीरमुपागता अपराभिः समेता च कमलैः क्रीडमानया ३

तासवान कत्वा तत्र पुष्पितान मनः हृतान् कमलान् पुंस्त्वर्णं दापयितुं
विलासीति कन्यायि पित्रा अथ जान्हवीतीरे सा तु निवारितापि पुनस्त्वं तेनात्वगः ५९ ६० ६१ इति श्रीदेवीभागवततिलके षष्ठस्कंधे एकविंशोध्यायः २१ तं
षष्टिश्लोकवैरेकादशत्याः कथानंदं यशोवती प्राह हा तेरगि सुपर्णे होत्याते पूर्वोपायेन कष्टेन तं यशोवती तं कथयति प्राक्तनतुस्यापेति १ २

387

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सैन्याः ५ ६ रक्षपालाणांमध्येपालयवदतिमयातदेकावल्युता ७ तद्वंतरंथैर्विन्ध्यस्थहंसासखीएकावलीवीभैवेनिकानांमध्ये [illegible]
घ
२६ एकावलीतथाचाहंजातेक्रीडापरेयदा मत्तैसेनानागातोदानवोदलसंयुतः ४ कालकेतुरितिख्यातोराक्षसैर्बहु
भिर्युतः परिघासिगदाचापबाणतोमरधारिभिः ५ दृष्टाचैकावलीतेनरूपयौवनशालिनी छितिपाकानप
नीयक्रीडमानानुपंकजैः ६ मयोक्तैकावलीराजनकोपदैत्यःसमागतः गच्छावोरक्षपालानांमध्येपंकजलोचने
७ विन्ध्यश्चैवंमयोक्ताहंत्वरयैवगतेभयात् मध्येवैवेनिकानांतुसायुधानांन्दपात्मज ८ कालकेतुस्तुतांदृष्ट्वामो
हितोमदनातुरः गदांतुवीरगृहीत्वातुधावमानःसमागतः ९ रक्षकानहतःकालजग्राहतांकुललोचनां नतां
वैपथुसंयुक्तांक्रन्दमानांकृशोदरीं १० तेजैनामांपुत्रीतिमयाचोक्तिपिदानवः नमांजग्राहकामार्तेतांगृहीत्वा
विनिःसृतः ११ तिष्ठतिष्ठेतिभाषंतोरक्षकाबलवत्तराः मतिविज्ञातुसंग्रामंचक्रुर्विस्मयकारकं १२ नता
पिराक्षसाःक्रूराःसर्वतःशस्त्रपाणयः युयुधुर्मत्तवीर्याश्चलामिकार्थेकृतोद्यमाः १३ संग्रामस्तुतदाजातःका
लकेतोस्तथारयोः निहत्यरक्षकान्सर्वान्गृहीत्वैनांमहाबलः १४ गतोराक्षसैन्येनर्निर्जगामपुरंप्रति वी
क्ष्यतांरुदतींबालांगृहीतांदानवेनतु १५ दृष्टमोहंगतातातनयक्त्वीनाशवीमम विक्रोशंतीयथासाक्षांपश्चादि
तेहत्यन्वयः ७ ९ १० एकावलीतजमांगृहस्यादितिमयोक्तोपि तिपदातुगा १६ मर्थः ११ १२ १३ १४ १५ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१७ १८ १९ स्यात्त्रीदयाहं तावदासी सिदास्माकं दासीति विपिद्धितत्रीं कथितपुत्रोऽयमन्वयः २० हेतुलेशेन स्वरूप्याभिव्यक्तिं कथ्यतामिति २१

सापि समागतां वीक्ष्य किंचित्स्वस्थाभवत्तदा । गत्वाहं तत्समीपे तु तामाभाष्य पुनः पुनः १७ सा मां प्राप्याति दुःख
जीतं भरवेदसमाकुला । कांते गृहीत्वा मां भूपं रोदयन्ती दुःखिता १८ समामाह कालकेतुः प्रीतिपूर्वमिदं वचः
समाश्वास्य भीतां त्वं सखीं चंचललोचनां १९ प्राप्तं मम च नगरं देवलोकसमं प्रिये दासोस्मि तव रत्याहि वासात्वं
दसिकातरा २० कथयैनां सखीं तिद्ध त्वं स्वस्थामद्य सुलोचने । इत्युक्त्वा मां स दीपार्श्वे मामोपस्थापितं मम २१ जगाम
मतरसादृष्टः पुरे स्वस्य मनोहरे । सैन्येन महता युक्तः प्रफुल्लवदनांबुजः २२ एकावलीं तथा मां च संस्थाप्य धव
लेगृहे । रक्षमाणगृहं स्वार्थं कल्पयामास कोविदः २३ द्वितीयेऽह्नि विशेसोद्यमामुवाच हि मन्मथः । प्रबोधयसखीं
बालां शोचंतीं विरहातुरां २४ पत्नी मे भव सुश्रोणि सुखं मुंक्ष्व यथेप्सितं । राज्यं त्वादीयं च दासोऽस्मि तव कोऽहं सदा तव
२५ पुनरुक्तं मया वाक्यं श्रुत्वा तद्भाषितं त्वरं । नाहं स्वामिप्रियं वक्तुं क्षमेना कथय प्रभो २६ इत्युक्तो वचनं दुष्टो मदन
क्षतमानसः । उवाच विनयादेनां सखीं स्वामोदरीं प्रियां २७ हशोदरीत्ययं मंत्रो निक्षिप्तो लिमयोपरि तेन मे हृद
यं कांतिः ह्यांते वशं तां गतं २८ तेनाहं तव दासो [illegible] इत्यतोस्मीति विनिश्चयः । [illegible] पीडितां विद्धि [illegible] २९

२२ २३ २४ २५ अप्रियमिति छेदः इत्युक्त इति २६ इति मया वचने उक्ते सतीत्यर्थः २७ मंत्रो वशीकरणमंत्र इत्यर्थः अनेन वशप्रयोगेन मंत्रेण मोहितोस्मीति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ३० राजसुताय दातुं पित्रा कल्पितेत्यर्थः मया त्वमनसा हैहय एव वृत इत्यर्थः ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ रारटीमि वल्गनां करोमीत्यर्थः ३६ ३७ संप्रतम
ष. स्मिन्काले ३८ हैहय इति यद्यपि हय्यपत्यमित्यर्थे स्त्रीभ्यो ढगिति ढक्प्रत्यये यकारस्य पदरूपं सिध्यति तथापि पृषोदरादित्वाद्धैहयपदसाधुत्वं बोध्यं यद्वा हेशब्देन
११५ भैवदेशेन नाम अस्तामिति न्यायेङ्गिपाञ्छ्रया ग्रहणं तथा च हेशब्देन हेपाशब्देन तं शब्दं कुर्वन्हयति गच्छतीति हैहयो ऽश्वस्तस्यायं हैहय इति यद्वा हे भगाहि भगा इत्युच्चा

यौवनं याति रंभोरु चंचलं दुर्लभं तथा सफलं कुरु कल्याणि पतिं मां परिरभ्य च ३० एकावल्युवाच पित्राहं कल्पिता पूर्वं दातुं राजसुताय वै हैहयस्तु महाभागस्तं मया मनसा वृतः ३१ कथमन्यं भजे कांतं त्वत्तः कामं सनातनं कन्याधर्मं विहायाद्य वेत्सि शास्त्रविनिश्चयं ३२ यस्मै दद्यात् पिता कामं कन्या तं पतिमाप्नुयात् परतंत्रा सदा कन्या न स्वातंत्र्यं कदाचन ३३ इत्युक्तोपि तया पापी विरराम न मोहितः न मुवाच विशालाक्षीं मां च पार्श्वे स्थितां तथा ३४ पातालविवरे तस्य पुरं परमसंकटे राक्षसै रक्षितं दुर्गं मंडितं परिखावृतं ३५ तत्र तिष्ठति दुःखार्ता सखी मे प्राणवल्लभा तेनाहं विरहेणात्र रारटीमि सुदुःखिता ३६ एकवीर उवाच कथं त्वमत्र संप्राप्ता पुरात्तस्य दुरात्मनः विस्मयो मे महानत्र तन्मे ब्रूहि वरानने ३७ त्वया च कथितं वाक्यं संदिग्धं भाति भामिनि हैहयार्थे कल्पिता सा पित्रेति मम संभ्रमं ३८ हैहयो नाम राजाहं नान्योस्ति पृथिवीपतिः मदर्थे कथिता सा किं सखी तव सुलोचना ३९ एतन्मे संशयं सुभ्रु छेत्तुमर्हसि भामिनि अहं तामानयिष्यामि तं हत्वा राक्षसाधमं ४०

येहपान्ति गच्छतीति हैहयो वि घ्यात्स्तस्यायं।
हैहय इति श्रुत्वा तासां धुत्वं बोध्यं मदर्थे कथिता सा किमिति यदि मदर्थे सा कथिता तर्हि मम एव सा त्रीसंकटे पतितेत्यर्थः ३९ ४० ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इदं वर्तमानं नास्ति निवेदितं किंवानेनाति वदेति शेषः ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१

११६ स्यानंदर्शयमेतस्यायद्विज्ञानामिरसुप्रते [illegible]निवेदितं किंवाना[illegible]नैश्चातिदुःखिते ४१ यस्त्रैवावत्सभाग[illegible]श्रीनकिं
जानातितांहतां नोद्यमः किंदातासेनतंतेमोचनहेतवे ४२ वंदेस्त्वांमुतांस्त्वामाकथंतिष्ठतिसुस्थिरः अस
मर्थोन्तपः किंवाकारणंब्रूहिसंत्वरा ४३ तयापिपद्मजोचेतिगुणानुक्ताच्चमानुषान् सत्त्वाः पंकजपत्राक्षिक
तः कामवशोऽस्पृशं ४४ कदापश्यामितांकांतांमोचयित्वातिसंकटात् श्रीमिहृदयंचायकोरोत्पातिमनोरथं
४५ ब्रूहिमेगमनोपायंपुरेतस्यातिदुर्गमे कथंत्वमातातस्मात्संकटादत्रागतव् ४६ यशोवत्युवाच बाल
भान[illegible]यामंत्रोभगवत्याविपत्तौपते प्राप्तोत्तिब्राह्मणात्सिद्धातस्त्वीजध्यानपूर्वकः ४७ तत्रावस्थितयाराज
न्मया[illegible]तेविचारितं आराधयामिसततंचंडिकांचंडविक्रमां ४८ सादेवीतोषिताकामंबंधमोक्षंकरिष्यति म
क्तानुकंपिनीशक्तिः समर्थासर्वसाधने ४९ याविश्वंसृजतेश्वत्यापालयत्येवसापुनः कल्पांतेसंहरत्येवनि
राकारेनिराश्रया ५० इतिसंचिंत्यमनसादेवींविघ्नेश्वरींशिवां ध्यात्वारतांवरांसौम्यांतुराननयनांहृदि ५१ सं
स्थाप्यमनसाद्रूपंमंत्रजाप्यपराभवं उपासितामयादेवीमासमेकंसमाधिना ५२ तस्मिन्समयमापातामतिभावेन
५२ ५२ ५२ ५२ तोषिता मामाहाम्बत्रयावाच्छदिंसुप्रसीतिचंडिका ५३ ५३ ५३ ५३ ५३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५४ महाविद्याभिधः श्रीविद्यामन्त्र इत्यर्थः ५५ ५६ मांमेव सर्वभूतेष्विति सर्वं मदात्मकं पश्यतीत्यर्थः ५७ मामुतोलक्ष्मीमत इत्यर्थः ५८ ५९
६० ६१ ६२ तस्माज्जायमाना त्वत्प्रसादप्रसङ्गेन पुत्रमित्रमित्यर्थः ६३ महादेवीप्रसादतो मामानन्दं शीघ्रगतिर्मया प्राप्तमित्यन्वयः ६४ कस्त्वं कस्यासि

उत्तिष्ठ याहि तरसा गंगातीरं मनोहरं ॥ आसमिस्थ कितन्नासौ हैहयो नाम पुंगवः ॥ ५४ एकवीरो महाबाहुः सर्वशत्रुविमर्दनः ॥
दत्तात्रेयेण मन्त्रो महाविद्याभिधः परः ॥ ५५ दत्तोस्मि तेन सततं मामुपास्ते विभक्तितः ॥ मत्प्रसादकमतिर्नित्यं मम पू
जापरायणः ॥ ५६ मामेव सर्वभूतेषु ध्यायन्नास्ते समन्ततः ॥ सतेदुःखविनाशं वै करिष्यति महामतिः ॥ ५७ मासुतो
विहंगस्तत्र तत्र गन्ता भविष्यति ॥ हत्वा तं राक्षसं वीरः सोचयिष्यति मानिनी ॥ ५८ एकावली मेकवीरः सर्वशास्त्रविशार
दः ॥ पश्चात्तेषे पतिः कार्यस्त्वया राजसुतः शुभः ॥ ५९ इत्युक्तांतर्दधे देवी प्रबुद्धाहं तदैव हि ॥ कथितं स्वप्नवृत्तं
तं देव्याश्चाराधनं तथा ॥ ६० प्रसन्नवदना जाता श्रुत्वा सा कमलेक्षणा ॥ विश्वासं चाकरोत्तुष्टा मामुवाच शुचिस्मिता ॥
६१ गच्छ त्वं त्वरया युक्ता कुरु कार्यं ममप्रियं ॥ सत्यं वाक्यं भगवती सा वां मे संविधास्यति ॥ ६२ इत्याज्ञप्ता नयाचाहंस
त्वरादेवप्रसूकया ॥ मन्त्रिपरस्परं युक्तं तस्मात्स्थानात्समागता ॥ ६३ चलिताहंतदा शीघ्रं महादेवीप्रसादतः ॥ मा
र्गज्ञानं शीघ्रगतिर्मया प्राप्तानदपात्मज ॥ ६४ अत्रागता स्थितं सर्वं कारणं मम दुःखजं ॥ कस्त्वं कस्य सुतश्चेति वद वीर यथा
र्थं ॥ ६५

यद्यपि हैहयो नाम राजाहं नान्योस्ति पृथिवीपतिरित्यनेन राजवाक्येन संदेहस्य निवृत्तत्वात्कस्त्वमिति प्रश्नोनयुक्त स्तथापि एकावली सोभाग्यमि
दं राज्ञो नं वामुख्यं तेन स राजा यदेवास्मीति तद्वशादुक्तमिति संदेहाविष्टस्य शिवनोपुनः पृच्छति कस्त्वं कस्यासि यथा तथा सत्यं वदेत्यर्थः ६५ ६५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इतिश्रीदेवीभागवतटीकायां षष्ठस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः २२ अथ त्रयोविंशे [illegible] कालकेतोर्महायुद्धं जातं तेन तद्वधो यशोवतीवा
क्यं श्रुत्वा [illegible] तस्यास्त्विति १ त्वयायः [illegible] २ ३ ४ ५ किंनाम कार्यं [illegible] एकावल्या [illegible] इति

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः २२ व्यास उवाच तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा तामाह यत्नतः प्रता
पवान् प्रफुल्लवदनांभोजस्तामुवाच विशांपते १ राजोवाच रंभोरु परया पृष्टोऽहं नातिविस्तरात् हैहयो
हैकवीरनाम्नासिंधुसुतासुतः २ मनो मे यत्त्वया नूनं परमानंदनं किल किंकरोमि कथं भामिनि हेतुना तिपीडिताः
३ प्रथमं रूपमाख्यातं सर्वलोकातिगं त्वया तेन मे विद्धं [illegible] मनः ४ ततस्तस्या गुणाः प्रोक्तास्ते
स्तुचितं हृतं पुनः यत्त्वयोक्तं पुनर्वाक्यं तेन मे विस्मयोऽभवत् ५ एकावल्या वचः प्रोक्तं दानवाग्रे मया हृतः हैहयं
विनानान्यं वृणोमीति विनिश्चयः ६ तेन वाक्येन तन्वंगि [illegible] त्वया तस्याः सखे कांते ब्रूहि
किं कारणं त्विदं ७ स्थानं तस्याः [illegible] मनः गमिष्ये [illegible] पुरे तस्मिन् सुलोचने ८ वद
मंत्रं विशालाक्षि तत्रायमितुं [illegible] यत्र तिष्ठति सुंदरी ९ हत्वा तं राक्षसं क्रूरं मोचयिष्या
मि तां प्रभो क्लिष्टां शोकसंतप्तां राजपुत्रीं तपस्विनीं १० विमुक्तदुःखां [illegible] प्रापयिष्यामि ते पुरं प्रियतमां
सखे स्वामिकन्यामेकावलीमहं ११

यः ६ तेनवाक्येनेति [illegible] शेषः [illegible] ७ ८ वदमामिति [illegible] शेषः प्राप्यितुं [illegible] इति यत्तस्मात् [illegible] [illegible] इति [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे.भा. १२ १३ यथाहन्मिहतिष्यामितथाकुर्वित्यर्थः इत्येतत्प्रियंवदेत्वंशकासितवंदेतोभक्तियुक्तत्वात् १४ १५ १६ १७ १८ १९

घ. २० दत्तात्रेयाद्देवयोगात्प्राप्तानिति देवयोगात्काकतालोपन्यायेन प्राप्तादित्यर्थः योगेश्वरीमहामंत्रमिति त्रिलोकीतिलकवद्भूषाभूतत्वात्त्रिलो

यश्चाहितात्वंकार्त्तवीर्यानाज्ञापयन्त्याः परंतपः एवंतीमनसःकामैर्मत्वापिप्रियंवदे १२ भविष्यतिसुसंपूर्णःसाधयेन
तवाधुना दर्शयामपुरंतस्यपश्यमेतत्पराक्रमम् १३ यथाहन्म्यिदाचारंपरद्रव्यापहारकं तथाकुरुप्रियंकांतेश
कासितवल्पितोति १४ मार्गंदर्शयतस्याद्य पुरस्यदुर्गमस्य च याह्युत्वान तन्निशम्यप्रियंवदकंपमुदिताचयः
शोवती १५ तमस्कारमापुत्रैर्नामेनोपापमादरात् मंत्रंगृहाणाशक्तेश्च भगवत्पान्तुसिद्धिदं १६ दर्शयिष्यामि
तस्याद्यपुरंराक्षसपालितं त्वंशोभुवमहाभागगामस्पयमयासह १७ तेनत्वंमहताशुक्लतत्रयुद्धंभविष्यति
कालकेतुर्महावीरोराक्षसैर्बलिभिर्वृतः १८ तस्मान्मंत्रंगृहीत्वालंकगन्तमयासह दर्शयिष्यामितेमार्गंपुर
स्यास्यदुर्गमनः १९ हत्वातंपापकर्माणांमोचयास्तुसंवोभम् श्रुत्वातद्वचनंवीरोमंत्रंजग्राहसत्वरः २०
दत्तात्रेयाद्देवयोगात्प्राप्ता नानिवराकुमात् योगेश्वरीमहामंत्रंत्रिलोकीतिलकाभिधं २१ तेनसर्वज्ञताजाता
सर्वातश्चारितानथा तयासहजगामाशुपुरंतस्यसुदुर्गमं २२ रक्षितंराक्षसैर्घोरैःपातालमिवपन्नगैः यशोवत्या
चोक्तेनतमहतासंयुतोनृपः २३

कीतिलकइत्यभिधायस्यतथाविधंमंत्रंक्षेमगौरीस्तुदर्शितंयोगेश्वरीकांतस्याहिनेयतत्र्यंयोगेश्वरीमंत्रंचा
ग्राहेत्यर्थः अयंमंत्रंगौरीतंत्रादिषुप्रसिद्धोन्यासादिकंतुशास्त्रादितिलकाटीकायामुक्तंनवमपटलेघटार्णलयंत्रविधाने २१ सर्वातश्चारितेति तेनमंत्रप्रभावे न पृथिव्यादिभूतंभद्रनशांतिश्च जयंतीत्यर्थः २२ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२४ २५ २६ जयंतोवितिइंद्रपुत्रइत्यर्थः २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४

तमायांतं समालोक्य दूतास्तस्य भयातुराः क्रोशंतोभिययुः पार्श्वं कालकेतोस्तरस्विनः २४ तमूचुः सहसागा
त्वा राक्षसं काममोहितं एकावलीसमीपस्थं वार्तां विनयानवहन् २५ दूता ऊचुः राजन्यशोवती नारी काचि-
न्याः सहचारिणी आयाति सहसैन्येन राजपुत्रेण संयुता २६ जयंतोवामल्लान्नाम्ना कार्तिकेयोथवानुकिं आ
गच्छति बलोन्मत्तो वाहिनीसहितः किल २७ संयतोभव राजेंद्र संग्रामः समुपस्थितः देवपुत्रोथ युध्यस्व त्वत्पजवा
कमलेक्षणां २८ इतो दूरेस्ति सैन्यं त योजनत्रय मात्रतः सज्जोभव महीपाल दुंदुभिं घोषयाशुवै २९ वाग्मु
वाच तेषां तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसः क्रोधमूर्छितः राक्षसानीरयामास सत्युधान सबलान्बहून् ३० गच्छंतु रा
क्षसाः सर्वे सन्नद्धाः शस्त्रपाणयः नानास्त्राप्य कालकेतुः पपश्च सगणयान्वितः ३१ एकावलीं समीपस्थां विच
शां सदुःखितां कोयमायाति तन्वंगि पिता ते नापरः पुमान् ३२ लब्धैसैन्यसंयुक्तो ब्रूहि सत्यं कृशोदरि
पितातेयदि संप्राप्तो नेतुं त्वां विरहातुरः ३३ ज्ञात्वा ते पितरं सम्यक संग्रामं न करोम्यहं आनयित्वा गृहे पूजां तस्य नैर्वे
वेद्यैः शुभैः ३४ करोमि तस्याचातिथ्यं गृहे प्राप्तस्य सर्वथा अन्यश्चेद्यदि संप्राप्तस्तं हन्मि निशितैः शरैः ३५

३५ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३६ ३७ ३८ एवंवदंत्यमीति तेयशोवतीचवयस्यास्तोवीरंसमानीयहतोत्यमास्तितिष्टतीत्येवममी दूतावदंतोत्यन्वयः ३९ तथाचमासादौ।
।थमास्त्वह्यत्वरितोनिर्ययौतस्य[illegible] एकवीरोपिसहस्राहयान्रुद्रःप्रतापवान् ४४ आगतस्तत्रकामिन्यातिरस्तोसमाकुलः त्रुटिङ्मूलमे
ष॰
१२१ आनीतःकिलकालेनमरणायमहात्मना तस्माद्धदविशालाक्षिकोयमायातिमंदधीः ३६ अज्ञात्वामांदुरा
धर्षं कालरूपंमहाबलं एकावल्युवाच नजानेहंमहाभागकोपमायातिसत्वरः ३७ नमेस्तिविदितःकोपि
स्थितायास्तवबंधने नायंपितानमेभ्राताकोप्यन्योस्तिमहाबलः ३८ किमर्थमिहचायातिनाहंवेदविनिश्चयं
दैत्यउवाच एवंवदंत्यमीदूतावयस्यातेयशोवती ३९ समानीयचतंवीरंमागतेतिकृतोद्यमा आगतास्तावलोकां
ताविद्धाकार्यनिश्चये ४० नान्यःकोपिममारातिर्योमेप्रतिबलोभवेत् व्यासउवाच एतस्मिन्नंतरेदूतास्तं
त्रान्येवैसमागताः ४१ तेचोचुस्त्वरिताभीताःकालकेतुंगृहेस्थितं किंत्वंस्थोसिमहाराजसमीपंसैन्य माग
तं ४२ निर्गत्य नगरात्तूर्णंसैन्येनमहताश्रुतः इतितेषांवचःश्रुत्वाकालकेतुर्महाबलः युद्धंतयोरभूत्तत्र
वृत्रवासवयोरिव ४५ शस्त्रास्त्रैर्विविधैर्मुक्तैरादीपितदिगंतरं वर्तमानेतदायुद्धेकातराणांभयावहे ४६ गद
समताबुः यताडयामासदैत्यंसिंधुसुतासुतः पपातोर्व्यांवज्राहतइवपर्वतावुः वाचलः ४७ पलायित्वागताःसर्वेरा
क्षसाभयपीडिताः यशोवतीततोगत्वावेगादेकावलींतदा ४८
त्वंयेवप्रेषितास्याम्त्वाकालयोंप्रेषितेतिवदंत्याः आगति
ति ४० त्वत्कृतएवायंशत्रुस्तेनात्यइत्याह ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ४९ स्कंधावारे ग्रामसांतमार्गे स्कंधावारः पुरांतः स्यादिति कोशः स्कंधावारः शिबारं सैन्यवासस्तु कटक इति त्रिकांडशेषः ५० ५१ कथितेति त
ध. स्याग्रे त्वं मया कथितास्तेन हेतुना सो पि पूर्णानुरागः परिपूर्णप्रेमा जात इत्यर्थः ५२ ५३ कौमारप्राप्तयेति कौमारावयःप्राप्तया भीतिल

१२२ उवाच मधुरां वाणीं विस्मितां मुदितां भृशं एह्यालिन्दात् पुत्र्या त्वं नवेनोनिपातितः ४९ एकवीर गाधिरिया
युक्तत्वामुदारुणां स्कंधावारे त्वमेतां जातिष्ठत्यश्च समातुरः ५० दर्शनकांक्षमाणास्ति श्रुत्वा रूपगुणान्क
व पश्यतं कुटिलापांगि मनोभवसमं वपुः ५१ कथितास्तं मया पूर्वं तस्याग्रे जान्हवीतटे पूर्णानुरागः संजातः
श्रुत्वा सो विरहातुरः ५२ वांछिति त्वां चातुरूपां हि हैहयपतिनंदनः सा तस्या वचनं श्रुत्वा गमनाय मनोदधे
५३ लज्जमाना भृशं भीत्या कौमारप्राप्तयानया कथं तस्य मुखं द्रक्ष्ये कुमारी ह्यवशा भृशं ५४ समागृह्णात्
ति कामार्त इति चिंताकुलासती यशोवत्या युनात त्रा नरपान स्थिता ययौ ५५ स्कंधावारे निमलिनां मलिनां
वरिधारिणीं तामागतां विशालाक्षीं दृष्ट्वा राजसुतोब्रवीत् ५६ दर्शनं देहि तन्वंगि त्वदर्षितनयनं मम कामा
तुरं चतं वीक्ष्यतां चाल लज्जाभरान्विता ५७ नीतिज्ञा शिष्टमार्गज्ञा तमुवाच यशोवती राजपुत्र पिता यस्मात्त्वा
मेनां दातुमिच्छति ५८ एषापि त्वद्वशा नूनं भविता संगमस्तव कालेन तीक्ष्य राजेंद्र नयेनां पितुरंतिके ५९

याभीत्या लज्जमाने त्यन्वयः कौमारत्वात्कथं भीत्युज्वलदाह कथं तस्येति बलात्कारेण मां ग्रहीष्यतीति हेतोरित्यर्थः ५४ तदेवाह समागृह्णातीति।
ग्रहीष्यतीत्यर्थः ५५ ५६ ५७ ५८ भवितेति विवाहेन संगमो भविष्यतीत्यर्थः ५९ ५९ ५९ ५९

३३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ६० ६१ ६२ ६३ ६४ यशोवत्यासमन्वितामिति तस्मैयशोवत्यपिदत्तेत्यर्थः ६५ ६६ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेषष्ठस्कंधेत्रयो।

सविवाहविधिंकृत्वादास्यतीतिविनिश्चयः सतत्त्वाक्यवचनंतथ्यंमत्वासैन्यसमन्वितः ६० समेतःकामिनीभ्रांतु
ययौतत्पितुराश्रमं राजपुत्रींतथायातांश्रुत्वाप्रेमसमन्वितः ६१ प्रययौसन्मुखस्तूर्णंसचिवैःपरिवे[illegible]तः व
हुभिर्दिव्यैर्दृष्टापुत्रीममलिनांबरा ६२ यशोवत्यातुवृत्तांतःकथितोविस्तरात्पुनः एकवीरंमिलित्वासौगृह
मानीयचाददात् ६३ पुत्र्येहिकारयामासविवाहंविधिपूर्वकं पारिवर्हंततोदत्वासंपूज्यविधिवन्नृपः ६४ पुत्रीं
विसर्जयामासयशोवत्यासमन्वितां एवंविवाहितांप्राप्यस्वपुत्रोमुदान्वितः ६५ गृहंप्राप्यबहून्भोगान्बुभुजे
प्रिययासमं बभूवतस्यांपुत्रस्तुकृतवीर्याभिधःकिलः ६६ तत्सुतःकार्तवीर्यस्तुवंशोयंकथितोमया इतिश्री
देवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेत्रयोविंशोध्यायः २३ राजोवाच भगवंस्त्वन्मुखांभोजाच्च्युतंदिव्यकथामृतं
तृप्तिमधिगच्छामिपिबंस्तुसुधयासमं १ तद्विचित्रमिदमाख्यानंकथितंभवतामम हैहयानांसमुत्पत्तिर्विस्तरा
द्विस्मयप्रदा २ परंकौतूहलंमेत्रयद्विष्णुःकमलापतिः देवदेवोजगन्नाथस्सृष्टिस्थित्यंतकारकः ३

विंशोध्या
यः २३ एकषष्टिश्लोकवर्यैर्ज्ञानिप्रारब्धविगतःविक्षेपशक्तिकार्यंततिष्ठत्येवेतिचोच्यते हैहयकथांश्रुत्वासंशयितोराजापृच्छति भगवंस्त्वन्मुखांभोजा
दित्यादिना १ २ कोसौविस्मयस्तमाह परंकौतूहलंमेत्रेति २ ३ ३ ३ ३ ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४ ५ अयभावः विश्वाद्यः किं ज्ञानिनः यदि ज्ञानिनस्तदा तेषां मायया अविवेकस्य च नाशात्क थमेतादृविवेकजन्यं हयग्रपधारणादिकमाचरणीयम
पद्यज्ञानिनस्तर्हि संसारे केपि ज्ञानिनो न संतीति विवेकोपदेशप्रतिपादकं शास्त्रं कर्मोपासनाशतिपादकं शास्त्रं च व्यर्थं स्यात् द्वितीयपक्षे पान्तदृष्ट्यानिनरय
पुज्यते यदि तु ज्ञानमेव दुर्लभं तदा तदुपयोगार्थं न चाचरणस्यानर्थक्यमेवेति श्रृणु राजन्निति अत्र समाधानकर्तुरयमभिप्रायः विश्वाद्या महांतो ज्ञानिनए
वपरं तु मायायाः शक्तिद्वयमस्ति एकमावरणशक्त्यात्मकं रूपमपरं विक्षेपशक्त्यात्मकं तत्रापं तत्त्वज्ञानेन तेषामावरणशक्तिरूपं नष्टमपि विक्षेपशक्तिरूपं यावत्काल

सोप्यन्यभावमापन्नो भगवान्हरिरच्युतः परतंत्रः कथं जातः स्वतंत्रः पुरुषोत्तमः ४ एतन्मे संशयं ब्रह्मन्छेत्
तुमर्हसि सांप्रतं सर्वज्ञस्त्वं मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि तत्त्वं तमच्युतं ५ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि संदेहस्यास्य निर्ण
यं यथा श्रुतं मया पूर्वं नारदान्मुनिसत्तमात् ६ ब्रह्मणो मानसः पुत्रो नारदो नाम तापसः सर्वज्ञः सर्वगः शां
तः सर्वलोकप्रियः कविः ७ सर्वैकदा मुनिश्रेष्ठो विचरन्पृथिवीमिमां वादयन्महतीं वीणां स्वरतानसमन्वि
तां ८ बृहद्रथंतरादीनां साम्नां भेदाननेकशः गायन्गायत्रमत्यंतं संप्राप्तो मे ममाश्रमं ९ शम्याप्रासं महा
तीर्थं सरस्वत्याः सुपावनं निवासं मुनिमुख्यानां शर्मदं ज्ञानदं तथा १० तमागतमहं प्रेक्ष्य ब्रह्मपुत्रं महाद्युतिं
अभ्युत्थानादिकं सर्वं कृतवानर्चनादिकं ११

पर्यंतं प्रारब्धकर्मणा देहस्तिष्ठति तावत्कालपर्यंतं तिष्ठत्येव तस्माच्च तेषां ज्ञानित्वेपि प्रारब्धकर्म
शेषत्वात् विक्षेपशक्त्या हयग्रपधारणादिवंपरतंत्रतादिकं च सर्वं संभवत्येवेति न ज्ञानिनुत्पत्तेर्न वा कर्मोपासनाज्ञानकांडानां वैयर्थ्यं तस्य तादृक्त्वेच चिरंया
वन्न विमोक्ष्ये अथ संपत्स्ये इति श्रुत्वा तत्त्वावरणशक्तिनाशमात्रेण जीवन्मुक्तेर्विदेहमोक्षस्य च संभवादिति एतदर्थोपष्टंभार्थमेवायं सर्वोपि स्कंधसमाप्तिपर्यं
तो ग्रंथो वेदितव्यस्तद्गतं वा राहे ज्ञानेनावरणनष्टो विक्षेपस्त्ववशिष्यत इति ६ ७ ८ ९ निवासं स्थानभूतं १० ११ ११

393

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १२ तमपृच्छमहमिति त्वयायः प्रश्नः कृतस्तत्रममाप्यज्ञानं पूर्वं स्थितमितिभावः १३ कुत्रचित्कचिदिति तथाचसुखाभावेकिमर्थमहंतोपिसंसारमोहि
स्क॰
१२५

अर्घ्यपाद्यविधिंकृत्वातस्यासनस्थितस्यच उपविष्टः समीपेहंमुनेरमिततेजसः १२ दृष्ट्वाविश्रमितंशांतंनार
दंज्ञानपारदं तमपृच्छमहंराजन्यत्पृष्टोहंत्वयाधुना १३ असारेस्मिंस्तुसंसारेप्राणिनांकिंसुखंमुने नपश्यामि
विनिश्चित्यकदाचित्कुत्रचित्कचित् १४ द्वीपेजातेनजन्याहंसंतप्तस्तस्मात्कारणादपि अनाश्रमीवनेद्रष्टुंनिर्गतः का
मातुरोरतः १५ तपस्तप्तंमयाचोग्रंपर्वतेबहुवार्षिकं पुत्रकामेनदेवेशः शंकरः समुपासितः १६ ततोमयाशुकः
प्राप्तः पुत्रोज्ञानवतांवरः पाठितस्तुमयासम्यग्वेदानांसारमादितः १७ सत्यक्त्वामांगतः क्वापिदुःखदंतंनिरा
तुरं लोकालोकांतरंसाधोवचनात्तववोधितः १८ ततोहंपुत्रसंतप्तस्त्यक्त्वामेरुंमहागिरिं मातरंमनसाध्यात्वा
संप्राप्तः कुरुजांगलं १९ पुत्रस्नेहादतितरांक्लेशांगः शोकसंयुतः जानन्मिथ्येतिसंसारंमाययापाशनियंत्रितः
२० ततोरम्यानदीतीरंज्ञात्वामातरंवासवीं शुभां स्थितोत्रैवाश्रमंकृत्वासाराज्ञापालिताशुभे २१ शांतनुः स्वर्गतिंप्राप्तो
विधुराजननीस्थिता पुत्रद्वययुतासाध्वीभीष्मेणप्रतिपालिता २२ चित्रांगदः कृतोराजन्गंगापुत्रेणधीमता
कालेनसोपिनिभ्नातास्तेनः कामसमद्युतिः २३

तः कर्माणिकुर्वंतीतिभावः १४ ननुसंसारेसुखंनास्तीतित्वयाकथंनिश्चितमितिचेत्तत्रानु
भवेनैवेत्याह द्वीपेजातइति १५ १६ वेदानांसारंश्रीदेवीभागवतं आदितः प्रथमतः आरंभतइत्यर्थः १७ १८ क्वत्वाचिंतयित्वेत्यर्थः १९ मिथ्येतिजानन्न
पिमाययाशिर्नियंत्रितोबद्धः २० राज्ञाशांतनुना २१ २२ गंगापुत्रेणभीष्मेण २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. पु. २४ २५ स्त्रीराज्यविलुलंनेति स्त्रीविषयेन राज्यं सुखेनभवी सतीनार्थः २६ २७ २८ २९ ३० गेकारीरा जहुते अश्वुः ३१ स्व

१२६ ततः सत्यवती माता निमग्ना शोकसागरे चित्रांगदं मृतं पुत्रं दुःखिता भृशमातुरा २४ संस्कारं कारयामास त्वरितं ह दुः
खितां सतीं आश्वासिता मयात्यर्थं भीष्मेणाथ महात्मना २५ विचित्रवीर्यं तनयं वीर्यवान् पृथिवीपतिः कृतो
भीष्मेण भ्राता वै स्त्रीराज्यविलुंठनम् २६ काशिराजसुतास्तेन जिताः पृथिवीपतीन् भीष्मेणानीय दत्ताः क
न्याः वेदितास्तमर्पिते २७ सत्यवत्या शुभे काले विवाहः परिकल्पितः भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य तावत्संस्थितोऽभवत् २८
पुनः सोऽपि मृतो भ्राता यक्ष्मणा पीडितो भृशं अनपत्यो युवा धन्वी माता भृशं दुःखिताभवत् २९ काशिराजसुते द्वे
दृष्ट्वा पतितं तदा पतिव्रता धर्मपरे भगिन्यौ संबभूवतुः ३० तेऽजुहावसतीं दृष्ट्वा दुःखिते पतिना
सहाग्निं यो भविष्याव ते हुताशने ३१ पुत्रे रामहृते स्वर्गे गत्वाथ नंदने सुखेन विहरिष्यावः पतिना सह संयुते
३२ निवारिते तदा मात्रा वध्वौ तस्मात्कृतेऽस्मात् स्नेहभावं समाश्रित्य भीष्मस्तत्र तदा ३३ गांगेय त्वं च मात्रा
मे संमंत्र्य च परस्परं ... देहि किं सर्वं ... ३४ ... ३५ ... त्वाभावं मनोगतं त
तं ... ३५ प्रणम्य मातरं मूर्ध्नि संस्थितो ... तां जलिः ... गांगेयं पुत्रशोके
नकाशिता ३६

इति संबोधनं संस्पर्शेनि विनिसपत्नी ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मातस्त्वयाकिमाहूतोमनसाहंतपस्विनि आज्ञापयमहत्कार्यंदासोस्मिकरवाणिकिं ३७ त्वंमेतीर्थंपरंमातर्देव
श्चपथितःपरः आगतश्चिंतितस्त्वात्रब्रूहिसतांतवप्रियं ३८ व्यासउवाच इत्युक्त्वाहंस्थितस्तत्रमातुरग्रेयदा
मुने तदासामामुवाचेदंप्रशांतोभीष्मअंतिके ३९ पुत्रो[illegible]भ्रातापीडितोराजयक्ष्मणा तेनांतर्दुःखिता
जाताबंधुशोकभयादिह ४० तस्मात्त्वमद्यमेधाविन्मयाहूतःसमाधिना गांगेयसंमतेनात्रपाराशर्यनिदिश्यसे
४१ कुलंस्थापयनष्टंत्वंशंतनोर्ममकारणात् रक्षमांदुःखतःकुलंचभ्रष्टेदेहदानाद्भुतं ४२ काशिराजसुते
भार्येभ्रातुस्तवयवीयसः साध्वीविचित्रवीर्यस्यरूपयौवनभूषिते ४३ ताभ्यांसंगम्यमेधाविन्पुत्रोत्पादनकंकुरु
रक्षस्वभ्रातुर्वंशंनास्तिदोषस्तुकर्हिचित् ४४ व्यासउवाच इतिमातुर्वचःश्रुत्वाजातश्चिंतातुरोह्यहं लज्जया
कुलनिंदातस्तामब्रुवंविनयान्वितः ४५ मातःपापाधिकंकर्मपरदाराभिमर्शनं ज्ञात्वाधर्मपथंसम्यक्कोविदःकथमा
चरेत् ४५ तथायवीयसोभ्रातुर्वधूःकन्याप्रकीर्तिता व्यभिचारंकथंकुर्यामधीत्यनिगमानहं ४७ अन्याये
नवर्त्तेवांसर्वेषांकुलरक्षणं नंदंतिहिसंसारापितरःपापकारिणः ४८ लोकानामुपदेष्टायःपुराणानांप्रव
र्त्तकः सकथंकलुषितंकर्मजानन्कुर्यान्महाद्भुतं ४९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वापुत्रशोकातिनमातयामात्रेत्यन्वयः ५० ५१ ५२ ५३ ५३ ५५ ५६ ५७ ५८ भविष्यतिसुतःपुत्रेति हेपुत्रलुधिभविष्यति
किमित्यर्थः राज्ञीगर्भधारणामनयाकार्तनवेतिप्रश्नार्थः ५९ ६० कथंपुत्रेति हेपुत्रव्यासतेपुत्रोंधोभविष्यतीतिकथंत्वयाशयोक्तोनिन्दनुचितंत्व

पुनर्व्रतोत्सहंमान्नानुवंतास्थशमंतीके पुत्रशोकातिनमायावंशरक्षणकाम्यया ५० पाराशर्यनतेदोषोवक्तव्या
न्ममपुत्रकं पुत्रत्वांवचनंतथ्यंसदोषमपिमानदैः ५१ कर्तव्यमनिचार्यैवशिष्टाचारप्रमाणतः वचनंकर्तुमेपुत्र
तेदोषात्रमानद ५२ पुत्रस्यजननंकार्यंत्वासुतिनोंकर्तुमातरं विशेषेणतुसंतप्तांममशोकार्णविसुत ५३ इतितां
ब्रुवतींश्रुत्वातनयानन्दीसुतः मामेवाचविशेषज्ञःसूक्ष्मधर्मस्यनिर्णये ५४ द्वैपायनविचारोत्रनकर्तव्यस्त्वयान
घ मातुर्वचनमादायविहरस्वयथासुखं ५५ व्यासउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वामातुश्चप्रार्थनंतथा निःशंको
हंतदाजातःकार्येतस्मिन्जगत्पिते ५६ अंबिकायांमयाजातोहेन्दस्तुमन्त्रांमसुवानिशि मपिदमनमायांतुनापसेकुमि
तोम्बुधं ५७ शयनामयासातुश्रोणीपण्डंगेप्रथमेतथा अंधस्तेभविताचपुत्रोयतोनित्रेनिमीलिते ५८ द्वितीयेन्हिर
मुनिश्रेष्ठपृष्टोमात्रारहःपुनः भविष्यतिसुतःपुत्रकाशिराजसुतोदरे ५९ मयोक्ताजननीतत्रश्रोत्वाजनसमुदे
नह विनेत्रोभविताप्रत्रोमातःपापानममैवहि ६० तयापिमेस्मितास्तत्रकटोरवचसामुने कथंपुत्रत्वयाप्र
नापुत्रस्तेंधोभविष्यति ६१ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः २४

नमितिभावः ६२ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेषष्ठस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः २४ २४ २४ २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ त्रिषष्टिश्लोकवर्यैस्तु त्वमोहमुपपादयन् व्यासोऽजानिवराणांच मोहे स्पष्टीतिकारणं पुनरपिव्यासः स्वमोहं स्पष्टं स्वमुपपादयति वासवी चकिलेति दा
ष॰ शेयीदाशपत्नी तस्याः कन्यासत्यवती स्त्रीभ्यो नमितिन्दक पद्य पिसामत्योदरे जाता तथापि सा दाशेन कन्यात्वेन स्वीकृतेतितत्त पत्न्या अपि सा कन्या जा

१२५ व्यास उवाच वासवी च किलाजाता श्रुत्वा वाक्यमिदं शुभं दाशेयी मामुवाचेदं पुत्रार्थे भृशमातुरा १ अंबालिका वधूश्चान्या
काशिराजसुता सुत भार्या विचित्रवीर्यस्य विधवा शोकसंयुता २ सर्वलक्षणसंपन्ना रूपयौवनशालिनी तस्यां
जनय संसक्तं त्वं कृत्वा पुत्रं सुसंमतं ३ नांधो राज्याधिकारी स्यात्तस्मात्पुत्रं मनोहरं उत्पादय राजपुत्र्यां वचनान्मम मा
नद ४ इत्युक्तोऽहं तदा मात्रा स्थितस्तत्र गजाह्वये यावदृतुमती जाता काशिराजसुता मुने ५ एकांतशयनागारे
प्राप्ता सा मम सन्निधौ लज्जमाना सुकेशांता लंबश्मश्रुं च मां तदा ६ दृष्ट्वा मां जटिलं दीनं तापसं पुष्टिवर्जितं स
स्वेदवदना जाता पांडुरातिमनाः स्पृशं ७ कुपितोऽहं तदा दृष्ट्वा कामिनीं निशि संगतां वेपमानां स्थितां पार्श्वे ह्य
ब्रुवं तामहं नृपा ८ दृष्ट्वा मां यदि गर्वेण पांडुवर्णा समागता अतः स्तनयः पांडुर्भविष्यति सुमध्यमे ९ इत्यु
क्त्वा निशि तत्रैव स्थितोऽहं बालिकायुतः भुक्त्वा तां निशि निर्यातः स्थानमापृच्छ्य मातरं १० ततस्तस्यां सुतोऽका
ले प्रसूता वंधपांडरो घृतराष्ट्रस्य पांडुश्च प्रथितौ संबभूवतुः ११ माता मे विमना जाता दृष्ट्वा तौ कस्यापि तौ सुतौ
ततः संवत्सरस्यांते मामाहूय तदाब्रवीत् १२ नेतिसत्यवतीदाशपी १ २ संगतं संसक्तं कृत्वा पुत्रं जनयेत्यर्थः ३ ४ ५ ६ ७ कुपितेति काम
तु मेऽपि प्रीत्य कारणोद्रेकसंभवं इत्यभिप्रायः ८ मामनन्तरूपं दृष्ट्वा गर्वेणास्य सौन्दर्याभिमानेन यदि यतस्त्वं पांडुवर्णा जातातः पर्थः ९ १० तामुक्त्वानि

तीयस्कंधे ॥ २ ॥ अ॰ ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा. १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ नयमेतेनात्रयः पुत्रास्तत्र भवन्नित्यर्थः मायाट्टङ्गितेति परक्षेत्राज्ञ्वेपुत्रेनयोक्रीणुजातमातापुत्रेनममाया.
स. हङ्गितेत्यर्थः ममपुत्राणामेतेऽनिमायोजातइत्यर्थः २३ तद्वृक्ष विस्मृतइति ३३ २४ तयमायया किंहातंतदाहमातरि त्वेति संवत्सरमासतं एतः
१२० द्वैपायनसुतो जातो राज्ययोग्यो न नारद त्वं तमनोहरं पुत्रं समुत्पादय मे प्रिय १३ तथेति सा मया प्रोक्ता मुदि-
ता जननी तदा श्वश्रुं विवर्णां प्रार्थयामास सुतार्थं कालमागते १४ पुत्रिं मां समालिंग्य पुत्रमुत्पादयाद्भुतं कुरु
वंशस्य कारिं राज्ययोग्यं वरानने १५ बहुलक्षान्विता दिं ष्टिन्नो वाचवचनं मुदा गतो हं श्यन्नं मामे मानुत द्वद्व
न्निशि १६ तातो वि चित्रवीर्यस्य रूपयौवनसंयुता प्रेषिता विकायात त्वा विचित्राभरणांवरा १७ चन्द्राननुना
देहा सौ पुष्पमाला विभूषिता आयाता हावसंयुक्ता सुकेशी हंसगामिनी १८ पर्यंके मां समावेश्य संस्थिता प्रेम
संयुता प्रसन्नो हं दानया विलासेनाभवं मुने १९ रात्रौ संक्रीडितं प्रेम्णा तया सह मया स्वयं चोदितः पुनस्त
यै प्रसन्नेन तु नारद २० सुभगो भविता पुत्रः सर्वलक्षणसंयुतः सुरूपः सर्वधर्मज्ञः सत्यवादी शमे रतः २१ स
तदा विदुरो जातस्त्रयः पुत्रा मया भवन् मायाट्टङ्गितात्मा यो परक्षेत्राज्ञ्वेसम २२ विस्मृतः सुकसंबंधी विरहः
शोककारणं दृष्ट्वा नीनत्वं सुतांस्तांस्ताम्वीर्यवान्वीर्यसंमतान् २३ मायाबलवती ब्रह्मन्दुस्तपजाप्यज्ञाताम
भिः अरूपा चनिरालंबा ज्ञानिनामपि मोहिनी २४ मातरि स्नेहसंबंधं तथा पुत्रेषु संस्थितं नमे चित्तं वने शान्तिमगाल्नु
ह्यं मम चितं मायया मोहितं वने शुष्यतिं नागात् नाप्ताननश्चित्य निवर्तितम २५ ग्रं: २५ २५ २५ २५ २५ २५ २५

396

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० २६ ननु सर्वविदः वामाभावात्मायामोहितत्वं युक्तमेवेति चेदिदं वे कोप्यति निर्मलोपि तथापि मायामोहितत्वं मत्तो त्वाश्चर्यमित्याह कदाचिदिति चिंतयन्वि
ष० चारयन्स्थितो इत्यादौ न वा कदाचिन्मम मानसे त्यर्थः कोमी इति अमी पुत्राः कौ अमी तस्य आह्वाहो अपि तस्य आह्वकोहिमोदि न भवंति तथापि तिवधर्मस्तः कानि

१४१ दौर्मनस्यं मनो जातं कदाचिद्धस्तिनापुरे पुनः सा सत्यवती गेहे नैव तत्र व्यवस्थिता: २६ कदाचित्चिंतयन्ना
नंमानसे प्रतिभाति वै कौमी पुत्राः कमोहोयं न ज्ञायते होस्वतस्य मे २७ व्यभिचारोद्भवाः किं मे सुखदाः स्युः सुताः
किल माया बलवती मोहं वितनोति हि मानसे २८ जानन्मोहांधकूपेस्मिन्पतितोहं स्मृषामृते हंत कुंदरहल्ला
पं कदाचित्सुसमाहितः २९ राज्यं प्राप्ते पांडुदेवबाले भीष्मसंमते तदा मम मनो जातं प्रसन्नं सुतकारणा
त् ३० कुंतीमाद्रीसुरूपे द्वे भार्ये तस्य बभूवतुः शूरसेनसुता कुंती मद्रराजसुता परा ३१ तथा शापं द्विजात्प्रा
प्य कामिनी हृदयसंयुतः पांडुर्निर्वेदमापन्नस्त्यक्त्वा राज्यं वनं गतः ३२ तदा मामाविशच्छोकः श्रुत्वा पुत्रं व
नेस्थितं गतोहं तत्र यत्रासौ भार्याभ्यां सह संस्थितः ३३ तमाश्वास्य वने पांडुं पुनः प्राप्तो गजाह्वये धृतराष्ट्रं
समाभाष्य ह्यागमं यमुनातटे ३४ क्षेत्रजान्पांडुपुत्रांस्तान्समुत्पाद्य वनाश्रमे धर्मतो वायुतः शक्रादश्विभ्यां पि
चपांडवान् ३५ युधिष्ठिरो भीमसेनस्तथैवार्जुन इत्यपि कुंतीपुत्राः समाख्याता धर्मानिलसुरेशजाः ३६

रथं वक्तेषु मोह इति ज्ञानमित्यर्थः २७ २८ तथा चत्वार्निनोपिंमम
यावन्मोहे न गह्वरतिष्ठः स्वादिवंदयजायतोऽइति वर्णितं २९ यदा पांडुर्नृपो राज्यं प्राप्य तदा मम मनः प्रसन्नं जातमित्यर्थः इयमपि मायैव ३० सशापमिति स्त्री
संभोगे तद्वशिनि तव मरणं भविष्यतीत्येवं ३१ ३२ तदा मामिति इयमामिति इयमपि मायैवेति भावः ३३ ब्रह्मजातटे समुद्रस्तीरतटे ३४ ३५ ३६ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा ३६ एतिनामहाविप्रविदेसर्वः ३९ ३६ ४० परात्मनः परंदेहे पीडितः इत्यर्थः भीष्मेति भीष्मेणविदुरेणधर्माचार्येणतेषांपुत्राः पालिताः

स्क०

१३२ नकुलः सहदेवश्च मद्रराजसुतासुतौ कदाचित्तु हिमाश्रंसमालिंग्य महीपतिः ३७ स्मृतः शापात्तु मुनिभिः सं
स्कृतो हुतभुङ्मुखे माद्री तत्र सती भूत्वा प्रविष्टा पतिना सह ३८ स्थिता पुत्रयुता कुंती ज्वलिते जाततन्दोत (?)
मुनयः सुतसंयुक्तां श्वशुरस्य न्यसुतां तदा ३९ दुःखितां पतिहीनां तां नानामानितुमं जसाद्दूये समर्पिता धर्मभीष्माय (?)
विदुराय महात्मने ४० श्रुत्वाहं सुबहुदुःखाभ्यां पीडितस्तु परात्मभिः भीष्मेण पालिताः पुत्राः पांडोरितिति (?)
विंतपते ४१ विदुरेण तथा भीष्मेण धृतराष्ट्रेण धीमता दुर्योधनाद्वलस्य पुत्रा ये क्रूरमानसाः ४२ एकत्रस्थिति
मापन्ना विरोधं चक्रुरद्भुतं द्रोणाचार्यस्तु संप्राप्तस्तत्र भीष्मेण मानितः ४३ अध्यापनाय पुत्राणां पुरे तस्मिन् निवा
सितः कर्णः कुंत्याः परित्यक्तो यातः सूत्र शिक्षुर्यदा ४४ सूतेन पालितो नवां प्राप्तः श्वाधिरथेन ह दुर्योधनप्रियः
श्चाभूत्कर्णः शूरतमस्तथा ४५ परस्परं विरोधोभूद्भीमदुर्योधनादिषु धृतराष्ट्रस्तु संचिंत्य क्लेशं पुत्रेषु तेषु च ४६
निवासं कल्पयामास पांडवानां महात्मनां विरोधशमनायैव नगरे वारणावते ४७ दुर्योधनेन तत्रैव रचितं जातुष
गृहाणि कारितानि च दिव्यानि प्रेषिताभिः सुरोचनं ४८

इतिविविधविरोधदुर्योधनाद्यतस्यधृतराष्ट्रस्यपुत्राविरोधंचकारित्यन्वयः ४१

४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४८ ४८ ४८ ४८

३१७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मग्नोऽहमिति इष्यमपि मायैवेत्यर्थः ४९ वने पर्यटन्नन्वेषमाण इत्यर्थः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७

श्रुत्वा जतुगृहे दग्धान्पांडवान्पृथया युतान् पौत्रभावान्मुनिश्रेष्ठ मग्नोऽहं व्यसनार्णवे ४९ कोशातरोऽहं शुश्रू
न्पवने पर्यटन्नहर्निशं दृष्टा मयैकचक्रायां पांडवा दुःखकर्षिताः ५० ततस्तुष्टमनाश्चाहं जातः पार्थान्विलोक्य च
प्रेषितास्ते मया तस्माद्द्रुपदस्य पुरं प्रति ५१ ते गतास्तत्र दुःखार्त्ता विप्रवेषधराः कृशाः मृगचर्मपरीधानाः सभायां
संस्थितास्तदा ५२ कृत्वा पराक्रमं जिष्णुः स जित्वा द्रुपदात्मजां चक्रुर्विनाहं मानिन्याः पंचैव मातृवाक्यतः ५३
दृष्ट्वा विवाहं तेषां तु मुदितोऽहं भृशं तदा ततो नागपुरं प्राप्ताः पांचालीसहिता मुने ५४ निवासं खांडवप्रस्थे धृत
राष्ट्रेण कल्पितं पांडवानां द्विजश्रेष्ठ वसुदेवसुतेन वै ५५ तर्पितः पावकस्तत्र विष्णुना सह जिष्णुना राजसूयः
कृतो यज्ञस्तदाहं मुदितोऽभवं ५६ दृष्ट्वाद्य विभवं तेषां तथा मयकृतां सभां दुर्योधनोऽतिसंतप्तो द्रोहमथाक
रोत् ५७ द्यूते तंत्रीशकुनिना नक्षज्ञस्य धर्मजः हृतं राज्यं धनं सर्वं याज्ञसेनी च कर्षिता ५८ वने द्वादश वर्षाणि
पांडवास्ते विनाशिताः पांचालीसहितास्तेन दुःखं मे जनितं भृशं ५९ एवं नानाविधं लोके दुःखात्मकेऽभृशं निम
ग्नोऽहं भ्रमोपेतः जानन्धर्मं सनातनं ६० कोऽहं कस्य सुतास्ते मे का माता किं सुतः पुनः येन मे हृदयं मोहाद्भ्रमतो।

५९ जानन् धर्मं सनातनमिति अस्तनित्यंगातास्य निंदितानि शं ६१ नंदनंदेन न्नित्यर्थः ६० ६१ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दृष्टा

दे॰भा॰ ६२ ६३ ज्ञानिनोपिममकथंमनेनेषुपूर्वोक्तेषुस्थलेषुमायामोहसुखदुःखादिकंचजातमित्यर्थः मोहादीनामनेकेषुस्थानेषुदर्शनार्थमेवैतावत्पर्यंतं

ष॰ प्रसिद्धकथायाउपन्यासः इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेपंचविंशोध्यायः २५ स्वाधिकेष्वपंचाशत्केष्वथतुनारदः स्वमोहस्यैवमाहात्म्यंनिजगा

१३४ देतिचोच्यते इतिमेइति इतिमेपूर्वोक्तंवाक्यंश्रुत्वामांनारदआहेत्यन्वयः १ संसारेस्मिन्निति अयंभावः ज्ञानिनोपिममकथंमायामोहदुःखादिकंजायतइतित्व

यापृष्टंतत्रनायंज्ञानमहिम्नायेनविक्षेपरूपसंसारोच्छेदोभवेत् किंतुमायायाः शक्तिद्वयमस्तिएकावरणरूपाशक्तिरपराविक्षेपरूपातत्रज्ञानेसत्यावरणरूप

किंकरोमिक्वगच्छामिसंतोषोनाधिगच्छति दोलारूढंमनोमेत्रचंचलंनस्थिरंभवेत् ६२ सर्वज्ञोसिमुनिश्रेष्ठ

संदेहंमेनिवर्त्तय तथाकुरुयथाहंस्यांमत्तवितोविगतज्वरः ६३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेपंच

विंशोध्यायः २५ व्यासउवाच इतिमेवचनंश्रुत्वानारदःपरमार्थवित् मामाहचस्मितंकृत्वापृष्टंतंमोहकार

णं १ नारदउवाच पाराशर्यपुराणज्ञकिंपृच्छसिसुनिश्चयं संसारेस्मिन्विनामोहंकोपिनास्तिशरीरवान् २

ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रःसनकःकपिलस्तथा माययावेष्टिताःसर्वेभ्रमंतिभववर्त्मनि ३ ज्ञानिनंमांजनोवेत्ति

भ्रांतोहंसर्वलोकवत् शृणुमेपूर्ववृत्तांतंब्रवीमिसुनिश्चितं ४

शक्तिर्नाशेपिविक्षेपशक्तिः प्रारब्धकर्मक्षयपर्यंतंतथैवतिष्ठ

तितयाचपूर्ववदेवकदाचिन्मोहादिकंजायंतेतस्मात्कथंममविचारवतोपिमोहादिकमितिनाश्चर्यंकिंतुदेहवतःस्वभावएवायमिति १ नकेवलंजीवानामेव

मोहादिकंजायतइतिमंतव्यंकिंत्वीश्वराणामपीत्याह ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रइति तेषांमोहःप्रथमस्कंधमारभ्यबहुषुस्थलेषुवर्णितप्रायइतिएव माययावेष्टिताइ

वेष्टिता इत्यतज्ञानिनामपितेषांविक्षेपशक्तिवर्त्ततएवअतएवतेभववर्त्मनिभ्रमंति नीचमत्स्यादियोनिषुयतोदेवानामपीदृशीदशातत्तोमनुष्याणांकिंविचार्यमि

तिभावः ३ किंचहेव्यासमांजनाज्ञानिनंवेत्तितत्राहमपिज्ञानीसन्नपिसर्वलोकवत्यामरजनकृष्णंतरएवकस्मादितिचेत्शृणुममलोकातीतांदुर्दशामित्याह शृण्विति

४

३९०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५ पर्वतश्चाहं पर्वतनामा ममभागिनेयो मुनिस्त्वं चेत्यर्थः ननु ब्रह्मपुत्रस्य नारदस्य कथं पर्वतो भागिनेय इति चेत्सत्यमुक्तं धेदक्षान्नारदस्य द्वितीयजन्मनो वस्य मामते
नद्वितीयजन्मस्थोऽयं भागिनेय इत्यभिप्रायः ततस्यागतिः सत्वात् ६ ७ ८ चित्तवृत्तिस्तु वक्तव्येति भूतलेनानाविधं वस्तुदृष्ट्वायस्य यादृशीजायते तच्चित्त वृत्तिः मा

दुःखं मयायथा पूर्वमनुभूतं महत्तरं त्यक्तितं न च मोहेन भार्यार्थे वासवी सुत ५ एकदा पर्वतश्चाहं देवलोकाद्महीतलं
प्राप्तौ विलोकनार्थाय भारतं खंडमुत्तमं ६ भ्रमंतौ महितामुर्वी पश्यंतौ तीर्थमंडलं पावनानि च स्थानानि मुनीनां
माश्रमान् शुभान् ७ शपथं देवलोकात्तत्कृत्वा पूर्वं परस्परं चलितौ समयं चेमं संमंत्र्य निश्चयेन वै ८ चित्तवृत्तिस्तु
वक्तव्या यादृशीयस्य जायते शुभा वा यदि वाऽशुभा वापि न गोप्या कदाचन ९ भोजनेच्छाऽथवानेच्छापि रतीच्छा वा भवेदपि
यादृशीयस्य चित्ते तु कथनीया परस्परं १० इत्यावां समयं कृत्वा स्वर्गाद्भूलोकमागतौ एकचित्तौ मुनी भूतौ विचरंतौ
यथेच्छया ११ एवं भ्रमंतौ लोकेऽस्मिन् ग्रीष्मांते समुपागते संजयस्य पुरं रम्यं संप्राप्तौ नृपतेः पुनः १२ तेन संपूजि
तौ भक्त्या राज्ञा संमानितौ भृशं स्थितौ तत्र गृहे तस्य चातुर्मास्यं महात्मनः १३ वार्षिकाश्चतुरो मासा दुर्गमाः प
थि सर्वदा तस्मादेकत्र विबुधैः स्थातव्यमिति निश्चयः १४ अष्टौ मासांस्तु प्रवसेत्तदा कार्यवशाद्द्विजाः वर्षाकाले
न गंतव्यं प्रवासे सुखमिच्छता १५ इति संचिंत्य मनसा संजयस्य गृहे तदा संस्थितौ मानितौ मानिना राज्ञा कृतातिथ्यौ
महात्मना १६ दमयंतीति विख्याता तस्य पुत्री महीपतेः आज्ञप्ता परिचर्यार्थं सुदती सुंदरी भृशं १७

तेन वक्तव्येत्यर्थः अ
यमेवोभाभ्यां संकेतः कृतः ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १७ १७ १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१३६ विविकन्याविशालाक्षीराजपुत्रीकनीयसा सेवनंसर्वकालेचवादधाद्भुभयोरपि १८ स्नानार्थमुदकंकालेभोजनं
मिष्टमीप्सितं मुखवासंतथाचान्यं यद्दिष्टंतद्ददातिसा १९ मनोभिलषितान्कामानुभयोरपिकन्यका वीजनासन
शय्यादीनवांछितानाप्यकल्पयत् २० एवंसंसेव्यमानौतुस्थितौराज्ञोगृहेकिल वेदाध्ययनसंशीलावावांवेद
व्रतेरतौ २१ अहंवीणांकरेकृत्वासाधयित्वास्वरोत्तमं गायत्रसाममत्यादमशांकाराग्रसायनं २२ राजपुत्रीतुतं
श्रुत्वासामगानंमनोहरं बभूवमयिरागाढ्याप्रीतियुक्ताविशारदा २३ दिनेदिनेनुरागोस्यातमयिहृदिंगितःपरः
ममापिप्रीतियुक्तायांमनोजातंस्पृहापरं २४ ममतस्याश्चसाकन्याभोजनादिषुकर्हिचित् अकरोदंतरंकिंचित्ते
वाभेदसमान्विता २५ स्नानायोष्णजलंमह्यंपर्वतायचशीतलं दधिमह्यंतथातक्रंपर्वतायाप्यकल्पयत् २६
शयनास्तरणंशुभ्रंमदर्थेपर्यकल्पयत् शीत्यापरमयायद्वत्पर्वतायनतादृशं २७ विलोक्यपतिमांप्रेम्णासुंदरी
नचपर्वतं ततोस्यास्तादृशंदृष्ट्वापर्वतःप्रेमकारणं २८ मनसाचिंतयामासकिमेतदितिविस्मितः पप्रच्छ
मांरहःसम्यक्ब्रूहिनारदसर्वथा २९ राजपुत्रीत्वयिप्रेमकरोतिमुदिताभृशं ददातिभक्ष्यभोज्यानिस्निह्यतीहसा
मंततः ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ष
१२७ नतथामपिभेदोत्रसंदेहंजनपतयसो मन्यतेत्वांपतिंकर्तुंसर्वथासंजयात्मजा ३१ तवापिताहशंभावंजाजालि
लक्षणोरुहे नेत्रवक्त्रविकारैश्चज्ञायतेप्रीतिकारणं ३२ सत्यंवदन्नतेमिथ्याकर्तव्यंवचनंमुने स्वर्गतःसमयंकृ
त्वाचलितोसंस्मरधुना ३३ नारदउवाच पृष्टोहंपर्वतेनेदंकारणंतुत्वहाद्यदा तदाहंक्रोसमाक्रांतःसंजातश्चाब्रु
वंपुनः ३४ पर्वतेषाविशालाक्षीपतिंमांकर्तुमुद्यता ममापिमानसोभावोवर्ततेतस्यांविशेषतः ३५ तच्छ्रुत्वावचनं
सत्यंपर्वतःकोपसंयुतः मामुवाचमुनिर्वाक्यंधिग्धिगितिपुनःपुनः ३६ यथासंशयथानष्टात्वात्वंचिंताहंत्वयापुनः
भवबानरवक्त्रस्त्वंशापान्ममममित्रध्रुक् ३७ इतिशप्तस्तुतेनाहंकुपितेनमहात्मना सहसाह्यभवंक्रूरःशाखा
मृगमुखस्तदा ३८ मयापिनक्षतातस्मिन्नक्षमातुभगिनीसुते सोपिशप्तोतिकोपाद्धैमास्वर्गेतिगतिःकिल ३९
स्वलोपराधेयस्मान्मांशप्तवानसिपर्वत तस्मात्त्वमपिमंदात्मन्मर्त्यलोकेस्थितिःकिल ४० पर्वतस्तुगतस्मस्मा
न्नगराद्धिमनाश्चरं अहंवानरवक्त्रस्तुसंजातस्तत्क्षणादपि ४१ दृष्ट्वामांवानरंक्रूरंराजपुत्रीविलक्षणा विम।
नातीवसंजातावीणाश्रवणलालसा ४२ व्यासउवाच ततःकिमभवद्ब्रह्मन्कथंशापान्निवर्तितः मानुषास्यः
पुनर्जातोभवान्ब्रूहियथाविधि ४३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४.
१३८ पर्वतःस्वागतोभूयःसंगमोयुवयोरभूत् कदाकुत्रकथंसर्वंनिःशेषंवदसुव्रत ४४ नारदउवाच किंब्रवीमिमहा
भागमायायाश्चरितंमहत् दुःखितोहंक्षणंतत्रपर्वतेस्थितेगते ४५ पुनःसेनापराजर्थ्यराजपुत्रीममाभवत् रति
श्च पर्वतेकामंस्थिततस्त्वेनसदृशंमुने ४६ अहंदुःखान्वितोदीनलज्जयाचानतवन्मुखः निःशेषमासंतुचिंतार्तःकिमि
स्यादितिचिंतयन् संजयाख्यसुतांदृष्ट्वाकिंचित्प्रकटयौवनां विवाहार्थेराजसुतामपृच्छत्सचिवंतदा ४८ विवाहकालः
संप्राप्तःसुतायाममसांप्रतं योग्यंवरंममब्रूहिराजपुत्रंसुसंमतं ४९ रूपौदार्यगुणौर्युक्तंशूरंसत्कुलसंभवं विवा
हंविधिवत्तस्याःकरोमिकिलसांप्रतं ५० प्रधानस्त्वब्रवीद्राजन् राजपुत्राह्यनेकशः संतितेभुविपुत्रास्तेयो
ग्याःसर्वगुणान्विताः ५१ यस्मिन्रुचिस्तेराजेंद्रतमाहूयमहात्मजं देहिकन्यांधनंभूरिहस्त्यश्वरथसंयुतं
५२ नारदउवाच पितुश्चिकीर्षितंज्ञात्वादमयंतीतदाल्पं धात्र्यामुखेनवाक्यज्ञातमुवाचरहःस्थितं ५३ धात्र्यु
वाच दमयंतीमहाराजपुत्रीतेमामथाब्रवीत् पितरंब्रूहिधात्रेणिवचनान्मेसुखान्वितं ५४ मयादृष्टोथमेधावीनार
दोमहतीयुतः नारदेहितयाकामंनान्यःकोपिप्रियोमम ५५ कुरुमेवांछितंतातविवाहंमुनिनासह नान्यंवरिष्ये
धर्मज्ञनारदंतुपतिंविना ५६

५४ ५५ ५६ ५६ ५६ ५६ ५६ ५६ ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ तिमिंगिलविवर्जितेमत्स्यविशेषातकपदार्थरहितेनादसिंधावित्यर्थः ५७ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेषड्विंशोध्यायः २६ षट्पंचाशता
ष॰ पद्यवर्यैर्विवाहोनारदस्येह प्रोच्यते यत्रमोहस्यमहिमातोनवर्ण्यते पूर्वाध्यायेदमयंतीत्याभिप्रायधात्रीप्रवाचेत्युक्तंतद्वृत्तांतंवक्तुमाह तत्पुत्र्या
१३५

मग्नाहंनारदसिंधौविवेकरहितेनिरात्मके अक्षारेसुखसंपूर्णेतिमिंगिलविवर्जिते ५७ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापु
राणेषष्ठस्कंधेषड्विंशोध्यायः २६ नारदउवाच तत्पुत्र्यावचनंश्रुत्वाराजाधात्रीमुखात्ततः भार्यांप्रोवाचवैतोकीं
समीपस्थांसुलोचनां १ राजोवाच यदुक्तंवचनंकांतेधात्र्यातत्तुत्वयाश्रुतं इतोयंनारदःकामंमुनिर्वानरवक्त्रभाक्
२ किमिदंचिंतितंपुत्र्याबुद्धिहीनंविचेष्टितं कथमस्मैमयादेयाकन्याहरिमुखायसा ३ कासौभिक्षुःकुरूपश्चक्वदमयंतीम
मात्मजा विपरीतमिदंकार्यंनविधेयंकदाचन ४ तामेकांतेसुकेशांतेनिवारयसुदृढात्मुतां युक्त्यामुनिरतांमुग्धांशास्त्रदृ
ष्टानुसारया ५ इतिभर्तृवचःश्रुत्वाजननीतामथाब्रवीत् क्वतेरूपंमुनिःक्वासौवानरास्योधनःपुनः ६ कथंमोह
मवाप्तासिभिक्षुकेचतुराननः लताकोमलदेहात्वंमत्स्यरूक्षस्ततुल्यं ७ वानीयानरवक्त्रेणकथंयुक्तातवालघे
कार्येप्रीतिःकुत्सितेपुंसिमविश्वातिष्ठुचिस्मिते ८ वरस्तेराजपुत्रोस्तुमाकुरुत्वंतथाहहं पितातिदुःखमाप्नोतिश्रुत्वा
धात्रीमुखादिदंवचः ९ लग्नांबब्बूलवृक्षेणकोमलांमालतीलतां दृष्ट्वाकस्यमनःखेदंचातुरस्यनगच्छति १० दासे
रकायतांवल्लीदलानिकोमलानिकः दद्यातिभक्षणार्थायमूर्खोपिधरणीतले ११

वचनमिति १ २ बुद्धिहीनंयथास्यात्तथा
विचेष्टितमित्यर्थः ३ ४ हेसुकेशांतेशास्त्रदृष्टानुसारयायुक्त्यामुनिरतांमुग्धांविवारयेत्यन्वयः ५ ६ ७ ८ ९ बब्बूलवृक्षःबावलवृक्षः १० दासे

रकायदाणाःपुत्रोदासेरःस्पृष्ट्राम्योवितिस्पेरक्तपददासेरकःउष्ट्रोवा ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. १२ अमुनानादेन १३ १४ अस्यासमागो विदोविदग्ध स्वमूर्खस्य मलिनरूपेण धनेन च किं फलमित्यर्थः १५ १६ १७ १८ १९ २०

घ

१४० वीक्ष्य त्वां कामसंलग्नां नारदस्य समीपतः विवाहे वर्तमानेतु कास्थ्यं चेतो न दहति १२ कासुखेन समं वार्ता नरक्किंजः

नयत्यतः आमरणात्तु कथं कालः क्षपितव्यस्त्वयामुना १३ नारदउवाच इति मातुर्वचः श्रुत्वा दमयंती भृशातुरा

मातरं प्राह तन्वंगी मर्मविसाक्षरनिश्चया १४ किं सुखेन च रूपेण मूर्खस्य च धनेन किं किं राज्येन विदग्धस्यासमागो

विदोस्य च १५ हीनांयोपि वनेधन्यायाना देन विमोहिताः मातुः प्राणान्प्रयच्छंति धिङ्मूर्खो मानुषान्भुवि १६

नारदो वेत्ति यां विद्यां मातः सप्तस्वरात्मिकां तृतीयः कोपि नो वेद शिवादन्यः पुमान्किल १७ मूर्खेणा सह संवासो म

रणांतत्क्षणोक्षणः रूपवान्धनवान्स्यात् ज्योगुणाहीनो नरः सदा १८ धिङ्मैत्रीं मूर्खभूपाले दृष्टागर्वसमन्विते गु

णज्ञे भिक्षुके श्रेष्ठा वचनात्सुखदायिनी १९ स्वरज्ञो ग्रामवित्कामं मूर्छनाज्ञानभेदमाक् दुर्लभः पुरुषश्चाष्टरसज्ञो

दुर्वेलोपिवे २० यथा नयति कैलासं गंगा चैव सरस्वती तथा नयति कैलासं स्वरज्ञानविशारदः २१ स्वरमानं तु योवे

दसदेवो मानुषोपिसन् सप्तभेदं नयोविन्न स पशुः सुराडपि २२ मूर्छनातानमार्गं तु श्रुत्वामोदं न याति यः स प

शुः सर्वथा ज्ञेयो हरिणाः पशवो नहि २३ वांविषधरः सर्पः श्रुत्वा नादं मनोहरं अश्रोत्रोपि मुदं याति धिक्सकर्णो २४

सप्तभेदं षड्जादिसप्तभेदसहितं गानमित्यर्थः २२ हरिणाः पश श्रमानवान् २४ वोनहितैषा गानलुब्धत्वस्यासत्वात् २३ सकर्णोश्रोतियन्तो

401

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देःमा· २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ वानरास्योहंतत्रैवस्थितइत्यर्थः ३३ यतोवानराननत्वतोदुःखसंतप्तइत्यर्थः ३४ ३५
ष·
१६१ वालोपिसुस्वरंगेयंश्रुत्वामुदितमानसः जायतेकिंतुतेदृष्ट्वानजानंतिधिगस्तुतान् २५ पितामेकिंनजाना
तिनारदस्यगुणान्बहून् द्वितीयःसामगानात्तित्रिषुलोकेषुतत्समः २६ तस्माद्दैवोमयानूनंतंप्रतःपूर्वसमा
गमात् गन्धर्वाप्सरसांवशाजातोवानरास्योगुणाकरः २७ किन्नरानप्रियाःकस्माद्भवंतितुरगाननाः गानविद्या
समायुक्ताःकिंमुखेनवरेणाह २८ पितर्ब्रूहिमेमातर्दृष्टोयंमुनिसत्तमः तस्मात्वमाग्रहंत्यक्त्वादेहितस्मैच
मांमुदा २९ नारदउवाच इतिपुत्र्यावचःश्रुत्वाराजीराजेन्यवेदयत् आग्रहंमुंचराजात्वंसुतायानारदंमुने
३० विवाहंकुरुराजेंद्रदमयंत्याःशुभेदिने मुनिनासचसर्दजोद्दृष्टोसोमनमानया ३१ नारदउवाच इतिसंबो
धितोराज्यासंजयःपृथिवीपतिः चकारविधिवत्सर्वंविधिवैवाहिकंततः ३२ एवंदाग्रहंकृत्वावानरास्यःपरंत
प स्थितस्तत्रैवसमनसावदत्यमानेनचान्वहं ३३ यदागन्धर्वराजसुतासेवार्थंममसन्निधौ अभवद्दुःखसंतप्तस्त
दाहंवानराननः ३४ दमयंतीतुमांवीक्ष्यप्रफुल्लवदनांबुजा शोकंवानरवक्त्रत्वान्नचकारकदाचन ३५ एवं
गच्छतिकालेतुमहत्साप्वर्वतोमुनिः कुर्वन्तीर्थान्यनेकानिदृष्टुंमांसमुपागतः ३६ मयातिमानितःप्रेम्णा
३६ ३७ ३७ पूजितश्चयथाविधि आसीनश्चासनेदिव्येवीक्ष्यमांदुःखितोह्यभूत् ३७ ३७ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३८ ३९ ४० अस्याभाषितंशापोद्धाररूपंश्रुत्वाचित्तंप्रवणंकृत्वाअनुग्रहःकृतइत्यन्वयः ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६
ष॰ एतत्तेसर्वमाख्यातमिति ज्ञानिनोपिममममायामोहसुखदुःखादिकंविक्षेपरूपमस्त्येवेत्येतदाख्यातंकथितमित्यर्थः ४७ यावत्कालपर्यंतंगुणास्त्र्यगज।
१४२ कृतदारंवानरास्यंदीनंचिंतातुरंभृशं दयावान्मामुवाचेदंपर्वतोमातुलंकृशं ३८ मयानारदकोपात्त्वंशप्तो
सिमुनिसत्तम निष्कृतिंतस्यशापस्यकरोम्यद्यनिशामय ३९ भवत्वंचारुवदनोममपुण्येननारद दृष्ट्वाराजसु
ताचित्तेकृपाजाताममाधुना ४० नारदउवाच मयापिप्रवणंचित्तंकृत्वाश्रुत्वास्यभाषितं अनुग्रहःकृतःसद्य
स्तस्यशापस्यतत्क्षणात् ४१ भागिनेयतवाप्यस्तुगमनंसुरसद्मनि शापस्यानुग्रहःकामंकृतोयंपर्वताधु
ना ४२ नारदउवाच जातोहंचारुवदनोवचनात्तस्यपश्यतः राजपुत्रीसुसंतुष्टामातरंप्राहसत्वरं ४३
402
मातस्तेसुमुखोजातोजामाताचमहाद्युतिः वचनात्पर्वतस्याद्यमुक्तःशापोमुनेरयं ४४ तच्छ्रुत्वावचनंराज्ञ्या
कथितंतत्तुराजनि पयोदृष्टंमुनिंतत्रसंजयःप्रीतिमांस्तदा ४५ धनंसमर्पितंराज्ञासंतुष्टेनतदामहत् म
हंचभागिनेयापपारिवर्हंमहात्मना ४६ एतत्तेसर्वमाख्यातंवर्तनंपत्युरातनं मायायाश्चमाहात्म्यंह्यनुभू
तंयथामया ४७ संसारेस्मिन्महाभागमायागुणाकृतेन्द्रिते तनुभृत्सुसुखोनास्तिनभूतोनभविष्यति ४८
कामःक्रोधस्तथालोभोमत्सरोममतातथा अहंकारोमदःकेनजिताःसर्वेमहाबलाः ४९
नोद्दिष्टस्तिष्ठतितावत्काल
पर्यंतंमायामोहसुखदुःखादिकंविक्षेपजातंसर्वस्यापिभवतीत्येवनतत्रप्रतीकारोस्तीत्याह संसारेस्मिन्निति ४८ ४९ [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सर्वथामुनेइति तथाचगुणत्रयवैषम्यंनियमेनभविष्यत्येवतत्त्वंमोहादिकंभविष्यत्येवेति ५० स्वस्यमायामोहादिकंप्रदर्शयितुमेकांकथामुपपादयंश्चिती
यामुपपादयतिकस्मिंश्चित्समयइति ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेसप्तविं

सत्त्वंरजस्तमश्चैवगुणास्त्रयइमेकिल कारणंप्राणिनांदेहसंभवेसर्वथामुने ५० कस्मिंश्चित्समयेव्यासव
स्वनेहंविष्णुनासह गच्छन्हास्यादिनादेनक्षोभावंगमितःक्षणात् ५१ राजपत्नीत्वमापन्नोमायाबलविमोहितः
पुत्राःप्रसूताबहवोगेहेतस्यनृपस्यह ५२ व्यासउवाच संशयोयंमहान्साधोश्रुत्वातेवचनंकिल कथंनारीत्व
मापन्नस्त्वंमुनेज्ञानवान्भृशं ५३ कथंत्वंपुरुषोजातोब्रूहिसर्वमशेषतः कथंपुत्रास्त्वयाजाताःकस्यराज्ञोगृ
हेंजसा ५४ एतदाख्याहिचरितंमायायामहदद्भुतं मोहितंचययासर्वमिदंस्थावरजंगमं ५५ नतृप्तिमधिगच्छा
मिशृण्वानस्तवकथामृतं सर्वग्रंथार्थतत्त्वंचसर्वसंशयनाशनं ५६ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधे
सप्तविंशोध्यायः २७ नारदउवाच निशामयमुनिश्रेष्ठगदतोममसत्कथां मायाबलंसुदुर्जेयंमुनिभिर्योगवि
त्तमैः १ ययामोहितंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतमजयादुर्विभावया २ कदाचित्सत्यलोकाद्वै
श्वेतद्वीपेमनोहरे गतोहंदर्शनाकांक्षीहरेरद्भुतकर्मणः ३ वादयन्महतींवीणांस्वरतानविभूषितां गायन्रथंतर
यमानन्तसामसप्तस्वरान्वितं ४

शोध्यायः २७ अथाधिकेध्यायःपंचाशत्पद्यैर्नारदःपुनःस्वकथांददतिप्रसंगान्येतत्समपूर्यते पूर्वाध्यायेराजप
त्नीकथनोत्तरंजातंतत्राह निशामयेति मुनिभिरपिमायाबलंसुदुर्जेयमित्यन्वयः १ तदेवविशदयति माययामोहितमिति २ ३ गायत्रंसामेत्यन्वयः ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ५ ६ अंतर्धानं गता त्वद्दृष्टयां तां गतां न दृष्टवानित्यर्थः ७ ८ व्यंजनान्विता वस्त्रभावं चैतन्यानीतित्यर्थः ९ मां दृष्ट्वा मा लक्ष्मीः कथं मा नाकिरंधीन्
६
१४४

नारीणां प्रवरा कांता रूपयौवनगर्विता सुप्रिया वासुदेवस्य चामीकरप्रभा ८ अंतर्गृहगतां दृष्ट्वा सिंधुजां
व्यंजनान्वितां मया दृष्टो देवदेवो वनमाली जगत्प्रभुः ९ भगवन्देवदेवेश पद्मनाभ सुरोत्तम कथं च मामाग
दृष्ट्वा मामागच्छंतमंतिकात् १० नाहं विटो न वा धूर्तस्तापसोहं जगद्गुरो जितेंद्रियो जितक्रोधो जितमायो जनार्द
न ११ नारद उवाच निशम्य वचनं किंचिद्विहस्य भगवाञ्जनार्दनः उवाच मां स्मितं कृत्वा वीणावन्मधुरां गिरं १२ विष्णु
रुवाच नारदैवं विधा नीतिर्न स्थाने वै कदाचन पतिं विना न सान्निध्ये कस्यापि योषिता भवेत् १३ मायामुनींद्र
या विज्ञैर्योगिभिर्जितमारुतैः सांख्यविद्भिर्निराहारैस्तापसैश्च जितेंद्रियैः १४ देवैश्च मुनिशार्दूल यथा यो
चाधुना जितमायोस्मि [illegible] नैवं वाच्यं कदाचन १५ नाहं शिवो न वा ब्रह्मा जेतुं तां प्रभवो यजां मुनयः सनकाद्या
श्च कस्त्वं केन्ये क्षमा जये १६

नेत्यर्थः १० ११ १२ १३ १४ दैवैश्च [illegible] मायाः एवं सति यन्मायोक्तं मत्
जितमायोस्मीति तन्मैवं वाच्यं कदाचित्याकल्पितमित्याह यतस्तोक्तमिति १५ यतः शिवाद्यो यितामायां मायां जेतुं न समर्था तस्मादित्याह नाहं शिवदिति कस्त्वमिति
यत एवं तस्मात्कल्पयाम रस्तस्या जयेक्षमत्तथान्ये वाके क्षमाने कीयीत्यर्थः १६ १६ १६ १६ १६ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

403

दे.भा. देहंधारयन्मायांजयतीतिकथंसंभवेन्मायानयैवदेहस्यायसंभवःस्यात्कारणाभावेकार्यस्यानवस्थितेरित्याह देवेदेहमिति १७ ननुमायाजितेनज्ञानिभिःआव
ग. रणाभावात्केवलंविक्षेपशक्तिरेवावशिष्टास्तीतिचेत्सैवविक्षेपशक्तिर्मायातयावद्धत्वंतदधीनमोहसुखदुःखादिमत्त्वंचसंभवतीत्येवत्याह त्रिगुणत्वामितित्रि
१६५

देवेदेहंत्वदेहंवातिर्यक्देहमथापिवा विभ्रयाद्यःशरीरंचसकथंतांजयेदजां १७ त्रिगुणत्वांकथंमायांजेतुंश
क्तःपुमान्भवेत् वेदविद्योगविद्वापिसर्वज्ञोविजितेंद्रियः १८ कालोपितस्यारूपंहिरूपहीनःस्वरूपकृत् त
द्वशेवर्तीदेहीविद्वान्मूर्खोथमध्यमः १९ कालःकरोतिधर्मज्ञंकदाचिदविकलंपुनः स्वभावात्कर्मतो
वापिदुर्ज्ञेयंतस्यचेष्टितं २० नारदउवाच इत्युक्त्वाविरतोविष्णुरहंविस्मयमानसः तमब्रुवंजगन्नाथंवा
सुदेवंसनातनं २१ रमापतेकथंरूपामायासाकीदृशीपुनः कियद्बलाकसंस्थानाकस्याधारावदस्वमे २२ द्र
ष्टुकामोस्मितांमायांदर्शयाशुमहीधर ज्ञातुमिच्छामितांसम्यक्प्रसादंकुरुमापते २३ विष्णुरुवाच त्रिगुणासा
खिलाधारासर्वज्ञासर्वसंमता अजेयानेकरूपाचसर्वंव्याप्यस्थिताजगत् २४ दिदृक्षायदितेचित्तेनारदाशोह
र्णकुरु गाङ्गेमज्जसमेतोद्रक्ष्यसेत्वन्यत्रसांप्रतं २५ युतोगुणत्रययुतइत्यर्थः कथंजेतुंशक्तइत्यन्वयः विक्षेपशक्तिस्तुस्यादेवेतिभा
वः १८ ननुजगतोमायाधीनत्वेकालाधीनत्वंकथंलोकेरुच्यत इतिचेत्कालोपिमायायाएवरूपमित्यभिप्रायेणाह कालोपितस्यारूपंहीति आत्मातिरिक्तस्यमाया
मयत्वादित्यर्थः १९ २० २१ २२ प्रसादंकुर्विति मायायाविभवंवदेत्यर्थः २३ तत्रकथंरूपेत्यस्योत्तरंत्रिगुणासेति कस्याधारेत्यस्योत्तरमखिलाधारेति कियद्बले
त्यस्योत्तरमजेयेतिसर्वतोबलवतीत्यर्थः कीदृशीत्यस्योत्तरंसर्वज्ञेति कसंस्थानेत्यस्योत्तरंसर्वंव्याप्यसंस्थितेति प्रश्नवाक्येसुपुपेतिसमासः २४ २५ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ अद्येःसार्धवांसरर्वाखं ३५ ३६ ञ्जलासवः

प.
१८६ ध्वंसयिष्यामितेमावांदुर्लभामजितात्मभिः इहस्थांब्रह्मपुत्रत्वंमाविषादेमनःकथा २६ इत्युक्त्वादेवदेवो
मांसस्मारविनतासुतं स्मृतमात्रस्तुगरुडोतदागाद्धरिसंनिधौ २७ आगतंगरुडंवीक्ष्यपक्षीन्द्रंजगदीश्वरः
समारोप्यह्यमांपृष्ठेगमनायकृतादरः २८ चलितोविनतापुत्रोवैकुंठाद्धाय्युवेगवान् प्रीतोथनत्कालेनगंतुका
मेतत्काननं २९ महावनानिदिव्यानिसरांसिसरितस्तथा पुरग्रामाकारान्दर्शयन्वैगच्छन्नगात् ३० मुनीनां
माश्रमान्रम्यान्वापीकूपमनोहराः पल्वलानिविशालानिहृदान्पंकजभूषितान् ३१ स्वगात्राणिवगताग्गं
हृदानाप्यवलोकय गतास्त्वावांकाननंतुक्षणमेकंगरुडागमनौ ३२ तत्रसंपरमंदिव्यंवृक्षैःकनकमंडितं तत्रकारंडा
वकीर्णंचक्रवाकोपशोभितं ३३ नानावर्णैःप्रफुल्लैश्चपंकजैरुपरंजितं शुचिर्मिष्टजलंस्फटिकाचलसन्निभं
३४ सामामहभगवान्वीक्ष्यतडागंपरमाद्भुतं सार्थकंवोदधेः क्षीरमिष्टवारिविभूषितः ३५ श्रीभगवानुवाच
पश्यनारदगंभीरंसरःसारसनादितं सर्वत्रपंकजैश्छन्नंस्वच्छनीरप्रपूरितं ३६ अत्रस्नात्वागमिष्यावःकान्य
कुंजपुरीमिमां इत्युक्त्वागरुडःसद्यःमामुत्तार्यव्यतारयत् ३७ विहगभावंतत्रनजग्राहमनागपि तुलसी
दलंभूमौक्षिप्तरीममसनयनमभुः ३८

नमितवान् ३७ ३८ ३९ ३८ ३८ ३८ ३८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई.भा. ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७

पृ.

१७१ तस्मिन्नानटभागेतु स्निग्धच्छायेमनोहरे मामुवाचमुनिस्नानंकुरुत्वंविमलेजले ३९ पश्चादहंकरिष्यामितडा
गेस्मिन्सुपावने साधूनामिवचेतांसिजलानिनिर्मलानिच ४० सुरभीणिपरागैस्तुपंकजानांविशेषतः इ
त्युक्तोहंभगवतामुक्त्वावीणांमृगाजिनं ४१ स्नानायकृतधीस्तीरेगतःप्रेमसमन्वितः पादौप्रक्षाल्यहस्तौ
चशिखांबध्वाकुशग्रहं ४२ कृत्वाचमपशुचित्तोयंस्नातवानास्तत्जले यदातस्मिन्जलेरम्येस्नातोहंपश्यपा
नोहरेः ४३ विहायपौरुषंरूपंप्राप्तःस्त्रीत्वमनुत्तमं हरिर्गृहीत्वावीणांमेतथाकृष्णाजिनंशुभं ४४ ग्रा
हत्वागगनेतस्तौजगामस्वगृहंक्षणात् ततोहंस्त्रीत्वमापन्नस्त्वारूभूषणाभूषितः ४५ तत्क्षणान्मनसाजाता
पूर्वदेहस्यविस्मृतिः विस्मृतोमेजगन्नाथोमहतीविस्मृतापुनः ४६ संप्राप्यमोहिनीरूपंतडागान्निर्गतो
वहिः अपश्यंनलिनीश्रेष्ठंसरस्तद्विमलोदकं ४७ किमेतदितिमनसाकरवंविस्मयंमुहुः एवंचिंतयमानस्य
नारीरूपधरस्यमे ४८ सहसाहृदयंप्राप्तस्तत्रतालध्वजोन्टपः गजाश्वरथसैन्यसंवृतोरथसंस्थितः ४९
युवाभूषणसंवीतोदेहवानिवमन्मथः वीक्ष्यमांभूपतिस्तत्रदिव्यभूषणभूषितां ५०

४८ ४९ ५० ५० ५० ५० ५० ५० १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५१ ५२ ५३ ५४ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः २८ षट्षष्टिश्लोकवर्यैस्तुष्णींभावं [illegible] नारदस्य पुनः सुन्द

एकाकिनींतांसुश्रोणीविस्मयंपरमंगतः कस्यत्वंकासिकल्याणिकस्यपुत्रीसुरस्यवा ५१ मनुष्यस्याथवाकांतेगंधर्वस्योरगस्यच एकाकिनीकथंबालारूपयौवनभूषिता ५२ विवाहिताथकन्यावासत्यंवदसुलोचने किंपश्यसिसुकेशांतेतडागेस्मिन्सुमध्यमे ५३ चिकीर्षितंपिकालापेब्रूहिमन्मथमोहिनि भुंक्ष्वभोगान्यथाकामंमयासहकृशोदरि ५४ वांछितान्मनसानूनंकान्त्वामाप्नोतिमुत्तमं इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः २८ नारदउवाच इत्युक्तोहंतदातेनराज्ञातालध्वजेनच विमृश्यमनसात्यर्थंतमुवाचविशांपते १ राजन्नाहंविजानामिपुत्रीकस्येतिनिश्चयं पितरौममकेनात्रस्थापिताचसरोवरे २ किंकरोमिक्वगच्छामिक्वतिष्ठामिसुखंभवेत् निराधारास्मिराजेंद्रचिंतयामिचिकीर्षितं ३ दैवमेवपरंराजन्नात्रत्वंतुपोऽहंसमम धर्मज्ञोसिमहीपालयथेच्छसितथाकुरु ४ नवाधीनास्म्यहंभूपनमेकोप्यस्तिपालकः नपितानचमातावानस्थानंनचबांधवाः ५ इत्युक्तोसौमयाराजाबभूवमदनातुरः मांनिरीक्ष्यविशालाक्षींसेवकानित्युवाचह ६ नरयानमानयध्वंचतुर्वाह्यंमनोहरं आरोहणार्थमस्याश्च[illegible]वेष्टितं ७

तमानंतसंतानंकामाह इत्युक्तइति १ २ सुश्रोणींकल्याणि ३ ४ ५ ६ ७ कपुरुषमाश्रित्यैव [illegible] ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ पूर्वदेहंपुंभावंमुनिजन्मचनस्टतवानित्यर्थः १७ पत्नीवस्यान्यपत्नीषुमध्येप्रियासतपहमेवास्यपोषा।
ष॰ नान्येत्यर्थः १८ ब्रह्मविज्ञानमिति अनेनचब्रह्मविज्ञानेजातेपिपुनःसंस्काररूपेणादग्धबीजवत्स्थितस्यावरणशक्तिरूपस्याज्ञानस्यमायावल्लात्प्रादुर्भावोस्ति
१७९

स्वर्णस्तरणसंयुक्तंमुक्ताजालविभूषितं चतुरस्रंविशालंचसुवर्णरचितंशुभं ८ तस्यातद्वचनंश्रुत्वाश्वशुराःसर्व
स्वामिनः आनिन्युःशिबिकांदिव्यांमदर्थेवस्त्रवेष्टितां ९ आरूढाहंतदातस्यांतस्यप्रियविकोर्षया मुदितोसौ
गृहेनीत्वामांतदाष्टथिवीपतिः १० विवाहविधिनाराजाशुभेलग्नेशुभेदिने उपयेमेचमांतत्रदृष्ट्वामुक्तनिधौतवः
११ तस्याहंवल्लभाजाताप्राणेभ्योपिगरीयसी सौभाग्यसुंदरीत्येवंनामतत्रकृतंमम १२ समयाणोमयासार्धं
सुखमापमहीपतिः नानाभोगविलासैश्चकामशास्त्रोदितैस्तथा १३ राजकार्याणिसंत्यज्यक्रीडासक्तोदिवानि
शं नासौविवेदगच्छंतंकालंकामकलारतः १४ उद्यानेषुचरम्येषुवापीषुचगृहेषुच हर्म्येषुवरशैलेषुदीर्घिकासु
वनेषुच १५ वारुणीमदमत्तोसौविहरन्काननेशुभे विसृज्यसर्वकर्माणिमदधीनोबभूवह १६ व्यासहंतेनसंस
क्ताक्रीडारसवशीकृता स्मृतवान्नपूर्वदेहंनपुंभावंमुनिजन्मच १७ ममैवायंपतिर्योषाहंपत्नीषुप्रियासती पट्टरा
ज्ञीविलासज्ञासफलंजीवितंमम १८ इतिचिंतयतीतस्मिन्प्रेमबद्धादिवानिशं क्रीडासक्तासुखेलुब्धासंस्थितावश
वर्तिनी १९ विस्मृतंवेदविज्ञानंब्रह्मज्ञानंचशाश्वतं धर्मशास्त्रपरिज्ञानंतदासक्तमनाःस्थिता २०

गर्भवाद्दृशमहामायावलमितिभावः ननुब्रह्मज्ञानेजातेपिपुनरज्ञानस्योद्भवेब्रह्मज्ञानंनिरर्थकमेवेतिचेन्नसत्यब्रह्मज्ञानिनंदग्धस्याज्ञानस्यसंस्काररूपेणावग्धबीजवन्निर्वि... न्नैवजन्मनिभवतीतिबोधि
नस्यत्वसिद्धेनैवदेहेप्रादुर्भावेपितस्यजन्मांतरस्यकत्वासंभवात्ब्रह्मज्ञानसार्थकत्वसिद्धेः नोर्थेस्वपत्यगृहेवानष्टस्मृतेरपितस्यजन्मांतरज्ञानमस्तकालमेवकैवल्यंयातीति...

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ २१ २२ दोहदं गर्भिणीमनोरथं २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१

ष॰
१६९ एवं विहरतस्तत्र वर्षाणि द्वादशैव तु गतानि क्षणवत्कामक्रीडासक्तस्य मे मुने २१ जाता गर्भवती चाहं मुदं प्रापन्नृपस्त
दा कारयामास विधिवद्गर्भसंस्कारकर्म च २२ अपृच्छद्दोहदं राजा प्रीणयन्मां पुनः पुनः नाब्रुवं लज्जमानाहं नृ
पं प्रीतमना भृशं २३ संपूर्णे दशमे मासि पुत्रो जातस्ततो मम शुभेऽह्नि ग्रहनक्षत्रलग्नताराबलान्विते २४
बभूव नृपतेर्गेहे पुत्रजन्ममहोत्सवः राजा परमसंतुष्टो बभूव सुतजन्मतः २५ सूतकान्ते सुतं वीक्ष्य राजा मुदमवा
प ह अहं भूमिपतेश्चासं प्रिया भार्या परंतप २६ ततो वर्षद्वयान्ते वै पुनर्गर्भो मयाहृतः द्वितीयस्तु सुतो जातः सर्व
लक्षणसंयुतः २७ सुधन्वेति सुतस्याथ नाम चक्रे नृपस्तदा वीरवर्मेति ज्येष्ठस्य ब्राह्मणैः प्रेरितस्त्वयं २८ एवं
द्वादश पुत्राश्च प्रसूता भूपसंमताः मोहितोऽहं तदा तेषां प्रीत्या पालनलालने २९ पुनरष्टसुताः काले काले जाताः
स्वरूपिणः गार्हस्थ्यमेतत्ततः पूर्णं संपन्नं सुखसाधनं ३० तेषां दारक्रियाः काले कृता राज्ञा यथोचिताः स्नुषाभिश्च
तथा पुत्रैः परिवारो महानभूत् ३१ ततः पौत्राश्च संभूता लिपिक्रीडारसान्विताः आसन्नानारसोपेता मोहवृद्धि
करा भृशं ३२ कदाचित्सुखमैश्वर्यं कदाचिद्दुःखमद्भुतं पुत्रेषु रोगजनितं देहसंतापकारणं ३३ परस्परं कदाचि
त्तु विरोधोऽभूत्सुदारुणः पुत्राणां वा वधूनां च तेन संतापसंभवः ३४

३२ ३३ ३४ ३४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३५ ३६ ३७ ३८ अहंनारदोभगवतामाययावंचितोस्मीतिमयामनसानकदापिचिंतितं तेमेतादृशंमायाबलंप्रबलमितिभावः ३९

सुखदुःखात्मकेघोरेमिथ्याचारकलेश्वरे संकल्पजनितेक्षुद्रेमग्नाहंमुनिसत्तम ३५ विस्मृतंपूर्वविज्ञानंशास्त्रज्ञा
नंतथागतं सोऽपायंनिरितोनाहंगृहकार्येषुसर्वथा अहमहंकारयुक्तास्म्नातीवदृशंमोहविवर्द्धकः एतेमेदयिताःपुत्
राःसुताःस्वकुलसंभवाः ३७ एतेपुत्राःसुसन्तुष्टाःक्रीडंतिममवेश्मसु धन्याहंखलुनारीणांसंसारेस्मिन्महाभु
वि ३८ नारदोहंभगवतावंचितोमाययाकिल नकदाचिन्मयाप्येवंचिंतितंमनसाकिल ३९ नृपपत्नीशुभाचारा
बहुपुत्रापतिव्रता धन्याहंकिलसंसारेकालेवैमोहिताप्यहं ४० अथकश्चिन्नृपःकामंदूरदेशाधिपोमहान् श्र
तिभावमापन्नःपतिनासहमानद ४१ कृत्वासैन्यसमायोगंरथैश्चवारणैर्युतं आजगामकान्यकुब्जेपुरेयुद्धमति
णयन् ४२ वेष्टितंनगरंतेनराज्ञासैन्ययुतेनच ममपुत्राश्चपौत्राश्चनिर्गतानगरात्तदा ४३ संग्रामस्तुमहांस्तत्र
कृतस्तेषांनृपेणवैः हताःपौत्राःसुताःसर्वेवैरिणाकालयोगतः ४४ राजाभग्नस्तुसंग्रामादागतःस्वगृहंपुनः श्रुतं
मयाहताःपुत्राःसंग्रामेभृशदारुणे ४५ सहत्वामेसुतान्पौत्रान्गतोराजाबलान्वितः क्रंदमानात्वहंतत्रगतास
मरमंडले ४६ दृष्ट्वातान्पतितान्पुत्रान्पौत्रांश्चदुःखपीडितान् विललापाहमायुष्मन्शोकसागरसंप्लवे ४७

४० ४१ ४२ ४३ ४४ पं ४५ ४६ ४७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शोकंनिरर्थकंत्यजायंपुत्रा

हापुत्राःक्वगतामेघहाहतास्मिदुरात्मना दैवेनातिबलिष्ठेनदुर्वारेणातितापिना ४८ एतस्मिन्नंतरेतत्रभगवा
न्मधुसूदनः कृत्वारूपंद्विजस्याशुआगाद्धः परमशोभनः ४९ सुवासंस्वेदवितकामंमत्समीपंसमागतः मामुवाच
तिदीनांक्रंदमानांरणाजिरे ५० ब्राह्मणउवाच किंविषीदसितन्वंगि भ्रमोपंप्रकटीकृतः मोहेनकोकिला
लापिपतिपुत्रगृहात्मके ५१ कात्वंकस्याःसुताःकेमीचिंतयात्मगतिंपरां उत्तिष्ठोदनंत्यजाशुत्वंस्नाभवसुलोचने
५२ स्नानंचतिलदानंचपुत्राणांकुरुकामिनि परलोकगतानांचमर्यादारक्षणायवै ५३ कर्तव्यंसर्वथातीर्थेस्ना
नंतुनगृहेक्वचित् मृतानांकिलबंधूनांधर्मशास्त्रस्यनिर्णयः ५४ नारदउवाच इत्युक्तातेनविप्रेणाहंतेनप्रतिबोधि
ता उत्थिताहंद्विरूपेणाश्रयुतावंधुभिरावृता ५५ अग्रतोहंद्विजरूपेणाभगवान्भूतभावनः चलिताहंततस्तस्मिंस्ती
र्थेपरमपावने ५६ हीरंमीकृपयातत्रपुंतीर्थे[illegible]समिप्रभुः नीताहंभगवान्विष्णुर्द्विजरूपीजनार्दनः ५७ स्नानंकुरुत्व
ंडीरेस्मिन्पावनेगजगामिनि त्यजशोकंक्रियाकालःपुत्राणांचनिरर्थकं ५८ कोटिशस्तेमृताःपुत्राजन्मजन्मस
मुद्भवाः पितरःपतयश्चैवभ्रातरोजामयस्तथा ५९ केषांदुःखंत्वयाकार्यंजन्मेस्मिन्मानसोद्भवे वितथ्येस्वप्नसदृ
णांक्रियाकालोत्तीत्यर्थः ५६ ५७ शेतापदेदेहिनामिह ६०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६१ ६२ ६३ ६४ ६५ केनहेतुनेतिविस्मितइत्यर्थः ६६ इतिश्रीदेवीभागवतटीकायांषष्ठस्कंधेएकोनत्रिंशोध्यायः २९ अ
थत्रिंशोध्याये पंचाशत्पद्यैरथहरिःस्वयंनारदायमहामायामाहात्म्यंवदत्यपिनारदस्यपुरुषभावप्राप्तुरंजातंवृत्तमाह मांदृष्ट्वेति १ २ ३

नारदउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वातीर्थेपुरुषसंज्ञके प्रविष्टास्नातुकामाहंप्रेरितातत्रविष्णुना ६१ मज्जनादेवतीर्थेस्मिन्पुमान्जातःक्षणादपि हरिर्वीणांकरेकृत्वास्थितस्तीरेस्वदेहवान् ६२ उन्मज्ज्यचमयातीरेदृष्टःकमललोचनः प्रत्यभिज्ञातदाजातामममचिंतेतिद्विजोत्तम ६३ संचिंतितंमयातत्रनारदोहमिहागतः हरिणासहस्त्रीभावंप्राप्तोमायाविमोहितः ६४ इतिचिंतापरश्चाहंयदाजातस्तदाहरिः मामाहनारदागच्छकिंकरोषिजलेस्थितः ६५ विस्मितोहंतदास्मृत्वास्त्रीभावंदारुणंभृशं पुनःपुरुषभावंचसंपन्नःकेनहेतुना ६६ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकोनत्रिंशोध्यायः २९ नारदउवाच मांदृष्ट्वानारदंविप्रंविस्मितोसौमहीपतिः क्वगताममभार्यासाकुतोयंमुनिसत्तमः १ विललापनृपस्तत्रहाप्रियेतिमुहुर्मुहुः क्वगतामांपरित्यज्यविलपंतंवियोगिनं २ विनात्वांविपुलश्रोणिवृथामेजीवितंगृहं राज्यंकमलपत्राक्षिकिंकरोमिशुचिस्मिते ३ नप्राणामेवहिर्यांतिविरहेणातवाधुना गतौवैप्रीतिधर्मंतुत्वाम्हतेप्राणाधारणात् ४ विलपामिविशालाक्षिदेहिप्रत्युत्तरंप्रियं क्वगतासामयिप्रीतिर्याभूत्प्रथमंसंगमे ५

तवविरहेणायदिप्राणावहिर्निर्गच्छंतितर्हिपवरंपरंतुतेपिवह्निनानिर्गच्छंतीत्याह नप्राणाइति प्राणाधारणात्प्राणधारणंप्रायाज्जीवमित्यर्थत्वाम्हतेप्रीतिधर्मोगतउच्छिन्नइत्यर्थः इतःपरंयावज्जीवंकुत्रापिप्रीतिर्नस्यात्प्रतीत्यर्थः ४ मयियातवप्रीतिःस्थितासाध

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ६ पुत्रैः सहसमागतास्थीत्यर्थः ७ ८ ९ १० ११ पतिनासहेति तथाप्रत्रवत्यापि स्त्रियासहज्वलनं कृतीनकृतमितिभावः १२ १३ १४
७.
१५५. विमग्नाकिंनलेभुक्तुअक्षितामतस्यकाश्यपेः गृहीतावद्गुणेनाश्रुमममंदोभाग्यपयोगतः ६ धन्यासित्वाउर्वशीगियात्वं
पुत्रैःसमागता अकृत्रिमस्तुपुत्रेषुस्नेहस्तेमतभाविति ७ नयुक्तमधुनायन्माविहायत्रिदिवंगता विलपंतंपतिं
दीनंपुत्रस्नेहेनयंत्रिता ८ उभयंमेगतिकांतिपुत्रास्त्वंप्राणवल्लभा तथापिमरणंनास्तिदुःखितस्यभृशंप्रिये ९
किंकरोमिक्वगच्छामिग्रामोनास्तिमहीतले रामाविरहजंदुःखंजानातिरघुनंदनः १० विधिनानिष्ठुरेणात्रविपरी
तंकृतंभुवि दंपत्योर्मरणंभिन्नंसर्वथासमचित्तयोः ११ उपकारस्तुनारीणांमुनिभिर्विहितःकिल यदंगंधर्मशा
स्त्रेषुज्वलनंपतिनासह १२ एवंविलपमानंतंराजानंभगवान्हरिः निवारयामासतदात्ववनेयुक्तियोजितैः १३
श्रीभगवानुवाच किंविषीदसिराजेंद्रक्वगताते प्रियांगना नश्रुतंकिंत्वयाशास्त्रंनकृतोसौबुधाश्रयः १४ कास्ते
कस्त्वंकश्चसंयोगोवियोगःकीदृशस्तव प्रवाहरूपे संसारेनृणांनौतरतामिव १५ गृहेगच्छनृपश्रेष्ठत्वथातिदर्दिना
किं संयोगश्चवियोगश्चदेवाधीनःसदानृणां १६ अनयासहितोराजन्संयोगस्त्विहसंस्थितः भुक्तासुयानिशमलाक्षी
सुंदरीतनुमध्यमा १७ नदृष्टेपितरावस्यास्त्वयाप्राप्तासरोवरे काकतालीप्रसंगेनयद्भूतंतत्तथागतं १८
१५ १६ १७ यद्भूतंयदुत्पन्नंतथागतंतत्त्वविद अनुचितइतिभावः १८ १८ १८ १८ १५५

408

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१९ २० २१ २२ २३ दायादिपुत्रेनपस्यास्याप्यर्पयित्वेत्यर्थः २४ २५ २६ मायेयमिति भगवत्याः सच्चिदानंदरूपिण्या देव्याः इ
यं दृश्यमाना सती माया भवति कासा माया यया जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं संमोहितं भवति तथा च मायामयत्वात्सर्वस्य मिथ्यात्वमुक्तं भवति मिथ्यात्वं चेदं नमि

मा शोकं कुरु राजेंद्र कालो हि दुरतिक्रमः कालयोगं समासाद्य भुंक्ष्व भोगान्गृहे यथा १९ यथा गतागता सा तु तथै
व वरवर्णिनी यथापूर्वं तथा तत्र गच्छ कार्यं कुरु प्रभो २० उदिते न तवाप्येव नागमिष्यति कामिनी वृथा शोचसि पु
त्रांश्च योगयुक्तो भवाधुना २१ भोगाः कालवशादेति तथैव प्रतिपान्ति च नात्र शोकस्तु कर्तव्यो निष्फले भववर्त्मनि
२२ नैकान्तसुखसंयोगो दुःखयोगस्तु नैकधा: घटिकायंत्रवत्कामं भ्रमणं सुखदुःखयोः २३ मनः कृत्वा स्थिरं भू
प कुरु राज्यं यथासुखं अथवा न्यस्य दायादे वनं सेवय सांप्रतं २४ दुर्लभो मानुषो देहः प्राणिनां क्षणभंगुरः त
स्मिन्प्राप्ते तु कर्तव्यं सर्वथैवात्मसाधनं २५ जिह्वोपस्थरसो ज्ञानं पश्वादियोनिषु वर्तते ज्ञानं मानुषदेहे वै नान्यासु च कु
योनिषु २६ तस्माद्गच्छ गृहं त्यक्त्वा शोकं कांतासमुद्भवं मायेयं भगवत्यास्तु यया संमोहितं जगत् २७ नारद उवाच
इत्युक्तो हरिणा राजा प्रणम्य कमलापतिं स्नात्वा स्नानविधिं सम्यक् जगाम स्वं[?] निजमंदिरं २८ दत्वा राज्यं स्वपुत्राय प्राप्य प्रा
प्य निर्वेदमद्भुतं वनं जगाम भूपालस्तत्त्वज्ञानमवाप च २९ गते राजन्यहं दृष्ट्वा भगवंतमधोक्षजं तमब्रुवं जगन्ना
थं हरंतं[?] मां पुनः पुनः ३० वंचितोहं त्वया देव ज्ञातं मायाबलं महत् स्मरामि चरितं सर्वं स्त्रीदेहे यत्कृतं मया ३१

व्याख्यार्थं
स्याधिष्ठानज्ञानं तत्त्वज्ञानाभावादधिष्ठानरूपसच्चिदानंदात्मिकाया भगवत्याः साक्षात्कारोवश्यं संपादनीयो मायामयप्रपंचनाशनार्थमिति भावः २७ २८ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ यत्स्योक्तं विवितमधुनायथाजानामितथा तदा स्त्रीभावसमये विवेकः क्वागत इति तत्र नैवं संदेहं कुरु सर्वं भ्रमस्य
ष॰ लिंगविवेकज्ञानस्य कुरूप्यसत्वादित्याह एतनादिति ननु भ्रमस्थले कुतो न विवेकास्तिष्ठतीति चेन्मायायैविलासादित्याह माया विलासोयमिति तत्रानु
१५६ भवं प्रतिज्ञमाह दशाभेदा इति ३८ ताएवाह जाग्रदिति एताश्चतस्रोदशापञ्चपिभ्रमरूपा आत्मनितिष्ठति तथापितद्दशानभवसमयेऽउपदेशभा

श्रृहिमे देवदेवेशप्रविष्टोहं सरोवरे विगतं पूर्वविज्ञानं स्नानादेव कथं हरे ३२ योषिद्देहं समासाद्य मोहितोहं जग
द्गुरो पतिं प्राप्य नृपश्रेष्ठं पुत्ताभोगास्तं वंशधा ३३ मनस्तदेवतत्त्वस्थितं देहः सैव पुरातनः लिंगं तदेवदेवेश स्मृतैः
नाशः कथं हरे ३४ विस्मयोयं महान्मेत्र ज्ञाननाशं प्रतिप्रभो कथयाद्य रमाकांत कारणं परमं चयत् ३५ नारदि
स्मयाप्राप्य सुताभोगाश्चनेकशः सुरापानं कृतं नित्यं विधिहीनं च भोजनं ३६ मयातदेव न ज्ञातं नारदोहमिति
स्फुटं ज्ञानाम्य यथा सर्वं विवितं न तथा तदा ३७ विस्मृतता च पश्यनारद मायाया विलासोयं महामते देहे
मुसर्वजंतूनां दशाभेदाश्चनेकशः ३८ जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तिश्च तुरीया देहिनां दशा तथा देहांतरप्राप्तिसंदेहः की
दृशः पुनः ३९ सुप्तो नरो न जानाति न शृणोति वदत्यपि पुनः प्रबुद्धो जानाति सर्वज्ञानमशेषतः ४० निद्राया चा
लिते चित्ते भवंति स्वप्नसंभवाः नानाविधा मनोभेदा मनोभावा ह्यनेकशः ४१ ज्ञानकल्यापि भ्रमोपमितिविवेकज्ञानं भवतीयथा
यं दृष्टांतस्तथात्वपिदेहांतरं प्राप्तिरिति भ्रमोयमिति नित्वयाज्ञातमतो दृष्टांता नुरोधेन पुनः कीदृशः संदेहोत्र संदेहस्थलेनैतदित्यर्थः नहि ज्ञानपरिक्षेभ्रमस्थले सद्भूपदेशं वि
नाविवेकज्ञानं भवति मायाविनोविलासएवायं यः स्वमापया स तत्र परिश्रमपिकल्पयतीति ३९ दृष्टांतमेवानेकदृष्टांतोयथादिनेन विशदयति सुप्तोन्य इति यथासुप्तो नरः सुप्ति
समये सुप्तिरिति न जानाति प्रबुद्धस्तु सुप्तोहमतावंतं कालमिति जानाति तथैति शेषस्तथा सर्वज्ञानं भ्रमस्थलेस्तीत्यर्थः तस्मिन्समये तत्स्वतत्वं न जातीत्यर्थः ४० स्वप्नदृष्टां

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ तानेव नानाविधमनोभावानाह गतोमोहमिति ४२ ४३ जानाति स्मरतीत्यर्थः ४४ उपसंहरति यथा तथैवेति ४५ ननु मायाया एवमघटितघटनापटी
ध॰ यस्त्वं कीदृशमिति चेत्तन्न कोपि जानातीत्याह नाहं नारदेति गुणानां पारमित्यन्वयः ४६ ४७ येन ज्ञेयं गुणत्रयं तद्गतो वा तदतीतो वा यदि स्थितं तदा तास्तार
१५७ दासपरमात्मैवास्ति निर्विकारो नान्यस्तस्य च निर्विकारत्वादिवाघटितघटनापटीयस्त्वं तेन ज्ञातुमशक्यं यदि तु गुणत्रयं तद्गतस्तदा पश्चाज्जायमानस्यार्वाचीनस्य

गतो मोहं तु मायायां तिनशक्तोस्मि पलायने किं करोमि न मे स्थानं यत्र गच्छामि सत्वरः ४२ स्वतं पितामहं त्वं नेप पश्यति स्वगृहागतं संयोगस्तेन वार्ता च भोजनं सहमन्यते ४३ एकः स्वल्पं जानाति त्वन्नेहदृष्टं सुखासुखं स्वल्पत्वाद र्भेजनेभ्यस्तु विस्तरात्प्रवदत्यपि ४४ त्वन्नेकोपि न जानाति मे मोह मिति निश्चयः यथा तथैव विभवो मायायाद गमः किल ४५ नाहं नारद जानामि पारं परमदुर्घटं गुणानां किल मायाया नैव शंभुर्न पद्मजः ४६ कोन्यो ज्ञातुं समर्थो भून्मानतो मंदधीः पुनः मायागुणापरिज्ञानं न कस्यापि भवेदिह ४७ गुणत्रयकृतं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं विना गुणैर्न संसारो वर्तते किंचिदप्यदः ४८ अहं सत्वप्रधानोस्मि रजस्तम समन्वितः न कदाचित्त्रिभिर्हीनो भवामि भुवनेश्वरः ४९ तथा ब्रह्मापि तातैत्र रजोमुख्यः प्रकीर्तितः तमः सत्व समायुक्तो न ताभ्यां मुदितः किल ५० शिवस्तथा तमोमुख्यो रजः सत्वसमावृतः गुणत्रयविहीनस्तु नैव कोपि मयाश्रुतः ५१ कथं तज्ज्ञानं संभवे

न्नहि पुत्रस्य पितृकृतस्वजननव्यापारस्य ज्ञानं संभवत्यस्मान्न कोपि मायाया विभवं जानातीत्याह गुणकृतं सर्वमिति ४८ तदेवोपपादयति अहंसत्वेति ४९ ५० तथा च श्रुतिर्मायाविभवस्य दुर्ज्ञेयत्वं दर्शयति को अद्धा वेद क इह प्रावोचत्कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेद यत आबभूव इयं विसृष्टिर्यत आबभूव यदि वा दधे यदि वा न यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्सो अंग वेद यदि वा न वेदेति ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. तर्हिकिंकर्तव्यमेतत्परिज्ञानार्थमितिचेत्तत्राह तस्मादिति नकिंचिन्मायावैभवपरिज्ञानेफलमस्तिकिंतुहिसंसारोमायामयोमिथ्याभूतोमायाविनिर्मितोऽङ्ग

ष. घटोपायेसारभूतालीनित्तात्वातस्मिन्मोहोनकर्तव्यः किंतुयेनमायानिनामायाविशिष्टब्रह्मणानिर्मितोयःसंसारस्तांमायाविशिष्टब्रह्मरूपिणींभगवतीं।

१५८ जपेद्ध्यायेतनमेतन्निष्ठस्तत्परायणएवंभवेदितिभावः तदुक्तंस्कंदसंहितायां ततःसर्वंसमुत्सृज्यपरमांपरमेश्वरींस्वात्मनैवानुसंधायपुनस्तन्नविसर्जयेत्॥

तस्मान्मोहोनकर्तव्यःसंसारेस्मिन्मुनीश्वर मायाविनिर्मितेसारेपारेपरमदुर्घटे ५२ इष्टामायातयाद्येवभुक्ता
भोगाह्यनेकशः किंपृच्छसिमहाभागतस्याश्चरितमद्भुतं ५३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेत्रिं
शोध्यायः ३० व्यासउवाच निशामयमहाराजब्रवीमिदिशदाक्षरं माहात्म्यंवैतुमायायानारदानुभयाश्रुतं
१ मयापुनर्मुनिःपृष्टोनारदःसर्ववित्तमः श्रुत्वाकथांमुनेस्तस्यनारीदेहसमुद्भवां २ ब्रूहिनारदपश्चात्किंक
थितंहरिणातदा क्वगतश्चजगन्नाथोभवतासहमाधवः ३ नारदउवाच इत्युक्त्वाभगवांस्तस्मिंस्तडागे
तिमनोहरे आरुह्यगरुडंयातुर्वैकुंठेचमनोदधे ४ मामुवाचरमाकांतोयथेष्टंगच्छनारद रहितामस्वलोकं
त्वंयथारुचितथाव्रज ५ ब्रह्मलोकंगतश्चाहमापृष्टमधुसूदनं भगवानपिदेवेशस्तत्क्षणाद्गरुडासनः
६ वैकुंठमगमत्तूर्णंमामादिश्ययथासुखं ततोहंपितृसदनंगतोयातेजनार्दने ७ चिंतयन्सकलंदुःखंसुखंचाप
रमाद्भुतं गत्वाप्रणम्यपितरंस्थितोयावत्पुरःपितुः ८

तुभूत्वाखपसाक्षात्त्वाम्प्रतांमहेश्वरींपूजयेदन्दोरौनपूजामात्रैत्रार्थदेति ५२
उपसंहरति दृष्टेति ५३ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेत्रिंशोध्यायः ३० षष्ठेस्मिन्नेकेर्महामायामहिमानंनिरूपयन् तन्नारदेनभगवद्गीध्यानादिकमि।

410

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

चिंतातुरं मां वीक्ष्य स्थितेन पित्राहं पृष्टः इत्यर्थः सुते इति व्यासस्य संबोधनं ९ १० दृष्टवानहमिति ११ १२ १३ १४ अहं मोहमगमं गतवानित्यर्थः विस्मृतं मयेति शोधितान्मार्गे गो मयो
तरङ्गवेगेन हतः किमस्य कारणमित्यर्थः १५ १६ हे तात तामेवातिदुर्घटकारिणीं मायां त्वं कथं जितवानित्यर्थः १७ १८ १९ २० कालकर्मेति मायोपादानकारणं

२

तावत्पृष्टो मुने पित्रा वीक्ष्य चिंतातुरं तु मां ब्रह्मोवाच कस्मात्खिन्नोसि महाभाग कस्माच्चिंतातुरः सुत ९ स्वस्थं नैवाद्य पश्यामि मलिनं मुनिसत्तम केनापि वंचितोसि त्वं दृष्टं वा किंचिदद्भुतं १० विस्मयागतचित्तानं पश्यामि त्वां कथं सुत नारद उवाच इति पृष्टस्तदा पित्रा हंसपार्श्वं समुपविश्य च ११ तमब्रुवं तदा ज्ञातं मायाबलसमुद्भवं वंचितोहं पितः कामं विष्णुना प्रभविष्णुना १२ स्त्रीभावं गमितः कामं वर्षाणि सुबहून्यपि अनुभूतं महद्दुःखं पुत्रशोकसमुद्भवं १३ प्रबोधितोहं तेनैव हृद्वाक्यास्तेनच पुनः सो वैस्नात्वातीहि नारदः पुमान् १४ किमेतत्कारणं ब्रह्मन्नयन्मोहमगमं तदा विस्मृतं पूर्वविज्ञानं तन्मयं तत्र साध्वसात् १५ एतन्मायाबलं ब्रह्मन्न जाने हेतुरत्ययं ज्ञानहानिकरं जातं मूलं मोहस्य विस्फुटं १६ अनुभूतं मया सम्यक् जातं सर्वं शुभाशुभं कथं त्वं जितवांस्तात तमुपायं वदस्व मे १७ नारद उवाच विस्मितो रोमथा धाता प्रीतिपूर्वमतः परम् मामुवाच स्मितं कृत्वा पिता मे कमलोद्भवः सुत १८ दुर्ज्ञेये शास्त्रैः सर्वैर्मुनिभिश्च महात्मभिः तापसैस्तोनयुतैश्च योगिभिः पवनाशनैः १९ नाहं तां सर्वथा ज्ञातुं मायां शक्तो महाबलाम् विष्णुर्जानं न शक्नोति न तथा शंभुरुमापतिः २० दुर्ज्ञेयामहामाया सृष्टिस्थितिकारिणी कालकर्मस्वभावाद्यैर्निमित्तकारणैः २१ कालकर्मादिकं निमित्तकारणं साधनं सामग्रीभूतैर्निमित्तकारणैः कृता एकमायास्तीत्यर्थः तथाच श्रुतिः कालः स्वभावो नियतिर्यदृच्छा भूतानि योनिः पुरुष इति चिंत्येति श्वेताश्वतरे तथा चानेकसामग्रीविशिष्टमाया नित्यजायत एवैकसामग्रीतां शोधितकेन चित्कालेन शक्यते कृतः पुरः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ वयं सर्वे विमोहिता इति अज्ञानेनावरणशक्त्या विक्षेपशक्त्या च मोहिताः वयं त्वज्ञानेन तु विक्षेपशक्त्या मोहिता यावद्देहधारणपर्यंतमित्यर्थः २२ कौरवनाशजं पूर्वोक्तं
स्क॰ तयोर्जं मोहं सुखासीनः सुखे भूमावेवासं विजूपि स्थां भगवत्पद्मासीनः स्थितस्तन्निष्ठो भवेत्यर्थः २३ २४ कालक्षयं कुरुष्व नोहार्दिकं यावल्लोकजीवनमिति
१६० त्यासमाधिनिष्ठो भवेदित्यर्थः २३ २४ यदि समाधिनिष्ठोपि कश्चित्प्रारब्धवशेन नित्यं व्युत्थितं भवेत्तदा विक्षेपो भोगस्तस्य एवनत्त्रोपायो नोपाह अवश्यमेवेति २५ २६ कल्पे

शोकं मा कुरु मेधाविन्नत्र मायामहाबले नैव विस्मयः कार्यो वयं सर्वे विमोहिताः २२ नारद उवाच पितृगुण
सत्तावाप्तमाष्टच्छ्गतस्मयः आगतोस्म्यत्र पश्यन्वै तीर्थानि च वराणि च २३ तस्मात्त्वमपि संत्यज्य मोहं कौ
रवनाशजं कालक्षयं सुखासीनः स्थानेस्मिन्कुरुसत्तम २४ अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं विमृश्यं
हृदये कृत्वा विचरस्व यथासुखं २५ व्यास उवाच इत्युक्त्वा नारदो राजन्गतो मां प्रतिबोध्य च अहं त्वत्रस्थितस्त
था कथं यदुक्तं मुनिना तदा २६ स्थितः सरस्वती तीरे कल्पे सारस्वते वरे कालातिवाहनार्थेन कृतं भागवतं म
या २७ पुराणमुत्तमं भूप सर्वसंशयनाशनं नानाख्यानसमायुक्तं वेदप्रामाण्यसंश्रितं २८ संदेहोत्र न कर्त
व्यः सर्वथा नृपसत्तम यथेन्द्रजालिकः कश्चित्पांचालीं दारवीं करे २९ कृत्वा नर्तयते कामं स्वेच्छया वशवर्तिनीं
तथा नर्तयते माया जगत्स्थावरजंगमं ३०

नेत्यस्मिन् . सारस्वतकल्पे ज्ञात्वा याः कथा देव्याविर्भावादिका गृहीत्वा मयैतद्देवीभागवतं कृतमित्यर्थः
कल्पे एवमयैतद्भागवतं देवीभागवतं कृतमित्यर्थः कालातिवाहनेनेति समाधेर्व्युत्थितस्य चित्तस्य विक्षेपबाधाभावार्थं किंतु भगवतीगुणानुवर्णनेन कालो
गच्छतु नक्षयमित्यर्थः तदुक्तं मात्स्ये सारस्वतं कल्पे चाय मान्नायाः तद्वृत्तांतोद्भवं लोके तद्भागवतमिष्यत इति २७ २८ शास्त्रेतेवंस्वसंभाव्यं
कारणं परदेहादृश्यमानस्यापि तेन कारणमित्यत्र न संदेहः कर्तव्य इत्याह संदेहो न कर्तव्य इति पांचालीं पुत्तलीं दारवीं काष्ठनिर्मिता २९ ३० ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰
ष॰
७१

३१ गुणास्त्विति मायागुणा एवेत्यर्थः ३२ त्रिविधास्त्रयो गुणाः सत्त्वोक्ता ते त्रयाणां नवभेदा भवंति पुनर्नवानां प्रस्तारे पुनस्तावतां प्रस्तारे एवं क्रमेण

ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं सदेवासुरमानुषं पंचेंद्रियसमायुक्तं मनश्चित्तानुवर्तिन ३१ गुणास्तु कारणं राजन्सर्वेषांस
र्वथा त्रयः कार्यकारणसंयुक्तं भवतीति विनिश्चयः भिन्नभिन्नस्वभावास्ते गुणा मायासमुद्भवाः शांतो घो
रस्तथा मूढस्त्रय एव त्रिविधा यतः ३३ तत्संमेतः पुमान्नित्यं तद्विहीनः कथं भवेत् न भवत्येव संसारे रहितस्तं
भिः पटः ३४ तथा गुणैस्त्रिभिर्हीनो न देही चेति निश्चयः देवो देही मनुष्यो वा तिर्यग्वा नराधिप ३५ गुणै
र्विरहितो न स्यान्मृद्विहीनो घटो यथा ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रस्त्रयस्ते गुणसंश्रयाः ३६ कदाचित्प्रीतियु
क्तास्ते तथाऽप्रीतियुताः पुनः तथा विषादयुक्ताः स्युर्भवंति गुणयोगतः ३७ ब्रह्मा कदाचित्सत्त्वस्थः स्वदा शां
तः समाधिमान् प्रीतियुक्तो भवेत्सर्वभूतेषु ज्ञानसंयुतः ३८ पुनः सत्त्वविहीनस्तु रजोगुणसमावृतः त
दा भवेद्घोररूपः सर्वत्राप्रीतिसंयुतः ३९ यदा तमोगुणाविष्टो वाक्स्त्वेन भवेद्विधिः तदा विषादसंपन्नो मू
ढो भवति नान्यथा ४० माधवोपि सदा सत्त्वसंश्रितः शांत एव भवेत् यदा शांतः प्रीतियुक्तो भवेज्ज्ञानसमन्वितः
४१ स एव रजसाधिक्यादप्रीतिसंयुतो भवेत् घोरश्च सर्वभूतेषु गुणाधीनो रमापतिः ४२

नैते भेदा गुणानां भवंतीत्य
र्थः ३३ एवं गुणानामनंतत्वं प्रसाध्य तेषां व्याप्तिं मायायाश्चाह तत्संमेत इति ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० माधवो विष्णुरपि तथैवेत्याह माधवोपीति ४१
४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४३ ४४ मन्वादयोपितथैवेत्याह सूर्यवंशोद्भवाइति ४५ ४६ यस्मादेवंतस्मान्मायाव्याप्तंमायामयमेवसर्वमित्याह मायाधीनमिति यस्मादिदंसर्वंमा
याधीनंतस्माद्विज्ञःसर्वज्ञःसन्कथंहृष्टःप्रहृष्टवानित्यादिः संदेहोनकर्तव्यइत्याह तस्माद्राजन्निति सर्वोपिदेहीमायाधीनइत्यर्थः ४७ ननुमायायाजड
त्वात्कथंसाजगद्वशीकर्तुंसमर्थेतिचेत्तत्राह सात्वमायेति संविद्रूपेसंविद्रूपिण्यांभगवत्यांतिष्ठतितदधीनासर्वदासंविद्रूपाधीनास्तितेनसंविद्रूपेणसर्वदाजीवेषुप्रे
रिताचास्तितथाचसंविद्रूपिण्याभगवत्याश्चेतनत्वात्तत्प्रेरितमायाधीनत्वंजगतःसंभवतीत्यर्थः नन्वप्रवर्तकत्वंचाप्यस्यमायाख्यानस्वभावत इतिस्तसंहितितिः प्र

त्तुद्रोपिसत्वसंयुक्तःप्रीतिमाञ्छ्रान्तिमान्भवेत् रजोनिमीलितःसोपिघोरःप्रीतिविवर्जितः ४३ तमोगुणयुतः
सोपिमूढोदिव्याद्यशुभवेत् एतेयदिगुणाधीनाब्रह्मविष्णुहरादयः ४४ सूर्यवंशोद्भवास्तद्वत्सोमवंशभवाअपि
मन्वादयश्चयेप्रोक्ताश्चतुर्दशयुगेयुगे ४५ अन्येषांचैवकावार्तासंसारेस्मिन्नृपोत्तम मायाधीनंजगत्सर्वंसदेवासु
रमानुषं ४६ तस्माद्राजन्नकर्तव्यःसंदेहोत्रकदाचन देहीमायापराधीनश्चेष्टतेतद्वशानुगः ४७ सात्वमायाप
रेतत्वेसंविद्रूपेस्तिसर्वदा तदधीनाप्रेरिताचतेनजीवेषुसर्वदा ४८ ततोमायाविशिष्टांतांसंविदंपरमेश्वरीं मायेश्वरीं
भगवतींसच्चिदानंदरूपिणीं ४९ ध्यायेत्तथाराधयेच्चप्रणमेच्चजपेदपि तेनसासदयाभूत्वामोचयत्येवदेहिनं ५०

वर्तनाशक्तिरपिमायायाःस्वास्तीतिचेत्सत्यंचेतनाश्रितत्वेनैवमायायाःस्वातंत्र्येणावस्थानंमायायाअस्तितत्संबंधादेवतस्याश्चेतनत्वमितितत्रैवकथंयस्यतात्पर्यात्
तथाचश्रुतिःश्वेताश्वतरीयाणां तमोवाइदमग्रआसीदेकंतत्परेस्यात्तत्परेणेरितंविषमत्वंप्रयातीति ४८ नन्वेतादृशमायानिवृत्तिःकेनभविष्यतीतिचेत्तदधिष्ठानभूतसंवि
द्रूपभगवत्याराधनेनेत्याह ततोमायाविशिष्टांतामिति मायेश्वरींमायायामन्तर्यामिभूतांमायायाअधिष्ठानभूतांसंविदंभगवतीमित्यर्थः ४९ ध्यायेदिति ध्यानादिना
देवींभविष्यतिकदाह तेनसासदयेति योयंवसाति तदाराधनेनसमुक्तोभवतीतिन्यायादितिभावः ५० ५० ५० ५० ५० ५० ५० ५० ५०

412

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ननु मायातो मोक्षेनेपि कुत्र चिद्विलक्षणा सा मायाकालांतरे बाधिष्यत्येवेति चेत्तत्राह त्वमायां संहरत्येवेति मायायामिथ्यात्वात् मिथ्यापदार्थस्याधिष्ठानकल्पितत्वाद- धिष्ठानज्ञानेन च रज्जुसर्पादिः कल्पितस्यानिःशेषं नाशः स्वस्यैनान्मायाधिष्ठानस्य तत्त्वसंविद्रूपस्यानुभूतिः साक्षात्कारस्तत्प्रदानतः प्रदानेन निःशेषां त्वमायां संहरत्येव ना- शयत्येवेत्यर्थः तथा च निःशेषनाशात्कालांतरे बाधशंका नास्तीति भावः तदुक्तं सूतसंहितायामधिष्ठानावशेषो हि नाशः कल्पितवस्तुन इति मायेश्वरीत्वादेव भग- वत्या भुवनेश्वरीति नामेत्याह भुवनं खलु मायायास्तादिति ५१ ननु तस्याः स्वानुग्रहेणापि तिमिव नमाश्योदुर्घटएवेति चेत्तत्राह तद्रूपेति तस्याः स्वरूपे ज्ञानमात्र- स्याः संविद्रूपे शब्दचिंतांसमां तत्त्वधादेनैवस्वदासङ्गतयास्वदादिलक्षणया मायया किं भवेन्न किमपीत्यर्थः नहि वन्हिसान्निध्येशैत्यबाधा भवति न च दृश्यते सिन्धुके-

त्वमायां संहरत्येव स्वानुभूतिप्रदानतः भुवनं खलु मायायास्तादृशी तस्य नायिका ५१ भुवनेशी ततः प्रोक्ता देवी त्रैलोक्यसुंदरी तद्रूपे शब्दसंकल्पाच्चिंतितं भूमिपते सदा ५२ मायया किं भवेत्तत्र सूर्यसङ्गतयान्वप तस्मान्मा- यानिरासार्थं नान्यद्दैवततांतरं ५३ समर्थं तु विना देवीं सच्चिदानंदरूपिणीं तमो नाशयितुं शक्तं नैव तमो भवे- त् ५४ किंतु भानुप्रभावं स्वविद्युद्वह्निप्रभादयः तस्मान्मायेश्वरीं मत्वा स्वप्रकाशां तु संविदं ५५ आराधयेदतिप्री- त्या मायागुणनिवृत्तये इति सम्यङ् मयाख्यातं तन्त्रासारवधादिकं ५६

नुग्रहोस्ति किंतु वन्हित्वभावएवांतरङ्गत्वाद्यैतिभावः ५२

ननु ब्रह्मविष्ण्वादिदेवतानुग्रहेणापि मायानाशो भविष्यतीति चेत्तत्राह नान्यद्दैवततांतरमिति नहि रज्जुसर्पो हरिहरादिदेवताराधनेन तदनुग्रहेणाप्यधिष्ठानज्ञानं विना न- श्यति किंत्वधिष्ठानभूतरज्जुज्ञानादेव तद्वत्रापि रज्जुसर्पवत्सामानाया मायाया नष्टो हरादुपासनयानाशो न तस्मिन्मध्यादिकारणैर्भिन्नाप्यः किंतु मायाधिष्ठानभूत- संविद्रूपभगवत्याराधनानुभवादेवेतिभावः ५३ तत्रैव युक्त्यंतरमाह तमो नाशयितुमिति यथा तमो नाशयितुं न द्वितीयं तमः समर्थं भवति किंतु भानुप्रभावं स्व प्रभानिष्ठत्वभावन्हि- प्रभाएव समर्था भवंति तद्वत्रापि मायांधकारनाशे मायांधकाररूपा माया मयाहरिहरादयो न मायां नाशयितुं समर्थाः किंतु स्वप्रकाशसंविद्रूपैव भगवतीतिभावः ५४ यस्मादेवं तस्मात्सैव सच्चिदानंदरूपिणी भगवती समाराध्येत्याह तस्मादिति ५५ उपसंहरति इति सम्यगिति ५६ ५६ ५६ ५६ ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. पूर्वार्धीयं पुराणस्येति तेन च पूर्वार्धोत्तरार्धभेदेन भागद्वयवदिदं पुराणमस्तीति विबोधितं तेन च ततो भागवतं प्रोक्तं भागद्वयभूषितमित्यादि यत्पुराणवचनं तद्देवीभागव
प. तपरमेव न विष्णुभागवतपरं दशमस्कंधस्य पूर्वार्धोत्तरार्धभेदेन भागद्वयकल्पनेऽपि सर्वपुराणेषु भागद्वयवत्त्वाभावात् ५७ ५८ ५९ अथ पाठफलं वदति इदमखिलकथा
१६६ नामिति ६० श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकंठोऽभिधानतः देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानरहितस्य च व्याख्यां यः कृतवा

413

यच्छ्रुत्वा जन्मांदेह लकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि पूर्वार्धीयं पुराणस्य कथितं तव सुव्रत ५७ यत्र देव्यास्तु माहि
मा विस्तरेणोपपादितः एतद्रहस्यं श्रीमातुर्नदेयं यस्यकस्यचित् ५८ देयं भक्ताय शांताय देवीभक्तिरताय च
शिष्याय ज्येष्ठपुत्राय गुरुभक्तियुताय च ५९ इदमखिलकथानां सारभूतं पुराणं निखिलनिगमतुल्यं स
प्रमाणानुविद्धं पठति परमभक्त्या यः शृणोति ह भक्त्या स भवति धनवान्वै ज्ञानवान्मानवोऽत्र ६० इति श्री
देवीभागवते महापुराणे श्रीभगवतीमाहात्म्ये षष्ठस्कंधे एकत्रिंशोऽध्यायः ३१

न्अथ त्रिंशदध्यायीतु निर्मलां तिलकाख्यां तु तस्यां तु पूर्णार्धीतमगात्सुभः षष्ठस्कंधः समाप्तोऽत्र नेनतु व्यतुपार्वती इति श्रीशैवकुलोत्पन्नरंगनाथात्मजश्रीलक्ष्मीगर्भजनी
लकंठकृते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे एकत्रिंशोऽध्यायः ३१ समाप्तः षष्ठस्कंधः समाप्तः श्रीशिवः मेरा नाथजी ॥ श्री श्री श्री श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सप्तमस्कंध प्रारम्भ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्रीगणेशायनमः श्रीगुरुभ्योनमः श्रीराधाकृष्णायनमः सप्तमस्कंधव्याख्या अनंतकोटिब्रह्मांडजननी परमेश्वरीं न
मामि यत्कृते नैवास्ते दुःखं संसारपंकजं १ अर्धश्लोकाधिके [illegible] ततः परं सूर्यसोमोद्भवानांच कथा प्रारभ्यते पुरा पूर्वा
ध्याये सूर्यवंशोद्भवास्तत्सोमवंशोद्भवा अपीत्युक्तं तत्तामेव कथां राजा पृष्टवानित्याह ॥ श्रुत्वैतामिति ॥ तापसा इति मुनि

श्रीभुवनेश्वर्यैनमः सूतउवाच श्रुत्वैतांतापसा दिव्यांकथां राजामुदान्वितः व्यासंपप्रच्छ
धर्मात्मापरीक्षितसुतःपुनः १ जनमेजयउवाच स्वामिन् सूर्यान्वयानांच राज्ञांवंशस्य विस्तरम् ॥
तथासोमान्वयानांच श्रोतुकामोस्मिसर्वथा २ कथयानघसर्वज्ञ कथांपापप्रणाशिनीम् ॥
चरितंभूपतीनांच विस्तराद्वंशयोर्द्वयोः ३ तेहिसर्वेपराशक्ति भक्ताइति मयाश्रुतं देवीभक्तस्य
चरितंशृण्वन्कोस्ति विरक्तिभाक् ४ इतिराजर्षिणा पृष्टोव्यासः सत्यवतीसुतः तमुवाचमुनि-
श्रेष्ठः प्रसन्नवदनोमुनिः व्यासउवाच निशामय महाराजविस्तराद्वदतोमम सोमसूर्यान्वया
नांच तथान्येषांसमुद्भवम् ६

संबोधनं १ २ ३ ननु कथं तत्परीक्षावन्निर्णयं तेषां राज्ञां चरितकथने किं फलमिति चेत्तत्राह
तेहि सर्वे पराशक्तीति कोस्ति विरक्तिभाक् न कोपीत्यर्थः देवीचरितकथनापेक्षयापि देवीभक्तचरितकथनं देव्याः प्रीतिविषयं भवति तस्माद् देवीभक्तानां राज्ञां [illegible]
कथां कथयेत्यर्थः तदुक्तं देवीपुराणे मद्भक्तव्यपेक्षया भक्तिर्मम भक्तिस्तु सिद्धिदेति ५ २ तथान्येषामिति तत्संबंधिनामन्येषां नृपाणामित्यर्थः ६ ॥ [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स्क॰ ३ महादेवीं सुदुर्गा मामिति मायाबीजजापेत्यर्थः तदुक्तं सूतसंहितायां सृष्ट्यर्थं भगवान् ब्रह्मा मायाबीजं परात्परं जजाप ब्रह्मसादेन-

विष्णोर्नाभिसरोजाद्वै ब्रह्माभूच्चतुराननः तपस्तप्त्वा समाराध्य महादेवीं सुदुर्गमां ७ तयाद-
त्तवरो धाता जगत्कर्तुं समुद्यतः नाशकन्मानुषीं सृष्टिं कर्तुं लोकपितामहः ८ विचिंत्य बहुधा
चित्ते सृष्ट्यर्थं चतुराननः ससर्ज मानसान्पुत्रान्सप्तसंख्यान्प्रजापतिः ९ मरीचिरंगिरात्रिश्च
वशिष्ठः पुलहः क्रतुः पुलस्त्यश्चेति विख्याताः सप्तैते मानसाः सुताः १० रुद्रो रोषात्समुत्पन्नो
ह्युत्संगान्नारदोऽभवत् दक्षोंगुष्ठात्तथान्येपि मानसाः सनकादयः ११ वामांगुष्ठाद्दक्षपत्नी
जाता सर्वांगसुंदरी वीरिणीनामविख्याता पुराणेषु महीपते १२ असिक्नीति च नाम्नासौ
यस्यां जातोथ नारदः देवर्षिप्रवरः कामं ब्रह्मणो मानसः सुतः १३ जनमेजय उवाच अत्र मे
संशयो ब्रह्मन यदुक्तं भवता वचः वीरिण्यां नारदो जातो दक्षादिति महातपाः १४ कथं दक्षस्य
भार्यायां वीरिण्यां नारदो मुनिः जातो हि ब्रह्मणः पुत्रो धर्मज्ञस्तापसोत्तमः १५ श्री

सृष्टिकर्ताऽभवदिहसुरिति ७ ८ ९ १० ११ मानसस्सुत इति यद्यप्युत्संगान्नारदोऽभवदिति पूर्वमुक्तं तथापि नारदस्य तस्मि-
न्कल्पे भवतोप्युद्भवात्तदभिप्रायेण मानसत्वोक्तिरितिबोध्यं १३ १४ १५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
॥ १

दे·स· १६ जन्मद्वितीयं कृतं गर्हात मित्यर्थः कस्यशापा दित्यन्वयः वृद्धि हेतोर्जगत इत्यर्थः १८ १९ २० हास्यता मिति॥
४

विचित्र मिदमाख्यातं भवता नारदस्य च दक्षाज्जन्मास्य भार्यायां तद्वदस्व सविस्तरं १६ पूर्वदेहः
कथंमुक्तः शापात् कस्य महात्मना नारदेन वहुज्ञेन कस्माज्जन्म कृतं मुनेः १७ व्यास उवाच॥
ब्रह्मणा सौसमादिष्टो दक्षः सृष्ट्यर्थमादितः प्रजाः सृजेति सुभृशं वृद्धिहेतोः स्वयंभुवा १८
ततः पंचसहस्रांश्च जनयामास वीर्यवान् दक्षः प्रजापतिः पुत्रान् वीरिण्यां वलवत्तरान् १९ दृष्ट्वा
तान् नारदः पुत्रान् सर्वान् वर्द्धयितुं प्रजाः उवाच प्रहसन् वाचं देवर्षिः कालनोदितः २० भुवः प्र
माणमज्ञात्वा स्रष्टुकामाः प्रजाः कथं लोकानां हास्यतां यूयं गमिष्यथ न संशयः २१ पृथिव्या वै प्र
माणं तु ज्ञात्वा कार्यः समुद्यमः कृतोसौ सिद्धिमायाति नान्यथेति विनिश्चयः २२ वालिशा वत यूयं
वै यदज्ञात्वा भुवस्तलं समुद्यताः प्रजाः कर्तुं कथं सिद्धिर्भविष्यति २३ व्यास उवाच नारदेनैव
मुक्तास्ते हर्यश्वा दैवयोगतः अन्योन्यमूचुः सहसा सम्यगाह मुनिः किल २४ ज्ञात्वा प्रमाण
मुर्व्यास्तु सुखं स्रक्ष्यामहे प्रजाः इति संचिन्त्य ते सर्वे प्रयाताः प्रेक्षितुं भुवः २५ श्रीहरी॥

यस्मात् दृष्ट्वा लोका हसिष्यंतीत्यर्थः २१ २२ वालिशा इति स्थलाभावे प्रजाः कस्या स्थंतीतिभावः २४ २५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० म० ५६ २७ प्रजार्थं मुद्यमं कर्तुमुद्यता इत्यन्वयः २८ यद्वचनं पूर्वमुक्तं तदेव आहेत्यन्वयः तदेववाक्यमाह नाति-
५

तत्त्वं सर्वं परिज्ञातुं वचनान्नारदस्य च आद्यां केचिद्गताः कामं दक्षिणस्यां तथापरे २६ प्रती-
च्यामुत्तरस्यां तु कृतोत्साहाः समंततः दक्षः पुत्रान् गतान् दृष्ट्वा पीडितस्तु शुचा भृशं २७ अन्या
नुत्पादयामास प्रजार्थं कृतनिश्चयः तेपि तत्रोद्यताः कर्तुं प्रजार्थमुद्यमं सुताः २८ नारदः प्र
हतान् दृष्ट्वा पूर्ववद्वचनं मुनिः वाक्यं श्रावयत्पूर्वं वै यच्छ्रुत्वा भ्रातरः किल २९ प्रमाणं तु प्रजाः
कर्तुं प्रवृत्ताः केन हेतुना श्रुत्वा वाक्यं मुनेस्तेपि मत्वा सत्यं विमोहिताः ३० जग्मुः सर्वे यथा
पूर्वं भ्रातरश्चलितास्तथा तान् सुतांश्च प्रस्थितान् दृष्ट्वा दक्षः कोपसमन्वितः ३१ शशाप नारदं रोषा
त् पुत्रशोकसमुद्भवात् दक्ष उवाच नाशिता मे सुता यस्मात्तस्मान्नाशमवाप्नुहि ३२ पापेना
नेन दुर्बुद्धे गर्भवासं व्रजेति च पुत्रो मे भव कामं त्वं यतो मे भ्रंशिताः सुताः ३३ इति शप्तस्तदा
जातो वीरिण्यां नारदो मुनिः सृष्टिर्भूयो सृजत्कन्या वीरिण्या मिलितः श्रुतं ३४ शोकं विहा
य पुत्राणां दक्षः परमधर्मवित् तासां त्रयोदश प्रादात्क श्यपाय महात्मने ३५ श्रीरल्तु

प्रा३ति ५६ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ॥ ॥

416

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ ३६ इंकन्ये अंगिरसेकब्राम्भायददावित्यर्थः १ तथैवांगिरसे पुनरपि पुनर्द्वेवशिष्टेकन्ये अंगिरसेतन्नामे मुनयेददौ तदुक्तं कूर्मपुराणे
६ सप्तविंशति सोमायचतस्रोरिष्टनेमिने द्वेचैवभृगुपुत्राय द्वेकृशाश्वाय धीमते द्वेचैवांगिरसे तद्वंशेपां वक्ष्येथ विस्तरमिति ३७ ३८ इतिश्री

दश धर्माय सोमाय सप्तविंशतिभूपते द्वेचैवभृगवे प्रादाच्चतस्रोरिष्टनेमिने ३६ द्वेचैवांगिरसे कन्ये तथैवांगिरसे पुनः तासांपुत्राश्चपौत्राश्च देवाश्चदानवास्तथा ३७ जाताबलसमायुक्ताः परस्परविरोधकाः रागद्वेषान्विताःसर्वे परस्परविरोधिनः ३८ सर्वेमोहवृताः शूराह्यभवन्नतिमायिनः ॥ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रथमोध्यायः १ जनमेजयउवाच समाख्याहि महाभाग राज्ञांवंशंसुविस्तरं सूर्य्यान्वयप्रसूतानां धर्मज्ञानां विशेषतः १ व्यासउवाच शृणुभारत वक्ष्यामि रविवंशंसविस्तरम् यथाश्रुतं मयापूर्वं नारदादृषिसत्तमात् २ एकदानारदः श्रीमान् सरस्वत्यास्तटे शुभे आजगामाश्रमे पुण्ये विचरन्स्वेच्छयामुनिः ३ प्रणम्यशिरसापादौ तस्यासंस्थितस्तदा ततस्तस्यासनंदत्त्वा कृत्वार्हणां यथाविधि ४ विधिवत्पूजयित्वातमुक्तवानहं वचनंत्विदं पावितोहं मुनिश्रेष्ठ युष्मस्यागमनेन वै ५ कथांकथयसर्वज्ञ राज्ञांचरितसंयुतां रत्नानोपे समाख्याताः सप्तमेस्मिन्मनोःकुले ६ [illegible] ६॥

देवीभागवते तिलके १ पंचषष्टिश्लोकवर्ये: सूर्यसोमान्वयस्यच विस्तारो व
र्ण्यते सम्यक्देवीभक्तिप्रयुतस्यचसूर्यसोमवंशविस्तारंराजा पृच्छति समाख्याहीति १ २ समाश्रमेआजगामेति व्यासोक्तिः ३ ४ ५ सप्तमेस्मिन्मनोःकुले इतिवैवस्वत

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०स० ७ समासव्यासौ संक्षेपविस्तारौ कुत्रचित्संक्षेपः कुत्रचिद्विस्तारः ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५

तेषामुत्पत्तिरतुलाश्चरितं परमाद्भुतं श्रोतुकामोस्म्यहं ब्रह्मन् सूर्यवंशस्य विस्तरं ७ समासव्याहि
मुनिश्रेष्ठ समासव्यासपूर्व्वकं इतिपृष्टो मया राजन्नारदः परमार्थवित् ८ उवाच प्रहसन्प्रीतः
समाभाष्य मुदान्वयं नारदउवाच शृणु सत्यवतीसूनो राज्ञां वंशमनुत्तमं ९ पावनं कर्णसुखदं ष
ष्ठज्ञानादिभिर्युतं ब्रह्मा हर्वे जगत्कर्त्ता नाभिपंकजसंभवः १० विष्णोरिति पुराणेषु प्रसिद्धः परि
कीर्तितः सर्वज्ञः सर्वकर्ता सौ स्वयंभूः सर्वशक्तिमान् ११ तपस्तप्त्वा स विश्वात्मा वर्षाणामयुतं प
रा सृष्टिकामः शिवां ध्यात्वा प्राप्य शक्तिमनुत्तमां १२ पुत्रानुत्पादयामास मनसा न शुभलक्षणान् ॥
मरीचिः प्रथितस्तेषामभवत्सृष्टिकर्मणि १३ तस्य पुत्रोतिविख्यातः कश्यपः सर्वसंमतः त्रयोदशैव
तस्यासन् भार्या दक्षसुताः किल १४ देवाः सर्वे समुत्पन्ना दैत्याश्च यक्षाश्च पन्नगाः पशवः पक्षिणश्चैव
तस्मात्सृष्टिस्तु काश्यपी १५ देवानां प्रथितः सूर्यो विवस्वान्नाम तत्सुतः तस्य पुत्रो सुविख्यातो वैवस्वत
मनुर्नृपः १६ तस्य पुत्रस्तथेक्ष्वाकुः सूर्यवंशविवर्द्धनः नवाभवन्सुतास्तस्य मनोरिक्ष्वाकुपूर्वजाः १७

417

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ म॰ इक्ष्वाकुः पूर्वं जातो येषां नवानां तेनव प्रचारस्य मनोर्वैवस्वतस्याभवं के पंचनामान्याह तेषामिति १७ धर्षणेरेव पुराणांतरे कविरिति संज्ञा

८ मवेत इति इक्ष्वाकु रहिता नव तत्र हितास्तु दशैवेति बोध्यं कुर्वंतराणेन नवैवोक्ताः १९ पुत्र शत मध्ये ज्येष्ट उक्तो विकुक्षि रित्यर्थः २०

तेषां नामानि राजेंद्र शृणु चैकमनाः पुनः इक्ष्वाकुरथ नाभागो धृष्टः शार्यातिरेव च १८ नरिष्यंतिस्तथा प्रांशुर्नभो दिष्टश्च सत्तमः करूषश्च पृषध्रश्च नवैते मानवाः स्मृताः १९ इक्ष्वाकुस्तु मनोः पुत्रः प्रथमः समजायत तस्य पुत्र शतं चासीत् ज्येष्ठो विकुक्षिरात्मवान् २० नवानां वंश विस्तारं संक्षेपेण निशामय शृणु तेषां मनुपुत्राणां मनोरंतर जन्मनां २१ नाभागस्य तु पुत्रोभूदंबरीषः प्रतापवान् धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजापालान तत्परः २२ धृष्टे स्तु धार्ष्टकं क्षत्रं ब्रह्मभूतमजायत संग्रामकातरं सम्यक् ब्रह्म कर्म रतं तथा २३ शार्यातेस्तनयश्चाभूदानर्त्तो नाम विश्रुतः सुकन्या च तथा पुत्री रूप लावण्य संयुता २४ च्यवनाय सुता दत्ता राज्ञा यं धाय सुंदरी मुनिः सुलोचनो जातस्तस्याः शीलगुणे न ह २५ विहितो रवि पुत्राभ्यामश्विभ्या मिति नः श्रुतं जनमेजय उवाच संदेहोयं महान् ब्रह्मन् कथायां कथितस्त्वया २६ यच्छ्रुत्वा मुनयें धाय दत्ता पुत्री सुलोचना करूप गुण हीना च नारी लक्षण वर्जिता २७ पुत्रीयदा भवेद्राज्ञा नत्वां धाय प्रयच्छति ज्ञात्वा धर्मं कुर्वीत कस्मादृ तद्वान्त पसत्तमः २८॥

नवानामिति नवानां पुत्राणां मध्ये केषांचिदित्यर्थः सर्वेषां वंश कथनात् २१ २२ २३ २४ २५ रवि पुत्राभ्या मिति अश्विनी कुमाराभ्यां विहितो नेत्र युक्तः २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० २९ ३० परिग्रहाः परिगृहीता विवाहिता इत्यर्थः ३१ ३२ ३३ दात्यूहः कालकंठकः चक्राह्वस्तु सारसः इत्यमरः चंचरीको भ्रमरः ३५
६

कारणं ब्रूहि मे ब्रह्मन्ननुग्राह्योस्मि सर्वदा सूत उवाच इति राज्ञोवचः श्रुत्वा परीक्षित सुतस्य वै २९
द्वैपायनः प्रसन्नात्मा तमुवाचह सन्निव व्यास उवाच वैवस्वत सुतः श्रीमान् शर्यातिर्नामपार्थिवः ३०
तस्य स्त्रीणां सहस्राणि चत्वार्यासन् परिग्रहाः राजपुत्र्यः सुरूपाश्च सर्वलक्षण संयुताः ३१ पतिप्रेम
युताः सर्वाः प्रियाराज्ञा सुसंमताः एकापुत्रीतु तासां वै सुकन्यानाम सुंदरी ३२ पितुः प्रियाचमातृ
णां सर्वासांचारुहासिनी नगरान्नातिदूरेभूत्सरोमानससन्निभं ३३ बद्धसोपानमार्गंचस्वच्छपा
नीयपूरितं हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितं ३४ दात्यूहसारसाकीर्णं सर्वपक्षिगणावृतं
पंचधाकमलोपेतं चंचरीकसुसेवितं ३५ पार्श्वतश्चद्रुमाकीर्णं वेष्टितं पादपैः शुभैः सालैस्तमा
लैः रसलैः पुन्नागाशोकमंडितं ३६ वटाश्वत्थकदंबैश्च कदलीखंडराजितं जंबीरैर्बीजपूरै
श्च खर्जूरैः पनसैस्तथा ३७ क्रमुकैर्नारिकेलैश्च केतकीकांचनद्रुमैः यूथिकाजालकैः शुभ्रैः सं
वृतंमल्लिकागणैः ३८ जंब्वाम्रतिंतिणीभिश्च करंजकुटजावृतं पलाशनिंबखदिरबिल्वामलकमंडितं ३९

३६ ३७ क्रमुकः पूगवृक्षः कांचनद्रुमो भाषया कचनार इति प्रसिद्धोस्ति ३८ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४० भार्गवोभ्युपचः ४१ ४३ परांविकांसच्चिदानंदरूपिणींभगवतींध्यायन्तात्तइत्यर्थः तस्यैवंभगवतींध्यायतःशरीरेरय रिवल्मीकमभवदित्याहसवल्मीकइ

बभूवकोकिलारावकेकाध्वनविराजितं तत्समीपेशुभेदेशेपादपानां गणाद्वृते ४० भार्गवश्च्या
वनःशांतस्तपसा संस्थितोमुनिः ज्ञात्वासौविजनस्थानंतपस्तेपेसमाहितः ४१ कृत्वादृढासनं
मौनमाधाय जितमारुतः इन्द्रियाणिचसंयम्यत्यक्ताहारस्तपोनिधिः ४२ जलपानादिरहि
तोध्यायन्नात्तपरांविकां सवल्मीकोभवद्राजल्लताभिःपरिवेष्टितः ४३ कालेन म हताराजन्स-
माकीर्णःपिपीलकैः तथासमंवृतोधीमान्मृतपिंडइवसर्वतः ४४ कदाचित्समहीपालःकामि
नीगणसंवृतः आजगामसरोराजन्विहर्तुमिदमुत्तमं ४५ शर्यातिःसुंदरीवृंदसंयुतःसलिलेमले
क्रीडासक्तोमहीपालोबभूवकमलाकरे ४६ सुकन्यावनमासाद्यविजहारसखीवृता सुमनांसिवि
चिन्वंतीचंचलाचंचलोपमा ४७ सर्वाभरणसंयुक्ताराणद्दरणनूपुरा चंक्रममाणावल्मीकंच्यव
नस्यसमासदत ४८ क्रीडासक्तोपविष्टासावल्मीकस्यसमीपतः ददर्शचास्यरंध्रेवैखद्योतइवज्यो
तिषी ४९ किमेतदितिसंचिंत्यसमुद्धर्तुंमनोदधे गृहीत्वाकंटकंतीक्ष्णांत्वरमाणाकृशोदरी ५०

४३ मृत्पिंडइवासेत्यर्थः ४४ ४५ ४६ चंचलोपमाविद्युत्समाना४७ चंक्रममाणागमनंकुर्वतीसमासदतप्राप्तवती ज्योतिषीनेत्रस्थेसमाधिकालेनेत्रयोरुन्मीलनस्य सत्वात ४८ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६. ५. मुनिना । चिरन्नेव कालं समाधेर्व्युत्थितेन मुनिनेत्यर्थः ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ॥
९

साद्दृष्टा मुनिना बाला समीपस्थाकृतोद्यमा विचरंती सुकेशांता मन्मथस्येव कामिनी ५१ तां वी
क्ष्य सुदतीं तन्वीं क्षामकंठस्तपोनिधिः तामाभाषात कल्याणीं किमेतदिति भार्गवः ५२ दूरं गच्छ वि
शालाक्षि तापसोहं वरानने मा भिंद्वाद्य वल्मीकं कंटकेन कृशोदरि ५३ तेनेदं प्रोच्यमानापि साचा
श्यनश्रृणोति वै किमुखल्विदमित्युक्ता निर्बिभेदास्य लोचने ५४ दैवेनोदिता भित्वा जगाम नृप
कन्यका क्रीडंती शंकमाना सा किं कृतं तु मयेति च ५५ चुक्रोध स तया विद्धनेत्रः परममन्युमान् वे
दनाभ्यर्दितः कामं परितापं जगाम ह ५६ शकृन्मूत्रनिरोधोभूत्सैनिकानां तु तत्क्षणात् विशेषेण
तु भूपस्य सामात्यस्य समंततः ५७ गजोष्ट्रतुरगाणां च सर्वेषां प्राणिनां तदा ततो रुद्धे शकृन्मूत्रे
शर्यातिर्दुःखितोभवत् ५८ सैनिकैः कथितं तस्मै शकृन्मूत्रनिरोधनं चिंतयामास भूपालः कारणं
दुःखसंभवे ५९ विचिंत्याह ततो राजा सैनिकान्स्वजनांस्तथा गृहमागत्य चिंतार्तः केनेदं दुष्कृतं
कृतं ६० सरसः पश्चिमे भागे वनमध्ये महातपाः च्यवनस्तापसस्तत्र तपश्चरति दुश्चरं ६१

५८ ५९ ६० ६१ ॥

419

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० ६२ ६३ ६४ ६५ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलके सप्तमस्कंधे द्वितीयोध्यायः २ अर्धाधिकैश्चतुःषष्टिश्लोकैःपुत्रीसुकन्यका च्यवनाय
१२

केनाप्ययंकृतंतत्र तापसेग्निसमप्रभे तस्मात्पीडासमुत्पन्ना सर्वेषामितिनिश्चयः ६२ तपो
वृद्धस्यवृद्धस्य वरिष्ठस्यविशेषतः केनाप्ययंकृतंमन्येभार्गवस्यमहात्मनः ६३ ज्ञातंवायदिवा
ज्ञातंतस्येदंफलमुत्तमं कैश्चदुष्टैःकृतंतस्यहेलनंतापसस्यह ६४ इतिपृष्टास्तमूचुस्तेसैनि
कावेदनार्दिताः मनोवाक्कायजनितं नविद्मोऽयकृतंवयं ६५ इतिश्री देवी भागवत २ ॥०
व्यासउवाच इतिपृच्छंस्तान्सर्वान्राजाचिंताकुलस्तथा पर्यपृच्छत्सुहृद्वर्गंसाम्नाचो
ग्रतयापिच १ पीड्यमानंजनंवीक्ष्यपितरंदुःखितंतथा विचिंत्यशूलभेदंसासुकन्याचेदमब्र
वीत् २ वनेमयास्थितस्तत्र वल्मीकोवीरुधावृतः क्रीडंत्यासहसंदृष्टः छिद्रद्वयसमन्वितः ३
तत्रखद्योतवद्दीप्ते ज्योतिषीवीक्षितेमया सूच्याविद्धेमहाराजपुनः खद्योतशंकया
जलंकिंस्रुतंतदासूचीमध्याहस्तापितःकिल हाहेतिचश्रुतःशब्दोमंदोवल्मीकमध्यतः
तदाहंविस्मिताराजन् किमेतदितिशंकया नजानेकिंमयाविद्धंतस्मिन्वल्मीकमंडले ६

मुखदन्तादपेयेतिलकध्यते तान्सैनिकान्राजाशङ्काननंतरंसु पप्रच्छेत्याह इति पप्रच्छे तिसाम्नाशांत्याउग्रतयाकोपे ति२धा०कृतो वृ० सा

अ०भाग०: ७ ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ म॰ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ ननुत्वयाशापेनदत्तस्तर्हि किमित्येतादृशी निष्कारणादशाजातेतिचेत्तत्राह अपराधंपरंकृत्वेति शिवोपियस्त्राता
१३

राजाश्रुत्वातुशर्यातिः सुकन्यावचनंमृदु मुनेस्तदेलनंज्ञात्वावल्मीकंक्षिप्रमभ्यगात् ७ तत्रप
श्यत्तपोवृद्धंच्यवनंदुःखितंभृशं ८ प्रणम्यदंडवद्भूमौराजातंभार्गवंयति तुष्टावविनयोपेतस्त्
वाचकृतांजलिः ९ पुत्र्यामममहाभागक्रीडंत्यादुष्कृतंकृतं अज्ञानाद्बालयाब्रह्मन्कृतंत
त्क्षंतुमर्हसि अक्रोधनाहिमुनयोभवंतीतिमयाश्रुतं तस्मात्त्वमपिबालायाः क्षंतुमर्हसिसां
प्रतं ११ व्यासउवाच इतिश्रुत्वावचस्तस्यच्यवनोवाक्यमब्रवीत् विनयोपनतंदृष्ट्वाराजानंदुः
खितंभृशं १२ च्यवनउवाच राजन्नाहंकदाचिद्वैकरोमिक्रोधमाविंध नमयादैवशप्तस्त्वंद
हितापीडनेकृते १३ नेत्रपीडासमुत्पन्नाममचाद्यनिरागसः तेनपापेनजानामित्वदुःखितस्त्वंमही
पते १४ अपराधंपरंकृत्वादेवीभक्तस्यकोजनः सुखंलभेतयद्यपिभवेत्त्राताशिवःस्वयं १५
किंकरोमिमहीपाल नेत्रहीनोजरान्वितः अंधस्यपरिचर्यांचकःकरिष्यति पार्थिवः १६ राजो
वाच सेवकाःबहवःसेवांकरिष्यंतितवानिशं क्षमस्वमुनिशार्दूलस्वल्पक्रोधाहितापसाः १७

भवतितयापिदेवीभक्तस्यापराधंकृत्वाकोजनःसुखंलभेतनकोपीत्यर्थः देवीभक्तापराधस्यदुःसहत्वंस्वभवस्यनतुकारणांतरमित्यतइतिभावः तदुक्तंमुंडमालायां गाजाते
मंसंनिगर्जेतिनिंदंतिवहून्लखाः कि गादे नेयंत्देदेशो शिरोभिद्रवल्लोभंति १२ ११ १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ सं॰ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ यौवने इति आत्मतुल्यमात्मानुरूपमपि पतिं प्राप्य कामो दुर्जयोस्ति तदा विलो
५७

च्यवन उवाच अन्धोऽहं निर्जनो राजंस्तपस्तप्तुं कथं क्षमः त्वदीयाः सेवकाः किं ते करिष्यन्ति मम प्रि
यं १८ क्षमापय यदिच्छेस्त्वं कुरु मे वचनं नृप देहि मे परिचर्यार्थं कन्यां कमललोचनां १९
तुष्टेन च महाराज क्षन्तव्यं तव महामते करिष्यामि तपश्चाहं सा मे सेवां करिष्यति २० एवं कृते सुखं
मे स्यात्तवैव च भविष्यति संतुष्टे मयि राजेन्द्र सैनिकानां न संशयः २१ विचिन्त्य मनसा भूप कन्यादानं
समाचर न चात्र दूषणं किंचित्तापसोऽहं यतव्रतः २२ व्यास उवाच शर्यातिर्वचनं श्रुत्वा मुनेश्चिं
तातुरोऽभवत् न दास्येऽथ ददाम्येवं किंचिन्नोवाच भारत २३ कथमन्धाय वृद्धाय कुरूपाय सुतां
प्रियां देवकन्योपमां दत्वा सुखी स्यामात्मसम्भवां २४ को वात्मनः सुखार्थाय पुत्र्याः संसारजं सु
खं हरेत्स्वमतिः पापो जानन्नपि शुभाशुभं २५ प्राप्य सा च्यवनं सुभ्रूः पंचबाणशरार्दिता अं
धं वृद्धं पतिं प्राप्य कथं कालं नयिष्यति २६ यौवने दुर्जयः कामो विशेषेण सुरूपया आत्मतुल्यं पतिं प्रा
प्य किं तु वृद्धं विलोकनं २७ गौतमं तापसं प्राप्य रूपयौवनसंयुता अहल्या वासवेनाशु वंचिता वरवर्णिनी २८

चनं अंधं वृद्धं पतिं प्राप्य कामो दुर्जयोस्तीति किमु वक्तव्यं सर्वथैव दुर्जय इति भावः २७ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१०.क्र. २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ वयो ज्ञाति बलापचेत
११

शापात्तु पतिना पश्चाज्ज्ञात्वा धर्मविपर्ययं तस्माद्भवतु मे दुःखं न दास्यामि सुकन्यकां २९ इति
संचिंत्य शर्यातिर्विमनाः स्वगृहं ययौ सचिवान्स समाहूय मंत्रं चक्रे तु दुःखितः ३० भो मंत्रि
णो ब्रुवन्त्वद्य किं कर्तव्यं मयाधुना ऋषीरस्याप्यविप्राय भोक्तव्यं दुःखमेव वा ३१ विचारयध्वं नि
सितां हितं स्यान्मम वै कथं मंत्रिण ऊचुः किं ब्रूमो धिया महाराज संकटे नि दुरासदे ३२ दुर्भगाय
सुकन्येयं कथं देयाति सुंदरी व्यासउवाच तदा चिंताकुलं वीक्ष्य पितरं मंत्रिणस्तथा ३३ सुकन्या
लिंगितं ज्ञात्वा प्रहसंतीदमुवाचह पितः कस्माद्भवानद्य चिंताव्याकुलितेंद्रियः ३४ मत्कृते दुःखसं
विग्नो विषण्णवदनोसि वै अहं गत्वा मुनिं तत्र समाश्वास्य मयार्दितं ३५ करिष्यामि प्रसन्नं तमा
त्मदानेन वै पितः इति राजा वचः श्रुत्वा भाषितं यत्सुकन्यया ३६ तामुवाच प्रसन्नात्मा सचिवानां
च शृण्वतां कथं बाले मंधस्य परिचर्या वने वसा ३७ करिष्यसि जराग्रस्तस्य कोधनस्य विशेषतः कथं
मंधाय चानेन रूपेण रतिसन्निभां ३८ दास्यामि जरयाग्रस्तदेहाय स्वसुतां शुभां पिता पुत्रीं प्रदातव्या वयो
ज्ञाति बलाय च ३९ ॥

र्यं आपन्नं तं वयो ज्ञाति बलवते इत्यर्थः ३९ ॥— ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

धनधान्यसमृद्धायनाथनायकदाचन कृतेस्वंविशालाक्षिकासीत्वंवनेचरः ४० कथंरे-
यामयापुमितस्मैच्चातिवरायच उद्वेजनियतं वार्धोयस्यंनित्यंमनोहरे ४१ कथंमंबुजपत्राक्षिकस्त
नीयोभयातव भस्त्रांमेवरंआमंसैनिकानांतथैवच ४२ नतेप्रसन्नमंधायरोचतेपिकभाषिणि भ
वितव्यंभवत्येवधैर्येमेवत्प्रजाम्यहं ४३ सुस्थिराभवरम्भोरुविनसंधायकर्हिचित् राज्यंविहलु
वायात्वदेहोयंचतथैवमे ४४ गतांदास्याम्यहंतस्मैनेयसानायवारिके सुकन्यातंतस्पाहकुला
तद्भवनंपितुः ४५ प्रसन्नवदनातोमरोदयुक्तमिदंवचः सुकन्योवाच नमेचिंतापितःकार्यादे
हिमांमुनयेद्युना ४६ सुखंभवतुसर्वेषांलोकानांमत्कृतेनहि सेवयिष्यामिसंतुष्टापतिंपरमपावनं
४७ भक्त्यापरमयाचापिवृद्धंचविजनेवने सतीधर्मपराचाहंचरिष्यामिसुसम्मतं ४८ नभोगे
च्छास्तिमेतातसच्चंचित्तंममानघा व्यासउवाच तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यामंत्रिणोविस्मयंगताः
४९ राजाचपरमप्रीतोजगाममुनिसंनिधौ गत्वाप्रणम्यशिरसातमुवाचतपोधनम् ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई०स० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ चरिष्यामि सदा करिष्यामि यत्नः
५३

स्वामिन् गृहाणपुत्रीं मे सेवार्थं विधिवद्विभो इत्युक्त्वा स ददौ पुत्रीं विवाहविधिना नृपः ५१
प्रतिगृह्य मुनिः कन्यां प्रसन्नो भार्गवो ऽभवत् पारिबर्हं न जग्राह दीयमानं नृपेण ह ५२ कन्यामेवाग्र
हीत् कामं परिचर्यार्थमात्मनः प्रसन्नोऽस्मिन्मुनौ जातं सैनिकानां सुखं तदा ५३ राज्ञश्च परमाल्हादः
संजातस्तत्क्षणादपि दत्वा पुत्रीं यदा राजा गमनाय गृहं प्रति ५४ मतिं चकार तन्वंगी तदोवाच
नृपं सुता सुकन्योवाच गृहाण मम वासांसि भूषणानि च मे पितः ५५ वल्कलं परिधानाय प्रय
च्छाजिनमुत्तमं वेषं तु मुनिपत्नीनां कृत्वा तपस्विसेवनं ५६ करिष्यामि तथा तात यथा ते की
र्त्तिरच्युता भविष्यति भुवः पृष्ठे तथा स्वर्गे रसातले ५७ परलोकसुखायाहं चरिष्यामि दिवानिशं
दत्वांधाय च वृद्धाय सुंदरीं युवतीं तु मां ५८ चिंता त्वया न कर्त्तव्या शीलनाशसमुद्भवा अरुंधती वशि
ष्ठस्य धर्मपत्नी यथा भुवि ५९ तथैवाहं भविष्यामि नात्र कार्या विचारणा अनसूया यथा साध्वी-
भार्यात्रेः प्रथिता भुवि ६० तथैवाहं भविष्यामि पुत्री कीर्त्तिकरी तव सुकन्यावचनं श्रुत्वा राजा परम धर्मवित् १

422

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६२ ६३ ६४ इतिश्रीदेवीभागवततिलके सप्तमस्कंधेतृतीयोध्यायः ३ अर्थाधिकैः पंचपंचाशद्भिः पद्यै रतःपरंसुकन्यादेवभिषजोः संवादश्चात्र कथ्यते च्यवनायदत्त्वा

दत्त्वाजिनंक्षौरेदाश्रुवीक्ष्यतांचारुहासिनीं त्यक्त्वाभूषणवासांसिमुनिवेषधरांसुतां ६२ विव
र्णवदनोभूत्वा स्थितस्तत्रैवपार्थिवः राज्ञ्यः सर्वाः सुतांदृष्ट्वावल्कलाजिनधारिणीं ६३ रुरुदुर्भृ
शंशोकार्ता वेपमाना इवाभवन् तमापृच्छ्यनृपमहीपालोमंत्रिभिःपरिवारितः ३४ ययौस्वनगरं
राजन्मुक्त्वापुत्रीं शुचार्पितां ॥इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणे सप्तमस्कंधेतृतीयोध्यायः ३
व्यास उवाच गतेराजनिसावाला पतिसेवापरायणा वभूवचतथाग्नीनांसेवनेधर्मतत्परा
१ फलान्यादायमिष्टानि मूलानिविविधानिच ददौसामुनयेवाला पतिसेवापरायणा०
२ पतिंतप्तोदकेनाशुस्नापयित्वामृगत्वचा परिवेष्ट्यशुभायांतु वृसांस्थापितवत्यपि
३ तिलान्यवकुशानग्रेपरिकल्प्यकमंडलुं तमुवाचनित्यकर्मकुरुत्वमुनिसत्तम ४ त
मुत्थाप्यकरेकृत्वा समाप्तेनित्यकर्मणि वृसांवासंस्तरेवालाभर्तारंसंन्यवेशयत् ५॥
पश्चादानीय पक्वानि फलानिचनृपात्मजा च्यवनंभोजयामास नीवारान्नंसुसंस्कृतं ६

याः समाचारमाह गतेराजनीति १२ स्नापयामासेन ३ अंगेपद्यमं ४ ५ भोजयामासेति सुनृपतेः पत्यवसानार्यैतस्य द्विकर्मेकालं ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰म पूगं क्रमुकं पत्राणि नागवल्लीदलानि च ७ शरीरस्य स्वशरीरस्य ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६
१३

भुक्तवंतं पतिं त्वन्नं दत्वा च मनसादरात् पश्चाच्च पूगपत्राणि ददौ चादरसंयुता ७ गृहीत्व
मुखवासं तं संवेश्य च स्वशुभासने गृहीत्वाज्ञां शरीरस्य चकार साधनं ततः ८ फलाहारं स्वयं कृ
त्वा पुनर्गत्वा स्थसन्निधौ प्रोवाच चरणायोयेता किमाज्ञापयसे प्रभो ९ पादसंवाहनं ते च करोमि
यदि मन्यसे एवं सेवापरा नित्यं बभूव पतितत्परा १० सायंहोमावसाने सा फलान्याहृत्य सुंदरी
अर्पयामास मुनये स्वादूनि च मृदूनि च ११ ततः शेषाणि बुभुजे प्रेमयुक्ता तदाज्ञया सुस्पर्शा
स्तरणं कृत्वा शाययामास तं मुदा १२ सुप्ते सुखं प्रिये कांता पादसंवाहनं तदा चकार इच्छती
धर्मं कुलस्त्रीणां कृशोदरी १३ पादसंवाहनं कृत्वा निशि भक्तिपरायणा निद्रिते च मुनींद्रा
त्तासुष्वाप चरणांतिके १४ शुचौ प्रतिष्ठितं वीक्ष्य तालवृंतेन भामिनी कुर्वाणा शीतलं वा-
युं स्निग्धे वस्त्रपतिं तदा १५ हेमंते काष्ठसंभारं कृत्वाग्निज्वलनं मुदा स्थापयित्वा तथा ष्टकृत्
कुर्वंती शीतिनाशकात् १६ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय जलपात्रं च मृत्तिकां समर्पयित्वा शौचार्थं समुत्थाय पतिं
प्रिया १७

२ २ १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१८ १९ २० २१ २२ २३

स्थानात् सूतं संस्थाप्य दूरं गत्वा स्थिराभवत् कृतशौचं पतिं स्नात्वा गत्वा जग्राह तं पुनः १८ आ
नीयाश्रममध्यगता चोपवेश्यासने शुभे मृत्तिकाभ्यां च प्रक्षाल्य पादावस्य यथाविधि १९ कृत्वा
चमनमात्रं तु दंतधावनमाहरत् समर्थ्य दंतकाष्ठं च यथोक्तं नृपनंदिनी २० चकारोष्णं जलं शुद्धं
समानीतं सुपावनं स्नानार्थं जलमाहृत्य पप्रच्छ प्रणयान्विता २१ किमाज्ञापयसे ब्रह्मन् कृतं
मे दंतधावनं उष्णोदकं सुसंपन्नं कुरु स्नानं समंत्रकं २२ वर्तते होमकालोयं संध्या पूर्वा प्रवर्तते वि
धिवद्धवनं कृत्वा देवतापूजनं कुरु २३ एवं कन्या पतिं लब्ध्वा तपस्विनमनिंदिता नित्यं पर्यचरत् प्री
त्या तपसा नियमेन च २४ अग्नीनामतिथीनां च शुश्रूषां कुर्वती सदा आराधयामास मुदा च्य
वनं सा शुभानना २५ कस्मिंश्चित्त्वथ काले तु रविजावश्विनावुभौ च्यवनस्याश्रमाभ्याशे क्रीड
मानौ समागतौ २६ जले स्नात्वा तु तां कन्यां निवृत्तां स्वाश्रमं प्रति गच्छंतीं चारुसर्वांगीं ददृशा
चयश्चसतां २७ तां दृष्ट्वा देवकन्याभां गत्वा चांतिकमाशु तां ऊचतुः समभिद्रुत्य नासत्यावतिमोहितौ २८

२४ २५ रविनौ सूर्यनौ २६ २७ नासत्यावश्विनौ २८ २८ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ २९ ३० ३१ अनावृता वनुपा मल्कोचललोचने इति कन्यासंबोधनं ३२ अनावृतोत्तरीयमहापट्टवस्त्ररहिता ३३ नैवशक्तावा
२१

क्षरां तिष्ठ वरारोहे प्रष्टुं त्वां गजगामिनि आवां देवसुतौ प्राप्तौ ब्रूहि सत्यं शुचिस्मिते २८ सुनीक-
स्य पतिः क्व ते कथमुद्यानमागता एकाकिनी तडागेऽस्मिन् स्नानार्थं चारुलोचने ३० द्वितीया-
श्रीरिवाभासि कान्त्या कमललोचने इच्छामस्तु वयं ज्ञातुं तत्त्वमाख्याहि शोभने ३१ कोमलोचर-
णौ कांते स्थितौ भूमावनावृतौ हृदये कुरुतः पीडां चलंतौ चललोचने ३२ विमानारोहसि तन्वंगि
कथं पद्भ्यां व्रजस्यदः अनावृता त्वं विपिने किमर्थं गमनं तव ३३ दासीशतसमायुक्ता कथं न त्वं वि-
निर्गता राजपुत्र्यस्य रागानासि वद सत्यं वरानने ३४ धन्या माता यतो जाता धन्योऽसौ जनकस्तव वतं
त्वां नैव शक्तोऽत्र भर्तुं भार्यं त्वयालघे ३५ देवलोकाधिका भूमिरियं चैव सुलोचने प्रवसन्त्यत्र सा तव
संयावयति भूतलं ३६ सौभाग्याश्रमगां कामं ये त्वां पश्यंति वै वने ये चान्ये पक्षिणः सर्वे भूरियं-
चातिपावना ३७ स्तुत्वा लतव चात्यर्थं सत्यं ब्रूहि सुलोचने पिता कस्ते पतिः क्वासौ द्रष्टुमिच्छामि तस्य
हं ३८ व्यालउवाच तयोरिति वचः श्रुत्वा राजकन्याति सुंदरी तावुवाच नयाकांता देवपुत्रौ नृपात्मजा ३९ दे॰ स॰

वानित्यर्थः ३५ यतस्ते चरणौ भूतलं संयावयति यविची करोति ३६ सौभाग्याश्रयश्रमा घञंतं सौभाग्यवंत इत्यर्थः ये चान्ये पक्षिणस्त्वां पश्यंति सौभाग्यवंत

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रे०स० ४० ४१ ४२ ४३ सौदामनीति विद्युतो विशेषणं तद्देशस्थाविद्युदतिचंचला भवतीति तवतुल्या देवेष्वपि न दृष्टेत्यर्थः ४४ ४५
२२

शर्यातितनयां मां वा वित्तं भार्यां मुने विह च्यवनस्य सतीं कांतां पित्रा दत्ता यदृच्छया ४० पतिरंधो
ऽस्ति मे देवो वृद्धः अतीव तापसः तस्य सेवां महोग्रां त्वं करोमि प्रीतमानसा ४१ कौ युवां किमिहाय
तौ प्रतिष्ठिष्ठति चाश्रमे तत्रागत्य प्रकुरुत आश्रमं चाद्य पावनं ४२ तदाकर्ण्य वचो दस्राव
चतुस्तां नराधिप कथं त्वमधिकल्याणि पित्रा दत्ता तपस्विने ४३ भ्राजसे भिन्नतो ह्येवं विद्यु
सौदामनी यथा न देवेष्वपि तुल्या हि तव दृष्टास्ति भामिनी ४४ त्वं दिव्यां वयोयस्मिन् शोभ
से नाजिनैर्वृता सर्वाभरणसंयुक्ता नीलालकवरूथिनी ४५ अहो विधेर्दुष्कलितं विचेष्टितं
यदत्र रंभोरु वनेऽविषीदसि विशालनेत्रे धर्मपरिक्षिये मुनिं समासाद्य जरातुरं भृशं ४६ दृ
ष्यादृतस्तेन भृशं न शोभसे नवं वयः आपस्तु नृत्यपंडिते मनोभवेनाशु शराः सुसंधिताः पते
तिवाञ्छितं पतिरीदृशस्त्वं ४७ त्वमंध भार्या नवयौवनान्विता कृतासि धात्रा ननु संदबुद्धि
ना नचैन सर्वस्यासि तायसे दृशो मातिं त्वमन्यं कुरु चारुलोचने ४८ ॥ ॥

४६ दृष्यादृतस्त्वया यमंध इत्यन्वयः तेनांधेन त्वं न शोभसे ४७ ४८ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० ४८ ४९ उभयो राघवयो रित्यर्थः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ यत्र वनं नवं वयस्तेऽस्ति सेवा चांधस्य वर्त्तते तत्र किं सुखमित्यन्वयः किं ते मत-
२३

वृथैव ते जीवितमंबुजेक्षणे पतिं च संप्राप्य मुनिं गतेक्षणं । वने निवासं च तथाजिनांबरध
धारणं योग्यतरं न मन्महे ४९ अतोनवद्यांग्युभयोस्त्वमेकं वरं कुरुष्वावहितासुलोचने ॥
किं यौवनं मानिनि संकरोषि वृथा मुनिं सुन्दरि सेवमाना ५० किं सेवसे भाग्यविवर्जितं तं
समुज्झितं पोषणरक्षणाभ्यां त्यक्त्वा मुनिं सर्वसुखायवर्जितं भजानवद्यांग्युभयोस्त्वमेकं
५१ त्वं नंदने चैत्ररथे वने च कुरुष्व कांते प्रार्थितं विहारं अंधेन वृद्धेन कथं हि कालं विनेष्यसे
मानिनि मानहीनं ५२ भूपात्मजा त्वं शुभलक्षणा च जानासि संसारविहारभावं भाग्येन हीना
विजने वनेऽत्र कालं कथं वाहयसे वृथा त्वं ५३ तस्माद्भजस्वायि कभाषिणि चारुवक्त्रे एकं द्व
योस्त्वं सुखाय विशालनेत्रे देवालयेषु च कृशोदरि भुंक्ष्व भोगांस्त्यक्त्वा मुनिं जरठमाशु नृपेंद्रपुत्रि ५४
किं ते सुखं चात्र वने सुकेशि वृद्धेन सार्द्धं विजने मृगाक्षि सेवा तथांधस्य नवं वयश्च किं ते मतं भूपति
पुत्रि दुःखं ५५ शशिमुखि त्वमतीव सुकोमला फलजलाहरणं तव नोचितं इतिश्रीदेवीभागवते ७

मिनि हे भूपतिपुत्रि ते किं दुःखं मन अभिमतमस्तीत्यर्थः ५५ इतिश्रीदेवीभागवते तिलके सप्तमस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

व्यासउवाच तयोस्तद्भाषितंश्रुत्वावेपमानानृपात्मजा धैर्यमालंब्यतौतत्रबभाषेमितभाषि
णी १ देवौवांरविपुत्रौचसर्वज्ञौसुरसंमतौ सतींमांधर्मशीलांचनैवंवदितुमर्हथः २ पित्राद
त्तास्म्यहंतस्मैमुनयेयोगधर्मिणे कथंगच्छामितंमार्गंपुंश्चलीगणसेवितं ३ द्रष्टायंसर्वलोक-
स्य कर्मसाक्षीदिवाकरः कश्यपाच्चैवसंभूतौनैवंभाषितुमर्हथ ४ कुलकन्यापतिंत्यक्त्वा
कथंमन्यंभजेन्नरं असारेस्मिन्हिसंसारेज्ञात्वातौधर्मनिर्णयं ५ यथेच्छंगच्छतांदेवौशापंदा
स्यामिवानघौ सुकन्याहंचशर्यातेःपतिभक्तिपरायणा ६ व्यासउवाच इत्याकर्ण्यवचस्तस्यानासत्यौवि
स्मितौभृशं तावब्रूतांपुनस्तांवैशंकमानौभयंमुनेः ७ राजपुत्रिप्रसन्नौतेधर्मेणानेनवर्णिनि वरं
वरयसुश्रोणिदास्यावःश्रेयसेतव जानीहिप्रमदेनूनमावांदेवभिषग्वरौ युवानंरूपसंपन्नंप्रकु
र्वावःपतिंतव ९ ततस्त्रयाणामस्माकंपतिमेकतमंवृणु समानरूपदेहानांमध्येचातुर्यपंडिते
१० सातयोर्वचनंश्रुत्वाविस्मितास्वपतिंतदा गत्वावाचतयोर्वाक्यंताभ्यामुक्तंयदद्भुतम् ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १२ १३ एतेन समयेनेति नपूर्वान्वयिकोसौ समयस्तत्राह तंशृणु त्वमिति मयोदितं वक्ष्यमाणं तं समयंशृणु इत्यर्थः १४ समानवपुषं चासतसदृशानवयसु
२५ वं नमित्यर्थः नचचयाणामिति नदासज्ञास्येयदि त्वं लिखितास्यात् तदास्माक मेवभविष्यमीति तयोरविकृतयोरभिप्रायः १५ १६ कपटं तयोरिति केनाभिप्रायेणेदं

सुकन्योवाच स्वामिन् सूर्यसुतौ देवौ संप्राप्तौ च वनाश्रमे दृष्टौ मया दिव्यदेहौ नासत्यौ भृगुनंदन
११ वीक्ष्य मां चारुसर्वांगीं जातौ कामातुरावुभौ कथितं वचनं स्वामिन् पतिं ते नवयौवनं १२ दिव्य
देहं करिष्याव श्चक्षुष्मंतं मुनिं किल एतेन समयेनाद्य तं शृणु त्वं मयोदितं १३ समानवपुषं च
करिष्यावः पतिं तव ततस्त्रयाणामस्माकं पतिमेकतमं वृणु १४ तच्छ्रुत्वाहमिहायाता पृष्टुं त्वां कार्य
मद्भुतं किं कर्त्तव्यमतः साधो ब्रूहि स्वामिन् कार्यसंकटे १५ देवमायापि दुर्ज्ञेया न जाने कपटं तयोः यदा
ज्ञापय सर्वज्ञ तत्करोमि तवेप्सितं १७ च्यवन उवाच गच्छ कांते च नासत्यौ वचनान्मम सुव्रते आन
यस्व समीपं मे शीघ्रं देवभिषग्वरौ १८ क्रियतामाशु तद्वाक्यं नात्र कार्या विचारणा व्यास उवाच
एवं सा समनुज्ञाता तत्र गत्वा वचोऽब्रवीत् १९ क्रियतामाशु नासत्यौ समयेन सुरोत्तमौ तच्छ्रुत्वा त
द्वचो वाक्यं नासत्यौ तत्र चागतौ २० ऊचतू राजपुत्रीं तां पतिस्तव विशत्वपः रूपार्थं च्यवनस्तूर्णं ततो
ऽम्भः प्रविवेश ह २१ अश्विनावपि पश्चात्तत्प्रविष्टौ सरउत्तमं ततस्ते निःसृतास्तस्मात्सरसस्तत्क्षणात्त्रयः २२

शाप्यासुज्ञार्थमिति तयोः कपटं नजानेहमित्यर्थः १७ १८ १९ क्रियतामिति समयेन पूर्वोक्तयणबंधेन यद्वाक्यं कर्त्तव्यत्वेनाभि लषितं तत् क्रियतामित्यर्थः २०।२१॥

426

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भ. २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३

तुल्यरूपादिव्यदेहायुवानः सदृशाः किल दिव्यकुंडलभूषाढ्याः समानावयवास्तथा २३ तेतुव
नसंस्थिताः सर्वे गुणाधवरवर्णिनि अस्माकमीप्सितंभद्रे पतिंत्वमसल्लाभने २४ यस्मिन्वाप्यधि-
काशीतिस्त्वंच्छृणुष्ववरानने व्यासउवाच सादृश्यात्तुल्यरूपांस्तान्समानवयसस्तथा २५ एकत्व
गांस्तुल्यवेषांस्तीन्वैदेवसुतोपमान् सातुसंशयमापन्ना वीक्ष्यतान्सदृशाकृतीन् २६ अजानतीपतिं
सम्यक्व्याकुलासमचिंतयत् किंकरोमिनयस्तुल्याः कंवृणोमिनवेद्म्यहं २७ पतिंदेवसुताखेलेसंश
येपतितास्म्यहं इंद्रजालमिदंसम्यक्देवाभ्यामिहकल्पितं २८ कर्तव्यंकिंमयाद्यानगरांसमुपाग
तं नमयाथतिमुल्लंघ्यवरणीयः कथंचन २९ देवस्त्वाध्वनिकः कश्चिदित्येवामसधारणा इतिसंचिं
त्यमनसापरांविष्येश्वरींशिवां ३० दध्यौभगवतींदेवींतुष्टावचकृशोदरी सुकन्योवाच शरणंत्वंज
गन्मातः आशाभिभूताशङ्किता ३१ रक्षमेघसतीधर्मनमाभिचरसौतव नमःपद्मोद्भवेदेवि नमःशं
करवल्लभे ३२ विष्णुप्रियेनमोलक्ष्मिवेदमातः सरस्वति इदंजगत्त्वयासृष्टंसर्वंस्थावरजंगमं ३३

३१ ३२ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३४ ३५ ३६ ३७ देवाभ्यामपि

पासित्वमिदमव्यग्रानयाखिललोकशांतये ब्रह्मविष्णुमहेशानां जननीत्वंसुसंमता ३४ बुद्धिदा
सित्वमज्ञानां ज्ञानिनांमोक्षदासदा आद्यात्वंप्रकृतिःपूर्णापुरुषप्रियदर्शना ३५ भुक्तिमुक्तिप्रदासित्वं
आशानांविशदात्मनां श्र ज्ञानांदुःखसकामंसत्वानांसुखसाधना ३६ सिद्धिदायोगिनामंबजयदा
कीर्तिदापुनः शरणंत्वांप्रपन्नास्मि विस्मयंपरमंगता ३७ पतिंदर्शयमेमातर्मग्नास्मिन्शोकसागरे
देवाभ्यांचरितंकूटंकंवृणोमि विमोहिता ३८ पतिंदर्शयसर्वज्ञेविदित्वामेसतीव्रतं व्यासउवाच एवं
स्तुतातदादेवीतया त्रिपुरसुंदरी ३९ हृदयेस्यात्तदाज्ञानंददौवाशुसुखोदयं निश्चित्यमनसातुल्यरू
धोरूपधरान्सती ४० प्रसमीक्ष्यतुलान्सर्वान् वव्रेवालास्वकंपतिं स्तेथच्यवनेदेवौ संतुष्टौतौब
भूवतुः ४१ सतीधर्मसमालोक्यसंप्रीतौददतुर्वरं भगवत्याःप्रसादेन प्रसन्नौतौसुरोत्तमौ ४२॥
मुनिमामंत्र्यतरसा गमनायोद्यतावुभौ लब्ध्वातुच्यवनोरूपं नेत्रेभार्यांचयौवनम् ४३ हृष्टो
ब्रवीन्महातेजास्तौनासत्याविदंवचः उपकारःकृतोयंमे युवाभ्यांसुरसत्तमौ ४४ श्रीकृष्ण

नीकुमाराभ्यांकूटंकपटंचरितमाचरितमित्यर्थः ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४

427

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० सं० ४५ ४६ ४७ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ चमसग्रहेग्रहः सोमाधारः पात्रविशेषस्तस्मिन्निपिद्धौ ग्रहेण
२८

किं ब्रवीमि सुखं प्राप्तं संसारेस्मिन्ननुत्तमे आप्य भार्यां सुकेशीं तां दुःखं मे भवदन्वहं ४५ अंधस्य
चातिवृद्धस्य भोगहीनस्य कानने युवाभ्यां नयनेदत्ते यौवनं रूपमद्भुतम् ४६ संपादितं ततः किं
चिदुपकर्त्तुमहं ब्रुवे उपकारिणि मित्रे यो नोपकुर्यात्कथंचनः ४७ तं धिग स्तु नरं देवौ भवेच्चरण-
वानभुवि तस्माद्वो वांछितं किंचित् दातुमिच्छामि सांप्रतम् ४८ आत्मनोस्य गामोक्षाय देवयो-
नूतनस्य च प्रार्थितं वां प्रदास्यामि यद्दुर्लभ्यं सुरासुरैः ४९ युवाभ्यां वामनोदिष्टं प्रीतोस्मि सुकृतेन
वां श्रुत्वा तौ तु मुनेर्वाक्यमभिमंत्र्य परस्परं ५० नमूचतुर्मुनिश्रेष्ठं सुकन्या सहितं स्थितं मुनेपितुः प्रसा
देन सर्वं नौ मनसेप्सितं ५१ उत्कंठा सोमपानस्य वर्त्तते नौ सुरैः सह भिषज्जाविति देवेन निषिद्धौ चमस
ग्रहे ५२ शक्रेण वितते यज्ञे ब्रह्मणः कनकाचले तस्मात्त्वमपि धर्मज्ञ यदि शक्तोसि तापस ॥
५३ कार्यमेतद्धि कर्त्तव्यं वांछितं नौ सुसंमतं एतद्धि ज्ञाय यथावस्य न कुर्वा वां सोमपायिनौ ५४
पिपासास्ति सुदुःप्राप्या त्वत्तः प्राप्नुययास्यति च्यवनस्तु तयोः प्राह तच्छ्रुत्वा वचनं मृदु ५५

सोमपानमावयोर्नास्तीति निषिद्धावित्यर्थः ५२ ५३ ५४ ५५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५२८

यदहं रूपसंपन्नो वयसा च समन्वितः कृतो भवद्भ्यां हृष्टः सन् भार्यया च समस्तवानिति ५६ तस्माद्युवां
करिष्यामि प्रीत्याहं सोमपाविमौ मिषतो देवराजस्य सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं ५७ राजसूयविततेयज्ञे धर्मा
सेवनित्सुतं इत्याकर्ण्य वचो हृष्टौ तौ दिवं प्रतिजग्मतुः ५८ च्यवनस्तां गृहीत्वा तु जगामाश्रममंडलं
इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ जनमेजय उवाच च्यवनेन कथं वै यो कृतौ तौ
सोमपायिनौ वचनं च कथं सत्यं जातं तस्य महात्मनः १ मानुषस्य बलं कीदृक् देवराजबलं प्रति नि
षिद्धौ भिषजौ तेन कृतौ तौ सोमपायिनौ २ धर्मनिष्ठ वदाश्चर्यं विस्तरेण वदस्व मे चरितं च्यवनस्याद्य श्रो
तुकामोऽस्मि सर्वथा ३ व्यास उवाच निशामय महाराज चरितं परमाद्भुतं च्यवनस्य मखे तस्मिन् शर्यातेर्नु
विभारत ४ सुकन्यां सुंदरीं प्राप्य च्यवनः सुरसन्निभः विजहाराश्रमे रम्ये देवकन्यामिवापरः ५
कदाचिदथ शर्यातिभार्या चिंतातुरा भृशम् पतिं प्राह वेपमाना वचनं रुदती प्रिया ६ राजन् सु
शीलया दत्ता मुनये धाम कानने मृता जीवति वा मातु दृष्ट्या सर्वथा त्वया ७ श्रीजगदम्ब॥

[illegible] ४ ५ ६ ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarayu

मुनिमपि द्रष्टुमित्यन्वयः ११ १२ १३ १४

गच्छ नाथ मुनेस्तावदाश्रमं द्रष्टुमादरात् किं करोति सुकन्या सा प्राप्य नाथं तथाविधं ८ पुत्रीदुः
खेन राजर्षे दग्धास्मि सर्वथा हृदि तामानय विशालाक्षीं तपःक्षामां ममांतिके ९ पश्यामि सर्वथा पु
त्रीं कृशांगीं वल्कलावृतां अंधं पतिं समासाद्य दुःखभाजां कृशोदरीम् १० शर्यातिरुवाच गच्छामो
ऽद्य विशालाक्षीं सुकन्यां द्रष्टुमादरात् प्रियपुत्रीं वरारोहे मुनिं तं संशितव्रतम् ११ व्यास उवाच एवमु
क्त्वा तु शर्यातिः कामिनीशोकसंकुलः जगाम रथमारुह्य त्वरितश्चाश्रमं मुनेः १२ गत्वाश्रमसमीपे तु त
मपश्यन्महीपतिः नवयौवनसंपन्नं देवपुत्रोपमं मुनिम् १३ तं विलोक्यामराकारं विस्मयं नृपतिर्गतः
किं कृतं कुत्सितं कर्म पुत्र्या लोकविगर्हितम् १४ निहतोऽसौ मुनिर्वृद्धस्त्वनयान्यः पतिः कृतः कामपी
डितया कामं प्रशांतोऽप्यतिनिर्धनः १५ दुःसहोऽयं पुष्पधन्वा विशेषेण च यौवने कुलकलंकः सुमहा
ननया मानवे कृतं १६ धिक् तस्य जीवितं लोके यस्य पुत्री हि कुत्सिता सर्वथापि सुदुःखाय पुत्री भवति
देहिनां १७ मयाप्यनुचितं कर्म कृतं स्वार्थस्य सिद्धये दत्तायं धापयादत्रा पुत्री सर्वात्मना किल १८

मानवे मनोः कुले इत्यन्वयः १६

१७ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०म० १९ पुत्र्याविशेषतः कन्याहत्यास्त्रीहत्या चेत्युभयमनस्या दित्यर्थः २० किंन्हंतुमपिनशक्नोमियतोहत्याऽन्यास्तेह श्रद खलाभवती
३१

429

हन्मिचंदग्धतनयां दुःशीलांपापकारिणीं सोहत्यादुस्तरास्यान्मे तथापुत्र्याविशेषतः १९ कन्यायो
ग्यायदा तस्या पित्रासर्वात्मनाकिल तादृशंहि फलंप्राप्तंयादृशंवैकृतंमया २० मुनिवंशस्तुविख्या
तः सकलंकः कृतोमया लोकापवादोबलवानदुहत्यान्यास्तेदृढंखला २१ किंकरोमीतिचिन्ताब्धौ
यदामग्नः सपार्थिवः सुकन्यया तदादैवाद्दृष्टश्चिंताकुलःपिता २२ सादृष्ट्वातंजगामाशुसुकन्यापि
तुरंतिके गत्वाप्रपच्छभूपालंप्रेमपूरितमानसा २३ किंविचारयसे राजन् चिंताव्याकुलिताननः ॥
उपविष्टंमुनिंदीक्ष्ययुवानमंबुजेक्षणं २४ एतेहि पुरुषव्याघ्र प्रणामस्वपतिंमम माविषादंनृपश्रेष्ठ
संप्रजंतंकुरुमानव २५ व्यासउवाच इतिपुत्र्या वचःश्रुत्वाशर्यातिःक्रोधपीडितः प्रोवाचवचनंराजा
पुरःस्थांतनयांततः २६ राजोवाच क्वमुनिश्च्यावनःपुत्रि वृद्धोंधस्तापसोत्तमः कोयंयुवामदोन्मत्तः
संदेहोत्रमहान्मम २७ पुत्रि किंनिहतःपापेत्वयादुष्कृतकारिणी नूतनोयंपतिःकामात्कृतःकुल
विनाशिनि २८ सोहं चिंतातुरस्तेन पश्याम्याश्रमसंस्थितं किंकृतंदुष्कृतंकर्मकुलदाचरितंकिल २९

त्याहत्यान्येति २१ २२ २३ २४ २५ पुरःस्थांअग्रस्थां २६ २७ २८ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

निमग्नोहं दुराचारे शोकाब्धौ त्वत्कृते धुना दृष्टैनं पुरुषं दिव्यमद्राक्षं च्यवनं मुनिं ३० विहस्य तत्सुता
चाश्रु साश्रुत्वा वचनं पितुः गृहीत्वानीय पितरं भर्तुरंतिकमादरात् ३१ च्यवनोसौ मुनिस्तात जामा
तानेन संशयः अश्विभ्यामीदृशः कांतः कृतः कमललोचनः ३२ यदृच्छयात्र संप्राप्तौ नासत्यावा
श्रमे मम ताभ्यां करुणया नूनं च्यवनस्तादृशः कृतः ३३ नाहं तव सुता तात तथा स्यां पापकारिणी
यथा त्वं मन्यसे राजन् विमूढो रूपसंशये ३४ प्रणमत्वं मुनिं राजन् भार्गवं च्यवनं पितः पृच्छ का
रणं सर्वं कथयिष्यति विस्तरं ३५ इति श्रुत्वा वचः पुत्र्याः शर्यातिस्त्वरितस्तदा प्रणनाम मुनिं तत्र
गत्वा पप्रच्छ सादरं ३६ राजोवाच कथयस्व स्ववृत्तांतं भार्गवाशु यथोचितं नयने च कथं प्राप्ते क
गता ते जरा पुनः ३७ संशयोयं महान्मेस्ति रूपं दृष्ट्वातिसुंदरं वद विस्तरतो ब्रह्मन् श्रुत्वाहं सुखमाप्नु
यां ३८ च्यवन उवाच नासत्यावत्र संप्राप्तौ देवानां भिषजावुभौ उपकारः कृतस्ताभ्यां कृपयात्नृप
सत्तम ३९ मया ताभ्यां वरो दत्त उपकारस्य हेतवे करिष्यामि मखे राज्ञो भवंतौ सोमपायिनौ ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गतंमयावयःप्राप्तं लोचनेविमलेतथा स्वस्थोभवमहाराजसंविशस्वासनेशुभे ४१ इत्युक्तःसतुवि
वेशासभार्यःपृथिवीपतिः उपोपविष्टःकल्याणीःकथाश्चक्रेमहात्मना ४२ अथैनंभार्गवःप्राहराजा
नंपरिसांत्वयन् याजयिष्यामिराजंस्त्वांसंभारानुपकल्पय ४३ मयाप्रतिश्रुतंताभ्यांकर्तव्यौसोमपौयु
430 वां तत्कर्तव्यंनृपश्रेष्ठतवयज्ञेतिविस्तरे ४४ इंद्रंनिवारयिष्यामिकुर्वंस्तेजोबलेनवै पाययिष्यामिराजें
द्रसोमंसोममखेतव ४५ ततःपरमसंतुष्टःशर्यातिःपृथिवीपतिः चक्रेयज्ञमहाराजतद्वाक्यंप्रत्यपूजयत्
संमान्यच्यवनंराजाजगामनगरंप्रति सभार्यःप्रीतिसंतुष्टःकुर्वन्वार्तांमुनेःकिल ४७ प्रशस्तेहनिय
ज्ञोयेसर्वकामसमर्द्धिमान् कारयामासशर्यातिर्यज्ञायतनमुत्तमं ४८ समानीयमुनीन्पूज्यान्
वसिष्ठप्रमुखानसौ भार्गवोयाजयामासच्यवनःपृथिवीपतिं ४९ वितते तु तथा यज्ञे देवाःसर्वेसवासवाः
आजग्मुश्चाश्विनौतत्रसोमार्थंमुपजग्मतुः ५० इंद्रस्तुशंकितस्तत्रवीक्ष्यतावश्विनावुभौ पप्रच्छचसुरान्सर्वान्
किमेतौसमुपागतौ ५१ चिकित्सकौनसोमार्हौकेनानीताविहेतिच नाब्रुवन्नमरास्तत्रराजन्स्तुविततेमखे ५२

४९ ५० ५१ ५२ ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६०.स० एतयोरश्विनोर्ग्रहं सोमपूरितं पात्रं मा गृहाण यज्ञे तयोर्निंद्यत्वादित्यर्थः ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०
३४ ६१ इति श्रीदेवीभागवत तिलके सप्तमस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ६ द्विपंचाशत्श्लोकवर्यैः शर्यातेस्तु मखे मखं अश्विनोः सोमपानेन संतुष्टाविनिर्को

अगृह्णाच्च्यवनः सोममश्विनोर्देवयोस्तदा शक्रस्तं वारयामास मा गृहाणेति योर्ग्रहं ५३ तमाह च्यवनस्त
त्र कथमेतौ रवेः सुतौ न ग्रहार्हौ च नासत्यौ ब्रूहि सत्यं शचीपते ५४ न संकरौ समुत्पन्नौ धर्मपत्नीसुतौ
रवेः केन दोषेण देवेंद्र नार्हौ सोमं भिषग्वरौ ५५ निर्णयोऽत्र मखे शक्र कर्तव्यः सर्वदैवतैः गृहीष्या
म्यहं सोमं कृतौ तौ सोमपौ मया ५६ प्रीतो सोमयाराजामखायमघवन्किल एतदर्थं करिष्यामि सत्यं मे
वचनं विभो ५७ आभ्यामुपकृतं शक्र तथा दत्तं नवं वयः तस्मात्प्रत्युपकारस्तु कर्तव्यः सर्वथा मया ५८
इंद्र उवाच चिकित्सकौ कृतावेतौ नासत्यौ निंदितौ सुरैः उभावेतौ न सोमार्हौ मा गृहाणेति योर्ग्रहं ५९ च्यवन
उवाच अहल्याजारसंयुक्त कोपं चाघनिरर्थकं वृत्रघ्न किं हितौ सत्यौ न सोमार्हौ सुरात्मजौ ६० एवं विवा
दे समुपस्थिते च न कोऽपि वाचं समुवाच भूप ग्रहं तयोर्भार्गव उग्रतेजाः संग्राहयामास तपोबलेन ६१ इति श्री
देवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ६ व्यास उवाच दृष्ट्वा ग्रहं तु राजेंद्र वासवः कुपितो भृशं प्रोवा
च च्यवनं तत्र दर्शयन्बलमात्मनः १ मा त्वं स्वं वधो मर्यादामिमां त्वं कर्तुमर्हसि वधिष्यामि दुर्मते त्वां विश्वरूपमिवापरं २

न्वीते अश्विभ्यां ग्रहपात्रदानानंतरं जातं वृत्तमाह दृष्ट्वेति विश्वरूपमिति विश्वरूपस्त्वाष्ट्रस्तस्य कथा षष्ठस्कंधे उक्ता १ २॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० कृतेत्वामिति त्वांविनात्वत्तो भिन्नायथान्येदेवा ग्रहंददते गृह्णंति तथाश्विनावपिदेवौ विद्धि ततस्तयोः कुतो नाधिकार इत्यर्थः ४ ५ ६ ७ आभ्यामि
३५

431

च्यवनउवाच मावमंस्थामहात्मानौ रूपद्रविणवर्चसा यौचक्रतुर्मांमघवन् वृंदारकमिवापरम्
३ कृतेत्वां विबुधाश्चान्ये कथं वै ददते ग्रहं अश्विनावपि देवेंद्र देवौ विद्धि परं तपो ४ इंद्रउवाच
भिषजौ नार्हतः कामं ग्रहं यज्ञे कथंचनः यदि दित्ससि मंदात्मन् शिरश्छेत्स्यामि सांप्रतम् ५ व्यास
उवाच अनादृत्य तु तद्वाक्यं वासवस्य च भार्गवः ग्रहं तु ग्राहयामास भर्त्सयन्निव तं भृशम् ६ सोमयागं
यदा ताभ्यां गृहीतं तु पिपीषया शचीपतिः बलभिद्देव इदं वचनमब्रवीत् ७ आभ्यां मर्त्यो यतो मत्तं ग्राह
यिष्यसि चेत्स्वयं वज्रं तु प्रहरिष्यामि विश्वरूपमिवापरम् ८ वासवेनैवमुक्तस्तु भार्गव अतिगर्वितः
जग्राह विधिवत्सोमं अश्विभ्यामतिमन्युमान् ९ इंद्रोपि वाक्षिपत्कोपाद्वज्रमस्मै समायुधम् प
श्यतां सर्वदेवानां सूर्यकोटिसमप्रभम् १० अरितं चाशनिं वेक्ष्य च्यवनस्तपसा ततः स्तंभयामास वज्रं
सशक्रस्यामिततेजसा ११ कृत्यया समहाबाहुरिंद्रं हंतुमिहोद्यतः जुहावाग्नौ स्तुतं हव्यं मंत्रेणा-
मुनिसत्तमः १२ ततः कृत्या समुत्पन्ना च्यवनस्य तपोबलात् मदलः पुरुषः क्रूरो बृहत्कायो महासुरः १३

लित्वीयां तेष्वर्यायस्वस्वपर्योजनाय ८ जग्राह तान्भावितवान्पर्यौ च स्विग्राहयामासेत्यर्थः ९ १० स्तंभयामासेति स्वशरीरेन प्रासंधानत्वादित्यर्थः ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मदोनाम महाघोरो भयदः प्राणिनामिह शरीरे पर्वताकारो लोहमादंष्ट्रो भयानकः १४ चतस्रश्चाय-
तादंष्ट्रा योजनानां शतं शतं इतरे त्वस्य दशना बभूवुर्दशयोजनाः १५ बाहू पर्वतसंकाशौ वा-
यतौ क्रूरदर्शनौ जिह्वा तु भीषणा क्रूरा लेलिहाना नभस्तलं १६ ग्रीवा तु गिरिशृंगाभा कठिना भी-
षणा भृशं नखा व्याघ्रनखप्रख्याः केशाश्चातीवभीषणाः १७ शरीरं कज्जलाभं च ततश्चासंभ-
यानकं नेत्रे दावानलप्रख्ये भीषणे अति भयानके १८ हनुरेका स्थिता तस्य भूमावेका दिवं गता एवं
विधः समुत्पन्नो मदो नाम महत्तनुः १९ तं विलोक्य सुराः सर्वे भयमाजग्मुरंहसा इंद्रोपि भयसंत्रस्तो
युद्धाय न मनो दधे २० दैत्योपि वदने कामं वज्रमादाय संस्थितः व्याप्तं नभो घोरं दृष्टिग्रसन्निव जगत्त्रयं
२१ स भक्षयिष्यन् संक्रुद्धः शतक्रतुमुपाद्रवत् चुक्रुशुश्च सुराः सर्वे हाहेत्येव च संस्थिताः २२ इंद्रस्तंभित-
बाहुस्तु मुमुक्षुर्वज्रमंतिकात् न शशाक पविं तस्मिन् प्रहर्तुं पाकशासनः २३ वज्रहस्तः खेदमानस्तं वीक्ष्य का-
लसंनिभं सस्मार मनसा तत्र गुरुं समयकोविदं २४ स्मरणादाजगामाशु बृहस्पतिरुदारधीः गुरुस्तस्य भयं
दृष्ट्वा विपत्तिसदृशं महत्व २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देव० २६ २७ २८ ननिवारयितुमिति शक्तिभक्तस्य रुषं कोपं वज्ञापि निवारयितुं न शक्त

२७

निवार्य्येन न साक्रत्यं तमुवाच शचीपतिं दुःसाध्योयं महामंत्रे स्त्वयं वज्रेण वासव २६ अस्तो म
दसंज्ञस्तु यज्ञकुंडात्समुत्थितः तपोबलस्य षेः सम्यक् च्यवनस्य महाबल २७ अनिवार्योयं
मनुस्त्वया दैवैस्तथा मया शरणं याहि देवेश च्यवनस्य महात्मनः २८ सनिवारयिता...

432

त्मकृतां किल ननिवारयितुं शक्तः शक्तिभक्तरुषं क्वचित् २९ व्यास उवाच इत्युक्तो गुरुणा
शक्रस्तं गच्छन्मुनिं प्रति प्रणम्य शिरसा नम्रस्तमुवाच भयान्वितः ३० क्षमस्व मुनिशार्दूल म
मापराधं सुयत्नं प्रसन्नो भव सर्वज्ञ वचनं ते करोम्यहं ३१ सोमार्हावश्विनावेता वद्यप्रभृति भार्गव
भविष्यतः सत्यमेतद्वचो विप्र प्रसीद मे ३२ मिथ्या ते नोद्यमो ह्येष भवत्येव तपोधन जानेत्वमपि
धर्मज्ञ मिथ्या नैव करिष्यसि ३३ सोमपावश्विनावेतौ त्वत्कृतौ च सदैव हि भविष्यतश्च शर्यातेः
कीर्त्तिस्तु विपुला भवेत् ३४ मयायद्विकृतं कर्म सर्वथा मुनिसत्तम परीक्षार्थं तु विज्ञेयं तववी
र्यप्रकाशनं ३५ प्रसादं कुरु मे ब्रह्मन् मदं संहर चोत्थितं कल्याणं सर्वदेवानां तथा भूयो विधीयतां ३६

पुनरन्यः स्यात् च्यवनस्तु महाशक्तिभक्तस्तेन दुःसाध्य इति २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ३८ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३
३८

एवमुक्तस्तु शक्रेण च्यवनः परमार्थवित् संजहार ततः कोपं समुत्पन्नं विरोधजम् ३७ देवरा
ज्ञायमस्तं विनिर्भागं वस्तुमर्हं ततः व्यभजत्सोमपानेच सूतेयुष्ठ्यायास्तु ३८ कृत्वा विभज्य देवेन्द्र
मश्विभ्यां च कि तंभिषा संस्थाप्य च सुरान् सर्वान् सर्वं तत्संन्यवर्तयत् ३९ ततस्तु संस्कृतं सोमं
वासवाय महात्मने अश्विभ्यां सर्वधर्मात्मा पाययामास भार्गवः ४० एवं तौ च्यवनेनार्या वश्वि
नौ रविपुत्रकौ विहितौ सोमपौ राजन् सर्वथा तपसो बलात् ४१ सत्स्तदपि विख्यातं जातं भूपविभेडि
तं आश्रमस्तु मुनेः सम्यक् पृथिव्यां विश्रुतो भवत् ४२ शर्यातिरपि संतुष्टो ह्यभवत्तेन कर्मणा य
ज्ञं समाप्य नगरं जगाम सचिवैर्वृतः ४३ राज्यं चकार धर्मज्ञो मनुपुत्रः प्रतापवान् आनर्तस्तस्य
ज्ञो भूतानर्त्तो देवतो भवत् ४४ सोऽतः समुद्रे नगरीं विनिर्माय कुशस्थलीं अस्थितो भुक्तविषयानानर्तो
दीन् रिं दमः ४५ तस्य पुत्रशतं जज्ञे ककुद्मिज्येष्ठमुत्तमं पुत्री च रेवती नाम्ना सुंदरी शुभलक्षणा
४६ वरयोग्या यदा जाता तदा राजा च रैवतः चिंतयामास राजेंद्रोऽतान्वत्वात्नकुलोद्भवान् ४७

४४ ४५ ४६ ४७ ४७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०
३९

४८ ४९ ५० ५१ ५२ शाक्तानां सर्वोत्तरो महिमास्तीत्यवांतरतात्पर्यं तदुक्तं मुंडमालायां स्वर्गे मर्त्ये च पाताले नास्ति शाक्तात्परः कश्चित् सौराणां गाणपत्यानां वैष्णवानां तथैव च तदंते चैव शाक्तास्युः क्रमशः क्रमशः प्रिये श्रृणु देवि वरारोहे नास्ति शाक्तात्परो जनः शाक्तो हि शंकरः साक्षात्परब्रह्मस्वरूपभागिति १ इति श्रीदेवीभा०

रैवतं नाम गिरिं ग्रामाश्रितः पृथिवीपतिः चकार राज्यं बलवान् आनर्तेषु नराधिपः ४८ विचिन्त्य मनसा राजा कस्मै देयाम मसुता गत्वा पृच्छामि ब्रह्माणं सर्वज्ञं सुरपूजितं ४९ इति संचिन्त्य भूपालः सुतामादाय रेवतीं ब्रह्मलोकं जगामाशु प्रष्टुकामः पितामहं ५० तदा देवाश्च यज्ञाश्च छंदांसि पर्वतास्तथा अब्धयः सरितश्चापि दिव्यरूपधराः स्थिताः ५१ ऋषयः सिद्धगंधर्वाः पन्नगाश्चारणास्तथा तस्थुः प्रांजलयः सर्वे स्तुवंतश्च पुरातनाः ५२ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ जनमेजय उवाच संशयोयं महान् ब्रह्मन् वर्त्तते मम मानसे ब्रह्मलोकं गतो राजा रेवतीसंयुतः स्वयं १ मया पूर्वं श्रुतं कृत्स्नं ब्राह्मणेभ्यः कथांतरे ब्राह्मणो ब्रह्मविच्छालो ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् २ राजा कथं गतस्तत्र रेवतीसंयुतः स्वयं सत्यलोके तिदुःप्राप्ये भूर्लोकादिति संशयः ३ सूतः स्वर्गमवाप्नोति सर्वशास्त्रेषु निर्णयः स्वर्गोस्तु नः कथं लोके मानुषे जायते मतिः ४ यतन्मे संशयं विद्वन्छेत्तुमर्हसि सांप्रतं यथा राजा गतस्तत्र प्रष्टुकामः प्रजापतिं ५

षट्पंचाशन्महाध्याये रैवताख्यानकं समाप्य वंशविस्तारः पुनारज्ञां समुच्यते ब्रह्मलोकं रैवतो गत इति राजा श्रुत्वा संशयितः पृच्छति संशयोयमिति ब्रह्मलोकं गतस्तादृश्य संशय इत्यर्थः

433

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰प॰ ६ ७ ८ ९ पश्चात्पूर्वस्वर्लोकगतय आसन्नित्यर्थः १० ११ १२
४०

व्यास उवाच मेरोस्तु शिखरे राजन् सर्वे लोकाः प्रतिष्ठिताः इंद्रलोको वन्हिलोको याम्यसंयमिनी
पुरी ६ तथैव वारुणो लोकः कैलासश्च तथा पुनः वैकुंठश्च पुनस्तत्र वैष्णवं पदमुच्यते ७ यथार्जु
नः शक्रलोके गतः पार्थो धनुर्धरः पंचवर्षाणि कौंतेयः स्थितस्तत्र सुरालये ८ मानुषेणैव देहे
न वासवस्य च सान्निधौ तथैवान्येपि भूपालाः ककुत्स्थप्रमुखाः किल ९ स्वर्लोकगतयः पश्चा
दैत्याश्चापि महाबलाः त्रिलोकं सदनं प्राप्य संस्थितास्तत्र कामतः १० महाभिषः पुरा राजा ब्रह्मलोकं
गतः स्वराट् आगच्छंतीं नृपो गंगामपश्यच्चातिसुंदरीं ११ वायुना वसनं तस्यास्तु दैवादपहृतं नृप किं
चिन्नग्नात्स्वरूपेणाथ दृष्टा सा सुंदरी तदा १२ स्मितं चकार कामार्तः सा च किंचिज्जहास वै ब्रह्मणा तौ
तदा दृष्टौ शप्तौ यातौ वसुंधरां १३ वैकुंठेपि सुराः सर्वे पीडिता दैत्यदानवैः गत्वा हरिं जगन्नाथ-
मस्तुवन्कमलापतिं १४ संदेहो नात्र कर्तव्यः सर्वथा नृपसत्तम गम्यास्सर्वेपि लोकाः स्युर्मानवानां न
राधिप। १५ अवश्यं कृतपुण्यानां तापसानां नराधिप पुण्यसद्भावबलात्तु गमने कारणं नृप १६ ॥

१३ यातौ वसुधरामिति इयं कथा पूर्वमुक्ता १४ १५ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भ० १७ १८ १९ गांधर्वे गंधर्वगाने प्रचलिते सति लब्धक्षणो लब्धावकाशः क्षणं क्षणपरिमितं लब्धावकाश इत्यर्थः
४१

तथैव यजमानानां यज्ञेन भावितात्मनां जनमेजय उवाच रेवतो रेवतीं कन्यां गृहीत्वा चारु
लोचनां १७ ब्रह्मलोकं गतः पश्चात्किं कृतं तेन भूभुजा ब्रह्मणा किं समादिष्टं कस्मै दत्ता सुता
पुनः १८ तत्सर्वं विस्तराद्ब्रह्मन् कथयस्व ममाधुना व्यास उवाच निशामय महीपाल रैवत
कः किल १९ पुत्र्या वरं परिप्रष्टुं ब्रह्मलोकं गतो यदा आवर्तमाने गांधर्वे स्थितो लब्धक्षणः क्षणं २०
शृण्वन्नृत्यत हृष्टात्मा सभायां तु सकन्यकः समाप्ते तत्र गांधर्वे प्रणम्य परमेश्वरं २१ दर्शयित्वा सुतां
तस्मै स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् राजोवाच वरं कथय देवेश कन्येयं मम पुत्रिका २२ देया कस्मै मया
ब्रह्मन् प्रष्टुं त्वां समुपागतः बहवो राजपुत्रा मे वीक्षिताः कुलसंभवाः २३ कस्मिंश्चिन्मे मनः कामं नो
यतिष्ठति चंचलं तस्मात्त्वां देव देवेश प्रष्टुमत्रागतोस्म्यहं २४ तदाज्ञापय सर्वज्ञ योग्यं राजसुतं वरं कुली
नं बलवंतं च सर्वलक्षणसंयुतं २५ दातारं धर्मशीलं च राजपुत्रं समादिश व्यास उवाच तदाकर्ण्य प्रज
गत्कर्ता वचनं नृपतेस्तदा २६ तमुवाच हसन्वाक्यं दृष्ट्वा कालस्य पर्ययं राजपुत्रास्त्वया राजन् वराय हृद

२० २१ संभवा उत्पन्नाः २२ २३ २४ येहृताः २७ २५ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गमत्वाः काले नते सर्वे सपितृपौत्रबांधवाः सप्तविंशति मोधैव द्वापरस्तु प्रवर्त्तते २८ वंशजा
स्तेमृताः सर्वे पुरीदैत्यैर्विलुंठिता सोमवंशोद्भवस्तत्र राजाराज्यं प्रशास्ति हि २९ उग्रसेन इति ख्या
तो मथुराधिपतिः किल ययाति वंशसंभूतो राजामाथुरमंडले ३० उग्रसेनात्मजः कंसः सुरद्वे
षी महाबलः दैत्यांशः पितरं सो पि कारागारं न्यवेशयत ३१ स्वयं राज्यं चकारासौ नृपाणां मदगर्वि
तः मेदिनी चार्त्तिभारार्त्ता ब्रह्माणं शरणं गता ३२ दुष्टराजन्यसैन्यानां भारेणातिसमाकुला अं
शावतरणं तत्र गदितं सुरसत्तमैः ३३ वासुदेवः समुत्पन्नः कृष्णः कमललोचनः देवक्यां देवरू
पिण्यां योसौ नारायणो मुनिः ऽतपश्चचार दुःसाध्यं धर्मपुत्रः सनातनः गंगातीरे नरसखः पुराणे
बदरिकाश्रमे ३४ सोवतीर्णो यदुकुले वासुदेवोति विश्रुतः तेनासौ निहतः पापः कंसः कृष्णेन
सत्तमः ३५ उग्रसेनाय राज्यं वै दत्तं हत्वा खलं सुतं कंसस्य श्वसुरः पापो जरासंधो महाबलः
३६ आगत्य मथुरां क्रोधाच्चकार समरं मुधा कृष्णेनासौ जितः संख्ये जरासंधो महाबलः ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० ३९ ४० ४१ ४२ अन्या: कथाश्रान्ता न पितु क्षणभंगुर: संसारोऽतिनतन्नासक्तिः कर्त
७२

शोषयामास सद्भाय सबलं यवनं ततः स्थलायातं महाशूरं ससैन्यं यवनाधिपम् ३९ आर
वत्स्थाप ययास द्वारवत्यां यदूत्तमः बालदेवस्तु तत्रास्य वर्त्तते चाथ वै सह ४० तस्यात्मजः सवि
ख्यातो वरदेवो हलायुधः शेषांशो मुसली शीरी नृपः कुलवरं मतः ४१ संकर्षणाय दे पाखु
कन्यां कमललोचनां रेवतीं बलभद्राय विवाहविधिना ततः ४२ दत्वा पुत्रीं नृपश्रेष्ठ गच्छतं ब

435

दरिकाश्रमं नृपस्तपं स्तप्तुं स्वर्गं धावनं कामदं नृणां ४३ व्यास उवाच इति राजा समादिष्टो ब्रह्मणा
परायोनिना जगाम तरसा राजन् आरक्तां कन्यया न्वितः ४४ ददौ तां बलदेवाय कन्यां वै शुभलक्षणां
ततस्तस्मात्पद्मकीड नृपतिः कालपर्यये ४५ जगाम विद्याशालां त्यक्त्वा देहं सरित्तटे राजोवाच भगवन्
महदाश्चर्यं भवता समुदाहृतं ४६ रैवतस्तु स्थितस्तत्र ब्रह्मलोके सुतार्थतः पुगानां तु गतं तत्र शतम १०८
क्षोत्तरं किल ४७ कन्या हृद्धा न संजाता राजा वा नितरां नु किं एतावन्तं तथा कालमायुः पूर्ण तयोः कथं
४८ व्यास उवाच न जरा क्षुत्पिपासा वा न मृत्युर्न भयं पुनः न तु ग्लानिः प्रभवति ब्रह्मलोके सदानघः ४९

न्या किंतु परमेश्वर्यमाप्य धन संवक तैव्य मीत ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० मेरुंगतस्यस्वर्गंगतस्यशर्यातिमरणोत्तरमित्यर्थः ५० इत्थंशर्यातिकथांसमाप्येक्ष्वाकोर्वंशमाह मनोरितिक्षुवतइति क्षुतंकुर्वतोवैवस्वत
४४ मनोर्घ्राणातउत्पन्नइत्यर्थः ५१ देवींध्यात्वेति नारदोपदेशात्तोदीक्षांप्राप्यवन्मंत्रजपपरःसएंदेवींध्यात्वातपआतिष्ठदित्यन्वयः ५२ ततोदेवी
प्रसादेनसूर्यवंशप्रवलिन इत्याह तस्यपुत्रशतमिति ५३ अनेनचसर्वेपिसूर्यवंशीयाराजानोदेवीपदांबुजरता इतिबोधितं मूलपुरुषस्यदेवी
भक्तत्वात् पुत्रांशविभागमाह अयोध्यायामिति ५४ उत्तरापथदेशस्येतिपूर्वदेशस्याप्युपलक्षणंदक्षिणस्यामितिपश्चिमायाउपलक्षणं तदुक्तं

मेरुंगतस्यशर्यातेः संततोराक्षसैर्हता गताकुशस्थलींत्यक्त्वा भयभीताइतस्ततः ५० मनोश्चक्षुवतःपु
त्रउत्पन्नोवीर्यवत्तरः इक्ष्वाकुरितिविख्यातः सूर्यवंशकरस्तुसः ५१ वंशार्थंतपआतिष्ठद्देवींध्यात्वा
निरंतरं नारदस्योपदेशेनप्राप्यदीक्षामनुत्तमां ५२ तस्यपुत्रशतंराजन्निक्ष्वाकोः रतिविश्रुतं विकुक्षिः
प्रथमस्तेषां बलवीर्यसमन्वितः ५३ अयोध्यायांस्थितोराजाइक्ष्वाकुरितिविश्रुतः शकुनिप्रमुखाःपुत्राः
पंचाशद्बलवत्तराः ५४ उत्तरापथदेशस्यरक्षितारःकृताःकिल दक्षिणस्यांतथाराजन्नादिष्टास्तेनतेसुताः
चत्वारिंशत्तथाष्टौचरक्षणार्थंमहात्मना अन्यौद्वौसंस्थितौपार्श्वेसेवार्थंतस्यभूपतेः ५६ इतिश्रीदेवीभागवतेऽध्यायः
व्यास उवाच कदाचिदष्टकाश्राद्धेविकुक्षिंपृथिवीपतिः आज्ञापयदसंमूढोमांसमानयसत्वरम् १॥

भागवतेनवमस्कंधे क्षुवतस्तुमनोर्जज्ञेइक्ष्वाकुर्घ्राणतःसुतः तस्यपुत्रशतज्येष्ठाविकुक्षिनिमिदंडकाः तेषांपुरस्तादभवन्नार्यावर्तेनृपान्पंचवि
शतिपश्चात्त्रयोमध्येपरेन्यतइति ५५ ५६ इतिश्रीदेवीभागवततिलके सप्तमस्कंधेऽष्टमोध्यायः ८ अर्थाधिकत्रिषष्ट्यातुपद्यानांसुमनस्तथा ककुत्स्थ
स्यप्रथमतस्तोमांधातु रुच्यते इक्ष्वाकोरखिलमाह कदाचिदितिअष्टकाश्राद्धेपित्र्यादिमासमध्यंचतत्पामासानांअंतिममित्युक्तत्वक्लोतपृथ्वीपतिरिक्ष्वाकुः १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ ह॰ २ ३ आदत्स्वभक्षयत ४ गुरुवेश्मितः ५ अभक्षयदिति आकांक्षेनवक्तानि कासितं तन्मध्यान्किञ्चित्त्वं भक्षितं देवस्वभ
४२

पिण्ड्यश्राद्धार्थमधुना वने गत्वा तु तातशान्तः क्लान्तो सौ नवेत्याशु जगाम वनसङ्कुलम् २ गत्वा जघानस
पो:स वराहान्सुबहुवल्लगान् शशांश्चापि परिश्रान्तो बभूवाथ बुभुक्षितः ३ विस्मृतावाष्टकास्य शशं चा
दद्यो वनि: शेषं निवेदयामास पित्रे मांसमनुत्तमं ४ प्रोक्षणाय समानीतं मांसं दृष्ट्वा गुरुस्तदा अनर्हमिति
संज्ञात्वा चुकोप मुनिसत्तमः ५ भुक्तशेषं तु न श्राद्धे प्रोक्षणीयमिति स्थितिः एवं निवेदयामास वसिष्ठ: मा
कदूषणं ६ प्रच्छन्नकर्मतज्ज्ञात्वा भूपतिर्गुरुणोदितं चुकोप विधिलोपात्तं देशान्निःसायत ततः ७ शशाद
इति विख्यातो नाम्ना जातो नृपात्मजः गतो वने शशादस्तु पित्रको पाद संभ्रमः ८ तेनैन वर्षयन्कालं
ति स्वयं यज्ञानने कथा: पूर्णान्चकार प्रयत्नतः ९ शशादस्त्वकरोद्राज्यमयोध्यायाः प
वनाभमेदाद्धै इक्ष्वाकुः पुरञ्जयः ११ जनमेजय उवाच नामभेदः कथं जातो राजपुत्रस्य तानेन कारणं ब्रूहि
मे सर्वं कर्मणायेन चाभवत् १२ व्यास उवाच शशादे स्वर्गते राजा ककुत्स्थ इति चाभवत् गतास्मिन्नन्तरे तदा दैत्यैः
विरुद्धमने भुक्तशेषं जातमित्यर्थः ६ ७ शशकमक्षणाद् शशाद नाम: ८ सर्वे देवा जिताः २३ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १४ १२ तस्यकस्मात्कारणादेतादृशसामर्थ्यमितिचेतत्राह पराशक्तेः प्रसादेनेति पराशक्त्युपासकस्य राज्ञस्तस्याएव प्रसादात्सामर्थ्य
४६ लाभइतिभावः १६ १२ १८ १९ २० २१ श्रीभगवतीप्रसादेनतवनकिंचिद्दुर्लभमित्याह पराशक्तीति २२ पार्ष्णि

जग्मुस्त्रिलोकाधिपतिंविष्णुंशरणमव्ययं तानुवाचमहाविष्णुस्तदादेवान्सनातनः १४
भुविगत्वामहीपालंप्रार्थयंतुअयोध्याद्ग्ज सहनिष्यतिवैदैत्यान्संग्रामेसुरसत्तमाः १५ आगमि
ष्यतिधर्मात्मासाहाय्यार्थंधनुर्धरः पराशक्तेःप्रसादेनसामर्थ्यंतस्यचातुलम् १६ हरेस्तुवचना
द्देवाययुःसर्वेसवासवाः अयोध्यायांमहाराज शशादतनयंप्रति १७ नानागतान्सुरान्राजाभ्यर्च्यया
मासधर्मतः पप्रच्छागमनेराजाप्रयोजनमतंद्रितः १८ राजोवाच धन्योहंपावित आश्रिंजीवितं
सफलंमम यदागत्यगृहेदेवाद्दृश्यदर्शनंमहत् १९ ब्रुवंतुकृत्यंदेवेशादुःसाध्यमपिमानदैः
करिष्यामिमहत्कार्यंसर्वथाभवतामहं २० देवाऊचुः साहाय्यंकुरुराजेंद्रसवासवप्रचोपतेः संग्रामे
जयदैत्यैंद्रान्दुर्जयान्त्रिदशैरपि २१ पराशक्तिप्रसादेनदुर्लभंनास्तितेक्वचित् विष्णुनाप्रेरिता
स्त्वेवमागतास्तवसन्निधौ २२ राजोवाच पार्ष्णिग्राहोभवाम्यद्य देवानांसुरसत्तमाः इंद्रोमेवाहनंत
त्रभवेद्यदिसुराधिपः २३ संग्रामंतुकरिष्यामिदैत्यैर्देवकृतेधुना आरुह्येंद्रंकरिष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीम्यहं २४

ग्राहः संरक्षिता २३ देवकृतेदेवार्थे २४ २४ २४ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० पत्रं वाहनं २४ रुद्रस्यथास्वभस्तथेत्यर्थः २६ येनास्येति येन कारणेन मार्गेऽस्य वृषभरूपस्य ककुदि स्थितत्वेन कारणेनेत्यर्थः २४ २५
४१ तेषां दैत्यानां धनं देवेभ्यो दत्तवानित्यर्थः एवं कृत्वा स्वनगरं गंतुं देवानिति शेषः अनेन प्रकारेण राजर्षिं देवैः सह सख्यं नृपेणाह राज

तदोचुर्नृपतिं देवाः कर्तव्यं कार्यमद्भुतम् एवं भवत्विंद्रस्य त्वं कालज्ञो यन्नीयते २५ तच्छ्रुत्वा नृप
दाभाषः देवितो हरिणाभूयं बभूव वृषभस्तदा रुद्रस्येवाधरो हान् २६ ततोऽसौ राजा दैत्यानां
गमनार्थं स्थितः ककुदि येनास्य ककुत्स्थस्तेन चाभवत् २७ इंद्रवाहः कृतो येन तेन नाम्नेंद्रवाहकः पु
रं जितं तु दैत्यानां तेनाभूत्स पुरंजयः २८ जित्वा दैत्यान्महाबाहुर्धनं तेषां प्रदत्तवान् एवं कृत्वैव राज
र्षिरिति सख्यं बभूव ह २९ ककुत्स्थश्चाति विख्यातो नृपतिस्तस्य वंशजाः काकुत्स्था भुवि राजानो
बभूवुर्बहु विश्रुताः ३० ककुत्स्थस्याभवत्पुत्रो धर्मपत्न्यां महाबलः अनेना विश्रुतस्तस्य पृथुः पु
त्रवीर्यवान् ३१ विष्णोरंशः स्मृतः साक्षात्पराशक्तिपदार्चकः विश्वरंधिस्ततस्तस्य पुत्रोऽभवज्ज
नाधिपः ३२ चंद्रस्तस्य सुतः श्रीमान् राजा वंशकरः स्मृतः तत्सुतो युवनाश्वस्तु तेजस्वी बल
वत्तरः ३३ शावंतो युवनाश्वस्य जज्ञे परमधार्मिकः शावंती निर्मिता तेन पुरी शक्रपुरी समा
३४ बृहदश्वस्तु पुत्रोऽभूच्छावंतस्य महात्मनः कुवलयाश्वः सुतस्तस्य बभूव पृथिवीपतिः ३५

शैरिति २९ ३० अनेना विश्रुतः काकुत्स्थनाम्ना विख्यातः सर्वैः तथा ककुत्स्थस्य पृथुः पुत्रः ३१ तत्र पृथुर्विष्णोरंशः ... इति

शावंतीति शावंत्याख्या पुरी ...

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ ३६ ३७ ३८ ३९ मांधातुः पराक्रमं वर्णयति अष्टोत्तरसहस्रं त्विति येन महातीर्थेषु काश्यादिषु श्रीभगवतीतुष्ट्यर्थमष्टोत्तरसहस्रसंख्याका भगवत्याः
४८ प्रासादा निर्मिता एतादृशोयं परमभगवतीभक्त इत्यर्थः ४० ४१ भगवत्यास्तु तुष्ट्यर्थमिति तदुक्तमुमासंहितायां त्रिलोकीस्थापनात्पुण्यं यद्भवेन्मुनिपुंगव त्त

धुंधुर्नाम हतो दैत्यस्तेनासौ पृथिवीतले धुंधुमारेति विख्यातं नाम प्राप्नोति विश्रुतम् ३६ पुत्रस्तस्य
दृढाश्व सुपालयामास मेदिनीं दृढाश्वस्य सुतः श्रीमान् हर्यश्व इति कीर्तितः ३७ निकुंभस्तत्सुतः प्रोक्तो
बभूव पृथिवीपतिः बर्हणाश्वो निकुंभस्य कृशाश्वस्तस्य वै सुतः ३८ असेनजित्कृशाश्वस्य बलवान्स
त्यविक्रम तस्य पुत्रो महाभागो यौवनाश्वेति विश्रुतः ३९ यौवनाश्वसुतः श्रीमान् मांधातेति
महीपतिः अष्टोत्तरसहस्रं तु प्रासादा येन निर्मिताः ४० भगवत्यास्तु तुष्ट्यर्थं महातीर्थेषु मानद
मातृगर्भे न जातो सावुत्पन्नो जनकोदरे ४१ निःसारितस्ततः पुत्रः कुक्षिं भित्त्वा पितुः पुनः राजोवा
च नश्रुतं न च दृष्टं वा भवता तदुदाहृतं ४२ असंभाव्यं महाभाग तस्य जन्म यथोदितं विस्तरेण
वदस्वाद्य मांधातुर्जन्मकारणं ४३ राजोदरे यथोत्पन्नः पुत्रः सर्वांगसुंदरः व्यास उवाच यौवना
श्वो नपत्यो भूद्राजा परमधार्मिकः ४४

त्कोटिगुणितं पुण्यं श्रीदेवीस्थापनाद्भवेत् मध्ये देवीं स्थापयित्वा पंचायतन देवताः चतुर्दिक्षु स्थापयेद्यत्तस्य पुण्यं न गण्यते विष्णोर्नाम्नां को
टिजपाद्ग्रहणे सूर्यचंद्रयोः यत्फलं लभ्यते तस्माच्छतकोटिगुणोत्तरं शिवनाम्नो जपात्स्यात्तस्मात्कोटिगुणोत्तरं ॥ श्रीदेवीनामजाप्यात्ततः को
टिगुणोत्तरं ॥ देव्याः प्रासादकरणात्पुण्यं तु समवाप्यते ॥ स्थापिता येन सा देवी जगन्माता त्रयीमयी न तस्य दुर्लभं किंचिच्छ्रीमातुः करुणावशादिति ४२ ४३ ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भार्यायां च धृतं तस्य बभूव नृपतेर्नृप । राज्ञा चिंतापरः प्रायश्चिंतयामास नित्यशः ॥ ४५ ॥ अप-
त्यार्थे यौवनाद्धीनः खिन्नस्तु वनं गतः । [illegible] निर्विण्णः स च पार्थिवः ॥ ४६ ॥ मुनेरुच्छ-
खिन्नः आसन्न तापसानां च समस्थितः । दृष्ट्वा तु दुःखितं विप्रा बभूवुः कृपालयः ॥ ४७ ॥ तमूचुर्ब्राह्मणा
राजन् कस्माच्छोचसि पार्थिव । किं ते दुःखं महाराज ब्रूहि सत्यं मनोगतं ॥ ४८ ॥ [illegible] मोक्ष
स्वस्य तत्र सर्वं यथा [illegible] राज्यं धनं [illegible] वर्तते मुनयो मम ॥ ४९ ॥ भार्यायां च कृतं [illegible]
नं ते विप्र दुर्लभं । नापर्ति [illegible] लोकेषु कोऽप्यस्ति बलवान् मम ॥ ५० ॥ [illegible]
[illegible] संतानजं दुःखं [illegible] तापसाः ॥ ५१ ॥ [illegible]
तस्माच्छोचामि विप्रेन्द्राः संतानार्थं भृशं ततः ॥ ५२ ॥ [illegible] इष्टिं
संतानकामस्य युक्तां [illegible] तु मे ॥ ५३ ॥ [illegible]
त्वा वचनं राज्ञः कृपया पूर्णमानसाः ॥ ५४ ॥ [illegible] कलशः स्थापितः
[illegible] ॥ ५५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sargya Sharada Peetham

टी०स० ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ कं धास्यति कं पास्यतीत्यर्थः मातुरभावे स्तनपानं कस्य शिशुः करिष्यतीत्यर्थः ६२ मांधातेति तदा तस्मिन्काले इंद्रो देशिनीं
४० जंगीं शिशवे अदात् दत्तवान् स्तनस्थाने पयश्चंद्रो वदत्किमितिति मांधानेति मां धास्यतीत्यर्थः ६३ इतिश्रीभा०टी० नवमो० ९ अथाधिके अस्य संनाम्नत्वदोरथ ॥

मंत्रितो वेदमंत्रैश्च पुत्रार्थं तस्य भूपतेः राजा नयज्ञसदनं प्रविष्टस्तृषितो निशि ५६ विप्रानसु
शयानान्सदसो मंत्रजलं स्वयं भार्यार्थं संस्कृतं विप्रैर्मंत्रितं विधिनोद्धृतं ५७ पीतं राज्ञा तृषार्तेन
तदज्ञानान्नृपोत्तम बुद्ध्वा कलशं दृष्ट्वा तदा विप्रा विशंकिताः ५८ पप्रच्छुस्तेन पं केन पीतं जलमिति
द्विजाः राज्ञा पीतं विदित्वा ते ज्ञात्वा दैवबलं महत् ५९ इष्टिं समापयामासुर्गतास्ते मुनयो गृहान्
गर्भं दधार नृपतिस्ततो मंत्रबलात्तथा ६० ततः काले समुत्पन्नः कुक्षिं भित्त्वास्य दक्षिणं पुत्रं नि-
ष्कासयामासुर्मुनिगणास्तस्य भूपतेः ६१ देवानां कृपया तत्र न ममार महीपतिः कं धास्यति कुमारो
यं मंत्रिणश्चुक्रुशुर्भृशं ६२ तदेंद्रो देशिनीं प्रादान्मांधातेत्यवदद्वचः सोऽभवद्बलवान्राजा मां
धाता पृथिवीपतिः ६३ तदुत्पत्तिस्तु भूपाल कथिता तव विस्तरात् इति श्रीदेवीभागवते महापु
राणे सप्तमस्कंधे नवमोऽध्यायः ९ व्यास उवाच बभूव चक्रवर्ती स नृपतिः सत्यसंगरः मांधाता
पृथिवीं सर्वामजयन्नृपतीश्वरः १ दस्यवोऽस्य भयत्रस्ता ययुर्गिरिगुहासु च इंद्रेणास्य कृतं नाम त्रसद्दस्युरिति स्फुटं

दं मांधातुश्चांकर्यस्योच्य सत्यव्रतकथोच्यते मांधातुरुत्पत्त्यनंतरं तद्वृत्तमाह बभूवेति १ त्रसा दस्यवो यस्मादिति त्रसद्दस्युः इयोक्तादित्याह ॥ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० श्री० ३ ४ ततोऽरण्य इति नामैकदेशेन नामग्रहणा दनरण्य इत्यर्थः अनरण्य इत्यनरण्यस्याविशेषणं तदात्मज : उरुकुत्सात्मज इत्यर्थः
५१

तस्य बिंदुमती भार्या शशबिंदोः सुताभवत् पतिव्रता सुरूपा च सर्वलक्षणसंयुता ३
तस्यामुत्पादयामास मांधाता द्वौ सुतौ नृपः पुरुकुत्सं सुविख्यातं मुचुकुंदं तथा परं ४ पुरुकु
त्सात् तोरण्यः पुत्रः परमधार्मिकः पितृभक्तिरतश्चाभूद् दस्युस्तदात्मजः ५ हर्यश्वस्तस्य
पुत्रोभूद्धार्मिकः परमार्थवित् तस्यात्मजोऽस्त्यधन्वाभूदरुणस्तस्य चात्मजः ६ अरुणस्य सुतः श्रीमा
न् सत्यव्रत इति स्मृतः सोभूदिच्छाचरः कामी मंदात्मा अतिलोलुपः ७ स पापात्मा द्विजभार्यां हृ
तवान् काममोहितः विवाहे तस्य विघ्नं स चकार नृपतेः सुतः ८ मिलिता ब्राह्मणास्तत्र राजानमस्तुवं
नृप ऊचुर्भृशं दुःखार्त्ता दाहतः अतिचासकृत् ९ पप्रच्छ राजा तान् विप्रान् दुःखितान् दुरवापि
नः किं कृतं मम पुत्रेणाभवतामशुभं द्विजाः १० तन्निशम्य द्विजा वाक्यं राज्ञो विनयपूर्वकं तदे
तुल्लकर्णं विप्राः कृताशीर्वचनाभयं ११ ब्राह्मणा ऊचुः राजंस्तव सुतेनाद्य विवाहे प्रवृत्ता
किल विवाहिता विप्रकन्या बलेन बलिनां वर १२ व्यास उवाच ॥

सङ्कं पुराणांतरे त्रसदस्योः पौरुकुत्सो योनरण्यस्य देहकृत् हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मा दरुणो यो त्रिबंधन इति ३ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०स० १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ प्रेरितोसाविति वसिष्ठेनारुणो महीपतिरयं पुत्रो निष्कासनीय इति प्रेरित इत्यर्थः २० तस्मिन्वसिष्ठे निवारणे

श्रुत्वा तेषां वचस्तथ्यं राजा परमधार्मिकः पुत्रमाह तथा नाम कृतं ते दुष्टकर्मणा १३ गच्छ दूरं सुमं
दात्मन्दुराचार गृहान्मम न स्थातव्यं त्वया पापविषये मम सर्वथा १४ कुपितं पितरं प्राह क्व गच्छा
मीति वै मुहुः अरुणस्तमथोवाच श्वपाकैः सह वर्त्तय १५ त्वयं च स्वकृतं कर्म द्विजदारापहार
णं तस्मात्तैः सह संसर्गं कृत्वा तिष्ठ यथासुखं १६ नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वया च कुलपांसन ॥
यथेष्टं व्रज दुःखात्मन् कीर्त्तिनाशः कृतस्त्वया १७ स निशम्य पितुर्वाक्यं कुपितस्य महात्मनः
निश्चक्राम पुरात्तस्मात्तरसा श्वपचालयं यौ १८ सत्यव्रतस्तदा तत्र श्वपाकैः सह वर्त्तते धनुर्बाण
धरः श्रीमान् कवची करुणालयः १९ यदा निष्कासितः पित्रा कुपितेन महात्मना गुरुणा च व
सिष्ठेन प्रेरितोसौ महीपतिः २० तस्मात्सत्यव्रतस्तस्मिन्बभूव क्रोधसंयुतः वसिष्ठे धर्मशास्त्रज्ञे नि
वारणपराङ्मुखे २१ केनचित्कारणेनाथ पिता तस्य महीपतिः पुत्रार्थे सोतपत संपुरं त्यक्त्वा
वनं गतः २२ न ववर्ष तदा तस्मिन् विषये पाकशासनः समा द्वादश राजेन्द्र तेनाधर्मेण सर्वथा २३

पुत्रनिष्कासने निवारणे पराङ्मुखे वहिर्मुखे २१ २२ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१०.१९. २४ २५ कालाभयभीता २५ नीवारान् श्यामाकान् २६ २७ २८
५१

विश्वामित्रस्य दारांस्तास्मिंस्तु विषये नृपः सन्यस्य कौशिकीतीरे चचार विपुलं तपः २४ कातरा तत्र
संजाता भार्या वै कौशिकस्य ह कुटुंबभरणार्थाय दुःखिता वरवर्णिनी २५ बालकान् क्षुधया क्रां
तान् रुदतः पश्यती भृशं याचमानांश्च नीवारान् कष्टमाप पतिव्रता २६ चिंतयामास दुःखार्त्ता
तेषां नीरस्य सुधातुरान् नृपो नास्ति पुरे ह्यद्य कं याचे वा करोमि किं २७ न मे भ्राता न पुत्राणां
पतिर्मे नास्ति सन्निधौ रुदंति बालकाः क्षामाः धिक् च जीवनमद्य वै २८ धनहीनां च मां त्यक्त्वा तपस्
कुं गतः पतिः न जानाति समर्थोपि दुःखितां धनवर्जितां २९ बालानां भरणं केन करोमि पतिना
विना मरिष्यंति सुताः सर्वे क्षुधया पीडिता भृशं ३० एकं सुतं तु विक्रीय द्रव्येणाथ किमतः पुनः पालयामि
सुतानन्यान् एष मे विहितो विधिः ३१ सर्वेषां नाशकालात्तु कं कं मम विपर्यये कालस्य बलमत्यासं विक्री
णामि तथात्मजं ३२ हृदयं कठिनं कृत्वा संचिंत्य मनसा सती स्वगर्भजं चात्मजं चाथ गले बद्ध्वा विनिर्गता
३३ मुनिपत्नी गले बद्ध्वा मध्यमं पुत्रमौरसं शेषस्य भरणार्थाय मूल्येनाथ चलितं ग्रह वा ३४

२९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४

440

दे०भ० ३५ काद्युनंति अधुना कान्तं नवसीत्वन्वयः ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
५४

दृष्ट्वा सत्यव्रतेनार्त्ता तापसी शोकसंयुता पप्रच्छ नृपतिस्तां तु किंचिकीर्षसि शोभने ३५ सुदंता
लुकं कंठे बध्वा नयसि काधुना किमर्थं चाहस्तवीशि सत्यं ब्रूहि समागतः ३६ तापस्युवाच विश्वामित्र
स्य भार्याहं पुत्रोयं मे नृपात्मज विक्रेतुमौरसं काममार्गमध्ये विषमे सुतं ३७ अन्नेनासि पतिर्मुक्त्वा
गतस्तप्तुं नृप कचित् विक्रीणामि क्षुधार्त्तैनं शेषस्य भरणाय वै ३८ राजोवाच पतिव्रते रक्ष पुत्रं द
स्वामि भरणं तव तावदेव पतिस्तेत्र वनान्नैवागमिष्यति ३९ वृक्षे तवाश्रमाभ्यासे भक्ष्यं किंचि
न्निरंतरं बंधयित्वा गमिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं ४० इत्युक्ता सा तदा तेन राज्ञा कौशिककामि
नी विबंधं तनयं कृत्वा जगामाश्रममंडलम् ४१ सोपि च गालवो नाम गलबंधान्महातपाः सा तु स्व
स्याश्रमे गत्वा मुमोद बालकैस्तदा ४२ सत्यव्रतस्तु भक्त्या च कृपया च परिप्लुतं विश्वामित्रस्य मुनेः
कलत्रं तदभार ह वने स्थितान् मृगान् हत्वा वराहान्महिषांस्तथा विश्वामित्रवनाभ्यासे मांसं वृ
क्षे बबंध ह ४४ ऋषिपत्नी गृहीत्वा तन्मांसं पुत्रान् ददौ ततः निर्दिष्टं परमं प्राप्य भक्ष्यमनुत्तमं ४५

४१ ४२ ४३ ४४ ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे०श्र० ४६ ४७ ४८ त्यज्यमानमिति धार्मिष्ठं पुत्रं त्यज्यमानं पित्रा दृष्ट्वा निवारणकारणे सत्यपि वशिष्ठो न निवारयामास ततो हेतोः तस्मिन्मन्युं धारयामासेत्यर्थः ४९
नन्वस्ति तत्कारणं यस्मिन्सत्यपि वशिष्ठेन न निवारित इत्युच्यत इति चेत्तदाह पाणिग्रहणेति सप्तमे पदे सप्तपदीकर्मणि यदा स्यात्तदा पाणिग्रहणमंत्राणां निष्ठास

अयोध्यां चैव राज्यं च तथैवान्तःपुरं मुनिः गते तत्र नृपे तस्मिन् वशिष्ठः पर्यरक्षत ४६ सत्यव्रतोऽपि धर्मात्मा तिष्ठन्नगराद्बहिः पितुराज्ञां समास्थाय पश्चुघ्न व्रतवान्वने ४७ सत्यव्रतो महत्कस्माच्च कस्याचित्कारणान्नृपः वशिष्ठे चाधिकं मन्युं धारयामास नित्यशः ४८ त्यज्यमानं वने पित्रा धार्मिष्ठं न प्रियं सुतं निवारयामास मुनिर्वसिष्ठः कारणेन ह ४९ पाणिग्रहणमंत्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे॥ जानन्नपि स धर्मात्मा विप्रदारपरिग्रहे ५० कस्मिंश्चित्त्वहि वसेरण्ये मृगाभावे महीपतिः वसिष्ठस्य गां दोग्ध्रीं सदृश्य वनमध्यगां ५१ तां जघान क्षुधाविष्टः क्रोधान्मोहाच्च दस्युवत् वृक्षे ववंधन मांसं नीत्वा स्वयमभक्षयत् ५२ ऋषिपत्नीसुतान्सर्वान्भोजयामास तत्तदा शंकमानान्मृगायेति न गौरिति च सुव्रत ५३ वशिष्ठस्तु हतां दोग्ध्रीं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तमब्रवीत् दुरात्मन्किं कृतं पापं धेनुघातात्पिशाचवत् ५४ एवं ते शंकवः क्रूराः यतं तु त्वरितास्त्रयः गोवधाद्दारहरणात्पितुः क्रोधात्तथास्य प्राप्तम् ५५

मात्रिर्भवतीततः पूर्वं कन्यायाहारे तु नान्यस्य पत्नीत्वापहृता किंतु कन्यैवापहृतेति न लोपहारो दोषायेति भावः इदं विप्रदाराणामपरिणीतेऽप्यपहारभवे कारणं धर्मात्मा
जानन्नपि वशिष्ठेन न निवारयामासेति तस्मिंस्तु कोपेति भावः ५० ५१ वृक्षे ववंधविस्यामित्रपत्न्याभक्षणार्थं ५२ ५३ ५४ शंकवः पापचिन्हानि कुष्ठवन्ततां तेन

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥०॥

दे॰ स॰ ५६ ५७ ५८ इतिश्रीदेवीभागवत तिलके सप्तमस्कंधे दशमोध्यायः१० ॥ त्रिपंचाशत्पद्यवर्यैस्त्रिशंकोस्तुकथानकं॥
५६

त्रिशंकुरितिनाम्नात्वंभुविख्यातोभविष्यसि पिशाचरूपमात्मानंदर्शयन्सर्वदेहिनां ५६ व्यासउवाच
इत्थंशप्तोवसिष्ठेन तदासत्यव्रतोन्नृपः चचारचतपस्तीव्रंतस्मिन्नेवाश्रमेस्थितः ५७ कस्माच्चिन्मुनि
पुत्रात्तुप्राप्यमंत्रमनुत्तमं ध्यायंभगवतींदेवींप्रकृतिंपरमांशिवां ५८ इतिश्रीभागवते १०ध्यायः
जनमेजयउवाच वसिष्ठेनचशप्तोसौत्रिशंकुर्नृपतेःसुतः कथंशापाद्विनिर्मुक्तस्तन्मेब्रूहिमहाम
ते १ व्यासउवाच सत्यव्रतस्तथाशप्तःपिशाचत्वमवाप्तवान् तस्मिन्नेवाश्रमेतस्थौदेवीभक्तिपरा
यणः २ कदाचित्क्ष्मातिलस्तत्रजप्त्वामंत्रंनवाक्षरं होमार्थंब्राह्मणानगत्वाचरणम्योवाचभक्तितः ३
भूमिदेवाः शृणुध्वंवैवचनंप्रार्थितस्यमे कृत्विजोममसर्वेत्रभवंतःप्रभवंतुह ४ जपस्यचदशांशेन
होमःकार्योविधानतः मन्त्रज्ञैःकार्यसिद्ध्यर्थंवेदविद्भिःकृपापरैः ५ सत्यव्रतोहंनृपतेःपुत्रोवस
विदांवराः कार्यंममविधातव्यंसर्वेषांसुखहेतवे ६ तच्छ्रुत्वाब्राह्मणास्तत्रनमूचुर्नृपतेःसुतं सप्तस्वंगुरु
णाशप्तंपिशाचत्वंत्वयाधुना ७ त्वयागार्हीसितस्मात्वंवेदेष्वनधिकारतः पिशाचत्वमनुप्राप्तंसर्वलोकेषुग
हितम् ८

श्रीध्यायत्रसहिता भगवत्तात्स्तुवर्णने वसिष्ठेनशप्तेत्रिशंकौधर्म्या ज्ञातेनाः इत्युतिपतितेनचेति १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१० ११ १२ १३

व्यासउवाच तन्निशम्यवचस्तेषां राजादुःखमवापह धिक्जीवितमिदंमेघकिंकरोमिवनेस्थि
तः ९ पित्राचाहंपरित्यक्तःशप्तश्चगुरुणाभृशं राज्याद्भ्रष्टःपिशाचत्वमनुप्राप्तःकरोमिकं १० त
दाष्टश्चुनतंकृत्वाचितांकाष्ठैर्नृपात्मजः सस्मारचंडिकांदेवींप्रवेशमनुचिंतयन् ११ स्मृत्वादेवींमहा
मायांचितांप्रज्वलितांपुरः कृत्वास्नात्वाप्रवेशार्थेस्थितःप्रांजलिरग्रतः १२ ज्ञात्वाभगवतीतंतु मर्तु
कामंमहीपतिं आजगामतदाकाशेप्रत्यक्षंतस्यचाग्रतः १३ दत्वाथदर्शनंदेवीतमुवाचनृपात्मजं
सिंहारूढामहाराज मेघगंभीरयागिरा १४ किंतेव्यवसितंसाधोहुताशेमातनुंत्यज स्थिरोभवम
हाभागपितातेजरसान्वितः १५ राज्यंदत्वावनेतुभ्यंगंताहितपसेकिल विषादंत्यजहेवीर घर
श्चाहंनिभूयते १६ नेतुंत्वामागमिष्यंतिसचिवाश्चपितुस्तव मत्प्रसादात्पिताचत्वामभिषिच्यनृ
पासने १७ जित्वाकामंब्रह्मलोकंगमिष्यत्येषनिश्चयः इत्युक्त्वातंतदादेवीतत्रैवांतरधीय
त १८ राजपुत्रोविरमितोमरणात्पावकात्ततः अयोध्यायांतदागत्यनारदेनमहात्मना १९ श्री

१४ १५ १६ १७ १८ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वृत्तांतः कथितः सर्वो राज्ञे सत्वरमादितः श्रुत्वा राजाथ पुत्रस्य तत्तथ्यामरणोद्भवम् २० खेद
माप्याति मनसा श्रुश्रोचच बहुधा नृपः सचिवानाह धर्मात्मा पुत्रशोकपरिप्लुतः २१ ज्ञातं भव
द्भिरखिलं पुत्रस्य मम चेष्टितं त्यक्तो मया वने धीमान् पुत्रः सत्यव्रतो मम २२ आज्ञया सौगतस्यो
पाध्यायः परमार्थवित् स्थितस्तत्रैव विज्ञाने धनहीनः क्षमान्वितः २३ वसिष्ठेन तथा शप्तः पिशाच
भावः कृतः सोद्य दुःखेन संतप्तः प्रवेष्टुं च हुताशनं २४ उद्यतः श्रीमहादेव्या निषिद्धः संस्थितः
पुनः तस्मात्त्वं तु तं शीघ्रं ज्येष्ठपुत्रं महाबलं २५ आश्वास्य वचनैरत्र तस्यैवानय सुत अभि
षिञ्चय सुतं राज्ये श्रीरसं पालनक्षमं २६ वनं यास्याम्यभिश्रांतोहं तपसे कृतनिश्चयः इत्युक्त्वा मंत्रि
णः सर्वान् प्रेषयामास पार्थिवः २७ तस्यैवानयनार्थं हि प्रीतिप्रवणमानसः ते गत्वा तं समाश्वास्य
मंत्रिणः पार्थिवात्मजं २८ अयोध्यायां महात्मानं मानपूर्वं समानयन् दृष्ट्वा सत्यव्रतं राजा दुर्ब
लं मलिनाम्बरं २९ जटाजूटधरं क्रूरं चिंतातुरमचिंतयत् किं कृतं निष्ठुरं कर्म मया पुत्रो निवासितः ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई०स० ३१ ३२ मुखोद्भवाः ब्राह्मणाः तथाच श्रुतिः ब्राह्मणोस्य मुखमासीदिति ३३ ३४ ३५ ३६
५६

राज्यार्हश्चातिमेधावी जानता धर्ममिश्रयं इतिसंचिंत्य मनसा तमालिंग्य महीपतिः ३१ आ
सनेस्वसमीपस्थे समाभ्याशोपवेशयत् उपविष्टं सुतंराजाप्रेमपूर्वमुवाचह ३२ प्रेमगद्गदया
वाचानीतिशास्त्रविशारदः राजोवाच पुत्रधर्ममतिःकार्यामाननीयासुखोद्भवाः ३३ न्यायाग
तंधनंगत्नात्संरक्षणीयाःसदाप्रजाः नासत्यंक्वापिवक्तव्यंनामार्गेगमनंक्वचित् ३४ कर्त्तव्या
पूजनीयानांपूजाचैवतपस्विनां हंतव्याःदस्यवंक्रूरा इंद्रियाणांतथाजयः ३५ कर्त्तव्यःकार्य
सिध्यर्थेराजापुत्रसदैवहि मंत्रस्तुसर्वथागोप्यःकर्त्तव्यःसचिवैःसह ३६ नोपेक्ष्योल्पोपिक्वतिनारि
पुःसर्वात्मनासुत नविश्वसेत्परासक्तंसचिवंचतथानतं ३७ चाराःसर्वत्रयोक्तव्याः शत्रुमित्रेषुस
र्वदा धर्ममतिःसदाकार्योदानंदद्याच्चनित्यशः ३८ शुष्कवादेनकर्त्तव्यो दुष्टसंगंचवर्जयेत् यष्ट
व्याविविधायज्ञाः पूजनीयामहर्षयः ३९ नविश्वसेत्स्त्रियंक्वापिस्त्रैणंद्यूतरतंनरं अत्यादरेणक
र्त्तव्यो मृगयायांकदाचन ४० द्यूतेमद्ये तथागेयेनृत्येवारवधूषुच स्वयंतद्विमुखोभूयात्प्रजास्तेभ्यश्च
रक्षयेत् ४१

३८ ३९ ४० तेभ्योद्यूतादिभ्यः प्रजारक्षयेन्निवारयेत् ४१ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰म॰ ४२ ४२ सदीक्षितः गुरूपदेशेन गृहीतदेवीमंत्र इत्यर्थः ४३ देवीचरणोदकमाहात्म्य माहसकृत्कृत्वेति अत्रस्वेवं पुराणांतरे कथाश्रूयते कश्चिद्विः
६० प्रवासीकश्चित्तास्मिन्स्नात्वादेव्याः पूजां विधायतत्तीर्थे बिल्वमूले चिक्षेपतत्रचटकाः शुकाआगत्यतत्तीर्थंतत्पिनाः पयुः देहयातोनंतरं ते शुकादयः कस्य

ब्राह्मेमुहूर्ते कर्त्तव्य मुत्थानं सर्वथा सदा स्नानादिकं सर्वविधिं विधायविधिवद्यथा ४२ प
राशक्तेः परांपूजांभक्त्याकुर्यात्सुदीक्षितः पुत्रैतज्जन्मसाफल्यं पराशक्तेःपदार्चनं ४३ सकृत्कृत्वा
महापूजांदेवीपादजलंपिबन् नजातुजननीगर्भेगच्छेदितिविनिश्चयः ४४ सर्वदृश्यंमहादेवीद्रष्टा
साक्षीचसैवहि इतितद्भावभरितस्तिष्ठेन्निर्भयचेतसा ४५ कृत्वानित्यविधिंसम्यक् गत्वयंसद
सिद्दिजान् समाहूयचद्रष्टव्योधर्मशास्त्रविनिर्णयः ४६ संपूज्यब्राह्मणान्पूज्यान्वेदवेदांगपारगान्
गोभूहिरण्यादिकंचदेयंपात्रेषुसर्वदा ४७ अविद्वान्ब्राह्मणःकोपिनैवपूज्यःकदाचन श्राद्धाद
धिकंनैवदेयंमूर्खाय कर्हिचित् ४८ नवालोभात्त्वयाऽत्रकर्त्तव्यंधर्मलंघनं अतःपरंनकर्त्तव्यंक
श्चिद्विप्रावमाननं ४९ ब्राह्मणाभूमिदेवाश्चमाननीयाःप्रयत्नतः कारणंक्षत्रियाणांचद्विजा

गवनसंश्रयः ५०

पर्य्यंतं स्वर्गभोगंभुक्त्वा केचित्सुद्युम्नभूरिद्युम्नेंद्रद्युम्नकुवलयाश्वयौवनाश्ववर्धयशाश्वपतिप्रपविंदहरिश्चंद्रांबरीषादयो भैर्व्याः
य श्रुतिप्रसिद्धाः परमज्ञानिनोराजानोभूवन् केचित्खगाः काण्वजातूकर्ण्यकात्यायनासुरिपंचशिखवैशंपायनापस्तंबहारीतादयोमुनयोनेचात्मनिवस्थभ
वन्निति ४४ द्रष्टा नीनः साक्षीईश्वरोदृश्यंसर्वंजगदिदंत्रयंसैवभगवतीभवतीत्यर्थः तदुक्तं मुंडमालायांभूतानिदुर्गाभुवनानिदुर्गानराःस्त्रियश्चापिसर्वसदिदं यद्यद्धि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० तत्र कारणमाह अद्भ्योग्निरिति स्वासु योनिषु स्वकारणेषु जलादिषु शाम्यति न तत्र परस्परं दर्शयतीत्यर्थः ५१ ५२ ५३ इति श्रीदेवीभा
६१ गवततिलके सप्तमस्कंधे एकादशोध्यायः ११ ब्रह्मर्षिश्लोकवर्ये विश्वामित्रधनापत त्रिशंकोः स्वर्गवासश्च विस्तरेणोपवर्ण्यते ॥ १॥

अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितं तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ५१ तस्माद्राजा
द्विजश्रेष्ठा माननीयाः सुखेप्सुना धनेन विभवेनैव सर्वथा भूतिमिच्छता ५२ दंडनीतिः सदा कार्या धर्मशा
स्त्रानुसारतः कोशस्य संग्रहः कार्यो न्यायागतस्य ह ५३ इति श्रीदेवीभागवते सप्तमस्कंधे ११ ध्यायः
व्यास उवाच एवं प्रबोधितः पित्रा त्रिशंकुः शापतो नृपः तथेति पितरं प्राह प्रेमगद्गदया गिरा १ वि
प्रानाहूय मंत्रज्ञान् वेदशास्त्रविशारदान् अभिषेकाय संभारान्कारयामास सत्वरम् २ सलिलं सर्व
तीर्थानां समानाय्य विशांपतिः प्रकृतीश्च समाहूय सामंतान्भूपतींस्तथा ३ पुण्येह्नि विधिवत्तस्मै दत्त्वा
सनमुत्तमं अभिषिच्य सुतं राज्ये त्रिशंकुं विधिवत्पिता ४ तृतीयमाश्रमं पुण्यं जगाम भार्यया युतः
वने त्रिपथगाकूले चचार दुश्चरं तपः ५ कालेन प्राप्तवान्स्वर्गं पूजितस्त्रिदशैरपि इंद्रासनसमीपस्थो
रराज रविवत्तदा ६ राजोवाच पूर्वं भगवता प्रोक्तं कथायोगेन सांप्रतं सत्यव्रतो वसिष्ठेन शप्तो रोगधी
वधात्किल ७ कुपितेन पिशाचत्वं प्रापितो गुरुणा ततः कथं मुक्तः पिशाचत्वादित्येतत्संशयः प्रभो ८

पितुरुपदेशानंतरं जातं वृत्तमाह एवं प्रबोधित इति १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

केनान्येन कर्मणाया याच्छायस्तस्मान्मोचितो मुनिनेत्यर्थः ९ १० १० देवीकृपया सर्वमेतत्संपन्नमित्याह वसिष्ठेनचेति ११ १२

न सिंहासनयोग्योहि भवेच्छायसमन्वितः मुनिना मोचितः शापात्केनान्येनचकर्मणा ९ एतन्मे ब्रूहि
विप्रर्षे शापमोक्षणकारणं आनीतस्तु कथं पित्रा स्वगेहे तादृशाकृतिः १० व्यासउवाच वसिष्ठेनतु श
प्तोसौ सद्यः पैशाचतां गतः दुर्वेषश्चातिदुर्धर्षः सर्वलोकभयंकरः ११ यदैवोपासिता देवी भक्त्या सत्यव्र
तेन ह तदा प्रसन्नया राजन् दिव्यदेहः कृतः क्षणात् १२ पिशाचत्वं गतं तस्य पापं चैव क्षयं गतं दिव्यात्मा
चातितेजस्वी संभूतस्तत्कृपामृतात् १३ वसिष्ठोपि प्रसन्नात्मा जातः शक्तिप्रसादतः पितापि च बभू
वास्य प्रेमयुक्तस्तनुग्रहात् १४ राज्यं शशास धर्मात्मा मृते पितरि पार्थिवः ईजे च विविधैर्यज्ञैर्देवदेवीं
सनातनीम् १५ तस्य पुत्रोऽभवद्धरिश्चंद्रः सुशोभनः लक्षणैः शास्त्रनिर्दिष्टैः संयुतश्चातिसुंदरः
१६ युवराजं सुतं कृत्वा त्रिशंकुः पृथिवीपतिः मानुषेण शरीरेण स्वर्गं भोक्तुं मनो दधे १७ वसिष्ठ
स्याश्रमं गत्वा प्रणम्याविधिवन्नृपः उवाच वचनं प्रीतः कृतांजलिपुटस्तदा १८ राजोवाच ब्रह्म
पुत्र महाभाग सर्वमंत्रविशारद विज्ञप्तिं मे सुमनसा श्रोतुमर्हसि तापस १९ श्रीभगवत्यै नमः॥

सु० १४ ईजेनेति विविधैर्नानाविधैर्यज्ञैः ... सनातनीं ... १५ १६ १७ १८ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इ०स० २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९

इच्छामेष समुत्पन्ना स्वर्गलोकसुखाय च अनेनैव शरीरेण भोगान्भोक्तुमनातुपान् २० अप्स-
रोभिश्च संवासः क्रीडितुं नंदने वने देवगंधर्वगानं च श्रोतव्यं मधुरं किल २१ यान्यत्वं मखेना
च्युताद्दृशेन महामुने यथानेन शरीरेण वसे लोकं त्रिविष्टपं २२ समर्थोसि मुनिश्रेष्ठ कुरु का
र्यं ममाधुना आश्रयाश्रुमखं कृत्वा देवलोकं दुरासदं २३ वसिष्ठ उवाच राजन्मानुषदेहेन स्व
र्गे वासः सुदुर्लभः मृतस्य हि ध्रुवं स्वर्गः कथितः पुण्यकर्मणा २४ तस्माद्धि मे मि सर्वेत्र दुर्लभ व
मनोरथात् अप्सरोभिश्च संवासो जीवमानस्य दुर्लभः २५ कुरु यज्ञान्महाभाग मृतः स्वर्गमवा
प्स्यसि व्यास उवाच इत्याकर्ण्य वचस्तस्य राजा परमदुर्मनाः २६ उवाच वचनं भूयो वसिष्ठं पूर्ववैरिणं
न त्वं याजयसे ब्रह्मन्गर्वेणैवाद्य मां यदि २७ अन्यं पुरोहितं कृत्वा यक्ष्येहं किल सांप्रतं तच्छ्रुत्वा वचनं
तस्य वसिष्ठः कोपसंयुत २८ शशाप भूपतिं चेति चांडालो भव दुर्मते अनेन त्वं शरीरेण श्वपचो भव
सत्वरं २९ स्वर्गकं तत्र पापिष्ठ सुरभीवधदूषित ब्रह्मपत्नीहरोच्छिन्नधर्ममार्गविदूषक ३०

उच्छिन्नधर्ममार्गेति संबोधनं उच्छिन्नो धर्ममार्गो येनेत्यर्थः सुरभीवधदूषित त्वं ब्रह्मपत्नी हृत्वा च पूर्वमुपार्जितं ३० श्रीभगवत्यै नमः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ स॰ ३१ ३२ ३३ इदं फलं परशत्रुपासकवसिष्ठशापेन जातमित्याह शत्रुपासकरोषेणेति ३४ तस्माच्छक्तिभक्तापराधं न
६४

नेतःस्वर्गगतिःपापमूर्तेस्तस्यापिकथंचन व्यासउवाच इत्युक्तोगुरुणाराजन्त्रिशंकुस्तत्क्षणाद
पि ३१ तद्देहेन शरीरेण बभूव श्वपचाकृतिः कुंडले श्मसमये वापि जाते तस्य तत्क्षणात् ३२ दे
हे चंदनगंधश्च निर्गंधोह्यभवत्तदा नीलवर्णेथसंजाते दिव्ये पीतांबरे तनौ ३३ मजनर्मोभवद्दे
दः शापात्तस्य महात्मनः शत्रुपासकरोषेण फलमेतदभून्नृप ३४ तस्माच्छक्तिभक्तो हि
नावमान्यः कदाचन गायत्रीजपनिष्ठो हि वसिष्ठो मुनिसत्तमः ३५ दृष्ट्वा निंद्यं निजं देहं राजा दुःख
मवाप्तवान् नजगाम गृहे हीनो वनमेवाभितो ययौ ३६ चिंतयामास दुःखार्तो त्रिशंकुः शोकवि
ह्वलः किं करोमि क्व गच्छामि देहो मे तीव्रनिंदितः ३७ कर्तव्यं नैव पश्यामि येन मे दुःखसंक्षयः गृहे
गच्छामि चेत्पुत्रः पीडितो ह्यभविष्यति ३८ भार्यापि श्वपचं दृष्ट्वा नांगीकारं करिष्यति सचिवा नादरि
ष्यंति वीक्ष्य मामीदृशं पुनः ३९ ज्ञातयो बंधुवर्गश्च संगतो न भजिष्यति सर्वैस्त्यक्तस्य मे नूनं जीविता
न्मरणं वरं ४० विषं वा भक्षयिष्यामि पतिष्यामि जलाशये कंठे बद्ध्वाथ पाशं वा देहत्यागं करोम्यहं ४१

कुर्यादित्याह तस्मादिति अयं च वसिष्ठो गायत्र्युपासकत्वात् शक्तिभक्त इत्याह गायत्रीति ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०-४१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०स० यदि प्राणांस्त्यजामि तदात्महत्या भविष्यतीत्याह आत्महत्येति तया च किं भविष्यति तत्राह जन्मनि जन्मनीति प्रतिजन्मनि त्वमत्र
दी० त्वं भवेद्धत्यादोषस्तु पुनरप्येवं विधं शापादिकं च भवेदित्यर्थः ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ साधुसमागम इति

अग्नौ वा जलविले देहं जुहोमि विधिवद्बलात् कृत्वा वानशनं प्राणांस्त्यजामि दूषितान्त्रिदां ४२
आत्महत्या भवेन्नूनं पुनर्जन्मनि जन्मनि अयं च त्वं च शापश्च हत्यादोषस्तथैव च ४३ पुनर्विचार्य
भूपाल अतत्सा समचिंतयत् आत्महत्या न कर्तव्या सर्वथैव मयाधुना ४४ भोक्तव्यं स्वकृतं कर्म
देहेनानेन कानने भोगनाशं विना कस्य भविता सर्वथा क्षयः ४५ आरब्धकर्मणां भोगात्त्वन्यथा
446 न क्षयो भवेत् तस्मान्मयात्र भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ४६ कुर्वन्पुण्यात्रमाभ्यां तीर्थानां सेव
नं तथा स्मरणं चांबिकायास्तु साधूनां सेवनं तथा ४७ एवं कर्मक्षयं नूनं करिष्यामि वने वसन् भा
ग्ययोगात्कदाचित्तु भवेत्साधुसमागमः ४८ इति संचिंत्य मनसा त्यक्त्वा स्वनगरं नृपः गंगातीरे
गतः कामं शोचंस्तत्रैव संस्थितः ४९ हरिश्चंद्रस्तदा ज्ञात्वा पितुः शापस्य कारणं दुःखितः सचिवां
स्तत्र प्रेषयामास पार्थिवः ५० सचिवास्तत्र गत्वा सु तमूचुः प्रश्रयान्विताः प्रणम्य स्वपचाकारं नि
श्वसंतं मुहुर्मुहुः ५१ राजन्पुत्रेण ते नूनं प्रेषितान्समुपागतान् अवेहि सचिवांस्त्वन्नो हरिश्चंद्रस्य शासितान् ५२

स यदा भाग्ययोगाद्भविष्यति तदा मम कार्यं स्यादित्यर्थः ४८ ४९ सचिवानिति स्वापेक्षया ज्येष्ठास्त्वराज्ञो यति प्रियान् ५० ५१ ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई०सं० ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९
५६

सुबलाजसुतः प्राह्यत्वंकृणुनराधिप आनयध्वं नयंयूयं सं मान्यपितरं मम ५३ तस्मा
द्राजन्समागच्छ गन्तुं प्रतिगतस्पृथः सेवां सर्वे करिष्यंति सचिवाश्च प्रजास्तथा ५४ गुरुं सना
दृशिष्याभेः सयथात्तुदृश्ये तदैव प्रसन्नो सौमहात्मे नाद्युः [illegible] लंकां प्स्यति ५५ इति प्रवेशनेन
नं कथितं बहुधा किल [illegible] भवभेवास्तु रोचतां निजमसनि ५६ [illegible] इतितेषां [illegible]
त्वाभापितं [illegible] च्याकृतिः [illegible] गमनाया सो नमतिं कृतवान् [illegible] ५७ [illegible] दायाकं [illegible]
चिवाः पुरं गत्वा एवं महाभागा ब्रुवंतु [illegible] नाञ्चमे ५८ [illegible] मनंद्भिः मा
नयन् ब्राह्मणान् देवान् यजन् यज्ञैरनेकशः ५९ नाहं [illegible] तोलम [illegible] भिः आगः
भिध्याम्यमो ध्यायो सर्वे गच्छंतु मा चिरं ६० [illegible] हावलं कुर्वंतु [illegible]
मोऽपि यूयं तत्र समाज्ञया ६१ इत्यादिष्टास्ततस्तेतु [illegible] सचिवा [illegible] गता
तं च वनाश्रमात् ६२ अयोध्यायामुपागत्य पुण्ये [illegible] अभिषेकं [illegible] मूर्धनि

६० ६१ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 इतिश्रीदेवीभागवततिलके द्वादशोध्यायः १२ द्विषष्ठिश्लोकवर्यैस्तु हरिश्चंद्रनृपेषति त्रिशंकोः कौशिकस्यापिसमागमउदीर्यते हरिश्चंद्रस्य
६७ राज्याभिषेके कृतेसत्यनंतरंवृत्तमाह हरिश्चंद्र इति १ २ ३ ४ अस्मिन्समयेतपश्चर्यार्थंवहुकालंगतोविश्वामित्रः स्वगृहमागत इत्याह एवंग

अभिषिक्तस्तुतेजस्वीसचिवैश्चानुयायया राज्यंचकारधर्मिष्ठः पितरंचिंतयन्नृशम् ६३ इ
ति श्रीभागवतेमहापुराणे सप्तमस्कंधे द्वादशोध्यायः १२ राजोवाच हरिश्चंद्रकृतोराज्ञा स
चिवैर्नृपमासनात् त्रिशंकुस्तुकथंमुक्तस्तस्मान्स्वशलदेहतः १ मुनेवावनमध्येतुगंगातीरेप
रिप्लुतः गुरुणावाक्यपांकृत्वाशापात्तस्माद्विमोचितः २ एतद्वृत्तांतमखिलंकथयस्वममा
नतः चरितंतस्यनृपतेः श्रोतुकामोस्मिसर्वथा ३ व्यासउवाच अभिषिक्तंसुतंकृत्वाराजा
संतुष्टमानसः कालातिक्रमणंतत्रचकारचिंतयन्नृभावां एवंगच्छतिकालेतुतपस्तस्वास्स
माप्तिः दृष्टुंदारान्सुतादींश्चतत्रागात्कौशिकोमुनिः ४ आगत्यस्वजनंदृष्ट्वासुस्थितंमुदमाप्तवान् भा
र्यांपप्रच्छमेधावीस्थितामग्रेसपर्यया ६ दुर्भिक्षेतुकथंकालस्त्वयानीतः सुलोचने अन्नंविनात्विमे
बालाः पालिताः केनतद्वद ७ अहंतपसिसंबद्धोनागतः शुभसुंदरि किंकृतंतुतयाकांते विनाद्र
व्यंवराशोभने ८ ममाचिंताकृतातत्रश्रुत्वादुर्भिक्षमद्भुतं नागतोहंविचार्यैवं किंकरिष्याम्यनिर्धनः ९

-वृत्तमिति ५ ६ विश्वामित्रोदुर्भिक्षकालवृत्तांतं भार्यांपृच्छति दुर्भिक्षेत्विति ७ ८ ९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दुर्लभं ... ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्विजत्वे ब्राह्मण्य

गतमथ्यतिवान्नोरुपीडितः क्षुधयावने प्रतिविष्टश्चौरभावेन नृकुनिश्चितुं श्वपचालये ९ श्वपचं निद्रितं दृष्ट्वा क्षुधया पीडितो
भृशं महान्तं संप्रविश्याय भक्षार्थं समुपस्थितः ११ पदामाढं समुत्थाय ... अन्नं जामिमं गृहीत्वा भक्षणार्थं यत दा हस्तुतं
नतै १२ पृष्टः कस्त्वं कथं प्राप्तो गृहे मे निशि मादर ब्रूहि कार्यं किमर्थं त्वमुद्युक्तोऽसि मां
डकं १३ इत्युक्तः श्वपचेनाहं क्षुधया पीडितो भृशं तमवोचं मुकेशांते कामं गद्गदया
गिरा १४ ब्राह्मणोऽहं महाभाग तापसः क्षुधयार्दितः चौरभावमनुप्राप्तोऽभक्ष्यं पश्या
मि भांडके १५ चौरभावेन संप्राप्तोऽस्म्यतिथिस्ते महामते क्षुधितोऽस्मि दद स्वाज्ञां मांसं भक्षया
मि संस्कृतं १६ विश्वामित्र उवाच एवं वचस्तु वचः श्रुत्वा मामुवाच सुनिश्चितं भवं मा कुरु वर्णाश्रमा ज्ञा
नी हि श्वपचालयं १७ दुर्लभं खलु मानुष्यं तत्रापि च द्विजन्मता द्विजत्वे ब्राह्मणत्वं च दुर्लभं वेत्सि
किं न हि १८ दुष्टाहारो न कर्तव्यः सर्वथा लोकमिच्छता अग्राह्यमनुना प्रोक्तः कर्मणा सम्प्रचान्त्य·
जोऽर्द्दे त्याज्यो हं कर्मणा विप्र श्वपचो नात्र संशयः निवारयामि भक्षात् त्वां कलौ नेनां जसा द्विज २०

त्वं चेति द्विजत्वमत्रापि ब्राह्मणत्वं दुर्लभमित्यर्थः १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २० ॥ ॥ २० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

448

२०।१० मायात्तु आगच्छतु माशब्दो निषेधार्थकः २१ २२ २३ असत्युपाये सत्यपि यः क्षुधितः आत्मत्यागं करोति स नरकं प्राप्नोतीत्याह मरणा

६६

वर्णसंकरदोषोयं मायात्तु त्वं हि द्विजोत्तम विश्वामित्र उवाच सत्यं वदसि धर्मज्ञ मतिस्ते विश
दं त्यज २१ यथा यथा यदि धर्मस्य सूक्ष्ममार्गं ब्रवीम्यहं देहस्य रक्षणं कार्यं सर्वथा यदि मानद
२२ पापयुक्तेः पुनः कार्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये दुर्गतिस्तु भवेत्यापादनाय दिनचाप रे २३ मरणा
त् क्षुधितस्याथ नरको नात्र संशयः तस्मात्क्षुधापहरणं कर्तव्यं शुभमिच्छता २४ तेनाहं चौ
र्यधर्मेण देहं रक्षेप्यधर्मात्यज अवर्षणे च चौर्येण यत्पापं कथितं बुधैः २५ येन वर्षति पर्जन्यः तत्तु
तस्यैव भविष्यति विश्वामित्र उवाच इत्युक्ते वचने कांते पर्जन्यः सहसापतत् २६ गगनाद्धस्तिहस्ताभिर्धा
राभिरभिकांक्षितः मुदितोहं घनं वीक्ष्य वर्षतं विद्युता सह २७ तदाहं तद्गृहं त्यक्त्वा निस्सृतः परया मुदा
कथयत्वं वरारोहे कालो नीतस्त्वया कथं २८ कातरः परमः क्रूरः क्षयकृत्प्राणिनामिह व्यास उवाच इति
तस्य वचः श्रुत्वा पतिमाह प्रियंवदा २९ यथा शृणु मया नीतः कालः परमदारुणः गते त्वयि मुनिश्रे
ष्ठ दुर्भिक्षं समुपागतं ३० अन्नार्थेषु च ताः सर्वे बभूवुश्चातिदुःखिताः क्षुधितान्बालकान्वीक्ष्य नीवा
रार्थे वने वने ३१

क्षिति २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० नीवारार्थं अरण्ये भवाः श्यामाकानीवारा इति नीवारास्तस्मे इति हलायुधः ३१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भ्रांताहंविस्मयाविष्टाकिंचित्प्राप्तंफलंतदा एवंचकतिचिन्मासानीवारेणातिवाहिताः ३२ तदभा
वेमयाक्रांतचिंततंमनसापुनः नभिक्षाकिलदुर्भिक्षेनीवारानापिकानने ३३ नवृक्षेषुफलान्या
सुर्नमूलानिधरातले क्षुधयापीडिताबालारुदंतिभृशमातुरं ३४ किंकरोमिकगच्छामिकिंब्रवीमि
क्षुधार्दितान् एवंविचिंत्युमनसानिश्चयस्तुमयाकृतः ३५ पुत्रमेकंददाम्यद्यकस्मैचिद्धनिनेकि
ल गृहीत्वातस्यमौल्यंतुतेनद्रव्येणबालकान् ३६ पालयेहंक्षुधार्तांस्तुनान्योपायोस्तिपालने इ
तिसंचिंत्यमनसापुत्रोहिप्रहितोमया ३७ विक्रियार्थंमहाभागकंदमानोभृशातुरः कंदमानंगृ
हीत्वैनंनिर्गताहंगतत्रपा ३८ तदासत्यव्रतोमार्गेमामुद्वीक्ष्यभृशातुरं पप्रच्छसचराजर्षिः
कस्मान्नौदितिबालकः ३९ तदाहंतमुवाचेदंवचनंमुनिसत्तम विक्रयार्थंनीयतेसौबालको
मयानृप ४० श्रुत्वामेवचनंराजादयार्द्रहृदयस्ततः मामुवाचगृहंयाहिगृहीत्वैनंकुमारकं।
४१ भोजनार्थेकुमाराणामामिषंविहितंतव प्रापयिष्याम्यहंनित्यंयावन्मुनिसमागमः ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ह्०क़० ४३ ४४ ४५ ४५ तस्मादङ्गेति तस्मात् श्वपच साहाय्येन मित्यर्थः ४६

449

अरण्ये दनि[illegible]लोनृपेस्मिन्मृगयाकुतूहलात् विचरन्नाययौ तत्र हत्वासौ पृषतं दयया न्वितः ४३ तै
वबालकाः कांतयालिता क्षुधिनार्णवान् वसिष्ठेनापशप्तोसौ भूपतिर्मेमकारणात् ४४ कस्मिंश्चि
द्दिवसे मांसं न प्राप्तं तेन कानने हत्वा दोग्ध्रीं वसिष्ठस्य तेनासौ कुपितो मुनिः ४५ त्रिशंकुरिति भूपस्य कृतं
नाम महात्मना कुपितेन वधाद्धेतोश्चांडालश्च कृतो नृपः ४६ तेनाहं दुःखिता जाता गतखेदुः खेन कौशि
क श्वपचत्वमसौ प्राप्तो मत्कृते नृपनंदनः ४७ येन केनाप्युपायेन भर्त्तारं न्मतेः किल तस्माद्दक्षा
प्रकर्त्तव्या तपसा च बलेन ह ४८ व्यास उवाच इति भार्यावचः श्रुत्वा कौशिको मुनिसत्तमः तामाह कामि
नीं दीनां सांत्वपूर्वमरिंदम ४९ विश्वामित्र उवाच मोचयिष्यामि तं शापान्त्वं कमललोचने उपका
रः कृतो येन कांतारे दुःखितासि वै ५० विद्यातपोबलेनाहं करिष्ये दुःखसंक्षयं इत्याश्वास्य प्रियां वा
कौशिकः परमार्थवित् ५१ चिंतयामास नृपतेः कथं स्याद्दुःखनाशनं संचिंत्य स मुनिस्तत्र जगाम यत्र
पार्थिवः ५२ त्रिशंकुः पक्कणे दीनः संस्थितः श्वपचाहतः आगच्छंतं मुनिं दृष्ट्वा विस्मितोसौ नराधिपः

४९ कांतारे संकटात् ५० ५१ ५२ पक्कणे श्वपचग्रामे ग्रामाद्बहिर्भूते ५३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके सप्तमस्कंधे त्रयोदशोध्यायः १३ ॥ पंचाधिके भ्रंशं चाशत्यद्ये स्वर्गे

दंडवन्निपपातोर्व्यां पादयोस्तरसा मुनेः गृहीत्वा तं करे भूपं पतितं कौशिकस्तदा ५४ उत्थाप्योवाच वचनं सां
त्वपूर्वं द्विजोत्तमः मत्कृते त्वं महीपाल शप्तोसि मुनिनायतः ५५ वांछितं ते करिष्यामि ब्रूहि किं करवा
ण्यहं राजोवाच मयासंप्रार्थितः पूर्वं वसिष्ठो मखहेतवे ५६ नाथा ज्ञ मुनिश्रेष्ठ करोमि मखमुत्तमं यथेष्टं कुरु वि
प्रेन्द्र यथा स्वर्गं व्रजाम्यहं ५७ अनेनैव शरीरेण शक्र लोकं सुखालयं कोपं कृत्वा वसिष्ठो मां मामाहेति सुदुर्मते ५८
मानुषेण हि देहेन स्वर्गवासः कुतस्तव पुनर्मयोक्तो भगवान्स्वर्गं तु येन वानघ ५९ अन्यपुरोहितं कृत्वा म
ख्येहं यज्ञमुत्तमं तदा तेनैव शप्तो हं चांडालो भवपामर ६० इत्येतत्कथितं सर्वं कारणं शापसंभवं मम दुःख वि
नाशाय समर्थोसि मुनीश्वर ६१ इत्युक्त्वा विरराम सौ राजा दुःखहृजार्दितः कौशिकोपि निराकर्तुं शापं त
स्य व्यचिंतयत् ६२ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे त्रयोदशोध्यायः १३ व्यास उवाच विचि
त्यं मनसा कृत्यं गाधिसूनुर्महातपाः प्रकल्प्य यज्ञसंभारान्मुनीनामंत्रयत्तदा १ मुनयस्तत्र यज्ञं ज्ञा
त्वा विश्वामित्रनिमंत्रिताः नागताः सर्व एवैते वसिष्ठेन निवारिताः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गतेसति त्रिशंकौ तु हरिश्चंद्र कथा आरभ्यते धुना १ त्रिशंकुवानं श्रुत्वा विश्वामित्रं किं कृतवांस्तदाह २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ६१ ६२ देवीध्याने नंदनवने हरिरिंद्रः पराशक्तेः प्रासादं महान्तमकरोदित्यर्थः तस्मिन्प्रासादे पद्मरागमणिरत्नं तदुपर्युक्तं तस्य निर्मितां श्रीभुवनेश्वर्या मूर्तिं स्वयं यथा
ष. दर्शनं जातं तथा कृत्वा स्थापयामासेत्यर्थः ६३ तदाप्रभृति तस्मात्कालादारभ्य श्रीदेवी भुवनेश्वरी देवानां कुलदेवतं वंशपरंपरोपास्यमिष्टदेवतमभूदित्यर्थः ६४
३५ ६५ ६६ इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेणायतो वृत्रनामको दैत्यः पराशक्तेः प्रवेशः संचरणं तद्युक्तफेनतः फेनपिंडेन शक्रेणासत्त्वसहितस्तस्मात् विचंतयापरशक्तयाकृतो दे।

ऋषयश्च महेन्द्रं तमस्तुवन्विविधैस्तवैः कृतप्राञ्जः प्रहृष्टात्मा वासवः सहदैवतैः ६१ देवीं संपूजयामास यत्नमा।
दाञ्जोरिपुः प्रसादयामास तथा तां स्तोत्रैर्नानाविधैरपि ६२ देवीध्याने पराशक्तेः प्रासादं कारयद्धरिः पद्मरागमयीं मू
र्तिं स्थापयामास वासवः ६३ त्रिकालं महतीं पूजां चक्रुः सर्वेपि निर्जराः तदाप्रभृति देवानां श्रीदेवी कुलदैवतं ६
४ चिरं त्रिभुवनश्रेष्ठं पूजयामास वासवः ततो हते महावीर्ये वृत्रे देवभयंकरे ६५ सर्वे वा च शिवो वायुर्जहृषुर्दे
वतास्तथा हते तस्मिन्स गंधर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः ६६ इत्थं वृत्रः पराशक्तिप्रवेशयुतफेनतः तयाकृतविमो
हात्स शक्रेण सहसा हतः ६७ ततो वृत्रनिहन्त्रीति देवी लोकेषु गीयते शक्रेण निहतत्वाच्च शक्रेणाहत उच्यते ६८
इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे षष्ठोध्यायः ६ व्यास उवाच अथ तं पतितं दृष्ट्वा विष्णुर्विष्णुपरायणो मन
सा शंकमानस्तु नस्पहत्याकृतं भयं १

त्याख्यमोहो देवमैत्रीकारणात्र विवेकस्तस्माच्चेत्यर्थः ६७ ततो वृत्रेति ततस्तस्मात्कारणाद्देवी वृत्रासुरनिहंत्री
ति लोकेषु गीयते यथा मधुकैटभवधो विष्णुनाकृतोपि देवीप्रसादसंततेस्तस्याजायमानत्वाद्देवीकृत इत्युच्यते तद्वदिति भावः इति श्रीदेवीभागवततिलके षष्ठस्कंधे
षष्ठोध्यायः ६ अर्थानयत्त्रिषष्ठात्तुर्यैः पद्यैरनंतरं अभवासीवासवस्यनहुषस्याभिषेचनं वृत्रवधानंतरजातं तत्तमाह अथतमिति १ १ १११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४८ सकदाचिदिति सवासवः ४९ वरदानमिति दिवानिशिचमरणंनास्तीत्युक्तंसंध्याभवत्यस्यांमारणेनवरदानंमिथ्यानभवतीत्यर्थः मत्स्यमनंब्रह्मादीनांवरद्व नमित्यन्वयः ५० ५१ ५२ ५३ कथंहन्यामितिमनसासंचिंत्येत्यन्वयः ५४ ननुसंकटेमारणोपेक्षयाहंतव्यएवेतिचेत्तत्राह यदिवृत्रमिति ५५ ५६ ५७

ज्ञातापायस्यकालज्ञापुनःपुत्रप्रकुर्वतः व्यासउवाच एवंप्रबोधितःपित्रावचनैर्हेतुसंयुतैः ४८ नवृत्तोधनदाहंत्र।
आसन्नमरणःकिल सकदाचित्समुद्रांतेतमपश्यन्महासुरं ४९ संध्याकालउपायातोमुहूर्तोतीवदारुणः तः सं
चिंत्यमघवावरदानंमहात्मनां ५० संध्येयंवर्ततेरौद्रानरात्रिर्दिवसोनच हंतव्योयंमयाद्यवलेनैवनसंशयः ५१
एकाकीविजनेचात्रसंप्राप्तःसमयोचितः एवंविचार्यमनसासस्मारहरिमव्ययं ५२ तत्राजगामभगवानदृश्यःपुरु
षोत्तमः तत्रमध्येप्रविश्यासौसंस्थितोभगवान्हरिः ५३ इंद्रोबुद्धिंचकाराथतदावृत्रवधंप्रति इतिसंचिंत्यमन
साकथंहन्यामिमंरणे ५४ अजेयंसर्वथासर्वदेवैश्चदानवैस्तथा यदिवृत्रंनहन्म्यद्यवलवानपिनामहावलं ५५ नश्रे।
योमननूनंस्यात्सर्वथारिपुरक्षणात् अपांफेनंतदापश्यत्समुद्रेपर्वतोपमं ५६ नायंशुष्कोनचार्द्रोयंनचशस्त्रमिदंतथा।
था अपांफेनंतदाशक्रोजग्राहकिललीलया ५७ परांशक्तिंचसस्मारभक्त्यापरमयायुतः स्मृतमात्रातदादेवी
स्वांशंफेनेन्यधापयत् ५८ वज्रंतदावृतंतत्रचकारहरिसंयुतं फेनावृतंपवित्वंत्रशक्रःक्षिप्तपंतंप्रति ५९ सहसानिप
पाताशुवज्राहतइवाचलः वासवस्तुप्रहृष्टोभवद्भूवन्निहतोतदा ६०

येनसदैत्योनस्पतिततथांशंदेवीतस्मिन्फेनेन्यधापय।
तस्यापितवतीत्यर्थः तेनचातिकोमलोपिफेनपिंडोवज्रादप्यधिकोजातइतिभावः ५८ तदावृतंफेनावृतं ५९ ६० ६० ६० ६० ६०।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा. ४. ३२ एतीति एवंसमयः शपथेन नित्यं चित्ते मे समंसंधी भोक्तव्यः त्वर्थः ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ रंध्रान्वेषी स्वकीयगर्भभेदनार्थं छिद्रान्वेषी ४० ४१

एवंमेरोचतेसंधिः शक्रेणापि सहानघा व्यास उवाच ऋचषयत्वं तदा प्राह कर्दमो मैथुने वचात्मनः ३५ समयस्यानयाम
सुतस्तानीयमेरोचस्यं इंद्रोपिशपथांस्तत्र चकार विगतज्वरः ३६ साक्षिणं पावकं कृत्वा मुनीनां सन्निधौ किल इन्द्र
स्तु वचनेस्तस्या विश्वासमगमत्तदा ३७ बभूव मित्रवच्छक्रो सहचर्यापरस्परः कदाचिन्नन्दने चैव कदाचिद्गंधमा
दने ३८ कदाचिद्दधि तीरे मोदमानौ विचेरतुः एवं क्रीडयतस्तस्य नित्यं इन्द्रः प्रमुदितो भवत् शक्रोपि वधकामस्तु तदपा
यानचिंतयत् रंध्रान्वेषी समुद्विग्नस्तदासीन्मघवान् पृथुः ४० एवं चिंतयतस्तस्य कालः समनिवर्तत विश्वासं परमं
प्राप्य इन्द्रः शक्रेति दारुणो ४१ इन्द्रस्य मरणोपायान्मनसैव दैत्योऽचिंतयत् एवं कानिचिदब्दानि गतानि समये कृते
४२ तस्यैकदा सुतं प्राह विश्वस्तं पाकशासने पुत्रस्त्वं महाभागस्त्वं शुभं वचनं हितं ४३ न विश्वासस्तु कर्तव्यः श्रुत
वैरे कथंचन मघवा हि तत्वेर सतित्स्याः परः परैः ४४ लोभान्वितो हि पुरुषः पापं करोति न संशयः पश्चात्
पदः सपापबुद्धिः प्रतापवान् ४५ अन्वेषी बालहत्या मायावी मदगर्वितः यः प्रविश्य उदरे मातुर्गर्भं छिद्रं चकार ह
४६ सप्तधा च सप्तधा च कृत्वा गर्भं सहात्मना तस्मात्पुनर्न कर्तव्यो विश्वासस्तु कथंचन ४७ ४

सप्तदशी सप्तधा विप्रायास्यागथाथ यथं गर्भच्छिद्रं चकार पश्चाद्वैरीकरणं सप्तसप्ताय छिन्नवान् ततो नैवैको मरुत्संज्ञकानां स्त्रोतस्तिष्ठन् तासित्पुराणं तोरस्पष्टं कृतानुरोधनं निगायम ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ सप्तधा व्यास

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२५ यूयं साधवश्छलकारणं छलं च न विदुः अतः सत्यार्थं भवद्भिः प्रार्थ्यते तथापि नायं सख्ययोग्य इति नीतिशास्त्रवचनमाह कृतवैर इति कृतवैरे शत्रौ शठे कप
टवति लुब्धे वृद्धिरहिते कामुके विषयिणि गतत्रपे अपगतव्रीडे २६ निर्लज्जे सख्यं न कर्तव्यमिति नीतिरित्यर्थः एतेषां मध्ये कोऽसौ वासव इति तत्राह नि
र्लज्जोऽयमिति सर्वदुर्गुणवानिति भावः २७ २८ यूयं साधवोऽतिवादिनां कपटिनां स्वमनभिज्ञा अतो भवद्भिः प्रार्थ्यते परं तु दुष्टमध्यस्थता भवद्भिर्न स्वीकार्येत्य

अथ यूयं भगवन्तो मे माननीया नृपालिनः । भवन्तो मुनयः क्वापि न मिथ्यावादिनो भृशं ॥ २५ ॥ सदाचाराः सुशान्ताश्च न
विदम्भछलकारणं । कृतवैरे शठे लुब्धे कामुके च गतत्रपे ॥ २६ ॥ निर्लज्जे नैव कर्तव्यं सख्यं मतिमता सदा । निर्लज्जो
ऽयं दुराचारो ब्रह्महा लंपटः शठः ॥ २७ ॥ न विश्वासस्तु कर्तव्यः सर्वथैव दुष्टे जने । भवन्तो निपुणाः सर्वे न द्रोहमतयः
सदा ॥ २८ ॥ अनभिज्ञास्तु शान्तत्वाच्चित्तानामतिवादिनां । मुनय ऊचुः । जन्तुः कृतस्य भोक्ता वै शुभस्याप्यशुभस्य च
॥ २९ ॥ द्रोहं कृत्वा कुतः शान्तिमाप्नुयान्नष्टचेतनः । विश्वासघातकर्तारो नरकं यान्ति निश्चयं ॥ ३० ॥ दुःखं च समवाप्नो
ति नूनं विश्वासघातकः । निष्कृतिर्ब्रह्महन्तॄणां सुरापानां च निष्कृतिः ॥ ३१ ॥ विश्वासघातिनो नैव मित्रद्रोहकृतामपि ।
समयं ब्रूहि सर्वज्ञ यथोचितमिह ध्रुवं ॥ ३२ ॥ तेनैव समयेनाद्य संधिः स्यादुभयोः किल । इन्द्र उवाच । न शुष्केण न चार्द्रेण ना
श्मना न च दारुणा ॥ ३३ ॥ न वज्रेण महाभागा न दिवा निशि नैव च । वध्यो भवेयं विप्रेन्द्राः शक्रस्य सहदैवतैः ॥ ३४ ॥

भिप्रायेणाह अनभिज्ञा इति मुनयस्तु एवं श्रुत्वा यद्यसौ त्वां विश्वासघातं करिष्यति तर्हि तस्य स्वफ
लं भोक्ष्यतीत्यभिप्रायेणाहुः जन्तुः कृतस्येति २९ ३० ब्रह्महन्तॄणां सुरापानां च निष्कृतिरस्तीत्यर्थः ३१ अतः सर्वथा सद्वचनात्त्वया सख्यं कर्तव्यमिति भावः समया
मिति परं तु न समयं संकेतमेतादृशं भवद्भिः स्वीक्रियते चेन्मया सख्यं क्रियत इत्येवं रूपं ब्रूहि तेनैव समयेन शपथेन तत्सुसंधिः संधिर्मैत्री स्यादित्यर्थः ३२ ३३ ३४ श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. पुष्ट्नोदार्थमेरणार्थमर्थवादः स्वतुल्यतास्मूर्य मित्यर्थः स्थित्वेति कोनामपुत्रुषोवा[illegible]यथांसः पश्चात्कालकरटादिभिः देहंछित्वापश्चात्स्वर्गसुखावाप्तिर्वा
म. तिवकोपीतिभावः यद्यामश्चालकरटादिभिर्देहेभक्षायित्वेतिशेषः १४ पारखंततःसर्वंभवतीति १५ १६ १७ सर्वेषांशांतिकामानांसौख्यायेति
३१ शेषः १८ १९ नतुभवंतेपितपस्वीयाप्रतोभवत्तांतोविप्यासस्तन्नाह शपथमिति तदेवविशदयति शक्तास्तिति २० २१ २२ सम्

प्रलोभनपरंवाक्यंनोदनार्थंनिरर्थकं भित्वादेहंत्वयंप्राप्यश्चालकरटादिभिः १४ पश्चात्स्वर्गसुखावाप्तिं
कोवावांछतिमंदधीः सर्वंभवतुतेष्टन्नशक्नोमहंनियच्छ १५ अवाप्स्यसिसुखंत्वंचशक्राश्चापिनिरंतरं तथं
चतापसाः सर्वेगंधर्वाश्चनिजाश्रमे १६ सुखवासंगमिष्यामःशांतवैरेणतेनवा संग्रामेयुवयोर्घोरेवर्तमानेदिवा
निशं १७ पीडंतेमुनयःसर्वेगंधर्वाःकिन्नरानराः सर्वेषांशांतिकामानांसौख्यमिच्छामहेतयं १८ मुनयस्त्वंचशक्त
श्चाप्राप्नुवंतुसुखंकिल मध्यस्थाश्चवयंतत्रयुवयोःसख्यकारिणः १९ शपथंकारयित्वात्रयोजयामोमिथःप्रियं
शक्रःसुखंचस्थानंत्वायथोक्तांश्चतवाप्नुतः २० किंतेप्रीतिसंयुक्तंकोषिष्यतितुसांप्रतं सत्याधाराधरन्नूनंस
त्येनवद्दिवाकरः २१ तपत्ययंयथाकालंवायुःसत्येनवात्यथ उदन्वानपिमर्यादांसत्येनैवनमुंचति २२ तो
स्मात्सत्येनसख्यंवांभवत्वद्ययथासुखं एवान्तशपथंक्रीडाजलकेलिःसुखासनं २३ युवाभ्यांसर्वथाकार्यंकारो
वांसख्यमेतच्च व्याहृतवाच महर्षिवचनंश्रुत्वांतात्तुपाचमहामतिः २४

छद
प्रणोर्द्धर्वैश्चतेः सुत्यक्षयंस्तेषांमस्तीतिभावः ततःकिंतत्राहहास्तादिति २३ २४ २५ लोहवाएषपरिस्तुष्यतियोन्तमश्चिस्तीति २६ २६ २६ २६ २६

452

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० आ० ३ ... ४ तदेवोपपादयति युवयोरिति ५ ... परस्परवैरिजनं भयं भवतीति तस्मादित्यर्थः
५. ६ स्थितिर्मर्यादा ७ संग्रामरसिका युद्धप्रशंसिनो ये ... पण्डिताः ... द्विर्याद्विघातकं भवतीत्यर्थः ८ ९ निजपार्थ
१० युद्धं ... युद्धे इति ... इत्यर्थः ... इति ... आह देवाधीनमिति १०

देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमासमयुतं रसातलं नरमय ऊचुः इन्द्र इन्द्र महाभाग सर्वलोकभयंकर ३ यामं त्वयैतत्सक
लं ब्रह्माण्डमखिलं किल शक्रेणातदेवं यत्तु त्रैलोक्यविघातकं ४ युवयोर्युद्धमेवदेवानन्तिनाद्द्धिकारपरं नत्वं च
पिषित्सुष्टो नवापि मघवा तथा ५ सुलंकृपिति चिन्तार्नोर्युवयोर्वै जो भयं युवयोर्युध्यतः कालो यातो तत्तु महानि
ह ६ पीडितोश्च प्रजाः सर्वाः स देवासुरमानवाः संहारेण ... त्वं हे ... स्थितिः ७ नसुलंकातेवस्य भव
तीति विनिर्णयः संग्रामरसिकाः ... प्रशंसन्ति ... ८ युद्धं ... विघातकं पुष्पेणापि न
योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः ९ युद्धे ... निश्चयं वा ... देवाधीनमिदं ... तथा जयपराजयौ १०
देवाधीनाविति ज्ञात्वा न योद्धव्यं ... भोजनं ... ११ ... संसारे सु
खसाधनं किं युद्धजातः ... भयंकरो १२ ... संग्राममरणात्स्वर्गसु
खप्राप्तिरिति स्फुटं १३

११ १२ अतः ... संग्राममरणात्स्वर्गो भवत्येव तु निश्चितमिति
वचनात्स्वर्गफलार्थं युद्धं ... ११ १२ १२ १३ १३ १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१०

दे.भा. मंदस्मितमिषज्ञःशंतनथकमरविंदरष्टस्मास्यमाननयस्याः पारिजातदष्टमस्त्यमलंतपयंतस्य पदष्टंनालंतस्येपर्णा लाक्तेनस्मप्रभायस्याः सालक्तवर्णेत्यर्थः
स्कं. ५३ प्रसादेनपतन्धमणासयच्छी ५४ सर्वश्रृंगारभूतवेषरणादायक्रमष्टमारमृतिरित्यर्थः सर्वमद्वैतमात्मानिमिकांपदार्थजातंतस्यसारिाउत्मादिकाश्रतएवसर्वज्ञा
२९ सर्वकर्त्रीचतथासर्वस्यविवर्ताधिष्ठानंब्रह्मातद्रूपिणीच ५५ सर्ववेदांताउपनिषदामालैःसंसिद्धास्वेकप्रतिपाद्यैत्यर्थः ५६ वेषत्कारयानांशुवंनित्यन्वयः नू

मंदस्मितारविंदास्यानेत्रत्रयविभूषिता पारिजातप्रसूनाढ्यालक्तवर्णसमप्रभा ५३ रक्तांबरपरीधानारक्तचंदनचर्चिता
प्रसादसुमुखीदेवीकरुणारससागरा ५४ सर्वश्रृंगारवेषाढ्यासर्वहेतुःप्रसूः परा सर्वज्ञासर्वकर्त्रीचसर्वाधिष्ठानरू
पिणी ५५ सर्ववेदांतसंसिद्धासच्चिदानंदरूपिणी ५५ प्रणेमुस्तां प्रसन्नोत्रैवदेवीपुरःस्थितां ५६ तानाहप्रणा
तानंपाहितःकार्यंब्रुवंतुमां देवाऊचुः मोहयैनंरिपुंदुष्टंदेवनानातिदुःखदं ५७ यथाविश्वस्यतेदेवानतथाकुरु
विभाहितं आश्रुधेवबलंदेहिदंडाःस्यामनवारयुः ५८ व्यासउवाच तथेत्युक्ताभगवतीतैर्देवांतरधीयत स्वा
निस्थानानिदेवास्तानिजग्मुर्देवमुदान्विताः ५९ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेदेवीमाहात्म्येपष्ठस्कंधेपंचमोध्या
यः ५ व्यासउवाच एवंप्राप्यवरंदेवान्वपवश्चतपोधनाः ददृशुस्तत्रताष्टंज्वलंतमिवतेजसा १ घदंतमि
तस्तांस्त्रीन्महतापिवचामराव ज्वलयोश्वततोस्यनष्टञ्नमस्तुःप्रियंतवः २ घार्तीर्हिकर्मवात्वात् ५७ यथादेवानविश्वसतेदे
वेषुयथाविश्वसेतथाविमोहितंकुर्वित्यर्थः किंचायुधेष्विवलंदेहियेनदलेनोपर्षतत. सा दित्यर्थः ५८ ५९ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेषष्ठस्कंधेपंचमोध्यायः ५
अष्टषष्टिश्लोकपंक्तिवैश्वेदेवपाठिश्रितांकथापाशंतेयत्रदेव्याजमहिमास्तुताःदेवेचतर्ध्यनास्त्ना.ज्ञातत्नताह एवंप्राप्येति १ त्रिशुनाष्टवेत्रुक्तंप्रथमतःसामेनविश्वा
सः कर्तव्यंततोविष्णुलोहतव्यइतितास्सार्थंवृत्रवधस्तुष्टत्रंप्रत्याग्नाचोद्धारिणाः २ २ २ २ २ २ २ २ २

453

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अथ तव प्रजयात वसंतो वउत्पादनीय इति विदस्माकं निकटे च : पदार्थः पूजा यो योग्यस्तिथि न तावत्संतुष्यति दैवादि सर्वद्रव्यं तवैवास्ति न तेनास्माकं पूजां यतः किंतु केवलं नम
स्कारेणैव संतुष्टा भवेत्यभिप्रायेणाह कुर्मः कथमिति मंत्रा वयं प्रजाकारः चकाराद्वल्पर्द्धिन्यानो यं प्राप्त्यं ततस्तं परमाणिरूपमित्यर्थः ४६ अथ भगवत्युपासकानां

कुर्मः कथं जननि पूजनमर्चनं वा पुष्पादिकं तव विनिर्मितमेव यस्मात् मंत्रा लयं च रचनं परमाणिरूपं त्वं साक्षिणी च रचने
प्रयाता: स्मनूनं ४६ धन्यास्त एव भुवि भूमिपतेतिमान्या यावद्वं चरणं तव भवाब्धि जले क्षिपोत यं योगिनो विगतमोहसातं
स्मरंति मोक्षार्थिनो विगतरागविकारमोहाः ४७ ये यान्तिकाः सकलवेदविदोपि नूनं त्वां संस्मरंति सततं जलकोमल
ले स्याहं तदंब जननीमसुरेश्वराणां भूयः स्वयं पिहयातात्मुपचर्यमिहेतु ४८ मेधासि कांति रसि शांति रपि प्रसिद्धा त्व
द्धि त्वमेव विशदार्थकरीनराणां सर्वं त्वमेव विभवं भुवनत्रयेस्मिन्कष्टान्वाद्दासि भजतां कृपयास्त्वदेव ४९ व्यासउवा
च एवं स्तुता सुरैर्देवी प्रत्यक्षा साभवत्तदा चातुर्बाधरा तन्वी सर्वाभरणभूषिता ५० पाशांकुशवराभीतिलसद्बाहु
चतुष्टया रणत्किंकिणिकाजालरसनाबद्धमध्यटिः ५१ कलकंठीरवाकांताक्वणत्कंकणनूपुरा चंद्रखंडसमाव
द्धान्मौलिविराजिता ५२ धन्यतां वर्णयति धन्या स्त एवेति पोतं नौकां ४७ ये यान्तिका इति त्वत्ता स्तवोच्चारणकर्तारस्तेपि धन्या इत्यर्थः ४८ वि
भवमिति मेधादिकं सर्वं विभवमैश्वर्यं कत्वो त्वमेव भजतां कृपया पामेभ्यो ददासि तद्देवेत्यन्वयः ४९ ५० पाशांकुशवराभीतिभिर्लसद्युतं बाहुचतुष्टयं यस्याः सा तत्राभी
तिरभयमुद्रा तत्रायुधत्रा मक्षुदशपट्टल्यासुक्ताः हस्तौ कुशाभयेपोतेवामयाश्मथेष्टदमिति रणत्किंकिणीकानां क्षुद्रघंटिकानां जालं तद्युक्ता रसनया कांच्या
बद्धा मध्यकटिर्यस्याः सा ५१ कलकंठीको किला तद्वन्मधुरीरवः शब्दो यस्याः कांता दीप्ता क्वणच्छब्दायमानाः कंकणानूपुरापस्याः सा चंद्रखंडेना र्द्धचंद्रेण समावद्धोऽनमौलौ यस्या

मौलिविराजिता ५२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

80

दे.भा. किंचवयमप राधिनो नाधुनैव किंतु पूर्वमपि स्थिता स्तत्र पूर्वं यथास्मदपराधानविगणय्य यथा महिषासुरो दैत्यो हतस्तथाधुना पि हन्तृत्वं कुतो न नाशयसि इत्याह पूर्वमिति विधुनो

ष. षिनाशयसि ५० ५१ त्वदन्यः कोप्यस्मान् रक्षेदित्याशा मनसापि न त्वया कार्येत्याह त्वं पालयाधेति स्वशक्त्यास्माकं क्लेशजालं निर्दहेदिति दृष्टान्तो नैवास्तीत्यर्थः सर्वेषां

२७ क्लेशनाशका वयं देवास्तत्र क्लेशस्य निवारकः कोन्यः स्यादितिभावः ५२ ननु यथा भवतां सा मातास्मि तथा दैत्यानामपि भवामि ततश्च कथं मया जनन्या हंतव्या इति चेत्तत्रा

ह केन्द्रे यदि दुष्टबुद्धिरोचारः सच नित्यानहन्यो तदा स्ववार्त्ता । गण्यात्वितिगतस्त्वकल्याणार्थमेव तं जहीतिभावः ५३ ननु मम कस्मात्ताः केवलगताता इति चेत्तत्रा

पूर्वं त्वया जननि दैत्यपतिर्बलिष्ठो व्यापादितो महिषरूपधरः किलाजौ । अस्मत्कृते सकललोकभयावहोऽसौ तत्त्वं कथं न

भवदं विधुनोषि मातः ॥ ५० ॥ शुम्भस्तथातिबलवाननुजो निशुम्भो भ्रात्रा तदनुगानिहतौ हतौ च रक्तो ध्याजहि

त्वलं प्रबलं दयार्द्रमत्तं विमोहपय यथान्म भवेय यथासौ ॥ ५१ ॥ त्वं पालयाद्य विबुधानसुरेश्वरातः संतापितान्नितरां भयाद्

विकलांश्च नान्यो स्ति कोपि भुवनसुरार्तिहा पः क्लेशजालमखिलं निर्दहेत्स्वशक्त्या ॥ ५२ ॥ दृष्टे त्वया वयमिह

पितात यापि जहीन मातुरजन्तः सुवर्णरवलं च पायालम्बुजभवानि शरैः पुनाना नो चेत्प्रयास्यति तमोन नु दुष्टबुद्धिः

॥ ५३ ॥ ते प्रापिता सुरवर्नविबुधा रवौ येहत्वा रणो पि विशिखैः किल यातिनास्ते त्रातानकिनिरयपातभयाद्ध्यार्द्रयेषु त्वतो

पि लक्ष्मि किं विनिहंसि हन्तृत्वं ॥ ५४ ॥ जानीमहे रिपुरसौ न कसैव कोन महेशानापीडयतिनः किलपापबुद्धिः यस्ता वकाल्यहि

भवेदमानसो किंतया दं तज्ञान्नानुपीडयेज्ञ ॥ ५५ ॥ हे ते प्रापिता इति सुरवर्नं येयेत्वया हताः शत्रवो मं ततिते सर्वे पि न प्रापिता किमपि तु प्रा

पिता एवतस्मान्नरकयातभयान्न त्राताः किमपि तु त्राता एवततो हन्तृत्वं किं कुतो न विनिहंसीत्यर्थः ५४ ननु सममभक्तो स्ति न तः कथं हंतव्य इति चेत्तत्र तव भक्तो नैवास्ति यदि तव भक्तः

स्यात्दा त्वत्पदाजभजनस्थानस्त्यान्कथं मीडयेदित्याह जानीमहे इति तव भक्तस्तव नेत्रे चैव डिमा स्त्रियो भवति ननु पाति अ कं कितिमी व्य तितस्मान्नानदभक्त इतिभावः ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰
ष॰
२६

मत श्रमनसंसारतापेनपरमार्थस्वरूपंयतस्त्वंअतस्त्वद्रूपेहिभगवतित्वदंघ्रिकमलंशरणागतानास्माकंयंत्राणमित्यन्वयः ३४ उपेक्षसीतिपरित्यजसिमार्बे ३५ अस्ति [illegible] संकटेब्रह्मादयः किमितिनप्रार्थ्यंतेतत्राह त्रैलोक्यमिति अस्त्वात्प्रार्थनयाकिंफलंभविष्यतीतिभावः ३६ किंचास्मत्प्रार्थनयैववयंत्वयापालनीयाइतिनकिंतु स्वकाल्पितरीतिपरिपालनार्थमपिवयंत्वयारक्षणीयाइत्याह मातासुतान्‌ ।

लयतीतिरीतिर्मर्यादात्वयैवयुगादौरचिताश्रुतयश्चापिदर्शनात्

देवा ऊचुः ॥ देवि प्रसीद परिपाहि सुरान्प्रतप्तान्दुष्टेनासुरेण समरे परिपीडितांश्च दीनार्तिनाशनपरे परमार्थतत्त्वे प्राप्तांस्त्व
दंघ्रिकमलं शरणं सदैव ३४ त्वं सर्वविश्वजननी परिपालयास्मान्पुत्रानिवातिपतितान्‌ रिपुसंकटेऽस्मिन्मातर्न ते त्ववि
दितं भुवनत्रयेऽपि कस्मादुपेक्षसि सुरान्‌ सुरमातमान्‌ ३५ त्रैलोक्यमेतदखिलं विहितं त्वयैव ब्रह्मा हरिः पशुपतिस्तव वामनो
त्थाः कुर्वन्ति कार्यमखिलं स्ववशानतेन भ्रूभंगचालनवशाद्विहरन्ति कामं ३६ माता सुतान्परिभवात्परिपाति दीनानिति
त्वय्येव रचिता प्रकटापराधान्‌ कस्मान्न पालयसि देवि विनापराधानस्मांस्त्वदंघ्रिशरणान्करुणारसाब्धे ३७ नूनं
मदंघ्रिभजनात्तपदाः किलैते भक्तिं विहाय विभवे सुखभोगलुब्धाः नेमे कटाक्षविषया इति चिन्तयैवमारोति सुतेजननकर्तृ
चापि दृष्टा ३८ दोषो न नो जननि प्रतिभाति चित्ते यत्ते विहाय भजनं विभवे निमग्नाः मोहस्त्वया विरचितः प्रभवत्यसौ
नस्तस्मात्त्वमेव करुणोदयक्षेत्र कथं न ३९ वयंतुनिरपराधाएवततःकरुणासागरोत्कोऽस्मान्‌ सुतान्मातृभूतास्वंदीनपालयसीत्यर्थः ३७ ननुपूर्वं

पराधामद्दत्तलक्ष्मीमदांधाःसंतोनमांभजंतीतिततो नेत्रकटाक्षविषयानभवथेतिचेत्तत्राह नूनमिति [illegible] दिस्थानं [illegible] निस्थानमा [illegible]
यंसुखसंभोगलुब्धा आसक्ताः नेमे पति भक्त्वेयरीतिरत्ययन्‌ [illegible] जननकर्तारिनन्वांचनेपारीति कुमाति [illegible] नासेद्धव्यापृच्छेतिभावः ३८ किं
पनायंदोषोऽस्माकंत्वयामेहिनाज्ञादिसंसर्वथायथाप्रिन्कार्येषु [illegible] स्मात्हदोषोनोऽस्मिन्नस्माकं [illegible] नान्वयः तत्तत्त्विरपराधत्सुद्गावर्णीविशेषैरितिभावः ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ननु तत्समाधिनेन किं साध्यं भविष्यति नेत्याह मोहिनीति २४ ननु तया मोहितोपि न मरिष्यति शस्त्रादिना तत्संदेहो भावादिति चेत्तत्राह प्रसन्नायामिति सर्वं यद्या

४. वृत्रासुरः हितोपापेन मरिष्यति तस्मात्तत्सर्वसाध्यं भविष्यति २५ तत्प्रसन्नतायां तु सर्वं दुर्लभमेवेत्याह नोचेदिति ननु सर्वोत्तमा सा किमर्थमस्मदर्थं लोकमाश्रयि

२५ ष्यतीति चेत्तत्राह अंतर्यामीति सर्वदा तत्पातंर्यामित्वेन सर्वज्ञा शा आश्रिता एव संतिनित दीना आश्रयितव्या इत्यर्थः यद्वा ननु सर्वोत्तमा सा किमर्थमस्माकमुपायं

इंद्रोपि तां समाराध्य हनिष्यति रिपुं रणे मोहिनी सा महामाया मोहयिष्यति दानवं २४ मोहितो मायया वृत्रः सुख
साध्यो भविष्यति प्रसन्नायां परांबायां सर्वं साध्यं भविष्यति २५ नोचेन्मनोरथावाप्तिर्न कस्यापि भविष्यति अंतर
र्यामिस्वरूपा सा सर्वकारणकारणा २६ तस्मात्तां विश्वजननीं प्रकृतिं परमाद्भुतां भजध्वं सात्विकैर्भावैः शत्रुना
शाय सत्तमाः २७ पुरा मयापि संग्रामं कृत्वा परमदारुणं पंचवर्षसहस्राणि निहतौ मधुकैटभौ २८ स्तुता यदा त
दात्वर्थं प्रसन्ना प्रकृतिः परा मोहितौ तौ तदा दैत्यौ छलेन च मया हतौ २९ विप्रलब्धौ महाबाहू दानवौ मददर्पितौ
तथा कुरुध्वं प्रकृतेर्भजनं भावसंयुताः ३० सर्वेषां कार्यसिद्धिं सा करिष्यति सुरोत्तमाः एवं ते तत्र मतयो विष्णुना प्रभवि
ष्णुना ३१ जग्मुस्तं मेरुशिखरं मंदारद्रुममंडितं एकांते संस्थिता देवाः कृत्वा ध्यानं जपं तपः ३२ तुष्टुवुर्जगतां धा
त्रीं सृष्टिसंहारकारिणीं भक्तानां कामदुघां तां संसारक्लेशनाशिनीं ३३

455

इयं ... तत्सर्वं तत्तेन भवतीति ... कार्यं भविष्यति ... वस्यतीति चेत्तत्राह अंतर्यामीति ... माया ... अंतर्यामि
... सर्वेषां कारणानां ... २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा. १७ नचान्यथेति एतदुक्तप्रकारादन्यः प्रकारस्तस्य मरणे नास्तीत्यर्थः ननुवास्त्वेवविश्वासघातंनकुर्यात्तदा कथमस्माकंकार्यंभविष्यतीतित्राह विश्वा १८
षे. स्तमिति मयाबोधितइतिशेषः १८ किंचात्रदुष्टशत्रुविषयेसदोषोपिनास्तीत्याह नदोषइतिशठंप्रतिशाठ्यंकुर्यादितिन्यायादित्यर्थः १९ किंचयदिपापमियाशा
२४ त्वंनक्रियतेतदान्यप्रकारेणक्षात्रधर्मेणायंवध्योनैवभवतीत्याह नान्यथेति मयाप्येवंबहुविधंकपटंसंकटेप्युपेक्षितमित्याहनामनामात २० किंचायंसर्वो
पिसत्योवामिथ्यावाप्रकारस्त्वदैवसिध्येद्यदिपरमेश्वर्याजगदंबायाःप्रसादः स्यात्तस्मात्तेसेवमुख्यत्वेनाराधनीयेत्याहभवंतइति भगवतीं ऐश्वर्यस्यसम
ग्रस्यधर्मस्ययशसः श्रियःज्ञानवैराग्ययोश्चापिषण्णांभगइतीरणेतिस्मृत्युक्तषड्भगात्मैश्वर्यवतीं यद्वाभगंमायासमाख्यातायोनिः सर्वस्यसायतः त

यथास्यपातिविश्वास्यंतथाकार्यंमतारणं गुप्तोहंसंप्रवेक्ष्यामिपर्विसंछादितंहृदं १७ विश्वस्तंमघवाशत्रुंहनि
ष्यतिनचान्यथा विश्वासस्यकृतेपापंकालाशत्रुस्तुदुष्टतः १८ मत्सहायोयथावज्रेणाशातयिष्यतिपापिनं नवै
दोषःशठेशत्रौशाठ्यमेवप्रकुर्वतः १९ नान्यथाबलवान्वध्यः क्षात्रधर्मेणजायते रामनंदपमाधायमयायंवंचितो
बलिः २० कालाचमोहिनीवेषंदैत्याःसर्वेपिवंचिताः भवंतःसहिताःसर्वेदेवींभगवतींशिवां २१ गच्छध्वंशरणंभा
वैःस्तोत्रमंत्रैःसुरोत्तमाः साहाय्यंसायोगमायाभवतांसंविधास्यति २२ वेदामहेस्ददेवींसात्विकींप्रकृतींपरां सि
द्धिदांकामदांकाम्यांदुराराध्यामकृतात्मभिः २३ इतीतिदीशानेनाम्नाभगवतीस्तुतेतिशिवपुराणांतर्गतोमासंहितोक्तेः सर्वकारणत्वाद्यो
निस्थानापन्नायामायाशक्तिस्तस्याः स्वामिनीत्वात्तद्योगीयासच्चिदानंदरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनोच्यते तांभगवतींशिवांमंगलरूपांतद्धत्रींवायद्वा शिवामित्रा
सुप्रमिताजडशक्तिस्तथैवचेतिस्तत्सहितोकरीत्यासंविद्रूपामितिवा २१ २२ किंचनिरंतरमस्माभिःस्वैःस्वैःरोगाध्यनेनततोस्मिन्संकटेतांविहायकमन्यंशरणंव्रजेमेत्यभिप्राये
णाह वेदामहेइति सात्विकींशुद्धसत्वात्मकमायोपाधिविशिष्टांप्रकृतिं प्रकृतिश्चगुणसाम्यइदंतत्परोधादिजेब्रह्मस्वरूपतिपारंपरंस्वतंत्रंसर्वकारणंविद्रूपांभगवतीमित्यर्थः देवीं
स्वप्रकाशांतंभवंतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः सिद्धिदां
मोक्षदांकामदामैहिकपारलौकिककामप्रदांकाम्यांमंदरमिलयणांयां २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६ ७ सामाद्यः साम दानभेददंडा शेषर्वयथायोग्यं कर्तव्या तु केचिद्दुष्टेदेषु विशेषतः कर्तव्या इत्यर्थः ८ ९ १० विनासामेति सा
मविनाप्रतारणां विनायत्नोबलमदत्तदेरणासौ दृष्टस्तस्माज्जेद दंडो पास्त्राणंभना तु सामप्रतारणां विनादुःसाध्योयमित्यर्थः ११ १२ संगम्येति तत्र संगत्य

विष्णुरुवाच नभेतव्यं सुरवरा विद्युणापसुसंमतं तद्व्यापमवक्ष्यामियेन सौख्यं भविष्यति ६ अवश्यं कारणीयं भिभ
वतां हितमात्मना बुद्धातिलेनवार्थेनयेनकेनछलेनवा ७ उपायाः खलुचत्वारः कथितास्तत्वदर्शिभिः सामाद्यः
सुहृत्स्वेव दुष्टेदेषु विशेषतः ८ ब्रह्मणोस्य वरोदत्तस्तपसाराधितेनवै दुर्जयत्वं च संप्राप्तं वरदानप्रभावतः ९
अजेयः सर्वभूतानां त्वष्ट्रा समुत्पादितः ततो बलेन दृष्टेनसंप्राप्तः परपुरंजयः १० दुःसाध्योसौ सुराः शत्रुर्विना
सामप्रतारणां प्रलोभ्य वशमानेयो हंतव्यस्तु ततः परं ११ गच्छध्वं सर्वे गंधर्वा यत्रासौ बलवान् रिपुः सामतस्य प्र
युंजध्वं ततएनं विजेष्यथ १२ संगम्य शपथान् कृत्वा विश्वास्य समयेन हि मित्रत्वं च समाधाय हंतव्यः प्रबलो
रिपुः १३ अदृश्यः संप्रवेक्ष्यामि वज्रमस्य वरायुधं साहाय्यं च करिष्यामि शक्रस्याहं सुरोत्तमाः १४ मत्वयं च प्र
तीक्षध्वं सर्वेथे वायुषः क्षये मरणं विबुधास्तस्य नान्यथा संभविष्यति १५ गच्छध्वमृषिभिः सार्द्धं गंधर्वाः कपटावृ
ताः इंद्रेण सह मित्रत्वं तस्य युष्मद्वाक्यदानतः १६

गत्वाय आमत्रयस्वेति समयं संकेतं तेन संकेतेन शपथान् कृत्वा तं विश्वास्य तेन मित्रत्वं।
च समाधाय हंतव्य इत्यर्थः १३ अहं तु किं करिष्यामि तत्राह अदृश्य इति १४ अन्ते त्वरा न कर्तव्या युष्मःक्षये एवम रणं भविता नान्यथा युक्तु तस्याप्यवितीतेऽत्या

५ समयेति समयकालं २५ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५७ क्षपेस्थाने भक्तवत्सलत्वंतुचिंतनतत्परोभव ५८ ५९ ६० ६१ ६२ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेषष्ठस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ एकोनषष्टिश्लो
कैस्तुदेवाः सर्वेसवासवाः देवींस्तुत्वावरप्राप्ताइतिसम्यगिहोच्यते मौनमाश्रितेषुदेवेष्वनंतरंजातंचनामाह तथेति १ सदसद्रूपेति सत्कारणंवास्तुत्रसत्का

विनातंदेवदेवेशनार्थसिद्धिर्भविष्यति तस्मात्तत्रचगंतव्यंसर्वैःकार्यार्थसिद्धये ५७ व्यासउवाच इतिसंचिंत्य
तेसर्वेब्रह्माशक्रःसशंकरः जग्मुर्विष्णोःक्षयंदेवाःशरण्यंभक्तवत्सलं ५८ गत्वाविष्णुपदंदेवाःस्तुष्टुवुःपरमे
श्वरं स्तोत्रैःपुरुषसूक्तेनवेदोक्तेनजगद्गुरुं ५९ ततःप्रसन्नोभगवान्नाथस्तेषांसकमलापतिः समागत्यसुरान्सर
र्वीक्ष्यप्रोवाचपुरःस्थितः ६० किमागताःस्थलोकेशाहरब्रह्मसमन्विताः कारणंकथयध्वंतुःसर्वेषांसुरसत्त
माः ६१ व्यासउवाच इतिश्रुत्वाहरेर्वाक्यंनोचुर्देवारमापतिं चिंताविष्टाःस्थिताःप्रायःसर्वेप्रांजलयस्तथा
६२ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ व्यासउवाच तथाचिंतातुरान्वीक्ष्यसर्वान्स
र्वार्थतत्ववित् प्राहप्रेमभरोदञ्चाननमाधवोमेदिनीपते १ विष्णुउवाच किमौनमाश्रितायूयंब्रुवंतुकारणंसुराः
सदसज्ज्ञापियच्छ्रुत्वामनिवोतन्निवारणे २ देवाऊचुः किमज्ञातंतवविभोत्रिषुलोकेषुवर्तते सर्ववित्त्वंभवान्का
र्यकिंपृच्छसिपुनःपुनः ३ त्वयापूर्वंबलिर्बद्धःशक्रोदेवाधिपःकृतः वामनंतनुमास्थायक्रांतंत्रिभुवनंपदैः ४
रणंवस्तुतत्त्वंचितय अमृतंत्वाहृतंविष्णोदैत्याश्चविनिपातिताः त्वंप्रभुःसर्वदेवानांसर्वापद्विनिवारणे ५ पं २ ३ ४ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दैत्या. ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२
म.

२१ देवोधानानिसर्वाणिभुक्तेसौदानवोबलात् ऐरावतोपिदैत्येनगृहीतोसौगजोत्तमः ४४ विमानानिचसर्वाणिगृ
हीतानिविशांपते उच्चैःश्रवाहयवरोजातस्तस्यवेश्मनि ४५ कामधेनुःपारिजातोगणाश्चाप्सरसांतथा गृ
हीतंरत्नमालंतुतेनत्वद्भुतेनहि ४६ स्थानभ्रष्टाःसुराःसर्वेगिरिदुर्गेषुसंस्थिताः दुःखमापुःपरिभ्रष्टाफल
भागात्सुरालयात् ४७ इन्द्रःस्वपदंभ्रष्टोवभूवमदर्पितः त्वष्टातोवसुर्वाप्यमुमोन्द्रतांस्वयुः ४८ अस्मं
न्वयनंहितंदेवासुनेभिःसहभारत किंकर्तव्यमितिप्राज्ञाविचिंत्यभयमोहिताः ४९ जग्मुःकैलासमचलंसुराः
सर्वासमन्विताः महादेवंप्रणम्योचुःप्रह्वाःप्रांजलयोन्वशं ५० देवदेवमहादेवपाहिपाहिमहेश्वर रक्षा
स्मान्भयभीतांस्तुदैत्येनातिपराजितान् ५१ गृहीतंदेवसदनंतेनदैत्येनवलीयसा किंकर्तव्यमतःशंभोब्रूहि
त्वंशिवापनः ५२ किंकुर्मःकगच्छामःस्थानभ्रष्टामहेश्वर दुःखस्यनाधिगच्छामोविनाशोपायमीश्वर
५३ साहाय्यंकुरुभूतेशव्यथिताःस्मकृपानिधे इन्द्रंजहिमदोत्सिक्तंवदानवलाद्विभो ५४ शिवउवाच
ब्रह्माणंपुरतःकृत्वादयंसर्वेहरेःक्षयं गत्वासमित्यतंविलंचिंतयामोवधोद्यमं ५५ सहसाताश्चसज्जलतात्म्यतलवा
५३ ५४ हरेःक्षयंस्थानं नत्वबुद्धिमत्तरः शरण्यश्चदयाविश्वतात्सदेवोजनार्दनः ५६ ५५ ५६ ५६ ५६

457

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३१ ३२ ३३ जीवन्नस्तीति जीवतो निधानस्य गोपनः प्रथमतः कार्यमस्त्वदंगरभिचारचिकीर्षितिबृहस्पतेरभिप्रायः ३४ ३५ ३६ ३७

अथापृष्टंमुखशक्रंज्ञात्वासर्वेदिवौकसः बृहस्पतिंमहात्मानमूचुर्दीनाव्यथितान्तराः ३१ किंकार्यंद्विजश्रे
ष्ठत्वमस्माकंगुरुःपरः शक्रोऽयंतनुजस्त्वेषारक्षितोदेवतागुरोः ३२ विनाशंकेनशक्ताःकुर्मःसर्वेहीनपराक्र
माः अभिचारंकुरुविभोसत्वरःशक्रगुप्तये ३३ बृहस्पतिरुवाच किंकर्तव्यंसुराःक्षिप्तोमयासत्वमघोऽपिवासवः
त्वष्ट्रोणोत्सादितोजीवन्नस्तिकोष्ठांतरेरिपोः ३४ व्यासउवाच देवाश्चिंतातुराःसर्वेतुरासाहंतथाकृतं दृष्ट्वापि
सुस्थपतरसाचक्रुर्यत्नंविमुक्तये ३५ असृजंतमहासत्वांजृंभिकांरिपुनाशिनी ततोविजृंभमाणस्यवदनाद्व्यायतात्सो
बभूवह ३६ विजृंभमाणस्यततोवृत्रस्यास्याद्देवराट्ततः स्वान्यंगान्यपिसंक्षिप्यनिःक्रांतोबलसूदनः ३७ ततः
प्रभृतिलोकेषुजृंभिकाप्राणिसंस्थिता जहृषुश्चसुराःसर्वेशक्रंदृष्ट्वाविनिर्गतं ३८ ततःप्रववृतेयुद्धंतयोर्लोकभयप्र
दं वर्षाणामयुतंयावद्दारुणंलोमहर्षणं ३९ एकतस्त्रिदशाःसर्वेयुद्धायसमुपस्थिताः एकतोबलवान्वृत्रःसं
ग्रामेसमवर्तत ४० यदावर्द्धतसंग्रामेवृत्रोबलमदान्वितः पराजितस्तदाशक्रस्तेजसातस्यधर्षितः ४१ विम
खेमघवतियुद्धात्ततःप्राप्यपराजयं विषादमगमन्देवादृष्ट्वाशक्रंपराजितं ४२ जग्मुस्त्यक्त्वामरावतींदेवाइंद्रपुरो
गमाः गृहीतंदेवसदनंवृत्रेणाप्यागतंहता ४३ ४१ ४२ ४३ ४२

३८ ३९ ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ पापबुद्धिनेति इति पुत्रं मत्वेति शेषः १८ १९ २० २१ २२ २३ गृध्रव्यूहं गृध्रपक्ष्याकारसेनानिवेशं २४ २५
ष॰
१९ अपराधं विना तेन निहतः पापबुद्धिना । व्यास उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा त्वष्टुः पुत्रस्तु दुर्जयः १८ गृह्य मातुर्ह्या
तरसा निर्जगाम पितुर्गृहात् रणदुन्दुभिनिर्घोषं शंखनादं महाबलं १९ कारयित्वाथ यायांस्त्व चकार मदगर्वितः
निर्ययौ तनपसंयुक्तः सेवकानिति संवदन् २० हत्वा शक्रं ग्रहीष्यामि सुरराज्यमकंटकं इत्युक्त्वा निर्जगामाशु स्व
458 सैन्यपरिवारितः २१ महता सैन्यनादेन भीषयन्नमरावतीं तमागच्छन्तमाज्ञाय तुराषाडपि सत्वरः २२ सैन्योद्यो
गं महत्तत्र कारयामास भारत सर्वानाहूय तान् सोऽलोकपालानरिंदमः २३ गृध्रव्यूहं ततः कृत्वा संस्थितः पा
कशासनः तत्राजगाम वेगात्तु त्वष्टुः परबलार्दनः २४ देवदानवयोस्तत्र संग्रामस्तुमुलोऽभवत् वृत्रवासवयोः
संख्ये मनसा विजयैषिणोः २५ एवं परस्परं युद्धे संदीने भयदे दृशं आकुलं देवताः प्रापुर्दैत्याश्च परमं मुदं २६
तोमरैर्भिंडिपालैश्च खड्गैः परशुपट्टिशैः जघ्नुः परस्परं देवदैत्याः सर्वत्र वायुधैः २७ एवं युद्धे वर्तमाने दारु
णे लोमहर्षणे प्रयत्नं जग्राह सहसा त्वष्टुः क्रोधसमन्वितः २८ अपात्त्वष्टपमुक्तिश्चिक्षिप्य स्थितो त्वष्टुः शतक्रतुं मु
दितो भून्महाराज पूर्ववैरमनुस्मरन् २९ शक्रे ग्रस्ते तु वृत्रेण तासम्भ्रान्ता निर्जरास्तदा चक्रुस्त्वष्टुः परमार्तास्ते हा शक्रे
२६ २७ २८ अपावृत्य कवचपक्षाभ्यामाच्छादितं गिलित्वा मुखे कृतः २९ त्वरार्थे: २९ ३० ३० ३० ३० ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हैभा. ष. १८

६ चेतसिभाववमिति यद्यपित्वममभावमभिप्रायंसर्वंज्ञातं हृदि स्थित यथापीत्यर्थः वंशनिचयैः वंशावेणावस्तेषांकाष्ठैर्वेपिष्ट्य गुप्ता रानंगोवल्लीवदन्यायेन

पादौप्रणम्यशिरसाप्रणयाद्विधातुर्बद्धांजलिः पुरतएवसमासस्तादप्रोवाचतंसुतरांतपसाप्रसन्नंप्रेम्णातिगद्गदगि
राविनयेननम्रः ६ प्राप्तंमयासकलदेवपदंअशोध्यंयद्दर्शनंतवमुदुर्लभमास्तुजातं वांछास्तिनाथमनसिप्रवरा
दुरापातामप्रवीमिकमलासनवित्सिभावं ७ त्वष्टाभ्दमामवतुमेकिललोकपालंश्चोक्ताद्वंशनिचयैःपरपैश्चशस्त्रैः
छिद्रिंप्रयातुममवीर्यमतीवयुद्धेयस्मादवामितलैरमरैरजेयः ८ व्यासउवाच इत्थंसंप्रार्थितोब्रह्मातमाहमहस
निव उत्तिष्ठगच्छमद्रंतेवांछितंसफलंसदा ९ नशुष्केणनचार्द्रेणनपाषाणेनदारुणा भविष्यतिचतेमृत्यु
रितिसत्यंब्रवीम्यहं १० इतिदत्वावरंब्रह्माजगामभुवनंपरं त्वष्टासुतंवरंलब्ध्वामुदितःस्वगृहंययौ ११ प्राप्तंस
पितुरग्रेतद्वरदानंमहामतिः त्वष्टातमुदितंप्राप्तंपुत्रमाहवरंतदा १२ स्वस्तितेस्तुमहाभागजहिशक्रंरिपुंमम
१३ हत्वायश्चत्रिशिरसोहंतारंपापसंयुतं भवत्वंत्रिदिशाधीशःसंप्राप्यविजयंरणे १४ ममाधिंधिंधिविपुलं
पुत्रनाशसमुद्भवं जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभोजनात् १५ गयायांपिंडदानाच्चत्रिभिःपुत्रस्यपुत्रता
तस्मात्पुत्रममार्तार्थेदःखंनाशितुमर्हसि १६ त्रिशिरामममवित्तातुनापसर्पतिकर्हिचित् सुशीलःसत्यवादीच
८ ९ १० ११ १२ १३ त्रिशिरसोहंतारमिंद्रं तापसोवेदवित्तमः १७ १४ १५ १६ १७ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५०

नहतास्तेभयात्तस्मादयुक्तंभीतमारणं आज्ञापयपुनस्तातकिंकरोमितवेप्सितं ४३ निर्जरानिर्गताःसर्वेभयभी
ताःश्रमातुराः इंद्रोप्यैरावतंत्यक्त्वाभयभीतःपलायितः ४४ व्यासउवाच इतिपुत्रवचःश्रुत्वात्वष्टाप्राह
मुदान्वितः पुत्रवानद्यजातोस्मिसफलंममजीवितं ४५ त्वयाहंपावितःपुत्रगतोमेमानसोज्वरः निश्च
लंमेमनोजातंदृष्ट्वावीर्यंतवाद्भुतं ४६ शृणुवक्ष्याम्यहंपुत्रहितंतच्चनिशामय तपःकुरुमहाभागसावधा
नःस्थिरासनः ४७ विश्वासोनैवकर्तव्यःकेषांचित्पाकशासनः शत्रुस्तेछलकर्तास्तिनानाभेदविशारदः
४८ तपसाप्राप्यतेलक्ष्मीस्तपसाराज्यमुत्तमं तपसस्त्वलवृद्धिःस्यात्संग्रामेविजयस्तथा ४९ आराध्यद्रुहिणं
देवंलब्ध्वावरमनुत्तमं जहिशक्रंदुराचारंब्रह्महत्यासमावृतं ५० सावधानःस्थिरोभूत्वाधातारंभजशंकरं
वांछितंसवरंदद्यात्संतुष्टश्चतुराननः ५१ तोषयित्वाविश्वयोनिंत्र्यहाणाममितौजसं अविनाशित्वमासा
द्यजहिशक्रंकृतागसं ५२ वैरंमनसिमेपुत्रवर्ततेसुतघातजं नशांतिमनुगच्छामिनस्वपामिसुखेनह ५३
तापसोमेहतःपुत्रोनिरागाःपाप्मनायतः नविंदामिसुखंवृत्रत्वंमामुद्धरदुःखितं ५४ व्यासउवाच तदाक
र्ण्यपितुर्वाक्यंवृत्रःक्रोधयुतस्तदा आज्ञामादायचपितुर्जगामतपसेमुदा ५५

५१ ५२ ५३ ५४ ५५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰
ष॰
९

५६ ५७ ५८ ५९ ६० इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेतृतीयोध्यायः ३ द्विषष्टिश्लोकवर्यैस्तुत्रैणावसर्गवतः देवाःसर्वे।

गंधमादनमासाद्यपुण्यांदेवधुनींशुभां स्नात्वाकुशासनंकृत्वासंस्थितश्चस्थिरासनः ५६ त्यक्त्वान्नंवारि
पानंचयोगाभ्यासपरायणः ध्यायन्विश्वसृजंचित्तेसोपविष्टःस्थिरासने ५७ मघवानंतपस्यंतंज्ञात्वावि
न्तातुरोभ्यभूत् गंधर्वान्प्रेषयामासविघ्नार्थंपाकशासनः ५८ यक्षांश्चपन्नगान्सर्पान्किन्नरानमितौज
सः विद्याधरानप्सरसोदेवदूताननेकशः ५९ उपायास्तैःकृताःसम्यक्तपोविघ्नायमायिभिः नचचा
लततोध्यानात्त्वाष्ट्रःपरमतापसः ६० इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेवृत्रवधेतृतीयोध्यायः ३
निर्गतास्तेपराभूत्वातपोविघ्नकराःसुराः निराशाःकार्यसंसिद्धौतंदृष्ट्वादृढचेतसं १ जातेवर्षशतेपूर्णेब्रह्मा
लोकपितामहः तत्राजगामतरसाहंसारूढश्चतुर्मुखः २ आगत्यतमुवाचेदंत्वष्टृपुत्रसुखीभव त्यक्त्वा
ध्यानंवरंब्रूहिददामिततववांछितं ३ तपसातेचतुष्टोस्मिवीक्ष्यचातिकर्शितं वरंवरयभद्रंतेमनोभिलषि
तंतव ४ व्यासउवाच इत्थंतदाविधिशब्दंपुरतोनिशम्यवाचंसुधासमरसांजगदेककर्तुः संत्यज्ययोग
कलनांसहसोदतिष्ठत्संजातहर्षनयनाश्रुकलाकलापः ५

ताइति १ २ ४ योगकलनांध्यानविधिं ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ पाभूताःशंकरंशरणंयायुस्तपोविघ्नकरांधर्मामन्नोत्तसंजातंदृष्टतमाहनिर्गो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ मानुषेणेति मनुष्याणां शतवर्षपरिमितकालपर्यन्तमित्यर्थः ३७ बभूवेति अस्य संग्रा
ष॰
९५ आलापयामास तदा सैन्योद्योगाय सेवकान् । आनयध्वं वहन्त्वग्नीनश्विनौ च दिवाकरान् ३० पूषणं च भगं वायुं
कुबेरं वरुणं यमम् । विमानेषु समारुह्य सायुधाः सुरसत्तमाः ३१ समागच्छन्तु तरसा शत्रुर्यातीति संमतम् । इत्या
ज्ञाप्य सुरपतिः समारुह्य गजोत्तमम् ३२ बृहस्पतिं पुरोधाय निर्गतो निजमन्दिरात् । तथैव त्रिदशाः सर्वे स्वं स्वं वा
हनमास्थिताः ३३ युद्धाय कृतसंकल्पा निर्ययुः शस्त्रपाणयः । वृत्रोऽथ दानवैर्युक्तः संप्राप्तो मानसोत्तरं
३४ पर्वतं देवतावासं रम्यं पादपशोभितम् । इन्द्रोऽप्यागत्य संग्रामं चकार मानसोत्तरे ३५ पर्वते देवतायुक्तो वाचस्प
तिपुरःसरः । तत्राभूद्दारुणं युद्धं वृत्रवासवयोस्तदा ३६ गदासिपरिघैः पाशैर्बाणैः शक्तिपरश्वधैः । मानुषेण प्रमाणेन
संग्रामः शरदां शतं ३७ बभूव भयदो नृणां महर्षीणां भावितात्मनां । वरुणः प्रथमं भग्नस्ततो वायुगणाः
किल ३८ यमो विभावसुः शक्रः सर्वे ते निर्गता रणात् । पलायनपरान् दृष्ट्वा देवानिन्द्रपुरोगमान् ३९ । वृत्रो
ऽपि पितरं प्रागादाश्रमस्थं मुदान्वितं । प्रणम्य प्राह त्वष्टारं पितः कार्यं मया कृतं ४० देवा विनिर्जिताः सर्वे सेन्द्राः स
मरसंस्थिताः । विद्रुतास्ते गताः स्थानं यथा सिंहान्मृगा गजाः ४१ इन्द्रः पदातिरगमन्मया नीतो गजोत्तमः
मेत्यनेनान्वयः ३८ ३९ ऐरावतोऽयं भगवन्गृहाण द्विरदोत्तमं ४२ ४० मृगा गजाः यथा सिंहाद्विद्रुता इत्यर्थः ४१ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अलकाः केशाः खतः आकाशतः पतंति १८ १९ २० २१ अत्युग्रेति यतः स्वल्प फलं भवतीत नो विचार्य कर्तव्यमित्यन्वयः २२ २३
ष॰
१४ इंद्र उवाच ब्रह्मन्किमुत घोराणि निमित्तानि भवंति वै वाताश्च दारुणा वांति प्रपतंत्युल्का खतः १८ सर्वज्ञोऽसि म
हाभाग समर्थो विघ्ननाशने बुद्धिमान्शास्त्रतत्त्वज्ञो देवतानां गुरुस्तथा १९ कुरु शांतिविधानं शत्रुक्षयवि
यिनीं यथा मे न भवेद्दुःखं तथा कार्यं विधीयतां २० बृहस्पतिरुवाच किं करोमि सहस्राक्ष त्वयाघं दुष्टं कृतं
अनागसं मुनिं हत्वा किं फलं समुपार्जितं २१ अत्युग्रपुण्यपापानां फलं भवति सत्वरं विचार्य खलु कर्तव्यं कार्यं तत्
भूति च्छता २२ परोपतापनं कर्म न कर्तव्यं कदाचन न सुखं विंदते प्राणी परपीडापरायणः २३ मोहाल्लोभा
ब्रह्महत्या कृता शक्र त्वयाधुना तस्य पापस्य सहस्राक्ष फलमेतदुपागतं २४ अवध्यः सर्वदेवानां जातोऽसौ त्वष्ट्रसंभ
वः हंतुं त्वां समायाति दानवैर्बहुभिर्वृतः २५ आयुधानि च सर्वाणि वज्रतुल्यानि तस्य वै त्वष्ट्रा दत्तानि दि
वानि रहो त्वां समुपस्थितः २६ समागच्छति दुर्द्धर्षो रथारूढः प्रतापवान् देवेंद्र प्रलयं कुर्वन्नास्मन्मृत्युर्भवि
ष्यति २७ कोलाहलस्तदा जातस्तथाब्रुवति वाक्पतौ गंधर्वाः किंनरा यक्षा मुनयश्च तपोधनाः २८ सदना
नि विहायैवामराः सर्वे पलायिताः तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं शक्रश्चिंतापरायणः २९

२६ देवेंद्रेति हे देवेंद्र प्रलयं कुर्वन्ना
गच्छति असाम्यतुर्जैव भविष्यति तादृशपराक्रमवतः पुरुषस्याभावादिति भावः २७ २८ गंधर्वाद्यन्यस्थपलायिता इत्यन्वयः २९ २५ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तवनाशार्थमित्यन्वयः ५ ६ ७ ८ ९ १० दिविउत्पाताभवंतिभूम्यंतरिक्षजाश्चोत्पाताभवंतीत्यर्थः ११

१३ अभिचारेणनाशार्थंतवक्रोधान्वितेनवै उत्पन्नघातामितिभिन्नः सहेनाक्षेतेर्षणः ५ यत्नंकुरुमहाभागशीघ्रमा
यातिसांप्रतं मेरुमंदरसंकाशोघोरशब्दो निदारुणः ६ एतस्मिन्नंतरेतत्रभीतादेवगणाभृशं आगत्योचुः
सुरपतिंक्षुएवंतंस्वभाषितं ७ गणाऊचुः भयचलन्दुर्निमित्तानिभवंतित्रिदशालये वह्निभयप्रदीसीनिप
क्षिप्राणिविश्वानित्र ८ काकाःश्वानस्त्याश्येनाःकंकाधावन्त्युरगाः लगान्नुदंतिविकीर्णैःशब्देस्तत्कोर्भवनो
परि ९ चीचीकूचीतिनिनदात्कुर्वंतिदिहणाभृशं वाहनानांचनेत्रेभ्योजलधाराःपतंत्यधः १० श्रूयंतेतिमहा
नशब्दोरुदंतीनानिशास्वच राक्षसीनांमहाभयभवनोपरिदारुणाः ११ प्रपतंतिध्वजास्तर्वौविनावातेनमान
द प्रभवंतिमहोत्पातादिविभूम्यंतरिक्षजाः १२ क्षालांबरधराकार्याधिक्षमंतिचगृहेगृहे यांतुयांतुभ्रमात्सर्वानुवं
त्योविकृताननाः १३ रात्रौस्वप्नेषुकांतानांसुमहांतांनिजमंदिरे केशांह्युनंतिराक्षस्योभीषयंत्योभृशातुराः १४ ए
वंविधानिदेवेशभूकंपोल्कादयस्तथा गोमायवोरुदंतिस्मनिशायांभवनांगणे १५ सरटानांचजालानिप्रभवंति
गृहेगृहे अंगप्रस्फुरणादीनिदुर्निमित्तानिसर्वशः १६ व्यासउवाच इतितेषांवचःश्रुत्वाचिंतामापसुरेश्वरः वृ
१२ १३ १४ १५ हस्पतिंसमाहूयपप्रच्छस्वमनोगतं १७ १६ ७ ८ ९ १०

461

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ष. ४६ ४७ ४८ वकाह्युत्पादितवान् ४९ ५० ५१ ५२ ५३ इतिश्रीदेवीभागवतेतिषष्ठस्कंधेद्वितीयोध्या

१२ वेदवेदांगतत्वज्ञःसर्वविद्याविशारदः संस्थितस्तपसिप्रायस्त्रिलोकीविस्मयप्रदे ४६ शक्रेणागत्यहतःसोघवज्रपा
तेनसांप्रतं विनापराधंसहसाछिन्नानिमस्तकानिच ४७ तस्मात्वंपुत्रशत्रुघ्नंजहिशक्रंदुरात्मानम् ब्रह्महत्या
युतंपापनिश्चयंदुर्मतिंशठं ४८ इत्युक्त्वावतदात्वष्टापुत्रशोकसमाकुलः आयुधानिचदिव्यानिचकारविवि
धानिच ४९ ददौतस्मैमहास्त्राणिवधायप्रबलानिच खड्गशूलगदाशक्तितोमरमुसलानिते ५० शार्ङ्गधनुस्त
थाबाणांपरिघंपट्टिशंतथा चक्रंदिव्यंसहस्रारंसुदर्शनसमप्रभं ५१ तूणीरौचाक्षयौदिव्यौकवचंचातिसुंदरं रथंमे
घप्रतीकाशंदृढंभारसहंजवं ५२ युद्धोपकरणंसर्वंदत्वापुत्रायपार्थिव त्वष्टाप्रेषयामासत्वष्टाक्रोधसमन्वितः
५३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेद्वितीयोध्यायः २ व्यासउवाच ज्ञात्वातत्प्रयत्नोत्वष्टुर्ब्राह्मणौवेद
पारगौ निर्जगामरथंस्थायदोर्दोर्दंडशक्रमहाबलः १ तदेवराक्षसाःक्रूराःपुरादेवपराजिताः समाजग्मुश्चसेवा
र्थंदत्वंशालामहाबलं २ इंद्रदृष्ट्वासुतंहंत्वायुद्धायनुसमागतं वेगादागत्यशतांतिशसंमुखस्यचेष्टितं ३ दृष्ट्वा
ऊचुः स्वामिनपोध्यमिहायातिशत्रोर्नामरिपुस्तव बलवान्संदने दृढःस्तत्वष्टात्वोत्पादितःकिल ४

श्रीकैर्दैवस्मिनायराजयकथानांपित्राज्ञयातपस्यार्थश्रीगतउदीर्यते त्वष्टुःअरणितंजातंत्वामाह ज्ञातस्तत्प्रयत्नइति १ २ ३ ४ यः २ षष्ठे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०
ष०
११

३३ अष्टरात्रमभिचारहोमेकृतेसतीत्यर्थः ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ नामकंममनामकरणंकुर्वित्यर्थः ३९ तेनपुत्रेणजातेनकिंफलंनकिमपि

इत्युक्त्वाग्निंजुहावाशुमंत्रेणाथर्वणोदितेः पुत्रस्योत्पादनार्थायत्वष्टाक्रोधसमाकुलः ३३ कृतेहोमेष्टरात्रंतुसं
दीप्ताच्चविभावसोः प्रादुर्बभूवतरसापुरुषःपावकोपमः ३४ तंदृष्ट्वाग्रेसुतंत्वष्टातेजोबलसमन्वितं वेगात्प्र
कटितंवन्हेर्दीप्यमानमिवानलं ३५ उवाचवचनंत्वष्टासुतंतीक्ष्णंपुरःस्थितं इंद्रशत्रोविवर्द्धस्वममतापात्तपसोमम
३६ इत्युक्तेवचनेत्वष्ट्राक्रोधप्रज्वलितेनच सोवर्द्धतदिवंस्तब्ध्वावैश्वानरसमद्युतिः ३७ जातःसपर्वताकारःका
लमृत्युसमःस्वराट् किंकरोमीतितंप्राहपितरंपरमातुरं ३८ कुरुमेनामकंनाथकार्यंकथयसुव्रत चिंतातुरोसि
कस्मात्त्वंब्रूहिमेशोककारणं ३९ नाशयाम्यद्यतेशोकमितिमेव्रतमाहितं तेनजातेनकिंभूपःपिताभवतिदुःखि
तः ४० पिबामिसागरंसद्यश्चूर्णयामिधराधरान् उद्यंतंवारयाम्यद्यतरणिंतिग्मतेजसं ४१ हन्मींद्रंससुरंस
द्यायमंवान्यंचदेवतांतरं क्षिपामिसागरेसर्वांसमुत्पाट्यचमेदिनीं ४२ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यत्वष्टापुत्रस्यपेशलं प्रत्यु
वाचातिमुदितस्तंसुतंपर्वतोपमं ४३ वृजिनात्त्रातुमधुनायस्माच्छक्तोसिपुत्रक तस्माद्वृत्रइतिख्यातंतवनामभ
विष्यति ४४ भ्रातातवमहाभागत्रिशिरानामतापसः तेनशीर्षाणितस्यचशीर्षाणिहतोवीर्यवतापिच ४५

यस्यपुत्रस्यपितादुः
खितोभवति ४० ४१ हन्मींद्रमिति इंद्रंहन्मिहनिष्यामियमंवान्यंवादेवतांतरंहन्मिहनिष्यामीत्यर्थः ४२ ४३ वृजिनात्त्रायतइतिवृत्रःपृषोदरादित्वात्

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२१ २२ २३ २४ येन मुखेन सर्वा दिशः पिबन्निव भक्षयन्निवेक्षते तस्माद्वक्त्रात् तित्तिरा निःसृता इत्यर्थः तथा च श्रुतिः यत्सोमपानमासी

वासव उवाच एतच्छ्रुत्वा महेन्द्रस्य वचनं तक्षा मुदान्वितः कुठारेण शिरांस्यस्य चकर्त सुदृढेन हि २१ छिन्नानि त्रीणि शीर्षाणि पतितानि यदा भुवि तेभ्यस्तु पक्षिणः क्षिप्रं विनिष्पेतुः सहस्रशः २२ कलविङ्कास्तित्तिराश्च तथैव च कपिञ्जलाः पृथक्पृथक्ततो निष्पेतुर्मुखतस्तरसा तदा २३ येन वेदानधीते स्म सोमं च पिबते तथा तस्माद्वक्त्रात्किलोत्पेतुः सद्य एव कपिञ्जलाः २४ येन सर्वा दिशः कामं पिबन्निव निरीक्षते तस्मात्तु तित्तिरास्तत्र निःसृतास्तिग्मतेजसः २५ यत्सुरापं तु तद्वक्त्रं तस्मात्तु चटकाः किल विनिष्पेतुस्त्रिशिरस एवं ते विहगा नृप २६ एवं विनिःसृतान्दृष्ट्वा तेभ्यः शक्रस्तदाण्डजान् मुमोद मनसा राजञ्जगाम त्रिदिवं पुनः २७ गते शक्रे तु तक्षापि स्वगृहं तरसा ययौ यज्ञभागं परं लब्ध्वा मुदमाप महीपते २८ इन्द्रोऽथ स्वगृहं गत्वा हत्वा शत्रुं महाबलं मेने कृतार्थमात्मानं ब्रह्महत्यामचिन्तयन् २९ तं श्रुत्वा निहतं त्वष्टा पुत्रं परमधार्मिकं चुकोपातीव मनसा वचनं चेदमब्रवीत् ३० अनागसं मुनिं यस्मात्पुत्रं निहतवान्मम तस्मादुत्पादयिष्यामि तद्वधार्थं सुतं पुनः ३१ सुराः पश्यन्तु मे वीर्यं तपसश्च बलं तथा जानातु सर्वं पापात्मा स्वकृतस्य फलं महत् ३२

तत्कपिञ्जलोऽभवद्यत्सुरापानं स कलविङ्को यदन्नादनं स तित्तिरिरिति २५ चटकाः कलविङ्काः २६ मुमोदेति त्रिशिरसस्तु इति निश्चयेन २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३२ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

किंवेति किंमूर्छांप्राप्तोयंपुनर्जीविष्यतीत्यर्थः ९ १० ११ महास्कंधइति स्कंधःकंठोमहान् गजवद्यस्य सोभाति अत्रममपरशुच्छेदनात्पतनंभविष्यति

तंदृष्ट्वापतितंभूमौजीवंतमिववृत्रहा चिंतामापातिखिन्नांगःकिंवाजीवेदयंपुनः ९ विमृश्यमनसातीवतक्षाणं।
पुरतःस्थितं मघवावीक्ष्यतंप्राहत्वरकार्यमतद्धितवचः १० तक्षन्छिंधिशिरांस्यस्यकुरुष्ववचनंमम माजीवतुम
हातेजाभातिजीवन्निवस्वयं ११ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यतक्षोवाचविगर्हयन् तक्षोवाच महास्कंधोऽयंभृशंभाति।
परशुर्नतरिष्यति १२ ततोनाहंकरिष्यामिकार्यमेतद्विगर्हितं त्वयावैनिंदितंकर्मकृतंसद्भिर्विगर्हितं १३ अहं
बिभेमिपापाद्घोरात्तेवचमारुतो मृतोयंमुनिरस्त्येवशिरसःछातेनकिं १४ भयंकिंतेसंजातंपाकशासनकथ्य
तां इंद्रउवाच सजीवइवदेहोयमाभातिविशदाकृतिः १५ तस्माद्बिभेमिमाजीवेत्प्रमुनिःशत्रुरयंमम तक्षो
वाच नात्रकिंत्रपसेछिद्दलक्रूरेणानेनकर्मणा १६ ऋषिपुत्रमिमंहत्वाब्रह्महत्याभयंनकिं इंद्रउवाच प्रा
यश्चित्तंकरिष्यामिपश्चात्पापक्षयायवै १७ शत्रुस्तुसर्वथावध्यश्छलेनापिमहामते तक्षोवाच त्वंलोभाभि
हतःपापंकरोषिमघवन्निह १८ तंविनाहंकथंपापंकरोमिवदमेविभो इंद्रउवाच मखेषुत्वत्सुभागंतेकरिष्यामि
मिमंदेवहि १९ शिरःपशोस्तुतेभागंयज्ञेदास्यंतिमानवाः स्तुष्टेनानेनछिंधित्वंशिरांस्यस्यकुरुप्रियं २०

कार्यक

र्तुंसमर्थोनभविष्यतीत्यर्थः १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ तंविनेति लोभविषयकवस्तुप्राप्तिंविनेत्यर्थः १९ यज्ञेयेछिन्नेहिंसितेभागोभविष्यति अ

गंत्रकल्पितंभागंगृहीत्वासंतुष्टोभवेत्यर्थःस्तुतेनमौल्येन २०

463

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इति श्रीदेवीभागवतटीकायां षष्ठस्कंधे प्रथमोऽध्यायः १ त्रियंचाशतयद्धवर्यै त्रिशिरोवधवर्णनं तथा चाष्टत्रासुरोत्पत्तिर्विस्तरेणोपवर्ण्यते पूर्वाध्यायिया
सदुद्विते अध्यायनवतारे स्युः तातदुत्तरं जातं तत्तमाह अथेति सइंद्रः लोभमुपेत्य शंख्यत्रिशिरसंप्रति समधिगम्य गत्वा तंमुनिमयप्रयंदितान्वयः १

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे प्रथमोऽध्यायः १ व्यास उवाच अथ स लोभमुपेत्य सुराधिपः समधि।
मन्यनजासनसंस्थितः त्रिशिरसं प्रति दुष्टमतिस्तदा मुनिमपश्यदमेयपराक्रमं १ तमभिवीक्ष्य पद्मासनसंस्थि
तं नियतगिरमुसमाधिवशंगतं रविविभावसुसन्निभमोजसा मुरपतिः परमापदमप्ययात् २ कथमसौ विनि।
हंतुमहो मया मुनिरपापमतिः किलसंक्षयोगरतः सुतमिन्द्रतयोबलः कथमुपेक्ष्य इहासनकामुकः ३ इति वि।
चिंतयवियंपरमायुधं पृथितमुग्रमचमुनिं तपसि स्थितं शशिदिवाकरसन्निभमाशुगं त्रिशिरसं सुरसंघपतिः स्वयं ४
तदभिघातहतः सधरातले विलपयातममात्यतापसः शिखरिराट् शिखरं कुलिशार्दितं नियतितं भुवि वज्ञत
दर्शनं ५ तंनिहत्य मुदमाप सुरेश्वरस्तत्र च मुनयस्तु संस्थिताः हाहेति भृशमातनिस्वनाः किं कृतं शतम।
खिन्नपापिना ६ विनापराधं तपसांनिधिर्हतः शचीपतिः पापमतिर्दुरात्मा फलं किलायं तरसाक्तसप्याप्नो।
तु पापोत्कलनोऽनुकः ७ तंनिहत्य तरसामुरराजो निर्जगाम निजमंदिरमाशु संहतोऽपि विराजमहात्मा जीवमानइवतेज
सांनिधिः ८

परमापदं विदं २ आसनयात्मकः मदीयासनेश्वावान्ताश्चमुपेक्ष्य इत्यर्थः ३ ४ चाद्भुतदर्शनमित्यवक शब्दः वार्थकः भुविनिपतितमि

तत्र जीवः ५ ६ ७ मृदुतावीति स्वीयमालिनीवमानइवजीव
नतिरूपापतितस्तांकिमितिरर्थः ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवा· ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ दिष्टेति अस्तज्जयोमितयः नसनाशीगत
म
७

यथानस्याज्जयंतास्तानथाकार्यमहायुतं न्हस्यौतविहतौच्छ्रमुनेस्तस्यालोभने ४८ कटाक्षैरंगभैरेच्छमोहयित्वामुनिं
विभो सोलुपंचयमस्याकं कारिध्यायोवियंत्रितं ४९ यातरुवाच इत्याभाष्यहीतिगार्थोयपुत्रिशिरसोन्तिकं कु
र्वतौ विविधान्भावान्कामशास्त्रोचितानपि ५० आयंयत्तालभैर्देलाञ्चयंत्यःपुरतोमुनेः तंमतोभयितुंचक्रु
र्नानाभावान्वरांगनाः ५१ नापश्यत्तासतयोराशिस्त्रिशिरानानाविडवनं इंद्रियाणिवशीकृत्यामूकांधबधिरस्थितः ५२
दिनानिकतिचित्तस्यमुनेर्विहास्याश्रमेवरे कुर्वंतोमानसक्षयादिप्रपंचानतिमोहदान् ५३ नचचाल्यनलाभेभ्या
नात्रिशिरामुनिः ग्लानत्पत्तदादेवाःपुनःशक्रमुपस्थिताः ५४ कृतांजलिपुटाःसर्वेदेवागंधर्वाःसुमन श्रो
तादीनाभयत्रस्याविदाववदनाभृशं ५५ देवदेवमहाराजयत्नश्चपरमःकृतः नमशक्योद्वाधर्पौर्येयक्षानिषिं
विभो ५६ उपायोनाप्रकर्तव्यःसर्वथापाकशासन नास्माकंबलमेतास्मिंस्तापसेविजितेंद्रिये ५७ दिग्दाव
यंनशक्ताःस्मयत्नेनमहात्मना मुनिनानन्हितुल्येनतपसाद्योतितेनहि ५८ विसृज्याप्सरसःशक्रश्चिंतयामा
समंदधीः तस्यैवचवधंपापंपापबुद्धिरसांप्रतं ५९ तिस्त्र्यपलोतलज्जांसतथापापस्यांन्ययं नचारत्यापबुद्धितं
दिष्टेत्यन्वयः ५८ ५९ इत्यायपश्चीसो ६० ६० ६० ६०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ष· ६

३५ ३६ ३७ शातयिष्यति ३८ ३९ ४० ४१ ४२ यतोमेघमहान्शत्रुरिति यतइति इंयत्तइत्यर्थः ४३ ४४ ४५

निराहारोजितात्मासौत्यक्तसर्वपरिग्रहः तपश्चचारमेधावीदुःष्करंमंदबुद्धिभिः ३५ तंवदृष्ट्वातपस्यंतंतिदशाप
शचीपतिः विषादमापतत्रशक्रोयंमास्मभूदिति ३६ दृष्ट्वातस्यतपोवीर्यंसत्यंचामितौजसः चिंतांचमहतीं
प्रापदनिशंपाकशासन ३७ विवर्द्धमानस्त्रिशिरामामयंशातयिष्यति नोपेक्ष्यःसर्वथाशत्रुर्वर्द्धमानबलो
बुधैः ३८ तस्मादुपायःकर्तव्यस्तपोनाशायसांप्रतं कामस्तुतपसांशत्रुःकामान्नश्यतिवैतपः ३९ तथैवास्य
प्रकर्तव्यंभोगासक्तोभवेद्यथा इतिसंचिंत्यमनसाबुद्धिमान्बलसूदनः ४० आज्ञापयत्सोप्सरसस्त्वरितंतत्प्रलोभ
ने उर्वशीमेनकारंभाघृताचींचतिलोत्तमां ४१ समाहूयाब्रवीच्छक्रस्तास्तदारूपगर्विताः प्रियंकुरुध्वमेसर्वाः
कार्यंमेसमुपस्थितं ४२ यतोमेघमहान्शत्रुस्तपस्यतिदुर्जयः कार्यंकुरुतगच्छध्वंप्रलोभयतमाचिरं ४३
शृंगारवेषैर्विविधैर्हावैर्देहसमुद्भवैः प्रलोभयतभद्रंवःशमयध्वंज्वरंमम ४४ अस्वस्थोहंमहाभागास्त
स्याज्ञात्वातपोबलं बलवानासनंमेघग्रहीष्यत्यविलंबितः ४५ भयंतंसमुपायातंक्षिप्रंनाशयताबलाः
उपकुर्वंतुसहिताःकार्यंमेसमुपस्थितं ४६ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यऊचुस्तंप्रणताःपुरः माभयंकुरुदेवेशयति
ष्यामःप्रलोभने ४७

४६ ४७ ४७ ४७ ४७ ४७ ४७ ४७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·
सं·
५

र्थसत्वमायागुणैर्विकलीकृतो मोहित इत्यर्थः अद्वैते ब्रह्मणि द्वैतस्य मायाकल्पितत्वान्मायाधीनं सर्वेषां हिताहितकर्तृत्वमुक्तं पूर्वमेव २५ परावरार्थवि
त्परोऽर्थः कारणमवरोऽर्थः कार्यं तयोर्विद्पीत्यर्थः मूलतः आदितः २६ यत एवमतआह अथेति २७ प्रश्नसमाधानमुपसंहृत्य कथारंभं प्रतिजानी

देहं धनं गृहमिदं स्वजनाम दीपं पुत्राः कलत्रमिति मोहमुपेत्य सर्वः पुण्यं करोत्यथ च पापचयं करोति मायागुणै
रतिबलैर्विकलीकृतो यत् २५ न जातु मोहं क्षपितुं नरः क्षमः कश्चिद्भवेद्भूप परावरार्थवित् विमोहितस्तेन विरिं
च मूलतो वशीकृतात्मा जगतीतले भृशं २६ अथ तो मायया विलुब्ध वासवो मोहितो भृशं जघ्नं तु त्वष्टृतनयं त्वा
थसाधनतत्परो २७ तदहं संप्रवक्ष्यामि वृत्तान्तं शृणु नोयते कारणं यद्वैरस्य त्वष्टृवासवयोर्मिथः २८ त्वष्टा प्र
जापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठो महातपाः देवानां कार्यकर्ता च निपुणो ब्राह्मणः प्रियः २९ स पुत्रं वै त्रिशिरसं मेंद्रद्वे
षात्किलासृजत् विश्वरूपेति विख्यातो नाम्ना रूपेणमोहनं ३० त्रिभिः स वदनैः श्रेष्ठैर्बीचानमनोहरैः त्रिभि
भिन्नानिकार्याणि मुखैः समकरोन्मुनिः ३१ वेदानेकेन सोऽधीते सुरां चैकेन सोऽपिबत् त्वीयेनदिशः सर्वाश्च
गपश्चनिरीक्षते ३२ त्रिशिराभोगमुत्सृज्य तपश्चक्रे सुदुष्करं तपस्वी समृदुर्दान्तो धर्मे संरतनाश्रितः ३३
पंचाग्निसाधनं काले पादपाग्र निवेशनं जलमध्यनिवासं च हेमंते शिशिरे तथा ३४

३१ ३२ ३३ पः स्थाग्रेपादवोर्निवेशनं तथा चाधोमुखता फलिता ३४ ३४ ३४ तेनदत्तमिति २८ २९ ३० ३४ ३० ३६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पीत्वामृतमिति मृतं पीत्वा तत्स्वादं ज्ञानंतोपि देववरा नैव सुधापाने वितृप्ता भवंति तं त्वेताव न्तं पतिं श्रुत्वापि न वितृप्तो भवसीति धन्योसीति भावः १९ तदेवाह दि नेदिने ते इति इदमेव श्रोतुर्युक्तं तदेव वक्तापि वक्तुं प्रसीदतीत्याह श्रोतेति २० युद्धमिति विदेवदृत्र वज्रासुरोत तथैव लब्धं वृत्रकामे दुःखं कातं तथैतद्दुःखमपि लब्धमि त्यर्थः २१ यत्स्वयोनं सात्विकेन वासवेन क्रूरं कर्मकथं कृतमिति तत्राह चित्रं किमत्रेति येषुनयो देहदुःखं प्राप्य समनुभवंतीत एव यादृशो नान्ते पि मायया मोहिताः संतो निंद्यं कर्मैच्छं वहवस्त दानितां दुःखांस्थत्स्वत्र सुखं मदंधा देवा अनुभवंतः कथं न मायया मोहितास्तथा त्वमायामोहितत्वान्द्रिद्रः रिभावङ्कनाविनि त्रि।

व्यासउवाच धन्योसिराजंस्तवबुद्धिरीदृशीजातापुराणश्रवणेतिसादरा पीत्वामृतंदेववरास्तुसर्वेतथापिनैवेह सुखाः प्रभवंतितेपुनः १९ दिनेदिनेतेधिकभक्तिभावःकथासुराजन्महनीयकीर्तेः श्रोतापिदैवात्प्रवराःस्मरोति वक्तातदाप्रीतिमनाब्रवीति २० युद्धंपुरावासवदैत्यवीर्यंविष्णुःप्रसिद्धंचतथापुराणे दुःखंसुरेंद्रेणतथैवलब्धंहत्वारिपुंत्वाष्ट्रमपापमेव २१ चित्रंकिमत्रनृपतेहरिविरंचिरुद्रैर्धनादिनिहतत्रिशिरोथवृत्रः मायाबले नमुनयोपिविमोहितास्तेचक्रुश्चनिंद्यमनिशंकिलपापभीताः २२ विष्णुःसदैवकपटेनजघानदैत्यानवतारान्भू रिपिमोहमवाप्यकामं कोन्योस्तितांभगवतींमनसापिजेतुंशक्तःसमस्तजनमोहकरींभवानीं २३ मत्स्यादियो निषुसहस्रयुगेषुमध्यःसाक्षाद्भवत्यपियथाविनियोजितोत्रनारायणोनरसखोभगवाननंतःकार्येकरोतिविहिता विहितंकदाचित् २४ चित्र इति वक्ष्यमाणोत्रात्वाष्ट्रउत्रोदैत्योविनिहतोनकिंचित्रंनविस्मयोत्यर्थःमायामोहितःसर्वःसंतकोतीतिभावः २२ तत्रविष्णुरपिमायावशस्तदस्तीत्याह विष्णुःसदैवेति कपटेनेति नेतन्मायामोहितत्वाभावेसंभवतीतिभावः यदाविष्णुरपिमाययतिनुमसमर्थस्तदान्यःकःसमर्थः स्यादित्याह कोन्योस्तीति २३ तदेवमायामोहितत्वंस्वनेषंविशदयति मत्स्यादीति विनियोजितइति माययेतिशेषः २४ २५ २६ २७॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ६५। ६६ ६७॥६८ इतिश्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधेनवमोध्यायः ९ षट्षष्टिश्लोकवर्यैस्तु दूतसंवारकीर्तनं, क्रियते यत्र दो षाल दैत्यानांभांतिसर्वतः १ दशोध्यायांते दूतवाक्यं श्रुत्वा देवीपरा हतद्दुच्यते इतिचस्पेति १।२।३।४।५।

६० मानुषं रूपमास्थाय त्वत्समीपं समेष्यति यथाहं चैतच्चार्वंगि तथा मन्यामहे वयं ६५ त

र्हि मृगाक्षि समीपं तस्य धीमतः नोचेदिहानया प्रेम्णं राजानं भक्तितत्परं ६६ क

रभोरु यथान्यायं संविधेयं मया तथा। इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे नवमो

ध्यायः ९ व्यासउवाच इतितस्यवचः श्रुत्वा प्रहस्य प्रमदोत्तमा तमुवाच महाराज मेघगं

466 भीरया गिरा १ श्रीदेव्युवाच मंत्रिवर्य सुराणां वै जननीं विद्धि मां किल महालक्ष्मीतिवि

ख्यातां सर्वदैत्यनिषूदिनीं २ प्रार्थिनाहं सुरैः सर्वैर्महिषस्य वधाय च पीडितैर्दानवेंद्रेण

यज्ञभागबहिष्कृतैः ३ तस्मादिहागतास्म्यद्य तद्वधार्थं कृतोद्यमा एकाकिनी न सैन्येन

संयुता मंत्रिसत्तम ४ यत्त्वयाहं साम पूर्वं कृत्वा स्वागतमादरात् उक्ता मधुरया वाचा ते

न तुष्टास्मि तेनघ ५ नोचेद्धन्मि दृशा त्वां वै कालाग्निसमया किल कस्य मीतिकरं तस्मा

न्माधर्षं वच नं खल ६ गच्छ तं महिषं पापं वद मद्वचनादिदं गच्छ पातालमधुनाजीविते

कालाग्निसमया सदृशया ६ गच्छतमिति तं महिषं प्रतिगच्छेत्यर्थः ७॥ ८॥ ९॥ ९॥ ९॥ ९॥ ९॥ ९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ १९।२०।२१।२२ पयस्मादित्यर्थः २३ स्त्रीवध्यत्वेन विशिष्टसतीति शेषः तस्मिन्नवशिष्टे सति ब्रह्मणो वरो वर्तेत इत्यवगर्वैम।

दे॰ १ रूपात्त्वं मम देवेशि विदित्वागच्छ सत्वरं हतेत्वयि सुरा भूयः स्वर्गं प्राप्स्यन्ति सत्वरं १९ तस्मान्नक्ष
सत्यं के को मे हि त्रीन्वससागरं पातालं तरसा मंदयाव ब्राह्मणान मे यतन २० युद्धे त्वा चे
त्मनसि त्वं तद्धि हि त्वरितोसुर वीरैर्महाबलैः सर्वैर्नेयामि यसादनं २१ युगे युगे महामूढ
हतास्त्वत्सदृशाः किल असंख्यातास्तथा त्वां वै हनिष्यामि रणांगणे २२ साफल्यं कुरु शस्त्रा
णां धारणे तु श्रमोन्यथा न युध्यस्व मया सार्धं समरे स्मरपीडितः २३ मा गर्वं कुरु दुष्टात्मन्त्रय
मे सिद्ध्र ब्रह्मणो वरः स्त्रीवध्यत्वे त्वया मूढ पीडिताः सुरसत्तमाः २४ कर्तव्यं वचनं धातुस्तेना
हं त्वामुपागता स्त्रीरूपमतुलं कृत्वा सत्यं हंतुं कृतागसं २५ यथेच्छं गच्छ वा मूढ पातालंप
न्नगाधुतं हित्वाभूसुरसमाद्यजीविते च्छा यदस्ति ते २६ व्यास उवाच इत्युक्तः स तनो देव्या
मंत्रिश्रेष्ठो बलान्वितः मत्युवाच निशम्यासौ वचनं हेतुगर्भितं २७ देवि स्त्रीसदृशं वाक्यं ब्रू
षे त्वं मदगर्विता कासौ कस्त्वं कथं युद्धमसंभाव्यमिदं किल २८ एकाकिनी पुनर्बाला मा दे॰ १
[illegible] महिषोसौ महाकायो दुर्विभाव्यं हि संगतं २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कुर्वित्यर्थः नहि कार्त्री हनिष्यती
निचेदहमेव हनिष्यामीत्याह त्वयेति २४ कृतागसं त्वां हंतुं समुपागतेत्यन्वयः २५।२६।२७ स्त्रीसदृशं समं मीदं २८।२९ ॥।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा.पं. २१ द्विप ... [illegible] ... २२। २३। २४। २५। २६। २७।

सैन्यं चतुर्विधं तस्य हस्त्यश्वरथसंकुलं पदातिगणसंबिद्धं नानायुधविराजितं २० कःश्रमः करि
राजस्य मालतीपुष्पमर्दने मारणे तव वामोरु महिषस्य तथा रणे २१ यदि त्वां प्रहव वाक्यं ब्रवी
६२ मि स्वस्थमप्यहं शृंगारैस्तद्विरूपं हि रसभंगाद्विभेम्यहं २२ राजास्माकं सुरनिषुर्वैतेनं त्वयि भ
क्तिमान् सामभेदमयाबाक्यं रानमुक्तं तथा वचः २३ नो चेद्धन्म्यहमद्यैव बाणेन त्वां सुया
वरां मिथ्याभिमानचतुरां रूपयौवनगर्वितां २४ स्वामी मे मोहितः श्रुत्वा रूपं ते भुवनाति
गं तस्य प्रियार्थं प्रियं कामं वक्तव्यं त्वयि यन्मया २५ राज्यं तव धनं सर्वं दासस्ते महिषः किल ॥
कुरु भावं विशालाक्षि त्वत्कारो बंसनिभरं २६ पतामि पादयोस्तेहं भक्तिभावेन भामिनि प
हराज्ञी महाराज्ञो भव श्री घ्रं शुचिस्मिते २७ त्रैलोक्यविभवं सर्वं प्राप्स्यसि त्वमनाविलं ॥
सुखं संसारजं सर्वं महिषस्य परिग्रहात् २८ श्रीदेव्युवाच शृणु साचिव वक्ष्यामि वाक्यानां
सारमुत्तमं शास्त्रदृष्टेन मार्गेण राज्ञानुर्यमनुचिंत्य च २९ महिषस्य प्रधानस्त्वं मया ज्ञातं धि
या किल पशुबुद्धिस्वभावोसि वचनात्तव सांप्रतं ३० मंत्रिणस्त्वादृशा यस्य स कथं बुद्धि ६२
मान् भवेत् उभयोः सदृशो योगः कृतोयं विधिना किल ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२८ सचिव एव साचिवः २९। ३०। ३१। ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१

467

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०पं० यदुक्तं स्त्रीस्वभावेति पत्न्योक्तं मूढ स्त्रीस्वभावासीति तत्र विचारय किमहं पुमान्नास्मि तत्स्वभावा पुरुषस्वभावा किं पुमान्नाहं मायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्या मम पुंप्रकृत्युभयात्मकत्वात् पुरुषस्वभावत्वमस्त्येव ननु किमर्थं तर्हि स्त्रीवेषो धृत इति चेद्देवैर्महिषवधार्थं नार्थितास्त्रीवेषाभवमित्याह अभवं स्त्रीवेषधारिणीति ३२ तदेवाह याचितमिति ३३।३४॥३५॥ यदुक्तमेक

दे ३

यदुक्तं स्त्रीस्वभावासि तद्विचारय मूढ किं पुमान्नाहं तत्स्वभावा भवं स्त्रीरूपधारिणी ३२ याचितं मरणं पूर्वं स्त्रियास्त्वं प्रभुणा यथा तस्मान्मन्ये तिमूढो सौ न वीरस्त्वं विनम्रः ३३ कामिन्या मरणं श्लाघ्यं वरत्विदं मूर दुस्तरं प्रार्थितं प्रभुणा तेन महिषेणाल्पबुद्धिना ३४ तस्मात्स्त्रीरूपमाधाय कार्यं कर्तुमुपागता कथं बिभेमि त्वद्धाक्यैर्धर्मशास्त्रविरोधकैः ३५ विपरीतं यदैवं त्वणं वज्रसमं भवेत् विधिश्चेत्सुमुखः कामं कुलिशं तूलवत्तदा ३६ किं सैन्यैः रायुधैः किं वा प्रपंचैर्दुर्गसेवनैः मरणं संप्रतं यस्य तस्य सैन्यैस्तु किं फलं ३७ यदायं देहसंबंधो जीवस्य कालयोगतः तदैव लिखितं सर्वं सुखं दुःखं तथा मृतिः ३८ यस्य येन प्रकारेण मरणं दैवनिर्मितं तस्य तेनैव जायेत नान्यथेति विनिश्चयः ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे ३

किन्नीतितत्रोत्तरमाह विपरीतमिति ३६ किंच तव महिषासुरान्मम मृत्युर्यदि कल्पितः स्यात्तर्हि संभविष्यत्येव तत्राह सैकाकिंनी सा मपि चेत्किं सैन्यपुत्रा चेदपि किमित्याह यदायमिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ननुमहिषासुरस्यवरो वर्तते ननस्तस्यमरणाभावात्कथंतंहनिष्यसित्वं नचाह ब्रह्मादीनामिति ॥ महिषासुर बुध्याह भवतइति

ब्रह्मादीनांयथाकालेनाशोत्पत्ती विनिर्मिते तथैवभवतः कामं किमन्येषांविचार्यते ४०
दे॰५ येमृत्युधर्मिणस्तेषांवरदानेनदर्पिताः मरिष्यामोनमन्यंते तेमूढामंदचेतसः ४१ त
स्माद्गच्छ नृपंब्रूहि वचनंममसत्वरं यदाज्ञापयतेभूपस्तत्कर्तव्यंत्वयाकिल ४२ मघवा
स्वर्गमाप्नोतु देवाः संतु हविर्भुजः यूयंप्रयातपातालंयदिजीवितुमिच्छथ ४३ अन्यथा
चेन्मतिर्मे दुमहिषस्य दुरात्मनः तद्युध्यस्वमयासार्धंमरणायकृतादरः ४४ मन्यसेसंगरे
भग्नादेवाविष्णुपुरोगमाः दैवंहिकारणंतत्र वरदानंप्रजापतेः ४५ व्यासउवाच इति
देव्यावचःश्रुत्वाचिंतयामासदानवः किंकर्तव्यंमयायुद्धंगंतव्यंवानृपंप्रति ४६ विवाहा
र्थमिहाज्ञप्तोराज्ञाकामातुरेणवै तत्कथंविरसंकृत्वागच्छेयंनृपसन्निधौ ४७ इयंबुद्धिःस
मीचीनायद्गत्वाकिंचिद्विना यथागतंतथाशीघ्रंगत्वेसंवेदयाम्यहं ४८ समभ्रमात्तांपुनः
कार्येणाजासतिमतांवरः करिष्यति विचार्यैवसचिवैर्निपुणैःसह ४९ सहसानमयायुद्धं दे॰५
कर्तव्यमनयासह जयेयराजपेवापि भूपतेरप्रियंभवेत् ५०

४० येमृत्युधर्मिणइति येमरणधर्मिणो
देवास्तेषांवरेणामृताभवामइतियेजानंतितेमूढाइत्यर्थः ४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०॥ ५०

468

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६५ यदीमां सुंदरीं हन्यादहं वा हन्मि तां पुनः येन केनाप्युपायेन सकुप्येत्पार्थिवः किल ५१ न
ज्ञातश्चैव गत्वाहं बोधयिष्यामि तं नृपं यथाभिहितं देव्या यथारुचि करोतु सः ५२ व्यास
उवाच इति संचिंत्य मेधावी जगाम नृपसन्निधौ प्रणम्य तमुवाचेदं कृतांजलिरमात्यजः ५३
मंत्र्युवाच राजन्देवी वरारोहा सिंहस्योपरिसंस्थिता अष्टादशभुजा रम्या वरायुधधरापरा
५४ सा मयोक्ता महाराज महिषं भज भामिनि महिषी भव राज्ञस्त्वं त्रैलोक्याधिपतेः प्रिया
५५ पट्टराज्ञी त्वमेवास्य भविता नात्र संशयः स तवाज्ञाकरो जातो वशवर्ती भविष्यति
५६ त्रैलोक्यविभवं भुक्त्वा चिरकालं वरानने महिषं पतिमासाद्य योषितां सुभगा भव
५७ इति मद्वचनं श्रुत्वा सा स्मया वेशमोहिता मामुवाच विशालाक्षी स्मितपूर्वमिदं वचः
५८ महिषीगर्भसंभूतं पशूनामधमं किल न लिंगास्याम्यहं देवी सुराणां हितकाम्यया ६५
५९ कामूढा कामिनी लोके महिषं वै पतिं भजेत् मादृशी मंदबुद्धे किं पशुभावं भजे द्वि
३ ६० महिषी महिषं नाथं सश्रृंगा श्रृंगसंयुतं कुरुते क्रंदमाना वै नाहं तत्सदृशी शठ ६१

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ६२।६३।६४।६५।६६ इतिश्री देवीभागवततिलके पंचमस्कंधे दशमोध्यायः १० सहभटिन्लोकवर्ये महिषासुरसंसदि विश्वरूपतात्र
इतस्तु प्रेषितश्चेति कीर्त्यते इत्थं पूर्वाध्यायांते मंत्रिवधीभाषणमुपन्यस्य तदुत्तरं जातं वृत्तमाह इतितस्येति १ विश्वरूपं निश्चि

६६ करिष्येहं स्वधे युद्धं हनिष्ये त्वां सुराप्रियं गच्छ वा दूत पातालं जीवितेच्छा यदस्ति ते ६२ पर
षं तु तया वाक्यमिस्तकं नृपबुद्ध्या नच्छत्वाहं समायातः प्रविचिंत्य पुनः पुनः ६३ रसभंगं
विचिंत्यैव न युद्धं तु मया कृतं आज्ञां विना तवात्यंतं कथं कुर्यां नृपोद्यमं ६४ साती वचव
लोन्मत्ता वर्तते भूप भामिनी भवितव्यं न जानामि किं वा भाविभविष्यति ६५ कार्ये
469 स्मिंस्त्वं प्रमाणं नो मंत्रोतीव दुरासदः युद्धं पलायनं श्रेयो न जानेहं विनिश्चयं ६६ इ
ति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे दशमोध्यायः १० व्यास उवाच इति तस्य व
चः श्रुत्वा महिषोसुरविह्वलः मंत्रिवृद्धान्समाहूय राजा वचनमब्रवीत् १ राजोवाच
मंत्रिणः किं च कर्तव्यं विश्वस्यै ब्रूत माचिरं आगता दैवविहिता मायेयं शांवरीव दिं २ ६६
कार्येस्मिन्निपुणा नूपमुपायेषु विचक्षणाः सामादिषु च कर्तव्यः कोत्र मत्यं ब्रुवंतु च ३॥

तं २ सामादिषूपायेषु क उपाय इत्यर्थः ३३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३॥

CC-0: Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ सत्यमिति वक्तव्यंहिद्विविधंसत्यंप्रियंचेत्यर्थः तयोर्मध्येएकंविबुधैर्हितकरंविचार्यकार्यंसीकार्यमित्यर्थः ४ किंतत्प्रियतक
रंतत्स्वरूपमेवाह सत्यंचेति प्रियंवाहितकृत्तद्भवति सत्यमुच्यतेचेत्ज्ञः कोधोभविष्यतीति प्रियाप्रज्ञोहितकरमपिसत्यंवा॰
६७ क्यंहित्वाननमनोरंजनापासत्यंकायेनाप्यकरंचयन्मिष्टंतत्वक्तव्यंतरेतरत्प्रियमप्रवाच्यंतच्चाहितकृद्भवेत् सद्भिन्न ६८

संविग्णऊचुः सत्यंसदैववक्तव्यंप्रियंचनृपसत्तम कार्यंहितकरंनूनंविचार्यविबुधैःकि
ल ४ सत्यंचहितकृद्राजन्नप्रियंचाहितकृद्भवेत् यथौषधंनृणांलोकेसप्रियंरोगनाश
नं ५ सत्यस्यश्रोतामंताचदुर्लभःपृथिवीपते वक्तापिदुर्लभःकामंवहवश्चाटुभाषकाः
६ कथंब्रूमोद्यनृपतेविचारेगहनेत्विह शुभंवाप्यशुभंवापिकोवेत्तिभुवनत्रये ७ ए
ओवाच स्वस्वमत्यनुसारेण ब्रुवंतस्तेपृथक्पृथक् येषांहियादृशोभावः तच्छ्रुत्वाचिंत
याम्यहं ८ बहूनांमतमाज्ञायविचार्यचपुनःपुनः यच्छ्रेयस्तद्धिकर्तव्यंकार्याकार्यविच
क्षणैः ९ व्यासउवाच तस्येत्थंवचनंश्रुत्वा विरूपाक्षोमहाबलः उवाचनरसावाक्यंरंज
यन्पृथिवीपते १० विरूपाक्षउवाच राजन्नारीवराकेयंसाकृतेमदगर्विता विभीषि ६७

मप्रियंसत्यंवाक्यंहितकृदितिभावः तत्रदृष्टांतमाह यथौषधमिति ५ चाटुभाषकाःमनोनुकूलवक्तारः ६।।७।८।९।१०।११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ १२ दीनत्वेसौकृतेइत्यर्थः १३ पातिग्रन्धमीलर्थः १४।१५।१६।१७।१८।१९ हावोयमिति योरसवित्त नःसयोयंमानिनीनांहावश्चेति
वक्रोक्तिरिति कामिन्यावक्रोक्तिः प्रियंप्रतिपुरुषंप्रतिपरायणंभवति सुखाश्रयभूताभवतीत्यर्थः २० क्रियोद्दंनसर्वेजानंतीति

कोविभेति स्त्रियोवाक्यैर्ईदृक्षैरणदुर्मदैः अन्यंतंसाहसंचेतिजानन्नारीविचेष्टितं २२ जि
त्वात्रिभुवनंराजन्नघकांताभयेनवै दीनत्वंप्रापश्चोन्नूनंवीरस्त्रिभुवनेभवेत् २३ तस्मा
९८ द्याम्यहमेकाकीयुद्धायचंडिकांप्रति हनिष्येतांमहाराजनिर्भयोभवसांप्रतं २४ सेनाद्युतो
हंगत्वानानाशस्त्रास्त्रैर्विविधैःकिल निघ्नयामिदुर्मेधांचंडिकांचंडविक्रमां २५ बध्वासर्प
मयैःपाशैरानयिष्येतवांतिकं वशगातुसदातेस्याद्राजन्बलंमम २६ व्यासउवाच
470 विरूपाक्षवचःश्रुत्वादुर्द्धरोवाक्यमब्रवीत् सत्यमुक्तंवचोराजन्विरूपाक्षेणधीमता
२७ ममापिवचनंश्लक्ष्णंश्रोतव्यंधीमतात्वया कामातुरैषासुदतीलक्ष्यतेप्यनुमान
तः २८ भवत्येवंविधाकामंनापिकाल्पगर्विता भीषयित्वावरारोहा त्वांवशेकर्तु
मिच्छति २९ हावोयंमानिनीनांवैसवैतरसवित्तमः वक्रोक्तिरेषाकामिन्याःप्रियंप्र ९८
तिपरायणं ३० वेत्तिकोपिनरःकामंकामशास्त्रविचक्षणः यदुक्तंनामबाणैस्त्वांवधि
ष्येरणमूर्धनि ३१॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नुकोपिचतुरःकामशास्त्रविचक्षणएवजानातीत्याह वेत्तीति न
हिलक्ष्यमेवतस्यदृश्यवेत्तास्तितत्तसदाकार्यंवर्णयेतिचेत्तत्राह यदुक्तमिति ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥३८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे॰भा॰पं॰ हेतुगर्भमिति कारणगर्भं तात्पर्यांतरविशिष्टमित्यर्थः किं तत्तात्पर्यांतरमित्याह बाणास्त्विति नम्रसिंधाबाणा अत्र विवक्षिताः किं
तु कटाक्षाः २२ पुष्पांजलिमयादिति यथा बाणाः पूर्वोक्ताभिप्रायात्तथा पुष्पांजलिमया व्यंग्यवचनानि नर्मोक्तयश्च बाणा इत्य
र्थः ननु मुख्यबाणाः कुतो नात्र विवक्षिता इति चेदसंभवान्नेत्र विवक्षिता इत्याह कामशक्तिरिति २३ तादृशीनां शृंगारवती
६९

हेतुगर्भमिदं वाक्यं ज्ञातव्यं हेतुवित्तमैः बाणास्तु मानिनीनां वै कटाक्षा एव विश्रुताः २२
पुष्पांजलिमयाश्चान्ये व्यंग्यानि वचनानि च कामशक्तिरन्यबाणानां भेदने त्वयि पार्थिवः २
३ तादृशीनां न सा शक्तिर्ब्रह्मविष्णुहरादिषु तयोक्तं नेत्रबाणैस्त्वां हनिष्ये मंदपार्थिवं २४
विपरीतं परं ज्ञातं तेनारसविदा किल पातयिष्यामि शय्यायां रणे शय्यापतिं तथा २५ वि
परीतरतिक्रीडाभाषणं ज्ञेयमेव तत् करिष्ये विगतप्राणं यदुक्तं वचनं तया २६ ॥ ॥

६९

नां स्त्रीणामन्यबाणानां भेदने का शक्तिः किमन्यच्चक्षुषे पार्थः नैव शक्तिरित्यर्थः या शक्तिर्ब्रह्मविष्णुहरादिषु नास्ति न सा चतयो
क्तं बाणैस्त्वां वधिष्ये इति तस्यायमभिप्राय इत्याह तयोक्तमिति २४।२५ यच्च तयोक्तं तव पतिं महिषासुरं रणे शय्यायां रणहत्या
मारण्यांयां पातयिष्यामीति तस्यायमभिप्राय इत्याह विपरीतरतीति ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ यच्चतयोक्तं करिष्ये विगतप्राणमिति तत्स्वाचमभिप्रायइत्याह वीर्यप्राणाइतीति नहि हीनं वीर्यविहीनं करिष्यामीत्येव
नहृच नार्थः एताहृश व्यंग्याधिक्येन धर्मोत्याधिक्येन वाक्येन साम्प्रतमाकामिनीत्वं धारयतीति यन्नायोक्तं तत हेरसग्रंथ

७० वीर्यप्राणा इति प्रोक्तं न हि हीनं न चान्यथा व्यंग्याधिक्येन वाक्येन वरयस्युत्तमान्दप २७
नहि विचारतो ज्ञेयं रसग्रंथविचक्षणैः इति ज्ञात्वा महाराज कर्तव्यं रससंयुतं २८ सामह
नहृयं तस्मान्नायोपायो लिभूपते रुष्टावागर्विनावापि बहुमानमानिनीभवेत् २९ तादृशे
मधुरैर्वाक्यैरानयिष्यन्तवांतिकं किंबहूक्तेन मे राजन् कर्तव्यावशवर्तिनी ३० गत्वामया
धुनैतेयं किं करोषि सदेवते आसत्वावा इत्थं निशम्य तद्वाक्यं तामनलविचक्षणः ३१
उवाचवचनं राजन् निशामयमयोदितं हेतुमद्धर्मसहितं रसयुक्तं नपान्वितं ३२ नै
षाकामातुरा बाला नानुरक्ता विचक्षणा व्यंग्यानि नैव वाक्यानि तयोक्तानि नुमानद ३३
471 चिन्तमन्नमहाबाहो यरेकावरवर्णिनी निरालंबा सभा याति चित्ररूपा मनोहरा ३४ स ७०
ह्यादशभुजा नारी नन्दुतानचवीक्षिता केनाचित्त्रिषु लोकेषु पराक्रमवतीशुभा ३५ ॥

टि॰ कं॰ श्लो॰ शृंगारकाव्य नियमे विचारतोज्ञेयं निश्चेतव्यमित्यर्थः २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ३३॥३४।३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ३६।३७ तेनस्वप्नेनतदत्ययोपेनस्वप्नोदृष्टस्तदत्ययोध्वंसोनिपततिचिंतितव्यइत्यर्थः ३८।३९ नैनेति नैषइत्यादिनाकिंचित्का
कारणमस्माकंमरणरूपंअस्याअवतारस्यजानामीत्यर्थः किंचप्रत्यक्षतोपीदंनिश्चीयतइत्याह।यत्त्वामिति ४०

७२ आयुधान्यपितावंतिधृतानिबलवंतिच विपरीतमहंमन्येसर्वंकालकृतंनृप ३६ स्व
प्नानिदुर्निमित्तानिमयादृष्टानिवैनिशि तेनजानाम्यहंनूनंवैशसंसमुपागतं ३७ कृ
ष्णांबरधरानारीरुदंतीचगृहांगणे दृष्टास्वप्नेप्युषःकाले चिंतितव्यस्तदत्ययः ३८ वि
कृताःपक्षिणोराजन्घोरारुवंतिगृहेगृहे उत्पाताविविधाराजन्प्रभवंतिगृहेगृहे ३९ ते
नजानाम्यहंनूनंकारणंकिंचिदेवहि यत्त्वांप्रार्थयतेबालायुद्धायकृतनिश्चया ४० नै
षास्त्रीमानुषीनोवागांधर्वीनतथासुरी देवैःकृतेयंज्ञातव्यामायामोहकरीविभो ४१ का
तरत्वंनकर्तव्यंममैतन्मतमीप्सितं कर्तव्यंसर्वथायुद्धंयद्भाव्यंतद्भविष्यति ४२ कोवे
ददैवकर्तव्यंशुभंवाप्यशुभंतथा अवलंब्यधियाधैर्यंस्थातव्यंवैविचक्षणैः ४३ जीवि
तंमरणंपुंसांदैवाधीनंनराधिप कोऽपिनैवान्यथाकर्तुंसमर्थोभुवनत्रये ४४ महिषत्वं ७२
गच्छनाम महाभागयुद्धायकृतनिश्चयः तामानयवरारोहांजित्वाधर्मेणमानिनीं ४५॥

नन्वनयाकथंममवधोभविष्यतीतितत्राह नैषास्त्रीति विलक्षणशक्तिमत्त्वाद्भविष्यतीत्यर्थः ४१।४२॥४३॥४४॥४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पुं. हंतव्यानान्यथेति यदि संग्रामे न वशगा नरा हंतव्या यद्यन्यथा चरणगास्ता तदा न हंतव्या किंतु कामं यथेष्टं माननीये त्यर्थः॥४६

नभवद्दशगा नारी संग्रामे यदि सा तव हंतव्या नान्यथा कामं माननीया प्रयत्नतः ४६ नी
७२ रस्त्वमसि सर्वज्ञ कामशास्त्रविशारदः येनकेनाप्युपायेन जेतव्या वरवर्णिनी ४७ वरवी
रमहाबाहो सैन्येन महता वृतः तत्र गत्वा त्वया ज्ञेया विचार्य च पुनः पुनः ४८ किमर्थमा
गता चेयं ज्ञातव्यं तद्धि कारणं कामाद्वा वैरभावाद्वा भवेद्वाक्स्वेप मित्युत ४९ आदौ तन्निश्च
यं कृत्वा ज्ञातव्यं तच्चिकीर्षितं यच्चायुद्धं प्रकर्तव्यं यथायोग्यं यथाबलं ५० कातरत्वं न कर्त
व्यं निर्दयत्वं तथा न च यादृशं हि मनस्तस्याः कर्तव्यं तादृशं त्वया ५१ व्यास उवाच इति तद्भा
षितं श्रुत्वा ताम्रः कालवशं गतः निर्गतः सैन्यसंयुक्तः प्रणम्य महिषं नृपं ५२ गच्छमा
47-2 र्गे ह्यत्रासौ शकुनान्वीक्ष्य दारुणान् विस्मयं च भयं प्राप यममार्गप्रदर्शकान् ५३ सग
त्वा तां समालोक्य देवीं सिंहोपरिस्थितां स्तूयमानां सुरैः सर्वैः सर्वायुधविभूषितां ५४ ता ७३
मुवाच विनीतः सन् वाक्यं मधुरया गिरा सामपूर्वं समाश्रित्य विनयावनतः स्थितः ५५
देवि दैत्येश्वरः शृंगी त्वद्रूपगुणमोहितः स्पृहां करोति महिषस्तव पाणिग्रहणाय च ५६ भा
वं कुरु विशालाक्षी न स्त्वन्नमर दुर्जये पतिं तं प्राप्य मद्भूंगि नंदने विहराद्भुते ५७ ॥ ॥॥
४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५७॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

७३ सर्वांगसुंदरं देहं प्राप्य सर्वसुखास्पदं सुखं सर्वात्मना ग्राह्यं दुःखं हेयमिति स्थितिः ५८ कर
भोरु किमर्थं ते गृहीतान्यायुधान्यलं पुष्पकंदुकयोग्यास्ते करः कमलकोमलाः ५९ भ्रूचा
पे विद्यमानेपि धनुषा किं प्रयोजनं कटाक्षा विशिखाः संति किं बाणैर्निष्प्रयोजनैः ६० सं
सारे दुःखदं युद्धं न कर्तव्यं विजानता लोभासक्ताः प्रकुर्वंति संग्रामं च परस्परं ६१ पुष्पैरपि
न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः भेदनं निजगात्राणां कस्य तज्ज्ञायते मुदे ६२ तस्मात्त्वमपि
तन्वंगि प्रसादं कर्तुमर्हसि भर्तारं भज मे नाथं देवदानवपूजितं ६३ स ते च वांछितं सर्वं
करिष्यति मनोरथं त्वं परं महिषी राज्ञः सर्वथा नात्र संशयः ६४ वचनं कुरु मे देवि प्राप्स्य
से सुखमुत्तमं संग्रामे जयसंदेहः कष्टं प्राप्य न संशयः ६५ जानासि राजनीतिं त्वं यथाव ७३
द्वरवर्णिनि. भुंक्ष्व राज्यसुखं पूर्णं वर्षाणामयुतायुतं ६६ पुत्रस्ते भविता कांतः सोपि राजा भ
विष्यति यौवने क्रीडयित्वांते वार्धक्ये सुखमाप्स्यसि ६७ इति श्री देवीभागवते पंचमस्कंधे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ०२चव्रहि श्लोक इत्थं सा त्वंगमनोनरं देसीचप्रे ... तोतेनभृतीवाक ... र्मुखी १ ताम्रवाक्यश्रवणोत्तरं जगदं विकायवाह त
इत्यर्थे ... तन्निशम्येति २।२ पचसंतृणं यथास्तनयाल ज्जातीया ... यन्मामभिकांक्षसीतिभावः ३ किंचनकामयेहमिति

७४ तन्निशम्य वचस्तस्य ताम्रस्य जगदंबिका मेघगंभीरया वाचा हसंती तमुवाच ह १ श्रीदेव्युवा
च गच्छ ताम्र पतिं ब्रूहि मुमूर्षुं मंदचेतसं महिषं चातिकामार्तं मूढं ज्ञानविवर्जितं २
यथा त्वं सहिषी माता प्रौढाय वसभक्षिणी नाहं तथा शृंगवती लंबपुच्छा महोदरी ३ न
कामयेहं देवेशं नैव विष्णुं न शंकरं धनदं वरुणं नैव ब्रह्माणं न च पावकम् ४ एतान्
देवगणान् हित्वा पशुं केन गुणेन वै वृणोम्यहं तथा लोके गर्हणा मे भवेदिति ५ नाहं
पतिंवरा नारी वर्तते मे पतिः प्रभुः सर्वकर्ता सर्वसाक्षी ह्यकर्ता निस्पृहः स्थिरः ६ निर्गु
णो निर्ममोनंतो निरालंबो निराश्रयः सर्वज्ञः सर्वगः साक्षी पूर्णः पूर्णाशयः शिवः ७
सर्वावासः क्षमः शांतः सर्वदृक् सर्वभावनः त्वं त्वत्कामहिषं मंदं कथं सेवितुमुत्सहे ८ ७४
प्रबुध्य युध्यता कामं करोमि यमवाहनं अथवा मनुजानां वै करिष्ये जलवाहकं ९

५।६ निस्पृहः स्थिर इति भगवत्या मायाविशिष्टब्रह्मरूपत्वेन पुंस्त्र्युभयात्मकत्वात्तस्य केवलमायास्वरूपत्वाभिमानेनेय
मुक्तिरिति बोध्यं ६।७।८ प्रबुध्येति इत्थं प्रबुध्य युध्यता मिस्पर्धः जलवाहकं लोके जलवाहकत्वेन महिषः प्रसिद्धोस्तीत्यर्थः ९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 १० यत्त्वयोक्तं महिषेण संबंधे सुखं भविष्यतीति तत्राह कामं सदृशयोरिति ११ न देवोपपादयति मूर्खस्त्वमसीति १२।१३।१४।१५

जीविते चेदस्ति चेत्पाप गच्छ पातालमाशु वै समस्तैर्दानवैर्युक्तस्त्वन्यथा हन्मि संगरे १०
७५ कामं सदृशयोर्योगः संसारे सुखदो भवेत् अन्यथा दुःखदो भूयाद्ज्ञानाद्यदि कल्पितः ११
मूर्खस्त्वमसि यद्ब्रूषे पतिं मे भज भामिनि क्वाहं क्व महिषः शृंगी संबंधः कीदृशो द्वयोः १२
गच्छ युध्यस्व वा कामं हनिष्येऽहं सबांधवं यज्ञभागं देवलोकं नो चेत्त्यक्त्वा सुखी भव १३
व्यास उवाच इत्युक्त्वा सा तदा देवी जगर्ज भृशमद्भुतं कल्पांतसदृशं नादं चक्रे दैत्यभयाव
हं १४ चकंपे वसुधा चेलुस्तेन शब्देन भूधराः गर्भाश्च दैत्यपत्नीनां सस्रुस्तद्गर्जितस्वनात्
१५ ताम्रः श्रुत्वा च तं नादं भयत्रस्तमनास्तदा पलायनं ततः कृत्वा जगाम महिषांतिकं १
६ नगरे तस्य ये दैत्यास्तेऽपि चिंतामवाप्नुवन् बधिरीकृतकर्णाश्च पलायनपरा नृप १७ त
दा क्रोधेन सिंहोऽपि ननाद भृशमुत्कटः तेन नादेन दैत्यास्ते भयं जग्मुरपि स्फुटं १८ ताम्रं स ७५
मागतं दृष्ट्वा हयारिरपि मोहितः चिंतयामास सचिवैः किं कर्तव्यमतः परं १९ दुर्गग्रहो
त्राकर्तव्योऽथ युद्धं निर्गत्य वा पुनः पलायने कृते श्रेयो भवेद्वा दानवोत्तमाः २० बुद्धिमंतो दु
राधर्षाः सर्वे शास्त्रविशारदाः मंत्रः सत्यमकर्तव्यः सुगुप्तः कार्यसिद्धये २१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰धं॰ २२ भूतिमिच्छता मंत्रो ... तः कर्तव्य इत्यर्थः २३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१ राज ... इयं कस्य पत्नीति मर्थमत्रागतेति

मंत्रमूलं स्मृतं राज्यं यदि स्यात्सुरक्षितः मंत्रिभिश्च सदाचारैर्विधेयः सर्वथा बुधैः २२ मं
७६ त्रभेदे विनाशः स्याद्राज्यस्य भूपतेस्तथा तस्माद्भेदभयाद्गुप्तः कर्तव्यो भूतिमिच्छता २३ त
त्र मंत्रिभिर्वाच्यं वचनं हेतुमद्धितं कालदेशानुसारेण विचिंत्य नीतिनिर्णयं २४ पापो वा
न समायाता भवलाद्दैवनिर्मिता एकाकिनी निरालंबा कारणं तद्विचिंत्यतां २५ युद्धं मा
र्यपते बाला किमाश्चर्यमतः परं श्रेयोत्र विपरीतं वा को वेत्ति भुवनत्रये २६ नवहूनां ज
योप्यस्ति नैकस्य च पराजयः दैवाधीनौ सदा ज्ञेयौ युद्धे जयपराजयौ २७ उपायवादि
नः प्राहुर्दैवं किं केन वीक्षितं अदृष्टमिति यन्नाम प्रवदंति मनीषिणः २८ तत्सत्वेपि प्रमा
णं किं कातराणामवलंबनं न समर्थजनानां हि दैवं कुत्रापि लक्ष्यते २९ उद्यमो दैवमेतौ
हि शूरकातरयोर्मतं विचिंत्यापि धिया सर्वं कर्तव्यं कार्यमादरात् ३० व्यास उवाच इति
राज्ञो वचः श्रुत्वा हेतुगर्भं सहायवान् विशालाक्षो महाराजमित्युवाच कृतांजलिः ३१ ७६
राजन्नेषा विशालाक्षी स्वातव्यापततः पुनः किमर्थमिह संप्राप्ता कुतः कस्य परिग्रहः ३२

अयमं ज्ञानवान् ततः तस्माद्विचारः कर्तव्य इत्यर्थः॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ननु तव मनसि केयमस्तीत्यागतं तत्राह मरणं त इति स्त्रियः सकाशात्ते मरणं सुरैः सर्वात्मना परिज्ञायेत्यन्वयः ३४।३५।३६।३७

मरणं ते परिज्ञातं स्त्रियः सर्वात्मना सुरैः प्रेषिता पद्मपत्राक्षी समुत्साहस्य तेजसा ३३ ते
७।७ पिच्छन्नाः स्थिताः तेन सर्वे युद्धदिदृक्षवः समये सा सहायास्ते भविष्यन्ति युयुत्सवः ३४ पुर
तः कामिनीं कृत्वा ते वै विष्णुपुरोगमाः वधिष्यन्ति च नः सर्वांस्तां युद्धे हनिष्यति ३५ एतद्वि
कीर्तितं तेषां मया ज्ञातं नराधिप भवितव्यस्य न ज्ञानं वर्तते मम सर्वथा ३६ योद्धव्यं न त्वया
येति नाहं वक्तुं क्षमः प्रभो प्रमाणं त्वं महाराज कार्येऽस्मिन् दैवनिर्मिते ३७ त्वदर्थं साभिरनिशं
मन्तव्यं कार्यगौरवात् विहर्तव्यं त्वया सार्धमेष धर्मोनुजीविनां ३८ विचारेऽत्र महानस्ति यदेका
कामिनीं नृप युद्धं प्रार्थयते स्मात्र ससैन्यैर्बलदर्पितैः ३९ दुर्मुख उवाच राजन्युद्धे जयो वा
यथा विलावे स्यहं किल पलायनं न कर्तव्यं यशोहानिकरं नृणां ४० इंद्रादीनां संयुगे विन
कृतं पद्मसुगुप्सितं एकाकिनीं स्त्रियं प्राप्य को हि कुर्यात्पलायनं ४१ तस्माद्युद्धं प्रकर्तव्यं मरणं ७।७
वा रणे जयः यद्भावि तद्भवत्येव कात्र चिन्ता विपश्चितः ४२ मरणे त्र यशःप्राप्तिर्जीवने च
तथा सुखं उभयं मनसा कृत्वा कर्तव्यं युद्धमद्य वै ४३

३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰पं॰ ४४।४५।४६। रसस्शृंगाररसस्स्थायीभावोनाभविभावेनानुभावेनव्यक्तः [illegible] रसतामेतिरत्यादिःस्थायीभावःसचे

पलायनेयशोहानिर्मरणंचायुषःक्षये तस्माच्छोकोनकर्तव्योजीवितेमरणेतथा ४४॥
७८ व्यासउवाच दुर्मुखस्यवचःश्रुत्वावाष्कलोवाक्यमब्रवीत् प्रणतःप्रांजलिर्भूत्वाराजानं
वाक्यकोविदः ४५ वाष्कलउवाच राजन्चिंतानकर्तव्याकार्येस्मिन्कातराप्रिय अहमे
कोहनिष्यामिचंडींचंचललोचनां ४६ उत्साहस्तुकर्तव्यः स्थायीभावोरसस्यच भया
नकोभवेद्वैरीवीरस्यनृपसत्तम ४७ तस्मात्त्यक्त्वाभयंभूपकरिष्येयुद्धमद्भुतं नयिष्यामि
नरेंद्राहंचंडिकांयमसादनं ४७ नबिभेमियमादिंद्रात्कुबेराद्वरुणादपि वायोर्वन्हेस्त
थाविष्णोःशंकराच्छशिनोरवेः ४८ एकाकिनीतयानारीकिंपुनर्मदगर्विता अहंतांनि
हनिष्यामिविशिखैश्चशिलाशितै ४९ पश्यवाहुवलंमेघविहरस्वयथासुखं भवतात्र
नगंतव्यंसंग्रामेप्यनयासमं ५० व्यासउवाच एवंब्रुवतिराजेंद्रवाष्कलेमदगर्विते प्र
णम्यनृपतिंतत्रदुर्धरोवाक्यमब्रवीत् ५१ दुर्धरउवाच महिषाहंविजेष्यामिदेवींदेववि
निर्मितां अष्टादशभुजांरम्यांकारणाच्चसमागतां ५२ राजन्भीषयितुंत्वांवैमारेणनिर्मि

तसरत्युक्तलक्षणश्चेनसश्चमत्कारः यद्यपिरसएवस्थायी
भावोनरसस्यसंबंधी [illegible] यासिद्धिरहोशिरहूनिवत [illegible] रसस्यचित्तस्यैर्यंवीररसे [illegible] स्यतद्भयानः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

राजनीतिरियं राजन् मंत्रिकृत्यं तथा शृणु सात्विका राजसाः केचित्तामसाश्च तथा परे ५५ मं
७७ त्रिणस्त्रिविधा लोके भवंति राजन् वाधिप सात्विकाः प्रभुकार्याणि साधयंति स्वशक्तिभिः ५६ आ
त्मकृत्यं प्रकुर्वंति स्वामिकार्याविरोधतः एकचित्ता धर्मधरा मंत्रशास्त्रविशारदाः ५७ राजसा
भिन्नचित्ताश्च स्वकार्यनिरताः सदा कदाचित्स्वामिकार्यं ते प्रकुर्वंति यदृच्छया ५८ तामसा लो
भनिरताः स्वकार्यनिरताः सदा प्रभुकार्यं विनाश्यैव स्वकार्यं साधयंति ते ५९ समये ते विभि
द्यंते परैस्तु परिवंचिताः स्वच्छिद्रं शत्रुपक्षीयान् निर्दिशंति गृहस्थिताः ६० कार्यभेदकरा
नित्यं कोशगुप्तासिवत्सदा संग्रामे च समुत्पन्ने भीषयंति प्रभुं सदा ६१ विश्वासस्तु न कर्त
व्यस्तेषां राजन् कदाचन विश्वासे कार्यहानिः स्यान्मंत्रहानिः सदैव हि ६२ खलाः किं किं
न कुर्वंति विश्वस्ता लोभतत्पराः तामसाः पापनिरता बुद्धिहीनाः शठास्तथा ६३ तस्मात्का
र्यं करिष्यामि गत्वाहं रणमस्तके चिंता त्वया न कर्तव्या सर्वथा नृपसत्तम ६४ गृहीत्वा तां ७८
दुराचारमागमिष्यामि सत्वरः पश्य मे च बलं धैर्यं प्रभुकार्ये स्वशक्तितः ६५ इति श्रीदेवीभा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ पं॰ पंचाशच्छ्लोकवर्णैर्लब्धा बाष्कलदुर्मुखौ यमलोकं गतौ देव्युवाच तेषु रणायकौ १ एजाद्यां पूर्वीआयांतौ कां परिगृह्य बाष्कल दुर्मुखौ निर्गतौ विलाह इत्युक्तौ १२।३।४।५ संसारसुखं विषयसुखं ६ जाल्मेति हे जाल्म त्वं काममोहिता नारीयं भवतिऽ

८०

आसन्नवान्ब इत्युक्त्वानौ महाबाहू दैत्यौ बाष्कलदुर्मुखौ जग्मतुर्मदृदिग्धांगौ सर्वशस्त्रा
स्त्रकोविदौ १ नौगत्वा समरे देवीमूचतुर्वचनं तदा दानवौ च मदोन्मत्तौ मेघगंभीरयागि
रा २ देवि देवाजितायेन महिषेण महात्मना वरयत्वं वरारोहे सर्वदैत्याधिपं नृपं ३ स
कृत्वा मानुषं रूपं सर्वलक्षणसंयुतं भूषितं भूषणैर्दिव्यैस्त्वामेष्यति रहः किल ४ त्रैलो
क्य विभवं कामं त्वमेष्यसि सुविस्मिते महिषं परमं भावं कुरु कांते मनोगतं ५ इत्यापतिं
महावीरं संसारसुखमद्भुतं त्वं प्राप्स्यसि पिकालापे योषितां खलु वांछितं ६ श्रीदेव्युवाच
जाल्म त्वं किं विजानासि नार्यहं काममोहिता मंदबुद्धिबलात्स्वर्थं भजेयं महिषं शठं ७ कु
लशीलगुणैस्तुल्यं तं भजंति कुलस्त्रियः अधिकं रूपचातुर्यबुद्धिशीलक्षमादिभिः ८

ति किं मां जानासि यत्नयस्मात्तथा विधाहं महिषं शठं भजेयमित्यर्थः ७ किंतु कुलांगनाहमस्मि तथा च कुलांगनानामिदं
व्रतमस्तीत्याह कुलशीलगुणैस्तुल्यमिति रूपचातुर्यबुद्ध्यादिभिरधिकमिति रूपचातुर्यबुद्ध्यादिभिरधिकमयीस

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarayu Trust Foundation

कातुकामातुरानारीभजेच्छ्रयमनुरूपिणं पश्यामधमंनूनंमहिषंदेवरूपिणी ९ गच्छतंम
८१ हिषंतूर्णंभूपंवाष्कलदुर्मुखौ वदतंतद्वचोदेवीसंगजतुल्यविषाणिनं १० यातालंगच्छवाभ्ये
त्यसंग्रामंकुरुवामया रणेजातेसहस्राक्षोनिर्भयःस्यादितिध्रुवं ११ हत्वाहंतानगमिष्या
मिनान्यथागमनंमम इत्थंज्ञात्वासुदुर्बुद्धेयथेच्छसितथाकुरु १२ मामनिर्जित्यभूभागे न
स्थानंतेकश्चन भविष्यतिचतुर्थ्यादेविवागिरिकंदरे १३ व्यासउवाच इत्युक्तौतौतया
दैत्यौकोपाकुलितलोचनौ धनुर्बाणधरौवीरौयुद्धकामौबभूवतुः १४ कृत्वातुविपुलंना
दंदेवीसानिर्भयास्थिता जगौचचकतुलीयांवाराहश्चिक्कुहद्दहः १५ भगवत्यपिवाणौघा
न्मुमोचदानवौप्रति कृत्वातुमधुरंनादंदेवकार्यार्थसिद्धये १६ तयोस्तुबाष्कलस्तूर्णं सं
मुखोभूद्रणांगणे दुर्मुखःप्रेक्षकस्तत्रदेवीमभिमुखःस्थितः १७ तयोर्युद्धमभूद्धोरंदेवीवाष्क ८१
लयोस्तदा बाणासिपरिघाघातैर्भयदंमंदचेतसां १८ ततःक्रुद्धाजगन्मातादृष्ट्वातंदुद्दु
र्मदं जघानपंचभिर्बाणैः कर्णाकृष्टैःशिलाशितैः १९ दानवोपिशरान्देव्याश्चिच्छेद
निशितैःशरैः सप्तभिस्ताडयामासदेवींसिंहोपरिस्थितां २०

॥ २०। २०। २०। २०। २०। २०। २०। २०।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई॰आ॰पं॰२१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ तिष्ठतिष्ठेतिभाषमाणइत्यर्थः २८॥२९॥ ३०॥ ३१॥॥

सापितंदशभिस्तीक्ष्णैःसुपीतैःसायकैःखलं जघानतच्छरांश्छित्वाजहासचमुहुर्मुहुः २१॥अ
८२ र्धचंद्रेणबाणेनचिच्छेदचशरासनं बाष्कलोपिगदाहस्तोदेवींहंतुमुपाययौ २२ आगच्छंतं
गदापाणिंदानवंमदगर्वितं चंडिकास्वगदापातैः पातयामासभूतले २४ बाष्कलःपतित
तोभूमौमुहूर्तादुत्थितःपुनः चिक्षेपचगदांसोपिचंडिकांचंडविक्रमः २४ तमागच्छंतमा
लोक्यदेवीशूलेनवक्षसि जघानबाष्कलंक्रुद्धापपातचममारसः २५ पतितेबाष्कलेसैन्यं
भग्नंतस्यदुरात्मनः जयेतिचमुदादेवाश्चक्रुर्गगनेस्थिताः २६ तस्मिंश्चनिहतेदैत्यदुर्मु
खोतिबलान्वितः आजगामरणेदेवीक्रोधसंरक्तलोचनः २७ तिष्ठतिष्ठबलीसोभिभाष
माणःपुनःपुनः धनुर्बाणधरःश्रीमान्रथस्थःकवचावृतः २८ तमागच्छंतमालोक्य दे
वीशंखमवादयत् कोपयंतीदानवंतंज्याघोषंचचकारह २९ सोपिबाणान्मुमोचाशु
तीक्ष्णानाशीविषोपमान् स्वबाणैस्तान्महामायाचिच्छेदचननादच ३० तयोःपरस्परंयुद्धं ८२
बभूवतुमुलंनृप बाणशक्तिगदाघातैर्मुसलैस्तोमरैस्तथा ३१ रणभूमौनदाजातारुधिरौ
॥३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ घवहानदी पतितानितदातीरेशिरांसिसभ्रमुस्तदा ३२

477

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

…मा॰पु॰ ॥ यथेति वैतरणीसंतरणार्थं येस्पर्शः ३३।३४ गोमायुः सृगालः सारमेयः श्वा ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१

यथा संतरणार्थाय यमकिंकरनायकैः तुंबीफलानि नीतानि नौकाशिक्षापरैर्मुदा ३३ रणभूमिस्त
था घोरा बभूवातीव दुर्वहा शरीरैः पतितैर्भूमौ खाद्यमानैर्वृकादिभिः ३४ गोमायुसारमेयाश्च का
८३ काः कंकाश्च पोमुखाः गृध्राः श्येनाश्च खादंति शरीराणि दुरात्मनां ३५ ववौ वायुश्च दुर्गंधो न्हतानां
देहसंगतः अभूत् किलकिलाशब्दः खगानां पलभक्षिणां ३६ नदाचु कोपदुष्टात्मा दुर्मुखः काल
मोहितः देवीमुवाच गर्वेण कृत्वा चोर्ध्वकरं मुधं ३७ गच्छ चंडि हनिष्यामि त्वामद्यैव सुवालि
शे देवं त्वं भज वामोरु महिषं मदगर्वितं। ३८ देव्युवाच आसन्नमरणं कामं प्रलपस्यधमो
हितः अद्यैव त्वां हनिष्यामि यथायं बाष्कलो हतः ३९ गच्छ वा तिष्ठ वा मंद मरणं यदि रोचते
हत्वा त्वां देव वधिष्यामि वालिशं महिषीसुतं ४० नद्भुत्वा वचनं तस्या दुर्मुखो मन्युमुद्यतः।
मुमोच बाणवृष्टिं तु चंडिकां प्रति दारुणां ४१ सापि तांतरसा छित्वा बाणवृष्टिं शितैः शरैः
जघान रासभं क्रुद्धा यत्नं वज्रधरो यथा ४२ ततः परस्परं युद्धं संजातं चातिकर्कशं भयदं
कातराणां च शूराणां बलवर्धनं ४३ देवी चिच्छेद तरसा धनुस्तस्य करे स्थितं तथैव पंचभि ८३
र्बाणैर्बभंज रथमुत्तमं ४४ रथे भग्ने महाबाहुः पदातिर्दुर्मुखस्तदा गदां गृहीत्वा दुर्धर्षां जगा

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ४६ मौलिमत् किरीटवदित्यर्थः ४७।। ४८ ।। ४९ ।। ५० इति श्रीदेवीभागवततिलके॰ त्रयोदशोध्यायः १३ षट्पंचाशन्महामदे
दैत्यौ तौ ताम्रचिक्षुरौ महामधे हतौ देव्याकर्ण्य संमुदीर्यते १ दुर्मुखवधोत्तरं आनंदत माह दुर्मुख मिति २ दैवचेष्टितं प्रारब्धा

चकार स गदाघातं सिंहमौलौ महाबलात् न च चाल हरिः स्थानात्ताडितोपि महाबलः ४६

८४ अंबिका तं समालोक्य गदापाणिं पुरःस्थितं खड्गेन शितधारेण शिरश्चिच्छेद मौलिमत् ४७ छि

न्ने च मस्तके भूमौ पपाल दुर्मुखोसुरः ततः जयशब्दं तदा चक्रुर्मुदिता निर्जरा भृशं ४८ तुष्टुवुस्तां

तदा देवीं दुर्मुखे निहतेऽमराः पुष्पवृष्टिं तथा चक्रुर्जयशब्दं नभःस्थिताः ४९ ऋषयः सिद्ध

गंधर्वाः सविद्याधरकिन्नराः जहर्षुस्तं हतं दृष्ट्वा दानवं रणमस्तके ५० इति श्रीदेवीभाग

वते महापुराणे पंचमस्कंधे त्रयोदशोध्यायः १३ व्यास उवाच दुर्मुखं निहतं श्रुत्वा महिषः

क्रोधमूर्छितः उवाच दानवान् सर्वान् किं जातमिति चासकृत् १ निहतौ दानवौ शूरौ रणे

दुर्मुखबाष्कलौ तन्मातस्परमाश्चर्यं पश्यंतु दैवचेष्टितं २ कालो हि बलवान् कर्ता सततं

सुखदुःखयोः नराणां परतंत्राणां पुण्यपापानुयोगतः ३ निहतौ दानवश्रेष्ठौ किं कर्तव्य

मतः परं ब्रुवंतु मिलिताः सर्वे यद्युक्तं कार्यसंकटे ४ व्यास उवाच एवं ब्रुवति राजेंद्र महि ८४

षेतिबलान्विते चिक्षुराख्यस्तु सेनानीः तमुवाच महामतिः ५ राजन्नहं हनिष्यामि कांचिं

[illegible] प्रययौ रथसंयुतः

चेष्टितमित्यर्थः २।। ३।। ४।। ५।। ६।। ।। ।।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५। दुनोति खेदयतीत्यर्थः २६ ॥ ननु युद्धेष्वि पामराः प्राप्नुवंतीति तद्वदहमपि प्राप्स्यामीति चेत्तेषा

द्वितीयंपार्ष्णिरक्षंतुकृत्वाताम्रंमहाबलं महतासैन्यघोषेणपूरयन्गगनंदिशः ७ तमा
८५ गच्छंतमालोक्यदेवीभगवतीशिवा चकारशंखस्याघोषंघंटानादंमहाद्भुतं ८ तत्रसुस्ते
नशब्देनतेचसर्वेसुरारयः किमेतदितिभाषंतोदुद्रुवुर्भयकंपिताः ९ विद्रुतांस्तांस्तुता
न्दृष्ट्वापलायनपरायणान् उवाचातीवसंक्रुद्धःकिंभयंवःसमागतं १० अद्यैवाहंहनि
ष्यामिबाणैर्बालांमदोन्नतां तिष्ठंत्वत्रभयंत्यक्त्वादैत्याःसमरमूर्द्धनि ११ इत्युक्त्वादानव
श्रेष्ठश्चापपाणिर्बलान्वितः आगत्यसंगरेदेवीमित्युवाचगतव्ययः १२ किंगर्जसिवि
शालाक्षिभीषयन्कातरान्नरान् नाहंबिभेमितन्वंगिप्रमत्तानेहविचेष्टितं १३ स्त्रीवधे
दूषणंज्ञात्वात्वथैवाकीर्तिसंभवं उपेक्षांकुरुतेचित्तंमदीयंवामलोचने १४ स्त्रीणांयुद्धं
कटाक्षैश्चतथाहावैश्चसुंदरैः नशस्त्रैर्विहितंक्वापित्वादृशीनांकदाचन १५ पुष्पैरपिन
योधव्यंकिंपुनर्निशितैःशरैः भवादृशीनांदेहेषुदुनोतिमालतीदलं १६ धिग्जन्ममानुषेलो ८५
केक्षात्रधर्मानुजीविनां लालितोयंप्रियोदेहःकृंतनीयःशितैःशरैः १७

नधिधिकारएवास्त्वित्याह धिग्जन्मेति येषांधर्मेलालितोयंप्रियोदेहः शितैःशरैःकृंतनीयइति ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

479

दे॰ भा॰ पुं॰ नैवस्पृशंति तैलाभ्यंगैरिति १८।१९।२० प्रत्युत दुर्गुण एव रोसंतीत्याह खड्गघातमिति २१ ननु तर्हि दुर्गुणः दत्तोर

तैलाभ्यंगैः पुष्पवासैस्तथा मिष्टान्नभोजनैः पोषितोयं प्रियो देहो घातनीयः परेषुभिः १८
८६ देहं छित्वासिधाराभिर्धनं भुंक्ते यतो नरः धिग्धनं दुःखदं पूर्वं पश्चात्किं सुखदं भवेत् १९
त्वमप्यन्नैव वामोरु ग्राथ्य धः क्ष सेवतः मत्कंधं सैप्रपद्ये त्यक्त्वा कं गुणं वेत्सि संगरे २० ख
...दान मदनचाशालीमुखैः मरणांते तु संस्कारो गोमायुमुखकर्षणं २१ नसे
वैकविभिर्धूर्तैः कृतं चातीव संतनं रणे मृतानां स्वः प्राप्तिरर्थवादोस्ति केवलः २२ तस्मा
त्कुरु वरारोहे यन्त्रं तेरमले मनः भजवा भूपतिं नाथं कृपयारिं सुरमर्दनं २३ व्यास उवाच।
एवं श्रुत्वा एणं तं देहं प्रोवाच जगदंबिका किं त्वं भाषसे मूढ बुद्धिमानिव पंडितः २४ नीति
शास्त्रं न जानासि विद्यां चान्वीक्षिकीं तथा न सेवितास्त्वया वृद्धा न धर्ममतिरस्ति ते २५ मू
र्खसेवापरो यस्मात्तस्मात्त्वं मूर्खवद्वदि राजधर्मं न जानासि किं ब्रवीषि ममाग्रतः २६ संग्रा ८६
मे महिषं हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमं प्रयाः स्वर्गं स्थिरं कृत्वा गमिष्यामि यथासुखं २७ देवानां
दुःखदातारं दानवं मदगर्वितं हनिष्येहं दुराचारं युद्धं कुरु स्थिरो भव २८

राख्यकिमर्थं कविभिः प्रशंसनं कृतमिति चेद्धूर्तैः कविभिस्तत्कृतं भ्रामाणिकं मत्वेत्याह तस्येवेति २१।२२।२३।२४।२५।२६।२७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २९॥ ३०॥ ३१ ॥ ३२॥ ३३॥ रयात्त्वरयात्त्वं वाहनात् सिंहादित्यर्थः ३४ रथोपस्थ इवरथोपर्येवेत्यर्थः ३४। ३५। ३६ किंभवद्भि

जीवितेच्छास्ति चेन्मूढ महिषस्य तथा तव तदा गच्छंतु पातालं दानवाः सर्व एव हि २९ मु
८७ मूर्षा यदि चित्ते ते युद्धं कुर्वंतु सत्वराः सर्वानेव वधिष्यामि निश्चयोयं ममाधुना ३० व्यास
उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या दानवो बलदर्पितः मुमोच बाणवृष्टिं तां घनवृष्टिमिवापरां
३१ चिच्छेद च तदा बाणान् स्वबाणैर्निशितैस्त्वरा जघान तं तथा घोरैराशीविषसमैः शरैः
३२ युद्धं परस्परं तत्र बभूव विस्मयप्रदं गदया घातयामास तं रयाज्जगदंबिका ३३ मूर्छां
मापस दुष्टात्मा गदयाभिहतो भृशं मुहूर्तद्वयमात्रं तु रथोपस्थ इवाचलः ३४ तं तथा मूर्
च्छितं दृष्ट्वा ताम्रः परबलार्दनः आजगाम रणे योद्धुं चंडिकां प्रतिचापलः ३५ आगच्छंतं
वीक्ष्य गर्वाढ्यं प्राह चंडिका रणे हि [illegible] यमलोकं नयाम्यहं ३६ किंभवद्भिः
[illegible] धर्मं ३७ किंभवद्भिर्हतै
र्नं दैत्यैर्माभिविफलःश्रमः अहं नेष्ये महिषं पापं सुरशत्रुं दुरात्मनि ३८ ॥ ॥ ॥ ८७

रिति भवद्भिरागतैः किं फलं भवतां पतिरेव कुतो नायाति समहिषोऽरुहे स्थितः किं जीवनं प्रयत्नं करोति ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ननुच्छदं कवचं ४४ । ४५ वसंते च किंशुका इव रणे राक्षसा इत्यन्वयः ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ॥

तस्माद्यूपं गृहं गत्वा महिषं प्रेषयं त्विह पश्येन्मां सोपि मंदात्मा यादृशी तादृशी स्थिता
८८ ३९ ताम्रस्तद्वचनं श्रुत्वा बाणवृष्टिं चकार ह चंडिकां प्रति कोपेन कर्णाकृष्टशरासनः॥
४० भगवत्यपि ताम्राक्षी समाकृष्य शरासनं बाणान्मुमोच तरसा हंतुकामा सुराहितं।
४१ चिक्षुराख्योपि बलवान् मूर्छां त्यक्त्वोत्थितः पुनः गृहीत्वा सशरं चापं तस्थौ तत्संमुखः
क्षणात् ४२ चिक्षुराख्यश्च ताम्रश्च द्वावप्यतिबलोत्कटौ युयुधाते महावीरौ सह देव्या
रणांगणे ४३ कुपिता च महामाया ववर्ष शरसंततिं चकार दानवान् सर्वान् बाणक्ष
ततनुच्छदान् ४४ तासुराः क्रोधसंमूढा बभूवुः शरताडिताः विव्यधुः शरजालानि दे
वीमतिरुषान्विताः ४५ बभुस्ते राक्षसास्तत्र किंशुका इव पुष्पिणः शिलीमुखक्षताः स
र्वैवसंते च वने रणे ४६ बभूव तुमुलं युद्धं ताम्रेण सह संयुगे विस्मयं परमं जग्मुर्देवा ये प्रे
क्षकाः स्थिताः ४७ ताम्रो मुसलमादाय लोहजं दारुणं दृढं जघान मस्तके सिंहं जहास च ८८
ननर्द च ४८ नर्दमानं तदा तं तु दृष्ट्वा देवी रुषान्विता खड्गेन शितधारेण शिरश्छेद सत्वरं

॥४८॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ५०।५१॥५२॥ पंचबाणानांविभागमाह एकेनेति अपरैःशरैरवशिष्टैस्त्रिभिरित्यर्थः ५३।५४।५५।५६॥ इतिश्रीदेवीभागवत
तिलकेपंचमस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः १४ संग्रामिकेऽथपंचाणस्यघैरयमहारणे असिलोमदयःसर्वेनिहताइतिकीर्त्यतेदर्ष्यं प्र

छिन्नेशिरसिताम्रस्तु विशीर्णोमुसलीबली बभ्रामक्षणमात्रंतुपपातरणमस्तके
५० पतितंताम्रमालोक्यविडालाख्योमहाबलः खड्गमादायतरसादुद्रावचंडिकां
प्रति ५१ भगवत्यपितंदृष्ट्वाखड्गपाणिमुपागतं दानवंपंचभिर्बाणैर्जघानतसारणे
५२ एकेनपातितःखड्गोद्वितीयेनतुतत्करः कंठाच्चमस्तकंतस्यकर्तितंचापरैःशरैः
५३ एवंतौनिहतौक्रूरौराक्षसौरणदुर्मदौ भग्नंसैन्यंतयोस्तूर्णंदिक्षुसंत्रस्तमानसं
५४ देवाश्चमुदिताःसर्वेदृष्ट्वातौनिहतौरणे पुष्पवृष्टिंसुराचक्रुर्जयशब्दंनभःस्थिताः
५५ ।ऋषयोदेवगंधर्वावेतालाःसिद्धचारणाः ऊचुस्तेजयदेवीतिचांबिकेतिपुनःपु
नः ५६ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेचतुर्दशोध्यायः १४ व्यासउवाच ।
तौतथानिहतौश्रुत्वामहिषोविस्मयान्वितः प्रेषयामासदैतेयान्तद्वधार्थंमहाबलान् ।
१ असिलोमविडालाख्यप्रमुखान्युद्धदुर्मदान् सैन्येनमहतायुक्तान्सायुधान्सपरिच्छ
दान् २ तेनचददृशेदेवीसिंहस्योपरिसं
स्थिताम् ८ अष्टादशभुजांदिव्यांखड्गखेटकधा
रिणीं ३

वीध्यायां तौताम्रविडालाख्यौवधानंतरंजातंवृत्तमाह तौतथेति १॥२॥३॥३॥३॥३॥३॥३॥२॥३॥३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰यं॰॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ दुःखसंतापेस्तुतएत्वयि ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥ तद्भोगजंनाशात्मकमनित्यं त्याज्यमित्यन्वयः तस्मात्त्वम
पिब्रह्मज्ञानंसंपाद्यसुखीभवयुद्धादुपरमंकुर्विति भावः नतु सौगतानांमते परलोकएवनास्तिदूरतोब्रह्मज्ञानंतथाचतज्जन्यसु

९० असिलोमाग्रतोगत्वातामुवाचहसन्निव विनयावनतःशांतो देवीं दैत्यवधोद्यतां ४
असिलोमोवाच देविब्रूहिवचःसत्यंकिमर्थमिहसुंदरि आगतासिकिमर्थंवाहंसिदैत्या
न्निरागसः ५ कारणंकथयाद्यत्वं त्वया संधिंकरोम्यहं कांचनंमणिरत्नानिभाजनानि
वसनानिच यानीच्छसिवरारोहे गृहीत्वागच्छमाचिरं किमर्थंयुद्धकामासिदुःखसंतापव
र्द्धनं ७ कथयंतिमहात्मानोयुद्धंसर्वसुखापहं कोमलेतीवतेदेहेपुष्पघातासहेभृशं ८
किमर्थंशस्त्रसंपातान्सहसीतिविसंस्मये चातुर्यस्यफलंशांतिःसततंसुखसेवनं ९।
तत्किमर्थंदुःखहेतुंसंग्रामंकर्तुमिच्छसि संसारेत्रसुखंग्राह्यंदुःखंहेयमितिस्थितिः १०।
तत्सुखंद्विविधंप्रोक्तंनित्यानित्यप्रभेदतः आत्मज्ञानंसुखंनित्यमनित्यंभोगजंस्मृतं ११ना ९०
शात्मकंतुतत्त्याज्यं वेदशास्त्रार्थचिंतकैः सौगतानांमतंचेत्त्वंस्वीकरोषिवरानने १२॥॥

खसंभवोस्तीतिचेत्तत्राह सौगतानामिति ॥ १२॥ १२ ॥ १२ ॥ १२॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२॥ १२॥ १२॥ १२॥ १२॥

481

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देः भाः पं॰ तन्मतेपि परलोकभयाभावात् विषयसुखमेव भोक्तव्यमित्यापातोत्याह तथापीति ननु मम न वेदांतिमतं नापि सौगतं मतं किंतु मीमांसकमतं तथाच तन्मते परलोकस्य सत्वात् युद्धं परलोकप्राप्त्यर्थं मावश्यकमिति चेत्तत्राह परलोकस्येति १३ तन्मते स्वर्गसुखस्यासर्वोत्तमत्वात्तस्या अर्थे कः मोहः किं कुर्वित्यर्थः १४।१५।१६ दयाधर्मोस्येति अस्य पुरुषस्य देहो दया धर्मोऽ

६१

तथापि यौवनं प्राप्य भुंक्ष्व भोगाननुत्तमान् परलोकस्य संदेहो यदि तेस्ति कृशोदरि १३ स्व
र्गभोगपरा नित्यं भव भामिनि भूतले अनित्यं यौवनं देहे ज्ञात्वेति सुकृतं चरेत् १४ परोप
तापनं कार्यं वर्जनीयं सदा बुधैः अविरोधेन कर्तव्यं धर्मार्थे कामसेवनं १५ तस्मात्त्वमपि क
ल्याणि मतिं धर्मे सदा कुरु अपराधं विना दैत्यान् कस्मान्मारयसेंविके १६ दयाधर्मोस्य देहो
क्तिः सत्यं प्राणाः प्रकीर्तिताः तस्माद्दया तथा सत्यं रक्षणीयं सदा बुधैः १७ कारणं वद सुश्रो
णि दानवानां वधे तव देव्युवाच त्वया पृष्टं महाबाहो किमर्थमिह मागता १८ तदहं संप्र
वक्ष्यामि हनने च प्रयोजनं विचरामि सदा दैत्य सर्वलोकेषु सर्वदा १९ न्यायान्यायेच भूता
नां पश्यंती साक्षिरूपिणी न मे कदापि भोगेच्छा न लोभो न च वैरता २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ६१

यस्य सदया धर्मस्तथोक्तिः अथ चास्य पुरुषस्य प्राणाः सत्ये प्रतिष्ठिताः सत्येनैव प्राणानां रक्षणात् तस्माद्दयासत्यं च रक्षणीयमि
त्याह तस्मादिति १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यतः साक्षिरूपिणी ततः इत्यर्थः २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ साधुरक्षणमित्यनदुत्तरान्वयि २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ एवंगतेएवंप्राप्तेइत्यर्थः ३०

धर्मोर्थेविचराम्यत्रसंसारेसाधुलक्षणं वृत्तमेतत्तुनियतंपालयामिनिजंसदा ॥ २१ ॥
९२ साधूनांरक्षणंकार्यंहंतव्यायेप्यसाधवः वेदसंरक्षणंकार्यमवतारैरनेकशः ॥ २२ ॥
युगेयुगेतएवाहमवतारान्बिभर्मिच महिषस्तुदुराचारोदेवान्वैहंतुमुद्यतः ॥ २३ ॥
ज्ञात्वाहंतद्वधार्थंभोप्राप्तास्मिराक्षसाधुना तंहनिष्येदुराचारंसुरशत्रुंमहाबलं ॥ २४ ॥
गच्छवातिष्ठकामंत्वंसत्यमेतदुदाहृतं ब्रूहिवातंदुरात्मानंराजानंमहिषीसुतं ॥ २५ ॥
किंमन्त्रीश्चेजयस्यत्रस्वयंयुद्धंकुरुष्वह संधिंचेत्कर्तुमिच्छास्तिराजस्त्वंमयासह २६
सर्वेगच्छंतुपातालंवैरंत्यक्त्वायथासुखं देवद्रव्यंतुयत्किंचिद्धृतंजित्वारणेसुरान् २७
तद्दत्वायांतुपातालंप्राह्लादोयत्रतिष्ठति व्यासउवाच तच्छ्रुत्वावचनंदेव्याअसिलोमापुरः
स्थितः २८ बिडालाख्यंमहावीरंपप्रच्छप्रीतिपूर्वकं असिलोमोवाच श्रुतंतेद्यबिडालाख्य ९२
भवान्व्याकथितंचयत् २९ एवंगतेकिंकर्तव्योविग्रहःसंधिरेववा बिडालाख्यउवाच नसं
धिकामोस्तिनृपोभिमानीयुद्धंचमृत्युंनियतंहिजानन् दृष्ट्वाहतान्प्रयतेतथास्मान्देवंहि
कोतिक्रमितुंसमर्थः गत्वाकथंतस्यपुरस्त्वयाद्यमयाचवक्तव्यमिदंकठोरं ॥ ३१ ॥ ॥ ३१ ॥ ३१॥

482

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गच्छं तु यातालमितश्च सर्वे दत्त्वाथ रत्नानि तथासुराणां नफ्लुवाक्यैः प्रतिबोधनी
६३ योराजा तु वीरैरिति नीतिभावं ३३ नूनं तत्र नगंतव्यं हितं वा व कुमारात् प्रष्टुं वा
पिगते राजा कोपयुक्तो भविष्यति ३४ इति संचिंत्य कर्तव्यं युद्धं प्राणस्य संशये स्वामिका
र्थे परं मत्वा मरणं तृणवत्तथा ३५ व्यास उवाच इति संचिंत्य तौ वीरौ संस्थितौ युद्धतत्परौ
धनुर्बाणधरौ तत्र संनद्धौ रथसंगतौ ३५ प्रथमं तु विडालाख्यः सप्तबाणान्मुमोच ह अ
सिलोमा स्थितो दूरे प्रेक्षकः परमास्थित ३६ चिच्छेद तांस्तथा प्राप्तान् विकासवशौरैः
शरान् विडालाख्यस्त्रिभिर्वीरो जघान च शिलाशितैः ३७ प्राप्य बाणव्यथां दैत्यः पप
त समरांगणे मूर्छितोथ ममाराशु रानवो दैवयोगतः ३८ विडालाख्यं हतं दृष्ट्वा रणे
शक्तिशरोल्कैः असिलोमा धनुष्पाणिः संस्थितो युद्धतत्परः ३९ ऊर्ध्वं सव्यं करं कृत्वा ६४
तामुवाच मितं वचः रे विजानामि मरणं दानवानां दुरात्मनां ४० तथापि युद्धं कर्तव्यं
पराधीनेन वै मया महिषो मंदबुद्धिश्च न जानाति भिप्रायिये ४१ ॥ ॥ ॥ ॥

त्रीत्याह नफल्लुवाक्यैरिति ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४२॥ ४१॥ ४१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तद्गते नैव वक्तव्यं हितं चैव। प्रियं मया मतं ह्येव वीरधर्मेण शुम्भ वाच्यं शुभं भवेत् ४२ दैवमेव
६४ परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकं पतन्ति दानवाः सर्वे गणस्त्वत्र वाणाहता भुवि ४३ इत्युक्त्वा शर
वृष्टिं स चकार दानवोत्तमः देवी चिच्छेद तान् बाणैरप्राप्तांस्तु निजान्तिके ४४ अन्यविच्याधि
तं तूर्णमसि लोमा नमस्तुंगैः वीक्षिता मरसंवेश्च कोपपूर्णा नतानदा ४५ शुम्भे दानवः
कांस्यायोविद्धतनुः किल स्रवद्रुधिरधारश्च फुफुल्लः किंशुको यथा ४६ असिलोमा गदां गु
र्वी लोहीं मुद्यम्य वेगतः दुद्राव चंडिकां कोपात् सिंहं मूर्ध्नि जघान ह ४७ सिंहोऽपि नखपातैस्तं
ददार भुजान्तरे अगणयन् गदाघातं कृतं तेन बलीयसा ४८ उत्पपात तरसा दैत्यो गदापाणिः सु
दारुणः सिंहमूर्ध्नि समारुह्य जघान गदयांविका ४९ कृतं तेन प्रहारं तु वंचयित्वा विशांपते।
खड्गेन शितधारेण शिरश्चिच्छेद चंडिका ५० [illegible] देहो दुःपपात भरसान्वितो हा हा
कारो महानासीत् सैन्ये तस्य दुरात्मनः ५१ जय देवीति देवास्तां तुष्टुवुर्जगदम्बिकां देवदुंदुभयो ने
दुर्जेगुश्च नृपकिन्नराः ५२ निहतो दानवो वीरः पतितो चरणांगणे निरताः सैनिकाः सर्वे ६४
तत्र केसरि गाववल्लात ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ५४ ॥ हतशेषा दैत्या राजानं प्रतिगत्वा किमूचुस्तदाह असिलोमेति ५५ ॥ ५६ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कं-
 धे पंचदशोऽध्यायः १५ अथाधिकैः पंचषष्टिपद्यैः सविस्तरं महिषासुरसंवादो देव्या कृत उदीर्यते १ पूर्वाध्यायांते हतशेषा

भक्षिताश्च तथा केचिन्निःशेषं तद्बलं कृतं भग्नाः केचिद्गतां मंदा महिषं प्रति दुःखिताः ५४
चुक्रुशुः रुरुदुश्चैव त्राहि त्राहीति भाषिणः असिलोमबिडालाख्यौ निहतौ नृपसत्तम ५५ अ-
न्ये ये सैनिका राजन् सिंहेन भक्षिताश्च ते एवं ब्रुवंतो राजानं तदा चक्रुश्च वैशसं ५६ तच्छ्रुत्वा
वचनं तेषां महिषो दुर्मनास्तदा बभूव चिंताकुलितो विमना दुःखसंयुतः ५७ इति श्रीदेवी-
भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः व्यास उवाच तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधयुक्तो
नराधिपः दारुकं प्राह तरसा रथमानय मेऽद्भुतं १ सहस्रखरसंयुक्तं पताकाध्वजभूषितं आयु-
धैः संयुतं शुभ्रं सुचक्रं चारुकूबरं २ सूतोपि रथमानीय तमुवाच त्वरान्वितः राजन् रथोयमा-
नीतो द्वारि तिष्ठति भूषितः ३ सर्वायुधसमायुक्तो वरास्तरणसंयुतः आनीतं तं रथं ज्ञात्वा दानवें-
द्रो महाबलः ४ मानुषं देहमास्थाय संग्रामे गंतुमुद्यतः विचार्य मनसा चेति देवी मां वीक्ष्य दुर्मुखं

दैत्यास्त्राहि त्राहीति भाषणे राजानं प्रति गत्वा रुरुदुरित्युक्तं तदुत्तरं जातं वृत्तमाह तेषामिति १ महिषदेहं त्यक्त्वा मानुषदेहं
कारणमाह विचार्येति मां शृंगिणं महिषं दृष्ट्वा देवी नो निभमा अनिष्यमाणि मनसा विचार्येत्यन्वयः ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तमेव विचारमाह नारीणामिति ६·७ किंच ममापि महिषदेहस्य नास्यां विजातीयायां सुखं स्यात् द्विपदपुरुषस्य सजाती
य एव विद्यमानत्वात् तज्जातत्वात् मीनत्वं संमदयं च मनुष्यरूपमेव मया धार्यमित्याह ममापीति ८·९ पुच्छवालोम

484

शृंगिणं महिषं नूनं विमनास्सा भविष्यति नारीणां च प्रियं रूपं तथा चातुर्यमित्यपि ६
तस्माद्रूपं च चातुर्यं कृत्वा यास्यामि तां प्रति यथा मां वीक्ष्य सा बाला प्रेमयुक्ता भविष्यति
७ ममापि च न दैवस्यां सुखं नान्यस्वरूपतः इति संचिन्त्य मनसा दानवेन्द्रो महाबलः ८
तत्क्षणान्मानुषं रूपं बभूव पुरुषः शुभः सर्वायुधधरः श्रीमान् चारुभूषणभूषितः ९
दिव्याम्बरधरः कान्तः पंचबाण इवापरः रथोपविष्टः केयूरस्रग्वी बाणधनुर्धरः १० सेना
परिवृतो देवीं जगाम मदगर्वितः मनोज्ञं रूपमास्थाय मानिनीनां मनोहरं ११ तमागतं
समालोक्य दैत्यानामधिपं तदा बहुभिः संवृतं वीरैर्देवी शंखमवादयत् १२ स शंखनि
नदं श्रुत्वा जनविस्मयकारकं समीपमेत्य देव्यास्तु तामुवाच हसन्निव १३ देवि संसा
रेऽस्मिन् वर्तमानो जनः किल नरो वाथ तथा नारी सुखं वाञ्छति सर्वथा १४ सुखं संयोग
जन्यं नासंयोगे भवेदिह संयोगो बहुधा भिन्नस्तान् प्रब्रवीमि शृणुष्व ह १५

१४ संयोगजं पदार्थसंबंधजन्यमित्यर्थः असंयोगे पदार्थसंबन्धाभावे सुखं तु नैव भवतीत्यर्थः नास्तीति संयोगस्तान् भेदान् मदनः १०।१०।११।१२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰पं॰ भेदानां द्वैविध्यमाह सुप्रीतीति केचित्संयोगाः प्रीत्युत्थाः प्रीतिः प्रेमा तद्धेतुका एव नान्यत्कारणान्तरं लोभादिकं विद्यते
यथा मातापित्रोः पुत्रेण संयोगः प्रेमनियत एव तादृशसंयोगस्य सुखजनकत्वमक्षतमेव तादृशाः केचित्संयोगा इत्यर्थः
तथा केचिच्चेतूत्था लोभादिरूपहेतुजन्या यथा भ्रातुः संयोगः स च मामुपकरिष्यतीति लोभमूलक एव तस्मात्तादृशाः
९७ संयोगा हेतूत्था इत्युच्यन्ते तथा स्वभावोत्थाः स्वभावेन प्रसंगेनैव जायमानाः केचित्संयोगा यथा यात्रादानीं न हि तेषां संयोगे
प्रीतिर्वा लोभो वा कारणं संभवति किं तु स्वभाव एव तथा च तादृशाः संयोगाः स्वभावोत्था इत्युच्यन्ते इत्यर्थः तत्र प्रीत्युत्थाना
मुदाहरणमाह तत्र प्रीतिभवानिति २६ मातापित्रोः पुत्रेण संयोगः प्रीतिजन्यः प्रथमः स च तादृशप्रीतिजन्यः संयोग उत्तम

भेदान् सुप्रीति हेतूत्थान् स्वभावोत्थाननेकशः तत्र प्रीतिभवानादौ कथयामि यथा
मति २६ मातापित्रोस्तु पुत्रेण संयोगस्तूत्तमः स्मृतः भ्रातुर्भ्रात्रा तथा योगः कारणा
न्मध्यमो मतः २७ उत्तमस्य सुखस्यैव दातृत्वादुत्तमः स्मृतः तस्मादल्पसुखस्यैव प्रदा
तृत्वाच्च मध्यमः २८

एवोत्तमसुखजनकत्वात् पुत्ररूपप्रियपदार्थदर्शनमात्रेणैव तत्र निरतिशयसुखस्योद्भवात् ९७
हेतूत्थानामुदाहरणमाह भ्रातुर्भ्रात्रेति कारणादिति भ्रातुर्भ्रात्रा यः संयोगः स उपकारमूलकः तु सुखजनको न तु दर्शनमा
त्रेण यथा पितापुत्रयोः स च संयोगो मध्यमः भ्रात्रोपकारे कृते नेन संयोगस्य पूर्वापेक्षयाल्पसुखजनकत्वादित्यर्थः २७ ॥
उत्तममध्यमसंयोगयोः कुतो मध्यमोत्तमत्वं तदाह उत्तमस्य सुखस्यैवेति बहुसुखदातृत्वादुत्तमत्वमित्यर्थः तस्मादल्पसु
खस्यैवेति तस्मात्पूर्वसुखापेक्षयाल्पसुखप्रदातृत्वान्मध्यमत्वमित्यर्थः २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रे. आ. पं. स्वभावासंयोगस्वरूपं तत्कनिष्ठं तत्राह नाविकानामिति नाविकाः नौकाः पान्थः स्यादित्यर्थः तेषां विविधावृत्तचित्ताना
मनेकदेशवासिकानां कार्याकुलचित्तानां प्रसंगपरिवर्तिनां कार्यान्तरप्रसंगेनैकत्र मिलितानां यः संयोगः स स्वाभाविक इत्यर्थः १९ अत्य
२९ ल्पसुखदातृत्वात्कनिष्ठ इत्याह अल्पसुखेति संसेतेष्वयं योगस्त्रिविधाः अल्पमध्यमोत्तमसुखप्रदत्वादि प्रकारस्तथापि नतेष्वत्युत्तमसु
खदातृत्वादत्युत्तमः संयोगोस्ति नतु भिन्न एव तेभ्योस्तीत्याह अत्युत्तमस्तु संयोग इति यः सोत्युत्तमः संयोगः स एव संसारेत्युत्तमसुखप्र

नाविकानांतु संयोगः स्मृतः स्वाभाविको बुधैः विविधावृत्तचित्तानां प्रसंगपरिवर्तिनां १९ अत्यल्प
सुखदातृत्वात्कनिष्ठो यस्मृतो बुधैः अत्युत्तमस्तु संयोगः संसारे सुखदः सदा २० नारी पुरुषयोः
कोने समानवयसोः सदा संयोगो यः समाख्यातः स एवात्युत्तमः स्मृतः २१ अत्युत्तमसुखस्यैव दा
485 तृत्वात्स तथाविधः चातुर्यरूपवैदग्ध्यैः कुलशीलगुणैस्तथा २२ परस्परसमुत्कर्षः कथ्यते हि परस्परं
तं चेत्करोषि संयोगं वीरेणात्र महासह २३ ॥

द इत्यर्थः २० स कोत्तम इत्यपेक्षायां तत्राह नारीपुरुषयोरिति २१ कुतस्तस्यात्युत्तमत्वं तत्राह अत्युत्तमसुखस्यैवेति तथाविधोत्युत्तम इत्यर्थः
चातुर्यरूपेति २२ तुर्यादिभिः परस्परसमुत्कर्षो हि यतः परस्परं कथ्यते स्त्री चातुर्यादिगुणैः पुरुषं वर्णयति पुरुषः चातुर्यादिगुणैः
स्त्रियं वर्णयति तस्मात्स उत्तम एवात्र संयोग इत्यर्थः एतावत्पर्यंतं संयोगस्वरूपविभागकथनस्य प्रयोजनमाह तं चेदिति २३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कथं वीरत्वे संकेति चेत्तत्राह नाना विधानीति २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० मरणांत मिति ते वचा मरणांतं मरणपर्यंत सत्य पालन

... तमेकुर्वे स्यैद प्राङ्किस्यात्तेन संशयः नाना विधानि रूपाणि कतोमि स्वेच्छया प्रिये॥ २४ इन्द्रा द्याः सुराः सर्वे संग्रामे विजिता मया रत्नानि यानि भुवनेस्मिन्मम माधुना २५ भुंक्ष्व त्वं तानि सर्वाणि देहि देहि दायथा यदृच्छाभवाघत्वं दासोस्मि तव सुंदरि २६ वैरं त्यजे हं देवैस्तु तव वाक्यान्न संशयः यथा त्वं सुखमाप्नोषि तथाहं करवाणि वै २७ आज्ञापय विशालाक्षि तथाहं प्रकरोम्यद्य चित्तं मे तव रूपेण मोहितं चारुभाषिणि २८ आतुरोस्मि वरारोहे प्राप्तस्ते शरणं किल प्रपन्नं पाहि रंभोरु कामबाणैः प्रपीडितं २९ धर्माणामुत्तमो धर्मः शरणागत रक्षणं त्वदीयोस्म्य सितापांगि सेवकोहं कृशोदरि ३० मरणांतं वचः सत्यं नान्यथा प्रकरोम्यहं पादेन ताडितोस्मि न त्वं गित्यक्ता नानायुधानि ते ३१ दयां कुरु विशालाक्षि तप्तोस्मि कामसायकैः जन्मप्रभृति चार्वंगि दैन्यं ना चरितं मया ३२ ब्रह्मादीनीश्वरान्मन्ये त्वयि न ह्रिद धाम्यहं चरितं मम जानंति रणे ब्रह्माद यः सुराः ३३ सोप्यहं तव दासोस्मि मन्मुखं पश्य भामिनि व्यास उवाच ईतन्ब्रुवाणं तं दैत्यं दे वी भगवती हिसा ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ९९

करोमि न करिष्यामि सत्यमेतन्ना नी दी त्यर्थः ३१ ३२ ३३ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नाहंपुरुषमिच्छामीति अत्र भगवत्त्वा मायाविशिष्टब्रह्मरूपत्वात् प्रकृत्युभयात्मकत्वेपि स्वस्य प्रकृतिरूपस्याभिमानमाश्रित्य भग
दे॰भा॰ पुं॰ वत्येदमुच्यते त्वंकारार्थमिति बोध्यं ३५ इच्छास्म्यहमिति परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेति श्रुत्युक्तस्व
लशक्तिरूपादितेत्यर्थः इच्छाशक्तिरुमाकुमारीति शिवसू...दिता चेत्यर्थः ३६ चैतन्यं प्रतिबिंबरूपमित्यर्थः तस्य प्रतिबिंबस्य संयोगादहं
१७० जडापि सचेतनास्मीत्यर्थः ३७ नन्वन्यसंबंधात्कथमन्यस्य चेतनत्वमिति चेत दृष्टांतवशात्संभवतीत्याह अयस्कांतस्येति ॥

प्रहस्य सस्मितं वाक्यमुवाच वरवर्णिनी श्रीदेव्युवाच नाहं पुरुषमिच्छामि परमं पुरुषं विना
३५ तस्य चेच्छास्म्यहं दैत्य सृजामि सकलं जगत् स मां पश्यति विश्वात्मा तस्याहं प्रकृतिः शिवा
३६ तत्सान्निध्यवशादेव चैतन्यं मयि शाश्वतं जडाहं तस्य संयोगात्प्रभवामि सचेतना ३७
अयस्कांतस्य सान्निध्यादयसश्चेतना यथा न ग्राम्यसुखवांछा मे कदाचिदपि जायते ३८ मूर्ख
त्वमसि मंदात्मन् यत्स्त्रीसंगं चिकीर्षसि नरस्य बंधनार्थाय शृंखला स्त्री प्रकीर्तिता ३९ लोह
बद्धोऽपि मुच्येत स्त्रीबद्धो नैव मुच्यते किमिच्छसि च मंदात्मन् मूत्रागारस्य सेवनं ४० ॥ ॥

१७०

तथा च नाहं प्राकृतांगनास्मि यन्मां त्वमित्थं भाषसे किंतु सर्वैश्वर्येहमस्मीति भावः ननु तथापि तव ग्राम्यसुखेच्छास्ति वा न वेति
चेत्तत्राह न ग्राम्येति अत एव सर्वेश्वरत्वान्नास्ति काचित्पीडास्तीति भावः ३८ पश्चाहं पंडित इति मदगर्वस्त्वं चातुर्यं दर्शयसि तत्र न त्वं पंडितः किं
तु मूर्खोऽसीत्याह मूर्खेति ॥

486

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ग्वमसीति तत्र हेतुमाह पत्नीसंगमिति तस्य दुष्टत्वमाह नेत्येति ३९ ४० ४१ ४२ ४३ एतादृशान्नदुवचनं न त्व
द्यात् मयोच्यते किंतु त्वया वचनं सौहृदमेतावत्सर्वं ते दर्शितं तदृशादित्याह सत्यं ब्रवीमीति अतो जीवन् सन् गच्छ यथा

कामं कुरु सुखायत्वं अभात् सुखमवाप्स्यसि नारीसंगे महद्दुःखं जानन्किं त्वं विमुह्यसि ४१ त्यज
वैरं सुरैः सार्धं यथेष्टं विचरावनौ पातालं गच्छ वा कामं जीवितेच्छा यदस्ति ते ४२ अथवा कुरु सं
ग्रामं बलवत्यसि सांप्रतं प्रेषिताहं सुरैः सर्वैः स्तव नाशाय दानव ४३ सत्यं ब्रवीमि ये नाथ त्वया व
चन सौहृदं दर्शितं तेन तुष्टास्मि जीवन् गच्छ यथा सुखं ४४ सतां सप्तपदी मैत्री तेन त्वां चाभिजीवि
तं मरणेच्छास्ति चेद्युद्धं कुरु वीर यथा सुखं ४५ हनिष्यामि महाबाहो त्वामहं नात्र संशयः व्यास
उवाच इति तस्या वचः श्रुत्वा दानवः काममोहितः ४६ उवाच श्लक्ष्णया वाचा मधुरं वचनं ततः
बिभेम्यहं वरारोहे त्वां प्रहर्तुं वरानने ४७ कोमलां चारुसर्वांगीं नारीं नरविमोहनीं जित्वा हरि ह
रादींश्च लोकपालांश्च सर्वशः ४८ किं त्वया सह युद्धं मे युक्तं कमललोचने रोचते यदि चार्वंगि
विवाहं कुरु मां भज ४९ नो चेद्गच्छ यथेष्टं ते दृष्ट्वा यस्मात्समागता नाहं त्वां प्रहरिष्यामि यतो मैत्री

सुखं न युद्धं कुर्विति भावः ४४ ४५ ४६ त्वया वारं वारं [illegible] किंतु कोमलांगीत्वं हत
व्येति भयादित्याह बिभेम्यहमिति ४७ ४८ ४९ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ५१ केवलं शोभमा एव न किंतु स्त्रीहत्यापि तव हन्त नेभविष्यतीत्याह स्त्रीहत्येति बलात्कारेण त्वां नेष्यामीत्यपि सामर्थ्ये
 मयि वर्तते तथापि तत्र बलात्कारेण भोगे तु सा न संभवात् मनत क्रियत इत्याह गृहीत्वा त्वमिति ५२ यत इति यतः पुरुषस्य
सुखं कान्ता सुखं बुजा हते न स्यात् तस्मात् तयैव नारीणां मयि पुरुषं विना न स्यात् तुल्यन्याय न्वा उभयोरित्यर्थः संयोगेति इदं किं न
हित मुक्तं शुभं वा कं न स्यात् इच्छ यथा सुखं काशे भामेभवे दंते हत्वा त्यां चारूलोचना ५१ स्त्री हत्या
बालहत्या च ब्रह्महत्या दुरत्यया गृहीत्वा त्वां गृहं नूनं गच्छाम्य घवराननने ५२ तथापि मे वरं न स्या
च्छलात्म्योगे सुखं कुतः अब्रवीमि सुकेशि त्वां विनया वनतो यतः ५३ पुरुषस्य सुखं न स्याहते कांता
487 मुखं बुजात् तत्रथैव हि नारीणां न स्याच्च पुरुषं विना ५४ संयोगे सुख संभूति र्वियोगे दुःखसंभवः
कान्तासि रूपसंपन्ना सर्वाभरणभूषिता ५५ चातुर्ये त्वयि किं नास्ति यतो मां न भजस्य हो तवो यदि
एकमेव भोगानां परिवर्जनं ५६ वंचितासि प्रिया लाये वैरिणा केन बिल्वह मुंच ग्रह मिमं कांते कु
रुष्व सुभगे मने ५७ सुखं तव समाविस्याद्विवाहे विहिते किल विष्णुर्लक्ष्म्या तहा भाति सावित्र्या च सहात्मभूः ५८ रुद्रो भाति च पार्वत्या शच्या शतमखस्तथा का नारी पतिहीना च सुखं प्रा

नामासीति शेषः कान्तासीति ५५ इदं पुरुष संग विषयं चातुर्यं तव किं नास्तीत्यर्थः कांताया इदं चातुर्यमवस्थमपेक्षितमिति
भावः ननु विपदो न कर्तव्य इति मां प्रति केन चिदुक्तमस्तीत्याह तवो यदि इष्ट मिति ५६ ५७ ५८ शच्या शतनरव स्तयेति तथाह
मपि त्वया शोभां प्राप्स्यामीति शेषः ॥ ५८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ६० ६१ ६२ अथ वामे हि तैरिति मे समाहितैः प्रत्तुभिरेवैं मे मनसुखविध्वंसिभिः पंभ ऋषध्वजो मकरध्वजो वारितः दिमि त्यर्थः। तेन कारिणो नासि त्वपि न प्रहर्तीत्यर्थः ६३ ६४ मंदोदरीव पश्चात्तापमिस त्यर्थः सा तन्वंगी अनुकूलं पतिं परित्यज्य पश्चात्कुट पतिं
 चकार कदायदा कामा तीजाता पश्चात् एवं पत्युलाभेन पश्चात्तापं प्राप्तान्तदेत्यर्थः ६५ इति श्रीदेवी भागवत तिलके पंचमस्कंधे षोडषोध्याः

येनत्वमसितापांगीन्करोषिपतिंशुभं कामःकायगतःकांतेयस्त्वांवारोस्तुनामलेः ६० मादृशैः पंचभिःकामेनताडयति मंदधीः मन्येऽहमिवकामोपिरवावांत्वपिसुन्दरि ६१ अवलेतिचमन्वा नोनमेरवपतिमार्गणान् मनोभवस्पवैरंवा किमप्यस्तिमपासह ६२ तेनचत्वय्यरालासि नमुं चतिशिलीमुखान् अथवामेऽहितैर्दैवैर्वारितोसौऋषध्वजः ६३ सुखविध्वंसिभिस्तेनत्वयिन प्रहरत्यपि स्वत्कामामृगशावाक्षि पश्चात्तापंकरिष्यसि ६४ मंदोदरीवतन्वंगीपरित्यज्यशुभं नृपं अनुकूलंपतिंपश्चात्साचकारशठंपतिं ६५ कामार्ताचयदाजातामोहेनआकुलांतरा इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ व्यासउवाच० इतिश्रुत्वाव चस्तस्यदेवीपप्रच्छदानवं कासामंदोदरीनारीकोसौत्यक्तोनृपस्तया १ ॥ १ ॥ ॥

यः १६ एकचत्वारिंशश्लोकवर्दी मंदोदर्याः कथानकं देवी वोधाय दैत्येन कथ्यते चेति कथ्यते मंदोदरीदृष्टांतं श्रुत्वा लीलावशाद्देवी प्रच्छतीत्याह इति श्रुत्वेति १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१०४ सूतः उवाच नृपः पश्चात्तस्मै वृद्धिकथानकं विस्तरेण यथाप्राप्तदुःखं वनितया पुनः १ मद्रदेशे[illegible]
च सिंहलो नाम देशोस्ति विख्यातः पृथिवीतले घनपादपसंयुक्तो धनधान्यसमृद्धिमान् ३ चंद्रसे
नाधिपस्तत्र राजा धर्मपरायणः न्यायदंडधरः शांतः प्रजापालनतत्परः ४ सत्यवादी नृपः शूरः क्षि
तिभुर्नीतिसागरः शास्त्रवित्सर्वधर्मज्ञो धनुर्वेदे निनिष्ठितः ५ तस्य भार्या वरारोहा सुंदरी शुभगा शु
भा सदाचारातिसुमुखी पतिभक्तिपरायणा ६ नाम्ना गुणवती कांता सर्वलक्षणसंयुता सु
षुवे प्रथमे गर्भे पुत्री सा चातिसुन्दरी ७ पिता चातीव संतुष्टः पुत्रीं प्राप्य मनोरमां मंदोदरीति ना
मास्याः पिता चक्रे मुदान्वितः ८ इन्दोः कलाइवा स्वर्थं ववृधे सा दिने दिने दशवर्षा यदा जाता
कन्या चातिमनोहरा ९ वरार्थं नृपतिश्चिंतामवाप च दिने दिने मद्रदेशाधिपः शूरः सुधन्वा
नाम पार्थिवः १० तस्य पुत्रोतिमेधावी कंबुग्रीवोतिविश्रुतः ब्राह्मणैः कथितो राज्ञे संयुक्तोयं
वरः शुभः ११ सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वविद्यार्थपारगः राज्ञा दृष्टस्तदागत्य नाम्ना गुणवती प्रि
या १२ कंबुग्रीवाय कन्यां स्वां दास्यामि वरवर्णिनि सा तु पत्युर्वचः श्रुत्वा पुत्रीं पप्रच्छ सादरं १३

488

॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·५ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥२२ नागन्वरणं श्रुत्वानपाः
विवाहूंते पिता कर्तुं के वुणींबेणचांकृति तच्छ्रुत्वा मातरं प्राह वाक्यं मंदोदरी तदा २४ नाहं पतिं
२०५ करिष्यामि मे काम्येस्ति परिग्रहे कौमारं व्रत मास्थाय कालं नेष्यामि सर्वथा २५ स्वातंत्रे णचरिष्या
मि तपस्तीव्रं सदैव हि पारतंत्र्यं परं दुःखं मातः संसार सागरे २६ स्वातंत्र्यं मोक्ष मित्याहुः परिड
ताः शास्त्र कोविदाः तस्मान्मुक्ताभविष्यामि यत्नामेन प्रयोजने २७ विवाहे वर्तमानेतु पावकस्य च सन्नि
धौ कर्तव्यं वचनं तस्य वर्तितव्यं च दासवत् २८ श्वश्रू देवर वर्गाणां दासत्वं श्वशुरालये पति चित्ता
नुवर्तित्वं दुःखात् दुःखतरं स्मृतं २९ कदाचित्पतिरन्यां वा कामिनीं च भजेद्यदि तदा महत्तरं दुःखं।
सपत्नीसंभवं भवेत् ३० तदेर्ष्याजापंत्त पत्यौ क्लेशश्चापि भवेदथ संसारे क सुखं मात र्नारीणां च विशे
षतः ३१ स्वभावात् परतंत्राणां संसारे स्वप्न धर्मिणि श्रुतं मया पुरा मात रुत्तानचरणात्मजः ३२ उत्तमः
सर्व धर्मज्ञो ध्रुवाद्वरजो नृपः पत्नीं धर्म परां साध्वीं पतिभक्ति परायणां ३३ अपराधं विना कांतां त्यक्त
वान् विपिने प्रियां एवं विधानि दुःखानि विद्यमाने तु भर्तरि ३४ कालयोगान्मृते तस्मिन्नारी स्यात् दुः
खभाजनं वैधव्यं परमं दुःखं शोक संताप कारकम् ३५ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१०६ परोषितपतित्वेपि दुःखस्यादधिकं गृहे मदनाग्निविदग्धायाः किं सुखं पतिसंगजं २६ तस्मा
न्मतिर्न कर्तव्यः सर्वथेति मतिर्मम एवं प्रोक्तातदा माता पतिप्राहनृपात्मजा २७ नचवांछतिभर्त्तारं
कौमारव्रतधारिणी व्रतजाप्यपरा नित्यसंसारान्विमुखा सदा २८ नकांक्षति पतिं कर्त्तुं बहुदोषवि
चक्षणा भार्यया भाषितं श्रुत्वा तथैव संस्थितो नृपः २९ विवाहो नकृतः पुत्र्या ज्ञात्वा भावविवर्जितां
489 वर्त्तमाना गृहे ह्येवं पित्रा मात्रा च रक्षिता ३० यौवनस्यांकुरा जाता नारीणां कामदीपिकाः तथापि
सा वयस्याभिः प्रेरिताभिः पुनः पुनः ३१ चकमे न पतिं कर्तुं ज्ञानार्थपदभाषिणी एकदोद्यानदेशे
सा विहर्तुं बहुपादपे ३२ जगाम सुमुखी प्रेम्णा सैरंध्रीगणसेविता रेमे कृशोदरी तत्रापश्यत्कुसुमिता
लताः ३३ पश्यन्ती विचरन्ती रम्या वयस्याभिः समावृता कोशलाधिपतिस्तत्र मार्गे दैववशात्तदा ॥
३४ आजगाम महावीरो वीरसेनोति विश्रुतः एकाकी रथमारूढः कतिचित्सैनिकैर्वृतः ३५ सै
न्यं च पृष्ठतस्तस्य समायाति शनैः शनैः दृष्टस्सखीवयस्याभिर्दूरतः पार्थिवस्तदा ३६ मंदोदर्यै तथा
प्रोक्तं समायाति नरः पथि रथारूढो महाबाहू रूपवान्मदनोपरः ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १०६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥प्रसाधिकांकुरि

मन्येहंनृपतिः कश्चित्प्राप्तोभाग्यवशादिह एवंब्रुवंत्यांतत्रासौ कोशलेंद्रः समागतः ३८ दृष्ट्वा
१०७ तामसितापांगींविस्मयंप्रापभूपतिः उत्तीर्यस्यंदनात्तूर्णंपप्रच्छपरिचारिकां ३९ केयंबाला
विशालाक्षी कस्यपुत्रीवदाशुमे एवंपृष्टातुसैरंध्रीतमुवाचशुचिस्मिता ४० प्रथमंब्रूहिमेवी
रपृच्छामित्वांसुलोचन कोसित्वंकिमिहायातः किंकार्यंवदसांप्रतं ४१ इतिपृष्टस्तुसैरंध्र्या
तामुवाचमहीपतिः कोशलोनामदेशोस्तिपृथिव्यांपरमाद्भुतः ४२ तस्यपालयिताचाहंवी
रसेनाभिधः प्रिये वाहिनीपृष्ठतः कामंसमायातिचतुर्विधा ४३ मार्गभ्रमादिहप्राप्तंविद्धि
मांकोशलाधिपं सैरंध्र्युवाच चंद्रसेनसुताराजन्नाम्नामंदोदरीकिल ४४ उद्यानेरंतुका
मेयंप्राप्ताकमललोचना श्रुत्वातद्भाषितंराजाप्रत्युवाचप्रसाधिकां ४५ सैरंध्रिचतुरासित्वं
राजपुत्रींप्रबोधय ककुत्स्थवंशजश्चाहंराजास्मिचारुलोचने ४६ गांधर्वेणविवाहेनपतिं
मांकुरुकामिनि नमेभार्यास्तिसुश्रोणिवयसोहतयौवना ४७ वांछामिरूपसंपन्नांसुकु
लांकामिनींकिल अद्यनांतनतामह्यंविधिनादातुमर्हसि ४८ ॥ १०७

मित्यर्थः ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अनुकूलपतिश्चाहं भविष्यामि न संशयः महिष उवाच इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सैरंध्री प्राह तांत
१०८ दा ४९ प्रहस्य मधुरं वाक्यं कामशास्त्रविशारदा मंदोदरि नृपः प्राप्तः सूर्यवंशसमुद्भवः ५० रू
पवान्बलवान्कांतो वयसा त्वत्समः पुनः प्रीतिमान्नृपतिर्ज्ञातस्त्वयि सुंदरि सर्वथा ५१ पि
तापिते विशालाक्षि प्रददाति सर्वथा विवाहकालं ते ज्ञात्वा त्वां च वैराग्यसंयुतां ५२ इत्या
हास्मान्स नृपतिर्विनिश्वस्य पुनः पुनः पुत्री प्रबोधयं त्वेतां सैरंध्रि सेवनेरताः ५३ वक्तुं शक्ता
वयं न त्वां हठधर्मरतां पुनः भर्तुः शुश्रूषणं स्त्रीणां परो धर्मो ब्रवीन्मनुः ५४ भर्तारं सेवमाना
वै नारी स्वर्गं भवाप्नुयात् तस्मात्कुरु विशालाक्षि विवाहं विधिपूर्वकं ५५ मंदोदर्युवाच ॥
नाहं पतिं करिष्यामि चरिष्ये तप अद्भुतं निवारय नृपं बाले किं मां पश्यति नस्त्रयः ५६
सैरंध्र्युवाच दुर्जयो देवि कामो सौ कालस्तु दुरतिक्रमः तस्मान्मे वचनं पथ्यं कर्तुमर्हसि सुं
दरि ५७ अन्यथा व्यसनं नूनमायत्तेदिति निश्चयः इति तस्या वचः श्रुत्वा कन्योवाचाथ।
तां सखीं ५८ यद्यद्भवेत्तद्भवतु दैवयोगादसंशयं नविवाहं करिष्येहं सर्वथा परिचारके ५९
महिष उ० इति तस्यास्तु निर्बंधं ज्ञात्वा प्राह नृपं पुनः गच्छ राजन्यथाकामं नेयमिच्छति सत्पतिं १०८

490
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६१ इतिश्री देवीभागवततिलके पंचमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ ७ सप्तत्रिश्लोकवर्यैस्तु मंदोदर्योः कथानकं समाप्य महिष
स्यारिवध एवात्र कथ्यते तस्मिन्राजनिगते नंतरं जातं रतमाह तस्यास्तु भगिनीति तस्यां मंदोदर्या १ २ ३ दिदं धूर्त्तं

नृपस्तु तद्वचश्श्रुत्वा निर्गतः सहसेनया कोशलाद्विमना भूत्वा कामिनीं प्रति निस्पृहः ६१ इ =
तिश्री देवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७ महिष उवाच तस्यास्तु भगि
नी कन्या नाम्ना चेंदुमती शुभा विवाहयोग्य संजाता सुरूपा वरजा त्वथा १ तस्याविवाहः संवृत्तः
संजातश्च स्वयंवरः राजानो बहुदेशीयाः संगतास्तत्र मंडपे २ तया वृत्तो नृपः कश्चिद्बलवान्
रूपसंयुतः कुलशीलसमायुक्तः सर्वलक्षणसंयुतः ३ तदा कामातुरा जाता विंबी स्वयंतु
सा चकमे दैवयोगात्तु शठं चातुर्यभूषितं ४ पितरं प्राह तन्वंगी विवाहं कुरु मे पितः इच्छा मे द्य स
मुद्भूता हृष्ट्वा मद्राधिपं त्विह ५ चंद्रसेनः पिता श्रुत्वा पुत्र्यायज्ञापितं रहः प्रसन्नेनैव मनसा तत
कार्यं तत्परो भवत् ६ तमाहूय नृपं गेहे विवाहविधिना ददौ कन्यां मंदोदरी तस्मै पारिवर्हं तथा
बहु ७ चारुदेष्णो पितां प्राप्य सुंदरी मुदिता भवत् जगाम स गृहं तुष्टो राजापि सहित स्त्रिया ८ १०९
रेमे नृपतिशार्दूलः कामिन्या बहुवासरान् कदाचिद्दासपत्न्यास

सा मंदोदरी ४ मद्राधिपं मद्रराजानं ५ तत्परस्त
दुद्योगवान् ६ तं मद्राधिपं ७ चारुदेष्णो राजा मद्राधिपस्तां प्राप्य तया स्त्रिया सहित इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पतिगृहं पतिश्रयनागार मित्यर्थः संसारजं सुखंदहि

सेरं छाकथितं तस्यैतयादृष्टःपतिस्तथा उपालंभंददौतस्मैस्मितपूर्वंरुषान्विता १० कदाचि

११० पिसामान्यांदृष्टोरूपवतीन्नृपः क्रीडयन्नुलालयन्हृष्टःखेदंप्रायतदैवसा ११ नज्ञातोपंशठः

पूर्वंयदादृष्टःस्वयंवरे किंकृतंतुमयामोहादिचिनाहंन्दयेणह १२ किंकरोम्यघसंतापंनिर्लेच्छ

निर्घृणेपादे कामीतिरोदृशोपत्योधिगद्यममजीवनं १३ अद्यप्रभृतिसंसारेसुखंत्यक्तंमयाखलु

तु पतिसंभोगजंसर्वंसंतोषोघमयाकृतः १४ अकर्तव्यंकृतंकार्यंलब्धातंदुःखदंमम देह

त्यागःक्रियतेच्चेत्हत्यातीवदुरत्यया १५ पितृगेहंव्रजाम्यासुतत्रापिनसुखंभवेत् हास्यो

ग्यासखीनांतुभवेयंनात्रसंशयः १६ तस्माद्वनेवसंवासोवैराग्ययुतयामया कर्तव्यःकालयो

गेनत्यक्त्वाकामसुखंपुनः १७ महिषउवाच इतिसंचिंत्यसानारीदुःखशोकपरायणा स्थिताय

निगृहंत्यक्त्वासुखंसंसारजंततः १८ तस्मात्वमपिकल्याणिमामनादृत्यभूपतिं अन्यंकापुरुषं

मंदंकामिनीसंश्रयिष्यसि १९ वचनंकुरुमेतथ्यंनारीणांपरमंहितं अकृत्वापरमंशोकं

लप्स्यसेनात्रसंशयः २० ११०

नित्यर्थः १८ तस्मादिति मंदोदरीवत्त्वमपीत्यर्थः कापुरुषंकुत्सितपुरुषं १९ २० २०॥

॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥ २० ॥

491

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२२१ दे॰मा॰टी॰ इत्थं चिन्तितोऽर्थं मंदोदरी कथामगन्तव्या प्रश्नागतमुत्ता युत्ता विनोदं विहाय यथार्थं भाषणमाह मंदात्मन्निति २१ अहं न मा हत्वा रि
किंतु सर्वं त्वरी किमर्थं नाहिं समागतासीति चेत्तत्राह यदायदेति २२ तदेव स्पष्टयति अरूपाया इति अजजन्माया स्वेच्छया भाभ्या
२२१
श्रीदेव्युवाच मंदात्मन् गच्छ पातालं युद्धं वा कुरु सांप्रतं हत्वा त्वां सहितान् सर्वान् गमिष्यामि यथा
सुखं २१ यदा यदा हि साधूनां दुःखं भवति दानव तदा तेषां च रक्षार्थं देहं संधारयाम्यहं २२ अ
रूपा याऽव्ययरूपं मजन्मा या च जन्म च सुराणां रक्षया योयं बिभर्मि दैत्य दिनि श्चितं २३ सत्यं
ब्रवीमि जानीहि प्रार्थिताहं सुरैः किल त्वद्वधार्थं इमारे त्वां हत्वा यास्या मि निश्चला २४ त
स्मात् युद्धं त्यक्त्वा गच्छ पातालमसुरालयं सर्वथा त्वां हनिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं २५ व्यास
उवाच इत्युक्तः स तया देव्या धनुरादाय दानवः युद्धकामः स्थितस्तत्र संग्रामांगणभूमिषु २६
मुमोच तरसा बाणान् कर्णाकृष्टान् शिलाशितान् देवी चिच्छेद तान् बाणैः क्रोधमुक्तैरयोमुखैः
२७ तयोः परस्परं युद्धं संबभूव भयप्रदं देवानां दानवानां च परस्परजयैषिणां २८ मध्ये दुर्ध
रस्त्वागत्य मुमोच च शिलीमुखान् देवीं प्रति विषासक्तान् कोपयन्नति दारुणान् २९ ततो भगव
ती क्रुद्धा तं जघान शितैः शरैः दुर्धरस्तु पपातोर्व्यां गतासुर्गिरिशृंगवत् ३० १११
मन्यतरस्यामिति ङाप् २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ त्रिनेत्रो दैत्यः ३१ ३२ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ दानवो विस्मयं गतः सच महिषासुरः ३५ दैत्यं वक्षसीति महिषासुरमित्यर्थः

तं तथा निहतं दृष्ट्वा त्रिनेत्रः परमास्त्रवित् आगत्य सप्तभिर्बाणैर्जघान परमेश्वरीं ३१ अनागतांस्तु चि

११२ च्छेद देवी तान् विशिखैः शरान् त्रिशूलेन त्रिनेत्रं तु जघान जगदंबिका ३२ अंधकस्त्वाजगा

म तं दृष्ट्वा त्रिलोचनं गदया लोहमय्याशु सिंहं विव्याध मस्तके ३३ सिंहस्तु नखघातेन तं

हत्वा बलवत्तरं चखाद तरसा मांसमंधकस्य रुषान्वितः ३४ तान् रणे निहतान् वीक्ष्य दान

वो विस्मयं गतः चिक्षेप तरसा बाणान् अति तीक्ष्णान् शिलाशितान् ३५ द्विधा चक्रे शरान् देवी

तानप्राप्तान् शिलीमुखैः गदया ताडयामास दैत्यं वक्षसि चांबिका ३६ स गदाभिहतो मूर्छा

मवाप्य भरवाधकः विषह्य पीडां या पाल्मा पुनरागत्य सत्वरः ३७ जघान गदया सिंहं मूर्ध्नि

क्रोधसमन्वितः सिंहोपि नखघातेन तं ददार महासुरं ३८ विहाय पौरुषं रूपं सोपि सिंहो बभू

व ह नखैर्विदारयामास देवी सिंहं मदोत्कटं ३९ तं च केसरिणं वीक्ष्य देवी क्रुद्धा ह्ययोमुखैः श

रैरवाकिरत्तीक्ष्णैः क्रूरैराशीविषैरिव ४० त्यक्त्वा सोहरिरूपं तु गजो भूत्वा मदस्रवः शैलशृंगं

करे कृत्वा चिक्षेप प्रति चंडिकां ४१ आगच्छंतं गिरेः शृंगं देवी बाणैः शिलाशितैः चकार ति ११२

लशः खंडान् जहास जगदंबिका ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

... ४० करे कृत्वेति शुंडया गृहीत्वेत्यर्थः ४१ ४२

दे॰भा॰पं॰ ॥४३ अष्टापदी अष्टापदीचंद्रमल्लो शरभे कर्कटे पुमानिति मेदिनी कोशादष्टापदी सरभः ४४ ४५ तयोर्देव्यष्टापदिनोः पुनस्तद्रूपंवि

११३ उत्पत्य च तदा सिंहस्तस्य मूर्ध्नि व्यवस्थितः नखैर्विदारयामास महिषं गजरूपिणं ४३ विहाय
गजरूपं च बभूवाष्टापदी तथा हंतुकामो हरिं कोपाद्दारुणो बलवत्तरः ४४ तं वीक्ष्य शरभं देवी
खड्गेन चरुषान्विता उत्तमांगे जघानाशु सोऽपि तां प्राहरत्तदा ४५ तयोः परस्परं युद्धं बभूवातिभय
प्रदं माहिषं रूपमास्थाय शृंगाभ्यां प्राहरत्तदा ४६ पुच्छप्रभ्रमणेनाशु तुंडाघातैर्महासुरः ताड
यामास तन्वंगीं घोररूपो भयानकः ४७ पुच्छेन पर्वतान् शृंगे गृहीत्वा भ्रामयन् बलात् प्रेष
यामास पापात्मा प्रहसन्परया मुदा ४८ तामुवाच बलोन्मत्तो तिष्ठ देवि रणांगणे अद्याहं त्वां ह
निष्यामि नूपयौवनभूषिताम् ४९ मूर्खासि मदमत्ताद्य यन्मया सह संगरम् करोषि मोहिता
तीव क्षुधा बलवतीश्वरा ५० हत्वा त्वां निहनिष्यामि देवान् कपटपंडितान् ये नारीं पुरतः कृत्वा
जेतुमिच्छंति मां शठाः ५१ देव्युवाच मा गर्वं कुरु मंदात्मन्दात्मं तिष्ठ रणांगणे करिष्यामि निरा ॥ श्रीगुरुः ॥ ५ ॥
तं कान् हत्वा त्वां सुरसत्तमान् ५२ पीत्वाय माधवीमिष्टां क्षणतया मिरणोधम देवानां दुःख ११३
दं पापं मुनीनां भयकारकं ५३

हाय माहिषं रूप मास्थाय शृंगाभ्यां प्राहरत ।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२। माध

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ हंतुकामा महासुरमित्यस्यायमभिप्रायः महिषासुरस्य कालिकापुराणे रुरीत्या शिवांशत्वात्तस्य च बुद्धिपुरःसरं हननायोग्य॰

११५ व्यास उवाच इत्युक्त्वा चषकं हैमं गृहीत्वा सुरयायुतं पपौ पुनःपुनः क्रोधाद्धंतुकामा महासुरं ५४
पीत्वा द्राक्षासवं मिष्टं शूलमादाय सत्वरा दुद्राव दानवं देवी हर्षयन् देवतागणान् ५५ देवास्तां तु
तुष्टुवुः प्रेम्णा चक्रुः कुसुमवर्षणं जयजीवेति ते प्रोचुर्दुंदुभीनां च निःस्वनैः ५६ ऋषयः सिद्धगंधर्वाः
पिशाचोरगचारणाः किंनराः प्रेक्ष्य संग्रामं मुदिता गगने स्थिताः ५७ सोपि नानाविधान्देहान् कृत्वा
कृत्वा पुनःपुनः मायामयान् जघानाजौ देवीं कपटपंडितः ५८ चंडिकापि च तं पापं त्रिशूलेन।
बलाद्धृदि ताडयामास तीक्ष्णेन क्रोधादरुणलोचना ५९ ताडितोसौ पपात ोर्व्यां मूर्छामा
पन्मुहूर्तकं पुनरुत्थाय चामुंडां पद्भ्यां वेगादताडयत् ६० विनिहत्य पादघातैर्जहास च म
हुर्मुहुः रुराव दारुणं शब्दं देवानां भयकारकं ६१ ततो देवी सहस्रारं सुनाभं चक्रमुत्तमम्
करे कृत्वा जगादोच्चैः संस्थितं महिषासुरं ६२ पश्य चक्रं मदाधाय तव कंठनिकृंतनं क्षणमा
त्रं स्थिरो भूत्वा यमलोकं व्रजाधुना ६३ इत्युक्त्वा दारुणं चक्रं मुमोच जगदंबिका शिरश्छि
न्नं रथांगेन दानवस्य तदा रणे ६४

स्यादेवं मदिरां पीत्वा तद्धार्यं देव्या मदं धत्वं स्वीकृतमिति ॥ ५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ पं॰ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ननु महिषासुरवधो मार्कंडेयपुराणे न्यथोक्तो देवीभागवते चान्यथोक्तस्तत्राह यत्कं पुराकल्पे यथा
पुलस्त्यं प्रतिकल्पं तथैव च प्रवर्तंते स्वयं देवी दैत्यानां नाशनाय वै तथैव जायते युद्धं तथैव त्रिदशा गमइति रामवृत्तांत वर्णने
११५ कालिका पुराणात् इतिचेन्न तत्र वचने प्रायशइत्यध्याहारेणाशेषांभवात् अतएव हरिवं शादिषु सप्तिकमभेदोपि नरो

सुस्राव रुधिरं चोष्णं कंठनालाद्गिरेर्यथा गैरिकादारुणं प्रौढं प्रवाहमिव नैर्झरं ६५ कबंधस्त
स्य दैत्यस्य भ्रमन्वै पतितः क्षितौ जयशब्दश्च देवानां बभूव सुखवर्द्धनः ६६ सिंहस्त्वतिबलः
स्तत्र पलायनपरानथ दानवान्भक्षयामास क्षुधार्त्त इव संगरे ६७ मृते च महिषे क्रूरे दानवा
भयपीडिताः हतशेषाश्च ये केचित्पातालं ते ययुर्नृप ६८ आनंदं परमं जग्मुर्देवास्तस्मि
न्निपातिते मुनयो मानवाश्चैव ये चान्ये साधवः क्षितौ ६९ चंडिका निर्गता तस्मात्स्थाना च्छुभे दे
शे संस्थिता देवास्तत्राययुः शीघ्रं स्तोतुकामाः सुखप्रदां ७० इति श्रीदेवीभागवते महा
पुराणे पंचम स्कंधे महिषासुर वधो नामा ष्टादशोध्यायः १८ व्यास उवाच अथ प्रमुताः सर्वे दे
वा इंद्रपुरोगमाः महिषं निहतं दृष्ट्वा तुष्टुवुर्जगदंबिका १

बाधापक इति इती श्रीदेवीभागवत तिलके
पंचमस्कंधे अष्टादशोध्यायः १८ अर्धाधिके त्रिचत्वारिं सत्सु पद्येरनंतरं देवैः कृता महादेव्याः स्तुतिरित्ये तदुच्यते स्तोतुका
मा देवा आगत्य किं चक्रुस्तदुच्यते अथेति १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ तत्र प्रथमतः सृष्टिस्थितिसंहारकर्तृत्वेन सर्वेश्वरत्वं भगवत्याः सहेतुकं वर्णयन्ति ब्रह्मेति हे भगवति यस्माद्ब्रह्मा तवैव वश
त्वायुक्तो जगत्सृजति तथा विष्णुरिदं जगदवति पालयति तथा अन्तकाले प्रलयकाले तवैव वशत्वायुक्तो महेश्वरः शिवो जगत्संहरते।
११६ यस्माच्च तया शक्त्या विहीनास्ते ब्रह्मादयो जगत्सृष्टिस्थितिनाशेषु नेशा न समर्थास्तस्मादन्वयव्यतिरेकात्त्वमेव जगतः स्थितिना
शकर्त्री इदं सृष्टिकर्तृत्वस्याप्युपलक्षणं त्वमेव सर्वेश्वरीति भावः तथा च श्रुतिः कासि त्वं महादेवि साब्रवीदहं ब्रह्मरूपिणी मत्तः
प्रकृतिपुरुषात्मकं जगत् मायावारणानारसिंही सर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्षति सर्वमिदं संहरति इत्यादि सूतसंहितायां च

देवा ऊचुः ब्रह्मा सृजत्यवति विष्णुरिदं महेशः शक्त्या तवैव हरते ननु चान्तकाले ईशा न ते पि च
४९४ भवन्ति तया विहीनास्तस्मात्त्वमेव जगतः स्थितिनाशकर्त्री २ कीर्तिर्मतिः स्मृतिगती करुणा द
या त्वं श्रद्धा धृतिश्च वसुधा कमला जया च पुष्टिः कलाथ विजया गिरिजा जया त्वं तुष्टिः प्रमा त्वम
सि बुद्धिरुमा रमा च ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यस्तु ब्रह्मत्वमापन्नः शिवो यो मुनिसत्तमा सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु विष्णुत्वमापन्नः शिवो यो मुनिसत्तमाः
सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु रुद्रत्वमापन्नः शिवो यो मुनिसत्तमाः सातस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः ११६
यस्मात्त्वं महाकारणस्वरूपा तस्मा
त्सर्वं कार्यरूपापि जातैव कार्यस्य कारणानन्यत्वादिति वदन्नुख्यानि रूपाणि विभूतिरूपाणि पंचान्युपासनार्थमनुवदति ॥ कीर्तिरिति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तिह्रंह्रः अजयाऽजयामंत्र रूपेत्यर्थः गिरिजा रुद्रशक्ति रुमा ईश्वर शक्तिः ३ किं पुनरेतावत्त्वरूपैवाह मस्मीति चेत्तत्रा
ह सर्वं त्वमेव विदितेति सर्व कारण रूपाया स्तव कार्यमात्र स्वरूपत्वात्सर्वात्मकत्वमस्त्येवेत्यर्थः ननु तदेतत्कथं कि स्वरूपत्व
मेव मयमतः किमिति प्रतिपादित मिति चेदाभिर्विना व्यवहार स्यासंभवादासां मुख्यत्वेनोपासकानां विभूति स्वरूप दर्शनार्थं।
११७ प्रति पादित मित्यभि प्रायेणाह आभिर्विनेति कर्तुं व्यवहार मित्यर्थः सकल लोक निवास भूमे इति देवी संबोधनं हे सर्वाधिष्ठान

विद्या त्वमाजगति कांतिरपीह मेधा सर्वं त्वमेव विदिता भुवन त्रयेस्मिन् आभि र्विना तव तु श।
किमिराशु कर्तुं कोवा क्षमः सकल लोक निवास भूमे ४ त्वं धारणा ननु न चेदसि कूर्म नागो ध
र्तुं क्षमौ कथमिलां भवेतां पृथ्वी न चेत्त्वमसि वा गगने कथं स्था स्यत्येतदं बनि खिलं बहु भार यु
त्वाम क्तं ५

रूपिणीत्यर्थः ४ अधुना धारणा शक्ति रूप विभूतिं वर्णयति त्वं धारणा ननु न चेदिति हे भगवति त्वं धारणा शक्ति रूपा ननु निश्चयेन ११७
न चेदसि तदा कूर्म नाग विलां पृथ्वीं धर्तुं कथं क्षमौ भवेतां न कथमपीत्यर्थः तथा त्वं पृथ्वी न चेदसि तदेतत् जगद्बहु भार युक्तं गगने
तरिक्षे कथं स्थास्यति न कथमपीत्यर्थः तथा च सर्वा धार शक्ति रूपा त्वमसीति भावः तथा च श्रुतिः अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्यहमा
दित्यैरुत विश्वदेवैः अहं मित्रा वरुणो भा बिभर्मीत्यादि ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰पं॰ इत्थं सर्वैश्वर्यादिधर्मवतीं त्वां येऽन्यदेवता उपासते ते तव मायागुणैर्विमूढा एवेत्याह येवास्तुवंतीति वाशब्दस्त्वर्थकः ये तु मनु
जानमरान् चतुर्मुखविष्णुरुद्रान् तथाश्विमुख्यंद्रस्तन्प्रभृतीन् स्तुवंति ते तव मायागुणैर्विमूढा एव मोहिता एव न त्वामाद्य
११८ देवतां कल्याणदायिनीं मुख्यत्वेनाराध्यां जानंतीति भावः किं त्वां शक्तिरूपामृते विहाय कार्ये कार्ये विषये ते देवाः प्रभवन्ति
समर्था भवन्ति यतो मूढैराराध्यन्ते किन्तु नैव भवंति स्वच्छक्तियुता एव ते भक्तकार्यं कर्तुं क्षमास्ततस्त्वामेव कुतो न भजंतीति
भावः तदुक्तं शिवपुराणे उमासंहितायां येनस्तुवंति देवेशीं सर्वकारणकारणां मायागुणैर्मोहितास्ते हतभाग्या न संशय इति

495

ये वा स्तुवंति मनुजा अमरान् विमूढा मायागुणैस्तव चतुर्मुखविष्णुरुद्रान् शुभ्रांशुवह्नियम
वायुगणेशमुख्यान् किं त्वामृते जननि ते प्रभवंति कार्ये ६ ये जुह्वति प्रवितते ऽल्पधियोऽध्वरे
वह्नौ सुरान् समधिकृत्य हविः समृद्धं स्वाहा न चेत्त्वमसि ते कथमाप्नुयुस्त्वामेव किं न हि यजंति
ततो हि मूढाः ७

६ एवमन्यदेवतोपासकोपहासं कृत्वा श्रोत्रियोपहासमाह ये जुह्वतीति प्रवितत इति हे भगवति त्वयानंतरं ये प्रवितते वि
स्तृते यज्ञे सुरान् इन्द्रादीन् देवान् समधिकृत्योद्दिश्य समृद्धं विपुलं हविर्जुह्वति तेऽपि अल्पधिय एव यत त्वमस्मिन् यज्ञे स्वाहारूपा न ११८
चेदसि न भवसि चेत् तदा ते देवा श्रद्धासाक्षात्तद्धुतं हविः किंयुः प्राप्नुयुः किं नैव प्राप्नुयुस्ततस्त्वदधीनमेव तेषां जीवितमिति ततः
तस्माद्धेतोस्त्वामेव मूढाः किं न यजंति कुतो न यजंतीत्यर्थः यतो न यजंति ततोऽल्पधिय एव ते इति भावः तथा ब्रह्मांडपुराणे
त्वरि " " " " " " " " " " " " " " " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा.पं. तोयाख्याने अश्रुतासः श्रुतासश्च यज्वानो येप्ययज्वनः स्वर्यंतो नापेक्षंते इंद्र मग्निं चये विदुः सिकता इव संयंति रश्मिभिः समुदीरि
ताः अस्माल्लो कादमुष्माच्चेत्याह चारण्यक श्रुतिरिति काठकेपिच वा एते स्थायत्नरूपा अथ दर्शक मवरं येषु कर्मेति ७ ननु ते
११८ षां देवानां भोग प्रदत्वाल्लोकास्तानेव भजंति चेत्तत्राह ॥ भोग प्रदासीति हे भगवति भवती त्वमेव चराचराणां भोग प्रदासि यतः
स्वांशैः सप्त प्रकृति विकृति रूपैः षोडश विकारैश्च नित्यं प्राणिनां जीवनं प्राणनं ददासि प्रारब्ध कर्म भोगार्थं नहिं तद्विरहितानां
प्रारब्ध भोगः संभवति तस्मात् प्रारब्धकर्म भोगानुसारेण जीवन दातृत्वात् त्वमेव भोग प्रदासीत्यर्थः तत्र हेतुमप्याह स्वीया
ग

भोगप्रदासि भवतीह चराचराणां स्वांशैर्ददासि खलु जीवनमेव नित्यं स्वीयान् सुरान् जन
नि पोषयसीह यद्वत्तद्वत्परानपि च पालयसीति हेतोः ८ श्रीरामः ८ श्रीशिवः ८

११६

निति यथा स्वीयान् सुरान् पोषयसि इह प्रपंचे तद्वत्परान् असुरानपि भोगजीवित दाने नापि पालय सीति हेतो स्त्वमेव भोग प्रदा
सीत्यर्थः नहिं पूर्वोक्त देवानां भोग प्रदत्वेनेदे वाः स्वशत्रुभ्यो पि भोगं ददती तिप्रजुज्यंते दैत्य भोग प्रदान प्रार्थमेव तेषां प्रबोधानुग त
स्मात्तद्देवेभ्यो व्यतिरिक्ता त्वमेव भोग प्रदासीति भावः ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ननु दुष्टान् दैत्यान् किमित्यहं पालयामीति चेत्तत्राह मातः स्वयमिति हे भगवति मातर्यं संसारकाननविपिने त्वया एव विनोदार्थं
त्वया ये ध्यान फललाभ रहितान् फल रहितान् कटुं श्व दृष्टान् स्वयं विरचिता तुल्या दितान् निपुणाः पंडिताः पुरुषा नो छेदयंति क
थं चित्कथमपि तस्मात्त्वमपि तद्देवतेयां निकृष्ट कर्मभिस्तान्तुल्याद्यैदैत्यानो च्छेदयसि किंतु पालयसि वे स्वर्धैः तदुक्तं विषवृक्षोपि।
 संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतमिति ९ नन्वेवं चेत्तेषां मुक्तेर्हेतुर्नुचित एवेति कथं मपाते निरंतरं रन्यंते इति चेत्तत्राह यत्तं तु हंसीति हे भग
वति त्वं च हृदा रसमास्वदनेव देहांतरेपि स्वर्गादिषु पि देवांगनानां सुरत रूपाद् केलिषु क्रीडासु मतियेषां मरातीनां शत्रूणां
तानरता तेषां शरीरेण मूर्ध्नि हंसि यत्ते तेन चरित्र मिदमनुवितन्न किन्त्वीप्सित पूरणाय तेषां मनोरथ पूरणायैव न द्वेषार्थं

मातः स्वयं विरचितान्विपिने विनोदाद्ध्यानफलाशरहितान्कटुवृक्षान् नोच्छे
दयंति पुरुषा निपुणाः कथं चित्तस्मात्त्वमप्यतितरां परिपासि दैत्यान् ९ यत्तं तु हंसिर
णमूर्ध्नि शरैरराती न्देवांगनासुरतकेलिमतीन्विदित्वा देहांतरेपि करुणारसमाद
दाना तत्ते चरित्रमिदमीप्सित पूरणाय १० श्रीदुर्गायैनमः १० श्रीहरिः॥

496

मिदमर्थः अयंभावः यद्यहं देवानांभीरो त्वं दैत्यान्न हनिष्यामि तदा तेषां कथं तद्भोगसिद्धिः नहि तत्तामसप्रकृतयो १२०
यागादिभिः स्वर्गं गमिष्यंति तच्च तद्विना तत्तु संभाव्यं तितस्माद्देनासस्व ब्ध एतान् कृत्वा स्वर्गं प्रापयिष्यामीति मनीषया ते
षां नृणां शंने व वधो नान्य प्रयोजन इति तदुक्तं लालनेनाडने मातुर्नाकारुण्यं यथार्भके तद्वदेव महेशस्य नियंतुर्गुणदोष
योरिति १०
॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ ननु स्वर्गसुखार्थमेव यदि तानहं हन्मि तर्हि तावन्मात्रं कार्यं ममेच्छयापि भवितुमर्हतीति ममेच्छयैव सर्वं स्वर्गे गतं तस्मात्
किमर्थं दैत्यवधफल्गुकार्यार्थं ममावतारग्रहणमिति चेत्तत्राह चित्रं त्वमीति हे जननि येषां कृते येषां दैत्यानामर्थे ते तव देह,
१२१ निबंधनं देहग्रहणं भवति ते दनुजा दैत्यास्त्वच्चिंतितेन तव दिच्छया असुभिः प्राणै रहिता न संतीति यन्न चित्रमेवास्मद्रूपमेव
त्वदिच्छयैव तेषां मरणं स्वर्गप्राप्तिश्चानायासेनैवापेक्षिता ननु तदर्थमवतारापेक्षास्तीति तत्र कुतो न जातमित्याश्चर्यमेव ।
स्मा कं भाति तर्हि ममावतारग्रहणे को हेतुर्भवद्भिर्योजित इति चेत्क्रीडारसस्तवात्र हेतुर्नान्यत्परः स्वार्थस्तत्र प्रमाणान्य इत्यर्थः अ
वतारं गृहीत्वा नानालीलाः कर्तव्यास्तल्लीलाकीर्तनेन श्रवणेन च भक्तिवृद्धिः पवित्रता च भविष्यतीति क्रीडारस एवात्र हेतुरि

चित्रं त्वमी पदसुभी रहिता न संति त्वच्चिंतितेन मनुजाः प्रथितप्रभावाः येषां कृते जननि देह
निबंधनं ते क्रीडारसस्तव न चापरोऽत्र हेतुः ११ भ्रान्ते कलौ बत हतदुष्टतरे च काले न त्वां
भजंति मनुजा ननु वंचितास्ते धूर्तैः पुराणचतुरैर्हरिशंकराणां सेवापराश्च विहिता
स्तव निर्मितानाम् ॥ १२ ॥

तिभावः तदुक्तं शिवपुराणे उमासंहितायां यदिच्छा वैभवं सर्वं तस्या देहग्रहः स्मृतः लीलया सापि भक्तानां गुणवर्णनहेतवे
सापि लीलापीत्यर्थः देहग्रहो ऽवतारः ११ एवमेतादृशवैभवां त्वां जना न भजंति यत्तो धूर्तैस्ते वंचिता इति जनानां क्रोशति ॥ १२१
भ्रान्ते कले विविति दुष्टे कलौ भ्रान्ते सति साधनानां तत्तद्रहितस्याति पापिनो यि स्मरणमाचरणं चतुर्विध पुरु षार्थदां त्वां भगवतीं ये
न भजंति ते धूर्तैः पुराणचतुरैर्ननु निश्चयेन वंचिताः वंचयित्वा च तत्र निर्मितानां त्वयोत्पादितानां हरिशंकराणां सेवापराश्च विहि
ताः इत्यहो हा लोकस्य भाग्यमित्यनुसृतीति भावः १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰आ॰पं॰ पुनरपि अन्नाम्नाऽस्ति ज्ञात्वेति तव वशांस्त्वदधीनान् असुरार्दितान् दैत्यपीडितान् विभग्नान् खंडितान् भिन्नानान् एता
दृशान् देवान् ज्ञात्वापि ये भजंतीत्यन्वयः दीपकं दीपमित्यर्थः अन्योर्थः स्पष्टः तदुक्तमुमासंहितायां न भजंति महादेवीं क
ल्लारसस यं अंधकूपे पतंत्येते घोरे संसाररूपिणीति १३ ननु तर्हि केरहमाराधितास्मीति चेत्तत्राह विद्यात्वमेवेति अ

११२

ज्ञात्वासुरांस्तव वशानसुरार्दितांश्च ये वै भजंति भुवि भावयुता विभग्नान् धृत्वा करेऽसुवि
मलं खलु दीपकं ते कूपे पतंति मनुजा विजलेऽतिघोरे १३ विद्यात्वमेव सुखदा सुखदा
प्यविद्या मातस्त्वमेव जननार्तिहरा नराणां मोक्षार्थिभिस्तु कलिता किल मंदधीभि
र्नाराधिता जननि भोगपरैस्तथाज्ञैः १४ ब्रह्मा हरश्च हरिरप्यनिशं शरण्यं पादाम्बुजं
तव भजंति सुरास्तथान्ये तद्वै न ये त्वमतयो मनसा भजंति भ्रांताः पतंति सततं भवसा
गरे ते १५

सुखदा अविद्यापिहे मातस्त्वमेव नराणां जनानामार्तिहरापि त्वमेव सर्वस्वरूपापि त्वमेवासीत्यर्थः सैतादृशी त्वं मोक्षा ११२
र्थिभिर्मुनिभिः कलितासि आराधितासि अज्ञैर्नाराधितासीत्यार्थिकार्थकथनं १४ तर्हि ये मां न भजंति तेषां का गतिर्भव
नीति चेत्तत्राह ब्रह्मा हरश्चेति १५

497

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 पुनर्जनानाक्रोशति चंडीति चंडि कोपे इति धातोश्चंडीति रूपं निष्पन्नं सकलजगद्भयकरं ब्रह्ममायाविशिष्टं चंडीपदवाच्यं
ब्रह्मणो भयंकरत्वं त्वभीषास्माद्वातः पवत इति श्रुतौ महद्भयं वज्रमुद्यतमिति श्रुतौ कंपनादित्यधिकरणे च वर्णितं त्वदंघ्रि
जलजं तवांघ्रिकमलं तस्मादुत्थितं रजः पंचमहाभूतरूपं अन्यः स एवार्थः १६ इयं यावद्यथाकथंचिदस्माभिः स्तुतिः क्रियते।
 सा सती सा सतीत्वेति न वयं दि ज्ञायते वाग्देवतया त्वया या मुखे स्थितया प्रेर्यते तथा कुर्म इत्याह वाग्देवतेति हे देवि सुरासुरा

चंडि त्वदंघ्रिजलजोत्थरजःप्रसादैर्ब्रह्मा करोति सकलं भुवनं भवादौ शौरिश्च याति
खलु संहरते हरस्तु त्वां सेवते न मनुजस्त्विह दुर्भगोऽसौ १६ वाग्देवता त्वमसि देवि सुरासु
राणां वक्तुं न तेऽमरवराः प्रभवंति शक्ताः त्वं चेन्मुखे वससि नैव यदैव तेषां यस्माद्भवंति म
नुजा नहि तद्विहीनाः १७ ॥

णां वाग्देवता त्वमसि कुलप्रतिबंधः स्या तेषां मुखे यदैव यद्यपि त्वं चेन्नैव वससि वासं नैव करोषि तदा तेऽमरवरा उपलक्षणत
या दैत्या अपि वक्तुं शक्ता नैव प्रभवंति तस्मादित्यर्थः केयं व्याप्तिर्गृहीतेति चेदस्मान्मनुजास्तद्विहीना वाग्देवताविहीना मूकास्तु ते
सर्वेऽपि नैव ब्रुवंति तस्मात्तत्र गृहीता व्याप्तिरिति भावः १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ अधुनादेवतासुप्रत्येकंदोषंदर्शयंस्तद्भक्तानुपहसति शप्तोहरिरिति हेजननि कुपितेन भृगुणा हरिः शप्तस्तु शप्त एव कामंपयेच्छं
मीनोबभूव तया कमठः कूर्मस्तथा सूकरस्तु वराहोपि यश्चादनंनरंनृसिंह इति एवंप्रकारेण पश्छलकृद्वामनोपिबभूवेतिप
१२५ राधीनायेवताएतान् सेवतांपुरुषाणांमृत्युभयंकिंनस्यादपितुस्यादेव येत्वस्यकल्याणंशापदग्धाः कर्त्तुनशक्नुवंतितैःप

शप्तोहरिस्तु भृगुणा कुपितेन कामं मीनोबभूव कमठः खलु सूकरस्तु पश्चान्नृसिंह इति
यश्छलकृद्धरायां तान्सेवतां जननि मृत्युभयं न किं स्यात् १८ शंभोः पपात भुवि लिंगमि
दं प्रसिद्धं शापेन तेन च भृगोर्विपिने गतस्य तेये नरा भुवि भजंति कपालिनं तु तेषां सुखं क
थमिहापि परत्र मातः १९

रस्य कल्याणं कथंक्रियतेइतिभावः १८ शंभोःपपातेति यस्य शंभोः सतीवियोगादरण्यंगतस्य भृगोःशापाल्लिंगंपतितंतमिदंपु १२५
राणादिषुप्रसिद्धं स्वलिंगपालनेपि योनसमर्थस्तं शिवं येभजंति तेषामिहपरत्रवाकथंसुखंभूयान्नकथमपीत्यर्थः १९ हेमात
र्मांसंसारिणंपाहि ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ योभृङ्गजाननेति हे गात्मजे महेशाच्छिवाद्भृत्लोकेसौ गजाननश्चासौ गजाननश्चासौ गणाधिपतिश्च तं शिवपुत्रं ये भजंति ते नरा वितथं
प्रपन्नाश्चाकल्याणकारे देवे कल्याणकरत्वदेवत्वबुद्धिमापन्ना भ्रांता एव शिवाराधने न तु कल्याणं नैव जायते कुतः पुनस्तत्सुता
१२५ राधने नेति भावः किमर्थं तेतादृशं भजतीति चेन्नाह जानंतितेनेति सुखसेवनीयां स्मरणमात्रेणापि चतुर्विध पुरुषार्थदां
विश्वमातरं न जानंतीति हेतोः नहितादृशज्ञाने सति उत्कृष्टपक्षपातं विहाय निकृष्टपक्षपातं कश्चित्करोतीति तस्मात्ते मूढत्वात्

योभृङ्गजाननगणाधिपतिर्महेशात्तं ये भजंति मनुजा वितथप्रपन्नाः जानंति तेन सु
कलार्थफलप्रदात्रीं त्वां देवि विश्वजननीं सुखसेविनीयां ॥ २० ॥ ॥ ॥

कुर्वंतीति भावः तदुक्तं शिवपुराणे उमासंहितायां गंगां विहाय तृष्णार्थं मरुवारि यथा व्रजेत् विहाय देवीं तद्भिन्नं तथा देवं १२५
तरं भजेदिति यस्याः स्मरणमात्रेण पुरुषार्थचतुष्टयं अनायासेन लभंते कस्त्यजेत्तां नरोत्तम इति सूतसंहितायामपि क
रुणासागरामेतां यः पूजयति शांकरीं किं न सिध्यति तस्येष्टं तस्या एव प्रसादत इति २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 श्रीदेवीसंतोषयितुं कांचिच्चमत्कारवार्तां कुर्वंति चित्रमिति हे देवि चित्रमयमेको विलक्षणश्चमत्कार इत्यर्थः कोसावि ति चेच्छृ॥ त्वयारिजनतापि रणनु समूहोपि दयार्द्रभावान्निशितशरै रणे ह...लोकं स्वर्गलोकं गमितापि तेतिन हि दयायां स त्यां दयाविषयस्य वंधः संभवति न च शत्रुविषये कृपापि दयोद्भवो भवति तस्मादिदमुभयमपि विद्यमान ——माश्चर्यमेव न
 नु किमर्थं मया तेषां दैत्यानामुपरि आश्चर्यकारणभूता दया संपादितेति चेतत्राहुः नोचेत्त्वकर्मेति स्वस्यासुर सन्तद्दुस्त्य यता मसंकल्प तेन निचिते संपादिते निरये नरके नितांतमत्यंतं यथास्यात्तथा दुःखापेक्षयाप्यति दुःखस्य गतिः प्राप्तिस्तद्रूपामापदं नो इयदि दयानक्रियते चेत तदापतेत प्राप्नुयात्सारिजनेनेति हर्तारित्यर्थः असुरयो निष्वपि यदेता दृशी दया तदा भक्तेषु कियती स्यादिति न वि

चित्रं त्वयारिजनतापि दयार्द्रभावात् ध्वस्ता रणे शितशरै र्गमिता द्युलोकं नोचेत्स्व कर्मनिचिते निरये नितांतं दुःखातिदुःखगतिमापदमापतेत्सा २१ ब्रह्माहरश्च हरिरप्युत गर्वभावाज्जानंति तेपि विबुधा न तव प्रभावं कन्ये भवंति मनुजा विदितुं समर्थाः संमोहितास्तव गुणैरमितप्रभावैः २२

अइतिगूढोभिसंधिः निरतिशयदयावत्त्वमनेन वर्णितं
२२ ननु वीराणां पराक्रमवर्णनेन एव संतोषो भवति ततो भवद्भिः मम पराक्रमः कुतो न वर्ण्यते तत्राहुः॥ ब्रह्मा हरश्चेति गर्वभा वादहंकारावत्त्वात् तादृशाः परिच्छिन्ना ब्रह्मादयोपि तव प्रभावं न जानंति यदा तदा त्वामितप्रभावै रतुलप्रभावैर्गुणैः सत्वादि
भिः संमोहिताः केमे अस्मदादयः प्रभावं विदितुं समर्थाः भवंतिन केपीत्यर्थः तथा च श्रुतिः यस्याः स्वरूपं ब्रह्मादयो न विजानं

499

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ पं॰ ननुयथामंत्रमावस्तथामत्स्वरूपमपिकेनापिनज्ञायतेचेत्कथमुक्तंभगवत्याराधनान्मुक्तोभवतीतिनहिप्रभावस्वरूपज्ञा
नंविनाराधनंसंभवतीतिचेतत्राह क्लिश्यंतितेपीतिहेमातःयेमुनयस्तवरूपंदुर्विभाव्यमितिमत्वापादांबुजंतवनहिभजं
तिअन्यच्चदृश्यमानसूर्याग्निसेवनपराअग्निहोत्रादिकर्मनिष्णाताभवंतितेविमूढचित्ताःक्लिश्यंत्येवक्लेशंप्राप्नुवंत्येवय
१२७ तःश्रुतिशतैःसर्वैर्वेदैरपिश्रुतिपादितमनरावेदसारंपरमार्थतत्वंनैनज्ञातंततइत्यर्थःअयंभावःनहिब्रह्मस्वरूपिण्याभग
वत्यारूपंकेनचिदुपलभ्यतेस्पष्टतयास्तस्तीत्येवोपलब्धव्यस्तत्वभावेनचोभयोःअस्तीत्येवोपलब्धस्यतत्वभावःप्रसीदती

क्लिश्यंतितेपिमनुपस्तवदुर्विभाव्यंपादांबुजंनहिभजंतिविमूढचित्ताः सूर्याग्निसेवनपराःपर
मार्थतत्वंज्ञातंनतैःश्रुतिशतैरपिवेदसारं २३

तिश्रुतस्तुत्कृष्टीत्यातथानेतिनेतीतिप्रतिपादितरीत्यावनिषेधावधिभूताकाचिदस्तिभगवतीतिसत्तामात्रेणोपलब्धैवनत्वाराध १२७
नस्यसंभवान्नत्वब्रह्मज्ञंमन्वानायेतांसच्चिदानंदरूपिणींनभजंतितेक्लिश्यंतीतियुक्तमेवेतितथाचश्रुतिःयोवाएतदक्षरमवि
दित्वागार्ग्यस्मिंल्लोकेजुहोतिददातितपस्तप्यत्यपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवानेवास्यलोंभवतीति ॥ २३ ॥ २३।
को
॥२३ ॥ २३ ॥ २३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ननु तर्हि सर्वोत्कृष्टां सुलभां सर्वफलदां समोपासनां किमिति मूढाः परित्यजन्ति व्यर्थमिति चेत्तत्राह मन्येइति हे मातस्तव गु
णाः सत्वादयो हि स्वबुद्धिरचितैः पुरुषबुद्धिरचितैर्विविधागमैर्नानातन्त्रैर्मोहकैर्हेतुभिर्लोकान् विष्णीश भास्कर गणेशदेवता
परान् तत्तत्प्राणिआरब्धवशेन तत्तद्देवतोपासकान् विधाय तव भक्तिभावात् विमुखान् कुर्वन्ती निमन्ये हं तत्तस्माद्धेतोस्तदु
१२८ पासनां परित्यजन्ति स्वभावत इत्यर्थः २४ ननु मद्गुणैरेव तेषां बुद्धिर्विपरीता मयैव कृतेति भवता कथं ज्ञायत इति चेत्तत्रोच्य
ते कुर्वन्तियेनवेति हे अंबमातर्ये पुरुषाः लोकागमैः पुरुषप्रणी तागमैः कथंभूतैर्हरिहरार्चनभक्तियोगैः हरिहरार्चनभक्तिप्र
तिपादकैस्तादृशागमैस्तदुपदेशैरित्यर्थः नराधमान् ब्राह्मणान् तव पदाद्विमुखान् कुर्वन्ति तेषां सर्वधर्मान्येषष्टी तान्न कुप्य

मन्ये गुणास्तव भुवि प्रथितप्रभावाः कुर्वन्ति ये हि विमुखान्ननु भक्तिभावात् लोका
बुद्धिरचितैर्विविधागमैश्च विष्णीशभास्करगणेशपरान्विधाय २४ कुर्वन्ति ये तव पदाद्विमु
खान्नराधमान् लोकागमैर्हरिहरार्चनभक्तियोगैः तेषां न कुप्यसि दयां कुरुषे बिके त्वं तान्मो
हमन्त्रनिपुणान्मथयस्यलं च २५

सीत्यर्थः किंच तेषां दयां च कुरुषे किंच तान्मोहमन्त्रनिपुणान् वश्याकर्षणादिमन्त्रनिष्णातान् अलं पूर्णं यथायस्ति विस्तारयसि धना १२८
दिना वंशवृध्यादिना चेत्यर्थः अयं भावः यदि त्वदन्यदेवतोपासना तवेष्टा नास्ति तर्हि तद्देवतोपासकानां तद्देवतामन्त्रागमोपदे
ष्टॄणां च कल्याणं कथं करोषि नाशयोग्या हि ते करोषि च कल्याणं यत्किंचित्सुखकफलं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भाग्यं॰ महानेन तस्मादपि तवाभिमतमेवेति ज्ञायते तस्मात्त्वयैव सगुणैः प्रारब्धवशात्तेषां विपरीता बुद्धिः कृतेति निश्चीयत इति २५ न
नु यद्यहमेव सगुणैस्तेषां विपरीतबुद्धिं करोमि तर्हि सत्ययुगेपि तथाविधाः कुतो न संति सर्वे महाराधका एव कुतः संतीति चेत
१२९ त्राह तुर्येयुग इति तुर्ये सत्ययुगे तुर्यगुणस्याति शुद्धसत्त्वगुणस्य मिश्रितगुणत्रयापेक्षया तुर्यत्वात् तस्य तुर्यगुणस्यातिबलं प्राबल्यं
भवति तेन हेतुना सत्ययुगे सदागमान्यसच्छास्त्राणि मथितान्युन्मथितानि भवंति कलौ तु तुर्यगुणस्याभावाद्गुणत्रयस्यातिप्रब
लत्वात्कवयो निपुणाः कवित्वाभिमानिनस्त्वांगोपयंतिनोपासंते मंदभाग्यत्वादथ च त्वत्कल्पितान्हरिब्रह्मादीन्सुरान्संस्तुवंति

तुर्ये युगे भवति चातिबलं गुणस्य तुर्ये सतेन मथितान्यसदागमानि त्वां गोपयंति निपुणाः
कवयः कलौ वै त्वत्कल्पितान्सुरगणानपि संस्तुवंति २६ २६ २६

भजंते इत्यर्थः अयं भावः सत्ययुगे सर्वे उत्तमप्रारब्धवंतः पुण्यजनाः तत्र त्वया तस्मिन्युगे सुखदायकः सत्वगुण एव स्थापि
तस्तदनुगुणस्त्वोपासनाच स्थापिता कलियुगे तु दुष्टप्रारब्धत्वात् दुःखदापका गुणास्त्वया स्थापितास्तद्गुणानुरोधेन त्वातिरिक्त
देवानामल्पफलदानं। चोपासना स्थापिते ति तस्मिन्युगे सर्वे तदाराधकाः संति नाद्य देवताराधका इति २६ २६ २६ १२९
२६ २६ २६ २६ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 अस्त्विपंयामराणांकथात्वदुपासकास्तुधन्याएवेत्याह ध्यायंतीति तदुक्तसुमासंहितायां तेधन्याः कृतकृत्यास्तुधन्या तेषां
प्रसृःकुलं येषांचित्तंभवेल्लीनंश्रीदेव्यांपरसंविदीति २७ अधुनामायाविशिष्टब्रह्मस्वरूपिण्याभगवत्याःपुंप्रकृत्यात्मकत्वात्के
वलप्रकृतिरूपत्वेनापितांवर्णयति चिच्छक्तिरिति चिच्छक्तिशब्देनचैतन्यमुच्यते तदुक्तंसंक्षेपशारीरके चिच्छक्तिःपरमेश्वर
 स्यविमलाचैतन्यमेवोच्यतइति हेमातःसाचिच्छक्तिःपरमात्मन्यस्तितेनकारणेनसोपिपरमात्माव्यक्तोनामरूपात्मकोभवति

ध्यायंतिमुक्तिफलदांभुवियोगसिद्धांविद्यांपरांचमुनयोतिविशुद्धसत्वाः तेनाप्नुवंतिजननी
501 जठरेतुदुःखंधन्यास्तएवमनुजास्त्वयियेविलीनाः २७ चिच्छक्तिरस्तिपरमात्मनितेनसोपिव्य
क्तोजगत्सुविदितोभवकृत्यकर्ता कोन्यस्त्वयाविरहितःप्रभवत्यमुष्मिन्कर्तुंविहर्तुमपिसंचलि
तुंस्वशक्त्या २८

तथाजगत्सुविदितःप्रसिद्धस्तथाभवकृत्यकर्ताप्रपंचसृष्टिस्थितिसंहृतिकर्ताभवति कःपुरुषोस्मात्परमात्मनोन्यस्त्वद्विरहितः
स्वशक्तौवाप्रभिन्नप्रपंचेकर्तुंविहर्तुंतथासंचलितुंप्रभवतिन कोपीत्यर्थः यद्यस्तितर्हितन्नापित्वंशक्तिरूपाभवस्येव एतादृशी १३०
त्वं सकलकारणस्वरूपिणीयेतिभावः तदुक्तंदक्षिणामूर्तिसंहितायां शक्त्याविनाशिवेसूक्ष्मेनामधामनविद्यते इति ॥ २८
२८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं ननु साम्प्रतं चिच्छक्तिस्तत्वान्येव चतुर्विंशति संख्यानि महदादीनि जगत्करिष्यंतीति चेत्तत्राह तत्वानीति चिद्विरहितानि चिच्छक्ति
विरहितानीत्यर्थः तान्यपि जडत्वान्न जगत्कर्तुं फलं प्रदातुं वा समर्थानीत्यर्थस्तथैवेंद्रियाण्यपीति संपिंडितार्थः २८ अस्माकं दे
१३१ वानां तु सर्वभावेन त्वमेव पालयन्नसीत्याह देवामरेष्वपीति हेम त्वं चेत्स्वाहारूपा तत्रयज्ञेषु निमित्तभूता साधनभूता नासि तर्हि
मुनिभिर्विधिवत्प्रतिपादितं मखेषु हुतं स्वभागं किं देवा गृह्णीयुर्न गृह्णीयुरित्यर्थः यस्मादेवं तस्मात्त्वमेव देवान्पालयसि देवेषु

तत्त्वानि चिद्विरहितानि जगद्विधातुं किं वा क्षमा निजगदंब यतो जडानि किं चेंद्रियाणि गुण
कर्मयुतानि संति देवि त्वया विरहितानि फलं प्रदातुं २८ देवा[illegible]ऽपि हुतं मुनिभिः स्वभागं गृ
ह्णीयुरंब विधिवत्प्रतिपादितं किं स्वाहा न चेत्त्वमसि तत्र निमित्तभूता तस्मात्त्वमेव ननु पाल
यसीव विश्वं ३० सर्वं त्वयेदमखिलं विहितं भवादौ त्वं पासि वै हरिहरप्रमुखान्दिगीशान् ३१
कालेऽत्सि विश्वमयि ते चरितं भवान्या जानंति नैव मनुजाः क्व नु मंदभाग्याः ३२

पालितेषु देवपालितं विश्वं त्वयैव पालितं भवतीत्यर्थः ३० हे भगवति वयं स्तुतिं कर्तुं प्रवृत्ता एव केवलं न स्तुतिं कर्तुं योग्यास्त
व सकलकारणाया मनोवाचामगोचरत्वात्तव चरितस्य ब्रह्मादिबुद्धीनामप्यविषयत्वादित्याह सर्वं त्वयेदमिति मनुजा इत्यु १३१
पलक्षणं देवानां ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 नकेवलं ब्रह्मादय एव त्वां न जानंतीति किंतु वेदा अपि तव गतिं यथार्थं तथा न जानंतीति तदा कांते स्तुतिं कर्त्तुं वयं जानीम इत्याह हत्वासुरमि
ति यथार्थं तथा याथातथ्येन न जग्मुः न प्रापुः तथा च श्रुतिः यतो वाचो निवर्त्तंते इति ३२ अधुनावतारं गृहीत्वा देव्या कृतमुपका

हत्वासुरं महिषरूपधरं महोग्रं मातस्त्वया सुरगणाः किल रक्षितोयं कांते स्तुतिं जननि सं
दधियो विदामो वेदा गतिं तव यथार्थं तथा न जग्मुः ३२ कार्यं कृतं जगति नो यदसौ दुरात्मा वै
री हतो भुवनकंटक दुर्विभाव्यः कीर्त्तिः कृता ननु जगत्सु कृपा विधेया प्यस्मांस्त्र याहि जन
नि प्रथितप्रभावे ३३ व्यास उवाच एवं स्तुता सुरैर्देवी तानुवाच मृदुस्वरा अन्यत्कार्यं च दु
साध्यं ब्रुवंतु सुरसत्तमाः ३४ यदा यदा हि देवानां कार्यं सारति दुर्घटं स्मर्त्तव्याहं तदा शीघ्रं ना
शयिष्यामि चापदं ३५ देवा ऊचुः सर्वं कृतं त्वया देवि कार्यं नः खलु सांप्रतं यदयं निहतः श
त्रुरस्माकं महिषासुरः ३६ स्मरिष्यामो यदा ते त्वं स्मर्तव्यपदपंकजं तदा कुरु जगन्मातर्भक्तिं
त्वय्यच्चंचलां ३७

रं वर्णयंति कार्यं कृतमिति भुवनकंटकश्चासौ दुर्विभाव्यश्चेति कर्मधारयः कृपा विधेया जगत्सु हे जननि निप्रथितप्रभावात्त्वमस्मां
श्च पाहीत्यन्वयः ३३ ३४ ३५ ३६ ३७

502

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ अपराधसहेति सर्वे निजजनेषु सत्स्वपि पुत्रापराधं निर्व्याजं वत्सा मातैव सहते तेनान्य इति ज्ञात्वा सर्वजगद्योनिं मातरं सर्वजगतो
देवीं कुतो न जना भजन्ते कुतः स्वकल्याणात्प्रच्यवंते इति जनानाक्रोशति तथा च व्याससूत्रं योनिश्च हि गीयत इति ३८ न केवलं
१३३ भगवत्या जगद्योनित्वं किंतु सर्वजीवसखित्वमप्यस्तीति वक्तुं द्वा सुपर्णेति श्रुतिमर्थतः पठति द्वौ सुपर्णाविति अस्मिन्देहरूपेव
क्षे द्वौ सुपर्णौ पक्षिणौ पक्षिसदृशौ द्वौ जीवपरमात्मानौ स्तः तयोर्निरंतरं सख्यमस्ति कदाप्युभयोर्वियोगाभावात् एवं रीत्या तयो

अपराधसहस्राणि मातैव सहते सदा इति ज्ञात्वा जगद्योनिं न भजन्ति कुतो जनाः ३८ द्वौ
सुपर्णौ तु देहेस्मिंस्तयोः सख्यं निरंतरं नान्यं सखा तृतीयोस्ति योपराधं सहेत हि ३९ तस्माज्जी
वः सखायं त्वां हित्वा किं नु करिष्यति पापात्मा मंदभाग्योसौ सुरमानुषयोनिषु ४० प्राप्य देहं
सुदुःप्राप्यं न स्मरेत्त्वां नराधमः मनसा कर्मणा वाचा ब्रूमः सत्यं पुनः पुनः ४१ सुखे वाप्यथवा
दुःखे त्वं नः शरणमद्भुतं पाहि नः सततं देवि सर्वैस्त्वं वरायुधैः ४२ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तृतीयः सखा नैवास्ति य एतस्य जीवस्यापराधं सहेतेत्यर्थः ३९ यस्मादेवं तस्माज्जीवः स्वसखायं परमेश्वरीं भगवतीय १३३
रसंविदं हित्वा किं नु करिष्यति स्वकल्याणं न हि शक्नुतः कल्याणं संभवति न वा गत्यंतरमस्तीत्यर्थः तस्मादियमेव भगवती पित्रमा
तृसखिस्थानां सर्वैर्जीवैराराध्येति भावः तथा च श्रुतिः द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया विति ४० ४१ ४२ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ४३ इतिश्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे एकोनविंशोध्यायः १९ पंचाशद्भिरथश्लोकैरंतर्धानोत्तरं तु यत् अभूद्वृत्तं जगत्स्वेमं
 तदत्रैवोपवर्ण्यते १ श्रीदेव्या अंतर्धानोत्तरं जनमेजयः पृच्छति अयेति अद्भुतप्रभावं वीक्ष्य तत्कथामृतं शृण्वतो मे तृप्तिर्नास्तीत्य

अन्यथा शरणं नास्ति त्वत्पदांबुजरेणुतः व्यास उवाच एवं स्तुता सुरैर्देवी तत्रैवांतरधीयत
४३ विस्मयं परमं जग्मुर्देवास्तां वीक्ष्य निर्गतां॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे
एकोनविंशोध्यायः १९ जनमेजय उवाच अत्यद्भुतं वीक्ष्य मुने प्रभावं देव्या जगच्छांतिकरं प
रं च न तृप्तिरस्ति द्विजवर्य शृण्वतः कथामृतं ते मुखपद्मजातं १ अंतर्हितायां च तदा भवान्यां
चक्रुश्च किं देवपुरोगमास्ते देव्याश्चरित्रं परमं पवित्रं दुरापमेवाल्पपुण्यैर्नराणां २ कस्तृप्ति
माप्नोति कथामृतेन भिन्नोल्पभाग्यात्पटुकर्णरंध्रः पीतेन येनामरतां प्रयाति धिक्तांश्च
रान्ये न पिबंति सादरं ३ लीलाचरित्रं जगदंबिकाया रक्षान्वितं देवमहामुनीनां संसार
वार्धेस्तरणं नराणां कथं कृतज्ञा हि परित्यजेयुः ४ मुक्ताश्च ये चैव मुमुक्षवश्च संसारिणो रोगयुता
श्च केचित् तेषां सदा श्रोत्रपुटैश्च पेयं सर्वार्थदं वेदविदो वदंति ५ ॥ ॥

न्वयः १ नराणां मध्येऽल्पपुण्यैरित्यन्वयः २ तद्दुरापमेव श्रुत्वेति शेषः न च कृतार्था अल्पभाग्याद्भिन्नः कस्तृप्तिमाप्नोतीत्यर्थः ३ ४ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तेभ्यो मुक्तेभ्यो नाहृतास्त्वन्वयः ६ इत्थंवमनुमेयमित्यर्थः ७ ८ जन्मनैवीदृशंतासूतिभावंभक्तिनैवानुवर्तंतीत्यर्थः ९

दे॰आ॰पू॰

१२५ तथाविशेषेणमुनेन्नृपाणांधर्मार्थकामेषुसदारतानां मुक्तामपास्मात्खलुतन्त्विदंत्तिकथं
मेधयंराहितेभ्यस्तेभ्यः ६ यैःपूजितापूर्वभवेभवानीसत्कुंदपुष्पैश्चचंपकैश्च बिल्वैर्दले
स्तेभुविभोगयुक्तानृपाभवंतीत्यनुमेयमेव ७ येभक्तिहीनाःसमवाप्यदेहं तस्मानुषंभा
रतभूमिभागे येर्नार्चितातेधनधान्यहीनारोगान्विताःसंततिवर्जिताश्च ८ भ्रमंति नि
त्यंकिलदासभूताआज्ञाकराःकेवलभारवाहाः दिवानिशंस्वार्थपराःकदापिनेवानुवर्तंत्यौ
ररपूर्तिभावं ९ अंधाश्चमूकाबधिराश्चखंजाः कुष्ठान्वितायेभुविदुःखभाजः तत्रानुमानं
कविभिर्विधेयंनाराधितातैःसततंभवानी १० येराजभोगान्वितरत्नदिपूर्णाःसंसेव्यमाना
बहुभिर्मनुष्यैः दृश्यंतियेवाविभवैःसमेतास्तैःपूजितेवेत्यनुमेयमेव ११ तस्मात्तत्त्वपवती
सूतोदेव्याश्चरितमुत्तमं कथयस्वकृपांकृत्वायथावानसिसंमतं १२ हत्वातंमहिषंपापं स्तु
ता संपूजितासुरैः कगतासामहालक्ष्मीःसर्वतेजःसमुद्भवा। १३ ॥ ॥ ॥ ॥ २१.५

१० भगवत्याराधनादेवेहिकंपारलौकिकं सुखंधर्मार्थकाममोक्षरूपंच सिध्यतीतिप्रकरणार्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥१३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कथितमिति तेत्वया अंतर्धानं गतेत्युक्तं तत्रांतर्धानोत्तरं सा भुवनेश्वरी स्वर्गे वा मृत्युलोके वा क संस्थितेति वदेत्यर्थः १४ लयं गतेति तस्मिन्नेव स्थले लयं गता स्थूलशरीरस्य भूम्यादिक्रमेण स्वात्मनि लीना वेत्यर्थः हैमशैले सुमेरौ वा १५ १६ १७ १८।

कथितं ते महाभाग गतांतर्धानमाशु सा स्वर्गे वा मृत्युलोके वा संस्थिता भुवनेश्वरी १४ लयं गता वा तत्रैव वैकुंठे वा समाश्रिता अथवा हैमशैले सा तत्वतो मे वदाधुना १५ व्यास उवाच पूर्वं मया ते कथितं मणिद्वीपं मनोहरं क्रीडास्थानं सदा देव्या वल्लभं परमं स्मृतं १६ यत्र ब्रह्मा हरिः स्थाणुः स्त्रीभावं ते प्रपेदिरे पुरुषत्वं पुनः प्राप्य स्वानि कार्याणि चक्रिरे १७ यः सुधासिंधुमध्येस्ति द्वीपः परमशोभनः नानारूपैः सदा तत्र विहारं कुरुतेंबिका १८ स्तुता संपूजिता देवैः सा तत्रैव गता शिवा यत्र संक्रीडते नित्यं मायाशक्तिः सनातनी १९ देवास्तां निर्गतां वीक्ष्य देवीं सर्वेश्वरीं तथा रविवंशोद्भवं चक्रुर्भूमिपालं महाबलं २० अयोध्याधिपतिं वीरं शत्रुघ्नं नाम पार्थिवं सर्वलक्षणसंपन्नं महिषस्यासने शुभे २१ दत्वा राज्यं तदा तस्मै देवा इंद्रपुरोगमाः स्वकीयैर्वाहनैः सर्वे जग्मुः स्वान्यालयानि ते २२ गतेषु तेषु देवेषु पृथिव्यां पृथिवीपते धर्मराज्यं बभूवाथ प्रजाश्च सुखितास्तथा २३

णी भगवती श्रीभुवनेश्वरी यत्र मणिद्वीपे येवर्तते तत्र तदंशभूता सा गतेत्यर्थः १९ २० २१ २२ २३ मायाशक्तिः मायाशक्तिविशिष्टब्रह्मरूपि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. पं. २४ घटवद्दुग्धोपासां तापघटोध्नः ऊधसो नदि. स नन्नदेशे वहुव्रीहे रूधसोऽशीघिनिवडीष २५, २६ २७ २८ ब्राह्मणै क्षत्रियैः कृते

१३/७

पर्जन्यः कालवर्षीचधराधान्यगुणान्विता पादपाः फलपुष्पाढ्या बभूवुः सुखदाः सदा २४ गा
वश्च क्षीरसंपन्ना घटोध्नः कामदा नृणां नद्यः सुमार्गगाः स्वच्छाः शीतोदाः खगसंयुताः २५ ब्राह्म
णा वेदरतास्तत्र यज्ञकर्मरतास्तथा क्षत्रिया धर्मसंयुक्ता दानाध्ययनतत्पराः २६ शस्त्रविद्यार
ता नित्यं प्रजारक्षणतत्पराः न्यायदंडधराः सर्वे राजानः शमसंयुताः २७ अविरोधस्तु भूता
नां सर्वेषां संबभूव ह आकरा धनदा नृणां व्रजा गोयूथसंयुताः २८ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शू
द्राश्च नृपसत्तम देवीभक्तिपराः सर्वे संबभूवुर्धरातले २९ सर्वत्र यज्ञयूपाश्च मंडपाश्च मनोहराः
मखैः पूर्णा धरा ह्यासन् ब्राह्मणैः क्षत्रियैः कृतैः ३० पतिव्रतधरा नार्यः सुशीलाः सत्यसंयुताः पितृ
भक्तिपराः पुत्राः आसन् धर्मपरायणाः ३१ न पाखंडं न वा धर्मः कुत्रापि पृथिवीतले वेदवादाश्च
शास्त्रवादा नान्यवादास्तथाभवत् ३२ कलहो नैव केषांचिन्न दैन्यं नाशुभा मतिः सर्वत्र सुखि
नो लोकाः काले च मरणं तथा ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१३/७

स्वर्णैर्धराः ध्रियः पूर्णक्षमासन्नित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१३८ सुहृत्संग वियोगश्चनापदश्चकदाचन नानावृष्टिर्नदुर्भिक्षंनमारीदुःखदान्नृणां ३४ न
रोगोनचमात्सर्यंनविरोधःपरस्परं सर्वत्रसुखसंपन्नानरानार्यःसुखान्विताः ३५ क्रीडं
तिमानवाःसर्वेस्वर्गेदेवगणाइव नचोरानैवपाखंडावंचकादंभकास्तथा ३६ पिशुनाल
पटाःलुब्धानबभूवुस्तदान्नृप नवेदद्वेषिणःपापामानवाःपृथिवीपते ३७ सर्वधर्मरता
नित्यंद्विजसेवापरायणाः त्रिधास्यात्सृष्टिर्धर्मस्यत्रिविधाब्राह्मणास्तथा ३८ सात्त्विकारा
जसाश्चैव तामसाश्चतथापरे सर्ववेदविदोदक्षाःसात्त्विकाःसत्त्ववृत्तयः ३९ प्रतिग्रहविही
नाश्चदयादमपरायणाः यज्ञस्तैःसात्त्विकैर्यत्नैःकुर्वाणाधर्मतत्पराः ४० पुरोडाशविधानेश्च
पशुभिर्नकदाचन। दानमध्ययनंचैवयजनंतुतृतीयकं ४१ त्रिकर्मरसिकास्तेवैसात्त्विका
ब्राह्मणान्नृप राजसावेदविद्वांसः क्षत्रियाणांपुरोहिताः ४२ षट्कर्मनिरताःसर्वेविधिवन्मां
सभक्षकाः यजनंयाजनंदानंतथैवचप्रतिग्रहः ४३ अध्ययनंतुवेदानांतथैवाध्यापनंतु
षट् तामसाःक्रोधसंयुक्तारागद्वेषपराःपुनः ४४ राज्ञांकर्मकरानित्यंकिंचिदध्ययनेरताः १३८
महिषेनिहतेसर्वेसुखिनोवेदतत्पराः ४५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ४६ ४७ ४८ ४९ ५० इतिश्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे विंशोध्यायः २० अर्धाधिकैः षष्टिपद्यैः शुंभासुरकथोच्यते सम्मानाद्या
 मरवीनांच्यवनंसम्यगीर्यते १ देव्याश्चरित्रमेकमुक्त्वा पुनरपि देव्याश्चरित्रं द्वितीयं व्यासः कथयति शृणुराजन्निति १ २ ३ परिचरैः

वभूवुर्व्रतनिष्णाता दानधर्मपरास्तथा । क्षत्रियाः पालनं मुक्ता वैश्या वाणिज्यतत्पराः ४६
कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदवृत्तयः परे एवं प्रमुदिता लोका सहिंसे विनिपातिते ४७ अ
नुद्वेगः प्रजानां वै संवभूव धनागमः वहुक्षीराः शुभा गावो नद्यश्चैव वहूदकाः ४८ वृक्षा
वहुफलाश्चासन् मानवा रोगवर्जिताः नाधयो नेतयः कापि प्रजानां दुःखदायकाः ४९ ननि
धनमुपयांति प्राणिनस्तेप्यकाले सकलविभवयुक्ता रोगहीनाः सदैव निगमविहितधर्मे तत्प
रा श्चंडिकायाश्चरणसरसिजानां सेवने दक्षचित्ताः ५० इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे
पंचमस्कंधे विंशोध्यायः २० व्यास उवाच शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि देव्याश्चरितमुत्तमं ॥
सुखदं सर्वजंतूनां सर्वपापप्रणाशनं १ यथा शुंभो निशुंभश्च भ्रातरौ वलवत्तरौ वभूवतु
र्महावीरावबध्यौ पुरुषैः किल २ वहुसेनायुतौ शूरौ देवानां दुःखदौ सदा दुराचारौ मदो
त्सिक्तौ वहुदानवसंयुतौ ३ हतावेवविकपातौ तु संग्रामे तौ वरारुणे देवानां च हितार्थाय
सर्वैः परिचरैः सह ४

सेवकैः सह हता इत्यन्वयः ५ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

SD 6

देव्याने हेम नवेलु मेरुस्थलं स्वपुरोरु चरितमुक्तं ध्याख्यानाय राजा पृच्छति कावेतावित्ति ७ ८ ९ १० ११ १२ महाबलौ

१५० चंडमुंडौमहाबाहूरक्तबीजोतिदारुणः धूम्रलोचननामाचनिहतास्तेरणांगणे ५ तान्वि
हत्यसुराणांसाजहारभयमुत्तमं स्तुतासंपूजितादेवैर्गिरौहेमाचलेशुभे ६ राजोवाच कौवे
तावसुरावादौकथंतौबलिनांवरौ केनसंस्थापितौचेहस्त्रीवध्यत्वंकुतोगतौ ७ तपसावरदा
नेनकस्यजातौमहाबलौ कथंचनिहतौसर्वंकथयस्वसविस्तरं ८ व्यासउवाच शृणुराजन्
कथांदिव्यांसर्वपापप्रणाशिनीं देव्याश्चरितसंयुक्तांसर्वधाफलदांशुभां ९ पुराशुंभनिशुंभौद्वौ
सुरौभूमिमंडले पातालतश्चसंप्राप्तौभ्रातरौशुभदर्शनौ १० तौप्राप्तयौवनौचैवचेरतुस्तपउ
त्तमं अन्नोदकंपरित्यज्यपुष्करेलोकपावने ११ वर्षाणामयुतंपावयोगविद्यापरायणौ ए
कत्रैवासनंकृत्वातेपातेपरमंतपः १२ तयोस्तुष्टोभवद्ब्रह्मासर्वलोकपितामहः तत्रागतः
श्चभगवानारुह्यवरहापतिं १३ तावुभौचजगत्स्रष्टादृष्ट्वाध्यानपरौस्थितौ उत्तिष्ठतंमहा
भागौतुष्टोहंतपसाकिल १४ वांछितंवावरंकामंददामिब्रुवतामिह कामदोहंसमायातोदृष्ट्वा
वांतपसाबलं १५

१४ तपसोबलमिति इतिब्रह्मोवाचेतिशेषः १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५०
॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ १६ १७ १८ १९ २० वोयुष्माकमिदंप्रार्थनीयंसर्वथाविपरीतं किं विपरीतमेव कथमित्यर्थः विपरीतत्वमेवाह अदेयमिति

१४१ व्यासउवाच इतिश्रुत्वावचस्तस्यप्रबुद्धौतौसमाहितौ प्रदक्षिणक्रियांकृत्वाप्रणामंचक्रतु
स्तदा १६ दंडवत्प्रणिपातंचकृत्वातौदुर्बलाकृती ऊचतुर्मधुरांवाचंदीनौगद्गदयागिरा देव
देवदयासिंधोभक्तानामभयप्रद अमरत्वंचनोब्रह्मन्देहितुष्टोसिचेद्विभो १८ मरणादपरं
किंचिद्भयंनास्तिधरातले तस्माद्भयाच्चसंत्रस्तौयुष्माकंशरणागतौ १९ त्राहित्वंदेवदेवेश
जगत्कर्तःक्षमानिधे परिस्फोटयविश्वात्मन्सद्योमरणजंभयं २० ब्रह्मोवाच किमिदंप्रार्थ
नीयंवोविपरीतंतुसर्वथा अदेयंसर्वथासर्वैःसर्वेभ्योभुवनत्रये २१ जातस्यहिध्रुवंमृत्यु
र्ध्रुवंजन्ममृतस्यच मर्यादाविहितालोकेपूर्वंविश्वकृताकिल २२ मर्तव्यंसर्वथासर्वैःप्रा
णिभिर्नात्रसंशयः अन्यंप्रार्थयतांकामंददामियच्चवांछितं २३ व्यासउवाच तदाकर्ण्यव
चस्तस्यसुविमृश्यचदानवौ ऊचतुःप्रणि पत्याथब्रह्माणंपुरतःस्थितं २४ पुरुषैरमराद्यैश्च
मानवैर्मृगपक्षिभिः अवध्यत्वंकृपासिंधोदेहिनोवांछितंवरं २५ नारीबलवतीकास्तिया १४१
नौनाशंकरिष्यति नबिभीवःस्त्रियाःकामंत्रैलोकेसचराचरे २६
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥२१ ॥२२ ॥२३ २४ २५ २६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०स्कं० २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ संगतः स्थितः ३४ ३५ ३६

१५२ भवश्चौ भ्रातरौ स्यातां नरेभ्यः पंकजोद्भव भयं न स्त्रीजने ष्वस्वभावाद्बलाहिता २७
आत्मभ्याच इतिश्रुत्वा तयोर्वाक्यं मद्दैवां छितं वरं ब्रह्मा प्रसन्नमनसा जगामाथ स्वमा
लयं २८ गते च भवने तस्मिन्दानवो स्वगृहं गतौ स्वगुं पुरोहितं कृत्वा च कृतुः पूजनं ततः २९
शुभेदिने सुनक्षत्रे जातरूपमयं शुभं कृत्वा सिंहासनं दिव्यं राज्यार्थं मद्दैत्य मुनिः ३० शुंभायको
ष्ठभ्राताय दैत्य राज्यासनं शुभं सेवनार्थं तदेवाशु संप्राप्ता दानवोत्तमाः ३१ चंडमुंडौ महावी
रौ भ्रातरौ तुल्य दर्पितौ सम्प्राप्तौ सैन्य संयुक्तौ रथवाजिगजान्वितौ ३२ धूम्रलोचननामाथ
तत्प्रचंडविक्रमः शुंभं च भूपतिं श्रुत्वा तत्रागाद्बलसंयुतः ३३ रक्तबीजस्तथा शूरो बल
दानबलाधिकः अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तस्तत्रैवागत्य संगतः ३४ तस्यैकं कारणं राजन्संग्रा
मे युध्यतः सदा देहाद्रुधिरसंपातस्तस्य शस्त्राहतस्य च ३५ जायते च यदा भूमौ तत्तुल्य वीर्यतस्त
नेकशः तादृशाः पुरुषाः क्रूरा बहवः शस्त्रपाणयः ३६ संभवंति तदाकारास्तद्रूपास्तत्परा १५३
क्रमाः युद्धं पुनस्ते कुर्वंति पुरुषा रक्तसंभवाः ३७

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स

२४३ अतःसोपिमहावीर्यःसंग्रामेतीवदुर्जयः अवध्यःसर्वभूतानांरक्तवीजोमहासुरः ३८ अ
न्येचवहवःशूराश्चतुरंगसमन्विताः शुंभंचनृपतिंमत्वावभूवुस्तसेवकाः ३९ असंख्या
तास्तदाजातासेनाःशुंभनिशुंभयोः पृथिव्याःसकलंराज्यंगृहीतंबलवत्तया ४० सेनाधी
गंतदाकृत्वानिशुंभःपरवीरहा जगामतरसास्वर्गेशचीपतिजयायच ४१ चकारसोम
हायुद्धंलोकपालैःसमंततः वृत्रहावज्रपातेनताडयामासवक्षसि ४२ सवज्राभिह
तोभूमौपपाततदानवानुजः भग्नंबलंतदातस्यनिशुंभस्यमहात्मनः ४३ भ्रातरंभूमि
गंश्रुत्वाशुंभःपरबलार्दनः तत्रागत्यसुरान्सर्वांस्ताडयामाससायकैः ४४ कृतंयुद्धंम
हत्तेनशुंभेनाक्लिष्टकर्मणा निर्जितास्तुसुराःसर्वेसेंद्राःपालाश्चसर्वशः ४५ ऐंद्रंपदंतदा
तेनगृहीतंबलवत्तया कल्पपादपसंयुक्तंकामधेनुसमन्वितं ४६ त्रैलोक्येयज्ञभागा
श्चहृतास्तेनमहात्मना नंदनंचवनंप्राप्यमुदितोभून्महासुरः ४७ सुधायाश्चैवपानेन
सुखमायमहासुरः कुबेरंसचनिर्जित्यतस्यराज्यंचकारह ४८

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१५४ अधिकारं तथा भानोः शशिनश्च चकार ह यमं चैव विनिर्जित्य जग्राह तत्पदं तथा ४९ व
रुणस्य तु यद्राज्यं चकार वह्निकर्म च वायोः कार्यं निशुंभश्चकार स्वबलान्वितः ५०
ततो देवा विनिर्धूता हृतराज्या हृतश्रियः संत्यज्य नंदनं सर्वे निर्ययुर्गिरिगह्वरं ५१ हृताधि
कारास्ते सर्वे बभ्रमुर्विजने वने निरालंबा निराधारा निस्तेजस्का निरायुधाः ५२ विचेरुरम
राः सर्वे पर्वतानां गुहासु च उद्यानेषु च शून्येषु नदीनां गह्वरेषु च ५३ न प्रापुस्ते सुखं क्वा
पि स्थानभ्रष्टा विचेतसः लोकपाला महाराज दैवाधीनं सुखं किल ५४ बलवंतो महाभागा
बहुसाधनसंयुताः कालेन दुःखं तथा दैन्यमाप्नुवंति नराधिप ५५ चित्रमेतन्महाराज का
लस्यैव विचेष्टितं यः करोति नरं तावद्राजानं भिक्षुकं ततः ५६ दातारं याचकं चैव बलवंतं
तथाबलं पंडितं विकलं कामं शूरं चातीव कातरं ५७ मखानां च शतं कृत्वा प्राप्येंद्रासन
मुत्तमं पुनर्दुःखं परं प्राप्तं कालस्य गतिरीदृशी ५८ कालः करोति धर्मिष्ठं पुरुषं ज्ञानसंयुतं
तमेव पातीव पापिष्ठं ज्ञानलेशविवर्जितं ५९ न विस्मयोऽत्र कर्त्तव्यः सर्वथा कालचेष्टिते ब्र १५५
ह्मविष्णुहरादीनामपीदृक्कष्टचेष्टितं ६० ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 अनुष्ठानेनुस्यां मंत्रः कोवास्तीतिचेत्तत्राह मायाबीजेति सचमायाविशिष्टब्रह्मणोवाचकः ह्रींकार उभयात्मक इतिब्रह्मणोऽनुरू
णात् तथाचमायाविशिष्टब्रह्मवाचकभुवनेश्वरीमंत्रेणमायाविशिष्टब्रह्मस्वरूपिणी भुवनेश्वरी देवताराध्येत्यर्थः तत्पुर
 श्चरणे मायाबीजपुरश्चरणेरता आसक्ताइत्यर्थः तत्संख्याचशारदायां प्रजपेन्मन्त्रविन्मंत्रंद्वात्रिंशल्लक्षमानतः त्रिलाद्

मायाबीजविधानज्ञास्तत्पुरश्चरणे रताः जानाम्यहं योगबलात्प्रसन्ना सा भविष्यति १९
दुःखस्यान्तोघयुष्माकं दृश्यते नात्र संशयः तस्मिञ्छैले सदा देवी तिष्ठतीति मया श्रुतं २० स्तु
तासंपूजिता सद्यो वांछितार्थान्प्रदास्यति निश्चयं परमं कृत्वा गच्छध्वं वो हिमालये २१ सु
राः सर्वाणि कार्याणि सा वः कामं विधास्यति व्यास उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा देवास्ते प्रययुर्गि
रिं २२ हिमालयं महाराज देवीध्यानपरायणाः मायाबीजं हृदा नित्यं जपंतः सर्व एव हि २३
नमश्चक्रुर्महामायां भक्तानामभयप्रदां तुष्टुवुः स्तोत्रमंत्रैश्च भक्त्या परमया युताः २४ ॥ ॥

मुक्तेर्जुहुयाद्दशांशंवेदर्ष्यगात्तइति दक्षिणामूर्तिसंहितायांतु रविलक्षंजपेद्विद्यामिति द्वादशलक्षात्मकं पुरश्चरणमुक्तं हृल्ला १४७
समाह्रास्येतु एकलक्षजपेनैव सालोक्यंस्याद्द्विलक्षतः सामीप्यंचैवसायुज्यं चतुर्लक्षजपात्तुते इत्यनेनलक्षचतुष्टयात्मकम
पिपुरश्चरणमभिहितं १९ २० २१ २२ २३ महामायां मायाविशिष्टब्रह्मरूपिणीं भुवनेश्वरीमित्यर्थः २४ २४ २४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰पं॰ तेतुभ्यमित्यर्थः सदानंदरूपे ब्रह्मरूपे इत्यर्थः २५ आदिदेवो हिरण्यगर्भस्तदादयो ये देवास्तत्स्वरूपा हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे
इति श्रुतेः २६ कांतिशांतीति द्वंद्वः तथा कीर्तिमेधे इत्यत्रापि विश्वस्य बीजं मायाविशिष्टं ब्रह्मरूपमव्यक्तं २७ तेभ्यो रूपेभ्य इ
१५८ त्यर्थः शांत्यै कल्याणार्थमित्यर्थः नानाविधरूपाण्याह क्षमायोगनिद्रेति २८ कृतं कार्यमिति यद्यस्मात्कारणात्त्वया यत्कार्यमा

नमो देवि विश्वेश्वरि प्राणनाथे सदानंदरूपे सुरानंददे ते नमो दानवांतप्रदे मानवाना म
नेकार्थदे भक्तिगम्यस्वरूपे २५ न ते नाम संख्यां न ते रूपमीदृक् तथा कोपि वेदादिदेवादि
रूपे त्वमेवासि सर्वेषु शक्तिस्वरूपा प्रजासृष्टिसंहारकाले सदैव २६ स्मृतिस्त्वं धृतिस्त्वं
त्वमेवासि बुद्धिर्जरा पुष्टितुष्टी धृतिः कांतिशांती सुविद्या सुलक्ष्मीर्गतिः कीर्तिमेधे त्वमेवासि
विश्वस्य बीजं पुराणं २७ यदा यैः स्वरूपैः करोषीह कार्यं सुराणां च तेभ्यो नमामो घ शांत्यै॥
क्षमायोगनिद्रा दयात्वं विवक्षा स्थिता सर्वभूतेषु शस्तैः स्वरूपैः २८ कृतं कार्यमादौ त्वया प
सुराणां हतोसौ महारिर्मदांधो हयारिः दयाते सदा सर्वदेवेषु देवि प्रसिद्धा पुराणेषु वेदेषु
गीता २९

दौ कृतं किं तत् सुराणां महारिः यत् हतो महिषासुरस्त्वया इति तस्मात्कारणात्सर्वदेवेषु त्वया सदा प्रसिद्धा मात्या वेदेषु १५८
पुराणेषु गीता चरितेत्यर्थः २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ इत्थं प्रार्थितया पालयास्मानत्र किं चित्रं मातुः स्वभाव एवायं यत्पुत्रेषु दयाकर्तव्यं त्याह किमत्रास्तीति यतस्त्वं सुराणां जनित्री सहाया
चासि ततः एकचित्तेनास्माकं समग्रं सर्वं कार्यं कुरुष्व न पुनर्महिषवधः कृत इति तावन्मात्रेण संतोषं कुरु इत्यर्थः ३० एतेषां
स्तुतिभक्तिश्रद्धादिकं दृष्ट्वाहं कार्यं करिष्यामीत्याशां मा कुरु अस्माकं तत्ज्ञानाभावादित्याह नवा ते इति ते गुणानामियत्तां न
२४८ यात्तत्स्वरूपं न च जानीमहे वयं येन स्तुतिं कर्तुं समर्था भवेम तर्हि मया किमर्थमनुग्रहः कर्तव्यः इति चेत्तत्राह कृपापात्र

किमत्रास्ति चित्रं यदंबासुतं त्वं मुदा पालयेत्सोषयेत्सम्यगेव यतस्त्वं जनित्री सुराणां स
हाया कुरुष्वैकचित्तेन कार्यं समग्रं ३० नवा ते गुणानामियत्तास्वरूपं वयं देवि जानीमहे
विश्ववंद्ये कृपापात्रमित्येवमत्वा तथास्माननुभयेभ्यः सदा पाहि पातुं समर्थे ३१ विना
बाणपातैर्विना मुष्टिघातैर्विना शूलखड्गैर्विना शक्तिदंडैः रिपून्हंतुमेवासि शक्ता विनो
दात्तथापीह लोकोपकाराय लीला ३२

मिति ३१ नन्वत्र महान् श्रमो भवति ततोऽहमेतत्कार्यं न करिष्यामीति चेत्तत्राह विना बाणपातैरिति अनायासेनैव २४९
इच्छामात्रेणैव सकलजगत्सर्जनवद्रिपून् हंतुं त्वं शक्ता समर्थासि किमर्थं तर्हि मया दैत्यनाशार्थमवतारः कर्तव्य इति चे
ल्लोकैरवतारचेष्टावर्णनं कर्तव्यं तेन च तेषां कल्याणं भवितव्यमिति लोकोपकारार्थं वा अवतारलीलेत्याह तथापीति ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ नन्विदं वाक्यं यो जगत्कर्त्तास्ति तं प्रति वक्तव्यं नाहं तथा विधास्मीति चेत्तत्राह इदं शाश्वतमिति मूढा लोका अपि इदं जगच्छा-

पं॰ श्वतं नैव जानंति जननमरणादिपरिणामवत्त्वात् तथा च जगतः कार्यत्वमुत्पत्त्याश्रयत्वात्सिद्धं तच्च कार्यं कारणं विना नैव सं-

भवेत् वा निश्चयेन तच्च कारणं न केवलं आत्मा निर्विकारत्वान्न केवलं जडं तस्य नानाविधनियतभोगवज्जगज्जनकत्वासंभ-

१५० वात् अतो अन्यथाउपपत्तिरूपानुमानेन मायाविशिष्टचेतनब्रह्मरूपिणीत्वमेव जगत्कारणमिति वयं कल्पयाम इत्यर्थः ॥

३३ नन्वहं जगत्कर्त्री चेत्कथं ब्रह्मादयः स्रष्टादिकर्त्तार इति प्रसिद्धमिति चेत्तत्राह अजः सृष्टिकर्त्तेति अवितेति च्छेदः सं

इदं शाश्वतं नैव जानंति मूढा न कार्यं विना कारणं संभवेद्वा वयं तर्कयामोनुमानप्रमाणं
त्वमेवासि कर्त्तास्य विश्वस्य चेति ३३ अजः सृष्टिकर्त्ता मुकुंदोविता यं हरो नाशकः हेतु पु-
राणे प्रसिद्धः न किं त्वप्रसूतास्तु पत्न्यो युगादौ त्वमेवासि सर्वस्य तेनैव माता ३४ त्रिभिस्त्वं
पुराराधिता देवि दत्ता त्वया शक्तिरूपा च तेभ्यः समग्रा त्वया संयुतास्ते प्रकुर्वंति कामं जग-
त्पालनोत्पत्तिसंहारमेव ३५ ते किं न मंदमतयो यतयो विमूढास्त्वां ये न विश्वजननीं स-
मुपाश्रयंति विद्यां परां सकलकामफलप्रदानां मुक्तिप्रदां विबुधवृन्दसुवंदितांघ्रिं ३६ [illegible] १५०

स्त्वं ते जगत्कर्त्तारः परं तु ते देहवत्त्वादुत्पत्तिमंत एव तथा च तेषामपि कार्यत्वात् तत्रापि कारणापेक्षायां त्वमेव सर्वकारणं

पर्यवसन्नासीति भावः तथा च श्रुतिर्मैत्रायणीयानां तमो वा इदमेकमेवासीत्तत्परे स्यात्तत्परेणेरितं विषमत्वं प्रयाति एतद्रजसा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भापी. याविशिष्टब्रह्मएवोत्पत्तिः प्रतिपादितेति ३४ तदेवस्पष्टयति त्रिभिस्त्वमिति ३५ इत्यंगात्वंसर्वेश्वरीत्वांयेनभजंतितेमूढाएवेता
ह तेकिंनेति पतयस्तेपीत्यर्थः ३६ तथायेवैस्नवाद्यास्तेपिदंभात्वाभिकाएवमूढाएवेत्याह ३७ ननु किमितितेमूढा इति चे
न्नेवैस्नवाद्यापान्विष्ण्वादिदेवानभजंतितेदेवा अपियांदेवतांपरांशक्तिंभजंतितामभजंतस्तेकथंनमूढा इत्याह हरिह
१५१ रादिभिरपीतिन हिराजसेवकसेवनकर्त्ताराजानंनभजतिसुखाढ्यंनतेकेवलंमूढा अपितुविधिनावंचिताअपीत्याह

ये वैस्नवाः पाशुपताश्च सौरादंभास्तएव प्रतिभांतिनूनं ध्यायंतिनत्वांकमलांचलज्जां
कांतिंस्थितिंकीर्तिमथापिपुष्टिं ३७ हरिहरादिभिरप्ययसेवितात्वमिहदेववरैरसुरैस्त
था भुविभजंतिनयेल्पधियोनराजननितेविधिनाखलुवंचिताः ३८ जलधिजापद
पंकजरंजनंजतुरसेनकरोतिहरिःस्वयं त्रिनयनोपिधराधरजांप्रियंकजपरागनिषे
वणतत्परः ३९ किमपरस्यनरस्यकथानकेस्तवपदाम्बुयुगंनभजंतिके विगतरा
गगृहाश्चदयाक्षमाः कृतधियोमुनयोपिभजंतिते ४०

विधिनेति ३८ कथंहरिहरादयोभजंतीतितन्त्व १५१
रूपमाह जलधिजेति जलधिजारमाजतुलाक्षास्यषष्ठमन्यत् ३९ एतादृशाब्रह्मादयोमहांतोपिपदात्वांभजंतितदापरस्य
काकथेत्याह किमपरस्यनरस्येति येत्यकेषणाज्ञात्ति नस्तेपित्वदंशभूतांदयांक्षमांचभजंतीत्यर्थः ४० ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दु॰भा॰पं॰ येत्वांनभजंतितेषांगतिरीदृशीभवतीत्याह देवित्वदंघ्रीति भजनेनरताइत्यन्वयः ४१ यदसंस्वरणंतस्यादहारोभक्षणंस्पष्ट

१५२ देवित्वदंघ्रिभजनेनजनास्तापेसंसारकूपपतिताःपतिताः किलामी तेकुष्ठगुल्मशिर
आधिसुताभवंतिदारिद्र्यदैन्यसहितारहिताःसुखौघैः ४१ येकाष्ठभारवहनेयवसावहारे
कार्येभवंतिनिपुणाधनदारहीनाः जानीमहेल्पमतिभिर्भवदंघ्रिसेवापूर्वेभवेजननितै
र्नकृतांकदापि ४२ व्यासउवाच एवंस्तुतासुरैःसर्वैरंबिकाकरुणान्विता प्रादुर्बभूव
तरसारूपयौवनसंयुता ४३ दिव्यांबरधरादेवीदिव्यभूषणभूषिता दिव्यमाल्यसमायु
क्तादिव्यचंदनचर्चिता ४४ जगन्मोहनलावण्यासर्वलक्षणलक्षिता अद्वितीयस्वरू
पासादेवानांदर्शनंगता ४५ जान्हव्यास्तानुकामासानिर्गतागिरिगह्वरात् दिव्यरूपध
रादेवीविश्वमोहनमोहिनी ४६ देवान्स्तुतिपरानाहमेघगंभीरयागिरा प्रेमपूर्वंस्मितं
कृत्वाकोकिलामंजुवादिनी ४७ श्रीदेव्युवाच भोभोसुरवराःकात्रभवद्भिःस्तूयतेभृशं १५२
किमर्थंब्रूतवःकार्यंचिंताविष्टाःकुतःपुनः ४८ व्यासउवाच तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यामोहि
तारूपसंपदा प्रेमपूर्वंहृदुत्साहात्तामूचुःसुरसत्तमाः ४९ देवाऊचुः देविस्तुमस्त्वांविश्वे
शिप्रणतास्मकृपार्णवे पाहिनःसर्वदुःखेभ्यःसंविग्नान्दैत्यतापितान् ५० ॰मन्यत ४२ ४३ ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ इतिश्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे द्वाविंशोध्यायः २२ अर्थाधिकैश्च षट्‌षष्टिश्लोकैः

१५३ पुरात्वयामहादेवि निहत्यासुरकंटकं महिषंनोवरोदत्तः स्मर्तव्याचसदापदि ५१ स्मरणाद्दै
त्यजांपीडांनाशयिष्याम्यसंशयं तेनत्वंसंस्मृतादेवि नूनमस्माभिरित्यपि ५२ अद्यशुंभनि
शुंभौद्वावसुरौघोरदर्शनौ उत्पन्नौविघ्नकर्तारावहन्यौपुरुषैः किल ५३ रक्तबीजश्चबलवा
न्‌ चंडमुंडौतथासुरौ एतैरन्यैश्चदेवानां हृतंराज्यंमहाबलैः ५४ गतिरन्यानचास्माकंत्व
मेवासिमहाबले कुरुकार्यंसुराणांवै दुःखितानांसुमध्यमे ५५ देवास्त्वदंघ्रिभजनेनिरताः
सदैव तेदानवैरतिबलैर्विपदंसुनीताः तान्देवि दुःखरहितान्कुरुभक्तियुक्तान्‌ मातस्त्वमेव
शरणंभवदुःखितानां ५६ सकलभुवनरक्षादेविकार्यात्वयाघस्वकृतमितिविदित्वा वि
श्वमेतंद्युगादौ जननिजगतिपीडांदानवादर्पयुक्ताः स्वबलमदसमेतास्तेप्रकुर्वंतिमा२
तः ५७ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेद्वाविंशोध्यायः २२ व्यासउवाच।
एवंस्तुतातदादेवी दैवतैःशत्रुतापितैः स्वशरीरात्त्वरंरूपंप्रादुर्भूतंचकारह १ ॥ ॥ १५३

चतुर्भैः स्तुता कौशिकीतिगिरौ तत्र प्रादुर्भूतेतिचोच्यते १ देववाक्यश्रवणोत्तरंपार्वतीपल्लुत्यंचकार तदाह एवंस्तुतेति ॥१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. मा. टी. कौशिकीति कोशान्निर्गता कौशिकी तदुक्तं शरीरकोशात् यत्तस्याः पार्वत्या निःसृतांबिका ॥ कौशिकीति समस्तेषु ततो
लोकेषु गीयते इति पृषोदरादित्वात्साधुत्वं तदुक्तं वैकृतिरहस्ये गौरीदेहसमुद्भूता या सत्त्वैकगुणाश्रया साक्षात्सरस्वती प्रोक्ता
शुंभासुरनिबर्हणी दधौ चाष्टभुजा बाणमुसले शूलचक्रभृत् शंखं घंटां लांगलं च कार्मुकं वसुधाधिप एषा संपूजिता भ
१५५ क्त्या सर्वज्ञत्वं प्रयच्छतीति २ निःसृतायामिति पार्वत्यास्तनुव्यत्ययात् शरीरपरिणामात् तस्यां कौशिक्यां निःसृतायां निर्ग

पार्वत्यास्तु शरीराद्वै निःसृतायां विका यदा कौशिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु पठ्यते २ निः
सृतायां तु तस्यां सा पार्वती तनुव्यत्ययात् कृष्णरूपाथ संजाता कालिका सा प्रकीर्तिता ३ म
षीवर्णा महाघोरा दैत्यानां भयवर्द्धिनी कालरात्रीति सा प्रोक्ता सर्वकर्मफलप्रदा ४ अंबिकायाः प
रं रूपं विरजं च मनोहरं सर्वभूषणसंयुक्तं लावण्यगुणसंयुतं ५ ततोंबिका तदा देवानिदमुवा
च हसस्मिता तिष्ठंतु निर्भया यूयं हरिष्यामि रिपूनिह ६ कार्यं वः सर्वथा कार्यं विहरिष्याम्य
हं रणे निशुंभादीन् वधिष्यामि युष्माकं सुखहेतवे ७

तायां तस्यां सैव कौशिकी अथानंतरं कृष्णरू १५५
पा संजाता तदा सा कृष्णवर्णत्वात्कालकेति प्रकीर्तितेत्यर्थः ३ तस्या ध्यानमाह मषीवर्णेति स्वयमेव कालरात्रीत्यर्थः ४
अंबिकाया इति यस्याः शरीरात्कौशिक्युत्पन्ना तस्याः पार्वत्या इत्यर्थः ५ ततोंबिका पार्वतीत्यर्थः ६ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰पं॰ कालिकां स्वशरीरान्निर्गतां कौशिकीमित्यर्थः ८ जगन्मोहनस्य कामस्यापि मोहनं मोहकारकं कलं मधुरं जगौ ९।१०।११
इत्युक्त्वा सा तदा देवी सिंहारूढा मदोत्कटा कालिकां पार्श्वतः कृत्वा जगाम नगरं रिपोः ८
 सा गत्वोपवने तस्याम्बिका कालिकान्विता जगावथ कलं तत्र जगन्मोहनमोहनं ९ श्रु
त्वा तन्मधुरं गानं मोहमीयुः खगा मृगाः मुदं च परमां प्रापुरमरा गगने स्थिताः १० तस्मि
न्नवसरे तत्र दानवौ शुंभसेवकौ चंडमुंडाभिधौ घोरौ रममाणौ यदृच्छया ११ आगतौ
ददृशाते तु मां तदा दिव्यरूपिणीं अंबिकां गानसंयुक्तां कालिकां पुरतः स्थितां १२ दृ
ष्ट्वा तां दिव्यरूपां च दानवौ विस्मयान्वितौ जग्मतुस्तरसा पार्श्वं शुंभस्य नृपसत्तम १३
तौ गत्वा तं समासीनं दैत्यानामधिपं गृहे ऊचतुर्मधुरां वाणीं प्रणम्य शिरसा नृपं १४
राजन्हिमालयात्कामं कामिनी काममोहिनी संप्राप्ता सिंहगारूढा सर्वलक्षणसंयुता
१५ नेदृशी देवलोकेस्ति न गंधर्वपुरे तथा न दृष्टा न श्रुता क्वापि पृथिव्यां प्रमदोत्तमा १६
मानं च तादृशं राजन्करोति जनरंजनं मृगास्तिष्ठंति तत्पार्श्वे मधुरस्वरमोहिताः १७ ५०/
ज्ञायतां कस्य पुत्रीयं किमर्थमिह चागता गृह्यतां राजशार्दूल तव योग्यास्ति कामिनी
१८ ज्ञात्वा नय गृहे भार्यां कुरु कल्याणलोचनां निश्चितं नास्ति संसारे नारीत्वेवंविधा कि ६
१२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संसारे निश्चितं नास्तीत्यन्वयः ॥ १९ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ २०।२१ वैधसं ब्रह्मणः संबंधीत्यर्थः मरालो हंसः त्वयाऽऽत्तं गृहीतमित्यर्थः २२ २३ २४ २५ २६ २७ त्वया तानि त्व

देवानांसर्वरत्नानि गृहीतानि त्वया नृप कस्मान्नेमां वरारोहां नगृह्णासि नृपोत्तम २० इंद्र
१५६ स्यैरावतः श्रीमान् पारिजाततरुस्तथा गृहीतोऽश्वः सप्तमुखस्त्वया नृप बलात्किल २१ विमा
नं वैधसं दिव्यं मरालध्वजसंयुतं त्वयात्तं रत्नभूतं तद्बलेन नृप चाद्भुतं २२ कुबेरस्य निधिः
पद्मस्त्वया राजन् समाहृतः छत्रं जलपतेः शुभ्रं गृहीतं तत्त्वया बलात् २३ पाशश्चापि निशुंभे
न भ्राता तव नृपोत्तम गृहीतोऽस्ति हठात्कामं वरुणस्य जितस्य च २४ अम्लानपंकजां तु
भ्यं मालां जलनिधिर्ददौ भयात्तव महाराज रत्नानि विविधानि च २५ मृत्योः शक्तिर्यमस्या
पि दंडः परमदारुणः त्वया जित्वाऽऽहृतः कामं किमन्यद्वर्ण्यते नृप २६ कामधेनुर्गृहीता धव
र्तते सागरोद्भवा मेनकाद्या वशे राजन् तव तिष्ठंति चाप्सराः २७ एवं सर्वाणि रत्नानि त्वया
त्तानि बलादपि कस्मान्न गृह्यते कांता रत्नमेषा वरांगना २८ सर्वाणि ते गृहस्थानि रत्नानि
विशदान्यथ अनया संभविष्यंति रत्नभूतानि भूपते २९ त्रिषु लोकेषु दैत्येंद्र नेदृशी वर्तते १५६
प्रिया तस्मात्तामानयाशु त्वं कुरु भार्यां मनोहरां ३० व्यास उवाच इति श्रुत्वा तपो वाक्यं मधु
रं मधुराक्षरं प्रसन्नवदनः प्राह सुग्रीवं सन्निधौ स्थितं ३१ ॥

" " " " " " " " " " ॥ यागृहीतानि कांतारत्नं स्त्रीरत्नं २८ २९ ३० ३१ ३२ ३२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ३३ ३३ रसाभासः भेदरूपदस्यावश्यंज्ञापमानत्वात्कपटं विना भेदासंभवात्सनितस्मिन्नेकपदे रसाभास एन भवतीत्यर्थः नि

१५७ गच्छसुग्रीवदूतत्वंकुरुकार्यंविचक्षण वक्तव्यंच तथानत्र यथाभ्येति कृशोदरी ३२ उपायौ
द्वौ मयोक्तव्यौ कांतासुमुखविचक्षणैः सामदानाविति प्राहुः शृंगाररसकोविदाः ३३ भेदेप्रयुज्य
मानेपिरसाभासस्तुजायते निग्रहे रसभंगः स्यात्तस्मात्तौदूषितौबुधैः ३४ सामदानमुखैर्वाक्यैः
श्लक्ष्णैर्नर्मयुतैस्तया कानयातिवशंदूतकामिनी कामपीडिता ३५ व्यासउवाच सुग्रीवस्तु
वचः श्रुत्वाशुंभोक्तंसुप्रियंपटु जगाम तरसातत्र यत्रास्तेजगदंबिका ३६ सोपश्यत्सुमुखीं
कांतां सिंहस्योपरिसंस्थितां प्रणम्यमधुरंवाक्यमुवाचजगदंबिकां ३७ दूतउवाच वरोरु
विद्यतारातिः शुंभः सर्वांगसुंदरः त्रैलोक्याधिपतिः शूरः सर्वजिद्राजतेनृपः ३८ तेनाहंप्रेषि
तः कामंत्वत्सकाशंमहात्मना त्वद्रूपश्रवणासक्तचित्तेनातिविदूयता ३९ वचनंतस्यतन्वंगि
शृणुप्रेमपुरःसरं प्रणिपत्ययथाप्राहदैत्यानामधिपस्त्वयि ४० देवामयाजिताःसर्वे त्रैलोक्याधिपतिस्त्वहं यज्ञभागानहंकांते गृह्णामीह स्थितः सदा ४१ हृतसाराकृतानूनंद्यौर्मेपारत्नवर्जिता यानिरत्नानिदेवानां तानिचाहृतवानहं ४२ ॥ १५७

यहे देखे ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४२ ४२ ४२ ४२ ४२ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ४३।४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२ द्वात्रिंशल्लक्षणानि काशीखंडे एकादशेध्याये पंच सूक्ष्मः पंचदीर्घः

भोक्ता सर्वरत्नानां त्रिषुलोकेषु भामिनि वशानुगाः सुराः सर्वे मम दैत्याश्च मानवाः ४३ त्व
१५८ द्गुणैः कर्णमार्गं संप्रविश्य हृदयांतरं त्वदधीनः कृतः कामं किंकरोसि करोमि किं ४४ त्वमा
ज्ञापय रंभोरु तत्करोमि वशानुगः दासोहं तव चार्वंगि रक्ष मां कामबाणतः ४५ भज मां त्वम
रालाक्षि तवाधीनं स्मराकुलं त्रैलोक्यस्वामिनी भूत्वा भुंक्ष्व भोगाननुत्तमान् ४६ तव चाज्ञाक
रः कांतं भवामि मरणावधि। अवध्योस्मि वरारोहे सदेवासुरमानुषैः ४७ सदा सौभाग्यसंयु
क्ता भविष्यसि वरानने यत्र ते रमते चित्तं तत्र क्रीडस्व सुंदरि ४८ इति तस्य वचश्चित्ते विमृश्य स्मर
मंथरे वक्तव्यं यद्भवेत्प्रेम्णा तद्ब्रूहि मधुरं वचः ४९ शुंभाय चंचलापांगि तद्ब्रूम्यहमाशु वै ॥
व्यास उवाच तत्र दूतवचनं श्रुत्वा स्मितं कृत्वा सुपेशलं ५० तं प्राह मधुरं वाचं देवी देवार्थसा
धिका श्रीदेव्युवाच जानाम्यहं निशुंभं च शुंभं चातिबलं नृपं ५१ जेतारं सर्वदेवानां हंतारं
चैव विद्विषां राशिं सर्वगुणानां च भोक्तारं सर्वसंपदां ५२ दातारं चातिशूरं च सुंदरं मन्मथा १५८
कृतिं द्वात्रिंशल्लक्षणैर्युक्तमवध्यं सुरमानुषैः ५३ ॥

सप्त रक्तः षडुन्नतः त्रिपृथुर्लघुर्गंभीरो द्वात्रिंशल्ल
क्षणरित्वति विलपुश्चिगंभीर इत्यर्थः एतद्व्याख्यापि तत्रैव स्पष्टं महाभारते च प्रसिद्धानि ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१५९ ज्ञात्वा समागतास्म्यत्र द्रष्टुकामा महासुरं रत्नं कनकमायाति स्वपशोभाधिकद्युये ५४
तत्राहं स्वपतिं द्रष्टुं दूरादेवागतास्मि वै दृष्टा मया सुराः सर्वे मानवा भुवि मानदाः ५५ गंध
र्वा राक्षसाश्चान्ये ये चातिप्रियदर्शनाः सर्वे शुंभभयाद्भीता वेपमाना विचेतसः ५६ श्रुत्वा
शुंभगुणं तत्र शासास्य यदिदृक्षया गच्छ दूत महाभाग ब्रूहि शुंभं महाबलं ५७ निर्जने
श्लक्ष्णया वाचा वचनं वचनान्मम त्वां ज्ञात्वा बलिनां श्रेष्ठं सुंदराणां च सुंदरं ५८ दातारं गु
णिनं शूरं सर्वविद्याविशारदं जेतारं सर्वदेवानां दक्षं चोग्रं कुलोत्तरं ५९ भोक्तारं सर्वरत्नानां
स्वाधीनं स्वबलोन्नतं पतिकामास्म्यहं सत्यं तव योग्या नराधिप ६० स्वेच्छया नगरे तत्र समा
याता महामते ममास्ति कारणं किंचिद्विवाहे राक्षसोत्तम ६१ बालभावाद्धृतं किंचित्कृतरा
जन्मया पुरा क्रीडंतीभिर्वयस्याभिः सहैकांते यदृच्छया ६२ स्वदेहबलदर्पेण सखीनां पुरतो र
हः मत्समानं बलः शूरो रणे मां जेष्यति स्फुटं ६३ तं वरिष्याम्यहं कामं ज्ञात्वा तस्य बलाबलं ज १५९
हसुर्वचनं श्रुत्वा सख्यो विस्मितमानसाः ६४ किमेतया कृतं क्रूरं व्रतमद्भुतमाश्रुवे तस्मात्त
॥ मपि राजेंद्र ज्ञात्वा मे हीदृशं बलं ६५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 इति [illegible] देवीभागवततिलके पंचमस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः २३ अर्धाधिकैः षष्टिपद्यैर्दूतवाक्यकीर्तनं । क्रियते यत्र दैत्यानां कामार्थमरणं स्मृतं १ तस्मात्परस्त्रियं नैव कामयेन्मतिमान्नरः इति दर्शयितुं काम वर्णनं सम्यगीर्यते तद्देवीवाक्य

१६० जित्वा मां स्वबलेनात्र विवाहं कुरु सुंदर इति श्री देवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे त्रयो
विंशोऽध्यायः २३ व्यास उवाच देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स दूतः प्राह विस्मितः किं ब्रूषे त्वं वरारोहे
स्त्रीस्वभावाद्धि साहसात् १ इंद्राद्या निर्जिता येन देवा दैत्यास्तथा परे तं कथं समरे देवि जेतुमि
च्छसि भामिनि २ त्रैलोक्ये तादृशो नास्ति यः शुंभं समरे जयेत् का त्वं कमलपत्राक्षि तस्याग्रे यु
धि सांप्रतं ३ अविचार्य न वक्तव्यं वचनं क्वापि सुंदरि बलं स्वपरयोर्ज्ञात्वा वक्तव्यं समयोचितं त्रै
लोक्याधिपतिः शुंभस्त्वद्रूपेण विमोहितः त्वां च प्रार्थयते राजा कुरु तस्येप्सितं प्रिये ५ त्यक्त्वा मू
र्खस्वभावं त्वं संमान्य वचनं मम भज शुंभं निशुंभं वा हितमेतद्ब्रवीमि ते ६ शृंगारः सर्वथा सर्वैः
प्राणिभिः परया मुदा सेवनीयो बुद्धिमद्भिर्नवानां सुतमो यतः ७ नागमित्यसि चेद्बाले स क्रु
द्धः पृथिवीपतिः अन्यान्नाज्ञाकरान्प्रेष्य बलान्नेष्यति सांप्रतं ८ केशेष्वाकृष्य नेतुं तं दानवास्त
र्पिताः त्वां नयिष्यंति वामोरु तरसा शुंभसन्निधौ ९

श्रवणेन परं दूतो यदाह तद्ब्रवीति देव्या इति १२ पुष्पितं
मतं द्रुहे पौरुषेत्यथी २।४।५।६।७।८। तेतव के रेणुमयमानि दैत्याद्रुत्सर्गः ९ ॥ ९ ॥ ६ ॥ ६ ६ ॥ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१६१ सलज्जां रक्षतन्वंगि सा हि संसर्वथा त्यज मानिता गच्छ तत्राशु सर्वमानपात्रं पतोसि वै १०
किं युद्धे निहतैर्वीरैः किं सुखं रतिसंगजं सारासारं परिच्छिद्य कुरुष्व मे वचनं परं ११ भज शु
भं निशुंभं वा लब्धासि परमं शुभं देव्युवाच सत्यं दूत महाभाग प्रवक्तुं निपुणो ह्यसि १२ नि
शुंभशुंभौ जानामि बलवंतावितिध्रुवं प्रतिज्ञा मे कृता बाल्यात्तन्या या सा कथं भवेत् १३
तस्माद्ब्रूहि निशुंभं च शुभं वा बलवत्तरं विना युद्धं न मे भर्त्ता भविता कोपि सोष्टवात् १४
जित्वा मां तरसा कामं करं गृह्णातु सांप्रतं युद्धेच्छया समायातां विद्धि मामबलां नृप १५
युद्धं देहि समर्थोसि वीरधर्मं समाचर बिभेषि मम मूर्त्वा चेद्गच्छ पातालमाचिरं १६ त्रिदि
वं च धरां त्यक्त्वा जीवितेच्छा यदस्ति ते इति दूतवदाशु त्वं गत्वा स्वपतिमादरात् १७ स विचा
र्य यथायुक्तं करिष्यति महाबलः संसारे दूतधर्मोयं यत्सत्यं भाषणं किल १८ श्रुत्वोपत्यो १६१
च धर्मज्ञ तथा त्वं कुरु माचिरं व्यास उवाच श्रुत्वा तद्वचनं श्रुत्वा नीतिमद्बलसंयुतं १९
हेतुयुक्तं प्रगल्भं च विस्मितः प्रययौ तदा गत्वा दैत्यपतिं दूतो विचार्य च पुनः पुनः २० प्र
णम्य पादयोः प्रह्वः प्रत्युवाच नृपं च तं राजनीतिकरं वाक्यं मृदुपूर्वं प्रियं वचः २१ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

516

दे॰ भा॰ पं॰ सत्यंप्रियंचवक्तव्यमिति प्रभोरंगूसत्यंप्रियंचवाक्यंवक्तव्यमितिहिनीतिशास्त्रं वर्तते तेन हेतुना हे राजन्नहं चिंतापरोस्मीत्यर्थः
कुतश्चिंतापरइति चेत्तत्राह सत्यंप्रियंचेति यदिसत्यमुच्यते तर्हि तत्कर्णकठोरत्वादप्रियमेवभवतियेषामनोरंजनंभवतितथा
वक्तव्यं तर्हि कार्यहानिरतो हि सत्यप्रियात्मकं वाक्यं दुर्लभमित्यर्थः २२ अथ राजकार्यानुरोधेन सत्यमेव वक्तव्यं तदानस्य कठोरता

दूतउवाच सत्यंप्रियंचवक्तव्यंतेनचिंतापरोह्यहं सत्यंप्रियंचराजेंद्रवचनंदुर्लभंकिल अ
प्रियंवदतांकामंराजाकुप्यतिसर्वथा माक्षात्कुतःसमायातानाकस्यवाकिंवलावला २३ नज्ञा
नगोचरःकिंचित्किंब्रवीमिविचेष्टितं सुह्रकामामयादृष्टागर्विताकटुभाषिणी २४ तयाच
कथितंसम्य तच्छृणुष्वमहामते मयाबाल्यात्प्रतिज्ञेयंकृतापूर्वंनिवोदतः २५ सखीनांपुर
तःकामंविवाहेप्रतिसर्वथा योमांयुद्धेजयेद्वीरःपंचविधुनोतिवै २६ नवरिष्याम्यहंकामं
पतिंममवरंकिल नमेप्रतिज्ञामिथ्यासाकर्तव्यानृपसत्तम २७ तस्माद्युध्यस्वधर्मज्ञजित्वा
मांस्ववशंकुरु तथेतिव्याहृतेवाक्यंश्रुत्वाहंसमुपागतः २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १६२

राजा सर्वथा कुप्यतीत्यर्थः एतादृशमतिकठोरं वक्तुमयोग्यंतपोदाहृतमितिभावः अबलाकिंबलेत्यन्वयः २३ इदं
किंचिदपिज्ञानगोचरंनभवति मयाकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यथेच्छसि महाराज तथा कुरु तव प्रियं सा युद्धार्थं कृतमतिः साधु धा सिंहगामिनी २९ निश्च
१६३ त्यावर्त्तते भूप पयोग्यं न हि धीयतां व्यासउवाच इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सुरथः स नराधिपः ३०
पप्रच्छ भ्रातरं शूरं समीपस्थं महाबलं शुंभउवाच भ्रातः किमत्र कर्त्तव्यं ब्रूहि सत्यं महामते
३१ नार्येकाप्योद्धुकामास्ति समाह्वयति सांप्रतं अहं गच्छामि संग्रामे त्वं वा गच्छ बलान्वितः।
३२ यद्रोचते निशुंभाद्य तत्कर्त्तव्यं मया किल निशुंभउवाच न मया न त्वया वीर गंतव्यं रणमू
र्द्धनि ३३ प्रेषयस्व महाराज त्वरितं धूम्रलोचनं स गत्वा तां रणे जित्वा गृहीत्वा चारुलोचनां
३४ आगमिष्यति शुंभोऽत्र विवाहः संविधीयतां व्यासउवाच तन्निशम्य वचस्तस्य शुंभो भ्रा
तुः कनीयसः ३५ कोपात्संप्रेषयामास पार्श्वस्थं धूम्रलोचनं शुंभउवाच धूम्रलोचन गच्छ
त्वं सैन्येन महता वृतः ३६ गृहीत्वानय तां मुग्धां स्ववीर्यमदमोहितां देवो वा दानवो वापि
मनुष्यो वा महाबलः ३७ तस्याः पार्ष्णिग्राहतां प्राप्तो हंतव्यस्त्वरसा त्वया तस्याश्चैव तिनीकाली
हत्वा संरक्ष्य तां पुनः ३८ शीघ्रमत्र समागच्छ कृत्वा कार्यमनुत्तमं रक्षणीया त्वया साध्वी मु १६३
चंती मदु मार्गणान्तु ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ४० । ४१ असाधूनां दैत्यानामित्यर्थः तदुक्तं ततः षष्ट्या सहस्राणामसुराणां वृतं ययाविति मार्कंडेयपुराणे षष्टिसहस्रासुरैः सहित
इत्यर्थः ४२ रम्योपवनसंस्थितां ददर्शेत्यन्वयः ४३ । ४४ ॥ ४५ ॥ तेन दूतेन वचस्त्वदुक्तमित्यर्थः ४६ ॥ ४७ यदुक्तं त्वया कठि

१६४ यत्नेन महता वीर मद्देहाकृष्टे वरी तत्सहायाश्च हंतव्या ये रणे शस्त्रपाणयः ४० सर्वथासा
न हंतव्या रक्षणीया प्रयत्नतः व्यास उवाच इत्यादिष्टस्तदा राज्ञा तरसा धूम्रलोचनः ४१ प्रययौ
त्वरितः शुंभसैन्येन वृतः शीघ्रं ययौ रणे असाधूनां सहस्राणां षष्ट्या तेषां वृतस्तथा ४२ स ददर्श ततो
देवीं रम्योपवनसंस्थितां दृष्ट्वा तां प्रणम्याथ स विनयेन समन्वितः ४३ मुवाच वचनं श्लक्ष्णं
हेतुमद्रसभूषितं शृणु देवि महाभागे शुंभस्त्वद्विरहातुरः ४४ दूतं प्रेषितवान्पार्श्वे तव नीति
विशारदः रसभंगभयोद्विग्नः सामपूर्वं त्वयि स्वयं ४५ तेनागत्य वचः प्रोक्तं विपरीतं वरानने
वचसा तेन मे भर्ता चिंताविष्टमना नृपः ४६ बभूव रसमार्गज्ञः शुंभः कामविमोहितः दूतेन
तेन न ज्ञातं हेतुगर्भं वचस्तव ४७ यो मां जयति संग्रामे यदुक्तं कठिनं वचः न ज्ञातस्तेन संग्रा
मो द्विविधः खलु मानिनि ४८ रतिजो योत्साहजश्च यत्र भेदे विवक्षितः रतिजस्त्वयि वामोरु १६४
शत्रोरुत्साहजः स्मृतः ४९

नं मूढतात्पर्यं वचो वाक्यमित्यर्थः न ज्ञात इति न वाभिमेतः संग्रामस्तेन मूढेन न ज्ञात इ
त्यर्थः ४८ कोसौ द्विविधः संग्रामस्तदाह रतिजो योत्साहजश्चेति पात्रभेदमाह रतिजस्त्वयीति ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ इदं तवाभिमेनमहंजानामिन पूर्वं प्रेषितोनु दोदूत इत्यर्थः ५०।५१ तस्मादहं पूर्वापेक्षया जतुरं एसि व च तं ममश्चैव
साहं चतुरसीति ५२ ५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०। सीधुसेकेन समुखमदिगसेकेन वकुलं च क्षं तथा कुर
१६५ सुखदः प्रथमः कांतदुःखदश्चाजितः स्मृतः जानाम्यहं वरारोहे भवत्या मानसं किल ५० रतिसंग्राम
भावस्ते हृदये परिवर्तते इति तत्वं विदित्वा मां त्वत्सकाशं नराधिपः ५१ प्रेषयामास शुंभोयत्नेन स
हृतादृतं चतुरासि महाभारो शृणु मे वचनं मृदु भज शुंभं त्रैलोक्ये रंदेवदर्पनिबर्हणं यदराज्ञीप्रि
याभूत्वा भुंक्ष्व भोगाननुत्तमान् ५३ जेष्यति त्वां महाबाहुः शुंभः कामकलार्थवित् विचित्रान्
कुरु हावांस्त्वं सोपि भावानकरिष्यति ५४ भविष्यति काले कैयं तत्रैवेन मे साक्षिणी एवं संगरयो
गेन पतिर्मे परमार्थवित् ५५ जित्वा त्वां सुखशय्यायां परिश्रांतां करिष्यति रक्तदेहां नखाघातै
र्दंतैश्च खंडिताधरां ५६ खेद क्लिन्नां प्रभग्नां त्वां संविधास्यति भूपतिः भविता मानसः कामो रति
संग्रामजस्तव ५७ इत्येनां दूत वाक्यं तु शुंभः सर्वात्मना प्रिये वचनं कुरु मे पथ्यं हितकृच्चापि ते
शलं ५८ भज शुंभं गलाध्यक्षं मानवी या तिमानिनी मंदभाग्या च तेनूनं शस्त्रयुद्धप्रिया च ये ५९ १६५
नतरा हासिकां तेहं सदा सुरत वल्लभं अशोकं कुरु राजानं पादघातविकासितं ६० वकुलं सीधुसे
कं वहं विकासितं लिवराजानं पादघातेन विकासितं तंदिकुसितमपे कस्रसं कुर्वि सर्पः पादघातेना शोक
कुलकरव कपोलं दे तों मशिदत्वात् ॥ इति श्रीभागवततिल के पंचमस्कंधे चतुर्विंशोध्यायः २४ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ षष्टिश्लोके मे हा देव्या हतोसौ धूम्रलोचनः विचारः शुंभसदसि जात इत्यपि कीर्त्यते धूम्रलोचनवाक्यविरामोत्तरं जातं
व तमाह इत्युक्त्वा विरराम इति कालीकौशिकीति १ विदूषकोसीति विदूषकश्चाटुवदौ परनिंदाकरेपि चेति मेदिनी शैलूषो
१६६ व्यास उवाच इत्युक्त्वा विररामासौ वचनं धूम्रलोचनः प्रत्युवाच तदा काली प्रहस्य ललितं वचः
विदूषकोसि जाल्म त्वं शैलूष इव भाषसे वृथा मनोरथान्चित्ते करोषि मधुरं वदन् २ बलवान्
बलसंयुक्तः प्रेषितोसि दुरात्मना कुरु युद्धं वृथा वादं मुंच मूढमतेधुना ३ हत्वा शुंभं निशुंभं च
त्वदन्यान्वा बलाधिकान् देवी क्रुद्धा शराघातैर्व्रजिष्यति निजालयं ४ कासौ मंदमतिः शुंभः क्व
वा विश्वविमोहिनी अयुक्तः खलु संसारे विवाहविधिरेतयोः ५ सिंही किं त्वति कामार्ता जंबू
कं कुरुते पतिं करिणी गर्दभं वापि गवयं सुरभिः किमु ६ गच्छ शुंभं निशुंभं च वद सत्यं वचो
मम कुरु युद्धं न चेद्याहि पातालं नरसाधुना ७ व्यास उवाच कालिकाया वचः श्रुत्वा स दैत्यो
धूम्रलोचनः तामुवाच महाभाग क्रोधसंरक्तलोचनः ८ दुर्दर्शे त्वां निहत्याज्ञौ सिंहं च मद
गर्वितं गृहीत्वैनां गमिष्यामि राजानं प्रत्यहं किल ९ रसभंगभयात्कालि विभेमि त्विह सांप्रतं
नो चेत्त्वां निशितैर्बाणैर्नयेहं यमसादनं १० [alternative reading: नो चेत्वां निशितैर्बाणै र्हन्म्यद्य कलहप्रिये १०]
१६६ नट॰ २।३।४।५।६।७।८।९ जौ युद्धे एनां सुंदरीमं विकां
अहं राजानं प्रति नेष्यामि ९ तर्हि तत्कार्यं कुतो न करोषि किं चेत्तत्राह रसभंगेति ॥ १२ ॥ १० ॥ १ ॥ १० ॥ १०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कालिकोवाच किंविकत्थसि मंदात्मन् नायंधर्मो धनुष्मतां स्वशक्त्या मुंच विशिखान् गंतासि
२६७ यमसंसदि २१ व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं दैत्यः संगृह्य कार्मुकं दृढं कालिकां तां शरासारै
र्ववर्षातिशिलाशितैः २२ देवास्तु प्रेक्षकास्तत्र विमानवरसंस्थिताः तां स्तुवंतो जयेत्यूचुर्दे
वीं शक्रपुरोगमाः २३ तयोः परस्परं युद्धं प्रवृत्तं चातिदारुणं बाणखड्गगदाशक्तिमुसला
दिभिरुत्कटं २४ कालिका बाणपातैस्तु हत्वा पूर्वं खरानथ बभंज तद्रथं चूर्णं जहास च मु
हुर्मुहुः २५ स चान्यं रथमारूढः कोपेन प्रज्वलन्निव बाणवृष्टिं चकारोग्रां कालिकोपरि
भारत २६ सापि चिच्छेद तरसा तस्य बाणान् संगतान् मुमोचान्यानुग्रवेगान् दानवोपरि का
लिका २७ तैर्बाणैर्निहतास्तस्य पार्ष्णिग्राहाः सहस्रशः बभंज च रथं वेगात् स तं हत्वा खरानपि
२८ चिच्छेद तद्धनुः सद्यो बाणैरुरगसन्निभैः मुदं चक्रे सुराणां सा शंखनादं तथाकरोत् २९ ।
विरथः परिघं गृह्य सर्वलोहमयं दृढं आजगाम रथोपस्थं कुपितो धूम्रलोचनः ३० वाचा
निर्भर्त्सयन् कालीं करालः कालसन्निभः अद्यैव त्वां हनिष्यामि कुरूपे पिंगलोचने ३१ ॥ २६७

२९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 यदेति यदा यस्मिन्काले क्षिपते त्यजति तस्मिन्नेव काले सांबिका यस्याः शरीरात्कौशिकी निर्गता सा सुंदरी अंबिका हुंकारेण व
हुंकारोच्चारणेनैव तं भस्म चकार काष्ठं भस्म चकारेतिवत्प्रयोगः तथा चांबिकया हुंकारेण नाशितो न तु कालिकया तदुक्तं मार्कंडे
यपुराणे हुंकारेणैव तं भस्म सा चकारांबिका ततः इति २२ पथि हा तातेत्यब्रुवन्नित्यन्वयः २३ । २४ निरंतैर्निर्गतप्राणैः दानवा

519

इत्युक्त्वा सहसागत्य परिघं क्षिपते यदा । हुंकारेणैव तं भस्म चकार नरसांबिका ॥ २२ ॥ दृ
ष्ट्वा भस्मीकृतं दैत्यं सैनिका भयविह्वलाः । चक्रुः पलायनं सद्यो हा तातेत्यब्रुवन्पथि
२३ देवास्तं निहतं दृष्ट्वा दानवं धूम्रलोचनं । मुमुचुः पुष्पवृष्टिं ते मुदिता गगने स्थिताः ।
२४ रणभूमिस्तदा राजन् दारुणा समपद्यत । निरंतैर्दानवैरश्वैः खरैश्च वारणैस्तथा २५
गृध्राः काका वटाः श्येना वेरफा जंबुकास्तथा । ननृतुश्चुक्रुशुः प्रेतान्पतितान्रणभू
मिषु २६ अंबिका तद्रथस्थानं त्यक्त्वा दूरं स्थलांतरे । गत्वा चकार वाप्युग्रं शंखनादं भ
यप्रदं २७ तं श्रुत्वा दूरशब्दं तु शुंभः सद्मनि संस्थितः । दृष्ट्वाथ दानवान् भग्नानागता
न्रुधिरोक्षितान् २८

दिभिर्दारुणा भयंकरा समपद्यतेत्यन्वयः २५ वटवरफाः वटवरफशब्देन पिशाच
विशेषाः तदुक्तं मूलिनी मंचविधाने सहस्रं प्रजपेन्मंत्रं मूलिन्यायं स शान्तरः वटाश्च वेरफाश्चैव नस्यं प्रीतिकराश्चनेति चु
क्रुशुः कोलाहलं चक्रुः रणभूमिषु प्रेतान्पतितान्दृष्ट्वेति शेषः ॥ २६ । २७ । २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. २९।३०।३१।३२।३३ यदा सर्वे तेन केसरिणा निपातिताः यदा च रथा भग्ना वाणैर्यानैर्हयाश्च विनिपातिताः तदा गग
नस्था इत्यन्वयः ३४ भग्नं वलं धूम्रलोचनं पतितं च दृष्ट्वा स्माभिर्जयो नैव भवेत् न वेति निश्चयः कृत इत्यर्थः ३५।३६।३७॥

१६६ छिन्नपादकराञ्जांश्चसंचकारोपितानपि भग्नपृष्ठकटिग्रीवान्क्रंदमानाननेकशः २९
वीक्ष्य शुंभो निशुंभश्च क्रुगतो धूम्रलोचनः कथं भग्नाः समायाता नानीता किं वरानना
३० सैन्यं कुत्र गतं मंदाः कथयंतु यथोचितं कस्यायं शंखनादो घ श्रूयते भयवर्द्धनः ३१
गणा ऊचुः बलं च पातितं सर्वं निहतो धूम्रलोचनः कृतं कालिकया कर्म रणभूमावमा
नुषं ३२ शंखनादोंबिकायास्तु गगनं व्याप्य राजते हर्षदः सुरसंघानां दानवानां च शोकदृ
त् ३३ यदा निपातिताः सर्वे तेन केसरिणा विभो रथो भग्ना हयाश्चैव वाणपातैर्विनाशिनाः
३४ गगनस्थाः सुराश्चक्रुः पुष्पवृष्टिं मुदान्विताः दृष्ट्वा भग्नं वलं सर्वं पतितं धूम्रलोचनं
३५ निश्चयस्तु कृतो स्माभिर्जयो नैव भवेदिति विचारं कुरु राजेंद्र मंत्रिभिर्मंत्रवित्तमैः ३६
विस्मयोयं महाराज यदेका जगदंबिका भवद्भिः सह युद्धाय संस्थिता सैन्यवर्जिता ३७ नि १६६
र्भयैकाकिनी वाला सिंहारूढा मदोत्कटा चित्रमेतन्महाराज भासते द्भुतमंजसा ३८ संधि
र्वा विग्रहो वाथ स्थानं निर्याणमेव च मंत्रयित्वा महाराज कुरु कार्यं यथा रुचि ३९

३९ संधिर्मैत्री विग्रहः शत्रुत्वं स्थानमुदासीनतया वस्थानं निर्याणं पलायनं ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ४० समयेइति तावपि हरिशंकरौ समये सहायौ भविष्यत इति भावः ४१ रक्षोगणाः भूतगणाः ४२ वस्तुतस्तस्याः सहायापे।
क्षैव नास्तीत्याह अंबिकायाइति ४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९ अभोग्येति अस्मात्कारणात्पराभवरूपात्त्वं समागता विका

१७० त्तत्सन्निधौ बलं नास्ति तथापि शत्रुतापन पार्ष्णिग्राहः सुराः सर्वे भविष्यंति किलायदि ४
समये तत्समीपस्थौ ज्ञातौ च हरिशंकरौ लोकपालाः समीपे च वर्त्तंते गगने स्थिताः ४१
रक्षोगणाश्च गंधर्वाः किन्नरा मानुषास्तथा तत्सहायाश्च मंतव्याः समये सुरतापन ४२
अस्माकं मतिमानेन ज्ञायते सर्वथेदृशं अंबिकायाः सहायाश्च तत्कार्यो शानकाचन ४३
एका नाशयितुं शक्ता जगत्सर्वं चराचरं का कथा दानवानां तु सर्वेषामिति निश्चयः ४४ इ
तिज्ञात्वा सहाभाग यथारुचितथा कुरु हितं सत्यं मितं वाक्यं वक्तव्यमनुयायिभिः ४५ व्या
520 सउवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां शुंभः परबलार्दनः कनीयांसं समानीय पप्रच्छ रहसि ।
स्थितः ४६ भ्रातः कालिकया चैव निहतो धूम्रलोचनः बलं च शातितं सर्वं गणा भग्नाः
समागताः ४७ अंबिका शंखनादं वै करोति मदगर्विता ज्ञातिनां चैव दुर्ज्ञेया गतिः का
लस्य सर्वथा ४८ तृणं वज्रायते नूनं वज्रं चैव तृणायते बलवान् बलहीनः स्याद्दैवस्य १७०
गतिरीदृशी ४९ पृच्छामि त्वां महाभाग किं कर्तव्यमतः परं अभोग्या चांबिका नूनं कार
णादत्र चागता ५० ॥ नूनं अभोग्या न सेवनीयेति युद्धं पलायनं वा युक्तं युद्धं वा युक्तमित्यन्वयः ॥ ५० ॥ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ पं॰ ५१, ५२, ५३ अन्यथेति बलवद्दैवाद्धमेवमरिष्यामि चेदित्यर्थः तदेति शेषः तस्य मृते मयीत्यत्रान्वयः ५४। ५५ तामबलां का
लिकां हंतुमित्यर्थः ५८ गृहीत्वेति कालिकां निहत्याथ तामंबिकां गृहीत्वेत्यर्थः ५९। ६० इति श्री देवीभागवततिलके पंचमस्कंधे पं

२७१ युक्तं पलायनं वीर युद्धं वा वीरसत्तम लघुं ज्येष्ठं विजानामि त्वामहं कार्यसंकटे ५१ निशुंभ उवाच
न वा पलायनं युक्तं न दुर्गग्रहणं तथा युद्धमेव परं श्रेयः सर्वथैवानपानघ ५२ ससैन्योहं गमि
ष्यामि रणे तु प्रवराश्रितः हत्वा तामागमिष्यामि तरसा त्वबलामिमां ५३ अथवा बलवद्दैवा
द्न्यथा चेद्भविष्यति मृते मयि त्वया कार्यं विमृश्य च पुनः पुनः ५४ इति तस्य वचः श्रुत्वा शुंभः
प्रोवाच चानुजं तिष्ठ त्वं चंडमुंडौ द्वौ गच्छेतां बलसंयुतौ ५५ शशकग्रहणार्थाय न युक्तं ग
जमोचनं चंडमुंडौ महावीरौ तां हंतुं सर्वथा क्षमौ ५६ इत्युक्त्वा भ्रातरं शुंभः संभाष्य च म
हाबलौ उवाच वचनं राजा चंडमुंडौ पुरःस्थितौ ५७ गच्छतं चंडमुंडौ द्वौ स्वसैन्यपरिवा
रितौ हंतुं तामबलां शीघ्रं निर्लज्जां मदगर्वितां ५८ गृहीत्वाथ निहत्याजौ कालिकां पिंग
लोचनां आगम्यतां महाभागौ कृत्वा कार्यं महत्तरं ५९ सा नायाति गृहीतापि गर्विता चां
बिका यदि तदा वा रणमध्ये तु हंतव्याहवमेदिता ६० इति श्री देवीभागवते महापुरा
णे पंचमस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः २५ २७१

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ चविंशोध्यायः २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ अधोधिकैः पंचषष्टिपद्यैरथभयंकरं युद्धं समभवद्घोरं श्रीदेव्याचंडमुंडयोः चंडमुंड.स्तानंतरं जातं वृत्तमाह इत्यासप्तभिः

१७२ व्यासउवाच इत्याज्ञप्तौतदावीरौचंडमुंडौमहाबलौ जग्मतुस्तरसैवाजौसैन्येनमहताहतौ १ दृष्ट्वातत्रस्थितांदेवींदेवानांहितकारिणीं ऊचतुस्तौमहावीर्यौतदासामान्वितंवचः २ बालेत्वंकिंनजानासिशुंभंसुरबलार्दनं निशुंभंचमहावीर्यंतुराषाड्विजयोद्धतं ३ त्वमेकासिवरारोहेकालिकासिंहसंयुता जेतुमिच्छसिदुर्बुद्धेशुंभंसर्वबलान्वितं ४ मतिदः कोपितेनास्तिनारीवापिनरोपिवा देवास्त्वांप्रेरयंत्येवविनाशायतवैववै ५ विमृश्यकुरुतन्वंगिकार्यंस्वपरयोर्बलं अष्टादशभुजत्वात्त्वंगर्वंचकुरुषेमृषा ६ किंभुजैर्बहुभिर्व्यर्थैरायुधैः किंश्रमप्रदैः शुंभस्याग्रेसुराणांवैजेतुःसमरशालिनः ७ ऐरावतकरच्छेत्तुरीतिदारणकारिणः जयिनःसुरसंघानांकार्यंकुरुमनोगमं ८ वृथागर्वायसेकालेकुरुमेवचनंप्रियं हितंतवविशालाक्षिसुखदंदुःखनाशनं ९ दुःखदानिचकार्याणित्याज्यानिदूरतोबुधैः सुखदानिचसेव्यानिशास्त्रतत्त्वविशारदैः १० चतुरासिपिकालापेपश्यशुंभबलंमहत् प्रत्यक्षंसुरसंघानांमर्दनेनमहोदयं ११ १७२

विति १।२ नराषाडिंद्रस्तस्यविजयेनोद्धतमुन्मत्तं ३।४।५ स्वपरयोर्बलंविमृश्यविचार्यकार्यंकुर्वित्यर्थः ६।७।८।१०।११।

52-1

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वथ्या वानुमितिः देववलमर्यायमहोदयं वलत्वाद् दैत्यवलचरित्यनुमितिः वृथैवतत्र दैत्यसंबंधित्वस्योपाधित्वादित्यर्थः २२।२३
नवदुःखायदेवानां शिक्षा भवति स्वार्थस्य च साधिका भवति इदं त्वया कर्पनज्ञातमित्यर्थः २४।२५।२६।२७।२८।२९ ॥

१७३ प्रत्यक्षं च परित्यज्य वृथैवानुमितिः किल संदेहसहिते कार्ये न विपश्चित्प्रवर्तते २२ शत्रुः
सुराणां परमः शुंभः समरे दुर्जयः तस्मात्त्वां प्रेरयंत्यत्र देवा दैत्येश्च पीडिताः २३ तस्मात्त
द्वचनैः स्निग्धैर्वंचिता सिद्धुचित्सिते दुःखायतव देवानां शिक्षा स्वार्थस्य साधिका २४ कार्यमि
त्थं परिक्षिप्य धर्ममित्रं समाश्रयेत् देवाः स्वार्थपराः कामं त्वामहं सत्यमब्रुवं २५ भज शुंभं सु
रेशानं जेतारं भुवनेश्वरं चतुरं सुंदरं शूरं कामशास्त्रविशारदं ऐश्वर्यं सर्वलोकानां प्राप्स्यसे शुं
भशासनात् निश्चयं परमं कृत्वा भर्तारं भज शोभने २७ व्यास उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा
चंडस्य जगदंबिका मेघगंभीरनिनदं जगर्ज पुनरब्रवीत् २८ गच्छ जाल्मम्मृषा किं त्वं भा
षसे वंचकं वचः त्यक्त्वा हरिहरादींश्च शुंभं कस्माद्भजे पतिं २९ न मे कार्यमस्त्यतिः कार्यो
न कार्यं पतिना सह स्वामिनी सर्वभूतानामहमेव निशामय ३० शुंभा मे बहवो दृष्टा
निशुंभाश्च सहस्रशः घातिताश्च मया पूर्वं शतशोऽथ सदानवा ३१ ममाग्रे देववृंदानि विनं
ष्टानि युगे युगे नाशयाम्यंतिदैत्यानां पुनानि पुनरप्यवे ३२ काल एवागतो स्यत्र दैत्यसंहारकार

नत्वतः पत्यपेक्षा मम नास्तीत्याह न मे इति स्वामिनी सर्वेश्वरीत्यर्थः ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कुरुयुद्धंवीरधर्मरक्षणायसत्राप्रते मरणंभाविदुस्त्याज्यंयशोरक्ष्यंमहात्मभिः २४ किंतेका
१७४ र्यंनिशुंभेनशुंभेनचदुरात्मना वीरधर्मपरंप्राप्यगच्छस्वर्गंसुरालयं २५ शुंभोनिशुंभश्चैवान्ये
येचात्रतवबांधवाः सर्वेतवानुगाः पश्चादागमिष्यंतिसांप्रतं २६ क्रमशःसर्वदैत्यानांकरि
ष्याम्यघसंक्षयं विषादंत्यजसंहारान्कुरुयुद्धंविशांपते २७ त्वामहंनिहनिष्यामिभ्रातरंतव
सांप्रतं ततःशुंभंनिशुंभंचरक्तबीजंमहोत्कटं २८ अन्यांश्चदानवान्सर्वान्हत्वाहंसमरांग
णे गमिष्यामियथास्थानंतिष्ठवागच्छवाकुतः २९ गृहाणखड्गंवायापुष्टकुरुयुद्धंमयाधुना
किंजल्पसिमृषावाक्यंसर्वथाकातरप्रियं ३० व्यासउवाच तयेत्थंप्रेरितौदैत्यौ चंडमुंडौकु
धान्वितौ ज्याशब्दंतरसाघोरंचक्रतुर्बलदर्पितौ ३१ सापिशंखस्वनंचक्रे पूरयंतीदिशोद
श सिंहोपिकुपितस्तावन्नादंसमकरोद्बली ३२ तेननादेनशक्राद्याजहर्षुरमरास्तदा मु
नयोयक्षगंधर्वासिद्धाःसाध्याश्चकिंनराः ३३ युद्धंपरस्परंतत्रजातंकातरभीतिदं चंडिका
चंडयोस्तीव्रंबाणखड्गगदादिभिः ३४ चंडमुक्ताञ्छरान्देवीचिच्छेदनिशितैःशरैः मुमोच १७४
पुनरुग्रासाचंडिकापन्नगानिव ३५ गगनंछादितंतत्रसंग्रामेविशिखैस्तदा शलभैरिव
मेघानेकर्षकाणांभयप्रदैः ३६ कर्षकाणांक्षेत्रकर्षकाणांभयप्रदैर्धान्या ॥ ३६ ॥ ३६ ॥ ३६ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ दिभक्षणेनभयप्रदायकैः शलभैरिव ३६।३७ घनसन्निभं कृष्णवर्णं ३८ ललाटफलकाद्विकायाललाटदेशाद्दिल्पदैः ३९ मुक्तानिर्जलायावापीगंभीरातयाममंनंतगंतंगर्तंबहुदरंयस्या अतिक्षुधितेतितात्पर्यं ४०।४१।४२।४३।४४।अतिभैर

मुंडोपिसैनिकैः सार्द्धंपपाततरसारणे मुमोचबाणवृष्टिंवैक्रुद्धःपरमदारुणः ३७ बाणजालं
महद्दृष्ट्वाक्रुद्धातत्रांविकाभृशं कोपेनवदनंतस्यादभूद्घनसन्निभं ३८ कदलीपुष्पनेत्रंचभ्रु
कुटीकुटिलंतदा निष्क्रांताचतदाकालीललाटफलकाद्द्रुतं ३९ व्याघ्रचर्मांवराक्रूरागजच
र्मोत्तरीयका मुंडमालाधराघोराशुष्कवापीसमोदरा ४० खड्गपाशधराजीवभीषणाभयदा
यिनी खट्वांगधारिणीरौद्राकालरात्रिरिवापरा ४१ विस्तीर्णवदनाजिह्वांचालयंतीमुहुर्मुहुः
विस्फारजघनावेगाज्जघानासुरसैनिकान् ४२ करेकृत्वामहादीर्घान्रक्षासारूढान्विता मु
खेचिक्षेपदैतेयान्पिपेषदशनैःशनैः ४३ गजान्घंटान्वितान्हस्तेगृहीत्वानिदधौमुखे
सारोहान्भक्षयित्वाजौसाट्टहासंचकारह ४४ तथैवतुरगानुष्ट्रांस्तथासारथिभिःसह नि
क्षिप्यवक्त्रेदशनैःचर्वयत्यतिभैरवं ४५ हन्यमानंबलंप्रेक्ष्यचंडमुंडौमहासुरौ छादयामा
सतुर्देवींबाणासारैरनंतरैः ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वंयथास्यात्तथाचर्वयतिवर्तमानसामीप्येभूतेलट्चचर्वेत्यर्थः ४५ अनंतरैर्व्यवधानरहितैः ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४६।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. चंडकरच्छायं सूर्यसदृशं चक्रधरो विष्णुस्तदायुधं सुदर्शनं लक्षणया तद्वदित्यर्थः ४७।४८।४९।५० मंत्रैरभिमंत्रिताईषिकाः म

चंडश्चंडकरच्छायं चक्रं चक्रधरायुधं चिक्षेप तरसा देवीं ननाद च मुहुर्मुहुः ४७ तदंतं वीक्ष्य
१७६ नं काली रथांगं चरविभ्रमं वाणेनैकेन चिच्छेद सुप्रभं तत्सुदर्शनं ४८ तं जघान शरैस्तीक्ष्णै
श्चंडं चंडी शिलाशितैः मूर्छितोसौ पपातोर्व्यां देवीवाणार्दितो भृशं ४९ पतितं भ्रातरं वी
क्ष्य मुंडो दुःखार्दितस्तदा चकार शरवृष्टिं च कालिकोपरि कोपतः ५० चंडिका मुंडनिर्मुक्तां
शरवृष्टिं सुदारुणां ईषिकास्त्रैर्वलान्मुक्तैः चकार तिलशः क्षणात् ५१ अर्धचंद्रेण वाणेन
523 ताडयामास तं पुनः पतितो सौ महावीर्यो मेदिन्यां मदवर्जितः ५२ हाहाकारो महानासी
द्दानवानां वले तदा जहर्षुरमराः सर्वे गगनस्था गतव्यथाः ५३ विहाय मूर्च्छां चंडस्तु संग
ह्य महतीं गदां तरसा ताडयामास कालिकां दक्षिणे भुजे ५४ वंचयित्वा गदाघातं तं बबं
ध महासुरं तरसा वाणपाशेन मंत्रयुक्तेन कालिका ५५ उत्थितस्तु तदा मुंडो वद्धं दृष्ट्वानुजं
बलात् आजगाम सुसंनद्धः शक्तिं कृत्वा करे दृढां ५६ आगच्छंतं तदा काली दानवं वीक्ष्य
सत्वरं बबंध तरसा तं नु द्वितीयं भ्रातरं भृशं ५७ गृहीत्वा तो महावीर्यौ चंडमुंडौ शशाविव १७६
कुर्वती विपुलं हासं आजगामांबिकां प्रति ५८

ला काईषिकास्त्रैः ५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८ यत्र यस्य वधस्यापेक्षितत्वाद्रणयज्ञे त्वदुद्देशेनेमौ पशू मयानीतावित्याहर

स्कं. ५ १७६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ६० वधं माकुर्विति वधं हिंसां माकुरु न हि किं मोचनीयौ नेत्याह मा मुंचेति तर्हि बध्वा स्थापनीयौ तत्राह चतुरसीति हे रणप्रिये
चतुरसि त्वं महाकपोरर्थं विचार्य देवानां कार्यसिद्धिस्तरसा कर्त्तव्या त्वयेत्यर्थः रणो यत्र वुध्यानयोः यस्तु वुध्यश्च हनने यागीयहिंसाया
हिंसात्वाभावात् वधोपि न भविष्यति मोचनमपि न भविष्यति देवानां कार्यसिद्धिश्च भविष्यतीति त्वदभिप्राय इति कालिकां देवी प्राहेत्याह

आगत्य तामथोवाच गृहाण मौ वन्यभूप्रिये रणयज्ञार्थमानीतौ दानवौ रणदुर्जयौ ५९
तावानीतौ तरा वीक्ष्य चंडिका तौ वरकाविव अंबिका कालिकां प्राह माधुरीसंयुतं वचः ६०
वधं माकुरु मा मुंच चतुरसि रणप्रिये देवानां कार्यसंसिद्धिः कर्तव्या तरसा त्वया ६१
व्यास उवाच इति तस्या वचः श्रुत्वा कालिका प्राह तां पुनः युद्धयज्ञेति विख्याते खड्गयूपे प्र
तिष्ठिते ६२ आलंभं च करिष्यामि यथा हिंसा न जायते इत्युक्त्वा सा तदा देवी खड्गेन शिरसी तयोः
६३ चकर्त तरसा काली पपौ च रुधिरं मुदा एवं दैत्यौ हतौ दृष्ट्वा मुदिता वाच चांबिका ६४
कृतं कार्यं सुराणां ते ददाम्यद्य वरं शुभं चंडमुंडौ हतौ यस्मात्तस्मात्ते नाम कालिके ॥ ६५ ॥

इति तस्या इति ६२ महत्कार्ये देव्यर्थे बलिदानं कर्तव्यमिति देव्यभिप्रायं ज्ञात्वा कालिकयाग्रे महादैत्यचण्डादिमहाकार्यसिध्यर्थे पशुबुद्ध्या
देव्यग्रे तौ हताविति गूढोभिसंधिः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६५ ६५ ॥ ६५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अत्र पद्यं विकाशवेनकौशिकीमातागत्यत्तेतरां विकायाल्ललाटफलकान्निस्सृतायाः काल्याश्चंडमुंडौनिहत्यागतायाश्चंडिकयैव
पं॰ चामुंडेति नामकरणं कृतमित्यर्थः संपद्यते यस्मिन्विकाशवेनकौशिकेवगृह्यते तदा कौशिकीललाटपट्टकान्निस्सृतायाः का
ल्याश्चंडमुंडौनिहत्यागतायाः कौशिक्यैव चामुंडेति नामकरणं कृतमित्यर्थः संपद्यते मार्कंडेयपुराणेत्युभयपक्षौ संभवतः आद्यस्तु द्वितीयपक्षमे
१७८ वसप्तशतीव्याख्यायां समाश्रयंति परं त्वविकाशवृत्त्यकौशिकीजनन्यां शक्तिः पूर्वमुभयपुराणयोरुक्तत्वात्तैवात्र ग्राह्यायुक्तत्वादिति प्रथमप
क्षएवज्यायानितिममप्रतिभातिचामुंडेतिएषोदणेदिल्यात्साधुइतिदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे षड्विंशोध्यायः २६ अद्यो धिकेलिष

चामुंडेतिभुविख्यातं भविष्यति धरातले इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणे पंचमस्कंधे
षड्विंशोध्यायः २६ श्रीव्यास उवाच हतौतौदानवौदृष्ट्वाहतशेषाश्चसैनिकाः पलाय
नं ततः कृत्वाजग्मुः सर्वेन्टपं प्रति १ भिन्नांगाविशिखैः केचित्केचिच्छिन्नकरास्तथा
रुधिरस्रावदेहाश्च रुदंतोभिययुःपुरे २ गत्वादैत्यपतिं सर्वे चक्रुर्वैदारवं मुहुः रक्षरक्ष
महाराजभक्षयत्यद्यकालिका ३ तयाहतौमहावीरौचंडमुंडौसुरार्दनौ भक्षितास्से
निकास्सर्वेवयम्भग्नाभयातुराः ४ भीतिदंच रणस्थानकृतं कालिकयाप्रभो पातितैर्गज

क्षालयघैरथसविस्तरं रक्तबीजासुरस्याचयुद्धं सम्यगिहोच्यते १ चंडमुंडवधोत्तरं जातं वृत्तमाह हतौताविति १ २ डुवारवमिति दुःखमुख १७८
संयोगेनक्रियमाणः शब्दो डुंवारवः कस्मिंश्चिदनर्थे संप्राप्ते एवं तं शब्दं लोकाः कुर्वंति ३ ४ दासेरकैर्यदातिभिरिति दासेरकस्तुकरभेदासीपुत्र
धीवरे इतिमेदिनी दासेरकाश्चयदातयश्चेति द्वंद्वः कर्मधारयोवादासेरकाउष्ट्रा वा ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०पं० कुल्यानदी शोणितमेवजलं तस्य मापिका मांसमेवातिशयितः कर्दमो यस्यां केशरूपशैवालवती भग्नारथास्तेषां चक्रैरावर्तस्थानापन्नैर्विरा जिताछिन्नायेबाहु पादास्त एव मत्स्यास्तैर्युक्ता शीर्षाण्येव तुंबीफलानि तद्युक्ता ह १० किं करिष्यतीति किमनयाफलमित्यर्थः ११ १२ १३

१७८ शोणितौघवहाकुल्यकनामांसातिकर्दमा केशशैवालिनीभग्नरथचक्रविराजिता ६
छिन्नबाह्वादिमत्स्याढ्याशीर्षतुंबीफलान्विता भयदाकातराणांवैसुराणांमोदवर्धिनी ७
कुलंरणमहाराजपातालंगच्छसत्वरं कुद्धादेवीक्षणंसद्यःकरिष्यतिनसंशयः ८ सिंहोपिभक्ष
यत्याजौदानवान्दनुजेश्वर तथैवकालिकादेवीहन्तिबाणैरनेकधा ९ तस्मात्त्वमपिराजें
द्रमरणायमृषामतिं करोषिसहितोभ्रात्राशुंभेनकुपिताशयः १० किंकरिष्यतिनार्येषाक्रूरा
कुलविनाशिनी यस्याहेतोर्महाराजहंतुमिच्छसिबांधवान् ११ देवाधीनौमहाराजलोकेज
यपराजयौ मत्वाथोयमहद्दुःखंबुद्धिमान्नप्रकल्पयेत् १२ चित्रंपश्यविधेःकर्मयदधीनंज
गत्प्रभो निहताराक्षसाःसर्वेस्त्रियापश्यैकयानया १३ जेतात्वंलोकपालानांसैन्ययुक्तोहिसां
प्रतं एकाप्रार्थयतेबालायुद्धायेतिसुसंभ्रमः १४ पुरात्वयातपस्तप्तंपुष्करेदैवतापने वरदो।
दानापसंप्राप्तोब्रह्मालोकपितामहः १५ धात्रोक्तस्त्वंमहाराजवरंवरयसुव्रत तदात्वयामरत्वं।
चप्रार्थितंब्रह्मणःकिल १६ देवदैत्यमनुष्येभ्योनभवेन्मरणंमम सर्पकिन्नरयक्षेभ्यःपुल्लिंग १७९
वाचकादपि ॥ १७ ॥ " " " " " " सुसंभ्रम-आश्चर्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ १८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५ जीविताशा युष्माकं बलीयस्त्वीत्स्य: २६ ममदैवाधीनत्व निश्चयात्सानास्तीत्याह दैवाधीनमिति २७ ॥

तस्मात्त्वांहंतुकामैषा प्राप्तायोषिद्वराप्रभो युद्धंमाकुरुराजेंद्र विचार्यैवंप्रियाधुना २८ देवीह्येषाम
१८० हामायाप्रकृतिःपरमास्मृता कल्पांतकालेराजेंद्र सर्वसंहारकारिणी २९ उत्पादयित्रीलोकानां दे
वानामीश्वरीशुभा त्रिगुणातामसीदेवीसर्वशक्तिसमन्विता २० अजय्याचाक्षयानित्यासर्वज्ञाच
सदोदिता वेदमाताचगायत्रीसंध्यासर्वसुरालया २१ निर्गुणासगुणासिद्धासर्वसिद्धिप्रदाव्यया
आनंदामंगलागौरीदेवानामभयप्रदा २२ एवंज्ञात्वामहाराजवैरभावंत्यजानघ शरणंव्रजराजें
द्र देवीत्वांपालयिष्यति २३ आज्ञाकरोभवैतस्याः संजीवयनिजंकुलं हतशेषाश्चयेदैत्यास्तेभ
वंतुचिरायुषः २४ व्यासउवाच इतितेषांवचःश्रुत्वाशुंभःसुरबलार्दनः उवाचवचनंतथ्यं
वीरवर्यगुणान्वितं शुंभउवाच मौनंकुर्वंतुभोमंदायूयंभग्नारणाजिरे संग्रामंकुतुपाता
लंजीविताशाबलीयसी २६ दैवाधीनंजगत्सर्वंकाचिंताजजयेमम दैवात्तथैवमस्तावादै
२२५ वाधीनावयंयथा २७ ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चयमोग्निर्वरुणस्तथा सूर्यश्चंद्रस्तथाशक्रःसर्वे
दैववशाःकिल २८ काचिंतात्रहिंमेमन्दा यत्नात्किंवाभविष्यति उद्यमस्तादृशोभूयात्यादृ १८१
शीभवितव्यता २९ सर्वथैवंविचार्यैवनशोचंतिबुधाःक्वचित् स्वधर्मंनत्यजंतीह ज्ञानिनोमर

॥२८॥ २९॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३१।३२ इत्थंकालवशत्वेसर्वेषांसमानेयथातेगुप्तंतिष्ठंतितथाहमपीत्याह तथाहमपीति ३३।३४।३५ दैवाधीनत्वपक्षेपीदमुत्त
रमथारत्तंदयमाधीनत्वपक्षेतुसर्वथायोद्धव्यमित्येवाथातीत्याह दैवंमिथ्येति तेषांवचोयुक्तियुक्तंइत्यंयेभिभाषितंकातराणां
तितेवदंतीत्यर्थः ३६ ननुयुक्तिमाह उद्यमेनविनेति यद्भविष्यतीतिअभ्रेतिशेषः तत्सत्त्वेकिमिति नत्वादृष्टसत्त्वेकिंप्रमाणं मम

सुखंदुःखंतथैवायुर्जीवितंमरणंनृणां कालेभवतिसंप्राप्तेसर्वथादैवनिर्मितं ३१ ब्रह्मापततिका
लेतेविष्णुश्चपार्वतीपतिः नाशंगच्छंत्यायुषोंतेसर्वेदेवाःसवासवाः ३२ तथाहमपिकालस्यवश
गःसर्वथाधुना नाशंजयंवागंतास्मिस्वधर्मपरिपालनात् ३३ आहूतोप्यमराकानांसुधापावल
याकिल कथंपलायनपरोजीवेयंशरदांशतं ३४ करिष्याम्याद्यसंग्रामंयथाशक्तिबलेनह जयो
वामरणंवापिस्वीकरोमियथातथा ३५ दैवंमिथ्येतिविद्वांसोवदंत्युद्यमवादिनः युक्तियुक्तंवच
स्तेषांयेजानंत्यभिभाषितं ३६ उद्यमेनविनाकामंनसिध्यंतिमनोरथाः कातरायेचजल्पंतिय
द्भाव्यंतद्भविष्यति ३७ अदृष्टंबलवन्मूढाःप्रवदंतिनपंडिताः प्रमाणंतस्यसत्त्वेकिमदृष्टंपरस्य
तेकथं ३८ अदृष्टंक्वापिदृष्टंस्याद्दैवामूलंविभीषिका अबलेवंविनेदैवंयात्तुःखेचित्तस्यधारणा ३९ १८१

माणमस्तीत्यर्थः अदृष्टमदृष्टंकथंदृश्यतेतस्माद्दृश्यत्वाभावाच्चभ्रस्यसंप्रमाणमदृष्टसत्त्वेइत्यर्थः ३८ तस्माद्दृष्टाभावाद्य
लंबंविनेवाच्चमर्थंविनेदैवाचित्तस्यधारणास्यायमाद्दुःखेदुःखविषये ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 चक्री नि वर्तुलं पाषाणद्वयं पिष्टसाधनं चक्रीयन्त्राख्यं लोके चक्कीति वदन्ति ५० नन्दूद्यमे कृतेपि कचित्कार्यं न भविष्यतीति न सादुद्योगोपि
किंचित्करः किंतु दैवमेव प्रधानमिति चेत्तत्राह ५१ कदाचिदिति कार्यानुरूपोद्योगे भवत्येव कार्यं कार्याणां बाहुल्ये तद्योग्योद्यमन्यूनतायां न का-
र्यं भवतीति न तन्निर्धारणायं प्रत्यक्षानुपलब्धी ५२ प्रत्यक्षप्रमाणभावे आगमस्यादृष्टविषयत्वेनाप्रामाण्यमत्स्ये देशेति चेद्देवेत्यनुमानाद्वा

चक्रीसमीपे संविष्टा संस्थिता पिष्टकारिणी उद्यमेन विना पिष्टं न भवत्येव सर्वथा ५० उद्यमे च कृते
कार्यसिद्धिः स्यादेव सर्वथा कदाचित्तस्य न्यूनत्वे कार्यं नैव भवेदपि ५१ देशं कालं च विज्ञाय स्वबलं
शत्रुजं बलं कृतं कार्यं भवत्येव बृहस्पतिवचो यथा ५२ व्यास उवाच इति निश्चित्य दैत्येन्द्रो रक्तबीजं
महासुरं प्रेषयामास संग्रामे सैन्येन महतावृतं ५३ शुंभ उवाच रक्तबीज महाबाहो गच्छ त्वं स
मरांगणे कुरु युद्धं महाभाग यथा ते बलमाहितं ५४ रक्तबीज उवाच महाराज न ते कार्या चिंता स्व
ल्पतरापि वा अहमेनां हनिष्यामि करिष्यामि वशे तव ५५ पश्य मे युद्धचातुर्यं केयं बाला सुरा-
धिप दासीं तेहं करिष्यामि जित्वेमां समरे बलात् ५६ व्यास उवाच इत्याभाष्य कुरु श्रेष्ठ रक्तबीजो
महासुरः जगाम रथमारुह्य स्वसैन्यपरिवारितः ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

दिनस्तान्यतीत्य वक्तव्यं न वयं तादृशाः किंतु नस्य समये केचा दीका इति नालिकमताबलं विनेत्याह देशं कालं चेति देशकाला
द्युपयोगस्य तास वृ भूत्वैक ओरति भावः को भवता मा चार्य इति चेत्तत्राह बृहस्पतीति बार्हस्पत्ये नीतिशास्त्रे इत्यर्थः ५२।५३ मर्य
रक्तबीजो महिषासुरस्यो सनि समये विनाम ध्यान्निर्गला देहान्नैरण्यं भासुर एव तेन तु पूर्वमुक्त ५४।५५।५६। ५७। ५७ ॥।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०टी० शैलोपरि स्थितामिति यद्यपि देवी शुंभस्योपवने स्थिते ति पूर्वमुक्तं तथापि चंडमुंडवधानंतरं सर्वदैत्यानां च वधे विलीनोपवनस्यापरि
तत्वाल्लोका संकुलितेवी स्त्री ऐश्वर्ये हिमालये गतवती भगवतीति वा शैलोपर्यंतस्योपवनमासीदिति वा बोध्यं ४८। ४९। ५०। ५१
१८३ ५२। ५३। परन्तु यत्किंचित् मयोच्यते तच्छ्रुत्वा पश्चाद्युद्धं कुर्वित्याह ॥ दृष्टा चेति ॥ सर्वेषां वाक्यानां चेदिति नेनान्वयः ५४। ५५। रसाना
हस्त्यश्वरथपादातिवृंदैस्यपरिवेष्टितः निर्जगामरथारूढो देवी शैलोपरिस्थितां ४८ तमाग
तं समालोक्य देवी शंखमवादयत भयदं सर्वदैत्यानां देवानां मोदवर्द्धनं ४९ श्रुत्वा शंखस्वनं घो
रं रक्तबीजोतिवेगवान् गत्वा समीपे चामुंडां वभाषे वचनं मृदु ५० रक्तबीज उवाच बाले किं
मां भीषयसि त्वं कातरं किल शंखनादेन तत्त्वं गि वेत्सि किं धूम्रलोचनं ५१ रक्तबीजोस्मि
नाम्नाहं त्वत्सकाशमिहागतः युद्धेच्छा चेत्प्रिकालापे सज्जो भव भयं न मे ५२ पश्याद्य मे बलं
कांते दृष्टा ये कातरास्त्वया नाहं पंक्तिगतस्तेषां कुरु युद्धं यथेच्छसि ५३ वृद्धास्तु सेविताः पूर्वं नी
तिशास्त्रं श्रुतं त्वया पठितं चार्थविज्ञानं विद्वद्गोष्ठीकृता यदा ५४ साहित्यतं च विज्ञानं चेदस्ति
तव सुंदरि मृणु मे वचनं पथ्यं तथ्यं प्रमितिवृंहितं ५५ रसानां च नवानां वै द्वावेव मुख्यतां ग
तौ शृंगारकः शांतिरसो विद्वज्जनसभासु च ५६ तयोः शृंगार एवादौ नृपभावे प्रतिष्ठितः विष्णु
र्लक्ष्म्या सहालेवे सावित्र्या चतुराननः ५७ शच्येंद्रः शैलसुतया शंकरः सह शेरते वल्ल्याद्र शोकगं १८३
मिति विद्वत्सभासु शृंगाररसः शांतिरसश्चेदिति द्वावेव मुख्यत्वेन गणितौ ५६ नृपभावे संसारसक्तिरूपे च पस्वभावे दृष्टार्थः अस्मिन्
सेके स्यकाद्वृत्तिचेत्तथाह विष्णुर्लक्ष्म्याद्वृति ५७ ॥ ५८ ॥ ५८ ॥ ५८ ॥ ५८ ॥ ५८ ॥ ५८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 श्रांतिरसेकेसक्ताइतिचेद्धतभाग्याइत्याह अप्राप्तभोगविभवाइति ५९। ६० येकुत्राप्युपयोगिनोनसंत्यंधपंगुमूढादयस्तेश्रांतिरसेनिम
ग्नाइत्यर्थः किंचज्ञानंभवतिचेत्ताविश्रांतोरसोस्तुतदेवतुसर्वथादुर्लभमित्याह कज्ञानमिति ६१। ६२ मुंडालल्लोदान्निसृताकालिकाद्यो

शान्निर्गताश्रंविकातद्योजननी इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेसप्तविंशोध्यायः २७ त्रिषष्टिश्लोकवर्यैस्तुरक्तबीजासुरेण

एवंसर्वेप्राणभृतःसंयोगरसिकाभृशं अप्राप्तभोगविभवायेचान्येकातरानराः ५९ भवंतिय
नयस्तेवैमूढादैवेनवंचिताः असंसाररसज्ञास्तेवंचितावंचनापरैः ६० मधुरालापनिपुणैर
ताःश्रांतिरसेहिते कज्ञानंकचवैराग्यंवर्तमानेमनोभवे ६१ लोभेक्रोधेचदुर्द्धर्षेमोहेमतिवि
नाशके तस्मात्त्वमपिकल्याणिकुरुकांतंमनोहरं ६२ शुंभंसुराणांजेतारंनिशुंभंवामहावलं

व्यासउवाच इत्युक्त्वारक्तबीजोसौविरराम पुरः स्थितः ६३ श्रुत्वाजहासचामुंडाकालिकाचां
विकातथा इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेसप्तविंशोध्यायः २७ व्यासउवाच
कृत्वाहास्यंततोदेवीतमुवाचविशांपते मेघगंभीरयावाचायुक्तियुक्तमिदंवचः १ पूर्वमेव
मयाप्रोक्तं महात्मन्किंविकत्थसे दूतस्याग्रेयथायोग्यंवचनंहितसंयुतं २ ॥ २ ॥

हृदेव्यासहमहायुद्धमभूदितिचवर्ण्यते १ रक्तबीजवाक्यंश्रुत्वादेवीयदाहतदुच्यते ॥ कृत्वाहास्यमिति १ पूर्वमेवेति हेमहात्मन्पूर्वंमे १८४
षितस्यदूतस्याग्रेयथायोग्यंहितसंयुक्तंवचनंमयापूर्वमेवोक्तंपुनस्त्वंकिमर्थंविकत्थसे इत्यन्वयः ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्कथमुक्तमिति चेत्तत्राह सदृशो ममेति मत्तुल्यो भिवर्तमानसामीप्ये भविष्यति लट् वरिष्यामीत्यर्थः ३ इति प्रतिज्ञेत्यर्थः ४।५।६।७। अन्यैरिति रक्त-
बीजैरित्यर्थः तेन चरक्तेन निर्गतं मूर्च्छा च जाते त्युभयं युक्तमेव ।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५। काली विस्तारितानना सती तेन युक्ता जाता तया तेषां
नादं त्वसुखेनाकरोदित्यर्थः ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥

सदृशो मम रूपेण बलेन विभवेन च त्रैलोक्याधिपतिः कोपि स्यात्तं पतिं प्रवृणोम्यहं ३ ब्रूहि शुंभं
निशुंभं च प्रतिज्ञा मे पुरा कृता तस्माद्युध्यस्व जित्वा मां विवाहं विधिवत्कुरु ४ त्वं वैतद्राज्या
प्राप्तस्तस्य कार्यार्थसिद्धये संग्रामं कुरु पातालं गच्छ वा पतिना सह ५ व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा व
चनं देव्याः संरंभामर्षपूरितः मुमोच तरसा बाणान् सिंहस्योपरि दारुणान् ६ अंबिका तान्सम
रान्वीक्ष्य गगने पन्नगोपमान् चिच्छेद सायकैस्तीक्ष्णैर्लघुहस्ततया क्षणात् ७ अन्यैर्जघान
विशिखै रक्तबीजं महासुरं अंबिका चापनिर्मुक्तैः कर्णाकृष्टैः शिलाशितैः ८ देवीबाणाहतः
पापो मूर्च्छामाप रथोपरि पतिते रक्तबीजे तु हाहाकारो महानभूत् ९ सैनिकाश्चुक्रुशुः सर्वे
हतास्म इति चाब्रुवन् ततो बुंबारवं श्रुत्वा शुंभः परमदारुणं १० उद्योगं सर्वसैन्यानां दैत्यानामादिदे
श ह शुंभ उवाच निर्यांतु दानवाः सर्वे कांबोजाः स्वबलैर्वृताः ११ अन्ये च ह्यतिबलाः शूराः का
लकेया विशेषतः व्यास उवाच इत्याज्ञप्तं बलं सर्वं शुंभेन च चतुर्विधं १२ निर्जगाम मदावि
ष्टं देवीसमरमंडले तदागतं समालोक्य चंडिका दानवं बलं १३ घंटानादं चकाराशु भीषणं
भयदं मुहुः ज्यास्वनं शंखनादं च चकार जगदंबिका १४ तेन नादेन सा जाता काली विस्तारिता

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ जायते विस्तीर्णे १७।१८ वरो हंसः १९। २०।२१ शिखिसंरूढा मयूरारूढेत्यर्थः २२।२३।२४।२५ तथाकाराः यस्य देवस्य यौ किंसस्य

जगर्ज सोपि बलवान् जनयन् भयमद्भुतं तन्निनादमुपश्रुत्य दानवाः क्रोधमूर्छिताः १६ प्रवि
१८६ चिक्षिपुरस्त्राणि देवीं प्रति महाबलाः तस्मिन्नेवायते युद्धे दारुणे लोमहर्षणे १७ ब्रह्मादीनां च दे
वानां शक्तयश्चंडिकां ययुः यस्य देवस्य यद्रूपं यथाभूषणवाहनं १८ तादृक्रूपास्तदा देव्यः प्रययुः
समरांगणे ब्रह्माणी वरदारूढा साक्षसूत्रकमंडलुः १९ आगता ब्रह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणीति प्रतिश्रु
ता वैष्णवी गरुडारूढा शंखचक्रगदाधरा २० पद्महस्ता समायाता पीतांबरविभूषिता शांकरी
वृषारूढा त्रिशूलवरधारिणी २१ अर्धचन्द्रधरा देवी तथाहिवलया शिवा कौमारी शिखिसं
रूढा शक्तिहस्ता वरानना २२ युद्धकामा समायाता कार्तिकेयस्वरूपिणी इंद्राणी सुष्ठुवदना सु
श्वेतगजवाहना २३ वज्रहस्तातिभूषाढ्या संग्रामाभिमुखा ययौ वाराही सूकराकारा प्रौढप्रे
तासनामना २४ नारसिंही नृसिंहस्य बिभ्रती सदृशं वपुः याम्या च महिषारूढा दंडहस्ता भयप्र
दा २५ समायाता च संग्रामे यमरूपा सुविस्मिता तथैव वारुणी शक्तिः कौबेरी च मदोत्कटा ॥
२६ एवंविधास्तथाकारा ययुः स्वस्वबलैर्वृताः आगतास्ताः समालोक्य देवी मुदमवाप च २७ १८६
स्वस्था सुमुदिरे देवा दैत्याश्च भयमाययुः ताभिः परिवृतस्तत्र शंकरो लोकशंकरः ॥ २८ ॥

देवस्य यः आकारस्तथाकारो यासां ता इत्यर्थः २७ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥

528

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २९ येचान्येदानवाःस्थितास्तान्दैत्यबलंचसर्वंहत्वेत्यर्थः ३० । ३१ । ३२ । ३३ अतिविशिष्टतेजसः कौशिकायाः संनिधेस्त्वयंगंतुमशक्ताऽ
प्यादेवशरीरीशानोदेवीशरीरयित्वाकौशिकायाः स्वशक्तेः पार्वत्याः सकाशात् प्रादुर्भूतत्वेन धृतपार्वत्यान एवतथोक्तवानितिभावः सस्या
१८७ पिमहायप्रदर्शनेनेषद्धृशंभगवनीतसोत्तरंनाहकिंतुतस्याःसकाशादुत्पन्नाकोचिच्छक्तिरित्याह॥ चंडिकायाःशरीरात्विति शिवाश
समागम्यचसंग्रामेचंडिकामित्युवाचह हन्यंतामसुराःशीघ्रंदेवानांकार्यसिद्धये २९ निशुंभंचै
वशुंभंचयेचान्येदानवाःस्थिताः हत्वादैत्यबलंसर्वंकृत्वाचनिर्भयंजगत् ३० स्थानिस्थानिचधि
ष्ण्यानिसमागच्छंतुशक्तयः देवायज्ञभुजःसंतुब्राह्मणायजनेरताः ३१ प्राणिनःसंतुसंतुष्टाःस
र्वेस्थावरजंगमाः शमंयांतुतथोत्पाताईतयश्चतथापुनः ३२ घनाःकालेप्रवर्षंतुकृषिर्बहुफ
लातथा व्यासउवाच एवंब्रुवतिदेवेशेशंकरेलोकशंकरे ३३ चंडिकायाःशरीरात्तुनिर्गताश
क्तिरद्भुता भीषणातिप्रचंडाचशिवाशतनिनादिनी ३४ घोररूपाथपंचास्यमित्युवाचस्मिता
नना देवदेवव्रजाशुत्वंदैत्यानामधिपंप्रति ३५ दूतत्वंकुरुकामारेब्रूहिशुंभंस्मराकुलं॥
निशुंभंचमदोत्सिक्तंवचनान्ममशंकर ३६ मुक्त्वात्रिविष्टपंयांतुभूपंपातालमाशुवै देवाःस्व
र्गेसुखंप्रांतुतुराषाड्स्वासनेशुभे ३७ प्राप्नोतुत्रिदिवंस्थानंयज्ञभागाश्चदेवताः जीवितेच्छा
चयुष्माकंयदिस्यात्तुमहत्तरा ३८ तर्हिगच्छंतुपातालंतरसायत्रदानवाः अथचाबलमास्था १८७
ययुद्धेच्छामरणायचेत् ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३९
तनिनादिनी शतशब्दोनंतवाचीशिवानांशतेननिनादिनीतिविग्रहः निनदंतशिवाइत्यर्थः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 मत्त्विवाः यामया सह निनदंत्यः प्रादुर्भूताः पिशितं मांसम् ४० । ४१ । ४२ । ४३ इत्युवाच महाराज्ञीति त्यक्त्वा स्वर्गमित्यारभ्याग्रु चैव तत्सर्वं त

तदा गच्छंतु तृप्यंतु सच्छिवाः पिशितैर्नवः व्यास उवाच तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः शूलपाणिस्त्वरान्वि
१०८ तः ४० हत्वाह दैत्यराजानं शुंभं सद्दसि संस्थितं शिव उवाच राजन्दूतोहमेवायात्रिपुरांतकरो
हरः ४१ त्वत्सकाशमिहायातो हितं कर्तुं तवाखिलं त्यक्त्वा स्वर्गं तथा भूमिं यूयं गच्छंतु सत्वरं ४२
पातालं पत्र यज्ञारो बलिश्च बलिनां वरः अथ वा मरणेच्छा चेत्तत्सर्वा गच्छंतु सत्वरं ४३ संग्रामे दे
हनिष्यामि सर्वानेवाद्यमाद्युवे इत्युवाच महाराज्ञी युष्मत्कल्याणहेतवे ४४ व्यास उवाच इति दै
त्यवराद्देवीवाक्यं श्रुतसन्निभं हितकृच्छ्रुत्वापि त्वासभ्यत्यायातश्च शूलभृत् ४५ ययासौ प्रेरितः
शंभुर्दूतत्वे दानवान्प्रति शिवदूतीति विख्याता जाता त्रिभुवने खिले ४६ तेपि श्रुत्वा वचो देव्याः
शंकरोक्तं तु दुष्करं युद्धाय निर्ययुः शीघ्रं दंशिताः शस्त्रपाणयः ४७ तरसा रणमागम्य चंडिकां प्रति
दानवाः निर्जघ्नुश्च शरैस्तीक्ष्णैः कर्णाकृष्टैः शिलाशितैः ४८ कालिका शूलपातैस्तान् गदाशः
क्तिविदारितान् कुर्वती व्यचरत्तत्र भक्षयंती च दानवान् ४९ कमंडलुजलाक्षेपगतप्राणान्म १०८
हाबलान् ब्रह्माणी चाकरोत्तत्र दानवान्समरांगणे ५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मिति शब्दार्थः ४४ देवीवाक्यं देव्या वाक्यं हितकृदमृतसंनिभं श्रु
वपित्वा शूलभृच्छिवः प्रत्यायात इत्यर्थः ४५ ययेति कौशिकी तद्दूततयेत्यर्थः ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ॥ ५० ॥ ५० ॥

529

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०पं० ५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३। इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे ऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

माहेश्वरीवृषारूढात्रिशूलेनातिरंहसा जघानदानवान्संख्येपातयामासभूतले ५१ वैष्णवीच
१८६ क्रपातेचगदापातेनदानवान् गतप्राणान्चकाराशुचोत्तमांगविवर्जितान् ५२ ऐंद्रीवज्रप्र
हारेणपातयामासभूतले ऐरावतकराघातपीडितान्दैत्यपुंगवान् ५३ वाराहीतुंडघातेन
दंष्ट्राग्रपातनेनच जघानक्रोधसंयुक्ताशतशोदैत्यदानवान् ५४ नारसिंहीनखैस्तीव्रैर्दा
रितान्दैत्यपुंगवान् भक्षयंतीचचाराजौननादचमुहुर्मुहुः ५५ शिवदूतीचाट्टहासैः पातयामा
सभूतले तांश्चखादाथचामुंडाकालिकाचत्वरान्विता ५६ शिखिसंस्थाचकौमारीकर्णा
कृष्टैःशिलाश्रितैः निजघानरणेशत्रून्देवानांचहितायच ५७ वारुणीपाशसंबद्धान्दैत्या
न्समरपीडितान् पातयामासतत्रस्थेमूर्च्छितान्गतचेतनान् ५८ एवंमातृगणेनाजावति
वीर्यपराक्रमं मर्दितंदानवंसैन्यंपलायनपरंह्यभूत् ५९ हुंकारवस्तुसुमहानभूत्तत्रमहार्णवे
पुष्पवृष्टिंतदादेवाश्चक्रुर्देव्यागणोपरि ६० तच्छ्रुत्वानिनदंघोरंजयशब्दंचदानवाः रक्तबीजश्च
कोपाच्चदृष्ट्वादैत्यान्पलायितान् ६१ गर्जमानांस्तथादेवान्वीक्ष्यदैत्योमहाबलः रक्तबीजस्तुते १८६
जस्वीरणमभ्याययौतदा ६२ सायुधोरथसंविष्टः कुर्वन्ज्याशब्दमद्भुतं आजगामतदादेवींक्रो
॥ धरक्तेक्षणोद्यतः ६३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः २८ ॥ । ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 षष्ठि श्लोकै रक्तबीजवधाख्यानं संक्षिप्तं कीर्तयित्वा चामुंडस्य युद्धायां योगदर्पणे १ रक्तबीजस्य प्रभावं वर्णयति वरदानमिदं तस्येति शिवेनार्पितं स्म र्पितं रंभासुरस्याग्निमध्यान्निर्गतो रक्तबीजो जात इति महिषासुरोत्पत्तौ पूर्वमुक्तं स एव पश्चात्तपस्यया शिवाद्वरं लब्धवानित्याह अत्यद्भुततरमिति।

530

व्यास उवाच वरदानमिदं तस्य दानवस्य शिवार्पितं अत्यद्भुततरं राजन् शृणु तत्प्रब्रवीम्यहं १
तस्य देहाद्रक्तबिंदुर्यदा पतति भूतले समुत्पतंति दैत्यास्तु तद्रूपास्तत्पराक्रमाः २ असंख्याता म
हावीर्या दानवा रक्तसंभवाः प्रभवंत्विति रुद्रेण दत्तोऽस्त्यद्भुतो वरः ३ स तेन वरदानेन दर्पितः
क्रोधसंयुतः अभ्यगात्तरसा संख्ये हंतुं देवीं च कालिकां ४ स दृष्ट्वा वैष्णवीं शक्तिं गरुडोपरि
संस्थितां शक्त्या जघान दैत्येंद्रस्तां दैवकमललोचनां ५ गदया वारयामास शक्तिं सा शक्तिसंयु
ता अताडयच्च चक्रेण रक्तबीजं महासुरं ६ रथांगाहतदेहात्तु सुस्राव शोणितं वज्राहतगि
रेः शृंगात् निर्झरा इव गैरिकाः ७ यत्र यत्र परा भूमौ पतंति रक्तबिंदवः समुत्तस्थुस्तदाकाराः पु
रुषाश्च सहस्रशः ८ ऐंद्री तमसुरं घोरं वज्रेणाभिजघान च रक्तबीजं क्रुधाविष्टा निःससार च
शोणितं ९ ततस्तस्मात्क्षतजाज्जाता रक्तबीजास्त्वनेकशः तद्वीर्यास्तत्तदाकाराः सायुधा युद्धदु
र्मदाः १० ब्रह्माणी ब्रह्मदंडेन कुपिता प्यहनद्भृशं माहेश्वरी त्रिशूलेन दारयामास दानवं ११

तद्दर्शनमत्यद्भुततरं नैतत्सदृशमन्यत्र क्वापि दृष्टमित्यर्थः १।२।३।४।५।६।७।८।९ क्षतजाज्जातात् १०।११॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. तुंडघातेन वराहीदैत्यहनत् १२।१३।१४।१५।१६।१९।२० आगमिष्यतीति आगमिष्यतिचेदित्यर्थः २१।२२।२३॥२४॥२५॥

१८१ नारसिंहीनखाघातैस्संविध्याधमहासुरं अहनत्तुंडघातेनक्रुद्धातंराक्षसाधमं १२ कौमारीच
तथाशक्त्यावक्षस्यस्येनमताडयत् सोपिक्रुद्धःशरासारैर्बिभेदनिशितैस्तताः १३ गदाशक्तिमहा
रैस्तुमातृःसर्वाःपृथक्पृथक् शकयस्तंशराघातैर्विव्यधुस्तस्यकोपिताः १४ तस्यशस्त्राणिचि
च्छेदचंडिकास्वशरैःशितैः जघानान्यैश्चविशिखैस्तंदेवीकुपिताभृशं १५ तस्यदेहाच्चसुस्राव
रुधिरंबहुधातुयत् तस्मात्तत्सदृशाःशूराःप्रादुरासन्सहस्रशः १६ रक्तबीजैर्जगद्व्याप्तंरुधिरौघ
समुद्भवैः सन्नद्धैःसायुधैःकामंकुर्वद्भिर्युद्धमद्भुतं १७ महतंतश्चतान्दृष्ट्वारक्तबीजाननेक
शः भयभीताःसुरास्तेषुर्विषण्णाःशोककर्षिताः १८ कथमद्यक्षयंदैत्यागमिष्यंतिसहस्रशः।
महाकायामहावीर्यादानवारक्तसंभवाः १९ एकैवचंडिकाज्वालितयाकालीचमातरः एताभि
र्निहताःसर्वेअनन्ताःकष्टमेवतत् २० निशुंभोवाथशुंभोवासहसाबलसंयुतः आगमिष्य
तिसंग्रामेततोनर्थोमहान्भवेत् २१ व्यासउवाच एवंदेवाभयोद्विग्नाश्चिंतामापुर्महत्तरां य १८८
दातदांबिकाप्राहकालींकमललोचनां २२ चामुंडेचुरुविस्तीर्णंवदनंत्वरिताभृशं मच्छस्त्र
॥ पातसंभूतंरुधिरंपिबसत्वरा २३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 दानवान्भक्षयंती रणे चर व्रजेत्यर्थः अहं दैत्यान्हनिष्यामि त्वं तान् हतान्भक्षयेत्यर्थः २४ किंच तत्पंति तद्रुधिरस्य पानमपि त्वं पाकुरु प
था भूम्यां बिंदुमात्रमपि लेशमात्रमपि सांप्रतं न पतेदित्यर्थः २५ किमनेन भविष्यतीति चेत्तत्राह भक्ष्यमाण इति २६ घातयिष्याम्यहमिति

वान
१६२ भक्षयंतीचररणेदानंघकामतः हनिष्यामिशरैस्तीक्ष्णैर्गदासिमुसलैस्तथा २४ तथाकुरुविशा
लाक्षि पानंतद्रुधिरस्यच बिंदुमात्रंयथाभूम्यांनपतेदपिसांप्रतं २५ भक्ष्यमाणास्तदादैत्यानचोत्प
त्स्यंतिचापरे एवमेषांक्षयोनूनंभविष्यतिनचान्यथा २६ घातयिष्याम्यहंदैत्यंत्वंभक्षयचसत्व
र पिबंतीक्षतजंसर्वंपतमानारिसंक्षये २७ इत्थंदैत्यक्षयंकृत्वादत्वाराज्यंसुरालयं इंद्रायसु
स्थिरंसर्वंगमिष्यामोयथासुखं २८ व्यासउवाच इत्युक्तांबिकयादेवीचामुंडाचंडविक्रमा प
पौचक्षतजंसर्वंरक्तबीजशरीरजं २९ अंबिकातंजघानाशुखड्गेनमुसलेनच चखाददेहशक
531 लान्चामुंडातान्कृशोदरी ३० सोपिक्रुद्धोगदाघातैश्चामुंडांसमघातयत् तथापिचपपावा
शुक्षतजंतंसभक्षयत् ३१ येन्येरुधिरजाःक्रूरारक्तबीजामहाबलाः तेपिनिष्पादिताःसर्वेभक्षि
तागतशोणिताः ३२ कृत्रिमाभक्षिताःसर्वेयस्तुस्वाभाविकोसुरः सोपिप्रपातितोहत्वाखड्गे
नातिविखंडितः ३३ रक्तबीजेहतेरौद्रेयेचान्येदानवारणे पलायनंततःकृत्वागतास्तेभयकं । १६२
पिताः ३४ हाहेतिविब्रुवंतस्तेशुंभंप्रोचुःसुविह्वलाः रुधिरारक्तदेहाश्चविगतास्त्राविचेतसः
३५ ॥ ॥ ॥ ॥ति दू॥ वोनुवा॥ रंकृत्वा॥ ये का॥ तंव्य ॥माह ॥घातयि॥ ष्या मी॥ ति २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

राजन्नंबिकयारक्तबीजोसौविनिपातितः चामुंडातस्यदेहात्तुपपौसर्वंचशोणितं ३६ येचान्
२९३ येदानवाःशूरावाहनैर्नातिरंहसा सिंहेननिहताःसर्वेकाल्याचभक्षिताःपरे ३७ वर्णंसांकथि
तुंराजन्नागतायुद्धचेष्टितं चरितंचतथादेव्याःसंग्रामेपरमाद्भुतं ३८ अजय्येयंमहाराजस
र्वैर्यादैत्यदानवैः गंधर्वासुरयक्षैश्चपन्नगोरगराक्षसैः ३९ अन्याश्चागतादेव्यइंद्राणीप्रमुखा
भृशं युद्ध्यमानामहाराजवाहनैरायुधैर्युताः ४० ताभिःसर्वंहतंसैन्यंदानवानांवरायुधैः रक्त
बीजोपिराजेंद्रतरसाविनिपातितः ४१ एकापिदुःसहादेवीकिंपुनस्ताभिरन्विता। सिंहो-
पिहंतिसंग्रामेराक्षसानमितप्रभः ४२ अतोविचार्यसचिवैर्यद्युक्तंतद्विधीयतां नवैरमन
यायुक्तंसंधिरेवसुखप्रदः ४३ आश्चर्यमेतदखिलंयन्नारीहंतिराक्षसान् रक्तबीजोपिनिह
तःपीतंतस्यापिशोणितं ४४ अन्येनिपातितादैत्याःसंग्रामेविकपान्नृप चामुंडयाचमांसं
दैर्भक्षितंसकलंरणे ४५ वरंपातालगमनंतस्याःसेवाथवावरा नतुयुद्धंमहाराजकार्यमं
बिकयासह ४६ ननारीप्राकृताह्येषादेवकार्यार्थसाधिनी मायेयंप्रबलादेवीक्षपयंतीयमु २९३
स्थिता ४७ व्यासउवाच इतितेषांवचस्तथ्यंश्रुत्वाकालविमोहितः मुमूर्षुःप्रत्युवाचेदंशुंभः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पु॰ ४९।५० नानस्त्वीयास्सर्वान्निहत्य विपुलं यशो युद्धमरणजं हित्वा समराणाणायगच्छामि गमिष्यामि किमित्यर्थः ५२ मरणेनेति मा

भुंभ उवाच यूयंगच्छंतु पातालं शरणं वा भयातुराः हनिष्यामि अहं दैवतां च ताश्च समुद्यताः

१९४ ४९ जित्वा सर्वान्सुरान्नाजो कृत्वा राज्यं सुपुष्कलं कथं नारीभयोद्विग्नः पातालं प्रविशाम्यहं ५०

निहत्य पार्षदान्सर्वान् रक्तबीजमुखान् रणे प्राणत्राणाय गच्छामि हित्वा किं विपुलं यशः ५१ म

रणं त्वनिवार्यं वै प्राणिनां कालकल्पितं तद्भयं जन्मनो यावत्तत्त्यजेत्को दुर्लभं यशः ५२ निशुं

भाहं गमिष्यामि रथारूढो रणाजिरे हत्वा तामागमिष्यामि नागमिष्यामि चान्यथा ५३ संस्तुते

नायुतो वीर पार्सिंग्राहो भवस्व मे तरसा तां शरैस्तीक्ष्णैर्नेष्ये यमालये ५४ निशुंभ उवाच

अहमद्य हनिष्यामि गत्वा दुष्टां च कालिकां आगमिष्याम्यहं श्रीमन्गृहीत्वा ताम थांबिकां ५५

साच्चितां कुरु राजेंद्र वरकामास्तु कारणे कैषा बाला दृढमेदा रु दीर्घविश्ववशंकरं ५६ त्यक्त्वा ते

विपुलान्भ्रातर्भुंक्ष्व भोगाननुत्तमान् आनयिष्याम्यहं कांतं मानिनीमानसंयुतां ५७ मयि ति

ष्ठति ते राजन्न युक्तं गमनं रणे गत्वाहमानयिष्यामि तवार्थं वै जपम्प्रियं ५८ व्यास उवाच इ

त्युक्त्वा भ्रातरं ज्येष्ठं कनीयान्बलगर्वितः रथमास्थाय विपुलं सन्नद्धः स बलावृतः ५९ जगा

म तरसा तूर्णं संगरे कृतमंगलः संस्तुतो वंदिभिस्तैश्च सायुधः सपरिच्छदः ६० ॥ ॥ ॥ ॥

णिनां कालकल्पितं मरणमनिवार्यमेव यदाजन्मगृहीतं तदेव तद्भयमुपात्तं तत्त्यजेद् यत्दुर्लभं यशः कस्तज्जेन्न कोपीत्यर्थः ५२।५३।५४

532

इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे एकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ चतुस्त्रिंशमहापर्वे निशुंभवध उच्यते यत्र देव्या दानवानां पराक्रमं उद्दीपेते १ निशुंभेनयुद्धार्थे कर्तनिश्चयानंतरं जातं वृत्तमाह निशुंभ इति १ २ अभ्रपटलावृता इति अनेन दृष्टुपरिच्छा यार्थे मभ्र पटलमागतमि

२९५ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे एकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ व्यासउवाच निशुं
भो निश्चयं कृत्वा मरणाय जयाय वा सोद्यमः सबलः शूरो रणे देवीमुपाययौ १ तमाजगाम
शुंभोऽपि स्वबलेन समावृतः प्रेक्षकोऽभूद्रणे राजा संग्रामरसपंडितः २ गगने संस्थिता देवा लब्द्धा
भ्रपटलावृताः दिदृक्षवस्तु संग्रामे सेंद्राः पक्षगणास्तथा ३ निशुंभोऽथ रणे गत्वा धनुरादाय शार्ङ्गं
कं चकार शरवृष्टिं स भीषयं जगदंबिकां ४ मुंचंतं शरजालानि निशुंभं चंडिकारणे विस्फार्य च
पधनुः श्रेष्ठं जहास स्वसुरं मुहुः ५ उवाच कालिकां देवी पश्य मूर्खत्वमेतयोः मरणायागतौ
कालीमत्समीपमिहाधुना ६ दृष्ट्वा दैत्यवधं घोरं रक्तबीजात्ययं तथा जयाशां कुरुतस्त्वेतौ
मोहितौ मम मायया ७ आशा बलवती ह्येषा न जहाति नरं क्वचित् भग्नं हृतबलं नष्टं गतप
क्षं विचेतनं ८ आशापाशनिबद्धौ हि युद्धाय समुपागतौ निहंतव्यो मया कालि रणे शुंभनि
शुंभकौ ९ आसन्नमरणावेतौ संप्राप्तौ दैवमोहितौ पश्यतां सर्वदेवानां हनिष्याम्यहमद्य तौ २९५

॥ १० ॥

[illegible] ३ ४ ५ ६ रक्तबीजस्यात्ययो ध्वंसः मम मायया बोधिता वित्यनेन स्वस्य चमहत्वं स्वमाया शक्तेः रति शयोत्तो मर्हिमास्तीति च बोधितं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. ११।१२ गाहयामास भेवविवेमरहस्तथा १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२५।२६।२७॥

व्यासउवाच इत्युक्त्वा कालिकां चंडी कर्णाकृष्टशरोत्करैः छादयामास तरसा निशुंभं पुरतः स्थि

१२६ तं ११ दानवोपि शरांस्तस्याश्चिच्छेद निशितैः शरैः तयोः परस्परं युद्धं बभूवातिभयानकं १२

केसरी केशजालानि धुन्वानः सैन्यसागरं गाहयामास बलवान् सरसीं वारणो यथा १३ नखैर्दं

तैर्महारैस्तु दानवानां पुरतः स्थितान् चखाद च विशीर्णांगान् गजानिव मदोत्कटान् १४ एवं विम

थ्यमाने तु सैन्ये केसरिणा तत्र सत्वरं अभ्यधावन्निशुंभोथ विकृष्य वरकार्मुकम् १५ अन्येपि क्रुद्धा दैत्येंद्रा

देवीं हंतुमुपाययुः संदष्टदंतरसना रक्तनेत्रा ह्यनेकशः १६ तत्राजगाम तरसा शुंभः सैन्यसमावृतः

533 निहंतुं कालिकां कोपात् गृहीत्वाजगरं विकां १७ तत्रागत्य ददर्शाजौ अंबिकां च पुरः स्थितां रौद्ररस

युतां कांतां शृंगाररससंयुतां १८ तां वीक्ष्य विपुलापांगीं त्रैलोक्यवरसुंदरीं सुरक्तनयना रम्यां क्रोध

रक्तेक्षणां तथा १९ विवाहे च कृतोपरित्यज्य जयामां दूरतः स्थितां मरणे निश्चयं कृत्वा तथा वाहितका

मुकः २० तं तथा दानवं देवी स्मितपूर्वमिदं वचः बभाषे श्रुण्वतां तेषां दैत्यानां रणमस्तके॥

२१ गच्छध्वं पातालपुरं यात संवानजलार्णवं जीविताशां स्थिरां कृत्वा त्यक्त्वा चैवायुधानि च। १२६

२२ अथवा मच्छराघातहतप्राणा रणाजिरे प्राप्य स्वर्गं तु संसर्वे क्रीडंतु विगतज्वराः २३ कातर

॥ त्वं समर त्वं न भवत्येव सर्वथा ददाम्यभयदानं वै यांतु सर्वे यथासुखं २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

व्यास उवाच इत्याकर्ण्य वचस्तस्या निशुंभो मदगर्वितः निशितं खड्गमादाय चर्म चैवाष्टचंद्र
१२७ कं २५ धावमानस्तु तरसासिना सिंहं मदोत्कटं जघानातिबलान्मूर्ध्नि वामया जगदंबिका २६
ततो देवी स्वगदया वंचयित्वासिपातनं ताडयामास तं वाहे खेले परशुनातदा २७ खड्गेन नि
निहतः सोपि बाहुमूले महामदः संसह्य वेदनां भूपो जघान चंडिकां तदा २८ सापि घंटास्वनं
घोरं चकार भयदं नृणां पपौ पुनः पुनः पानं निशुंभं हंतुमिच्छती २९ एवं परस्परं युद्धं बभूवा
तिभयप्रदं देवानां दानवानां च परस्परजयैषिणां ३० पलादाः पक्षिणः क्रूराः सारमेयाश्च जं
बुकाः ननृतुः श्वातिसंतुष्टा गृध्राः कंकाश्च वायसाः ३१ रणभूमिरतिभूपिष्ठपतितासुरवर्ष्म
कैः रुधिरस्रावसंयुक्तैर्गजाश्वदेहसंकुला ३२ पतितान्दानवान्दृष्ट्वा निशुंभोतिरुषान्वितः॥
प्रययौ चंडिकां तूर्णं गदामादाय दारुणां ३३ सिंहं जघान गदया मस्तके मदगर्वितः महस्य च
स्मितं कृत्वा पुनर्देवीमताडयत् ३४ साप्यतं कुपितातीव निशुंभं पुरतः स्थितं महस्तं समीक्ष्या
यदेवी वचनमब्रवीत् ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ । १२४

पलादा मांसाशिनः सारमेयाः श्वानः ३१ असुरवर्ष्मभिरसुरशरीरैः गजाश्वदेहसंकुला ॥

भरितनस्तदः ३२ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sargya Sharada Peetham

देव्युवाच तिष्ठमंदमतेतावत्यावत्खड्गमिमंतव ग्रीवायांप्रेरयाम्यद्यात्गंतासियमसादनं ३६।
२६८ व्यासउवाच इत्युक्त्वातरसादेवीकृपाणेनसमाहिता चिच्छेदमस्तकंतस्यनिशुंभस्याशुचंडिका ३७
सछिन्नमस्तकोदैत्याकबंधोतीवदारुणः चभ्रामचगदापाणिस्त्रासयन्देवतागणान् ३८ देवी
तस्यशितैर्बाणैश्चिच्छेदचरणौकरौ पपातोर्व्यांततःपापोगतासुःपर्वतोपमः ३९ तस्मिन्निपति
तेदैत्येनिशुंभेभीमविक्रमे हाहाकारोमहानासीत्तत्सैन्येभयकंपिते ४० त्यक्तायुधानिसर्वाणि
सैनिकाःक्षतजाप्लुताः जग्मुर्दुःखार्त्तवंसर्वेकुर्वाणाराजमंदिरं ४१ नानागतान्दुःसंप्रेक्ष्यशुंभःशत्रु
निषूदनः पप्रच्छक्कनिशुंभोसौकथंभग्नाःपलायिताः ४२ तच्छ्रुत्वावचनंराज्ञस्तेप्रोचुःप्रणताभृ
शं राजन्तेनिहतोभ्रातारणेतेसमरमूर्धनि ४३ तयानिपातिताःशूरायेचतेप्यनुजानुगाः वयं
त्वांकथितुंसर्वंवृत्तांतंसमुपागताः ४४ निशुंभोनिहतस्तत्रतयाचंडिकयाधुना नहियुद्धस्यका
लोयंतवराजन्रणांगणे ४५ देवकार्यंसमुद्दिश्यसाप्रीयंपरमांगना हंतुंदैत्यकुलंनूनंप्राप्तेति
परिचिंतय ४६ नैषामानुषीनौषैवदेवीशक्तिरनुत्तमा अचिंत्यचरिताकापिदुर्ज्ञेयादैवतैरपि। २६८
४७ नानारूपधरानीवमायामूलविशारदा विचित्रभूषणादेवीसर्वायुधधराशुभा ४८ ॥ ॥
श्रीभगवत्यस्तीसर्पः ॥ ४६ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८॥

534

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·पं·४९ ततश्चाधुनेदंकर्तव्यमित्याह पलायनपरोधर्मइति कालेसन्मुखतांगतेचुकूलेआगतेदृष्टव्ये: ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६

गहनागूढचरिताकालरात्रिरिवापरा। अपारपारगापूर्णासर्वलक्षणसंयुता ४९ अंतरिक्षस्थि
१६६ तादेवास्तांस्तुवंसकुतोभयाः देवकार्यंचकुर्वाणांश्रीदेवीपरमाद्भुतां ५० पलायनंपरोधर्मः
सर्वथादेहरक्षणं रक्षितेकिलदेहेस्मिन्कालेसन्मुखतांगते ५१ संग्रामेविजयोराजन्नभविता
तेनसंशयः कालःकरोतिवलिनंसमर्थंनिर्बलंकचित् ५२ तंपुनःसबलंकृत्वाजयपाथोयदधाति
हि दातारंयाचकंकालःकरोतिसमयेकचित् ५३ भिक्षुकंधनदातारंकरोतिसमयांतरे विष्णुः
कालवशोनूनंब्रह्मावापार्वतीपतिः ५४ इंद्राद्यानिर्जराःसर्वेकालएवप्रभुःस्वयं तस्मात्कालंप
तीक्षस्वत्वविपरीतंनचाधुना ५५ संमुखोदेवतानांचदैत्यानांनाशहेतुकः एकैवचगतिर्नास्ति
कालस्यकिलभूपते ५६ नानारूपधरोप्यस्तिभ्रातव्यंतस्यचेष्टितं कदाचित्संभवोनॄणां कदा
चित्प्रलयस्तथा ५७ उत्पत्तिहेतुःकालोन्यःक्षयहेतुस्तथापरः मत्पक्षेतेमहाराजदेवाःसर्वेस
वासवाः करदास्तेकृताःपूर्वंकालेनसंमुखेनच दैत्यैवविमुखेनाथवर्तिनो बलवासुरः ५८ निहं
तानितरांकालःकरोतिचशुभाशुभं नैवात्रकारणंकालो नैवदेवाःसनातनाः ६० ॥ ॥ ॥ १६६

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अवलयेतिच्छेदः ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पु॰ स्कं॰ ५ अ॰ ३० र्त्वं त्वामाप विच्छित्तिं न कुर्वित्याह यथा ते इति कालो ऽयं इति हेतुः सुखहेतुर्दुःखहेतुश्चेत्यर्थः ६१। ६२। ६३। इतिश्रीदेवीभाग
वतटीकायां पंचमस्कंधे त्रिंशोऽध्यायः ३० एकोनत्रिंशत्तमे श्लोकैः शुंभो दुःखधाभिरिन कथां रात्रियामनेनं नोमंगलेन तं निशुंभव
धमंतरं ज्ञातं कसमाह इति तेषामिति २ दुर्बोधं वदथ कुत्वाहं जीवितुमुत्सहे किं अपि त्वर्थः दुर्बोधं कर्मैवैतत् निहत्येति विचरा

२७७

यथा ते ऽपि हता राजन् तथा कुरु विमृश्य च कालो ऽयं नाम हेतुस्ते दानवानां तथा पुनः ६१ त्वद्भ्रा
ता नः शुक्रो भग्नः संख्ये निरायुधः तथा निशुम्भः पातित्वे वहस्तेऽधनरोयमः ६२ तथा त्वमपि राजेन्द्र
वीरस्त्यक्त्वा सर्वं जगत् पातालं गच्छ तरसा जीवन् भद्राणि पश्यसि ६३ मृतेष्वपि महाराज नरपुंगव
सेनुरान्विताः मंगलानि प्रगायन्तो विचरिष्यन्ति सर्वतः ६४ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे
पंचमस्कंधे त्रिंशोऽध्यायः ३० व्यास उवाच इति तेषां वचः श्रुत्वा शुंभो दैत्यपतिस्तदा उवाच
सैनिकानां क्रोधाकुलितलोचनः १ शुंभ उवाच जाल्माः किं ब्रूत दुर्बोधं वलाज्जीवितुमुत्सहे
निहत्य सचिवान् भ्रातॄन् निर्लज्जो विचरामि किं २ कालः कर्ता शुभानां वाशुभानां वलवत्तरः ॥
का चिंता मम दुर्वारे तस्मिन्नीशे ऽथ्यरूपके ३ यद्भवितव्यं तत्तु भवत्को निकरोतु नत्र नमे चिंता
स्निहुत्रापि मरणाज्जीवनात्तथा ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मि किं विचरिष्यामि किमित्यर्थः २ किंच मम यदि मरणकालः समागतः स्यात्तदा कुत्रापि मम यागतेस किं कालः स्यतीति वदन् कालस्य महिमानमाह २७८
कालः कर्तेति अरूपके रूपरहिते तस्मिन्नीशे सतीत्यर्थः ३ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०पं० ननुकालस्यैवाराधनंकर्त्तव्यं तेनसर्वंभविष्यतीत्यतआह सकालोपीति भावितमाराधितोपिदैवेनाविष्टःअन्यथाकर्तुंक्वचित्क
चिदपिनेश्यतेनसमर्थोभवतीत्यर्थः तस्मात्कालाराधनापिदैवमेवमुख्यमितिभावः कालस्यैवमुख्यत्वेतुकालिकंकार्यंतत्तत्कालेकु
तोनस्यादित्याशंक्याहनवर्षतीति ६ कस्तर्हिमुख्यइतिचेत्तत्राह कालोनिमित्तमात्रंचेति ७ ननुत्वयापूर्वंजितं नेतं
२०१ कामित्यमसक्षमेकेवार्ताकाइतिचोद्यस्यसमाधानं नदैवज्ञैरसिद्धंतं उपिस्यापौरुषमेववकार्यसाधकंसाधनमधुनातुकथंदैवंका

सकालोप्यन्यथाकर्तुंभावितंनेश्यतेक्वचित् नवर्षतिचपर्जन्यःश्रावणेमासिसर्वथा ५ कदाचि
न्मार्गशीर्षेवापौषेमाघेतुफाल्गुने अकालेवर्षतीवाम्बुतस्मान्मुख्योनचाश्रयः ६ कालोनि
मित्तमात्रंतुदैवंहिबलवत्तरं दैवेननिर्मितंसर्वंनान्यथाभवतीत्यदः ७ दैवमेवपरंमन्येधिक्
पौरुषमनर्थकं जेतारःसर्वदेवानांनिशुंभाद्यानयाहताः ८ रक्तबीजोमहाशूरःसोपिनाशंगतो
मृधे तत्राहंकीर्तिमुत्सृज्यजीवितार्थंकरोमिकिं ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

र्यसाधकमुच्यतइतिचेत्तत्राह दैवमेवपरमिति । पौरुषेसत्यपिकार्यस्याजातत्वादनर्थकं कार्यसाधकंपौरुषंधिगित्यर्थः अनेकशर्द
कारणभावमतिवद्धमतिबंधकभावकल्पनायेसयावेदप्रमाणसिद्धं दैवमेवपरम्मुख्यंकार्यसाधकंमन्य इत्यर्थः सस्मात्[illegible]
दाधीनत्वात्प्रद्विष्यतितद्भवतुमयापीदृशमेवेतिभावः किंचलोकरक्षायधुनाजीवितार्थंकिंचित्करोमि[illegible] करोमि
किंकरिष्यामिकिमित्यर्थः ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २०१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तुहिनाचले हिमाचले निशुंभयुद्धसमये युद्धं विहाय गृहं गतः पुनः मया योगतवानिश्चयः

प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्धद्वयसंमिते निधनंयातिनरसाजगत्कर्त्तास्वयंप्रभुः २० चतुर्युगसहस्रे
२०२ तुब्रह्मणोदिवसेकिल पतंतिभुवनाःपंचनवचेंद्रास्तथापुनः २१ तथैवद्विगुणेविष्णुर्मरणायो
पकल्पते तथैवद्विगुणेकालेशंकरःशांतिमेतिच २२ काचिंतामरणेमूढानिश्चलेदैवनिर्मिते
महीमहीधराणांचनाशःसूर्यशशांकयोः २३ जातस्यहिध्रुवंमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच अध्रुवे
स्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयशःस्थिरं २४ रणेमेकल्पतांशीघ्रंगमिष्यामिरणाजिरे जयोवामरणं
वापिभवत्वद्यैवदैवतः २५ इत्युक्त्वासैनिकान्शुंभोरथमास्थायसत्वरः मययावंबिकायत्रसं
स्थितातुहिनाचले २६ सैन्यंप्रचलितंतस्यसंगेतत्रचतुर्विधं हस्त्यश्वरथपादातिसंयुतंसायुधंब
हु २७ तत्रगत्वाचलेशुंभःसंस्थितांजगदंबिकां त्रैलोक्यमोहिनींकांतामपश्यत्सिंहवाहिनीं ॥ स
र्वाभरणभूषाढ्यांसर्वलक्षणसंयुतां स्तूयमानांसुरैःस्वस्थैर्गंधर्वयक्षकिन्नरैः २९ पुष्पैश्चपूज्यमा
नांचमंदारपादपोद्भवैः कुर्वाणांशंखनिनदंघंटानादंमनोहरं ३० दृष्ट्वातांमोहमगमच्छुंभःका
मविमोहितः पंचबाणाहतःकामंमनसासमचिंतयत् ३१ अहोरूपमिदंसम्यक् अहोचातुर्य २०२
मद्भुतं सौकुमार्यंचधैर्यंचपरस्परविरोधियत् ३२

536

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 धैर्यंपुरुधैर्यं २२।२३ कामकांतारतिस्तत्समारूपेणरतिसदृशीत्यर्थः अतिलावण्यवतीमंगारं निजकर्मविहाय सर्वान्महाबलान्हंति।
वीरकर्मकरोतिकिमेतदित्यर्थः २४ ममसन्निधौमरालाक्षीहंसलोचनातस्याः साधनेवशीकारे समर्थोमंत्रोऽपिनसंतीत्यर्थः २५ किंचस
र्वमंत्रमयीयमस्तीतिनकश्चिन्मंत्रएनांवशीकुर्यादित्यभिप्रायेणाह सर्वमंत्रमयीतिहियतःसर्वमोहिनीअतःसर्वमंत्रमयीत्यर्थः २६।२७॥

सुकुमारातितन्वंगीसद्यःप्रकटयौवना चित्रमेतदसौबालाकामभावविवर्जिता २३ कामकांतासमा
रूपेसर्वलक्षणलक्षिता अविवेकंयंकिमेतत्तुहंतिसर्वान्महाबलान् २४ उपायःकोऽत्रकर्तव्योधनमेव
प्रणाभवेत् नमंत्रावामरालाक्षीसाधनेसन्निधौमम २५ सर्वमंत्रमयीह्येषामोहिनीमदनविल
सुंदरीयंकथंमेस्यादृशगावरवर्णिनी २६ पातालगमनंमेघनयुक्तंसमरांगणात् सामदानविभे
देश्चनेयंसाध्यामहाबला २७ किंकर्तव्यंकगंतव्यंविषमेसमुपस्थिते मरणंनोत्तमंचात्रस्त्रीकृतं
लुप्तशोपहृत् २८ मरणंऋषिभिःप्रोक्तंसंगरेमंगलास्पदं यत्तत्समानवलयोर्योधयोर्युध्यतोःकिल।
२९ प्राप्तेयंदैवरचितानारीनरशतोत्तमा नाशायास्मत्कुलस्येहसर्वथातिवलाबला ३० वधायैवं
सामदानानिमयायोज्यानिसांप्रतं हननायागताह्येषाकिंतुसाम्नाप्रसीदति ३१ ॥ ॥ ॥ ॥

विषमेसंकटेअत्रस्त्रीकृतंस्त्रीहस्तेनकृतंजातंमरणंचमरणमपिनोत्तमंयतस्तत्यशोपहृत्यशोहारकमेवततइत्यर्थः २८ तदेवस्प
ष्टयति मरणमिति २९ अवलेतिच्छेदः ३० वधेतिसांप्रतमस्मिन्कालेकिंयोज्यानि किमर्थंयोज्यानिनायंकालःसामदानानामिति
भावःनदेवाह हननायेति ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 नदानैरिति। यतोनानाशस्त्रविभूषिता सर्वसाधनसंपादने समर्था न तोपकिंचिद्दानैर्नचालयितुंयोग्यास्तीत्यर्थः भेदस्त्विति य-
तःसर्वेदेवाअस्यावशानुगाः सेवकाश्चसंतिततोभेदोप्यत्रविफलइत्यर्थः यथाविधियथादैवं ३३ सत्वाश्रितोधैर्याश्रितः ३४।३५।३६
सन्नाहश्चयोगः अंगरागोहरिचंदनादिः ३७।३८।३९ चामुंडापरनायकापरोन्योनायकोयस्याः सापरनायकाचतुराननपरनायकाणवनु

नदानैश्चालितुंयोग्यानानाशस्त्रविभूषिता भेदस्तुविफलःकामंसर्वेदेववशानुगा ३२ तस्मात्तुम
रणंश्रेयोनसंग्रामेपलायनं जयोवामरणंवापिभवत्येवंयथाविधि ३३ व्यासउवाच इतिसंचिंत्य
मनसाशुंभःसत्वाश्रितोभवत् युद्धायसुस्थिरोभूत्वा तामुवाचपुरःस्थितां ३४ देवियुध्यस्वकांतेघ
रणायतेपरिश्रमः मूर्खासिकिलनारीणांनायंधर्मःकदाचन ३५ नारीणांलोचनेबाणाभ्रुवावेशरा
सनं हावाभावास्तुशस्त्राणिपुमान्लक्ष्यंविचक्षणः ३६ सन्नाहश्चांगरागोत्ररथश्चापिमनोरथः॥
मंदमजल्पितंभेरीशब्दोनान्यःकदाचन ३७ अन्यास्त्रधारणंस्त्रीणांविडंबनमसंशयं लज्जैवभूषणं
कांतेनचधार्ष्ट्यंकदाचन ३८ युध्यमानावरानारीकर्कशेवाभिदृश्यते स्तनौसंगोपनीयौवाधनुषः
कर्षणेकथं ३९ क्वमंदागमनंकुत्रगदामादायधावनं बुद्धिस्ताकालिकातेत्रचामुंडापरनायका
४० चंडिकामंत्रमध्यस्थालालनेसुस्वराशिवा वाहनंमृगराजस्तेसर्वसत्वभयंकरः ४१ ॥ ॥ ॥ २०४

रेत्यर्थः ४० मंत्रमध्यस्थामंत्रदात्री लालनेपिचसुस्वराकठोरस्वरएनसैतादृशायालालनंसंभवतीत्यर्थः अतएनांविहायमन्निकटेआग

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ।४२ विलोचनाया ४३।४४।४५ कामकांतारतिः ४६।४७ प्रेक्षकाहमिति यदि मयि प्रहारं कर्तुं न वहसे तान प्रसीदसि तर्हि पालं
युद्धार्थं कुरु पालं लंबोष्ठीमित्यादि लक्षणो या येयसि तथा कालिके यमसि तत्पैव युद्धं कुरु अहं केवलं प्रेक्षका सि भवामि ततो न यिन मद्ध

२०५ वीणानादं परित्यज्य घंटानादं करोषि यत् रूपयौवनयोः सर्वं विरोधि वरवर्णिनि ४२ पद्मिते सं
गरे च्छासि कुरूपा भव भामिनि लंबोष्ठी कुनखी क्रूरा ध्वांक्षवर्णा विलोचना ४३ लंबपादा कुदंती
च मार्जारनयनाकृतिः ईदृशं रूपमास्थाय तिष्ठ युद्धे स्थिरा भव ४४ कर्कशं वचनं ब्रूहि ततो युद्धं क
रोम्यहं ईदृशीं सुदतीं दृष्ट्वा न मे पाणिः प्रसीदति ४५ हंतुं त्वां मृगशावाक्षि कामकांता परंतु धे व्यास
उवाच इति ब्रुवाणं कामार्तं वीक्ष्य तं जगदंबिका ४६ स्मितपूर्वमिदं वाक्यमुवाच भरतोत्तम श्री
देव्युवाच किं विषीदसि मंदात्मन् कामबाणविमोहितः ४७ प्रेक्षिकाहं स्थिता मूढ कुरु कालिक
या मृधं चामुंडया वा कुर्वेते तव योग्ये रणांगणे ४८ प्रहरस्व यथाकामं नाहं त्वां योद्धुमुत्सहे
इत्युक्त्वा कालिकां प्राह देवी मधुरया गिरा ४९ जह्येनं कालिके क्रूरे कुरूपप्रियमाहवे व्यास उ
वाच इत्युक्ता कालिका कालप्रेरिता कालरूपिणी ५० गदां प्रगृह्य तरसा तस्थावाजौ कृतोद्य
मा तयोः परस्परं युद्धं बभूवातिभयानकं ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २०५

रापेक्षेत्यर्थः अथवा चामुंडया तत्ता दृक् रूपया कुरु युद्धं एते कौशिकी चामुंडे नव रणांगणे योग्ये भवत इत्यर्थः ४८। ४९। ५०।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पश्यतांसर्वदेवानांमुनीनांचमहात्मनां गदामुद्यम्यशुंभोथजघानकालिकांरणे ५२ कालिका
२०६ दैत्यराज्ञानंगदयान्यहनद्भृशं बभंजास्यरथंचंडीगदयाकनकोज्ज्वलं ५३ खरान्हत्वाजघानाशु
दारुकंदारुणस्वनं सपदातिर्गदांगुर्वीसमादायक्रुधान्वितः ५४ कालिकाभुजयोर्मध्येप्रहसन्नहन
त्तदा वंचयित्वागदायातंखड्गमादायसत्वरा ५५ चिच्छेदास्यभुजंसव्यंसायुधंचंदनार्चितं सच्छिन्न
बाहुर्विरथोगदापाणिःपरिप्लुतः ५६ रुधिरेणसमागम्यकालिकामहनत्तदा कालीचकरवालेन
भुजंतस्याथदक्षिणं ५७ चिच्छेदप्रहसंतीसासगदंकिलसांगदं कर्तुंपादप्रहारंसक्रुपितःप्रय
यौजवात् ५८ कालीचिच्छेदचरणौखड्गेनास्यत्वरान्विता सच्छिन्नकरपादोपितिष्ठतिष्ठेतिचा
ब्रुवन् ५९ धावमानोयथावाशुकालिकांभिषयन्निव तमागच्छंतमालोक्यकालिकाकमलोप
मं ६० चकर्तमस्तकंकंठात्रुधिरौघवहंभृशं छिन्नेसौमस्तकेभूमौपपातगिरिसन्निभः ६१॥
प्राणाविनिर्ययुस्यदेहाद्रुतंक्रम्यसत्वरं गतासुंपतितंदैत्यंदृष्ट्वादेवाःसवासवाः दीतुष्टुवुस्तांतदा २०६
देवींचामुंडांकालिकांतथा ववुर्वाताःशिवास्तत्रदिशश्चविमलाभृशं ६३ बभूवुश्चाग्नयोहोमे
प्रदक्षिणशिखाःशुभाः हतशेषाश्चयेदैत्याःप्रणम्यजगदंबिकां ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४

538

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८॥ ६६॥ अथदेवस्तुत्युत्तरं भगवत्याचरणानंतस्याश्वांतर्धानमनुकर्मपिमार्कंडेयपुराणवदवसेयं इतिश्रीदेवीभाग
वतटीकायां पंचमस्कंधे एकत्रिंशोध्यायः ॥३१ त्रिषष्टिश्लोकवर्यैस्तु चरित्रत्रयसेवकौ राजवैश्यौ प्रसिद्धेयौ नवोर्त्तानुकथ्यते अथपूर्वा
२०८ ध्याये चरित्रत्रयपाठस्य तच्छ्रवणस्य च सर्वकाममरत्वं मोक्षप्रदत्वं चाभिहितं तत्र चरित्रत्रयपाठेन श्रवणेन वाकस्य सिद्धिर्जातेति भक्ति
मान्राजापृच्छति महिमावर्णितः सम्यगिति केनचाराधितेति ननुभगवत्याः सर्वे ब्रह्मादयो देवाः सर्वे देवऋषयः सर्वे राजर्षयः सर्वे ब्रह्म
र्षयो गौरीलक्ष्मीमहादेवमाध्व किं बहुनामाणिजातं सर्वमाराधकमस्तिसुतमावंभगवत्याराधनेनैव भवतीतितदाराधनफलम्मोक्षकाम

सत्कापुत्रानितेसर्वे पातालंमयपुर्नृप एतत्तेसर्वमाख्यातं देव्याश्चरितमुत्तमं ६५ कुंभारीनांव
धंचैव सुराणांरक्षणं तथा एतदाख्यायनं सर्वे पठंतिभुविमानवाः ६६ शृण्वंतिच सदाभक्त्यातेकृता
र्थाभवंतिहि अपुत्रोलभतेपुत्रान्निर्धनश्चधनंबहु ६७ रोगीचमुच्यतेरोगात्सर्वान्कामानवाप्नुयात्
शत्रुतोनभयंतस्ययदृदंचरितंशुभं ६८ शृणोतिपठतेनित्यंमुक्तिमान्जायतेनरः इतिश्रीदेवी
भागवतेमहापुराणे पंचमस्कंधे एकत्रिंशोऽध्यायः ३१ जनमेजयउवाच महिमावर्णितःसम्य
क्चंडिकायास्त्वयाधुना केनचाराधितापूर्वं चरित्रत्रययोगतः १॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मुनिभिराराधनान्मोक्षफलंयपूर्वमुक्तमेवेतिचेत्तत्राह चरित्रत्रयपयोगत इति॥ सत्यम्पूर्वमुक्तन्तथापिभगवत्याराधनमनेकमंत्रजपध्या २०७
नसमाधिपूजास्तोत्रपाठैरनेकविधंभवति तत्र चरित्रत्रयस्यक्रमाच्चरित्रत्रयपाठेनश्रवणेनवाकस्यसिद्धिर्जातेतिविशेषेण चरित्र
त्रयमात्रपाठश्रवणफलं कस्यजातमितिमया पृच्छ्यतइतिभावः चरित्रत्रयपयोगतः केनाराधितेत्यन्वयः ॥ १॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 केनप्राप्तंफलमिति अत्रापिचरित्रत्रययोगत इत्यनुषंजनीयं २ किंचोपासनविधिमपिब्रूहीत्याह उपासनेति ३ ४ स्वारोचिषेंतरे इति। स्वारोचिषाधिकारोपलक्षितद्वितीयमन्वंतरे इत्यर्थः पूर्वमितिकथाकालापेक्षया ५ ६ अविरोधीतिच्छेदः कस्यापिनशत्रुरित्यर्थः। म्लेच्छाः पर्वतवासिन इति यद्यपिभुवस्यपौत्रोनंदिर्नामकोमुख्यस्तेनयुद्धार्थमागत इतिप्रकृतिखंडेउक्तं तथापितेनस्वसहायार्थं म्ले॰

२०९

प्रसन्नाकस्यवरदाकेनप्राप्तंफलंमहत् आराध्यकामदांदेवीकथयस्वकृपानिधे २ उपासनविधिंब्रूहि तथापूजाविधिंवद विस्तरेणमहाभाग होमस्यचविधिंपुनः ३ सूतउवाच इति भूपवचः श्रुत्वाप्रीतःसत्यवतीसुतः प्रत्युवाचनृपंकृत्स्नंमहामायाप्रपूजनं ४ व्यासउवाच स्वारोचिषेंतरे पूर्वंसुरथोनामपार्थिवः बभूवपरमोदारःप्रजापालनतत्परः ५ सत्यवादीकर्मपरो ब्राह्मणानांचपूजकः गुरुभक्तिरतोनित्यंस्वदारगमनेरतः ६ दानशीलो विरोधीचधनुर्वेदैकपारगः एवंपालयतोराज्यंम्लेच्छाःपर्वतवासिनः ७ बलाच्छत्रुत्वमापन्नाःसैन्यंकृत्वाचतुर्विधं हस्त्यश्वरथपादातिसहितास्तेमदोत्कटाः ८ कोलाविध्वंसिनःप्राप्ताः पृथ्वीग्रहणतत्पराः सुरथः सैन्यमादाय संमुखःसमपद्यत ९

२०८

च्छा आनीता इतिबोध्यं अतएवतेषांशत्रुत्वाभावेपिसहायार्थमागतत्वाद्बलाच्छत्रुत्वमापन्नाइत्युक्तं बलाच्छत्रुत्वमिति अनेनाकृत्तेपिशत्रुत्वे इत्यर्थः ८ कोलाविध्वंसिनइति कोलाशब्दोनामैकदेशेननामग्रहणमितिन्यायात्कोलाहलवाचकः तथाचकोलाहलेनान्यायेनैवशत्रुत्व ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

539

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नै॰भा॰पं॰ ज्यविध्वंसन शीलात्तुपुष्टनीलबलं विनष्टमर्थः तथास्तेरञ्जातेति ता एव स्पुरितिभावः यदा कोलाशब्देनरा ज्ञो नगरीति चूर्णैर्वर्तमकाति
२०६ खंडे दुर्गोपाख्याने उक्तं तस्याः कोलानगर्या विध्वंसिन इतिमा ९ १० पराजित इति दैवयोगात् अन्यापि नांपुरः प्रसंगे न्यायवान् राजा

युद्धं समभवद् घोरं तस्यैतैरति दारुणैः म्लेच्छानां तु बलं स्वल्पं राज्ञस्तद्बलमद्भुतं १० तथापि
स जितो युद्धे दैवाद्राजा पराजितः भग्नश्चस्वपुरं प्राप्तः सुरक्षं दुर्गमंडितं ११ चिंतयामास मेधा
वीराजानीतिविचक्षणः प्रधानान् विमनाहष्टा शत्रुपक्षसमाश्रितान् १२ स्थानं गृहीत्वा वि
पुलं परिखादुर्गमंडितं कालप्रतीक्षा कर्तव्या किं वा युद्धं वरं मतं १३ मंत्रिणः शत्रुवशगा मंत्र
णः पराश्रिताः शत्रुभ्यो यप्रदास्यंति तदा किं वा भविष्यति १४ कदाचित्तैर्गृहीत्वा मां पापात्मा
यः कदाचन किं न तैवैप्रकुर्वंति ये लोभवशगा नराः १६ भ्रातरं पितरं मित्रं सुहृदं बांधवं तथा
गुरुं पूज्यं द्विजं हंति लोभाविष्टः सदा नरः १७ तस्मान्मया न कर्तव्यो विश्वासः सर्वथाधुना।
मंत्रिवर्गे तिपापिष्ठे शत्रुपक्षसमाश्रिते १८ इति संचिंत्य मनसा राजा परमदुर्मनाः एका
कीहयमारुह्य निर्जगाम पुरात्ततः १९ ॥ यमन्यायं कुर्यादिति राजिवद्व्यर्थः ११ विमनाः एव प्रधानानदृष्ट्वा २०६
स्तथपः १२ चिंतामेवाह स्थानंगृहीत्वेति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ २० सुमेधसस्तस्य नामकस्तत्र लिप्सी: २१। २२। २३। २४। २५ तालच्छाया पुलस्त्यादिकाः २६। २७। २८। २९। वरी नाहवं

मासहायो घनिर्गत्य गहनं वनमाश्रितः चिंतयामास नैवावीक्षणं तत्र प्रयातुनः

२१० नृपमानेनुत्तुरेव्याश्रमभुक्तं ज्ञात्वाजगामभूपालस्तापसस्य सुमेधसः २० सोजन

नदीपुलिनसंस्थितं निर्वैरश्वापदाकीर्णं कोकिलारावमंडितं २१ बटुवृन्दसमायुक्तं

पर्णशालावृतं नीवारान्नसुपक्वांसंयुक्तफलपादपं २२ शिष्याध्ययनशब्दाढ्यं स्तुत्यं

सु वेदध्वनिसमाक्रांतं स्वर्गादपि मनोहरं २४ हुतधूमसुगंधेन प्रीतिदं प्राणिनां स

मस्तानां मतिं चक्रे विश्रामाय द्विजाश्रमे २५ आलस्य पादपे संतुजगाम विनयान्वितः दृष्टस्तेन मुनि

मासीनं सालच्छायासु संस्थितं २६ मृगाजिनासनं शांतं तपसा निष्कल्मषं तु अध्यापयंतं शिष्यां

स्सदा सर्वज्ञं वेदार्थदर्शनं २७ रहितं क्रोधलोभाद्यैर्द्वन्द्वातीतं विमत्सरं आत्मज्ञानरतं सत्यवादिनं

शमसंयुतं २८ तं वीक्ष्य भूपतिर्भूमौ पपात दंडवत्तदा हर्षेणाश्रुजलापूर्णनयनः प्रेमसंयुतः

२९ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तमुवाच महामुनिः शिष्योदत्तेवर्णनरो गुरुणा नोदितस्तदा ३० तस्मा

यस्य तिलस्यां समासीनस्तदा नृपः अर्घ्यपाद्यादिकं चक्रे सुमेधा विधिपूर्वकं ३१ पप्रच्छ

मकुतः प्राप्तः कस्त्वं चिंतापरः कथं वदयस्त यथाकामेसंवृतेकारणं त्विह ३२ किमागमनकं

॥ संते ब्रूहि कार्यं मनोगतं करिष्ये वांछितं काममसाध्यमपि यत्तव ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २१०

540

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ३४।३५ शत्रुभ्योमेभयंघोरं वर्त्ततइत्येकंवाक्यं माशोस्यपतवांतिकंमांत्रायस्वेत्यन्वयः ३६।३७।३८।३९ गृहेगवाश्वयोगन

राजोवाच सुरथोनामराजाहंशत्रुभिश्चपराजितः त्यक्त्वाराज्यंगृहंभार्यामहंतेशरणंगतः ३४

२११ यदाज्ञापयसेब्रह्मंस्तत्करोम्यहंभक्तितत्परः करिष्यामिनमेत्राताल्वदन्यः पृथिवीतले ३५ शत्रुभ्यो

मेभयंघोरंमाशोस्यघतवांतिकं त्रायस्वमुनिशार्दूलशरणागतवत्सल ३६ ऋषिरुवाच निर्भ

यंवसराजेंद्रनात्रतेशत्रवःकिल आगमिष्यंतिवलिनोनिश्चयंतपसोवलात् ३७ नात्रहिंसा

प्रकर्त्तव्या वनवृत्त्यान्नपोत्तम कर्त्तव्यंजीवनंशस्तैर्नीवारफलमूलकैः ३८ व्यासउवाच इतित

स्यवचःश्रुत्वानिर्भयःसन्नृपस्तदा उवासाश्रममेवासौफलमूलाशनःशुचिः ३९ कदाचित्तत्र

पस्तत्र वृक्षच्छायांसमाश्रितः चिंतयामासचिंतार्तोगृहएवगताशयः ४० राज्यंमेशत्रुभिःग्रा

स्तंम्लेच्छैःपापरतैःसदा संपीडिताःस्युर्लोकास्तैर्दुराचारैर्गतत्रयैः ४१ गजाश्वतुरगाःसर्वेदुर्वला

भक्ष्यवर्जिताः जाताःस्युर्नात्रसंदेहःशत्रुणापरिपीडिताः ४२ सेवकाममसर्वेतेशत्रूणांवशव

र्तिनः दुःखिताएवजातास्युःपालितायेमयापुरा ४३ धनंमेसुदुराचारैरसद्व्ययपरैःपरैः॥

घूतासवभुजिष्यादिस्थानेस्थाप्यापितंकिल ४४ कोशक्षयंकरिष्यंतिव्यसनैःपापवुद्धयः न २११

पात्रदाननिपुणाम्लेच्छास्तेमंत्रिणोपिमे ४५ ॥

चित्तः ४०।४१।४२।४३ भुजिष्यानेश्या ४४ म्लेच्छाःपापवुद्धयो मंत्रिणोपिमेपापवुद्धयएव॥ ४५॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पु. ४६ कोशिका जानि लेश्यर्थः कुतः कस्मादेशादित्यर्थः ४७ कोसिकिन्नामनेद्रस्यर्थः कस्मात्कारणादित्यर्थः ४८।४९।५०॥५१॥ ५२॥

इति चिंतापरो राजा वृक्षमूलस्थितो यदा तदाजगाम वैश्यस्तु कश्चिदार्तिपरस्तथा ४६ नृपेण
२१२ सुरथेन स दृष्टः पार्श्वे तस्योपवेशितः पप्रच्छ तं नृपः कोसि कुतस्त्वागतो वने ४७ कोसि कस्माच्च
दीनोसि हरिणः शोकपीडितः ब्रूहि सत्यं महाभाग मैत्री साप्तपदी मता ४८ व्यास उवाच तच्छ्रु
त्वा वचनं राज्ञस्तमुवाच विशोत्तमः उपविश्य स्थिरो भूत्वा मत्वा साधुसमागमं ४९ वैश्य उवाच
मित्राहं वैश्यजातीयः समाधिर्नाम विश्रुतः धनवान् धर्मनिपुणः सत्यवागनसूयकः ५०
पुत्रदारैर्निरस्तोहं धनलुब्धैरसाधुभिः स्वजनेन च संत्यक्तः प्राप्तोस्मि वनमाशु वै ५१ कोसि त्वं भा
ग्यवानासि कथयस्व प्रियाधुना राजोवाच सुरथो नाम राजाहं दस्युभिः पीडितो भृशं ५२ प्रा
प्तोस्मि गतराज्येन मंत्रिभिः परिवंचितः दिष्ट्या त्वमत्र मित्रं मे मिलितोसि विशोत्तम ५३ सुखे
न विहरिष्यावो वनेत्र शुभपादपे शोकं त्यज महाबुद्धे स्वस्थो भव विशोत्तम ५४ वैश्य उवाच
कुटुंबं मे निरालंबं मया हीनं सुदुःखितं भविष्यति च चिंतार्तं व्याधिशोकोपतापितं ५५ भा २१३
र्यादेहे सुखं नो वा पुत्रदेहे न वा सुखं इति चिंतातुरं चेतो न मे शाम्यति भूमिप ५६ कदा द्रक्ष्ये सु
तं भार्यां गृहं स्वजनमेव च स्वस्थं न मन्मनो राजन् गृहचिंताकुलं भृशं ५७ ॥ ॥ ॥ ॥

५४ ॥ ५३ ५० ॥ ५५ । ५६ । ५७ । ५७ । ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५७ ॥ ५७

541

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.टी. ५८।५९ येदुःखदास्तेसुहृदःकुतःनैवसुहृदइत्यर्थः ६०।६१।६२।६३।६४ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेद्वात्रिंशोध्या
यः ॥३२॥ अथाधिकैःपंचषष्टिपद्यैर्माहात्म्यमुच्यते श्रीमद्भुवनसुंदर्याःसेरष्ठवस्तेधुना १ मुनिंप्रतिराजागत्वाकिंचकारतदा

२१५ राजोवाच येनिरस्तोसिपुत्राद्यैरसद्वृत्तैः स्ववालिशैः तान्दृष्ट्वा किंसुखंतेद्यभविष्यतिमहाम
ते ५८ हितकारीवरःशत्रुर्दुःखदाःसुहृदःकुतः तस्मात्स्थिरंमनःकृत्वाविहरस्वमयासह ५९
वैश्यउवाच मनोमेनस्थिरंराजन्भवत्यद्यसुदुःखितं चिंतयान्नकुटुंबस्यदुस्त्यजस्यदुरात्मभिः
६० राजोवाच ममापिराज्यजंदुःखंदुनोतिकिलमानसं पृच्छावोद्यमुनिंशांतंशोकनाशनमौष
धं ६१ व्यासउवाच इतिकृत्वामतिंतौतुराजावैश्यश्चजग्मतुः मुनिंतंविनयोपेतौप्रष्टुंशोक
स्यकारणं ६२ गत्वातंप्रणिपत्याहराजाऋषिमनुत्तमं आसीनंसम्यगासीनःशांतंशांतिमु
पागतः ६३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेदेवीमहात्म्येपंचमस्कंधेद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२
राजोवाच मुनेवैश्योपमधुनावनेमेमित्रतांगतः पुत्रदारैर्निरस्तोयंप्राप्तोत्रममसंगमं १
निःकारणंचमेचिंताहृदयान्ननिवर्तते हयामेदुर्बलाःस्युःकिंगजाःशत्रुवशंगताः २ भृत्य २१६
वर्गस्तथादुःखीजातःस्यात्मयाविना कोशःक्षयंकरिष्यंतिरिपवोतिबलात्क्षणात ३ इत्ये
वंचिंतयानस्यनमेनिद्रातनोसुखं जानामीदंजगन्मिथ्यास्वप्नवत्सर्वमेवहि ४ जानतोपिम
मुनेवैश्योपमिति २१।२।४।५ (मोभ्रांतंनस्थिरंभवतिप्रभो कोहंकेश्वागजाःकेमेनतेमेत्रसहोदराः ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ममतदोषान्नैवापसरतितत्कारणंकिमित्यर्थः ७।८ कारणंत्वंधमोक्षयोरिति बंधमोक्षयोःकारणेकथितेतद्वंतगतस्त्वमोह
स्यापितद्वत्कारणमित्यर्थःकिंचित्किंचित्वंभवतीतिभावः ९ महामायेतिगुणत्रयसाम्यावस्थाप्रकृतिर्यामहामायेतिविख्याता
२१४ सर्वेषांप्राणिनांबंधमोक्षयोःकारणमित्यर्थः ब्रह्माद्योपितदधीनाःसंतीत्याह ब्रह्माविष्णुरिति १०।११ मायाधीनाश्चेति

542

नपुत्रानचमित्राणियेषांदुःखंदुर्योनिमां भ्रमोपमितिजानामितथापिममभानसः ६ मोहो
नैवापसरतिकिंतत्कारणमद्भुतं सर्वज्ञस्त्वमसिसर्वज्ञःसर्वसंशयनाशकृत ७ कारणंब्रूहिमो
हस्यममास्यचदयानिधे व्यासउवाच इतिपृष्टस्तदाराज्ञासुमेधामुनिसत्तमः ८ तमुवाचपरंज्ञा
नंशोकमोहविनाशनं ऋषिरुवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिकारणंबंधमोक्षयोः ९ महामा
येतिविख्यातासर्वेषांप्राणिनामिह ब्रह्माविष्णुस्तथेशानस्तुराषाड्वरुणोनिलः १० सर्वेदेवा
मनुष्याश्चगंधर्वोरगराक्षसाः वृक्षाश्चविविधावल्ल्यः पशवोमृगपक्षिणः ११ मायाधीनाश्च
तेसर्वेभाजनंबंधमोक्षयोः तयासृष्टमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं १२ तद्वशेवर्ततेनूनंमोह
जालेनयंत्रितं त्वंकियान्मानुषेषुकःक्षत्रियोरजसाविलः १३

सर्वेतेमायाधीनमेवसर्वमित्यर्थः ननुकर्माधीनेकार्येभवितुमर्हतिननमायाधीनमिति चेत्सैवकर्मणोपिमान्यःफलीत्याह नचेति १२ म
देवंसर्वमायायांमोहजालेनयंत्रितं नरांतंपामरःकथसहमोह जालेनयंत्रितइति किमाश्चर्यंकरोतीत्याह त्वंकियानिति १३ ॥ ॥ ॥ २१५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ननु मम ब्रह्मज्ञानं वर्त्तते ततः कुतो मम मोहो न ष्ट इति चेत्तत्राह ज्ञानिनामपीति तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी
भगवती हि सा बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छतीति ननु केषां ज्ञानिनां तया चित्तानि मोहितानीति चेत्तत्राह ब्रह्मेशेति न
नु ब्रह्मज्ञानेन तेषां मायाकार्यस्य मोहस्य कुतो नना ऽसंभव इति चेत्तत्राह शेषत इति प्रारब्धकर्मभोगपर्यंतं मायाशेषस्य वि
२१५ द्यमानत्वात्तस्मा च्छेषादेव मोहः संभविष्यतीति भावः २४ ननु ब्रह्मादीनां मोहः कदा दृष्ट इति चेदहह्वारं दृष्टोस्ति तत्रैकमुदाहर
त्नुच्यते पुरेत्याह्युयएवसत्ययुगे इति २५ ब्रह्मविद्याप्रसक्तये तस्याः स्थिरतायै इत्यर्थः २६ अनश्वरसुखाप निसानं दस्यासंचितमा

ज्ञानिनामपि चेतांसि मोहयत्यनिशं हि सा ब्रह्मेशवासुदेवाद्यास्तेनात्यपि विशेषतः २४ तेपि राग॰
वशाल्लोके भ्रमंति परिमोहिताः पुरा सत्ययुगे राजन् विष्णुर्नारायणः स्वयं २५ श्वेतद्वीपं समासा
द्य चकार विपुलं तपः वर्षाणामयुतं तावद् ब्रह्मविद्याप्रसक्तये २६ अनश्वरसुखापासौ चिंतया
नस्ततः परं एकस्मिन्निर्जने देशे ब्रह्मापि परमाद्भुते २७ स्थितस्तपसि राजेंद्र मोहस्य विनिवृत्त
ये कदाचिद्वासुदेवोसौ स्थलांतरमतिर्हरिः २८ तस्माद्देशात्समुत्थाय जगामान्यदिदृक्षया चतु
र्मुखोपि राजेंद्र तथैव निःसृतः स्थलात् २९ मिलितौ मार्गमध्ये तु चतुर्मुखजनार्दनौ अन्योन्यं
पृष्टवंतौ तौ कस्त्वं कस्त्वमिति स्म ह ३० ब्रह्मा मोवाच तं देवं कर्ताहं जगतः किल विष्णुस्त्वमाह २९५
भो मूढ जगत्कर्ताहमच्युतः ३१

त्यर्थे जीवन्मुक्तिदशा सिध्यर्थमिति यावत् २७ २८ २९ कस्त्वं कस्त्वमिति वि
स्मृतत्वज्ञानमेव प्रथमतो मोहेन नष्टं इदमेव प्रथमं मोहस्वरूपमिति भावः ३० ३१ द्वितीयं मोहमाह ब्रह्मा मो॰वेति ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टि॰ भा॰ पं॰ २२ अपीवेति समीपकाले इत्यर्थः नन्वपीव वर्णानामस्तेनपश्चरणात् दानवाभ्यां मधुकैटभाभ्यां २३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।

त्वंकियान्बलहीनोसिरजोगुणसमाश्रितः सत्त्वाश्रितंहिमांविद्धिवासुदेवंसनातनं २२ मया
२१६ त्वंरक्षितोसिवैकृत्वायुद्धंसुदारुणं शरणंमेसमायातोदानवाभ्यांप्रपीडितः २३ मयातौनिह
तौकामंदानवौमधुकैटभौ कथंगर्वायसेमंदमोहोयंत्यजसांप्रतं २४ नमत्तोप्यधिकःकश्चि
त्संसारेस्मिन्प्रसारिते ऋषिरुवाच एवंमवदमानौतौब्रह्मविष्णुपरस्परं २५ क्रुद्धौरोषेणवेप
मानौलोहिताक्षौबभूवतुः प्रादुर्बभूवसहसातयोर्विवदमानयोः २६ मध्येलिंगंसुधाम्वेतं॥
पुलंदीर्घमद्भुतंभाकाशेतरसातत्रवागुवाचाशरीरिणी २७ तौसंबोध्यमहाभागौविदरं
तौपरस्परं ब्रह्मन्विष्णोविवादंमाकुरुतंवांपरस्परं २८ लिंगस्यास्यपरंपारमधस्तादुपरिध्रुवं
योयातियुवयोर्मध्येसःश्रेष्ठोवांसदैवहि २९ एकःप्रयातुपातालमाकाशमपरोधुना प्रमा
णंमेवचःकार्यंत्यक्त्वावादंनिरर्थकं ३० मध्यस्थःसर्वदाकार्योविवादेस्मिन्द्वयोरिह
ऋषिरुवाच तच्छ्रुत्वावचनंदिव्यंसज्जीभूतौकृतोद्यमौ ३१ जग्मतुर्मातुमग्रस्थंलिंगम
द्भुतदर्शनं पातालमगमद्विष्णुर्ब्रह्माप्याकाशमेवच ३२ परिमातुंमहालिंगंसमहत्वं
विलङ्घ्य विष्णुर्गत्वाकिंपदेशंश्रांतःसर्वात्मनापतः ३३ २१६

३०।३१ मातुमन्मतिरेकेत्तम् ३२। ३३॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

दे॰भा॰पं॰ ३४। शिवस्य मस्तकात्पतितमित्यन्वयः ३५ वितथमनृतं ३६।३७॥३८ दूरदेशादिति। अस्मिन्समये दूरदेशात् प्रसिद्धस्थले शिवमस्तकं.

नमापांतसलिंगस्य परिवृत्य पर्य्यास्थलं ब्रह्मागच्छत्तत्रश्चोर्ध्वं पतितं केतकीदलं ३४ शिवस्य
२१७ मस्तकात्प्राप्य परावृत्तो मुदान्वितः आगत्य तरसा ब्रह्मा विष्णवे केतकीदलं ३५ दर्शयित्वा च वि
तथमुवाच मदमोहितः लिंगस्य मस्तकादेतद्गृहीतं केतकीदलं ३६ अभिज्ञानाय चानीतं
तवचित्तप्रशांतये श्रुत्वा तद्ब्रह्मणो वाक्यं दृष्ट्वा च केतकीदलं ३७ हरिस्तं प्रत्युवाचेदं साक्षी कः क
थयाधुना यथार्थवादी मेधावी सदाचारः शुचिः समः ३८ साक्षी भवति सर्वत्र विवादे समुप
स्थिते ब्रह्मोवाच दूरदेशात्समायाति साक्षी कः समयेऽधुना ३९ यस्त्वं तद्वचः सेयं केतकी
कथयिष्यति इत्युक्ता प्रेरिता तत्र ब्रह्मणा केतकी स्फुटं ४० वचनं प्राह तरसा शार्ङ्गिणं प्रत्य
बोधयत् शिवमूर्ध्नि स्थितां ब्रह्मा गृहीत्वा मां समागतः ४१ संदेहोऽत्र न कर्तव्यस्त्वया विष्णो
कदाचन मम वाक्यं प्रमाणं हि ब्रह्मा पारंगतोऽस्य ह ४२ गृहीत्वा मां समायातः शिवभक्तैः सम
र्पितां केतक्या वचनं श्रुत्वा हरिराह स्मयन्निव ४३ महादेवः प्रमाणं मे यद्यसौ वचनं वदेत् ऋ २१७
षिरुवाच तदाकर्ण्य हरेर्वाक्यं महादेवः सनातनः ४४

दृष्टं तस्या देशात्कः साक्षी समायाति न कोऽपीत्यर्थः ३९।४०

४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ४५।४६।४७।४८।४९।५० तस्मादित्येवं निदर्शनात् ज्ञानिनोपि मोहिता एवं महामायपेत्याह ज्ञानिनामपीति ५१ नकेवलं मो
हकर्त्री किंतु ज्ञानदा बंधमोक्षदापि सैवेत्याह ययेति आत्मनो निर्विकारस्यैकविधत्वात्तद्व्यतिरिक्तस्य सर्वस्य वेद्यजातस्य मायामय
त्वादिति भावः ५२ इत्थं पराशरतेर्महिमानं श्रुत्वा राजा पृच्छति भगवन्निति तस्या मे मम स्वरूपं ब्रूहि तथा बलं ब्रूहि तस्याउत्पत्तेः कारणं
२१८ तत्स्थानं च ब्रूहीत्यर्थः ५३ तत्र तृतीय प्रश्नसमाधानमाह। नचोत्पत्तिरिति तत्र हेतुमाह अनादित्वादिति तथा चोत्पत्तेरभावा

कुपितः केतकीमाह मिथ्यावादिनि मा वद गच्छतोमध्यतः प्राप्ता पतिता मस्तकान्मम
४५ मिथ्याभिभाषणात्त्वं तु मया त्वं सर्वदेव हि ब्रह्मा लज्जापरो भूत्वा ननाम मधुसूदनं
४६ शिवेन केतकी त्यक्ता तद्दिनात्कुसुमेषु वै एवं मायाबलं विद्धि ज्ञानिनामपि मोहदं।
४७ अन्येषां प्राणिनां राजन्का वार्त्ता विभ्रमं प्रति देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं सर्वदेवरमाप
तिः ४८ दैत्यान्वंचयते चापि मुस्त्यक्त्वा पापभयं हरिः अवतारकरो देवो नानायोनिषु माध
वः ४९ त्यक्त्वानंदसुखं दैत्ययुद्धं चैवाकरोद्विभुः नूनं मायाबलं चैतत्स्याद्वदेपि जगद्गुरोः
५० सर्वैर्देवैर्वकार्यार्थे का वार्ता न्यस्य भूपते ज्ञानिनामपि चेतांसि परमा प्रकृतिः किल ५१
बलादाकृष्य मोहाय प्रयच्छति महीपते यया व्याप्तमिदं सर्वं भगवत्या चराचरं ५२ मो २१९
हदा ज्ञानदा सैव बंधमोक्षप्रदा सदा राजोवाच भगवन्ब्रूहि मे तस्याः स्वरूपं बलमुत्त
मं ५३ उत्पत्तिकारणं चापि स्थानं परमकं हि यत् ऋषिरुवाच नचोत्पत्तिरनादित्वाद्रूप
दुत्पत्तिकारणस्याभावइत्यर्थः ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. नित्यैवेति आमोक्षपर्यन्तं विद्यमानत्वादित्यर्थः बलमाह कारणानां च कारणं निरतिशयपराक्रमवती सर्वजनकत्वरूपमेवबल
मस्यास्त्वित्यर्थः स्थानमाह वर्ततइति सर्वपदार्थेषु शक्तेर्विद्यमानत्वात्सर्वेषु तासां स्थानं भवति सर्वव्यापिनीत्यर्थः ५५ तद्व्यतिरेकमाह
ह शववदिति रूपमाह चिच्छक्तिरिति यतइयं सर्वव्यापकस्य चितोब्रह्मणः शक्तिस्ततो सा रूपं तदेव ब्रह्मैव न चान्यत् ननु चि
२१९ तेरविभिन्नं रूपं दृश्यते किं तदित्यत आह इदमपि ब्रह्माभिन्नत्वात् ब्रह्मरूपमेवेत्यर्थः तथा च मायोपासनायां मायायविदि

नित्यैव सा परा देवी कारणानां च कारणम् वर्त्तते सर्वभूतेषु शक्तिः सर्वात्मना नृप ५५ शव
वच्छक्तिहीनस्तु प्राणी भवति सर्वथा चिच्छक्तिः सर्वभूतेषु रूपं तस्यास्तदेव हि ५६ आविर्भा
वतिरोभावौ देवानां कार्यसिद्धये यदा स्तुवन्ति तां देवा मनुजाश्च विशांपते ५७ प्रादुर्भवति
भूतानां दुःखनाशाय चाम्बिका नानारूपधरा देवी नानाशक्तिसमन्विता ५८ आविर्भव
ति कार्यार्थं स्वेच्छया परमेश्वरी दैवाधीना न सा देवी यथा सर्वे सुरा नृप ॥ ५९ न काल
वशगा नित्यं पुरुषार्थप्रवर्तिनी अकर्ता पुरुषो द्रष्टा दृश्यं सर्वमिदं जगत् ६०

ष्ट ब्रह्मरूपमेवोपास्यं न देवभगवतीरूपमिति फलितं स्पष्टीकृतं चैतदस्माभिः सप्तशत्यं गबहूव्याख्यानेज्योत्स्नातेच ५६ ननु देवैः स्तु २१९
ता सती उत्पन्नेति व्यवहारः किमभिप्राय कइत्यत आविर्भावतिरोभावमूलक इत्याह आविर्भावेति ५७।५८ न कालेति दैवस्य कालस्य
च न सा सकाशाद्देवी सम्पन्नत्वादित्यर्थः अकर्तेति अकर्ता आत्मा द्रष्टा तद्व्यतिरिक्तं सर्वं दृश्यं तस्य सर्वस्य जननी तस्मात्स्वतंत्रेत्यर्थः ६० ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 सदसदात्मिकासत्कारणमसत्कार्यंतदात्मिका अस्याः पुरुषरंजनार्थोयात्मरंजनार्थोयैवसेच्छयाजगत्कारणं ननुपराधीनतयेत्यर्थः यदा
रंजनादुपरतातदेममेवसंहरतीत्याह रंजितेइति ननुब्रह्मादयः सृष्टिस्थितिसंहृतिकर्त्तारइतिलोकेप्रवादः कथमितिचेदज्ञानमूल
करुत्याह तयेति ६२ कल्पितइति। राजाज्ञयाप्रधानस्यव्यवहारवदज्ञाधिभगवत्याः शक्त्यातेषांव्यवहारइतिभगवत्येवसृष्ट्यादि
कर्त्रीतिभावः ६३ अतएवतेत्रस्वादयोदेवास्तांध्यायंतीत्याह तेतामिति ६४। ६५ नांतंजानामीति तथाचश्रुतिः यस्यामतंतेन वि
 घतेत्तस्मादुच्यतेनेनेति मायास्वरूपेनन्महिमाचन्द्रसिंहोत्तरतापनीयेमायाचेत्तमोरूपानुभूतेरित्यादिग्रंथेनविशेषतः स्पष्टीकृतमज्ञ

दृश्यस्यजननीसैवदेवीसदसदात्मिका पुरुषंरंजयत्येकाकृत्वाब्रह्मांडनाटकं ६१ रंजिते
पुरुषेसर्वंसंहरत्यतिरंहसा तयानिमित्तभूतास्तेब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ६२ कल्पिताःस्वस्व
कार्येषुप्रेरितालीलयात्वमी स्वांशंतेषुसमारोप्यकृतास्तेबलवत्तराः ६३ दत्तास्वशक्तयस्ते
भ्यो गौर्लक्ष्मीगिरिजातथा तेतांध्यायंतिदेवेशाः पूजयंतिपरांमुदा ६४ ज्ञात्वासर्वे
श्वरींशक्तिंसृष्टिस्थितिविनाशिनीं एतत्तेसर्वमाख्यातंदेवीमहात्म्यमुत्तमं ६५ मम
बुध्यनुसारेणनांतंजानामिभूपते इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदेवीम
हात्म्येत्रयस्त्रिंशोध्यायः ३३ ॥

योचआख्यातस्ततएवावधार्यः इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधे
त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३ ॥ चतुर्भिरधिकैश्चत्वारिंशत्पद्यैःसमन्वितं परंदायाः एष्टवतेराज्ञेप्रोवाचतापसः ॥ १ ॥ २ ॥ १ ॥।
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ पूर्वाध्याये भगवतीस्वरूपं महत्त्वं च तस्याः सर्वोत्तरं श्रुत्वा तत्पूजनादिकं बुभुत्सू राजा पृच्छति भगवन्निति १ पूजाविधेः फल
माह कामदमिति २ स्नानविधिं वैदिकं तांत्रिकं च कृत्वा पौर्वाह्णिकसंध्यां मंत्रसंध्यां च कृत्वेत्यर्थः २।४ भूतशुद्धिं विधायेति ॥
भुवं जले जलं वह्नौ वह्निं वायौ नभसि सुं विलाप्य खमहंकारे महत्तत्त्वे प्यहंकृतिं महांतं प्रकृतौ मायायामात्मनि च विलापयेदित्या
२२१ दिप्रकारेण भूतशुद्धिं विधायेत्यर्थः प्राणप्रतिष्ठां लिति तुध्यर्थे ते न मातृकान्यासांतं कर्म कृत्वेत्यर्थः मंत्रतः अध्यमानमंत्र
सामान्येनेत्यर्थः केवलकृतितिमंत्रेण वा कालज्ञानं अद्येत्यादिसंकल्पविधिसंकृत्वा न्यासं मातृकान्यासादिनिजमंत्रन्यासांतं कृत्वा

राजोवाच भगवन्ब्रूहि मे सम्यक्तस्या आराधने विधिं पूजाविधिं च मंत्रांश्च तथा होम
विधिं वद श्रृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तस्याः पूजाविधिं शुभं कामदं मोक्षदं नृणां ज्ञान
दं दुःखनाशनं २ आदौ स्नानविधिं कृत्वा शुचिः शुक्लांबरो नरः आचम्य प्रयतः कृत्वा शु
भमायतनं निजं ३ ततो वलिं प्रभूम्यां तु संस्थाप्यासनमुत्तमं तत्रोपविश्य विधिवत्त्रि
राचम्य सुसमन्वितः ४ पूजाद्रव्यं सुसंस्थाप्य यथाशक्त्यनुसारतः प्राणायामं ततः कृत्वा
भूतशुद्धिं विधायच ५ कुर्यात्प्राणप्रतिष्ठां तु संभारं प्रोक्ष्य मंत्रतः कालज्ञानं ततः कृत्वा
न्यासं कुर्याद्यथाविधि ६ शुभे ताम्रमये पात्रे चंदनेन सितेन च षट्कोणं विलिखेद्यंत्रं चा २२१
ष्टकोणं ततो वहिः ७ ॥

निजदेहे धर्मादिभिः पीठं कल्पयित्वा तन्मध्ये पूजां कृत्वा बाह्यपूजाधार भेदित्यनुक्रमद्वी
को॰ध्यं ६ बाह्यपूजायां पंत्रमाह शुभे इति चकारेणाष्टगंधेन वा अष्टकोणमष्टदलं पंक्ति ततस्तद्बहिरिति लिखेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.पं. नवाक्षरस्यमंत्रस्येति देव्यग्रयंत्रमारभ्याष्टपत्रेष्वष्टावक्षराणिलिखित्वानवममक्षरंमध्येकर्णिकायांदेव्यग्रेलिखेदित्यर्थः कृत्वेतिमं
त्रप्रतिष्ठामंत्रेणेत्यर्थः वेदोक्तांवेदमंत्रेणेत्यर्थः तत्रमध्येआधारशक्त्यादिपीठमंत्रांतंसंपूज्यदेवीमावाह्यतांमूलमंत्रेणासनाद्युपचा
रैः पूजयित्वाषट्कोणेषुषडंगानितिमंत्रस्यपूजयेत् तत्क्रमस्तुशारदायामुक्तः अग्निनैर्ऋत्यवायव्यमध्येदिक्ष्वंगपूजनमिति नवदल
रेषुशैलपुत्र्याद्यानवदुर्गाःपूजयेत् भूपुरेचेंद्रादीन्वज्रादींश्चपूजयेत् इतियंत्रपूजाप्रकारः यंत्राभावेप्रतिमांवाभगवत्याधातु
२२२ निर्मितांकुर्यादित्याह अर्चांवेति प्रतिमांवेत्यर्थः धातवींसुवर्णादिधातुनिर्मितांशिवोदितैः यामलादितंत्रोक्तैः तेचमंत्राःप्रपंचसार
विवरणेस्पष्टाः मूलमंत्रेणवापूजाकर्त्तव्यापूजामुपसंहरतिपूजनमिति ९ कृत्वावेति वाशब्देनवैदिकमंत्रैर्वापूजांकृत्वेत्यर्थः जपे

नवाक्षरस्यमंत्रस्यबीजानिविलिखेत्ततः कृत्वामंत्रप्रतिष्ठांचवेदोक्तांसंविधायच ८ अ
र्चांवाधातवींकुर्यात्पूजामंत्रैःशिवोदितैः पूजनंपृथिवीपालभगवत्याःप्रयत्नतः ९ कृत्वावा
विधिवत्पूजामागमोक्तांसमाहितः जपेन्नवाक्षरंमंत्रंसततंध्यानपूर्वकं १० होमंदशांशतः
कुर्याद्दशांशेनचतर्पणं भोजनंब्राह्मणानांचतद्दशांशेनकारयेत् ११ चरित्रत्रयपाठंचनित्यं
कुर्याद्विसर्जयेत् नवरात्रव्रतंचैवविधेयंविधिपूर्वकं १२

दितिपूजानन्तरंऋष्यादिन्यासपूर्वकंध्यात्वाजपेदित्यर्थः १० तत्रजपोहिद्विविधोनित्यःपौरश्चरणिकश्चेतितत्रनित्यजपेनित्यहोमवि
धिस्तत्रांतरोक्तउपसंहर्त्तव्योनैमित्तिकेतुपुरश्चरणेदशांशमित्याह होमदशांशतइति होमद्रव्यंतुतत्तत्कल्पोक्तमेव ११ इत्थंजपंसमाप्यदे
व्यग्रेचरित्रत्रयपाठंकुर्यादित्याह चरित्रत्रयमिति पाठचरित्रत्रयंतुयद्यपिदेवीभागवतेस्मिन्स्कंधेचरित्रद्वयंप्रथमस्कंधेप्रथमचरित्रमस्ति २२३
तथावामनपुराणेप्यस्ति तथापि मार्कंडेयपुराणोक्तमेवसप्तशतीत्वाग्राह्यं सचपाठोनित्यःततःपाठानंतरंदेवींविसर्जयेदित्यर्थः अथा
वश्यंकर्तव्यं नित्यंनवरात्रव्रतमाह नवरात्रव्रतंचैवेति १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पु॰ तस्मात्समाह आश्विनेति जप्यमंत्रैर्यस्य मंत्रस्य जपः क्रियते तन्मंत्रैरनेकमंत्रापेक्षया बहुवचनं २४ छागमांसेन वेति इदं क्षत्रिय
परं कालिकापुराणादिषु वैदिकस्य ब्राह्मणस्य तत्राधिकारानुक्तत्वात् २५ अष्टम्यादितिथिषु तु विशेषपूजादिनियमेन कर्तव्येत्याह॥

२२३ आश्विने च तथा चैत्रे शुक्लपक्षे नराधिप नवरात्रोपवासो वै कर्तव्यः शुभमिच्छता २३ होमः सुविपु
लः कार्यो जप्यमंत्रैः सुपायसैः शर्कराघृतमिश्रैश्च मधुयुक्तैः सुसंस्कृतैः २४ छागमांसेन वा कार्यो बिल्व
पत्रैस्तथा शुभैः हयारिकुसुमै रक्तैस्तिलैर्वा शर्करायुतैः २५ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां नवम्यां च विशेषतः
कर्तव्यं पूजनं देव्या ब्राह्मणानां च भोजनं २६ निर्धनो धनमाप्नोति रोगी रोगात्प्रमुच्यते अपुत्रो लभते पुत्रा
न् शुभांश्च वशवर्तिनः २७ राज्यभ्रष्टो नृपो राज्यं प्राप्नोति सार्वभौमकं शत्रुभिः पीडितो हंति रिपुमार्या
प्रसादतः २८ विद्यार्थी पूजनं यस्तु करोति नियतेंद्रियः अनवद्यां शुभां विद्यां विंदते नात्र संशयः २९
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा भक्तिसंयुतः पूजयेज्जगतां धात्रीं स सर्वसुखभाग्भवेत् ३० नवरात्र
व्रतं कुर्यान्नरनारीगणश्च यः वांछितं फलमाप्नोति सर्वं सा भक्तितत्परः ३१ आश्विने शुक्लपक्षे तु न
वरात्रव्रतं शुभं करोति भावसंयुक्तः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ३२ विधिवन्मंडलं कृत्वा पूजास्थानं २२३
प्रकल्पयेत् कलशं स्थापयेत्तत्र वेदमंत्रविधानतः ३३ यंत्रं सुरुचिरं कृत्वा स्थापयेत्कलशोपरि वा
पयित्वाथवा स्वाहन्याश्चेतः परिवर्तितान् ३४ ॥

अष्टम्यामिति २६।२७।२८।२९।३०।३१।३२ नवरात्रविधिमाह
विधिवदिति मंडलं क्षेत्रमृत्तिकया चतुरस्रमित्यर्थः ३३ यंत्रं पूर्वोक्तं पार्श्वतः कलशस्य समंततो मूलमंत्रेण यवान् विकिरेदित्यर्थः॥३४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ २५।२६।२७ कन्यकाविधिस्तस्मंनाश्च तृतीयस्कंधेउक्ताः २८।२९ होमंपूर्वोक्तद्रव्यैः ३०।३१।३२ परमंस्थानंमणिद्वीपं देवीलोकं ३३

छत्रोपरि वितानंचपुष्पमालासमावृतं धूपदीपसुसंयुक्तं कर्त्तव्यंचंडिकागृहं २५ त्रिकालंतत्र
२२४ कर्त्तव्या पूजा शक्त्यनुसारतः वित्तशाठ्यंनकर्त्तव्यंचंडिकायाश्चपूजने २६ धूपैर्दीपैःसुनैवेद्यैः
फलपुष्पैरनेकशः गीतवाद्यैस्तोत्रपाठैर्वेदपारायणैस्तथा २७ उत्सवस्तत्र कर्त्तव्योनानावादित्रसं
युतैः कन्यकानांपूजनंच विधेयविधिपूर्वकं २८ चन्दनैर्भूषणैर्वस्त्रैर्भक्ष्यैश्च विविधैस्तथा सुगन्धि
तैलमाल्यैश्चमनसोरुचिकारकैः २९ एवंसम्पूजनंकृत्वाहोमंमंत्रविधानतः अष्टम्यांवानवम्यांवाका
र्येद्विधिपूर्वकं ३० ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्पारणंदशमीदिने कर्त्तव्यंशक्तितोदानं देयंभक्तिपरैर्नृपैः
३१ एवंयःकुरुतेभक्त्यानवरात्रव्रतंनरः नारीवासधवाभक्त्याविधवावापतिव्रता ३२ इहलोकेसु
खंभोगान्प्राप्नोतिमनसेप्सितान् देहांतेपरमंस्थानंप्राप्नोतिव्रततत्परः ३३ जन्मांतरेंबिकाभक्ति
र्भवत्यव्यभिचारिणी जन्मोत्तमकुलेप्राप्य सदाचारोभवेद्द्विजः ३४ नवरात्रव्रतंप्रोक्तंव्रतानामुत्त
मंव्रतं आराधनंशिवायास्तु सर्वसौख्यकरंपरं ३५ अनेनविधिनाराजन्समाराध्यचंडिकां जि
त्वारिपूनस्खलितंराज्यंप्राप्स्यस्यनुत्तमं ३६ सुखंचपरमंभूपदेहेस्मिन्स्वगृहेपुनः पुत्रदारान्समा
साद्यलप्स्यसेनात्रसंशयः ३७ वैश्योत्तमत्वमेवाद्यसमाराधयकामदां देवींविश्वेश्वरींमायांसृष्टिसंहा
रकारिणीं ३८ स्वजनानांचमान्यस्त्वंभविष्यसिगृहेगतः सुखंसांसारिकंप्राप्ययथाभिलषितंपुनः ३९
देवीलोकेशुभेवासोभवितातेनसंशयः नाराधिताभगवतीयैस्तेनरकभाजिनः ४० इहलोकेतिदुःखार्त्ता
नानारोगैःप्रपीडिताः भवंतिमानवाराजन् श
त्रुभिश्चपराजिताः ४१

३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९। देवीलोकेमणिद्वीपे ४०।४१।४२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·पं· ४२।४३।४४ इतिश्री देवीभागवततिलके पंचमस्कंधे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४ अर्थाधिकैश्चतुःपंचाशत्संख्यैर्यभूपतिः वैश्यश्चदेव्याः

निष्कलत्राश्चपुत्राश्चत्वत्सार्तास्तव्रवहयः बिल्वीदलैः करवीरैः शतपत्रैश्च चंपकैः ४२ अर्चिताजग
२२५ तांधात्रीयैस्तेतीवविलासिनः भवंतिकृतपुण्यास्तेशक्तिभक्तिपरायणाः ४३ धनविभवसुखाढामा
नवामानवंतः सकलगुणगणानांभाजनंभारतीशाः निगमपठितमंत्रैः पूजितायैर्भवानीत्वपतिति
लकमुख्यास्तेभवंतीहलोके ४४ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥
२५ व्यासउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वादुःखितौवैश्यपार्थिवौ प्रणिपत्यमुनिंप्रीत्याप्रश्रयावनतौ
भृशं १ हर्षेणोत्फुल्लनयनावूचतुर्वाक्यकोविदौ कृतांजलिपुटौतौभक्तिप्रवणचेतसौ २
भगवन्नाविनावयभ्रांतौदीनौशुचान्वितौ नवसूक्तसरस्वत्यागंगयेवभगीरथः ३ साधवःसं
भवंतीहपरोपकृतितत्पराः अकृत्रिमगुणारामाःसुखदाःसर्वदेहिनां ४ दैवपुण्यप्रसंगेनप्रा
प्तोयमाश्रमःशुभः नवावाभ्यांमहाभागमहादुःखविनाशकः ५ भवंतिमानवाभूमौवहवः
स्वार्थतत्पराः परार्थसाधनेदक्षाःकेचित्कापिभवादृशाः ६ दुःखितोहंमुनिश्रेष्ठवैश्योयंचाति
दुःखितः उभौसंसारसंतप्तौतवाश्रमपदेमुदा ७ दर्शनादेवहेविद्वन्गतंदुःखमिहावयोः हे
हृतंमानजंवावचश्रवणादेवसांप्रतं ८ धन्यावावांकृतकृत्यौजातौसूक्तिसुधारसात् पावितौ

मत्स्यादर्शनमायनुर्भृशं देवीपूजाविधिंराजा वैश्यश्चश्रुत्वामंत्रोपदेशार्थमुभौप्रार्थयेते इत्याह इतितस्येति १।२।३।४।५।६।७।८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पु॰ भवार्णवे मग्नाविस्यर्थः मंत्रदानेन पारं नयेत्यन्वयः १० मंत्रं गृहीत्वा किं करिष्यत इति चेत्तत्राह तपः कृत्वेति सुखप्रदां भ
वतीं समाराध्येत्यर्थः ततो दर्शनं तस्याः प्राप्य निजमंदिरं यास्याव इत्यर्थः ११ ॥ १२ ॥ १३ गुरुर्देवते मंत्रस्य ऋषिच्छंदो दैवतं बीजं

३२६ गृहाण संस्कारैः साधोन पपारं भवार्णवे मग्नौ श्रांतावितिज्ञात्वा मंत्रदानेन सांप्रतं १० तपः कृ
त्वाति विपुलं समाराध्य सुखप्रदं संप्राप्य दर्शनं भूयो यास्यावो निजमंदिरं वृत्तांतवसं प्राप्य देवी
मंत्रं नवाक्षरं स्मरणं च करिष्यावो निराहारौ धृतव्रतौ १२ व्यास उवाच इति संचोदितस्ताभ्यां सु
540 मेधा मुनिसत्तमः ददौ मंत्रं शुभं ताभ्यां ध्यानबीजपुरःसरं १३ तौ च प्राप्य मुनेर्मंत्रं समंत्र्य गुरुं
देवते जग्मतुर्वैश्यराजानौ नदीतीरमनुत्तमं १४ एकांते विजने स्थाने कृत्वासनपरिग्रहं उ
पविष्टौ स्थिरमती तावतीव कृशोदरौ १५ मंत्रजाप्यरतौ शांतौ चरित्रत्रयपाठकौ नित्यं तुमौ
समेकं तु तत्र ध्यानपरायणौ १६ तयोर्मासत्रयेनैव जाता प्रीतिरनुत्तमा पादांबुजे भवान्यास्तु
स्थिरबुद्धिस्तथाप्यलं १७ कदाचित्पादयोर्गत्वा सुनेस्तस्य महात्मनः कृतप्रमाणावागत्य त
स्थतुश्चकुशासने १८ नान्यकार्यपरौ कापि बभूवतुः कदाचन देवीध्यानपरौ नित्यं जपमंत्र
रतौ सदा १९ एवं जाते सदा पूर्णे तत्र संवत्सरे नृप बभूवतुः फलाहारं त्यक्त्वा पर्णाशनौ नृ
प २० वर्षमेकं नृप तत्र चक्रतुर्वैश्यपार्थिवौ शुष्कपर्णाशनौ दांतौ जपध्यानपरायणौ २१
पूर्णे वर्षद्वये जाते कदाचिद्दर्शनं च तौ प्रापतुः स्वप्नमध्ये तु भगवत्या मनोहरं २२ ॥ ॥ ॥ ३२६
एकपद्यार्थी त्वायेस्यर्थः अनंतरं मुनिं संमंत्र्य तदनु तां गृहीत्वा जग्मतुरित्यन्वयः १४।१५।१६।१७ दिनमध्ये गुरोर्दर्शनं प्राप्नुमिति नियमात्तु

[illegible] कृतजपध्यान[illegible] ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा.पं. २३।२४ दर्शनलालसौमत्यक्षदर्शनलालसौ २५।२६।२७।२८ रुधिरेणेति अयंमांसहोमोबलिदानंसगात्ररुधिरेणचेतिद्वयंज्ञा

रक्तांबरधरांदेवींचारुभूषणभूषितां कदाचिन्नृपतिःस्वप्नेप्यपश्यज्जगदंबिकां २३

२२७ वीक्ष्यस्वप्नेचतौदेवींप्रीतियुक्तौबभूवतुः जलाहारैस्ततीयेतुस्थितौसंवत्सरेतुतौ २४

एवंवर्षत्रयंकृत्वाततस्तौवैश्यपार्थिवौ चक्रतुस्तौतदाचिंतांचित्तेदर्शनलालसौ २५

मत्यक्षदर्शनंदेव्यानप्राप्तंशांतिदंनृणां देहत्यागंकरिष्यावोदुःखितौभृशमातुरौ २६ इ

तिसंचिंत्यमनसाराजाकुंडंचकारह त्रिकोणंसुस्थिरंसौम्यंहस्तमात्रप्रमाणतः २७।

संस्थाप्यपावकंराजातथावैश्योतिभक्तिमान् जुहावासौनिजंमांसंछित्वाछित्वापुनःपु

नः २८ तथावैश्योपिदीप्तेग्नौस्वमांसंप्राक्षिपत्तदा रुधिरेणबलिंचापिददतुस्तौकृतोद्यमौ

२९ तदाभगवतीदत्वाप्रत्यक्षंदर्शनंतयोः प्राहप्रीतिभरोद्भूतौरष्ट्वातौदुःखितौभृशं ३०॥

श्रीदेव्युवाच वरंवरयभोराजन्यत्तेमनसिवांछितं तुष्टाहंतपसातेद्यभक्तोसित्वंमतोम

म ३१ वैश्यंप्राहतदादेवीप्रसन्नाहंमहामते किंतेभीष्टंददाम्यद्यप्रार्थयाम्युमनोगतं ३२ २२७

व्यासउवाच तच्छ्रुत्वावचनंराजातामुवाचमुदान्वितः देहिमेद्यनिजंराज्यंहृतंशत्रुबलं

बलात् ३३

स्वणानिरिक्तविषयमितिकालिकापुराणादिषुस्पष्टं २९।३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ ३४। ३५। ३६। ३७ सूर्याज्जन्मसंप्राप्यसावर्णिर्मनुर्भवितेत्यर्थः ३७। ३८। ३९ ।४०। ४१। ४२ निहतारणे इतिअर

२२८ तमुवाचतदादेवीगच्छराजन्निजंगृहं शत्रवःक्षीणसत्वास्तेगमिष्यंतिपराजिताः ३४ मं
त्रिणस्तेसमागम्यतेपतिष्यंतिपादयोः कुरुराज्यंमहाभागनगरेस्वंयथासुखं ३५ कृत्वारा
ज्यंसुविपुलंवर्षाणामयुतंनृप देहांतेजन्मसंप्राप्यसूर्याच्चभवितामनुः ३६ व्यासउवाच।
549 वैश्यस्तामप्युवाचेदंकृतांजलिपुटःशुचिः नमेगृहेणकार्यंवैनपुत्रेणधनेनवा ३७ स
र्वंबंधकरंमातःस्वप्नवन्नश्वरंस्फुटं ज्ञानंमेदेहिविशदंमोक्षदंबंधनाशनम् ३८ सं
सारेस्मिंश्चसंसारेमूढामज्जंतिपामराः पंडिताःसंतरंतीहतस्मान्नेच्छंतिसंसृतिं ३९ व्या
सउवाच तदाकर्ण्यमहामायावैश्यमाहपुरःस्थितं वैश्यवर्यतवज्ञानंभविष्यतिनसं
शयः ४० इतिदत्वावरंताभ्यांतत्रैवांतरधीयत अदर्शनंगतायांतुराजातंमुनिसत्तमं
४१ प्रणम्यहयमारुह्यगमनायमनोदधे तदैवतस्यसचिवास्तत्रागत्यनृपंप्रजाः ४२ २२८
प्रणेमुर्विनयोपेतास्तमूचुःप्रांजलिस्थिताः राजंस्तेशत्रवःसर्वेपापाश्चनिहतारणे ४३

भिर्युद्धंकृत्वातेरणेनिहताइत्यर्थः ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥५४॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ आराधनेति चरित्रत्रयेणाराधनेनेत्यर्थः ५८ ॥ ५९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥

२२९ राज्यंनिष्कंटकंनृपकुरुथपुरमास्थितः तच्छ्रुत्वावचनंराजानत्वातंमुनिसत्तमं ५४ आ
पृच्छ्यनिर्ययौतत्रमंत्रिभिःपरिवारितः संप्राप्यचनिजंराज्यंदारान्स्वजनवांधवान् ५५
वुभुजेपृथिवींसर्वांततःसागरमेखलां वैश्योपिज्ञानमासाद्यमुक्तसंगःसमंततः ५६ का
लातिवाहनंतत्रमुक्तवंधश्चकारह तीर्थेषुविचरन्गायन्भगवत्यागुणानय ५७ ए
तत्तेकथितंदेव्याश्चरितंपरमाद्भुतं आराधनफलप्राप्तिर्यथावन्नृपवैश्ययोः ५८ देव्यानांह
ननंप्रोक्तंप्रादुर्भावस्तथाशुभः एवंप्रभावासादेवीभक्तानामभयप्रदा ५९ यःशृणोतिनरो
नित्यमेतदाख्यानमुत्तमं सप्राप्नोतिनरःसत्यंसंसारसुखमद्भुतं ५० ज्ञानदंमोक्षदंचैवकी
र्तिदंसुखदंतथा पावनंश्रवणान्नूनमेतदाख्यानमद्भुतं ५१ अखिलार्थप्रदंनृणां स
र्वधर्मसमावृतं धर्मार्थकाममोक्षाणांकारणंपरमंमतं ५२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २२९

५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰पं॰ संहितां संहितैकदेश पंचमस्कंधमित्यर्थः ५३ नदेवाह चरितंचंडिकायास्त्विति ५४।५५ श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः।
सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकंठोभिधानतः देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानरहितस्य च तिलकाख्यां महाव्याख्यां सम्यग्यः

२३०

सूत उवाच जनमेजयेन राज्ञासौ पृष्टः सत्यवतीसुतः उवाच संहितां दिव्यां व्यासः सर्वार्थ
तत्त्ववित् ५३ चरितंचंडिकायास्तु शुंभदैत्यवधाश्रितं कथयामास भगवान् कृष्णः कारु
णिको मुनिः ५४ इतिवः कथितः सारः पुराणानां मुनीश्वराः इतिश्री देवीभागवते महा
पुराणे पंचमस्कंधे पंचत्रिंशोध्यायः ३५ गैरीनाथ लिखतं नागरब्राह्मण मुरलीधर॥

कृतवान्शुभां पंचमस्कंधएतस्याः समाप्तोभूच्छुभार्थदः भीपतां तेन मे देवी भुवनेशी महेश्वरी॥ इतिश्रीमच्छैवकुलोत्पन्न २३३
रंगनाथसूनु श्रीलक्ष्मीगर्भजनीलकंठकृते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे पंचमस्कंधः समाप्तः॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

551

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ श्रीगणेशाय नमः । श्रीदेव्यै नमः । काश्मीरबिंदुभालां करुणाश्रृंगारसारली मौलां सीमंतकहूंकृत
सुन्निद्रांभोरुहाननां वंदे स्कंधेस्मिन्नवमे पंचप्रकृतीनां प्रपंचनं तत्प्रसंगेन चान्यासां क्रियते विस्तरे
ण च अध्यायैः काष्टपंचाशत्संयुतैः शतपद्यकैः संक्षेपेण च शक्तीनां वर्णनं तावदुच्यते ननु सर्वोप्ययं न
१ वमस्कंधो ध्यायतो ग्रंथानुपूर्वीतश्च ब्रह्मवैवर्तांतर्गतप्रकृतिखंडेन समान एव क्वचित्क्वचिद्भेदेपि प्रा
यशः कथं जात इति चेत्सत्यं किंतावदत्राश्चर्यं कारणं कुत्रचिदेतादृशं समानानुपूर्वीकत्वं न दृष्टमिति
चेत्तदसत् शिवरहस्योक्तप्रदोषपूजाध्यायस्य प्रश्नोत्तरखंडस्थप्रदोषपूजाध्यायेन समानानुपूर्वीक
त्वदर्शनात् तथा नारदपुराणीयमंत्रखंडस्थवचनानां तंत्रराजस्थवचनैः समानत्वात् तथा तंत्रेषु
बहुषु तंत्रांतरस्थपटलानां समानानामुपलंभात् तथा वेदेपि रुद्राध्यायस्य शतशाखासु समानत्व
त्वात् पुरुषसूक्तादिसूक्तानां च शाखांतरेषु समानानुपूर्वीकत्वस्य स्पष्टमुपलभ्यमानत्वात तथा
च यथा सर्वत्र समानानुपूर्वीकत्वमन्यत्र दृष्टं तथा देवीभागवतेपि नवमस्कंधस्य प्रकृतिखंडसमा
नानुपूर्वीकत्वमस्तु किमाश्चर्यं ननु तथाप्यत्र पूर्वापरविरोधः स्पष्ट एव तथाहि पूर्वं तृतीयस्कंधे ब्र १
ह्मविष्णुरुद्राणां साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मणो भगवतीपदवाच्यादुत्पत्तिरभिहिता तथा गौरी
लक्ष्मीसरस्वतीनां च भगवतीसकाशादेवोत्पत्तिरुक्ता भगवत्यैव ताः शक्तयस्तेभ्यो दत्ता इत्युक्तं नव
मस्कंधे तु गोपालसुंदरीरूपश्रीकृष्णमूले ब्रह्मादीनामुत्पत्तिस्तथा गौर्यादीनामुत्पत्तिस्तास्व शक्तयो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

552

दे०भा०न० ब्रह्मादिभ्यो दत्ता श्रीकृष्णेनैवेत्यादिकमुक्तमन्यच्च क्वचिदस्मिन्स्कंधे पूर्वविरुद्धमेवोक्तं तथाच पू
र्वापरविरोधः स्पष्ट एवेति चेन्न भिन्नवक्तृकत्वात् पूर्वग्रंथस्य वक्ता व्यासो नवमस्कंधस्य वक्ता नाराय
ण इति भिन्नवक्तृकत्वात्कल्पभेदेनोभयमप्युपपद्यते यथा पुराणेषु क्वचिच्छिवाद्ब्रह्मविष्ण्वोरुत्पत्तिः
क्वचिद्ब्रह्मणः सकाशाच्छिवविष्णोः क्वचिद्गणेशादेतेषां त्रयाणां तथा सूर्यादेतेषां त्रयाणां कल्प
२ भेदेनोत्पत्तिरभिहिता तथैवात्रापि कल्पभेदेनउभयार्थस्यापि संभवात् ननु पुराणभेदेन
तत्र भिन्नाभिन्ना सृष्टिप्रक्रियाभिहिता अत्र त्वेकस्मिन्नेव पुराणे भिन्ना प्रक्रिया
भिहितेति जनमेजयस्यैकस्य श्रोतुर्व्यामोहः स्यादिति चेन्न महाभारते शि
वमाहात्म्यप्रकरणे शिवस्य ब्रह्मविष्णुकारणत्वं विष्णुमाहात्म्यप्रकरणे
विष्णोरेव ब्रह्मरुद्रकारणत्वमिति मर्यादया एकस्मिन्नपि पुराणे दृष्टत्वादेवमे
व कूर्मपुराणादिषु कल्पभेदेन सृष्टिभेदस्यैकपुराणे एव दृष्टत्वाच्च ननु तथापि श्रोतु
र्व्यामोहः कथं न भवतीति चेन्न उभयोर्विरुद्धयोः प्रतिपादनेन सृष्टेर्मायिकत्वेन मिथ्यात्वा
त् मिथ्यापदार्थे श्रुतेः पुराणादीनां च नाग्रह इति श्रोतुर्बोधसंभवात् यथेंद्रजालं कस्मादुत्पन्नमि
ति विमर्शेन तत्र किंचित्कारणं मायातिरिक्तं लभ्यते तथात्रापि सृष्टौ मायैव मुख्यं कारणमिति बोध २
नार्थमेव व्यासेन तथोक्तत्वाच्च यद्येकविधैव सृष्टिस्तस्याश्च कारणमेकविधमेव प्रतिपाद्येत त

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·न राजगतः ससत्वमं कापिसात् सामाभवतु किं त्वनिर्वचनीयमेवजगद्भवतीत्यनिर्वचनीयत्व
ज्ञानार्थं विविध सृष्टिप्रतिपादनस्य विविध कारणप्रतिपादनस्यावश्यकत्वाच्च तदुक्तं।
गौडपादाचार्यैः मृल्लोहविस्फुलिंगाद्यैः सृष्टिर्याचोदितान्यथा उपायः सोवताराय
यत्रास्तिभेदः कथंचनेति व्याख्यातंच भगवद्भिर्भाष्यकारैः मृल्लोहविस्फुलि
गादिदृष्टांतोपन्यासैः सृष्टिर्याचो दिताप्रकाशितान्यथान्यथाच स
सर्वसृष्टिप्रकारोजीवपरमा त्मैकत्वबुद्ध्यवतारायोपायो।
स्मार्कं यथाप्राणसंवादेवागा द्यासुरपाप्मवेधाख्यायिका
कल्पिता प्राणमुमुक्षुत्वबोध नाय तदप्यसिद्धमितिचेन्नशा
खाभेदेष्वन्यथान्यथाच प्राणादिसं वादश्रवणात् यदिहि संवादः पर
मार्थएवाभूदेकरूपएव संवादःसर्व शाखास्वश्रोष्यद्विरुद्धानेकप्रकारेण।
नाश्रोष्यत् श्रूयतेतु तस्मान्नतादर्थ्यं सं वादश्रुतीनां तथोत्पत्तिवाक्यानिप्रत्येत
व्यानीति तत्राष्टमस्कंधांतेनारायणेनाथा न्यदपिवक्ष्यामि प्रकृतेः पंचकं परमिति
प्रतिज्ञातं प्रकृतिपंचकं निर्दिशति ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० न० नारायण उवाच गणेशजननी दुर्गेति। गणेशजननी दुर्गेत्येका देवता प्रकृतिः पंचधेति गुणत्रयसाम्यावस्थात्मकमाया। एवं च ब्रह्मरूपा प्रकृतिः प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुपरोधादिति ब्रह्मसूत्रप्रतिपादिता अपरेयमितस्त्वन्यां विद्धि मे प्रकृतिं परां जीवरूपां महाबाहो ययेदं धार्यते जगदिति स्मृतिप्रतिपाद्या च सेयं पंचधा पंचविधा दुर्गादिविग्रहरूपेण स्मृता एकस्या भगवत्या मूलप्रकृतेरेव ते दुर्गादयः पंचावतारा इत्यर्थः सृष्टिविधौ सृष्टिविधाने सृष्टिसमये इत्यर्थः सृष्ट्युपकारार्थमिति दार्थः तथा चैतासां पूजनेऽपि मूलप्रकृतेः श्रीभुवनेश्वर्या एव पूजा जायत इति बोद्धव्यं १ प्रकृतिपंचकनामश्रवणानन्तरं

४

श्रीनारायण उवाच गणेशजननी दुर्गा राधा लक्ष्मीः सरस्वती सावित्री च सृष्टिविधौ प्रकृतिः पंचधा स्मृता १ नारद उवाच आविर्बभूव सा केन का वा सा ज्ञानिनां वर किं वा तल्लक्षणं साध्वी बभूव पंचधा कथं २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

553

३

एतेषां स्वरूपं नारदः पृच्छति नारद उवाच आविर्बभूवेति केन निमित्तेन सा पंचधा आविर्भूता या चाविर्भूता सा का वा जडा वा चेतना वा ज्ञानिनां वर तस्याः प्रकृतित्वं सर्वात्मना वर्णनीयं का पुनरेव यदि जडा यदि वा चेतना किं वा तस्यास्तल्लक्षणं ज्ञापकं साध्वी पंचधा कथं केन प्रकारेण बभूव साक्षाद्देवपंचावतारा गृहीता उक्तरूपां मारमेणेति भावार्थः तदेतत्सर्वं मम चतुर्वर्ण्यं व्याख्यातुमर्हसीत्यर्थः २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ऋ॰ किंच सर्वासां दुर्गादीनां चरितमवतारचरितं पूजाविधानं पूजाप्रकारः ईप्सितो गुणो यस्या देवताया उपासने यो गुणः फलं भव-
तितं गुणं कस्या अवतारः कुत्र कैलासे वा वैकुंठे वा तिष्ठति तन्त्व व्याख्यातुमर्हसीत्यर्थः ३ उत्तरमाह नारायण उवाच प्रकृते
रिति क्षमो भवेत् तस्या अनादित्वादनिर्वचनीयत्वात्तदुत्तरं जायमानानां परिछिन्नानामस्माकमल्पपरिच्छिन्नबुद्धेरविषयत्वा
च्च तस्या लक्षणं यथावदुक्तं न कोपि समर्थ इत्यर्थः ४ तत्र प्रथमं तत्तत्स्थूललक्षणमाह प्रकृष्टवाचक इति प्रापूरणे इति धातोः प
५

सर्वासां चरितं पूजाविधानं गुण ईप्सितः अवतारः कुत्र कस्यास्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ३ श्री
नारायण उवाच प्रकृतेर्लक्षणं वत्स को वा वक्तुं क्षमो भवेत् किंचित्तथापि वक्ष्यामि यच्छ्रु
तं धर्मवक्त्रतः ४ प्रकृष्टवाचकः प्रश्च कृतिश्च सृष्टिवाचकः सृष्टौ प्रकृष्टा या देवी प्रकृतिः सा
प्रकीर्तिता ५

५

न्ताच्च विनिष्पन्नः प्रशब्दः कृति धात्वर्थस्य व्यापारसामान्यार्थकत्वात्सृष्टिव्यापारार्थकत्वं तथा च प्र प्रकृष्टा सुष्ठा कृतौ सृष्टौ या सा प्रकृ-
तिरिति व्यधिकरणपरबहुव्रीहिणा लेन तस्यार्थस्य लाभः पृषोदरादित्वात्प्रशब्दस्य ह्रस्वत्वं तथा च गुणत्वेन सृष्टिकर्त्री या सा प्र-
कृतिरित्यर्थः श्रीगोपालकृष्णाय नमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इ॰भा॰कृ॰ स्वरूपलक्षणमाह गुणेसत्वेइति प्रकृष्टेसत्वेगुणेप्रशब्दोवर्तते व्युत्पत्तिस्तुपूर्ववदेवमध्यमेरजसिमध्यमः कृशब्दोवर्तते मध्यमत्वसादृश्यात् तमसितमोगुणेचरमे चरमस्तिशब्दोवर्ततेचरमत्वतादिस्वसादृश्यादित्यर्थः ६ पदार्थमुक्त्वा विशिष्टार्थमाह त्रिगुणात्मेति निरतिशयावरणविक्षेपादिशक्तिरहिता गुणत्रयसाम्यावस्थात्मिकासृष्टिकरणेप्रधानायासाप्रकृतिशब्देनोच्यतइत्यर्थः तथाचप्रसंयुक्तः कृःप्रकृः सत्वेनगुणेनसहितोरजोगुणइत्यर्थः शाकपार्थिवादित्वात्संयुक्तपदलोपः पुनःप्रकृयुक्त

गुणेसत्वेप्रकृष्टेचप्रशब्दोवर्ततेश्रुतः मध्यमेरजसिकृश्चतिशब्दस्तमसिस्मृतः ६ त्रिगुणात्मस्वरूपायासाचशक्तिसमन्विता प्रधानासृष्टिकरणेप्रकृतिस्तेनकथ्यते ७ प्रथमेवर्ततेयश्चकृतिश्चसृष्टिवाचकः सृष्टेरादौचयादेवीप्रकृतिःसाप्रकीर्तिता ८ ॥ ॥

स्तिः सत्वगुणरजोगुणेनयुक्तस्तिः तमोगुणोयस्यांवर्तते इति बहुव्रीहिणा गुणत्रयात्मिकेत्यर्थः पृषोदरादित्वात्साधुत्वं ७ पुनर्लक्षणांतरमाह प्रथमेवर्ततेइति प्रशब्दव्युत्पत्तिः पूर्ववत् तथाचप्राप्रथमासृष्टेर्यासाप्रकृतिः सृष्टेरादिभूतेत्यर्थः अधिकरणबहुव्रीहिः पृषोदरादित्वात्साधुत्वं ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·भ· एतेन किं वा न स्वलक्षणं साधो इति प्रश्नस्योत्तरमुक्तं गुणत्रयसाम्यात्मिका वर्तते इति लक्षणेन जडा वर्तत इत्युक्तं तेन का वा
सेति प्रश्नस्योत्तरमुक्तं इतः परमाविर्बभूव सा केन बभूव पंचधा कथमित्यस्योत्तरमाह योगेनात्मेति सृष्टिविधौ सृष्टिविधाननि
मित्तं योगेन माया शक्त्या पूर्वोक्तलक्षणया प्रकृत्या युक्त आत्मा परमात्मा द्विधारूपोऽर्धनारीश्वररूपो बभूवेत्यर्थः तस्मिन्द्वे पुरु
षभागस्त्रीभागयोर्दर्शयमाह पुमांश्चेति माया शबल ब्रह्मणो भगवती पदवाच्याद्धर्धनारीश्वरः कस्मःसमुत्पन्न इति वक्ष्यमाणग्रं
थाद्रसेयं ९ ननु मायाशक्तिर्जडा निर्विकारपरमात्मापि निर्विकारइत्यनयोर्विभिन्नयोर्निर्विकारयोर्योगः कथं घटते त्याशं
७ क्याह सा च ब्रह्मस्वरूपा चेति यथा वन्हेर्दाहिकाशक्तिर्न वन्हेर्भिन्ना तिष्टति किंतु वन्ह्यभेदेनैव तिष्टति तथेयमपि ब्रह्मशक्ति
र्न ततो भिन्ना तिष्ठति किंतु ब्रह्मस्वरूपा ब्रह्माभेदेनैव तिष्ठतीत्यर्थः तथा च नित्यसंबद्धत्वादुभयोर्योगः कथं घटतेति न शंकनी
यं शक्तेः केवलायाजडत्वान्निर्विकारत्वेपि चैतन्यरूपायास्तस्याः सविकारत्वस्य सर्वश्रुतिषभ्युपगमाच्चोहवंवकनत्दृष्टांतसं

योगेनात्मा सृष्टिविधौ द्विधारूपो बभूव सः पुमांश्च दक्षिणार्धाङ्गो वामार्धा प्रकृतिः स्मृ-
ता ९ सा च ब्रह्मस्वरूपा च नित्या सा च सनातनी यथात्मा च तथा शक्तिर्यथाग्नौ दाहिका— ७

भवाच्च मायाशक्तेर्निर्विकारत्वं न संभावनीयमितिभावः नित्या मोक्षपर्यंतस्थायिनी सनातनी अनादिरेवेत्यर्थः तेन चानादि
नेति बोधितं यस्मादनयोर्नित्यसंबंधस्तस्मादात्मोपासनायां शक्तेरुपासना जातैव तथा शक्त्युपासनयाप्यात्मपूजा जातैवेति य
थात्मनो महिमा सर्वोत्तरस्तथैव तच्छक्तेरपीत्याह यथात्मा च तथा शक्तिरिति यथा वन्हेर्होमे वन्हिशक्तौ होमोर्थसिद्धो भवति तथा
वन्हिशक्तौ होमेपि वन्हौ होमोर्थसिद्ध इति शक्तिशक्तिमतोरीषदपि न किंचिदंतरमस्तीतिभावः १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नी॰ अत एवेति यतः शक्तेः शक्तिमतश्च न भेदोऽत एव योगीन्द्रैर्विवेकिभिः स्त्रीपुंभेद इयं स्त्री अयं पुमानिति भेदो न मन्यते किंतु स्त्रीवा
पुरुषो वा द्वयमपि मायाविशिष्टं ब्रह्मैवास्तीति मन्यत इत्यर्थः अयंभावः मायाविशिष्टं ब्रह्मैव ब्रह्मविष्ण्वादिपुरुषरूपेण गौरील
क्ष्म्यादिस्त्रीरूपेण च भासते तथा चोभयोरपि मायाविशिष्टब्रह्मात्मकत्वमविशिष्टमेवेति न तेषां स्त्रीपुंरूपत्वेऽपि तत्त्वतः कश्चिद्भे
द इत्यर्थः एतेन गौरीलक्ष्म्यादिशक्तीनामुपासनायां केवलमायाशक्तेरेवोपास्यत्वं ब्रह्मविष्ण्वाद्युपासनायां तु मायाविशिष्टब्रह्म
ण उपास्यत्वमिति वदन्तः परास्ताः शक्त्युपासनायामपि शक्तेर्ब्रह्मानति रेकात्केवलायाश्च उपासनाया असंभवेन मायाविशिष्टब्रह्म
८ ण एव तदुपास्यत्वात् तदेवाह सर्वं ब्रह्ममयमिति मायाविशिष्टब्रह्ममयमित्यर्थः ब्रह्मन्निति संबोधनं २१ केन निमित्तेन पंच

अत एव हि योगीन्द्रैः स्त्रीपुंभेदो न मन्यते सर्वं ब्रह्ममयं ब्रह्मन् शश्वत्सदपि नारद २१ स्वेच्छा
मयस्वेच्छया च श्रीकृष्णस्य सिसृक्षया साविर्बभूव सहसा मूलप्रकृतिरीश्वरी २२ ॥ ॥

धाजाता तत्राह स्वेच्छामयेति स्वं श्रीकृष्णस्तस्य या इच्छा सैवेच्छा परमात्मनोऽपि भवत्युभयोरभिन्नत्वात् ततः स्वेच्छामयस्य परमात्मन ८
इच्छया किमात्मिकया श्रीकृष्णस्य सिसृक्षया कृष्णकर्मकसर्जनेच्छात्मिकया सा पराशक्तिः पंचमहाभूतोत्पत्त्यनंतरं पंचभूता
न्गृहीत्वा प्रथमं कृष्णरूपेणाविर्बभूवेत्यर्थः न हि पंचभूतोत्पत्तिं विना देहधारणं संभवति तस्मात्तदुत्पत्त्यनंतरमेव कृष्ण
स्योत्पत्तिः श्रीभगवत्याः कृतेति बोध्यं अयं चोत्पन्नः श्रीकृष्णो गोपालसुंदरीरूप इति तत्तोनवैसवमतमवेष्यदृतिज्ञेयं २२ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 अनंतरं तदाज्ञया परमात्माज्ञयाश्रीकृष्णस्य स्वेन गृहीतावतारस्य शरीरात्पंचविधा पंचप्रकारा दुर्गादिभेदेन सृष्टिकर्मविभेदिका
तत्कर्मणो नानाभेदेन कर्त्री प्रादुर्बभूवेत्यर्थः श्रीकृष्णशरीरे यः स्वकीयांशः स्थितस्तमंशं स्वस्वुपयोगार्थं पंचधा दुर्गादिभेदेना
करोदिति पिंडितोर्थः तत्र विकल्पमाह अथ भक्तानुरोधाद्वेति भक्तकार्यार्थं वा पंचविधाजातेत्यर्थः अत्र यद्यपि स्वाज्ञयैव स्व
यं प्रकृतिः पंचधाजाता न तु परमात्माज्ञयातस्य निर्विकारत्वात् तथापि सा स्वकीयाज्ञैव परमात्मनोपि भवति द्वयोरप्येकत्वाच्च
 स्वात्तदाज्ञयेत्युक्तं तत्र पंचविधरूपधारणे स्वेच्छारूपं निमित्तं भक्तानुग्रहनिमित्तं स्वस्वुपयोगरूपं निमित्तं चोक्तं भवति कृष्णस्य

तदाज्ञया पंचविधा सृष्टिकर्मविभेदिका अथ भक्तानुरोधाद्वा भक्तानुग्रहविग्रहा २३ ग
णेशमाता दुर्गा या शिवरूपा शिवप्रिया नारायणी विष्णुमाया पूर्णब्रह्मस्वरूपिणी २४
ब्रह्मादिदेवैर्मुनिभिर्मनुभिः पूजिता स्तुता सर्वात्मिका सर्ववासा शर्वरूपा सनातनी २५
धर्मसत्यापुण्यकीर्तिर्यशोमंगलदायिनी सुखमोक्षहर्षदात्री शोकार्तिदुःखनाशिनी २६

अवतारद्वारा पंचविधाजातेत्यनेन न बभूव पंचधा कथमिति प्रश्नस्योत्तरं चोक्तं भवति २३ पंचविधावतारमध्ये दुर्गावतारमहिमा
नमाह गणेशमातेति कृष्णो गणेशरूपेण जनितस्तस्य माता पूर्णब्रह्मस्वरूपिणी माया विशिष्टब्रह्मरूपिण्या दुर्गायाः स्वस्वरूपा
वरणाभावात्पूर्णत्वं २४।२५ धर्मसत्या धर्मः प्रजापालनादिरूपः सत्यो व्यभिचाररहितो यस्याः २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ तदधिष्ठातृदेवता तच्छब्देन कृष्णस्य अंतःकरणरूपं तेजो गृह्यते तस्याधिष्ठात्री देवता तदुक्तमुत्तरत्र द्वितीयाध्याये बुध्यधिष्ठा
तृदेवी सा कृष्णस्य परमात्मन इति तत्रापि बुद्धिशब्देनांतःकरणं २७।२८।२९ सर्वशक्तिस्वरूपेति बुद्धेः सर्वशक्तिमत्त्वात्कृष्णस्य बु
द्धेरधिष्ठात्र्या दुर्गायाः सर्वशक्तिरूपत्वं युक्तमेव ३० उक्तः श्रुतौ श्रुतगुण इति श्रुतौ वेदे यः श्रुतगुणः प्रसिद्धो गुणोस्ति दुर्गायाः
१० स गुणो यथागमभागमात्रमतिक्रम्यातिस्वल्पो मयोक्तः वेदोक्ता गुणाः सर्वे मया नोक्ता इत्यर्थः कुत इति चेत् दुर्गाया अनंत

शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणा तेजःस्वरूपा परमा तदधिष्ठातृदेवता २७ सर्वश
क्तिस्वरूपा च शक्तिरीशस्य संततं सिद्धेश्वरी सिद्धरूपा सिद्धिदा सिद्धिरीश्वरी २८ बुद्धिर्निद्रा क्षुत्
556 पिपासा छाया तंद्रा दया स्मृतिः जातिः क्षांतिश्च भ्रांतिश्च शांतिः कांतिश्च चेतना २९ तुष्टिः पुष्टि
स्तथा लक्ष्मीर्धृतिर्माया तथैव च सर्वशक्तिस्वरूपा सा कृष्णस्य परमात्मनः ३० उक्तः श्रुतौ श्रु
तगुणश्चातिस्वल्पो यथागमं गुणोस्त्यनंतोऽनंताया अपरं च निशामय ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ १०

गुणवत्त्वस्य वेदे प्रतिपादनात्तावद्गणनमिति प्रतिपादनेऽशक्यत्वादित्याह गुणोस्त्यनंत इति गुण इति जात्यैकवचनं अपरमि
ति पंचप्रकृत्यवतारमध्ये एकोवतार उक्तो द्वितीयावतारं निशामय शृणु इत्यर्थः ३१ श्रीगोपालकृष्णाय नमः ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ शुद्धसत्त्वेति या शुद्धसत्त्वस्वरूपा पद्मा लक्ष्मीः सा परात्मनो द्वितीया शक्तिः द्वितीयभक्तावताररूपा सर्वसंपत्स्वरूपात्तदधिष्ठा
त्रृदेवता परमेश्वरसंपत्तेरधिष्ठात्रीत्यर्थः इदमग्रेवक्ष्यति २२।२३।२४ सर्वसस्यात्मिका सर्वधान्यात्मिकेत्यर्थः सर्वशस्या
त्मिकेति पाठे सर्वप्रशस्तपदार्थरूपेत्यर्थः वैकुंठेइति इयं वैकुंठवासिनीत्यर्थः २५।२६। २७। सैवलक्ष्मीः पुण्यवतां ध

शुद्धसत्त्वस्वरूपा या पद्मा सा परमात्मनः सर्वसंपत्स्वरूपा सा तदधिष्ठातृदेवता २२ कांता
११ तिदांताशांताच सुशीलासर्वमंगला लोभमोहकामरोषमदाहंकारवर्जिता २३ भक्तानुरक्ता
पत्युश्च सर्वाभ्यश्च पतिव्रता प्राणतुल्या भगवतः प्रेमपात्रंप्रियंवदा २४ सर्वसस्यात्मिका
देवीजीवनोपायरूपिणी महालक्ष्मीश्चवैकुंठपतिसेवारतासती २५ स्वर्गेचस्वर्गलक्ष्मीश्च
राजलक्ष्मीश्चराजसु गृहेषुगृहलक्ष्मीश्च मर्त्यानांगृहिणांतथा २६ सर्वप्राणिषुद्रव्येषुशोभा
रूपा मनोहरा प्रीतिरूपा पुण्यवतां प्रभारूपा नृपेषुच २७ वाणिज्यरूपावणिजां पापिनांक
लहांकुरा दयारूपाचकथिता वेदोक्तासर्वसंमता २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ११

र्मायभवति पापिनांतु पापायभवतीत्याह पापिनामिति २८ श्रीमहाकाली महालक्ष्मी महासरस्वती देवतायैनमः॥
श्रीउमामहेश्वरायनमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई॰ भा॰ न॰ अर्थापञ्चसु मध्ये तृतीयां ज्ञानाधिष्ठात्रीं न च ज्ञानं परमात्मनः परमेश्वरस्य बुद्धिवृत्तिरूपं गद्यते सरस्वत्या विद्याधिष्ठान
त्वात् २९ तदेवाह सर्वविद्यास्वरूपेति कविता पदरचनारूपकविताकारिणी कवितारूपा वा मेधा ग्रंथधारणसामर्थ्यं प्र
तिभा विषयस्फुरणं ३० नानाप्रकारा ये सिद्धान्तभेदास्तेषां येऽर्था विविधास्तेषां कलना आकलनरूपेत्यर्थः ३१ स्वरा सप्तस्वराः

१२ सर्वेशस्याः सर्ववंद्याचान्यामत्तो निशामय वाग्बुद्धिविद्याज्ञानाधिष्ठात्रीयं परमात्मनः २९ सर्ववि
द्यास्वरूपाया सा च देवी सरस्वती सा बुद्धिः कविता मेधा प्रतिभा स्मृतिदा नृणां ३० नानाप्रकारसि
द्धान्त भेदार्थकल्पनाप्रदा व्याख्याबोधस्वरूपा च सर्वसंदेहभंजिनी ३१ विचारकारिणी ग्रंथका
रिणी शक्तिरूपिणी स्वरसंगीतसंधानतालकारणरूपिणी ३२ विषयज्ञानवाग्रूपा प्रतिविश्वो
पजीविनी व्याख्यावादकरी शान्ता वीणापुस्तकधारिणी ३३ शुद्धसत्त्वस्वरूपा च सुशीला श्री
हरिप्रिया हिमचन्दनकुन्देन्दुकुमुदाम्भोजसन्निभा ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

557

१२

षड्जादयस्तद्भिन्नं संगीतं गायनं तस्य संधानेनानुसंधानेन यत्तालस्तस्य कारणं तत्प्रतिपादकं शास्त्रं तस्य कारिणी ३२
विषयज्ञानरूपा वाग्रूपा चेत्यर्थः प्रतिविश्वोपजीविनी सर्वजीवसंजीविनीत्यर्थः ३३ । ३४ श्रीदुर्गादेव्यै नमः ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ३५।३६।३७।३८।३९ ब्रह्मणःप्रियेत्यनेनगायत्री ब्रह्मलोकवासिनीत्युक्तं ४०।४१ तदधिष्ठातृदेवताब्रह्मतेजोजी

यजंतीपरमात्मानंश्रीकृष्णंरत्नमालया तपःस्वरूपातपसांफलदात्रीतपस्विनां ३५ सिद्ध
विद्यास्वरूपाचसर्वसिद्धिप्रदासदा ययाविनातुविप्रौघोमूकोमृतसमःसदा ३६ देवीतृतीया
१३ गदिताश्रुत्युक्ताजगदंबिका यथागमंयथाकिंचिदपरांत्वंनिबोधमे ३७ माताचतुर्णांवर्णा
नांवेदांगानांचछंदसां संध्यावंदनमंत्राणांतंत्राणांचविचक्षणा ३८ द्विजातिजातिरूपाच
जपरूपातपस्विनी ब्रह्मण्यतेजोरूपाचसर्वसंस्काररूपिणी ३९ पवित्ररूपासावित्रीगाय
त्रीब्रह्मणःप्रिया तीर्थानियस्याःसंस्पर्शंवांछंतिह्यात्मशुद्धये ४० शुद्धस्फटिकसंकाशाशुद्धस
त्वस्वरूपिणी परमानंदरूपाचपरमाचसनातनी ४१ परब्रह्मस्वरूपाचनिर्वाणपददा
यिनी ब्रह्मतेजोमयीशक्तिस्तदधिष्ठातृदेवता ४२ यत्पादरजसापूतंजगत्सर्वंचनारद देवी
चतुर्थीकथितापंचमींवर्णयामिते ४३ पंचप्राणाधिदेवीयापंचप्राणस्वरूपिणी प्राणाधि १३
कप्रियतमासर्वाभ्यःसुंदरीपरा ४४

परूपस्त्रियाप्राणस्तदधिष्ठात्रीत्यर्थः ४२।४३ पंचप्राणाधिदेवीराधा पंचप्राणाधिष्ठात्रीत्यर्थः ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ भा॰ न॰ ४५। ४६। ४७ गोपीवेषविधायिका गोपिकारूपा एतां जनं विधत्ते इत्यर्थः ४८। ४९ वेदानुसारि ध्यानेन वेदोक्तध्यानेन विज्ञाता ध्यातेत्यर्थः ५० दृष्टिदृष्टेति ईशैरीश्वरैरपि सुरेंद्रैर्मुनिपुंगवैश्च सा दृष्टिदृष्टा चक्षुषा दृष्टा न भवतीत्यर्थः वह्निशुद्धांशुकधरा वह्नौ

१५ सर्वशक्ता च सौभाग्यमानिनी गौरवान्विता वामाङ्गस्वरूपा च गुणेन तेजसा समा ४५ परा व
रासारभूता परमाद्या सनातनी परमानंदरूपा च धन्या मान्या च पूजिता ४६ रासक्रीडाधिदे
वी श्रीकृष्णस्य परमात्मनः रासमंडलसंभूता रासमंडलमंडिता ४७ रासेश्वरी सुरसिका रास
वासनिवासिनी गोलोकवासिनी देवी गोपीवेषविधायिका ४८ परमाह्लादरूपा च संतोष
हर्षरूपिणी निर्गुणा च निराकारा निर्लिप्तात्मस्वरूपिणी ४९ निरीहा निरहंकारा भक्तानु
ग्रहविग्रहा वेदानुसारिध्यानेन विज्ञाता सा विचक्षणैः ५० दृष्टिदृष्टा न सा चेशैः सुरेंद्रैः
मुनिपुंगवैः वह्निशुद्धांशुकधरा नानालंकारभूषिता ५१ कोटिचंद्रप्रभा पुष्ट सर्वश्री । १५
युक्तविग्रहा श्रीकृष्णभक्तिदास्यैककरा च सर्वसंपदां ५२

स्वल्पमपि न दग्धं भवत्येतादृशं यत् तं तु विशेषस्यांशुकं वस्त्रं तद्वह्निशुद्धांशुकमित्युच्यते तत्परिधानकर्त्रीत्यर्थः ५१ पुष्टपूर्णा या सर्वश्रीः श्रीकृष्णस्य ये भक्तिदास्ये तयोः करा संपदां च करा कर्त्रीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ अवतारेचवाराहे इति वाराहावतारेवाराहकल्पेइत्यर्थः तस्मिन्कल्पेवृषभानुर्व्रजस्थःकश्चनगोपस्तस्य सुताचयाभवनीत
र्थः ५३ पाद्मसादिभिरप्यदृष्टासा सर्वैर्भारतेखंडेवृंदावनेदृष्टेत्यर्थः ५४ यथांवरेइति अंबरेविद्यमानोयोनवघनोनि वि

१५ अवतारेचवाराहे वृषभानुसुताचया यत्पादपद्मसंस्पर्शपवित्राचवसुंधरा ५३ ब्रह्मादि
भिरदृष्टाया सर्वैर्दृष्टाचभारते स्त्रीरत्नसारसंभूताकृष्णवक्षःस्थलेस्थिता ५४ यथांबरेनवघने
लोलासौदामनीमुने षष्टिवर्षसहस्राणिप्रतप्तंब्रह्मणापुरा ५५ यत्पादपद्मनखरदृष्टयेचा
त्मशुद्धये नचदृष्टंचस्वप्नेपिप्रत्यक्षस्यापिकाकथा ५६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१५

उपघनस्तस्मिन्यासौदामनी विद्युल्लता तद्वच्छोभतेइत्यर्थः ५५ ॥ ५६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.टी. अयंभावः मूलप्रकृतिस्तावत्सर्वेश्वरीमायाविशिष्टब्रह्मरूपिणी यथा समष्टिव्यष्टीन्द्रियाणामधिष्ठात्री देवता दिग्वातार्कप्रचे
त्तिवह्नीन्द्रोपेन्द्रमित्ररूपान् विनिर्ममे तथैव समष्टिव्यष्ट्यंतःकरणानामधिष्ठात्री दुर्गा समष्टिव्यष्टिसंपत्त्यधिष्ठात्री लक्ष्मी स
मष्टिव्यष्टिवागधिष्ठात्री ज्ञानाधिष्ठात्री सरस्वती समष्टिव्यष्ट्यात्मब्रह्मतेजोरूपगायत्र्यधिष्ठात्री सावित्री तथैव पंचप्राणाधिष्ठात्री
राधां च श्रीकृष्णस्य सर्वप्रियत्वात्तत्स्वरूपसिलक्ष्णां ऽतो निर्ममे आसां च पंचदेवीनां मूलप्रकृत्यवतारत्वात् सर्वव्यापकत्वं मूलप्र
२६ कृतिसमानमहिमत्वं चास्तीति मूलप्रकृतेर्मायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्या अधिष्ठातृरूपं तु श्रीभुवनेश्वरीति तन्त्रीपक्षं धेउक्तं न वि

॥ तेनैव तपसा दृष्टा भुवि वृंदावने वने ॥ ॥
॥ कथिता पंचमी देवी सा राधा च प्रकीर्तिता ५७

स्मर्तव्यं यद्यपि पदार्थमात्रस्य मूलप्रकृतिरूपत्वात् ब्रह्मविष्ण्वादिपुरुषा अपि मूलप्रकृतिरूपास्तदंशा एव तथापि स्त्रीपु
ष्त्वधर्मिलरूपस्य विशेषगुणस्याधिक्यस्य सत्त्वात्तत एव स्त्रीलिंगप्रयोगस्य तत्रैव सत्त्वाच्च स्त्रीष्वेव तदंशाभ्यवस्थितिरुक्ताप २६
रमार्थेन तु पुरुषा अपि मूलप्रकृत्यंशरूपा एव तदुक्तमाचार्यैः प्रपंचसारे प्रथमपटले पुंनपुंसकयोस्तु स्याद्यंगनासु विशि
ष्यते इति सर्वं देवीमयं जगदिति च श्रुतिश्च मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरं तयोर्विभूतिलेशो वै जगदेनच ग्रन्
रमिति ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

555

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ननु किमेतावत्य एव देव्यो नेत्याह अंशरूपा इति काश्चिद्देवता आभ्यो देवताभ्योन्याः प्रकृतेरंशभूता अंशांशभूता वा सन्तीति
तथा काश्चित्कलारूपा अंशांशांशरूपाः तथा काश्चित्कलांशरूपाः काश्चित्कलांशांशरूपाः काश्चित्कलांशांशांशरूपा वा सन्तीत्यर्थः ताः क्व सन्तीति चेत् प्रति विश्वेषु सर्वलोकेषु या देव्यो याश्च सर्वयोषितस्तत्तद्रूपेण सन्तीत्यर्थः ५८ तर्हि पंचैवेति कथमुक्तमिति चेत्पंच देव्यः प्रकृतेः पूर्णावताराः सन्तीत्यभिप्रायेणोक्तमित्याह परिपूर्णतमा इति पंच देव्यो दुर्गादयः तत्र काश्चिदंशरू
१७

अंशरूपाः कलारूपाः कलांशांशांशसंभवाः प्रकृतेः प्रति विश्वेषु देव्यश्च सर्वयोषितः ५८
परिपूर्णतमाः पंचविधा देव्यः प्रकीर्तिताः या या प्रधानांशरूपा वर्णयामि निशामय ५९ प्र
धानांशस्वरूपा सा गंगा भुवनपावनी विष्णुविग्रहसंभूता द्रवरूपा सनातनी ६० ॥ ॥

१७

पा देवीर्दर्शयति प्रधानांशेति प्रधानं मूलप्रकृतिस्तदंशभूता या यास्ता वर्णयामीत्यर्थः ५९ प्रधानांशेति अत्र प्रधानशब्देन मूलप्रकृतिः तदंशभूता गंगेत्यर्थः सा प्रधानांशसंभूता सा प्रधानाभिन्नविष्णुविग्रहसंभूता जातेति चेत्यभिप्रायेणाह विष्णुविग्रहेति अनेन च सर्वदेवतानां न केवलशक्तिरूपत्वं किंतु शक्तिविशिष्टब्रह्मरूपत्वमिति स्पष्टमेवोक्तमिति बोध्यं ६० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ आ॰ न॰ ॥ पद्मरूपं काष्ठदाहं कर्तुं ज्वलदग्निरेवेत्यर्थः ९१ प्रस्थानं गमनं सोपानं निःश्रेणिका परं भिन्नं तीर्थमवरकनिष्ठं यस्याः ९२ ज
वाकूपो मेरुः सुकारांकि स्वरूपिणीमेवत्वचर्त्वात् ९३।९४ प्रधानांशेसं भूतां तुलसीमाह प्रधानांशेति रूपंचतुलसीवक्ष्यांप

प्रस्था

पापिपापेध्मदाहाय ज्वलदग्निस्वरूपिणी सुखस्पर्शास्नानपाने निर्वाणपददायिनी ९१ गोलो
९८ कस्थानैस्तुखसोपानरूपिणी पवित्ररूपा तीर्थानां सरितां च परावरा ९२ शंभुमौलिजटामेरुमु
क्तापंक्तिस्वरूपिणी तपःसंपादिनी सद्यो भारतेषु तपस्विनां ९३ चंद्रपद्मक्षीरनिभा शुद्धसत्त्वस्व
रूपिणी निर्मला निरहंकारा साध्वी नारायणप्रिया ९४ प्रधानांशस्वरूपा च तुलसी विष्णुकामिनी
विष्णुभूषणरूपा च विष्णुपादस्थिता सती ९५ तपःसंकल्पपूजादिसंघसंपादिनी मुने सारभूता
च पुष्पाणां पवित्रा पुण्यदा सदा ९६ दर्शनस्पर्शनाभ्यां च सद्यो निर्वाणदायिनी कलौ कलुषशुष्के
ध्मदहनायाग्निरूपिणी ९७ यस्याः पद्मसंस्पर्शात्सद्यः पूता वसुंधरा यत्स्पर्शदर्शने चैव वांछंति
तीर्थानि शुद्धये ९८

शचीस्त्रीमूर्तिर्वर्तते एवंगंगापिस्त्रीमूर्तिरस्तीति बोध्यं ९५। ९६॥ ९७॥ ९८॥ श्रीगोपालकृष्णाय नमः ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ६९।७०प्रधानांशसंभूतांमनसादेवींवर्णयति मनसाकश्यपात्मजेति शंकरस्यप्रियाशिष्यभूतेत्यर्थः शंकरेणोपदेशोमनसादेव्यैदत्तइत्यर्थः अतएवमहाज्ञानविशारदा ७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥ कलांशस्यजरत्कारुमुनेःपत्नीत्यर्थः

यया विना च विश्वेषु सर्वं कर्म च निष्फलं मोक्षदा या मुमुक्षूणां कामिनी सर्वकामदा ६९॥
९९ कल्पवृक्षस्वरूपा या भारते वृक्षरूपिणी भारतीनां प्रीणनाय जाता या परदेवता ७० प्रधानां
शस्वरूपा या मनसा कश्यपात्मजा शंकरप्रियशिष्या च महाज्ञानविशारदा ७१ नागेश्वरस्या
नंतस्य भगिनी नागपूजिता नागेश्वरी नागमाता सुंदरी नागवाहिनी ७२ नागेंद्रगणसंयु
क्ता नागभूषणभूषिता नागेंद्रवंदिता सिद्धा योगिनी नागशायिनी ७३ विष्णुरूपा विष्णुभक्ता
विष्णुपूजापरायणा तपःस्वरूपा तपसां फलदात्री तपस्विनी ७४ दिव्यं त्रिलक्षवर्षं च तपस्त
प्त्वा च या हरेः तपस्विनीषु पूज्या च तपस्विषु च भारते ७५ सर्वमंत्राधिदेवी च ज्वलंती ब्रह्मतेज
सा ब्रह्मस्वरूपा परमा ब्रह्मभावनतत्परा ७६ जरत्कारुमुनेः पत्नी कलांशस्य पतिव्रता आस्ति ९९
कस्य मुनेर्माता प्रवरस्य तपस्विनां ७७

इयं कथा पूर्वमुक्ता सर्पसत्रप्रसंगे ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. प्रधानांशसंभूतां देवसेनां वर्णयति प्रधानांशेति ७८ षष्ठीनाम्नो हेतुमाह षष्ठांशरूपा प्रकृतेरिति देवसेनेति षष्ठीति च नाम
द्वयमस्य इत्यर्थः ७९ वृद्धरूपा न तु तरुणी पूजा द्वादशमासेष्विति प्रसूतिकालमारभ्य द्वादशमास पर्यंतं प्रतिमासमित्यर्थः
८० अशक्तं प्रत्याह षष्ठदिने शिशोरिति तत्राप्यसंभवे त्वाह एकविंशतिमे इति ८१। ८२ स्वप्नगोचरे गृहस्थाने प्रधानांश
संभूतां मंगलचंडिकां वर्णयति प्रधानांशेति ८३ प्रकृतेर्मुखसंभूतेति प्रकृतेर्व्यापिकाया मुखस्थानं

२० प्रधानांशस्वरूपा या देवसेना च नारद मातृकासु पूज्यतमा सा षष्ठी च प्रकीर्तिता ७८ पुत्र
पौत्रादिदात्री च धात्री त्रिजगतां सती षष्ठांशरूपा प्रकृतेस्तेन षष्ठी प्रकीर्तिता ७९ स्थाने
शिशूनां परमा वृद्धरूपा च योगिनी पूजा द्वादशमासेषु यस्या विश्वेषु संततं ८० पूजा च
सूतिकागारे पुरा षष्ठदिने शिशोः एकविंशतिमे चैव पूजा कल्याणहेतुकी ८१ मुनिभि
र्निर्मिता चैषा नित्यकाम्यतः परा। मातृका च दयारूपा शश्वद्रक्षणकारिणी ८२ जलेस्थ
ले चांतरिक्षे शिशूनां स्वप्नगोचरे प्रधानांशस्वरूपा च देवी मंगलचंडिका ८३ प्रकृतेर्मुख
संभूता सर्वमंगलदा सदा सृष्टौ मंगलरूपा च संहारे कोपरूपिणी ८४

561

भवेपि प्रकृतेः पूर्वावतारभूताया दुर्गाया मुखं ग्राह्यं मंगलचंडीति नाम निरुक्तिमाह सृष्टाविति चडि कोपने इत्यस्य चंडीति रूपं
सृष्टिसमये मंगलरूपत्वादति शांतरूपत्वात् संहारकाले कोपनत्वात् मंगलचंडीति नाम मंगला चासौ चंडी च मंगलचंडी ८४

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ८५।१॥ ८६ प्रधानांशसंभूतांकालींवर्णयति कालीति ८७ दुर्गाललाटेति यथाब्रह्मणोललाटाद्रुद्रउत्पन्नस्तथादुर्गा
ललाटात्प्रधानंमूलप्रकृत्यंशभूताकालीउत्पन्नेत्यर्थः दुर्गार्द्धांशेति दुर्गायाःपूर्णावतारत्वात्तस्याअर्द्धांशत्वोक्तौमूलप्र
कृत्याअपिअर्द्धांशत्वमुक्तमितिबोध्यं दुर्गयागुणेनतेजसाचेत्यन्वयः ८८ ॥ ८९ परमायोगरूपिणीपरमासिद्धयोगिनी

तेनमंगलचंडीसापंडितैःपरिकीर्तिता प्रतिमंगलवारेषुप्रतिविश्वेषुपूजिता ८५ पुत्रपौत्र
२१ धनैश्वर्ययशोमंगलदायिनी परितुष्टासर्ववांछाप्रदात्रीसर्वयोषितां ८६ रुष्टाक्षणेनसंह
र्तुंशक्ताविश्वंसहेश्वरी प्रधानांशस्वरूपासाकालीकमललोचना ८७ दुर्गाललाटसंभूता
रणेशुंभनिशुंभयोः दुर्गार्द्धांशस्वरूपासागुणेनतेजसासमा ८८ कोटिसूर्यसमाजुष्टपु
ष्टजाज्वल्यविग्रहा प्रधानासर्वशक्तीनांबलाबलवतीपरा ८९ सर्वसिद्धिप्रदादेवीपरमा
योगरूपिणी कृष्णभक्ताकृष्णतुल्यातेजसाविक्रमैर्गुणैः ९० कृष्णभावनयाशश्वत्कृष्ण
वर्णासनातनी संहर्तुंसर्वब्रह्मांडंशक्तानिश्वासमात्रतः ९१ रणंदैत्यैःसमंतस्याःक्रीडया
लोकशिक्षया धर्मार्थकाममोक्षांश्चदातुंशक्ताचपूजिता ९२ ॥ ॥ ॥ ॥

त्यपिपाठः ९०।९१॥ ननुनिश्वासमात्रेणयदिब्रह्मांडसंहर्त्रीतदापामरैर्दैत्यैःसहकिमर्थंयुद्धंकृतवतीतिचेत्तत्राह रणमिति
लोकशिक्षयेत्यत्रलोकरंजयेत्यपिपाठः लोकरंजनार्थंयुद्धंदैत्यैःसमंकृतवतीत्यर्थः ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ प्रधानांशस्वरूपां वसुंधरां वर्णयति वसुंधरेति ९३ सर्वशस्यप्रसूतिकेत्यपि पाठः ९४।९५ अथ प्रकृतेः कलावतारानाह कलाया इति ९६ ॥ ९७ ॥ दीयते विमलं ज्ञानं क्षीयते कर्मवासना तेन दीक्षेति साप्रोक्ते त्युक्तलक्षणा दीक्षा यद्वाच्या सा यज्ञस्य प

ब्रह्मादिभिः स्तूयमाना मुनिभिर्मनुभिर्नरैः प्रधानांशस्वरू यासा प्रकृतेश्च वसुंधरा ९३
३२ आधाररूपा सर्वेषां सर्वसस्या प्रकीर्तिता रत्नाकरा रत्नगर्भा सर्वरक्षाकराश्रया ९४ प्रजाभि
श्च प्रजेशैश्च पूजिता वंदिता सदा सर्वोपजीव्यरूपा च सर्वसंपद्विधायिनी ९५ यया विना ज
गत्सर्वं निराधारं चराचरं प्रकृतेश्च कलापायास्तानि बोध मुनीश्वर ९६ यस्य यस्य च या प
त्नी तत्सर्वं वर्णयामि ते स्वाहा देवी वन्हिपत्नी प्रतिविश्वेषु पूजिता ९७ यया विना हविर्दा
नं न ग्रहीतुं सुराः क्षमाः दक्षिणा यज्ञपत्नी च दीक्षा सर्वत्र पूजिता ९८ यया विना हि विश्वेषु
सर्वकर्म हि निष्फलं स्वधा पितॄणां पत्नी च मुनिभिर्मनुभिर्नरैः ९९ पूजिता पितृदानं हि नि
ष्फलं च यया विना स्वस्तिदेवी वायुपत्नी प्रतिविश्वेषु पूजिता १०० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३२

त्नीत्यर्थः दक्षिणा यज्ञपत्नीति श्रुतेर्दक्षिणा दीक्षा च यज्ञपत्नीत्यर्थः यज्ञपुरुषो मूर्तिमान् दक्षिणा च मूर्तिमतीति बोध्यं ए
वमेव सर्वत्र ९८।९९ आदानं प्रतिग्रहः प्रदानं द्रव्यस्य दानं उभे अपि स्वस्त्युक्ते सफले भवत इत्यर्थः ॥ १०० ॥ १०० ॥

562

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ १०१।१०२।३।४।५ यत्रसत्यशक्तिर्नास्तितत्राविश्वासान्मनुष्यः स्नेहंनकरोतीतिवंधुतारहितोभवतीतियुक्तमेव मोहप
त्नीति यत्रमोहोऽस्तितत्रदयायाःसत्वाद्दयामोहपत्नी ६ जीवन्मृतंप्रतिष्ठाभावेजीवतोपिमृतप्रायत्वात् ८ उद्योगोयत्नः

आदानंचप्रदानंचनिष्फलंचययाविना पुष्टिर्गणपतेःपत्नीपूजिताजगतीतले १०१ य
२३ याविनापरिक्षीणाःपुंमांसोयोषितोपिच अनंतपत्नीतुष्टिश्चपूजितावंदिताभवत् २ य
याविनानसंतुष्टाःसर्वलोकाश्चसर्वतः ईशानपत्नीसंपत्तिःपूजिताचसुरैर्नरैः ३ सर्वलोका
दरिद्राश्चविश्वेषुचययाविना धृतिःकपिलपत्नीचसर्वैःसर्वत्रपूजिता ४ सर्वलोकाअधै
र्याश्चजगत्सुचययाविना सत्यपत्नीसतीमुक्तैःपूजिताजगतीप्रिया ५ ययाविनाभवेल्लो
कोवंधुतारहितःसदा मोहपत्नीदयासाध्वीपूजिताचजगत्प्रिया ६ सर्वलोकाश्चसर्वत्रनिष्फ
लाश्चययाविना पुण्यपत्नीप्रतिष्ठासापूजितापुण्यदासदा ७ ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृ
तसमंमुने सुकर्मपत्नीसंसिद्धाकीर्तिर्धन्यैश्चपूजिता ८ ययाविनाजगत्सर्वंयशोहीनंमृ २३
तंतथा क्रियोद्योगपत्नीचपूजितासर्वसंमता ९ ययाविनाजगत्सर्वंविधिहीनंचनारद
अधर्मपत्नीमिथ्यासासर्वधूर्तैश्चपूजिता १०

९ विधिहीनंक्रियाभावेतत्स्वरूपविधेरप्यभावः ११० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ २०॥ १० ॥ १० ॥ १०५ १०।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ विधि॰ निर्मितं ईश्वरनिर्मितं सर्वं जगद्भूतसमुदायरूपमुच्छिन्नं भवति मिथ्याभाषणाभावे धूर्तत्वस्याभावात् मिथ्याव
कालिधूर्तैः युगभेदेनास्याः स्थितिमाह २१।२२ इयं मिथ्या कपटेन भ्रात्रा सहिता प्रतिगृहं भ्रमतीत्यर्थः २३॥ २४ ध

यया विना जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितं ॥ सत्ये प्रदर्शना या च त्रेतायां सूक्ष्मरूपिणी २१
२४ अर्द्धावयवरूपा च द्वापरे चैव संवृता कलौ महाप्रगल्भा च सर्वत्र व्यापिका बलात् २२ कप
टेन समं भ्रात्रा भ्रमते च गृहे गृहे शांतिर्लज्जा च भार्ये द्वे सुशीलस्य च पूजिते २३ याभ्यां विना
जगत्सर्वमुन्मत्तमिव नारद ज्ञानस्य तिस्रो भार्याश्च बुद्धिर्मेधा धृतिस्तथा २४ याभिर्विना ज
गत्सर्वं मूढं मत्तसमं सदा मूर्तिश्च धर्मपत्नी सा कांतिरूपा मनोहरा २५ परमात्मा च विश्वौघो
निराधारो यया विना सर्वत्र शोभारूपा च लक्ष्मीमूर्तिमती सती २६ श्रीरूपा मूर्तिरूपा च मान्या
धन्यातिपूजिता कालाग्निरुद्रपत्नी च निद्रा सा सिद्धयोगिनी २७ सर्वे लोकाः समाच्छन्ना य
या योगेन रात्रिषु कालस्य तिस्रो भार्याश्च संध्या रात्रिर्दिनानि च २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २४

र्मपत्नी मूर्तिः सा च कांतिरूपा शोभारूपेत्यर्थः २५ शोभां विना परमात्मापि निराधारो निरर्थको भवतीत्यर्थः २६॥ २७॥
रात्रिषु योगेन संबंधेन [illegible] स्वीयत्वं २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥

563

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Jammu. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 १९ चिंतातुरं क्षुत्पिपासानाशकान्नजगत्चिंतातुरमित्यर्थः २० जराव नत्वारपिकालाहुत्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वाच्च कन्यात्वं मृत्युजरे कालस्य कन्ये प्रज्वारस्य प्रकृष्टज्वरस्य प्रियाप्रियेपत्न्यौभवतः प्रियातादिप्रियेतिशयितप्रियेइत्यर्थः २१॥

याभिर्विनाविधाताच संख्यां कर्तुं नशक्यते क्षुत्पिपासेलोभभार्येधन्येमान्येचपूजिते १९ या
२५ भ्यांव्याप्तंजगत्सर्वं नित्यंचिंतातुरंभवेत् प्रभाचदाहिकाचैवद्वेभार्येतेजसस्तथा २० याभ्यां
विनाजगत्स्रष्टुंविधातुंचनहीश्वरः कालकन्येमृत्युजरे प्रज्वारस्यप्रियाप्रिये २१ याभ्याज्जग
त्समुच्छिन्नं विधात्रानिर्मितंविधौ। निद्राकन्याचतन्द्रासाप्रीतिरन्यासुखप्रिये २२ याभ्यां
व्याप्तंजगत्सर्वं विधिपुत्रविधेर्विधौ वैराग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते २३ याभ्यांशश्व
ज्जगत्सर्वंयत्जीवन्मुक्तिमन्मुने अदितिर्देवमाताचसुरभीचगवांप्रसूः २४ दितिश्चदैत्यज
ननीकद्रूश्चविनतादनुः उपयुक्तास्सृष्टिविधौएतास्तुकीर्तिताःकलाः २५ कलाश्चान्याःसंतिबह्व्य
स्तासुकाश्चिन्निबोधमे रोहिणीचंद्रपत्नीचसंज्ञासूर्यस्यकामिनी १२६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २५

समुच्छिन्नंनष्टं निद्राकन्येति निद्रायाः कन्या एका तन्द्रा अन्याहितीयाकन्याप्रीतिः उभेअपिसुखस्य पुरुषस्यानींयस्यप्रि येपत्न्यौभवतः २२॥२३ ॥ २४ उपयुक्ताइति एताःकलाः सृष्टावुपयुक्ताइत्यर्थः २५॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰न॰ २७। २८ अंबिकाप्रसूः पार्वतीमाता मेनका २९। ३० वृषभानोः पत्नी राधायामाता ३१। ३२। ३३। ३४। भृगोः परशुरामस्य
रामो यस्त रामलस्यमाता ३५ कृष्णभगिनी दुर्गा विंध्यवासिनीत्यर्थः एकनंदा च सैव एकनंदा च कानि दृस्या वा एव मन्या

२६ शतरूपा मनोर्भार्या शचीन्द्रस्य च गेहिनी तारा बृहस्पतेर्भार्या वसिष्ठस्याप्यरुंधती २७
अहल्या गौतमस्त्रीसाप्यनुसूयात्रिकामिनी देवहूती कर्दमस्य प्रसूतिर्दक्षकामिनी २८ पि
तॄणां मानसी कन्या मेनकाम्बिकाप्रसूः लोपामुद्रा तथाकूती कुबेरकामिनी तथा २९ व
रुणानी प्रसिद्धा च बलेर्विंध्यावलिस्तथा कुन्ता च दमयंती च यशोदा देवकी तथा ३० गांधा
री द्रौपदी शैव्या सा च सत्यवती प्रिया वृषभानुप्रिया साध्वी राधामाता कुलोद्वहा ३१ मंदो
दरी च कौशल्या सुभद्रा कौरवी तथा रेवती सत्यभामा च कालिंदी लक्ष्मणा तथा ३२ जांबव
ती नाग्नजितिर्मित्रवृंदा तथापरा लक्ष्मणा रुक्मिणी सीता स्वयं लक्ष्मी प्रकीर्तिता ३३ काली २६
योजनगंधा च व्यासमाता महासती बाणपुत्री तथोषा च चित्रलेखा च तत्सखी ३४ प्रभाव
ती भानुमती तथा मायाव..सती रेणुका च भृगोर्माता रामरमाता च रोहिणी ३५ एकनंदा
च दुर्गा सा श्रीकृष्णभगिनी सती बह्व्यः सन्त्यः कलाश्चैव प्रकृतेरेव भारते ३६
अपि कलाः संतीत्याह बह्व्य इति ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·न· एवंकलावतारदेवतास्वरूपमुक्त्वाकलांशांशावतारदेवतास्वरूपमाह प्रतिविश्वेषुयोषितइति प्रतिलोकेषुयाः स्त्रियः संति
तादृत्पर्यः ३७ यस्मात्सर्वाअपिस्त्रियः प्रकृत्यंशभूतास्तस्मात्तासामवमानेप्रकृतेरेवावमानइत्याह योषितामवमानेइति
पराभवोवमानः तासांपूजनेप्रकृतेःपूजाभवतीत्याह ब्राह्मणीति ३८।३९।४० सत्वांशानांलक्षणं पतिव्रताइति रजोंशानां

२७

याश्चग्रामदेव्यःस्युस्ताःसर्वाःप्रकृतेःकलाः कलांशांशासमुद्भूताःप्रतिविश्वेषुयोषितः ३७
योषितामवमानेनप्रकृतेश्चपराभवः ब्राह्मणीपूजितायेनपतिपुत्रवतीसती ३८ प्रकृतिः
पूजितातेन वस्त्रालंकारचंदनैः कुमारीचाष्टवर्षीया वस्त्रालंकारचंदनैः ३९ पूजितायेन
विप्रस्यप्रकृतिस्तेनपूजिता सर्वाःप्रकृतिसंभूताउत्तमाधममध्यमाः ४० सत्वांशाश्चोत्तमा
ज्ञेयाः सुशीलाश्चपतिव्रताः मध्यमारजसश्चांशास्ताश्चभोग्याःप्रकीर्तिताः ४१ सुखसंभोग
वश्याश्चस्वकार्यतत्पराःसदा अधमास्तमसश्चांशाअज्ञातकुलसंभवाः ४२ दुर्मुखाःकुल
हाधूर्ताःस्वतंत्राः कलहप्रियाः पृथिव्यांकुलटायाश्चस्वर्गेचाप्सरसांगणाः ४३ ॥ ॥ । २७

लक्षणंभोग्याइतिविषयासक्ताइत्यर्थः ४१ ताःपूजनवश्याःस्युः किंतुभोगेनैवेत्याह सुखसंभोगेति अज्ञातकुलासंभवास्ता
श्चाधमाइत्यर्थः ४२ कुलहाकुलहंत्र्यः १४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे॰ भा॰ न॰ १४४ एवं द्वैविध्येपि पूजार्हा एव ताः सर्वा इति फलितार्थमनुसातिक्यादि पूजायामस्त्येव अधुना पंचप्रकृतीनां सर्वैः पू
ज्यत्व" समाह पूजितेति पृथ्व्यां सुरथेनादौ पूजिता तेन देवादिभिर्देवलोके निरंतरं कृतायां पूजायामपि न दोषः सुरथो
नामराजा ४५।४६ दुर्गैव दक्षकन्यारूपेणोत्पन्नेत्याह जातादाविति ४ स्वयं कृष्ण इति श्रीकृष्ण एव पूर्णावतारः पार्वत्याः

२८ प्रकृतेस्तमसश्चांशाः पुंश्चल्यः परिकीर्तिताः एवं निगदितं सर्वं प्रकृते रूपवर्णनं १४४ ताः सर्वाः
पूजिताः पृथ्व्यां पुण्यक्षेत्रे च भारते पूजिता सुरथेनादौ दुर्गा दुर्गार्तिनाशिनी ४५ ततः श्रीराम
चंद्रेण रावणस्य वधार्थिना तत्पश्चाज्जगतां माता त्रिषु लोकेषु पूजिता ४६ जातादौ दक्षक
न्याया निहत्य दैत्यदानवान् ततो देहं परित्यज्य यज्ञे भर्तुश्च निंदया ४७ जज्ञे हिमवतः पत्न्यां
लेभे पशुपतिं पतिं गणेशश्च स्वयं कृष्णः स्कंदो विष्णुकलोद्भवः ४८ बभूवतुस्तौ तनयौ पश्चा
त्तस्याश्च नारद लक्ष्मीर्मंगलभूपेन प्रथमं परिपूजिता ४९ त्रिषु लोकेषु तत्पश्चाद्देवता मुनि
मानवैः सावित्री चाश्वपतिना प्रथमं परिपूजिता १५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २८

५६५

पुत्रो गणेशरूपेण जातः स्कंदस्तु विष्णुकलोद्भवः विष्ण्वंशजन्यो न तु पूर्णावतारः ४८ मंगलभूपेन मंगलनिधानेन ४९ अ
श्वपतिना राज्ञा क्वचित्सावित्री च सरस्वत्यादित्यपि पाठः १५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ५१। ५२। ५३।५४ प्रथमं देवीति भूतले प्रथमं राधादेवी सुयज्ञेन राज्ञा पूजितेत्यर्थः ५५ उपदिष्टेन विधिनेति शेषः ५६

तस्याश्च त्रिषु लोकेषु देवता मुनिपुंगवैः आदौ सरस्वती देवी ब्रह्मणा परिपूजिता ५१ त
त्पश्चात्त्रिषु लोकेषु देवता मुनिपुंगवैः प्रथमं पूजिता राधा गोलोके रासमंडले ५२ पौर्णमा
२६ स्यां कार्त्तिकस्य कृष्णेन परमात्मना गोपिकाभिश्च गोपैश्च बालिकाभिश्च बालकैः ५३ गवां
गणैः सुरभ्या च तत्पश्चादाज्ञया हरेः तदा ब्रह्मादिभिर्देवैर्मुनिभिः परया मुदा ५४ पुष्पधूपादि
भिर्भक्त्या पूजिता वंदिता सदा पृथिव्यां प्रथमं देवी सुयज्ञेनैव पूजिता ५५ शंकरेणोपदिष्टेन
पुण्यक्षेत्रे च भारते त्रिषु लोकेषु तत्पश्चादाज्ञया परमात्मनः ५६ पुष्पधूपादिभिर्भक्त्या पू
जिता मुनिभिः सदा कला या याः समुद्भूताः पूजितास्ताश्च भारते ५७ पूजिता ग्रामदेव्यश्च ग्रामे
च नगरे मुने एवं ते कथितं सर्वं प्रकृतेश्चरितं शुभं ५८ यथागमं लक्षणं च किं भूयः श्रोतु २६
मिच्छसि ५९ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां ना
रदनारायणसंवादे शक्तिप्रादुर्भावे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

५७।५८।५९ यस्मादेवं तस्मादेता देवता नियमेन पूज्या इति तात्पर्यं इति श्री देवीभागवततिलके नवमस्कंधे प्रथमोऽध्यायः १ ॥ १॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ न॰ अष्टाशीतिमहापद्यैः पंचप्रकृतिसंभवः प्रोच्यते विस्तरेणैव तद्भर्तॄणां च संभवः पृष्टवते नारदाय सर्वोपि नवमस्कंधोक्तोर्थः सं
क्षेपेण सूत्रभूतवाक्यैर्भगवता वर्णितस्तमर्थं सामार्थ्यसामान्यरूपेण ज्ञातं विशेषाकारेण ज्ञातुं पुनर्नारदः पृच्छति नारद उ
वाच समासेनेति समासेन संक्षेपेण बोधस्य सामान्याकारेण बोधविषयस्य पूर्वोक्तार्थस्य विबोधनाय विशेषाकारेण बो
धनाय व्यासेन विस्तारेण १ विशेषार्थविषयं प्रश्नं स्वयमेव करोति सृष्टेरिति सृष्टेर्द्वैतप्रपंचस्य कार्यभूतस्याद्या कारणरूपा

३० ।

नारद उवाच समासेन श्रुतं सर्वं देवीनां चरितं प्रभो विबोधनाय बोधस्य व्यासेन वक्तुमर्ह
सि १ सृष्टेराद्या सृष्टिविधौ कथमाविर्बभूव ह कथं वा पंचधाभूता वद वेदविदां वर २
भूता याद्यांशकलया तया त्रिगुणया भवे व्यासेन तासां चरितं श्रोतुमिच्छामि सांप्रतं ३ ता
सां जन्मानुकथनं पूजाध्यानं विधिं बुध स्तोत्रं कवचमैश्वर्यं शौर्यं वर्णय मंगलं ४ ॥ ॥

५६६

३०

मूलप्रकृतिर्मायाशक्तिपरादिशब्दवाच्या सृष्टिविधौ सृष्टिक्रियायां प्रथमाविर्बभूवोत्पन्ना पश्चाच्च कथं पंचधाभूता पंचप्रका
रेण दुर्गादिरूपेण भिन्ना कथं वा जाता तद्वदेत्यर्थः २ किंचभूतेति भवे संसारे त्रिगुणया प्रकृतेरंशकलया या भूता संभूताश्
क्तिर्गंगा तुलस्यादिरूपिणी तासां चरितमित्यर्थः ३ किंच तासामिति तासां तुलस्यादीनां ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नं॰ नारायण॰ प्रथमं प्रकृतेः स्वरूपमाह नारायण उवाच नित्येति नित्य आत्मा यथा तथा प्रकृतिर्नित्येत्यर्थः आत्मात्र चिदाभासो
जीवः अस्य मोक्षपर्यंतमवस्थानान्नित्यत्वं न त्वत्रात्मशब्देन परमात्मा तस्य ग्रहणे तस्मिन्परमात्मनि त्रिकालाबाध्यत्वरूप नि
त्यत्वस्य सत्वात्तद्वन्नित्यत्वस्य सत्वान्न तद्वन्नित्यत्वं मायायां बोधितं भवेत्तच्च मायायां न संभवति असत्त्वमरजस्कमतमस्क
ममायमिति ज्ञापनीयत्वान्मोक्षदशायां मायाया नाशाभ्युपगमात्तस्माज्जीव एवात्मशब्देन ग्राह्यस्तद्ग्रहणे तस्य मोक्षपर्यंत

३१

श्रीनारायण उवाच नित्य आत्मा नभो नित्यं कालो नित्यो दिशो यथा विश्वानां गोलकं नि-
त्यं नित्यो गोलोक एव च ५ तदेकदेशो वैकुंठो नम्रभागानुसारकः तथैव प्रकृतिर्नित्या ब्र
ह्मलीला सनातनी ६ ॥ ॥ ॥

३१

मवस्थानान्मायायाश्च मोक्षपर्यंतमवस्थानादुभयोः समानयोगक्षेमं नित्यत्वं सिध्यतीति नभःकालदिशादीनामपि प्रा
कृतप्रलयपर्यंतमवस्थानान्नित्यत्वं कालापेक्षिकमेव बोद्धव्यं विश्वानां भूरादिलोकानां गोलकं ब्रह्मांडमित्यर्थः ५ तदे
कदेशो गोलोकैकदेशः नम्रभागानुसारको गोलोकाधस्तनदेशे स्थितो वैकुंठ इत्यर्थः परमार्थतो नित्यस्तु परमात्मैव एक
मेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचनेत्यादिश्रुतेः ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नु॰ ननु सा प्रकृतिः सांख्यशास्त्रोक्तप्रधानवदात्मनो भिन्ना स्वतंत्रा वास्ति किं नेत्याह यथाग्नेर्दाहिकेति यथा वह्नेर्दाहिकाशक्तिः स
श्वन्निरंतरं युक्ता संयुक्तैव वह्निना न भिन्ना। न्हेः कदापि यथा वा चंद्रे पद्मे च शोभा नित्यं समवेतैव न भिन्ना यथा वा रवौ प्रभा तद्
भिन्नैव न भिन्ना कदाचिदपि तथैवेयं शक्तिः पर[मात्]मनि तदभेदेनैव तिष्ठति शक्तेः शक्तव्यतिरेकेण दर्शनात् तथा च श्वेता
श्वेतरश्रुतिः पराऽस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वा[भावि]की ज्ञानबलक्रिया चेति तंत्रेष्वपि शक्तिशक्तिमद्रूपाद्व्यतिरेकं न वांछ

३२ यथाग्नौ दाहिका चंद्रे पद्मे शोभा प्रभा रवौ शश्वद्युक्ता न भिन्ना सा तथा प्रकृतिरात्मनि ७ वि
ना स्वर्णं स्वर्णकारः कुंडलं कर्तुमक्षमः विना मृदा घटं कर्तुं कुलालो हि नहीश्वरः ८ नहि क्ष
मस्तथात्मा च सृष्टिं स्रष्टुं तया विना सर्वशक्तिस्वरूपा सा यया च शक्तिमान् सदा ९ ॥ ॥ ॥

ति तदात्मा मनयोर्नित्यं वह्निदाहकयोरिवेति तस्मान्न भिन्ना जडा स्वतंत्रा किंतु चेतनाधिष्ठिता चेतनेव भवतीति भावः तदुक्तं ३२
चिच्छायावेशतः शक्तिश्चेतनेव विभाति सेति सूतसंहितायां ७ ननु शक्तिर्यदि परमात्मनो न भिन्ना किंतु तद्भिन्ना तदा परमा
त्मैव जगत्करोतु किमर्थं शक्तिस्तदेति चेत्तदाह विना स्वर्णमिति ८ नहि क्षम इति शक्तिरहितस्य निर्गुणस्य निर्विकारस्य निरव
यवस्यात्मनो न जगत्कर्तृत्वमुपपद्यते तस्मात्सर्वजननकर्त्री सापेक्षितैवेति भावः ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ शक्तिशब्दस्यनिर्वचनमाह ऐश्वर्येति शशब्दोमंगलवाचकत्वादैश्वर्यवचनः क्तिशब्दस्यपृषोदरादित्वात्ककारलोपेक्तिशब्दः
पराक्रमवाचकः शयुक्तोक्तिर्यस्यामितिव्युत्पत्याशक्तिशब्दः प्रकृतिवाचकः पृषोदरादित्वात्युकपदलोपः तत्फलितमाह त
त्स्वरूपेति १० भगवतीपदव्युत्पत्तिमाह ज्ञानमिति ज्ञानादिषण्णांतानांपदार्थानांवाचकोभगशब्दः तेनकारणेनशक्तिर्भगवती
पदेनोच्यतइत्यर्थः भगानिसंत्यस्यामितिव्युत्पत्तेः ननुभगानिपदार्थत्वेभिन्नानिकस्मादागतानितत्राह भगरूपाचसेति भगा
न्यपितस्याएवविकारइत्यर्थः ११ ननुतर्हिपरमात्माकथंभगवच्छब्देनोच्यतइतिचेन्नास्यभगवतीशक्तियोगादेवेत्याह तया

३३

ऐश्वर्यवचनःशश्चक्तिःपराक्रमएवच तत्स्वरूपातयोर्दात्रीसाशक्तिःपरिकीर्तिता १० ज्ञा
नंसमृद्धिःसंपत्तिर्यशश्चैवबलंभगः तेनशक्तिर्भगवतीभगरूपाचसासदा ११ तयायुक्तः
सदात्माचभगवांस्तेनकथ्यते सचस्वेच्छामयोदेवःसाकारश्चनिराकृतिः १२ तेजोरूपंनि
राकारंध्यायंतेयोगिनःसदा वदंतिपरमंब्रह्मपरमात्मानमीश्वरं १३ ॥ ॥ ॥ ॥।

३३

युक्तइति तस्यागुणाएवपरमात्मनोगुणाभवंतिपरस्पराध्यासादित्यर्थः इत्थंपराशक्तिंवर्णयित्वातदवच्छिन्नंचैतन्यरू
पंपरमात्मानंवर्णयति सचस्वेच्छामयइति प्रकृतेरिच्छैवतस्येच्छानभिन्नेति प्रकृतीच्छयैवस्वेच्छामयइत्युच्यते अयंचपरमा
त्मानिराकारःसाकारश्चभवतीत्यर्थः १२ निराकारस्वरूपंचवर्णयति तेजोरूपमिति चिद्रूपस्वप्रकाशतेजोरूपमित्यर्थः इ
दमेवपरंब्रह्मेतिवदंति ॥१३॥ १३॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इ॰ भा॰ न॰ इत्थं निराकारं परमात्मरूपं योगिनो ज्ञानिनो वैष्णवाश्च यद्यपि वदंति तथापि तद्रूपं वैष्णवाः स्थूलमूर्त्यभिमानिनो नमन्यन्ते इत्य
रुचिपूर्वकमाह वैष्णवास्तन्नमन्यन्त इति २४ ते किं वदंतीत्यत आह वदंतीति भवद्भिर्यत्तेजः स्वीक्रियते तत्तेजस्तेजस्विना विनाक
स्यचं भवेन्न कस्यापि नहि चंद्रिकामभारीनि चंद्रसूर्यादिपरहिता निकचित्तदुपलभ्यंते ततोन्यथानुपपत्त्या काचन नित्यासाव

३५ अदृश्यं सर्वद्रष्टारं सर्वज्ञं सर्वकारणं सर्वदं सर्वरूपं तं वैष्णवास्तन्नमन्वते २४ वदंतिचैव
तेकस्य तेजस्तेजस्विना विना तेजोमंडलमध्यस्थं ब्रह्मतेजस्विनं परं २५ स्वेच्छामयं सर्वरूपं
सर्वकारणकारणं अतीवसुंदरं रूपं बिभ्रतं सुमनोहरं २६ किशोरवयसं शांतं सर्वकांतं
परात्परं नवीननीरदाभासं धामैकं श्यामविग्रहं २७ शरन्मध्याह्नपद्मौघशोभामोचन
लोचनं मुक्ताछविविनिंद्यैकदंतपंक्तिमनोरमं २८ मयूरपुच्छचूडं च मालतीमालयामंडि
तं सुनसं सस्मितं कांतं भक्तानुग्रहकारणं २९ ३५

यथा मूर्तिः स्वीकर्तव्येति ते नैव वदंतीत्यर्थः कीदृशी मूर्तिः स्वीकर्तव्येति तां दर्शयति तेजोमंडलेति २५। २६ ॥ किशोरो बाल
२७। शोभाया मोचने नाशने लोचने यस्य मुक्ताछविर्विनिंद्या यया एतादृशीया एकाविरला मध्ये व्यवधानरहिता दंतपंक्ति
स्तया मनोरमं ॥ २८ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ २०।२१।२२ निमेषोनेत्रमीलनं २३ कृस्नपदंनिर्वक्ति कृषिसद्धक्तीति कृषधातोर्भजनवाचकाद्भावे क्तिप्रत्यये कृषरा ब्दो निष्पन्नः सः तद्भक्तिवचनः कृस्नभक्तिवाचकइत्यर्थः एसधातोरपि मङ्गलवाचकाद्भावे डप्रत्ययेकृस्नदास्यवाचकोनशब्दः

३५ ज्वलदग्निविशुद्धैकपीतांशुकसुशोभितं द्विभुजंमुरलीहस्तंरत्नभूषणभूषितं २० सर्वाधा रंचसर्वेशंसर्वशक्तियुतंविभुं सर्वैश्वर्यप्रदंसर्वस्वतंत्रंसर्वमंगलं २१ परिपूर्णतमंसिद्धंसिद्धे शंसिद्धिकारकं ध्यायंतेवैस्रवाःशश्वद्देवदेवंसनातनं २२ जन्ममृत्युजराव्याधिशोकभीतिह रंपरं ब्रह्मणोवयसायस्यनिमेषउपचर्यते २३ सचात्मासपरंब्रह्मकृस्नइत्यभिधीयते कृषि सद्भक्तिवचनोनश्चतद्दास्यवाचकः २४ भक्तिदास्यप्रदातापःसचकृसःप्रकीर्तितः इत्याहुर्वै स्रवास्तत्रसिद्धांतःप्रोच्यतेमया २५ ३५

तथाचकृइ चनंचकृसेतेदेवस्येनरात्वेन वर्तेतेयस्मिन्नित्यर्थेर्श्माद्यच् एषोदरादित्वात्यकारश्रवणं २४ तत्फलि तमाह भक्तिदास्येति २५ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २५ ॥ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ एतावत्पर्यंतं वैरूप्यंमतमुपपादितं तत्राद्येवमततिरस्कारो दर्शितस्तत्र युक्तिरिवत्थं न ह्यस्माभिश्चंद्रसूर्यतेजोवद्रूपं तेजः
स्वीक्रियते येन तदाश्रयस्याकांक्षास्यात् किंतु शुद्धत्वात्तेजः सदृशं स्वयंप्रकाशं ज्ञानरूपमेव तेजः पदेनोच्यते न हि तस्य सर्वा
धारस्याधारापेक्षास्ति अनवस्थापत्तेः सभगवः कस्मिन्प्रतिष्ठितः स्वेमहिम्नीतिश्रुत्या च निराधारस्यैवात्मनः प्रतिपादना
त् किंच या मूर्तिः सावयवा भवद्भिः स्वीक्रियते तस्याः अनित्यत्वं स्यात् यद्यत्सावयवं तत्तदनश्वरमिति व्याप्तेः किंच या भवताम
भिमता मूर्तिः सा किं पांचभौतिकी वा तदतिरिक्ता वा यदि पांचभौतिकी तदा नित्यत्वप्रसंगो यदि तदतिरिक्ता तर्हि तस्या दृष्टत्वाभा

३६

५६७ चिच्छक्तिरूपः सृष्ट्यादौ सिसृक्षन्नेक एव च सृष्टुं स्वसंगेन कालेन प्रेरितः प्रभुः ॥ २६ ॥

३६

वस्यात्तथा च तस्याः सत्वे प्रमाणाभावः न च वेद एव कस्य मूर्तेर्ब्रह्मत्वप्रतिपादकः प्रमाणमिति चेत् न कस्य मूर्त्तेर्गतब्रह्म
रूपप्रतिपादकत्वेऽपि वेदवाक्यस्य विषयलाभेन चारितार्थ्यात् अत एव सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति सामानाधिकरण्यप्रतिपाद
कश्रुतिश्चरितार्था किंच भवद्भिः कस्य मूर्तिप्रतिपादिका या श्रुतिरुच्यते सा किमुपासनकांडस्था वा ज्ञानकांडस्था यद्युपास
ना कांडस्था तर्हि सर्वश्रुतीनामुपक्रमोपसंहारादिषड्विधतात्पर्यलिंगेनाद्वैतब्रह्मणि समन्वयान्निर्गुणब्रह्मप्रतिपादकश्रुति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·न· भ्योस्तुपासनाकांडस्यश्रुतीनांदुर्बलत्वात्तन्मूलेवर्गेतत्रब्रह्मवर्णेनप्रतिपादनेनापिनासांश्रुतीनांसार्थ
क्यांचनतदुकार्येप्रामाण्यंयदिज्ञानकांडस्यातदपिनसंभवतिनहिज्ञानकांडेब्रह्मस्वरूपंनिर्गुणंविहाय
क्वचिदपिसगुणंरूपंसावयवंपरिछिन्नंप्रतिपादितमस्ति तस्मान्मूलप्रकृतेर्हिरण्यगर्भोत्पत्तिद्वारापं
चमहाभूतस्थूलतरंपंचमहाभूतांशमारायहिरण्यगर्भरूपाभगवतीनानारूपाणिधारयामासेत्येव
सर्वश्रुतिसिद्धांतः तदुक्तंनृसिंहतापनीयेतिमेखंडे उपद्रष्टानुमंतैषआत्मासिंहश्चिद्रूपएवाविकारोह्यु
३७ पलब्धासर्वत्रनह्यस्तिद्वैतसिद्धिरात्मैवसिद्धोद्वितीयोमाययाह्यन्यदिवसचाएषआत्मापरएवैषसर्वतथा
हिप्राज्ञैसैषाविद्याजगत्सर्वमात्मापरमात्मैवस्वप्रकाशोप्यविषययज्ज्ञानस्वाज्ञानन्नैवयद्यन्ननविजाना
त्यनुभूतेर्मायाचतमोरूपानुभूतेरित्यादिएवमेवैषामायास्वाव्यतिरिक्तानिक्षेत्राणिदर्शयित्वाजीवेशा
वाभासेनकरोतिमायाचाविद्याचस्वयमेवभवतिसैषाचित्रासुदृढावह्वंकुराणगुणभिन्नांकुरेष्वपिगुण
भिन्नासर्वत्रब्रह्मविष्णुशिवरूपिणीचैतन्यदीप्तातस्मादात्मनएवत्रैविध्यंसर्वत्रयोनित्वमप्यभिमंता
जीवोनियंतेश्वरः सर्वाहंमानीहिरण्यगर्भस्त्रिरूपईश्वरवत्तव्यक्तचैतन्यः सर्वगोह्येषईश्वरःक्रिया ३७
ज्ञानात्मासर्वंसर्वमयंसर्वेजीवाःसर्वमयासर्वावस्थासुतथाप्यल्पाःसवाएषभूतानींद्रियाणिविरा॰
जंदेवताः कोशांश्चसृष्ट्वाप्रविश्यामूढोमूढइवव्याहरन्नास्तेमाययैवतस्माद्द्वयएवात्मेति ननुत॰
हिप्रथमाध्यायेस्वेच्छामयस्वेच्छयाचश्रीकृष्णस्यसिसृक्षयासाविर्बभूवसहसामूलप्रकृतिरीश्वरीति
वाक्येश्रीकृष्णस्येच्छयेतिकथमुक्तंपरमात्मनइच्छयेतिवक्तव्यमितिचेत्कृष्णशब्दोहियोगरूढ्या॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. गोलोकवासि देवतायां रूढः केवल योगार्थमादाय तु परमात्मनि प्रयुक्त एव सैव सर्वेऽपि शब्दाः
योगरूढास्तत्तद्विशेषपदार्थवाचका अपि योगार्थमादाय सर्वे ब्रह्मवाचका अपि भवन्तीति न दो
षः ननु तर्हि साम्यावस्थमायोपाधिकसर्वकारण ब्रह्मणः किं मुख्यं योगरूढं नामेति चेदुच्यते केव
लब्रह्मणो निर्गुणब्रह्मप्रतिपादकश्रुतिषु सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्यादिवाक्येषु प्रतिपादितानि सत्यं
ज्ञानमित्यादीनि नामानि मुख्यानि तदतिरिक्तनामानि शिव विष्णु ब्रह्मेत्यादीनि योगिकानि तेषां त
३८ त्तद्गुणोपाधिचैतन्ये रूढत्वेनैकत्र लक्षणशक्त्यानिर्वाहेऽन्यत्र शक्तिकल्पने प्रमाणाभावात् गौरवाच्च
तत्तद्गुणोपाधि रुद्रशिवविष्ण्वा
दिनाम्नां. शक्तिस्तु
मैत्रायणी यच्छ्रुताव
भिहिता यो ह खलु वावास्य सात्त्विकोंऽशः स विष्णुर्यो ह खलु वावास्य तामसोंऽशः स योऽयं रुद्र इत्यादि
वाक्यैः कस्मादिशब्दास्तु रूढ्या विष्णुतत्त्वस्यैव वाचकाः तत्तदुपनिषत्सु तथैव प्रतिपादनात् सगुण
शबल कारण ब्रह्मणः साम्यावस्थमायांतः प्रविष्टस्य तु मुख्याः शब्दा मायाशक्तिप्रकृतिपराभग ३८
वती देवीत्यादयः यथा गजादिशरीरे प्रविष्टस्य चैतन्यस्य गजादिसंज्ञाः मुख्यास्तद्वत् तदुक्तं श्वेता
श्वतरे देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति आत्मरूपां शक्तिमित्यर्थः सूतसंहितायां कूर्मपुराणे च
चिन्मात्राश्रयमायायाः शक्त्याकारे द्विजोत्तमाः अनुप्रविष्टा या संवित्निर्विकल्पा स्वयंप्रभा सा शिवा

570

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ परमा देवी शिवाभिन्ना शिवंकरीति तस्मात्कारणब्रह्मणोपि मायाशक्त्यादिसंज्ञा एव
मुख्या ब्रह्मविष्ण्वादिसंज्ञास्तु गौण्यः तत्तद्गुणोपाधिषु तेषां शक्तेः क्लृप्तत्वेनान्यत्र शक्ति
कल्पने प्रमाणाभावात् गौरवाच्च तस्मात्कारणब्रह्मोपासकेन मायाशक्तिपरा मूलप्र
कृतिभगवती देवीत्यादिमुख्यशब्दैरेव कारणं ब्रह्मोपास्यं न तु ब्रह्मविष्ण्वादिशब्दैरित्येव
श्री तत्त्वं अतएव कारणब्रह्मणः शक्ति तत्त्वमिति संज्ञा शैव सिद्धांते प्रसिद्धा शाक्तदर्शने चेत्य
लमप्रसक्तानुप्रसत्या वस्तुतस्तु पूर्वत्र
परमात्मन इच्छयेत्येव पूर्ववचनार्थः श्री
कृष्णस्येत्यस्य सिसृक्षयेत्यनेनान्वय
इति पूर्वं व्याख्यातं तदा न कोपि दोषः इ
त्थं वैस्नव मतमरुच्या विनिंद्याधिष्ठा॰
त देवीनां देवानां च साकारमूर्तीनां निराकार ब्रह्मणो माया विशिष्टादुत्पत्तिमाह चि २६
च्छक्तिरूपः स्रष्टासाविति आदौ प्रथमं सर्वस्रष्टा माया शबलः परमेश्वरो अपंचीकृ
तभूतात्मक हिरण्यगर्भोत्पत्तिद्वारा पंचमहाभूतात्मक ब्रह्मांडोत्पत्त्यनंतरमित्यर्थो
ह्यध्वंसिसृक्षन् स्रष्टानां पदार्थानामधिष्ठातृदेवताः स्रष्टुमिच्छन् परमात्मनोंश इव
तस्मिन्विद्यमानेन कालेन प्रेरितः सन् ॥ २६॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 स्वेच्छामयो यतेः भवतितत्तोहेतो। स्वेच्छयारात्तार्द्धनारीश्व रूपेण द्विधा बभूवेत्यर्थः तत्र स्वेच्छामयः स्वेच्छयेति पदद्वयेन द्विधा
भवनं प्रकृतेरेव कार्यं तत्प्रकृतेः कार्यम लन्यारोपेणभासां त्युक्तं भवति तथाचार्द्धनारीश्वररूपेण मूलप्रकृतिरेव परिणतं
भाता इत्यर्थः साच प्रकृतिश्चैतन्यरहिता नैव तिष्ठतीति तदधिष्ठानं विवर्तकारणं सर्वत्रागतमेव २७ उत्पन्नं प्ररं रूत माह

५०। स्वेच्छामयः स्वेच्छयाच द्विधारूपो बभूवह स्त्रीरूपो वामभागांशो दक्षिणांशः पुमान्स्मृतः २७
तां ददर्श महाकामी कामाधारां सनातनः अतीव कमनीयांच चारुपंकजसन्निभां २८ चंद्र
विंबविनिंद्यैक नितंबयुगलापरां सुचारुकदलीस्तंभनिंदितश्रोणिसुंदरी २९ श्रीयुक्त
श्रीफलाकारस्तनयुग्ममनोरमां पुष्पजुष्टां सुवलितां मध्यक्षीणां मनोहरां ३० अतीवसुंद
रीशांतां सस्मितां वक्रलोचनां वह्निशुद्धांशुकाधारां रत्नभूषणभूषितां ३१ शश्वच्चक्षुश्च
कोराभ्यां पिबंती सततं मुदा कृष्णस्य सुखचंद्रंच चंद्रकोटिविनिंदितं ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

571

तां ददर्शेति २८ चंद्रविंबं विनिंद्यं यस्य तादृशमेकं मिलितं नितंबयुगलं यस्याः कदलीस्तंभो निंदितो यया तथाभ्रोणभाग पा श्रोणयोर्भागेन सुंदरी २९ श्रीफलं बिल्वफलं भौलौ पुष्पैर्जुष्टां सेवितां ३० वक्रलोचनां कटाक्षवतीं ३१ ॥ ३२ ५०
३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ भा॰ न॰ कस्तूरीविंदुनेति सीमंतसन्निधौ सिंदूरविंदुस्तदधः काश्मीरचंदनविंदुस्तदधः कस्तूरीविंदुरितिफलितोर्थः ३३ वंकिमं कुटिलं।
कवरीकेशसन्निवेशः ३४ पुष्टशोभापूर्णशोभा राजहंसगजयोर्गर्वस्य गमनाभिमानस्यविनाशिनी ३५। ३६ शृंगारं कुर्वन्निति
शेषः ब्रह्मणोदिन परिमितकालपर्यंतं ३७ शुभक्षणेशुभकाले ३८ श्रमजलं घर्मजलं ३९ महाक्रमणे महालिंगनं पं

कस्तूरीविंदुनासार्द्धमधश्चंदनविंदुना समंसिंदूरविंदुंचभालमध्येचविभ्रती ३३ वंकिमंकव
४१ रीभारं——मालतीमाल्यभूषितं रत्नेंद्रसारहारंचदधतीकांतकामुकी ३४ कोटिचंद्रप्रभामृष्ट
पुष्टशोभासमन्विता गमनेनराजहंसगजगर्वविनाशिनी ३५ दृष्ट्वातांतुतयासार्द्धरासेशोरास
मंडले रासोल्लासेसुरसिकोरासक्रीडांचकारह ३६ नानाप्रकारशृंगारंशृंगारोमूर्तिमानिव चका
रसुखसंभोगंयावद्वैब्रह्मणोदिनं ३७ ततःसचपरिश्रांतस्तस्यायोनौजगत्पिता चकारवीर्याधा
नंचनित्यानंदःशुभक्षणे ३८ गात्रतोयोषितस्तस्याःसुरतांतेचसुव्रत निःससारश्रमजलंश्रांता
यास्तेजसाहरेः ३९ महाक्रमणक्लिष्टाया निश्वासश्चबभूवह तदावव्रेश्रमजलंतत्सर्वंविश्व। ४१
गोलकं ४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

चीकृत पंच महाभूतात्मकं विश्वगोलकं पूर्वमेवजातं तत्सर्वंश्रमजलं वव्रेआवृणोदित्यर्थः अतोपित्तापकात्पंच महाभूतो
त्पत्यनंतरमेवेयमधिष्ठातृदेवा नामुत्पत्तिरिति बोध्यं ४० ॥ ४० ॥ ४० ॥ ४० ॥ ४० ॥ ४० ॥ ४०॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ऋ॰ भा॰ न॰ जीविनां प्राणिनां ४१ मूर्तिमद्भार्योरित्यनेन तस्मिन्नेव समये प्रकृत्याः सर्वप्राणिनां निश्वासवायोरधिष्ठात्री मूर्तिरपि प्रकटी कृता
सैव पत्नी च मूर्तिमती प्राणाः पंचपुत्रा अपि पंचप्राणानामधिदेवा मूर्तिरूपा एव ४२ अथ प्राणाः कनिष्ठा ये प्राणा नाग
दयः पंच तेषामप्यधिदेवाः पंचनाड्येतोत्पादिता इत्याह बभूवुरे चेति एतेदश प्राणाधिदेवा वायुपत्नीत उत्पन्ना इत्यर्थः ४३ तु

४२ स च निश्वासवायुश्च सर्वाधारो बभूव ह निश्वासवायुः सर्वेषां जीविनां च भवेषु च ४१ बभूव
मूर्तिमद्भार्योर्वामांगात्प्राणवल्लभा तत्पत्नी सा च तत्पुत्राः प्राणाः पंच च जीविनां ४२ प्राणो
पानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः बभूवुरेव तत्पुत्रा अधः प्राणाश्च पंच च ४३ घर्मतोया
धिदेवश्च बभूव वरुणो महान् तद्वामांगाच्च तत्पत्नी वरुणानी बभूव सा ४४ अथ सा कृष्ण
चिच्छक्तिः कृष्णगर्भं दधार ह शतमन्वंतरं यावज्ज्वलंती ब्रह्मतेजसा ४५ कृष्णप्राणाधिदेवी
सा कृष्णप्राणाधिकप्रिया कृष्णस्य संगिनी शश्वत्कृष्णवक्षःस्थलस्थिता ४६ शतमन्वंतरांते
तु काले तीतेपि सुंदरी सुषाव डिंभं स्वर्णाभं विश्वाधारालयं परं ४७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ४२

572

र्भं स्वस्तो यस्य चाधिदेवो वरुणो बभूव मकृत्या उत्पादिता इत्यर्थः ४४ । ४५ ॥ ४६ ॥ डिंभं बालकं ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 व्यदूयत भयंकरं महांतं बालकं दृष्ट्वा हृदयेनांतःकरणावच्छेदेन चकंपे इत्यर्थः यथाभिलषित सुकुमार बालकाभावप्रयुक्तसं
जातकोपेन ब्रह्मांडगोलके यज्जलं तस्मिन्नुत्ससर्ज ४८।४९।५०।५१॥ जिह्वाग्रात् रसवधूजिह्वाग्रादित्यर्थः ५२।५३ सा चेति

दृष्ट्वा डिंभं च सा देवी हृदयेन व्यदूयत उत्ससर्ज च कोपेन ब्रह्मांडगोलके जले ४८ दृष्ट्वा कृष्णश्च
४३ तत्त्यागं हाहाकारं चकार ह शशाप देवीं देवेशस्तत्क्षणं च यथोचितं ४९ यतोपत्यं त्वया त्यक्तं
कोपशीले च निष्ठुरे भव त्वं त्वनपत्यापि चाद्यप्रभृति निश्चितं ५० या यास्त्वदंशरूपाश्च भवि
ष्यंति सुरस्त्रियः अनपत्याश्च ताः सर्वास्त्वत्समा नित्ययौवनाः ५१ एतस्मिन्नंतरे देवी जिह्वा
ग्रात्सहसा ततः आविर्बभूव कन्यैका शुक्लवर्णा मनोहरा ५२ श्वेतवस्त्रपरीधाना वीणापुस्तक
धारिणी रत्नभूषणभूषाढ्या सर्वशास्त्राधिदेवता ५३ अथ कालांतरे सा च द्विधारूपा बभूव ह।
वामार्धांगाच्च कमला दक्षिणार्धाच्च राधिका ५४ एतस्मिन्नंतरे कृष्णो द्विधारूपो बभूव सः द ४३
क्षिणार्धश्च द्विभुजो वामार्धश्च चतुर्भुजः ५५ उवाच वाणीं कृष्णस्तां त्वमस्य कामिनी भव अत्रै
व मानिनी राधा न च भद्रं भविष्यति ५६ ॥ ॥ ॥

कृष्णस्त्रीत्यर्थः ५४।५५ वाणीं जिह्वाग्रजातां कृष्णो द्विभुजः अस्य च तुर्भुज नारायणस्य मानिनी राधा अत्रैव मत्निकट एव र
स्यास्यति मम पत्नी भविष्यतीत्यर्थः मतो मानिनी सत सवै तस्याश्चैकपतित्वे सामानाधिकरण्यं न संभवेदित्यर्थः ॥ ६ ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ नु॰ ताभ्यां लक्ष्मीसरस्वतीभ्यां ५७ अनपत्ये पूर्वोक्तशापात् यतो राधांशसंभवे ततः नारायणाङ्गाद्वैकुंठाधिपतेश्चतुर्भुजात् ५८।।५९
गोलोकनाथस्य द्विभुजकृष्णस्य भूता जाताः ६०।६१।६२।६३ एतस्मिन्नन्तरे इति राधाकृष्णशरीरविभागसमये विष्णोः परमा
त्मनो मायाशक्तिर्दुर्गारूपेण प्रादुर्बभूवेत्यर्थः यथा लक्ष्मीसरस्वत्यौ राधावतारौ न तथा दुर्गा न राधावतारः किंतु मूलप्रकृतेरे

एवं लक्ष्मीं च प्रददौ तुष्टो नारायणाय च स जगाम च वैकुंठे ताभ्यां सार्द्धं जगत्पतिः ५७ अनपत्ये च
४४ ते द्वे च जाते राधांशसंभवे भूता नारायणाङ्गाच्च पार्षदाश्चतुर्भुजाः ५८ तेजसा वयसा रूपा गु
णाभ्यां च समा हरेः बभूवुः कमलाङ्गाच्च दासीकोट्यश्च तत्समाः ५९ अथ गोलोकनाथस्य लोम्नां वि
वरतो मुने भूताश्चासंख्यगोपाश्च वयसा तेजसा समाः ६० रूपेण च गुणेनैव बलेन विक्रमेण च
प्राणतुल्यप्रियाः सर्वे बभूवुः पार्षदा विभोः ६१ राधांगलोमकूपेभ्यो बभूवुर्गोपकन्यकाः राधा
तुल्याश्च ताः सर्वा राधादास्यः प्रियंवदाः ६२ रत्नभूषणभूषाढ्याः शश्वत्सुस्थिरयौवनाः अनप
त्याश्च ताः सर्वाः पुंसः शापेन संततं ६३ एतस्मिन्नन्तरे विप्र सहसा कृष्णदेवता आविर्बभूव दु ४४
र्गा सा विष्णुमाया सनातनी ६४

व साक्षादवतार इति भावः लक्ष्मीसरस्वत्यौ राधावतारावपि मूलप्रकृतेः पूर्णावतारावेव प्रथमाध्याये स्ववचनात्साक्षान्मूल
प्रकृतेर्दुर्गाराधा न तु लक्ष्मीसरस्वत्यावेतावानेव विशेषः ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

573

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 साक्षात्स्वतारत्वेनाधिकं महिमानं दुर्गाया वर्णयति देवीत्यादिना नारायणी लक्ष्मीस्तत्स्वरूपत्वादिपमपि नारायणी बुध्यधिष्ठात्री
भक्तबुद्धिशब्देनांतः करणं परमात्मनो गृह्यते सरस्वत्याः पृथक् बुध्यधिष्ठातृत्वेनाभिधानात् परमात्मन इत्युपलक्षणं व्यष्टिजी
वानामपि तथा च समष्टिव्यष्ट्यंतः करणाधिष्ठात्री दुर्गेत्यर्थः ६५।६६।६७।६८ लोकाः कृष्णादयः मायया यस्या माययेत्यर्थः ते

देवीनारायणीशाना सर्वशक्तिस्वरूपिणी बुध्यधिष्ठातृदेवी सा कृष्णस्य परमात्मनः ६५ देवी-
४५ नां बीजरूपा च मूलप्रकृतिरीश्वरी परिपूर्णतमा तेजःस्वरूपा त्रिगुणात्मिका ६६ तप्तकांचनव
र्णाभा कोटिसूर्यसमप्रभा ईषद्धास्यप्रसन्नास्या सहस्रभुजसंयुता ६७ नानाशस्त्रास्त्रनिकरं वि
भ्रती सा त्रिलोचना वन्हिशुद्धांशुकाधाना रत्नभूषणभूषिता ६८ यस्याश्चांशांशकलया बभूवुः
सर्वयोषितः सर्वे विश्वस्थिता लोका मोहिताः स्यश्च मायया ६९ सर्वैश्वर्यप्रदात्री च कामिनां गृह
वासिनां कृष्णभक्तिप्रदा या च वैष्णवानां च वैष्णवी ७० मुमुक्षूणां मोक्षदात्री सुखिनां सुखदा
यिनी स्वर्गेषु स्वर्गलक्ष्मीश्च गृहलक्ष्मीर्गृहेषु च ७१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ४५

न मायाविशिष्टब्रह्मस्वरूपिणीयमिति स्पष्टमेवोक्तं भवति. ६९ कृष्णभक्तिप्रदात्री कृष्णशब्दो यौगिकार्थेन परमात्मवाचकस्तथा च सम
रूपभूतपरमात्मनो भक्तिदात्रीत्यर्थः वैष्णवानामुपास्या वैष्णवी लक्ष्मीस्तद्रूपेत्यर्थः ७०। ७१। ७१।७१।७१।७१।७१।७१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नं॰ ७२।७३।७४।७५।७६ वैशंमूलप्रकृतेःपूर्णावतारंसमातृपयमतः माङ्भूं तंवयसाधि ऊंश्रीकृष्णंमंस्तूयंत्यर्थः ७७ किंमता रंत सखीकाभा विश्रीत्रियासहितउत्पन्नइत्यर्थः ७८।७९ ८० तंम्यापेक्षापावयस ज्ञानेन चाधिकं श्रीकृष्णंतुष्टावेत्यर्थः॥८१

तपस्विषुतपस्याचश्रीरूपातुन्टपेषुच यावन्हौदाहिकारूपाप्रभारूपाचभास्करे ७२ शोभा
रूपाचचंद्रेचसापद्मेषुचशोभना सर्वशक्तिस्वरूपायाश्रीकृष्णेपरमात्मनि ७३ ययाचशक्ति
७६ मानात्मायथाचशक्तिमज्जगत् ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृतमिवस्थितं ७४ याचसंसार
वृक्षस्यवीजरूपासनातनी स्थितिरूपाबुद्धिरूपाफलरूपाचनारद ७५ क्षुत्पिपासादया रू
पानिद्रातंद्राक्षमाधृतिः शांतिलज्जातुष्टिपुष्टिभ्रांतिकांत्यादिरूपिणी ७६ साचसंस्तूयसर्वेशं
तत्पुरःसमुवासह रत्नसिंहासनंतस्यैप्रददौराधिकेश्वरः ७७ एतस्मिन्नंतरेतत्रसस्त्रीकश्चचतु
र्मुखः पद्मनाभेर्नाभिपद्मान्निस्ससारमहामुने ७८ कमंडलुधरःश्रीमांस्तपस्वीज्ञानिनांवरः
चतुर्मुखैस्तंतुष्टाव प्रज्वलन्ब्रह्मतेजसा ७९ सातदासुंदरीसृष्टाशतचंद्रसमप्रभा वन्हिशौचांशुकाधाना रत्नभूषणभूषणा ८० रत्नसिंहासनेरम्ये संस्तूयसर्वकारणं उवासस्वामिनासार्द्धं ७६
कृष्णस्यपुरतोमुदा ८१

॥८१॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१॥

574

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. एकएवकृष्णो द्विधाभूतइत्यर्थः ८२।८३।८४ रत्नमालां रत्ननिर्मितां जपोपयोगिनीयक्षमालां संस्कृतां मालासंस्कारोदितविधि
नासुसंस्कृतां दक्षिणहस्तेन बिभ्रत् ८५ ब्रह्मज्योतिर्मायाशबलसर्वकारणमूलप्रकृत्यात्मकब्रह्मज्योतिर्मंत्रं प्रणवमाया॰
बीजादिरूपं जपन्नित्यर्थः सत्यस्वरूपं श्रीकृष्णं संस्तूयेत्यन्वयः ८६।८७ यतः श्रीकृष्णोमृत्योरपिमृत्युर्मारकस्ततस्तदभिन्नस्यशि

एतस्मिन्नंतरे कृष्णो द्विधारूपोबभूवसः वामार्द्धांगो महादेवो दक्षिणांगो गोपिकापतिः ८२ शुद्धस्फ
४७ टिकसंकाशः शतकोटिरविप्रभः त्रिशूलपट्टिशधरो व्याघ्रचर्मांबरोहरः ८३ तप्तकांचनवर्णाभो
जटाभारधरः परः भस्मभूषितगात्रश्चस्मितश्चंद्रशेखरः ८४ दिगंबरोनीलकंठः सर्पभूषणभू
षितः बिभ्रद्दक्षिणहस्तेन रत्नमालांसुसंस्कृतां ८५ प्रजपन्पंचवक्त्रेण ब्रह्मज्योतिः सनातनं स
त्यरूपंश्रीकृष्णंपरमात्मानमीश्वरं ८६ कारणंकारणानांच सर्वमंगलमंगलं जन्ममृत्युजरा॰
व्याधिशोकभीतिहरंपरं ८७ संस्तूयमृत्योर्मृत्युं तंयतोमृत्युंजयाभिधः रत्नसिंहासनेरम्येसमु
वासहरःपुरः ८८ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे प्रकृतिप्रादु ४७
र्भाववर्णनंनाम द्वितीयोध्यायः २

वस्यापिमृत्युंजयेतिसंज्ञाइत्यर्थः अत्रदुर्गास्त्रीत्वेन महादेवाय दत्ता श्रीकृष्णेनेत्येतदनुक्तमपिनारदपुराणाद्वगंतव्यं ८८ इति
श्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे द्वितीयोध्यायः २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ टी॰ द्वितीयश्लोकत्रयेण [illegible]स्यं पदेच्छनादिकं व्यवस्थितिस्तस्य सम्यग्यथावदभिधीयते अथडिंभइति डिंभोपि बालिशे बाले इति मेदिनीकोशात् डिंभो बालो योराधया पूर्वं तस्याञ्जातो जले प्रक्षिप्तः स पाव ब्रह्मणो वयसा वस्तरिमित्त कालपर्यंतं जले तिष्ठंस्ततः स बालकः कालेपरे पूर्णे समये जाते सति द्विधाभूतो बभूव तदंडं निर्भिद्य बहिर्निर्गत इत्यर्थः अनेन च ग्रंथेन पूर्वं राधाया उदरात्स्थूलांडवदंडरूपेण निर्गतः सच बहुदंड रूपो भयात्तया जले क्षिप्तस्तदंडं बहुना कालेन पुनर्भिन्नं सत् द्विधाजातं तन्मध्ये पुरुषो बालकरूपोयं स्थित इति प्रतिभाति पुराणांतरे तदंडमुदके शयमित्यादिना तथैव प्रतिपादनाच्च १ तदेवाह तन्म

575

श्रीनारायण उवाच अथ डिंभो जले तिष्ठन् यावद्वै ब्रह्मणो वयः ततः स काले सहसा द्विधाभूतो बभूव ह १ तन्मध्ये शिशुरेकश्च शतकोटिरविप्रभः क्षणं रोरूयमाणश्च स्तनांधः पीडितः क्षुधा २ पित्रा मात्रा परित्यक्तो जलमध्ये निराश्रयः ब्रह्मांडासंख्यनाथो यो ददर्शोर्ध्वमनाथवत् ३

अथ शिशुरेकश्चेति स्तनांधइति स्तनादेवांधो भक्ष्यमाणमन्नं यस्य स स्तनांधो मात्रा त्यक्तत्वात्स्तनयानरहितः क्षुधया पीडितो रोरूयमाणः पुनःपुना रोदनकर्ताभवदित्यर्थः २ अनाथवदिति सर्वेश्वरादुत्पन्नः स्वयमसंख्यब्रह्मांडनाथः सन्नपि एतादृशीं दुर्दशां प्राप्तवांस्तदान्यस्य का कथास्मिन्संसारे तस्माद्धिगयं संसार इति संसारे हिरज्येत्येतेन्युक्तं भवति अहं दृष्टौ को मम पालयिता स्यादित्यभिप्रायेण ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न परमाणुरिति यथा परमाणुः सूक्ष्मादपि परः सूक्ष्मस्तद्वदयं स्थूलात्स्थूल इत्यर्थः ४ अयं विराट् कस्य षोडशांशोऽभवदित्याह
तेजसेति अंशेनेत्यर्थः प्राकृतः प्रधानकृतो महत्तत्त्वः ५ विराजं वर्णयति प्रत्येकमिति सर्वस्थूलसमष्टिप्रपंचस्याधिपतित्वादेत
४९ द्वर्णनं युक्तमेव ६ संख्या चेदस्ति चेदिति निपातो यथाशब्दार्थकः यथा विश्वानां विश्वसंबंधिरजसां यथा संख्यानं कदाचनास्ति

स्थूलात्स्थूलतमः सोऽपि नाम्ना देवो महाविराट् परमाणुर्यथा सूक्ष्मात्परः स्थूलात्तथाप्यसौ ४
तेजसा षोडशांशोऽयं कृष्णस्य परमात्मनः आधारः सर्वविश्वानां महाविष्णुश्च प्राकृतः ५ प्रत्येकं
लोमकूपेषु विश्वानि निखिलानि च अस्यापि तेषां संख्यां च कृष्णो वक्तुं न हि क्षमः ६ संख्या चेद्रजसा
मस्ति विश्वानां न कदाचन ब्रह्मविष्णुशिवादीनां तथा संख्यानं विद्यते ७ प्रतिविश्वेषु संत्येवं ब्रह्म
विष्णुशिवादयः पातालाद्ब्रह्मलोकांतं ब्रह्मांडं परिकीर्तितं ८ अत ऊर्ध्वं च वैकुंठो ब्रह्मांडाद्बहिरेव
सः तत ऊर्ध्वं च गोलोकः पंचाशत्कोटियोजनः ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

४५

तथास्य शरीरे विद्यमानानां ब्रह्मविष्णुशिवादीनां संख्यानं विद्यत इत्यर्थः ७ प्रतिविश्वेषु प्रतिब्रह्मांडेषु यतः संति ततस्तेषां संख्या
नं न विद्यते इत्यभिप्रायः प्रसंगेन ब्रह्मांडस्वरूपमाह पातालादिति ८ ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ तथाप्ययंतथैवायं प्राकृतमलयपर्यंतमेतस्याचस्थानान्नित्यत्वंनतुपरमार्थतोनित्यत्वं एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेतिश्रुतिविरोधात्
२० ब्रह्मांडस्वरूपंविशदयति सप्तद्वीपेति २१।२२।२३।२४ तद्विनाशेब्रह्मांडविनाशेजलबुद्बुदवन्मायिकत्वात् २५ नित्यावि ति म

नित्यःसत्यस्वरूपश्च यथा कृष्णस्तथाप्ययं सप्तद्वीपमितापृथ्वीसप्तसागरसंयुता २० ऊनपं
५० चाशदुपद्वीपासंख्यशैलवनान्विता ऊर्ध्वंसप्तस्वर्गलोकाब्रह्मलोकसमन्विता २१ पाताला
निचसप्ताधश्चैवंब्रह्मांडमेवच ऊर्ध्वंधरायाभूर्लोकोभुवर्लोकस्ततःपरं २२ ततःपरश्चस्वर्लो
कोजनलोकस्तथापरः ततःपरस्तपोलोकःसत्यलोकस्ततःपरः २३ ततःपरंब्रह्मलोकस्तप्तकां
चनसंनिभः एवंसर्वंकृत्रिमंच बाह्याभ्यंतरमेवच २४ तद्विनाशेविनाशश्चसर्वेषामेवनार
द जलबुद्बुदवत्सर्वंविश्वसंघमनित्यकं २५ नित्यौगोलोकवैकुंठौसत्यौशश्वदकृत्रिमौ प्र
त्येकंलोमकूपेषुब्रह्मांडंपरिनिश्चितं २६ एषांसंख्यांनजानातिकृष्णोन्यस्यापिकाकथा प्र ५०
त्येकंप्रतिब्रह्मांडंब्रह्मविष्णुशिवादयः २७ तिस्रःकोट्यःसुराणांचसंख्यासर्वत्रपुत्रक दि
॥ ७ गीशाश्चैवदिक्पालानक्षत्राणिग्रहादयः २८

लयपर्यंतमवस्थितत्वात् २६॥ २७॥ २८॥ २८॥ २८॥ २८॥ २८॥ २८॥ २८॥ २८॥

CC-0 Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 चराचराः एतत्सर्वं ब्रह्मांडांतर्गतमेवास्तीत्यर्थः १९ ऊर्ध्वं दृष्ट्वा डिंभस्यांतरे अंडस्यांतरे स ध्ये शून्यमेव ददर्श द्वितीयं किंचन
न ददर्शेत्यर्थः २० ज्ञानं प्राप्येति पूर्वकल्पस्य एव कश्चिज्जीवो ज्ञानकर्मवशात् प्रजापतिभावमापद्यत इति सो विरे

भुवि वर्णाश्च चत्वारोप्यधो नागाश्चराचराः अथ कालेन स विराडूर्ध्वं दृष्ट्वा पुनः पुनः १९
५१ डिंभांतरे च शून्यं च न द्वितीयं च किंचन चिंतामवाप क्षुद्युक्तो रुरोद च पुनः पुनः २० ज्ञा
नं प्राप्य तदा दध्यौ कृष्णं परमपूरुषं ततो ददर्श तत्रैव ब्रह्मज्योतिः सनातनं २१ नवीन
जलदश्यामं द्विभुजं पीतवाससं सस्मितं मुरलीहस्तं भक्तानुग्रहकातरं २२ जहास बाल
कस्तुष्टो दृष्ट्वा जनकमीश्वरं वरं तदा ददौ तस्मै वरेशः समयोचितं २३ मत्समो ज्ञानयुक्तश्च क्षु
त्पिपासादिवर्जितः ब्रह्मांडासंख्यनिलयो भव वत्स लयावधि २४ निष्कामो निर्भयश्चैव सर्वे
षां वरदो भव जरामृत्युरोगशोकपीडादिवर्जितो भव २५ इत्युक्त्वा तस्य कर्णे स महामंत्रं षड
क्षरं त्रिःकृत्वश्च प्रजजाप वेदांगप्रवरं परं २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५१

वरेमे इत्यादिना बृहदारण्यके प्रतिपादितं तथाच स जीवो बालकः पूर्वकृतश्रवणपरिपाकेन तत्संस्कारवशात् ति कश्चिदीश्व
र इति स्मृत्वा तं दध्यौ ध्यातवानित्यर्थः २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० न० मणवादीति वह्निजायान्तमिति [illegible] २७ । २८ [illegible] प्रतिविश्वं प्रतिब्रह्माण्डं यो वैकुण्ठवासी जनो नै
वेद्यं ददाति तस्य षोडशांशो विषयिणो विषयो वैकुण्ठरूपो देवस्तत् तस्तस्यैव विष्णोः कल्पित इति शेषः पंचदशभागा अस्य

५२ मणिवादिचतुर्थ्यन्तं कुलद्वयक्षरद्वयं वह्निजायान्तमिष्टं च सर्वविघ्नहरं परं २७ मंत्रं दत्वा
तदाहारं कल्पयामास वै विभुः श्रूयतां न बल पुत्र निबोध कथयामि ते २८ प्रतिविश्वं यन्नैवे
द्यं ददाति वैष्णवो जनः तत्षोडशांशो विषयिणो विष्णोः पंचदशांशवै २९ निर्गुणस्यात्म
नश्चैव परिपूर्णतमस्य च नैवेद्येनैव कृष्णस्य न हि किंचित्प्रयोजनं ३० यद्यद्ददाति नैवेद्यं
तस्मै देवाय यो जनः सर्वत्वादिति तत्सर्वं लक्ष्मीनाथो विराट्तथा ३१ तं च मंत्रवरं दत्वा तमुवा
च पुनर्विभुः परमन्यं किमिष्टं ते तन्मे ब्रूहि ददामि च ३२ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तमुवाच विरा
ट्विभुः कृष्णं तं बालकस्तावद्वचनं समयोचितं ३३ बालक उवाच वरो मे त्वत्पदांभोजे
भक्तिर्भवतु निश्चला सततं यावदायुर्मे क्षणं वा सुचिरं च वा ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५२

विराट्पुरुषस्य कल्पिता इति शेषः २९ स्वस्य नित्यतृप्तत्वात् स्वार्थं नैवेद्यः कल्पित इत्याह निर्गुणस्येति ३० सर्वेति तच्च ल
क्ष्मीनाथो वैकुण्ठपतिर्विष्णुर्विराट् चेत्यर्थः ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ३५।३६ येनात्मनायंजीवोजीवितस्तमेवात्मानं नहिमन्यते ननस्यजीवितंकनप्रसेवव्यर्थमित्यर्थः ३७ आत्मनाजीवि॰
तत्वमेवोपपादयति यावदात्मेति ३८ सचत्वंचेति हेकृष्णसचात्मात्वमेवासीत्यर्थः ३९।४० ब्रह्मणोसंख्यपातेचेति अनेक
ब्रह्मदेवपातेनाशेपितवनाशोनभविष्यतीत्यर्थः अनेकब्रह्मांडाभिप्रायेणेयमुक्तिः ४१ अंशेनेति स्वांशेनमतिब्रह्मां

त्वद्भक्तियुक्तोलोकेस्मिन्जीवन्मुक्तश्चसंततं त्वद्भक्तिहीनोमूर्खश्चजीवन्नपिमृतोहिसः
५३ ३५ किंतत्जपेनतपसायज्ञेनपूजनेनच व्रतेनचोपवासेनपुण्येनतीर्थसेवया ३६ कृ
ष्णभक्तिविहीनस्यमूर्खस्यजीवनंवृथा येनात्मनाजीवितश्चतमेवनहिमन्यते ३७ याव
दात्माशरीरेस्तितावत्सशक्तिसंयुतः पश्चाद्यातिगतेतस्मिन्स्वतंत्राःसर्वशक्तयः ३८ सचत्वं
चमहाभागसर्वात्माप्रकृतेःपरः स्वेच्छामयश्चसर्वाद्योब्रह्मज्योतिःसनातनः ३९ इत्यु
क्त्वाबालकस्तत्रविरराम च नारद उवाचकृष्णःप्रत्युक्तिंमधुरांश्रुतिसुंदरीं ४० श्रीकृष्णउवा
च सुचिरंसुस्थिरंतिष्ठयथाहंत्वंतथाभव ब्रह्मणोसंख्यपातेचपातस्तेनभविष्यति ४१ अं
शेनप्रतिब्रह्मांडेत्वंचक्षुद्रविराड्भव त्वन्नाभिरूपपद्माच्चविश्वस्रष्टाभविष्यति ४२ ॥ ॥ ५३

डेक्षुद्रविराड् अस्योविराड्भवप्रति ब्रह्मांडंभिन्नोभिन्नोविराड्रूपोभवेत्यर्थः तेनचायंविराडनेककोटिब्रह्मांडांतर्गतविराड्रू
पाणांसमष्टिरधिपतिरस्तीतिबोधितं ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ब्र॰खं॰ ज॰ ५३ तेषु एकादशरुद्रेषु एकः कालाग्निरुद्र इत्यर्थः विषयी विषयभोगवान् क्षुद्रांशेन अल्पांशेन ५४।५५ यामीति हे वत्स त्वमत्र ति
ष्ठ इह लोकं स्वलोकं गोलोकं यामि गच्छामीत्युक्त्वा स कृष्णोऽन्तरधीयत तत्र धनं गतवानित्यर्थः ५६ स्वलोकं गत्वा स्रष्टारं ब्रह्माणं स्रष्टुं
शंकरं च [illegible] संहर्तुं चोवाचेत्यर्थः इमौ ब्रह्मांशौ करोतौ पूर्वं कृष्णशरीरान्निर्गतौ जाताविति बोध्यं ५७ किमुवाचेत्यत आह सृष्टिं स्रष्टुमिति

५५ ललाटे ब्रह्मणश्चैव रुद्राश्चैकादशैव ते शिवांशेन भविष्यंति सृष्टिसंहरणाय वै ५३ कालाग्नि
रुद्रस्तेष्वेको विश्वसंहारकारकः पाता विष्णुश्च विषयी क्षुद्रांशेन भविष्यति ५४ मद्भक्तियुक्तः
सततं भविष्यसि वरेण मे ध्यानेन कमनीयं मां नित्यं द्रक्ष्यसि निश्चितं ५५ मातरं कमनीयां
च मम वक्षःस्थलस्थितां यामि लोकं तिष्ठ वत्सेत्युक्त्वा सोऽन्तरधीयत ५६ गत्वा स्वलोकं ब्रह्माणं
शंकरं स उवाच ह स्रष्टारं स्रष्टुमीशं च संहर्तुं चैव तत्क्षणं ५७ श्रीभगवानुवाच सृष्टिं स्रष्टुं
गच्छ वत्स नाभिपद्मोद्भवो भव महाविराड् लोमकूपेषु द्रस्य च विधे शृणु ॥ ५८ ॥ ॥ ५५

प्रति ब्रह्मांडे ये विराट्पुरुषा असंख्याः संति तेषां नाभिपद्मोद्भवो भव नाभिपद्मादुत्पन्नो भव किमर्थं सृष्टिं स्रष्टुं तस्यापि तु ते
विराट्पुरुषाः क्व संति तत्राह महाविराडिति सर्वेषां विराड्रूपाणां समष्टिभूतो यो महाविराट् तस्य रोमकूपेषु यान्यनेकानि
ब्रह्मांडानि तत्र यो यः क्षुद्रो विराट् तस्य नाभिपद्मे अंशेन हे विधे त्वं भव इदं मद्वचनं त्वं शृण्वित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५८ ॥ ५८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शिवंप्रत्याह। गच्छेति हे शिव वत्स अनेक ब्रह्मांडांतर्गतानेकब्रह्मदेवललाटात्वमंशेन जगत्संहर्तुमुत्पन्नो भव स्वयं च त्वं वृ
रं बहुकालं तपतश्चर्यां च कुर्वित्यर्थः ४९ विधेःसुत हे नारद ५० इदं ब्रह्मरुद्रो प्रतिपद्योक्तं बालया चतुर्भुजमपि विष्णुपाल
नार्थमुक्त्वा नेदं चानुक्रमप्यर्थो दोर्ध्यं पूर्वं विराजं प्रति तथैव प्रतिज्ञानात्तदुक्तमधुनैव पाता विष्णुश्च विषयीश्च अंशेन भवि

५५ गच्छ वत्स महादेव ब्रह्मभालोद्भवो भव अंशेन च महाभाग स्वयं च सुचिरं तप ४९ इत्युक्त्वा
जगतां नाथो विरराम विधेः सुत जगाम ब्रह्मा तं नत्वा शिवश्च शिवदायकः ५० महाविरा
ड्लोमकूपे ब्रह्मांडगोलके जले बभूव च विराट्क्षुद्रो विराडंशेन सांप्रतं ५१ श्यामो युवा पी
तवासाः शयानो जलतल्पके ईषद्धास्यप्रसन्नास्यो विश्वव्यापी जनार्दनः ५२ तन्नाभिकम
ले ब्रह्मा बभूव कमलोद्भवः संभूय पद्मदंडे च बभ्राम युगलक्षकं ५३ नांतं जगाम दंडस्य
पद्मनालस्य पद्मजः नाभिजस्य च पद्मस्य चिंतामाप पिता तव ५४ ॥ ॥ ॥ ॥ ५५

ष्यतीति ब्रह्मरुद्रौ यावत्कालपर्यंतं तत्र जगतो ततः पूर्वमेव महाविराट् क्षुद्रविराड्रूपेण प्रति ब्रह्मांडं भिन्नो भिन्नो बभूवे
त्याह महाविराडिति विराडंशेनस्वांशेनेत्यर्थः ५२ तस्य रूपमाह। श्याम इति ५२ बभ्रामं मूलशोधनार्थं ५३ पिता त
वेति नारदं प्रत्युक्तिः ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 क्षुद्रंविराजं ५५ तंचतत्परमीश्वरं क्षुद्रं विराजं महाविराजं चददर्शेत्यर्थः ५६। ५७। ५८। क्षुद्रस्यवामपार्श्वतः क्षुद्रविराजो वामभा

स्वस्थानंपुनरागम्यदध्यौकृष्णपदाम्बुजं ततोददर्शक्षुद्रंतंध्यानेनदिव्यचक्षुषा ५५ श
यानंजलतल्पेचब्रह्माण्डगोलकाप्लुते यल्लोमकूपेब्रह्माण्डंतंचतत्परमीश्वरं ५६ श्रीकृष्णं
५६ चापिगोलोकंगोपगोपीसमन्वितं तंसंस्तूयवरंप्रापततःसृष्टिंचकारसः ५७ बभूवुर्ब्रह्म
णःपुत्रामानसाःसनकादयः ततोरुद्रकलाश्चापिशिवरुद्रैकादशस्तताः ५८ बभूवपाता
विष्णुश्चक्षुद्रस्यवामपार्श्वतः चतुर्भुजश्चभगवान्श्वेतद्वीपेसचावसत् ५९ क्षुद्रस्यनाभि
579 पद्मेचब्रह्माविश्वंससर्जह स्वर्गंमर्त्यंचपातालंत्रिलोकींसचराचरं ६० एवंसर्वलोमकूपे
विश्वंप्रत्येकमेवच प्रतिविश्वेक्षुद्रविराड्ब्रह्मविष्णुशिवादयः ६१ इत्येवंकथितंब्रह्मन्कृष्ण
संकीर्तनंशुभं सुखदंमोक्षदंब्रह्मन्किंभूयःश्रोतुमिच्छसि ६२ इतिश्रीदेवीभागवतेम
हापुराणेनवमस्कंधेशक्तिप्रादुर्भावोनामतृतीयोध्यायः ॥३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५६

गादित्यर्थः सवामभागान्निर्गतोविष्णुःश्वेतद्वीपेवसन्निवासंकृतवानित्यर्थः ५९। ६०। क्षुद्रविराडस्यविराट् ६१। ६२। ६३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ अत्रेदं बोध्यं प्रथमस्कंधेन तस्यास्तु सात्त्विकी शक्ती राजसी तामसी तथा महाकाली महालक्ष्मी म
हासरस्वतीति ताः स्त्रियः तासां तिसृणां शक्तीनां देहांगीकारलक्षणः सृष्ट्यर्थं च समाख्यातः सर्गः शास्त्र
विशारदैः हरिद्रुहिणरुद्राणां मुत्पत्तिस्तु ततः स्मृता पालनोत्पत्तिनाशार्थं प्रतिसर्गः स्मृतो हि स
त्त्वनेन प्रतिज्ञातो यः सर्गः प्रतिसर्गश्च प्रथमस्कंधे पंचमस्कंधे च मधुकैटभ वध महिषासुर
५७ शुंभनिशुंभवध प्रसंगेन महाकाल्याद्युत्पत्तिकथनेन तथा तृतीयस्कंधे गुणत्रयेण समस्तजगतो
पंचीकृतभूतमहाभूतसृष्टिकथनोत्तरं ब्रह्म विष्णुवाय्वुत्पत्ति कथनेन तेषां सृष्टिस्थिति
संहृतिव्यापारे आज्ञाकरणेन च प्रतिपाद तः पुनश्च स एव सर्गः प्रतिसर्गश्च कल्पां
तरभेदेन भिन्नः प्रकारांतरेण नवमस्कंधे उच्यते तन्निष्कर्षस्त्वित्थं प्रथमं मूलप्रकृ
तिर्माया विशिष्टब्रह्मरूपिणी स्वतंत्रा स्वेच्छ यामाणि कर्मवशेन पंचीकृतपंचभूतो।
त्पत्त्यनंतरं पंचीकृतपंचमहाभूतोत्पत्तिं तृती यस्कंधोक्तप्रकारेणेंद्रियप्राणांतःकरणानामु
त्पत्तिं पंचमहाभूतांशान् गृहीत्वानंतकोटि ब्रह्मांडोत्पत्तिं च प्रथमं चकार ततस्तेषां ब्रह्मांडानाम ५७
धिपत्याकांक्षायां पंचमहाभूतांशान् गृहीत्वा स्वयमेव प्रकृतिः सर्वाधिपत्यर्थं नारीश्वर श्रीकृष्ण
रूपेण प्रादुर्बभूव यां गोपालसुंदरीं वदंति एवं सर्वाधिपतिः श्रीकृष्णोऽर्धनारीश्वरत्वादित ऽन
नंतरं तया नार्या सह कृष्णो मिथुनीभूय स्वषोडशांशेनानंतकोटि ब्रह्मांडानि यस्य रोमकूपेषु।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 स्यासंततिलाहशं सर्वब्रह्मांडानामधिपतिं महाविराजं श्रीमूलप्रकृतिप्रेरणयैवजनयामास
ततः श्रीकृष्णार्धभागिनीपराशक्तिः समष्टिव्यष्टिज्ञानाधिष्ठात्रीसरस्वतीं स्वजिह्वाग्राज्जनयामा
सततः कालांतरे कृष्णार्धभागिनीशक्तिर्द्विधा बभूव वामभागेन लक्ष्मीरूपेण दक्षिणभागेन रा
धारूपेण तत्र लक्ष्मीः समष्टिव्यष्टिसंपदधिष्ठातृत्वेन कल्पिता राधा तु समष्टिव्यष्टिप्राणाधिष्ठातृत्वे
५८ न कल्पिता मूलप्रकृतिप्रेरणयैव ततोर्धभागरूपः श्रीकृष्णोपि मूलप्रकृतीच्छयैव वामभागेन विष्णु
रूपेण दक्षिणभागेन श्रीकृष्णरूपेण द्विधाजातः तदनंतरं वाणीं लक्ष्मीं च चतुर्भुजाय विष्णवे स्त्री
त्वेन ददौ राधां तु स्त्रीत्वेन स्वयमेव कृष्णो जग्राह ततो मूलप्रकृतेः सकाशात् सहस्रभुजा दुर्गा देवता
समष्टिव्यष्ट्यंतःकरणाधिष्ठात्री समुत्पन्ना ततः पद्मनाभेश्चतुर्भुजस्य विष्णोर्नाभिकमलात् सावित्री
S90 स्त्रीसहितो ब्रह्मदेवः समुत्पन्नो मूलप्रकृतिरूप एव तत्र सावित्री सर्वजीवात्माधिष्ठात्री देवता ततः श्री
कृष्णो द्विभुजोपि पुनर्वामभागेन महादेवरूपेण दक्षिणभागेन श्रीकृष्णरूपेण द्विधाजातः ततः
सा दुर्गा देवता महादेवाय स्त्रीत्वेन दत्तेत्येतदग्रानुक्रमपि नारदपुराणादवगंतव्यं एते सर्वे कृ ५८
ष्णस्वरूपाः पुरुषाः दुर्गादयः पंचप्रकृतयश्च मूलप्रकृतेः पूर्णावतारा एव ततः श्रीकृष्णाज्ञया म
हाविराड् प्रतिब्रह्मांडं भिन्नविराड्रूपेण बभूव ततः श्रीकृष्णाज्ञया मूलप्रकृत्यनुमुखो ब्रह्मा
सखीको भिन्नभिन्नरूपेणानंतब्रह्मांडांतर्गतविराट्पुरुषनाभिकमलात्प्रादुर्बभूव महादेवोपि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ब्रह्मासत्रीको भिन्न भिन्न रूसे लत्तद्ब्रह्मांडांतर्गत विराट्पुरुषनाभिकमलात्प्रादुर्बभू

व महादेवोपि श्रीकृष्णाज्ञया तत्तद्ब्रह्मांडांतर्गत चतुर्मुखललाटाद्भिन्न भिन्नरू पैः

प्रादुर्बभू वततः श्रीकृष्णाज्ञया चतुर्भुजो विष्णुरपि तत्तद्ब्रह्मांडांतर्गत विराट्पु

रुष वामभागा द्भिन्नरूपैः प्रादुर्बभूवलदेवं प्रकारेण प्रतिब्रह्मांडं ब्रह्मविष्णुमहे

शः सस्त्रीकाः सृष्टिस्थितिसंहा कारिणो भिन्ना विराट्पुरुषोपि भिन्नो मूलभूता विराट्

५९ ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः खलु सकलब्र ह्मांडांतर्गत विराट् चतुर्मुखविष्णुरुद्राणामधिप

तयस्तेषांसर्वेषामधिपतिर्वक्ष्यमाण श्री राधागोपाल सुंदरीरूपः श्रीकृष्णस्तस्या

प्यधिपतिः सकलमूलभूता मूलप्रकृतिर्माया शबलब्रह्म रूपिणी तदभिमानिनी देवता तु

श्रीभुवनेश्वरीतितुतृतीयस्कंधे भि हि ताताः पंचप्रकृतयस्ते कृष्णब्रह्मादि

पुरुषाश्च परस्परमभिन्नाए वनतत्रन्यूनाधिक भावः केनचित्कर्तव्यः न्यू

नाधिकभावेन नर कपातश्रवणात् तदेवंप्रकारे ण सर्वं स्त्रीपुरुषात्म

कं चेतनाचेतना त्मकंच जगन्मूलप्रकृतिमयं मूलप्रकृत्य धीनं चेतिसैव ५९

मूलप्र कृतिः सर्वदा सर्वैः सर्वरूपोपास्येतितत्त्वमिति ॥ इतिश्री देवीभा

गवत तिलके नवमस्कंधे तृतीयोध्यायः समाप्त ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ श्री

श्रीराधाकृष्णाय नमो नमः ॥ श्रीगोविंदाय नमो नमः ॥ श्रीवृंदावनचंद्रजी सहाय ॥ हरिः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ एकाधिकैश्चनवतिश्लोकैरथसमासतः सरस्वती स्तोत्रपूजा कवचादिकमुच्यते अधुना नारदः पूर्वोक्तानां देवतानां पूजा-
दिकं पृच्छति नारदउवाच श्रुतं सर्वमितिव्यस्तं भिन्नंभिन्नं १ कस्याः पूजा केन पुरुषेण कृता मर्त्यलोके कथं केन प्रकारेण
तस्या देवतायाः पूजा प्रचारिता केन वा मंत्रेण का देवता पूजिता केन वा स्तोत्रेण का देवता स्तुता च तत्सर्वं वदेत्यर्थः २।३।४

६०

नारदउवाच श्रुतं सर्वं मया पूर्वं ब्रह्मसारात्सुधोपमं अधुना प्रकृतीनां च व्यस्तं वर्णय पू-
जनं १ कस्याः पूजा कृता केन कथं मर्त्ये प्रचारिता केन वा पूजिता का वा केन का वा स्तुता प्रभो
२ तासां स्तोत्रं च ध्यानं च प्रभावं चरितं शुभं काभिः केभ्यो वरो दत्तस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ३॥
श्रीनारायणउवाच गणेशजननी दुर्गा राधा लक्ष्मीः सरस्वती सावित्री च सृष्टिविधौ प्रकृतिः
पंचधा स्मृता ४ आसां पूजा प्रसिद्धा च प्रभावः परमाद्भुतः सुधोपमं च चरितं सर्वमंगलका-
रणं ५ प्रकृत्यंशाः कलाः याश्च तासां च चरितं शुभं सर्वं वक्ष्यामि ते ब्रह्मन्सावधानो निशा- ६०
मय ६

५ आसां पूजेति आसां पंचदेवतानां पूजा स्तोत्र मंत्र चरित्रादिकं सर्वं प्रसिद्धमेव सर्वत्र वेदपुराणतंत्रादिषु विद्यते तस्मान्न
वाच्यते किंतु याः प्रकृत्यंशभूताः कलास्तासां पूजादिकं सर्वं वक्ष्यामीत्याह प्रकृत्यंशा इति ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नं॰ कालाः कलाः सदाह कालीवसुंधरेति ७ संक्षिप्तमासामिति आसामेतादृशीनां देवतानां चरितं प्रसंगेन जीवकर्म
विपाकं च वैराग्यार्थं वक्ष्यामीत्यर्थः ८ किंच दुर्गायाइति चरितमनुष्ठानविधिं संक्षेपतः पश्चादेतेभ्य वक्ष्यामीत्यन्वः

दे॰ कालीवसुंधरागंगाषष्ठीमंगलचंडिका तुलसीमनसानिद्रास्वधास्वाहाचदक्षिणा ७ सं
क्षिप्तमासांचरितंपुण्यदंश्रुतिसुंदरं जीवकर्मविपाकंचतच्चवक्ष्यामिसुंदरं ८ दुर्गायाश्चै
वराधायाविस्तीर्णंचरितंमहत् तद्दत्पश्चात्प्रवक्ष्यामिसंक्षेपक्रमतःशृणु ९ आदौसरस्व
तीपूजाश्रीकृष्णेनविनिर्मिता यत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठमूर्खोभवतिपंडितः १० आविर्भूताय
थादेवीवक्त्रतःकृष्णयोषित इयेषकृष्णंकामेनकामुकीकामरूपिणी ११ सचविज्ञायत
द्भावंसर्वज्ञःसर्वमातरं तामुवाचहितंसत्यंपरिणामेसुखावहं १२ श्रीकृष्णउवाच भज
नारायणंसाध्विमदंशंचचतुर्भुजं युवानंसुंदरंसर्वगुणयुक्तंचमत्समं १३ कामज्ञंकामि
नीनांचतासांचकामपूरकं कोटिकंदर्पलावण्यंलीलालंकृतमीश्वरं १४ ॥ ॥ ॥ दे॰

वः ११० कृष्णयोषितोराधायाः देवीसरस्वतीवक्त्रतो जिह्वाग्रात् इयंकथापूर्वमुक्ता इयेषकृष्णमिति पतित्वेनकृष्णमियेषेत्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कांते हे सरस्वति मम राधा पत्नी त्वत्तो न त्वं बलवती अधिका मानिनी भव त्वं त्वत्तः सपत्नीजन्यदुःखेन भद्रं न भविष्यतीत्यर्थः २५ ननु तां पत्नीं शिक्षयेति चेत्तत्राह योयस्मादिति हे वाणि यः पुरुषो यस्मान्निर्बलो हि बलवान्भवति तस्मान्निर्बलात्
कान्यं रक्षितुमन्यं सबलः क्षमो भवति नाहं राधातो बलवानस्मि तस्माद्राधातो रक्षितुं त्वां न क्षमोस्मीत्यर्थः तत्र प्रसिद्धं न्यायमाह
कथमिति साधयतीत्यूहति २६ सर्वेशस्ताहं पद्यपीत्यर्थः २७ प्राणतोपीति केषामपि पुरुषाणां कश्चन कोपि पुत्रः प्राणतो

कांते कांतं वशं कृत्वा यदि स्थातुमिहेच्छसि त्वत्तो बलवती राधा न भद्रं ते भविष्यति २५ योयस्मा
द्बलवान् वाणि तत्तोन्यं रक्षितुं क्षमः कथं परान्साधयति यदि स्वयमनीश्वरः २६ सर्वेशः सर्वशा
स्ताहं राधां बाधितुमक्षमः तेजसा मत्समा सा च रूपेण च गुणेन च २७ प्राणाधिष्ठातृदेवी सा
प्राणांस्त्यक्तुं च कः क्षमः प्राणतोपि प्रियः पुत्रः केषां वास्ति च कश्चन २८ त्वं भद्रे गच्छ वैकुंठं तव
भद्रं भविष्यति पतिं तमीश्वरं कृत्वा मोदस्व सुचिरं सुखं २९ लोभमोहकामक्रोधमानहिंसा
विवर्जिता तेजसा त्वत्समा लक्ष्मी रूपेण च गुणेन च ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पि इदं प्रियोस्ति नास्तीत्यर्थः तथा च पुत्रोऽन्योपि प्रियः प्राणस्वरूपां राधां त्यक्तुं कथमहं क्षमः इत्यर्थः २८ तर्हि मम का गति
स्तत्राह त्वं भद्रे इति २९ ननु तत्रापि लक्ष्मीः सपत्नी वर्तते इति चेन्न सा लक्ष्मीः राधासदृशी मानिनी किं तु निरभिमानिनीत्याह लो
भेति ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. २१ प्रतिविश्वेषु प्रतिब्रह्मांडं तां पूजामित्यस्य करिष्यंतीत्यनेनान्वयः माघस्य शुक्लपंचम्यामित्यनेन तद्दिने सरस्वत्या महोत्सवो बोधितः तद्दिन एव विद्यारंभ इति विशेषणं तु शाखे तद्दिने विद्याया आरंभः कर्तव्य इति श्रवणात् २२।२३।२४। कण्वशाखोक्तेति यद्यपि सविधिरधुनोपलब्धशाखायां नास्ति न पाप्युच्छिन्नशाखासु वर्तते इति बोध्यं घटे पुस्तके वा आवाहे दित्यर्थः।

६३

तथास्यां देवदत्तीस्या प्रारब्धकालः प्रयास्यति गौरवं च हरिस्तुल्यं करिष्यति द्वयोरपि २१ प्रतिविश्वेषु तां पूजां महती गौरवान्वितां माघस्य शुक्लपंचम्यां विद्यारंभे च सुंदरी २२ मानवा मानवा देवा मुनीन्द्राश्च मुमुक्षवः वसवो योगिनः सिद्धा नागा गंधर्वराक्षसाः २३ मद्ग्रंथं करिष्यंति लोकस्य लयावधि भक्तियुक्ताश्च दत्त्वा वै चोपचाराणि षोडश २४ कण्वशाखोक्तविधिना ध्यानेन स्तवनेन च जितेंद्रियाः संयताश्च घटे च पुस्तकेपि च २५ कृत्वा सुवर्णगुटिकां गंधचंदनचर्चितां कवचं ते ग्रहीष्यंति कंठे वा दक्षिणे भुजे २६ पठिष्यंति च विद्वांसः पूजाकाले च पूजिते इत्युक्त्वा पूजयामास तां देवीं सर्वपूजितां २७ ततस्तत्पूजनं चक्रुर्ब्रह्मविष्णुशिवादयः अनंतश्चापि धर्मश्च मुनींद्राः सनकादयः २८ ६३

२५ सुवर्णगुटिकामिति भूर्जपत्रे कवचमष्टगंधेन संलिख्य स्वर्णगुटिकायां धारयेत्तां च गुटिकां कंठादिषु धारयेदित्यर्थः २५।२६।२७।२८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ २९ । ३० । ३१ । ३२ समयंसंकेतं ३३ । ३४ अभीष्टां सरस्वती ३५ । ३६ । ३७ इक्षुं सपूर्णीखंडंवा स्वस्तिकमिति स्व

१६ सर्वैर्देवाश्चमुनयोनृपाश्चमानवादयः बभूवपूजितानित्यासर्वलोकैःसरस्वती २९ नारदउवाच
पूजाविधानंकवचंध्यानंचापिनिरंतरं पूजोपयुक्तंनैवेद्यंपुष्पंचचंदनादिकं ३० वदवेदविदां
श्रेष्ठश्रोतुंकौतूहलंमम वर्त्तते हृदये शश्वत्किमिदंश्रुतिसुंदरं ३१ श्रीनारायणउवाच शृणुना
रद वक्ष्यामि काण्वशाखोक्तपद्धतिं जगन्मातुःसरस्वत्याः पूजाविधिसमन्वितां ३२ माघस्य
शुक्लपंचम्यांविद्यारंभदिनेपिच पूर्वेह्निसमयंकृत्वातत्राह्निसंयतःशुचिः ३३ स्नात्वानित्य
क्रियाःकृत्वाघटंसंस्थाप्यभक्तितः स्वशाखोक्तविधानेनतांत्रिकेणाथवापुनः ३४ गणेशंपू
र्वमभ्यर्च्यततोभीष्टांप्रपूजयेत् ध्यानेनवक्ष्यमाणेनध्यात्वावाह्यघटेध्रुवं ३५ ध्यात्वापुनः
षोडशोपचारेणपूजयेद्व्रती पूजोपयुक्तंनैवेद्यंयच्चवेदनिरूपितं ३६ वक्ष्यामिसांप्रतंकिंचिद्य
थाधीतंयथागमं नवनीतंदधिक्षीरंलाजांश्चतिललड्डुकं ३७ इक्षुमिक्षुरसंशुक्लवर्णंपक्वगु १६
डंमधु स्वस्तिकंशर्करांशुक्लधान्यस्याक्षतमक्षतं ३८

स्तिको संगल द्रव्येष्वगुरुकपूर नद्यो ग्रिति मेदिनी कोशाल्मंगल द्रव्यं यद्यत्तत्सर्वं ग्राह्यं ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३९ स्वस्तिकस्यापियस्तकस्यामिमंगलद्रव्यस्यपिष्टकंघृतसंयुक्तमित्यर्थः पक्वरंभाफलस्यमृदुकस्यपिष्टकमित्यर्थः ४० परमान्नं

अखिन्नशुक्लधान्यस्यपृथुकंशुक्लमोदकंघृतसैंधवसंयुक्तंहविष्यान्नंयथोदितं ३९ यव
गोधूमचूर्णानांपिष्टकंघृतसंयुतं पिष्टकंस्वस्तिकस्यापिपक्वरंभाफलस्यच ४० परमान्नंचाम
 घृतं मिष्टान्नंचसुधोपमं नारिकेलंतद्रुदकं कसेरुंमूलमार्द्रकं ४१ पक्वरंभाफलंचारुश्री
फलंबदरीफलं कालदेशोद्भवंचारुफलंशुक्लंचसंस्कृतं ४२ सुगंधंशुक्लपुष्पंचसुगंधंशुक्लचं
दनं नवीनशुक्लवस्त्रंचशंखकुंदेंदुसुंदरं ४३ माल्यंचशुक्लपुष्पाणांशुक्लहारंचभूषणं या
दृशंचश्रुतौध्यानंप्रशस्यंश्रुतिसुंदरं ४४ तन्निबोधमहाभागभ्रमभंजनकारणं सरस्वतीं
शुक्लवर्णांसस्मितांसुमनोहरां ४५ कोटिचंद्रप्रभामुष्टपुष्टश्रीयुक्तविग्रहां वन्हिशुद्धांशुका
धानांवीणापुस्तकधारिणीं ४६ रत्नसारेंद्रनिर्माणनवभूषणभूषितां सुपूजितांसुरगणैः
ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ४७ वंदेभक्त्यावंदितांचमुनींद्रमनुमानवैः एवंध्यात्वाचमूलेनस
र्वंदत्वाविचक्षणः ४८

पायसंकसेरुः प्रसिद्धः मूलं मूलकं ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ कोटिचंद्रप्रभामुष्टायद्दृतायेनतादृशः पुष्टश्रीपूर्णः श्रीयु कौशिकाद्येः ॥ ४६ । ४७ । ४८ ।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ नित्यक्रियेति सर्वेषां अस्माकं विद्यारम्भवर्षान्नेयं स्वामी दिवसमारभ्य नित्यक्रियामित्याद्यपकारां भवेत्यर्थः ४९ म
लं च सर्वस्य मूलभूत मित्यर्थः ५० येषां पुरुषाणां येन देवेनोपदेशः आनन्देन हनुमांतेषां समंत्रएव सर्वस्य मूलः

सं[illegible]कल्पं भुक्त्वा भगवानेवं इव तद्वति येषां चैव मिष्टदेवी तेषां नित्या क्रिया मुने ४९ विद्यारं
भं च वर्षान्ते सर्वेषां पंचमीदिने सर्वोपयुक्तो मूलं च वैदिकाष्टाक्षरः परः ५० येषां येनोपदेशो
ग्रा तेषां स मूल एव च सरस्वतीचतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्त मेव च ५१ लक्ष्मीमायादिकं चैव मंत्रो
यं कल्पपादपः पुरा नारायणश्चेमं वाल्मीकाय कृपानिधिः ५२ प्रददौ जाह्नवीतीरे पुण्यक्षेत्रे
च भारते भृगुर्ददौ च शुक्राय पुष्करे सूर्यपर्वणि ५३ चंद्रपर्वणि मारीचो ददौ वाक्पतये मुदा भ
गवांश्च ददौ तुष्टो ब्रह्मा बदरिकाश्रमे ५४ आस्तिकस्य जरत्कारुर्ददौ क्षीरोदसन्निधौ विभांडको व
दौ मेरौ ऋष्यशृंगाय धीमते ५५ शिवः कणादमुनये गौतमाय ददौ मुदा सूर्यश्च याज्ञवल्क्याय त
था कात्यायनाय च ५६ शेषः पाणिनये चैव भारद्वाजाय धीमते ददौ शाकटायनाय सुतले बलि
संसदि ५७ चतुर्लक्षजपेनैव मंत्रः सिद्धो भवेन्नृणां यदि स्यात् मंत्रसिद्धो हि बृहस्पतिसमो भवे
त् ५८ ॥ ॥

मूलभूत इत्यर्थः ५१ मंत्रोयमिति श्रींह्रींसरस्वत्यै स्वाहेति वैदिको मंत्रः कल्पतरुः इत्यर्थः ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥
५६ कालिदासनगरे ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०भा०न० विश्वजयं तन्नामकं ५९ । ६० । अयातयामं निर्दोषं ६१, श्रुतिसुखं कर्णमधुरं ६२, मह्यं त्रसुरे ॥

कवचं शृणु विप्रेन्द्र यद्दत्तं ब्रह्मणा पुरा विश्वस्रष्टा विश्वजयं भृगवे गंधमादने ५९ भृगुरुवाच
ब्रह्मन्ब्रह्मविदां श्रेष्ठ ब्रह्मज्ञानविशारद सर्वज्ञ सर्वजनक सर्वेश सर्वपूजित ६० सरस्वत्याश्च कव
६७ चं ब्रूहि विश्वजयं प्रभो अयातयामं मंत्राणां समूहसंयुतं परं ६१ ब्रह्मोवाच शृणु वत्स प्रवक्ष्या
मि कवचं सर्वकामदं श्रुतिसारं श्रुतिसुखं श्रुत्युक्तं श्रुतिपूजितं ६२ उक्तं कृष्णेन गोलोके मह्यं वृंदा
वने वने रासेश्वरेण विभुना रासे वै रासमंडले ६३ अतीव गोपनीयं च कल्पवृक्षसमं परं अश्रुता
द्भुतमंत्राणां समूहैश्च समन्वितं ६४ यद्धृत्वा भगवान् शुक्रः सर्वदैत्येषु पूजितः यद्धृत्वा पठना
द्ब्रह्मन्बुद्धिमांश्च बृहस्पतिः ६५ पठनाद्धारणाद्वाग्मी कवींद्रो वाल्मीकिर्मुनिः स्वायंभुवो मनुश्चै
व यद्धृत्वा सर्वपूजितः ६६ कणादो गौतमः कण्वः पाणिनिः शाकटायनः ग्रंथं चकार यद्धृत्वा
दक्षः कात्यायनः स्वयं ६७ धृत्वा वेदविभागं च पुराणान्यखिलानि च चकार लीलामात्रेण ६८
कृष्णद्वैपायनः स्वयं ६८

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ६०।७० श... ...रां श्रीलंशरीरस्तमूह घंतिसंकरपति साध्यरं हारेयता ७१।७२ प्रथम मंत्रे श्री बीजं माया बीजं क्रमेण आदौ यत्र तत्र श्री बीजमायो द्वितीयः ७३ तारमायाघस्तृतीयः तारश्रीमायाघश्चतुर्थकः ७४ वाग्भवमायाघः पंचमः तार मायाद्यः षष्ठः

स्नानादपश्चसंवर्तोनमिश्चश्चपराशरः यद्दत्वापठनाद्ध्रुयंयाज्ञवल्क्यश्चकारसः ६९ ऋष्य
६८ श्रृंगोभरद्वाजश्चास्तिकोदेवलस्तथा जैगीषव्योपयातिश्चधृत्वासर्वपूजिताः ७० कवचस्या
स्यविप्रेंद्र ऋषिरेवप्रजापतिः स्वयंछंदश्चवृहतीदेवताशारदांबिका ७१ सर्वतत्वपरिज्ञान
सर्वार्थसाधनेषुच कवितासुचसर्वासु विनियोगःप्रकीर्तितः ७२ श्रींह्रींसरस्वत्यैस्वाहा
शिरोमेपातुसर्वतः श्रींवाग्देवतायैस्वाहाभालंमेसर्वदावतु ७३ ॐह्रींसरस्वत्यैस्वाहेतिश्रो
त्रेपातुनिरंतरं ॐश्रींह्रींभगवत्यैसरस्वत्यैस्वाहा नेत्रयुग्मंसदावतु ७४ ऐंह्रींवाग्वादिन्यैस्वाहा
नासांमेसर्वदावतु ॐह्रींविद्याधिष्ठातृदेव्यैस्वाहाचोष्ठंसदावतु ७५ ॐश्रींह्रींब्राह्म्यैस्वाहेतिदंत ६८
पंक्तिंसदावतु ऐमित्येकाक्षरोमंत्रोममकंठंसदावतु ७६ ॐश्रींह्रींपातुमेग्रीवांस्कंधौमेश्रीं
सदावतु ॐह्रींविद्याधिष्ठातृदेव्यैस्वाहावक्षःसदावतु ७७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

७५ तारश्रीमायाद्यः सप्तमः वाग्भवाद्योष्टमः ७६ तारश्रीमायाद्योनवमः श्रीबीजाद्योदशमः तारमायाद्योमंत्र एकादशः ७७ ॥

585

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तारमायाधो द्वादशः तारमायाकामबीजाद्यस्त्रयोदशः ७८ ताराद्यौ चतुर्दशपंचदशौ ७९ तारद्यौ षोडशसप्तदशौ ८० तारवाग्भवमायाश्रीकामबीजाद्योष्टादशः ८१ वाग्भवमायाश्रीबीजाद्यूनविंशः तारवाग्भवाद्यो विंशः ८२ ताराद्य

ॐह्रींविद्यास्वरूपायैस्वाहामेपातुनासिकां ॐह्रींक्लींवाण्यैस्वाहेतिममहस्तौसदावतु ७८ ॐ सर्ववर्णात्मिकायैपादयुग्मंसदावतु ॐवागधिष्ठातृदेव्यैस्वाहासर्वंसदावतु ७९ ॐसर्वकंठ
६६ वासिन्यैस्वाहाप्राच्यांसदावतु ॐसर्वजिह्वाग्रवासिन्यैस्वाहाग्निदिशिरक्षतु ८० ॐऐंह्रींश्रीं क्लींसरस्वत्यैबुधजनन्यैस्वाहा सततंमंत्रराजोयंदक्षिणेमांसदावतु ८१ ऐंह्रींश्रींत्र्यक्षरोयं नैर्ऋत्यांसर्वदावतु ॐऐंजिह्वाग्रवासिन्यैस्वाहामांवारुणेवतु ८२ ॐसर्वांबिकायैस्वाहावा यव्येमांसदावतु ॐऐंश्रींक्लींगंधवासिन्यैस्वाहामामुत्तरेवतु ८३ ऐंसर्वशास्त्रवासिन्यैस्वाहै मान्यांसदावतु ॐह्रींसर्वपूजितायैस्वाहाचोर्ध्वंसदावतु ८४ ह्रींपुस्तकवासिन्यैस्वाहाधोमां ६६
सदावतु ॐग्रंथबीजस्वरूपायैस्वाहामांसर्वतोवतु ८५

कविंशः तारवाग्भवश्रीकामाद्यो द्वाविंशः ८३ वाग्भवाद्यस्त्रयोविंशः तारमायाद्यश्चतुर्विंशः ८४ मायाद्यः पंचविंशः ताराद्यः षड्विंशः ८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इतितेकथितंविप्रब्रह्ममंत्रौघविग्रहं इदंविश्वजयंनामकवचंब्रह्मरूपकं ८६ पुराश्रुतंध
र्मवक्त्रात्पर्वतेगंधमादने तवस्नेहान्मयाख्यातंप्रवक्तव्यंनकस्यचित् ८७ गुरुमभ्यर्च्यविधि
७० वद्वस्त्रालंकारचंदनैः प्रणम्यदंडवद्भूमौ कवचंधारयेत्सुधीः ८८ पंचलक्षजपेनैवसिद्धं
तुकवचंभवेत् यदिस्यात्सिद्धकवचोबृहस्पतिसमोभवेत् ८९ महावाग्मीकवींद्रश्चत्रैलोक्य
विजयीभवेत् शक्नोतिसर्वंजेतुंचकवचस्यप्रसादतः ९० इदंचकण्वशाखोक्तंकवचंकथि
586 तंमुने स्तोत्रंपूजाविधानंचध्यानंचवंदनंशृणु ९१ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणे
नवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेवाग्देवताकवचकथनंनामचतुर्थोध्यायः ४ श्रीना
रायणउवाच वाग्देवतायाःस्तवनंश्रूयतांसर्वकामदं महामुनिर्याज्ञवल्क्योयेनतुष्टा ७०
वतांपुरा १ गुरुशापाच्चसमुनिर्हतविद्योबभूवह तदाजगामदुःखार्तोरविस्थानंसुपुण्य
दं २ संप्राप्यतपसासूर्यंलोलार्केदृष्टिगोचरे तुष्टावसूर्यंशोकेनरुरोदचमुहुर्मुहुः ३॥ ॥

सरस्वतीमहास्तोत्रंनारदायोक्तवान् ... नारायणउवाच वाग्देवताया इति १ रविस्थानंलोलार्के २॥ ३॥ ३॥ ३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सू० भा० श्री सूर्यं लब्धवानेव तं सूर्यस्तं पाठयामास वेदं वेदांगं च पाठयामासेत्यर्थः ४। ५ दुःखितं पाहीति शेषः ॥ सुशिष्यं सुप्रतिष्ठितं सुपुत्रं दी
सत्सभायां ७८ यथा भस्मन्यपि अंकुरं देवता ब्रह्मा अंकुरं करोति तद्वत् मयि सर्वं लुप्तं साधयेत्यर्थः ९ विसर्गबिं

सूर्यस्तं पाठयामास वेदं वेदांगमीश्वरः ॥ उवाच स्तौहि वाग्देवीं भक्त्या च स्मृतिहेतवे ४ नमि
७१ त्युक्त्वा दीननाथोऽप्यंतर्धानं चकार सः मुनिः स्नात्वा च तुष्टाव भक्तिनम्रात्मकंधरः ५ याज्ञव
ल्क्य उवाच कृपां कुरु जगन्मातर्मामेवं हततेजसं गुरुशापात्स्मृतिभ्रष्टं विद्याहीनं च दुःखितं
६ ज्ञानं देहि स्मृतिं विद्यां शक्तिं शिष्यप्रबोधिनीं ग्रंथकर्तृत्वशक्तिं च सुशिष्यं सुप्रतिष्ठितं ७ प्र
तिभां सत्सभायां च विचारक्षमतां शुभां लुप्तं सर्वं दैवयोगान्नवीभूतं पुनः कुरु ८ यथांकु
रं भस्मनि च करोति देवता पुनः ब्रह्मस्वरूपा परमा ज्योतीरूपा सनातनी ९ सर्वविद्याधि
देवी या तस्यै वाण्यै नमो नमः विसर्गबिंदुमात्रासु यदधिष्ठानमेव च १० तदधिष्ठात्री या देवी
तस्यै नित्यं नमो नमः व्याख्यास्वरूपा सा देवी व्याख्याधिष्ठातृरूपिणी ११ ॥ ॥ ॥ ॥ १२

तु मात्रास्विति विसर्गबिंदुमात्रासु यदधिष्ठानं सर्वाक्षराणि तदाश्रयाणि हि विसर्गबिंदुमात्राः तेषामक्षराणामधिष्ठात्रीत्यर्थः
१३ ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ १२।१३।१४ आजगामेतिच्छेदः १५।१६ सिद्धांतंब्रह्मसिद्धांतं १७।१८।१९ ततस्मार वाल्मीकिः पुराणसूत्र स्वनाशक्यर्थं स्म
तवानित्यर्थः हे देवि त्वद्द्वारेण तदा स वाल्मीकिर्भ्रमरूपांधकारध्वंसे दीपरूपं ज्ञानं संप्राप्य सिद्धांतं पुराणसूत्रभूतं चकार २०

यथा निनाम संख्यावान् संख्यां कर्तुं न शक्यते कालसंख्यास्वरूपायातस्यै देव्यै नमो नमः ॥
२२ भ्रमसिद्धांतरूपायातस्यै देव्यै नमो नमः स्मृतिशक्तिज्ञानशक्तिबुद्धिशक्तिस्वरूपिणी
७२ १३ प्रतिभाकल्पनाशक्तिर्याचतस्यै नमो नमः सनत्कुमारो ब्रह्माणं ज्ञानं पप्रच्छ यत्र वै १४
बभूव मूकवत्सोपि सिद्धांतं कर्तुमक्षमः तदाजगाम भगवान्नाम्ना श्रीकृष्ण ईश्वरः १५ उ
वाच स च तां स्तौहि वाणीमिष्टां जायते सचतुष्टवतां ब्रह्मा चाज्ञया परमात्मनः १६ चका
र तत्प्रसादेन तदा सिद्धांतमुत्तमं यदाप्यनंतं पप्रच्छ ज्ञानमेकं वसुंधरा १७ बभूव मूकव
त्सोपि सिद्धांतं कर्तुमक्षमः तदा तां स च तुष्टाव संत्रस्तः कश्यपाज्ञया १८ ततश्चकार सिद्धां
तं निर्मलं भ्रमभंजनं व्यासः पुराणसूत्रं च पप्रच्छ वाल्मीकिं यदा १९ मौनीभूतश्च सस्मार
तामेव जगदंबिकां तदा चकार सिद्धांतं तद्द्वारेण मुनीश्वरः २० संप्राप्य निर्मलं ज्ञानं भ्रमां ७३
धध्वंसदीपकं पुराणसूत्रं श्रुत्वा च व्यासः कृष्णकलोद्भवः २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तत्पुराणसूत्रं व्यासः कृष्णकलोद्भवः कृष्णकलांशः श्रुत्वा तदर्थं कविना चिंतारूपेण स्पष्टीकर्तुं तां शिवां वेद दध्यौ ध्यातवानित्य
र्थः २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २२ सदाशिवं पप्रच्छ किंप्रच्छ तत्राह तत्वज्ञानमिति २३। २४ सबृहस्पतिः २५ शब्दशास्त्रं व्याकरणेन सार्धं वा

तांशिवां वेदद्ध्यौ च शतवर्षं च पुष्करे तदात्वत्तो वरं प्राप्य सत्कवीन्द्रो बभूव ह २२ तदा
वेदविभागं च पुराणं च चकार सः यदा महेंद्रः पप्रच्छ तत्वज्ञानं सदाशिवं २३ क्षणं तामेव
संचिंत्य तस्मै ज्ञानं ददौ विभुः पप्रच्छ शब्दशास्त्रं च महेंद्रश्च बृहस्पतिं २४ दिव्यं वर्षसह-
७३ स्त्रं च स त्वां दध्यौ च पुष्करे तदा त्वत्तो वरं प्राप्य दिव्यवर्षसहस्रकं २५ उवाच शब्दशास्त्रं च तद-
र्थं च सुरेश्वरं अध्यापिताश्च ये शिष्या यैरधीतं मुनीश्वरैः २६ ते च तां परिसंचिंत्य वर्त्तंते म
सुरेश्वरी त्वं संस्तुता पूजिता च मुनीन्द्रैर्मनुमानवैः २७ दैत्येन्द्रैश्चासुरैश्चापि ब्रह्मविष्णुशि-
वादिभिः जडीभूतः सहस्रास्यः पंचवक्त्रश्चतुर्मुखः २८ यां स्तोतुं किमहं स्तौमि तामेका-
स्येन मानवः इत्युक्त्वा याज्ञवल्क्यश्च भक्तिनम्रात्मकंधरः २९ प्रणनाम निराहारो रुरो-
द च मुहुर्मुहुः ज्योतीरूपा महामाया तेन दृष्टाप्युवाच तं ३० सुकवीन्द्रो भवेत्युक्त्वा वै-
कुंठं च जगाम ह याज्ञवल्क्यकृतं वाणीस्तोत्रमेतत्तु यः पठेत् ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ७३

च॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३२ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेपंचमोध्यायः ५ अर्धाधिकैः सप्तषष्टिश्लोकैरथसमासतः लक्ष्मीगंगाभारतीनांश
ापेनकलांशेनभारतेखंडेसरित्त्वंवक्ष्यते भुवि सरस्वतीतु वैकुंठेइति स्वयंपूर्णरूपेण वैकुंठेतिष्ठतीत्यर्थः पश्चाद्गंगायाः शापेनकलांशेनभारतेखंडेसरि

सकवीन्द्रोमहावाग्मी बृहस्पतिसमोभवेत् महामूर्खश्चदुर्बुद्धिर्वर्षमेकंयदापठेत् ३२ संपंडि
७४ तश्चमेधावीसुकवीन्द्रोभवेद्ध्रुवं इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसं
वादेयाज्ञवल्क्याख्यानेपंचमोध्यायः ५ श्रीनारायणउवाच सरस्वतीतुवैकुंठेस्वयंनारायणांति
के गंगाशापेनकलहान्नकलयाभारतेसरित् १ पुण्यदापुण्यरूपाचपुण्यतीर्थस्वरूपिणी पुण्य
वद्भिर्निषेव्याचस्थितिःपुण्यवतांमुने २ तपस्विनांतपोरूपातपसःफलरूपिणी कृतपापेध्मद
हायज्वलदग्निस्वरूपिणी ३ ज्ञानात्सरस्वतीतोयेमृतायेमानवाभुवि तेषांस्थितिश्चवैकुंठेसुचि ७५
रंहरिसंसदि ४ भारतेकृतपापश्चस्नात्वातत्रावलीलया मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकेवसेच्चि
रं ५ चातुर्मास्यांपौर्णमास्यामक्षयायांदिनक्षये व्यतीपातेचग्रहणेन्यस्मिन्पुण्यदिनेपिच ॥६॥

रस्वतीनाम्नीसरिज्जातेत्यर्थः १ यस्यास्तीरेपुण्यवतांस्थितिरित्यर्थः २।३।४।५ अक्षयायांतिथावक्षयनवम्यां ६ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देहभाजः आनुषंगेणान्यकार्यार्थमागतो मध्येतीर्थं पतितमस्तीति ज्ञानं नैकर्त्तव्यमिति बुध्या हेतुनान्येन वा कारणेन द्रव्यग्रहण
रूपेण अश्रद्धयापीति छेदः ७ तत्रसरस्वतीतीरे ८ मुंडयन्नेकवारं नयस्तो मुंडनं कुर्वन् ९।१०।११।१२ श्रुतिं साराणां सार।

आनुषंगेण यः स्नातो हेतुनाश्रद्धयापि वा सारूप्यं लभते नूनं वैकुंठे स हरेरपि ७ सरस्वतीमनुत
त्र मासमेकं च यो जयेन् महामूर्खः कवीन्द्रश्च स भवेन्नात्र संशयः ८ नित्यं सरस्वतीतोये यः स्नाया
७५ न्मुंडयन्नरः न गर्भवासं कुरुते पुनरेव स मानवः ९ इत्येवं कथितं किंचिद्भारत्या गुणकीर्तनं सु
खदं कामदं सारं भूयः किं श्रोतुमिच्छसि १० सूत उवाच नारायणवचः श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः
पुनः पप्रच्छ संदेहमिमं शौनक सत्वरं ११ श्रीनारद उवाच कथं सरस्वती देवी गंगाशापेन भारते
कलया कलहेनैव बभूव पुण्यदा सरित् १२ श्रवणे श्रुतिसाराणां वर्द्धते कौतुकं मम कथामृते।
नमे तृप्तिः केन श्रेयसि तृप्यते १३ कथं शशाप सा गंगां पूजितां तां सरस्वतीं सा तु सत्वस्वरूपाया ७५
पुण्यदा शुभदा सदा १४ तेजस्विनोर्द्वयोर्वादकारणं श्रुतिसुंदरं सुदुर्लभं पुराणेन्न तन्मे व्याख्या
तुमर्हसि १५

भूतानां कथानां श्रवणे इत्यन्वयः मे तृप्तिः कथामृतेनैवास्ति केन श्रेयसि तृप्यते न केनापीत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २६।२७।१८ तद्दृष्ट्वा विस्मो हास्यं दृष्ट्वा लक्ष्मीः क्षमां चकार न क्रोधं सरस्वती तु न क्षमां चकार किं तु क्रोधं १९ तां क्रुद्धां सरस्वती २०
२१।२२ सौभाग्यं प्रेमा गंगा लक्ष्म्योस्तव प्रेमास्ति मयि नास्तीत्यर्थः २३ गंगाया इति यदि लक्ष्म्यां गंगा तुल्या तव प्रीतिर्नेस्यात्त
तो गंगया सार्धं लक्ष्म्याः प्रीतिर्नैव भवेत् प्रीतिस्तु वर्तते यतस्तेन हेतुना प्रीतिसद्भावहेतुना विपरीतमिदं सपत्नीहास्यं तव द

श्रीनारायण उवाच शृणु नारद वक्ष्यामि कथामेतां पुरातनीं यस्याः श्रवणमात्रेण सर्वपापा
७६ त्प्रमुच्यते २६ लक्ष्मीः सरस्वती गंगा तिस्रो भार्या हरेरपि प्रेम्णा समास्तास्तिष्ठंति सततं हरिसन्नि
धौ २७ चकारैकदा गंगा विष्णोर्मुखनिरीक्षणं सस्मिता च सकामा च सकटाक्षं पुनः पुनः १८
विभुर्जहास तद्वक्त्रं निरीक्ष्य च क्षणं तदा क्षमां चकार तद्दृष्ट्वा लक्ष्मीर्नैव सरस्वती १९ बोधयामा
सपद्मा तां सत्वरूपा च सस्मिता क्रोधाविष्टा च सा वाणी न च शांता बभूव ह २० उवाच वाणी भर्ता
रं रक्तास्या रक्तलोचना कंपिता कामवेगेन शश्वत्प्रस्फुरिताधरा २१ सरस्वत्युवाच सर्वत्र सम
ताबुद्धिः सद्भर्तुः कामिनीं प्रति धर्मिष्ठस्य वरिष्ठस्य विपरीता खलस्य च २२ ज्ञातं सौभाग्यमधि
कं गंगायां ते गदाधर कमलायां च तत्तुल्यं न च किंचिन्मयि प्रभो २३ गंगायाः पद्मया सार्धं प्रीति ७६
श्चास्ति सुसंमता क्षमां चकार तेनेदं विपरीतं हरिप्रिया २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्त्वा क्षमां चकार हरिप्रिया तस्मात्क्षमया तयोः प्रीतिर्निश्चीयते तयाप्रीत्या च तयोः समः प्रेमा तव निश्चीयत इत्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥

509

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २५।२६।२७।२८।२९।३० मध्यदेशंतयोर्मध्यभागेगत्वा ३१ शशापवाणीतांपद्मांसपत्नीपक्षपातिनीपमितिमत्वातांपद्मां
वृक्षरूपेणभविष्यसिसरिद्रूपाचभविष्यसीतिशशापेत्यर्थः ३३ विपरीतमितियतःकारणाद्यथासभामध्येवादेमात्रे वृक्षःस्थि

किंजीवनेनमेद्यैवदुर्भगायाश्चसांप्रतं निष्फलंजीवनंतस्यायापत्युःप्रेमवंचिता २५ त्वां
७७ सर्वेसत्वरूपांचयेवदंतिमनीषिणः तेचमूर्खानवेदज्ञानजानंतिमतिंतव २६ सरस्वतीव
चःश्रुत्वादृष्ट्वातांकोपसंयुतां मनसाचसमालोच्यसजगामबहिःसभां २७ गतेनारायणेगंगा
मुवाचनिर्भयरुषा वागधिष्ठातृदेवीसावाक्यंश्रवणदुष्करं २८ हेनिर्लज्जेहेसकामेस्वामि
गर्वंकरोषिकिं अधिकंस्वामिसौभाग्यंविज्ञापयितुमिच्छसि २९ मानचूर्णंकरिष्यामितवाद्य
हरिसन्निधौ किंकरिष्यतितेकांतोममैवंकांतवल्लभे ३० इत्येवमुक्त्वागंगायाःकेशग्रहीतुमु
द्यता वारयामासतांपद्मामध्यदेशंसमाश्रिता ३१ शशापवाणीतांपद्मांमहाकलवतीसती वृ
क्षरूपासरिद्रूपाभविष्यसिनसंशयः ३२ विपरीतंततोदृष्ट्वाकिंचिन्नोवक्तुमर्हसि सतिष्ठतिस ७७
भामध्येयथावृक्षोयथासरित् ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्यजडत्वान्नकिंचिद्वदतिकिंतुकेवलंतिष्ठत्येवतथात्वंविपरीतमन्यायंगं
गाचारदृष्ट्वाकिंचिदपिवक्तुंजडवन्नार्हसिनयोग्यासितस्मात्त्वजडात्मकवृक्षसरिद्रूपाभवेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 नशशापतनुकोपचेत्यर्थः शांतत्वादिति भावः वाणीं चस्चेति परस्परगडनर्निवारणार्थं करेण वाणीं धृत्वा तस्था इत्यर्थः
३४ अत्युन्नतामत्युन्नतांतां वाणीं ३५। ३६। ३७ स्ववलमिति यस्मात्कारणात्स्ववलं चेयं ज्ञातुमिच्छतितस्मात् मुंचेत्यर्थः

शापं श्रुत्वातु सा देवी न शशाप चुकोप ह चैव दुःखिता तस्थौ वाणीं धृत्वा करेण च ३४ अत्युन्न
तां तु तां दृष्ट्वा कोपप्रस्फुरिताधरां उवाच गंगा वाग्देवीं पद्मा चारक्तलोचनां ३५ श्रीगंगोवाच।
७८ त्वमुत्सृज महोग्रां च पद्मे किं मे करिष्यति दुःशीला मुखरा नष्टा नित्यं वाचालरूपिणी ३६ वाग
धिष्ठातृदेवीयं सततं कलहप्रिया यावती योग्यता चास्या यावती शक्तिरेव च ३७ तथा करो
तु वादं च मया सार्धं च दुर्मुखी स्वबलं यन्मम बलं विज्ञापयितुमिच्छति ३८ जानंतु सर्वे ह्युभयोः
प्रभावं विक्रमं सति इत्येवमुक्त्वा सा देवी वाण्यै शापं ददाविति ३९ सरित्स्वरूपा भवतु सा पा
त्वां च शशाप ह अधो मर्त्ये सा प्रयातु संति यत्रैव पापिनः ४० कलौ तेषां च पापानि ग्रहीष्यति
न संशयः इत्येवं वचनं श्रुत्वा तां शशाप सरस्वती ४१ त्वमेव यास्यसि महीं पापि पापं लभि ७८
ष्यसि एतस्मिन्नंतरे तत्र भगवानाजगाम ह ४२

३८ सा देवी गंगा ३९ या सरस्वती त्वां पद्मां शशाप सा सरस्वती सरित् भवत्वित्यर्थः ४० तां गंगां ४१ लभिष्यसि लप्स्यसे ४२ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ४३।४४। सामयिकां समयोचितां धर्मध्वजो राजा कलयांशेन ४५ भूमौ स्थिता भूमेरुत्पन्नेत्यर्थः ४६ शंखचूडस्य कामिनी पत्नी ४७ तुलसीति नाम्ना पश्चान्मम पत्नी भविष्यसी त्यन्वयः कलयांशेन सरिद्रूपिभव ४८ यया मुक्ता गंगा मां हं गंगेति ४९।५० जाये

चतुर्भुजश्च तुभिश्च पार्षदैश्च चतुर्भुजैः सरस्वतीं करे धृत्वा वासयामास वक्षसि ४३ बोधयामास सर्वज्ञः सर्वज्ञानं पुरातनं श्रुत्वा रहस्यं ता सा च शापस्य कलहस्य च ४४ उवाच दुःखिनास्ताश्च
७९ वाचं सामयिकां विभुः श्रीभगवानुवाच लक्ष्मि त्वं कलया गच्छ धर्मध्वजगृहं शुभे ४५ अयोनि
संभवा भूमौ तस्य कन्या भविष्यसि तत्रैव दैवदोषेण वृक्षत्वं च लभिष्यसि ४६ मदंशस्यासुरस्य
च शंखचूडस्य कामिनी भूत्वा पश्चाच्च मत्पत्नी भविष्यसि न संशयः ४७ त्रैलोक्यपावनी नाम्ना
तुलसीति च भारते कलया च सरिद्भूत्वा शीघ्रं गच्छ वरानने ४८ भारतं भारतीशापात्पद्मापाल
नीं भव गंगे यास्यसि पश्चात्त्वमंशेन विश्वपावनी ४९ भारतं भारतीशापात्पापदाहाय पापि ७९
नां भगीरथस्य तपसा तेन नीता सुकल्पिते ५० नाम्ना भागीरथी पूता भविष्यसि महीतले ॥
मदंशस्य समुद्रस्य जाया जाये ममाज्ञया ५१

भव। पद्मा हे जाये समुद्रस्य जाया भव इत्यर्थः ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शंतनोश्च कारणवशाज्ज्ञापनेत्यर्थः सरस्वतीमाह गंगाशापेनेति ५२ सपत्नीभ्यांसहकलहस्येत्यन्वयः स्वयंचेति अंशेनभा
रते सरिद्भव स्वयंच पूर्णरूपेण ब्रह्मलोके ब्रह्मणः पत्नीभवेत्यर्थः ५३ गंगात्विति गंगाप्यंशेन सरिद्भवतु पूर्णरूपेण तु शिव
स्थानंयातु तस्य पत्नीभवतु अत्र मन्निकटे तु पद्मैव तिष्ठतु पुनः शांतेत्याह शांता चेति ५४।५५ स्वस्वेदं वर्णयति तिस्र इति त्रिस्त्री
त्रिशीलाभिन्नस्वभावाः

८० मत्कलांशा स्वभूयस्य शंतनोश्च सुरेश्वरी गंगा शापेन कलया भारतं गच्छ भारति ५२ कलहस्य
फलं भुंक्ष्व सपत्नीभ्यां सहाच्युते स्वयं च ब्रह्मसदने ब्रह्मणः कामिनी भव ५३ गंगा यातु शिव
स्थानमत्र पद्मैव तिष्ठतु शांता च क्रोधरहिता भक्ता सत्वरूपिणी ५४ महासाध्वी महाभागा
सुशीला धर्मचारिणी यदंशकलया सर्वा धर्मिष्ठाश्च पतिव्रताः ५५ शांतरूपाः सुशीलाश्च प्रतिवि
श्वेषु पूजिताः तिस्रो भार्यास्त्रिशीलाश्च त्रयो भृत्याश्च बांधवाः ५६ ध्रुवं वेदविरुद्धाश्च न ह्येते मंगल
प्रदाः स्त्रीपुंवच्च गृहे येषां गृहिणां स्त्रीवशः पुमान् ५७ निष्फलं च जन्म तेषामशुभं च पदे पदे। ८०
मुखे दुष्टा योनिदुष्टा यस्य स्त्री कलहप्रिया ५८

त्रिस्त्रीसर्वैत्राण्वेति एते त्रयो वेदविरुद्धा वेदानुक्तत्वविषयाः ५६ येषां गृहे पुंवत्पुरुषवत्प्रधाना स्त्री भवतीत्यर्थः ५७ ॥ ५८
५७ ॥ ५७ ॥ २८ ॥ ५८ ॥ २८ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. न. ५९। ६०। ६१ भस्मांतंमरणांतंशौचंपवित्रताश्रभुवंनभवतीत्यर्थः ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेन

अरण्यंतेनगंतव्यंमहारण्यंगृहाद्वरं जलानांचस्थलानांचफलानांप्राप्तिरेवच ५९ सततंसुल

भात्रवनतेषांगृहएवच वरमग्नौस्थितिर्हिंस्रजंतूनांसन्निधौसुखं ६० ततोपिदुःखंपुंसांच

दुष्टस्त्रीसंन्निधौभुवं व्याधिज्वालाविषज्वालावरंपुंसोवरानने ६१ दुष्टस्त्रीणांमुखज्वालामर

णादतिरिच्यते पुंसांचस्त्रीजितांचैवभस्मांतंशौचमध्रुवं ६२ यदन्हिकुरुतेकर्मनतस्यफलभा

ग्भवेत् निंदितोत्रपरत्रैवसर्वत्रनरकंव्रजेत् ६३ यशःकीर्तिविहीनोयोजीवन्नपिमृतोहि

स्थानं सः बन्हीनांचसपत्नीनांनैकत्रश्रेयसेस्थितिः ६४ एकभार्यःसुखीनैवबहुभार्यःकदाचन ग

च्छगंगेशिवस्थानंसरस्वति ६५ अत्रतिष्ठतुमज्जेहेसुशीलाकमलालया तुसाध्वा

यस्यपत्नीचसुशीलाचपतिव्रता ६६ इहस्वर्गेसुखंतस्यधर्मोमोक्षःपरत्रच पतिव्रतायस्य

पत्नीसचमुक्तःशुचीःसुखी ६७ जीवन्मृतोऽशुचिर्दुःखीदुःशीलापतिरेवच इतिश्रीदेवीभा ८१

गवतेमहापुराणेनवमस्कंधेषष्ठोध्यायः ६॥

वमस्कंधे षष्ठोध्यायः ६॥ श्रीउमामहेश्वरायनमः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ अधोधिकेष्वनुःपंचाशद्भिःपद्यैरनःपरं शापोद्धारप्रकारश्च तिसृणांसम्यगुच्यते विरराम च नारदेति नारदंप्रतिनाराय
णोक्तिः ९२ प्रथमं सरस्वतीप्रार्थनां करोति विशापमिति ३ अत्युन्मत्ततायाः फलं मयालब्धमित्याह अत्युन्नतोहीति ४ तद

श्रीनारायणउवाच इत्युक्त्वाजगतांनाथोविररामचनारद अतीवरुरुदुर्देव्यःसमालिंग्यपरस्परं
८२ ४२ ताश्चसर्वाःसमालोक्यक्रमेणोचुस्तदेश्वरं कंपिताःसाश्रुनेत्राश्चशोकेनचभयेनच २ सरस्व
त्युवाच विशापंदेहिहेनाथदुष्टमाजन्मशोचनं सत्स्वामिनापरित्यक्ताःकुतोजीवंतिताः॥ द्रिय
३ देहत्यागंकरिष्यामियोगेनभारतेध्रुवं अत्युन्नतोहिनियतंपातमर्हतिनिश्चयं ४ गंगोवा
१९२ च अहंकेनापराधेनत्वयात्यक्ताजगत्पते देहत्यागंकरिष्यामिनिर्दोषायाःवधंलभ ५ नि
र्दोषकामिनीत्यागंयःकरोतिनरोभुवि सयातिनरकंघोरंकिंतुसर्वेश्वरोपिवा ६ पद्मोवाच
नाथसत्वस्वरूपस्त्वंकोपःकथमहोतव प्रसादंकुरुभार्येद्वेसदीशस्यक्षमावरा ७ भारतेभा
रतीशापाद्यास्यामिकलयाप्यहं कियत्कालंस्थितिस्तत्रकदाद्रक्ष्यामितेपदे ८ ॥ ॥ ॥ ८२

नंतरंगंगोवाच अहंकेनेति सरस्वत्याअपराधः कृतोमयातुन कृतइतिभावः तेनकारणेन निर्दोषायास्त्वंवधंलभस्वे
त्यर्थः ५ सर्वेश्वरोपियदिस्यात्तथापि ६ द्वेभार्येमतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इं॰भा॰न॰ ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १३ । १४ । १५ । १६ भारतीकलयैकांशेननदीभवतुअर्धांशेनब्रह्मसदनंगच्छतुपूर्णांशेनवैकुंठे
तिष्ठतु तथैव गंगापितेन मम वाक्यमपिसत्यंजातं वैकुंठ वासेन तिसृणां समतांच जाता भविष्यतीति १७ ॥ १८ ॥

दास्यंतिपापिनःपापंसद्यःस्नानावगाहनात् केनतेन विमुक्ताहमागमिष्यामितेपदं ९
८३ कलयातुलसीरूपंधर्मध्वजसुतासती भुक्त्वाकरालभिष्यामित्वत्पदांबुजमच्युत १० वृक्ष
रूपाभविष्यामित्वदधिष्ठात्रदेवता समुद्धरिष्यसिकरानन्मेब्रूहिकृपानिधे ११ गंगासरस्व
तीशापाद्यदिपास्यतिभारते शापेन मुक्तापापाच्चकदात्वांचलभिष्यति १२ गंगाशापेनवा
चाणीयदियास्यतिभारतं कदाशापाद्विनिर्मुच्यलभिष्यतिपदंतव १३ तांवाणींब्रह्मसदनं
गंगांवाशिवमंदिरं गंतुंवदसिहेनाथतत्क्षमस्वचतेवचः १४ इत्युक्त्वाकमलाकांतपादधृत्वा
ननामसा स्वकेशैर्वेष्टनंकृत्वारुरोदचपुनःपुनः १५ श्रीभगवानुवाच त्वद्वाक्यमाचरिष्या ८३
मित्ववाक्यंचसुरेश्वरि समतांचकरिष्यामिशृणुत्वंकमलेक्षणे १६ भारतीयातुकलयास
रिद्रूपाचभारते अर्धासाब्रह्मसदनंस्वयंतिष्ठतुमद्गृहे १७ भगीरथेनसानीतागंगायास्यति
भारते पूतंकर्तुंत्रिभुवनंस्वयंतिष्ठतुमद्गृहे १८

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे भाग्न. तत्रैवेति एकोनाववतां एवेत्यर्थः ननुनस्याः सरस्वतीवद्धांशावतारद्वत्वं तदपेक्षयास्यान्यूनापराधत्वात् १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ हे
पद्मभवे २२ मन्मंत्रोपासकानामिति इदमुपलक्षणं ब्रह्मनिष्ठशैवशाक्तगाणेश सौराणांभक्तानामपितेषामपि पुराणांतरेपुनी

तत्रैवचंद्रमौलेश्चमौलिंप्राप्स्यसिदुर्लभं ततःस्वभावजःपूताप्यतिपूताभविष्यति १९ कलांशां
८४ शेनगच्छत्वंभारतेवामलोचने पद्मावतीसरिद्रूपातुलसीवृक्षरूपिणी २० कलेःपंचसहस्रे
गतेवर्षेचमोक्षणं युष्माकंसरितांचैवमद्गृहेचागमिष्यथ २१ संपदांहेतुभूताचविपत्तिःस
र्वदेहिनां विनाविपत्तेर्महिमाकेषांपद्मभवेभवे २२ मन्मंत्रोपासकानांचसतांस्नानाव
गाहनात् युष्माकंमोक्षणंपापाद्दर्शनात्स्पर्शनात्तथा २३ पृथिव्यांयानितीर्थानिसंत्यसं
393 ख्यानिसुंदरि भविष्यंतिचपूतानिमद्भक्तस्पर्शदर्शनात् २४ मन्मंत्रोपासकाभक्ताविभ्रमंति
चभारते पूतंकर्तुंतारितुंचसुपवित्रांवसुंधरां २५ भक्तायत्रतिष्ठंतिपादंप्रक्षालयंतिच। ८४
तत्स्थानंचमहातीर्थंसुपवित्रंभवेध्रुवं २६ स्त्रीघ्नोगोघ्नःकृतघ्नश्चब्रह्मघ्नोगुरुतल्पगः जीव
न्मुक्तोभवेत्पूतोमद्भक्तस्पर्शदर्शनात् २७

पीदिपावकत्वस्पर्शणात् २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २८ धावकइति रजककर्मकर्ताब्राह्मण इत्यर्थः २९। ३०॥ पूतश्चभवतीत्यर्थः ३१ सूपकारः पाककर्ता ३२॥ ३३

एकादशीविहीनश्च संध्याहीनोथनास्तिकः नरघातीभवेत्पूतोमद्भक्तस्पर्शदर्शनात् २८ म
सिजीवीमसीजीवीधावकोग्रामयाचकः वृषवाहोभवेत्पूतोमद्भस्पर्शदर्शनात् २९ विश्वासघा
८५ तीमित्रघ्नोमिथ्यासाक्ष्यस्यदायकः स्थाप्यहारीभवेत्पूतोमद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ३० अत्युग्रवागदू
षकश्चजारकःपुंश्चलीपतिः पूतश्चपुंश्चलीपुत्रोमद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ३१ शूद्राणांसूपकारश्च
देवलोग्रामयाजकः अदीक्षितोभवेत्पूतोमद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ३२ पितरंमातरंभार्यांभ्रातरंत
नयंसुतां गुरोःकुलंचभगिनींचक्षुर्हीनंचबांधवं ३३ श्वश्रूंचश्वशुरंचैवयोनपुष्णातिसुंदरि
समहापातकीपूतोमद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ३४ अश्वत्थनाशकश्चैवमद्भक्तनिंदकस्तथा शूद्रान्नभो
जीविप्रश्चपूतोमद्भक्तदर्शनात् ३५ देवद्रव्यापहारीचविप्रद्रव्यापहारकः लाक्षालोहरसानांचवि
क्रेताडुहितुस्तथा ३६ महापातकिनश्चैवशूद्राणांशवदाहकः भवेयुरेतेपूताश्चमद्भक्तस्पर्शदर्श ८५
नात् ३७ श्रीमहालक्ष्मीरुवाच भक्तानांलक्षणंब्रूहिभक्तानुग्रहकातर येषांसुदर्शनस्पर्शात्
सद्यःपूतानराधमाः ३८

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 कीदृशा नराधमास्तानाह हरिभक्तीति ३९ कीदृशा वैष्णवास्तानाह पुनंतीति क्षणादहो इत्येतत्पर्यंतं लक्ष्मीप्रश्नः ४०।४१ त्व
न्मयानिजलमयानीत्यर्थः ४२ श्रेष्ठोपचक्रमे इत्यत्र श्रेष्ठेति लुप्त प्रथमांतं आर्षत्वात् श्रेष्ठउपचक्रमे इत्यर्थः ४३ ॥ ४४ ॥ ४५

हरिभक्तिविहीनाश्च महाहंकारसंयुताः स्वप्रशंसारता धूर्ताः शठाश्च साधुनिंदकाः ३९ पुनंति स
र्वतीर्थानि येषां स्नानावगाहनात् येषां च पादरजसा पूता पादोदकान्मही ४० येषां संदर्शनं स्पर्शं
ये वा वांछंति भारते सर्वेषां परमो लाभो वैष्णवानां समागमः ४१ न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवाम्
८६ च्छिलामयाः ते पुनंत्यपि कालेन विष्णुभक्ताः क्षणादहो ४२ सूत उवाच महालक्ष्मीवचः श्रुत्वा
लक्ष्मीकांतश्च सस्मितः निगूढतत्त्वं कथितुमपि श्रेष्ठोपचक्रमे ४३ श्रीभगवानुवाच भक्तानां
५९५ लक्षणं लक्ष्मि गूढं श्रुतिपुराणयोः पुण्यस्वरूपं पापघ्नं सुखदं भक्तिमुक्तिदं ४४ सारभूतं गोप
नीयं न वक्तव्यं खलेषु च त्वां पवित्रां प्राणतुल्यां कथयामि निशामय ४५ गुरुवक्त्राद्विष्णुमंत्रो
यस्य कर्णे पतिष्यति वदंति वेदास्तं चापि पवित्रं च नरोत्तमं ४६ पुरुषाणां शतं पूर्वं तथा तज्ज ८६
न्ममात्रतः स्वर्गस्थं नरकस्थं वा मुक्तिमाप्नोति तत्क्षणात् ४७ यैः कैश्चिद्यत्र वा जन्म लब्धं ये पु
च जंतुषु जीवन्मुक्तास्तु ते पूता यांति काले हरेः पदं ४८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विष्णुमंत्र इति इदमुपलक्षणं शिवशक्तिगणेशसूर्यमंत्राणामपि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰न॰४९। स्वात्मा स्वदेहो भक्तिवशात् पा विस्मृतो येन वा हितागम्यादिषु इत्यनेन साधुत्वं ५०। ५१। ५२ आख्यगानैर्मधुरगानैः
५३। ५४ इति श्री देवीभागवत तिलके नवमस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ७ दशोत्तरशतैः पद्यैर्गंगादीनां च भारते कष्पिलासमु
त्पत्तिकलौ वर्तनमुच्यते पूर्वाध्याये तदा ज्ञया तास्तत्रचक्रुरित्यनेन सरस्वत्यादयो नदीरूपा अभवन्नित्युक्तं तदेव स्पष्टयति ना

मद्भक्तियुक्तो मर्त्यश्च समुक्तो मद्गुणान्वितः मद्गुणाधीनवृत्तिर्यः कथाविष्टश्च संततं ४९ मद्गु
८७ णश्रुतिमात्रेण सानंदः पुलकान्वितः सगद्गदः साश्रुनेत्रः स्वात्मविस्मृत एव च ५० न वांछ
ति सुखं मुक्तिं सालोक्यादिचतुष्टयं ब्रह्मत्वममरत्वं वा तद्वांछा मम सेवने ५१ इंद्रत्वं च मनुत्वं
च ब्रह्मत्वं च सुदुर्लभं स्वर्गराज्यादिभोगं च स्वप्नेपि च न वांछति ५२ भ्रमंति भारते भक्तास्ता
ग्जन्म सुदुर्लभं मद्गुणश्रवणाख्यगानैर्नित्यं मुदान्विताः ५३ ते यांति च महीं पूत्वा नरं तीर्थं
मम आलयं इत्येवं कथितं सर्वं पद्मे कुरुत यथोचितं ५४ तदाज्ञया तास्तत्रचक्रुर्हरिस्तस्थौ सुखासने।
इति श्री देवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे शक्तिप्रादुर्भावे सप्तमोऽध्यायः ८७
७ श्रीनारायण उवाच सरस्वती पुण्यक्षेत्रमाजगाम च भारते गंगाशापेन कलया स्वयं तस्थौ
हरेः पदे १ पा

नारायण उवाच सरस्वतीति गंगायाः शापेन सरस्वती कलया अंशैर्भारते खंडे आजगाम स्वयं पूर्णरूपेण हरेः पदे वैकुंठे तस्थौ इति
इत्यन्वयः १॥ २॥ २॥ १॥ १॥ २॥ १॥ १॥ १२॥ २॥ २॥ २॥ २॥ २॥ १॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. सरस्वतीनाम्नो निरुक्तिमाह भारतीति भारतखंडे नदीरूपेणागमनाद्भा[illegible]ीत्वं अर्शआद्यजंताद्गौरादि पाठान्ङीप् ब्रह्मणः प्रिया [illegible]ब्राह्मी ब्रह्मण इदमित्यस्मिन्नर्थे ब्राह्मोजाताविति निपातनादि[illegible]पेकतेर्णत्वात् ङीप् वाण्यधिष्ठात्रीति वाण्या अधि ष्ठातृत्वाल्लक्षणया वाणीतिनाम २ सरोवाप्यामिति हियतः सरसि वाप्यां स्रोतःसु अन्यत्रापि सर्वत्र देशे हरिर्दृश्यते सर्वत्र व्या पकत्वात्तेन हेतुना सरसि विद्यमानत्वाद्धरिः सरस्वान् भवति तस्येयं शक्तिर्यतस्तेन हेतुना नाम्ना सरस्वतीयं कथ्यते इत्यर्थः सर

भारती भारतं गत्वा ब्राह्मी च ब्रह्मणः प्रिया वाण्यधिष्ठातृदेवी सा तेन वाणी प्रकीर्तिता २ सरोवा प्यां च स्रोतःसु सर्वत्रैव हि दृश्यते कृष्णः सरस्वांस्तस्येयं तेन नाम्ना सरस्वती ३ सरस्वती नदी सा च तीर्थरूपातिपावनी पापिनां पापदाहाय ज्वलदग्निस्वरूपिणी ४ पश्चाद्भागीरथीनीता महीं भ गीरथेन च सा वै जगाम कलया वाणीशापेन नारद ५ तत्रैव समये तां च दधार शिरसा शिवः वेगं सोढुं मयं शक्तो भुवः प्रार्थनया विभुः ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ८८

595

स्वत्कृद् स्यलक्षणया सरस्वत्संबंधिनी शक्तिरित्यर्थे ङगितश्चेति ङीपि सरस्वतीशब्दः सिद्धः ३४ सरस्वत्युत्पत्त्यनंतरं गंगो त्पत्तिमाह पश्चादिति वाणीशापेन कलयांशेन जगाम ५ तत्रैवेति ऊर्ध्वदेशादधः पतन स्वरूपे एव तस्या धारणा वेगन सहनाय [illegible] ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 पद्मेति यापद्मा कलया जगाम सा पद्मावती नाम्ना नदी अभवदित्यर्थः स्वयं पूर्णरूपा हरेः पदे वैकुंठे तस्थाविति पूर्ववत् ७ त
तोऽन्ययेति एकांशेन यथा नदी जाता तदुत्तरमनंतरं अन्यया कलया द्वितीयया कलया भारते खंडे जन्म लेभे तज्जन्म धर्मध्वजोर
रे जातमिति धर्मध्वजसुतेति तया लक्ष्म्यंशत्वा ल्लक्ष्मीति तथा तुलसीति च नाम्ना विख्याता अभवदित्यर्थः ८ पुरेति सा लक्ष्मीः
पुरा पूर्वं यः सरस्वतीशापस्तस्माद्धेतोस्तस्मात्स्वस्याश्च हरिशापो जातस्तस्माच्च मनुष्यरूपिणी तुलसीति नाम्ना स्थिता पिवृक्षरू

पद्माजगाम कलया सा च पद्मावती नदी भारतं भारतीशापात्स्वयं तस्थौ हरेः पदे ७ ततोऽ
न्यया सा कलया लेभे जन्म च भारते धर्मध्वजसुता लक्ष्मीर्विख्याता तुलसीति च ८ पुरा सर
स्वतीशापात्स्वस्याश्च हरिशापतः बभूव वृक्षरूपा सा कलया विश्वपावनी ९ कलेः पंचस
हस्रं च वर्षं स्थित्वा च भारते जग्मुस्ताश्च सरिद्रूपं विहाय श्रीहरेः पदं १० यानि सर्वाणि तीर्था
नि काशीं वृंदावनं विना यास्यंति सार्धं ताभिश्च वैकुंठे माज्ञया हरेः ११ ॥ ॥ ॥ ॥

पा बभूवेत्यर्थः तद्वक्ष्यमाणमहस्र पुरस्य वृक्षो भविष्यतीति चतुर्विंश ध्याये वक्ष्यमाणो हरिशापः ९ एता नद्यः कियत्प
र्यंतं मत्र स्थास्यंतीति चेत्तत्राह कलेरिति जग्मुर्गमिष्यंतीत्यर्थः हरेः पदं वैकुंठं १० काशीवृंदावनं विनेति पूर्वं क्षेत्र
द्वयं तु प्रलयपर्यंतं लोकोद्धारणाय भूमावेव स्थास्यतीति भावः ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ त॰ जगन्नाथः पुरुषोत्तमः शक्तिशिवौ शक्तिशिवमूर्तिस्थापनानस्यादित्यर्थः भारतं भारतखंडं त्यक्त्वेत्यन्वयः निजंपदं स्वस्थानं १२
साधवश्चेति शाक्तशैववैष्णवाद्याः साधवः संख्यानिक्षीवत्समार्थं यद्युर्योस्यंतीत्यर्थः १३ देवपूजा देवादीनां पूजा तेषामेव नाम देव॰
नाम तेषामेव कीर्त्तीनां गुणानां च कीर्त्तनं १४ अनश्नं व्रतं १५ वामाचारो मद्यमांसनिषेवणादिः कामाचाररताः इत्यपि पाठः यथेष्टाभा

शालग्रामः शक्तिशिवौ जगन्नाथश्च भारतं कलेर्दशसहस्रांते त्यक्त्वायांति निजंपदं १२ साधवश्च पु
६० राणानि शंखानि श्राद्धतर्पणे वेदोक्तानि च कर्माणि यद्युस्तैः सार्द्धमेव च १३ देवपूजा देवनाम त
त्कीर्तिगुणकीर्तनं वेदांगानि च शास्त्राणि यद्युस्तैः सार्धमेव च १४ संतश्च सत्यधर्मश्च वेदाश्च ग्रा
मदेवताः व्रतं तपश्चानशनं यद्युस्तैः सार्धमेव च १५ वामाचाररताः सर्वे मिथ्याकपटसंयुताः
९९८ तुलसीरहिता पूजा भविष्यति ततः परं १६ शठाः क्रूरा दांभिकाश्च महाहंकारसंयुताः चौराश्च
हिंसकाः सर्वे भविष्यंति ततः परं १७ पुंसो भेदश्च स्त्रीभेदो विवाहो वापि निर्भयः स्वस्वामिभेदो व
स्तूनां भविष्यति ततः परं १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ६०

ररताइति तस्यार्थः १६।१७ पुंसां परस्परं भेदो मित्रत्वाभावइत्यर्थः यद्वा स्त्रीपुंभेद एव केवलं स्यात्स तिन तु जातिभेद इत्यर्थः अतए
वजातिभेदाभावाद्विवाहः सर्वस्त्रीभिः सह सर्वपुरुषाणां निर्भयः स्यादित्यर्थः स्वस्वामिभेद इति पितुर्वस्तु पितुरेव पुत्रस्य च वस्तु पुत्रस्यै
वन परस्परं दास्यंतीत्यर्थः १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 १९ भृत्याधिकोभृत्यापेक्षयाप्यधिकोधमोगृही गृहस्वामीत्यर्थः वध्वाः स्नुषायाः श्वश्रूः चेटीसमा दासीसमा श्वशुरश्च दाससमः सा
दित्यर्थः २० योनिसंबंधिनः स्त्रीसंबंधिनो बांधवा गृहेषु कर्तारो न स्वबांधवाः विद्यासंबंधिभिः सतीर्थ्यैः २१ यथापरिचितेति पुंसो

सर्वे स्त्रीवशगाः पुंसः पुंश्चल्यश्च गृहे गृहे तर्जनैर्भर्त्सनैः शश्वत्स्वामिनं ताडयंति च १९ गृहे
९१ श्वरी च गृहिणी गृही भृत्याधिको धमः चेटीदाससमो वध्वाः श्वश्रूश्च श्वशुरस्तया २० कर्ता
रो बलिनो गेहे योनिसंबंधिबांधवाः विद्यासंबंधिभिः सार्धं संभाषापि न विद्यते २१ यथापरि
चिता लोकास्तथा पुंसश्च बांधवाः सर्वकर्माक्षमाः पुंसो योषितामाज्ञया विना २२ ब्रह्मक्षत्रवि
ट्शूद्राणां जात्याचारविवर्जिताः संध्या च यज्ञसूत्रं च भवेल्लुप्तं न संशयः २३ म्लेच्छाचारा भवि
ष्यंति वर्णाश्चत्वार एव च म्लेच्छशास्त्रं पठिष्यंति स्वशास्त्राणि विहाय च २४ ब्रह्मक्षत्रविशां वंशः
शूद्राणां सेवकाः कलौ सूपकारा धावकाश्च वृषवाहाश्च सर्वशः २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ९१

गृहस्वामिनो बांधवा यथा परिचयरहिता लोकास्तथा भविष्यंतीत्यर्थः सर्वकर्माक्षमाः सर्वकर्माणि कर्तुमक्षमा असमर्थाः २२ जा
त्याचारविवर्जितास्ते ते वर्णा इत्यर्थः २३ सूपकाराः शूद्राणामन्नपाचका इत्यर्थः तेषामेव धावका वस्त्रक्षालकाः २५ ॥ ३५
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा.न. २६। २७ दीर्घिका अल्पनद्यः २८। २९। ३० ह्रस्वाकुटीकुटीरः ३१ करपीडिताः राजग्राह्योभागः करः ३२। ३३ तडागेषु अन्यत्र च

सस्यहीनाजनाः सर्वे सस्यहीनाच मेदिनी फलहीनाश्च तरवो पत्यहीनाश्च योषितः २६ क्षीर
हीनास्तथा गावः क्षीरं सर्पिर्विवर्जितं दंपतीप्रीतिहीनौ च गृहिणः सत्यवर्जिताः २७ प्रतापही
९३ नाभूपाश्च प्रजाश्च करपीडिताः जलहीना महानद्यो दीर्घिकाकंदरादयः २८ धर्महीनाः पुण्यही
नावर्णाश्चत्वार एव च लक्षेषु पुण्यवान्कोपि न तिष्ठति ततः परं २९ कुत्सिता विकृताकारा नरा
नार्यश्च बालकाः कुवार्ता कुत्सितः शब्दो भविष्यति ततः परं ३० केचिद्ग्रामाश्च नगरा नरशून्या भ
११७ यानकाः केचित्स्वल्पकुटीरेण नरेण च समन्विताः ३१ अरण्यानि भविष्यंति ग्रामेषु नगरेषु च।
अरण्यवासिनः सर्वे जनाश्च करपीडिताः ३२ सस्यानि च भविष्यंति तडागेषु नदीषु च प्रकृष्टवं
शजा हीना भविष्यंति कलौ युगे ३३ अलीकवादिनो धूर्ताः शठाश्चासत्यवादिनः प्रकृष्टानि च क्षे ९३
त्राणि सस्यहीनानि नारद ३४ हीनाः प्रकृष्टा धनिनो देवभक्ताश्च नास्तिकाः हिंसकाश्च दयाहीनाः पौ
राश्च नरघातिनः ३५

अभावात्तेषु भविष्यंति प्रकृष्टवंशजाः कुलीना हीना नीचा भविष्यंति ३४ ये देवभक्तास्ते नास्तिका भविष्यंति अदेवभक्ता इति।
वाहेदः ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ गदै रोगैरायुक्ताःसंवक्षाः ३६। ३७।३८ वधूस्नुषा एतासां जारैरूपेनानिदत्तान्यन्नानितेषांभक्षकाः ३९ हरेर्नामजपित्वातज्ज
न्यं पुण्यं गृहीत्वाविक्रेष्यंतीत्यर्थः स्वयमुत्सृज्येति प्रथमतोदानंकीर्त्यर्थंकरिष्यंतिनत्वीश्वरप्रीत्यर्थंततः पश्चात्तदनंतरं यद्दत्तंग

वामनाव्याधियुक्ताश्च नरानार्यश्चसर्वतः स्वल्पायुषोगदायुक्तायौवनैरहिताःकलौ ३६
६३ पलिताःषोडशेवर्षेमहावृद्धाश्चविंशतौ अष्टवर्षाचयुवतीरजोयुक्ताचगर्भिणी ३७ वत्स
रांतप्रसूतास्त्रीषोडशेचजरान्विता पतिपुत्रवतीकाचित्सर्वावंध्याःकलौयुगे ३८ कन्यावि
क्रयिणःसर्वेवर्णाश्चत्वारएवच मातृजायावधूनांचजारोपेतान्नभक्षकाः ३९ कन्यानांभ
गिनीनांवाजारोपात्तान्नजीविनः हरेर्नामविक्रयिणोभविष्यंतिकलौयुगे ४० स्वयमुत्सृज्यप्रदा
नंचकीर्तिवर्द्धनहेतवे ततःपश्चात्स्वदानंचस्वयमुल्लंघयिष्यति ४१ देववृत्तिंब्रह्मवृत्तिं वृ
त्तिंगुरुकुलस्यच स्वदत्तांपरदत्तांवासर्वमुल्लंघयिष्यति ४२ कन्यकागामिनःकेचित्केचि ६३
च्छ्वश्रुगामिनः केचिद्वधूगामिनःकेचिच्च सर्वगामिनः ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
श्च

वादिकं दानंतत्स्वयमुल्लंघयिष्यति मयानब्राह्मणायदत्तमित्युक्त्वा ब्राह्मणाद्यहरिष्यति ४१ देववृत्तिं देवजीविकां ४२
४३। ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ४४।४५ पत्नीनामिति कस्यकापत्नीतस्याःकोवाभर्तेतिननिर्णयः सर्वेषांपरस्परंपत्नीभर्तृत्वात् वस्तूनांचविशेषतोननिर्णय इत्यर्थः ४६।४७।४८।४९ कुहूरात्रिरमावास्यारात्रिः ५० कुष्ठिनीत्यत्रकुष्टिनीत्यपिक्वचित्पाठः तदाकुष्ठवतीत्यर्थः रंधना॰

भगिनीगामिनःकेचित्स्वपत्नीमातृगामिनः भर्तृजायागामिनश्चभविष्यंतिकलौयुगे ४४
९४ अगम्यागमनंचैवकरिष्यंतिगृहेगृहे मातृयोनिंपरित्यज्यविहरिष्यंतिसर्वतः ४५ पत्नी
नांनिर्णयोनास्तिभर्तॄणांचकलौयुगे प्रजानांचैवग्रामाणांवस्तूनांचविशेषतः ४६ अली
कवादिनःसर्वेसर्वेचौराश्चलंपटाः परस्परंहिंसकाश्चसर्वेचनरघातिनः ४७ ब्रह्मक्षत्रवि
शांवंशाःभविष्यंतिचपापिनः लाक्षालोहरसानांचव्यापारंलवणस्यच ४८ वृषवाहा
598
विप्रवंशाःशूद्राणांशवदाहिनः शूद्रान्नभोजिनःसर्वेसर्वेचवृषलीरताः ४९ पंचयज्ञवि
हीनाश्चकुहूरात्रौचभोजिनः यज्ञसूत्रविहीनाश्चसंध्याशौचविहीनकाः ५० पुंश्चलीवा
र्धुषाजीवाकुष्टिनीचरजस्वला विप्राणांरंधनागारेभविष्यंतिचपाचिकाः ५१ ॥ ॥ ९४

गारे पाकशालायां ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. योनीनां स्त्रीणांजनानिमाश्रमाणांचननियमइत्यर्थः ५२ मानवेमनुष्येंगुष्ठांगुष्ठप्रमाणेवृक्षेच हस्तप्रमाणेजाते सति कश्चिद्यु
गेशेषेवृक्षमनुष्याएतत्प्रमाणाभविष्यंतीत्यर्थः ५३ विष्णुयशानामाकश्चिद्ब्राह्मणः ५४ घोटकोश्वः ५५ कल्केरंतर्धानोत

९५ अन्नानांनियमोनास्तियोनीनांचविशेषतः आश्रमाणांजनानांचसर्वेम्लेच्छाःकलौ
युगे ५२ एवंकलौसंप्रवृत्तेसर्वंम्लेच्छमयंभवेत् हस्तप्रमाणेवृक्षेचअंगुष्ठेचैवमानवे
५३ विप्रस्यविष्णुयशसःपुत्रःकल्किर्भविष्यति नारायणकलांशश्चभगवान्बलिनांवरः
५४ दीर्घेणकरवालेनदीर्घघोटकवाहनः म्लेच्छशून्यांचपृथिवींनिरन्नेणकरिष्यति ५५॥
निर्म्लेच्छांवसुधांकृत्वाचांतर्धानंकरिष्यति अराजकाचवसुधादस्युग्रस्ताभविष्यति ५६ स्थू
लप्रमाणांद्विषड्रात्रंवर्षधाराप्लुतामही लोकशून्यावृक्षशून्यागृहशून्याभविष्यति ५७
ततश्चद्वादशादित्याः करिष्यंत्युदयंमुने प्राप्नोतिशुष्कतांपृथ्वीसमातेषांचतेजसा ५८ कलौ
गतेचदुर्द्धर्षेप्रवृत्तेचकृतेयुगे तपःसत्वसमायुक्तोधर्मःपूर्णोभविष्यति ५९ ॥ ॥ ॥ ९५

रंवक्तमाह अराजकेति ५६ स्थूलास्थूलरूपामहीअप्रमाणा वहुविस्तीर्णेत्यर्थः।षड्रात्रमत्यंतसंयोगद्वितीयाषड्रात्रयात्र
वर्षधाराभिराप्लुता सतीलोकशून्येत्यर्थः ५७।५८ इत्यंकलेरवसानेजातेपश्चात्पुनःकृतयुगंप्रवर्त्ततेइत्याह कलौगतेइति ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ६०। ६१। ६२ सर्वेऽपि कृतयुगे देवीभक्ताः सर्वकारणमूलप्रकृतिभक्ताः भविष्यंतीत्यर्थः देवीमंत्रा मायाबीजादयस्तेष्विनिरताः
तथा देवीध्यानं तत्तन्नीयस्कंधादिवृक्तं तत्परायणाः तच्चानेकविधं तदुक्तं यामले स्त्रीरूपां चिंतयेद्देवीं पुंरूपां वा विचिंतयेत् अ
थवा निष्कलं ध्यायेत्सच्चिदानंदविग्रहमिति पुंरूपां विराड्रूपामित्यर्थः ६३ पूर्णो धर्मः कृतयुगे धर्मः पूर्णश्चतुष्पादित्यर्थः॥

६६ तपस्विनश्च धर्मिष्ठा वेदज्ञा ब्राह्मणा भुवि। पतिव्रताश्च धर्मिष्ठा योषितश्च गृहे गृहे ६० रा
जानः क्षत्रियाः सर्वे विप्रभक्ता मनस्विनः। प्रतापवंतो धर्मिष्ठाः पुण्यकर्मरताः सदा ६१ वै
श्या वाणिज्यनिरता विप्रभक्ताश्च धार्मिकाः। शूद्राश्च पुण्यशीलाश्च धर्मिष्ठा द्विजसेविनः ६२
विप्रक्षत्रविशां वंश्या देवीभक्तिपरायणाः। देवीमंत्ररताः सर्वे देवीध्यानपरायणाः ६३ श्रु
तिस्मृतिपुराणज्ञाः पुमांसः कृतगामिनः। लेशो नास्ति ह्यधर्मस्य पूर्णो धर्मः कृते युगे ६४ ध
र्मस्त्रिपाच्च त्रेतायां द्विपाच्च द्वापरे ततः। कलौ वृत्ते चैकपाच्च सर्वलुप्तिस्ततः परं ६५ वाराः स
प्त तथा विप्र तिथयः षोडश स्मृताः। तथा द्वादश मासाश्च ऋतवश्च षडेव च ६६ ॥ ॥ ॥ ६६

६४ उत्तरोत्तरमेकैकपादह्रासमित्याह धर्मस्त्रिपादिति ६५ अधुना कालस्वरूपमाह वाराः सप्तेति वारशब्दो वासरपरः
६६॥ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ पक्षौ शुक्लकृष्णौ द्वयोर्दक्षिणायनमुत्तरायणं ६७ वर्षं पंचविधं तच्चाष्टमस्कंधे उक्तं संवत्सरपरिवत्सरेडावत्सरादिभेदैः य
था चायांति यांत्येवं ति यथा दिनान्यायांति यांति च तथा दिनात्मकला युगानां तान्यप्यायांति चेत्यर्थः ६८ मनुष्यादि दिनादी
नां स्वरूपमुक्त्वा देवदिनादिस्वरूपमाह वर्षे पूर्णे इति मनुष्यवर्षमेव देवानामेकदिनं भवति नराणां षष्टियुगाधिकशत

६७

द्वौ पक्षौ चायने द्वे च चतुर्भिः प्रहरैर्दिनं चतुर्भिः प्रहरै रात्रिर्मासस्त्रिंशद्दिनैस्तथा ६७
वर्षं पंचविधं ज्ञेयं कालसंख्याविधिक्रमे यथा चायांति यांत्येव यथा युगचतुष्टयं ६८
वर्षे पूर्णे नराणां च देवानां च दिवानिशं शतत्रये षष्ट्यधिके नराणां च युगे गते ६९ देवा
नां च युगं ज्ञेयं कालसंख्याविदां मतं मन्वंतरं तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ७० मन्वंतर
समं ज्ञेयमायुष्यं च शचीपतेः अष्टाविंशतिमे चेंद्रे गते ब्रह्मदिवानिशं ७१ ॥ ॥ ॥ ॥ ६७

त्रयपयुगविशिष्टे युगे युगसमूहात्मके कालेगने सतीत्यर्थः तावत्कालो देवानामेकं युगं ज्ञेयं ६९ देवानामेक सप्ततियुगा
त्मकः काल एकं मन्वंतरमित्युच्यते ७० एवमष्टाविंशतिमे शचीपतौ गते सति तावत्परिमितः कालो ब्रह्मणो हिरण्य
गर्भस्यैकं दिनं भवतीत्यर्थः ७१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ एवमष्टोत्तरशतवर्षात्मके काले गते ब्रह्मा पतति तदा प्राकृतः प्रलयो भवतीत्यर्थः तत्र क्रममाह तत्रादृष्टेति भुवं जले जलं वह्नौ
वह्निं वायौ नभस्सु विलाप्य खमहंकारे महत्तत्त्वेऽहंकृतिं महान्तं प्रकृतौ मायामात्मनि प्रविलापयेदित्येवं क्रमेणोत्तरोत्तरभूते
षु पूर्वपूर्वभूतानां लयो भवति तथा च जले धरायाः निमग्नत्वात् लीनत्वात् तत्र तस्मिन्काले वसुंधरा दृष्टा ज्ञानविषयो न भवतीत्यर्थः
७२ कथं वसुंधरा लीनेति चेत्तत्राह जलप्लुतानीति विश्वानि ब्रह्मांडानि सर्वाणि वसुंधरासहितानि जले लीनानीत्यर्थः तदुत्तरं
जलमपि वह्नौ लीनमित्यनुक्रमेण पर्यायो ब्रह्मादयस्तु ज्ञानिनश्चिदात्मनि लीना भवन्तीत्याह ब्रह्मविष्ण्विति ७३ तत्रैवेति।
९८

अष्टोत्तरशते वर्षे गते याते च ब्रह्मणः प्रलयः प्राकृतो ज्ञेयस्तत्रादृष्टा वसुंधरा ७२ जलप्लुता
नि विश्वानि ब्रह्मविष्णुशिवादयः ऋषयो ज्ञानिनः सर्वे लीनाः सत्ये चिदात्मनि ७३ तत्रैव प्रकृ
तिर्लीना तत्र प्राकृतिको लयः लये प्राकृतिके जाते याते च ब्रह्मणो मुने ७४ निमेषमात्रं काल
श्च श्रीदेव्याः प्रोच्यते मुने एवं नश्यन्ति सर्वाणि ब्रह्मांडान्यखिलानि च ७५ ॥ ॥ ॥ ॥ ९८

चिदात्मन्येव प्रकृतिर्लीना तदभेदेनैव तिष्ठतीत्यर्थः तत्र तस्मिन्काले स लयः प्राकृत इत्युच्यते प्रकृतेरपि ब्रह्मणि लीनत्वात्
७४ अयं प्राकृतप्रलयपर्यन्तं सर्वोऽपि कालः परमेश्वर्या मूलप्रकृतेर्निमेषमात्रमुच्यत इत्याह निमेषमात्रमिति श्रीदेव्या
मापा विशिष्टब्रह्मरूपिण्या मूलप्रकृतेः ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ पुनर्निमेषमात्रेण श्रीमूलप्रकृतेर्निमेषमात्रेण सृष्टिक्रमेणानंतानि ब्रह्मांडानि भवंतीत्यत्र गणना सृष्टिप्रलयानां नानात्वी
त्याह निमेषांतरकालेनेति तदुक्तमुमासंहितायां निमेषमात्रतो यस्या ब्रह्मांडानां च कोटयः जायंतेपि च नश्यंति सैषा भगव
ती शिवेति ७६ गतायाता आदौ गताः पश्चादागता इत्यर्थः ७७ ब्रह्मांडे इति जातावेकवचनं अनंतब्रह्मांडेष्वनंतब्रह्मविष्ण्वा
दीनां सत्वात्तेषां संख्यास्तीत्यर्थः तर्हि सर्वेषामपीश्वरः कस्तत्राह ब्रह्मांडानां चेति ७८ महाविराडिति अनेकब्रह्मांडांतर्ग
६६ तक्षुद्रविराड्रूपाणां पूर्वोक्तानां समष्टिभूतो महाविराडपि परमात्मनोंश इत्यर्थः ७९ ननु पूर्वं मूलप्रकृतेः कारणत्वमुक्तमधु

निमेषांतरकालेन पुनः सृष्टिक्रमेण च एवं कतिविधा सृष्टिर्लयः कतिविधोपि वा ७६ कति
कल्पा गतायाताः संख्यां जानाति कः पुमान् सृष्टीनां च लयानां च ब्रह्मांडानां च नारद ७७ ब्र
ह्मादीनां च ब्रह्मांडे संख्यां जानाति कः पुमान् ब्रह्मांडानां च सर्वेषां ईश्वरश्चैक एव सः ७८ सर्वे
षां परमात्मा च सच्चिदानंदरूपधृक् ब्रह्माद्यश्च तस्यांशास्तस्यांशश्च महाविराट् ७९ तस्यांश
श्च विराट् क्षुद्रः सैवेयं प्रकृतिः परा तस्याः सकाशात्संजातोप्यर्द्धनारीश्वरस्ततः ८० ॥ ॥ ॥ ६६

नापरमात्मनः कारणत्वं कथमुच्यते तत्राह सैवेयं प्रकृतिः परेति न केवलं निर्गुणस्यात्मनः कारणत्वं भवति किंतु मायाविशि
ष्टस्यैव तथा च यथा गजशरीरे प्रविष्टं चैतन्यं गज इत्युच्यते तथैव मूलप्रकृतौ प्रविष्टं प्रथमतश्चैतन्यं मूलप्रकृतिरित्युच्यते इ
ति न तयोर्भेद इत्यर्थः तस्या इति तस्याः मूलप्रकृतेः सकाशात् श्रुत्युक्तप्रकारेण पंचमहाभूतोत्पत्त्यनंतरं पांचभौतिकोर्द्ध
नारीश्वरो गोपालसुंदरीसंज्ञकः श्रीकृष्णो जात इत्यर्थः ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ८१।८२ तस्मात्कृष्णात्प्रकृत्याख्ये देवा उत्पन्ना इति सूचयन्नुक्तमेवार्थं प्रकारेण सर्वं जगत् ब्रह्मरूपेणास्य मन्त्रीणाहस्तं
नित्यमिति ८३ तस्यैव मूलप्रकृतेः स्वरूपस्य महिमानमाह करोतीति ८४ तपसा पश्चयोमितस्य कारेणेति ८५।८६॥

१८७। सैव कृष्णो द्विधाभूतो द्विभुजश्च चतुर्भुजः चतुर्भुजश्च वैकुंठे गोलोके द्विभुजः स्वयं ८१ ब्रह्मादि
तृणपर्यंतं सर्वं प्राकृतिकं भवेत् यद्यत्प्राकृतिकं सृष्टं सर्वं नश्वरमेव च ८२ एवं विधं सृष्टिहेतुं
सत्यं नित्यं सनातनं स्वेच्छामयं परं ब्रह्म निर्गुणं प्रकृतेः परं ८३ निरुपाधि निराकारं भक्तानुग्रह
कातरं करोति ब्रह्मा ब्रह्मांडं ज्ञानात्कमलोद्भवः ८४ शिवो मृत्युंजयश्चैव संहर्ता सर्वसत्ववित्
ध्यानाद्यस्य तपसा सर्वेशस्तु तपो महान् ८५ महाविभूतियुक्तश्च सर्वज्ञः सर्वदर्शनः सर्वव्यापी
सर्वपालो दाता सर्वसंपदां ८६ विष्णुः सर्वेश्वरः श्रीमान् यद्भक्त्या यस्य सेवया महामाया च प्रकृ
तिः सर्वशक्तिसुरेश्वरी ८७ सैव प्रोक्ता भगवती सच्चिदानंदरूपिणी यज्ज्ञानाद्यस्य तपसा यद्भ १८८।
क्त्या यस्य सेवया ८८ सावित्री देवमाता च वेदाधिष्ठातृदेवता पूजा द्विजानां वेदज्ञा यज्ज्ञानाद्य
स्य सेवया ८९

८७।८८ पूर्वोक्ताः पंच प्रकृतयोऽपि मूलप्रकृत्याराधनादेव महत्त्वं प्रापुरित्याह सावित्री चेति वेदज्ञा जातेत्यर्थः ८९॥ ८९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

600

दे॰भा॰न॰ पंचप्रकृतिवद्बुद्ध्यादिभिरपिमूलप्रकृत्याराधनादेवतत्पदंलब्धमित्याह शतमन्वंतरमिति १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९
११० एवंप्रकारसर्वोत्तमासर्वेषांसर्वकारणंमूलप्रकृतिर्भवतीत्यर्थः इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेनवमस्कंधेऽष्टमोध्यायः
८ ॥ त्रिषष्टिश्लोकवर्यैस्तुशक्त्युत्पत्तिप्रसंगतः भूमिशक्तेः समुत्पत्तिर्ययावदभिवर्ण्यते अग्रेप्रश्नार्थंपूर्वाध्यायोक्तार्थसंक्षेपे

षष्टिवर्षसहस्रंचदिव्यंध्यात्वाचतत्पदं शतमन्वंतरंतप्त्वाशंकरेणपुराविभोः १०५ शतमन्वंत
१०३ रंचैवब्रह्माशक्तिंजजापह शतमन्वंतरंविष्णुस्तप्त्वापातावभूवह १०६ दशमन्वंतरंतप्त्वाश्री
कृष्णःपरंतपः गोलोकंप्राप्तवान्दिव्यंमोदतेद्यापियत्रहि ७ दशमन्वंतरंधर्मस्तप्त्वाचभक्तिसं
युतः सर्वप्राणःसर्वपूज्यः सर्वाधारोबभूवसः ८ एवंदेव्याश्चतपसासर्वेदेवाश्चपूजिताः ॥
मुनयोमनवोभूपाब्राह्मणाश्चैवपूजिताः ९ एवंतेकथितंसर्वंपुराणंचयथागमं गुरुवक्त्रा
द्यथाज्ञातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ११० इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेशक्ति
प्रादुर्भावेनारायणसंवादेऽष्टमोध्यायः ८ श्रीनारदउवाच देव्यानिमेषमात्रेण ब्रह्मणः
पातएवच तस्यपातःप्राकृतिकःप्रलयःपरिकीर्तितः १ प्रलयेप्राकृतेचोक्तातत्राहृष्टाव १०३
सुंधरा जलप्लुतानिविश्वानिसर्वेलीनाःपरात्मनि २

णानुवदति देव्यानिमेषेणेति १ अदृष्टाजलेलीनेत्यर्थः ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 कथंपुनरिति जलेलीनापुनःकथमुत्पन्नेत्यर्थः ३।४ तत्रप्रसंगादसदुत्पत्तिवादंखंडयन् सदुत्पत्तिवादमवलंब्योत्तरयति सर्वा
दिसृष्टाविति इतिश्रुतिरिति मायावारण्यानारसिंहीसर्वमिदं सृजतीत्यादिनतस्य कार्यं कारणंच विद्यते परास्य शक्तिर्विविधैव
श्रूयते इत्यादि सर्वे वैदेवादेवीमुपतस्थुः कासित्वं महादेवि साब्रवीदहं ब्रह्मरूपिणीमतः प्रकृतिपुरुषात्मकंजगदित्यादिश्रुत
यश्चत्वाः तत्रोत्पत्तिर्नामनापूर्वोद्भवोवंध्यापुत्रादेरप्युत्पत्तिप्रसंगात्किंतुसतांमूलप्रकृत्यात्मनाविद्यमानानामेवाविर्भावउत्पत्ति

१०५

वसुंधरातिरोभूता कुत्रवासाचतिष्ठति सृष्टेर्विधानसमयेसाविर्भूताकथंपुनः ३ कथं
बभूवसाधन्यामान्यासर्वाश्रयाजया तस्याश्चजन्मकथनंवदमंगलकारणं ४ श्रीनाराय
णउवाच सर्वादिसृष्टौसर्वेषांजन्मदेव्याइतिश्रुतिः आविर्भावस्तिरोभावःसर्वेषुप्रलयेषुच
५ श्रूयतांवसुधाजन्मसर्वमंगलकारणं विघ्ननिघ्नकरंपापनाशनंपुण्यवर्धनं ६ अहोके
चिद्वदंतीति मधुकैटभमेदसा बभूववसुधाधन्यातद्विरुद्धमतःशृणु ७ ॥ ॥ ॥ ॥ १०५

स्तिरोभावोनाश इत्यभिप्रायेणाह आविर्भावइति ५।६ भूजन्मविषयेपरमतमुपन्यस्य खंडयति अहोकेचिदिति मधु
कैटभयोर्मरणे तयोःशरीरान्मेदउत्पन्नंजलोपरिस्थितमेव सूर्यकिरणैर्घनीभूतं मेदिनीपदवाच्यंभवतीत्यर्थः तन्मत
मतोवक्ष्यमाणत्कारणाद्विरुद्धंभवतिकिंतत्कारणंतद्विशृणु ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ऊचतुरिति हे विसोतव युद्धेनते जसावांतुष्टौस्वोवरंवृणु ततोमत्तोभवतो मरणं भवत्विति विष्णुनाव्रतेयत्रोर्वीपायसाज
लेनन संवृतानपुकाननौवधस्त्वया कार्यइतिताबूचतुरित्यर्थः यदितयोर्मरणान्पूर्वंमुर्वीनास्ति तदानयत्रोर्वीति कथनम
संगतमेवस्यात् किंचमेदसोरसत्वेनजलसंबंधे सूर्यरश्मिनस्पृष्टतापादनस्यासंभवश्चस्यादितिभावः ८ तस्मात्पूर्वोक्तं
मतंनयुक्तं किंसतदित्याह तयोर्जीवनेति तयोर्जीवनकाले मेदिनीजलेनिमग्ना स्थिताताभ्यांज्ञाताचसाप्रत्यक्षातुनासीत्

१०५

ऊचतुस्तौपुराविष्णुंतुष्टौयुद्धेनतेजसा आवांवधोनयत्रोर्वीपायसासंवृतेतिच ८ तयोर्जीवनका
लेनप्रत्यक्षासाभवत्स्फुटं ततोवभूवमेदश्चमरणानंतरंतयोः ९ मेदिनीतिचविख्यातेत्युक्तमे
तन्मतंशृणु जलधौताकृतापूर्वंवर्धितामेदसायतः १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ततज्ञात्वा ताभ्यामुर्व्यभावान्मरणंनभविष्यतीतिविचिंत्यनयत्रोर्वीपायसासंवृतेति वाक्यमुक्तं तदनंतरंजघन रू
पायामुर्व्यांतयोर्नीराकृते मेदउत्पन्नंतज्जलोपरिस्थितं पश्चाद्वराहेणधराद्वारंजलात्कृतेसतिमेदः संबंधोधरायांजा
तस्ततोमेदोयुक्तत्वान्मेदिनीतिनामाभवदित्यर्थः ९ एतन्मतमेवमुख्यंसंग्रहेणोच्यतेतत्कुत्रेत्याह मतंशृण्विति सं
ग्रहवाक्यंवदति जलधौतेति यतोजलान्निष्कासनानंतरंमेदसावर्द्धितातत एवमेदिनीजातेतिशेषः ॥ १० ॥ १०॥ १०
॥ १०५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ इत्थं स्वमतमुपपाद्य धरोत्पत्तिमाह कथयामीति सार्थकं सप्रयोजनं ११ महाविराजः पूर्वोक्तस्य मनः सर्वांगव्यापकं बभूव
ततस्तन्मनो लोम्नां विवरेषु प्रविष्टमासत्ततः पंचीकरणसमये या महापृथ्वी जाता तस्या अनेकान् खंडान् कृत्वा लोमविवरे

कथयामि च तज्जन्म सार्थकं सर्वमंगलं पुरा श्रुतं यच्छ्रुत्युक्तं धर्मवक्त्राच्च पुष्करे ११ महाविरा
१०६ ड्शरीरस्य जलस्थस्य चिरं स्फुटं मनो बभूव कालेन सर्वांगव्यापकं ध्रुवं १२ तच्च प्रविष्टं सर्वेषां
तल्लोम्नां विवरेषु च कालेन महता यश्चाद्बभूव वसुधा मुने १३ प्रत्येकं प्रतिलोम्नां च कूपेषु संस्थि
ता सदा आविर्भूता तिरोभूता सजला च पुनः पुनः १४ आविर्भूता सृष्टिकाले तज्जलोपर्युपस्थि
ता प्रलये च तिरोभूता जलस्याभ्यंतरे स्थिता १५ प्रतिविश्वेषु वसुधा शैलकाननसंयुता सप्त
सागरसंयुक्ता सप्तद्वीपसमन्विता १६ हेमाद्रिमेरुसंयुक्ता ग्रहचंद्रार्कसंयुता १ ब्रह्मविष्णुशि
वाद्यैश्च सुरैर्लोकैस्तदाज्ञया २७ पुण्यतीर्थसमायुक्ता पुण्यभारतसंयुता कांचनीभूमिसंयुक्ता १०६
सप्तस्वर्गसमन्विता २८ ॥

षु जलस्थे खंडशः पृथ्वी स्थापिता सा सृष्टिकाले आविर्भूता भवति जलात् प्रलयकाले तिरोभूता जले एव भवतीत्यर्थः १२
१३ ॥ १४ । १५ प्रतिब्रह्मांडं विद्यमानां वसुधां वर्णयति प्रतिविश्वेष्विति २६ ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. पातालसप्तं पातालसप्तकमित्यर्थः २९ विश्वानि लोकानीत्यर्थः कृत्रिमाणि मिथ्यानीत्यर्थः २०।२१ नित्यो प्रवाहरूपेण नित्यो न तु परमार्थे नित्यो स्थितिप्रलयौ नित्याधिष्ठात्रीति नित्याप्रवाहरूपेण नित्या पृथिवी तस्याः अधिष्ठात्री देवी मूर्तिमती वाराहकल्पे भूम्युद्धरणानंतरं पूजितेत्यर्थः २२ सा धरामूर्तिर्वराहस्य विष्णोः पत्नीत्यर्थः २३ तत्पुत्रो वराहात् पृथिवीदेवतायां गर्भे जातो मंगल

१०७ पातालसप्तं तदधस्तदूर्ध्वं ब्रह्मलोककः भुवलोकश्च तत्रैव सर्वं विश्वं च तत्र वै २९ एवं सर्वाणि
विश्वानि पृथिव्यां निर्मितानि नश्वराणि च विश्वानि सर्वाणि कृत्रिमाणि वै २० प्रलये प्राकृते
चैव ब्रह्मणश्च निपातने महाविराडादिसृष्टौ सृष्टः कृत्स्नेन चात्मना २१ नित्यौ स्थितिश्च प्रलयो
काष्ठाकालेश्वरैः सह नित्याधिष्ठा तु देवी सा वाराहे पूजिता सुरैः २२ मुनिभिर्मनुभिर्विप्रैर्गन्धर्वा
दिभिरेव च विष्णोर्वराहरूपस्य पत्नी सा श्रुतिसंमता २३ तत्पुत्रो मंगलो ज्ञेयो घटेशो मंगला
त्मजः श्रीनारद उवाच पूजिता केन रूपेण वाराहे च सुरैर्मही २४ वाराहे चैव वाराही सर्वैः स १०७
र्वाश्रया सती मूलप्रकृतिसंभूता पंचीकरणमार्गतः २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तत्पुत्रो घटेश इत्यर्थः २४ वाराही पृथ्वी पृथ्व्या विशेषणं मूलप्रकृतिसंभूतेति केन प्रकारेण मूलप्रकृतेः संभूता तत्राह पंची करणमार्गेत इति २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. अथ ध्यानमूर्द्धं स्थले येन यथा पूजाविधानं भवति तत्त्व्यासं विस्तारेण यथास्यात्तथा कथय जन्मापि कथयेत्यर्थः २६ हिरण्या
क्षं हत्वेत्यर्थः २७।२८ अधिदेवीं स्थानिनीं सुंदरीं स्त्रियं २९ मूर्तिमिति वराहो रतियोग्यां स्वमूर्तिं कृतवानित्यर्थः ३० वि

तस्याः पूजाविधानं च ध्यानं च श्रोतुमनेकशः मंगलं मंगलस्याभिजन्म व्यासं वदप्रभो २६ नाराय
१०८ ण उवाच ॥ वाराहे च वराहश्च ब्रह्मणा संस्तुतः पुरा उद्धारमहीं हत्वा हिरण्याक्षं रसातला
त् २७ जले तां स्थापयामास पद्मपत्रं यथा ह्रदे तत्रैव निर्ममे ब्रह्मा विश्वं सर्वं मनोहरं २८ दृ
ष्ट्वा तदधिदेवीं च कामां कामुको हरिः वराहरूपी भगवान् कोटिसूर्यसमप्रभः २९ कृत्वा र
तिकलां सर्वां मूर्तिं च सुमनोहरां क्रीडां चकार रहसि दिव्यवर्षमहर्निशं ३० सुखसंभोगसंस्प
र्शात् मूर्च्छां संप्राय सुंदरी विदग्धाया विदग्धेन संगमोतिसुखप्रदः ३१ विस्मृत्य दंगसंश्लेषाद्बुबुधे
न दिवानिशं वर्षान्ते चेतनां प्राप्य कामी त्यजाज कामुकीं ३२ पूर्वरूपं वराहं च दधार स च लीलया १०८
पूजां चकार तां देवीं ध्यात्वा च धरणीं सतीं ३३ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैः सिंदूरैरनुलेपनैः वस्त्रैः पुष्पै
श्च बलिभिः संपूज्योवाच तां हरिः ३५

दग्धाया विरहिण्याः ३१।३२ वराहरूपं धृत्वा तेन स्वरूपेण तां देवीं ध्यात्वा पूजां चकारेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

605

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३५ अंबुवाचीत्यागेति आर्द्रानक्षत्राद्यपादावच्छेदेन पृथिवी ऋतुमतीतिष्ठति तस्या रजस्वलायाः पृथ्व्या अंबुवाचीति संज्ञा तत्त्याग
दिनेतद्भिन्नदिनेतत्पूजांकरिष्यंतीत्यन्वयः तद्दिनस्य निषिद्धत्वं कृत्यतत्त्वे ज्योतिः शास्त्रे उक्तं मृगशिरसि निपाते रौद्रपादे अंबुवा

श्रीभगवानुवाच सर्वाधाराभवशुभे सर्वैः संपूजितासुखं मुनिभिर्मनुभिर्देवैः सिद्धैश्चदानवा
१०५ दिभिः ३५ अंबुवाचीत्यागदिने गृहारंभे प्रवेशने वापीतडागारंभे च गृहे च कृषिकर्मणि ३६ त
च पूजां करिष्यंति महद्रोणासुरादयः मूढा येन करिष्यंति यास्यंति नरकं च ते ३७ वसुधोवाच व
हामि सर्वं वाराह रूपेणाहं तवाज्ञया लीलामात्रेण भगवन् विश्वं च सचराचरं ३८ मुक्तां शु
क्तिं हरेरर्चां शिवलिंगं शिवां तथा शंखं प्रदीपं यंत्रं च माणिक्यं हीरकं तथा ३९ यज्ञसूत्रं च पुष्पं
च पुस्तकं तुलसीदलं जपमालां पुष्पमालां कर्पूरं च सुवर्णकं ४० गोरोचनं चंदनं च शालग्राम
जलं तथा एतान् वोढुमशक्ताहं क्लिष्टा च भगवन् शृणु ४१ श्रीभगवानुवाच द्रव्याण्येतानि ये १०६
मूढा अर्पयिष्यंति सुंदरि यास्यंति कालसूत्रं ते दिव्यं वर्षशतं त्वयि ४२ इत्येवमुक्त्वा भग
वान् विरराम च नारद बभूव तेन गर्भेण तेजस्वी मंगलग्रहः ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

चीऋतुमती खलु पृथ्वी वर्जयेत्त्रीण्यहानि निरुस्याध्यायो वषट्कारो न देव पितृ पूजनं नापि पादो बीजवापो न वा भूखननादिकमित्यादि ३६॥
३७ अर्हं रूपेणेत्यर्थः ३८ अर्चां प्रतिमां शालग्रामस्य शिवां देवीप्रतिमां ३९ ॥ ४० ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ २ २ ८ २ २ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रणवमाया श्रीकामबीज पूर्वको वसुधायैस्वाहेति मंत्रः ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२

पूजांचक्रुः पृथिव्याश्च तेसर्वेचाज्ञयाहरेः कण्वशाखोक्तध्यानेनतुष्टुवुश्चस्तवेनते ४४ द
ुर्मूलेनमंत्रेण नैवेद्यादिकमेवच संस्तुतात्रिषुलोकेषुपूजितासाबभूवह ४५ श्रीनार
 दउवाच किंध्यानंस्तवनंतस्यामूलमंत्रंचकिंवद गूढंसर्वपुराणेषुश्रोतुंकौतूहलंमम।
४६ श्रीनारायणउवाच आदौचपृथिवीदेवीवराहेणचपूजिता ततोहिब्रह्मणापश्चात्पू
जितापृथिवीतदा ४७ ततःसर्वैर्मुनीन्द्रैश्च मुनिभिर्मानवादिभिः ध्यानंचस्तवनंमंत्रंशृणु
वक्ष्यामिनारद ४८ ॐह्रींश्रींक्लींवसुधायैस्वाहेत्यनेनमंत्रेण विष्णुनापूजितापुरा श्वेतपं
कजवर्णाभांशरच्चंद्रनिभाननां ४९ चंदनोक्षिप्तसर्वांगींरत्नभूषणभूषितां रत्नाधा
रांरत्नगर्भांरत्नाकरसमन्वितां ५० वन्हिशुद्धांशुकाधानांसस्मितांवंदितांभजे ध्यानेना ११०
नेनसनसादेवीसर्वैश्चपूजिताभवत् ५१ स्तवनंशृणुविप्रेंद्र कण्वशाखोक्तमेवच ॥ श्री
नारायणउवाच जयेजयेजलाधारेजलशीलेजयप्रदे ५२ यज्ञसूकरजायेचजयंदेहि
जयावहे मंगलेमंगलाधारेमांगल्येमंगलप्रदे ५३ ॥ ॥ ॥

॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ भूमिदानहरणात्पापादित्यर्थः अंबुवाचीभूकरणेति अंबुवाचीपूर्वोक्तलक्षणास्त

मंगलार्थेमंगलेशे मंगलंदेहिमेभवे सर्वाधारेचसर्वज्ञेसर्वशक्तिसमन्विते ५४ सर्वकाम
प्रदेदेवि सर्वेष्टंदेहिमेभवे पुण्यस्वरूपेपुण्यानांबीजरूपेसनातनि ५५ पुण्याश्रयेपुण्य
वतामालयेपुण्यदेभवे सर्वसस्यालयेसर्वसस्याढ्येसर्वसस्यदे ५६ सर्वसस्यहरेकाले स
१११ र्वसस्यात्मिकेभवे भूमेभूमिपसर्वस्वेभूमिपालपरायणे ५७ भूमिपानांसुखकरेभूमिंदे
हिचभूमिदे इदंस्तोत्रंमहापुण्यंप्रातरुत्थाययःपठेत् ५८ कोटिजन्मसुसभवेद्बलवान्भूमि
पेश्वरः भूमिदानकृतंपुण्यंलभतेपठनाज्जनैः ५९ भूमिदानहरात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः
अंबुवाचीभूकरणपापात्समुच्यतेध्रुवं ६० अन्यकूपेकूपखननपापात्समुच्यतेध्रुवं परभू
मिहरात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः ६१ भूमौवीर्यत्यागपापात् भूमौदीपादिस्थापनात्॥ १११
पापेनमुच्यतेसोपिस्तोत्रस्यपठनान्मुने ६२ अश्वमेधशतंपुण्यंलभतेनात्रसंशयः भू
मिदेव्यामहास्तोत्रंसर्वकल्याणकारकं ६३

सत्ताभूः पृथिवीतस्याः करणा
खननादित्यर्थः ६० अन्यकूपेइति अन्येनकृतेनिर्जले कूपे तस्याज्ञां विनातस्य कूपस्यखननजन्यात्पापादित्यर्थः ६१।६२।६३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इतिश्रीदेवीभागवतत्तिलकेनवमस्कंधेनवमोध्यायः ९ त्रिंशत्पदैर्धरादेश अपराधेकृतेसति नरकादिफलप्राप्तिर्जायतेचेति
कथ्यते भूमिदानेति १२ पापफलंतत्प्रतीकारंचवदेत्यर्थः ३।४।५। जन्मैयान्नमतिगृहीतारौ देवी पुरस्थितौ देवीलोकवासिनौभ

इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनवमोध्यायः ९ नारदउवाच भूमिदान
११२ कृतंपुण्यंपापंतद्धरणेनच परभूहरणात्पापंकूपेकूपखनेतथा १ अंबुवाच्यांभूखन
नेवीर्यस्यत्यागएवचदीपादिस्थापनात्पापंश्रोतुमिच्छामियत्नतः २ अन्यद्वापृथिवीज
न्यंपापंयत्स्यच्छ्तेपरं यदस्तितत्प्रतीकारंवदवेदविदांवर ३ श्रीनारउवाच वितस्तिमा
त्रंभूमिंचयोददातिचभारते संध्यापूताय विप्राय सयातिशिवमंदिरं ४ भूमिंचसर्वसस्या
ढ्यांब्राह्मणायददातिच भूमिरेणुप्रमाणाब्दं मंतेविष्णुपदेस्थितिः ५ ग्रामंभूमिंचधान्यंच
ब्राह्मणायददातियः सर्वपापाद्विनिर्मुक्तौचोभौदेवीपुरस्थितौ ६ भूमिदानंचतत्कालेयःसा ११२
धुश्चानुमोदते सचप्रयातिवैकुंठे मित्रगोत्रसमन्वितः ७ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिं ह
रेत्तुयः सतिष्ठतिकालसूत्रेयावच्चंद्रदिवाकरौ ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वतइत्यर्थः ६ ॥ ७ ॥ चतुर्विंशवेत्सलं ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ९ गवांमार्गविनिष्कृष्येति धर्मशास्त्रेग्रामाद्बहिर्गोप्रचारदेशं विहायसस्यक्षेत्रंकर्तव्यमितिनियमस्तत्रयःपुरुषस्तेगवांमार्गप्र
चारदेशंविनिष्कृष्यगृहीत्वातस्मिन्देशेसस्यंकृत्वातत्सस्यंधान्यक्षेत्रंब्राह्मणायददातीत्यर्थः १० गोष्ठंतडागमिति यत्रदेशेगा
वोवर्षातपादिनिकृत्यर्थंवर्षातपादिबाधारहितेदेशेतिष्ठंतिसदृशेगोष्ठः तंदेशं तथात्तडागंचनिष्कृष्योपमन्घतस्मिन्मार्गे

११३ तत्पुत्रपौत्रप्रभृतिर्भूमिहीनःश्रियाहतः पुत्रहीनोदरिद्रश्चघोरंयातिचरौरवं ९ गवांमार्गे
विनिष्कृष्ययश्चसस्यंददातिच दिव्यंवर्षशतंचैवकुंभीपाकेचतिष्ठति १० गोष्ठंतडागंनिःकृ
ष्यमार्गेसस्यंददातियः सचतिष्ठत्यसिपत्रेयावदिंद्राश्चतुर्दश ११ पंचपिंडाननुधृत्यपरकूपे
चस्नातियः प्राप्नोतिनरकंचैवस्नानंनिष्फलमेवच १२ कस्मीभूमौचरहसिवीर्यत्यागंकरोति
यः भूमिरेणुप्रमाणंचवर्षंतिष्ठतिरौरवे १३ अंबुवाच्यांभूकरणंयःकरोतिचमानवः सया
तिकृमिदंशंचस्थितिस्तत्रचतुर्युगं १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ . ॥ ॥ ॥ ११३

स्थानेसस्यंकृत्वाददातीत्यर्थः ११ पंचपिंडान्मृत्तिकायाः परकूपेइत्युपलक्षणंतडागादेः १२ वर्षमिति आद्येकवचनं
वर्षाण्यपीत्यर्थः १३ अंबुवाचीपूर्वोक्तलक्षणारजस्वला पृथिवी तस्यांभूकरणाद्भूखननादित्यर्थः १४ ॥ ॥ १४ ॥ १४
॥ १४ ॥ ॥ . ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६०४

टी॰ आ॰न्तु कूपंमूढइति तत्कूपस्वामिन आज्ञां विनेत्यर्थः तदाज्ञयाकरणे तु जीर्णोद्धारफलस्य सत्वान्न दोषः तथैव तन्त्रायां पुष्करिण्यां त्व
त्स्वामिन आज्ञां विना पुष्करिणीकृतेत्यर्थः तदाज्ञयाकरणे तु पुण्यमेव २५।२६ पंकमुद्धृत्योन्मज्जेत्स्नायात् २७ पिंडं पित्रे द
ति पिंडमित्युपलक्षणं किंचिद्द्रव्यं यथासंभवं भूमिभ तीरिजीवतितत्पित्रादेस्तस्मिन्मृते सतितत्त्स्हितस्याद्धोद्देशेनत्रा

१९४ परकीयेतुयःकूपेत्वसंमूढःकरोतियः पुष्करिण्यांचतुन्नायांपुष्करिणीप्रददातियः २५ सर्वं
संपरस्यैवतत्पंकंउद्धरेत्स्नातःस तत्रतिष्ठतिसंततप्तोयावदिंद्राश्चतुर्दश २६ परकीयेतडागेच यं
कमुद्धृत्यचोन्मज्जेत् रेणुप्रमाणवर्षंचब्रह्मलोके वसेन्नरः २७ पिंडंपित्रेभूमिभर्तुर्नप्रदाय
चमानवः श्राद्धंकरोतियोमूढोनरकंयातिनिश्चितं २८ भूमौदीयंयोर्पयतिसद्वाधःसद्व्रज
न्मसुभूमौशंखंचसंस्थाप्यकुर्वंत्रमांतरेलभेत् २९ मुक्तामाणिक्यहीरैश्चसुवर्णंचमणिंत
था पंचसंस्थापयेद्भूमौसद्बाधःसप्तजन्मसु ३० शिवलिंगंशिवामर्चांयस्थापयतिभूतले
शतमन्वंतरेयावत्कुमिभक्षस्सतिष्ठति ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १९६

त्स्यणायनमदायश्राद्धंकरोतीत्यर्थः द्वंद्वंयन्मौल्येनगृहंनगृहीतंतद्विषयंमौल्येनगृहीतेतु नतत्र तदुद्देशेनतद्दे यमिति २८
२९ मणिंमाणिक्यादिकं ३० शिवांदेवीमूर्तिंमर्चांशालग्रामं ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शंखादीनां पुनरुपादानमतिनिषिद्धत्वबोधनार्थं २२। २३॥ २४ ॥ २५॥ सर्ववर्णकैः सर्ववर्णैः पूज्यं नकेनाप्यवमानः कर्त्त
व्यइतिपद्धयनः पूज्यंततोभूमौयः स्थापयेदितिपूर्वेणान्वयः २६॥ २७। २८॥ भूम्यादिपदानांनिरुक्तिमाह भवनमि

शंखंयंत्रंशिलातोयंपुष्पंचतुलसीदलं यश्चार्पयतिभूमौचसतिष्ठेन्नरकंध्रुवं २२ जपमालां
११५ पुष्पमालांकर्पूरंरोचनांतथा योमूढश्चार्पयेद्भूमौसयातिनरकंध्रुवं २३ भूमौचंदनकाष्ठंच
रुद्राक्षंकुशमूलकं संस्थाप्यभूमौनरकेवसेन्मन्वंतरावधि २४ पुस्तकंयज्ञसूत्रंचभूमौसं
स्थापयेन्नरः नभवेद्विप्रयोनौचतस्यजन्मांतरेजनिः २५ ब्रह्महत्यासमंपापमिहवैलभते
ध्रुवं ग्रंथियुक्तंयज्ञसूत्रंपूज्यंचसर्ववर्णकैः २६ यज्ञंकृत्वातुयोभूमिंक्षीरेणनहिसिंचति
सयातितप्तभूमिंचसंतप्तःसप्तजन्मसु २७ भूकंपेग्रहणेयोहिकरोतिखननंभुवः जन्मां
तरेमहापापीसोंगहीनोभवेध्रुवं २८ भवनंयत्रसर्वेषांभूमिस्तेनप्रकीर्तिता काश्यपीक
श्यपस्येयमचलास्थिररूपतः २९ विश्वंभराधारणाच्चानंतानंतस्वरूपतः पृथिवीपृथुकन्या ११५
त्वाद्विस्तृतत्वान्महामुने ३०

ति पृथोराज्ञः कन्यात्वाद्विस्तृतत्वाद्वा पृथिवीत्यर्थः पृषोदरादित्वात्साधुत्वं २९॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

609

नगरान्निर्गत्यवनमेयमवयाविन्यन्वयः ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ६१ ॥ ६२ ६३ ॥ ६४ ६५ ॥ ६६ ॥ इतिश्रीदेवीभा॰भवततिलके उ॰

दे॰ स॰ निश्चयंपरमंकृत्वासंमंत्र्यसचिवात्मजैः अथयौनगरात्तस्मान्निर्गत्यवनमप्यसौ ५७ गतेपुत्रेनृ
६३ पःकामंदुःखितोभूद्भृशंतदा प्रेरयामासदूतान्स्वान्तस्यान्वेषणकाम्यया ५८ एवंगतेथका
लेसौवरुणस्तद्गृहंगतः राजानंशोकसंतप्तंकुरुयज्ञमितिब्रुवन् ५९ राजाप्रणम्यतंप्राहदेवदेव
करोमिकिं नजानेक्वापिपुत्रोमेगतस्त्वथभयाकुलः ६० सर्वत्रगिरिदुर्गेषुमुनीनामाश्रमेषुच अन्वे
षितोमेदूतैस्तुनप्राप्तोयादसांपते ६१ आज्ञापयमहाराजकिंकरोमिगतेसुतेनमेदोषोत्रसर्वज्ञभा
ग्यदोषस्तुसर्वथा ६२ व्यासउवाच इतिभूपवचःश्रुत्वाप्रचेताःकुपितोभृशं शशापचनृपंक्रोधा
द्वंचितस्तुपुनःपुनः ६३ नृपतेहंत्वयायस्माद्वचस्यचप्रवंचितः तस्माज्जलोदरोव्याधिस्त्वांतुद-
त्वतिदारुणः ६४ व्यासउवाच इतिशप्तोमहीपालःकुपितेनप्रचेतसा पीडितोभूत्तदा
राजाव्याधिनादुःखदेनतु ६५ एवंशप्त्वानृपंपाशीजगामनिजमास्पदं राजाप्राप्यमहाव्या
धिंबभूवातीवदुःखितः ६६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेपंचदशोध्यायः १५

सप्तमस्कंधेपंचदशोध्यायः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ पु॰ एवं नृपस्थितो वै स सुतः शैशवधाम्नया कथा आरभ्यते यत्र विश्वामित्रेण वैरता हरिश्चन्द्रे प्र संजाता पंपा रव्यवे गतः वरुणप्रापदतानंत
८४ जातं वृत्तमाह तथेति १।२ तत्राजगामहेति मत्र पुत्र स्थितस्तत्रेत्यर्थः ३ वारयामासेति केनलदयावशादित्यर्थः ५। धृतेनव प्रभुभूतस्य होमं कारयि

व्यासउवाच गते यवरुणो राजारोगेणातीवपीडितः दुःखाद्दुःखतरं प्राप्य व्यथितोभूद्भृशं तदा
१ कुमारोसौ वने श्रुत्वा पितरं रोगपीडितं गमनाय मतिं राजंश्चकार स्नेहयंत्रितः २ संवत्सरे व्य
तीते तु पितरं द्रष्टुमादरात् गंतुकामं तु तं ज्ञात्वा शक्रस्तत्राजगाम ह ३ वासवस्तु तदा रूपं कृत्वा
विप्रस्य सत्वरः वारयामास युक्त्या वै कुमारं गंतुमुद्यतं ४ इंद्र उवाच राजपुत्र न जानासि राज
नीतिं सुदुर्लभां अतः करोषि मूढ त्वं गमनाय मतिं वृथा ५ पिता तव महाभाग बाहारोगैर्वै दि
पारगैः कारयिष्यति होमं ते ज्वलितेति विभावसौ ६ आत्मा हि वल्लभस्तात सर्वेषां प्राणिनां
खलु तदर्थे वल्लभाः संति पुत्रदाराधनादयः ७ आत्मनो देहरक्षार्थं हत्वा त्वां वल्लभं सुतं हवनं
कारयित्वासौ रोगमुक्तो भविष्यति तस्मात्त्वया न गंतव्यं राजपुत्र पितुर्गृहे मृते पितरि गंतव्यं
राज्यार्थं सर्वथा पुनः ८ एवं निबोधितस्तत्र वासवेन नृपात्मजः वनमध्ये स्थितः कामं पु
नः संवत्सरं नृपः १० अत्यंत दुःखितं श्रुत्वा हरिश्चंद्रं तदा मजः गमनाय मतिं चक्रे मरणे कृतनिश्चयः

घतीत्यन्वयः ६ आत्माहि वल्लभ इति नवाऽरेपत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवतीत्यादि नानवाऽरे सर्वे स्य कामाय सर्वं प्रियं भवतीति श्रुतेः ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तुष्याद् द्विजरूपेण मत्वागत्य च रोहितं निवारयामास स तं युक्तिवाक्यैः पुनः पुनः १२ हरिश्चं
द्रोऽतितः श्वार्तो वसिष्ठं स्वपुरोहितं पप्रच्छ रोगनाशाय तत्रोपायं स्तुतिश्रितं १३ तमाह ब्रह्मणः पुत्रो
यत्नं कुरुष्व नृपोत्तम कथं क्रीतेन पुत्रेण शापमोक्षो भविष्यति १४ पुत्रा दश विधाः प्रोक्ता ब्राह्मणैर्वे
दपारगैः क्रयेणानीयतस्मात्त्वं यत्नं कुरुष्व नृपोत्तम १५ वरुणोपि प्रसन्नः सन् सुखकारी भविष्यति
लोभात्कोपि द्विजः पुत्रं प्रदास्यति स्वराङ्गजः १६ एवं प्रमोदितो राजा वसिष्ठेन महात्मना प्रधानं प्रे
रयामास तत्रान्वेषणकाम्यया १७ अजीगर्तो द्विजः कश्चिद्दृश्यते तस्य भूपतेः तस्यासंश्च त्रयः पु
त्रा निर्धनस्य विशेषतः १८ प्रधानेनाप्यसौ दृष्टः पुत्रार्थं दुर्बलो यथा गवां शतं ददानीति देहि
पुत्रं मखाय वै १९ शुनःपुच्छः शुनःशेपः शुनोलांगूल इत्यमी तेषामेकतमं देहि ददामि तु गवां
शतं २० अजीगर्तस्तु तच्छ्रुत्वा क्षुधया पीडितोऽत्यथं पुत्रं चैकतमं तेभ्यो विक्रेतुं चैमनो दधे २१
कार्याधिकारिणं ज्येष्ठं मत्वा नमसा वदाद सुं कनिष्ठं नाप्यदात्माता ममैष इति वादिनी २२ श्री

२१ कार्याधिकारिणं त क्रियाधिकारिणं २२ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ २३। २४ शामित्रापशमितुः कर्मैषधरूपं शामित्रं तस्मैतथा ॥ २४ कर्मणो मध्ये चक्रे दत्तवानित्यर्थः २५ २६ २७ २८ अजीगर्तो लोभवशात्पुत्रवधं कर्तुं
र्व अयत इत्याह अजीगर्त इति २९ ३० सदा सद्येति पूर्वेपि द्वेषबुद्धिरित्यर्थः वक्ष्यते उत्पाद्यते ३१ ३२ शामित्रेन धकर्मणा अनेन च लोभादि

मध्यमं च शुनःशेपं ददौ गवां शतेन च आनिनाय पशुं चक्रे नरमेधे नराधिपः २३ रुदन्तं
दुःखितं दीनं वेपमानं भयातुरं यूपे बद्धं निरीक्ष्यामं चुक्रुशुर्मुनयस्तदा २४ शामित्राय पशुं
चक्रे नरमेधे नराधिपः शमिता नाददे शस्त्रं तमालब्धुं पितुः शिशुं २५ नाहं द्विजसुतं दीनं रुदन्तं
करुणं भृशम् हनिष्यामि स्वलोभार्थमित्युवाचाप्यसौ तदा २६ इत्युक्त्वा विरराम सौ कर्मणो
दुष्करादथ राजा सभासदः प्राह किं कर्त्तव्यमिति द्विजाः २७ जातः किल किलाशब्दो जनानां
क्रोशतां तदा क्रन्दमाने शुनःशेपे सभायां भृशमद्भुतम् २८ अजीगर्तस्तदोत्थाय तमुवाच नृपोत्त
मं राजन्कार्यं करिष्यामि तवाहं सुस्थिरो भव २९ वेतनं द्विगुणं देहि हनिष्यामि पशुं किल कर्त्तव्यं
मखकार्यं वै मया तेद्य धनार्थिना ३० दुःखितस्य धनार्थं स्य सदा स्याप सन्ततेव्यासउवाच तच्छ्रुत्वा वच
नं तस्य हरिश्चन्द्रोमुदान्वितः ३१ तमुवाच दशाम्यद्य गवां शतमनुत्तमं तदाकर्ण्य पिता तस्य पुत्रं ह
न्तुं समुद्यतः ३२ लोभेनाकुलचित्तो सौ शामित्रे कृतनिश्चयः सम्वीक्ष्यं तं च तं दृष्ट्वा जनाः सर्वे सभासदः ३३

४ से दृष्टी गतिर्जीयन्ते इति वोधितं तस्माल्लोभस्त्याज्य इत्यवांतरतात्पर्यं ३३ ३३ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰स॰ ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ मोहवेवेदेरोवं विधिवाक्येनेत्यर्थः नतुनिषिद्धवाक्यानामनर्थप्रहिंसाकरणे तात्पर्यं तदेतद्विचारयुनि
७७. श्रिसुद्धीत्यर्थः किंतु हिंसानिवृत्तावेवतात्पर्यं तदुक्तं भागवते लोके व्यवायामिषमद्यसेवा नित्यास्ति जंतोर्नहि तत्र चोदना व्यवस्थितिस्ते

चुक्रुशुर्दुःखार्त्ता हाहेतिजगदुर्वचः पिशाचोयंमहापापीक्रूरकर्माहिनिर्घृणः ३४ य
स्त्वयंस्वसुतंहंतुमुद्यतःकुलपांसनः धिक्चांडालकिमेतत्तेपापकर्मचिकीर्षितं ३५ हतेसुतेध
नंप्राप्य किंसुखंतेभविष्यति आत्मावैजायतेपुत्रःश्रुत्यादौवेदभाषितं ३६ तस्मात्पुत्रमयंघात्यं
तंहंतुमिच्छसि एवंकोलाहलेतत्रजातेकौशिकनंदनः ३७ समीपंनृपतेर्गत्वातमुवाचदयापरः
विश्वामित्रउवाच राजन्मुंचशुनःशेपमेतंभयाद्दुःखित ३८ कर्तुस्तेभविताशुरो रोगनाश
श्चसर्वथा दयासमंनास्तिपुण्यंपापंहिंसासमंनहि ३९ रोगिणांरोचनार्थायनोदनेयंविचारय आ
त्मदेहस्यरक्षार्थंपरदेहनिकृंतनं ४० नकर्तव्यंमहाराजसर्वतःशुभमिच्छता दययासर्व
भूतेषुसंतुष्यायेनकेनचित् ४१ सर्वेंद्रियोपशांत्याचतुष्यत्याशुजगत्पतिः आत्मवत्सर्व
भूतेषुचिंतनीयंनृपोत्तम ४२ जीवितव्यंप्रियंनूनंसर्वेषांसर्वदाकिल त्वमिच्छसिसुखंकर्तुंदेहे
त्वामुदिश्य ४३ कथंनेच्छेदसौदेहंरक्षितुंस्वसुखासदं पूर्वजन्मकृतंवैरंनानेनसहतेनृप ४४

इविवाहमग्यस्तस्यजरै गातु निरीतिंहति ४० ४१ ४२ ४३ ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० मा० ४५ हंतारं हंतीति यं हंति स जननं प्राप्य तं हंतारं पूर्वजन्मसंजननांतरे द्वितीयजन्मनि हंतीत्यर्थः ४६ ४७ ४८ ४९

८८

येनासुहृत्तु कामस्त्वं द्विजपुत्र निरागसं । यो यं हंति विना वैरं स्वकामः स ततं पुनः ४५ हंतारं
हंति तं प्राप्य जननं जननांतरे । जनकोस्य सुदुष्टात्मा येनासौ ते समर्पितः ४६ स्वात्मजो धन
लोभेन पापाचारः सुदुर्मतिः । यष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयां व्रजेत् ४७ यजेत चाश्वमेधे
न नीलं वा वृषमुत्सृजेत् । देशमध्ये च यः कश्चित् पापकर्म समाचरेत् ४८ षष्ठांशस्तस्य पापस्य राजा
भुंक्ते न संशयः । निषेधनीयो राज्ञासौ पापं कर्तुं समुद्यतः ४९ न निषिद्धस्त्वया कस्मात् पुत्रं विक्रेतु
मुद्यतः । सूर्यवंशे समुत्पन्नः क्षत्रियं कुतनयः शुभः ५० आर्यस्त्वनार्यवत्कर्म कर्तुमिच्छसि पार्थिव
मोचनान्मुनिपुत्रस्य करणाद्वचनस्य मे ५१ तवेरेह सुखं राजन् भविष्यत्यविचारणात् पितातेशाप
योगेन चांडालत्वमुपागतः ५२ मयासौ तेन देहेन स्वर्लोकं प्रापितः किल । तेनैवाशीतियोगेन कुरु
मे वचनं नृप ५३ मुंचैनं बालकं दीनं रुदंतं भृशमातुरं । याचितोसि मया नूनं यज्ञेस्मिन् राजसूय
के ५४ प्रार्थनाभंगजं दोषं कथं त्वं नाववुध्यसे । आर्थितं सर्वदा देयं मखेस्मिन्नृपसत्तम ५५

मे मम वचनस्य करणात् स्वीकरणादित्यर्थः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अन्यथा पापमेव स्यात्तव राजन्न संशयः व्यास उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा कौशिकस्य नृपोत्तमः
प्रत्युवाच महाराज कौशिकं मुनिसत्तमं जलोदरेण गाधेय दुःखितोऽहं भृशं मुने ५७ तस्मान्मो
क्षयाम्येनमन्यत्र प्रार्थय कौशिक न त्वया निग्रहः कार्यः कार्येऽस्मिन्मम सर्वथा ५८ तच्छ्रुत्वा
वचनं राज्ञो विश्वामित्रोऽतिकोपतः बभूव दुःखसंतप्तो वीक्ष्य दीनं द्विजात्मजं ५९ ॥ इति श्रीदेवी
भागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे षोडशोऽध्यायः १६ व्यास उवाच रुदंतं बालकं वीक्ष्य विश्वामि
त्रोऽस्यातुरः शुनःशेपमुवाचेदं गत्वा पार्श्वेऽतिदुःखितं १ मंत्रं प्रचेतसः पुत्र मयोक्तं मनसा स्मर
जपतस्तव कल्याणं भविष्यति ममाज्ञया २ विश्वामित्र वचः श्रुत्वा शुनःशेपः सुचातुरः मंत्रं
जजाप मनसा कौशिकोक्तं स्फुटाक्षरं ३ जपतस्तस्य तत्राशु प्रचेतास्तु कृपाकरः आविर्बभूव सहसा
प्रसन्नोऽन्यबालके ४ दृष्ट्वा तमागतं सर्वे विस्मयं परमं गताः तुष्टुवुर्वरुणं देवं मुदिता दर्शनेन तं
५ राजातिविस्मितः पाशोपशमनातुरः बद्धांजलिपुटो देवं तुष्टाव पुरतः स्थितम् ६

स्थिते शुनःशेपे हरिश्चंद्रो रोगान्मुक्त इत्यर्थे ते एतद्वाक्यं श्रुत्वा विश्वामित्रो यत्करोति तदाह रुदंतमिति १।२।३।४।५।॥०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टीका ७ । ८ भीतेन नरकादिति अपुत्रस्य गतिर्नास्तीति शास्त्रान्नानुत्रेण नरकं प्राप्स्यामीति नरकाद्भीतेनेत्यर्थः ९ तदेवाह अपुत्र

हरिश्चंद्र उवाच देवदेव कृपासिंधो पापात्माहं सुमंदधीः कृतापराधः कृपणः पावितः परमेष्ठिना ७
मयाते पुत्रकामेन दुःखसंस्थेन हेलनं कृतं क्षमाप्यं प्रभुणा कोपराधः सुदुर्मतेः ८ अर्थी दोषं न
जानाति तस्मात्पुत्रार्थिना मया वंचितस्त्वं देवदेव भीतेन नरकाद्विभो ९ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो
नैव च नैव च भीतोहं तेन वाक्येन तस्मात्ते हेलनं कृतं १० नाज्ञस्य दूषणं चिंत्यं नूनं ज्ञानवता विभो
दुःखितोहं रुजाक्रांतो वंचितः स्वसुतेन ह ११ न जाने हं महाराज पुत्रो मे क्व गतः प्रभो वंचयि-
त्वा वने भीतो मरणान्मे कृपानिधे १२ क्रययोग्य विशां दत्वा गृहीतो द्विजबालकः यज्ञोयं कीत
पुत्रेण प्रारब्धस्तव तुष्टये १३ दर्शनं तव संप्राप्य गतं दुःखं मम अद्भुतं जलोदरकृतं सर्वं प्रसन्ने
त्वयि संप्रतं १४ व्यास उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा राज्ञो रोगातुरस्य च दयावान् देवदेवेशः प्र
त्युवाच नृपोत्तमं १५ वरुण उवाच मुंच राजन् स्तुनः शेषं स्तुवंतं मां भृशातुरं यज्ञोयं परिपूर्णस्ते रोगमु
क्तो भवात्मना १६ इत्युक्त्वा वरुणस्तूर्णं राजानं विसृज्य तदा चकार पश्यतां तत्र सदस्यानां स्वसंस्थितं १७

टीकायां स्थेति १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । विसृज्य रोगरहितम् ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

613 सम

२०.१०. १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५
२१

विमुक्तोसौ द्विजः पाशात् वरुणेन महात्मना अपशब्दस्ततस्तत्र संजातो मुखमंडपे १८ राजाऽ
मोस्ति: सद्योरोगान्मुक्तः सुतहरणात् यूपान्मुक्तः शुनःशेपो वभूवात्रैवसंस्थितः १९ राजाति
मंसर्वंप्रणामंचकारविनयान्वितः शुनःशेपस्तदा सभ्यानित्युवाच कृतांजलिः २० भोभोः सभ्याः शृ
धर्मज्ञा ब्रुवंतु धर्मनिर्णयं वेदशास्त्रानुसारेण यथार्थवादिनः किल २१ पुत्रोहं कस्य सर्वज्ञाः पि
ता मे कोमतः परं भवतां वचनात्तस्य शरणं प्रव्रजाम्यहं २२ इत्युक्ते वचने तत्र सभ्याः प्रोचुः परस्परं स
भ्यास्तु: अजीगर्तस्य पुत्रोयं कस्यान्यस्य भवेदसौ २३ अंगादंगात्समुद्भूतः पालितस्तेन भक्तितः
अन्यस्य कस्य पुत्रोसौ भवेदिति निश्चयः २४ तच्छ्रुत्वा वामदेवस्तु तानुवाच सभासदः विक्रीतस्तेन
तातेन द्रव्यलोभात्सुतः किल २५ पुत्रोयं धनदातुश्च राज्ञस्तत्र न संशयः अथवा वरुणस्यैव पाश
न्मुक्तो यस्मादनेन वै २६ अन्नदो(ना)भयत्राता तथा विद्याप्रदश्च यः तथा वित्तप्रदश्चैव पंचैते पितरः स्मृ
ताः २७ तदा केचित्पितुः प्राहुः केचिद्ब्राह्मणस्तथापरे वरुणस्येति संवादे निर्णयं न प्रयुज्यते २८

६ निद्राग्रच्छोभिन्नकारेण जन्मदातापीत्येवं मिलिताः पंचेत्यर्थः २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवस० २१

इत्थं संदेहमापन्ने वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् सम्यग्विमृश्य तत्सर्वं सर्वैः सर्वपूजितः २९ महाभुजं
वो महाभागा निर्णयं श्रुतिसंमतं निर्विहेन यदा पित्रा विक्रीतोयं सुतः शिशुः ३० संबधत्सु ग
ततस्य तद्देवधनसंमहात् हरिश्चन्द्रस्य संजातः पुत्रो सोक्रीतएव च ३१ यूयं च ज्ञो यदा एज्ञातद्
गं स्यनवेसुतः वरुणस्तु स्तुतो नेन तेन तुष्टेन मोचितः ३२ तस्मान्नायं महाभागा स्वसौ पुत्रः अ
चेतसः योयं स्तौति महामन्त्रैः सोपि तुष्टो ददाति च ३३ धनं प्राणान् पशून् राज्यं तथा मोक्षं किले
क्षितं कौशिकस्य सुतश्चायमरिष्टेनाक्षितः ३४ मंत्रं दत्वा महावीर्यं वरुणस्यातिसंकटे व्यासउ
श्रुत्वा वाक्यं वसिष्ठस्य बाढमूचुः सभासदः ३५ विश्वामित्रस्तु जग्राह तं करे दक्षिणे तदा एहि
सुवर्ग हेमेल मित्युक्त्वा प्रेमपूरितः ३६ शुनःशेपो जगामाशु तेनैव सह सत्वरः वरुणस्य प्रसन्ना
लाजगाम च निजालयं ३७ ऋत्विजश्च तथा सभ्याः स्वगृहान्निर्ययुस्तदा राजापि रोगान्निर्मुक्तो
बभूवातिमुदान्वितः ३८ प्रजास्तु पालयामास तु प्रसन्नेन चेतसा रोहितस्त्वथ तच्छ्रुत्वा तं नाथ वरुणस्य हर्षं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

आजगामगृहंप्रीतोदुर्गमाद्भुतपर्वतात् दूताराजानमभ्येत्यप्रोचुःपुत्रंसमागतं ४० मुदितो-
सोजगामाशुसंमुखः कोसलाधिपः दृष्ट्वापितरमायांतंप्रेमोद्रिक्तःससंभ्रमः ४१ दंडवत्पति
तोभूमावश्रुपूर्णमुखःसुतः राजापितंसमुत्थाप्यपरिरभ्यमुदान्वितः ४२ समाघ्रायसुतंमू
र्ध्निपप्रच्छकुशलंपुनः उत्संगेतंसमारोप्यमुदितोमेदिनीपतिः ४३ उत्सवैर्नैकजनैःशीर्षेणा
भिषेकमथाकरोत् राज्यंशशासतेनासौपुत्रेणातिप्रियेणच ४४ वृत्तांतंनरमेधस्यकथयामा
सविस्तरात् राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंचकारनृपसत्तमः ४५ वसिष्ठंपूजयित्वाथहोतारमकरोद्विभुः स-
माप्तेत्वथयज्ञेशेवसिष्ठोतीवपूजितः ४६ शक्रस्यसदनंरम्यंजगाममुनिरादरात् विश्वामित्रो
पितत्रैववसिष्ठेनचसंगतः ४७ मिलित्वातौस्थितौदेवसदनेमुनिसत्तमौ विश्वामित्रोपिप
प्रच्छवसिष्ठमतिपूजितं ४८ वीक्ष्यविस्मयचित्तस्तसभायांतुशचीपतेः विश्वामित्रउवा०
केयंपूजात्वयाप्राप्तामहतीमुनिसत्तमः ४९ कृतकेनमहाभागसत्यंब्रूहिममांतिके वसिष्ठउ०
४५ ४६ ४७ ४८ यजमानोस्तिमेराजाहरिश्चंद्रःप्रतापवान् ४९ ४९ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० ५२।५२।५३। विश्वामित्रोतिकोपन इति निंशको: स पितुरुद्धारकस मम सुनः शापमोचनविषयकं वाक्यं नांगीचकारेत्यर्थः तस्यातिदुष्ट हरिश्चन्द्रस्य
५४ अयं सामरम्भे करोतीत्यसूया कोपकारणं ५५ ग्लहं पणं ५६ अहंचे " दितिल पाति संस्तुतं राजानं हरिश्चन्द्रं नंयसिञ्चमाहम. सत्यवादिनं नकरोमि

राजसूयः कृतस्तेन राज्ञा प्रवरदक्षिणः नेदृशोस्ति नृपश्चान्यः सत्यवादी धृतव्रतः ५१ दाताच
धर्मशीलश्च प्रजारंजनतत्परः तस्ययज्ञे मया दृष्टा आज्ञा कौशिकनंदनः ५२ हरिश्चन्द्रसमो रा
जा नभूतो नभविष्यति सत्यवादी तथा दाता शूरः परमधार्मिकः व्यास उवाच इति तस्य वचः
श्रुत्वा विश्वामित्रोतिकोपनः बभूव क्रोधसंरक्तलोचनोप्यब्रवीच्चतं ५४ विश्वामित्र उवाच
एवं स्तौषि नृपं मिथ्यावादिनं कपटप्रियं वंचितो वरुणो येन प्रतिश्रुत्य वरं पुनः मम जन्मार्जि
तं पुण्यं तपसः पठितस्य च त्वदीयं वातितपसो ग्लहं कुरु महामते ५६ अहंचेत्तं नृपं सद्योन
करोम्यतिसंस्तुतं असत्यवादिनं काममदाचारं महाखलं ५७ आजन्मसंचितं सर्वं पुण्यं
मम विनश्यतु अन्यथा त्वत्कृतं सर्वं पुण्यं लिखितपणावहे ५८ ग्लहं कृत्वा ततः स्तौनु विव
दंतौ मुनी तदा स्वाश्रमं स्वर्गलोकाच्च गतौ परमकोपनौ ५९ ॥इति श्रीदेवीभागवते
महापुराणे सप्तमस्कंधे सप्तदशोध्यायः १७

नकरिष्यामि चेन्मम पुण्यं विनश्यतु अन्यथा तु तं यदम सत्यवादिनं करिष्यामि नदा नव पुण्यमित्यर्थः ५७।५८।५९। इति श्रीदेवीभागवततिलके १७ ध्यायः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२०५० अथाधिकैकपंचाशत्तमेऽध्याये विश्वामित्रमुनेर्वैरमभूदिति तत्कीर्त्यते वसिष्ठविश्वामित्रयोः यथागतं ज्ञातं कृतमाह तदा
६५ विदितिश्चापश्चद्रुदतीमिति इत्थं विश्वामित्रेण निर्मिता माया १ २ ३ ४ ५ ६ मदर्थे विद्धि विषयीयाहमास्मि तत्क्षेमत्वयोजनार्थमित्यर्थः अनेन

व्यास उवाच कदाचित्तु हरिश्चन्द्रो मृगयार्थं वनं ययौ अपश्यद्रुदतीं बालां सुन्दरीं चारुलोचनां १ ता
मपृच्छन्महाराज कामिनीं करुणापरः पद्मपत्रविशालाक्षीं किं करोषि वरानने २ केनासि पीडिता
त्वं चैव किं ते दुःखं वराश्रमे कासि त्वं विजने घोरे कस्ते भर्ता पिताथ वा ३ न वा देते चराज्ये मे राक्षसोपि
वराङ्गनां तं हन्मि तरसा कान्ते यस्त्वां सद्यो बाधते ४ ब्रूहि दुःखं वरारोहे सख्या मद कृशोदरि वि
षये मम पापात्मा न तिष्ठति सुमध्यमे ५ इति तस्य वचः श्रुत्वा नारी तमब्रवीन्नृपं प्रमृज्या
श्रूणि वदनाद्धरिश्चन्द्रं नृपोत्तमं ६ नार्युवाच राजन्मां बाधते त्वर्थं विश्वामित्रो महामुनिः
तपः करोति यद्घोरं मदर्थे कौशिको वने ७ तेनाहं दुःखिता राजन्विषये तव सुव्रत विद्धि मां कम
नीयां कान्तां पीडितां मुनिना भृशं ८ राजोवाच स्वस्था भव विशालाक्षि न ते दुःखं भविष्यति तमहं वा
रयिष्यामि मुनिं तापपरायणं ९ इत्याश्वास्य स्त्रियं राजा तरसा मुनिसन्निधौ गत्वा प्रणम्य शिर
सा तमुवाच महीपतिः १० स्वामिन्किं क्रियते त्वर्थं तापसादेहपीडनं किमर्थं ते समारम्भो ब्रूहि सत्यं महामते ११

नकारं कस्ते भर्ता पिताथवेत्यस्योत्तरं सर्वा हृतं भवति विद्धिः मा सु प्रसिद्धत्वात् ७।८ तापपरायणं तपश्चर्यापरायणं ९।१०।११।१२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० म० इत्थंनिषिध्येतिअनेनचापिध्वंस्तितपः कर्त्तानिरंतरमेवविघ्नैरभिभूयतइत्युक्तंभवति तस्मान्निष्कामनयाश्रीभगवत्याआराधनंकर्त्तव्यमि
९६ त्यवांतरतात्पर्यं २५ वसिष्ठस्यचसंवादमिति वसिष्ठेनायंराजापरमधार्मिकइत्युक्तंपश्चपरमधार्मिकस्तर्हिममतपसः कथमनेनन

वांछितंतवगाधेयकरोमिसफलंकिल उत्तिष्ठोत्तिष्ठतरसालपमालमतःपरं १२ विषये ममसर्वेजनकर्त्तव्यंसुदारुणं लोकपीडाकरंघोरंतपः केनापिकर्हिचित् १३ इत्थंनिषि ध्यतंराजाविश्वामित्रंगृहंययौ मनसाक्रोधमाधायगतोसौकौशिकोमुनिः १४ सगत्वाचिंत यामासनृपकृत्यमसांप्रतं वसिष्ठस्यचसंवादंतपसःप्रतिषेधनं १५ कोपाविष्टेनमनसाप्रती कारमथाकरोत् विचिंत्यबहुधाचित्तेदानवंघोरविग्रहं १६ प्रेषयामासतद्देशंविधायशूकराकृ तिं सोतिकायोमहाकोलः कुर्वन्नादंसुदारुणं १७ राज्ञश्चोपवनेप्राप्तस्त्रासयन्रक्षकानदः मा लतीनांचखंडानिकरंबानांतथैवच १८ यूथिकानांचवृंदानिकंपयंश्चमुहुर्मुहुः दंतेनविलिख न्भूमिंसमुन्मूलयतेद्रुमान् १९ चंपकान्केतकीखंडान्मल्लिकानांचपादपान् करवीरानुशीरां अनिवरानशुभान्द्रुमान् २० मुचकुंदान्अशोकांश्चबकुलांस्तिलकांस्तथा उन्मूलनंकुर्वन्तत्रचका रसूकरोवने २१ वाटिकारक्षकाःसर्वेदुद्रुवुः शस्त्रपाणयः हाहेतिचुक्रुशुस्तत्रमालाकाराभयातुराः २२

निषेधनंकृतंकथंचदासिष्ठेनयत्तत्रतिकृष्टोवसिष्ठोमिनस्तापेहृदिभावः २५।१६।१७।१८।१९। २०। ॥ वनेसूकरो वृक्षाणांछेदनंचका

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

616

वाराः संताड्यमानोपि यदा त्रस्तो न वै मृगः रक्षकान्पीडयामास कोलः कालसमद्युतिः २३ तेनदा
तिभयाक्रांता रक्षकानं शरणां ययुः तमूचुस्त्राहित्राहीति वेयमाना भयाकुलाः २४ नानागतान्समाले
काभयार्त्तान्भूपतिस्तदा पप्रच्छ किंभयं कस्मान्मां ब्रुवंतु समागताः नाहं बिभेमि देवेभ्यो राक्षसेभ्य
श्चरक्षकाः कस्माद्भयं समुत्पन्नं तत् ब्रुवंतु ममाग्रतः २५ हन्मि चैकेन बाणेन तं शत्रुं दुर्भगं किल
योमेरातिः समुत्पन्नो लोके पापमतिः खलः २६ देवो वा दानवो वापि तं निहन्मि शरैः शितैः कृति
छति कियद्रूपः कियद्बलसमन्वितः २७ मालाकारा ऊचुः न देवो न च दैत्योस्ति न यक्षो न च किंनरः
कश्चित्कोलो महाकायो राजं स्तिष्ठति कानने २८ पुष्पवृक्षान्नितम्बद्दन्ददन्तैर्नोन्मीलयत्यसौ विदीर्ण
तन्नूनं सर्वसूकरेणातिरंहसा २९ दिवा खेलाडितो स्माभिः ष्टुद्वगहिर्लकुटैस्तथा न बिभेति महाराज
हंतुमस्मानुयाद्धवत् ३० व्यास उ० इत्याकर्ण्य वचस्तेषां राजा कोपसमाकुलः अश्वमारुह्य तरसा जगामो
पवनं प्रति ३१ सैन्येन महता युक्तो गजाश्वरथसंयुतः पदातिः हंटसहितः प्रययौ वनमुत्तमम् ३२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्रापश्यन्महाकोलं घुर्घुरंतं भयानकं वनं भग्नं च संवीक्ष्य राजा क्रोधयुतोभवत् ३४ चापे बा
णां सन्नारोप्य विकृष्य च शरासनं तं हंतुं सूकरं यावत्तरसा समुपाक्रमत् ३५ समालोक्य च राजा
नं चापहस्तं रुषाकुलं संमुखोभ्यद्रवत्तूर्णं कुर्वन्नादं सुदारुणं ६ तमायांतं समालोक्य वराहं वि
कटाननं मुमोच विशिखं तस्मिन् हंतुकामो महीपतिः ३७ वंचयित्वाथ तद्बाणं सूकरः सो
बलात् निर्जगाम महावेगात्समुल्लंघ्य नृपं तदा ३८ गच्छंतं तं समालोक्य राजा कोपसमन्वि
तः मुमोच विशिखांस्तीक्ष्णान् चापमाकृष्य तत्वतः ३९ स गां दृष्टिपथं राज्ञः क्षणाददर्शनं गतः ॥
कुर्वन्बहुविधान्नादान् सूकरः समुपाद्रवत् ४० हर्यश्वेंद्रोतिकुपितो मृगस्यानुजगाम ह अश्वेन वायुवेगेन
विकृष्य च शरासनं ४१ दूरं गतस्ततः सैन्यमगमच्च वनांतरं एकाकी नृपतिः कोलं व्रजंतं समुपाद्रवत्
४२ मध्यान्हसमये राजा संप्राप्तो विजने वने तृषितः क्षुधितो त्यर्थं बभूवाश्वा
लवाहनः ४३ सूकरोदर्शनं प्राप्तो राजा चिंतातुरोभवत् मार्गभ्रष्टोतिविपिने दारुणे दीनवत्स्थितः ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६१७

दे॰स॰ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९

किंकरोमिक्वगच्छामिनसहायोस्मिन्वने अज्ञातस्वपथः कुत्रव्रजामीतिचाचिंतयत् ४५
एवंचिंतयतस्तस्य विपिनेजनवर्जिते राजाचिंतातुरोपश्यत्सरोसुविमलोदकं ४६ वीक्ष्यतांसु
दितोराजापाययित्वातुरंगमं अश्वादुत्तीर्यविमलंपपौपानीयमुत्तमं ४७ जलंपीत्वानृपस्तत्र
सुखमापमहीपतिः द्रष्टुंस्वनगरंगंतुदिग्भ्रमेणाभिमोहितः ४८ विश्वामित्रस्तुसंप्राप्तोवृद्ध
ब्राह्मणरूपधृक् ननाम वीक्ष्यराजातंप्रीतिपूर्वंद्विजोत्तमं ४९ तमुवाचगाधिराजप्रणमंतंनृपोत्त
म स्वागतंतेस्तुमहाराजकिमर्थमिहचागतः ५० एकाकीविजनेराजन्किंचिकीर्षितमत्रते ब्रूहिसर्वं
स्थिरोभूत्वाकारणंनृपसत्तम ५१ राजोवाच सूकरोतिमहाकायोबलवान्पुष्पकाननं समुत्पत्य
ममर्दाशुकोमलान्पुष्पवाटिकान् ५२ तंनिवारयितुंदुष्टंकरेकृत्वाचकार्मुकं ससैन्योहंस्वनगरा
न्निर्गतोमुनिसत्तम ५३ गतोसौदूरपश्चात्पापोमायावीक्वापिवेगवान् ६ ततोहमपिप्राप्तःसैन्य
क्वापिगतंमम ५४ क्षुधितस्तृषितश्चाहंसैन्यभ्रष्टस्त्विहागतः नजानेपुरमार्गंचतथासैन्यगतिंमुने ५५

५० ५१ ५२ ५४ ५५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२०मु०
१९ १२०।२१।२२ वेदीमध्येइति अग्निहोत्रशालायां राजा तस्मिन्समये स्थितस्तथा च तस्मिन्वेदीमध्ये अग्निहोत्रवेदीमध्ये दानं देहीत्यन्वयः अयं भावः विवाह
२१ कार्यार्थं यद्धनं नांयाचतिश्रुतं तस्य चयरत्नभ्यो मोपणार्थं कंयद्धिइवं धनं नदानं देहि अन्नयाल्लन्क्रतेविवाहे वस्त्रयोर्भिसाटनपसंगेतवापकीर्तिः स्या

पतयोः कार्यमप्यद्य कर्त्तव्यं नृपसत्तम राजसूयाधिकं पुण्यं गृहस्थस्य सुविवाहतः १९ भविष्यतीति तदा वै
वसिष्ठपुत्रविवाहतः तच्छ्रुत्वा वचनं राजा मायया तस्य मोहितः २० तथेति च प्रतिज्ञाय नो वाचा स्वं
वचस्तथा तेन दर्शितमार्गोसौ नगरं प्रति जग्मिवान् विश्वामित्रोपि राजानं वंचयित्वा श्रमं ययौ
कृतोद्वाहविधिस्तावद्विश्वामित्रोब्रवीन्नृपं २२ वेदीमध्ये नृपाद्य त्वं देहि दानं यथेप्सितम् राजो
वाच किं ते भीष्टं द्विजब्रूहि ददामि वांछितं किल २३ अद्येयमपि संसारे यशः कामोस्मि सांप्रतम् व्य
र्थं हि जीवितं तस्य विभवप्राप्यं न वै २४ नार्जितं यशः शुद्धं परलोकसुखप्रदं विश्वामित्र उवाच
राज्यं देहि महाराज ससागरं सपरिच्छदं २५ गजाश्वरथरत्नाद्यं वेदीमध्येति यावने व्यास उवाच मोहितो मा
ययातस्य श्रुत्वा वाक्यं मुनेर्नृपः २६ दत्तमित्युक्तवान् राज्यमविचार्य यदृच्छया गृहीतमिति तं प्राह विश्वा
मित्रोतिनिष्ठुरः २७ दक्षिणां देहि राजेंद्र दानयोग्यां महामते दक्षिणारहितं दानं निष्फलं मनुरब्रवीत्
२८ तस्माद्दानफलायत्वं यथोक्तां देहि दक्षिणां इत्युक्तस्तु तदा राजा जातमुवाचातिविस्मितः २९

द्वितिराजा तु पोषणार्थं धनं ब्राह्मणोयं याचितं किंचित्प्रार्थयिष्यतीति तदेतस्मै देयमित्यभिप्रायेणाह किं ते भीष्टमिति ब्राह्मणस्तु सर्वस्वहरणेच्छया नदत्तिराज्यं देहीति

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१०२

618

दे॰ स्॰ एवं पंचीकृतभूतानां यत्कार्यं तत्कार्यं विराड्देहो भवतीत्यर्थः स विराड्देहः परमेश्वरस्य स्थूलदेहो भवतीत्याह स्थूलदेहोऽयमात्मन इति
३४ आत्मनोऽयमित्यर्थः अथेंद्रियांतःकरणप्राणानां पूर्वोक्तलिंगदेहांतर्गतानामुत्पत्तिमाह पंचभूतस्थेति पंचभूतानां ये सत्वांशास्तैः
प्रत्येकं ज्ञानेंद्रियाणि पंच भवंति ३५ मिलितैस्तु तैः सत्वांशैरंतःकरणं भवतीत्याह मिलितैस्त्विति ३६ तद्भेदस्वरूपमाह यदा त्विति
संकल्पविकल्पकृत्यं यदांतःकरणं करोति तदा तदंतःकरणं मन इत्यभिख्यं मनःसंज्ञकं भवतीत्यर्थः यदा संशयहीनं यथा स्यात्

३

तत्कार्यं च विराड्देहः स्थूलदेहोऽयमात्मनः पंचभूतस्थसत्वांशैः श्रोत्रादीनां समुद्भवः ३५
ज्ञानेंद्रियाणां राजेंद्र प्रत्येकं मिलितैस्तु तैः अंतःकरणमेकं स्याद्वृत्तिभेदाच्चतुर्विधं ३६
यदा तु संकल्पविकल्पकृत्यं तदा भवेत्तन्मन इत्यभिख्यं स्याद्बुद्धिसंज्ञं च यदा प्रवेत्ति सुनिश्चि
तं संशयहीनरूपं ३७ अनुसंधानरूपं तच्चित्तं च परिकीर्तितं अहंकृत्यात्मवृत्त्या तु तदहंकार
तां गतं ३८ तेषां रजोंशैर्जातानि क्रमात्कर्मेंद्रियाणि च प्रत्येकं मिलितैस्तैस्तु प्राणो भवति पंच
धा ३९ श्रीहरिः

तथा सुनिश्चितं वस्तु तदंतःकरणं प्रवेत्ति तदा तद्बुद्धिसंज्ञकं भवतीत्यर्थः ३७ यदानुसंधानवृत्तिर्भवति तदांतःकरणस्य चित्तमि
ति संज्ञेत्यर्थः अहंकृत्यात्मवृत्त्येति आत्मशब्दः स्वरूपपरः अहंकृतिस्वरूपवृत्त्या तु तदंतःकरणमहंकारतां गतमहंकारसं
ज्ञां लभत इत्यर्थः ३८ अथ कर्मेंद्रियाणामुत्पत्तिमाह तेषामिति तेषां पंचभूतानां प्रत्येकं रजोंशैः कर्मेंद्रियाणि पंचोत्पद्यंते
तैर्मिलितैस्तु रजोंशैः प्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मकः प्राणो भवतीत्यर्थः ३९ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० तत्र सूत्रशब्देन वायुर्गृह्यते वायुर्वै सूत्रं वायुना वै सूत्रेण सर्वाणि भूतानि संदृब्धानीति श्रुतेः तत्सूत्रं सर्वात्मकं सर्वशरीरात्मकं भवति
२९१ तत्सूत्रं परमात्मनः सूक्ष्मदेह इत्यर्थः यत्पूर्वमव्यक्तमित्युक्तं तत्परमात्मनः कारणदेह इत्याह अव्यक्तं कारणो देह इति ३१ यस्मिन् ज
गद्बीजं कारणरूपं स्थितं यस्माच्च लिंगदेहोद्भवस्तदव्यक्तमिति पूर्वेणान्वयः इत्थं परमात्मनः सकाशादपंचीकृतभूतोत्पत्तिमुक्त्वा त
थोक्तकारणदेहलिंगदेहस्वरूपं सूक्ष्मं सूक्ष्मभूतोत्पत्तिप्रसंगेनोक्त्वा अथ पंचीकृतभूतोत्पत्तिमाह ततः स्थूलानीति ततोऽपंचीकृतभू

सर्वात्मकं तत्संप्रोक्तं सूक्ष्मदेहोऽयमात्मनः अव्यक्तं कारणो देहः स चोक्तः पूर्वमेव हि ३१ य
स्मिन् जगद्बीजरूपं स्थितं लिंगोद्भवो यतः ततः स्थूलानि भूतानि पंचीकरणमार्गतः ३२
पंचसंख्यानि जायंते तत्प्रकारस्तथोच्यते पूर्वोक्तानि च भूतानि प्रत्येकं विभजेद्द्विधा ॥
३४ एकैकं भागमेकस्य चतुर्धा विभजेद्गिरे स्वस्वेतरद्वितीयांशे योजनात्पंच पंच ते ३५

तोत्पत्त्यनंतरमित्यर्थः ३२ पंचीकरणप्रकारमेवाह पूर्वोक्तानीति यान्यपंचीकृतभूतानि पूर्वमुक्तानि तन्मध्ये एकैकं भूतं द्वि
धा विभजेत्तत्रापि एकैकभूतस्य योऽर्धो भागस्तं चतुर्धा विभजेत् विभज्य स्वस्मात् स्वस्मादितरघटितं तस्य योऽद्वितीयं योऽर्धभाग
स्तत्कस्तास्मिन् योजनात्ते सर्वे पंचपदार्थाः पंचावयवा भवंतीत्यर्थः ३४ ३४ ३३ ३५ ॥ ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६१९

दे॰स॰ सर्वप्राणिनां कर्माणि घनीभूतानि यस्मिन् सर्वकर्मसाक्षीत्यर्थः इच्छाज्ञानक्रियाश्रयमिति तथाच श्रुतिः श्वेताश्वेतरेनतस्य
२६॰ कार्यकरणंच विद्यते नतत्समश्चाभ्यधिकश्चदृश्यते परास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयते स्वाभाविकीज्ञानबलक्रियाचेति पुराणांतरेपि इ
च्छाज्ञानक्रियात्वैव रौद्री ब्राह्मीतु वैष्णवी त्रिधाशक्तिः स्थितायत्रतत्परं ज्योतिरोमिति ह्रींकारस्येरमंत्रस्ये मेवतत्वंवाच्यमित्याह ॥
ह्रींकारेति २६ एवमादितत्वस्वस्य महिमानमुपवर्ण्यतस्मादादितित्वात् ह्रींकारवाच्यादात्मन आकाशः संभूत इत्यादिक्रमेण श्रे

सर्वकर्मघनीभूतमिच्छाज्ञानक्रियाश्रयं ह्रींकारमंत्रवाच्यंतदादितत्वंतदुच्यते २६ तस्मा
दाकाशउत्पन्नः शब्दतन्मात्ररूपकः भवेत्स्पर्शात्मकोवायुस्तेजोरूपात्मकंपुनः २७ जलंरसा
त्मकंपश्चात्ततोगंधात्मिकाधरा शब्दैकगुणआकाशोवायुःस्पर्शरवान्वितः २८ शब्दःस्प
र्शरूपगुणंतेज इत्युच्यतेबुधैः शब्दस्पर्शरूपरसैरापोवेदगुणाःस्मृताः २९ शब्दस्पर्शरूप
रसगंधैःपंचगुणाधरा तेभ्योभवन्महत्सूत्रं यल्लिंगंपरिचक्षते ३० ॥०

पंचीकृतभूतसृष्टिमाह तस्मादाकाश इति अपंचीकृतआकाशउत्पन्न इत्यर्थः २७ २८ २९ अधुनालिंगदेहोत्पत्तिमा
ह तेभ्य इति तेभ्यः सूक्ष्मभूतेभ्योमहद्व्यापकंसूत्रंमभवत् यत्सूत्रं लिंग मिति परिचक्षते लिंगशब्देनोच्यत इत्यर्थः तेभ्योभूतेभ्यो
वक्ष्माणक्रमेण लिंगदेह उत्पन्न इत्यर्थः ३० ३० ३० ३० ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ इत्थंसृष्टेः पूर्वंसच्चिदानंदरूपस्यात्मरूपस्यावस्थितिमुक्त्वानंतरं तस्यात्मनः सृष्टिमाह सपुनरिति स आत्मा पुनः कामइच्छा कर्मादिष्टमनेकविधं
१०६ आदिस्तानीवास्तघुक्तायाम यायाशक्तिस्तयापूर्वंयोजगतोऽनुभवस्तज्जन्योयः संस्कारस्तस्माद्धेतोः कालेनकृतोयः कर्मणोविपाको
नामपरिपाकः फलदानायोन्मुख्यरूपस्तस्माच्चहेतोरित्यर्थः २२ तत्त्वस्यचतुर्विंशतितत्त्वात्मकस्याविवेकाच्चनस्यतत्त्वस्यपृथक्करणार्थं
मितितात्पर्यंसिसृक्षावान्सर्जनेच्छावान्जायतइत्यर्थः यथा बीजमुच्छूनंभवतितथैवपरआत्मापिकालकर्मसंस्कारवशात्ततत्या

सपुनः कामकर्मादियुक्तयास्वीयमायया पूर्वानुभूतसंस्कारात्कालकर्मविपाकतः २२
अविवेकाच्चतत्त्वस्य सिसृक्षावान्प्रजायते अबुद्धिपूर्वकः सर्गोऽयं कथितस्तेनगाधिप २३
एतद्धि यन्मयाप्रोक्तं ममरूपमलौकिकं अव्याकृतंतदव्यक्तं मायाशवलमित्यपि २४ ॥०
प्रोच्यतेसर्वशास्त्रेषु सर्वकारणकारणं तत्त्वानामादिभूतंचसच्चिदानंदविग्रहं २५ ॥०

गीलतकर्मफलभोगसमये आत्मेजगत्सर्जनेच्छावान्भवतियथाप्रसुप्तः पुरुषः पूर्वसंस्कारवशेनजागर्तितद्वत्परमात्मापिप्रलयरूपसा
यावस्थातोजागर्तिप्रलयोहिपरमेश्वरस्यस्वापः अबुद्धिपूर्वइति सचेयंस्वापात्जागरणरूपावस्थानबुद्धिकृतातदानींबुद्धेरभावात्किं
तुप्राक्तनकर्मसंस्कारकृतेतिअयंयः सर्गोजागरणरूपस्योत्पत्तिः सोऽबुद्धिकृतोज्ञेयः संस्कारकृतोज्ञेयइत्यर्थः २३ एतत्स्वरूपस्य सर्वोत्त
मत्वमाह एतद्धियदितिममरूपमलौकिकंलोकातीतंरूपमित्यर्थः तत्त्वानामांतराणिवेदोक्तान्याह अव्याकृतमिति २४ ॥ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ सू॰ सर्वस्यपरिछेदकस्य मिथ्यात्वादेवात्मनः परिछेदोनास्तीत्याह अपरिछिन्नेति अतएवसर्वस्य मिथ्यात्वा
१८८ देवस्यात्मस्वरूपिण्याअपरिछिन्नतापिमतेत्यर्थः अत्र केचि ज्ञानस्वरूपोनात्मा किंत्वात्मनोधर्मोज्ञानमिति वदंति तन्मतं खडय
ति तच्चज्ञानमिति यदिज्ञानमात्मधर्मः स्यात्तदात्मनोज त्वापत्तिः ज्ञानातिरिक्तस्यजडत्वात्तस्माज्ज्ञानंनात्मनोधर्मइत्यर्थः एवं किंच
ज्ञानस्य जडशेषत्वं घटादिवदर्शनान्न कुत्रापिदृष्टं नच संभवतितमः प्रकाशयोस्तयोर्धर्मिधर्मित्वमित्यर्थः नन्वात्मानजडः किं
तु चिद्रूप एवेति तद्धर्मत्वं ज्ञानस्य संभवतीति चेत्तत्राह चिद्धर्मत्वमिति उभयोश्चितोरेकत्वादात्मनो ज्ञानस्यच चिद्रूपस्यनधर्मिधर्मभावः

अपरिछिन्नताप्येवमतएवमतामम तच्चज्ञानंनात्मधर्मोधर्मत्वेजडतात्मनः १९
ज्ञानस्यजडशेषत्वंनदृष्टंनचसंभवि चिद्धर्मत्वंतथानास्तिचितश्चिन्नहिभिद्यते २०
तस्मादात्माज्ञानरूपःसुखरूपश्चसर्वदा सत्यःपूर्णोप्यसंगश्चद्वैतजालविवर्जितः २१

संभवतीत्यर्थः भेदेहिसतिधर्मिधर्मभावः यदिपुनर्ज्ञानमात्मनोभिन्नरूपाछिन्नंस्वीक्रियते तर्हितज्ज्ञानंचितोभिन्नमचिदेवस्यादि
ति तदुक्तंसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे चितोन्यशेषताभावाच्चितोचिच्छेषतानहि घटादिपदार्थानांचैतन्यस्यशक्तितः चिच्छेषत्वचना
स्त्येवचितश्चिन्नहिभिद्यते चेदचि च्चित्स्याच्चितोचित्वंविरुध्यते तथाचिच्चेतनस्यापिनशेषत्वंभवाप्नुयात शेषत्वेसतितत्सिद्धिर्नास्ति
ह्यशेषता चितः अतोन्यशेषता लोके चितोभ्रांत्याप्रतीयते इति॰ २० उपसंहरति तस्मादिति तस्मादात्मा ज्ञानरूप एवेत्यर्थः २१
२२ २१ २३ २४ २१ २१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ ननु बौद्धैः संविदोप्यभावोनुभूयते अत एव ते बौद्धा यत्तत्क्षणिकमिति व्याख्यातानस्याप्यनित्यत्वमिच्छंतीति चेत्तत्राह यदित्तस्या-
१८७ पीति यदित्तस्य संविद्रूपाभावस्याप्यनुभवस्तर्हि येन साक्षिणा तस्य संविद्रूपस्यायमभावोनुभूतः स एवात्र साक्षी संविद्युक्तो न शरीरेऽव-
शिष्ट इति साक्षिज्ञानं नित्यमेवं सर्वैरंगीकर्त्तव्यमित्यर्थः १६ तत्र शास्त्रविदनुमतं प्रमाणयति अत एवेति अधुनात्मनः सुखरूप-
त्वमुपपादयति आनंदरूपतेति अस्याः संविदो यतः परप्रेमास्पदत्वमनुभूयते तस्मादस्याः संविद आनंदरूपता सुखरूपतास्तीत्यर्थः

यदित्तस्याप्यनुभवस्तर्ह्ययं येन साक्षिणा अनुभूतः स एवात्र शिष्टः संविद्वपुः परः १६ अ
त एव च नित्यत्वं प्रोक्तं सच्छास्त्रकोविदैः आनंदरूपता चास्याः परप्रेमास्पदत्वतः १७ मान
भूवं हि भूयासमिति प्रेमात्मनि स्थितं सर्वस्यान्यस्य मिथ्यात्वादसंगत्वं स्फुटं मम १८ ॥ श्री

न ह्यसुखं परप्रेमास्पदं भवतीति तदुक्तं सूतसंहितायाम् असुखस्य न हि प्रेमास्पदत्वं परिदृश्यते १७ तत्रानुभवं दर्शयति मानभूवंही-
ति क्षीयतोहं माभूवमिति न किंतु भूयासमेवेति प्रेम सर्वलोकस्यात्मनि स्थितिमस्ति न ह्येतदात्मनः सुखरूपत्वाभावे संभवतीति तस्मा-
त्साक्षिमात्रस्यानुभवादानंदात्मता संविदोस्त्येवेत्यर्थः आत्मनोसंगत्वमुपपादयति सर्वस्येति सर्वप्रपंचस्य मायानिर्मितत्वेन-
मिथ्यात्वान्मिथ्यापदार्थस्य सर्पादे रज्ज्वादिष्वसंबंधवदात्मनोपि मिथ्याप्रपंचेनासंबंधादसंगत्वं स्पष्टमेवेत्यर्थः १८ श्री॰
श्री ॥ श्री ॥ श्री॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

621

वे॰ सु॰ स्वं मायया जडत्वं मिथ्यात्वं चोपपाद्य आत्मनस्तदुभयवत्त्वनास्तीत्युपपादयति चैतन्यस्येति यद्धि चैतन्यस्य दृश्यत्वं स्यात्तर्हि तज्जडमेव भ-
१०६ विष्यति यद्यद्दृश्यं तत्तज्जडमिति व्याप्तेस्तथा च सर्वस्य जडत्वात्प्रकाशप्रकाशाभावाज्जगदान्ध्यप्रसंगात्तस्मान्न तद्दृश्यमित्यर्थः ननु तत्स्वस्य
लाभावेन दृष्टिर्न तेन प्रमाणाभावात्तदभाव एव प्रसज्यत इति चेत्तत्राह स्वप्रकाशं चेति परी दृश्यं चैतन्यं परस्य प्रकाश्यं स्यात्तर्हि स परः केनान्ये-
न प्रकाशितः सोप्यन्यः केन प्रकाशित इत्यनवस्था स्यान्न च स्वेनापि तत्प्रकाशितमेकस्यैव कर्तृत्वकर्मत्वविरुद्धधर्मद्वयवत्त्वाभावा-
त्तस्मादनिच्छतापि यथा दीपः स्वयंप्रकाशः परप्रकाशकश्चेति तद्वन्मदीयं चैतन्यमपि हे पर्वत स्वयंभासमानमन्येषां सूर्यादीनां भास-

चैतन्यस्य न दृश्यत्वं दृश्यत्वे जडमेव तत् स्वप्रकाशं च चैतन्यं न परेण प्रकाशितं १२ अनवस्था-
दोषसत्वान्न स्वेनापि प्रकाशितं कर्मकर्तृविरोधः स्यात्तस्मात्तद्दीपवत्स्वयं १३ प्रकाशमानम-
न्येषां भासकं विद्धि पर्वत अत एव च नित्यत्वं सिद्धं संवित्तनोर्मम १४ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादौ दृश्य-
स्य व्यभिचारतः संविदो व्यभिचारश्च नानुभूतोस्ति कर्हिचित् १५

कं विद्धीत्यर्थः तथा च श्रुतिः न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं ॥
विभातीति येन सूर्यस्तपति तेजसेद्ध इति च १२ १३ १४ यस्माद्धेतोर्नित्यत्वं [illegible] अनेन हेतुमुपपादयति जाग्रदिति अव-
स्थात्रयेपि दृश्यस्य पदार्थजातस्य व्यभिचारस्तत्संविदो व्यभिचाराभावश्च अयं तस्मात्संविदो नित्यत्वमित्यर्थः ननु संविदोपि व्यभिचारोस्तु तत्राह
सांवर इति ॥ योहं जागरितं पश्यामि स एवाहं स्वप्नं पश्यामि स एवाहं सुषुप्तं पश्यामीत्यनुभवैर्यथावस्थात्रयस्याभावोनुभूयते न तथा कर्हि-
चित् कदापि संविदोऽभावोनुभूयते तस्मादनिच्छतापि संविदो नित्यत्वमाश्रयणीयमित्यर्थः १२ १५ १५ १५ १५ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०स० तस्यामायायाःसद्भाववर्णितिपादकानिवचनानिश्रुतिप्रोक्तानिकथयति के चित्तामिति केचित्सूत्रिणस्तांमायांतपइतिवदंतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः
१०५ तपसाचीयते ब्रह्मेतिमुंडके तमः केचिदिति तथाचश्रुतिः नासदासीन्नोसदासीदित्यादि तम आसीत्तमसागूढमग्रेइति तदेतज्जड मिति
तापनीयेजडत्वमुक्तं सयेक्षतलोकान्नुसृजाइतिश्रुतौचानत्वमुक्तं चनामायाप्रधानंप्रकृतिशक्तिपरादयः शब्दाश्चेतान्नेनरसाखायां

केचित्तांतपइत्याहुस्तमःकेचिज्जडंपरे ज्ञानंमायाप्रधानंचप्रकृतिंशक्तिमप्यजां ९॥
विमर्शइतितांप्राहुःशैवशास्त्रविशारदाः अविद्यामितरेप्राहुर्वेदतत्वार्थचिंतकाः १०
एवंनानाविधानिस्युर्नामानिनिगमादिषु तस्याजडत्वंदृश्यत्वाज्ज्ञाननाशात्ततोसती ११॥

सिद्धाः तथाचसर्ववेदसंमतेयंमायेतिभावः ९ १० तदेवाह एवमिति ननुमायायाजडत्वंमिथ्यात्वंचकुत इतिचेत्तत्राह तस्याइति
तस्यादृश्यत्वात्स्वाधिष्ठानज्ञाननाश्यत्वाच्चजडत्वंमिथ्यात्वंचेत्यर्थः यद्दृश्यंतत्तजडंयथाघटइत्यादिन्यायेन स्वाधिष्ठानज्ञाननाश्य ११
त्वंमिथ्यात्वमिति मिथ्यात्वलक्षणात् ११
११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

622

दे॰ स॰ नन्वेतादृशंणाभुवनेश्वर्यास्तवोऽत्र नीचत्वनीदसर्जनेवैषम्यनैघृण्यदोषश्चापतेदितिचेत्तत्राह तस्यांकर्माणीति जीवाः कर्माणि कालाश्च सर्वे
१८४ अनाद्यस्तेच सत्सुप्तोयथावृत्तिदिवसव्यवहारो लीनोभवतीति तथासंचरे प्रलयकाले तस्यांमायायामभेदेनलीनाः सुप्तयाच्चयथापत्रा
यस्तानीवसकर्माणिभवंतितथा २ मयाफलंदीयत इतिनममवैषम्यनैघृण्यप्रसंगंधोपीतिभावः ६ तादृशीयाममशक्तिर्जीवकर्मकालान्ति
शिष्टतयायुक्ताहं निर्गुणापिबीजात्मतांजगत्कारणतांगतासीत्याह स्वशक्तेश्चेति नत्वतवशक्तिर्ग्यात्वांनव्यामोहयति तथाजीवशक्तिरपिजीवं
नव्यामोहयेत्तथाचमुक्ताएवजीवाइतिसृष्टिर्निरर्थिकेतिचेत्तत्राह स्वाधारावरणेति स्वंमायातस्याआधार आलातस्यावरणादाच्छादनादस्यामाया
यादोषत्वमप्यमस्तीत्यर्थः अयंभावः मायायाः स्वस्वरूपंमायाविघातकमस्ति मायाचाविद्यात्वस्वयमेवभवतीतिश्रुतेस्तत्रप्रथमायाममशक्तिर्मायातस्याः

तस्यांकर्माणिजीवानांजीवाः कालाश्चसंचरे अभेदेनविलीनास्युः सुषुप्तौव्यवहारवत् ६ स्वशक्ते
श्चसमायोगादहंबीजात्मतांगता स्वाधारावरणात्तस्यादोषत्वंचसमागतम् ७ चैतन्यस्यसमायो
गान्निमित्तत्वंचकथ्यते प्रपंचपरिणामाच्चसमवायित्वमुच्यते ८ श्रो ॥०

साश्रयव्यामोहकारित्वाभावेपिजीवाश्रिताविद्यारूपस्यद्वितीयमायास्वरूपस्याश्रयव्यामोहकारित्वमस्त्येवेतितज्जीवमोक्षार्थं सृष्टिः सा
र्थिकैवेति ७ ननुतथापिलोके कार्यमात्रंप्रत्युपादानकारणनिमित्तकारणयोर्भेदोस्ति घटादिषुदर्शनाज्जगतउत्पादनकर्तृत्वं
त्वय्येकैवेतिकथमेकस्यकारणद्वयसद्भाव इतिचेत्तत्राह चैतन्यस्येति समायोगात्साभाससमागमाच्चैतन्यस्यमायायांप्रतिबिंबितस्यचिद
भासस्यनिमित्तत्वंनिमित्तकारणत्वंकथ्यत इत्यर्थः प्रपंचेति प्रपंचस्वरूपेणपरिणामात्समवायित्वमुपादानकारणत्वमुच्यते माया
या इतिशेषः चिदाभासोनिमित्तकारणंमायोपादानकारणमितिविभागः अधिष्ठानभूतशुद्धबिंबभूतंचैतन्यंतुविवर्त्तोपादानमि
त्यर्थासिद्धं ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० तथा च सर्ववेदप्रतिपाद्यमात्मस्वरूपमेवास्तीति समन्वयाध्यायोक्तः सर्वपदानां ब्रह्मण्यात्मस्वरूपे समन्वय उक्तो वेदितव्य इति कीदृक् तदा-
१०३ त्मस्वरूपमस्तीति चेत्तत्राह अपवर्गमिति अनुमानाविषयः श्रुत्यैकसमाधिगम्यमित्यर्थः अनिर्देश्यं श्रुत्यापि जातिगुणक्रियासंज्ञा-
भिर्निर्देष्टुमशक्यमित्यर्थः अनौपम्यं यद्भिन्नस्तद्दृशो द्वितीयः पदार्थो जगत्यां स्यात्तदा तदुपमानेन स आत्मा औपमेयः स्यान्न तु तदस्ति अत-
नौपम्यं अनामयमस्ति जायते वर्धते इत्यादि षड्भावविकारशून्यमित्यर्थः नैषां विकाराणां देहोपाधिनिष्ठत्वात् स्वतश्चात्मनो देहाभावात्त-
द्विकाररहितमनामयमेवैतदित्यर्थः एतादृशं निर्गुणं कथं जगत्कारणमिति चेत्तत्राह नयेति कश्चिद् निर्वचनीया तस्याममात्मरूपस्य
स्वतः सिद्धानादिभूता शक्तिरस्ति सा मायेत्यादिपदैः सर्वश्रुतौ विश्रुता प्रसिद्धास्ति मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायावाचकानारसिंहीत्यादि

अपवर्गमनिर्देश्यमनौपम्यमनामयं नयस्य काचित्स्वतः सिद्धा शक्तिर्मायेति विश्रुता ३ न-
सती सा नासती सा नोभयात्मा विरोधतः एतद्विलक्षणा काचिद्वस्तुभूतास्ति सर्वदा ४ पाव-
कस्योष्णतेवेयमुष्णांशोरिव दीधितिः चन्द्रस्य चन्द्रिकेवेयं ममेयं सहजा ध्रुवा ५ ॥ १० ॥

श्रुतिषु ३ सा कीदृशी वर्तते तदाह नसतीति अत्र विरोधत इत्यावृत्त्या स्थानत्रयेपि योज्यं असत्त्वे कालत्रयाबाध्या सती न वर्तते ब्रह्मज्ञानेन बाध्यत्व-
रूपविरोधात् तथा वन्ध्यापुत्रवदसती व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरोधात् नाप्युभयात्मा सत्त्वासत्त्वविशिष्टा विरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्वयोरेकत्र
सहावस्थानविरोधात् एतत्त्रयविलक्षणा काचिदनिर्वचनीया वस्तुभूतास्ति सर्वदा आ कार्यान्मोक्षस्थायिन्यस्तीत्यर्थः तथा च तापनीयश्रु-
तिः मायाचतमोरूपानुभूतेस्तदेतज्जडं मोहात्मकमनन्तं तुच्छमिदं रूपमस्यव्यंजिका नित्यनिवृत्ता विमूढैरपि सत्येव दृष्टा सा सत्त्वमसत्त्वं च दर्शयति ४
तत्र दृष्टान्तमाह पावकस्येति सहजा अनादिः ध्रुवा आमोक्षस्थायिनी माया शक्तिर्ममास्तीत्यर्थः एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्वं ब्रह्मणोस्तीति कथं जग-
त्सृष्टेः पूर्वं ब्रह्म सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यमिति शंकापरास्ता शक्तेः शक्तानतिरेकात् नहि वन्हिवद्दिशक्तिर्वन्हेः पृथक् न कश्चित्तद्रष्टा ५

[illegible]द्वितीयः सत्यपदार्थो नास्ति [illegible]
[illegible]सत्यपदार्थो [illegible]भावात् ॥

693

दे॰ स॰ येषांवंशेमामृत्योभाग्यवानस्मितेषांकिंस्थानं ब्रह्मलोकाद्यपेक्षयाधिकं किंनिमित्तंस्यादिन्नजानेइतिभावः ७२ इमः स्पार्थयते इदंयथेति
१८२ इदमतिदुर्लभंत्वन्नित्वंयथात्वयाकस्यापादत्तंतथेत्यन्वयः ७३ त्वमेवाहमिति तवममचाभेदोयेनस्यात्तदित्यर्थः ७३ ७४ इतिश्रीदेवी
भागवतेतिलके गौडपाठशुद्धव्याख्यानेसप्तमस्कंधेदेवीगीतायामेकत्रिंशोध्यायः ३१ पंचाशद्भिरथश्लोकैरात्मतत्वनिरूपणं करोतिशृ
गदंवासास्यमुखेनोतिचोच्यते हिमालयपुरस्कृत्यसर्वादेवाः देवीवरबलपदेशंकरोतिशृएवंतुनिति व्याहरंत्याः कथयंत्याः १ अहमेवेतिपू

नजानेस्मत्पितृणांकिंस्थानंस्यान्निमित्तंपरं एतादृशानांनाशाययेषांवंशोखिलात्मकः ७२ इदं
यथावद्दत्तंमेकृपयापूर्णप्रेमया सर्ववेदांतसिद्धंचत्वद्रूपंब्रूहिमेतथा ७२ योगंचभक्तिसहितंज्ञा
नंचश्रुतिसंमतं वदस्वपरमेशानित्वमेवाहंयतोभवे ७३ व्यासउ॰ इतितस्यवचः श्रुत्वाप्रसन्न
मुखपंकजा वक्तुमारभतांबासारहस्यंश्रुतिगूहितं ७४ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधे एक॰ ३१ अ॰
श्रीदेव्युवाच शृण्वंतुनिर्जराः सर्वेव्याहरंत्यावचोमम यस्यश्रवणमात्रेणमद्रूपत्वंप्रपद्यते १
अहमेवासपूर्वंतुनान्यत्किंचिन्नगाधिप तदात्मरूपंचित्संवित्परब्रह्मैकनामकं २ श्री २

वंतुसृष्टेस्तुपूर्वंनगइमालरूपिण्येवासंवभूवमत्तोन्यत्किंचिंदपिनासत्सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यमत्तमनन्त्वासेत्यर्थः तथाच
श्रुतिः आत्मावाइदमेकएवाग्रआसीन्नान्यत्किंचिन्मिषदितितदात्मरूपमिति तदेवात्मरूपंचित्संवित्परंब्रह्मैकनामकंभवतिसत्य
ज्ञानमनंतंब्रह्मेत्यादिकाजगत्कारणप्रतिपादकश्रुतिषुप्रतिपादिताः प्रशस्तस्यैवात्मस्वरूपस्यवाचकाः संतीत्यर्थः २॥२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ म॰ ननु हिमालये किमिति भयत्वावतारो गृहीतेत्राह हिमालयोहीति ६४ महाराज्ञीं सर्वेश्वरीं भुवनेश्वरीं ६६ महत्तपातु
१२१ इहैवतारं गृह्णासीति केवलं मल्लालनार्थमेव वस्तुतस्तु वसानुग्रहमिच्छसिं तं पुरुषं महत्तरं कुरुषे केवलं खेच्छ्यैवेत्याह महत्तरमि
ति तथा च श्रुतिः यंकामयेतं तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं तं सुमेधामिति इत्थं यदि नानिति तर्हि त्राह नो चेदिति कथमिति दृशजनो
वाचामपि अगोचरा सा चिदानंदरूपिणी ६७ एतादृश्यास्तव पितृत्वं जनकत्वं मम जन्मप्रभृतेरनंदजनाभिरेव संभाव्यं भावनादित्यादि-

हिमालये हि मनसा मामुपास्ते तिभक्तितः ततः स्वस्य गृहे जन्म मम प्रियकरं मतं ६५ अनुग्र
हिमालयोपि तच्छ्रुत्वा अनुग्रहकरं वचः साश्रुकंठरुद्ध कंठाक्षो महाराज्ञीं वचो ब्रवीत् ६६ मह
त्तरं तु कुरुषे यस्यानुग्रहमिच्छसि नो चेत्क्वाहं जडः स्थाणुः क्व त्वं सच्चित्स्वरूपिणी ६७ असं
भाव्यं जन्मशतैस्त्वत्पितृत्वं ममानघे अश्वमेधादियज्ञैर्वा तपोभिर्वा न तत्समाधिनैः ६८ अद्य
प्रपंचे कीर्तिः स्याज्जगन्माता सुताभवत् अहो हिमालयस्यास्य धन्योसौ भाग्यवानिति ६९
यस्यास्तु जठरे संति ब्रह्मांडानां च कोटयः सैव यस्य सुता जाता को वा स्यात्तत्समो भुवि ७० ॥०

संभवतितत्त्वनिश्चयेद्यस्याः पितृत्वादिश्रैयेनकेवलं कारणं न तु ममयोग्यतादिकमित्यर्थः तदेवाह अश्वमेधेति ६८ अद्य सभाग्यं दर्श
यति अद्यप्रपंचइति अहो अस्य हिमालयस्य जगन्मातासुता कन्याभवत् धन्योसौ भाग्यवानिति प्रपंचे अद्यारभ्य भृति कीर्तिः स्यादित्यन्वयः
६९ यस्यास्तु स्वानुग्रहेयं मेम पूर्णोतःकारणः स्वसुखेनैव स्वभावं पुनर्वर्णयति यस्या इति को वा स्यात्तत्समोत्यर्थः ७० २ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० स० ५६ ५७ ५८ ५९ शिवांगजाच्छिवौरसात्पुत्रात् ६० सर्वज्ञपुरत इति सर्वज्ञायास्तव पुरतोऽस्माभिः पामरैर्जनैः किं वक्तव्यं किं निवेदनीयं त्वं
६० किं न जानासीत्यर्थः एतदुद्देशेतइति इदं यदुक्तं तदुद्देशेन मुख्यत्वेन यत्स्थितं तदुक्तं अपरमन्यत् दुःखमस्माकं यदस्ति तत्कियत्पर्यंतं वक्त

तिष्ठंत्यामपि का चिंता युष्माकं भक्तिशालिनां समुद्धरामि मङ्क्तान् दुःखसंसारसागरात् ५६
इति प्रतिज्ञां मे सत्यां जानीथ विबुधोत्तमाः इति प्रेमाकुलां वाणीं श्रुत्वा संतुष्टमानसाः ५७ नि
र्भया निर्जरा जननं नूचुर्दुःखं स्वकीयकं देवा ऊचुः नाज्ञातं किंचिदप्यत्र भवत्यास्ति जगत्त्रये ५८
सर्वज्ञया सर्वसाक्षि स्वरूपया परमेश्वरि तारकेणासुरेंद्रेण पीडिताः स्मो दिवानिशं ५९ शिवांगजा
द्वधस्तस्य निर्मितो ब्रह्मणा शिवे शिवांगना तु नैवास्ति जानासि त्वं महेश्वरि ६० सर्वज्ञ पुरतः किं
वा वक्तव्यं पामरैर्जनैः एतदुद्देशतः प्रोक्तमपरं तर्कयांबिके ६१ सर्वदा चरणांभोजे भक्ति
स्यात्तव निश्चला प्रार्थनीयमिदं मुख्यमपरं देहहेतवे ६२ इति तेषां वचः श्रुत्वा प्रोवाच परमे
श्वरी मम शक्तिस्तु या गौरी भविष्यति हिमालये ६३ शिवाय सा प्रदेया स्यात्सा वः कार्यं विधास्य
ति भक्तिर्मच्चरणांभोजे भूयाद्युष्माकमादरात् ६४

व्यं तत्त्वमेव सर्वज्ञात कथं जानीहीत्यर्थः ६१ मुख्यमभिलषितं प्रार्थयंति सर्वदेति देहहेतवे देहाभिमाननिमित्तमपरं प्रार्थनीयमित्यर्थः
६३ या हिमालये प्रसूता भविष्यति सा शिवाय देया सा शक्तिर्वः कार्यं स्वजन्यपुत्रद्वारा तारकासुरवधरूपं करिष्यतीत्यर्थः ६३ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ कालरात्रीमिति अयमपि देव्यथर्वशिरस्थो मंत्रः सर्वमारकस्यापि कालस्य रात्रीनाशिके त्यर्थः प्रलये कालस्यापि नाशात् ब्रह्मस्तुतां मधु
१२९ कैटभवधसमये ब्रह्मणास्तुतां वैष्णवीं विष्णुशक्तिं लक्ष्मीं स्कंदमातरं पार्वतीं शिवशक्तिं सरस्वतीं ब्रह्मशक्तिं अदितिं देवमातरं दक्षदुहित

कालरात्रिं ब्रह्मस्तुतां वैष्णवीं स्कंदमातरं सरस्वतीमदितिं दक्षदुहितरं नमामः पावनां शिवां
४७ महालक्ष्म्यै च विद्महे सर्वशक्त्यै च धीमहि तन्नो देवी प्रचोदयात् ४८ नमो विराट्स्वरूपि
ण्यै नमः सूत्रात्ममूर्तये नमोऽव्याकृतरूपिण्यै नमः श्रीब्रह्ममूर्तये ४९ यदज्ञानाज्जगद्भाति र
ज्जुसर्पस्रगादिवत् यज्ज्ञानाल्लयमाप्नोति नुमस्तां भुवनेश्वरीं ५० नमस्तत्पदलक्ष्यार्थां चि
देकरसरूपिणीं अखंडानंदरूपां तां वेदतात्पर्यभूमिकां ५१ पंचकोशातिरिक्तां तामवस्था
त्रयसाक्षिणीं नमस्त्वंपदलक्ष्यार्थां प्रत्यगात्मस्वरूपिणीं ५२ नमः प्रणवरूपायै नमो ह्रींका
रमूर्तये नानामंत्रात्मिकायै ते करुणायै नमो नमः ५३ इति स्तुता नदा देवैर्मणिद्वीपाधिवा
सिनी प्राह वाचा मधुरया मत्तकोकिलनिस्वना ५ श्रीदेव्युवाच वदंतु विबुधाः कार्यं यदर्थ-
मिह संगताः वरदाहं सदा भक्तकामकल्पद्रुमाऽस्मि च ५४

रंसतीं नाम्नीं एतादृशीं नानारूपधरां शिवां भुवनेश्वरीं पावनां नमाम इत्यर्थः ४७ महालक्ष्म्यै चेति इयमपि देव्यथर्वशिरःस्था गायत्री तस्याश्च
तुर्थी द्वितीयार्थे महालक्ष्मीं विद्महे जानीम इत्यर्थः तथा सर्वशक्तिं धीमहि ध्यायाम इत्यर्थः तदिविलक्षणमस्मं तं ततश्च ज्ञाने ध्याने च नोऽस्मान्
सा देवी प्रचोदयात् प्रेरयत्वित्यर्थः ४८ चतुष्पात् ब्रह्मात्मिकां नमस्करोतीति नमो विराडिति ४९ यदज्ञानाद्यत्स्वरूपस्यापरिज्ञानादित्यर्थः ५० ५१ ५२ ५३ ५४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ सू॰ तामग्निवर्णामिति अयमपि कडुमंत्रः अग्निसमाना रूपवर्णा तपसा ज्ञानेन ज्वलंतीं दीप्यमानां सर्वज्ञामित्यर्थः तथा च श्रुतिः तपसा चो
१२८ यते ब्रह्मेति मुंडके वैरोचनीं विशेषेण दीप्तां कर्मफलेषु निमित्तेषु ब्राह्मणादिभिर्जुष्टां सेवितां दुर्गामष्टांगयोगात्मकदुःखरूपाया सेवयाप्या
ज्ञानेन सुतरसि तरणयोग्ये संसारे वसंत्त रणग यतस्यै दुर्गायै नमोऽस्त्वित्यर्थः तस्यै इति शेषः यद्वा अग्निश्चब्देनाग्निबीजं रेफो गृह्यते सर
कारो वर्णौ यस्या मंत्रे तितां तपःशब्दो मायावाचकस्तेन तुरीयस्वर ईकारो गृह्यते तेन ज्वलंतीं तद्युक्तामित्यर्थः विरोचनः सूर्यस्तेन तद्बीजं ह
कारो गृह्यते सूर्यस्य बिंबात्मकपरमेश्वरत्वेन विरोचन हकाराणां त्वेन प्रपंचसारे लनीयचतुर्थपटलयोरुक्तत्वात् तेन हकारयुक्तामित्यर्थः

तामग्निवर्णां तपसा ज्वलंतीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टां दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि त
रसे नमः ४७ देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति सा नो मंद्रेषमूर्जं दुहाना धेनु
र्वागस्मानुपसुष्टुतैतु ४८ ॥

तथा च मायाबीजहृल्लेखीं दुर्गां शरणमहमित्यादि पूर्वेण समानार्थे ॥ नारायणोपनिषद्भाष्ये तु तां दुर्गां
देवीं शरणमहं प्रपद्ये कीदृशीमग्निसमानवर्णां तपसा स्वकीयसंतापेन ज्वलंतीमसह्यन्दहंतीं विशेषेण रोचते स्वयमेव प्रकाशत इति विरो
चनः परमात्मा तेन दृष्टत्वाद्वैरोचनीं कर्मफलेषु स्वर्गपश्वन्नादिषु निमित्तभूतेषु चतुर्थ्यर्थे मुमुक्षुभिः सेवितां हे सुतरसि सुष्ठु संसारतरणहेतो हे देवि
तरसे तारयित्र्यै तुभ्यं नमोऽस्त्वित्यर्थः इत्युक्तं माधवाचार्यैः ४७ देवीं वाच्यमिति देवाः प्राणाः यां देवीं द्योतमानां वाचं वैखरीरूपामजनयं
तेत्यादि तवं तस्तां विश्वरूपाः बहुरूपाः पशवो मनुष्यादयो वदंति सर्वव्यवहारसिध्यर्थे सेयं सर्वव्यवहारे प्रयोगिनां धेनुः कामदुघा
मंद्रा मोदयित्री प्रतिष्ठमाना हानादिपाडुपमूर्जं दुहाना अन्नबलदात्री वाग्रूपा भगवती नोऽस्मान् सुष्टुता सती उपैतु प्राप्नोत्वित्यर्थः
अयमपि कूडः मंत्र एव ४८

श्री श्री श्री
श्री ४८ श्री ४८ श्री ४८ श्री ४८ श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ ४१ यतो बाष्पसंरुद्धनिस्वनास्ततो वक्तुं नाशक्नुवन्नित्यर्थः इतिकर्तव्यतायां मूढाः सर्वे विलोकनं कृतवंत एवास्थिता इ
१७७ त्यर्थः ४२ ४३ नमो देव्यै इति वैदिको मंत्रः प्रकृत्यै प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टांतानुपरोधादिति सूत्रप्रतिपाद्य-

प्रसादसुमुखीमेवां मंदस्मितमुखांबुजां अव्याजकरुणामूर्तिं ददृशुः पुरतः सुराः ४१
वक्तुं नाशक्नुवन्किंचिद्बाष्पसंरुद्धसुस्वराः प्रेमाश्रुलोचनाः सर्वे विलोकनपरास्थिताः ४२
कथंचित्स्थैर्यमालंब्य भक्त्याचानतकंधराः प्रेमाश्रुपूर्णनयना तुष्टुवुर्जगदंबिकां ४३ श्री
देवा ऊचुः नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्मतां ४४

साम्यावस्थामायोपाधिकब्रह्मरूपिण्यै भद्रायै सकलकल्याणगुणाकरायै नियताः संयताः ४४ ४५ ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० ३१ उद्यद्दाविभं वद्यतीनां कुचद्वंद्वं तेन निंदिते कमलकुड्मले यस्याः रणच्छ्रूयमानं यत्किंकिणिकाजालं तेन सिंजन्ती शब्द
१७६ यमाने मंजीरमेखले नूपुरकांचीभूषणे यस्याः ३२ गलबंधः कंठभूषणं ३३ तनुकेतकेवालकेतकपत्रे इति भेते संराजन्यो नीलभ्रम

तावत्तदेवस्त्रीरूपेणाभाद्दिव्यंमनोहरं अतीवरमणीयांगींकुमारींनवयौवनां ३१ उद्यत्
पीनकुचद्वंद्वनिंदितांभोजकुंडलां रणत्किंकिणिकाजालसिंजन्मंजीरमेखलां ३२ कनत्
कांगदकेयूरग्रैवेयकविभूषितां अनर्घ्यमणिसंभिन्नगलबंधविराजितां ३३ तनुकेतक
संराजन्नीलभ्रमरकुंतलां नितंबबिंबसुभगांरोमराजिविराजितां ३४ कर्पूरशकलोन्मिश्र
तांबूलपूरिताननां कनत्कनकताटंकविटंकवदनांबुजां ३५ अष्टमीचंद्रबिंबाभललाट
मायतभ्रुवं रक्तारविंदनयनामुन्नसांमधुराधरां ३६ कुंदकुड्मलदंताग्रांमुक्ताहारविरा
जितां रत्नसंभिन्नमुकुटांचंद्ररेखावतंसिनीं ३७ मल्लिकामालतीमालाकेशपाशविराजितां
काश्मीरबिंदुनिटिलांनेत्रत्रयविलासिनीं ३८ पाशांकुशवराभीतिचतुर्बाहुंत्रिलोचनां रक्त
वस्त्रपरीधानांदाडिमीकुसुमप्रभां ३९ सर्वशृंगारवेषाढ्यांसर्वदेवनमस्कृतां सर्वाशापूर
कांसर्वमातरंसर्वमोहिनीं ४०

एलिहृदति नीले कुंतले कर्णकपोलमध्यस्थौ केशौ यस्याः ३४ कनंतौ दीप्यमा
नौ यौ कनकताटंकौ ताभ्यां विटंकं सुंदरं वदनांबुजं यस्याः ३५ अष्टमीचंद्रो र्धचंद्रः उन्नसां उन्नतनासिकां ३६ ३७॥
निटलं ललाटं ३८ त्रिलोचनामिति पुनरुक्तिर्लोचनानामति सौंदर्यबोधनार्था ३९ ३९ ४० ४१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२०स० नामपारायणं तंत्रराजादितंत्रेषूक्तं कालं नीत्वा पारायणं तस्मिन्नुत्सुका निष्णाताः केचिदित्यर्थः २४ मंत्रपारायणं मायाकुंडलिनी
२५ यामधुमती भुवनेश्च काली कलामातंगी विजयानया भगवती देवी शिवा शांभवीति श्लोकोंकारी नाया भुवनेश्वरीपारिजातेसप्टीकृतं
तत्परास्तन्निष्णाताः केचिदित्यर्थः कक्षादिरूपं कक्षु चांद्रायणादिकं अंतर्योगः प्रपंचयागः प्राणाग्निहोत्रं च प्रपंचसारे उक्तं तत्पराः

मंत्रपारायणपराः केचित्कक्षादिकारिणः अंतर्योगपराः केचित्केचिन्न्यासपरायणाः २४ हृ
ल्लेखया पराशक्तेः पूजां चक्रुरतंद्रिताः इत्येवं बहुवर्षाणि कालो गाज्जनमेजय २५ अकस्मा
च्चैत्रमासीयनवम्यां च भृगोर्दिने प्रादुर्बभूव पुरतस्तन्महः श्रुतिबोधितं २६ चतुर्दिक्षु चतुर्वेदै
र्मूर्तिमद्भिरभिष्टुतं कोटिसूर्यप्रतीकाशं चंद्रकोटिसुशीतलं २७ विद्युत्कोटिसमानाभमरुणं तत्परं
महः नैवचोर्ध्वं न तिर्यक्च न मध्ये परिजग्रभत् २८ आद्यंतरहितं तत्तु न हस्ताद्यंगसंयुतं नच स्त्री
रूपमथवा न पुंरूपमथोभयं २९ दीप्त्यापिधानं नेत्राणां नेधामा ईक्षितुं महीपते पुनश्च धैर्यमाल
व्य या वत्ते ददृशुः सुराः ३०

केचिदित्यर्थः २४ हृल्लेखया मायाबीजमंत्रेण भुवनेश्वरीमंत्रेणेत्यर्थः २५ भृगोर्दिने भृगुवासरे तन्महसि
न्नेवाकाशे ध्रियमाणगगनबहुशोभमानामुमां हैमवतीमित्यादिश्रुतिबोधितं तन्महः प्राज्ञं महः प्रादुर्बभूवेत्यर्थः २६ वेदैश्चतुर्भ्यन्त
चतुर्दिक्षुस्थितैस्तेन सेवितमित्यर्थः २७ अरुणमारक्तमनुग्रहार्थं स्वीकृततेजोगुणत्वात् एतदूर्ध्वमितिपादिकां श्रुतिं पठति नैवचोर्ध्वमिति
परिजग्रभत् स्थानत्रयेपि न परिच्छिन्नमित्यर्थः २८ अथोभयं नपुंसकमपि नेत्यर्थः २९ चक्षमतत्सस्तेजसा नेत्रपिधानं तत्पश्चात्तेसमहः तौ
प्रकाशकमित्यर्थः ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ म॰ १५ अस्माकमनयादत्यपराधादेव भगवत्या उपेक्षा जिज्ञासा चोपक्षानेऽन्यायाय किंत्वेतादृशोऽमममापराधोऽनकर्तव्य इति शिक्षणायेत्य-
१७४ र्थः १६ नत्वदत्तानमातलालनेडति अर्भके बाले १७ यद्यप्यपराधिनो वयं तथापि तां मातरं जगज्जननीं विना कोऽपरः सहेतास्मदप-

कुलाश्चिंतातुराः सर्वे कामकल्पद्रुमा शिवा जाता हि भुवनेशानी मणिद्वीपाधिवासिनी १५
अस्माकमनयादेव तदुपेक्षास्ति नान्यथा शिशोर्देयं जगन्माता कृताश्चेच्छिक्षणाय च १६ ला-
लने ताडने मातुर्नाकारुण्यं यथार्भके तद्वदेव जगन्मातुर्नियंत्र्या गुणदोषयोः १७ अपराधो भ-
वत्येव तनयस्य पदे पदे कोऽपरः सहते लोके केवलं मातरं विना १८ तस्माद्यूयं परांबां तां शर-
णं यात मा चिरं निर्व्याजया चित्तवृत्त्या सा वः कार्यं विधास्यति १९ इत्यादिश्य सुरान्सर्वान्महा-
विष्णुः स्वजायया संयुतो निर्जगामाशु देवैः सह सुराधिपः २० आजग्मुश्च महाशैलं हिमवंतं न-
गाधिपं अभवंश्च सुराः सर्वे पुरश्चरणकर्मिणः २१ अंबायज्ञविधानज्ञा अंबायज्ञं च चक्रिरे
तृतीयादिव्रतान्याशु चक्रुः सर्वे सुरा नृप २२ केचित्समाधिनिष्णाताः केचिन्नामपरायणाः
केचित्सूक्तपराः केचिन्नामपारायणोत्सुकाः २३

पदेपदे जायमानमित्यर्थः १८ १९ स्वजायया लक्ष्म्या सह देव्या आराधनार्थं विष्णुरपि देवैः सह निर्जगामेत्यर्थः २० २१ अंबायज्ञ-
स्वर्थयज्ञाना नानाविधास्तृतीयस्कंधोक्ता ज्योतिष्टोमादयस्तद्विधानज्ञा अंबायज्ञं च चक्रिरे इत्यर्थः तृतीयादिव्रतानि हिमालयं प्रति
भगवत्या वक्ष्यमाणानि २२ नामपरायणाः देवीनामजापिन इत्यर्थः सूक्तपराः अहं रुद्रेभिरित्यादि देवीसूक्तजापिन इत्यर्थः २३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० स० ६ यं सौभाग्यरहितमैश्वर्यरहितं तदा पराशक्तेः पुण्यश्लोकाया देव्याः पालयित्र्या जगन्मातुरभावाज्जातमित्यर्थः ६ ७॥
१२३ महा अपि विपरीतगतयः शासनकर्त्र्याः सत्यादेव्या अभावाज्जाता इत्यर्थः ८ ९ ब्रह्मणा दत्तो वरो यस्मै तारकस्य नास्ति नेव

शृणु राजन्पुरा वृत्तं सतीदेहे ग्निभर्जिते भ्रांतः शिवस्तु वध्यामं क्वचिद्देशे स्थिरो भवत् ४ प्र
पंचभानरहितः समाधिगतमानसः ध्यायन्देवीस्वरूपं तु कालं निन्ये स आत्मवान् ५ सौभा-
ग्यरहितं जातं त्रैलोक्यं सचराचरं शक्तिहीनं जगत्सर्वं साब्धिद्वीपं सपर्वतं ६ आनंदः शुष्क
तां यातः सर्वेषां हृदयांतरे उदासीनाः सर्वलोकाश्चिंताजर्जरचेतसः ७ सदा दुःखोदधौ मग्ना
रोगग्रस्तास्तदाभवन् ग्रहाणां देवतानां च वैपरीत्येन वर्त्तनं ८ आधिभूताधिदैवानां सत्यभा-
वान्न पाभवन् अथास्मिन्नेव काले तु तारकाख्यो महासुरः ९ ब्रह्मदत्तवरो दैत्यो भवत्त्रैलो
क्यनाशकः शिवौरसस्तु यः पुत्रः स ते हंता भविष्यति १० इति कल्पितमृत्युः स देवदैत्यैर्महासुरः
शिवौरससुताभावाज्जगर्ज च ननंद च ११ तेन चोपद्रुताः सर्वे स्वस्थानाच्च्युताः सुराः शिवौरससु
ताभावाच्चिंतामापुर्दुरत्ययां १२ नांगनाः शंकरस्यास्ति कथं तत्सुतसंभवः अस्माकं भाग्यहीना
नां कथं कार्यं भविष्यति १३ इति चिंतातुराः सर्वे जग्मुर्वैकुंठमंडले शशंसुर्हरिमेकांते स चोपायं जगाद्
१४
शक्तैस्ताभ्यां स्तोरेभवदित्यर्थः कोसौ ब्रह्मणा वरो दत्तस्तमाह शिवौरसोऽस्ति नेति १० ११ १२ १३ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० १८८ ॥ १॥ २॥ इमान्यष्टशतनामानि मत्स्यपुराणे पि स्पष्टानि इति श्रीदेवीभागवततिलके गौडपाठानुसारिण्यां सप्तमस्कंधे ३०
१०२ ध्यायः श्रीलक्ष्मीमातरं रंगनाथार्यं पितरं गुरुं नीलकंठः प्रकुरुते नत्वा गीताविमर्शिनी १ चतुःसप्ततिपद्यैस्तु पार्वत्याख्यं परं महः
हिमालयेप्यादुरभूदिति सम्यगिहोच्यते पूर्वाध्याये पुनश्चाद्रिमवत्पृष्टे प्रादुरासीत् तत्तन्म हइत्युक्तं तत्कथां पृच्छति धराधराधीशे

श्राद्धकाले पठेदेतन्नामाष्टशतमुत्तमं तृप्तास्तत्पितरः सर्वे प्रयांति परमां गतिं १०० इमा
नि मुक्तिक्षेत्राणि साक्षात्संविन्मयानि च सिद्धपीठानि राजेंद्र संश्रयेन्मतिमान्नरः १०१ एवं
प्रश्नत्वाया राजन्युक्तं सर्वं समीहितं रहस्यातिरहस्यं च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि १०२ इति श्री
देवीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां सप्तमस्कंधे त्रिंशोऽध्यायः ३० जनमे
जय उ० धराधराधीशमौलावाविरासीत्परं महः यदुक्तं भवता पूर्वं विस्तरात्तद्वदस्व मे १ को
विरज्येत मतिमान् पिबन् शक्तिकथामृतं सुधां तु पिबतां मृत्युः सनैतच्छृण्वतो भवेत् २
व्यास उवाच धन्योसिं कृत्योसि शिं तोसि महात्मभिः भाग्यवानसि यद्देव्यां निर्व्याजा भक्तिरस्ति ते ३
कृत क्षि

ति धराधरः पर्वतास्तेषामधीशो हिमालयस्तस्य मौलावित्यर्थः १ वक्तृस्तनाहार्थ कथाश्रवणोत्साहं दर्शयति कोविरज्येतेति
सुधामपि पिबताममराणां मृत्युः स देवीकथामृतश्रवणतो नैव भवेदित्यर्थः २ ३ ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० म० ५०   ५१   ५२   ५३   ५४ स्वयं देवीपुरे मणिद्वीपे स्थित्वा तत्र
१७

सुवासिनीः कुमारीश्च बटुकादींस्तथा नृपः तस्मिन्क्षेत्रे स्थिता ये तु चांडालाद्या अपि प्रभो दे-
वीरूपाः स्मृताः सर्वे पूजनीयास्ततो हि ते प्रतिग्रहादिकं सर्वं तेषु क्षेत्रेषु वर्जयेत् ५१ य-
थाशक्ति पुरश्चर्यां कुर्यान्मंत्रस्य सत्तमः मायाबीजेन देवेशीं तत्तत्पीठाधिवासिनीं ५२ पू-
जयन्नित्यशो राजन्पुरश्चरणकृद्भवेत् वित्तशाठ्यं न कुर्वीत देवीभक्तिपरो नरः ५३ एवं
कुरुते यात्रां श्रीदेव्याः प्रीतिमानसः सहस्रकल्पपर्यंतं ब्रह्मलोके महत्तरे ५४ वसंति पि-
तरस्तस्य सोपि देवीपुरे तथा अंते लब्ध्वा परं ज्ञानं भवेन्मुक्तो भवांबुधेः ५५ नामाष्टशत-
जाप्येन बहवः सिद्धतां गताः यत्रैतल्लिखितं साक्षात्पुस्तकेऽपि तिष्ठति ५६ ग्रहमारीभ-
यादीनि तस्मिन्नैव भवंति हि सौभाग्यं वर्द्धते नित्यं यथा पर्वणि वारिधिः ५७ न तस्य दुर्लभं
किंचिन्नामाष्टशतजापिनः कृतकृत्यो भवेन्नूनं देवीभक्तिपरायणः ५८ नमंति देव-
तास्तं वै देवीरूपो हि स स्मृतः सर्वथा पूज्यते देवैः किं पुनर्मनुजोत्तमैः ५९ श्रीरस्तु

देवीप्रसादात् ज्ञानं लब्ध्वा भवांबुधेर्मुक्तो भवतीत्यर्थः ५५   ५६   ५७   ५८   ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० स० ७९ वैश्रवणालये कुबेरालये निधिनाम्नी देवता ८० ८२ तिलोत्तमेत्यन्तमेवाष्टोत्तरशतनामसमाप्तिः चित्ते ब्रह्मकलानामेत्यन्ते-
९८ न तु सर्वासां मुक्तानां देवतानां मुख्यरूपमुच्यते या चित्ते ब्रह्मकला या च सर्वशरीरिणां शक्तिः सैवैतद्देवतात्मिके विशेषः ८३ ८४

औषधिश्चोत्तरकुरौ कुशद्वीपे कुशोदका मन्मथा हेमकूटे तु कुमुदे सत्यवादिनी ७९ अश्व-
त्थे वन्दनीया तु निधिर्वैश्रवणालये गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसन्निधौ ८० देवलो-
के तथेन्द्राणी ब्रह्मास्येषु सरस्वती सूर्यबिम्बे प्रभानाम मातॄणां वैष्णवी मता ८२ अरुन्धती
सतीनां तु रामासु च तिलोत्तमा चित्ते ब्रह्मकलानाम शक्तिः सर्वशरीरिणां ८३ इमान्यष्ट-
शतानि स्युः पीठानि जनमेजय तत्संख्याकास्तदीशान्यो देव्यश्च परिकीर्तिताः ८४ सती-
देव्यङ्गभूतानि पीठानि कथितानि च अन्यान्यपि प्रसङ्गेन यानि मुख्यानि भूतले ८५ यः स्म-
रेच्छृणुयाद्वापि नाम्नामष्टशतमुत्तमं सर्वपापविनिर्मुक्तो देवीलोकं परं व्रजेत् ८६ एतेषु स-
र्वपीठेषु गच्छेद्यात्राविधानतः संतर्पयेच्च पितरं श्राद्धादीनि विधाय च ८७ कुर्याच्च मह-
तीं पूजां भगवत्या विधानतः क्षमापयेज्जगद्धात्रीं जगदम्बां मुहुर्मुहुः ८८ कृतकृत्यं स्वमा-
त्मानं जानीयाज्जनमेजय भक्ष्यभोज्यादिभिः सर्वान्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ८९

इमानि सर्वतीर्थस्थानानि न सती देव्यङ्गभूतानि किं तु कानिचिद्देव्यङ्गानि यत्र पतितानि तत्र [illegible] कानिचित्तु [illegible] तिलोत्तमेत्यादीनि [illegible]
नोक्तानि त्याह सतीदेव्यङ्गेति ८५ देवीलोकं मणिद्वीपं ८६ यात्राविधानतः पुराणप्रसिद्धेनोक्तेन यात्राविधानेनेत्यर्थः ८७ ८८ ८९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भ॰ ७॰ मातोक्ते परमेश्वरी नाम्नी ७० ७१ उष्णतीर्थेषु भर्मपुरि देवी विंध्यपर्वते नितंबा देवी पूर्वोक्ता तु विंध्यवासिनी ७२ ७३ ॥

९६

देवकी मथुरायां तु पाताले परमेश्वरी चित्रकूटे तथा सीता विंध्ये विंध्याधिवासिनी ७० क-
रवीरे महालक्ष्मीरुमादेवी विनायके आरोग्या वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ७१ अभये-
ष्णुतीर्थेषु नितंबा विंध्यपर्वते मांडव्ये मांडवी नाम स्वाहा माहेश्वरीपुरे ७२ छागलं-
डे प्रचंडा तु चंडिकामरकंटके सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ७३ देवमाता सर-
स्वत्यां पारावारातटे स्मृता महालये महाभागा पयोष्ण्यां पिंगलेश्वरी ७४ सिंहिका कृ-
तशौचे तु कार्तिके त्वनिशांकरी उत्पलावर्तके लोला सुभद्रा शोणसंगमे ७५ माता सि-
द्धवने लक्ष्मीरनंगा भरताश्रमे जालंधरे विश्वमुखी तारा किष्किंधपर्वते ७६ देवदारु-
वने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमंडले भीमादेवी हिमाद्रौ तु तुष्टिर्विश्वेश्वरे तथा ७७ कपाल-
मोचने शुद्धिर्माता कायावरोहणे शंखोद्धारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिंडारके तथा ७८ कला
तु चंद्रभागायां मच्छोदे शिवधारिणी वेणायाममृता नाम बदर्यामुर्वशी तथा ७९ औ-

तटे समुद्रतटे पारावारा देवी ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वेश्वरे तुष्टिर्देवी ७७ ७८ ॥ ७९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ६०
६० ६१ ६२ ६३ ६४

केदारपीठेसंप्रोक्तादेवीसन्मार्गदायिनी मंदाहिमवतःपृष्ठेगोकर्णेभद्रकर्णिका ६० स्थाने
श्वरेभवानीतिबिल्वकेबिल्वपत्रिका। श्रीशैलेमाधवीप्रोक्ताभद्राभद्रेश्वरेतथा ६१ वराह
शैलेतुजयाकमलाकमलालये रुद्राणीरुद्रकोट्यांतुकालीकालंजरेतथा ६२ शाल-
ग्रामेमहादेवीशिवलिंगेजलप्रिया महालिंगेतुकपिलामाकोटेमुकुटेश्वरी ६३ मायापुर्यां
कुमारीस्यात्संतानेललितांबिका गयायांमंगलाप्रोक्ताविमलापुरुषोत्तमे ६४ उत्पलाक्षी
सहस्राक्षेहिरण्याक्षेमहोत्पला विपाशायाममोघाक्षीपाडलापुंड्रवर्धने ६५ नाराय-
णीसुपार्श्वेतुत्रिकूटेरुद्रसुंदरी विपुलेविपुलादेवीकल्याणीमलयाचले ६६ सह्याद्रावे
कवीरातुहरिश्चंद्रेतुचंद्रिका रमणारामतीर्थेतुयमुनायांमृगावती ६७ कोटवीकोटिती-
र्थेतुसुगंधामाधवेवने गोदावर्यांत्रिसंध्यातुगंगाद्वारेरतिप्रिया। ६८ शिवकुंडेशुभानंदा-
नंदिनीदेविकातटे रुक्मिणीद्वारवत्यांतुराधावृंदावनेवने ६९

६५ ६६ ६७ ६८ ६९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२० स० ५१ ५२ ५३ ५४ गौरीमुखनिवासिनीति वाराणस्यां गौरीमुखं सतीमुखं पतितं तस्मिन्पीठे मुखरूपेय भगवत्यारूपं तस्य विशा
५५ लाक्षीति नामेत्यर्थः ५६ दक्षिणे मानसे कुमुदा उत्तरे मानसे विश्वकामप्रपूरिणी विश्वकामाख्या भगवतीति द्वतीत्यन्वयः ५६ गोमंते

जनमेजय उ० कानिस्थानानि मुख्यानि सिद्धपीठानि चानघ कतिसंख्यानि नामानि का
नि तेषां च मे वद ५१ तत्र स्थितानां देवीनां नामानि च कृपाकरः कृतार्थोहं भवे येन तद्वदाशु महा
मुने ५२ व्यास उ० शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि देवीपीठानि सांप्रतं येषां श्रवणमात्रेण पापहीनो भ
वेन्नरः ५३ येषु येषु च पीठेषु ह्युपास्येयं सिद्धिकांक्षिभिः भूतिकामैरभिध्येया तानि वक्ष्यामि तत्त्व
तः ५४ वाराणस्यां विशालाक्षी गौरीमुखनिवासिनी क्षेत्रे वै नैमिषारण्ये प्रोक्ता सा लिंगधारिणी
५५ प्रयागे ललिता प्रोक्ता कामुकी गंधमादने मानसे कुमुदा प्रोक्ता दक्षिणे चोत्तरे तथा ५६ वि
श्वकामा भगवती विश्वकामप्रपूरणी गोमंते गोमती देवी मंदरे कामचारिणी ५७ मदोत्कटा
चैत्ररथे जयंती हस्तिनापुरे गौरी प्रोक्ता कान्यकुब्जे रंभा तु मलयाचले ५८ एकाम्रपीठे सं
प्रोक्ता देवी सा कीर्तिमत्यपि विश्वे विश्वेश्वरीं प्राहुः पुरुहूतां च पुष्करे ५९

पर्व्वते ५२ ५० ५६ ॥ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 यज्ञवाटं यज्ञस्थानं ४३ ४४ भ्रान्तचित्तो विक्षिप्तः सन्नित्यर्थः ४५ सत्या अवयवाः पतिष्यन्ति तत्र मोहेन शिवः स्थास्यतीनो नेतां
 हीत्वा ब्रह्माण्डाद्बहिः पिगमिष्यतीत्य भियेति तस्या देव्या अवयवांश्चिच्छेदेत्याह चिच्छेदेति तत्तत्स्थानेषु ते नानावयवेषु स्थाने
षु तेऽवयवाश्छेदिताश्चापतन् ४६ यत्र यत्रावयवाश्छेदितास्तत्र कार्यं तत्र जातमित्याह नानामूर्तिधरो हर इति उवाचेति अन्वयः

अज्ञो वयं महात्मासौ ततः खिन्नो महेश्वरः यज्ञवाटमुपागम्य रुरोद भृशदुःखितः ४३
अपश्यत्तां सतीं वह्नौ दह्यमानां तु चित्कलां स्कंधे व्यारोपयामास हा सतीति वदन्मुहुः ४४
बभ्राम भ्रान्तचित्तः सन्नानादेशेषु शंकरः तदा ब्रह्मादयो देवाश्चिंतामापुरनुत्तमां ४५ वि
ष्णुस्तु त्वरया तत्र धनुरुद्यम्य मार्गणैः चिच्छेदावयवान्सत्यास्तत्तत्स्थानेषु ते पतन् ४६
तत्तत्स्थानेषु तत्रासीन्नानामूर्तिधरो हरिः उवाच च ततो देवान्स्थानेष्वेतेषु ये शिवां ४७ भजं
ति परया भक्त्या तेषां किंचिन्न दुर्लभं नित्यं सन्निहिता यत्र निजांगेषु परांबिका ४८ स्था
नेष्वेतेषु ये मर्त्याः पुरश्चरणकर्मिणः तेषां मंत्राः प्रसिध्यंति मायाबीजं विशेषतः ४९ इत्यु
क्त्वा शंकरस्तेषु स्थानेषु विरहातुरः कालं निनाय पश्रेष्ठ जपध्यानसमाधिभिः ५०

कर्मिणः ४८ निजांगेषु निजावयवेषु स्थानेषु परांबिका देवी नानारूपैः संस्थितास्तीत्यर्थः ४९ मायाबीजं विशेषत इति देव्या मुख्यो मंत्रो हि माया
बीजेनाख्येन्द्राः सन्या सन्तीति भावः तदुक्तं ब्रह्माण्डपुराणे ह्रींकारादर्शविंयके तिन्था च तत्स जपेन शीघ्रं संतुष्टा भगवती श्री इति सिद्धिं ददातीत्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० सु० तेनपापेनभगवतीमालायां अपमानरूपापराधजन्यापापेन शिवे देव्यां च द्वेषबुद्धिरभवदित्यर्थः अनेन च देवीसंबंधिपदार्थो
३६ पदेऽत्र तेन गलात्तदृशो महाननर्थो जातस्तस्मात्तद्वेषस्य नस्याने नापि न कर्तव्यमिति बोधितं ३६ तेनापराधेन शिवदेहे रूपापरा-
धेन तज्जन्यः शिवापराधदक्षजन्यः सतीधर्मः पतिव्रताधर्मः पतिनिंदाया मेतादृशं व्रतंपतिव्रताभिराचरणीयमितिदिदृक्ष

अभवत्स महीपाल तेन पापेन शंकरे शिवे द्वेषमतिर्जाता देव्यां सत्यां तथा नृपः ३६
जनितेनापराधेन तज्जन्योद्देहश्च सत्या योगाग्निना दग्धं सतीधर्मदिदृक्षया ३७ पुनश्च
हिमवत्पृष्ठे प्रादुरासीत्तु तन्महः जनमेजय उ० दह्यमाने सतीदेहे जाते किमकरोच्छिवः
प्राणाधिका सती तस्य तद्वियोगेन कातरः व्यास उ० ततः परं तु यज्जातं मया वक्तुं न शक्य
ते ३९ त्रैलोक्यप्रलयो जातः शिवकोपाग्निना नृप वीरभद्रः समुत्पन्नो भद्रकाली गणा
न्वितः ४० त्रैलोक्यनाशनोद्युक्तो वीरभद्रोऽभवत्तदा ब्रह्मादयस्तदा देवाः शंकरं शर
णं ययुः ४१ जाते सर्वस्वनाशे पि करुणानिधिरीश्वरः अभयं दत्तवांस्तेभ्यो वरं च करुणानभृत् ४२

या ३७ तं सतीदेहं त्यक्त्वा पुनस्तद्देवदेव्यामहो हिमवत्पृष्ठे प्रादुर्बभूवेत्यर्थः ३८ ३९ भद्रकाल्या च शिवगणैश्चान्वितः ४०
सर्वादशे सर्वस्वनाशे जाते कोपि दयां न करिष्यति तथापि शिवः करुणानिधित्वाच्चकारेत्याह जातेसर्वेति वरं च करुणा गवके
दक्षमजीवयज्जीवयामासेत्यर्थः तेन वीरभद्रेणापहृतं यत्कृतो दक्षस्य चाशिरश्छेदस्तमिति युक्तमध्यमपर्यो द्वौ ध्वं ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 जंबूरसेनोद्भूतायानदीपत्रजांबूनदं सुवर्णं भवतितत्से... गीं तत्पोनस्थितां देवीमित्यर्थः २७ २८ मुनिर्दुर्वासाः २९ खंवायादस्स
 गङ्गेवतीर्णाया जगन्मातुर्दर्शनार्थमित्यर्थः ३० ३१ देव्याः प्रसारमिति अश्रुपूर्णं क्षणां मुनिर्देवीप्रसादलब्धेयं मालेति प्रोवाचेत्यर्थः

कदाचिदथ दुर्वासा गतो जांबूनदेश्वरीं ददर्श देवीं तत्रासौ मायाबीजं जजाप सः २७ त
तः प्रसन्ना देवेशी निजकंठगतां स्रजं भ्रमद्भ्रमरसंसक्तां मकरंदमदाकुलां २८ ददौ प्र
सादभूतां तां जग्राह शिरसा मुनिः ततो निर्गत्य तरसा व्योममार्गेण तापसः २९ आजगाम
समभ्राजे दक्षः साक्षात्सतीपिता संदर्शनार्थं भवायाननाम च सतीपदं ३० दृष्ट्वोदक्षेण
स मुनिर्माला कस्यास्त्य लौकिकी कथं लब्धा त्वया नाथ दुर्लभा भुवि मानवैः ३१ तच्छ्रु
त्वा वचनं तस्य प्रोवाचाश्रुयनेक्षणः देव्याः प्रसादमतुलं प्रेमगद्गदितांतरः ३२ प्रार्थया
मास तां मालां तं मुनिं स सतीपिता अदेयं शक्तिभक्ताय नास्ति त्रैलोक्यमंडले ३३ इति
बुध्वा तु तां मालां मनवे स समर्पयत् गृहीता शिरसा माला त्वनुना निजमंदिरे ३४ स्था
पिता शयनं यत्र दंपत्यो रतिसुंदरं पशुकर्मरतो रात्रौ मालागंधेन मोदितः ३५ श्री०

[illegible]त्यर्थः ३५

३३ शक्तिभक्ताय पयाराध्यात्तभक्ताय ३३ मनवे दक्षाय स दुर्वासाः ३४ न० मालागंधेन मोदितो हर्षितः सन् रात्रौ पशुकर्मरतो मैथुनार्थं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० शाकंभरः पराशक्तेस्तेज इत्यर्थः १९ २० करकोणाहताडि दुंदुभिताडनार्थं यष्टिग्रहणे वकाशो नास्तीत्यतिस्त्वरया करकोणेनै
१ १ ३ वाहता इत्यर्थः २१ मंगलायां मंगलभक्तानां जननमरणादिदुःखानि ग्लानिग्रहाति नाशयति सा मंगला २२ परमविदो ब्रह्मरूपि

ब्रह्मणे सर्ववृत्तांतं कथयामास सादरात् ततो हरिश्च ब्रह्मा च तौ स्वस्वकार्ये समी-
नृपः १९ जातौ परं वाल्यभावेन रहितौ तदा कदाचिदथ कालेन तु महः शाक्तभवात्
त २० दक्षगेहे महाराज त्रैलोक्योत्सुत्सवोऽभवत् देवाः प्रमुदिताः सर्वे पुष्पवृष्टिं च चक्रिरे
नेदुर्दुंदुभयः स्वर्गे करकोणाहतान्नृप. मनांस्यासन्प्रसन्नानि साधूनां मम चात्मनां २१
ववृतौ मार्गवाहिन्यः सुप्रभोभूद्दिवाकरः मंगलायां तु जातायां जातं सर्वत्र मंगलं २२ ॥
नाम्नानामसतीं चक्रे सत्यत्वात्परसंविदः ततो पुनः शिवायाधृतस्य शक्तिस्तु या भवत्
सा पुनर्ज्वलने दग्धा दैवयोगान्महीनां नृप जनमेजय उ० अनर्थकरमेतत्ते श्रावितं वचनं मुने
२३ एनां दृष्टमहद्दृत्यु कथं दग्धं हुताशने यन्नामस्मरणान्नृणां संसाराग्निभयं न हि २४
केन कर्मविपाकेन मनोर्देव्यं तदेव हि व्यास उ० शृणु राजन्पुरावृत्तं सतीदाहस्य कारणं २५

त्यः सत्यत्वात्स्वतारत्वादस्याः सतीति नाम चक्रे इत्यर्थः तस्य शक्तिरिति या पूर्वमियं शिवस्य शक्तिः सती सेयं शिवायै वदत्ते
निमातः २३ मनोर्दक्षस्य प्रजापतेः २४ २५ २६ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० तनोःश मंशांति० तयोर्द्वयोर्हिहरयोस्तच्छक्तिलाभं गौरीलक्ष्मीशक्तिलाभं १० कालावस्थानयोरेतादृक्षवस्था जानेत्यर्थः १२ १३ स्वश
१६२ क्तीत्वं हेतेनत्वरक्षस्वयं हे पतशक्तिं द्वितीया क्षीरसागरे जनिष्यतः लाभ्यामिति तादर्थ्ये च चतुर्थी १४ जपध्यानादिकं यत्पृष्टं तन्नोत्तर

वरं ब्रूत महाभागा वरदाहं सदा मता तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा हरविष्णोस्तु नोऽग्रमं ९ तयोस्तु
च्छक्तिलाभं च दत्तं रे नृपसत्तम दक्षोऽथ पुनरप्याह जन्म देवी कुले मम १० भवेत्तवावयेनाहं
कृतकृत्यो भवे इति जपं ध्यानं तथा पूजां स्थानानि विविधानि च ११ वदमे परमेशानि स्वमु
खेनैव केवलं देव्युवाच मच्छक्तिर्जारभमानाक्तजातावस्था तयोर्द्वयोः १२ नैतादृशः कृते
व्योमे प्राधः कदाचनः अधुना मत्कृपालेशाच्छरीरे स्वस्थतां तयोः १३ भविष्यति च ते श
क्तीत्वह हे क्षीरसागरे जनिष्यतस्ततलाभ्यां प्राप्स्यतः प्रेरिते मया १४ मायाबीजं हि मंत्रो मे
मुख्यः प्रियकरः सदा ध्यानं विराट्स्वरूपं मे ध्यवात्मनु रतः स्थितं १५ सच्चिदानंदरूपं वा
ध्यानं सर्वं जगन्मम युष्माभिः सर्वदा चाहं पूज्या ध्येया च सर्वदा १६ व्यास उ० इत्युक्त्वांतर्दधे
देवी मणिद्वीपाधिवासिनी दक्षाद्या मुनयः सर्वे ब्रह्माणं पुनराययुः १७ श्रीभगवती ॥

माह मायाबीजं ह्रीं इति स्वभुवनेश्वरीमंत्रः स्वतुरल इति यदेतन्मया दर्शितं पाशांकुशाभयवरकरं ध्यानमित्यर्थः विराट्स्वरूपध्या
नं त्वग्रेवक्ष्यति १५ सच्चिदानंदरूपं वा मम ध्यानमित्यर्थः नदुक्तंभुवनेश्वरीहृदये स्त्रीरूपं वाथ पुंरूपं निष्कलं वा महेश्वरी निष्का
मनापरतया जपेन्मंत्रं समाहितः अतः सर्वं जगन्मम ध्यानं भवति मम सर्वात्मकत्वादिति स्थानप्रश्नोत्तरं १६ ९ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० एकाधिकशतश्लोकैर्गौरीजन्म सदुच्यते नानापीठोद्भवस्तस्याश्चिन्नविभ्रांतिवर्णनं चतुर्मुखाज्ञया मुनयः सस्वराः सर्वे हिमालये तपश्चर्या-
९१ र्थं गता दुरुक्तं नदुत्तरं जानवतन्माह ततस्ते त्विति मायाबीजं श्रीभुवनेश्वरीमंत्रं १ २ पाशांकुशाभयवरमुद्राहस्तेत्यर्थः ३ विश्वो व्यष्टिस्थू-

व्यास उवाच ततस्ते तु वनोद्देशे हिमाचलतटाश्रयाः मायाबीजजपासक्तास्तपश्चेरुः समाहि-
ताः १ ध्यायंतां परमां शक्तिं लक्षवर्षाण्यभूत्तप ततः प्रसन्ना देवी सा प्रत्यक्षं दर्शनं ददौ २॥
पाशांकुशवराभीतिचतुर्बाहुस्त्रिलोचना करुणारससंपूर्णा सच्चिदानंदरूपिणी ३ दृष्ट्वा
तां सर्वजननीं तुष्टुवुर्मुनयोमलाः नमस्ते विश्वरूपायै वैश्वानरसुमूर्त्तये ४ नमस्तेजसरू-
पायै सूत्रात्मवपुषे नमः यस्मिन्सर्वे लिंगदेहा ओतप्रोता व्यवस्थिताः ५ नमः प्राज्ञस्वरूपायै
नमो व्याकृतमूर्त्तये नमः प्रत्यक्स्वरूपायै नमस्ते ब्रह्ममूर्त्तये ६ नमस्ते सर्वरूपायै सर्वलक्ष्या-
त्ममूर्त्तये इति स्तुत्वा जगद्धात्रीं भक्तिगद्गदया गिरा ७ प्रणेमुश्चरणांभोजं दक्षाद्या मुनयोमलाः
ततः प्रसन्ना सा देवी प्रोवाच पिकभाषिणी ८

लदेहाभिमानी ४ तैजसो व्यष्टिलिंगदेहाभिमानी सूत्रात्मा समष्टिव्यष्टिलिंगदेहाभिमानी न देवाह यस्मिन्निति ओतप्रोता ग्रथिता इत्यर्थः ५
प्राज्ञो व्यष्टिकारणदेहाभिमानी अव्याकृतः समष्टिकारणदेहाभिमानी प्रत्यक् जीवाधिष्ठानं कूटस्थं ब्रह्म २ मूर्त्तये ब्रह्म च तु सर्वाधिष्ठानं [illegible] विभागः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स्क॰ जानन्निति पराशक्तिप्रकोपरूपं निदानं जानन्नित्यर्थः सावधानोऽधुनोपायं करिष्यामीति विश्वासेनेत्यर्थः ३७ ततश्चाप्यभयावध्यहरिहरौ स्वसौ
२९ऽ भविष्यत स्वावस्थां तयोः कार्यं पालनसंहाररूपं स्वयमेव ब्रह्मा स्वशक्तिप्रसादादकरोदित्याह ततस्तयोरिति ३८ किंच कार्यं तदाह पद्मजे

पराशक्तिप्रकोपात्तु जातमेतदिति स्मरन् जानंस्तदा सावधानः पद्मजोऽभूत्तपोन्तम ३७ ततस्तयोश्च य
त्कार्यं स्वयमेवाकरोत्तदा स्वशक्तेश्च प्रभावेन कियत्कालं तयोनिधिः ३८ ततस्तयोस्तु स्वस्थ्यर्थमन्वा
दींस्वसुतानथ आह्वयामास धर्मात्मा सनकादींश्च सत्वरः ३९ उवाच वचनं तेभ्यः सन्नतेभ्यस्त
पोनिधिः कार्यासक्तोऽहमधुनातपः कर्तुं न च क्षमः ४० पराशक्तेस्तु तोषार्थं जराङ्गार युतोऽस्म्य
हं शिवविष्णू च विक्षिप्तौ पराशक्तिप्रकोपतः ४१ तस्मात्तां परमां शक्तिं यूयं संतोषयंत्वथ श्र
त्यद्भुतं तपः कृत्वा भक्त्या परमया युताः ४२ यथातौ पूर्ववत्तौ च स्यातां शक्तियुतावपि तथा कुरुतम
त्सुता यशोवृद्धिर्भवेद्धि वः ४३ कुले यस्य भवेज्जन्म तयोः शक्त्योस्तु तत्कुलं पावयेज्जगतीं सर्वां
कृतकृत्यं स्वयं भवेत् ४४ व्यास उवाच पितामहवचः श्रुत्वागताः सर्वे वनांतरे विशुधियु
ताः सर्वे दक्षाद्या विमलांतरे ४५ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे एकोनत्रिंशोऽध्यायः
२९

रितिजगद्धातोजगतः सृष्टिस्थितिसंहाररूपः सच पराशक्तेरेव कार्यं भवतीति समयात्ततोषार्थमवश्यकर्तव्यमित्यर्थः ४१ ४२ ४३ पूर्ववत्
तौ पूर्वस्वभावौ ४४ किंच यस्य कुले तयोः शक्त्योर्जन्म भविष्यति तत्कुलं जगतीतलं पावयेत् स्वयं च कृतकृत्यं भवेदित्याह कुलेयस्येति ४५ इति श्री

देवीभागवत २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० म० यद्वशादिति ययोः शक्त्योर्निमित्तेन तेदैत्याहतास्तयोः गौरीलक्ष्म्योः शक्त्योर्निकटेऽगतास्मा अभिदैत्याहतानयुमेनाहशाः पराक्रमिणाइत्यभिमा
१५६ नं हरविष्णू चक्रतुरित्यर्थः २८ छलहास्यमिति अभिमप्रसादनेनैताभ्यां दैत्याजितास्तत्कथमस्मन्निकटेऽगत्य विशिष्टवदभिमानं कुर्वंत इत्य
भिप्रायेण कपटहास्यं तेशक्ती चक्रतुरित्यर्थः तौ हरविष्णू तयोः शक्त्योः कपटहास्यं दृष्ट्वा ३० अभिमानखंडननिमित्तमतीव संक्रुद्धावित्यर्थः

स्वस्वस्थानेषु गत्वा तावभिमानं च चक्रतुः स्वशक्त्योनिकटेराजन् यद्वशाद्देवदेहताः २९ अभिमानं
तयोर्ज्ञात्वा छलहास्यं च चक्रतुः महालक्ष्मीश्च गौरी च हास्यं दृष्ट्वा तयोस्तु तौ ३० देवावतीव सं
क्रुद्धौ मोहितावादिमायया ईतरं च ददतुरवमानपुरःसरं ३१ ततस्ते देवते तस्मिन् क्षणेत्यक्त्वा तु
तौ पुनः अंतर्हिते चाभवतां हाहाकारस्तदाभूत् ३२ निस्तेजस्कौ च तौ नि:शक्ती विक्षिप्तौ च विचेतनौ
अवमानात्तयोः शक्त्योर्जातौ हरिहरौ तदा ३३ ब्रह्मा चिंतातुरो जातः किमेतत्समुपस्थितं प्रलयो
भविता किं वा जगतोस्य निरागसः ३४ अकांडे किं निमित्तेन संकटं समुपस्थितं प्रलयो भविता किं
वा जगतोस्य निरागसः ३५ निमित्तं नैव जानेहं कथं कार्याप्रतिक्रिया इति चिंतातुरेत्यर्थे दध्यौ मीलित
लोचनः ३६

नकेवलं संक्रुद्धौ किंत्वनादिमायया मोहितौ तत्प्रसादात्तेन जयेन ध्येपितस्वगणाप्यर्कं मूर्खवच्छलहास्यं कियन इति दुरुत्तरं च ददतुरित्यर्थः ३१ तौ ह
रविष्णू त्यक्त्वेत्यर्थः अतएव भगवत्याश्रवेमुक्तमेताः शक्त्यो माननीयाः नावमान्याः कदाचिनेति ३२ विचेतनौ विगतधिषणौ यतो दिशितौ ३३ अमू हरि
हरौ कार्याक्षमौ जगत्कार्यासमर्थौ कथं जातावित्यर्थः ३४ अकांडे अकालेनिरागसो निरपराधिनः सर्वेकर्मेप्स्यया भावेपीतिशेषः ३५ प्रतिक्रिया प्रतीकारः

कथं कर्मज्ञोतिमिश्रज्ञाताभावेन हि देयानिश्चयाज्ञाताभावे किं ... सारकाह
पार्वतीमीतिरद्यौ निमित्तज्ञानाभावे किमनर्थकं निरूपणमिति ३६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स० लोके त्वित्यं श्रुतमित्याह तुषाराद्रेरिति हिमालयपर्वतस्य च कन्या गौरी क्षीरोदधेः कन्या लक्ष्मीरिति श्रुतं २० नन्वस्त्वेतावतिकं तावदेतै
१५८ चेत्तत्राह मूलदेव्युद्भवानां चेति मूलदेवीतउत्पन्नयोर्गौरीलक्ष्म्योः कन्यात्वं कथमपि न घटते विरोधादिति भावः २१ तमेव संशयं

हराय हरये तद्वन्नाभिपद्मोद्भवाय च तुषाराद्रेश्च दक्षस्य गौरी कन्येति विश्रुतं २० क्षीरोदधेश्च क-
न्येति महालक्ष्मीरिति श्रुतं मूलदेव्युद्भवानां च कथं कन्यात्वमन्ययोः २१ असंभाव्यमिदं भाति संशयो-
ऽत्र महामुने छिन्धि नास्ति नातं त्वं संशयच्छेदतत्परः २२ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि रह-
स्यं परमाद्भुतं देवीभक्तस्य ते किंचिदवाच्यं न हि विद्यते २३ देवीत्रयं यदा देवत्रयपादादपराविका तदा
प्रभृति ते देवाः स्वाश्रिकार्याणि चक्रिरे २४ कस्मिंश्चित्समये राजन्दैत्या हालाहलाभिधाः महाप-
राक्रमा जातास्ते लोकं तैर्जितं क्षणात् २५ ब्रह्मणो वरदानेन दर्पितास्ते जितं तु बलं रुरुधुर्निजसेनाभिः
स्तथा वैकुण्ठमेव च २६ कामारिः कैटभारिश्च युद्धोद्योगं च चक्रतुः षष्टिर्वर्षसहस्राणामभूद्युद्धं महो-
त्कटं २७ हाहाकारो महानासीद्देवदानवसेनयोः महता प्रयत्नेन ताभ्यां ते दानवा हताः २८ ॥ ०॥

इत्याह २२ २३ देवीत्रयं गौरीलक्ष्मीसरस्वतीत्रयं देवत्रयात्परस्माद्विष्णुब्रह्मभ्यः अदात्त्वेतमवर्णां पराविका माणिद्वीपाधिवासिनी २४ हालाहल-
विषवत् दुःसहत्वाद्धालाहलाभिधत्वं दैत्यानां २५ रजताचलं कैलासं २६ २७ ताभ्यां शिवविष्णुभ्यां २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० १४ तत्सच्चिदानंदरूपाया भगवत्या ध्यानाधिकारस्याश्चर्यमादावुपासनांतरमाह विराड्रूपामिति सूत्रात्मरूपां समष्टिव्यष्टिलिंगदेहरूपां अंतर्या
१४७ मिरूपिणीं मायाशबलब्रह्मरूपिणीं १५ इत्थं शुद्धे चेतसि जातेऽनंतरं निर्गुणब्रह्मरूपिणीं ध्यायेदित्याह सच्चिदानंदेति १६ १७ १८ इत्थं राज
कथाश्रवणप्रश्नं विहाय भगवतीकथाश्रवणप्रश्नः कर्तव्य इति व्यासाभिप्रायं ज्ञात्वा जनमेजय आह गौरीति हे भगवन् त्वया तृतीयस्कंधे षष्ठा

कीर्तयेत्स ततो देवीं सर्वैर्मुच्येत बंधनात् तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भज राजन्महेश्वरीं १४
विराड्रूपां सूत्ररूपां तथांतर्यामिरूपिणीं सोपानक्रमतः पूर्वं ततः शुद्धे तु चेतसि १५
सच्चिदानंदलक्षणाख्यरूपां तां ब्रह्मरूपिणीं आराधय परां शक्तिं प्रपंचोल्लासवर्जितां १६ तस्यां
चित्तलयो यः स तस्या आराधनं स्मृतं राजन् राज्ञां परा शक्तिभक्तानां चरितं मया १७ धार्मिका
णां सूर्यसोमवंशजानां मनस्विनां पावनं कीर्तिदं धर्मबुद्धिदं सद्गतिप्रदं १८ कथितं पुरावृत्तं
पृष्ठा किं [मन्य] श्रोतुमिच्छसि जनमेजय उ० गौरी लक्ष्मी सरस्वत्यो दत्ताः पूर्वं परां त्वया १९ ॥

ष्ठाध्याये विष्णवे महालक्ष्मीं महाकालीं शिवाय च महासरस्वतीं ब्रह्मणे दत्वा तत आदिशक्तिरंतर्हितेति वचनेनोक्तं किमिति गौरी लक्ष्मी
सरस्वत्यो देवताः परां त्वया मणिद्वीपाधिवासिन्या देव्या हरप हरये ब्रह्मणे च दत्ता इति १९ १९ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

836

ननु पंचब्रह्मातिरिक्तं तेभ्योधिकं वस्तु नास्त्येवेतिचेत्तत्राह पंचभ्यइति ब्रह्मा॰ दयः पंचभूम्यादिपंचभूताधिपतयस्तेषां पंचमहाभूतानामुत्पत्ति
र्यस्माद्भवतितद्वस्तु वेदेऽव्यक्तमव्याकृतमित्यादिशब्दैरुच्यते यस्मिन्निदं सर्वं जगत्सूत्रे मणिगणाइवोतंप्रोतं च भवतीति गार्गीब्राह्मणोक्तं
तावता व्यक्तं किमायत्तमितिचेत्तदाह सैवश्रीभुवनेश्वरीति यद्वेदे पंचब्रह्मभ्योधिकमव्याकृतमित्युक्तं साम्यावस्थमायोपाधिकं ब्रह्म
सैवास्माकं भुवनेश्वरी भगवती पंचब्रह्माधिकोस्त्येव वेदे भगवतीतिभावः ८ यदाचर्मेति आकाशं यदा चर्मवत्कृत्याजिनवन्मानवा वेष्टयिष्यंतित

पंचभ्यस्त्वधिकं वस्तु वेदेऽव्यक्तमितीर्यते यस्मिन्नोतं च प्रोतं च सैव श्रीभुवनेश्वरी ८
यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यंति मानवाः ९ तदा
शिवामविज्ञाय दुःखस्यांतो भविष्यति अत एव श्रुतो प्राहुः श्वेताश्वेतरशाखिनः १० तेध्या
नयोगानुगता अपश्यन्देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढां तस्मात्सर्वप्रयत्नेन जन्मसाफल्यहेतवे ११
तन्निष्ठया वा भयेनापि भक्त्या वा प्रेमयुक्तया सर्वसंगं परित्यज्य मनो हृदि निरुध्य च १२ तन्नि
ष्ठस्तत्परो भूया दितिवेदांतडिंडिमः येन केनमिषेणापि स्वपन्तिष्ठन्व्रजन्नपि १३ ॥ श्री ॥

दा शिवां भुवनेश्वरीमविज्ञाय नज्ञात्वा भुवनेश्वरीस्वरूपज्ञानं विनापि दुःखस्य संसारजन्यस्य नाशो भविष्यतिन कदापि चर्मवदाकाशवेष्टनं भ
विष्यतिन कदापि भुवनेश्वरीरूपज्ञानं विनामोक्षो भविष्यतितस्माद्वश्यमेव भुवनेश्वरीस्वरूपज्ञाने यत्नः आस्थेय इति भावः ९ अत एव श्वेताश्वेतरे
मायवनीध्यानमेव मोक्षसाधनत्वेनोक्तमित्याह अत एवेति १० तामेव श्रुतिं पठति तेध्यानेति ११ तन्निष्ठो भगवतीनिष्ठः १२॥ १३ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कुठाराश्छेदकाश्चाभवन् यत्पलालमिव तुषमिव पराशक्तितोऽन्यं त्यजेदित्यर्थः तथाच श्रुतिः पलालमिव धान्यार्थी त्यजेद्ग्रन्थमशेषत इति ५
वेदरूपदुग्धाब्धिमंथनेनेदं रत्नं पराशक्तिपदांभोजरूपं मया लब्धं तत्तल्लाभादहं कृतकृत्योस्मि सार्थकजन्मासीत्यर्थः तथाच श्रुतिरपि
स्तत्वं वर्णयति बृहदारण्यके गार्गीब्राह्मणे गार्गि माति प्राक्षीर्मा ते मूर्द्धा व्यपप्तत् अनतिप्रश्न्यां वै देवतामतिपृच्छसीति श्रीभगवत्या ध्यानेना

पद्विभूतिमत्सत्वं श्रीमदूर्जितमेव वा। तत्तदेवावगच्छ त्वं पराशक्त्यंशसंभवं ३॥
एते चान्ये च राजानः पराशक्त्युपासकाः संसारतरुमूलस्य कुठाराश्चाभवन्नृप ४॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संसेव्या भुवनेश्वरी पलालमिव धान्यार्थी त्यजेदन्यमशेषतः ५
आमथ्य वेददुग्धाब्धिं प्राप्तं रत्नं मया नृप पराशक्तिपदांभोजं कृतकृत्योस्म्यहं ततः ६
पंचब्रह्मासनारूढा नास्त्यन्या कापि देवता तत एव महादेव्या पंचब्रह्मासनं कृतं ॥७॥

पि सर्वोत्तमत्वं वर्णयति पंचब्रह्मेति ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वराश्चत्वारः खट्वाङ्घ्रयः सदाशिवस्तु चतुर्णां मस्तकोपरि फलकस्थानीयस्तथाच
ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवात्मकं पंचब्रह्मात्मकं यदासनं तस्मिन्नारूढा भगवत्यतिरिक्ता कान्या देवतास्ति न कापि ततः स्वस्योत्कर्षमुद्भावयि
तुं महादेव्या पंचब्रह्मासनं स्वस्य स्वीकृतमिति इयमेव सर्वोत्कृष्टेति भावः तथाच भुवनेश्वरीतंत्रे ब्रह्माण्डपुराणे ललितोपाख्याने च ब्रह्मा विष्णुश्च
रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः एते पंच महाप्रेताः पादमूले व्यवस्थिताः इति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० ७९ ८० ८१ ८२ ८३ अत्रशताक्षीशाकंभरीदुर्गादेवतानांजलदानान्नदानदैत्यवधकर्मभेदेन नामभेदमात्रएव केवलंनत्ववतारभेदइतिबोध्यंतदुक्तं
१५४ ॥ वैकृतिकरहस्ये शाकंभरीशताक्षीसासैवदुर्गाप्रकीर्तितेति इतिसप्तमेष्टाविं० २८ चतुर्भिरधिकैश्चत्वारिंशच्छ्लोकैर्विहायच व्यासवा
क्याज्जनवार्त्तीयप्रच्छेशीकथानकं १ अथवेदव्यासोराज्ञांकथायांजनमेजयचित्तमासक्तं ज्ञात्वाततोयस्त्यदेवीकथाभिमुखंकर्तुमाह

दुर्गमासुरहंत्रीत्वात् दुर्गेतिममनामयत् गृणातिचशताक्षीत्वंमायांभित्वाव्रजत्यसौ ८०
किमुक्तेनात्रबहुनासारंवक्ष्यामितत्त्वतः संसेव्याहंसदादेवाःसर्वैरपिसुरासुरैः ८१ व्यासउवाच
इत्युक्त्वांतर्हितादेवीदेवानांचैवपश्यतां संतोषंजनयंत्येवंसच्चिदानंदरूपिणी ८२ एतत्तेसर्व
माख्यातंरहस्यंपरमंमहत् गोपनीयंप्रयत्नेनसर्वकल्याणकारकं ८३ यइदंशृणुयान्नि
त्यंमध्यायंभक्तितत्परः सर्वान्कामानवाप्नोतिदेवीलोकेमहीयते ८४ इतिश्रीदेवीभागवतेम
हापुराणेसप्तमस्कंधेष्टाविंशोध्यायः २८ व्यासउवाच इत्येवंसूर्यवंश्यानांराज्ञांचरितमुत्तमं
सोमवंशोद्भवानांचवर्णनीयंमयाकियत् १ पराशक्तिप्रसादेनमहत्त्वंप्रतिपेदिरे राजानःसुनिश्चि
तंविद्धिपराशक्तिप्रसादतः २

इत्येवमिति नानाविधंराज्ञांधर्मात्मनांनानाविधंचरितंमयाकियद्वर्णनीयंकालस्या स्यल्पत्वादतोदेवीकथामेवशृण्वेतिगूढोभिसंधिः १ ननु
किमितिराज्ञामेतादृशोमहापराक्रमोजातस्तत्र चेत्सर्वेपीमेराजानः श्रीदेवीभक्तास्तथाचदेवीप्रसादेनादृशंमहत्त्वंतेषामागतमित्याह
पराशक्तीति पराशक्तिप्रभावेनतेषांमहत्त्वमितिनिश्चितं विद्धीत्यर्थः ॥ २ ॥ ॥ २ ॥ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ जगद्भ्रमरूपो यो विवर्तो ऽन्यथाभावस्तस्य मुख्यकारणरूपे इत्यर्थः ६९ ७० ७१ ७२ अस्मान्पामरान्दुःखितान्दृष्ट्वा परमेश्वर्या
२३२

देवा ऊचुः जगद्भ्रमविवर्तैककारणे परमेश्वरि नमः शाकंभरि शिवे नमस्ते शतलोचने
६९ सर्वोपनिषदुद्घुष्टे दुर्गमासुरनाशिनि नमो मायेश्वरि शिवे पंचकोशांतरस्थिते ७० चेतसा
निर्विकल्पेन यां ध्यायंति मुनीश्वराः प्रणवार्थस्वरूपां तां भजामो भुवनेश्वरीं ७१ अनंतकोटिब्र
ह्मांडजननीं दिव्यविग्रहां ब्रह्मविष्ण्वादिजननीं सर्वभावैर्नता वयं ७२ कः कुर्यात्पामरान्दृष्ट्वा रोदनं
सकलेश्वरः सदयां परमेशानीं शताक्षीं मातरं विना ७३ व्यास उवाच इति स्तुता सुरैर्देवी ब्रह्म
विष्ण्वादिभिर्वरैः पूजिता विविधैर्द्रव्यैः संतुष्टाभूत्तत्क्षणात् ७४ प्रसन्ना सा तदा देवी
वेदानाहृत्य सा ददौ ब्राह्मणेभ्यो विशेषेण प्रोवाच पिकभाषिणी ७५ ममेयं तनुरुत्कृ
ष्टा पालनीया विशेषतः यया विनानर्थ एष जातो दृष्टोधुनैव हि ७६ पूज्याहं सर्वदा
सेव्या युष्माभिः सर्वदा न हि नातः परतरं किंचित्कल्याणायोपदिश्यते ७७ पठनीयं म
मैतद्धि माहात्म्यं सर्वदोत्तमम् तेन तुष्टा भविष्यामि हरिष्यामि तथापदः ७८ श्री ॥

भवत्यारोदनं कृतं तत त्वां शताक्षीं मातरं विना कः कुर्यान्न कोपीत्यर्थः ७३ ७४ ७५ यया मम वेदरूपतन्वा विना महाननर्थो ऽपि जातो ऽधुनैव भवद्भिः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मृदंगशंखवीणादिनादितं संगरस्थलं शक्तिभिर्दैत्यसैन्ये तु नाशिते क्षोहिणीशते ५८
अग्रेसरः समभवद्दुर्गमो वाहिनीपतिः शक्तिभिः सह युद्धं चचकार परमं रिपुः ५९ महद्
युद्धं समभवं यत्राभूद्रक्तवाहिनी अक्षौहिण्यस्तु ताः सर्वा विनष्टा दशभिर्दिनैः ६० तत
एकादशे प्राप्ते दिने परमदारुणो रक्तमाल्यांबरधरो रक्तगंधानुलेपनः ६१ कृत्वोत्सवं महांतं तु गु
द्धायरथसंस्थितः संरंभेणैव महता शक्तीः सर्वा विजित्य च ६२ महादेवीरथाग्रे तु स्वरथं संन्य
वेशयत् ततोभवन्महद्युद्धं देव्या दैत्यस्य चोभयोः ६३ प्रहरद्वयपर्यंतं हृदयत्रासकारकं ततः
पंचदशात्युग्रबाणान्देवी मुमोच ह ६४ चतुर्भिश्चतुरो वाहान् बाणेनैकेन सारथिं द्वाभ्यां नेत्रयु
गौ द्वाभ्यां ध्वजमेकेन पातिता ६५ पंचभिर्हृदयं तस्य विव्याध जगदंबिका ततो वमन् स रुधिरं समा
र पुर ईशितुः ६६ तस्य तेजस्तु नि ग्रत्य देवीरूपे विवेश ह हते तस्मिन्महावीर्ये शांतमासीज्जगत्त्रयं
६७ ततो ब्रह्मादयः सर्वे तुष्टुवुर्जगदंबिकां पुरस्कृत्य महेशानो भक्त्या गद्गदया गिरा ६८

त्यर्थः ६२ ६६ ६७ ६० ६८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवानां ब्राह्मणानां चापरितः समंतात्तेजोमयचक्रमग्निप्राकारं रक्षणाय चक्रे इत्यर्थः स्वयं तु तस्माद्वह्निप्राकाराद्बहिर्युद्धार्थं संस्थितासीत् ५१ ५२ शरवर्षेण समाच्छन्नं सूर्यमंडलं यस्मिन् परस्परं प्रहरणाय समुद्घर्षो घर्षणं तेन समुद्भूतो योऽग्निस्तेन क्षुब्धं शरवर्षेण सूर्ये आच्छादिते तदग्निप्रकाशेनैव युद्धमभवदित्यर्थः ५३ कठोरः कर्कशो यो ज्याटणत्कारस्तेन बाधिरीकृतं दिक्तटं यस्मिन् ५४

त्राहि त्राहीति वाक्यानि प्रोचुः सर्वे द्विजामराः ततस्तेजोमयं चक्रं देवानां परितः शिवा ५१
चकार रक्षणार्थाय स्वयं तस्माद्बहिः स्थिता ततः समभवद्युद्धं देव्या दैत्यस्य चोभयोः ५२
शरवर्षसमाच्छन्नसूर्यमंडलमद्भुतं परस्परं शरोद्धर्षसमुद्भूताग्निसंभ्रमम् ५३ ॥ ०
कठोरज्याटणत्कारबधिरीकृतदिक्तटं ततो देवीशरीरात्तु निर्गताः स्त्रीस्वशक्तयः ५४ ॥
कालिकातारिणी बाला त्रिपुरा भैरवी रमा बगला चैव मातंगी तथा त्रिपुरसुंदरी ५५ ॥
कामाक्षी तुलजा देवी जंभिनी मोहिनी तथा छिन्नमस्ता गुह्यकाली दशसाहस्रबाहुका ५६
द्वात्रिंशच्चतुःषष्टिश्चान्याश्चतुःषष्टिमिताः पराः असंख्यातास्ततो देव्यः समुद्भूतास्तु सायुधाः
५७

५६ दशसाहस्रबाहुकेति गुह्यकाल्या विशेषणं पंचसहस्रहस्तेषु बाणाः पंचसहस्रहस्तेषु धनूंषीत्यादि तस्या ध्यानं महाकालसंहितायां स्पष्टं ५६ द्वात्रिंशच्चतुःषष्टिश्च तत्प्रत्येकं [illegible] पंचसारे भुवनेश्वरीपटले [illegible] स्पष्टाः ५७ ॥ १२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० स० शताक्षी त्वमिति अक्ष्याख्यं शताक्षीति तव नाम भवत्वित्यर्थः ४३ इत्थं भगवती कृपया भक्ते लोके जातेपि नीजौषधीनां दग्ध
१९२ त्वात्स्वर्गीयपदार्थाभावात्सुधाविष्टाः पुनः प्रार्थयंते क्षुधया पीडिता इति किंच वेदानपि देहीत्याह वेदानप्याहरेति ४४ मनुष्य
भोज्यानि मनुष्येभ्यः पशुभोज्यानि पश्वादिभ्यो ददावित्यर्थः ४६ टि० यत्कालपर्यंतपूर्तिकरमन्नं श्री भगवत्या पूरितमिति चेत्त

नित्यतृप्ते निरूपे मे भुवनेश्वरि ते नमः अस्मच्छान्त्यर्थमतुलं लोचनानां सहस्रकं ४३
त्वया यतो धृतं देवि शताक्षी त्वं ततो भव क्षुधया पीडिता मातः स्तोतुं शक्तिर्न चास्ति नः ४४
कृपां कुरु महेशानि वेदानप्याहराम्बिके व्यास उवाच इति तेषां वचः श्रुत्वा शाकान्स्वकर
संस्थितान् ४५ स्वादूनि फलमूलानि भक्षणार्थं ददौ शिवा नानाविधानि चान्नानि पशुभोज्या
नि च ४६ काम्यानं तरसैर्युक्तान्यानवीनोद्भवं ददौ शाकंभरीति नामापि तद्दिनात्स
मभून्नृप ततः कोलाहले जाते दूतवाक्येन बोधितः ससैन्यः सायुधो योद्धुं दुर्गमाख्योऽसुरो
ययौ ४८ सहस्राक्षौहिणीयुक्तः शरान्मुंचंस्त्वरान्वितः रुरोध देवसैन्यं तद्यद्देव्याग्रे स्थितं पु
रा ४९ तथा विप्रगणांश्चैव रोधयामास सर्वतः ततः किलकिलाशब्दः समभूद्देवमंडले ५०

त्राह आनवीनोद्भवमिति नूतनधान्यं ... नवान्नं भक्तं भवति तावत्कालपर्यंतमित्यर्थः शाकैर्भरणात् पोषणाच्छाकंभरीति नाम ४७
४८ देव्यग्रस्थं देव्यसैन्यं विप्रगणांश्च स्वसैन्येन रोधयामासेत्यर्थः ४९ ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० एकस्यां मुष्टौ वाणान् एकस्मिन्हस्ते कमलं एकस्मिन् हस्ते पुष्पादिक मेकस्मिन्धनुः बिभ्रतीत्यर्थः दक्षाधोहस्तादिवामाधो
१४९ हस्तपर्यंतमायुधध्यानं ३१ ३६ सादेवी अनंत नयनोद्भवा बहुनयनोद्भवा वारिधारा मोचयामासेत्यन्वयः ३२ ३९ ननुनेत्रे

वाणमुष्टिंच कमलं पुष्पपल्लवमूलकान् शाकादीन्फलसंयुक्तानन्नंतरससंयुतान्
३४ क्षुत्तृड्जरापहान्हस्तैर्बिभ्रतीचमहाधनुः सर्वसौंदर्यसारंतद्रूपलावण्यशोभितं
३६ कोटिसूर्यप्रतीकाशंकरुणारससागरं दर्शयित्वाजगद्धात्रीसानंतनयनोद्भवाः ३७
मोचयामासलोकेषुवारिधाराःसहस्रशः नवरात्रंमहावृष्टिरभून्नेत्रोद्भवैर्जलैः ३८ ॥
दुःखितान्वीक्ष्यसकलान्नेत्राश्रूणिविमुंचती तर्पितास्तेनतेलोकाओषध्यःसकला
अपि ३९ नदीनदप्रवाहास्तैर्जलैःसमभवन्नृप निलीयसंस्थितापूर्वंसुरास्तेनिर्गताबहिः
४० मिलित्वासमुराविप्रादेवींसमभितुष्टुवुः नमोवेदांतवेद्यैतेनमोब्रह्मस्वरूपिणि ४१
स्वमाययासर्वजगद्विधात्र्यैतेनमोनमः भक्तकल्पद्रुमेदेविभक्तार्थंदेहधारिणि ४२

भ्यः कुतोजलमागतमितिचेल्लोकान्दुःखितान्दृष्ट्वाजगन्मातुःकारुण्यवशाद्रोदनमागतंबहून्श्रादिन्याह दुःखितानिति नवरात्र
पर्यंतभगवत्यानेत्रेभ्योऽश्रूणिच्युतानितेभ्यःसर्वंजगत्प्रसजलंजातमित्यहोकिपत्यर्थंतंजनवात्सल्यंवर्णनीयंभगवत्याइतिभावः

ॐ भगवतीतात्पर्ये ः ५ १४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० त्वां सर्वेश्वरीं विहाय अन्यागतिर्नास्तीत्याह नान्येति अन्ये देवादयो होमजपाद्यनुष्ठानैरेव फलं प्रयच्छंति तत्र मंत्राभावप्रयुक्त होमज पा
१४० पाभावात् कृतानुग्रहस्यासंभवस्त्वं तु स्मरणमात्रेणैव बालके जननीवत् सर्वमातृत्वात् कृपां करोषीति तस्मात्त्वदन्या गतिर्नास्तीति भावः

नान्यागतिर्जनस्यास्य किं पश्यसि पुनः पुनः यथेच्छसि तथा कर्तुं समर्थासि महेश्व
रि २८ समुद्धर महेशानि संकटात्परमोत्थितात् जीवनेन विनास्माकं कथं स्यात्स्थ
तिरंबिके २९ प्रसीद त्वं महेशानि प्रसीद जगदंबिके अनंतकोटिब्रह्मांडनायिके ते नमो
नमः ३० नमः कूटस्थरूपायै चिद्रूपायै नमो नमः नमो वेदांतवेद्यायै भुवनेश्यै नमो नमः ३१
नेति नेतीति वाक्यैर्या बोध्यते सकलागमैः तां सर्वकारणां देवीं सर्वभावेन सन्नताः ३२॥
इति संप्रार्थिता देवी भुवनेशी महेश्वरी अंनताक्षिमयं रूपं दर्शयामास पार्वती ३३
नीलांजनसमप्रख्यं नीलपद्मायतेक्षणं सुकर्कशसमोत्तुंगवृत्तपीनघनस्तनं ३४ ॥ ०

जीवनेन विना जलेन विनेत्यर्थः २९ ३० ३१ सकलागमैः सकलवेदैर्नेति नेतीति सर्वनिषेधावधित्वेन या बोध्यत इत्यर्थः
३३ इत्थं प्रार्थिता भुवनेश्वरी बहून्यक्षीणि शरीरे कृत्वा स्वरूपं दर्शयामासेत्यन्वयः ३३ ॥ ३४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 वृष्ट्यभाव इति अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति स्मृतेर्वृष्टिकारणहोमाभावे वृष्ट्यभाव
 इत्यर्थः २१ २२ गृहे गृहे इति ये मनुष्या मृतास्तान् श्मशानं नेतुं मनुष्या न मिलन्ति तः शवानि गृहे एवास्थितानीत्यर्थः २३ २४ २५

अग्नौ होमाद्यभावात्तु वृष्ट्यभावोऽप्यभून्नृप वृष्टेरभावे संशुष्कं निर्जलं चापि भूत
लं २१ कूपवापीतडागाश्च सरितः शुष्कतां गताः अनावृष्टिरियं राजन्नभूच्च शत
वार्षिकी २२ मृताः प्रजाश्च बहुधा गोमहिष्यादयस्तथा गृहे गृहे मनुष्याणामभव
त्कुणपसंग्रहः २३ अनर्थे त्वेवमुद्भूते ब्राह्मणाः शान्तचेतसः गत्वा हिमवतः पार्श्वे रि
राधयिषवः शिवां २४ समाधिध्यानपूजाभिर्देवीं तुष्टुवुरन्वहं निराहारास्तदा
सक्तास्तामेव शरणं ययुः २५ दयां कुरु महेशानि पामरेषु जनेषु हि सर्वापराधयुक्तेषु
नैतच्छ्लाघ्यं तवाम्बिके २६ कोपं संहर देवेशि सर्वान्तर्यामिरूपिणि त्वया यथा प्रेर्यते
यं करोति स तथा जनः २७

देवीं प्रार्थयन्ति दयां कुर्विति नैतच्छ्लाघ्यमिति पामरेष्वनादृशः कोपो न युक्तः इत्यर्थः २६ ननु युष्माभिः पातकं कृतमतः कोपो मयो
त्पन्न इति चेत्पातककर्तॄणां कारयित्री च त्वमेव नास्माकमपराधोऽस्ति यतस्त्वं सर्वान्तर्यामिस्वरूपिणी त्वाह त्वयेति २७ ॥ २७ ॥ २१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

११ १२ सान्निध्ये मम संत्विति ममैव निकटे सर्वे वेदाः संतु एकोपि वेदमंत्रो देवब्राह्मणादीनां समीपे मास्त्वित्यर्थः। किं च तत् मध्ये त्वं देहीत्याह च

त्वया च तपसा तुष्टो वरदेयोहमागतः श्रुत्वा तु स मुखाद्वाणीं व्युत्थितः सम... ततः
११ पूजयित्वा वरं वव्रे वेदान्देहि सुरेश्वर त्रिषु लोकेषु ये मंत्रा ब्राह्मणेषु सुरेष्वपि १२ दे-
हांते ते तु सान्निध्ये मम संतु महेश्वर बलं च देहि येन स्याद्देवानां च पराजयः १३ इति तस्य व-
चः श्रुत्वा तथास्त्विति वचोवदत् जगाम सत्यलोकं तु चतुर्वेदेश्वरः परः १४ ततः प्रभृति वि-
प्रैस्तु विस्मृता वेदराशयः स्नानसंध्यानित्यहोमश्राद्धयज्ञजपादयः १५ विलुप्ता धरणी-
पृष्ठे हाहाकारो महानभूत् किमिदं किमिदं चेति विप्रा ऊचुः परस्परं १६ वेदाभावात्तदस्मा-
भिः कर्तव्यं किमतः परं इति भूमौ महानर्थे जाते परमदारुणे १७ निर्जराः सजरा जाता हवि-
र्भागाद्यभावतः रुरोध स तदा दैत्यो नगरीममरावतीं अशक्तास्तेन ते योद्धुं वज्रदेहासुरेण तु
पलायनं ततः कृत्वा निर्गता निर्जराः क्वचित् १९ निलीय गिरिदुर्गेषु रत्नसानुगुहासु च संस्थि-
ताः परमां शक्तिं ध्यायंतस्ते परांबिकां २०

त्वं चेति १३ १४ १५ किमिदमिति दृष्टं किं जातमिदं किं जातमित्यर्थः १६ १७ निर्जरेषु देवे-
षु सजरेषु निर्बलेषु जातेषु स दैत्यो नगरीममरावतीं रुरोधेत्याह १८ तेन दैत्येन ते देवा योद्धुमशक्ता इत्यर्थः वज्रसदृशो देहो यस्य देहस्तेनासुरेणेत्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ शुद्धधीरिति यद्यपि शुद्धबुद्धिर्देवीगुणश्रवणे तृप्तिं यास्यति तथापि शुद्धधीस्तृप्तिं को यास्यति न कोपीत्यर्थः तदुक्तमुमासंहितायां
१४५ को विरज्येत मतिमान् गुणश्रवणकर्मणि श्रीमातुर्ज्ञानिनो नित्यं यं त्यजंति कदापि नेति यस्मा भगवत्या गुणश्रवणे महाफलं भवति
तस्यागुणश्रवणं कोन कुर्यादित्याह पदेपदे इति २। ३। ४। देवानामिति वेदे हिंसनि तदुक्तशाखान्तरस्थान् हिंसंति किंच तदुक्तमंत्रैर्मुनिभि

कोहि देव्या गुणाञ्छृण्वंस्तृप्तिं यास्यति शुद्धधीः पदेपदेऽश्वमेधस्य फलमक्षयमश्नु
ते ३ व्यास उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि शताक्षीसंभवं शुभं तवावाच्यं नमे किंचिद्देवी
भक्तस्य विद्यते ४ दुर्गमाख्यो महादैत्यः पूर्वं परमदारुणः हिरण्याक्षान्वये जातो रुरुपुत्रो
महाखलः ५ देवानां तु बलं वेदो नाशे तस्य सुराअपि नङ्क्ष्यन्त्येव न संदेहो विधेयं तावदे
व तत् ६ विमृश्यैतत्तपश्चर्यां गतः कर्त्तुं हिमालये ब्रह्माणं मनसा ध्यात्वा वायुभक्षो
व्यतिष्ठत ७ सहस्रवर्षपर्यन्तं चकार परमं तपः तेजसा तस्य लोकास्तु संतप्ताः ससुरासु
राः ८ ततः प्रसन्नो भगवान्हंसारूढश्चतुर्मुखः ययौ तस्मै वरं दातुं प्रसन्नमुखपंकजः
९ समाधिस्थं मीलिताक्षं स्फुटमाह चतुर्मुखः वरं वरय भद्रं ते यस्ते मनसि वर्त्तते १० ॥

होमादिके क्रियमाणे तज्जविभक्षणेन्यदेवानां पुष्टिर्भवतीति देवानां बलं वेद इति युक्तमेवेति विधेयं तावदेव तदिति यत एवं तत्त
स्मात्कारणाद्देवनाशार्थं तावदेव वेदनाशपर्यंतमेव विधेयं नान्योपायान्तरोपयोगोऽस्तीत्यर्थः इति मनसि विमृश्य वेददातुराराधनेनैत
त्कार्यं भविष्यतीति तस्याराधनं कर्त्तव्यमिति मत्वा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० ३५।३६।३७।३८।३९ ॥४०।४१।४२।४३ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलके गौडपादानुसारिव्याख्याने सप्तमस्कंधे सप्तविंशोध्यायः २७ अथशतिमस्तोदः॥

१४४ तु शताक्षी महिमानुत्ता॰ कथ्यतेसप्तनागनवात्याख्यसमहर्षितः पूर्वोक्ता ख्यातंस सुत्यत्रस्थ्यंदष्ठु तिविचित्रमिः२मिति शताक्षीमासातकाम्

विमानवरमारूढाः सर्वे भास्करविग्रहाः ततः संभूतहर्षोसौ हरिश्चंद्रश्च पार्थिवः ३५ राज्येभिषेच्य तनयं रोहिताख्यं महामनाः अयोध्याख्ये पुरे रम्ये हृष्टपुष्टजनान्विते ३६ तनयं सुहृदश्चापि धृतिश्च ज्याभिनंघच पुण्येन लभ्यां विपुलां देवादीनां सुदुर्लभां ३७ संप्राप्य कीर्त्तिमतुलां विमाने समहीपतिः आसांचक्रे कामगमे सुदुर्घंटानिराजिते ३८ ततस्तर्हि समालोक्य श्लोकमेनं जगौ दैत्याचार्यो महाभागः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ३९ शुक्रउवाच अहो तितिक्षामाहात्म्यमहोदानफलं महत् यदागतो हरिश्चंद्रो महेंद्रस्य सलोकतां ४० सूतउवाच॰ एतत्ते सर्वमाख्यातं हरिश्चंद्रस्य चेष्टितं यः शृणोति दुःखार्तः स सुखं लभते न्वरं ४१ स्वर्गार्थी प्राप्नुयात्स्वर्गं सुतार्थी सुतमाप्नुयात् भार्यार्थी प्राप्नुयात् भार्यां राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् इति श्रीदेवीभागवते सप्तमस्कंधे हरिश्चंद्रोपाख्याने सप्तविंशोध्यायः २७ जनमेजयउ॰ विचित्रमिदमाख्यानं हरिश्चंद्रस्य कीर्त्तितं शताक्षीपादभक्तस्य राजर्षेर्धार्मिकस्य च १ शताक्षी सा कुतो जाता देवी भगवती शिवा तत्कारणं वद मुने सार्थकं जन्म मे कुरु॥

तेस्यां शतसौ सेति २७॥ २७ ॥ २७॥ २७॥ ॥ २७ २॥ २७॥ ॥ २९ ॥ ॥ २७॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

९०स० भुंक्ते शक्रेति तेषां पापाभावेनैवापं मम धर्मं कृत्स्नितोऽस्ति तथा च तानुपदद्यान राज द्रव्यदानं न संत्यक्ष्यैतैः सहैव स्वर्गं गमिष्यामीत्यर्थः २५-२६ किंच
१५२ तेषां लोकानां स्वयं स्वर्गे प्रापकं नास्तीति वदसि चेन्मया यत्तु सुयंक्ता नंदस्तेषामस्त्वित्याह तस्मादन्नमेति २७ ननु त्वयैकेन पुण्यं भोक्ष्यते चेद्वक्ता

कथं संघात भोज्यं त्वं भूप स्वर्गमभीप्ससि हरिश्चंद्र उ॰ भुंक्ते शक्र कृत्स्नो राज्यं प्रभावात्स्वकृते ध्रुवं
२४ यजते च महायज्ञैः कर्म पूर्तं करोति च तच्च तेषां प्रभावेण मया सर्वमनुष्ठितं २५ उपकारान्नसं
त्यक्ष्ये तानहं स्वर्गलिप्सया तस्माद्यन्मम देवेश किंचिदस्ति सुचेष्टितं २७ दत्तमिष्टं तथा जप्तं साम
न्यं तैस्तदस्तु नः बहुकालोपभोज्यं च फलं यन्मम कर्मणः २८ तदस्तु दिनमप्येकं तैः समं त्वत्प्रसाद
तः सूत उवाच एवं भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः २९ प्रसन्नचेता धर्मश्च विश्वामित्रश्च
गाधिजः गत्वा तु नगरं सर्वं चातुर्वर्ण्यसमाकुलं ३० हरिश्चंद्रस्य निकटे प्रोवाच विबुधाधिपः आग
च्छंतु जनाः शीघ्रं स्वर्गलोकं सुदुर्लभं ३१ धर्मप्रसादात्संप्राप्तं सर्वैर्युष्माभिरेव तु हरिश्चंद्रोऽपि तान्
सर्वान् जनान्नगरवासिनः ३२ प्राह राजा धर्मपरो दिवमारुह्यतामिति सूत उवाच तदिंद्रस्य वचः
श्रुत्वा प्रीतात्मस्य च भूपतेः ये संसारेषु निर्विण्णास्ते धुरं संनिवेश्य वै कृत्वा पुत्रं मनसो दिवमारुरुहुर्जनाः ३४

त्संभोगाय भवतितैः सह भुज्यते चेत्पुण्यस्य विभागादेकदिनं भोगायैव तद्भविष्यतीति चेदिष्टापत्तिरित्याह बहुकालोपेति २८।२९ गत्वेति ते सर्वे आभीर्दोषो ध्यासो
तस्मिन्नेव क्षणे काशीतो गत्वा नगरस्थान्लोकान्स्वर्गगमनोद्यतान्मासीरितिशेषः दत्तेऽपणो विलंब साद्रितिरक्तो ... इति भावः येगाश्च तैर्वनेनगर वासिनो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भ॰ १४ १५ १६ १७ ततैवं भाविनां भान तव धर्मपरीक्षार्थं मया धर्मेणात्ममायया त्वमायय स्वात्मैव आधाकतां नीनडल्पथः अहमेव चांडालो
२५२

ततोराजा हरिश्चंद्रः परिष्वज्य सुतं तदा सभार्यः स्वश्रियायुक्तो दित्यनास्त्यांवरावृतः १४ स्वस्थः
संपूर्णहृदयो मुदापरमयावृतः बभूव तत्क्षणादिंद्रो भूयश्चैवमभाषत १५ सभार्यस्त्वं सपुत्रश्च स्वर्लोकं
सद्गतिं परां समारोह महाभाग निजानां कर्मणां फलं १६ हरिश्चंद्र उवाच देवराजानतनुज्ञातः स्वामि
नाश्वपचेनहि अकृत्वानिष्कृतिं तस्य नारोक्ष्ये वैसुरालयं १७ धर्म उ॰ तवैवं भाविनं क्लेशमवगम्यात्म
मायया आत्माश्वपाकतां नीनो दर्शितं तच्चपकृणं १८ इंद्र उ॰ प्रार्थ्यते यत्परं स्थानं समस्तैर्मनुजै
र्भुवि तदारोह हरिश्चंद्र स्थानं पुण्यकृतां नृणां १९ हरिश्चंद्र उ॰ देवराजन्नमस्तुभ्यं वाक्यं चेदं निबोध मे
मच्छोकमग्नमनसः कोसलेन गरे नराः २० तिष्ठंति तान पास्यैवं कथं यास्याम्यहं दिवं ब्रह्महत्या सुरापा
नं गोवधः स्त्रिवधस्तथा २१ तुल्यमेभिर्महत्पापं भक्तानामादाद्दहतं भजंतं भक्तमत्याज्यं त्यजनः स्यात
कथं सुखं २२ तैर्विनान प्रयास्यामि तस्माच्छक्र दिवं व्रज यदि ते सहिताः स्वर्गं मया यांति सुरेश्व
र २३ ततोहमपि यास्यामि नरकं वापि तैः सह इंद्र उ॰ बहूनि पुण्यपापानि तेषां भिन्नानि वै नृप २४ ॥

२ तान्नराब्राह्मणाः कर्मप्रमाणे विशिष्य आध्याव्यावाचा मां तीतिभानः १९ २० " २० " २१ " २२ " २३ ॥ २४

Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

643

दे०स० नानायुधेति तानिचायुधानिवक्ष्यमाणाध्यायेसप्त नि ३ धर्मेधर्माभिमानिनीदेवतांतत्र चिंतयमानसेत्पनेनत्वराऽन्विता इत्यनेनचेदंचोदितंपर
१४१ मेश्वरीभक्तस्यच्छलेकृतेषा तथा मूर्धच्छेदःस्यादितिशीघ्रंतस्यप्रसादःसंपादयितव्य इति ४ ५ विश्वामित्रशब्दार्थमाह विश्व चयेणेति

रक्तांबरपरीधानां करुणारससागरां नानायुधधरांमंबांजगत्पालनतत्परां ३ तस्यचिंत
यमानस्य सर्वेदेवाःसवासवाः धर्मंप्रमुखतःकृत्वा समाजग्मुस्त्वरान्विताः ४ आगत्यसर्वे
थोचुस्तेराजन्शृणुमहाप्रभो अहंपितामहःसाक्षाद्धर्मश्चभगवान्स्वयं ५ साध्याःसविश्वेम
रुतोलोकपालाःसचारणाः नागाःसिद्धाःसगंधर्वारुद्राश्चैवतथाश्विनौ ६ एतेचान्येचबहवो
विश्वामित्रस्तथैवच विश्वत्रयेणयोमैत्रींकर्तुमिच्छतिधर्मतः ७ विश्वामित्रःसतेभीष्टंमाहर्तुंस
म्यगिच्छति धर्मउवाच माराजन्साहसंकार्षीर्धर्मोहंत्वामुपागतः ८ तितिक्षासत्यसत्वाद्यैस्त्वद्गुणैःपरितो
षितः इंद्र० हरिश्चंद्रमहाभागप्राप्तःशक्रोस्मितेगृहं त्वयाद्यभार्यापुत्रेण जिताःलोकाःसनातनाः आरोह
त्रिदिवं राजन्भार्यापुत्रसमन्वितः १० सुदुःप्राप्यंनरैरन्यैर्जितमात्मीयकर्मभिः सूत उ० ततोमृतमयंवर्ष
मपमृत्युविनाशनं ११ इंद्रःप्रासृजदाकाशाच्चितामध्यगतोशिशोः पुष्पवृष्टिश्चमहतीदुंदुभिस्वनएव
च १२ समुत्तस्थौमृतःपुत्रोराज्ञस्तस्यमहात्मनः सुकुमारतनुःस्वस्थःप्रसन्नःप्रीतिमानसः १३ ॥

विश्वंमित्रंयस्यसविश्वामित्र इत्यर्थः धार्मिकजनानांनित्यंमित्रत्वमयमिच्छतीत्यर्थः ७ ८ ९ १० ११ १२ १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० ६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३ इति श्रीदेवीभागवततिलके गौडपाठानुसारे व्याख्याने सप्तमस्कंधे षड्विंशोऽध्यायः २६ अर्धाधिकेऽष्ट
१४७ त्वारिंशाध्याये ततःपरं हरिश्चंद्रस्वर्गवासोऽपि विस्तरेणोपवर्ण्यते पत्नीपुत्रदेहदहने निश्चये कृते नंतरं जातं वृत्तमाह ततः कृत्वेति १ तस्मिन्समये देव

सोहंसुतशरीरेण दीप्यमाने हुताशने निपतिष्यामि तन्वंगि क्षंतव्यं तन्ममाधुना ६६ न वक्तव्यं
त्वया किंचिदतः कमललोचने ममवाक्यं च तन्वंगि निबोधाहतमानसा ६७ अनुज्ञाताद्य गच्छ त्वं वि
प्रवेश्म शुचिस्मिते यदि दत्तं यदि हुतं गुरवो यदि तोषिताः ६८ संगमः परलोके मे निजपुत्रेण च त्वया
इहलोके कुतस्त्वेतत् भविष्यति समीहितं ६९ यन्मया हसिता किंचिद्रहसि त्वां शुचिस्मिते अ
शोभनं तन्न सर्वं क्षंतव्यं भस्मशायिनः ७० राजपत्नीति गर्वेण नावज्ञेयः स मे द्विजः सर्वयत्नेन तो
ष्यः स्यात्स्वामी दैवतवल्लभे ७१ राज्ञ्युवाच अहमप्यत्र राजर्षे निपतिष्ये हुताशने दुःखभारसहा दे
व सह यास्यामि वै त्वया ७२ त्वया सह गमः श्रेयो गमनं नान्यथा भवेत् सह स्वर्गं च नरकं त्वया मोक्ष्यामि
मानद ७३ श्रुत्वा राजा ततोवाच एवमस्तु पतिव्रते इति श्रीदेवीभागवते सप्तमस्कंधे षड्विंशोऽध्यायः २६
सूत उवाच ततः कृत्वा चितां राजा आरोप्य तनयं स्वकं भार्यया सहितो राजा बद्धांजलिपुट
स्तदा १ चिंतयन्परमेशानीं शताक्षीं जगदीश्वरीं पंचकोशांतरगतां पुच्छब्रह्मस्वरूपिणीं २

देवीं शताक्षीं चिंतयामासेत्याह चिंतयन्निति पुच्छब्रह्मस्वरूपिणीं ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेति तैत्तिरीयश्रुतिः इति पाठे तु पुच्छं ब्रह्मस्वरूपिणीमित्यर्थः २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५६ पूजिता गौरीत्यनेन परशके रूपासके यमस्तीति बोधितं ५७ ५८ मयाशीतं भोक्तुमित्यर्थः नात्मायत्तः स्वाधीनोतः कष्टोपनोहं नासीत्यर्थः अननुज्ञातो नञ्चतः
६१ ६२ बलीयसा दैवानुयोगेन मम कोपि पुत्रो मृतोतः प्राणैर्वियोजनं मम नरं परं तु परायत्तोस्मि चांडालायत्तोस्मि न न स्वातंत्र्यमंतरेण देहत्यागे तस्य कृप

क्षणेन चेतनां प्राप्य विललापातिदुःखितः राजोवाच कथं प्रियेत्वया प्रोक्तं वचनं त्वतिनिष्ठुरं ६
यदशक्यं भवेत्कर्तुं तत्कर्म क्रियते कथं पत्न्युवाच मया च पूजिता गौरी देवा विप्रास्तथैव च ५७
भविष्यसि पतिस्त्वं मे ह्यन्यस्मिन्जन्मनि ध्रुवम् श्रुत्वा राजा तदा वाक्यं निपपात महीतले ५८ मृत
स्वपुत्रस्य तदा चुचुंब दुःखितो मुखं राजोवाच प्रियेनरोचते दीर्घकालं क्लेशं मयाशितुं ५९ ना
त्मायत्तोहं तन्वंगि पश्य मे मंदभाग्यतां चांडालेनाननुज्ञातः प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि ६० चांडाल
दास्यतां यास्ये पुनरप्यन्यजन्मनि नरकं च वरं प्राप्य खेदं प्राप्स्यामि दारुणं ६१ तापं प्राप्स्यामि सं
प्राप्य महारौरवरौरवे मग्नस्य दुःखजलधौ वरं प्राणैर्वियोजनम् ६२ एकोपि बालको यो
यमासीद्वंशकरः सुतः ममदैवानुयोगेन मृतः सोपि बलीयसा ६३ कथं प्राणान्विमुंचा
मि परवशोस्मि दुर्गतः तथापि दुःखबाहुल्यात्त्यक्ष्याम्येव निजां तनुं ६४ त्रैलोक्ये नास्ति तत्
दुःखं नास्ति यत्र वने तथा वैतरिण्यां कुतस्तद्वा यादृशं पुत्रविप्लवे ६५ ॥श्री॥

शेषान्नरकदुःखं स्यादिति भावः ६३ इत्थं पूर्वं विमृश्य नारकदुःखादपि पुत्रशोको दुस्सह इति मत्वा पुनरप्यत्यजामीति ६४ तदेवोपपादयति त्रैलोक्येइति ६५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ चिताधूमप्रायतःपटलेननीलीकृतं तदिगंतरं यस्य कुणपानां शवानां यदास्वादनं भक्षणं तन्मुदासंयत्कृष्टाः संसक्ता निशाचरा राक्षसा यस्मिन् ४५ ४६

१३९ यदेतन्मन्यतेऽइति चांडालदासोऽहमस्मीति यद्भवान्मन्यते तत्स्वप्नो वा मिथ्या वा उत तथ्यं वेत्यर्थः ४७ यद्येतदेवं यदि वास्तवे की चांडालदासतेत्यर्थः

चिताधूमायतपटनीलीकृतदिगंतरे कुण[प]यास्वादनमुदासंप्रकृष्टनिशाचरे ४५ चरत्यमेध्ये राजेंद्रः श्मशाने दुःखपीडितः एवमुक्त्वाथ संश्लिष्य कंठे राज्ञो नृपात्मजा ४६ कष्टं शोकसमाविष्ट विललापार्तया गिरा राजन् स्वप्नोऽथ तथ्यं वा यदेतन्मन्यते भवान् ४७ तत्कथ्यतां महाभाग मनो वै मुह्यते मम यद्येतदेवं धर्मज्ञ नास्ति धर्मे सहायता ४८ तथैव विप्रदेवादिपूजने सत्यपालने नास्ति धर्मः कुतः सत्यं नार्जवं नानृशंसता ४९ यत्र त्वं धर्मपरमः स्वराज्यादवरोपितः इति तस्या वचः श्रुत्वा निश्वस्योष्णं सगद्गदः ५० कथयामास तन्वंग्यै यथा प्राप्तः श्वपाकतां रुदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णं सुदुःखिता ५१ स्वपुत्रमरणं भीरुर्यथावत्तं न्यवेदयत् श्रुत्वा राजा तथा वाक्यं निपपात महीतले ५२ मृतपुत्रं समानीय जिह्वया विलिहन्मुहुः हरिश्चंद्रमथो प्राह शैव्या गद्गदया गिरा ५३ कुरुष्व स्वामिनः प्रेष्यं छेदयित्वा शिरो मम स्वामिद्रोहो न ते स्वघमासत्यो भवभूयते ५४ मा सत्यं तव राजेंद्र परद्रोहस्तु पातकं एतदाकर्ण्य राजा तु पपात भुवि मूर्छितः ५५

४० यदि धर्म एव नास्ति तदा सत्यं कुतस्तदपि नास्ति न चार्जवं न चानृशंसतापि नास्ती इत्यर्थः धर्माधर्मयोः फलभेदे हि लोके भाग्यं स्वत्वं भवे न हि भाग्यस्य अभाव इति भावः ४९

टी०स० ३६ अपश्यदितिलुप्तोपपत्तिकः पतितमतीवयैः ३७ ३८ ३९ ४० यस्यास्येति पूर्वंभृत्यतांगताः प्रजानः स्वोत्तरीयैर्व्यापयमानैर्भूमिर्विरजस्कीकृता पार
५९ थिवाभ्युत्थानमाविरजस्कं महीजसं कुर्वंति मताश्वंशपसैन्यपर्यायमन्यर्थः ४२ कपालसंलग्नेभरकपालयुक्ते घटीपटनिरंतरे शवसंबंधिघटीपटमानेमाश्रय

श्मशानमागतः कस्मादद्यैवं स नरेश्वरः विहायपुत्रशोकं सापश्यंतीपतितंपतिं ३६ प्रहृष्टाति
स्मितादीनाभर्तृपुत्रार्तिपीडिता वीक्षंतीसातदापश्यन्मूर्च्छयाधरणीतले ३७ प्राप्यचेतश्च
शनकैः सागद्गदमभाषत । धिक्त्वांदैवहताकरुणानिमर्यादजुगुप्सित ३८ येनायममरप्रख्यो
नीतोराजाश्वपाकतां राज्यनाशंसुहृत्यागंभार्यातनयविक्रयं ३९ प्रापयित्वापियेनैवंचांडा
लोयंकृतोनृपः नाद्यपश्यामितेच्छत्रं सिंहासनमथापिवा ४० चामरव्यजनेवापिकोयंवि
धिविपर्ययः यस्यास्यव्रजतःपूर्वंराजानोभृत्यतांगताः ४१ स्वोत्तरीयैःप्रकुर्वंतिविरजस्कंमही
तलं सोयंकपालसंलग्नेघटीपटनिरंतरे ४२ मृतनिर्माल्यसूत्रांतर्लग्नकेशसुदारुणे वसानि
ष्यंदसंशुष्कमहापटलमंडिते ४३ भस्मांगारार्धदग्धास्थिमज्जासंघट्टभीषणे गृध्रगोमायुना
दार्तेप्रनष्टक्षुद्रविहंगमे ४४

घटयंत्राः घटपटाश्च तैर्निरंतरे निरवकाशे इत्यर्थः ४२ मृतानां निर्माल्यसूत्रांतर्लग्नकेशे ग्रथितपुष्पमालासंबंधितंतवस्तन्मध्ये लग्नायेशवकेशास्तैः सु
दारुणे भयंकरे वसानिष्यंदेनशुष्कं संशुष्कं सूर्यकिरणैर्नीरसं यन्महापटलं भूलेपनं तेन मंडिते ४३ भस्मांगाराः ग्रामार्धदग्धशवास्थि मज्जास्तैश्च नि
घट्टनात् तेषां संघट्टः संमर्दस्तेन भीषणे गृध्रगोमायूनां नादैरार्तेस्तुतेषु क्षुद्रविहंगमा मांसभक्षिणः काकादयो यस्मिन् ४४ ॥ ५३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०१० प्रत्यभिज्ञायेति पूर्वानुभूतचिन्हज्ञानेनेत्यर्थः २५ २६ २७ २८ चहंयेकिमितिशेषः २९ पुत्रश्च त्वमद्यापि ममनालसंभूत मित्यर्थः ३६

ज्ञात्वापश्चात संतप्तो मूर्च्छाम धिजगामह स्रा च तं प्रत्यभिज्ञायतामवस्थामुपागतं २५ मूर्छिता निपपातार्त्ता निश्चेष्टा धरणीतले चेतनांप्राप्य राजेंद्रो राजपत्नीचवौसमं २६ विलेपतः सुसंतप्तो शोकभारेणपीडितो राजोवाच हावत्स सुकुमारंतेवदनं कुंचितालकं २७ पश्यतोमे सुखंदीनं हृद्यं किन्नदीयेते तात तातेति मधुरं ब्रुवाणस्त्वयमागतं २८ उपगुह्येकदावस्ये वत्सवत्सेति सो हृदात कस्यजानुप्रणीतेन पिंगोक्षितिरेणुना २९ ममोत्तरीयमुत्संगं तथांगमलमेष्यति नवालंममसंभूतं मनोहृदयनंदन ३० गतंराज्यमशेषंमे सबांधवधनंमहत अहंमहाहिदृष्ट स्यपुत्रस्याननपंकजं ३१ निरीक्षन्न घघोरेण विषेणाधिकृतोधुना एवमुक्त्वातमाधाय वालकंबाष्पगद्गदः ३२ परिष्वज्यचनिश्चेष्टो मूर्छयानिपपातह ततस्तंपतितंदृष्ट्वा शैव्या चैवमचिंतयत ३३ अयंसुपुरुषव्याघ्रः स्वरेणैवोपलक्ष्यते विद्वज्जनमनश्चंद्रो हरिश्चंद्रो नसंशयः ३४ तथास्यनासिकातुंगातिलपुष्पेणमाशुभा दंताश्चमुकुलप्रख्याः ख्यातकीर्तेर्महात्मनः ३५

टी०३१ घोरेण विषेणासंतापरूपेण ३२ शैव्यानाम्पत्नी ३३ अयंसेतिपूर्वंसंदिग्धं ज्ञानंजातमधुनातुनिश्चितंजात मित्यर्थः ३४ ३५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ तरंगिणः कुटिला इत्यर्थः १४ १५ १६ १७ स्फीतिमभ्यागत इति ।मैवायं नु इति सप्तु इति ज्ञायतमित्यर्थः १८ तथास्थितः स्थिरं पातितर्निश्चि
२३॥

नीलान् केशान् कुंचिताग्रान् समान् दीर्घान् तरंगिणः राजीवसदृशे नेत्रे ओष्ठौ बिंबफलोपमौ १४ विश
लवक्षा दीर्घघोणो दीर्घबाहुर्नतांसकः विशालपादो गंभीरः सूक्ष्मांगुल्यवनीधरः १५ मृणालपादो
गंभीरनाभिरुन्नतकंधरः अहो ... हि नरेंद्रस्य कस्यापि अंशे कुले शिशुः १६ जातो नीतः कृतांतेन कामपां
शुद्धुरात्मना सृतः॰ एवं दृष्ट्वाथ तं बालं मातुरंके प्रसारितं १७ स्फीतिमभ्यागतो राजा हा हेत्यश्रूण्यपा
तयत् सोप्युवाच च वत्सो मे दशामेनामुपागतः १८ नीतो यदि च घोरेण कृतांतेनात्मनो वशं विचार
यित्वा राजा सो हरिश्चंद्रस्तथा स्थितः १९ ततो राज्ञी महादुःखावेशादिदमभाषत राज्ञ्युवाच हा व
त्स कस्य पापस्य त्वय ध्यानादिदं महत् २० दुःखमायतितं घोरं तद्रूपं नोपलभ्यते हा नाथ राजन्भ
वता मामपास्य सुनः खिन्ना २१ कस्मिन्संस्थीयते स्थाने विश्रब्धं केन हेतुना राज्यनाशः सुहृत्त्यागो
भार्या तनयविक्रयः २२ हरिश्चंद्रस्य राजर्षेः किं विधातः कृतं त्वया इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा स्थान
च्युतस्तदा २३ प्रत्यभिज्ञाय देवीं तां पुत्रं च निधनं गतं कष्टं ममैव पत्नीयं बालकश्चापि मे सुतः २४ ॥

दुवाचेत्यर्थः १९ २० यस्यापस्ता तापमति तं तद्रूपमित्यर्थः २१ २२ स्थानाच्युतो राज्यभ्रष्टः २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० म० ३ ४ ५ ६ ७ ८ वस्त्रमस्याक्षिपत्तदेति अस्य वस्त्रग्रवस्त्रमुखोपरियद्वस्त्रं स्थितं तदाक्षिपत् आकर्षितवानित्यर्थः कीदृशः उत्तोली

२३७

नजानातिनृपःपत्नींसानजानातिभूपतिं अब्रवीद्गुरुदुःखार्त्ता स्वमृत्युमभिकांक्षती ३ स्त्रीउवाच नाहं
लश्रुणुमेवाक्यं किंचित्त्वं यदिमन्यसे मृतस्तिष्ठतिमेपुत्रोनातिदूरे वहिःपुरात् ४ तंदग्धामिहत्वंयत्र
दानय त्वानयांतिकं तावत्प्रतीक्ष्यतांपश्चादसिनाघातयस्वमां ५ तेनाप्य वाढमित्युक्त्वा प्रेषिता
वालकंप्रति साजगामातिदुःखार्त्ता विलपंती सुदारुणां ६ भार्यातस्य नरेंद्रस्य सर्पदष्टंहिवाल
कं हापुत्र हावत्स शिशो इत्येवं वदतीमुहुः ७ कृशाविवर्णा मलिनापांसुध्वस्तशिरोरुहा ॥
स्मशानभूमिमागत्य वालंस्थाप्याविशद्भुवि ८ तस्याविलापशब्दंतमाकर्ण्यसनराधिपः
प्रावसन्निधिमागत्यवस्त्रमस्याक्षिपत्तदा ९ तांतथारुदतींभार्यांनाभ्यजानातिभूमिपः चिरप्रवास
तप्तांपुनर्जातामिवावलां १० सापितंचारुकेशांतंपुरोदृष्टाजटालकं नाभ्यजानन्नृपवरंशुष्कवृक्षत
चोपमं ११ भूमौनिपतितंवालंदृष्ट्वाशीविषपीडितं नरेंद्रलक्षणोपेतमाचिंतयत्सोनृपः १२ अ
स्यपूर्णेंदुवदनंवक्त्रंशुभमुन्नसमव्रणं दर्पणाप्रतिमोत्तुंगकपोलयुगशोभितम् १३ श्रीभगवती

तिपरिज्ञानार्थमितिभावः ९ भार्येतिनाभ्यजानाति १० ११ १२ १३ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ स॰ ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ इति श्रीदेवीभागवतटीकायां गौडपादानुसारिव्याख्याने सप्तमस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः २५ सप्तविंश
१२२

गृहीत्वा वेतनं मे च कस्मात्कार्यं विलुंपसि यः स्वामिवेतनं गृह्य स्वामिकार्यं विलुंपति ८२ नरकान्नि
ष्कृतिस्तस्य नास्ति कल्पायुतैरपि राजोवाच चांडालनाथ मे देहि द्विजाय पाप मन्युदारुणं ८३ सत्वरं
वृहितं क्षिप्रं घातयिष्यामि संशयं घातयित्वा तु तं शत्रुं न बदास्यामि मेदिनीं ८४ देवदेवेश्वरीः सिद्धैर्गं
धर्वैरपि संयुतं देवेंद्रमपि जेष्यामि निहत्य निशितैः शरैः ८५ एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यं हरिश्चंद्रस्य
भूपतेः चांडालः कुपितः प्राह वेपमानो महीपतिं ८६ चांडाल उ॰ चांडालदासतां कस्मात्पूर्वं गांभा
षसे वचः दासकिं बहुना नूनं ममाग्रे गदतो वचः ८७ निर्लज्जतर चेद्दासकिं चित्पापभयं हृदि किं
मर्थं राजसत्तां याता चांडालस्य तु वेश्मनि ८८ गृहाणेमं ततः खड्गं मया त्वं ... शिरो भुजं एवमुक्त्वा
थ चांडालो राज्ञे खड्गं न्यवेदयेत् ८९ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः
सूत उवाच ततोऽथ भूपतिः प्राह राज्ञो स्थित्वा स्वधोमुखः अत्रोपविश्यतां बाले पापस्य पुरतो मम
१ शिरस्ते छेदयिष्यामि हंतुं शक्नो मि चेत्करः एवमुक्त्वा समुद्यम्य खड्गं हंतुं गतो नृपः २॥ ॥

हितैं ... यथा भूप ... तारा ... की यपत्नीति श्रुत्वा ... ततः परं चांडालेन राज्ञे खीव धाय खड्गं समर्पितं ततः परं ... प्राह ततोचेति॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अपरं ऽप्यं सेवकं देहि स्ववधं करिष्यतो त्यर्थः असाध्यमपीति एतद्भिन्नमित्यर्थः ७३ ७४

हरिश्चंद्रेम यो वाच वाचा वहुप्रयातं द्रा रेदास स्ववध्यतामेषा दुष्टात्मा माविचारय ७१ तद्वाक्यं भूपतिः
श्रुत्वा वज्रपातोपमं तदा नेपमानोथ चांडालं प्राह स्त्रीवधशंकितः ७२ न शक्तोहमिदं कर्तुं श्वपरे
हि ममापरं असाध्यमपि यत्कर्म तत्करिष्ये त्वयोदितं ७३ श्रुत्वा तदुक्तं वचनं श्वपचो वाक्यमब्र-
वीत् माभैषीस्त्वं गृहाणासि वधो स्याः पुण्यदो मतः ७४ वालानामेव भयदा नेयं रक्ष्या कदाचन ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राजा वचनमब्रवीत् ७५ स्त्रियो रक्ष्याः प्रयत्नेन न हंतव्याः कदाचनः स्त्रीवधे
कीर्तितं पापं मुनिभिर्धर्मतत्परैः ७६ पुरुषो यः स्त्रियं हन्यात् ज्ञानतो ऽज्ञानतोपि वा नरके पच्यते
सोथ महारौरवपूर्वके ७७ चांडाल उवाच मावदासि गृहाणैनं नीक्ष्णां विद्युत्समप्रभं यत्रैकस्मिन्
वधं नीते वहूनां तु सुखं भवेत् ७८ तस्या हिंसा कृता नूनं वहुपुण्यप्रदा भवेत् भक्षितान्यनया भूरिलोकाडिं
भानि दुष्टया ७९ तत क्षिप्रं वध्यतामेषा लोकः स्वस्थो भविष्यति राजो० चांडालाधिपते नो ऽहं व्रतं स्त्रीवध
वर्जितं ८० भूत्म तस्मात्तो यत्नं न कुर्यां स्त्रीवधे तव चांडाल उ० स्वामिकार्ये विना द्रष्ट किं कार्यं विद्यते परं १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

७० ५१ ५२ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१

।५८ सीयं भवतीत्यर्थः ६१ शुभाचेद्यदि राक्षसीनास्तीत्यर्थः यतएवं तस्या दृहिर्भक्षार्थमिति ६२ ॥ ६३

अथैतेशंकिं तस्यां रोमांचिततनूरुहः संत्रस्ताः प्राहुरन्योन्यमुद्गतायुधपाणयः ६० नू
नं स्त्रीन भवत्येषा यतः किंचिन्न भाषते तस्मादृध्या भवेदेषा पलनो वालघातिनी ६१ शुभा चेत्
तर्हि किंत्वत्र निशार्धे तिष्ठते बहिः भक्षार्थमनया नूनमानीतः कस्यचिच्छिशुः ६२ इत्युक्त्वा तैर्गृ
हीता सा गाढं केशेषु सत्वरं भुजयोरपरैश्चैव कैश्चाधिगलके तथा ६३ खेचरीयास्वतीत्युक्तं बहु
भिः शस्त्रपाणिभिः आकृष्य पक्कणो नीत्वा चांडालाय समर्पिता ६४ हे चांडाल वहिर्दृष्टा ह्यस्मा
भिर्वालघातिनी वध्यतां वध्यतामेषा शीघ्रं नीत्वा वहिस्थले ६५ चांडालः प्राह तां दृष्ट्वा जातेयं लोक
विश्रुता न दृष्टपूर्वा केनापि लोकडिंभान्यनेकधा ६६ भक्षितान्यनया भूरि भवद्भिः पुण्यमार्जितम्
स्यातिवः शाश्वती लोके गच्छध्वं च यथासुखं द्विजस्त्रीवालगोघाती स्वर्णस्तेयी च यो नरः अग्नि
दो वर्त्मघाती च मद्ययोगुरुतल्पगः ६८ महाजनविरोधी च तस्य पुण्यप्रदो वधः द्विजस्यापि स्त्रिया वा
पि न दोषो विद्यते वधे ६९ अस्या वध क्रमे योग इत्युक्त्वा गाढबंधनैः वध्वा केशेषु या कृष्य रज्जुभिस्ता

६४।६५ लोकडिंभानि लोकानां बालकानि ६६ पुण्यमार्जितमेतस्या वधेनेत्यर्थः ६७ ६८ ६९ ७० मताडयन्त ७०॥ ७०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०स० ४९ ॥ ५० इंगता भतिवाहा वस्या चलन वता ५१ ५२ भूपते त्वंत पूर्वी त्वपि ५३

१३०

हा राजन् पृथिवीनाथ क्व ते राज्यं क्व मंत्रिणः क्व ते सिंहासनं छत्रं क्व ते खड्गः क्व तद्धनं ४९ क्व सा ये
ध्या क्व ते लक्ष्मी गिरिश्च गजा नाश्वरथप्रजाः सर्वमेतत्तथापत्र मोत्यक्त्वा क्व गतोसि रे ५० साकांत हा नृप
गच्छ पश्येमं संस्तुतं प्रियं येन ते रंगता वक्षः कुंकुमेनावलेपितं ५१ स्वशरीरं नः पंके दिग्गाले
मलिनीकृतं येन ते चारुभावेन मृगनाभि विलेपितः ५२ शोभितो भाल तिलकस्त्वं वा कस्येन भू
षते यस्य वक्त्रं मृदा लिप्तं स्नेहाद्धैर्चुंवितं मया ५३ तन्मुखं मक्षिकालिप्यं पश्येकीटैर्विदूषितं हा
राजन् व्यपयतं पत्रं भुवि स्थिरं क वन्मृतं हा देव किं मया कृत्यं कृतं पूर्वे भवांतरे तस्य कर्मफल
स्येदृनपारमुपलक्षये ५५ हा पुत्र हा शिशो वत्स हा कुमार क सुंदर एवं तस्या विलापं तं श्रुत्वा ना
गर पालकाः ५६ आगत्याल्वारितास्तस्याः पार्श्वमीयुः सुविस्मिताः जनाजचुः कान्तं बालश्च
कस्यायं पतिस्ते कुत्र तिष्ठति ५७ एकेव निर्भया रात्रौ कस्मात्वमिह रोदिषि एवमुक्ता यदा तन्नोन
किंचिद्वाक्यमब्रवीत् ५८ भूयो पिपृष्टा सा तत्र मौलध्वी भूता बभूव ह विललापातिदुःखार्त्ता शोकाश्रु प्लुत
लोचना ५९

५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ ३८ ३९ शिवानीशतस्य निनादः संजातो यस्मिंस्तादृशमित्यर्थः ४० अस्मादस्य मारभ्यते तव मित्राव यस्याः स्वहानरता नितंयां मध्ये त्वमेवैकः
१२९.

तथापश्यन्मुखं तस्य भूयो जीवितशंकया निर्जीववदनं दृष्ट्वा मूर्छिता निपपात ह ३७ हस्तेन वद
नं गृह्य पुनरेवमभाषत शयनं त्यज मे बाल शीघ्रं जागृहि भीषणं ३८ निशार्द्धं वर्तते चेह शिवाश
तनिनादितं भूतप्रेतपिशाचाद्यैर्डाकिनीयूथनादितं ४० मित्राणि ते गतान्यस्मात्त्वमेकस्तु कु
तः स्थितः सत्य उवाच एवमुक्त्वा पुनस्तन्वी करुणं प्ररुरोद ह ४१ हा शिशो बाल हा वत्स रोहि
ताख्य कुमारक रे पुत्र प्रतिशृणु त्वं मे कस्मात्त्वं न प्रपश्यसि ४२ तवाहं जननी वत्स किं न जानासि पश्य
मां देशत्यागाद्राज्यनाशात्पुत्रभार्यात्मविक्रयात् ४३ यद्दासित्वाच्च जीवामि त्वां दृष्ट्वा पुत्र केवलं॥
ते जन्मसमये विप्रैर्यदादिष्टं यत्तन्नागतं ४४ दीर्घायुः पृथिवीराजः पुत्रपौत्रसमन्वितः शौर्यदानर
तिः सत्त्वो गुरुदेवद्विजार्चकः ४५ मातापित्रोस्तु प्रियकृत्सत्यवादी जितेन्द्रियः इत्यादि सकलं त्वा
तमसत्यमधुना सुत ४६ चक्रमत्स्यातपत्र श्रीवत्स स्वस्तिक ध्वजाः तव पाणितले पुत्र कलश
श्चामरं तथा ४७ लक्षणानि तथान्यानि तव हस्ते यानि सन्ति च तानि सर्वाणि मोघानि संजातान्यधुना सुत ४८

कुतो वस्थितः इति विलापवाक्यमेतत् ४१ अतिशयेन प्ररुदितं ४२ त्र्वेति संबोधनं ४३ यज्जीवामि त्वां केवलं दृष्ट्वा जीवामीत्यर्थः ४४ ४५ ४६ ४७ मोघानि
व्यर्थानि ४८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० म० २७ पादाभ्यंगादिकर्मणा पादसंवाहनादिनेत्यर्थः २८ अथेति पादसंवाहनानंतरमित्यर्थः २९ ॥ ३० ३०
२९

विप्र उवाच किं ते पुत्रेण मे कार्यं गृहकर्म कुरुष्व मे किं न जानासि मे क्रोधं कश्यपात्मज यं २७
एवमुक्ता स्थिता धैर्याद्गृहकर्म चकार ह अथ धेनुर्गता तत्र स्वाः पादाभ्यंगादिकर्मणा २८ ब्राह्म
णो नाथ सा प्रोक्ता पुत्रपार्श्वं व्रजाधुना नस्यदाहादिकं कृत्वा पुनरागच्छ सत्वरं २९ न तु मे
तयुष्या प्रातर्गृहकर्म ममेति च ततस्त्वेकाकिनी रात्रौ विलपंती जगाम ह ३० दृष्ट्वा मृतं दिनं
प्रचंभ्रष्टं शोकेन पीडिता यूथभ्रष्टा कुरंगीव विवत्सा सौरभीयथा ३१ वाराणस्या बहिर्गत्वा
श्मशाने दृष्ट्वा निजं सुतं शयानं रंकवद्भूमौ काष्ठदर्भतृणोपरि ३२ विललापातिदुःखार्ता भृशं कृ
त्वा सुनिष्ठुरं हा हि मे संमुखं कस्मात्क्रोधितोसि वदाधुना ३३ आपास्यभिमुखो नित्यमं वेत्युक्त्वा
पुनः पुनः गत्वा सविलत्यदा तस्य पपातोपरि मूर्छिता ३४ पुनः सा चेतनां प्राप्य दोर्भ्यामालिंग्य बालकं
तन्मुखे वदनं न्यस्य रुरोदार्ता स्वनैस्तदा ३५ कराभ्यां ताडनं चक्रे मस्तकस्योदरस्य च हा बाल हा शिशो व
त्स हा कुमारक सुंदर ३६ हा राजनं क गतोसि त्वं पश्य मे बालकं निजं प्राणेभ्योपि गरीयांसं भूतले पतितं मृतं ३७

३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ १६ ७ १८ १९ २०
१२ धर्मसंकीर्तनेन कृतकार्येणास्तीति चेत्तत्राह यास्तिति अपरे दैवी

अशक्ता चेत्कथं तर्हि गृहीतं मम तद्धनं एवं निर्भर्त्सितानेन क्रूरवाक्यैः पुनः पुनः १६ रुदिता
करुणं साह विप्रं गद्गदया गिरा स्वामिन्मम सुतो बालः मयेह शंभजावहिः १७ अनुज्ञां मे प्रयच्छ
त्वं द्रष्टुं यास्यामि बालकं दुर्लभं दर्शनं तेन संजातं मम सुव्रत १८ इत्युक्त्वा करुणं बाला पुनरेव
रुरोद ह पुनस्तां कुपितो विप्रो राजपत्नीमभाषत १९ ब्राह्मण उवाच शठे दुष्टसमाचारे किं न
जानासि पातकं यः स्वामिवेतनं गृह्य तस्य कार्यं विलुम्पति २० नरके पच्यते सोथ महारौरवपूर्व
के उषित्वा नरके कल्पं ततो मौकुक्कुटो भवेत २१ किमनेनाथवा कार्यं धर्मसंकीर्तनेन मे यस्तु
पापरतो मूर्खः क्रूरो नीचोनृतः शठः २२ तद्वाक्यं निःफलं तस्मिन् भवेद्बीजमिवोषरे यदि ते वि
द्यते किंचित्परलोकभयं यदि २३ एवमुक्ताथ सा विप्रं वेपमाना ब्रवीद्वचः कारुण्यं कुरु मे नाथ
प्रसीद सुमुखो भव २४ प्रस्थापय मुहूर्तं मां यावद्द्रक्ष्यामि बालकं एवमुक्त्वाथ सा मूर्ध्ना निप
त्य द्विजपादयोः २५ रुरोद करुणं बाला पुत्रशोकेन पीडिता अथाह कुपितो विप्रः क्रोधसंरक्तलोचनः २६

ऊ मिव तद्वाक्यं धर्मशास्त्रोपदेशवाक्यं तस्मिन् मूर्खत्वादिधर्मवति निष्फलं यतस्तत इत्यर्थः २२ एहितेइति एहि गृहकार्यार्थ मित्यर्थः २३॥२४॥२५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

651

३८ ल॰ निशामुखेतायंका रोरोदनम लक्ष्मीकारकमतिनिबद्धकेत्यर्थः : ५ धूसरा धूलिभिर्मलि

१३१ उदकस्थानमासाद्य नदा बालस्तृषान्वितः भुविभारं विनिक्षिप्य जलस्थाने तदा शिशुः ५ कामतः
सलिलं पीत्वा विश्रम्य च मुहूर्तकं वल्मीकोपरि विन्यस्त भारो हर्तुं प्रचक्रमे ६ विश्वामित्राज्ञया तत्र
तत्र कृष्णसर्पो भयावहः महाविषो महाघोरो वल्मीकान्निर्गतस्तदा ७ तेनाहो बालको दष्टस्तत्रै
व च पपात ह रोहिताख्यं मृतं दृष्ट्वा ययुर्वा ला द्विजालयं ८ त्वरिता भयसंविग्नाः प्रोचुस्तन्मातुरग्र
तः हे विप्रदासि ते पुत्रः क्रीडां कर्तुं बहिर्गतः ९ अस्माभिः सहितस्तत्र सर्पदष्टो मृतस्ततः इति
सा तद्वचः श्रुत्वा वज्रपातोपमं तदा पपात मूर्च्छिता भूमौ छिन्नेव कदली यथा अथ तां ब्राह्म
णो हृष्टः पानीयेनाभ्यषिंचत ११ मुहूर्ताच्चेतनां प्राप्तां ब्राह्मणस्तामथाब्रवीत ब्राह्मण उ॰ अल
क्ष्मीकारकं निंद्यं जानंतीत्वं निशामुखे १२ रोदनं कुरुषे दुष्टे लज्जा ते हृदये न किं ब्राह्मणेनैवमुक्ता सा
न किंचिद्वाक्यमब्रवीत १३ रोरुद्यमाणा दीना पुत्रशोकेन पीडिता अश्रुपूर्णमुखी दीना धूसरा मुक्त
मूर्धजा १४ अथ तां कुपितो विप्रो राजपत्नीमभाषत धिक् त्वां दुष्टे कुपितमे हि मम कार्यं विलुपसि १५

नेत्यर्थः १२ १४ कथं मौल्यं गृहीतं त्वमित्यर्थः अंग सोत्यप १५ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अ०स० शवानां दर्शने शवान्वेषणे २८ २९ ३० ३१ नानाशवानां पिंडार्थैर्ये चौदनाः कृतास्तैर्भक्षितैर्या क्षुन्निवृत्तिस्तत्परायणः ३२ ३३ इति श्रीदेवीभागवततिलके २४ अध्यायः

११९ अर्धोनैकोनत्रिंशतितमे तु भूपतेः पुत्रभार्याकर्षणं सर्पकदंशनाभूम्टने चांडालेन दरिद्रं चेत्स्मशान कार्यार्थे नियुक्ते सत्यनंतरं जातं वृत्तमाह एकदा

मलेन दिग्धसर्वांगः शवानां दर्शने व्रजन् लकुटाकारकल्पश्च धावंश्चापि ततस्ततः २८ अग्निकु
ण्ड इदं मौल्यं शतं प्राप्यामि राजतः इदं मम इदं राज्ञ इदं चांडालकस्य च २९ इत्येवं चिंतयन् राजा
बवस्थां दुस्तरां गतः जीर्णकर्पटसंग्रथितकृतकंथापरिग्रहः ३० चिताभस्मरजोलिप्तमु
खबाहूदरांघ्रिकः नानामेदवसामज्जालिप्तपाण्यंगुलीयकः ३१ नानाशवौदनकृतक्षुन्निवृ
त्तिपरायणः तदीयमाल्यसंश्लेषकृतमस्तकमंडलः ३२ न रात्रौ न दिवा शेते हा हेति प्रवदन्मुहुः एवं
द्वादशमासास्तु नीता वर्षशतोपमाः ३३ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः २४
स्वत उवाच एकदा तु गतो रंतुं बालकैः सहितो बहिः ब्राह्मणस्य नातिदूरे रोहिताख्यः कुमारकः १
क्रीडां कृत्वा ततो दर्भान् ग्रहीतुमुपचक्रमे कोमलानस्य मूलांश्च सा[illegible]कृतवान् बालः २ आदेशी
नार्थं नियुक्तानस्य गुरुणा नयतस्ततः सत्कृष्णाभ्रसंनिभो वहिर्निर्गत्य लभ्ययं ३ पलाशकाष्ठान्या
दाय तेन होमार्थमादरात् मस्तके भारकं कृत्वा लिखमानः पदे पदे ४

तिलतंतौ कृत्वा तिलको कटे वर्षान्यनुसार

तोमारवस्त्रेण कतीत्यर्थः स्वस्वतरनुरेण उर्ध्वः ... इति गर्सैः कियापी रंसोहरलं कियते इति रहे इति श्रीधोमस्त्री ब्राह्मणनात्नी नातेन

इत्यंतम यावित्यत्र इति तात्पर्यम् ...।२।११।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

652

दे॰ म॰ १७॥१८ उत्प्रेक्षां करोति अर्धदग्धेति विकसद्दंतपंक्तिभिर्धदग्ध शवास्यानि हसंतीति किमिति अग्निमध्यस्य कायस्य शरीरस्यैवं व्यवस्थितिर्दुर्दशा भवतीति १९
९॥५

धूमांस्तु दक्षिणे देशे विद्यमानं भयानकं शवमाल्यसमाकीर्णं दुर्गंधबहुधूमकं १७ स्मशानं
घोररक्षन्नादं शिवाशतसमाकुलं अर्धदग्धशवास्यानि विकसद्दंतपंक्तिभिः १८ हसंतीवाग्नि
मध्यस्थकायस्यैवं व्यवस्थितिः १८ गृध्रगोमायुसंकीर्णं श्ववृन्दपरिवारितम् १९ अस्थिसंघा
तसंकीर्णं महादुर्गंधसंकुलम् नानामृतसुहृन्नादं महाकोलाहलाकुलं २० हा पुत्र मित्र हा बंधो
भ्रातर्वत्स प्रियाद्य मे हा पते भागिनेयाद्य हा मातुल पितामह २१ मातामह पितः पौत्र क्व गतो
स्येहि बांधव इति शब्दैः समाकीर्णं भैरवैः सर्वदेहिनां २२ ज्वलन्मांसवसामेदश्चमिति ध्वनिसंकु
लं अग्नेश्चटचटाशब्दो भैरवो यत्र जायते २३ कल्पांतसदृशाकारं स्मशानं तत्सुदारुणं सा प्राप्ता
तत्र संप्राप्तो दुःखादेवमशोचत २४ हा भृत्या मंत्रिणो यूयं क्व तद्राज्यं कुलोचितं हा प्रिये पुत्र मे
बालमांत्यक्त्वा मंदभाग्यकम् २५ ब्राह्मणस्य च कोपेन गता यूयं कदूरतः विना धर्मं मनुष्याणां ना
पतेनस्य भं कदाचन २६ यत्नतो धारयेतस्मात्पुरुषो धर्ममेव हि इत्येवं चिंतयंस्तत्र चांडालोक्तः पुनः पुनः ७

नानाम्‌ जानामनेकत्वतानां सुहृदां रोदननादो यस्मिन् २० हे प्रिया द्याहं त्वया वा यथा हा पते त्याज्यते इत्यर्थः २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० शोकमेवाह तन्वीति बालं दृष्ट्वेत्यन्वयः ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ वीरबाहोस्तन्नामकस्य चांडालस्या
१११

तन्वी दीनमुखी दृष्ट्वा बालं दीनमुखं पुरः मासरत्यसकृद्विष्टा मोक्षयिष्यति नौ नृपः ६ उपात्तवि
त्तो विक्रेय दत्त्वा वित्तं प्रतिश्रुतं रोदमानं सु तन्वी ह्यमां च संबोधयिष्यति ७ तत्पार्श्वे व्रजामी
ति रुदंतं बालकं पुनः तात तातेति भाषंतं तथा संबोधयिष्यति ८ न सा मां मृगशावाक्षी वेत्ति
चांडालतां गतं राज्यनाशः सुहृत्त्यागो भार्यातनयविक्रयः ततश्चांडालता चेयमहो दुःखपरं
परा एवं स निवसन्नित्यं स्मरं स्मरं दयितां सुतं १० निनाय दिवसान्राजा चतुरो विधिपीडितः अ
थान्हि पंचमे तेन निगडान्मोचितो नृपः ११ चांडालेनानुशिष्टश्च मृतचेलापहारणे क्रुद्धेन प
रुषैर्वाक्यैर्निर्भर्त्स्य च पुनः पुनः १२ काश्याश्च दक्षिणे भागे श्मशानं विद्यते महत् तद्रक्षस्व य
थान्यायं न त्याज्यं तत्त्वया क्वचित् १३ इमं च जर्जरं दंडं गृहीत्वा याहि माचिरं वीरबाहोरयं दंड इति
घोषय सर्वतः १४ सूत उवाच कस्मिंश्चिदथ काले तु मृतचेलापहारकः हरिश्चंद्रोऽभवद्राजा श्मशाने
तद्वशानुगः १५ चांडालेनानुशिष्टस्तु मृतचेलापहारिणा राजा तेन समादिष्टो जगाम शवमंदिरं १६

पं दंडस्तस्याहं दूत इत्यर्थः १४ ॥ १५॥ शवमंदिरं श्मशानं १६

१६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी० रि० ३४ ३५ ३६ ३७ नरश्रेष्ठोऽपि चांडालं नरत्वं पर्य्यग्रहीत्वा हारिश्चंद्रं तत्र हस्ते दत्वा ययौ विश्वामित्रः ३८ इति श्रीदेवीभागवतटीकायां सप्तमस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः

अनृणोऽसि महाभाग दत्तास्या दक्षिणा त्वया ततो दिवः पुष्पवृष्टिः पपात नृपमूर्द्धनि ३६ साधु
साध्विति तं देवाः प्रोचुः सोमा महौजसः हर्षेण महताविष्टो राजा कौशिकमब्रवीत ३७ राजोवाच
त्वं हि माता पिता चैव त्वं हि बंधुर्महामते यदर्थं मोचितो दंते सर्वाच्छ्रेवानृणीकृतः ६ किंकरोमि महाबा
हो श्रेयो मे वचनं तव एवमुक्ते तु वचने नृपं मुनिरभाषत ३७ विश्वामित्र उ० चांडालवचनं कार्यं म
म प्रभृति ते नृप स्वस्ति ते स्तुतितं प्रोच्य तदादाय धनं ययौ ३८ इति श्रीदेवीभागवते महापु
राणे सप्तमस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः २३ शौनक उवाच ततः किमकरोद्राजा चांडालस्य गृहे गतः
तद्ब्रूहि सूतनय त्वं पृच्छतः सकलं हि मे १ सूत उ० विश्वामित्रे गते विप्र श्वपचो हृष्टमानसः वि
श्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्वा बध्वा नरेश्वरं २ असत्यो यास्यसीत्युक्त्वा दंडेनाताडयन्नरा दंडप्रहार
संभ्रांतमतीव व्याकुलेंद्रियः ३ इष्टबंधुवियोगार्त्तमानीय निजपक्कणे निगडे स्थापयित्वा तं स
यं सुष्वाप विज्वरः ४ निगडस्थस्ततो राजा वसंश्चांडालपक्कणे अन्नपाने परित्यज्य सदा वै तदशोचयत ५

त्रयोविंशे महापद्ये चांडालगृहवर्त्तनं तदनुज्ञानकारित्वं हारिश्चंद्रस्य वर्ण्यते १ चांडालाधीनतां प्राप्य सहारिश्चंद्रस्य तत्तमाह ततः किमकरोदिति १२३ पक्कणे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ इत्थं विश्वामित्रेण राज्ञा विक्रीतस्ततो विश्वामित्र एव स्वदासं हरिश्चंद्रं द्रव्यं गृहीत्वा चांडालायार्पयतितदास्तु राज्ञो न कश्चिद्

भवेयं विनियोगेण तव कर्मकरो दृशः तवैव मुनिशार्दूल प्रेष्यश्चित्तानुवर्त्तकः २३ विश्वामित्र उवाच
एवमस्तु महाराज ममैव भव किंकरः किंतु मद्वचनं कार्यं सर्वदैव नराधिपः २४ व्यास उ० एवमुक्ते प्रव
चने राजा हर्षसमन्वितः अमन्यत पुनर्जातमात्मानं प्राह कौशिकं २५ तवादेशं करिष्यामि सदैवाहं
न संशयः आदेशय द्विजश्रेष्ठ किं करोमि तवानघ २६ विश्वामित्र उ० चांडालागच्छ मद्दासमौल्यं
किं मे प्रयच्छसि महाराजसमौल्येन मयादत्तं तवाधुना २७ नास्ति दासेन मे कार्यं वित्ताशा वर्त्तते मम
व्यास उवाच एवमुक्ते तदा तेन श्वपचो हृष्टमानसः २८ आगत्य संनिधौ तत्र विश्वामित्रमभाषत चांडा
ल उ० दशयोजनविस्तीर्णे प्रयागस्य च मंडले २९ भूमिं रत्नमयीं कृत्वा दास्ये तेऽहं द्विजोत्तम अस्य कि
यणेनेयमार्द्धिश्च प्रदत्ता त्वया ३० व्यास उ० ततो रत्नसहस्राणि सुवर्णमणिमौक्तिकैः चांडालेन प्र
दानि जग्राह द्विजसत्तमः ३१ हरिश्चंद्रस्तथा राजा निर्विकारमुखोऽभवत अमन्यत तथा धैर्याद्विश्वा
मित्रोऽरिमेपतिः ३२ तत्र देवगणाः कार्ये परस्यं कारणं ख्याते अथांतरिक्षे सहसा वागुवाचाशरीरिणी ३३ श्री

पापश्चासीदिति हत्वा [illegible] गच्छेति २७ २८ ॥ २९ ३० ३१ निर्विकारमुख इति आशाखेन नरस्यानि भवति समयपरेयतितया करी मित्र नंदित लेन गमस्या से

हे.सं० १२ यदिसत्यमिति यदिसत्यंप्रमाणंभवति तर्हिमया पूर्ववाक्येनैव त्वंगृहीतोसिनोचेत्सत्यंजहीत्यर्थः १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
१२०

विचारयित्वायोब्रूते सोभीष्टंलभतेनरः सामान्यमेवतत्प्रोक्तमवचार्यंत्वयानघ १२ यदिसत्यं
प्रमाणंतेगृहीतोसिनसंशयः हरिश्चंद्र उ० असत्यान्नरकेगच्छेत्सद्यः क्रूरेनराधमः १३ ततश्चां
डालतांप्राप्तोनरः राजेसत्यता व्यासउ० तस्यैवंवदतःप्राप्तोविश्वामित्रस्तपोनिधिः १४ क्रोधामर्ष
विरक्ताक्षःप्राहचेदं नराधिपं चांडालोयंमनस्थंतेदानुवित्तमुपस्थितः १५ कस्मान्नदीयतेमह्यमशे
षायज्ञदक्षिणा राजोवाच भगवन्सूर्यवंशोत्थमात्मानंवेद्मिकौशिक १६ कथंचांडालदासत्वंगमिष्ये
वित्तकामतः विश्वामित्र उ० यदिचांडालवित्तत्वमात्मविक्रयजंमम १७ नप्रदास्यसिचेत्तर्हिशप्स्यामित्वा
मसंशयं चांडालादथवाविप्राद्देहिमेदक्षिणाधनं १८ विनाचांडालमधुनानान्यंकश्चिद्धनप्रदः धने
नाहंविनाराजन्यास्यामिनसंशयः १९ इदानीमेवमेवित्तंनप्रदास्यसिचेन्नृप दिनेर्धघटिकाशेषेनत्वांश
पामिनाटके २० व्यासउ० हरिश्चंद्रस्ततोराजाश्रुत्वावाक्यंसुनिर्जीवितः प्रसीदेतिवदन्यादौरश्वेर्जग्राहविह्व
लः २१ हरिश्चंद्र उवाच दासोस्म्यार्त्तोस्मिदीनोस्मित्वद्भक्तश्चविशेषतः प्रसादंकुरुविप्रर्षेकष्टश्चांडालसंकरः २

१७ १८ १९ २० मृतवच्छिन्नजीवितः अर्धमृतवत्क्षीणजीवनः २१ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰म॰ मयाद्येनेनशवभृतेनातियापिनावित्तक्रीतेनधनेनक्रीतेनयस्यार्तिः पीडागच्छतिमयाक्रीतेनपस्योपकारोभवति पुत्रहपशुरराप्रुक्तोममगौ
१९ त्वं ब्रवीतु च तदर्थे यामेद्यापि भास्करस्तिष्ठतिततोभास्करास्तानंतरं ममद्रव्यस्योपयोगाभाव इतिभावः धर्मइति हरिश्चंद्रपरीक्षार्थेचां
डालरूपेण धर्मोप्यागत इत्यर्थः २।३।५।५स्त्वार्थोभलवयोजनंममसिद्धंभवतीत्यर्थः ६।७ प्रवीरेतिनाम्नाविख्यातः ८ उत्तम

वित्तक्रीतेनयस्यार्त्तिर्मेयात्वेतेनगच्छति मब्रवीतुत्वराप्रुक्तोयामेतिष्ठतिभास्करः ३
अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चांडालरूपधृक् दुर्गंधोविकृतोरूक्षोश्मश्रुलो दंतुरो घृणी ४
कृष्णोलंबोदरःस्निग्धो करालःपुरुषाधमः हस्तजर्जरयष्टिश्च शवमालैरलंकृतः ५ चांडाल
उवाच अहंगृह्णामिदासत्वेभृत्यार्थःसुमहान्मम क्षिप्रमाचक्ष्वमौल्यंकि मेतत्तेसंप्रदीयते ६
व्यासउवाच तंतादृशमथालक्ष्यक्रूरदृष्टिंसुनिर्घृणं वदंतिमतदुःशीलंकस्त्वमित्याहपार्थिवः
७ चांडालउ॰ चांडालोहमितिख्यातः प्रवीरेतिनृपोत्तम शासनेसर्वदानिष्ठन्मृतचैलापहारकः ८
एवमुक्तस्तदाराजा वचनंचेदमब्रवीत ब्राह्मणःक्षत्रियोवापिगृह्णात्विति मतिर्मम ९ उत्तमस्योत्तमो
धर्मोमध्यमस्येवमध्यमः अधमस्याधमश्चैव इतिप्राहुर्मनीषिणः १० चांडालउ॰ एवमेवत्वयाधर्मः
कथितोनृपसत्तम अविचार्यत्वयाराजन्नधुनोक्तंममागतः ११

सोतितवाधमस्यगृहे मयोत्तमस्यधर्मोनचलिष्यतीत्यर्थः १० एवमेवेति यद्येवंतव मनसिवर्तते तर्हि योवाकोवामांगृह्णात्विति सामान्यतः किमिति
सत्यमुक्तं ब्राह्मणएवमांगृह्णात्विति किमितिनह्यवोक्तं तस्मादेव मेवा सत्यभाषणात्त्वएवाधर्मस्त्वया कथितः किमित्यर्थः ममागतो विचार्यैवमत्स्तैवकिमधुनोक्तंत्वयेत्यर्थः ॥११॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० ४६।४७ मम [illegible] ज्ञानं तपो बलं वर्त्तते तथा त्वं अथमं पश्य पश्चादुत्तमयाचयोर्यायत्र दक्षिणां देहि नेदश्री मन्यं सो इह कर्त्तव्य पत्रयो न्यम ल्पां दक्षिणां
२१८ दक्षिण्या [illegible] भिप्रायेण ब्राह्मण आह स्वनवंधोऽति ५१।५२।५३ नोत्तरमिति उत्तरं मर्यादानकर्त्तव्येत्यर्थः ५४ इति श्रीदेवीभागवतटिके २२ ध्यायः॥

सूतउवाच तद्दत्तं स्वल्यमालक्ष्य दारविक्रयसंभवं शोकाभिभूतं राजानं कुपितः कौशिकोब्रवीत
४९ ऋषिरुवाच राजसूयस्य यज्ञस्य नैषा भवति दक्षिणा अन्यद्दत्पाद्य क्षिप्रं संपूर्णा येन सा भवेत ५०
क्षत्रवंधो ममेमां त्वं सदृशीं यदि दक्षिणां मन्यसे तर्हि तत्क्षिप्रं पश्य मे त्वं परं बलं ५१ तपसोस्य सुतप्त
स्य ब्राह्मण्यस्यामलस्य च मत्प्राभावस्य चोग्रस्य शुद्धस्याध्ययनस्य च ५२ राजोवाच अन्यद्दास्यामि भ
गवन् कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यतां अधुना नास्ति विक्रीना पत्नी पुत्रश्च बालकः ५३ विश्वामित्र उवा०
चतुर्भागः स्थितो योयं दिवसस्य नराधिप एष एव प्रतीक्षा मे वक्तव्यं नोत्तरं त्वया ५४ इति श्री
देवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे द्वाविंशोध्यायः २२ व्यासउवाच तमेवमुक्त्वा राजानं निर्घृणं
निष्ठुरं वचः तदादाय धनं पूर्णं कुपितः कौशिको ययौ १ विश्वामित्रे गते राजा ततः शोकमुपागतः
श्वासोच्छ्वासं मुहुः कृत्वा प्रोवाचोच्चैरधोमुखः २

अष्टविंशत्यब्दा स्त्रीके देशे अन्ठोहि भूपतिः चाडावेनक्रयक्रीत इति सम्यक्कथोच्यते तदायेति राज्यदानदक्षिणाभूतं सार्धहेमभार२
यपरमितं धनं गृहीत्वा ययावित्यन्वयः १ १ ३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ ४१ अन्वीतो विश्वामित्रेण व्ययदं भार्यापुत्रविक्रयेण राज्यदान दक्षिणा तेन राज्ञा संपादिता ततः परं केनोपायेन मं राजानं धर्मान्तरच्युतं करिष्यामि
१२२ ति चिन्तयन् परस्माच्चार्थांते प्रथमं राज्ञोक्तं धनेन्छा यदि तं ब्रूहि यज्ञार्थे द्विजमन्त्रमय्या गंतव्यमयाच्या यां दास्यामि विपुलं धनमिति न दक्षिणंसता
तां यज्ञस्य दक्षिणां स्मरन्नति ज्ञातो विश्वामित्रो याचते यत्वयोक्तेति तत्र पर्यापि राज्ञा राजसूयस्येति नाम न गृहीतं किंतु सामान्ययज्ञस्य तथापि राज

क्षसगेहादिभिस्तुंगैस्तावादाय त्वरान्वितः अत्रांतरे मुनिश्रेष्ठस्त्वाजगाम महातपाः ४१ स
शिष्यः कौशिकेंद्रोसौ निष्ठुरः क्रूरदर्शनः विश्वामित्र उ॰ यात्वयोक्ता पुरा राजन् राजसूयस्य दक्षिणा
तां दस्व महाबाहो यदि सत्यं पुरस्कृतं हरिश्चंद्र उवाच नमस्करोमि राजर्षे गृहाणेमां स्वदक्षिणां
४३ राजसूयस्य यागस्य या मयोक्ता पुरानघ विश्वामित्र उ॰ कुतो लब्धमिदं द्रव्यं दक्षिणार्थे प्रदी
यते ४४ यतदाचक्ष्व राजेंद्र यथा द्रव्यं त्वयार्जितं राजोवाच किमनेन महाभाग कथितेन तवानघ ४५
शोकस्तु वर्धते विप्र श्रुतेनानेन सुव्रत ऋषिरुवाच अप्रशस्तं नैव गृह्णामि शीघ्रमेव प्रयच्छ मे ४६
द्रव्यस्यागमनं राजन् कथयस्व यथातथं राजोवाच मायादेवी तु सा भार्या विक्रीता कोटिसम्मितैः ४७
निष्कैः पुत्रो रोहिताख्यो विक्रीतोर्बुदसंख्यया विप्रैकादशको यस्तं सुवर्णस्य गृहाण मे ४८ ॥

राजसूय यज्ञस्यैव दक्षिणां गृहाण्यामि स एवममाभिमनोनोचेन्सत्यं त्यजेति ब्राह्मणाभिमानः ४२ स्वभार्याविक्रयेण सार्धहेमभारद्वयाधिकं धनं पलप्र
थं तत्पुरस्कृत्य राजोवाच गृहाणेमां दक्षिणामिति अन्तेन द्रव्ये राज्यदानदक्षिणां सार्धभारद्वयं प्रमितां गृहाणां वशिष्टं द्रव्यं यच्च स दक्षिणां गृहाणे ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एवंभार्यां वदित्वाथ सुसंबद्धं परस्परं पुत्रं च तमुवाचेदं मां त्वं हित्वा क्व यास्यसि ३० कां दिशं प्रति
यास्यामि को मे दुःखं निवारयेत् राज्यत्यागेन मे दुःखं वनवासेन मे द्विजः ३१ यत्पुत्रेण वियोगो मे
जातमाह स भूपतिः सकृत्ते भोग्या हि सदा लोके भार्या भवंति हि ३२ मया त्यक्तासि कल्याणि दुः
खेन विनियोजिता इक्ष्वाकुवंशसंभूतं सर्वराज्यसुखोचितं ३३ मामीदृशं पतिं प्राप्य दासीभावं
गतात्यसि ईदृशे मज्जमानं मां समुच्छोकसागरे ३४ को मामुद्धरते देवि योराणाख्या नविस्तरैः सत०
पश्यत स्तस्य राजर्षेः कशाघातैः सुदारुणैः ३५ घातयित्वा तु विप्रेण नेतुं समुपचक्रमे नीयमानौ
तु तौ दृष्ट्वा भार्यापुत्रौ स पार्थिवः ३६ विललापाति दुःखार्तो निश्वस्योष्णं पुनः पुनः यां न वायुर्न वारि
त्योन चंद्रो न पृथग्जनाः ३७ दृष्टवंतः पुरा पत्नीं सेयं दासीत्वमागता सूर्यवंशप्रसूतोयं सुकुमा
रकरांगुलिः संप्राप्तो विक्रयं बालो धिङ्मामस्तु सुदुर्मतिं हा प्रिये हा शिशो वत्स ममानार्यस्य दुर्न
यः ३८ दैवाधीनदशां प्राप्तो न मृतोस्मि तथापि धिक् सत० एवं विलपतो राज्ञो विप्रोंतरधीयत
५०

३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ · ३८ · ३९ ४०

656

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ काकपक्षधरः कर्णद्वयोपरि चूडा काकपक्षः १९।२०।२१।२२। शतसहस्रमिति गुणतारतम्येन मौल्यतारतम्यं २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६
१९५

हस्ते वस्त्रं समाकर्षन् काकपक्षधरः स्खलन् तमागतं द्विजः क्रोधात् बालमभ्याहनत्तदा १९
वदंस्तथापि सोवेति नैव मुंचति मातरं राज्ञी॰ प्रसादं कुरु मे नाथ क्रीणि त्वेनं हि बालकं २० क्रीतापि
नाहं भविना विनैनं कार्यसाधिका इत्थं ममाल्प भाग्यायाः प्रसादं कुरु मे प्रभो २१ ब्राह्मण उवाच
गृह्यतां वित्तमेतत्ते दीयतां मम बालकः स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रज्ञैः कृतमेव हि वेतनं २२ शतं सहस्रं ल
क्षं च कोटिमौल्यं तथा परैः द्वात्रिंशल्लक्षणोपेता दक्षा शीलगुणान्विता २३ कोटिमौल्यं स्त्रियः
प्रोक्तं पुरुषस्य तथार्बुदं सूत उ॰ तथैव तस्य तद्वित्तं पुरः क्षिप्तं पटे पुनः २४ प्रगृह्य बालकं मात्रा सहै
कस्थमबंधयत् शतस्थे सगृहं क्षिप्तं तया सह मुदान्वितः २५ प्रदक्षिणां तु सा कृत्वा जानुभ्यां धरण
तस्थिता बाष्पपर्याकुला दीना त्विदं वचनमब्रवीत् २६ यदि दत्तं यदि हुतं ब्राह्मणास्तर्पिता यदि
तेन पुण्येन मे भर्ता हरिश्चंद्रोस्तु वै पुनः २७ पादयोः पतितं दृष्ट्वा प्राणेभ्योपि गरीयसीं हाहेति च वदन्नरा
जा विललापाति दुःखितः २८ वियुक्तेयं कथं जाता सत्यशीलगुणान्विता वृक्षच्छायापि वृक्षं तं न जहाति कदा
चन २९

२७।२८ वियुक्तेति वृक्षस्य छाया जडापि तं वृक्षं न जहाति न त्यजति इयं नित्यसंयुक्ता मम कथम् [illegible] त्यर्थः २९ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० ७ अस्मात्कारणादित्यर्थः ८।९।१० राजाऽस्मात्पुराणवर्त्तनीत्या लोच्य स्वयमेव ब्राह्मणस्त्राह कर्मणश्चेति तत्वयोषितः कर्मणो वयोरूप शीलानां चानुरूपमित्यर्थः
१७४ ११।१२।१३ स्त्रियो मौल्यं सुवर्णस्य कोटिः पुंसस्तु स्वर्णस्यार्बुदं दशकोटयो मौल्यमित्यर्थः स्त्रियो द्वात्रिंशल्लक्षणानि विराट पर्वणि द्रौपदीवर्णने सन्त्यानि पुरुष

स्वरूपं समास्थाय हरिश्चंद्रमभाषत समर्पयस्व मे दासीमहं केशवधनप्रदः ८ अस्ति मे वित्तवि
पुलं सुकुमारी च मे प्रिया गृहकर्म न शक्नोति कर्त्तुमस्मात्प्रयच्छ मे ९ अहं गृह्णामि दासीं तु कति
दास्यामि ते धनं एवमुक्ते तु विप्रेण हरिश्चंद्रस्य भूपतेः १० विदीर्णं तु मनो दुःखान्न चैनं किंचिदब्र
वीत विप्र उवाच कर्मणश्च वयोरूपशीलानां तव योषितः ११ अनुरूपमिदं वित्तं गृहाणार्पय मेव
तां धर्मशास्त्रेषु यद्दृष्टं स्त्रियो मौल्यं नरस्य च १२ द्वात्रिंशल्लक्षणोपेता दक्षा शील गुणान्विता कोटि
मौल्यं सुवर्णस्य स्त्रियः पुंसस्तथार्बुदं १३ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य हरिश्चंद्रो महीपतिः दुःखेन महता
विष्टो न चैनं किंचिदब्रवीत १४ ततः स विप्रो नृपतेः पुरतो वल्कलोपरि धनं निधाय केशेषु धृत्वा
राज्ञीमकर्षयत १५ राज्युवाच मुंचमुंचार्य मां साधो यावत्पश्याम्यहं सुतं दुर्लभं दर्शनं विप्र पुनरस्य
भविष्यति १६ पश्येहपुत्रमामेवं मातरं दास्यतां गतां मां मा स्प्राक्षी राजपुत्र नस्पृश्याहं त्वयाधुना ॥
१७ ततः स बालः सहसा दृष्ट्वा कृष्टां तु मातरं समभ्यधावदंबेति वदन्साश्रुविलोचनः १८ ॥

द्वात्रिंशल्लक्षणानि तु काशीखंडे एकादशाध्याये सप्तानि १३।१४।१५।१६। राज्ञी वचनं वदति पश्येहेति मां मा स्प्राक्षीः स्पर्शं मा कार्षीरित्यर्थः अहमधुना दास्यतां गता त्वया राजपुत्रेण न स्प्रष्टव्या भवामीत्यर्थः १७।१८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० नीचत्वमुपयास्यसीत्यतःस्वर्गेनोच्चैरितिशेषः २६ ब्राह्मणार्थमेतादृशोपकरणेनिंदापिनभविष्यतीत्याह नद्यूतहेतोरिति इतिश्रीदेवीभागवततिलके
१९३ २१अध्यायः चतुर्भिरधिकैःपंचाशाभिश्चश्लोकैस्तुभूभुजा विक्रीतानिजपत्नीतिकथानकमिहोच्यते दुर्मनविक्रयेभार्यायाप्रेर्यमाणोनृपः किमकरोत्तदाह सत

भार्याचभूयःप्राहेदंक्रियतांवचनंमम विप्रशापाग्निदग्धत्वान्नीचत्वमुपयास्यसि २६ नद्यूतहेतोर्नचमद्यहे
तोर्नराज्यहेतोर्नचभोगहेतोः दरस्वगुर्वर्थमहोमयात्वंसत्यव्रतत्वंसफलंकुरुष्व २७ इतिश्रीदे
वीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेएकविंशोध्यायः २१ सूतउवाच सतयानोद्यमानस्तु रा
जापत्न्यापुनःपुनः प्राहभद्रेकरोम्येषविक्रयंतेसुनिर्घृणः १ नृशंसैरपियत्कर्तुं नशक्यं
तत्करोम्यहं यदितेभाषितेवाणीवक्तुमीदृक्सुनिष्ठुरं २ एवमुक्त्वाततोराजागत्वानगरमा
तुरः अवतार्यतदारंगेतांभार्यांनृपसत्तमः ३ बाष्पगद्गदकंठस्तुततोवचनमब्रवीत् भोभो
नागरिकाःसर्वेशृणुध्वंवचनंमम ४ कस्यचिद्यदिकार्यंस्याद्दास्याप्राणेष्टयामम सब्रवी
तुत्वरयायुक्तोयावत्संधारयाम्यहं ५ तेब्रुवन्मंडिताःकस्त्वंपत्नींविक्रेतुमागतः राजोवाच
किंमांपृच्छथकस्त्वंभोनृशंसोहममानुषः ६ राक्षसोवास्मिकठिनस्ततःपापंकरोम्यहं सूतउवाच
तंशब्दंसहसाश्रुत्वाकौशिकोविप्ररूपधृक् ७

येति २१ २ रंगेराजमार्गे ३।४ यावदहंसंधनंधाम्यामिवरामितद्दातुंयस्यशक्तिःसब्रवीत्वित्यर्थः ५ भोःकस्त्वामतिकिंमांपृच्छथाहंनृशंसःक्रूरोस्मीत्यन्वयः ६।७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०म० २४।१६। १७।१८ यदि त्वया याच्यामित्थं धर्म इत्युच्यते तर्हि ब्राह्मणानामपि परीडा करणम्भावेण धर्म इत्यर्थोऽक्रमेव भवति न याचकात्ववश्याब्राह्मणत्वाद् पद्म
१११ वकत्वे भैर्यधास्वधर्मस्य करणस्यात्वया किमिति न न्यन्यतइत्याभिप्राये प्राह कालः समविषमकर इति न्यूनाधिककर इत्यर्थः १९ तद्वेणवाद्यस्यति विशेषेति २०

याचनं खलु विप्राणां क्षत्रियाणां न विद्यते गुरुर्हि विप्रो वर्णानां प्रजानां योऽस्ति सर्वदा १४ न
स्माद्गुरुर्न याच्यः स्यात्क्षत्रियाणां विशेषतः यजनाध्ययनं दानं क्षत्रियस्य विधीयते १६ शरणागत
नाम भयं प्रजानां प्रतिपालनं न चाप्येवं तु वक्तव्यं देहीति कृपणं वचः १७ ददामीत्येव मे देवि हृद
ये निहितं वचः अर्जितं कुत्रचित्तद्द्रव्यं ब्राह्मणाय ददाम्यहं १८ पद्मु वाच कालः समविषमक
रः परिभवसन्मानमानदः कालः कालः करोति पुरुषं दातारं याचितारं च १९ विशेषविदुषा त्वं
क्रुद्धेनातिबलीयसा राज्यान्निरस्तः सौख्याच्च पथ्यकालस्य चेष्टितं २० राजोवाच अभिमानी क्षमा
धारेण वरं जिह्वा द्विधा कृता न तु मानं परित्यज्य देहि देहीति भाषितं २१ क्षत्रियोऽहं महाभागे न याचे किं
चिदप्यहं ददामि चाहं नित्यं हि भुजवीर्यार्जितं धनं २२ पद्मु वाच यदि ते हि महाराज याचितुं न क्षमं
मनः अहं तु न्याय्यतो दद्यां देवैरपि सवासवैः २३ अहं शाखं वपत्याच्च रण्याच्चैव महाद्युते मन्त्रो त्वं संगृहाण त्व
यथुर्वेधैः संप्रक्षीयतां २४ आपीच भूयः प्राहेदं क्रियतां वचनं मम कष्टं कष्टमिति प्रोच्य दिलीपाति दुःखितः २५

नतु मानमिति मानं क्षत्रियोऽस्मीत्यभिमानं पद्मामानं शब्द रूपं जमाएं भाषितं करिष्यामी निशेषः २१ ददामि चाहं दसम्पेवाहं न तु परामीत्यर्थः २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुनर्मोहं समापेदे त्वयक्रोधं ययौमुनिः समाश्वास्यच राजानं वाक्यमाह द्विजोत्तमः ५ विश्वामित्र
उवाच दीयतां दक्षिणासामे यदि धैर्यमवेक्ष्यसे सत्येनार्कः प्रतपति सत्येतिष्ठति मेदिनी ६
सत्येचोक्तः परोधर्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः अश्वमेधसहस्रंतु सत्यंचतुलयाधृतम् ७ अश्व
मेधसहस्राद्धि सत्यमेकं विशिष्यते. अथवा किं ममैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनम् ८ मदीयांद
क्षिणांराजन्नदास्यति भवान् यदि अस्ताचलागते सूर्ये शपस्यामित्वामतो ध्रुवम् ९ इत्यु
क्त्वासययौ विप्रो राजा चासीद्भयातुरः दुःखीभूतो वने निःस्वो नृशंसधनिनार्दितः १० स
तउवाच एतस्मिन्नन्तरे तत्र ब्राह्मणो वेदपारगः ब्राह्मणैर्बहुभिः सार्धं निर्ययौस्वगृहाद्बहिः
११ ततोराज्ञीतुतं दृष्ट्वा आयान्तं तापसंस्थितं उवाचवाक्यं राजानं धर्मार्थसहितंतदा १२ त्रयाणामपि
वर्णानां पिता ब्राह्मण उच्यते पितृद्रव्यं हि पुत्रेण गृहीतव्यं न संशयः १३ तस्मादयं प्रार्थनीयो
धनार्थमिति मे मतिः राजोवाच नाहं प्रतिगृहं कांक्षे क्षत्रियोऽहं सुमध्यमे १४ ॥ श्री ॥

त्वन्वयः १० ११ १२ १३ १४ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४० शरणोचितोमहाव्यलक्षणथक्तयरोचितः ४१। ४२ देवैवेति विधेः संबोधनं ४३। ४४। ४५ अंते नांतभागेमेमिक्ता मुच्यतीत्यन्वयः इतिश्रीदेवीभाग

शयनं भुवितं दृष्ट्वा मूर्छयापि मही पतिं उवाचेदं सुकरुणं राजपुत्रीसुदुःखिता ४० हा महाराज
कस्येदमथ ध्यानादुपागतं यस्त्वंनियतितोभूमौरंकवच्छरणोचितः ४१ येनैव कोटिशो वित्तं
विप्राणामपवर्जितं आत्त पृथिवीनाथोभुविसुप्तोसिमेपतिः ४२ हा कष्टं किंतवानेन कृतं देव
मही पिता यदीदृशीं दशां नीतः पापात्मिमां दशां ४३ इत्युक्त्वा साविसुप्तोपरि मूर्छितानि पपातह
भर्तुर्दुःखमहाभारेणासह्येननिपीडिता ४४ शिशुर्दृष्ट्वा क्षुधाविष्ठः प्राहवचनं सुदुःखितः॥
तात तात प्रदेह्यन्नं मातर्मे देहि भोजनं ४५ क्षुन्मे बलवती जाता जिह्वाग्रेमेतिशुष्यति॥ इतिश्री
देवीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे विंशोध्यायः २० ॥ तस्मिन्नंतरे प्राप्तो विश्वामित्रोमहातपाः
अंतकेन समं क्रुद्धो धनं स्वं प्रार्थितुं हृदा १ तमालोक्य हरिश्चंद्रः पपात भुवि मूर्छितः सवारिणात
मभ्युक्ष्य राजानमिदमब्रवीत् २ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेंद्र स्वां ददस्वेष्ट दक्षिणां ऋणं धारयतां दुःखमहन्य
हनि वर्धते ३ आप्याय्यमानः सतदा हिमः शीतेन वारिणा अवाप्य चेतनां राजा विश्वामित्रमवेक्ष्य च ४
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ते महापुराणे सप्तम ॥ ॥
स्कंधे विंशोध्यायः सप्तविंशतिपद्यैस्तु हरिश्चंद्रेणभूभुजा महाक्लेशः कृत इतिकथानकमिहोच्यते १ इत्थं शिशुभार्याभावणानंतरंजातं वृत्तमाह

[illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नातः परतरमिति अश्वमेधसहस्राच्च सत्यमेकं विशिष्यते इति स्मृतेः ३०।३१ सत्यपालनाभावे नरकपातनायेत्यर्थः ३२ शताश्वमेधानिति पार्थिवोऽयं यातिर्न्द्यतिः सकृत्
सत्यवचनादसत्यभाषणात्स्वर्गाच्च्युतः पतित इत्यन्वयः इयं कथा तु अन्यत्रैव प्रसिद्धा ३३ वंशवृद्धिकरश्चायमिति यत्त्वं मां बोधयसि द्विशिखा देयेति तत्र मदीयत्वेन नाणि इयमेवादर्शि

नातः परतरं धर्मं वदन्ति पुरुषस्य च । यादृशं पुरुषव्याघ्र स्वसत्यस्यानुपालनं ॥ ३० ॥ अग्निहोत्रमधीतं
च दानाद्याः सकलाः क्रियाः । भजन्ते नस्सर्वैफल्यं वाक्यं यस्यानृतं भवेत् ॥ ३१ ॥ सत्यमत्यन्तमुदितं धर्मशा
स्त्रेषु धीमतां । तारणायानृतं तद्वत्पातनायाकृतात्मनां ॥ ३२ ॥ शताश्वमेधानाहृत्य राजसूयं च पार्थिवः ।
कृत्वा राजा सकृत्स्वर्गादसत्यवचनाच्च्युतः ॥ ३३ ॥ राजोवाच वंशवृद्धिकरश्चायं पुत्रस्तिष्ठति बालकः ।
उच्यतां वक्तुकामासि यद्वाक्यं गजगामिनि ॥ ३४ ॥ पत्न्युवाच राजन्मा भूदसत्यं ते पुंसां पुत्रफलाः स्त्रियः ।
तन्मां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणां ॥ ३५ ॥ सूत उवाच एतद्वाक्यमुपाश्रुत्य ययौ मोहं महीपतिः । प्रतिल
भ्य च संज्ञां वै विललापातिदुःखितः ॥ ३६ ॥ महद्दुःखमिदं भद्रे यत्त्वमेवं ब्रवीषि मे । किं तवास्मित सल्लापाम
म पापस्य विस्मृताः ॥ ३७ ॥ हा हा त्वया कथं योग्यं वक्तुमेतच्छुचिस्मिते । दुर्वाच्यमेतद्वचनं कथं वदसि भा
मिनि ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वा नृपतिश्रेष्ठो न धीरो दारविक्रये । निपपात महीपृष्ठे मूर्छयातिपरिप्लुतः ॥ ३९ ॥

ष्टं पुत्रो भार्या चेति तत्र पुत्रो वंशवृद्धिकरत्वान्न देय इति आस्वाद्वाक्यात्तथैव भार्यापि न विक्रेतव्येति तत्राह किं कर्तव्यं मया कथं वा दक्षिणा देयेत्युच्यतां त्वया
तद्वाक्यं यत्त्वं वक्तुकामासि बोधकवाक्यं वक्तुकामासि तदित्यर्थः इत्थं संकटे किं कर्तव्यं सर्वोऽप्यनेवं वरे त्वासि प्रायः ३५ पुत्रफलाइति पुत्रे जाते स्त्रीणां फलं
नास्तीत्यर्थः ३४।३६। अतनासिनसल्लापाः ३६।३७ हास्यभाषणानि किं मम विस्मितानि भवन्ति यत्त्वदुक्तमेतदहं करिष्यामीति मन्यसे इत्यर्थः ३७ ३८ ॥ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मं०स० २० पूर्णः समास इति यत्त्वया दक्षिणादाने प्रतिज्ञातो मासो मासांते दक्षिणां दास्यामीति समासः पूर्ण इत्यर्थः तस्य निमित्तं मासांते दक्षिणां दास्यामीति प्रतिज्ञातं स्वं
१०८ २१।२२।२३।२४ कुतः पुष्टानि मित्राणीति येभ्यो धनं गृहीत्वा तस्मै ब्राह्मणाय दक्षिणां दास्यामि ताद्दशानि पुष्टानि संपन्नानि मम मित्राणि न सन्ति कुतः सांतेन

येनते कृत्यमस्त्याशु ब्राह्मणाय द्विजोत्तम यच्चान्यकार्यमस्माभिस्तन्ममाख्यातुमर्हसि २० विश्वामि
त्र उवाच पूर्णः समासो भद्रं ते दीयतां मम दक्षिणा पूर्वं तस्य निमित्तं हि स्मर्यतां स्ववचो यदि २१ राजोवाच
ब्रह्मन्नाद्यापि संपूर्णो मासो ज्ञानतपोबल तिष्ठत्येक दिनार्धं यत्तत्प्रतीक्षस्व नापरं २२ विश्वामित्र उ०
एवमस्तु महाराज आगमिष्याम्यहं पुनः शापं तव प्रदास्यामि न चेदद्य प्रयच्छसि २३ इत्युक्त्वा प्रययौ
विप्रो राजा चाचिंतयत्तदा कथमस्मै प्रयच्छामि दक्षिणां या प्रतिश्रुता २४ कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतो
र्थः सांप्रतं मम प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे तत्र याञ्चा कथं भवेत् २५ राज्ञां वृत्तित्रयं प्रोक्तं धर्मशास्त्रेषु ले
खितं यदि प्राणान्विमुंचामि अप्रदाय च दक्षिणां २६ ब्रह्मस्वहृत्कृमिः पापो भविष्याम्यधमाधमः
अथवा प्रेततां यास्ये वरमात्मविक्रयः २७ सूत उवाच राजानं व्याकुलं दीनं चिंतयानमधो
मुखं प्रत्युवाच तदा पत्नी वाष्पगद्गदया गिरा २८ त्यज चिंतां महाराज स्वधर्ममनुपालय प्रे
तवद्वर्जनीयो हि नरः सत्यबहिष्कृतः २९

पसंनीत्यर्थः २५ प्रतिग्रहः कुतो दुष्टस्तदाह राज्ञां वृत्तित्रयं क्षिति दानाध्ययनयजनरूपं न तु प्रतिग्रहोस्ति तस्मादित्यर्थः नन्वद्यापि जीवतस्ते व क्षिप्रं पयस्तुनिः कारिष्यति
तत्काले त्वितिप्रेततैवावस्थानं यदि प्राणान्विमुंचामि मम मरणं स्यात्तदा ब्रह्मस्वहरणात्पापात्कृमिर्भविष्याम्यथवा मेत तां पिशाचत्वं यास्यामि तदपेक्षयात्म विक्रयः कार्य इत्यर्थः रमेषदत्ति त्याहपरिग्रहणमिति २६।२७।२८।२९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰स॰ १०ग्राहकमिति अस्यामयोध्यायांयदिकश्चिद्ग्राहकःस्यात्तर्हितंपश्यनोचेदहंवाराणस्यांगत्वासर्वान्मौल्येनदत्वादासभावंगमिष्यामितदात्वंकांचनंगृहाणेत्यर्थः
१७ तुष्टोभवेतिपिंडितो र्थः ११ भूधरेति ब्राह्मणसंबोधनं १२ उमयापरमत्नयासहितोयत्रकाश्यांशंकरस्तिष्ठतितस्यांकाश्यांजगामेत्यर्थः १३।१४ दृष्टिविलोकनंकेन

ममदेहोस्तिभार्यायाः पुत्रस्यचह्यनामयः क्रीत्वाहेहंतुतंनूनमृणंदास्यामितेद्विज १० ग्राहकं
पश्यविप्रेंद्रवाराणस्यांपुरिसत्तमो दासभावंगमिष्यामिसदारोहंसपुत्रकः ११ गृह्णणकांचनंदृष्टा
सार्द्धभारद्वयंमुने मोल्येनदत्वासर्व्वान्वःसंतुष्टोभवभूधर १२ इतिब्रुवन्जगामाथसहपत्न्यासुता-
न्वितः उमयाकांतयासार्द्धंयत्रास्तेशंकरः स्वयं १३ तांदृष्ट्वाचपुरींरम्यांमनसोल्हादकारिणीं ज्ञा
त्वाकृतार्थोस्मिपुरींपश्यन्सुवर्चसं १४ ततोभागीरथींप्राप्यस्नात्वादेवादितर्पणं देवार्चनंचनिर्व-
र्त्यकृतवान्दृष्टिविलोकनं १५ प्रविश्यवसुधायालोकदिव्यांवाराणसींपुरीं नैषामनुष्यभुक्तेतिशूलपा-
णेः परिग्रहः जगामयक्षांड्रवार्तः सहपत्न्यासमाकुलः पुरींप्रविश्यसन्नपोविश्वासमकरोत्त
दा १७ ददृशेथमुनिश्रेष्ठंब्राह्मणंदक्षिणार्थिनं तंदृष्ट्वासमुनिंप्राहविनयावनतोभवत् ॥
१८ प्राहचैवांजलिंकृत्वाहरिश्चंद्रोमहामुनिं इमेप्राणाःसुतश्चायंप्रियापत्नीमुनेमम १९ ॥श्री

मार्गेणगंतव्यमितिसंगतास्वलोकितवानित्यर्थः १६ नैषामनुष्यभुक्तेतीति यदीयंपुरीमनुष्येणभुक्तापालितास्यात्तदामामकिंचित्कारंमौल्यंदत्वाकोपिन
स्वदीयपतिपरंतुनथानकिंतुशूलपाणेःसर्वेश्वरस्याशिवस्यपरिग्रहोस्तितेनपालितास्तितःसर्वेश्वरःशिवोमामकिंचित्करमपिमौल्यंदत्वागृहीष्यतीत्यभिप्रायेण
काश्यांजगामेतिभावः १६।१७।१८।१९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

662

दे०स० ६३ इतिश्रीदेवीभागवततिलके एदे ध्यायः अर्धाधिकैः पंचचत्वारिंशच्छ्लोकैरतः परं दक्षिणासनयतलश्चराज्ञाकृत इतीयेने राजाविश्वामित्रं ब्राह्मणं
१०६ प्रतिकिमुक्तवांस्तदाह अदत्वेतिन करिष्यामिभोजनमिति अन्नंत्यक्त्वा फलाहारादिना कालंनेष्यामीत्यर्थः १।२।३। किंचित्कालमिति मासपर्यंत

एवंब्रुवंतंगाधेयंहरिश्चंद्रोमहीपतिः प्रणिपत्यसुदीनात्माकृतांजलिपुटोब्रवीत् ६३ इतिश्री
देवीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेएकोनविंशोध्यायः १९ हरिश्चंद्रउवाच अदत्वातेहिर
ण्यंवैनकरिष्यामिभोजनं प्रतिज्ञामेमुनिश्रेष्ठविषादंत्यजसुव्रतः १ सूर्यवंशसमुद्भूतः क्षत्रियो
हंमहीपतिः राजसूयस्ययज्ञस्यकर्तावांछितदोन्वपु २ कथंकरोमिनाकारंस्वामिन्दत्वायदृच्छया
अवश्यमेवदातव्यमृणंमेद्विजसत्तम ३ स्वस्थोभवप्रदास्यामिसुवर्णंमनसेप्सितं कंचित्कालंप्रती
क्षस्वयावत्प्राप्स्याम्यहंधनं ४ विश्वामित्रउवाच कुतस्तेभवितराजन्धनप्राप्तिरतःपरं गतंराज्यंतथा
कोशोबलंचैवार्थसाधनं ५ वृथाशातेमहीपालधनार्थेकिंकरोम्यहं निर्धनंत्वांचलोभेनपीडयामिक
थंनृप ६ तस्मात्कथयभूपालनदास्यामीतिसांप्रतं त्यक्त्वाशांमहतींकामंगच्छाम्यहमतःपरं॥
७ यथेष्टंव्रजराजेंद्रभार्यापुत्रसमन्वितः सुवर्णंनास्तिकिंतुभ्यंदास्यामीतिवदाधुना ८ व्यासउ०
। व्रजन्वाक्यमिदंश्रुत्वाब्राह्मणस्यचभूपतिः प्रत्युवाचमुनिंव्रजन्धैर्यंकुरुददाम्यहम् ९॥

कालमित्यर्थः अग्रेमासस्यमाप्तावेव ब्रह्मस्यागमनात् ४।५।६।७। वदाधुनेति एवंराज्ञोक्ते मिथ्यावादीराजाजातइतिवसिष्ठंजेष्यामीतिब्राह्मणाभिप्रायः ८।९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०स० ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७
१०२

हस्त्यश्वरथसंयुक्तं रत्नहेमसमन्वितं त्यक्त्वात्रीणिशरीराणीसर्वंचास्मैसमर्पितं ५२ त्यक्त्वायो-
ध्यांगमिष्यामिकुत्रचिद्वनगह्वरे गत्वात्विदंमुनिःसम्यक्राज्यंसर्वंसमृद्धिमत ५३ इत्याभाष्य-
सुतंभार्यांहरिश्चंद्रःस्वमंदिरात विनिर्गतःसुधर्मात्मामानयंस्तद्द्विजोत्तमं ५४ व्रजंतंभूपतिंवीक्ष्य
भार्यापुत्रावुभावपि चिंतातुरौसुदीनास्यौजग्मतुःपृष्ठतस्तदा ५५ हाहाकारोमहानासीन्नगरेवीक्ष्य
तांस्तथा चुक्रुशुःप्राणिनःसर्वेसाकेतपुरवासिनः ५६ हाराजन्किंकृतंकर्म कुतःक्लेशःसमाग
तः वंचितोसिमहाराजविधिनापंडितेनह ५७ सर्वेवर्णास्तदादुःखमाप्नुयुस्तंमहीप ति विलोक्यभा
र्ययासार्द्धंपुत्रेणचमहात्मना ५८ निनिंदुर्ब्राह्मणंतंतुदुराचारंपुरौकसः धूर्तोयमितिभाषंतोदुःखा
र्ताब्राह्मणादयः ५९ निर्गत्यनगरात्तस्माद्विश्वामित्रःक्षितीश्वरं गच्छंतंतमुवाचेदंसमेत्यनिष्ठुरंवचः
६० दक्षिणायाःसुवर्णंमेदत्वागच्छनराधिप नाहंदास्यामिवाब्रूहिमयात्यक्तंसुवर्णकम् ॥
६१ राज्यंगृहाणवासर्वंलोभश्चेस्थ्यदिवर्तते दत्तंचेन्मन्यसेराजन्देहियत्प्रतिश्रुतम् ६२ ॥०

५८ ५९ ६० ६१ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४२ शुभाशुभं यथा किंचिदित्यर्थः ४३ ४४ विश्वामित्रो ब्राह्मणवेषेण समागत इत्यर्थः ४५ स्वर्ण

नारातिर्विद्यते क्वापि बलवान्दुर्बलोपि वा सर्वोपि संतुष्टः कृतकृत्योसि भूतले ४१ चिंतयाक्षी
यते देहो नास्ति चिंतासमा कृतिः त्यजतां नृपशार्दूल स्वस्थो भव विचक्षण ४२ तन्निशम्य प्रियावाक्यं
प्रीतिपूर्वं नराधिपः प्रोवाच किंचिच्चिंतायाः कारणं च शुभाशुभं ४३ भोजनं न चकारासौ चिं
ताविष्टस्तथा नृपः सुप्तापि शयने शुभ्रे लेभे निद्रां न भूमिपः ४४ प्रातरुत्थाय चिंतार्तो यावत्संध्या
दिकाः क्रियाः करोति नृपतिस्तावद्विश्वामित्रः समागतः ४५ स्नानादि देहितो राजा मुनिः सर्वं सदारकः आ
गतो वाच राजानं प्रणामं तं पुनः पुनः ४६ विश्वामित्र उवाच राजंस्त्वं जलराज्यं मे देहि वाचा प्रतिश्रुतं स्वकं
स्मर राजेंद्र सत्यवाग्भव सांप्रतं ४७ हरिश्चंद्र उवाच स्वामिन्राज्यं तवेदं मे मया दत्तं किलाधुना त्यक्त्वा
द्रगमिष्यामि मा चिंतां कुरु कौशिक ४८ सर्वस्वं मम ते ब्रह्मन्गृहीतं विधिवद्विभो सुवर्णदक्षिणां दातुम
शक्तो ह्यधुना द्विज दानं दास्यामि ते तावद्यावन्मे याति नागमः पुनश्चेत्कालयोगेन तद्दास्यामि दक्षिणां
५० इत्युक्त्वा नृपतिः प्राह पुत्रं भार्यां च माधवी राज्यमस्मै प्रदत्तं वै मया वेद्यां सुविस्तरम् ५१ ॥०

दक्षिणात्वेन प्रतिज्ञात देहीत्यर्थः ४७।४८।४९ दानं दास्यामि राज्यदानं अधुना दास्यामि दक्षिणां तु धनप्राप्त्यनंतरं कालांतरे दास्यामीत्यर्थः ५०।५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०स० ३०।३१ हेमभारद्वयं सार्धमिति आचितस्य दशमो भागो भारस्तथा चार्धभारेण सहितं भारद्वयपरिमितं सुवर्णं दक्षिणां देहीत्यर्थः राजा स्वामीत्युक्त्वा
३२ खनिकरे ।नाभावात्किं मयेदं कृतमित्यतिविस्मित इत्यर्थः ३२ तदेव सैनिका इति ये राज्ञा साकं वने गतास्ते मार्गभ्रंशाद्विलम्बेनागता इत्युक्तं ते सैनिका राज्ञा

ब्रूहि किं प्रददानि तुभ्यं देयं स्वामिन्मयाधुना दक्षिणां निष्क्रियं साधो वद यावत्प्रमाणकं ३० दानपूर्तैः प्रय
स्वामि स्वस्थो भवन योधनं विश्वामित्रस्तु तच्छ्रुत्वा तमाह मेदिनीपतिम् ३१ हेमभारद्वयं सार्धं दक्षिणां
देहि सांप्रतं दास्यामीति प्रतिश्रुत्य तस्मै राजातिविस्मितः ३२ तदैव सैनिकास्तस्य वीक्ष्यमाणाः समाग
ताः दृष्ट्वा महीपतिं व्यग्रं तुष्टुवुस्ते मुदान्विताः ३३ व्यास उवाच श्रुत्वा तेषां वचो राजा नोक्त्वा किंचिच्छु
भाशुभं चिंतयन्स्वकृतं कर्म ययावंतःपुरे ततः ३४ किं मया स्वीकृतं दानं सर्वं स्वं यत्समर्पितं वंचितोऽहं
द्विजेनात्र वने पाटच्चरैरिव ३५ राज्यं सोपस्करं तस्मै मया सर्वं प्रतिश्रुतं भारद्वयं सुवर्णस्य सार्धं द
क्षिणां पुनः ३६ किं करोमि मतिभ्रष्टो न ज्ञातं कपटं मुनेः प्रतारितोहं सहसा ब्राह्मणेन त
पस्विना ३७ न जाने दैवकार्यं वै हा दैव किं भविष्यति इति चिंतापरो राजा गृहं प्राप्तोति विह्वलः
३८ पतिं चिंतापरं दृष्ट्वा राज्ञी पप्रच्छ कारणं किं प्रभो विमना असि का चिंता ब्रूहि सांप्रतम् ३९
वनात्पुनः समायातो राजसूयः कृतः पुरा कस्माच्छोचसि राजेंद्र शोकस्य कारणं वद ४० ॥

न्वीक्षमाणा आगता इत्यर्थः ३३ अंतःपुरस्थागारे गतश्चिंताग्रस्तः सन् ३४ स्वकृतमनर्थं स्मरति किं मयेति पाटच्चरैस्तस्करैः ३५।३६।३७ गृहं स्त्रीपरं ३८।३९।४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पकारयोरुलस्याद्व्रतबंधविधौ नृपः विदधे विधिवत्कार्यं चित्ते चिंतातुरः पुनः ४६ वर्तमा
नेन तथा कार्ये उपनीते कुमारके आजगामाथ वरुणो विप्रवेषधरस्तदा ४७ तद्वीक्ष्य नृपति-
स्तूर्णं पाद्यपूजाः स्थितः कृतांजलिपुटः प्रीतः प्रत्युवाच सुरोत्तमम् ४८ देवदत्तोपवीतोयं
पशुयज्ञो मिमेस्तु तः प्रसादात्तव मे शोको गतो बंधापवादजः ४९ कर्तुमिच्छाम्यहं यज्ञं प्रभु
नवरदासितां समयेस्मिन्नु धर्मज्ञ सत्यमद्यब्रवीन्मह ५० समावर्तनकर्मांते करिष्यामि तवेप्सितं
ममोपरि दयां कृत्वा तावत्त्वं संतुमर्हसि ५१ वरुणा उदाच जानास्यभिमान नत्रपेमाकुलोभृशं
मुहुर्मुहुर्मतिं कृत्वा मुक्तियुक्तां महामते ५२ गच्छाम्यद्य महाराज नवतसालयनोदितः आगमिष्या
मि समये समावर्तनकर्मणि ५३ इत्युक्त्वा ययौ याशीतमाश्वव्यविशांपते राजा प्रमुदितः कार्यं चका
र चयथोत्तरं ५४ आगतं वरुणं दृष्ट्वा कुमारेति विचक्षणः यज्ञस्य समयं ज्ञात्वा तदा चिंतातुरोभव
त ५५ शोकस्य कारणं राज्ञः पर्यपृच्छद्रितलनः ज्ञात्वा तद्वधमायुष्मान् क्षामनायमतिं दधौ ५६

आसुपनितिजनन्मजयसंबोधनम् ॥ ५६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० यद्वचः सत्यमिति यच्छ्लोयद्यर्थकः यदि सत्यं मन्यसे इत्यर्थः ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

८१ नृपतिस्तं समालोक्य बभूवातीव विह्वलः नमश्चकार तं भीत्या कृतांजलिपुटः पुरः ३४ विधिवत्पूजयित्वा
तं राजोवाच विनीतवत् स्वामिन् कार्यं करोम्यद्य मखस्य विधिपूर्वकं ३५ वक्तव्यमस्ति तच्चापि शृणुष्वै
कमना विभो युक्तं चेन्मन्यसे स्वामिन् तद्ब्रवीमि तवाग्रतः ३६ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्वि
जातयः संस्कृतास्त्वन्यथा शूद्रा एवं वेदविदो विदुः ३७ तस्मादयं सुतो मेद्य शूद्रवत् वर्त्तते शिशुः
उपनीतः क्रियार्हः स्यादिति वेदेषु निर्णयः ३८ राज्ञामेकादशे वर्षे सदोपनयनं स्मृतं अष्टमे ब्राह्मणा
नां च वैश्यानां द्वादशे किल ३९ वयसे यदि देवेश दीनं मां सेवकं नवत दोपनीय कर्त्तास्मि पशुना यज्ञमुत्तमं
४० लोकपालोसि धर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद मन्यसे यद्वचः सत्यं तद्गच्छ भवनं विभो ४१ व्यास उवाच इ
ति तस्य वचः श्रुत्वा दयावान् यादसांपतिः ओमित्युक्त्वा ययावाशु प्रसन्नवदनो नृपः ४२ गतेथ वरुणे राजा बभूवा-
ति मुदान्वितः सुखं प्राप्य सुतस्यैव राजा मुदमवाप ह ४३ चकार राजकार्याणि हर्षयुक्तस्तदा नृप कालेन व्रजता पुत्रो बभू
व दशवार्षिकः ४४ तस्योपनीतसामग्रीं विभूतिमहतीं नृपः चकार ब्राह्मणैः शिष्टैरन्वितः सचिवैस्तथा ४५ ॥

" " " " " " " " " " " " " " " " " " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भूपालोपि जलाधीशनीत्यथाप्लं द्विजान्तरितं अथाभ्यासं नसमासेः स्नापयामास सादरं २२ स्तुत्वाके
वाच वचनं विनयानतकंधरः करोमि विधिवत्कामं ममत्वं प्रवलदाक्षिणां २३ बालोप्यकृतचौलोयं गर्भे
केशोन संमतः यज्ञार्थं पशुकर्त्ता मया रुद्रमुखाच्छ्रुतं २४ तावत्श्मश्रूवारोपादि विंजानामि शास्त्र
तं कर्त्तव्यः सर्वथा यज्ञो मुंडनांते शिशाः किल २५ तस्येति वचनं श्रुत्वा स नेताः प्राहतिपुनः प्रतारयसि
मां राजन् पुनः पुनरिदं ब्रुवन् २६ अपि ते सर्वसामग्रीवर्त्तते नृपते धुना पुत्रस्नेहनिबद्धस्त्वं वंचयस
सांप्रतं २७ क्षौरकर्मविधिं कृत्वाभिकर्त्तासि न खेय दि तदाहदाहग्रंथ्याप्यंदाखेकोपसमन्वितः २८ अथ
665 गच्छामि धर्मेंद्र वचनात्तवमानद नमत्प्राव चनं कार्यंत्वये रक्षाकुरुकुलोद्भव २९ इत्याभाष्य ययावाशु प्रचे
तान्नृपवेश्महात् राजापरमसंतुष्टेननंदभवनेनदा ३० चूडाकरणकालेतु प्रवृत्ते परमोत्सवे संप्राप्तस्तर
सायाशीभवनं नृपतेः पुनः ३१ मत्सं केसुतमादाय राज्ञी नृपतिसन्निधौ उपविष्टा क्रियाकाले तदैव वरुणो
भ्यगात् ३२ क्षुरकर्मेतिविस्पष्टं वचनं कथयन्नृपं विप्ररूपधरः श्रीमान् प्रत्यक्ष इव पावकः ३३ श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कृत्वोत्थानिकमिति जातकर्मनामकरणादिकमित्यर्थः आचारं कृत्वा यष्टव्यमित्यर्थः १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८

दे॰ स॰ व्यास उवाच इत्युक्तस्तु प्रचेतास्तं प्रत्युवाच जनाधिपं स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि कुरु कार्याणि पार्थि
७६ व ११ आगमिष्यामि मासांते यष्टव्यं सर्वथा त्वया कृत्वोत्थानिकमाचारं पुत्रस्य नृपसत्तम १२ इत्यु
क्त्वा श्लक्ष्णया वाचा राजानं यादसांपतिः हरिश्चंद्रो मुदं प्राप गते पाशिनि पार्थिवः १३ कोटिशः प्रददौ
गास्ताम्रदोग्ध्रीर्हेमपूरिताः विप्रेभ्यो वेदविद्भ्यश्च तथैव तिलपर्वतान् १४ राजा पुत्रमुखं दृष्ट्वा सुख
माप महत्तरं नामास्य रोहितश्चेति चकार विधिपूर्वकं १५ पूर्णे मासे ततः पाशी विप्रवेषेण भू
पते आजगाम गृहे सद्यो यजस्वेति ब्रुवन्मुहुः १६ वीक्ष्य तं नृपतिर्देवं निमग्नः शोकसागरे प्र
णिपत्य कृतातिथ्यं तमुवाच कृतांजलिः १७ दिष्ट्या देव त्वमायातो गृहं मे पावितं प्रभो मखं करो
मि वारीश विधिवद्वांछितं तव १८ अदंतो न पशुः श्लाघ्य इत्याहुर्वेदवादिनः तस्माद्दंतोद्भवे
तेऽहं करिष्यामि महामखं १९ इत्युक्तस्तेन वरुणस्तथेत्युक्त्वा ययावथ हरिश्चंद्रो मुदं प्राप्य द्विजहा
[illegible] २० पुनर्दंतोद्भवं ज्ञात्वा प्रचेता द्विजरूपवान् आजगाम गृहे तस्य कुरु कार्यमिति ब्रुवन् २१
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०म० पद्मपाणिस्तोत्रं वर्णयति एवं पुत्रो नवेति वरुणस्ततोऽवते पथ्यावद्भिधीयते १ रत्तः पुत्रो मत्वा नंत ख्यातं ग्रामारू ग्रहतेस्ते इति पाशी बहुशः २ यतनात्मे तिनरमेधं कुर्वी
७८ लर्थः २ नन्वत्र तु प्रहादेवरूव मम पुत्रो भूत शिंश्वरते मम पुत्रो नैवास्ति प्याच मर्थमेव त्वं मया प्रार्थित इति भवतीत्यत आह वंध्यत्वमि ममवंध्यत्वं गच्छमित्यिमर्थी

व्यात्सत्यवाक्य वरुणे सदनेतस्य राज्ञः पुत्रमहोत्सवे आजगाम तदा पाशी विप्रवेषधरः प्रभुः १ स्वस्ती
स्तु राजन् पञ्चाहं वरुणोऽहं निशामय पुत्रो जातस्त्वा धीश यज्ञानेन तपाप्रभो २ सत्यं कुरु वचो राजन्
यस्मात्कभवता पुरा वंध्यत्वं तु गतं तेषु वरदानेन मे किल ३ इति तस्य वचः श्रुत्वा राजा चिंतां चकार ह
कथं करोमि सत्यं ज्येष्ठं जेन समानने ४ लोकपालः समायातो विप्रवेषेण वीर्यवान् नदेवहेलनं कार्यं स
र्वथा शुभमिच्छता ५ अवलेहः सुदुःखैः पः सर्वथा प्राणिनः भवा किं करोमि कथं मे स्यात्सुख
संतति संभवं ६ धैर्यमालब्य भूपालस्तं नत्वा प्रतिपूज्य च उवाच वचनं श्लक्ष्णं युक्तं विनयपूर्वकं
७ राजोवाच देवदेव तवानुत्वं करोमि करुणानिधे वेदोक्तेन विधानेन मखं च बहुदक्षिणां ८
पुत्रे जाते दशाहेन कर्मयोग्यो भवत्यपिता मासेन शुध्यते जननी दंपती तत्र कारणम् ९ सर्व
तोऽपि भवेत त्वं धर्मज्ञाना मिशामयत मम् कृपां कुरु त्वं वारीश क्षमस्व परमेश्वर १० श्री ॥

पथैव त्वया अहं प्रार्थितो न पुनः पुत्रो मम जीवति ति तत्र कार्यं तव मया संपादितं तत्र तत्र नमम पार्थनाप्यर्थे नि भावः ३ इमिह नियाचीत्यर्थः ५
वर्तिशान त्यामी प्येभ विध्यति लट् ४ कीदृशीं चिंतां चकारेति तत्राह लोकपाल इति पत्रे वदत्ते देव स्व हेलनं च वनं भवितिमो हा हा हंतु नशक्यते ततश्च
किं कर्तव्यमिति चिंतेत्यर्थः ६ ०ईदृशो दशाहेन कर्मयोग्यं दंपती तत्रेति तत्र नरमेध कर्मणि दंपतीजाया पत्नी कारणं मधिकारिणो ९ ॥ १०

666

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४६ ४७ ४८ ममाग्रेयद्ब्रवीषि वचनं दास्यामीति तद्वचनं सत्यं कार्यमित्यर्थः ४८। ४९ शैव्या शिवेरपत्यं कन्या ५० दोहदो गर्भि

राजोवाच देवमेमास्तुवंध्यत्वं यजिष्येहं जलाधिप पशुंकृत्वासुतंपुत्रंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ४६
वंध्यत्वं परमंदुःखमसह्यंमुनिमानद शोकाग्निशमनंनॄणांतस्माद्देहिसुतंशुभं ४७ वरुणउवाच
भविष्यतिसुतःकामंराजन्गच्छगृहायवै सत्यंतद्वचनंकार्यंयद्ब्रवीषिममाग्रतः ४८ व्यासउ॰
इत्युक्तोवरुणेनासौहरिश्चंद्रोगृहंययौ भार्यायैकथयामासतद्वृत्तांतंवरदानजं ४९ तस्यभा
र्याशतंपूर्णंबभूवातिमनोहरं पट्टराज्ञीशुभाशैव्याधर्मपत्नीपतिव्रता ५० कालेगतेचसागर्भं
दधारवरवर्णिनी बभूवमुदितोराजाश्रुत्वादोहदचेष्टितं ५१ कारयामासविधिवत्सं
स्कारान्नृपतिस्तदा मासेचदशमेपूर्णेसुषुवेसुशुभेदिने ५२ ताराग्रहबलोपेतेपुत्रंदेव
सुतोपमं पुत्रेजातेनृपःस्नात्वाब्राह्मणैःपरिवेष्टितः ५३ चकारजातकर्मादिददौदाना
निभूरिशः राज्ञश्चातिप्रमोदोभूत्पुत्रजन्मसमुद्भवः ५४ बभूवपरमोदारोधनधान्यसमन्वितः
विशेषदानसंयुक्तोगीतवादित्रसंकुलः ५५ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेचतुर्दशोध्यायः १४

णीच्छोरस्यः ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ इतिश्रीदेवीभागवततिलके सप्तमस्कंधे चतुर्दशोध्यायः १४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वरुणादधिकोनास्तिदेवः संतानदायकः तमाराधयधर्मिष्ठकार्यसिद्धिर्भविष्यति ३५ दैवं
पुरुषकारौचमाननीयाविमौनृभिः उद्यमेनविनाकार्यसिद्धिःसंजायतेकथं ३६ नृपतस्तुनैः
कार्यउद्यमस्तत्त्वदर्शिभिः कृतेतस्मिन्भवेत्सिद्धिर्नान्यथानृपसत्तम ३७ इतितस्यवचःश्रुत्वागुरो
667
रमिततेजसः प्रणम्यनिर्ययौराजातपसेकृतनिश्चयः ३८ गंगातीरेशुभेस्थानेकृतपद्मासनोनृ
पः ध्यायन्पाशधरंचित्तेचचारदुश्चरंतपः ३९ एवंतपस्यतस्तस्यप्रचेतादृष्टिगोचरः कृपयाभू
न्महाराजप्रसन्नमुखपंकजः ४० हरिश्चंद्रमुवाचेदंवचनंयादसांपतिः वरंवरयधर्मज्ञतुष्टोस्मि
तपसातव राजोवाच अनपत्योस्मिदेवेशपुत्रंदेहिसुरेश्वरं ऋणत्रयापहारार्थमुद्यमोयंमया
कृतः ४२ नृपस्यवचनंश्रुत्वाप्रचेतादुःखितस्यच स्मितपूर्वंततःपाशीतमग्रतःस्थितं ४३ व
रुणउवाच पुत्रोयदिभवेद्राजन् गुणीमनसिवांछितः सिद्धकार्यस्ततःपश्चात्किंकरिष्यसिमेप्रि
यम् ४४ यदित्वंतेनपुत्रेणमांयजेथाविशंकितः पशुबंधेननैवददामिनृपतेवरम् ४५ ॥

४० ४१ ४२ ४३ ४४ पशुबंधेनपशुपणेन ४५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टे०स० २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ निर्वेदमिश्रितं खेदमिश्रितं ३२ अन

गते शक्रे तु वै स्वर्गे त्रिशंकु सहिते ततः विश्वामित्रः सुखं प्राप्य स्वाश्रमे सुस्थितोभवः २४ हरिश्चंद्रो
यात्श्रुत्वा विश्वामित्रोपकारकं पितुः स्वर्गगमनं कामसुस्थितो राज्यमन्वशात् २५ अयोध्याधिपतिः क्रीडां
चकार सह भार्यया रूपयौवनवातुययुक्तया भीतिसंयुतः २६ अतीतकाले युवती न सा गर्भवती ह्यभूत्
तदा चिंतातुरो राजा बभूवार्त्तो वदुःखित २७ वसिष्ठस्याश्रमं गत्वा प्रणम्याशिरसा मुनिं अनपत्यत्वजा
चिंतां दुःखे समवेदयत् दैवज्ञोसि भवान् काम मंत्रविद्याविशारद उपायं कुरु धर्मज्ञ संततेर्मम जान
२ २९ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति जानासि मुनिसत्तम कस्मादुपेक्षसे जानन् दुःखं मम च शक्तिमान्
३० कलविंका हि मे धन्याये शिशुं लालयंति हि मंदभाग्योहमनिसं चिंतयामि दिवानिशं व्यास उवाच
इत्याकर्ण्य मुनिस्तस्य निर्वेदमिश्रितं वचः संचित्य मनसा सम्यक् तमुवाच विधेः सुतः ३१ वसिष्ठ
उवाच सत्यं ब्रूषे महाराज संसारेस्मिन्न विद्यते ३२ अपत्यजं दुःखं यत्तथा दुःखमद्भुतम् ३३
तस्मात्त्वमपि राजेंद्र वारुणं याद सापतिं समाराधय यत्नेन स ते कार्यं करिष्यति ३४ श्री

त्यजं यत् दुःखं तथा दुःखं संसारे न विद्यते इत्यन्वयः ३२ ३३ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६० श्र० २४।२५।२६। चलितोपि मुनेस्तपःप्रभावेणात्रैव स्थित इत्यर्थः। २७।२८।२९।२० श्रोवाचे त्यत्र ड० पूर्वकः प्रयोगः त्रिशंको स्वर्गवासमश्रुत्वादेनायत्त्वं
७४ ड़ेष्यकं: तत्र त्र्यस्ताणां सतिरेव वाक्यं दृष्टिः स्थस्त र श्रेष्ठ विश्वामित्रेत्संत्थरे तस्मात्स्यते ग लाख यमेव पितामहस्तेषां तद्वचनं श्रुत्वा तैरेव रक्षितो विधिः

इत्युक्तश्चलितः स्वर्गात् शक्रेणाभिनिकर्षितः निपपात तदा एव आसीत् पुण्यक्षयेयथामरः २४ पुनश्च
कोशभूपालो विश्वामित्रेति चास[illegible]त यनामि रक्षस्व स्वर्गाच्चलितमाशुगं २५ तच्छ्रुत्वा कौशिकस्य
जनूयततः कौशिको मुनिः श्रुत्वा[illegible]ष्ठेति हो नाथ पतंतं वीक्ष्य भूपतिं २६ वचनात्तस्य तत्रैव स्थितो
सोगगनेनृपः मुनेस्तपःप्रभावेन चालितोपि स्थालयात् विश्वामित्रोप्ययःस्रष्टा वनतरेष्टिं सुविल
सं विधातुं नूतनास्र ष्टिं स्वर्गलोकं द्वितीयकं २८ तयोधर्मं तथा ज्ञात्वा त्वरितश्शचीपतिः स्वान
मामस्सहसा मुनिं प्रति तु गाधिजं २९ किं ब्रह्मन् क्रियते साधो कस्मात्कोपसमाकुलः अलं स्रष्ट्या
मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि किं करवाणि ते २० विश्वामित्र उवाच संनिवास महीपालं च्युतं त्वद्भुवनाद्दिवो नच
प्रीतियोगेन त्रिशंकुं चाति दुःखितं २१ व्यासउवाच तच्छ्रुत्वा त्रिश्रयं ज्ञात्वा तु पराऽऽड विशंकितः ददौ च तं विरिंचे
गंमामित्रो वासवासव: २२ स्थिरेहं नृपं ज्ञात्वा विमानवरसंस्थितं आरुह्य कौशिकं शक्रो मम निकृष्टं तेरा ५२

गतो वच नस्य स्थिये विश्वामित्रं मुनीश्वरं त्रिवृतिंकुह विप्रर्षे सांप्रतं वचना मम विश्वामित्र उवाच अनेनैव शरीरेण त्रिशंकुर्द्विजसत्तमः यदि गच्छति तेलोके न तत्र
स्वं नजरो त्रिदरं शक्रोवाच एषगच्छति भूपालो मया सह त्रिविष्टपं अनेनैव शरीरेण मत्प्रसादान्मुनीश्वरेति २२ २३ २४ २५ २६

668

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० स० २ ४ वांछितंतेभिलषितंकरोमी त्यर्थः ५ ६ ७ ८ ००
७२

गाधिसूनुस्तदाज्ञाय विमनाश्चातिदुःखितः आजगामाश्रमंतत्रयत्रासौनृपतिःस्थितः ३ तमाहकौ
शिकः क्रुद्धो वसिष्ठेननिवारिताः नागताश्चासुराः सर्वेयज्ञार्थेनृपसत्तम ४ पश्यमेतपसः सिद्धिं
यथात्वांसुरसद्मनि प्रापयामिमहाराज वांछितंते करोम्यहं ५ इत्युक्त्वाजलमादायहस्तेनमु
निसत्तमः ददौपुण्यंतदातस्मैगायत्रीजपसंभवं ६ दत्वाथसुकृतंराज्ञे तमुवाचमहीपतिम् ॥
यथेष्टंगच्छराजर्षे त्रिविष्टपमतंद्रुतः ७ पुण्येनममराजेंद्रबहुकालार्जितेनच याहिशक्रपु
रींशीतः स्वस्तितेस्तुनृपालये ८ व्यासउवाच इत्युक्तवतिविप्रेंद्रे त्रिशंकुस्तरसाततः उत्पपात
यथापक्षीवेगवांस्तपसोवलात् ९ इत्यत्यगगनेराजागतः शक्रपुरींयदा दृष्टोदेवगणैस्तत्र
क्रूरश्चांडालवेषभाक् १० कथितोसौसुरेंद्राय कोपमायातिसत्वरः गगनेदेववत्तायोद्दर्शः
श्वपचाकृतिः ११ सहसोत्थायशक्रस्तमपश्यत्पुरुषाधमं ज्ञात्वात्रिशंकुमपिसनिर्भत्स्यतर-
साब्रवीत १२ श्वपचक्वसमायातिदेवलोकेजुगुप्सितः याहिशीघ्रंततोभूमौनात्रस्थानंत्वयोचितं १३

९ १० ११ १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

669

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. एवंमधूकप्रजां संसारहारिणीमुक्ताधारेश्वरीमीनाक्ष्यपुराणजयादिनीमधूकेश्वरीपंचकादन्यदपिप्रकृतिःपंचकंवक्ष्यमाणांश्रवणेत्याह अथातःपरिति
ग्र. परंत्वेता वान्विशेषः प्रथमंपंचकंस्वतंत्रमूलदेवीतएवोत्पन्नंद्वितीयंपंचकंतुविष्णुशरीरस्थितायाश्रीभगवत्याःशक्तिस्तस्याःसकाशादुत्पन्नमिति
५३ ६८ ६९ अत्राष्टमस्कंधारंभेमन्वादिभिःकथंपूज्यतेइत्येकःप्रश्नःकृतःकेषुस्थानेषुकेनरूपेणपूज्यतेइतिद्वितीयःप्रश्नःसदाचारविषयकस्तृतीय
यः विराड्रूपमस्याध्यावर्णनंकुर्वितिचतुर्थःप्रश्नस्तत्रव्यासेननारदनारायणयोःसंवादमिषेणचतुर्थप्रश्नस्योत्तरंतत्तद्वितीयप्रश्नस्थापितंतं

अथातःपरंप्रवक्ष्यामिप्रकृतिःपंचकंपरं नाम्नाद्वीपाणिचात्यापाजगदानंददायकं ६८ सांख्यानंचसमाहा
त्म्यंप्रकृतिःपंचकंमुने कुतूहलकरंचैवश्रोतॄणांमुक्तिविधायकं ६९ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्टादश
साहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांसमाराधनविधानेऽष्टमस्कंधेदेवीपूजननिरूपणंनामचतुर्विंशोध्यायः २४

वादमिषेणकिंचिदुक्तंरवांनवमस्कंधेनतुसर्वमुक्तंसंदाभ्यतिदशस्कंधेनतुप्रथमप्रश्नस्योत्तरंदास्यतीतिबोध्यंश्रीमच्छैवकुलोत्पन्नोरंगनाथात्मजःसुधीः
श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतोनीलकंठोऽभिधानतःदेवीभागवतस्यास्यव्याख्यानरहितस्यचबालबोधःकृतवान्सम्यक्तिलकाख्यांमहत्तरांअष्टमस्कंधएतस्याःस
मातिमाभूत्ष्ठुभाष्योदःप्रीयतांतेनमेनंतकोटिब्रह्मांडनायिका इतिश्रीशैवकुलोत्पन्नश्रीरंगनाथात्मजलक्ष्मीगर्भसंभवनीलकंठकृतेदेवीभागवततिल

अष्टमस्कंधटीकाध्यायः २४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·मा· ५६ ५७ ५८ वेदसंपन्नोभवेदित्यर्थः ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६४

दे·मा·
श्र·
९२

एवंस्तवेनदेवेशींपूजनांतेस्तुवीततां व्रतस्यसकलंपुण्यंलभतेसर्वदानरः ५६ नित्यंयःपठतेस्तोत्रंदेवीप्री
तिकरंनरः आधिव्याधिभयंनास्तिरिपुभीतिर्नतस्यहि ५७ अर्थार्थीचार्थमाप्नोतिधर्मार्थीधर्ममाप्नुयात्
कामानवाप्नुयात्कामीमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात् ५८ ब्राह्मणोवेदसंपन्नोविजयीक्षत्रियोभवेत् वैश्यश्चधन
धान्याढ्योभवेच्छूद्रःसुखादिकः ५९ स्तोत्रमेतच्छ्राद्धकालेयःपठेत्प्रयतोनरः पितॄणामक्षयातृप्तिर्जायते
कल्पवर्तिनी ६० एवमाराधनंदेव्याःसमुक्तंसुरपूजितं यःकरोतिनरोभक्त्यासदेवीलोकभाग्भवेत् ६१
देवीपूजनतोविप्रसर्वकामाभवंतिहि सर्वपापहतिःशुद्धामतिस्तेप्रजायते ६२ यत्रतत्रभवेत्पूज्योमान्यो
मानधनेषुच जायतेजगदंबायाःप्रसादेनविरिंचिज ६३ नरकाणांनतस्यास्तिभयंस्वप्नेपिकुत्रचित् महामा
याप्रसादेनपुत्रपौत्रादिवर्धनः ६४ देवीभक्तोभवत्यत्रनात्रकार्याविचारणा इत्येवंतेसमाख्यातंनरकोद्धार
लक्षणं ६५ पूजनंहिमहादेव्याःसर्वमंगलकारकं मधूकपूजनंतद्वन्मासानांक्रमतोमुने ६६ सर्वसमाच
रेद्यस्तुपूजनंमधुकाह्वयं नतस्यरोगबाधादिभयमुत्पद्यतेनघ ६७

670

६५ ६६ ६७ ६७ ६७ ६७ ६७ ६७ ६७ ६७ ६७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४५ ४६ प्रजायाश्चिद्वयोऽन्नतिर्यस्याः सकाशात्साप्रजोत्पत्तिः ४७ मार्तंडसहचारिणी सूर्यमंडलवर्तिनी ४८ ४९ ५० ५१ मधुरस्वरःअणावस्ति
नप्रजिता ५२ महामंत्रामायाबीजादिरूपस्तद्वतीवाच्यवाचकतासंबंधेन मंत्रैरेवगम्याप्राप्यामंत्रजपेनप्रसन्नैवप्राप्यतेयतः मंत्रएकांतस्विचारोनिदिध्यास॰

ततःस्तुवीतदेवेशीमधुकस्थांमहेश्वरीं सर्वकामसमृद्ध्यर्थंव्रतपूर्णत्वसिद्धये ४५ नमःपुष्करनेत्रायैजगद्धा
त्र्यैनमोस्तुते माहेश्वर्यैमहादेव्यैमहामंगलमूर्तये परमापापहंत्रीचपरमार्गप्रदायिनी परमेश्वरीप्रजोत्पत्तिः
परब्रह्मस्वरूपिणी ४७ मद्दात्रीमदोन्मत्तामानगम्यामहोन्नता मनस्विनीमुनिध्येयामार्तंडसहचारिणी
४८ जयलोकेश्वरिप्राज्ञेप्रलयांबुदसन्निभे महामोहविनाशार्थंपूजितासिसुरासुरैः ४९ यमलोकाभाव
कर्त्रीयमपूज्यायमाग्रजा यमनिग्रहरूपाचयजनीयैनमोनमः ५० समस्वभावासर्वेशीसर्वसंगविवर्जिता
संगनाशकरीकाम्यारूपाकारुण्यविग्रहा ५१ कंकालक्रूरकामाक्षीमीनाक्षीमर्मभेदिनी माधुर्यरूपशीला
चमधुरस्वरपूजिता ५२ महामंत्रवतीमंत्रगम्यामंत्रप्रियंकरी मनुष्यमानसगमामन्मथारिप्रियंकरी ५३
अश्वत्थवटनिंबाम्रकपित्थबदरीगते पनसार्ककरीरादिक्षीरवृक्षस्वरूपिणी ५४ दग्धवल्लीनिवासार्हेदय
नीयेदयाधिके दाक्षिण्यकरुणारूपेजयसर्वज्ञवल्लभे ५५

नरूपःप्रियंकरोयस्याःएतादृशोसर्वोत्कृष्टापियामर मनुष्यमानसे
नगम्यतेप्राप्यते सामनुष्यमानसगमाएतादृश्यपिकरुणावतीत्यर्थः ५४ अश्वत्थादिनामधेयकवृक्षरूपावा अश्वत्थादिवृक्षेष्वपिपूजनमस्तीतिसूचितं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ३३ कंसारश्च: एवमुक्त्वा एव ३४ ३५ मधुकण्टकमिति मधुकण्टकोऽपूपप्रकारस्तत्रत्यनामभिर्मंगलादिभिर्बलवामायेत्यादिभिः श्रीदेवीमाहात्म्ये यदि
च. त्यर्थः मधूकवृक्षो मधुद्रुमः माघमासे मधुवा इति प्रसिद्धः ३६ ३७ मासभेदेन नैवेद्यभेदमाह वैशाखमासे इति ३८ ३९ ४० मार्गमार्गशीर्षपे
१०

विष्कुंभादिषु योगेषु निर्णीतानि मनीषिभिः अथ नैवेद्यमाख्यां [illegible] करणानां पृथग्मुने ३३ कंसारं मंडकं
धाणीमोदकं वटपत्रकं लड्डुकं घृतपूरं च तिलं दधिघृतं मधु ३४ करणनामिदं प्रोक्तं देवी नैवेद्यमादरात्
अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि देवीप्रीतिकरं परं ३५ विधानं नारद मुने शृणु तत्सर्वमादृतः चैत्रे शुक्लतृतीयायां
नरो मधूकवृक्षकं ३६ पूजयेत्तं च लोके च नैवेद्यमुपकल्पयेत् एवं द्वादशमासेषु तृतीयातिथिषु क्रमात् ३७
शुक्लपक्षे विधानेन नैवेद्यमभिदध्महे वैशाखमासे नैवेद्यं गुडयुक्तं च नारद ३८ ज्येष्ठमासे मधु प्रोक्तं देवीप्री
त्यर्थमेव तु आषाढे नवनीतं च मधूकस्य निवेदनं ३९ श्रावणे दधिनैवेद्यं भाद्रमासे च शर्करा आश्विने पा
यसं प्रोक्तं कार्तिके पय उत्तमं ४० मार्गे फेणिका प्रोक्ता पौषे च दधिकूर्चिका माघमासे च नैवेद्यं घृतं गव्यं समा
हरेत् ४१ नारिकेलं च नैवेद्यं फाल्गुने परिकीर्तितं एवं द्वादशनैवेद्यैर्मासेषु क्रमतोऽर्चयेत् ४२ मंगला वैष्णवी
माया कालरात्रिर्दुरत्यया महामाया मातंगी च काली कमलवासिनी ४३ शिवा सहस्रचरणा सर्वमंगलरूपिणी
एभिर्नामपदैर्देवीं मधूकपरिपूजयेत् ४४

णी पूर्वोक्ता दधिकूर्चिका पूर्वोक्ता ४१ ४२ द्वाद इमासेषु भगवत्या द्वादशनामान्याह मंगलेति मं

गलानि ४३ नामानि श्रीदेवीमाहात्म्ये ... ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

671

दे.भा. गुरुवासरे शर्करां दद्यात् सितां शर्करां शुक्रवारे २३ एतेषां द्रव्याणामपि नित्यहोमः कर्तव्यः २४ किलाटकं दुग्धमलपीति भाषया दधिकूर्चीति किंद
अ. धिमलपीति मिश्रितं पिष्टं केचित्तु शर्करायुक्तं मथितं दधि दधिकूर्चीशब्देनोच्यते इत्याहुः तथा च कोशः कूर्चिका क्षीरविकृतिः स्याद्रसाला तु मार्जिकेति फेणिका म
५९ हाराष्ट्रभाषया फेणी इति प्रसिद्धा घृतमंडकं ... इति प्रसिद्धं २५ कंसारमिति गोधूमपिष्टगुडनिर्मितं गुर्जरभाषायां प्रसिद्धं महाराष्ट्रभाषा

बुधवारे च संप्रोक्तं नवनीतं नवं द्विज गुरुवारे शर्करा चैव सितं भार्गववासरे २३ शनिवारे घृतं गव्यं नैवेद्यं परिकी
र्तितं सप्तविंशतिनक्षत्रे नैवेद्यं श्रूयतां मुने २४ घृतं तिलं शर्करां च दधि दुग्धं किलाटकं दधिकूर्चीं मोदकं च
फेणिकां घृतमंडकं २५ कंसारं वटपत्रं च घृतपूरमतः परं वटकं कोकरसकं पूरणं मधुमस्तकं २६ गुडं पृथुकं द्रा
क्षां खर्जूरं चैव चारकम् अपूपं नवनीतं च मुद्गं मोदकमेव च २७ मातुलिंगमिति प्रोक्तं भनैवेद्यं च नारद विष्कु
म्भादिषु योगेषु प्रवक्ष्यामि निवेदनं २८ पदार्थानां क्रमेणैषु प्रीणाति जगदम्बिका गुडं मधु घृतं दुग्धं दधि तक्रं च वा
पूपं २९ नवनीतं कर्कटीं च कूष्मांडं चापि मोदकं पनसं कदलं जंबुफलमाम्रफलं तिलं ३० नारंगं दाडिमं चै
व बदरीफलमेव च धात्रीफलं पायसं च पृथुकं चणकं तथा ३१ नारिकेलं जंभफलं कसेरुं सूरणं तथा एता
नि क्रमशो देवि नैवेद्यानि शुभानि च ३२ गांधां ... इति वटपत्रं पापड इति प्रसिद्धं घृतपूरं घिवर इति प्रसिद्धं वटकं प्रसिद्धं कोकरसकं को
कनः ... इति मेदिनीकोशात् ... रसस्तत्पर्थः पूरणं चणकपिष्टगुडनिर्मितं महाराष्ट्रभाषायां प्रसिद्धं मधुमस्तकं ... प्र
सिद्धं ... घृतपक्वं शर्करामिश्रितं माहे अन्यत्सर्वं प्रसिद्धं २६ २७ भनैवेद्यं नक्षत्रनैवेद्यमित्यर्थः २८ एतेषु दत्तेष्विति शेषः २९ ३० ३१ जंभ
फलं जंभो दन्तविशोधने इत्यादि तेजंबीरं ... इति मेदिनीकोशात् जंभफलशब्देन जंबीरफलं ३२ ३२ ३२ ३२ ३२ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मधुकांतिः सुंदरकांतिः ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० अमावास्यायांतुपरिशिष्टात्पूर्णिमानैवेद्यएवग्राह्यः हवनमिति तिलहोमे

672

षष्ठीतिथौमधुप्रोक्तं देवीपूजनकर्मणि ब्राह्मणायचदातव्यंमधुकांतियुतोभवेत् ११ सप्तम्यांगुडनैवेद्यंदेव्यैदत्वा
द्विजायच गुडंदत्वाशोकहीनोजायतेद्विजसत्तम १२ नारिकेलमथाष्टम्यांदेव्यैनैवेद्यमर्पयेत् ब्राह्मणायप्रदा
तव्यंतापहीनोभवेन्नरः १३ नवम्यांलाजमंबायैचार्पयित्वाद्विजायच दत्वासुखाधिकोभूयादिहलोकेपरत्रच १४
दशम्यामर्पयित्वातुदेव्यैकृष्णातिलान्मुने ब्राह्मणायप्रदत्वातुयमलोकाद्भयंनहि १५ एकादश्यांदधितथा
देव्यैचार्पयतेतुयः ददातिब्राह्मणायैतद्देवीप्रियतमोभवेत् १६ द्वादश्यांपृथुकान्देव्यैदत्वाचार्याययोददेत्
तानेवचसुरश्रेष्ठसदेवीप्रियतांव्रजेत् १७ त्रयोदश्यांचदुर्गायैचणकान्प्रददातिवै तानेवदत्वाविप्रायप्रजासं
ततिमान्भवेत् १८ चतुर्दश्यांचदेवर्षेदेव्यैसक्तून्प्रयच्छति तानेवदत्वाद्विजायशिवस्यदयितोभवेत् १९ पा
यसंपूर्णिमातिथ्यामपर्णायैप्रयच्छति ददातिचद्विजाग्र्यायपितॄनुद्धरतेखिलान् २० तत्तत्तिथौहवनंप्रो
क्तंदेवीप्रीत्यैमहामुने तत्तत्तिथ्युक्तवस्तूनामशेषारिष्टनाशनं २१ रविवारेपायसंचनैवेद्यंपरिकीर्तितं सोम
वारेपयःप्रोक्तंभौमेचकदलीफलं २२

प

यःपूजापटलेउक्तःसएवार्थः २२ वारपूजनमाहरविवारेइतिअत्रवारतिथिनक्षत्रयोगादीनांपूजा
त्वेवैतन्नैवेद्याएवतुपृथक्[illegible]ः २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ एकोनसप्ततितमश्लोकैर्देव्याराधनमुच्यते नानाविधोपचारैश्च भुक्तिमुक्तिप्रदायकं प्रथमतो नारदे नैवेद्यशास्त्रप्रतिपाद्यं गतत्वं पृष्टं तत्र नारायणेन मायाशक्ति
अ॰ रूपवल्लभलात्मकं श्रीभगवतीरूपमेव सर्ववेदसर्वशास्त्रसारभूतं जगत्तत्त्वं प्रतिपादितं तत्साध्यानोपयोगित्वं एवं विरोधिकं प्रतिपादितं तदनंतरं च तत्साध्यदेव्याराध
८७ नमेव सर्वधर्मेषु वरिष्ठो धर्मः स च भोगमोक्षदायक इत्युक्तं तच्छ्रुत्वा तदाराधनविधिं विशेषतो जिज्ञासुर्नारदः पृच्छति धर्मश्चेति १ कथमाराधितेति तस्यानप्रश्ना

नारद उवाच धर्मश्च कीदृशस्तात देव्याराधनलक्षणः कथमाराधिता देवी सा ददाति परं पदं १ आराधनविधिः
को वा कथमाराधिता कदा केन मार्गेण नरकाद्दुर्गात्त्राणप्रदा भवेत् २ श्रीनारायण उवाच देवर्षे शृणु चैका
ग्र एवमेव विदुषां वर यथा प्रसीदति देवी धर्माराधनतः स्वयं ३ स्वधर्मो यादृशः प्रोक्तस्तं च मे शृणु नारद अनादाविह
संसारे देवी संपूजिता स्वयं ४ परिपालयते घोरसंकटादिषु सा मुने सा देवी पूज्यते लोकैर्यथावत्तद्विधिं शृणु ५ प्र
तिपत्तिथिमासाद्य देवीमाज्येन पूजयेत् घृतं दद्याद्ब्राह्मणाय रोगहीनो भवेत्सदा ६ द्वितीयायां शर्करया पूजये
ज्जगदंबिकां शर्करां दद्याद्विप्रेभ्यो दीर्घायुर्जायते नरः ७ तृतीयादिवसे देव्यै दुग्धं पूजनकर्मणि क्षीरं दत्वा द्विजाग्र्या
य सर्वदुःखातिगो भवेत् ८ चतुर्थ्यां पूजने पूपा देया देव्यै द्विजाय च अपूपा एव दातव्या न विघ्नैरभिभूयते ९
पंचम्यां कदलीजातं फलं देव्यै निवेदयेत् तदेव ब्राह्मणे देयं मेधावान्पुरुषो भवेत् १० भिप्रायेणोच्यते कदेति कालप्रश्नः केनेति

साधनप्रश्नः प्राणिमात्रस्य नान्यः स्वधर्मः किंतु श्रीदेव्याराधनलक्षण एव अत एव वर्णत्रयस्य श्रीगायत्र्युपासनमेव नित्यत्वेन विहितं नान्यदेवतोपासनं तथेत्यभिप्रा
येणाह स्वधर्मो यादृश इति ४ संकटादिषु संसारसंकटादिषु ५ तत्र पंचदशतिथिषु पूजनमाह आज्येन आज्यनैवेद्येन तच्चाज्यं गोघृतं गोघृतेन वपुस्त्वयिदितपद्
ण्यावलमाहात्म्यकथनात् तत्र षोडशोपचारेषु मुख्योपचारत्वान्नैवेद्यस्य ग्रहणेन षोडशोपचारा अन्येप्यस्मिन्विदितव्याः ब्राह्मणाय घृतदानं सर्वत्र पंचसु कार्यं ६ ७

उभाखंड २ ९८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥कुर्वंति २६ तत्रयद्यपिआमलोकप्रापकोपिधर्मोबहुधाविधी

दे॰भा॰ वित्तग्रहंवित्तरक्षकंब्रह्मराक्षसंतंपुत्रंपंथायमकायमसंबंधिनः किंकरावापकाइवपरिवयंति २९॥ ॥ तथातवबहुधादिगीतिष्टमस्कंधेप्रथमाध्यायेजंघादिनोधार्थर्योमिनारूपत

अ॰ त्मः कथितस्तथापिसर्वधर्मेषुश्रीभगवतीचरणसपर्याधर्मएवमुख्यइत्याह स्वधर्मइति यथातवबहुधादिगीतिष्टमस्कंधेप्रथमाध्याये तत्रदेवीपूजनरूपेत्यनेनस्थूलमूर्तिग्रहणंदेव्या

८६ णामहात्म्यप्रसंगेनचध्यानपूजादिलक्षणः कथितः सएवदेवीपूजनरूपोदेव्याराधनलक्षणोमुख्योधर्मइत्यर्थः ३० कुतःस्वधर्मोमुख्यइतिचेत्तत्राह येनेति नरकंनैवभजेत् किंचसादेवीति एकैक

राधनलक्षणइत्यनेनविराड्रूपभगवत्यादेवीपदेनग्रहणमितिविवेकः ३० कुतःस्वधर्मोमुख्यइतिचेत्तत्राह येनेति नरकंनैवभजेत् किंचसादेवीति एकैक

सूचीमुखंचनरकंपात्यतेनिजकर्मणा वित्तग्रहंचपुत्रंवायेवाकायव्ययात्मकाः २६ किंकराःसर्वतोंगेषुसूत्रैः

परिवयंतिहि एतेबहुविधावित्तनरकाःपापकर्मिणां २७ नरकाणांशतशःसंनियातनास्थानभूमयः सहस्र

शोपिदेवर्षेउक्तानुक्तास्तथापिहि २८ विंशतिर्नरकानानानानाबहुलान्मुने तथाधर्मपरास्त्वापिलोकान्या

तिसुखोद्गतान् २९ स्वधर्मोबहुधागीतोयथावत्तवमहामुने देवीपूजनरूपोहिदेव्याराधनलक्षणः ३० येनानु

ष्ठितमात्रेणनानरकंव्रजेत् सादेवीभवपाथोधेस्तुउद्धर्त्रीपूजितानृणां ३१ इतिदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्ट

मस्कंधेधोलोकवर्णनेत्रयोविंशोध्यायः २३

गुणोपाधिब्रह्मविष्णुरुद्रापेक्षयासामान्यब्रह्ममायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याभगवत्याःस्वातंत्र्यात्सर्वोत्कृष्टत्वाच्चसैवदेवीभवपाथोधेर्भवसमुद्राद्धर्त्रीतित

ग्रस्तापाधिब्रह्मविष्णुरुद्रापेक्षया ... तथाचश्रुतिः अहमेवस्वयम

पूजनरूपोधर्मएवमुख्यइत्यर्थः ब्रह्मविष्णुरुद्रास्तुतत्प्रेरिताएवफलंप्रयच्छंतिनस्वातंत्र्येणतस्मात्सैवदेवीपूज्येतिभावः ३१ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेष्टमस्कंधेत्रयोविंशोध्या

दंतदृष्टंजुष्टंदेवेभिरुतमानुषेभिः यंकामयेतंतमुग्रंकृणोमितंब्रह्माणंतमृषिंतंसुमेधामिति २३ २३ २३ २३ २३ २३ २३ २३

यः २३ २३ २३॰ २३ २३ २२ २३ २३ २३ २३ २३

673

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ आत्मशमलमात्मनाहानंयायं उद्वेजयंतिकठोरभाषणादिभिर्भयंददतीउल्वणस्वभावाः क्रूरस्वभावाः १६ यथासर्पादिकाः क्रूराउद्वेजयंतितथा १७ पंचाननाःसप्तमु
अ॰ खाः रूपैःविशिष्टायामूषकायथाग्रसंतितथा १८ अवेशुकुंधकूपसकुसूलादिषुनिःप्रकाशगृहादिषुगुहादिषुबांधकायुक्ताः सुनिरुंधंतेजीवान्रोधयंति १९ तेदिवसा
८५

पीडिताह्यात्मशमलंवहुधासंसारेतिरियेभूतानुद्वेजयंतिनराउल्वणाहतय: १६ यथासर्पादिकास्तेपिनरकेनियतंति
हि दंदशूकाभिधानेचयंत्रोतिष्ठंतिसर्वतः १७ पंचाननाःसप्तमुखाग्रसंतिनरकागतान् यथाबिलेशयाविप्रञ्च
रखुद्दिसम न्विताः १८ येवं शुकुसूलादिगुहादिषुनिरुंधते तानसुत्रोद्यतकराःकौनाशपरिसेवकाः १९ तेषि
वोपविशित्वाचसगरेणचवह्निना धूमेनचनिरुंधंतियायकर्मरतान्नरा न योतिथीन्समयप्राप्तान्दिधक्षुरिवच
क्षुषा पायनेश्रीलोकयेच्चस्वयंगृहपतिर्हिषः २१ तस्यापियापदृष्टेर्हिनिरयेयमकिंकराः अक्षिणीवज्रतुंडाये
कंकाःकाकवटादयः २२ गृध्राःक्रूरताश्चापिप्रसह्योत्पाटयंतिहि यश्चाढ्याभिमतियोतिश्चहंकृत्यापातिगर्वितः
२३ तिर्यकप्रेक्षणएवात्रामिविशंकीनराधमः चिंतयार्थस्यसर्वत्रापतिव्ययस्वरूपया २४ सुष्कहृदयवक्त्रश्च
निर्वृतिंनैवगच्छति ग्रहवद्रक्षतेचार्थंसप्रेतोयमकिंकरैः २५

नेषुउपविशित्वास्थापयित्वासगरेणविषेण २० २१
२२ आढ्याभिमतिर्धनगर्वितः अहंकृत्यापातिगर्वितः २३ तिर्यकप्रेक्षणंयस्याभिविशंकीगुर्वादिष्वपिधनंचोरयिष्यतीतिविशंकमानः अर्थस्यधनस्यापतिः प्राप्तिर्व्यय
स्वतत्स्वरूपातद्विषयया २४ शुष्यमाणाहृदयंवक्त्रंचयस्यग्रहवद्गृहपिशाचवदर्थंरक्षतिय: २५ २५ २५ २५ २५ २५ २५ श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ वीचिस्तरंगस्तद्रहितम् अवीचिमत् तद्वीचिमत् अतीतेनेत्युत्तरस्थल मवीचिमत् वीचिरहितमित्यर्थः ४ ... स्थः राजन्यो वा वैश्यो वा सोमपीथः कृतसो

स्क॰ मपानइत्यर्थः ५ ६ वन्हिना द्रवमाणस्य कार्ष्णायसो लोहस्य पानं ... तीति शेषः संभावनयेत्यर्थः ७ ८ यातनाश्नुते अत्र विभक्तिलोपश्चार्षः यत्रं ति अन्तरे

८४ संभावनेनात्म

674

अवीचिमत्तालत्रितिल शोष्छिन्नविग्रहः म्रियते नैव देवर्षे पुनरेवावरोप्यते ४ यो वा द्विजो वा राजन्यो वैश्यो वात्र
लसंभव सोमपीथस्तत्कलत्रं सुरां वा पिबतीव हि ५ प्रमादतस्तु तेषां वै निरयं परिपातनं कुर्वंति यमदूतास्ते।
पानं ताश्चोयसीमुने ६ वन्हिना द्रवमाणस्य सुतां ब्रह्मसंभव संभावनेन लस्यैव योधमोपि नराधमः ७ क्रिया
जन्मातयो वर्णाश्रमाचारवतो नरान् वरीयसोपि न बहुमन्यति पुरुषाधमः ८ मृतोपतेयमभटैः क्षारकर्दमनाम
के निरये वाक्शिरा घोरं दुरंतपातनां तु श्नुते ९ ये वै नरा यजंतान्यन यमेधेन मोहिताः स्त्रियोपि वा नपशुं त्वादं
त्यत्र महामुने १० पशवो निहितास्ते तु यमसद्मनि संगताः शौनिका इव ते सर्वे विदार्यासीतधारया ११ अद्यक
पिबंति स्त्रपंति मायंति बहुधा मुने यथेह मांसभोक्तारः पुरुषादाद्रामदाः १२ अनागसोपि योरण्ये ग्रामे वाव्रल
पुत्रक वैश्रंभकैरुपसृतान् विश्रंभपान्निर्चो विपूल १३ शूलसूत्रादिषु प्रोतान्क्रीडनोत्कारकानिव पातयंति च तेत्र
त्यक्शूलप्रोतियतंतिह १४ शूलादिषु प्रोतदेहाः क्षुत्तृड्भ्यां चातिपीडिताः तिग्मतुंडैः कंकवकैरितश्चेतश्च ताः।

वैभैरवादीन्नरमेधेन नरपशुना ९ १० ११ १२ वैश्रंभकैः विश्वासोपायैः विश्रंभपयं विश्वासं कारयित्वा १३ क्रीडनोत्कारकान् क्रीडासाधनानि विविधमानान्घातयंति विश्वासे ...

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ सप्तशतानीति विंशत्यधिकसप्तशतसंख्याः सारमेयाऽइत्यन्वयः इतिश्रीदेवीभागवततिलके अष्टमस्कंधे द्वाविंशो
स्कं॰ ध्यायः २२ एकत्रिंशन्महापापैः शिष्टास्तु नरकाभिधा स्वर्णानं क्रियते तेषां वैरस्यं लभ्यते यतः येन ताऽइति १ २ अनाकाशे निरवकाशे निरालंबे स्य
८

येदंभादंभयज्ञेषु पशून्घ्नंति नराधमाः तानमुष्मिन्यमभटा नरके वैशसे तदा ४७ निपात्य पीडयंत्येव कशा
घातैर्दुरासदैः यो भार्यां सवर्णां विद्वान् ज्ञो मदनमोहितः ४८ रेतः पाययते मूढो मत्त्वा तं यमकिंकराः रेतःकुं
डे पातयंति रेतः संपाययंति च येदस्यवो ग्निदा श्चैव गरदाः सार्थघातकाः ग्रामान्सार्थान्विलुंपंति राजानो
राजभृत्यकाः ५० तान्पतेतान्यमभटा नयंति श्वानकादनं विंशत्यधिकसंख्याताः सारमेया महाद्भुताः
२१ सप्तशतानि विख्याता रभसं खादयंति तत् सारमेयादनं नाम नरकं दारुणं मुने ५२ अतः परं प्रवक्ष्या
मि अवीचिप्रमुखान्मुने इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे नरकवर्णने द्वाविंशोध्यायः २२
श्रीनारायण उवाच येनराः सर्वदा साक्ष्येऽनृतं भाषयंति च दाने विनिमये चैव देवर्षे पापबुद्धयः १ तेप्रे
त्यामुत्र नरके ह्यवीचिमत्यवीचिदारुणे योजनानां शतोच्छ्रायात् गिरिमूर्ध्नः पतंति हि २ अनाकाशेऽधः शिर
सस्तादवीचिनामके यत्र स्थलं दृश्यते च जलवद्वीचिसंयुतं ३

थे: ३ ३ ३ श्रीरामचंद्रायनमः श्रीकृष्णायनमः श्रीराधावल्लभो जयति श्री श्री श्री श्री श्री श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ निकृषंतित्वचिछिंदंति ३४ तिग्मयास्तर्प्याप्रतिमया ३५ स्पर्श्यापुरुषप्रतिमयातन्नया सर्वाभिगमनःपश्चात्पुरुषसंगतः ३६ ३७ ३८ ३९ नातंद्रे
अ॰
८२ तालमुत्रापिकशयातोड्यंताधमानुगाः तिग्मयालोहमय्याच [illegible] यं नं ३५ तांचापियोषितंस्त्र
र्प्यालिंगयंतिपमानुगाः यस्तुसर्वाभिगमनःपुरुषःपापसंचयी ३६ निरयेमुत्रतंयाम्याःशाल्मलीरोप
यंतितं वज्रकंटकासंयुक्तांशाल्मलींतामयस्मयीं ३७ राजन्याराजपुरुषायेवापाखंडवर्तिनः धर्मसेतुंवि
भिंदंतितेपरेत्यगतानराः ३८ वैतरण्यांपतंत्येवभिन्नमर्यादपातकाः नद्यांनिरयदुर्गस्यपरिखायांचनारद
३९ यादोगणैःसमंतात्भक्ष्यमाणाःस्वात्मनः नात्मनावियुज्यंतेवनासुभिश्चापिनारद ४० स्वीयेनकर्मणा
675 केनोपतप्यंतिवस्तुनः विण्मूत्रपूयरक्तैश्चकेशास्थिनखमांसकैः मेदोवसासंयुतायांनद्यामुपतपंतितेवृष
लीपतयोयेच नष्टशौचाचारास्त्रपाः ४२ ग्राचारनियमैस्त्यक्ताःपशुचर्यापरायणाः तेत्रानुकष्टगताः
योविण्मूत्रश्लेष्मरक्तके ४३ श्लेष्मपलसमापूर्णेनियतंतिदुराग्रहाः तेदेवखादयंत्येतानपमानुचरर्वगकाः
४४ येश्वगर्दभपतयोब्राह्मणादयः मृगयापारसिकानित्यमतीर्थेमृगघातकाः ४५ परेतांस्तान्
यमभटालक्षीभूतान्नराधमान् इषुभिश्चविभिंदंतितांस्तान्दुर्नयमागतान् ४६ नवित्तर्गेनितियोगंप्राप्नुवंतिन्नसुधीः
प्राणोरुज्ञानाउर्ध्वोच्छ्वा सर्वतइत्यर्थः ४० ४१ ४२ पशुचर्यापशुवदाचारः ४३ ४४ ४५ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पक
दे.भा. विविक्तपरपीडोयइतिईश्वरेणोपकल्पितामनुष्यरक्तपानादिलक्षणावृत्तिर्येषांमत्कुणादीनानविविक्ताविज्ञातापरव्यथायैपरविविकिभितेषांद्वितीयार्थ
स्क. र्थेआलण्णादिभोवनविधिनिषेधएवंकल्पिताश्चेतिर्यस्याविविक्ताविज्ञातापरव्यथायेनविविकिनास्यदितादृशानांव्यथामाचरेत् सोंधकूपपततीत्य
८२ र्थः २५ २६ २७ अत्रास्मिन्लोके २८ यत्त्विति यत्किंचिद्न्नान्नादिकमुपपद्यतेप्राप्तंभवतितत् संविहितैःशास्त्रेणविहितैः

सपीड्यमानोबहुधावेदनांप्राप्नुयात्तथाहि विविक्तपरपीडोपोप्यविविक्तपरव्यथां २५ ईश्वरांकितवृत्तीनांव्या
थामाचरतेस्वयं सचांधकूपेपततितदभिद्रोहयंत्रितः २६ तत्रासौजंतुभिःक्रूरैःपशुभिर्मृगपक्षिभिः सरी
सृपैश्चमशकैर्यूकामत्कुणजातिभिः २७ मक्षिकाभिश्चतमसिदंदशूकैश्चपीड्यते परिक्रामतिविवान्नकुश
रीरेचजंतुवत् २८ यस्तुसंविहितैःपंचयज्ञैःकाकैश्चसंस्तुतः अश्नातिचासंविभज्ययत्किंचिदुपपद्यते २९ स
पापपुरुषःक्रूरैर्योमेऽश्वकृमिभोजनैः नरकाधमकेदुष्टकर्माणापरिपात्यते ३० लक्षयोजनविस्तीर्णोक
मिकुंडेभयंकरे कृमित्वंसमासाद्यभक्ष्यमाणश्चतैःस्वयं ३१ अप्रताप्रकृतादीयःयातमाप्नोतितत्रवै यस्तु
स्तेयेनचबलाद्धिरण्यंरत्नमेवच ३२ ब्राह्मणस्यापहरतिअन्यस्यापिचकस्यचित् अनापदिचदेवर्षेतमयंतोप
मानुगा ३३ अयस्मयैरग्निपिंडैःसंदंशैर्निष्कृषंतिच योगम्यायोषितंगच्छेदगम्यांपुरुषस्तथा ३४

भोसंविभज्यनदत्वा अश्नातियःपुरुषःकथंभूतःकाकैःसंस्तुतःसमलेनवर्णितःसहत्यन्वयः २९ ३० ३१ अप्रतनसंविभक्तामतिथिभ्योप्रदत्तंवान्नी। पंचमहायज्ञैर्देवता
तिभ्यःअप्रताप्रकृतादीषेभवतिसयातनामाप्नोतीत्यर्थः ३२ ३३ निकृतंतिनिछिंदंति ३४ ३४ ३४ ३४ ३४ ३४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १२ क्रव्यैर्मांसैर्घातयंति १३ १४ १५ १६ १७ पाखंडमिति तद्गुणानांतेषामितव्याणिजत्ये हेइंडोहयनिहीर्षया तानियापसखंडानिति

अ॰ ख्यो

८० रुरवः सर्पादतिक्रूरा जंतुरुक्तः पुरातनैः एवं महारौरवं नारकी यत्र पूरुषः १२ यातनां प्राप्यमानो हि यः परदेह
संभवं क्रव्यादानाम रुरवस्तं क्रव्येण घातयंति च १३ यस्त्वग्रहं पुरुषः क्रूरः पशून्पक्षिगणानपि उपरंधय
ते मूढो याम्यास्तं रंधयंति च १४ कुंभीपाके तप्ततैले उपर्यपि च नारद यावंति पशुरोमाणि तावद्वर्षसहस्रकं
१५ पितृविप्रब्रह्मणाध्रुक् कालसूत्रे स नारकि अग्न्यर्काभ्यां तप्यमानेन नारकी विनिवेशितः १६ क्षुत्पिपासा
दह्यमानोंतः शरीरस्तथा बहिः आस्ते शेते चेष्टते चावतिष्ठति च धावति १७ निजवेदपथाद्यो वै पाखंडं चोप
याति च अनापद्यपि देवर्षे तं पापं पुरुषं भटाः १८ असिपत्रवनं नाम नरकं वेशयंति च कशया प्रहरंत्येव ना
रकी तत्र तास्तदा १९ इतस्ततो धावमान उभाभ्यां तीव्रवेगितः असिपत्रैः छिद्यमान उभयत्र च धाराभिः २०
संछिद्यमान सर्वांगो हाहा हतोस्मीति मूर्छितः वेदनां परमां प्राप्तः पतत्येव पदे पदे २१ स्वधर्मानुगतं भुंक्ते पापं वै
डफलमल्पधीः यो राजा राजपुरुषो दंड्यं धेद्वे लधर्मतः २२ द्विजे शरीरदंडं च पापीयान्नारकी च सः नरके सू
करमुखे पात्यते यमकिंकरैः २३ विनिष्पिष्टावयवको बलवद्भिस्तथेक्षुवत् आर्तस्वरेण स्वनयन्मूर्छितः कश्मलं

गं वेदमिश्रीनयीति इतियाशब्दिनस्तु वेदार्थः पाखंडालसाखंडका इतिच १८ १९ धाराभिरेषेभ्रयोगो धाराणामितित्यर्थः २० २१ २२ २३ २४ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एतावत्पर्यवेत्य कामान्कामयमानैर्नृभिर्गन्तव्या गतयस्तत्त्वतः ७ यथोपदेशं यथाशास्त्रं कामान्काम्यमानकैः कामयमानैरित्यर्थः ८ ९ कर्म-
णां सर्वप्राणिकर्मणां समानत्वे वैषम्ये नैर्घृण्यं हि तेन मायाशबलब्रह्मणा कथमेतत्सर्वं निर्मितमिति यथातथं तन्नो ब्रूहीत्यन्वयः १० कर्मणां समा

एतास्त्वेहं नृभिर्गन्तव्यो गुणनिःसृतम् गंतव्या वन्हशो यद्वद्यथा कर्मविनिर्मिताः ७ यथोपदेशं च कामान्सदा कामय-
मानकैः एतावतीर्हि निरयंद्रमनुप्रज्ञापयेषु ८ विपाकगतयः प्रोक्ता धर्मस्यावशमास्तथा उच्चावचा विसदृशा।
यथाप्रश्नं निबोधत ९ नारद उवाच वैचित्र्यमेतल्लोकस्य कथं भगवता कृतं समानत्वे कर्मणां चान्तो ब्रूहि यथातथं
१० श्रीनारायण उवाच कर्तुः श्रद्धानुसारेण कर्मणोऽपि पृथग्विधाः त्रिगुणत्वात्सदा तासां फलं विसदृशं त्विह ११
सात्त्विक्या श्रद्धया कर्तुः सुखित्वं जायते सदा दुःखित्वं च तथा कर्तुः राजस्या श्रद्धया भवेत् १२ दुःखित्वं चैव मूढत्वं
तामस्या श्रद्धयादितं तारतम्यात्तु श्रद्धानां फलवैचित्र्यमीरितं १३ अनाद्यविद्याविहितकर्मणां परिणामजाः स-
हस्रशः प्रवृत्तास्तु गतयो द्विजपुंगव १४ तद्विस्तरं प्रवक्ष्यामि श्रूयतां द्विजसत्तम त्रिजगत्याश्चान्तराले दक्षिणस्यां
दिशीह वै १५

ननु भवता त्रिगुणा मायाशक्तिसंबद्धत्वं तथा मायाशबलया पूर्वापूर्वकर्मवशात्स्वधा यथा सात्त्विकादिकर्मसु प्रेरितः
यः तथा करोति तदनुरूपफलोपभोगाय च लोकभोगफलवैचित्र्यं कृतमित्याह कर्तुः श्रद्धावशादेवेति तासां श्रद्धानां त्रिगुणत्वात्सात्त्विकादिभेदेन गुणात्म-
कत्वाद्विसदृशमसमानफलमित्यर्थः ११ १२ १३ १४ तस्मान्मायाशबलब्रह्मणः स्वभावः तत्पराधीनं कर्तव्यमिति गूढोऽभिसंधिः १५ १६.१९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

677

इतिश्रीदेवीभागवततिलकेऽष्टमस्कंधेविंशोध्यायः २० अष्टाविंशतिभिःश्लोकैःशेषस्तुतिपूर्वःस्वंतरकाणांस्वरूपंचयथावदभिवर्ण्यते तस्येति अनंत
स्य १ उत्पत्तीति अस्यजगतउत्पत्त्यादिहेतवोगुणायस्येक्षणात्कल्पाः समर्थाःस्वस्वकार्यआसन्यस्यतुरूपंध्रुवमनंतमकृतमनादि तत्रहेतुःयदेकमेवस
त्स्वात्मन्यात्मनिनानाकार्यप्रपंचमधात्तस्यब्रह्मस्वरूपस्यवर्त्मतत्त्वंजनःकथमुहवेदनवेदैवेत्यर्थः २ तर्हिकथमसौमुमुक्षुभिःसेव्यस्तत्राह मूर्तिमि

इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेधोलोकवर्णनेविंशोध्यायः २० श्रीनारायणउवाच तस्यानु
भावंभगवान्ब्रह्मपुत्रःसनातनः सभायांब्रह्मदेवस्यगायमान उपासते उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोस्यकल्पाः
सत्वाद्याःप्रकृतिगुणायदीक्षयासन् यद्रूपंध्रुवमकृतंयदेकमात्मन्नानाधात्कथमुहवेदतस्यवर्त्म २ मूर्तिं
नःपुरुकृपयाबभारसत्वंसंशुद्धंसदसदिदंविभाति यत्रयल्लीलांमृगपतिराददेनवद्यामादातुंस्वजनमनां
स्युदारवीर्यः ३ यन्नामश्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादार्तोवापदिपतितःप्रलंभनाद्वाहंत्यंहः सपदिनृणामशे
षमन्यंकंशेषाद्भगवतआश्रयेन्मुमुक्षुः मूर्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्ध्नोभूगोलंसगिरिसरित्समुद्रसत्वं आ
नंत्यादनि विक्रमस्यभूम्नःकोवीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः ५ एवंप्रभावोभगवाननंतोदुरंतवीर्यो
रुगुणानुभावः मूलेरसायाःस्थित आत्मतंत्रोयोलीलयाक्ष्मांस्थितयेबिभर्ति ६

ति यत्रेदंसदसद्विभातिसनस्माकंभक्तानां
पुरुकृपयाबहुकृपयासंशुद्धंसत्वंमूर्तिंबभारस्वजनानांमनांस्यादातुंवशीकर्तुंयस्यलीलांमृगपतिःसिंहःआ ददेअशिक्षयत् अपतन्उदारगुणादीर्याणि
यस्यतस्मादन्यंमुमुक्षुःकमाश्रयेदित्युत्तरेणान्वयः ३ प्रलंभनाद्वापरिहासात् ४ सत्वानिप्राणिनःसहस्रजिह्वोपिकोगणयेत् ५ ६ ६ ६ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ मतंगमोहस्तीयथाकांचनोंलोमयींवस्त्रांकल्पायद्भिर्भर्तितथैवायंकांचनींकक्षांविभर्तीत्यर्थः ३७
अ॰ उमासहितायांध्रुवमंडलमारभ्यशेषलोकांतमीश्वरीनानालोकाः समाख्यातास्तत्रतल्लोकवासिनः ना नारत्नमयींमूर्तिनानाधातुमयींतथास्थापयित्वा
७५

उचिरैर्भुजदंडैश्चशोभमानाश्शतस्ततः चंद्रनागरुकाश्मीरपंकलेपनभूषिताः २८ तदभिनवसंजातकामा-
वेशसमायुताः ललितस्मितसंयुक्ताःसव्रीडंलोकयंतिच २९ अनुरागमदोन्मत्तंविघूर्णाउणलोचनं कटु
णावलोकनेनैव आशासानालयाशिषः ३० सोनंतोभगवान्देवोनंतसौवोमहाशयः अनंतगुणवांदिश्च
आदिदेवोमहाद्युतिः ३१ सहनामधीरोषादिर्वेरोलोकशुभायव अस्तिमहासत्वनिधिःसर्वदेवप्रपूजितः
३२ ध्यायमानःसुरैःसिद्धैरसुरैश्चोरगैस्तथा विद्याधरैश्चगंधर्वैर्मुनिसंघैश्चनित्यशः ३३ अनारतमदो-
न्मत्तालोकविह्वललोचनः वाक्यामृतेनविबुधान्स्वयार्पदंसमानपि ३४ आप्यायमानःसविभुर्वैजयंतीं
स्वकंधरा अम्लानामभिनवैःस्वच्छैस्तुलसीदलसंचयैः ३५ माघन्मधुकरव्रातघोषघोषसंयुतांसदा नीलवा
सदिवदेवएककुंडलभूषितः ३६ हलस्पककुदिन्यस्तमुयीदरभुजोव्ययः महेंद्रःकांचनीपद्मद्वस्त्रांचमतंगमः
३७ उदारलीलोलोदेवेशोवर्णितःसात्वतर्षभैः ३८

पूजयंतिनानास्वेष्टोपचारकैः वोल्लासैश्चैववैकुंठेब्रह्मलोकेतथैवचनवरत्नम-
यींमूर्तिभगवत्पानिरंतरंशिवद्रुहिणांवैकुंठःपूजयंतिविधानतः नानावर्षेषुवर्षाधिपतश्चतथैवच नकश्चित्त्रिपुलोकेपुलोकएवंविधः क्वचित्यत्र

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

678

दे·भा· १६ १७ १८ संकर्षणनाम्नो निरुक्तिमाह अहमित्यभिमानस्येति द्रष्टृदृश्ययोः सम्यक्कर्षणमेकीकरणं येन तत्त्वतः अहमित्यभिमानो लक्षणं

अ·
७१

सहस्रशिरसः कोऽपि विष्णुर्मणिधारकाः पातालं तत्र तिमिरं नित्यं कान्तिमरीचिभिः १६ विधमंति च देवर्षे सदास्ते
ज्ञातमन्यवः अस्य मूलप्रदेशे हि त्रिंशत्साहस्रकांतरे १७ योजनैः परिसंख्याति तामसी भगवत्कला अनं-
ताख्या समाख्याहि सर्वदेवप्रपूजिता १८ अहमित्यभिमानस्य लक्षणं यं प्रचक्षते संकर्षणं सात्वतीयाः कर्षणाद्
द्रष्टृदृश्ययोः १९ इदं भूमंडलं यस्य सहस्रशिरसः प्रभोः अनंतमूर्तेः शेषस्य ध्रियमाणं च शीर्षके २० पृथ्वीगो-
लं शीर्षके हि सिद्धार्थ इव लक्ष्यते यस्य कालेन देवस्य संजिहीर्षोः समं विभोः २१ चापवद्भ्रुवोरंतविवरादुद्भव-
ने सांकर्षणो नाम रुद्रो व्यूहैकादशशोभितः २२ त्रिलोचनश्च त्रिशिखं शूलमुत्तंभयन्स्वयं उदतिष्ठन्महा-
त्मा महाभूतक्षयंकरः २३ यस्यांघ्रिकमलद्वंद्वशोणाश्मनखमंडले विराजन्मणिबिंबेषु महाहिपतयोऽनिशं
२४ एकांतभक्तियोगेन सह सात्वतपुंगवैः प्रणमंतः स्वमूर्धाने स्वमुखानि समीक्षते २५ स्फुरत्कुंडलमा-
णिक्यप्रभामंडलभांज्यपि सुकपोलानि चारूणि गंडस्थलयुगंति च २६ नागराजकुमार्योऽपि चार्वंगवलयविल-
सद्विषः विशदैर्विपुलैर्धवलैः सुभगैस्तथा २७

संकर्षण
चिन्हमधिष्ठातुर्यस्याहंकाराधिष्ठानेन च द्रष्टृदृश्ययोः संकर्षणमित्यर्थः १९ २०
सिद्धार्थः सर्षपः २१ व्यूहैकादशशोभितः एकादशरुद्रमूर्तिस्वरूपेण २२ २३ नखमंडले इति जात्येकवचनं मंडलेष्वित्यर्थः विराज[illegible] पिमंडलेषु

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ४ अनेकशिरसां मध्ये प्रधानान् ५ पतत्त्रिराजो गरुडः ६ ७ ८ प्रत्यनीकाः शत्रवो हविर्भुजां देवानां ९ १० सरमया शक्रदूत्येति इंद्रदूत्या
अ· मंत्रवर्णाभिर्मंत्ररूपाभिर्वाग्भिः एवं हि नैरुक्तमाख्यानं पणिभिरसुरैर्निरूढानां अन्विष्य सा देवशुनी सरमा प्रहितां संधिमिच्छंतः पणयः प्राहुः कि

७२

ततोधस्तात्सुविख्यातं महातलमिति स्फुटं सर्पाणां काद्रवेयाणां गणः क्रोधवशो महान् ४ अनेकशिरसां विप्र प्रधानान्कीर्तयामि ते कुहकस्तक्षकश्चैव सुषेणः कालियस्तथा ५ महाभोगा महासत्वाः क्रूराः क्रूरस्वजातयः पतत्त्रिराजाधिपतेरुद्विग्नाः सर्व एव ते ६ स्वकलत्रापत्यसुहृत्कुटुंबसंगताः प्रमत्ता विहरंत्येव नानाक्रीडाविशारदाः ७ ततोधस्ताच्च वितरे रसातलसमाह्वये दैत्या निवसंत्येव पणयो दानवाश्च ये ८ निवातकवचा नाम हिरण्यपुरवासिनः कालेया इति च प्रोक्ताः प्रत्यनीका हविर्भुजां ९ महौजसश्चोत्पत्त्यैव महासाहसिनस्तथा सकलेशस्य च हरेस्तेजसा हतविक्रमाः १० बिलेशया इव सदा विवरे निवसंति हि ये वै वाग्भिः सरमया शक्रदूत्या निरंतरं ११ मंत्रवर्णाभिरसुरास्ताडिता बिभ्यति स्म ह ततोधस्तात्पाताले नागलोकाधिपालकाः १२ वासुकिप्रमुखाः शंखः कुलिकः श्वेत एव च धनंजयो महाशंखो धृतराष्ट्रस्तथैव च १३ शंखचूडः कंबलश्चाश्वतरो देवदत्तकः महामर्षा महाभोगा निवसंति विषोल्बणाः १४ पंचमस्तकवंतश्च फणासप्तकभूषिताः केचिद्दशफणाः केचित्शतशीर्षास्तथापरे १५

चसंधिमनिच्छंतीं इंद्रस्तुतिपूर्वकं तान्प्रतिपरुषमाह हतइंद्रेण पणयः शयध्वमित्यादि ते वनश्रुत्वा बिभ्यतीति ११ १२ १३ १४ १५ १५ मित्यंतो करमेत्यादि सा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री

दे. भा.
अ.
७२

सर्वलोकोपधीमतः सर्वलोकोपाधियुक्तस्य विष्णोरतुलप्रभावस्य दौवारिकत्वमिति शेषः २७ २८ पक्षिभ्यः परिपक्विभ्यश्चेतरे अपरिपक्वायेनल्पावहवो ह्यत्मा
लोयस्य संनिहितो सम्बंधीमतस्तस्य द्रष्टुः कोवक्ष्यतिनकोपीत्यर्थः २९ ३० ३१ ३२ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेष्टमस्कंधे एकोनविंशतितमोध्यायः १९

दास्यं चक्रे विभो तस्य सर्वलोकोपकारकः पितामहेनचैश्वर्यमतुलं दीपमानं च विष्णुना २७ पितर्युपगते वीरैर्नैवेष्टद्रु
गवत्प्रियः तस्यातुलानुभावस्य सर्वलोकोपधीमतः २८ अस्मद्विधेनल्पयक्षेत्तत्त्वं दोषो वगच्छति एवं दे
त्यपतिः सोयं बलिः परमपूजितः २९ सुतलेनतते यस्य द्वारपालो हरिः स्वयं एकदादिग्विजयी राजा रावणो लो
कारावणः ३० प्राविशत्सुतले येन भक्तानुग्रहकारिणा पदांगुष्ठेन प्रक्षिप्तो योजनायुतमंत्रहि ३१ एवंभूतानु
भावो पं बलिः सर्वसुखैकभूः आस्ते सुतलराज्यस्थो देवदेवप्रसादतः ३२ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्ट
मस्कंधे लोकवर्णने एकोनविंशोध्यायः १९ श्रीनारायण उवाच ततोधस्तात्विवरकं तलातलमुदीरितं दानवेंद्रो
मयोनाम त्रिपुराधिपतिर्महान् १ त्रिलोक्याः शंकरेणायं पालितो दग्धपूस्त्रयः देवदेवप्रसादात्तु लब्धराज्यप्र
खास्पदः २ आचार्यो मायिनामेष यंनानामायाविशारदः पूज्यंते राक्षसैर्घोरैः सर्वकार्यसमृद्धये ३

सप्तत्रिंशन्मलापं
रधेः सौकेनचाधिपः तलातलस्थितिः सम्यकविवरेणापयायेते त्रिपुराधिपतिस्त्रिपुरस्वामी १ त्रिलोक्याः शंकरेणाशिवेन दग्धपुरत्रयं यस्य स दग्धपुरत्र
योमयासुरो महादेवभक्तोयं पालितो रक्षितो देवदेवस्य प्रसादेनातत्रास्तेइत्यर्थः २ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३

679

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१५ १६ १७ १८ १९ २० अस्माननुजग्राहेतिनाम्यणोक्तिः २१ सर्वक्लेशादिहेतुमित्यैश्वर्यविशेषणं आत्मानुस्मृतेर्मोषणमपहारकं २३ गिरि

त्रैलोक्यलक्ष्मीमा   क्षिप्यस्थापितः किलदैत्यराट् इंद्रादिष्वपलब्धायासाश्रीस्तमनुवर्तते १५ तमिंद्रे
वेदेवेशमाराधपतिभक्तितः वंचितश्चाश्वमेधाद्यापि वर्ततेसुतलाधिपः १६ भूमिदानफलंहोतत्पात्रभूतेखिले
श्वरे वर्णयंतिमहात्मानोनैतद्युक्तंचनारद १७ वासुदेवेभगवतिपुरुषार्थप्रदेहरौ एतद्दानफलंविप्रसर्व
थानहियुज्यते १८ यस्यैवदेवदेवस्यनामापिविवशोगृणन् स्वकीयकर्मबंधीयगुणान्विधुनुतेजसा १९
यत्क्लेशबंधहानायसांख्ययोगादिसाधनं कुर्वंतियतयोनित्यंभगवत्यखिलेश्वरे २० नचापंभगवानस्माननु
जग्राहनारद मायामयंचभोगानामैश्वर्यंव्यातनोत्परं २१ सर्वक्लेशाधिहेतुंतदात्मानुस्मृतिमोषणं यस्मा
त्साक्षाद्भगवानविष्णुःसर्वोपायविदीश्वरः २२ याञ्चाछलेनापहृत्यसर्वस्वंदेहशेषकं अप्राप्तान्योपायइशः या
चैर्वारुणैःसंभवैः २३ बंधयित्वाविमुच्यापिगिरिदर्यामिवाब्रवीत् अस्याविंद्रोमहामूढोयस्यमंत्रीबृहस्पतिः
२४ प्रसन्नमिममत्यर्थमयाचल्लोकसंपदं त्रैलोक्यमिहमैश्वर्यंकिंयदेवातितुच्छकं २५ आशिषांप्रभवंमु
क्त्वायोमूढोलोकसंपदि अस्मत्पितामहःश्रीमान्प्रह्लादोभगवत्प्रियः २६
दर्यामवमुच्यस्थितलस्यद्वारेश्वरस्तत्तदः
एवंभक्तिमिमात्मेश्वरीयस्यविगणाप्यवलिर्विष्णुमात्मानमब्रवीदित्यर्थः २४ प्रसन्नंविष्णुलोकस्वामित्वमयाचत् २५ लोकप्रदआसक्तइतिशेषः इत्यंबिंद्रेणा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰मा॰ सर्वांगरताः स्वैरिण्यः कामिन्यश्च सर्वेऽगात्‌ त्राप्यतिचंव लध्युश्चल्पः विलापनेन ४ साधयित्वा संभोगसमर्थं ह्यात्वा स्वस्मिन्‌ ग्रसाधारणं विलासात्‌।
अ॰ तद्विकावलोकनेनानुरागयुक्तस्मितं तेन विग्रहनमुपगूहनमालिंगनं तदादिभिः ५ यस्मिन्‌ रसे उपयुक्ते सेवितेत्यर्थः ६ ७ ८ ९ १०
७०

[illegible]

पुंश्चल्यश्चैव स्वैरिण्यः कामिन्यश्चेति विश्रुताः यो वै विलापनं श्रेष्ठं प्रविष्टं पुरुषं रहः ४ रसेन हाटकाख्येन।
साधयित्वा प्रयत्नतः स्वविलासावलोकानुरागस्मितविगूहनैः ५ संलापविभ्रमाद्यैश्च रमयन्त्यपि ताः स्त्रियः
यस्मिन्नुपयुक्ते जनो मनुते वक्तुधाल्पयं ईश्वरोऽहमहं सिद्धो नागायुतबलो महान्‌ आत्मानं मन्यमानः सन्‌ मदांध
इव कथ्यते ७ एवं प्रोक्ता स्थितिश्चात्र अतलस्य च नारद द्वितीयविवरस्याथ वितलस्य निबोध तत्‌ ८ भूतला
धस्तलैश्चैव वितले भगवान्‌ भवः हाटकेश्वरनामायं स्वपार्षदगणैर्वृतः ९ प्रजापतिकृतस्यापि सर्गस्य बृं
हणाय च भवान्या मिथुनीभूय आस्ते देवादिपूजितः १० भवयोर्वीर्यसंभूता हाटकी सरिदुत्तमा समिद्धो
मरुता वन्हिरोजसा पिबतीव हि ११ तन्निष्ठ्यूतं हाटकाख्यं सुवर्णं दैत्यवल्लभं दैत्यांगनाभूषणानि हि सदा सं
धारयन्ति हि १२ ततो विलाधस्तलात्‌ प्रोक्तं सुतलाख्यं विलेश्वर पुण्यश्लोको बलिर्नाम आस्ते वैरोचनिर्मुने १३
महेन्द्रस्य च देवस्य चिकीर्षुः प्रियमुत्तमं त्रिविक्रमोऽपि भगवान्सुतले बलिमानयत्‌ १४ त्रैलो।

मरुता समीरणेन समिद्धो दीप्तः
११ तन्निष्ठ्यूतमिति तेन वन्हिना निष्ठ्यूतं प्रत्युत्पत्यकं १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२

686

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नीरजातैःकमलैः २७ २८ २९ ३० ३१ जीर्णत्वंजरावैवर्ण्यंदेहस्य वयोवस्थासहिताएतेनबाधंतइत्यन्वयः ३२ ३३ यस्मिन्भगवत्तत्त्वसिंप्रदिष्टे ३४

जलजंतुक्षुब्धनीरनीरजातैरनेकशः कुमुदोत्पलकल्हारनीलतोत्पलैस्तथा २७ तेषुकृतनिकेतानांविहारैः
संकुलानिच इंद्रियोत्सवकारैश्चततैर्वविविधैःस्वरैः २८ भ्रमराणांचपक्षाणांश्रियंचातिशयंतिच यत्रनेदंभा
यंक्वापिकालांशैर्द्दिनरात्रिभिः २९ यत्राहिप्रवराणांचशिरःस्थैर्मणिरश्मिभिः नित्यंतमःप्रबाध्येतसदा।
भ्रस्फुटकांतिभिः ३० नवाएतेषुवसतांदिव्यौषधरसायनैः रसान्नपानस्नानाद्यैर्नाधयोनचव्याधयः ३१
वलीपलितजीर्णत्ववैवर्ण्यस्वेदगंधताः अनुत्साहवयोवस्थाबाधंतेनकदाचन ३२ कल्याणानांसदातेषां
नचमृत्युभयंक्वचित् भगवत्तेजसान्यत्रचक्रात्वैवसुदर्शनात् ३३ यस्मिन्प्रविष्टेदैत्यवधूनांगर्भाशयाः भ्रा
योभयात्पतंत्येवस्रवंतिब्रह्मपुत्रक ३४ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअष्टादशोध्यायः १८
श्रीनारायणउवाच प्रथमेवितलेविप्रअतलाख्येमनोरमे मयपुत्रोबलोनामवर्त्ततेसर्वगर्वकृत् १ बलस्तथा
येनसृष्टामायाःसर्वार्थसाधिकाः मायाविनोयाश्चसद्योधारयंतिचकाश्चन २ जृंभमाणस्ययस्यैवबल।
स्यावलशालिनः स्त्रीगणाउपपद्यंतेत्रयीलोकविमोहनाः ३

इतिश्रीदेवीभागवततिलकेअष्टमस्कंधेअष्टादशोध्यायः १८

द्वात्रिंशत्यध्याये पश्चाद्वलादेस्थवर्णनंक्रियतेयत्रभोगानांपराकाष्ठासुखंभवेत् अतलेमहान्यागर्वंसंकरोतिसतथा १ यस्य चतिमायामध्येकाश्च।

नानार्थिनानारूपाः संपादयंति २ उपपद्यंति ज्ञेयाः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अयुतमंतरमेकैकस्य विवरस्य १५ १६ विप्रेतितं वोधनं १७ १८ काद्रवेयाः सर्पाः १९ अनुजीवाद्यैरनुचरादिभिः ईश्वरादप्यप्रतिहतः कामो येषां २०

अयुतांतरविस्तारा सर्वर्तुसुखदायकाः अतलं प्रथमं प्रोक्तं द्वितीयं वितलं तथा १५ तृतीयं सुतलं प्रोक्तं चतु
र्थं वै तलातलं महातलं पंचमं च षष्ठं प्रोक्तं रसातलं १६ सप्तमं च पातालं सप्तैते विवराः स्मृताः एतेषु बिल
स्वर्गेषु दिवोऽप्यधिकमेव च १७ कामभोगैश्वर्यसुखसमृद्धभवनेषु च निर्व्याघानविहारेषु सुखास्वादः प्रवर्त
ते १८ दैत्याश्च काद्रवेयाश्च दानवा वरशालिनः नित्यप्रमुदिता रक्ताः कलत्रापत्यबंधुभिः १९ सुहृद्भि
रनुजीवाद्यैः संयुताश्च गृहेश्वराः ईश्वरादप्रतिहतकामा मायाविनश्च ते २० निवसंति सदा हृष्टाः सर्वर्तुसुख
संयुताः मयेन मायाविभुना येषु येपुर्विनिर्मिताः २१ पुरः प्रकामशोभाका मणिप्रवरशालिनः विचित्रभवना
ट्टालगोपुराद्याः सहस्रशः २२ सभाचत्वरचैत्यादिशोभाढ्याः सुरदुर्लभाः नागासुराणां मिथुनैः सपारावत
सारिकैः २३ कीर्णाः कृत्रिमभूमिश्च विवरेशगृहोत्तमैः अलंकृताश्चकासंति उद्यानानि महांति च २४ म
नःप्रसन्नकारीणि फलपुष्पविशालिभिः ललनानां विलासस्थानैः शोभितभांजि च २५ नानाविहंगम
व्रातैः संयुक्तजलराशिभिः स्वच्छाणप्रमितह्रदैः पाठीनप्रमलंकृतैः २६

मायाविभुना मायाचार्येण मयेन यावि निर्मितास्यैः २१ प्रका
मशोभा यथेष्टं भक्ताविभक्ताः कृताः इत्यर्थः मणिप्रवरशालिनः इति आत्रान्वेति २२ २३ २४ स्वच्छाणि निर्मलजलपूरितानि ह्रदा येषु तैः पाठीना मत्स्याः २५ २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तर्हिसूर्याचंद्रमसौकुतोनमक्षपतितत्राह तन्निशम्येति ५ समंतात्परिवारितंचक्रमित्यन्वयः ६ दुःसहेनतेजसाचक्रतेजसामुहुर्मुहुरुद्विजमानोमुहुर्विह्व
मानश्चकितहृदयःसन्नाराद्दूरादेवनिवर्ततेसोमुपरागइतिलोकैःप्रोच्यतइत्यर्थः ७ ८ विद्याधराणांविद्याधराणांअधस्तादित्युक्तंतन्मर्यादामाहयोजनायुतेऽ

सूर्याचंद्रमसोर्द्वेष्टा वैशद्वादनकारकः तन्निशम्योभयत्रापि विष्णुना प्रेरितंस्वकं ५ चक्रंसुदर्शनंनामज्वाला
मालातिभीषणं तत्तेजसादुःसहेन समंतात्परिवारितं ६ मुहूर्तोद्विजमानस्तुराहुश्चकितमानसः आरान्नि
वर्ततेसोऽयमुपरागइतीवहि ७ उच्यतेलोकमध्येतुद्विवर्षेत्रवबुध्यता ततोऽधस्तात्समाख्याता लोकाःपरमपा
वनाः ८ सिद्धानांचारणानांचविद्याधराणांच सत्तम योजनायुतविख्याताः लोकाःपुण्यनिषेविताः ९
ततोऽप्यधस्ताद्द्विवर्षेपक्षाणां च महत्सुधा पिशाचप्रेतभूतानां विहाराजिरमुत्तमं १० अंतरिक्षं चतत्प्रोक्तं याव
द्वायुःप्रवातिहि यावन्मेघाश्चतथोर्ध्वं तितमप्रोक्तं ज्ञानकोविदैः ११ ततोऽधस्ताद्योजनानां शतपावतद्विजोत्त
म पृथिवी परिसंख्याता सुपर्णाद्यूनमानसाः १२ हंसादयःप्रोत्पतंतिपार्थिवाःपृथिवीभवाः भूसंनिवेशा
वस्थानं यथावदुपवर्णितं १३ अधस्तात्क्ष्मोनिःसप्तद्विवर्षेविवराः स्मृताः एकैकशोयोजनानामायामोच्छ्रायतः
पुनः १४

ति राहुमंडलादधस्ताद्योजनायुतपरिमितेदेशेसिद्धादीनांलोकाःसंतीत्यर्थः ९ विहाराजिरंविहारस्थानं १० अंतरिक्षंप्रहस्तीनंतस्यावधिमाह
यावद्वायुःप्रवातितिर्यग्वातितत्स्याप्यवधिमाह यावन्मेघाइति ११ १२ पृथिव्याउपरिभूर्लोकावधिमाह हंसादयइति पार्थिवाःपृथिवीविकाराः १३ एकैक

शोयोजनानांगिरियोजनायुतंतेरस्यैकमुच्छ्रिताः आयामोपिप्रंसहस्रन्तु

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२६ २७ २८ २९ इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेऽष्टमस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ चतुःत्रिंशच्छ्लोकवैर्यराहुमंडलमुच्यते सूर्याधःसंस्थितंयेनग्रहणंचन्द्रसूर्ययोः सूर्य
मारभ्यध्रुवांतंसन्निवेशंनिरूप्येदानींसूर्याधस्तानि रूपयति अधस्तात्सवितुरिति सैंहिकेयोराहुः १ खेटत्वंनक्षत्रत्वं २ महतांवक्रमाह यद्दत्त

सर्वेष्वेतत्रधिष्ण्येषु कृपेतारागणाः स्थिताः एतद्भगवतोविष्णोः सर्वदेवमयंवपुः २६ संध्यायांप्रयतोह्येतद्ध्यायेत्प्रय
तोवाग्यतोमुनिः निरीक्ष्यमाणंज्योतिष्टंमंत्रेणानेनधीधरः २७ नमोज्योतिर्लोकायकालायानिमिषांप
तयेमहापुरुषायाभिधीमहीति २८ ग्रहर्क्षताराभयमाधिदैविकंमायापहंमंत्रकृतंत्रिकालं नमस्यतःस्म
रतोवात्रिकालंनश्येततत्कालजमाशुपापं २९ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेज्योतिश्चक्रानुव
र्णनेनामसप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीनारायणउवाच अधस्तात्सवितुःप्रोक्तमयुतंराहुमंडलं नक्षत्रवच्चरतिसैं
हिकेयोतदर्हणः १ सूर्यचंद्रमसोरेवमर्दनःसिंहिकासुतः अमरत्वंचखेटत्वंलेभेयोविष्ण्वनुग्रहात् २ त्र
यदद्दत्तरणोर्बिंबततोयोजनायुतं तच्छादकोमुहेजेयोप्यर्कसामर्थ्यविस्तारं ३ त्रयोदशसहस्रंतुसोमस्याच्छादको
ग्रहः सःपर्वसमयेवैरानुबंधीच्छादकोभवेत् ४ तं सो

रोरिति योजनायुततरणेर्बिंबमित्यन्वयः अर्कसाहस्रनिस्ताद्दशसहस्रयोजनविस्तारं
सोमस्यमंडलमित्यन्वयः त्रयोदशसहस्रंतुत्रयोदशसहस्रयोजनपरिमाणंतुआच्छादकोग्रहोराहुरेतेसतच्छादकस्तयोःसूर्यमंडलयोःआच्छादकोभवतीत्यर्थः
३ कदाच्छादकस्तत्राह पर्वसमयेइति आमावास्यापूर्णिमायांकालेनपच्छादकोभवेदित्यन्वयः वैरानुबंधी अमृतपानसमंसरः वेदःसोमधृतप्रतिष्ठासता

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ उत्तरायणभानि अभिजिदादीनि पुनर्वस्वंतानि चतुर्दश नक्षत्राणि दक्षिणपार्श्वे दक्षिणायनानि पुष्यादीन्युत्तराषाढांतानि चतुर्दश वामपार्श्वे १५ १६ आकाश
अ॰ सरित् आकाशगंगा श्रोत्रे उदरे इत्यर्थः तदेव स्थानविशेषेण विभज्य दर्शयति पुनर्वसुश्चेति दक्षिणवामयोः श्रोण्योरित्यर्थः १७ दक्षिणवामयोः पश्चिमयोः पादयो
६५ श

उत्तरायणभानीह दक्षपार्श्वेर्पितानि च दक्षिणायनभानीह सव्ये पार्श्वेर्पितानि च १५ कुंडलाभोगवेशस्य पार्श्वयोरुभ
योरपि समसंख्या अवयवाः भवंति नंदन १६ अजवीथी दक्षभानि आकाशसरिदीदरे पुनर्वसुश्च पुष्यश्च श्रो
ण्योर्दक्षिणवामयोः १७ आर्द्राश्लेषे पश्चिमयोः पादयोर्दक्षवामयोः अभिजिच्चोत्तराषाढा नासयोर्दक्षवामयोः
१८ यथासंख्यं चंद्रे वर्षे श्रुतिश्च जलभं तथा कल्पिते कल्पनाविद्भिर्नेत्रयोर्दक्षवामयोः १९ धनिष्ठा चैव मूलं
च कर्णयोर्दक्षवामयोः मघादीन्यष्ट भानीह दक्षिणायनगानि च २० पुंजीत वामपार्श्वीय वंक्रिषु क्रमतो मुने तथै
व मृगशीर्षादीन्युदग्भानि च पानि हि २१ दक्षपार्श्वे वंक्रिकेषु प्रातिलोम्येन योजयेत् शतताराज्येष्ठा स्कंधयो
र्दक्षवामयोः २२ अगस्तिश्चोत्तरहनावधरायां हनौ यमः मुखेष्वंगारकः प्रोक्तो मंदः प्रोक्त उपस्थले २३ बृ
हस्पतिश्च ककुदि वक्षस्येवौग्रहाधिपः नारायणश्च हृदये चंद्रो मनसि तिष्ठति २४ स्तनयोरश्विनौ नाभ्यां
शुक्रनाः परिकीर्तितः बुधः प्राणापानयोश्च गले राहुश्च केतवः २५ गर्द्रश्लेषे इत्यन्वयः १८ श्रुतिः श्रवणनक्षत्रं जल
भं पूर्वाषाढा नक्षत्रं श्लेष्मवायनेत्रयोः कल्पिते इत्यर्थः १९ वामपार्श्वे वंक्रिषु कायपार्श्वास्थिषु २० दक्षपार्श्वे विद्यमानेषु प्रातिलोम्येन सर्वाभाद्रपदांतानि २१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· कालेनेति सहिध्रुवः सर्वेषां ज्योतिर्गणानां ग्रहनक्षत्रभादीनां इत्यत्रापि अव्यक्तरंहसा स्पष्टवेगेनानिमिषेण कालेन भ्राम्यतां भ्राम्यमाणानां स्थाणुरिवावष्टंभः परमेश्व
अ· रेण विहित इत्यन्वयः ५ मेढीस्तंभ इति मेढी स्तंभे युक्ताः वद्धाः पशवो बलीवर्दाः ६ सवनत्रितयेन त्रिकालं ७ ध्रुवमेव मेढीस्थानापन्नं चरन्त्यंतः इत्यर्थः ८ आकाशेऽपि
६४ नाद्याः खगाः पक्षिणो यथा कर्मतिगच्छंति तद्वदित्यर्थः कर्मसारथिः सहायो येषां ९ नन्वेते ज्योतिर्गणा निराधाराः कुतो भुवि न पतंति तत्राह एवमिति प्रकृतिः पुरुषस्य

कालेनानिमिषेणायं भ्राम्यतां व्यक्तरंहसा अवष्टंभः स्थाणुरिव विहितश्चेश्वरेण सः ५ भासते भासयन्भासा स्वीयया दे
वपूजितः मेढीस्तंभे यथा युक्ताः पशवः कर्षणार्थकाः ६ मंडलानि चरंतीमे सवनत्रितयेन च एवं ग्रहादयः सर्वे भ
गणाद्या यथाक्रमं ७ अंतर्बहिर्विभागेन कालचक्रे नियोजिताः ध्रुवमेवावलंब्याशु वायुनोदीरिताश्चरन् ८ आक
ल्पांतं चक्रमंति विहायसि नाद्याः खगा इव कर्मसारथयो वायुवशाः सर्व एव ते ९ एवं ज्योतिर्गणाः सर्वे प्रकृतेः पुरुष
स्य च संयोगानुगृहीतास्ते भूमौ न निपतंति च १० ज्योतिश्चक्रं केचिदेतत् शिशुमारस्वरूपकं योगधारणया भगवतो यो
गधारणकर्मणि ११ यस्यावाक्शिरसः कुंडलीभूतवपुषो मुने पुच्छाग्रे कल्पितो योयं ध्रुव उत्तानपादजः १२ लांगू
लेस्य च संप्रोक्तः प्रजापतिरकल्मषः अग्निरिंद्रश्च धर्मश्च आनिष्ठंते सुरपूजिताः १३ धाता विधाता पृष्ठांते कट्यां स
प्तर्षयस्तथा दक्षिणावर्तभोगेन कुंडलाकारमीयुषः १४
य
चयः संयोगोत्पतस्तेनानुगृहीताः मायाशबलब्रह्मस्वरूपभगवत्यनुगृहीता न पतंतीत्यर्थः १० ईश्वराधारत्वात् पतनशंकैव नास्तीति वक्तुमनंतरमा
ह केचिदिति एतस्यापि शिशुमारचक्रस्य परिच्छिन्नत्वात्तस्यापि कआधारइत्याकांक्षायां सर्वव्यापकमायाशबलब्रह्मरूपिणी भगवत्येवाधारइति वक्तव्यं तस्मात्तथ्यमेत
न्नेत्यस्तु वेत्यमिति केचिद्वंदेन सूचितं योगधारणाकर्मणि योगधारणायां स्थितमिति शेषः ११ १२ लांगूले अग्रे अधोभागे १३ १४ १५ १६ १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यदि वक्रो भवेन्नैवेति यदि वक्रः स्यात्तर्हि परिवत्सरमित्यर्थः ३३ त्रिंशन्मासैरिति एकैकस्मिन्राशौ त्रिंशन्मासान्विलंबमानः सर्वानेवानुपर्येति तावद्भिरनुव
त्सरैः प्रायेणहि सर्वेषामशांतिकरः ३४ ३५ ३६ दक्षिणं प्रक्रमंते च वा इति प्रदक्षिणं प्रक्रमंतीत्यर्थः इति श्रीदेवीभागवततिलकेऽष्टमस्कंधे षोडशोऽध्यायः

एकैकस्मिंस्तथा राशौ भुंक्ते संवत्सरं चरन् यदि वक्रो भवेन्नैवानुकूलो ब्रह्मवादिनां ३३ ततः शनैश्चरो घोरो लक्ष
द्वयपरोमितः योजनैः सूर्य पुत्रोयं त्रिंशन्मासैः परिभ्रमन् ३४ एकैकराशौ पर्येति सर्वान् राशीन्महाग्रहः
सर्वेषामशुभो मंदः प्रोक्तः कालविदां वरैः ३५ तत उत्तरतः प्रोक्तमेकादशसुलक्षकैः ३५ योजनैः परिसंख्या
तं सप्तर्षीणां च मंडलं ३६ लोकानां शं भावयंतो मुनयः सप्त ते मुने यत्तद्विष्णुपदं स्थानं दक्षिणं प्रक्रमंति वै ३७ इ
ति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे ज्योतिश्चक्रानुवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः १६ श्रीनारायण उवाच
अथ र्षिमंडलादूर्ध्वं योजनानां प्रमाणतः लक्षैस्त्रयोदशमितैः परमं वैष्णवं पदम् १ महाभागवतः श्रीमान्वर्तते
लोकवंदितः औत्तानपादिरिंद्रेण वन्हिना कश्यपेन च २ धर्मेण सह चैवास्ते समकालयुजा ध्रुवः वंद्यमानं दक्षि
णतः कुर्वद्भिः प्रेक्षकैः सदा ३ आजीव्यः कल्पजीविनामुपास्ते भगवत्पदं ज्योतिर्गणानां सर्वेषां ग्रहनक्षत्रभादि

नां ४

१६ त्रिंशद्भिरेकोनैस्त्रुपर्यैरथ्यस्य विस्तरं ध्रुवमंडलसंस्थानं यथावदनुवर्ण्यते वैष्णवं परमं पदमस्तीत्यर्थः १ यत्रैव वैष्णवे पदे महाभागवतो ध्रुवोस्तीत्यर्थः २ स
मकालमेव युज्यते इति तथा तेन नक्षत्रगणेन सहित इत्यर्थः ३ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰२३ रथप्रदक्षिणेनैव नतुतेषांपृथग्गत्यागतिरस्तीत्यर्थः योजितंकालेनैंश्वरेणैवयोजितमित्यर्थः सहाभिजितविभक्तिर्लोपश्चार्षः उत्तराषाढाश्रवणसंधाव
च॰ भिजिन्नामनक्षत्रंफलविशेषंपृथक्कल्पितंतेनसहेत्यर्थः २५ पुरःपश्चादितिपुरतःसूर्याणाभोक्ष्यमाणेनक्षत्रेपश्चाद्भुक्तेसहैवभुज्यमाने २६ २७ २८
६२

ना।

मनोमयोप्यन्नमयोमृतधामासुधाकरः देवपितृमनुष्यादिसर्वोपहपरावितधां २३ प्राणाप्यायनशीलत्वात्सर्व
मयउच्यते ततोभचक्रंभ्रमतियोजनानांत्रिलक्षतः २४ मेढप्रदक्षिणेनैवयोजितंस्वेश्वरेणतु अष्टाविंशति
संख्यानिगणितानिसहाभिजित २५ ततःशुक्रोद्विलक्षेणयोजनानोमध्यापरि पुरःपश्चात्सहैवासावर्कस्य
परिवर्तते २६ शीघ्रमंदसमानाभिर्गतिभिर्विचरन्विभुः लोकानामनुकूलोयंप्रायःप्रोक्तःशुभावहः २७
वृष्टिविष्टंभशमनोभार्गवःसर्वदामुने शुक्रात्बुधःसमाख्यातोयोजनानांद्विलक्षतः २८ शीघ्रमंदसमाना
भिर्गतिभिःशुक्रवत्सदा यदार्काद्व्यतिरिच्येतसौम्यःप्रायेणतन्नतु २९ अतिवाताभ्रपातानावृष्ट्यादिभयसूच
कः उपरिष्टाततोभौमोयोजनानांद्विलक्षतः ३० पक्षैस्त्रिभिस्त्रिभिःसोयंभुंक्तेराशीन्पृथक्पृथक् द्वादशापिव
देवर्षेयदिवक्रोनजायते ३१ प्रायेणाशुभकृत्सोयंग्रहोव्यानांचसूचकः ततोद्विलक्षमानेनयोजनानांचगीष्पतिः
३२

ष्टेर्विष्टंभःस्तंभनंयस्मात्ग्रहात्नमुपशमयतीतितथा २६ शुक्रावदितिपुरतःपश्चात्सहैववासूर्यस्यसंचरतीत्यर्थः कंचिद्विशेषंमाह यदार्कैति सौम्योबुधः २९
३० यदिवक्रोभवति यदिनवक्रेणाभिवर्ततेतर्हित्रिभिस्त्रिभिः ३१ अव्यानांदुःखानां ३२ ३२ ३२ ३२ ३२ ३२ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा. तेकालमयनमितिप्रक्रमनावर्णयंति अथयस्त्रदिनमहद्यावायुपिवोमंडलमभ्रमिति शेषः ता भंमंडलमपांसहगच्छतिससूर्यः १४ एकाकंकालेनसद्भिः
अ. वत्सरतुभिर्द्वादशराशिभिर्वाभुंक्ते ततंकालंवत्सरंविदुरित्यर्थः एवंसंवत्सरः पंचधा भिद्यतइत्याह संवत्सरपरिवत्सरमिति १५ भानोरितिअथभावः पदस्थक्रमेतिप
६१ दिनंकालिमदाशेरचांद्रयोमासयोर्मुखपद्मपक्षयोमध्ये वत्सरोत्तमहंसमानेन वर्षदिनानिषट्वर्द्धन्तेचांद्रमानेनषट्हसंतीति द्वादशदिनव्यवधानाद्भयोरम

तेनाक्रमनावर्णयंतित्र्ययनंमुनिपूजिताः अथ पावनभोमंडलंसहस्रांशुर्गच्छति १४ कालेनसहभुंजीतकालंतं
वत्सरंविदुः संवत्सरंपरिवत्सरमिडावत्सरमेवच १५ अनुवत्सरमिद्वत्सरमितियंवकुर्मास्तिं भानोर्माघशेषशम
गतिभिःकालविज्ञमैः १६ एवंभानोर्गतिःप्रोक्ताचंद्रादीनांनिबोधत एवंचंद्रोर्करश्मिभ्योलक्ष्योजनसूर्यतः
१७ उपलभ्यमानोभिन्नस्यसंवत्सरभुजिंचरेत् पक्षाभ्यांचौषधीनाथो भुंक्तेमासमुजिंचरः १८ मघास्वमास्यादि
वसभुक्तिंपक्षमुजिंचरेत् एवंशीघ्रगतिःसोमोमुक्तोनूनंभचक्रकं १९ पूर्यमाणाकलाभिश्चामराणांप्रीतिमावहन्
क्षीयमाणाकलाभिश्चपितृणांचित्तरंजकः २० अहोरात्राणितन्वानःपूर्वापरसुपक्षकैः सर्वजीवनिकायस्याप्रा
णोजीवःसएवहि २१ भुंक्तेचैकैकनक्षत्रंमुहूर्तांस्त्रिंशतंविभुः सएवषोडशकलःपुत्रधानाद्गत्तामः २२

पंच
पञ्चाङ्गवोभवति एवंवर्षाणामष्टितितन्मध्येद्वौमलमासौभवतस्ततःपुनःएवंवत्सरोभवतितदेवमंतरभेदेनसंवत्सरादिपंचकंभानोर्माघशेषशमगतिभिर्भ
वतीति १६ सोमादीनामर्थयच्छानेकार्यंचाह एवंचंद्रइति अर्करश्मिभ्योमंडलरूपेभ्यः १७ मित्रस्यचक्षुषश्चरस्यभुक्तिंपक्षाभ्यांशुक्लकृष्णाभ्यां मासभुक्तिंस
गाद्भागंप्राप्याहअस्यानामौषधीपतिश्चंद्रस्तेनभुक्तेभिन्नस्यपक्षभुंजिपक्षभुक्तिंदिवसभुक्तिंचरेत् एकदिनेनैवमुक्तोऽस्यर्थः एवंद्रुततरगमनश्चंद्रोभवती
त्यर्थः १८ १९ २० पूर्वापरसुपक्षकैःपूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामहोरात्राणिविस्तन्वानइत्यर्थःसर्वेषांजीवनिकायानांप्राणान्नमयत्वात्चतएवजीवनहेतुत्वात्तो

दे.भा.
अ.
६०

चक्रवशात्तत्स्वगतिद्वयमविरुद्धमिति परिहारार्थः ५ ६ विजिज्ञास्योऽविदितकौ प्रमाणेश्चकेधाद्वादशधा ७ यथोपजोषं यथाकर्मभोगं ऋतुस्थान
प्रीतो घ्राणादीन्गततमभीष्ट ८ ९ सैषएवत्स्वगत्यामासादिव्यवहारकारणमित्याह अथैषेति १० लोकानामात्मा द्यावापृथिव्योरंतरेण मध्ये पर्यंतोऽस्ततस्यन

गतिद्वयं च विरुद्धं सर्वत्रैष विनिर्णयः स एव भगवानादिपुरुषो लोकभावनः ५ नारायणोऽखिलाधारो लोका
नां स्वस्तये भ्रमन् कर्मशुद्धिनिमित्तं तु आत्मानं वै त्रयीमयं ६ कविभिश्चैव वेदेन विजिज्ञास्यो ह्यधाभवत् षट्
सु क्रमेण ऋतुषु वसंतादिषु चल्लयं ७ यथोपजोषं ऋतुजान् गुणान् वै विदधाति च तमेनं पुरुषाः सर्वे त्रय्या च
विद्यया सदा ८ वर्णाश्रमाचारपथा तथाम्नातैश्च कर्मभिः उच्चावचैः श्रद्धया च योगानां च वितानकैः ९ अं
जसा च यजंते ये श्रेयो विंदंति निर्मलं अथैष आत्मा लोकानां द्यावाभूम्यंतरेण च १० कालचक्रगतो भुंक्ते मासान्
द्वादशराशिभिः संवत्सरस्यावयवान्मासः पक्षद्वयं दिवा ११ नक्तं चेति सपादर्क्षद्वयमित्युपदिश्यते यावता
षष्ठमंशं स भुंजीत ऋतुरुच्यते १२ संवत्सरस्यावयवः कविभिः स्वीय वर्णितः यावतार्धेन चाकाशवीथ्यां प्र
चरते रविः १३

ध्येयत्कालचक्रांतर्गतमेषादिद्वादशराशिभिः संज्ञायेषां द्वादशमासानां तान्मासान्भुंक्ते इत्यर्थः चैत्रादिसंज्ञांस्तु चांद्रमा
सानां १० संवत्सरस्यावयवानिति पूर्वेणान्वयः मासमाह पक्षद्वयं मास इति इदं चांद्रमानेन सपादर्क्षद्वयं सौरेण दिवानक्तं चाहोरात्रमिति पित्र्येण ११
षष्ठमंशं राशिद्वयं स ऋतुरित्यर्थः १२ यावतार्धेन ऋतुत्रयात्मकेन १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४१ सूतकवाक्यैर्वेदमंत्रैः सुभाषितैर्वा ४२ ४३ एकैकश्चतुर्दशद्वंद्वशः सप्त गणाः संतो मासि मासि उपासत ऋत्वयः ४४ गव्यूतिः क्रोशयुगं समन्तात्
रं यथा भवति तथा ४५ इति श्रीदेवीभागवते तिलकेऽष्टमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः १५ सप्तत्रिंश्लोकवर्यैः सोमादीनामथोत्तरं स्थानं मतमनुसारेण विविधं फलं

सौत्यिकर्मणि संयुक्तो वर्तते गरुडाग्रजः तथैव वालखिल्याख्या ऋषयोंगुष्ठपर्वकाः ४१
प्रमाणेन परिख्याताः षष्टिसाहस्रसंख्यकाः स्तुवंति पुरतः सूर्यं सूक्तवाक्यैः सुशोभनैः ४२ तथान्ये चर्षयो गंधर्वाप्सरसोरगाः ग्रामण्यो यातुधानाश्च देवाः सेवंतईश्वरं ४३ एकैकशः सप्त सप्त मासि मासि विरोचनं सार्द्धलक्षोत्तरं कोटिनवकं भूमिमंडलं ४४ द्विसहस्रयोजनानां सगव्यूतं क्षणात् एवेति देवदेवेशो विश्वव्यापी निरंतरं ४५ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे ज्योतिश्चक्रनुवर्णनेनाम पंचदशोऽध्यायः १५ श्रीभगवानुवाच अथातः श्रूयतां चित्रं सोमादीनां गमादिकं तद्रूपनुष्ठितान्स्थानान् शुभाशुभनिर्दर्शना १ यथा कुलालचक्रेण भ्रमता भ्रमतां सह तदाश्रयाणां च गतिरन्या कीटादिनां भवेत् २ एवं हि राशिवृंदेन कालचक्रेण तेन च मेरुं ध्रुवं च सरतां प्रादक्षिण्येन सर्वदा ३ ग्रहाणां भानुमुख्यानां गतिरन्योपलभ्यते नक्षत्रांतरगामित्वान्नाराशिगमनात्तथा ४

मुच्यते गमादिकं गमनस्थानादिकमित्यर्थः शुभाशुभनिर्दर्शनात्योः
आनिलस्तद्रूपनुष्ठानां सोमादीनामन्यनुरोधेन स्थानां भवतीत्यर्थः १ ननु मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नादित्यः राशीनामभिमुखमप्रदक्षिणं गमनमुपपद्यते तं तद्धा
द्वंद्वदृष्टांतेन विना भवतीत्याशंक्य श्रोतुर्मनसि ज्ञायमानं निराकरोति यथा कुलालेति कीटादिनामिति दीर्घ आर्षः २ ३ ४ ४ ४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· त्रयीमयस्त्यावुपासनार्थं प्रवहाख्यात्समीरणाद्धेयोरित्यर्थः ३२ कालचक्रं संवत्सरात्मकं द्वादशमासा अराणि यस्य त्रीणि चातुर्मास्यानि नाभयो यस्य ३३ ३२ षण्
अ· ण्नेमयो यस्य मानसोत्तरपर्वते लक्षार्धं दुपरि व्ययुक्तं भूमविति द्विष्टं चक्रं वाताविद्धमिति मन्तव्यं अन्यथा युगमनीश्वस्थत्वान्मानसोत्तरस्योपरिचक्रं भ्रमतीत्यर्थात्
५८ अक्षत्वात्कस्यासामान्यात्पर्येति ३४ ३५ तस्मिन्नक्षे एकमग्रं तैलकारस्य मूलं स्थितस्तस्य मेरो ध्रुवे स्थितो ध्रुवमानसोत्तरायतः सार्धसप्तलक्षाधिकपञ्चकोटिमान

योजनानां चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि भ्रमति प्रभुः त्रयीमयश्चतुर्दिक्षु पुरीषु च मेरोर्गणात् ३२ प्रवहाख्यात्स्वदा
कालचक्रं पर्येति भानुमान् यस्य चक्रं रथस्यैकं द्वादशारं त्रिनाभिकं ३३ षण्नेमिकं त्रयीमयं त्वनसं जगु
कमूचिरे मेरुमूर्धनि तस्याक्षो मानसोत्तरपर्वते ३४ कृते तद्विभागोऽयः प्रोतं तच्चक्रमस्य गतं तैलका
रकयंत्रेणाचक्रवत्साम्यं परिभ्रमन् ३५ मानसोत्तरनाम्नीह गिरौ पर्येति चांशुमान् तस्मिन्नक्षे कृतं मूलं
द्वितीयोऽक्षो ध्रुवे कृतः ३६ तुर्यमानेन तैलस्य यंत्राक्षवदितीरितः कृतोपरितनो भागः स्थितो जगत्
पतेः ३७ रथनीडस्तु षट्त्रिंशल्लक्षयोजनमायतः तत्तुर्यभागः सोऽपि परिणाहेन कीर्तितः ३८ ता
वान्रविरथस्याऽत्र युगस्तस्मिन् हयाः शुभाः सप्तच्छन्दोभिधानाश्च सप्त तेन नियोजिताः ३९ वहन्ति दिवसं
दिव्यं लोकानां सुखहेतवे पुरस्तात्सवितुः सूतोऽरुणः पश्चान्नियोजितः ४०

णः तस्य तुर्यमानेन सार्धसप्तत्रिंशल्लक्षाधिकैकोनचत्वारिंशल्लक्षमानेन ध्रुवे कृतः वायुपाशेन
बद्ध उपरिभागो यस्य ३६ उपरितनो भागः कृत इति विभक्तिलोपश्छान्दसः ३७ नीडः उपवेशस्थानं परिणाहो दैर्घ्यं ३८ युगह्रस्वस्य परिणाहे नवतिलक्षयोज
नान्वयः सप्तच्छन्दोभिर्दो अभिधानाः गायत्र्यादिच्छन्दोनामानः सूतस्तेनारुणाख्यसारथिना ३९ पुरस्तात्सवितुरिति पुरस्तात्स्थितोऽपि पश्चादाभिमुख्येनाऽऽस्ते

दृष्टापरत्वं रविरथस्य पुरस्तात्स्थितोऽपि पश्चादभिमुखं ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२३ २४ शक्रादीनामिति पूर्वाशक्रपुर्यां तिष्ठतितत्स्तापुरत्रयंइंद्रपुरंयमपुरंसौम्यपुरंविकर्णौईशानकोणवह्निकोणौएकस्मिन्स्थितस्यान्यपुरेषुविकर्णेषुचस्पर्शाभावो
मेरुणाव्यवधानात्एवंविकर्णस्थोवह्निपुरनिष्ठेपदार्थानीतस्त्रीन्कोणान्वह्निकोणनिर्ऋतिकोणेशानकोणान्द्वेपुरेइंद्रपुरंयमपुरंचस्पृशतीत्यन्यदुक्तं

यैर्यत्रदृश्यतेभानुस्तेषामुदयःस्मृतः तिरोभावंचयत्रैतितत्रैवास्तमनंरवेः २३ नैवास्तमनमर्कस्यनो
दयःसर्वदासतः उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेः २४ शक्रादीनांपुरेतिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयं विकर्णौ
द्वौविकर्णस्थस्त्रीन्कोणान्द्वेपुरेतथा २५ सर्वेषांद्वीपवर्षाणांमेरुरुत्तरतःस्थितः यैर्यत्रदृश्यतेभानुःसै
तस्याप्राचीतिविख्याता २६ तद्वामभागतोमेरुर्वर्ततेइतिविनिर्णयः यदिचैंद्र्याःप्रचलतेघटिकादशपंचभिः
२७ याम्यांतदायोजनानांसपादकोटियुग्मकं सार्द्धद्वादशलक्षाणिपंचविंशसहस्रकं २८ संक्रामतिस
हस्रांशुःकालमार्गप्रदर्शकः एवंततोवारुणींचसौम्यामैंद्रींसहस्रदृक् २९ पर्येतिकालचक्रात्माद्युम
णिःकालवृद्धये तथाचान्येग्रहाःसोमादयोयेदिविचारिणः ३० नक्षत्रैःसहचोद्यंतिसहचास्तंव्रजंतिते
एवंमुहूर्तेनरथोमानीरष्टशताधिकं ३१

युक्तिरितिभावःएवंयाम्यादिषुरव्युदयस्यापिबोध्यं २५ २६ यदाचैंद्र्याःसकाशात्पंचदशघटिका
भिर्याम्यांप्रचलतितदायोजनानांसपादकोटिद्वयंसार्द्धद्वादशलक्षाणिपंचविंशसहस्रकंनेत्रशब्देनद्वौअंकानांवामतोगतिःपंचविंशतिसहस्रंचगच्छतीत्यर्थः २७ २८
२९ ३० नक्षत्रैःसहेतियद्यपिवस्तुतःसर्वस्यापिनक्षत्रैःसहैवेन्द्र्यास्तमयोतथापितत्स्थानसाहित्यदर्शनात्सोमादीनामिवतत्साहित्यमुक्तं ३१ ३१ ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ अथाष्टमस्कन्धे ... [illegible] ... स्वायंभुवस्पेति १ विश्वकर्म
अ॰ णः प्रजापतेरित्यन्वयः २ [illegible] ... कनिष्ठामूर्जस्वतींनाम ३ [illegible] ... ४ वह्निनामानि [illegible]
१२

नारायण उवाच मनोः स्वायंभुवस्यासीज्ज्येष्ठः पुत्रः प्रियव्रतः पितुः सेवापरो नित्यं सत्यधर्मपरायणः १
प्रजापतेर्दुहितरं सुरूपां विश्वकर्मणः बर्हिष्मतीं चोपयेमे समानां शीलकर्मभिः २ तस्यां पुत्रान्दश गुणैरन्वि
तान्भावितात्मनः जनयामास कन्यां च कनीयसीमूर्जस्वतीं च यवीयसीम् ३ आग्नीध्रश्चेध्मजिह्वश्च यज्ञबाहुस्तृतीयक
कः महावीरश्चतुर्थस्तु पञ्चमो रुक्मशुक्रकः ४ घृतपृष्ठश्च सवनो मेधातिथिरथाष्टमः वीतिहोत्रः क
विश्चेति दशैते वह्निनामकाः ५ तेषां दशपुत्राणां त्रयोऽपासन्विरागिणः कविश्च सवनश्चैव महावीर
इति त्रयः ६ आत्मविद्यापरिस्नाताः सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेतसः आश्रमे परहंसाख्ये निःस्पृहा ह्यभवन्मुदा ७
अपरस्यां च जायायां त्रयः पुत्राश्च जज्ञिरे उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चेति विश्रुताः ८ मन्वन्तराधिपतय ए
ते पुत्रा महौजसः प्रियव्रतः स राजेन्द्रो बुभुजे जगतीमिमाम् ९ एकादशार्बुदाब्दानामव्याहतबलेन्द्रियः यदा
सूर्यः पृथिव्यास्तु विभागे प्रथमे तपन् १०

[illegible] ५ ६ आत्मविद्येति तेऽत्रात्मविद्यायामर्भकभावादारभ्य [illegible] पारंगताः
[illegible] ७ ८ ९ दशकोटिभिरेकमर्बुदं मतम् [illegible] जगतीं बुभुजे इत्यन्वयः [illegible] यदैकस्मिन्भागे तपन् तदा द्वितीयभागे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ आज्ञा॰ यामिति पूर्वेणान्वयः १३ १४ १५ १६ यमस्थैरिति रुचेः पुत्राय ज्ञो नाम प्रसूतः कस्मिंश्चित्समये स्वायंभुवमनुं रक्षोभ्यः अक्षत्रलाय भुवं मनुं यामैस्तन्नामकै
अ॰ देवगणैर्वृतः संलिभ्यो रक्षोमनुं ररक्षेति कथा पुराणांतरे प्रसिद्धा १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
२३

रुचेः प्रजज्ञे भगवान्यज्ञो नामादिपूरुषः आकूत्यां देवहूत्यां च कपिलोऽसौ च कर्दमात् १३ सांख्याचार्यः सर्व
लोके विख्यातः कपिलो विभुः दक्षात्प्रसूत्यां कन्याश्च बह्व्यो जज्ञिरे प्रजाः १४ यासां संतानसंभूता देवतिर्य
ङ्नरादयः प्रसूता लोकविख्याताः सर्वसर्गप्रवर्तकाः १५ यज्ञश्च भगवान्स्वायंभुवमन्वंतरे विभुः मनुं ररक्ष
रक्षोभ्यो यामैर्देवगणैर्वृतः १६ कपिलोऽपि महायोगी भगवांस्तत्राश्रमे स्थितः देवहूत्यै परं ज्ञानं सर्वा॰
विद्यानिवर्तकम् १७ सविशेषं ध्यानयोगमध्यात्मज्ञाननिश्चयं कापिलं शास्त्रमाख्यातं सर्वाज्ञानविनाश
नं १८ उपदिश्य महायोगी स ययौ पुलहाश्रमं अद्यापि वर्तते देवः सांख्याचार्यो महाशयः १९ यन्नाम॰
स्मरणेनापि सांख्यं योगश्च सिध्यति तं वंदे कपिलं योगाचार्यं सर्ववरप्रदं २० एवमुक्तं मनोः कन्यावंशव
र्णनमुत्तमं पठतां शृण्वतां चापि सर्वपापविनाशनं २१ अतः परं प्रवक्ष्यामि मनुपुत्रान्वयं शुभं यदाकर्ण
नमात्रेण परं पदमवाप्नुयात् २२ द्वीपवर्षसमुद्रादिव्यवस्थायतस्तैः कृता व्यवहारप्रसिद्ध्यर्थं सर्वभूतसु
खाप्तये २३ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे भुवनकोशवर्णने तृतीयोऽध्यायः ३ सुतिलकेत्र

२३ इति श्रीदेवीभा॰

भुवनकोशवर्णनेतृतीयोऽध्यायः ३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्वीपेषुस्थित्यर्थः प्रथमः प्रैयव्रतः प्रियव्रतस्यायंतत्पमित्यर्थः इध्मजिह्वकः २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
इति श्रीदेवीभागवतटीकायामष्टमस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ४ अथोधिकेष्वत्रिंशद्भिः श्लोकैः द्वीपवर्षविस्तरं भूमंडलस्य विस्तारो यथावदनुवर्ण्यते अधुना भुवनकोशविस्ता

सप्तद्वीपद्वितीयेऽस्मिन्द्वीपे सुरसंप्लुते जातस्तदधिपः प्रैयव्रत इध्मजिह्वकः २१ शाल्मलीद्वीपकेऽस्मिन्
स्सुरोदधिपरिप्लुते यज्ञबाहुं तदधिपं करोति स्म प्रियव्रतः २२ कुशद्वीपेऽतिरम्ये च घृतोदेनोपवेष्टिते हिरण्य
रेता राजाभूत्प्रियव्रततनूजनिः २३ क्रौंचद्वीपे पंचमे तु क्षीरोदपरिसंप्लुते प्रैयव्रतो घृतपृष्ठः पतिरासीन्म
हाबलः २४ शाकद्वीपे चारुतरे दधिमंडोदसंकुले मेधातिथिरभूद्राजा प्रियव्रतसुतो वरः २५ पुष्कर
द्वीपके शुद्धोदकसिंधुसमाकुले वीतिहोत्रो बभूवासौ राजा जनकसंमतः २६ कन्यामूर्जस्वतीनाम्नीं
ददौ शुक्राय स विभुः आसीत्तस्यां देवयानी कन्या काव्यस्य विश्रुता २७ एवं विभज्य पुत्रेभ्यः सप्तद्वीपान्
प्रियव्रतः विवेकवशगो भूत्वा योगमार्गाश्रितोऽभवत् २८ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कं
धे भुवनकोशवर्णनं चतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीनारायण उवाच देवर्षे शृणु विस्तारं द्वीपवर्षविभेदतः भूमंड
लस्य सर्वस्य यथावद्देवकल्पितं १

इमाह देवर्षे इति अत्रापि नारदस्य भुवनकोशविस्तारविषयकः प्रश्नोऽनुमेयः अन्यथा पृष्टविषयैक
नस्यदानस्यासंगत्वापत्तेः द्वीपवर्षविभेदतः द्वीपानि पूर्वोक्तानि वर्षाणि जंबूद्वीपनवखंडानि तेषां भेदेनेत्यर्थः देवेन परमेश्वरेण कल्पितं १ १ १ १ १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ११ योगबलेनतपोबलेन १२ प्रकाशयन्सप्तकृत्वःप्रदक्षिणांचकारएवंकुर्वाणंप्रियव्रतमागत्यचतुराननस्तवाधिकारोयंनास्तीतिनिवारयामासेतिपुरा
अ. णांतरेप्रसिद्धं १३ रथनेमयःसप्तकृत्वःप्रदक्षिणासमयेयस्मिन्प्रदेशेरथनेमयःपतितास्तत्रसप्तमहागर्ताजातास्तेसप्तसमुद्राइत्युच्यंते १४ प्रदेशाइति द्व
१३ योर्द्वयोःसमुद्रयोर्मध्येभूप्रदेशास्तेषट्संख्यामध्यस्थोभूप्रदेशश्चसप्तमइति सप्तद्वीपाइत्यर्थः तदेवविशदयतिरथनेमीति १५ यतःसप्तसिंधवश्चासंस्तेनद्वयोःसमु

भागेद्वितीयेतत्रासौदंधकारोदयःकिल एवंव्यतिकरंराजाविलोक्यमनसाचिरं ११ प्रकाशंतिमयिभूम्यां
चतमःप्रादुर्भवेत्कथं एवंनिवारयिष्यामिभूमौयोगबलेनच १२ एवंव्यवसितोराजापुनःस्वायंभुवात्म
जः रथेनादित्यवर्णेनसप्तकृत्वःप्रकाशयन् १३ तस्यापिगच्छतोराज्ञोभूमौयद्रथनेमयः पतितास्ते
समुद्राख्याभवन्निलोकहेतवे १४ जाताःप्रदेशास्तेसप्तद्वीपाविभागशः रथनेमिसमुत्थास्तेपरिखाःस
प्तसिंधवः १५ यतस्त्वासंस्ततःसप्तभुवोद्वीपाहितेस्मृताः जंबूद्वीपःप्लक्षद्वीपःशाल्मलीद्वीपसंज्ञकः
१६ कुशद्वीपःक्रौंचद्वीपःशाकद्वीपश्चपुष्करः तेषांचपरिमाणंतुद्विगुणंचोत्तरोत्तरं १७ समंततश्चोपक्लृ
प्तंबहिर्भागक्रमेणच क्षारोदेक्षुरसोदौचसुरोदश्चघृतोदकः १८ क्षीरोदोदधिमंडोदःशुद्धोदश्चेतितेस्मृताः
सप्तैतेप्रतिविख्याताःपृथिव्यांसिंधवस्तदा १९ प्रथमोजंबुद्वीपाख्योयःक्षारोदेनवेष्टितः तत्पतिंविदधेराजाप्तु
माग्नीध्रसंज्ञकं २०

द्रयोर्मध्येयाःषट्भुवोमध्यस्थाचैकाभूस्तेसप्तद्वीपाःस्मृताइत्यर्थः १६ द्विगुणंचोत्तरोत्तरं पूर्वस्ययद्विस्तारमानंउत्तरस्यद्विगुणोत्तर
तमानेनेत्येवंसिंधुभ्योबहिःसमंततःसप्तद्वीपाःपूर्वोक्तभागक्रमेणसंतीत्यर्थः १७ १८ १९ २० २० २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· मूलेधोभागेषोडशसहस्रः षोडशसहस्रयोजनपरिमितविस्तृतिरित्यर्थः तावताषोडशसहस्रयोजनमानेनचतुरशीतियोजनसहस्रमानेनवहिर्दिक्पतिएवंत्र
अ· क्षयोजनोन्नतः मर्यादापर्वतनामान्याह इलावृत्तस्येतिउत्तरतःउत्तरस्यांदिशि ८ मर्यादावधयःत्रिषुवक्ष्यमाणवर्षेषुप्रोक्ताइत्यर्थः तेषांत्रयाणांना
२६ मान्याह रम्यकेति ९ प्राग्यताःपूर्वतोदीर्घाः उभयतोमूलेग्रभागेचक्षारोदएवावधिर्येषांतेतथोक्ताः १० द्विसहस्रपृथुताःद्विसहस्रयोजनवि
स्तीर्णाः एकैकशः एकस्मादेकस्मात्पूर्वस्मात्पूर्वादुत्तरस्यांदिशिदशांशादीपदधिकोयेषांतेनदैर्घ्येएवहसंतिनतुचनविस्तृतित्वात्तदुक्तंविष्णुपुराणे लक्षप्रमा

मूलेषोडशसाहस्रस्तावतांतर्गतःक्षितौ इलावृतस्योत्तरतोनीलःश्वेतश्चशृंगवान् ८ त्रयोवैगिरयःप्रोक्तामर्यादावधयस्त्रिषु रम्यकाख्येतथावर्षेद्वितीयेचहिरण्मये ९ कुरुवर्षेतृतीयेतुमर्यादाव्यंजयंतिते प्राग्यताउभयतःक्षारोदावधयस्तथा १० द्विसहस्रपृथुतास्तथाएकैकशःक्रमात् पूर्वात्पूर्वाच्चोत्तरस्यांदशांशाधिकांशतः ११ दैर्घ्येएवह्रसंतीमेनानानदनदीयुताः इलावृताद्दक्षिणतोनिषधोहेमकूटकः १२ हिमालयश्चेतित्रयःप्राग्विस्तीर्णाःसुशोभनाः अयुतोत्सेधभाजस्तेयोजनैःपरिकीर्तिताः १३ हरिवर्षंकिंपुरुषं भारतंचयथातथं विभागात्कथयंत्येतेमर्यादागिरयस्त्रयः १४ इलावृतात्पश्चिमतोमाल्यवान्नामपर्वतः पूर्वेणचततःश्रीमान्गंधमादनपर्वतः १५

णोहीनमध्येदशहीनास्तथापरेइति एतदपिस्थूलदृष्ट्यैवोक्तंतयोरपियथावन्मध्यत्वाभावेन लक्षप्रमाणत्वाभावात् ११ दक्षिणतोदक्षिणस्यांदिशि १२ प्राग्विस्तीर्णाःप्राग्यताः अयुतोत्सेधभाजः अयुतयोजनउत्सेधउच्छ्रायोयेषांतेअयुतोत्सेधाः नी लादिपर्वतनामपिवोध्यःनीलादिषुरुत्वेचैषामपिद्रष्टव्यं १३ हरिवर्षादीनांत्रयाणांमितेमर्यादागिरयइत्याह हरिवर्षमिति एतेत्रयोगिरयएवचत्रयसामर्यादांक थयंति वोधयंतीत्यर्थः १४ पश्चिमतःपश्चिमभागेमाल्यवान्पर्वतःपूर्वेणभागेगंधमादनः १५ १५ १५ १५ १५ १५

689

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ जंबुद्वीपइति लक्षयोजनो विस्तीर्णः जंबू: स्त्रीजंबुजांबमितिकोशाजंबूशद्वोहत्वांतोपिकमलस्यकर्णिकावद्वर्तुलोत्यर्थः पूर्वापरायतंसहस्रमपिलक्षयोजनंदक्षि
अ॰ णोत्तरायतमपिसहस्रंलक्षयोजनं २ नववर्षाणीति तस्यांतर्निवेशप्रकारः पूर्वापरायतदक्षिणोत्तरायतमध्यसूत्रद्वयपातेनांतरंसमंवर्तुलंकृत्वापूर्वापरेरेखायाउत्तरभा
५ गेपूर्वापरायतंसमांशरेखात्रयंदद्यात् एवंदक्षिणभागेपिसमांशेरेखात्रयंदद्यात् तथादक्षिणोत्तररेखायाउत्तरभागेसमांशभागेनैकारेखांदक्षिणभागेपिसमांशे
नैकारेखांदद्यात् पूर्वापरायतंमध्यंमध्यंदक्षिणोत्तरायतंमध्यसूत्रंचमार्जयेत् एवंकृतेनवकोष्ठानिसंपद्यंतेतानिनववर्षाणियाश्चाष्टौरेखाःपूर्वापरायताःषट्दक्षि
णोत्तरायतेचद्वेरेखा अष्टौमर्यादापर्वताःतानिनववर्षाणिआयामैर्विस्तारैर्नवसहस्रयोजनैःपरिसंख्यानिज्ञेयानीत्यर्थः एकैकवर्षस्यनवसहस्रयोजनोविस्ता

समासात्संप्रवक्ष्यामिनालंविस्तरतःक्वचित् जंबुद्वीपःप्रथमतःप्रमाणेलक्षयोजनैः २ विशालोवर्तुला
कारोयथाब्जस्यचकर्णिका नववर्षाणियस्मिंश्चनवसाहस्रयोजनैः ३ आयामैःपरिसंख्यानिगिरिभिः
परितःश्रितैः अष्टभिर्दीर्घरूपैश्चसुविभक्तानिसर्वतः ४ धनुर्वत्संस्थितेज्ञेयेद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे दीर्घाणि
तत्रचत्वारिचतुरस्रमिलावृतं ५ इलावृतंमध्यवर्षंयन्नाभ्यांसुप्रतिष्ठितः सौवर्णोगिरिराजोयंलक्षयोजनमु
च्छ्रितः ६ कर्णिकारूपएवायंभूगोलकमलस्यच मूर्ध्निद्वात्रिंशत्सहस्रयोजनैर्विततस्त्वयं ७

रइत्यर्थः एतच्चभद्राश्वकेतुमालव्यतिरेकेणद्रष्टव्यंतयोश्चतुस्त्रिं
शत्योजनसहस्रायामत्वात् मध्यस्थगिरिणाह गिरिभिरितिदीर्घरूपैःसमुद्रपर्यंतगामिभिःअष्टमर्यादापर्वतैर्नवानिवर्षाणिविभक्तानीत्यर्थः ४ जंबुद्वीपस्यसन्निवेशात्व
यमवाह धनुर्वत्संस्थितेइति दक्षिणोत्तरे अंतिमेद्वेवर्षेचत्वारिचतुर्दिक्इलावृतंधनुराकारस्येद्वयमध्यस्थानीत्यर्थः चतुरस्रमिति यदिलावृतंतच्चतुरस्रंभवतीत्य
र्थः ५ इलावृतवर्षमध्येमेरुसंस्थामाह इलावृतमिति नाभ्यांमध्ये ६ भूगोलरूपकमलस्यायंकर्णिकास्थानीमेरुरित्यर्थः मूर्ध्निमस्तकेविततोविस्तीर्णः ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यद्रूपस्पर्शिनो यत्सेविनः तेषेव पर्वतेषु देवोद्यानान्याह देवोद्यानानीति ललनासुखाः पुंस्त्वमार्यस्त्रीसुखकारिणीत्यर्थः २२ २३ २४ २५
सुरसेनशोभनरसेना रुणोदसमानवर्णा नारुणोदा नाम नदी प्रादुर्भूतेत्यर्थः २७ तत्रत्याः सर्वे देवाः सललनास्तत्पर्वतस्थितां श्रीभगवतीमरुणाभिधां सर्वभावेन
सर्वदोपासयंतीत्याह अरुणाख्येति. २८ कल्मषघ्नी चासावभयदा चेति कर्मधारयः २९ येनो भर्मभिः पूजयंति तानि नामानि प्राह आद्या ब्रह्मरूपिणी माया तद्वि।

यद्रूपस्पर्शिनो देवा योगैश्वर्यगुणान्विदः। देवोद्यानानि चत्वारि भवंति ललनासुखाः २२ नंदनं चैत्ररथकं वैभ्रा।
जं सर्वभद्रकं येषु स्थित्वामरगणा ललनायूथसंयुताः २३ उपदेवगणैर्गीतमहिमानो महाशयाः विहरंति
स्वतंत्रास्ते यथाकामं यथासुखं २४ मंदरोत्संगसंस्थस्य देवचूतस्य मस्तकात् एकादशशतोच्छ्रायात्फलान्यमृ।
650 तभांजि च २५ गिरिकूटप्रमाणानि सुस्वादूनि मृदूनि च तेषां विशीर्यमाणानां फलानां सुरसेन च २६ अरुणोदस
वर्णेन अरुणोदा प्रवर्तते नदी रम्यजला देवदैत्यराजप्रपूजिता २७ अरुणाख्या महाराज वर्तते पापहारिणी
पूजयंति च तां देवीं सर्वकामफलप्रदां २८ नानोपहारबलिभिः कल्मषघ्नीमभयप्रदां तस्याः कृपावलोकेन क्षे
मं सर्वे प्रजंति ते २९ आद्या माया अतुलानंता पुष्टिरीश्वरमालिनी दुष्टनाशकरी कांतिदायिनीति स्मृता भुवि ३०
अस्याः पूजाप्रभावेण जांबूनदमुदावहत् इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे भुवनलोकवर्णनं नाम पंचमो
ऽध्यायः ५

शिष्टाईश्वरमालिनीति शोभयति तच्छीला ३० एतस्याः पूजाप्रभावेण जांबूनदं सुवर्णमुदावहन्नि।
गतमित्यर्थः इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तिलकेऽष्टमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ ५ ५ ५ श्रीरामचन्द्राय नमः श्री श्री श्री

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ अ॰ ७ अनयोर्दैर्घ्यमर्यादामाह आनीलनिषधं वैतावितिं उभावपि नीलनिषधपर्यन्तं दीर्घावित्यर्थः अनयोर्विस्तारमाह द्विसहस्रतः द्विसहस्रयोजनैः पृथुलौ विस्तारवन्तौ प्राप्तावित्यर्थः तावेव केतुमालभद्राश्ववर्षयोर्मर्यादाकारकौ १६ नन्वेवं सति पूर्वापररेखायामिलावृतं वेष्टितो मेरुर्मध्ये ततः पूर्वापरतो गिरिद्वयं वर्षपञ्चकं नातः प रमस्ति दक्षिणोत्तररेखायां तु तथैवेलावृतं वेष्टितो मध्ये मेरुः उभयतस्त्रीणि त्रीणि वर्षाणि [illegible] कथं सर्वतो लक्षप्रमाणत्वं जम्बूद्वी पस्येति चेदत्रोच्यते मेरोः षोडशसहस्राणि सर्वतः स्थितत्वादिलावृतस्याष्टादश [illegible] वर्षाणां चतुः पञ्चाशद्गिरीणां [illegible] दक्षिणोत्तररेखायामिलावृत [illegible] पूर्वापररेखायामपि सुमेरोरिलावृतस्य चतुस्त्रिंशत् [illegible] पूर्वापरवर्षयोर्दैर्घ्यं द्वात्रिंशत्सहस्राणि [illegible] पूर्वापरविरोध इति श्रीधरस्वामिनः

आनीलनिषधं वैतौ चायतौ द्विसहस्रतः योजनैः पृथुलौ यातौ मर्यादाकारकौ गिरी १६ केतुमालाख्यभद्राश्व वर्षयोः प्रथितौ वतौ मंदरश्च तथा मेरुमंदरस्य सुपार्श्वकः १७ कुमुदश्चेति विख्याता गिरयो मेरुपादकाः योजनायुतविस्तारो नाहो मेरोश्चतुर्दिशं १८ अवष्टंभकराः सर्वे तु पर्वतोऽभिविराजिताः एतेषु गिरिषु प्रांशुः पादपाश्च तु जंबुनी १९ कदंबन्यग्रोध इति चत्वारः पर्वताः स्थिताः केतवो गिरिराजेषु एकादशशतोच्छ्रयाः ४
२० तावद्द्वीपविस्ताराः शताख्यपरिणाहिनः चत्वारश्च ह्रदास्तेषु पयोमध्विक्षुरसजलाः २१

मेरोरवष्टंभगिरीनाह मंदरश्चेति १७ मेरुपादका मेरोः पादस्थानीया इत्यर्थः योजनायुते अयुतयोजनप्रमाणो विस्तारो नाहो येषां विस्तीर्णा मूले मेरोरवष्टंभ [illegible] इत्यर्थः १८ पूर्वपश्चिमयोर्दक्षिणोत्तरविस्तारो दक्षिणोत्तरयोः पूर्वापरविस्तारो [illegible] सर्वतो दशयोजनसहस्राणि [illegible] नीलादिवाक्यविरोधः स्यात् १९ गिरिराजेषु चतुर्ष्वेते पादपाः केतवो ध्वजरूपा इत्यर्थः एकादशशतोच्छ्रायाः एकादशशतयोजनोन्नताः २० तावत्प्रमाणा [illegible] विस्ताराः येषां शताख्यपरिणाहिनः शतयोजनपरिणाहो विस्तारो येषां [illegible] इति तेषु चतुर्षु पर्वतेषु [illegible] चतुष्टयमाह पयोमध्विति मर्यादाद्रीमध्ये [illegible] [illegible] १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वाधर्कयोगतोवाघर्कयोगजन्यपरीयाकेनसुवर्णभूताविविधंभूषणंस्त्रीतयर्थः १० ११ १२ १३ पश्चिमेलावृतंछादसःप्रयोगः इलावृत
सापश्चिमदेशगताइत्यर्थः १४ १५ १६ १७ कुमुदरूढःकुमुदपर्वतस्थःतत्स्कंधेभ्यःपंचनदाःकुमुदपर्वतमूर्धनियततीत्यर्थः १८

जंबूरसेनानुविद्धमानावाधर्कयोगतः विद्याधरामरस्त्रीणांभूषणंविविधंमहत् १० जांबूनदंसुवर्णंच
प्रोक्तंदेवविनिर्मितं यत्सुवर्णंचविबुधायोषिद्भिःकामुकाःसदा ११ मुकुटंकटिसूत्रंचकेयूरादीन्प्रकुर्वते
महाकदंबःसंप्रोक्तःसुपार्श्वगिरिसंस्थितः १२ तस्यकोटरदेशेभ्यःपंचधाराश्रयाःस्मृताः सुपार्श्वगिरि
मूर्ध्नोहपतंस्ता भुवंगताः १३ मधुधाराःपंचतास्तुपश्चिमेलावृतंप्लुताः याश्चोपभुज्यमानानांदेवानांमुखगं
धमृत् १४ वायुःसमंततोगच्छन्शतयोजनवासकः धारेश्वरीमहादेवीभक्तानांकार्यकारिणी १५ देवप्
ज्यामहोत्साहाकालरूपामहानना वसतेकर्मफलदाकांतारग्रहणेश्वरी १६ करालदेहाकालांगीकाम
कोटिप्रवर्तिनी इत्येतैर्नामभिःपूज्यादेवीसर्वसुरेश्वरी १७ एवंकुमुदरूढोयोनाम्नाशतवलीवटः त
त्स्कंधेभ्योधोमुखाश्चनदाःकुमुदमूर्धतः १८ पयोदधिमधुघृतगुडान्नाद्यंवरादिभिः शय्यासनाद्याभर
णैःसर्वैकामदुघाश्चते १९ उत्तरेणेलावृतंतेप्लावयंतिसमंततः मीनाक्षीतत्रतलेदेवीदेवासुरनिषेविता २०

आभरणैर्युक्ताःपंचनदाइत्यर्थः १९ इलावृतस्योत्तरभागेतेगच्छंतीत्यर्थः तत्रत्यानैरुपास्यामीनाक्षीभगवतीतत्रवर्ततइत्याह मीनाक्षीति २० २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्वात्रिंशद्भिर्मिलायंथैरितरद्भसवर्णेनंदेवीनांवर्णानंसर्वजनेोपालिंश्चवर्णयंते अरुणोदा अरुणोयक्षाम्रफलरसः सएवोदकंयस्याः सात्रअरुणोदापूर्वेणेला वृतमिलावृतस्यपूर्वभागेप्लावितंगच्छेदित्यर्थः तस्मिन्निलावृतपूर्वभागेयक्षमेष्यरेणास्त्रीडंतयाभवान्याअनुचरीणांयज्ञोपप्राण्यरसस्ससेवनादित्यर्थः २

श्रीनारायणउवाच अरुणोदानदीयातुमयोक्ताचनारद मंदरान्निपतंतीसापूर्वेणेलावृतंप्लवेत् १ उपजोषणाद्भवान्याश्चानुचरीणांस्त्रियामपि यक्षगंधर्वपत्नीनांदेहगंधवहोनिलः २ वासयत्यभितोभूमिंदशयोजनसंख्यया एवंजंबुफलानांचतुंगदेशनिपातनात् ३ विशीर्यतामनस्थीनांकुंजरांगप्रमाणिनां रसेनचनदीजंबूनाम्नीमेरुमंदरात् ४ पतंतीभूमिभागेचदक्षिणेलावृतंगता देवीजंबुफलास्वादतुष्टाजंघादिनीस्थिता ५ तत्रत्यानांचलोकानांदेवनागर्षिरक्षसां पूजनीयपदामान्यासर्वभूतदयाकरी ६ पावनीयायिनांरोगनाशिनीस्मरतामपि कीर्तिताविघ्नसंहर्त्रीमाननीयादिवौकसां ७ कोकिलाक्षीकामकलाकरुणाकामपूजिता कठोरविघ्नहाधन्यानाकिमान्यागभस्तिनी ८ एभिर्नामपदैःकामंजपनीयासदानृणां जंबूनदीरोधसोर्याःस्थितिकातीरवर्तिनी ९

एवमेवजंबुवृक्षस्यफलानिपतंतीत्याह एवंजंबुफलेति ३ अन स्थीनामतिसूक्ष्मबीजानां मेवाख्यमंदरान्मेरुस्कंदपर्वतादित्यर्थः ४ इलावृतस्यदक्षिणभागगतेत्यर्थः तत्रत्याःसर्वेमानवस्थितांजंबुफलास्व भक्षणकर्त्रीतिशीलांजंघादिनीनाम्नींदेवीभगवतीमुपासतइत्याह देवीजंबुफलेति ५ ६ ७ नाकिमान्यानाकिनोदेवास्तेषांमान्यापूज्या ८ रोधसोः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सप्ताधिकैकत्रिंशति महापर्येण्यतः परं मूलादूर्ध्वं मेरोर्वर्णनं समाप्यते मेरुं पूर्वेणेति मेरोः पूर्वभागे द्वौ गिरी अष्टादशयोजनैः सहस्रैः सहस्रात्मकैरष्टादशसहस्र योजनमित्यर्थः उदक् दक्षिणायतौ तावद्द्विसहस्रं पृथूच्चकौ पृथू तुंगौ भवतः इत्यर्थः चतुर्दिक्षु मेरुमूलाद्योजनसहस्रं त्यक्त्वा वन्हेः परितः स्वजठरे दिक्कूटरः।

श्रीनारायण उवाच गिरिमेरुं च पूर्वेण द्वौ चाष्टादशयोजनैः सहस्रेणायतौ चोदग्द्विसाहस्रं पृथूच्चकौ १ जठरो देवकूटश्च तावेतौ गिरिवर्यकौ मेरोः पश्चिमतो द्वौ द्वौ पवमानस्तथापरः २ पारियात्रश्च तौ तावद्विख्यातौ तुंगविस्तरौ मेरोर्दक्षिणतः ख्यातौ कैलासकरवीरकौ ३ प्रागायतौ पूर्वकौ महापर्वतराजकौ एवं चोत्तरतो मेरोस्त्रिशृंगमकरौ गिरी ४ एतैश्चाद्रिवरैरष्टसंख्यैः परिवृतो गिरिः सुमेरुः कांचनगिरिः परिभ्राजन्नग्निर्यथा ५ मेरोर्मूर्ध्नि विधातुर्हि पुरी पंकजजन्मनः मध्यतश्चोपक्लृप्तेयं दशसाहस्रयोजनैः ६ समानचतुरस्रां च शातकौंभमयीं परां वर्णयंति महात्मानः परावरविदो बुधाः ७ तां पुरीमनु लोकानामष्टानामीशितां पराः पुर्यः प्रख्याताः सौवर्णा ह्यपालास्ताश्च यथादिशं ८ यथारूपं साह्निनेत्रसहस्रप्रमिताः कृताः मेरौ नवपुराण्याहुर्मनोवत्यमरावती ९

पत्तिशृंगेति अतोऽष्टादशयोजनसहस्रं परिमाणमत्रोक्तं वैष्णवादिपुराणेषु परिमाणादि यत्पुनरन्यथा वर्णितं तत्तु कल्पभेदाद्वयेयम्
२ ३ प्रागायतौ पूर्वदिग्विदीर्घौ ४ पंकजजन्मनश्चतुराननस्य ६ ७ तां पुरीमनु लक्षीकृत्याष्टानां लोकानामीशितामष्टलोकेश्वराणां परा अभिन्नाः पुर्यः यथादिशं यास्विदिक्षु यथारूपं यस्य दिक्पालस्य यथा शरीरवर्णस्तत्प्रमाणवर्णाः सार्धनेत्रसहस्रप्रमिताः सार्धद्विसहस्रप्रमाणेन परिच्छिन्नाः तासां नामान्याह मेरौ नवपुरा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ २१ २२ २३ २४ २५ जरामयमयोर्म्रतिर्भिर्गांमुखोपभ्रवोमुखरोगः २६ २७ २८ मूलविभागेकेमूलदेशेकेशरीभूपकमलकेसरसदृशाः अत्र
अ॰
२१. शीलांबरो [illegible] मुखीनीलालकयुताचसा नाभि [illegible] यानां फलदावरदाचसा २१ अतिमानातिपूज [illegible] चमत
मातंगगामिनी मदनोन्मादिनीमानप्रियामानप्रियंतरा २२ मारोगधशमा [illegible] जितामारमादिनी मयूरवशी
भाद्याशिविवाहनार्भूमिः २३ एभिर्नामपदैर्देवीमामीनलोचना जपतांस्मरतांमानदात्रीचेश्वरसं
गिनी २४ तेषांदानीयानीयपानानुगतचेतसां प्रजानां [illegible] दाविभ्याद्वलीपलितलक्षणां २५ ज्वामलेवादि
दैर्गंधंजक्षयभ्रतिर्भ्रमाः शीतोष्णवातदैवा [illegible] मुखोप [illegible] सदैव यः २६ नाप्नुवंत्येवजायंतेयावज्जीवंसुखंभवे
त वैतल्यैणातस्याद्देसुखंनिरतिशायकं २७ [illegible] ऊर्ध्वंप्रबलामिवन्निवेशांनदिरःसुतलोमयनाम्नोवैमुमेरोः
वैताःपृथक् २८ गिरयोविंशतिपराःकर्णिकायाइवेहते केसरीभूपसर्वेयिमेरोर्मूलविभागके २९ परितश्चो
पक्षमालितेषांनामानिश्रृणवतः कुरंगःकुरगश्चैवकुशंभोथोविकंकतः ३० त्रिकूटःशिशिरश्चैवपतंगो
रुचकस्तथा निषधश्चशितीवासःकपिलः [illegible] एवच ३१ वैदूर्यश्चजारुधिश्चैवहंसोऋषभएवच नागःकाल
ञ्जरश्चैवनारदश्चेतिविंशतिः ३२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेषष्ठोध्यायः
गिरिमालाविंशतिगिरयः
२९ ३० ३१ ३२ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेऽष्टस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ ६ श्रीरामचन्द्रायनमः श्रीकृष्णायनमः श्रीपरमात्मभ्योनमः श्री ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. २० चंद्रमंडलात्तद्बलोकेपतनसमयेचत्वारः प्रवाहाजाताइत्याह चतुर्धेति अभिख्याःगता २१ तस्मात्पतितायेचत्वारः प्रवाहास्तेषांचत्वारिनामान्याह
अ. सीताप्रवाहःसमुद्रंगताइत्याह सर्वेतिपतितानामान्याहसीतावेति २२ सीतानाम्नीगंगाब्रह्मसदनाद्विनिर्गताकेसरोपेस्समाख्याःपर्वताः केसराभिधनामानः
२४

विमानैराकुलैदेवयानैवतरतीचसा। चंद्रमंडलमाप्लाव्यपतंतीब्रह्मसद्मनि २० चतुर्धाभिधमानासाब्रह्मलो
केचनारद चतुर्भिनामभि र्देवीचतुर्दिशामभिख्याः२१ सीतांचक्ष
दीनांचपतिमेवान्वपद्यत। सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्रेतिनामभिः २२ सीताचब्रह्मसदनाच्छिखरेभ्यः
स्समाश्रिता। केसराभिधनाम्नःप्रस्रवंतीचसानदी २३ गंधमादनमूर्धस्थिताभिपापहारिणी। अंतरेणतु
भद्राश्ववर्षप्राच्यांसमागता। २४ क्षारोदधिंगतासातुधुनीदेवपूजिता। ततोमाल्यवतःशृंगात्द्वितीयापरि
निर्गता। २५ ततोवेगवतीभूत्वाकेतुमालंसमागता। चक्षुर्नाम्नीदेवनदीप्रतीच्यांदिशमुपाययौ। २६ शुभ्रा।
तांपतिमाविष्टासांगादेववंदिता। ततस्तृतीयाधारातुनाम्नाख्याताचनारद २७ पुण्याचालकनंदोर्वेद।
क्षिणेनाम्बुभूषणात्। वनानिगिरिकूटानिसमतिक्रम्यचागता। २८ हेमकूटंगिरिवरंप्राप्तापीहनिर्गता। अ
तिवेगवतीभूत्वाभारतंचागतापरा। २९
सुमेरुकर्णिकाकेसरस्थतास्तेषांशिखरेभ्यःप्रस्रवंतीगंधमादनपर्वतस्यमूर्ध्निपतितेत्यन्वयः केसराचला
नांसमानोच्छ्रायत्वात्प्रथमंतेषामुद्दिशिखरेभ्यःप्रस्रवंतीगंधमादनपर्वतस्यमूर्ध्निपतितेत्यन्वयः शिखरेभ्यःप्रस्रवंतीत्युक्ती २३ भद्राश्ववर्षस्यांतेपुण्यक्षेत्रइत्यर्थः २४ २५ २६ २७ अ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१९

१९

गुरुश्रीमद्भागवतस्कन्धाष्टमस्य श्लो

दे॰भा॰ गंगासन्निवेशसाहतैवक्ति मेरोर्मूर्द्धनीत्यर्थः यज्ञलिंगस्य वर्तेर्यज्ञो लिंगं त्रिविक्रममूर्तेर्यस्य ११ विष्णोर्वामपादांगुष्ठनखेननिर्भिन्नो योंऽडकटाहस्योर्ध्व
स्क॰ भागस्तेन पतितं यद्रंध्रं तस्य रंध्रस्य मध्यात्संविशती अंतःप्रविष्टा दिवो मूर्द्धन्यवततारेयं गंगा १२ संविशती संस्रवंती १३ युगसाहस्रकेन कालेन बहुकालेने
८

तेजोवतीसंयमनी तथा च संयमनापुरी अह्लादवती गंधवती तथा चान्या महोदयाः १० यशोवती च ब्रह्मेंद्रवह्नि
दीनां यथाक्रमं तत्रैव यज्ञलिंगस्य विष्णोर्भगवतो विभोः ११ वामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नस्य चाण्डकं
ऊर्ध्वभागरंध्रस्य मध्यात्संविशती दिवः १२ मूर्ध्न्यवततारेयं गंगा संविशती विभोः लोकानामखिलानां च पा
पहारिजलाकुला १३ इयं च साक्षाद्भगवत्पदी लोकेषु विश्रुता कालेन महता ह्यत्र युगसाहस्रकेन तु १४ दिवो
मूर्धानमागम्य देवी देवनदीश्वरी यत्तद्विष्णुपदं नाम स्थानं त्रैलोक्यविश्रुतं १५ औत्तानपादिर्यत्रास्ति ध्रुवः
परमपावनः भगवत्पादयुगलपद्मकोशरजो दधत् १६ अद्यापि तत्र राजर्षिः पदवीमचलां श्रितः तत्रस्थ
स्य तस्य प्रभावज्ञा महाशयाः १७ प्रदक्षिणं प्रक्रमंति सप्त लोकहितेप्सवः आत्यंतिकीं सिद्धिरियं तपतां
सिद्धिदायिनी १८ आदियं तेन शिरसा जटाजूटोपरि तेन च ततो विष्णुपदाद्देवी अनेकसाहस्रकोटिभिः १९

गत्यर्थिनेत्यर्थः कोसौ दिवो मूर्द्धेति तदाह यत्तद्विष्णुपदमिति १५ उत्तानपादस्यापत्यं १६ गंगा प्रथमतो बहुकालेन ध्रुवमंडलमागतेत्यर्थः तत्र ध्रुवमंडले वस त्यर्थः १९ आ
र्षयः प्रदक्षिणां कुर्वंतीति तस्य गंगाप्रवाहस्य प्रभावज्ञा आत्यंतिकी मोक्षसिद्धिरियं तपतां तपस्विनां भवति सिद्धिदायिनीति भवान्जटाजूटैरुषितेन युक्तेन शिरसा नातं

मानांशिरोधृतवतीत्यर्थः ८ २ ९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. वर्षपर्वताः पूर्वोक्ता वर्षमर्यादाकारकाः पर्वतास्तेषां सानुषु शिखरेषु ३ ४ ५ सर्वैर्लोकैर्भगवान्नरूपेणाविलक्षणंपूज्यत इत्याह नवस्वपिवर्षेष्विति ६ आ
अ. त्मव्यूहेन स्वमूर्तिभेदेन इज्या लोकैः क्रियमाणा पूजा तया सन्निधत्तेनेत्यर्थः सन्निधत्ते षु वर्षेषु सन्निधानं करोतीत्यर्थः ७ पद्मजो ब्रह्मा तस्मात्प्रोक्षिलक्षणाया भ्रूमध्यात
२६ स्मात्समुद्भव इत्यर्थः ये सा समाख्या शिवा शम्भूतो रुद्रो न तु मुख्यः शिव इत्यर्थः ८ अपरोऽर्वाचीनः कुतो न प्रविशति तत्राह भवान्या इति पार्वतीरुद्रशक्रे भवान्याः

तेषु कानन वर्षेषु वर्षपर्वतसानुषु गिरिद्रोणीषु सर्वासु निर्मलोदकराशिषु ३ विकचोत्पलमालाहंससारससंघ
योः विमिश्रितेषु तेषु च पक्षिभिः कूजितेषु च ४ जलक्रीडादिभिश्चित्रविनोदैः क्रीडयन्ति च सुंदरीललितभ्रू
णां विलासायतनेषु च ५ तत्र त्वा विहरन्त्यत्र स्वेच्छं युवतिभिः सह नवस्वपि च वर्षेषु भगवानादिपूरुषः ६ देवीमा
राधयन्नास्ते स च सर्वैश्च पूज्यते आत्मव्यूहेनेज्यया सौ सन्निधत्ते समाहितः ७ इलावृते तु भगवान्पद्मजास्मिन
समुद्भवः एक एव भवो देवो नित्यं वसति सांगतः ८ तत्क्षेत्रे नापरः कश्चित्प्रवेशं वितनोति च भवान्याः शापतः
स्तत्र पुमान्स्त्री भवति स्फुटं ९ भवानीनाथकैः स्त्रीणामसंख्येयगणाकोटिभिः संरुध्यमानो देवेशो देवं संक
र्षणं भजन् १० आत्मना ध्यानयोगेन सर्वभूतहितेच्छया तां तामसीं तुरीयां च मूर्तिं प्रकृतिमात्मनः ११ उपधा
वेनैवैकाग्रमनसा भगवानजः श्रीभगवानुवाच ॐ नमो भगवते महापुरुषाय सर्वगुणसंख्यानायानंतायाव्य
क्तायनमइति १२

शापतस्तत्र तस्मिन्क्षेत्रे स्फुटं स्पष्टं पुमान् पुरुषः प्रवेशमात्रेण स्त्री भवति तत इत्यर्थः ९ भवानीरुद्राणी नाथो येषां गणानां कोटीनां
तैः संकर्षणं भजन् उपधावतेइत्यन्वयः १० आत्मनः प्रकृतिं कारणं परितामसं ११ उपासनामंत्रमाह ॐ नमइति सर्वेषां गुणानां संख्यानं प्रकाशो यस्मात्तस्मै त्वा ।

९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे भा स्नानाय स्नानार्थे सरतां गंगोत्री ३० ३१ समुद्रसुत सरस्वदं ३२ ३३ ३४ भौमस्वर्गपदानि चेत्यस्यार्थं स्वरूपमेवाह स्वर्गिणामिति तत्रत्यभोगार्थत्वात् पुंसु

स्कं॰ षा नामेति ३५ दशभिर्वर्षसहस्रैः समावर्त्तेन परीकल्पिता दशसहस्रपरिमितकाला इत्यर्थः ३६ एकवर्षेणेति आयुषि एकेन वर्षेण न्यूनेनेति आसन्नगर्भा भवंति

२५ त्यः स्त्रियो भवंति तावत्पर्यंतं युवत्य इत्यर्थः ३७ इति श्रीदेवीभागवतटीकायामष्टमस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ७ किंपुरुषादिवर्णनार्थमष्टमः विस्तरश्लोक इत्यादि तत्समा

दृष्टिरोग्राजलधिं प्राप्ता दक्षिणोदधिं समासत्तोरुद्रा यस्याः स्नानाय सरतां मनुजानां पदे पदे ३० राजसूयाश्वमेधादिफलं तु न ८

नहि दुर्लभं ततश्चतुर्थी धाराप्युत्तरेणावतरति या तु नः ३१ भद्राभिधा सा सरिद्वती तत्र सन्तर्प्योत्तरान् समुद्रं स

मनुप्राप्ता गंगा त्रैलोक्यपावनी ३२ अन्येन शाश्च वनघश्च वर्षे पि संतिहि बहुशो मेरुमंदारे स्वगृह्याश्च वनारद

३३ तत्रापि भारतं वर्षं कर्मक्षेत्रमुशंतिहि अन्यानि चाष्टवर्षाणि भौमस्वर्गप्रदानि च ३४ पुरुषाणां समाह

स्रैर्दशभिः परिकल्पिताः महासारतसंतुष्टाः कलत्राद्यैः सुखान्विताः ३५ एकवर्षेण केचायुष्यासन्नग

र्भाः स्त्रियोपि हि त्रेतायुगसमः कालो वर्ततेसर्वदैव हि ३७ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे भु

वनकोशवर्णनो नाम सप्तमोऽध्यायः ७ श्रीनारायण उवाच तेषु वर्षेषु देवेशाः पूर्वोक्तैः स्तवनैः सदा पू

जयंति महादेवीं जपध्यानसमाधिभिः १ सर्वर्तुकुसुमश्रेणी शोभिता वनराजयः फलानां पल्लवानां च

यत्र शोभा निरंतरं २

चारः कथ्यते भक्तिदृष्टये सर्वेषु वर्षेषु विद्यमाना देवादयः श्रीदेवीमुपासते इत्याह तेषु वर्षेष्विति देवेशास्तत्तद्वर्षेश्वरा द्वीपस्थि

ताविलं तु अस्य संकर्षणाद्या वक्ष्यमाणाः पूर्वोक्तैः स्तवनैः अत्र जंबवादिनी धो स्वरीमानाक्षीणां कथितैः स्तोत्रैर्जपध्यानसमाधिभिश्च श्रीभगवतीं सेवे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·
स्क·
२८

तत्र जन्महेतुत्वं महदादिद्वारेणाप्रपंचयति यस्याद्य इति यस्माद्गुणनिमित्तो महान्नाम विग्रह आसीत् विज्ञानं सत्वं धिष्ण्यमाश्रयो यस्य सः तस्य चित्तरूपत्वे न सत्वप्रधानत्वात् स एव किल ताधिदेवो वासुदेवाभेदविवक्षया भगवान् अजो ब्रह्मा यत्संभवः यस्माद्ब्रह्मणः संभूतोहं रुद्रः त्रिवृता गुणेन स्वतेजसा विभूतिरूपेणाहंकारेण वैकारिकं देवतावर्गं तामसं भूतवर्गमैन्द्रियमिन्द्रियवर्गं च सृजामि १७ किं चैते वयं महदादयः सर्वे यस्यानुग्रहादिदं ब्रह्माण्डं सृजाम कथंभूत यस्य महात्मनो वशे स्थिताः संतो यतः सूत्रेण क्रियाशक्त्यात्मना यंत्रिताः प्रोतास्तत्र दृष्टान्तः शकुन्ता इव यथा सूत्रेण बद्धाः पक्षिणः पराधीनास्तद्वत् महानहं वैकृतास्तामसाः इन्द्रियाणि च सर्वे ते महदादयः पूर्वोक्ता इत्यर्थः १८ स्थितिलयहेतुत्वं दर्शयन् प्रणमति यन्निर्मितां मायामयं जनो अन्तर्ध्यानेन कदाचिदपि निस्तारणोपायं न वेदेति स्थितिहेतुत्वं दर्शयन्

यस्याद्य आसीद्गुणविग्रहो महान्विज्ञानधिष्ण्यो भगवानजः किल यत्संभवोऽहं त्रिवृता स्वतेजसा वैकारिकं तामस-
मैन्द्रियं सृजे १७ एते वयं यस्य वशे महात्मनः स्थिताः शकुन्ता इव सूत्रयन्त्रिताः महानहं वैकृततामसेन्द्रियाः
सृजाम सर्वे यदनुग्रहादिदं १८ यन्निर्मितां कर्ह्यपि कर्मपर्वणीं मायां जनोऽयं गुणसर्गमोहितः न वेद निस्तारण-
योगमञ्जसा तस्मै नमस्ते विलयोदयात्मने १९

त्रिवेधहृषीकर्माणि एव पर्वाणि ग्रंथयः तानि न पतिसाधयतीति तथा तां प्रलयहेतुत्वमाह विलीय
ते अस्मिन्निति विलयः उदेत्यस्मादिति उदयः विलयश्चोदयश्चात्मा स्वरूपं यस्य तस्मै नमः न चात्र पश्लोकानुपूर्व्या विष्णुभागवतोक्तश्लोकानुपूर्व्या ऐकात्म्यं कथं
सिद्ध्यतीति चेन्न एतद्ग्रंथस्यात्र विष्णुभागवतग्रंथस्यापि तत्तद्रूपस्थिते देवादिभिः कृतोपासनामन्त्राणां तैः कृतस्तोत्राणां चानुवादकत्वादनुवादकस्य चानु
वाद्यसमानानुपूर्वीकत्वस्यापेक्षितत्वात् किं च क्वचित्पुराणान्तरश्लोकानुपूर्वीकत्वस्य पुराणान्तरे दृष्टत्वात् यथा नारदपुराणीयमन्त्रखंडस्य तन्त्रराजस्य यामल
स्थश्लोकानुपूर्वीकत्वं शिवरहस्यस्थप्रदोषाध्यायस्य ब्रह्मोत्तरखंडस्थप्रदोषाध्यायसमानानुपूर्वीकत्वं तथा ब्रह्मवैवर्तीयप्रकृतिखंडस्थस्य देवीभागवता
नवमस्कंधसमानानुपूर्वीकत्वमित्याद्यन्यत्रापि बहुपुराणतन्त्रान्तरसमानानुपूर्वीकत्वमुपलभ्यत एवेति १९ १९ १९ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

695

दे॰ भा॰
स्त॰
३७

भजे भजन्येति हे भजन्य भजनीय त्वां परमेश्वरं भजे इत्यन्वयः अरणशरणं पादपंकजं यस्य तं भगस्य कृत्स्नस्य भगवत्त्वस्य ऐश्वर्यादिषड्गुणस्य परमयनमाश्रयो भक्तेषु वात्सल्यमलं यथा भावितं प्रकटितं भूतभावनत्वं रूपं येन भवापहं संसारहरं भक्तेष्विति अनुषङ्गः भवसंसारं भावयतीति तथा तमर्थादभक्तेष्विति इत्यर्थः १३ ईश्वरत्वमुपपादयन्नात्मनः त्वेन प्रसक्तमनादरं वारयति नयस्येति निरीक्षमाणस्यापि दृष्टिर्मायागुणैर्विषयैस्तद्वृत्तिभिः कौर्यश्च आदीष्कपिनान्यते न रज्यते किमर्थं निरीक्षमाणस्य ईशे ईशनाय नियमनाय ईशानमीदृशं पदमित्यर्थः विक्रिप अन्वेषधर्मे दृष्टान्तः यथा जितक्रोधवेगानामस्माकं दृष्टिर्न रज्यते तेनेत्यपि अतस्त्वात्मन इन्द्रियाणां जिगीषुर्जेतुमिच्छुर्मुमुक्षुः तं को न मन्येत नाद्रियेत १४ ननु मगनघाभ्यां मत्तस्य कुतो दृष्टिर्न रज्यते तत्राह असद्दृशो यइति असतीः ह कदृष्टिर्यस्य तस्य न

भजे भजन्यारणपादपंकजं भगस्य कृत्स्नस्य परं परायणम् भक्तेष्वलं भावितभूतभावनं भवापहं त्वा भवभावमीश्वरम् १३ न यस्य मायागुणकर्मवृत्तिभिर्निरीक्षतो ह्यण्वपि दृष्टिरज्यते ईशे यथा नोऽजितमन्युरंहसां कस्तं न मन्येत जिगीषुरात्मनः १४ असद्दृशो यः प्रतिभाति मायया क्षीवेव मध्वासवताम्रलोचनः न नागवध्वोऽर्हण ईशिरे ह्रिया यत्पादयोः स्पर्शनधर्षितेन्द्रियाः १५ यमाहुरस्य स्थितिजन्मसंयमं त्रिभिर्विहीनं यमनन्तमृषयः न वेद सिद्धार्थमिव क्वचित्स्थितं भूमण्डलं मूर्धसहस्रधामसु १६

मायया क्षीव इव मत्त इव यो भयंकरः प्रतिभाति मध्वासवताम्रा ताम्रलोचन इव च न नागवध्वो विमोहेन तथा प्रतिभानं युक्तमित्याह नेति पादार्चने यस्य पादयोः स्पर्शनेन धर्षितं मोहितं इन्द्रियं मनो यासां ताः ह्रिया लज्जया भुजग गृहीताः न ईशिरे न शेकुः कस्तं न मन्येतेति पूर्वेणान्वयः १५ यमाहुरिति अस्य विश्वस्य स्थितिजन्मसंयमहेतुं यमाहुः अत एव त्रिभिः स्थित्यादिभिर्विहीनं यमनन्तं च यमाहुः ऋषयो मन्त्राः श्रीदेवो न बोधनदोषेण एकस्मिन्नेव मायालक्ष्मीः सर्वकरणयन्त्रितपरः अनन्तं दर्शयति मूर्धसहस्रमेव धामानि स्थानानि तेषु क्वचिदेकदेशे स्थितं भूमण्डलं यो न वेद सिद्धार्थं सर्षपमिव तत्सिन्नम इति चतुर्थेनान्वयः १६ १६ १६ १६ १६ १६ १६ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अऋक्षपां॰ चित्रनत्मीश सममायेत्वचिनचिन्नागात्याह विश्वेद्वेति विश्वाद्भवादिकर्मकर्तुरपि अगाताश्रावृत चावंगीयस्मात्ताहशस्यापि चित्रं तेनं दनत
अ॰ चित्रं तनविश्वं पतीमायस्मात्सर्वोल्लासनेश: गंगाकार्योत्वस्थीकेभ्युक्तंवस्तुत: सर्वभातीति केनिद्रूपाधावनाप्ताच्चमकोटेलं तां २६ परमेश्वरत्वेनस्तुत्वाप्रस्तु
२० तावतारचरितमाह वेदानिति तमसा दैत्येनतिरस्कृतानपनीतान्नाचतुरंगाश्वन्दतुरंगोतद्रूपोविग्रहोयस्य कवयेब्रह्मणे अदर्थक्रवितथेहितापकल्पसंकल्पाय २७

विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्म ते ह्यकर्तुरंगीकृतमप्यपावृतः युक्तं न चित्रं त्वयि कार्यकारणे सर्वात्मनि व्यति
रिक्ते च वस्तुतः २६ वेदान्युगान्ते तमसा तिरस्कृतान्रसातलाद्यो नृतुरंगविग्रहः प्रत्याददे वै कवयेऽभि
याचते तस्मै नमस्तेऽवितथेहिताय ते २७ एवं स्तुवंति देवेशं हयशीर्षं हरिं च ते भद्रश्रवसनामानो वर्णयं
ति च तद्गुणान् २८ एषां चरितमेतद्धि यः पठेच्छ्रावयेच्च यः पापकंचुकमुत्सृज्य देवीलोकं व्रजेच्च सः
२९ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे भुवनकोशवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ८ श्रीनारायण
उवाच हरिवर्षे च भगवान्नरहरिः पापनाशनः वर्तते योगयुक्तात्मा भक्तानुग्रहकारकः १ तस्य तद्दयि
तं रूपं महाभागवतोऽसुरः पश्यन्भक्तिसमायुक्तः स्तौति तद्गुणतत्त्ववित् २

२८ देवीलोके मणिद्वीपे २९ इति श्रीदेवीभागवत॰
तिलकेऽष्टमस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ८ त्रयोविंशतिभिः पद्यैर्मन्त्रहीनैरतः परं वर्ण्यते गतसेव्यसेवकत्वमिहोच्यते अग्रतः प्रह्लादः १ २ २ २ २

C96

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ २० अथभद्राश्ववर्षीयसेव्यसेवकभावमुपवर्णयति तथैवेति भद्रश्रवाधर्मपुत्रोवर्षपतिः तत्कुलस्यापिपतयस्तस्मिन्कुलेजायमानाःपुरुषाःकथंभूता
अ॰ भद्रस्यभद्रनाम्नोवर्षपतेःसेवकास्तेचेत्यर्थः २१ हयमूर्तिभिदाहयग्रीवमूर्तिभेदेनविख्यातांतांतुतांचहयग्रीवपदांकितांहयग्रीवनाम्नीं २२ समाधान्यवारके
२९ णेति समाधिरन्यतवाह्यव्यापारादितद्वारकेणतन्निवारकेणपरमेणास्फुजनेननिरंतरंसमाधिनैवनियंत्रितांवशीविषयीकृतामित्यर्थः गृणंतःस्तुवंतःउप

श्रीनारायणउवाच एवंसभगवान्रुद्रोदेवंसंकर्षणंप्रभुं इलावृतउपासीतदेवीगणसमन्वितः २० तथैव
धर्मपुत्रोसौनाम्नाभद्रश्रवाइति तत्कुलस्यापिपतयःपुरुषाभद्रसेवकाः २१ भद्राश्ववर्षेतांमूर्तिवासुदे
वस्यविश्रुतां हयमूर्तिभिदांतांतुहयग्रीवपदांकितां २२ परमेणसमाधानवारकेणानियंत्रितां एवमेतंच
तांमूर्तिंगृणंतउपयांतिच २३ भद्रश्रवसऊचुः ॐनमोभगवतेधर्मायात्मविशोधनायनमइति अहोविचि
त्रंभगवद्विचेष्टितंघ्नंतंजनोयंहिमिषन्नपश्यति ध्यायन्नसद्यर्हिविकर्मसेवितुंनिर्हृत्यपुत्रंपितरंजिजीविषुः
२४ वदंतिविश्वंकवयःस्मनश्वरंपश्यंतिचाध्यात्मविदोविपश्चितः तथापिमुह्यंतितवाजमायया सुविस्मि
तंकृत्यमजंनतोस्मितं २५

यंतिचसिद्धिंमूर्तिंवा २३ भद्रश्रवसऊचुरिति प्राणाग्नयःउपदधातीतिवत्गुणलक्षणात्मात्मयोगात्गुणिषुलिंगसमवायन्यायेनबहुवचनंअहोविचित्रमिति अ
यंजनोमिषन्नपिघ्नंतंहिंसंतंमृत्युंनपश्यतीतिभगवद्विचेष्टितमेवात्रविचित्रं अदर्शनेलिंगंपुत्रंवापितरंचहत्वानिर्हृत्यदग्ध्वास्वयंतद्भयधनेनजिजीविषुर्जीवि
तुमिच्छतीत्यर्थः किंधर्मार्थेनयर्हियतोसत्तुच्छंविषयसुखंसेवितुंविकर्मपापमेवध्यायन् २४ नन्वविद्वान्नपश्यतिकिमत्रचित्रंतत्राहवदंतीति नश्वरंवदंतिस्मशास्त्रतः
पश्यंतिचसमाधौहि अजतथापिमुह्यंतिएतत्तवतवकर्तव्यंचेष्टितंसुविस्मितं अतिचित्रंयतःप्राज्ञादिभ्रमंविहायतंत्वांअजंनतोस्मि २५ २५ २५ २५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

...महत्वंदर्शयति... यदा...संपदमितिस्तत्तु कमाह हरिरिति यथाझषाणांमीनानामीप्सितंतोयमेवात्मातेनविनाऽ
...दंपतीनां मिथुनानां...वयसैवकेवलंयन्महत्वं...नामिथुनेषु...॥

हरिर्हिसाक्षाद्भगवान्शरीरिणामात्माझषाणामिवतोयमीप्सितं हित्वामहांस्तंयदिसज्जतेगृहेतदामहत्वंवय
सादंपतीनां ७ तस्माद्रजोरागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलं हित्वागृहंसंसृतिचक्रवालंनृसिंह
पादंभजताकुतोभयं ८ एवंदैत्यपतिःसोपिभक्तवृन्दैरनिशमीडते नृहरिंपापमातंगहरिंहृत्पद्मवासिनं ९
केतुमालेचवर्षेहिभगवान्स्मररूपधृक् आस्तेतद्वर्षनाथानांप्रजानांचसर्वदा १० एतेनोपासनेलोकैर्जनै
नरस्माद्विजा तद्वर्षनाथासततंमहतांमानदायिका ११

...महत्वं...मिथुनानांमहत्वंपथ्येत्यर्थः ७ यस्मादेवंतस्माद्गृहंहित्वाऽकुतोभयंनृसिंहपादंभजतेत्यनुसंधानं...तस्य
...रागोभिनिवेशः...एषांमूलंकारणं अतएवसंसृतीनांजन्ममरणादीनांचक्रवालंमंडलमविच्छेदोयस्मात् ८ १० ११ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· ···मकर्माशयतेजसे आविराविः आविर्भव वीक्ष्य पाव मोशयान् कर्म ··· ःतना: ···ग्रस्यानिति पाठः आ··ानां धयनिर्दिश भूयिष्ठाः भूयाः ॥ स्वस्त्यस्त्विति विश्व-
स्क· स्यास्तु खलपार्थनेन खलस्यापि भवेत् तत्र खलबुद्धिर्जीवेनालस्यात् अन्योन्यमंत्रालब्धाः यतो वभूव ··· नो नापायात तेनैव ··· शंक्याह खलः प्रसीदत्विति भूतानु
३१ भूतानि च मिथः शिवमेव ध्यायंतु तेषां मनश्च भद्रं भवतु अधोक्षजे भजतु नो अस्माकं मतिः अपि शब्दादन्येषां च मतिः अहैतुकी निष्कामा मतिः ३ मागारेति नः संगः
अपि मागारादिषु किंचित्स्यात् हि आगारादिषु मा स्यात् किंतु भगवत्प्रियेषु भवेत् आगारादिसंगे दोषमाह यः इति इंद्रियप्रियो गृहेष्वासक्तः ४ भगवत्प्रियसंगे गुणमा

प्रह्लाद उवाच ॐ नमो भगवते नरसिंहाय नमस्तेजस्तेजसे आविराविर्भव वज्रनखवज्रदंष्ट्र कर्माशयान् रंधय रंधय त-
मो ग्रस ग्रस ॐ स्वाहा अभयं ममात्मनि भूयिष्ठाः ॐ क्ष्रौं स्वस्त्यस्तु विश्वस्य खलः प्रसीदतां ध्यायंतु भूतानि शिवं मि-
थो धिया मनश्च भद्रं भजतादधोक्षजे आवेश्यतां नो मतिरप्यहैतुकी ३ मागारदारात्मजवित्तबंधुषु संगो य-
दि स्याद्भगवत्प्रियेषु नः यः प्राणवृत्त्या परितुष्ट आत्मवान् सिद्ध्यत्यदूरान्न तथेंद्रियप्रियः ४ यत्संगलब्धं नि-
जवीर्यवैभवं तीर्थं मुहुः संस्पृशतां हि मानसं हरत्यजोंतः श्रुतिभिर्गतोंगजं को वै न सेवेत मुकुंदविक्रमं ५ य-
स्यास्ति भक्तिर्भगवत्यकिंचना सर्वैर्गुणैस्तत्र समासते सुराः हरावभक्तस्य कुतो महद्गुणा मनोरथेनासति धाव-
तो बहिः ६

ह यत्संगेति येषां भगवत्प्रियाणां संगाल्लब्धं मुकुंदविक्रमं श्रुतिभिः श्रवणादिभिः स्पृशतां सेवमानानां पुंसां मलं गतो ··· नं ··· तं ···
ति कथंभूतं विक्रमं निजमहात्म्या ··· यैव भवं प्रभावातिशयो यस्य तीर्थं तु गंगादि मुहुः संस्पृशतामंगजं मलं देहं हरति तान् को वै न सेवेत अन्वयः ··· नक्रमस्तेषां
मेफलमाह यस्येति अकिंचना निष्कामा मनः ··· भक्तिर्भवति तत्र तस्मिन् ··· सर्वे देवाः सर्वैर्गुणैर्धर्मज्ञानादिभिः सह तत्र समासते नित्यं वसंति ···
भासक्तस्य तु हरौ अभक्तस्य ··· महतां गुणाः ··· नैव ··· यो भवंति असति विषयसुखे मनोरथेन बहिर्धावतः ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham.

दे.भा. मनुप्रमादेरोक्तः सर्वकामप्राप्तिस्त्वमेव [illegible] कामा धीभिः सेव्यसे तत्राह मत्प्राप्तये ब्रह्मादयः [illegible] कथंभूताः ऐन्द्रियेधियः [illegible]

स्क. [illegible] निर्विन्दन्ति [illegible] तेऽयमर्थः यतस्त्वय्येव तदहं त्वद्धृदया साऽहं त्वत्परतंत्रत्वात् त्वदनुवर्तिनी [illegible] सिद्ध्यर्थः १५

३५ इदानीं त्वत्कृपां प्रार्थयति स त्वमिति यत्करकमलं [illegible] सात्वतां [illegible]

१. कथंभूतं वन्दितं [illegible]

[illegible]

मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुराद्यास्तप्यंत उग्रं तप ऐन्द्रियेधियः ऋते भवत्पादपरायणान्न मां विंदंत्यहं त्वद्धृदया यतोऽ
जित १५ स त्वं ममाप्यच्युत शीर्ष्णि वंदितं कराम्बुजं यत्त्वदधायि सात्वतां बिभर्षि मां लक्ष्म वरेण्य मायया
क ईश्वरस्येहितमूहितुं विभुः १६ एवं कामं तु वंदिनी लोकबंधुस्त्वदपि सा प्रजापतिसुतावर्षे नाथ्या काम
सारिष्ये १७ रम्यके नामवर्षे च मूर्तिं भगवतः परां मात्सीं देवासुरैर्वन्द्यां मनुः स्तौति निरंतरं १८ मनुरु
वाच ॐ नमो मुख्यतमाय नमः सत्वाय प्राणायौजसे सहसे बलाय महामत्स्याय नमः १९ अंतर्बहिश्चाखिल
लोकपालकैरदृष्टरूपो विचरस्युरुस्वनः स ईश्वरस्त्वं य इदं वशेऽनयन्नाम्ना यथा दारुमयीं नरः स्त्रियं २०
लोकपालाः किल मत्सरज्वरा हित्वा यतंतोपि पृथक् समेत्य च पातुं न शेकुर्द्विपदश्चतुष्पदः सरीसृपं स्थाणु

[illegible] मायया ईहितं तत्कोऽवितर्कयितुं समर्थ इत्यर्थः १६ १७ १८ [illegible] सत्त्वप्रधानाय मुख्याय [illegible]

[illegible] नियमितवान् स त्वमीश्वरः [illegible]

[illegible] सरीसृपं स्थावरं [illegible] तथा च श्रुतिः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. सर्वैर्गुणविशेषैः अष्टवसुभिर्विलक्षितो लक्षीकृत आत्मा यस्य आकूतीनां क्रियाणां चित्तीनां ज्ञानानां चेतसां संकल्पाध्यवसायादीनां विशेषाणां ऽऽऽऽऽ षोड
स्कं. शकलाः अंशा एकादशेंद्रियपंचविषयलक्षणा यस्य छन्दोमयाय छन्दः कर्मप्राधाय अन्नमयाय अन्नेनापष्टम्भत्वात् अमृतमयाय परमानंदाविकारत्वात् सर्वमयाय
३२ सर्वविषयत्वात् सहसे ओजसे बलाय तद्धेतुत्वात् कान्तायेनेव कान्तेनेव कान्ता संकृतार्थोसि अन्यकामभयात् त्वामर्चंत्यो न परीप्सामनोरथाः सुरित्याह स्त्रिय इति
त्वत एव हृषीकाणामीश्वरं पतिं संतं त्वामाराध्यया स्त्रियोन्यं पतिं प्रार्थयंते पतिकामानां हि कामाराधनं व्रतेषु प्रसिद्धं तासामपत्यादीनि ते पतयो न पातुं शक्ताः १२
प
रमोवाच ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ॐ नमो भगवते हृषीकेशाय सर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मने आकूतीनां चित्तीनां चेतसां वि
शेषाणां चाधिपतये षोडशकलाय छन्दोमयायान्नमयायामृतमयाय सर्वमयाय सहसे ओजसे बलाय कान्ता
य कामाय नमस्ते उभयत्र भूयात् स्त्रियो व्रतैस्त्वां हृषीकेश्वरं स्वतो ह्याराध्य लोके पतिमाशासतेऽन्यं तासां न ते वै प
रिपांत्यपत्यं प्रियं धनायूंषि यतोऽस्वतन्त्राः १२ स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वतः समन्ततः पाति भयातुरं जनं स
एक एवेतरथा मिथो भयं नैवात्मलाभादधि मन्यते परं १३ या तस्य ते पादसरोरुहार्हणं निकामयेत्साखिलकाम
लंपटा तदेव रासीप्सितमीप्सितोर्चितो यद्भग्नयाच्ञा भगवन्प्रतप्यते १४
अतस्ते पतय एव न भवंतीत्याह स वाइति एवंभूतः
यतिर्भवति क एव नान्यः यो भगवानात्मलाभात्परमन्यदधिकं न मन्यते इतरथा अन्याधीनसुखस्य न त्वं तेन ता स्वतां न न न कश्चिन्मंडलेश्वराणामिव मिथो भयं स्यादित्य
र्थः १३ किंच निष्कामभजने सम्यर्थितात् कस्मिंश्चित्कामान् ददाति सकामभजने तु कामितमात्रमनित्यं चेत्याह या तस्येति या स्त्री तस्य कमलक्षणस्य ते पादसरोरुहार्हणं
हिरण्यमेव कामयेत् न फलांतराणि खिलपुलंपटाः सकलकामाप्राप्तितो ईप्सितार्थः ईप्सितमीप्सितः फलांतरं मामुनपेक्षितः सन् अर्चितः अर्चितः सन् तदेव रासि ददासि
किं च यत्तः फलभोगानंतरं भग्नाशा याचिताऽर्थो यस्याः सा प्रतप्यते दुःखं प्राप्नोति तदेव रासि न तु नित्यं १५ १६ १७ १८ १९ १४ १५ १६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३ दे.अ. वद्रूपत्वंदर्शयंस्तत्रैक्यात्व्यतिरेकमाह जगदुज्जीवीति दीपकस्त्वमिलभिधेयस्त्वमेवकः नत्वद्व्यतिरिक्तोऽस्ति सर्वस्य लिङ्गः ३ गानिस्तुतिभिरित्यर्थः ४ स्ता
४ ...त्रातन्द्रधतनिर्विकारनमस्तुनतिषमिमितिः अहंत्वंयथा अनंतात्विशेषत्वयेषां तानि नामानि रूपाणि आकृतयश्च यस्य तादृशे यस्मिन्नपि काव्यैः भगिन्त्यादिभिरिदं चातु
४२ निकलाधिष्ठानतया स्वतात्विध्ययाबन्धकल्पितं तत्त्वं जानीमहे संत्यक्त्वा सिद्धं तत्स्वरूपायनमः परमार्थरूपायेतिवा ५ ६ ७ मैत्रेदोषेनस्तिं स्थपंमंशी तत्यात्मेय

पूर्णस्मिन्नसंविदयपविशेषनामरूपाकृतौ कविभिः कलितियं संत्यज्य स्वात्मदृशापनीयतेतस्मैनमः सोत्वविद
भुग्रार्थिते ४ एवंस्तुवन्ति विविधैस्त्रयीमासस्तवार्थैः गीयते चापि भजते सर्वभूतभवप्रदं ५ नमोस्तिनुजुना...
पृथक्पृथक्षः आदिवाराहरूपौतौच रागाप्यजपतिसदा ६ संपूज्य विधिवदेवं ता...जो...वजा मू
भिः स्तोत्रैर्हर्मिं यज्ञवाराहैत्यमर्हतं ७ भूत्वाच ओंनमो भगवते मंत्रतत्वलिंगाय यज्ञक्रतवे महाध्व
रावयवाय महावाराहाय नमः कर्मस्थुलाय त्रियुगाय नमस्ते ८ यस्य स्वरूपं कवयो विपश्चितो गुणेषु दारुषि
वप्रातिस्त्वं मथ्नतिमथ्नामनसादिदृक्षवो गूढं क्रियार्थैर्नम ईरितात्मने ९ चि

राज्यस्तान्दवस्यस्य तद्रूपायत्रातएवमहांतो दरिद्रात्वयकृतायस्वकर्मणा
स्थूलायकुलायकर्मनुष्ठाने त्रियुगाय स्तात्प्रीयज्ञाभावात् यद्वा कलियुगेकृन्नतत्वात् ८ वाचयो विद्वांसः विपश्चितो निपुणाः गुणेषु देहेंद्रियादिषु मथ्नंति विविच्यंतिमथ्य
विवेकसाधनेन मनसा क्रियार्थैः कर्मभिस्तत्फलैश्च गूढं प्रकाशमानं दिदृक्षवः एवंमथ्नेनेरितः प्रकटित आत्मा स्वरूपं यस्मात्स्मैनमः ९ ९ ९ ९ ९ ९९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ अवतारचरितमाह भवानिति भवानिमां क्षोणीं मया मनुना सह मत्सहितां धृत्वेत्यध्याहारः ऊर्मिमालावति प्रलयार्णवे चचार स उरुक्रमो विचरति यद्वायातमित्यस्यान्व-
अ॰ यः क्षोणीं यातुं क्रमते उत्सहत इत्यर्थः यतः अजः वीरुधामोषधीनां वीरुधां च निधिं आश्रयभूतां ज्योतिषां प्राणगणास्तस्मात्मने नित्यं २१ २२ २३ इति श्रीदे-
३५ वीभागवतेतिलकेऽष्टमस्कंधे नवमोऽध्यायः ९ अथैकविंशत्याप्यन्यवर्षान्तरेषु पिरिस्थितेन कूर्मरूपेण वर्णने समप्यतेर्यते अर्यमपितृगणाधिपतिः १ अकूपारायकु-

भवान्युगान्तार्णव ऊर्मिमालिनि क्षोणीमिमामोषधिवीरुधां निधिं मया सहोरुक्रमतेऽज ओजसा तस्मै जगत्प्रा-
णगणात्मने नमः २१ एवं स्तौति च देवेशं मनुः पार्थिवसत्तमः मत्स्यावतारं देवेशं संशयच्छेदकारणं
२२ ध्यानयोगेन देवस्य निर्धूताशेषकल्मषः आस्ते परिचरन्भक्त्या महाभागवतोत्तमः २३ इति श्रीदे-
वीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे भुवनकोशवर्णने नवमोऽध्यायः ९ श्रीनारायण उवाच हिरण्म-
ये नाम वर्षे भगवान्कूर्मरूपधृक् आस्ते योगपतिः सोऽयमर्यम्णा पूज्यते इज्यते १ अर्यमोवाच ओं नमो भ-
गवते अकूपाराय सर्वसत्त्वगुणविशेषणायानुपलक्षितस्थानाय नमो वर्ष्मणे नमो भूम्ने नमो नमोऽवस्थानाय नमस्ते २ य-
द्रूपमेतन्निजमायया र्पितमर्थस्वरूपं बहुरूपरूपितं संख्यान यस्मान्न पदं यथोपलम्भनात्तस्मै नमस्तेऽव्यपदे-
शरूपिणे २ जरायुजं स्वेदजमण्डजोद्भिदं चराचरं देवर्षिपितृभूतमैन्द्रियं द्यौः खं क्षितिः शैलसरित्समुद्रद्वी-
पग्रहर्क्षेत्यभिधेय एकः ३
सोऽयं सर्वेषां प्राणिनां सत्त्वगुणो विशेषणं यस्य अनुपलक्षितं स्थानं यस्य यद्वा अविर्भूतत्वान्न वर्ष्मणो दर्शनादिकोऽस्ति न वृद्धिः व्यापकः १
सदैकरूपाय अवस्थानाय आश्रयाय २ यद्रूपमिति निजमायया अर्पितं प्रकाशितं यत् अर्थरूपं पृथिव्यादिरूपं बहुरूपं यतः पृथङ्नास्ति कार्यभूतं च यन्मोहरूपेण रूपितं तस्मै

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.
अ.
१८

ननु एवंभूतस्यापि जीवस्येव कामसर्वविषयेयो दृश्यते तत्राह विभोर्मर्त्यावतारस्तु रक्षसो वधायैव यतस्तमनुष्यादयतोऽतः चान्नं केवलमेतावदेव किंतु इह संसारे स्त्रीसंभा
दितं दुःखं दुर्वारमिति मर्त्यानां शिक्षणं च मर्त्यशिक्षार्थमपीत्यर्थः अन्यथा स्वेस्वरूपे रममाणस्येश्वरस्य सीताविरहकृतानि व्यसनानि कुतः स्युः १५ विषयासक्तो भवेन
व्यसनानर्हत्वमुपपादयति नैवेस भगवांस्त्रिलोक्यां क्वापि सक्तः यतः आत्मवतां धीराणामात्मा सुहृत्तमश्चातो न स्त्रीकृतं मोहं प्राप्नुयात् न लक्ष्मणं चेद्दृष्टेन श्रीरामं

मर्त्यावतारस्त्विह मर्त्यशिक्षणं रक्षोवधायैव न केवलं विभोः कुतोन्यथा स्याद्रमतः स्व आत्मनः सीताकृतानि व्यस
नानीश्वरस्य १५ नैवेस आत्मात्मवतां सुहृत्तमः सक्तस्त्रिलोक्यां भगवान्वासुदेवः नस्त्रीकृतं कश्मल
मश्नुवीत न लक्ष्मणं चापि विहातुमर्हति १६ न जन्म नूनं महतो न सौभगं न वाङ्न बुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः
तैर्यद्विसृष्टानपि नो वनौकसश्चकार सख्ये बत लक्ष्मणाग्रजः १७ सुरोऽसुरो वाप्यथ वानरो नरः सर्वात्मना
यः सुकृतज्ञमुत्तमं भजेत रामं मनुजाकृतिं हरिं य उत्तराननयत्कोशलान्दिवं १८ नारायण उवाच एवं किं
पुरुषवर्षे सत्यसंधं दृढव्रतं रामं राजीवपत्राक्षं हनुमान्वानरोत्तमः १९ स्तौति गायति भक्त्या च संपूजयति सर्व
शः य एतच्छृणुयान्नित्यं रामचंद्रकथानकं २० सर्वपापविशुद्धात्मा याति रामसलोकतां इति श्रीभागवते म
हापुराणेष्टमस्कंधे भुवनकोशवर्णनं नाम दशमोध्यायः १० त्रयताविनापितं श्रीरामस्त्वयावध्य इति तदैवह्यभिस्थितं लक्ष्मणं दुर्वा

स्स्यागतं निवेदयितुं प्रविष्टं हंतुमुद्यतोपि वशिष्ठवाक्यमत्या जातं त्वन्न पुण्यैनेत्यर्थः १६ अतः श्रीराम एव सर्वैः सेव्य इति वक्तुं न तत्सतोषहेतुः सत्कुलजन्मादिः किंतु भक्तिरेवेत्याह
न जन्मेति महतः पुरुषस्याश्रमस्ताः श्रीरामचंद्रस्य विवाहे भगं सौंदर्यं आकृतिर्जातिः प्रशस्ता तैर्जन्मादिभिर्विसृष्टान्त्यक्तानपि नो वनचरान्नतः सख्ये लक्ष्मणाग्रजः अन्योपि
पुरिविक्रमवान् १७ तस्मात्सुरोऽन्यो वा यः कोपि श्रीरामं भक्त्यकारेण भजेत सुकृतज्ञं स्वल्पीयस्यापि भजने बहुमानिनं उत्तरान्कोशलान्नयोध्यावासिनः १८ १९ २०

॥ इति श्रीभागवतटीकायां दशमोध्यायः १०

700

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३·भा· अ· ३७

मथनं संदर्शयंतीत्याह द्रव्यक्रियेति द्रव्यं विषयः क्रिया इंद्रियव्यापारः हेतुर्देवता अयनं देहः ईशः कालः कर्ता अहंकारः एतैर्मायागुणैः कार्यैरुपलक्षणैर्वस्तुत्वेन निरीक्षितायान्वीक्षया विचारेण अंगैर्यमनियमादिभिरतिशयात्मानिश्चयवतो बुद्धिर्येषां तैः निरस्ता मायानिर्मिता आकृतिर्येन तस्मै १० किंच करोतीति यस्येप्सितं जीवः स्वयं तत्स्वरूपेण नेक्षणीयं ... नेप्सितं विश्वस्थित्यादि गुणैर्मायाकरोतीति तस्मात् जडत्वेपि परमेश्वरसंनिधानात्प्रवृत्तिदृष्टांतेनाह यथा लोहं यथा चोर्यस्कांतादिनिर्मितात् भ्रमति तदाश्रयं तदभिमुखं सत् गुणानां कर्मणां चोपद्रष्टा नाम यस्य

द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वस्तुभिरीक्षितात्मने अन्वीक्षयांगातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतये नमोस्तुते १० करोति विश्वस्थितिसंयमोदयं यस्येप्सितं नेप्सितमीक्षितुर्गुणैः माया यथायो भ्रमते तदाश्रयं ग्राव्णो नमस्ते गुणकर्मसाक्षिणे ११ प्रमथ्य दैत्यं प्रतिवारणं मृधे यो मां रसाया जगदादिसूकरः कृत्वाग्रदंष्ट्रे निरगादुदन्वतः क्रीडन्निवेभः प्रणतास्मि तं विभुं १२ किंपुरुषवर्षेस्मिन्भगवंतं दाशरथिं च सर्वेशं सीतारामं देवं श्रीहनुमानादिपूरुषं स्तौति १३ हनुमानुवाच ॐ नमो भगवते उत्तमश्लोकाय नम इति आर्यलक्षणशीलव्रताय नम उपशिक्षितात्मने उपासितलोकाय नमः साधुवादनिकषणाय नमो ब्रह्मण्यदेवाय महापुरुषाय महाभागाय नम इति यत्तद्विशुद्धानुभवात्ममेकं स्वतेजसा ध्वस्तगुणव्यवस्थं प्रत्यक्प्रशांतं सुधियोपलंभनं ह्यनामरूपं निरहं प्रपद्ये १४

साक्षिणे तस्मै नमः ११ अवतारचरितमाह प्रमथ्येति योजगतामादिः कारणभूतः सूकरः मां पृथ्वीमग्रदंष्ट्रयोः कृत्वा रसातलात् ... उदन्वतः समुद्रात् प्रलयार्णवात् इभो गज इव निरगात् तत्र प्रतिगजतुल्यं दैत्यं प्रमथ्य क्रीडन्स्थितः तं विभुं प्रणतास्मीत्यन्वयः १२ किंपुरुषे इत्यादि गद्यं ... १३ आर्याणां लक्षणानि शीलं व्रतं च यस्मिन् उपशिक्षितात्मने संयतचित्ताय उपासिता लोका येन लोकोपि न साधुवादः साधुत्वप्रसिद्धिस्तस्य निकषाय निर्धारणस्थानाय परमसौहार्देन स्वयमेव श्रीरामं परमार्थरूपेण प्रणमामि यत्तदिति पदैकवेदांतेषु प्रसिद्धं तत्त्वं ... विशुद्धं यदनुभवमात्रमेकं स्वरूपं यस्य स्वतेजसा स्वरूपप्रकाशेन ध्वस्ता गुणानां विविधा जाग्रदादयोवस्था यस्मिन् ... अनुभवमात्रत्वे ... नामरूपं निरहं ...

५८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेदशमोध्यायः १० ॥ पंचसप्ततिपद्यैस्तु गंगोत्पत्तिःसमुच्यते यस्यास्तुश्रवणेनैव वि
सम्पुद्धोभवेन्नरः पृथिव्युपाख्यानानंतरंगंगोपाख्यानंपृच्छति नारदउवाच श्रुतंपृथिव्युपाख्यानमिति १ भारतीशापतः

इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारायणसंवादेपृथिव्युपाख्यानेदशमोध्यायः
११६ १० ॥ नारदउवाच श्रुतंपृथिव्युपाख्यानमतीवसुमनोहरं गंगोपाख्यानमधुनावदवेदवि
दांवर १ भारतेभारतीशापात्साजगामसुरेश्वरी विष्णुस्वरूपापरमास्वयंविष्णुपदीतिच २ क
थंकुत्रयुगेकेनप्रार्थितापेरितापुरा तत्क्रमंश्रोतुमिच्छामिपापघ्नंपुण्यदंशुभं ३ श्रीनारायणउ
701 वाच राजराजेश्वरःश्रीमान्सगरःसूर्यवंशजः तस्यभार्याचवैदर्भीशैब्याचद्वेमनोहरे ४ त
स्यामेकपुत्रश्चबभूवसुमनोहरः असमंजाइतिख्यातःशैब्यायांकुलवर्द्धनः ५ अन्याचारा
धयामासशंकरंपुत्रकामुकी बभूवगर्भस्तस्याश्चहरस्यचवरेणच ६ गतेशताब्देपूर्णेचमां ११६
सपिंडंसुषावसा तंदृष्ट्वासाशिवंध्यात्वारुरोदोच्चैःपुनःपुनः ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वीरुपपादितात् २।३।४ शैब्यायांशिवेरय्यत्सकन्यायां असमंजास्तन्नामकः पुत्रोजातः ५ अन्यावैदर्भीनाम्नीराज्ञकामि
नी ६ रुरोदेति किमिदंत्वयाफलंदत्तमित्यभिप्रायेण ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ९ कपिलस्येति सगरेऽश्वमेधार्थं प्रवर्तितं यज्ञीयमश्वमपहृत्येंद्रो ध्याननिष्टस्य कपिलस्य पृष्टदेशे चबंध पश्चाद्राजपुत्राः स
गरा अश्वगवेषणे चलितास्तत्र देशे कपिलसंनिधावश्वं दृष्ट्वंतं स्तेयमेवाश्वहर्ता चौरोऽसीत्यूचुः ततो मुनिना शापेन भ

११७ शंभुर्ब्राह्मणरूपेण तत्समीपं जगाम ह चकार संविभज्यैतत्पिंडं षष्टिसहस्रधा ८ सर्वे वभूवुः
पुत्राश्च महाबलपराक्रमाः ग्रीष्ममध्याह्नमार्तंडप्रभाजुष्टकलेवराः ९ कपिलस्य मुनेः शापाद्
भूवुर्भस्मसाच्चते राजा रुरोद तच्छ्रुत्वा जगाम गहने वने १० तपश्चकारासमंजा गंगानयनकार
णात्‌ लक्षवर्षं तपस्तप्त्वा ममार कालयोगतः ११ अंशुमांस्तस्य तनयो गंगानयनकारणात्‌ त
पः कृत्वा लक्षवर्षं ममार कालयोगतः १२ भगीरथस्तस्य पुत्रो महाभागवतः सुधीः वैष्णवो
विष्णुभक्तश्च गुणवानजरामरः १३ तपः कृत्वा लक्षवर्षं गंगानयनकारणात्‌ ददर्श कृष्णं ग्री
ष्मस्थ सूर्यकोटिसमप्रभं १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ११७

स्मीकृता इति कथा पुराणांतरे प्रसिद्धा १० असमंजा द्वितीयो राजपुत्रः पितृव्याणां शापदग्धानामुद्धारार्थं गंगानयनोद्
देशेन तपश्चकारेत्यर्थः ११ तत्पुत्रोंऽशुमानप्येवं ममारेत्याह अंशुमानिति १२ । १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १४ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ गोपालसुंदरीरूपमिति कश्चिद्गोपालस्त्रीनापुंरूपाकृष्णविग्रहे इति तंच राजे सावतारस्पष्टत्वात् आनंदतंत्रांतरे स्पष्टमेव गोपा
लसुंदर्याः गोलोके अधिष्ठात्री देवतामुख्यत्वेन गोपालसुंदर्येव स्रष्टेत्यादौ मूलप्रकृतेर्गोपालसुंदरी उत्पन्ना ततोन्याः प्रकृत्य
स्तत एवास्मिन्भागवते गोपालसुंदरीरूपश्रीकृष्णस्य पुनः पुनर्महिमा प्रोच्यते इति वो ध्वंसस्त्री वेषधारी श्रीकृष्णो गोपालसुं

११८ द्विभुजं मुरलीहस्तं किशोरं गोपवेषिणं गोपालसुंदरीरूपं भक्तानुग्रहरूपिणं २५ स्वेच्छामयं प
रं ब्रह्मपरिपूर्णतमं प्रभुं ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च स्तुतं मुनिगणैर्नुतं २६ निर्लिप्तं साक्षिरूपं च निर्गु
णं प्रकृतेः परं ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकं २७ वन्हिशुद्धांशुकाधानं रत्नभूषणभूषि
तं तुष्टाव दृष्ट्वा नृपतिः प्रणम्य च पुनः पुनः २८ लीलया च वरं प्राप वांछितं वंशतारणं कृत्वा च स्त
वनं दिव्यं पुलकांकितविग्रहः २९ श्रीभगवानुवाच भारतं भारतीशापाज्जह्नु शीघ्रं सुरेश्वरि सगर
स्य सुतान्सर्वान्पूतान्कुरु ममाज्ञया ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ११८

री २५ ॥ २६ ॥ प्रकृतेः परमिति वास्तविकात्मरूपेण वर्णनं २७ । २८ दर्शनोत्तरं स्तवनं कृत्वा वांछितं वंशतारणं वरं
त्वत्पूर्वजोद्धारार्थं गंगां दास्यामीत्येवंरूपं प्रापेत्यन्वयः २९ इत्थं गोपालसुंदरीरूपः श्रीकृष्णो वरं दत्वा गंगां यदुक्तवांस्तदा
ह श्रीभगवानुवाच भारतं भारतीशापादिति ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २१ ॥ २२।२३।२४।२५।२६ किंचिदिति पुण्याह दिवसस्नानजं फलं वेदाय किंचिद्देवबुद्धेर्विषयत्वाद्वदंतीत्यर्थः २७ संकल्पं
सकल्पजन्यं फलमित्यर्थः २८ संकल्परहित मुसलस्नानतो विधिरहितस्नानतो यत्फलं पूर्वोक्तं तस्माद्दशगुणं संकल्पपुरः

त्वत्स्पर्शवायुना पूता यास्यंति मम मंदिरं विभ्रतो मम मूर्तीश्च दिव्यस्यंदनगामिनः २१ म
११९ त्पार्षदा भविष्यंति सर्वकालं निरामयाः समुच्छिद्य कर्मभोगान्कृतान्जन्मनि जन्मनि २२
कोटिजन्मार्जितं पापं भारते यत्कृतं नृभिः गंगाया वातस्पर्शेन नश्यतीति श्रुतौ श्रुतं २३
स्पर्शनाद्दर्शनाद्देव्याः पुण्यं दशगुणं ततः मौसलस्नानमात्रेण सामान्यदिवसे नृणां २४ श
तकोटिजन्मपापं नश्यतीति श्रुतौ श्रुतं यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च २५ जन्मांत
रार्जितान्येव कामतोपि कृतानि च तानि सर्वाणि नश्यंति मौसलस्नानतो नृणां २६ पुण्याह
स्नानतः पुण्यं वेदा नैव वदंति च किंचिद्वदंति ते विप्राः फलमेव यथागमं २७ ब्रह्मविष्णुशि
वाद्याश्च सर्वे नैव वदंति च सामान्यदिवसस्नानसंकल्पं शृणु सुंदरि २८ पुण्यं दशगुणं चैव मौ
सलस्नानतः परं ततस्त्रिंशद्गुणं पुण्यं रविसंक्रमणे दिने २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ११९

सरस्नानतो भवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ३० अक्षयायामक्षय्यनवम्यां ३१ स्नानफलमुक्त्वादानफलमाह सामान्यदिवसेति शतगुणमिति समान्यदिवसस्ना नाच्छतगुणंगंगातीरेदानात्फलंभवतीत्यर्थः ३२ हरेर्नवम्यांरामनवम्यां नंदायांतथेति तवदशहरायांयानंदाप॰

१२० अमायांचापितत्तुल्यंद्विगुणंदक्षिणायने ततोदशगुणंपुण्यंनराणामुत्तरायणे ३० चातुर्मा
स्यांपौर्णमास्यामनंतंपुण्यमेवच अक्षयायांचतत्तुल्यंचैतद्वेदेनिरूपितं ३१ असंख्यपुण्यफ
लदमेतेषुस्नानदानकं सामान्यदिवसस्नानाद्दानाच्छतगुणंफलं ३२ मन्वंतराद्यायांतिथौ
युगाद्यायांतथैवच माघस्यसितसप्तम्यांभीष्माष्टम्यांतथैवच ३३ अषाय्यक्षणेकाष्टम्यांच न
703 वम्यांचतिथौहरेः ततोपिद्विगुणंपुण्यंनंदायांतवदुर्लभं ३४ दशहरादशम्यांतुयुगाद्यादिसमं
फलं नंदासमंचवारुण्यांमहत्पूर्वेचतुर्गुणं ३५ ततश्चतुर्गुणंपुण्यंद्विमहत्पूर्वकेसति पु १२०
ण्यंकोटिगुणंचैवसामान्यस्नानतोपियत् ३६

तिपत्तिथिस्तस्यामित्यर्थः ३४ नंदापूर्वोक्ता महत्पूर्वे पुंल्लिंगमार्षंमहा वारुण्यामित्यर्थः ३५ द्विमहत्पूर्वकेसतीति द्विमह च्छब्दपूर्वकत्वेवारुणीशब्दस्यसतीत्यर्थः तेनमहामहा वारुणीतिसिद्धं ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ चंद्रोपरागसमयेसामान्यस्नानफलात्पूर्वोक्तात्कोटिगुणंफलंभवतीत्यर्थः सूर्येसूर्यग्रहेचंद्रग्रहणाद्दशगुणमित्यर्थः ततःसर्व
ग्रहफलात् ३७ नयोर्गंगाभगीरथयोः ३८। ३९। ४०। ४१। ममान्यद्वांछितमिति भूतलेममपतिःकोवाभविष्यतीत्येतद्

चंद्रोपरागसमयेसूर्येदशगुणंततः पुण्यमर्द्धोदयेकालेततःशतगुणंफलं ३७ इत्येवमुक्त्वादेवे
१३१ शोविररामतयोःपुनः तमुवाचततोगंगाभक्तिनम्रात्मकंधरा ३८ गंगोवाच यास्येहंभारतंनाथ
भारतीशापतःपुरा। तवाज्ञयाचराजेंद्रतपसाचैवसांप्रतं ३९ दास्यंतिपापिनोमह्यंपापानियानि
कानिच तानिमेकेननश्यंतितमुपायंवदप्रभो ४० कतिकालंपरिमितंस्थितिर्मेतत्रभारते क
दायास्यामिदेवेशतद्विष्णोःपरमंपदं ४१ ममान्यद्वांछितंयद्यत्सर्वंजानासिसर्ववित् सर्वांतरा
त्मासर्वज्ञतदुपायंवदप्रभो ४२ श्रीभगवानुवाच जानामिवांछितंगंगेतवसर्वंसुरेश्वरिपतिस्ते
द्रवरूपायालवणोदोभविष्यति ४३ ममांशस्वरूपश्चत्वंचलक्ष्मीस्वरूपिणी विदग्धायावि १३१
दग्धेनसंगमोगुणवान्भुवि ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पंवांछितंत्वत्पापकुंनशक्नोमीतिभावः ४२। ४३ विदग्धायाविरहिण्याः ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ सौभाग्या मुख्येत्यर्थः। ४५॥ ४६। ४७। ४८। ४९। ५० प्रकृतेर्मूलप्रकृतेर्भुवनेश्वर्या भक्तस्य संस्पर्शादित्यर्थः ५१ पापिनां सहस्राणां
शवानां स्पर्शेन च यत्पापं त्वयि भविष्यति तदपि तन्मंत्रोपासकस्नानात् तस्या मूलप्रकृतेर्भुवनेश्वर्या मंत्रा मायाबीजप्रभृतय

यावत्यः संति नद्यश्च भारत्या याश्च भारते सौभाग्या त्वं च तास्वेव लवणोदस्य सा रते ४५ अद्य
१२२ प्रभृति देवेशि कलेः पंचसहस्रकं वर्षं स्थितिस्ते भारत्याः शापेन भारते भुवि ४६ नित्यं त्वमब्धि
नासार्द्धं करिष्यसि रहो रतिं त्वमेव रसिका देवि रसिकेंद्रेण संयुता ४७ त्वां स्तोष्यंति च स्तोत्रेण भ
गीरथकृतेन च भारतस्था जनाः सर्वे पूजयिष्यंति भक्तितः ४८ कण्वशाखोक्तध्यानेन ध्यात्वा त्वां
पूजयिष्यति यः स्तौति प्रणमेन्नित्यं सोश्वमेधफलं लभेत् ४९ गंगागंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां
शतैरपि मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ५० सहस्रपापिनां स्नानाद्यत्पापं ते भविष्य
ति प्रकृतेर्भक्तसंस्पर्शादेव तद्धि विनंक्ष्यति ५१ पापिनां तु सहस्राणां शवस्पर्शेन यत्त्वयि तन्मं
त्रोपासकस्नानात्तदघं च विनंक्ष्यति ५२ तत्रैव त्वमधिष्ठानं करिष्यस्यघमोचनं सार्द्धं सरि १२२
द्भिः श्रेष्ठाभिः सरस्वत्यादिभिः शुभे ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तदुपासकस्य स्नानात् तदघं नंक्ष्यतीत्यर्थः नदुक्तं मुंडमालायां
सदंशाश्चैव ये भूतास्ते शैवा नात्र संशयः त्वदंशाश्चैव शाक्ताश्च सत्यं वै गिरिनंदिनीति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ तद्गुणकीर्तनं मूलप्रकृतिगुणकीर्तनमित्यर्थः ५४ देवीलोके मणिद्वीपे तृतीयस्कंधोक्ते ५६। ५६॥ ५७ कायव्यूहमनेकं देहं
५८। ५९। ६०॥ पूर्वत्र नाम स्मृतिर्यथा कथंचित् द्वितीयवचने तु भक्तिपूर्विका ततो विशेषः ६१। ६२ मन्मंत्रोपासकानां तु तव

तत्तु तीर्थं भवेत्सद्यो यत्र तद्गुणकीर्तनं त्वद्रेणुस्पर्शमात्रेण पूतो भवति पातकी ५४ रेणु
प्रमाणवर्षं च देवीलोके वसेद्ध्रुवं ज्ञानेन त्वयि ये भक्या मन्नामस्मृतिपूर्वकं ५५ समुत्सृजंति
११३ प्राणांश्च ते गच्छंति हरेः पदं पार्षदप्रवरास्ते च भविष्यंति हरेश्चिरं ५६ लयं प्राकृतिकं ते च द्रक्ष्यं
ति चाप्यसंख्यकं मृतस्य बहुपुण्येन तच्छवं त्वयि विन्यसेत् ५७ प्रयाति सद्यो वैकुंठं यावदन्हः
स्थितिस्त्वयि कायव्यूहं ततः कृत्वा भोजयित्वा स्वकर्मकं ५८ तस्मै ददामि सारूप्यं करोमि तं च पा
र्षदं अज्ञानी त्वज्जलस्पर्शाद्यदि प्राणान्समुत्सृजेत् ५९ तस्मै ददामि सालोक्यं करोमि तं च पार्ष
दं अन्यत्र वा त्यजेत्प्राणांस्त्वन्नामस्मृतिपूर्वकं ६० तस्मै ददामि सालोक्यं यावद्वै ब्रह्मणो वयः अ
न्यत्र वा त्यजेत्प्राणांस्त्वन्नामस्मृतिपूर्वकं ६१ तस्मै ददामि सारूप्यमसंख्यं प्राकृतं लयं रत्नेंद्रसा ११३
रनिर्माणयानेन सह पार्षदैः ६२ सद्यः प्रयाति लोकं मम तुल्यो भवेद्ध्रुवं तीर्थेप्यतीर्थे मरणे गो
विशेषो नास्ति कश्चन ६३

नोपयोगः किंतु तेस्वयमेवं पूता अत्र एव सापि संबंधजन्यं त्वयि विद्यमानं पापं ते पहरंतीति पूर्वमुक्तं न विस्मर्तव्यमित्यभि
प्रायेणाह तीर्थेप्यतीर्थे इति ६३॥ ६३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ मन्मंत्रोपासकानामिति गोपालसुंदरीमंत्रोपासकानामित्यर्थः इदन्तुपलक्षणं शैवशाक्तब्रह्मनिष्ठगाणपत्यसौरभक्तानामपि तद्
कं मुंडमालायां राजानमाश्रितानांतु चौराद्यावशगा यथा तथैव देवीभक्तानां कामक्रोधादिशत्रवः राजचिन्हांकितं दृष्ट्वा लाभं ताः प
र्युपासते देवीभक्तं कितं दृष्ट्वा ब्रह्माद्याः समुपासते यमेनापि स्वदूतास्तु शास्त्रा अतिभयेन च शाक्तेषु देवीभक्तेषु नवोद्यत्भिः पत्त त्वि

मन्मंत्रोपासकानां च नित्यं नैवेद्यभोजिनां पूतं कर्तुं सशक्तो हि लीलया भुवनत्रयं ६४ र

१२४ त्नेंद्रसारयानेन गोलोकं संप्रयाति च मद्भक्ता बांधवा येषां तेपि यत्स्वादयोपि हि ६५ प्रयांति

रत्नयानेन गोलोकं चातिदुर्लभं यत्र यत्र स्मृतास्ते च स्नानेन ज्ञानिनः सति ६६ जीवन्मुक्ता

श्च ते पूता मद्भक्तेः संविधानतः इत्युक्त्वा श्रीहरिस्तां च प्रत्युवाच भगीरथं ६७ स्तुहि गंगा

मिमां भक्त्या पूजां च कुरु सांप्रतं भगीरथस्तां तुष्टाव पूजयामास भक्तितः ६८ कौथुमोक्ते

न ध्यानेन स्तोत्रेणापि पुनः पुनः प्रणनाम च श्रीकृष्णं परमात्मानमीश्वरं ६९ भगीरथश्च

गंगा च सोंतर्धानं चकार ह नारद उवाच केन ध्यानेन स्तोत्रेण केन पूजाक्रमेण च ७० पूजां

चकार नृपतिर्वद वेदविदां वर श्रीनारायण उवाच स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा धृत्वा धौतें च

वाससी ७१ संपूज्य देवषट्कं च संयतो भक्तिपूर्वकं गणेशं च दिनेशं च वन्हिं विष्णुं शिवं शिवां

तिष्णका स्तु सर्वतीर्थानि पुनंति निजवैभवादिति ६४। ६५॥ ६६॥ ६७॥ कौथुमोक्तेन कौथुमिशाखोक्तेन ६९। ७०। ७१ व
न्हिमग्निहोत्रस्थितं ७२। ७३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

705

१२४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 सौचायसुख्यर्थं लक्ष्मीप्राप्त्यर्थं विसुं पूजयेदित्यर्थः मुक्तिसिद्धये मोक्षार्थं वां मूलप्रकृतिं देवीं पूजयेदित्यर्थः ७४।७५ इतिश्री
देवीभागवततिलके नवमस्कंधे एकादशोध्यायः ११ एकोनाशीतिपद्यैस्तु राधाकृष्णांगसंभवा गोलोके प्रथमं गंगा समुद्भूते
तिचोच्यते नारायणो गंगाया ध्यानं वदति नारायण उवाच ध्यानमिति २ कृष्णविग्रहसंभूतां कृष्णशरीरोद्भवामित्यर्थः

१२५ वन्हिं शौचाय विसुं च लक्ष्म्यर्थं पूजयेन्नरः शिवं ज्ञानाय ज्ञानेशं शिवां च मुक्तिसिद्धये ॥
संपूज्यैतान् लभेत्प्राज्ञो विपरीतमतोन्यथा इध्यावनेन ध्यानेन तद्ध्यानं शृणु नारद ७५
इतिश्री देवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे गंगोपाख्याने एकादशोध्यायः ११ नाराय
ण उवाच ध्यानं च कण्वशाखोक्तं सर्वपापप्रणाशनं श्वेतपंकजवर्णाभां गंगां पापप्र
णाशिनीं १ कृष्णविग्रहसंभूतां कृष्णतुल्यां परां सतीं वन्हिशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभू
षितां २ शरत्पूर्णेंदुशतकमृष्टशोभाकरां परां ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनां १२५
३ नारायणप्रियां शांतां तत्सौभाग्यसमन्वितां विभ्रतीं कबरीभारं मालतीमाल्यसंयुतं
४ ॥

वक्ष्यमाणं ध्यायेत्सदा २ इंदुशतकस्य मृष्टा शुद्धा या प्रभा तस्याः आकरां खनिं ३ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी.आ.न. नानाचित्रसमन्वितं विभ्रतीत्यर्थः ५ विंबफलं विनिर्षयसेतादृशसच्छच्चावौष्ठपुटं विभ्रतीत्यर्थः मुक्तापंक्तयापारंत
पंक्ता ६।७ रंभास्तंभो विनिंदितो यया स्वकीयो रुद्रयशोभयेतिशेषः पदपद्मयुगं वरं वस्त्रं तत्पर्यंतं रत्नपादुकेत्यारभ्य सर्वमो

सिंदूरविंदुललितं सार्द्रचंदनविंदुभिः कस्तूरीपत्रकं गंडे नानाचित्रसमन्वितं ५ पक्वविंबविनिंद्या
च्छच्चावौष्ठपुटमुत्तमं मुक्तापंक्तिप्रभामुष्टदंतपंक्तिमनोरमं ६ सुचारुवक्त्रनयनं सकटाक्षं मनो
१२६ हरं कठिनं श्रीफलाकारं स्तनयुग्मं च विभ्रती ७ वृहच्छ्रोणिं सुकटिगां रंभास्तंभविनिंदितां स्थ
लपद्मप्रभामुष्टपदपद्मयुगं वरं ८ रत्नपादुकसंयुक्तं कुंकुमाक्तं सयावकं देवेंद्रमौलिमंदार
मकरंदकणारुणं ९ सुरसिद्धमुनींद्रैश्चदत्तार्घसंयुतं सदा तपस्विमौलिनिकरभ्रमरश्रेणिसंयुतं
१० मुक्तिप्रदं मुमुक्षूणां कामिनां सर्वभोगदं वरां वरेण्यां वरदां भक्तानुग्रहकारिणीं ११ श्रीवि १२६
706 सोः पददात्रीं च भजे विसुपदीं सतीं इत्यनेनैव ध्यानेन ध्यात्वा त्रिपथगां शुभां १२ दत्वा संपूज
येद्रत्नत्नुपचाराणि षोडश आसनं पाद्यमर्घ्यं च स्नानीयं चानुलेपनं १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गदमेत त्पर्यंतं पादपद्मस्य विशेषणानि . यावकं पादभूषणं तत्सहितं ९।१०।११।१२ उपचाराणि दत्वेत्यन्वयः नपुंस
कत्वमार्षं १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०न०१४।१५।१६।१७ शिवसंगीतेति इदंसर्वमनुपदोक्तकथायांस्पष्टीभविष्यति शिवसंगीतेनसंमुग्धेमोहितोयःश्रीकृष्णस्तस्यांगसमु
द्भवांराधांगद्रवेणसंयुतांराधांगजलेनसंयुतां १९।२० कार्तिक्यांपौर्णमास्यांराधामहोत्सवेयज्जन्मप्रथमतोभूदितिपूर्वानुवृत्त्या

धूपंदीपंचनैवेद्यंतांबूलंशीतलंजलं वसनंभूषणंमाल्यंगंधमाचमनीयकं १४ मनोहरंसुत
ल्पंचदेयान्येतानिषोडश दत्वाभत्याचप्रणमेत्संस्तूयसंपुटांजलिः १५ संपूज्यैवंप्रकारेणसोश्वमेध
१३७ फलंलभेत् नारदउवाच श्रोतुमिच्छामिदेवेशलक्ष्मीकांतजगत्पते १६ विष्णोर्विष्णुपदीस्तोत्रंपा
पघ्नंपुण्यकारकं श्रीनारायणउवाच शृणुनारदवक्ष्यामिपापघ्नंपुण्यकारणं १७ शिवसंगीत
संमुग्धश्रीकृष्णांगसमुद्भवां राधांगद्रवसंयुक्तांतांगंगांप्रणमाम्यहं १८ यज्जन्मसृष्टेरादौच गो
लोकेरासमंडले सन्निधानेशंकरस्यतांगंगांप्रणमाम्यहं १९ गोपैर्गोपीभिराकीर्णेशुभेराधाम
होत्सवे कार्तिकीपूर्णिमायांचतांगंगांप्रणमाम्यहं २० कोटियोजनविस्तीर्णादैर्घ्येलक्षगुणाततः १२।७
समावृतायागोलोकंतांगंगांप्रणमाम्यहं २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

योजनीयं २० कोटियोजनेति अतिदीर्घातिविस्तृतेत्येवतात्पर्यंबोध्यंननुतावद्योजनदीर्घविस्तृतत्वस्यसंभवात् एवमेवो
त्तरत्रापि २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा० न० गंगायांस्तु स्पष्टम् आयामेन षष्टिलक्षयोजनेत्यर्थः एवमुत्तरत्र बोध्यं २२ । २३ ॥ २४ । २५ । २६ । २७ ॥ २८ ॥ ३० ॥

षष्टिलक्षयोजनायाततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा सभावृतायावैकुंठेतांगंगांप्रणमाम्यहं २२ त्रिंशल्ल
११९ क्षयोजनायादैर्घ्ये पंचगुणाततः आवृताब्रह्मलोकेयातांगंगांप्रणमाम्यहं २३ त्रिंशल्लक्षयो
जनायादैर्घ्ये चतुर्गुणाततः आवृताशिवलोकेयातांगंगांप्रणमाम्यहं २४ लक्षयोजनविस्ती
र्णादैर्घ्ये सप्तगुणाततः आवृताध्रुवलोलोकेयातांगंगांप्रणमाम्यहं २५ लक्षयोजनविस्ती
र्णादैर्घ्ये पंचगुणाततः आवृताचंद्रलोकेयातांगंगांप्रणमाम्यहं २६ षष्टिसहस्रयोजनाया
दैर्घ्ये दशगुणाततः आवृतासूर्यलोकेयातांगंगांप्रणमाम्यहं २७ लक्षयोजनविस्तीर्णा दै
र्घ्ये पंचगुणाततः आवृतातपोलोकेतांगंगांप्रणमाम्यहं २८ सहस्रयोजनायामा दैर्घ्ये द १२०
शगुणाततः आवृताजनलोकेयातांगंगांप्रणमाम्यहं २९ दशलक्षयोजनायादैर्घ्ये पंचगुणा
ततः आवृतायामहर्लोकेतांगंगांप्रणमाम्यहं ३० सहस्रयोजनायामा दैर्घ्ये शतगुणाततः आवृ
तायाचकैलासेतांगंगांप्रणमाम्यहं ३१ ॥

१० ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

707

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.आ.न. ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एतद्योजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये दशगुणा ततः मंदाकिनीयेंद्रलोके तां गंगां प्रणमाम्यहं ३२ पाता
ले भोगवती चैव विस्तीर्णा दशयोजना ततो दशगुणा दैर्घ्ये तां गंगां प्रणमाम्यहं ३३ कोशैकमा
१२९ त्रविस्तीर्णा ततः क्षीणा च कुत्रचित् क्षितौ चालकनंदाया तां गंगां प्रणमाम्यहं ३४ सत्ये या
क्षीरवर्णा च त्रेतायामिंदुसन्निभा द्वापरे चंदनाभा या तां गंगां प्रणमाम्यहं ३५ जलप्रभाक
लौ याच नान्यत्र पृथिवीतले स्वर्गे च नित्यं क्षीराभा तां गंगां प्रणमाम्यहं ३६ यत्तोयकणिका
स्पर्शे पापिनां ज्ञानसंभवः ब्रह्महत्यादिकं पापं कोटिजन्मार्जितं दहेत् ३७ इत्येवं कथितात्र
ह्मन् गंगापद्यैकविंशतिः स्तोत्ररूपं च परमं पापघ्नं पुण्यजीवनं ३८ नित्यं यो हि पठेद्भक्त्या सं
पूज्य च सुरेश्वरीं सोऽश्वमेधफलं नित्यं लभते नात्र संशयः ३९ अपुत्रो लभते पुत्रं भार्याहीनो लभे १२९
त्स्त्रियं रोगात्प्रमुच्यते रोगी वंधान्मुक्तो भवेद्ध्रुवं ४० अस्पष्टकीर्तिः सुयशा मूर्खो भवति पंडि
तः यः पठेत्प्रातरुत्थाय गंगास्तोत्रमिदं शुभं ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ ऋ॰ ४२। ४३। ४४ अथ नारायणेन परते प्रथमं गंगायाजन्मगोलोके कार्तिक्यां पौर्णिमायां श्रीगोपालसुंदरीरूपकस्य शरीरात्कथं जा
तमित्यादिकं ४ पृच्छति नारद उवाच कथं गंगा त्रिपथगेति ४५ तत्रस्यास्तल्लोकस्थाः ४६। ४७॥ ४८॥ ऋषुः संपूज्य स्थिताः

शुभं भवेच्च ड्डः स च गंगास्नानफलं लभेत् श्रीनारायण उवाच स्तोत्रेणानेन गंगां च स्तुत्वा देव भगी
१३० रथः ४२ जगाम तां गृहीत्वा च यत्र नष्टाश्च सागराः वैकुंठं तेययुस्तूर्णं गंगायाः स्पर्शवायुना ४३ भ
गीरथेन सा जाता तेन भागीरथी स्मृता इत्येवं कथितं सर्वं गंगोपाख्यानमुत्तमं ४४ पुण्यदं मोक्षदं
सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि नारद उवाच कथं गंगा त्रिपथगा जाता भुवनपाविनी ४५ कुत्र वा के
708 न विधिना तत्सर्वं वद मे प्रभो तत्रस्थाश्च जना ये ये ते च किं चक्रुरुत्तमं ४६ एतत्सर्वं सुविस्तीर्णं क
थावक्तुमिहार्हसि नारायण उवाच कार्तिकीपूर्णिमायां तु राधायाः सुमहोत्सवः ४७ कृष्णः संपू
ज्य तां राधामुवास रासमंडले कृष्णेन पूजितां तां तु संपूज्य हृष्टमानसाः ४८ ऋषुर्ब्रह्मादयः स
र्वे ऋषयः शौनकादयः एतस्मिन्नंतरे कृष्णसंगीता च सरस्वती ४९ जगौ सुंदरतालेन वीणया च म १३०
नोहरं तुष्टो ब्रह्मा ददौ तस्यै रत्नेंद्रसारहारकं ५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्यर्थः कृष्णसंगीता कृष्णसंबंधिनी संगीतस्य अधिष्ठात्री त्यर्थः ४९ हारकं रत्नहार मित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५८ ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ मणिसारं सर्वोत्तमं मणिं ५१ हारसारं हारश्रेष्ठं ५२ विष्णुमाया चस्पमायाम्मूलप्रकृतिर्मूलप्रकृतेः साक्षादुद्भवान्मूलप्रकृति
त्वं ५३ ब्रह्मभक्तिंपरमात्मभक्तिं भवेप्रपंचे ५४।५५ कृष्णसंगीतं रासोल्लासस्य वर्णनं यस्मिंस्तादृशं गोपालसुंदर्यात्मकं कृष्णः

शिवोमणींद्रसारं तु सर्वब्रह्मांडदुर्लभं कृष्णः कौस्तुभरत्नं च सर्वरत्नात्परं वरं ५१ अमूल्यरत्न
१३१ निर्माणं हारसारं च राधिका नारायणश्च भगवान् ददौ मालां मनोहरां ५२ अमूल्यरत्ननिर्माणं
लक्ष्मीः कनककुंडलं विष्णुमाया भगवती मूलप्रकृतिरीश्वरी ५३ दुर्गा नारायणीशाना ब्रह्मभ
क्तिं सुदुर्लभां धर्मबुद्धिं च धर्मश्च यशश्च विपुलं भवे ५४ वह्निशुद्धांशुकं वह्निर्वायुश्च मणिनूपु
रान् एतस्मिन्नंतरे शंभुर्ब्रह्मणा प्रेरितो मुहुः ५५ जगौ श्रीकृष्णसंगीतं रासोल्लाससमन्वितं मू
र्छां प्रापुः सुराः सर्वे चित्रपुत्तलिका यथा ५६ कष्टेन चेतनां प्राप्य ददृशू रासमंडले स्थलं सर्वं जला
कीर्णं राधाकृष्णविहीनकं ५७ अत्युच्चैरुरुदुः सर्वे गोपा गोप्यः सुरा द्विजाः ध्यानेन ब्रह्मा बुबुधे १३१
सर्वं तीर्थमभीप्सितं ५८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दृश्यकं संगीतं गानमित्यर्थः एतस्य कृष्णस्य गोपालसुंदर्यात्मकत्वेन पूर्वमभिधानान्नच
मस्कंधे सर्वत्र कृष्णशब्देन गोपालसुंदर्यात्मककृष्णस्यैवात्र ग्रहणमिति बोध्यं ५६॥ ५७॥ सर्वं तीर्थमिति लोकोद्धारार्थं रा
धाकृष्णस्तीर्थरूपो जात इत्यर्थः ५८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ५९ अपमेववांछितोवर इत्यर्थः ६० सर्वात्माहमिति अहंसर्वात्मासर्वव्यापकोस्म्येवनकदाचिन्ममभवतांच वियोगोस्ति
तथैयंराधिकाशक्तिरपिसर्वव्यापिकास्त्येवेतिनतयापिभवतोवियोगोस्ति केवलंमावयोर्देहेनैवभ५तां वियोगोजातस्तव
जिप्पा देहेन किंकर्तव्यंभवतामस्तिन किंचिदपीत्यर्थः ६१ अथापिममभक्तानांदर्शनार्थंमन्मूर्तिरपेक्षितेत्तीत्यय यदितस

१३२ गतश्चराधयासार्द्धंश्रीकृष्णोद्भवनामिति ततोब्रह्मादयःसर्वेतुष्टुवुः परमेश्वरं ५९ स्वमूर्तिंदर्श
यविभोवांछितंवरमेवनः एतस्मिन्नंतरेतत्रवाग्बभूवाशरीरिणी ६० तामेवशुश्रुवुःसर्वे सु
व्यक्तंमधुरान्वितां सर्वात्माहमियंशक्तिर्भक्तानुग्रहविग्रहा ६१ ममाप्यस्याश्चदेहेनकर्तव्यंच
किमावयोः मनवोमानवाःसर्वेमुनयश्चैववैष्णवाः ६२ मन्मंत्रपूतामांद्रष्टुमागमिष्यंतिमत्स
दं मूर्तिंद्रष्टुंचसुव्यक्तांयदीच्छथसुरेश्वराः ६३ करोतुशंभुस्तत्रैवंमदीयंवाक्यपालनं स्वयंविधा
नस्त्वंब्रह्मन्नाज्ञांकुरुजगद्गुरुं ६४ कर्तुंशास्त्रविशेषंचवेदांगंसुमनोहरं अपूर्वमंत्रनिकरैःस १३३
र्वाभीष्टफलप्रदैः ॥ ६५ ॥

यन्मयोच्यते तत्कर्तव्यमित्याह मनवइति ६२॥६३ स्वयंविधातरिति हे विधातस्त्वंजगद्गुरुंशिवंप्रत्याज्ञांकुरु ६४ किंविषया
मितिचेत्तत्राह कर्तुमिति शास्त्रं सात्वततंत्रमित्यर्थः ६५॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥

709

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ६६ भवंतीति येनगोपनेन जनाः पापिष्टामपि विमुखाभविष्यंतितत्तगोपनं कांप्यंतिकरोमित्यर्थः सर्वथागोपनेशास्त्रप्रलाप
नंव्यर्थमेवस्यादितिचेन्मुख्यवत्तांसाधूनाममेप्रकाशंकरोमीत्यभिप्रायेणाह सहस्त्रेष्विति ६७ अन्यथाममशास्त्राभावे ६८ न
नुकेषांचिदग्रेप्रकाशनेपिपरंपरयासर्वत्रप्रकाशोभविष्यतिततश्चसर्वेपिगोलोकवासिनोभविष्यंति तदाब्रह्मांडंनिःफलं
प्राणिनामभावात्स्यादितिचेत्तत्राह ब्रह्मन्पंचप्रकारेण सात्विकादिभेदेननानाविधान्नमान्कुरुकर्मवशात्तदात्तेजनाःपापवा

१३३ स्तोत्रैश्चनिकरैर्ध्यानैर्युक्तंपूजाविधिक्रमैः मन्मंत्रकवचस्तोत्रंकृत्वायत्नेनगोपनं ६६ भवंति
विमुखायेनजनामांतत्करिष्यति सहस्रेषुशतेष्वेकोमन्मंत्रोपासकोभवेत् ६७ जनामन्मंत्र
पूताश्चगमिष्यंतिचमत्परं अन्यथानभविष्यंतिसर्वेगोलोकवासिनः ६८ निष्फलंभवितास
र्वंब्रह्मांडंचैवब्रह्मणः जनाःपंचप्रकाराश्चयुक्ताःसृष्टुंभवेभवे ६९ पृथिवीवासिनःकेचित्कें
चित्स्वर्गनिवासिनः इदंकर्तुंमहादेवःकरोतिदेवसंसदि ७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १३३

दुल्लात्प्रकाशमानमपितंत्रंनगृहीष्यंतिततश्चनब्रह्मांडांतर्गतलोकानामभावेनब्रह्मांडंनिष्फलंस्यादित्यभिप्रायेणाह नि
ष्फलंचेति ६९ हेब्रह्मन्निदंमत्कृत्वंकर्तुंशिवोयदिमतिज्ञांकरिष्यतितन्नोमन्मूर्तिदर्शनं स्यादित्याह इदंकर्तुमिति ७० ॥
॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ ७१।७२ स्वीकारमिति गंगाजलं हस्तेन गृहीत्वा शपथपुरःसरं प्रतिज्ञां कृतवानित्यर्थः प्रतिज्ञास्वरूपमाह संयुक्तमिति विष्णुमा
यापाराधाया मंत्रौघैः सहितं शास्त्रं विष्णुमंत्रविषयं वेदसारं वेदाविरुद्धं करिष्यामीत्यर्थः ७३ गंगाजलेन शपथं कृत्वानृतका
रणे महाननर्थ इति दर्शयितुं शिवेन गंगाजलं गृहीतमित्यभिप्रायेणाह गंगातोयमिति ७४ हे ब्रह्मन् हे नारदे

२३४ प्रतिज्ञां सुदृढां सद्यस्ततो मूर्तिं च द्रक्ष्यति इत्येवमुक्त्वा गगने विरराम सनातनः ७१ तच्छ्रु
त्वा जगतां धाता तमुवाच शिवं मुदा ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा ज्ञानेशो ज्ञानिनां वरः ७२ गंगा
तोयं करे कृत्वा स्वीकारं च चकार सः संयुक्तं विष्णुमायाया मंत्रौघैः शास्त्रमुत्तमं ७३ वेदसा
रं करिष्यामि प्रतिज्ञापालनाय च गंगातोयमुपस्पृश्य मिथ्या यदि वदेज्जनः ७४ स याति
710 कालसूत्रं च यावद्वै ब्रह्मणो वयः इत्युक्ते शंकरे ब्रह्मन् गोलोके सुरसंसदि ७५ आविर्बभू
व श्रीकृष्णो राधया सहितस्ततः तं सुदृष्ट्वा च संहृष्टास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमं ७६ परमानंदपू २३४
र्णाश्च चक्रुश्च पुनरुत्सवं कालेन शंभुर्भगवान् मुक्तिदीयं चकार सः ७७ इत्येवं कथितं
सर्वं सुगोप्यं च सुदुर्लभं स एव द्रवरूपा सा गंगा गोलोकसंभवा ७८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गो

ति नारायणोक्तिः ७६ मुक्तिदीयं मुक्तिप्रदायकं सात्वततंत्रमित्यर्थः स एव श्रीकृष्ण एव द्रवरूपा गंगेत्युच्यत इत्यर्थः ॥७८॥७९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 इतिश्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे द्वादशोध्यायः १२ षट्त्रिंशदधिकैः पद्यैः अनंतसंख्यैस्तु जान्हवी नारायणप्रिया
जाता विस्तरादेतदुच्यते कलेः पंचसहस्रांते भुवं त्यक्त्वा वैकुंठे गंगा गमिष्यतीत्युक्तं तत्र गोलोकोद्भवा गंगा गोलोकं विहाय
किमिति वैकुंठे गमिष्यतीत्यभिप्रायेण पृच्छति नारद उवाच कलेरिति क्वगतेति वैकुंठ इति पूर्वमुक्तमपि तन्मोक्षणं

१३५ राधाकृष्णांगसंभूता भुक्तिमुक्तिफलप्रदा स्थाने स्थाने स्थापिता सा कृष्णेन परमात्मना ७६
कृष्णरूपा परमा सर्वत्र ब्रह्मांडपूजिता इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे नारदना
रायणसंवादे द्वादशोध्यायः १२ नारद उवाच कलेः पंचसहस्राब्दे समतीते सुरेश्वर क्वग १
ता सा महाभाग तन्मे व्याख्यातुमर्हसि १ नारायण उवाच भारतं भारतीशापात्समागत्य स्व
रेच्छया जगाम तत्र वैकुंठे शापांते पुनरेव सा २ भारती भारतं त्यक्त्वा तज्जगाम हरेः पदं प
द्मावती च शापांते गंगा सा चैव नारद ३ गंगा सरस्वती लक्ष्मीश्चैतास्तिस्रः प्रियाहरेः तुलसी १३५
सहिता ब्रह्मंस्त्वत्तस्तः कीर्तिताः शुभाः ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्वत्येयमुक्तिः १ २ पद्मावती गंगा चोभे नद्यौ वैकुंठं गते इत्यर्थः ३ ननु गोलोकं विहाय किमिति वैकुंठं गता इति चेद्वैकुंठवासिनो
नारायणस्य यत एताश्च तस्य स्त्रियो भवंति तत इत्याह गंगेति ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. तत्रगंगाकथंविष्णुपदाब्जान्निर्गताकथंवानारायणस्त्रीजाताब्रह्मणाकथंकमंडलौस्थापिताशिवेन कथंमस्तकेधृतानः
स्तंर्वंवर्णयेत्याह नारदउवाच केनोपायेनेति शिवप्रियाशिववधूः कथंजाता ५६ तदंशाराधाकृष्णांशा ७ द्रवीभूतं

नारदउवाच केनोपायेनसादेवीविष्णुपादाब्जसंभवा ब्रह्मकमंडलुस्थाचसुताशिवप्रियाच
१३६ सा ५ बभूवसामुनिश्रेष्ठगंगानारायणप्रिया अहोकेनप्रकारेणतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ६ श्री
नारायणउवाच पुराबभूवगोलोकेसागंगाद्रवरूपिणी राधाकृष्णांगसंभूतातदंशातत्स्वरू
पिणी ७ द्रवाधिष्ठातृदेवीयारूपेणाप्रतिमाभुवि नवयौवनसंपन्नासर्वाभरणभूषिता ८
शरन्मध्याह्नपद्मास्यासस्मितासुमनोहरा तप्तकांचनवर्णाभाशरच्चंद्रसमप्रभा ९ स्निग्धप्र
भातिसुस्निग्धाशुद्धसत्वस्वरूपिणी सुपीनकठिनश्रोणिःसुनितंबयुगंवरा १० पीनोन्नतंसुक
ठिनंस्तनयुग्मंसुवर्तुलं सुचारुनेत्रयुगलंसकटाक्षंसुवंक्रिमं ११ वंक्रिमंकवरीभारंमालती १३६
माल्यसंयुतं सिंदूरबिंदुललितंसार्द्धंचंदनबिंदुभिः १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वामिनी ८ तप्तकांचनेति पूर्वंस्फटिकरूपत्वेन वर्णनंत्वतिशुद्धत्वाभिप्रायेण ९ सुपीनाकठिना श्रोणिर्यस्याः सुनितंबयुगंबरंयस्याः
१० अथ द्वितीयां तानां पद्यानां विभूतीत्यनेनान्वयः वंक्रिमं वामं ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. १३।१४ द्रवरूपिणीगंगामूर्तिर्धस्ताकृत्स्नसन्निधौकामानुराग्स्थितेतिसमुदायार्थः २५।२६।२७ गंगांपत्नीमङ्कोकम

कस्तूरीपत्रिकायुक्तंगंडयुग्मंमनोरमं बंधूककुसुमाकारमधरोष्ठंचसुंदरं १३ पक्वदाडि
१३७ मबीजाभदंतपंक्तिसमुज्ज्वलं वाससीवह्निशुद्धेचनीविशुद्धेचबिभ्रती १४ सासकामाकृष्ण
पार्श्वेसस्मितासलज्जिता वाससामुखमाछाद्यलोचनाभ्यांविभोर्मुखं १५ निमेषरहिताभ्यांच
पिबंतीसततंमुदा प्रफुल्लवदनाहर्षान्नवसंगमलालसा १६ मूर्छिताप्रभुरूपेणपुलकांकित
विग्रहा एतस्मिन्नंतरेतत्रविद्यमानाचराधिका १७ गोपीत्रिंशत्कोटियुक्ताकोटिचंद्रसमप्रभा
कोपेनरक्तपद्मास्यारक्तपंकजलोचना १८ पीतचंपकवर्णाभागजेंद्रमंदगामिनी अमूल्यर
त्ननिर्माणनानाभूषणभूषिता १९ अमूल्यरत्नखचितममूल्यंवह्निशौचकं पीतवस्त्र १३७
स्ययुगलंनीवीयुक्तंचबिभ्रती २० स्थलपद्मप्रभामुष्टंकोमलंचसुरंजितं कस्तूर्या
संयुक्तंविन्यसंतीपदांबुजं २१ रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानादवरुह्यसा सेव्यमानाचऋषिभिःश्वेत
चामरवायुना ॥ २२ ॥

एथा कोपिता जाते स्याह कोपे नेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कस्तूरीबिंदुभिर्युक्तं चंदनेनसमन्वितं दीप्तदीपप्रभाकारं सिंदूरंबिंदुशोभितं २३ दधतीमा
लमध्येचसीमंताधःस्थलोज्वले पारिजातप्रसूनानांमालायुक्तंसुवंकिमं २४ सुचारुकबरी
१३० भारंकंपयंतीसुकंपिता सुचारुरागसंयुक्तमोष्ठंकंपयतीरुषा २५ गत्वोवासकृष्णपार्श्वे।
रत्नसिंहासनेशुभे सखीनांचसमूहेश्चपरिपूर्णाविभोःप्रिया २६ तांदृष्ट्वाचसमुत्तस्थौकृ
ष्णःसादरपूर्वकं संभाष्यमधुरालापैःसस्मितश्चससंभ्रमः २७ प्रणेमुरतिसंत्रस्तागोपा
नम्रात्मकंधराः तुष्टुवुस्तेचभक्त्याचतुष्टावपरमेश्वरः २८ उत्थायगंगासहसास्तुतिंबहु
चकारसा कुशलंपरिपप्रच्छभीतातिविनयेनच २९ नम्रभागस्थितात्रस्ताशुष्ककंठो
ष्ठतालुका ध्यानेनशरणापन्नाश्रीकृष्णचरणांबुजे ३० तांहृत्पद्मस्थितांकृष्णोभीतायै
चाभयंददौ बभूवस्थिरचित्तासासर्वेश्वरवरेणच ३१ ऊर्ध्वंसिंहासनस्थांचराधांगंगा १३०
॥ ॥ ॥ ॥ददर्शया सुस्निग्धांसुस्वरस्थांचज्वलंतीब्रह्मतेजसा ३२ ॥

712

॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ द्वादशवर्षवयोवती कन्या चासावभिनवयौवना चेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ महालक्ष्मीरायां ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

असंख्यब्रह्मणःकर्त्रीमादिसृष्टेःसनातनीं सदाद्वादशवर्षीयांकन्याभिनवयौवनां ३३
विश्ववंदेनिरुपमांरूपेणचगुणेनच शांतांकांतामनंतांतामाद्यंतरहितांसतीं ३४ शुभां
१३९ सुभद्रांशुभगांस्वामिसौभाग्यसंयुतां सौंदर्यसुंदरीश्रेष्ठांसर्वासुसुंदरीषुच ३५ कृष्णार्द्धांगां
कृष्णसमांतेजसावयसात्विषा पूजितांचमहालक्ष्मीलक्ष्म्यालक्ष्मीश्वरेणच ३६ प्रच्छादयमा
नांप्रभयासभामीशस्यसुप्रभां सखीदत्तंचतांबूलंभुंक्तवंतीचदुर्लभं ३७ अजन्यांसर्वजन
नीं धन्यांमान्यांचमानिनीं कृष्णप्राणाधिदेवींचप्राणप्रियतमांरमां ३८ दृष्ट्वारासेश्वरींतत्रि
नजगामसुरेश्वरी निमेषरहिताभ्यांचलोचनाभ्यांपपौचतां ३९ एतस्मिन्नंतरेराधाजगदी
श मुवाचसा वाचामधुरयाशांताविनीतासस्मितामुने ४० राधोवाच केयंप्राणेश कल्याणी
सस्मितात्वन्मुखांबुजं पश्यंतीसस्मितंपार्श्वेसकामावक्रलोचना ४१ मूर्च्छांप्राप्नातिरूपेण १३९
पुलकांकितविग्रहा वस्त्रेणमुखमाच्छाद्यनिरीक्षंतीपुनःपुनः ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६५

... ५१ द्वितीयमपराधमाह दृष्टस्त्वमिति ५२ स्निग्धं शीतलं कोमलं

मां च समाक्षिप्य सा कथमिथुनीभूय सत्तसमुद्रास्तदधिष्ठातारः पुरुषाः

...भी ततोवभूवुस्तस्यांचसमुद्राः सन्नएवच ५१ दृष्टस्त्वंशे

न तस्तांचसमाक्षिप्यवीर्याधानंकृतंत्वया मच्छद्मनाम्नेणतिरोधानंकृतंत्वया ५२ शोभादेहं परित्यज्य

भपागोप्यापुलक्षयंपककानने सद्देःशरीरंचस्निग्धंतेजोवभूवह ५३ संविभज्यत्वयादत्तंहृदयेनविरूप

१५१ जगाम चंद्रमंडले ततस्तस्याःकिंचिन्मणिवरायच ५४ किंचित्स्त्रीणांमुखाब्जेभ्यः किंचिद्रात्रेचकिंचन

ता रत्नायकिंचित्स्वर्णायपुष्पेभ्यश्चापिकिंचन ५५ किंचित्फलेभ्यः पक्वेभ्यः सस्येभ्यश्चापिकिंचन नृप

किंचित्किसलो ...भ्यस्तेभ्यश्चकिंचन ५६ किंचिन्नूतनपत्रेभ्योदुग्धेभ्यश्चापिकिंचन दृष्टस्त्वंप्रभपागो

देवगृहेभक्... वने वने ५७ सद्योमच्छद्ममात्रेणतिरोधानंकृतंत्वया प्रभादेहंपरित्यज्यजगामस

म्यापुलोविशेषे ५८ ततस्तस्याःशरीरंचतीव्रंतेजोवभूवह संविभज्यत्वयादत्तंप्रेम्णाप्रहरतापुरा ५९

येभ्यन ...ष्टचक्षुषोः कुलसलज्जयाचभयेनच हुताशनायकिंचिच्चयक्षेभ्यश्चापिकिंचन ६० ॥ ॥ ॥ १५२

वि

सा ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ तृतीयमपराधमाह दृष्टस्त्वमिति ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰

श्री॰ न॰ ४३।४४।४५ क्रमेन पूर्वकृतानपराधाननुवदति दृष्टस्त्वमिति विरजानाम्नी कान्ति जोपी ४६ देहं तत्याजेति राधात्रासादित्यर्थः

१५० ते ञ्चापितांसंनिरीक्ष्यसकामःसस्मितःसदा मयिजीवंतिगोलोकेभूताद्दृत्तिरीदृशी ४३ त्वसे
व सु दुर्वृत्तंवारंवारंकरोषिच क्षमांकरोमिप्रेम्णाचस्त्रीजातिःस्निग्धमानसा ४४ संगृह्ये
मांमि कृसस श्रीगोलोकाद्व्रजलंपट अन्यथानहितेभद्रंभविष्यतिव्रजेश्वर ४५ दृष्टस्त्वंविरजा
यु कोमपु कानने क्षमाकृतामयापूर्वंसखीनांवचनाद्दृशा ४६ त्वयासच्छद्ममाद्रेणति
रोधानंकृत विषमा तत्याजविरजानदीरूपाबभूवसा ४७ कोटियोजनविस्तीर्णातलोदैर्घ्यंच
चतुर्गुणा श्र [illegible] श्चैरुरोर्द्वविरजेविरजेचेति गानासातवसत्कीर्तिरूपिणी ४८ गृहंमयिगतायांचपुनर्गत्वानदंतिके
रामूर्तिमतीदृष्टोतुभ्यंचदर्शनं संस्मरन् ४९ तदातोयात्समुत्थायसायोगात्सिद्धियोगिनी सालंका १५०
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

५७ कोटियोजनेति द्वयमुक्तिरतिशयदीर्घविस्तृतत्वेरावनमुतावत्प्रमाणदीर्घविस्तृतत्वेपीत्यर्थः ५८ नदंतिकेविरजानदीसमीपेत्वंपुनर्ग

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१६०।।८।। ६१ ।। ६२ ।। चतुर्थमपराधमाह शांतीति ।। ६३ ।। ६४ ।। ६५ ।। ६६ ।। ६७ ।। मयिरंधिकायां ।। ।।

किंचित्पुरुषसिंहेभ्योदेवेभ्यश्चापिकिंचन किंचिद्धिसुजनेभ्यश्चनागेभ्योपिचकिंचन ६१ ब्रा
१५२ ह्मणेभ्योमुनिभ्यश्चतपस्विभ्यश्चकिंचन स्त्रीभ्यःसौभाग्ययुक्ताभ्योयशस्विभ्यश्चकिंचन ६२ तत्त
द्दत्वाचसर्वेभ्यःपूर्वंप्ररुदितंत्वया शांतिगोप्यायुतस्त्वंचहृष्टोसिरासमंडले ६३ वसंतेपुष्पशय्या
यांमाल्यवांश्चंदनोक्षितः रत्नप्रदीपैर्युक्तेचरत्ननिर्माणमंदिरे ६४ रत्नभूषणभूषाढोरत्नभूषि
तयासह तयादत्तंचताम्बूलंभुक्तवांश्चपुराविभो ६५ सद्योमच्छद्मनानेनतिरोधानंकृतंत्वया शां
तिर्देहंपरित्यज्यभियालीनात्वयिप्रभो ६६ ततस्तस्याःशरीरंचगुणश्रेष्ठंबभूवह संविभज्यत्वया
दत्तंप्रेम्णाप्ररुदतापुरा ६७ विश्वेतुविपनेकिंचित्ब्राह्मणेभ्यमयिप्रभो शुद्धसत्वस्वरूपायैकिंचि
ल्लक्ष्म्यैपुराविभो ६८ त्वन्मंत्रोपासकेभ्यश्चशाक्तेभ्यश्चापिकिंचन तपस्विभ्यश्चधर्मायधर्मिष्ठेभ्य १५२
श्चकिंचन ६९ मयापूर्वंचत्वंदृष्टोगोप्याचक्षमयासह सुवेषयुक्तोमालावान्गंधचंदनचर्चितः ७०

।। ६८ ।। ६९ ।। ६९ ।। ६९ ।। पंचममपराधमाह मयापूर्वमिति ।। ७० ।। ७० ।। ७० ।। ७० ।।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई॰भा॰अ॰७१ रतिपूर्वजातंरतंसत्यंवानवेतिसर ७२ गृहीतं मयेतिशेषः ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥।

रत्नभूषितयागंधचंदनोक्षितयासह सुखेनमूर्छितस्तल्पेपुष्पचंदनचर्चिते ७१ स्त्रिष्टो
निद्रितयासद्यः सुखेननवसंगमात् मयाप्रबोधितासाचभवांश्चस्मरणंकुरु ७२ गृहीतंपीत
१४३ वस्त्रंचमुरलीचमनोहरा वनमालाकौस्तुभश्चाप्यमूल्यंरत्नकुंडलं ७३ पश्चात्प्रदत्तंप्रेम्णाचसखी
नांवचनादहो लज्जयाकृस्नवर्णोभूद्भवान्पापेनयःप्रभो ७४ क्षमादेहंपरित्यज्यलज्जयापृथि
वीगता ततस्तस्याःशरीरंचगुणश्रेष्ठंवभूवह ७५ संविभज्यत्वयादत्तंप्रेम्णाप्ररुदतापुनः किं
चिद्दत्तंविप्रवेचवैस्नवेभ्यश्चकिंचन ७६ धार्मिकेभ्यश्च धर्मायदुर्वलेभ्यश्च किंचन तपस्विभ्यो
पिदेवेभ्यःपण्डितेभ्यश्च किंचन ७७ एत ते कथितंसर्वं किंभूयःश्रोतुमिच्छसि त्वद्गुणंचैव बहुशोजाना
मिपरंप्रभो ७८ इत्येवमुक्त्वासाराधारक्तपंकजलोचना गंगांवक्तुंसमारेभे नम्रास्यांलज्जितांसतीं १४३
७९ गंगारहस्यंविज्ञाययोगेनसिद्धयोगिनी तिरोभूयसभामध्येस्वजलंप्रविवेशसा ८० राधायांगो
नविज्ञायसर्वत्रावस्थितांचतां पानंकर्तुंसमारेभे गंडूषात्सिद्धयोगिनी ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

॥ ७९ ॥ स्वजलं पूर्वमुत्पन्नं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गंगारहस्यंविज्ञाययोगेनसिद्धयोगिनी श्रीकृष्णचरणांभोजेविवेशशरणंययौ ८२ गोलोके
२५४ साचवैकुंठेब्रह्मलोकादिकेतथा ददर्शराधासर्वत्रनैवगंगाददर्शसा ८३ सर्वत्रजलशून्यंचशु
ष्कपंकंचगोलकं जलजंतुसमूहैश्चमृतदेहैःसमन्वितं ८४ ब्रह्मविष्णुशिवानंतधर्मेन्द्रेन्दुदि
वाकराः मनवोमुनयःसर्वेदेवसिद्धतपस्विनः ८५ गोलोकंचसमाजग्मुःशुष्ककंठोष्ठतालुकाः
715 सर्वेप्रणेमुर्गोविंदःसर्वेशंप्रकृतेःपरं ८६ वरंवरेण्यंवरदंवरिष्ठंवरकारणं गोपिकागोपवृंदा
नांसर्वेषांप्रवरंप्रभुं ८७ निरीहंचनिराकारंनिर्लिप्तंचनिराश्रयं निर्गुणंचनिरुत्साहंनिर्विका
रंनिरंजनं ८८ स्वेच्छामयंचसाकारंभक्तानुग्रहकारकं सत्वस्वरूपंसत्येशंसाक्षिरूपंसनातनं॥
८९ परंपरेशंपरमं परमात्मानमीश्वरं प्रणम्यतुष्टुवुःसर्वेभक्तिनम्रात्मकंधराः ९० सगद्गदाःसा २५४
श्रुनेत्राःपुलकांकितविग्रहाः सर्वेसंस्तूयसर्वेशंभगवंतंपरात्परं ९१ ज्योतिर्मयंपरंब्रह्मसर्वकार
णकारणं अमूल्यरत्ननिर्माणचित्रसिंहासनस्थितं ९२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवभान्न॥ ९३॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥ किंनश्चंदेवं किंनोरि मूर्ते नमः

सेव्यमानंचगोपालैःश्वेतचामरवायुना गोपालिकाकल्पगीतपर्वतंतंसमर्पितंमुदा ९३ मालाः
धिकश्रियतसंराधावक्षःस्थलस्थितं तयाप्रदत्तंताम्बूलंभुक्त्वंतंसुवासितं ९४ परिपूर्णतमंतासे
हसंतमसुरेश्वरं मुनयोमानवाःसिद्धास्तपस्याद्यतपस्विनः ९५ प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुःपरम
२७५ विस्मयं परस्परंसमालोक्यशोचुस्तेचचतुर्मुखं ९६ निवेदितंजगन्नाथंस्वाभिप्रायमभीप्सितं श्रुत्वा
तद्वचनंश्रुत्वाविसुकल्पासदक्षिणे ९७ वामतोवामदेवंचजगामकंससन्निधिं परमानंदमु
कंचपरमानंदरूपिणं ९८ सर्वेकल्पमयंधातादद्दर्शरासमंडले सर्वसमानदेवंचसनानास्मरसं
स्थितं ९९ द्विभुजंमुरलीहस्तंवनमालाविभूषितं मयूरपिच्छचूडंचकौस्तुभेनविराजितं १००
अतीवकमनीयंचसुंदरंशांतविग्रहं गुणभूषणरूपेणतेजसावयसान्विता १०१ परिपूर्णतमंस
र्वे सर्वैश्वर्यसमन्वितं किंसेवंसेवकंकिंवादृष्ट्वानिर्वक्तुमक्षमः १०२ क्षणंतेजःस्वरूपंचरूपंत २८२
त्रस्थितेक्षणं निराकारंचसाकारंददर्शद्विविधंक्षणं १०३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सांभगवत्समानरूपैश्वर्यवत्वात्तुर्यैस्ववर्मिनिभावः॥ २॥ १०२॥ १०३॥ १०३॥ १०३॥ १०३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ह॰भा॰न॰ २४ कलत्रकं राधाकृष्णरूपेत्यर्थः एतेन प्रकृतिपुरुषयोरैक्यं नाभेदः सूचितः ५ परिहारमपराधक्षमापनं ६।७॥

एकमेवक्षणंकृष्णंराधयारहितंपरं प्रत्येकासनसंस्थंचतयासार्द्धंचतत्क्षणं ४ राधारूप
धरंकृष्णंकृष्णरूपंकलत्रकं किंस्त्रीरूपंचपुरुषंविधाताध्यातुमक्षमः ५ हृत्पद्मस्थंचश्रीकृ
१५६ ष्णंध्यात्वाध्यानेनचक्षुषा चकारस्तवनंभक्त्यापरिहारमनेकधा ६ ततःस्वचक्षुरुन्मील्य
पुनश्चतदनुज्ञया ददर्शकृष्णमेकंचराधावक्षःस्थलस्थितं ७ स्वपार्षदैःपरिवृतंगोपीमं
डलमंडितं पुनःप्रणेमुस्तंदृष्ट्वातुष्टुवुःपरमेश्वरं ८ तदभिप्रायमाज्ञायतानुवाचपरमेश्वरः
सर्वात्मास्चसर्वज्ञःसर्वेशःसर्वभावनः ९ श्रीभगवानुवाच आगच्छकुशलंब्रह्मन्नागच्छ
कमलापते इहागच्छमहादेवशश्वत्कुशलमस्तुवः १० आगताहिमहाभागागंगानयनका
रणात् गंगाचचरणांभोजेभयेनशरणंगता ११ राधेमांपातुमिच्छंतीत्यस्मत्सन्निधानतः १५६
हास्यान्येनांचभवतांप्रयं कुरुतनिर्भयां १२ श्रीकृष्णस्यवचःश्रुत्वासस्मितःकमलोद्भवः तु
ष्टावराधामाराध्यांश्र [illegible] पूजितां १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ १२ ... १४ ॥ १२६ ... एवं पां गंगां राधा प्रार्थनया निर्भयां कुरुत ॥ १२ ॥ १२ ॥

... पूजयामीति ॥ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वक्रैश्चतुर्भिः संस्तूय भक्तिनम्रात्मकंधरः धाता चतुर्णां वेदानामुवाच चतुराननः ११५ च
तुराननउवाच गंगा त्वदंगसंभूता प्रभोश्च रासमंडले युवयोर्द्रवरूपासा मुग्धयोः शंकरस्वना
१५७ त्. कृष्णांशा च त्वदंशा च त्वत्कन्यासदृशी प्रिया त्वन्मंत्रग्रहणं कृत्वा करोतु तव पूजनं ११६ भ
विष्यति पतिस्तस्या वैकुंठे श्च चतुर्भुजः भूस्थाया कलया नस्याः पतिर्लवणवारिधिः ११७ गोलो
कस्था च या गंगा सर्वत्र स्थात थांविके तदंबिका त्वं देवेशि सर्वदा सा त्वदात्मजा ११८ ब्रह्मणो व
चनं श्रुत्वा स्वीचकार च सस्मिता बहिर्बभूव सा कृष्ण पादांगुष्ठनखाग्रतः ११९ तत्रैव सत्कृता र
शांता तस्थौ तेषां च मध्यतः उवास तोयादुत्थाय तदधिष्ठातृदेवता १२० तत्तोयं ब्रह्मणा किंचि
त्स्थापितं च कमंडलौ किंचिद्दधार शिरसि चंद्रार्धकृतशेखरः १२१ गंगायै राधिकामंत्रं प्रद
दौ कमलोद्भवः तत्स्तोत्रं कवचं पूजां विधानं ध्यानमेव च २२ सर्वं तत्सामवेदोक्तं पुरश्चर्याक्रमं १५७
तथा गंगा तामेव संपूज्य वैकुंठमययौ सह १२३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ यत्पृष्टं गंगा कृष्णशरीरान्निर्गता सा पादाबुजात्कथं जाता ब्रह्मकमंडलौ कथं गता शिवशिरसि कथं गता नारायणप्रिया कथं जाते नितत्स
र्वं विस्तरेण वर्णितं तदुपसंहरति लक्ष्मीसरस्वतीति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कल्पक्षयोधुनेति एकदेशप्रलयः केषांचिद्ब्रह्मांडा

लक्ष्मीसरस्वतीगंगातुलसीविश्वपाविनी एतानारायणस्यैवचतस्रोयोषितोमुने २४ अथतंसस्मि
१४८ तःकृष्णोब्रह्माणंसमुवाचसः सर्वकालस्यवृत्तांतंदुर्बोधमविपश्चितां २५ श्रीकृष्णउवाच गृहाण
गंगांहेब्रह्मन्हेविष्णोहेमहेश्वर शृणुकालस्यवृत्तांतंमत्तोब्रह्मन्निशामय २६ यूयंचयेन्येदे
वाश्चमुनयोमनवस्तथा सिद्धायशस्विनश्चैवयेयेत्रैवसमागताः २७ एतेजीवंतिगोलोके
कालचक्रविवर्जिते जलप्लुतंसर्वविश्वंजातंकल्पक्षयोधुना २८ ब्रह्मादायेन्यविश्वस्थास्ते
विलीनाधुनामयि वैकुंठंचविनासर्वंजलमग्नंचपद्मज २९ गत्वासृष्टिंकुरुपुनर्ब्रह्मलोका
दिकंभवं स्वब्रह्मांडंविरचयपश्चाद्गंगाप्रयास्यति ३० एवमन्येषुविश्वेषुसृष्टौब्रह्मादिकंपु
नः करोम्यहंपुनःसृष्टिंगच्छशीघ्रंसुरैःसह ३१ गतोवहुतरःकालोयुष्माकंचचतुर्मुखाः॥ १४८
गताःकतिविधास्तेचभविष्यंतिचवेधसः ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नांजात इत्यर्थः २८ तदेवाह ब्रह्माद्या इति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः १३ त्रयोविंशतिभिः पद्यैर्गंगा
विसोः परस्परं संबंधस्तु कृतः केनेत्येतद्वाभिधीयते पूर्वोक्तमस्य नारदः पृच्छति नारद उवाच लक्ष्मी सरस्वतीति ॥ १ ॥ २ ॥

२५८ इत्युक्त्वाराधिकानाथोजगामांतःपुरेमुने देवागत्वापुनःस्वर्गंचक्रुरेवमयत्नतः ३३ गो
लोकेचस्थितागंगा वैकुंठेशिवलोकके ब्रह्मलोकेस्थितान्यत्रयत्रयत्रसुरःस्थिता ३४ तत्रैव
सागतागंगाचाज्ञयापरमात्मनः निर्गताविष्णुपादाब्जात्तेनविष्णुपदीस्मृता ३५ इत्येवंक
थितंब्रह्मन् गंगोपाख्यानमुत्तमं सुखदंमोक्षदंसारं किंभूयःश्रोतुमिच्छसि ३६ इतिश्री
देवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेगंगोपाख्याननामत्रयोदशोऽध्यायः १३ नारदउवाच॥
लक्ष्मीःसरस्वतीगंगातुलसीविश्वपाविनी एतानारायणस्यैवचतस्रश्चप्रियाइति १ गंगाज
गामवैकुंठमिदमेवश्रुतंमया कथंसातस्यपत्नीचबभूवेतिचनश्रुतं २ नारायणउवाच॥ २५८
गंगाजगामवैकुंठंतत्पश्चाज्जगतांविधिः गत्वोवाचतयासार्द्धंप्रणम्यजगदीश्वरं ३ ब्रह्मोवा
च राधाकृष्णांगसंभूतायादेवीद्रवरूपिणी नवयौवनसंपन्नासुशीलासुंदरीवरा ४ ॥ ॥

१ राधाकृष्णांगयोः संभूता ४ ॥ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ तदंगसंभवा कृष्णांगसंभवा तं कृष्णं विना नान्यं पतिं वृणोतीत्यर्थः ५ तस्यैव किमर्थं मागतेति चेच्छृणु तत्रातीति इमां गंगां पातुं भक्षितुं स
मुद्युक्ता यदा तदेयं भीता सती कृष्णस्य चरणे विवेश गुप्ता बभूव ६ ७ ८ ९ १० रसिकेत्यपि ११ ॥ १२ ॥ १३

शुद्धसत्त्वस्वरूपाचक्रोधाहंकारवर्जिता तदंगसंभवानान्यंवृणोतीयंचतंविना ५ तत्राति
१५० माननीराधासाचतेजस्विनीवरा समयुक्तापातुमिमांभीतेयंबुद्धिपूर्वकं ६ विवेशचरणां
भोजेकृष्णस्यपरमात्मनः सर्वत्रगोलकंशुष्कंदृष्ट्वाह्यगमंतदा ७ गोलेकेयत्रकृष्णश्चस
र्वेरतांतप्राप्तये सर्वांतरात्मासर्वेषांज्ञात्वाभिप्रायमेवच ८ वहिश्चकार गंगांचपा
दांगुष्ठनखाग्रतः दत्त्वास्यैराधिकामंत्रंपूरयित्वाचगोलकान् ९ प्रणम्यतांचराधेशंगृही
त्वात्रागमंप्रभो गांधर्वेणविवाहेनगृहाणेमांसुरेश्वरी १० सुरेश्वरेषुरसिकारसिकेयंसमाग
ता त्वंरत्नंपुंसुदेवेशस्त्रीरत्नंस्त्रीयंसती ११ विदग्धायाविदग्धेनसंगमोगुणवान्भवेत् उप १५०
स्थितांस्वयंकन्यांनगृह्णातीहयःपुमान् १२ तंविहायमहालक्ष्मीरुष्टायातिनसंशयः योभवे
त्पंडितःसोपिप्रकृतिंनावमन्यते १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

718

॥ १२ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 प्राकृत इति कामूलप्रकृतेरुद्भूताः कामिन्योपि प्रकृतेः कलाः मूलप्रकृतेरेवोद्भूताः अतः परस्परमेकत्वादवमानेन कर्तव्य इत्यर्थः त
द्रूकं पुराणान्तरे स्त्रियस्तु याः स्त्रियोरूपाः सुयारूपाश्च देवताः वर्धयन्ति कुलं तुष्टा नाशयन्त्यपमानिता इति ननु कृष्णासक्तेयं कथं
मां वरितुमागतेति चेत्पुनयोः कृष्णनारायणयोः पूर्वोक्तास त्यनुमारे गो कत्वादि स्याहत्वमेवेति २४।२५ मात्र राधिकादक्षि

२५१ सर्वे प्राकृतिकाः पुंसः कामिन्यः प्रकृतेः कलाः त्वमेव भगवान्नाद्यो निर्गुणः प्रकृतेः परः २४
अर्द्धांगं द्विभुजः कृष्णो योऽर्द्धांगेन चतुर्भुजः कृष्णवामांगसंभूता बभूव राधिका पुरा २५ दक्षि-
णांशः स्वयं सा च वामांशः कमला तथा तेनेयं त्वां वृणोत्येव यतस्त्वद्देहसंभवा २६ एकांगं चै-
व स्त्रीपुंसोर्यथा प्रकृतिपूरुषौ इत्येवमुक्त्वा धाता तां तं समर्प्य जगाम सः २७ गांधर्वेण विवा-
हेन तां जग्राह हरिः स्वयं नारायणः करं धृत्वा पुष्पचंदनचर्चितं २८ रेमे रमापतिस्तत्र गंग-
या सहितो मुदा गंगा पृथ्वीगता या सा स्वस्थानं पुनरागता २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २५१

णांशः वामांशः कमला येन कारणेनैवं रीत्योभयोः कृष्णनारायणयोरभेदस्तेन कारणेनेत्यर्थः २६ यथा मूलप्रकृतिपुरु-
षः परमात्मा एकस्तथा स्त्रीपुंसोरेकांगमेव भवतीत्यर्थः २७।२८ उपसंहरति गंगेति एवं प्रकारेण पृथ्वीगता पुनः
स्वस्थानं वैकुंठं गता २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ २० ॥ आवर्जिता निवारितापि तां गंगां वाणी नित्यमीर्ष्यतीर्ति हेतिगंगा तु न च सरस्वतीं हेष्टि सर्वोयं पुर्वोक्त कथोपसंहारः ॥ २१ ॥ २२
॥ २३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे चतुर्दशोध्यायः १४ अथैकपंचाशत्पैरथ तु नारदः ज्ञातं तुलस्युपाख्यानं पप्र

निर्गता विष्णुपादाज्ञातेन विष्णुपदीतिच मूर्छांसंप्रापसादेवी नवसंगमलीलया २० रसिका
सुखसंभोगा रसिकेश्वरसंयुता तांदृष्ट्वा दुःखिता वाणीयसया वर्जितापिच २१ नित्यमीर्ष्यति
१५२ तांवाणी नच गंगासरस्वतीं गंगांशशापकोपेन भारते च हरिप्रिया २२ गंगया सहतस्यैवति
स्रो भार्या रमापतेः सार्द्धं तुलस्या पश्चाच्च तसख्याभवन्मुने २३ इति श्रीदेवीभागवते महा
पुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे गंगोपाख्याने नाम चतुर्दशोध्यायः १४ नारद उवाच
नारायणप्रियासाध्वी कथंसा च बभूव ह तुलसी कुत्र संभूता कावासा पूर्वजन्मनि १ कस्यवासा कुले
जाता कस्य कन्या कुले सती केन वा तपसा सा च संप्राप्त प्रकृतेः परं २ निर्विकारं निरीहं च सर्वविश्व १५२
स्वरूपकं नारायणं परं ब्रह्म परमेश्वरमीश्वरं ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥

च्छतिच वर्ण्यते तुलस्युपाख्यानं पृच्छति नारद उवाच नारायणप्रियेति प्रकृतेः परं विष्णुं केन न तत्तपसा प्राप्ते त्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰॥ ४ ॥ यतादृशी महाविष्णुप्रिया सत्यपीत्यर्थः असुरग्रस्ता रादग्रेन पीडितेत्यर्थः ५ प्रेरयन्मां कथा श्रवणे प्रवर्तय सतिष्ठतीत्यर्थः
अन न्हेतु महेसि संदेह मित्याह हेतुमिति ६॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वृषध्वज परायणः शिवभक्तः १० देवानां युगत्रयं ११ ॥ १२

१५३ सर्वाराध्यं च सर्वेशं सर्वज्ञं सर्वकारणं सर्वाधारं सर्वरूपं सर्वेषां परिपालकं ४ कथमेतादृशीदेवी
रक्षतं सम्बाथह कथं साप्यसुरग्रस्ता सदभूवत्पर्हितौ ५ सुस्निग्धं मे मनोलोलं प्रेरयन्मां महुर्म
हुः छेतु महेसि संदेहं सर्वसंदेहभंजनं ६ नारायण उवाच मनुश्च दक्षसावर्णिः पुण्यवान् वैसवः
शुचिः यशस्वी कीर्तिमांश्चैव विस्लोरंशसमुद्भवः ७ मनुत्रो ब्रह्मसावर्णिर्धर्मिष्ठो वैस्लवः शुचिः त
सुत्रो धर्मसावर्णिर्वैस्लवश्च जितेंद्रियः ८ तन्मुत्रो रुद्रसावर्णिर्भक्तिमान्विजितेंद्रियः मनुत्रो देवसाव
र्णिर्विस्लुव्रतपरायणः ९ मनुर्नदं इसावर्णिर्महाविष्णुपरायणः वृषध्वजश्च तत्पुत्रो वृषध्वज
परायणः १० यस्याश्रमे स्वयंशंभुरासीद्देवयुगत्रयं पुत्रादपि परःस्नेहोन्रुपे तस्मिन् शिवस्य च
११ न च नारायणं मेने न लक्ष्मीं न सरस्वतीं पूजां च सर्वदेवानां दूरीभूतां चकार सः १२ भाद्रेमा १५३
सि महालक्ष्मीपूजां मत्तो वभंज ह तथा माघीयपंचम्यां विस्तरां सर्वदेवतैः १३ ॥ ॥ ॥

वभंजह नकृतवान् १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दि॰भा॰नं॰ सरस्वतीपूजां माघपंचम्यां यज्ञं अग्निहोत्रादिकं निंदंतं सर्वदेवान्निंदंतं वृषध्वजं राजानं दिवाकरश्चुकोपेत्यन्वयः २४ शिवका
रणात् सर्वव्यापकस्य सर्वदेवतामयस्य शिवस्य परिच्छेदकत्वाद् द्वैतभावेन पूजनादित्यर्थः एतेनैकं देवं परिच्छिन्नतया ज्ञात्वा
तमेव संपूज्यान्यदेवतापूजनत्यागे महाननर्थो भवति किंतु स्वेष्टदेवं सर्वात्मकत्वेन ज्ञात्वा सर्वदेवतास्वरूपं स्वेष्टदेवमभेदबुध्या
वेदोक्तानुष्ठानप्रकारेण तत्तत्काले तत्तद्देवतारूपेण पूजयेदित्युक्तं भवतीति बोध्यं २५ अथावच्छंकर इति इमामेव वेदोक्ताम

१५४ पायः सरस्वतीपूजां दूरीभूतां चकार सः यज्ञं च विष्णुपूजां च निंदंतं तं दिवाकरः २४ चुकोप देवो
भूपेंद्रं शशाप शिवकारणात् भ्रष्टश्रीस्त्वं भवेति तं शशाप दिवाकरः २५ शूलं गृहीत्वा तं सूर्यम
धावच्छंकरः स्वयं पित्रा सार्धं दिनेशश्च ब्रह्माणं शरणं ययौ २६ शिवस्त्रिशूलहस्तश्च ब्रह्मलोकं य
यौ क्रुधा ब्रह्मा सूर्यं पुरस्कृत्य वैकुंठं च ययौ भिया २७ ब्रह्मकश्यपमार्तंडाः संत्रस्ताः शुष्कतालुकाः १५४
नारायणं च सर्वेशं ते ययुः शरणं भिया २८ ॥ ॥

पीसांस्थापयितुमेतादृशभक्तस्य स्वेष्टदेवतयापि कल्याणं कर्तुं न शक्यत इति बोधनार्थं सूर्येण ममाभिलषितं कृतमिति ज्ञात्
न्नपि सर्वज्ञः शिवोभिनिवेशेन सूर्यं प्रत्यधावत् गतवानिति भावः पित्रा कश्यपेन २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९।
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ १९ ॥ मयिस्थिते किं भयं न किमपीत्यर्थः २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्वं ब्रह्माप्यहमेवच २३ ॥ २४ विसुः शंकरस्य पूर्वोक्ताभि-
प्रायं मनसि ज्ञात्वा सम्यक् शंकरेण कृतमित्यभिप्रायेण शंकरं स्तौति सर्वेश इति २५ सुदर्शनः सूर्यः २ ॥ २६ ॥ २७ वाह्यं ज्ञानं तस्यान

मूर्ध्ना प्रणेमुस्ते गत्वा तुष्टुवुश्च पुनः पुनः सर्वे निवेदनं चक्रुर्भयस्य कारणं हरौ १९ नारायण-
श्च कृपया देवेभ्यश्चाभयं ददौ स्थिराभवत हे भीता भयं किंच मयि स्थिते २० स्मरंति ये यत्र तत्र
१५५ मां विपत्तौ भयान्विताः तांस्तत्र गत्वा रक्षामि चक्रहस्तस्त्वरान्वितः २१ पाताहं जगतां देवाः क
र्ता च सततं सदा स्रष्टा च ब्रह्मरूपेण संहर्ता शिवरूपतः २२ शिवोहं त्वमहं चापि सूर्योहं त्रिगु
णात्मकः विधाय नानारूपं च करोमि सृष्टिपालनं २३ यूयं गच्छत भद्रं वो भविष्यति भयं कुतः
अद्य प्रभृति मद्वारे भयं वो नास्ति शंकरात् २४ सर्वेशो वै स भगवान् शंकरश्च सतां पतिः भ
क्ताधीनश्च भक्तानां भक्तात्मा भक्तवत्सलः २५ सुदर्शनः शिवश्चैव मम प्राणाधिकः प्रियः ब्रह्मां
डेषु न तेजस्वी हे ब्रह्मंस्तनयोः परः २६ शक्तः स्रष्टुं महादेवः सूर्यकोटिं च लीलया कोटिं च ब्रह्मण
मेवं नासाध्यं शूलिनः प्रभोः २७ बाह्यज्ञानं नैव किंचिद्ध्यायते मां दिवानिशं मन्मंत्रान्मम गु-
णान् भक्त्या पंचवक्त्रेण गायति २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १५५

किंचरथ्यस्ति किंतु निरंतरं मामेव ध्यायतीत्यर्थः ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अहमेवचिंतयामितत्कल्याणंदिवानिशं यथाचमांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहं २९ शिवस्व
रूपोभगवान् शिवाधिष्ठातृदेवता शिवंभवतितस्माच्चशिवंतेनविदुर्बुधाः ३० एतस्मिन्नं
१५६ नरेतत्रजगामशंकरः स्थितः शूलहस्तोवृषारूढोरक्तपंकजलोचनः ३१ अवरुह्यवृषात्तूर्णं
भक्तिनम्रात्मकंधरः ननामभक्त्यातंशांतंलक्ष्मीकांतंपरात्परं ३२ रत्नसिंहासनस्थंचरत्नालंका
रभूषितं किरीटिनंकुंडलिनंचक्रिणंवनमालिनं ३३ नवीननीरदश्यामंसुंदरंचचतुर्भुजं चतु
र्भुजैःसेवितंचश्वेतचामरवायुना ३४ चंदनोक्षितसर्वांगंभूषितंपीतवाससं लक्ष्मीप्रदत्त
तांबूलंभुक्तवंतंचनारद ३५ विद्याधरीनृत्यगीतंपश्यंतंसस्मितंसदा ईश्वरंपरमात्मानंभक्ता
नुग्रहविग्रहं ३६ तंननाममहादेवोब्रह्मणानमितश्वसः ननामसूर्योभक्त्याचसंत्रस्तश्चंद्र १५६
शेखरं ३७ कश्यपश्चमहाभक्त्यातुष्टावचननामच शिवःसंस्तूयसर्वेशंसमुवाससुखासने
३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुखासनेसुखासीनं विश्रांतंचंद्रशेखरं श्वेतचामरवातेनसेवितंविस्णुपार्षदैः ३९ पीयूषतुल्यं
मधुरंवचनंसुमनोहरं विस्णुरुवाच आगतोसिकथंचात्र वदकोपस्यकारणं ४० महादेवउवा
१५७ च वृषध्वजंचमद्भक्तंममप्राणाधिकंप्रियं सूर्यःशशापद्गतिमेप्रकोपस्यतुकारणं ४१ पुत्रव
त्सलशोकेनसूर्यंहंतुंसमुद्यतः सब्राह्मणंप्रपन्नश्चसूर्यश्चसविधिस्त्वयि ४२ त्वयिपेशरणायच
न्ताध्यानेनवचसापिवा निरापदोविशंकास्तेजरामृत्युश्चतैर्जितः ४३ प्रत्यक्षंशरणापन्नास्तस्य
लेकिंवदामिभो हरिस्मृतिश्चाभयदासर्वमंगलदासदा ४४ किंमेभक्तस्यभवितातन्मेब्रूहिजगत्प्र
भो श्रीहतस्यास्यमूढस्यसूर्यशापेनहेतुना ४५ विस्णुरुवाच कालोत्तियातोदैवेनयुगनामेक
विंशतिः वैकुंठेघटिकार्द्धेनशीघ्रंगच्छत्वमालयं ४६ वृषध्वजोमृतःकालात्दुर्निवार्यात्सुदा १५७
रुणात् रथध्वजश्चतत्पुत्रोमृतःसोपिश्रियाहतः ४७ तत्पुत्रौचमहाभागौधर्मध्वजकुशध्व
जौ हतश्रियौसूर्यशापात्स्नातौपरमवैस्णवौ ४८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ कमला तपसा लक्ष्म्युः द्वेष्य कतपसयायुक्तौ कलपांशेनलक्ष्मीर्भविष्यति ४९ । ५० । ५१ इति श्री देवी भागवत तिलके नवमस्कंधे पंचदशो
ध्यायः १५ विंशति श्लोकवर्यैस्तु अर्द्ध श्लोकेनचाधिकैः महा लक्ष्म्या राजगृहे जन्म सम्यगथोच्यते नारायण स्तुदुत्तरं जातं वृत्तांत माह लक्ष्मी

१५८ राज्यभ्रष्टौ श्रियाभ्रष्टौ कमलास्तपसारतौ तयोश्च भार्ययोर्लक्ष्मीः कमला च भविष्यति ४९ संपद्यु
क्तौ तदा तौ च नृपश्रेष्ठौ भविष्यतः मृतस्ते सेवकः शंभो गच्छ यूयं च गच्छत ५० इत्युक्त्वा च स
लक्ष्मीकः सभातोभ्यंतरं गतः देवाजग्मुः संप्रहृष्टाः स्वाश्रमं परमं मुदा ५१ शिवश्च तपसे शीघ्रं
परिपूर्णतमो ययौ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे नारायण नारद संवादे शक्तिप्रादु
र्भावे पंचदशोध्यायः १५ नारायण उवाच लक्ष्मीं तौ च समाराध्य चोग्रेण तपसा मुने वरमिष्टं च
प्रत्येकं संप्राय तु स्वीप्सितं १ महालक्ष्मी वरेणैव तौ पृथ्वीशौ बभूवतुः पुण्यवंतौ पुत्रवंतौ धर्म
ध्वज कुशध्वजौ २ कुशध्वजस्य पत्नी च देवी मालावती सती सासुषाव च कालेन कमलांशां सु १५८
तां सती ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥

तौ चेति ॥ १ ॥ २ ॥ कमलांशां लक्ष्म्यंशां भूपिष्ट कालेन बहुकालेन सुतां कन्यां सासुषावेत्याह सुषावेति ॥ ३ ॥ ३ ॥

722

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

साचभूयिष्ठकालेनज्ञानयुक्ताबभूवह कृत्वावेदध्वनिंस्पष्टमुतस्थौसूतिकागृहात् ४ वेद
ध्वनिंसाचकारजातमात्रेणकन्यका तस्मात्तांचवेदवतींप्रवदंतिमनीषिणः ५ जातमात्रेणसु
२५९ स्नाताजगामतपसेवनं सर्वैर्निषिद्धायत्नेन नारायणपरायणा ६ एकमन्वंतरंचैवपुष्करेच
तपस्विनी अत्युग्रांचतपस्यांचलीलयाहिचकारसा ७ तथापिपुष्टाना क्लिष्टा नवयौवनसंयुता
शुश्रावसाचसहसासुवाचमशरीरिणीं ८ जन्मांतरेचतेभर्ताभविष्यतिहरिःस्वयं ब्रह्मादिभि
र्दुराराध्यंपतिंलप्स्यसिसुंदरि ९ इतिश्रुत्वाचसाहृष्टाचकारह्यपुनस्तपः अतीवनिर्जनस्थाने
पर्वतेगंधमादने १० तत्रैवसुचिरंतप्त्वाविश्वस्यसमुवाससा ददर्शपुरतस्तत्ररावणंदुर्निवा २५९
रणं ११ दृष्ट्वासातिथिभक्त्याचपाद्यंतस्मैददौकिलसुस्वादुभूतंचफलंजलंचापिसुशीतलं १२
तच्चभुक्त्वासपापिष्ठश्चोवासतत्समीपतः चकारप्रश्नमितितांकात्वंकल्याणिवर्तसे १३ श्री
महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीदेवतायैनमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा०नः ॥ २४ ॥ श्रृंगारं मैथुनं २५ ॥ २७ तस्य रावणस्य स्तवनं सुकृतं परलोकप्रदानेन सफलं चकारेत्यर्थः नाहं मारशके स्तवनं व्यर्थं ।
भविष्यतीति २६ ॥ २७ इदं मम वाच्यो बलं सामर्थ्यं विलोकय २८ देहत्यागमिति परपुरुषेण स्पृष्टे देहस्य दुष्टत्वात् न त्यागएवेति

तांदृष्ट्वासवरारोहांपीनश्रोणिपयोधरां शरत्पद्मोत्सवास्यांचसस्मितांसुदतींसतीं २४ मूर्छा
मवापकृपणः कामबाणप्रपीडितः सकरेणसमाकृष्यशृंगारंकर्तुमुद्यतः २५ सतीचुकोपहृ
१६० ष्टातंस्तंभितंचचकारह सहजडोहस्तपादैश्चकिंचित्कर्तुंनचक्षमः २६ तुष्टावमनसादेवी प्र
यचोपद्मलोचनां सातुष्टानस्यस्तवनंसुकृतंचचकारह २७ साशशापमदर्थेत्वंविनंक्ष्यसिसवां
धवः स्पृष्टाहंचत्वयाकामाद्बलंचाप्यवलोकय २८ इत्युक्त्वासाचयोगेनदेहत्यागंचकारसा गं
गायांतांचसत्यस्यस्वगृहंरावणोययौ २९ अहोकिमद्भुतंदृष्टंकिंकृतंवानयाधुना इतिसंचिंत्य
संचिंत्यविललापपुनःपुनः ३० साचकालांतरेसाध्वीबभूवजनकात्मजा सीतादेवीतिविख्या
तायदर्थेरावणोहतः ३१ महातपस्विनीसाचतपसापूर्वजन्मनः लेभेरामंचभर्तारंपरिपूर्णत
मंहरिं ३२ संप्राप्यतपसाराध्यंदुराराध्यंजगत्पतिं सारमासुचिरंरेमेरामेणसहसुंदरी ३३ १६०

व इति सती धर्म मर्यादा बोधिता २९ विललाप रावणः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

723

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 नपसङ्क्रमं खेदं दुखं चापि सुखं फले इति परिणामे उत्तम फले सति दुःख मपि सुखमेव भवती त्यर्थः २४ वरामं २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ जगत्प्रसं सीतां ३१ विप्रो नाहं किंतु हुताशनः ३२ लक्ष्मणं प्रति तमर्थं नमकाश्यनप्रकटी९

ज्ञातिस्मरानस्मरतितपसश्चङ्क्रमंपुरा सुखेनतज्जहौसर्वंदुःखंचापिसुखंफले २४ नानाप्रकार
विभवंचकारसुचिरंसती संप्राप्यसुकुमारंतमतीवनवयौवना २५ गुणिनंरसिकंशांतंकांतं
२६१ देवमनुत्तमं स्त्रीणांमनोज्ञंरुचिरंतथालेभेयथेप्सितं २६ पितुःसत्यपालनार्थंसत्यसंधो
रघूद्वहः जगामकाननंपश्चात्कालेनचबलीयसा २७ तस्थौसमुद्रनिकटेसीतयालक्ष्मणे
नच ददर्शतत्रवन्हिंचविप्ररूपधरंहरिः २८ रामंचदुःखितंदृष्ट्वासचदुःखीबभूवह उवाच
किंचित्सत्येष्टंसत्यंसत्यपरायणः २९ द्विजउवाच भगवन्श्रूयतांरामकालोयंयदुपस्थितः
सीताहरणकालोयंतवैवसमुपस्थितः ३० दैवंचदुर्निवार्यंचनचदैवात्परोबली जगत्प्रसूंसं २६१
पित्वस्यछायांरक्षांतिकेधुना ३१ दास्यामिसीतांतुभ्यंचपरीक्षासमयेपुनः देवैःप्रस्थापितो
हंचनचविप्रोहुताशनः ३२ रामस्तद्वचनंश्रुत्वानप्रकाश्यंचलक्ष्मणं स्वीकारंवचसश्चक्रे ह
दयेनविदूयता ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कृत्वा ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ३४ ॥ इदंगोप्यं वस्तु कस्मैचिद्वक्तुं निसिध्यसीतां गृहीत्वासोग्निर्ययौ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ३८ ॥
३९ ॥ पूर्वं द्वारपालयोः किंकर आसीत्स कारण वशाद्राक्षसाभूत्सपुनरपि राम बाणेन हतो वैकुंठे द्वारपालयोः समीपे जगामेत्यर्थः

वह्नियोगेनसीतायामायासीतांचकारह तत्तुल्यगुणसर्वांगांददौरामायनारद ३४ सीतांगृ
हीत्वासययौगोप्यंवक्तुंनिषिध्यच लक्ष्मणोनैवबुबुधेगोप्यमन्यस्यकाकथा ३५ एतस्मिन्नं
१६२ तरेरामोददर्शकनकंमृगं सीतातंप्रेरयामासतदर्थेयत्नपूर्वकं ३६ संन्यस्यलक्ष्मणंरामोजान
क्यारक्षणेवने स्वयंजगामतूर्णंतंविव्याधसायकेनच ३७ लक्ष्मणेतिचशब्दंसकृत्वाचमाय
यामृगः प्राणांस्तत्याजसहसापुरोदृष्ट्वाहरिंस्मरन् ३८ मृगदेहंपरित्यज्यदिव्यरूपंविधायच
124 रत्ननिर्माणयानेनवैकुंठंसजगामह ३९ वैकुंठलोकद्वार्यासीत्किंकरोद्वारपालयोः पुनर्जगाम
तद्वारमादेशाद्वारपालयोः ४० अथशब्दंचसाश्रुत्वालक्ष्मणेतिचविक्लवं तंहिसाप्रेरयामास
लक्ष्मणंरामसन्निधौ ४१ गतेचलक्ष्मणेरामंरावणोदुर्निवारणः सीतांगृहीत्वाप्रययौलंका १६२
मेवस्वलीलया ४२ विषसादचरामश्चवनेदृष्ट्वाचलक्ष्मणं तूर्णंचस्वाश्रमंगत्वासीतांनैवद

दर्शसः ४३ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.त्र. ४४।४५।४६ तांचीतांवन्हिपरीक्षांतिस्थं ४७ वन्हिंएमंच छायोसीतान्तः परंकिमहंकरिष्यामिकिंमयाकर्त्तव्यमित्युपायंवदस्वेत्युवाच ४८।४९

मूर्च्छांसंप्राप्यसुचिरं विललापभृशंपुनः पुनःपुनश्च बभ्राम तदन्वेषण पूर्वकं ४४ कालेन
प्राप्यै तद्वार्त्तांनद्यांगोदावरीतटे सहायान् वानरान् कृत्वा बबंधसागरं हरिः ४५ लंकां गत्वारघु
२६३ श्रेष्ठो जघानसायकेनच कालेनप्राप्य तं हत्वा रावणं बांधवैःसह ४६ तांचवह्निपरीक्षांचकारया
मासत्वरं हुताशस्तत्र कालेतु वास्तवीजानकींददौ ४७ उवाच छाया वह्निंच रामंचविनयान्विता
करिष्यामीति किमहं तदुपायं वदस्वमे ४८ श्रीरामाग्नीऊचतुः त्वंगच्छतपसेदेवि पुष्करंचसुप
ण्यदं कृत्वा तपस्यांतत्रैव स्वर्गेलक्ष्मीभविष्यसि ४९ साच तद्वचनंश्रुत्वा प्रतप्य पुष्करेतपः दिव्यं
त्रिलक्ष्य वर्षंच स्वर्गेलक्ष्मी बभूवह ५० साचकालेनतपसा यज्ञकुंडसमुद्भवा कामिनी पांडवानां २६३
चद्रौपदीद्रुपदात्मजा ५१ कृतेयुगेवेदवतीकुशध्वजसुता शुभा त्रेतायांरामपत्नीच सीतेतिज
नकात्मजा ५२ तच्छाया द्रौपदीदेवी द्वापरे द्रुपदात्मजा त्रिहायणीचसंप्रोक्ता विद्य मानायुग
त्रये ॥ ५३ ॥

५० साचेतिस्वर्गलक्ष्मीः ५१।५२ यतो युग त्रये वर्त्तमाना तत स्त्रिहायणीति नाम हायन शब्दो त्र्ययुगपरः ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नारद उवाच प्रियाः पंच कथं तस्या वभूवुर्मुनिपुंगव इति मच्चित्तसंदेहं भंज संदेहभंजन ५४
नारायण उवाच लंकायां वालवीसीता रामं संप्रापनारद रूपयौवनसंपन्ना छायात्व वहुचिंतया
२६४ ५५ रामाग्न्योराज्ञया तन्नु सुपास्तेशंकरंपरं कामातुरा पतिं अग्रा प्रार्थयंती पुनः पुनः ५६ पतिं दे
हि पतिं देहि पतिं देहि त्रिलोचन पतिं देहि पतिं देहि पंचवारं चकार सा ५७ शिवस्तत्प्रार्थनां श्रुत्वा
प्रहस्य रसिकेश्वरः प्रियेन तव प्रियाः पंच भविष्यंति वरं ददौ ५८ तेन सा पांडवानां च वभूव कामि २६५
नी प्रिया इति ते कथितं सर्वं प्रस्तावं वास्तवं शृणु ५९ अथ संप्राप्य लंकायां सीतां रामो मनोहरं
225
विभीषणाय तां लंकां दत्वायोध्यायां पुनः ६० एकादशसहस्राब्दं कृत्वा राज्यं च भारते जगाम
सर्वैर्लोकैश्च सार्द्धं वैकुंठमेव च ६१ कमलांशा वेदवती कमलायां विवेश सा कथितं पुण्यमा-
ख्यानं पुण्यदं पापनाशनं ६२ सततं मूर्तिमंतश्च वेदाश्चत्वार एव च संति यस्याश्च जिह्वाग्रे सा च ॥ ॥ ॥ ॥
वेदवती श्रुता ६३ धर्मध्वजसुताख्यानं निबोध कथयामि ते

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰त॰ इति श्री देवी भागवत तिलके नवम स्कंधे षोडशो ध्यायः १६ अथाधिके अचत्वारिंशत्येऽस्तु सविस्तरं धर्मध्वज सुतायास्तु तुलस्यास्तु कथो॰
च्यते तुलसी कथायां प्रस्तुतायां प्रसंग गतां कुशध्वज सुता कथां समाप्य धर्मध्वज सुतास्तु तुलस्यां कथां माह श्रीनारायण उवाच धर्मध्वज

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे नारायणनारदसंवादे षोडशोध्यायः १६ श्रीनारायणउ
२६५ वाच धर्मध्वजस्य पत्नीच माधवीतिच विश्रुता नृपेण सार्धं सारामे रेमेच गंधमादने १ शय्यांरति
करीं कृत्वा पुष्पचंदनचर्चितां चंदनालिप्तसर्वांगी पुष्पचंदनवायुना २ स्त्रीरत्नमतिचार्वंगी रत्न
भूषणभूषिता कामुकी रसिका स्रष्टा रसिकेनच संयुता ३ सुरते विरति र्नास्ति तयोः सुरतिविज्ञ
योः गतं देववर्षशतं नज्ञातंच दिवानिशं ४ ततो राजा मितिं प्राप्य सुरताद्विरराम च कामुकी सुं
दरी किंचिन्नच तृप्तिं जगाम सा ५ दधार गर्भं सा सद्यो दैवाद्वर्षशतं सती श्रीगर्भा श्रीयुता साच सा २६५
बभूव दिने दिने ६ शुभे क्षणे शुभ दिने शुभ योगेच संयुते शुभांशेच शुभर्क्षेच शुभस्वामिग्रहान्वि
ते ७ कार्तिकी पूर्णिमायांतु सितवारे च पाद्मज सुषाव साच पद्मांशां पद्मिनीं तां मनोहरां ॥ ८ ॥

स्येति सा आरामे इति छेदः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ सितवारे शुक्रवारे पाद्मजः पद्माज्जातो ब्रह्मा पाद्म स्तस्माज्जातो नारदः पाद्मजः ॥ ८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ६ ॥ १० ॥ न्यग्रोधसरावद्वं वायमानं केशपरिमंडलं यस्याः सा ११ ॥ १२ तुलयतीति तुला सुषमा तस्याः क्षिपति सा तुलसी क्षिपक्षेप
णे इति धातोः पञ्चाद्यच् शकंध्वादित्वात् पररूपे गौरादिपाठात् ङीष् भूमिष्ठमात्रेण भूमौ पतनमात्रेणेत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥

शरत्पार्वणचंद्रास्यांशरत्पंकजलोचनां पक्वबिंबाधरोष्ठींचपश्यंतींसस्मितांगृहं ९ हस्तपादतला
२६६ रक्तांनिम्ननाभिंमनोरमां तदधस्त्रिवलीयुक्तांनितंबयुगवर्तुलां १० शीतेसुखोष्णसर्वांगींग्रीष्मे
चसुखशीतलां श्यामांसुकेशींरुचिरांन्यग्रोधपरिमंडलां ११ पीतचंपकवर्णाभांसुंदरीष्वेवसुंद
रीनरानार्यश्चतांदृष्ट्वातुलनांदातुमक्षमाः १२ तेननाम्नाचतुलसींतांवदंतिमनीषिणः सांच
भूमिष्ठमात्रेणयोग्यास्त्रीप्रकृतिर्यथा १३ सर्वैर्निषिद्धातपसेजगामबदरीवनं तत्रदेवाब्दल २६६
726 क्षंचचकारपरमंतपः १४ मनसानारायणःस्वामीभवितेतिचनिश्चिता ग्रीष्मेपंचतपाःशी
तेतोयवस्त्राचप्रावृषि १५ आसनस्थावृष्टिधाराःसहंतीतिदिवानिशं विंशत्सहस्रवर्षंचफ
लतोयाशनाचसा १६ त्रिंशत्सहस्रवर्षंचपत्राहारातपस्विनी चत्वारिंशत्सहस्राब्दंवाय्वाहारकृ
शोदरी १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तोयवस्त्रा तोयमेव वस्त्रं यस्याः जलस्थेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ततोवर्षसहस्रांचनिराहाराबभूवसा निर्लक्ष्यांचैकपादस्थांदृष्ट्वातांकमलोद्भवः १९ समाययौ
वरंदातुंपरंबदरिकाश्रमं चतुर्मुखंचसादृष्ट्वाननामहंसवाहनं १९ तामुवाचजगत्कर्ताविः
१६१ धाताजगतामपि ब्रह्मोवाच वरंवृणीष्वतुलसियत्तेमनसिवांछितं २० हरिभक्तिंहरेर्दास्यम
जरामरतामपि तुलस्युवाच शृणुतातप्रवक्ष्यामियन्मेमनसिवांछितं २१ सर्वज्ञस्यापिपु
रतः कालज्जाममसांप्रतं अहंतुतुलसीगोपीगोलोकेहंस्थितापुरा २२ कृष्णप्रियाकिंकरीच
तदंशातत्सखीप्रिया गोविंदरतिसंयुक्काममतृप्तांमांचमूर्छितां २३ रासेश्वरीसमागत्यददर्शरा
समंडले गोविंदंभर्त्सयामासमांशशापरुषान्विता २४ याहित्वंमानवींयोनिमित्येवंचशशा १६७
पह मामुवाचसगोविंदोमदंशंचचतुर्भुजं २५ लभिष्यसितपस्तप्त्वाभारतेब्रह्मणोवरात् इ
त्येवमुक्त्वादेवेशोप्यंतर्धानंचकारसः २६ देव्याभियाततनुंत्यक्त्वाप्राप्तंजन्मगुरोभुवि अहंनारा
यणंकांतंशांतंसुंदरविग्रहं २७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.नं. ॥ २८ ॥ राधिकाशापादितिसच शापो वक्ष्यमाणः ॥ २९ ॥ ३० ॥ विलंभितुं त्वामालिंगयितुं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

सांप्रतंतंपतिंलब्धुंवरयेत्वंवरेहिमे ब्रह्मदेवउवाच सुदामानामगोपश्चश्रीकृष्णांगसमुद्भवः
१६८ तदंशश्चातितेजस्वीलभेजन्मचभारते सांप्रतंराधिकाशापाद्दनुवंशसमुद्भवः २९ शंखचूडेतिवि
ख्यातस्त्रैलोक्येनचतत्समः गोलोकेत्वांपुराद्दृष्ट्वाकामोन्मथितमानसः ३० विलंभितुंनशशाक
राधिकायाःप्रभावतः सचजातिस्मरस्तस्मात्सुदामाभूच्चसागरे ३१ जातिस्मरात्वमपितासर्वंजा
नासिसुंदरि अधुनातस्यपत्नीत्वंसंभविष्यसिशोभने ३२ पश्चान्नारायणंशांतंकांतमेववरिष्य
सि शापान्नारायणस्यैवकलयादैवयोगतः ३३ भविष्यसिवृक्षरूपात्वंपूतविश्वपावनी प्र
धानासर्वपुष्पेषुविष्णुप्राणाधिकाभवेः ३४ त्वयाविनाचसर्वेषांपूजाचविफलाभवेत् वृंदाव १६८
नेवृक्षरूपानाम्नावृंदावनीतिच ३५ त्वत्पत्रैर्गोपिगोपाश्च पूजयिष्यंतिमाधवं वृक्षाधिदेवी
रूपेणसार्द्धंकृष्णेनसंततं ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वृक्षादिदेवीति तुलसी वृक्षस्य याधिदेवाधिदेवता स्त्री मूर्तिमती तद्रूपेणेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३६

विहरिष्यसि गोपेन स्वच्छंदं मद्वरेण च इत्येवं वचनं श्रुत्वा सस्मिता हृष्टमानसा ३७ प्रणनाम
च ब्रह्माणं तं च किंचिदुवाच सा तुलस्युवाच यथा मे द्विभुजे कृष्णे वांछा च श्याम सुंदरे ३८ सत्यं ब्रवी
मि हे तात न लभ्या च चतुर्भुजे अतृप्ताहं च गोविंदे देवाच्छृंगार भंगतः ३९ गोविंदस्यैव वचनात् प्रार्थ
यामि चतुर्भुजं त्वत्प्रसादेन गोविंदं पुनरेव सुदुर्लभं ४० ध्रुवमेव लभिष्यामि राधाभीतिं प्रमोच्य ब्र
ह्मदेव उवाच गृहाण राधिकामंत्रं ददामि षोडशाक्षरं ४१ तस्याश्च प्राणतुल्या त्वं मद्वरेण भविष्यसि
शृंगारं युवयोर्गोप्यं न ज्ञास्यति च राधिका ४२ राधासमा त्वं सुभगे गोविंदस्य भविष्यसि इत्येवमुक्त्वा
दत्वा च देव्यै वै षोडशाक्षरीं ४३ मंत्रं चैव जगद्धाता स्तोत्रं च कवचं परं सर्वं पूजाविधानं च पुरश्च
र्याविधिक्रमं ४४ परां शुभाशिषं चैव पूजां चैव चकार सा बभूव सिद्धा सा देवी तत्प्रसादाद्रमा यथा
४५ सिद्धमंत्रेण तुलसी वरं प्राप यथोचितं बुभुजे च महाभोगं यद्विश्वेषु च दुर्लभं ॥ ४६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इति श्री देवी भागवत तिलके नवम स्कंधे सप्त दशो ध्यायः १७ एकाधिकैः शतश्लोकैः शंखचूडेन संगतिः
न॰ जाता तुलस्याः संवादो ऽष्टादशेनात्र कथ्यते तपश्चर्यां ततुलस्याः सुचरतामनंतरं जातं वृत्त माह तुलसी परि तुष्टा चेति ॥ १ ॥

प्रसन्नमनसा देवी तस्या जतपसः क्रमं सिद्धेफलेनराणांचदुःखंचसुखमुत्तमं ५७ भुक्त्वापीत्वाचसं
तुष्टा शयनंचचकारसा तल्पेमनोरमेतत्र पुष्पचंदनचर्चिते ५८ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहा
१७० पुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादे तुलस्युपाख्यानेसप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीनारायणउ
वाच तुलसीपरितुष्टाचसुष्वापहृष्टमानसा नवयौवनसंपन्नावृषध्वजवरांगना १ चिक्षेप
पंचबाणश्चपंचबाणांश्चतांप्रति पुष्पायुधेनसादग्धापुष्पचंदनचर्चिता २ पुलकांचितसर्वा
गी कंपितारक्तलोचना क्षणंसाशुष्कतांप्राप क्षणंमूर्छामवाप ह ३ क्षणमुद्विग्नतांप्राप क्षणंतं
द्रांसुखावहां क्षणंचदहनंप्राप क्षणंप्रापप्रसन्नतां ४ क्षणंसाचेतनांप्राप क्षणंप्रापविषण्णतां
उत्तिष्ठंतीक्षणंतल्पाद्गच्छंतीनिकटंक्षणं ५ भ्रमंतीक्षणमुद्वेगान्निवसंतीक्षणंपुनः क्षणमे १७०
वसमुद्वेगात्सुष्वापपुनरेवसा ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ १ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विषण्णां तां खिन्नतां निकटं तल्पनिकटं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

: सुंदरं सुरवं सुखकरं फलं जलं च विषहारि विज्ञेयम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यरोमनसि

पुष्पचंदनतल्पंचतत्रबभूवातिकंटकं विषहारिसुखंदिव्यंसुंदरंचफलंजलं ७ निलयंचवि
लाकारंसूक्ष्मवस्त्रंहुताशनः सिंदूरपत्रकंचैवत्रपणंतुल्यंचदुःस्वरं ८ क्षणंददर्शतंत्रापांसुवेषे
१७१ पुरुषंसती सुंदरंचयुवानंचसस्मितंरसिकेश्वरं ९ चंदनोक्षितसर्वांगंरत्नभूषणभूषितं आग
च्छंतंमासवंतंपिबंतंतन्मुखांबुजं १० कथयंतंरतिकथांवदंतंमधुरंमुहुः संभुक्तंवंतंतल्पंच
समाक्षिप्यंतमीक्षितं ११ पुनरेवतुगच्छंतमागच्छंतंचसन्निधौ संतंकृपासिंधुरोशनिर्दिष्टेसेव
गुवाचमा १२ पुनश्चचेतनांप्राप्यविललापपुनःपुनः एवंसायोवनंप्राप्यतस्यौतत्रैवनारद।
१३ शंखचूडोमहायोगीजैगीषव्यान्मनोहरं कृष्णमंत्रंचसंप्राप्यकृत्वासिद्धंतुपुष्करे १४ कव
चंचगलेबध्वासर्वमंगलमंगलं ब्रह्मणश्चवरंप्राप्यपतेमनसिवांछितं १५ आज्ञयाब्रह्मणः
सोपिबदरींचसमाययौ आगच्छंतंशंखचूडंददर्शतुलसीमुने १६ नवयौवनसंपन्नंकामदे १७२
वसमप्रभं श्वेतचंपकवर्णाभंरत्नभूषणभूषितं १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वांछितं तद्भवत्विति वरं प्राप्य बदरीं च समाययावित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रत्नसारविनिर्माणविमानस्थंमनोहरं १८ रत्नकुंडल ३
शरत्पार्वणचंद्रास्यंशरत्पंकजलोचनं
युग्मेनगंडस्थलविराजितं पारिजातप्रसूनानांमालावंतंचसुस्थितं १९ कस्तूरीकुंकुमायुक्तं
सुगंधिचंदनान्वितं सादृष्टासन्निधावेतंमुखमाच्छाद्यवाससा २० सस्मितानंनिरीक्षंतीसक
१७२ टाक्षंपुनःपुनः बभूवातिनम्रमुखीनवसंगमलज्जिता २१ शरदिंदुविनिंदैकसमुखेंदविरा
जिता अमूल्यरत्ननिर्माणयापावकाबलिसंयुता २२ मणींद्रसारनिर्माणकणन्मंजीररंजिता र
धलीकवरीभारंमालतीमाल्यसंयुतं २३ अमूल्यरत्ननिर्माणमकराकृतिकुंडला चित्रकुंडलयुग्मेन
गंडस्थलविराजिता २४ रत्नेंद्रसारहारेणस्तनमध्यस्थलोज्वला रत्नकंकणकेयूरशंखभूषणभूषि
ता २५ रत्नांगुलीयकैर्दिव्यैरतुल्यबलिरंजिता दृष्ट्वातांललितांरम्यांसुशीलांसुदरीसतीं २६
उवाससन्तत्समीपेतुमधुरंतामुवाचसः शंखचूडउवाच कात्वंकस्यचकन्याच धन्यामान्याच
योषितां ॥ २७ ॥

729

दे०भा०स्कं०७ २८ ॥ २९ ॥ तपस्यायां निरतयोत्पन्नयः ३० कुले जातः कुलीनो न एच्छतीत्यर्थः ३१ कीदृशः पुरुषस्तर्हि कामिनी एच्छति तत्राह
लंपटइति ३२ कीदृशी कामिनी तत्राह आपातरमणीयामित्यादि प्रसन्नवदनेक्षणामित्यंतं ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ अद्वयस्येन परहितस्त्वर्थः

कात्वंमानिनिकल्याणिसर्वकल्याणदायिनि मौनीभूतेकिंकरेमांमंभार्यांकुरुसुंदरि २८ इत्ये
वंवचनंश्रुत्वासकामाकामलोचना सस्मितानम्रवदनासकामंतमुवाचसा २९ तुलस्युवाच
१७३ धर्मध्वजसुताहंचतपस्यायांतपोवने तपस्विन्यहंतिष्ठामिकस्त्वंगच्छयथासुखं ३० कामिनीकु
लजातांचरहस्येकाकिनीसतीं नहच्छतिकुलेजातइत्येवंमेश्रुतौश्रुतं ३१ लंपटोसत्कुलेजातो
धर्मशास्त्रार्थवर्जितः येनाश्रुतःश्रुतेरर्थस्सकामीच्छतिकामिनीं ३२ आपातमधुरांमत्तामंत
कांपुरुषस्यतांविषकुंभाकाररूपाममृतास्यांचसंततं ३३ हृदयेक्षुरधाराभांशश्वन्मधुरभाषि
णीं स्वकार्यपरिनिष्पत्यैतत्परांसततंचतां ३४ कार्यार्थेस्वामिवशगामन्यथैवावशांसदा स्वांत
र्मलिनरूपांचप्रसन्नवदनेक्षणां ३५ श्रुतौपुराणेयासांचचरित्रमतिदूषितं तासुकोविश्वसेत्प्रा १७३
ज्ञःप्राज्ञावांश्चाद्दुराशयः ३६ तासांकोवारिपुर्मित्रंप्रार्थयंतिनवंनवं दृष्ट्वासुवेषंपुरुषमिच्छंति
हृदयेसदा ३७

॥ ३६ ॥ कोवारिपुः कोवा मित्रं न कोपि रिपुर्मित्रं वेत्यर्थः स्वार्थपाल एव केवलं ॥ ३० ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰॥ ३८ ॥ खेदयंती पुरुषमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तपोमार्गमार्गलाद्वयोर्मार्गप्रतिबं॰

वाहो स्वार्थे सती लंब ज्ञापयंति प्रयत्नतः शश्वत्कामा च रामा च कामाधारा मनोहरा ३८ वाह्ये छ॰
ज्ञा खेदयंती स्वांतमैथुनमानसा कांतं हसंती रहसि वाह्ये तीव्रसुलज्जिता ३९ मानिनी मैथुनाभावे
१७४ कोपना कलहांकुरा सुप्रीता भूरिसंभोगात्स्वल्पमैथुनदुःखिता ४० सुमिष्टान्नाच्छीततोयादाकां॰
क्षंती च मानसे सुंदरं रसिकं कांतं युवानं गुणिनं सदा ४१ सुतात्परमभिस्नेहं कुर्वती रसिकोपरि प्रा
णाधिकं प्रियतमं संभोगकुशलं प्रियं ४२ पश्यंती रिपुतुल्यं च वृद्धं वा मैथुनाक्षमं कलहं कुर्वती शश्व
त्तेन सार्द्धं सकोपना ४३ वाचया भक्षयंती तं सर्पं स्यादुमिवोल्वणं दुःसाहसस्वरूपा च सर्वदोषाश्रया॰
सदा ४४ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां दुःसाध्या मोहरूपिणी तपोमार्गार्गला शश्वन्मोक्षद्वारकपाटिका ४५ १७४
हरिभक्तिव्यवहिता सर्वमायाकरंडिका संसारकारागारे च शश्वन्निगडरूपिणी ४६ इंद्रजालस्वरूपा च
मिथ्या च स्वप्नरूपिणी बिभ्रती बाह्यसौंदर्यमधोंगमतिकुत्सितं ४७ नानाविण्मूत्रपूयानामाधारं मल
संयुतं दुर्गंधि दोषसंयुक्तं रक्ताक्तमसंस्कृतं ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥

धिका ४५ भक्तिव्यवहिता भक्तिरहिता ४६ अधोंगं योनिरूपं ४७ रक्तेनाक्तं ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा०न०॥ ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ लक्ष्मीसरस्वतीति लक्ष्म्यादीनां पूर्णावताराणां गंगादीनामंशावताराणां तथा कलाकलांशानां च स्वरू

मायारूपा मायिनां च विधिना निर्मिता पुरा विषरूपा मुमुक्षूणामदृश्याप्यनवांछिता ४९ इत्युक्त्वा
तुलसीं तं च विरराम च नारद सस्मितः शंखचूडश्च भवतुमुपचक्रमे ५० शंखचूड उवाच त्वया यत्क
थितं देवि न च सर्वमलीककं किंचित्सत्यमलीकं च किंचिन्मत्तो निशामय ५१ निर्मितं द्विविधं धा
१७५ त्रा स्त्रीरूपं सर्वमोहनं कृत्यारूपं वास्तवं च प्रशस्तं चाप्रशंसितं ५२ लक्ष्मीसरस्वतीदुर्गा
सावित्री राधिकादिका सृष्टिसूत्रस्वरूपा च आद्या सृष्टिर्विनिर्मिता ५३ एतासामंशरूपं
च स्त्रीरूपं वास्तवं स्मृतं तत्प्रशंस्यं यशोरूपं सर्वमंगलकारकं ५४ शतरूपा देवहूती स्वधा
स्वाहा च दक्षिणा छायावती रोहिणी च वरुणानी शची तथा ५५ कुबेरस्य च पत्नी याप्यदि
तिश्च दितिस्तथा लोपामुद्रानसूया च कोटभी तुलसी तथा ५६ अहल्या रुंधती मेना तारामं १७५
दोदरी तथा दमयंती वेदवती गंगा च मनसा तथा ५७ पुष्टिस्तुष्टिः स्मृतिर्मेधा कालिका च व
सुंधरा षष्ठीमंगलचंडी च मूर्तिश्च धर्मकामिनी ५८ स्वस्तिः श्रद्धा च शांतिश्च कांतिः क्षांति
स्तथा परा निद्रा तंद्रा क्षुत्पिपासा संध्या रात्रिर्दिनानि च ५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पं प्रशस्यमन्यदप्रशस्यमित्यर्थः सृष्टिसूत्रस्वरूपा च सृष्टिमूलभूतेत्यर्थः ५३ ॥ ५४ ॥ ५७ ५६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ६० ॥ कलांशस्वरूपं चोत्तममित्यर्थः स्वैरिण्यादिकमेवं चेत्तस्य तद्प्रशस्यमित्युत्तरेणान्वयः ६१ साध्वीरूपमुत्तममित्याह सत्त्वप्रधानमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ यत एता मध्यमा एतादृश दोषविशिष्टा अतो रजोरूपस्य स्त्रीवस्तुनः साध्वीत्वं नैवोपजायत इत्यर्थः

संपत्ति धृत्तिकीर्त्तिश्च क्रियाशोभाप्रभाशिवा यस्त्रीरूपं च संभूता मुत्तमं तु युगे युगे ६० कलाकलां
१०६ शरूपं च स्वैरिण्यादिकमेवच तदप्रशस्यं विश्वेषु पुंश्चलीरूपमेवच ६१ सत्त्वप्रधानं यद्रूपं तच्च
कं च प्रभावतः तदुत्तमं च विश्वेषु साध्वीरूपं प्रशंसितं ६२ तद्धास्तवं च विज्ञेयं प्रवदंति मनीषिणः
रजोरूपं तमोरूपं कलासु विविधं स्मृतं ६३ मध्यमा राजसश्चांशास्तास्तु भोगेषु लोलुपाः सुखसं
भोगवश्याश्च स्वकार्ये निरताः सदा ६४ कपटामोहकारिण्यो धर्मार्थे विमुखाः सदा रजोरू
पस्य साध्वीत्वमतो नैवोपजायते ६५ इदं मध्यमरूपं च प्रवदंति मनीषिणः तमोरूपं दुर्नि १०६
वार्यमधमं तद्विदुर्बुधाः ६६ नष्टच्छति कुलेनातः पंडितश्च परस्त्रियं निर्जने निर्जले वापि
रहस्येपि परस्त्रियं ६७ ॥ " " " " " " " " "

॥ ६५ तमोरूपं तु दुर्निवार्यत्वाद्धममेवेत्यर्थः ६६ नष्टाच्चनच्च लक्ष्यं शत्वान्तव
रूपंस्वद्धुकरीस्ता निंयं न किं त्वति प्रशस्तमेव भवतीति मम त्वयी च्छा जातायुक्तेति भावः यदुक्तं त्वया कुलीनः परस्त्रियं न पश्य
तीति तत् तथैव तथाप्यहं प्रसन्नः त्वया त्वत्समीपमागतो स्मीत्वभिप्रायेणाह नष्टच्छतीति ६७ " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ न॰ दनुवंशे जातः सुरा पूर्वं हरेः सखा सुदामाहं अधुना तु पापात् स्त्रीवैरं जात इत्यर्थः ६९ ७० पूर्वकथां स्मारयति जातिस्मरोहमिति ७१ संभोक्तुं नालं समर्थो राधाभयादित्यन्वयः ७२ ॥ ७३ एवंविधो वक्ष्यमाणः स्त्रीजितादन्य इत्यर्थः विश्वेषु लोकेषु ७४ त्वयाहं विचारेण पु

आगच्छामि त्वत्समीपमाज्ञया ब्रह्मणोऽधुना गांधर्वेण विवाहेन त्वां ग्रहीष्यामि शोभने ६८ अ
हमेव शंखचूडो देवविद्रावकारकः दनुवंशो विशेषेण सुदामाहं हरेः पुरा ६९ अहमष्टसु गो
पेषु गोपयोस्मि पार्षदेषु च अधुना दानवेंद्रोऽहं राधिकायाश्च शापतः ७० जातिस्मरोहं जानामि
१७७ कृष्णमंत्रप्रभावतः जातिस्मरा त्वं तुलसी संभुक्ता हरिणा पुरा ७१ त्वमेव राधिकाकोपाज्जा
तासि भारते भुवि त्वां संभोक्तुमुत्सुकोहं नालं राधाभयात्ततः ७२ इत्येवमुक्त्वा स पुमान् वि
रराम महामुने सस्मितं तुलसी तुष्टा प्रवक्तुमुपचक्रमे ७३ तुलस्युवाच एवंविधो बुधो नित्यं १७७
विश्वेषु च प्रशंसितः कांतमेवंविधं कांता शश्वदिच्छति कामतः ७४ त्वयाहमधुना सत्यं विचा
रेण पराजिता स निंदितश्चाप्यशुचिर्यः पुमांश्च स्त्रियाजितः ७५ निंदंति पितरो देवा बांधवाः
स्त्रीजितं नरं स्त्रीजितं मनसा माता पिता भ्राता च निंदति ७६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

चोक्तवादेन जितास्मि न मया त्वं जित इति त्वं स्त्रीजितो नासीत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰ नं॰ ७७ एवुवर्णसंकरस्येत्समानचतन्यज्ञातीयो मातातज्ज्ञात्युक सूतकपरिपालनेनशुध्येदित्यर्थः स्त्रीजितस्यतुदेहांतमायश्चित्तेनैव शुद्धिरित्याह अशुचिरिति एतादृशोतिनीचोपमिति भावः ७८ नदेवाहनगरहर्णतीति ७९।८० मयानुसृत विघापरीक्षार्थ करोत्याह विघामभावेति ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शूद्रो विप्रोदशाहेन जातकेमृतकेयथा भूमियो द्वादशाहेन वैश्यः पंचदशाहतः ७७ शूद्रोमा

१७८ ...वेदेषुमातृकहीनसंकरः अशुचिः स्त्रीजितःशुध्येचितादहनकालतः ७८ नगृह्णंती

...स्यपितरः पिंडतर्पणं नगृह्णंतीवदेवाश्चतस्यपुष्पजलादिकं ७९ किंचत्तानेन त

पसा... होमसपूजनैः किंविद्यपाचयशसा स्त्रीभिर्यस्यमनोहृतं ८० विद्यामभावज्ञानार्थ

मयाल्वंचपरीक्षितः कृत्वापरीक्षांकांतम्यवृणोतिकामिनीवरं ८१ वर्णयगुणहीनाय व

ध्याज्ञानिनेनथा दरिद्रायचमूर्खायरोगिणेकुत्सितायच ८२ अत्यंतकोपयुक्ताय वासंतद

मुखायच पंगवेचांगहीनायचांधायचबधिरायच ८३ जडायचैवमूकाय क्लीवतुल्याय पा

पिने ब्रह्महत्यांलभेत्सोपिसकन्यांप्रदहातियः ८४ शांतायगुणिनेचैव यूनेचविदुषेपिच॥ १७८

साधवेचसुतांदत्वा दशयज्ञफलंलभेत् ८५ यः कन्यापालनंकृत्वाकरोतियदिविक्रयं विक्रे

ताधनलोभेनकुंभीपाकंसगच्छति ८६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कन्यामूत्रंपुरीषंच तत्र भक्षति पातकी कृमिभिर्दंशितः काकैर्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ८७ तदं
ते व्याधिसंयुक्तं सल्लभेज्जन्म निश्चितं विकीर्णाति मांसभारं वहत्येव दिवानिशं ८८ इत्येवमु
क्त्वा तुलसी विरराम तपोनिधे ब्रह्मोवाच किंकरोषि शंखचूडसंवादमनया सह ८९ गांधर्वेण
१७९ विवाहेन त्वं चास्याग्रहणं कुरु पुरुषेषु रत्नं त्वं च स्त्रीषु रत्नं त्वियं सती ९० विदग्धाया विदग्धेन सं
गमो गुणवान् भवेत् निर्विरोध सुखं राजन् को वा त्यजति दुर्लभं ९१ यो विरोध सुखत्यागी स पशु
र्नात्र संशयः किं परीक्षसि त्वं कांतामीदृशं गुणिनं सति ९२ देवानामसुराणां च दानवानां विमर्दकं
यथा लक्ष्मीश्च लक्ष्मीशे यथा कृष्णे च राधिका ९३ यथा मयि च सावित्री भवानी च भवे यथा यथा = १७९
धरा वराहे च दक्षिणा च यथा ध्वरे ९४ यथात्रेरनुसूया च दमयंती यथा नले रोहिणी च यथा चं
द्रे यथा कामे रतिः सती ९५ यथा दितिः कश्यपे च वसिष्ठे रुंधती सती यथाहिल्या गौतमे च
देवहूती च कर्दमे ९६ यथा बृहस्पतौ तारा शतरूपा मनौ यथा यथा च दक्षिणा यज्ञे यथा स्वाहा हु

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधेष्टादशोध्यायः १८ चतुर्नवतितमे तु तुलसीशंखचूडयोः विवाहानंतरं देवा
वैकुंठंजग्मुरुक्तं इत्थंब्रह्मणोक्ता बोधिता विरंचिना ततःपरं किं जातमिति पृच्छति नारदउवाच विचित्रमिदमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

यथाशचीमहेंद्रेच यथापुष्टिर्गणेश्वरे देवसेनायथास्कंदे धर्मेमूर्तिर्यथासती ९८ सौभाग्यासु
प्रियात्वंच शंखचूडे तथाभव अनेनसार्धंसुचिरं सुंदरेणचसुंदरि ९९ स्थाने स्थाने विहारंचयथे
१८० च्छंकुरुसंततं पश्चात्प्राप्स्यसिगोलोके श्रीकृष्णंपुनरेवसा १०० चतुर्भुजंचवैकुंठे शंखचूडेमृतेस
ति इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेष्टादशोध्यायः १८ नारदउवाच विचित्रमिद
माख्यानंभवताससुदाहृतं श्रुतेनयेनमेतृप्तिर्नकदापिहिजायते १ ततःपरंतुयज्जातंतत्त्वंव
दमहामते नारायणउवाच इत्येवमाशिषंदत्वा स्वालयंचययौविधिः २ गांधर्वेणविवाहेन
जग्राहेतांचदानवः स्वर्गेदुंदुभिवाद्यंचपुष्पवृष्टिर्बभूवह ३ सरेमेरामयासार्द्धंवासगेहेमनो १८०
रमे मूर्छांसाप्रापतुलसीनवसंगमसंगता ४ निमग्नानिर्जलेसाध्वीसंभोगसुखसागरे चतुः
षष्ठिकलामानंचतुःषष्ठिविधंसुखं ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

733

चतुःषष्टिशृंगारकलाभिर्मीयते परिच्छिद्यते तत् नाड्यंचतुःषष्टिविधंसुखं ताः कलाश्चरसालोके स्पष्टीकृताः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टे०भा०न०॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥ ११ ॥ जहार परस्पर ... वपव मर्दनं ॥ १२ ॥ १३ तत्कुचद्वयं चतुर्गुणं मर्दनं ॥ १४ ॥

कामशास्त्रे यन्निरुक्तं रसिकानां यथेप्सितं अंगप्रत्यंगसंश्लेषपूर्वकं स्त्रीमनोहरं ६ तत्सर्वं रस-
शृंगारं चकार रसिकेश्वरः अतीवरम्यदेशे च सर्वजंतुविवर्जिते ७ पुष्पचंदनतल्पे च पुष्पचंदन
१०१ वायुना पुष्पोद्यानेन दीतीरे पुष्पचंदनचर्चिते ८ रहसि रसिको राधे पुष्पचंदनचर्चितां भूषितो
भूषणैर्नैवरत्नभूषणभूषितां ९ सुरते विरतिर्नास्ति तयोः सुरतिविज्ञयोः जहार मानसं भर्तुर्लीलया
लीलया सती १० चेतनारसिका यस्य जहार रसभाववित् वक्षसश्चंदनं रक्तं तिलकं विजहार सा ११
स च जहार तस्याश्च सिंदूरं बिंदुपत्रकं सा तद्वक्षस्युरोजे च नखरेखां ददौ मुदा १२ सा ददौ तद्वामपार्श्वे च
भूषालक्षणं राजा तदोष्ठपुटके ददौ रदनदंशनं १३ तत्कुचयुगले सा च मर्दनं चतुर्गुणं आलिंगनं चुंबनं
च जंघादिमर्दनं तथा १४ एवं परस्परं क्रीडां चक्रतुस्तौ विजानतौ सुरते विरतौ तौ च समुत्थाय परस्परं ॥
१५ सुवेषं चक्रतुस्तत्र यद्यन्मनसि वांछितं चंदनैः कुंकुमारक्तैः सा तस्य तिलकं ददौ ॥ १६ ॥ १६ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥००

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वाहायावह्नेर्यदाहृतं छायायाः सूर्यपत्न्याः रोहिण्याश्चंद्रपत्न्याः ॥ २४ ॥ २५ ॥

सर्वांगेसुंदरे रम्ये चकार चानुलेपनं सुवासं चैव तांबूलं वन्हि शुद्धे च वाससी १७ पारिजातस्य
कुसुमं जरारोगहरं परं अमूल्यरत्न निर्माणमंगुलीयकमुत्तमं १८ सुंदरं च मणिवरं त्रिषु लोकेषु
दुर्लभं दासीति वाहमित्येवं समुच्चार्य पुनः पुनः १९ ननाम परया भक्त्या स्वामिनं गुणशालिनं तस्मि
१८२ तात्तन्मुखांभोजं लोचनाभ्यां पुनः पुनः २० निमेषरहिताभ्यां च कटाक्षं च सुसुंदरं स च तां च समाकृ
ष्य चकार वक्षसि प्रियां २१ सस्मितं वाससाछन्नं ददर्श मुखपंकजं चुचुंब कठिने गंडे बिंबोष्ठे पुनरेव
च २२ ददौ तस्यै वस्त्रयुग्मं वरुणाद्दाहृतं च यत् तदाहृतां रत्नमालां त्रिषु लोकेषु दुर्लभां २३ ददौ मं
जीरयुग्मं च स्वाहाया आहृतं च यत् केयूरयुग्मं छायायारोहिण्याश्चैव कुंडले २४ अंगुलीयकरत्नानि १८२
रत्नाश्चकरभूषणं शंखं च रुचिरं चित्रं यद्दत्तं विश्वकर्मणा २५ विचित्रपद्मकश्रेणीं शय्यां चापि सुदुर्ल
भां भूषणानि च दत्वा च भूपो हासं चकार ह २६ निर्ममे कवरीभारे तस्या मांगल्य भूषणं सुचित्रं प
त्रकं गंडे कपोले तस्याः समंतया ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ ३ ॥

विचित्राणां पद्मरत्नानां पद्मरागमणीनां श्रेणयो यस्यां शय्यायां २६ ॥ पत्रकं चंदनवल्ली रूपं ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥

734

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देृ.भा०न्न॰ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विसंदनेनन्नाम्निवनेतथैवसुरसनेनाम्निवने ३५ माधवेवसंतेमाधवीनांचासंतीमाधवी

चंद्रलेखात्रिभिर्युक्तं चंदनेनसुगंधिना परीतंपरितःश्चित्रैःसार्द्रकुंकुमबिंदुभिः २८ ज्वलत्प्रदीपा
कारंचसिंदूरतिलकंददौ तत्पादपद्मयुगलेस्थलपद्मविनिंदिते २९ चित्रालक्तकरागंचनखरेखुददौ
१८३ मुदा स्ववक्षसिमुहुर्न्यस्य सरागंचरणाम्बुजे ३० हेदेवितवदासोहमित्युच्चार्यपुनःपुनः रत्नभूषितह
स्तेनतांचकृत्वास्ववक्षसि ३१ तपोवनंपरित्यज्यराजास्थानांतरंययौ मलयेदेवनिलयेशैलेशैलेत॰
पोवने ३२ स्थानेस्थानेतिरम्येच पुष्पोद्यानेचनिर्जने कंदरेकंदरेसिंधुतीरेचैवातिसुंदरे ३३ पुष्प
भद्रानदीतीरेनीरवातमनोहरे पुलिनेपुलिनेदिव्येनद्यांनद्यांनदेनदे ३४ मधौमधुकराणां
चमधुरध्वनिनादिते विस्पंदनेसुरसनेनंदनेगंधमादने ३५ देवोद्यानेनंदनेच चित्रचंदनकान॰ १८३
ने चंपकानांकेतकीनां माधवीनांचमाधवे ३६ कुंदानांमालतीनांच कुमुदांभोजकानने ...
...पारिजातवनेवने ३७ निर्जनेकांचनेस्थानेधन्येकांचनपर्वते कांचीवनेकिंजलके कं
चुकेकांचनाकरे ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥

लतेत्यमराद्वासंतीलतानांवनेकुसुमाकरेणान्वयः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुष्पचंदनतल्पेषु पुंस्कोकिलरुतश्रुते पुष्पचंदनसंयुक्तपुष्पचंदनवायुना ३९ कामुकाकामु
कः कामात्स्मरेमेरसया सह नहि तृप्तो दानवेंद्रस्तृप्तिं नैव जगाम सा ४० हविषा कृष्णवर्त्मेव व
१९४ वृधे मदनस्तयोः तया सह समागत्य स्वाश्रमं दानवस्ततः ४१ रम्यं क्रीडालयं गत्वा विजहार पु
नः पुनः एवं समुक्तेन राज्यं शंखचूडः प्रतापवान् ४२ एकमन्वंतरं पूर्णं राजराजेश्वरो महान् ॥
735 देवानामसुराणां च दानवानां च संततं ४३ गंधर्वाणां किन्नराणां राक्षसानां च शांतिदः हृता
धिकाराः देवाश्च चरंति भिक्षुकाः यथा ४४ ते सर्वे अति विषण्णाश्च प्रजग्मुर्ब्रह्मणः सभां वृत्तांतं के
थयामासुरुरुदुश्च भृशं मुहुः ४५ तदा ब्रह्मा सुरैः सार्द्धं जगाम शंकरालयं सर्वं शंकयामास वि १९५
धानाच्चंद्रशेखरं ४६ ब्रह्मा शिवश्च तैः सार्द्धं वैकुंठं च जगाम ह दुर्लभं परमं धाम जरामृत्युहरं
परं ४७ संप्राप्य च वरं द्वारमाश्रमाणां हरेरहो ददर्श द्वारपालांश्च रत्नसिंहासनस्थितान् ४८
शोभितान् पीतवस्त्रैश्च रत्नभूषणभूषितान् वनमालान्वितान्सर्वान् श्यामसुंदरविग्रहान्
४९

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

शंखचक्रगदापद्मधरांश्चैवचतुर्भुजान् सस्मितान्स्मेरवक्त्रास्यान्पद्मनेत्रान्मनोहरान् ५० ब्रह्मा
तान्कथयामासवृत्तांतंगमनार्थकं तेनुज्ञांचददुस्तस्मै प्रविवेशतदाज्ञया ५१ एवंषोडशद्वाराणि
२८५ निरीक्ष्यकमलोद्भवः देवैःसार्द्धंतानतीत्यप्रविवेशहरेःसभां ५२ देवर्षिभिःपरिवृतांपार्षदैश्च
चतुर्भुजैः नारायणस्वरूपैश्चसर्वैःकौस्तुभभूषितैः ५३ नवेंदुमंडलाकारांचतुरस्रांमनोहरां॥
मणींद्रहारनिर्माणांहीरासारसुशोभितां ५४ अमूल्यरत्नखचितांरचितांस्वेच्छयाहरेः मालि
क्यमालाजालाभांमुक्तापंक्तिविभूषितां ५५ मंडितांमंडलाकारैरत्नदर्पणकोटिभिः विचित्रै
श्चित्ररेखाभिर्नानाचित्रविचित्रितां ५६ पद्मरागेंद्ररचितांरुचिरांमणिपंकजैः सोपानशत २८५
कैर्युक्तांस्यमंतकविनिर्मितैः ५७ पट्टसूत्रग्रंथियुक्तैश्चारुचंदनपल्लवैः इंद्रनीलस्तंभवर्यैर्वे
ष्टितांसुमनोहरां ५८ सद्रत्नपूर्णकुंभानांसमूहैश्चसमन्वितां पारिजातप्रसूनानांमाला
जालैर्विराजितां ५९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देश्मान ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

कस्तुरीकुंकुमारक्तैः सुगंधिचंदनद्रवैः सुसंस्कृतां तु सर्वत्र वासितां गंधवायुना ६० विद्याधरीस
१८६ मूहानां नृत्यजाले विराजितां सहस्रयोजनायामां परिपूर्णां च किंकरैः ६१ ददर्श श्रीहरिं ब्रह्मा शं
करश्च सुरैः सह वसंतं तन्मध्यदेशे पर्येंदुं तारकावृतं ६२ अमूल्यरत्ननिर्माण चित्रसिंहासनेस्थि
तं किरीटिनं कुंडलिनं वनमालाविभूषितं ६३ चंदनोक्षितसर्वांगं बिभ्रतं केलिपंकजं पुरोनृत्यगीतं
736
च पश्यंतं सस्मितं मुदा ६४ शांतं सरस्वतीकांतं लक्ष्मीधृतपदांबुजं लक्ष्म्याप्रदत्ततांबूलं भुक्तवंतं सु
वासितं ६५ गंगया परया भक्त्या सेवितं श्वेतचामरैः सर्वैश्च स्तूयमानं च भक्तिनम्रात्मकंधरैः ६६
एवंविशिष्टं तं दृष्ट्वा परिपूर्णतमं प्रभुं ब्रह्मादयः सुराः सर्वे प्रणम्य तुष्टुवुस्तदा ६७ पुलकांचितसर्वां
गाः साश्रुनेत्राश्च गद्गदाः भक्ताश्च परया भक्त्या भीता नम्रात्मकंधराः ६८ कृतांजलिपुटो भूत्वा विधा १८६
ता जगतामपि वृत्तांतं कथयामास विनयेन हरेः पुरः ६९ हरिस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वज्ञः सर्वभा
ववित् प्रहस्योवाच ब्रह्माणं रहस्यं च मनोहरं ६९ ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भगवानुवाच शंखचूडस्य वृत्तांतं सर्वं जानामि पद्मज मद्भक्तस्य च गोपस्य महातेजस्विनः पुरा ७१
२८७ शृणु तत्सर्ववृत्तांतमितिहासं पुरातनं गोलोकस्यैव चरितं पापघ्नं पुण्यकारकं ७२ सुदामा नाम गोप
श्च पार्षदप्रवरो मम स प्राप दानवीं योनिं राधाशापात्सुदारुणात् ७३ तत्रैकदाहमगमं स्वालयाद्रा
समंडलं विरजामथिनीत्वा च मम प्राणाधिकापरा ७४ सा मां विरजया सार्द्धं विज्ञाय किंकरीमुखात्
पश्चात्कृत्वा साजगाम न ददर्श च तत्र मां ७५ विरजां च नदीरूपां मां ज्ञात्वा च तिरोहितं पुनर्जगाम सा
दृष्ट्वा स्वालयं सखिभिः सह ७६ मां दृष्ट्वा मंदिरे देवी सुदामासहितं पुरा भृशं सा भर्त्सयामास मौनीभूतं २८७
च सुस्थिरं ७७ तच्छ्रुत्वा सहमानश्च सुदामा तां चुकोप ह स च तां भर्त्सयामास कोपेन मम सन्निधौ ७८
तच्छ्रुत्वा कोपयुक्ता सा रक्तपंकजलोचना वहिः कर्तुं चकाराज्ञां संत्रस्तं मम संसदि ७९ सखीलक्षं समु
त्तस्थौ दुर्वारं तेजसोल्वणं वहिश्चकार तं तूर्णं जल्पंतं च पुनः पुनः ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥

॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ तत्ताडनं तेन शंखचूडेन कृतं तासां सखीनां ताडनं श्रुत्वेत्यर्थः ८० मां प्रणम्य गच्छंतं शंखचूडं तुष्टा सा वारयामासेत्यन्वयः ८२ विक्लवं खेदं ॥

साच तत्ताडनं तासां रुषा श्रुत्वाशशाप ह याहि रे दानवीं योनिमित्येवदारुणं वचः ८१ तं गच्छं
१८८ तं शयंतं च रुदंतं मां प्रणम्य च वारयामास तुष्टा सा रुदंती कृपया पुनः ८२ हे वत्स तिष्ठ मा गच्छ
क्व यासीति पुनः पुनः समुच्चार्य च तत्पश्चाज्जगाम सा च विक्लवं ८३ गोप्यश्च रुरुदुः सर्वा गोपा
श्चापि सुदुःखिताः ते सर्वे राधिका चापि तत्पश्चाद्बोधिता मया ८४ आयास्यति क्षणार्धेन कृत्वा शाप
स्य पालनं सुदामंस्त्वमिहागच्छेत्युक्त्वा सा च निवारिता ८५ गोलोकस्य क्षणार्धेन चैकं मन्वंतरं भ
वेत् पृथिव्यां जगतां धातरित्येवं वचनं ध्रुवं ८६ इत्येवं शंखचूडश्च पुनस्तत्रैव यास्यति महाबलि १८८
ष्ठो योगेशः सर्वमायाविशारदः ८७ मम शूलं गृहीत्वा च शीघ्रं गच्छत भारतं शिवः करोतु संहारं मम
शूलेन रक्षसः ८८ ममैव कवचं कंठे सर्वमंगलकारकं बिभर्त्ति दानवः शश्वत्संसारे विजयी ततः ८९ ॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ रक्षसः दानवस्य ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ पश्चात्संजातं तत्पत्नीत्यर्थः ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इति श्रीदेवीभागवतटीकायां नवमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः १९
चतुरशीतिपद्यैस्तु शंखचूडासुरस्य च देवानां चैव संग्रामो यथा वदभिवर्ण्यते भारते देवागमनोत्तरं जातं हृतमाह ब्रह्मा शिवमिति ॥ १ ॥

तस्मिन्ब्रह्मन्स्थिते नैव न कोपि हिंसितुं क्षमः तथा यत्नं करिष्यामि विप्ररूपोहमेव च २० सतीत्वहा॰
१८६ निस्तत्पत्न्या यत्र काले भविष्यति तत्रैव काले तन्मृत्युरिति दत्तो वरस्त्वया २१ तत्पत्न्याश्चोदरे वीर्यं मयं
मिष्यामि निश्चितं तत्क्षणे चैव तन्मृत्युर्भविष्यति न संशयः २२ पश्चात्सा देहमुत्सृज्य भविष्यति मम प्रि
या इत्युक्त्वा जगतां नाथो ददौ शूलं हराय च २३ शूलं दत्त्वा ययौ शीघ्रं हरिरभ्यंतरे मुदा भारतं च ययुर्देवा
ब्रह्मरुद्रपुरोगमाः ६४ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे एकोनविं॰
शोऽध्यायः १९ श्रीनारायण उवाच ब्रह्मा शिवं संनियोज्य संहारे दानवस्य च जगाम स्वालयं तूर्णं यथा १८६
स्थानं सुरोत्तमाः १ चंद्रभागानदीतीरे वटमूले मनोहरे तत्र तस्थौ महादेवो देवनिस्तारहेतवे २ दू॰
तं कृत्वा चित्ररथं गंधर्वेश्वरमीप्सितं शीघ्रं प्रस्थापयामास शंखचूडांतिकं मुदा ३ ॥ ३ ॥

॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ ३ ॥ ३ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. महेंद्रनगराद्धत्कृष्टं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ नागणजां महाजनानां वेश्यानां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अत्युच्चैस्तानि गगनस्पर्शीनि मः

सर्वेश्वराज्ञया शीघ्रं ययौ तन्नगरं परं महेंद्रनगरोत्कृष्टं कुबेरभुवनाधिकं ४ पंचयोजनविस्तीर्णं दै

र्घ्येतद्द्विगुणं भवेत् स्फटिकाकारमणिभिर्निर्मितं यानवेष्टितं ५ सप्तभिः परिखाभिश्च दुर्गमाभिः

समन्वितं ज्वलदग्निनिभैः शश्वत्कल्पितं रत्नकोटिभिः ६ युक्तं च वीथीशतकैर्मणिवेदिविचित्रितैः

१६० परिता वणिजां सौधैर्नानावस्तुविराजितैः ७ सिंदूराकारमणिभिर्निर्मितैश्च विचित्रितैः भूषितं भूषितै

र्दिव्यै राजभिः शतकोटिभिः ८ गत्वा ददर्श तन्मध्ये शंखचूडालयं परं अतीव वलयाकारं यथा पूर्णेंदु

मंडलं ९ ज्वलदग्निशिखाक्ताभिः परिखाभिश्च तस्त्रभिः तद्दुर्गमं च शत्रूणामन्येषां सुगमं सुखं १०

अत्युच्चैर्गगनस्पर्शि मणिशृंगविराजितं राजितं द्वादशद्वारैर्द्वारपालसमन्वितं ११ मणींद्रसारनिर्मा

730

णैः शोभितं लक्षमंदिरैः शोभितं रत्नसोपानै रत्नस्तंभविराजितं १२ तद्दृष्ट्वा पुष्पदंतोपि वरं द्वारं ददर्श १६०

सः द्वारं निरुक्तपुरुषं शूलहस्तं च सस्मितं ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥

णि शृंगानि तैर्विराजितं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ १५ ॥ रणस्य रण संबोधनं शुद्धा सुनार्थं मागतं दूतरूपं सुरूपं मुख्यानकोपि रक्षति तस्य प्रतिबंधान क्रियत इत्यर्थः एताहशः शंखचूडः
शूर इति भावः १५ रणस्य सर्वं वृत्तांतं राजानं प्रति शीघ्रं विज्ञापयत इत्युक्तन ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

तिष्ठं तं पिंगलाक्षं च ताम्रवर्णं भयंकरं कथयामास वृत्तांतं जगाम तदनुज्ञया १४ अतिक्रम्य च तद्द्वारं
९६१ जगामाभ्यंतरं पुनः नकोपि रक्षति श्रुत्वा दूतरूपं रणस्य १५ गत्वासो भ्यंतर द्वारं द्वारपालमुवाच ह
रणस्य सर्वं वृत्तांतं विज्ञापयत माचिरं १६ सतं तं पयित्वा च दूतो गंतुमुवाच ह सगत्वा शंखचूडं तं ददर्श
सुमनोहरं १७ राजमंडलमध्यस्थं स्वर्णसिंहासने स्थितं मणींद्र रचितं दिव्यं रत्नदंडसमन्वितं १८
रत्न कृत्रिम पुष्पैश्च प्रशस्तैः शोभितं सदा भृत्येन मस्तके न्यस्तं स्वर्णछत्रं मनोहरं १९ सेवितं पार्षद ग॰
णैरुचिरैः श्वेतचामरैः सुवेषं सुंदरं रम्यं रत्नभूषणभूषितं २० माल्येन लेपनं सूक्ष्मं सुवस्त्रं दधतं मुने ।
दानवेंद्रैः परिवृतं सुवेषैश्च त्रिकोटिभिः २१ शतकोटिभिरन्यैश्च भ्रमद्भिरस्त्रपाणिभिः एवंभूतं च तं ९६१
दृष्ट्वा पुष्पदंतः सविस्मयः ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥

माल्येन सहितं लेपनं दधतमित्यन्वयः २१ पुष्पदंत इति चित्ररथ गंधर्वस्यैव नामांतरं पुष्पदंत इति ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

दे॰भा॰न॰ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ पुष्पभद्रेति चंद्रभागाया नामांतरं विषयं स्वदेशं तेषां देवानां

पुष्पदंतोऽवाच राजेंद्र शिवभृत्योहं पुष्पदंताभिधः प्रभो २३ य
उवाच सच वृत्तांतं युदुक्तं शंकरेणच
दुक्तं शंकरेणैव तद्ब्रवीमि निशामय राज्यं देहि च देवानामधिकारं च सांप्रतं २४ देवाश्च शरणापन्नादे
वेशं श्रीहरिं परं हरिर्दत्वा स्वशूलं च तेन प्रस्थापितः शिवः २५ पुष्पभद्रानदीतीरे वटमूले त्रिलो
९९२ चनः विषयं देहि तेषां च युद्धं वा कुरु निश्चितं २६ गत्वा वक्ष्यामि किं शंभु प्रथतद्वद्मामपि दूतस्य
वचनं श्रुत्वा शंखचूडः प्रहस्यच २७ प्रभाते हं गमिष्यामि त्वं गच्छेत्युवाच ह स गत्वा चावदत्तूर्णं वट
मूलस्थमीश्वरं २८ शंखचूडस्य वचनं तदीयं तन्मुखोदितं एतस्मिन्नंतरे स्कंद आजगाम शिवांतिकं
२९ वीरभद्रश्च नंदी च महाकालः सुभद्रकः विशालाक्षश्च बाणश्च पिंगलाक्षो विकंपनः ३० विरूपो ९९२
विकृतिश्चैव मणिभद्रश्च बाष्कलः कपिलाख्यो दीर्घदंष्ट्रो विकटस्ताम्रलोचनः ३१ कालकंठो बलीभद्रः
कालजिह्वः कुटीचरः बलोन्मत्तो रणश्लाघी दुर्जयो दुर्गमस्तथा ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥

739

॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अष्टौ च भैरवा रौद्रा रुद्राश्चैकादशस्मृताः वसवोऽष्टौ वासवश्च आदित्या द्वादशस्मृताः ३३ हुताश
नश्च चंद्रश्च विश्वकर्माश्विनौ च तौ कुबेरश्च यमश्चैव जयंतो नलकूबरः ३४ वायुश्च वरुणश्चैव बुध
१९३ श्च मंगलस्तथा धर्मश्च शनिरीशानः कामदेवश्च वीर्यवान् ३५ उग्रदंष्ट्रा चोग्रचंडा कोटराक्षी कदमी
तथा स्वयं चाष्टभुजा देवी भद्रकाली भयंकरी ३६ रत्नेंदुसार निर्माण विमानोपरि संस्थिता रक्त
वस्त्रपरीधाना रक्तमाल्यानुलेपना ३७ नृत्यंती च हसंती च गायंती सुस्वरं मुदा अभयं ददाति भ
क्तेभ्यो भया साच भयं रिपुं ३८ बिभ्रती विकटां जिह्वां सुलोलां योजनायतां शंखचक्रगदापद्मखड्ग
चर्म धनुः शरान् ३९ खर्परं वर्तुलाकारं गंभीरं योजनायतं त्रिशूलं गगनस्पर्शि शक्तिं च योजनायतां १९२
४० मुद्गरं मुसलं वज्रं खेटं फलकमुज्वलं वैष्णवास्त्रं वारुणास्त्रं वान्हेयं नागपाशकं ४१ नारायणा
स्त्रं गांधर्वं ब्रह्मास्त्रं गारुडं तथा पर्जन्यास्त्रं पाशुपतं जृंभणास्त्रं च पार्वतं ४२ माहेश्वरास्त्रं वा
यव्यं दंडं संमोहनं तथा अव्यर्थमस्त्रकं दिव्यं दिव्यास्त्रशतकं परं ॥ ४३ ॥ ४३ ॥

॥ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

आगत्यतत्रतस्थौच योगिनीनांत्रिकोटिभिः सार्द्धंचडाकिनीनांच विकयनांत्रिकोटिभिः ४४
भूतप्रेतपिशाचाश्च कूष्मांडाब्रह्मराक्षसाः वेतालाराक्षसाश्चैव यक्षाश्चैवतु किन्नराः ४५ ताभिश्चै
१९४ वसह स्कंदःप्रणम्य चंद्रशेखरं पितुःपार्श्वे सहायार्थं समुवासतदाज्ञया ४६ अथदूतेगतेतत्र।
शंखचूड प्रतापवान् उवाचतुलसींवार्तांगत्वाभ्यंतरमेवच ४७ रणवार्त्तांचसाश्रुत्वा शुष्ककंठो
ष्ठतालुका उवाचमधुरंसाध्वीहृदयेन विदूयता ४८ तुलस्युवाचहेप्राणबंधोहेनाथ तिष्ठमे वि
सिक्षणं हेप्राणाधिष्ठातृदेवरक्षमेजीवनंक्षणं ४९ भुंक्ष्वजन्मसमासाद्य यन्मेमनसिवांछितं पास्य
म्यामित्वांक्षणंकिंचिल्लोचलाभ्यांचसादरं ५० आंदोलयंते प्राणामे मनोदग्धंचसंततं दुःस्वप्नंच।
श्च मयादृष्टश्चाद्यैव चरमेनिशि ५१ तुलसीवचनंश्रुत्वा भुक्त्वापीत्वानृपेश्वरः उवाचवचनंप्रत्यहं
हितंसत्यंयथोचितं ५२ शंखचूडउवाच कालेनयोजितंसर्वं कर्मभोगनिबंधनं शुभंहर्षणंसुखं २९६
दुःख भयं शोकश्चमंगलं ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥

॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥

740

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यापरा प्रकृतिः सैव ब्रह्मादीनामीश्वर इत्यर्थः ५७ स प्रकृतिरूप एवेश्वरः पाता हर्त्ता स्रष्टा च भवति स एव
त्मा भवति स एव कालस्यापि कर्त्ताकः ५८ स एव सृष्टिकाले स्वाभिन्नां प्रकृतिं मायां स्वां निर्माय एव कृत्स्नं चराचरं च कृतवानित्यर्थः ५९

कालेभवंतिवृक्षाश्चस्कंधवंतश्चकालतः क्रमेण पुष्पवंतश्च फलवंतश्च कालतः ५४ तेषांफ
१९५ पक्वानि प्रभवंतेवकालतः तेसर्वे फलिताः काले पातं यांतिचकालतः ५५ कालेभवंतिविश्व
स्तेनश्यंतिसुंदरि कालात्स्रष्टाचसृजति पाता यातिचकालतः ५६ संहर्त्ता संहरेत्कालेक्रमेर
तिते ब्रह्मविष्णुशिवादीनामीश्वरः प्रकृतिः परा ५७ स्रष्टा याता च संहर्त्ता स चात्मा कालन
काले स एव प्रकृतिं स्वाभिन्नां स्वेच्छया प्रभुः ५८ निर्माय कृतवान्सर्वान् विश्वस्थांश्चचराचरः
सर्वेशः सर्वरूपश्च सर्वात्मा परमेश्वरः ५९ जनं जनेन जनिता जनं याति जनेन यः जनं जनेन हरते
तं देवं भज सांप्रतं ६० यस्याज्ञया वाति वातः शीघ्रगामी च सांप्रतं यस्याज्ञया च तपनस्तपत्येव य
थाक्षणं ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥

स एव जनेन जनं जनिता जनयितेत्यर्थः तथा जनेन जनं पाति रक्षति तथा जनेन जनं हरति यस्मादेवं मूलप्रकृत्यात्मक ईश्वर एव करोति सर्वं तस्मा
त्तादृशस्येच्छां को निवारयितुं समर्थस्तर्हि किं कर्त्तव्यमिति चेत्तमेव शरणं गंतव्यमित्याह तं देवमिति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 मृत्युश्चरतिजंतुषिति तथाच श्रुतिः भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचमइति ६२ ॥

यथाक्षणं वर्षतींद्रो मृत्युश्चरति जंतुषु यथाक्षणं दहत्यग्निश्चंद्रो भ्रमति शीतवान् ६२ मृत्यो
मृत्युं कालकालं यमस्यच यमं परं विभुं स्रष्टुश्च स्रष्टारं पातुश्च पातकं भवे ६३ संहर्तारं च सं
१९६ हर्तुस्तं देवं शरणं व्रज को वा बंधुश्च केषां वा सर्वबंधुं भज प्रिये ६४ अहं को वा च त्वं का वा वि
धिना योजितः पुरा त्वया सार्द्धं कर्मणा च पुनस्तेन वियोजितः ६५ अज्ञानी कातरः शोके वि
पत्तौ न च पंडितः सुखे दुःखे भ्रमत्येव कालनेमिक्रमेण च ६६ नारायणं तं सर्वेशं कांतं यास्य
सि निश्चितं तपः कृतं पदर्थे च पुरा बदरिकाश्रमे ६७ मयालं तपसा लब्धा ब्रह्मणस्तु वरेण च।
हर्यर्थे यच्च वा तपो हरिं प्राप्स्यसि कामिनि ६८ वृंदावने च गोविंदं गोलोके त्वं लभिष्यसि अहं
यास्यामि तल्लोकं तनुं त्यक्त्वा च दानवी ६९ तत्र द्रक्ष्यसि मां त्वं च द्रक्ष्यामि त्वां च सांप्रतं आगमं
राधिकाशापाद्भारते च सुदुर्लभं ७० पुनर्यास्यामि तत्रैव कः शोको मे शृणु प्रिये त्वं च देहं १९६
परित्यज्य दिव्यरूपं विधाय च ७१

74)

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥४॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्कालंप्राप्यसिहरिंमाकांतेकातराभव इत्युक्त्वाचदिनांतेचतयासार्द्धंमनोहरं ७२ सुधा
पशोभनेतल्पेपुष्पचंदनचर्चिते नानाप्रकारविभवंचकाररत्नमंदिरे ७३ रत्नप्रदीपसंयुक्ते
१९७ स्त्रीरत्नंप्राप्यसुंदरी निनायरजनीराजाक्रीडाकौतुकमंगलैः ७४ कृत्वावश्यसितांकांतां रु
दंतीमतिदुःखितां कृशोदरीनिराहारांनिमग्नांशोकसागरे ७५ पुनस्तांबोधयामासदिव्यज्ञा
नेनज्ञानवित् पुराकृष्णेनयद्दत्तंभांडीरेतत्त्वमुत्तमं ७६ सचतस्यैददौसर्वंसर्वशोकहरंपरं
ज्ञानंसंप्राप्यसादेवीप्रसन्नवदनेक्षणा ७७ क्रीडांचकारहर्षेणसर्वंमत्वेतिनश्वरं तौदंपतीच
क्रीडंतौनिमग्नौसुखसागरे ७८ पुलकांचितसर्वांगौमूर्छितौनिर्जनेमुने अंगप्रत्यंगसंयुक्तौसु
प्रीतौसुरतोत्सुकौ ७९ एकांगौचतथातौद्वौचार्द्धनारीश्वरौयथा प्राणेश्वरंचतुलसीमेनेप्राणाधि १९७
कंपरं ८० प्राणाधिकांचतांमेनेराजाप्राणेश्वरींसतीं तौस्थितौसुखसुप्तौचतंद्रितौसुंदरौसमौ
८१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ इति श्रीदेवीभागवतटिलके नवमस्कंधे विंशोध्यायः २० अशीतिपद्यवद्भिस्तु शंकर

सुवेषौसुखसंभोगाद्वेष्टौसुमनोहरौ क्षणंसुचेतनौतौच्चकथयंतौरसाश्रयात् ८२ कथांमनो
रमांदिव्यांहसंतौचक्षणंपुनः क्षणंचकेलिसंयुक्तौरसभावसमन्वितौ ८३ सुरतेविरतिर्नास्ति
१६८ नौतद्विषयपंडितौ सततंजययुक्तौहौक्षणंनैवपराजितौ ८४ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापु
राणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेशक्तिप्रादुर्भावेविंशोध्यायः २० श्रीनारायणउवाच श्री
कृष्णंमनसाध्यात्वारक्षःकृष्णपरायणः ब्राह्मेमुहूर्तेउत्थायपुष्पतल्पान्मनोहरात् १ रात्रिवा
सःपरित्यज्यस्नात्वामंगलवारिणा धौतेचवाससीधृत्वाकृत्वातिलकमुज्वलं २ चकारान्हिक
मावश्यमभीष्टदेववंदनं दध्याज्यमधुलाजांश्चददर्शवस्तुमंगलं ३ रत्नश्रेष्ठंमणिश्रेष्ठंवस्त्रश्रे
ष्ठंचकांचनं ब्राह्मणेभ्योददौभक्त्यायथानित्यंचनारद ४ अमूल्यरत्नंयत्किंचिन्मुक्तामाणिक्यही
रकं ददौविप्रायगुरवेयात्रामंगलहेतवे ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १६८

उमहेश्वयोः युद्धं महावासकरं यथावद्भिवर्ण्यते तत्युत्तरं जातं इत्तमाह श्रीकृ
ष्णमितिरक्षोराक्षसः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नित्यं नित्यदानं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गजरत्नमश्वरत्नंधनरत्नंमनोहरं ददौसर्वंदरिद्रायविप्रायमंगलायच ६ भांडाराणांस
हस्राणिनगराणांद्विलक्षकं ग्रामाणांशतकोटिंचब्राह्मणायददौमुदा ७ पुत्रंकृत्वातुराज्यें
द्रंसर्वेषुदानवेषुच पुत्रेसमर्थभार्यांतांराज्यंचसर्वसंपदं ८ प्रजानुचरसंघंचभांडारंवाहना
१९६ दिकं स्वयंसन्नाहयुक्तश्चधनुष्पाणिर्बभूवह ९ भृत्यद्वाराक्रमेणैवचकारसैन्यसंचयं अश्वानां
चत्रिलक्षेणलक्षेणवरहस्तिनां १० रथानामयुतेनैवधानुष्काणांत्रिकोटिभिः त्रिकोटिभिर्वै
र्मिणांचशूलिनांचत्रिकोटिभिः ११ कृत्वासेनापरिमितादानवेंद्रेणनारद तस्यांसेनापतिर्वै
वयुद्धशास्त्रविशारदः १२ महारथःसविज्ञेयोरथिनांप्रवरोरणे त्रिलक्षाक्षौहिणीसेनापतिं
कृत्वानराधिपः १३ त्रिंशदक्षौहिणीवाद्यंभांडौघंचचकारह वहिर्बभूवशिविरान्मनसाश्रीह १९६
रिंस्मरन् १४ रत्नेंद्रसारनिर्माणविमानमारुरोहसः गुरुवर्गान्पुरस्कृत्यमययौशंकरांतिकं
॥१५॥

॥ १२ ॥ भांडौघंद्रव्यसमूहं त्रिंशदक्षौहिणीबंधंपीडितंचकार रक्षतं त्रिंशदक्षौहिणीभिश्चकारेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुण्यभद्रानदीतीरेयत्राक्षयवटःशुभः सिद्धाश्रमंचसिद्धानांसिद्धिक्षेत्रंचनारद १६ कपिलस्य
तपःस्थानंपुण्यक्षेत्रेचभारते पश्चिमोदधिपूर्वेचमलयस्यचपश्चिमे १७ श्रीशैलोत्तरभागे
२०१ चगंधमादनदक्षिणे पंचयोजनविस्तीर्णेदैर्घ्येशतगुणस्तथा १८ शुद्धस्फटिकसंकाशभार
तेचसुपुण्यदा शाश्वतीजलपूर्णाचपुण्यभद्रानदीशुभा १९ लवणोदधिप्रियाभार्याशश्वत्सौ
भाग्यसंयुता शरावतीमिश्रिताचनिर्गतासाहिमालयात् २० गोमंतीवामतःकृत्वाप्रविष्टा
743
पश्चिमोदधौ तत्रगत्वाशंखचूडोददर्शचंद्रशेखरं २१ वटमूलेसमासीनंसूर्यकोटिसमप्रभं॥
कृत्वायोगासनंदृष्ट्वामुद्रामुक्तंचसस्मितं २२ शुद्धस्फटिकसंकाशंज्वलंतंब्रह्मतेजसा त्रिशूलप
ट्टिशधरंव्याघ्रचर्मांबरंवरं २३ भक्तमृत्युहरंशांतंगौरीकांतमनोहरं तपसांफलदातारंदातारं
सर्वसंपदां २४ आशुतोषंप्रसन्नास्यंभक्तानुग्रहकातरं विश्वनाथंविश्वबीजंविश्वरूपंचविश्व २०१
जं २५ विश्वंभरंविश्ववरंविश्वसंहारकारकं कारणंकारणानांचनरकार्णवतारणं २६ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ध्यानप्रदंज्ञानबीजंज्ञानानंदंसनातनं प्रवरुह्यविमानाच्चतंदृष्ट्वादानवेश्वरः २७ सर्वैःसार्धंभ
क्तियुक्तःशिरसाप्रणनामसः वामतोभद्रकालीचस्कंदंचतत्पुरःस्थितं २८ आशिषंचददौतस्मै
२०१ कालीस्कंदस्त्वथशंकरः उत्तस्थुरागतंदृष्ट्वासर्वेनंदीश्वरादयः २९ परस्परंचभाषांतेचक्रुस्तत्रचसं
मतं राजाकृत्वाचसंभाषामुवासशिवसन्निधौ ३० प्रसन्नात्मामहादेवोभगवांस्तमुवाचह म
हादेवउवाच विधाताजगतांब्रह्मापिताधर्मस्यधर्मवित् ३१ मरीचिस्तस्यपुत्रश्चवैष्णवश्चापि
धार्मिकः कश्यपश्चापितत्पुत्रोधर्मिष्ठश्चप्रजापतिः ३२ दक्षःप्रीत्याददौतस्मैभक्त्याकन्यास्त्रयोद
श तासेकाचदनुःसाध्वीतत्सौभाग्यविवर्धिता ३३ चत्वारिंशद्दनोःपुत्रादानवास्तेजसोल्बणाः
तेष्वेकोविप्रचित्तिश्चमहाबलपराक्रमः ३४ तत्पुत्रोधार्मिकोदंभोविष्णुभक्तोजितेंद्रियः ज २०२
जापपरमंमंत्रंपुष्करेलक्षवत्सरं ३५ शुक्राचार्यंगुरुंकृत्वाकृष्णस्यपरमात्मनः तदाक्लांतनयं
प्रायपरंकृष्णपरायणं ३६ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी.भा.न. ३७।३८। ३९ देवानांभ्रमेविषयेमिथ्यारूपेविषयेतवकिंवाफलंनकिमपीत्यर्थः ४०।४१ सर्वेपूर्वंदेवासुराःकश्यपवंश्याः

पुरात्वंपार्षदोगोपोगोपेष्वपिसुधार्मिकः अधुनाधिकारापाद्मात्तेशानवेश्वरः ३७ आब्र
ह्मत्वपर्यंतंतुच्छंमेनेचवैष्णवः सालोक्यसार्ष्टिसारूप्यसामीप्यंचहरेरपि ३८ दीयमानंनगृह्णं
२०२ तिवैष्णवाःसेवनंविना ब्रह्मत्वममरत्वंवातुच्छंमेनेचवैष्णवः ३९ इंद्रत्वंवामनुत्वंवानमेनेग
णनासुच कृष्णभक्तस्यतेकिंवादेवानांविषयेभ्रमे ४० देहिराज्यंचदेवानांमत्प्रीतिंरक्षभूमिप
सुखंस्वराज्येत्वंतिष्ठदेवास्तिष्ठंतुवैपदे ४१ अलंभूतविरोधेनसर्वेकश्यपवंशजाः यानिकानि
७५५ पापानिब्रह्महत्यादिकानिच ४२ ज्ञातिद्रोहस्यपापानिकलांनार्हंतिषोडशीं स्वसंपदांचहानिंच
यदिराजेंद्रमन्यसे ४३ सर्वावस्थास्वसमतांकेषांयातिचसर्वदा ब्रह्मणश्चतिरोभावोलयेप्राकृति
केसदा ४४ आविर्भावःपुनस्तस्यप्रभावादीश्वरेच्छया ज्ञानंवदिश्वतपसास्मृतिलोपश्चनिश्चि
तं ४५ करोतिसृष्टिंज्ञानेनस्रष्टासोपिक्रमेणच परिपूर्णतमोधर्मःसत्येसत्याश्रयेसदा ४६ २०२

त्वज्ञातेंबधवोतेनपरस्परंद्रोहोऽयुक्तइत्यर्थः ४२ देवेभ्योराज्येदत्तेममसंपदोहानिःस्यात्तत्राह स्वसंपदामिति ४३।४४॥४५
ब्रह्मणोन्यूनत्वंकालवशादुपपाद्यधर्मस्यापिन्यूनत्वमाह धर्मःसत्येइतिसत्येसत्ययुगेपूर्णोधर्मइत्यर्थः ४६॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ४७ कुह्वांममावास्यायां ४८ ॥ ४९ ॥ प्रकांडतांप्रचंडतां ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

त्रिभागःसोपित्रेतायांद्विभागोद्वापरेस्मृतः एकभागःकलौपूर्वंतदंशश्चक्रमेणच ४७ कु
लांमात्रंकलेःशेषेकुहांचंद्रकलायथा ॥ दृक्तेजोरवेर्ग्रीष्मेनतादृक्छिशिरेपुनः ४८ दि
२०३ नेषुयादृक्मध्यान्हेसायंप्रातर्नतत्समं उदयंयातिकालेनबाल्यतांचक्रमेणच ४९ प्रकां
तांचतस्याःकालेसंपुनरेतिसः दिनेभ्यस्तंयातिकालेनदुर्दिनेघने ५० राहुग्रस्तेकंपि
नश्चपुनरेवप्रसन्नतां परिपूर्णतमश्चंद्रःपूर्णिमायांचजायते ५१ तादृशोनभवेन्नित्यंक्षयंया
तिदिनेदिने पुनश्चपुष्टिमायातिपरःकुहांदिनेदिने ५२ संपयुक्तःशुक्लपक्षेकस्मिन्म्लानश्च
पक्षगः राहुग्रस्तेदिनेम्लानोदुर्दिनेनविरोचने ५३ कालेचंद्रोभवेच्छुक्लोभ्रष्टश्रीःकालभे
दतः भविष्यतिबलिश्चेंद्रोभ्रष्टःश्रीःसुतलेधुना ५४ कालेनपृथ्वीसस्याढ्यासर्वाधारावसुंध
रा कालेजलेनिमग्नासातिरोभूतांचबिल्हुना ५५ कालेनयंतिविश्वानिप्रभवंत्येवकालतः २०३
चराचराश्चकालेननश्यंतिप्रभवंतिच ५६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

५४ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ यथैते कालेन नश्यंति नत्र नत्दुःखं तथा मम संपत्स्वं चनंश्यसि तत्र किंदुःखमित्यर्थः तर्हिमृत्युनादिदोषाभाववान् कस्तत्राह॥
ईश्वरस्यैवेति यस्मात्परमात्मनोनुग्रहादहंमृत्युंजयोजातोयच प्राकृतंलयं पश्यामि कारणात्मना भिन्नः सन् सईश्वर इत्य
थी सर्वेश्वरेमाया विशिष्टत्वान्माया शक्तिप्रकृतिपुरुष इत्यादिशब्दैर्व्यवह्रियते गजशरीरे प्रविष्टचैतन्यस्य गज इतिव्यवहार

२०४ ईश्वरस्यैवसमस्ताब्रह्मणःपरमात्मनः अहंमृत्युंजयोयस्मादसंख्यंप्राकृतंलयं ५७ अदर्शं
चापिद्रक्ष्यामिवारंवारंपुनःपुनः सचप्रकृतिरूपंचसएवपुरुषःस्मृतः ५८ सचात्मासचजी
वश्चनानारूपधरःपरः करोतिसततंयोहितन्नामगुणकीर्त्तनं ५९ कालेमृत्युंसजयतिज
745
न्मरोगंभयंजरां स्रष्टाकर्त्ताविधिस्तेनपाताविष्णुःकृतोभवेत् ६० अहंकृतश्चसंहर्त्तावयंविष
यिणःकृताः कालाग्निरुद्रंसंहारेनियोज्यविषयेन्नृप ६१ अहंकरोमिसततंतन्नामगुण
कीर्तनं तेनमृत्युंजयोहंचजानेनानेननिर्भयः ६२ मृत्युर्मृत्युभयाद्यातिवैनतेयादिवोरगाः २०५
इत्युक्त्वासचसर्वेशःसर्वभावनतत्परः ६३

वन ५७।५८ अतोजन्ममरणादिभयमवश्यभावित्वात्त्याज्यमेव तर्हि किंकर्त्तव्यमितिचेत्सर्वभावेन स्व प्रकृतिरूपः सएवाराधनीय
इत्याह तच्चामेति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ६४।६५।६५ गृहीत्वेति धर्मवद्भिर्भवद्भिर्बलिधनं गृहीत्वा कुतः प्रस्थापितस्तत्र किं न ज्ञातिद्रोहो स्तीति तत्सात्त्वये पदे शेकुशला एव यूय मिति मतिर्भातीत्यभिप्रायः तस्मात्कालेगत मैश्वर्यमधुनाम यो र्ध्वसमुद्द्रते न त्कथं जीवन् दास्यामीति भावः ६७ तदिं बलिस्त्वया कु तो नोध्वत इति चेत्सामर्थ्याभावादित्याह सुतलाच्चेति समुद्धर्तुं बलिमिति शेषः कुतः सामर्थ्याभावो यतस्तत्र बलिद्वारि गदाधरस्ति

२०५ विरराम च शंभुश्च सभामध्ये च नारद एज्जातद्वचनं श्रुत्वा प्रशशंस पुनः पुनः ६४ उवाच म धुरं देवं परं विनयपूर्वकं शंखचूड उवाच त्वया यत्कथितं देव नान्यथा वचनं स्मृतं ६५ त थापि किंचिद्यथार्थं श्रूयतां मन्निवेदनं ज्ञातिद्रोहे महत्पापं त्वयोक्तमधुना च यत् ६६ गृही त्वा तस्य सर्वस्वं कुतः प्रस्थापितो बलिः मया समुद्धृतं सर्वमूर्ध्वमैश्वर्यमीश्वर ६७ सुतलाच्च समुद्धर्तुं नालं तत्र गदाधरः सभ्रातृको हिरण्याक्षः कथं देवैश्च हिंसितः ६८ शुंभादयश्चा सुराश्च कथं देवैर्निपातिताः पुरा समुद्रमथने पीयूषं भक्षितं सुरैः ६९ क्लेशभाजो वयं तत्र ते सर्वे फलभोगिनः क्रीडाभांडमिदं विश्वं प्रकृतेः परमात्मनः ७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २०५

इति तत्रत्यर्थः तथानेके पराधा भवतां संतीत्याह सभ्रातृक इति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ते सर्वे देवाः प्रकृतेर्मूलप्रकृतिसंबंधस्य परात्मनः। इत्यर्थः ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ७१ ॥ पराजयोजयांश्चेति कदाचित्तेषांजय पराजयौ कदाचिदस्माकमित्यर्थः इदं त्वधिकमित्याह तदा वयोरिति आवयोर्देवासुरयो
र्विरोधे त्वागमनंनिःफलं ७२ कुतइतिचेत्तत्र देवासुरयोःसमत्वादित्याह सम संबंधिन इति सम संबंधिनो वंधो देवासुरमित्र स्तत्वागमनंनोचि
तमिति भावः किंच इयंते इति अस्माभिः सह युद्धे तव महती लज्जा अस्मा सुनीचत्वात् त्वपि महत्त्वात् ॥ ७३ ॥ किंच जयेपीति अस्माकंजये

२०६ यस्मैयत्रसददातितस्यैश्वर्यंभवेत्तदा देवदानवयोर्वादःशश्वन्नैमित्तिकःसदा ७१ पराज
योजयस्तेषांकालेस्माकंक्रमेणच तदावयोर्विरोधेत्वागमनंनिःफलंपरं ७२ समसंबंधिनो
बंधोरीश्वरस्यमहात्मनः इयंतेमहतीलज्जायुद्धेस्माभिःसहाधुना ७३ जयेतवाधिकाकी
र्तिर्हानिश्चैवपराजये इत्येतद्वचनंश्रुत्वाप्रहस्यचत्रिलोचनः ७४ यथोचितमुत्तरंतमुवाचदानवे
श्वरं महादेवउवाच युष्माभिःसहयुद्धेमेत्रस्तवंशसमुद्भवैः ७५ कालज्जामहतीराजन्नाकीर्तिर्वा
पराजये युद्धमादौहरेरेवमधुनाकैटभेनच ७६ हिरण्यकशिपोश्चैवसहतेनात्मनानृप हिर
ण्याक्षस्ययुद्धंचपुनस्तेनगदाभृता ७७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २०६

अस्माकमेवाधिकाकीर्तिस्तवजयेतु नतादृशी नहिं सिंहः सगालं हत्वा कीर्तिं लभते तव पराजयेतु तव महती हानिर्न तथास्माकं संभवतीति विशेषं इति
॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा०नं० ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ कालज्ञेति अस्माकं देवतानां दैत्यैः सहयुद्धं कर्त्तव्यमित्येव सनातनो धर्म्म इति ॥ ततो न क्षोपितव्योत्यर्थः ८० ॥
शरणस्याश्रयस्य हरेः प्रेषित इत्यर्थः ८१ ॥ ८२ इति श्री देवीभागवततिलके नवमस्कंधे एकविंशोध्यायः २१ पंचसप्तमियपैस्तुयुद्धारंभः
सर्वोच्यते यथा देवासुराणां च पराक्रमं उदीर्यते शंखचूडो युद्धार्थं मुस्थितवान् इत्युक्तं तदुत्तरं जातं वृत्तमाह शिवं प्रणम्येति १ ॥ २ ॥

२०७ त्रिपुरैः सह युद्धं च मयापि च पुराकृतं सर्वेश्वर्याः सर्वमातुः प्रकृत्याश्च बभूव ह ७८ सह शुंभा
दिभिः पूर्वं समरः परमाद्भुतः पार्षदप्रवरस्त्वं च कृष्णस्य परमात्मनः ७९ ये ये हताश्च दैतेयाः न
हि केपि त्वया समाः कालज्ञामहतीलज्जा मम युद्धे त्वया सह ८० सुराणां शरणस्यैव प्रेषितश्च
हरेरहो देहि राज्यं च देवानामिति मे निश्चितं वचः ८१ इत्युक्त्वा शंकरस्तत्र विराम च नारद उत
स्थौ शंखचूडश्च स्वामात्यैः सह सत्वरं ८२ इति श्री देवीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां
संहितायां नवमस्कंधे नारद श्रीनारायणसंवादे एकविंशोध्यायः २१ श्रीनारायण उवाच शिवं २०७
प्रणम्य शिरसा दानवेंद्रः प्रतापवान् समारुरोह यानं च सहामात्यैः स सत्वरः १ ॥ ॥ ॥

॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देःभाग॥ २ ॥ केनसाकंकस्ययुद्धंहंद्वयुद्धंजातंतदाह स्वयंमहेंद्र इति ॥ ३ अनवलीयांता दैत्याः मथमांता देवाः ॥ ४ ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गोधामुखादिभिरादित्यायायुयुधुः एकादशरुद्राएकादशभयंकरैर्दैत्यैर्युयुधुः ॥ १० ॥ मः

शिवःससैन्यंदेवांश्चप्रेरयामाससत्वरं दानवेंद्रःससैन्यश्चयुद्धारंभेवभूवह २ स्वयंमहेंद्रोयु
२०८ युधेसार्द्धंचवृषपर्वणा भास्करोयुयुधेथ प्रचितिनासहसत्वरः ३ दंभेनसहचंद्रश्चचकारए
रसंरणं कालस्वरेणकालश्चगोकर्णेनहुताशनः ४ कुबेरःकालकेयेन विश्वकर्मामयेनच
भयंकरेणमृत्युश्चसंहारेणमनास्तथा ५ विकंकणेनवरुणश्चंचलेनसमीरणः बुधश्चघृत
पृष्ठेनरक्ताक्षेणशनैश्वरः ६ जयंतोरत्नसारेणवसवोवर्चसांगणैः अश्विनौचदीप्तिमताधूम्रे
णनलकूबरः ७ धुरंधरेणधर्मश्चउषाक्षेणचमंगलः शोभाकरेणवैभानुःपिठरेणचमन्म
थः ८ गोधामुखेनचूर्णेनखड्गेनचध्वजेनच कांचीमुखेनपिंडेनधूम्रेणसहनंदिना ९ विश्वे
नचपलाशेनादित्यायायुयुधुःपरे एकादशचरुद्रावैएकादशभयंकरैः १० महामारीचयुयु
धेचोग्रचंडादिभिःसह नंदीश्वरादयःसर्वेदानवानांगणैःसह ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २०८

हा मारीदैत्यपक्षीपाउग्रचंडादयो देवताः ॥ ११ ॥ १९ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

युयुधुश्च महायुद्धे प्रलयेपि भयंकरे वरमूले च शंभुश्च तस्थौ कल्यासुतेन च १२ सर्वे च यु
युधुः सैन्यसमूहाः सततं मुने रत्नसिंहासने रम्ये कोटिभिर्दानवैः सह १३ जवासशंखचूडश्
२०४ रत्नभूषणभूषितः शंकरस्य च ये योधा दानवैश्च पराजिताः १४ देवाश्च दुद्रुवुः सर्वे भीता
श्च क्षतविग्रहाः चकार कोपं स्कंदश्च देवेभ्यश्चाभयं ददौ १५ बलं च स्वगणानां च वर्द्धयामा
स तेजसा सोयमेकश्च युयुधे दानवानां गणैः सह १६ अक्षौहिणीनां शतकं समरे च जघा
नसः असुरान् पातयामास कालीकमललोचना १७ ययौ रक्तं दानवानामतिक्रुद्धा ततः परं द
शलक्षं गजेंद्राणां शतलक्षं च कोटिशः १८ समादायैकहस्तेन मुखे चिक्षेप लीलया कबंधानां सह
स्रं च ननर्त समरे मुने १९ स्कंदस्य शरजालेन दानवाः क्षतविग्रहाः भीताश्च दुद्रुवुः सर्वे महारणपरा
क्रमाः २० वृषपर्वा विप्रचित्तिर्दंभश्चापि विकंकणः स्कंधेन सार्धं युयुधुस्ते सर्वे विक्रमेण च २१ म
हामारी च युद्धे न बभूव पराङ्मुखी बभूवुस्ते च संक्षुब्धाः स्कंदस्य शक्तिपीडिताः ॥ २२ ॥

॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा.नं॥ २३ ॥ राजा शंखचूडः ॥ २४ ॥ वन्हुत्थानं परस्पर शस्त्रघर्षणात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

नदुद्रुवुर्भया स्वर्गे पुष्पवृष्टिर्बभूवह स्कंदस्य समरं दृष्ट्वा महारुद्रं समुल्बणं २३ दानवानां
२१० क्षयकरं यथा प्राकृतिको लयः राजा विमानमारुह्य चकार बाणवर्षणं २४ नृपस्य शरवृ
ष्टिश्च घनस्य वर्षणं यथा महाघोरं चकारश्च वन्ह्युत्थानं बभूव च २५ देवाः प्रदुद्रुवुः सर्वे
प्यन्येनंदीश्वरादयः एकएव कार्तिकेयस्तस्थौ समरमूर्धनि २६ पर्वतानां च सर्पाणां शि
७४८ लानां शाखिनां तथा नृपश्चकार वृष्टिं च दुर्वारां च भयंकरीं २७ नृपस्य शरवृष्ट्या च प्रहितः शि
वनंदनः नीहारेणच सांद्रेण प्रहितो भास्करो यथा २८ धनुश्चिच्छेद स्कंदस्य दुर्वहं च भयंकरं
बभंज च रथं दिव्यं चिच्छेद रथपीठकान् २९ मयूरं जर्जरीभूतं दिव्यास्त्रेण चकार सः शक्तिं चिक्षे
द सूर्यभां तस्य वक्षस्य घातिनीं ३० क्षणं मूर्छां च संप्राप बभूव चेतनः पुनः गृहीत्वा तद्धनुर्दिव्यं २११
यद्दत्तं विष्णुना पुरा ३१ रत्नेंद्रसारनिर्माणं यानमारुह्य कार्तिकः शस्त्रास्त्रं च गृहीत्वा च चकार
रणमुल्बणं ३२

वक्षस्य वक्षस इत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा·न· ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

सर्वांश्चपर्वतांश्चैववृक्षांश्चप्रस्तरांस्तथा सर्वांश्चिच्छेदकोपेनदिव्यास्त्रेणशिवात्मजः ३३ वह्निंनि
र्वापयामासपार्जन्येनप्रतापवान् रथंधनुश्चचिच्छेदशंखचूडस्यलीलया ३४ सन्नाहंसारथिं
चैवकिरीटंमुकुटोज्ज्वलं चिक्षेपशक्तिंशुभ्राभांदानवेंद्रस्यवक्षसि ३५ मूर्छांसंप्राप्यराजाच
२११ चेतनश्चबभूवह आरुरोहयानमन्यंधनुर्जग्राहसत्वरः ३६ चकारशरजालंचमाययामयि
नांवरः गुहंचच्छादसमरेशरजालेननारद ३७ जग्राहशक्तिमव्यर्थांशतसूर्यसमप्रभां प्रलया
ग्निशिखारूपांविष्णोश्चतेजसावृतां ३८ चिक्षेपतांचकोपेनमहावेगेनकार्तिके पपातशक्ति
स्तस्यांगेवह्निराशिरिवोज्ज्वला ३९ मूर्छांसंप्रापशक्त्याचकार्तिकेयोमहाबलः कालीगृहीत्वातं
क्रोडेनिनायशिवसन्निधौ ४० शिवस्तंचापिज्ञानेनजीवयामासलीलया ददौबलमनंतंचस
मुत्तस्थौप्रतापवान् ४१ कालीजगामसमरंरक्षितुंकार्तिकस्यया वीरास्तामनुमनुजग्मुश्चते २११
चनंदीश्वरादयः ४२

॥ ४१ ॥ कार्त्तिकस्य स्कंदस्य समरं रक्षितुं ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सर्वे देवाश्च गंधर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः वाद्यभांडश्च बहुशः शतशो मधुवाहकाः ४३ साच गत्वा
यसंग्रामं सिंहनादं चकार च देव्याश्च सिंहनादेन प्रापुर्मूर्छां च दानवाः ४४ अट्टहासम[illegible]वं च
२१२ कार च पुनः पुनः दृष्ट्वा ययौ च माध्वीकं ननर्त रणमूर्धनि ४५ उग्रदंष्ट्रा चोग्रदंडा कोटवी च पपौ म
धु योगिनी डाकिनीनां च गणाः सुरगणादयः ४६ दृष्ट्वा कालीं शंखचूडः शीघ्रमाजौ समाययौ दा
749 नवाश्च भयं प्रापू राजा तेभ्यो भयं ददौ ४७ काली चिक्षेप वह्निं च प्रलयाग्निशिखोपमं राजा नि
र्वापयामास पार्जन्येन च लीलया ४८ चिक्षेप वारुणं सा च तीव्रं च महदद्भुतं गांधर्वेण च चिच्छे
द दानवेंद्रश्च लीलया ४९ माहेश्वरं प्रचिक्षेप काली वह्निशिखोपमं राजा जघान तां शीघ्रं वैष्णवे
न च लीलया ५० नारायणास्त्रं सा देवी चिक्षेप मंत्रपूर्वकं राजा ननाम तं दृष्ट्वा चावरुह्य रथात्सो २१२
५१ ऊर्ध्वं जगाम तच्चास्त्रं प्रलयाग्निशिखोपमं पपात शंखचूडश्च भक्त्या तं दंडवद्भुवि ५२ ॥॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पाशुपतास्त्रत्यागं निरोद्धुं आकाशवाणी बभूवेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

ब्रह्मास्त्रंसाचचिक्षेपयत्नतोमंत्रपूर्वकं ब्रह्मास्त्रेणमहाराजानिर्वापंचचकारसः ५३ नरा
चिक्षेपदिव्यास्त्रंसादेवीमंत्रपूर्वकं राजादिव्यास्त्रजालेनतन्निर्वाणंचकारच ५४ देवीचिक्षेप
२१३ शक्तिंचयत्नतोयोजनायतां राजादिव्यास्त्रजालेनशतखंडंचकारह ५५ जग्राहमंत्रपूतंच
देवीपाशुपतंरुषा निक्षेपणंनिरोद्धुंचवाग्बभूवाशरीरिणी ५६ मृत्युःपाशुपतेनास्तिनृप
स्यचमहात्मनः यावदस्तिचमंत्रस्यकवचंचहरेरिति ५७ यावत्सतीत्वमस्यैवसत्याश्चनृप
योषितः तावदस्यजरामृत्युर्नास्तीतिब्रह्मणोवचः ५८ इत्याकर्ण्यभद्रकालीनतच्चिक्षेपशस्त्र
कं शतलक्षंदानवानांजग्रासलीलयाक्षुधा ५९ ग्रस्तुंजगामवेगेनशंखचूडंभयंकरी दिव्या
स्त्रेणसुतीक्ष्णेनवारयामासदानवः ६० खड्गंचिक्षेपसादेवीग्रीष्मसूर्योपमंयथा दिव्यास्त्रेण
दानवेंद्रःशतखंडंचकारसः ६१ पुनर्ग्रस्तुंमहादेवीवेगेनचजगामतं सर्वसिद्धेश्वरःश्रीमान् २१३
ववृधेदानवेश्वरः ६२

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ग्रस्तुं ग्रसितुं ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ नु॰ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ देव्या सहबाहुयुद्धं न चकार किंतु देवीं ननाम किंच देव्या अस्त्रं स्वयं चिच्छेद न तु तस्या उपरि स्वयं चिक्षेप।
स्वतेजसा अस्त्रं जग्राह तु कुतो नास्त्रं विक्षेपयतो वैष्णवस्ततो मातृबुध्या नास्त्रं चिक्षेप ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

वेगेन मुष्टिना काली कोपयुक्ता भयंकरी बभंज च रथं तस्य जघान सारथिं सती ६३ सा च शूलं
२१४ च चिक्षेप प्रलयाग्निशिखोपमं वामहस्तेन जग्राह शंखचूडः सलीलया ६४ मुष्ट्या जघान तं दे
वी महाकोपेन वेगतः बभ्राम च तया दैत्यः क्षणं मूर्छामवाप च ६५ क्षणेन चेतनां प्राप्य स
मुत्तस्थौ प्रतापवान् न चकार बाहुयुद्धं देव्या सह ननाम तां ६६ देव्याश्चास्त्रं स चिच्छेद जग्रा
750 ह च स्वतेजसा नास्त्रं चिक्षेप तां भक्त्या मातृभक्त्या तु वैष्णवः ६७ गृहीत्वा दानवं देवी भ्रामयि
त्वा पुनः पुनः ऊर्ध्वं च प्रापयामास महावेगेन कोपिता ६८ ऊर्ध्वात्स पपात वेगेन शंखचूडः प्रता
पवान् निपत्य च समुत्तस्थौ प्रणम्य भद्रकालिकां ६९ रत्नेंद्रसारनिर्माणं विमानं सुमनोहरं।
आरुरोह हर्षयुक्तो न विश्रांतो महारणे ७० दानवानां च क्षतजं सा देवी च पपौ क्षुधा पीत्वा २१५
भुक्त्वा भद्रकाली जगाम शंकरांतिकं ७१ उवाच रणवृत्तांतं पौर्वापर्यं यथाक्रमं श्रुत्वा जहास
शंभुश्च दानवानां विनाशनं ७२ ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ पाशुपतेन हंतुमुपक्रेस्यर्थः तदेतिशेष ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे द्वाविंशोध्यायः २२ अथाधिके
स्त्रिंशद्भिः पद्यैरथ जनार्दनः शंखचूडस्य कवचं जहारेति वर्ण्यते भद्रकालीवाक्यश्रवणोत्तरं शिवो यच्चकार तदाह शिवस्तत्त्वमिति।

लक्षं च दानवेंद्राणाम वशिष्टं रणेऽधुना भुंजंस्त्वं निर्गतं वक्त्रात्तदन्यं भुक्तमीश्वर ७३ संग्रामे दा
नवेंद्रं च हंतुं पाशुपतेन वै अवध्यस्तव राजेति वागभूद्वाशरीरिणी ७४ राजेंद्रश्च महाज्ञानी
२१५ महाबलपराक्रमः नचक्षिपेदमपस्त्रंचिच्छेदममसायकं ७५ इतिश्रीदेवीभागवते मह
पुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे द्वाविंशोध्यायः २२ श्रीनारायण उवाच शिवस्त
त्त्वं समाकर्ण्य तत्त्वज्ञानविशारदः ययौ स्वयं च समरे स्वगणैः सह नारद १ शंखचूडः शिवं
दृष्ट्वा विमानादवरुह्य च ननाम परया भक्त्या शिरसा दंडवद्भुवि २ तं प्रणम्य च वेगेन विमान
मारुरोह सः तूर्णं चकार सन्नाहं धनुर्जग्राह दुर्वहं ३ शिवदानवयोर्युद्धं पूर्णमब्दशतं मुने २१५
न बभूवतुरन्योन्यं ब्रह्मन्जयपराजयौ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

युद्धवृत्तांतरूपं तत्त्वमित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ तं प्रणम्येति एतादृशोयं भगवद्भक्त इति भावः सन्नाहं रक्षो योगं ३ अब्दशत
मभूदिति शेषः ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

751

दे॰भा॰न॰ ५ ॥ उद्धृतमुत्थितं दानवानां शतकमनेके दानवा इत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पश्चात्त्वामिति मत्पुरः प्रथमतो तिसत्यं कुरु
दास्यामीति शपथं कुरु पश्चात्त्वां यन्मदभिलषितं तत्कथयिष्यामीत्यर्थः ९ ॥ १० ॥ कवचं भूर्जपत्रे विलिख्य स्वर्णपेटिकायां स्थाप

न्यस्तशस्त्रश्च भगवान्न्यस्तशस्त्रश्च दानवः रथस्थः शंखचूडश्च वृषस्थो वृषभध्वजः ५ दान
२१६ वानां च शतकं मुख्यं तं च बभूव ह रणे येये मृता शंभुर्जीवयामास तान्विभुः ६ एतस्मिन्नंतरे
वृद्धब्राह्मणः परमातुरः आगत्य च रणस्थानमुवाच दानवेश्वरं ७ वृद्धब्राह्मण उवाच दे
हि भिक्षां च राजेंद्र मह्यं विप्राय सांप्रतं त्वं सर्वसंपदां दाता यन्मे मनसि वांछितं ८ निरीहा।
य च वृद्धाय तृषिताय च सांप्रतं पश्चात्त्वां कथयिष्यामि पुरः सत्यं च कुर्विति ९ ओमित्युवा
च राजेंद्रः प्रसन्नवदनेक्षणः कवचार्थी जनश्चाहमित्युवाचेति मायया १० तच्छ्रुत्वा कवचं
दिव्यं जग्राह हरिरेव च शंखचूडस्वरूपेण जगाम तुलसीं प्रति ११ गत्वा तस्यां मायया च वी २१६
र्याधानं चकार स अथ शंभुर्हरेः शूलं जग्राह दानवं प्रति १२ ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तंडप्रलयाग्नि
शिखोपमं दुर्निवार्यं च दुर्धर्षममोघं वैरिघातकं १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वितानके स्थापितं तदित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ शिवकेशवयोरन्येन ताभ्यामन्येन पुरुषेणाऽदुर्वहमित्यर्थः १४ भ्रमस्येन त्रिलोकीसजीवं तेन तया सहितमित्यर्थः नित्यस्वरूपमित्यादि तिश्यो।

तेजसा चक्रतुल्यं च सर्वशस्त्रास्त्रसारकं शिवकेशवयोरन्यदुर्वहं च भयंकरं १४ धनुःसहस्रदैर्घ्ये
ण भ्रमस्थेन शतहस्तकं सजीवं ब्रह्मरूपं च नित्यरूपमनिर्दिशं १५ संहर्तुं सर्वब्रह्माण्डं भवं पत्स्वीयलीलया
३२७ विक्षेपतो लघुं कृत्वा शंखचूडे च नारद १६ राजा चायं परित्यज्य श्रीकृष्णचरणाम्बुजं ध्यानं चकार भक्त्या च
कृत्वा योगासनं धिया १७ शूलं च भ्रमणं कृत्वा पपात दानवोपरि चक्राभं भस्मसात्तं च सरथं चावलीलया
१८ राजा धृत्वा दिव्यरूपं किशोरं गोपवेषकं द्विभुजं मुरलीहस्तं रत्नाभूषणभूषितं १९ रत्नेन्द्रसारनिर्मा।
णं वेष्टितं गोपकोटिभिः गोलोकादागतं यानमारुह्य पुरं ययौ २० गत्वा ननाम शिरसा सराधा कृष्णयो
मुने भक्त्या च चरणाम्भोजं रासे वृन्दावने वने २१ सुदामानं च तौ दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणौ क्रोडे चक्रतुरत्यंतं
प्रेम्णाति परिसंयुतौ २२ अथ शूलं च वेगेन प्रययौ तं च सादरं अस्थिभिः शंखचूडस्य शंखजातिर्बभूव ह
२३ नानाप्रकाररूपेण शश्वत्पूता सुरार्चने प्रशस्तं शंखतोयं च देवानां प्रीतिदं परं ॥ २४ ॥ ७

टि॰ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तं चेति श्रीकृष्णं प्रतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

752

दे॰भा॰ न॰ शंभुनाविनेत्यनेनशिवोपरिशंखजलंनदेयमितिभावः २५ ॥ २६ स्त्रीणांचेति स्त्रीशूद्रैःशंखध्वनिर्नकर्तव्यइत्यर्थः २७ ॥
विपक्षेबाधकमाह २८ ॥ २९ ॥ ३० इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेत्रयोविंशोध्यायः २३ एकाधिकशतश्लोकैस्तुलसी

तीर्थंतोयस्वरूपंचपवित्रंशंभुनाविना शंखशब्दोभवेद्यत्रतत्रलक्ष्मीःसुसंस्थिरा २५ सस्नातःस
२१८ वेत्तीर्थेषुयस्स्नातःशंखवारिणा शंखोहरेरधिष्ठानंयत्रशंखस्ततोहरिः २६ तत्रैववसतेलक्ष्मी
दूरीभूतममंगलं स्त्रीणांचशंखध्वनिभिःशूद्राणांचविशेषतः २७ भीतारुष्टायातिलक्ष्मीस्त
त्स्थलादन्यदेशतः शिवोपिदानवंहत्वाशिवलोकंजगामह २८ प्रहृष्टोवृषभारूढःस्वगणैश्च
समावृतः सुराःस्वविषयंप्रापुःपरमानंदसंयुताः २९ नेदुर्दुंदुभयःस्वर्गेजगुर्गंधर्वकिन्नराः॥
बभूवपुष्पवृष्टिश्चशिवस्योपरिसंततं ३० प्रशशंसुःसुरास्तंचमुनींद्रप्रवरादयः इतिश्रीदेवी
भागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेत्रयोविंशोध्यायः २३ नारदउवाच ना २१९
रायणश्चभगवान्वीर्याधानंचकारह तुलस्यांकेनरूपेणतन्मेव्याख्यातुमर्हसि १ ॥ ॥ ॥

संगवर्णनं कृत्वातदुत्तरंतस्या
माहात्म्यमपिचोच्यते नारायणस्तुलसीसंगंकथंकृतवानितिकथांपृच्छतिनारदः नारदउवाच नारायणश्चेति ॥ १ ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ न॰ साधनेषु साधननिमित्तमित्यर्थः १ तस्यास्तुलस्याः पातिव्रत्यनाशेन तत्पतेः शंखचूडस्य हनने च्छयेत्यर्थः ३ ॥ ४ परमानंदेति ॥

श्रीनारायण उवाच नारायणश्च भगवान्देवानां साधनेषु च शंखचूडस्य कवचं गृहीत्वा विष्णु
मायया २ पुनर्विधाय तद्रूपं जगाम तत्सतीगृहं पातिव्रत्यस्य नाशेन शंखचूडजिघांसया ३ दुं
२१८ दुभिं वादयामास तुलसीद्वारसन्निधौ जयशब्दं च तद्द्वारे बोधयामास सुंदरी ४ तच्छ्रुत्वा च रवं
साध्वी परमानंदसंयुता राजमार्गं गवाक्षेण ददर्श परमादरात् ५ ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा कारया
मास मंगलं वंदिभ्यो भिक्षुकेभ्यश्च वाचिभ्यश्च धनं ददौ ६ अवरुह्य रथाद्देवो देव्याश्च भवनं ययौ अ
मूल्यरत्ननिर्माणं सुंदरं सुमनोहरं ७ दृष्ट्वा च पुरतः कांतं शांतं कांतं मुदान्विता तत्पादं क्षालयामास
ननाम च रुरोद च ८ रत्नसिंहासने रम्ये वासयामास कामुकी तांबूलं ददौ तस्मै कर्पूरादिसुवासितं
अद्य मे सफलं जन्म जीवनं च बभूव ह रणे गतं च प्राणेशं पश्यंत्याश्च पुनर्गृहे १० सस्मिता सक
टाक्षं च सकामा पुलकांकिता पप्रच्छ रणवृत्तांतं कांतं मधुरया गिरा ११ तुलस्युवाच असंख्य
विश्वसंहर्त्रा सार्द्धमाजौ तव प्रभो कथं बभूव विजयस्तन्मे ब्रूहि कृपानिधे १२ ॥ ॥ ॥ २१८

मत्प्रकिर्जियं संपाद्यागत इति हेतोरित्यर्थः ५ । ६ । ७ कांतं सुंदरं ८ । ९ । १० । ११ संहर्त्रा शिवेन १२ ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

753

 ॥ १३ ॥ अहमहद्शतमित्यर्थः पूर्वंशतवर्षेयुद्धस्योक्तत्वात् १४ आवयोः शिवस्यममच प्रीतिं त्वहं ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यतिक

तुलसीवचनंश्रुत्वाप्रहस्यकमलापतिः शंखचूडस्वरूपेणतामुवाचामृतंवचः १३ श्रीभग
वानुवाच आवयोःसमरःकांतेपूर्णमब्दंबभूवह नाशोबभूवसर्वेषांदानवानांचकामि
नि १४ प्रीतिंचकारयामासब्रह्माचस्वयमावयोः देवानामधिकारश्चप्रदत्तोब्रह्मणाज्ञया
२२० १५ मयागतंस्वभवनंशिवलोकंशिवोगतः इत्युक्त्वाजगतांनाथःशयनंचचकारह १६ रेमे
रमापतिस्तत्ररामयासहनारद सासाध्वीसुखसंभोगाद्याकर्षणव्यतिक्रमात् १७ सर्वंवि
तर्कयामासकस्त्वमेवेत्युवाचसा तुलस्युवाच कोवात्वंवदमायेशभुक्ताहंमाययात्वया
१८ दूरीकृतंमत्सतीत्वंयद्तस्त्वांशपाम्यहं तुलसीवचनंश्रुत्वाहरिःशापभयेनच १९
दधारलीलयाब्रह्मन्सुमूर्तिंसुमनोहरां ददर्शपुरतोदेवीदेवदेवंसनातनं २० नवीन
नीरदश्यामंशरत्पंकजलोचनं कोटिकंदर्पलीलाभंरत्नभूषणभूषितं २१ ईषद्धास्यंप्रस २२०
न्नास्यंशोभितंपीतवाससं तंदृष्ट्वाकामिनीकामंमूर्छांसंप्रापलीलया २२ ॥ ॥ ॥

मात्पूर्वपतिसंगमाकर्षणापक्षयाभेदात् १७ नायंपतिः किंतुपतिवेषधारीकश्चिदिति मत्वाहकस्त्वामिति १८ यदस्मात् ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २१ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २१ ॥ २१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे॰भा॰नं॰ ॥ २३ ॥ २४ ॥ भवेभवंन्वे २५ भक्तः शंखचूडः परार्थेदेवार्थं २६ ॥ २७ मदर्थेंमत्प्रयोजनाय मम पतिःकृष्णो
भवत्वितीच्छयेत्यर्थः २८ तेनतपश्चर्यात्वदर्थंकृत्वातस्यफलंतेनभुक्तंअधुनात्वयायदर्थंतपस्तप्तंतस्यफलंदातुमुचितमितिकृत्वा

पुनश्चेतनांप्राप्यपुनःसातमुवाचह तुलस्युवाच हेनाथतेदयानास्तिपाषाणसदृश
२२१ स्यच २३ छलेनधर्मभंगेनममस्वामीत्वयाहतः पाषाणहृदयस्त्वंहिदयाहीनोयतःप्र
भो २४ तस्मात्पाषाणरूपस्त्वंभवदेवभवाधुना येवदंतिचसाधुंत्वांतेभ्रांताहिनसंशयः
२५ भक्तोविनापराधेनपरार्थेचकथंहतः भृशंरुरोदशोकार्त्ताविललापमुहुर्मुहुः २६ ततः
श्चकरुणांदृष्ट्वाकरुणारससागरः नयेनतांबोधयितुमुवाचकमलापतिः २७ श्रीभगवानु
वाच तपस्त्वयाकृतंभद्रेमदर्थेभारतेचिरं त्वदर्थेशंखचूडश्चचकारसुचिरंतपः २८ कृत्वा
त्वांकामिनींसोपिविजहारचतत्क्षणात् अधुनादातुमुचितंतवेवतपसःफलं २९ इदं २२२
शरीरंत्यक्त्वाचदिव्यदेहंविधायच रामेरमममपार्श्वेत्वंरमासदृशीभव ३० इयंतनुर्नदी
रूपागंडकीतिचविश्रुता पूतासुपुण्यदानृणांपुण्येभवतुभारते ३१ ॥ ॥ ॥ ॥

मयैतादृशंकृतमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तस्य पुण्यवृक्षस्य तुलसीकेशसंभूतत्वात्तुलसीति संज्ञा स्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

तव केशसमूहश्च पुण्यवृक्षो भविष्यति तुलसीकेशसंभूता तुलसीति च विश्रुता ३२ त्रि
षु लोकेषु पुष्पाणां पत्राणां देवपूजने प्रधानरूपा तुलसी भविष्यति वरानने ३३ स्वर्गे म
र्त्ये च पाताले गोलोके मम सन्निधौ भव त्वं तुलसीवृक्षवरा पुष्पेषु सुंदरी ३४ गोलोके वि
३२२ रजातीरे रासे वृंदावने वने भांडीरे चंपकवने रम्ये चंदनकानने ३५ माधवी केतकी कुंदम
ल्लिकामालतीवने वासस्तेत्रैव भवतु पुण्यस्थानेषु पुण्यदः ३६ तुलसीतरुमूलेषु पुण्य
देशेषु पुण्यदं अधिष्ठानं च तीर्थानां सर्वेषां च भविष्यति ३७ तत्रैव सर्वदेवानां ममाधिष्ठा
नमेव च तुलसीपत्रपतनप्राप्तये च वरानने ३८ स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः
तुलसीपत्रतोयेन योऽभिषेकं समाचरेत् ३९ सुधाघटसहस्राणां या तुष्टिस्तु भवेद्धरेः सा २२
च तुष्टिर्भवेन्नूनं तुलसीपत्रदानतः ४० गवामयुतदानेन यत्फलं तत्फलं भवेत् तुलसी
पत्रदानेन तत्फलं कार्तिके सति ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मस्तके तुलसी[illegible]गतये इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 स्वीकारमितःपरमिदंकरिष्यामीत्येवं रूपंतुलसीस्वकरेकृत्वा धृत्वाकृतंस्वीकारंयोन

तुलसीपत्रतोयंचमृत्युकालेचयोभवेत् मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकेमहीयते ४२ नित्यंय
स्तुलसीतोयंभुंक्तेभक्त्याचमानवः लक्षाश्वमेधजंपुण्यंसंप्राप्नोतिचमानवः ४३ तुलसींस्वकरे
कृत्वाधृत्वादेहेचमानवः प्राणांस्त्यजतितीर्थेषुविष्णुलोकंसगच्छति ४४ तुलसीकाष्ठनिर्मा
२२३ णमालांगृह्णातियोनरः पदेपदेश्वमेधस्यलभतेनिश्चितंफलं ४५ तुलसींस्वकरेकृत्वास्वीकारं
योनरक्षति सयातिकालसूत्रंचयावच्चंद्रदिवाकरौ ४६ करोतिमिथ्याशपथंतुलस्यापोत्रमान
वः सयातिकुंभीपाकंचयावदिंद्राश्चतुर्दश ४७ तुलसीतोयकणिकांमृत्युकालेचयोलभेत्
रत्नयानंसमारुह्यवैकुंठेप्राप्यतेध्रुवं ४८ पूर्णिमायाममायांचद्वादश्यांरविसंक्रमे तैलाभ्यंगं
चकृत्वाचमध्यान्हेनिशिसंध्ययोः ४९ अशौचेप्यशुचिकालेयेरात्रिवासोन्वितानराः तुलसींयेवि
चिन्वंतितेछिंदंतिहरेःशिरः ५० त्रिरात्रंतुलसीपत्रंशुद्धंपर्युषितंसति श्राद्धेव्रतेचदानेनप्रति २२३
ष्ठायांसुरार्चने ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रक्षतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥ ४९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ५२ एवंवृक्षरूपेणत्वंपृथिव्यां भास्यसिनद्यधिष्ठानमूर्तिरूपेणतुगोलोकेमत्सन्निधौस्थास्यसीत्याह वृक्षाधीति ५३ नद्यधिष्ठात्री
उक्ताधिष्ठात्री ५४ त्वंचस्वयंपूर्णरूपेणेत्यर्थः ५५। ५६ मदीयकंचक्रंसुदर्शनं ५७ वनमालाशिलोपरिमालाकाररेखा ल

भूगलतोयपतितंयद्दत्तंविसदेसति शुद्धंचतुलसीपत्रंक्षालनादन्यकर्मणि ५२ वृक्षाधिष्ठात्
देवीयागोलोकेचनिरामये कृष्णेनसार्द्धंनित्यंचनित्यंक्रीडांकरिष्यसि ५३ नद्यधिष्ठातृदेवीया
२२४ भारतेचसुपुण्यदा लवणोदस्यसापत्नीमदंशस्यभविष्यसि ५४ त्वंचस्वयंमहासाध्वीवैकुंठे
ममसन्निधौ रमासमानारमाचभविष्यसिनसंशयः ५५ अहंचशैलरूपेणगंडकीतीरसन्नि
धौ अधिष्ठानंकरिष्यामिभारतेतववशापतः ५६ कोटिसंख्यास्तत्रकीटास्तीक्ष्णदंष्ट्रावरायुधैः
तच्छिलाकुहरेचक्रंकरिष्यंतिमदीयकं ५७ एकद्वारंचतुश्चक्रंवनमालाविभूषितं नवीननीर
दाकारंलक्ष्मीनारायणाभिधं ५८ एकद्वारंचतुश्चक्रंनवीननीरदोपमं लक्ष्मीजनार्दनोज्ञेयो
रहितोवनमालया ५९ द्वारद्वयेचतुश्चक्रंगोष्पदेनविराजितं रघुनाथाभिधंज्ञेयंरहितंवन २२५
मालया ६०

क्ष्मीनारायणाभिधंरूपमितिशेषः ५८। ५९ गोष्पदंप्रसिद्धं ६० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द०भा०न ६१। ६२। ६३ वाणविक्षतंशरप्रहारचिन्हांकितमित्यर्थः शरतूणसमन्वितं शरचिन्हसमन्वितंतूणोनिषंगस्तत्समन्वितमि
त्यर्थः ६४। ६५। ६६ चक्राकारंसश्रीकं वामांकेलक्ष्मीचिन्हसहितमिति राघवभट्टः मध्येमंमध्यमपरिमाणमित्यर्थः ६७ हय

अतिसूक्ष्मंद्विचक्रंचनवीनजलदप्रभं तद्दामनाभिधंज्ञेयंरहितंवनमालया ६१ अतिसूक्ष्मं
द्विचक्रंचवनमालाविभूषितं विज्ञेयंश्रीधररूपंश्रीप्रदंगृहिणांसदा ६२ स्थूलंचवर्तुलाका
२२५ रंरहितंवनमालया। द्विचक्रंस्फुटमस्यंतज्ज्ञेयंदामोदराभिधं ६३ मध्यमंवर्तुलाकारंद्विचक्रंबा
णविक्षतं रणरामाभिधंज्ञेयंशरतूणसमन्वितं ६४ मध्यमंसप्तचक्रंच छत्रभूषणभूषितं
राजराजेश्वरंज्ञेयं राजसंपत्प्रदंनृणां ६५ द्विसप्तचक्रंस्थूलंचनवनीरदसुप्रभं अनंताख्यं
चविज्ञेयंचतुर्वर्गफलप्रदं ६६ चक्राकारंद्विचक्रंचसश्रीकंजलदप्रभं सगोष्पदंमध्यमंच
विज्ञेयंमधुसूदनं ६७ सुदर्शनंचैकचक्रंगुप्तचक्रंगदाधरं द्विचक्रंहयवक्त्राभंहयग्रीवंप्र २२५
कीर्तितं ६८ अतीवविस्तृतास्यंचद्विचक्रंविकटंसति नरसिंहंसुविज्ञेयंसद्योवैराग्यदंनृणां

वक्त्राभंहयमुखाकारं विकटंभयंकरं ६७ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीदेवताभ्योनमः ॥ राम राम राम राम रा
म राम कृष्ण कृष्ण ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

256

द्वारदेशे द्वारस्थाने एव ननु नध्यतः समं चक्र भिन्नं ७१ सुषिरं महामुखांतः सूक्ष्मच्छिद्राणि बहुलानि यस्मिन् ७२ द्वयोश्चक्रयो

 ॥ ७० ॥ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ छत्राका

मुखं परस्परं संलग्नं यत्र तथानयोः चक्रयोः पृष्ठपुष्कलं विशालं यत्र तथारूपमित्यर्थः

द्विचक्रं विस्तृतास्यं च वनमालासमन्वितं लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणां च सुखप्रदं ७० द्वारदेशे द्विचक्रं

२३६ च सश्रीकं च समं स्फुटं वासुदेवं तु विज्ञेयं सर्वकामफलप्रदं ७१ प्रद्युम्नं सूक्ष्मचक्रं च नवीननीर

दप्रभं सुषिरे छिद्रबहुलं गृहिणां च सुखप्रदं ७२ द्वे चक्रे चैकलग्ने च पृष्ठं यत्र तु पुष्कलं संकर्ष

णं सुविज्ञेयं सुखदं गृहिणां सदा ७३ अनिरुद्धं तु पीताभं वर्तुलं चातिशोभनं सुखप्रदं गृहस्थानां

प्रवदंति मनीषिणः ७४ शालग्रामशिला यत्र तत्र सन्निहितो हरिः तत्रैव लक्ष्मीर्वसति सर्वती

र्थसमन्विता ७५ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च तानि सर्वाणि नश्यंति शालग्राम

शिलार्चनात् ७६ छत्राकारे भवेद्राज्यं वर्तुले च महाश्रियः दुःखं च शकटाकारे शूलाग्रे मरणं ध्रु २३६

वं ७७ विकृतास्ये च दारिद्र्यं पिंगले हानिरेव च भग्नचक्रे भवेद्व्याधिर्विदीर्णे मरणं ध्रुवं ७८

रे रूपे शूलाकारं यस्याग्रं ॥ ७७ ॥ विदीर्णे स्फुटिते ॥ ७८ ॥ ७८ ॥ ७८ ॥ ७८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

व्रतंदानंप्रतिष्ठाचश्राद्धंचदेवपूजनं शालग्रामस्यसान्निध्यात्सर्वंतद्भवेदिति ७९ सस्नातः
सर्वतीर्थेषुसर्वयज्ञेषुदीक्षितः सर्वयज्ञेषुतीर्थेषुव्रतेषुचतपःसुच ८० पाठेचतुर्णांवेदानां
२२७ तपसांकरणेसति तत्पुण्यंलभतेनूनंशालग्रामशिलार्चनात् ८१ शालग्रामशिलातोयंनित्यं
भुंक्तेचयोनरः सुरेप्सितंप्रसादंचलभतेनात्रसंशयः ८२ तस्यस्पर्शंचवांछंतितीर्थानिनि
खिलानिच जीवन्मुक्तोमहापूतोऽन्तेयातिहरेःपदं ८३ तत्रैवहरिणासार्धमसंख्यंप्रा
कृतंलयं पश्यत्येवहिदास्येचनियुक्तोदास्यकर्मणि ८४ यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यास
मानिच तंदृष्ट्वाचपलायंतेवैनतेयादिवोरगाः ८५ तत्पादरजसादेवीसद्यःपूतावसुंधरा पुं
सांलक्षंतत्पितॄणांनिस्तरेत्तस्यजन्मतः ८६ शालग्रामशिलातोयंमृत्युकालेचयोलभेत्॥ २२७
सर्वपापविनिर्मुक्तोविष्णुलोकंसगच्छति ८७ निर्वाणमुक्तिंलभतेकर्मभोगात्प्रमुच्यते ।
विष्णोःपदेप्रलीनश्चभविष्यतिनसंशयः ८८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ॥ ८९ ॥ ९० ॥ पत्रविच्छेदं वियोगं ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

शालग्रामशिलां धृत्वा मिथ्यावाक्यं वदेत्तु यः सयातिकुंभीपाकेच यावद्वै ब्रह्मणो वयः ८९ शालग्राम
शिलां धृत्वा स्वीकारं योन पालयेत् सयात्यसिपत्रंच लक्षमन्वंतरावधि ९० तुलसीपत्रविछेदं शाल-
ग्रामेकरोतियः तस्य जन्मांतरे कांतस्त्रीविच्छेदो भविष्यति ९१ तुलसीपत्रविच्छेदं शंखेयोहि करोतिच।
२२८ भार्याहीनो भवेत्सोपि रोगीच सप्तजन्मसु ९२ सालग्रामंच तुलसीं शंखं चैकत्र एवच योरक्षति महाज्ञा
नी सभवेत् श्रीहरेः प्रियः ९३ सकृदेव हियोयस्यां वीर्याधानं करोतिच तद्विछेदे तस्य दुःखं भवेद्देव पर
स्परं ९४ त्वंप्रिया शंखचूडस्य चैकमन्वंतरावधि शंखेन सार्द्धं त्वद्दुःखं केवलं दुःखदस्तथा ९५ इत्यु
क्त्वा श्रीहरिस्तांच विररामच नारद साच देहं परित्यज्य दिव्यरूपं विधायच ९६ यथाश्रीश्च
तथासा चाप्युवास हरिवक्षसि सजगाम तयासार्धं वैकुंठं कमलापतिः ९७ लक्ष्मीः सर- २२८
स्वतीगंगा तुलसीचापि नारद हरेः प्रियाश्चतस्रश्च बभूवुरीश्वरस्यच ९८ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९८ ॥ ९८ ॥ ९८ ॥ ९० ॥ ९८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सद्यस्तद्देहजाताचबभूवगंडकीनदी ईश्वरःसोपिशैलश्चतत्तीरेपुण्यदोह्वणां ९९ कुर्वंतिन
२२९ चकीटाश्चशिलांबहुविधांमुने जलेपतंतियायाश्चफलदास्ताश्चनिश्चितं १०० स्थलस्थाः
पिंगलाज्ञेयाश्चोपतापाद्धरेरिति इत्येवंकथितंसर्वंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि १०१ इतिश्रीदे
वीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेचतुर्विंशोध्यायः २४ श्रीनारद
उवाच तुलसीचयदापूज्याकृतानारायणप्रिया अस्याःपूजाविधानंचस्तोत्रंचवदसांप्रतं
१ केनपूजाकृताकेनस्तुताप्रथमतोमुने तत्रपूज्यासाबभूव केनवावदमामहो २ सूतउ
वाच नारदस्यवचःश्रुत्वामहस्यमुनिपुंगवः कथांकथितुमारेभेपुण्यांपापहरांपरां ३ ना २२९
रायणउवाच हरिःसंपूज्यतुलसींरेमेचरमयासह रमासमानसौभाग्यांचकारगौरवेण
च ४ सेहेचलक्ष्मीर्गंगाचतस्याश्चनवसंगमं सौभाग्यगौरवंकोपात्तन्नसेहेसरस्वती ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

758

दे.भा.न. सातुलसीमंतर्धानंचकार ६।७।८।९ लक्ष्मीश्रीबीजं मायाभुवनेश्वरीबीजं कामोमन्मथबीजं । ॥ ॥ वाणीवाग्भवबी
जं एतद्बीजचतुष्टयपूर्वकं वृंदावनीतिङें तंतेनवृंदावन्यैइति इति सिद्धं ङें तंचतुर्थ्यंतं वन्हिजाया स्वाहा तथाचदशाक्षरो मंत्रः संपन्

सातांजघानकलहे मानिनीहरिसन्निधौ व्रीडयाचापमानेनसंतर्धानंचकारह ६ सर्वसिद्धे
२३० श्वरीदेवीज्ञानिनांसिद्धियोगिनी जगामादर्शनंकोपात्सर्वत्रचहरेरहो ७ हरिर्नदृष्ट्वातुल
सींबोधयित्वासरस्वतीं तदनुज्ञांगृहीत्वाचजगामतुलसीवनं ८ तत्रगत्वाचसुस्नातो हरिःस
तुलसींसतीं पूजयामासतांध्यात्वास्तोत्रंभक्त्याचकारह ९ लक्ष्मीमायाकामवाणीबीजपूर्वैर
शाक्षरं वृंदावनीतिङें तंत्रवन्हिजायांतमेवच १० अनेनकल्पतरुणामंत्रराजेननारद पूज
येद्योविधानेनसर्वसिद्धिंलभेध्रुवं ११ घृतदीपेनधूपेनसिंदूरचंदनेनच नैवेद्येनचपुष्पेण
चोपचारेणनारद १२ हरिस्तोत्रेणतुष्टासाचाविर्भूतामहीरुहात् प्रसन्नाचरणांभोजेजगा २३०
मशरणंशुभां १३ वरंतस्यैददौविष्णुः सर्वपूज्याभवेदिति अहंत्वांधारयिष्यामिस्वरूपांमूर्द्धि
वक्षसि १४ सर्वेत्वांधारयिष्यंतिस्वमूर्द्धिचसुरादयः इत्युक्त्वातांगृहीत्वाचप्रययौस्वालयंविभुः
१५

न्नः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नारदउवाच किंध्यानंस्तवनंकिंवाकिंवापूजाविधानकं तुलस्याश्चमहाभागतन्मेव्या
ख्यातुमर्हसि १६ नारायणउवाच अंतर्हितायांतस्यांचहरिर्वृंदावनेतदा तस्याश्चक्रेस्तुतिं
२३१ गत्वातुलसीविरहातुरः १७ श्रीभगवानुवाच वृंदरूपाश्चवृक्षाश्चयदैकत्रभवंतिच विदुर्बुधास्ते
नवृंदांमत्प्रियांतांभजाम्यहं १८ पुराबभूवयादेवीत्वादौवृंदावनेवने तेनवृंदावनीख्यातासौभा
ग्यांतांभजाम्यहं १९ असंख्येषुचविश्वेषुपूजितायानिरंतरं तेनविश्वपूजिताख्यापूजितांच
भजाम्यहं २० असंख्यानिचविश्वानिपवित्राणियथासदा तांविश्वपावनींदेवींविरहेणस्म
राम्यहं २१ देवानतुष्टाःपुष्पाणांसमूहेनयथाविना तांपुष्पसारांशुद्धांचद्रष्टुमिच्छामिशोक
तः २२ विश्वेयत्प्राप्तिमात्रेणभक्तानंदोभवेद्ध्रुवं नंदिनीतेनविख्यातासाप्रीताभवतादिह २३
यस्यादेव्यास्तुलानास्तिविश्वेषुनिखिलेषुच तुलसीतेनविख्यातातांयामिशरणंप्रियां २४ २३१
कृष्णजीवनरूपासाशश्वत्प्रियतमासतीतेनकृष्णजीवनीसासामेरक्षतुजीवनं २५ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

759

स्त्वेवं गत्वनं कृत्वा तस्थौ तत्र रमापतिः ददर्श तुलसीं साक्षात्तां स्वप्रसन्नतां सती २६ हृदंतीम
वमानेन मानिनीं मानपूजितां प्रियां दृष्ट्वा प्रियः शीघ्रं वासयामास वक्षसि २७ भारत्या तां ग
हीत्वा च स्वालयं च ययौ हरिः भारत्या सह ... कारयामास सत्वरं २८ ददौ विष्णुर्वरं तस्यै
२३२ सर्वपूज्या भवेदिति शिरोधार्या च सर्वेषां वंद्या मान्या ममेति च २९ विष्णोर्वरेण सा देवी प
रितुष्टा बभूव च सरस्वती तामाकृष्य वासयामास सन्निधौ ३० लक्ष्मीगंगासस्मिता च तां स
माकृष्य नारद गृहं प्रवेशयामास विनयेन सती सदा ३१ वृन्दा वृन्दावनी विश्वपूजिता विश्व
पावनी पुष्पसारा नन्दिनी च तुलसी कृष्णजीवनी ३२ एतन्नामाष्टकं चैव स्तोत्रं नामार्थसं
युतं यः पठेत्तां च संपूज्य सोऽश्वमेधफलं लभेत् ३३ कार्तिकीपूर्णिमायां च तुलस्या जन्म मं २३१
गलं तत्र तस्याश्च पूजा च विहिता हरिणा पुरा ३४ तस्यां यः पूजयेत्तां च भक्त्या च विश्वपाव
नीं सर्वपापाद्विनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ३२ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कार्तिके तुलसीपत्रं यो ददाति च विष्णवे गवामयुतदानस्य फलं प्राप्नोति निश्चितं ३६ अ
पुत्रो लभते पुत्रं प्रियाहीनो लभेत्प्रियां बंधुहीनो लभेद्बंधुं स्तोत्रश्रवणमात्रतः ३७ रोगी प्र
मुच्यते रोगात् बद्धो मुच्येत बंधनात् भयान्मुच्येत भीतस्तु पापान्मुच्येत पातकी ३८ इत्येवं
२३३ कथितं स्तोत्रं ध्यानं पूजाविधिं शृणु त्वमेव वेदे जानासि कण्वशाखोक्तमेव च ३९ तद्दत्वे
पूजयेत्तां च भक्त्या चावाहनं विना तां ध्यात्वा चोपचारेण ध्यानं पातकनाशनं ४० तुलसीपु
ष्पसारां च सतीं पूज्यां मनोहरां कृतपापेध्मदाहाय ज्वलदग्निशिखोपमां ४१ पुष्पेषु तुलना
यस्या नास्ति वेदेषु भाषितं पवित्ररूपा सर्वासु तुलसी सा च कीर्तिता ४२ शिरोधार्या च सर्वेषा
मीप्सिता विश्वपावनी जीवन्मुक्तां मुक्तिदां च भजे तां हरिभक्तिदां ४३ इति ध्यात्वा च संपूज्य २३३
स्तुत्वा च प्रणमेत्सुधीः उक्तं तुलस्युपाख्यानं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ४४ ० इति श्री देवी
भागवते महापुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे पंचविंशोध्यायः २५ ॥ ॥ ॥

इति श्री देवीभागवत तिलके नवम स्कंधे पंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

760

दे. भा. न. सप्ताशीतिमहापंचैरर्धश्लोकाधिकैरथ सावित्र्याः सर्ववेदेषु श्रुतमाख्यानमुच्यते सावित्र्युपाख्यानं नारदः पृच्छति नारद उवाच तुलस्युपाख्या
नमिति १ पुराकेनेति सा सावित्री श्रुतेर्वेदस्य प्रसूर्जननी भवति ता दृशीयं महती देवी वेदोत्पादकत्वरूप ब्रह्मलिंगान्नित्यैव भव
ति तथापि तया मनुष्यदेह धारणं तु कृतमस्ति तत्केन निमित्तेन कृतमिति तन्निमित्तरूपं वदेति तास यत्किंचसोत्पन्ना प्रथमे
काले प्रथममित्यर्थः तथापरे काले अनंतरमित्यर्थः केन पूजिता तदपि वदेत्यर्थः तथा च श्रुतिर्गोपथब्राह्मणे तत्सवितु
र्वरेण्यमिति सावित्र्याः प्रथमः पादः पृथिव्यर्चं समदधाद्दचाग्निभाग्निनाम्भिय मित्यादिना तथा भर्गो देवस्य धीमहीति सावित्र्याः द्वितीयः पादो

नारद उवाच तुलस्युपाख्यानमिदं श्रुतं चातिसुधोपमं ततः सावित्र्युपाख्यानं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि
१ पुरा केन समुद्भूता सा श्रुता च श्रुतेः प्रसूः केन वा पूजिता लोके प्रथमे कैश्च वा परे ॥ २ ॥ २ ॥

तरिक्षेण यजुः समदधादित्यादि पूर्ववत् तथा धियो यो नः प्रचोदयादिति सावित्र्यास्तृतीयः पादो दिवासा मसमदधात्साम्नादित्य मित्या
दि पर्वेषुत [illegible] सावित्री [illegible] ब्रह्मांड सृष्टिः सावित्री [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी.भा.न. एवंप्रथमप्रश्नोत्तरमग्रेवक्ष्यति द्वितीयप्रश्नोत्तरं तुसंप्रतिवदतिब्रह्मणेति याब्रह्मणासहोत्पन्नेति पूर्वमुक्तं साप्रथमेकाले प्रथममित्य
र्थः द्वितीये द्वितीयकाले अनंतर मित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मत्स्यादेशमिति तथाबहुकालं तपश्चर्याकृता

नारायणउवाच ब्रह्मणावेदजननीप्रथमेपूजितामुने द्वितीयेचवेदगणैस्तत्पश्चाद्विदुषांगणै
२३५ : ३ तदाचाश्वपतिर्भूपःपूजयामासभारते तत्पश्चात्पूजयामासुर्वर्णाश्चत्वारएवच ४ नार
दउवाच कोवासोश्वपतिर्ब्रह्मन् केनवातेनपूजिता सर्वपूज्याचसादेवीप्रथमेकैश्चवापरे ५
नारायणउवाच भद्रदेशेमहाराजोबभूवाश्वपतिर्मुने वैरिणांबलहर्ताचमित्राणांदुःखना
शनः ६ आसीत्तस्यमहाराज्ञीमहिषीधर्मचारिणी मालतीतिसमाख्यातायथालक्ष्मीर्गदाभृ
तः ७ साचराज्ञीचवंध्याचवसिष्ठस्योपदेशतः चकाराराधनंभक्त्यासावित्र्याश्चैवनारद ८ प्रत्या
देशंनसाप्राप्तामहिषीनददर्शतां गृहंजगामदुःखार्त्ताहृदयेनविदूयता ९ राजानांदुःखितांदृ २३५
ष्ट्वाबोधयित्वानयेनवै सावित्र्यास्तपसेभक्त्याजगामपुष्करंतदा १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वां
तथापिसाराज्ञीभगवत्याः सावित्र्याः प्रत्यादेशं प्रत्युत्तरं न प्राप्तानतां देवीं ददर्शंच ततस्तस्मात्गृहंजगाम ९ ॥ २० ॥ १० ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

761

दे॰भा॰नं॰ तदा राजा देवीं तु न ददर्श परं तु तस्याः प्रसादेन आकाशरूपो बभूव ११ कोसौ वदाह गुप्यावेति दशलक्षमिति मनुगणन संवत्सरम
नुष्ठानस्य कृतत्वेन दशलक्षजपो जातः एवेति त्रिकागापद्यतिरिक्तमंत्रेणैव शत संवत्सर मनुष्ठानं कृतमित्याशयात् हे नारदेति
ति आकाशवाणी गुप्यावेत्यन्वयः १२ तत्र राजसमीपे तं पराशरं १३ मुनिर्जपमहिमानं वदति सकृज्जपइति दिवानिशं रा

२३६
तपश्चकार तत्रैव संयतः शतवत्सरं न ददर्श च सा विद्याः प्रसादेनो बभूव च ११ गुप्या वाकाशवा
णीं च तपेंद्रस्याशरीरिणीं गायत्र्या दशलक्षं च जपं त्वं कुरु नारद १२ एतस्मिन्नंतरे तत्र आजगा
म पराशरः प्रणनाम ततस्तं च मुनिर्नृपमुवाच च १३ मुनिरुवाच सकृज्जपश्च गायत्र्याः पापं
दिनभवं हरेत् दशवारं जपाच्चैव नश्येत्पापं दिवानिशं १४ शतवारं जपेच्चैव पापं मासार्जितं ह
रेत् सहस्रधा जपश्चैव कल्मषं वत्सरार्जितं १५ लक्षो जन्मकृतं पापं दशलक्षोन्यजन्मजं सर्व २३६
जन्मकृतं पापं शतलक्षाद्विनश्यति १६ करोति मुक्तिं विप्राणां जपो दशगुणस्ततः करं सर्प फ
णाकारं कृत्वा तद्ध्वमुद्रितं १७

त्रिदिवसकृतमित्यर्थः १४।१५ लक्षो जपः हरेदिति शेषः १६ मुक्तिं ज्ञानप्राप्तिद्वारा दशगुणो दशकोटिः जपकाले दक्षिणह
स्तमुद्राभाह करमिति रंध्रमंगुलिछिद्रं तु छिद्रितं यस्य तमूर्ध्वांगुल्यग्रमधोभुग्नमचलं यस्य तादृशं करं हृदये कृत्वा जपेदित्यर्थः
१७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ न॰ करमालामाह अनामिकेति अवामक्रमेणदक्षावर्त्तक्रमेणेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ मालासंस्कारमाह संस्थाप्येति अश्वत्थपत्रे पत्र

आनम्रमूर्द्धमचलंभजयेत्माञ्जुखोद्विजः अनामिकामध्यदेशादधोवामक्रमेणच १८ तर्जनी
मूलपर्यंतंजपस्यैवंक्रमःकरे श्वेतपंकजबीजानांस्फटिकानांचसंस्कृतां १९ कृत्वावामालि
२३७ कांराजन् जयेन्नीर्थेसुरालये संस्थाप्यमालामश्वत्थपत्रेपद्मेचसंयतः २० कृत्वागोरोचनाकां
चगायत्र्यास्नापयेत्सुधीः गायत्रीशतकंतस्यांजपेच्चविधिपूर्वकं २१ अथचापंचगव्येनस्नात्वा
मालांसुसंस्कृतां अथगंगोदकेनैवस्नात्वावातिसुसंस्कृतां २२ एवंक्रमेणराजर्षेदशलक्षं
जपंकुरु साक्षाद्दस्यसिसावित्रीचिजन्मपातकक्षयात् २३ नित्यंसंध्यांचहेराजन्करिष्यसि
दिनेदिने मध्यान्हेचापिसायान्हेप्रातरेवशुचिःसदा २४ संध्याहीनोशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वक
र्मसु यदन्यत्कुरुतेकर्मनतस्यफलभाग्भवेत् २५ नोपतिष्ठतियःपूर्वांनोपास्तेयस्तुपश्चिमां
सशूद्रवद्बहिःकार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः २६ यावज्जीवनपर्यंतंत्रिःसंध्यांयःकरोतिच स २३७
चसूर्यसमोविप्रस्तेजसातपसासदा २७ तत्पादपद्मरजसासद्यःपूताचवसुंधरा जीवन्मुक्तः
सतेजस्वीसंध्यापूतोहियोद्विजः २८ पद्मेवा ॥ २० ॥ २१ ॥ स्नात्वास्नापयित्वेत्तिर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ कर्मसत्कर्म २५ पूर्वांप्रातःसंध्यांपश्चिमांसायंसंध्यां ॥ २६ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

762

दे॰भा॰न॰ ततस्तस्मात्पुरुषात् २९ । ३० तन्मंत्रस्य मूलप्रकृतिमंत्रस्य मायाबीजस्य स्पर्धी तद्गुल्लनो मूलप्रकृतेरुत्सवः तच्च सन्नमस्कं धेत
कः विषहीनः सर्पोजगरद्रूस्यर्थः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ विप्रस्यावीरापतिरुत्तरहितान्नाभ्यर्णत्यर्थः कदन्नस्तान्नाच चतुर्थदिवसे

तीर्थोनिच्चयविप्राणि तस्य संस्पर्शमात्रतः ततः पापानियांत्येव दैनंतेयादिवोरगाः २९ न
२३८ गृह्णंतिसुराः पूजां पितरः पिंडतर्पणं स्वेच्छयाचद्विजातेश्चत्रिसंध्यरहितस्यच ३० मूलप्र
कृत्यभक्तोयस्तन्मंत्रस्याप्यनर्चकः तद्गुल्लवविहीनश्च विषहीनोयथोरगः ३१ विष्णुमंत्रवि
हीनश्चत्रिसंध्यरहितोद्विजः एकादशीविहीनश्च विषहीनोयथोरगः ३२ हरेरनैवेद्यभोजी
धावकोवृषवाहकः शूद्रान्नभोजीयोविप्रोविषहीनोयथोरगः ३३ शूद्राणांशवदाहीयस्तु
विप्रोवृषलीपतिः शूद्राणांसूपकारश्च विषहीनोयथोरगः ३४ शूद्राणांचप्रतिग्राही शूद्रया
जीचयोद्विजः मसिजीवी असिजीवी विषहीनोयथोरगः ३५ यःकन्याविक्रयीविप्रोयोहरेर्ना २३८
मविक्रयी विमावीरान्नभोजीचऋतुस्नातान्नभोजकः ३६ भगजीवीवार्धुषिकोविषहीनो
यथोरगः योविषाविक्रयीविप्रोविषहीनोयथोरगः ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्यर्थः ३६ भगजीवी कुट्टनः वार्धुषिकोवृध्याजीवतिवि
षाविक्रयीदुग्धंगृहीत्वाविषांददाति ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शिवापूजादेवीपूजा ३८ मुनिश्रेष्ठः पराशरः ३९। ४०। ४१। ४२। ४३ ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यामथवा शुद्धे काले शुक्लपक्षस्य चतुर्दश्यामित्यन्वयः यद्वा ज्येष्ठकृष्णस्थमेव तिथिद्वयं ग्राह्यं तथा च ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यामथवा ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां नक्षमा ग्रप्रकारे

सूर्योदये स्वर्गे यो हि मत्स्यभोजी च यो द्विजः शिवापूजादिरहितो विषहीनो यथोरगः ३८ इ
२३९ त्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठः सर्वपूजाविधिक्रमं तमुवाच तु सावित्र्या ध्यानादिकमभीप्सितं ३९ द
त्त्वा सर्वं स्वयं ब्रह्म ययौ च स्वाश्रमे मुने राजा संपूज्य सावित्रीं ददर्श वरमाप च ४० नारद उवाच किं
वा ध्यानं च सावित्र्याः किं वा पूजाविधानकं स्तोत्रं मंत्रं च किं दत्त्वा प्रययौ स पराशरः ४१ नृपं केन वि
धानेन संपूज्य श्रुतिमातरं वरं च कं वा संप्राप संपूज्य तु विधानतः ४२ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि
सावित्र्याः परमं महत् रहस्यातिरहस्यं च श्रुतिसिद्धं समासतः ४३ नारायण उवाच ज्येष्ठकृ २३९
ष्णचतुर्दश्यां शुद्धकाले च यत्नतः व्रतमेवं चतुर्दश्यां व्रती भक्त्या समाचरेत् ४४ व्रतं चतुर्दश
शं च द्विसप्तफलसंयुतं दत्त्वा द्विसप्तनैवेद्यं पुष्पधूपादिकं चरेत् ४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एतद्व्रतं कर्तव्यमित्यर्थः पक्षद्वयस्य साधारण्येन
त्रिरात्रस्य सावित्रीव्रतपरत्वेनोक्तत्वात् धर्मशास्त्रग्रंथेषु स्फुटमेतत् ४४ द्विसप्तफलसंयुतं चतुर्दशफलसंयुतं चतुर्दशफलानि
नैवेद्यसमर्पणीमानि तथा नैवेद्यानि चतुर्दश चैव साह दत्त्वेति ४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

763

दे. भा. अ. ४६ आवाहिते घटे इष्टं पूजयेत् सावित्रीं घटे आवाह्य पूजयेदित्यर्थः ४७ मध्यंदिने तच्छाखायां ४८ तप्तकांचनं तिरक्तवर्णेत्यर्थः पू
र्वोक्तं स्फटिकवर्णत्वं तु स्वच्छताभिप्रायेण बोध्यं ४९। ५०। ५१ वेदबीजं प्रणवः ५२ स्वमूर्धनि पाणिमंजलिं दत्वा नमस्कुर्या

वस्त्रं यज्ञोपवीतं च भोजनं विधिपूर्वकं संस्थाप्य मंगलघटं फलशाखासमन्वितं ४६ गणेशं
२५० च दिनेशं च वह्निं विष्णुं शिवं शिवां संपूज्य पूजयेदिष्टं घटे आवाहिते द्विजः ४७ शृणु ध्यानं च
सावित्र्याश्चोक्तं माध्यंदिने च यत् स्तोत्रं पूजाविधानं च मंत्रं च सर्वकामदं ४८ तप्तकांचनवर्णाभं
ज्वलंतीं ब्रह्मतेजसा ग्रीष्ममध्याह्नमार्तंडसहस्रसमितप्रभां ४९ ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूष
णभूषितां वह्निशुद्धांशुकाधानां भक्तानुग्रहविग्रहां ५० सुखदां मुक्तिदां शांतां कांतां च जगतां।
विधेः सर्वसंपत्स्वरूपां च प्रदात्रीं सर्वसंपदां ५१ वेदाधिष्ठातृदेवीं च वेदशास्त्रस्वरूपिणीं वेद
बीजस्वरूपां च भजे तां वेदमातरं ५२ ध्यात्वा ध्यानेन नैवेद्यं दत्वा पाणिं स्वमूर्धनि पुनर्ध्यात्वा २५०
घटे भक्त्या देवीम् आवाहयेद्व्रती ५३ ॥

दित्यर्थः इत्थं प्रथमतो हृदये ध्यात्वा नैवेद्यं दत्वा नैवेद्यमित्युपलक्षणं षो
डशोपचारान्मनसा दत्वा नमस्कृत्य पश्चात् घटे आवाह्य पूजयेदित्याह पुनर्ध्यात्वेति ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दत्वाषोडशोपचारं वेदोक्तमंत्रपूर्वकं संपूज्य स्तुत्वा प्रणमेद्देवदेवीं विधानतः ५४ आसनं पाद्य
मर्घ्यं च स्नानीयं चानुलेपनं धूपं दीपं च नैवेद्यं तांबूलं शीतलं जलं ५५ वसनं भूषणं माल्यं गंध
२६२ माचमनीयकं मनोहरं सुतल्पं च देयान्येतानि षोडश ५६ दारुसारविकारं च हेमादिनिर्मितं।
दिव्या देवाधारं पुण्यदं च मया तुभ्यं निवेदितं ५७ तीर्थोदकं च पाद्यं च पुण्यदं प्रीतिदं महत् पू
जांगभूतं शुद्धं च मया तुभ्यं निवेदितं ५८ पवित्ररूपमर्घ्यं च दूर्वापुष्पदलान्वितं पुण्यदं शंखतो।
याक्तं मया तुभ्यं निवेदितं ५९ सुगंधं गंधतोयं च स्नेहं सौगंधकारकं मया निवेदितं भक्त्या स्नानीयं
प्रतिगृह्यतां ६० गंधद्रव्योद्भवं पुण्यं प्रीतिदं दिव्यगंधदं मया निवेदितं भक्त्यागंधतोयं तवांबिके। २६२
६१ सर्वमंगलरूपं च सर्वं च मंगलप्रदं पुण्यदं च सुधूपं त्वं गृहाण परमेश्वरि ६२ सुगंधयुक्तं सुख
दं मया तुभ्यं निवेदितं जगतां दर्शनार्थाय प्रदीपं दीप्तिकारकं ६३ अंधकारध्वंसबीजं मया तुभ्यं नि
वेदितं तुष्टिदं पुष्टिदं चैव प्रीतिदं क्षुद्विनाशनं ६४

मितिरघवभवः तन्निर्मितं पीठमासनमित्यर्थः ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० गंधद्रव्यं कुंकुमादि तदुक्तं

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

764

ईश्व०न० ७४। ७५ लक्ष्मीवीजं श्रीवीजं मायावीजं भुवनेश्वरीवीजं कामो मन्मथवीजं एत द्वीजत्रय पूर्वकः सावित्र्यै स्वाहेति मंत्रोऽष्टा क्षरः एतन्मंत्रपूर्वक पूर्वमंत्रैरुपचारान्देयाः स्वाहा रहितो नमोंतस्तु स्त्रीणां जपेपि ७६ कृष्णेन गोपालसुंदरीरूपेण ७७॥

पवित्रं वेदमंत्रेण यज्ञसूत्रं च रत्नं तां इत्याण्येतानि मूलेन दत्वा स्तोत्रं पठेत्सुधीः ७४ ततो विप्र

२८३ यमत्यादत्रतीर्थ्याश्च दक्षिणां सावित्रीति चतुर्थ्यंतं वन्हिजायांतमेव च ७५ लक्ष्मीमायाका

मपूर्वं मंत्रमष्टाक्षरं विदुः मध्यंदिनोक्तं स्तोत्रं च सर्वकामफलप्रदं ७६ विप्रजीवनरूपं च निवो

धकथयामि ते कृष्णेन दत्तां सावित्री गोलोके ब्रह्मणे पुरा ७७ नायाति सा तेन सार्धं ब्रह्मलो

के च नारद ब्रह्मा कृष्णाज्ञया भक्त्या तुष्टाव वेदमातरं ७८ ततः सा परितुष्टाव ब्रह्माणं चकमे

पतिं ब्रह्मोवाच सच्चिदानंदरूपे त्वं मूलप्रकृतिरूपिणि ७९ हिरण्यगर्भरूपे त्वं प्रसन्ना भ २

व सुंदरि तेजःस्वरूपे परमे परमानंदरूपिणि ८० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नायाति नागच्छति ततः कारणात्तुष्टावेत्यर्थः ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ कृमिजंपट्टवस्त्रं ६८ ॥ ६९ ॥ ७० मालामापादलंबिनी मालां ७१ ॥ ७१ ॥ ७२

पुण्यदंस्वादुरूपंचनैवेद्यंप्रतिगृह्यतां तांबूलप्रवरंरम्यंकर्पूरादिसुवासितं ६५ तुष्टिदंपु
२४२ ष्टिदंचैवमयातुभ्यंनिवेदितं सुशीतलंवारिशीतंपिपासानाशकारणं ६६ जगतांजीवरू
पंचजीवनंप्रतिगृह्यतां देहशोभास्वरूपंचसभाशोभाविवर्धनं ६७ कार्पासजंचकृमिजं
वसनंप्रतिगृह्यतां कांचनादिविनिर्माणंश्रीकरंश्रीयुतंसदा ६८ सुखदंपुण्यदंरत्नभूषणं
प्रतिगृह्यतां नानारससमुद्भूतंनानारूपसमन्वितं ६९ फलस्वरूपंफलदंफलंचप्रतिगृह्य
तां सर्वमंगलरूपंचसर्वमंगमंगलम् ७० नानापुष्पविनिर्माणंबहुशोभासमन्वितं प्रीति २
दंपुण्यदंचैवमाल्यंचप्रतिगृह्यतां ७१ पुण्यदंचसुगंधाढ्यंगंधंचदेविगृह्यतां सिंदूरंचवरं
रम्यंभालशोभाविवर्द्धनं ७२ भूषणानांचप्रवरंसिंदूरंप्रतिगृह्यतां विशुद्धग्रंथिसंयुक्तंपु
ण्यसूत्रविनिर्मितं ७३

७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेषड्विंशोध्यायः २६ पंचविंश

द्विजातीनांजातिरूपेप्रसन्नाभवसुंदरि नित्येनित्यप्रियेदेविनित्यानंदस्वरूपिणि ८१ सर्वमं
गलरूपेचप्रसन्नाभवसुंदरि सर्वस्वरूपेविप्राणांमंत्रसारेपरात्परे ८२ सुखदेमोक्षदेदेविप्र
सन्नाभवसुंदरि विप्रपापेध्मदाहायज्वलदग्निशिखोपमे ८३ ब्रह्मतेजःप्रदेदेविप्रसन्नाभव
२४४ सुंदरि कायेनमनसावाचायत्पापंकुरुतेनरः ८४ तत्त्वत्स्मरणमात्रेणभस्मीभूतंभविष्य
ति इत्युक्त्वाजगतांधाता तस्थौतत्रचसंसदि ८५ सावित्रीब्रह्मणासार्धंब्रह्मलोकंजगामसा
अनेनस्तवराजेनसंस्तूयाश्वपतिर्नृपः ८६ ददर्शतांचसावित्रींवरंप्रापमनोगतं स्तवराज
मिमंपुण्यंसंध्यांकृत्वाचयःपठेत् ८७ पाठेचतुर्णांवेदानांयत्फलंलभतेचतत् इतिश्रीदे
वीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेषड्विंशोध्यायः २६ श्रीनारा २४४
यणउवाच स्तुत्वानेनसोश्वपतिःसंपूज्यविधिपूर्वकं ददर्शतत्रतांदेवींसहस्रार्कसमप्रभां १

तिपद्येस्तुजन्मराजो हरे ततः सावित्र्याः कलयाजातमितिसम्यगयोच्यते सावित्रीदर्शनादिकंवर्णपतिस्तुत्वेति ॥ १॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टै०आ०१।२।३।४।५ कमलाकमलासनश्रीसुंदरीत्यर्थः सावित्रीतरंगत्वात् ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० वत्सासति

उवाचसाचराजानंप्रसन्नासस्मितासती यथामातास्वपुत्रंचद्योतयंतीदिशस्त्विषा २ सावित्र्यु-
वाच जानाम्यहंमहाराजयत्तेमनसिवांछितं वांछितंतवपत्न्याश्चसर्वंदास्यामिनिश्चितं ३ सा
२४५ ध्वीकन्याभिलाषंचकरोतितवकामिनी त्वंप्रार्थयसिपुत्रंचभविष्यतिक्रमेणच ४ इत्युक्त्वा-
सातदादेवी ब्रह्मलोकंजगामह राजाजगामस्वगृहंतत्कन्यादौवभूवह ५ आराधनाच्चसा
विर्भावभूवकमलापरा सावित्रीतिचतन्नामचकाराश्वपतिर्नृपः ६ कालेनसावर्द्धमानाव
भूवचदिनेदिने रूपयौवनसंपन्नाशुक्लेचंद्रकलायथा ७ सावरंवरयामासद्युमत्सेनात्मजंस
दा सत्यवंतंसत्यशीलंनानागुणसमन्वितं ८ राजातस्मैददौतांचरत्नभूषणभूषितां सोपि
सार्द्धंकौतुकेनतांगृहीत्वागृहंययौ ९ सचसंवत्सरेतीतेसत्यवान्सत्यविक्रमः जगामफ २४५
लकाष्ठार्थंप्रहर्षैपितुराज्ञया १० जगामसाध्वीतत्पश्चात्सावित्रीदैवयोगतः निपत्यवृक्षाद्दैवे
नप्राणांस्तत्याजसत्यवान् ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ त्वा ममारेत्यर्थः ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. अंगुष्ठसममिति तदुक्तं महाभारते अथ सत्यवतः कायात्पाशबद्धं वशंगतं अंगुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चकर्ष यमो बलादिति । प्रय-
यौ सतीति यदि पतिदर्शनं न स्यात् तदा देहस्त्याज्यः पतिस्तु परमहलेदृश्यत एवेति न देहं तत्याज किंतु तत्पश्चादेव ययौ ननु य-
दा यमो देहात्पतिं निश्चकर्ष तदा सा विद्यापतिव्रतया कथं न निवारितो यमो न हि काचित्पतिव्रता पतिमरणमिच्छतीदृष्टानुनिवा-
रित एवेति चेत्स कथं पतिव्रतावचनमुल्लंघ्यैनं गृहीत्वागतः नन्वीश्वराणां सामर्थ्यातिशयान्न पतिव्रतादीनां भयमस्तीति चेत्तर्हि
स्वयमेव किमर्थमत्रागतो न हि कुत्रचिद्यमः स्वयं गच्छति किं तर्हि स्वसत्तयैव सर्वं कार्यं करोति तथाप्यस्याः पातिव्रत्यसामर्-

२५६

यमस्तं पुरुषं दृष्ट्वा बध्वांगुष्ठसमं मुने गृहीत्वा गमनं चक्रे तत्पश्चात्प्रययौ सती २२ पश्चात्तां
सुदतीं दृष्ट्वा यमः संयमनीपतिः उवाच मधुरं साध्वीं साधूनां प्रवरो महान् २३ ॥ ॥ ॥ ॥

२५

थ्यातिभयाच्च स्वस्वतया दूतादिना वा कार्यं भवेदिति मनीषया हि स्वयमागतस्तथा चानया तादृशसामर्थ्यवत्या सर्वथा निरो-
द्धव्य इति चेन्न अन्याशयात् सावित्र्याश्चायमभिप्रायः नहि कुत्रचिद्यमो महानुभावः परमेश्वरः स्वयं गच्छति न च गत्वा-
पि तेषां मादृशानां चक्षुर्गोचरो भवति केवलं मदनुगृहेणैव तु मम दृष्टिगोचरो जातस्तत्तादृशस्य परमेश्वरस्य ममाश्र-
मे अतिथिरूपेणागतस्य कथमभिलषितं संपादनीयं न च पतिवियोगभयान्न तत्संपादनं पतिव्रतानामावश्यकमिस्य

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्वविषयोऽस्मिन्नर्थे नत्सहैवगमने पतिवियोगस्यैवाभावात् नचायमस्मिँल्लोके मनुष्यदेहो नगमिष्य
तीति सहगमनमपि केनाभिप्रायेण भविष्यतीति वाच्यं परमेश्वरदर्शनेन सदेहानामपि पूर्वरा
जर्षीणां स्वर्गादिगमनस्य जातस्य श्रुतत्वेन ममापि परमेश्वरस्यैतस्य दर्शनस्य जातत्वेन सहग
२४७ मनं भविष्यतीत्यभिप्रायस्य सत्वात् इति यमस्तु तं गृहीत्वा गच्छति सामर्थ्यवतां यं निरोद्धुं समर्थोपि
किमिति न पतिनयने तिरोधं कृतवती किंचिदस्या मनसि किमप्यन्यत्कर्तव्यमस्तीति भिया पृष्टवतो
दर्शत्वच्च सुदती तां दर्शयंत वर्णनेनैषद्धास्यवती दर्शेत्यर्थः तादृशानर्थे हास्यकारणं त्वि
त्थं मम सामर्थ्ये सत्यपि एतादृशमहानुभावस्येश्वरस्यातिथ्यर्थं संतोषार्थं प्राणाधिकमपि पतिं र
त्तवती तदेतदौदार्यं मम दृष्ट्वा कथं न देवस्तुतोष किंचिद्भाषणमपि न कृतवान् किंचैतादृशमहा २४८
नुभावदर्शने कल्याणमेव भवतीति दर्शनस्वभावः तत्कथमयं दयालुः सर्वज्ञः सन् त्वं स्वभावेन
जानाति ज्ञात्वा च कथमबलाया मम पतिं नयतीत्याश्चर्यमेवेति यमोपि तदभिप्रायेण हास्यं ज्ञात्वा
लज्जितो मधुरं प्रोवाच नन्वतिक्रूरः किमित्युवाचेति चेत्तत्राह साधूनां प्रवर इति इष्टानां क्रूरो भासते स्वत
स्तु साधुरेवेति भावः २२ ॥ २३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ किंकयो॰

767

॥टी॰ यद्यपि तव मल्लोकगमने सामर्थ्यमस्ति तथापि साधुभिरीश्वरस्य मर्यादोल्लंघनं कर्तुमनुचितमिति भावः २४ ईश्व
दे॰भा॰न॰ अहो कुर्वभिवदर्शयति गंतुमिति २५ तव भर्ता मयानीत इति मद्परार्धं कदापि न जानीहि किंच त्वमपि पतिवियोगजन्यं खेदं मा
ग्रह प्राणिमात्रस्य कर्माधीनत्वादिति दर्शयितुं तव मर्यादया तुष्टोऽहं ब्रह्मविद्यां दास्यामीति स्पष्टार्थं सावित्र्योपाख्यानपेक्षयाधिकमि

२५८ धर्मराज उवाच अहो कयासि सावित्रि गृहीत्वा मानुषीं तनुं यदि यास्यसि कांतेन सार्द्धं देहं तदा त्यज
२४ गंतुं मर्त्यो न शक्नोति गृहीत्वा यां च भौतिकं देहं च मम लोकं च न नश्वरं नश्वरः सदा २५ भर्तुस्ते
पूर्णकालो वै वभूव भारते सति स्वकर्मफलभोगार्थं सत्यवान्याति मद्गृहं २६ कर्मणा जायते जं
तुः कर्मणैव प्रलीयते सुखं दुःखं भयं शोकं कर्मणैव प्रणीयते २७ कर्मणेंद्रो भवेज्जीवो ब्रह्मपुत्रः
स्वकर्मणा स्वकर्मणा हरेर्दासो जन्मादिरहितो भवेत् २८ स्वकर्मणा सर्वसिद्धिममरत्वं लभेध्रुवं
लभेत्स्वकर्मणा विष्णोः सालोक्यादिचतुष्टयं २९ सुरत्वं च मनुत्वं च राजेंद्रत्वं लभेन्नरः कर्मणा २५८
च शिवत्वं च गणेशत्वं तथैव च, ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तिच दर्शयितुमाह भर्तुस्ते पूर्णकाल इति २६ प्राणिमात्रस्य कर्माधीनत्वं
दर्शयति कर्मणेत्यादि विरराम सत्वेयमद्ग्लंसंतत्थाच यदितव मद्दर्शनफलमपेक्षितं तनदानं तदपतिव्यतिरिक्तं यद्यद्यपेक्षि
तं तदास्यामि पतिं तु नैव दास्यामीति गूढोऽभिसंधिः २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २१॥ २२॥ २३॥ २४।२५ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेसप्तविंशोऽध्यायः २७ अथाधिकैस्त्रिंशद्भिः पद्यैरध्यात्मभे
वच यमच्छदेवीसंक्षेपात्तदिदानीमथोच्यते सावित्रीनुकर्मणाबद्धंसर्वंभवतिनकश्चित्प्रपंचेस्वतंत्रोऽस्ति ब्रह्मविष्णुरुद्रादयो
पिकर्मणैवजाताः कर्मणैवबद्धाश्चेतियमधर्मवाक्यंश्रुत्वातिशुद्धांतःकरणासंसाराद्दिरक्षासतीयतिनिष्कासनोपायंदेवसंतो
षेणैवपश्चात्करिष्यामिप्रथमंत्वयंवक्ष्यमाणोदेवदेवोऽत्रब्रह्मनिष्ठोऽस्मिन्समयेदुर्लभाब्रह्मविद्यापिपृच्छ्यतेदेन्मयिसंतोषाद्ब्र

२४९ कर्मणाचमुनीन्द्रत्वंतपस्वित्वंस्वकर्मणा स्वकर्मणाक्षत्रियत्वंवैश्यत्वंचस्वकर्मणा २१ कर्मणैव
चम्लेच्छत्वंलभतेनात्रसंशयः स्वकर्मणाजंगमत्वंशैलत्वंचस्वकर्मणा २२ कर्मणाराक्षसत्वंवाकि
न्नरत्वंस्वकर्मणा कर्मणैवाधिपत्यंचवृक्षत्वंचस्वकर्मणा २३ कर्मणैवपशुत्वंचवनजीवीस्वकर्म
णा कर्मणाक्षुद्रजंतुत्वंकृमित्वंचस्वकर्मणा २४ दैत्येयत्वंदानवत्वंअसुरत्वंस्वकर्मणा इत्येतदुक्त्वासा
वित्रींविररामसदेवयमः २५ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेस
प्तविंशोऽध्यायः २७ श्रीनारायणउवाच यमस्यवचनंश्रुत्वासावित्रीचपतिव्रता तुष्टावपरयाभ २४९
क्त्यातमुवाचमनस्विनी १

नीतिभासतेनैतादृशज्ञानिधवरस्यसमागमोममदुर्भगायाः कदाचिदपिस्यात् ततःस
सकदेकूत्वाब्रह्मविद्याप्रष्टव्येत्यभिप्रायेणतत्कर्मनाशायकर्मस्वरूपंतन्निमित्तकारणंतदुपादानकारणंयः कर्मणाबद्धोदेही
हिकंसर्वंपृच्छतियमस्येति तुष्टावेति हेदेवदेवत्वंममाधारभ्यगुरुः त्वयापठ्यतेतत्सत्यमेवेत्यादिवाक्यैस्तुष्टावस
र्थः तथापि कश्चिन्ममप्रष्टव्यांशोवर्ततेतंदयांकृत्वावदेत्यभिप्रायेणपृच्छति १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ किंकर्मेति ...र्मस्वरूपंकीदृशंकेनकीदृशेननिमित्तेनतत्कर्मभवेत् किंचतस्यकर्मणोहेतुरुपादानभूतःकः तेनकर्मणाबद्धोदेहीकः देहश्चकः कर्मकारकः कर्मकर्ताचकः २ येनज्ञानेनमुक्तिर्भवतीतितज्ज्ञानंकीदृशंबुद्धिः का... दृशीतेषामिंद्रियाणांलक्षणंकिंतेषांदेवताश्चकाः ३ कश्चभोक्तास्मिन्देहेभोजयितावाकः कश्चभोगंतस्यास्यसंसारस्यनिष्कृतिर्नाशश्चकीदृशः कोजीवः कश्चपरमात्मानदेतत्सर्वंवदयद्पतिवियोगेनसंतप्तायाममचित्तशांतिंकर्तुमिच्छसीत्यर्थः ४ तत्रप्रथमतःकर्मस्वरूपमाह

सावित्र्युवाच किंकर्मतद्भवेत्केनकोवात्तद्धेतुरेवच कोवादेहीचदेहःकःकोवात्रकर्मकारकः २ किं वाज्ञानंचबुद्धिःकाकेवाप्राणाःशरीरिणां कानींद्रियाणिकिंतेषांलक्षणंदेवताश्चकाः ३ भोक्ताभोजयिताकोवाकोवाभोगश्चनिष्कृतिः कोजीवःपरमात्माकस्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ४ धर्मउवाच वेदप्रणिहितोधर्मःकर्मयन्मंगलंपरं अवैदिकंतुयत्कर्मतदेवाशुभमेवच ५ ॥ ॥ ॥ ॥

वेदेति द्विविधंहिकर्मशुद्धमशुद्धंशुभमशुभंचतत्रवेदोक्तंकर्मशुभंतारकंवेदानुक्तंतुकर्माशुभंनरकादिप्रदमित्यर्थः वेदस्य सर्वमूलभक्तिप्रणीतत्वेनतस्मिन्भ्रांतवाक्यत्वाभावादितरेषांशास्त्राणांत्वसर्वज्ञज्ञानविशिष्टकर्तृप्रणीतत्वेनतेषांभ्रांतवाक्यत्वादितिभावः ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न ननुवेदोक्तशुभकर्मणामपिस्वर्गकामोपजेतेत्यादिवाकैरनित्यफलमेवभवतीतिकथंतत्स्यतारकत्वं किंचैतादृशशुभाशुभ
कर्मतद्भोगप्रवाहपतितस्यनरस्यनकेनापिप्रकारेणनिष्कासनोपायोदृश्यतइतिचेत्तत्राह अहैतुकीति हेतुः फलंतद्रहिता
किंचसंकल्पः फलेवासनातद्रहिताचयादेवसेवादेवप्रीत्यर्थंसेवासाकर्मनिर्मूलनंयावत्कर्माभावस्तद्रूपात्तस्यकर्मचित्तशु
द्धिदायिनीत्यर्थः अयंभावः वेदोक्तमेवकर्मपरमेश्वरप्रीत्यर्थंनिष्कामतयाक्रियमाणंचित्तशुद्धिद्वारापरात्मनिपरानुरक्तिरूप
परभक्त्युत्पादनद्वाराज्ञानप्राप्तयेभवतीतितारकमेवतत्कर्मेत्यर्थइति ६ कोवाकर्मेति इत्थंपरभक्तिंयः प्राप्तः सब्रह्मभक्तः स

२५१

अहैतुकीदेवसेवासंकल्परहितासती कर्मनिर्मूलरूपाचसाएवपरभक्तिदा ६ कोवाक
र्मफलंभुंक्ते कोवानिर्लिप्तएवच ब्रह्मभक्तोयोनरश्चसचमुक्तः श्रुतः श्रुतौ ७ जन्ममृत्यु
जराव्याधिशोकभीतिविवर्जितः भक्तिश्चद्विविधासाध्वीमुक्तिदासर्वसंमता ८ ॥ ॥ २५२

चैतोनिर्लिप्तश्चकोवाकर्मकरोतीतिशेषः तथाकोवाफलंकर्मणांभुंक्तेनकोप्येतादृशोब्रह्मभक्तः कर्मकरोतिनचतत्फलं
भुंक्तेकिंतुश्रुतौसएवनरोमुक्तइतिश्रुतइत्यर्थः नचैतादृशस्यकर्मफलभोगप्रवाहपतितत्वंसंभवतीतिभावः ७ मुक्त
स्वरूपंवर्णयति जन्ममृत्युजरेति ब्रह्मभक्तिःकीदृशीत्याशंक्यभक्तिनिरूपणमाहद्विविधेति ८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ निर्वाणेति एका निर्वाणपददात्री कैवल्यपददात्री निर्गुणात्मविषयिणीत्यर्थः द्वितीया हरिरूपप्रदा हरिरित्युपलक्षणं सगुण
ब्रह्मणः तथा च सगुणब्रह्मरूपप्रदात्री सगुणब्रह्मविषयिणी द्वितीया भक्तिरित्यर्थः तत्र द्विविधयोर्भक्त्योरधिकारिणमाह हरि
रूपस्वरूपां चेति हरिपदमुपलक्षणं सगुणब्रह्मणो वैष्णवपदमुपलक्षणं साधकानां तथा च साधकान्मध्यमाधिकारिण उ
त्तमाधिकारप्राप्त्यर्थे हरिरूपस्वरूपां सगुणब्रह्मविषयिणीं भक्तिं वांछंति ॥ अन्ये इति ब्रह्मवित्तमा योगिनो निर्वाणं निःछंति
अर्थान्निर्गुणभक्तिं वांछंतीत्यर्थः कर्मण उपादानकारणस्वरूपमाह कर्मणो बीजरूपश्चेति यः परात्मा कर्मणो बीजरूपस्तत्फः

२५२ निर्वाणपददात्री च हरिरूपप्रदा तु या । हरिरूपस्वरूपां च भक्तिं वांछंति वैष्णवाः ॥ अन्ये निर्वा
णमिच्छंति योगिनो ब्रह्मवित्तमाः । कर्मणो बीजरूपश्च सततं तत्फलप्रदः २० कर्मरूपश्च भ
गवान् परात्मा प्रकृतिः परा । सोपि तद्धेतुरूपश्च देहो नश्वर एव च २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

769

२५२

लप्रदः कर्मफलप्रदाता च २० कर्मरूपश्च सृष्टिस्थितिसंहारात्मकस्तत्कर्ता च यः प्रकृतिः परा मूलप्रकृतिरूपः सोपि स एव
तद्धेतुरूपश्च कर्मण उपादानकारणमित्यर्थः माया विशिष्टब्रह्मस्वरूपिणी मूलप्रकृतिः कर्मण उपादानकारणं विवर्तका
रणं निमित्तकारणं चेति भावः तत्र द्वितीयोपादानमविद्यायां विलसति बिंदौ निमित्तकारणं ब्रह्मविवर्तकारणमिति विभागः।
अविद्यात्। कामकामतः कर्मेति सिद्धांतात् एतेन निमित्तकारणमदृष्टरूपमकथितमप्यर्थो द्रष्टव्यं देहः कद्रूस्योत्तर
माह नश्वर एवेति योऽन्नमूलस्य नश्वरः पततीति स देह इत्यर्थः २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा० मथ पांचभौतिकइत्याह पृथिवीवायुरिति सूत्ररूपाणिमणिसुसूत्रवत् सर्वदेहव्यापकानि एतानि पंचभूतानीत्यर्थः सतोब्रह्म
...रादिरूपविधौदेहादिसृष्टिविधावेतानिसूत्राणिपंचभूतानीत्यर्थः ततश्चपांचभौतिकोदेह इतिसिद्धं २२ कर्मकर्तेति यः कर्म
कर्ताजीवःसएवदेहीनान्यइत्यर्थः अनेनमस्यइत्योत्तरंदत्तंभवति देहीचेति चकारेणभोक्तापिसएवेतिबोध्यं आत्माभोजयितेति
अंतर्यामीभोजयितानेरकइत्यर्थः विभवभेदःसुखदुःखसाक्षात्काररूपोभोगशब्देनोच्यतइत्यर्थः निष्कृतिर्मुक्तिः आत्मस्वरू

२५३ पृथिवीवायुराकाशोजलंतेजस्तथैवच एतानिसूत्ररूपाणिसृष्टिरूपविधौसतः २२ कर्म
कर्ताचदेहीचआत्माभोजयितासदा भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच २३ सदसद्भेद
बीजंचज्ञानेनानाविधंभवेत् विषयाणांविभागानांभेदबीजंचकीर्तितं २४ ॥ ॥ ॥ २५३

पावस्थानुरूपामुक्तिर्निष्कृतिपदवाच्येत्यर्थः २३ सदसद्भेदबीजंचेति सदात्माअसन्मायादिकंतयोर्भेदोविवेकस्तस्य बी
जंकारणंयत्तत्ज्ञानशब्देनोच्यते अपरोक्षात्मवस्तुविषयंब्रह्मविद्यारूपंज्ञानशब्देनोच्यत इत्यर्थः नानाविधमिति नानावि
धंघटपटादिविषयकंतथा विषयाणांयेपरस्परंविभागास्तेषांभेदेभेदकंयद्बीजंसर्ववासनानांकीर्तितं २४ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

770

दे०भा०न० सासैवविवेचनरूपानिश्चयरूपाबुद्धिपदेनोच्यत इतिसाचबुद्धिः पूर्वोक्तस्यानुभवात्मकस्यज्ञानस्यबीजंभवतिएकैवबुद्धिरंतर्मु
खतयाविलसंतीज्ञानशब्दविधेयादिपदैर्वहिर्मुखतयाविलसंतीवुध्यादिपदैरुच्यत इत्यर्थः वायुभेदाऊर्ध्वाधोभेदेनयेदेहस्थाः
सुप्रसिद्धास्तेप्राणपदेनोच्यंत इत्यर्थः तएवबलरूपाइतिविशेषरूपप्रदर्शनार्थं २५ बुद्धेर्निश्चयात्मकंरूपमुक्त्वासंकल्पवि
कल्पात्मकंमनसः स्वरूपमाह इंद्रियाणांप्रवरमितितेषांश्रेष्ठंईश्वरस्यपरमात्मनोबिंबभूतस्यांशः अंशइव अंशः प्रतिबिंब
रूपोयस्मिन्नंतःकरणरूपेमनसिताहशं अनूहकं अहमित्यकौनिश्चयात्मकस्तद्भाववत्संशयात्मकमित्यर्थः कर्मणामिंद्रिय

२५४ बुद्धिर्विवेचनासाचज्ञानबीजंश्रुतौश्रुतं वायुभेदाश्चप्राणाश्चबलरूपाश्चदेहिनां २५ इंद्रिया
णांचप्रवरमीश्वरांशमनूहकं प्रेरकंकर्मणांचैवदुर्निवार्यंचदेहिनां २६ अनिरूप्यमह
श्यंचज्ञानभेदोमनःस्मृतं लोचनंश्रवणंघ्राणंत्वक्चरसनमिंद्रियं २७ अंगिनामंगरूपं
चप्रेरकंसर्वकर्मणां रिपुरूपंमित्ररूपंसुखरूपंचदुःखदं २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२५५

व्यापाराणांप्रेरकंदुर्निवार्यंस्वाधीनंकर्तुमशक्यमतिचंचलमित्यर्थः २६ अनिरूप्यमेताहशमितिनिरूपयितुमशक्यंज्ञान
भेदंबुद्धिभेदंपत्तदेवमनइत्यर्थः बुद्धेरेवैतौद्वौभेदावित्यर्थः ज्ञानेंद्रियाण्याह लोचनमिति २७ अंगिनामवयविनामंगरू
पंसर्वकर्मणांसर्वकर्मेंद्रियव्यापाराणांप्रेरकमित्यर्थः रिपुरूपमेतदेवेंद्रियंविषयेष्वासक्तंरिपुरूपंदुःखदंभवति तदेवसद्वि
षयेष्वासक्तंमित्ररूपंसुखदंभवतीत्यर्थः २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ इंद्रियाणां देवताश्चाह सूर्यइति अत्रसंग्रहश्लोकः अन्यत्तत्तुदिग्वातार्कप्रचेतोश्विवह्नीन्द्रोपेन्द्रमित्रकाइति विशेषश्लोकः जीव
स्वरूपमाह प्राणदेहादीनिति यः प्राणदेहादीनां धारकोंतःकरणेप्रतिबिंबरूपः सोत्रजीवशब्देनोच्यत इत्यर्थः १९ परमात्मस्वरू
माह परममिति स्पष्टोर्थः २० इत्येवमिति हेवत्सेमत्तनये यत्त्वयापृष्टमप्रष्टव्यमपियरहस्यमिंद्रादयोपि शतसंवत्सरं गुरुशु
२५५ श्रूषांकृत्वंतस्त्वयंयथागममौपनिषदं तत्वंकथितं केवलं त्वत्सौजन्यवशादिदमेव ज्ञानिनां ज्ञानरूपं एतत् ज्ञानेनैवसा

सूर्योवायुश्चपृथिवीब्रह्माद्यादेवताःस्मृताः प्राणदेहादिभृद्योहिसजीवःपरिकीर्तितः १९ परमं
व्यापकंब्रह्मनिर्गुणःप्रकृतेःपरः कारणंकारणानांचपरमात्मासउच्यते २० इत्येवंकथितंसर्
वैत्वयापृष्टंयथागमं ज्ञानिनां ज्ञानरूपंचगच्छवत्सेयथासुखं २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २५५

निनः कृतकृत्याः सनकादयोजीवन्मुक्ताः संतोमुक्तिंप्रापुस्तदेतन्मयोक्तं हृदिनिश्चित्य पतिवियोगजन्यंखेदं माकार्षीः अहं
त्वावखेदंयथासुखं स्वस्थानंप्रतिगच्छेत्यर्थः अत्रसाविश्वासौजन्यंपरमास्तिकतांसोपदिष्टातिसूक्ष्मतत्त्वग्राहकतां तस्मिन्मुख्
सर्वभावतादिभिर्निर्व्याजभक्तिंचज्ञात्वातिगह्नरंतःकरणोप्युक्तिलेवत्सेत्युवाचेति बोध्यं २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

771

दे॰भा॰न॰ सावित्रीतुमांसतिदेवदेवेनखसुखेनैववत्सेइत्युक्तेनतएतस्याःयेयचेष्टभाषणे कोदोषइत्यभिप्रायेणवक्तित्यक्त्वेति हेदेवकांतंपतिं
त्यक्त्वाक्वयामियास्यामिनक्वचिदिमंतुत्यक्तुमस्तीत्यर्थः अयंभावः यावत्पर्यंतमहं सामान्यास्थितातावत्पर्यंतं सर्वोपिदेशोममगंत
व्यएवस्थितोधुनातुत्वयावत्सेत्युक्तेततोनाहंसामान्याकिंतुतवकन्यास्मिततोयमकन्येयंविधवालोकेव्यवहरतीतितवायशः
कर्तुंकथंलोकेगमिष्यामीति किंचस्त्रियाःप्रथमंपतिःसंरक्षकस्तदभावेपुत्रस्तत्त्वममद्वयोरभावस्तदापित्रैवसापालनीयातत
स्त्वांपितरंज्ञानार्णवंहित्वाक्वयामिनक्वचिदपिनस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हतीतिनियमादित्याहत्वांवाज्ञानार्णवमिति यद्यपि श्वसुरः

२५६

सावित्र्युवाच त्यक्त्वाक्वयामिकांतंवात्वांवाज्ञानार्णवंध्रुवं यद्यत्करोमिप्रश्नंचतद्भवान्वक्तुम
र्हसि २२ कांकांयोनिंयातिजीवः कर्मणाकेनवापुनः केनवाकर्मणास्वर्गंकेनवानरकंपितः
२३ केनवाकर्मणामुक्तिःकेनभक्तिर्भवेद्गुरौ केनवाकर्मणायोगीरोगीवाकेनकर्मणा २४ ॥

२५६

पालकोस्तितथापित्वंपिता ब्रह्मविद्योपदेशाद्गुरुश्चभवसिततस्त्वांहित्वाक्वयामिनहिब्रह्मसात्कृतगुरोर्वियोगः कस्यापिसोढव्यो
भवतीतिज्ञानार्णवपदेनसूचितं ननुगुरोःसन्निधौकिंतवप्रष्टव्यमस्तीतिचेद्बहुप्रष्टव्यमस्तीत्याह यद्यत्करोमीति २२ ननु
केतेप्रश्नाइतिचेत्तत्राह कांकांयोनिमिति तेनयमराजेनवत्सेइत्युक्तेसतिसावित्रीपितृपदेनसंबोधयतिपितरिति २३ भवेद्
गुरौसर्वजनकपरमात्मनीत्यर्थः २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.ती. २५। २६। २७। २८ गोलोकंकेनवायातीत्यन्वयः २९ कियंतंकालमित्यर्थः तेषुनरकेष्वित्यर्थः ३० इतिश्रीदेवीभागवतति
लकेनवमस्कंधेष्टाविंशोध्यायः २८ सप्ततिश्लोकत्रयैश्चाप्यर्द्धश्लोकाधिकैरयंदानधर्मफलंसर्वंयथावदभिवर्ण्यते अथध
र्मराजोममवदनाद्वत्सेइतिपरंनिःसृतंतावन्मात्रेणानयाकदेहंनकिंचित्कर्तुंशक्नोमीतिमनसिस्मितःसन् तस्यागुणभक्ति

केनवादीर्घजीवीचकेनाल्पायुश्चकर्मणा केनवाकर्मणादुःखीसुखीवाकेनकर्मणा २५॥
२५७ अंगहीनश्चकाणश्चबधिरःकेनकर्मणा अंधोवापंगुरपिवाप्रमत्तःकेनकर्मणा २६ क्षि
प्तोतिलुब्धकश्चौरःकेनवाकर्मणाभवेत् केनसिद्धिमवाप्नोतिसालोक्यादिचतुष्टयं २७ केन
वाब्राह्मणत्वंचतपस्वित्वंचकेनवा स्वर्गभोगादिकंकेनवैकुंठंकेनकर्मणा २८ गोलोकःके
नवाब्रह्मन्सर्वोत्कृष्टोनिरामयः नरकोवाकतिविधःकिंसंख्योनामकिंचवा २९ कोवाकंनर
कंयातिकियत्कालंतेषुतिष्ठति पापिनांकर्मणाकेनकोवाव्याधिःप्रजायते ३० यद्यत्प्रियंमयाद
ष्टंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादे २५७
सावित्र्युपाख्यानेष्टाविंशोध्यायः २८ श्रीनारायणउवाच सावित्रीवचनंश्रुत्वाजगामविस्मयं
यमः प्रहस्यवक्तुमारेभेकर्मपाकंतुजीविनां १ ॥ ॥ ॥

तस्यास्तावन्मात्रावलोकनतोतिसंतुष्टहृदयोनकिंचिदस्याअदेयमस्तीत्यभिप्रायेणाह सावित्रीति प्रहस्येति अनेनसावित्री
विषयेतिप्रेमाकुलत्वंनिष्कपटंचित्तत्वंममितिबोधितं १ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

772

दे॰ भा॰ न॰ प्रथमतः प्रसन्नः सन्तां वदति कन्याद्वादशेति हे वत्से यद्यपि त्वं वयसा द्वादशवर्षीया द्वादशवर्षवती सुकुमारी असि तथापि ते ज्ञानं न तादृशवयोनुरूपं किंतु पूर्वविदुषां सनकादीनां परिपाकदशायां जायमानं ज्ञानं तद्भवति अतिप्रौढ ज्ञानवत्यसीत्यर्थः २ त्वमे तादृशं स्वरूपं न जानासि परं त्वहं जानामि तत्किमिति चेत्तत्राह सावित्रीवरदानेनेति सावित्रीकला सावित्र्यांशरूपासी त्व

२५८ कन्याद्वादशवर्षीया वत्से त्वं वयसाधुना ज्ञानं ते पूर्वविदुषां ज्ञानिनां योगिनां परं २ सावित्री
वरदानेन त्वं सावित्रीकला सती प्राप्ता पुरा भूभृता च तपस्यातत्त्वं समासुते ३ यथा श्रीः श्रीपतेः
क्रोडे भवानी च भवोरसि यथादितिः कश्यपे च यथाहल्या च गौतमे ४ यथा शची महेन्द्रे च य
था चन्द्रे च रोहिणी यथा रतिः कामदेवे यथा स्वाहा हुताशने ५ यथा स्वधा च पितृषु यथा सं
ज्ञा दिवाकरे वरुणानी च वरुणे यज्ञे च दक्षिणा यथा ६ यथा वराहे पृथिवी देवसेना च का
र्त्तिके सौभाग्यासु प्रिया त्वं च तथा सत्यवतः प्रिये ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २५८

र्थः भूभृता अश्वपतिना तपसा पुरा दत्तेन तेन तव जायमानेन सावित्र्या वरदानेन तत्समा सावित्रीकला सावित्र्यांशरूपासी त्य ३
र्थः अतः प्रथममेकं वरमहं दास्यामि तच्छृणु इत्याह यथा श्रीरिति यथैतेषां देवानामेताः स्त्रियोऽखंडितसौभाग्यास्तथा त्वं सस
वतः सौभाग्याखंडितसौभाग्यवती प्रिया भवेति समुदायार्थः ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ अथ मे को वरो मया व्रतोऽन्यत्र यथा तवाभीप्सितं तत्सर्वं वृणीष्वेत्याह इदं तुभ्यमिति ८ सावित्री स्वाभिलषितं वृणोति सत्यवतइ
ति ९ श्वशुरस्यांधस्य राज्यलाभः शत्रुणापहृतस्य राज्यस्य लाभः नेत्रादिलाभः १० समतीते लक्षवर्षे लक्षवर्षानंतरमंते सत्य
वतां पतिना सह त्वं एहीत्यर्थः ११ तन्मे व्याख्यातुमिति इत्थं वरं दत्त्वा तदपि वदेत्यर्थः १२।१३ नान्यत्रेति अन्यत्र भारतखंडा॰

अयं तुभ्यं वरो दत्तोऽप्यपरं च यथेप्सितं वृणु देवि महाभागे ददामि सकलेप्सितं ८ सावित्र्यु
२५९ वाच सत्यवत औरसानां पुत्राणां शतकं मम भविष्यति महाभाग वरमेतन्मदीप्सितं ९ म
त्पितुः पुत्रशतकं श्वशुरस्य च चक्षुषी राज्यलाभो भवत्वेवं वरमेतन्मदीप्सितं १० अंते सत्यव॰
तासार्धं यास्यामि हरिमंदिरं समतीते लक्षवर्षे देहीदं मे जगत्प्रभो ११ जीवकर्मविपाकं च श्रोतुं
कौतूहलं मम विश्वनिस्तारबीजं च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि १२ धर्मराज उवाच भविष्यति महा
साध्वि सर्वं मानसिकं तव जीवकर्मविपाकं च कथयामि निशामय १३ शुभानामशुभानां च क २५९
र्मणां जन्म भारते पुण्यक्षेत्रे च नान्यत्र सर्वं च भुंजते जनाः १४ सुरा दैत्या दानवाश्च गंधर्वा राक्ष
सादयः नरश्च कर्मजनका न सर्वे जीविनः सति १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दितरत्र नो भयं शुभाशुभं भुंजते किं तु स्वर्गादौ शुभमेव न
रकादावशुभमेव भुंजते इत्यर्थः १४ कर्मजनका एते सर्वे कर्मजनकाः कर्मकारिणो न सर्वे जीविनः पश्वादय इति कर्मोधि
कारिणो दर्शिताः १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

773

दे.भा.न. विशिष्टजीविनः मुख्यजीविनः कर्माधिकृता मनुष्यादयः पूर्वोक्ता इत्यर्थः १६ पूर्वार्जितं पूर्वसंपादितं १७। १८ निर्वाणरूपेति ए
कानिर्गुणभक्तिः द्वितीया ब्रह्मणः प्रकृतेर्माया विशिष्टब्रह्मरूपिण्या मूलप्रकृतेरित्यर्थः उभयोरपि भक्तिः कर्मनिर्मूलने कर्म

विशिष्टजीविनः कर्म भुंजते सर्वयोनिषु शुभाशुभं च सर्वत्र स्वर्गेषु नरकेषु च १६ विशेषतो जी
२६० विनश्च भ्रमंते सर्वयोनिषु शुभाशुभं भुंजते च कर्म पूर्वार्जितं परं १७ शुभेन कर्मणा याति
स्वर्लोकादिकमेव च कर्मणा चाशुभेनैव भ्रमंति नरकेषु च १८ कर्मनिर्मूलने भक्तिः सा चो
क्ता द्विविधा सति निर्वाणरूपा भक्तिश्च ब्रह्मणः प्रकृतेरिह १९ रोगी कुकर्मणा जीवश्चारोगी
शुभकर्मणा दीर्घजीवी च क्षीणायुः सुखी दुःखी च कर्मणा २० अंधादयश्चांगहीनाः कर्म
णा कुत्सितेन च सिद्ध्यादिकमवाप्नोति सर्वोत्कृष्टेन कर्मणा २१ सामान्यं कथितं देवि विशेषं
शृणु सुंदरि सुदुर्लभं सुगोप्यं च पुराणेषु स्मृतिष्वपि २२ दुर्लभा मानुषी जातिः सर्वजाति २६०
षु भारते सर्वेभ्यो ब्राह्मणः श्रेष्ठः प्रशस्तः सर्वकर्मसु २३ ब्रह्मनिष्ठो द्विजश्चैव गरीयान्भा
रते सति निष्कामश्च सकामश्च ब्राह्मणो द्विविधः सति। २४

नाशने क्षमेत्यर्थः १९। २० इदं सर्वं पूर्वोक्तैकैकमध्यानामुत्तरं भवतीति बोध्यं २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०॥ जं० २५। २६ येस्वधर्माचारसंताःसकामाःपंचायतनदेवोपासकास्तेतत्तद्देवतालोकंगत्वापुनरायांतिये निष्कामाःसंतःस्वधर्माचारतेनः
पंचदेवतोपासकास्तेतत्तद्देवतालोकंगत्वातत्रज्ञानंलब्ध्वामुक्ताभवंति ननरावर्ततेइतिसमुदायार्थः २७ ॥ २८ ॥ २९ प०३०

सकामोर्द्धप्रधानश्चनिष्कामोभक्तएवच कर्मभागीसकामश्चनिष्कामोनिरुपद्रवः २५ उ
षानिदेहंत्यक्त्वाचपदंयतन्निरामयं पुनरागमनंनास्तितेषांनिष्कामिनांसति २६ सेवंते
२६१ द्विभुजंकृष्णंपरमात्मानमीश्वरं गोलोकंयांतितेभक्तादिव्यरूपविधारिणः २७ सकामिनो
वैष्णवाश्चगत्वावैकुंठमेवच भारतंपुनरायांतितेषांजन्मद्विजातिषु २८ कालेनतेचनि
ष्कामाभवंत्येवक्रमेणच भक्तिंचनिर्मलांतेभ्योदास्यामिनिश्चितंपुनः २९ ब्राह्मणावैष्ण
वाश्चैवसकामाःसर्वजन्मसु नतेषांनिर्मलाबुद्धिर्विष्णुभक्तिविवर्जिता ३० तीर्थाश्रिता
द्विजायेचतपस्यानिरताःसति तेयांतिब्रह्मलोकंचपुनरायांतिभारते ३१ स्वधर्मनिरता
येचतीर्थान्यत्रनिवासिनः व्रजंतितेसत्यलोकंपुनरायांतिभारते ३२ स्वधर्मनिरताविप्राः
सूर्यभक्ताश्चभारते व्रजंतितेसूर्यलोकंपुनरायांतिभारते ३३ मूलप्रकृतिभक्तायेनिष्का २६१
माधर्मचारिणः मणिद्वीपंप्रयांत्येवपुनरावृत्तिवर्जितं ३४

३१॥ ३२॥ ३३॥ मणिद्वीपंतृतीयस्कंधोक्तंदेवीलोकं ॥ ३४॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३४॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३४॥ ३४॥ ३४॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ३५ अन्यदेवेज्याः मंचाय॰ ान देवेभ्योन्यदेवोपासका इत्यर्थः ३६।३७ देवान्यसेवनाद्देवसेवारहिता इत्यर्थः ३८ स्वधर्मेति स्वधर्मनि
न॰ रताः शुभकर्मफलभोगिनः ३९ तद्रहितानरकगामिनस्तेचनकदापिभारते खंडे साम्यकर्मफलभागिनोभवंतिनरकान्तेषामनु

स्वधर्मनिरताश्शक्ताः शैवाः शाक्ताश्चगाणपाः तेयांतिशिवलोकंचपुनरायांतिभारते ३५
२६२ येविप्राअन्यदेवेज्यास्वधर्मानिरताः सति तेयांतिसर्वलोकंचपुनरायांतिभारते ३६ हरिभ
क्ताश्चनिष्कामाः स्वकर्मनिरताद्विजाः तेचयांतिहरेर्लोकंक्रमाद्भक्तिवलाद्ध्रुवं ३७ स्वधर्म
रहिताविप्रादेवान्यसेवनाः सदा भ्रष्टाचाराश्चकामाश्चतेयांतिनरकंध्रुवं ३८ स्वधर्मनिर
ताएववर्णाश्चत्वारएवच भवंत्येवशुभस्यैवकर्मणः फलभोगिनः ३९ स्वकर्मरहितायेच
चनरकंयांतितेध्रुवं भारतेनभवंत्येवकर्मणः फलभोगिनः ४० स्वधर्मनिरताएववर्णा २६३
श्चत्वारएवच स्वधर्मनिरताविप्राः स्वधर्मनिरतायच ४१ कन्यांददतिविप्रायचंद्रलोकंप्र
यांतिते वसंतितत्रतेसाध्वियावदिंद्राश्चतुर्दश ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

च्छारादित्यर्थः ४० तस्मात्स्वधर्मनिरतत्वमेवचतुर्भिर्वर्णैः संपादनीयमित्याह स्वधर्मनिरताइति इदानीं विशेषकर्मणां वि
शेषफलंदर्शयति स्वधर्मनिरताविप्राइति ४१ ददतिप्रयच्छंति ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ सकामा इति यदि तल्लोकमाप्तीच्छया कन्यां प्रयच्छंति तदा तल्लोकं यांति यदि तु निष्कामतयेश्वरप्रीत्यर्थं कन्यां प्रयच्छंति तदा चित्तशु-
द्धिरेव फलमिति बोध्यं ५३ ततश्चित्तशुद्धेर्ज्ञानं भवति प्रतिबंधकसत्त्वे तज्ज्ञानाभावे तु विष्ण्वादीनां सेष्टदेवतानां ये लोकास्तान्प्राप्ति॰

सालंकृतायाः दानेन द्विगुणं फलमुच्यते सकामा यांति तल्लोकं न निष्कामाश्च साधवः ५३
२६३ तेप्रयांति विष्णुलोकं कर्मसंघातवर्जिताः गव्यं च रजतं स्वर्णं वस्त्रं सर्पिः फलं जलं ५४ ये दद-
त्येव विप्रेभ्यश्चंद्रलोकं प्रयांति ते वसंति ते च तल्लोके यावन्मन्वंतरं सति ५५ सुचिराः सुचिरं
वासं कुर्वंति तेन तेजसा योददाति सुवर्णं च गाश्च ताम्रादिकं सति ५६ ते यांति सूर्यलोकं च
शुचये ब्राह्मणाय च वसंति ते तत्र लोके वर्षाणामयुतं सति ५७ विपुले सुचिरं वासं कुर्वं-
ति च निरामयाः ददाति भूमिं विप्रेभ्यो धनानि विपुलानि च ५८ स याति विष्णुलोकं च श्वेतद्वी- २६३
पं मनोहरं तत्रैव निवसत्येव यावच्चंद्रदिवाकरौ ५९ विपुले विपुलं वासं करोति पुण्यवान्मुने।
गृहं ददाति विप्राय जनो भक्तिपूर्वकं ६०

गच्छंतीत्याह तेप्रयांतीति विष्णुपदमुपलक्षणं सेष्टदेवतानां ५४।५५
सुवर्णः शोभनवर्णः ५६ ब्राह्मणाय ददातीत्यन्वयः ५७ विपुले विस्तीर्णे लोके ५८।५९ विपुलं बहुकालं ६० ॥ ॥ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

775

देभा.नः यस्मै यस्मै चेति यथादेवप्रीत्यर्थमित्यर्थः ५२ सौधे एजसदने देवाय ब्राह्मणाय वा दत्ते गृहापेक्षया चतुर्गुणमित्यर्थः ५३ महद्दे
महत्तरे देशे इत्यर्थः ५४।५५ वापीलक्षणमाह धनुश्चतुःसहस्रेणेति धनुःप्रमाणमुक्तं मार्कण्डेयपुराणे चतुर्हस्तो धनुर्दण्डो नाडि
कायुगेन तु क्रोशो धनुःसहस्रे द्वे गव्यूतिश्च चतुर्गुणेति धनुश्चतुःसहस्रदैर्घ्यवतीत्यर्थः ५६ प्रस्थे विस्तारे तावती धनुश्चतुःस

तेयांति विष्णुलोकं च सुचिरं सुखदायकं गृहरेणुप्रमाणं च विष्णुलोके महत्तमे ५१ विपुले
२६४ विपुलं वासं कुर्वंति मानवाः सति यस्मै यस्मै च देवाय यो ददाति गृहं नरः ५२ स याति तस्य लो
कं च रेणुमानाब्दमेव च सौधे चतुर्गुणं पुण्यं देशे शतगुणं फलं ५३ प्रकृष्टे द्विगुणं तस्मादिसा
हकमलोद्भवः यो दद्याति तडागं च सर्वपापापनुत्तये ५४ स याति जनलोकं च रेणुमानाब्दमेव
च वाप्यां फलं दशगुणं प्राप्नोति मानवः सदा ५५ स तु वापीप्रदानेन तडागस्य फलं भवेत् धनु
श्चतुःसहस्रेण दैर्घ्यमानेन निश्चितं ५६ न्यूना वा तावती प्रस्थे सा वापी परिकीर्तिता दशवापी २६४
समा कन्या यदि पात्रे प्रदीयते ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हस्तप्रमाणवतीत्यर्थः न्यूना वेति अथवा विस्तारे प्रमाणनियमो नास्तीत्यर्थः देवीपुराणे तु वापीलक्षणमाह धैर्ये दशवर्गान्वयोत्तमे
रित्रिन्यनाञ्चत्वारिंशद्धस्ता वापुक्ता चतुर्हस्तो दण्डस्तस्मादिदशवर्गाः दशगुणदण्डाश्चत्वारिंशद्धस्तपर्यन्तमित्यर्थः ५७ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

... भा। ५५। यंकोद्धारे तडागपंकोद्धारे इत्यर्थः ५८। ५९। ५९। ६०। ६१ चित्रयुक्ते चित्रिते विमाने रथे इत्यर्थः विपुले विस्तारे इत्यर्थः ६२ दो

फलं ददाति द्विगुणं यदि सालंकृता भवेत् यत्फलं च तडागे च तदुद्धारे च तत्फलं ५८ वाप्याश्च पं
कोद्धरणे वापीतुल्यफलं लभेत् अश्वत्थवृक्षमारोप्य प्रतिष्ठां यः करोति च ५९ स मयाति तपो
२६५ लोके वर्षाणामयुतं सति पुष्पोद्यानं यो ददाति सावित्रि सर्वभूतये ६० स वसेद्ध्रुवलोके च व
र्षाणामयुतं ध्रुवं यो ददाति विमानं च विष्णवे भारते सति ६१ विष्णुलोके वसेत्सोपि यावन्मन्वं
तरं परं चित्रयुक्ते च विपुले फलं तस्य चतुर्गुणं ६२ तस्यार्द्धं शिविकादाने फलमेव लभेद्ध्रुवं यो
ददाति भक्तियुक्तो हरये दोलमंदिरं ६३ विष्णुलोके वसेत्सोपि यावन्मन्वंतरं शतं राजमार्गं सौध
युक्तं यः करोति पतिव्रते ६४ वर्षाणामयुतं सोपि शक्रलोके महीपते ब्राह्मणेभ्योथ देवेभ्यो दा
नेसमफलं लभेत् ६५ यद्दत्तं च तदंशुके न दत्तं नोपतिष्ठते भुक्त्वा स्वर्गो द्विजं सोयं पुण्यवा २६५
न्जन्म भारते ६६ लभेद्विप्रकुलेष्वेव ब्रह्मणो वोत्तमादिषु भारते पुण्यवान् विप्रो भुक्त्वा स्व
र्गादिकं फलं ६७ पुनः सोपि भवेद्विप्रश्चैवं च क्षत्रियादयः क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा कल्पकोटिश
तेन च ६८

लमंदिरं दोलस्यालयो यंत्रयुक्तं वा मंदिरं ६३। ६४। ६५। ६६। ६७ ब्राह्मणत्वमतिदुर्लभं नेतत्तपसा लभ्यते किंतु जन्मनैवेत्याह क्ष

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

776

दे॰भा॰न॰ ६३।७० इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेएकोनत्रिंशोध्यायः २९ शताधिकैश्चत्वारिंशत्संख्यैःपद्यकैरथनानादा
नफलंसम्यक्स्वर्गादिप्रदमुच्यते अथनानाविधदानानिस्वर्गादिफलप्रदानानिपृच्छति प्रयांतीति अन्नप्रदानंवर्षंअन्न

नपस्याब्राह्मणत्वंचनप्राप्नोतिश्रुतौश्रुतं नाभुक्तंक्षीयतेकर्मकल्पकोटिशतैरपि ६९ अवश्य-
मेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभं देवतीर्थसहायेनकायव्यूहेनशुध्यति एतत्तेकथितंकिंचि-
२६६ त्किंभूयःश्रोतुमिच्छसि इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादे
सावित्र्युपाख्यानेएकोनत्रिंशोध्यायः २९ सावित्र्युवाच प्रयांतिस्वर्गमन्यंचयेनैवकर्मणा
यम मानवाःपुण्यवंतश्चतन्मेव्याख्यातुमर्हसि १ धर्मराजउवाच अन्नदानंचविप्राय यः
करोतिचभारते अन्नप्रमाणवर्षंचशिवलोकेमहीयते २ अन्नदानंमहादानमन्येभ्योपि
करोतियः अन्नदानप्रमाणंचशिवलोकेमहीयते ३ अन्नदानात्परंदानंनभूतंनभविष्य
ति नात्रपात्रपरीक्षास्यान्नकालनियमःक्वचित् ४ देवेभ्योब्राह्मणेभ्योवायद्दातिचासनंपरं २६६
महीयतेविष्णुलोकेवर्षाणामयुतंसति ५ योददातिचविप्रायदिव्यांधेनुंपयस्विनीं तल्लो
मप्रमाणवर्षंचविष्णुलोकेमहीयते ६ ॥

स्यपरेणवक्ष्यमाणवर्षमित्यर्थः शिवलोके कैलासे १॥२॥ अ
[illegible]भ्योब्राह्मणातिरिक्तेभ्यः ३ आसनमुपवेशनाय ॥४॥५॥६॥ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ नारायणक्षेत्रे इति तत्र क्षेत्रं गंगाप्रवाहसन्निधिचतुर्हस्तपरिमितदेशात्मकमग्रेवक्ष्यमाणं ७ गांयइति वृषभ मित्यर्थः॥

चतुर्गुणंपुण्यदिनेतीर्थेशतगुणंफलं स्नानंनारायणक्षेत्रेफलंकोटिगुणंभवेत् ७ गांयो
ददातिविप्रायभारतेभक्तिपूर्वकं वर्षाणामयुतंचैवचंद्रलोकेमहीयते ८ यश्चोभयमुखी
२६७ दानंकरोतिब्राह्मणायच तल्लोममानवर्षंचविष्णुलोकेमहीयते ९ योददातिब्राह्मणाय
श्वेतच्छत्रंमनोहरं वर्षाणामयुतंसोपिमोदतेवरुणालये १० विप्रायपीडितांगायवस्त्र
युग्मंददातिच महीयतेवायुलोकेवर्षाणामयुतंसति ११ योददातिब्राह्मणायशालग्रामं
सवस्त्रकं महीयतेसोवैवैकुंठेयावच्चंद्रदिवाकरौ १२ योददातिब्राह्मणायदिव्यांशय्यांमनो
हरां महीयतेचंद्रलोकेयावच्चंद्रदिवाकरौ १३ योददातिप्रदीपंचदेवेभ्योब्राह्मणायच॥
यावन्मन्वंतरंसोपिवह्निलोकेमहीयते १४ करोतिगजदानंचयदिविप्रायभारते यावदिं
द्रोनरस्तावदिंद्रस्यार्धासनेवसेत् १५ भारतेयोश्वदानंचकरोतिब्राह्मणायच मोदतेवारु २६७
णेलोकेयावदिंद्राश्चतुर्दश १६ प्रकृष्टांशिबिकांयोहिददातिब्राह्मणायच मोदतेवारुणे
लोकेयावदिंद्राश्चतुर्दश १७ प्रकृष्टांवाटिकांयोहिददातिब्राह्मणायच महीयतेवायुलो
केयावन्मन्वंतरंसति १८ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यो दद्याति च विप्राय व्यजनं श्वेतचामरं महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवं १९ धान्यं
रत्नं यो दद्याति चिरजीवी भवेत्सुधीः दाता गृही तातौ द्वौ च ध्रुवं वैकुंठगामिनौ २० सततं श्री
२६७ हरेर्नाम भारते यो जपेन्नरः स एव चिरजीवी च ततो मृत्युः पलायते २१ यो नरो भारते वर्षे
दोलनं कारयेत्सुधीः पूर्णिमारजनीशेषे जीवन्मुक्तो भवेन्नरः २२ इहलोके सुखं भुक्त्वा या
त्यंते विष्णुमंदिरं निश्चितं निवसेत्तत्र शतमन्वंतरावधि २३ फलमुत्तरफाल्गुन्यां ततोपि
द्विगुणं भवेत् कल्पांतजीवी स भवेदित्याह कमलोद्भवः २४ तिलदानं ब्राह्मणाय यः करोति
च भारते तिलप्रमाणवर्षं च मोदते शिवमंदिरे २५ ततः सुयोनिं संप्राप्य चिरजीवी भवेत्सु
खी ताम्रपात्रस्थदानेन [illegible]गुणं च फलं लभेत् २६ सालंकृतां च भोग्यां च सवस्त्रां सुंदरीं प्रियां २६८
यो दद्याति ब्राह्मणाय [illegible]ते च पतिव्रतां २७ महीयते चंद्रलोके यावदिंद्राश्चतुर्दश तत्र स्वर्वे
श्यया सार्धं मोदते च दिवानिशं २८ ततो गंधर्वलोके च वर्षाणामयुतं ध्रुवं दिवानिशं कौ
तुकेन चोर्वश्या सह मोदते २९ ॥

॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ दद्याद्दीयतेप्रथमतः कल्पापश्चात्तीभारपरिमितंसुवर्णंब्राह्मणायदत्त्वा तांस्त्रियंस्वपंगृह्णीयादितिपतिव्रतापदेनसूचितं अन्य
थाप्राप्तमतिगृहीतोरुभयोर्नरकः स्यादितिस्पष्टमन्यपुराणे ततुकंस्कांदे स्त्रियंदत्त्वाततस्तांतुक्रीणीयात्कांचनादिनेति ३०।३१।

ततोजन्मसहस्रंचप्राप्नोतिसुंदरींप्रियां सतींसौभाग्ययुक्तांचकोमलांप्रियवादिनीं ३० प्रदद्
२६४ तिफलंचारुब्राह्मणायचयोनरः फलप्रमाणवर्षंचशक्रलोकेमहीयते ३१ पुनःसुयोनिंसंप्रा
प्यलभतेसुतमुत्तमं सफलानांचवृक्षाणांसहस्रंचप्रशंसितं ३२ केवलंफलदानंवाब्राह्म
णायददातिच सुचिरंस्वर्गवासंचकृत्वायातिचभारते ३३ नानाद्रव्यसमायुक्तंनानासस्यस
मन्वितं ददातियश्चविप्रायभारतेविपुलंगृहं ३४ सुरलोकेवसेत्सोपियावन्मन्वंतरंशतं त
तःसुयोनिंसंप्राप्यसमहाधनवान्भवेत् ३५ योनरःसस्यसंयुक्तांभूमिंचसुचिरांसति ददा
तिभक्त्याविप्रायपुण्यक्षेत्रेचभारते ३६ महीयतेचवैकुंठेमन्वंतरशतंध्रुवं पुनःसुयोनिंसं २६६
प्राप्यमहांश्चभूमिपोभवेत् ३७ तंनत्यजतिभूमिश्चजन्मनाशतकंपरं श्रीमांश्चधनवां
श्चैवपुत्रवांश्चप्रजेश्वरः ३८

३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३८ ॥ -- ॥ ४४ ॥ ४२ ॥ ४४ ॥ ३७४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

778

सग्रजंचप्रकृष्टंचग्रामंदद्याद्दिजायच लक्षमन्वंतरंचैववैकुंठेसमहीयते ३९ पुनःसुयोनिंसं
प्राप्यग्रामलक्षसमन्वितः नजहातिचतंपृथ्वीजन्मनांलक्षमेवच ५० सुग्रजंचप्रकृष्टंच प
२७० क्कसस्यसमन्वितंनानापुष्करणीवृक्षफलवल्लीसमन्वितं ५१ नगरंपश्चविप्रायदद्यातिभार
तेभुवि महीयतेसकैलासेदशलक्षेंद्रकालकं ५२ पुनस्सुयोनिंसंप्राप्यराजेंद्रोभारतेभवेत्
नगराणांचनियुतंसलभेन्नात्रसंशयः ५३ धरातंनजहात्येवजन्मनामयुतंध्रुवं परमैश्वर्यसं
युतोभवेदेवमहीतले ५४ नगराणांचशतकंदेशंयोहिद्विजातये सुप्रकृष्टंमध्यकृष्टंप्रजायु
कंददातिच ५५ वापीतडागसंयुक्तंनानावृक्षसमन्वितं महीयतेसवैकुंठेकोटिमन्वंतरावधि
५६ पुनःसुयोनिंसंप्राप्यजंबूद्वीपपतिर्भवेत् परमैश्वर्यसंयुक्तोयथाशक्रस्तथाभुवि ५७ म २७०
हीतंनजहात्येवजन्मनांकोटिमेवच कल्पांतजीवीसभवेद्राजराजेश्वरोमहान् ५८ साधिका
रंसमग्रंचयोददातिद्विजातये चतुर्गुणंफलंचांतेभवेत्तस्यनसंशयः ५९ ॥ ॥ ॥ ॥

साधिकारस्वकनराज्ञाभत्याद्यधिकारं चतुर्गुणमिति ॥ समीपस्थवीकफलापेक्षया ५२ ॥ ५३ ॥ ५६ ॥ ५४ ॥ ५५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

न॰ ५० सर्वाण्यपीमानि दानानि तथा सर्वास्तपश्चर्यास्तथा सर्वमन्यत्पुण्यकर्म देवीभक्ते स्तुलनां नार्हंतीत्याह जंबुद्वीपमहादातुरिति ५१
महेशितुर्मूलमन्त्रजेभक्तस्येत्यर्थः ५२ तेदेव्याभक्ताभुवनेशितुर्भुवनेश्वर्यामणिद्वीपेनिवसंतितत्र स्थित्वाऽसंख्यब्रह्मणांपातं

जंबुद्वीपंयोददातिब्राह्मणायतपस्विने फलंशतगुणंचांतेभवेत्तस्यनसंशयः ५० जंबुद्वीपम
२७१ हीदातुःसर्वतीर्थानिसेवितुः सर्वेषांतपसांकर्तुस्सर्वेषांचाप्तकारिणः ५१ सर्वदानप्रदातुश्चसर्व
सिद्धेश्वरस्यच अस्यैवपुनरावृत्तिर्नभक्तस्यमहेशितुः ५२ असंख्यब्रह्मणांपातंपश्यंतिभुवनेशितुः
निवसंतिमणिद्वीपेश्रीदेव्याःपरमेपदे ५३ देवीमंत्रोपासकाश्चविहायमानवींतनुं विभूतिंदिव्य
रूपंचजन्ममृत्युजराहरं ५४ लब्ध्वादेव्याश्चसारूप्यंदेवीसेवांचकुर्वते पश्यंतितेमणिद्वीपेसर्वं
लोकसंक्षयं ५५ नश्यंतिदेवाःसिद्धाश्चविश्वानिनिखिलानिच देवीभक्तानश्यंतिजन्ममृत्यु २७१
जराहराः ५६ कार्तिकेतुतुलादानंकरोतिहरयेचयः युगत्रयप्रमाणंचमोदतेहरिमंदिरे ५७।

पश्यंति यावत्कालपर्यंतं वसंतीत्यर्थः ५३ तदेवस्पष्टयति देवीमंत्रोपासकाश्चेति ५४ लोकसंक्षयंसखंडं कल्पप्रलयमि
त्यर्थः ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ६६ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ महिषैश्छागलैरिति ब्राह्मणाति

करोतिभारतेयोहिकृष्णजन्माष्टमीव्रतं शतजन्मकृतंपापंमुच्यतेनात्रसंशयः ६९ वैकुंठेमोद
नेसोपियावदिंद्राश्चतुर्दश पुनःसुयोनिंसंप्राप्यकृष्णेभक्तिंलभेद्ध्रुवं ७० इहैवभारतेवर्षेशिव
२७३ रात्रिंकरोतियः मोदतेशिवलोकेससप्तमन्वंतरावधि ७१ शिवायशिवरात्रौचबिल्वपत्रंददाति
च पत्रमानयुगंतत्रमोदतेशिवमंदिरे ७२ पुनःसुयोनिंसंप्राप्यशिवभक्तिंलभेद्ध्रुवं विद्याव
न्पुत्रवान्श्रीमान्प्रजावान्भूमिवान्भवेत् ७३ चैत्रमासेथवामाघेशंकरंयोर्चयेद्व्रती क
रोतिनर्तनंभक्त्यावेत्रपाणिर्दिवानिशं ७४ मासंवाप्यर्द्धमासंवादशसप्तदिनानिच दिनमा
नयुगंसोपिशिवलोकेमहीयते ७५ श्रीरामनवमीयोहिकरोतिभारतेपुमान् सप्तमन्वंतर
यावन्मोदतेविष्णुमंदिरे ७६ पुनःसुयोनिंसंप्राप्यरामभक्तिंलभेद्ध्रुवं जितेंद्रियाणांप्रवरोम २७३
हांश्चधनवान्भवेत् ७७ शारदीयांमहापूजांप्रकृतेर्यःकरोतिच महिषैश्छागलैर्मेषैःखड्
गैर्भेकादिभिःसति ७८ नैवेद्यैरुपहारैश्चधूपदीपादिभिस्तथा नृत्यगीतादिभिर्वाद्यैर्नानाकौ
तुकमंगलं ७९ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ।रिक विषयंकालिकापुराणादिषुतथाविधवलिदाने ब्राह्मणस्यनिषेधात् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुनःसुयोनिंसंप्राप्यहरिभक्तिंलभेद्ध्रुवं जितेंद्रियाणांप्रवरःसभवेद्भारतेभुवि ५८ मध्येयःस्नातिगं
२७२ गायामरुणोदयकालतः युगषष्टिसहस्राणिमोदतेहरिमंदिरे ५९ पुनःसुयोनिंसंप्राप्यविष्णुमंत्रं
लभेद्ध्रुवं त्यक्त्वाचमानुषंदेहंपुनर्यातिहरेःपदं ६० नास्तितस्यनराचवृत्तिर्वैकुंठाच्चमहीतले करोति
हरिदास्यंचतथासारूप्यमेवच ६१ नित्यस्नायीचगंगायांसपूतःसूर्यवद्भुवि पदेपदेश्वमेधस्यल
भतेनिश्चितंफलं ६२ तस्यैवपादरजसासद्यःपूतावसुंधरा मोदतेसचवैकुंठेयावच्चंद्रदिवाकरौ ६३
पुनःसुयोनिंसंप्राप्यहरिभक्तिंलभेद्ध्रुवं जीवन्मुक्तोतितेजस्वीतपस्वि प्रवरोभवेत् ६४ स्वधर्म
निरतःशुद्धोविद्वांश्चसजितेंद्रियः मीनकर्कटयोर्मध्येगाढंतपतिभास्करः ६५ भारतेयोददात्ये
वजलमेवसुवासितं समोदतेचकैलासेयावदिंद्राश्चतुर्दश ६६ पुनःसुयोनिंसंप्राप्यरूपवां २७२
श्चसुखीभवेत् शिवभक्तश्चतेजस्वीवेदवेदांगपारगः ६७ वैशाखेसक्तुदानंचयःकरोतिद्वि
जातये सक्तुरेणुप्रमाणाब्दंमोदतेशिवमंदिरे ६८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ९२ ॥ ९३ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ गांसुवर्णादिकमिति इदं नित्यं प्रतिदिनं

भारतं पुनरागत्य कृष्णभक्तिं लभेद् ध्रुवं क्रमेण भक्तिं सुदृढां करोत्येव हरेरहो ९१ देहं त्यक्त्वा
२७५ च गोलोकं पुनरेव प्रयाति सः ततः कृष्णस्य सारूप्यं संप्राप्य पार्षदो भवेत् ९२ पुनस्तस्य पत
नं नास्ति जरामृत्युहरो भवेत् भाद्रे च शुक्लद्वादश्यां यः शक्रं पूजयेन्नरः ९३ षष्टिवर्षसह
स्राणि शक्रलोके महीयते रविवारे च संक्रान्त्यां सप्तम्यां शुक्लपक्षके ९४ संपूज्यार्कं [illegible] दिवा
नं यः करोति च भारते महीयते सोऽर्कलोके यावद्विंशाब्दलक्षकः ९५ भारतं पुनरागत्य वारो
गी श्रीयुतो भवेत् ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां सावित्रीं यो हि पूजयेत् ९६ महीयते ब्रह्मलोके सप्त
मन्वंतरावधि पुनर्महीं समागत्य श्रीमानतुलविक्रमः ९७ चिरंजीवी भवेत्सोऽपि ज्ञान
वान्संपदा युतः माघस्य शुक्लपंचम्यां पूजयेद्यः सरस्वतीं ९८ संयतो भक्तितो दत्वा षो २७५
चाराणि षोडश महीयते मणिद्वीपे यावद्ब्रह्मदिवानिशं ९९ संप्राप्य च पु[illegible]
स्कविपंडितः गां सुवर्णादिकं यो हि ब्राह्मणाय ददाति च १०० त्रिसंध्यं [illegible]
युक्तश्च भारते गवां लोमप्रमाणाब्दं द्विगुणं विष्णुमंदिरं १०१

क्षेप भार दानं पूर्वोक्तं गोसुवर्णादिकं दानं तु नैमित्तिकमिति विशेषः १०० ॥ १०१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शिवलोके वसेत्सोपि सप्तमन्वंतरावधि पुनः [illegible] नृपो बुद्धि[illegible] ८० अतु
लां श्रियमाप्नोति पुत्रपौत्रविवर्द्धिनीं महाप्रभाव[illegible] गजवाजि[illegible] ८१ राजराजेश्व
२७४ रः सोपि भवेद्देवनरा[illegible] ततः शुक्लाष्टमीं प्राप्य [illegible] ८२ [illegible]भक्त्या पक्ष
मेकं पुण्यक्षेत्रे च भारते [illegible] ८३ गोलोके वसेत्सोपि
यावदिंद्राश्चतुर्दश पुनः सुयोनिं संप्राप्य राजराजेश्वरो भवेत् ८४ कार्त्तिकीपूर्णिमायां तु कृत्वा तु
रासमंडले गोपानां शतकं कृत्वा गोपीनां [illegible] ८५ शिलामयीं प्रतिमायां [illegible]
या सह भारते पूजये[illegible]चोपहाराणि षोडश ८६ गोलोके [illegible]
भारते पुनरागत्य कृष्णे भक्तिं लभेद्दृढां ८७ क्रमेण सुदृढां भक्तिं [illegible] देहं त्यक्त्वा २७५
च गोलोकं पुनरेव प्रयाति सः ८८ ततः कृष्णस्य सारूप्यं प्राप्य पार्षदप्रवरो भवेत् पुनस्तत्पतनं
नास्ति जरामृत्युहरो भवेत् ८९ शुक्लां [illegible] गोलोके
सोपि यावद्ब्रह्मणो वयः ९० ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे॰भा॰न॰ २२३ ॥ २२४ ॥ २२५ ॥ २२६ ॥ २२७ ॥ अथ सर्वयज्ञापेक्षया देवीयज्ञस्य सर्वोत्कृष्टत्वमाह सर्वेभ्योपीति देवी मूलप्रकृतिः श्री
भुवनेश्वरी तत्प्रीत्यर्थं यद्यदनुष्ठानं ज्योतिष्टोमाद्यश्वमेधांतं तथा कोटिहोमादिकं तथा नवरात्रोत्सवादिकं तत्सर्वं देवीमख

ततो लब्ध्वा पुनर्जन्म हरिभक्तिं च दुर्लभां महीयते विष्णुलोके न तस्य पतनं भवेत् २३ त
२६७ पांसि चैव सर्वाणि व्रतानि निखिलानि च कृत्वा तिष्ठति वैकुंठे यावदिंद्राश्चतुर्दश २४ त
तो लब्ध्वा पुनर्जन्म राजेंद्रो भारते भवेत् ततो मुक्तो भवेत्पश्चात्पुनर्जन्म न विद्यते २५ यः
स्नात्वा सर्वतीर्थेषु भुवः कृत्वा प्रदक्षिणां स तु निर्वाणतां याति न तु जन्म भवेद्ध्रुवं २६
पुण्यक्षेत्रे भारते च योश्वमेधं करोति च अश्वलोममिताब्दं च शक्रस्यार्द्धासने भजेत् २७
चतुर्गुणं राजसूये फलमाप्नोति मानवः सर्वेभ्योपि मखेभ्यो हि परा देवीमखः स्मृतः २८ वि
ष्णुना च कृतः पूर्वं ब्रह्मणा च वरानने शंकरेण महेशेन त्रिपुरासुरनाशने २९ ॥ ॥

२७८

दे नोच्यते स देवीमखो देवीप्रीत्यर्थं क्रियमाणोध्वरः सर्वेभ्योपि मखेभ्यस्तत्तद्देवतोद्देशेन कृतेभ्यः सर्वयज्ञेभ्यः परः श्रे
ष्ठो भवतीत्यर्थः मूलप्रकृत्युद्देशेन कृतत्वादिति भावः २८ स च यज्ञः पूर्वं विष्ण्वादिभिः कृत इत्याह विष्णुना चेति सा च कथा
तृ॰ स्कंधे ज्ञेया त्रिपुरासुरजयार्थं शिवेन कृत इत्यर्थः ॥ २२९ ॥ २३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ८० ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शिवलोके वसेत्सोपि सप्तमन्वन्तरावधि पुनः सुयोनिं [illegible] भूत्वा [illegible] ८० ऋतु
तां स्त्रियमाप्नोति पुत्रपौत्रविवर्द्धनीं महाप्रभावयुक्तश्च गजवाजिरथ[illegible] ८१ [illegible]
२७४ रः सोपि भवेदेव न संशयः ततः शुक्लाष्टमीं प्राप्य [illegible] ८२ [illegible]स्यं भक्त्या पक्ष
मेकं पुण्यक्षेत्रे च भारते दत्वा तस्मै [illegible] ८३ गोलोके वसेत्सोपि
यावदिन्द्राश्चतुर्दश पुनः सुयोनिं संप्राप्य [illegible] भवेत् ८४ कार्तिकीपूर्णिमायां तु कृत्वा तु
रासमण्डले गोपानां शतकं कृत्वा गोपीनां [illegible]कं तथा ८५ शिलाप्रतिमायां [illegible]कं राध
या सह भारते पूजयेत् कृत्वा चोपहाराणि षोडश ८६ गोलोके वसते सो[illegible] [illegible]वयः ।
भारते पुनरागत्य कृष्णे भक्तिं लभेद् दृढां ८७ क्रमेण सुदृढां भक्तिं [illegible] देहं त्यक्त्वा २७५
च गोलोकं पुनरेव प्रयाति सः ८८ ततः कृष्णस्य सारूप्यं पार्षदप्रवरो भवेत् पुनस्तत्पतनं
नास्ति जरामृत्युहरो भवेत् ८९ शुक्लां वाप्यथवा कृष्णां [illegible] च यः [illegible]
सोपि यावदिन्द्रसालोक्यः ९० ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

181

दे॰भा॰न॰ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ अथ सर्वयज्ञापेक्षया देवीयज्ञस्य सर्वोत्कृष्टत्वमाह सर्वेभ्योपीति देवी मूलप्रकृतिः श्री
भुवनेश्वरीतत्त्रीत्यर्थं यद्यद्दनुष्टानं ज्योतिष्टोमाद्यश्वमेधांतं तथा कोटिहोमादिकं तथा नवरात्रोत्सवादिकं तत्सर्वं देवीमखर

२८७ । ततो लब्ध्वा पुनर्जन्म हरिभक्तिं च दुर्लभां महीयते विष्णुलोके न तस्य पतनं भवेत् १३ त
पांसि चैव सर्वाणि व्रतानि निखिलानि च कृत्वा तिष्ठति वैकुंठे यावदिंद्राश्चतुर्दश १४ त
तो लब्ध्वा पुनर्जन्म राजेंद्र भारते भवेत् ततो मुक्तो भवेत्पश्चात्पुनर्जन्म न विद्यते १५ यः
स्नात्वा सर्वतीर्थेषु भुवः कृत्वा प्रदक्षिणं स तु निर्वाणतां याति न तु जन्म भवेद्भुवि १६
पुण्यक्षेत्रे भारते च योऽश्वमेधं करोति च अश्वलोममिता ह्यब्दं च शक्रस्यार्द्धासनं भजेत् १७
चतुर्गुणं राजसूये फलमाप्नोति मानवः सर्वेभ्यो पि मखेभ्यो हि परा देवीमखः स्मृतः १८ वि
ष्णुना च कृतः पूर्वं ब्रह्मणा च वरानने शंकरेण महेशेन त्रिपुरासुरनाशने १९ ॥ ॥ ।

२७७

देनोच्यते तद्देवीमखो देवीप्रीत्यर्थं क्रियमाणोध्वरः सर्वेभ्योपिमखेभ्यस्तत्तद्देवतो द्देशेन कृतेभ्यः सर्वयज्ञेभ्यः परः श्रे
ष्ठो भवतीत्यर्थः मूलप्रकृत्युद्देशेन कृतत्वादिति भावः १८ स च यज्ञः पूर्वं विष्ण्वादिभिः कृत इत्याह विष्णुना चेति सा च कथा
तर्ज यस्कंधे उक्ता त्रिपुरासुरजयार्थं शिवेन कृत इत्यर्थः ॥ ११९ ॥ १२० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देशान ॥ २०२ ॥ २०३ ॥ २०४ ॥ २०५ ॥ २०६ ॥ २०७ ॥ २०८ ॥

मोदतेहरिणासार्द्धंक्रीडाकौतुकमंगलैः ततःपुनरिहागत्यराजराजेश्वरोभवेत् २०२ श्रीमां
श्चपुत्रवान् विद्वान् ज्ञानवान्सर्वतःसुखी भोजयेद्योपिमिष्टान्नंब्राह्मणेभ्यश्चभारते २०३ विप्र
२७६ लोमप्रमाणाब्दंमोदतेविष्णुमंदिरे ततःपुनरिहागत्यसुखीचधनवान्भवेत् २०४ विद्वांश्च
चिरंजीवीचश्रीमानतुलविक्रमः योवक्तिवादशस्येवहरेर्नामानिभारते २०५ युगनामप्रमा
णंचविष्णुलोकेमहीयते ततःपुनरिहागत्यससुखीधनवान्भवेत् ६ यदिनारायणक्षेत्रे फ
लंकोटिगुणंभवेत् नाम्नांकोटिंहरेर्योहिक्षेत्रेनारायणेजपेत् ७ सर्वपापविनिर्मुक्तोजीव
न्मुक्तोभवेद्ध्रुवं नलभेत्सपुनर्जन्मवैकुंठेसमहीयते ८ लभेद्विष्णोश्चसारूप्यंनतस्यपतनंभ
वेत् विष्णुभक्तिंलभेत्सोपिविष्णुसारूप्यमाप्नुयात् ९ शिवंयःपूजयेन्नित्यंकृत्वालिंगंच
पार्थिवं यावज्जीवनपर्यंतंसयातिशिवमंदिरं १० मृदोरेणुप्रमाणाब्दंशिवलोकेमही
यते ततःपुनरिहागत्यराजेंद्रोभारतेभवेत् ११ शिलांचपूजयेन्नित्यंशिलातोयंचभक्ष २७६
ति महीयतेचवैकुंठेयावद्वैब्रह्मणःशतं १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २१० ॥ २११ ॥ २१२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

782

दे॰भा॰न॰ ॥ १३१ ॥ १३२ ॥ अश्वमेधस्यकामनापरत्वमप्याह ॥ अश्वमेधेति । पृथुः पूर्वजातोराजा ३३ इतःपरं सर्वकामापेक्षया
श्रीदेवीसेवनं सर्वोत्कृष्टमित्याह स्नानंचसर्वतीर्थानामिति ३४ फलभूतमिति एतैःसर्वैःपुण्यैर्जाय मानैरेवश्रीप्र

वृंदावनंवनानांचवर्षाणांभारतंतथा श्रीमतांचयथाश्रीश्चविदुषांचसरस्वती ३१ प
२७३ तिव्रतानांदुर्गाचसौभाग्यानांचराधिका देवीयज्ञस्तथावत्सेसर्वयज्ञेषुभामिनि ३२ अ
श्वमेधशतेनैवशक्रत्वंचलभेध्रुवं सहस्रेणविष्णुपदंसंप्राप्नः पृथुरेवच ३३ स्नानंचस
र्वतीर्थानांसर्वयज्ञेषुदीक्षणं सर्वेषांचव्रतानांचतपसांफलमेवच ३४ पाठेचतुर्णांवे
दानांप्रादक्षिण्यंभुवस्तथा फलभूतमिदंसर्वंमुक्तिदंशक्तिसेवनं ३५ पुराणेषुचवेदेषु
चेतिहासेषुसर्वतः निरूपितंसारभूतंदेवीपादांबुजार्चनं ३६ तद्वर्णनंचतद्ध्यानंतन्ना
मगुणकीर्तनं तत्स्तोत्रस्मरणंचैववंदनंजपमेवच ३७ तत्पादोदकनैवेद्यभक्षणंनि २६४
त्यमेवच सर्वसम्मतमित्येवंसर्वेप्सितमिदंसति १३८ ॥

क्तिसेवनंमुक्तिप्रदंलभ्यतेनान्यथेत्यर्थः ॥ त
स्मात्सर्वोत्कृष्टंश्रीमूलप्रकृतिसेवनमितिभावः ३५ अतएवसर्वशास्त्रेषुपुराणादिषुमूलप्रकृतिसेवनमेवसर्वोत्कृ
ष्टत्वेनवर्णितमित्याह ॥ पुराणेष्विति ३६ [illegible] मूलप्रकृतिः ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ दक्षेणतुपदार्थंदेवीमखःकृतस्तदामहाननर्थोजातइत्याह।दक्षेणचेति २१॥ २२ दक्षप्रभृतयःसर्वेप्यदेवीमख

शक्तिःप्रसन्नधानंचसर्वयज्ञेषुसुंदरि नानेनसदृशोयज्ञस्त्रिषुलोकेषुविद्यते १२० दक्षेणच
कृतःपूर्वंमहासंभारसंयुतः वभूवकलहोयत्रदक्षशंकरयोःसति २१ शेषश्चनंदिनंविप्रान्
२७८ सतीविप्रांश्चकोपतः यज्ञेतोदक्षयज्ञंचवभंजचंद्रशेखरः २२ चकारदेवीयज्ञंसपुरादक्षःप्र
जापतिः धर्मश्चकश्यपश्चैवशेषश्चापिचकर्दमः २३ स्वायंभुवोमनुश्चैवतत्पुत्रश्चप्रियव्र
तः शिवःसनत्कुमारश्चकपिलश्चध्रुवस्तथा २४ राजसूयसहस्राणांफलमाप्नोतिनिश्चितं
देवीयज्ञात्परोयज्ञोनास्तिवेदेफलप्रदः २५ वर्षाणांशतजीवीचजीवन्मुक्तोभवेद्ध्रुवः ज्ञा
नेनतेजसाचैवविष्णुतुल्योभवेदिह २६ देवानांचयथाविष्णुर्वैष्णवानांचनारदः शास्त्राणां
चयथावेदावर्णानांब्राह्मणोयथा २७ तीर्थानांचयथागंगापवित्राणांशिवोयथा एकाद
शीव्रतानांचपुष्पाणांतुलसीयथा २८ नक्षत्राणांयथाचंद्रःपक्षिणांगरुडोयथा यथास्त्री २७९
णांचप्रकृतीराधावापिवसुंधरा २९ शीघ्राणांचेंद्रियाणांचचंचलानांमनोयथा प्रजाप
तीनांब्रह्माचप्रजानांचप्रजापतिः १३०

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ कर्तारोभवंतीत्याह धर्मश्चकश्यपश्चेति २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ मुक्तित्वादिफलमप्येतेनैव कीर्तनेन लप्स्यतीत्याह मुक्तित्वमिति किंबहुना शक्तिसेवकतुल्यः कोपि नास्तीत्याह श्रीशक्ति
सेवकस्येवेति ४ यस्मादेवं तस्मात्केन विधिना भजामि तं विधिं शुभकर्मविपाककथनं वरम् शुभकर्मविपाकं च वदेत्याह

मुक्तित्वममरत्वं च सर्वसिद्धित्वमेव च श्रीशक्तिसेवकस्यैव कलां नार्हन्ति षोडशीम् ४ भ-
३८१ जामि केन विधिना वद वेदविदां वर शुभकर्मविपाकं च श्रुतं नृणां मनोहरम् ५ कर्मा-
शुभविपाकं च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि इत्युक्त्वा च सती ब्रह्मन्भक्तिनम्रात्मकन्धरा ६
तुष्टाव धर्मराजं च वेदोक्तेन स्तवेन च सावित्र्युवाच तपसा धर्ममाराध्य पुष्करे भास्करः
पुरा ७ धर्मस्यांशं सुतं प्राप धर्मराजं नमाम्यहम् समता सर्वभूतेषु यस्य सर्वस्य साक्षिणः
८ अतो यन्नाम शमनमिति तं प्रणमाम्यहम् येनान्तश्च कृतो विश्वे सर्वेषां जीविनां परम् ९
कामानुरूपं कालेन तं कृतान्तं नमाम्यहम् बिभर्ति दण्डं दण्डाय पापिनां शुद्धिहेतवे १० ॥ २८१

भजामीति ५। ६। तुष्टावेति गुरुप्रसन्नतया लब्धा विद्या फलाय भवति नान्यथेत्यभिप्रायेण यमं गुरुं तुष्टावेत्यर्थः त-
थाच श्रुतिः यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मन इति धर्मं धर्ममूर्तिं देवं ७।८
९। सूर्यो धर्मं धर्मांशं सुतं प्रापत् सूर्यसुतं धर्मांशं धर्मराजसंज्ञकं नमामीत्यर्थः दंडाय दंडनाय शिक्षणायेत्यर्थः ॥१०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

•नं• यस्मादेवं तस्मान्मूलप्रकृतिंभजेत्याह भजनित्यमिति परंब्रह्मनिर्गुणंप्रकृतिंपरांमायाविशिष्टब्रह्मरूपिणींमूलप्रकृति मि
त्यर्थः ३९ । २४० इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेत्रिंशोध्यायः ३० गर्द्धाधिकैःसप्तदशश्लोकैरस्यमूलादिभोः मूलश
केर्महामंत्रंसावित्र्यैदत्तवान्यमः पूर्वाध्यायेमूलप्रकृतेःसर्वोत्कृष्टत्वेनप्रति पादनंश्रुत्वा तन्मंत्रग्रहणेच्छपासावित्रीय
मंप्रत्याहेतिनारायणआह शक्तेरुत्कीर्तनमिति शक्तेर्मूलशक्तेरुत्कीर्तनं सर्वोत्कृष्टत्वेनप्रतिपादनमित्यर्थः १ सावित्री । के

२८०। भजनित्यंपरंब्रह्मनिर्गुणंप्रकृतिंपरां गृहाणस्वामिनंवत्सेसुखंवसचमंदिरे ३९ अयं
लेकथितःकर्मविपाकोमंगलोनृणां सर्वेप्सितस्सर्वमतस्तत्वज्ञानप्रदःपरः ४० इति
श्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादे सावित्र्युपाख्यानेत्रिंशोध्या
यः ३० श्रीनारायणउवाच शक्तेरुत्कीर्तनंश्रुत्वासावित्रीयमवक्त्रतः साश्रुनेत्रासपुल
कायमंपुनरुवाचसा १ सावित्र्युवाच शक्तेरुत्कीर्तनंधर्मसकलोद्धारकारणं श्रोतृणां
चैववक्तॄणांजन्ममृत्युजराहरं २ दानवानांचसिद्धानांतपसांचपरंपदं योगानांचैववे
दानांकीर्तनंसेवनंविभोः ३ २८०।

माहेतिचेत्तत्राह सावित्र्युवाच शक्तेरुत्कीर्तनमिति मूलप्रकृतेरुत्कीर्तनं सर्वोत्कृष्ट
त्वेनवर्णनं सकलोद्धारकंभवति तथाजन्ममृत्युजराहरंभवति २ तथा तपसांपरमंस्थानंभवति तथाविभो : तत्कीर्तनं
कीर्तनंयोगानां वेदानांचसेवनंभवति ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

784

दे.भा.नं. पूर्वाध्याये यमस्त्वां शक्तिभजनं कर्मपाकमुवाचेत्युक्तं तत्कीदृशं शक्तिभजनं कथं वा कर्मविपाक उक्त स्तत्स्पष्टीकर्तुमाह
नारायण उवाच मायाबीजं महामन्त्रमिति मूलप्रकृतेर्भुवनेश्वर्या मन्त्रं दत्त्वेत्यर्थः तथा च श्रीभुवनेश्वर्युपासनारूपं श
क्तिभजनमुक्तवानित्यर्थः विधिपूर्वकं चाक्षुषदीक्षाविधिनेत्यर्थः रवेः सुतो यमः अशुभकर्मविपाकं चोक्तवानित्यर्थः ॥
१ शुभकर्मेति शुभकर्मणां वेदोक्तकर्मणां विपाकान्नरकं कदापि न यातीत्यर्थः कर्माशुभेति कर्मणो वेदविरुद्धकर्म

२८३ नारायण उवाच मायाबीजं महामन्त्रं प्रदत्त्वा विधिपूर्वकं । कर्माशुभविपाकं च तस्मा उवा
च रवेः सुतः १ धर्मराज उवाच शुभकर्मविपाकान्न नरकं याति मानवः । कर्माशुभविपा
कं च कथयामि निशामय २ नानापुराणभेदेन नामभेदेन भामिनि । नानाप्रकारं स्वर्गं च
याति जीवः स्वकर्मभिः ३ शुभकर्मविपाकान्न नरकं याति कर्मभिः । कुकर्मणा च नरकं
याति नानाविधं नरः ४ नरकाणां च कुण्डानि संति नानाविधानि च । नानाशास्त्रप्रमाणे
कर्मभेदेन यानि च ५ विस्तृतानि सुगर्तानि क्लेशदानि च दुःखिनां । भयंकराणि घोराणि २८३
हे वत्से कुत्सितानि च ६ ॥

तो शुभविपाकादेव नरकं यातीति कर्माशुभविपाकं कथयामीत्यर्थः २ नाना
शुभकर्मणां फलानि स्वर्गाः नानाविधाः संतीति प्रसंगादाह नानापुराणेति नामभेदेन त्रिविधं
रान्वयः ३ सर्वेषामशुभकर्मणां न नरकः किं त्वशुभकर्मणो वेत्याह शुभकर्मेति ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०न० ११।१२।१३।१४।१५ ततस्तस्लोवे एलस्तोपभक्तस्येता विधैश्यतिभजनमग्रन्त प्रकृतिं मंत्र मभ्युप कर्मविपाकं चोवाचे
सर्वः १६।१७ इति श्रीदेवीभागवते तिलके नवम स्कंधे एकत्रिंशोऽध्यायः ३१ अष्टाविंशतिपदे श्रुपानकानां स्थलानि च

नमामि तं दंडधरं यः शास्ता सर्वजीविनां । विश्वं च कलयत्येव यः सर्वेषु च संततं ११ अती
२८२ व दुर्निवार्यं च तं कालं प्रणमाम्यहं तपस्वी ब्रह्मनिष्ठो यः संयमी संजितेंद्रियः १२ जीवा
नां कर्मफलदस्तं यमं प्रणमाम्यहं स्वात्मारामश्च सर्वज्ञो मित्रं पुण्यकृतां भवेत् १३ पापि
नां क्लेशदो यस्तं पुण्यमित्रं नमाम्यहं यज्जन्म ब्रह्मणोंऽशेन ज्वलंतं ब्रह्मतेजसा १४ यो ध्या
यति परं ब्रह्म तमीशं प्रणमाम्यहं इत्युक्त्वा सा च सावित्री प्रणनाम यमं मुने १५ यमस्तां श
क्तिभजनं कर्मपाकमुवाच ह इदं यमाष्टकं नित्यं प्रातरुत्थाय यः पठेत् १६ यमात्तस्य भयं
नास्ति सर्वपापात्प्रमुच्यते महापापी यदि पठेन्नित्यं भक्तिसमन्वितः १७ यमः करोति सं २८२
शुद्धं कायव्यूहेन निश्चितं इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे एकत्रिंशोऽध्या
यः ३१

नानाविधाह कुंडानि भोगं तेदुःखदानि च श्री महाकाली महालक्ष्मी महासरस्वती देवतायै नमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰आ॰ न॰ २४ मशकुंडं मशकानां कुंडं च वृश्चिकानां कुंडमिति विशेषः शुचास्पदमिति विशेषणं २५ मंथानकुंडं मंथानो जीवविशेषः तस्य कुं
डं बीजकुंडं बीजो जीवविशेषः दुःसहमिति विशेषणं २६ महोल्वणमिति विशेषणं २७।२८ गोकामुखं नक्रमुखं नक्राकारं
मुखं यस्य तत् पूर्वोक्तं नक्रकुंडं तु नक्रसमूहघटितत्वान्नक्रकुंडं कृमिकंतुकं एतस्य वक्ष्यमाणा ध्यायद्वये रुंतुद मिति संज्ञा

मशाकुं॰ दंशकुंडं भीमं गरलकुंडकं कुंडं च वज्रदंष्ट्राणां वृश्चिकानां च सुव्रते २४ शरकुं

२८५ डं शूलकुंडं खड्गकुंडं च भीषणं गोलकुंडं नक्रकुंडं काककुंडं शुचास्पदं २५ मंथानकुं॰

बीजकुंडं वज्रकुंडं च दुःसहं तप्तपाषाणकुंडं च तीक्ष्णपाषाणकुंडकं २६ लालाकुंडं म

सीकुंडं चूर्णकुंडं तथैव च चक्रकुंडं वक्रकुंडं कूर्मकुंडं महोल्वणं २७ ज्वालाकुंडं भस्मकुंडं

दग्धकुंडं शुचिस्मिते [illegible]सूचीमसियंत्रं क्षुरधारं सूचीमुखं २८ गोकामुखं नक्रमुखं गज

दंशं च गोमुखं कुंभीपाकं कालसूत्रं मत्स्योदं कृमिकंतुकं २९ पांसुभोज्यं पाशवेष्टं शूलप्रो

तं प्रकंपनं उल्कामुखमंधकूपं वेधनं ताडनं तथा २० जालरंध्रं देहचूर्णं दलनं शोषणं

कर्षं शूर्पं ज्वालामुखं चैव धूमांधं नागवेष्टनं २१ कुंडान्येतानि साविति पापिनां क्लेश २८५

दानि च नियुक्तैः किंकरगणै रक्षितानि च संततं २२

१९।२० कर्षं कषनामकं कुंडं शूर्पं शूर्पाकारकं कुंडं

२१ ॥ नियुक्तै रनेकै रित्यर्थः २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०अ०२० तत्र षडशीति कुंडानि मुख्यानि तदन्यानि तु पूयकुंडानि संतीत्याह षडशीतीति कुंडनामान्याह वह्निकुंडमिति अत्रोत्तरत्र च
यथैव लक्षणमेव कुंडानां कथितानीति तेनैव तत्र तेषां कथितानि नामानि संतीति बोध्यं भयानकमिति सर्वत्रं कुंडं चतुर्थ
कं दुःसहमिति श्लेष्मकुंड विशेषणं ८ दूषिकाकुंडं नेत्रमलकुंडं शुक्रं वीजकुंडं असृक्कुंडं रक्तकुंडं तत्पूयकुत्सितमिति च

२८४

षडशीतिश्च कुंडानि एवमन्यानि संति च निबोध तेषां नामानि प्रसिद्धानि त्वं नो सति ७ व
ह्निकुंडं तप्तकुंडं क्षारकुंडं भयानकं विट्कुंडं मूत्रकुंडं च श्लेष्मकुंडं च दुःसहं ८ गरकुंडं दू
षिकाकुंडं वसाकुंडं तथैव च शुक्रकुंडमसृक्कुंडं पूयकुंडं च कुत्सितं ९ कुंडं गात्रमला
नां च कर्णविट्कुंडमेव च मज्जाकुंडं मांसकुंडं नखकुंडं च दुस्तरं १० लोमकुंडं केशकुंड
मस्थिकुंडं च दुस्तरं ताम्रकुंडं लोहकुंडं प्रतप्तं क्लेशदं महत् ११ चर्मकुंडं तप्तसुराकुंडं च प
रिकीर्तितं तीक्ष्णकंटककुंडं च विषोदं विषकुंडकं १२ मतप्तकुंडं तैलसपकुंतकुंडं च दुर्वहं २८४
कृमिकुंडं पूयकुंडं सर्पकुंडं दुरंतकं १३ ॥

विशेषणं ९ १० दुस्तरमिति पदद्वयं विशेषणं नन्तु स्वतंत्रं कुंडं प्रत
प्तं क्लेशदं महदिति लोहकुंड विशेषणं ११ विषोदमिति विषकुंडविशेषणं १२ कुंतकुंडं नानाविधायुधकुंडं दुर्वहमिति
विशेषणं १३ दुरंतकमिति विशेषणं १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

186

दे॰भा॰न॰ तर्हि केतेषु कुंडेषु गच्छंतीति तान्पूर्वोक्तकुंडक्रमानुरोधेन प्रत्येककुंडगामिनः पापिनश्चाह कटुवाचा अप्रियवाचा बांधवां
श्च चकार ॥ तदतिरिक्ता अपि जनाः बललेपेन शरीरसामर्थ्यधनविद्यादिरूपबलगर्वेण दग्धान् संतप्तान् २ किंपरकालपर्य
तं तत्रेति ।तत्राह त्वगाद्येति वन्हिकुंडभोगोत्तरं पुनः क गच्छंतीत्यत्राह पशुयोनिमिति रौद्रदग्धां वनेषु मेन सूर्यसंतापनद

२८७ कटुवाचा बांधवांश्च बललेपेन यो नरः दग्धान्करोति बलवान्वन्हिकुंडं प्रयाति सः २
त्वगाद्यलोमप्रमाणाद्वं तत्र स्थित्वा हुताशने पशुयोनिमवाप्नोति रौद्रदग्धां त्रिजन्मनि ३ ।
ब्राह्मणं तृषितं तप्तं क्षुधितं गृहमागतं न भोजयति यो मूढस्तप्तकुंडं प्रयाति सः ४ तत्र तल्लो
मप्रमाणं च वर्षं स्थित्वा च दुःखेत् तप्तस्थले वन्हितल्पे पक्षी च सप्तजन्मसु ५ रविवारे च संक्रां
त्याममायां श्राद्धवासरे वस्त्राणां क्षारसंयोगं करोति केवलं नरः ६ स याति क्षारकुंडं च स्वत्र
मानाब्दमेव च सप्तजेह्रजकीयोनिं सप्तजन्मसु भारते ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २८३

स्थं। आषाढे हि नवनेष्वप्य जन्मत्रयं भवतीत्यर्थः ३ अथ द्वितीयतप्तकुंडगामि
नश्चाह ब्राह्मणमिति ४ तल्लोमप्रमाणं तल्लोमनामानं वर्षं तावंति च पक्षीत्यर्थः अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ५ ६ क्षारकुंडमाह र
विवारेति क्षारसंयोगं रजकैः क्षारे दीयते ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २३॥२४ आसन्नमृत्युभिः पापिभिः दृष्टैर्दूतैरित्यन्वयः २५ पुण्यवद्भिरदृश्यैरित्यन्वयः २६ स्वतंत्रकैर्ज्ञानिभिः स्वप्नदृष्ट
देवरूपैः पुरुषैरदृश्यायमदूता इत्यर्थः इत्थं पापिस्थानमुक्त्वा तच्छ्रुत्वा पुण्यवतां भयं स्यादिति तद्भयनिरासार्थमाह येषांनि
वासइति तान्कथयामीत्यर्थः २७।२८ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधे द्वात्रिंशोध्यायः ३२ षड्विंशत्यधिकैः श्लोकैः

दंडहस्तैः पाशहस्तैर्मदमत्तैर्भयंकरैः शक्तिहस्तैर्गदाहस्तैरसिहस्तैः सुदारुणैः २३ तमो
२०६ युक्तैर्दयाहीनैर्निवार्यैश्चनसर्वतः तेजस्विभिश्चनिःशंकै रक्ताक्षपिंगलोचनैः २४ योग
युक्तैः सिद्धियुक्तैर्नानारूपधरैर्भटैः आसन्नमृत्युभिर्दृष्टैः पापिभिः सर्वजीविभिः २५ स्वक
र्मनिरतैः सर्वैः शाक्तैः सौरैश्चगाणपैः अदृश्यैः पुण्यकृद्भिश्चसिद्धैर्योगिभिरेवच २६ स्व
धर्मनिरतैर्वापिविरतैर्वास्वतंत्रकैः बलवद्भिश्चनिःशंकैःस्वप्नदृष्टैश्चवैष्णवैः २७ एततेः
कथितं साध्विकुंडसंख्यानिरूपणं येषांनिवासोयत्कुंडेनिबोधकथयामिते २८ इतिश्री
देवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेसावित्र्युपाख्यानेद्वात्रिंशोध्या
यः ३२ धर्मराजउवाच हरिसेवारतः शुद्धोयोगसिद्धोव्रतीसति तपस्वीब्रह्मचारीचनया २०६
तिनरकंध्रुवं १ ॥

एतसंख्येरतः परं कुंडेषुयेपतंत्येव तेषांलक्षणमुच्यते पुण्यवंतः कदापिनरकं नगच्छंतीतितन्नि
श्चयार्थंपुनराह हरिसेवेति हरिपदं देवतांतरस्याप्युपलक्षणं सतीतिसंबोधनं १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

787

दे॰भा॰न॰ मूत्रकुंडमाह परकीयेति परकीयेतडागेशुष्कजलेतदनुज्ञां विनायस्तडागंकरोति अथचसजलेतडागे दैवदोषेणमूत्रंपयु
त्सृजेत हिसमूत्रकुंडंप्रयातीत्यर्थः केचित्तुपरकीयतडागसमीपेयस्तडागंकरोतीत्यर्थ इतिवदंति २४ नरेणुमानंतडागरे
णुमानंतद्भोजी मूत्रभोजी शताब्दंचेति शतसंवत्सरपर्यंतंपुनःशुनदीबोभवतीत्यर्थः २५ श्लेष्मकुंडमाह एकाकीति २६

२९४ परकीयतडागेच तडागंयःकरोतिच उत्सृजेद्दैवदोषेण मूत्रकुंडंप्रयातिसः २४ नरेणुमा
नवर्षंच तद्भोजी तत्रतिष्ठति पुनः पूर्णशताब्दंच सवृषोभारतेभवेत् २५ एकाकीमिष्टम
श्नाति श्लेष्मकुंडंप्रयातिच पूर्णमब्दशतंचैव तद्भोजी तत्रतिष्ठति २६ ततः पूर्णशताब्दंच
सप्रेतोभारतेभवेत् श्लेष्ममूत्रपरंचैव पूयंभुंक्ते ततःशुचिः २७ पितरंमातरंचैव गुरुंभा
र्यांसुतंसुतां योनपुष्णात्यनाथंच गरकुंडंप्रयातिसः २८ पूर्णमब्दशतंचैव तद्भोजी तत्रति
ष्ठति ततोव्रजेद्भूतयोनिं शतवर्षं ततःशुचिः २९ दृष्ट्वातिथिंवक्रचक्षुः करोतियोहिमान
वः पितृदेवास्तस्यजलंनगृह्णंतिच पापिनः ३० यानिकानिच पापानि ब्रह्महत्यादिका २९४
निच इहैवलभते चांते दूषिकाकुंडमाव्रजेत् ३१

भुंक्ते प्रेतयोनाविस्पर्यः २७ गरकुंडमाह पितर
मिति अनाथंकंचनान्यं २८॥ २९॥ दूषिकाकुंडमाह दृष्ट्वेति वक्रचक्षुः क्रोधेनकुटिलचक्षुः ३०॥ ३१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

०ऽभा॰ल॰ भयानककुंडाधिकारिणमाह मूलप्रकृतीति मूलप्रकृतिः साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणी भुवनेश्वरी शास्त्रनिंदा स्मृति
रूपधर्मशास्त्रनिंदा ८ शिवादी सत्वादिपदेन गणेशसूर्यादयः वांण्यादीत्यादिपदेन गायत्रीलक्ष्म्यादयः ९ भयानककुंडस्य
सर्वकुंडापेक्षयातिदुःखमहत्वमाह नातःपरमिति तस्मान्नैतेषां निंदा कदापि कर्तव्येति भावः १० नत्रब्रह्मादिदेवानां निं

२८८ मूलप्रकृतिनिंदां यः कुरुते मानवाधमः वेदनिंदां शास्त्रनिंदां पुराणानां तथैव च ८ ब्रह्म
विष्णुशिवादीनां तथा निंदापरो जनः गौरीवाण्यादिदेवीनां तथा निंदापरो जनः ९ ते सर्वे
निरयं यांति तस्मिन्कुंडे भयानके नातःपरतरं कुंडं दुःखदं तु भविष्यति १० तत्र स्थित्वा ने
कल्पं सर्पयोनिं व्रजेत्पुनः देवीनिंदापराधस्य प्रायश्चित्तं न विद्यते ११ स्वदत्तां परदत्तां वा
वृत्तिं च सुरविप्रयोः षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कुंडं च प्रयाति सः १२ तावंत्येव च वर्षाणि
विड्भोजी तत्र तिष्ठति षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कृमिश्च पुनर्भुवि १३ ॥ ॥ ॥ ॥

२८८

दाणां प्रायश्चित्तं स्यात्सर्वकारणमू
लप्रकृतिनिंदापराधस्य तु प्रायश्चित्तमेव नास्तीत्याह देवीनिंदेति ११ विट्कुंडमाह स्वदत्तामिति वृत्तिं योहरे दि
तिशेषः १२ ॥ तावंत्येव षष्टिवर्षसहस्राण्येव १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सवसेदस्थकुंडेच तद्रोजीणनवर्षकं ततोभवेच्चचंडालस्त्रिजन्मनिततःशुचिः ३० करोति
२९२ यस्तांनदन्निन्त्यंसुहृदिसोनरः कुंडंगात्रमलानांचसप्रयातिशताब्दकं ३१ ततःसगार्द
भीयोनिमवाप्नोतित्रिजन्मनि त्रिजन्मनिचसार्गालीततःशुद्धोभवेद्ध्रुवं ३२ बधिरंयोहस
सेचनिंदस्येवाभिमानतः सयात्सेत्कर्णविट्कुंडेतद्रोजीणनवत्सरं ३३ ततोभवेत्सबधिरोद
रिद्रःसप्तजन्मसु सप्तजन्मस्वंगहीनस्ततःशुद्धिंलभेद्ध्रुवं ३४ लोभात्स्वभरणार्थायपजीविनं
हंतियोनरः मज्जाकुंडेवसेत्सोपितद्रोजीलक्षवत्सरं ३५ ततोभवेच्चशशकोमीनश्चसप्तजन्म
सु त्रिजन्मनिवराहश्चकुक्कुटःसप्तजन्मसु ३६ एतास्त्वयश्चकर्मभ्यस्ततःशुद्धिंलभेद्ध्रुवं स्व
कन्यापालनंकृत्वाविक्रीणातिचयोनरः ३७ अर्थलोभान्महामूढोमांसकुंडंप्रयातिसः क २९१
न्यालोमप्रमाणाब्दंतद्रोजीतत्रतिष्ठति ३८ तस्यदंडप्रहारंचकुर्वंतिममकिंकराः मांसभारं
मूर्ध्निकृत्वारक्तभारंलिहेत्क्षुधा ३९

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २२ वसाकुंडमाह दत्वेति तदेवद्रव्यमन्यस्मैयद्दीयतेइत्यर्थः इत्थमित्युपलक्षणंदानमात्रस्य २३ कृकलासःसरटः २४ शुक्रकुंडमाह पुमांसमिति शुक्रंपाययतिकामानुरागादिनेत्यर्थः २५।२६ असृक्कुंडमाह संताड्येति २७।२८ अश्रुकुंडमाह योऽश्रुतत्याजेति योनरोदेवमुद्दिश्यसगद्गदंयथास्यात्तथादेवगुणान्गायंतंभक्तं दृष्ट्वानर्महमानोऽश्रुतत्याजमेमाश्रु

२९० पूर्णमब्दशतंचैवतज्जोजीतत्रतिष्ठति ततोव्रजेद्रतयोनिंभवनत्वेततःशुचिः २२ दत्वाद्रव्यंच विप्रायचान्यस्मैदीयतेयदि सतिष्ठतिवसाकुंडेतज्जोजीशतवत्सरं २३ कृकलासोभवेत्सोऽ पिभारतेसप्तजन्मसु ततोभवेन्महाघोरोदरिद्रोल्पायुरेवच २४ पुमांसंकामिनीचापिका मिनीवापुमानथ यःशुक्रंपाययत्येवशुक्रकुंडंप्रयातिसः २५ पूर्णमब्दशतंचैवतज्जोजीत त्रतिष्ठति कृमियोनिंशतब्दंचव्रजेद्रत्वाततःशुचिः २६ संताड्यचगुरुंविप्रंरक्तपातंचकारये त् सचतिष्ठत्यसृक्कुंडेतज्जोजीशतवत्सरं २७ ततोलभेत्व्याघ्रजन्मसप्तजन्मसुभारते त तःशुद्धिमवाप्नोतिमानवश्चक्रमेणह २८ योऽश्रुतत्याजगायंतंभक्तंदृष्ट्वासगद्गदं श्रीकृष्णगु २९०
णसंगीतेहसत्येवहियोनरः २९

मस्यनागतमित्यर्थः यद्वातादृशंभक्तंदृष्ट्वातज्जन्यंगायन...जन्यंचहर्षसुखम कृत्वातस्मिन्समयेत्वसंसारजन्यदुःखेनाश्रुतत्याजरोदितितथा श्रीकृष्णगुणसंगीतेकस्मिंस्तुपलक्षणंदेवगुणसंगीते देवगुणगायनेप्रचलितेसतियोनरोविनोदादिनाहसतिसोऽश्रुकुंडेवसेदित्यर्थः २९॥ २९॥ २९॥ २९॥ २९।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

781

हे भ्रान्तः तप्तलोहकुंडमाह अवीरान्नं चेति अवीरा पुत्रहीना विधवा ऋतुस्नाता सुवासिनी चतुर्थदिवसे सुवासिनी तया स्पृष्टमन्नमि
त्यर्थः ४८ तप्तलोहे कुंडे दुःख्यन्नपः ४९ चर्मकुंडमाह योहीति चर्माक हस्तेन चर्मस्पर्शिहस्तेनाधौतेन ५१ तप्तसुराकुंडमा

पलक्षोतान्नकुंडे च शतवर्षं स तिष्ठति अवीरान्नं च यो भुंक्ते ऋतुस्नातान्नमेव च ४९ लोहकुं
२९३ डे शताब्दं च स तिष्ठति तत्सके सप्तजे भ्रजकीयो निंकाकानां सप्तजन्मसु ५० महाब्रणी दरिद्र
श्च ततः शुद्धो भवेन्नरः यो हि चर्माकहस्तेन देवद्रव्यमुपस्पृशेत् ५१ शतवर्षप्रमाणं च चर्मकुं
डे स तिष्ठति यः शूद्रेणाभ्यनुज्ञातो भुंक्ते शूद्रान्नमेव च ५२ स च तप्तसुराकुंडे शताब्दं तिष्ठति द्वि
जः ततो भवेच्छूद्रयाजी ब्राह्मणः सप्तजन्मसु ५३ शूद्रश्राद्धान्नभोजी च ततः शुद्धो भवेद्ध्रुवं वा
ग्दुष्टः कटुको वाचा ताडयेत्स्वामिनं सदा ५४ तीक्ष्णकंटककुंडे स तद्रोजीतत्र तिष्ठति ताडितोप
मद्रूतेन दंडेन च चतुर्गुणं ५५ ततः उच्चैःश्रवाः सप्तजन्मस्वेव ततः शुचिः विषेणजीविनं ह
त्ति निर्दयो यो हि मानवः ५६ २९३

हृयः शूद्रेणेति अभ्यनुज्ञातो निमंत्रितः ५२।५३ तीक्ष्णकंटककुंडमाह वागदुष्टे
ति कटुकोः कटुभाषी ५५ ततो नरकभोगानंतरं सप्तजन्मसु उच्चैःश्रवा अश्वो भवतीत्यर्थः विषकुंडमाह विषेणेति ५६
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 कन्याविट्‌कृमिगस्तत्कीटोदरेजन्मभवतीत्यर्थः ४०।४१ अथनखकुंडलोमकुंडकेशकुंडास्थिकुंडचतुष्टयस्यसमुच्चित्यपटपक्ष्चा
धिकरणमाह व्रतानामिति संगमेप्राप्तेतद्दिनेत्यर्थः ४२।४३ देवदिनमानाद्देववर्षपरिमितकालमित्यर्थः ४४ रुद्रेणमा

ततोहिभारतेपापीकन्याविट्‌कृमिगोभवेत् षष्टिवर्षसहस्राणिव्याधश्चसप्तजन्मसु ४०वि
२९२ जन्मनिवराहश्चकुक्कुरःसप्तजन्मसु मंडूकोहिजलौकाश्चसप्तजन्मसुभारते ४१ सप्तजन्म
सुकाकश्चततःशुद्धिंलभेद्ध्रुवं व्रतानामुपवासानांश्राद्धादीनांचसंगमे ४२ करोतियःक्षौरक
र्मसोशुचिःसर्वकर्मसु सचतिष्ठतिकुंडंचनखादीनांचसुंदरि ४३ नदेवदिनमानायंतद्भोजीदंड
ताडितः सकेशंपार्थिवंलिंगंयोवार्चयतिभारते ४४ सतिष्ठतिकेशकुंडेम्रुद्रेणमानवर्षकं
तदंतेयावनीयोनिंप्रयातिहरकोपतः ४५ शताब्दाच्छुद्धिमाप्नोतिराक्षसःसभवेद्ध्रुवं पितॄणां
योविष्णुपदेपिंडंनैवददातिच ४६ सचतिष्ठत्यस्थिकुंडेस्वलोमाब्दंमहोल्वणे ततःसुयोनिं
संप्राप्यकुब्जःसप्तजन्मसु ४७ भवेन्महादरिद्रश्चततःशुद्धोहिदेहतः यःसेवतेमहामूढो २९२
गुर्विणींचस्वकामिनीं ४८

नवर्षकंरुद्रेणप्रमाणवर्षाणीत्यर्थः ४५ शताब्दपर्यंतंततोराक्षसोभवतीत्याह शताब्दादि
ति विष्णुपदेगयास्थिते ४६ ताम्रकुंडमाह यः सेवतइति ॥ ४८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰त्रु॰ ६६ सर्पकुंडमाह कुसमिति कुसंसर्पं तथायस्य के मस्तके पद्मकं पद्माकारं चिन्हमस्ति तंच सर्पमित्यर्थः इदमुपलक्षणं सर्प
जातिमात्रस्य ६७।६८।६९ सर्पेणभक्षितात्सर्पेण कृतेनभक्षणेनैव तस्य मृत्युर्भवतीत्यर्थः दंशमशयोः कुंडद्वयं समुद्दिशाह

तांडितोयमहूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति ततोभारतमागत्य सम्भूतः सप्तजन्मसु ६६ महारो
२६५ गीदरिद्रश्च बधिरोमूकएवच कुसंपद्मंचकेयस्य तंसर्पं हंतियोनरः ६७ सलोममानव
श्चसर्पकुंडंप्रयातिसः सर्पेणभक्षितःसोयमसमहूतेनताडितः ६८ वसेच्चसर्पविड्भोजी
ततःसर्पोभवेध्रुवं ततोभवेन्मानवश्च सत्पायुर्दद्रुसंयुतः ६९ महाक्लेशेनतन्मृत्युःसर्पे
णभक्षिताध्रुवं विधिमदत्तजीव्यांश्चक्षुद्रजंतूंश्च हंतियः ७० सदंशमसयोःकुंडेजंतुमाना
हूमेवच दिवानिशंभक्षितस्तैरनाहारश्च शब्दवान् ७१ हस्तपादादिवद्धश्च यमदूतेनताडि
तः ततोभवेत्क्षुद्रजंतुर्जातिश्च पावनीभवेत् ७२ ततोभवेन्मानवश्च सोंगहीनस्ततःशुचिः
योम्हूहोमधुमाक्षिकंहत्वाचमधुमक्षिकाः ७३ २६५

विधिमदत्तेति विधिनादैवेन प्रदत्ता उपजीव्या च तिर्यग्यामेनादृशा
येनाथाः क्षुद्रजंतवः ७० शब्दवान् हाहेतिशब्दंकुर्वाणः ७१ क्षुद्रजंतुजन्मोत्तरंपावनीयवनजातिर्भवेदित्यर्थः ७२ गंलः र
कुंडमाह योम्हूह इति मधुमाक्षिकं ॥ ७३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 त्पघाती भिक्षोः ब्रणी ब्रणवान् ५७ प्रतप्ततैलकुंडमाह दंडेनेति ५८ स तत्र स्वयमेव पुण्यक्षेत्रे च कारणं न्यत्रापि ५९ कुं
तकुंडमाह कुंतेनेति वन्हिलोहेन वन्हिना तप्तेन लोहरूपेण कुंतशस्त्रेणेत्यर्थः हेलया पीत्यर्थः ६०।६१ कृमिकुंडमाह यो

विषकुंडे च तद्भोजी सहस्राब्दं च तिष्ठति ततो भवेत् घाती च ब्रणी च शतजन्मसु ५७ सप्तज
२६४ न्मसु कुष्ठी च ततः शुद्धो भवेद्ध्रुवं दंडेन ताडयेद्यो हि वृषं च वृषवाहकः ५८ भृत्यद्वारा स्व
तंत्रो वा पुण्यक्षेत्रे च भारते प्रतप्ततैलकुंडेऽन्यो तिष्ठति स्म चतुर्युगं ५९ गवां लोमप्रमाणाब्दं
वृषो भवति तत्परं कुंतेन हंति यो जीवं वन्हिलोहेन हेलया ६० कुंतकुंडे वसेत्सोपि वर्षाणा
मयुतं सति ततः सुयोनिं संप्राप्य चोदरव्याधिसंयुतः ६१ जन्मनैकेन क्लेशेन ततः शुद्धो भ
वेन्नरः यो भुंक्ते च वृथा मांसं मांसलोभी द्विजाधमः ६२ हरेरनैवेद्यभोजी कृमिकुंडं प्रयाति
सः स्वलोममानवर्षं च तद्भोजी तत्र तिष्ठति ६३ ततो भवेन्म्लेच्छजातिस्त्रिजन्मनि ततो द्वि
जः ब्राह्मणः शूद्रयाजी च शूद्रश्राद्धान्नभोजकः ६४ शूद्राणां शवदाही च पूयकुंडे वसेद्ध्रुवं २६४
यावल्लोमप्रमाणाब्दं यमदंडेन सुव्रते ६५

भुंक्ते चेति वृथा मांसं यज्ञातिरिक्तं ६२ तथा हरेरित्युपलक्षणं देवतांतरस्यापि तद्भोजी मांसभोजी ६३ पूयकुंडमाह ब्राह्मण

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ भा॰ नं॰ गोलकुंडमाह कारागारेइति ८३।८४।८५ नक्रकुंडमाह सरोवरादिति आदिनामस्यादीन् ८६।८७ काककुंडमाह। वक्षःश्रो
णीति पुण्यक्षेत्रेचकामस्त्वन्यत्रच ८८ दृष्टोऽन्यत्रिना ८९ मंथानकुंडमाह। स्वर्णस्तेयीति ९० मंथानैर्मथानदंडैः। त

कारागारेसांधकारेप्रणिहंतिप्रजाश्चयः प्रमत्तःस्वस्यदोषेणगोलकुंडंप्रयातिसः ८३ स
२९७ पंकतप्ततोयात्कंसांधकारंभयंकरं तीक्ष्णदंष्ट्रैश्चकीटैश्चसंयुक्तंगोलकुंडकं ८४ कीटैर्वि
द्धोवसेत्तत्रप्रजालोमाब्दमेवच ततोभवेत्प्रजाभृत्यस्ततःशुद्धोभवेत्क्रमात् ८५ सरोव
राद्दुस्थितांश्चनक्रादीन्हंतियोनरः नक्रकंटकमानाब्दंनक्रकुंडंप्रयातिसः ८६ ततोनक्रो
जातीयोभवेन्नक्रादिषुध्रुवं ततःसद्योविशुद्धोहिदंडेनैवपुनःपुनः ८७ वक्षःश्रोणीस्तना
स्यंचयःपश्यतिपरस्त्रियः कामेनकामुकोयोहिपुण्यक्षेत्रेचभारते ८८ सवसेत्काकतुंडे
चकाकैःसंचूर्णलोचनः ततःस्वलोममानाब्दंभवेदंधस्त्रिजन्मनि ८९ स्वर्णस्तेयीचयो
मूढोभारतेसुरविप्रयोः सचमंथानकुंडेवैस्वलोमाब्दंवसेद्ध्रुवं ९० नाडितोयमदूतैर्मंथा २९७
नैश्छन्नलोचनः तद्विड्भोजीचतत्रैवततश्चांधस्त्रिजन्मनि ९१

द्विड्मंथानः कीटविशेषस्तस्यविड्नसमलरूपर्वः ॥ ९१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. गारलेगरलामधुमक्षिकास्तसूत्रैः कुंडे ७४ वज्रदंष्ट्रकुंडमाह दंडंकरोतीति अदंडेपराधरहिते विप्रेचसापराधे अयोग्यंदं
डंयः करोतीत्यर्थः ७५।७६ एवकृतहाहादिशब्दकृत ७७।७८ वृश्चिककुंडमाह अर्थलोभेनेतितल्लोमाद्दं प्रजालोमाद्दं

सएवगारलेकुंडेजीवमानाद्दकंवसेत् भक्षितोगरलैर्दग्धोममदूतेनताडितः ७४ ततो
२४६ हिमक्षिकाजाति स्ततःशुद्धोभवेन्नरः दंडंकरोत्यदंडेच विप्रेदंडंकरोतिच ७५ सकुंडंवज्र
दंष्ट्राणांकीटानांयातिसत्वरं सतल्लोमप्रमाणाद्दं तत्रतिष्ठत्यहर्निशं ७६ शब्दंकुर्वन्क्षित
स्तत्तुममदूतेनताडितः करोतिरोदनंभद्रे हाहाकारंक्षणेक्षणे ७७ पुनःसूकरयोनौचजा
यतेसप्तजन्मसु त्रिजन्मनिकाकयोनौ ततःशुद्धोभवेन्नरः ७८ अर्थलोभेनयोमूढः प्रजादं
डंकरोतिसः वृश्चिकानांचकुंडंचतल्लोमाद्दं वसेध्रुवं ७९ ततोवृश्चिकजातिश्चसप्तजन्म
सुभारते ततोनरश्चांगहीनोव्याधियुक्तोभवेध्रुवं ८० ब्राह्मणःशस्त्रधारीयोह्यन्येषांधाव २४६
कोभवेत् संध्याहीनश्चयोविप्रोहरिभक्तिविहीनकः ८१ सतिष्ठतिस्वलोमाद्दं कुंडेषुचश
रादिषु विद्धःशरादिभिःशश्वत्ततःशुद्धोभवेन्नरः ८२

एरकुंडमूलकुंडखड्गकुंडानि सम्मुच्चित्याह ब्राह्म
एइति धावकोवल्गुलकः हरिपदमनन्यदेवसाद्युपलक्षणं ८१ श्रीमहाकालीमहासरस्वतीभ्योनमः ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१९२

हे॰भा॰न॰ तीक्ष्णपाषाणकुंडमाह रैतेति। रैत्यं पित्तलनिर्मितं १०० अधिकांगजातिः मंदकृष्यादिरोगवान् १०१ लालाकुंडमाह पुंश्चल्यन्नंचेति २।३ मसीकुंडमाह म्लेच्छसेवीति ४।५।६ चूर्णकुंडमाह। धान्यादीति। ग्रासंमग्रस्तंकिंचिदस्तु १०७।१०८॥

रैतंकांस्यमयंपात्रंयोहरेद्देवविप्रयोः तीक्ष्णपाषाणकुंडेचस्वलोमाब्दंबसेन्नरः १०० सभवे

२९९ दध्रजातिश्चभारतेसप्तजन्मसु ततोधिकांगजातिश्चपादरोगीततःशुचिः १०१ पुंश्चल्यन्नं

चयोभुंक्तेपुंश्चलीजीव्यजीविनः स्वलोममानवर्षंचलालाकुंडेवसेद्ध्रुवं २ ताडितोयमदू

तेनसभोजीतन्नदुःखितः ततश्चक्षुःशूलरोगीततःशुद्धःक्रमेणसः ३ म्लेच्छसेवीमसीजी

वीयोविप्रोभारतेभुवि षसेत्स्वलोममानाब्दंमसीकुंडेसदुःखभाक् ४ ताडितोयमदूतेन

तद्भोजीतत्रतिष्ठति ततस्त्रिजन्मनिभवेत्कृष्णवर्णःपशुःसति ५ त्रिजन्मनिभवेच्छागःकृ

ष्णवर्णस्त्रिजन्मनि ततःसताल वृक्षश्चततःशुद्धोभवेन्नरः ६ धान्यादिशस्यंतांबूलंयोहरे

त्सुरविप्रयोः आसनंचतथातल्पंचूर्णकुंडेप्रयातिसः ७ शताब्दंतत्र निवसेद्यमदूते २९९

नताडितः ततोभवेन्मेषजातिःकुक्कुटश्चत्रिजन्मनि ८ ॥ ॥

श्रीराधारमणायनमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ स्वर्णकारांतरं स्वर्णवणिक् स्वर्णविक्रेता भवतीत्यर्थः ९२ वीजकुंडमाह योभारत इति वीजकुंडे अत्र वीजशब्देनाष्टमो धातुरोजो गृह्यते तेन शुक्रं न तत्कुंडस्य पूर्वमुक्तत्वात् यद्वा वीजो जीवविशेषः ९३ वीजरूपविड्भोजी जीवपक्षे तेषां विड्भोजी ९४ ॥ व
सु

२९८ सप्तजन्मदरिद्रश्च महाक्रूरश्च पातकी भारते स्वर्णकारश्च सच स्वर्णवणिक् ततः ९२ योभारते
ताम्रचौरो लोहचौरश्च सुंदरि । सचस्व लोममानाब्दं वीजकुंडं प्रयातिसः ९३ तत्रैव वीजविड्भो
जी वीजैश्च छन्नलोचनः ताडितो यमदूतेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ९४ भारते देवचोरश्च देवद्रव्या
पहारकः स दुस्तरे वज्रकुंडे स्वलोमाब्दं वसेध्रुवं ९५ देहदग्धोपि तद्वज्रैर नाहारश्च शब्दकृत् ॥
ताडितो यमदूतैश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ९६ रौप्यगव्यांशुकानां च यश्चोरः सुरविप्रयोः तीक्ष्ण
पाषाणकुंडे च स्वलोमाब्दं वसेध्रुवं ९७ त्रिजन्मनि च कंसोपि श्वेतरूपस्त्रिजन्मनि जन्मैकं
श्वेतचिन्हश्च ततोन्ये श्वेतपक्षिणः ९८ ततो रक्तविकारी च शूली वै मानवो भवेत् सप्तजन्मसु २९८
चाल्पायुस्ततः शुद्धो भवेन्नरः ९९ ॥

ज्रकुंडमाह भारते देवचौरश्चेति ९५।९६ तप्तपाषाणकुंडमाह रौप्यगव्येति ९७ कंसः
कूर्मः पोतरूपः कुष्ठी श्वेतचिन्हः कुष्ठचिन्हः श्वेतपक्षिणो यावंतस्तेषां योनिं प्रथमं प्राप्नोति ततो मनुष्यजन्मनि कुष्ठी भवतीति वो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्रस्थित्वा शालातुं चसभवेत्तैलपायितः सप्तजन्म निमत्स्यश्च मूषकश्चततः शुचिः १८
३०१ सुगंधितैलं धात्रीवा गंधद्रव्यमन्यदेववा भारते पुण्यवर्षे च यो हरेत्सुरविप्रयोः १९ सवसे
दुग्धकुंडेचभवेद्दुग्धो दिवानिशं स्वलोममानवर्षं च ततो दुर्गंधिको भवेत् २० दुर्गंधि
कः सप्तजन्म मृगनाभिस्त्रिजन्मनि सप्तजन्म सुगंधानस्ततो हि मानवो भवेत् २१ बले
नैव छलेनैव हिंसारूपेण वा सति बलिष्ठश्च हरेद्भूमिं भारते परपैतृकीं २२ सवसेत्तत्र
सूचीं च भवेत्तापी दिवानिशं तत्ततैलयथा जीवो दग्धो भवति संततं २३ भस्मसान्न भव
त्येव भोगे देही न नश्यति सप्तमन्वंतरं पापी संतप्तस्तत्र तिष्ठति २४ शब्दं करोत्यनाहारेण
महतेन ताडितः षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कृमिश्च भवेत्ततः १२५ ततो भवेद्भूमिहीनो द ३०१
रिद्रश्च ततः शुचिः ततः स्वयोनिं संप्राप्य शुभकर्मा चरेत्पुनः १२६ इतिश्री देवीभागवते

इतिश्री देवीभागवततिलके नवमस्कंधे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ १९ चक्रकुंडमाह करोतीति विप्राणांद्रव्यंहत्वापश्चक्रंचक्रपूजांकरोति २० मंत्रशास्त्रेप्रसिद्धाचक्रपूजा यद्वाचक्रं कुलालादिच
क्रंयःकरोतीत्यर्थः २१ वक्रकुंडमाह गोधनेष्विति वक्रतांकुटिलदृष्टिं २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कूर्मकुंडमाह निषिद्धमिति २५ ॥

ततोभवेद्व्यानस्यकासव्याधियुतोभुवि वंशहीनोदरिद्रश्चअल्पायुश्चततःशुचिः १९ करो
३००१ तिचक्रंविप्राणांहत्वाद्रव्यंचयोजनः सवसेच्चक्रकुंडेचशताब्दंदंडताडितः २० ततोभवेन्मा
नवश्चतैलकारस्त्रिजन्मनि व्याधियुक्तोभवेद्रोगीवंशहीनस्ततःशुचिः २१ गोधनेषुचविप्रे
षुकरोतिवक्रतांपुमान् प्रयातिवक्रकुंडंसतिष्ठेद्युगशतंसति २२ ततोभवेत्सवक्रांगोहीं
नांगःसप्तजन्मनि दरिद्रोवंशहीनश्चभार्याहीनस्ततःशुचिः २३ ततोभवेद्गृध्रजन्मात्रिजन्म
निचसूकरः त्रिजन्मनिविडालश्चमयूरश्चत्रिजन्मनि २४ निषिद्धंकूर्ममांसंचब्राह्मणोयो
हिभक्षति कूर्मकुंडेवसेत्सोपिशताब्दंकूर्मभक्षितः २५ ततोभवेत्कूर्मजन्मत्रिजन्मनिच
सूकरः त्रिजन्मनिविडालश्चमयूरश्चततःशुचि २६ घृतंतैलादिकंचैवयोहरेत्सुरविप्रयोः ३००१
सयातिज्वालाकुंडंचभस्मकुंडंचपातकी २७ ॥ ॥

॥ २६ ॥ ज्वालाकुंडंभस्मकुंडंचसमुच्चित्याह घृतमिति ॥ २२७ ॥ २२७ ॥ २२७ ॥ २२७ ॥ २२७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ २१ गोकामुखंकुंडमाह। गृहिणांहीति ॥२२॥२३॥२४॥२५॥ नक्रमुखकुंडमाह। सामान्येति। नक्रमुखं नक्राकारं मुखं‸
यस्य पूर्वोक्तं नक्रकुंडंतु नक्रजंतुघटितत्वान्नक्रकुंडं ॥२६॥२७॥ गजदंशकुंडमाह। हंतीति। नगान् वृक्षान् २८॥ २९॥

ततोभवेद्वृश्चिकश्च सर्पश्च सप्तजन्मसु वज्रकीटः सप्तजन्म भस्मकीटस्ततः परं २१ ततो
३०३ भवेन्मानवश्च महाव्याधिस्ततः शुचिः गृहिणीहिरहं भिक्षावस्तुस्तेयं करोतियः २२ गाश्च
छागांश्च मेषांश्च याति गोकामुखेचसः ताडितोयमदूतेन वसेत्तत्र युगत्रयं २३ ततोभ
वेत्सप्तजन्म गोजातिर्व्याधिसंयुतः त्रिजन्म निमेषजातिश्छागजातिस्त्रिजन्मनि २४ ततो
भवेन्मानवश्च नित्यरोगी दरिद्रकः भार्याहीनो बंधुहीनः संतापीच ततः शुचिः २५ सामान्य
द्रव्यचोरश्च याति नक्रमुखंच सः ताडितोयमदूतेन वसेन्नव्राब्दकत्रयं २६ ततोभवेत्सप्त
जन्म गोपतिर्व्याधिसंयुतः ततोभवेन्मानवश्च महारोगी ततः शुचिः २७ हंतिगाश्च गजांश्चै
व तुरगांश्च नगांस्तथा सयाति गजदंशंच महापापी युगत्रयं २८ ताडितोयमदूतेन नागदं ३०३
तेन संततं स भवेद्गजजातिश्च तुरगश्च त्रिजन्मनि २९ गोजातिर्म्लेच्छजातिश्च ततः शुद्धो भ
वेन्नरः जलंपिबंतीं तृषितां गां वारयति यः पुमान् ३०

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ गोमुखकुंडमाह। जलंपिबंतीमिति ॥३०॥ ३०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 मर्यादिके कनवतिर्यो वै वसविस्तरं कुंडानामवशिष्टानां कथ्यंते ह्यधिकारिणः क्रमप्राप्तमसिपत्रकुंडमाह छिनत्तीति ११३ मंथानो जीव वि

 यमधर्म उवाच छिनत्ति जीवं खड्गेन दयाहीनः सुदारुणः नरघाती हंति नरमर्थलो-
भेन भारते १ असिपत्रे वसेत्सोपि यावदिंद्राश्चतुर्दश तेषु यो ब्राह्मणान्हंति शतमन्वंत
रं वसेत् २ छिन्नांगः स वसेत्सोपि खड्गधारेण संततं अनाहारः शब्दमुच्चैर्यमदूतेन ताडि
तः ३ मंथानः शतजन्मानि शतजन्मानि सूकरः कुक्कुटः सप्तजन्मानि सृगालः सप्तजन्मसु
४ व्याघ्रश्च सप्तजन्मानि वृकश्चैव त्रिजन्मसु सप्तजन्मसु मंडूको यमदूतेन ताडितः ५
स भवेद्भारते वर्षे महिषश्च ततः शुचिः ग्रामाणां नगराणां वा दहनं यः करोति च ६ क्षुर
धारे वसेत्सोपि छिन्नांगस्त्रियुगं सति ततः प्रेतो भवेत्सद्यो वन्हिवक्त्रो भ्रमन्महीं ७ सप्त
जन्मामेध्यभोजी कपोतः सप्तजन्मसु ततो भवेन्महाशूली मानवः सप्तजन्मनि ८ सप्तज
न्मगलत्कुष्ठी ततः शुद्धो भवेन्नरः परकर्णे मुखं दत्वा परनिंदां करोति यः ९ परदोषे महा
श्लाघी देवब्राह्मणनिंदकः सूचीमुखे वसेत्सोपि सूचीविद्धो युगत्रयं १० ॥ ॥ ॥

घोषः ४५ क्षुरधारं कुंडमाह ग्रामाणामिति ६ वह्निवक्त्रो नित्यं प्रज्वलद्वक्त्र इत्यर्थः ७० सूचीमुखकुंडमाह परकर्णे इति ६।१०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

795

दे॰भा॰न॰ ३०।३१ तदर्चायां कृष्णप्रतिमायां तथान्येषां देवानां च प्रकृतौ प्रतिमायां सूर्यमणौ सूर्यकान्ते तथा गणेशे तत्प्रतिमायां तथा
दुर्गायां तत्प्रतिमायां च एतेषु देवेषु परस्परं भेदबुद्धिं यः करोति तथैतेषु प्रति[illegible]दिषु भेदबुद्धिं यः करोति स इत्यर्थः द्वयं वचनं
बोधितत्वादतिदेशिकी ब्रह्महत्या साक्षाद्ब्रह्महत्यासमफलैवेत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि सर्वत्र बोध्यम् ३२।३३ स्वगुराविति।

३०५ अदीक्षितः स्मार्त्तः को वा को वा तीर्थप्रतिग्रही द्विजः को वा ग्रामयाजी को वा विप्रोऽथ देवलः॥
३० शूद्राणां सूपकारश्च प्रमत्तो वृषलीपतिः एतेषां लक्षणं सर्वं वद वेदविदां वर ३१ धर्म
राज उवाच श्रीकृष्णे च तदर्चायामन्येषां प्रकृतौ सति शिवे च शिवलिंगे च सूर्ये सूर्यमणौ
तथा ३२ गणेशे वाथ दुर्गायामेवं सर्वत्र सुंदरि यः करोति भेदबुद्धिं ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः॥
३३ स्वगुरौ स्वेष्टदेवे च जन्मदातरि मातरि करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ३४ वै
ष्णवेषु च भक्तेषु ब्राह्मणेष्वितरेषु च करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ३५ विप्रपादो
दके चैव शालग्रामोदके तथा करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ३६॥ ॥ ॥ ॥ ३०५

इष्टदेवगुरुपितृजननीषु परस्परं यो भेदबुद्धिं करोतीत्यर्थः। तदुक्तं गुरौ मनुष्यबुद्धिं च मंत्रे चाक्षरबुद्धिता प्रतिमासु शि
लाबुद्धिं कुर्वाणो नरकं व्रजेदिति ३४ वैष्णवेष्विति। इदं देवतान्तरभक्तानामप्युपलक्षणं ३५।३६॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ने॰ २१।२२ कुंभीपाककुंडमाह गोहत्यामिति ॥ आतिदेशिकीशास्त्रवचनोक्ताऽगम्यां स्त्रियं वक्ष्यमाणां यो नरो गच्छति २३।२४
२५।२६॥२७।२८ अधुनागोहत्यांचयः करोत्यादि देशिकीमिति धर्मवाक्यं श्रुत्वातिदेशिकीगोहत्याब्रह्महत्याच कीदृशीभ
वति किंवा तस्या लक्षणमिति सावित्री पृच्छति। सावित्र्युवाच विप्रहत्येति किंचागम्यायागम्यायाश्चलक्षणं वद त्वया सं

३०४ नरकं गोमुखाकारं कृमितप्तोदकान्वितं। तत्र तिष्ठति संतप्तो यावन्मन्वंतरावधि २१ त
तो नरोऽपि गोहीनो महारोगी दरिद्रकः सप्तजन्मा स्वजातिश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः २२ गोह
त्यां ब्रह्महत्यां च करोति ह्यातिदेशिकी यो हि गच्छत्यगम्यां च यः स्त्रीहत्यां करोति च २३ भि
भिक्षुहत्यां महापापी भ्रूणहत्यां च भारते कुंभीपाके वसेत्सोऽपि यावदिंद्राश्चतुर्दश २४
ताडितो यमदूतेन चूर्णमानश्च संततं क्षणं पतति वन्हौ च क्षणं पतति कंटके २५ क्ष
णं पतेत्तप्ततैले तप्ततोयेन क्षणं क्षणं क्षणं च तप्तलोहे च क्षणं च तप्तताम्रके २६ गृध्रोज ३०४
न्मसहस्राणि शतजन्मानि सूकरः काकश्च सप्तजन्मानि सर्पश्च सप्तजन्मसु २७ षष्टिव
र्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः नानाजन्मसु वृषभस्ततः कुष्ठी दरिद्रकः २८ सावि
त्र्युवाच विप्रहत्या च गोहत्या किंविधा चातिदेशकी का वा नृणामगम्या च को वा संध्याविहीन

ध्याविहीनस्यादीक्षितस्य तीर्थप्रति ग्राहिणश्च लक्षणं न यागाम याजि देवल योश्च लक्षणं वदेत्यर्थः ॥ २९॥ २९॥ ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

7196

दे॰भा॰ ४५ वारेरवेः रविवासरइत्यर्थः। ४६ पंचपर्वाणिव्रतदिनानीत्यर्थः ५७ अंबुवाचीआर्द्रानक्षत्राद्यपादावच्छेदेन त्रिदिनं पृथ्वीरज
अ॰ स्वला तिष्ठति अंबुवाचीपदनाचेति ज्योतिःशास्त्रोक्तं तस्यां रजस्वलायां भुवि भूखननात् तथा शौचादिकरणात् ब्रह्महत्यांल

सर्वदेवस्वरूपांच सर्वेषांवंदितांसदा सर्वकारणरूपांच ब्रह्महत्यांलभंतिते ४५ कृष्णजन्मा
३०७ ष्टमीरामनवमीचसुपुण्यदां शिवरात्रिंतथाचैकादशीवारेरवेस्तथा ४६ पंचपर्वाणिपुण्या
नियेनकुर्वंतिमानवाः लभंतिब्रह्महत्यांते चांडालाधिकपापिनः ४७ अंबुवाच्यांभूखन
नंजलशौचादिकंचये कुर्वंतिभारतेवर्षे ब्रह्महत्यांलभंतिते ४८ गुरुंचमातरंतातंसाध्वी
भार्यांसुतंसुतां अनिंद्यांयोनपुष्णाति ब्रह्महत्यांलभेत्तुसः ४९ विवाहोयस्यनभवेन्नपश्य
तिसुतंतुयः हरिभक्तिविहीनोयो ब्रह्महत्यांलभेत्तुसः ५० हरेरनैवेद्यभोजीनित्यंविष्णुंन
पूजयेत्। पुण्यंपार्थिवलिंगंच ब्रह्महासोप्रकीर्तितः ५१ गोप्रहारंप्रकुर्वंतंदृष्ट्वायोननिवा ३०७
रयेत् यातिगोविप्रयोर्मध्ये गोहत्यांतुलभेत्तुसः ५२ दंडैर्गास्ताडयेन्मूढोयो विप्रोवृषवाह
नः। दिनेदिनेगोवधंच लभतेनात्रसंशयः॥ ५३

भतेइत्यर्थः ४८।४९।५० इत्यमातिदेशिकब्रह्महत्यामुक्त्वातिदेशिकगोहत्यामाह गोप्रहारमिति। गोविप्रयोर्मध्येमार्गा
तरे सतीतितात्पर्यं॥ ५२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ शिवनैवेद्यके इति यथा शिवनैवेद्यमहिमा तथैव विष्णुनैवेद्यमहिमा नात्रतरतमभावः कर्त्तव्यो यदि करोति तर्हि ब्रह्म
हत्यां लभेदेवेत्यर्थः। शिवमंत्रदीक्षितानां शिवनैवेद्यभक्षणस्यावश्यं विहितत्वात् शिवनैवेद्यभक्षणनिषेधवाक्यानि

शिवनैवेद्यके चैव हरिनैवेद्यके तथा करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ३७ सर्वेश्वरे
३०६ श्वरे कृष्णे सर्वकारणकारणे सर्वाद्ये सर्वदेवानां सेव्ये सर्वांतरात्मनि ३८ मायया नेकरू
पे वाप्येकस्मिन्नेव निर्गुणे करोतीशेन भेदं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ३९ शक्तिभक्ते द्वेषबुद्धिं
शक्तिशास्त्रे तथैव च द्वेषं यः कुरुते मर्त्यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ४० पितृदेवार्चनं यो वा त्य
जेत् वेदनिरूपितं यः करोति निषिद्धं च ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ४१ यो निंदति हृषीकेशं तन्मंत्रो
पासकं तथा पवित्राणां पवित्रं च ज्ञानानंदं सनातनं ४२ प्रधानं वैष्णवानां च देवानां सेव्य
मीश्वरं येनार्चयंति निंदंति ब्रह्महत्यां लभंति ते ४३ ये निंदंति महादेवीं कारणब्रह्मरूपिणीं ३०६
सर्वशक्तिस्वरूपां च प्रकृतिं सर्वमातरं ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्वदीक्षितविषयाणीति श्लोक्य दीक्षितग्रंथेषु स्पष्टं ३७ कृष्णे गोपा
लसुंदरीरूपे ३८ निर्गुणब्रह्मणा कृष्णेन च यो भेदबुद्धिं करोतीत्यर्थः। अनवाईशेन महादेवेन कृष्णस्य च भेदबु
द्धिं यः करोतीत्यर्थः। ३९।४०।४१।४२।४३ कारणब्रह्मरूपिणीं मूलप्रकृतिं श्रीभुवनेश्वरीमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ राजके राजोपद्रवे दैविके दैवोपद्रवे ६२ लंघयेदित्यस्य सर्वत्रानुषंगः ६३ शश्वन्नास्तीति अतिथिं प्रतीतिशेषः ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥
उपसंहरति गोहत्येति अधुना गम्यामगम्यां च स्त्रियं वदति गम्यामिति ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अतिशयेनागम्या आह अत्यगम्या हीति ॥

राजके दैविके यत्नाज्ञो स्वामी गां न रक्षति दुःखं ददाति यो मूढो गोहत्यां स लभेद्ध्रुवं ६२ प्राणि-
३०८ नो लंघयेद्यो हि देवार्चामनलं जलं नैवेद्यं पुष्पमन्नं च स गोहत्यां लभेद्ध्रुवं ६३ शश्वन्नास्तीति
यो वादी मिथ्यावादी प्रतारकः देवद्वेषी गुरुद्वेषी स गोहत्यां लभेद्ध्रुवं ६४ देवताप्रतिमां दृष्ट्वा गु-
रुं वा ब्राह्मणं सति संभ्रमान्न नमेद्यो हि स गोहत्यां लभेद्ध्रुवं ६५ न ददात्याशिषं कोपात्प्र-
णताय च यो द्विजः विद्यार्थिने च विद्यां च स गोहत्यां लभेद्ध्रुवं ६६ गोहत्या विप्रहत्या च कथि-
ता चातिदेशिकी गम्यां स्त्रियं नृणां भव निबोध कथयामि ते ६७ स्वस्त्री गम्या च सर्वेषामि-
ति वेदानुशासनं अगम्या च तदन्या या चेति वेदविदो विदुः ६८ सामान्यं कथितं सर्वं विशेषं शृ-
णु सुंदरि अत्यगम्या हि या यास्ता निबोध कथयामि ताः ६९ शूद्राणां विप्रपत्नी च विप्राणां ३०९
शूद्रकामिनी अत्यगम्या च निंद्या च लोके वेदे पतिव्रते ७० शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा ब्रह्महत्या-
शतं लभेत् तत्समं ब्राह्मणी चापि कुंभीपाकं लभेद्ध्रुवं ७१ ॥ ७१ ॥ ७१ ॥ ७१ ॥ ७१ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ कुंभीपाके उभावपि शूद्रब्राह्मणपत्न्यौ गच्छत इत्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.मा.न. ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ स्नात्वा धौतां घ्रिर्गेहं देवगृहं यदि विशेदित्यन्वयः ॥ ५६ ॥ स्निग्धपादेनार्द्रपादेन ॥ ५७ ॥ अवीरा पुत्र
रहिता योनिजीवी कुट्टनः त्रिसंध्यविहीन लक्षणमग्रे वक्ष्यति ५८ ॥ ५९ ॥ गोमार्गेति अस्यार्थः पूर्वं मुक्तान्न पथिषु पारख्याने वर्जे
नं नाघनं सस्यक्षेत्रं तथा तडागे दुर्गे वा तडागं दुर्गं वा पम्प तस्मिन्स्थाने इत्यर्थः ६० पुत्र लोभादिति पुत्रेण कृतायां गोहत्यायां प्रायश्चित्तेऽस्ये

दद्यातिगोभ्यश्चच्छिष्टंभोजयेद्वृषवाहकं भुनक्तिवृषवाहान्नंसगोहत्यांलभेध्रुवं ५४ वृ
३०८ षलीपतिंयाजयेद्योभुंक्तेन्नंतस्ययोनरः गोहत्याशतकंसोपिलभतेनात्रसंशयः ५५ पादं
ददातिवन्हौयोगाश्चपादेनताडयेत्तु गेहंविशेद्धौतांघ्रिःस्नात्वागोवधमाप्नुयात् ५६ ॥
योभुंक्तेस्निग्धपादेनशेतेस्निग्धांघ्रिरेवच सूर्योदयेचयोभुंक्तेसगोहत्यांलभेध्रुवं ५७ अवी
रान्नंचयोभुंक्तेयोनिजीव्यस्यचद्विजः यस्त्रिसंध्यविहीनश्चगोहत्यांलभतेचसः ५८ स्वभ
र्तरिचदेवेवाभेदबुद्धिंकरोतिया कटूक्त्याताडयेत्कांतंसागोहत्यांलभेध्रुवं ५९ गोमार्गव
र्जनंकृत्वाददातिसस्यमेववा तडागेवातुदुर्गेवासगोहत्यांलभेध्रुवं ६० प्रायश्चित्तेगोव ३०८
धस्ययःकरोतिव्यतिक्रमं पुत्रलोभाद्यथाज्ञानात्सगोहत्यांलभेध्रुवं ६१ ॥ ॥ ॥ ॥

स्यव्यतिक्रममुल्लंघनं पुत्र लोभाद्यः पिता करोति सोपि गोहत्यां लभे दित्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रे॰भा॰नं॰ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ संध्याहीनमाह करोत्यशुद्धामिति अशुद्धां शास्त्रोक्तप्रकाररहितां तिसृणां सध्यानां समाहारः त्रिसंध्यमेवं प्र
कारेण संध्यारहितोयः स संध्याहीन इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ अथादीक्षितमाह वैसवमिति ॥ ८३ ॥ तीर्थप्रतिग्राहिणमाह प्रवाहम
वधिमिति ॥ ८४ ॥ तत्र नारायणक्षेत्रे काश्यादिस्थानेषु चयः प्रतिग्राही स तीर्थप्रतिग्राही तिस्रमुदायार्थः ८९ हरिहरक्षेत्रे त्र्यंबकं मातृपुरं ९

३११

एताः कामेन कांता योव्रजेद्वैमानवाधमः समात्तगामी वेदेषु ब्रह्महत्याशतं व्रजेत् ८० अक
र्मार्होप्यसंस्पृश्यो लोके वेदे च निंदितः सयाति कुंभीपाके च महापापी सुदुष्करे ८१ करोत्यशु
द्धां संध्यां वा न संध्यां वा करोति च त्रिसंध्यां वर्जयेद्यो वा संध्याहीनश्च स द्विजः ८२ वैसवं च त
था शैवं शाक्तं सौरं च गाणपं योहंकारान्न गृह्णाति मंत्रं सोदीक्षितः स्मृतः ८३ प्रवाहमवधिं
कृत्वा यावद्धस्तचतुष्टयं तत्र नारायणः स्वामी गंगागर्भांतरे वसेत् ८४ तत्र नारायणक्षेत्रे म
तीया निर्हरेः पदं वाराणस्यां वदर्यां च गंगासागरसंगमे ८५ पुष्करे हरिहरक्षेत्रे प्रभासे का
मरूस्थले हरिद्वारे च केदारे तथा मातृपुरेपि च ८६ सरस्वतीनदीतीरे पुण्ये वृंदावने वने गो ३११
दावर्यां च कौशिक्यां त्रिवेण्यां च हिमाचले ८७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ४ ॥

मातृपुरसंज्ञकं श्रीरेणुकास्थानं ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८७ ॥ ८७ ॥ ८५ ॥ ८७ ॥ ८७ ॥ ८७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सुरापीती सुरापस्तथा विट्भोजी तथा वृषलीपतिस्तथा तप्तमुद्राभिर्दग्धो देहो यस्य स तप्तमुद्राधारी वैष्णवस्तथा तप्तशूलधारी शैवो हरिवासरभोजी एकादशीव्रते यन्न भुक् एते कुंभीपाके व्रजंतीत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ सगर्भा कांचनस्त्रियं यद्वा सग

३१० शूद्राणां विप्रपत्नीच विप्राणां शूद्रकामिनी यदि शूद्रां व्रजेद्विप्रो वृषलीपतिरेव सः ७२
सभ्रष्टो विप्रजातेश्च चांडालात्सोधमः स्मृतः विष्टासमश्च तत्पिंडो मूत्रं तस्य च तर्पणं ७३
न पितॄणां सुराणां च तद्दत्तमुपतिष्ठति कोटिजन्मार्जितं पुण्यं तपसार्चातपसार्जितं ७४ द्वि
जस्य वृषलीलोभान्नश्यते व न संशयः ब्राह्मणश्च सुरापीती विड्भोजी वृषलीपतिः ७५॥
तप्तमुद्रादग्धदेहस्तप्तशूलांकितस्तथा हरिवासरभोजी च कुंभीपाकं व्रजेद्द्विजः ७६ गुरु
पत्नीं राजपत्नीं सपत्नीमातरं ध्रुवं सुतां पुत्रवधूं श्वश्रूं सगर्भां भगिनीं सतीं ७७ सोदरभ्रातृ
जायां च मातुलानीं पितुः प्रसूं मातुः प्रसूं तत्स्वसारं भगिनीं भ्रातृकन्यकां ७८ शिष्यां शिष्यस्य प ३१०
त्नीं च भागिनेयस्य कामिनीं भ्रातुः पुत्रप्रियां चैवाऽसगम्या आह पद्मजः ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ८

र्भां सोदरां भगिनीमित्यन्वयः ७७ तत्स्वसारं भ्रातृप्रसूं स्वसारमित्यर्थः भगिनीभ्रात्रोः कन्यका मित्यर्थः ॥ ७८ ॥ एता अगम्या स्वि
यइत्यर्थः ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ कालसूत्रकुंडमाह । पुंश्चल्यन्नमिति ॥ २ ॥ तत्रजन्मनि कालसूत्र भोगो तत्जन्मनीत्यर्थः ॥ ३ ॥ मत्स्योदकुंडगामिनमाह
पतिव्रताचैक पतावितिद्वितीयपतौसति कुलटाएवं सर्वत्र ज्ञेयं ॥ ४ ॥ पंचमे षष्टे च पतौ वेश्येत्यन्वयः सप्तमे ष्टमे च पतौ पुंगी भवतीत्य

पुंश्चल्यन्नंच योभुंक्ते योयांमच्छेत्पतिव्रताः सद्विजः कालसूत्रंच म॰तोयाति सुदुर्गमं २ शतवर्षं
३१३ कालसूत्रे स्थिरीभूतोभवेध्रुवं । तत्रजन्मनिरोगीच ततः शुद्धोभवेद्द्विजः ३ पतिव्रताचैक
पतौद्वितीयेकुलटास्मृता तृतीयेधर्षिणीज्ञेया चतुर्थेपुंश्चलीस्मृता ४ वेश्याचपंचमेषष्टे पुं
गीचसप्तमेष्टमे तत ऊर्ध्वंमहावेश्यासास्पृश्यासर्वजातिषु ५ योद्विजः कुलटांगच्छेध्धर्षिणीं
पुंश्चलीमपि पुंगींवेश्यांमहावेश्यांमत्स्योदंयातिनिश्चितं ६ शताब्दंकुलटागामी धर्षिणीगा
मीचतुर्गुणं षड्गुणंपुंश्चलीगामी वेश्यागामीगुणाष्टकं ७ पुंगीगामीदशगुणंवसेत्तत्रनसं
शयः महावेश्याकामुकश्च ततोदशगुणंवसेत् ८ तत्रैवयातनांभुंक्ते यमदूतेनताडितः ति
त्तिरिःकुलटागामी धर्षिणीगामीचवायसः ९ कोकिलः पुंश्चलीगामी वेश्यागामीवृकःस्मृतः पुंगी ३१२
गामीसूकरश्च सप्तजन्मानिभारते १० ॥

न्वयः सा अस्पृश्येतिच्छेदः ॥ ५ ॥ ६ ॥ चतुर्गुणंचतुःशताब्दाएवंसर्वत्रज्ञेयं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 कामतस्त्वातो नत्वनुपपतितः ॥ ८८ ॥ ग्रामयाज्यादीनां लक्षणान्याह शूद्रसेवीति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ इतिश्रीदेवीभा
गवततिलके नवमस्कंधेचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३४ ॥ अथाधिके कोने पश्चिश्लोकैरथ सविस्तरं कुंडानामवशिष्टानां कथ्यते साधिका
रिणः यतादृश नानाविधदुःखनिवृत्तिरीश्वरसेवां विना नभवतीति धैर्यार्थमाह धर्मराज उवाच देवसेवामिति सुकर्मणा तु सुकर्म वर्द्धते

३१२ एषुतीर्थेषुयोदानंप्रतिगृह्णातिकामतः सचतीर्थप्रतिग्राहीकुंभीपाकेप्रयातिसः ८८ शूद्र
सेवीशूद्रयाजीग्रामयाजीतिकीर्तितः तथादेवोपजीवीचदेवलःपरिकीर्तितः ८९ शूद्रपाको
पजीवीयःसूपकारइतिस्मृतः संध्यापूजनहीनश्चप्रमत्तःपतितःस्मृतः ९० उक्तंसर्वंमयाभद्रे
लक्षणंवृषलीपतेः एतेमहापातकिनःकुंभीपाकंप्रयांतिते ९१ कुंडान्यन्यानियेयांतिनि
बोधकथयामिते इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेसावि
त्र्युपाख्यानेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४ धर्मराजउवाच देवसेवांविनासाध्विनभवेत्कर्मकृंत
नं शुद्धकर्मशुद्धबीजंनरकस्यकुकर्मणा १ ॥ ॥ ॥ ३१२

नतु तस्याकर्मणो निकृंतनमित्याह शुद्धकर्मेति शु
द्धबीजं शुद्धकर्मबीजं चेत्यर्थः कुकर्मणा तु नरकप्रकारः कुकर्मेव भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ॥ २० ॥ अंधकूपकुंडमाह । ब्राह्मणीशूद्रभोग्येति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २ ॥ २५ ॥ वेधनंकुंडमाह ॥ निवसेद्विति ताडना।

दंडेनताडयेन्मूर्ध्नितंक्रोशमात्रप्रमाणकं ततोभवेन्मानवीच्चविधवासप्तजन्मसु २० सायुक्ता
३२५ चैवदैवध्यंव्याधियुक्तात्ततःशुचिः पापात्ब्राह्मणीशूद्रभोग्यान्धकूपेप्रयातिसा २१ तत्रशौ
चोदकेध्वांतेतदाहारीदिवानिशं निवसेच्चिरंसंतप्तायमदूतेनताडिता २२ शौचोदकेनिमग्ना
सायावदिंद्राश्चतुर्दश काकीजन्मसहस्राणिशतजन्मानिसूकरी २३ सृगालीशतजन्मानि
शतजन्मानिकुक्कुटी पारावतीसप्तजन्म वानरीसप्तजन्मसु २४ ततोभवेत्साचांडालीसर्व
भोग्याचभारते ततोभवेच्चरजकीयक्ष्मग्रस्ताचपुंश्चली २५ ततःकुष्ठयुतातैलकारीशुद्धाभवे
त्ततः निवसेद्वेधनेवेध्यापुंगीचदंडताडने २६ जलरंध्रेवसेद्रम्याकुलटादेहचूर्णके सैरि ३२५
णीरलनेचैव धृष्टाचशोषणेतथा २७ निवसेद्यातनायुक्तायमदूतेनताडिता विण्मूत्रभक्षा
सततंयावन्मन्वंतरंसति २८ ततोभवेद्दिव्यक्रिमिश्चलक्षवर्षंततःशुचिः ब्राह्मणोब्राह्मणीगच्छेत्स्व

दिपंचकुंडान्याह ॥ पुंगीचेति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कषकुंडमाह ॥ ब्राह्मणइति ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ भा॰ जु॰ कृमिकं तु कुंड माह ॥ योभुंक्ते इति ॥ २१ ॥ अरुंतुदस्तु मर्मस्पृक् । कीटविशेषः तस्य कुंडं अश्नमानाई यावंतोनस्याक्यवास्तावं तिवर्षाणी त्यर्थः ॥ २२ ॥ पांसुभोज्यं कुंड माह । वाक्प्रदत्ता मिति ॥ २३ ॥ पांसुवेष्टं कुंड माह । तद्व्यवहारीति । कन्या वि-

३१४ महावेश्यागम्यागामीच जायते शाल्मलीतरुः योभुंक्ते ज्ञानहीनश्च ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः २१ अरुंतु
दंसमास्येवाप्यन्नमानाद्ब्रमेवच ततोभवेन्मानवश्चाप्युदरेरोगपीडितः २२ गुल्मयुक्तश्च
काणश्चदंतहीनस्ततःशुचिः वाक्प्रदत्तांस्वकन्यांचयोन्यस्मैप्रददातिच २३ सवसेत्पांसु
कुंडेचतद्भोजीशतवत्सरं तद्व्यवहारीयःसाध्विपांसुवेष्टेशताब्दकं २४ निवसेच्छरशय्या
यांभग्नशूलेनताडितः भक्तदानपूजयेद्विप्रःशिवलिंगंचपार्थिवं २५ सयातिशूलिनःपापा
च्छूलप्रोतंसुदारुणं स्थित्वाशताब्दंतत्रैवश्वापदःसप्तजन्मसु २६ ततोभवेद्देवलश्चसप्तजन्म
ततःशुचिः करोतिकुंठितंविप्रंयद्भियाकंपतेद्विजः २७ प्रकंपनेवसेत्सोपिविप्रलोमाब्दमे ३१५
वच प्रकोपवदनाकोपात्स्वामिनंयाचपश्यति २८ कटूक्तिंतंप्रवदतिसोल्मुकंसंप्रयातिहि उ
ल्कांददातितद्वक्त्रेसततंममकिंकरः २९

केता इत्यर्थः ॥ २४ ॥ शूलप्रोतं कुंड माह ॥ भक्तेति ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ प्रकंपनं कुंड माह करोतीति कुंठितं कुतर्केण ॥ २७ ॥ उल्कामुखं कुंड माह प्रकोपेति ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दृ. भा. २. स्थित्वेति देव गृहे स्थित्वा कृतां प्रतिज्ञां यो न पालयेदिति शेषः । तथा ब्राह्मणं गां चास्पृश्य स्पर्शं कृत्वा कृतां प्रतिज्ञा मित्यर्थः ॥ ३८ ॥ न पाल
यदिति । पूर्वोक्तं शपथ मकृत्वा पिकृतां प्रतिज्ञां यो न पालयेत्सोपी त्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एते शपथ कारिणो ज्वालामुखे वसंति । ज्वालामुख
भंगोचरं कः शपथ कारी किं जन्म प्राप्नोती ति तदुच्यते ॥ चांडाल इति ॥ तुलसीस्पर्शेन कृतप्रतिज्ञा न पालिता स ज्वाला मुख भोगोत्तरं सप्तजन्म

३७ स्थित्वा देवगृहे चापि स च ज्वालामुखं व्रजेत् अस्पृश्य ब्राह्मणं गां च ज्वाला वन्हिं व्रजेत् द्विजः ३९
सद न पालयेत् प्रतिज्ञां च ज्वालामुखं व्रजेत् मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यश्च विश्वासघातकः मिथ्या सा
क्ष्यप्रदश्चैव स च ज्वालामुखं व्रजेत् एते तत्र वसंत्येव यावदिन्द्राश्चतुर्दश ४० तथांगारप्रदग्धा
श्च यथार्द्रेणेन ताडिताः चांडालस्तुलसीस्पर्शात् सप्तजन्मतः शुचिः ४१ म्लेच्छो गंगाजलस्पर्शी
पंच जन्म ततः शुचिः शिलास्पर्शी विट्कृमिश्च सप्तजन्म सुसुंदरि ४२ अर्चास्पर्शी ब्रह्म कृमिः
सप्तजन्म ततः शुचिः दक्ष हस्त प्रदानाच्च सर्पश्च सप्तजन्मसु ४३ ततो भवेद् ब्रह्महीनो मानव ३१७
स्ततः शुचिः मिथ्यावादी देवगृहे देवलः सप्तजन्मसु ४५

शुचांडालो भवतीत्येवं सर्वत्रैव ज्ञेयं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
मूलाद्भिर्ब्राह्मणः प्रहस्य कृमिः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४४ ॥ ४७ ॥ ४४ ॥ ५४ ॥ ४४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वै.भा.न. परथौरे स्त्रीह त्यर्थः कोस्यांतितयासहे स्पपिपाठः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मर्दईकुंडमाह ॥ क्षत्रियो ब्राह्मणीमिति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ज्वाला
मुखंकुंडमाहे करेधत्वेति । तुलसीं करे धृत्वा कृतांप्रतिज्ञांयोन पालयेदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ तथैव गंगातोयेपि ज्ञेयं ॥ ३६ ॥ शिलांशालग्रा

३२६ वैश्योवैश्यांचशूद्रांवाशूद्रश्चापिव्रजेद्यदि सवर्णपरदारेश्च कषायंयांतितेजनाः ३० भुक्त्वाक
षायंतत्रोदं निवसेद्वाशताब्दकं ततोविप्रोभवेच्छूद्रस्ततोवैश्यक्षत्रियादयः ३१ योक्षितश्चापिशु
धंतील्येवमाहपितामहः क्षत्रियोब्राह्मणींगच्छेद्वैश्योवापिपतिव्रते ३२ मातृगामीभवेत्सो
पिशूर्पेचनरकेवसेत् शूर्पाकारैश्चकृमिभिर्ब्रासणैःसहभक्षितः ३३ मतप्तसूत्रभोजीचप
सकूतेनताडितः तत्रैवयातनांभुंक्तेयावदिंद्राश्चतुर्दश ३४ सप्तजन्मवराहश्चछागलश्चततः
शुचिः करेधृत्वातुतुलसींप्रतिज्ञांयोनपालयेत् ३५ मिथ्यावाशपथंकुर्यात्सचज्वालामुखंव्र
जेत् गंगातोयंकरेकृत्वाप्रतिज्ञांयोनपालयेत् ३६ शिलांवादेवप्रतिमांसचज्वालामुखंव्रजेत्॥ ३२६
दत्वादक्षिणहस्तंचप्रतिज्ञांयोनपालयेत् ३७ ॥ ॥ ॥

मथिलां । देवप्रतिमां वा करे कृत्वा कृतां प्रतिज्ञां योन
पालये दित्यर्थः तथा स्वदक्षिण हस्तं तस्य हस्तोपरि दत्वा कृतां प्रतिज्ञां [illegible]र्थः ॥ ३७ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ चतुर्गुणमिति   एतादृग्धूम्रभक्षकादेरायुः न तु गुणगणस्य चतुर्युगमित्यपि पाठः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ नागवेष्टनं कुंडमाह ॥ विप्रदैवज्ञदांत ॥
॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इ॰दे॰भा॰ति॰न॰स्कं॰ पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ अष्टाधिके त्रयस्त्रिंशत्संधेयमग्रु
रीभयं देवभक्त्या नश्यतीति विस्तरेण प्रवर्ण्यते नरककुंडवर्णनं तदधिकारिणः स्वपातनाश्च श्रुत्वा कोऽपि नरो भूत्वा तेषु पातके चैकमपि पातकं न कुर्यात्तत एवकथंग

धूम्रक्लिष्टोधूम्रभोजी वसेत्तत्रचतुर्गुणं ततोमूषकजातिश्चसप्तजन्मसुभारते ५३ ततो
३१९ नानाविधाःपक्षिजातयःकृमिजातिभिः ततोनानाविधावृक्षाःपशवश्चततोनरः ५४ वि
प्रोदैवज्ञजीवीचवैद्यजीवीचिकित्सकः लाक्षालोहादिव्यापारीरसादिविक्रयीचयः ५५ स
यातिनागवेष्टंचनागैर्वेष्टितमेवच वसेत्सलोममानाब्दंतत्रैवनागपाशितः ५६ ततोना
नाविधाःपक्षिजातयश्चततोनरः ततोभवेत्सगणकोवैद्यश्चसप्तजन्मसु ५७ गोपश्चकर्म
कारश्चरंगकारस्ततःशुचिः प्रसिद्धानिचकुंडानिकथितानिपतिव्रते ५८ अन्यानिचाप्रसिद्धा
निक्षुद्राणिसंतितत्रवै संतिपातकिनस्तेषुस्वकर्मफलभोगिनः ५९ भ्रमंतिनानायोनिंच
किंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधे सं॰सा॰ पंचत्रिं॰ ३५ ३१९
सावित्र्युवाच धर्मराजमहाभागवेदवेदांगपारग नानापुराणेतिहासैर्यत्सारंतत्प्रदर्शय॰ १

निर्भविष्यतीति भीता सावित्री पृच्छति ॥ धर्मराजेति ॥ यत्सारं संसारोद्धारकारकमित्यर्थः ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ॥ ४५ ॥ गंडकइति ॥ गंडकः सुषिरच्छेदे सात्तंध्या विघ्नप्रभेदयोः अवच्छेदे तरण्येवेति मेदिनीकोशः लक्षणयांतरायकर्ता विघ्नकर्त्ता भवतीत्य
र्थः ॥ ४६ ॥ मंडूकः सप्तजन्मसु । भल्लूकस्त्वपिपारः ॥ ४७ ॥ एतेषां चतुर्दशपुरुषा अधः पतंतीत्याह ॥ पूर्वान्सप्तेति ॥ धूम्रांधकुं॰

३१८ विप्रादिसर्पीकारीच व्याघ्रजातिर्भवेद्ध्रुवं ततोभवेच्च मूकः स वधिरश्च त्रिजन्मनि ४५ भार्या॰
हीनोवंधुहीनो वंशहीनस्ततः शुचिः मित्रद्रोहीचनकुलः कृतघ्नश्चापिगंडकः ४६ विश्वास॰
घाती व्याघ्रश्च सप्तजन्मसु भारते मिथ्यासाक्षीच वक्तव्ये मंडूकः सप्तजन्मसु ४७ पूर्वान्सप्ता॰
परान्सप्तपुरुषान्हंतिचात्मनः नित्यक्रियाविहीनश्च जडत्वेन युतो द्विजः ४८ यस्यानास्था
वेदवाक्ये मंदं हसति संततं व्रतोपवासहीनश्च सद्वाक्यपरनिंदकः ४९ धूम्रांधश्च वसेत्सोपि
शताब्दं धूम्रभक्षकः जलजंतुर्भवेत्सोपि शतजन्मक्रमेण च ५० ततो नानाप्रकारश्च मत्स्य
जातिस्ततः शुचिः यः करोत्युपहासं च देवब्राह्मणयोर्धने ५१ पातयित्वा स पुरुषान्दश॰ ३१८
पूर्वान्दशापरान् सोयं पातिच धूम्रांधं धूमध्वांतनरान्वितं ५२

डमाह ॥ नित्यक्रियेति ॥ ५० ॥ गंदह॰

स्तिकपटेन ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उपहासं दरमलिनिधं भवती त्यभिप्रायंयया धन मित्युपलक्षणं तद्दस्तु मात्रस्य ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०न पंचदेवाःशिव शक्ति विष्णु गणेश सूर्याः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वधर्मनिरतेति ॥ स्वधर्मे निरतो वा

अन्येषु धर्मशास्त्रेषु वेदांगेषु च सुव्रते सर्वेष्टं सारभूतं च पंचदेवानुसेवनं ॥ १० ॥ जन्ममृत्युजराव्या
३३१ धिशोकसंतापनाशनं सर्वमंगलरूपं च परमानंदकारणं ॥ ११ ॥ कारणं सर्वसिद्धीनां नरकार्णवता
रणं भक्तिवृक्षांकुरकरं कर्मवृक्षनिकृंतनं १२ विमोक्षसोपानमिदमविनाशपदं स्मृतं सालोक्यसा
र्ष्टिसारूप्यसामीप्यादिप्रदं शुभं १३ कुंडान्नियमदूतैश्च रक्षितानि सदा शुभे नहि पश्यंति स्वप्ने च पंच
देवार्चका नराः १४ देवीभक्तिविहीना ये ते पश्यंति ममालयं यांति ये हरितीर्थं वा श्नंति हरिवासरं १५ =
प्रणमंति हरिं नित्यं हर्यर्चां कलयंति च नयांति तेपि घोरं च मम संयमनीं पुरीं १६ त्रिसंध्यपूता विप्राश्च शु ४
द्धाचारसमन्विताः निवृत्तिं नैव पश्यंति देवीसेवां विना नराः १७ स्वधर्मनिरताचाराः स्वधर्मनिरताश्च वा =
गच्छंतो मृत्युलोकं च दुर्दर्शा मम किंकराः १८ भीताः शिवोपासकेभ्यो वैनतेयादिवोरगाः स्वदूतं पाशह ३३१
स्तं च गच्छंतं वारयाम्यहं १९ यास्यंति तेन च सर्वत्र हरिदासाश्रयं विना कृतमंत्रोपासकाच्च वैनतेयादिवोर

स्तु आचारो येषां तथा स्वधर्मे निरतमंतःकरणं येषां ते स्वधर्मनिरताः ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ २ ॥ सर्वेप्सरं सर्वेवृत्ततत्परं ॥ ३ ॥ ४ ॥ किंच प्रश्नांतरमाह ॥ किमाकाराणीति ॥ ५ ॥ प्रश्नांतरमाह ॥ स्वदेह इति ॥ ६
देहे भस्मनि जाते केन देहेन परलोके शुभाशुभं भोगं करोतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ सुचिरमिति ॥ क्षणमात्रं वन्हौ पतितं वस्तु दग्धं भवति अनेक वर्षैर्व १

सर्वेषु सारभूतं यत्सर्वेष्टं सर्वसंमतं कर्मच्छेदं बीजरूपं प्रशस्तं सुखदं नृणां २ सर्वेप्सरं च
 सर्वेषां सर्वमंगलकारणं भयं दुःखं न पश्यंति येन वै सर्वमानवाः ३ कुंडानि ते न पश्यंति
तेषु नैव पतंति च न भवेद्येन जन्मादि तत्कर्म वद सांप्रतं ४ किमाकाराणि कुंडानि तानि
वा निर्मितानि च केच केनैव रूपेण तत्र तिष्ठंति पापिनः ५ स्वदेहे भस्मसाद्भूते याति लोकां
तरं नरः केन देहेन वा भोगं करोति च शुभाशुभं ६ सुचिरं क्लेशभोगेन कथं देहो न नश्यति दे
हो वा किंविधो ब्रह्मन्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ७ नारायण उवाच सावित्रीवचनं श्रुत्वा धर्मराजो
हरिं स्मरन् कथां कथयितुमारेभे कर्मबंधनिकृंतनीं ८ धर्मराज उवाच वत्से चतुर्षु वेदेषु धर्मे
षु संहितासु च पुराणेष्वितिहासेषु पांचरात्रादिकेषु च ९ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

ह्लादि कुंडेषु पतितो देहः कथं न नष्टो भवतीत्यर्थः तस्मात्संदेहः स्यात् स च कीदृश इति वदेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे षड्विं[illegible]ध्यायः ॥ ३६ ॥ एकोनविंशत्यधिकैः शत
श्लोकैः सविस्तरं कुंडानां लक्षणं सम्यक् यथावदभिवर्ण्यते अथ कुंडाकारविषयकस्य सावित्र्या[illegible]त प्रश्नोत्तरस्य पूर्णेंदुमंडलेति अतिनिम्न

देहिनां देहवीजं च सर्वसृष्टिविधौ परं पृथिव्यादिपंचभूतैर्यो देहो निर्मितो भवेत् २८ स कृ
त्रिमो नश्वरश्च भस्मसाच्च भवेदिह वृद्धांगुष्ठप्रमाणश्च यो जीवः पुरुषः कृतः २९ बिभर्ति
३२३ सूक्ष्मदेहं तं तद्रूपं भोगहेतवे स देहो न भवेद्भस्म ज्वलदग्नौ यमालये ३० जलेन न नष्टो देही
वा प्रहारे सुचिरं कृते न शस्त्रेण न चास्त्रेण सुतीक्ष्णकंटके तथा ३१ तप्तद्रवे तप्तलोहे तप्तपा
षाण एव च प्रतप्तप्रतिमाश्लेषे यत्पूर्वपतनेपि च ३२ न दग्धो न च भग्नः स भुंक्ते संतापमेव
च कथितो देहवृत्तांतः कारणं च यथागमं ३३ कुंडानां लक्षणं सर्वं बोधाय कथयामि ते
४ इति श्रीदेवीभा[ग]वते महापुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे सावित्र्युपाख्याने ष
ड्विंशोध्यायः ३६ धर्मराज उवाच पूर्णेंदुमंडलाकारं सर्वं कुंडं च वर्तुलं निम्नं पाषाणभेदै ३२३
श्च पाचितं बहुभिः सति १ ॥ १ ॥

मित्यपि पाठः पाषाणभेदैर्विलक्षणैः [illegible]रूपांगारैः पाचितं ज्वलितमित्यर्थः ॥ १ ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभान नाम्ना मन्त्रानेन चित्रगुप्तेन लिखितानां ॥ २१ ॥ लोकं गच्छंतीति मणिद्वीप संज्ञकं देवी लोकं गच्छंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ यथाग्नि
प्रज्वलदन्त्या विति पूर्वान्वयि ॥ मोहोपि संमोहं प्राप्नोतितान् प्रति मोहो न गच्छतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ ततस्तस्मात्तुष्याद्दोभ क्रोधौ गच्छतदत्यर्थः ।

देवीमंत्रोपासकानां नाम्नां चैव निकृंतनं करोति न खलेखन्या चित्रगुप्तश्च भीतवान् २१
३२२ मधुपर्कादिकं तेषां कुरुते च पुनः पुनः विलंघ्य ब्रह्मलोकं च लोकं गच्छंति ते सति २२ दु
रितानि च नश्यंति येषां संस्पर्शमात्रतः ते महाभाग्यवंतो हि सहस्रकुलपावनाः २३ यथा
च प्रज्वलद्वह्नौ शुष्कानि च तृणानि च प्राप्नोति मोहः संमोहं तां श्चदृष्ट्वा च भीतवत् २४ का
मक्रकामिनां याति लोभक्रोधौ ततः सति मृत्युः प्रलीयते रोगजराशोकोभयं तथा २५ कालः
शुभाशुभं कर्म हर्षो भोयास्तथैव च ये येन यांति तां पीडां कथिता स्तेमयासति २६ भृणुदे
हविवरणं कथयामि यथार्थतः पृथिवीवायुराकाशस्तेजस्तोयमिति स्फुटं २७ ॥ ॥ ॥ ३२२

ः २५ ॥ ये येन यांतीति पंचदेवोपासका इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अधुना द्वितीय प्रश्नोत्तरं विस्तरेणाग्रे वक्तव्य मस्तीति तद्विहायान्य प्रश्नानामु
त्तराण्याह पृथिवीति ॥ पंचभूतात्मके देहे दग्धे पंचसु परिमितो लिंग देहो मोक्ष पर्यंतं कथमपि वन्ह्यादि कुंडेषु पतितो न नश्यतीति केन च
देहेन मोक्षस्तं भवतीति समुदायार्थः ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ मूत्रकुंडमाह ॥ तप्तमूत्रेति ॥ २० ॥ २१ ॥ श्लेष्मकुंडमाह श्लेष्मपूर्णमिति ॥ २२ ॥ वेष्टितैः श्लेष्मणेति शेषः ॥ गरकुंडमाह क्रोशार्ध
मिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ दूषिकाकुंडमाह नेत्रयोरिति ॥ २५ ॥ वसाकुंडमाह वसारसेनेति क्रोशतुर्यं क्रोशचतुर्थांशं शुक्रकुंडमाह ॥ २७ ॥

रक्षेतिशवंकुर्वा[...]तत्कीटैरेवभक्षितैः तप्तमूत्रद्रवैःपूर्णंमूत्रकीटैश्चसंकुलं २० युक्तंमहापा
३२५ तकिभिस्तत्कीटैर्भक्षितैःसदा गव्यूतिमानंख्यातंकंशश्वत्कड्डिश्चसंततं २१ मर्दितैस्ताडितै
र्घोरैःशुष्ककंठोष्ठतालुकैः श्लेष्मपूर्णंप्रशमितंतत्कीटैःपूरितंसदा २२ तद्भोजिभिःपापिभि
श्चवेष्टि[...]भक्षितैःसदा क्रोशार्धंगरकुंडंचगरभोजिभिरन्वितं २३ गरकीटैर्भक्षितैश्चपापि
भिःपूर्णमेवच ताडितैर्मर्मदृतैश्चशश्वत्कड्डिश्चकंपितैः २४ [...]र्याकारैर्वज्रदंष्ट्रैःशुष्ककंठैः
सुदारुणैः नेत्रयोर्मलपूर्णंचक्रोशार्धंकीटसंयुतं २५ पा[...]भिःसंकुलंशश्वद्भ्रमद्भिःकीट
भक्षितैः वसारसेनसंपूर्णंक्रोशतुर्यंसुदुःसहं २६ तद्भोजिभिःपातकिभिर्मर्दितैश्चताडितैः ३२५
शुक्रकुंडंक्रोशमितंशुक्रकीटैश्चसंयुतं २७ पापिभिःसंकुलंशश्वद्भ्रमद्भिःकीटभक्षितैः दुर्गं
धिरक्तपूर्णंचवापीमानंगभीरकं २८

द्रवद्भिर्धावद्भिः रक्तकुंडमाह ॥ दुर्गंधीति ॥ वापीमानंप्रमाणंपूर्वमुक्तं[...] ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ऊर्द्ध्वं शतहस्तपरिमिताः शिखाः ज्वालास्ताभिः समन्वितं ॥ ३ ॥ तप्तकुंडाकारमाह ॥ मत्तप्तोदकेति ॥ काकुशब्दं तत्र स्थितानां प्राणिनां । शब्दस्यानुकरणं काकु इति ॥ ४ ॥ ५ ॥ तद्दूतैरित्यत्र तद्दितिपूर्वान्वयि ॥ तप्तक्षारोदकमाह ॥ तप्तक्षारेति ॥ पुनः काकैश्च संकुलंन

ननश्वरं चाप्रलयं निर्मितं चेश्वरेच्छया क्लेशदं पातकानां च नानारूपं तदालयं २ ज्वलदंगा
३२४ रकं पंचशतहस्तशिखान्वितं परितः क्रोशमानं च वह्निकुंडं प्रकीर्तितं ३ महाशब्दं प्रकु
र्वद्भिः पापिभिः परिपूरितं रक्षितं मम दूतैश्च ताडितैश्चापि संततं ४ मत्तप्तोदकपूर्णं च
हिंस्रजंतुसमन्वितं महाघोरं काकुशब्दं प्रहारेण हतेन च ५ क्रोशार्द्धमानं तद्दूतैस्ताडितै
र्मम पार्षदैः तप्तक्षारोदकैः पूर्णं पुनः काकैश्च संकुलं ६ संकुलं पापिभिश्चैव क्रोशमा
नं भयानकं त्राहीति शब्दं कुर्वद्भिर्मम दूतैश्च ताडितैः ७ प्रचलद्भिरनाहारैः शुष्ककंठोष्ठ
तालुकैः विड्भिरेव कृतं पूर्णं क्रोशमानं च कुत्सितं ८ अतिदुर्गंधिसंसक्तं व्याप्तं पापिभि ३२५
रेव हं ताडितैर्मम दूतैश्च तदाहारैः सुदारुणैः ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥

कैश्च संकुलमित्यपि पाठः ॥ ६ ॥ भयानककुंडमाह संकुलं प्राणिभिरिति ॥ ७ ॥ विट्कुंडमाह ॥ विड्भिरिति ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी.भा. अहो धिकेऽस्मिन्नवत्रिंशत्पद्यैरथयथातथं अन्यवर्षक्रमप्राप्तास्मिन्सेवकतोच्यते अहंनारायण.. ..यदिजेतिनारदसंबोधनंकर्मधारयोवा अहंतिष्ठामिभ
अ. वतामम स्तवनंक्रियतेइत्यन्वयः १ नारदस्तोत्रमाह ॐनमइतिमंत्रमिमंजपतिनारदइत्यर्थः उपरतानात्म्यायनिरहंकारायेत्यर्थः असक्तश्चासौविविक्तसा
१९ साक्षीचतस्मैनमः असक्तत्वंदर्शयति अस्यविश्वस्यसर्गादिषुकर्तायोयोनवध्यते अहंकर्तेतिनमन्यतेविविक्तत्वमाह देहगतोपिदैहिकैः क्षुत्पिपासादिभिर्यो

श्रीनारायणउवाच भारतात्व्यवर्षेस्मिन्नहमादिपूरुषः तिष्ठामिभवताचैवस्तवनंक्रियतेनिशं १ नारद
उवाच ॐनमोभगवतेउपशमशीलायोपरतानात्म्यायनमोकिंचनवित्तायऋषिऋषभायनरनारायणाय
परमहंसपरमगुरवे आत्मारामाधिपतयेनमोनमइति कर्तास्यसर्गादिषुयोनवध्यतेनहन्यतेदेहगतोपिदै
हिकैः द्रष्टुर्नदृग्यस्यगुणैर्विदूष्यतेतस्मैनमोसक्तविविक्तसाक्षिणे २ इदंहियोगेश्वरयोगनैपुणंहिरण्यग
र्भोभगवाञ्जगादयत् यदंतकालेत्वयिनिर्गुणेमनोभक्त्यादधीतोज्झितदुःकलेवरं ३ यथैहिकामुष्मिका
काम लंपटः सुतेषुदारेषुधनेषुचिंतयन् शंकेतविद्वान्कुकलेवरात्ययाद्यस्तस्ययत्नःश्रमएवकेवलं ४

नहन्यतेनाभिभूयतेसाक्षित्वमाहयस्यद्रष्टुर्यस्मात्तोदृष्टिर्गुणैर्दृश्यैर्नदूष्यतेनविक्रियते २ योगकौशल्यंनिरूपयन्योगंप्रार्थयतेइदमितित्रिभिः हेयोगेश्वरहिरण्य
गर्भोयंयोगनैपुणंजगादइदंभवतत्किंजन्मप्रभृतिमत्यांतकालेपिमांत्वयिमनोधारयेदितियत्कथंभूतः सन्नुज्झितदुःकलेवरंतदभि मानोयेन ३ अन्यथात्तु
नसुखशान्त्याभासश्रमोव्यर्थइत्याह ऐहिकामुष्मिककामेषुलंपटोमूर्खः सुतादिषुयोगक्षेमंविचिंतयन कुत्सितस्यकलेवरस्यात्ययात्स्मृत्योर्यथाविद्वानपिसन्नपः
शंकेततस्यपलः श्रमएव ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. स्क. ४०

यस्माद्विद्धो पापीयसे भवत्यात्मसाद्भोग्यधीस्स जनतो भवतेनैवागं देवेहितोऽहं त्वयि स्वभावं सत्त्ववासनाद्वंपंथिनयोगेन वयं त्वन्मायया नः कुवालिवेहार्पितामहं मनतः
शीघ्रंभि धामत्त्विमसुदुर्धियासुपायांतरैः सर्वथात्मत्कमशक्या ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५

तन्नः प्रभीतं कुलेवरार्पितां त्वन्माययाहंममतामधोक्षज भिंद्याम यनास्तु वयं सुदुर्भिदां विधेहि योगं त्वयि नः स्व
भावं ५ एवं स्तौति सदा दिव्यं नारायणमनामयं नारदो मुनिशार्दूलः अज्ञाताखिलसौहृद ६ अस्मिन्वै भारते
वर्षे सरिच्छैलास्सुसंति हे तान्प्रवक्ष्यामि देवर्षे शृणुष्वैकाग्रमानसः ७ मलयो मंगलप्रस्थो मैनाकस्त्रिकूटकः
ऋषभः कूटकः कोल्लः सह्यो देवगिरिस्तथा ८ ऋष्यमूकश्च श्रीशैलो वेंकटाद्रिर्महेंद्रकः वारिधारश्च विंध्य
श्च शुक्तिमानृक्षपर्वतः ९ पारियात्रस्तथा द्रोणश्चित्रकूटगिरिस्तथा गोवर्धनो रैवतकः ककुभो नीलपर्व
तः १० गौरमुखश्चेंद्रकीलो गिरिः कामगिरिस्तथा एते चान्ये ह्यसंख्याता गिरयो बहुपुण्यदाः ११ एतदु
त्पन्नसरितः शतशोऽथ सहस्रशः पानावगाहनस्नानदर्शनोत्कीर्तनैरपि १२ नाशयंति च पापानि त्रिवि
धानि शरीरिणां ताम्रपर्णी चंद्रवशा कृतमाला वटोदका १३ वैहायसी च कावेरी वेणा चैव पयस्विनी तुंगभ
द्रा कृष्णा वेण्या शर्करावर्तिका तथा १४ गोदावरी भीमरथी निर्विंध्या च पयोष्णिका तापी रेवा च सुरसा नर्म
दा च सरस्वती १५

९ १० ११ १२ १३ १४ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४०७

दे.भा. वेदस्मृतिश्च महानद्यौ वैकैनिर्हृद्धः १६ १७ १८ शुक्ललोहितकृष्णाख्यैः सात्विकराजसतामसैः स्वस्वकर्मभिः यथाक्रमं दिव्यमानुषनारका भोगा अवाप्यं
अ. ताश्चेति शेषः १९ एवमेव सर्वेषां च निवासिनां कर्मवैचित्र्याद्नुरूपमात्रा विविधा भोगा भवंतीत्यर्थः यथावर्णेति यस्य वर्णस्य यद्विधानं मोक्षप्रकारः संन्यासवान्प्रस्था
९२ दिवस्त्वतिक्रमेणाश्रमिन्नेव वर्षेन्द्र्णामपवर्गश्च भवति एतच्च कर्मादिद्वन्द्वसाधनसंभवाभिप्रायेणोक्तं न त्वन्यत्रापवर्गाभावेन तदुपर्यपि वादाद्यागाः संभवादिति दे

र्म्मण्वती च सिंधुश्च वंगधेशोणो महानदी ऋषिकुल्या त्रिसामा च वेदस्मृतिमहानदी १६ कौशिकी यमुना चै
व मंदाकिनी महद्धानी गोमती सरयूरोघवती सप्तवती तथा १७ सुषोमा च शतद्रुश्च चंद्रभागा मरुद्वृधा वित
स्ता च असिक्नी च विश्वा चेति प्रकीर्तिताः १८ अस्मिन्वर्षे लब्धजन्म पुरुषैः स्वस्वकर्मभिः शुक्ललोहितकृ
ष्णाख्यैर्दिव्यमानुषनारकाः १९ भवंति विविधा भोगाः सर्वेषां च निवासिनां यथावर्णविधानेनापवर्गोऽभ
वति स्फुटं २० एतद्धि च वर्षस्य प्राधान्यं कार्यसिद्धिनः वदंति मुनयो ब्रह्मवादिनः स्वर्गवासिनः २१ अ
हो अमीषां किमकारि शोभनं प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः येर्जन्म लब्धं नृषु भारताजिरे मुकुंदसेवौपयिकं स्पृ
हा हि नः २२ मी

वानामपि मोक्षस्य प्रतिबन्धत्वात् २० एतदेव प्राधान्यमस्य वर्षस्य किं तत्कार्यसिद्धितः सार्वविभक्तिकस्तसिः अनायासेनेश्वरप्रसादरूपकार्यसिद्धिस्वरूपमित्यर्थः
अनेन हि सर्वलोकापेक्षयायं लोकः प्रधान इति स्वर्गवासिनोऽपि वदंति २१ किं स्वर्गवासिनो वदंति तत्राह अहो इति अमीषामेभिः उत स्वित्अथवा स्वयमेवासाधनैर्वा
नैव हरिरेषां प्रसन्नो भूतः एवं भूतस्य पुण्यस्य दक्षत्वात् भारताजिरे भारतांगणे नः केवलं स्पृहैव यत्र तन्मुकुंदसेनोपयोगि जन्म न तु लब्धं २२ २२ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. स्वर्गमपिवाह किमित्यादिभिरभिः दुष्करैः क्रत्वादिभिर्न फल्गुनातुच्छेन पुनर्नश्वरेण प्राप्तेन किं न किंचिदित्यर्थः कुतः यत्र नारायणपादपंकजस्मृतिर्न प्रमुष्टा
अ. तातिशयं यदिंद्रियोत्सवात् अतो भारतभूस्ततो भूत् २३ क्षणायुषामल्पायुषामपि भारतभूजयो वरं क्षणेन मर्त्येन देहेन कृतं कर्म संन्यस्य हरेः पदं संयांति २४
४२ नतो यत्र वैकुंठकथासुधापगा नदी न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः कथापगाश्रयाः महोत्सवाः यत्र न संति स सुरेशलोकोपि न सेव्यः

किं दुष्करैर्नः क्रतुभिस्तपोव्रतैर्दानादिभिर्वा द्युजयेन फल्गुना नयत्र नारायणपादपंकजस्मृतिः प्रमुष्टा
तिशयेंद्रियोत्सवात् २३ कल्पायुषां स्थानजयात्पुनर्भवात्क्षणायुषां भारतभूजयो वरं क्षणेन मर्त्येन कृतं
मनस्विनः संन्यस्य संयांत्यभयं पदं हरेः २४ नयत्र वैकुंठकथासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः न
यत्र यज्ञेशमखा महोत्सवाः सुरेशलोकोपि न वै स सेव्यतां । प्राप्ता नृजातिं त्विह ये च जंतवो ज्ञानक्रियाद्रव्यकला
पसंभृतां । नवै यतेरन्नपुनर्भवाय ते भूयो वनौका इव यांति बंधनं २६ यैः श्रद्धया बर्हिषि भागशो हविर्निरुप्त
मिष्टं विधिमंत्रवस्तुतः एकः पृथङ्नामभिराहुतो मुदा गृह्णाति पूर्णः स्वयमाशिषां प्रभुः २७

यतां २५ अलमुक्त्वा निंदति प्राप्ता इति ज्ञानं तत्त्वार्थः क्रियाद्यर्थस्तर्थेन्द्रियाणि
चैतेषां कलापेन संभृतां संपूर्णां अपुनर्भवाय मोक्षाय वनौका इव वनौकसः पक्षिणो यथा लुब्धकान्मुक्ता अपि पुनर्यांति तथा देहादि
तेन बद्धा २६ अहो भारतवासिनां भाग्यमित्याह यैरिति अभियेनुष्ठं निर्वपामि इन्द्राय जुष्टं निर्वपामीति भागशो निरुप्तं पृथक्
ता बंधनं तदुक्तं पुरोडाशादि देवतानामुद्दिश्य त्यक्तं इदं न ममेति लोकतः पतयागानंतरं पृथक् इंद्रादिनामभिराहुतः आशिषां प्रभुः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ नश्वापिनिष्कामाःद्वातार्थोऽत्पाहःसत्यमिति प्रार्थितःसन्नर्थितंददातीतिसत्यंअथापिपरमार्थदोनभवतिपवपद्यस्मात्यतोदनान्नंतांपुनरप्यर्थिताभवति।
अ॰ ननुनार्थितश्चेत्किमपिनददादित्याशंक्याह अनिछतांनिष्कामानांतुइछानांपिधानमाछादकंसर्वकामपरिपूरकंनिजपादपल्लवंस्वयमेवसंपादयति २८
८३ हयमार्गानयह्जाम्बमार्गानविशोधद्भिर्निषमाणैः ३० ३१ ३२ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेअष्टमस्कंधेएकादशोध्यायः ११ अद्वीधिकेश्वसप्तविंश

सत्यंदिशत्यर्थितमर्थितोन्दणांनैवार्थदोयत्पुनरर्थितायतः स्वयंविधत्तेभजतामनिछतामिछापिधानं
निजपादपल्लवं २८ नारायणउवाच एवंस्वर्गगतादेवाःसिद्धाश्चपरमर्षयः प्रवदंतिचमाहात्म्यंभा
रतस्यसुशोभनं २९ जंवुद्वीपस्यचाष्टौहिउपद्वीपाःस्मृताःपरे हयमार्गानविशोधद्भिःसागरैःपरि
कल्पिताः ३० स्वर्णप्रस्थश्चंद्रशुक्लआवर्तनरमाणको मंदरोधाराहरिणोपांचजन्यस्तथैवच ३१ सिंह
लश्चैवलंकेतिउपद्वीपाष्टकंस्मृतं जंवुद्वीपस्यमानंहिकीर्तितंविस्तरेणच ३२ अतःपरंप्रवक्ष्यामिप्लक्षा
दिद्वीपपंचकं ३३ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेजंवुद्वीपवर्णनंनामएकादशोध्यायः ११ श्री
नारायणउवाच जंवुद्वीपोयथाचायंयत्प्रमाणेनकीर्तितः तावतासर्वतःक्षारोदधिनापरिवेष्टितः १ जं
बाख्येनयथामेरुस्तथाक्षारोदकेनच क्षारोदधिस्तुद्विगुणप्लक्षाख्येनोपवेष्टितः २

द्विःपर्यंततःपरंद्वी
पांतस्मात्तदायथान्दुभिवर्णयति तावतालक्षविस्तीर्णः १ जंवुद्वीपेनयथामेरुर्वेष्टितस्तथाद्विगुणविस्तारेणविशालेनप्लक्षद्वीपेनक्षीरोदधिर्वेष्टितः २
२ २ श्रीलक्ष्मायनमः श्रीरामचंद्रायनमः २ श्रीकृष्णायनमः श्रीरामचंद्रायनमः २ २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे·भा· यथा परिखा बाह्योपवनेन वेष्टिता तद्वत् तस्मिन्प्लक्षाख्ये द्वीपे प्लक्षाख्य अक्षनामको वृक्षो जंबूद्वीपस्थजंबूवृक्षप्रमाणसमानोन्नाहविस्तारः स्वयं तिष्ठति कथंभूतो हि-
स्कं· रण्मयो हिरण्यकांतिः द्वीपरूपं नाम तत्कारणत्वात् द्वीपाख्याकरः तन्नाम्ना विहितद्वीपं सिद्धमित्यर्थः द्वीपशब्दो नपुंसकोपि ३ तत्रैव तत्प्लक्षाभ्य एवाग्निर्मूर्तिमांस्तिष्ठति लो-
८ कानां देवी धर्माननुपदिशन्स्वयं च देवाराधनं कुर्वन्नित्यनुक्रमपि पूर्वग्रंथानुरोधेन नियंको सावग्निस्तत्राह सप्तजिह्व इति स्मृतो यः सोऽग्निरित्यर्थः प्रियव्रतात्मज इत्या-

यथैव परिखा बाह्योपवनेन हि वेष्टिता प्लक्षाख्यश्च स्वयं जंबुप्रमाणो द्वीपरूपधृक् ३ हिरण्मयोग्निस्तत्रैव तिष्ठ-
तीति विनिश्चयः प्रियव्रतात्मजस्तत्र सप्तजिह्व इति स्मृतः अग्निस्तदधिपस्त्विध्मजिह्वः स्वं द्वीपमेव च वि-
भज्य सप्त वर्षाणि स्वपुत्रेभ्यो ददौ विभुः ५ स्वयमात्मविदां मान्यां योगचर्यां समाश्रितः तेनैव चात्मयोगेन भ-
गवंतमुपागतः ६ शिवं च यवसं भद्रं शांतं क्षेमामृतौ तथा अभयं चेति सप्तैव तद्वर्षाणि सदेक्ष्यतां ७ तेषु
प्रोक्ता नद्यः सप्त गिरयः सप्त चैव हि अरुणा नृम्णाङ्गिरसी सावित्री सुप्रभातिका ८ ऋतंभरा सत्यंभरा इति
नद्यः प्रकीर्तिताः मणिकूटो वज्रकूट इंद्रसेनस्तथैव च ९ ज्योतिष्मानैव सुपर्णश्च हिरण्यष्ठीव एव च मेघ-
माल इति ख्याताः प्लक्षद्वीपपर्वताः १० नदीनां जलमात्राणां दर्शनस्पर्शनादिभिः निर्धूताशेषरजसो निस्तमस्काः
प्रजास्तथा ११

एतत्तु तदुत्तरश्लोकस्थेनेध्मजिह्व इत्यनेनान्वयः तदुक्तं श्रीभागवते यत्राग्निरुपास्ते सप्तजिह्वस्तस्या-
धिपतिः प्रियव्रतात्मज इध्मजिह्व इति ४ सप्तद्वीपाधिपतिरिध्मजिह्वः स्वं द्वीपं सप्तधा विभज्य तानि सप्तवर्षाणि सप्तखंडानि स्वपुत्रेभ्यस्तत्प्रमाणेभ्यो ददौ ५
भगवंतं परब्रह्मात्मकमुपागतः प्राप्त इत्यर्थः ६ तत्र यान्येव तत्पुत्रनामानि तान्येव वर्षनामानि बोध्यानीत्यभिप्रायेणाह शिवमिति भद्रं सुभद्रं क्षेमः
क्षेमं क्षेममममृतं चेत्यर्थः ७ नंदीरित्यत्र वा घ्रस्वीति पूर्वसवर्णदीर्घः सुप्रभातिका सुप्रभाता: ८ ९ १० ११ ११ ११ ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ हंसास्येव्रहाणादिस्थानीयावर्ताः १२ मानसोत्तरस्यमंडलाकारत्वोत्तरेतिप्रेक्षोदिपंचद्वीपेषुवर्षोत्पत्तियेत्राकाराउभयतोविस्तृतंशानीमपतेः
अ॰ अन्यास्वभूमिःसप्तवर्षविभागासंभवात्तैलवर्षाणांपूर्वादिक्रमोतिअस्वर्गद्वारंतन्नामकंत्रयीविद्याविधानेनवैदिकमार्गेण १३ प्रलसेति प्रलक्षपु
४५

हंसश्चैवपतंगश्चऊर्ध्वायनइतीवच सत्यांगसंज्ञाश्चत्वारोवर्णाःप्लक्षस्यद्वीपके॥सहस्रायुःप्रमाणाश्च
विविधोपमदर्शनाः स्वर्गद्वारंत्रयीविद्याविधिनार्कयजंतिते १३ प्रलस्यविष्णोरूपंचसत्यस्यर्तस्यब्रह्मणः अ
मृतस्यचमृत्योश्चसूर्यमात्मानमीमहि १४ प्लक्षादिषुचसर्वेषुपंचद्वीपेषुनारद आयुरिन्द्रियमोजश्चबलंबुद्धिः
सहोपिच १५ विक्रमःसर्वलोकानांसिद्धिरौत्पत्तिकीसदा प्लक्षद्वीपापरिक्षिप्तश्चेक्षुरसोदःसरित्पतिः १६ प्लक्षद्वीप
समःप्रोक्तोपरितोवर्ततिष्ठते शाल्मल्याख्यस्ततोद्वीपश्चास्मात्द्विगुणविस्तरः १७ समानेनसुरोदेनसिंधुनापरि
स्थितः यत्रैवशाल्मलीवृक्षःप्लक्षायामःप्रकीर्तितः १८ स्थानंतत्पक्षिराजस्यगरुडस्यमहात्मनः तद्द्वीप
स्यनाथोहियज्ञबाहुःप्रियव्रतात् १९ जातःसएवसप्तभ्यःस्वपुत्रेभ्योददौधरां तद्वर्षाणांचनामानिकथितानि
निबोधत २० सुरोचनंसौमनस्यंरमणंदेववर्षकं पारिभद्रंतथा वाप्यायनंचाविज्ञातनामकं २१

त्मापूत्रस्यपत्निज्ञेयं
द्रूपं यमीमहीति प्राणांइंद्रिय कार्यभूतंसत्यादीवामात्मभूतमधिष्ठातारंतत्रसत्यमनुष्ठीयमानोधर्मःक्रमप्रतीयमानोधर्मःतस्यमात्तदेयस्यदिसेत्
तोत्क्रमफलस्यप्रष्टयोस्तुमफलस्य२त्योरस्तुमफलस्य १४ १५ औत्पत्तिकीस्वाभाविकी १६ अस्मात्प्लक्षद्वीपात्द्विगुणविस्तारः १७ समानेनशाल्म

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ २२ २३ २४ अतस्यात्मस्वतोऽमालाद्यास्थानीयावर्णाः २५ स्वगोभिः स्वरश्मिभिः अन्नमितिशेषः श्रद्धास्वुक्तयोः पक्षयोः पितृदेवेभ्यो विभजन्वितन्वन्
अ॰ यः २६ सुरोदन्तरमितार्थे द्विगुणः पूर्वद्वीपापेक्षया सुरोदाद्द्विगुण इति वा २७ कुशस्तंबो देवकृतः २८ स्वशष्परोचिषा स्वशष्पाणि स्वकोमलाग्राणि
४६

तेषु वर्षाद्रयः सप्त सप्तैव सरितः स्मृताः। स्वरसः शतशृंगश्च वामदेवश्च कुंदकः २१ कुमुदः पुष्पवर्षश्च सहस्रश्रु
तिरेव च। एते च पर्वताः सप्त नदीनामानि वोच्यते २३ अनुमती सिनीवाली सरस्वती कुहूस्तथा। रजनी चैव नंदा च
एकेति परिकीर्तिताः २४ तद्वर्षपुरुषाः सर्वे चातुर्वर्ण्यसमाह्वयाः। श्रुतधरो वीर्यधरः वसुंधर इषुंधरः २५ भगवं
तं वेदमयं यजते सोममभीश्वरं। स्वगोभिः पितृदेवेभ्यो विभजन्तं कलं शुक्लयोः २६ सर्वासां च प्रजानां च राजा सोमः
प्रसीदतु। एवं सुरोदाद्द्विगुणः स्वमानेन प्रकीर्तितः २७ घृतोदेनावृतः सोयं कुशद्वीपः प्रकाशते यस्मिन्ना
स्ते कुशस्तंबो द्वीपाख्याकारणोज्ज्वलन् २८ स्वशष्परोचिषा काष्ठा भासयन्परितिष्ठते हिरण्यरेतास्तद्द्वीपप
तिः प्रैयव्रतः स्वराट् २९ स्वपुत्रेभ्यश्च सप्तभ्यस्तद्द्वीपं सप्तधाभजत्। वसुश्च वसुदानश्च तथा दृढरुचिः परः ३०
नाभिगुप्तस्तुत्यव्रतो विविक्तनामदेवकौ। तेषां वर्षेषु सप्तैव सीमागिरिवराः स्मृताः ३१ नद्यः सप्तैव संत्यत्र तन्ना
मानि निबोधत। चक्रस्तथा चतुःशृंगः कपिलश्चित्रकूटकः ३२ देवानीकश्चोर्ध्वरोमा द्रविणाः सप्त पर्वताः
रसकुल्या मधुकुल्या मित्रविंदा तथैव च ३३

स्वशष्परोचिषा २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ पालाद्यश्वत्थोब्राह्मणादिस्थानीयावर्णाः ३५ कर्मजकौशलेनकुशलकर्मभिः ३६ हेजातवेदःत्वंसाक्षात्परस्यब्रह्मणोहव्यवाडसिअतोदेवानांयज्ञेन
अ॰ परमेश्वरमेवयज पुरुषांगानांनाम्नास्वंअंगिनेसमर्पयेत्यर्थः ३७ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेअष्टस्कंधेद्वादशोध्यायः १२ अथोविवेकोश्वषट्त्रिंशान्महा
८७

श्रुतविंदादेवगर्भोपहृतायांमन्त्रमालिकां यत्पयोभिः कुशद्वीपवासिनः सर्वएवते ३४ कुशलःकोविदश्चैवा
भियुक्तस्तथैवच कुलकश्चेतिसंज्ञाभिश्चतुर्वर्णाः प्रकीर्तिताः ३५ जातवेदःस्वरूपंतंदेवंकर्मजकौशलैः
यजंतेविविधाभाःसर्वेसर्वविदोजनाः ३६ परस्यब्रह्मणःसाक्षाज्जातवेदोसिहव्यवाट् देवानांपुरुषांगानां
यज्ञेनपुरुषंयज ३७ एवंयजंतिज्वलनंसर्वेद्वीपाधिवासिनः इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधे
भुवनकोशवर्णनेनामद्वादशोध्यायः १२ नारदउवाच शिष्टद्वीपप्रमाणंचवदसर्वार्थदर्शन येनविज्ञान
मात्रेणपरानंदमयोभवेत् १ श्रीनारायणउवाच कुशद्वीपस्यपरितोघृतोदावरणंमहत् ततोबहिःक्रौंचद्वी
पोद्विगुणःस्यात्स्वमानतः २ क्षीरोदेनावृतोभातियस्मिन्क्रौंचाद्रिरस्तिच नामनिर्वर्तकःसोयंद्वीपस्यप
रिवर्तते ३ योसौगुहस्यशक्त्याचभिन्नकुक्षिःपुराभवत् क्षीरोदेनासिच्यमानोवरुणेनाभिरक्षितः ४ घृत
पृष्ठोनामयत्राधिपोविख्यातोनिखिलनायकः प्रियव्रतात्मजःश्रीमान्सर्वलोकनमस्कृतः ५

घृतोदौ शिष्टद्वीपस्य

शेषस्यस्वरूपवर्णनेते शिष्टद्वीपेति ... नामनिर्वर्तक ... ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६ ७ ८ ९ १० पुरुषाद्योऽत्रात्मनोदिस्यानोमावर्णाः ११ १२ आपः इति हे आपः पुरुषवीर्याः ईश्वरात्मकवीर्याः स्थ भवथ अत एव भू

स्वं द्वीपं तु विभज्यैव सप्तधा स्वात्मजान्ददौ पुत्रनामसु वर्षेषु वर्षपान्सन्निवेशयन् ६ स्वयं भगवतस्तस्य शरणं
संजगाम ह आमो मधुरुहश्चैव मेघपृष्ठः सुधामकः ७ भ्राजिष्ठो लोहितार्णश्च वनस्पतिरितीव च नगा
नद्यश्च सप्तैव विख्याता भुवि सर्वतः ८ शुक्लो वर्धमानश्च भोजनश्चोपबर्हणः नन्दश्च नन्दनः सर्वतोभद्र
इति कीर्तितः ९ अभया अमृतौघा चार्यका तीर्थवतीति च रूपवती शुक्ला पवित्रवतिका तथा १०
एतासामुदकं पुण्यं चातुर्वर्ण्येन पीयते पुरुषऋषभौ तद्वद्द्रविणाख्यश्च देवकः ११ एते चातुर्वर्ण्यजाताः
पुरुषा निवसन्ति हि तत्रत्याः पुरुषा आपोमयं देवमपां पतिं १२ पूर्णेनाञ्जलिना भक्त्या यजन्ते विविधक्रियाः
आपः पुरुषवीर्याः स्थ पुनन्तीर्भूर्भुवः स्वरः १३ ता नः पुनीतामीवघ्नीः स्पृशतामात्मना भुवः इति मन्त्रजपं
ते च स्तुवन्ति विविधैः स्तवैः १४ एवं परस्तात्क्षीरोदात्परितश्चोपवेशितः द्वात्रिंशल्लक्षसंख्याकयोज
नायाममाश्रितः १५ स्वमानेन च द्वीपोऽयं दधिमण्डोदकेन च शाकद्वीपो विशिष्टोऽयं यस्मिन्शाको महीरुहः १६
स्वक्षेत्रव्यपदेशस्य कारणं स हि नारद प्रैयव्रतोऽधिपस्तस्य मेधातिथिरिति स्मृतः १७

भुवः स्वः त्रैलोक्यं पुनन्त्यः ताः भवं
त्योनिस्नावं स्पृशतां स्पर्शनं कुर्वतां भुवः शरीराणि पुनन्तु यतः आत्मना स्वरूपेण अमीवघ्नीः पापघ्न्यः १३ १४ १५ १६ १७ १७ १७ १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ आत्मकेतुभिः प्राणादिरूपैरिति २५ शाकद्वीपद्विसंगुणाः शाकद्वीपद्विगुणपरिमाण इत्यर्थः २६ २७ ज्व

अ.

७९ विभज्य सप्त वर्षाणि पुत्रनामानि तेषु च स्वपुत्रान्निजान्स्थाप्य स्वयं योगगतिं गतः १८ पुरोजवो मनःपूर्वे
जवोथ पवमानकः धूम्रानीकश्चित्ररेफो बहुरूपोथ विश्वधृक् १९ मर्यादागिरयः सप्त नद्यः सप्तैव की
र्तिताः ईशान उरुशृङ्गोथ बलभद्रः शतकेसरः २० सहस्रस्रोतको देवपालोथ्यंते महासनः एते द्व्यः सप्त
चोक्ताः सरिन्नामानि सप्त च २१ अनघा प्रथमा प्रोक्ता आयुर्दा उभयस्पृष्टिरेव च अपराजिता पञ्चपदी सहस्रश्रुतिरेव च
२२ ततो निजधृतिश्चोक्ताः सप्त नद्यो महोज्ज्वलाः तद्वर्षपुरुषाः सर्वे सत्यव्रतकृतव्रतौ २३ दानव्रतानु
व्रतौ च चतुर्वर्णा उदीरिताः भगवन्तं प्राणवायुं प्राणायामेन संयुताः २४ यजन्ति निर्धूतरजस्तमसः परमं
हरिं अन्तः प्रविश्य भूतानि यो बिभर्त्यात्मकेतुभिः २५ अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पातु नो यद्वशे इदं परस्ताद्द
धिमण्डोदात्तत्तुल्यवद्विस्तरः २६ पुष्करद्वीपनामायं शाकद्वीपद्विसंगुणः समानेन स्वादूदकेनायं प
रिवेष्टितः २७ यत्रास्ति पुष्करं भ्राजदग्निचूडानिभानि च पत्राणि विशदानीह स्वर्णपत्रायुतायुतं २८
श्रीमद्भगवतश्चात्मयोन्यासनं परमेष्ठिनः कल्पितं लोकगुरुणा सर्वलोकसिसृक्षया २९

लनशिखावत्समुज्ज्वलानां कन

व त्राणामयुतानामयुतानि यस्मिंस्तत् २८ २९ २९ २९ २९ २९ २९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा

तस्मिन्द्वीपएक एवपर्वतः स्वेंदनूयं चेत्याह तद्द्वीपेएकएवेति ३० ३१ ३२ देवाहोरात्रतः देवानामहोरात्रंमुत्तरदक्षिणायनाभ्यामित्यर्थः ३३ ३४ ब्रह्मरू
पिणांकमलासनमूर्ती ३५ सकर्मकेन ब्रह्मसालोक्यसाधनेन कर्ममयं कर्मफलरूपं ब्रह्मलिंगंयतेयस्मात् ३६ एकस्मिन्नेवपरमेश्वरेंतोनिष्ठायस्यातत् अतएवकु

तद् द्वीपएकएवायंमानसोत्तरनामकः अर्वाचीनपराचीनवर्षयोरवधिर्गिरिः उच्छ्रायायामयोःसंख्यायुता।
योजनंमिता यत्रदिक्षुचत्वारिचतत्पुराणिहि ३१ इंद्रादिलोकपालानांयदुपर्यकनिर्गमः मेरुंप्रदक्षि
णीकुर्वन्भानुःपर्येतियत्रहि ३२ संवत्सरात्मकंचक्रंदेवाहोरात्रतोभ्रमन् मेयत्रतोधिको वीतिहोत्रःस्वा।
म्यजकद्वयं ३३ वर्षद्वयपरिख्यातयवर्षनामधरंक्रमात् रमणोधातकिश्चैवतत्तद्वर्षपतीउभौ ३४ स्तुत्वात्त
यंपूर्वकृत्वञ्जावञ्जितितत्परः तद्वर्षपुत्रुषाब्रह्मरूपिणंपरमेश्वरं ३५ सकर्मकेनयोगेनयजंतिपरिशीलिताः गे·
यत्तत्कर्ममयंलिंगंब्रह्मलिंगंजनेप्रियं ऐकांतमद्वयंशांतंतस्मैभगवतेनमः इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणे।
अष्टमस्कंधेभुवनकोशेत्रयोदशोध्यायः १३ श्रीनारायणउवाच ततःपरस्तात्चलोलोकालोकेतिनाम
कः अंतरालेचलोकालोक योर्यःपरिकल्पितः १

तोदितं इतिश्रीदेवीभागवतेतिलकेअष्टमस्कं
धेत्रयोदशोध्यायः १३ त्रिंशद्भिः श्लोकैर्म्नैनलुप्यैरथततः परंलोकालोकगिरेः सम्यक्व्यवस्थाप्रकृष्टमुच्यते ततःपरस्तादितितेतः शुद्धोदात्परस्ताल्लोकः सूर्य
घालोकवान्देशः लोकस्तद्रहितस्तयोरंतरालेमध्येतयोर्विभागार्थंयः कल्पितः सलोकालोकाचलोस्तीत्यर्थः १ १ १ १ १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ततः परस्तादित्युक्तं तदेवात्कियत्तां तेणेत्यपेक्षायां तदंतर्वर्तिनीं भूमिमाह यावदस्तीति यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरं सार्धसप्तलक्षोत्तरसार्धकोटिपरिमितं तावती भूः शु-
स्क. द्धोदात्परतो स्तिरात्न च प्राणिनोपि संति कांचनी भूमिरित्यत्र एवोक्तभूमेरन्यो विशेषः एवं च ततः एवोक्तभूमेरन्या कांचनी भूमिरस्तीत्यर्थः सप्तचे कोनचत्वारिंश-
५१ ल्लक्षोत्तरैककोटिपरिमितत्वं यात्रार्धं पुष्करद्वीपेन सह स्वादूदः पंचसप्ततिलक्षाणि एवं हि सोत्तमिश्र लोकालोकयोरंतरं सार्धद्वादशकोटिपरिमितं वक्ष्यमाण-
मुपपन्नं भवति एतदेव शेवतन्त्रेप्युक्तं कोटिद्वयं त्रिपंचाशल्लक्षाणि च ततः परं पंचाशच्च सहस्राणि सप्त द्वीपाः समागताः ततो हेममयी भूमिर्दशकोटिवे-
स्तृतं देवानां क्रीडनाथ यत्र लोकालोकस्ततः परं भीतिश्च नचदशकोटितत्वं पूर्वोक्तभूम्या सह इष्टव्यं सर्वप्राणिवर्जितेति देवव्यतिरिक्तेति विज्ञेयं देवानां क्रीडनार्थ

यावद्वास्ति देवर्षे तावन्मानसोत्तरात् । सुमेरोस्तावती शुद्धा कांचनी भूमिरस्ति हि ॥२॥ दर्पणोदरतुल्यासा सर्वप्राणिविवर्जिता । यस्यां पदार्थः प्रहितो न किंचित्प्रत्युदीयते ॥३॥ अतः सर्वप्राणिसंघरहिता सा च नारद । लोकालोक इतीवाख्यस्तत्र परिकल्पिता ॥४॥ लोकालोकांतरे चास्य वर्तते सर्वदा स्थितिः । ईश्वरेण सलोकानां त्रयाणामंततः कृतः ॥५॥ सूर्यादीनां ध्रुवांतानां रश्मयो यत्प्रदेशादिह । अर्वाचीनांस्त्रीन्लोकानातन्वाना सदापि हि ॥६॥

धीयेत्युक्तत्वात् २ प्रत्युदीयते प्रत्युपलभ्यते सुवर्णमिव भवतीत्यर्थः ३ यतः सुवर्णमिव भवति न तु तत्र ओषधिधान्यादिकं ततो
ऽन्यप्राणिनिवासयोग्यत्व… वादन्यप्राणिनो देवादिव्यतिरिक्ता न संतीत्याह अत इति ४ लोकालोक इतीव आख्यायस्त्र परिकल्पित एवं तस्य कारणं स्पष्टयि-
तुमाह लोकालोकांतरेति लो… शलोकाभाववद्देशयोरंतरे यतोस्य पर्वतस्य स्थितिर्वर्तते ततः इत्यर्थः केनैतस्य स्थितिः कल्पिता तत्राह ईश्वरेणेति त्रयाणां
लोकानां त्रयस्यांते परितो मर्यादा रूपेण … ५ तन्निमित्तमाह यस्मात्पर्वतात्तत्रैव सूर्य आदिर्येषां ध्रुवांतानां येषां अतन्वाना सम्यक्प्रकाशयंतः परतो गंतुं न शक्नु-
वंति तादृक्ष इत्यनुसंधानं एवं ह्यस्य वायामश्च विस्तारोपरस्य ध्रुवाद्युच्छ्रितत्वात् त्रिलोकी मर्यादाभूत इत्यर्थः ६ ६ ६ ६ ६ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्या

दे॰भा॰ ७ एतावानितिसंस्कारः कथितः कविभिर्यथावल्लोकालोकाचलस्य परिमाणमाह स त्विति सोयं तु लोकालोकाचलश्चतुर्थांशः सार्द्धद्वादशकोट्यः मेरोरेक
अ॰ तइतिद्रष्टव्यं ८ तस्योपरि एवेतापरि ९ ऐतेयंते निपादिग्गजानां स्वविभूतीनां स्वांशभूतानां मेरुत्वादीनां च विविधवीर्योपबृंहणाय सकललोकस्वस्तये च भगवा
५२ तस्मिन्नास्ते इत्यन्वयः किं कुर्वन् आत्मनः स्वस्य पद्धिशुद्धं सत्त्वं तनुं संधारयमाणः अविष्कुर्वन् कीदृशं सत्त्वं धर्मज्ञानादीन्यष्टमहासिद्ध्यन्तोपलक्षणं यस्य त

प्राचीनत्वभाजो हि न भवंति च नारद तावद्धन्वहनायामः पर्वतेंद्रो महोदयः ७ एतावांल्लोकविन्यासोयं संस्था
मानलक्षणैः कविभिः स तु पंचाशत्कोटिभिर्गणितस्य च ८ भूगोलस्य चतुर्थांशो लोकालोकाचलो मुने त
स्योपरि चतुर्दिक्षु ब्रह्मणा चात्मयोनिना ९ निवेशिता दिग्गजा यत्नामानि निबोध तत् ऋषभः पुष्करचूडोथ
वामनोथापराजितः १० एते समस्तलोकस्य स्थितिहेतव ईरिताः तेषां च स्वविभूतीनां बहुवीर्योपबृंहणा
११ विशुद्धसत्त्वैश्वर्यवद्वपन् भगवान्हरिः आस्ते सिद्ध्यष्टकोपेतो विष्वक्सेनादिसंवृतः १२ निजायुधैः परि
वृतो भुजदंडैः समंततः आस्ते सकललोकस्य स्वस्तये परमेश्वरः १३ आकल्पमेवं वेषं सगतो विष्णुः सनातनः
स्वमायारचितस्यास्य गोपीथायात्मसाधनः १४ योंतर्विस्तार एतेन ह्यालोकपरिमाणकं व्याख्यातं पद्बहिर्लो
कालोकाचइतीरणात् १५

तद्वंदंडैरुपलक्षितः तस्य महाविभूतेः परमैश्वर्यस्य यूतित्वादेकयेवमूर्त्या आत्मनो योगमायया रचितस्यास्य लोकस्य
गोपीथाय रक्षणाय एषभगवानेवंभूतः आकल्पं वेषं गत इति साधत्रिश्लोकानामर्थः ११ १२ १३ १४ योंतरिति योयमंतर्विस्तारः आव्यात एतेनालोक
परिमाणं मेरोरेकतः सार्द्धद्वादशकोटि व्याख्यातं भवति पश्च स्मादेतस्माद्बहिर्लोकोलोकाचलो भवतीति कथितं तस्मादित्यर्थः १५ १५ १५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ततःपरस्ताल्लोकालोकाचलात् अलोकाख्यपरस्तात् विशुद्धांह्निपत्रानयेनेऽर्जुनस्यश्रीकृष्णोनदर्शितां वित्तरेणलोकंब्रह्मांडमानंसर्वतोपिनिरूपयति अंडम
अ॰ मध्यगइति अंडमध्यगतःकिंतन्मध्यंतदाह द्यावाभूम्योःपृथिव्यन्तरकपालयोर्यदंतरं मध्यंस्थानंसवितःपंचविंशतिकोटयःस्युःअंडमध्यावस्थानेकारणंतं
५३ मार्तंडनिर्वचनेनाहमृतेंडेअचेतनेएषवैराजरूपेणायस्मात्अभिव्यक्तस्ततइत्यर्थः १६ १७ किंचसूर्येणैवविभज्यंतेदिशःखंनतादिशाभिदाअन्योपिविभागःस्वर्ग
पवर्गौभोगमोक्षदेशौरसोकांसिअतलादीनि १८ उपासनार्थमाहदेवादीनांसूर्यआत्माद्दृगीश्वरोनेत्राधिष्ठातावभूमंडलसंनिवेशकथनमुपसंहरति एतावा

ततःपरस्ताद्योगीशगतिंशुद्धांवदंतिहि अंडमध्यगतःसूर्योद्यावाभूम्योर्यदंतरं १६ सूर्यांडगोलयोर्मध्येको
टयःस्युःपंचविंशतिः मृतेंडएषएतस्मिन्जातोमार्तंडशब्दभाक् १७ हिरण्यगर्भइतियद्धिरण्यांडसमुद्भवः सू
र्येणहिविभज्यंतेदिशःखंद्योर्महीभिदा १८ स्वर्गापवर्गौनरकारसौकांसिचसर्वशः देवतिर्यङ्मनुष्याणांस
रीसृपसवीरुधां १९ सर्वजीवनिकायानांसूर्यआत्माद्दृगीश्वरः एतावानभूमंडलस्यसन्निवेशउदाहृतः २०
एतेनहिदिवोमानंवर्णयंतिविचक्षणाः द्विदलानांचनिष्पावादीनांचदलयोर्यथा २१ अंतरेणांतयोरंतरिक्षंतदु
भयसंधितं यन्मध्यगतोभगवान्भानुर्वैतपतांवरः २२ आतपेनत्रिलोकींचप्रतपन्नवभासयन् उत्तरायणमा
साद्यगतिमांद्यंवितन्वते २३

निति विस्तारेणपंचाशत्कोटयउत्सेधेनपंचविंशतिः २०
एतत्परिमाणंदिवोद्युलोकस्येत्यत्रदृष्टांतोहिद्विदलयोर्मध्येयथैकस्यमानेनापरस्यमानमुपदिश्यतेतद्वत् २१ तयोर्द्विदलयोर्मध्येयदंतरंकिंतत्राह तदुभ
यसंधितंजातेयस्माभयतःसंलग्नंयन्मध्यगोयस्यांतरिक्षस्यमध्यग इत्यर्थः २२ २३ २३ २३ २३ २३ २३ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ उत्तरायणं गत्वा किमिति गतिमांद्यं कोऽतिजेनचकिं भवति तदाह आरोहणस्थानमुच्चस्थानं पर्वतमारोहतीयमनस्यगतिमांद्यं प्रसिद्धमेव तथात्रापि उत्तराय

अ॰ णकाले आरोहणस्थानेनमध्यतितेन चाहो दैर्घ्यं दिवसदैर्घ्यं भवतीत्यर्थः एवमेवावरोहस्थानेननीचमार्गेणागमनेगतिशैघ्र्यं दिवसाल्पत्वं च भवतीत्याह

५४ दक्षिणायनेति २४ एवमेव साम्यमार्गेणागच्छतः साम्यं भवतीत्याह विषुवदिति २५ तदेव प्रपंचयति यदेति २६ समानानीति अतं तु विषुवाभावा

आरोहणस्थानमसौ गत्वाहो दैर्घ्यमाचरेत् दक्षिणायनमासाद्य गतिशैघ्र्यं वितन्वते २४ अवरोहस्थानमसौ गच्छन् ह्रस्वदिनं चरेत् विषुवत्संज्ञमासाद्य गतिसाम्यं वितन्वते २५ समस्थानमथासाद्य दिनसाम्यं करोति च यदा चमेषतुलयोः संचरेद्धि दिवाकरः २६ समानानि त्वहोरात्राण्यातनोति त्रयीमयः वृषादिपंचसु यदा राशि ष्वर्कोविराजते २७ तदाहानि च वर्धंते रात्रयोपि ह्रसंति च वृश्चिकादिषु हंसोपदा संचरति रविः २८ तदापि सा न्यहोरात्राण्याभवंति विपर्ययात् २९ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे भुवनकोशवर्णने चतुर्दशो ध्यायः १४ श्रीनारायण उवाच अतः परं प्रवक्ष्यामि भानोर्गमनमुत्तमं शीघ्रमंदादिगतिभिस्त्रिविधं गमनं रवेः १ सर्वग्रहाणां त्रीण्येव स्थानानि सुरसत्तम स्थानं जारद्गवं मध्यं तथैरावतमुत्तरं २ वैश्वानरं दक्षिणतो निर्दिष्टमिति तत्त्वतः अश्विनी कृत्तिका याम्या नागवीथीति शब्दिता ३

समानानीत्युक्तं २७ २८ २९ इति श्रीदेवीभागवतटीकायामष्टमस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः १४ पंचाधि केच्चत्वारिंशत्पद्यैरथ विस्तरात् रवेर्गमनमांद्यादि प्रकारः समुपच्यते १ मध्यं गतिस्थानं जारद्गवसंज्ञकमुत्तरमैरावतं दक्षिणं वैश्वानरमित्यर्थः २ तत्रैकैकस्य नवीथीत्रयात्मकमस्तीत्याह अश्विनीति याम्या भरणी आदित्या अदितिदेवताका पुनर्वसुः तथा च त्रिभिस्त्रिभिरश्विन्यादिनक्षत्रैर्नागवीथी गजवीथ्यैरावत

७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. ४ पूर्वाफल्गुनी उत्तराफल्गुनी मघा चेति नक्षत्रत्रयात्मिका आर्षभी वीथिः ५ तथा च त्रिभिस्त्रिभिः पूर्वाफल्गुन्यादिनक्षत्रैरार्षभी गोवीथिर्जारद्गवी चेति वीथ्युक्तम

अ. धामसौम्यवीथित्रयं संपन्नं ६ मूलेति मूलनक्षत्र पूर्वाषाढा उत्तराषाढेत्यर्थः ७ मार्गी अजवीथीत्यर्थः तथा च त्रिभिस्त्रिभिर्मूलादिनक्षत्रैरजवीथी मृगवीथी वैश्वा

५५ नरीति दक्षिणमार्गवीथित्रयं संपन्नं ८ उत्तरायणेति युगाक्षान्तनिबद्धयोः पाशयोरित्यन्वयः वायुबद्धयोरिति तादृशयोः पाशयोः कर्षणात् देवरोहणं स्मृतमित्यर्थः अ

रोहिण्यार्द्रा मृगशिरो गजवीथ्यभिधीयते पुष्याश्लेषा तथादित्या वीथी चैरावती स्मृता ४ एतास्तु वीथयस्ति स्र उत्तरो मार्ग उच्यते तथा द्वे चापि फल्गुन्यौ मघा चैवार्षभी मता ५ हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति तु शब्दिता ज्येष्ठा विशाखानुराधा वीथी जारद्गवी मता ६ एतास्तु वीथयस्तिस्रो मध्यमो मार्ग उच्यते मूलाषाढोत्तराषाढा अजवीथ्यभिशब्दिता ७ श्रवणं च धनिष्ठा च मार्गी शतभिषक् तथा वैश्वानरी भाद्रपदे रेवती चैव कीर्तिता ८ एतास्तु वीथयस्तिस्रो दक्षिणो मार्ग उच्यते उत्तरायणमासाद्य युगाक्षान्तनिबद्धयोः ९ कर्षणात् पाशयोर्वायुबद्धयोरिह स्मृतं तदाभ्यन्तरगान्मण्डलान्न्यस्य गतिर्भवेत् १० मांद्यं दिवसवृद्धिश्च जायते सुरसत्तम रात्रिह्रासश्च म... ...शीघ्रा यान तक्रमोह्ययं ११ दक्षिणायनके पाशप्रेरणाद्वरोहणं बहिर्मण्डलके शीघ्रा गतिः शीघ्रं तदा ... १२ तदा दिनाल्पता रात्रिवृद्धिश्चापि कीर्तिता वैषुवे पाशसाम्यात्तु समावस्थानतो रविः

१३

यस्मात् ध्रुवाद्याय ...रोहणे बहिर्म... ...पाशद्वयाकर्षणेरथस्यारोहणं तदाभ्यंतरमंडलप्रवेशोगतिमांद्यं चेति दिनवृद्धिः रात्रिह्रासश्च दक्षिणायने च पाशप्रेरणाद्व ...रोहणं बहिर्मण्डले ...वहोरात्रयोर्विपर्ययः वैषुवेतु पाशसाम्यात्समावस्थानिमध्यमंडलप्रवेशेगतिसाम्यं चेत्यहोरात्रयोः साम्यमिति ९ १० ११ १२

१३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ आ॰ पांदेवसाहपति
स्व॰ स्पृयौमिहिताः स्त्रिकिमितिगतिमांदांकां पाशावित्यर्थः १४ १५ त्यौर्यकोटिरत्वर्थोइतितिविाध्यं अर्थोदयास्तादिकं वततुमुपक्रमते तस्मिन्मेरावितिपूर्वभेवा
पृ॰ तेषांमेंद्रेमारभ्यपूर्वोवस्थानेनमध्यतितेन तेनइत्यर्थः एवमुत्तरत्र १६ १७ १८ १९ मद्दीश्चनिमित्तानिगमनानीतिशेषः चतुर्दिशाभिर्मेरोर्मेरोदक्षिणेन्द्रि
स्यगत्यामिंडनामतः कुव एवंमेवसांम्पूर्ण तेषांयाम्यामारभ्यपश्चात्तरेतेषांवारुणीमारभ्यपश्चैवैतेषांसोम्यामारभ्येत्युतं २० सर्वंगच्छन्नितिनःत्त्राभिमुखतया।
मध्यामंडलवेशाचमी पसेमाःशावर्तप्रवहाख्यवायुभ्रामममाणंज्योतिश्चक्रवशात्अपहं दक्षिणांकोतिअतश्चक्रगतिवशात्निर्णूगतोभूसंतमसेवदर्षे

भ्रमति मंडलानि च ध्रुवो। रात्रिदिनादिति आकर्षयेतियदागौनुध्रुवेणसमधिष्ठितौ १४ तदाभ्यंतरतः सूर्यो भ्र
मीपूर्वभागेपुर्यैद्रीदिवधीमामुच्यमानेनपुनारस्मियुगेनतु १५ तथैववाह्यतः सूर्योभ्रमतिमंडलानिच तस्मिन्मे
वैमहापुरी १७ तद्वत्तरोभिका १६ दक्षिणेविसंयमनीनामयाम्यामहापुरी पश्चान्निम्लोचनीनामवारुणी
यमन्यां चमध्याह्नोनिम्लोचपृष्ठेसोम्याप्रोक्तानामविभावरी ऐंद्रपुर्यास्तिःप्रोक्ताउदयोबुधैर्दिभिः १८ सं
निमिनानिभूतानांतानिसर्वेषांनिमीलनं विभावर्यानिशीथःस्यात्तिग्मांशोश्चसुरपूजितः १९ अश्चोख
एवविभातिहि सर्वंगच्छन्दक्षिणः मेरोश्चतदिशंभानोः कीर्तितानिमयामुने २० मेरुस्थानांसदाभ्यंमात
योधामुतथासुर्षेविदिशासुच २२ गोनकरोतिस्सर्वोपर्वते २१ उदयास्तमयेदेवसर्वकालंतुसंमुखे दिशास्व

निसमुद्रोरस्थदृष्टात्वत्क्षभ्योवाएषप्राक्तुदेशपयआदिप्र नमुदयःआकाशमारूढस्यैवदर्शनमाप्यान्तःभूमिंप्रविष्टस्यैवदर्शनमस्तमयःत्तेनोविद्धगमनेनिशीथः
स्याः सायंप्रविशतीतिश्रुतिव्यवहारोनवस्तुतः इदंसर्वंमनसिनिधायाह दक्षिणोनकरोतीत्यादिना २१ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥श्रीगणेशायनमः॥ असारे संसारे किमपि न हि सारं भगवती पदांभोजादन्यत्सुखकरमहो मोक्षजनकं॥ ततो ऽहित्वा सर्वं धनसुतकलत्रा
दिकमुमापदांभोजे श्वश्वन्नमत जपत ध्यायत जनाः॥ सर्धाधिकोन पंचाशत्संख्यैः पद्यैरतः परं सदाचारप्रसंगेन प्रातःकृत्यं समुच्यते॥तत्रा
ष्टमस्कंधे मन्वंतरेषु सर्वेषु पराशक्तिरूपेण पूज्यते यस्मिन्यस्मिंश्चैव स्थाने येन येन च कर्मणेति जनमेजय प्रश्नवाक्यप्रकारेण सदाचारस्यापि
संगृहीतत्वात्सदाचारस्यापि राज्ञः प्रश्नविषयत्वेन तं सदाचारमपि नारदाय नारायणेनोक्तमेव कृपयापि ध्यानीत्यभिप्रायेणैकादशा
दशस्कंधाचारभ्यते॥ तत्राष्टमस्कंध नवमस्कंध दशमस्कंधोक्तप्रकारेण श्रीभगवत्या महिमानं सर्वोत्तरं श्रीभगवत्या स्वमुख

१ ॥श्रीगणेशायनमः॥नारद उवाच॥भगवन्भूतभव्येशनारायणसनातन॥आख्यातंपरमाश्चर्यंदे
वीचारित्रमुत्तमं १ प्रादुर्भावःपरोमातुःकार्यार्थमसुरद्रुहां॥अधिकारप्राप्तिरुक्तात्र देवीपूर्णकृपाव
शात् २ अधुनाश्रोतुमिच्छामियेनप्रीणातिसर्वदा॥स्वभक्तान्परिपुष्णातितमाचारंवदप्रभो
॥३॥नारायणउवाच॥शृणुनारदतत्त्वज्ञसदाचारविधिक्रमं॥यदनुष्ठानमात्रेणदेवीप्रीणाति
सर्वदा ४ प्रातरुत्थाय कर्तव्यं यद्द्विजेन दिनेदिने॥तत्सर्वं प्रवक्ष्यामिद्विजानामुपकारकं ५

२

त्तेनसर्वाराध्यत्वं नारायणमुखाच्छ्रुत्वा तदाराधनप्रकारं ज्ञातुं पृच्छति॥नारद० भगवन्भूतभव्येशेति॥ आख्यातं अष्टम नवम
दशम स्कंधोक्तप्रकारेण॥ चरित्रमेव चारित्रं॥ प्रादुर्भावः महाकाली महालक्ष्मी महासरस्वत्याद्यष्टादि देवीनां॥ असुरद्रुहां सु
नां अधिकारप्राप्तिर्दैत्यैर्हृतस्य तत्तदधिकारस्य प्राप्तिः यद्वा स्वयंभ्वादि मनूनां मन्वंतराधिकारस्य प्राप्तिः॥ १ २ ३॥
४ ५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अन्वैवमनुवचनमर्थतः पठति ॥ आचारात्प्राप्यत इति ॥ तथाच मनुः ॥ आचारात्परमो धर्म इत्यादि कर्मणो जायते ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षमवाप्नुत इत्यंतं २३।२४। पराशरस्मृतिमर्थतः पठति यस्त्वाचारविहीन इति ॥ तथाच पराशरः आचारः परमो धर्म इत्यादि सर्वधर्मबहिः कार्यो यथा शूद्रस्तथैव स इत्यंतं २५।२६ नलंघयेदिति ॥ तथाच गौतमः ॥ यद्यपि स्यात्स्वयं बुद्ध इत्यादि तथापि लौकिकाचारं मनसापि न लंघयेदिति २७ सदाचारत्यागे दृष्टदोषमाह ॥ दुराचारो हीति २८ ननु दुराचारत्यागेऽर्थकामावपि त्यक्तौ स्यातां न हि सदाचारासक्तस्यार्थकामसंपादनं संभवतीति तथाच पु-

३ आचारात्प्राप्यते श्रेष्ठमाचारात्कर्म लभ्यते ॥ कर्मणो जायते ज्ञानमिति वाक्यं मनोः स्मृतं २३ सर्व-
धर्मवरिष्ठोऽयमाचारः परमं तपः ॥ तदेव ज्ञानमुद्दिष्टं तेन सर्वं प्रसाध्यते २४ यस्त्वाचारविहीनोऽत्र
वर्तेत द्विजसत्तमः ॥ स शूद्रवद्बहिः कार्यो यथा शूद्रस्तथैव सः २५ आचारो द्विविधः प्रोक्तः शा-
स्त्रीयो लौकिकस्तथा ॥ उभावपि प्रकर्तव्यौ न त्याज्यौ शुभमिच्छता २६ ग्रामधर्मा जातिधर्मा
देशधर्माः कुलोद्भवाः ॥ परिग्राह्या नृभिः सर्वैर्नैवतांल्लंघयेन्मुने २७ दुराचारो हि पुरुषो लोके भ-
वति निंदितः ॥ दुःखभागी च सततं व्याधिना व्याप्त एव च २८ परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्म-
वर्जितौ ॥ धर्ममप्यसुखोदर्कं लोकविद्दिष्टमेव च ॥ २९ ॥ ३

रुषार्थचतुष्टये धर्ममोक्षरूपार्थद्वयमेव संपादितं स्यात्तथाच पुरुषार्थचतुष्टयावाप्तिः सदाचारिणां भवतीति वचनानि विरुध्येरन्नित्यत आह ॥ परित्यजेदिति ॥ धर्मवर्जितावर्थकामौ परित्यजेदेवेत्यर्थः न हि पुरुषार्थचतुष्टये धर्मविरुद्धार्थकामौ गृहीतौ येन तद्विरोधः स्यात्किंतु धर्माविरुद्धावर्थकामौ सदाचारिणो नायासेन जायमानावेव गृहीतावितिभावः ॥ ननु धर्मस्य गवालंभादिरूपस्यापि सत्त्वात्तेपि कर्तव्या इति नेत्याह ॥ धर्ममप्यसुखोदर्कमिति ॥ असुखोदर्कं प्राणिनां पीडाकरं दुःखदायकं लोकविद्विष्टं गवालंभादिकमपि त्यजेदित्यर्थः ॥ न

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सत्कर्मकृदिति ॥ नहि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृदिति न्यायेन व्यापाररहितत्वस्यासंभवेनान्यव्यापारं विहाय सत्व्यापार एवाश्र
यणीय इत्यर्थः ६ ननु पित्रादिभिर्लालनहास्यविनोदेन कालः सुखेन गच्छति न दारा तद्विहाय किमिति धर्म आस्थेय इति चेत्तत्राह ॥ आत्मन इ
ति ॥ परलोके न पितादयः सहाया भविष्यंति किंतु धर्म एव स चात्मनैव जायते इति आत्मैव तस्य सहायो नान्य इति तेनैव तस्य धर्माचरणेन
कल्याणं कर्तव्यमिति भावः ॥ तदुक्तमात्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मन इति ७ तदेव स्पष्टयति ॥ तस्मादिति ॥ संचिनु गृहाण तमो दुःखं अज्ञा
नं वा ८ तत्र धर्मस्यानेकविधत्वेपि मुख्यरूपस्य तस्याभावे नापि निर्वाह इव एवं सर्वविधेयरहितदर्शयन्धर्मस्य मुख्यरूपमाह ॥ आचार इति ॥ प्रथमो

३

उदयास्तमयं यावन्न द्विजः सत्कर्मकृद्भवेत् ॥ नित्यनैमित्तिकैर्युक्तः काम्यैश्चान्यैरगर्हितैः ६ आत्मनो न सहायार्थं पिता माता च तिष्ठति ॥ न पुत्रदारा न ज्ञातिर्धर्मस्तिष्ठति केवलं ७ तस्माद्धर्मसहायार्थं नित्यं संचिनु साधनैः ॥ धर्मेणैव सहायास्तु तमस्तरति दुस्तरं ८ आचारः प्रथमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मार्त एव च ॥ तस्मादस्मिन्समायुक्तो नित्यं स्यादात्मनो द्विजः ९ आचाराल्लभते चायुराचाराल्लभते प्रजाः ॥ आचारादन्नमक्षय्यमाचारो हंति पातकं १० आचारः परमो नृणां सदा कल्याणकारकः ॥ इहलोके सुखी भूत्वा परत्र लभते सुखं ॥ ११ ॥ अज्ञानां ध्वजनानां तु मोहितैर्भ्रमितात्मनां ॥ धर्मरूपो महादीपो मुक्तिमार्गप्रदर्शकः ॥ १२ ॥ ३

मुख्यः स च श्रुत्युक्तः स्मृत्युक्तश्च नान्यः ॥ आत्मनः सदाचारे द्विजो नित्ये समायुक्तः स्यादित्यन्वयः ९ आचाररूपधर्मस्य मुख्यत्वं प्रति
पादयति ॥ आचाराल्लभते इति १० ११ तत्र हारीतस्मृतिमर्थतः पठति ॥ अज्ञानां चेति ॥ मोहितैर्भ्रांतैः पुरुषैः अज्ञानान्नमग्ना
नां भ्रमितानां कुदृष्टिभिः ॥ धर्मशास्त्रप्रदीपोयं धार्यो मार्गोपदेशक इतिहि हारीत वचः ॥ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

317

ननु यथा स्मृतीनां वेदमूलकत्वात्प्रामाण्यं तथा पुराणानामपि वेदमूलकत्वादेव प्रामाण्यं स्मृतिसमानमेव किं न स्यादत आह पुराणेष्विति
न केवलं पुराणानि वेदमूलकानि किंतु तंत्रमूलकान्यपि संति तथा च पुराणापेक्षया केवलवेदमूलकत्वात्स्मृतीनां पुराणापेक्षया प्राबल्य
मुक्तमव्याहतमेव ॥ तदुक्तं स्कांदे सूतसंहितायां ॥ क्वचित्कदाचित्तंत्रार्थकटाक्षेण मुनीश्वराः ॥ इतिहासपुराणानि हींशे ग्राह्यानि न वै
दिकैरिति २४ ननु तंत्राणामपि साक्षादीश्वरप्रणीतत्वात्प्रामाण्यं तथा च तन्मूलकपुराणानामपि प्रामाण्यं किं न स्यात्तत्राह ॥ वेदावि
रोधीति ॥ देहवत्ता शिवेन प्रणीतस्यागमस्य न स्वतः प्रामाण्यं किंतु वेदमूलकत्वादेव तथा च ब्राह्मणस्य प्रत्यक्षश्रुतिविरुद्धतप्त
५ मुद्राधारणादिप्रतिपादकतंत्रस्य न प्रामाण्यं किंतु वेदाविरोध्यंश एव प्रामाण्यमिति भावः श्रुतिरुद्धं श्रुतिविरुद्धमित्यर्थः ॥ न

पुराणेषु क्वचिच्चैव तंत्रदृष्टं यथातथं ॥ धर्मं वदंति तं धर्मं गृह्णीयान्न कथंचन २४ वेदा
विरोधि चेत्तंत्रं तत्प्रमाणं न संशयः ॥ प्रत्यक्षश्रुतिरुद्धं यत्तत्प्रमाणं भवेन्न च ॥ २५ ॥ ः

प्रमाणं भवेन्न चेति ॥ वैदिकस्येति शेषः ॥ तथा च तंत्रार्थप्रतिपादकपुराणस्य प्रत्यक्षश्रुतिविरोधान्न प्रामाण्यमिति भावः ॥ तदु
क्तं शिवेनैव महाकालसंहितादिषु वेदाविरोधायां शास्त्रसैव ग्राह्यो द्विजोत्तमैः अधिकारिबहुत्वाच्चाप्यनेकार्थं निरूप्यते ॥ अने ५
काधिकारिणः संति यतस्तंत्रं विधीयते तथा च यस्य यत्राधिकारस्तत्तेन ग्राह्यमिति तदर्थः ॥ ब्राह्मणविषयकतप्तमुद्राधारणादिप्रति
पादकानां तंत्राणां वेदानधिकारिब्राह्मणविषयकत्वमिति तु रहस्यं ॥ अनेन चाधिकारिभेदेन सर्वेषां तंत्राणां प्रामाण्यं समर्थितं तथा च सू
तसंहितायां तंत्रप्रवक्तृत्वाधिकारिविभेदेन प्रमाणं नात्र संशयः सूत्रवादी कथं शिव इति च ॥ तथा च तंत्राणामपि स्मृतिवेदांतर्भावा
त्तर्मप्रतिपादकचतुर्दशविद्यासु संग्रहोऽस्तीति बोध्यं ॥ २५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

किंत्वभ्युदयार्थः स चाभ्युदयो बहुभिरन्यसाधनैः शास्त्रे प्रोक्त एवेति नाभ्युदयार्थं प्राणिदुःखकरं लोकविद्विष्टं धर्ममाचरेदिति
भावः॥ तथा च पाद्मे ॥ मधुपर्के गवालंभो लोकविद्विष्ट एव च स च नैव प्रकर्तव्यो यतः स नियतो नहीति १९ तत्र धर्मस्याव
श्यकर्तव्यतायां प्रतिपादितायां शास्त्रकारैर्धर्मस्वरूपस्यानेकधा प्रतिपादनात्तन्निश्चयस्यासंभवेन कथं तन्निश्चयं विना
धर्मः कर्तव्य इति पृच्छति ॥ नारद उवाच ॥ बहुत्वादिहेति अनेकशास्त्रेषु धर्ममार्गविनिर्णये धर्मनिश्चये किं शास्त्रं प्रमाणं ब्रूहीत्यर्थः॥
२० उभे नेत्रे परमेश्वरस्येत्यर्थः॥ चक्षुर्वै सत्यमिति श्रुतेः परमेश्वरेण श्रुतिस्मृतिरूपचक्षुर्भ्यां दृष्टो धर्मः सत्यश्चक्षुषोर्दृश्य सेव

नारद उवाच ॥ बहुत्वादिह शास्त्राणां निश्चयः स्यात्कथं मुने ॥ किं यत्प्रमाणं तद्ब्रूहि धर्ममा
र्गविनिर्णये २० श्रीनारायण उवाच ॥ श्रुतिस्मृती उभे नेत्रे पुराणं हृदयं स्मृतं एतत्त्रयोक्त एव
स्याद्धर्मो नान्यत्र कुत्रचित् २१ विरोधो यत्र तु भवेत्त्रयाणां च परस्परं ॥ श्रुतिस्तत्र प्रमाणं स्याद्द्वयो
र्द्वैधे स्मृतिर्वरा २२ श्रुतिद्वैधं भवेद्यत्र तत्र धर्मावुभौ स्मृतौ ॥ स्मृतिद्वैधं तु यत्र स्याद्विषयः कल्प्य
तां पृथक् २३

मं नस्मिन्निश्चिनोतीति पुराणस्य हृदये निश्चितो धर्मोऽपि सत्य इत्यर्थः ॥२१॥ ननु त्रयाणामपि यत्र कुत्रचित्संमुद्रादिविधौ विरो
धो दृश्यते तत्र किं वरमिति चेत्तत्राह विरोधो यत्र त्विति ॥ श्रुतिस्तत्रेति ॥ स्मृतिपुराणापेक्षया श्रुतिः प्रबलेत्यर्थः ॥ द्वयोरिति ॥ पुराण
स्मृत्योः परस्परं विरोधे इत्यर्थः स्मृतिर्वरेति ॥ पुराणापेक्षया स्मृतेर्वेदमूलकत्वात्प्रामाण्यमित्यर्थः ॥ २२ श्रुतिद्वैधं षोडशी
ग्रहणाग्रहणादिषु धर्मावुभौ न तत्र परस्परं बाधः किंतु धर्मद्वयमपि सत्यमित्यर्थः ॥ विषयः कल्प्यतामिति ॥ भिन्नविषयक
ल्पनया विरोधः परिहरणीय इत्यर्थः ॥ २३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

किंचिदुन्नतं मुखं पृष्ठभागे कृत्वा दूरस्थावष्टभ्य हनुना उरःस्थलं स्पृशेदित्यर्थः ३५ तालुस्थेति जिह्वां परावृत्य तन्निष्ठ इह्वाग्रा तालुनि निवेशयेदित्यर्थः॥ संवृतास्यो विवृतास्यः॥ नातिनिम्नेति॥ चैलाजिनकुशोत्तरे आसने आसीन इत्यर्थः ३६ प्रथमं प्राणायामं कृत्वा पश्चादिमं मुद्राकर्तव्यानं प्राणायाम माह॥ द्विगुणमिति॥ मुद्रावंधनोत्तरं प्राणायामस्य संभावात्प्रथमतः प्राणायामं कृत्वा मुद्रावंधः कर्तव्यः॥ ततो देवो ध्येयस्तदाह॥ ततो ध्येय इति दी पवत्प्रकाशादित्यर्थः प्रभुरात्मा ३७ तस्मिन्नात्मनि किं चित्धारणमाह॥ धारयेदिति॥ आत्मानमंतः करणद्वयं धारणां धारयेदित्यर्थः॥ उक्तं प्रा॥

७

उत्तानं किंचिदुन्नतं मुखमवष्टभ्य चोरसा॥ निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दंतैर्दन्तानसंस्पृशेत ३५ तालु स्थाचलजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः॥ सन्निरुद्धेंद्रियग्रामो नातिनिम्नस्थितासनः ३६ द्वि गुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत॥ ततो ध्येयः स्थितो योसौ हृदये दीपवत्प्रभुः ३७ धार येत्तत्र चात्मानं धारणां धारयेद्बुधः॥ सधूमश्च विधूमश्च सगर्भश्चाप्यगर्भकः॥ ३८॥

७

याग्भूत मादिभेदेन षड्विधं वर्णयति॥ सधूमइति सधूमः श्वाससंयुक्त इति लक्षणम् प्राणायामे प्रथमतोभ्यसनीये स्फुटे नि प्राणउपरि आयात॥ म --- प्राणायामोनिलघुः पुनरति शय्याभ्यासेन स वायुरूर्ध्वमायाति स प्राणायामः पूर्वावेक्षया मध्यमः अभ्यौ हौ कानिष्ठा वेदिवि तव्या कुललताः सन्तान॥ पुनरतिशय्याभ्यासेन विशेषिमिरीभ नेम स्थिरः प्राणायामो भवति स मध्यमः सोपिद्विविधः सगर्भोगं ज जपसहितो गर्भस्तद्रहितः॥ ३८॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 यस्मादेवं तस्मादाह ॥ सर्वथा वेद एवेति २६ २७ २८ २९ तादृशवेदविरुद्धाचरणवतः केतान्दर्शयति ॥ कामाचारा इति ॥ यथेच्छाचरण-
वंत इत्यर्थः ॥ लिंगधारिण इति पाशुपत इत्यस्य विशेषणं ३० वैखानसमतानुगा इति तप्तमुद्राङ्किता इत्यस्य ३१ उत्थायोत्थायेति ॥ प्रतिदि-
नमिति शेषः ॥ कृतं सुकृतं किं मयाद्य कृतमित्यन्वयः ३२ किमित्यस्य दत्तादिष्वन्वयः ॥ महत्स्वपि पातकेषु किं मया पातकं कृतमिति विचार्यमि-

सर्वथा वेद एवासौ धर्ममार्गप्रमाणकः ॥ तेनाविरुद्धं यत्किंचित्तत्प्रमाणं न चान्यथा २६ ये वेद-
६ धर्ममुज्झित्य वर्त्तन्तेऽन्यप्रमाणतः ॥ कुंडानि तस्य शिक्षार्थं यमलोके वसंति हि २७ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
वेदोक्तं धर्ममाश्रयेत् ॥ स्मृतिः पुराणमन्यद्वा तंत्रं वा शास्त्रमेव च २८ तन्मूलत्वे प्रमाणं स्यान्नान्यथा
तु कदाचन ॥ ये कुशास्त्राभियोगेन वर्तयंतीह मानवान् २९ अधोमुखोर्ध्वपादास्ते यास्यंति नरकार्ण-
वं ॥ कामाचाराः पाशुपतास्तथा वै लिंगधारिणः ३० तप्तमुद्राङ्किता ये च वैखानसमतानुगाः ॥ ते स-
र्वे निरयं यांति वेदमार्गबहिष्कृताः ३१ वेदोक्तमेव सद्धर्मं तस्मात्कुर्यान्नरः सदा ॥ उत्थायोत्थाय बोद्ध-
व्यं किं मयाद्य कृतं कृतं ३२ दत्तं वा दापितं वापि वाक्यं चापि च भाषितं ॥ उपपातकेषु सर्वेषु पातकेषु महत्स्व-
पि ३३ अवाप्य रजनीयामं ब्रह्मध्यानं समाचरेत् ॥ ऊरुस्योत्तानचरणः सव्ये चोरौ तथोत्तरं ॥ ३४ ॥ ६

तिभावः ३३ अथाह्निकमाह ॥ अवाप्येति ॥ यामं चतुर्थं ॥ तत्र ध्यानमुद्रामाह ॥ ऊरुस्योत्तानचरण इति ॥ ऊरुस्थ उत्तानचरणो यस्येत्य-
र्थः ॥ कस्मिन्नूरौ को वा उत्तानचरणस्तत्राह ॥ सव्ये चोराविति ॥ अत्र सव्यशब्देन सव्यं दक्षिणवामयोरिति कोशाद्वामोरूर्ध्वस्थिते तस्मिन्स-
व्ये वामोरौ इतरं दक्षिणं पादमुत्तानं विन्यसेदित्यर्थः तथा च वीरासनं सिद्धं भवति म श्लोकस्य मुख्यतात्पर्यं पूर्वोक्तमिति ॥ ३४ ॥ ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०स्कं०११ इत्थं प्राणायामे कृते पश्चात्षट्चक्रभेदनक्रमेण कुण्डलिनीं ब्रह्मरन्ध्रे नीत्वा हृदये पूर्वोक्तं निर्वातदीपसमानमात्मानं ध्यायेदिति योगमर्यादानन्दभिप्रायेण षट्चक्रस्वरूपमाह ॥ आधार इति ॥ आधारो मूलाधारस्तालुमूलं कण्ठः ललाटं भ्रूमध्यं लिङ्गं च नाभिश्च प्रकीर्तितः हृदयं चेति स्थानाष्टकं इदं मायावन्नावीरकवद्भावः ॥ तथा च स्थानत्रयं विवक्षितं इत्थं षट्चक्राणां षट्स्थानानामुक्त्वा तेषां पत्रसंख्यामनुक्रमेणाह ॥ द्वे पत्रे इति ॥ द्वे पत्रे यस्य द्विपत्रं

६

आधारे लिङ्गनाभिप्रकटितहृदये तालुमूले ललाटे द्वे पत्रे षोडशारे
द्विदशदशदले द्वादशार्द्धे चतुष्के ॥ ५ ॥

६

द्विपत्रमेव द्वे पत्रं ललाटे योगयुक्ताल्ललाटे विद्यमानं तद्द्विपत्रं कमलं तस्मिन्विद्यमानं पत्रत्वात्पुंस्त्वं तत्त्वार्थवाच कं हं सं वर्णरूपं नमामीत्यर्थः ॥ एव मेव सर्वत्रान्वयः कर्तव्यः ॥ षोडशारे अरं पत्रं तथा च तालुमूले कण्ठदेशे विद्यमाने षोडशपत्रे कमले विद्यमानं स्वराणां वर्णरूपं नमामीत्यर्थः ॥ तथाधारे विद्यमाने चतुष्के चतुःपत्रयुक्ते कमले कथंभूते वा सान्ते ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुनरिति यमाभ्यासेन चित्ते स्थिरीभूते स नियः प्राणायामः स उत्तमः सोपि द्विधः सलक्ष्यो लक्ष्यं देवतानस्थानं तद्रहितो लक्ष्यो ध्यानरहित इत्यर्थः ॥ प्राणायामेति प्राणायामसमो योगः प्राणायाम एव नान्य इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ रेचकादिभेदेन प्राणायामत्रैविध्यमाह ॥ प्राणायाम इति ॥ रेचकादिषु क्रमेण प्रणवस्य वर्णत्रयं ध्येयमित्याह ॥ वर्णत्रयात्मका इति ॥ ४० ॥ स एवेति स एव प्रसिद्धः परमात्मैव प्रणवः प्रोक्तस्तदात्मकत्वात्तु प्राणायामोपि वर्णत्रयात्मकत्वात्तदात्मरूप एव ज्ञेय इति प्राणायामे श्रद्धां वर्धयति ॥ प्राणायामप्रकारमाह ॥ इडयेति ॥ इडा वामे स्थिता नाडी पिंगला दक्षिणे मतेति वचनाद्वा

सलक्ष्यश्चाप्यलक्ष्यश्च प्राणायामस्तु द्विविधः ॥ प्राणायामसमो योगः प्राणायाम इतीरितः ॥ ३९ ॥
प्राणायाम इति प्रोक्तो रेचपूरककुंभकैः ॥ वर्णत्रयात्मका ह्येते रेचपूरककुंभकाः ॥ ४० ॥ स एव
प्रणवः प्रोक्तः प्राणायामश्च तन्मयः ॥ इडया वायुमारोप्य पूरयित्वोदरे स्थितं ॥ ४१ ॥ शनैः षोड
शमात्राभिरन्यया तं विरेचयेत् ॥ एवं सधूमः प्राणानामायामः कथितो मुने ॥ ४२ ॥

मनासापुटेन द्वात्रिंशद्वारमकारमावर्तयन्वायुमारोप्य कुम्भपूरयित्वा तादृशं पूरकं कृत्वा पश्चाच्चतुःषष्टिवारमुकारमावर्तयन्नुदरे स्थितं कृत्वा कुंभकं कृत्वा पुनर्दक्षिणनासापुटेन षोडशवारं मकारमावर्तयन्नेव रेचयेत् तं वायुमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अन्ययेति ॥ पिंगलयेत्यर्थः ॥ तदुक्तं द्वात्रिंशता चतुःषष्ट्यां क्रमात् षोडश संख्ययेति इत्थं प्रथमं सधूमं प्राणायाममुपसंहरति ॥ एवमिति ॥ एवमेवाधिकाभ्यासेन मध्यमोत्तमावपि कर्तव्यौ विस्तरभयात्तु क्तं भवति ॥ ४२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

४२०

 एवंषट्चक्रभावनानंतरं कुंडलिनीं ध्यायेदित्याह ॥ अरुणकमलेति ॥ अरुणकमलं मूलाधारस्थं चतुर्दलकमलं तत्र संस्था स्थिता तद्रजःपुंजवर्णा रक्ते
गुणवतीत्यर्थः ॥ हरनियमितचिन्हामाया बीजावयवहकाररेफरूपं नियमितं चिन्हं यस्यां सामाया बीज वाच्येत्यर्थः ॥९॥ पद्मतंतुवत्सतंतुस्तत्स्वरूपा
सूक्ष्मारु॰ ॰थामध्यविंदुर्हुतवहो रक्तविंदुः राकानायकश्चंद्रः श्वेतविंदुस्तद्रूपमास्यं ॰॰नयुग्मं चतेनाद्व्यसुक्ता तत्रापि विंदुर्मुखमितर द्विन्दु द्वयं स्तन
युग्ममिति ॰ ॰विवेकः इदं विन्दुत्रयं रहस्याम्नाये प्रकाशविमर्श संवादे विस्तरेण निर्णीतं तत एवावधार्यं अतिरहस्यत्वादत्र नस्पष्टीक्रियते ॥

अरुणकमलसंस्था तद्रजःपुंजवर्णा हरनियमितचिन्हा पद्मतंतुस्वरूपा ॥ रविहुतवहराका
नायकास्यस्तनाढ्या सकृदपि यदि चित्ते संवसेत्स्यात्स मुक्तः ॥ ५४ ॥ स्थितिः सैव गतिर्यात्रा
मलिश्चिंतास्तुतिर्वचः ॥ अहं सर्वात्मको देवः स्तुतिः सर्वं त्वदर्चनं ॥ ५५ ॥ अहं देवी न चान्यो
स्मि ब्रह्मैवाहं न शोकभाक् ॥ सच्चिदानंदरूपोहं स्वात्मानमिति चिंतयेत् ॥ ५६ ॥ ५ ॥

तदुक्तं मिहिरविंदु मुखीमदधोद्व सच्छशिहुताशनबिन्दु युगस्तनीं सह हार्थकलारसनासदां भजत सत्यमिमां परदेवतामिति ॥ अयम
र्थो गुरुमुखादेवावगंतव्यः ॥ एवं प्रकारदपि ध्यानेन साक्षात्कृते जीवन्मुक्त एव भवतीत्याह ॥ सकृदपि इति ॥ ५४ ॥ इत्थं देवीं कुंडलिनीं ध्या ११
त्वा स्वहृदये तया सहात्मरूपिणीं श्रीभगवतीं ध्यात्वाग्रे जायमानं सर्व कर्मतदर्चनसमा॰ ॰॰ ॰॰ ॰॰ ॰वलिति देवीं भावयेदित्याह ॥ स्थि
तिः सैवेति ॥ ५५ ॥ अनंतरमात्मानं देवीरूपत्वेन कृता॰ ॰॰ ॰त्याह ॥ अहं देवी ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वसांतमहो यीआयजंतः वेसकार उच्चारणार्थः वसांतमेववार... त ... शब्दोवा दीपरत ... नारादिसकार ... युक्तिदल र्थः तस्मिन्विद्यमानंयद्वर्णरूपंतन्नमामीत्यर्थः ॥ अथवाल मध्ये डफकट सहिते इत्यस ... यस्य ... भिअकादित हृदये ... दशाधेड त्तिसमुदायेनान्वयः पञ्चास्यादि कां यथायोग्य मन्वयः आपंशीट क्तिौ जलपृथिव्योः स्नेहगंधावितिवत् ॥तथा वलिंगे विद्यमान द्वादशार्धषड्दल कमले वालमध्ये आकार उच्चारणार्थः वकारादिलकारांत युक्ते विद्यमानंयद्वर्णरूपंतन्नमामीत्यर्थः ॥ तथानाभौविद्यमाने दशदलकमलेड

१०

वासांते वालमध्ये डफ कठ सहिते कंठदेशेस्वराणां हंक्षं तत्त्वार्थयुक्तं
सकलदलगतं वर्णरूपं नमामि ॥ ५३ ॥

१०

फसहिते डकारादि फकारांत तत्र वर्णयुक्ते विद्यमानंवर्णरूपं नमामीत्यर्थः ॥तथा अकादित हृदये विद्यमाने द्वादशदले द्वादशदले कठ सहिते ककारा दिटकारांत द्वादशवर्णसहिते विद्यमानंयद्वर्णरूपंतन्नमामीत्यर्थः ॥ अयंभावः मूलाधारलिंगनाभिहृदयकंठे भ्रूमध्येषुचतुर्दलषड्दलदशद लद्वादशदलषोडशदलद्विदलालिकमलानि भावयित्वा तेषुकमलपत्रेषु आरक्तिरणेन ... वर्णान् भावयित्वा नमेदिति एवं सर्वं तत्र विदांस्व रूपं पत्रानिषट्कमलानि ... देवी प्रीता ... ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

821

तस्यमर्यादामाह ॥ किंचित्कालमिति ॥ एवंचयत्रिमयाम तृतीय मुहूर्त पर्यंतमित्यर्थः ॥ तदुक्तं वायुपुराणे ॥ रात्रेः पश्चिमयामे तु घटिका यद्वये वहि वेदाभ्यां द्विजः कुर्यात्सा वेलापाठरापिनीति ॥ योगीत्विति ॥ तस्यवेदपाठाभावात्पूर्वोक्तप्रथमाध्यायोक्तप्रकारेण ब्रह्मध्यानमेवत् घटिकाद्वयपर्यंतं कुर्यादित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अग्निमश्लोकोक्तप्रातःपदार्थं कथयति ॥ पंच पंचेति पंचपंचाशत् घटिकोत्तर मुषः कालः सप्तपंचाशत् घटिकोत्तर मरुणोदयसंज्ञकः कालश्चाष्टपंचाशत् घटिकायां प्रातःकालः शेषः सूर्योदय संज्ञकः काल इत्यर्थः ॥ ५ ॥ प्रातःपदार्थमुक्त्वा तस्मिन्कर्तव्य माह ॥ प्रातरिति ॥

किंचित्कालंततः कुर्यादिष्टदेवानुचिंतनं ॥ योगीतुपूर्वमार्गेण ब्रह्मध्यानं समाचरेत् ॥ ३ ॥ जीवब्रह्मैकतायेन जायतेतु निरंतरं ॥ जीवन्मुक्तश्च भवति तत्क्षणादेव नारद ॥ ४ ॥ पंच पंच उषःकालः सप्तपंचारुणोदयः ॥ अष्टपंच भवेत्प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः ॥ ५ ॥ प्रातरुत्थाय कुर्याद्विण्मूत्रं द्विजसत्तमः ॥ नैर्ऋत्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकं भुवः ॥ ६ ॥ विण्मूत्रेपिच कर्णस्थमाश्रमेप्रथमे द्विजः ॥ निवीतिं पृष्ठतः कुर्याद्वानप्रस्थगृहस्थयोः ॥ ७ ॥ कृत्वा यज्ञोपवीतं तु पृष्ठतः कंठलंबितं ॥ विण्मूत्रंतुगृही कुर्यात्कर्णस्थं प्रथमाश्रमी ॥ ८ ॥ अंतर्धाय तृणैर्भूमिं शिरः प्रावृत्य वाससा ॥ वाचं नियम्य यत्नेन ष्ठीवनश्वासवर्जितः ॥ ९ ॥ ॥

यः कुर्यात् नैर्ऋत्यां दिशि भुवः शरपतनस्थानात् इषुविक्षेपपरिमितमधिकं वा देशमतीत्य कुर्यादित्यर्थः ॥ इदं दूरदेशमात्रस्योपलक्षणं तथाच मनुः दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावसेचनमिति ॥ नैर्ऋत्यामित्युपलक्षणं दक्षिणस्यास्तथा [illegible] लक्षणां दिशं दक्षिणां परां वेति ॥ ६ ॥ प्रथमे आश्रमे ब्रह्मचर्याश्रमे कर्णस्थं यज्ञसूत्रं कुर्यादित्यर्थः ॥ निवीतिमिति ॥ यज्ञोपवीतं निवीतं [illegible] पूर्णः ॥ ७ ॥ तदेवरू [illegible] यति ॥ कृत्वा यज्ञोपवीतमिति ॥ यज्ञोपवीतं [illegible] निवीति रूपं ॥ गृहीति ॥ [illegible] ॥ ८ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 पुनश्चिद्दर्पणद्वारं तत्तसादेवीं कुंडलिनीं भावयेदित्याह ॥ प्रकाशमानां प्रथम [illegible] दं परस्त [illegible] सकारु [illegible] कुंडलिनी
पुनर्मूलाधारं प्रति प्रत्यागमने अमृतायमानाममृतलुलितां ब्रह्मरंध्रस्था मृतधारा लुलिता मित्यर्थः सुषुम्ना [illegible] सुषुम्नाया मनु संचरंतीं [illegible] भवनांकुंडलिनीं
नीं शरणं प्रपद्ये इत्यर्थः ५७ ॥ इत्थमात्मानं ध्यात्वा गुरुं ध्यायेदित्याह ॥ ततोनिजेति ॥ मानसैर्मनसा कल्पितैः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इति श्रीदेवी भागवत टि

१२ प्रकाशमानां प्रथमे प्रयाणे प्रति प्रयाणेप्यमृतायमानां ॥ अंतः पदव्या मनु संचरंतीमानंद रूपामब
लां प्रपद्ये ॥ ५७ ॥ ततोनिज ब्रह्मरंध्रे ध्यायेत्तं गुरु मीश्वरं ॥ उपचारैर्मानसैश्च पूजयेत्तं यथा
विधि ॥ ५८ ॥ स्तुवीतानेन मंत्रेण साधुको नियतात्मवान् ॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो म
हेश्वरः ॥ ५९ ॥ गुरुरेव परं ब्रह्म तस्मै श्री गुरवे नमः ॥ इति श्री देवी भागवते महापुराणे
एकादशस्कंधे प्रातः श्चिंतनं नाम प्रथमो ध्यायः ॥ १ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ आचार ही
नं न पुनंति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरंगैः ॥ छंदांसि नं मृत्युकाले त्यजंति नीडं श कुं
ता इव जातपक्षाः ॥ १ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय तत्सर्वं सम्यगाचरेत् ॥ रात्रेरंतिम यामं तु वेद १२
भ्यासं चरेद्बुधः ॥ २ ॥

लके एकादशस्कंधे प्रथमो ध्यायः ॥ १ ॥ व्यधिके श्चैव चत्वारिंशत्यर्थैस्तु ततः परं प्रातः कृत्योत्तरं सम्यक् शौचादि विधिरुच्यते ॥ तत्र प्रथमत आचारा
भावे सर्वं व्यर्थं भवतीत्याह ॥ आचारहीनमिति ॥ नीडं गृहं ॥ अस्मादाचारोवश्य माणोवश्यं कर्त्तव्य इत्यर्थः ॥ १ ॥ कस्मात्कालादारभ्य सदाचारः कर्त्तव्यस्तदाह ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते इति ॥ उत्थाय ततः प्रभृतिरित्यर्थः कोसौ ब्राह्मो मुहूर्तस्तत्राह ॥ रात्रेरंतिम यामइति ॥ चतुर्थयामे उत्थाय मुख प्रक्षालनादिकं कर्तव्यर्थात बोध्यं ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

822

मेतादि मृत्तिकाभावे आह ॥ अथवेति ॥ अग्नह्यमृत्तिका आह ॥ अन्तर्जलादिति ॥ १९ ॥ २० ॥ मूत्रशौच ज्ञानार्थमाह ॥ एकालिंगेइति ॥ एका एक वार
 मित्यर्थः ॥ तिस्रस्त्रिषां उभयोई स्तयोर्द्विवारं ॥ २१ ॥ वि[illegible]शौचे मृत्तिका विभागंस्पष्ट मेवाह ॥ विड् शौचे इति एकस्मिन्करे इत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥

अथवाथा यत्र देशे सैव ग्राह्या द्विजोत्तमैः ॥ अंतर्जलात् देवगृहाद्वल्मीकान्मूषकोत्करात् श्
१५ कृत शौचावशिष्टा च न ग्राह्याः सप्त मृत्तिकाः ॥ मूत्रान्तु द्विगुणं शौचे मैथुने त्रिगुणं स्मृतं ॥ २० ए
कालिंगे करे तिस्र उभयो र्मृतद्वयं स्मृतं ॥ मूत्रशौचं समाख्यातं शौचे तत् द्विगुणं स्मृतं ॥ २१ ॥
विट्शौचे लिंग[illegible]तु मद्यान्मृत्तिकाद्वयं ॥ पंचापाने दशैकस्मिन्नुभयो॰ सप्तमृत्तिकाः ॥ २२
एवं शौचं गृहस्[illegible]स्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः त्रिगुणं वानप्रस्थस्य यतीनां च चतुर्गुणं ॥ २३ ॥ वाम
पादं पुरस्कृत्य पश्चाद्दक्षिणमेव च ॥ प्रत्येकं च चतुर्वारं मृत्तिकां लापयेत्सुधीः ॥ २४ ॥ आर्द्राम
लकमानातु मृत्तिका शौचकर्मणि ॥ प्रत्येकं तु सदा ग्राह्या नातो न्यूना कदाचन ॥ २५ ॥ एतद्दिवा
स्या द्विड्शौचं तदर्धं निशि कीर्त्तितं ॥ आतुरस्य तदर्धं तु मार्गस्थस्य तदर्धकं ॥ २६ ॥ स्त्रीशूद्रा १५
णामशक्तानां बालानां शौचकर्मणि ॥ यथा गंधक्षयः स्यात्तु तथा कुर्यात्संख्यकं ॥ २७ ॥

व श्रा॰ जलं यथास्‌ंगुलीभिः पश्चाच्छौचेत् ॥ त्रि॰ ए
एकैकवारं ग्राह्यमृत्तिकायाः प्रमाणमाह ॥ आर्द्रामलकेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰सं॰११ पुनरपि दर्पणद्वदर्भीकेसर्पस्थानेन शाद्वले हरितस्तृणेन ॥१०॥ ससत्वेषु जीव सहितेषु गर्तेषु न पथिस्थितः लोक गंतव्य मार्गे स्थितो न कुर्यादित्यन्वय.....
पुनर्मूलाधारं स्वादि समये मौनमाह ॥ संध्ययोरिति ॥ जप्येजपकर्मणि ॥ ११ ॥ १२ ॥ तत्र शौच समये यं मंत्रः ॥ पठनीय इत्याह ॥ देवता ऋषय इति ॥
नीं शरणं

फालकृष्टेन च जलेन चितायां न पर्वते ॥ जीर्णदेवालये कुर्यान्न वल्मीकेन शाद्वले १० न सस
१४ त्वेषु गर्तेषु न गच्छन्न पथिस्थितः ॥ संध्ययोरुभयोर्जप्ये भोजने दंतधावने ॥ ११ ॥ पितृकार्ये च दै
वे च तथा मूत्रपुरीषयोः ॥ उत्सारे मैथुने वापि तथा वै गुरुसन्निधौ ॥ १२ ॥ यागे दाने ब्रह्म यज्ञे
द्विजो मौनं समाश्रयेत् ॥ देवता ऋषयः सर्वे पिशाचोरग राक्षसाः ॥ १३ ॥ इतो गच्छंतु भूतानि व
हिर्भूमिं करोम्यहं ॥ इति संप्रार्थ्य पश्चात्तु कुर्याच्छौचं यथाविधि १४ वाय्वग्नी विप्र मादित्यमा
पः पश्यंस्तथैव गाः ॥ न कदाचन कुर्वीत विण्मूत्रस्य विसर्जनं १५ उदङ्मुखो दिवा कुर्याद्रात्रौ च
दक्षिणामुखः ॥ ततश्चाच्छाद्य विण्मूत्रं लोष्ठपर्ण तृणादिभिः ॥ १६ ॥ गृहीतलिंग उत्थाय स
गच्छेद्द्वारि सन्निधौ ॥ पात्रे जलं गृहीत्वा तु गच्छेदन्यत्र चैव हि ॥ १७ ॥ गृहीत्वा मृत्तिकां कूलात्
छूतां ब्राह्मणसत्तमः ॥ रक्तां पीतां तथा कृष्णां गृण्हीयुश्चान्यवर्णकाः ॥ १८ ॥ ॥ ॥१४

॥१३॥ १४ ॥ तृणादिभिरित्यत्रादिना खर्परादिना ॥ सूर्यकिरणस्पर्शाभावार्थमाच्छादनं ॥१६॥ अन्यत्र जलदूरदेशे ॥ १७ ॥ अन्यवर्णा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यन्निषिद्ध दिने त्वेति ॥ तानि दिनान्यग्रे वक्ष्यति ३९ सविता भक्षितस्तस्य यो दंतानां काष्ठसंयोगं करोति ॥ तेनैव सूत्रेणान्वयः ॥ ५० ॥ द्विनान्याह
प्रतिपद्दर्शेति ॥ तथा च व्यासः ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषु नवम्यां चैव भारत ॥ दंतानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलमिति ॥ [illegible]
पानरादशमेषाः ॥ ५१ ॥ दंतधावनोत्तरमाचमनमाह ॥ कृत्वालमिति त्रिः पिबेत् एवादि त्रिनामभिः द्विर्विमृज्य वचनांतरतु [illegible]
यद्यपि वचनांतरात्सकृद्वारमेवोन्मार्जनं तथापि ओष्ठमार्जनस्यापि वचनांतरं प्राप्तं तेन तस्मिन्कृते सुखस्यादि [illegible] ॥

ब्रह्म प्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ अभावे दंतकाष्ठस्य प्रतिषिद्ध दिनेषु च ॥ ३९ ॥ अपां
द्वादश गंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनं ॥ सविता भक्षितस्तेन सकुलं तेन घातितं ॥ ५० ॥ प्रतिपद्
र्शषष्ठीषु नवम्येकादशी रवौ ॥ दंतानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलं ॥ ५१ ॥ कृत्वा
लं पादशौचं समलमथ जलं त्रिः पिबेत् द्विर्विमृज्य तर्जन्यांगुष्ठवत्या सजलमभिमृशेन्ना
सिकारंध्रयुग्मं ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यां नयनयुगयुतं कर्णयुग्मं कनिष्ठांगुष्ठाभ्यां नाभि
देशे हृदयमथ तलेनांगुलीभिः शिरांसि ॥ ५२ ॥

येणोयमुक्तिः ॥ अनंतरं तर्जन्यंगुष्ठवत्या तर्जन्यंगु १७
ष्ठ अनन्तरमंगुष्ठानामिकाभ्यां नयनयुगं पुत [illegible] नयनयुगं पूर्णयुगं ज्याभिमृशेत्स्पृशेत् मुक्तया तर्जन्या नासिकारंध्रयुग्मं स
जलं यथा स्यात् तथाभिमृशेत्स्पृशेदित्यर्थः अनंतरं कनिष्ठांगुष्ठाभ्यां नाभिदेशे स्पृशेत् अथ तलेन हस्ततलेन हृदयं स्पृशेत् ॥ अनंतरं सर्वाभि
रंगुलीभिः शिरांस्यभिमृशेदिति ॥ तथा च याज्ञवल्क्यः ॥ अंतर्जानु शुचौ देशे उपविष्ट उदङ्मुखः प्राग्वा ब्राह्मणतीर्थेन द्विजो नित्यमु
पस्पृशेत् ॥ त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेदिति ॥ ५२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गंधलेपनाशपर्यंतं मृत्तिकालायनमर्यादेत्यत्र मनुसंमतिमाह ॥ गंधलेपेति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रायश्चित्तमाह ॥ जलाद्दारइति ॥ त्रापन

११ गंधलेपक्षयो यावत्तावच्छौचं विधीयते ॥ सर्वेषामेव वर्णानामित्याह भगवान्मनुः ॥ २८ ॥ वाम
हस्तेन शौचं तु कुर्याद्वै दक्षिणेन न ॥ नाभेरधो वामहस्तो नाभेरूर्ध्वं तु दक्षिणः ॥ २९ ॥ शौचकर्म
२६ णि विज्ञेयो नान्यथा द्विजपुंगवैः ॥ जलपात्रं न गृह्णीयाद्विण्मूत्रोत्सर्जने बुधः ॥ ३० ॥ गृह्णीया
द्यदि मोहेन प्रायश्चित्तं चरेत्ततः ॥ मोहाद्वाप्यथ वालस्यान्न कुर्याच्छौचमात्मनः ॥ ३१ ॥ जलाद्दा
रस्त्रिरात्रं स्यात्ततो गायत्र्या शुध्यति ॥ देशकालद्रव्यशक्तिस्वोपपत्तीश्च सर्वशः ॥ ३२ ॥ ज्ञा
त्वा शौचं प्रकर्तव्यमालस्यं नात्र धारयेत् ॥ पुरीषोत्सर्जने कुर्याद्दूरं दूरान्द्वादशैव तु ॥ ३३ ॥ चतु
र्थौ मूत्रविक्षेपे नातीन्मूनान्कदाचन ॥ अधोमुखं नरः कृत्वा त्यजेत्तद्वा मलं शनैः ॥ ३४ ॥
ज्ञात्वेयं च ततः कुर्याद्दंतधावनमादरात् ॥ कंटकीक्षीरवृक्षोत्थं द्वादशांगुलमात्रकं ॥ ३५ ॥
कनिष्ठिकाग्रवत्स्थूलं पूर्वार्धे कृतकूर्चकं ॥ करंजोदुंबरौ चूतः कदंबो लोध्रचंपकौ ॥ ३६ ॥ बद
रीति द्रुमाश्चैते प्रोक्ता दंतप्रधावने ॥ अन्नाद्याय व्यूहध्वं सोमो राजायमागमत् ॥ ३७ ॥ २६
स मे मुखं प्रक्षाल्यते यशसा च भगेन च ॥ आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजां पशुवसूनि च ॥ ३८ ॥

गायत्र्याः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ क्षीरवृक्षाः अश्वत्थोदुंबरप्लक्षन्यग्रोधाः ॥ ३५ ॥ पूर्वार्धे अग्रभागे पाषाणेन कूर्चितं कृत्वाग्राह्य
मित्यर्थः ॥ ३६ ॥ दंतधावने मंत्रमाह ॥ अन्नाद्यायेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्नानादिविधेर्बहुत्वाद्धोमकालस्याल्पत्वात्तादृशस्नानविधिं कृत्वा संध्यादिविधिं कुर्वतो होमकालो नैव मिलति तस्मात्प्रातःकाले तादृश
विधिना स्नानं नैव कर्तव्यं किंतु संक्षेपेण स्नानविधिस्तु मंत्राद्युक्तः स्नाने चरितार्थ इत्याह ॥ अल्पत्वादिति ९ ॥ किंतु सामान्यस्नानोत्तरं मंत्रादृशा
प्राणायामेनैव स्नानविधिफल मापाद्येत्याह गायत्र्यास्त्विति १० संयुक्तां पठेदिति शेषः ॥ ११ ॥ वायुं प्राणवायुं वायौ पाने वायौ जपेद्

४९ द्वादशाहमनोऽहिनः सन्द्विजः शूद्रत्वमाप्नुयात् ॥ अल्पत्वाद्धोमकालस्य बहुत्वात्स्नानक
र्मणः ॥ ९ ॥ प्रातर्न स्नुतया स्नायात् होमकाले विगर्हितः ॥ गायत्र्यास्तु परं नास्ति इह लोके पर
त्र च १० गायंतं त्रायते यस्माद्गायत्रीत्यभिधीयते ॥ प्रणवेन तु संयुक्तां व्याहृतित्रयसंपुतां ॥ ११ ॥
वायुं वायौ जपेद्विप्रः प्राणसंयममन्त्रयात् ॥ ब्राह्मणः श्रुतिसंपन्नः स्वधर्मनिरतः सदा १२
स वैदिकं जपेन्मंत्रं लौकिकं न कदाचन ॥ गोशृंगे सर्षपो यावत्तावद्येषां न संस्थिरः १३ न ता
रयेत्तु भौ पक्षौ पितॄनेकोत्तरं शतं ॥ सगर्भो जपसंयुक्तः अगर्भो ध्यानमात्रकः ॥ १४ ॥

गोशृंगे इति

र्थी कुर्यात्प्राणापानौ समौ कुर्यादित्यर्थः प्राणायामादिसमये ब्राह्मणो वैदिकमंत्रमेव जपेदित्याह ॥ ब्राह्मण इति ॥ १२ ॥ प्राणायामेन वायो
रस्थिरकरणे दोषमाह ॥ गोशृंगे यावत्सर्षपस्तिष्ठति तावदपि येषां प्राणायामेन वायुः स्थिरो नेत्यर्थः ॥ तेन तारयंतीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ स
गर्भादिविधमाह ॥ सगर्भेति ॥ १४ ॥

४९

८२४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ संध्याद्यभिधानाय स्नानादिविधि पूर्वकं रुद्राक्षधारणस्यापि महिमातीव कथ्यते ॥ आचमनो
त्तरं शिखाबंधमाह ॥ स्मृत्वेति ॥ ओंकारयुक्तां गायत्रीमित्यर्थः ॥ तदुक्तं वायुपुराणे ॥ ओंकारयुक्तगायत्रीं समुच्चार्य ततो द्विजः ॥ शिखाबंधं प्रकुर्वीत येन सा द्विजबंध

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ स्मृ
१८ त्वा चोंकारगायत्रीं निबध्नीयाच्छिखां तथा ॥ पुनराचम्य हृदयं बाहू स्कंधौ च संस्पृशेत् ॥ १ ॥
क्षुते निष्ठीवने चैव दंतोच्छिष्टे तथानृते ॥ पतितानां च संभाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ २ ॥
अग्निरापश्च वेदाश्च सोमः सूर्योऽनिलस्तथा ॥ सर्वे नारद विप्रस्य कर्णे तिष्ठंति दक्षिणे ॥ ३ ॥
ततस्तु गत्वा नद्यादौ प्रातःस्नानं विशोधनं ॥ समाचरेन्मुनिश्रेष्ठ देहसंशुद्धिहेतवे ॥ ४ ॥ अ
त्यंतमलिनो देहो नवच्छिद्रैर्मलं वहन् ॥ सदा स्यात्तच्छोधनाय प्रातःस्नानं विधीयते ॥ ५ ॥ अ
गम्यागमनात्पापं यच्च पापं प्रतिग्रहात् ॥ रहस्याचरितं पापं मुच्यते स्नानकर्मणा ॥ ६ ॥ अ
स्नातस्य क्रियाः सर्वा भवंति विफला यतः ॥ तस्मात्प्रातश्चरेत्स्नानं नित्यमेव दिने दिने ॥ ७ ॥ १८
दर्भयुक्तश्चरेत्स्नानं तथा संध्याभिवंदनं ॥ सप्ताहं प्रातरस्नायी संध्याहीनस्त्रिभिर्दिनैः ॥ ८ ॥

नमिति ॥ शिखाबंधनोत्तरं पुनराचमनमाह ॥ पुनराचम्येति ॥ १ ॥ प्रसंगात्क्षुताद्याचमनमाह ॥ क्षुते निष्ठीवन इति ॥ २ ॥ दक्षिणकर्णस्पर्शे हेतु
माह ॥ अग्निराप इति ॥ ३ ॥ अनंतरं स्नानमाह ॥ ततस्त्विति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२१॥२२॥ नान्यवर्णानामिति॥ अत्र द्विजशब्देन ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यास्तेषां मंत्रतो धारणं शूद्रादीनां तु मंत्रं विना धारणं किं तु मंत्रक मेवेत्यर्थः॥२३॥२४॥

११ रुद्राक्षं पञ्चिकायां तत्तारतत्व मिति स्मरेत्॥ कर्णयो रुभयोर्ब्रह्म न्देवं देवीं च भावयेत् ॥२१॥ यज्ञोप
वीते वेदांश्च तथा हस्ते दिशः स्मरेत्॥ कंठे सरस्वतीं देवीं पावकं चापि भावयेत्॥२२॥ सर्वाश्रमाणां
वर्णानां रुद्राक्षाणां च धारणं॥ कर्त्तव्यं मंत्रतः प्रोक्तं द्विजानां नान्य वर्णिनां ॥२३॥ रुद्राक्षधारणा
२१ द्रुद्रो भवत्येव न संशयः॥ पश्यन्नपि निषिद्धांश्च तथा शृण्वन्नपि स्मरन् ॥२४॥ जिघ्रन्नपि तथा
श्नन्मलपन्नपि संततं॥ कुर्वन्नपि सदा गच्छन्वि सृजन्नपि मानवः २५ रुद्राक्षधारणादेव सर्व
पापैर्न लिप्यते॥ अनेन भुक्तं देवेन भुक्तं यत्तु तथा भवेत् ॥२६॥ पीतं रुद्रेण तत्पीतं घ्रातं घ्रातं शि
वेन तत्॥ रुद्राक्षधारणे लज्जा येषामस्ति महामुने॥ २७॥ तेषां नास्ति विनिर्मोक्षः संसाराज्ज
न्मकोटिभिः॥ रुद्राक्षधारणं दृष्ट्वा परिवादं करोति यः॥ २८॥ उत्पत्तौ तस्य सांकर्य मस्त्येवेति वि
निश्चयः॥ रुद्राक्षधारणादेव रुद्रो रुद्रत्व माप्नुयात्॥२९॥ मुनयः सत्य संकल्पा ब्रह्मा ब्रह्मत्व मा
गतः॥ रुद्राक्षधारणाच्छ्रेष्ठं न किंचिदपि विद्यते॥३०॥ रुद्राक्षधारिणे भक्त्या वस्त्रं धान्यं ददाति
यः सर्व पापविनिर्मुक्तः शिवलोकं स गच्छति॥३१॥ रुद्राक्षधारिणं श्राद्धे भोजयेत विमोदितः॥ पितृलो २१
कमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा॥३२॥ रुद्राक्षधारिणः पादौ प्रक्षाल्याद्भिः पिबेन्नरः॥ सर्वपापवि
निर्मुक्तः शिवलोके महीपते॥ ३३॥ ॥२५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥

825

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्नानांगतर्पणार्थमिति ॥ तथाच कात्यायनिः ॥ देवर्षिपितृणां चैव एकद्वित्रिक्रमेण च जले दद्याज्जलं चात्र असंस्कृतांस्तरं तर्पयति असंस्कृतानां मृतानामित्यर्थः ॥ अ
संस्कृतप्रमीतानामेकमेव तरे क्षेपादितिवी आपनोक्तेः ॥ अत्र पितृशब्देन सर्वपितरस्तदुक्तं हे माद्रौ ब्रह्मवैवर्ते नाभिमात्रे जले स्थित्वा कुर्यात्स्नानांगतर्पणं देवान् ऋषी

२० स्नानांगतर्पणं कृत्वा देवर्षिपितृतोषकं ॥ शुद्धे वस्त्रे परीधाय जलाद्दहिरुपागतः ॥ १५ ॥ विभू
तिधारणं कार्यं रुद्राक्षाणां च धारणं ॥ कर्मयोगेन कर्तव्यं सर्वदा जपसाधकैः ॥ १६ ॥
रुद्राक्षान्कंठदेशे दशनपरिमितान्मस्तके विंशती द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे करयुगलकृते
द्वादशद्वादशैव बाह्वोरिंदोः कलाभिर्नयनयुगकृते त्वेकमेकं शिखायां वक्षस्यष्टाधिकं यः
कलयति शतकं स स्वयं नीलकंठः ॥ १७ ॥ बध्वा स्वर्णेन रुद्राक्षं रजतेनाथवा मुने ॥ शि
खायां धारयेन्नित्यं कर्णयोर्वा समाहितः ॥ १८ ॥ यज्ञोपवीते हस्ते वा कंठे तुंदे यथा नरः
॥ श्रीमत्संहृतेरेव भगवेन तथापि वा ॥ १९ ॥ निर्व्याजभक्त्या मेधावी रुद्राक्षं धारयेन्मुदा
॥ रुद्राक्षधारणं साक्षाच्छिवज्ञानस्य साधनं ॥ २० ॥ २०

न पितृगणांश्च पितृभार्यापि तर्पयेत् स्नानांगतर्पणं कृत्वा पश्चात् जलमाहरेदिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ दशनपरिमितान्द्वात्रिंशत्संख्यकान् विंशतीद्वे विंशतिद्वयं चत्वा
रिंशदित्यर्थः ॥ द्विंशतीत्यकपाठः द्विंशतीः चत्वारिंशदित्यर्थः ॥ करयुगलकृते करयुगार्थं द्वादशद्वादशैवैकैकहस्ते द्वादशद्वादशेत्यर्थः ॥ इंदोः कलाभिः षोडशसंख्याभिरित्यर्थः ॥ एक
कंठे नयस्त्रिंशच्छिखायामेक मित्यर्थः ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ स्कं॰ ॥७॥८॥ कंपिता अनेकवर्षपर्यंतः ॥ अत एवाग्रे रुद्रो मिश्र इति वक्ष्यति ॥ - ॥ १०॥ ब्राह्म उच्यते तपाचस ब्राह्मणैर्धार्यं इत्यर्थः ॥१

२१ दिव्यवर्षसहस्रंतु चक्षुरुन्मीलितं मया ॥ पश्चान्ममाकुलाक्षिभ्यः पतिता जलबिंदवः ॥ ७ ॥ तत्राश्रु

बिंदुतो जाता महारुद्राक्षवृक्षकाः ॥ मम आज्ञया महासेन सर्वेषां हितकाम्यया ॥ ८ ॥ बभूवुस्तेच रुद्रा

क्षा अष्टत्रिंशत्प्रभेदतः ॥ सूर्यनेत्रसमुद्भूताः कपिला द्वादशस्मृताः ॥ ९ ॥ सोमनेत्रोत्थिताः श्वेता

२३ स्ते षोडशविधाः क्रमात् ॥ वन्हिनेत्रोद्भवाः कृष्णा दशभेदा भवंतिहि ॥ १० ॥ श्वेतवर्णश्च रुद्रा

क्षो जातितो ब्राह्म उच्यते ॥ क्षात्रो रक्तस्तथा मिश्रो वैश्यः कृष्णास्तु शूद्रकः ॥ ११ ॥ एकवक्त्रः शि

वः साक्षात् ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ द्विवक्त्रो देवदेवेशः स्याद्द्विविधं नाशयेदघं ॥ १२ ॥ त्रिवक्त्रस्त्वन

लः साक्षात् स्त्रीहत्यां दहति क्षणात् ॥ चतुर्वक्त्रः स्वयं ब्रह्मा नरहत्यां व्यपोहति ॥ १३ ॥ पंचवक्त्रः स्व

यं रुद्रः कालाग्निर्नाम नामतः ॥ अभक्ष्यभक्षणोद्भूतैरगम्यागमनोद्भवैः ॥ १४ ॥ मुच्यते सर्वपापैः

स्तु पंचवक्त्रस्य धारणात् ॥ षट्वक्त्रः कार्तिकेयस्तु सधार्यो दक्षिणे करे ॥ १५ ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पा

पैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ सप्तवक्त्रो महाभागो ह्यनंगो नाम नामतः ॥ १६ ॥ तद्धारणान्मुच्यते हि स्वर्णस्ते- २३

यादिपातकैः ॥ अष्टवक्त्रो महासेन साक्षाद्देवो विनायकः ॥ १७ ॥ अन्नकूटं तूलकूटं स्वर्णकूटं तथैव

च ॥ दुष्टान्वयस्त्रियं वाथ संस्पृशंश्च गुरुस्त्रियं ॥ १८ ॥ एवमादीनि पापानि हंति सर्वाणि धारणात् ॥

वस्तु तत्र ॥ १९ ॥ एकवक्त्रादि रुद्राक्षाणां तत्तद्देवतारूपत्वमाह ॥ एकवक्त्र इति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ३४॥३५॥३६॥३७॥इति श्रीदेवीभागवते तिलकं एकादशस्कंधे तृतीयोध्यायः॥३॥ चत्वारिंशदध्यायोक्तेरुद्राक्षोत्पत्तिपूर्वकं रुद्राक्षाणां बहुवि

११ हारं वा कटकं वापि सुवर्णं वा द्विजोत्तमः॥ रुद्राक्षसहितं भक्त्या धारयन् रुद्रतामियात्॥ ३४॥ रुद्राक्षं के
वलं वापि यत्र कुत्र महामते॥ समंत्रकं वा घेण रहितं भाववर्जितं ३५ यो वा को वा नरो भक्त्या धा
रयेल्लज्जयापि वा॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सम्यग्ज्ञानमवाप्नुयात्॥ ३६॥ अहो रुद्राक्षमाहात्म्यं मया
२२ वक्तुं न शक्यते॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्याद्रुद्राक्षधारणं॥ ३७॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एका
दशस्कंधे सदाचारनिर्णये तृतीयोध्यायः॥३॥ नारद उवाच॥ एवंभूतानुभावोयं रुद्राक्षो भवतानघ
॥ वर्णितो महता मूल्यः कारणं तत्र किं वद॥ १॥ एवमेव परा पृष्टो भगवान् गिरिशः प्र
भुः॥ षण्मुखेनच रुद्रस्तं प्रहृवाच शृणुष्व तत्॥ २॥ ईश्वर उवाच॥ शृणु षण्मुख तत्त्वेन क
थयामि समासतः॥ त्रिपुरो नाम दैत्यस्तु पुरासीत्सर्वदुर्जयः॥ ३॥ हतास्तेन सुराः सर्वे ब्र
ह्मविष्ण्वादिदेवताः॥ तैः सर्वैः कथिते तस्मिन् तदाहं त्रिपुरं प्रति॥ ४॥ अचिंतयं म
हाशास्त्रमघोराख्यं मनोहरं॥ सर्वदेवमयं दिव्यं ज्वलंतं घोररूपि यत्॥ ५॥ त्रिपुर २२
स्य वधार्थाय देवानां तारणाय च॥ सर्वविघ्नोपशमनमघोरास्त्रमचिंतयं॥ ६॥
नारद उवाच
धं नारीन सम्पूर्ण पं॥ रुद्राक्षमहिमानं श्रुत्वा नारद पृच्छति॥ नारद उवाच॥ एवंभूतेति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

...॥३४॥रुद्राक्षधारणं पूर्वापेक्षया पक्षांतरमाह ॥रुद्राक्ष एकः शिरसीति ३६ एते च पक्षाः शिवपुराणे प्रसिद्धाः प्रयोजनाभावात्तद्वचनानि नो
२१ ...द्धृतानि ३७॥ ३८॥ ३९ ॥इतिश्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे चतुर्थोध्यायः॥४॥ षड्विंशद्भिरध्यायश्लोकैः जपमालाविधानं सम्यगुक्तमाशु

...ध्यानिना च कार्या विचारणा ॥मातरं पितरं चैव भ्रातरं वा निहंति यः॥३३॥ मुच्यते सर्व
पेभ्यो धारणात्तस्य षण्मुख ॥चतुर्दशास्यो रुद्राक्षो यदि लभ्येत पुत्रक ॥३४॥धारयेत्सततं
३५ मूर्ध्नि तस्य पिंडः शिवस्य तु ॥किं मुने बहुनोक्तेन वर्णनेन पुनः पुनः।३५॥ पूज्यते सततं देवैः
प्राप्यते च परा गतिः॥रुद्राक्ष एकः शिरसा धार्यो भक्त्या द्विजोत्तमैः॥३६॥षड्विंशद्भिः शिरो माला
पंचाशद्धृदये न तु ॥कलाक्षैर्बाहुवलये अर्काक्षैर्मणिबंधनं॥३७॥ अष्टोत्तरशतेनापि पंचाश
द्भिः षडानन ॥ अथवा सप्तविंशत्या कृत्वा रुद्राक्षमालिकां ॥ ३८॥ धारणाद्वा जपाद्वापि ह्यनंतं फ
लमश्नुते ॥ अष्टोत्तरशतैर्माला रुद्राक्षैर्धार्यते यदि ॥ ३९ ॥ क्षणे क्षणेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति
षण्मुख ॥त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य शिवलोके महीयते ॥ ४०॥ इतिश्री देवीभागवते महापुराणे
एकादशस्कंधे सदाचारनिर्णये चतुर्थोध्यायः॥ ४ ॥ईश्वर उवाच॥ लक्षणं जपमालायाः शृणु ३५
वक्ष्यामि षण्मुख ॥रुद्राक्षस्य मुखं ब्रह्मा बिंदू रुद्र इतीरितः १ विष्णुः पुच्छं भवेच्चैव भोगमोक्षफल
प्रदं ॥पंचविंशतिभिश्चाक्षैः पंचवक्त्रैः सकंटकैः २ रक्तवर्णैः सितैर्मिश्रैः कृतरंध्रविवर्जितैः॥ अ
क्षसूत्रं प्रकर्त्तव्यं गोपुच्छवलया कृति ॥३॥ ना रुद्राक्षाणां तु नहि मोच्यते॥ जपमालालक्षणमाह ॥ लक्षणमिति रुद्रा

827

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

क्षेमाननी पुरे वा नाह ॥ रुद्राक्षस्येति १ पंचविंशतिमणिमालापक्ष
मोक्षः पर्चविंशतिभोरिति २ बिंदुभिस्तैः ग्रथितैः॥ ३॥

११ विघ्नास्तस्य प्रणश्यंति याति चांते परं पदं ॥१९॥ भवंत्येते गुणाः सर्वेऽस्याष्टवक्त्रस्य धारणात् ॥ नव
वक्त्रो भैरवस्तु धारयेद्वामबाहुके ॥२०॥ भुक्तिमुक्तिप्रदः प्रोक्तो ममतुल्यबलो भवेत् ॥ भ्रूणहत्यास
हस्राणि ब्रह्महत्याशतानि च ॥२१॥ सद्यः प्रलयमायांति नववक्त्रस्य धारणात् ॥ दशवक्त्रस्तु
२५ देवेशः साक्षाद्देवो जनार्दनः ॥२२॥ ग्रहाश्चैव पिशाचाश्च वेताला ब्रह्मराक्षसाः ॥ पन्नगाश्चोपश
म्यंति दशवक्त्रस्य धारणात् २३॥ वक्त्रैकादशरुद्राक्षो रुद्रैकादशकं स्मृतं ॥ शिखायां धारये
द्यो वै तस्य पुण्यफलं शृणु ॥२४॥ अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ गवां शतसहस्रस्य
सम्यग्दत्तस्य यत्फलं ॥२५॥ तत्फलं लभते शीघ्रं वक्त्रैकादशधारणात् ॥ द्वादशास्यस्य रुद्राक्ष
स्यैव कर्णेतु धारणात् ॥ २६॥ आदित्यास्तोषिता नित्यं द्वादशास्ये व्यवस्थिताः ॥ गोमेधे चाश्वमेधे च य
त्फलं तदवाप्नुयात् ॥२७॥ शृंगिणां शस्त्रिणां चैव व्याघ्रादीनां भयं नहि ॥ न च व्याधिभयं तस्य नैव चाधिः
प्रकीर्त्तितः ॥२८॥ न च किंचिद्भयं तस्य न च व्याधिः प्रवर्त्तते ॥ न कुतश्चिद्भयं तस्य सुखी चैवेश्वरो भवेत् ॥२९
हस्तिश्च मृगमार्जारसर्पमूषकदर्दुरान् ॥ खरांश्च श्वशृंगालांश्च हत्वा बहुविधानपि ॥३०॥ मु २५
च्यते नात्र संदेहो वक्त्रद्वादशधारणात् ॥ वक्त्रत्रयोदशो वत्स रुद्राक्षो यदि लभ्यते ॥ ३१॥ कार्त्तिके
य समो ज्ञेयः सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ रसो रसायनं चैव तस्य सर्वं प्रसिध्यति ॥ ३२ ॥ तस्यैव सर्वभो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१६।१७।१८।१९।२० भागवतोत्तमाः॥ भगवतः शिवस्य भक्तेषूत्तमाः २१।२२ मूलरूपिणो मूलपुरुषाः २३।२४ विमुक्तिदे रुद्राक्षधारणे इति शेषः २५ जाबालिर्जाबाला

नाशुचिर्धारयेदक्षं सदा भक्त्यैव धारयेत्॥ रुद्राक्षतरुसंभूतवातोस्पृष्टतृणान्यपि॥ १६॥ पुण्यलोकं
गमिष्यंति पुनरावृत्तिदुर्लभं॥ रुद्राक्षं धारयन्पापं कुर्वन्नपि च मानवः॥ सर्वं तरति पाप्मानं जाबा
लश्रुतिराह हि॥ पशवोऽपि हि रुद्राक्षधारणाद्यांति रुद्रतां॥ १८॥ किमु ये धारयंति स्म नरा रुद्राक्षमा
लिकां॥ रुद्राक्षः शिरसा येको धार्यो रुद्रपरैः सदा॥ १९॥ ध्वंसनं सर्वदुःखानां सर्वपापविमोचनं॥
आहरंति च नामानि ये शंभोः परमात्मनः॥ २०॥ रुद्राक्षालंकृता ये च ते वै भागवतोत्तमाः॥ रुद्राक्षधार
णं कार्यं सर्वश्रेयोर्थिभिर्नृभिः॥ २१॥ कर्णे पार्श्वे शिखायां च कंठे हस्ते तथोदरे॥ महादेवश्च विष्णुश्च ब्रह्मा ते
षां विभूतयः २२ देवाश्चान्ये नगा भक्त्या खलु रुद्राक्षधारिणः॥ गोत्रर्षयश्च सर्वेषां कूटस्थमूलरूपिणः
२३ तेषां वंशप्रसूताश्च मनुष्याः सकला अपि॥ श्रौतधर्मपराः मुख्याः खलु रुद्राक्षधारिणः २४ श्र
द्धा न जायते साक्षाद्वेदसिद्धे विमुक्तिदे॥ बहूनां जन्मनामंते महादेवप्रसादतः २५ रुद्राक्षधारणेयां
च्छा स्वभावादेव जायते॥ रुद्राक्षस्य तु माहात्म्यं जाबालैः सादरेण तु २६ पठ्यते मुनिभिः सर्वमेवाप्युत्तये
मच रुद्राक्षस्य फलं चैव त्रिषु लोकेषु विश्रुतं॥ २७ फलस्य दर्शने पुण्यं स्पर्शात्कोटिगुणं भवेत्॥ शतको
टिगुणं पुण्यं धारणाल्लभते नरः २८ लक्षकोटिसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च॥ जपाच्च लभते नित्यं
नात्र कार्या विचारणा २९ हस्ते चोरसि कंठे च कर्णयोर्मस्तके तथा॥ रुद्राक्षं धारयेद्यस्तु स रुद्रो नात्र संशयः ३०

प्राज्ञैर्भिः २६।२७ फलसेति॥ रुद्राक्षफलस्येत्यर्थः॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१ ॥*॥ ३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

४२८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गोपुच्छलक्षणमाह ॥ वक्रंवक्त्रेणेति ॥ नागपाशकं ग्रंथिरूपं ४ ॥ ५ ॥ शिवांभसा शुद्धजलेन ॥ प्रक्षाल्येति छेदः ॥ शिवास्त्रेति ॥ शिवमंत्रषडंगेषोस्त्रमंत्रस्ते नेत्यर्थः ॥ कवचेनेति ॥ कवचमंत्रोऽहमिति ॥ अवगुंठयेदेकत्र कुर्यात् ६ ॥ मूलमंत्रंजप्यमंत्रं ॥ इदमनुष्ठानंस्वयंकुर्यात्पूर्ववद्यथा कारयेद्वागुरुहस्तेनेत्यर्थात्

वक्त्रंवक्त्रेणसंयोज्यपुच्छं पुच्छेनयोजयेत् ॥ मेरुमूर्ध्वमुखंकुर्यात्तदूर्ध्वं नागपाशकं ४ एवंसंग्रं
थितां मालां मंत्रसिद्धप्रदायिनीं ॥ प्रक्षाल्य गंधतोयेन पंचगव्येनचोपरि ५ ततःशिवांभसा
२६ क्षाल्यतोमंत्रगणान्न्यसेत् ॥ स्पृष्ट्वा शिवास्त्रमंत्रेण कवचेनावगुंठयेत् ६ मूलमंत्रंन्यसेत्पश्चात्पू
र्ववत्कारयेत्तथा ॥ सद्योजातादिभिःप्रोक्ष्यपावयेदष्टोत्तरंशतं ॥ ७ ॥ मूलमंत्रंसमुच्चार्यशुद्धभू
मौनिधायच ॥ तस्योपरिन्यसेत्सांवंशिवंपरमकारणं ॥ ८ ॥ प्रतिष्ठिताभवेन्मालासर्वकामफलप्र
दा ॥ यस्यदेवस्ययोमंत्रस्तांतेनैवाभिपूजयेत् ॥ ९ ॥ मूर्ध्निकंठेयवाकर्णेन्यसेद्वाजपमालिकां ॥ रुद्रा
क्षमालयाचैवंजप्तव्यंनियतात्मना ॥ १० ॥ कंठेमूर्ध्निहृदिप्रातेकर्णेबाहुयुगेयवा ॥ रुद्राक्षधारणं
नित्यंभक्त्यापरमयामुतः ॥ ११ ॥ किमत्रबहुनोक्तेनवर्णनेनपुनःपुनः ॥ रुद्राक्षधारणंनित्यंत
स्मादेतत्प्रशस्यते ॥ १२ ॥ स्नानेदानेजपेहोमेवैश्वदेवेसुरार्चने ॥ प्रायश्चित्तेतथाश्राद्धेदीक्षा २६
कालेविशेषतः ॥ १३ ॥ अरुद्राक्षधरोभूत्वायत्किंचित्कर्मवैदिकं ॥ कुर्वन्विप्रस्तुमोहेननरके
पततिध्रुवं ॥ १४ ॥ रुद्राक्षंधारयेन्मूर्ध्निकंठेसूत्रेकरेयवा ॥ सुवर्णमणिसंभिन्नंशुद्धंनान्यैर्धृतंशिवं

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ई.आ.स्वं. ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भक्तिवर्जितः सोपी त्यर्थः ॥ १९ ॥ २२ ॥

११ खादन्मांसं पिबन्मद्यं संगच्छन्नंत्यजानपि ॥ पातकेभ्यो विमुच्येत रुद्राक्षे शिरसि स्थिते ॥ ८ ॥ सर्वयज्ञ-
तपोदानवेदाभ्यासैश्च यत्फलं ॥ तत्फलं लभते सद्यो रुद्राक्षस्य तु धारणात् ९ वेदैश्चतुर्भिर्यत्पुण्यं पुरा-
णपठनेन च ॥ यत्तीर्थसेवनेनैव सर्वविद्यादिभिस्तथा ॥ १० ॥ तत्पुण्यं लभते सद्यो रुद्राक्षस्य तु धारणात्
प्रयाणकाले रुद्राक्षं बंधयित्वा म्रियेद्यपि ॥ ११ ॥ स रुद्रत्वमवाप्नोति पुनर्जन्म न विद्यते ॥ रुद्राक्षं धारये
३९ त्कंठे बाह्वोर्वा म्रियते यदि १२ कुलैकविंशमुत्तार्य रुद्रलोके वसेन्नरः ॥ ब्राह्मणो वापि चांडालो निर्गुणः
सगुणोपि च १३ भस्मरुद्राक्षधारी यः स देवत्वं शिवं व्रजेत् ॥ शुचिर्वाप्यशुचिर्वापि तथाभक्ष्यस्य भक्ष-
कः १४ म्लेच्छो वाप्यथ चांडालो युतो वा सर्वपातकैः ॥ रुद्राक्षधारणादेव स रुद्रो नात्र संशयः ॥ १५ ॥
शिरसा धारिते कोटिः कर्णयोर्दश कोटयः ॥ शतकोटिर्गले बध्वा मूर्ध्नि कोटिसहस्रकं ॥ १६ ॥ अयुतं
चोपवीते तु लक्षकोटिर्भुजे स्थिता ॥ मणिबंधे तु रुद्राक्षो मोक्षसाधनकः परः ॥ १७ ॥ रुद्राक्षधारको
भूत्वा यः किंचित्कर्म वैदिकं ॥ कुर्वन्विप्रः सदा भक्त्या महदाप्नोति तत्फलं ॥ १८ ॥ रुद्राक्षमालिकां कंठे
धारयेद्भक्तिवर्जितः ॥ पापकर्मा तु यो नित्यं स मुक्तः सर्वबंधनात् ॥ १९ ॥ रुद्राक्षार्पितचेता यो रुद्राक्षस्ते २९
न वै धृतः ॥ असौ माहेश्वरो लोके नमस्यः सतु लिंगवत् ॥ २० ॥ अविद्यो वा सविद्यो वा रुद्राक्षस्य तु
धारणात् ॥ शिवलोकं प्रपद्येत कीकटे गर्दभो यथा ॥ २१ ॥ ॥ ॥

हरे ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अवध्यः सर्वभूतानां रुद्रवद्विचरेद्भुवि ॥ सुराणामसुराणांच वंदनीयो यथा शिवः ३१ रुद्राक्षधारी सततं वं
दनीयस्तथा नरैः ॥ उच्छिष्टो वा विकर्मस्थो युक्तो वा सर्वपातकैः ३२ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्राक्षस्य तु धा
रणात् ॥ कंठे रुद्राक्षमाबध्य श्वापि वा म्रियते यदि ३३ सोपि मुक्तिमवाप्नोति किं पुनर्मानुषोपि सः ॥
जपध्यानविहीनोपि रुद्राक्षं यदि धारयेत् ३४ सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिं ॥ एकं वापि हि
२८ रुद्राक्षं कृत्वा यत्नेन धारयेत् ३५ कुलैकविंशति मुत्थ्यत्य रुद्रलोके महीयते ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रुद्रा
क्षस्य पुनर्विधिं ॥ ३६ ॥ इति श्री देवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे सदाचारनिर्णये पंचमोध्यायः ५
ईश्वर उवाच ॥ महासेन कुशग्रंथि पुत्रजीवादयः परे ॥ रुद्राक्षस्य तु नैकोपि कलामर्हति षोडशीं १ पुरुषा
णां यथा विष्णुर्ग्रहाणां च यथा रविः ॥ नदीनां तु यथा गंगा मुनीनां कश्यपो यथा २ उच्चैःश्रवा यथा
श्वानां देवानामीश्वरो यथा ॥ देवीनां तु यथा गौरी तद्वच्छ्रेष्ठमिदं भवेत् ३ नातः परतरं स्तोत्रं नातः पर
तरं व्रतं ॥ अक्षय्येषु च दानेषु रुद्राक्षस्तु विशिष्यते ४ शिवभक्ताय शांताय दद्याद्रुद्राक्षमुत्तमं ॥ तस्य पु
ण्यफलस्यांतं न चाहं वक्तुमुत्सहे ५ धृतरुद्राक्षकंठाय यस्त्वन्नं संप्रयच्छति ॥ त्रिः सप्तकुलमुत्थृत्य २९
रुद्रलोकं स गच्छति ६ यस्य भाले विभूतिर्न नांगे रुद्राक्षधारणं ॥ न शंभोर्भवने पूजा स विप्रः श्व
पचाधमः ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सुधिषणनाम्नो गुरोः मुक्तावली नाम्नी पत्नी ॥ ४२ ॥ पश्चाद्गुरौ मृते सति ॥ ये

११ रुद्राक्षं मस्तके धृत्वा शिरःस्नानं करोति यः ३६ गंगास्नानफलं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ एकवक्त्रः प
ञ्चवक्त्रा एकादश मुखाः परे ॥ ३७ ॥ चतुर्दश मुखाः केचिद्रुद्राक्षा लोकपूजिताः ॥ भक्त्या संपूज्यते नि
त्यं रुद्राक्षः शंकरात्मकः ॥ ३८ ॥ दरिद्रं वापि पुरुषं राजानं कुरुते भुवि ॥ अत्र ते कथयिष्यामि पुराणं वृत्त
३१ मुत्तमं ॥ ३९ ॥ कोसले सु द्विजः कश्चिद्गिरिनाथ इति श्रुतः ॥ महाधनी च धर्मात्मा वेद वेदांगपार
गः ॥ ४० ॥ यज्ञकर्त्तास्ति तस्तस्य तनयः सुन्दराकृतिः ॥ नाम्ना गुणनिधिः ख्यातस्तरुणः कामसु
न्दरः ॥ ४१ ॥ गुरोः सुधिषणस्याथ पत्नी मुक्तावली मय ॥ मोहयामास रूपेण यौवनेन मदेन च ॥ ४२ ॥
संगमस्तु तया सार्धं कंचित्कालं न तोभिया ॥ विषं ददौ च गुरवे येभे पश्चात्तु निर्भयः ॥ ४३ ॥ यदा मा
तापिता कर्म किंचिज्जानाति तत्क्षणे ॥ मातरं पितरं चापि मारयामास तद्द्विषात् ॥ ४४ ॥ नाना
विलास भोगैश्च जाते द्रव्य व्यये ततः ॥ ब्राह्मणानां गृहे चौर्यं चकार स तदा खलः ॥ ४५ ॥ सुरापान ३१
मदोन्मत्तस्तदा जाति वहिष्कृतः ॥ ग्रामान्निष्काशितः सर्वैस्तदा सो भूद्वने चरः ॥ ४६ ॥ मुक्ताव
ल्या तया सार्धं जगाम गहनं वनं ॥ मार्गे स्थितो द्रव्यलोभाज्जघान ब्राह्मणान्बहून् ॥ ४७ ॥ एवं ब
हु गते काले ममार स तदाधमः ॥ नेतुं तं मम दूताश्च समाजग्मुः सहस्रशः ॥ ४८ ॥ ॥

भे मैथुनं कृतवान् ॥ ४३ ॥ तद्द्विषात्तस्माद्द्विषात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२१ स्कंद [illegible] रुद्राक्षधारणं [illegible] केन हेतुना ॥ कीदृशं केन धार्यस्तन्मे ब्रूहि परमेश्वर ॥ २२ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु पुत्र पुरा वृत्तं गर्दभो विंध्यपर्वते ॥ धत्ते रुद्राक्षभारं तु वाहितः पथिकेन तु ॥
२३ ॥ [illegible] स्तद्भारं वोढुं पतितस्तु भुवि ॥ प्राणैस्त्यक्तः खिन्नश्च स्तु शूलपाणिर्महेश्वरः ॥ २४ ॥
मत्प्रसादान्महासेन महेति कसुपागतः ॥ यावद्वक्त्रस्य संख्यानं रुद्राक्षाणां सुदुर्लभं ॥ २५ ॥ तावद्युग
सहस्राणि [illegible] लोके महीपते ॥ स्वशिष्येभ्यस्तु वक्तव्यं नाशिष्येभ्यः कदाचन ॥ २६ ॥ अभक्तेभ्योपि मू
३० र्खेभ्यः कदाचिन्न प्रकाशयेत् ॥ अभक्तो वास्तु भक्तो वा नीचो नीचतरोपि वा ॥ २७ ॥ रुद्राक्षान्धारये
[illegible] मुच्यते सर्वपातकैः ॥ रुद्राक्षधारणात्पुण्यं केनचित्सदृशं भवेत् ॥ २८ ॥ महाव्रतमिदं प्राहुर्मु
नयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ सहस्रं धारयेद्यस्तु रुद्राक्षाणां धृतव्रतः ॥ २९ ॥ तं नमंति सुराः सर्वे यथा रुद्र
स्तथैव सः ॥ अभावे तु सहस्रस्य बाह्वोः षोडश षोडश ॥ ३० ॥ एकं शिखायां करयोर्द्वादशैव द्वादशैव
धारयेत्तु ॥ [illegible] कंठदेशे तु चत्वारिंशच्च मस्तके ॥ ३१ ॥ एकैकं कर्णयोः षट् षट् वक्षस्यष्टोत्तरं
शतं ॥ यो धारयति रुद्राक्षान् रुद्रवत्स च पूज्यते सतु ॥ ३२ ॥ मुक्ताप्रवालस्फटिकरौप्यवैदूर्यकांचनैः ३०
॥ समेतान्धारयेद्यस्तु रुद्राक्षान्स शिवो भवेत् ॥ ३३ ॥ केवलानपि रुद्राक्षान् यो धारयति भक्तिपः
॥ तं वक्षत्यंति पापानि तमांसीव विभावसुः ॥ ३४ ॥ रुद्राक्षमालया मंत्रो जप्तोनंतफलप्रदः ॥ यस्यां
गे नास्ति रुद्राक्ष एकोपि बहुपुण्यदः ॥ ३५ ॥ तस्य जन्म निरर्थं स्यात् त्रिपुंड्ररहितं यथा ॥ [illegible] ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

संज्ञपात् तस्य मालया जपादित्यर्थः ॥ ५ ॥ भद्राक्ष धारणादिति ल्यब्लोपे पंचमी भद्राक्ष धारणमपेक्ष्य रुद्राक्षाणां महाफलं भवतीत्यर्थः ॥ एतेन रुद्राक्षाभावे भद्रा-
क्ष धारणेऽनुमतिर्दर्शिता ॥ उत्तमादि भेदेन रुद्राक्ष भेदमाह ॥ धात्रीति ॥ ६ । ७ । ८ । ९ । १० छिन्नान् खंडितान् भिन्नान् विदीर्णान् ॥ ११ । १२ ॥ कृतं द्वार-

लक्ष कोटि सहस्राणि लक्ष कोटि शतानि च ॥ तत् जपाल्लभते पुण्यं नरो रुद्राक्ष धारणात् ॥ ५ ॥ रुद्राक्षा
णां तु भद्राक्ष धारणात्स्यान्महाफलं ॥ धात्री फल प्रमाणं यच्छ्रेष्ठमेतदुदाहृतं ॥ ६ ॥ बदरी फल मात्रं तु
३३ प्रोच्यते मध्यमं बुधैः ॥ अधमं चणमात्रं स्यात् प्रतिज्ञैषा मयोदिता ॥ ७ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शू
द्राश्चेति शिवाज्ञया ॥ वृक्षा जाताः पृथिव्यां तु तज्जातीयाः शुभाक्षकाः ॥ ८ ॥ श्वेतास्तु ब्राह्मणा ज्ञेयाः क्षत्रि
या रक्त वर्णकाः ॥ पीता वैश्यास्तु विज्ञेयाः कृष्णाः शूद्राः प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणो बिभृयात् श्वेतान् र
क्तान् राजा तु धारयेत् ॥ पीतान् वैश्यस्तु बिभृयात् कृष्णान् शूद्रस्तु धारयेत् ॥ १० ॥ समाः स्निग्धा दृढा
स्थूलाः कंटकैः संयुताः शुभाः ॥ कृमिदुष्टांश्छिन्नभिन्नान् कंटकै रहितांस्तथा ॥ ११ ॥ व्रणयुक्तान वृत्तां
श्च षड् रुद्राक्षांस्तु वर्जयेत् ॥ स्वयमेव कृतद्वारो रुद्राक्षः स्यादिहोत्तमः ॥ १२ ॥ यत्तु पौरुषयत्नेन कृ
तं तन्मध्यमं भवेत् ॥ समान् स्निग्धान् दृढान् वृत्तान् क्षौमसूत्रेण धारयेत् ॥ १३ ॥ सर्व गात्रेषु साम्येन ३३
समा नाति विलक्षणा ॥ निघर्षे हेमलेखाभा यस्य लेखा प्रदृश्यते ॥ १४ ॥

मिति शेषः ॥ १३ ॥ सर्व गात्रेषु रुद्राक्षाणां सर्वावयवेषु समा नाति विलक्षणा च निघर्षः सुवर्णपरीक्षापाषाणस्तत्र या हेमलेखा तत्समाना सुवर्ण
लेखा यत्र दृश्यते इत्यर्थः ॥ १४ ॥

831

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥४९॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिश्री देवीभागवततिलके एकादशस्कंधे षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ हरयेनमः ॥श्री॥

शिवलोकाच्छिवगणास्तथैवच समागताः ॥ तयोः परस्परं वादो बभूव गिरिजासुत ४९ यमदूतास्त
दा प्रोचुः पुण्यमस्य किमस्तिहि ॥ ब्रुवंतु सेवकाः शंभोर्यद्येनं नेतुमिच्छथ ५० शिवदूतास्तदा प्रोचु
र्यदस्मिन्स्थले मृतः ॥ दशहस्तादधो भूमे रुद्राक्षस्तत्र चास्तिहि ॥ ५१ ॥ तत्प्रभावेण हे दूतानेष्या
२२ मः शिवसंन्निधौ ॥ ततो विमानमारुह्य दिव्यरूपधरो द्विजः ॥ ५२ ॥ गतो गुणनिधिर्दूतैः सहितः शं
करालयं ॥ इति रुद्राक्षमाहात्म्यं कथितं तव सुव्रत ॥ ५३ ॥ एवं रुद्राक्षमहिमा समासात्कथितो
मया ॥ सर्वपापक्षयकरो महापुण्यफलप्रदः ॥ ५४ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कं
धे सदाचारनिर्णये रुद्राक्षमाहात्म्यं षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ एवं नारद षड्वक्त्रो
गिरीशेन विबोधितः ॥ रुद्राक्षमहिमानं च ज्ञात्वासीत्तु कृतार्थकः ॥ १ ॥ इत्थंभूतानुभावोयं रुद्रा
क्षो वर्णितो मया ॥ सदाचारप्रसंगेन शृणु चान्यत्समाहितः ॥ २ ॥ यथा रुद्राक्षमहिमा वर्णितोन ३२
ल्पपुण्यदः ॥ लक्षणं मंत्रविन्यासं तथाहं वर्णयामिते ॥ ३ ॥ लक्षन्तु दर्शनात्पुण्यं कोटिस्तु स्पर्शना
द्भवेत् ॥ तस्य कोटिगुणं पुण्यं लभते धारणान्नरः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ॥

धिधिकैकचत्वारिंशत्संदो रुद्रवर्णनं एकवक्त्रादिकाक्षाणां क्रियते भक्तिवृद्धये ॥ षडक्रः स्कंदः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अष्टमातरो ब्राह्म्याद्याः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

११ चतुर्मुखस्तु रुद्राक्षः पितामहस्वरूपकः ॥ तद्धारणान्महाश्रीमान्महदारोग्यमुत्तमं ॥ २७ ॥ महती ज्ञानसं
पत्तिः शुद्धये धारयेन्नरः ॥ पंचमुखस्तु रुद्राक्षः पंचब्रह्मस्वरूपकः तस्य धारणमात्रेण संतुष्यति महेश्व
रः ॥ षड्वक्त्रश्चैव रुद्राक्षः कार्त्तिकेयाधिदैवतः ॥ २९ ॥ विनायकं चापि देवं प्रवदंति मनीषिणः ॥ सप्त
३१ वक्त्रस्तु रुद्राक्षः सप्तमात्राधिदैवतः ॥ ३० ॥ सप्ताश्वदैवतश्चैव मुनिसप्तकदैवतः ॥ तद्धारणान्महाश्रीः
स्यान्महदारोग्यमुत्तमं ३१ ॥ महती ज्ञानसंपत्तिः शुचिर्वै धारयेन्नरः ॥ अष्टवक्त्रस्तु रुद्राक्षो ह्यष्टमात्राधि
दैवतः ॥ ३२ ॥ वस्वष्टकप्रीतिकरो गंगाप्रीतिकरः शुभः ॥ तद्धारणादिमे प्रीता भवेयुः सत्यवादिनः
३३ ॥ नववक्त्रस्तु रुद्राक्षो यमदेव उदाहृतः ॥ तद्धारणाद्यमभयं न भवत्येव सर्वथा ॥ ३४ ॥ दशवक्त्र
स्तु रुद्राक्षो दशाशादैवतः स्मृतः ॥ दशाशाप्रीतिजनको धारणे नात्र संशयः ॥ ३५ ॥ एकादशमुखस्त्व
क्षो रुद्रैकादशदैवतः ॥ तमिंद्रदैवतं चाहुः सदासौख्यविवर्धनं ॥ ३६ ॥ रुद्राक्षो द्वादशमुखो महाविष्णुस्व
रूपकः ॥ द्वादशादित्यदैवश्च बिभर्त्येव हि तत्परः ॥ ३७ ॥ त्रयोदशमुखश्चाक्षः कामदः सिद्धिदः शुभः ३५
॥ तस्य धारणमात्रेण कामदेवः प्रसीदति ॥ चतुर्दशमुखश्चाक्षो रुद्रनेत्रसमुद्भवः ॥ सर्वव्याधिहरश्चै
व सर्वारोग्यप्रदायकः ॥ ३९ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३०॥ अघोरबीज मंत्रेण सच ह्कार सकारौकारात्मकः ॥ ३१॥ वामदेवेति तेच मंत्राः सद्योजातादयः पंच ब्रह्म

तदक्षमुत्तमं विद्यात्सधार्यः शिवपूजकैः। शिखायामेकरुद्राक्षं त्रिंशदै शिरसा वहेत् १५ षट्त्रिंश
च्चगलेधार्यावाह्वोः षोडश षोडश ॥ मणिवंधे द्वादशाक्षान् स्कंधे पंचाशतं भवेत् १६ अष्टोत्तरशतै
३४ र्मालोपवीतं च प्रकल्पयेत ॥ द्विसरं त्रिसरं वापि विभृयात्कंठदेशतः १७ कुंडले मुकटे चैव कर्णिका
हार केषु च ॥ केयूरे कटके चैव कुक्षिवंधे तथैव च ॥ १८ ॥ सुप्ते पीते सदाकालं रुद्राक्षं धारयेन्नरः ॥ त्रिं
शत्तदधमं पंच शतं मध्यम मुच्यते १९ सहस्रमुत्तमं प्रोक्तं चैवं भेदेन धारयेत् ॥ शिरसीशानमंत्रेण
कर्णे तत्पुरुषेण च ॥ २०॥ अघोरेण ललाटे तु तेनैव हृदयेपि च ॥ अघोरबीजमंत्रेण करयोर्धारयेत्पुनः
॥२१॥ पंचाशदक्षग्रथितां वामदेवेन चोदरे ॥ पंचब्रह्मभिरंगैश्चाप्येवं रुद्राक्षधारणं २२ ग्रथितान्
मूलमंत्रेण सर्वानक्षांस्तु धारयेत् ॥ एकवक्त्रस्तु रुद्राक्षः परतत्वप्रकाशकः २३ परतत्वधारणाच्चजा
यते तत्प्रकाशनं ॥ द्विवक्त्रस्तु मुनिश्रेष्ठ अर्धनारीश्वरो भवेत् ॥ २४ ॥ धारणादर्धनारीशः प्रीयते तस्य ३४
नित्यशः ॥ त्रिवक्त्रस्त्वनलः साक्षात्स्त्रीहत्यां दहति क्षणात् ॥ २५ ॥ त्रिमुखश्चैव रुद्राक्षोप्यग्नित्रय
:स्वरूपकः ॥ तद्धारणाच्च हुतभुक् तस्य तुष्यति नित्यशः ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥

मंत्राख्यत एव ॥ अंगैरंग मंत्रैस्तेच मंत्राः शिव षडंगेषु प्रसिद्धाः ॥ २२॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥कोणत्रयान्वितं प्रसिद्धस्वस्तिकान्वितं॥५॥षड्बिंदुलांछितमितिसमभागेनवृत्तस्पर्शिनः षड्बिंदवो ध्येया इत्यर्थः नभस्वन्मंडलं मध्येयंबीजयु
क्तं॥६॥ ७॥ भुवंजलेइति॥पृथ्वीमंडलंजलमंडले विलापयेदित्यर्थः॥ विलापनंनामकार्यस्य कारणरूपतापादनं॥एवंपूर्वपूर्वकार्यस्यो

३७ नाभेर्हृदयपर्यंतं त्रिकोणं स्वस्तिकान्वितं॥रंबीजेनयुतं रक्तं स्मरेत्पावकमंडलं॥ ५ ॥ हृदो भ्रूमध्यप
र्यंतं वृत्तं षट्बिंदुलांछितं॥ यंबीजयुक्तं धूम्राभं नभस्वन्मंडलं स्मरेत्॥ ६ ॥ आब्रह्मरंध्रं भ्रूमध्या
द्वृत्तं स्वच्छं मनोहरं॥ हंबीजयुक्तमाकाशमंडलं च विचिंतयेत्॥ ७ ॥ एवं भूतानि संचिंत्य प्रत्येकं
संविलापयेत्॥ भुवं जले जलं वन्हौ वन्हिं वायौ नभस्यमुं॥ ८ ॥ विलाप्य खमहंकारे महत्तत्वेप्य
हंकृतिं॥ महांतं प्रकृतौ मायामात्मनि प्रविलापयेत्॥ ९ ॥ शुद्धसंविन्मयो भूत्वा चिंतयेत्पा
पपूरुषं॥ वामकुक्षिस्थितं कृष्णमंगुष्ठपरिमाणकं॥ १०॥ ॥ ३७

त्तरोत्तरकारणे विलापो ब्रह्मपर्यंतं कार्यः॥ खमहंकारेमुं नभसि विलापयेदित्यर्थः॥ ८॥ ९॥ भूतलयाधानंतरं स्वशरीरे पापपुरुषध्यानमाह
॥ चिंतयेदिति॥ १०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रुद्राक्षधारणकर्त्ता मद्यादिपदार्थान्नभक्षयेदित्याह ॥ मद्यं मांसमिति ॥ शिग्रुशब्देन सौभांजनः भाषया सुंगवाइति प्रसिद्धः तथा च कोशः सौभांजने शिग्रुतीक्ष्णगंधकाक्षीवमोचकाइति ॥ विड्वराहो ग्राम्यसूकर इति मिताक्षरा ५० नित्यं रुद्राक्षधारणाभावेपि एतेषु दिनेषु नियतं धारयेदित्याह ॥ ग्रहणे विषुवे चैवेत्यादि ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ एकविंशतिपद्यैरत्र भूतशुद्धिः समुच्यते पदा

मद्यं मांसं च लसुनं पलांडुं शिग्रुमेव च ॥ श्लेष्मांतकं विड्वराहं भक्षणे वर्जयेत्ततः ॥ ५० ॥ ग्रहणे वि
षुवे चैव संक्रमे ऽयने तथा ॥ दर्शे च पौर्णमासे च पुण्येषु दिवसेष्वपि ॥ ५१ ॥ रुद्राक्षधारणात्सद्यः स
र्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५२ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे रुद्राक्षमाहात्म्ये सप्तमोऽ
ध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ भूतशुद्धिप्रकारं च कथयामि महामुने ॥ मूलाधारात्समुत्थाप्य कुंड
लीं परदेवतां ॥ १ ॥ सुषुम्ना मार्गमाश्रित्य ब्रह्मरंध्रगतां स्मरेत् ॥ जीवं ब्रह्मणि संयोज्य हंसमंत्रेण साध
कः ॥ २ ॥ पादादिजानुपर्यंतं चतुष्कोणं सवज्रकं ॥ लंबीजाढ्यं स्वर्णवर्णं स्मरेदवनिमंडलं ॥ ३ ॥
जान्वाद्यानाभि चंद्रार्धनिभं पद्मद्वयांकितं ॥ वंबीजयुक्तं श्वेताभमंभसो मंडलं स्मरेत् ॥ ४ ॥०

दिनानाधिकारो जपपूजादिकर्मणि ॥ प्रथमतो वस्त्रपरिधानानंतरमासने उपविश्य भस्मधारणं कार्यं ततो रुद्राक्षधारणं कार्यं ततो भूत ३६
शुद्धिः कर्तव्येत्याह ॥ भूतशुद्धिप्रकारमिति ॥ मूलाधारादिति ॥ कुंभकप्राणायामेनेत्यर्थः १ जीवब्रह्मसंयोजनानंतरं कृत्यमा
ह ॥ २ ॥ पादादीति ॥ सवज्रकमिति कोणचतुष्टयेपि त्रिषष्क्य कयुक्तमित्यर्थः ॥ षकारस्य त्रिषष्ट्यंका कारत्वात्तस्य मध्ये लंबीजं ध्यायेदेवमवनि
मंडलं पृथ्वीमंडलं ध्यायेदित्यर्थः ३ ॥ जान्वाभिनाभिपर्यंतं अर्द्धचंद्रस्याग्रद्वयं ध्यायेदित्यर्थः ॥ वंबीजमध्ये ॥ ४ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्प्रकारमाह ॥ कुंडलीति ॥ पूर्वं मया कुंडलिन्या जीवो ब्रह्मणि संयोजितः सैव कुंडली परसंगात्परमात्मनः संगात्सुधामयं जीवं हृदयांभोजे संस्था-
प्य मूलाधारगतां स्मरेदिति जीवानयनप्रकार इत्यर्थः ॥ तत्र प्राणस्थापनं पश्चात्कर्तव्यमित्युक्तमपि प्राणशक्तिध्यानकथनार्थं बोध्यं ॥ तदुक्तं
भूतशुद्धिं विधायेत्थं प्राणस्थापनमाचरेदिति ॥ तत्र प्राणप्रतिष्ठामंत्रः स्पष्ट एवास्तीति नात्र लिख्यते ॥ १८ ॥ प्राणशक्तिध्यानमाह ॥ रक्तांभोधिस्थ-
ति ॥ रक्तांभोधिः शोणसमुद्रस्तत्रस्थितः पोतो नौका तस्मिन्नुल्लसितं यदरुणसरोजं तस्मिन्नारूढां ॥ असृक्कपालं रक्तपूर्णकपालं गुणं ज्यां शंङ्कुस्त्वं

३९ कुंडलीजीवमादाय परसंगात्सुधामयं ॥ संस्थाप्य हृदयांभोजे मूलाधारगतां स्मरेत् ॥ १८ ॥ र-
क्तांभोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरोजाधिरूढा कराब्जैः शूलं कोदंडमिक्षूद्भवमथ गुणमप्यंकुशं
पंचबाणान् ॥ बिभ्राणासृक्कपालं त्रिनयनलसिता पीनवक्षोरुहाढ्या देवी बालार्कवर्णा भवतु सुखक-
री प्राणशक्तिः परा नः ॥ १९ ॥ एवं ध्यात्वा प्राणशक्तिं परमात्मस्वरूपिणीं ॥ विभूतिधारणं कार्यं स-
र्वाधिकृतिसिद्धये ॥ २० ॥ विभूतेर्विस्तरं वक्ष्ये धारणे च महाफलं ॥ श्रुतिस्मृतिप्रमाणोक्तं भस्मधार-
णमुत्तमं ॥ २१ ॥ इति श्री देवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे ऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीनारायण
उवाच ॥ इदं शिरोव्रतं चीर्णं विधिवद्यैर्द्विजातिभिः ॥ तेषामेव परां विद्यां वदेद् ज्ञानबाधिकां ॥ १ ॥ ३९

कोदंडमिक्षुधनुर्थं षड् हस्ताध्येया ॥ १९ ॥ ध्यात्वा प्राणस्थापनमाचरेदिति शेषः ॥ सर्वाधिकृतिसिद्धये यद्विभूतिधारणं कर्तव्यमित्युक्तं तस्य
विधिः सिंहावलोकनन्यायेनाकथ्यत इति शेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ इति श्री देवीभागवते तिलके एकादशस्कंधे ऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
अधिके नैव चत्वारिंशत्पद्यैरथ सादरं शिरोव्रतविधानं च यथावदभिधीयते ॥ इदं वक्ष्यमाणं ॥ विद्यां ब्रह्मविद्यां ॥ १ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ २१ । २२ ॥ वायुबीजं यमिति स्मरंस्तद्बीजोद्भूतवायुना पूरकप्राणायामेन देहं संपूर्य एनं पापपुरुषं शोषयेत् शुष्कं कुर्यादित्यर्थः पश्चात्स्वशरीरयुतं पापपुरुषं वह्निबीजे-
न रमिति बीजोच्चारणेन तदुत्थाग्निना दहेदित्यर्थः ॥ २३ ॥ कुंभके परिजप्तेन वह्निबीजेनेति पूर्वेणान्वयः ॥ ततो वायुबीजमुच्चार्य पापनरोद्भवं पापपुरुषोद्भवं दे-
ग्धं भस्म वह्नेः स्वशरीराद्बहिः समुत्सार्य रेचयेत् त्यजेदित्यर्थः ॥ इयं क्रिया रेचकप्राणायामेन कर्तव्येत्यर्थः ॥ २४ ॥ तदनंतरं स्वशरीरोद्भवं भस्म तत्सुधाबी-

ब्रह्महत्याशिरोयुक्तं कनकस्तेयबाहुकं ॥ मदिरापानहृदयं गुरुतल्पकटीयुतं ॥ २१ ॥ तत्संसर्गि-

पदद्वंद्वमुपपातकमस्तकं ॥ खड्गचर्मधरं कृष्णमधोवक्त्रं सुदुःसहं ॥ २२ ॥ वायुबीजं स्मरन्वायुं संपूर्य
तं विशोषयेत ॥ स्वशरीरयुतं मंत्री वह्निबीजेन निर्दहेत ॥ २३ ॥ कुंभके परिजप्तेन ततः पापन-
रोद्भवं ॥ वह्निभस्म समुत्सार्य वायुबीजेन रेचयेत ॥ २४ ॥ सुधाबीजेन देहोत्थं भस्म संप्लावयेत्सु-
धीः ॥ भूबीजेन घनीकृत्य भस्म तत्कनकांडवत् ॥ २५ ॥ विशुद्धमुकुराकारं जपन्बीजं विहायसः
॥ मूर्धादिपादपर्यंतान्यंगानि रचयेत्सुधीः ॥ २६ ॥ आकाशादीनि भूतानि पुनरुत्पादयेच्चितः ॥ सो-
हं मंत्रेण चात्मानं आनयेद्धृदयांबुजे ॥ २७ ॥

जेन वमिति बीजेन वमित्युच्चारणेन तदुत्थामृतेन संप्लावयेद्यथा पिंडो भवति पश्चाद्भूबीजेन लमिति मंत्रेण तद्भस्म द्रवीभूतं घनीभूतं कुर्यादित्यर्थः तच्च
कनकांडकल्पं भावयेत् ॥ २५ ॥ पुनर्विहायस आकाशस्य बीजं हमित्युच्चार्य तं पिंडं मुकुराकारं भावयेत् ॥ ततः कठिनपिंडस्य मूर्धपादादिनखांता अवयवा मन-
सा रचनीया इत्यर्थः ॥ २६ ॥ पुनर्येन क्रमेण पंचभूतानां संहारो ब्रह्मणि कृतस्तेनैव क्रमेण सृष्टिमार्गेण चितो ब्रह्मणः सकाशादुत्पाद्य यथापूर्वस्था-
ने स्थाने संस्थापयेत् ॥ ततः सोहमिति मंत्रेण ब्रह्मण्येकीभूतं जीवं स्वहृदयांबुजे आनयेदित्यर्थः ॥ २७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ १९ ॥ नगपर्वत इति चोक्तेति सूतवाक्यं आविशत् सक्तवान् २० शैलराट् विंध्याद्रिः देवर्षे इत्यत्र कात्यक इति मद्धतिभावः ॥ २१ ॥ उक्तं वचनं २२ गुरुःपिता २३ आवसथो गृहं २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ एवंमानाभिमानंतमिति ॥ मानेनाभिमानो यस्यतं नके

सर्वेषांलोकपालानां भवनानि समंततः १९ मयादृष्टा
नत्रदृष्टा मयालोकाः शक्राग्नियमपाशिनां
निविंध्याग नानाभोगप्रदानि च इति चोक्ता वृह्मयोनिः पुनरुच्छ् समाविशत् २० उच्छ्रसंतंमु
निंदृष्ट्वा पुनः पप्रच्छ शैलराट् उच्छ्रासकारणं किंतत् ब्रूहि देवर्षे मम २१ इत्याकर्ण्यमु
निःगखोक्तं देवर्षिरमितद्युतिः अब्रवीच्च पतां वत्स ममोच्छ्रासस्यकारणं २२ गौरी गुरुस्तु हिम
वान् शिवस्य श्वसुरः किल संबंधित्वात्पशुपतेः पूज्य आसीत्क्ष्माभृतां २३ एवमेव च कैलासः
शिवस्यावसथः प्रभुः पूज्यः पृथ्वीभृतांजातो लोके पापौघदारणः २४ निषधः पर्वतो नीलो गंध
मादन एव च पूज्यः स्वस्थान आसाद्य सर्व एव समाभ्रतः २५ पंपर्येति च विश्वात्मा सहस्रकिरणः
स्वराट् सप्तहरित्गणोपेतः सोऽयं कनकपर्वतः २६ आत्मानं मनुते श्रेष्ठं वरिष्ठं च धराभृतां सर्वे
षामहमेवाग्रो नास्ति लोके धुमत्समः २७ एवंमानाभिमानं तं स्मृत्वोच्छ्रासो मयोज्झितः अस्त्र
नैतावताक्षत्यं न पोवलवतां नग २८ प्रसंगतो मयोक्तं ते गमिष्यामि निजं गृहं ॥ इति श्रीदेवी

उच्छ्रासत्यक्त इति भावः उच्छि
श्चिदपि मयं चे भिमानः कर्तव्य इति शास्त्र मर्यादा तथापि सो भिमानं करोतीति तत्स्मरणसंजाताश्चर्येण मयो
तस्यक्तः तपोवलवतामस्माकं २८ निजंगृहं वृह्मलोकं इति श्रीदेवीभागवत तिलके महापुराणे दशमस्कंधे तृतीयोध्यायः ३ ॥ ३ ॥

835

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ऋषयऊचुः कोसौविंध्याचलःसूतकिमर्थंगगनंस्पृशन् भानुमार्गावरोधंचकिमर्थंकृतवान्।
सौ ७ कथंचमैत्रावरुणिःपर्वतंतमहोन्नतं महीस्थंचकारेतिसर्वंविस्तरतोवद ८ नहितृप्यामहे।
४ साधोत्वदास्यगलितामृतं देव्याश्चरित्ररूपाख्यंपीत्वातृष्णाप्रवर्धते ९ सूतउवाच आसीद्विंध्याचलो
नाममान्यःसर्वधराभृतां महावनसमूहाढ्यो महापादपसंवृतः १० सुपुष्पितैरनेकैश्चलतागुल्मैस्तुसंवृ
तः मृगावराहामहिषाव्याघ्राःशार्दूलकाऽपि ११ वानराःशशकाऋक्षाःशृगालाश्चसमंततः विचरं
तिसदाहृष्टाःपुष्टाएवमहोद्यमाः १२ नदीनदजलाक्रांतोदेवगंधर्वकिन्नरैः अप्सरोभिःकिंपुरुषैःसर्वका
मफलप्रदैः १३ एतादृशेविंध्यनगेकदाचित्पर्यटन्महीं देवर्षिःपरमप्रीतोजगामस्वेच्छयामुनिः १४ ४
तंदृष्ट्वासनगोऽसंक्षुतूर्णमुत्थायसंभ्रमात् पाद्यमर्घ्यंतथादत्त्वावरासनमथार्पयत् १५ सुखोपविष्टंदेवर्षिं
प्रसन्नंनगऊचिवान् विंध्यउवाच देवर्षेकथ्यतांजातआगमःकुतउत्तमः १६ तवागमनतोजातमन।
ध्यंममंदिरं तवचंक्रमणंदेवाभयार्थंहियथारवेः १७ अपूर्वंयन्मनोवृत्तंतद्ब्रूहिममनारदः श्रीनारद
उवाच ममागमनमिंद्रारे जातंस्वर्णगिरेरथ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥

एतुर्यस्यपर्वतपक्षच्छेदकत्वादिंद्रस्यपर्वतारित्वं स्वर्णगिरेःसुमेरोः ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰ भा॰ १०।११ नलिनी सूर्यविकासिनी कुमुद्वती चंद्रविकासिनी १२ प्रा ह्णेति पूर्वाह्ण मध्याह्नविभागेन हव्यं कव्यं च वर्धयन् सन्
ह॰ एवं क्रमेण वियोगिनी विरहिणीं प्राचीं दिशं तथाग्नेयीं दिशं च समाश्वास्याथ भास्करः कृशानोरग्नेर्दिशं विहाय याम्यां यमसंबंधि

एवं संचिंतयानस्य सा व्यतीपाय शर्वरी प्रभातं विमलं जज्ञे दिशो वितिमिराः करैः २० कुर्वन् स
निर्गतो भानुरुद्याय योदयं गिरौ प्रकाशते स्म विमलं नभो भानुकरैः शुभैः २१ विकासं नलिनी
६ भेजे मीलनं च कुमुद्वती स्वानि कार्याणि सर्वे च लोकाः समुपतस्थिरे २२ हव्यं कव्यं भूतबलिं देवानां च
प्रवर्धयन् प्राह्णा परा ह्णमध्याह्नविभागेन त्विषांपतिः २३ एवं प्राचीं तथाग्नेयीं समाश्वास्य वि
योगिनीं ज्वलंतीं चिरकालीनविरहाद्विककामिनीं २४ भास्करोथ कृशानोश्च दिशं नूनं विहाय च
याम्यां गंतुं न तत्क्षणं प्रतस्थे कमलाकरः २५ न शशाक स्थाग्रतो गंतुं ततो नूरुर्व्यजिज्ञपत् अनूरुरु
वाच भानो मानोन्नतो विंध्यो निरुध्य गगनं स्थितः २६ स्पर्धते मेरुणा प्रेप्सुस्त्वद्दत्तां च प्रदक्षिणां
स्वलउवाच अनूरुवाक्यमाकर्ण्य सविताप्यासंचिंतयत् २७ अहो गगनमार्गोपि रुध्यते चा
तिविस्मयः प्रायः शूरो न किं कुर्याद्दुःसये वर्त्मनि स्थितः २८ ॥ २८ ॥ २९ ॥ २९ ॥

नीं दक्षिणां दिशं गंतुं मनस्थे प्रस्थानं कृतवानिति समुदायार्थः कथंभूतां वियोगिनीं चिरकालीनविरहात्कामिनीमिव ज्वलंतीं २३ ६
॥ २४ ॥ २५ ॥ नशशाकेति [illegible] [illegible] २६ [illegible] प्रदक्षिणां प्रेप्सुस्त्वत्स्पर्धावानित्यर्थः अनूरुणा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पंचविंशतिभिः श्लोकैरर्धश्लोकाधिकैरथ॥ भानुमार्गनिरोधश्च विंध्यनकृतउच्यते नारदगमनोत्तरं संजातं दृत्तमाह एवं समुपदिश्ये
ति १ चिंतां लेभे सजातीयस्य सुमेरोरभिमानामहिसुश्चिंतां प्राप्तवानित्यर्थः अंतरभ्यंतरे कृतं शोचनं शोकोपेनमः ॥ २ ॥

सूतउवाच एवं समुपदिश्यायं देवर्षिः परमस्वराट् जगाम ब्रह्मणो लोकं स्वैरचारो महामुनिः १
गते मुनिवरे विंध्यश्चिंतां लेभेनपायिनीं नैव शांतिं स लेभे च सदांतः कृतशोचनः २ कथं कि त्व
६ न्नमे कार्यं कथं मेरुं जयाम्यहं नैव शांतिं लभे नापि स्वास्थ्यमेमानसे भवेत् ३ धिग्बलं मे पौरुषं धि
क् स्मृतं पूर्वैर्महात्मभिः एवं चिंतयमानस्य विंध्यस्य मनसि स्फुटं ४ प्रादुर्भूता मतिः कार्ये कर्त्तव्ये
दोषकारिणी मेरुं प्रदक्षिणां कुर्वन्नित्यमेव दिवाकरः ५ सग्रहर्क्षगणोपेतः सदा हृप्यत्ययं नगः
तस्य मार्गस्य संरोधं करिष्यामि निजैः करैः ६ तदा निरुद्धो घुमणिः परिक्रामेत्कथं नगं एवं मा
र्गे निरुद्धे तु मया दिनकरस्य च ७ भग्नदर्पो दिव्यनगो भविष्यति विनिश्चितं एवं निश्चित्य विं
ध्याद्रिः खं स्पृशन्नवहद्धे भुजेः ८ महोन्नतैः शृंगवरैः सर्वं व्याप्य व्यवस्थितः कदोदेष्यति भा
स्वांस्तं रोधयिष्याम्यहं कदा ९
अत्र किं कार्यं कथं वा कर्त्तव्यमित्यर्थः ३ ४ दोषकारिणी अपराधकारिणी ५ तेन कार ६
णेन सदायं नगो हृप्यति गर्वं करोतीत्यर्थः तया च तस्य सूर्यस्य गति निरोधे मया कृते प्रदक्षिणसंभवाद्यात्तस्याभिमानो नष्टः
स्यादित्यभिप्रायं विंध्यस्याह तस्य मार्गस्येति ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२ पत्कजंकंजलंतस्मान्नालंकमलंकजंपच्छहः पदंघ्रिश्चरणोस्त्रियां इतिकोशात् पादवाचीचरणकमलमित्यर्थः २ ४ ५ ६ ७

९ उपतस्थुः प्रणतिभिः स्तोत्रैश्चारुविभूतिभिः देवदेवंगिरिशयंशशिलोलितशेखरं २ देवा ऊचुः जयदेवगणाध्यक्षउमालालितपत्कज अष्टसिद्धिविभूतीनांदात्रेभक्तजनायते ३ महामायाविलसितस्थानायपरमात्मने वृषांकायामरेशायकैलासस्थितिशालिने ४ अहिर्बुध्न्यायमन्यायमनवेमानदायिने अजायबहुरूपायस्वात्मारामायशंभवे ५ गणनाथायदेवायगिरिशायनमोस्तुते महाविभूतिदात्रेतेमहाविसुक्तनायच ६ विसुहत्कंजवासायमहायोगरतायच योगगम्याययोगाययोगिनांयतयनयेनमः ७ योगीशायनमस्तभ्यंयोगानांफलदायिने दीनदानपरायापिदयासागरमूर्तये ८ आर्त्तिप्रशमनायोग्रवीर्यायगुणमूर्तये वृषध्वजायकालायकालकालायतेनमः ९ सूतउवाच एवंस्तुतः सदेवेशोयज्ञभुगभिर्वृषध्वजः प्राहगंभीरयावाचाप्रहसन्विबुधर्षभान् १० श्रीभगवानुवाच प्रसन्नोहंदिविषदः स्तोत्रेणोत्तमपूरुषः मनोरथंपूरयामिसर्वेषान्देवतर्षभाः ११ देवाऊचुः सर्वदेवेशगिरिशशशिमौलिविराजित आर्त्तानांशंकरस्त्वंचशंविधेहिमहाबल १२ पर्वतोविंध्यनामास्तिमेरुद्वेषामहोन्नतः भानुमार्गनिरोद्धाहिसर्वेषांदुःखदोनघ १३ तद्धिंस्तंभयेशानसर्वकल्याणकृद्भव ९

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 दैवचरित्रमेवोपपादयति राहुवाहुग्रहेति एहोर्वाहुभ्यां ग्रहे ए ग्लाकलनेन व्यग्रोपि यः क्षणमात्रमपि नावतिष्ठते स्थिरो भव
 तितादृशः एवं दृत्यन्वयः किं करोति न किंचित्कर्तुं समर्थ इत्यर्थः यतो विधिर्वली भवति १९ २० कोपि कर्त्तव्यं नान्वपद्यत प्राप्त

निरुद्धो नो वाजिमार्गो दैवं हि बलवत्तरं राहुवाहुग्रहव्यग्रः क्षणं यो नावतिष्ठते १९ सचिरं
रुद्धमार्गोपि किं करोति विधिर्वली एवं मार्गे संनिरुद्धे लोकाः सर्वे च सेश्वराः २० नान्वविंदन्
८ शरणं कर्त्तव्यं नान्वपद्यत चित्रगुप्तादयः सर्वे कालं जानंति सूर्यतः २१ सरुद्धो विंध्यगिरिणा
ऽहो दैवविपर्ययः यदा निरुद्धः सविता गिरिणा स्पर्धया तदा २२ नष्टः स्वाहास्वधाकारो न
ष्टप्रायमभूज्जगत् एवं च पाश्चिमा लोका दाक्षिणात्यास्तथैव च २३ निद्रामीलितचक्षुष्कानि
शामेव प्रपेदिरे प्राचस्तथोत्तरा हाश्चती क्षणलयप्रतापिताः २४ मृतानश्वभस्माश्च विनाश
मभजन् प्रजाः हाहाभूतं जगत्सर्वं स्वधाकव्यविवर्जितं २५ देवाः सेंद्राः समुद्विग्नाः किं कुर्म इ
ति वादिनः इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे तृतीयोध्यायः ३ सूत उवाच ततः सर्वे
सुरगणा महेंद्रप्रमुखास्तदा पद्मयोनिं पुरस्कृत्य रुद्रं शरणमन्वयुः १

वान् २१ २२ २३ २४ २५ इति श्रीदेवीभागवततिलके दशमस्कंधे तृतीयोध्यायः ३ एकोनविंशतिश्लोकैर्दैव ८
देवं व्यपयजं स्तुत्वा सर्वे स्ववृत्तांतं कथयामासुरादरात् १ एवं जगदुपद्रवे सति तदनंतरं जातं वृत्तमाह ततः सर्वे इति १

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्वाना: अकूपारदैत्यासमुद्रकूर्मरूप ५ ६ कोलरूपायवराहरूपाय ७ करजैर्नखैः ८ सहस्रकरःकार्तवीर्यः ९ जामदग्न्यायपरशु
रः

सत्यव्रतधराधीशमत्स्यरूपायतेनमः जयाकूपारदैत्यारेसुरकार्यसमर्पक ५ अमृतप्राप्ति
करेशानकूर्मरूपायतेनमः जयादितिदैत्यनाशार्थमादिसूकररूपक ६ मत्स्याकारकृतेघोर
कोलरूपायतेनमः नारसिंहंवपुः कृत्वामहादैत्यंददारयः ७ करजैर्वरदृप्तांगं तस्मैनृहरये
११ नमः वामनंरूपमास्थाययस्त्रैलोक्यैश्वर्यमोहितं वलिंसंछलयामासतस्मैवामनरूपिणे दु
ष्टक्षत्रविनाशायसहस्रकरशत्रवे ९ रेणुकागर्भजातायजामदग्न्यायतेनमः दुष्टराक्षसपौ
लस्त्यशिरश्छेदपटीयसे १० श्रीमद्दाशरथेतुभ्यंनमोनंतक्रमायच कंसदुर्योधनाद्यैश्चदै
त्यैः पृथ्वीशलांछनैः ११ भाराक्रांतांमहींयोसावुज्जहारमहाविभुः धर्मंसंस्थापयामासयो
यंकृत्वासुदूरतः १२ तस्मैकृष्णायदेवायनमोस्तुबहुधाविभो दुष्टयज्ञविघातायपशुहिं
सानिवृत्तये १३ बौद्धरूपंदधौयोसौतस्मैदेवायतेनमः म्लेछप्रायेखिलेलोकेदुष्टराजन्यपी
डिते १४ कल्किरूपंसमादध्यौदेवदेवायतेनमः दशावतारास्तेदेवभक्तानांरक्षणायवै १५
दुष्टदैत्यविघातायतस्मात्त्वंसर्वदुःखहा जयभक्तार्तिनाशयद्धृतंनारीजलात्मसु॥ १६॥
रूपंयेनत्वयादेवकोन्यस्त्वत्तोदयानिधिः इत्येवंदेवदेवेशंस्तुत्वाश्रीपीतवाससं १७ ११

रामाय पौलस्त्योरावणः १० ११ १२ दुष्टयज्ञाश्वविधियज्ञाः १३ १४ १५ नारीजलात्मसुयेनरूपंधृतमित्यन्वयः १६ १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नष्टस्वाहास्वधाकारे लोके कः शरणं भवेत् अस्माकं च भयार्तानां भवानेव हि दृश्यते २५ दुःख
नाशकरो देवः प्रसीद गिरिजापते श्रीभगवानुवाच नास्माकं शक्तिरस्तीह तद्वृद्धिस्तंभने सु
१० रा: २६ इममेव च वंदामो भगवंतं रमाधवं सोऽस्माकं प्रभुरत्नाच पूज्यः कारणरूपधृक् २७
गोविंदो भगवान्विष्णुः सर्वकारणकारणः तं गत्वा कथयिष्यामः स दुःखांतो भविष्यति २८
इत्येवमाकर्ण्य गिरीशभाषितं देवाश्च सेंद्राः सयज्ञोजसंभवाः रुद्रं पुरस्कृत्य सवेपमाना वैकुं
ठलोकं प्रतिजग्मुरंजसा २९ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४
श्रीसूत उवाच तेगत्वा देवदेवेशं रमानाथं जगद्गुरुं विष्णुं कमलपत्राक्षं ददृशुः प्रभयान्वितं
१ स्तोत्रेणतुष्टुवुर्भक्ता गद्गदस्वरसत्कला: देवा ऊचुः जय विष्णो रमेशाद्य महापुरुष पूर्वज२
दैत्यारे कामजनक सर्वकामफलप्रद महावराह गोविंद महायज्ञस्वरूपक ३ महाविष्णो
ध्रुवेशाद्य जगदुत्पतिकारण मत्स्यावतारे वेदानामुद्धाराधाररूपक ॥ ४ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवीभा॰ २ ३ पूजकः अनएवभगवत्या अगस्त्यपत्नी लोपामुद्रोपासिते तिनामबगुंदपुराणेतंत्रेषुचप्रसिद्धमेवैतत् ४ तेजो
दं॰
देवाऊचुः देवदेवमहाविष्णोसृष्टिस्थित्यंतकारण विष्णोविंध्यनगोर्कस्यमार्गरोधंकरोतिहि २
तेनभानुनिरोधेनसर्वएवमहाविभो अलब्धभोगभागाहिकिंकुर्मःकुत्रयामहि ३ श्रीभग
वानुवाच याकर्त्रीसर्वजगतामाद्याचकुलवर्धनी देवीभगवतीतस्याः पूजकःपरमद्युतिः ४
२३ अगस्त्योमुनिवर्योसौवाराणस्यांसमास्तेतत् तेजोवंचकोगस्त्योभविष्यतिसुरोत्तमाः ५ तंप्रसा
द्यद्विजवरमगस्त्यंपरमौजसं याचध्वंविबुधाः काशींगत्वानिःश्रेयसःपदीं ६ सूतउवाच ए
वंसमुपदिष्टास्तेविष्णुनाविबुधोत्तमाः प्रतीताः प्रणताःसर्वेजग्मुर्वाराणसींपुरीं ७ क्षणेनवि
बुधश्रेष्ठागत्वाकाशीपुरींशुभां मणिकर्णीसमाप्लुत्यसचेलंभक्तिसंयुताः ८ संतर्प्यदेवांश्च
पितॄन्दत्वादानंविधानतः आगत्यमुनिवर्यस्यचाश्रमंपरमंमहत् ९ प्रशांतश्वापदाकी
र्णंनानापादपसंकुलं मयूरैःसारसैर्हंसैश्चक्रवाकैरुपाश्रितं १० महावराहैःकोलैश्चव्या
घ्रैःशार्दूलकैरपि मृगैरुरुभिरत्यर्थंखड्गैःशरभकैरपि ११ समाश्रितंपरमयालस्यामुनि
वरंतदा दंडवत्पतिताःसर्वेप्रणेमुश्चपुनःपुनः १२ जयद्विजगणाधीशमान्यपूजधरा
सुर वातापिबलनाशायनमस्तेकुंभयोनये ॥ १३ ॥ २३ ॥ २३
वंचकोविंध्याद्रिवृद्धिखंडकः ५ निश्रेयसोमोक्षस्यपदीस्थानं ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा. टी. १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ अणुमात्रमपि संदेहो नास्तीत्यर्थः वृषाकपिं विष्णुं इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वयम
द.

प्रणेमुर्भक्तिसहिताः साष्टांगं विबुधर्षभाः तेषां स्तवं समाकर्ण्य देवः श्रीपुरुषोत्तमः १८ उवाच
विबुधान् सर्वान् हर्षयन् श्रीगदाधरः श्रीभगवानुवाच प्रसन्नोस्मि स्तवेनाहं देवास्तापं वि
मुंचत १९ भवतां नाशयिष्यामि दुःखं परमदुःसहं शृणुध्वं च वरं तत्तो देवाः परमदुर्लभं ददामि प
१२ रमप्रीतः स्तवस्यास्य प्रसादतः पठतस्तु पठते स्तोत्रं कल्यउत्थाय मानवः २१ मयि भक्तिं परां कृत्वान
तं शोकः स्पृशेत् कदा अलक्ष्मीः कालकर्णी च ना क्रामेत् तद्गृहं सुराः २२ नोपसर्गा न वेताला नग्र
हा ब्रह्मराक्षसाः न रोगा वातिकाः पैत्ताः श्लेष्मसंभविनस्तथा २३ नाकालमरणं तस्य कदाचिच्च भ
विष्यति संततिश्चिरकालस्था भोगाः सर्वे सुखादि च २४ संभविष्यंति तन्मर्त्यगृहे यः स्तोत्रपाठकः
किंपुनर्बहुनोक्तेन स्तोत्रं सर्वार्थसाधकं २५ एतस्य पठनान्नृणां भुक्तिमुक्ती न दूरतः देवा भवत्सु
यद्दुःखं कथ्यतां तदसंशयं २६ नाशयामि न संदेहः कार्याकार्ये रेव च एवं श्रीभगवद्वाक्यं
श्रुत्वा सर्वे दिवौकसः २७ प्रसन्नमनसः सर्वे पुनरूचुर्वृषाकपिं इति श्रीदेवीभागवते महापुरा
णे दशमे पंचमो ५ सूत उवाच श्रीशस्य वचनाद्देवाः संतुष्टाः सर्व एव हि प्रसन्नमनसो भूत्वा पु १२

स्कंधे पंचमोध्यायः ५ सप्तविंशतियद्यैर्वाप्यर्थश्लोकाधिकैरयं देवैः संप्रार्थितो गच्छिविंध्यादूर्ध्वं दिकुंठने १ ॥ १॥ १॥
दिग्स्तुवाक्यश्रवणानंतरं जातं हत्तमाह ॥ श्रीशस्येति ॥ १॥ १॥ १॥ १॥ १॥ १॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰टी॰ २५ २६ २७ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेदशमस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ षड्विंशतिमहापद्यैरर्धश्लोकाधिकैरथ मुनिनाविंध्यदर्पखंडं
कृतमुच्यते १ देववाक्यंश्रुत्वामुनिर्यत्कृतवांस्तदाह सूतउवाच इतिवाक्यमिति १ २ ३ ४ एतस्यविघ्नस्यकिंकारणमिति

एवंमुनिवरेणोक्तंनिशम्यविबुधर्षभाः प्रतीताः प्रणयोद्विजाः कार्यंनिजगदुर्निजं २५ महर्षेविंध्य
गिरिणानिरुद्धोऽर्कविनिर्गमः त्रैलोक्यंतेनसंविग्नंहाहाभूतमचेतनं २६ तद्वृद्धिंस्तंभयमुनेनिजया
२५ तपसः श्रियाभवतस्तेजसागस्त्यनूनंनोभविष्यति २७ एतद्देवास्मदीयंचकार्यंकर्तव्यमस्तिहि ॥
इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ सूतउवाच इतिवाक्यंसमाकर्ण्यवि
बुधानांद्विजोत्तमः करिष्येकार्यमेतद्वः प्रत्युवाचततोमुनिः १ अंगीकृतेतदाकार्येमुनिनाकुंभ
जन्मनादेवाःप्रमुदिताः सर्वेबभूवुर्द्विजसत्तमाः २ तेदेवाः स्वानिधिष्ण्यानिभेजिरेमुनिवाक्यतः
पत्नींमुनिवरः श्रीमानुवाचनृपकन्यकां ३ अपेनृपसुतेप्राप्तोविघ्नोऽनर्थस्यकारणः भानुमार्ग
निरोधेनकृतोविंध्यमहीभृता ४ आज्ञातंकारणंनन्वस्तत्तंवाक्यंपुरातनं काशीमुद्दिश्यपठितं १
मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ५ अविमुक्तंनमोक्तव्यंसर्वथैवमुमुक्षुभिः किंतुविघ्नाभविष्यंतिकाश्यां
निवसतांसतां ६ सोऽंतरापोमयाप्राप्तः काश्यांनिवसताप्रिये इत्येवमुक्त्वाभार्यांतांमुनिःपरम
तापनः ७ मणिकर्ण्यांसमाप्लुत्यदृष्ट्वाविश्वेश्वरंविभुं दंडपाणिंसमभ्यर्च्यकालराजंसमागतः ८ २५

वेदध्वनैवतत्कारणंस्मृतमित्याह आज्ञातमिति ५ ६ ७ कालराजंकालभैरवं ॥८॥ ८॥ ८॥

840

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २४ यस्यागस्तिनाम्न्यस्योदये २५ काशपुष्पेति अगस्तिनक्षत्रस्योदये काशपुष्पं मुनिपुष्पं भाषायां यस्यागस्तिपुष्पमि
 तिसंज्ञा भवति तत्काशपुष्पं तस्य विकासो भवति अतो हेतोः काशपुष्पविकासाय लंकायां चासो गमनमभिलषितं यस्य तस्मै

लोपामुद्रापते श्रीमन् मैत्रावरुणिसंभव सर्वविद्यानिधे शास्त्रयोने नमोऽस्तु ते २४ य
स्योदये प्रसन्नानि भवंत्यच्छजलान्यपि तोयानि तोयराशीनां तस्मै तुभ्यं नमोऽस्तु ते २५ काश
२४ पुष्पविकासाय लंकावा ... प्रियाय च जटामंडलयुक्ताय सशिष्याय नमोऽस्तु ते २६ जय सर्वामर
स्तव्य गुणराशे महामुने वरिष्ठाय च पूज्याय सस्त्रीकाय नमोऽस्तु ते २७ प्रसादः क्रियतां स्वामिन्
वयं त्वां शरणं गताः दुस्तरं चक्रे लज्जा दुःखात्पीडिताः परमद्युते २८ इत्येवं संस्तुतोऽगस्त्यो मुनिः
परमधार्मिकः प्राह प्रसन्नया वाचा विहसन् द्विजसत्तमः २९ मुनिरुवाच भवंतः परमेशा दे
वास्त्रिभुवनेश्वराः लोकपाला महात्मानो निग्रहानु ग्रहक्षमाः ३० यो मरावत्यधीशानः कुलिशं
यस्य वायुधं सिद्ध्यष्टकं च या द्वारि स शक्रो मरुतां पतिः ३१ वैश्वानरः कृशानुर्हि हव्यकव्यव
हो निशं मुखं सर्वामराणां हि सोऽग्निः किं तस्य दुष्करं ३२ रक्षोगणाधिपो भामः सर्वेषां कर्मसा
क्षिकः दंडव्यग्रकरो देवाः किं तस्यासुकरं सुराः ३३ तथापि यदि देवेशाः कार्यं मच्छक्तिसिद्धिभृत् ॥ २४
अस्ति चेद्रुच्यतां देवाः करिष्यामि न संशयः २४ ॥ २४ ॥ २४ ॥ २४ ॥ ॥

मचंद्रो लंकावासस्तस्य प्रियाय सुखे शिवगीतोपदेशकर्तुः शिवगीतायां स्पष्टमेतत् २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ भामो दीप्तिमान्

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

आचारूढ इत्यर्थः २० इत्थं विंध्य कथां समाप्य पूर्वं संबंधं योजयति मापिदवीति २१ २२ २३ २४ २५ २६ इति श्रीदेवीभागवततिलके दशमस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ चतुर्विंशतिभिः पद्यैः स्वारोचिषमनोः कथा अर्धश्लोकाधि

आरुह्य तस्य शिखरमेवमारूढवाननुक्रमात् गतो याम्यदिशं चापि श्रीशैलं प्रेक्ष्य वर्त्मनि २०
मलयाचलमासाद्य तत्राश्रमपरोऽभवत् सापि देवी तत्र विंध्यमागता मनुपूजिता २१ लोकेषु
१७ प्रथिता विंध्यवासिनीति च शौनक सूत उवाच एतच्चरित्रं परमं शत्रुनाशनमुत्तमं २२ अग
स्त्यविंध्यनगयोराख्यानं पापनाशनं राज्ञां विजयदं तच्च द्विजानां ज्ञानवर्धनं २३ वैश्यानां
धान्यधनदं शूद्राणां सुखदं तथा धर्मार्थी धर्ममाप्नोति धनार्थी धनमाप्नुयात् २४ कामान
वाप्नुयात्कामी भक्त्या चास्य सकृच्छ्रुवान् एवं स्वायंभुवमनुर्देवीमाराध्य भक्तितः २५ लेभे
राज्यं धरायाश्च निजमन्वंतराश्रयं इत्येतद्वर्णितं सोम्य मया मन्वंतराश्रितं २६ आद्यं चरित्रं श्री
देव्याः किं पुनः श्रोतुमिच्छसि इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ शौ ८
नक उवाच आद्यो मन्वंतरः प्रोक्तो भवता चापमुत्तमः अन्येषामपि च ब्रूहि मनूनां विख्यतेज १७

वैरे च संक्षेपात्प्रोच्यतेधुना १ स्वायंभुवमनोः कथाश्रवणानंतरं मनूनामन्येषामपि शौनकः कथां पृच्छति आद्यो मन्वंतर इति २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.आ. ९ १० ११ १२ १३ १४ तपएवयोगएवयानंयस्ययोगय्यानसणार्घेनगत इत्यर्थः १५ किमर्थंखर्वतरोनमतरोजातइ

टी.

कालराजमहावाहोभक्तानांभयहारक कथंदूरयसेपुर्याः काशिपुर्यास्त्वमीश्वर ९ त्वंकाशी
वासिविघ्नानांनाशकोभक्तरक्षकः मांकिंदूरयसेस्वामिन्भक्तार्तिविनिवारक १० परापवादो
नोक्तोमेनपैशुन्यंनचानृतंकेनकर्मवियाकेनकाश्यादूरंकरोषिमां ११ एवंसंप्रार्थ्यचतंकाल
१६ नाथंकुंभोद्भवोमुनिःजगामसाक्षिविघ्नेशंसर्वविघ्ननिवारणं १२ तंदृष्ट्वाभ्यर्च्यसंप्रार्थ्यततः
पुर्याविनिर्गतः लोपामुद्रापतिःश्रीमानगस्त्योदक्षिणांदिशं १३ काशीविरहसंतप्तोमहा
भाग्यनिधिर्मुनिः संस्मृत्यानुस्मरणंकाशींजगामसहभार्यया १४ तपोपानमिवारूह्यनिमेषार्धे
नवैमुनिः अग्रेददर्शतंविंध्यंरूत्थांवरमणोन्नतं १५ चकंपेचाचलस्तूर्णंदृष्ट्वाग्रेस्थितंमु
निं गिरिःखर्वतरोभूत्वाविवक्षुरवनीमिव १६ दंडवत्पतितोभूमौसाष्टांगंभक्तिभावितः
तंदृष्ट्वानम्रशिखरंविंध्यनाममहागिरिं १७ प्रसन्नवदनोगस्त्योमुनिर्विंध्यमथाब्रवीत्
वत्सैवंतिष्ठतावत्त्वंयावदागम्यतेमया १८ अशक्तोहंगंतुंशैलारोहणेतवपुत्रक एवमुक्त्वा
मुनिर्याम्यदिशंप्रतिगमोत्सुकः १९

इतिचेत्तत्रोत्प्रेक्षामाह विवक्षुरवनीमिवेति अवनींपृथ्वींकिंचि १६
दूहस्यंकर्णेविवक्षुर्वक्तुमिच्छुरिव अतिशापेननम्रोजातइत्यर्थः १६ तदेवाह दंडवदिति १७ १८ १९ १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰ना॰ २२ तृतीयोमनुरित्यन्वयः २३ २४ २५ २६ चतुर्थोमनुरितन्वयः २७ कामराजकूटंकाम वीजंतच्चदक्षिणामूर्तिसंहितायांकामे

द॰ श्वाधिपत्यंचलेभेससर्वारातिविवर्जितं धर्मेसंस्थाप्यविधिवद्राजपुत्रैःसमंविभुः २२ भुक्त्वाज
गामस्वर्लोकंनिजमन्वंतराश्रयात् तृतीयउत्तमोनामप्रियव्रतसुतोमनुः २३ गंगाकूलेतप
स्तप्त्वावाग्भवंसंजपन्रहः वर्षाणित्रीण्युपवसन्देव्यनुग्रहमाविशत् २४ कृत्वादेवीस्तोत्र
१९ वरैर्भक्तिभावितमानसः राज्यंनिष्कंटकंलेभेसंततिंचिरकालिकीं २५ राज्योत्थान्यानिसौख्या
निभुक्त्वाधर्मान्पुरस्सच सोप्याजगामपदवीराजर्षिवरभाविताम् २६ चतुर्थस्तामसोनामप्रिय
व्रतसुतोमनुः नर्मदादक्षिणेकूलेसमाराध्यजगन्मयीं २७ महेश्वरीकामराजकूटजापपराय
णः वासंतेशारदेकालेनवरात्रसपर्यया २८ तोषयामासदेवेशींजलजाशीनृपमांतस्याप्रसा
दमासाद्यतुल्यास्तोत्रैरनुत्तमैः २९ अकंटकंमहद्राज्यंबुभुजेगतसाध्वसः पुत्रान्दशबलोद्धतान्शू
रानुत्पाद्यवीर्यनिकेतनान् ३० जगामनिजभार्यायांजगामांबरमुत्तमं पंचमोमनुराख्यातोरैवतःता
मसानुजः ३१ कालिंदीकूलमाश्रित्यजजापकामसंज्ञकं वीजंपरमवाग्दर्पदायकंसाधका

अर्थाउक्तमस्तीतिकामेश्वर्याप्रपमुपासकदुनिगादः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अंबरंपरलोकं तामसानुजःपूर्वो १९
क्तोयःप्रियव्रतसुतस्तामसस्तस्यानुजः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३२५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰टी॰ श्री॰ सूत स्वायंभुवं मन्वन्तरं श्रुत्वा तेना गुणमेव नारदेन नारायणं प्रति प्रष्टमित्याह एव माद्यस्येति आद्यस्य आदिभूतस्य स्वायंभुवम
टू॰ नोः परिपृच्छति नारद इत्यन्वयः २ सनातन हे नारायण ३ ४ ५ ६ कूलतः कूले ७ ८ ९ १० तारिणीति मारशमहाविद्या

सूत उवाच एवमाद्यस्य चोत्पत्तिं श्रुत्वा स्वायंभुवस्य हि अन्येषां क्रमशस्तेषां संभूतिं परिपृच्छति
२ नारदः परमो ज्ञानी देवीतत्वार्थकोविदः नारद उवाच मेमनूनां समाख्याहि सूत्पत्तिं च सनात
१८ न ३ श्रीनारायण उवाच प्रथमो मनुः स्वायंभुव उक्तो महामुने देव्याराधनतो येन राज्यं प्रा
प्तम कंटकं ४ प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ महौजसौ राज्यपालनकर्त्तारौ विख्यातौ वसुधात
ले ५ द्वितीयश्च मनुः स्वारोचिष उक्तो मनीषिभिः प्रियव्रतसुतः श्रीमानप्रमेयपराक्रमः ६ स
स्वारोचिष नामापि कालिंदीकूलतो मनुः निवासं कल्पयामास सर्वसत्वप्रियंकरः ७ जीर्णपत्रा
शनो भूत्वा तपः कर्तुं मनुव्रतः देव्या मूर्तिं मृन्मयीं च पूजयामास भक्तितः ८ एवं द्वादशव र्षाणि
वनस्थस्य तपस्यतः देवी प्रादुरभूत्तात सहस्रार्कसमद्युतिः ततः प्रसन्ना देवेशी स्तवराजेन सुव्रता
इदौ स्वारोचि षायैव सर्वमन्वंतराश्रयं १० आधिपत्यं जगद्धात्री तारिणीति प्रथामगात् १८
एवं स्वारोचिषमनुस्तारिण्याराधनात्ततः ११ ॥ १२॥ १३ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२

सुमध्ये तारिणीति प्रथामगात् सा स्वारोचिषाय मन्वंतराधिपत्यं ददावित्यन्वयः तारा महाविद्योपासकोऽयमिति भावः ११ १२
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. ८ वाग्भवंबीजंमहासरस्वतीदेवता १० याब्रःपद्मसंभवोब्रह्मा ११ १२ १३ १४ १५ १६ तृतीयेद्वे तृतीयेवर्षे १७ १८
टी.

राजन्नाकर्णयेतांदेव्याः पूजनंपरमव्ययं वाग्भवंबीजमव्यक्तं संजप्यमनिशंतया ९ त्रिकालं
सजपन्मर्त्योमुक्तिमुक्तीलभेत्तुहि नबीजंवाग्भवादन्यदस्तिराजन्मनंदन १० जपात्सिद्धिकं
रंवीर्यबलवृद्धिकरंपरं एतस्यजाप्यात्पाद्मोपिसृष्टिकर्तामहाबलः ११ विष्णुर्यज्जपतःसृ
२१ ष्टिपालकः परिकीर्तितः महेश्वरोपिसंहर्तापञ्चपादभवन्नृप १२ लोकपालास्तथान्येपिनि
ग्रहानुग्रहक्षमाः यदाश्रयादभूवंस्तेबलवीर्यमदोद्धताः १३ एवंत्वमपिराजन्यमहेशीज
गदंबिकां समाराध्यमहर्द्धिं चलब्धासेचिरकालतः १४ एवंसमुनिवर्येणपुलहेनप्रबोधि
तः भ्रंगपुत्रस्तपस्तप्तुंजगाम विरजांनदीं १५ सचतेपेतपस्तीव्रंवाग्भवस्यजपेरतः बीजस्य
पृथिवीपालः शीर्णपर्णाशनोविभुः १६ प्रथमेब्देपल्लवाशोद्वितीयेतोपभक्षणः तृतीये
पवनभुक्तस्थोस्थाणुरिवाचलः १७ एवंद्वादशवर्षाणिनित्यंनाहारसभूभुजः वाग्भवंजप
तीनित्यमलिप्तःसीरत्नभाबिता १८ तथाचदेव्याःपरमंमंत्रंसंजपतोरहः प्रादुरासीज्जगन्मा
तासाक्षात्स्त्रीपरमेश्वरी १९ तेजोमयीदुराधर्षासर्वदेवमयीश्वरी उवाचागततनूजंतंप्रसन्नंल
लिताक्षरं २० देव्युवाच पृथिवीपालतेयत्स्याच्चिंतितंपरमंपरं तद्ब्रूहिसंप्रदास्यामितपसाते २१
संतोषिता २१ राजोवाच जानासिदेवदेवेशियत्प्रार्थ्यंमनसेप्सितं अन्तर्यामिस्वरूपेणतत्सर्वंदेव
१९ भुवनेश्वरीमहासरस्वती २०॥ २१॥ २२॥

843

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· २३ २४ इति श्रीदेवीभागवततिलके दशमस्कंधेष्टमोध्यायः ८ एकोनत्रिंशत्यर्धे रुक्या सुषसमनोः कथा यथावहर्णयेतेय

द· एतदाराधनाद्यस्य राज्यर्द्धिमनुत्तमां बलमप्रहतं लोके सर्वसिद्धिविधायकं २३ संततिंचि

रकालीनां पुत्रपौत्रमयीं शुभां धर्मान्नव्यवस्थाप्य विषयाननुपभुज्य च २४ जगाम प

तिमः सूरो महेंद्रालयमुत्तमं इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे ऽष्टमोध्यायः ८

२० श्रीनारायण उवाच अथातः श्रूयतां चित्रं देवीमाहात्म्यमुत्तमं अंगपुत्रेण मनुना यथाऽऽरा

ध्यमुत्तमं १ अंगस्य राज्ञः पुत्रोभूच्चाक्षुषो मनुरुत्तमः षष्ठः सपुलहो नाम ब्रह्मर्षिं शरणं गतः

२ ब्रह्मर्षे त्वामहं प्राप्तः शरणं प्रणतार्तिहन् शाधि मां किंकरं स्वामिन् येनाहं प्राप्नुयां श्रियं ३

मेदिन्या आधिपत्यं मे स्याद्यथा वद स्वं दिनं अव्याहतं भुजबलं शस्त्रास्त्रनिपुणं समं ४ संतति

श्चिरकालीनाप्यखंडं वपउतमं अंते पवर्गलाभश्च स्यात्तथोपदिशाद्य ते ५ इत्येवं वचनं त

स्य मनोः कर्णमध्ये भवत् प्रत्युवाच मुनिः श्रीमान् देव्याः संराधनं परं ६ राजन्नाकर्णय वचो

मम चोक्तं सुखं महत् शिवामाराधयाद्य त्वं तत्प्रसादादिदं भवेत् ७ चाक्षुष उवाच कीदृशा

राधनं तस्या देव्याः परमपावनं केनाकारेण कर्तव्यं कारुण्याद्वक्तुमर्हसि ८ मुनिरुवाच ॥ २०

अदेवीमाहात्म्यविस्तरः १ अवशिष्टषष्ठमनोः कथामाह अथात इति १ २ ३ ४ अपवर्गलाभो मोक्षलाभोंतेस्यादि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुरथोनामेति ब्रह्मणः पुत्रोत्रिः तस्यपुत्रोनिशाकरः स एव राजसूयं कृत्वा द्विजराजोभवत् तस्यपुत्रोबुधः तस्य पुत्रश्चैत्रः तस्यपुत्रो
विरथः तस्यपुत्रः सुरथः तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिखंडे दुर्गोपाख्याने तस्यचैत्रस्यपुत्रश्च राजा विरथ एव हि तस्यपुत्रश्च सुरथश्च
क्रवर्ती हृहच्छ्रूवाइति ६ ७ कोलाविध्वंसिनः कोलानाम्नी राज्ञो नगरीतस्याविध्वंसिन इत्यर्थः तदप्युक्तं प्रकृतिखंडे दुर्गामाहा

श्रीनारायणउवाच चैत्रवंशसमुद्भूतो राजा स्वारोचिषेंतरे सुरथो नाम विख्यातो महाबलपरा।
२३ क्रमः ६ गुणग्राही धनुर्धारी मान्यः श्रेष्ठः कविः कृती धनसंग्रहकर्ता च दाता याचकमंडले ७।
शरीणां मर्दनो मानी सर्वास्त्रकुशलो बली तस्यैकदा वभूवुस्ते कोलाविध्वंसिनो नृपाः ८ प्रात्र
वः सैन्यसहिताः परिवार्यैनमूर्जिताः रुरुधुर्नगरीं तस्य राज्ञो मानधनस्य हि ९ तदा स सुरथो
नाम राजा सैन्यसमावृतः निर्ययौ नगरात्तीयात्सर्वशत्रुनिवर्हणः १० तदा समरे राजा सुरथः
शत्रुभिर्जितः स्वामात्यैर्मंत्रिभिश्चैव तस्य कोशगतं धनं ११ हृतं सर्वमशेषेण तदा तत्पुत भूमि
पः निष्कासितश्च नगरात् स राजा परमद्युतिः १२ जगामाश्रमपश्चात्तु स मृगयामिषतो वनं।
एकाकी विजनेऽरण्ये वश्रामो भ्रांतमानसः ॥ १३ ॥

न्ये कृवस्य यो त्रो व लवान्नंदिरुत्कुलनंदनः स्वायंभुव
मनोर्वंशः सत्यवादी जितेंद्रियः अक्षौहिणीनां शतकं गृहीत्वा सैन्यमेव च कोलांचनेषु या मास सुरथस्य महीपतेः युद्धं वभू २३
व नियतं पूर्णमब्दं च नारद जिगाय सुरथराजा कृवं वंशोद्भव स्तरे इति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ इति श्रीदेवीभागवततिलके दशमस्कंधे नवमोऽध्यायः ९ पंचविंशतिभिः श्लोकैरर्थ

द॰ तथापिममभाग्येनजातेयत्तवदर्शनं ब्रवीमिदेविविद्वेहिराज्यंमन्वंतराश्रितं २३ श्रीदेव्यु
वाच इतंमन्वंतरस्यास्यराज्यराजन्यसत्तम पुत्रामहाबलास्तेचभविष्यंतिगुणान्विताः २४ रा
ज्यंनिष्कंटकंभाविमोक्षांतेचापिनिश्चितः एवंदत्वापरंदेवीमनवेवरमुत्तमं २५ जगामादर्श
नंसद्यस्तेनभक्त्याचसंस्तुता सोपिराजामनुःषष्ठःप्रसादात्तुतदाश्रयात् २६ बभूवमनु
२२ मान्योसौसार्वभौमसुखेश्वरः पुत्रास्तस्यबलोत्कटाः कार्यभारसहाहृताः २७ देवीभक्ताश्च
शूराश्चमहाबलपराक्रमाः अन्यत्रमाननीयाश्चमहाराज्यसुखास्पदाः २८ एवंचचाक्षुष
मनुर्देव्याराधनतःप्रभुः बभूवमनुवर्योसौजगामांतेशिवापदं २९ इति श्रीदेवीभागव
ते महापुराणे दशमे नवमः ९ श्रीनारायणउवाच सप्तमोमनुराख्यातोमनुर्वैवस्वतःप्रभुः
श्राद्धदेवःपरानंदभोक्तामान्यस्तुभूभुजां १ सचवैवस्वतमनुःपरदेव्याःप्रसादतः तथानंतपसा
चैवजातोमन्वंतराधिपः २ अष्टमोमनुराख्यातःसावर्णिःप्रथितःक्षितौ जन्मांतरआराध्य
देवींतद्वरलाभतः ३ जातोमन्वंतरपतिःसर्वराजन्यपूजितः महापराक्रमीधीरोदेवीभक्तिपराय
णः ४ श्रीनारदउवाच कथंजन्मांतरेतेनमनुनाराधनंकृतं देव्याःपृथिव्यांभवतापालनम्भाख्या २२

श्लोकाधिकैरथमनोःसावर्णेःसंश्रयकथानकमिहोच्यते १ सप्तमाष्टमयोर्मन्वोःकथामाह ॥ सप्तमइति १ २ ३ ४ पृथिव्यामुर्व्यायासहीय
पर्यं देव्याःकथमाराधनंकृतमित्यन्वयः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुनिवाक्यं श्रुत्वा राजा पृच्छति कासादेवी
दूवी· भा· चतुःश्लोक्या प्रश्नं हायये त्रैलोक्यक्षेमकारकं महाकाल्याश्चरित्रं च संक्षेपेणात्र कथ्यते १ मुनिवाक्यं श्रुत्वा राजा पृच्छति कासादेवी
ह· ति सत्वानि जीवान् कारणं किं मोहने इत्यर्थः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ निद्रां लक्षणया निद्राधिष्ठात्री महाकाली भगवती प्रथ

राजोवाच कासादेवी त्वया प्रोक्ता ब्रूहि कालविदांवर कामोहयति सत्वानि कारणं किं भवेत् द्विज
१ कस्मादुत्पद्यते देवी किंरूपा सा किमात्मिका सर्वमाख्याहि भूदेव कृपया मम सर्वतः . २
२५ मुनिरुवाच राजन्देव्याः स्वरूपं ते वर्णयामि निशामय यथा चोत्पत्तिना देवी येन वा सा जगन्म
यी ३ यदा नारायणो देवो विश्वं संहृत्य योगराट् आस्तीर्य शेषं भगवान् समुद्रे निद्रितो भवत्
४ तदा प्रस्वापवशगो देवदेवो जनार्दनः तत्कर्णमलसंजातौ दानवौ मधुकैटभौ ५ ब्रह्माणं
हंतुमुद्युक्तौ दानवौ घोररूपिणौ तदा कमलजो देवो दृष्ट्वा तौ मधुकैटभौ ६ निद्रितं देवदेवे
शं चिंतामाप दुरत्ययां निद्रितो भगवानीशो दानवौ च दुरासदौ ७ किं करोमि क्व गच्छामि कथं
शर्म लभे ह्यहं एवं चिंतयतस्तस्य पद्मयोनेर्महात्मनः ८ बुद्धिः प्रादुरभूत्तात तदा कार्यप्रसा
धिनी यस्या वशगतो देवो निद्रितो भगवान् हरिः ९ तां देवीं शरणं यामि निद्रां सर्वप्रसूति
कां ब्रह्मोवाच देवदेवि जगद्धात्रि भक्ताभीष्टफलप्रदे १० जगन्माये महामाये समुद्रश २५
स्तवप्रसन्नस्तिका मितिविशेषणं संगच्छते १० समुद्रशयने समुद्रवंत्यस्मान्भूतजातानीति स
मयस्विदेवतां ११ ॥ १२ ॥ १२
मुद्रः परमात्मा सः शयनं वासस्थानं यस्या ब्रह्मरूपिणीत्यर्थः ॥ ११ ॥ ११ ॥

845
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मोध्यायः ९ पंचविंशतिभिः श्लोकैरर्थ

देवी.भा. २४ २५ २६ २७ २८ २९ २० ब्रह्मविष्णुहरएणंसुभ्द्वोजन्मायस्याःसकाशादित्यर्थः २१ २२ २३ २४ २५ इतिश्रीदेवी
हृ:

मुनेःकस्यचिदागत्यस्वाश्रमंशांतमानसः प्रशांतजंतुसंयुक्तंमुनिशिष्यगणैर्युतं २४ उवासकंचि
त्कालंसराजापरमशोभने आश्रमेमुनिवर्यस्यदीर्घहष्टेःसुमेधसः २५ एकदासमहीपालोमुनिं
पूजावसानके कालेगत्वाप्रणम्याशुपप्रच्छविनयान्वितः २६ मुनेममदुःखंबाधतेवाधि
२४ संभवं ज्ञानतत्त्वस्यभदेवनिःप्रच्चस्यचसंततं २७ शत्रुभिर्निर्जितस्यापिहृतराज्यस्यसर्वतःत
थापितेषुमनसिममत्वंजायतेस्फुटं २८ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंशर्मसुनेभवेत् त्वदनुग्रह
माशासेवरदवेदविदांवर २९ मुनिरुवाच आकर्णयमहीपालमहाश्चर्यकरंपरं देवीमाहा
त्म्यमतुलंसर्वकामप्रदंपरं २० जगन्मयीमहामायाविष्णुब्रह्महरोभ्दवा सावलाद्धरत्येव
जंतूनांमानसानिहि २१ मोहायप्रतिसंपश्चादितिजानीहिभूमिप सासृजत्यखिलंविश्वंसापा
लयतिसर्वदा २२ संहारेहररूपेणसंहरत्येवभूमिप कामदात्रीमहादेवीकालरात्रिर्दुरत्य
या २३ विश्वसंहारिणीकालीकमलाकमलालया तस्यांसर्वंजगज्जातंतस्यांविश्वंप्रतिष्ठितं २४
लयमेष्यंतितस्यांचतस्मात्सैवपरात्परा तस्यादेव्याःप्रसादश्चपस्योपरिभवेन्नृप २५ सएवमो
हमत्येतिनान्यथाधरणीपते इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेदशमोध्यायः १० २६

भागवततिलकेदशमस्कंधेदशमोध्यायः १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.मा. २२ पंचाधिकदशीपंचदशी कामराजविद्यारूपा त्रिपुरसुंदरी विद्या तया वेद्येत्यर्थः पंचाधिकदशीतिथिः पंचदशीतिथिरूपेत्यर्थः

८. त्रयोदशाभिधाभिन्ना विश्वेदेवाधिदेवता चतुर्दशेंदुवरदा चतुर्दशमनुप्रसूः २१ पंचाधिक

दशीवेद्या पंचाधिकदशीतिथिः षोडशी षोडशभुजा षोडशेंदुकलामयी २२ षोडशात्मक

चंद्रांशुव्याप्तदिव्यकलेवरा एवंरूपासि देवेशि निर्गुणा तामसोदये २३ त्वया गृहीतो भग

वान देवदेवो रमापतिः एतौ दुरासदौ दैत्यौ विक्रांतौ मधुकैटभौ २४ एतयोश्च वधार्थाय दे

२७ वेशं प्रतिबोधय मुनिरुवाच एवं स्तुता भगवती तामसी भगवत्प्रिया २५ देवदेवं तदात्मक

मोहयामास दानवौ तं देवं भगवान्विष्णुः परमात्मा जगत्पतिः २६ प्रबोधमाप देवेशो द

हस्तो दानवौ लभौ तदा तौ दानवौ घोरौ दृष्ट्वा तं मधुसूदनं २७ युद्धाय कृतसंकल्पौ जग्मतुः स

न्निधिं हरेः युयुधे च ततस्ताभ्यां भगवान्मधुसूदनः २ पंचवर्षसहस्राणि बाहुप्रहरणो वि

भुः तौ तदा तु बलोन्मत्तौ जगन्मायाविमोहितौ २९ व्रियतां वर इत्येवमूचतुः परमेश्वरं एवं

तयोर्वचः श्रुत्वा भगवानादिपूरुषः ३० वध्येव ध्यावुभौ मेद्य भवेतामिति निश्चितं तौ तदाति

बलो देवं पुनरेवोचतुर्हरिं ३१ आवां जहि न यत्रोर्वी पयसा च परिप्लुता तथेत्युक्त्वा भगवता २७

गदाशंखभृता नृपः ३२ कृत्वा चक्रेण वै छिन्ने जघने शिरसी तयोः एवं देवी समुत्पन्ना ब्रह्मणा

२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. १ २३ २४ २५ एकाऽसद्वितीया एकत्वरूपा एकसंख्यारूपा सद्वितीया द्वितीयमायावत्त्वसहिता द्वयात्मिका द्वित्वसंख्याविशि
ष्टः परार्थात्मिका त्रयी वेदत्रयी तद्रूपा गुणत्रयरूपा वा त्रिवर्गो धर्मार्थकामाः तुर्या तुर्या च स्यात् रूपा तुर्यपदं ब्रह्म तदात्मिका यद्वा तु

कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिर्मदोत्कटा व्यापिनी च शगा मान्यामहानंदैकशेवधिः २२
२६ महनीया महाराध्या मायामधुमनीमयी परापरेषां सर्वेषां परमात्वं प्रकीर्तिता २३ लज्जा
पुष्टिः क्षमा कीर्तिः कांतिः कारुण्यविग्रहा कमनीया जगद्वंद्या जाग्रदादिस्वरूपिणी २४
परमा परमेशानी परानंदा परात्परा एकाप्येकस्वरूपा च सद्वितीया द्वयात्मिका २५ त्रयी त्रि
वर्गनिलया तुर्या तुर्यपदात्मिका पंचमी पंचभूतेशी षष्ठी षष्ठेश्वरीति च २६ सप्तमी सप्तवा
रेशी सप्तसप्तवरप्रदा अष्टमी वसुनाथा च नवग्रहमहेश्वरी २७ नवरागकलारम्यान
वसंख्यानवेश्वरी दशमी दशदिक्पूज्या दशाशाव्यापिनी रमा २८ एकादशात्मिका चै
कादशरुद्रनिषेविता एकादशीतिथिप्रीता एकादशगणाधिपा २९ द्वादशी द्वादशभु
जा द्वादशादित्यजन्मभूः त्रयोदशात्मिका देवी त्रयोदशगुणप्रिया ३० ॥ ३० ॥

र्या तुरीयसंख्यारूपा एवमेकादिपदैरपि एकत्वादिसंख्या एव लक्षणया ग्राह्याः यद्वा प्रतिपदादितिथयो ग्राह्याः २६ पंचमी पं
चत्वसंख्यारूपा षष्ठी षट्संख्यारूपा षष्ठेश्वरी षट् परिपूरकः पदार्थस्तस्येश्वरी एवं सर्वत्र व्याख्येयं २७ २८ २९ मल्लारे २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सै॰ दी॰ अ॰ १० ११ करांगुली: करांगुल्य: आर्षप्रयोग: १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २२ २२

२८ धरभक्ष्यं भुजं तेजोमुखमस्योदपद्यत केशाबभवुर्याम्येन वैष्णवेन च वाहव: १० सौम्येन
च स्तनौ जातौ माहेन्द्रेण च मध्यम: वारुणेन ततो भुपजंघोरू संबभवतु: ११ नितंबौ तेज
सा भूमे: पादौ ब्राह्मेण तेजसा पादांगुल्यो भानवेन वासवेन करांगुली: १२ कौवेरेण तथा
२९ नासा दंता: संजज्ञिरे तदा प्राजापत्येन लस्येन तेजसा वसुधाधिप १३ पावकेन च संजातं लो
चनत्रितयं शुभं सांध्येन तेजसा जाते भ्रुकुट्यौ तेजसो निधी १४ कर्णौ वायव्यतो जातौ ते
जसो मनुजाधिप सर्वेषां तेजसां देवी जाता महिषमर्दिनी १५ शूलं ददौ शिवो विष्णुश्चक्रं
शंखं च पाशभृत् हुताशनो ददौ शक्तिं मारुतश्चापसायकौ १६ वज्रं महेंद्र: प्रददौ घंटां चैरा
वताद्गजात् कालदंडं यमो ब्रह्मा चाक्षमालाकमंडलू १७ दिवाकरो रश्मिमालां रोमकूपेषु
संददौ ॥ काल: खड्गं तथा चर्म निर्मलं वसुधाधिप: १८ समुद्रो निर्मलं हारमजरे चांबरे नृप चू
डामणिं कुंडले च कटकानि तथांगदे १९ अर्धचंद्रं निर्मलं च नूपुराणि तथा ददौ ग्रैवेयकं
भूषणां च नस्यै देव्यै मुदान्वित: २० विश्वकर्मा चोर्मिकाश्च ददौ तस्यै धरापते हिमवान्वाहनं २९
सिंहं रत्नानि विविधानि च: २१ पानपात्रं सुरापूर्णं ददौ तस्यै धनाधिप: शेषश्च भगवान्देवो
नागहारं ददौ विभु: ॥ २२ ॥ २२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२४ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्शमस्कंधे एकादशोध्यायः ११ अधिके नवतिश्लोकैर्महालक्ष्म्याख्यानकं तथा महासरस्वत्याः संक्षेपेणात्र वर्णिते अनिरुद्धां तां महालक्ष्म्या उत्पत्तिं वर्णयति महिषीगर्भेति इयं कथा पंचमस्कंधे विस्तरेणोक्ता १ २ लोकमु

महाकाली महाराज सर्वयोगेश्वरीश्वरी महालक्ष्म्याः समुत्पत्तिं निशामय महीपते ३४ इति श्री देवीभागवते महापुराणे द्शमस्कंधे एकादशोध्यायः ११ मुनिरुवाच महिषीगर्भसंभूतो म

२० हाबलपराक्रमः देवान् सर्वान् पराजित्य महिषो भूज्जगत्प्रभुः १ सर्वेषां लोकपालानामधिका

रं महासुरः बलान्निर्जित्य बुभुजे त्रिलोकैश्वर्यमप्रतं २ ततः पराजिताः सर्वे देवाः स्वर्गपरिच्यु

ताः ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य तेजग्मुर्लोकमुत्तमं ३ यत्रोत्तमौ देवदेवौ संस्थितौ शंकराच्युतौ वृत्तां

तं कथयामासुर्महिषस्य दुरात्मनः ४ देवानां चैव सर्वेषां स्थानानि तरसासुरः विनिर्जित्य स्व

यं भुंक्ते बलवीर्यमदोद्धतः ५ महिषासुरनामासौ दुष्टदैत्योमरेश्वरौ वधोपायं च तस्याशु चिंत्य

तामसुरार्दनौ ६ एवं श्रुत्वा स भगवान् देवानामार्तियुग्वचः चकार कोपं सुबहुं तथा शंकर

पद्मजौ ७ एवं कोपयुतस्याप्यस्य हरेरास्यान्महीपते तेजः प्रादुरभूद्दिव्यं सहस्रार्कसमद्युति

८ अथानुक्रमतस्तेजः सर्वेषां त्रिदिवौकसां शरीरादुद्भवं प्राप हर्षयद्विबुधाधिपान् ॥९॥

तमसिति लोकस्तु भुवने जने इति कोशात् भुवनं कात्यायनाश्रमरूपमित्यर्थः पत्रोत्तमौ देवाविति यत्र कात्यायनाश्रमे इत्यर्थः ॥॥ २०

अत एव कालिकापुराणे कात्यायनशिष्यं स्त्रीरूपेण मोहयंतं महिषासुरं प्रति कात्यायनः शशाप स्त्री त्वां निहनिष्यतीति तद्वचनसार्थ

क्यापदेव्यात दाश्रम एवावतारो यत्स्त्रीजीतत्वं देव्याः कात्यायनीति नाम मे त्वयुक्तं इत्थं इतांत मवतारस्य हरिहरौ ज्ञात्वा प्रथमतरा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३५

९. एवं लक्ष्मीः समुत्पन्ना महिष. सुरमर्दिनी राजन् शृणु सरस्वत्याः प्रादुर्भावो यथाभवत् एक
दा शुंभनामासी दैत्यो मदबलोत्कटः निशुंभश्चापि तद्भ्राता महाबलपराक्रमः ३६ तेनसे
पीडिता देवाः सर्वे भ्रष्टश्रियो नृप हिमवंतमथासाद्य देवीं तुष्टुवुरादरात् ३७ देवाऊचुः जय
३१ देवेशि भक्तानामार्तिनाशनकोविदे दानवांतकरूपे त्वमजरामरणेनघे ३८ देवेशि भक्ति
सुलभे महाबलपराक्रमे विष्णुशंकरब्रह्मादिस्वरूपेनंतविक्रमे ३९ सृष्टिस्थितिकरे नाश
कारिके कांतिदायिनि महातांडवसुप्रीते मोददायिनि माधवि ४० प्रसीद देवदेवेशि प्रसीद क
रुणानिधे निशुंभशुंभसंभूतभयापारंबुवारिधेः ४१ उद्धारास्मान् प्रपन्नार्तिनाशिके शरणा
गतान् एवं संवदतां तेषां त्रिदशानां धरापते ४२ प्रसन्ना गिरिजा साहूतस्तवनकारणं ए
तस्मिन्नंतरे तस्याः कोशरूपात्समुत्थिता ४३ कौशिकी सा जगत्पूज्या देवान् प्रीत्येदमब्रवीत्
प्रसन्नाहं सुरश्रेष्ठाः स्तवेनानेन मद्रूपिणी ४४ व्रियतां वरइत्युक्ते देवाः संवव्रिरे वरं शुंभना
मा वरो भ्राता निशुंभस्तस्य विश्रुतः ४५ त्रैलोक्यमोजसाक्रांतं दैत्येन बलशालिना तद्वधश्चिं
सतां देवि दुरात्मा दानवेश्वरः ४६ बाधते सततं देवि तिरस्कृत्य निजौजसा देवश्चाच देवमवं ३१
पातपिध्येनि शुंभं शुंभमेवच ॥ २७ ॥ २७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

८

अन्यैरशेषविबुधैर्मोनितासाजगन्मयी तांतुष्टुवुर्महादेवीं देवामहिषपीडिताः २३ नानास्तो
त्रैर्महेशानींजगद्दुःखकारिणीं तेषांनिशम्यदेवेशीस्तोत्रंविबुधपूजिता २४ महिषस्यव
धार्थायमहानादंचकारह तेननादेनमहिषश्चकितोभूद्दुरासते २५ आससादजगद्धात्रीस
३० र्वसैन्यसमावृतः ततःसयुयुधेदेव्यामहिषाख्योमहासुरः २६ शस्त्रास्त्रैर्बहुधाक्षिप्तैःपूरय
न्नंबरांतरं चिक्षुरोग्रामणीःसेनापतिर्दुर्धरदुर्मुखौ २७ वाष्कलस्ताम्रकश्चैवविडालवद
नोपरः एतैश्चान्यैरसंख्यातैःसंग्रामांतकसन्निभैः २८ योधैःपरिवृतोवीरोमहिषोदानवोत्त
मः ततःसाकोपतःस्मासीद्देवीलोकविमोहिनी २९ जघानयोधान्समरेदेवीमहिषमात्रि
तान् ततस्तेषुहतेष्वेवसदैत्योरोषमूर्च्छितः ३० आससादतदादेवींतूर्णंमायाविशारदःरूपां
तराणिसंभेजेमाययादानवेश्वरः ३१ नानितान्यस्वरूपाणिनाशयामाससातदा ततोंतेम
हिषंरूपंविभ्राणममरार्दनं ३२ पासेनबध्वासुदृढंछित्वाखड्गेनतच्छिरः पातयामामहिषं
देवीदैवगणांतकं ३३ हाहाकारंततःशेषंसैन्यंभग्नंदिशोतुष्टुवुर्देवदेवेशींसर्वेदेवाःप्रमो ३०
दिताः ॥३४॥ ३५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·मा ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ७४

ह योमेदर्पं विधुनुते योमेबलमयोहति योमेप्रतिबलोभूयात् सएवममभोग[illegible] ६१ तदाग
नं प्रतिज्ञांमेसत्यां कृत्वासुरेश्वरः ग्र्‌ह्णातु पाणिंतरसा तस्याप्रकन्यांकिमत्रहि ६२ तस्मा
द्गच्छ महादूत स्वामिनं ब्रूहि चाहृतः प्रतिज्ञां चापिमेसत्यां विधास्यति बलाधिकः ६३ एवंवा
३३ क्यं महादेव्याः समाकर्ण्य स दानवः कथयामास शुंभाय देव्या वृत्तांतमाहितः ६४ तदाप्रियं दूत
वाक्यं शुंभः श्रुत्वा महाबलः कोपमाहारयामास महांतं दनुजाधिपः ६५ ततो धूम्राक्षनामा
नं दैत्यं दैत्यपतिः प्रभुः आदिदेश शृणु वचो धूम्राक्ष मम चाहृतः ६६ तां दुष्टां केशपाशेषु धृ
त्वा ध्यानीय तां मम समीपमाविलंबेन शीघ्रं गच्छ स्वमेपुरः ६७ इत्यादेशं समासाद्य दैत्येशो धू
म्रलोचनः षष्ट्या सुराणां सहितः सहस्राणां महाबलः ६८ तुहिनाचलमासाद्य देव्याः सविध
मेवसः उच्चैर्देवीं जगाद श्रुणु भज दैत्यपतिं शुंभे ६९ शुंभं नाम महावीर्यं सर्वभोगानवाप्नु हि
नो चेत्केशान् गृहीत्वा त्वां नेष्ये दैत्यपतिं प्रति ७० इत्युक्त्वा सा ततो देवी दैत्येन त्रिदशारिणा
उवाच दैत्यपद्मषेन त्वं तेमहाबलः ७१ राजा शुंभासुर स्त्वं च किं करिष्यसि तद्वद इत्युक्तो दैत्य
यो धावत्तूर्णं शस्त्रसमन्वितः ७२ भस्मसात्तं चकार शु हुंकारेण महेश्वरी ततः सैन्यं वाहनेन ३३
देव्या भग्नं महीपते ७३ दिशो दशाभजच्छीघ्रं हाहाभूतमचेतनं तद्वृत्तांतं समाश्रुत्य स शुंभो दे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰ ४८ ४९ प्रथममदर्शनंगतापुनर्हिमालयेसुंदरंरूपंधृत्वास्थितातांचंडमुंडौदृष्टवंतावित्याह चंडमुंडाविति अत्रपंचमस्कं

ह॰

स्वस्थास्तिष्ठतभद्रंवः कंटकंनाशयामिवः इत्युक्त्वादेवदेवेशोदेवान्संप्रेष्यतामपी ४८ जगा
माद्दर्शनंसद्योमिषतांत्रिदिवौकसां देवाःसमागताहृष्टाः सुवर्णाद्रिगुहांशुभां ४९ चंडमुं
डौपश्यतःस्वभृत्यौशुंभनिशुंभयोः दृष्टूतांचारुसर्वांगीदेवीलोकविमोहिनीं ५० कथयामा
३३ सतूर्णंस्वभृत्यौतौचंडमुंडकौ देवसर्वासुरश्रेष्ठरत्नभोगार्हमानद ५१ अपूर्वाकामिनीदृष्टा
चावाभ्यांरिपुमर्दन तस्याःसंभोगयोग्यत्वमस्त्येवतवसांप्रतं ५२ तांसमानयचार्वंगींभुंक्ष्व
सौख्यसमन्वितः तादृशीनासुरीनागीनगंधर्वीनदानवी ५३ नमानवीनापिदेवीयादृशीसा
मनोहरा एवंभृत्यवचः श्रुत्वाशुंभःपरबलार्दनः ५४ दूतंसंप्रेषयामाससुग्रीवंनामदानवं।
सदूतस्त्वरितंगत्वादेव्याःसविधमादरात् ५५ वृत्तांतंकथयामासदेव्यैशुंभस्ययद्वचः देवि
शुंभासुरोनामत्रैलोक्यविजयीप्रभुः ५६ सर्वेषांरत्नवस्तूनांभोक्तामान्योदिवौकसां तदुक्तंशृ
णुमेदेवि रत्नभोक्ताहमव्ययः ५७ त्वंचापिरत्नभूतासिभजमांचारुलोचने सर्वेषुपानिरत्ना
निदेवासुरनरेषुच ५८ तानिमय्येवसुभगेभजमांकामजैरसैः देव्युवाच सत्यंवदसिहेदूत
दैत्यराजप्रियंकर ५९ प्रतिज्ञायामयापूर्वंकृतासाप्यनृताकथं भवतांशृणुमेदूतयाप्रतिज्ञा ३२

धोककथयाजेत्योक्तकथापाः क्वचित्क्वचिद्विरोधोदृश्यतेसवकल्पभेदात्कल्पभेदाच्चपरिहार्यः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तदाप्रसन्नादेवेशीजगद्योनिःकृपावती प्रादुर्बभूवपुरतोवरंब्रूहीतिभाषिणी ८७ सराजा
निजमोहस्यनाशानंज्ञानमुत्तमं राज्यंनिष्कंटकंचैवयाचतिस्ममहेश्वरी ८७ देव्युवाच
राजन्निःकंटकंराज्यंज्ञानंवैमोहनाशनं भविष्यतिमयादत्तमस्मिन्नेवभवेत्तव ८९ अन्य
३५ च्चशृणुभूपालजन्मांतरविचेष्टितं भानोर्जन्मसमासाद्यसावर्णिर्भविताभवान् ९० तत्र
मन्वंतरस्यापिपतित्वंबहुविक्रमं संततिंबहुलांचापिप्राप्स्यसेमद्वराद्भवान् ९१ एवंदत्वा
वरंदेवीजगामादर्शनंतदा सोपिदेव्याःप्रसादेनजातोमन्वंतराधिपः ९२ एवंतेवर्णितंसाधो
सावर्णेर्जन्मकर्मच एतत्पठन्नतथाशृण्वन्नुदेव्यनुग्रहमाप्नुयात् ९३ इतिश्रीदेवीभागव
तेमहापुराणेदशमस्कंधेद्वादशोध्यायः १२ श्रीनारायणउवाच अथातःश्रूयतांशेषमनूनां
चरित्रमुत्तमं यस्यस्मरणमात्रेणदेवीभक्तिःप्रजायते १ आसन्वैवस्वतमनोःपुत्राःपरविमलो
दयाः करूषश्चपृषध्रश्चनाभागोदिष्टएवच २ शर्यातिश्चत्रिशंकुश्चसर्वएवमहौजसः ततः
षडेवतेगत्वाकालिंद्यास्तीरमुत्तमं ३ निराहाराजितश्वासाःपूजांचक्रुस्ततःस्थिताः देव्यामहीमयीं

तियुक्तैश्चशतश्लोकैरतःपरं मनूनामवशिष्टानांच संक्षेपत्तमुदीर्यते ॥१॥ अथमनूनांवृत्तमभिधायावशिष्टपरामनूनां ३५
वृत्तंकीर्तयति अथातइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

चुकोपचमहाकोपाभ्रुकुटीकुटिलाननः ततःकोपपरितात्मादैत्यराजःप्रतापवान् ७५ चंड
मुंडंरक्तबीजंक्रमतोप्रेषयद्विभुः तेचगत्वात्रयोदैत्याविक्रांताबहुविक्रमाः ७६ देवीग्रहीतु
मारब्धयत्नास्तेसभवन्बलात् तान्पातनयच्चासैजगत्धात्रीमदोत्कटा ७७ शूलंगृहीत्वावे
३५ गेनपातयामासभूतले ससैन्यान्निहतान् श्रुत्वादैत्यांस्त्रीन्दानवेश्वरो ७८ शुंभश्चैवनि
शुंभश्चसमाजग्मतुरोजसा निशुंभश्चैवशुंभश्चकृत्वायुद्धंमहोत्कटं ७९ देव्याश्चवशगौजा
तौनिहतौचतयासुरौ इतिदैत्यवरंशुंभंघातयित्वाजगन्मयी ८० विबुधैःसंस्तुतातद्वत्सा
क्षाद्वागीश्वरीपरा एवंतेवर्णितोराजन्प्रादुर्भावोतिरम्यकः ८१ कात्याश्चैवमहालक्ष्म्याः
सरस्वत्याःक्रमेणच परापरेश्वरीदेवीजगत्सर्गंकरोतिच ८२ पालनंचैवसंहारंसैवदेवी
दधातिहि तांसमाश्रयदेवेशींजगन्मोहनिवारिणीं ८३ महादेवीपूज्यतमांसाकार्यंतेवि
धास्यति श्रीनारायणउवाच इतिराज्ञोवचःश्रुत्वामुनेःपरमशोभनं ८४ देवींजगामशरणं
सर्वकामफलप्रदां निराहारोयतात्माच तन्मनाश्चसमाहितः ८५ देवीमूर्तिंमृन्मयींचपूज ३५
यामासभक्तितः पूजनांतेबलिनसैनिजगात्रासृजंददत् ८६ ॥ ८६ ॥ ८६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सदेवान्जेतुकामश्च चकार परमं तपः पद्मसंभवमुद्दिश्य प्रसन्नस्त्राता भविष्यति ३८ गत्वा हिम
वतः पार्श्वे गंगाजलसुशीतले पद्मपर्णाशनो योगी संनिरुध्य मरुद्गणं ३९ गायत्रीजपसं
सक्तः सकामस्तमसायुतः दशवर्षसहस्राणि ततो वारिकणाशनः ४० दशवर्षसहस्राणि त
९ तः पवनभोजनः दशवर्षसहस्राणि निराहारो भवत्ततः ४१ एवं तपस्यतस्तस्य शरीरादुत्थि
तोनलः ददाह जगतीं सर्वां तदद्भुतमिवाभवत् ४२ किमिदं किमिदं चेति देवाः सर्वे चकंपिरे
संत्रस्ताः सकला लोका ब्रह्माणं शरणं ययुः ४३ विज्ञापितं देववरैः श्रुत्वा तत्र चतुर्मुखः गाय
त्रीसहितो हंससमारूढो ययौ मुदा ४४ प्राणमात्रावशिष्टं तं धमनीशतसंकुलं शुष्कोदरं क्षामगा
त्रं ध्यानमीलितलोचनं ४५ ददर्श तेजसा दीप्तं द्वितीयमिव पावकं वरं वरय भद्रं ते वत्स यन्मनसि
स्थितं ४६ श्रुतमात्रेण संतोषकारकं वाक्यमूचिवान् श्रुत्वा ब्रह्ममुखाद्वाणीं सुधाधारामिवारुणः
॥ ४७ उन्मीलिताक्षः पुरतो ददर्श जलजोद्भवं गायत्रीसहितं देवं चतुर्वेदसमन्वितं ४८ प्रस
न्नं कुंडिकाहस्तं जपंतं ब्रह्मशाश्वतं दृष्ट्वोत्थाय ननामाथ स्तुत्वा च विविधैः स्तवैः ४९ वरं वव्रे स
बुद्धिस्थं माभवेन्मृत्युररित्यपि श्रुत्वारुणं च वो ब्रह्मा बोधयामास सादरं ॥ ५० ॥ ५० ॥ ३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भ्रामर्याश्च प्रसादत इति श्रुत्वा पृच्छति नारद उवाच के यमिति ३३ ॥ स स अव
८ बभूव मन्वंतरस्यो महादेवी प्रसादतः तृतीयो मनुराख्यातः सूर्यसावर्णिनामकः २७ एकादशो
महोत्साहो लपसा सेन भावितः चतुर्थश्चंद्रसावर्णिर्द्वादशो मनुरादविभुः २८ देवीसमाराध
नेन जातो मन्वंतरेश्वरः पंचमो रुद्रसावर्णिस्त्रयोदशो मनुः स्मृतः २९ महाबलो महासत्वो ब
५८ भूव जगदीश्वरः षष्ठश्च विष्णुसावर्णिश्चतुर्दश मनुः स्मृतः ३० बभूव देवीवरतो जगतां प्रथि
तः प्रभुः चतुर्दशैते मनवो महातेजोबलैर्युताः ३१ देव्याराधनतः पूज्या वंद्या लोकेषु नित्यशः
महाप्रतापिनः सर्वे भ्रामर्यास्तु प्रसादतः ३२ श्रीनारद उवाच केयं सा भ्रामरी देवी कथं जाता
किमात्मिका तदाख्यानं वद प्राज्ञ विचित्रं लोकनाशकं ३३ न तृप्तिमधिगच्छामि पिबन् दे
वीकथामृतं अमृतं पिबतां मृत्युर्नास्य श्रवणतो यतः ३४ श्रीनारायण उवाच शृणु नारद व
क्ष्यामि जगन्मातुर्विचेष्टितं अचिंत्याव्यक्तरूपाया विचित्रं मोक्षदायकं ३५ यद्यच्चरित्रं श्रीदे
व्यास्तत्सर्वं लोकहेतवे निर्व्याजया करुणया पुत्रे मातुर्यथा तथा ३६ पूर्वं दैत्यो महानासीदरुणा
ख्यो महाबलः पाताले दैत्यसंस्थाने देवद्वेषी महाखलः ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३८
णामात्रेणैव मृत्युर्नास्तीत्यर्थः ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अरुणाख्याः अयं विप्रचित्तिवंशोद्भव इति पुराणांतरे स्पष्टं ॥ ३७ ॥ ३७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पुंभ्यो नापि योषित इति अत्र स्त्रीपुंशब्देन मनुष्याकारा एव स्त्रीपुमांसौ गृहीतेन स्त्रीपुमांसौ गृहीतेन स्त्री पुंलिं
 गभाजं अन्यथा द्विपाच्चतुष्पादादीनामपि स्त्रीपुंसोरेवं तर्भावात्तेषां पुनर्ग्रहणं व्यर्थमेव स्यात् तत एव देव्या स्त्रीपुंरूपेभ्र मरैर्दैत्य

ब्रह्मविष्णुमहेशाद्याः मृत्युना कवलीकृताः न दानान्येषां च कावार्ता मरणे दानवोत्तम ५१ वरं यो
ग्यं ततो ब्रूहि दातुं यः शक्यते मया नाग्रहं प्रकुर्वंति बुद्धिमंतो जनाः क्वचित् ५२ इति ब्रह्म
४० वचः श्रुत्वा पुनः प्रोवाच सादरं न सुरेन च शस्त्रान्नपुंभ्यो नापि योषितः ५३ द्विपाश्चैव चतुष्पाद्येनोभ
याकारस्तथा भवेन्मे मृत्युकारिरित्येवं देवि देहि वरं प्रभो ५४ बलं च विपुलं देहि येन दत्त्वा जयी भवेत्
इति तस्य वचः श्रुत्वा तथास्त्विति च चोऽब्रवीत् ५५ दत्त्वा वरं जगामाशु पद्मजः स्वं निकेतनं त
तोऽरुणाख्यो दैत्यस्तु याताला त्त्वा श्रयस्थितान् ५६ दैत्यानाकारयामास ब्रह्मणो वरदर्पितः
आगत्य ते सुराः सर्वे दैत्येशं तं प्रचक्रिरे ५७ दूतं च प्रेषयामासुर्युद्धार्थममरावतीं दूतवाक्यं
तदा श्रुत्वा देवराट् भयकंपितः ५८ देवैः सार्द्धं जगामाशु ब्रह्मणः सदनं प्रति ब्रह्मविष्णुपुरस्कृ
त्य जग्मुस्ते शंकरालयं ५९ विचारं चक्रिरे तत्र वधार्थं ते सुरद्रुहां एतस्मिन्समये तत्र दैत्यसे
नासमाहृतः ६० अरुणाख्यो दैत्यराजो जगामाशु त्रिविष्टपं सूर्येंदुयमवन्हीनामधिकारान् ४०

स्य वधे कृते पि न दोष इति बोध्यं ५३ नोभयाद्विपाच्चतुष्पाद्रूपनारसिंहगजाननाद्युभयात्मकरूपाभ्यं सकरूपाद्वेत्यर्थः भ
मराणां षट्पदत्वान्नद्विपाच्चतुष्पात्त्वं ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१

853

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

जांबूनदेश्वरीअष्टमस्कंधोक्तजंबूनदेश्वरीवि
६०
स्वयंचकारतपसानानारूपधरोमुने स्वस्वस्थानच्युताः सर्वे जग्मुः कैलासमंडलं ६२ शशं
सुः शंकरं देवाः स्वस्वदुःखं पृथक् पृथक् महान्विचारस्तत्रासीत्किं कर्तव्यमतः परं ६३ न
युद्धेन च शस्त्रास्त्रैर्नयुंभ्योनापि पोषितः द्वियाभ्योवा चतुर्भ्यो नोभयाकारतोपिवा ६४
४१ मृत्युर्भवेदिति ब्रह्मा प्रोवाच वचनं यतः इति चिंतातुराः सर्वे कर्तुं किंचिन्न चक्षमाः ६५ एत
स्मिन्समये तत्र वागभूदशरीरिणी भजध्वं भुवनेशानीं सा वः कार्यं विधास्यति ६६ गायत्रीजप
संसक्तो दैत्यराड्यदि तां त्यजेत् मृत्युयोग्यस्तदा भूयादित्युच्चैः स्वापकारिणी ६७ श्रुत्वा देवीं त
या वाणीं मंत्रयामासुरादृताः बृहस्पतिं समाहूय वचनं प्राह देवराट् ६८ गुरो गच्छ सुराणां तु कां
र्यार्थमसुरं प्रति यथा भवेच्च गायत्रीत्यागस्तस्य तथा कुरु ६९ अस्माभिः परमेशानी सेव्यते ध्या
नयोगतः प्रसन्ना सा भगवती साहाय्यं ते करिष्यति ७० इत्यादिश्य गुरुं सर्वे जग्मुर्जांबूनदेश्व
री सा स्मान्दैत्यभयत्रस्तात्पालयिष्यति शोभना ७१ तत्र गत्वा तपश्चर्यां चक्रुः सर्वे सुनिश्चिताः
मायाबीजजपासक्ता देवीमखपरायणाः ७२ बृहस्पतिस्ततः शीघ्रं जगामासुरसन्निधौ आग
तं मुनिवर्यं तं पप्रच्छाथ स दैत्यराट् ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ४१
त्यर्थः ॥७१॥ देवीमखः पूर्वोक्तो देवीयज्ञः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰ ऋणतिः शत्रुः तथाच शत्रुगृहे तवागमनमनुचितमितिभावः ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तत्याजेति ननु बृहस्पतिवाक्यश्रवण

द॰ मात्रेण कथं तेन स्वेष्टदेवता गायत्री त्यक्तेति चेत्स्वेष्टदेवतात्यागो भवतु सर्वस्वनाशो वा भवतु तथापि देवपक्षपातित्वंनत्य

करिष्यामीत्याशयात् इत्थं देवद्वेषेपि कारणं तु मोहितो देवमाययेति मूले एवोक्तं देवीसेवया जांबूनदेश्वरीप्रसन्नादैत्यं

सुनेकुत्रागताः कस्मात्किमर्थमितिमेवद नाहं युष्मत्पक्षपातीप्रत्युतारातिरेवच ॥७४॥ इति

४२ तस्यवचः श्रुत्वाप्रोवाचमुनिनायकः अस्मात्सेव्याचयादेवी सात्वयापूज्यतेनित्यं ७५ तस्मा

दस्मत्पक्षपातीनभवेस्त्वं कथंवद इतितस्यवचः श्रुत्वामोहितोदेवमायया ७६ तत्याजप

854 रमंमंत्रमभिमानेनसत्तमः गायत्रीत्यागतोदैत्योनिस्तेजस्कोबभूवह ७७ कृतकार्योगुरुस्त

स्मात्स्थानान्निर्गतवान्मुनः ततोवृत्तांतमखिलंकथयामासवज्रिणे ७८ संतुष्टास्तेसुरास्त

वैभेजिरेपरमेश्वरी एवंबहुगतेकालेकस्मिंश्चित्समयेमुने ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥

सुमोहसचमोहितोदैत्यएवमभिमानेनगायत्रींतत्याजेतितदर्थः ननुदेव्यापिस्तोपासकोदैत्यः कथंमोहितइतिचेन्नस

कामत्वेनसायुतइतिपूर्वोक्तवचनेनतस्यनिष्कामोपासकत्वाभावात् निष्कामोपासकएवदेवानांप्रियोभवतिनान्यइतितद

हदारण्यकश्रुत्यंतरेषुस्पष्टं ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी भा ॥ ८० ॥ चित्रभ्रमरा मुष्टौ यस्याः सा ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ह्रींकारमन्त्रं ह्रींकारमंत्रं गायमानैर्भ्रमरैरित्यन्वयः एतेन सर्वे देवीनिकर
द. स्या ह्रींकार

प्रादुरासीज्जगन्माता जगन्मंगलकारिणी कोटिसूर्यप्रतीकाशा कोटिकंदर्पसुंदरी ८०
चित्रानुलेपना देवी चित्रवासोयुगान्विता विचित्रमाल्याभरणा चित्रभ्रमरमुष्टिका ८१ व
५३ राभयकरा शांता करुणामृतसागरा नानाभ्रमरसंयुक्तपुष्पमालाविराजिता ८२ भ्रमरीभि
र्विचित्राभिरसंख्याभिः समावृता भ्रमरैर्गायमानैश्च ह्रींकारमनुमन्वहं ८३ समंततः परिवृ
ता कोटिकोटिभिरंबिका सर्वशृंगारवेषाढ्या सर्ववेदप्रशंसिता ८४ सर्वात्मिका सर्वमयी सर्व
मंगलरूपिणी सर्वज्ञा सर्वजननी सर्वा सर्वेश्वरी शिवा ८५ दृष्ट्वा तां तरलात्मानो देवा ब्रह्मपुरो
गमाः तुष्टुवुर्हृष्टमनसो विष्टरश्रवसं शिवां ८६ देवा ऊचुः नमो देवि महाविद्ये सृष्टिस्थित्यंत
कारिणि नमः कमलपत्राक्षि सर्वाधारे नमोऽस्तु ते सविश्वतैजसप्राज्ञविराट्सूत्रात्मिके नमः न
मो व्याकृतरूपायै कूटस्थायै नमो नमः ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥

स्या ह्रींकारमंत्रजपशालिनो भवंती निबोधितं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विष्टरश्रवसं विष्टर एव वेदास्तेषु श्रवः श्रवणं यस्याः ५३
सा विष्टरेभ्यो वा श्रवो यस्याः सा तां वेदप्रतिपाद्यामित्यर्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥ ८८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द.टी.भा. अर्गला शृंखला भर्गो यापस्य भर्जनात् अविद्यादि भर्जनाद्वा ८९ कालिकाद्यो दशमहाविद्यास्तंत्रेषु प्रसिद्धाः ९० पीतांबरा

दुर्गे स्वर्गादिरहिते दुःख संरोधनार्गले निरर्गलप्रेमगम्ये भर्गे देवि नमोस्तु ते ८९ नमः श्री कालिके मातर्नमो नील सरस्वति उग्रतारे महोग्रे ते नित्यमेव नमो नमः ९० नमः पीतांबरे देवि नमस्त्रि

५५ पुर सुंदरि नमो भैरवि मातंगि धूमावति नमो नमः ९१ छिन्नमस्ते नमस्तेस्तु क्षीरसागर कन्यके नमः शाकंभरि शिवे नमस्ते रक्तदंतिके ९२ निशुंभ शुंभ दलनि रक्तबीज विनाशिनि धूम्रलोचन निर्नाशे वृत्रासुर निबर्हिणि ९३ चंडमुंड प्रमथिनि दानवांतकरे शिवे नमस्ते विजये गंगे शारदे विकचानने ९४ पृथ्वीरूपे दयारूपे तेजोरूपे नमो नमः प्राणरूपे महारूपे भूतरूपे नमोस्तु ते ९५ विश्वमूर्ते दयामूर्ते धर्ममूर्ते नमो नमः देवमूर्ते ज्योतिमूर्ते ज्ञानमूर्ते नमो नमः ९६ गायत्रि वरदे देवि सावित्रि च सरस्वति नमः स्वाहे स्वधे मातर्दक्षिणे ते नमो नमः ९७ नेति नेतीति वाक्यैर्या बोध्यते सकलागमैः सर्व प्रत्यक् स्वरूपां तां भजामः परदेवतां ९८ भ्रमरैर्वेष्टिता यस्माद्भ्रामरी या ततः स्मृता तस्यै देव्यै नमो नित्यं नित्यमेव नमो नमः ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥

बगलामुखी ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ भ्रमरैर्वेष्टितेति भ्रमराणामपि स्वामिनी भ्रामरीत्यर्थेन संस्मितत्वं ५५

855

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ जगतोरणेजगद्योने ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ मटचीयूथवदिति मटचीश
द.

नमस्ते पार्श्वयोः पृष्ठे नमस्ते पुरतोंबिके नमऊर्ध्वं नमस्त्वाधः सर्वत्रैव नमो नमः १०० कृपांकुरु
४५ महादेवि मणिद्वीपाधिवासिनि अनंतकोटि ब्रह्मांडनायिके जगदंबिके १०१ जयदेविजगन्मा
तर्जय देवि परात्परे जय श्रीभुवनेशानि जय सर्वोत्तमोत्तमे १०२ कल्याणगुणरत्नानामाकरे भुव
नेश्वरि प्रसीद परमेशानि प्रसीद जगतोरणे १०३ श्रीनारायणउवाच इतिदेवंवचः कृत्वा भग स्त
मातुरं वचः उवाच जगदंबा सा मत्तकोकिलभाषिणी १०४ श्रीदेव्युवाच प्रसन्नाहं सदा देवा वर
देशा शिरसा मणिः ब्रुवंतु विबुधाः सर्वे यदेवस्याच्चिकीर्षितं १०५ देवीवाक्यं सुराः श्रुत्वा प्रोचुर्दुःख
स्यकारणं दुष्टदैत्यस्य चरितं जगद्बाधाकरं परं १०६ देवब्राह्मणवेदानां हेलनं नाशनं तथा स्थान
भ्रंशं सुराणां च कथयामासुराहताः १०७ ब्रह्मणो वरदानं च यथावत्ते समूचिरे श्रुत्वा देवमुखाद्वा
णीं महाभगवती तदा १०८ प्रेरयामास हस्तस्थान् भ्रमरान् भ्रामरी तदा पार्श्वस्थानग्रभागस्थान्ना
नारूपधरांस्तदा १०९ जनयामास बहुशो यैर्व्याप्तं भुवनत्रयं मटचीयूथवत्तेषां समुदायस्तु निर्गतः ४५
व्देन प्रलभाः छांदोग्यभाष्ये मटचीहतेषु कुरुष्विति श्रुतौ मटचीशब्देन करका गृहीतास्तावामटचीशब्देनोच्यंते ॥ ११० ॥ ११०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तदांतरिक्षं तैर्व्याप्तमंधकारः क्षितावभूत् दिविपर्वतशृंगेषु द्रुमेषु विपिनेष्वपि १११ भ्रमराए
व संजातास्तदद्भुतमिवाभवत् ते सर्वे दैत्यवक्षांसि दारयामासुरुद्धताः ११२ नरं मधुहरं षट्पद
४६ सिकाः कोपसंयुताः उपायो न च शस्त्राणां तथास्त्राणां तदाभवत् ११३ न युद्धं न च संभाषा केवलं
मरणं खलु यस्मिन्यस्मिन्स्थले ये ये स्थिता दैत्यास्तथा तथा ११४ तत्रैव चलयास्सर्वे मरणं प्रापु
रुत्सयाः परस्परं समाचारो न कस्याप्यभवत्तदा ११५ क्षणमात्रेण ते सर्वे विनष्टा दैत्यपुंगवाः कृ
त्वेत्थं भ्रमराः कार्यं देवीनिकटमाययुः ११६ आश्चर्यमेतदाश्चर्यमिति लोकाः समूचिरे किं चित्रं
जगदंबायाः पश्य मायेयमीदृशी ११७ ततो देवगणाः सर्वे ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः निमग्ना हर्षजल
धौ पूजयामासुरंबिकां ११८ नानोपचारैर्विविधैर्नानोपायनपाणयः जयशब्दं प्रकुर्वाणा मुमुचुः
सुमनांसि च ११९ दिवि दुंदुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः पेठुर्वेदान्मुनिश्रेष्ठाः गंधर्वा वा जगु ४६
स्तथा १२० मृदंगमुरजावीणाढक्काडमरुनिस्वनैः घंटाशंखनिनादैश्च व्याप्तमासीज्जगत्त्रयं

856

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ श्रीमच्चैवकुलोमचौरंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकंठो
द. भिधानतः ॥ २ ॥ देवीभागवतव्याख्यां तिलकाख्यां समर्जयत् दशमस्कंधगतस्याः समाप्ताभूच्छुभार्थदः इति श्रीचौवोपनामक

नानास्तोत्रैस्तदास्तुत्वा मूर्ध्न्याधायांजलीस्तदा जयमातर्जयेशानीत्येवं सर्वे समूचिरे १२२ तत
५७ स्तुष्टा महादेवी वरान् दत्वा पृथक् पृथक् स्वसिंस्थ विपुलां भक्तिं प्रार्थितां नैर्हो चता १२३ पश्यता
मेव देवानामंतर्धानं गता ततः इति ते सर्वमाख्यातं भ्रामर्याश्चरितं महत् १२४ पठतां शृण्वतां चैव
सर्वपापप्रणाशनं सुतमाश्चर्यजनकं संसारार्णवतारकं १२५ एवं मनूनां सर्वेषां चरितं पापना
शनं देवीमहात्म्यसंयुक्तं पठन् शृण्वन् शुभप्रदं १२६ यश्चैतत्पठते नित्यं शृणुयाद्वाऽनिशं नरः स
र्वपापविनिर्मुक्तो देवीसायुज्यमाप्नुयात् ॥ १२७ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे दशमस्कं
धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १ ॥

५७

रंगभट्टसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकंठकृते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे दशमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः १३ ग्रंथसंख्या ६४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰च॰ तथान्यपीत्याह भीष्मद्रोणइति वासुदेवेन विरुद्धधर्मेण गुरुज्येष्ठवधादिरूपेण नोदिताः प्रेरिताः नहीश्वरस्य धर्मप्रेरकत्वंयुक्तं ॥ ६ ॥
तदेवाह असारतामिति नहिं संसारे सारतां जानतां तद्राग्रहेण धर्माचरणं सांप्रतं ॥ ७ ॥ एतादृशानां यदेतस्याचरणं तदा धर्मस्यावस्था
ऽपेक्षा आस्था का श्रद्धानकापीत्यर्थः किंच प्रमाणभूतं वस्तु ... स्ति विनिश्चितेन किमपीत्यर्थः धर्मस्याचरणेएते धर्मात्मनः प्रमाणमितिस्थि

857

भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो धर्मज्ञोऽपि युधिष्ठिरः सर्वे विरुद्धधर्मेण वासुदेवेन नोदिताः । ६ ॥
असारतां विजानंतः संसारस्य मुमुक्षवः देवांगनाश्च कथं चक्रुर्निंदितं धर्मतत्पराः ॥ ७ ॥
कास्था धर्मस्य विध्वंसे प्रमाणं किं विनिश्चितं चलचित्तोऽस्मि संजातः श्रुत्वा चैतत्कथानकं ८
आप्तवाक्यं प्रमाणं चेदाप्तः कः परदेहवान् पुरुषो विषयासक्तो रागी भवति सर्वथा । ९ ॥

857

तं यदास्येनएवा धर्माचरणं वतस्तदा प्रमाण ... केप्रवर्तितं न किमपीत्यर्थः धर्मस्याचरणे एतादृशं कथानकं श्रुत्वा चलचित्तोऽस्मीत्याह चल
चित्तोऽस्मीति ८ किंचागमोऽप्युक्तिः एतादृशाचरणवतामा ... प्तत्वाभावादाप्तवाक्यप्रामाण्यं इत्यस्य विषयाभावादित्याह आप्तवाक्यमिति ९
आप्तः कोनकोऽप्यस्तीत्यर्थः योयो हि परदेहवान् उत्कृष्टदेहो ऽन्यदेहतादात्म्यवानित्यर्थः ससर्वोऽपि पुरुषो विषयासक्तो रागी सर्व
थाभवति ततो नाप्तोऽस्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न्व॰ अर्धाधिके हि पंचाशत्संवत्सरं निरंतरं अधर्मे च स्थितं सर्वं जगदित्येतत्तीर्थं पूर्वाध्याये इंद्रादीनामपि महतां गर्भहननादिधर्माचरणं दृष्ट्वा
विस्मितो राजा पृच्छति विस्मितोस्मीति अयं पापरूपः संसारः अस्मात् बंधनात्संसाररूपान्मनुष्यः कथं मुच्येत नास्मान्मोचनाशा भवतीत्यर्थः
२२ १ कुत इति चेत्तत्राह कश्यपस्यापीति दायादः पुत्रः उत्तमकुलेत्पन्नोपीत्यर्थः त्रैलोक्याधिपत्येपि जुगुप्सितं कर्म कृतवांस्तदान्यः को न कुर्यात्

राजोवाच विस्मितोस्मि महाभाग श्रुत्वाख्यानं महामते संसारोयं पापरूपः कथं मुच्येत बंध
नात् १ कश्यपस्यापि दायादस्त्रिलोकीविभवे सति कृतवानीदृशं कर्म को न कुर्याज्जुगु
प्सितं २ गर्भं प्रविश्य बालस्य हननं दारुणं किल देवाभिधेन मातुश्च कृत्वा शपथमद्भुतं।
३ शास्ता धर्मस्य मार्गस्य लोकपालः पुरंदरः कृतवानीदृशं कर्म को न कुर्यादसांप्रतं ४
पितामहा मे संग्रामे कुरुक्षेत्रेतिदारुणं कृतवंतस्तथाश्चर्यं दुष्टं कर्म जगद्गुरौ ॥ ५ ॥

जुगुप्सितं निंद्यं कर्म सर्वोपि कुर्यादेव ततश्च संसारान्मोक्षो दुर्लभ इति भावः २ किं तज्जुगुप्सितं कर्म कृतवांस्तत्राह गर्भं प्रविश्येति शपथं कृत्वा हननं कृतवानित्यर्थः ३ ४ न केवलं स एव कृतवान्किं त्वन्येष्वपि धर्मात्मानो मत्पितामहा द्रोणपितुः कर्म गुरुत्वेपि तथाविधं कृतवंतस्तदेतदाश्चर्यमित्याह पितामहा म इति ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पृ० ३।५८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीगोपालकृष्णायनमः ॥ देवेंद्रमौलिमंदारमकरंदकणारुणा ॥ अरुणाचरणौ वंदे करुणावरुणालयौ ॥

चतुर्विंशतिभिः पद्यैर्मनोः स्वायंभुवस्यच ॥ आख्यानं वर्ण्यते सम्यक् पत्र देव्याः कथानकं ॥१॥ तत्राष्टमस्कंधादौजनमेजयेन ग त्वा
भगवत्या विराट्स्वरूपं पृष्टं तथा यस्मिन् यस्मिंश्च वै स्थाने येन येनच पूज्यते तत्सर्वं वदेति पृष्टो व्यासो नारदनारायणसंवादमुखेनस
र्वं वर्णयामास नवमस्कंधपर्यंतं तथाष्टमस्कंधे एवान्यः प्रश्नः कृतो मन्वंतरेषु सर्वेषु यद्यद्रूपेण पूज्यते तत्सर्वं वदेति तस्योत्तरं नारद

॥ श्रीराधाकृष्णायनमः ॥ श्रीनारदउवाच ॥ नारायण धराधार सर्वपालनकारण भवतोदीरितं
देवीचरितंपापनाशनं ॥१॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु सा देवी यत्स्वरूपिणी यदाकारेण कुरुते प्रादुर्भावं
महेश्वरी ॥२॥ तान्नः सर्वान् समाख्याहि देवीमाहात्म्यमिश्रितान् यथाच येन येनेह पूजिता सं
स्तुतापिहि ॥३॥ मनोरथान्पूरयति भक्तानां भक्तवत्सला तन्नः शुश्रूषमाणानां देवीचरितमु
त्तमं ॥४॥ वर्णयस्व कृपासिंधो येनाप्नोति सुखं महत् ॥ श्रीनारायणउवाच ॥ आकर्णय महर्षे त्वं
चरितम्पापनाशनम् ॥५॥ ५॥

नारायणसंवादमुखेनैव दशमस्कंधे वदति तत्र नवमस्कंधांते सर्वे मनवो भगवतीमेवाराध्य तत्त
त्पदं प्रापुरिति यदुक्तं तत् प्रश्नबीजमुपलभ्य नारदः पृच्छति नारायणधराधरेति ॥१॥ २॥ तान्नः सर्वानिति तान् सर्वाना
कारानित्यर्थः किंच येन येन मंत्रेण स्तोत्रेण वा पूजिता सती मनोरथान्पूरयति तदपि वदेत्याह यथाच येनेति ३ शुश्रूषमाणाना
मिति बहुवचनं भक्त्यतिशयेन गौरवद्योतनार्थं भक्त्यतिशयद्योतनेनैव पर्यवस्यति ॥ ४ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. ॥६॥७॥ मानसादंतःकरणात् ॥ ८ ॥ जज्ञेइत्यादितितवान् ॥९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७ माहेशा

८ भक्तानांभक्तिजननंमहासंपत्तिकारकं जगद्योनिर्महातेजाब्रह्मालोकपितामहः ६ आविरासी
न्नाभिपद्माद्देवदेवस्यचक्रिणः सचतुर्मुख आसाद्यप्रादुर्भावंमहामते ७ मनुंस्वायंभुवंनाम
जनयामासमानसात् समानसोमनुःपुत्रोब्रह्मणःपरमेष्ठिनः ८ शतरूपांचतत्पत्नींजज्ञेधर्म
२ स्वरूपिणी समनुःक्षीरसिंधोश्चतीरेपरमपावने ९ देवीमाराधयामासमहाभाग्यफलप्रदां
मूर्तिंचमृन्मयींतस्याविधायपृथिवीपतिः १० उपासतेस्मतांदेवींवाग्भवंसजपन्रहः निराहा
रोजितश्वासोनियमव्रतकर्शितः ११ एकपादेनसंतिष्ठन्धरायामनिशंस्थिरः शतवर्षंजितः
कामःक्रोधस्तेनमहात्मना १२ भेजेस्थावरतांदेव्याश्चरणौचिंतयन्हृदि तस्यततपसादेवीप्रा
दुर्भूताजगन्मयी १३ उवाचवचनंदिव्यंवरंवरयभूमिप ततआनंदजनकं श्रुत्वावाक्यंमहीपतिः१४
वरयामासतान्हृत्स्थान्वरानमरदुर्लभान् श्रीमनुरुवाच जयदेविविशालाक्षिजयसर्वांतरस्थिते
१५ मान्येपूज्येजगद्धात्रिसर्वमंगलमंगले त्वत्कटाक्षावलोकेनपद्मभूःसृजतेजगत् १६ वैकुंठःपा
लयत्येवहरःसंहरतेक्षणात् शचीपतिस्त्रिलोक्याश्चशासकोभवदाज्ञया १७ प्राणिनःशास्तिसम
र्त्येवदंडेनचपरेतराट् यादसामधिपःपाशीपालनंमादृशामपि १८ कुरुतेसंकुबेरोपिनिधीनां २
पतिरव्ययः हुतभुक्नैर्ऋतोवायुरीशानःशेषएवच ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥

859

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवीभा॰ ॥ २० ॥ प्रह्वाः महांतः २१ ॥ २२ भवतां आपतां २३ ॥ २४ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके दशमस्कंधे प्रथमोध्यायः १ अष्टाविं
८ शतिभिः यद्यैरर्धश्लोकाधिकैरथ वरं दत्वा भगवती विंध्याद्रिं च जगाम ह १ स्वायंभुवमनुस्तोत्रं श्रुत्वा देवी यद्ग्रहणं तव नीतरा

त्वदंशसंभवा एव त्वच्छक्तिपरिबृंहिताः अद्यापि यदि मे देवि वरो देयोस्ति सांप्रतं २० तदा प्रह्वाः
सर्वकार्ये विघ्नानश्यंतु मे शिवे वाग्भवस्यापि मंत्रस्य ये केचिदुपसेविनः २१ तेषां सिद्धिः सत्वरा
३ पि द्राग्योग्यानां जायतां सपि ये संवादमिमं देवि पठंति श्रावयंति च २२ तेषां लोके भुक्तिमुक्ती सुलभे
भवतां शिवे जातिस्मरत्वं भवतु वक्तृत्वं सौष्ठवं तथा २३ ज्ञानसिद्धिः कर्ममार्गसंसिद्धिरपि चास्तु
हि पुत्रपौत्रसमृद्धिश्च जायेदित्येवमेव चः २४ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे प्रथमो
ध्यायः १ श्रीदेव्युवाच भूमिपाल महाबाहो सर्वमेतद्भविष्यति यत्त्वया प्रार्थितं तत्ते ददामि मनु
आशिष २ अहं प्रसन्ना दैत्येंद्रनाशना मोघविक्रमा वाग्भवस्य जपेनैव तप सा ते सुनिश्चितं २
राज्यं निष्कंटकं ते स्तु पुत्रा वंशकराः स्तु अपि मयि भक्तिर्दृढा वत्स मोक्षांते मत्पदे भवेत् ३ एवं वरान्
मनवे देवी तस्मै दत्वा महात्मने पश्यतस्तु मनो रेव जगाम विंध्यपर्वतं ४ यो सौ विंध्याचलो रुद्धः
कुंभोद्भवमहर्षिणा भानुमार्गावरोधार्थं प्रवृत्तो गगनं स्पृशन ५ सा विंध्यवासिनी विस्तारत्तु जा
वरहेश्वरी बभूव पूज्या लोकानां सर्वेषां मुनिसत्तम ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ३

ह देव्युवाच भूमिपालेति ॥ १ ॥ २ ॥ मत्पदे ब्रह्मपदे ॥ ३ ॥ ४ ॥ कुंभोद्भवो गस्त्यिः गगनमंतरिक्षं स्पृशन् व्यापयन् ५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा॰न॰ नित्यं पाठं नवम स्कंधस्य विधत्ते नित्य मेकैक मिति ॥ ९६ ॥ अस्मिन् ग्रंथे नवम स्कंधात्मके कार्यार्थं कर्त्तव्यां शकुन परीक्षा ॥ ॰ ॰

नित्यमेकैकमध्यायंपठेद्यःमर्त्यइंनरः तस्यवश्याभवेद्देवीदेवीप्रियकरोहिसः ९६ शकु
नांश्चपरीक्षेतनित्यमस्मिन्यथाविधि कुमारीद्विअहस्तेनयद्वावटुकरांबुजात् ९७ मनो
रथंतुसंकल्पलपुस्तकंपूजयेत्ततः देवींचजगदीशानींप्रणमेच्चपुनःपुनः ९८ सुस्नातां
कन्यकांतत्रानीयाभ्यर्च्ययथाविधि शलाकांरोपयेन्मध्येतयास्वर्णेननिर्मितां ९९ ॥

त्ते शकुनांश्चेति तद्विधिमाह कुमारीति ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ तया कुमार्या ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ईश्मानः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उपसंहरति तदेतदिति ॥ ६२ ॥ ग्रंथश्रवणफलमाह श्रुत्वेत्यादिति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

लक्ष्म्यादयस्तथा देव्या सर्वे ध्यायंति तां शिवां तदेवं जन्मसाफल्यं दुर्गास्मरणमस्ति चेत् ६०
चतुर्दशापि मनवो ध्यात्वा चरणपंकजं मनुत्वं प्राप्नुवंतश्च देवाः स्वं स्वं पदं तथा ६१ तदे
तत्सर्वमाख्यातं रहस्यातिरहस्यकं प्रकृतीनां पंचकस्य तदंशानां च वर्णनं। ६२ श्रुत्वेत
न्मनुजो नित्यं पुरुषार्थचतुष्टयं लभते नात्र संदेहः सत्यं सत्यं मयोदितं ६३ अपुत्रो लभ
ते पुत्रं विद्यार्थी प्राप्नुयाच्च तां यं यं कामं स्मरेद्धापि तं तं श्रुत्वा समाप्नुयात् ६४ नवरात्रे प
ठेदेतद्दुर्गाग्रे तु समाहितः परितुष्टा जगद्धात्री भवत्येव हि निश्चितं ६५ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पिवि
गाव

098

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ न॰ ॥ १०० ॥ श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकंठाभिधानतः दे॰
व्याख्यानरहितस्यास्य व्याख्यायः कृतवान् सम्यक् तिलकाख्यां मंहृतरं नवमस्कंध एतस्याः समाप्तो भू न्खुभा राकत साख्या॰
वी पंचप्रकृतिरूपिणी ॥ इति श्री शैवकुलोत्पन्न रंगनाथात्मज लक्ष्मीगर्भसंभव नीलकंठ कृते देवी भागवत व्याख्ये नतुष्यतु सादे॰
तिलकाभिधाने

६४५

शुभं वाप्यशुभं तन्न यदा याति च तद्भवेत् उदासीने ह्युदासीनं कार्यं भवति निश्चितं १००
इति श्री देवी भागवते महापुराणे नवमस्कंधे पंचाशत्तमोऽध्यायः ५० समाप्तो नवम
स्कंधः ॥ लिखितं नागर ब्राह्मण मुरलीधर वासी कोटपूतली हाल में आगरे का मैरी

नवमस्कंधे पंचाशत्तमोध्यायः ५० भग्नपृष्ठकटिग्रीवा स्तब्धदृष्टि रधोमुखं कष्टेन लिखितं ॥ ग्रंथं ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा. मंत्रार्थपूर्वकमिति अथ मंत्रमंत्रार्थः मंत्रे बीजत्रयं क्रमेण महासरस्वती महालक्ष्मी महाकालीनां वाचकं विच्चे इत्यत्रापि[illegible]च
न. इति पदत्रयं क्रमेण चित्सदानंदानां वाचकं तच्च संबोधनांतं बीजत्रयस्य क्रमेण विशेषणं चामुंडायै [illegible]विद्या[illegible]चकं
तादर्थ्ये चतुर्थी अनुसंदध्महे इति शेषः तथा चायमर्थः हे चिद्रूपिणि महासरस्वति हे सद्रूपिणि महालक्ष्मि हे आनंदरूपि
णि महाकालि त्वां चामुंडायै ब्रह्मविद्यायै अर्थमनुसंदध्महे ध्यायाम इत्यर्थः तद्रूपसंग्रहः महासरस्वति चित्ते महालक्ष्मि स

४४१ राजोपचारान्विविधान्दद्यादंबाप्रतुष्टये ततो जपेन्नवार्णं च मंत्रं मंत्रार्थपूर्वकं ८५ ततः सप्त
शतीस्तोत्रं देव्या अग्रे तु संपठेत् नानेन सदृशं स्तोत्रं विद्यते भुवनत्रये ८६ ततश्चानेन देवेशी
तोषयेत्प्रत्यहं नरः धर्मार्थकाममोक्षाणामालयं जायते नरः ८७ इति ते कथितं विप्र श्रीदु
र्गाया विधानकं कृतार्थतायेन भवेत् तदेतत्कथितं तव ८८ सर्वे देवा हरिब्रह्मप्रमुखा मन
वस्तथा मुनयो ज्ञाननिष्ठाश्च योगिनश्चाश्रमास्तथा ८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

262

दात्मिके महाकाल्यानंदरूपे त्वत्तत्त्वज्ञानसिद्धये अनुसंदध्महे देवि वयं त्वां हृदयांबुजे इति अयं चार्थः सप्तशती ४४२
गुप्तवतीटीकायां पदव्युत्पत्तिप्रदर्शनपूर्वकं भास्करराद्यैः प्रदर्शितस्ततएवावधार्यः ८५ सप्तशतीस्तोत्रं मार्कंडेयपुरा
णे प्रसिद्धं ८६ अस्य मंत्रस्य चतुर्लक्षं पुरश्चरणं पायसान्नेन दशांशं होमः तदुक्तं कात्यायनीतंत्रे जपेच्चतुर्लक्षमेनं पाय
सान्नेन होमयेदिति ८७ ॥ ८८ अस्य मंत्रस्य सर्वाराध्यत्वमाह सर्वे देवा इति ८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देव्याभागे उत्तरतो दक्षिणदेशे वामे वामभागे तदुक्तं वामभागगतो देव्या सिंहश्च शौर्ये महासुरं पूजयेन्महिषं येन प्राप्तं सा पूज्य मीनाये
ति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वसुदलेषु अष्टदलेषु ॥ ७९ ॥ तत पंचषु चतुर्विंशति पत्रेषु पूर्वतो देव्य ग्रयतनारभ्य ॥ ८० ॥

न

४५० पार्वत्यासहितंशंभुंवायुकोणेसमर्चयेत् देव्याग्रतःपूज्यःसिंहोवामेमहासुरं ७७ म
हिषंपूजयेद्दले षट्कोणेषुयजेत्क्रमात् नंदजांरक्तदंतांच तथाशाकंभरींशिवां ७८ दुर्गां
भीमांभ्रामरींच ततोवसुदलेषुच ब्राह्मीं माहेश्वरींचैव कौमारींवैष्णवींतथा ७९ वाराहीं
नारसिंहींचऐंद्रींचामुंडकांतथा पूजयेच्चततःपश्चात्त्चतुर्विंशपत्रेषुपूर्वतः ८० विष्णुमाया
चेतनाच बुद्धिर्निद्राक्षुधातथा छायाशक्तिःपरातृष्णाक्षांतिर्जातिश्चलज्जया ८१ शांतिः
श्रद्धाकीर्तिलक्ष्मीश्चधृतिर्वृत्तिःश्रुतिःस्मृतिः दयातुष्टिस्ततःपुष्टिर्माताभ्रांतिरितिक्रमात्
८२ ततोभूपुरकोणेषु गणेशक्षेत्रपालकं वटुकंयोगिनीश्चापिपूजयेन्मतिमान्नरः ४५०
८३ इंद्रादीनपितत्राहोवज्राद्यायुधसंयुतान् पूजयेदनयारीत्यादेवींसावरणांततः ८४

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ महाह्रे भूसुरे ॥ ८४ ॥ ८४ ॥ ८४ ॥ ७४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ महासरस्वतीध्यानमाह घंटाशूलेति ॥ ७१ ॥ वाणीबीजस्वरूपिणीं नवार्णमंत्रांतर्गतं वाग्भवबीजदेवतेत्यर्थः ॥ ७२ ॥
एतासां देवतानां ध्यानविशेषस्तु सप्तशतीरहस्यत्रये स्थितस्तत्स्थाने नमस्या स्पष्टीकृत स्तत्र एवावधार्यः यंत्रमाह यंत्रमस्या इति
त्र्यस्रं त्रिकोणमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ जयादिशक्तीति जयायै नमः विजयायै॰ अजितायै॰ अपराजितायै॰ नित्यायै

४३६

घंटाशूलेहलंशंखं मुसलंच सुदर्शनं धनुर्बाणान्हस्तपद्मैर्दधानां कुंदसन्निभां ७१
शुंभादिदैत्यसंहर्त्रीं वाणीबीजस्वरूपिणीं महासरस्वतीं ध्यायेत्सच्चिदानंदविग्रहां ७२
यंत्रमस्याः शृणुप्राज्ञ त्र्यस्रं षट्कोणसंयुतं ततोष्टदलपद्मंच चतुर्विंशतिपत्रकं ७३
भूगृहेणसमायुक्तं यंत्रमेवं विचिंतयेत् शालग्रामे घटे वापि यंत्रे वा प्रतिमासु वा ७४
बाणलिंगेथवा सूर्ये यजेद्देवीमनन्यधीः जयादिशक्तिसंयुक्ते पीठे देवीं प्रपूजयेत् ७५
पूर्वकोणे सरस्वत्या सहितं पद्मजं यजेत् श्रिया सह हरिं तत्र नैरृते कोणके यजेत्

४३६

विलासिन्यै॰ दोग्ध्र्यै॰ अघोरायै॰ मंगलायै इत्येताः पीठशक्तयो नवमस्कंधोक्तसर्वदेवतानां बोध्याः पीठेत्युक्ते शक्तिपीठ
मिति सामान्यपरिभाषोक्तत्वात् ॥ ७५ ॥ आवरणदेवता आह पूर्वकोण इति दक्षाग्रकोण इत्यर्थः सरस्वती सहिताय
ब्रह्मणे नम इति प्रयोगः एवमन्यत्र बोध्यं ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 चतुर्भिश्चा मुद्रार्थे इत्यक्षर चतुष्टयेन द्वाभ्यां विच्चे इत्यक्षर द्वयेन सर्वेण सर्व मंत्रेण जाति युक्तानि नमः स्वाहा वषट् हुं वौ षट् फट् प
दयुक्तानीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ वर्णन्यास माह शिखायां लोचनेति लोचनेति लोचनद्वयं श्रुतिद्वयं नासाद्वयं चक्षे वामे भेदे
न सर्वेण सर्व मंत्रेण ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ध्यानमाह खड्गेति दश पादां दशाननां चेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ काम वीज स्वरूपिणी.

 वीजत्रयेण्यचतुर्भिश्च द्वाभ्यां सर्वेण चैव हि षडंगानि मनोः कुर्याज्जातियुक्तानि देशिकः ६३
शिखायां लोचनद्वंद्वे श्रुति नासाननेषु च गुदे न्यसेन्मन्त्रवर्णान्सर्वेण व्यापकं चरेत् ॥
६४ खड्गचक्रगदावाणचापानि परिघं तथा शूलं भुशुंडीं च शिरः शंखं संदधतीं करैः
६५ महाकालीं त्रिनयनां नानाभूषणभूषितां नीलांजनसमप्रख्यां दशपादाननां भजे
६६ मधुकैटभनाशार्थं यां तुष्टाववुजासनः एवं ध्यायेन्महाकालीं कामबीजस्व
रूपिणीं ६७ अक्षमालां च परशुं गदेषुकुलिशानि च पद्मं धनुः कुंडिकां च दंडं शक्तिम
सिं तथा ६८ चर्माम्बुजं तथा घंटां सुरापात्रं च शूलकं पाशं सुदर्शनं चैव दधतीमरुण
प्रभां ६९ रक्तांबुजासनगतां मायावीजस्वरूपिणीं महालक्ष्मीं भजे देवं महिषासु ४.
रमर्दिनीं ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥

नवार्ण मंत्रांतर्गत कामवीज देवता रूपिणीमित्यर्थः वाच्यवाचकयोरभेदात् कामवीज स्वरूपत्वं ६७ महालक्ष्मी ध्यान माह ॥
अक्ष मालां चेति ॥ ६८ ॥ माया वीज स्वरूपिणीं नवार्ण मंत्रांतर्गत माया वीज देवता मित्यर्थः ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ शंभुवनिता भुवनेश्वरी वीजं ॥ ५७ ॥ चामुंडायै विच्चे इति स्वरूपग्रहणं ॥ ५८ ॥ ऽस्यमं

एनांनभजतेयोहिनारकुनास्येवकुत्रचित् सर्वोपास्यासर्वमातांशैवीशक्तिर्महाद्भुता ५४ स
वेद्यस्याधिदेवीयमंतर्यामिस्वरूपिणी दुर्गसंकटहंत्रीतिदुर्गेतिप्रथितांभुवि ५५ वैष्णवानांचशै
 वानामुपास्येयंचनित्यशः मूलप्रकृतिरूपासासृष्टिस्थित्यंतकारिणी ५६ तस्यानवाक्षरंमंत्रंव
क्ष्येमंत्रोत्तमोत्तमं वाग्भवंशंभुवनिताकामवीजंततःपरं ५७ चामुंडायैपदंपश्चाद्विच्चेइत्यक्ष
864 रद्वयं नवाक्षरोमनुःप्रोक्तोभजतांकल्पपादपः ५८ ब्रह्मविष्णुमहेशानाऋषयोस्यप्रकीर्तिताः
छंदांसिकानिसततंगायत्र्युष्णिगनुष्टुभः ५९ महाकालीमहालक्ष्मीःसरस्वत्यधिदेवताः।
स्याद्रक्तदंतिकावीजंदुर्गाचभ्रामरीतथा ६० नंदाशाकंभरीदेव्योभीमाचशक्तयःस्मृताः ध
र्मार्थकाममोक्षेषुविनियोगउदाहृतः ६१ ऋषिच्छंदोदैवतानिमौलौवक्त्रेहृदिन्यसेत् स्तन
योःशक्तिवीजानिन्यसेत्सर्वार्थसिद्धये ६२

त्रस्य
ह् ब्रह्मविष्णुमहेशानाइति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ स्तनयोरिति वीजत्रयं दक्षिणस्तने शक्तित्रयं वामस्तने ॥ ६२ ॥ ऋषित्रयं छंदस्त्रयं देवतात्रयं वीजत्रयं शक्तित्रयं चास्तीत्या

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ॥ ४३ ॥ अनोक्तानां सर्वमंत्राणामित्यर्थः ॥ ४४ ॥ त्रिस्वादुसंयुक्तैः पयो मधु घृतं चेति समं त्रिमधुरं स्मृतमितिवचनो॰
न॰

केनचित्कारणेनैव राधा वृंदावने वने वृषभानुसुता जाता गोलोकस्थायिनी सदा ४३ अनो
क्तानां तु मंत्राणां वर्णसंख्याविधानतः पुरश्चरणकर्मोक्तं दशांशं होममाचरेत् ४४ तिलैस्त्रि
४३६ स्वादुसंयुक्तैर्जुहुयाद्भक्तिभावतः स्तोत्रं वक्ष्ये मुने सम्यक् येन देवी प्रसीदति ४५ नारायण्युवा
च नमस्ते परमेशानि रासमंडलवासिनि रासेश्वरि नमस्तेऽस्तु कृष्णप्राणाधिकप्रिये ४६ न
मस्त्रैलोक्यजननि प्रसीद करुणार्णवे ब्रह्मविष्ण्वादिभिर्देवैर्वंद्यमानपदांबुजे ४७ नमः
सरस्वतीरूपे नमः सावित्रि शंकरि गंगापद्मावतीरूपे षष्ठि मंगलचंडिके ४८ मनसे तुलसी
रूपे नमो लक्ष्मीस्वरूपिणि नमो दुर्गे भगवति नमस्ते सर्वरूपिणि ४९ मूलप्रकृतिरूपां त्वां
भजामः करुणार्णवां संसारसागरादस्मानुद्धरांब दयां कुरु ५० इदं स्तोत्रं त्रिसंध्यं यः पठेद्रा
धां स्मरन्नरः न तस्य दुर्लभं किंचित्कदाचिच्च भविष्यति ५१ देहांते च वसेन्नित्यं गोलोके ४३६
रासमंडले इदं रहस्यं परमं न चाख्येयं तु कस्यचित् ५२ अधुना शृणु विप्रेंद्र दुर्गादेव्या विधा
नकं यस्याः स्मरणमात्रेण पलायंते महापदः ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

घृतमधुपयोमिश्रितैः तिलैर्जुहुयादित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ वाससी प्रथमं दत्वा ततो नानालंकारान्दत्वा चंदनं दद्यादित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ततो ष्टदलेषु देव्य गुस्थित पत्रमारभ्य दक्षिणावर्तक्रमेण
न॰ मालावत्याद्यष्टशक्तीः पूजयेदित्यर्थः वह्निकोण इति नात्र वह्निकोणः प्रसिद्धो ग्राह्यः प्रादक्षिण्ये स्यनेन विरोधापत्तेः किंतु पूज्य पूज

ततः कुर्यात्पवित्रं तत्परिवारार्चनं विभोः अग्नीशासुरवायव्यमध्ये दिक्ष्वंगपूजनं ३४ कृत्वा
४३५ पश्चादष्टदले दक्षिणावर्ततोग्रतः मालावतीमग्रदले वह्निकोणे च माधवीं ३५ रत्नमालां
दक्षिणे च नैर्ऋत्ये तु सुशीलकां पश्चाद्दले शशिकलां पूजयेन्मतिमान्नरः ३६ मारुते पारि
जातां चाप्युत्तरे च परावतीं ईशानकोणे संपूज्या सुंदरीप्रियकारिणी ३७ ब्राह्म्याद्यस्तु
तद्बाह्ये ह्याशापालास्तु भूपुरे वज्रादिकान्यायुधानि देवीमित्यं प्रपूजयेत् ३८ ततो देवीं
सावरणां गंधाद्यैरुपचारकैः राजोपचारसहितैः पूजयेन्मतिमान्नरः ३९ ततः स्तुवीत दे
वेशीं स्तोत्रैर्नामसहस्रकैः सहस्रसंख्यं च जपं नित्यं कुर्यात्प्रयत्नतः ४० य एवं पूजयेद्देवीं रा
धां रासेश्वरीं परां स भवेद्विष्णुतुल्यस्तु गोलोकं याति संततं ४१ यः कार्तिक्यां पौर्णिमायां राधा
जन्मोत्सवं बुधः कुरुते तस्य सान्निध्यं दद्याद्रासेश्वरी परा ४२ ४३५

कयोर्मध्ये प्राचीत्यनेनोक्तकर्मणेति बोध्यं ॥
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥

865

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तत्रैव यंत्र एव स्नान शालां तां भावयित्वा

कुंदपंक्तिसमानाभदंतपंक्तिविराजितां क्षौमांवरपरीधानां वन्हिशुद्धांशुकान्वितां २३ ईषद्ध
सप्रसन्नास्यांकरिकुंभयुगस्तनीं सदाद्वादशवर्षीयांरत्नभूषणभूषितां २४ शृंगारसिंधुलह
४३४ रीभक्तानुग्रहकातरां मल्लिकामालतीमालाकेशपाशविराजितां २५ सुकुमारांगलतिकांप
समंडलसमध्यगां वराभयकरांशांतां शश्वत्सुस्थिरयौवनां २६ रत्नसिंहासनासीनां गोपीमं
डलनायिकां कृष्णप्राणाधिकांवेदवोधितांपरमेश्वरीं २७ एवंध्यात्वाततोवाह्ये शालग्रा
मेघटेथवा यंत्रेवाष्टदलेदेवीपूजयेत्तुविधानतः २८ आवाह्यदेवींतत्पश्चादासनादिप्रदी
यतां मूलमंत्रंसमुच्चार्यचासनादीनिकल्पयेत् २९ पाद्यंतुपादयोर्दद्यान्मस्तकेर्घ्यंसमीरितं
मुखेत्वाचमनीयंस्यात् त्रिवारंमूलविद्यया ३० मधुपर्कंततोदद्यादेकांगांचपयस्विनींततो
मयेत्स्नानशालांतांचत्वेवभावयेत् ३१ अभ्यंगादिस्नानविधिंकल्पयित्वाथवाससी ततश्च ४३४
चंदनंदद्यान्नानालंकारपूर्वकं ३२ पुष्पमालावहुविधास्तुलसीमंजरीयुताः पारिजातप्रसूना
निशतपत्रादिकानिच ३३

तस्यां शालायां नये दित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ राधा मंत्रो पासनाया आवश्यकत्व माह कृष्णार्चायां पूजाया मित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ राधा पद व्युत्पत्ति माह राधोतीति साध
यतीत्यर्थः अत्रोक्तानामिति दुर्गामंत्र व्यतिरिक्ता येस्मिन्नवम स्कंधे मंत्रा उक्तास्तेषां सर्वेषा महमेव नारायण एव ऋषिरि
त्यर्थः ॥ २८ ॥ अत्र चराधिकेति नैव राधा मंत्रे राधा देवता अन्य मंत्रेषु तुया या देवता उक्ता सैव ग्राह्येत्यर्थः तारो बीज मिति

४३३ कृष्णार्चायां नाधिकारो यतो राधार्चनं विना वैष्णवैः सकलैस्तस्मात्कर्तव्यं राधिकार्चनं २६ कृ
ष्णप्राणाधिदेवी सा तदधीनो विभुर्यतः रासेश्वरी तस्य नित्यं तया हीनो न तिष्ठति २७ राध्नोति
सकलान्कामांस्तस्माद्राधेति कीर्तिता अत्रोक्तानां मनूनां च ऋषिरस्म्यहमेव च २८ छंदश्च
866 देवी गायत्री देवता त्वत्र राधिका तारो बीजं शक्तिबीजं शक्तिस्तु परिकीर्तिता २९ मूलावृत्त्या
षडंगानि कर्तव्यानीतरत्र च अथ ध्यायेन्महादेवीं राधिकां रासनायिकां ३० पूर्वोक्तरीत्या
तु मुने सामवेदे विगीतया श्वेतचंपकवर्णाभां शरदिंदुसमाननां ३१ कोटिचंद्रप्रतीकाशां
शरदंभोजलोचनां विंबाधरां पृथुश्रोणीं कांचीयुतनितंबिनीं ३२

४३३

सर्व मंत्रेषु नारायण ऋषिर्देवी गायत्री छंदः प्रणवो बीजं भुवनेश्वरी शक्ति रित्यर्थः ॥ २९ ॥ सर्व मंत्रेषु स्वडंग माह मूलावृ
त्त्येति मूल मंत्रस्य षड्वार मावृत्त्या षडंग इत्यर्थः ॥ ३० ॥ विगीतया कथितया रीत्ये त्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यत एतच्छक्तियुगं प्राणबुद्ध्यधिदैवं ततः सर्वं नियन्त्रीभवतीत्याह तदधीनमिति मोक्षो हीति बुद्धिप्राणसंयमनाधीनो हि ।
दे.भा.न. योगविचारे तदधीनस्तु मोक्षस्तया च बुद्धिप्राणाधिदेवता प्रसादमंतरा स दुर्लभ एवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एतस्य मंत्र
स्यादौ मायाबीजं दत्वा मंत्रो जप्तव्य इत्याह मायाबीजेति ह्रीं श्री राधायै स्वाहेति मंत्रः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कृष्णाया कार्श्यवाचा मूल

तदधीनं जगत्सर्वं विराडादिचराचरं यावत्तयोः प्रसादेन तावन्मोक्षो हि दुर्लभः ८ ततस्तयोः प्र
४३२ सादार्थं नित्यं सेवेत तद्द्वयं तत्रापि राधिका मंत्रं शृणु नारद भक्तितः ९ ब्रह्मविष्ण्वादिभिर्नित्यं
सेवितो यं परात्परः श्रीराधेति चतुर्थ्यंतं वह्निजायांततः परं १० षडक्षरो महामंत्रो धर्माद्य
र्थप्रकाशकः मायाबीजादिकश्चायं वांछाचिंतामणिः स्मृतः ११ वक्त्रकोटिसहस्रैस्तु जि
ह्वाकोटिशतैरपि एतन्मंत्रस्य माहात्म्यं वर्णितुं नैव शक्यते १२ जग्राह प्रथमं मंत्रं श्रीकृ
ष्णो भक्तितत्परः उपदेशान्मूलदेव्या गोलोके रासमंडले १३ विष्णुस्तेनोपदिष्टस्तु तेन ब्रह्मा
विराट्तथा तेन धर्मस्तेन चाहमित्येषा हि परंपरा १४ अहं जपामि तं मंत्रं तेनाहमृषिरीरि
तः ब्रह्माद्याः सकला देवा नित्यं ध्यायंति तां मुदा १५ ४३२

देव्या चोपदेशः कृत इत्याह उपदेशादिति ॥ १३
॥ तेनेत्यत्रोपदिष्ट इत्यस्यानुवृत्तिः ॥ १४ ॥ अहमिति नारायणोक्तिः ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. अत्र नवम स्कंधे तृतीया ध्याये दुर्गाया श्चैव राधाया विस्तीर्णं चरितं महत् तद्दत्पक्षत्रवक्ष्यामि संक्षेप क्रमतः ॥ श्रुतिव त्युक्तं तत्स्वच्छ-
तिनारदः ९ श्रुतं सर्व मिति १ ॥ २ महिमा तु तयो वर्णित एवेति न एषः ष्ट ज्ञान्नत इत्याह महिमेति ययो राधा दुर्गयो स्तं महि-
मानं ॥ ३ ॥ ययो राधा दुर्गयोः जगत्सर्वं पूर्वोक्त रीत्यांशे भवतीत्यर्थः विधानं मंत्रा नुष्ठान प्रकार रूपं ॥ ४ ॥ ५ ॥ मूल प्र

४३१ नारद उवाच श्रुतं सर्वमुपाख्यानं प्रकृतीनां यथानघ यच्छ्रुत्वा मुच्यते जंतुर्जन्मसंसारबंधनात्
अधुना श्रोतुमिच्छामि रहस्यं वेदगोपितं राधायाश्चैव दुर्गाया विधानं श्रुतिचोदितं २ महिमाव
र्णितोतीव भवता परयोर्द्वयोः श्रुत्वा तं तन्न तृप्तो न कस्यामाम्मुनीश्वर ३ ययोरंशो जगत्सर्वं
867
यन्नियम्यं चराचरं ययोर्भक्त्या भवेन्मुक्तिस्तद्विधानं वदाधुना ४ नारायण उवाच शृणु नारद
वक्ष्यामि रहस्यं श्रुतिनोदितं यन्न कस्यापि चाख्यानं सारात्सारं परात्परं ५ श्रुत्वा परस्मै नोवा ४३१
च्यं यतोतीव रहस्यकं मूलप्रकृतिरूपिण्याः संविदो जगदुद्भवे ६ प्रादुर्भूतं शक्तियुग्मं प्रा
णबुद्ध्यधिदैवतं जीवानां चैव सर्वेषां नियंतृ प्रेरकं सदा ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रुति रूपिण्याः परसं विदो भुवनेश्वर्याः सकाशाज्जगदुद्भवे सति समष्टि व्यष्टि प्राणानामधि दैवतं राधा शक्ति रूपं तथा समष्टि व्यष्टि
बुद्धीनाम धिदैवतं दुर्गारूप मिति शक्तियुग्मं प्रादुर्भूत मिति पूर्व कथा स्मारिता ॥ ६ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुरंदरउवाच नमोदेव्यैमहादेव्यैसुरभ्यैचनमोनमः गवांवीजस्वरूपायैनमस्तेजगदंविके॥
२४ नमोराधाप्रियायैचपद्मांशायैनमोनमः नमःकृष्णप्रियायैचगवांमात्रेनमोनमः २५ क
४३० ल्पवृक्षस्वरूपायैसर्वेषांसततंपरं क्षीरदायैधनदायैवुद्धिदायैनमोनमः २६ शुभदायैसुभद्रा
यैगोप्रदायैनमोनमः यशोदायैकीर्तिदायैधर्मदायैनमोनमः २७ स्तोत्रश्रवणमात्रेणतुष्टा
हृष्टाजगत्प्रसूः आविर्वभूवतत्रैवब्रह्मलोकेसनातनी २८ महेंद्रायवरंदत्वावांछितंचापिदु
र्लभं जगामसाचगोलोकंययुर्देवादयोगृहं २९ बभूवविश्वंसहसादुग्धपूर्णंचनारद दुग्धेध
तंततोयज्ञस्ततःप्रीतिःसुरस्यच ३० इदंस्तोत्रंमहापुण्यंभक्तियुक्तश्चयःपठेत् सगोमान्धन
वांश्चैवकीर्तिमान्पुत्रवांस्तथा ३१ सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वयज्ञेषुदीक्षितः इहलोकेसुखंभु
क्त्वायात्यंतेकृष्णमंदिरे ३२ सुचिरंनिवसेत्तत्रकरोतिकृष्णसेवनं नपुनर्भवितातत्रब्रह्मपुत्रो
भवेत्ततः ३३ इतिश्रीदेवीभागवतेनवमस्कंधेएकोनपंचाशत्तमोध्यायः ४९ ॥ ॥ ॥ ४३०

स्कंधेएकोनपंचाशत्त॰
मोध्यायः ॥ ४९ ॥ राधायाश्चैवदुर्गाया विधानंसकलार्थदं समासतःप्रोच्यतेच शतश्लोकैरतःपरं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देःभा॰न॥ १३ ॥ दीपान्वितेति दीपान्विता आश्विनकृष्णामावास्या तस्याः परदिने इत्यर्थः १४ ॥ १५ मएवादिमंत्रः १६ ॥ १७ ॥

पूजांचकारभगवान् सुरभ्याश्चपुरामुने ततोबभूवतत्पूजात्रिषुलोकेषुदुर्लभा १३ दीपान्वि
तापरदिनेश्रीकृष्णस्याज्ञयाहरेः बभूवसुरभिःपूज्याधर्मवक्त्रादिदंश्रुतं १४ ध्यानंस्तोत्रंमू
४२९ लमंत्रंयद्यत्पूजाविधिक्रमं वेदोक्तंचमहाभागनिबोधकथयामिते १५ ॐसुरभ्यैनमइ
तिमंत्रस्तस्याःषडक्षरः सिद्धोलक्षजपेनैवभक्तानांकल्पपादपः १६ ध्यानंयजुर्वेदगीतंतस्याः
पूजाचसर्वतः ऋद्धिदावृद्धिदाचैवमुक्तिदासर्वकामदा १७ लक्ष्मीस्वरूपांपरमांराधासहचरीं
परां गवामधिष्ठातृदेवींगवामाद्यांगवांप्रसूं १८ पवित्ररूपांपूतांचभक्तानांसर्वकामदां प
868 यापूतंसर्वविश्वंतांदेवींसुरभिंभजे १९ घटेवाधेनुशिरसिबंधस्तंभेगवामपि शालग्रामेज
लेग्नौवासुरभिंपूजयेद्द्विजः २० दीपान्वितापरदिनेपूर्वाह्णेभक्तिसंयुतः यःपूजयेच्चसु
रभिंसचपूज्योभवेद्भुवि २१ एकदात्रिषुलोकेषुवाराहेविष्णुमायया क्षीरंजहारसुरभि ४२९
श्चिंतितास्तत्रसुरादयः २२ तेगत्वाब्रह्मलोकेचब्रह्माणंतुष्टुवुस्तदा तदाज्ञयाचसुरभिंतुष्टु
वपाकशासनः २३

॥ १८ ॥ १९ गवांबंधनस्तंभे इत्यर्थः २० ॥ २१ वाराहकल्पे चिंतिता चिंतायुक्ताः २२ ॥ २३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ समुद्भवेत्यर्थः आपजं तं समुद्भूतेत्यर्थः २ सर्वादिसृष्टेरिति सर्वं गवामादावुत्पन्नायाइत्यर्थः तेनकारणेनेत्यर्थः ३ ॥ ४ ॥ ५
मनोरथो यथेच्छातद्रूपस्तस्याः सुरभ्या मनोरथो वत्सः ६ ॥ ७ भांडविस्रंसने नहस्ताद्भांडस्य पतनेन ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ या

नारायणउवाच गवामधिष्ठातृदेवीगवामाद्यागवांप्रसूः गवांप्रधानासुरभिर्गोलोकेसा
४२८ समुद्भवा २ सर्वादिसृष्टेश्चरितंकथयामिनिशामय बभूवतेनतज्जन्मपुरावृंदावनेवने ३
एकदाराधिकानाथोराधयासहकौतुकी गोपांगनापरिवृतोपुण्यंवृंदावनंययौ ४ सहसा
तत्ररहसिविजहारसकौतुकात् बभूवक्षीरपानेच्छा तस्यस्वेच्छामयस्यच ५ ससृजेसु
रभिंदेवींलीलयावामपार्श्वतः वत्सयुक्तांदुग्धवतींवत्सोनाममनोरथः ६ दृष्ट्वासवत्सांश्रीदामा
नवभांडेदुदोहच क्षीरंसुधातिरिक्तंचजन्ममृत्युजराहरं ७ तदुष्णंचपयःस्वादुपपौगोपीपतिःस्व
यम् सरोबभूवपयसांभांडविस्रंसनेनच ८ दीर्घंचविस्तृतंचैवपरितःशतयोजनं गोलोकेयं
प्रसिद्धश्चसोपिक्षीरसरोवरः ९ गोपिकानांचराधायाःक्रीडावापीबभूवसा रत्नेंद्ररचितापूर्णा ४२८
भूतावापीश्वरेच्छया १० बभूवकामधेनूनांसहसालक्षकोटयः यावंतस्तत्रगोपाश्चसुरभ्याः
लोमकूपतः ११ तासांपुत्राश्चबहवः संबभूवुरसंख्यकाः कथिताचगवांसृष्टिस्तयाचपूजि

वंतो गोलोके गोपाः संति तेषां गृहे एकैका कामधेनुर्भवत्वितीच्छया बभूवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰लं॰ १३८ ३९ ४० ४२ ४२ ४३ ४४ १३५ इति श्रीदेवीभागवततिलके नवस्कंधे ऽष्टचत्वारिंशोध्यायः ४८ त्रयस्त्रिंशन्महा
पदेः सुरभ्याख्यानमुच्यते गावो यस्याः समुद्भूता याश्च गोनायिका स्मृता पूर्वाध्याये सुरभ्या महिमानं श्रुत्वा पृच्छति कावासेति

देन त्वां मनसा देवी प्रवदंति मनीषिणः सत्यस्वरूपा देवि त्वं शश्वत्तस्य निषेवणात् १३८ यो
हि त्वां भावये नित्यं स त्वां प्राप्नोति तत्परः इंद्रश्च मनसा स्तुत्वा गृहीत्वा भगिनीवरं ३९ ब्रजगा
४२७ मस्य भवनं भूषया स्वपरिच्छदं पुत्रेण सार्द्धं सा देवी चिरं तस्थौ पितुर्गृहे ४० भ्रातृभिः पूजिता
शश्वन्मान्या वंद्या च सर्वतः गोलोकात्सुरभिर्ब्रह्मंस्तत्रागत्य सुपूजिता ४१ तां स्नापयित्वा क्षीरे
ण पूजयामास सादरं ज्ञानं च कथयामास गोप्यं सर्वं सुदुर्लभम् ४२ तया देवैः पूजिता सा स्व
र्लोकं च पुनर्ययौ इंद्रस्तोत्रं पुण्यबीजं मनसां पूजयेत्पठेत् ४३ तस्य नागभयं नास्ति तस्य वंशो
869 द्भवस्य च विषं भवेत्सुधातुल्यं सिद्धस्तोत्रो यदा भवेत् ४४ पंचलक्षजपेनैव सिद्धस्तोत्रो भवेन्न ४७
रः सर्पशायी भवेत्सोपि निश्चितं सर्पवाहनः ४५ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे नवमस्कं
धे नारदनारायणसंवादे ऽष्टचत्वारिंशोध्यायः ४८ नारद उवाच कावा सा सुरभिर्देवी गोलो
काद्यागता च या तज्जन्मचरितं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि यत्नतः १

॥ २ ॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰नु॰ नच शक्त इति तेन तवोत्तम स्वभावेन त्वां त्यक्तुं मुनिर्जरत्कारुर्न शक्तो यतो गमनाय त्वां मति यांचां कृतवांस्तस्मात्सुतम

४२६ नच शक्तो मुनिस्तेन त्युक्तं याज्ञा कृता यतः त्वं मया पूजिता साध्वी जननी मे यथा दितिः २८ द
यारूपा च भगिनी क्षमारूपा यथा प्रसूः त्वया मे रक्षिताः प्राणाः पुत्रदाराः सुरेश्वरि २९ अहं क
रोमि त्वत्पूजां प्रीतिश्च वर्द्धतां सदा नित्या यद्यपि पूज्या त्वं सर्वत्र जगदंबिके ३० तथापि तव पू
जां च वर्द्धयामि सुरेश्वरि येत्वा माषाढसंक्रांत्यां पूजयिष्यंति भक्तितः ३१ पंचम्यां मनसाख्या
यां मासांते वा दिने दिने पुत्रपौत्रादयस्तेषां वर्द्धते च धनानि वै ३२ यशस्विनः कीर्तिमंतो विद्या
वंतो गुणान्विताः ये त्वां न पूजयिष्यंति निंदंत्यज्ञानतो जनाः ३३ लक्ष्मीहीना भविष्यंति
तेषां नागभयं सदा त्वं स्वयं सर्वलक्ष्मीश्च वैकुंठे कमलालया ३४ नारायणांशो भगवान् ४२७
जरत्कारुर्मुनीश्वरः तपसा तेजसा त्वां च मनसा ससृजे पिता ३५ अस्माकं रक्षणायैव तेन त्वं
मनसाभिधा मनसा देवि शक्ता त्वं स्वात्मना सिद्धयोगिनी ३६ तेन त्वं मनसादेवी पूजिता वंदि
ता भव ये भक्त्या मनसा देवाः पूजयंत्यनिशं भृशं ३७

गुणासी इति भावः २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥
पंचम्यां मनसाख्यायामिति मनसेत्याख्या यस्याः सा पंचमी नागपंचमीत्यर्थः ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ स्कं॰ पीडयेद्दितिरक्षनासापुटे अंगुष्ठं स्थापयेद्दामनासापुटे कनिष्ठानामिके स्थापयेन्मध्यमातर्जनीं च बहिः प्रसारयेदित्यर्थः ॥ ३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७
११ तदित्युक्तं ॥ तत्स्वपि तुरित्यादि ३८ प्रतिप्रणवेति प्रत्येकव्याहृतौ प्रणवयोगः कर्तव्य इत्यर्थः ३९ प्राणायामेषु प्रकारांतरेण मुद्रांतरमाह ॥ पंचांगुलिभिरिति ॥४०॥

पीडयेद्दक्षिणां नाडीमंगुष्ठेन तथोत्तरां ॥ कनिष्ठानामिकाभ्यां तु मध्यमां तर्जनीं त्यजेत् ३० रेचकः पूरकश्चैव
प्राणायामोऽथ कुंभकः ॥ प्रोच्यते सर्वशास्त्रेषु योगिभिर्यतमानसैः ३१ रेचकः सृजते वायुं पूरकः पूरयेत्तु
७९ तं ॥ साम्येन संस्थितिर्यत्तत्कुंभकः परिकीर्तितः ३२ नीलोत्पलदलश्यामं नाभिमध्ये प्रतिष्ठितं ॥ चतुर्भु
जं महात्मानं पूरके चिंतयेद्धरिं ३३ कुंभके तु हृदिस्थाने ध्यायेत्तु कमलासनं ॥ प्रजापतिं जगन्नाथं चतुर्व
क्त्रं पितामहं ३४ रेचके शंकरं ध्यायेल्ललाटस्थं महेश्वरं ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं निर्मलं पापनाशनं ३५
पूरके विष्णुसायुज्यं कुंभके ब्रह्मणो गतिं ॥ रेचकेन तृतीयं तु प्राप्नुयादीश्वरं परं ३६ पौराणाचमनाद्यं च
श्रोक्तं देवर्षिसत्तम ॥ श्रौतमाचमनाद्यं च शृणु पापापहं मुने ३७ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य गायत्रीं तु तदित्यु
चं ॥ पादादौ व्याहृतीस्तिस्रः श्रौताचमनमुच्यते ३८ गायत्रीं शिरसा सार्धं जपेद्व्याहृतिपूर्विकां ॥ त्र
निःप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ३९ पंचांगुलीभिर्नासाग्रं पीडयेत्प्रणवेन तु ॥ सर्वपापहरा मुद्रा वान
प्रस्थगृहस्थयोः ४० कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्यतेश्च ब्रह्मचारिणः ॥ आपोहिष्ठेति तिसृभिः प्रोक्षणं चाकुशो
दकैः ४१ ऋगंते मार्जनं कुर्यात्पादांते वा समाहितः ॥ नवप्रणवयुक्तेनापोहिष्ठेत्यनेन तु ॥ ४२ ॥ ९ ॥ ७९
मार्जनमाह ॥ आपोहिष्ठेति तिसृभिर्मार्जनं ... पादैर्नववारमार्जनं कु

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

8
870

संकर्षणादिदेवानां नाभिरिति विशेषः ॥ तत्र प्रकारः तुंडे प्रवायस्वाहेति ॥ एवं त्रिराचम्य [illegible] पीत्वा गोविंदाय नमो विष्णवे नमः इति करौ प्रक्षाल्य मधुसूदनत्रिविक्रमेति द्वाभ्यां ओष्ठमूले वामनश्रीधरेति द्वाभ्यां तथैव मुखमुन्मार्ज्य हृषीकेशेति पादौ [illegible] पद्मनाभेति पादौ संप्रोक्ष्य दामोदरेति मूर्धानं [illegible] संकर्षणेति संहतमध्यमांगुलित्रयेण आस्यं संस्पृश्य वासुदेव प्रद्युम्नेति द्वाभ्यां नासापुटे [illegible] अनिरुद्धपुरुषोत्तमेति द्वाभ्यां [illegible] अधोक्षजनारसिंहेति द्वाभ्यां तथैव श्रोत्रे संस्पृश्य अच्युतेति कनिष्ठांगुष्ठाभ्यां नाभिं [illegible] जनार्दनेति [illegible] उपेंद्र

६ ७८

एकेन पाणिं संप्रोक्ष्य पदावपि शिरोऽपि च ॥ संकर्षणादिदेवानां द्वारं गांगानि संस्पृशेत् २४ दक्षिणेनोदकं पीत्वा वामेन संस्पृशेद्बुधः ॥ तावन्न शुध्यते तोयं यावद्वामेन न स्पृशेत् २५ गोकर्णाकृतहस्तेन माषमात्रं जलं पिबेत् ॥ ततो न्यूनाधिकं पीत्वा सुरापानी भवेद्द्विजः २६ संहतांगुलिना तोयं प्राशितं दक्षिणेन तु ॥ मुक्तांगुष्ठकनिष्ठाभ्यां शेषेणाचमनं विदुः २७ प्राणायामं ततः कृत्वा प्रणवस्मृतिपूर्वकं ॥ गायत्रीं शिरसा सार्द्धं सतुर्यपदसंयुतां २८ दक्षिणे रेचयेद्वायुं वामेन पूरितोदरं ॥ कुंभेन धारयेन्नित्यं प्राणायामं विदुर्बुधाः २९ ॥ ७८

त्रिशिरः संस्पृश्य हरये नमः कृष्णाय नम इति द्वाभ्यां दक्षिणवामबाहुमूलयोः स्पर्शेदिति ॥ एतच्च [illegible] आह्निकसारे २४ अपकं पीत्वेति ॥ उदकपानानंतरं वामेन हस्तेन दक्षिणं स्पृशेदित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ आचमनमुद्रामाह संहतांगुलिनेति ॥ मिलितांगुलिना [illegible] २७ आचमनविधिमुक्त्वा प्राणायामविधिमाह प्राणायाममिति ॥ तुर्यपदं तुर्यपादस्तत्सहितामित्यर्थः ॥ तां जपन्प्राणायामं कुर्यादित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इत्येव शक्तयः स्मृताइति एताः शक्तयः श्रीभुवनेश्वर्या आवरणपूजायां दक्षिणामूर्तिसंहितादितंत्रेषूक्ताः ॥ ३५ ॥ अथ
टी.१२ द्वारंवज्रमणिप्राकारमाह गोमेदकमयादग्रेनेति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ परिचारिकादास्यः ताःवर्णयति एकैकालसदासीभि

विकृतिर्दंडिमुंडिन्यौ सेंदुखंडा शिखंडिनी निशुंभशुंभमथनी महिषासुरमर्दिनी ॥ ३३ ॥ इंद्राणी चैव
रुद्राणी शंकरार्द्धशरीरिणी नारी नारायणी चैव त्रिशूलिन्यपि पालिनी ३४ अंबिकाल्हादिनी पश्चादित्येवं
६६ शक्तयः स्मृताः यद्येताः कुपिता देव्यस्तदा ब्रह्मांडनाशनं ३५ पराजयो न चैतासां कदाचित्क्वचिदस्ति हि गोमेद
कमयादग्रे सद्वज्रमणिनिर्मितः ३६ दशयोजनतुंगो सो गोपुरद्वारसंयुतः कपाटशृंखलाबद्धो नववृक्षसमुज्वलः
३७ सालस्तन मध्यभूम्यादि सर्वं हीरमयं स्मृतं गृहाणि वीथयो रथ्या महामार्गांगणानि च ३८ वृक्षालवालत
रवः सारंगाश्च पिताहृश्याः दीर्घिकाश्रेणयो वाप्यस्तडागाः कूपसंयुताः ३९ तत्र श्रीभुवनेश्वर्या वसंति परिचारि ६६
काः एकैकालसदासीभिः सेविता मदगर्विताः ४० तालवृंतधराः काश्चिच्चषकाढ्यकरांबुजाः काश्चित्तांबूलप
त्राणि धारयंत्योतिगर्विताः ४१ काश्चित्तुच्छत्रधारिण्यश्चामराणां विधारिकाः नानावस्त्रधराः काश्चित्काश्चित्
प्यकरांबुजाः ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥

रिति लक्षदासीनां नायिका एका दासी एवमष्टलक्षदासीसहिता अष्टौ दास्यः समंततः संतीत्यर्थः ४० चषकानां पानकरसपरिपूरिता
नि विविधपात्राणि तद्युक्तकरांबुजाः ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥

871

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥४३॥ चित्रकनिर्मात्र्य इति स्त्रीणां भाले चंदनेन निर्मितोलंकारविशेषश्चित्रकस्तयाच भगवत्याभाले चित्रकालंकारनिर्मात्र्योतिकुश
ला इत्यर्थः पादसंवाहने इति अत्र सर्वत्र भगवत्या इति योज्यं भूषाकारिण्यः भगवत्यायोग्य भूषाकारिण्यः भूषाधरा भगवत्याभूषापू
रितरत्नकरंडकधराः॥ ४४ ॥ ४५ ॥ निबद्धपरिधानीया इति परिकरबद्धा इत्यर्थः दासीनांस्वभाव एवायं ॥४६ ॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥

नानादर्शकराः काश्चित्काश्चित्कुंकुमलेपनं धारयंत्यः कज्जलंच सिंदूरंचषकंपराः ४३ काश्चिच्चित्र
९७ कनिर्मात्र्यः पादसंवाहने रताः काश्चित्तुभूषाकारिण्यो नानाभूषाधराः पराः ४४ पुष्पभूषणनिर्मात्र्यः
पुष्पशृंगारकारिकाः नानाविलासचतुरा बह्व्य एवंविधाः पराः ४५ निबद्धपरिधानीयापुवत्यः
सकलाअपि देवीकृपालेशवशात्तुच्छीकृतजगत्त्रयाः ४६ एतादूत्यः स्मृता देव्यः शृंगारमदगर्विताः
तासां नामानि च स्वामिन् शृणु मे नृपसत्तम ४७ अनंगरूपा प्रथमाप्यनंगमदनापरा तृतीया तु ततः प्रो
क्ता सुंदरी मदनातुरा ४८ ततो भुवनवेगा स्यात्तथा भुवनपालिका स्यात्सर्वशिशिरानंगवेदनानंग
मेखला ४९ विद्युद्दामसमानांग्यः क्वणत्कांचीगुणान्विताः रणन्मंजीरचरणा बहिरंतरितस्ततः ५०
धावमानास्तु शोभंते सर्वा विद्युल्लतोपमाः कुशलाः सर्वकार्येषु वेत्रहस्ताः समंततः ॥ ५१ ॥ ५१ ॥

विद्युद्दामसमानांग्य इति तेजस्विन्यो नितिचंचला इत्यर्थः ॥ ५०॥ बहिरंतरितस्तत इति बहिर्देशादंतरं तद्देशाद्बहिरेवं चतुर्दिक्षु धाव
माना इत्यर्थः दूतीनां स्वभाव एवायं ॥ ५० ॥ ५० ॥ ५० ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

प्राकाराद्बहिर्बहिः ... हिरित्यर्थः एताहृत्यः श्रारदातिलकादितंत्रेषुभुवनेश्वर्यावरणेप्रसिद्धाः तदुक्तं पश्चाद्बहिः समभ्यर्च्याः प्राक्रमयः परिचारिकाइति ५२ अथत्रयोदशं वैडूर्यमणिप्राकारमाह वज्रसालादग्रभागेइति ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अस्मिन्प्राकारेऽष्टदिक्षुब्राह्म्याद्यष्टमातरः संतीत्याह तत्राष्टदिक्ष्विति ५६ प्रतिब्रह्मांडसंस्थानांब्राह्म्यादीनामेतान्ब्राह्म्यादयः समष्टिभूताइत्या

अष्टदिक्षुतथैतासांप्राकाराद्बहिरेवच सदनानिविराजंतेनानावाहनहेतिभिः ५२ वज्रसालादग्रभागेसालोवैडूर्यनिर्मितः दशयोजनतुंगोसौगोपुरद्वारभूषितः ५३ वैडूर्यभूमिःसर्वापिगृहाणिविविधानिचवीथ्योरथ्यामहामार्गाः सर्वेवैडूर्यनिर्मिताः ५४ वापीकूपतडागाश्चस्रवंतीनांतटानिच वालुकाचैवसर्वापिवैडूर्यमणिनिर्मिता ५५ तत्राष्टदिक्षुपरितोब्राह्म्यादीनांचमंडलं निजैर्गणैः परिवृतंभ्राजतेनृपसत्तम ५६ प्रतिब्रह्मांडमातॄणांताः समष्टयईरिताः ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा ५७ वाराहीचतथेंद्राणीचामुंडाः सप्तमातरः अष्टमीतुमहाल[illegible]र्नाम्नाप्रोक्तास्तुमातरः ५८ ब्रह्मरुद्रादिदेवानांसमाकारास्तुताःस्मृताः जगत्कल्याणकारि[illegible]ःस्वस्वसेना समावृताः ५९ तत्सालस्यचतुर्द्वार्षुवाहनानिमहेशितुः सज्जानिनृपतेसंतिसा[illegible]काराणिनित्यशः ६० दंतिनःकोटिशोवाहाः कोटिशः शिबिकास्तथाहंसाः सिंहाश्च

ह प्रतिब्रह्मांडेति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यथाब्रह्मादिदेवानामाकारास्तथैवतेषांशक्तीनामप्याकारबोध्याइत्याह ब्रह्मरुद्रादीति ५९ अस्मिन्सालेभगवत्यावाहनानिनानाविधानिवसंतीत्याह तत्सालस्येति ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥

872
872
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तैर्दंतिसिंहादिभिर्युक्ताः स्यंदनारथा इत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अथचतुर्दशमिंद्रनीलमणिप्राकारमाह वैडूर्यमणीति ६४ तन्मिध्या
 कारेषोडशदलंपद्मंदेवीयंत्रावयवंविधत्तइत्याह तत्रपद्मेति ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ षोडशशक्तिपद्मेति एताभुवनेश्वरीयंत्र

तैर्युक्ताःस्यंदनास्तद्वत्कोटिशोनृपनंदन पार्ष्णिग्राहसमायुक्ताध्वजैराकाशचुंबिनः ६२ कोटिश
स्तविमानानिनानाचिन्हान्वितानिच नानावादित्रयुक्तानिमहाध्वजयुतानिच ६३ वैडूर्यमणि
 सालास्याप्यग्रेसालःपरःस्मृतः दशयोजनतुंगोसाविंद्रनीलाश्मनिर्मितः ६४ तन्मध्यभूस्तथावी
थ्योमहामार्गागृहाणिच वापीकूपतडागाश्चसर्वेतन्मणिनिर्मिताः ६५ तत्रपद्मंतुसंप्रोक्तंबहुयोज
नविस्तृतं षोडशारंदीप्यमानंसुदर्शनमिवापरं ६६ तत्रषोडशशक्तीनांस्थानानिविविधानिच
सर्वोपस्करयुक्तानिसमृद्धानिवसंतिहि ६७ तासांनामानिवक्ष्यामिशृणुमेनृपसत्तम करालीवि
करालीचतथोमाचसरस्वती ६८ श्रीदुर्गोषातथालक्ष्मीः श्रुतिश्चैवस्मृतिर्धृतिः श्रद्धामेधामतिः टी॰ ८८
कांतिरार्याषोडशशक्तयः ६९ नीलजीमूतसंकाशाः करवालकरांबुजाः सर्वाःखेटकधारिण्योयुद्धो ९
पक्रांतमानसाः ७० सेनान्यःसकलाएताः श्रीदेव्याजगदीशितुः प्रतिब्रह्मांडसंस्थानांशक्तीनांना टि॰
पिकाःस्मृताः ७१ ब्रह्मांडक्षोभकारिण्योदेवीशक्त्युपबृंहिताः नानारथसमारूढानानाशक्तिभिर ९

पूजायांशारदातिलकादिषुस्पष्टाः तदुक्तंशारदायांखड्गखेटकधारिण्याःश्यामाःपूज्याश्चमातरः ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. पंचदशांशु. . .कारमाह इंदुनीलमहासालेति ७३ तस्मिन्प्राकारे भुवनेश्वरीयंत्रे विद्यमानमष्टदलपद्मं विद्यते इत्याह तन्म
ध्येष्टदलांबुजमिति ७४ सकेसरमिति पद्मविशेषणं देवीसमाकारा रक्तवर्णा दिव्यायुधधराः पाशांकुशवराभयधारिण्यः ७ जग
द्वार्ताप्रबोधकाः एतद्ब्रह्मांडे इदं जातं तस्मिन्ब्रह्मांडे तज्ज्ञातमिति प्रतिब्रह्मांड संबंधिवार्तानां बोधका इत्यर्थः अमात्यानां स्वभाव एवाथं।

१०० एतत्पराक्रमं वक्तुं सहस्रास्योपि नक्षमः इंदुनीलमहासालादग्रे तु बहुविस्तरः ७३ मुक्ताप्राकार
उदितो दशयोजनदैर्घ्यवान् मध्यभूः पूर्ववत्प्रोक्ता तन्मध्येष्टदलांबुजं ७४ मुक्तामणिगणाकीर्णं
विस्तृतं तु सकेसरं तत्र देव्यः समाकारा दिव्यायुधधराः सदा ७५ संप्रोक्ता अष्टमंत्रिण्यो जगद्वार्ताप्र
बोधकाः देवीसमानभोगास्ता इंगितज्ञास्तु पंडिताः ७६ कुशलाः सर्वकार्येषु स्वामिकार्यपरायणाः
णाः देव्यभिप्रायबोध्यस्ताश्चतुरा अतिसुंदराः ७७ नानाशक्तिसमायुक्ताः प्रतिब्रह्मांडवर्तिनां प्रा
णिनां ताः समाचारं ज्ञानशक्त्या विदंति च ७८ तासां नामानि वक्ष्यामि मत्तः शृणु नृपोत्तम अनंग
कुसुमा प्रोक्ताप्यनंगकुसुमातुरा ७९ अनंगमदना तद्वदनंगमदनातुरा भुवनपाला गगनवेगा चै १००
व ततः परं ८० शशिरेखा च गगनरेखा चैव ततः परं पाशांकुशवराभीतिधरा अरुणविग्रहाः ८१
विश्वसंबंधिनी वार्ता बोधयंति प्रतिक्षणं मुक्तासालादग्रभागे महामारकतोपरः ८२ सालोत्तमः
समुद्दिष्टो दशयोजनदैर्घ्यवान् नानासौभाग्यसंयुक्तो नानाभोगसमन्वितः ॥ ८३॥ ८३॥ ८३॥
७६॥७७॥ विदंति जानंति॥७८॥७९॥ . . . मारकतप्राकारमाह मुक्तासालादग्रभागे इति ॥८२॥ ८२॥ ८३
ना

873

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. षट्कोणमत्रेति अस्मिन्प्राकारे भुवनेश्वरीयंत्रावयवषट्कोणं वर्ततइत्यर्थः तदुक्तं शारदायां पद्ममष्टदलं बाह्ये वृत्तं षोडशभिर्दलैर्विलिखे
हा.१२ त्कर्णिकामध्ये षट्कोणमतिसुंदरमिति ८४ पूर्वकोणइति पूज्यपूजकयोर्मध्ये प्राचीति नियमाद्देव्यग्रभागस्थः कोणः पूर्वकोणशब्देनग्रा
ह्यः तद्गुरोर्धेनैव षट्कोणानां व्यवस्थाबोध्या तस्मिन्पूर्वकोणे गायत्रीसहितो ब्रह्मा वर्ततइत्यर्थः कुंडिका कमंडलुः अक्षगुणोऽक्षसूत्रंअ

मध्यभूस्तावहश्री प्रोक्ता सदनानि तथैव च षट्कोणमत्र विस्तीर्णं कोणस्था देवताः शृणु ८४ पू
२०१ र्वकोणे चतुर्वक्त्रो गायत्रीसहितो विधिः कुंडिकाक्षगुणाभीतिदंडायुधधरः परः ८५ तदायुधध
रां देवीं गायत्रीं परदेवतां वेदाः सर्वे मूर्तिमंतः शास्त्राणि विविधानि च ८६ स्मृतयश्च पुराणानि
मूर्तिमंति वसंति हि ये ब्रह्मविग्रहाः संति गायत्रीविग्रहाश्च ये ८७ व्याहृतीनां विग्रहाश्च ते नि
त्यं तत्र संति हि रक्षःकोणे शंखचक्रगदांबुजकरांबुजा ८८ सावित्री वर्तते तत्र महाविष्णुश्च ता २०
दृशः ये विष्णुविग्रहाः संति मत्स्यकूर्मादयोऽखिलाः ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥

भीतिरभयं ॥ ८५ ॥ तान्येवायुधानि गायत्र्याः संतीत्याह ॥ तदायुधधरामिति तदुक्तं शारदायां इंद्रकोलेल सहंडकुंडिकाक्ष
गुणाभयी गायत्रीं पूजयेन्मंत्री ब्रह्माणमपितादृशमिति ब्रह्मसंनिधौ वेदा मूर्तिमंतः संतीत्याह वेदाः सर्वे इति ॥ ८६ ॥
पू. स्यविग्रहा [illegible] णेवताराः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सावित्री विग्रहा ये च ते सर्वे तत्र संति हि वायुकोणे परश्च समालाभयवरान्वितः ९० महारुद्रो
वर्तते त्र सरस्व त्यपिताहं श्री ये ये तु रुद्रभेदास्तु दक्षिणास्यादयो नृप ९१ गौरीभेदाश्च ये सर्वे
मेतत्र निवसंति हि चतुःषष्ठ्यागमा ये च ये चान्येप्यागमाः स्मृताः ९२ ते सर्वे मूर्तिमंतश्च तत्र वै
१०२ निवसंति हि अग्निकोणे रत्नकुंभं तथा मणिकरंडकं ९३ दधानो निजहस्ताभ्यां कुवेरो धनदाय
कः नानानिधिसमायुक्तो महालक्ष्मीसमन्वितः ९४ देव्या निधिपतिस्त्वास्ते स्वगणैः परिवेष्टितः
वारुणे तु महाकोणे मदनो रतिसंयुतः ९५ पाशांकुशधनुर्बाणधरो नित्यं विराजते शृंगारामू
र्तिमंतस्तु तत्र संनिहिताः सदा ९६ ईशानकोणे विघ्नेशो नित्यं पुष्टिसमन्वितः पाशांकुशधरो वी
रो विघ्नहर्ता विराजते ९७ विभूतयो गणेशस्य या याः संति नृपोत्तम ताः सर्वा निवसंत्यत्र महैश्वर्य
समन्विताः ९८ प्रतिब्रह्मांडसंस्थानां ब्रह्मादीनां समष्टयः एते ब्रह्मादयः प्रोक्ताः सेवंते जगदीश्व
री ९९ महामारकताख्येन शतयोजनदैर्घ्यवान् प्रवालसालोस्त्यपरः कुंकुमारुणविग्रहः १००
मध्यभूस्त्वाहं श्री प्रोक्ता सदनानि च पूर्ववत् तन्मध्ये पंचभूतानां स्वामिन्यः पंच संति च ॥ १०१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी भा. २०२॥१०३॥ अथाष्टादशं नवरत्नप्राकारमाह प्रवालसालादग्रेइति १०४ आम्नायदेवीनामिति पूर्वाम्नायपश्चिमाम्नायदक्षिणा

हृ. २२ म्नायोत्तराम्नायोर्ध्वाम्नायदेवता आगमेप्रसिद्धास्तासांदेवतानांस्थानानितत्रैवसंतीत्यर्थः ॥ १०५ ॥ श्रीभगवत्यायेवतारागृहीतास्ते

तेचयाशंकरीश्वरीभुवनेश्वरीभैरवीकपालभुवनेश्वरी

त्यनाद्यर्थंभक्तानुग्रहार्थंचतेपितस्मिन्नेवप्राकारेवसंतीत्याह श्रीदेव्याइति तेचयाशंकरेश्वरीभुवनेश्वरीभैरवीकपालभुवनेश्व

री शंकरभुवनेश्वरीप्रसादभुवनेश्वरीक्रोधभुवनेश्वरीत्रिपुटाश्वारूढानित्यक्लिन्नान्नपूर्णात्वरितादयोभुवनेश्वर्यवताराभुवनेश्व

१०३

हृल्लेखागगनारक्ताचतुर्थीतुकरालिका महोच्छुष्मापंचमीचपंचभूतसमप्रभाः १०२ पाशां

कुशवराभीतिधारिण्योमितभूषणाःदेवीसमानवेषाढ्यानवयौवनगर्विताः १०३ प्रवालसा

लादग्नेतुनवरत्नविनिर्मितः बहुयोजनविस्तीर्णोमहासालोस्तिभूमिप १०४ तत्रचाम्नायदेवी

नांसदनानिबहून्यपि नवरत्नमयान्येवतडागाश्चसरांसिच १०५ श्रीदेव्यायेवतारास्युस्तेतत्र

निवसंतिहिमहाविद्यामहाभेदाःसंतितत्रैवभूमिप १०६ निजावरणदेवीभिर्निजभूषणवाहनैः १०३

सर्वादेव्योविराजंतेकोटिसूर्यसमप्रभाः १०७ सप्तकोटिमहामंत्रदेवताःसंतितत्रहि नवरत्नम

याद्ग्रेचिंतामणिगृहंमहत् ॥ १०८॥ १०८ ॥ १०८ ॥ १०८ ॥ १०८ ॥ १०८

रीसंहितायांप्रसिद्धाः महाविद्यामहाभेदाइति कालीतारामहाविद्याषोडशीत्यादयोदशमहाविद्यास्तासांयेनदभेदाअवतारास्तेपि

तत्रप्राकारेवसंतीत्यर्थः दशमहाविद्यामहाविद्यावताराश्चसंतीत्यर्थः॥१०६॥१०७॥ अथसप्तदशंदेवीसदनमाह नवरत्नमयादग्रेइति१०८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. तत्रा चिंतामणिगृहस्तंभानाह सूर्योद्गारोपलैरिति सूर्यसमानकांतिशुद्धिरंतिवमंनितें सूर्योद्गारास्ताद्दशायेउपलाश्च मणाः सूर्यस
द्वा. १२ मानकांनयसैस्तथोचंद्रोद्गारोपलैश्चंद्रसमानकांतिपाषाणैस्तथा विद्युत्प्रभयाषाणैश्च चिंतामणिगृहे सहस्रशः स्तंभाः कल्पिता
इत्यर्थः १०९ वस्तु किंचिन्न दृश्यतेइति एकविद्युद्दर्शनेनेत्रांध्यंभवति किंपुनरनेकविद्युत्समकांतिसहस्रस्तंभदर्शनेइत्य
र्थः ११० इति श्रीदेवीभागवततिलकेद्वादशस्कंधे एकादशोध्यायः ११ त्रिसप्ततिमहापद्मेश्चिंतामणिगृहस्यहि कृत्वातु
१०४

तत्र त्यं वस्तु श्रांत्रंतु चिंतामणिविनिर्मितं सूर्योद्गारोपलैस्तद्वच्चंद्रोद्गारोपलैस्तथा १०९ विद्युत्प्र
भोपलैस्तंभाः कल्पितास्तु सहस्रशः येषांप्रभाभिरंतस्थंवस्तु किंचिन्न दृश्यते ११० इति श्रीदेवी
भागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधे एकादशोध्यायः ११ व्यासउवाच तदेव देवीसदनं मध्यभागे
विराजते सहस्रस्तंभसंयुक्ताश्चत्वारस्तेषु मंडपाः १ शृंगारमंडपश्चैको मुक्तिमंडपएवच ज्ञा
नमंडपसंज्ञस्तु तृतीयः परिकीर्तितः २ एकांतमंडपश्चैव चतुर्थः परिकीर्तितः नानावितानसं
युक्ता नानाधूपैस्तु धूपिताः ३ कोटिसूर्यसमाः कांत्याभ्राजंतेमंडपाः शुभाः तन्मंडपानांपरितः काश्मी १०४

वर्णनं सम्यक्तद्व्याख्यानमिहोच्यते अथ चिंतामणिगृहं वर्णयन् तदेव देवीसदनमिति सर्वषोडशदलाष्टदलषट्कोणमध्येयच्चिंता
मणिगृहं बिंदुस्थानभूतं तदेव देवीसदनं मूलप्रकृतेर्देव्यास्तदेवस्थानं तत्रचत्वारो मंडपाः संतीत्याह सहस्रस्तंभेति १ मंडपनामान्याह
शृंगारमंडपइति तत्र ससहस्रस्तंभयुक्तएको मंडपः एवं चतुर्दिक्षु चत्वारो मंडपाः तत्रसहस्रशब्दो संख्यपर्यायः असंख्यस्तंभाः संतीत्यर्थः
सभाधाम्नि विस्तीर्णत्वात् २। ३। तन्मंडपानामिति चतुर्णां मंडपानांपरितउभयत एकाकाश्मीरवनिकाद्वितीयामल्लिकावनिकातृतीयाकुंदव

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५ मंडपचतुष्टयोगपभागेपि
देवी॰ भा॰ याखुवनिकासुवाटीषु ऽसंख्याताः पुष्कलकागंधमृगामृगमदपूरितालतन्ताविराजसंतीत्यर्थः ७ त
हाथवाटवीवर्तनेनावर्णयति महापद्माटवीति ६ एतद्वनिकानां वाटिकानांसुगंधेनसर्वंमपिमणिद्वीपंवासितमित्यर्थः ८ पूर्वोक्ताः
ष्टु॰ १२ शृंगारमंडपस्वरूपमाह शृंगारमंडपेदेव्य इति शृंगारमंडपेदेवीमध्यसिंहासनेतिष्ठतिमणिद्वीपवासिनोदेववराः पूर्वोक्ता
सर्वेसभासदः संतिदेव्योदेवांगनाविभिन्नास्वरपञ्चसर्वाःअप्सरसश्चदेवीपुरतोगायंतीत्यर्थः ८ मुक्तिमंडपेतुसर्वानृपानब्रह्मांड

२०५

मल्लिकाकुंदवनिकापद्मपुष्कलकास्थिता ऽसंख्यातामृगमदैःपूरितास्तत्रवानृप ५ महापद्माटवी
तद्वत्रत्नसोपाननिर्मिता सुधारसेनसंपूर्णागुंजन्मत्तमधुव्रता ६ हंसकारंडवाकीर्णांगंधपूरितदि
क्तदावनिकानांसुगंधेलुमणिद्वीपंसुवासितं ७ शृंगारमंडपेदेव्योगायंतिविविधैःस्वरैःसभास
दोदेववरामध्येश्रीजगदंबिका ८ मुक्तिमंडपमध्येतुमोचयत्यनिशंशिवाज्ञानोपदेशंकुरुतेतृती १०
येनृपमंडपे ९ चतुर्थमंडपेचैवजगद्रक्षाविचिंतनं मंत्रिणीसहितानित्यंकरोतिजगदंबिका १०

वर्तिनोभक्तान्मोचयति चतुर्विधंमुक्तिंददातीत्याह मुक्तिमंडपेति ९ तृतीयेमंडपेभक्तेभ्योज्ञानोपदेशंनिजब्रह्मरूपविषयकज्ञा
नोपदेशंकरोतीत्याह ज्ञानोपदेशंशिवेति चतुर्थमंडपस्वरूपमाह चतुर्थमंडपेचैवेति मंत्रिणीसहितेति मंत्रिणः पूर्वोक्ताःश्यामं
गलकुसुमाघाष्टदलस्थाःशक्तयस्ताभिः सहिता [illegible] जगत्कल्याणचिंतनंकरोतीत्यर्थः महाराजस्वभावएवायं ॥ १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· श्रोणो क्रमणसंधौ मरणसमये एतन्मणिद्वीपं स्मृत्वा मृतः प्राणी तत्रैव मणिद्वीपे एव गच्छतीत्यर् ।निरन्नवर्जन
द्वा· १२ द्वादशाध्यायपर्यंतं पंचाध्यायाः संति तेषां पठने यत्फलं तत्कथयति अध्यायपंचकं त्वेतदिति ॥ गयेउकालेस
भागवततिलके द्वादशस्कंधे द्वादशोध्यायः १२ त्रिंशत्यंधेरर्धपद्य हितैर्जनमेजयः देवीमखं
एतावत्पर्यंतं श्रीदेवीभागवतं पुराणं कथितं तदुपसंहरति इतितेकथितं भूपेति यद्यत्पृष्टं प्रथमं ।योवुल

एतस्य स्मरणात्सद्यः सर्वपापं विनश्यति श्रोणो क्रमणसंधौ तु स्मृत्वा तत् ...सितं श
ध्यायपंचकं त्वेतत् पठेन्नित्यं समाहितः भूतप्रेतपिशाचादिबाधा तत्र ...वितं तां
गृहनिर्माणे वास्तुयोगे तथैव च पठितव्यं प्रयत्नेन कल्याणं तेन जायते ...रितं धूप
भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां द्वादशस्कंधे द्वादशोध्याः ...द्दि·मोह
इति ते कथितं भूप यद्यत्पृष्टं त्वयानघ नारायणेन यत्प्रोक्तं नारदाय महात्म ...याः सर्वाया
देव्याः पुराणं परमाद्भुतं कृतकृत्यो भवेन्मर्त्यो देव्याः प्रियतमो हि सः ३ ...थ्यसमाप्ति
न खलु पितुरुद्धरणाय वै खिन्नोसि येन राजेंद्र पितुर्ज्ञात्वा तु दुर्गतिं ॥ ३ ॥ ...वांतभवंति
तमं ॥ ७० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्पष्टं तन्मयोक्तं तृतीयस्कंधारंभे यद्यत् त्वया पृष्टं तत्सर्वं नारायणनारदसंवादमुखेन मयैव प्रोक्तं ॥ ७० ॥ ७० ॥
तीयस्कंधे उक्तं मम पिता परीक्षिन्मृतो दुर्गतिं गतस्तदुद्धारार्थं किं विदध्ये इति तत्र तदुद्धारार्थं देवी

श्री० रत्नशृंगिणो रत्नपर्वेनासमुक्तं ॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ सम्यर्थादीनामुत्त म्रस्माध्यायमारभ्य
टी० २२ कुत्याह ऐश्वर्यस्य समग्रस्येति ॥ ६७॥ ६८॥ नैतिरीयश्रुतौ सार्वभौमानंदमारभ्यब्रह्मलोक ७३ ॥ इति श्रीदेवी
इतिकथयसुपवर्णयते
रत्नशृंगिसमायुक्तं रत्नप्राकारगोपुरं रत्नपत्रैस्तथा फलैर्वृक्षैश्च परिमंडितं रभ्येतावसर्पंतंपद
कपोतरणितोज्ज्वलं कोकिलाकाकलीलापैः शुकलापैश्च शोभितं ६१ स
२१२ क्षावधिसरोहदं तन्मध्यभागविलसद्विकचद्दलपंकजैः ६२ सुगंधिभिः इति ७१ स
तयोजनं मंदमारुतसंभिन्नचलद्द्रुमसमाकुलं ६३ चिंतामणिसमूहानां ७२ नवीन
वरं रत्नप्रभाभिरभितोधगद्दिगंतदिक्तटं ६४ वृक्षव्रातमहागंधवा[illegible] श्रीदेवी
धूपायितं राजन्मणिदीपायुतोज्ज्वलं ६५ मणिजालकसच्छिद्रतरलोद व्यासउवाच
जनकं चैतद्दर्पणोदरसंयुतं ६६ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य शृंगारस्याखिलस्य च नेन तु महा
स्तेजसश्चाखिलस्य च ६७ पराक्रमस्य सर्वस्य सर्वोत्तमगुणस्य च सकल मखंराज
रिह भूपते ६८ राजन्नानंदमारभ्य ब्रह्मलोकांतभूमिषु आनंदांशे स्थिताः ॥ ३॥
हि ६९ इति ते वर्णितं राजन् मणिद्वीपं महत्तरं महादेव्याः परस्थानं सर्वलोक अयपत्त्वपात्
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
देव्यानंदांशजनसंतीत्याह राजन्नानंदमारभ्येति ६९ मणिद्वीपवर्णनमुपसंहरति इतिते वर्णितं रुचांवामस
त्य

सु. २२ श्वाश्चेसुरसवाहि
येष्टपानफलदार
१११ लानच मात्सर्यका
तलं देवीलक्ष्मीभु
केचित्सार्ष्टितां च प्र
स्तस्सेवंते जगदी
म्याबस्यात्मिकां
मणिद्वीपं महत्तरं
शोनापि ते समाः
सूर्यसमं क्वचित् वि
सदृशच्छवि हीर
सन्निभं क्वचिद्दा

समष्टयइति यापामणिह्रियेदेवताः संति ताः सर्वाः ब्रह्मांडवर्तिनां देवानां समष्टयः संतीत्यर्थः
योनयस्तास्तु सहस्रशः मनोरथफलाहृष्टाबाप्यः कूपास्तथैव च ४८ य
न्यूनं किंचिदस्ति हि रोगाः पलितां वापि जरा वापि कदाचन ४९ न चिं
क्रोधादिकं तथा सर्वे युवानः सस्त्रीकाः सहस्रादित्यवर्चसः ५० भजंति स
लेश्वरीं केचित्सलोकतापन्नाः केचित्सामीप्यतां गताः ५१ सरूपतां गताः
गताः याया स्तु देवता स्तत्र प्रति ब्रह्मांडवर्तिनां ५२ समष्टयः स्थितास्ता
री सप्तकोटिमहामंत्रा मूर्तिमंत उपासते ५३ महाविद्याश्च सकलाः सा
वां कारणब्रह्मरूपां तां मायाशबलविग्रहां ५४ इत्थं राजन्मया प्रोक्तं
सूर्यचंद्रौ नो विद्युत्कोटयो निस्तथैव च ५५ एतरु [illegible] साको स्यं ग कोट्य १११
चिद्दिन्नुमसंकाशं केचिन्मरकतच्छवि ५६ विद्युद्भानुसमच्छायं मध्य
ुत्कोटिमहाधारासारकांतितंतं केचित् ५७ कचित्सिंदूरनीलेंद्रमाणि
[illegible] ५८ [illegible]
लोहारं सूर्यौद्धारं च क्वचित् ॥ ५९॥ ५९॥ [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

877
877

चिंतामणिगृहस्यास्य प्रमाणं शृणु भूमिप सहस्रयोजनायामं महांतस्तत्र चस्तते ५० तदुत्तरे महासालाः शतं सा द्विगुणाः स्मृताः अंतरस्सगतं त्वेतन्निराधारं विराजते ५१ संकोचश्च विकासश्च जायेते स्य निरंतरं पटवत्कार्यवशतः प्रलये सर्जने तथा ४२ सालानां चैव सर्वेषां सर्वकांतिपराव धि चिंतामणिगृहं प्रोक्तं यत्र देवी महोमयी ४३ येये उपासकाः संति प्रतिब्रह्मांडवर्तिनः देवेषु नागलोकेषु मनुष्येष्वितरेषु च ४४ श्रीदेव्यास्ते च सर्वेपि व्रजंत्यत्रैव भूमिप देवीक्षेत्रे ये त्यजंति प्राणान्देव्यर्चने रताः ४५ ते सर्वे यांति तत्रैव यत्र देवी महोत्सवाः घृतकुल्या दुग्धकुल्या दधिकुल्या मधुस्रवाः ४६ स्यंदंति सरितः सर्वास्तथामृतवहाः पराः द्राक्षारसवहाः काश्चिज्जंबू

संकोचश्चेति कार्यवशत इत्यनेन प्रतिब्रह्मांडवर्तिनो भक्तानां बहूनां संघर्षे तथा प्रतिब्रह्मांडवर्तिनां देवादीनां च संघर्षे विकासो भवति वृद्धिं गच्छति तदभावे संकोचो भवतीत्येतदुक्तं भवति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अस्मिन्गृहे ये ये व्रजंति तानाह येयेउपासकाः संतीति ॥ ४४ ॥ श्रीदेव्याः परशक्तेरुपासका इत्यन्वयः देवीक्षेत्रेषु सप्तमस्कंधोक्तेषु ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. सल्लापो वा लीतस्या माधुर्येण विनिर्भर्त्सिता कच्छपी वीणा यस्या अपया वा सा ॥ ३२॥ ३३ ॥ इच्छाद्याक्तेनिद्दरंमूर्तिमच्छक्तित्रयंदेव्याः
स्तु.२२ सन्निधावस्तीत्यर्थः ३४ जयादिनवपीठशक्तयोपिमूर्तिमत्योदेवीस्तुवंतीत्याह जयाचेति ३५॥ ३६ ॥ देवीपार्श्वभागस्थौ निधीव
र्णयति यस्यास्त्विति शंखनिधिः पद्मनिधिश्च निधिभ्यां निधिसकाशाद्धि निर्गता इत्यर्थः ३७ नारत्नवहानद्यः सुधासिंधुंतगामिन्यः

१०९ निजसल्लापमाधुर्यविनिर्भर्त्सितकच्छपी कोटिकोटिरवींदूनां कांतिं या बिभ्रती परा ३२ नानासखी
भिर्दासीभिस्तथा देवांगनादिभिः सर्वाभिर्देवताभिस्तु समंतात्परिवेष्टिता ३३ इच्छाशक्त्या ज्ञा
नशक्त्या क्रियाशक्त्या समन्विता लज्जा तुष्टिस्तथा पुष्टिः कीर्तिः कांतिः क्षमा दया ३४ बुद्धिर्मेधा
स्मृतिर्लक्ष्मी मूर्तिमत्योंगनाः स्मृताः जया च विजया चैवाप्यजिता चापराजिता ३५ नित्या विलासि
नी दोग्ध्री त्वघोरा मंगला नव पीठशक्तयः एतास्तु सेवंते यां परांबिकां ३६ यस्यास्तु पार्श्वभागस्थौ नि
धी तौ शंखपद्मकौ नवरत्नवहा नद्यस्तथा वै कांचनस्रवाः ३७ सप्तधातुवहा नद्यो निधिभ्यां तु वि
निर्गताः सुधासिंध्वंतगामिन्यस्ताः सर्वा नृपसत्तम ३८ सा देवी भुवनेशानी तद्वामांके विराजते १०९
सर्वेशत्वं महेशस्य यत्संगादेव नान्यथा ॥ ३९ ॥ ३९॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥

संतीत्यनेनमध्य स्थप्राकाराणां नदीनिर्गमनयोग्यानि द्वाराणि संतीति तेन द्वंत्वं भवति ॥ ३८ ॥ तत्र महत्त्वं या भुवनेश्वरी सा भुवने
श्वरस्यांके तिष्ठतीत्याह सा देवीति ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ३९

878

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· चिंताकं कंठभूषणविशेषः तस्मिन्सं वितोयः स्वच्छमुक्तागुच्छस्तेन विराजिता २२॥ २३॥ २४ ॥ कलंककाभ्यां भ्यां निर्मु
क्तः·२२ कोपः शरच्चंद्रस्तन्निभमाननं यस्याः ॥ २५॥ २६ ॥ कल्पितः शाणघर्षणेन संपादितो च्छमहारागो यस्य तादृशोयः पद्मराग
स्तद्वदुज्ज्वलाप्रभायस्याः साकिंकिणिकास्युद्रघंटिका॥२७॥ मणिमुक्तासरेषुमालिमुक्तामालासुविघमानाश्च पारश्च मोल्लास

१०८ चिंताकलंविलस्वच्छमुक्तागुच्छविराजिता पटीरपंककर्पूरकुंकुमालंकृतस्तनी २२ वि
चित्रविविधाकल्पाकंबुसंकाशकंधरा दाडिमीफलबीजाभदंतपंक्तिविराजिता २३ अनर्घ्य
रत्नघटितमुकुटांचितमस्तका मत्तालिमालाविलसदलकाढ्यमुखांबुजाः २४ कलंकका
र्श्यनिर्मुक्तशरच्चंद्रनिभानना जान्हवीसलिलावर्त्तशोभिनाभिविभूषिता २५ माणिक्यशक
लाबद्धमुद्रिकांगुलिभूषिता पुंडरीकदलाकारनयनत्रयसुंदरी २६ कल्पिताच्छमहारागप
द्मरागोज्ज्वलप्रभा रत्नकिंकिणिकायुक्तरत्नकंकणशोभिता २७ मणिमुक्तासरापारलसत्पद
कसंततिः रत्नांगलिप्रवितलप्रभाजालसत्करा २८ कंचुकीगुंफितापारनानारत्नततिद्युतिः म
ल्लिकामोदिधम्मिल्लमल्लिकालिसरावृता २९ सुवृत्तनिबिडोत्तुंगकुचभारालसाशिवा वरपाशां
कुशाभीतिलसद्बाहुचतुष्टया ३० सर्वशृंगारवेषाढ्यासुकुमारांगवल्लरी सौंदर्यधारासर्वस्वानिर्व्याज

सत्पदकसंततिर्यस्याः सा २८ मल्लिकयाआमोदोयोधम्मिल्लस्तस्मिन्यामल्लिकामल्लिकामालातस्मिन्योलिसरोभ्रमरपंक्तिस्तेनान्वि
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham
ता २९ ॥ सुवृत्तनिबिडोत्तुंगकुचभारेणालसाखिन्ना ॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥

वसभुवनेश्वरस्यवामांके श्रीभुवनेश्वरी विराजतेइत्याह वामांकइति १० तांवर्णयति नवरत्नेति नवरत्नगणाकीर्णयत्कांची
दामकटिसूत्रंतेनान्विता तप्तकांचनेसन्नद्धाः खचितायेवैडूर्यमणयस्तद्युक्तमंगदभूषणंबाहुभूषणंयस्याः सा १८ कनद्दीप्य
मानंश्रीचक्रं तदाकारंयत्ताटंकंकर्णभूषणंतेनविटंकंसुंदरंवदनांबुजंयस्याः साललाटकांतिविभवेनविजितोर्धसुधाक
रोर्धचंद्रोयस्याः सायया सेतिवा अष्टमीचंद्रबिंबसदृशललाटवतीत्यर्थः १९ बिंबकांतेस्तिरस्कारियद्रदच्छदमोष्ठं तेनवि

शुद्धस्फटिकसंकाशस्त्रिनेत्रः शीतलद्युतिः वामांके सन्निषण्णास्य देवी श्रीभुवनेश्वरी २७
नवरत्नगणाकीर्णकांचीदामविराजिता तप्तकांचनसंनद्धवैडूर्यांगदभूषणा १८ कनच्छ्री
चक्रताटंकविटंकवदनांबुजा ललाटकांतिविभवविजितार्धसुधाकरा १९ बिंबकांतितिर
स्कारिरदच्छदविराजिता लसत्कुंकुमकस्तूरीतिलकोद्भासिताननाः २० दिव्यचूडामणिस्फा
रचंचच्चंद्रकसूर्यका उद्यत्कविसमस्वच्छनासाभरणभासुरा ॥ २१ ॥ २१ ॥ २१ ॥

राजिता ॥ २० ॥ दिव्योयश्चूडामणिः शिरोभूषणंतस्मिन्स्फारौविस्तीर्णौचंचच्चंद्रकसूर्यकौयस्याः चं
द्रकसूर्यकावित्यचेलेप्रतिकृती [illegible] उद्यन्नृपःकविः शुक्रस्त
त्तुल्यंतेनसमं स्वच्छंपन्नासाभरणंतेनभासुरा ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी० ना० मुख्यदेवीस्थानमह चिंतामणिगृहे इति शक्तितत्वात्मकैरिति शक्तितत्वानि मूलप्रकृतेर्भुवनेश्वर्यो लत्वानि दृश संख्यानि
स्तु० १२ तदुक्तं शारदायां नित्यात्याद्याः कलाः पंचततो विंदुः कलापुनः नादः शक्तिः सदापूर्वः शिवश्च प्रकृतेर्विंदुरिति तानिचदशश
क्तितत्वानि सोपानरूपाणि श्रेणीरूपाणि उच्चमंचेधिरोहणार्थे स्थितानि तैर्दशभिः सोपानैर्युक्तो मंचकोव स्यमोणोविरा
जतइत्यर्थः ११ मंचकस्वरूपमाह ब्रह्माविष्णुश्चेति ब्रह्मादयश्चत्वारो मंचकखुराः सदाशिवस्तु फलकस्थानीय इत्यर्थः १२
१०६

चिंतामणिगृहे राजंच्छक्तितत्वात्मकैः परैः सोपानैर्दशभिर्युक्तो मंचकोप्यधिराजते ११ ब्रह्मावि
ष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः एते मंचखुराः प्रोक्ताः फलकस्तु सदाशिवः १२ तस्योपरिम
हादेवो भुवनेशो विराजते या देवी निजलीलार्थे द्विधाभूताबभूवह १३ सृष्ट्यादौ तु स एवायं त
दर्धांगो महेश्वरः कंदर्पदर्पनाशोद्यत्कोटिकंदर्पसुंदरः १४ पंचवक्त्रस्त्रिनेत्रश्च मणिभूषणभू
षितः हरिणाभीतिपरशून्वरं च निजबाहुभिः १५ दधानः षोडशाब्दोसौ देवः सर्वेश्वरो महान् १०६
कोटिसूर्यप्रतीकाशश्चंद्रकोटिसुशीतलः ॥ १६ ॥

तस्मिन्मंचे भुवनेश्वरो महादेवो विराजते को सौ भुवनेश्वर इति
चेत्तत्राह या देवीति निजलीलार्थे योग्यनिजदेहानुरूपक्रीडार्थे सृष्ट्यादौ स्वयं भगवती द्विधाभूताबभूवतद्दक्षिणार्धभागोयं
भुवनेश्वर इत्यर्थः एकैव साम्यावस्थमापाशवलब्रह्मरूपिणी भगवती भुवनेश्वरी भुवनेश्वररूपेण प्रादुर्बभूवेत्यर्थः १३ कंद
र्पस्ययः सौंदर्यदर्पस्तन्नाशनेउद्यंतउत्पन्नाये कोटिकंदर्पास्तद्वत्सुंदरो भुवनेश्वर इत्यर्थः अभूतोपमेयं निरतिशयसौंदर्यवानित्य
र्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्रिनेत्र इति प्रतिवक्त्रं त्रिनेत्र इत्यर्थः ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥

६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰न॰ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ प्रणव माया श्रीबीजाद्यो मनसादेव्यै स्वाहेत्यंतो मंत्रः ॥ १२१ ॥ दशाक्षरेण मूल मंत्रेण ॥

रत्नसिंहासने देवीं वासयामास भक्तितः स्वर्गंगाया जलेनैव रत्नकुंभस्थितेन च ११८ स्नाप-
यामास मनसां महेंद्रो वेदमंत्रतः वाससी वासयामास वन्हिशुद्धे मनोहरे ११९ सर्वांगे चं-
७२५ दनं कृत्वा पाद्यार्घ्यं भक्तिसंयुतः गणेशं च दिनेशं च वन्हिं विष्णुं शिवं शिवां १२० संपूज्यादौ दे-
व षट्कं पूजयामास तां सतीं ॐ ह्रीं श्रीं मनसादेव्यै स्वाहेत्येवं च मंत्रतः १२१ दशाक्षरेण मूलेन ह्यै
सर्वं यथोचितं दत्वा षोडशोपचारान् दुर्लभान् देवनायकः २२ पूजयामास भक्त्या च विष्णुना प्रे-
रितो मुदा वाद्यं नानाप्रकारं च वादयामास तत्र वै २३ बभूव पुष्पवृष्टिश्च नभसो मनसोप-
रि देवप्रियाज्ञया तत्र ब्रह्मविष्णुशिवाज्ञया २४ तुष्टाव साश्रुनेत्रश्च पुलकांकितविग्रहः
पुरंदर उवाच देवि त्वां स्तोतुमिच्छामि साध्वीनां प्रवरां वरां २५ परात्परां च परमां नहि स्तो-
तुं क्षमोधुना स्तोत्राणां लक्षणं वेदे स्वभावाख्यानतः परं २६ न क्षमः प्रकृतेवक्तुं गुणानां ४२५
गणनां तव शुद्धसत्वस्वरूपा त्वं कोपहिंसाविवर्जिता २७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

880

संस्कारं कारयामास पितुर्वै जनमेजयः राजा च कारयच्चंच सर्पसत्रं ततो मुने ७ प्राणां
स्तत्याज सर्पाणां समूहो ब्रह्मतेजसा स तत्सको वै भीतस्तु महेंद्रं शरणं ययौ ८ सेंद्रं च
४२५ तक्षकं हंतुं विप्रवर्गाः समुद्यतः अथ देवाश्च सेंद्रश्च संजग्मुर्मनसांतिकं ९ तां तुष्टाव
महेंद्रश्च भयकातरविह्वलः ततश्चास्तिक आगत्य यज्ञं च मानुराज्ञया १० महेंद्रं तक्षक
प्राणान् ययाचे भूमिपं परं ददौ वरं नृपश्रेष्ठः कृपया ब्राह्मणाज्ञया ११ यज्ञं समाप्य विप्रे
भ्यो दक्षिणां च ददौ मुदा विप्राश्च मुनयो देवा गत्वा च मनसांतिकं १२ मनसां पूजयामासु
स्तुष्टुवुश्च पृथक् पृथक् शक्रः संभृतसंभारो भक्तियुक्तः सदा शुचिः १३ मनसां पूजयामास तु
ष्टाव परमादरं दत्वा षोडशोपचारं बलिं च तत्प्रियं वरा १४ प्रहर्षैः परितुष्टश्च ब्रह्मविष्णु
शिवाज्ञया संपूज्य मनसां देवीं प्रययुः स्वालयं च ते १५ इत्येवं कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतु ४२५
मिच्छसि नारद उवाच केन स्तोत्रेण तुष्टाव महेंद्रो मनसां सतीं १६ पूजाविधिक्रमं त
स्याः श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः नारायण उवाच सुस्नातः सुचिराचांतो धृत्वा धौते च वाससी

दे॰भा॰न॰ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ तक्षक मिति नृपं भोक्तुं गच्छंतं तक्षकं धन्वंतरिर्ददर्शे स्वन्वय।

सा चाजगाम मनसा कश्यपस्याश्रमं पितुः तां सपुत्रां सुतां दृष्ट्वा मुदं प्राप प्रजापतिः ९७ शात
४२३ लक्षं च रत्नानां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुने ब्राह्मणान्भोजयामास सोऽसंख्यान् श्रेयसे शिशोः ९८ अ
दितिश्च दितिश्चान्याश्च मुदं प्रापुः परंतप सा सपुत्रा च सुचिरं तस्थौ तातालये सदा ९९ तदीयं
पुनराख्यानं वक्ष्यामि त्वन्निशामय अथाभिमन्युतनये ब्रह्मशापः परीक्षिते १०० बभूव
सहसा ब्रह्मन् दैवदोषेण कर्मणा सप्ताहे समतीते तु तक्षकस्त्वां च धक्ष्यति १०१ शापं
पश्रृंगी तन्नैव कौशिक्याश्च जलेन वै राजा सुखात्ततत्वद्वतिं निर्वातस्थानमागतः १०२ तत्र
तस्थौ च सप्ताहं देहरक्षणतत्परः सप्ताहे समतीते तु गच्छंतं तक्षकं पथि ३ धन्वंतरिर्नृपं
भोक्तुं ददर्श गामुकः पथि तयोर्बभूव संवादः सुप्रीतिश्च परस्परं ४ धन्वंतरिर्मणिं प्राप तक्ष ४२३
कः स्वेच्छया ददौ तत्ययौ तं गृहीत्वा तु संतुष्टो हृष्टमानसः ५ तक्षको भक्षयामास नृपं तं मंच
केस्थितं राजा जगाम [illegible] रसा देहं त्यक्त्वा प्रपच १०६

॥ १०३ ॥ [illegible] ॥ १०४ ॥ १०५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभान॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ शिशोःशिवाय ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ज्ञानमपरोक्षं संजीविनी वा ॥ ९३ ॥ यस्याम

जगाममनसाशंभोः कैलासंमंदिरंगुरोः पार्वतीबोधयामासमनसाशोककर्षितां ८७
शिवश्चाजीवज्ञानेन शिवेनचशिवालयः सुप्रशस्तेदिनेसाध्वीसुषुवेमंगलक्षणे ८८
५२२ नारायणांशंपुत्रंतं योगिनांज्ञानिनांगुरुं गर्भस्थितोमहाज्ञानंश्रुत्वाशंकरवक्त्रतः ८९
संबभूवचयोगीन्द्रो योगिनांज्ञानिनांगुरुः जातकंकारयामासवाचयामासमंगलं ९०
वेदांश्चपाठयामासशिवायचशिवःशिशोः मणिरत्नकिरीटांश्चब्राह्मणेभ्योददौशिवः ९१
पार्वतीचगवांलक्षंरत्नानिविविधानिच शंभुश्चचतुरोवेदान् वेदांगानितरांस्तथा ९२
बालकंपाठयामासज्ञानंमृत्युंजयंपरं भक्तिरस्त्वधिकाकांतेभीष्टदेवेगुरौनया ९३ यस्या
स्तेनचतस्यचोबभूवास्तिकएवच जगामतपसेविप्रोःपुष्करंशंकराज्ञया ९४ संप्राप्यच
महामंत्रंततश्चपरमात्मनः दिव्यंवर्षत्रिलक्षंचतपस्तप्त्वातपोधनः ९५ आजगाममहा ५२२
योगीनमस्कर्तुंशिवंप्रभुं शंकरंचनमस्कृत्यस्थित्वात्त्रैवबालकः ९६ ॥ ॥ ॥ ॥

नसाया: आस्तिकशब्दोस्मिन्नर्थे पृषोदरादित्वात्साधुः ९४ महामंत्रं मूलमहत्ते मंत्रं मायाबीजात्मकं ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभान ॥ ७७ ॥ यत्र स्मरामीति यदा स्मरामि तदा मां मत्वा गच्छे स्वर्ग: ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

साध्वुनेत्राच विनयादुवाच प्राणवल्लभं मनसोवाच दोषोनास्त्येवमेत्यकुनिद्राभंगेनतेप्र
भो ७७ यत्रस्मरामित्वांनित्यंतत्रमामागमिष्यसि बंधुभेदःक्लेशतमः पुत्रभेदस्ततःपरं ७८
४२१ प्राणेशभेदःप्राणानांविच्छेदात्सर्वतःपरः पतिःपतिव्रतानांतुशतपुत्राधिकःप्रियः ७९ स
र्वस्मात्तुप्रियःस्त्रीणांप्रियस्तेनोच्यतेबुधैः पुत्रिणांचैवपुत्रेषुवैष्णवानांयथाहरौ ८० नेत्रैक
मेकनेत्राणांतृषितानांयथाजले क्षुधितानांयथान्नेचकामुकानांचमैथुने ८१ यथापरस्वे
चौराणांयथाजारेकुयोषितां विदुषांचयथाशास्त्रेवाणिज्येवणिजांयथा ८२ तथाशश्व
न्मनःकांतेसाध्वीनांयोषितांप्रभो इत्युक्त्वामनसादेवीपतित्वात्स्वामिनःपदे ८३ क्षणंच
कारक्रोडेतांकृपयाचकृपानिधिः नेत्रोदकेनमनसांत्वयामासतांमुनिः ८४ साध्वुनेत्रा
न्मुनेःक्रोडं सिषेचेविभेदकातरा तद्ध्यानेनतौद्वौच विशोकौसंबभूवतुः ८५ स्मारंस्मारं ४२१
पदांभोजंकृष्णस्यपरमात्मनः जगामतपसेविप्रःस्वकांतांसंप्रबोध्यच ८६ ॥ ॥ ॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ क्रोडमंकं ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८६ ॥ ८६ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कृपारूपा च भगिनी यमभीतिविमोचनी विष्णुमंत्रप्रदाता च सद्गुरुर्विष्णुभक्तिदः ६६ गु
रुश्च ज्ञानदो यो हि यज्ज्ञानं कृष्णभावनं आब्रह्मस्तंबपर्यंतं यतो विश्वं चराचरं ६७ आविर्भू
४२० तं तिरोभूतं किंवा ज्ञानं तदन्यतः वेदजं यज्ञजं यद्यत्तत्सारं हरिसेवनं ६८ तत्त्वानां सारभू
तं च हरेरन्यद्विडंबनं दत्तं ज्ञानं मया तुभ्यं स स्वामी ज्ञानदो हि यः ६९ ज्ञानात्संमुच्यते बंधात्
स दाता सोऽपि हि बंधदः विष्णुभक्तियुतं ज्ञानं नो ददाति हि यो गुरुः ७० स रिपुः शिष्यघाती च य
तो बंधान्न मोचयेत् जननीगर्भजक्लेशात् यमयातनया तथा ७१ न मोचयेद्यः स कथं गु
रुस्तातो हि बांधवः परमानंदरूपं च कृष्णमार्गमनश्वरं ७२ न दर्शयेद्यः सततं कीदृशो
बांधवो नृणां भज साध्वि परं ब्रह्माच्युतं कृष्णं च निर्गुणं ७३ निर्मूलं च भवेत्पुंसां कर्म दैव
स्य सेवया मया छलेन त्वं त्यक्ता क्षमस्वैवं मम प्रिये ७४ क्षमायुक्तानां साध्वीनां सत्त्वात्क्रो
धो न विद्यते पुष्करे तपसे यामि गच्छ देवि यथासुखं ७५ श्रीकृष्णचरणांभोजे निस्पृहा॰ ४२०
णां मनोरथाः जरत्कारुवचः श्रुत्वा मनसा शोककातरा ७६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भ.पीतार्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ एकं मुनि श्रेष्ठेति नारद संबोधनं द्वितीयं प्रथमांतं जरत्कारो र्नाम ६० ॥ ६१ ॥ ६२

कथमागमनं देव इति प्रश्नं चकार सः ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा सहसा समयोचितं ५५ प्रत्युवाच नमः
स्कृत्य हृषीकेश पदांबुजं परित्यक्ता धर्मपत्नी तिर्धर्मिष्ठा मनसा सती ५६ कुरुचास्यां सुतोत्पत्तिं
स्वधर्मपालनाय वै जायायां च सुतोत्पत्तिं कृत्वा पश्चात्त्यजेन्मुने ५७ अकृत्वा तु सुतोत्पत्तिं वि
४१९ रागी यस्त्यजेत्प्रियां स्रवते तस्य पुण्यं च चालन्यां च यथा जलं ५८ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा जर
त्कारुर्मुनीश्वरः चकार नाभिसंस्पर्शं योजनं मंत्रपूर्वकं ५९ मनसायाः मुनिश्रेष्ठ मुनिश्रेष्ठ उवा
च तां जरत्कारुरुवाच गर्भेणानेन मनसे तव पुत्रो भविष्यति ६० जितेंद्रियाणां प्रवरो धार्मि
को ब्राह्मणाग्रणीः तेजस्वी च तपस्वी च यशस्वी च गुणान्वितः ६१ वरो वेदविदां चैव ज्ञानिनां यो
गिनां तथा स च पुत्रो विष्णुभक्तो धार्मिकः कुलमुद्धरेत् ६२ नृत्यंति पितरः सर्वे जन्ममात्रेण वै मु ४१९
दा पतिव्रता सुशीला या सा प्रिया मृतवादिनी ६३ धर्मिष्ठा पुत्रमाता च कुलस्त्री कुलपालिका
हरिभक्तिप्रदो बंधुर्न चाभीष्टसुखप्रदः ६४ यो बंधुश्चेत्स च पिता हरिवर्त्मप्रदर्शकः सा गर्भधारि
णी या च गर्भावासविमोचनी ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥

प्रियस्य पत्युः प्रियवादिनी ॥ ६३ ॥ यो बंधुः सं हरिभक्तिप्रदश्चेद्देवबंधुर्न केवलमभीष्टसुखप्रदो बंधुरित्यर्थः ॥
एवं सर्वत्र योज्यं ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ६५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यतो यस्मात्क्रोधात् ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ मतिज्ञा पालनायचेति यदीयं ममाज्ञां नपालयिष्यति तदेनांत्यक्ष्यां

विनयेनच भीतश्च तया सह यथोचितं भास्कर उवाच सूर्यास्त समयं दृष्ट्वा साध्वी धर्म भयेनच
४५ बोधयामास त्वां विप्र शरणं त्वामहं गतः क्षमस्व भगवन्ब्रह्मन्मां शंभु नोचितं मुने ४६।
ब्राह्मणानां च हृदयं नवनीत समं सदा तेषां क्षणार्द्धः क्रोधश्च ततो भस्म भवेज्जगत् ४७ पुनः स्रष्टुं
५१८ द्विजः शक्तो नतेजस्वी द्विजात्परः ब्राह्मणो ब्रह्मणो वंशः प्रज्वलन्ब्रह्मतेजसा ४८ श्रीकृष्णं भाव
येन्नित्यं ब्रह्मज्योतिः सनातनं सूर्यस्य वचनं श्रुत्वा द्विजस्तुष्टो बभूवह ४९ सूर्यो जगाम स्वस्थानं ग
हीत्वा ब्राह्मणाशिषं तत्याज मनसा विप्र प्रतिज्ञा पालनायच ५० रुदंती शोक संयुक्ता हृदयेन वि
दूयता सासस्मार गुरुं शंभुमिष्टदेवं विधिं हरिं ५१ कश्यपं जन्मदातारं विपत्तौ भय कर्षिता त
त्राजगाम गोपीशो भगवान् शंभुरेवच ५२ विधिश्च कश्यपश्चैव मनसा परिचिंतितः दृष्ट्वा विप्रो ५१८
भीष्टदेवं निर्गुणं प्रकृतेः परं ५३ तुष्टाव परया भक्त्या प्रणनाम मुहुर्मुहुः नमश्चकार शंभुंच
ब्रह्माणं कश्यपं तथा ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥ ५४ ॥

मीति विवाह समये दत्ता प्रतिज्ञे विन प्राणां नो ... ॥ ५१ ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ श्रृंगारोरतिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ गम्रुसुयत मिति मदर्ध्यदानं विना

पतिव्रताव्रतार्थंचपतिरूपोहरिःस्वयं सर्वदानंसर्वयज्ञःसर्वतीर्थनिषेवणं ३४ सर्वं
व्रतंतपःसर्वमुपवासादिकंचयत् सर्वधर्मश्चसत्यंचसर्वदेवप्रपूजनं ३५ तत्सर्वंस्वा
४२१ मिसेवायाःकलांनार्हंतिषोडशीं पुण्येचभारतेवर्षेपतिसेवांकरोतिया ३६ वैकुंठेस्वा
मिनासार्धंसायातिब्रह्मणःपरं विप्रियंकुरुतेभर्तुर्विप्रियंवदतिप्रियं ३७ असत्कुलेप्र
सूताहितत्फलंश्रूयतांसति कुंभीपाकंव्रजेत्साचयावच्चंद्रदिवाकरौ ३८ ततोभवतिचां
डालीपतिपुत्रविवर्जिता. इत्युक्त्वाचपुनिश्रेष्ठोवभूवस्फुरिताधरः ३९ चकंपेतेनसासाध्वी
भयेनोवाचतंपतिं. साध्व्युवाच संध्यालोपभयेनैवनिद्राभंगःकृतस्तव ४० कुरुशांतिंम ४२३
हाभागदुष्टायाममसुव्रत श्रृंगाराहारनिद्राणांयश्चभंगंकरोतिवै ४१ सव्रजेत्कालसूत्रंवै
यावच्चंद्रोदिवाकरः इत्युक्त्वामनसादेवीस्वामिनश्चरणांबुजे ४२ पपातभक्त्याभीताच
रुरोदचपुनःपुनः कुपितंचमुनिंदृष्ट्वाश्रीसूर्यंशप्तुमुद्यतं ४३ तत्राजगामभगवान् सं
ध्ययासहनारद तत्रागत्यमुनिंसम्यगुवाचभास्करःस्वयं४४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कथंमयमस्ताचलंप्राप्नइतिहेतोः ४३.

884

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ॥ २४ ॥ २५ ॥ देव्या मनसा या जघने शिरः स्थाप्येत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ चकारालोचनं विचारं कृतवती त्यर्थः तमे
व विचारमाह अकृत्वेति द्विजन्मनां नित्यां ॥ २८ ॥ लभिष्यति लप्स्यति पूर्वां प्रातः संध्यां ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

बभूव भगिनी तस्य त्रिषु लोकेषु सुव्रता जरत्कारुर्मुनीन्द्रश्च कश्यपस्यात्मजो पुरा २४ भार्यां चिरे
४१६ णामुनिश्रेष्ठो जग्राह ब्राह्मणाज्ञया कृत्वा ह्यहं महायोगी विश्रान्तस्तपसा चिरं २५ सुष्वाप देव्या
जघने वटमूले च पुष्करे निद्रां जगाम स मुनिः स्मृत्वा निद्रेशमीश्वरं २६ जगामास्तं दिनकरः
सायंकाल उपस्थिते संचिंत्य मनसा साध्वी मनसा सा पतिव्रता २७ धर्मलोपभयेनैव च
कारालोचनं सती अकृत्वा पश्चिमां संध्यां नित्यां चैव द्विजन्मनां २८ ब्रह्महत्यादिकं पापं
लभिष्यति पतिर्मम नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमां २९ स सर्वत्राशुचिर्नित्यं ४१६
ब्रह्महत्यादिकं लभेत् वेदोक्तमिति संचिंत्य बोधयामास सुंदरी ३० स च बुद्धो मुनिश्रेष्ठस्तां
तु कोपभयं मुने मुनिरुवाच कथं मे सुखिनः साध्वि निद्राभंगः कृतस्त्वया ३१ व्यर्थं व्रत
तादिकं तस्या या भर्तुश्चापकारिणी तपश्चानशनं चैव व्रतं दानादिकं च तत् ३२ भर्तुर
प्रियकारिण्याः सर्वं भवति निष्फलं यया प्रियः पूजितश्च श्रीकृष्णः पूजितस्तया ३३ ॥ ॥
॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ श्री ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ एकं मुनि श्रेष्ठेति नारद संबोधनं द्वितीयं प्रथमांतं जरत्कारो र्नाम ६० ॥ ६१ ॥ ६२

कथमागमनं देव इति प्रश्नं चकार सः ब्रह्मानद्वचनं श्रुत्वा सहसा समयोचितं ५५ प्रत्युवाच नमः
स्कृत्य हृषीकेश पदांबुजं परित्यक्ता धर्मपत्नी तिधर्मिष्ठा मनसा सती ५६ कुरु चास्यां सुतोत्पत्तिं
स्वधर्म पालनाय वै जायायां च सुतोत्पत्तिं कृत्वा पश्चात्यजेन्मुने ५७ अकृत्वा तु सुतोत्पत्तिं वि
४१९ रागी यस्त्यजेत्प्रियां स्रवते तस्य पुण्यं च चालन्यां च यथा जलं ५८ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा जर
त्कारु र्मुनीश्वरः चकार नाभि संस्पर्शं योगतनं मंत्रपूर्वकं ५९ मनसा या मुनि श्रेष्ठ मुनि श्रेष्ठ उवा
च तां जरत्कारुरुवाच गर्भेणानेन मनसे तव पुत्रो भविष्यति ६० जितेंद्रियाणां प्रवरो धार्मि
कोब्राह्मणाग्रणीः तेजस्वी च तपस्वी च यशस्वी च गुणान्वितः ६१ वरो वेदविदां चैव ज्ञानिनां यो ४१९
गिनां तथा स च पुत्रो विष्णुभक्तो धार्मिकः कुलमुद्धरेत् ६२ नृत्यंति पितरः सर्वे जन्ममात्रेण वै मु
दा पतिव्रता सुशीला या सा प्रिया मृतवादिनी ६३ धर्मिष्ठा पुत्रमाता च कुलस्त्री कुलपालिका
हरिभक्तिप्रदो बंधु र्नत्वाभीष्ट सुखप्रदः ६४ योवंधु श्चेत्स च पिता हरिवर्त्म प्रदर्शकः सा गर्भ धारि
णी या च गर्भवास विमोचनी ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥

प्रियस्य पत्युः प्रियवादिनी ॥ ६३ ॥ योबंधुः स हरि भक्ति प्रदश्चेद्देव बंधु र्न केवल मभीष्ट सुखप्रदो बंधु रित्यर्थः ॥
एवं सर्वत्र योज्यं ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ६५ ॥

885
885

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 मंत्राधिष्ठातृदेवी सर्वविषहरमंत्राधिष्ठात्रीमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ङेंतंचतुर्थ्यंतंकृष्णपदं नमोंतो मंत्रः

मंत्राधिष्ठातृदेवींतांमनसाससृजेतया तपसामनसातेनवभूवमनसाचसा १३ कुमारी
साचसंभूताजगामशंकरालयं भक्त्यासंपूज्यकैलासेतुष्टावचंद्रशेखरं १४ दिव्यंवर्षसह
४१५ स्रंतंसिषेवेचमुनेःसुता आशुतोषोमहेशश्चतांचतुष्टोवभूवह १५ महाज्ञानंददौतस्यैपा
ठयामाससामचकृष्णमंत्रंकल्पतरुंददावष्टाक्षरंमुने १६ लक्ष्मीमायाकामवीजं ङेंतंकृष्णपरं
ततः त्रैलोक्यमंगलंनामकवचंपूजनक्रमं १७ पुरश्चर्याक्रमंचापिवेदोक्तंसर्वसंमतं प्राप्य
मृत्युंजयान्मंत्रंससतीचमुनेःसुता १८ जगामतपसेसाध्वीपुष्करंशंकराज्ञया त्रियुगंचतप
स्तप्त्वा कृष्णस्यपरमात्मनः १९ सिद्धावभूवसादेवीददर्शपुरतःप्रभुं दृष्ट्वाकृशांगींबालांच ४१५
कृपयाचकृपानिधिः २० पूजांचकारयामासचकारचस्वयंहरिः वरंचप्रददौतस्यैपूजिता
त्वंभवेभव २१ वरंदत्त्वाचकल्याण्यैततश्चांतर्दधेहरिः प्रथमेपूजितासाचकृष्णेनपरमा
त्मना २२ द्वितीयेशंकरेणैवकश्यपेनसुरेणच मुनिनामनुनाचैव नागेनमानवादिभिः २३

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वैस्नवीनागभगिनीशैवीनागेश्वरीतथा जरत्कारुप्रियास्तिकमाताविषहरेतिच ५२ म
हाज्ञानयुताचैवसादेवीविश्वपूजिता द्वादशैतानिनामानिपूजाकालेतुयःपठेत् ५३
४९३ तस्यनागभयंनास्तितस्यवंशोद्भवस्यच नागभीतेचशयनेनागग्रस्तेचमंदिरे ५४ नाग
क्षोभेमहादुर्गेनागवेष्टितविग्रहे इदंस्तोत्रंपठित्वातुमुच्यतेनात्रसंशयः ५५ नित्यंपठे
द्यस्तंदृष्ट्वानागवर्गःपलायते दशलक्षजपेनैवस्तोत्रसिद्धिर्भवेन्नृणां ५६ स्तोत्रसिद्धिर्भवेद्य
स्यसविषंभोक्तुमीश्वरः नागौघभूषणंकृत्वासभवेन्नागवाहनः ५७ नागासनोनागत
ल्पोमहासिद्धोभवेन्नरः अंतेचविष्णुनासार्द्धंक्रीडत्येवदिवानिशं ५८ इतिश्रीदेवी
भागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेसप्तचत्वारिंशोध्यायः ४७ श्री
नारायणउवाच मनसःपूजाविधानंचश्रूयतांमुनिपुंगव ध्यानंचसामवेदोक्तंमोक्तंदे ४९२
वीविधानकं १ श्वेतचंपकवर्णाभांरत्नभूषणभूषितां वह्निशुद्धांशुकाधानांनागय
ज्ञोपवीतिनीं २ ध्यायः ॥ ४७ ॥ पंच श्लोकन्यून सार्द्ध शत श्लोके स्नंतरं मनसायाः कथास्तोत्रध्याना
नादिकमिहोच्यते मनसायाः पूजादिकं कथयति मत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ४२ ॥ मनसाया नामांतराणि सनिमित्तकान्याह भृशमिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ विषं संहर्तुमीशास्व

जरत्कारुशरीरंचदृष्ट्वायत्क्षीणमीश्वरः गोपीपतिर्नामचक्रेजरत्कारुरितिप्रभुः ४२ वांछि
तंचददौतस्यैकृपयाचकृपानिधिः पूजांचकारयामासचकारचस्वयंप्रभुः ४३ स्वर्गेचना
४१२ गलोकेचपृथिव्यांब्रह्मलोकतः भृशंजगत्सुगौरीसासुंदरीचमनोहरा ४४ जगद्गौरीति
विख्यातातेनसापूजितासती शिवशिष्याचसादेवीतेनशैवीप्रकीर्तिता ४५ विष्णु
भक्तातीवशश्वद्वैष्णवीतेनकीर्तिता नागानांप्राणरक्षित्रीयज्ञेपारीक्षितस्यच ४६ नागेश्व
रीतिविख्यातासानागभगिनीतिच विषंसंहर्तुमीशायातेनविषहरीस्मृता ४७ सिद्ध
योगंहरात्प्रापतेनासासिद्धयोगिनी महाज्ञानंचयोगंचमृतसंजीवनीपरां ४८ महाज्ञान
युतांतांचप्रवदंतिमनीषिणः आस्तिकस्यमुनींद्रस्यमातासापितपस्विनी ४९ आस्ति
कमाताविख्याताजगतीसुप्रतिष्ठिता प्रियामुनेर्जरत्कारोर्मुनींद्रस्यमहात्मनः ५० यो ४५
गिनोविश्वपूज्यस्यजरत्कारुप्रियाततः जरत्कारुर्जगद्गौरीमनसासिद्धयोगिनी ५१ ॥

तेनेत्यर्थः महाज्ञानादिकं यतो हरात्प्राप ततो महाज्ञानयुतां वदंतीत्यन्वयः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मंगलचंड्या उपाख्यानं समाप्य मनसाया उपाख्यानमाह उक्तमिति मनसा पदस्य व्युत्पत्ति
माह कन्येति मनोऽन्यत्वान्मनसा देवता ह्यमनः एवहाद्यर्थ आप विकुर्वते मनसेतिसिद्धं मनसा ध्यायते इति मनःकरणक

पंचमेमंगलाकांक्षिनरैर्मंगलचंडिका पूजिताप्रतिविश्वेषु विश्वेशपूजितासदा ३५ ततः
४११ सर्वत्रसंपूज्याबभूवपरमेश्वरी देवैश्चमुनिभिश्चैवमानवैर्मनुभिर्मुने ३६ देव्याश्चमंग
लस्तोत्रंयः शृणोतिसमाहितः तन्मंगलंभवेत्तस्यनभवेत्तदमंगलं वर्द्धतेपुत्रपौत्रैश्चमंग
लंचदिनेदिने ३७ नारायणउवाच उक्तंद्वयोरुपाख्यानंब्रह्मपुत्रयथागमं श्रूयतांमन
साख्यानंयच्छ्रुतंधर्मवक्त्रतः ३८ साचकन्याभगवतीकश्यपस्यचमानसी तेनैवमन
सादेवीमनसायाचदीव्यति ३९ मनसाध्यायतेयाचपरमात्मानमीश्वरं तेनसामनसा
देवीतेनयोगेन[illegible]ति ४० आत्मारामाचसादेवीवैष्णवीसिद्धयोगिनी त्रियुगंचतपस्त ४११
प्त्वाकृष्णस्यपरमात्मनः ४१

ध्यानकर्तृत्वाद्वा मनसेति सिद्धमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अचाप्यर्थ
आपजेव जनकत्वेन देवनध्यान साधनत्वेन वामनो स्वियस्या व्युत्पत्तेः तेनयोगेन परमात्मसमाधिरूपेण यतोदीव्यति ततद
त्यर्थः ॥ ४० ॥ जरत्कार्वेति जीर्णवस्त्रादिकं तद्वत्क्षीणं शरीरं मनसाया दृष्ट्वा यद्वा जरत्कारुमुनिस्तत्क्षीणं शरीरं दृष्ट्वा कर
क्षो मनसाया जरत्कारुरिति नाम चक्रे इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा॰न॰ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मंगसुखेति मंगं सर्वेतो विसर्पयत्सुखं बहुलं सुख मित्यर्थ स्तत्प्रदेति
भाव: मगि सर्पण इत्यस्य रूपं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३४ ॥

श्वेतचंपकवर्णाभांसुनीलोत्पललोचनां जगद्धात्रींचदात्रींचसर्वेभ्यःसर्वसंपदां २४
संसारसागरेघोरेज्योतीरूपांसदाभजे देव्याश्चध्यानमित्येवंस्तवनंश्रूयतांमुने २५ म
४१० हादेवउवाच. रक्षरक्षजगन्मातर्देविमंगलचंडिके हारिकेविपदांराशेर्हर्षमंगलकारि
के २६ हर्षमंगलदक्षेचहर्षमंगलदायिके शुभेमंगलदक्षेचशुभेमंगलचंडिके २७ ।
मंगलेमङ्गलार्हेचसर्वमंगलमंगले सतांमंगलदेदेविसर्वेषांमंगलालये २८ पूज्येमंग
लवारेचमंगलाभीष्टदेवते पूज्येमंगलभूपस्यमनुवंशस्यसंततं २९ मंगलाधिष्ठा
तृदेविमंगलानांचमंगले संसारमंगलाधारेमोक्षमंगलदायिनि ३० सारेचमंगला
धारेपारेचसर्वकर्मणां प्रतिमंगलवारेचपूज्येमंगसुखप्रदे ३१ स्तोत्रेणानेनशंभुश्च
स्तुत्वामंगलचंडिकां प्रतिमंगलवारेचपूजांदत्वागतःशिवः ३२ प्रथमेपूजितादेवी ४२०
शिवेनसर्वमंगला द्वितीयेपूजितासाचमंगलेनग्रहेणच ३३ तृतीयेपूजिताभद्रा
मंगलेननृपेणच चतुर्थेमंगलेवारेसुंदरीभिःप्रपूजिता ३४ ॥ ॥ ॥ ॥
। ३४ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

आ॰ नं॰ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पिष्टकैः पूर्वोक्त लक्षणैः पक्वान्न विशेषैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रणव माया श्री कः
म बीज पूर्वो मंत्रः सर्व पूज्ये इति स्वरूप ग्रहणं देवि मंगल चंडिके इत्यपि स्वरूपग्रहणं ततो क्षर द्वयं कवचा स्त्रकं ततो

तुष्टुवुः शंकरं देवं भक्तिनम्रात्मकंधराः सद्यः शिरसि शंभोश्च पुष्पवृष्टिर्बभूव ह १४ ब्र
५०६ ह्मा विष्णुश्च संतुष्टो ददौ तस्मै शुभाशिषं ब्रह्मविष्णूपदिष्टश्च सुस्नातः शंकरस्तथा १५ पूज
यामास तां भक्त्या देवीं मंगलचंडिकां पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च वस्त्रैश्च विविधैरपि १६ पुष्प
चंदननैवेद्यैर्भक्त्या नानाविधैर्मुने छागैर्मेषैश्च महिषैर्गवयैः पक्षिभिस्तथा १७ वस्त्रा
लंकारमाल्यैश्च पायसैः पिष्टकैरपि मधुभिश्च सुधाभिश्च फलैर्नानाविधैरपि १८ संगीतैर्न
र्तकैर्वाद्यैरुत्सवैर्नामकीर्तनैः ध्यात्वा माध्यंदिनोक्तेन ध्यानेन भक्तिपूर्वकं १९ ददौ द्रव्याणि
मूलेन मंत्रेणैव च नारद ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं सर्वपूज्ये देवि मंगलचंडिके २० हुं हुं फट् स्वाहा ह्येक
विंशाक्षरो मनुः पूज्यः कल्पतरुश्च वभक्तानां सर्वकामदः २१ दशलक्षजपेनैव मंत्र ५०५
सिद्धिर्भवेन्नृणां ध्यानं च श्रूयतां ब्रह्मन्वेदोक्तं सर्वसंमतं २२ देवीं षोडशवर्षीयां शश्वत्सु
स्थिरयौवनां बिंबोष्ठीं सुदतीं शुद्धां शरत्पद्मनिभाननां २३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्त्रमवसाता वह्नि जाया एवं मंत्रो ह्येकविंशाक्षरो मंत्रः

 दुर्गाया रूपांतर मिदं भवतीत्याह मूर्तिभेदेनेति ६।७ संकटं दुर्गं तेन मार्गेण विवेके त्यर्थः किंसंकटं मात्र मिनिचेत वाह आका॰
शादिति दैत्येन केन चियुद्धसमये रुषा पातिते आकाशयाने पतिते सती त्यर्थः ८।९ भयंनास्तीति अधुना निर्भयेयुद्धं कुर्वि

मूर्तिभेदेन सा दुर्गा मूलप्रकृतिरीश्वरी कृपारूपातिप्रत्यक्षा योषितामिष्टदेवता ६ प्रथमं
४०८ पूजिता सा च शंकरेण परात्परा त्रिपुरस्य वधे घोरे विष्णुना प्रेरितेन च ७ ब्रह्मन्ब्रह्मोपदे
शेन दुर्गतेन तत्र संकटे आकाशात्पतिते याने दैत्येन पातिते रुषा ८ ब्रह्मविष्णूपदिष्टश्च
दुर्गां तुष्टाव शंकरः सा च मंगलचंडी याबभूव रूपभेदतः ९ उवाच पुरतः शंभोर्भयं
नास्तीति ते प्रभो भगवान् वृषरूपश्च सर्वेशस्ते भविष्यति १० युद्धशक्तिस्वरूपाहं भवि॰
ष्यामि न संशयः मायात्मना च हरिणा सहायेन वृषध्वज ११ जहि दैत्यं स्वशत्रुं च सुराणां
पदघातकं इत्युक्त्वांतर्हिता देवी शंभोः शक्तिर्बभूव सा १२ विष्णुदत्तेन शस्त्रेण जघान
तमुमापतिः मुनींद्र पतिते दैत्ये सर्वे देवा महर्षयः १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५०

ति भावः ननु मम वाहनाभावात्कथं युद्धं भविष्यति तत्राह भगवानिति भगवान्विष्णुर्वृषरूपेण ते वाहनं भविष्यतीत्यर्थः ॥
॥ १० ॥ मायात्मना मूलप्रकृत्यंशभूतेन हरिणेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ इति श्री देवी भागवत तिलके नवम स्कंधे षट्चत्वारिंशो ध्यायः ४६ ॥ अष्टा धिके श्च पंचा शत्यध्रैरथ समासतः क॰
या मंगल चंड्या श्च यथा वदभि धीयते मंगल चेड्यु पाख्यान माह कथित मिति १ ॥ २ मंगल चंडी नाम्नो निरुक्ति मा॰
ह रक्षाया इति कल्याणेषु कल्याणे करणेषु या दक्षा चंडी प्रताप वती तथा मंगलेषु तेषां मध्ये या मंगला तेन मंगल चंडीति ना

इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेषष्ठ्युपाख्यानेषट्॰
चत्वारिंशोध्यायः ४६ श्रीनारायणउवाच कथितंषष्ठ्युपाख्यानंब्रह्मपुत्रयथागमं॥
देवीमंगलचंडीचतदाख्यानंनिशामय १ तस्याःपूजादिकंसर्वंधर्मवक्त्रेणयच्छ्रुतं श्रुति
संमतमेवेष्टंसर्वेषांविदुषामपि २ दक्षायावर्ततेचंडीकल्याणेषुचमंगला मंगलेषु
चयादक्षासाचमंगलचंडिका ३ पूज्यायांवर्ततेचंडीमंगलोपिमहीसुतः मंगलाभी
ष्टदेवीयासावामंगलचंडिका ४ मंगलोमनुवंशश्चसप्तद्वीपधरापतिः तस्यपूज्याभी
ष्टदेवीतेनमंगलचंडिका ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

889

मेत्यर्थः मंगला चासौ चंडी च मंगल चंडी ति व्युत्पत्या मंगल चंडी ति नाम सिद्धं ३ व्युत्पत्यंतर माह पूज्याया इति मंगलो
भूमि पुत्र स्तस्य पूज्या तदभीष्ट दात्री च या चंडी सा मंगल चंडी त्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ॐ शा..त ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

प्रत्यक्षायै स्वभक्तानां षष्ठ्यै देव्यै नमो नमः पूज्यायै स्कंदकांतायै सर्वेषां सर्वकर्मसु ६३ दे
वरक्षणकारिण्यै षष्ठीदेव्यै नमो नमः शुद्धसत्त्वस्वरूपायै वंदितायै नृणां सदा ६४ हिं
४०६ साक्रोधवर्जितायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः धनं देहि प्रियां देहि पुत्रं देहि सुरेश्वरि ६५ मानं देहि
जयं देहि द्विषो जहि महेश्वरि धर्मं देहि यशो देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः ६६ देहि भूमिं प्रजां
देहि विद्यां देहि सुपूजिते कल्याणं च जयं देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः ६७ इति देवीं च संस्तु
य लेभे पुत्रं प्रियव्रतः यशस्विनं च राजेंद्रः षष्ठीदेव्याः प्रसादतः ६८ षष्ठीस्तोत्रमिदं ब्रह्म
न् यः शृणोति तु वत्सरं अपुत्रो लभते पुत्रं वरं सुचिरजीवनं ६९ वर्षमेकं च यो भक्त्या संपू
ज्येदं शृणोति च सर्वपापाद्विनिर्मुक्तो महावंध्या प्रसूयते ७० वीरं पुत्रं च गुणिनं विद्याव
तं यशस्विनं सुचिरायुष्यवंतं च सूते देवीप्रसादतः ७१ काकवंध्या च या नारी मृतव ४०६
त्सा च या भवेत् वर्षं श्रुत्वा लभेत् पुत्रं षष्ठीदेवीप्रसादतः ७२ रोगयुक्ते च बाले च पिता
माता शृणोति च मासेन मुच्यते बालः षष्ठीदेवीप्रसादतः ७३

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पवित्ररूपांपरमांदेवसेनांपरांभजे इतिध्यात्वास्वशिरसिपुष्पंदत्वाविचक्षणः ५२ पुन
र्ध्यात्वाचमूलेनपूजयेत्सुव्रतांसतीं पाद्यार्घ्याचमनीयैश्चगंधपुष्पप्रदीपकैः ५३ नै
४०५ वेद्यैर्विविधैश्चापिफलेनशोभनेनच ॐह्रींषष्ठीदेव्यै स्वाहेतिविधिपूर्वकं ५४ अ
ष्टाक्षरंमहामंत्रंयथाशक्तिजपेन्नरः ततः स्तुत्वाचप्रणमेत्भक्तियुक्तःसमाहितः ५५ ॥
स्तोत्रंचसामवेदोक्तं वरंपुत्रफलप्रदं अष्टाक्षरंमहामंत्रंलक्षधायोजपेत्ततः ५६ सुपु
त्रंसलभेन्नूनमित्याहकमलोद्भवः स्तोत्रंशृणुमुनिश्रेष्ठसर्वकामशुभावहं ५७ वांछा
प्रदंचसर्वेषांगूढंवेदेषुनारद प्रियव्रतउवाच नमोदेव्यैमहादेव्यैसिद्ध्यैशांत्यैनमोनमः ॥
५८ शुभायैदेवसेनायैषष्ठ्यैदेव्यैनमोनमः वरदायैपुत्रदायैधनदायैनमोनमः ५९ सुखदा
यैमोक्षदायैषष्ठ्यैदेव्यैनमोनमः सृष्ट्यैषष्ठांशरूपायैसिद्धायैचनमोनमः ६० मायायैसि
द्धयोगिन्यैषष्ठीदेव्यैनमोनमः सारायैशारदायैचपरादेव्यैनमोनमः ६१ बालाधिष्ठात ४०५
देव्यैचषष्ठीदेव्यैनमोनमः कल्याणदायैकल्याण्यैफलदायैचकर्मणां ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यशस्विनंचलोकेषुदातारंसर्वसंपदां इत्येवमुक्त्वासादेवीतस्मैतद्बालकंददौ ४१ राजाच
कारस्वीकारंपूजार्थंचप्रियव्रतः जगामदेवीस्वर्गंचदत्त्वातस्मैशुभंवरं ४२ आजगाम
५०४ सहामात्यःस्वगृहंहृष्टमानसः आगत्यकथयामासवृत्तांतंपुत्रहेतुकं ४३ श्रुत्वाबभू
वुःसंतुष्टावरनार्यश्चनारद मंगलंकारयामाससर्वत्रपुत्रहेतुकं ४४ देवींचपूजयामा
सब्राह्मणेभ्योधनंददौ राजाचप्रतिमासेषुशुक्लषष्ठ्यांमहोत्सवं ४५ षष्ठ्यादेव्याश्चय
त्नेनकारयामाससर्वतः बालानांसूतिकागारेषष्ठाहेयत्नपूर्वकं ४६ तत्पूजांकारया
मासचैकविंशतिवासरे बालानांशुभकार्येचशुभान्नप्राशनेतथा ४७ सर्वत्रवर्द्धयामा
सस्वयमेवचकारह ध्यानंपूजाविधानंचस्तोत्रंमंत्रोनिशामय ४८ यच्छ्रुतंधर्मवक्त्रे ५०४
णकौथुमोक्तंचसुव्रत शालग्रामेघटेवाथवटमूलेथवामुने ४९ भित्त्यांपुत्तलिकांकृ
त्वापूजयेद्वाविचक्षणः षष्ठांशांप्रकृतेःशुद्धांप्रतिष्ठाप्यचसुप्रभां ५० सुपुत्रदांचशुभदां
दयारूपांजगत्प्रसूं श्वेतचंपकवर्णाभांरत्नभूषणभूषितां ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५१ ५१ ५१ ५१ ५१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा.न॥ ३० ॥ ३१ ॥ परमुत्कृष्टं तादृशमहृशमहत्कर्मणोसाम्य हमस्मीति भावः ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

कर्मणागुणवांश्चैव कर्मणाचांगहीनकः कर्मणावहुभार्यश्चभार्याहीनश्चकर्मणा ३० क
र्मणारूपवान्धर्मीरोगीशश्वत्स्वकर्मणा कर्मणाचभवेद्याधिः कर्मणारोग्यमेवच ३१
४०३ तस्मात्कर्मपरंराजन्सर्वेभ्यश्चश्रुतौश्रुतं इत्येवमुक्तासादेवीगृहीत्वावालकंमुने ३२ म
हाज्ञानेनसादेवीजीवयामासलीलया राजादद्दर्शतंवालंसस्मितंकनकप्रभं ३३ देवसेना
चपश्यंतंन्रृपमापृच्छ्यसातदा गृहीत्वावालकंदेवीगगनंगंतुमुद्यता ३४ पुनस्तुष्टावतां
राजा शुष्ककंठोष्टतालुकः न्रृपस्तोत्रेणसादेवीपरितुष्टावभूवह ३५ उवाचतंन्रृपंव्रह्म
न्वेदोक्तंकर्मनिर्मितं देव्युवाच त्रिषुलोकेषुत्वंराजास्वायंभुवमनोःसुतः ३६ ममपू
जांचसर्वत्रकारयित्वास्वयंकुरु तदादास्यामिपुत्रंतेकुलपद्मंमनोहरं ३७ सुव्रतंनाम
विख्यातंगुणवंतंसुपंडितं जातिस्मरंचयोगींद्रंनारायणकलात्मकं ३८ शतक्रतुक ४०३
रंश्रेष्ठंक्षत्रियाणांचवंदितं मत्तमातंगलक्षाणांधृतवंतंवलंभुवं ३९ धनिनंगुणिनं
शुद्धंविदुषांप्रियमेवच योगिनांज्ञानिनांचैवसिद्धिरूपंतपस्विनां ४०

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४० ॥ ४० ॥ ४० ॥ ४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ईषद्धास्यप्रसन्नास्यांरत्नभूषणभूषितां कृपामयींयोगसिद्धांभक्तानुग्रहकातरां १९ दृष्ट्वातां
पुरतोराजातुष्टावपरमादरं चकारपूजनंतस्याविहायबालकंभुवि २० पप्रच्छराजातांतुष्टां
४०२ ग्रीष्मसूर्यसमप्रभां तेजसाज्वलितांशांतांकांतांस्कंदस्यनारद २१ राजोवाच कात्वंसुशो-
भनेकांतेकस्यकांतासिसुव्रते कस्यकन्यावरारोहे धन्यामान्याचयोषितां २२ नृपेंद्रस्य
वचःश्रुत्वाजगन्मंगलचंडिका उवाचदेवसेनासादेवानांरणकारिणी २३ देवानांदै-
त्यग्रस्तानांपुरासेनाबभूवसा जयंददौसातेभ्यश्चदेवसेनाचतेनसा २४ श्रीदेवसेनो-
वाच ब्रह्मणोमानसीकन्यादेवसेनाहमीश्वरी सृष्ट्वामांमनसाधातादद्दौस्कंदायभूमिप २५
मातृकासुचविख्यातास्कंदभार्याचसुव्रता विश्वेषष्ठीतिविख्याताषष्ठांशाप्रकृतेःपरा २६
अपुत्रायपुत्रदाहंप्रियादात्रीप्रियायच धनदाहंदरिद्रेभ्यःकर्मिभ्यश्चस्वकर्मदा २७ सुखं ४०२
दुःखंभयंशोकोहर्षोमंगलमेवच संपत्तिश्चविपत्तिश्चसर्वंभवतिकर्मणा २८ कर्मणा
बहुपुत्रश्चवंशहीनःस्वकर्मणा कर्मणामृतपुत्रश्चकर्मणाचिरजीवनः २९ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे० भा० न० ९ ॥ १० ॥ चरुं भुक्त्वा स्थितायां इति शेषः दैवं देवानां द्वादशवर्षाणीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ज्ञानयो

राजा प्रियव्रतश्चासीत्स्वायंभुवमनोः सुतः योगीन्द्रो नोद्वहेद्भार्यां तपस्यासु रतः सदा ८ ब्रह्माज्ञ
याच यत्नेन कृतदारो बभूव ह सुचिरं कृतदारश्च न लेभे तनयं मुने ९ पुत्रेष्टियज्ञं तं चापि का
४०१ रयामास कश्यपः मालिन्यै तस्य कांतायै मुनिर्यज्ञचरुं ददौ १० भुक्त्वा चरुं तस्याः सद्योग
र्भो बभूव ह दधार तं च सा देवी दैवं द्वादशवत्सरं ११ ततः सुषाव सा ब्रह्मन्कुमारं कनकप्र
भं सर्वावयवसंपन्नं मृतमुत्तारलोचनं १२ तं दृष्ट्वा रुरुदुः सर्वा नार्यश्च बांधवस्त्रियः मूर्छाम
वाप तन्माता पुत्रशोकेन भूयसा १३ श्मशानं च ययौ राजा गृहीत्वा बालकं मुने रुरोद तत्र कां
तारे पुत्रं कृत्वा स्ववक्षसि १४ नोत्सृज्य बालकं राजा प्राणांस्त्यक्तुं समुद्यतः ज्ञानयोगं विसस्मा
र पुत्रशोकात्सुदारुणात् १५ एतस्मिन्नंतरे तत्र विमानं च ददर्श सः शुद्धस्फटिकसंकाशं म
णिराजविनिर्मितं १६ तेजसा ज्वलितं शश्वच्छोभितं क्षौमवाससा नाना चित्रविचित्रा ४०१
ढ्यं पुष्पमालाविराजितं १७ ददर्श तत्र देवीं च कमनीयां मनोहरां श्वेतचंपकवर्णाभां शश्वत्सु

गं विवेकं १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ दक्षिणोपाख्यानं श्रुत्वा अपरमुपाख्यानं पृच्छति॥ नारदउवाच अनेकानामिति सरस्वत्यादिदेवीनामित्यर्थः। अन्यासां षष्ठ्यादिदेवीनामित्यर्थः १ वेदेषु सर्वदेवीनां पृथक्पृथगाख्यानमुपवर्णितमस्ति तन्मया कियत्सर्वं न वक्तुं शक्यं तन्मध्ये

नारदउवाच अनेकानांचदेवीनांश्रुतमाख्यानमुत्तमं अन्यासांचरितंब्रह्मन्वदवेदविदां
४०७ वर १ नारायणउवाच सर्वासांचरितंविप्रवेदेषुचपृथक्पृथक् पूर्वोक्तानांचदेवीनांका
सांश्रोतुमिहेच्छसि २ नारदउवाच षष्ठीमंगलचंडीचमनसाप्रकृतेःकला उत्पत्तिमासां
चरितंश्रोतुमिच्छामितत्वतः ३ नारायणउवाच षष्ठांशाप्रकृतेर्याचसाचषष्ठीप्रकीर्ति
ता बालकानामधिष्ठात्रीविष्णुमायाचबालदा ४ मातृकासुचविख्यातादेवसेनाभिधाच
या प्राणाधिकप्रियासाध्वीस्कंदभार्याचसुव्रता ५ आयुःप्रदाचबालानांधात्रीरक्षणका
रिणी सततंशिशुपार्श्वस्थायोगेनसिद्धियोगिनी ६ तस्याःपूजाविधिंब्रह्मन्नितिहासमिदं
शृणु यच्छ्रुतंधर्मवक्त्रेणसुखदंपुत्रदंपरं ७ ४०७

पासांदेवीनामाख्यानंतवाभिलषितंतत्पृच्छेत्याह सर्वासामिति
२।३ नत्वतिस्रणांमध्ये षष्ठ्युपाख्यानमाह षष्ठांशेति प्रकृतेर्मूलप्रकृतेः षष्ठांशरूपा षष्ठीपदवाच्यत्वं ४ देवसेनेति आयु
ष्मत्के तु षष्ठी च यामिंद्रसेनेत्युत आहुस्तां विद्यामिति वाक्ये नेंद्रसेनेति नामोक्तं तथा च देवसेना इंद्रसेनेत्यर्थः॥ ५॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. ॥ ९२ ॥ नारलक्ष्मीकामआमाबीजाद्योमंत्रः ९२।९३ अंगहीनंनभवेत्सांगंभवेदित्यर्थः ९४।९५।९६।९७।९८ इतिश्री

ध्यात्वानेनैववरदांमूलेनपूजयेत्सुधीः दत्त्वापाद्यादिकंदेव्यैवेदोक्तेनैवनारद ९१ ॐश्री
क्लींह्रींदक्षिणायैस्वाहेतिचविचक्षणः पूजयेद्विधिवद्भक्त्यादक्षिणांसर्वपूजितां ९२ इत्येवं
३९९ कथितंब्रह्मन्दक्षिणाख्यानमेवच सुखदंप्रीतिदंचैवफलदंसर्वकर्मणां ९३ इदंचदक्षिणाख्या
नंयःशृणोतिसमाहितः अंगहीनंचतत्कर्मनभवेद्भारतेभुवि ९४ अपुत्रोलभतेपुत्रंनि
श्चितंचगुणान्वितं भार्याहीनोलभेद्भार्यांसुशीलांसुंदरींपरां ९५ वरारोहांपुत्रवतींविनीतां
प्रियवादिनीं पतिव्रतांचशुद्धांचकुलजांचवधूंवरां ९६ विद्याहीनोलभेद्विद्यांधनहीनो
लभेद्धनं भूमिहीनोलभेद्भूमिंप्रजाहीनोलभेत्प्रजां ९७ संकटेबंधुविच्छेदेविपत्तौबंध
नेतथा मासमेकमिदंश्रुत्वामुच्यतेनात्रसंशयः ९८ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणे
नवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेदक्षिणोपाख्यानेपंचचत्वारिंशोध्यायः ४५ ॥ ॥ ३९९

देवीभागवततिलके नवमस्कंधेपंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ त्रिसप्ततिश्लोकवर्यैःषष्ठ्युपाख्यानमद्भुतं एकत्रिंशता
स्वापत्यवर्धनायाभिवर्ण्यते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ वंयत्तपुरुर्षपतिंभेजेसेविनवती ८१॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ भद्रकेकल्याणकरेयोनियागेमूलप्रकृतियागेर्भवा यदेत्यर्थः

इत्युक्त्वाचपुरस्तस्योयज्ञाधिष्ठातृदेवता तुष्टावभूवसादेवीभेजेतंकमलाकला ८१ इदंचदक्षि
णास्तोत्रंयज्ञकालेचयःपठेत् फलंचसर्वयज्ञानांप्राप्नोतिनात्रसंशयः ८२ राजसूयेचवाज
३९८ पेयेगोमेधेनरमेधके अश्वमेधेलांगलेचविष्णुयज्ञेयशस्करे ८३ धनदेभूमिदेपूर्ते फलदे
गजमेधके लोहयज्ञेस्वर्णयज्ञेरत्नयज्ञेयताम्रके ८४ शिवयज्ञेरुद्रयज्ञेशक्रयज्ञेच बंधुके
वृष्टौवरुणयागेचकुंडकेवैरिमर्दने ८५ शुचियज्ञेधर्मयज्ञेऽध्वरेचपापमोचने ब्रह्माणीकर्मया
गेचयोनियागेचभद्रके ८६ एतेषांचसमारंभेइदंस्तोत्रंचयःपठेत् निर्विघ्नेनचतत्कर्म सर्वं
भवतिनिश्चितं ८७ इदंस्तोत्रंचकथितं ध्यानंपूजाविधिंशृणु शालग्रामेघटेवापिदक्षिणांपू
जयेत्सुधीः ८८ लक्ष्मीदक्षांससंभूतांदक्षिणांकमलाकलां सर्वकर्मसुदक्षांचफलदांसर्वक
र्मणां ८९ विष्णोःशक्तिस्वरूपांचपूजितांवंदितांशुभां शुद्धिदांशुद्धिरूपांचसुशीलांशुभदां
भजे ९० ॥

एतेचयागाःकेचित्प्रसिद्धशाखायांप्रसिद्धाः केचिदप्रसिद्धशाखायामितिबोध्यं ॥ ८६ ॥ ८७॥८८॥८९॥९०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुमोहास्याःस्वरूपेणतुष्टावकामकातरः यज्ञउवाच पुरागोलोकगोपीत्वंगोपीनांप्रवरावरा
३६७ ७१ राधासमातत्सखीचश्रीकृष्णप्रेयसीप्रिया कार्त्तिकीपूर्णिमायांतुरासेराधामहोत्सवे ७२
आविर्भूतादक्षिणांसाल्लक्ष्म्याश्चतेनदक्षिणा पुरात्वंचसुशीलाख्याख्याताशीलेनशोभने ७३
लक्ष्मीदक्षांसभागात्वंराधाशापाच्चदक्षिणा गोलोकात्त्वंपरिभ्रष्टाममभाग्यादुपस्थिता ७४
कृपांकुरुमहाभागेमामेवस्वामिनंकुरु कर्मिणांकर्म्मणांदेवीत्वमेवफलदासदा ७५ त्व
याविनाचसर्वेषांसर्वकर्मचनिष्फलं त्वयाविनातथाकर्मकर्मिणांचनशोभते ७६ ब्रह्मवि
ष्णुमहेशाश्चदिक्पालादयएवच कर्मणश्चफलंदातुंनशक्ताश्चत्वयाविना ७७ कर्मरू
पीस्वयंब्रह्माफलरूपीमहेश्वरः यज्ञरूपीविष्णुरहंत्वमेषांसाररूपिणी ७८ फलदातापरंब्र
ह्म निर्गुणाप्रकृतिःपरास्वयंकृष्णश्चभगवान्नचशक्तस्त्वयासह ७९ त्वमेवशक्तिःकांतेमेश ३६७
श्वज्जन्मनिजन्मनि सर्वकर्मणिशक्तोहंत्वयासहवरानने ८०

॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ॥

894

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.जे ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ यज्ञपुरुषेणकृतं पूजाविधिमित्यर्थः कर्मणइति अदक्षिणस्य यज्ञस्य फलमेव नोचित यातत्फलंक सभविष्यतीति संकाचयैवेतिभावः ६५ एवकारो भिन्नक्रमः कर्मण्येवेत्यर्थः फलमभ्युपेत्याह तद्भुंक्तेच बलिरिति ॥ ६६ ॥

३९९ भवेद्ब्रह्मस्वापहारी कुंभीपाकं व्रजेद्ध्रुवं वर्षलक्षं वसेत्तत्र यमदूतेन ताडितः ६२ ततो भवेत्स
चांडालो व्याधियुक्तो दरिद्रकः पातयेत्पुरुषान्सप्त पूर्वांश्च सप्तजन्मतः ६३ इत्येवं कथितं वि
प्र किंभूयः श्रोतुमिच्छसि नारदउवाच यत्कर्म दक्षिणाहीनं को भुंक्ते तत्फलं मुने ६४ पूजावि
धिं दक्षिणायाः पुरा यज्ञकृतं वद नारायणउवाच कर्मणो दक्षिणस्यैव कुतएव फलं मुने ६५
सदक्षिणे कर्मणि च फलमेव प्रवर्तते अदक्षिणं च यत्कर्म तद्भुंक्ते च बलिर्मुने ६६ बलये त्वर्पितं
चैव वामनेन पुरा मुने अश्रोत्रिय श्राद्धवस्तु अश्रद्धादानमेव च ६७ वृषलीपति विप्राणां पूजाद्र
व्यादिकं च यत् असद्द्विजैः कृतं यज्ञं मशुचेः पूजनं च यत् ६८ गुरावभक्तस्य कर्म बलिर्भुंक्ते
नसंशयः दक्षिणायाश्च यद्ध्यानं स्तोत्रं पूजाविधिक्रमं ६९ तत्सर्वं कण्वशाखोक्तं प्रवक्ष्यामि
निशामय पुरा संप्राप्य तां यज्ञः कर्मदक्षां च दक्षिणां ७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

चकारेण दक्षिणयज्ञ फलमित्यर्थः ६७ असद्द्विजैर्व्यभिचारादिदोषदुष्टैः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७० ॥

दे॰ श्री॰ क॰ ।। ५४। ५५।। तच्छतगुणा शतगुणा दक्षिणा शतगुणितेत्यर्थः द्विगुणा शतगुणा शतगुणिता दक्षिणा द्विगुणितेत्यर्थः ए

कर्म्मी कर्म्मणि पूर्णे च न स्मरेण यदि दक्षिणां नरयाह्वा ल्मणेभ्यश्च दैवेनाज्ञानतोथवा ५४ मुहूर्त्तेस
३९५ मतीतेतु द्विगुणासाभवेद्ध्रुवं एकरात्रेव्यतीतेच भवेच्छतगुणाचसा ५५ त्रिरात्रेतच्छतगु
णासप्ताहे द्विगुणाततः मासेलक्षगुणाप्रोक्ता ब्राह्मणानांच वर्द्धते ५६ संवत्सरेव्यतीतेतुसा
त्रिकोटिगुणाभवेत् कर्मतद्यजमानानां सर्वं वै निष्फलंभवेत् ५७ सचब्रह्मस्वहारीचनक
र्मार्होऽशुचिर्नरः दरिद्रोव्याधियुक्तश्च तेनपापेनपातकी ५८ नजहात्यतिलक्ष्मीश्चशापंद
त्वासुदारुणं पितरोनैवगृह्णन्ति तद्दत्तंश्राद्धतर्पणं ५९ एवंसुराश्चतत्पूजां तद्दत्तामग्निराहु
तिं दत्तंनदीयतेदानंगृहीतानैवयाच्यते ६१ उभौतौनरकेयातः छिन्नरज्जुर्यथाघटः नार्थे
येयजमानश्चेद्याचितश्चापिदक्षिणां ६२

वमन्यत्रव्याख्येयं एवं ब्राह्मणानां दक्षिणा वर्धत इत्यर्थः ५६ ।। ।। ३९५
एवं दक्षिणाया असदाने निष्फलं कर्म भवेदित्यर्थः ५७ ।। ५८ ।। ५९ सुराश्च पूजां न गृह्णन्ति तद्दत्तामाहुतिं चाग्निर्न ह्रातीत्यर्थः दत्तं
न दीयत इति कर्मसमये दत्तं मनसा संकल्पितं दानं दक्षिणारूपं यजमानेन यदि न दीयते तथा गृहीता विप्रो यदि न दक्षिणारू
पं न याच्यते इत्यर्थः ।। ६० ।। ६१ ।। ६२ ।। ।। ।। ।। ।। ।।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देशान् ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ दक्षिणायांदीयमानायां फलस्यजाय मानत्वेन कर्मफलं दक्षिणायाः पुत्रत्वम्‌ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

स्ववेषाढ्यांचसुस्नातांमुनिमानसमोहिनीं कस्तूरीबिंदुभिःसार्द्धंसुगंधिचंदनेंदुभिः सिंदूरबिंदुनाले
नाप्यलिकाधःस्थलोज्वलां सुप्रशस्तनितंबाढ्यांबृहच्छ्रोणिपयोधरां ४५ कामदेवाधाररूपांका
३८४ मबाणप्रपीडितां तांदृष्ट्वारमणीयांचयज्ञोमूर्छामवापह ४६ पत्नीनामेवजग्राह विधिबोधित
पूर्वकं दिव्यंवर्षशतंचैवतांगृहीत्वातुनिर्जने ४७ यज्ञोरेमेमुदायुक्तोरमेशोरमयासह गर्भंद
धारसादेवीदिव्यंद्वादशवर्षकं ४८ ततःसुषावपुत्रंचफलंवैसर्वकर्मणां परिपूर्णेकर्मणिच त
त्पुत्रःफलदायकः ४९ यज्ञोदक्षिणयासार्द्धंपुत्रेणचफलेनच कर्मिणांफलदाताचेत्येवंवेद
विदोविदुः ५० यज्ञश्चदक्षिणांप्राप्यपुत्रंचफलदायकं फलंददौचसर्वेभ्यःकर्मिणांचैवनारद
५१ तदादेवादयस्तुष्टाःपरिपूर्णमनोरथाः स्वस्थानेतेययुःसर्वेधर्मवक्त्रादिदंश्रुतं ५२ कृत्वा
कर्मचकर्ताचतूर्णंदद्याच्चदक्षिणां तत्क्षणंफलमाप्नोति वेदेरुक्तमिदंमुने ५३ ॥ ॥ ॥ ३८४

तत्पुत्ररूपंफलंदक्षिणायामुत्पन्नंसर्वेभ्योयजमानेभ्योददावित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यतएवं ततोदक्षिणादानेविलंबोनक
र्तव्यइत्याह कृत्वाकर्मचेति ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभान्॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ जगत्पतिं विष्णुं दृष्ट्वा चिंतितवान् मत्यादेशमुत्तरं नव कार्यं करिष्यामीत्येदं रूपमवाप्य

इत्युक्त्वाऽधिकाह्नसंतप्तदृष्ट्वा स्वभक्तितः स्त्रीदक्षिणसाराधानायनाथेति साब्रवीत् ३४ दर्श
३६३ नं देहि रमणीना विरहदुःखिता अथसा दक्षिणादेवी ध्वस्ता गोलोकतो मुने ३५ सुचिरं चत
पस्तप्त्वा विवेश कमलातनौ अथ देवादयः सर्वे यज्ञं कृत्वा सुदुष्करं ३६ नालभंस्ते फलं तेषां वि
षण्णाः प्रययुर्विधिं विधि निवेदनं श्रुत्वा देवादीनां जगत्पतिं ३७ दृष्ट्वा च सुचिरं भक्त्या मत्यादे
शमवाप सः नारायणश्च भगवान् महालक्ष्म्याश्च देहतः ३८ विनिष्कृष्य मर्त्यलक्ष्मीं ब्रह्मणे द
क्षिणां ददौ ब्रह्मा ददौ तां यज्ञाय पूरणार्थं च कर्मणां ३९ यज्ञः संपूज्य विधिवत् तां तुष्टाव तदा मु
दा तप्तकांचनवर्णाभां चंद्रकोटिसमप्रभां ४० अतीवकमनीयां च सुदर्शनमनोहरां कमला
स्यां कोमलांगीं कमलायतलोचनां ४१ कमलासनपूज्यां च कमलांगसमुद्भवां वह्निशुद्धां
शुकाधानां बिंबोष्ठीं सुदतीं सतीं ४२ बिभ्रतीं कबरीभारं मालतीमाल्यसंयुतं ईषद्धास्यप्रस
न्नास्यां रत्नभूषणभूषितां ४३ ॥ ॥ ३६३

नवान् ३८ मर्त्यलक्ष्मीं मनुष्याणां लक्ष्मीं दक्षिणानाम्नीं ब्रह्मणे ददौ यज्ञाय यज्ञपुरुषाय ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ कुलजानां पतिव्रतानां या त्वसत्कुलप्रसूता सा कांतं विज्ञातुमक्षमा भवतीति दूरतस्तस्य पुनः सेवादिक

भरणादेव भर्ता च पालनात्पतिरुच्यते शरीरेशात्स च स्वामी कामदः कांत उच्यते २४ बंधु
श्च सुखवृद्ध्या च प्रीतिदानात्प्रियः स्मृतः ऐश्वर्यदानादीशश्च प्राणेशात्प्राणनायकः २५ र
३६२ तिदानाच्च रमणः प्रियो नास्ति प्रियात्परः पुत्रस्तु स्वामिनः शुक्राज्जायते तेन स प्रियः २६ श
तपुत्रात्परः स्वामी कुलजानां प्रियः सदा असत्कुलप्रसूता या कांतं विज्ञातुमक्षमा २७ स्नानं
च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दक्षिणा प्रादक्षिण्यं पृथिव्याश्च सर्वाणि च तपांसि च २८ सर्वाण्येव
व्रतानीति महादानानि यानि च उपोषणानि पुण्यानि यानि यानि श्रुतानि च २९ गुरुसेवा वि
प्रसेवा देवसेवादिकं च यत् स्वामिनः पादसेवायाः कलां नार्हंति षोडशीं ३० गुरुविप्रेष्टदे
वेषु सर्वेभ्यश्च पतिर्गुरुः विद्यादाता यथा पुंसां कुलजानां तथा प्रियः ३१ गोपीनां लक्षको
टीनां गोपानां च तथैव च ब्रह्मांडानामसंख्यानां तत्रस्थानां तथैव च ३२ विश्वादिगोलकां ३६२
तानामीश्वरी यत्प्रसादतः अहं न जाने तं कांतं स्त्रीस्वभावो दुरत्ययः ३३ ॥ ॥ ॥ ॥

मित्यर्थः २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ तं कांतं सर्वापेक्षया सेव्यं न जाने यतः स्त्रीस्वभावो दुरत्ययो भवति ॥ ३३ ॥ ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ गमनमात्रेण।गमनमात्रेण २६ रासेशं कृष्णमाजुहावाकारितवती २७ ॥ २८ ॥ २९ ननु त्वया गर्वः किमर्थं कृत इति चे
त्वया मम संमानस्तथैव कृतस्तस्मादित्याह स्त्रीगर्व इति पतिसौभाग्यात्पतिकृतसंमानादित्यर्थः ननु तर्ह्यधुना गर्वपूर्वपा

अद्यप्रभृति गोलोकं सा चेदायाति गोपिका सद्यो गमनमात्रेण भस्मसाच्च भविष्यति २६ इ
त्येवमुक्त्वा तत्रैव देवदेवेश्वरी रुषा रासेश्वरी रासमध्ये रासेशं साजुहाव ह २७ नालोक्य पुर
तः कृष्णं राधा विरहकातरा युगकोटिसमं मेने क्षणभेदेन सुव्रत २८ हे कृष्ण प्राणनाथेश
गच्छ प्राणाधिकप्रिय प्राणाधिष्ठातृदेवेश प्राणा यान्ति त्वया विना २९ स्त्रीगर्वः पतिसौभा
ग्यात्तद्वर्धते च दिने दिने सुखं च विपुलं यस्मात्तं सेवेद्धर्मतः सदा २० पतिर्बंधुः कुलस्त्रीणाम
धिदेवः सदा गतिः परसंपत्स्वरूपश्च मूर्तिमान् भोगदः सदा २१ धर्मदः सुखदः शश्वत्प्रीतिदः
शांतिदः सदा सन्मानेदीप्यमानश्च मानदो मानखंडनः २२ सारात्सारतरः स्वामी बंधूनां बं
धुवर्द्धनः न च भर्तुः समो बंधुर्बंधोर्बंधुषु दृश्यते २३ ॥ ॥

३६१

८९७

३६१

त्यक्तां तत्राह सुखं चेति त्वत्कीर्तौ सत्यामेव गर्वात्सुखं भवति नान्यथा यस्मादेवं तस्मात्सुखार्थं धर्मेण पतिं सेवेत्यर्थः २०।२१
२२॥ बंधुषु स्त्रीणां भर्तुर्बंधोः समो बंधुर्नेत्यन्वयः॥ २३॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३॥ २३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ईषद्धास्यप्रसन्नास्यारत्नालंकारभूषिता श्वेतचंपकवर्णाभाबिंबोष्ठीमृगलोचना ५ काम
शास्त्रेषुनिपुणाकामिनीहंसगामिनी भावानुरक्ताभावज्ञाकृष्णस्यप्रियभामिनी ६ रसज्ञा
३९० रसिकारासेरासेशस्यरसोत्सुका उवासादक्षिणेक्रोडेराधापाःपुरतःपुरा ७ संबभूवान
म्रमुखोभयेनमधुसूदनः दृष्ट्वाराधांचपुरतोगोपीनांप्रवरोत्तमां ८ कामिनींरक्तवदनां
रक्तपंकजलोचनां कोपेनकंपितांगींचकोपेनस्फुरिताधरां ९ वेगेनतांतुगच्छंतींवि
ज्ञायतदनंतरं विरोधभीतोभगवानंतर्धानंचकारसः १० पलायंतंचकांतंचशांतंम
त्वासुविग्रहं विलोक्यकंपितागोप्यःसुशीलाद्यास्ततोभिया ११ विलोक्यलंपरंतत्रगोपी
नांलक्षकोटयः पुटांजलियुताभीताभक्तिनम्रात्मकंधरा १२ रक्षरक्षेत्युक्तवंत्योदेवीमिति
पुनःपुनः परमभयेनशरणंतस्याश्चरणपंकजे १३ त्रिलक्षकोटयोगोपाःसुदामादयएवच ३८०
परमभयेनशरणंतस्यादाङ्केचनारद १४ पलायंतंचकांतंचविज्ञायपरमेश्वरी पलायंतीस
हचरींसुशीलांचशशापसा १५ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी०भा०न० ३२।३३।३४।३५।३६। इति श्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अथाधिकेथ नव

नित्यात्वंसत्यरूपासिपुण्यरूपासिसुव्रते आविर्भावतिरोभावौसृष्टौचप्रलयेतव ३२ ॐ
स्वस्तिश्चनमःस्वाहास्वधात्वंदक्षिणातथा निरूपिताश्चतुर्वेदैःप्रशस्ताःकर्मिणांपुनः ३३
३८६ कर्मपूर्त्यर्थमेवैता ईश्वरेणविनिर्मिताः इत्येवमुक्त्वासब्रह्माब्रह्मलोकेस्वसंसदि ३४ तस्थौ
चसहसासद्यःस्वधासाविर्बभूवह तदापितृभ्यःप्रददौतामेवकमलाननां ३५ तांसंप्रा
898 प्यययुस्तेचपितरश्चप्रहर्षिताः स्वधास्तोत्रमिदंपुण्यंयःशृणोतिसमाहितः ३६ सुस्नातःस
र्वतीर्थेषुवांछितंफलमाप्नुयात् इति श्रीदेवीभागवतेमहापुराणे नवमस्कंधेनारदनाराय
णसंवादेस्वधोपाख्यानेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ४४ श्रीनारायणउवाच उक्तंस्वाहास्वधाख्या
नंप्रशस्तंमधुरंपरं वक्ष्यामिदक्षिणाख्यानंसावधानोनिशामय १ गोपीसुशीलागोलोकेपु
रासीत्प्रेयसीहरेः राधाप्रधानासध्रीचीधन्यामान्यामनोहरा २ अतीवसुंदरीरामासुभगा ३८६
सुदतीसती विद्यावतीगुणवतीचातिरूपवतीसती ३ कलावतीकोमलांगीकांताकमललो
चना सुश्रोणीसुस्तनीश्यामान्यग्रोधपरिमंडिता ४ ॥

।ति श्लोकैरेषसविस्तरं दक्षिणायाउपाख्यानं
यथावदभिवर्ण्यंते दक्षिणाख्यानं वक्तुं प्रतिजानीते उक्तमिति १।२।३ न्यग्रोध वक्षवद्बृहद्वक्षवक्षोभितामरीरंशोभया ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ तारमायारमा काम बीज पूर्वो मंत्रः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥

स्वधांनाभ्यर्च्ययोविप्रःश्राद्धंकुर्यादहंमतिः नभवेत्फलभाक्सत्यंश्राद्धस्यतर्पणस्यच २२
ब्रह्मणोमानसींकन्यांशश्वत्सुस्थिरयौवनां पूज्यांपितृदेवानांश्राद्धानांफलदांभजेत् २३
३८८ इतिध्यात्वाशिलायांवाह्यथवामंगलेघटे दद्यात्पाद्यादिकंतस्यैमूलेनेतिश्रुतौश्रुतं २४ ॐह्रीं
श्रींक्लींस्वधादेव्यैस्वाहेतिचमहामुने समुच्चार्यचसंपूज्यस्तुत्वातांप्रणमेद्द्विजः २५ स्तोत्रंशृणु
मुनिश्रेष्ठब्रह्मपुत्रविशारद सर्ववांछाप्रदंनृणांब्रह्मणायत्कृतंपुरा २६ नारायणउवाच स्व
धोच्चारणमात्रेणतीर्थस्नायीभवेन्नरः मुच्यतेसर्वपापेभ्योवाजपेयफलंभवेत् २७ स्वधा॰
स्वधास्वधेत्येवंयदिवारत्रयंस्मरेत् श्राद्धस्यफलमाप्नोतिबलेश्चतर्पणस्यच २८ श्राद्धका
लेस्वधास्तोत्रंयःशृणोतिसमाहितः सलभेत्श्राद्धसंभूतंफलमेवनसंशयः २९ स्वधा॰
स्वधास्वधेत्येवंत्रिसंध्यंयःपठेन्नरः प्रियांविनीतांसलभेत्साध्वींपुत्रगुणान्वितां ३० पि ३८९
तॄणांप्राणतुल्यात्वंद्विजजीवनरूपिणी श्राद्धाधिष्ठातृदेवीचश्राद्धादीनांफलप्रदा ३१ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गतपश्चपरम्पस्तपारप श्चविभ्रती पत्नीपितृणांपद्मास्यापद्मजांपद्मलोचना १२ पि
तृभ्यश्चददौब्रह्मातुष्टेभ्यस्तुष्टिरूपिणीं ब्राह्मणानांचोपदेशंचकारगोपनीयकं १३ स्वधांतं
३८ मंत्रमुच्चार्यपितृभ्योदेयमित्यपि क्रमेणतेनविप्राश्चपित्रेदानंददुःपुरा १४ स्वाहाशस्तादेववा
देपितृदानेस्वधास्मृता सर्वत्रदक्षिणाशस्ताहृतंयज्ञमदक्षिणं १५ पितरोदेवताविप्रामुन
योमनवस्तथा पूजांचक्रुःस्वधांशांतांतुष्टुवुःपरमादरात् १६ देवादयश्चसंतुष्टाःपरिपूर्णम
नोरथाः विप्रादयश्चपितरःस्वधादेवीवरेणच १७ इत्येवंकथितंसर्वंस्वधोपाख्यानमेवच
899 सर्वेषांचतुष्टिकरंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि १८ नारदउवाच स्वधापूजा विधानंचध्या
नंस्तोत्रंमहामुने श्रोतुमिच्छामियत्नेनवदवेदविदांवर १९ नारायणउवाच ध्यानंचस्तव
नंब्रह्मन्वेदोक्तंसर्वमंगलं सर्वंजानासिचकथंज्ञातुमिच्छसिवद्धये २० शरत्कृष्णत्रयोद ३८
श्यांमघायांश्राद्धवासरे स्वधांसंपूज्ययत्नेनततःश्राद्धंसमाचरेत् २१ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.टी. सप्तपितृगणान् कव्यवाडनलः सोमो यमश्चैवार्यमा तथा अग्निष्वात्ता बर्हिषदः सोमपाः पितृदेवता इति पुराणांतरप्रसिद्धा-
न् ३ तर्पणपर्यंतं श्राद्धं देवपूजनं पंचायतनपूजनं त्रिसंध्यांतमाह्निकं ४ बलिं वलिहरणं ५ भस्मांतं मरणपर्यंतं तस्य सूत

दृष्ट्वा सप्त पितृगणान् सुखरूपान्मनोहरान् आहारं ससृजे तेषां श्राद्धं तर्पणपूर्वकं ३ स्ना-
३०६ नं तर्पणपर्यंतं श्राद्धं तु देवपूजनं आह्निकं च त्रिसंध्यांतं विप्राणां च श्रुतौ श्रुतं ४ नित्यं न कु-
र्याद्यो विप्रस्त्रिसंध्यं श्राद्धं तर्पणं बलिं वेदध्वनिं सोपि विषहीनो यथोरगः ५ देवीसेवा वि-
हीनश्च श्रीहरेरनिवेद्यभुक् भस्मांतं सूतकं तस्य न कर्मार्हश्च नारद ६ ब्रह्माद्या आदिकं सृ-
ष्ट्वा जगाम पितृहेतवे न प्राप्नुवंति पितरो ददति ब्राह्मणादयः ७ सर्वे च जग्मुः क्षुधिताः खि-
न्ना ब्रह्मणः सभां सर्वं निवेदनं चक्रुस्तमेव जगतां विधिं ८ ब्रह्मा च मानसीं कन्यां ससृ-
जे च मनोहरां रूपयौवनसंपन्नां शतचंद्रनिभाननां ९ विद्यावतीं गुणवतीमतिरूपव-
तीं सतीं श्वेतचंपकवर्णाभां रत्नभूषणभूषितां १० विशुद्धां प्रकृतेरंशां सस्मितां वरदां शु- ३०६
भां स्वधाभिधां च सुदतीं लक्ष्मीलक्षणसंयुतां ११ ॥ ॥

कमम्बुचित्त्वमित्यर्थः तदेवाह नकर्मार्हश्चेति ६ स-
स्थानं जगामेत्यर्थः न प्राप्नुवंतीति पूर्ववच्चान्वयकाभावात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ स्तोत्रमाह वन्हिरुवाच स्वाहावह्निप्रियेति ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ इतिश्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कं
धे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ अर्धाधिकैर्श्लोकैरथसमासतः स्वधायाः समुपाख्यानंयथावदभिवर्ण्यते स्वा

यः पूजयेद्व्रतांभक्त्यासर्वेष्टंसंभवेत्ध्रुवं वन्हिरुवाच स्वाहावन्हिप्रियावन्हिजायासंतोष
३८५ कारिणी ५० शक्तिःक्रियाकालदात्रीपरिपाककरी ध्रुवा गतिःसदानराणांचदाहिकाद
हनक्षमा ५१ संसारसाररूपाचघोरसंसारतारिणी देवजीवनरूपाचदेवपोषणकारिणी
५२ षोडशैतानिनामानियःपठेद्भक्तिसंयुतः सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्यइहलोकेपरत्रच ५३
900 नांगहीनंभवेत्तस्यसर्वकर्मसुशोभनं अपुत्रोलभतेपुत्रंभार्याहीनोलभेत्प्रियां ५४ रं
भोपमांस्वकांतिंचसंप्राप्यसुखमाप्नुयात् इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधे
नारदनारायणसंवादेस्वाहोपाख्यानेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ४३ श्रीनारायणउवाच ना
रदशृणुवक्ष्यामिस्वधोपाख्यानमुत्तमं पितॄणांचतृप्तिकरंश्राद्धान्नफलवर्द्धनं १ सृष्टेः ३८५
908 रादौपितृगणान् ससर्ज्जगतांविधिः चतुरश्चमूर्त्तिमंतस्त्रींश्चतेजःस्वरूपिणः २ ॥
त्र

स्वाहोपाख्यानानंतरंस्वधोपाख्यानंवदति नारदशृण्विति १ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभ्यान्॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ मंत्रमाह सो

पतिसेवाविहीनास्त्रीविद्याहीनोयथापुमान् फलशाखाविहीनश्चयथावृक्षोहिनिंदितः
४१ स्वाहाहीनस्तथामंत्रोनाहुतेःफलदायकः परितुष्टाद्विजाःसर्वेदेवाःसंप्रापुराहुतीः
३८४ ४२ स्वाहांतेनेचमंत्रेणसफलंसर्वमेवच इत्येवंकथितंसर्वंस्वाहोपाख्यानमुत्तमं ४३ सु
खदंमोक्षदंसारं किंभूयःश्रोतुमिच्छसि नारदउवाच स्वाहापूजाविधानंचध्यानंस्तो
त्रंमुनीश्वर ४४ संपूज्यवन्हिस्तुष्टावयेनतद्वदमेप्रभो श्रीनारायणउवाच ध्यानं
चसामवेदोक्तंस्तोत्रंपूजाविधानकं ४५ वदामिश्रूयतांब्रह्मन्सावधानोमुनीश्वर स
र्वयज्ञारंभकालेशालग्रामेघटेयवा ४६ स्वाहांसंपूज्ययत्नेनयज्ञंकुर्यात्फलाप्तये॥
स्वाहांमंत्रांगयुक्तांचमंत्रसिद्धिस्वरूपिणीं ४७ सिद्धांचसिद्धिदांनृणांकर्मणांफलदांशु
भां इतिध्यात्वाचमूलेनदत्वापाद्यादिकंनरः ४८ सर्वसिद्धिंलभेत्स्तुत्वामूलमंत्रंमुने ३८५
शृणु ॐह्रींश्रींवन्हिजायायैदेव्यैस्वाहेत्यनेनच ४९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मिति प्रणवमाया श्रीबीजाद्यो मंत्रः ४९॥ ४९॥ ४९॥ ४९॥ ४९॥ ४९॥ ४९॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नु॰ वाराहेकल्पे २८ ॥ २९ मंचांगरूपामंत्रीतेमपूज्यमानातदंगरूपा ३२ ॥ ३३ संचत्तोमामियंवरिष्यतिनवेत्य अभिआयेण ३४ ॥ ३५

समुत्थाप्यचतांक्रोडेक्षीणांगीतपसाचिरं श्रीभगवानुवाच वाराहेवैत्वमंशेनमम
पत्नीभविष्यसि ३० नाम्नानाग्नजितीकन्याकांतेनग्नजितस्यच अधुनाग्नेर्दाहिकात्वं
३०२ भवपत्नीचभामिनी ३१ मंत्रांगरूपापूज्यात्वमस्त्रसाराद्भविष्यसि वह्निस्त्वांभक्ति
भावेनसंपूज्यचगृहेश्वरी ३२ रमिष्यतित्वयासार्द्धंरामयारमणीयया इत्युक्त्वांतर्
धेदेवोदेवींसंभाष्यनारद ३३ तत्राजगामसंत्रस्तोवह्निर्ब्रह्मनिदेशतः सामवेदोक्त
ध्यानेनध्यात्वातांजगदंबिकां ३४ संपूज्यपरितुष्टावपाणिंजग्राहमंत्रतः तदादिव्यं
वर्षशतंस रेमेरामयासह ३५ अतीवनिर्जनेदेशेसंभोगसुखदेसदा बभूवगर्भ
स्सांचहुताशस्यचतेजसा ३६ तंदधारचसादेवीदिव्यंद्वादशवत्सरं ततःसुषावपुत्रांश्चरम
णीयान्मनोहरान् ३७ दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयान्क्रमेणच ऋषयोमुनयश्चै ३०३
वब्राह्मणाःक्षत्रियादयः ३८ स्वाहांतमंत्रमुच्चार्यहविर्दानंचचक्रिरे स्वाहायुक्तंचमंत्रं
चयोगृह्णातिप्रशस्तकं ३९ सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्यमंत्रग्रहणमात्रतः विषहीनोयथासर्पो

३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

301

दे॰भा॰न॰ स्वयंभुवं ब्रह्माणं कृष्णो मम पतिरभिलषितस्तत्तपसा कृष्णं पतिं करिष्यामीत्याह अहं कृष्णमिति २२ ब्रह्मंस्त्वद्रूपमिति तस्मात्
कृष्णादन्यं यत्किंचिद्वस्तु सर्वं भ्रमवच्च मिथ्याभानामीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रकृतिर्दुर्गा राधादिरूपा पूर्वोक्त पंच प्रकृति प्रकारानु

तमुवाच ततो देवी स्वाभिप्रायं स्वयंभुवं साहोवाच अहं कृष्णं भजिष्यामि तपसा सुचि
३८२ रेण च २२ ब्रह्मंस्त्वदन्यं यत्किंचित्सर्वं भ्रमवन्ममैव च विधाता जगतस्त्वं च शंभुर्मृत्युंजयो
विभुः २३ बिभर्ति शेषो विश्वं च धर्मः साक्षी च धर्मिणां सर्वाद्यपूज्यो देवानां गणेषु च ग
णेश्वरः २४ प्रकृतिः सर्वसंपूज्या यत्प्रसादात्सुरा भवन् ऋषयो मुनयश्चैव पूजिता यन्नि
षेवया २५ तस्मात्पद्मं नियतं भावेन चिंतयाम्यहं पद्माक्षी पद्ममित्युक्त्वा पद्मनाभानुसा
स्वा रतः २६ जगाम तपसे देवी ध्यात्वा कृष्णं निरामयं तपस्तेपे वर्षलक्षं एकपादेन पद्मजा ॥
ततो ददर्श श्रीकृष्णं निर्गुणं प्रकृतेः परं अतीव कमनीयं च रूपं दृष्ट्वा च रूपिणी २८ मूर्छां सं
प्राप कालेन कामेशस्य च कामुकी विज्ञाय तदभिप्रायं सर्वज्ञस्तामुवाच ह २९ ॥ ॥ ३८२

मूलप्रकृतिः लक्ष्म्याः सर्वोत्तमत्वात् ॥ २५ ॥ पद्मं पद्मसंभवं ब्रह्माणमित्युक्त्वा पद्मनाभानुसारतस्तस्यादेशेन जगामेत्यन्वयः २६ ॥
पद्मजा लक्ष्म्यनभूता ॥ २७ ॥ प्रकृतेः परमिति कृष्णांतर्गत ब्रह्माभिप्रायेण ॥ २८ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ततो देववाक्यं श्रुत्वा ब्रह्मा तत्कल्याणार्थं श्रीकृष्णं ध्यानस्तोत्राभ्यां शरणं ययौ ततः श्रीकृष्णे ध्यानस्तोत्राभ्यां मूलप्रकृतिः समाराधनी
येत्युक्ते तदाज्ञया मूलप्रकृतिमाराधितवानित्याह पूजां चकारेति ॥ २५ ॥ ततो मूलप्रकृतेरंशः स्वाहारूपेण प्रादुरभूदित्याह प्रकृ
तेः कलयेति ॥ २६ ॥ [illegible] ॥ शक्तिः पत्नी च भवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ किमर्थं शक्तिर्भवेति चेत्तत्राग्नेर्दग्धुं शक्त्यभावादित्याह दग्धु

३८१ ब्रह्मा श्रुत्वा तु ध्यानेन श्रीकृष्णस्य शरणं ययौ। पूजां चकार प्रकृतेर्ध्यानेनैव तदा तया २५ प्रकृ-
तेः कलया चैव सर्वशक्तिस्वरूपिणी अतीव सुन्दरी श्यामा रमणीया मनोहरा २६ ईषद्धा-
स्यप्रसन्नास्या भक्तानुग्रहकातरा उवाचेति विधेरग्रे पद्मयोने वरं वृणु २७ विधिस्तद्वचनं
श्रुत्वा संभ्रमात्समुवाच तां प्रजापतिरुवाच त्वमग्नेर्दाहिका शक्तिर्भव प्रियातीवसुन्दरी २८
१०२ दग्धुं न शक्तः प्रकृतीहुताशश्च त्वया विना त्वन्नामोच्चार्य मंत्रान्ते यो दास्यति हविर्नरः २९
सुरेभ्यस्तत्प्राप्नुवन्ति सुराः सानन्दपूर्वकं अग्नेः संपत्स्वरूपा च श्रीरूपा सा गृहेश्वरी ३० दे-
वानां पूजिता शश्वन्नरादीनां भवाम्बिके ब्रह्मणः स्ववचः श्रुत्वा सा विषण्णा बभूव ह ३१ ३८१

मिति प्रकृतिप्रदेशेनाहुतयः स्वस्मिन् कारणत्वात् पत्नी किमर्थं भवेति चेद्देवेभ्यो हुतहविः प्रापणार्थमित्याह त्वन्नामोच्चार्येति ॥ २९ ॥
सुरेभ्यो दास्यतीत्यन्वयः नरहविः सुराः प्राप्नुवन्ति तथा कुर्विति शेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ प्रथमतो ब्रह्मलोकं ययुस्ततो ब्रह्मसभामाजग्मुः ॥ २० ॥ ब्रह्मा श्रुत्वेति देववाक्यं श्रुत्वा भवनाद्ब्राह्मणैर्देवैर्दीयमानेन तस्यास्याहुतत्वस्याकरिष्यामी
तिब्रह्मा प्रतिज्ञाय देवकल्याणार्थं हरिं निषेवे असेवत इत्यर्थः ॥ २१ ॥ ननु यज्ञे ब्राह्मणैर्हविर्दीयते तेन किं तेषां तृप्तिर्न भवतीत्याशं
के तेनारदः यज्ञरूपो हीति यज्ञरूपोहि परमात्मा यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः तस्मिन्यज्ञे यद्ब्राह्मणैस्तेभ्यो देवेभ्यो हविर्दीयते तेन किं तेषां

३८० नारायणउवाच सृष्टेःप्रथमतोदेवाःस्वाहारार्थंययुःपुरा ब्रह्मलोकंब्रह्मसभामाजग्मुःसुम
नोहरां २० गत्वानिवेदनंचक्रुराहारहेतुकंमुने ब्रह्माश्रुत्वाप्रतिज्ञायनिषेवेश्रीहरिंपरं २१
नारदउवाच यज्ञरूपोहिभगवान्कलयाचबभूवह यज्ञेयद्यद्धविर्दानंदत्तंतेभ्यश्चब्राह्म
णैः २२ नारायणउवाच हविर्ददतिविप्राश्चभक्त्याचक्षत्रियादयः सुराणैवप्राप्नुवंतितद्दा
नंमुनिपुंगव २३ देवाविषण्णास्तेसर्वेतत्सभांचययुःपुनः गत्वानिवेदनंचक्रुराहाराभाव
हेतुकं २४ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ ३८१

तृप्तिर्न भवतीति शेषः ॥ २२ ॥ नारायणः समाधत्ते हविर्ददतीति सत्यं यज्ञे हविर्दीयते तथापि तद्धविर्देवान्प्रति यदि प्राप्नुयात्तदा तेन हवि
षा देवानां तृप्तिः स्यान्नच तस्य प्रापकः कश्चिदस्ति ततो न देवानां तृप्तिरित्यर्थः ॥ २३ ॥ यत एवं ततो ब्रह्मसभां प्रति देवा ययुरित्या
ह देवा विषण्णा इति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 इतिश्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ अर्धाधिकैश्चतुःपंचाशद्भिः पद्यैरनंतरं स्वाहाख्याने रूपाख्या

इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२ ❀
नारदउवाच नारायणमहाभागनारायणसमप्रभो रूपेणैवगुणेनैवयशसातेजसात्विषा १
 त्वमेवज्ञानिनांश्रेष्ठः सिद्धानांयोगिनांमुने तपस्विनांमुनीनांचपरोवेदविदांवरः २ महालक्ष्म्या
उपाख्यानंविज्ञातंमहदद्भुतं अन्यत्किंचिद्गुप्ताख्यानंनिगूढंवदसांप्रतं ३ अतीवगोपनीयं
यदुपयुक्तंचसर्वतः अप्रकाश्यंपुराणेषुवेदोक्तंधर्मसंयुतं ४ नारायणउवाच नानाप्रकार
माख्यानमप्रकाश्यंपुराणतः श्रुतंकतिविधंगूढमास्तेब्रह्मन्सुदुर्लभं ५ तेषुयत्सारभूतं
903 चश्रोतुंकिंवात्वमिच्छसि तन्मेब्रूहिमहाभागपश्चाद्वक्ष्यामितत्पुनः ६ नारदउवाच स्वा
हादेवीहविर्दानेप्रशस्तासर्वकर्मसु पितृदानेस्वधाशस्तादक्षिणासर्वतोवरा ७ एतासांच
रितंजन्मफलंप्राधान्यमेवच श्रोतुमिच्छामित्वद्वक्त्रात्वद्वेदविदांवर ८ सूतउवाच नारदस्य
वचःश्रुत्वाप्रहस्यमुनिसत्तमः कथांकथितुमारेभेपुराणोक्तांपुरातनीं ९

नैपथ्यावदमिदर्शने एतेनेतः सां
महादेवतानामाख्यानंश्रुत्वानारदः पृच्छति नारायणेति १२ निगूढंरहस्यभूतमित्यर्थः ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सुप्रसन्नस्वरूपात्वंमांप्रसन्नाभवांविके वैरिग्रस्तंचविषयंदेहिमह्यंसनातनि ६५ अहं
३/७८ धांवत्वयाहीनोबंधुहीनश्चभिक्षुकः सर्वसंपद्विहीनश्चतावदेवहरिप्रिये ६६ ज्ञानंदेहि
चधर्मंच सर्वसौभाग्यमीप्सितं प्रभावंचप्रतापंचसर्वाधिकारमेवच ६७ जयंपराक्रमं
युद्धेपरमैश्वर्यमेवच इत्युक्त्वाचमहेंद्रश्चसर्वैःसुरगणैःसह ६८ प्रणनामसाश्रुनेत्रोमू
र्ध्नाचैवपुनःपुनः ब्रह्माचशंकरश्चैवशेषोधर्मश्चकेशवः ६९ सर्वेचक्रुःपरीहारंसुरार्थंच
पुनःपुनः देवेभ्यश्चवरंदत्वापुष्पमालांमनोहरां ७० केशवायददौलक्ष्मीसंतुष्टासुरसंसदि ययु
र्देवाश्चसंतुष्टाःस्वस्वंस्थानंचनारद ७१ देवीययौहरेःस्थानंहृष्टाक्षीरोदशायिनः ययतुश्चैवस्व
स्वगृहंब्रह्मेशानौचनारद ७२ दत्वाशुभाशिषंतौचदेवेभ्यःप्रीतिपूर्वकं इदंस्तोत्रंमहापुण्यं ३/७
त्रिसंध्यंयःपठेन्नरः ७३ कुबेरतुल्यःसभवेद्राजराजेश्वरोमहान् पंचलक्षजपेनैवस्तोत्रसिद्धिः
र्भवेन्नृणां ७४ सिद्धस्तोत्रंयदिपठेन्मासमेकंतुसंततं महासुखीचराजेंद्रोभविष्यतिनसंशयः

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ भा॰ ॥ रत्नपद्मे स्थितायै इति शेषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६०

कृष्णवक्षःस्थितायैच कृष्णेशायैनमोनमः चंद्रशोभास्वरूपायैरत्नपद्मेचशोभने ५४॥
३७७ संपत्त्यधिष्ठातृदेव्यैमहादेव्यैनमोनमः नमोवृद्धिस्वरूपायैवृद्धिदायैनमोनमः ५५ वै
कुंठेयामहालक्ष्मीर्यालक्ष्मीःक्षीरसागरे स्वर्गलक्ष्मीरिंद्रगेहेराजलक्ष्मीर्नृपालये ५६ गृह
लक्ष्मीश्चगृहिणांगेहेचगृहदेवता सुरभिःसागरेजातादक्षिणायज्ञकामिनी ५७ अदिति
र्देवमातात्वंकमलाकमलालया स्वाहात्वंचहविर्दानेकव्यदानेस्वधास्मृता ५८ त्वंहिविष्णु
रूपाचसर्वाधारावसुंधरा शुद्धसत्त्वस्वरूपात्वंनारायणपरायणा ५९ क्रोधहिंसावर्जिताचव
रदाचशारदाशुभा परमार्थप्रदात्वंचहरिदास्यप्रदापरा ६० ययाविनाजगत्सर्वंभस्मीभूतमसा
रकं जीवन्मृतंचविश्वंचशश्वत्सर्वंययाविना ६१ सर्वेषांचपरामातासर्वबांधवरूपिणी
धर्मार्थकाममोक्षाणांत्वंचकारणरूपिणी ६२ यथामातास्तनांधानांशिशूनांशैशवेसदा ३७७
तथात्वंसर्वदामातासर्वेषांसर्वरूपतः ६३ मातृहीनःस्तनांधस्तुसचजीवतिदैवतः त्वया
हीनोजनःकोपिनजीवत्येवनिश्चितं ६४

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ स्तनांधः स्तनपायी बालको मातृहीनोपि जीवति त्वया विना तु जनो नैव जीवतीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ॥

904

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वैदिकोमंत्रराजोयंप्रसिद्धः स्वाहयान्वितः कुबेरोनेनमंत्रेणपरमैश्वर्यमाप्तवान् ४३ ए
जराजेश्वरोरक्षःसावर्णिर्मनुरेवच मंगलोनेनमंत्रेणसप्तद्वीपेवनीपतिः ४४ प्रियव्रतो
त्तानपादौकेदारोनृपएवच एतेसिद्धाश्वराजेंद्र मंत्रेणानेननारद ४५ सिद्धेमंत्रेमहा
३७६ लक्ष्मीःशक्रायदर्शनंददौ रत्नेंद्रसारनिर्माणविमानस्थावरप्रदा ४६ सप्तद्वीपवतीपृथ्वी
छादयंतीत्विषाचसाश्वेतचंपकवर्णाभारत्नभूषणभूषिता ४७ ईषद्धास्यप्रसन्नास्याभ
क्तानुग्रहकातरा बिभ्रतीरत्नमालांचकोटिचंद्रसमप्रभा ४८ दृष्ट्वाजगत्प्रसूंशांतांतु
ष्टावतांपुरंदरः पुलकांचित्तसर्वांगःसाश्रुनेत्रःकृतांजलिः ४९ ब्रह्मणाचप्रदत्तेनस्तोत्रराजेन
संयुतः सर्वाभीष्टप्रदेनैववैदिकेनैवतत्रच ५० पुरंदरउवाच नमःकमलवासिन्यैनाग
यण्यैनमोनमः कृष्णप्रियायैसततंमहालक्ष्म्यैनमोनमः ५१ पद्मपत्रेक्षणायैचपद्मा ३७६
स्यायैनमोनमः पद्मासनायैपद्मिन्यैवैष्णव्यैचनमोनमः ५२ सर्वसंपत्स्वरूपिण्यैस
र्वाराध्यैनमोनमः हरिभक्तिप्रदात्र्यैचहर्षदात्र्यैनमोनमः ५३ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५२ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवीभक्त ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ अत्र केचित्संचाः पुनः पक्वं तेतदभिप्रायमस्त्वित्थं यथा जनागृहे सामान्यानुपचारान्‌ अर्हन्ति तथा यांतु विशि
ष्टां स्तथैव देव्ये सामान्यविशेषभावे नोपचारा देया इति ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ लक्ष्मीः श्रीवीजं मायाभुव

जिह्वाजाड्यच्छेदकरं तांबूलं प्रतिगृह्यतां सुवासितं सुशीतं च पिपासानाशकारणं ३२ जगः
जीवनरूपं च जीवनं देवि गृह्यतां देहसौंदर्यवीजं च सदा शोभाविवर्द्धनं ३३ कार्पासजं च

३७५ कृमिजं वसनं देवि गृह्यतां स्वर्णविकारं च देहभूषादिवर्द्धनं ३४ शोभाधारं श्रीकरं च भू
षणं देवि गृह्यतां नानाकुसुमनिर्माणं बहुशोभाश्रयं परं ३५ सुरभूपप्रियं शुद्धं माल्यं दे
वि प्रगृह्यतां शुद्धिदं शुद्धरूपं च सर्वमंगलमंगलं ३६ गंधवस्तूद्भवं रम्यं गंधं देवि गृह्य
तां शुद्धतीर्थोदकं चैव विशुद्धं शुद्धिदं सदा ३७ गृह्यतां कृष्णकांते त्वं रम्यमाचमनीयकं ॥
रत्नसारादिनिर्माणं पुष्पचंदनचर्चितं ३८ वस्त्रभूषणभूषाक्तं सुतल्पं देवि गृह्यतां द्रव्या

905 ण्येतानि दत्वा च पृथिव्यामपि दुर्लभं ३९ देवभूषाहभोग्यं च तद्द्रव्यं देवि गृह्यतां द्रव्याण्ये
तानि दत्वा च मूलेन देवपुंगव ४० मूलं जजाप भक्त्या च दशलक्षं विधानतः जपेन दशल ३७५
क्षेण मंत्रसिद्धिर्बभूव ह ४१ मंत्रश्च ब्रह्मणा दत्तः कल्पवृक्षश्च सर्वतः लक्ष्मीर्मायाकामवा
णी ङेंताकमलवासिनी ४२ [illegible] दुर्लभं ३९ देव [illegible] भोग्यं च तद्द्रव्यं देवि गृह्यतां ३ हं

लेश्वरी वीजं कामो मन्मथवीजं वाणी वाग्भवं ङेंताच तुर्थ्यंता कमलवासिनी तदा कमलवासिन्यै इति जातं स्वाहयान्वितः स्वाहांत

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ह्नभान्नु २१।२२।२३। २४ स्वस्तिकंपकान्न विशेषः २५। २६। २७। सस्यानांमुद्गादिधान्यानां २८ मिष्टान्नंलडुकं सस्यचूर्णोद्भवं

जगच्चक्षुस्वरूपंच पवित्रंतिमिरापहं प्रदीपंसुस्वरूपंचगृह्यतांचसुरेश्वरि २१ नानोपहा
रूपंचनानारससमन्वितं अतिस्वादुकरंचैवनैवेद्यंप्रतिगृह्यतां २२ अन्नंब्रह्मस्वरू
३/७४ पंचप्राणरक्षणकारणं तुष्टिदंपुष्टिदंचैवदेव्यन्नंप्रतिगृह्यतां २३ शाल्यन्नजंसुपक्वंच
शर्करागव्यसंयुतं स्वादुयुक्तंमहालक्ष्मिपरमान्नंप्रगृह्यतां २४ शर्करागव्यपक्वंचसुस्वा
दुसुमनोहरं मयानिवेदितंभक्त्यास्वस्तिकंप्रतिगृह्यतां २५ नानाविधानिरम्याणिपक्वा
न्नानिफलानिच सुरभिस्तनसंभ्यक्तंसुस्वादुसुमनोहरं २६ मर्त्यामृतंसुगव्यंचगृह्यता
मच्युतप्रिये सुस्वादुरससंयुक्तमिक्षुवृक्षसमुद्भवं २७ अग्निपक्वमतिस्वादुगुडंचप्रगृह्य
तां यवगोधूमसस्यानांचूर्णरेणुसमुद्भवं २८ सुपक्वंगुडगव्याक्तंमिष्टान्नंदेविगृह्यतां॥
सस्यचूर्णोद्भवंपक्वंस्वस्तिकादिसमन्वितं २९ मयानिवेदितंभक्त्यानैवेद्यंप्रतिगृह्यतां गी ३/७४
तवाद्युभवंचैवदाहेचसुखदंपरं ३० कमलेगृह्यतांचेदंव्यजनंश्वेतचामरं तांबूलंचवरंर
म्यंकर्पूरादिसुवासितं ३१॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ मुद्गादिधान्यचूर्णोद्भवं २९॥ ३०॥ ३१॥ ३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा०नं०११॥१२ प्रशस्तानीत्युपचारवस्तूनामुपलक्षणं आसनादिमंत्रानाह अमूल्येति अत्र मंत्रा एव संगृह्यंते पूजोपचार
क्रमस्तु प्रसिद्ध एव ग्राह्य इति बोध्यं १३।१४।१५ आमलकीफलचूर्णमित्यर्थः १६।१७॥१८ सुगंधि युक्त मितिपूर्वो

सर्वसंपत्प्रदात्रींच महालक्ष्मीं भजे शुभां ध्यानेनानेन तां ध्यात्वा नानागुणसमन्वितां ११
३७३ संपूज्य ब्रह्मवाक्येन चोपचाराणि षोडश दद्याद्भक्त्या विधानेन प्रत्येकं मंत्रपूर्वकं १२ प्र
शस्तानि प्रकृष्टानि वराणि विविधानि च अमूल्यरत्नसारं च निर्मितं विश्वकर्मणा १३
आसनं च विचित्रं च महालक्ष्मि प्रगृह्यतां शुद्धं गंगोदकमिदं सर्ववंदितमीप्सितं १४॥
पापेध्मवन्हिरूपं च गृह्यतां कमलालये पुष्पचंदनदूर्वादिसंयुक्तं जान्हवीजलं १५ शं
खगर्भस्थितं स्वर्घ्यं गृह्यतां पद्मवासिनि सुगंधिपुष्पतैलं च सुगंधामलकीफलं १६ दे
९०६ हसौंदर्यबीजं स्वं गृह्यतां श्रीहरेः प्रिये कार्पासजं च कृमिजं वसनं देवि गृह्यतां १७ रत्न
स्वर्णविकारं च देहभूषाविवर्धनं शोभाये श्रीकरं रत्नभूषणं देवि गृह्यतां १८ सर्वसौंद
र्यबीजं च सद्यः शोभाकरं परं वृक्षनिर्यासरूपं च गंधद्रव्यादिसंयुतं १९ श्रीकृष्णकांते ३७३
धूपं च पवित्रं प्रतिगृह्यतां सुगंधियुक्तं सुखदं चंदनं देवि गृह्यतां २०

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥कं कार्पासजं वैश्यर्द्धं स्लोकावेवमंत्रौ १९।२०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ तत्र नारायणः प्रथमतः पूजाविधिक्रमणैव सर्वमाह स्नात्वेति क्षीरोदे क्षीरसमुद्रे षड्देवान्वक्ष्यमाणान्पूजितवान् तेषां पूजां
विनान्यकर्मण्यनधिकारात् २।३ षड्देवानाह गणेशं चेति वह्निमग्निहोत्रहोमं पुरोधसा बोधित इति शेषः ४।५।६॥

नारायण उवाच स्नात्वा तीर्थे पुरा शक्रो धृत्वा धौते च वाससी घटं संस्थाप्य क्षीरोदे षड्देवा
३/७२ न्पर्यपूजयत् २ गणेशं च दिनेशं च वह्निं विष्णुं शिवं शिवां एतान्भक्त्या समभ्यर्च्य पुष्पगंधा
दिभिस्तदा ३ आवाह्य च महालक्ष्मीं परमैश्वर्यरूपिणीं पूजां चकार देवेशो ब्रह्मणा च पुरो
धसा ४ पुरःस्थितेषु मुनिषु ब्राह्मणेषु गुरौ हरौ देवादिषु सुरेशे च ज्ञानानंदे शिवे मुने ५ पा
रिजातस्य पुष्पं च गृहीत्वा चंदनोक्षितं ध्यात्वा देवीं महालक्ष्मीं पूजयामास नारद ६ ध्यानं
च सामवेदोक्तं यद्दत्तं ब्रह्मणे पुरा हरिणा तेन ध्यानेन तन्निबोध वदामि ते ७ सहस्रदलप
द्मस्थ कर्णिकावासिनीं परां शरत्पार्वणकोटींदु प्रभामुष्टिकरां परां ८ स्वतेजसा प्रज्वलंतीं
सुखदृश्यां मनोहरां प्रतप्तकांचननिभशोभां मूर्तिमतीं सतीं ९ रत्नभूषणभूषाढ्यां शो
भितां पीतवाससं ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनां १० ॥ ॥ ॥ ॥ ३/७२

ध्यानं चेति हरिणा सामवेदोक्तं ध्यानं यद्ब्रह्मणे दत्तं तेन ध्यानेन ध्यात्वेत्यर्थः ॥७॥ मुष्टिस्थौर्य ८।९।१०॥ १०॥ १०॥ १०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ लु॰ ५५ ॥ ५६ ग्रहणापेति देवाऽमर्यादाहेतोर्हिब्राह्मणशापएवं भादेतुलक्ष्मणाभक्षनाशनम भूदित्यर्थः ५७ स्वविषयं लक्ष्म्यानं च
रणेन ब्रह्मणा श्रियं प्राप्तसिमद्दरादिति पूर्वोक्तिवाक्येनकथेन ५८ ॥ ५९ इतिश्रीदेवीभागवततिलके नवमस्कंधे एकचत्वारिं

धन्वंतरिंचपीयूषमुच्चैःश्रवसमीप्सितं नानारत्नंहस्तिरत्नं प्रापुर्लक्ष्मीं सुदर्शनं ५५ वन
३७१ मालां ददौ साच क्षीरोदशायिने मुने सर्वेश्वरायरम्याय दिव्यदेवैश्चवीसती ५६ देवैस्तु
स्वापूजिता च ब्रह्मणाशंकरेण च ददौ दृष्टिं सुरगृहे ब्रह्मशापविमोचनात् ५७ प्रापुर्देवाः
स्वविषयं दैत्यग्रस्तं भयंकरं महालक्ष्मीप्रसादेन वरदानेन नारद ५८ इत्येवं कथितं स
र्वं लक्ष्म्युपाख्यानमुत्तमं सुखदं सारभूतं च किंभूयः श्रोतुमिच्छसि ५९ इतिश्रीदेवीभा
९०७ गवते महापुराणे नवमस्कंधे नारदनारायणसंवादे लक्ष्म्युपाख्याने एकचत्वारिंशोध्यायः ३७१
४१ नारदउवाच हरेरुत्कीर्तनं भद्रं श्रुतं तज्ज्ञानमुत्तमं इप्सितं लक्ष्म्युपाख्यानं ध्यानं स्तो
त्रं वद प्रभो १ ॥ ॥

शोध्यायः ४१ पंचसप्ततिपद्यैस्तु महालक्ष्म्यर्चनक्रमं मंत्रस्तोत्रादिकं चैव यथावदभि
वर्ण्यते अथ नारदो लक्ष्म्या ध्यानादिकं पृच्छति हरेरुत्कीर्तनमिति हरेरुत्कीर्तनं गुणानुवर्णनं लक्ष्म्याद्युपाख्यानं च श्रु
तमधुना ध्यानं स्तोत्रं पूजादिकं च वदेत्यर्थः ॥ १॥ २॥ १॥ १॥ २॥ १॥ १॥ १॥ १॥ १॥ १॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ५५ एतेषुस्थलेषुनतिष्ठतिचेत्कुत्रतितिष्ठतितत्राह यत्रयत्रेति ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कृतयसी

ब्राह्मणंनिंदयेद्योहितंचयोद्वेष्टितंततं जीवहिंसादयाहीनोयातिसर्वप्रसक्ततः ५५ यत्र
यत्रहरेरर्चाहरेरुत्कीर्तनंतथा तत्रतिष्ठतिसादेवीसर्वमंगलमंगला ५६ यत्रप्रशंसाकृष्ण
३७० स्यतद्भक्तस्यपितामह साचकृष्णप्रियादेवीतत्रतिष्ठतिसंततं ५७ यत्रशंखध्वनिःशंखःशि
लाचतुलसीदलं तत्सेवावंदनंध्यानंतत्रसापरितिष्ठति ५८ शिवलिंगार्चनंयत्रतस्यचोत्की
र्तनंशुभं दुर्गार्चनंतद्गुणाख्यानंतत्रपद्मनिवासिनी ५९ विप्राणांसेवनंयत्रतेषांचभोजनंशुभं
अर्चनंसर्वदेवानांतत्रपद्ममुखीसती ५० इत्युक्त्वाचसुरान्सर्वान्रमामाहरमापतिः क्षीरो
दसागरेजन्मकलयाकलयेतिच ५१ इत्युक्त्वातांजगन्नाथोब्रह्माणंपुनराहच मथितासाग
रंलक्ष्मींदेवेभ्योदेहिपद्मज ५२ इत्युक्त्वाकमलाकांतोजगामांतःपुरंमुने देवाश्चिरेणकाले ३७०
नययुःक्षीरोदसागरं ५३ मंथानंमंदरंकृत्वाकूर्मंकृत्वाचभाजनंकृत्वाशेषंमंथपाशंमंमथुर
सुराःसुराः ५४ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभाल ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वाचालोऽसद्वृभाषणवान् ४२ योन्यांगं पुरुषांतर

सहारुष्टाततोयातिमंदिरात्कमलालया शूद्राणांशवदाहीचभाग्यहीनोद्विजाधमः ३५ याति
रुष्टातद्गृहाच्चदेवाःकमलवासिनी शूद्राणांसूपकारीयोब्राह्मणोवृषवाहकः ३६ तत्तोयपा
३६६ नभीताचकमलायातितद्गृहात् अशुद्धहृदयःक्रूरोहिंसकोनिंदकोद्विजः ३७ ब्राह्मणःशू
द्रयाजीचयातिदेवीचतद्गृहात् अवीरान्नंचयोभुंक्तेतस्माद्यातिजगत्प्रसूः ३८ तृणंछिन
त्तिनखैस्तैर्वायोविलिखेन्महीं निराशोब्राह्मणोयत्रतद्गृहाद्यातिमत्प्रिया ३९ सूर्योदये
द्विजोभुंक्तेदिवास्वापीचब्राह्मणः दिवामैथुनकारीचयस्तस्माद्यातिमत्प्रिया ४० आचारही
नोविप्रोयोयश्चशूद्रप्रतिग्रही अदीक्षितोद्वियोमूढस्तस्माद्यातिमत्प्रिया ४१ स्निग्धपाद
श्चनग्नोहियःशेतेज्ञानदुर्बलः शश्वद्धसतिवाचालोयातिसातद्गृहात्सती ४२ शिरःस्नात
स्तुतैलेनयोन्यांगंसमुपस्पृशेत् स्वांगेचवादयेद्वाद्यंरुष्टासायातितद्गृहात् ४३ व्रतोपवास ३६६
हीनोयःसंध्याहीनोऽशुचिर्द्विजः विष्णुभक्तिविहीनस्तुतस्माद्यातिचमत्प्रिया ४४ ॥ ॥ ॥

स्वांगमिस्पर्वः ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ४४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भगवानुवाच माभैर्ब्रह्मन्हेसुराश्चभयंकिंवोमयिस्थिते दास्यामिलक्ष्मीमचलांपर
ऐश्वर्यवर्द्धिनी २५ किंचमद्वचनंकिंचिच्छ्रूयतांसमयोचितं हितंसत्यंसारभूतंपरि
३६८ णामसुखावहं २६ जनाश्चाहंस्वानिश्वस्यामदधीनाश्चसंततं यथातथाहंमद्भक्तपरा
धीनोस्वतंत्रकः २७ यंयंरुष्टोहिमद्भक्तोमत्परोहिनिरंकुशः जहद्देहंनतिष्ठामिपद्मया
सहनिश्चितं २८ दुर्वासाःशंकरांशश्चवैसर्वोमत्परायणः तच्छापादागतोहंचैलक्ष्मी स
कोहिवोगृहात् २९ यत्रशंखध्वनिर्नास्तितुलसीनशिवार्चनं नभोजनंचविप्राणांनप
द्मातत्रतिष्ठति ३० मद्भक्तानांचमेनिंदायत्रब्रह्मनभवेत्सुराः महारुष्टामहालक्ष्मीस्त
तोयातिपराभवं ३१ मद्भक्तिहीनोयोमूढोभुंक्तेयोहरिवासरे मज्जन्मदिनेवापियातिश्री
स्तद्गृहादपि ३२ मन्नामविक्रयीयश्चविक्रीणातिस्वकन्यकां यत्रातिथिर्नभुंक्तेचमत्प्रिया
यातितद्गृहात् ३३ योविप्रःपुंश्चलीपुत्रोमहापापीचतत्पतिः शापिनोयोगृहंयातिशूद्रश्रा ३६८
द्धान्नभोजकः ३४ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ ३३ ३३ ॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३४॥ ३४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दैवेनवंचितस्त्वंहि दैवंचबलवत्तरं भाग्यहीनंजनंमूढंकोवारक्षितुमीश्वरः २५ साश्रीः
३६७ गताधुनाकोपात्कृष्णनिर्माल्यवर्जनात् अधुनागच्छवैकुंठेमयाचगुरुणासह २६ नि
षेव्यतत्रश्रीनाथंश्रियंप्राप्स्यसिमद्वरात् एवमुक्त्वाचसब्रह्मासर्वैःसुरगणैःसह २७ तत्र
गत्वापरंब्रह्मभगवंतंसनातनं दृष्टुंतेजःस्वरूपंतंप्रज्वलंतंस्वतेजसा २८ ग्रीष्ममध्याह्न
मार्त्तंडशतकोटिसमप्रभं शांतमनादिमध्यांतंलक्ष्मीकांतमनंतकं २९ चतुर्भुजैःपार्ष
२०९ दैश्चसरस्वत्यायुतंप्रभुं भक्त्याचतुर्भिर्वेदैश्चगंगयापरिवेष्टितं ३० तंप्रणेमुःसुराःसर्वे
मूर्ध्नाब्रह्मपुरोगमाः भक्तिनम्राःसाश्रुनेत्राःतुष्टुवुःपरमेश्वरं ३१ वृत्तांतंकथयामास ३६७
स्वयंब्रह्माकृतांजलिः रुरुदुर्देवताःसर्वाःस्वाधिकारच्युताश्चताः ३२ सददर्शसुरगणंवि ग
पद्ग्रस्तंभयाकुलं रत्नभूषणशून्यंचवाहनादिविवर्जितं ३३ शोभाशून्यंहतश्रीकंनि
ष्प्रभंसभयंपरं उवाचकातरंदृष्ट्वाभयभीतिविभंजनः ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ सदेवआत्मरूपोदेहाद्यस्मयातीत्यन्वयः ८ देहनगरस्थितस्यात्मनोराज्ञः सेवकामाह मनोहमिति अहंब्रह्मादिंद्रियेषांमनोभ
वामीत्यर्थः प्रकृतिर्विष्णोरात्मनः मायास्वरूपाएषारूपाप्रकृतिर्भवतीत्यर्थः बुद्धिस्तुसतीभगवतीदुर्गाभगवतीत्यर्थः ९

सर्वांतरात्माभगवान्सर्वदेहेष्ववस्थितः यस्यदेहात्सप्रयातिसर्वावस्त्वरुणेभवेत्॥
३६६ मनोहमिंद्रियेशंचज्ञानरूपोहिशंकरः विष्णुप्राणाश्चप्रकृतिर्बुद्धिर्भगवतीसती ९ नि
द्रादयःशक्तयश्चताःसर्वाःप्रकृतेःकलाः आत्मनःप्रतिबिंबश्चजीवोभोगशरीरभृत् १०
आत्मनीशेगतेदेहात्सर्वेयांतिससंभ्रमाः यथावर्त्मनिगच्छंतंनरदेवमिवानुगाः ११ अ
हंशिवश्चशेषश्चविष्णुर्धर्मोमहाविराट् यूयंयदंशाभकाश्चतत्पुष्पंन्यक्कृतंत्वया १२ शि
वेनपूजितंपादपद्मंपुष्पेणयेनच तच्चदुर्वाससादत्तंदैवेनन्यक्कृतंत्वया १३ तत्पुष्पंमस्त
केयस्यकृष्णपादाब्जमच्युतं सर्वेषांचसुराणांचतत्पूजापुरतोभवेत् १४ ३६६

निद्राक्षुधादयस्तुतस्यैवात्मनःशक्तेःकलाभवंतीत्यर्थः आत्मानात्मनो बुद्धौप्रतिबिंबरूपः सजीवोभोगशरीरभृद्भवतीत्यर्थः
१० तत्पुष्पंतादृशमहिमवतः श्रीगोपालसुंदरीरूपश्रीकृष्णस्यपुष्पंनिर्माल्यभूतंत्वयान्यक्कृतंतिरस्कृतंतएवमहानपरा
धस्त्वयाकृतइतिभावः ११ १२ १३ सुराणां मध्येपूज्यः १४ " " " "

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेमहालक्ष्म्युपाख्यानेचत्वा
रिंशोध्यायः ४० नारायणउवाच हरिंध्यात्वाहरिर्ब्रह्मन्जगामब्रह्मणःसभांबृहस्पतिंपुर
३६५ स्कृत्यसर्वैःसुरगणैःसह १ शीघ्रंगत्वाब्रह्मलोकंदृष्ट्वाचकमलोद्भवं प्रणेमुर्देवताःसर्वाः
सहेंद्रोगुरुणासह २ वृत्तांतंकथयामाससुराचार्योविधिंप्रति प्रहस्योवाचतच्छ्रुत्वामहें
द्रंकमलासनः ३ ब्रह्मोवाच वत्समद्वंशजातोसिप्रपौत्रोमेविचक्षणः बृहस्पतेश्चशिष्
यस्त्वंसुराणामधिपःस्वयं ४ मातामहश्चदक्षस्तेविष्णुभक्तःप्रतापवान् कुलत्रयंयस्य
शुद्धंकथंसोहंकृतोभवेत् ५ मातापतिव्रतायस्यपिताशुद्धोजितेंद्रियः मातामहो
मातुलश्चकथंसोहंकृतोभवेत् ६ जनःपैतृकदोषेणदोषान्मातामहस्यच गुरुदोषा
त्रिभिर्दोषैर्हरिद्रोषीभवेद्ध्रुवं ७ ॥ " " " " " " " ३६५

गतोब्रह्माणमीश्वरं बृहस्पतिवाक्योत्तरं शक्रोयत्कृतवांस्तदाहहरिंध्यात्वेतिहरि
पिंद्रः १।२।३।४ कथंसोहमितिकथमेतादृशोहंकृतोहंकारयुक्तोभवेद्यापित्वंजातस्तदेतदाश्चर्यमितिभावः ५ " ६ " हू
रिदोषोदेवापराधवान्भवतीत्यर्थः ७ " ७ " ७ " ७ " ७ " ७ " ७ " ७ "

Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ल॰ ८२ यथाकर्षकाणांक्षेत्रभेदेसस्यानिन्यूनान्यधिकानिवाफलंतिनद्वदित्यर्थः ८३। ८४। ८५ अक्षयायांनवम्यां ८६।८७

यात्रभेदेशतगुणमसंख्यंवाततोधिकं यथाफलंतिसस्यानिन्यूनान्यधिकानिच ८२ क
र्षुकाणांक्षेत्रभेदेपात्रभेदेफलंतथा सामान्यदिवसेविप्रदानंसमफलंभवेत् ८३ अमायांर
३६४ विसंक्रांत्यांफलंशतगुणंभवेत् चातुर्मास्यांपौर्णमास्यामनंतंफलमेवच ८४ ग्रहणेश
शिनःकोटिगुणंचफलमेवच सूर्यस्यग्रहणेवापिततोदशगुणंभवेत् ८५ अक्षयायांम
क्षयंतदसंख्यफलमुच्यते एवमन्यत्रपुण्याहेफलाधिकंभवेदिति ८६ यथादानेतथास्ना
नेजपेष्वपुण्यकर्मसु एवंसर्वंबोद्धव्यंनराणांकर्मणांफलं ८७ यथादंडेनचक्रेणशरावे
णभ्रमेणच कुंभंनिर्माति निर्माताकुंभकारोमृदाभुवि ८८ तथैवकर्मसूत्रेणफलंधाता
ददातिच यस्याज्ञयासृष्टमिदंतंचनारायणंभज ८९ सविधाताविधातुश्चपातुःपाताजग
त्रये स्रष्टुःस्रष्टाचसंहर्तुःसंहर्ताकालकालकः ९० महाविपत्तौसंसारेयःस्मरेन्मधुसूद
नं विपत्तौतस्यसंपत्तिर्भवेदित्याहशंकरः ९१ इत्येवमुक्त्वातत्रत्वं समालिंग्यसुरेश्वरं द
त्वाशुभाशिषंचेष्टंबोधयामासनारद ९२ ॥ ३६५

८८ एवंकर्माधीनत्वेसतितन्निवृत्तिः केनभवतीत्याह यस्याज्ञयेति ८९ ॥ ९० ॥ ९२ इतिनिगदेवम ॥ ९२ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नं॰ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ कमलोद्भवं ब्रह्माणं संबोध्यतं प्रत्युक्तं हंसेनेत्यर्थः जन्मेति कृतकर्मणां भोगादवशेषे तेषां कर्मणामनुरूपं जन्मभारतेऽन्यत्रवाभवतीत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ देशकालपात्रभेदेन कृतानां कर्मणां फलता

चक्रनेमिक्रमेणैवतत्रकापरिदेवना उक्तंहिस्वकृतंकर्मभुज्यतेखिलभारते ७२ शुभाशु
३६३ भंचयत्किंचित्स्वकर्मफलभुक्पुमान् नाभुक्तंक्षीयतेकर्मकल्पकोटिशतैरपि ७३ अव
श्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभं इत्येवमुक्तंवेदेचहंसेनपरमात्मना ७४ सामवेदोक्त
शाखायांसंबोध्यकमलोद्भवं जन्मभोगावशेषेचसर्वेषांकृतकर्मणां ७५ अनुरूपंहिते
षांचभारतेन्यत्रचैवहि कर्मणाब्रह्मशापंचकर्मणाचशुभाशिषं ७६ कर्मणाचमहाल
क्ष्मीलभेद्दैन्यंचकर्मणा कोटिजन्मार्जितंकर्मजीविनामनुगच्छति ७७ नहिमन्येहि
नाभोगंतच्छायेवपुरंदर कालभेदेदेशभेदेपात्रभेदेचकर्मणां ७८ न्यूनताधिकभावोपिभ
वेदेवहिकर्मणां वस्तुदानेनवस्तूनांसमंपुण्यंदिनेदिने ७९ दिनभेदेकोटिगुणमसंख्यं
वाधिकंतथा समेदेशेचवस्तूनांदानेपुण्यंसमंसुर ८० देशभेदेकोटिगुणमसंख्यंवात ३६३
तोधिकं समेपात्रेसमंपुण्यंवस्तूनांकर्तुरेवच ८१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एवमग्रंथवतीतिसविस्तरंवर्णयति दिनभेदेइति ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देश्भ्रा॰नु॰ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ पुनरनंतरं वरोपलब्धिं ज्ञानप्राप्तिरूपं मुनेः सकाशाज्ज्ञानं च कथयामासेत्यर्थः ६७ सुरेश्वरः कथयामासे
त्यन्वयः ६८ । ६९ विपत्तावपि नीतिज्ञो धैर्यं त्यक्त्वा कातरो न भवतीत्यर्थः नीतिमेवाह संपत्तिर्वेति ७० पूर्वेति यतः सा

वरिष्ठं च गरिष्ठं च धर्मिष्ठं श्रेष्ठसेवितं श्रेष्ठं च बंधुवर्गाणामतिश्रेष्ठं च ज्ञानिनां ६४ ज्येष्ठं च भ्रा
३६२ तृवर्गाणामनिष्ठं सुरवैरिणां दृष्ट्वा गुरुं जपंतं च तत्र तस्थौ सुरेश्वरः ६५ महर्षिं तं गुरुं दृष्ट्वा चोत्थि
तं प्रणनाम सः प्रणम्य चरणांभोजे रुरोदोच्चैर्मुहुर्मुहुः ६६ वृत्तांतं कथयामास ब्रह्महत्यादिकं तथा पुनर्वरोपलब्धिं च ज्ञानप्राप्तिं सुदुर्लभां ६७ वैरिग्रस्तां च स्वपुरीं क्रमेणैव सुरेश्वरः।
शिष्यस्य वचनं श्रुत्वा सुबुद्धिर्वदतां वरः ६८ बृहस्पतिरुवाचेदं कोपसंसक्तलोचनः गुरुरु
वाच श्रुतं सर्वं सुरश्रेष्ठ मा रोदीर्वचनं शृणु ६९ न कातरो हि नीतिज्ञो विपत्तौ च कदाचन सं
पत्तिर्वा विपत्तिर्वा नश्वरा भ्रमरूपिणी ७० पूर्वकर्मायत्ता च स्वयं कर्त्ता तयोरपि सर्वेषां च स्व
भवत्येव शश्वज्जन्मनि जन्मनि ७१ ३६२

संपत्तिर्वा विपत्तिर्वा पूर्वजन्मनि कृत स्वकर्मायत्ता तदधीना भवति सत्तस्य
योः कर्त्तापि स्वयमेव भवति तस्मात्कर्मानुरूपं फलं भविष्यत्येव न कातरतया तन्नाशो भविष्यतीत्यर्थः एतादृशं दुःखं सर्वे
षां भवतीत्याह सर्वेषां चेति ७१ ॥ ७२ ॥ ७२ ॥ ॥ . ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ ५४। ५५। ५६। ५७ यस्मात्प्रवृत्तिमार्गेण मुक्तिर्दत्तस्मात्प्रवृत्तिमार्गंविहायसद्गुरुमाश्रित्यज्ञानाभ्यासेनमुक्तोभवेदितिपद्यार्थः।

अनेकजन्मपर्यंतंकृत्वाचभ्रमणंमुहुः स्वकर्मविहितानांचनानायोनींक्रमेणच ५४ ततश्चे
शानुग्रहाच्चसत्संगंलभतेचसः सहस्रेषुशतेष्वेकोभवाब्धिपारकारणं ५५ साधुसत्संगप्र
३६१ दीपेनमुक्तिमार्गंप्रदर्शयेत् नराकरोतियत्नंचजीवोबंधनखंडने ५६ अनेकजन्मयोगेनत
पसानशनेनच नरालभेन्मुक्तिमार्गंनिर्विघ्नंसुखदंपरं ५७ इदंश्रुत्वागुरोर्वक्त्राद्यत्नन्त्वसि
पुरंदर मुनेस्तद्वचनंश्रुत्वावीतरागोबभूवसः ५८ वैराग्यंवर्द्धयामासतस्यब्रह्मन्दिनेदि
ने मुनेःस्थानाद्गृहंगत्वासददर्शामरावतीं ५९ दैत्यैरसुरसंघैश्चसमाकीर्णांभयाकुलां वि
षमोपद्रवांकुत्रबंधुहीनांचकुत्रचित् ६० पितृमातृकलत्रादिविहीनामतिचंचलां सर्व
212 नश्वरांचतांदृष्ट्वाजगामवाक्पतिंप्रति ६१ शक्रोमंदाकिनीतीरेददर्शगुरुमीश्वरं ध्यायमा
नंपरंब्रह्मगंगातोयेस्थितंपरं ६२ सूर्याभिसंमुखंपूर्वमुखंचविश्वतोमुखं सानुनेत्रंपुल ३६१
किनंपरमानंदसंयुतं ६३ ॥ ॥ ॥

एवंज्ञानं [illegible] भावः ५८ दर्शयामास [illegible]
५९। ६०॥ ६१॥ ६२॥ सानुनेत्रं [illegible] लक्षणमेतत् ६३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टी॰भा॰न॰ ऐश्वर्यं कुतो न प्रार्थ्यते इतिचेत्तत्राह ऐश्वर्यमिति महादोषकरत्वात्तस्य प्रार्थना न क्रियत इत्यर्थः ४६ उद्वेगेण संपत्त्युक्तं दोषं मुनिरंगी कृत्य तदुक्तं दोषमेव विशदयति जन्ममृत्युजरेति बीजांकुरं लक्ष्मीरूपं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१

ऐश्वर्यं विपदां बीजं ज्ञानप्रच्छन्नकारणं मुक्तिमार्गकुठारश्च भक्तेश्च व्यवधायकं ४६ मुनि
३६० रुवाच जन्ममृत्युजराशोकरोगबीजांकुरं परं संपत्तितिमिरांधश्च मुक्तिमार्गं न पश्यति ४७
संपन्मत्तो विमूढश्च सुरामत्तः स एव च बांधवैर्वेष्टितः सोपि बंधुस्नेहेन चैव हे हरे ५८ संपत्तिम
त्तमत्तश्च विषयांधश्च विह्वलः महाकामी राजसिकः सत्त्वमार्गं न पश्यति ४९ द्विविधो वि
षयांधश्च राजसस्तामसः स्मृतः अशास्त्रज्ञस्तामसश्च शास्त्रज्ञो राजसः स्मृतः ५० शास्त्रं च द्वि
विधं मार्गं दर्शयेत्सुरपुंगव प्रवृत्तिबीजमेकं च निवृत्तेः कारणं परं ५१ चरंति जीविनश्चा
दौ प्रवृत्ते दुःखवर्त्मनि स्वच्छंदेच प्रसन्नं च निर्विरोधं च संततं ५२ आयाति मधुनो लोभा
द्यथा क्लेशेन सुखमानितः परिणामे नाशबीजे जन्ममृत्युजराकरे ५३ ३६०

प्रवृत्तिलक्षणधर्मे यत्फलं तदाह चरंतीति निर्विरोधमुन्मत्तवदित्यर्थः ५२ आयातीति यथा मधुनो लोभाद्भ्रमर आयाति कमले तस्मिन्मुकुलिते स्वयं बद्धो भवतीति न जानाति तथायं प्राणी क्लेशेदुःखरूपे संसारे सुखमानितः सुखबुद्धिः सन्नायाति नाशबीजे जन्ममृत्युजरास्थाने संसारे इति भावः ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ ५३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ न॰ ब्राह्मणानांतीर्थप्रतिग्राहिणांब्राह्मणानामन्नमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ना

मित्रद्रुहांकृतघ्नानामन्नं विश्वासघातिनां मिथ्यासाक्ष्यप्रदानांचब्राह्मणानांतथैवच ३६
एतेसर्वेविशुध्यंति विष्णोर्नैवेद्यभक्षणात् श्वपचश्चेद्विष्णुसेवी वंशानांकोटिमुद्धरेत् ३७
३५९ हरेरभक्तोमनुजःसंचरक्षितुमक्षमः अज्ञानाद्यदिवाज्ञानाद्विष्णोर्निर्माल्यमेवच ३८ स
प्तजन्मार्जितात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः ज्ञात्वाभक्त्याचगृह्णाति विष्णोर्नैवेद्यमेवच ३९
कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुच्यतेनिश्चितंहरे यस्मात्संस्थापितंपुष्पंगर्वेणकरिमस्तके ४०
913 तस्मात्पुष्पात्परित्यज्ययातुलक्ष्मीर्हरेःपदं नारायणस्यभक्तोहंनबिभेमिसुराद्द्विषः ४१ का
लात्स्वोर्जेरात्तश्चकानन्यान्गणयामिच किंकरिष्यतितेतातःकश्यपश्चप्रजापतिः ४२
बृहस्पतिर्गुरुश्चैवनिःशंकस्यचमेहरे इदंपुष्पंयस्यमूर्ध्नितस्यैवपूजनंपरं ४३ इतिश्रुत्वा ३५९
महेंद्रश्चधृत्वासचरणंमुनेः उच्चैरुरोदशोकार्तस्तमुवाचभयाकुलः ४४ महेंद्रउवाच दत्तः
समुचितःशापोमत्यंमायापहःप्रभो हृतांनयाचेसंपत्तिं किंचिज्ज्ञानंचदेहिमे ४५

मायापहःप्रभोइत्यत्रम
त्वंमत्तापहेप्रभोइत्यपिपाठः मायापहोमोहनाशकइत्यर्थः किमेवंप्रार्थनयालक्ष्मीप्राप्तिमिच्छसिनेत्याह हृतांनयाचेइति तर्हि
किंप्रार्थ्यतेतत्राह किंचित्ज्ञानमिति संसारोत्तारकं ज्ञानंदेहीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यद्दत्तपुष्पंदत्तंचगर्वेणकरिमस्तके विष्णोर्निवेदितंचैवनैवेद्यंवाफलंजलं २६ प्राप्तिमा
त्रेणभोक्तव्यंत्यागेनब्रह्महाभवेत् भ्रष्टश्रीर्भ्रष्टबुद्धिश्चपुत्रभ्रष्टोभवेत्तुसः २७ यस्त्यजेद्धि
ष्णुनैवेद्यंभाग्येनोपस्थितंशुभं प्राप्तिमात्रेणयोभुंक्तेभक्तोविष्णुनिवेदितं २८ पुंसांशतंसमुद्धृ
३५८ त्यजीवन्मुक्तःस्वयंभवेत् नैवेद्यभोजनंकृत्वानित्यंयःप्रणमेद्धरिं २९ पूजयेत्स्तौतिवाभक्त्या
सविष्णुसदृशोभवेत् तत्स्पर्शवायुनासद्यस्तीर्थौघश्चविशुध्यति ३० तस्माद्रजसामूढसपापू
तावसुंधरा पुंश्चल्यन्नमवीरान्नंशूद्रश्राद्धान्नमेवच ३१ यद्धरेरनिवेद्यंचवृथामांसस्यभक्ष
णं शिवलिंगप्रदत्तान्नंचयद्दत्तंशूद्रयाजिना ३२ चिकित्सकद्विजान्नंचदेवलान्नंतथैवच कन्या
विक्रयिणामन्नंयदन्नंयोनिजीविनां ३३ उच्छिष्टान्नंपर्युषितंसर्वभक्षावशेषितं शूद्रप
तिद्विजानांचवृषवाहद्विजान्नकं ३४ अदीक्षितद्विजानांचयदन्नंशवदाहिनां अगम्यागा
मिनांचैवद्विजानामन्नमेवच ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३५८

॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दुर्वाससंददर्शैंप्रोज्वलंतंब्रह्मतेजसा ग्रीष्ममध्यान्हमार्तंडसहस्रप्रभमीश्वरं २६ प्रतप्तकांच
नाकारंजटाभारमहोज्वलं शुक्लयज्ञोपवीतंचचीरदंडौकमंडलुं २७ महोज्वलंचतिलकंबि
३५७ भ्रतंचेंदुसंनिभं समन्वितंशिष्यलक्षैर्वेदवेदांगपारगैः २८ दृष्ट्वाननामशिरसासंभ्रमत्तःपु॰
रंदरः शिष्यवर्गंतदाभक्त्यातुष्टावचमुदान्वितं २९ मुनिनाचसशिष्येणदत्तास्तस्मैसुभाशि
षः विष्णुदत्तंपारिजातपुष्पंचसुमनोहरं ३० तज्जरारोगमृत्युघ्नंशोकघ्नंमोक्षकारकं शक्रः
९२४ पुष्पंगृहीत्वाचप्रमत्तोराज्यसंपदा ३१ पुष्पंसंन्यासयामासतद्देवकरिमस्तके हस्तीतत्स्प
र्शमात्रेणरूपेणचगुणेनच ३२ तेजसावयसाकस्मात् विष्णुतुल्योबभूवह त्यक्त्वाशक्रं
गजेंद्रश्चजगामघोरकाननं ३३ नशशाकमहेंद्रस्तंरक्षितुंतेजसामुने तत्पुष्पंपक्ववंतंच
दृष्ट्वाशक्रंमुनीश्वरः ३४ तमुवाचमहारुष्टोशशापचरुषान्वितः मुनिरुवाच अरेश्रिया ३५७
प्रमत्तस्त्वंकथमामवमन्यसे ३५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ६ कलयांशेन ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ तयोः शक्रदुर्वाससोः १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६

वैकुंठेशरणापन्नादेवानारायणेपरे अतीवदैन्ययुक्ताश्चशुष्ककंठौष्ठतालुकाः ६ महाल
क्ष्मीश्चकलयापुराणपुरुषाज्ञया बभूवसिंधुकन्यासासर्वसंपत्स्वरूपिणी ७ तयामथिता
३५६ क्षीरोदंदेवादैत्यगणैःसह संप्राप्ताश्चमहालक्ष्मीविष्णुस्तांचददर्शह ८ सुरादिभ्योवरंदत्वा
वनमालांचविभ्रते ददौप्रसन्नवदनातुष्टाक्षीरोदशायिनी ९ देवाश्चाप्यसुरग्रस्तंराज्यंप्रा
पुश्चनारद तांसंपूज्यचसंभूयसर्वेऽत्रचनिरापदः १० नारदउवाच कथंशशापदुर्वासामुनि
श्रेष्ठःकदाचन केनदोषेणवाब्रह्मन्ब्रह्मिष्ठस्तत्त्वविद्गुरुः ११ ममंथुःकेनरूपेणजलधिं
तेसुरादयः केनस्तोत्रेणवादेवीशक्रेसाक्षाद्बभूवसा १२ कोवातयोश्चसंवादोबभूवतद्व
दप्रभो श्रीनारायणउवाच मधुपानप्रमत्तश्चत्रैलोक्याधिपतिःपुरा १३ क्रीडांचकार
रहसिरमयासहकामुकः कृत्वाक्रीडांतयासार्धंकामुकाहृतमानसः १४ तस्थौतत्रमहा ३५६
रण्येकामोन्मथितमानसः कैलासशिखरेयांतंवैकुंठादृषिसत्तमं १५ ॥ ॥ ॥ ॥

१५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥ १५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 केदारनीलादयोराजानः ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेएकोनचत्वारिंशोध्यायः ३९ अथि

३५५ केदारेणैवनीलेनसुबलेननलेनच ध्रुवेणोत्तानपादेनशक्रेणबलिनातथा ३१ कश्यपेनचद
क्षेणकर्दमेनविवस्वता प्रियव्रतेनचंद्रेणकुबेरेणैववायुना ३२ यमेनवह्निनाचैववरुणेनै
वपूजिता एवंसर्वत्रसर्वेषुपूजितावंदितासदा ३३ सर्वैश्वर्याधिदेवीसासर्वसंपत्स्वरूपिणी ४
इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेएकोनचत्वारिंशोध्यायः ३९ नारदउवाच नारा
यणप्रियासाध्वीवरावैकुंठवासिनी वैकुंठाधिष्ठातृदेवीमहालक्ष्मीःसनातनी १ कथंबभूव
सादेवीपृथिव्यांसिंधुकन्यका पुराकेनस्तुतादौसातन्मेव्याख्यातुमर्हसि २ श्रीनारायणउ
वाच पुरादुर्वाससःशापाद्भ्रष्टश्रीश्चपुरंदरः बभूवदेवसंघश्चमर्त्यलोकेचनारद ३ लक्ष्मीः
स्वर्गादिकंत्यक्त्वारुष्टापरमदुःखिता गत्वालीनाचवैकुंठेमहालक्ष्मीश्चनारद ४ तदाशोका
द्ययुःसर्वेदुःखिताब्रह्मणःसभां ब्रह्माणंचपुरस्कृत्यययुर्वैकुंठमेवच ५ ॥ ॥ ॥ ३५५

कैर्नवतिश्लोकैर्नारदायसविस्तरम् लक्ष्मीजन्मनिमित्तंचप्रोच्यतेभक्तिपूर्वकम् इति नारदोलक्ष्म्युत्पत्तिंपृच्छति नारायणेति।
१ केनस्तुतासतीसिंधुकन्यकाजातेत्यर्थः २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ५ ॥ २५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰नं॰ २१॥२२॥२३॥ गतेयुसर्वेषुदलक्षणाःसंतीत्यर्थः २४ किंभूतेत्यस्योत्तरमुक्ता केनादौ पूजितेत्यस्योत्तमाह वैकुंठे पूजितेति २५॥

विभूषणेषुरत्नेषुफलेषुचजलेषुच नृपेषुनृपपत्नीषुदिव्यस्त्रीषुगृहेषुच २१ सर्वसस्येषुव
३५४ स्त्रेषुस्थानेषुसंस्कृतेषुच प्रतिमासुचदेवानांमंगलेषुघटेषुच २२ माणिक्येषुचमुक्तासुमाल्ये
षुचमनोहरणमणीन्द्रेषुचहीरेषुक्षीरेषुचंदनेषुच २३ वृक्षशाखासुरम्यासुनवमेघेषुवस्तुषु॥
वैकुंठेपूजितासादौदेवीनारायणेनच २४ द्वितीयेब्रह्मणाभक्त्यातृतीयेशंकरेणच विष्णुना
पूजितासाचक्षीरोदेभारतेमुने २५ स्वायंभुवेनमनुनामानवेंद्रैश्चसर्वतः ऋषींद्रैश्चमुनींद्रै
श्चसद्भिश्चगृहिभिर्भवे २६ गंधर्वैश्चैवनागाद्यैःपातालेषुचपूजिता शुक्लाष्टम्यांभाद्रप
देकृतापूजाचब्रह्मणा २७ भक्त्याचपक्षपर्यंतंत्रिषुलोकेषुनारद चैत्रेपौषेचभाद्रेचपुण्ये
मंगलवासरे २८ विष्णुनापूजितासाचत्रिषुलोकेषुभक्तितः वर्षांतेपौषसंक्रांत्यांमाघ्याम
लाप्यमंगले २९ मनुस्तांपूजयामाससाभूताभुवनत्रये पूजितासामहेंद्रेणमंगलेनैवमं ३५४
गले ३०॥ ॥

ततः परं केनकेन कस्मिन्कालेपूजितेत्यत्राह २६॥२७॥२८॥२९॥ मंगलेभगणा ३०॥ ३०॥ ३१॥ ३१॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ब्र॰ भा॰ न॰ महालक्ष्मीपदनिरुक्तिमाह लक्ष्यतेइति लक्ष्यतेदृश्यतेयया सा लक्ष्मीरित्यर्थः २२। २३ ॥ २४। योगेनशक्त्या २५। २६ ॥ २७॥
कलांशतइति एतानिरूपाणिअंशरूपाणीत्यर्थः पूर्णांशस्तु वैकुंठे एवास्तीत्यर्थः २८ सुरभ्यादयोपि लक्ष्म्यंशभूताइत्याह॥

३५३ चतुर्भुजायद्द्विभुजोमहालक्ष्मीर्द्वयोपुरा लक्ष्यतेदृश्यतेविश्वंस्निग्धदृष्ट्यायया निशं २२ दे
वीभूताचमहतीमहालक्ष्मीश्चसास्मृता राधाकांतश्चद्विभुजोलक्ष्मीकांतश्चतुर्भुजः २३ शुद्ध
सत्वस्वरूपाचगोपैर्गोपीभिरावृता चतुर्भुजश्चवैकुंठंप्रययौपद्मयासह २४ सर्वांशेनसमौ
तौद्वौकृष्णनारायणौपरौ महालक्ष्मीश्चयोगेननानारूपावभूवसा २५ वैकुंठेचमहालक्ष्मीः
परिपूर्णतमारमा शुद्धसत्वस्वरूपाचसर्वसौभाग्यसंयुता २६ प्रेम्णासाचप्रधानाचसर्वा
सुरमणीषुच स्वर्गेषुस्वर्गलक्ष्मीश्चशक्रसंपत्स्वरूपिणी २७ पातालेनागलक्ष्मीश्चराजलक्ष्मी
श्चराजसु गृहलक्ष्मीर्गृहेष्वेवगृहिणांचकलांशतः २८ संपत्स्वरूपागृहिणांसर्वमंगलमंग
ला गवांप्रसूतासुरभिर्दक्षिणायज्ञकामिनी २९ क्षीरोदसिंधुकन्यासाश्रीरूपापद्मिनी ३५३
षुच शोभास्वरूपाचंद्रेचसूर्यमंडलमंडिता ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥।

गवांप्रसूतेति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 केनमकर्त्री किंभूता किंस्वरूपा केन मंत्रेणस्तोत्रेण चेत्यर्थः ३ पूर्वोक्तं वृत्तं कथयति स्वेच्छामयविति देवीराधा वामांशः कृष्णस्य वामांशइत्यपिपाठः ४५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यथैव राधाया गुणा तथैव लक्ष्म्या अपिगुणा इत्याह स्त्रीयरूपेणेति ८ । ९ ॥

केनादौपूजितासापिकिंभूताकेनवापुरा तद्गुणोत्कीर्तनंमह्यंवदवेदविदांवर २ नाराय
णउवाच स्वेच्छामयोपुराब्रह्मन्कृष्णस्यपरमात्मनः देवीवामांशसंभूताबभूवरासमंडले ३
अतीवसुंदरीश्यामान्यग्रोधपरिमंडिता यथाद्वादशवर्षीयाशश्वत्सुस्थिरयौवना ५ श्वेतचं
पकवर्णाभासुखदश्यामनोहरा शरत्पार्वणकोटींदुप्रभाप्रच्छादनानना ६ शरन्मध्यान्हप
द्मानांशोभामोचनलोचना सादेवीद्विविधाभूतासहसैवेश्वरेच्छया ७ स्त्रीयरूपेणवर्णेनतेज
सावयसात्विषा यशसावाससाकृत्याभूषणेनगुणेनच ८ स्मितेनवीक्षणेनैवप्रेम्णावा
नुनयेनच तद्वामांशान्महालक्ष्मीर्दक्षिणांशाच्चराधिका ९ राधादौवरयामासद्विभुजंचप
रात्परं महालक्ष्मीश्चतत्पश्चाच्चकमेकमनीयकं १० कृष्णस्तद्गौरवेणैवद्विधारूपोबभूवह ३५२
दक्षिणांशश्चद्विभुजोवामांशश्चचतुर्भुजः ११ ॥ ॥

चकमे द्विभुज मित्यर्थः १० तद्गौरवेणराधायागौरवेण ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ सावित्रीपदनिरुक्तिमाह सवितुश्चेति सूर्यमंडलात्मकसवितुरधिदेवीतदंतर्यामिब्रह्मरूपिणीमंत्रः सर्वांतर्गतब्रह्मप्रतिपाद
कोगायत्रीरूपस्तदधिष्ठात्रीचदेवता यतस्ततोभगवत्यागायत्र्याः सावित्रीनामेत्यर्थः सवितुरियंसावित्रीतिव्युत्पत्तेः किंचवेदा
नांसावित्रीजननीतेषामुत्पादनकर्त्रीभवतिततोपिसावित्रीनामेत्याह सावित्रीत्यपीति सूयतेप्राणिप्रसवंकरोतीति तासावि

३५१ सवितुश्चाधिदेवीयामंत्राधिष्ठातृदेवता सावित्रीत्यपिवेदानांसावित्रीतेनकीर्तिता ९५
इत्येवंकथितंवत्ससावित्र्याख्यानमुत्तमं जीवकर्मविपाकंचकिंपुनःश्रोतुमिच्छसि ९६
इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनारदनारायणसंवादेसावित्र्युपाख्यानेऽष्टत्रिं
शोध्यायः ३८ नारदउवाच श्रीमूलप्रकृतेर्देव्यागायत्र्यास्तुनिराकृतेः सावित्रीयमसंवा
देश्रुतंवैनिर्मलंयशः १ तद्गुणोत्कीर्तनंसत्यंमंगलानांचमंगलं अधुनाश्रोतुमिच्छामि
917 लक्ष्म्युपाख्यानमीश्वर २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३५१

त्रीतिव्युत्पत्तेः ९५॥९६ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेनवमस्कंधेऽष्टत्रिंशोध्यायः॥३८॥
अथाधिकेत्रयस्त्रिंशत्यध्यायेसविस्तरं महालक्ष्म्याउपाख्यानंयथावदभिवर्ण्यते सावित्र्युपाख्यानानंतरं महालक्ष्म्याउपाख्या
नंपृच्छति श्रीमूलप्रकृतेरिति मूलप्रकृतेर्गायत्र्याश्चयशः श्रुतमित्यन्वयः १॥२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ८७ एताद्देवतास्तु कदिनेषु यंत्रेषु प्रतिमासु वा या नारी पूजयेदिति सर्वत्र द्वितीयांतपदानामन्वयः ८८ विभोःपदंस्वलकनेःस्वा
नं ८९ इत्थंव्रतानि कुर्वती सर्वकालंमूलप्रकृतिंश्रीभुवनेश्वरींभजेत्साह सर्वकालमिति नातःपरतरमितिदेवीभजनादधिकंक॰

३५० विष्णुमायांभगवतींदुर्गांदुर्गार्तिनाशिनीं प्रकृतिंजगदंबांचपतिपुत्रवतीषुच ८७ पतिव्र
तासुसुव्रतासुयंत्रेषुप्रतिमासुच यानारीपूजयेत्भक्त्याधनसंतानहेतवे ८८ इहलोकेसुखंभु
क्त्वायात्यंतेश्रीविभोःपदं एवंदेव्याविभूतीश्चपूजयेत्साधकोनिशं ८९ सर्वकालंसर्वरूपासं
सेव्यापरमेश्वरी नातःपरतरंकिंचित्कृतकृत्यत्वदायकं ९० इत्युक्त्वातांधर्मराजोजगामस्व
निजमंदिरं गृहीत्वास्वामिनंसाचसावित्रीचनिजालयं ९१ सावित्रीसत्यवांश्चैवप्रययौचप
श्चागमं अन्यांश्चकथयामासस्ववृत्तांतंहिनारद ९२ सावित्रीजनकःपुत्रान्संप्रापक्रमे
णच श्वशुरश्चक्षुषीराज्यंसाचपुत्रान्वरेणच ९३ लक्षवर्षंसुखंभुक्त्वापुण्यक्षेत्रेचभारते
जगामस्वामिनासार्धंदेवीलोकंपतिव्रता ९४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३५०

तकृत्यत्वदायकंनैवास्तिततस्तत्कृत्वावत्सेतिष्टशांनाभव अहंगुरुत्व
इदपेचैतन्यरूपेणतिष्ठामिततोमद्वियोगजन्यखेदेनरोदनंमाकुर्विंतिभावः ९०।९१ अन्यान्स्वबांधवान् ९२ जनकःपितासा
चसावित्री ९३ देवीलोकंमणिद्वीपं ९४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

साधुच्छेदेनसाधुवियोगेन ७९ एतादृशींसुशीलांकन्यांपुनः कदाहंद्रक्ष्यामीतिकन्यावियोगजन्यदुःखेनयमोपिरोदनं कृतवानि
त्याह स्वयंचैवरुरोदहेति तदुक्तंपुत्रात्प्रियतरः शिष्योयद्वियोग्यगुणोभवेदिति ८० तल्लोकंदेवीलोकंमणिद्वीपसंज्ञकं इतःपरं
त्वं गृहंगत्वान्यत्सर्वंहित्वादेवीव्रतानिकुर्वित्याह गत्वेतिदेवीव्रतान्याहसाविञ्याश्चेति ८१। ८२। ८३ विभोःपदंमूलमकृतेःस्था

३५५ हरोदचरणौधृत्वासाधुच्छेदेनदुःखिता सावित्रीरोदनंश्रुत्वायमश्चैवकृपानिधिः ७९ तामि
त्युवाचसंतुष्टःस्वयंचैवरुरोदह धर्मउवाच लक्षवर्षंसुखंभुक्त्वापुण्यक्षेत्रेचभारते ८० अं
तेयास्यसितल्लोकंयत्रदेवीविराजते गत्वाचस्वगृहंभद्रेसाविञ्याश्चव्रतंकुरु ८१ द्विसप्त
वर्षपर्यंतंनारीणांमोक्षकारणं ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यांसाविञ्याश्चव्रतंशुभं ८२ शुक्लाष्टम्यां
भाद्रपदेमहालक्ष्म्याययाव्रतं अष्टवर्षंव्रतंचैवप्रत्यादेयंशुचिस्मिते ८३ करोतिभक्त्या
यानारीसायातिचविभोःपदं प्रतिमंगलवारेचदेवींमंगलदायिनीं ८४ प्रतिमासंशुक्ल
षष्ठ्यांषष्ठींमंगलदायिनीं तथाचाषाढसंक्रांत्यांमनसांसर्वसिद्धिदां ८५ राधांरासेचकार्ति
क्यांकृष्णप्राणाधिकप्रियां उपोष्यशुक्लाष्टम्यांचप्रतिमासंवरप्रदां ८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ३५६

नं मंगलदायिनींमंगलचंडिकां ८४ ष ष्ठींदेवसेनाभिधां ८५ कार्तिक्यांकार्तिकपौर्णमास्यांराधां शुक्लाष्टम्यामितिदुर्गाव्रतंन
दुर्गानवमीशानसंहितायांएकादशीकोटिसहस्रतुल्याजन्माष्टमीपर्वनरोज पुत्र्याः ततोपिशुक्लागुणिताशनेनपराशरव्यासवसिष्ठ
मुख्यैरिति ८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 विभोर्मूलप्रकृतेः सेवनं विनेत्यर्थः ७२ शिवत्वादीन्यपि निर्वाणमोक्षांतानि स्थानानि भक्तास्तुच्छतया विदुरित्याह शिवत्वमिति
विदुस्तुच्छतयेति शेषः ७३ कुतो भक्तानां मुक्त्यपेक्षया भक्तौ निर्भरवृत्तिश्चेत्तत्र हेतुमाह मुक्तिश्चेति अवयतरति शेषः ७४ नि

सामीप्यदा च निर्वाणप्रदा मुक्तिश्चतुर्विधा भक्तास्तां न हि वांछंति विना तत्सेवनं विभोः॥
३५८ ७२ शिवत्वममरत्वं च ब्रह्मत्वं चावहेलया जन्ममृत्युजराव्याधिभयशोकादिकं दनं॥
७३ दिव्यरूपधारणं च निर्वाणं मोक्षणं विदुः मुक्तिश्च सेवारहिता भक्तिः सेवाविवर्द्धिनी
७४ भक्तिमुक्त्योरयं भेदो निषेकखंडनं शृणु विदुर्बुधा निषेकं च भोगं च कृतकर्मणां ७५
तत्खंडनं च शुभदं श्रीविभोः सेवनं परं तत्वज्ञानमिदं साध्वि स्थिरं च लोकवेदयोः ७६ नि
र्विघ्नं शुभदं चोक्तं गच्छ वत्से यथासुखं इत्युक्त्वा सूर्यपुत्रश्च जीवयित्वा च तत्पतिं ७७ तस्यै
शुभाशिषं दत्वा गमनं कर्तुमुद्यतः दृष्ट्वा यमं च गच्छंतं सा सावित्री प्रणम्य च ७८ ॥ ॥

षेकखंडनस्य स्वरूपं सावित्र्या पृष्टं वक्तुं प्रथमतो निषेकस्वरूपं वक्ति विदुर्बुधा इति ७५ श्री विभोर्मूलप्रकृतेः सेवनं सर्वकृत ३५८
कर्मणां निषेकपदवाच्यानां खंडनं नाशनमित्यर्थः तस्मात्तदेव सर्वैराश्रयणीयमिति भावः उपसंहरति तत्वज्ञानमिति ७६
७७॥ ७८॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३४७

दे॰भा॰न॰ ६४॥ ६५॥ ६६॥ एतादृश महावैभववान् कृष्णस्तया मूलप्रकृत्या सृष्टिसमये प्रथममुत्पादितः सप्रलयसमये तस्यामेव विलीनो भवतीत्याह स कृष्ण इति ६७ तत्र श्रुतिं प्रमाणयति सदेवेदमिति ६८ ६९ एतादृश्या मूलप्रकृत्या गुणकीर्तनं कर्तुं कः

चक्षुरुन्मीलने सृष्टिर्यस्यैव पुनरेव सः यावत्कालो निमेषेण तावदुन्मीलनेन च ६४ ब्रह्मण
श्च शतावेच सृष्टेः स ब्रलयः पुनः ब्रह्मसृष्टिलयानां च संख्या नास्त्येव सुव्रते ६५ यथाभूर
जसां चैव संख्यानं नैव विद्यते चक्षुर्निमेषे प्रलयो यस्य सर्वान्तरात्मनः ६६ उन्मीलने पुनः
सृष्टिर्भवेद्देवेश्वरेच्छया स कृष्णः प्रलये तस्यां प्रकृतौ लीन एव हि ६७ एकैव च परा शक्तिः
निर्गुणः परमः पुमान् सदेवेदमग्र आसीदिति वेदविदो विदुः ६८ मूलप्रकृतिरव्यक्ताप्यव्या
कृतपदाभिदा चिदभिन्नत्वमापन्ना प्रलये सैव तिष्ठति ६९ तद्गुणोत्कीर्तनं वक्तुं ब्रह्माण्डे
षु च कः क्षमः मुक्तयश्च चतुर्वेदे निरुक्ताश्च चतुर्विधाः ७० तत्प्रधाना हरेर्भक्तिर्मुक्तेरपि ग
रीयसी सालोक्यदा भवेदेका तथा सारूप्यदा परा ७१ ॥ ३४७

समर्थो न कोपीत्याह तद्गुणोत्कीर्तनमिति अधुना सा विद्या एषा न्मुक्तिभेदानाह मुक्तयश्चेति ७० मुक्त्यपेक्षया भक्तिर्गरीयसीति भक्तौ अ[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ विराडंशाश्चमहतीतिक्षुद्रविराड्रूपाणिमहति महाविराड्रूपेलीनाआसीन्॥

विष्णुःक्षीरोदशायीचवैकुंठेयश्चतुर्भुजः विलीनोवामपार्श्वेचकृष्णस्यपरमात्मनः ५४।
यस्यज्ञानेशिवोलीनोज्ञानाधीशःसनातनः दुर्गायांविष्णुमायायांविलीनाःसर्वशक्तयः ५५
३४६ साचकृष्णस्यबुद्धौचबुद्ध्यधिष्ठातृदेवता नारायणांशःस्कंदश्चलीनोवक्षसितस्यच ५६ श्री
कृष्णांशश्चतद्बाहौदेवाधीशोगणेश्वरः पद्मांशश्चैवपद्मायांसाराधायांचसुव्रते ५७ गोप्य
श्चापिचतस्यांचसर्वाश्चदेवयोषितः कृष्णप्राणाधिदेवीसातस्यप्राणेषुसंस्थिता ५८ सावि
त्रीचसरस्वत्यांवेदाःशास्त्राणियानिच स्थितावाणीचजिह्वायांतस्यैवपरमात्मनः ५९ गो
लोकस्यचगोपाश्चविलीनास्तस्यलोमसु तत्प्राणेषुचसर्वेषांप्राणवातोहुताशनः ६० ज
ठराग्नौविलीनश्चजलंतद्रसनाग्रतः वैष्णवाश्चरणांभोजेपरमानंदसंयुताः ६१ सा
रात्सारतराभक्तिरसपीयूषपायिनः विराडंशाश्चमहतिलीनाःकृष्णेमहाविराट् ६२ यस्यै ३४६
वलोमकूपेषुविश्वानिनिखिलानिच यस्यचक्षुषउन्मेषेप्राकृतःप्रलयोभवेत् ६३ ॥ ॥

टी॰ अत्रनवमस्कंधेप्रथमाध्याये यस्याद्यस्याद्यस्योत्पत्तिरुक्तातस्मिंस्तदंशस्यलयउक्त इतिबोध्यं ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४९ ॥ इंद्रायुश्चेतितद्वर्कम पंचसारेयुगानामेकसप्ततामन्वंतरमिहोच्यते ब्रह्मणो दिवसेप्रोक्ता

यदाज्ञयावर्वर्तीहोमृत्युश्चरतिजंतुषु यदाज्ञयादहेद्वन्हिर्जलमेवंसुशीतलं ४४ दिशोरक्षंति
दिक्पाला महाभीतायदाज्ञया भ्रमंतिराशिचक्राणिग्रहाश्चयद्भयेनच ४५ भयात्फलंतिवृ
३४५ क्षाश्चपुष्प्यंत्यपिचयद्भयात् यदाज्ञांतुपुरस्कृत्यकालः कालेहरेद्भयात् ४६ तयास्थलजल
स्थाश्च नजीवंतियदाज्ञया अकालेनाहरेद्धिंदुरणेषुविषमेषुच ४७ धत्तेवायुस्तोयराशिं तो
यंकूर्मंतदाज्ञया कूर्मोनंतंसचक्षोणींसमुद्रान्साचपर्वतान् ४८ सर्वाचैवक्षमारूपा ना
नारत्नंबिभर्तिया यतः सर्वाणिभूतानिस्थीयंतेहंतितत्रहि ४९ इंद्रायुश्चैवदिव्यानांयुगा
नामेकसप्ततिः अष्टाविंशेशक्रपाते ब्रह्मणश्चदिवानिशं ५० एवंत्रिंशद्दिनैर्मासोद्वाभ्यामा
भ्यामृतुःस्मृतः ऋतुभिःषड्भिरेवाब्दं ब्रह्मणोवैवयःस्मृत ५१ ब्रह्मणश्चनिपातेच चक्षुरुन्मी
920 लनेहरेः चक्षुरुन्मीलनेतस्यलयंयांत्याकृतिकंविदुः ५२ प्रलयेप्राकृतेसर्वे देवाद्याश्चचराचराः ३४५
लीना धाता विधाताच श्रीकृष्णनाभिपंकजे ५३

मनवस्तुचतुर्दश तावतीतस्यराज्ञिश्च कथिता कालवेदिभिः ॥
तथाविधंतरद्यानां शतंत्वमपिजीवसीत्यंतं ५० वयःस्मृतमिति एवंशतवर्षपरिमितमितिशेषः ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

परब्रह्मस्वरूपंचज्वलंतंब्रह्मतेजसा सुखदृश्यंचशांतंचराधाकांतमनंतकं ३४ गोपीभि
र्वीक्ष्यमाणंचसस्मिताभिश्चसंततं रासमंडलमध्यस्थंरत्नसिंहासनस्थितं ३५ वंशीक्वणं
३४४ तंद्विभुजंवनमालाविभूषितं कौस्तुभेंद्रमणींद्रेणशश्वद्वक्षःस्थलोज्ज्वलं ३६ कुंकुमाग
रुकस्तूरीचंदनार्चितविग्रहं चारुचंपकमालाकंमालतीमाल्यमंडितं ३७ चारुचंद्रकशोभा
ढ्यंचूडावक्रिमराजितं एवंभूतंचध्यायंतेभक्ताभक्तिपरिप्लुताः ३८ यद्भयाज्जगतांधाताविध
त्तेसृष्टिमेवच कर्मानुसाराल्लिखितंकरोतिसर्वकर्मणां ३९ तपसांफलदाताचकर्मणांचयद्
ज्ञया विष्णुःपाताचसर्वेषांयद्भयात्पातिसंततं ४० कालाग्निरुद्रःसंहर्तासर्वेविश्वेषुयद्भयात् शि
वोमृत्युंजयश्चैवज्ञानिनांचगुरोर्गुरुः ४१ यज्ज्ञानाज्ज्ञानवानस्तियोगीशोज्ञानविभुः पर ३४४
मानंदयुक्तश्चभक्तिवैराग्यसंयुतः ४२ यद्भयाद्वातिपवनःप्रवरःशीघ्रगामिनां तपनश्चप्रत
पतियद्भयात्संततंसति ४३ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ल॰ सएवपरमात्मामायाविशिष्टःप्रकृतिर्मूलप्रकृतिर्भगवतीत्यर्थः यथागजशरीरेप्रविष्टचैतन्यस्यगजेतिसंज्ञातथामायाशरीरे
प्रविष्टचैतन्यस्यमायाप्रकृतिरितिसंज्ञेतिभावः तस्याविकाराः प्राकृतपदवाच्याःसर्वेभवंतीत्यर्थः २७ तदेवोपपादयति स्वयं
पुमांश्चेति स्वयमेवात्माप्रकृतियोगात्प्रकृतिशब्दवाच्य इत्यर्थः २८।२९ सासर्वकारणभूतामूलप्रकृतिःसृष्टिसमयेभूतोत्पत्ति
क्रमेणत्रस्तांडंस्वभक्तानुग्रहार्थंनानारूपाणिबभारतत्रकस्मिंश्चित्कल्पेगोपालरूपमेवप्रथमतोबभारेत्याह गोपालसुं

३४३ निर्लिप्तःसर्वसाक्षीचसर्वाधारःपरात्परः मायाविशिष्टःप्रकृतिस्तद्विकाराश्चप्राकृताः २७ स्वयं
पुमांश्चप्रकृतिस्तावभिन्नौपरस्परं यथावन्हेस्तस्यशक्तिर्नभिन्नास्त्येवकुत्रचित् २८ सेयंशक्ति
र्महामायासच्चिदानंदरूपिणी रूपंबिभर्त्यरूपाचभक्तानुग्रहहेतवे २९ गोपालसुंदरीरूपंप्र
थमंसाससर्जह अतीवकमनीयंचसुंदरंसुमनोहरं ३० नवीननीरदश्यामंकिशोरंगोपवेषकं
कंदर्पकोटिलावण्यं लीलाधाममनोहरं ३१ शरन्मध्याह्नपद्मानांशोभामोचनलोचनं श
रत्पार्वणकोटीन्दुशोभाप्रच्छादनाननं ३२ अमूल्यरत्ननिर्माणनानाभूषणभूषितं सस्मितं
शोभितंशश्वदमूल्यपीतवाससा ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ३४३

दरीतितदुक्तंतंत्रराजे कदाचिदाद्यालिलतापुंरूपाकृष्णविग्रहेति कूर्मपुराणे
पि प्रकृत्याःप्रथमोभागउमादेवीयशस्विनीव्यक्तःसर्वमयो विष्णुःस्त्रीसंज्ञोलोकभावन इतिगोपालसुंदरीसखीवेषधारि
श्रीकृष्णःकृष्णध्यानमाह अतीवेति ३०।३१॥३२॥३३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टे॰भा॰न॰ त्वं विषयं यमलोकाधिपत्यं दैवैर्दीयमानं न गृह्णामि न गृहीतवान् कुतो यतोऽहं वैराग्ययुक्तस्ततो लोकानां पीडाकरमधिका
रं कथं गृहीष्यामि किंतु तपसे गंतुमिच्छामिरङ्गीकृतवान् २२ तदाहमिति यदैवमङ्गीकृतवान् तदाहं मत्पिता सर्वां तस्यानग
वत्या गुणकीर्तनं स्वरूपानुभवो येन भवति तथा तत्कृतवांस्तदाहं भगवतीस्वरूपज्ञानेन निर्भयो भूत्वाधिकारं यमलोक

३४२ पूर्वं त्वं विषयं चाहं न गृह्णामि प्रयत्नतः वैराग्ययुक्तस्तपसे गंतुमिच्छामि सुव्रते २२ तदा मां क
थयामास पिता तद्गुणकीर्तनं यथागमं तद्ददामि निबोधाती चतुर्गमं २३ तद्गुणं सा न जानाति
तदन्यस्य च का कथा यथाकाशो न जानाति स्वांतमेव वरानने २४ सर्वात्मा सर्वभगवान् सर्वकार
णकारणः सर्वेश्वरश्च सर्वाद्यः सर्वविस्परिपालकः २५ नित्यरूपी नित्यदेही नित्यानंदो निराकृ
तिः निरंकुशो निराशंको निर्गुणश्च निरामयः २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्कृतवानित्यर्थः तदेवमत्पित्रोपदिष्टं त्वां प्रतिकथयामि प ३४२
थागममिति २३ तद्गुणमिति सैव स्वयं भगवती स्वस्य गुणं न जानाति तदन्यस्य तु का कथा तत्र यथा मतिवस्यामी
तिभावः तत्र दृष्टांतमाह यथाकाश इति २४ साम्यविशिष्टब्रह्मरूपिण्या भगवत्याः स्वरूपं मयमतः सकलकारणका
रणं वर्णयति सर्वात्मेति २५ नित्यो देहः स्वरूपं यस्य २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

© ... Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ नं॰ २४॥२५॥२६ लोकं धुक श्चिन्मनुष्यः किंचिद्विज्ञानाति नरश्रेष्ठ यातिरिक्तमधिकं तु ब्रह्मा विजानातीत्याह कश्चिदिति २७ न
दपेक्षयाधिकं गणेशो जानातीत्याह ततोतिरिक्तमिति २८ तत्रैव गोलोके एव तद्गुणोत्कीर्तनं भगवतीगुणोत्कीर्तनं
श्रीकृष्णेन शिवं प्रति कथितमित्यर्थः धर्मं चेति तच्छ्रुत्वा तस्याः देव्याः मापकं धर्मं तत्रादिशु शिवः शिवलोकमागत्य कथ

सनकः कपिलः सूर्यो येन्ये च ब्रह्मणः सुताः विचक्षणा न यद्वक्तुं किं चान्ये जडबुद्धयः २४ न
३४१ यद्वक्तुं क्षमाः सिद्धा मुनीन्द्रा योगिनस्तथा के चान्ये च वयं के वा श्रीदेव्या गुणवर्णनं २५ ध्यायं
ते यत्पदांभोजं ब्रह्मविष्णुशिवादयः अतिसाध्यं स्वभक्तानां तदन्येषां सुदुर्लभं २६ कश्चित्किं-
चिद्विजानाति तद्गुणोत्कीर्तनं शुभं अतिरिक्तं विजानाति ब्रह्मा ब्रह्मविशारदः २७ ततोतिरिक्तं
जानाति गणेशो ज्ञानिनां गुरुः सर्वातिरिक्तं जानाति सर्वज्ञः शंभुरेव सः २८ तस्मै दत्तं पुराज्ञानं
कृष्णेन परमात्मना अतीव निर्जनेरण्ये गोलोके रासमंडले २९ तत्रैव कथितं किंचित्तद्गुणोत्की-
र्तनं शुभं धर्मं च कथयामास शिवलोके शिवः स्वयं ३० धर्मस्तु कथयामास भास्वते पृच्छते तपा
या माराध्य सत्पितापि संप्राप तपसा सति ३१ ॥ ॥ ३४१

यां
यामासेत्यर्थः ३० तमेव धर्मं पृच्छते भास्वते सूर्याय धर्ममूर्तिर्भगवा
न्कथयामासेत्याह धर्मस्त्विति यां भगवतीमाराध्य मत्पिता सूर्यस्तपसा प्राप भगवतीस्वरूपमिति शेषः ॥ ३१ ॥ ३१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 इत्यंसावित्रीवाक्यंश्रुत्वा हर्षसंगद्गदोधर्मराज आह धर्मराजउवाच पूर्वंवइति हे वत्सेपत्वयाज्ञानंमार्थ्यते सवांछितस्ते
मनसि विद्यमानोवरोमया पूर्वमेवदत्तोनातः परमधिकंज्ञानमस्ति तत्रैवविश्वासंकुर्वितिभावः यस्याभगवत्याः प्रसादेन
तत्त्वज्ञानंजायतेतद्भक्तिरधुनाप्रार्थ्यतेचेत्सापिमद्वरप्रसादात्भवत्विसाह अधुनाशक्तिभक्तिस्तेइति अथपरि मूलम्

 धर्मराजउवाच पूर्ववरोमयादत्तोयस्तेमनसिवांछितः अधुनाशक्तिभक्तिस्तेवत्सेभवतुमद्वरा
त् ७ श्रोतुमिच्छसिकल्याणिश्रीदेवीगुणकीर्तनं वक्तॄणांपृच्छकानांचश्रोतॄणांकुलतारणं
८ शेषोवक्त्रसहस्रेणनहियद्वक्तुमीश्वरः मृत्युंजयोनक्षमश्चवक्तुंपंचमुखेनच ९ धाताच
तुर्णांवेदानांविधाताजगतामपि ब्रह्माचतुर्मुखोनैवनालंविष्णुश्चसर्ववित् १० कार्तिकेयः
षण्मुखेननापिवक्तुमलंध्रुवं नगणेशःसमर्थश्चयोगीन्द्राणांगुरोर्गुरुः ११ सारभूताश्चशा॰
स्त्राणांवेदाश्चत्वारएवच कलामात्रंयद्गुणानांनवदंतिबुधाश्चये १२ सरस्वतीजडीभूता
नालंतद्गुणवर्णने सनत्कुमारोधर्मश्चसनंदनश्चसनातनः १३

वेर्जगन्मातुर्गुणश्रवणेतववांछास्तिचेत्तर्हि
ह श्रोतुमिच्छसीति ८ तस्यागुणवर्णनंतुमहतामपिदुःशकमित्याह शेषोवक्त्रसहस्रेणेति ८।९।१०।११।१२ यद्गुणानांयस्याभगवत्या

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.नं. ननु त्वमेव बुध्वा जानीहीति चेत्तत्राह तत्वज्ञानेति विधिना दैवेन स्त्रीजातिर्वेदशास्त्रानधिकारिण्यत्ति मूढा निर्मिता तथा
च तादृशी सा कथमति सूक्ष्मं वस्तु स्वबुध्या ज्ञातुं समर्थेति भावः। ननु तादृश्यां मूढायां मया पि किं वक्तव्यमिति चेत्तत्राह किं
चिज्ज्ञानमिति केवलं सारभूतं वस्तु गुर्वनुग्रह वशान्मूढेनापि ज्ञातुं शक्यते तं कीदृक्मेव तु बुद्धिसाध्यं तन्नास्ति चेत्काऽ
स्त्विति भावः तथा श्रुतिः यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मन इति वेदविदां
वरेत्यनेन नचिकेत से वालकाय त्वयैव कृपया ब्रह्मविद्योपदिष्टा तया च सज्ज्ञाने प्रवरो जात इति करुणोत्पुकाकथा सूचिता

३३८

तत्वज्ञानविहीना च स्त्रीजातिर्विधिनिर्मिता किंचित्ज्ञानं सारभूतं वद वेदविदां वर ४
सर्वदानं च यज्ञश्च तीर्थस्नानं व्रतं तपः अज्ञानिज्ञाननाशस्य कलां नार्हति षोडशीं ५
पितुः शतगुणा माता गौरवे चेति निश्चितं मातुः शतगुणः पूज्यो ज्ञानदाता गुरुः प्रभो ६॥

९९३

४ ना...श्याः पामराया अनाथाया उद्धारे महती धर्मवृद्धिस्तवस्यादित्याह सर्वदानं चेति अनेन चोपदेष्टव्य वस्तु
नः सर्वसारभूतत्वं स्वस्य च तस्मिन्नातुरता सूचिता ५ ननु तव परमेश्वरे यद्यपि प्रेमास्ति तथापि गुरौ नास्तीति चेत्तत्रा ३३८
ह पितुः शतगुणेति मनसा त्वयि प्रेमा निरतिशय एव ममास्ति वाह्यं सेवादिकं तु तव परमेश्वरस्य मया किं कर्तुं शक्य
त इति भावः ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.न. इति श्रीदेवीभागवत तिलके नवम स्कंधे सप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥ नवति श्लोक वर्यैश्च पट्पद्यैः संयुतेस्तथा देव्याः कृत्वा महोत्कर्षं भक्तिरूपंच वर्ण्यते ॥ पूर्वाध्यायेनानायातनाप्रदानि कुंडानि श्रुत्वा तिभीता सावित्री देवी भक्त्या सर्व मिदं भयादिकं नश्यती ति धर्मराजवचनात् पूर्वं श्रुत्वा यया भक्त्या सर्व मिदं नश्यति सा भक्तिरेव प्रथमं गुरुप्रसादं विना दुर्लभेत्यभिप्रायेण धर्मराजं गुरुं प्रति देवी भक्ति मेव याचते देवीभक्तिं देही तिगुरुप्रसादं मंतरा सा दुर्लभा स्तीति त्वमेवप्रसादं कृत्वा देहीत्यभिप्रायः भक्तिमेव वर्णयति पुंसामिति द्वार बीजं भक्ति

लक्षणंचापितेषांच किंभूयःश्रोतुमिच्छसि ४ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेनवम
स्कंधेनारदनारायणसंवादेसावित्र्युपाख्यानेसप्तत्रिंशोध्यायः ३७ सावित्र्युवाच देवी
भक्तिंदेहिमह्यंसाराणांचैवसारकं पुंसांमुक्तिद्वारबीजंनरकार्णवतारकं १ कारणंमुक्ति
साराणांसर्वाशुभविनाशनं दारकंकर्मवृक्षाणांकृतपापौघहारणं २ मुक्तिःकतिविधा
प्रस्तिकिंवातासांचलक्षणं देवीभक्तिंभक्तिभेदंनिषेकस्यापिखंडनं ३ ॥ ॥ ॥ ३३८

रूपं वस्थिति शेषः नपुंसक प्रयोगात् १ ॥ २ ॥ किंच मुक्तयः कतिविधाः संति तासां लक्षणं च किं तया भक्ते। स्वरूपं किं तद्भेदाश्च कति संति तया निषेकः कृतं कर्मणां भोगो वक्ष्यमाण लक्षणस्तस्य खंडनं नाशनं च केन भवति तदेतत्सर्वं वदेत्यभिप्रायेण पृच्छति मुक्तिश्चेति ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

के॰भा॰न॰ ॥ १०९ ॥ कषंकुंडमाह ॥ नानाचर्मेति ॥ ११० ॥ शूर्पकुंडमाह ॥ शूर्पाकारमुखमिति ॥ ११ ॥ १२ ॥ ज्वालामुखंकुंडमाह मतत्रवालुकेति १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धूम्रांधंकुंडमाह । ततेष्टकाभ्यंतरितमिति १६ ॥ नागवेष्टनंकुंडमाह । धातमा

शतपौरुषमानंचगंभीरंध्वांतसंयुतं शोषणंकुंडमेतद्धिपापिनांपरदुःखदं १०९ नानाचर्म
३३७ कषायोदपरिपूर्णंधनुःशतंदुर्गंधिसुकंतद्वत्कीटैःमाणिभिःसंकुलंकषं १० शूर्पाकारमुखंकुंडं
धनुर्द्वादशमानकं तत्रलोहवालुकाभिःपूर्णंपातकिसंयुतं ११ दुर्गंधियुक्तंतद्वत्कीटैःपापिभिः
संकुलंसति शूर्पाकारमुखंकुंडंधनुर्द्वादशमात्रकं १२ मतप्तवालुकापूर्णंमहापातकिभि
र्युतं अंतरग्निशिखानांचज्वालाव्याप्तमुखंसदा १३ धनुर्विंशतिमात्रंचप्रमाणंयस्यसं
हरि ज्वालाभिर्दग्धगात्रैश्चपापिभिर्व्याप्तमेवच १४ तन्महाक्लेशदंशश्वत् कुंडंज्वालामुखं
स्मृतं पातमात्राघत्रपापीमूर्छितोवैनरोभवेत् १५ ततेष्टकाभ्यंतरितं वाप्यर्धजितस्तकुंड ३३७
कं धूम्रांधकारसंयुक्तंधूम्रांधैःपापभिर्युतं १६ धनुःशतंव्यासरंभ्रे धूम्रांधंपरिकीर्तितं मा
तमात्राघत्रपापीनागैश्चवेष्टितोभवेत् १७ धनुःशतंनागपूर्णंतन्नागैर्वेष्टितंभवेत् षड
शीतिचकुंडानिमयोक्तानिनिशामय ११८ ॥

" " " " " " " " " " " " धातमात्रेति १७ ॥ ११८ ॥ ११८ ॥ ११८ ॥ ११८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 वेधनं कुंडमाह ॥ नानाप्रकारेति ॥ २ ॥ ताडनं कुंडमाह दंडेनेति ॥ ३ ॥ जालरंध्र कुंडमाह निरुद्धा इति ४ ॥ देहचूर्णं कुंडमाह पतता पापिना मिति लोहवंदी लोहवेडी तिभाषया ॥ ५ ॥ धनुर्विंशत्यमाणकं वितस्त्या ॥ ६ ॥ दलनं कुंडमाह ॥

अस्त्यंधकाराख्यं च कूपाकारं च वर्तुलं तद्दृश्यैः पापिभिर्युक्तं प्रणश्यद्भिः परस्परं १०० तप्ततोय
४२ प्रदग्धैश्च ज्वलद्भिः कीटभक्षितैः ध्वांतेन चक्षुषा चांधेरंधकूपं प्रकीर्तितं ९९ नानाप्रकारशा
स्त्रौघैर्यत्र विद्धाश्च पापिनः धनुर्विंशत्प्रमाणं च वेधनं तत्प्रकीर्तितं २ दंडेन ताडिता यत्र यम
दूतैश्च पापिनः धनुःषोडशमानं च तत्कुंडं दंडताडनं ३ निरुद्धाश्च महाजालैर्यथा मीनाश्च
पापिनः धनुस्त्रिंशत्प्रमाणं च जालरंध्रं प्रकीर्तितं ४ पततां पापिनां कुंडे देहचूर्णो भवे
दिह लोहवंदीनिवद्धानां कोटिपौरुषमानकं ५ गंभीरं ध्वांतसंयुक्तं धनुर्विंशत्प्रमाणकं
मूर्छितानां जडानां च देहचूर्णं प्रकीर्तितं ६ दलिता पापिनो यत्र यमदूतैश्च ताडिताः धनुर्द
शमानं च तत्कुंडं दलनं स्मृतं ७ पतनेनैव पापी च शुष्ककंठौष्ठतालुकः वालुकासु तदा च ४३
सुधनुस्त्रिंशत्प्रमाणकं ८ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ धनुःशते तस्मभाणे गर्त इत्यर्थः ॥ ९२ ॥ कृमिकंतुकं कुंड माह ॥ अरुंतुदेति अरुंतुदं कृमिकंतुकं ॥ ९३ ॥ पांसुभोज्यं कुंड
माह ॥ तप्तपांसुभिरिति ॥ ९४ ॥ पाशवेष्टनं कुंड माह ॥ पात मात्रेणेति ॥ पतन मात्रेणेत्यर्थः ॥ ९५ ॥ शूलप्रोतमाह

पद्योदस्पर्शमात्रेणसर्वव्याधिश्चपापिनां भवेद्कस्मात्पततांयस्मिन्कुंडेधनुःशते ९२
३३५ अरुंतुदैर्भक्षितैस्तुमाणिभिर्यच्चसंकुलं हाहेतिशब्दंकुर्वद्भिस्तदेवारुंतुदंविदुः ९३ तप्तैः
पांसुभिराकीर्णंज्वलद्भिस्तुषदग्धकैः तद्भक्षैःपापिभिर्युक्तंपांसुभोजंधनुःशतं ९४ पात
मात्रेणपापीचपाशेनवेष्टितोभवेत् क्रोशमात्रेणकुंडंचतत्पाशवेष्टनंविदुः ९५ पातमात्रे
णपापीचशूलेनवेष्टितोभवेत् धनुर्विंशत्प्रमाणंचशूलप्रोतंप्रकीर्तितं ९६ पततांपापिनां
यत्रभवेदेवप्रकंपनं अतीवहिमतोयाक्तंक्रोशार्द्धंचप्रकंपनं ९७ दहत्येवहिमेद्भूताय
त्रोल्काःपापिनांमुखे धनुर्विंशत्प्रमाणंतदुल्काभिश्चसंकुलं ९८ लक्षपौरुषमानंचगं ३३५
भीरंचधनुःशतं नानाप्रकारकृमिभिःसंयुतंचभयानकं ९९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ९९ ॥

पात मात्रेणेति ॥ ९६ ॥ प्रकंपनंकुंड माह ॥ पततामिति ॥ ९७ ॥ उल्कामुखंकुंडमाह दहत्येवहीति उल्काज्वलत्काष्ठानि ॥ ९८ ॥
अंधकूपमाह ॥ लक्षपौरुषमानंचेति ॥ गंभीरमधइत्यर्थः ॥ धनुःशतं विस्तीर्णं ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥ ९९ ॥

925

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 मूर्छितैःपापिनां प्रधानैः कृमिभिश्चयुतमित्यर्थः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ कालसूत्रकुंडमाह कालनिर्मितेति ॥ कालेन निर्मितमतिकर्कशसूत्रमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ मत्स्योदकुंडमाह अवटइति सरावमत्स्योद इत्यर्थः ॥ तल्लक्षणमाह ॥

पापिनांचप्रधानैश्चमूर्छितैः कृमिभिर्युतं परस्परंचनश्यद्भिः शब्दकृद्भिश्चसंततं ८३ ताडितैर्द
३३४ मद्दूतैश्चमुसलैर्मुद्गरैस्तथाचूर्णमानैःपतद्भिश्चमूर्छितैश्चक्षणंक्षणं ८४ पातितैर्यम
दूतैश्चहृदंस्यसमात्क्षणंपुनः यावंतःपापिनःसंतिसर्वकुंडेषुसुंदरि ८५ ततश्चतुर्गुणाः
संतिकुंभीपाकेचदुःखदे सुचिरंवध्यमानास्तेभोगदेहाननश्वराः ८६ सर्वकुंडप्रधानंच
कुंभीपाकंप्रकीर्तितं कालनिर्मितसूत्रेणनिबद्धायत्रपापिनः ८७ उत्थापिताश्चदूतैश्चक्ष
णमेवनिमज्जिताः निश्वासबद्धाःसुचिरंतथामोहंगताःपुनः ८८ अतीवक्लेशसंयुक्तादेह ३३४
भोगेनसुंदरि प्रतप्ततोययुक्तंचकालसूत्रंप्रकीर्तितं ८९ अवटःकूपभेदश्चमत्स्योदःसउदा
हृतः प्रतप्ततोयपूर्णंचचतुर्विंशसमाणकं ९० व्याप्तंमहापातकिभिर्वह्निदग्धांगैश्चसंत
तं मद्दूतैस्ताडितैःशश्वदवटोदंप्रकीर्तितं ९१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ९२ ॥

॥ प्रतप्तेति ॥ चतुर्विंशत्यत्नुः ॥ प्रमाणकं विस्तारेणेत्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥ ९२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 गोकामुखकुंडमाह कस्यचिदिति गोकाख्यस्य गोकानामकस्य चिज्जंतु विशेषस्य मुखस्येव मुखं यस्य तद्गोकामुखमित्यर्थः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तत्कीटभक्षितानां गोकामुखकीटभक्षितानां पातकिनामित्यर्थः ॥ नक्रमुखाकारं कुंड माह कुंडं नक्रेति ॥ ७८ ॥ गजदंश कुंड माह धनुः शतमिति पापिभिः संयुतमित्यादिक मत्राप्युदाहार्य्यं ॥ ७९ ॥ गोमुखाकारं कुंड माह धनुस्त्रिंशदिति ॥ ८० ॥ कुंभीपाक कुंडमाह काल

३३३ पंचाशद्धनुरायामं क्लेशदंचसूचीमुखं कस्यचिज्जंतुभेदस्यगोकाख्यस्यमुखाकृति ७६ कूप
रूपंगभीरंचधनुर्विंशत्प्रमाणकं महापातकिनांचैव महत्क्लेशप्रदंपरं ७७ तत्कीटभक्षि
तानांचनम्नास्यानांचसंततं कुंडंनक्रमुखाकारंधनुःषोडशमानकं ७८ गंभीरंकूपरूपं
926 चपापिनांसंकुलंसदा धनुःशतप्रमाणंचकीर्तितंगजदंशनं ७९ धनुस्त्रिंशत्प्रमाणंच
कुंडंचगोमुखाकृति पापिनांक्लेशदंशश्वद्गोमुखंपरिकीर्तितं ८० कालचक्रेणसंयुतं
भ्रममाणंभयानकं कुंभाकारंध्वांतयुक्तंद्विगव्यूतिप्रमाणकं ८१ लक्षपौरुषमानंचगंभी
रंविस्तृतंसात कुत्रचित्तप्ततैलंचताम्रादिकुंडमेवच ८२ ॥ ८२ ॥ ८२ ॥ ८२ ॥ ८२ ॥ ३३३

चक्रेणेति कालाकारभयंकरचक्रेणेत्यर्थः ॥ ८१ ॥ तस्मिन्कुंभीपाकेन्यानिकुडान्यप्यंतर्भूतानिसंतीत्याह कुत्रचित्तप्ततैल मिति ॥ ८२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ तप्तसूचीकुंडमाह ॥ प्रतप्तसूचीति ॥ असिपत्रकुंडमाह ॥ असीवेति ॥ यस्य तालतरोः पत्रस्य धारा असीवा
सिलता धारेव भवति तस्य तालतरोः क्रोशार्धमाना धोदेशे पक्तात्व समन्वितं तदसिपत्रकुंडं भवतीत्यर्थः दीर्घसुकांडशः क्षुरधारकुंडमाह ॥ धनुः

तादितैश्च प्रदग्धैश्च दग्धकुंडं प्रकीर्तितं अतीवोर्मियुतं तोयं प्रतप्तक्षारसंयुतं ६८ नानाप्र
३३२ कारैर्विरूपैर्जलजंतुभिरन्वितं द्विगव्यूतिप्रमाणं च गंभीरं ध्वांतसंयुतं ६९ तद्दृष्टैः पातकि
भिर्युक्तं दंशितैर्जलजंतुभिः ज्वलद्भिः शब्दं कुर्वद्भिश्च न पश्यद्भिः परस्परं ७० प्रतप्तसूचीकुंडं च
कीर्तितं च भयानकं असीव धारा पत्रस्याप्युच्चैस्तालतरोरधः ७१ क्रोशार्धमानं कुंडं च पत
त्पत्रसमन्वितं पापिनां रक्तपूर्णं च वृक्षाग्रात्पततां ध्रुवं ७२ परित्राहीति शब्दं च कुर्वतामस
सतामपि गंभीरं ध्वांतयुक्तं च रक्तकीटसमन्वितं ७३ तदसिपत्रकुंडं च कीर्तितं च भया ३३२
नकं धनुःशतप्रमाणं च क्षुरधारास्त्रसंयुतं ७४ पापिनां रक्तपूर्णं च क्षुरधारं भयानकं
सूचीमुखास्त्रसंयुक्तं पापिरक्तौघपूरितं ७५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शतेति ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सूचीमुखकुंडमाह ॥ सूचीमुखेति ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ ७५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 चक्रकुंडमाह कुलालेति घूर्णमानं भ्रममाणं ॥ ६० ॥ वक्रकुंडमाह अतीववक्रमिति ॥ ६१ ॥ कंदरा दरी ॥ ६२ ॥ कूर्मकुंडमाह ॥ कोटिभिरिति ॥ ६३ ॥ जलस्थैः कच्छपैः संयुतं तैः कच्छपैर्भक्षितैः पापिभिर्युतमित्यन्वयः ज्वालाकुंडमाह ज्वालाकलापैरिति ॥ ६४ ॥

तद्भोजिभिः प्रदग्धैश्च ममर्दूतैश्च ताडितैः कुंडं कुलालचक्रं च घूर्णमानं च संततं ६०
३३१ सुतीक्ष्णं षोडशारं च चूर्णितैः पापिभिर्युतं अतीववक्रं निम्नं च द्विगव्यूतिप्रमाणकं ६१
कंदराकारनिर्माणं तप्तनीरैश्च समन्वितं महापातकिभिर्युक्तं भक्षितैर्जलजंतुभिः ६२
ज्वलद्भिः शब्दकृद्भिश्च ध्वांतयुक्तं भयानकं कोटिभिर्विकृताकारैः कच्छपैश्च सुदारुणैः ६३
जलस्थैः संयुतं तैश्च भक्षितैः पापिभिर्युतं ज्वालाकलापैस्तेजोभिर्निर्मितं क्रोशमानकं ॥
६४ शब्दकृद्भिः पातकिभिः संयुतं क्लेशदं सदा क्रोशमानं च गंभीरं तप्तभस्मभिरन्वितं ६५
शश्वज्ज्वलद्भिः संयुक्तं पापिभिर्भस्मभक्षितैः तप्तपाषाणलोहानां समूहैः परिपूरितैः ६६ पा
पिभिर्दग्धगात्रैश्च युक्तं च शुष्कतालकैः क्रोशमानं ध्वांतयुक्तं गंभीरमतिदारुणं ६७ ॥ ॥ ३३१

927

भस्मकुंडमाह क्रोशमानमिति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ दुग्धकुंडमाह क्रोशमानं ध्वांतयुक्तमिति । क्रोशमानं पापिभिः एवापमानं ॥ ६७ ॥ ६७ ॥ ३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ मंथानकुंडमाह मंथानेति बीजकुंडमाह बीजेति मंथानबीजौकीटविशेषौ ॥ ५४ ॥ वज्रकुंडमाह धनुःशतमिति ॥ जीवयुक्तंवज्रा
कारदंष्ट्रान्वितजीवयुक्तमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ तप्तपाषाणकुंडमाह वापीद्विगुणेति ॥ ५६ ॥ तीक्ष्णपाषाणकुंडमाह ॥ क्षुरधारोप
मैरिति परंतीक्ष्णपाषाणकुंडमित्यर्थः लालाकुंडमाह लालाकुंडंच लोहितैरिति लोहितयुक्तैःप्राणिभिरन्वितमित्यर्थः ॥ ५७ ॥

 मंथानकुंडंबीजकुंडे ताभ्यांपूर्णंधनुःशतं भक्षितैःपापिभिर्युक्तंशब्दकद्भिश्चसंततं ५४ धनुः
शतंजीवयुक्तंपापिभिःसंकुलंसदा शब्दकद्भिर्वज्रदंष्ट्रैःसांद्रध्वांतमयंपरं ५५ वापीद्विगु
णमानंचतप्तप्रस्तरनिर्मितं ज्वलदंगारसदृशंचलद्भिःपापिभिर्युतं ५६ क्षुरधारोपमैस्ती
क्ष्णैःपाषाणैर्निर्मितंपरं महापातकिभिर्युक्तंलालाकुंडंचलोहितैः ५७ क्रोशमात्रं
चगंभीरंयमदूतैश्चताडितैः तप्तांजनाचलाकारैःपरिपूर्णंधनुःशतं ५८ चलद्भिःपा
पिभिर्युक्तंयमदूतैश्चताडितैः पूर्णंचूर्णद्रवैःक्रोशमानंपापिभिरन्वितं ५९ ॥ ॥ ॥ ३३०

मसीकुंडमाह तप्तांजनेति तप्तीयांजनाचलस्तदाकारैःपाषाणैरन्वितमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ यमदूतैश्चताडितंमहापातकिभिर्युक्तमित्यनु
क्तस्थलेसर्वत्रबोध्यम् ॥ चूर्णकुंडमाह ॥ पूर्णमिति ॥ तप्तचूर्णरेणुभिरित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ मशकुंड दंशकुंडगरलकुंडान्याह कुंडत्रयमिति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ वज्रदंष्ट्रकुंडवृश्चिककुंडद्वयमाह वज्रेति ॥ ४७ ॥ दंशितैर्दंष्ट्रैरित्यर्थः
शरकुंड शूलकुंड खड्गकुंडान्याह ॥ कुंडत्रयमिति ॥ ४८ ॥ वाप्यर्द्दमानं कुंडत्रयं ॥ गोलकुंडमाह ॥ तप्ततोयाद्र्कैरिति ॥ ४९ ॥ ५०

संकुलं शब्दरूक्षिश्च ममदूतैश्च ताडितैः कुंडत्रयं मशादीनां पूर्णं च मशकादिभिः ४५ सर्वं
 क्रोशद्भिर्मानं च महापातकिभिर्युतं हस्तपादादिबद्धैश्च क्षतजौघेन लोहितैः ४६ हाहेति शब्दं
कुर्वद्भिस्ताडितैर्ममपार्षदैः वज्रवृश्चिकयोः कुंडं ताभ्यां च परिपूरितं ४७ वाप्यर्द्दं पापिभिर्यु-
क्तं वज्रवृश्चिकदंशितैः कुंडत्रयं शरादीनां तैरेव परिपूरितं ४८ तैर्विद्धैः पापिभिर्युक्तं वाप्यर्द्दं
रक्तलोहितैः तप्ततोयोद्र्कैः पूर्णं सध्वांतं गोलकुंडकं ४९ कीटैः संकुलमानैश्च भक्षितैः पापि
928 भिर्युतं वाप्यर्द्दमानं भीतैश्च पापिभिः कीटभक्षितैः ५० रुदद्भिः क्रोशमानैश्च यमदूतैश्च ताडितैः
अतिदुर्गंधिसंयुक्तं दुःखदं पापिनां सदा ५१ सारुणैर्विकृताकारैर्भक्षितं पापिभिर्युतं वाप्यर्द्दप
रिपूर्णं च जलस्थैर्नक्रकोटिभिः ५२ विण्मूत्रश्लेष्मभक्षैश्च संयुतं शतकोटिभिः काकैश्च विकृ
ताकारैर्भक्षितैः पापिभिर्युतं ५३ ॥ ॥

॥ ५१ ॥ नक्रकुंडमाह ॥ सारुणैरिति ॥ ५२ ॥ काककुंडमाह ॥ विण्मूत्रेति ॥ ५३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰न॰ कीटभक्षितैः पापिभिः संकुलमित्यन्वयः अश्रुकुंडमाह ॥ पूर्णं नेत्राश्रुभिरिति ॥ १९ ॥ वापीतुर्येति पूर्वोक्तवापीमानचतुर्थांशमानमित्यर्थः गात्रमलकुंडमाह ॥ नृणामिति ॥ २० ॥ कर्णविट्कुंडमाह कर्णविडिति ॥ २१ ॥ ब्रुवद्भिर्हाहेति शब्दं कुर्वाणैः मज्जाकुंडमाह ॥

तद्द्रोहिभिः पापिभिश्च संकुलं कीटभक्षितं पूर्णं नेत्राश्रुभिस्तप्तं बहुपापिभिरन्वितं १९ वापीतुर्य
३२६ प्रमाणं च रुदद्भिः कीटभक्षितैः नृणां गात्रमलैर्युक्तं तद्द्रोहैः पापिभिर्युतं २० ताडितैर्यमदूतैश्च व्यग्रैश्च
कीटभक्षितैः कर्णविट्परिपूर्णं च तद्द्रोहैः पापिभिर्वृतं २१ वापीतुर्यप्रमाणं च ब्रुवद्भिः कीटभक्षितैः ॥
मज्जापूर्णं नराणां च महादुर्गंधिसंयुतं २२ महापातकिभिर्युक्तं वापीतुर्यप्रमाणकं परिपूर्णं स्निग्ध
मांसैर्मम दूतेन ताडितैः २३ पापिभिः संकुलं चैव वापीमानं भयानकं कन्याविक्रयिभिश्चैव तद्द्रो
हैः कीटभक्षितैः २४ पाहीति शब्दं कुर्वद्भिस्त्रासितैश्च भयानकैः वापीतुर्यप्रमाणं च नखादिकचतु
ष्टयं २५ पापिभिः संयुतं शश्वन्मम दूतैश्च ताडितैः मतप्ततामकुंडं च ताम्रपर्यल्मुकान्वितं ॥ २६ ॥ ३२६

मज्जापूर्णमिति ॥ २२ ॥ मांसकुंडमाह परिपूर्णमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ नखादिचतुष्टयकुंडमाह ॥ वापीतुर्येति चतुष्टयं नखकुंड लोमकुंड केशकुंडास्थिकुंडात्मक इत्यर्थः ॥ २५ ॥ मतप्ततामकुंडमाह ॥ मतप्तेति ॥ २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.स्कं ११ २।३ सकला अपि देवताः शिरोव्रतं कुर्वन्तीति शेषः। तदुक्तं सूतसंहितायां शिवेन विष्णुना चैव ब्रह्मणा वज्रिणा तथा ॥ देवतानि
धृतं भस्म त्रिपुण्ड्रोद्धूलनात्मने ति उमादेव्या च लक्ष्म्या च वाचा चान्याभिरास्तिकाः सर्वस्त्रीभिर्धृतं भस्म त्रिपुण्ड्रोद्धूलनात्मने ति।
वहज्जावाले पि सष्टमेतत् ४।५ अथर्ववेदश्रुतेः शिरसि मोक्तत्वाच्छिरोव्रतमेतस्य नामेत्यर्थः ६ शाखाभेदेष्विति ॥ क्वचित्॥

विधिवच्छ्रद्धया साक्षान्न चीर्णं यैः शिरोव्रतं श्रौतस्मार्तसमाचारस्तेषामनुपकारकः २ शिरोव्रतस
४० माचारादेवब्रह्मादिदेवताः देवताः प्रभवन्विद्वन् खलु नान्येन हेतुना ३ शिरोव्रतस्य माहात्म्यं
पूर्वैः पूर्वतरं कृतं ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च देवताः सकला अपि ४ सर्वपातकमुक्तोपि मुच्यते सर्वपा
तकैः शिरोव्रतमिदं येन चरितं विधिवद्बुध ५ शिरोव्रतमिदं नाम शिरस्याथर्वणश्रुतेः यदुक्तं
तद्विनैवान्य त्तत्तु तु पुण्येन लभ्यते ६ शाखाभेदेषु नामानि व्रतस्यास्य विभेदतः पर्यन्ते मुनिशा
र्दूल शाखास्वेकं व्रतं हि तत् ७ सर्वशाखासु वस्त्वेकं शिवाख्यं सत्यचिद्घनं तथा तद्विषयं ज्ञानं त
थैव च शिरोव्रतं ८ शिरोव्रतविहीनस्तु सर्वधर्मविवर्जितः अपि सर्वासु विद्यासु तोधिकारी न
संशयः ९ शिरोव्रतमिदं कार्यं याथर्वकान्तारदाहकं साधनं सर्वविद्यानां यत्नस्तत्सम्यगाचरेत् १० ४०
श्रुतिराथर्वणी सूक्ष्मा सूक्ष्मार्थस्य प्रकाशिनी यदुवाच व्रतं प्रीत्या तन्नित्यं सम्यगाचरेत् ११

छिरोव्रतमिति क्वचित् पाशुपतं व्रतमिति क्वचिच्छिवव्रतमिति शाखाभेदेन संज्ञाभेदेप्येकमेव व्रतमिदं सर्वशाखास्वस्तीत्यर्थः ॥ ७।८ ॥ सर्वा
सु विद्यासु यद्यप्यधिकारी तथापि धर्मवर्जित एव सञ्ज्ञेय इति भावः ॥ ९ ।१० । ११ ॥

९३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अग्निरित्यादिभिरिति ॥ अग्निरितिभस्मजलमितिभस्मस्थलमितिभस्मव्योमेतिभस्मसर्वंह वाइदंभस्मेतिषड्भिरथर्वणप्रोक्तैर्मंत्रैर्भस्मना सर्वांगेधूलनंकुर्यादिदंशिरोव्रतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ विद्योदयो ब्रह्मविद्योदयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ब्रह्मविद्यागुरुरिति ॥ ब्रह्मविद्याप्रदाताहि परमकारुणिकोपेक्षितस्तथा चैतादृशशिरोव्रतकर्त्रेपि यदितांनो पदिशेत् तर्हि तस्य विद्यापि नष्टास्यान्नप्रचरेदेवं

अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैःषड्भिस्तथेनभस्मना सर्वांगोधूलनंकुर्याच्छिरोव्रतसमाह्वयं १२ एत

४१ च्छिरोव्रतंकुर्यात्संध्याकालेषुसादरं यावद्विद्योदयस्तावत्तस्यविद्यावतस्तमा १३ द्वादशाब्द

मथार्द्धंवातदर्धंचतदर्धकं प्रकुर्यात्द्वादशाहंवासंकल्पेनशिरोव्रतं १४ शिरोव्रतेनयःस्नातः

स्तंगुरुर्यदिशेन्नुपः तस्यविद्याविनष्टास्यान्निर्घृणःसुगुरुःखलु १५ ब्रह्मविद्यागुरुःसाक्षान्मुनिः

कारुणिकःखलु यथासर्वेश्वरःश्रीमान्रुद्रःकारुणिकःखलु १६ जन्मान्तरसहस्रेषुनराये

धर्म्मचारिणः तेषामेवखलुश्रद्धाजायतेनकदाचन १७ प्रत्युताज्ञानबाहुल्यात् द्वेषएव

विजायते अतःश्रद्धेवयुक्तस्यनभवेदात्मवेदनं १८ ब्रह्मविद्योपदेशस्यसाक्षादेवाधिकारिणः

सएवनेतरेविद्वन् येतुस्नाताःशिरोव्रतैः १९ व्रतंपाशुपतंचीर्णंयैर्द्विजैरादरेणतु तेषामेवो ४२

पदेष्टव्यमितिवेदानुशासनं २० ॥

त्यर्थः ॥ एतेनसकृज्ज्ञातापिब्रह्मविद्या मोक्षदायिनीभवतीति श्रुतिप्राबल्याद्विनष्टायामपि को दोष इति शंकापरास्ता ब्रह्मविद्याप्रचारस्याभिल षितत्वात्तस्य च नाशप्रसंग इति दोषस्य सत्वात् ॥ नकदाचनेति ॥ अन्यथा कदाचन कदापि नेत्यर्थः ॥ १७ । १८ । १९ । २० ॥ १७॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.स्कं. तान्पशून्हत्वेत्यर्थः ॥ इति शयोक्तिपरमिदंवाक्यं ॥ २१ ॥ जावालेरादरेणत्विति ॥ ब्राह्मणा नाम पमेव धर्मोयमेवधर्मीयमेवधर्मइत्यादिवाक्यैरित्यर्थः
११ जावालश्रुतौसत्यमेवतत् ॥ गृहस्थस्यभस्मलापेन संज्ञानाह त्रियंवकेनेति ॥ शिवेन पंचाक्षरमंत्रेणवा ॥ तथाचजावलश्रुतिः ॥ सरन्नमः शिवापे
तिललाटेतुत्रिपुंड्रक मितिसूतसंहितायांच ॥ त्रियंवकेनमंत्रेणसतारेणशिवेनवागृहस्थश्चवनस्थश्चधारयेच्चत्रिपुंड्रकमिति २२ सहंसेन हंसइतिमंत्र

यःपशुस्तत्पशुत्वंचव्रतेनानेनसंत्यजेत् तान्हत्वानसपापीयान्भवेद्देदांतनिश्चयः २१ त्रिपुं
४२ ड्रधारणंप्रोक्तंजावालेरादरेणतु त्रियंवकेनमंत्रेणसतारेणशिवेनच २२ त्रिपुंड्रंधारयेन्नि
त्यंगृहस्थाश्रममाश्रितः ओंकारेणत्रिरुक्तेनसहंसेनत्रिपुंड्रकं २३ धारयेद्भिक्षुकोनित्यमिति
जावालिकीश्रुतिः त्रियंवकेनमंत्रेणप्रणवेनशिवेनच २४ गृहस्थश्चवनस्थश्चधारयेच्चत्रि
931 पुंड्रकं ॥ मेधावीत्यादिनावापिब्रह्मचारीदिनेदिने २५ भस्मनाऽजलेनापिधारयेच्चत्रिपुंड्रकं ॥ ब्राह्मणे
विधिनोत्पन्नस्त्रिपुंड्रंभस्मनैवतु ॥ २६ ललाटेधारयेन्नित्यंनिर्यक्भस्मावगुंठनं ॥ सम्यक्त्रिपुंड्रधर्मंच ५२
ब्राह्मणोनित्यमाचरेत् २७ आदिब्राह्मणभूतेनत्रिपुंड्रंभस्मनाधृतं ॥ पश्चात्तदेवविभस्तुत्रिपुंड्रंधारयेत्
सदा २८ भस्मनावेदसिद्धेनत्रिपुंड्रंदेहगुंठनं ॥ रुद्रलिंगार्चनंवापिमोहतोपिचनत्यजेत् २९ त्रियंवके
नमंत्रेणसतारेणतथैवच पंचाक्षरेणमंत्रेणप्रणवेनतथैवच ॥ ३० ॥ ॥ ॥

सहितेनइदमपिजाबालश्रुतौसत्यं ॥ सूतसंहितायांच २३ । २४ । २५ मेधावीत्यादिनेति ॥ इदमपिवृहज्जाबालेसूतसंहितायांचसत्यं ॥ २६ । २७ । आदि
ब्राह्मणभूतेनब्राह्मणेनेत्यर्थः २८ देहगुंठनंदेहोद्धूलनं २९ पंचाक्षरेणमंत्रेणेत्येतत्पर्यंतंगृहस्थविषयंप्रणवेनेतितुसंन्यासिविषयं ॥ ३० ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ ३१॥ त्रियायुषेणत्रियायुषं जमदग्नेरिति मंत्रेणेत्यर्थः॥ गौणेन भस्मनेति॥ अग्निहोत्रजं भस्म मुख्यं तदतिरिक्तं गौणमित्यर्थः॥ अत एवाग्रे वक्ष्यति गौणं
११ नानाविधं प्रोक्तमिति॥ तथा च ब्रह्मचारिणा स्वाग्निजन्येन भस्मना गौणेन त्रिपुंड्रादिकं धार्यमित्यर्थः ३२। ३३। ३४ तस्मात्सर्वधर्मवरेण्यत्वादित्यर्थः ३५ वि
रोद्धृतविधिमाह॥ भस्माग्निहोत्रजमिति ३६ विरजाग्निसमुद्भवमग्ने वक्ष्यमाणं॥ ३६ पंचब्रह्ममंत्रैः सद्योजातं प्रपद्यामीत्यादिभिः॥ अग्निरित्यादिमंत्रि

स्कंधे हृदये चैव दोर्द्वंद्वे च महामुने त्रिपुंड्रं धारयेन्नित्यं सन्यासाश्रममाश्रितः ३१ त्रियायुषेण
४२ मंत्रेण तथा चीत्यादिनाथवा॥ गौणेन भस्मना धार्यं त्रिपुंड्रं ब्रह्मचारिणा ३२ नमोंतेन शिवेनैव
शूद्रः शुश्रूषणेरतः उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च नित्यं भक्त्या समाचरेत ३३ अन्येषामपि सर्वेषां विना मंत्रे
ण सुव्रत॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च कर्तव्यं भक्तितो मुने ३४ भूत्यैवोद्धूलनं तिर्यक् त्रिपुंड्रस्य धारणं व
रे एवं सर्वधर्मेभ्यस्तस्मान्नित्यं समाचरेत ३५ भस्माग्निहोत्रजं वाथ विरजाग्निसमुद्भवं॥
आदरेण समादाय शुद्धे पात्रे निधाय च॥ ३६॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ चाद्विराचम्य समाहितः॥ गृ
हीत्वा भस्म तन्मंत्रैर्ब्रह्ममंत्रैः शनैः शनैः ३७॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा अग्निरित्यादिमंत्रितं॥ तैरे
वसप्तभिर्मंत्रैस्त्रिवारमभिमंत्रयेत्॥ ३८॥ ॥ ४२

तं॥ अग्निरिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म वायुरिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वं ह वा इदं भस्मेत्यु क्तमंत्रैरभिमंत्रितमित्यर्थः॥ तैर्मंत्रैस्त्रिवारमभिमंत्रयेदित्य-
र्थः॥ तैरेव सप्तभिरिति बृहज्जाबाले तेषामेव षण्मंत्राणां मध्ये वायुरिति भस्मेत्यस्याग्रे तेजो भस्मेति सप्तमो मंत्रः पठ्यते तेन सहितैः तैः सप्तभिर्मंत्रै-
रित्यर्थः॥ ३८॥

ध्यात्वेति महादेवं ध्यात्वेत्यर्थः ३९ मंत्रानग्निरिति भस्मेत्यादिकान् ॥ ५० ॥ इत्थं शुष्कभस्मनोद्धूलनं कृत्वा पश्चाज्जलमिश्रितेन कर्तव्यमित्याह ॥ ततो ध्यात्वेति ४१ स्वाअमोचितमंत्रतः ॥ तेच मंत्रास्त्र्यंबकमित्यादयः पूर्वमुक्ताः ४२ अनुलोमविलोमतः ॥ सव्यापसव्येन ॥ अंगुलिद्वयेन वामभागपर्यंतं रेखाद्वयं कृत्वांगुष्ठे न दक्षभागमारभ्य वामभागपर्यंतमेकां रेखां कुर्यादित्यर्थः ॥ ४३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ चयलिंगत्रयवर्णे गौणभस्म

क्

४४ ओमापो ज्योतिरित्युक्त्वा ध्यात्वा मंत्राननुदीरयेत् ॥ सितेन भस्मना पूर्वं समुद्धूल्य शरीरकं ॥ ३९ ॥
विपापो विरजो मर्त्यो जायते नात्र संशयः ॥ ततो ध्यात्वा महाविष्णुं जगन्नाथं जलाधिपे ॥ ५० ॥
संयोज्य भस्मनातोयमग्निरित्यादिभिः पुनः ॥ विमृज्य सांबं ध्यात्वा समुद्धूल्याहूर्ध्वमस्तकं ५१
तेन भावनया ब्रह्मभूतेन सितभस्मना ॥ ललाटवक्षःस्कंधेषु स्त्वाअमोचितमंत्रतः ५२ मध्यमा
९३२ नामिकांगुष्ठैरनुलोमविलोमतः ॥ त्रिपुंड्रं धारयेन्नित्यं त्रिकालेषु विभक्तितः ॥ ५३ ॥ इति श्री
देवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे सदाचारवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ श्रीनारायण
उवाच ॥ आग्नेयं गौणमज्ञानध्वंसकं ज्ञानसाधकं ॥ गौणं नानाविधं विद्धि ब्रह्मन् ब्रह्मविदांवर १ ४५

स्थ

सुवर्णं कीर्तयित्वा कथ्यते तद्विरजानलसंभवं ॥ पूर्वाध्याये गौणेन भस्मनेत्युक्तं गौणं भस्म दर्शयति ॥ आग्नेयमिति ॥ गौणमप्याग्नेयं भस्माज्ञानध्वंसकमित्यर्थः ॥ तज्ञानेकविधमित्याह ॥ गौणं नानेति ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यथाग्निहोत्राग्निजं भस्म तद्वदेव समानमाहात्म्यं विरजानलजमेकं गौणं भस्मास्तीत्यर्थः ॥ औपासनसमुत्पन्नं स्मार्तं विवाहाग्निजन्यं गृहस्थानां ॥ समिदग्निसमुद्भवं ब्रह्मचारिणः २ दावानलजन्यमेतानि गौणभस्मानीत्यर्थः ॥ तत्तद्भस्मनामधिकारिभेदेन विभागमाह ॥ त्रैवर्णिकानामिति ॥ ३ उभयभस्माधिकारिणस्त्रैवर्णिका इत्यर्थः ॥ गृहस्थानां विधुररहितानामित्यर्थः ॥ औपासनसमुत्पन्नं विवाहाग्निजं स्मार्तं [illegible]स्याप्यस्तीत्यर्थस्तेन पूर्वोक्ताग्नि

४५ अग्निहोत्राग्निजं तद्वद्विरजानलजं मुने ॥ औपासनसमुत्पन्नं समिदग्निसमुद्भवं २ पचनाग्निसमुत्पन्नं दावानलसमुद्भवं ॥ त्रैवर्णिकानां सर्वेषामग्निहोत्रसमुद्भवं ३ विरजानलजं चैव धार्यं भस्म महामुने ॥ औपासनसमुत्पन्नं गृहस्थानां विशेषतः ४ समिदग्निसमुत्पन्नं धार्यं वै ब्रह्मचारिणा शूद्राणां श्रोत्रियागारपचनाग्निसमुद्भवं ५ अन्येषामपि सर्वेषां धार्यं दावानलोद्भवं ॥ कालश्चित्रा पौर्णमासी देशः स्वीयः परिग्रहः ६ क्षेत्रारामाद्यरण्यं वा प्रशस्तः शुभलक्षणः ॥ तत्र पूर्वत्रयोदश्यां सुस्नातः सुकृताह्निकः ७ अनुज्ञाप्य स्वमाचार्यं संपूज्य प्रणिपत्य च ॥ पूजां वैशेषिकीं कृत्वा शुक्लाम्बरधरः स्वयं ॥ ८ ॥ ४९

होत्रभस्मनोऽपि संग्रहः ॥ ३ ॥ ५ विरजानलजभस्मन उत्पत्तिमाह ॥ कालश्चित्रेति ॥ चित्रायुक्ता पौर्णमासी मुख्यः कालः तदलाभेऽन्योऽपि कालो गृह्यते जाबाले उक्तः उपोष्य च चतुर्दश्यां शुक्ले कृष्णेऽथवा व्रती यदि वा प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा समाहित इति ॥ स्वीयः परिग्रहः यस्मिन्देशे स्वकीयं तिष्ठति स एव देश इत्यर्थः ॥ ६ ॥ पूर्वत्रयोदश्यां पौर्णमास्याः पूर्वत्रयोदश्यामित्यर्थः ॥ ७ ॥ वैशेषिकीं विशिष्टामित्यर्थः ॥ ८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

९ ॥ सद्दिज्ञापनवर्त्मना तयोरनुज्ञा जातेति मनसा तदनुज्ञां गृहीत्वेत्यर्थः १० तत्र व्रतकालमनेकविधमाह ॥ यावच्छरीरपातमित्यादि ॥ ११ ॥ [illegible] ॥ कृत्यं [illegible] ल्पं कृत्वा पश्चात्स्वगृह्योक्तप्रकारेणाग्निस्थापनं कुर्यादित्याह अग्निमाधाय विधिवदिति ॥ स्वगृह्योक्तप्रकारेणेत्यर्थः ॥ तथा च बृहज्जाबालश्रुतिः ॥ स्वगृह्योक्तप्रकारेण प्रतिष्ठाप्याग्निमीजयेदिति ॥ वस्तुतस्तु तांत्रिकप्रकारस्यैवेष्टत्वेन प्रकृतत्वात्तांत्रिकविधिरेवात्र ग्राह्य इति ॥ कृत्वाज्येनेति ॥ ततोऽग्निस्थापनानंतरमाज्येन चाचरुणा

शुद्धयज्ञोपवीती च शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ दर्भासने समासीनो दर्भमुष्टिं प्रगृह्य च ९ प्राणायामं कृत्वा प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ध्यात्वा देवं च देवीं च तद्विज्ञापनवर्त्मना १० व्रतमेतत्करोमीति भवेत्संकल्पदीक्षितः ॥ यावच्छरीरपातं वा द्वादशाब्दमथापि वा ११ तदर्धं वा तदर्धं वा मासद्वादशकं तु वा ॥ तदर्धं वा तदर्धं वा मासमेकमथापि वा १२ दिनद्वादशकं वापि दिनषट्कमथापि वा ॥ तदर्धं दिनमेकं वा व्रतसंकल्पनावधि १३ अग्निमाधाय विधिवद्विरजाहोमकारणात् ॥ कृत्वाज्येन समिद्भिश्च चरुणा च यथाविधि १४ पूर्णाहुत्युत्तरं भूयस्तत्त्वानां शुद्धिमुद्दिशन् ॥ जुहुयान्मूलमंत्रेण तैरेव समिदादिभिः ॥ १५ ॥

चाष्टमिन्द्रियी जुहुयादित्यर्थः १४ पूर्णाहुत्युत्तर इति ॥ अयं च होमः [illegible] पौर्णमासी दिनात्पूर्वमेव समस्तत्वशुद्धिर्भवति तदुद्देशेन कार्य इत्यर्थः होमः केन मंत्रेण कर्तव्य इत्याह ॥ जुहुयादिति ॥ मूलमंत्रेणेत्यादि तौ गजांतकसहस्रं [illegible] नियमाच्छोतरं सहस्रं होमः ॥ १५ ॥

933

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तस्योपमानंतरं हवनमाह ॥ पश्चादिति ॥ पृथिवीतत्त्वं मे शुध्यतां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं स्वाहेत्यादौ मे मैर्वक्ष्यमाणैः कैकतत्त्वनामोच्चारसहितैर्होमः कार्य इत्यर्थः ॥ तेषां पृथिव्यादितत्त्वानां नामान्याह ॥ भूतादीनि पंचमहाभूतानि तथा पंच तन्मात्राः तथा पंच कर्मेंद्रियाणि ॥ १६ ॥ ज्ञानकर्मेति पंच ज्ञानेंद्रियाणि [illegible] याणीत्यर्थः १७ बुद्धि शब्देन चित्तस्यापि संग्रहः कर्तव्यः गुणाः सत्त्वादयः १८ । १९ अथेति ॥ अभिमंत्र्य पंचाक्षरमंत्रेण २० न्यस्याग्नाविति ॥ [illegible] न्यास एवोक्तो [illegible] काले तु पंचाक्षरेति मंत्रेण पिण्डं नान्तु चतुर्दशं कुर्यादित्युक्तम् [illegible] स्यन [illegible] तस्मात्तान्तरैः [illegible]

५७ तत्त्वान्येतानि मे देहे शुध्यंतामित्यनुस्मरन् ॥ पश्चाद्भूतादितन्मात्राः पंचकर्मेंद्रियाणि च ॥ १६ ॥ ज्ञानकर्मेंद्रियभेदेन पंच पंच विभागशः ॥ त्वगादिधातवः सप्त पंच प्राणादिवायवः १७ मनो बुद्धिरहंकारो गुणाः प्रकृतिपूरुषौ ॥ रागो विद्या कला चैव नियतिः काल एव च १८ माया च शुद्धविद्या च महेश्वर सदाशिवौ शक्तिश्च शिवतत्त्वं च तत्त्वानि क्रमशो विदुः १९ मंत्रैस्तु विरजैर्हुत्वा होतासौ विरजो भवेत् ॥ अथ गोमयमादाय पिंडीकृत्याभिमंत्र्य च २० न्यस्याग्नौ तं च संरक्ष्य दिने तस्मिन् हविष्यभुक् ॥ प्रभाते च चतुर्दश्यां कृत्वा सर्वं पुरोदितं ॥ २१ ॥ ॥

५७

कुर्यात्तत्र पर्णदेवाय पिंड काहोतव्याः पंच ब्रह्माणि नमो हिरण्यबाहवे इति सर्वाङ्गतीर्हुत्वेत्यनेन होम उपलक्षितः ॥ इत्थं पिंडमग्नौ न्यस्य तं चाग्निं संरक्ष्य तस्मिन्दिने संरक्ष्य हविष्यभुग्भूयादित्याह ॥ न्यस्येति ॥ कृत्वा सर्वमिति ॥ चतुर्दश्यां नित्यकर्म संध्यास्नानंतरं पूर्वोक्तौ [illegible] मंत्रेण होमं न सिक्तो वाग्नौ तद्दिनेपि कृत्वा निराहारः सन् कालशेषं समापयेदित्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

प्रातःपर्वणीति ॥ तदनंतरं पर्वणि पूर्णिमायां प्रातर्नित्यकर्म समाप्य पुनस्तथैव पंचाक्षरमंत्रेण होमं कृत्वा होमांगं समाप्याग्निं विसर्जयेदित्यर्थः २२ तत्राह उपसंहृत्य रुद्राग्निमिति ॥ रुद्राग्निमित्यनेन शैवमतो क्तोपप्रकारोऽस्तीति बोधितं तेन बृहज्जाबालोक्तप्रकारस्यैतत्प्रकारस्य च भेदेऽपि न विरो धइति ॥ इत्थं भस्म संपाद्य जटावान्वा मुंडशिखो वा एकजटो वा भूयादित्याह ततश्चेति २३ इत्थं भूत्वा पुनः स्नात्वा वीतलज्जस्त्यक्तलज्जश्चेद्दिगं

तस्मिन्दिने निराहारः कालशेषं समापयेत् ॥ प्रातः पर्वणि चाप्येवं कृत्वा होमावसानतः २२ उपसं
हृत्य रुद्राग्निं गृहीत्वा भस्म यत्नतः ॥ ततश्च जटिलो मुंडशिखैकजट एव च २३ भूत्वा स्नात्वा पु
नर्वीतलज्जश्चेत्स्याद्दिगंबरः अन्यः काषायवसनश्चर्मचीरांबरोऽथवा २४ एकांबरो वल्कलवा
न्भवेद्दंडी च मेखली ॥ प्रक्षाल्य चरणौ पश्चाद्द्विराचम्यात्मनस्तनुं २५ संकलीकृत्य तद्भस्म वि
रजानलसंभवं अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैः षड्भिराथर्वणैः क्रमात् २६ विमृज्यांगानि मूर्धादिचर
णान्तं च्वतैः स्पृशेत् ॥ ततस्तेन क्रमेणैव समुद्धृत्य च भस्मना २७ सर्वांगोद्धूलनं कुर्यात्प्रणवेन शि
वेन वा ॥ ततश्च पुंड्रं रचयेत्त्रियायुषसमाह्वयं २८ शिवभावं समागम्य शिवभावमथाचरेत्
कुर्यात्त्रिसंध्यमप्येवमेतत्पाशुपतं व्रतं २९ ॥ ॥ ५८

वरो भवेदन्यश्चेत्काषायवसनो भवेदित्याह ॥ भूत्वेति २४ दंडधारी मेखलाधारी च भवेदित्याह ॥ भवेद्दंडीति २५ संकलीकृत्यैकीकृत्य षड्भिः पूर्वोक्तैर्मंत्रैः २६ तैर्मंत्रैः २७ त्रियायुषसमाह्वयं ॥ यस्य त्रियायुषमिति संज्ञास्ति यास्ते तत्त्रिपुंड्रं वक्ष्यमाणप्रकारेण कुर्यादित्यर्थः २८ एत त्पाशुपतमिति ॥ इदं पाशुपतं व्रतं भवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३०।३१।३२।३३ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे दशमीध्यायः १९ सहर्विंशविपदैस्तुश्लोकार्धेन समायुतैः ॥ त्रिविधत्वं कथ्यते त्र माहात्म्यं च विशेषतः ॥ पूर्वाध्यायांते शांतिकं पौष्टिकं भस्मकामदं च त्रिधा भवेदिति त्रिविधं भस्म श्रुत्वा पृच्छति ॥ त्रिविधत्वमिति १। २

भुक्तिमुक्तिप्रदं चैव पशुत्वं विनिवर्तयेत् ॥ तत्पशुत्वं परित्यज्य कृत्वा पाशुपतं व्रतं ३० पूजनीयो महा

देवो लिंगमूर्तिः सदाशिवः ॥ भस्मस्नानं महापुण्यं सर्वसौख्यकरं परं ३१ आयुष्यबलमारोग्यं श्री

पुष्टिवर्द्धनं परं ॥ रक्षार्थं मंगलार्थं च सर्वसंपत्समृद्धये ३२ भस्मलिप्तमनुष्याणां महामारीभयं न

च ॥ शांतिकं पौष्टिकं भस्म कामदं च त्रिधा भवेत् ३३ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कं

धे दशमोध्यायः २० श्रीनारद उवाच त्रिविधत्वं कथं चास्य भस्मनः परिकीर्तितं ॥ एतत्कथय मे

देव महत्कौतूहलं मम १ श्रीनारायण उवाच त्रिविधत्वं प्रवक्ष्यामि देवर्षे भस्मनः शृणु ॥ महापा

पक्षयकरं महाकीर्तिकरं परं २ गोमयं योनिसंबद्धं तत्थस्तं नैव गृह्यते ॥ ब्राह्ममंत्रैस्तु संदग्धं शां

तिकं तदिहोच्यते ३ सावधानस्तु गृह्णीयान्मंत्रैर्गोमयं तु यत् ॥ अंतरिक्षे गृहीत्वा तत् षडंगेन

दहेद्बुधः ४ पौष्टिकं तत्समाख्यातं कामदं च ततः शृणु ॥ आसारेन दहेद्देसत्कामदं भस्मकीर्तितं ५

प्रातरुत्थाय देवर्षे भस्मजलपरः शुचिः ॥ गत्वा गोष्ठे शुभं स्थानं तु नमस्कृत्वा तु गोकुलं ॥ ६ ॥ ॥

ब्राह्ममंत्रैः सद्योजातादिपंचब्रह्ममंत्रैः ३ षडंगेन षडक्षरमंत्रषडंगेन उभयथापि भूम्यस्पृष्टमंतरिक्षे एव ग्राह्यं गोमयं ४ असारेण दोहितत्र लिप्तमेण ५ गोमयमुत्ताग्रहणप्रकारमाह ॥ प्रातरुत्थायेति ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

७।८ हृदयेन नम इति मंत्रेण ॥ ९ रविरश्मीति ॥ तं गोमयपिंडं रविरश्मिसुसंतप्तं रविकिरणेन शुष्कं जातं तुषेण वा बुसैर्वापि वेष्टितं भासादेन मंत्रेण शुचौ देशे स्था
पयेदित्यर्थः १० पश्चादग्निस्थापनं कृत्वा तं पिंडं पूर्वोक्तरीत्या दग्धं कुर्यादित्याह ॥ अरणुभ्दवमिति ॥ अरणुभ्दवमग्निं श्रोत्रिया गारजं वाग्निं नानाविधिवन्संस्कृते

गवां वर्णानुरूपाणां गृह्णीयाद्गोमयं शुभं ॥ ब्राह्मणस्य च गौः श्वेता रक्ता गौः क्षत्रियस्य च ॥ ७
५० पीतवर्णा तु वैश्यस्य कृष्णा शूद्रस्य कथ्यते ॥ पौर्णमास्याममावास्यामष्टम्यां वा विशुद्धधीः ८ भा
सादेन तु मंत्रेण गृहीत्वा गोमयं शुभं ॥ हृदयेन तु मंत्रेण पिंडीकृत्य तु गोमयं ९ रविरश्मिसुसंतप्तं शु
चौ देशे मनोहरे ॥ तुषेण वा बुसैर्वापि भासादेन तु निक्षिपेत् १० अरणुभ्दवमग्निं वा श्रोत्रिया
गारजं तु वा ॥ तदग्नौ विन्यसेत्तत्र शिवबीजेन मंत्रतः ११ गृह्णीयाद्भस्म तत्राग्निकुंडाद्भस्म वि
चक्षणः ॥ नवपात्रं समादाय भासादेन तु क्षिपेत् १२ केतकीपाटलीतद्वदुशीरं चंदनं तथा ॥ ना
नासुगंधिद्रव्याणि काश्मीरप्रभृतीनि च १३ निक्षिपेत्तत्र पात्रे तु सद्योमंत्रेण शुद्धधीः ॥ जलस्ना
नं पुरा कृत्वा भस्मस्नानमतः परं १४ जलस्नानेऽप्यशक्तश्चेद्भस्मस्नानं समाचरेत् ॥ प्रक्षाल्य पादौ
हस्तौ च शिरश्चेशानमंत्रतः १५ समुद्धूल्य ततः पश्चादाननं तत्पुरुषेण तु ॥ अघोरेण तु हृदयं नाभिं ५०
वामेन तत्परं १६ सद्योमंत्रेण सर्वांगं समुद्धूल्य विचक्षणः ॥ पूर्ववस्त्रं परित्यज्य शुद्धवस्त्रं परिग्रहेत्
प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च पश्चादाचमनं चरेत् ॥ भस्मनोद्धूलनाभावे त्रिपुंड्रं तु विधापयेत् ॥ १७। १८

तदग्नौ शिवबीजेन मंत्रतः शिवमंत्रेण तं पिंडं पूर्वोक्तरीत्या दग्धं कुर्यादित्यर्थः ११।१२।१३।१४ ईशानमंत्रतः ईशानः सर्वविद्यानामिति मंत्रः ॥ १५।१६।१७।१८

935

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

परतः संध्यायां १९ न्यासस्थानं च पुंड्रं न्यासस्थानं २० संक्षेपेणोक्ते त्रिपुंड्र विधाने अंगुलिनियममाह ॥ पंचांगुलैर्न्यसेन्मूर्ध्नीति ॥ अंगुलै तर्जन्यनामिकामध्यमाभिः पूर्वोक्तैः ॥ शिरो मंत्रेण स्वाहा मंत्रेण ॥ अनेक कल्पोक्त प्रकारा अत्र कथ्यंते इति पूर्वोक्त मंत्रापेक्षयाति रिक्त मंत्र कथने पि न दोष इति बोध्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ हृदये

मध्यान्हात् प्राग्जलैर्युक्तं परतो जलवर्जितं ॥ तर्जन्यानामिका मध्यैस्त्रिपुंड्रं च समाचरेत् ॥ १९ ॥
मूर्ध्नि चैव ललाटे च कर्णे कंठे तथैव च ॥ हृदये चैव बाह्वो च न्यासस्थानं हि चोच्यते ॥ २० ॥ पंचांगुलै
र्न्यसेन्मूर्ध्नि प्रासादेन तु मंत्रतः ॥ त्र्यंगुलैर्विन्यसेद्भाले शिरो मंत्रेण देशिकः ॥ २१ ॥ सद्येन दक्षिणे
कर्णे वामदेवेन वामतः ॥ अघोरेण तु कंठे च मध्यांगुल्या स्पृशेद्बुधः ॥ २२ ॥ हृदयं हृदयेनैव त्रिभि
र्गुलिभिः स्पृशेत् ॥ विन्यसेद्दक्षिणे बाहौ शिखा मंत्रेण देशिकः ॥ २३ ॥ वामबाहौ न्यसेद्धीमान्
कवचेन त्र्यंगुलैः ॥ मध्येन संस्पृशेन्नाभ्यामीशान इति मंत्रतः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानास्तिस्रो रे
खा इति स्मृताः ॥ आद्यो ब्रह्मा ततो विष्णुस्तदूर्ध्वं तु महेश्वरः ॥ २५ ॥ एकांगुलेन न्यस्तं य
त ईश्वरस्तत्र देवता ॥ शिरो मध्ये त्वयं ब्रह्मा ईश्वरस्तु ललाटके ॥ २६ ॥ ५१

नैव नम इति मंत्रेणैव ॥ शिखा मंत्रेण वषट् मंत्रेण २३ कवचेन हुमिति मंत्रेण ॥ मध्येन मध्यमांगुल्या इति अर्थः ॥ इति मंत्रत इति अथ मध्येकः पक्ष इत्यर्थः २४ स्थान भेदेन
स्थिनस्य त्रिपुंड्रस्य देवता आह ॥ ब्रह्म त्रिपाद इति ॥ २५ एकांगुलेनेति ॥ एकांगुलेन पंच भस्म लापनं मध्यमेन स्पृशेन्नाभ्यामित्यत्र तत्रे श्वरो देव इत्यर्थः ॥ २६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

उद्धूलनमुद्धूलनं त्यजेन्न कुर्यात् २७ किंतु मंत्रेण रहितं त्रिपुंड्रमेव कुर्यादित्यर्थः ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ अ
थाधिकारिणः चत्वारि सर्वस्यैतस्य विस्तरं कल्पांतरोक्तरीत्यापि भस्मधारणमुच्यते १ गगने पतद्देवन भूमौ पतितमित्यर्थः २ ३ आधाने भस्माधाने ४ भस्मधारणपात्रा

कर्णयोरश्विनौ देवौ गणेशस्तु गले तथा ॥ क्षत्रियश्च तथा वैश्यः शूद्रश्चोद्धूलनं त्यजेत् २७ सर्वेषाम
न्यजातीनां मंत्रेण रहितं भवेत् ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे सदाचारनिर्णये
५२ एकादशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ देवर्षे शृणु तत्त्वं भस्मोद्धूलनजं फलं ॥ र
हस्यं विधानं च सकामफलदं ॥ १ ॥ कपिलायाः शकृत्स्वच्छं गृहीत्वा गगने पतत् ॥ न क्लिन्नं नापि
कठिनं न दुर्गंधं न चोषितं ॥ २ ॥ उपर्यधः परित्यज्य गृह्णीयात्पतितं यदि ॥ पिंडीकृत्य शिवाग्न्या
दौ निक्षिपेन्मूलमंत्रितं ॥ ३ ॥ शरावेण समाच्छाद्य भस्माधाने विनिक्षिपेत् ॥ सुकृते सुदृढे शुद्धे क्षा
लिते प्रोक्षिते शुभे ॥ ४ ॥ विन्यस्य मंत्री मंत्रेण पात्रे भस्म विनिक्षिपेत् ॥ तैजसं दारवं चापि मृन्मयं चैव मे
चकं ॥ ५ ॥ अन्यद्वा शोभनं शुद्धं भस्माधारं प्रकल्पयेत् ॥ क्षौमे चैवाति शुद्धे वा धनवद्भस्म निक्षिपेत् ॥
६ ॥ नास्थितो भस्म गृह्णीयात्स्वयं वानुचरोपि वा ॥ न चाशुक्लकरे दद्यान्न चाशुचितले क्षिपेत् ॥ ७ ॥
न संस्पृशेत्तु नीचांगैर्न क्षिपेन्न च लंघयेत् ॥ तस्माद्भस्मित मादाय विनियुंजीत मंत्रितं ॥ ८ ॥ ९ ॥ ५२

र्याह ॥ तैजसमिति ॥ सुवर्णताम्रादिनिर्मितं ॥ चैलं वस्त्रं वा ५ क्षुमा अतसी तन्निर्मिते ॥ वस्त्रे वा ॥ ६ ॥ अस्थितो मार्गे गच्छन्नित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

930

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ८॥ वैदिकैः संपादितं भस्म तांत्रिकैर्ग्राह्यं तांत्रिकैः संपादितं तु वैदिकैर्न ग्राह्यमित्यर्थः॥ शैवैरिति ९॥११।१२।१३।१४।१५।१६।१७॥ अशिव।

क्षिभूतिधारणविधिः स्मृतिप्रोक्तो मयेरितः॥ पदीपाचरणे नैव शिवतुल्यो न संशयः॥ ९॥ शैवैः संपादि
तं भस्म वैदिकैः शिवसंन्निधौ॥ भक्त्या परमया ग्राह्यं प्रार्थयित्वा तु पूजयेत् १० तंत्रोक्तवर्त्मना सिद्धं भस्म
तांत्रिकपूजकैः॥ पक्वं कुर्यादिदं तत्तु चेत्तद्ग्राह्यं नैव वैदिकैः॥ ११॥ शूद्रैः कापालिकैर्वापि पाखंडैरपरैस्तु तत्
५२ ॥ त्रिपुंड्रं धारयेद्भक्त्या मनसापि न लंघयेत् १२ श्रुत्या विधीयते यस्मात्तत्त्यागी पतितो भवेत्॥ त्रिपुंड्र
धारणं भक्त्या तथा देहावगुंठनं १३ द्विजः कुर्यात्स्वमंत्रेण तत्त्यागी पतितो भवेत्॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं
च भक्त्या नैवाचरंति ये १४ तेषां नास्ति विनिर्मोक्षः संसाराज्जन्मकोटिभिः॥ येन भस्मोक्तमार्गेण
तं न मुनिपुंगव १५ तस्य विद्धि मुने जन्म निःफलं सौकरं यथा॥ येषां वपुर्मनुष्याणां त्रिपुंड्रेण विनास्थि
तं १६ श्मशानसदृशं तत्स्यान्न प्रेक्ष्यं पुण्यकृज्जनैः॥ धिक् भस्मरहितं भालं धिक् ग्राममशिवालयं
१७ धिगनीशार्चनं जन्म धिक् विद्यामशिवाश्रयां॥ त्रिपुंड्रं ये विनिंदंति निंदंति शिवमेव ते १८ धारयं
च तिये भक्त्या धारयंति तमेव ते॥ यथा कृशानुरहितो भूधरो न विराजते १९ अशेषसाधनेष्वेवं भस्महीनं त्रि ५३
वार्चनं॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च श्रद्धया नाचरंति ये २० तैः पूर्वाचरितं सर्वं विपरीतं भवेदपि॥ भस्मनावेद मंत्रे
ण त्रिपुंड्रस्य च धारणं २१ विना वेदोचिताचारं स्मार्तस्यानर्थकारणं॥ कृतं स्यादकृतं तेन श्रुतमप्यश्रुतं भवेत् २२

अयान शिवविषयां॥ १८॥ कृशानुरहितो निर्होमरहितो भूधरो ब्राह्मणः॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एकंभस्मधृतंयेनतस्यपुण्यफलंशृणु ॥यतीनांज्ञानदंप्रोक्तंवनस्थानांविरक्तिदं ॥ २ ॥ गृहस्थानां
मुनेतद्धर्मवृद्धिकरंतथा ॥ ब्रह्मचर्याश्रमस्थानांस्वाध्यायप्रमेवच ॥ ३ ॥ शूद्राणांपुण्यदंनि
त्यमन्येषांपापनाशनं ॥भस्मनोद्धूलनंचैवतथातिर्यक्त्रिपुंड्रकं ॥४ ॥ रक्षार्थंसर्वभूतानांवि॰
५६ धत्तेवैदिकीश्रुतिः॥भस्मनोद्धूलनंचैवतथातिर्यक्त्रिपुंड्रकं ॥ ५ ॥पवित्वेनैवसर्वेषांविधत्तेवैदिकीश्रु
तिः॥भस्मनोद्धूलनंचैवतथातिर्यक्त्रिपुंड्रकं ॥ ६ ॥सर्वधर्मतयातेषांविधत्तेवैदिकीश्रुतिः॥भस्मनो
द्धूलनंचैवतथातिर्यक्त्रिपुंड्रकं ॥ ७ ॥माहेश्वराणांलिंगार्थंविधत्तेवैदिकीश्रुतिः॥भस्मनोद्धूल
नंचैवतथातिर्यक्त्रिपुंड्रकं ॥ ८ ॥ विज्ञानार्थंचसर्वेषांविधत्तेवैदिकीश्रु : ॥शिवेनविष्णुनाचै
वब्रह्मणावज्रिणातथा ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भेणतदवतारैर्वरुणादिभिः॥देवताभिर्धृतंभस्मत्रिपुंड्रो
द्धूलनात्मकं ॥ १० ॥ उमादेव्याचलक्ष्म्याचवाचाचान्याभिरस्तिकाः॥सर्वस्त्रीभिर्धृतंभस्मत्रिपुंड्रोद्धू
लनात्मकं ॥ ११ ॥ यक्षराक्षसगंधर्वसिद्धविद्याधरादिभिः॥ मुनिभिश्चधृतंभस्मत्रिपुंड्रोद्धूलनात्म॰ ५६
ना १२ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैरपिचसंकरैः॥अपभ्रंशैर्धृतंभस्मत्रिपुंड्रोद्धूलनात्मना॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 शिवलिंगं मणिरिति ॥ यथा पत्नी वश्यकर्मणि कंठेन यं मणिरेवं सा धर्मं द्वितीयं भः धर्नं तृतीयं तलीयंतां धर्नं चिकरणात्मक नौषधं च पत्नीकरण मुक्तिस्त्री

११ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च यैः समाचरितं मुदा ॥ त एव शिवविद्वांसो नेतरे मुनिपुंगव १४ शिवलिंगं मणिः
सर्वं मंत्रः पंचाक्षरस्तथा ॥ विभूतिरौषधं पुंसां मुक्तिस्त्री वश्यकर्मणि १५ भुनक्ति यश्च भस्मांगो
मूर्खो वा पंडितोपि वा ॥ तत्र भुंक्ते महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः १६ भस्मसंछन्नसर्वांगमनुगच्छति
५७ यः पुमान् ॥ सर्वपातकयुक्तोपि पूजितो मानवो चिरात् १७ भस्मसंछन्नसर्वांगं यः स्तौति भक्तिपार
ह ॥ सर्वपातकयुक्तोपि पूज्यते मानवो चिरात् १८ त्रिपुंड्रधारिणे भिक्षाप्रदानेन न हि केवलं ॥ तेनाधी
तं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितं १९ येन विप्रेण शिरसि त्रिपुंड्रं भस्मना कृतं ॥ कीकटेष्वपि देशेषु प
भूतिविभूषणः २० मानवस्तु वसेन्नित्यं काशीक्षेत्रसमं हि तत् ॥ दुःशीलः शीलयुक्तो वा पाप
युक्तोप्यलक्षणः २१ भूतिशासनयुक्तो वा स पूज्यो मम पुत्रवत् ॥ छद्मनापि चरेद्योहि भूतिशासन
मीश्वरं २२ सोपि यां गतिमाप्नोति न तां यज्ञशतैरपि ॥ संपर्के लीलया वापि भयाद्वा धारयेत्तु यः
॥ २३ विधियुक्तो विभूतिं तु स च पूज्यो यथा ह्यहं ॥ शिवस्य विष्णोर्देवानां ब्रह्मणस्तुष्टिकारणं ॥
२४ पार्वत्याश्च महालक्ष्म्या भारत्यास्तुष्टिकारणं ॥ न यज्ञेन न यज्ञेन न तपोभिः सुदुर्लभैः २५ ।
न तीर्थयात्रया पापात् पुण्यं त्रिपुंड्रेण च लभ्यते ॥ दानं यज्ञाश्च धर्माश्च तीर्थयात्राश्च नारद ॥ २६ ॥ ५७

पुंसां मुक्तिरूपस्त्रीवश्यकर्मणि शिवलिंगमेवान्वर्थो मणिः मंत्राक्षरमंत्र एव संख्यं विभूतिरेवौषधमित्यर्थः १५।१६।१७।१८।१९।२०।२१ मम पुत्रो यथा तद्वितिनायपत्

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

११ ध्यानं तपस्त्रिपुंड्रस्य कलां नार्हंति षोडशीं ॥ यथा राजा स्वचिह्नांकं स्वजनं मन्यते सदा २७ तथा त्रि
पुंड्रांकं स्वकीयमिति मन्यते ॥ द्विजातिर्वान्यजातिर्वा शुद्धचित्तेन भस्मना २८ धारयेद्यस्त्रिपुंड्रांकं
हस्तेन नशी कृतः त्यक्तसर्वसमाचारो लुप्तसर्वक्रियोऽपि सः २९ सकृत्तिर्यक् त्रिपुंड्रांकं
धारयेत्सोऽपि मुच्यते ॥ नास्य ज्ञानं परीक्षेत न कुलं न व्रतं तथा ३० त्रिपुंड्रांकितभालेन पूज्य एव हि ना
५८ रद ॥ शिवमंत्रात्परो मंत्रो नास्ति तुल्यं शिवात्परं ३१ शिवार्चनात्परं पुण्यं न हि तीर्थं च भस्मनः ॥
रुद्राग्नेर्यत्परं वीर्यं तद्भस्म परिकीर्तितं ३२ ध्वंसनं सर्वदुःखानां सर्वपापविशोधनं ॥ अंत्यजो वाधमो
[illegible] मूर्खो वा पंडितोऽपि वा ३३ यस्मिन्देशे वसेन्नित्यं भूतिशासनसंयुतः ॥ तस्मिन्सदाशिवः सोमः सर्व
भूतगणैर्वृतः ३४ सर्वतीर्थैश्च संयुक्तः सान्निध्यं कुरुते सदा ॥ एतानि पंचशिवमंत्रपवित्रितानि
भस्मानि कामदहनांगविभूषणानि त्रैपुंड्रकाणि रचितानि ललाटपट्टे लुंपंति दैवलिखितानि दु
रक्षराणि ॥ ३६ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
श्रीनारायण उवाच ॥ भस्मदिग्धशरीराय यो ददाति धनं मुदा ॥ तस्य सर्वाणि पापानि विनश्यंति न ५८
संशयः १ श्रुतयः स्मृतयः सर्वाः पुराणान्यखिलान्यपि ॥ वदंति भूतिमाहात्म्यं तत्तस्माद्धारयेत्
द्विजः ॥ २ ॥ सितेन भस्मना कुर्यात्त्रिसंध्यं यस्त्रिपुंड्रकं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ३॥

स्न्याधिकैश्च पंचमध्यैर रसविस्तरत विभूतिधारणस्यैव माहात्म्यमनुवर्ण्यते ॥ भस्मदिग्धेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

938

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

योगीसर्वांगकंस्नानमापादतलमस्तकं ॥ त्रिसंध्यमाचरेन्नित्यमामुयोगमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ भ
स्मस्नानेनपुरुषः कुलस्योद्धारको भवेत् ॥ भस्मस्नानंजलस्नानाद्संख्येयगुणान्वितं ५ सर्वती
५८ र्थेषुयत्पुण्यंसर्वतीर्थेषुयत्फलं ॥ तत्फलंलभते सर्वंभस्मस्नानान्नसंशयः ६ महापातकयुक्तोवा
प्युपपातकैः ॥ भस्मस्नानेनतत्सर्वंदहत्यग्निरिवेंधनं ७ भस्मस्नानात्परंस्नानंपवित्रंनैवविद्यते ॥
एवमुक्तं शिवेनादौतदास्नातःसदाशिवः ८ तत्प्रभृतिब्रह्माद्यामुनयश्चशिवार्थिनः ॥ सर्वकर्मसु
यत्नेनभस्मस्नानंप्रचक्रिरे ९ तस्मादेतच्छिरःस्नानमाग्नेयंयः समाचरेत् ॥ अनेनैवशरीरेणसहि
रुद्रोनसंशयः ॥ १० ॥ येभस्मधारणंदृष्ट्वापरितुष्टाभवंतिते ॥ देवासुरमुनींद्रैश्चपूज्यानित्यमसं
शयः ११ भस्मसंछन्नसर्वांगंदृष्ट्वातिष्ठतियःपुमान् ॥ तंदृष्ट्वादेवराजोपिदंडवत्प्रणमिष्यति ॥
१२ ॥ अभक्ष्यभक्षणोयेषांभस्मधारणपूर्वकं ॥ तेषांतद्भक्ष्यमेवस्यान्मुनेनात्रविचारणा ॥ १३ ॥ ५८
यःस्नातिभस्मनानित्यंजलेस्नात्वाततःपरं ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोपवादरात् १४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 २५ आर्द्रस्नानादिति ॥ आर्द्रजलस्नानाद्भस्मस्नानं वरं श्रेष्ठमित्यर्थः ॥ यतो भस्मस्नानादार्द्रस्य प्रकृतिरूपबंधनस्य बोधो भवति ततस्त्वर्थः
॥ तदेवाह ॥ आर्द्रमिति ॥ शुक्लधान्यवद् शुक्लकर्मशुक्तत्वात्स्व निर्बंधनं विदुरित्यन्वयः २६ । २७ पुरा सुरैः स्वीकृतमिति शेषः ॥ त्रि

सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिं ॥ आग्नेयं भस्मना स्नानं यतीनां च विशिष्यते ॥ २५ ॥
६० आर्द्रस्नानाद्वरं भस्म यमार्द्रं बंधो ध्रुवः ॥ आर्द्रं तु प्रकृतिं विद्यात् प्रकृतिं बंधनं विदुः २६ प्रकृते
स्तु प्रहाणाय भस्मना स्नानमिष्यते ॥ भस्मना सदृशं स्नानं नास्ति लोकत्रयेष्वपि २७ रक्षार्थं
मंगलार्थं च पवित्रार्थं पुरा सुरैः ॥ भस्म दत्तं मुने पूर्वं दत्तं देव्यै प्रियेण तु १८ तस्मादेतस्त्वरः
939 स्नानमाग्नेयं यः समाचरेत् ॥ भवपाशैर्विनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते १९ ज्वररक्षःपिशाचा
श्च पूतनाकुष्ठगुल्मकाः ॥ भगंदराणि सर्वाणि चाशीतिर्वातरोगकाः २० चतुःषष्टिर्वातरोगाः श्ले
ष्मा सप्तभिपंचकाः ॥ व्याघ्रचोरभयं चैवाप्यन्येदुष्टग्रहा अपि २१ भस्मस्नानेन नश्यंति सिंहेने
व यथा गजाः ॥ शुद्धशीतजले नैव भस्मना च त्रिपुंड्रकं २२ यो धारयेत्परं ब्रह्म स प्राप्नोति न संश
यः ॥ यथाविधि ललाटे वै वह्निवीर्यप्रधारणात् २३ नाशयेल्लिखितां यामीं ललाटस्थां लि ६०
पिं ध्रुवं ॥ कंठोपरि कृतं पापं नाशयेत्तत्प्रधारणात् ॥ २४ ॥ ॥

येषां निबंधरैर्ण्यैः दत्तमित्यन्वयः ॥ ॥ ॥ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कंठे च धारणात् कंठभोगादिकृतपातकं ॥ बाह्वोर्बाहुकृतं पापं वक्षसा मनसा कृतं २५ नाभ्यां
। शिश्नकृतं पापं गुदे गुदकृतं हरेत् ॥ पार्श्वयोर्धारणान्नूनं परस्त्रीलिंगनादिकं २६ तद्भस्मधा
रणं शस्तं सर्वत्रैव त्रिपुंड्रकं ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां त्र्यग्नीनां च धारणं २७ गुणलोकत्रयाणां च धारणं
६१ तेन वै कृतं ॥ भस्मच्छन्नो द्विजो विद्वान् महापातकसंभवैः २८ दोषैर्विमुच्यते सद्यो मुच्यते च न संशयः
भस्मनिष्ठस्य दह्यंते दोषा भस्माग्निसंगमात् २९ भस्मस्नानादिशुद्धात्मा भस्मनिष्ठ इति स्मृ
तः ॥ भस्मनादिग्धसर्वांगो भस्मदीप्तत्रिपुंड्रकः ३० भस्मशायी च पुरुषो भस्मनिष्ठ इति स्मृ
तः ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च रोगाश्चातीवदुःसहाः ३१ भस्मनिष्ठस्य सांनिध्याद्विद्रवंति न संश
यः ॥ भासनाद्भसितं प्रोक्तं भस्म कल्मषभक्षणात् ३२ भूतिर्भूतिकरी पुंसां रक्षा रक्षाकरी परा
त्रिपुंड्रधारणं दृष्ट्वा भूतप्रेतपुरःसराः ३३ भीताः प्रकंपिताः शीघ्रं न स्पंदंते च न संशयः ॥ स्मर
णादेव रुद्रस्य यथा पापं प्रणश्यति ३४ प्राप्य कार्यसहस्राणि कृत्वा यः स्नाति भस्मना ॥ तत्सर्वं द ६२
हते भस्म यथाग्निस्तेजसा वनं ३५ कृत्वापि चातुलं पापं मृत्युकालेपि यो द्विजः ॥ भस्मस्नायी भवेत्त
श्चित् क्षिप्रं पापैः प्रमुच्यते ॥ ३६ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३७ वनस्पतिगते सोमे इति वनस्पतिगते सतीत्यर्थः ॥ सा चामावास्यायां गच्छतीति प्रसिद्धं बृहदारण्यके नसः एतत्रय एव पंचदश कलाः ध्रुवैवास्य षोडशी कला
सा रात्रिभिरेवापूर्यते प च्रीयते सोमावास्यां रात्रिमेतया षोडश्या कलया सर्वमिदं प्राणभृदनुप्रविश्य ततः प्रातर्जायत इत्यादिना ॥ नयाच सोम वारस्या ना

भस्मस्नानादि शुद्धात्मा जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ मत्समीपं समागम्य न स भूयोभिवर्तते ३७ वनस्
पतिगते सोमे भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ अर्चितं शंकरं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ३८ आयुःकामोथवावि
६२ द्यान्भूतिकामोथवा नरः ॥ नित्यं वै धारयेद्भस्म मोक्षकामी च वै द्विजः ३९ त्रिपुंड्रं परमं पुण्यं ब्रह्मवि
ष्णुशिवात्मकं ॥ ये घोरा राक्षसाः प्रेता ये चान्ये क्षुद्रजंतवः ४० त्रिपुंड्रधारिणं दृष्ट्वा पलायंते न संश
यः ॥ कृत्वा शौचादिकं कर्म स्नात्वा तु विमले जले ४१ भस्मनोद्धूलनं कार्यं मापादतलमस्त
कं ॥ केवलं वारुणं स्नानं देहे बाह्यमलापहं ४२ विभूतिस्नानमनघं बाह्यांतरमलापहं ॥ त्यक्त्वा
पि वारुणं स्नानं तत्परः स्यान्न संशयः ४३ कृतमप्यकृतं सर्वं भस्मस्नानं विना मुने ॥ भस्मस्नानं मु
निश्रेष्ठ आग्नेयं स्नानमुच्यते ४४ अन्तर्वहिश्च संशुद्धं शिवपूजाफलं लभेत् ॥ यद्बाह्यं मलनाशः
स्याद्वारुणकं स्नानमस्ति तत् ४५ तन्नाशयति तीव्रेण आग्नेयं बाह्यांतरं मलं ॥ कृत्वापि कोटिशो नित्यं ६२
वारुणं स्नानमादरात् ४६ न भवत्येव पूतात्मा भस्मस्नानं विना मुने ॥ भस्मस्नानमाहात्म्यं तद्देवो
वेद तत्त्वतः ४७ यद्वा वेद महादेवः सर्वदेवशिखामणिः ॥ भस्मस्नानमकृत्वैव यः कुर्यात्कर्म वैदिकं ४८

यास्यामिश्रः ॥ ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

940

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

११ सतत्कर्मफलार्धार्द्धमपिनाप्नोतिवस्तुतः ॥यः करिष्यतियत्नेनभस्मस्नानंयथाविधि ४८ सएवै
कः सर्वकर्मस्वधिकारीश्रुतिश्रुतः ॥पावनंपावनानांचभस्मस्नानंश्रुतिश्रुतं ५० नकरिष्यतियो
मोहात्समहापातकीभवेत् ॥ अनंतैर्वारुणैःस्नानैर्यत्पुण्यंप्राप्यतेद्विजैः ५१ ततोनंतगुणंपुण्यं
६३ भस्मस्नानादवाप्यते ॥ कालत्रयेपिकर्तव्यंभस्मस्नानंप्रयत्नतः ५२ भस्मस्नानंस्मृतंश्रौतंतत्
त्यागीपतितोभवेत् ॥मूत्राद्युत्सर्जनांतेतुभस्मस्नानंप्रयत्नतः ५३ कर्तव्यमन्यथाभूतानभविष्यं
तिमानवाः ॥ विधिवत्कृतशौचोपिभस्मस्नानंविनाद्विजः ५४ नभविष्यतिशुद्धात्मानाधिकारीपि
कर्मणि ॥ अपानवायुनिर्याते जृंभणेस्करनेक्षुते ५५ श्लेष्मोद्गारेपिकर्तव्यंभस्मस्नानंप्रयत्न
तः ॥ श्रीभस्मस्नानमाहात्म्यस्यैकदेशोत्रवर्णितः ५६ पुनश्च संप्रवक्ष्यामिभस्मस्नानोत्थितंफ
लं ॥ सावधानेनमनसाश्रोतव्यंमुनिपुंगव ५७ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेएकादश
स्कंधेचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ श्रीनारायणउवाच ॥ अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैर्भस्मसंशोध्यसादरं ६३
धारणीयंललाटादौत्रिपुंड्रंकेवलंद्विजैः १ ब्रह्मक्षत्रियवैश्याश्चएतेसर्वेद्विजाःस्मृताः ॥ तस्माद्वि
जैःप्रयत्नेनत्रिपुंड्रंधार्यमन्वहं २ ॥ २५ ॥

श्लोकैः प्रतसंख्यैरत्नानं सर्वाभिर्ब्रह्मलिंगपुंड्रोर्ध्वपुंड्रयोर्महिमोच्यते ॥ अग्निरित्यादिभिरिति ॥तेचमंत्राः पूर्वमुक्ताः ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यस्योपनयनं ब्रह्मन्स एव द्विज उच्यते ॥ तस्माच्छ्रौतं द्विजैः कार्यं त्रिपुंड्रस्य च धारणं ३ विभूतिधारणं
त्यक्त्वा यः सत्कर्म समाचरेत् ॥ तत्कृतं चाकृतप्रायं भवत्येव न संशयः ४ न गायत्र्युपदेशोपि भस्मनो धा
रणं विना ॥ ततो धृत्वैव भस्मांगे गायत्रीजपमाचरेत् ५ गायत्रीमूलमेवाद्य ब्राह्मण्ये मुनिपुंगव ॥ सा
६५ भस्मधारणभावेन केनाप्युपदिश्यते ६ न तावदधिकारोस्ति गायत्रीग्रहणे मुने ॥ यावन्न भस्म भा
लादेर्धृतमग्निसमुद्भवं ७ भस्महीनललाटस्त्वमब्राह्मण्यानुमापकं ॥ एवमेव मया ब्रह्मन् हे
तुरुक्तः स खु एव रः ८ मंत्रपूतं सितं भस्म ललाटे परिवर्तते ॥ स एव ब्राह्मणो विद्वान् सत्यं सत्यं
मयोच्यते ९ यस्यास्ति सहजा प्रीतिर्मणिवद्भस्मसंग्रहे ॥ स एव ब्राह्मणो ब्रह्मन् सत्यं सत्यं मयोच्य
ते १० नैवास्य सहजा प्रीतिर्मणिवद्भस्मसंग्रहे ॥ स चांडाल इति ज्ञेयो जन्मजन्मांतरे ध्रुवं ॥ ११
न यस्य सहजा प्रीतिस्त्रिपुंड्रोद्धूलनादिषु ॥ स चांडाल इति ज्ञेयः सत्यं सत्यं मयोच्यते ॥ १२ ॥ ये भ
स्मधारणं त्यक्त्वा भुंजते च फलादिकं ॥ ते सर्वे नरकं घोरं प्राप्नुवंति न संशयः ॥ १३ ॥ विभूतिधार ६५
णं त्यक्त्वा कुर्वन्नद्रेस्तुलामपि ॥ न तत्फलमवाप्नोति पतितो हि भवेद्द्विजः ॥ १४ ॥ यज्ञोपवीतर
हितैः संध्या न क्रियते द्विजैः ॥ तथा संध्या न कर्तव्या विभूतिरहितैरपि ॥ १५ ॥ ॥

941
942
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१२ गतोपवीतैः संध्यायां कार्यः प्रतिनिधिः क्वचित् ॥ जपादिकं तु सावित्र्यास्तथैवोपोषणादिकं ॥ १६ ॥ वि
भूतिधारणेत्वन्यो नास्ति प्रतिनिधिः क्वचित् ॥ विभूतिधारणं त्यक्त्वा यदि संध्यां करोति सः ॥ १७ ॥ प्रत्य
वैस्यं च येनासौ नाधिकारी सदा द्विजः ॥ यथा शुद्धां त्यजो वेदान्नरस्य वैतित यः द्विजः ॥ १८ ॥ प्रत्यवैति नरो दे
६५ हात् संध्याकृद्भस्मवर्जितः ॥ संपादनीयं यत्नेन श्रौतं भस्म सदा द्विजैः ॥ १९ ॥ स्मार्तं वा तदभावे तु लौकि
कं वा समाहितैः ॥ यादृशं तादृशं वास्तु पवित्रं भस्म संततं ॥ २० ॥ धारणीयं प्रयत्नेन द्विजैः संध्यादि
कर्मसु ॥ न संविशंति पापानि भस्मनिष्ठे ततः सदा ॥ २१ ॥ कर्तव्यमपि यत्नेन ब्राह्मणैर्भस्मधारणं ॥
मध्यांगुलित्रयेणैव स्वदक्षिणकरस्य तु ॥ २२ ॥ षडंगुलायतं मानमपि नाधिकमानकं ॥ नेत्रयु
ग्मप्रमाणेन भाले दीप्तं त्रिपुंड्रकं ॥ २३ कदाचिद्भस्मना कुर्यात् स रुद्रो नात्र संशयः ॥ अकारोनामि
काः प्रोक्ता उकारो मध्यमांगुलिः ॥ २४ ॥ मकारस्तर्जनी तस्मात् त्रिपुंड्रं त्रिगुणात्मकं ॥ त्रिपुं
ड्रं मध्यमातर्जन्यनामाभिरनुलोमतः ॥ २५ ॥ अत्रैते कथयाम्येनामितिहासं पुरातनं ॥ कदाचि ६५
द्दुर्वासाः पितृलोकं गतो भवत ॥ २६ ॥ भस्मसंदिग्धसर्वांगो रुद्राक्षाभरणान्वितः ॥ शिवशं
करसर्वात्मन् श्रीमातर्जगदंबिके ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ॥

ति ॥ २८ ॥ २७ ॥ हरयेनमः ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कव्यवालादयइति ॥ तेचकव्यवालोनलः सोमोपमश्चैवार्यमा तथा ॥ अग्निष्वात्ताबर्हिषदः सोमपाः पितृदेवताइति वचनोक्ताः ॥ पितृगण
स्वामिनः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ षडशीतिरिति ॥ तानिकुंडानिनामतोरूपतश्चनवमस्कंधेसाविस्तु

नामानीतिगृणन्नुच्चैस्तापसानांशिखामणिः ॥ कव्यवालादयस्तेतु प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ २८॥
आसनाद्युपचारैश्च संमानंबहुचक्रिरे ॥ नानाकथाभिरन्योन्यं संभाषंचक्रिरेतदा २९ तस्मिंस्तुस
६६ मये कुंभीपाकस्थानांतु पापिनां ॥ घोरः समभवच्छब्दोहाहताः स्मेतिवादिनां ३० मृताः स्मेतिवदंत्येकेद
ग्धाः स्मेति परे जगुः ॥ छिन्नाः स्मेतिविभिन्नाः स्मेत्येवंरोदनकारिणः ३१ श्रुत्वातंकरुणंशब्दंदुःखितोमुनि
शार्दूलः ॥ पप्रच्छपितृनाथांस्तान्केषांशब्दोयमित्यपि ३२ तेसमूचुर्मुनेचैवपुरीसंयमनीपरा ॥ वर्त
तेयमराडत्रपापिनांभोगदायकः ३३ नानादूतैःकालरूपैः क्रूरवर्णैर्भयंकरैः ॥ सहितोत्रैवतत्सुपा
नायकोविद्यतेनघ ॥ ३४ ॥ तत्रकुंडान्यनेकानिपापिनांभोगदानिच ॥ षडशीतिर्घोररूपैर्दूतैः प
रिवृतानिच ॥ ३५ ॥ तत्रमुख्यतमंकुंडंकुंभीपाकाभिधंमहत् ॥ वर्ततेतत्कुलानांचपातनानांतुव
र्णनं ॥ ३६ ॥ कर्तुंनशक्यतेकेनचिदपिवर्षशतैरपि ॥ येशिवद्रोहिणः संतितथादेवीविनिंदकाः ३७ ९९
येविष्णुद्रोहिणः संतिपतंत्यत्रैवतेमुने ॥ येवेदनिंदकाः संतिसूर्यस्यचगणेशितुः ॥ ३८ ॥ ४ ॥

पापात्मनेकल्पितानीति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ... ॥ ये शिवद्रोहिण इति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

९४८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 कामचारकी नियमेरहितानां इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ त्रिशूलधारिणइति ॥ तत्र त्रिशूलधारिणः इत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

९१ ब्राह्मणानां द्विजानां च पतंत्यत्रैव ते मुने कामचाराश्च ये संति नष्टमुद्रांकिताश्च ये ॥ ४९ ॥ त्रिशूलधारि
णो ये च पतंत्यत्रैव ते मुने ॥ मातृपितृगुरुज्येष्ठपुराणस्मृतिनिंदकाः ॥ ५० ॥ ये धर्मदूषकाः संति
पतंत्यत्रैव ते मुने ॥ तेषामयं महाघोरः शब्दः श्रवणदारुणः ॥ ५१ ॥ श्रूयते स्माभिरनिशं वैराग्यं प्र
६७ स्तुते भवेत ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा मुनिराट् तद्दिदृक्षया ॥ ५२ ॥ उत्थाय चलितस्तूर्णं ययौ कुंडस
मीपतः ॥ अवाङ्मुखोदरस्थोऽधस्तस्मिन्नेव क्षणे ततः ॥ ५३ ॥ तत्रस्थानां पापिनां तु स्वर्गाधिकम
भूत्सुखं ॥ हसंति केचिद्गायंति नृत्यंति च तथापरे ॥ ५४ ॥ परस्परं रमंते ते मुनेस्ताः सुखव
र्धनात् ॥ मृदंगमुरजावीणाढक्कादुंदुभिनिःस्वनाः ॥ ५५ ॥ समुद्भूतास्तु मधुराः पंचमस्वरभू
षिताः ॥ वसंतवल्लीपुष्पाणां सुगंधमरुतो ववुः ॥ ५६ ॥ मुनिस्तु चकितो दृष्ट्वा यमदूताश्च विस्मि
ताः ॥ शीघ्रं ते कथयामासुर्धर्मराजाय वेदिने ॥ ५७ ॥ महाराज महाश्चर्यं मधुनैवाभवद्विभो ॥
स्वर्गादप्यधिकं सौख्यं कुंभीपाकस्य पापिनां ॥ ५८ ॥ निमित्तं नैव जानीमः कस्मादिदमभूद्वि ६७
भो ॥ चकिताः स्म वयं सर्वे आश्चर्ये त्वत्तदंतिकं ॥ ५९ ॥ निशम्य दूतवाणीं तां धर्मराट् द्रुतमुत्थि
तः ॥ महामहिषमारूढो ययौ ते यत्र पापिनः ॥ ६० ॥ ॥

॥ ५३ ॥ तत्रस्थानां कुंडस्थानां ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ वेदिने ज्ञानवते ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०स्कं० अमरावतींमिंद्रं प्रति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तस्यसंकल्पं कुंभीपाकस्य नाशः संभवतीत्येवंरूपं संकल्पमित्यर्थः वितथं मिथ्या ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

११ तांवार्तांप्रेषयामासदूतद्वारामरावतीं ॥ श्रुत्वातांदेवराजोपिप्राप्तोदेवगणैः सह ॥ ५१ ॥ ब्रह्मलोकात्प
द्मजोपि वैकुंठाद्विष्टरश्रवाः ॥ तत्तल्लोकाच्च दिक्पालाः समाजग्मुर्गणैः सह ॥ ५२ ॥ परिवार्यस्थि
ताः सर्वे कुंभीपाकमितस्ततः ॥ अपश्यंस्तत्र तान्जीवान्स्वर्गाधिकसुखान्वितान् ॥ ५३ ॥ चकिता
६८ एव ते सर्वे न विदुस्तस्य कारणं ॥ अहोपापस्य भोगार्थं कुंडमेतद्विनिर्मितं ॥ ५४ ॥ तत्र सौख्यमथाजा
तं तदा पापात्तु किं भयं ॥ उच्छिन्ना वेदमर्यादा परमेशा कृता कथं ॥ ५५ ॥ भगवांस्तस्य संकल्पं वि
तथं कृतवान्कथं ॥ आश्चर्यमेतदाश्चर्यमेतदित्येव भाषिणः ॥ ५६ ॥ तदस्थ अभवन्सर्वे न विदु
स्तत्र कारणं ॥ एतस्मिन्नंतरे शौरिः संमंत्र्य विधुधादिभिः ॥ ५७ ॥ ययौ कैश्चित्सुरगणैः सहि
तः शंकरालयं ॥ पार्वत्या सहितं देवं कोटिकंदर्पसुंदरं ॥ ५८ ॥ रमणीयतमांगं तं लावण्यरसनिर्भृतं
॥ सदा षोडशवर्षीयं नानालंकारभूषितं ॥ ५९ ॥ नानागणैः परिवृतं लालयंतं परां शिवां ॥ ददर्श चं
द्रमौलिं स चतुर्वेदं नत्वा मह ॥ ६० ॥ वृत्तांतं कथयामास चमत्कृतमतिस्फुटं ॥ एतस्य कारणं देव न ६८
जानीमः कथंचन ॥ ६१ वद तत्कारणं देव सर्वज्ञोसि यतः प्रभो ॥ विष्णुवाक्यं तदा श्रुत्वा प्रसन्न
मुखपंकजः ६२ उवाच मधुरं वाक्यं मेघगंभीरया गिरा ॥ शृणु विष्णो तन्निमित्तं तदाश्चर्यस्य यच्च विद्यते ॥ ६३

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सचतुर्वेदं चतुर्वेदैः सहितं शिवमित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

निमित्तमाह ॥ कुंभीपाकमिति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ पित्रीश्वरी तस्मिंस्तीर्थे स्थापिता देवी ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

२२ भस्मनो महिमैवायं भस्मना किं भवेन्नहि ॥ कुंभीपाकं गतो द्रष्टुं दुर्वासाः शैवसंमतः ॥ ६४ ॥
स्ववाहू मुखो ददर्शाधस्तदा वापुव शाश्वरे ॥ भालभस्मकणास्तत्र पतिता दैवयोगतः ६५ तेन
जातमिदं सर्वं भस्मनो महिमा त्वयं ॥ इतः परं तु तत्तीर्थे पितृलोकनिवासिनां ६६ भविष्यति न संदेहो य
६८ स्तु स्नात्वा सुखी भवेत् ॥ पितृतीर्थं तु तन्नाम्ना ख्यातं खं भविष्यति ६७ मल्लिंगस्थापनं तत्र कार्यं देव्या
श्च सत्तम ॥ पूजयिष्यंति ते तत्र पितृलोकनिवासिनः ६८ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि तत्र श्रेष्ठमिदं सर्वत ॥
पित्रीश्वरीपूजया तु त्रैलोक्यं पूजितं भवेत् ६९ ॥ श्री नारायण उवाच ॥ इति देववचः श्रुत्वा देवं मूर्ध्नाभि
णम्य च ॥ तदनुज्ञां समादाय ययौ देवांतिकं हरिः ॥ ७० ॥ तत्सर्वं कथयामास कारणं शंकरोदितं ॥ साधु
साध्विति ते प्रोचुरमरा मौलिचालिनैः ॥ ७१ ॥ शशंसुर्भस्ममाहात्म्यं हरिब्रह्मादयः सुराः ॥ पितरश्चैव
संतुष्टास्तीर्थलाभात्परंतप ७२ तत्तीर्थतीरे लिंगं च देव्या मूर्त्तिं यथाविधि ॥ स्थापयामासुरमराः पू
जयामासुरन्वहं ७३ तत्रत्ये प्राणिनो भूवन् पापभोगार्थमास्थिताः ॥ ते विमानं समारुह्य गताः कै ॥ ६९
लासमंडलं ७४ नाम्ना भद्रगणास्ते तु वसंत्यद्यापि तत्र हि ॥ पुनश्च दूरदेशे तु कुंभीपाको विनिर्मितः
७५ निरुद्धं शैवगमनं दैवैस्तत्र तुलहिनात् ॥ इति ते सर्वमाख्यातं भस्ममाहात्म्यमुत्तमं ॥ ७६ ॥ ५ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ तत्र कैलासे ॥ ७५ ॥ निरुद्धमिति ॥ ... कुंभीपाको ... स्यादिति भिया कुंभीपाकमार्गे शैवैर्नैव गंतव्यमिति निरोधः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ऊ.मा.स्क. अथोर्ध्वपुंड्रविधिमाह ॥ ऊर्ध्वपुंड्रविधिमिति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ श्याममूर्ध्वपुंड्रमित्यर्थः ॥ प्रत्युत्तरम् ॥ ८१ ॥ अंगुलिनियममाह ॥
९१ अंगुष्ठ इति ॥ ८२ ॥ ऊर्ध्वपुंड्राकारमाह ॥ वर्तिदीपेति ॥ वर्तिच तिर्यग्दीपस्तस्य यावलिः पंक्तिरूर्ध्वरेखा प्रसा अधः स्थूलाग्रे सूक्ष्मरूपा तद्वत्कृतिरि
कृतिपसंत्यर्थः ॥ ८३ ॥ एतेषां विनियोगो ब्रह्मांडपुराणे ॥ ललाटे वाद्भवज्ञेव दंडवत्कर्णपद्मवेद्धृदये कमलाकारमुदरे दीपवर्तिसमं ॥ वेणुपत्रा

ज्ञातः परतरं किंचिदधिकं विद्यते मुने ॥ ऊर्ध्वपुंड्रविधिं चैवाप्यधिकारि विभेदतः ७७ अथ वक्ष्ये मुनिश्रे
१७७ ष्ठूलवैष्णवाग्रामलोकनात् ॥ ऊर्ध्वपुंड्रप्रमाणानि दिव्यान्यंगुलिभेदतः ७८ वर्णाभिमंत्रदेवांश्च मृद
स्थानि फलानि च ॥ पर्वताग्रे नदीतीरे शिवक्षेत्रे विशेषतः ७९ सिंधुतीरे च वल्मीके तुलसीमूलमाश्रि १८
ते ॥ मृद एतास्तु संग्राह्या वर्जयेदन्यमृत्तिकाः ८० श्यामं शांतिकरं प्रोक्तं वश्यकरं भवेत् ॥ श्वेतं
पीतमित्याद्यूर्ध्वमेवं श्वेतमुच्यते ८१ अंगुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तो मध्यमायुष्करं भवेत् ॥ अनामिकान्न
दा नित्यं मुक्तिदा च प्रदेशिनी ८२ एतैरंगुलिभेदैस्तु कारयेन्न नखैः स्पृशेत् ॥ वर्तिदीपावलिकृतिं
वेणुपत्राकृतिं तथा ८३ पद्मस्य मुकुलाकारं तथा कुर्यात्स यत्नतः ॥ मत्स्यकूर्माकृतिं वापि शंखा ७०
कारं ततः परं ८४ दशांगुलिप्रमाणं तु उत्तमोत्तममुच्यते ॥ नवांगुलं मध्यमं स्याद्दशांगुलमधः परं ८५

कारं वा द्वौ मध्ये लिखेत्सुधीः अधः पृष्ठे स्कंधदेशेन्यसेज्जंबुपलाशवदिति ॥ ८४ ॥ तत्रोत्तमं त्रिपुंड्रमंगुलिप्रमाणभेदेन त्रिविधमाह ॥ दशांगुली
ति ॥ दशांगुलप्रमाणमुत्तमोत्तमं ॥ उत्तमे त्रिपुंड्र उत्तममित्यर्थः ॥ मध्यममुत्तमे पुंड्रे मध्यममित्यर्थः ॥ अधः परमिति ॥ उत्तमे ऊर्ध्वपुंड्रे घःक
निष्ठमित्यर्थः ॥ ८५ ॥

९४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मध्यमोर्ध्वपुंड्रमपित्रिविधमाह ॥ सप्तषट्पंचभिरिति ८६ ऊर्ध्वपुंड्रेदेवताध्यानमाह ॥ ललाटेकेशवमिति ८७ तत्पार्श्वे उदरस्य वामपार्श्वइत्यर्थः ८८ कर्णे कंठस्थकर्णे ८९ ककुदिति लुप्तसप्तम्यंतं ककुदीत्यर्थः ९० ९१ तच्च शुक्लकृष्णपक्षभेदेन नामभेदो ब्रह्मांडपुराणे उक्तः ॥ संकर्षणादिभिः शुक्ले तु

सप्तषट्पंचभिःपुंड्रंमध्यमंत्रिविधंस्मृतं ॥ चतुस्त्रिपंचांगुलैःपुंड्रंकनिष्ठंत्रिविधंभवेत् ॥ ८६ ॥ ल
लाटेकेशवंविद्यान्नारायणमथोदरे ॥ माधवंहृदि विन्यस्यगोविंदंकंठकूपके ॥ ८७ ॥ उदरेदक्षिणे
७१ पार्श्वेविष्णुरित्यभिधीयते ॥ तत्पार्श्वेबाहुमध्येच मधुसूदनमेवच ॥ ८८ ॥ त्रिविक्रमंकर्णदेशेवामे
कुक्षौतुवामनं ॥ श्रीधरंबाहुकेवामेहृषीकेशंतुकर्णके ८९ पृष्ठेचपद्मनाभंतुककुद्दामोदरंस्मरे
त् ॥ द्वादशैतानिनामानिवासुदेवेतिमूर्धनि ९० पूजाकालेचहोमेचसायंप्रातःसमाहितः ॥ ना
मान्युच्चार्यविधिनाधारयेदूर्ध्वपुंड्रकं ९१ अशुचिर्वाप्यनाचारोमनसापापमाचरेत् ॥ शुचिरेवभवे
न्नित्यंमूर्ध्निपुंड्रांकितोनरः ९२ ऊर्ध्वपुंड्रधरोमर्त्योम्रियतेयत्रकुत्रचित् ॥ श्वपाकोपिविमानस्थोम
मलोकेमहीपते ९३ एकांतिनोमहाभागामत्स्वरूपविदोमलाः ॥ सांतरालान्प्रकुर्वंतिपुंड्रान्वि
ष्णुपदाकृतीन् ९४ परमैकांतिनोप्येवंमत्पादैकपरायणाः ॥ हरिद्राचूर्णसंयुक्तांश्चूलाकारांस्तुवाम ७२
लान् ९५ अन्येतुवैष्णवाःपुंड्रानछिद्रानपिभक्तितः ॥ प्रकुर्वीरन्दीपपद्मवेणुपत्रो दराकृतीन् ९६

एकांतिनश्चेत्केशवादिभिरिति ९३ सांतरालान्रेखाद्वयमध्यमवकाशसहितान ९४ ऊर्ध्वपुंड्रभेदमाह ॥ हरिद्राचूर्णसंयुक्तानिति ॥ रामानुज... न ॥ पद्मशब्देनपद्मसुकुलं... ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

केवलवैष्णवा भागवतादूरमित्यर्थः एकांतिनामेकांतभक्तानां वीरवैष्णवानां परमैकांतिनामपि ॥ वीरवैष्णवेभ्योपि महावीरवैष्णवानामित्यर्थः ॥ तेच

अच्छिद्रानपि सच्छिद्रान् कुर्युः केवलवैष्णवाः ॥ अच्छिद्रकरणे तेषां प्रत्यवायो न विद्यते ९७ एकां
तिनां प्रपन्नानां परमैकांतिनामपि ॥ अच्छिद्रपुंड्रकरणे प्रत्यवायो महान् भवेत् ९८ ऊर्ध्वपुंड्रं तु पंक
७२ यौ हंडाकारं सुशोभनं ॥ मध्ये छिद्रं वैष्णवश्च नमोंतैः केशवादिभिः ९९ विमलान्यूर्ध्वपुंड्राणि
सांतरालानि यो नरः ॥ करोति विपुलं तत्र मंदिरं मे करोति सः ॥ १०० ॥ ऊर्ध्वपुंड्रस्य मध्ये तु विशालेसु
मनोहरे ॥ लक्ष्म्या साकं सहासीनो रमते विष्णुरव्ययः १०१ निरंतरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुंड्रं द्विजाधमः ॥
सहि तत्र स्थितं विष्णुं श्रियं चैव व्यपोहति २ अच्छिद्रमूर्ध्वपुंड्रं तु यः करोति विमूढधीः ॥ स पर्यायेण
ता नैति नरकानेकविंशतिं ४ ऋजूनि स्फुटपार्श्वानि सांतरालानि विन्यसेत् ॥ ऊर्ध्वपुंड्राणि दंडाश्च
दीपमत्स्यानिभानि च ॥ ४ ॥ शिलोपवीतवच्चापि मूर्ध्वपुंड्रं द्विजेन च ॥ विना कृतास्तु निष्फलाः क्रियाः सर्वा
महामुने ५ तस्मात्सर्वेषु कार्येषु कार्यं विप्रस्य धीमतः ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं त्रिशूलं च वर्तुलं चतुरस्रकं ॥ ६ ॥ ७२

सांप्रतं माध्यगमातु जाख्यकमेणाभवंति ॥ ९८ ॥ मध्येच्छिद्रमुभयोरेखयोर्मध्येवकाशं कुर्यादित्यर्थः ॥ नमोंतैः केशवादिभिरिति पूर्वोक्तानुवादः ९९ तदेव
स्पष्टयति विमलान्यूर्ध्वेति ॥ १०० ॥ १।२।३।४।५ इतः परमूर्ध्वपुंड्रादीनाम् ... ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Shaarada Peetham

सू.भा.स्कं. वैदिकस्याधिकारो नास्ति वैदिका तिक एवाधिकारीत्यर्थः ७।८॥ श्रौतं तिर्यक् त्रिपुंड्रमित्यस्य पूर्वेणान्वयः ९।१०। अंकिमलस्य चक्राभि ११।१२।१३
११ १४ नचेतरदिति वैदिकस्य विष्णुभक्तस्यापि श्रौतं भस्मादिमेव विधीयते तस्य सुद्रो र्ध्वपुंड्रादिकं तु तत्रोक्तरीत्या वतां वैष्णवानां विधीयत इति भावः १५ प्रादुर्भावेति

र्ध्वपुंड्रादिकं लिंगं वेदनिष्ठो न धारयेत् ॥ जन्मना लब्धजातिस्तु वेदपंथानमाश्रितः ७ पुंड्रांतरं
भ्रमाद्वापि ललाटे नैव धारयेत् ॥ ख्यातिकांत्यादिसिध्यर्थं चापि विष्णवागमादिषु ८ स्थितं पुंड्रांत
७३ रं नैव धारयेद्वैदिको जनः ॥ तिर्यक् त्रिपुंड्रं संत्यज्य श्रौतं कष्टमपि भ्रमात् ९ ललाटे भस्मना तिर्यक्
त्रिपुंड्रस्य च धारणं ॥ विना पुंड्रांतरं मोहाद्धारयन्नारकी भवेत् १० वेदमार्गैकनिष्ठस्तु मोहेनाप्यंकि
तो यदि ॥ पतत्येव न संदेहस्तथा पुंड्रांतरादपि ११ नांकनं विग्रहे कुर्याद्वेदमार्गसमाश्रितः ॥ श्रौ
तधर्मैकनिष्ठानां लिंगं तु श्रौतमेव हि १२ अश्रौतधर्मनिष्ठानामश्रौतं लिंगमीरितं ॥ देवता वेद
सिद्धा यास्तासां लिंगं तु वैदिकं १३ अश्रौततंत्रनिष्ठा यास्तासामश्रौतमेव हि ॥ वेदसिद्धो महादेवः
साक्षात्संसारमोचकः १४ भक्तानामुपकाराय श्रौतं लिंगं दधाति च ॥ वेदसिद्धस्य विष्णोश्च श्रौतं लिं
गं न चेतरत् १५ प्रादुर्भावविशेषाणामपि तस्य तदेव हि ॥ श्रौतं लिंगं तु विज्ञेयं त्रिपुंड्रोद्धूलनादिकं १६
अश्रौतमूर्ध्वपुंड्रादि नैव तिर्यक् त्रिपुंड्रकं ॥ वेदमार्गैकनिष्ठानां वेदोक्तेनैव वर्त्मना ॥ १७ ॥ ५ ॥

शेषाणां रामकृष्णादयवतानां ॥ तेषामुपासकैरपि भस्मोद्धूलनं भस्म त्रिपुंड्रादिकमेव विधेयमिति भावः ॥ ऊर्ध्वपुंड्रादिकमेवाश्रौतमेव भवति ॥ नार्त्यक् त्रिपुंड्रइ
त्यन्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तस्मात्तांत्रिकैरेवोर्ध्वपुंड्रं धार्यं नवैदिकैरित्युपसंहरति ॥ यस्त्विति ११८ इति सर्वे सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे उपपुराणकूर्मपुराणादिषु स्पष्टं ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे पंचदशोऽध्यायः १५ ॥ शतश्लोकैः षड्धिकैः संध्योपासनमुत्तमं ॥ द्विजानां कथ्यते येन जगदंबा तु तुष्यति ॥ तिलकविधानानंतरं संध्याविधिं कथयति ॥ अथात इति ॥ संध्यायाः संध्याकालाधिष्ठात्र्या गायत्रीदेव्या उपासनमित्यर्थः ॥ तथा च याज्ञवल्क्यः संधौ संध्यामुपासीत नास्तगे नोद्गते रवाविति संध्याशब्दवाच्यां देवीमाह ॥ संध्यात्रयं तु कर्तव्यमित्यत्र तु संध्याकालिककर्मपरः ॥ तत्र याज्ञवल्क्यवाक्ये संधाविति मध्याह्नस्याप्युपलक्षणं ॥ पूर्वा संध्या

ललाटे भस्मनातिर्यक् त्रिपुंड्रं धार्यमेव हि ॥ यस्तु नारायणं देवं प्रपन्नः परमं पदं ११८ धारयेत्सर्वदा शूलं ललाटे गंधवारिणा ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे सदाचारनिरूपणे भस्मधारणमहात्म्यं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अथातः श्रूतां पुण्यं संध्योपासनमुत्तमं ॥ भस्मधारणमाहात्म्यं कथितं चैव विस्तरात् ॥ १ ॥

तु गायत्री सावित्री मध्यमा स्मृता या भवेत् पश्चिमा संध्या सा विज्ञेया सरस्वती ॥ श्वेता भवति गायत्री सावित्री रक्तवर्णिका कृष्णा सरस्वती ज्ञेया संध्यात्रयमुदाहृतमिति तल्लक्षणं ॥ अनेनैव क्रमेण ब्रह्मरुद्रविष्णुसमानाकारत्वाद्गायत्र्यादीनां ब्रह्मरुद्रविष्णुरूपत्वमुक्तं न तत्र ब्रह्मरुद्रविष्णूनां स्त्रीरूपत्वेन ध्येयत्वमिति बोध्यं ॥ तत्रोपासनं नाम ध्यानमात्रं न भिन्नां प्रतिपद्येत गायत्रीं ब्रह्मणा सह ॥ सोऽहमस्मीत्युपासीत विधिना येन केनचिदिति व्यासवचनादिति केचित् ॥ परं तु ध्यानपूर्वको मंत्रजप एवात्रोपासनं या सा संध्या जगत्सूतिर्माया

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तीताहि निष्कलाईश्वरी केवला शक्तिस्तत्त्वत्रयसमुद्भवाध्यात्वार्कमंडलगतां सावित्रीं प्रजपेद्बुध इ
ति कौर्मेणवचनेन ध्यानस्यांगत्वप्रतिपादनात् ॥ देवतां ध्यायन्जपं कुर्यादिति शंखस्मृतेश्च ॥ एवंच नभिन्ना
मिति व्यासवाक्ये अंगभूतध्यानस्यैवोपास्यत्वेनाभिध्यानं नित्योदकः संध्यामुपासीनेत्युपक्रम्य गायत्रीज
७५ पस्यैवाञ्जलापनेनाभिधानाच्च ॥ गायत्रीजपस्यैव प्राधान्यप्रतीतेः ॥ ऋषयो दीर्घसंध्यत्वाद्दीर्घमायु
रवाप्नुयुरिति मनुनापि गायत्रीजपपरत्वेन तयैव ब्रह्माभिन्नार्कोपस्थानादित्याहुः ॥ केचित्तु गायत्री
मंत्ररूपां तत्प्रतिपाद्य ब्रह्माभिन्नत्वेन गृहीतां जपेन साहमित्युपासीतेति व्यासवाक्यार्थमाहुः सर्वथा
पि अत्र संध्यापदेन स्त्रीरूपाणां ब्रह्मरुद्रविष्णूनां संध्याकालेन ग्रहणं न वा गायत्र्यतिरिक्तायाः
कस्याश्चित्संध्याकालाधिष्ठात्र्या देव्या ग्रहणं किंतु ब्रह्मण एवार्कमंडलांतर्गतचैतन्याभिन्नस्य गायत्र्य
र्थभूतस्य संध्यात्रये गायत्र्या या कारधारिणो ग्रहणं तथाचैकैव गायत्री संध्यात्रये आकारत्रयरूपा स्या सं
ध्याकालातिरिक्तकालजपे कर्तव्ये तु मुक्ताविद्रुमहेमनीलेत्यादि ध्यानप्रकारेणोपास्येति बोध्यं ॥ एते ७५
न संध्यापदेन स्त्रीरूपाणां ब्रह्मरुद्रविष्णूनां ग्रहणं गायत्र्यतिरिक्तस्य देवतांतरस्य कस्यचिद्वा ग्रहणं
गायत्रीजपे तु गायत्र्या मुक्ताविद्रुमेति प्रोक्तध्यानाया एवं ग्रहणमिति प्राचोक्तमयास्तं ॥ १ ॥ ८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्क॰ ११ संध्योपासनाकालमाह प्रातःसंध्यामिति ॥ २ ॥ उत्तमाधमभेदेन कालभेदमाह ॥ तद्भेदानिति ३।४। ५ संध्योपासनस्यावश्यकत्वमाह । विप्रो वृक्ष इति ॥ ६
७।८।९ प्रायश्चित्तमाह ॥ कालातिक्रमण इति ॥ अर्घ्यत्रयानंतरं प्रायश्चित्तार्थं चतुर्थमर्घ्यं देयमित्यर्थः ॥ आदौ मध्यमतः प्रायश्चित्तार्थं देवीं गायत्रीमष्टोत्तरशतं सं

७६ प्रातःसंध्याविधानं च कथयिष्यामि तेऽनघ ॥ प्रातःसंध्यां सनक्षत्रां मध्याह्ने मध्यभास्करां २ ससूर्यां प
श्चिमां संध्यां तिस्रः संध्या उपासते ॥ तद्भेदानपि वक्ष्यामि शृणु देवर्षिसत्तम ३ उत्तमा तारकोपेता म
ध्यमा लुप्ततारका ॥ अधमा सूर्यसहिता प्रातःसंध्या त्रिधा मता ४ उत्तमा सूर्यसहिता मध्यमास्तमिते
रवौ ॥ अधमा तारकोपेता सायंसंध्या त्रिधा मता ५ विप्रो वृक्षो मूलकान्यत्र संध्या वेदः शाखाः क
र्मधर्माणि पत्रं ॥ तस्मान्मूलं यत्नतो रक्षणीयं छिन्ने मूले नैव वृक्षो न शाखा ६ संध्या येन न विज्ञाता
संध्या येनानुपासिता ॥ जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतः श्वा चैव जायते ७ तस्मान्नित्यं प्रकर्तव्यं संध्योपासनमु
त्तमं ॥ तदभावेऽन्यकर्मादावधिकारी भवेन्नहि ८ उदयास्तमयादूर्ध्वं यावत्स्यात्घटिकात्रयं तावत्संध्या
मुपासीत प्रायश्चित्तं ततः परं ॥ ९ ॥ कालातिक्रमणे जाते चतुर्थार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ अथवाष्ट श
तं देवीं जप्त्वादौ तां समाचरेत ॥ १० ॥ यस्मिन्काले तु यत्कर्म तत्कालाधीश्वरीं च तां ॥ संध्यामु ७६
पास्य पश्चात्तु तत्कालीनं समाचरेत् ११ ॥ गृहे साधारणा प्रोक्ता गोष्ठे वै मध्यमा भवेत् ॥ नदीतीरे
चोत्तमा स्याद्देवीगेहे तदुत्तमा ॥ १२ ॥

ध्यां समाचरेदित्यर्थः ॥ अल्पकालातिक्रमे तु चतुर्थार्घ्यं बहुकालातिक्रमे तु अष्टशतं जपेदित्यर्थः १०।११ तदुत्तमा देव्यालये तदुत्तमेत्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 तत्र हेतुमाह ॥ यतो देव्या इति ॥ गायत्री देव्या उपासनादेव्याः समीप एव कर्तव्येत्यर्थः १३ १४ १५ १६ १७ संध्याक्रममाह ॥ आचांत इति ॥ केशवादिनामभि
११ राचांत इत्यन्वयः ॥ प्रथमं त आचांतः पश्चात् प्राणमायम्य संकल्पं कुर्यादिति शेषः सर्वत्र ॥ अमोघात दुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातःसंध्यामुपासि

यतो देव्या उपास्यं तु ततो देव्यास्तु संन्निधौ ॥ संध्यात्रयं प्रकर्त्तव्यं तदानंत्याय कल्पते ॥ १३ ॥ एतस्याः पर
तरं दैवं ब्राह्मणानां न विद्यते ॥ न विष्णूपासना नित्या न शिवोपासना तथा १४ ॥ यथा भवेन्महादेव्या
७ गायत्र्याः श्रुतिचोदिता ॥ सर्ववेदसारभूता गायत्र्यास्तु समर्चना ॥ १५ ॥ ब्रह्मादयोऽपि संध्यायां तां ध्याय
ति जपंति च ॥ वेदा जपंति तां नित्यं वेदोपास्या ततः स्मृता ॥ १६ ॥ तस्मात्सर्वे द्विजाः शाक्ता न शैवा न
च वैष्णवाः ॥ आदिशक्तिमुपासंते गायत्रीं वेदमातरं ॥ १७ ॥ आचांतः प्राणमायम्य केशवादिक
नामभिः ॥ केशवश्च तथा नारायणो माधव एव च ॥ १८ ॥ गोविंदो विष्णुरेवाथ मधुसूदन एव च ॥ त्रिवि
क्रमो वामनश्च श्रीधरोऽपि ततः परं ॥ १९ ॥ हृषीकेशः पद्मनाभो दामोदर अतःपरं ॥ संकर्षणो वासुदे
वः प्रद्युम्नोऽप्यनिरुद्धकः ॥ २० ॥ पुरुषोत्तमोऽधोक्षजौ च नारसिंहोऽच्युतस्तथा ॥ जनार्दन उपेंद्रश्च ह
रिः कृष्णोंतिमस्तथा ॥ २१ ॥ ॐकारपूर्वकं नाम चतुर्विंशतिसंख्यया ॥ स्वाहांतैः प्राशयेद्वारि नमोंतैः ७
स्पर्शयेत्तथा ॥ २२ ॥ केशवादित्रिभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत्करौ ॥ मुखं प्रक्षालयेद्द्वाभ्यां द्वाभ्यामुन्मार्जनं त
था ॥ २३ ॥

मीति ॥ केशवादिनामान्याह ॥ केशवश्चेति १८ १९ २० २१ स्वाहांतैर्नामभिराचमनं नमोंतैरंगस्पर्शः कार्य इत्यर्थः २२ तदेवाह ॥ केशवादिभिरिति ॥ २३ ॥ ॥

 २३॥ २४॥ २५॥ प्रत्येकलोकेति एकैकस्याः शक्तेर्दशलोहिणिकासेनायुक्त एकैकलोक एवं द्वात्रिंशल्लोकास्तस्मिन्नाकारेविता
 मणिरत्नं समंततः परिवार्यस्थिताइत्यर्थः पिशाचवदनाअतिभयंकराइत्यर्थः २६ स्वलोकवासिभिस्तत्तच्छक्तिलोकनिवासिभिः २७

आस्वत्रयाग्रसूनाभोमध्यभूलस्यताहशी गोमेदकल्पितान्येवतद्वासिसदनानिच २३ पक्षिणः स्तं
९५ भवर्पाश्च हस्तावाप्यः सरांसिच गोमेदकल्पितान्यवकुंकुमारुणविग्रहाः २४ तन्मध्यस्थामहादेव्यो
द्वात्रिंशच्छक्तयः स्मृताः नानाशस्त्रप्रहरणा गोमेदमणिभूषिताः २५ प्रत्येकलोकवासिन्यः परिवार्य
समंततः गोमेदसालेसन्नद्धाः पिशाचवदनानृप २६ स्वलोकवासिभिर्नित्यंपूजिताश्चक्रवाहवाः क्रोध
रक्तेक्षणाभिंधिपच्छिंधिदहेतिच २७ वदंतिसततंवाचंयुद्धोत्सुकहृदंतराः एकैकस्यामहाशक्तेर्दश
लोहिणिकामताः २८ सेनातत्राप्येकशक्तिर्लसद्ब्रह्मांडनाशिनी ताहशीनांमहासेनावर्णनीयाकथंनृ
प २९ रथानांनैवगणनावाहनानांतथैवच सर्वयुद्धसमारंभस्तत्रदेव्याविराजते ३० तासांनामानिव ९५
स्यामिपापनाशकराणिच विद्याहीपुष्टयःप्रज्ञासिनीवालीकुहूस्तथा ३१ रुद्रावीर्याप्रभानंदापोषणी
ऋद्धिदाशुभा कालरात्रिर्महारात्रिर्भद्रकालीकपर्दिनी॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ३२॥ ॥

२८॥ २९॥ सर्वशब्देति इयमंतरंगासेनाजगदंबिकायाः॥ ३१॥ ३२॥ ३०॥ ... ॥ ३०॥ ३०॥ ३०॥

948
948

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥यतोदेव्यादनि॥गायत्र्
यमेतच्छाद्यांः

देवी.मा. २५॥२६॥२७॥तासांसेनावर्ण—नमाह शतासौहिणिकासेनेति एकैकस्याः शक्तेः शतासौहिणिकासेनाविद्यते एवंभूताश्चतु
ष्ठा.३२ पञ्चिशक्तय स्तत्संख्याक्षौहिणीयुताः संतीत्यर्थः २८ तासां सामर्थ्यमाह एकैकशक्तेरिति अक्षौहिण्यंतर्गतापाद्यैकैकशक्तिस्तः
स्यालक्षक्षौहांडनाशनेसामर्थ्यंभवति एवंभूतशताक्षौहिणीयुक्ताचैका शक्तिरित्यर्थः २९ यदैकैकस्याः शक्तेरिदंसामर्थ्यं

ज्वलज्जिह्वाननाः सर्वावमंत्योवह्निमुल्वणं जलंपिबामः सकलं संहराम्मोविभावसुं २५ पवनं
६४ स्तंभयामोद्यभस्मयामोखिलंजगत् इतिवाचंसंगिरंते क्रोधसंरक्तलोचनाः २६ चापबाणधराः
सर्वायुद्धायैवोत्सुकाः सदा दंष्ट्राकटकटारावैर्बधिरीकृतदिङ्मुखाः २७ पिंगोर्ध्वकेश्यः संप्रोक्ता
श्चापबाणधराः सदा शतासौहिणिकासेनाप्येकैकस्याः प्रकीर्तिताः २८ एकैकशक्तेः सामर्थ्यं ल
क्षब्रह्मांडनाशने शतासौहिणिकासेनातादृशीनृपसत्तम २९ किंनकुर्याज्जगत्यस्मिन्नशक्यंव
स्तुमेवतत् सर्वापियुद्धसामग्रीतस्मिन्सालेस्थिताहृप ३० रथानांगणनानास्तिहयानांकरिणांतथा ६४
शस्त्राणांगणनानास्तिदुर्गाणांगणनातथा ३१ पद्मरागमयात्स्नेगानेरमणिनिर्मितः दशयोजन
दैर्घ्येणप्राकारोवर्ततेमहान् ॥३२॥

तदासर्वापीयंसेना किंनकुर्यान्नत्वकिंचिदशक्यमस्तीत्याह किंनकुर्यादिति इदंभगव
साः सेनास्थानमस्तीत्याह सर्वापियुद्धसामग्रीति ॥३०॥३१॥अथैकादशंमणिमयंप्राकारमाह पद्मराग मयादिति ॥३२॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· चतुःषष्टिशक्तिषु राकैकस्याः शक्तेरेकैकलोकः स्वतंत्रस्तस्मिन्नाकारे स्तीत्याह प्रत्येकलोकस्तासां त्विति यथामध्यस्थं चिंतामणिगृ
हं·१२ हं वेष्टयित्वादशदिक्पाललोकाः स्थितास्तथा चिंता·मणिगृहं वेष्टयित्वैव चतुः षष्टिशक्तीनां लोकाः स्थिता इत्याह समंतात्पद्मराग

प्रत्येकलोकस्तासां तु तत्तल्लोकस्यनायिकाः समंतात्पद्मरागस्य परिवार्यस्थिताः सदा ४ स्वस्वलोकज
नैर्युक्ताः स्वस्ववाहनहेतिभिः तासां नामानि वक्ष्यामि शृणु त्वं जनमेजय ५ पिंगलाक्षी विशालाक्षी स
९३ मृद्धिर्वृद्धिरेव च श्रद्धा स्वाहा स्वधाभिख्या मायासंज्ञा वसुंधरा ६ त्रिलोकधात्री सावित्री गायत्री त्रिद
शेश्वरी सुरूपा बहुरूपा च स्कंदमाताच्युतप्रिया ७ विमला चामला तद्वदरुणी पुनरारुणी प्रकृतिर्वि
कृतिः सृष्टिः स्थितिः संहृतिरेव च ८ संध्यामाता सती हंसी मर्दिका वज्रिकापरा देवमाता भगवती दे
वकी कमलासना ९ त्रिमुखी सप्तमुख्यन्या सुरासुरविमर्दिनी लंबोष्ठी चोर्ध्वकेशी च बहुशीर्षा वृको
दरी १० रथरेखाह्वया पश्चाच्छशिरेखा तथापरा गगनवेगा पवनवेगा चैव ततः परं ११ अग्रेभुव ९३
नपाला स्यात्तत्पश्चान्मदनातुरा अनंगानंगमथना तथैवानंगमेखला १२ अनंगकुसुमा पश्चाद्वि
श्वरूपासुरेका क्षयंकरी भवेच्छक्तिरक्षोभ्या च ततः परं १३ सत्यवादिन्यथो प्रोक्ता बहुरूपा शुचिव्रता
उदाराख्या च वागीशी चतुःषष्टिमिताः स्मृताः ॥१४॥

स्येति परिवार्यमध्यगृहं वेष्टयित्वेत्यर्थः ॥४॥ ५॥७॥ ८॥ ८॥

949

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰ २६॥ २७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥ ईशान एव चेति ईशानरुद्र इत्येवं ख्यात इत्यर्थः इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वादशस्कंधे दशमो
ध्या॰ १२ ध्यायः ॥ १०॥ दशाधिकशतश्लोकैः पद्मरागादिनिर्मिताः प्राकाराः संप्रवर्ण्यंते चिंतामणिगृहांतिकाः अथ दशमं पद्मरागमणि

रुद्राध्याये स्मृता रुद्रास्तैः सर्वैश्च समावृतः रुद्राणीकोटिसहितो भद्रकाल्यादिमातृभिः २६
नानाशक्तिसमाविष्टडामर्यादिगणावृतः वीरभद्रादिसहितो रुद्रो राजन्विराजते २७ मुंडमा
८३ लाधरो नागवलयो नागकंधरः व्याघ्रचर्मपरीधानो गजचर्मोत्तरीयकः ९८ चिताभस्मांगु
लिप्तांगः प्रमथादिगणावृतः निनदड्डमरुध्वानैर्बधिरीकृतदिङ्मुखः ९९ अट्टहासास्फोट
शब्दैः संत्रासितनभस्तलः भूतसंघसमाविष्टो भूतावासो महेश्वरः १०० ईशानदिक्पतिः सोयं ना
म्ना चेशान एव च इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेष्टादशसाहस्र्यां संहितायां द्वादशस्कंधे
दशमोध्यायः १० व्यास उवाच पुष्परागमयादग्रे कुंकुमारुणविग्रहः पद्मरा
गमयः सालो मध्ये भूश्चैव ताहशी १ दशयोजनवान्दैर्घ्ये गोपुरद्वारसंयुतः तन्मणिस्तंभसंयु ८२
क्ता मंडपाः शतशो नृप २ मध्ये भुवि समासीनाश्चतुःषष्टिमिताः कलाः नानायुधधरा वीरा रत्न

मयं प्राकारमाह पुष्परागमयादग्रे इति तादृशी पद्मरागमणिमयी ॥ १॥ दैर्घ्ये औच्च्ये ॥ २॥ अस्मिन्स्थाने या भुवनेश्वरीयंत्रे च
तुःषष्टिकलाशक्तयः प्रपंचसारादितंत्रेषूक्तास्ताः संतीत्याह मध्ये भुवीति ॥ ३॥ ३॥ ३॥ ३॥ ३॥ ३॥ ३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· वरुणानीवरुणांगनातस्यारतेनाकुलः ८६ ॥ वायुसाधनं प्राणायामरूपं ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ यक्षसेनापतीना॰ ॰णिभद्र
ह्र·९२ ति ॥ ९० ॥ इत्यादयो ये पक्षसेनान्योपक्षसेनापतयस्तैः सहित इत्यर्थः ॥ ९१ ॥ रुद्रोधिदैवतमिति योग्ग्रह्णरोल लायस्तु ट्टिसमये

सप्रास्तेवारुणो लोके वरुणानीरताकुलः वायुकोणे वायुलोको वायुस्तत्राधितिष्ठति ॥ ८६ वायुसा
धनसंसिद्धयोगिभिः परिवारितः ध्वजहस्तो विशालाक्षो मृगवाहनसंस्थितः ८७ मरुद्गणैः परिवृ
८१ तो निजशक्तिसमन्वितः उत्तरस्यां दिशि महान्यक्षलोकोस्ति भूमिप ८८ यक्षाधिराजस्तत्रास्ते वृद्धिऋ
द्ध्यादिशक्तिभिः नवभिर्निधिभिर्युक्तस्तुंदिलो धननायकः ८९ मणिभद्रः पूर्णभद्रो मणिमान्मणिकंध
रः मणिभूषो मणिस्रग्वी मणिकार्मुकधारकः ९० इत्यादियक्षसेनानीसहितो निजशक्तियुक् ईशा
नकोणे संभोको रुद्रलोको महत्तरः ९१ अनर्घ्यरत्नखचितो यत्र रुद्रोधिदैवतं मन्युमान्दीप्तनयनो ब
द्धपृष्ठमहेषुधिः ९२ स्फूर्जद्धनुर्वामहस्तोधिज्यधन्वभिरावृतः स्वसमानैरसंख्यातरुद्रैः शूलवरायुधैः ८१
॥ ९३ ॥ विकृतास्यैः कराला... सैर्वमद्भिर्वह्निभिरास्यतः दशहस्तैः शतकरैः सहस्रभुजसंयुतैः ९४ दश
पादैर्दशग्रीवैस्त्रिनेत्रैरुग्रमूर्तिभिः अंतरिक्षचरा ये च ये च भूमिचराः स्मृताः ॥ ९५ ॥ ९५ ॥ हरे ॥

अन्यश्चोरुद्रः सोत्र विवक्षितो न तु ब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकमूर्तित्रयांतर्गतः कारणभूतो रुद्रस्तस्य सर्वेश्वरत्वेन दिक्पालत्वाभावात्तस्य दै
लालवासित्वा ब्रवद्धः पृष्ठे महेषुधयो येन सः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९५ ॥ ९५ ॥ ९५ ॥ ९५ ॥ ९५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰ नन्वप्रथमतः पूर्वदिग्धिसहस्राक्षंवज्रधरंवर्णयति पूर्वाशायामिति समुत्तुंगानिशृंगाणियस्याः सापूर्नगरीअमरावतीतिएतीन्व
ह्या॰२२ र्थः तस्यांनगर्यामिंद्रस्तिष्ठति ॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ देवांगना—सहिताशचीद्वाप्यपितत्रलोकेरजते वन्हिपूः सदृशीति म

पूर्वाशायांसमुत्तुंगशृंगापूरमरावती नानोपवनसंयुक्तामहेंद्रस्तत्रराजते ॥ ७७ ॥ स्वर्गशोभा

८० चयासर्वेयावतीस्या ततोधिकासमष्टिश्शतनेत्रस्यसहस्रगुणातःस्मृता ७८ ऐरावतसमारूढो

वज्रहस्तःप्रतापवान् देवसेनापरिवृतोभ्राजतेत्रशतक्रतुः ७९ देवांगनागणयुताशचीतत्रवि

राजते वन्हिकोणेवहिपुरीवन्हिपूःसदृशीनृप ८० स्वाहास्वधासमायुक्तोवन्हिस्तत्रविराजते नि

जवाहनभूषाढ्योनिजदेवगणैर्वृतः ८१ याम्याशायांयमपुरीतत्रदंडधरोमहान् स्वभटैर्वेष्टितोरा

जन् चित्रगुप्तपुरोगमैः ८२ निजशक्तियुतोभास्वत्तनयोस्तियमोमहान् नैर्ऋत्यांदिशिराक्षसां

राक्षसैःपरिवारितः ८३ खड्गधारीस्फुरन्नास्तेनिर्ऋतिर्निजशक्तियुक् वारुण्यांवरुणोराजापा ८०

शधारीप्रतापवान् ८४ महाझषसमारूढोवारुणीमधुविह्वलः निजशक्तिसमायुक्तोनिजयादोगणा

तिप्रह्मांडवर्तिन्योयावन्हिपुर्यस्तत्सदृशीतत्समानाकारेयंसमष्टिवन्हेःपुरीत्यर्थः एवंसर्वदिक्पतिपुरीषुबोध्यं ॥८०॥ निजदेवगणैर्वृतः
अग्निलोकस्थदेवगणैर्वृतः ॥ ८१॥ ... ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ... यादोगणाजलाधिपतयः ॥ ८५॥ ८५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. ॥७०॥ अथ नवमं पुष्परागमयप्राकारमाह स्वर्णसालमयादग्नेइति मुनियोजनानि सप्तयोजनानि ॥७१॥ रत्नाकारस्त्वम्
टी.२२ णामालवाला अपिपुष्परागमया एव ७२ अथ रत्नादिसालेषु सामान्यपरिभाषामाह प्राकारोयस्यरत्नस्येति येन रत्नेन यः प्राका
रो निर्मितस्तस्मिन्प्राकारेयेद्रुमाः पक्षिणश्चान्यच्चयत्सर्वं तत्प्राकारस्थं तत्सर्वंतद्रत्नखचितमेवबोध्यं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ किंच पूर्व
स्मात् पूर्वस्मात्सालादुत्तरोत्तरोरत्नप्राकारोलक्षगुणतेजसायुक्तः स्यादित्यर्थः ॥७५॥ अस्मिन्प्राकारेकेनिवसंतितत्राह दिक्पालो

८८ नानाभोगसमुत्पन्नमहानंदसमन्विताः सांगनाः परिवारैस्तुसंघशः परिवारिताः ७० स्वर्णसालम
यादग्नेस्तुनियोजनदैर्घ्यवान् पुष्परागमयः सालः कुंकुमारुणविग्रहः ७१ पुष्परागमयीभूमि
र्वनान्युपवनानिच रत्नवृक्षालवालाश्चपुष्परागमयाः स्मृताः ७२ प्राकारोयस्यरत्नस्यतद्रत्नरचि
ताद्रुमाः वनभूः पक्षिणश्चैवरत्नवर्णजलानिच ७३ मंडपामंडपस्तंभाः सरांसिकमलानिच प्रा
कारेतत्रयद्यत्स्यात्तत्सर्वंतत्समंभवेत् ७४ परिभाषेयमुद्दिष्टारत्नसालादिषुप्रभो तेजसास्याल्ल
क्षगुणः पूर्वसालात्परोनृप ७५ दिक्पालानिवसंत्यत्रप्रतिब्रह्मांडवर्तिनां दिक्पालानांसमष्ट्यात्म ८८

इति प्रतिब्रह्मांडवर्तिनामिंद्रादिदिक्पालानांव्यष्टिभूतानांयेनायकाः समष्टिभूताइंद्रादयोयेश्रीभुवनेश्वरीयंत्रेभूपुरेपूज्यंते तएवा
त्रवसंतीत्यर्थः भुवनेश्वरीयंत्रदेवतानामेवाग्नेवक्ष्यमाणत्वात् ॥७६॥ ७६॥ ७६॥ ७६॥ ७६॥ ७६॥

156

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 अथ सप्तमं रौप्यप्राकारमाह पंचलोहमयादग्रे इति ॥६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ देवीव्रतकारिणः देवी
 प्रीत्यर्थं कृच्छ्रादिव्रतकारिणः ६४ अथ अष्टमं सुवर्णसालमाह रौप्यसालमयादग्रे इति ॥६५॥ ६६॥ निपीतपीताभिर्य

पंचलोहात्मकः सालो मध्ये मंदारवाटिका नानावृक्षलताकीर्णा नानापल्लवशोभिता ५८ अ
धिष्ठातात्र संप्रोक्तः शरदृतुरनामयः इषलक्ष्मीरूर्जलक्ष्मीर्द्वे भार्ये तस्य संमते ५९ नानासिद्धाव
संस्थसांगनाः सपरिच्छदाः पंचलोहमयादग्रे सप्तयोजनदैर्घ्यवान् ६० दीप्यमानो महाशृंगै
 र्वनैनै रौप्यसालकः पारिजाताटवीमध्ये प्रसूनस्तबकान्विता ६१ दशयोजनगंधीनि कुसुमानि
समंततः मोदयंति गणान्सर्वान्ये देवीकर्मकारिणः ६२ तत्राधिनाथः संप्रोक्तो हेमंततुर्महोज्व
लः सगणः सायुधः सर्वान्रागिणो रंजयन्नृप ६३ सहश्चैव सहस्यश्च द्वे भार्ये तस्य संमते व
संति तत्र सिद्धाश्च ये देवीव्रतकारिणः ६४ रौप्यसालमयादग्रे सप्तयोजनदैर्घ्यवान् सौवर्णसा
लः संप्रोक्तस्तप्तहाटककल्पितः ६५ मध्ये कदंबवाटी तु पुष्पपल्लवशोभिता कदंबमदिराधा
राः प्रवर्तंते सहस्रशः ६६ याभिर्निपीतपीताभिर्निजानंदोऽनुभूयते तत्राधिनाथः संप्रोक्तः शि
शिरर्तुर्महोदयः ६७ तपःश्रीश्च तपस्यश्रीर्द्वे भार्ये तस्य संमते मोदमानः सहैताभ्यां वर्तते शिशि
राकृतिः ६८ नानाविलाससंयुक्तो नानागणसमावृतः निवसंति महासिद्धा ये देवीदानकारिणः ६९

थेष्टं पीताभिः ॥६७॥ ६८॥ देवीदानकारिणः [illegible] ॥ ६९॥ ६९॥ ७०॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. अथ पंचमं पित्तलप्राकारमाह सीससालादुत्तरेणेति आरकूटमयः पित्तलनिर्मितः ४८ तयोः पित्तलसालपंचलोहमय
स्कं.१२ सालयोर्मध्ये ४९ ॥ ५० ॥ ऐंद्रधनुश्चापं यस्य ५१ वर्षतो हर्षेण श्रीगणाश्चाह नभश्रीश्चेति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ यथार्
गिरीणां विषयिणां चित्तानि कलुषितानि तानि सरोजलानीत्यर्थः ५५ देवीप्रीत्यर्थं ये कर्म मन्त्रादिकं कुर्वन्ति तथा ये देवीप्रीत्यर्थं

प्राकारः शोभितो राजन् शीतलांबुनिषेविभिः सीससालादुत्तरेणाप्यारकूटमयः शुभः ४८ प्राकारो
८७ वर्तते राजन् मुनियोजनदैर्घ्यवान् हरिचंदनवृक्षाणां वाटी मध्ये तयोः स्मृता ४९ सालयोरधिना
यस्तु वर्षर्तुर्मेघवाहनः विद्युत्पिंगलनेत्रश्च जीमूतकवचः स्मृतः ५० वज्रनिर्घोषमुखरश्चैंद्रधन्वा
समंततः सहस्रशो वारिधारां मुंचन्नास्ते गणावृतः ५१ नभश्रीश्च नभस्यश्रीः स्वरस्यारस्यमालिनी
अंबा दुलानिरतिश्चाभ्रयंती मेघयंतिका ५२ वर्षयंती चिबुणिका वारिधारा च संमता वर्षर्तोर्द्वादश
प्रोक्ताः शक्तयो मदविह्वलाः ५३ नवपल्लववृक्षाश्च नवीनलतिकान्विताः हरितानि तृणान्येव वेष्टि ८७
ता यैर्धरा खिला ५४ नदीनदप्रवाहाश्च प्रवहंति च वेगतः सरांसि कलुषांबूनि रागि चित्तसमानि
च ५५ वसंति देवाः सिद्धाश्च ये देवीकर्मकारिणः वापीकूपास्तडागाश्च ये देव्यर्थं समर्पिताः ५६ ते ग
णा नित्यसंतः सविलासाश्च सांगनाः आरकूटमयादग्रे सप्तयोजनदैर्घ्यवान् ॥ ५७ ॥ ५७ ॥

तडागा वापीकूपाश्च समर्पितास्ते जनास्तत्र वसंतीत्यर्थः ५६ अथ षष्ठं पंचलोहमयप्राकारमाह आरकूटमयादग्रे इति
दैर्घ्यवान् वनावान् ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७ ॥ ५७

९९२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुष्पभूषाभूषितश्च युष्पासवविघूर्णित: मधुश्रीर्माधवश्रीश्च द्वेभार्येतस्यसंमते ३८ क्रीडत: स्मेरवद
नेसुमस्तवककन्दुकै: अतीवरम्यं विपिनंमधुस्रावि समंतत: ३९ दशयोजनपर्यंतं कुसुमामोदवायु

८६ ना पूरितं दिव्यगंधर्वैः सांगनैर्गानलोलुपैः ४० शोभितं तद्वनं दिव्यं मत्तकोकिलनादितं वसंतलक्ष्मी
संयुक्तं कामिकामप्रवर्द्धनं ४१ ताम्रसालादुत्तरत्र सीससालः प्रकीर्तितः समुच्छ्रायः स्मृतोप्यस्य सप्त
योजनसंख्यया ४२ संतानवाटिकामध्ये सालयोस्तु द्वयोर्नृप दशयोजनगंधस्तु प्रसूनानांसमंतत: ४३
हिरण्याभांतिकुसुमान्युत्फुल्लानि निरंतरं अमृतद्रवसंयुक्तफलानि मधुराणि च ४४ ग्रीष्मर्तुर्ना
मकस्तस्यां वाटिकायां नृपोत्तम शुक्रश्रीश्च शुचिश्रीश्च द्वेभार्येतस्यसंमते ४५ संतापत्रस्तलोकास्तु ८६
वृक्षमूलेषु संस्थिता: नानासिद्धै: परिवृतो नानादेवै: समन्वित: ४६ विलासिनीनां वृंदैस्तु चंदनद्र
वपंकिलै: पुष्पमालाभूषितैस्तु तालवृंतकरांबुजै: ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥

इति बोध्यं ४२ सालयो: सीससालपित्तलसालयोर्मध्ये संतानवृक्षवाटिका वर्त्तत इत्यर्थ: ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ संतापत्र
स्तलोकास्त्वित्यादिना ग्रीष्मर्तुलक्ष्मीवर्णनं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा·॥ ३१ ॥ नृत्यंतो ये वर्हिणो मयूरास्तेषां कदंबस्य समूहस्य संबंधिनो ये केकारावास्तैर्नादितं मधुस्रावि रसस्रमधुस्रावि ३३ एत
द्वा·१२ त्याकारनिवासिनो नानाविधसिद्धाः सिद्धांगनाश्च ज्ञेयाः अग्निमयाकारे गंधर्वादीनां वासस्योक्तत्वात् अत एव क्वचित्पुस्तके
तत्र सिद्धांगनाः सिद्धा गायंति सततं गुणान् भगवत्या महाराज जयंति चरमंति चेति श्लोकोपि दृश्यते अथ तृतीयं ताम्रप्राका

७५ सुगंधग्राहिपवनपूरितं तद्वनोत्तमं सहितं हरिणीयूथैर्धावमानैरितस्ततः ३२ नृत्यद्वर्हिक
दंबस्य केकारावैः सुखप्रदैः नादितं तद्वनं दिव्यं मधुस्रावि समंततः ३३ कांस्यसालादुत्तरे तु ता
म्रसालः प्रकीर्तितः चतुरस्रसमाकार उन्नत्या सप्तयोजनः ३४ द्वयोस्तु सालयोर्मध्ये संप्रोक्ता कल्प
वाटिका येषां तरूणां पुष्पाणि कांचनाभानि भूमिप ३५ पत्राणि कांचनाभानि रत्नबीजफलानि
953 च दशयोजनगंधो हि प्रसर्पति समंततः ३६ तद्वनं रक्षितं राजन् वसंतेनर्तुना निशं पुष्पसिंहा ७५
सनासीनः पुष्पच्छत्रविराजितः ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७

रमाह कांस्यसालादुत्तरे त्विति चतुरस्रोपसालः ३४ द्वयोश्च सालयोर्मध्ये इति एकस्ताम्रसालो द्वितीयः सीससालस्तयो
र्मध्य इत्यर्थः कल्पवाटिका कल्पवृक्षवाटिका ३५ तत्सालाधिपतिमाह तद्वनं रक्षितं राजन्निति वसंतर्तुध्यानमाह पुष्प
सिंहासनासीन इति ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गोमेदप्राकारसहितो बहुवृक्षसमन्वितः वृक्षजातयः संति सर्वास्तास्तत्र संति च २९ निरंतरं पुष्पयुताः स
दा फलसमन्विताः नवपल्लवसंयुक्ताः परसौरभसंकुलाः २० पनसा वकुला लोध्राः कर्णिकाराश्च शिं
शपाः देवदारुकांचनारा आम्राश्चैव सुमेरवः २१ लिकुचा हिंगुलाश्चैला लवंगाः कट्फलास्तथा पा

टला मुचुकुंदाश्च फलिन्यो जघनेफलाः २२ तालास्तमालाः सालाश्च कंकोला नागभद्रकाः पुन्नागाः पी
लवः साल्वका वै कर्पूरशाखिनः २३ अश्वकर्णा हस्तिकर्णास्तालपर्णाश्च दाडिमाः गणिका बंधु
जीवाश्च जंबीराश्च कुरंडकाः २४ चांपेया बंधुजीवाश्च तथा वै कनकद्रुमाः कालागरुद्रुमाश्चैव तथा चंद
नपादपाः २५ खर्जूरा यूथिकास्तालपर्ण्यश्चैव तथेक्षवः क्षीरवृक्षाश्च खदिराश्चिंचाभल्लातकास्तथा
२६ रुचकाः कुटजा वृक्षा बिल्ववृक्षास्तथैव च तुलसीनां वनान्येवं मल्लिकानां तथैव च २७ इत्यादि
तरुजातीनां वनान्युपवनानि च नानावापीशतैर्युक्तान्येवं संति धराधिप २८ कोकिलारावसंयुक्ता
गुंजद्भ्रमरभूषिताः निर्यासस्राविणः सर्वे स्निग्धच्छायास्तरूत्तमाः २९ नानाऋतुभवा वृक्षा नानाप
क्षिसमाकुलाः नानारसस्राविणीभिर्नदीभिरतिशोभिताः ३० पारावतशुकव्रातसारिकापक्षमारुतैः

घसंतोद्रुमायस्मिन्वनेतन्मेतत्तावत्सामिपमतिशयोक्तिर्वेद्रुपसिसभ्रावदर्शिका ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· देवाः श्रीजगदीश्वितुर्भुवने सर्यादर्शनार्थमागतास्तेषां गणा वाहनानि च तत्र निवसंतीत्याह दर्शनार्थं समायांतीति २२ तत्रैवा
टी·२२ त्यत्र ब्रह्मांडस्थदेवानां विमानान्यप्यवतरंतीत्याह विमानशतेति प्राकारविशेषणं २३ हयहेषेति दर्शनार्थमागतानां देवानां
ये हयावाहनभूतास्तेषां हेषाशब्दैः खुराघातशब्दैश्च बधिरीकृतं दिङ्मुखं यस्मिन् देव्यागणोद्दीरस्थैः किलकिलारावैः किलकिलश
ब्दं कुर्वद्भिर्वेत्रहस्तैरतिसंमर्दं सति ताडिता अन्यदेवानां सेवकायत्र यस्मिन्प्राकारे भ्राजंते इत्यन्वयः २४ देव्या गणकोलाहलं वर्णयति

· तेषां गणा वसंत्यत्र वाहनानि च तत्र हि विमानशतसंघर्षघंटास्वनसमाकुलः २३ हयहेषाखुराघा
८३ तवधिरीकृतदिङ्मुखः गणैः किलकिलारावैर्वेत्रहस्तैश्च ताडिताः २४ सेवकादेवसंघानां भ्राजंते तत्र
भूमिप तस्मिन्कोलाहले राजन्न शब्दः केनचित्क्वचित् २५ कस्यचिच्छ्रूयतेऽत्यंतनानाध्वनिसमा
कुले पदे पदे मिष्टवारिपरिपूर्णसरांसि च २६ वाटिका विविधा राजन् रत्नद्रुमविराजिताः तदुत्त
रं महासारधातुनिर्मितमंडलः २७ सालोपरो महानस्ति गगनस्पर्शियच्छिरः तेजसास्याश्चतगु ८२

954

तस्मिन्कोलाहले इति २५ अयं समारंभोद्यापि राजद्वारेषूपलभ्यते २६ इत्थं लोहप्राकारमुपवर्ण्य तदुत्तरं कांस्यप्राकारं वर्णयति
तदुत्तरं महासारेति महासारः कांस्यं तेन निर्मितो द्वितीयः प्राकार इत्यर्थः २७ तेजसास्याश्चतगुण इति शाणे निशितस्य निखि
शस्य यत्तेजस्तत्तेजो लोहप्राकारस्य ततोपि शतगुणं तेजः कांस्यप्राकारस्येत्यर्थः अस्य प्राकारस्योच्चतापि पूर्वोक्तैव ग्रासा विशेषानुक्तेः
सालः प्राकारः ॥ १८ ॥ ८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८ ॥ १८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. मणिद्वीपसंबंधिसुधासमुद्रं वर्णयति बहुयोजनविस्तीर्णइति चिंतामणिगृहस्य सर्वप्राकारमध्यस्थस्य परिमाणमग्रेवक्ष्यति
स्कं. १२ तस्मात्प्राकाराणांचपूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तरस्य परिमाणं द्विगुणंवक्ष्यति तन्मानेनैव सर्वचेष्टनभूत सुधासिंधोरपिमानमुन्नेयंमणिद्वी
पस्यपरितश्चासमंतात् ६ ऊर्ध्वनंनंसंमर्दस्तेनोत्कीर्णाउच्छलंतोयेतरंगास्तेषां शतैः संकुलः रत्नवालुकायुक्तः ॥ ७ ॥ महांतस्तरं
गावीचयस्तेषांसंघर्षेणसंजातालहर्योल्पतरंगास्तेषांकणैः शीतलः गतागतैरितस्ततोगमनागमनैः ॥ ८ ॥तीरेरत्नसमानकांतयो

८१ बहुयोजनविस्तीर्णोगंभीरस्तावदेवहि मणिद्वीपस्यपरितोवर्ततेवुसुधोदधिः ६ मरुत्संघट्टनो
त्कीर्णतरंगशतसंकुलः रत्नाच्छवालुकायुक्तोझषशंखसमाकुलः ७ वीचिसंघर्षसंजातलह
रीकणशीतलः नानाध्वजसमायुक्तनानापोतगतागतैः ८ विराजमानः परितस्तीररत्नद्रुमोम
हान् तदुत्तरमयोधातुनिर्मितोगगनेगतः ९ सप्तयोजनविस्तीर्णः प्राकारोवर्ततेमहान् नानाश
स्त्रप्रहरणानानायुद्धविशारदाः १० रक्षकानिवसंत्यत्रमोदमानाः समंततः चतुर्द्वारसमायुक्तोद्वार ८२
पालशतान्वितः ११ नानागणैः परिवृतोदेवीभक्तियुतैर्नृप दर्शनार्थंसमायांतियेदेवाजगदीशि

द्रुमायस्य इत्थंसुधासमुद्रमुपवर्ण्यायोधातुनिर्मितं प्रथमंप्राकारंवर्णयति तदुत्तरमयोधातुनिर्मित इतिगगनेगतोत्युच्चैर्विद्यमान
इति ॥ ९ ॥ उच्चैस्त्वंवर्णयति सप्तयोजनविस्तीर्णइति विस्तीर्णउन्नतइत्यर्थः नत्वत्रविस्तारोविवक्षितोविस्तारस्यबहुप्रमाणस्य
वक्ष्यमाणत्वात् तत्रत्यगणानाह नानाशस्त्रप्रहरणाइति १० ११ एतस्याकारस्यलोहमयस्यांतःप्रतिष्ठांसंवर्तिनोयेत्रसादयो

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰ भृगे विश्वकर्मणा निर्मितोयं लोकइत्युक्तं तदुक्तं ललितोपाख्याने सप्तविंशोध्याये भो विश्वकर्मन् शिल्पज भोभोमयमहोदयप्रवा
द्या॰ १२ भ्यां ललितादेव्या नित्यस्थान महोदधेः षोडशीक्षेत्रमध्ये तु नाकेन समसंख्यया कर्तव्या श्रीनगर्यो हि नानारत्नैरलंकृताः यत्र पीठ
शधाभिन्ना ललिता परमेश्वरी विश्वत्राणाय सततं निवासं रचयिष्यतीति तत्परिमाणं च दुर्वाससा मुनिना स्तववरत्ने उक्तं तत्र च
तुःशतयोजनपरिणाहं देवशिल्पिना रचितं नानासालमनोज्ञं नमाम्यहं नगरमादि विद्यायाः इति इत्थं पुराणत्रयविरोधे कल्प

गोलोकादपि सर्वस्मात्सर्वलोकोधिकः स्मृतः नैतत्समं त्रिलोक्यां तु सुंदरं विद्यते क्वचित् ॥ ४ ॥ छ
त्रीभूतं त्रिजगतो भवसंतापनाशकं छायाभूतं तदेवास्ति ब्रह्मांडानां तु सत्तम ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

955

भेदेन केचिद्व्यवस्थामाहुः वयंतु ब्रूमो ललितोपाख्यानोक्तं शिवरहस्योक्तं च मणिद्वीपं श्रीत्रिपुरसुंदर्यधिष्ठितं भिन्नमेव देवी
भागवतोक्तं मणिद्वीपं तु श्रीभुवनेश्वर्यधिष्ठितं सर्वलोकपदवाच्यं ब्रह्मलोकाधिकं ब्रह्मांडाद्बहिरेव विद्यमानं भिन्नमेवेति अ
त एव देवीभागवते प्रतिब्रह्मांडवर्तिनां ब्रह्मविष्णु रुद्रादिदेवानां नियंतारो ब्रह्मादयः समष्टिभूता अत्र वसंतीति वक्ष्यमाणं संग
च्छते तदुक्तं नागमे ब्रह्मलोकाधिको लोकः सर्वलोकाभिधः परः तत्र श्रीभुवनेशानी पराशक्तिर्विराजते इति छत्रीभूतमिति॥
सर्वब्रह्मांडोपर्यंतस्य विद्यमानत्वाच्छत्रसाम्यम् ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. अयंच मणिद्वीपरूपो लोको देवीप्रार्थनया शिवेन निर्मित इति शिवरहस्ये द्वितीयें शेउक्तं तदुक्तं शिवरहस्ये द्वितीयेंशेष्टमाध्याये
लू.२२ श्रीदेव्युवाच देवदेव महादेव लीलालालित विग्रह विचित्र शक्ते भगवन्ममस्थानमनुत्तमं सुंदराण्सुंदरं शंभो आनंदामृतसागरं
नमस्तत्पिपासे नोग्लानिर्नतस्मानजरा दिकं नत्रस्थितानां सर्वेषां कैलासादपि सुंदरं सृजविश्वेश्वरादपयाममैवापारकौतुकं नस्तदैन
विधात्रापि विष्णुनावानथोत्तरं स्रष्टुं शक्यं त्वयादेव मनसैव महेश्वर त्वं सर्वमंगलाकारलसात्स्थानवरंमम लोकोत्तरंमहादेव
विहारंचावयोः सदासृजैवमनसादेवमस्मियार्थंमहेश्वर इतिदेव्यामहादेवः प्रार्थितः सतदामुदा जातहर्षः सभ्रीसीतामो मिस्यांदो

सर्वादौ निजवासार्थं प्रकृत्यामूलभूतया कैलासादधिको लोको वैकुंठादपि चोत्तमः ॥२॥३॥

लयनमुदा परमानंदसंदोहसागरांतर्निमग्नधीः सृणांदध्यौ महादेवो लीलासृष्टिप्रवर्तकः तत्क्षणाभ्दास्वरंतेजः समुत्तस्थौ सु
धांबुधे कोटिभास्करसंकाशंपार्वतींदुशताधिकं विद्युत्कोटिप्रतीकाशंचंद्रचापायुतोत्तरं वत्सर्वभासिताकाशंज्योतिर्मयमनुत्तमं
तत्प्रभाभासिता लोकाभुवनानि चतुर्दशेति पश्चात्तत्रयोदशाध्यायमर्ये तंकस्यविस्तरंतदेवद्वीपमुपवर्णितंचतुर्दशाध्यायेपुनरुक्तं
द्यावाभूम्योरंतराले लोकनालेतथाभव विष्णुब्रह्मेशभवनेदिक्पालानांपुरतथा नागानामपिलोकेषु दैत्येंद्राणांपुरीषपिकैलासे
वामहादेवि चिंतामणिगृहाधिकः ईहकांप्रतिसंभारैनकुत्रभुवनेश्वरीति सर्वोन्नमत्वंचोपपाद्याग्रेतत्परिमाणंचोक्तं पंचाशत्सहस्रसमा
नोपंढी परत्वमिदं शिवेइति ब्रह्मांडपुराणे ललितोपाख्यानेतु देवास्त्र याद्रुमेरुमध्य ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· अथाधिकशतश्लोकैर्मणिद्वीपस्यवर्णनं यथावत् क्रियतेयेनभक्तिर्देव्यां विवर्धते पूर्वाध्यायेप्रतिज्ञातं मणिद्वीपस्य
स्कं·१२ वर्णनंप्रस्तौति व्यासउवाच नतुमणिद्वीपंश्रुतौक्वप्रसिद्धंतत्राह ब्रह्मलोकादिति सुबालोपनिषदि ब्रह्मलोकादूर्ध्व
भागेयः सर्वलोकः श्रुतौ श्रुतःप्रसिद्धोस्तिसएवनामांतरेणमणिद्वीपमित्युच्यते यत्रसाक्षाद्देवी मूलकारणभूता वि·
राजत इत्यर्थः तथाच सुबालोपनिषदि अथहैनंरैकः पप्रच्छभगवन्कस्मिन्सर्वेप्रतिष्ठिताभवंतीति तस्मै सहोवाच
७९ रसातललोकेष्विति होवाचकस्मिन्रसातललोकाओताश्चप्रोताश्चेति भूर्लोकेष्विति होवाचेत्यारभ्यसत्यलोकान

व्यासउवाच ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागे सर्वलोकोस्तियःश्रुतः मणिद्वीपः सएवास्तियत्रदे
वीविराजते १ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्ततःस्मृतः पुरापराम्बयैवायंकल्पि
तोमनसेच्छया ॥२॥ २॥ २॥ २॥ २॥ २॥ २॥ २॥ २॥ २॥ ७९

956

प्रुन्त्वा कस्मिन्सत्यलोकाओताःप्रोताश्चेति प्रजापतिलोकेष्विति होवाचकस्मिन्प्रजापतिलोकाओताःप्रोताश्चे
तिब्रह्मलोकेष्विति होवाचकस्मिन् ब्रह्मलोकाओताश्चप्रोताश्चेति सर्वलोकेष्विति होवाच सर्वलोकाआत्मनिब्रह्म
णिमणयइवौताश्चप्रोताश्चेति अत्रतस्यलोकस्यैकत्वेपितदंतर्गतनाकाराणांबहुत्वात्सर्वलोकेष्वितिबहुवचनमु
क्तं १ ननुतस्यसर्वलोकइतिकिमितिसंज्ञातत्राह सर्वस्मादधिकोयस्मादिति नन्वयंलोकः केननिर्मितइतिचेत्तत्रा
ह पुरापरांबयैवायमिति श्रीभगवत्यैवनिजवासार्थंस्वेच्छयासर्गादौनिर्मितोयंलोकइत्यर्थः ॥२॥ २॥ २॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ९१ ॥ किमर्थमन्यदेवतोपासिं जनाः कुर्वंतीत्यस्योत्तरमेतत्पर्यंतमुक्तं निगमयति एतस्मादिति ९२ ९३ ९४ ९६
९७ नविष्णूपासनेति इदं पूर्वाध्याये सर्वं कृतं शाक्तेर्गायत्र्याः ९८ ॥ ९९ अथ मणिद्वीपवर्णनविषयकसंदिग्धं

इति सर्वान्विसृज्याथ गौतमो मुनिसत्तमः प्रारब्धमिति मत्वा तु चित्ते शांतिं जगाम ह ९१

एतस्मात्कारणाद्राजन् गते कृतयुगे तु धामनि कलौ युगे प्रवृत्ते तु कुंभीपाकात्तु निर्गताः
९२ भुवि जाता ब्राह्मणाश्च शापदग्धाः पुरा तु ये संध्यात्रयविहीनाश्च गायत्रीभक्ति-
वर्जिताः ९३ वेदभक्तिविहीनाश्च पाखंडमतगामिनः अग्निहोत्रादिसत्कर्मस्वधास्वा-
हाविवर्जिताः ९४ मूलप्रकृतिमव्यक्तां नैव जानंति कर्हिचित् तप्तमुद्रांकिताः केचि-
त्कामाचाररताः परे ९५ कापालिकाः कौलिकाश्च बौद्धा जैनास्तथापरे पंडिता अपि ते
सर्वे दुराचारप्रवर्तकाः ९६ लंपटाः परदारेषु दुराचारपरायणाः कुंभीपाकं पुनः सर्वे
यास्यंति निजकर्मभिः ९७ तस्मात्सर्वात्मना राजन् संसेव्या परमेश्वरी न विष्णूपास-
ना नित्या न शिवोपासना तथा ९८ नित्या चोपासना शक्तेर्यां विना तु पतत्यधः सर्वमु-
क्तं समासेन यत्पृष्टं तत्त्वयानघ ९९ अतः परं मणिद्वीपवर्णनं शृणु सुंदरं यत्परं स्था-
नं मायाया भुवनेश्वर्या भवारणेः १०० इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे न

५

तिजानीते अतः परमिति भवारणेर्भवयोनेः १०० इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वादशस्कंधे नवमोध्यायः ॥ ९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी भा॰ ॥ ७८ ॥ वागूदंडं शापं ७९ ॥ ८० ॥ कृतिं कृतघ्नतारूपां ८१ ॥ गायत्रीस्वमुखेनमुनिं सांत्वयति ॥ उवाचेति ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८

स्कं॰ १२ किं मया बहुनोक्तेन मूलप्रकृतिरीश्वरी गायत्री परमा भूयाद्दुर्लभा सुखलु कोपि ता ७८

अंधकूपादिकुंडेषु युष्माकं स्यात्सदा स्थितिः व्यास उवाच वाग्दंडमीदृशं कृत्वा हु

पस्पृश्य जलं ततः ७९ जगाम दर्शनार्थं च गायत्र्याः परमोत्सुकः प्रत्यक्षमभवद्देवी

७१ सापि देवी परात्परा ८० ब्राह्मणानां कृतिं दृष्ट्वा स्मयं चित्ते चकार ह अद्यापि तस्य वद

नं स्मययुक्तं च दृश्यते ८१ उवाच मुनिवर्यं तं स्मयमानमुखांबुजा महंत महदाश्चर्य

957

गधं विधायैवोपजायते ८२ शांतिं कुरु महाभाग कर्मणो गतिरीदृशी इति देवीप्रद

त्वात्ततो गात्वा श्रमं प्रति ८३ ततो विप्रा श्रापदग्धा विस्मृता वेदराशयः गाय

त्री विस्मृता सर्वैस्तदद्भुतमिवाभवत् ८४ ते सर्वे पमिलिताद्दुपश्चात्तापयुतास्तथा

प्रणेमुर्मुनिवर्यं तं दंडवत्पतिता भुवि ८५ प्रोचुः किंचन वाक्यं तु लज्जयाधोमुखाः स्थि

ताः प्रसीदेति प्रसीदेति प्रसीदेति पुनःपुनः ८६ प्रार्थ्यमानः सुरभितः परिवार्य मुनीश्व

रं करुणापूर्णहृदयो मुनिस्तान्समुवाच ह ८७ कृष्णावतारपर्यंतं कुंभीपाके भवेत्

स्थितिः न मे वाक्यं मृषा भूयादिति जानीथ सर्वथा ८८ ततः परं कलियुगे भवि जन्म

भवेद्धि वो मदुक्तं सर्वमेतत्तु भवेदेवं न चान्यथा ८९ मत्का यस्य विमोक्षाय तु प्राकुंस

८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ शापमोक्षणमाह ॥ मत्कायसेति ॥ ९० ॥ ९० ॥ ९० ॥ ९० ॥ ९० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ प्रवचने स्वाध्यायपाठने ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ भवत्समाः भवद्विधाः ॥७७॥ ७७ ॥
हु.२२ शिवोत्सवादिहृष्टायां शिवभक्तस्य पूजने भवतानुत्सुका यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ६३ रुद्राक्षे
बिल्वपत्रे च तथा शुद्धे च भस्मनि भवतानुत्सुका यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ६४ श्रौतस्मार्ते सदाचा
७६ रे ज्ञानमार्गे तथैव च भवतानुत्सुका यूयं ६५ ग्रहे ते ज्ञाननिष्ठे यो शांतिदात्यादिसाधने भवता
नुत्सुका यूयं ६६ नित्यकर्माद्यनुष्ठाने प्यग्निहोत्रादिसाधने भवतानुत्सुका यूयं ६७ स्वाध्यायाध्यय
ने चैव तथा प्रवचने पि च भवतानुत्सुका यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ६८ गोदानादिषु दानेषु पितृ
श्राद्धेषु चैव हि भवतानुत्सुका यूयं ६९ कृच्छ्रचान्द्रायणे चैव प्रायश्चित्ते तथैव च भवतानुत्सुका यूयं
७०॥ श्रीदेवीभिन्नदेवेषु श्रद्धाभक्तिसमन्विताः शंखचक्राद्यंकिताश्च भवत ब्राह्मणाधमाः ७१
कापालिकमतासक्ता बौद्धशास्त्ररताः सदा पाखंडाचारनिरता भवत ब्राह्मणाधमाः ७२ पितृमात
सुतभ्रातृकन्याविक्रयिणस्तथा भार्याविक्रयिणस्तद्वद्भवत ब्राह्मणाधमाः ७३ वेदविक्रयिणस्तद्व
त्तीर्थविक्रयिणस्तथा धर्मविक्रयिणस्तद्वद्भवत ब्राह्मणाधमाः ७४ पांचरात्रे कामशास्त्रे तथा का
पालिके मते बौद्धे श्रद्धायुता यूयं भवत ब्राह्मणाधमाः ७५ मातृकन्यागामिनश्च भगिनीगामिनस्त
था परस्त्रीलंपटाः सर्वे भवत ब्राह्मणाधमाः ७६ युष्माकं वंशजाताश्च स्त्रियश्च पुरुषास्तथा मद्य
पाः शापदग्धा भविष्यंति भवत्समाः ७७॥ ७७॥ ७७॥ ७७॥ ७७॥ ७७॥ ७७॥ ७७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवीभा॰ नदनंतरं ब्राह्मणैः किंकृतं तदाह गौर्निर्मितेति ५१ हुंहुंशब्दैर्गौतमेन वारिते त्यर्थः ५२ ५३ ५४ ५५ अनुन्मुखाभवति शा
द्व॰ २३ कालस्य महिमा राजन् वक्तुं केन हि शक्यते गौर्निर्मिता माययैका मुमूर्षुर्जरती नृप ॥ ५१ ॥ जगाम
सा च शालायां होमकाले मुनेस्तदा हुंहुंशब्दैर्वारिता सा प्राणांस्तत्याज तत्क्षणे ॥ ५२ ॥ गोहत्वा
७५ तेन दुष्टेन त्येवं ते चुक्रुशुर्द्विजाः होमं समाप्य मुनिराट् विस्मयं परमं गतः ५३ समाधिमीलिता
क्षः सन् चिंतयामास कारणं कृतं सर्वं द्विजैरेतत् इति ज्ञात्वा ल देवसः ५४ दधार कोपं परमं प्र
लये रुद्र कोपवत् शशाप च ऋषीन्सर्वान् कोपसंरक्तलोचनः ५५ वेदमातरि गायत्र्यां तद्ध्याने
तन्मजोजपे भवतानुन्मुखा यूयं सर्वथा ब्राह्मणाधमाः ५६ वेदे वेदोक्तयज्ञेषु तद्वार्तासु तथै
व च भवतानुन्मुखा यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ५७ शिवे शिवस्य मंत्रे च शिवशास्त्रे तथै
व च भवतानुन्मुखा यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ५८ मूलप्रकृत्यां श्रीदेव्यां तद्ध्याने तत्कथासु
च भवतानुन्मुखा यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ५९ देवीमंत्रे तथा देव्याः स्थाने तद्दर्शन कर्मणि ७६
॥ ५० भवतानुन्मुखा यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमः ६० देव्युत्सवदिदृक्षायां देवीनामानुकीर्त्तने
भवतानुन्मुखा यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ६१ देवीभक्तस्य सान्निध्ये देवीभक्तार्चने तथा भ
वतानुन्मुखा यूयं सर्वदा ब्राह्मणाधमाः ६२
पदस्यार्थः अनुन्मुखास्त्यागिनः ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· ॥४०॥ ४१॥ ४२॥ नारदो गौतमं प्रति देवेंद्रसभायां जातं वृत्तांतं कथयति ब्रह्मर्षे इति ४३ ४४ ४६ ४७ काले समागते
स्कं·१२ इति सुभिक्षे काले समागते यथास्य गौतमस्यापकीर्तिः स्यात्तथा कृत्वा गंतव्यमिति सर्वैर्निश्चितमित्यर्थः ४८ ॥ ४९ ॥ ए

मध्यान्हे पुष्टवती दृष्ट्वा सायंकाले तु हृष्यते तत्रैकदा समायातो नारदो मुनिसत्तमः ४० रणा-
७४ यन्महतीं गायन् गायत्र्याः परमान्गुणान् निषसाद सभामध्ये मुनीनां भावितात्मनां ४१
गौतमादिभिरत्युच्चैः पूजितः शांतमानसः कथाश्चकार विविधाः प्रशंसां गौतमस्य च ४२
ब्रह्मर्षे देवसदसि देवराट् तव सद्यशः जगौ बहुविधं स्वच्छं मुनिपोषणजं परं ४३ श्रुत्वा
शचीपतेर्वाणीं त्वां द्रष्टुमहमागतः धन्योसि त्वं मुनिश्रेष्ठ जगदंबाप्रसादतः ४४ इत्युक्त्वा मु-
निवर्यस्तं गायत्रीसदनं ययौ ददर्श जगदंबां तां प्रेमोत्फुल्लविलोचनः ४५ तुष्टाव विधिवद्दे-
वीं जगाम त्रिदिवं पुनः अथ तत्र स्थिता ये ते ब्राह्मणा मुनिपोषिताः ४६ उत्कर्षं तु मुनेः श्रुत्वा ७४
सूयया खेदमागताः यथास्य न यशो भूयात्कर्तव्यं सर्वथैव हि ४७ काले समागते पश्चात् इति
सर्वैस्तु निश्चितं ततः कालेन कियता प्याभूद्वृष्टिर्धरातले ४८ सुभिक्षमभवत्सर्वदेशेषु नृ-
प सत्तम श्रुत्वा वार्तां सुभिक्षस्य मिलिताः सर्वबाडवाः ४९ गौतमं शप्तुमुद्योगं हा हा राजन्न
चक्रिरे धन्यौ तेषां च पितरौ ययोरुत्पत्तिरीदृशी ५०

तादृशमुपकारिणं गौतमं प्रति मुनिभिः प्रत्यपकार
एतादृशः कृत इति स्वमुखेन व्यासोक्तिर्जनमेजयं प्रति हा हा राजन्न चक्रिरे इति तमेव खेदं विशदयति धन्यौ च तेषां पि
नरा विति पयोः पितरौ ईदृशी कृतघ्नोत्पत्तिः संततिर्[illegible]त्यर्थः ५०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ २९ ॥ ३० ॥ दारामुनीनामिति शेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शतयोजनपर्यंतमेक एवातिविस्तीर्णो मुनेराश्रमो जातइत्यर्थः
अन्येपिप्राणिनोब्राह्मणातिरिक्तानराःगोमहिष्यादयश्च ३३ ३४ ३५ तमेवश्लोकमाह अहोअयंनइति अहोअय
मित्यत्रओदितिप्रत्यये प्रकृतिभावः अयंगौतमोनोस्माकमस्मिन्कालेकल्पपादपः कल्पवृक्षोस्तीत्यर्थः अकांडे सतिदुर्ल
भा।

७३ यत्किंचित्त्रिषुलोकेषुसुंदरंवस्तुदृश्यते तत्सर्वंतत्रनिष्पन्नंगायत्रीदत्तपात्रतः ३० देवां
गनासमाहाराः शोभंतेभूषणादिभिः मुनयोदेवसदृशावस्त्रचंदनभूषणैः ३१ नित्यो
त्सवः प्रवर्तते मुनेराश्रममंडले नरोगादिभयं किंचिन्नचदैत्यभयंक्वचित् ३२ समुनेरा
श्रमोजातः समंताच्छतयोजनः अन्येचप्राणिनो येपिते पितत्रसमागताः ३३ तांश्चस
र्वान्सुपोषायं दत्वाभयमथात्मवान् नानाविधैर्महायज्ञैर्विविधैस्तकल्पितैः सुराः ३४
संतोषपरमंप्रापुर्मुनेश्चैवजगुर्यशः सभायांवृत्रहाभूयोजगौ श्लोकंमहायशाः ३५ अ
हो अयंनः किलकल्पपादपोमनोरथान्पूरयतिप्रतिष्ठितः नोचेदकांडे विद्यपायासु
दुर्लभायत्रकुजीवनाशा ३६ इत्थंहाद्दशवर्षाणि पुपोषमुनिपुंगवान् मुक्तवस्तु अहं
वगंधेनपरिवर्जितः ३७ गायत्र्याः परमंस्थानंचकारमुनिसत्तमः यत्रसर्वेमुनिवरैः
तेजगदंबिका ३८ त्रिकालंपरयाभक्त्यापुरश्चरणकर्मभिः अद्यापितत्रदेवीसाप्रातर्बाला

देकाले ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गायत्र्याः परमंस्थानं सर्वमुनीनां देवीदर्शनार्थंचकारेत्यर्थः ३८ तत्रगायत्रीस्थानेद्यापिवर्तमानं

७२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी. भा. गायत्रीं स्वेष्टदेवतां ब्राह्मणकुटुंबपोषणार्थं प्रार्थयामासेत्यर्थः गायत्रीस्तोत्रमाह नमो देवि महाविद्ये इति १६ १७
द्वा. १२ गायत्रीं प्रार्थयामास भक्तिसन्नतकंधरः नमो देवि महाविद्ये वेदमातः परात्परे १६ व्याहृत्यादिमहामंत्र
रूपे प्रणवरूपिणि साम्यावस्थात्मिके मातर्नमो ह्रींकाररूपिणि १७ स्वाहास्वधास्वरूपे त्वां नमामि स
७२ कलार्थदां भक्तकल्पलतां देवीमवस्थात्रयसाक्षिणीं १८ तुर्यातीतस्वरूपां च सच्चिदानन्दरूपिणीं स
र्ववेदांतसंवेद्यां सूर्यमंडलवासिनीं १९ प्रातर्बालां रक्तवर्णां मध्याह्ने युवतीं परां सायाह्ने कृष्णवर्णां
तां वृद्धां नित्यं नमाम्यहं २० सर्वभूतारणे देवि क्षमस्व परमेश्वरि इति स्तुता जगन्माता प्रत्यक्षं दर्शनं द
दौ २१ पूर्णपात्रं ददौ तस्मै येन स्यात्सर्वपोषणं उवाच मुनिमंबा यं यं कामं त्वमिच्छसि २२ तत्सपूर्ति
करं पात्रं मया दत्तं भविष्यति इत्युक्त्वांतर्दधे देवी गायत्री परमा कला २३ अन्नानां राशयस्तस्मान्नि
३ र्गताः पर्वतोपमाः षड्रसा विविधा राजंस्तृणानि विविधानि च २४ भूषणानि च दिव्यानि क्षौमा
णि वसनानि च यज्ञानां च समारंभाः पात्राणि विविधानि च २५ यद्यदिष्टमभूद्राजन्मुनेस्तस्य महा
त्मनः तत्सर्वं निर्गतं तस्माद्गायत्रीपूर्णपात्रतः २६ अथाहूय मुनीन्सर्वान्मुनिराड् गौतमस्तदा धनं
धान्यं भूषणानि वसनानि ददौ मुदा २७ गोमहिष्यादिपशवो निर्गताः पूर्णपात्रतः निर्गतान्यच्च सं
भारान्स्रुक्स्रुवप्रभृतीन्ददौ २८ ते सर्वे मिलिता यज्ञांश्चक्रिरे मुनिवाक्यतः स्थानं तद्देवभूपिष्टमभ
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तस्मात्पूर्णपात्रात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवीभा· ७ २॥४॥ २॥७॥८॥ श्रीनराहाउत्तरस्संभवाःउत्तराहहजइतिस्वेणाहजसम्पः॥१॥ आगमकारणमागमनकारणं।

हा·२२ केचिद्ध्यान्वराहान्वाभक्षयंतिक्षुधार्दिताः शवानिचमनुष्याणांभक्षयंत्यपरेजनाः ३ वालकं
वालजननीस्त्रियंपुरुषएवच भक्षितुंचलिताः सर्वेक्षुधयापीडितानराः ४ ब्राह्मणावहवस्तत्र।
विचारंचक्रुरुत्तमं तपोधनोगौतमोस्तिसनः खेदंहरिष्यति ५ सर्वैर्मिलित्वागंतव्यंगौतमस्या
७१ श्रमेधुना गायत्रीजपसंसक्तगौतमस्याश्रमेधुना ६ क्षुभिसंश्रूयतांनत्रप्राणितोवहवोग।
ताः एवंविमृश्यभूदेवाःसाग्निहोत्राःकुटुंविनः ७ तपोधनाःसदासाश्चगौतमस्याश्रमंययुः
पूर्वदेशाद्ययुःकेचित्केचिद्दक्षिणदेशतः ८ पाश्चात्याश्चोत्तराहाश्चनानादिग्भ्यःसमाययुःदृ
ष्ट्वासमाजंविप्राणांप्रणामसगौतमः ९ आसनाद्युपचारैश्चपूजयामासवाड्वान् चकार ७१
कुशलप्रश्नंततआगमकारणं १० तेसर्वेस्वस्ववृत्तांतंकथयामासुरुत्सुकाः दृष्ट्वातान्दुःखि
960 तान् विप्रानभयंदत्तवान्मुनिः ११ युष्माकमेतत्सदनंभवद्दासोस्मिसर्वथा काचिंताभव।
तां विप्रामयिदासेविराजति १२ धन्योहमस्मिन्समये यूयंसर्वेतपोधनाः येषांदर्शनमात्रे
णादुष्कृतंसुकृतायते १३ तेसर्वेपादरजसापावयंतिगृहंमम कोमदन्योभवेद्धन्योभवतांस
मनुग्रहात् १४ स्वेयंसर्वैःसुखेनैवसंध्याजपपरायणैःव्यासउवाच इतिसर्वान्समाश्वा।
॥ २० ॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २५॥ २५॥ २५॥ २५॥ २५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी॰भा॰ मनुरपिगायत्रीमंत्रेणैव द्विजस्यकृतकृत्यत्वमाहेत्याह कुर्यादन्यन्नवेति तथाचमनुः कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रो ब्राह्मणउच्यतेइ
द्वा॰ १२ ति महाभारतेपिशांतिपर्वणिजप्यमाहात्म्ये गायत्रीमंत्रस्यैवप्राशस्त्यमुक्तं किंचगायत्रीमंत्रमंगृहीत्वा द्विजो विष्णवादिदेवतोपास्ति
परायणोनरकमेवसर्वथायातिविष्ण्वादिदेवतामंत्रमगृहीत्वाकेवलगायत्रीमंत्रपरायणो मोक्षंयातितस्मात्पराशक्तेर्गायत्र्याएवो
पास्तिर्नित्यासर्वोत्तमाचेत्याह विहायतांतुगायत्रीमिति ८१ उपसंहरतितस्मादिति अतएवहेतोः सत्ययुगेसर्वेपराशक्तिगा
७० यत्रीपादांबुजरतादेवीमंत्रोपासकास्सन्नित्यर्थः प्रथमतो द्विजातीनांवेदेनोपदिष्टगायत्र्युपासनयासुकलेदसंभवेन्यदेवतोपासना

कुर्यादन्यन्नवाकुर्यादितिप्राह मनुः स्वयं विहायतांतुगायत्रीं विष्णूपास्तिपरायणः ८१॥
शिवोपास्तिरतोविप्रोनरकंयातिसर्वथा तस्मादाद्ययुगेराजन्गायत्रीजपतत्पराः ८२ देवी
पादांबुजरताआसन्सर्वेद्विजोत्तमाः॥ इति श्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेष्टमो
ध्यायः॥८॥ व्यासउवाच कदाचिदथकालेतुदशपंचसमाविभो प्राणिनांकर्मवशतोनववर्
र्षशतक्रतुः १ अनावृष्ट्यातिदुर्भिक्षमभवत्क्षयकारकं गृहेगृहेशवानांतुसंख्याकर्तुंनशक्य

यांभयोजनाभावएवेतिभावः ८२ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वादशस्कंधेष्टमोध्यायः॥८॥ शतश्लोकैर्ब्राह्मणानां शापाद्गौत
मसंभवान् अन्यदेवोपासनासुश्रद्धाजातेतिचोच्यते इत्थंसत्ययुगेपराशक्तिभक्तिंपराशक्तिमहिमाप्रकाशनपूर्वकमुपपाद्यानंतर
मन्यदेवोपासनाश्रद्धायांनिमित्तंराजाष्टष्टंकथयितुंपूर्ववृत्तमाह व्यासउवाच कदाचिदथेति दशपंचसमाः पंचदशवर्षाणि पान

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. नित्योपासनानर्हिका इत्यत्राह गायत्र्युपासनेति द्विजो परि गायत्री रहितो न स्नातस्तथ एव पतेन्न तथा शिवविष्णुगणेश
सू.९२ ली सा भावे धःपातो द्विजस्य कुत्राप्युक्त स्तथा त्वे सर्वे शैवा वैष्णवा गाणपत्या वा न भवन्ति न च केचित् शैवाः केचिद्वैष्णवाः केचिद्गाण
पत्या इति गायत्रीदीक्षावंतस्तु सर्वे … तस्मात् गायत्रीसेवनं नित्यमिति भावः ८० नन्वभ्युदयार्थमपि द्विजस्य शैववैष्णवा
दिदीक्षापेक्षितेति चेत्तत्राह तावदिति कृत्यत्वमिति गायत्र्युपासनायां परिकल्पितरभ्युदयार्थो न्यूनः सा … र्थमन्यदेव
९९ … तापास्ति द्विजस्यापेक्षिता न तु तथास्ति यावता केवलं गायत्रीमंत्रेणैव कृतकृत्यत्वं द्विजस्य श्रुतिर्ब्रवीति तस्माद्द्विजस्याभ्युदयार्थम

गायत्र्युपासना नित्या सर्ववेदैः समीरिता । यया विना त्वधःपातो ब्राह्मणस्यास्ति सर्वथा ८९
तावता कृतकृत्यत्वं नान्यापेक्षा द्विजस्य हि । गायत्रीमात्रनिष्णातो द्विजो मोक्षमवाप्नुयात् ९० ९९

पि नान्यदेवतोपास्तिरपेक्षितेति भावः तथा च श्रुतिर्बृहदारण्यके अष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदं एतदु हास्या एतत्स यावदेतेषु
लोकेषु तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेदेति एतत्त्रयी च त्रयी विद्या तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद एतत्स यावदिदं
प्राणि तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेदेति तथा सांहितायां … वै … ब्राह्मणं … गायत्रीनामेति
तथा गोपथब्राह्मणे यो ह वा एवं वित् ब्रह्मवित् पुण्यां च कीर्तिं लभते सुरभींश्च गन्धान् सोऽपहतपाप्मानन्तां श्रियमश्नुते य एवं वेद य
श्चैवं विद्वानेवमेतां वेदानां मातरं सावित्रीं संपदमुपनिषदमुपास्ते इत्यादि सर्ववेदेषु श्रुतयो द्रष्टव्याः ननु तर्हि वेदेषु केषांचिदन्यदे
वतोपास्तिः कैश्चिदेवोक्तेति स्वभावतः तत्तद्देवताभक्तानामिच्छा विद्यालाभान्नायं नियमः ॥ ९० ॥ ९० ॥ ९० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी भा. ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ततः सर्वे इति तद्दिनादारभ्येति शेषः ८५ गायत्रीजपतत्पराः पूर्वमपि सर्वे गायत्रीजपवंतरा

स्क्र. १२ वस्थितास्तद्दिनादारभ्य तु गायत्रीजपनिष्णाता जाता इत्यर्थः ॥ ८६ ॥ एवं सत्ययुगे इति पूर्वं सत्ययुगे सर्वे द्विजदेवादयो गायत्रीप्रण

वहृल्लेखामंत्राणामेव मूलप्रकृतिवाचकानामुपासकाः स्थिता इत्यर्थः ८७ यतो मूलप्रकृतिः सर्वेश्वरी सर्वोत्तमास्ति तस्मादेव का

रणात्तस्या एव गायत्रीरूपाया दीक्षोपासना च नित्यत्वेन सर्ववेदैः प्रतिपादिता न शिवविष्ण्वादिदेवानामित्याह न विष्णूपासने

९८ कदाचिद्देवविजयं दैत्यानां विजयं कचित् स्वतंत्रा स्वेच्छया सर्वं कुर्वे कर्मानुरोधतः ८० तां मा

सर्वात्मिकां यूयं विस्मृत्य निजगर्विताः अहंकारावृतात्मानो मोहमाप्ता दुरंतकं ८१ अनुग्रहं त

तः कर्तुं युष्मद्देहादनुत्तमं निःसृतं सहसा तेजो मदीयं यक्षमित्यपि ८२ अतः परं सर्वभावैर्हि

त्वा गर्वं तु देहजं मामेव शरणं यात सच्चिदानंदरूपिणीं ८३ व्यास उवाच इत्युक्त्वा च महा

देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी अंतर्धानं गता सद्यो भक्त्या देवैरभिष्टुता ८४ ततः सर्वे स्वगर्वं तु वि

हाय पदपंकजं सम्यगाराधयामासुर्भगवत्याः परात्परं ८५ त्रिसंध्यं सर्वदा सर्वे गायत्रीज ९८

पतत्पराः यज्ञभागादिभिः सर्वे देवीं नित्यं सिषेविरे ८६ एवं सत्ययुगे सर्वे गायत्रीजपतत्प

राः तारहृल्लेखयोश्चापि जपे निष्णातमानसाः ८७ न विष्णूपासना नित्या वेदेनोक्ता तु कुत्र

ति अहरहः संध्यामुपासीतेति गायत्र्युपासनविधिवन्न कुत्रापि विष्ण्वादिदेवतोपासनविधिर्नित्यत्वेन द्विजानां श्रूय

ते तस्मान्न विष्ण्वादिदेवानामुपासना दीक्षा च नित्या यदि च सा नित्या स्यात्तदा सर्वे शैवा वैष्णवा वा भवेयुर्न च तथा दृश्यते केचि

त्तु वैष्णवाः केचिच्छैवाः केचिद्गाणपत्या इत्यतस्तदुपासनाभ्युदयकीकाम्यैवेति भावः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी·भा· तत्तुरीयरूपायाः कोवाउपाधिस्तत्राह साम्यावस्थेति या गुणत्रयसाम्यावस्थांतर्मुखा माया सा तत्तुरीयरूपस्योपाधिरित्य
ष्टो·१२ र्थः ननु तर्हि तुरीयस्य मायाविशिष्टत्वे निर्गुणं ब्रह्म किं भविष्यतीति चेत्तुरीयातीतं भविष्यतीत्याह अतत्तुर्ध्वमिति मायार
हितं तुरीयातीतं यत्तदेव निर्गुणं ब्रह्म भविष्यतीत्यर्थः इदमवस्थापंचकं तापनीयादिश्रुतौ प्रसिद्धं ७४ निर्गुणसगुणभेदे
नतदेव स्वस्वरूपं विभज्य दर्शयति निर्गुणमिति ७५ स्वंतर्यामिरूपाहमेवेत्याह साहं सर्वमिति तथाच श्रुतिः तत्सृष्ट्वा तदेवानु
६७ प्राविशदिति यथायस्य कर्म तथा तं प्रेरयामीत्यर्थः ७६ तिरोधाने संहारे कारणात्मकं कारणदेहाभिमानिनमित्यर्थः तथा

साम्यावस्था तु या प्रोक्ता सर्वान्तर्यामिरूपिणी अतत्तुर्ध्वं परं ब्रह्म मद्रूपं रूपवर्जितं ७४ निर्गु
णं सगुणं चेति द्विधा मद्रूपमुच्यते निर्गुणं मायया हीनं सगुणं मायया युतं ७५ साहं सर्वं ज
गत्सृष्ट्वा तदंतः संप्रविश्य च प्रेरयाम्यनिशं जीवं यथाकर्म यथाश्रुतं ७६ सृष्टिस्थितितिरोधा
ने प्रेरयाम्यहमेव हि ब्रह्माणं च तथा विष्णुं रुद्रं वै कारणात्मकं ७७ मद्भयाद्वाति पवनो ६७
भीत्या सूर्यश्च गच्छति इंद्राग्निमृत्यवस्तद्वत्साहं सर्वोत्तमा स्मृता ७८ मत्प्रसादाद्भवद्भि
स्तु जयो लब्धोऽस्ति सर्वथा युष्मानहं नर्तयामि काष्ठपुत्तलिकोपमान् ॥ ७९ ॥ ७९ ॥

962

च मदाज्ञया ते ब्रह्मादयः सृष्टिं कुर्वंतीति मुख्यत्वेन सृष्टिस्थितिसंहारकर्त्री अहमेवास्मीति भावः ७७ न केवलं ब्रह्मादय ए
व मदधीनाः किं तर्हि सर्वे देवा इत्याह मद्भयादिति इंद्राग्निमृत्यवस्तन्मद्भयादेव व्यवहारं कुर्वन्तीति शेषः तथाच श्रुतिः
भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति ७८ एतावत्पर्यंतं किमिदं पक्षमित्यपी
ति देवेष्वभ्रमस्योत्तरं दत्तं ततः परं प्रादुर्भूतं चक्रस्मादिति हिं यत्प्रश्नस्योत्तरमाह मत्प्रसादादिति ॥ ७९ ॥ ७९ ॥ ७९
तौ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवी.भा. ननु तर्हि मायायाः प्रलयेपि विद्यमानत्वेन तम आसीत्तमसा गूढमग्रे इति श्रुतौ मायायाः कथमुत्पत्तिरुक्तेति चेत्तत्राह अंतर्मुखेति
श्लो.२२ ति अपमर्शः अंतर्मुखाया मायाया अवस्था गुणत्रयसाम्यावस्थारूपा सा नित्या न तस्या उत्पत्तिः श्रुतौ श्रूयते किंतु तस्या गुणत्रयस्य
वैषम्यमुत्पद्यते तदेव तम आसीदित्यादिनोत्पत्त्याश्रयत्वेनाभिधीयते तच्चोत्पद्यमानं तमोरूपं बहिर्मुखमायारूपमुच्यत इति
न मायाया उत्पत्तिः श्रुतावभिहिता किंतु मायागुणानामेवोत्पत्तिरिति ६६ तत्र प्रथमतः को वा गुण उत्पद्यते तत्राह बहिर्मुखादिति

६६ रूपं तदेवमेव्यक्तं व्यक्तीभावमुपैति च अंतर्मुखा तुयावस्था सा मायेत्यभिधीयते ६६ बहि
र्मुखात्तु या माया तमःशब्देन सोच्यते बहिर्मुखात्तमोरूपाज्जायते सत्वसंभवः ७० रजोगुण
स्तदैव स्यात्सर्गादौ सुरसत्तम गुणत्रयात्मकाः प्रोक्ता ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ७१ रजोगुणाधि
को ब्रह्मा विष्णुः सत्वाधिको भवेत् तमोगुणाधिको रुद्रः सर्वकारणरूपधृक् ७२ स्थूलदे
हो भवेद्ब्रह्मा लिंगदेहो हरिः स्मृतः रुद्रस्तु कारणो देहस्तुरीया त्वहमेव हि ॥ ७३ ॥ ७३ ॥ ६६

प्रथमतोव्यक्तात्तमोगुण उत्पद्यते ततः सत्वगुणस्ततो रजोगुण इत्यर्थः ॥७०॥ तत्र गुणत्रयविशिष्टचैतन्यस्य नामांतराण्याह
गुणत्रयात्मका इति गुणत्रयमध्ये एकैकगुणाभिमानिनो ब्रह्माद्य इत्यर्थः ॥ ७१ ॥ विभागेन तदेवाह रजोगुणाधिक इति
यद्यपि गुणत्रयात्मका एव ब्रह्माद्यः सर्वे जगच्च तथापि यस्य यस्य गुणस्य यत्राधिक्यं तत्तद्गुणरूपत्वं तस्योच्यते इति बोधनार्थं
मधिकमिदं सर्वकारणरूपधृगिति तमोगुणादेव रजः सत्वगुणोद्भवस्योक्तत्वात्तमोगुणोपाधिकरुद्रस्य सर्वकारणरूपत्वमु

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ मदभिन्नत्वमागतेति नहिशक्तिःशक्तिमतः पृथगुपलभ्यते वन्ह्यादिशक्तिपु वन्ह्यादेःशक्तेः पृथगनुपलंभात्किंतुमम शक्तिम-
तोमायाशक्तिर्मदभिन्नैव तिष्ठति तथाच्चाग्निशक्तौ होमेश्च्वौ होमोर्थ सिद्धोयथो वाग्नौ होमेग्निशक्त्यां होमोर्थसिधस्त था ब्रह्मभाग
वाचकस्यम एव स्य शक्ति विशिष्ट ब्रह्म वाचकत्वंमायाशक्तिभागवाचकस्य माया वीजस्य माया विशिष्ट ब्रह्मवाचकत्वं वीजद्वय-
स्यापि विशिष्ट वाचकत्वमत एव ह्रीं ब्रह्मेति सामानाधिकरण्यं श्रुत्युक्तं संगच्छते इतिभाव। ६७ ननुप्रलयेमायायालयात्कथं-
त्वदभिन्नासेतिचेन्नत्राह प्रलयइति प्रलयेमायाया नाशेउत्तरसर्गानुपपत्तिप्रसंगान्मायानाशः प्रलयेनास्ति किंतुप्रलयेमदभि

९५

चंद्रस्यचंद्रिकेवेयंममाभिन्नत्वमागता साम्यावस्था
त्मिकाचैषामायाममसुरोत्तम ६७ प्रलयेसर्वजगतोमद
भिन्नैवतिष्ठति प्राणिकर्मपरीपाकवशतःपुनरेवहि ६८

९५

न्नैवसातिष्टतीत्यर्थः ननु तर्हि प्रलयेपि माया सत्वे निरंतरं कारण सत्वात्कार्यं जगत्सर्जनादि रूपं निरंतरमेव स्यादिति नत्तत्राह
प्राणि कर्मेति न केवलं माया सहायं कर्मादिकं विहाय जगत्करोति किंतु तदपेक्षये वकरोत्ति तथाच्च प्रलये सर्वकर्मणां परिपक्का
नां फलस्य दत्तत्वेनापरिपक्कानांचकर्मणां फलदान समया भाव न परिपक्क कर्म रूप सहाया भावात् प्रलयो भवति तदनंतर मव-
शिष्टमाणि कर्मणां परिपाके सति सैवाव्यक्त रूपा माया परिपक्क कर्मरूप सहाय सहिता व्यक्तीभावमुपैतीति न कारण सत्वेपि
कार्यस्य जगत्सर्जन रूपस्य निरंतर मुत्पत्तिरिति भावः ॥ ६८ ॥ ६८ ॥ ६८ ॥ ६८ ॥

963

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ सर्ववेदमतिपाद्यत्वं तस्याह सर्वे वेदा इति यत्पदं पद्यते प्राप्यते ज्ञानिभिरिति यद्वा तदेतत्पदं ब्रह्म सर्ववेदा आमनन्ति प्रतिपादयन्ति ॥ त
था सर्वाणि तपांसि चास्माभिराचीर्णैरिदमेव प्राप्यमिति वदन्ति तथा यदिच्छन्तो ब्राह्मणा ब्रह्मचर्यं गुरुकुलवासमष्टविधमैथुनत्या
गं च चरन्त्याचरन्ति तदेतद्वस्तु ते तुभ्यं संग्रहेण नाम्ना ब्रवीमि ॥ कथयामि ॥ सर्वोपासनाकर्मफलभूतमिदमेवेत्यर्थः ६३ ॥
किं तन्नामेति चेत्तदाह ॥ ॐमित्येकाक्षरं ब्रह्मेति सर्ववेदानामिति पदेन पदद्वयोद्यते तदेतद्ब्रह्मेत्यर्थः ॥ तस्यैव ह्रींकारमं

६५ सर्ववेदायत्पदमामनन्तितपांसिसर्वाणिचयद्वदन्ति यदिच्छन्तोब्रह्मचर्यंचरन्तितत्तेपदंसं
ग्रहेणब्रवीमि ६३ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मतदेवाहुश्चह्रीमयं द्वेबीजेममम‍न्त्रौस्तोमुख्यत्वे
नसुरोत्तम ६४ भागद्वयवतीयस्मात्सृजामिसकलंजगत् तत्रैकभागःसंप्रोक्तःसच्चिदा
नन्दनामकः ६५ मायाप्रकृतिसंज्ञस्तुद्वितीयोभागईरितः साचमायापराशक्तिःशक्ति
मत्यहमीश्वरी ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्रोऽपि वाचक इत्याह ॥ तदेवाहुश्च ह्रीमयमिति । आहुर्वेदा इत्यर्थः ॥ तथा श्रुतिः ओमिति ब्रह्मेति तथा ह्रीं ब्रह्मेति चाथर्वणेनन्वे ६४
कस्यैव वस्तुनो द्वे बीजे किमिति वाचके जाते तत्र कारणमाह द्वेबीजे इति ६४ भागद्वयवतीति ॥ यतोऽहं मायाभागब्रह्मभागद्वयवती
मायाशबलब्रह्मरूपिणी सर्वं जगत्सृजामि तस्मात्कारणान्मम भागरूपत्वाद्बीजरूपं वाचकमित्यर्थः कौ तौ भागौ तत्राह तत्रैक भाग
इति ॥ ६५ ॥ ननु तर्हि ब्रह्मभागस्य वाचकः प्रणवो मायाभागस्य वाचकं मायाबीजमिति पर्यवसन्नं तथा च प्रणवोपासनाया
मुपास्ये ब्रह्मणि शक्तेर्भागो नान्तर्भूतस्तथा मायाबीजोपासनायां ब्रह्मभागो नान्तर्भूत इति प्राप्तमिति चेत्तत्राह सा च मायेति ६६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभ॰ ६२ पद्मरागीकृतक्ष्मां दंतच्छदाभि दाडिमीवीजसदृशदंतपंक्तिदीधितिभिः पद्मरागमणिसन्निभकृतभूतलां ५६ हैमवतींहैम
कल्पिताभरणावतीं हिमवतोदुहितरंचेति पार्वत्याभेदाभिसुक्तिः ॥ तथाच श्रुतिरथेंद्रमब्रुवन्मघवन्नेतद्विजानीहि किमेतद्यक्ष
मिति तथेतितदभ्यद्रवत्तस्मात्तिरोदधे सतस्मिन्नेवाकाशे स्त्रियमाजगाम बहुशोभमानामुमांहैमवतीं तांहोवाच किमेतद्यक्षमिति ।
ब्रह्मेति होवाचेति ५७ ॥ ५८ जगदीशितुः श्रीभुवनेश्वर्याः ५९ उवाचेतिइदंयक्षंकिमस्ति ६० कस्माच्चकारणात्प्रादुर्भूतं

६३ दंतच्छदाभिरभितःपद्मरागीकृतक्ष्मां प्रसन्नस्मेरवदनांकोटिकंदर्पसुंदरां ५६ रक्तां
बरपरिधानांरक्तचंदनचर्चितां उमाभिधानांपुरतोदेवींहेमवतींशिवां ५७ निर्व्याजक
रुणामूर्तिंसर्वकारणकारणां ददर्शवासवस्तत्रप्रेमसद्गदितांतरः ५८ प्रेमाश्रुपूर्णनय
नोरोमांचिततनुस्ततः दंडवत्प्रणनामाथपादयोर्जगदीशितुः ५९ तुष्टावविविधैस्तोत्रै
964 र्भक्तिसन्नतकंधरः उवाचपरमप्रीतःकिमिदंयक्षमित्यपि ६० प्रादुर्भूतंचकस्मात्तद्व
द सर्वसुशोभने इतितस्यवचःश्रुत्वाप्रोवाचकरुणार्णवा ६१ रूपंमदीयंब्रह्मैतत्सर्वकारण
964 कारणं मायाधिष्ठानभूतंतुसर्वसाक्षिनिरामयं ६२ ६३

तत्सर्वंवदेत्यर्थः ६१ रूपंमदीयमिति इदंयक्षं
तन्मदीयंमुख्यंरूपं इदमेवब्रह्म सर्वकारणंभवतीत्यर्थः ॥ तदेवब्रह्मस्वरूपंवर्णयति ॥ मायाधिष्ठानेति ॥ साम्यावस्थमा
याधिष्ठानमित्यर्थः तद्विशिष्टमिति फलितं ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.१२ नायं कश्चिच्छत्रुर्यदि शत्रुः स्यात्तर्हि युद्धार्थं प्रवृत्तः स्यात्तथायं न प्रवृत्तः किंत्वं तर्हि तस्तस्माद्यमीश्वर एवेति निश्चित्य तमेव शरणं ग
त इत्याह ॥ इति निश्चित्येति ॥ ४८ ॥ माया बीजं साम्यावस्थ माया शबल ब्रह्म वाचकं भुवनेश्वरी बीज मित्यर्थः ॥ तेन च सार
म्यावस्थ माया शबल ब्रह्म रूपिणी मूल प्रकृति भुवनेश्वरी यं प्रादुर्भूता तिरोभूता चेति बोधितं ॥ ४९ ॥ लक्ष वर्षं इत्यनेन निराहार
श्री मूल प्रकृति दर्शनं नाल्प पुण्येन लभ्यते किंतु बहु पुण्येनेति बोधितं ५० अकस्मादिति ॥ चैत्र शुक्ल नवम्यां मध्याह्न इत्यर्थः ॥

६२ इति निश्चित्य तत्रैव गर्वं हित्वा सुरेश्वरः चरित्रमीदृशं यस्य तमेव शरणं गतः ४८ तस्मिन्ने
वक्षणे जाता व्योमवाणी नभस्तले मायाबीजं सहस्राक्ष जप तेन सुखी भव ४९ ततो जजा
प परमं मायाबीजं परात्परं लक्षवर्षं निराहारो ध्यानमीलितलोचनः ५० अकस्माच्चैत्रमा
सीय नवम्यां मध्यगे रवौ तदेवाविरभूत्तेजस्तस्मिन्नेव स्थले पुनः ५१ तेजोमंडलमध्ये तु कु
मारीं नवयौवनां भास्वज्जपाप्रसूनाभां बालकोटिरविप्रभां ५२ बालशीतांशुमुकुटां व ६२
स्त्रांतर्व्यंजितस्तनीं चतुर्भिर्वरहस्तैस्तु वरपाशांकुशाभयान् ५३ दधानां रमणीयांगीं कोम
लांगलतां शिवां भक्तकल्पद्रुमामंबां नानाभरणभूषितां ५४ त्रिनेत्रां मल्लिकामालाकव
रीजूटशोभितां चतुर्दिक्षु चतुर्वेदैर्मूर्तिमद्भिरभिष्टुतां ५५ ॥

यस्मिन्नेव स्थले तदेव तेजः पुनराविरासी
दित्यर्थः ५० तस्मिंस्तेजो मंडले कुमारीं कांचिद्विलक्षणां ददर्श तां वर्णयति ॥ तेजो मंडल मध्ये त्विति ५२ पाशांकुशे वराभयमु
द्रा युक्त हस्त चतुष्टय सहिता ति रमणीयां भुवनेश्वरी मूर्तिं ददर्शेति समुदायार्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तेजः तिरोभूतं तस्मि न्नेव स्थले

उद्योगमिति स वायुः सर्वशक्तियुतश्चालयितुं प्रवृत्तोपि तत्तृणं स्वस्थानान्न चचाल ततो लज्जितः सन्वायुरपि जगामेत्यर्थः ४०
गर्वनिर्वापो गर्वनाशः ॥ समर्थाः स्म वयं देवा इति शेषः तथा च श्रुतिः अथ वायुमब्रुवन् वायवेतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति ॥
तथेति तदभ्यद्रवत्तमभ्यवदत्कोसीति वायुर्वा अहमस्मीत्यब्रवीन्मातरिश्वा वा अहमस्मीति तस्मिंस्त्वयि किं वीर्यमित्यपीदं सर्वमाद
दीयं पृथिव्यामिति तस्मै तृणं निदधावेतदादत्स्वेति तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाकादातुं स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेत

उद्योगमकरोत्तच्च स्वस्थानान्न चचाल ह लज्जितोगाद्देवपार्श्वे हित्वा गर्वं स्वतानिलः ४०
दे॰ वृत्तान्तमवदत्सर्वं गर्वनिर्वापकारणं नैतज्ज्ञातुं समर्थाः स्म मिथ्यागर्वाभिमानिनः ४१
अलौकिकं भाति यक्षं तेजः परमदारुणं ततः सर्वे सुरगणाः सहस्राक्षं समूचिरे ४२ देव
राडसि यस्मात्त्वं यक्षं जानीहि तत्त्वतः ततइन्द्रो महागर्वी तद्यक्षं समुपाद्रवत् ४३ प्राद्रव
च्च परं तेजो यक्षरूपं परात्परं ॥ अन्तर्धानं ततः प्राप तद्यक्षं वासवाग्रतः ४४ अतीवल
ज्जितो जातो वासवो देवराडपि यक्षसंभाषणाभावाल्लघुत्वं प्राप्य चेतसि ४५ अतः परं दे॰
न गन्तव्यं मया तु सुरसंसदि किं मया तत्र वक्तव्यं स्वलघुत्वं सुरान्प्रति ४६ देहत्यागो वर
स्तस्मात् मानो हि महतां धनं माने नष्टे जीवितं तु मृतितुल्यं न संशयः ४७ यक्षमिति ॥४१॥

॥ ४२ ॥ प्राद्रवच्चेति ॥ न केवलं सामान्यत इन्द्र वज्रगाम किंतु वेगेन प्राद्रवच्चेति ॥ ततस्तत्तेजोमयं यक्षरूपं महो तर्धानं मायेस
र्थः ॥ ४३ ॥ अतीवलज्जित इति ॥ मदपेक्षया न्यूना वह्निवा पूतयो रनेन यक्षेण संभाषणमभूदहं तदपेक्षया धिकः स
न्नपि मया सह यक्षेण भाषणमपि न कृतमतो लज्जित इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ तत्र गत्वा मया स्वलघुत्वं वक्तव्यं किमित्यन्वयः
॥ ४३ ॥ ४७ ॥ ४७ ॥
॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

965
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

के.उ.२२ सर्वे शब्दादिके तद्विषये इत्यर्थः तथा च श्रुतिः तस्मै तृणं निदधावेतद्दहेति तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तं न शशाक दग्धुं स तत एव नि
वृवृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद्यक्षमिति ३१ कार्यो त्साहाय वा पुंस्तोति ॥ त्वयि प्रोतमिति प्रोतं गुम्फितं तथा च श्रुतिः।

तथाभिमानोह्यस्माकं सर्वेशक्त्यादिके सुराः ततस्तु वचनं ह्या वायुं समाहूयेदमब्रवीत् ३१ त्व
६० यि प्रोतं जगत्सर्वं त्वच्चेष्टाभिस्तु चेष्टितं त्वं प्राणरूपः सर्वेषां सर्वशक्तिविधारकः ३२ त्वमेव
गत्वा जानीहि किमिदं यक्षमित्यपि नान्यः कोपि समर्थोस्ति ज्ञातुं यक्षं परं महः ३३ तद्धत्वा
क्षवचः श्रुत्वा गुणगौरवगुम्फितं साभिमानो जगामाशु यत्र यक्षं विराजते ३४ यक्षं दृष्ट्वा
ततो वायुः प्रोवाच मृदुभाषया कोसि त्वं त्वयि का शक्तिर्वद सर्वं ममाग्रतः ३५ ततो यक्षव
चः श्रुत्वा गर्वेण मरुदब्रवीत् मातरिश्वाहमस्मीति वायुरस्मीति चाब्रवीत् ३६ वीर्यं तु ममपि ६०
सर्वस्य चालने ग्रहणेस्ति हि मच्चेष्टया जगत्सर्वं सर्वव्यापारवद्भवेत् ३७ इति श्रुत्वा वायुवा
णीं निजगाद परं महः तृणमेतत्तु वा गृह्य तच्चालय यथेप्सितं ३८ नोचेद्गर्वं विहायैनं लज्जि
तो गच्छ वासवं श्रुत्वा यक्षवचो वायुः सर्वशक्तिसमन्वितः ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वायुर्वै गौतम सूत्रं वायुना वै गौतम सूत्रेण सर्वाणि भूतानि सहब्धानीति ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ यक्षं दृष्ट्वेति ॥ वायुं दृष्ट्वा कोसि
त्वं त्वयि च का शक्तिरस्तीति सर्वं ममाग्रतो वदेति तद्यक्षं प्रोवाचेत्यन्वयः ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ३९ ॥ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६ भा॰ १२ वेगादिति ॥ तेनच वह्नेः साहंकार त्वं बोधितं यक्षस्य संनिधौ हुताशने गते सति तं हुताशनं तद्यक्षः कोसि [illegible]
तदा प्रोवाचेति ॥ तथाच श्रुतिः तथेति तदभ्य द्रव तमभ्यवदत् कोसीति २६ त्वयि किं वीर्यमस्ति तदपि वदेत्याह ॥ [illegible]
यक्षवाक्यं श्रुत्वायदग्निरवदत् तदाह अग्निरस्मीति २७ स्ववीर्यमाह सर्वस्येति सर्वविश्वदाहिका शक्तिमयि तिष्ठतीत्यर्थः तथान

५९ वेगात्स निर्गतो वह्निर्येयौ यक्षस्य सन्निधौ तदा प्रोवाच यक्षं तं त्वं कोसीति हुताशनं २६
वीर्यंच त्वयि किं यत्न दहसर्वं मनागतः अग्निरस्मि तथा जातवेदाश्चास्मीति सोब्रवीत् २७
सर्वस्य दहने शक्तिर्मयि विश्वस्य तिष्ठति तदा यक्षं परं तेजस्तदग्रे निदधौ तृणं २८ दहे
नं यदि ते शक्तिर्विश्वस्य दहनेस्ति हि तदा सर्व बलेनैवाकरोद्यत्नं हुताशनः २९ नशश
शाक तृणं दग्धुं लज्जितो गात्सुरान्प्रति पृष्टे देवैस्तु वृत्तान्ते सर्वं प्रोवाच हव्यभुक् ३० ५९

९६६

श्रुतिः ॥ अग्निर्वा अहमस्मीत्यब्रवीज्जातवेदा वा अहमस्मीति ॥ तस्मिंस्त्वयी किं वीर्यमित्यपीदं सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्या
मिति साभिमानाग्नि वाक्यं श्रुत्वा यद्ये तादृशी शक्तिस्त्वयि तिष्ठतर्हि तृण लेशं दग्धा दर्शय स्वशक्तिमिति वदन्यक्षं हुताशनस्या
ग्रे तृणं दधारेत्याह तदग्रे निदधौ तृणमिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १९ रूपेण प्रादुरासी दित्यर्थः ॥ तथाच श्रुतिः ॥ तन्द्धैषां विजज्ञौ तेभ्यो ह प्रादुर्बभूव तन्न व्यजानत किमिदं यक्ष मिति तेजो वर्णयति ॥ ३
कोटि सूर्येति १९ ॥ २० अहो किमिदम पूर्वं यक्षं किमिदम पूर्वं यक्षमिति प्राहु रित्यर्थः तैः कृता ननेकां स्तर्कां न्विशदयति दैत्यानां
मिति २१ ॥ २२ प्रति क्रियेति यद्ययं प्रबलः शत्रु स्तदा पलायनं यदि सम बल स्तदा युद्धं यद्यय मीश्वर स्तदा भक्त्या तदनु सरणमे

५८ विद्युत्कोटिसमा नाभं हस्तपादादिवर्जितं अदृष्टपूर्वं तद्दृष्ट्वा तेजः परमसुंदरं २० सविस्म-
यास्तदाप्रोचुः किमिदं किमिदं त्विति दैत्यानां चेष्टितं किं वा माया कापिमहीयसी २१ केन-
चिन्निर्मिता वाथ देवानां स्मयकारिणी संभूय ते तदा सर्वे विचारं चक्रुरुत्तमं २२ यक्षस्यनि-
कटे गत्वा प्रष्टव्यं कस्त्वमित्यपि बलाबलं ततो ज्ञात्वा कर्तव्या तु प्रतिक्रिया २३ ततो वन्हिं
समाहूय प्रोवाचेंद्रः सुराधिपः गच्छ वन्हे त्वमस्माकं यतो सि मुखमुत्तमं २४ ततो गत्वा तु
जानीहि किमिदं यक्षमित्यपि सहस्राक्षवचः श्रुत्वा स्वपराक्रमगर्भितं २५ ॥ ॥ ॥

५८

वं रूप प्रति क्रियेत्यर्थः २३ यतो सि मुख मुत्तम मिति अग्निर्वै देवा नामा स्यमिति मुखा दग्नि रजायतेति श्रुते रित्यर्थः २४ यतः
स्त्वं मुख मस्माकं तत स्त्वमेवै तद्विशिष्टं कार्यं कुरुष्वेत्याह ततो गत्वेति तथाच श्रुतिः तेग्नि मब्रुवन् जात वेद एत द्विजानी हि किमे तद्य
क्ष मिति ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥ २५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ तत्र सत्ययुगे सर्वे द्विजा गायत्री रूप पराशक्ति निष्णाता वेद श्रद्धावंत श्च स्थिता। पश्चात्कारणवशात्तद्रहिता जाता इति वदन्प्रथमत॰
स्तलवकारोपनि षद्युक्त पराशक्ति महिमानं कथयति ॥ पूर्वं मदोन्मत्ता इति १२ ॥ १३ पराशक्ति कृपा वेशाद्देवैर्जिता दैत्या भुवं
स्वर्गं च परित्यज्य पाताले गता इत्यन्वयः १४ स्वपराक्रमेति ॥ पराशक्ति प्रसादेन जये लब्धेपि तत्प्रसादमुन्मादेन विस्मृत्य स्वपराक्रम॰

पूर्वं मदोद्धता दैत्या देवैर्युद्धं तु चक्रिरे शतवर्षं महारम्भं महाविस्मयकारकं १२ नानाश
५/७ स्त्रप्रहरणं नानामायाविचित्रितं जगत्क्षयकरं नूनं तेषां युद्धमभून्नृप १३ पराशक्तिकृ
पावेशाद्देवैर्दैत्या जिता युधि भुवं स्वर्गं परित्यज्य गताः पातालवेश्मनि १४ ततः प्रहर्षिता
देवाः स्वपराक्रमवर्णनं चक्रुः परस्परं मोहात्साभिमानाः समंततः १५ जयोस्माकं कुतो न
स्यादस्माकं महिमा यतः सर्वोत्तरः क्व दैत्याः पामरा निष्पराक्रमाः १६ सृष्टिस्थितिक्षयक
96.7 रा वयं सर्वे यशस्विनः अस्मदग्रे पामराणां दैत्यानां चैव का कथा १७ पराशक्तिप्रभावं ते न
ज्ञात्वा मोहमागताः तेषामनुग्रहं कर्तुं तदेव जगदंबिका १८ प्रादुरासीत्कृपापूर्णा यक्षरूपे
ण भूमिप कोटिसूर्यप्रतीकाशं चंद्रकोटिसुशीतलं १९ वर्णनं चक्रुरित्यर्थः १५ कथं चक्रुस्तदाह ॥ जयो ५/७
स्माकमिति १६ ॥ १७ तलवकारोपनिषदि ॥ ब्रह्म ह देवेभ्यो विजिग्ये तस्य ह ब्रह्मणो विजये देवा अमहीयंत त ऐक्षंतास्माकमेवा
यं महिमेति ॥ अनुग्रहं कर्तुं महंकारेण विमूढानुद्धर्तुमित्यर्थः ॥ अनेन चाप्रार्थिता देवी निजभक्तपरिपालकं करोतीत्यहो भक्तवा
त्सल्यं श्रीभगवत्या इति बोधितं ॥ देवैरप्रार्थितापि तानुद्दधारेति ॥ १८ ॥ यक्षरूपेणेति ॥ यक्षं यजनीयं अतिपूज्य
तेजःपुंज ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥ १९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.१२ आदिना शैवतंत्रानुयायिनः ॥ दृश्यंत इति ॥ इमे वेदश्रद्धाविवर्जिता गायत्र्युपास्तिनिष्ठारहिताश्च वहवो दृश्यंते इत्यर्थः ४ न केव
लं मूढा लभ्यंते मध्यमाः किंतु बुद्धिमंतोपीत्याह ॥ बुद्धिमंत इति ५ स्वकल्याणं वेदादिजायमानं नहि कश्चित्स्वबुध्यान्यमतमवलं
ब्य वेदमार्गं हातुं त्यक्तुमिहेच्छति ॥ न कोपीत्यर्थः ६ तथापि तथा वहवो दृश्यंते तस्मात्प्रबलं किंचित्कारणं वेदत्यागे गायत्र्यु

दिगंबरास्तथा बौद्धाश्चार्वाका एवमादयः दृश्यंते वहवो लोके वेदश्रद्धाविवर्जिताः ४ किमत्र
५६ कारणं ब्रह्मंस्तद्भवान्वक्तुमर्हति बुधिमंतः पंडिताश्च नानातर्कविचक्षणाः ५ अपि संत्येव वेदे
षु श्रद्धया तु विवर्जिताः नहि कश्चित्स्वकल्याणं बुध्या हातुमिहेच्छति ६ किमत्र कारणं स्वा
मिन् वेदविशारद मणिद्वीपस्य महिमा वर्णितो भवता पुरा ७ कीदृक्तदस्ति पदव्याः परं स्थानं मह
त्तरं । तच्चापि वद धर्मज्ञ श्रद्दधानाय मेनघ ८ प्रसन्नास्तु वदंत्येव गुरवो गुह्यमप्युत सूतउवा
च इति राज्ञो वचः श्रुत्वा भगवान्बादरायणः ९ निजगाद ततः सर्वं क्रमेणैव मुनीश्वराः यच्छ्रु
त्वा तु द्विजातीनां वेदश्रद्धा विवर्द्धते १० व्यास उवाच सम्यक्पृष्टं त्वया राजन्समये समयोचितं
बुद्धिमानसि वेदेषु श्रद्धावांश्चैव लक्ष्यसे ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५६

द्धाभावे च वर्त्तते तद्वदेत्याह ॥ किमत्र कारणमिति ॥ किंचलोयस्कं
धमारभ्य द्वादशस्कंधपर्यंतं मणिद्वीपस्य महिमा बहुविधः श्रुतोस्ति तत्स्थानं कीदृगस्ति तदपि वदेत्याह ॥ मणिद्वीपस्येति ७ ॥
॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ जनमेजयवाक्यं श्रुत्वा ॥ व्यास उवाच ॥ सम्यक्पृष्टमिति ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 त्याहुर्ब्रह्मवादिन इति ॥ अनेनच सवितुर्देवस्य सूर्यस्य संबंधि परं तत् भर्गोभिभर्गाख्यं तेजस्तत्क्षीमहीत्यन्वयउक्तः । अतएव पु
राणांतरे धियं संध्येति सूर्यगं ब्रह्मसंधानादविभागतइत्युक्तं सूर्येणाविभागतः संधानाद्धेतुना संध्योपास्तिं करिष्ये इत्या
दौ संध्याशब्देन सूर्यगं ब्रह्मोच्यत इतितदर्थः । अस्तु वा सूर्यो देवेत्वा तथापितस्य ध्यानं स्त्रीलिंगविशिष्टमेव कर्तव्यमिति
तस्मिन्नेव मंत्रेभिहितं । यथाच समंत्रः सविता देवताग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापान
व्यानोदान समानाः सप्राणाश्वेतवर्णा सांख्यायन सगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्कुक्षिः पंचशीर्षोपनयने
 विनियोगइति । तथाच स्त्रीलिंगविशिष्टा सूर्यरूपा पराशक्तिरेवोपास्येति सिध्यति ॥ किंच शिवसूर्ये विष्ण्वादीनां गायत्री

दृश्यंते वैष्णवाः केचित् गाणपत्यास्तथापरे कापालिकाः चीनमार्गरता वल्कलधारिणः ३ ॥

968

देवतात्वे गायत्रीदेवताया अंगेषु ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखेति मंत्रेण चंद्रादित्यौ चक्षुषी मुखमग्निरिति मंत्रे
ण चांगत्वेनच शिवादीनां विन्यासोपवर्णनं सर्वथानसंगच्छते अंगांगिनोर्भेदस्यैवापेक्षितत्वात् तस्मात्स्त्रीत्ववि
शिष्टा पराशक्तिर्गायत्रीदेवनैव गायत्रीमंत्रेण सर्वद्विजातिभिर्नित्यतयोपास्येतितां स्वेष्टदेवतां विहाय किमित्यन्यदे
वताग्रहणं हंतीतियुक्तएव प्रश्नः २ नन्वन्यदेवतोपासकाः केसंतितान्दर्शयति ॥ दृश्यंत इति ॥ वयं वैष्ण[illegible] इतिकेचिद्व
दंतिपरेवयं गाणपत्याइतिवदंति ॥ केचित्तु कापालिकावयमिति वदंति चीनमार्गरताश्चीनदेशीय[illegible]मार्गरताः ॥३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.२२ निहितत्वात्कोशिशिवे एव भर्गस्थाभाभिर्गतिरस्य हीति भर्गो भजंयतीति वैषभर्ग इति रुद्र इति अनयाच श्रुत्या शिवस्य
गायत्रीप्रतिपाद्यत्वमुक्तं तथा लिंगपुराणे तंत्रेषु च नारायणस्य गायत्रीप्रतिपाद्यत्वं प्रतिपादितं तथाच गायत्रीमंत्रस्य गराश्र
रुतिरेव तेति नियमो न सिद्ध इति चेन्न गायत्रीमंत्रस्यांतर्यामिप्रतिपादकत्वेंतर्यामिणः सर्वपदार्थजातांतर्यामित्वेन गा
यत्रीमंत्रस्य तत्तद्देवताप्रतिपादकत्वकथने विरुद्ध्य गायत्र्युपास्तौ चतुर्षु वेदेषु स्त्रीत्वविशिष्टदेवताया एव आयातु वरदा
देवि अक्षरं ब्रह्मसंमितं गायत्री छंदसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे इत्यावाहनमंत्रे उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि ब्राह्म
णेभ्यो ह्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखमिति विसर्जनमंत्रे तथा ध्यानमंत्रेपि बालां बालादित्यमंडलमध्यस्थामित्यादि नाथे
५५ पत्वेन स्त्रीत्वविशिष्टदेवताया एव कथनात्पराचिच्छक्तिरेव गायत्रीमंत्रप्रतिपाद्येति नियात् अयत्नमिदमुच्यते शि
वविष्णुगणेशादीनामेव गायत्रीप्रतिपाद्यत्वमिति गायत्र्या ब्रह्मप्रतिपादकत्वेन ब्रह्मण एव सर्वात्मकत्वेन सर्वपदार्थजा
तस्यैव गायत्रीप्रतिपाद्यत्वसंभवात् तथापि वेदेषूपासनासमये यद्रूपं ध्येयत्वेनोक्तं तदेवोपास्यमस्माकं द्विजानां न
च स्त्रीत्वविशिष्टमेव वेदेषूक्तमिति न देवपराशक्तिरूपमेवास्माकमुपास्यं न शिवविष्ण्वादिरूपं ननु वेदेपि गायत्र्या
गायत्री छंदो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा इत्यनेन सवितृरूपमेव देव
तात्वेनोक्तमिति चेन्न तत्र सवितृशब्देन सूर्यमंडलाधिष्ठाता कश्चित्पुरुषो विवक्षितः किंतु तदंतर्गतो जगत्प्रसवक
र्तो परमात्मा विवक्षितस्तस्य च स्त्रीरूपत्वेनैव तस्मिन्नेव मंत्रे ध्येयत्वोक्त्या विरोधाभावात् अन्यथा गायत्रीमंत्रेण स ५५
वितुः संबंधि वरेण्यं श्रेष्ठमंतर्यामिरूपं ध्येयत्वेन स्वमुखेन साक्षात्प्रतिपादितं ब्राह्मणमंत्रेण तु सवितैव ध्येयत्वेनोक्त इ
ति महान्विरोधः स्यात् तत एव मैत्रायणीयब्राह्मणे एतत्पाठकेपि सवितृमंडलाधिष्ठितपुरुषांतर्गतपरमात्मरूपमे
व गायत्रीमंत्रप्रतिपाद्यत्वेनोक्तं ॥ तथा च श्रुतिर्मैत्रायणी ब्राह्मणे । अथ भर्गो देवस्य धीमहीति सविता वै देव
स्ततो योऽस्य भर्गाख्यस्तं चिंतयामीत्या

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मेश्रुतिस्मृत्यादिषु गायत्र्याश्चित्तकथनात्परामृष्टमतः सूत्र्याशाय त्रीष्टदेवतादि

गा.१२ यासना कर्तव्या नन्वितिक्रमे श्रुतिस्मृत्यादिषु ... संध्याकालातिरिक्ते ... लिंतरन्नेवेति

जानासुविना धर्मकामार्थमोक्षदातरातां सेष्टदेवतां परात्किं संध्याकालातिरिक्ते ... प्रयोजनाभावात् तथाच श्रुतिः यो वै सां देवतामति

मन्येत सुरां सेष्टदेवतासारणे विहायान्यदेवतास्मरणे प्रयोजनाभावात् तथाच श्रुतिः यो वै स्वां देवतामति

यजते प्रच्यवते स्वायै देवतायै च्यवते नपरां प्राप्नोति पापीयान्भवतीति तथाच तादृशीमिष्टदेवतां परात्परां किं विहायतां

सीकृत्य यातत्वभिमानं विहाय कस्मात्सायंजनाद्यन्यदेवतानुपास्यत्वेन गृह्णीयुः न किंचित्प्रयोजनमस्तीसर्वः

५३ गीतायत्र्याः सर्वार्थसत्त्वं च श्रुत्यैवाभिहितं तथाच गोपथब्राह्मणे गायत्र्युपनिषदि। ब्रह्म हेदं श्रियं प्रतिष्ठामा

यतनमैक्षत तत्तपस्व यदि तद्व्रते धिये तत्तस्सत्ये प्रत्यतिष्ठत् स सविता सावित्र्या ब्राह्मणं सृष्ट्वा तत्सावित्रीं पर्यदधात्

दित्यादि यो ह वा एवं वित्स ब्रह्म वित्पुण्यां च कीर्तिं लभते सुरभींश्च गन्धान्सोपहतपाप्मानंतां श्रियमश्नुते य एवं वे

हृदयश्चेदं विद्वानेवमेतां वेदानां मातरं सावित्रीसंपदमुपनिषदमुपास्ते इति तथा सामविधिब्राह्मणे अथ गायत्र्यं

ग्नानि व्याख्यास्यामः शिरो ब्रह्मा ललाटं द्यौश्चन्द्रादित्यौ चक्षुषी मुखमग्निर्जिह्वा सरस्वती त्वष्टा ग्रीवा वसवश्च रुद्राश्च

वाहू उरो वायुः पृष्ठमिंद्रो विष्णुर्नाभिः प्रजापतिर्जघनमूरू मरुतौ वेदाः पादौ सितं विद्युत्कृसितं वापुरस्तीनि पर्वतास्स

मुद्रा वासांसि नक्षत्राण्यलंकारो य एवं वेद इष्टतारिष्टरूपयुक्तान्न्यूनाधिकाश्च सर्वस्मात्समस्ति देवत्वं चिप्रथम ब्र ५३

ह्मसत्यं च पातुमामिति ब्रह्मसत्यं च पातुमामिति तथा बृहदारण्यकोपनिषदि॥ सा हैषा गयांस्तत्रे प्राणा वै गया

स्तत्प्राणांस्तत्रे तद्यद्गयांस्तत्रे तस्माद्गायत्री नामेति एवमेव च चतुर्ष्वपि वेदेषु विद्यमानाः श्रुतयश्चोदाहार्याः॥ ननु वि

ष्णुशिवगणपतिप्रभृतिदेवतानामपि पुराणागमादिषु गायत्रीप्रतिपाद्यत्वं प्रतिपादितं॥ तथाचेमे चापरणीयश्रुतिः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰टी॰ तन्त्रतुक्केति वैदिकीरीत्यास्वगृह्योक्तरीत्यावी दीक्षितो वैदिकान्मयोगान्कुर्यात् कुंडमंडपादिपुरःसरतंत्रोक्तप्रकारेण दीक्षावांस्तां
१२ त्रिकान्मयोगान्कुर्यादित्यर्थः ५५।५४ व्यासोजनमेजयंप्रतिनारायणनारदसंवादकथामुपसंहरति। व्यासउवाच इति
राजन्निति दश्योनारायणइत्यर्थः ५५।५६ इतिश्रीदेवीभागवततिलके द्वादशस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ अथोधिकैकनवतिश्लो
कैरथसुविस्तृता केनोपनिषद्दुक्तिकथाप्रस्तूयतेधुना ॥ इत्थमेतावत्पर्यंतं सर्वदेवर्षिमानवानां श्रीदेव्याराधकत्वमु
क्त्वाजगति श्रीदेव्याउपासनं नित्यं विहाय विष्णुशिवगणेशादिदेवतोपासकाजनानालक्ष्य विस्मितोराजापृच्छति जन
५२ अतःपरंपरांवायाभजनित्यंपरांबुजं नित्यमाराधनतच्चाहं निर्वृतिंपरमांगतः ५३ व्यासउवाच
इतिएजन्नारदाय प्रोक्त्वासर्वमनुत्तमं समाधिमीलिताक्षस्तु दध्यौदेवीपरांबुजं ५४ नारा
यणस्तुभगवान्मुनिवर्यशिखामणिः नारदोपिततोनत्वागुरुंनारायणंपरं ५५ जगा
मस्वघस्तपसे देवीदर्शनलालसः ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वादस्कंधेसप्तमो
ध्यायः ७ जनमेजयउवाच भगवन्सर्वधर्मज्ञसर्वशास्त्रवतांवर ॥ द्विजातीनांतुस
र्वेषांशक्त्युपास्तिश्रुतीरिता १ संध्याकालत्रयेयस्मिन्कालेनित्यतयाविभो तांविहायद्विजाःक

जेजयउवाच भगवन्सर्वधर्मज्ञेति द्विजातीनामपि ब्राह्मणक्षत्रियविशामपत्तयुपास्तिः श्रीगायत्र्युपास्तिर्नित्यातुश्रुतिभिर्वेद
चतुष्टयैरीरिताकथितेत्यर्थः तथाचश्रुतिरहरहासंध्यामुपासीतेति। तदकरणेप्रत्यवायःप्रायश्चित्तंचश्रुत्योक्तंनवशि
वविष्णूपासनामानित्यत्वेनविहिता श्रुतिरस्ति। नस्मार्नायश्चपासने वविहितं तिभावः २ कस्मिन्काले तंतदाह" संध्या
कालत्रयेतिवि त्रिसंध्यं द्विजैर्नित्यं श्रीगायत्र्युपा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१२ नर्धनीया पूर्वमीशान्यां स्थापिता तस्यां स्थितैर्जलैरभिषेकं कुर्यादित्यर्थः ४३ ॥ ४४ तयोः शिष्यदेवतयोरैक्यं भा… देवता वुध्वा
शिष्यं पूजयेदित्यर्थः ४५ स्वहस्तं दक्षिणहस्तं शिष्य शिरसि अमृत तयं स्थापयेदित्यर्थः ४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥

कृतभस्मादलेपश्च संविशेद्गुरुसन्निधौ ततो गुरुः स्वकीयात्तु हृदयान्निर्गतां शिवां ४३ प्रविष्टां शिष्य
५१ हृदये भावयेत्करुणानिधिः पूजयेद्गंधपुष्पाद्यैरैक्यं वै भावयंस्तयोः ४४ ततस्त्रिशो दक्षकर्णे शिष्य
स्योपदिशेद्गुरुः महामंत्रं महादेव्याः स्वहस्तं शिरसि न्यसन् ४५ अष्टोत्तरशतं मंत्रं शिष्योपि प्रजपे
धेन्मुने दंडवत्प्रणवेद्भूमौ तं गुरुं देवतात्मकं ४६ सर्वस्वमर्पयेत्तस्मै यावज्जीवमनन्यधीः कर्तव्यो
दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ४७ सुवासिनीः कुमारीश्च वटुकांश्चैव सर्वशः दीनानाथान्दरिद्रां
श्च वित्तशाठ्य विवर्जितः १४८ कृतार्थतां स्वस्य वुध्वा नित्यमाराधयेन्मुने इति ते कथितः सम्यग्दीक्षा
विधिरनुत्तमः ४९ विमृश्यैतदशेषेण भजदेवीपदांवुजं नान्यस्तु परमो धर्मो ब्राह्मणस्यान्न विद्यते ५० ५१
वैदिकैः स्वस्वगृह्योक्तक्रमेणोपदिशेन्मनुं तांत्रिकस्तन्त्ररीत्या तु स्थितिरेषा सनातनी ५१ तत्तदुक्तप्रयोगांस्ते
तेते कुर्युर्नचान्यथा नारायण उवाच इति सर्वं मया ख्यातं यत्पृष्टं नारद त्वया ॥ १५२ ॥ १५२ ॥

॥ १४८ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ इति ते कथित इति नारायणो नारदं प्रत्युपसंहारं करोति ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥

970
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ ॐ अस्य शिष्यस्य कलाध्वानं शोधयामि स्वाहेति मंत्रेण स्ववारं तं कलाध्वानं पादयोः स्थितं कूर्चेन वामहस्तेन स्पर्शं जुहुयात् द्वं मत्यध्वमि
तराध्वसु कुर्यादित्यर्थः ३४ ॥ ३५ तस्मात् ब्रह्मणः ॥ आत्मस्थित मिति ॥ पूर्वं यत् स्वस्मिन्योजितं तदित्यर्थः ३६ देवता मितिरे

ताराख्यं जुहुयाद्दृष्टं वारं मत्यध्वमेवहि षडध्वन तस्ते तु लीनान्ब्रह्मणि भावयेत् १३४ पुनरुत्पादयेत्तस्मा
त्सृष्टिमार्गेण वै गुरुः आत्मस्थितं तचैतन्यं पुनः शिष्ये तु योजयेत् ३५ पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा देवतां कल
५० शेनयेत् पुनर्व्याहृतिभिर्हुत्वा वन्हेरंगाहुतीस्तथा ३६ एकैकशो गुरुर्दत्वा विसृजेद्धृदि मात्मनि ततः शिष्य
स्य नेत्रे तु वध्नीयाद्वाससा गुरुः ३७ नेत्रमंत्रेण तं शिष्यं कुंडतो मंडलं नयेत् पुष्पांजलिं मुख्य देव्याः कार
येच्छिष्य हस्तकः ३८ नेत्रबंधं निराकृत्य वेशये ... विष्टरे भूतशुद्धिं शिष्य देहे कुर्यात्सोऽकेन वर्त्मना ३९
मंत्रोदितां स्तथान्यासान् कृत्वा शिष्य तनौ ततः मंडले वेशये च्छिष्य मन्यस्मिन्कुंभ संस्थितान् ४० पल्ल
वांश्छिष्य शिरसि विन्यसेन्मातृकां जपन् कलशस्थ जलैः शिष्यं स्नापयेद्देवतात्मकैः ४१ वर्धनीजल
सेकं च कुर्याद्रक्षार्थमंजसा ततः शिष्यः समुत्थाय वाससी परिधाय च ४२ ॥ १४२ ॥ १४२ ॥ ५०

मात्र्थं मत्वा वा वाहितां देवता कलशे तपेत् कलशे गता मिति भावयेद्विसर्जन मंत्रेणेत्यर्थः ॥ १३७ ॥ ३८ ॥ नेत्रमंत्रेण
वौषट् मंत्रेण नेत्रबंधं कृत्वा ... कुंडस्थानात् मंडलं ... नयेदित्यर्थः ॥ १३९ ॥ १४० ॥ मंत्रोदितान्
मंत्रोदितान् ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४२ ॥ १४२ ॥ १४२ ॥ १४२ ॥ १४२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ऐकैकक्रमयोगेनेति ॥ एकां देवतामुद्दिश्यैकामाहुतिं जुहुयादित्यर्थः २३ गजांतक सहस्रकं अष्टोत्तरसहस्रकं २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
२७ ॥ २८ तच्चैतन्यमिति ॥ शिष्यचैतन्यं निजात्मनि प्रविष्टमिति भावयेदित्यर्थः ॥ अध्वनां वक्ष्यमाणानां २९ ॥ ३० षडध्वे शोध

ऐकैकक्रमयोगेन व्याहृतीनां तथैव च ऐकैकक्रमयोगेन क्रमेण जुहुयान्मुने २३ ततः कल्पोक्तद्रव्यैस्तु जु
४९ हुयाद्यवा तिलैः देवतामूलमंत्रेण गजांतकसहस्रकं २४ एवं हुत्वा ततो देवीं संतुष्टां भावयेन्मुने तथैवाव
रणदेवीश्च वन्ह्याद्या देवता अपि २५ ततः शिष्यं च सुस्नातं कृतसंध्यादिकक्रियं वस्त्रद्वययुतं स्वर्णाभरणे
न समन्वितं २६ कमंडलुकरं शुद्धं कुंडस्यांतिकमानयेत् नमस्कृत्य ततः शिष्यो गुरून्यथ सभासदः २७ कु
लदेवं नमस्कृत्य विशेत्तत्राथ विष्टरे गुरुस्ततस्तु तं शिष्यं कृपादृष्ट्या विलोकयेत् २८ तच्चैतन्यं निजे देहे भा
वयेत्संगतं त्विति ततः शिष्यतनुस्थानामध्वनां परिशोधनं २९ कुर्यात्तु होमतो विद्वान् दिव्यदृष्ट्यवलो
कनात् येन जायेत शुद्धात्मा योग्यो देवाद्यनुग्रहे ३० नारायण उवाच ततो ध्यायेत्तु शिष्यस्य षडध्वानः
क्रमेण तु पादयोस्तु कलाध्वानं मंधौ तत्वाध्वकं सुनः ३१ नाभौ तु भुवनाध्वानं वर्णाध्वानं तथा हृदि प ४९
दाध्वानं तथा भाले मंत्राध्वानं तु मूर्धनि ३२ शिष्यं स्पृशंस्तु कूर्चेन तिलैराज्यपरिप्लुतैः शोधयाम्यमुम
ध्वानं स्वाहेति मनुमुच्चरन् ॥ १३३ ॥ १३३ ॥ १३३ ॥ १३३ ॥ १३३ ॥ १३३ ॥

नं कर्तव्यमित्युक्तं तत्र क्वैते षडध्वानः कुत्र संतीति सर्वमाह ततो ध्यायेदिति ॥ मंधौ लिंगे तत्वाध्वकं तत्वाध्वानं न्यसेदित्यर्थः ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ११४ ॥ एतत्संस्काराणां स्वरूपं धर्मशास्त्रे स्पष्टं ॥ शिवं पार्वतीं चेति ॥ वह्नेः पितृभूतौ देवावित्यर्थः ॥ ११५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वह्नेर्मनुना
पूर्वोक्तेन ॥ महागणेशमंत्रेणेति ॥ ॐ ॐ स्वाहा १ ॐ श्रीं स्वाहा २ ॐ श्रीं ह्रीं स्वाहा ३ ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं स्वाहा ४ ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लौं स्वाहा
॥ ५ ॥ ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लौं गं स्वाहा ६ ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लौं गंगणपतये इत्यंतं सप्तमः ७ वरवरद इत्यंतोऽष्टमः ॥ सर्वजनं मे वशमानयेत्यंतो नव

अन्नाशनं तथा चूडाव्रतबंधस्तथैव च महानाम्न्यं व्रतं पश्चात्तथोपनिषद्व्रतं ११४ गोदानोद्वाहकौ प्रो
४८ क्ताः संस्काराः श्रुतिचोदिताः ततः शिवं पार्वतीं च पूजयित्वा विसर्जयेत् ११५ जुहुयात्पंच समिधो वह्निमुद्दि
श्य साधकः पश्चादावरणानां चाप्येकैकामाहुतिं हुनेत् ११६ घृतं स्रुचि समादाय चतुर्वारं स्रुवेण च पिधा
यतां तु तेनैव मुने तिष्ठन्निजासने ११७ वौषडंतेन मनुना वह्नेस्तु जुहुयात्ततः महागणेशमंत्रेण जुहुयादाहु
तीर्दश ११८ वह्नेः पीठं समभ्यर्च्य देयमंत्रस्य देवतां वह्नौ ध्यात्वा तु तद्वक्त्रे पंचविंशतिसंख्यया ११९ मूलमंत्रेण
जुहुयाद्वक्त्रैकीकरणाय च वह्निदेवतयोरैक्यं भावयन्नात्मना सह १२० एकीभूतं भावयेत्तु ततस्तु साध
कोत्तमः षडंगदेवतानां च जुहुयादाहुतीः पृथक् १२१ एकादशैव जुहुयादाहुतीर्मुनिसत्तम एतेन नाडी
संधानं वह्निदेवतयोर्मुने १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ ४८

मः स्वानय स्वाहेत्यंतो दशमः ॥ इति दशाहुतीर्जुहुयादित्यर्थः ॥ ११८ ॥ वह्नेः पीठमिति ॥ देयमंत्रदेवताया: पीठं तन्नत्वा
त्वं वन्हौ पूजयेदित्यर्थः ॥ तद्वक्त्रे देवतावक्त्रे ॥ ११९ ॥ वक्त्रैकीकरणायचेति ॥ वह्निदेवतयोरेकवक्त्रतासंपादनार्थमित्यर्थः
॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ९३ वह्निपूजानंतरं कृत्यमाह ॥ ततः स्रुक्स्रुवसंस्कारमिति ॥ तेच संस्काराः शारदातिलकादि निबंधेषु स्पष्टा एव संति तत एवावधार्याः ॥ पु
नरुक्तेरनुपयोगाभावाद्गौरवाच्च नात्र लिख्यंते ॥ होमं ततः कुर्यादिति ततः स्रुक्स्रुवसंस्कारानंतरं वक्ष्यमाणरीत्या होमं कुर्यादित्यन्वयः
॥ ७ ॥ दक्षिणभागादिति ॥ आज्यस्थाल्यां दक्षिणवामभागकल्पनां कृत्वा दक्षिणभागात्स्रुवेणाज्यमादायाग्नये स्वाहेति मंत्रेणाग्ने
र्दक्षिणलोचने जुहुयात्तथैव वामभागादादाय सोमाय स्वाहेति वामलोचने मध्यभागादादायाग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति तृतीयलोचने जुहुया

४७ नारायण उवाच ॥ ततः स्रुक्स्रुवसंस्कारमाज्यसंस्कारमेव च कृत्वा होमं ततः कुर्यात् स्रुवेणादाय वैघृ
तं ७ दक्षिणाद्घृतभागात्तु वह्नेर्दक्षिणलोचने जुहुयादग्नये स्वाहेत्येवं वै वामतोऽन्यतः ८ सोमाय स्वाहे
ति मध्यात्तु घृतमादाय सत्तम अग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति मध्यनेत्रे हुनेत्ततः ९ पुनर्दक्षिणभागात्तु घृतमा
दाय वै मुखे अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेत्यनेनैव हुनेत्ततः १० सताराभिर्व्याहृतिभिर्जुहुयादथ साधकः।
जुहुयादग्निमंत्रेण त्रिवारं तु ततः परं ११ ततस्तु प्रणवेनैवाप्यष्टावष्टौ घृताहुतीः गर्भाधानादिसंस्कारं ४७
कृते तु जुहुयात्सुने १२ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं ततः जातकर्म नामकर्माप्युपनिष्क्रमणं तथा १३

दित्यर्थः ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ सताराभिरिति ॥ ॐ भूः स्वाहा ॐ भुवः स्वाहा ॐ स्वः स्वाहा ॥ अग्निमंत्रेण पूर्वोक्तेन
॥ ११ ॥ संस्कारकृते संस्कारार्थं मष्टाष्टाहुती र्जुहुयादित्यर्थः ॥ ११२ ॥ गर्भाधानादिसंस्कारान् गणयति ॥ ग
र्भाधानमिति ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ जातियुक्ताः नमः स्वाहा वषट् हुं वौषट् फट् पदैर्युक्ता इत्यर्थः ॥ ॐ सहस्रार्चिषे हृदयाय नमः ॥ स्वस्ति पूर्णाय शिरसे स्वाहेत्या
दृयः ॥ षडंग मंत्राऊसो ह्यर्थः ॥ पूर्वस्थाने हृदयादिषु ९७ इष्टंवर मुद्रा अभीरभय मुद्रा ९८ त्रिकोणवृत्तेति ॥ त्रिकोणेपरि

जातियुक्ताः षडंगास्युः पूर्वस्थानेषु विन्यसेत् ध्यायेद्वह्निं हेमवर्णं त्रिनेत्रं पद्मसंस्थितं ९७ इष्टश
क्ति स्वस्तिकाभीधारकं मंगलप्रदं परिषिंचेत्ततः कुंडं मेखलापरि मंत्रवित् ९८ दर्भैः परिस्तरेत्त
४६ त्वा स्वरिधीन्विन्यसेदथ त्रिकोणवृत्तषट्कोणं साष्टपत्र सभूपुरं ९९ यंत्रं विभाव्य देहः पूर्ववासं लि
खेदथ तन्मध्ये पूजयेद्वह्निं मंत्रेणानेनवैमुने १०० वैश्वानर ततो जातःवेदः पश्चादिहावह लोहिताक्षपदं
प्रोक्ता सर्वकर्माणिसाधय १०१ वह्निजायांतको मंत्रस्तेनवह्निंतु पूजयेत् मध्येषट्स्वपिकोणेषु हिरण्या
गगना तथा २ रक्ता कृष्णासुप्रभाच बहुरूपातिरक्तिका पूजयेत्सप्तजिह्वास्ताः केसरेष्वंग पूजनं ३ द
लेषु पूजयेन्मूर्तीः शक्तिस्वस्तिकधारिणीः जातवेदाः सप्तजिह्वो हव्यवाहन एवच ४ अश्वोदरजसं
ज्ञोन्यस्तुनर्वैश्वानराह्वयः कौमारतेजाः स्याद्विश्वमुखो देवमुखः स्मृतः ५ ताराग्नये पदाद्यास्युर्नत्यं ४६
तावह्निमूर्तयः लोकपालांश्चतुर्दिक्षु वज्राद्यायुधसंयुतान् ६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥

षट्कोणं ततोवृत्तं ततो ष्टपत्रं ततो भूपुरमित्येवं रीत्याग्निस्थापनात्पूर्वमेव यंत्रं लिखेद्बुधैर्नैव वा भावयेत् ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥
॥ १०२ ॥ १०३ ॥ मूर्तीरहा ॥ जातवेदाइति ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ ताराग्नयेइति ॥ ॐ अग्नये जातवेदसे नमइत्या
दिप्रयोग ऊह्यः ॥ १०६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥ १०६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वीडांरतं ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ सप्तवारं प्रणवेनाभिमंत्रयेदित्यन्वयः ॥ शरेण स्वमंत्रेण तनुत्रेण हुमिति मंत्रेण ॥ ९० ॥ अर्चितं गंधादिभिः पूजितं वह्निं कुंडोपरि त्रिस्त्रिवारं परिभ्राम्य थित्वा जानुभ्यां स्पृष्टमहीतलः सन् तारमुच्चार्य सन् शिवबीज धिया शिवबीजं धिया देव्या योनौ वह्निं विनिक्षिपेदित्यन्वयः ॥ ९१ ॥ ततो देवाय देव्यै चाचमनं दद्यादित्याह ॥ आचामयेदिति ॥ ९२ ॥ हनदह

देवीं ध्यायेदृतुस्नातां संसक्तां शंकरेण तु कामातुरां तयोः क्रीडां किंचित्कालं विभावयेत् ८७ अथ वह्निं समादा
४५ य पात्रेण पुरितो न्यसेत् क्रव्यादांशं परित्यज्य पूर्वोक्तैर्वीक्षणादिभिः ८८ संस्कृत्य वह्निं रंबीजमुच्चार्य तदनंत
रं चैतन्यं योजयेत्तस्मिन् प्रणवेनाभिमंत्रयेत् ८९ सप्तवारं ततो धेनुमुद्रां संदर्शयेद्गुरुः शरेण रक्षितं कृत्वा
तनुत्रेणावगुंठयेत् ९० अर्चितं त्रिः परिभ्राम्य प्रादक्षिण्येन सत्तमः कुंडोपरि जपंस्तारं जानुस्पृष्टमहीतलः
९१ शिवबीजधिया योनौ योनौ वह्निं विनिक्षिपेत् आचामयेत्ततो देवं देवीं च जगदंबिकां ९२ चित् पिंगल
हनदह पच युग्मं ततः परं सर्वज्ञाज्ञापय स्वाहा मंत्रोयं वह्निदीपने ९३ अग्निं प्रज्वलितं वंदे जातवेदं हुता ४५
शनं सुवर्णवर्णममलं समिद्धं विश्वतोमुखं ९४ मंत्रेणानेन तं वह्निं स्तुवीत प्रयतो नरः ततो न्यसे
द्वह्निमंत्रं षडंगं देशिकोत्तमः ९५ सहस्रार्चिः स्वस्तिपूर्णउत्तिष्ठपुरुषः स्मृतः धूमव्यापी सप्तजिह्वो
धनुर्धर इति क्रमात् ॥ ९६ ॥

हपच्युग्ममिति ॥ हनहनदहदह पचपचेत्येवं रूपमित्यर्थः वह्निदीपने इति अनेन मंत्रेण वह्निं प्रज्वालयेदित्यर्थः ९३ अभ्युपस्थानमंत्रमाह ॥ अग्निं प्रज्वलितमिति ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९६ ॥ ९६ ॥ ९६ ॥

9713

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.२२ ॥ ७९ ॥ देवीं मंडपस्थं देवीं ॥ अस्त्रदेवतां दुर्गां ॥ ८० ॥ देव्यां मंडप एव निद्रां कुर्यादित्यर्थः ॥ अथ मधिवास प्रकारः स्वयोधिवासनं वा
कार्यं स्वयं चेदं चिदह्ली नंव शारदा तिलकयोः ॥ ८१ ॥ अधिवासनानंतरं मग्निमुखमाह ॥ ततः कुंडस्येति ॥ अत्र कुंडस्येति पदेन नवकुं
डी विधानं सूचितं तच्चावा त्युक्तमपि शारदा तिलकादि निबंधोक्तरीत्या कार्यं तदभावे आह ॥ स्थंडिलस्य चेति ॥ ८२ ॥ मूलमंत्रं समु

कर्करीस्थापयेत्तस्यां दुर्गामावाह्य पूजयेत् रक्षरक्षेति चोच्चार्य नालमुकेन वारिणा ७९ अस्त्र
४४ मंत्रं जपन् देवीं सेचयेत्तु प्रदक्षिणं कर्करीस्थापयेत्स्थाने पूजयेच्चास्त्रदेवतां ८० पश्चाद्गुरुस्तु
शिष्येण सह भुंजीत वाग्यतः तस्यां रात्रौ तु तद्देव्यां निद्रां कुर्यात्प्रयत्नतः ८१ नारायण उवाच ॥ त
तः कुंडस्य संस्कारं स्थंडिलस्य च वा मुने प्रवक्ष्यामि समासेन यथाविधि विधानतः ८२ मूलमंत्रं समुच्चा
र्य वीक्षयेद्दृष्टमंत्रतः प्रोक्षयेत्ताडनं कुर्यात्तेनैव कवचेन तु ८३ अभ्युक्षणं समुद्दिष्टं निखातिलस्ततः पर ४४
प्रागग्रा उदगग्राश्च लिखेद्रेखाः समांशतः ८४ प्रणवेन समभ्युक्ष्य पीठदेव्याः समर्चयेत् आधारशक्ति
मारभ्य पीठमंत्रावसानकं ८५ तस्मिन्पीठे समावाह्य शिवौ परमकारणौ गंधाद्यैरुपचारैश्च पूजयेत्तौ
समाहितः ॥ ८६ ॥

च्चार्य कुंडं वीक्षयेदित्यर्थः ॥ तेनैवास्त्रमंत्रेणैव प्रोक्षणं दूरीकरणार्थं समिदादिभिस्ताडनं च कार्यमि
त्यर्थः ॥ कवचेन हुमिति मंत्रेणाभ्युक्षणं चेत्यर्थः ८३ ॥ ८४ ॥ लिखेद्रेखाः सप्तिदादिभिः ॥ ३ ॥ पीठमिति ॥ आधारशक्तये
नम इत्यारभ्यामुक देवी योगपीठाय नम इत्येतत्पर्यंतं पीठं कुंडे पूजयेदित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८६ ॥ ८६ ॥ ८६ ॥ ८६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे. भा. २५ ॥ ७१ ॥ प्रोक्षणीस्थं पूर्वोक्तसामान्यार्घ्यपात्रस्थं ॥ तदुक्तं शारदायां सर्वमेतत्प्रयुंजीत प्रोक्षणीस्थेन वारिणेति ॥ अंगपूजां देवतायाः
षडंगपूजां ॥ ७२ ॥ मूर्तिस्थां कलशस्थां ॥ तारव्याहृतिभिरिति ॐ स्वाहा भूः स्वाहेति प्रकारेण प्रथमतो हुत्वा पंचविंशतिवारं देय
मंत्रेण हुत्वा पुनश्च पूर्ववत्तारव्याहृतिभिर्जुहुयादित्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ हविषा होमावशिष्टपायसेन ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ऐशान्यां

मधुस्निग्धाः स्मृता देव्याः प्रिया धूपात्मना सदा। दीपाननेकान्दत्वाय नैवेद्यं दर्शयेत्सुधीः ७१
४३ प्रतिद्रव्यं जलं दद्यात्प्रोक्षणीस्थं न चान्यथा। ततः कुर्यादङ्गपूजां कल्पोक्तावरणानि च ७२ सां
गां देवीं समभ्यर्च्य वैश्वदेवं ततश्चरेत्। दक्षिणे स्थण्डिलं कृत्वा तत्राधाय हुताशनं ७३ मू
र्तिस्थां देवतां तत्रावाह्य संपूज्य चक्रमात्। तारव्याहृतिभिर्हुत्वा मूलमंत्रेण वै ततः ७४ पं
चविंशतिवारं तु पायसेन ससर्पिषा। हुनेत्पश्चाद्व्याहृतिभिः पुनश्च जुहुयान्मुने ७५ गंधा
९७४ द्यैरर्चयित्वा च देवीं पीठे तु योजयेत्। वह्निं विसृज्य हविषा परितो विकिरेद्बलिं ७६ देवतायाः ४३
पार्षदेभ्यो गंधपुष्पादिसंयुतं। पंचोपचारान्दत्वाय तांबूलं छत्रचामरे ७७ दद्याद्दत्वा ततो
मंत्रं सहस्रावृत्तितो जपेत्। जपं समर्प्य चैशान्यां विकिरे दिशि संस्थिते ७८ ॥ ७९ ॥ ७८ ॥

दिशीति ॥ ऐशान्यां [illegible] संमार्जनं कृत्वा संस्थापिते विकिरे कर्करीमुभयमुर्वीं स्थापयेदित्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ७९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ६१ ॥ ध्यायेदिति ॥ तेषु नवपल्लवेषु कलशस्य भावना कर्तव्येति तु शारदातिलके उक्तं ॥ वस्त्रयुग्मेन रक्तेनेति बोध्यं ॥ ६२ ॥ ६३ ॥
६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ मनुना पुटितैरिति ॥ ह्रीं मं ह्रीं ह्रीं मां ह्रीं मित्यादिप्रकारेण पुटितैर्मातृकाक्षरैर्देवताया अंगेषु मातृकाक्षरन्यासस्था-
नेषु शिरःप्रभृतिषु पुष्पैः पूजयेदित्यर्थः ६८ ॥ ६९ कुंदपुष्पादीति ॥ आदिना पूर्वं प्रकारदशस्कंधोक्तानि ग्राह्याणि ॥ पुरुर्गुग्गुलस्त-

मूलमंत्रं च संजप्य पूरयेद्देवताधिया अश्वत्थपनसाम्राणां कोमलैर्नवपल्लवैः ६२ छा-
४२ दयेत्कुंभवक्त्रं च चषकं सफलाक्षतं संस्थापयेन्मतिमान्वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ६३ प्राण-
स्थापनमंत्रेण प्राणस्थापनमाचरेत् आवाहनादिमुद्राभिर्मोदयेद्देवतां परां ६४ ध्याये-
त्तां परमेशानीं कल्पोक्तेन प्रकारतः स्वागतं कुशलप्रश्नं देव्याश्चाग्रे समुच्चरेत् ६५ पाद्यं द-
द्यात्ततोऽर्घ्यं च ततश्चाचमनीयकं मधुपर्कं च साभ्यंगं देव्यै स्नानं निवेदयेत् ६६ वाससी च
ततो दद्यात्क्षौमे सुनिर्मले नानामणिगणाकीर्णानाकल्पान्कल्पयेत्ततः ६७ मनुना ४२
पुटितैर्वर्णैर्मातृकाया विधानतः देव्यास्त्वंगेषु विन्यस्य चंदनाद्यैः समर्चयेत् ६८ गंधः
कालागरुभवः कर्पूरेण समन्वितः काश्मीरं चंदनं चापि कस्तूरीसहितं मुने ६९ कुंदपुष्पा-
दिपुष्पाणि परदेव्यै समर्पयेत् धूपोगरुपुरुभ्रातोशीरचंदनशर्कराः ७०

स्य व्रातः समुदायः ॥ अगरु-
गुग्गुलोशीरचंदनानां चूर्णं कृत्वा शर्करामधुभ्यां च मिश्रितं कृत्वा गुटिकां कुर्यात्तस्य धूपो देव्या अतिप्रिय इत्यर्थः ॥ ७० ॥ ७० ॥ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ५६ ॥ अर्घ्यस्थापनोत्तरं कृत्यमाह ॥ ततस्तुपुरतोवेद्यामिति ॥ चतुष्कोणैकहस्ता वेदी तस्यां सर्वतोभद्रमंडलं लिखेदित्यर्थः तन्मं
डलस्य कर्णिकामध्ये अथवा शालिभिः पूरणं ततस्तंदुलैः पूरणमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ कूर्चमिति ॥ सप्तविंशति दर्भाणां वेण्यग्रं ग्रंथि
भूषितमित्युक्तलक्षणं कूर्चं ॥ आधारशक्तिमिति ॥ आधारशक्त्यै नमः प्रकृत्यै नमः कूर्माय नमः शेषाय नमः क्षमायै नमः
सुधासिंधवे नम इत्यादि शारदातिलकविद्वती तंत्रोक्तप्रकारेण पीठमन्वंतमिति दुर्गादेवी योगपीठाय नम इति पीठमंत्रः ॥ ५८ ॥

४१ पंस्तांबुकिंचिन्निक्षिप्यप्रोक्षयेत्तेनसर्वतः पूजाद्रव्यनिजात्मानं त्रिशुद्धं भावयेत्ततः ५६
नारायण उवाच ततःस्वपुरतोवेद्यां सर्वतोभद्रमंडलं संलिख्यकर्णिकामध्यं पूरयेच्छा
लितंडुलैः ५७ आस्तीर्यदर्भांस्तत्रैवविन्यसेत्कूर्चंसलक्षणं आधारशक्तिमारभ्यपीठमन्त्रं
तमर्चयेत् ५८ निर्व्रणंकुंभमादायाप्यस्त्राद्भिःक्षालितांतरं तंतुनावेष्टयेत्तंतुत्रिगुणेनारु
णेनच ५९ नवरत्नोदरंकूर्चयुतंगंधादिपूजितं स्थापयेत्तत्रपीठेतुतारमंत्रेणदेशिकः ४१
६० ऐक्यंकुंभस्यपीठस्यभावयेत्पूरयेत्ततः मातृकांप्रतिलोमेनजपंस्तीर्थोदकैर्मुने ६१॥

975

ता

अस्त्राद्भिः फट्मंत्राभिमंत्रितैर्जलैः त्रिगुणेनत्यनेन तस्मिंस्त्रिवारं वेष्टितं ततो सत्वगुणरजोगुणतमोगुणभावनाकार्येत्यर्थः ॥ अरु
णेन रक्तवर्णेनतंतुनेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ कूर्चः पूर्वोक्तः ॥ तारमंत्रेण प्रणवोच्चारेण ॥ ६० ॥ तत्कुंभस्य पीठस्य चैकत्वं भावये
येदित्याह ॥ ऐक्यमिति ॥ प्रतिलोमं क्षकारमारभ्याकारपर्यंत मातृकामंत्रमुच्चरन् तीर्थोदकैः पूरयेदित्यन्वयः ॥ ६१ ॥ ६१ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पूर्वमारभ्य पूर्वदिशमारभ्य तस्यां विप्रादिकायां वह्निमंडलसंयुता दशवह्निकलाः पूज्या इत्यर्थः ॥ ताश्च कलाः शारदातिलकादिषु स
णएव ॥ ४७ ॥ मूलमंत्रेणादेय मंत्रेण ॥ ४८ ॥ अं सूर्यमंडलाय द्वादशकलात्मने दुर्गादेव्यर्घ्यपात्राय नम इति मंत्रः ॥ ४९ ॥ ५० ॥

अमुकदेव्या अर्घ्यपात्रस्थानाय नम इत्यपि मंत्रोपयुक्तः शंखस्याप्याधारस्थापने बुधैः ४६ आ
धारे पूर्वमारभ्य प्रदक्षिणक्रमेण तु दशवह्निकलाः पूज्या वह्निमंडलसंस्थिताः ४७ ततो वै र
मूलमंत्रेण प्रोक्षितं शंखमुत्तमं स्थापयेत्तत्र चाधारे मूलमंत्रमनुस्मरन् ४८ अं सूर्यमंडला
योत्का द्वादशांते कलात्मने अमुकदेव्यर्घपात्राय नम इत्युच्चरेत्ततः ४९ शंखं स्थापयेत्संप्रो
च्य नम इत्येतदुच्चरेत् प्रोक्षयेत्तेन तं शंखं तस्मिन्द्वादश पूजयेत् ५० सूर्यस्य द्वादशकलास्त
भिन्नाद्याद्यथाक्रमं विलोममातृकां प्रोच्य मूलमंत्रं विलोमकं ५१ जलैरापूरयेच्छंखं तत्र चें
दोः कलान्यसेत् ॐ सोममंडलायोत्कांते षोडशकलात्मने ५२ अमुकार्घ्यामृतायेति हृन्मं
त्रांतो मनुः स्मृतः पूजयेन्मनुना तेन जलं तु मत्स्यमुद्रया ५३ तीर्थान्यावाह्य तत्रैवाप्यष्ट
कृत्वो जपेन्मनुं षडंगानि जले न्यस्य हृदा संपूजयेद्द्वयः ५४ अष्टकृत्वो जपेन्मूलं छादये
न्मत्स्यमुद्रया ततो दक्षिणदिग्भागे शंखस्य प्रोक्षणीं न्यसेत् ५५ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

तीर्थस्थापास्तापिनी तापिनी धूम्रा ... ॥ शारदातिलकादिषु स्पष्टाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सृणिमुद्रया अंकुशमुद्रया ॥ ५३ ॥ हृदा नम
इति मंत्रेण ॥ ५४ ॥ प्रोक्षणीं सामान्यार्घ्यं स्थानीयां रक्षेत् विशेषार्घ्यं प्रोक्षणीं सामान्यार्घ्यं ... ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देभा·२२

आत्मानमिति ॥ ते च चत्वार आत्मानो देवीस्थाना स्युर्वा दिविश्वस्य सेदितितु चिद्दल्लीनं चाहूत्वं ३८ अमुकासनायनम इतीति अमुक
शब्दस्थाने पूजनीयदेवतानाम ग्राह्यमित्यर्थः यथा दुर्गासनायनमः गायत्र्यासनायनम इति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ विशेषार्घ्यस्थाप
नप्रकारमाह ॥ ततः स्वेति ॥ षट्कोणोपरीति ॥ प्रथमतः षट्कोणं कृत्वा तदुपरि वर्तुलं कृत्वा चतुरस्रं कुर्यात् वंदनेनेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ मध्ये
षट्कोणमध्ये त्रिकोणस्य मध्ये मुखं कुर्यादित्यर्थः ॥ षडंगानि देयमंत्रस्य षडंगानि ॥ ४३ ॥ कांदिशमारभ्य षडंगानि पूजयेत्तत्राह ॥ आग्ना

आत्मानमंतरात्मानं परमात्मानमेवच ज्ञानात्मानं न्यसेद्विद्वान् संपीठस्य कल्पना ३८
३९ अमुकासनायनम इति मंत्रेण साधकः आसनं पूजयित्वानु तस्मिन्ध्यायेत्पराविकां ३९
कल्पोक्तविधिना मंत्री देयमंत्रस्य देवतां मानसैरुपचारैश्च पूजयेत्तां यथाविधि ४०
मुद्राः प्रदर्शयेद्विद्वान् कुलोत्कामोदकारकाः याभिर्विरचिताभिस्तु मोदो देव्याः स्तु जायते ४१
नारायण उवाच ततः स्ववामभागाग्रे षट्कोणोपरिवर्तुलं चतुरस्रयुतं सम्यक् मध्ये मंडलमालिखे
त् ४२ मध्ये त्रिकोणं संलिख्य शंखमुद्रां प्रदर्शयेत् षडंगानि च षट्कोणे चर्चयेत्कुसुमादिभिः ३९
४३ आग्नेयादिषु तु कोणेषु षडंगार्चनमाचरेत् आधारपात्रमादाय शंखस्य मुनिसत्तम ४४ ॥
अस्त्रमंत्रेण संप्रोक्ष्य स्थापयेत्तन्न मंडले मं वन्हिमंडलायेत्युक्त्वा ततो दशकलात्मने ४५ ॥ ४५ ॥

द्विषिदि ॥ अत्र पूज्यपूजकयोर्मध्ये प्राचीमन्यास्तदनुरोधेनाग्न्यादिकल्पना कर्तव्या तदुक्तं दक्षिणामूर्तिसंहितायां आग्नेशासुर
वायव्यमध्ये दिक्ष्वंगपूजनमिति ॥ ततः षडंगपूजनानंतरं कृत्यमाह ॥ आधारपात्रमिति ॥ त्रिपादिकामित्यर्थः ॥ ४४ ॥ त्रि
पादिकायां भावनासुरः सरं पूजामंत्रमाह ॥ मंवह्निमंडलायेति ॥ मं वह्निमंडलाय दशकलात्मने दुर्गादेव्यर्घ्यपात्रस्थानाय नमइ
ति मंत्रः ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥

976

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १२ ॥ ३२ ॥ नत्रादीनिति ॥ नत्र पूर्वा नित्यर्थः ॥ तथा च धर्माय नमः ॥ ज्ञानाय नमः ॥ ऐश्वर्याय नमः इति मंत्राः संपन्नाः ॥ ३३ ॥ अधर्मादयस्तु पर्यंकगा तस्मिन्कल्पिते आसने पर्यंककल्पनामाह ॥ यदा धर्मादय इति ॥ पादाः पर्यंकस्य धर्मादयो ज्ञेया इत्यर्थः ॥ तस्मिन्ननंते प्रपंचपद्मं सारमिति ज्ञेया नित्यर्थः ॥ ३४ ॥ मध्येनंतमिति ॥ तं चानंतं महासने मृदुतूलिकास्थाने भावये दित्यर्थः ॥

अवैराग्याय नमः १

३८ ... वैराग्यं च विन्यसेत् ऐश्वर्यं मुखदेशे तु मुने ध्यायेदधर्मकं ३२ पा
पार्श्वेना भिदेशे च पार्श्वे तथा पुनः नत्रादींश्चापि ज्ञानादीन् पूर्वोक्तानेव विन्यसेत् ॥
अधर्माद्यास्तु गात्राणि स्मृतानि मुनिपुंग
३३ पादा धर्मादयः प्रोक्ताः पीठस्य मुनिसत्तम
वैः ३४ मध्येनंतं हरिस्थाने न्यसेन्महासनेस्थले प्रपंचपद्मं विमलं तस्मिन् सूर्येंदुपा
वकान् ३५ न्यसेत्कलायुतान्मंत्री संक्षेपाच्चावदाम्यहं सूर्यस्य द्वादशकलास्ताइंदोः
षोडश स्मृताः ३६ दश वन्हेः कलाः प्रोक्तास्ताभिर्युक्तांस्तु तान्स्मरेत् सत्वं रजस्तमश्चैव न्य
सेत्तेषामथोपरि ३७ ॥ ॥

भावयेत्तस्मिन्कमले सूर्येंदुपावकादुपर्युपरि न्यसेद्भावयेच्चेत्याह ॥ प्रपंचपद्ममिति ॥ ३५ ॥ कलायुतानि मंडलानि न्यसेदित्याह ॥ न्यसेत्कलान्युतानिति ॥ कस्य कति कलाः सन्तीति तदाह सूर्यस्य द्वादशेति ॥ ३६ ॥ ॐ सूर्यमंडलाय द्वादशकलात्मने नमः ॐ सोमं ते च सूर्यादयः प्रणवस्य वर्णाश्च पूर्वकान्यस्तव्या इति तन्त्रान्तरे उक्तं तथा चायम् प्रयोगः ॐ सूर्य मंडलाय षोडशकलात्मने नमः प्रयोगं कृत्वा न्यसेदित्यर्थः ॥ तदुपरि सत्वादिगुणत्रयं न्यसेदित्याह ॥ सत्वं रज इति ॥ सं सत्वाय नमः ॥ रं वह्निमंडलाय दशकलात्मने नमः १

दशकलात्मने नमः ॥ तमसे ३८ नमः ॥ इति प्रयोगः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 पूर्वोक्तेनैकादश स्कंधोक्तप्रकारेण ॥ २३ ॥ ऋष्यादिन्यासस्थानान्याह ॥ न्यसेदिति ॥ २४ ॥ तालत्रयरवादिति ॥ तालत्रयशब्देन दिव्यांतरिक्षभौमविघ्नानुत्सार्य छोटिकाभिर्दिग्बंधं कुर्यादित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ ओं अं नम इति ॥ ॐ आं नमः ॐ इं नम इत्यादिप्रकारेण शिरआदिस्थानेषु मातृकान्यासप्रकरणे सर्वत्र प्रसिद्धेषु न्यसेदित्यर्थः २७ ॥ मूलमंत्रेति ॥ देयमंत्रस्य त्वर्थः ॥ स्वत्वपं

भूतशुध्यादिकं कृत्वा पूर्वोक्तेनैव वर्त्मना ऋष्यादिन्यासकं कुर्याद्देयमंत्रस्य वै मुने २३ न्य
३७ सेन्मुनिं तु शिरसि मुखे छंदः समीरितं देवतां हृदयांभोजे गुह्ये बीजं तु पादयोः २४ शक्तिं
विन्यस्य पश्चात्तु तालत्रयरवात्ततः दिग्बंधं कारयेत्पश्चाच्छोटिकाभिस्त्रिभिर्नरः २५ प्राणा
यामं ततः कृत्वा मूलमंत्रमनुस्मरन् मातृकां विन्यसेद्देहे तत्प्रकारस्त्वथोच्यते २६ ॐ अं
नम इति मोऽभ्यन्यसे च्छिरसि मंत्रवित् एवमेव तु सर्वेषु न्यसेत्स्थानेषु वै मुने २७ मूलमंत्रं
षडंगं च न्यसेदंगेषु सत्तमः अंगुष्ठादिष्वंगुलीषु हृदयादिषु च क्रमात् २८ नमः स्वाहा वष
ट्हुं के हैं वौषट् फट्पराान्वितैः प्रणवादियुतैर्मंत्रैः षड्भिरेवं षडंगकं २९ वर्णन्यासादिकं ३७
पश्चान्मूलमंत्रस्य योजयेत् स्थानेषु तत्तत्कल्पोक्तेष्विति न्यासविधिः स्मृतः ३० ततो नि
जे शरीरे स्मिंश्चिंतयेदासनं शुभं दक्षांसे च न्यसेद्धर्मं वामांसे ज्ञानमेव च ३१

मतत्तत्कल्पे प्रसिद्धः ॥ ष
डंगन्यासस्थानान्याह ॥ अंगुष्ठादिष्विति २८ नमः स्वाहेति हृदयाय नमः शिरसे स्वाहा ॥ शिखायै वषट् कवचाय हुं नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ अस्त्रा
य फडेवं रीत्येत्यर्थः २९ ॥ ३० ततो निजदेहे वक्ष्यमाणक्रमेण देव्या आसनकल्पये दित्याह ततो निजे इति ॥ तमेव क्रममाह ॥ दक्षांसे इति ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पादघाते स्त्विभि भौमान्विघ्नानुत्सारयेदित्यर्थः ॥ २४ ॥ अनंतरं अंतःस्थितविघ्ननिर्गमनार्थं मार्गं परित्यज्य द्वारवामशाखां स्पृशन्
दक्षिणांघ्रिमग्रे दत्त्वा मंडपे प्रविशेदित्याह ॥ वामशाखामिति ॥ अंतस्थिता विघ्ना निर्गच्छंति अहत्वतः पर्वणोर्मीति भावयन् प्र
प्रविशेदिति तात्पर्यं ॥ सामान्यार्घ्यं पूर्ववत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शरणुनास्त्रमंत्रेण ॥ २८ ॥ मंडपक्ष्मां मंडपभुवं ॥ २९ ॥ वि

दिव्यानुत्सारयेद्विघ्नानस्त्रमंत्रजपेन तु अंतरिक्षगतान्विघ्नान्पादघातैस्तु भूमिगान् २४
वामशाखां स्पृशन्पश्चाद्विशेद्दक्षिणांघ्रिणा प्रविश्य कुंभं संस्थाप्य सामान्यार्घ्यं विधाय च
३६ वामशाखां स्पृशन्पश्चाद्विशेद्दक्षिणांघ्रिणा प्रविश्य कुंभं संस्थाप्य सामान्यार्घ्यं विधाय च
२५ तेनैवार्घ्यजलेनापि नैर्ऋत्यां दिशि पूजयेत् वास्तुनाथं पद्मयोनिं गंधपुष्पाक्षतादिभिः
२६ ततः कुर्यात्पंचगव्यं तेन चार्घ्योदकेन च तोरणस्तंभपर्यंतं प्रोक्षयेन्मंडपं गुरुः २७ सर्वं
देवीमयं चेदं भावयेन्मनसा किल मूलमंत्रं जपन्भक्त्या प्रोक्षणं स्याच्छरेणन २८ शरमं ३६
त्रं समुच्चार्य ताडयेन्मंडपक्ष्मां हुंमंत्रं तु समुच्चार्य कुर्यादभ्युक्षणं ततः २९ धूपयेद्वर्मणा धू
पैर्विकिरान्विकिरेत्ततः मार्जयेत्तांस्तु मार्जन्या कुशनिर्मितया पुनः ३० ईशानदिशि तत्पुं
जं कृत्वा संस्थापयेन्मुने पुण्याहवाचनं कृत्वा दीनानाथांश्च तोषयेत् ३१ विप्रेभ्यश्च ह्यास
नेपश्चान्नमस्कृत्य गुरुं निजं प्राङ्मुखो विधिवद्ध्यात्वा देयमंत्रस्य देवतां ३२ ॥ ॥ ॥

किरानिति ॥ तदुक्तं विद्युल्लीतंत्रे ॥ लाजचंदनसिद्धार्थभस्मदूर्वांकुराक्षताः विकिरा इति संदिष्टाः सर्वविघ्नौघनाशना इति ॥ तांस्ति
चि ॥ तान्विकिरानित्यर्थः ३० तत्पुंजमिति ॥ तस्मिन्पुंजे वर्धनीस्थापने वक्ष्यति ३१ देयमंत्रस्येति शिष्याय देयो मंत्रस्तस्य देवतामित्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

याग मंडपं दीक्षा स्थानं मंडप शब्देन कुंड मंडपो क विधिना षोडशहस्त परिमितः कुंड मंडपः कर्त्तव्य इति सूचितं ॥ ८ ॥ तदुक्तं पिंगला
मते ॥ कला करप्रमाणः स्यान्मंडपो मुख्य एव चेति ॥ तद्विधिश्च गुप्यं तत्र द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥ अस्त्रमंत्रेणेति ॥ अर्घ्यं पात्रे जलं गृहीत्वा
गंध पुष्पे प्रक्षिप्य सप्त वारं फडित्य स्त्र मंत्रेणाभि मंत्रयेदित्यर्थः ॥ ९ ॥ अस्त्र मंत्रं फट् मंत्रं द्वारं मंडप द्वारं ॥ द्वारमिति जात्यै कवचनात् चत्वा
रि मंडप द्वाराणी त्यर्थः ॥ १० ॥ ऊर्ध्वोदुंबरके द्वारस्योर्ध्व फलक प्रथमं प्रांते गणनाथं मध्ये लक्ष्मीं द्वितीय प्रांते सरस्वतीं च पूजये दित्यर्थः ॥

३५ कमंडलु करो मौनी गृहं यायात्स्वलिखात् यागमंडपमासाद्य विशेत्तत्रासने वरे ८ आच
म्य प्राणानायम्य गंधपुष्प विमिश्रितं सकृत्कारास्त्रमंत्रेण जप्तं वारि सुसाधयेत् ९ वारिणाते
नमतिमान् अस्त्रमंत्रं समुच्चरन् प्रोक्षयेद्द्वारमखिलं ततः पूजां समाचरेत् १० ऊर्ध्वोदुंबर
के देवं गणनाथं तथा श्रियं सरस्वतीनाम मंत्रैः पूजयेद्गंध पुष्पकैः ११ द्वारदक्षि
णशाखायां गंगां विशेषमर्चयेत् द्वारस्य वामशाखायां क्षेत्रपालं च सूर्यजां १२ देहल्यां
जयेदस्त्रदेवतामस्त्रमंत्रतः सर्वं देवीमयं स्थमितिसंचित्य सर्वतः १३ ३५

नाम मंत्रैः गणेशाय नमः इत्यादिभिः ॥ ११ ॥ गंगां प्रथमतः संपूज्य तद्वाम भागे विशेष मर्चये दित्यर्थः ॥ तथा क्षेत्र पालं प्रथमतस्तद्वा
म भागे सूर्य जां यमुनां पूजये दित्यर्थः ॥ १२ ॥ देहल्या मधो देहल्यां अस्त्र मंत्रतः फट् मंत्रतः ॥ अनंतरं मंडप मध्ये सर्वं देवी मयमस्मी
ति विभाव्योर्ध्वं पश्यन् दिव्यवान् विघ्नानुत्सारये दित्यर्थः ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥

978

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्यासंगतेः प्राचीनपुस्तकेषु तेषामदर्शनाच्चसोपपाद्यः ततः प्राचीनपुस्तकपाठमनुरुध्यैव व्याख्यायते ॥ सहस्रनामश्रवणोत्तरं नारदः पृच्छति ॥ श्रुतं सहस्रनामेति १ दीक्षालक्षणं दीक्षाविधिस्वरूपमित्यर्थः ॥ ब्राह्मणानामित्यर्थस्य देवीमंत्रेधिकारितेतिपूर्वेणान्वयः २ ॥ ३ यया भवेदिति ॥ तदुक्तं अदीक्षितस्य मरणं रौरवाय प्रकल्पते ॥ नपूजाद्यधिकारोस्ति विना दीक्षां वरानने इति ॥ ४ ॥ दीक्षा

श्रीनारद उवाच श्रुतं सहस्रनामाख्यं श्रीगायत्रीफलप्रदं स्तोत्रं महोन्नतिकरं महाभा
३४ ग्यकरं परं १ अधुना श्रोतुमिच्छामि दीक्षालक्षणमुत्तमं विना येन न सिध्येत देवीमंत्रेण
कारिता २ ब्राह्मणानां क्षत्रियाणां विशां स्त्रीणां तथैव च समान्यविधिना सर्वं विस्तरेण
वद प्रभो ३ श्रीनारायण उवाच शृणु दीक्षां प्रवक्ष्यामि शिष्याणां भावितात्मनां देवा
ग्निगुरुपूजासु अधिकारो यया भवेत् ४ दिव्यं ज्ञानं ह्ययादद्यात्कुर्यात्पापस्य क्षयं तु या सैव
दीक्षेति संप्रोक्ता वेदतन्त्रविशारदैः ५ अवश्यं सा तु कर्तव्या यतो बहुफला मता गुरुशि ३५
ष्याबुभावत्राप्यतिशुद्धावपेक्षितौ ६ गुरुस्तु विधिवत्प्रातः कृत्यं सर्वं विधाय च स्नान
संध्यादिकं सर्वं यथाविधि विधाय च ७ ॥ ॥

पदार्थमाह ॥ दिव्यं ज्ञानमिति ॥ ज्ञानदाने क्षिये दुरितधातुरूपनिर्वचनो दीक्षाशब्द इत्यर्थः ॥ या दीक्षा क्रिया ॥ ५ ॥ अतिशुद्धौ मातृतः पितृत आचारत श्चेत्यर्थः ॥ तदुक्तं शारदायां ॥ मातृतः पितृतः शुद्ध इति ॥ ६ ॥ विधिवदिति ॥ पूर्वोक्तप्रकारेण ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ ४२ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वादशस्कंधे षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ पंचपंचाशदधिकैः श्लो
श्लोकै रतः परं दीक्षाविधिं समासेन वक्ति नारायणो मुनिः ॥ अवाधुनिक पुस्तकेषु आद्यवध्यायावेतावतंच स्याः केन चिन्मक्षिताः ॥

शुभकाय सुशिष्याय वक्तव्यं भूसुराय वै भक्तेभ्यः साधकेभ्यश्च बांधवेभ्यो दर्शयेत् ५९

३३ यद्गृहे लिखितं शास्त्रं भयं तस्य न कस्य चित् चंचलापि स्थिरा भूत्वा कमला तत्र तिष्टति ॥

६० इदं रहस्यं परमं गुह्याद्गुह्यतरं महत् पुण्यप्रदं मनुष्याणां दरिद्राणां निधिप्रदं ६१ मो

क्षप्रदं मुमुक्षूणां कामिनां सर्वकामदं रोगाद्वै मुच्यते रोगी बद्धो मुच्येत बंधनात् ६२ ॥

ब्रह्महत्या सुरापान सुवर्णस्तेयिनो नराः गुरुतल्पगतो वापि पातकान्मुच्यते सकृत् ६३

असत्प्रतिग्रहाच्चैवाभक्ष्याभक्षाद्विशेषतः पाखंडानृतमुख्येभ्यः पठनादेव मुच्यते ६४

इदं रहस्यममलं मयोक्तं पद्मजोद्भव ब्रह्मसायुज्यदं नृणां सत्यं सत्यं न संशयः ६५ इति

श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे गायत्रीसहस्रनामस्तोत्रकथनं नाम षष्ठोध्यायः ६ ३३

979

इत्यं ते तत्र शक्तिदीक्षाप्रकरणे तत्कथनम ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देः भाः२२ साधुबंधु पदक्रमा साधूनां स्वभक्तानां ये बंधवो मित्राणि तेषु पदक्रमः पदसंचारो यस्याः स्वभक्तेष्वपि दयावतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
सरघा मधुमक्षिका ॥ ५३ ॥ हिरण्यवर्णेत्यादीनि चत्वारि हकारादीनि नामानि ॥ ५४ ॥ कलयोरभेदात् लकारादि नाम भिरेव ककार

सर्ववासा सदानंदा सुस्तनी सागरांबरा सर्वैश्वर्यप्रिया सिद्धिः साधुबंधुपदक्रमा ५१
३२ सप्तर्षिमंडलगता सोममंडलवासिनी सर्वज्ञा सांद्रकरुणा समानाधिकवर्जिता ॥
५२ सर्वोत्तुंगा संगहीना सद्गुणा सकलेष्टदा सरघा सूर्यतनया सुकेशी सोमसंहतिः
५३ हिरण्यवर्णा हरिणी ह्रींकारी हंसवाहिनी क्षौमवस्त्रपरीतांगी क्षीराब्धितनया
क्षमा ५४ गायत्री चैव सावित्री पार्वती च सरस्वती वेदगर्भा वरारोहा श्रीगायत्री
परांबिका ५५ इति साहस्रकं नाम्नां गायत्र्याश्चैव नारद पुण्यदं सर्वपापघ्नं महासं
पत्तिदायकं ५६ एवं नामानि गायत्र्यास्तोषोत्पत्तिकराणि हि अष्टम्यां च विशेषेण
पठितव्यं द्विजैः सह ५७ जपं कृत्वा होमपूजाध्यानं कृत्वा विशेषतः यस्मै कस्मैन
दातव्यं गायत्र्यास्तु विशेषतः ५८ ॥ ॥ ३२

दिनामान्यपि संगृहीतानीति मन्यते घुटः क्षौमवस्त्रपारीतांगीत्या...
रभ्य चीणि नामानि क्षकारादिकानि ॥ ५५ ॥ गायत्र्यादीन्यष्टौ नामानि मातृकाक्षरक्रमरहितानि ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ शाकंभरीत्यारभ्य शर्वरी वंद्ये त्यंतानि एकोनविंश च्छकारादीनि नामानि ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ षड्भाषि
त्यारभ्य षडंगरूप सुमति सुरासुर नमस्कृते त्यंतानि पंच षकारादीनि नामानि ॥ षडाधारा मूलाधारप्रभृतयः तत्र स्थितानां देवीनां देवीस्था

वामदेवप्रियावेला वज्रिणीवसुदोहिनी वेदाक्षरपरीतांगी वाजपेयफलप्रदा ४३ वासवी वाम
३१ जननी वैकुंठनिलयावरा व्यासप्रियावर्मधरा वाल्मीकिपरिसेविता ४४ शाकंभरी शिवा
शांता शारदा शरणागतिः शातोदरी शुभाचारा शुंभासुरविमर्दिनी ४५ शोभावती शिवा
कारा शंकरार्द्ध शरीरिणी शोणा शुभाशया शुभ्रा शिरःसंधानकारिणी ४६ शरावती शरा
980 नंदा शरज्ज्योत्स्ना शुभानना शरभा शूलिनी शुद्धा शवरी शुकवाहना ४७ श्रीमती श्रीध
रानंदा श्रवणानंददायिनी शर्वाणी शर्वरीवंद्या षड्भाषा षडृतुःप्रिया ४८ षडाधार ३१
स्थिता देवी षण्मुखप्रियकारिणी षडंगरूपसुमति सुरासुरनमस्कृता ४९ सरस्वती
सदाधारा सर्वमंगलकारिणी सामगानप्रिया सूक्ष्मा सावित्री सामसंभवा ॥ १५० ॥

मिनी षडंगरूपा ये सुमति सुरास्तैरसुरैश्च नमस्कृते त्यर्थः ॥ १४९ ॥ सरस्वतीत्यारभ्य सोमसंहिति रित्यंतानि सप्त विंशति सकारा
दीनि नामानि सावित्री त्येकं नाम ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya-Sharada Peetham

[illegible] ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लज्जेत्यारभ्य लोकधारिणी

[illegible] कारनिः रोहीरोद्रप्रिया कारारसमानारतिप्रिया ३३ रोहिणीर
[illegible] पन्नारत्नसिंहासनस्थिता ३४ रक्तमाल्यांवरधरा र
३० [illegible] कारंभारक्तघटिप्रिया ३५ रमणीयुगाधारा राजिताखिलभूत
[illegible] मालिका ३६ रोगेशीरोगशमनीरा विरागीरोमहर्षिणी रामचंद्र
[illegible] ३७ रक्तवस्त्रपरिच्छिन्नारयस्थारुक्मभूषणा लज्जाधिदेवतालो
[illegible] ३८ लक्ष्मीर्लीलालुब्धविद्यालौकिनीलोकविश्रुता लज्जालंबोदरीदेवीर
[illegible] ३९ वरदावंदिताविद्यावैस्नवीविमलाकृतिः वाराहीविस्नावर्षावरलक्ष्मी २०
[illegible] ४० विलसाव्योममध्यस्था वारिजासनसंस्थिता वारुणीवेणुसंभूतावीतिहोत्राविरू
[illegible] ४१ वायुमंडलमध्यस्था विस्नुरूपाविधिक्रिया विस्नुपत्नीविस्नुमती विशालाक्षीवसुंधरा ४२

[illegible] दशलकारादीनि नामानि ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ वरदेत्यारभ्य वाल्मीकिपरिसेवितेत्यंतानि सप्तविंशद्वकारादीनि नामा
नि ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 भौमे त्वारभ्य महिषासुर मर्दिनी संज्ञानि ... नामानि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥

भुजंगवलया भीमा भेरुंडा भागधेयिनी माता माया मधुमती मधुजिह्वा मधुप्रिया २२ म॰
हादेवी महाभागा मालिनी मीनलोचना मायातीता मधुमती मधुमांसा मधुद्रवा २३ मा
नवी मधुसंभूता मिथिलापुरवासिनी मधुकैटभ संहर्त्री मेदिनी मेघमालिनी २४ मंदोदरी महा
२९ महामाया मैथिली मस्रिणा प्रिया महालक्ष्मी महाकाली महाकन्या महेश्वरी २५ माहेन्द्री मेरुतन
या मंदारकुसुमार्चिता मंजुमंजीरचरणा मोक्षदा मंजुभाषिणी २६ मधुरद्राविणी मुद्रा मल
या मलयान्विता मेधा मरकत श्यामा मागधी मेनकात्मजा २७ महामारी महावीरा महाश्या॰
मा मनुस्तुता मातृका मिहिरा भासा मुकुंद पद विक्रमा २८ मूलाधारस्थिता मुग्धा मणिपूरक॰
वासिनी मृगाक्षी महिषारूढा महिषासुर मर्दिनी २९ योगासना योगगम्या योगा यौवनका॰ २९
श्रया यौवनी युद्ध मध्यस्था यमुना युगधारिणी ३० यक्षिणी योगयुक्ता च यक्षराज प्रसूतिनी
यात्रा यान विधानज्ञा यदुवंशसमुद्भवा ३१ यकारादि हकारांता याजुषी यज्ञरूपिणी या॰
मिनी योगनिरता यातुधान भयंकरी ॥ १३२ ॥ १३२ ॥ १३२ ॥

॥ २९ ॥ योगासनेत्यारभ्य

यातुधाना भयंकरीत्यंतानि यकारादीनि विंशति नामानि ॥ १३० ॥ यक्षराजस्य कुबेरस्य प्रसूतिका प्रसविनी ॥ १३१ ॥ १३१ ॥

981

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वद्ध गोधांगुलित्राणा गोधातल्ल निहाकयो रिति मेदिनी कोशात् गोधा हस्ततल स्तस्य त्राण मंगुलित्राणं च वद्धं ययासा वीर लक्षणमे
व इत्थ गोधांगुलित्राणाः कालिंदी मभिनोप परिति महाभारत विराट् पर्वणि प्रसिद्धं ॥ १४ ॥ १५ ॥ वडिस्था डलयोरभेदात्व
लिस्थेत्यर्थः ॥ विंदुरव्यक्त मायात्मकः सदर्पणो यस्याः सा तत्र प्रति विंवितत्वात् माया या विंदुस्त्वं च नमस्ते समस्ते शिविंदुस्वरूपे इति प्र
पंच सारे सारं वाणा सनवती धनुष्यहस्तेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ब्रह्म कंकण सूत्रिणी ॥ ब्रह्म शब्देन ब्रह्म विद्या दानं लक्षणया तद्विषयकंय

२८ वद्धगोधांगुलित्राणा वद्र्याश्रमवासिनी वृंदारिका वृहत्स्कंधा वृहती वाणपातिनी ११४ वृंदाध्या
सा वहुनुता वनिता वहुविक्रमा वद्धपद्मासनासीना विल्वपत्रतलस्थिता ११५ वोधिद्रुमनिजावा
सा वडिस्था विंदुदर्पणा वाला वाणासनवती वडवानलवेगिनी ११६ ब्रह्मांडवहिरंतस्था ब्रह्मकंकण
सूत्रिणी भवानी भीषणवती भाविनी भयहारिणी १७ भद्रकाली भुजंगाक्षी भारती भारताशया भैर
वी भीषणाकारा भूतिदा भूतिमालिनी १८ भामिनी भोगनिरता भद्रदा भूरिविक्रमा भूतवासा भृगु २८
लता भार्गवी भूसुरार्चिता १९ भागीरथी भोगवती भवनस्था भिषग्वरा भामिनी भोगिनी भाषा भा
विनी भूरिदक्षिणा २० भर्गात्मिका भीमवती भववंधविमोचिनी भजनीया भीमधात्री रंजिता भुवने

त्कंकणं सूत्रं तदस्ति यस्याः सा ॥ ब्रह्म विद्या प्रचारे वद्ध परिकरेत्यर्थः भवानी त्यारभ्य भाग धेयिनी त्यंतानि एकोनचत्वारिंशद्भकारा
दीनि नामानि ॥ ११७ ॥ भारताशया ॥ भास्वत्प्रकाशे संविदस्यां रता ये ज्ञानिनः ॥ तेषु आशयो यस्याः साः ॥ ११८ ॥ ११९ ॥
॥ १२० ॥ भूतधात्री रंजितेत्येकं नाम ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ पाटली त्येकं नाम ॥ प्रणवा प्रणवरूपिणी ॥ १०८ ॥ फलिनी त्यादीनि सप्त फकारादीनि नामानि ॥ १०९ ॥
वालवाले त्यारभ्य ब्रह्मकंकण सूत्रिणी त्यंतानि त्रिपंचाशद्बकारादीनि नामानि ॥ तत्रव वयोरभेदात् वकारादीनि नामान्यपि कानि चित्स्वव-
र्गी यादि नाम सु पठ्यंते ॥ वालवाला वालादपि वाला ॥ १०९ ॥ विलवती विलं कर्म छिद्रं तद्वती तद्रूपी त्यर्थः ॥ वडिशं कूपटं तस्य हंत्री त्यर्थः

पुन्नागवनमध्यस्था पुण्यतीर्थनिषेविता पंचांगी च परा शक्तिः परमाल्हादकारिणी १०४ पुष्पकांड
२७ स्थिता पूषा पोषिताखिलविष्टपा पानप्रिया पंचशिखा पन्नगोपरिशायिनी १०५ पंचमात्रात्मिका
पृथ्वी पथिका पृथुदोहिनी पुराणन्यायमीमांसापाटली पुष्पगंधिनी १०६ पुण्यप्रदा पारदात्री प
रमार्गैक गोचरा प्रवालशोभा पूर्णाशा प्रणवा पल्लवोदरी १०७ फलिनी फलदा फल्गुः फूत्कारी फ
लकाकृतिः फणींद्रभोगशयना फणिमंडलमंडिता १०८ वालवाला बहुमता वालातपनिभांशुका वलभद्रप्रिया वंद्या वडवा बुद्धिसंस्तुता १०९ वंदी देवी विलवती वडिशघ्नी वलिप्रिया वां २७
धवी बोधिता बुद्धिर्बंधूककुसुमप्रिया ११० वालभानुप्रभाकारा ब्राह्मी ब्राह्मणदेवता बृहस्पति
स्तुता वृंदा वृंदावनविहारिणी ११ वालाकिनी विलाहारा विलवासा बहूदका बहुनेत्रा बहु
पदा बहुकर्णावतंसिका १२ बहुबाहुयुता बीजरूपिणी बहुरूपिणी बिंदुनादकलातीता बिंदुना

वांधवी त्येकं नाम ॥ ११० ॥ १११ ॥ वालाकिनी व लाकानां वकपंक्तीनां समूहो वालाकं तदस्ति यस्याः सा वालाकिनी ॥ विलाहारा कर्मबि
द्रभक्षण कर्त्री त्यर्थः ॥ विलवासा विले गुहा रूपे वासो यस्याः सा ॥ १२ ॥ १३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥ ११३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 पौरुषी पुरुषसंबंधिनी ॥ ९२ ॥ पादसहिता किरणसहिता ॥ प्रजापतिस्तद्रूपिणी ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ पुरंध्रीत्येकं नाम ॥ पुरवासिनी माता
पुरवासिनी ॥ ९५ ॥ प्रज्ञावत्याः सुतेत्येकं नाम ॥ पुत्रपूज्या पुत्रेण पूज्येत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ पुंडरीकपुरं चिदंबरक्षेत्रं ॥ ९८ ॥

पुराणी पौरुषी पुण्या पुंडरीकनिभेक्षणा पातालतलनिर्मग्ना प्रीता प्रीतिविवर्धिनी ९२ पावनीपा
दसहिता पेशली पवनाशिनी प्रजापतिः परिश्रांता पर्वतस्तनमंडला ९३ पद्मप्रिया पद्मसंस्था पद्मा
२६ क्षी पद्मसंभवा पद्मपत्रा पद्मपदा पद्मिनी प्रियभाषिणी ९४ पशुपाशविनिर्मुक्ता पुरंध्री पुरवासिनी।
पुष्कला पुरुषा पर्वा पारिजातसुमप्रिया ९५ पतिव्रता पवित्रांगी पुष्पहासपरायणा प्रज्ञावती
सुता पौत्री पुत्रपूज्या पयस्विनी ९६ पट्टिपाशधरा पंक्तिः पितृलोकप्रदायिनी पुराणी पुण्य
शीला प्रणतार्तिविनाशिनी ९७ प्रद्युम्नजननी पुष्टा पितामहपरिग्रहा पुंडरीकपुरावासा पुंड
रीकसमानना ९८ पृथुजंघा पृथुभुजा पृथुपादा पृथूदरी प्रवालशोभा पिंगाक्षी पीतवासाः प्रचा २६
पला ९९ प्रसवा पुष्टिदा पुण्या प्रतिष्ठा प्रणवा गतिः पंचवर्णा पंचवाणी पंचिका पंजरस्थिता।
१०० परमाया परज्योतिः परप्रीतिः परागतिः पराकाष्ठा परेशानी पाविनी पावकद्युतिः १०१ पुण्य
भद्रा परिच्छेद्या पुष्पहासा पृथूदरा पीतांगी पीतवसना पीतशय्या पिशाचिनी १०२ पीतक्रिया पिशाचघ्नी पाटलाक्षी

॥ ९९ ॥ प्रणवानां प्रस्तोत्री एणां देवांगनानां गतिः ॥ पंचवाणी विस्तृता वाणी ॥ पंचिका कान्तिर्देवता ॥ १०० ॥ परप्रीतिरित्येकं नाम ॥
पंचभक्षाः मकारपंचकभक्षा वामाचारिणस्तेषां प्रिय आचारो यस्याः सा पूतनेत्येकं नाम ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०३ ॥ १०३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ ८२ ॥ नृसिंहिनी नृसिंह उपासको स्त्रियस्याः सा ॥ नृसिंहवेषवती वा ॥ नृपनाग विभूषिते तिनाम ॥ ८४ ॥ ज्योतिः ज्यातिः शास्त्रं ॥
॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पार्वतीं त्यारभ्य पल्लवोदरी त्यंतानि पच विंश त्यधिक शत नामानि पकारा दीनि पंच ब्रह्मात्मिका
सद्योजाता दि पंच ब्रह्मा त्मिका ॥ परब्रह्मात्मके त्यपि पाठः ॥ परेति स्वतंत्रं नाम ॥ ९० ॥ पंचिका श्री विद्या यां पंच पंचिका पूजनं दक्षि

नारायणप्रिया नित्या निर्मला निर्गुणा निधिः निराधारा निरुपमा नित्य शुद्धा निरंजना ८२ ना
२५ द बिंदुकलातीता नाद बिंदु कलात्मिका नृसिंहिनी नगधरा नृपनाग विभूषिता ८३ नरक क्लेश श
मनी नारायण पदोभवा निरवद्या निराकारा नारद प्रियकारिणी ८४ नानाज्योतिः समाख्याता नि
धिदा निर्म्मलात्मिका नवसूत्र धरा नीति निरुपद्रवकारिणी ८५ नंदजा नवरत्नाढ्या नैमिषारण्यवा
सिनी नवनीतप्रिया नारी नीलजीमूत निस्वना ८६ निमेषिणी नदीरूपा नीलग्रीवा निशीश्वरी ना
मावलि निशुंभघ्नी नाग लोक निवासिनी ८७ नवजंबूनदप्रख्या नागलोकाधिदेवता नूपुराक्रांतच २५
रणा नरचित्त प्रमोदिनी ८८ निमग्ना रक्तनयना निर्घातसम निस्वना नंदनोद्यान निलया निर्व्यूहो
परिचारिणी ८९ पार्वती परमोदारा परब्रह्मात्मिका परा पंचकोश विनिर्मुक्ता पंच पातकनाशिनी
९० पर चित्त विधानज्ञा पंचिका पंच रूपिणी पूर्णिमा परमा प्रीतिः परतेजः प्रकाशिनी ॥ ९१ ॥

णा मूर्तिं संहिता दिषु वर्णितं नत्यंचिका देवता रूपा ॥ पंचरूपिणी प्रपंचरूपिणी ॥ परमा प्रीति रिति नाम इयं ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥
॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥ ९१ ॥

983

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ त्रिभंगीस्थानत्रये वक्रता यत्र तत्तनुस्तन्वी वल्लरिर्देहलता यस्याः सा ॥ ७४ ॥ थकारादीनि त्रीणि नामानि ॥ थात्कारी थार्दितिशब्दं कुर्वती ॥ थारवार्थं रक्षणे मंगले च साध्वसे च नपुंसकं शिलोच्चये पुमानेव क्वचिदुभयं रक्षके इति मेदिनीकोशात् ॥ भयरक्षक आरावः शब्दो यस्याः सा ॥ थाता थस्य मंगलस्यांता पर्यवसानभूमिः ॥ दोहिनी त्यारभ्य दकारादीनि सप्तविंशति नामानि ॥ ७४ ॥ दिवा

त्रिजटा तित्तिरी तृष्णा त्रिविधा तरुणाकृतिः तप्तकांचनसंकाशा तप्तकांचनभूषणा ७२ त्रैयंबका त्रिवर्गा

२८ च त्रिकालज्ञानदायिनी तर्पणा तृप्तिदा तृप्ता तामसी तुंबुरुस्तुता ७३ तार्क्ष्यस्था त्रिगुणाकारा त्रिभंगी

तनुवल्लरिः थात्कारी थारवा थांता दोहिनी दीनवत्सला ७४ दानवांतकरी दुर्गा दुर्गासुरनिबर्हिणी देवरी

तिर्दिवारात्रिर्द्रौपदी दुंदुभिस्वना ७५ देवयानी दुरावासा दारिद्र्यभेदिनी दिवा दामोदरी दिवा दीप्ता दि

ग्वासा दिग्विमोहिनी ७६ दंडकारण्यनिलया दंडिनी देवपूजिता देववंद्या दिविषदा द्वेषिणी दानवा

कृतिः ७७ दीनानाथस्तुता दीक्षा दैवतादिस्वरूपिणी धात्री धनुर्धरा धेनुर्धारिणी धर्मचारिणी ७८ २९

धरंधरा धरा धारा धनदा धान्यदोहिनी धर्मशीला धनाध्यक्षा धनुर्वेदविशारदा ७९ धृतिर्धन्या धृ

तपदा धर्मराजप्रिया ध्रुवा धूमावती धूमकेशी धर्मशास्त्रप्रकाशिनी ८० नंदा नंदप्रिया निद्रा नृनुता

नंदनात्मिका नर्मदा नलिनी नीला नीलकंठसमाश्रया ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ८२॥

युक्ता रात्रिर्दिवारात्रिः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ दंडिनी वाराही ललितोपाख्याने प्रसिद्धा ॥ ७७ ॥ धात्री त्यारभ्य धकारादीनि विंशति नामानि ॥ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ नंदे त्यारभ्य नकारादीनि पंचपंचाशन्नामानि ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८२ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

टंकी गणावत रुद्र [illegible] कृत [illegible] पोषयाम्॥ ॥ टंकनीयं वर्णनीयं महोरो यस्याः सा ॥ टंकार कारिणीनां टंकार शब्दं कुर्वतीनां देवीनां देवी स्वामिनीत्यर्थः टंकारादिकमेकमेव नाम ६१ डकारादीन्यष्टौ नामानि डिंभ [illegible] नूपा डुंडु मारो राक्षसः डिंडीरवो वाद्य विशेषः वस्तस्य सहा सह नकर्त्री ॥ ढकारादीनि त्रीणि नामानि ॥ ढुंढि विघ्नेशो ढुंढिराजः दिलि नामकोगणाः शिवपुराणे प्रसिद्धास्तेषां

टंकीगणकृताघोषा टंकनीयमहोरसा टंकारकारिणी देवी ठठशब्दनिनादिनी ६२ डामरी डा-
२३ किनी डिंभा डुंडुमारैकनिर्जिता डामरीतंत्रमार्गस्था डमरूमरुनादिनी ६३ डिंडीरवसहा डिं-
भलसत्क्रीडापरायणा ढुंढिविघ्नेशजननी ढक्काहस्ता दिलिव्रजा ६४ नित्यज्ञाना निरुपमा
निर्गुणा नर्मदानदी त्रिगुणा त्रिपदा तंत्री तुलसी तरुणा तरुः ६५ त्रिविक्रमपदाक्रांता तुरीय
पदगामिनी तरुणादित्यसंकाशा तामसी तुहिनातुरा ६६ त्रिकालज्ञानसंपन्ना त्रिवली च
त्रिलोचना त्रिशक्तिस्त्रिपुरा तुंगा तुंगवदना तथा ६७ तिमिंगिलगिला तीव्रा त्रिस्रोता ता-
मसादिनी तंत्रमंत्रविशेषज्ञा तनुमध्या त्रिविष्टपा ६८ त्रिसंध्या त्रिस्तनी तोषासंस्था ताल
प्रतापिनी ताटंकिनी तुषाराभा तुहिनाचलवासिनी ६९ तंतुजालसमायुक्ता तारहारावलिप्रिया
तिलहोमप्रिया तीर्था तमालकुसुमाकृतिः ७० तारका त्रियुता तन्वी त्रिशंकुपरिवारिता तलोदरीति

ज्ञनः समुदायो यस्याः सा ६४ णकारादिनाम्नो प्रसिद्धत्वात्तत्स्थाने नकारादिनाम पंचकमाह ॥ नित्यज्ञानेति ॥ त्रिगुणेत्यारभ्य तकारादीनि द्वापष्टनामानि ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ तोषे संतोषे आसंस्था सम्यक् स्थितिर्यस्याः सा त्रिस्तनी मलयध्वजा राजकन्या पार्वती हालास्य माहात्म्य प्रसिद्धा ६९ ॥ ७०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 छायाया देवी स्वामिनी । छिद्रनखा छिद्रं दूषणं रंध्रं पुरो रितिमेदिनीकोशात् रंध्रवंति नखानि यस्याः ॥ छिन्नेंद्रिया उपसंहृतेंद्रियाः पुरुषा योगिनस्तेषु विसर्पति गच्छति तच्छीला ॥ छंदः संज्ञका यानुष्टुप् तस्याः प्रतिष्ठायाः स्थलसांतः समाप्तिः ॥ अनुष्टुप् छंदस्कमंत्रबोध्येत्यर्थः ॥ छिद्रो पद्रवाः कपटो पद्रवास्तेषां भेदिनी ५४ जनमात्यारभ्य कुंडले संतानि चत्वारिंशज्जकारादीनि नामानि ॥ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ जितनजयेना कांताः पुरुषास्तन्मयी ॥ ज्याघोषा स्फोटो दिङ्मुखे यस्याः सा ज्याघोषा स्फोटदिङ्मुखी ॥ ज्याघोष प्यास दिगंते त्यर्थः ॥ ५९ ॥ जंभिनी जंभो भक्षे च दंते चेति कोशात् भक्ष्यवती दंतवती चेत्यर्थः ॥ झिंझिकेत्यारभ्य

२२ छायादेवी छिद्रनखा छिन्नेंद्रियविसर्पिणी छंदोनुष्टुप्प्रतिष्ठांता छिद्रोपद्रवभेदिनी ५४ छेदा [illegible]
च्छेश्वरी छिन्नाछुरिका छेदनप्रिया जननी जन्मरहिता जातिभेदा जगन्मयी ५५ जाह्नवी जटिला जैत्री ।
जरामरणवर्जिता जंबूद्वीपवती ज्वाला जयती जलशालिनी ५६ जितेंद्रिया जितक्रोधा जितामि
त्रा जगत्प्रिया जातरूपमयी जिह्वा जानकी जगती जरा ५७ जनित्री जह्नुतनया जगत्त्रयहितैषि
णी ज्वालामुखी जयदती ज्वरघ्नी जितविष्टपा ५८ जिताक्रांतमयी ज्वाला जाग्रती ज्वरदेवता
ज्वलंती जलदा ज्येष्ठा ज्याघोषा स्फोटदिङ्मुखी ५९ जंभिनी जृंभणा जृंभा ज्वलन्माणिक्यकुंड २२
ला झिंझिका झणनिर्घोषा झंझामारुतवेगिनी ६० झल्लकीवाद्यकुशला [illegible] ।

चत्वारिंशज्झकारादीनि नामानि ॥ झिंझिका पक्षिविशेषो यस्य भाषायां झिंगुर [illegible] इति निर्घोषो यस्याः झंझावातेता[illegible] ।
कोशात् झंझामारुतो भयंकरवातो स्तद्वेगो यस्याः ६० जकारादिकं नामद्वयं । जरुपाजः पुनान्ना [illegible] वंदे रुक्के [illegible] ति कोशात् [illegible]
भुजो भुने हस्ते [illegible] ॥ ७२ CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 घनं निविडम रिमंडलं शत्रुमंडलं दैत्यरूपं यस्याः सा ॥ ङ-कारादिमान्नो प्रसिद्धाः ज्ञनेयोगेः शब्दस्यक्षरं निष्पन्नं तस्य कः विज्ञा यायांङ-काररूपेणोच्चारणात् तदादिक मेव नाम ज्ञानधातुमयीत्युच्यते ॥ ज्ञानधातुश्चिक्षानुत्तन्मयी ॥ चर्चेत्यारभ्य चारुहे तुकीत्यंतानि च कारादीन्येकोनपंचाशन्नामानि ॥ चर्चा परिभाषणक्रियारूपा ॥ चर्चिता चंदनादिना ४६ चूलिकानाट कस्यांगे कर्णमूले च हस्तिनामिति मेदिनी चंद्रमाः कर्णकुंडलं यस्याः सा ॥ चंद्रवदाल्हादकरो हासो यस्याः चंद्ररूपा वा ॥ चंद्र सहासिनी हसनशीला चंद्रापेक्षया तस्यातिशयाल्हादजनकत्वात् ४८ चौरी चुराशीलम स्याः सा ॥ चोरा चोरः पाठद्वरे पि स्या

२१ घनारिमंडला घूर्णा धृताची घनवेगिनी ज्ञानधातुमयी चर्चा चर्चिता चारुहासिनी ४६ चटुलाचं
डिका चित्रा चित्रमाल्यविभूषिता चतुर्भुजा चारुदंता चातुरी चरितप्रदा ४७ चूलिका चित्रवस्त्रां
ता चंद्रमः कर्णकुंडला चंद्रहासा चारुदात्री चकोरी चंद्रहासिनी ४८ चंद्रिका चंद्रधात्री च चौरी
चोरा च चंडिका चंचद्वाग्वादिनी चंद्रचूडा चोरविनाशिनी ४९ चारुचंदनलिप्तांगी चंचच्चामर
वीजिता चारुमध्या चारुगतिश्चंदिला चंद्ररूपिणी ५० चारुहोमप्रिया चार्वा चरिता चक्रबा
हुका चंद्रमंडलमध्यस्था चंद्रमंडलदर्पणा ५१ चक्रवाकस्तनी चेष्टा चित्रा चारुविलासिनी ॥ २१
चित्स्वरूपा चंद्रवती चंद्रमाश्चंदनप्रिया ५२ चोदयित्री चिरप्रज्ञा चातका चारुहेतुकी छत्रयाता

चौरः पुंथ्योषधावपीति मेदिनी कोशादौषधिविशेषरूपा ४९ चंदिला कर्नाटदेशे प्रसिद्धा देवता चंद्रिकेत्यपि पाठः ५० चक्रं सुदर्शनं बाहो हस्ते यस्याः सा ५१ चंद्रमास्तत्स्वरूपा ५२ चोदयित्री प्रेरयित्री चारुहेतुजगत्सर्जने यस्याः सा पाठात्साधुत्वं । छत्रयातेत्यारभ्य छेदन प्रियेत्यंतानि चतुर्दश छकारादीनि नामानि ॥ छंदः परिच्छादा छंदो वश्येप्यभिप्राये धीदा पुंवी मनीषयोरिति मेदिनीकोशात् कोपमपि छंदो ग्राह्यम् ५३

985

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१३ खड्गखेटकरेत्यारभ्य खंडेंदुतिलकेत्यंतान्येकादश खकारादीनि नामानि खड्गखेटकरेति एकं नाम बोध्यं ३८ खडाख्यानप्र
दायिनी खडः पानांतरे भेदे इति मेदिनी कोशात् खडः पान प्रारंभे दशरांवातस्याख्यान दायिनी गंगेत्यारभ्य गुह्यमंडलव
र्तिनीत्यंता निषड्विंशद्गकारादीनि नामानि गणेशगुरुपूजितेति नाम ३९ गामिनी गमनशीला ॥ गाथा प्रतिष्ठारूपिणी
गंधर्वाप्सरेत्यत्र सकारलोपश्चार्षः ४० गोत्रा पृथ्वी ॥ गर्भो गमो नाक्षविवर्ते स्यादपर्यालोचने ध्वनीति मेदनी कोशात्

२०। खड्गखेटकरा खर्वा खेचरी खगवाहना खड्वांगधारिणी ख्याता खगराजोपरिस्थिता ३८ खल
घ्नी खंडितजरा खडाख्यानप्रदायिनी खंडेंदुतिलका गंगा गणेशगुरुपूजिता ३९ गायत्री गोम
ती गीता गांधारी गानलोलुपा गौतमी गामिनी गाधा गंधर्वाप्सरसेविता ४० गोविंदचरणाक्रां
ता गुणत्रयविभाविता गंधर्वी गह्वरी गोत्रा गिरीशा गहना गमी ४१ गुहावासा गुणवती गुरुपा
पप्रणाशिनी गुर्वी गुणवती गुह्या गोप्तव्या गुणदायिनी ४२ गिरिजा गुह्यमातंगी गरुडध्वजव
ल्लभा गर्वापहारिणी गोदा गोकुलस्था गदाधरा ४३ गोकर्णनिलयासक्ता गुह्यमंडलवर्तिनी
धर्मदा घ दा घंटा घोरदानवमर्दिनी ४४ घृणिमंत्रमई घोषा घनसंपातदायिनी घंटारवप्रिया २०
घ्राणा घ्रिणि संतुष्टिकारिणी ४५

मोपर्यालोचनं तदस्यास्तीत्यर्थे अर्श आद्यच् तस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥
॥ ४२ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ गोकर्णनिलयासक्ता गोकर्णस्थानासक्ता धर्मदेत्यारभ्य घनवेगिनीत्यंतानि चतुर्दश नकारादीनि नामानि ४४
घृणिमंत्रः सूर्यमंत्रः ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५ ॥ ४५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 करवीरसुवासिनी। करवीरं कृपाणी स्याद्दैत्यभेदाश्वमारयोरिति मेदिनीकोशात् करवीरो दैत्यविशेषस्तेन पूजिता सुवासिनीत्यर्थः
यद्वा करवीरं महालक्ष्मीक्षेत्रं तत्र निवसनशीलेत्यर्थः २९ कुरुविंदः दलाकारा कुरुविंदं रत्नभेदे मुस्ताकुल्माषयोः पुनानिति मे
दिनीकोशात् मुस्तादलाकारेत्यर्थः ३०।३१ कामचारो यथेष्टाचरणं तस्य नाशिनी। ककुद्वंता ककुभां दिशां नामं तावद्वानरूपा ३२ के
१। सरी सिंहरूपिणीत्यर्थः। कलशोद्भवोऽगस्तिस्तेन संस्तुता ३३ कुंडमग्निहोत्रकुंडं तन्निलया ३४ केतकी तिस्वतंत्रं नाम कुसुमपि

कमला कामिनी कांता कामदा कलकंठिनी करिकुंभस्तनभरा करवीरसुवासिनी २९ कल्या

१६ णी कुंडलवती कुरुक्षेत्रनिवासिनी कुरुविंददलाकारा कुंडली कुमुदालया ३० कालजिह्वा

करालास्या कालिका कालरूपिणी कमनीयगुणा कांतिः कलाधारा कुमुद्वती ३१ कौशिकी

कमलाकारा कामचारप्रभंजिनी कौमारी करुणापांगी ककुवंता करिप्रिया ३२ केसरी केशवनुता

कदंबकुसुमप्रिया कालिंदी कालिका कांची कलशोद्भवसंस्तुता ३३ काममाता क्रतुमती काम

986 रूपा कृपावती कुमारी कुंडनिलया किराती कीरवाहना ३४ कैकेयी कोकिलालापा केतकी कुसु

मप्रिया कमंडलुधरा काली कर्मनिर्मूलकारिणी ३५ कलहंसगतिः कक्षा कृतकौतुकमंगला

कस्तूरीतिलका कम्रा करींद्रगमना कुहूः ३६ कर्पूरलेपना कृष्णा कपिला कुहराश्रया कूटस्था कुध

रा कम्रा कुक्षिस्थाखिलविष्टपा ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥ ३७॥ १६

ये तिस्वतंत्रं नाम ॥ काली त्यत्र क्रूरस्यपि पाठः ३५ कक्षेत्यत्र कुक्षेत्यपि पाठः ३६ कम्रेत्यत्र कृष्णेत्यपि पाठः। कुहरा आकाशः ॥ कम्रेति पु
नरुक्तं नाम तदर्थस्तु पूर्वत्र कम्रा सुंदरी द्वितीये कम्रा नाम्नी कांचनदेवांगना ॥ कौशिकि पार्वकृतनरुक्तिः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ऊर्मिमाला समुद्रतरंगमाला तद्वद्वाचां ग्रंथः कविनारूपः कक्षारूपो वा तस्य दायिनी ऋतमित्यादीनि ऋच्चीत्यंतानि त्रयोद॰
श ह्रस्व ऋकारादीनि नामानि ऋतसूनृत वाणीरूपा ॥ ऋषिर्वेदरूपा ॥ ऋतुमती रजस्वला २२।२३।२४ दीर्घ ऋकारादीनां ना॰
म्नाम प्रसिद्धत्वात्तानि नोक्तानि लृकारादिनामान्यप्रसिद्धानि यद्यपि तथापि लकारे लकारस्य सत्वात्त दादिकमेव नामत्रय
मुच्यते लूतारिवरसंभूता ॥ भुके लूतातूर्णनाभ पिपीलिकागदांतरे इति मेदिनी कोशः लूता रोगविरोधस्तस्यारिवरः अनुष्टु
प्तन्नाशको मंत्रः स संभूतो यस्याः सा २५ एकाक्षरेत्यारभ्य नाम च तुष्टयमेकार वर्णादिकामथैस्तु स्पष्ट र नु ऐंद्रीत्यादि नामत्र

१८ ऊर्ध्वबाहुप्रियाचोर्मिमालावाग्ग्रंथदायिनी ऋतंचर्षिऋतुमतीऋषिदेवनमस्कृता २३ ऋग्वेदा
ऋणहर्त्रीचऋषिमंडलचारिणी ऋद्धिदाऋतुमार्गस्थाऋतुधर्माऋतुप्रदा २४ ऋग्वेदनिलया
ऋज्वी लुप्तधर्मप्रवर्तिनी लूतारिवरसंभूताल्लुतादिविषहारिणी २५ एकाक्षराचैकमात्राचैका॰
चैकैकनिष्ठिता ऐंद्रीऐरावतारूढाचैहिकामुष्मिकप्रदा २६ ओंकाराह्योषधीचोताचोतप्रोतनि
वासिनी औवौद्योषधसंपन्ना औपासनफलप्रदा २७ अंडमध्यस्थितादेवीचाःकारमनुरूपि
णी कात्यायनीकालरात्रिःकामाक्षीकामसुंदरी २८ ॥ य मैकारादिक मैहिकामुष्मिक फलस्य प्रदा दात्री त्यर्थः
॥ २६ ॥ ॐकारेत्यादीनि चत्वारि नामामोंकारादीनि ॥ ॐकारप्रणवरूपिणी ॥ ओता मणिषु सूत्रवत्सर्वाभ्यंतरे स्थिता ॥ कस्मिन् १०
निदमोचेति नं श्रुत्वा परमात्मनि सर्वजगदोतंच प्रोतं चास्तीति तस्मिन्नोत प्रोते जगति निवसति तच्छीला ओतप्रोत निवासिनी त्यर्थः।
औवैत्यादि नामत्रयमौकारादिकं ॥ उर्व्यां भवा औवीं ॥ २७ ॥ अनुस्वारादिकमेकं नाम विसर्गादिकमेकं नाम ॥ अंडमध्यस्थि
तानां शक्तीनां देवीत्यर्थः ॥ अः कार रूपो विसर्गरूपो यो मंत्रस्तद्रूपिणी ॥ तंत्रराजे विसर्गस्य शक्त्यात्मकत्वेन वर्णनात् ॥ मायाशक्त्य वि
धः सर्गः सर्वभूतात्मकः प्रभुरिति तंत्रांतरे केच ॥ कात्यायनीत्यारभ्य कुक्षिस्थाखिलविश्वेत्यंतानि एकोन सप्ततिक कारादीनि नामानि २८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰२२ अंतरे देहमध्ये भव आकाशो दहराकाशस्तद्रूपिणी ॥ आंतरध्वांतमविद्यांधकारस्तस्य नाशिनी ॥ १८ ॥ इन्दिरेत्यारभ्यैंद्राक्षी
त्यंतानि त्रयोदश ह्रस्वेकारादीनि नामानि ॥ चकारः संध्यभावार्थः ॥ इरावती ॥ इराभूवाक्सुराम्बुषिति मेदिनी कोशाद्भूवाक्सुरांबु
वतीत्यर्थः १९ इक्षुकोदंडं पौंड्रेक्षुधनुस्तेन संयुक्ता पौंड्रेक्षु पांशांकुशपुष्पबाणहस्तेनमस्ते जगदेकमातरि तिसंलिता ध्यानेउक्तत्वा
त् २० इंद्राक्षी शताक्षीनाम्नी देवता ॥ ईश्वरी देवी ईहात्रय विवर्जितेति नामद्वयं दीर्घकारादिकं ॥ ईश्वरी एवं महाकाल्यादीनां दे
वी श्वरी देवी ॥ ईहात्रयमेषणात्रयं तेन विवर्जिता ॥ उमेत्यारभ्योमध्यगेत्यंतानि षष्ठी ह्रस्वोकारादीनि नामानि ॥ उमा प्रसिद्धा उषा

२७

आद्याक्षरसमायुक्ता चांतराकाशरूपिणी आदित्यमंडलगता चांतरध्वांतनाशिनी १८ इंदि
रा चेष्टदा चेष्टा चेंदीवरनिभेक्षणा इरावती चेंद्रपदा चेंद्राणी चेंदुरूपिणी १९ इक्षुकोदंड
संयुक्ता चेषुसंधानकारिणी इंद्रनीलसमाकारा चेडापिंगलरूपिणी २० इंद्राक्षी चेश्वरी दे
वी चेहात्रयविवर्जिता उमा चोषा ह्युडुनिभा उर्वारुकफलानना २१ उडुप्रभा चोडुमती ह्युडुपा २७
ह्युडुमध्यगा ऊर्ध्वं चाप्यूर्ध्वकेशी चाप्यूर्ध्वाधोगतिभेदिनी २२॥ २२॥ २२॥ २२॥ २२॥

987

रविशेषरूपिणी ॥ बाणासुरसुता वा ॥ उषा बाणसुता राज्योरिति मेदिनी ॥ उडुनिभा नक्षत्रसदृशी उर्वारुकं कर्कटी ॥ २१ ॥ उडु
पापोत रूपिणी ॥ चंद्ररूपिणी वा ॥ ऊर्ध्वादीन्यूर्मिमालावाग्ग्रंथदायिनीत्यंतानि पंचदीर्घोकारादीनि नामानि ॥ ऊर्ध्वं मूर्ध्वदेश
रूपिणी ॥ ऊर्ध्वकेशी ॥ ऊर्ध्वाः केशा यस्याः ऊर्ध्वाधोगतिरुच्चनीचगतिस्तस्या भेदिनी ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अदितिर्देवमाता ॥ अनया अजया गायत्री जीवो अविद्याजीवोपाधिस्तस्य ध्वंसिनी २३ अजाच्छागी ॥ अजमुखं ब्रह्ममुखं तस्मिन्निवासो यस्याः ॥ अर्धमात्रा अर्धमात्रा स्थिता नित्ये त्युक्ता ॥ अर्थदानं पुरुषार्थचतुष्टयदानं तस्य दात्रीत्यर्थः २४ अंत्यजा मातंगी रूपिणी तया अर्चिता पूजिता ॥ आदिलक्ष्मीरित्यारभ्यातरध्वांतनाशिनीत्यंता न्याकारादीनि द्वाविंशति नामानि ॥ आदिलक्ष्मीः साम्यावस्थमायाशबलब्रह्ममूर्त्तिस्तप्तकांचनवर्णाभा तप्तकांचनभूषणेति रहस्योक्ता महालक्ष्मीः आदिशक्तिर्माया आकृतिराकाररूपिणी ॥ आयतं दीर्घेण विस्तृत माननं यस्याः ॥ २५ ॥ आदित्यपदवी आदित्यमार्गे स्तस्मिं श्चार श्चरणं यस्याः ॥ १

१६

अदितिश्चाजया विद्याप्यरविंदनिभेक्षणा अंतर्बहिस्थिता विद्याध्वंसिनी चांतरात्मिका २३
अजा चाजमुखावासाप्यरविंदनिभानना अर्धमात्रार्थदानज्ञाप्यरिमंडलमर्दिनी २४ अ
सुरघ्नी ह्यमावास्याप्यलक्ष्मीघ्न्यंत्यजार्चिता आदिलक्ष्मीश्चादिशक्तिराकृतिश्चायतानना २५
आदित्यपदवीचाराप्यादित्यपरिसेविता आचार्यावर्त्तनाचाराप्यादिमूर्तिनिवासिनी २६
आग्नेयी चामरी चाद्या चाराध्या चासनस्थिता अधारनिलयाधारा चाकाशांतनिवासिनी २७ १६

आदित्येनादितिपुत्रेण सेविता ॥ आचार्या स्वयंव्याख्यात्री ॥ आवर्त्तना जगद्वर्त्तयित्री आचारा दक्षिणाचारवामाचाररूपिणी ॥ आदिमूर्त्तिर्ब्रह्म तस्मिन्निवासशीला २६ आग्नेयी अग्निदेवताकाकाष्ठा दिशा वा आमरी आमराणामियं सुरी अमरावतीरूपिणीत्यर्थः ॥ आधारे मूलाधारः स निलयो वासस्थानं यस्याः कुंडलिन्याः सा आधारा सर्वाधाररूपिणी ॥ आकाशांतो हंकारतत्त्वं तस्मिन्नाकाशकारणत्वात् तस्मिन्निवासशीला ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥ २७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ प्रातःकालिकं गायत्रीसंध्यारूपा देव्या ध्यानमाह ॥ रक्तेति ॥ रक्त श्वेत हिरण्य नील धवलै र्नानावर्णै र्विशिष्टै र्मणिगणैर्युक्तामि-
त्यर्थः ॥ प्रातःसंध्याया श्चतुर्वक्त्रत्वात् पंचमुखेनेन वर्णेनं नयुक्तमिति मणिगणै रित्यस्यैव विशेषणं युक्तं ॥ रक्तं नवस्रजं रक्तपुष्प
स्रजमित्यर्थः ॥ कुंडं कुंडिकां अंबुजं च करतलाभ्यां व्यानद्धं धृतं यया वरमिष्टं स्रजमक्षमालां १ अथ मातृकाक्षर क्रमेणैव सहस्र
नामान्युच्यंते ॥ तत्र प्रथमतो चिंत्यलक्षणेत्यारभ्यांत्यजा चिंतेत्यंतान्यकारादीनि पंचविंशनामान्याह ॥ अचिंत्यलक्षणेति ॥
अनुद्दिश्य लक्षणे त्यर्थः । यतो वाचो निवर्तंते इति श्रुतेः ॥ अव्यक्ता अस्पष्टा नामरूपरहितेत्यर्थः ॥ तद्धेयंदं तर्ह्यव्याकृतमासी

१५ रक्ताश्वेत हिरण्य नील धवलैर्युक्तां त्रिनेत्रोज्ज्वलां रक्तां रक्तनवस्रजं मणिगणैर्युक्तां कुमारीमिमां ॥
गायत्रीं कमलासनां करतलव्यानद्धकुंडांबुजां पद्माक्षीं च वरं स्रजं च दधतीं हंसाधिरूढां भजे ९ अ
चिंत्यलक्षणाव्यक्ताप्यर्थमातृमहेश्वरी अमृतार्णवमध्यस्थाप्यजिता चापराजिता १० अणि
मादिगुणाधाराप्यर्कमंडलसंस्थिता अजराजाः परा धर्मा अक्षसूत्रधराधरा ११ अकारादि
क्षकारांताप्यरिषड्वर्गभेदिनी अंजनाद्रिप्रतीकाशाप्यंजनाद्रिनिवासिनी १२॥ १२॥ १२॥ १५

988

त्तन्नामरूपाभ्यां व्याक्रियत इति श्रुतेः ॥ अर्थमातारः प्रपंचरूपार्थपरिच्छेदका ब्रह्मादयस्तेषां महेश्वरी ॥ नियंत्री अपि शब्दः संध्य
भावाया संदेहार्थः ॥ अजिता नान्यैर्जिता ॥ अपराजिता युद्धेन पराजिता न पराजयं प्राप्ता ॥ अजिता परा जितेष्टपीठशक्त्यंतर्गते दे
वतेवा १० अणिमादिगुणा अणिमादिसिद्धयस्तेषामाधारा आश्रयभूता ॥ अजामेकामिति श्रुतेः ॥ नपरोधिकोयस्याः सा॰प
रानधर्मो जात्यादिनिमित्तो यस्याः सा धर्मा ॥ अधरा निकृष्टरूपापीयमेव ११ अकार आदिर्यस्याः क्षकारोंते यस्याः सा मातृकारू-
पिणीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥ १२ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 नारदेति संबोधनं ॥ संध्योक्तं संध्योद्देशे नोक्तं स्तोत्रमित्यर्थः ॥ इति श्रीदेवीभागवत तिलके द्वादश स्कंधे पंचमोध्यायः ५ पंचषष्ठ्यधिकैः श्लोकैः शतसंख्यैरतःपरं अष्टोत्तर सहस्रं तु नाम्नां देव्याः समुच्यते अथ नारदः सर्वाभीष्टप्रदं सर्वानुष्ठान न्यूनता पूर्तिकरं गायत्री स

शृणुयाद्योपितद्भक्त्या सतु पापात्प्रमुच्यते पीयूषसदृशं वाक्यं संध्योक्तं नारदेरितं २६ इति श्रीदे
वीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे गायत्रीस्तोत्रं नाम पंचमोध्यायः ५ नारद उवाच भगवन्सर्वध
१५ र्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद श्रुतिस्मृतिपुराणानां रहस्यं त्वन्मुखाच्छ्रुतं १ सर्वपापहरं देवयेन विद्या
प्रवर्त्तते केन वा ब्रह्मविज्ञानं किंतु वा मोक्षसाधनं २ ब्राह्मणानां गतिः केन केन वा मृत्युनाशनं
ऐहिकामुष्मिकफलं केन वा पद्मलोचन ३ वक्तुमर्हस्यशेषेण सर्वं निखिलमादितः श्रीनारा
यण उवाच साधु साधु महाप्राज्ञ सम्यक् पृष्टं त्वयानघ ४ शृणु वक्ष्यामि यत्नेन गायत्र्यष्टसहस्र
कं नाम्नां शुभानां दिव्यानां सर्वपापविनाशनं ५ सृष्ट्यादौ यद्भगवता पूर्वं प्रोक्तं ब्रवीमि ते अ १५
ष्टोत्तरसहस्रस्य ऋषिर्ब्रह्मा प्रकीर्तितः ६ छंदोनुष्टुप् तथा देवी गायत्री देवता स्मृता हलो बीजा
नि तस्यैव स्वराः शक्तय ईरिताः ७ अंगन्यासकरन्यासावुच्येते मातृकाक्षरैः अथ ध्यानं प्रवक्ष्या
मि साधकानां हितायवै ॥

स्रनाम स्तोत्रं श्रोतुकामः पृच्छति ॥ भगवन् सर्वधर्मज्ञेति १ विद्या वेदविद्या २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ भगवता ब्रह्मणा ६ ॥ ७ मात्रिकाक्षरैरिति ॥ मात्रिका मंत्र षडंग एवास्य खडंग इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 स्वप्ननायिकेति ॥ कंठे स्वप्न इति श्रुतेः ॥ कंठस्थायाः स्वप्नजनकत्वात् ॥ २१ ॥ बिंदुस्था भ्रूमध्यस्था ॥ बिंदुमालिनी बिंदुरूपेण मा-
लते शोभत इत्यर्थः ॥ मूले मूलाधारे कुंडली ॥ केशमूलगा चूडामूलपर्यंतं व्याप्ता व्यापिनी २ शिखामध्यासना तस्याः शिखाया मध्ये
परमात्मा व्यवस्थित इति श्रुत्युक्ता शिखा ज्ञानकला तस्या मध्ये आसनं स्थितिर्यस्याः सा परमात्मरूपिणीत्यर्थः शिखाग्रे तस्या एव शि

नाडी चत्वं शरीरस्था गीयसे प्राक्तनैर्बुधैः हृत्पद्मस्था प्राणशक्तिः कंठस्था स्वप्ननायिका २१
२३ तालुस्था त्वं सदाधारा बिंदुस्था बिंदुमालिनी मूले तु कुंडली शक्तिर्व्यापिनी केशमूलगा २२ शिखा
मध्यासना त्वं हि शिखाग्रे तु मनोन्मनी किमन्यद्बहुनोक्तेन यत्किंचिज्जगतीत्रये २३ तत्सर्वं त्वं
महादेवि श्रिये संध्ये नमोस्तु ते इतीदं कीर्तितं स्तोत्रं संध्यायां बहुपुण्यदं २४ महापापप्रशमनं म
हासिद्धिविधायकं य इदं कीर्तयेत्स्तोत्रं संध्याकाले समाहितः २५ अपुत्रः प्राप्नुयात्पुत्रं धनार्थी ध
नमाप्नुयात् सर्वतीर्थतपोदानयज्ञयोगफलं लभेत् २६ भोगान्भुक्त्वा चिरं कालमंते मोक्षमवा २३
प्नुयात् तपस्विभिः कृतं स्तोत्रं स्नानकाले तु यः पठेत् २७ यत्र कुत्र जले मग्नः संध्यामज्जनजं फलं ल
भते नात्र संदेहः सत्यं सत्यं च नारद २८ ॥

खाया अग्रे ब्रह्मरंध्रे मनसि गते सति मनोन्मनी शक्तिरेवावतिष्ठत इति योगिप्रसिद्धं
२३ श्रिये मोक्षलक्ष्म्यर्थमित्यर्थः ॥ संध्ये इत्येकवचनेनैकैव गायत्री संध्यात्रयरूपेण ध्येयेत्युक्तमिति बोध्यं उपपादितं चैतदेकादशस्कंधे ॥ २८ ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सप्तर्षिप्रीतिजननीमायाबहुवरप्रदा शिवयोःकरनेत्रोत्थाह्यश्रुस्वेदसमुद्भवा ८ आनंदज
ननीदुर्गादशधापरिपठ्यते वरेण्याबरदाचैववरिष्ठावरवर्णिनी ९ गरिष्ठाचवराहाचवरारो
हाचसप्तमी नीलगंगातथासंध्यासर्वदाभोगमोक्षदा १० भागीरथीमर्त्यलोकेपातालेभोग
११ वत्यपि त्रिलोकवाहिनीदेवीस्थानत्रयनिवासिनी ११ भूर्लोकस्थात्वमेवासिधरित्रीलोकधारिणी
भुवोलोकेवायुशक्तिःस्वर्लोकेतेजसांनिधिः १२ महर्लोकेमहासिद्धिर्जनलोकेजनन्यपि तपस्वि
नीतपोलोकेसत्यलोकेतुसत्यवाक् १३ कमलाविष्णुलोकेचगायत्रीब्रह्मलोकगा रुद्रलोक
स्थितागौरीहरार्द्धांगनिवासिनी १४ अहमोमहतश्चैवप्रकृतिस्त्वंहिगीयसे साम्यावस्थात्मिका
त्वंहिशबलब्रह्मरूपिणी १५ ततःपरापराशक्तिःपरमात्वंहिगीयसे इच्छाशक्तिःक्रियाशक्तिर्ज्ञा
नशक्तिस्त्रिशक्तिदा १६ गंगाचयमुनाचैवविपाशाचसरस्वती शरयूर्देविकासिंधुर्नर्मदैरावा
तीतथा १७ गोदावरीशतद्रूश्चकावेरीदेवलोकगा कौशिकीचंद्रभागाचवितस्ताचसरस्वती॥
१८ गंडकीतपनीतोयागोमतीवेत्रवत्यपि इडाचपिंगलाचैवसुषुम्णाचतृतीयका १९ गांधारी १२
हस्तिजिह्वाचपूषापूषातथैवच अलंबुषाकुहूश्चैवशंखिनीप्राणवाहिनी २० सि॰ ८ दशविधदुर्गाणां
नामान्याह ॥ वरेण्येति ९ भोगमोक्षदेत्येका १०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७। तोया करतोया १९ गांधार्याद्याःशरीरस्थानाड्यः २०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ एकोनत्रिंशत्तमेऽध्याये गायत्र्याः स्तोत्रमुच्यते सिध्यष्टकं भवेत्सिद्धं येन तन्मयतापि च गायत्रीहृदयश्रवणोत्तरं नारद इ
च्छति नारद उवाच भक्तानुकंपिन्निति १।२ गायत्री ब्राह्मी ब्रह्मणः समानाकारत्वात्तेनाराध्यत्वाद्वा सावित्री रौद्री तत्समा
नाकारत्वात्तेनाराध्यत्वाद्वा सरस्वती वैष्णवी विष्णुसमानाकारत्वात्तेनाराध्यत्वाद्वा । गायत्री रक्ता सावित्री श्वेता सरस्वती
सितेतरा कृष्णा ३ तिसृणां क्रमेण वयोवस्थामाह । मातरिति मा चिंत्यते तस्यै नम इति शेषः ४ तिसृणां देवतानां वाह

११

नारद उवाच भक्तानुकंपिन्सर्वज्ञ हृदयं पापनाशनं गायत्र्याः कथितं तस्मात् गायत्र्याः स्तोत्र
मीरय १ नारायण उवाच आदिशक्ते जगन्मातर्भक्तानुग्रहकारिणि सर्वत्रव्यापिकेऽनंते श्रीसं
ध्येते नमोऽस्तु मे २ त्वमेव संध्या गायत्री सावित्री च सरस्वती ब्राह्मी च वैष्णवी रौद्री रक्ता श्वेता सि
तेतरा ३ प्रातर्बाला च मध्याह्ने यौवनस्था भवेत्पुनः वृद्धा सायं भगवती चिंत्यते मुनिभिः स
दा ४ हंसस्था गरुडारूढा तथा वृषभवाहिनी ऋग्वेदाध्यायिनी भूमौ दृश्यते या तपस्विभिः ५
यजुर्वेदं पठंती च अंतरिक्षे विराजते सा सामगापि सर्वेषु भ्राम्यमाणा तथा भुवि ६ रुद्रलोकं गता
त्वं हि विष्णुलोकनिवासिनी त्वमेव ब्रह्मणो लोके मर्त्यानुग्रहकारिणी ७

990

नान्याह ॥ हंसस्थेति ॥ हंस ११
स्था ब्राह्मी गरुडारूढा सरस्वती वृषवाहिनी सावित्री ॥ देवतात्रयस्य क्रमेण वेदत्रयोत्पादकत्वमाह ॥ ऋग्वेदेति ॥ भ्राम्यमाणेति ॥
भुवि सर्वत्र विद्यमानापि रुद्रलोकं गतेत्यर्थः ॥ रुद्रलोकं गतेति ॥ देवतात्रयस्य योग्यं लोकत्रयं योजनीयं ॥ ६ ॥ मर्त्यानुग्रहकारि
णीतिच्छेदः ॥ एतादृशी तस्यै नम इति शेषः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 सर्वत्र एवंयथायथायोग्य मर्थमूहनीयः ॥ सवितुर्वरेण्याय श्रेष्ठायतेजसे इत्यर्थः ॥ पूर्वाजयाय पूर्वस्यां दिश्युदितायेतिफलितोर्थः प्रातरा

आकाशमुदरंनाभावंतरिक्षं कटोरिंद्राग्नी। जघनेविज्ञानघनःप्रजापतिः कैलासमलयऊरू विश्वेदेवाजा

न्वोः जंघायांकौशिकः गुह्यमयने ऊरुपितरः पादौपृथिवी वनस्पतयोंगुलीषु ऋषयोरोमाणि नखा

निमुहूर्तानि अस्थिषुग्रहाः असृङ्मांसंऋतवः संवत्सरोवैनिमिषं अहोरात्रावादित्यश्चंद्रमाः प्रवरां

दिव्यांगायत्रींसहस्रनेत्रांशरणमहंप्रपद्ये ॐतत्सवितुर्वरेण्यायनमः ॐतत्पूर्वाजयायनमः तत्प्रातर

१०८ रादित्यायनमः तत्प्रातरादित्यप्रतिष्ठायैनमः प्रातरधीयानोरात्रिकृतंपापंनाशयति सायमधीयानो

दिवसकृतंपापंनाशयति सायंप्रातरधीयानोऽपापोभवति सर्वतीर्थेषुस्नातोभवति सर्वैर्देवैर्ज्ञातो

भवति अवाच्यवचनात्पूतोभवति अभक्ष्यभक्षणात्पूतोभवति अभोज्यभोजनात्पूतोभवति अ

चोष्यचोषणात्पूतोभवति असाध्यसाधनात्पूतोभवति दुःप्रतिग्रहशतसहस्रात्पूतोभवति सर्व

प्रतिग्रहात्पूतोभवति पंक्तिदूषणात्पूतोभवति अनृतवचनात्पूतोभवति अथाब्रह्मचारीब्र

ह्मचारीभवति अनेनहृदयेनाधीतेनक्रतुसहस्रेणेष्टंभवति षष्टिशतसहस्रगायत्र्याजप्यानिफला

निभवंति अष्टौब्राह्मणान्सम्यग्ग्राहयेत् तस्यसिद्धिर्भवति यइदंनित्यमधीयानोब्राह्मणःप्रातः १०८

शुचिःसर्वपापैःप्रमुच्यतइतिब्रह्मलोकेमहीयते इत्याहभगवान्श्रीनारायणः ॥ इतिश्रीभाग

वतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेगायत्रीहृदयंनामचतुर्थोध्यायः ४ ॥ ॥ ॥

दिये आदित्यमंडलेप्रतिष्ठाय

स्यागायत्र्यानमस्यैतमइत्यर्थः ॥ फलमाह ॥ प्रातरधीयानइति ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलके द्वादशस्कंधे चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ अथ श्रीजगदंबाया गायत्र्या हृदयं परं ॥ अथर्वोक्तं क्रमेणैव गाथारूपेण कथ्यते ॥ कवचश्रवणोत्तरं गायत्रीहृदयं पृच्छति ॥ भग
वन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ तदेवेति ॥ आनुपूर्वीक्रमेणैवेत्यर्थः ॥ ३ ॥ विराड्रूपामिति ॥ विराड्रूपां गायत्रीं ध्यात्वा तस्या अंगस्थानी

नारद उवाच भगवन्देवदेवेश भूतभव्यजगत्प्रभो कवचं च श्रुतं दिव्यं गायत्रीमंत्रविग्रहं १ अधुना
श्रोतुमिच्छामि गायत्रीहृदयं परं यद्धारणात् भवेत्पुण्यं गायत्रीजपतोऽखिलं २ नारायण उवाच ।
६ देव्याश्च हृदयं प्रोक्तं नारदाथर्वणे स्फुटं तदेवाहं प्रवक्ष्यामि रहस्यातिरहस्यकं ३ विराड्रूपां महादे
वीं गायत्रीं वेदमातरं ध्यात्वा तस्यास्त्वथांगेषु ध्यायेदेताश्च देवताः ४ पिंडब्रह्मांडयोरैक्याद्भावयेत्स्वत
नौ तथा देवीरूपे निजे देहे तन्मयत्वाय साधकः ५ नादेवोऽभ्यर्चयेद्देवमिति वेदविदो विदुः ततोऽभे
दाय काये स्वे भावयेद्देवता इमाः ६ अथ तत्संप्रविक्षामि तन्मयत्वं यतो भवेत् गायत्रीहृदयस्या
स्याप्यहमेव ऋषिः स्मृतः ७ गायत्री छंद उद्दिष्टं देवता परमेश्वरी पूर्वोक्तेन प्रकारेण कुर्यादंगा ६
नि षट् क्रमात् ८ आसने विजने देशे ध्यायेदेकाग्रमानसः ॥ अथार्थन्यासः द्यौर्मूर्ध्नि दैवतं दंतप
ङ्क्तावश्विनौ उभे सन्ध्ये चोष्ठौ मुखमग्निः जिह्वायां सरस्वती ग्रीवायां तु बृहस्पतिः स्तनयोर्वसवोऽष्टौ
बाह्वोर्मरुतः ॥ हृदये पर्जन्यः ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥

या वक्ष्यमाणदेवता भावयित्वा पिंडब्रह्मांडयोरैक्यान्निजं देहमपि श्रीगायत्रीरूपं विभाव्य तस्मिन्देहे एता वक्ष्यमाणदेवतान्यसेदित्य
र्थः ४ ५ ६ अहमेव नारायण ऋषिरित्यर्थः ७ परमेश्वरी गायत्री देवता ८ द्यौर्दैवतं मूर्ध्नि भावयेदित्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰ १२ ॥ १३ ॥ हे ब्रह्माणि भवती मे ऊर्ध्वदेशं रक्षेदित्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३

शांरौद्रींचमेपातुरुद्राणीरुद्ररूपिणी १३ ऊर्ध्वंब्रह्माणिमेरक्षेदधस्ताद्वैष्णवीतथा एवंदशदि
शोरक्षेत्सर्वांगंभुवनेश्वरी १४ तत्पदंपातुमेपादौजंघेमेसवितुःपदं वरेण्यंकटिदेशंतुनाभिंभर्ग
स्तथैवच १५ देवस्यमेतद्धृदयंधीमहीतिचगल्लयोः धियःपदंचमेनेत्रेयःपदंमेललाटकं १६
८ नःपातुमेपदंमूर्ध्निशिखायांमेप्रचोदयात् तत्पदंपातुमूर्धानंसकारःपातुभालकं १७ चक्षुषीतु
विकारार्णस्तुकारस्तुकपोलयोः नासापुटंवकारार्णोरकारस्तुमुखेतथा १८ णिकारऊर्ध्वमो
ष्ठंतुयकारस्त्वधरोष्ठकं आस्यमध्येभकारार्णोगोकारश्चिबुकेतथा १९ देकारःकंठदेशेतुवका
रःस्कंधदेशकं स्यकारोदक्षिणंहस्तंधीकारोवामहस्तकं २० मकारोहृदयंरक्षेद्धिकारउदरेत
था धिकारोनाभिदेशेतुयोकारस्तुकटिंतथा २१ गुह्यंरक्षतुयोकारऊरूद्वौनःपदाक्षरं प्रका
रोजानुनीरक्षेच्चोकारोजंघदेशकं २२ दकारंगुल्फदेशेतुयाकारःपादयुग्मकं तकारव्यंजनं
चैवसर्वांगेमेसदावतु २३ इदंतुकवचंदिव्यंबाधाशतविनाशनं चतुःषष्टिकलाविद्याद ८
यकंमोक्षकारकं २४ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःपरंब्रह्माधिगच्छति पठनाच्छ्रवणाद्वापिगोसह
स्रफलंलभेत् २५

॥ २४ ॥ २५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वादशस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तद्बीज मिति ॥ तत्पदं बीज मित्यर्थः ॥ ७ ॥ प्रथमं चतुर्भिरक्षरै हृदय मित्यर्थः एवमुत्तरत्रबोध्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥
ध्यानमाह मुक्ता विद्रुमे ति ॥ प्रत्येक मीक्षण त्रयवद्भिः पंचभिर्मुखैर्युक्तामित्यर्थः ॥ तत्वार्थवर्णात्मिका मिति चतुर्विंशतित

सर्वान्कामानवाप्नोति देवीरूपश्च जायते गायत्री कवचस्यास्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ५ ऋषयोऋ
७ ग्यजुःसामाथर्वछंदांसि नारद ब्रह्मरूपा देवतोक्ता गायत्री परमा कला ६ तद्बीजं भर्ग इत्येषा शक्ति
रुक्ता मनीषिभिः कीलकं च धियः प्रोक्तं मोक्षार्थे विनियोजनं ७ चतुर्भिर्हृदयं प्रोक्तं त्रिभिर्वर्णैः शिरः
स्मृतं चतुर्भिः स्याच्छिखा पश्चात् त्रिभिस्तु कवचं स्मृतं ८ चतुर्भिर्नेत्रमुद्दिष्टं चतुर्भिः स्यात्तदस्त्रकं
अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि साधकाभीष्टदायकं ९ मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्षणैर्यु
क्तामिंदुनिबद्धरत्नमुकुटां तत्वार्थवर्णात्मिकां गायत्रीं वरदाभयांकुशकशाः शुभ्रं कपालं गुणं शं
११२ खं चक्रमथारविंदयुगलं हस्तैर्वहंतीं भजे १० गायत्री पूर्वतः पातु सावित्री पातु दक्षिणे ब्रह्मसं
ध्या तु मे पश्चादुत्तरायां सरस्वती ११ पार्वती मे दिशं रक्षेत् पावकीं जलशायिनी यातुधानीं दिशं र ७
क्षेद्यातुधानभयंकरी १२ पावमानीं दिशं रक्षेत्पवमानविलासिनी ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्वान्यार्थो येषां वर्णानां तत्सवितुरित्या
दीनां तदात्मिके त्यर्थः दक्षाधूर्ध्वयोरंते तदध स्तनयोश्चक्रशंखौ तदधस्तनयोः रज्जुकपाले तदधः पाशांकुशौ तदधोभयवरौ कशा ८
पाशः गुणो रज्जुः इत्यापुध ध्यातं ॥ १० ॥ ब्रह्मसंध्या ब्रह्मणाराध्या संध्या ब्रह्मसंध्या ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १३ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तुर्यं रूपा गायत्र्याश्चतुर्थचरणस्यार्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ एता मुद्रा एकादशस्कंधे उक्ताः स्वप्रसंगादत्र कथिता इतिबो
ध्यं ॥ जपसमये सर्वे ऋषयः सर्वाणि छंदांसि सर्वाः शक्तयः सर्वाणि तत्वानि सर्वे वर्णा वर्णाः स्मर्तव्या मुद्राश्च दर्शनीया इति समुदा

६ षण्मुखाधोमुखं चैव व्यापकांजलिकं तथा शकटं यमपाशं च ग्रथितं संमुखोन्मुखं प्रलंबं मुष्टिकं चै
व मत्स्यं कूर्मं वराहकं सिंहाक्रांतं महाक्रांतं मुद्गरं पल्लवं तथा १६ त्रिशूलयोनी सुरभिश्चाक्षमाला च
लिंगकं अंबुजं च महामुद्रास्तुर्यरूपाः प्रकीर्तिताः १७ इत्येताः कीर्तिता मुद्रा वर्णानां ते महामुने महा
पापक्षयकराः कीर्तिदाः कांतिदा मुने १८ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे गायत्री वि॰
चारे द्वितीयोध्यायः २ नारद उवाच स्वामिन् सर्वजगन्नाथ संशयोस्ति मम प्रभो चतुःषष्टिकलाभिज्ञ
पातकाद्योगविद्वर १ मुच्यते केन पुण्येन ब्रह्मरूपः कथं भवेत् देहश्च देवतारूपो मंत्ररूपो विशेषतः
२ कर्म तच्छ्रोतुमिच्छामि न्यासं च विधिपूर्वकं ऋषिश्छंदोधिदैवं च ध्यानं च विधिवत्प्रभो ३ ॥ ६
नारायण उवाच अस्त्येकं परमं गुह्यं गायत्रीकवचं तथा पठनाद्धारणान्मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ४

यार्थः ॥ इति श्रीदेवीभागवते तिलके द्वादशस्कंधे द्वितीयोध्यायः २ पंचविंशतिभिः पद्यैर्जगन्मातुः परात्परं कवचं प्रोच्यते
सम्यक् सर्वमंगलकारकं ॥ नारदः कवचं पृच्छति ॥ स्वामिन्निति ॥ पातकात् केन पुण्येन मुच्येत इत्यन्वयः १ २ ३ ४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ अ॰ १२ वर्णवर्णं अनु विंशतिवर्णानां श्वेतपीताकारान्वर्णानित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वर्णतत्त्वमाह ॥ पृथिव्यादीति

चतुर्विंशतिवर्णानां क्रमशः समुदाहृताः अतः परं वर्णवर्णान् आहरामि यथा तथा ४ चंपका
अतसीपुष्पसन्निभं विद्युत्तथा कुलिकाकारकं चैव पद्मपुष्पसमप्रभं ५ तरुणादित्यसंकाशं
५ शंखकुंदेंदुसन्निभं प्रवालपद्मपत्राभं पद्मरागसमप्रभं ६ इंद्रनीलमणिप्रख्यं मौक्तिकं कुंकुमप्रभं
अंजनाभं च रक्तं च वैडूर्यं क्षौद्रसन्निभं ७ हारिद्रं कुंदधूम्राभं रविकांतिसमप्रभं शुकपुच्छनिभं
शतपत्रनिभं तथा ८ केतकीपुष्पसंकाशं मल्लिकाकुसुमप्रभं करवीरश्च इत्येते क्रमेण परि
कीर्तिताः ९ वर्णा मोक्षाश्च वर्णानां महापापविशोधनाः पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च १०
गन्धो रसः स्वरूपं च शब्दः स्पर्शस्तथैव च उपस्थं पायुपादं च पाणी वागपि च क्रमात् ११ घ्राणं जिह्वा च
चक्षुस्त्वक् श्रोत्रं च ततः परं प्राणोऽपानस्तथा व्यानः समानश्च ततः परं १२ तत्त्वान्येतानि वर्णानां
क्रमशः कीर्तितानि तु अतः परं प्रवक्ष्यामि वर्णमुद्राः क्रमेण तु १३ संमुखं संपुटं चैव विततं वि ५
स्तृतं तथा द्विमुखं त्रिमुखं चैव चतुःपंचमुखं तथा १४ ॥ ॥

पूर्वोक्तगायत्र्यक्षरन्यासस्थानेऽपि तत्त्वरूपवर्णात्मकं मन्त्रवर्णस्य
स्वावर्णाभसे गीतरहस्ये ॥ १० ॥ पायुपादं नेत्यत्र ब्राणं गत्वा रेकवद्भावः कश्चित्पायुः पादौ चेत्यपि पाठः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

993

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अत्र व्याहृतीनां देवता ऋष्यादयश्च प्रसिद्धत्वान्नोक्ताः इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वादश स्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अष्टादशश्लोकवर्यैर्वर्णानां शक्तयस्तथा ॥ श्वेतपीतादयो वर्णा वर्णानामक्षरक्रमात् ॥ उच्यंते चैव

४ गणेशमेकादशकं तावद्द्वादशमं स्मृतं पौष्णं त्रयोदशं प्रोक्तं ऐंद्राग्नं च चतुर्दशं २३ वायव्यं पंच
दशमं वामदेव्यं च षोडशं मैत्रावरुणिदैवत्यं प्रोक्तं सप्तदशाक्षरं २४ अष्टादशं विश्वदेवमून
विंशं तु मातृकं वैष्णवं विंशतितमं वसुदैवतमीरितं २५ एकविंशतिसंख्याकं द्वाविंशं रुद्रदै
वतं त्रयोविंशं च कौबेरं आश्विनं तत्त्वसंख्यकं २६ चतुर्विंशतिवर्णानां देवतानां च संग्रहः
कथितः परमश्रेष्ठो महापापैकशोधनः २७ यदाकर्णनमात्रेण सांगं जाप्यफलं मुने ६ इ
श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे गायत्रीविचारे नाम प्रथमोऽध्यायः १ श्रीनारायण
उवाच वर्णानां शक्तयः काश्चताः शृणुष्व महामते वामदेवी प्रिया सत्या विश्वा भद्रविलासिनी
१ प्रभावती जया शांता कांता दुर्गा सरस्वती विद्रुमा च विशालेशा व्यापिनी विमला तथा २ त ४
मोपहारिणी सूक्ष्मा विश्वयोनिर्जया वशा पद्मालया परा शोभा भद्रा च त्रिपदा स्मृता ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥

सुद्राश्च प्रोक्ता एव प्रसंगतः ॥ वर्णशक्ती रादृ ॥ वर्णानां शक्तय इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१७।१८।१९ देवतास्त्वाह आग्नेयमिति ॥ अत्र पंचम षष्ठवर्णयोरेक आदित्य एव देवतेत्युक्तं सप्तदशाष्टमाक्षरयोर्मैत्रावरुण देवता
त्वेनोक्तं गायत्रीब्रह्मकल्पे तु भिन्ना एव देवता उक्ताः तथाहि आद्यो वर्णो निर्देवः स्याद्वायुर्देवो द्वितीयकः तृतीयः सूर्यदैवत्योधन
देव श्चतुर्थकः यमः पंचम वर्णस्य वारुणः षष्ठ एवच सप्तमो बार्हस्पत्यो हि पार्जन्यो नारदाष्टमः ॥ वर्णस्य नवमस्यैन्द्रो गंधर्वो दशम
स्यच एकादशस्य वर्णस्य देवता प्रोष्ठ उच्यते द्वादशस्य तु वर्णस्य मित्रावरुणदेवता स्यात्कुचयोदशो वर्णस्त्वष्टृदैवत संयुतः ॥ चतु

३
त्रिष्टुभं जगती चैव तथाच जगती मता शक्वर्यतिशक्वरी च धृतिश्चातिधृतिस्तथा १७ विराट्प्रस्तार
पंक्तिश्च कृतिः प्रकृतिराकृतिः ॥ विकृतिः संकृतिश्चैवाक्षरपंक्तिस्तथैवच १८ भूर्भुवः स्वरिति छंदस्त
थाज्योतिष्मती स्मृतं इत्येतानि च छंदांसि कीर्तितानि महामुने १९ दैवतानि शृणु प्राज्ञ तेषामेवा
नुपूर्वशः आग्नेयं प्रथमं प्रोक्तं प्राजापत्यं द्वितीयकं २० तृतीयं च तथा सौम्यमीशानं च चतुर्थकं ॥
सावित्रं पंचमं प्रोक्तं षष्ठमादित्यदैवतं २१ बार्हस्पत्यं सप्तमं तु मैत्रावरुणमष्टमं नवमं भगदैवत्यं द ३
शमं चार्यमेश्वरं ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥ २२ ॥

994

र्दशस्य वर्णस्य देवता वासवः स्मृतः मरुद्देवतकोवर्णः पंचदशम एवच सोमदेवता ज्ञेया वर्णे षोडश एवच सप्तदशस्य वर्णस्य देव
ता आंगिरा भवेत् अष्टादशस्य वर्णस्य विश्वेदेवा अधिदेवताः एकोनविंशतिमस्य वर्णस्य देवताश्विनौ विंशतिमस्य वर्णस्य पूषादेवम
कीर्तितः रुद्रो देवस्तु वर्णस्य एकविंशतितमस्य हि [illegible] कोवर्णश्चयो विंशतिकः स्मृतः द्वाविंशतितमो वर्णो विष्णुदेवः प्रकीर्तितः चतुर्विंशति
मो वर्णो भवेदष्टिति देवता इति २० ॥ २१ ॥ २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰१२ तत्र प्रथम प्रश्नोत्तर माह कुर्यादिति अनुष्ठानादिकं देहशुध्यर्थं कृच्छ्रादिकं करोतु वा न करोतु केवलगायत्रीमात्रस्य निर्व्याजया भक्त्या निरंतर
मभ्यासात्कृतकृत्यो भवति नान्यापेक्षास्तीत्यर्थः ॥ अत एव गायत्री प्रकरणे पूर्वमुक्तमेतादृशजपेन कृच्छ्रादिकं भवतीति तदुक्तं कूर्मपुराणे
एकतः श्चतुरो वेदा गायत्री चैकतः परेति ॥ ८ ॥ द्वितीय प्रश्नोत्तर माह ॥ संध्यास्विति ॥ संध्यात्रये ऽर्घ्यदानं सहस्त्रत्रय गायत्री जप एव मुख्यो

श्रीनारायण उवाच कुर्यादन्यन्नवा कुर्यादनुष्ठानादिकं तथा गायत्रीमात्रनिष्टस्तु कृतकृत्यो भवेद्द्विजः ८
२ संध्यासु चार्घ्यदानं च गायत्रीजपमेव च सहस्त्रत्रितयं कुर्वन् सुरैः पूज्यो भवेन्मुने ९ न्यासान्करोतु वा मा वा
गायत्रीमेव चाभ्यसेत् ध्यात्वा निर्व्याजया वृत्त्या सच्चिदानंदरूपिणीं १० यदक्षरैकसंसिद्धेः स्पर्धते ब्राह्मणो
त्तमः हरिशंकरकंजोत्थसूर्यचंद्रहुताशनैः ११ अथातः श्रूयतां ब्रह्मन् वर्णव्यासादिकं तथा छंदांसि देवता
स्तद्वत्क्रमात्तत्वानि चैव हि १२ वामदेवोत्रिर्वसिष्ठः शुक्रः कण्वः पराशरः विश्वामित्रो महातेजाः कपि
लः शौनको महान् १३ याज्ञवल्क्यो भरद्वाजो जमदग्निस्तपोनिधिः गौतमो मुद्गलश्चैव वेदव्यासश्
च लोमशः १४ अगस्त्यः कौशिको वत्सः पुलस्त्यो मांडुकस्तथा दुर्वासास्तपतां श्रेष्ठो नारदः कश्यपः २
स्तथा १५ इत्येते ऋषयः प्रोक्ता वर्णानां क्रमशो मुने गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पंक्तिरेव च १६

न्यत्वाभ्युदयिकमिति भावः ॥ ९ ॥ तदेवाह न्यासानिति ॥ १० ॥ ११ ॥ तृतीय प्रश्नोत्तरमाह ॥ अथात इति ॥ १२ ॥ महाते
जा इति ॥ विश्वामित्र विशेषणं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥ ४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ॥ श्रीगणेशायनमः इच्छातु सर्वे जगता मधिना यतायां कर्तृत्वमं वतु पुनर्नरक प्रदं मे कोवाद्यात्र रधु नाम धुनाश कार्तिस्त्वत्तो धिको मम मनोरथ पूरकः स्यात् ॥ सप्त विंशति पद्यैस्तु श्लोका र्धेन समायुतैः ऋष्या दिकं तु गायत्र्या यथा वद् भिधीयते पूर्वा ध्याये गायत्री विधानं सदा १२ स्कं चारं च श्रुत्वा तत्र पृच्छति नारद उवाच सदाचारेति ॥ १ ॥ २ ॥ दुःखसाध्यानीति ॥ सदाचार विधिस्त्वभिलपित एव किंतु कृच्छ्रादि

१ ॥ श्री गणेशायनमः ॥ नारद उवाच सदाचार विधिर्देव भवता वर्णितः प्रभो तस्याप्यतुल माहात्म्यं
सर्वपाप विनाशनं ॥ १ ॥ श्रुतं भवन्मुखांभोजच्युतं देवी कथामृतं व्रतानि यानि चोक्तानि चांद्रायण
मुखानि ते ॥ २ ॥ दुःखसाध्यानि जानीमः कर्तृ साध्यानि तानि च तदस्मात्सांप्रतं यत्तु सुखसाध्यं शरी
रिणां ॥ ३ ॥ देवीप्रसादजनकं सुखानुष्ठान सिद्धिदं तत्क … कृपापूर्वं सुरेश्वर ॥ ४ ॥
सदाचार विधौ यश्च गायत्री विधिरीरितः तस्मिन्मुख्यतमं किंस्यात् कि … त्याधिकप्रदं ॥ ५ ॥ ये
गायत्रीगता वर्णास्तत्व संख्यास्त्वयेरिताः तेषां केऋषयः प्रोक्ताः कानि छंदांसि वै मुने ॥ ६ ॥ तेषां का १
देवता प्रोक्ता सर्वं कथय मे प्रभो महा कौतूहलं मे च मानसे परि वर्तते ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

कृच्छ्रादि व्रतानि देह शुद्ध्यर्थं कथितानि तान्य शक्तस्य कर्तुं मशक्यानि तस्मात्तत्र किंचिदुपायांतर मस्ति चेत्तत्कृपां कृत्वा वदेत्येकः प्रश्नः श्लोक चतुष्टय पर्यंतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्वितीयं प्रश्न माह ॥ सदाचारेति ॥ मुख्य तम मिति ॥ मूढस्य सोपि विधिर्दुर्घट एवा स्तीति तदुपयोग्यु पायांतरं विद्यते चेत्तमपि वदेत्यर्थः ॥ ५ ॥ तृतीयं प्रश्न माह ॥ ये गायत्रीति ॥ तत्व संख्या चतुर्विंशति संख्या सर्वे तेषां तत्वगतादिकं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१२ अ१८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं ॥ ९९ ॥ १०० ॥ श्रीमच्छैव कुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकंठोभिधानतः देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानरहितस्य च
११ ॥ व्याख्यांयः कृतवान्सम्यक् तिलकाख्यां समुज्ज्वलां ॥ स्कंधे एकादशे तस्याः समाप्तो भूच्छुभार्थदः ॥ प्रीयतां तेन मे देवी गायत्री परमेश्वरी ॥ इतिश्रीशैव

१३६

देवीप्रसादजनकं सदाचारविधानकं ॥ यः पठेच्छृणुयान्मर्त्यो महासंपत्तिसौख्यभाक् ॥ ९९ ॥
सदाचारेण सिध्येच्च ऐहिकामुष्मिकं सुखं ॥ तदेव ते मया प्रोक्तं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १००
॥ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां सदाचारनि
रूपणे नाम चतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ इतिश्री एकादशस्कंध समाप्तः ॥ ११ ॥ भैरोनाथ

१३६

कुलोत्पन्नरंगनाथात्मज लक्ष्मीगर्भजनील कंठ कृते देवीभागवत व्याख्यानं तिलकाभिधे एकादश स्कंधः समाप्तिमगमत् ॥ ग्रंथ मूल संख्या श्लो
क १२५९ ॥ टीका श्लोक संख्या ७७० ॥ सर्वसंख्या २०२९ ॥ सं १९२० चैत्र कृष्ण १२ रविवार ॥ हस्ताक्षर पं॰ तुलाराम निम्न लेदे की नंदी॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ सर्वेषामेव पापानां संकरे सति शुद्धये ॥ ८९ ॥ सहस्रमभ्यसेन्मासं नित्यं जापी वनेव
सन् ॥ उपवाससमं जप्यं त्रिसहस्रं तदिष्यते ॥ ९० ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रमभ्यस्ता कृच्छ्रसंज्ञि
ता ॥ चतुःषष्टिसहस्राणि चांद्रायणसमानि तु ॥ ९१ ॥ शतकृत्वोभ्यसेन्नित्यं प्राणानायम्य
१३५ संध्ययोः ॥ तदिष्टंचमवाप्नोति सर्वपापक्षयं परं ९२ निमज्ज्याप्सु जपेन्नित्यं शतकृत्वस्तदिस्त्वं
॥ ध्यायन्देवीं सूर्यरूपां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९३ ॥ इति ते सम्यगाख्याताः शांतिशुध्यादिक-
ल्पनाः ॥ रहस्यातिरहस्याश्च गोपनीयास्त्वया सदा ९४ इति संक्षेपतः प्रोक्तः सदाचारस्य संग्र
हः ॥ विधानाचरणादस्य मायादुर्गा प्रसीदति ॥ ९५ ॥ नैमित्तिकं च नित्यं च काम्यं कर्म
यथाविधि ॥ आचरेन्मनुजः सोयं भुक्ति मुक्ति फलाप्तिभाक् ९६ ॥ आचारः प्रथमो ध
र्मो धर्मस्य प्रभुरीश्वरी ॥ इत्युक्तं सर्वशास्त्रेषु सदाचारफलं महत् ॥ ९७ ॥ आचारवान्स १३५
दा पूतः सदैवाचारवान्सुखी ॥ आचारवान्सदा धन्यः सत्यं सत्यं च नारद ॥ ९८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

मासं मुच्यो भवेत्स्तेयात्सुवर्णस्य द्विजोत्तमः ॥ जपेन्मासं त्रिसाहस्रं सुरापः शुद्धिमाप्नुया
त् ८१ मासं जपेत्त्रिसाहस्रं शुचिः स्याद्गुरुतल्पगः ॥ त्रिसहस्रं जपेन्मासं कुटिं कृत्वा वने
१३५ वसन् ८२ ब्रह्महा मुच्यते पापादिति कौशिकभाषितं। द्वादशाहं निमज्याप्सु सहस्रं प्रहं ज
पेत् ॥ ८३॥ मुच्येरन्नंहसः सर्वे महापातकिनो द्विजाः ॥ त्रिसहस्रं जपेन्मासं प्राणानाप स्म
य म्यवाँतः ८४ महापातकयुक्तो वा मुच्यते महतो भयात् ॥ प्राणायामसहस्रेण ब्रह्महत्यां
विशुध्यति ॥ ८५ ॥ षट्कृत्वस्त्वभ्यसेदूर्ध्वं प्राणायामौ समाहितः ॥ प्राणायामो भवेदे
ष सर्वपापप्रणाशनः ॥ ८६॥ सहस्रमभ्यसेन्मासं क्षितिपः शुचितामियात् ॥ द्वादशा
हं त्रिसाहस्रं जपेत्स्थि गोवधे द्विजः ॥ ८७॥ अगम्यागमनस्तेयहननाभक्ष्यभक्षणे ॥
दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधयेद्द्विजं ॥ ८८ ॥ प्राणायामशतं कृत्वा मुच्यते सर्वकि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ नरं पशुमर्थितं ६९ प्राप्तं [illegible] जपेदित्यर्थः ॥७०।७१॥ [illegible] ॥७२॥ [illegible] मित्यर्थः ॥७३॥ एवं स्वरूपं

११ रुध्वा प्राणमपानं च जपेन्मासं शतत्रयं ॥ यदिच्छेत्तदवाप्नोति सहस्रात्सर्वमाप्नुयात् ६९ एकपादो जपे
दूर्ध्वबाहू रुध्वानिलं वशः ॥ मासं शतमवाप्नोति यदिच्छेदिति कौशिकः ७० एवं शतत्रयं जप्त्वा सहस्रं सर्व
माप्नुयात् ॥ निमज्ज्याप्सु जपेन्मासं शतमिष्टमवाप्नुयात् ७१ एवं शतत्रयं जप्त्वा सहस्रं सर्वमाप्नुयात् ॥
१३४ एकपादो जपेदूर्ध्वबाहू रुध्वा निराश्रयः ७२ नक्तमश्नन्हविष्यान्नं वत्सराद्दृषितामियात् ॥ गौरमो॰
द्याभवेदेवं जप्त्वा संवत्सरद्वयं ७३ त्रिवत्सरं जपेदेवं भवेत्त्रैकालदर्शनं ॥ आयाति भगवान्देवश्चतु
संवत्सरं जपेत ७४ पंचभिर्वत्सरैरेवमणिमादिगुणो भवेत् ॥ एवं षड्वत्सरं जप्त्वा कामरूपित्वमा
प्नुयात् ७५ सप्तभिर्वत्सरैरेवममरत्वमवाप्नुयात् ॥ मनुत्वं नवभिः सिद्धमिंद्रत्वं दशभिर्भवेत् ७६
एकादशभिराप्नोति प्राजापत्यं तु वत्सरैः ॥ ब्रह्मत्वं प्राप्नुयादेवं जप्त्वा द्वादशवत्सरान् ॥७७॥ एतैर्नै
व जिता लोकास्तपसा नारदादिभिः ॥ शाकमन्ये परे मूलं फलमन्ये पयः परे ७८ घृतमन्ये परे सोम १३३
मपरे चरुवृत्तयः ॥ ऋषयः पक्षमश्नंति केचिद्भैक्ष्याशिनोऽहनि ॥ ७९ ॥ हविष्यमपरेऽश्नंतः कुर्व
न्त्येवं परं तपः ॥ अथ शुद्ध्यै रहस्यानां त्रिसहस्रं जपेद्द्विजः ॥ ८० ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ रहस्यानां पातकानामित्यर्थः ॥ ८० ॥

GC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ स्कं॰ ५७। ५८। ५९। ६०। ६१ लक्ष्मीपुष्पैः ॥ बिल्ववृक्षपुष्पैः ६२ एतान्यनुष्ठानान्यन्यमुद्दिश्यापि कुर्यादित्याह ॥ कुर्यादिति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ घृत

११

संयुक्तैः पयसा पत्रैः पुष्पैर्वा वेतसस्य च ॥ पायसेन शतं हुत्वा सप्ताहं वृष्टिमाप्नुयात् ५७ नाभिदघ्नेज

लेजप्त्वा सप्ताहं वृष्टिमाप्नुयात् ॥ जले भस्म शतं हुत्वा महावृष्टिं निवारयेत् ५८ पालाशाभि

र्वाप्नोति समिद्भिर्ब्रह्मवर्चसं ॥ पलाशकुसुमैर्हुत्वा सर्वमिष्टमवाप्नुयात् ५९ पयोहुत्वाप्नुयान्मेधा

१३२ माज्यं बुद्धिमवाप्नुयात् ॥ अभिमंत्र्य पिबेत् ब्राह्मीरसं मेधामवाप्नुयात् ॥ ६० ॥ पुष्पहोमे भवेद्वासस्तं

तुभिस्तद्विधं परं ॥ लवणं मधुसंमिश्रं हुत्वेष्टं वशमानयेत् ६१ नयेदिष्टं वशं हुत्वा लक्ष्मीपुष्पैर्मधु

प्लुतैः ॥ नित्यमंजलिनात्मानमभिषिंचेज्जलेस्थितः ६२ मतिमारोग्यमायुष्यमग्र्यं स्वास्थ्यमवाप्नु

यात् ॥ कुर्याद्विप्रोन्यमुद्दिश्य सोपि पुष्टिमवाप्नुयात् ६३ अथ चाग्निविधिर्मासं सहस्रं प्रत्यहं

जपेत् ॥ आयुःकामः शुचौ देशे प्राप्नुयादायुरुत्तमं ६४ आयुरारोग्यकामस्तु जपेन्मासद्वयं द्वि

जः ॥ भवेदायुष्यमारोग्यं श्रियै मासत्रयं जपेत् ६५ आयुः श्रीपुत्रदाराद्याश्चतुर्भिश्च यशो जपात् ॥

पुत्रदारायुरारोग्यं श्रियं विद्यां च पंचभिः ॥ ६६ ॥ एवमेवोत्तरान्कामान्मासैरेवोत्तरैर्व्रजेत् ॥ १३२

एकपादो जपेदूर्ध्वबाहुः स्थित्वा निराश्रयः ॥ ६७ ॥ मासं शतत्रयं विप्रः सर्वान्कामानवाप्नुया

त् ॥ एवं शतोत्तरं जप्त्वा सहस्रं सर्वमाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ॥

र्भिर्मासैः ॥ पंचभिर्मासैः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

प्रियंगुपायसाज्यैश्चेति वङ्गवचनाद्द्रव्यत्रयं ५५ ५६ समरोहाभिरिति ॥ प्ररोहो यत्तत्सहिताभिः पलाशसमिद्भिरित्यर्थः अनुक्तेपलाशसमिदिति विश्वामित्रकल्पेसामान्यपरिभाषणात् ॥ ५८ ॥ समरोहाभिरितिक्षीरवृक्षसमिधोविशेषणं ५८ सुवर्णकुड्मलंहेमकमलं ५९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ समूल

१३१ करीषचूर्णैर्वस्त्रस्य हुत्वापशुमवाप्नुयात् ॥ प्रियंगुपायसाज्यैश्च भवेद्धोमादिभिः प्रजाः ४५ नि

वेद्य भास्करायान्नं पायसं होमपूर्वकं ॥ भोजयेत्तद्दृतुस्नातां पुत्रं परमवाप्नुयात् ४६ समरोहाभिरा

र्द्राभिरायुर्हुत्वासमाप्नुयात् ॥ समिद्भिः क्षीरवृक्षस्य हुत्वा पुत्रमवाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ समरोहाभिरा॰

र्द्राभिरक्ताभिर्मधुरत्रयैः ॥ व्रीहीणां च यातं हुत्वा हेममाप्नुरवाप्नुयात् ४८ सुवर्णकुड्मलं हुत्वाप्र

तमायुरवाप्नुयात् ॥ दूर्वाभिः पयसा वापि मधुना सर्पिषापि वा ४९ शतं शतं च सप्ताहं मपमृत्युं व्य

पोहति ॥ शमीसमिद्भिरन्नेन पयसा वा च सर्पिषा ५० शतं शतं च सप्ताह म[illegible]मृत्युं व्यपोहति ॥ न्य

ग्रोधसमिधो हुत्वा पायसं होमयेत्ततः ५१ शतं शतं च सप्ताहमपमृत्युं[illegible]पोहति ॥ क्षीराहारो

जपेन्मृत्योः सप्ताहाद्विजयी भवेत् ५२ अनश्नन्वाग्यतो जप्त्वा त्रिरात्रं वै मुच्यते यमात् ॥ निमज्याप्सु

जपेदेवं सद्यो मृत्योर्विमुच्यते ५३ जपेद्बिल्वसमासीनो मासं राज्यमवाप्नुयात् ॥ बिल्वं हुत्वाप्नुया

द्राज्यं समूलफलपल्लवं ५४ हुत्वा पद्मशतं मासं राज्यमाप्नोत्यकंटकं ॥ यवागुं ग्राममाप्नोति हुत्वा॰

शालिसमन्वितं ५५ अश्वत्थसमिधो हुत्वा युद्धादौ जयमाप्नुयात् ॥ अर्कस्य समिधो हुत्वा सर्वत्र वि

जयी भवेत् ॥ ५६ ॥ फलपल्लवं संपूर्णं वृक्षमित्यर्थः यवागुं हुत्वेति शेषः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ॰ ॥ ॰ १३१

999

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रे ... ३३ ॥ वस्त्रस्य मधुमिश्रस्य ... पतितस्तान्नुष्ठान सामग्रभावात्तत्करस्य ... माह ॥ मनसैनामिति ३४ स्पृष्ट्वेति ॥ एभ्यो गोतिशेषः ॥ तं नामानुरुध्यात् ३५ ॥

११ ३६ ॥ ३७ ॥ मधुसंपृक्तैर्हुत्वेति तदेवस्पष्टयति ॥ श्रीकामइति एतैः पद्मैरपि श्रियमवाप्नोतीत्यर्थः ३८ । ३९ । ४० । ४१ त्रिमधुरं ॥ पयोदधिघृतं चेति

सप्ताहं जुहुयादेवं राष्ट्रे राज्यं सुखी भवेत् ॥ यां दिशं प्रतिजप्तेन लोष्टेनाभिप्रताडयेत् ३३ ततो

ऽग्निमारुतादिभ्यो भयं तस्य विनश्यति ॥ मनसैव जपेदेनां बद्धो मुच्येत बंधनात् ३४ भूतरोगविषा

१३० दिभ्यः स्पृष्ट्वा जप्त्वा विमोचयेत् ॥ भूतादिभ्यो विमुच्येत जलं पीत्वाभिमंत्रितं ३५ अभिमंत्र्य शतं भस्म

न्यसेद्भूतादिशांतये ॥ शिरसा धारयेद्भस्म मंत्रयित्वा तदित्यृचा ३६ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तः सुखी जी

वेच्छतं समाः ॥ अनाकुः कारयेच्छांतिं विप्रं दत्वा तु दक्षिणां ३७ अपापुष्टिं श्रियं लक्ष्मीं पुष्पैर्हुत्वाप्नु

याद्द्विजः ॥ श्रीकामो जुहुयात्पद्मैरक्तैः श्रियमवाप्नुयात् ३८ हुत्वा श्रियमवाप्नोति जातीपुष्पैर्नवैः

शुभैः ॥ शालितंदुलहोमेन श्रियमाप्नोति पुष्कलां ३९ समिद्भिर्बिल्ववृक्षस्य हुत्वा श्रियमवाप्नुयात् ॥ बिल्व

स्य पत्रैरथो हस्य पत्रैः पुष्पैः फलैरपि ॥ ४० श्रियमाप्नोति परमां मूलस्य शकलैरपि ॥ समिद्भिर्बिल्ववृक्षस्य

पायसेन च सर्पिषा ४१ शतं शतं च सप्ताहं हुत्वा श्रियमवाप्नुयात् ५ लाजैस्त्रिमधुरोपेतैर्होमे कन्यामवा १३०

प्नुयात् ४२ अनेन विधिना कन्यावरमाप्नोति वांछितं ॥ रक्तोत्पलशतं हुत्वा सप्ताहं हेम प्राप्नुयात् ४३

सूर्यबिंबे जलं हुत्वा जलस्थं हेम प्राप्नुयात् ॥ अन्नं हुत्वाप्नुयादन्नं व्रीहीन् व्रीहीपतिर्भवेत् ॥ ४४ ॥ ६

सं ... मधुरं स्मृतमिति ... ४२ ... जलं हुत्वेति ॥ जलेन ... र्थः ॥ ... स्थं हेम लभेत हुत्वा इत्यर्थः ॥ व्रीहीन् हुत्वेति शेषः ॥ ४५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हे॰भा स्वं हत्वा क्षयं रोगं विनाशयेदित्यन्वयः ॥ मधुत्रितयं प्रसिद्धं पयोदधिघृतरूपं २४ । २५ सोमे सूर्येण संयुक्ते अमावास्यायामित्यर्थः । २६ तंदुलैर्व्रीहेरित्यर्थः ॥
११ २७ । २८ मसूरिकां पादरोगविशेषं ॥ २९ । ३० पिपीली मधुवल्मीके इति ॥ पिपीलिकावल्मीके मधुवल्मीके चेत्यर्थः ॥ मधुवल्मीको मधुमक्षिका इति प्रसिद्धा

वाचाभिः पयसा क्ताभिः स्वयं कृत्वा विनाशयेत् ॥ मधुत्रितय होमेन राजयक्ष्मा विनश्यति २४
१२९ निवेद्य भास्करायान्नं पायसं होमपूर्वकं ॥ राजयक्ष्माभ्यभूतं च प्राशयेच्छांतिमाप्नुयात् २५ ल
तापर्वसु विच्छिद्य सोमस्य जुहुयाद् द्विजः ॥ सोमे सूर्येण संयुक्ते पयोक्ताः स्वयशांतये ॥ २६ ॥
कुसुमैः शंखवृक्षस्य कृत्वा कुष्ठं विनाशयेत् ॥ अपस्मारविनाशः स्याद् यामार्गस्य तंदुलैः २७ ॥ क्षी
रवृक्षसमिद्धोमान् उन्मादोपि विनश्यति ॥ औदुंबरसमिद्धोमादति मेहः स्वयं व्रजेत ॥ २८ ॥
मक्षेर्द्रुमजं तु त्वा मधुने क्षुरसेन वा ॥ मधुत्रितय होमेन नयेच्छांति मसूरिकां ॥ २९ ॥ कपिलासर्पिषा
हुत्वा नयेच्छांतिं मसूरिकां ॥ उदुंबरवटाश्वत्थैर्गोगजाश्वामयं हरे ३० पिपीलीमधुवल्मीके गृहे जाते
शतं शतं ॥ शमी समिद्भिरन्नेन सर्पिषा जुहुयाद् द्विजः ३१ तद्गृहस्य शांतिमायाति शेषैस्तत्र बलिं हरेत् ॥ अभ्र १२९
स्तनितभूकंपालक्ष्यादौ वनवेतसः

पुलक शमीसमिद्भिः सर्पिर्युक्तान्नेनोदनेन मक्ष्येक कार्यमतत्तद्यं होमः ३१ शेषैर्होमावशेषैः ॥ ॥ गृहे तयोरुपद्रवे जाते सतीत्यर्थः ॥ सर्पि
दानासंभवात् ॥ अभ्रस्तनितशब्देन विद्युत्पातापातो विवक्षितः वनवेतसः समिधः ३२ ॥ अत एव पूर्वद्वयोः समुच्चयो भवति नयपासंस्थं समिद्भिर्वलि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देवीभा॰स्त॰ क्रांतां विष्णुक्रांतां देवीं सहदेवीं क्षीरवृक्षा अश्वत्थोदुंबरप्लक्षन्यग्रोधाः १६ कुशकूर्चमिति ॥ सप्तविंशतिदर्भाणां वेण्यग्रग्रंथिभूषितमिति कूर्चल
क्षणसहितं कुशकूर्चमित्यर्थः १७ एवंभूतात्युपद्रवद्रुतं पुरुषं ॥ अभिषिंचयेत् गायत्रीमंत्रं पठन् अभिमंत्रणमपि गायत्रीमंत्रेणैव ॥ अत्र कुंभस्थाप

बिल्वपत्रं तथाक्रांतां देवीं व्रीहियवांस्तिलान् ॥ सर्षपान्क्षीरवृक्षाणां प्रवालानि च निक्षिपेत् ॥
१२८ सर्वाण्यभिविधायैवं कुशकूर्चसमन्वितं ॥ स्नातः समाहितो विप्रः सहस्रं मंत्रयेत् बुधः ॥ १७ ॥
दिक्षु सौराणधीयीरन्मंत्राण्यग्रास्त्रपीविदः ॥ मोक्ष्यंपतत्पापयेदेनं नीरं तेनाभिषिंचयेत् ॥ १८ ॥
भूतरोगाभिचारेभ्यः स निर्मुक्तः सुखी भवेत् ॥ अभिषेकेन मुच्येत मृत्योरास्यगतो नरः ॥ १९ ॥
अवश्यं कारयेद्विद्वान् राजा दीर्घं जिजीविषुः ॥ गावो देयाश्च ऋत्विग्भ्य अभिषेके शतं मुने
॥ २० ॥ दक्षिणा येन वा तुष्टिर्यथाशक्त्याथवा भवेत् ॥ जपेदश्वत्थमालभ्य मंदवारे शतं द्वि
जः ॥ २१ ॥ भूतरोगाभिचारेभ्यो मुच्यते महतो भयात् ॥ गुरूच्यः पर्वविछिन्नाः पयोक्ता जु १२८
हुयाद्द्विजः ॥ २२ ॥ एवं मृत्युंजयो होमः सर्वव्याधिविनाशनः ॥ आम्रस्य जुहुयात्पत्रैः पयो
क्तैर्ज्वरशांतये ॥ २३ ॥

नादिविधिः सर्वोपि शार
दातिलके दीक्षापटले उक्तो ग्राह्यः १८ । १९ शतमिति शतं गावो दक्षिणा इत्यर्थः २० । २१ ॥ पर्वपर्वविछिन्नाः समिध इत्यर्थः ॥ २२ । २३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 क्षीरवृक्षमयैरिति ॥ तस्मिन्होमे इंधनमन्यन्नग्राह्यं किंतु पूर्वोक्तक्षीरवृक्षकाष्ठैरेवेंधनादिकार्यं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ मत्स्याहुतीति ॥ प्रत्येकाहुतौ
पंचगव्यसंस्रवरूपं स्नानं कृत्वा पश्चात्पात्रस्थपंचगव्यं गायत्रीमंत्रेण सहस्रं जप्त्वाभिमंत्र्य भूमौ क्षिपेदित्यन्वयः ॥ मंत्रं गायत्रीमंत्रं ९ ॥ तस्मिन्देशे उपद्रव
स्थले बलिं चरेत्पादित्यर्थः ॥ तेन परकृताभिचारो न स्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ यद्येवं कुरुते तदा देवभूतपिशाचाद्यास्तस्य वशे ॥ कुरुते इत्यन्वयः ११ निखने यस्य
मारणमूलस्य चतुरस्रमंडले मध्यतो लिखने कृते तस्य च भूमौ निखने कृते इत्यर्थः तेभ्यः पिशाचादिभ्यः ॥ तदेवाह ॥ मंडल इति ॥ पूर्वोक्ते होममूलागु

१२७ सहस्रं पंचगव्येन हुत्वा सुज्वलितेऽनले ॥ क्षीरवृक्षमयैः काष्ठैः शेषं संपादयेच्छनैः ॥ ८ ॥ प्रत्या
हुतिसहस्रान्जप्त्वा सहस्रं पात्रसंस्थितं ॥ तेन तं प्रोक्षयेद्देशं कुशैर्मंत्रमनुस्मरन् ॥ ९ ॥ बलिं किरेत्ततस्त
स्मिन्ध्यायेत्तु परदेवतां ॥ अभिचारसमुत्पन्ना कृत्या पापं च नश्यति ॥ १० ॥ देवभूतपिशाचाद्यान्यद्येवं कु
रुते वशे ॥ गृहं ग्रामं पुरं राष्ट्रं सर्वं तेभ्यो विमुच्यते ॥ ११ ॥ निखने मुच्यते तेभ्यो लिखने मध्यतोऽपि च ॥
मंडले मूलमालिख्य पूर्वोक्ते चक्रमेऽपि वा ॥ १२ ॥ अभिमंत्र्य सहस्रांतं निखनेत्सर्वशांतये ॥ सौवर्णं
राजतं वापि कुंभं ताम्रमयं च वा ॥ १३ ॥ मृन्मयं वा नवं दिव्यं सूत्रवेष्टितमव्रणं ॥ स्थंडिले सैकते स्था
प्य पूरयेन्मंत्रविज्जलैः ॥ १४ ॥ दिग्भ्य आहृत्य तीर्थानि चतसृभ्यो द्विजोत्तमैः ॥ एलाचंदनक
र्पूरजातीपाटलमल्लिकाः ॥ १५ ॥

पद्मरूपे सतीत्यर्थः ॥ मंडले चतुरस्रमंडले मूलमंत्रं गंधेनालिख्य तन्मूलं गायत्र्या सहस्रवारमभिमंत्र्य भूमौ निखनेदित्यर्थः ॥ १२ ॥ अभिषे
कमाह ॥ सौवर्णमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

1001

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

२॥ तत्र प्रथमतः शांतिकर्मोह ॥ अथ शांतिरिति ॥ काभिः समिद्भिरित्यत्राह ॥ शमी समिद्भिरिति ॥ जुहुयादिति ॥ अत्र संख्यानुक्तौ अनुक्तसंख्येषु सर्वेषु होमयोः गजांतकसहस्रकमिति सामान्यवचनादष्टोत्तरसहस्रं संख्या पलाशसमिधो नुक्तेष्विति सामान्य परिभाषोक्ताः समिधो ग्राह्याः ३ क्षीरवृक्षस्येति ॥ अश्वत्थोदुंबरप्लक्षन्यग्रोधाः क्षीरद्रुमाः शारदातिलके उक्ताः ॥ तदन्यतमस्य समिद्भिरित्यर्थः ॥ अर्कस्तैर्वा क्षीरवृक्षखंडैर्वा ॥ होमस्तु गायत्री मंत्रेणैव सर्वत्र ॥ ४ ॥ एतत्होमादिकं तर्पणादिकं चानुष्ठानमेकोनपंचाशद्दिनपर्यंतं प्रत्यहं कार्यं सहस्रहोमेहोमस्थले तर्पण ... दशांशतर्पणस्थले सामान्यकार्ये

॥नारायण उवाच ॥ अति गुह्यमिदं पृष्टं त्वया ब्रह्म तनूद्भव ॥ न कस्यापि च वक्तव्यं दुष्टायापि विशेषतः
॥ २॥ अथ शांतिः प्रयोक्ताभिः समिद्भिर्जुहुयाद्द्विजः ॥ शमी समिद्भिः शाम्यंति भूतरोग
ग्रहादयः ॥ ३ ॥ आर्द्राभिः क्षीरवृक्षस्य समिद्भिर्जुहुयाद्द्विजः ॥ जुहुयाच्छकलैर्वापि भूतरोगा
दिशांतये ॥ ४ ॥ जलेन तर्पयेत्सूर्यं पाणिभ्यां शांतिमाप्नुयात् ॥ जानुदघ्ने जलेजप्त्वा सर्वदोषान्प्र
शमयेत् ॥ ५ ॥ कंठदघ्ने जले जप्त्वा मुच्येत्प्राणांतिकाद्भयात् ॥ सर्वेभ्यः शांतिकर्मभ्यो निमज्याप्सु जपः
स्मृतः ॥ ६ ॥ सौवर्णे राजते वापि पात्रे ताम्रमयेऽपि वा ॥ क्षीरवृक्षमये वापि निर्व्रणे मृन्मयेऽपि वा ॥ ७ ॥

विशेषकार्ये तु रोधे संख्याधिक्यं विधेया ॥ तर्पयेदिति ॥ शारदातिलके सूर्यमंत्रप्रकरणे यो विधिरुक्तस्तद्विधिना गायत्री मंत्रांते सूर्यं तर्पयामि इति मंत्रं पठित्वा तर्पयेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ सर्वेभ्यः शांतिकर्मभ्योधिक इति शेषः ॥ इदमपि मंडलपर्यंतमेव ॥ ६ ॥ त्र्यंबोगांतरमाह ॥ सौवर्णे इति ॥ सौवर्णादन्यतमे पात्रे पंचगव्यं स्थापयित्वेत्यर्थः ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एकैकमिति ॥ इदं व्रतमेकैकं धातुं सप्तरात्रेण पुनाति शोधयतीत्यर्थः तदेवाह ॥ त्वगसृगिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ अतः परं एतत्श्लोकैः काम्यकर्माणि संग्रहाद्वोच्यंते लोकरक्षार्थं गायत्र्या

एकैकं सप्तरात्रेण पुनाति विधिवत्कृतं ॥ त्वगसृक्पिशितास्थीनि मेदो मज्जावसास्तथा ५६
एकैकं सप्तरात्रेण शुध्यत्येव न संशयः ॥ एभिर्व्रतैर्विपूतात्मा कर्म कुर्वीत नित्यशः ५७ एवं शुद्ध-
१२५ स्य कर्माणि सिध्यंत्येव न संशयः ॥ शुद्धात्मा कर्म कुर्वीत सत्यवादी जितेंद्रियः ५८ इष्टान्कामांस्त-
तः सर्वान् संप्राप्नोति न संशयः ॥ त्रिरात्रमेवोपवसेद्रहितः सर्वकर्मणा ५९ त्रीणि नक्तानि वा कु-
र्यात्ततः कर्म समारभेत् ॥ एवं विधानं कथितं पुरश्चर्याफलप्रदं ६० गायत्र्याश्च पुरश्चर्या सर्व-
कामप्रदायिनी ॥ कथिता तव देवर्षे महापापविनाशिनी ॥ ६१ ॥ आदौ कुर्यादृतं मंत्री देह-
शोधनकारकं ॥ पुरश्चर्यां ततः कुर्यात्समस्तफलभाग्भवेत् ॥ ६२ ॥ इति ते कथितं गुह्यं पु-
रश्चर्याविधानकं ॥ एतत्परस्मै नो वाच्यं श्रुतिसारं यतः परं ॥ ६३ ॥ इति श्रीदेवीभागवते
महापुराणे एकादशस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ नारद उवाच ॥ नारायण महाभाग गा- १२५
यत्र्यास्तु समासतः ॥ शांत्यादिकान्प्रयोगांस्तु वदस्व करुणानिधे ॥ १ ॥

त्तविधिस्तथा ॥ मज्जापर्यादीनि कृच्छ्राणि कृत्वा देहं संशोध्य पुरश्चरणोत्तरं काम्यकर्माणि कुर्यादित्युक्तं पूर्वाध्याये तानि काम्यकर्माणि वक्तुं प्रश्नमुत्थापयति नारद उवाच ॥ नारायण महाभागेति ॥ १ ॥

1002

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 महासांतपनमिति ॥ ह्रस्वं यमेन पंचदशाहः संपाद्य मुक्तं त्र्यहं पिबेन् तु गोमूत्रं त्र्यहं वै गोमयं पिबेत् ॥ त्र्यहं दधि त्र्यहं क्षीरं त्र्यहं सर्पिस्ततः शुचिः महासांतपनं ह्ये
 तत्सर्वपापप्रणाशनमिति ॥ तथा चविभिर्युक्तमित्यस्य त्रिभिस्त्रिभिर्दिनैर्युक्तमित्यर्थः ५८ तप्तकृच्छ्रमाह ॥ तप्तकृच्छ्रमिति ॥ तथा च मनुनापि ह्यस्य निर्वर्ती
यमभिहितः ॥ तप्तकृच्छ्रं चरन् विप्रो जलक्षीरघृतानिलान् ॥ प्रतित्र्यहं पिबेदुष्णां सकृत्स्नायी समाहित इति ॥ ४९ ॥ पराककृच्छ्रमाह ॥ नियतस्त्वि
ति ॥ ५० ॥ चांद्रायणमाह ॥ एकैकं तु ह्रसेत् पिंडमिति ॥ पिंडं ग्रासं ॥ कृष्णपक्षे एकैकं ग्रासं ह्रसेन्न्यूनं कुर्याच्छुक्लेपक्षे त्वेकैकं ग्रासं च धर्धयेत् ॥ अमा

२२४ त्र्यहं चोपवसेद्धिस्य मतिकृच्छ्रं चरेद्द्विजः ॥ एवमेव त्रिभिर्युक्तं महासांतपनं स्मृतं ४८ तप्तकृच्छ्रं
चरन्विप्रो जलक्षीरघृतानिलान् ॥ प्रतित्र्यहं पिबेदुष्णान्सकृत्स्नायी समाहितः ४९ नियतस्तु
पिबेदापः प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनं ५० पराकोनामकृ
च्छ्रोयं सर्वपापप्रणोदनः ॥ एकैकं तु ह्रसेत्पिंडं कृष्णे शुक्ले च वर्द्धयेत् ५१ अमावास्यां न भुंजीत
एवं चांद्रायणो विधिः ॥ उपस्पृश्य त्रिषवणमेतच्चांद्रायणं स्मृतं ५२ चतुरः प्रातरश्नीयाद्वि
प्रः पिंडान्समाहितः ॥ चतुरोस्तमिते सूर्ये शिशुचांद्रायणं स्मृतं ५३ अष्टावष्टौ समश्नी
यात्पिंडान्मध्यंदिने स्थिते ॥ नियतात्मा हविष्याशी यतिचांद्रायणं व्रतं ॥ ५४ ॥ एतद्रुद्रास्तथा २२४
दित्यावसवश्चाचरंति हि ॥ सर्वकुशलिनो देवा मरुतश्च भुवा सह ॥ ५५ ॥ ॥ ॥

बास्याधांतु पेअशासिपी ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ ११ अथ मतस्तेषां फलमाह ॥ पंचभिरिति ५३ अष्टभिश्चांद्रायणैः ५४ दशभिश्चांद्रायणैः कृच्छ्रं प्राजापत्यस्वरूपमाह ॥ त्र्यहमिति ॥ अहं दिनत्रयं प्रातरिति मध्यान्हस्ना
परंसह्रणं तस्मिन्भुंजीतेत्यर्थः ॥ तदुत्तरदिनत्रये सायं[illegible] भुंजीतेत्यर्थः ॥ तदुत्तरदिनत्रयं अ[illegible]चितमन्नमद्यादित्यर्थः तदुत्तरं दिनत्रयं नाश्नीयादुपवसेदित्यर्थः ॥
इत्थं प्रकारेण प्राजापत्यं द्विजश्चरेदित्यर्थः ॥ तदुक्तं मनुना त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितं त्र्यहं परं च नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन् द्विजइति ॥ ५५ ॥ सांतपन

1003

१२३ त्रिभिश्चांद्रायणैः पूतो ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ अष्टभिर्देवताः साक्षात् पश्येत वरदास्तदा
॥ ५३ ॥ पंचभिः पातकैः सर्वैर्दुःकृतैश्च प्रमुच्यते ॥ तप्तकृच्छ्रेण सर्वाणि पापानि दहति क्षण
त् ॥ ५४ ॥ कृच्छ्रांस्त्रिदशभिर्जात्वा सर्वान्कामान् समश्नुते ॥ त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादया
चितं ॥ ५५ ॥ त्र्यहं परं च नाश्नीयात् प्राजापत्यं चरेद्द्विजः ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोद
कं ॥ ५६ ॥ एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतं ॥ एकैकं ग्रासमश्नीयात् अहानि त्रीणि पू
र्ववत् ॥ ५७ ॥ १२३

स्य स्वरूपमाह ॥ गोमूत्रमिति ॥ पूर्वेद्युरहोरात्रं परित्यागेन गोमूत्रादीनि गव्यानि पंचद्रव्याणि कुशोदकसहितानि संयोज्य पीत्वा परेद्युरुपवसेदिति
द्वैरात्रिकः सांतपनकृच्छ्रः ॥ जाबालेन तु सप्ताह साध्यं सांतपनमुक्तं ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं एकैकं प्रत्यहं पीत्वा त्वहोरात्र
मभोजनं कृच्छ्रः सांतपनो नाम सर्वपापप्रणाशन इति ॥ ५६ ॥ अति कृच्छ्रं व्रतमाह ॥ एकैकं ग्रासमिति ॥ ५७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तानि शांत्यादिकर्माणि वक्ष्यामि अग्रिमाध्याये इत्यर्थः ॥ परं तु तानि कर्माणि प्रथमतः पुरश्चरणं कृत्वा कर्तव्यानीत्याह ॥ पुरश्चरणमिति ॥ ३३ ॥ तत्र पुरश्चरणं प्राजापत्यादिप्रायश्चित्तानि कृत्वा कर्तव्यमित्याह ॥ स्वाध्यायेति ॥ स्वाध्यायाभ्यसनं गायत्रीमंत्रपुरश्चरणरूपं तस्यादौ प्राजापत्यादिकं चरेत इत्यर्थः

तानि कर्माणि वक्ष्यामि विधानं चैव कर्मणां ॥ पुरश्चरणमादौ च कर्मणां सिद्धिकारकं ३३ स्वाध्याया
भ्यसनस्यादौ प्राजापत्यं चरेद् द्विजः ॥ केशश्मश्रुलोमनखान्वापयित्वाप्लुतः शुचिः ३४ निवेद्ध
१२२ निशायां तु शुचिराशीलवाग्यतः ॥ सत्यवादी पवित्राणि जपेद्व्याहृतयस्तथा ३५ ॐकाराद्यास्तु ता
जप्त्वा सावित्रीं च तरत्समृचं ॥ आपो हि ष्ठेति सूक्तं च पवित्रं पापनाशनं ३६ पुनत्पः स्वस्तिमत्यश्च पावमा
न्यस्तथैव च ॥ सर्वं चैतत्प्रयोक्तव्यमावर्तने च कर्मणां ॥ ३७ ॥ आसहस्राच्छताद्वाप्यारण्यं वा जपेत् ॥
ॐकारं व्याहृतीस्तिस्रः सावित्रीमथवा पुनः ॥ ३८ ॥ तर्पयित्वाङ्गिराश्चापि नृपं छन्दांसि देवताः ॥
अनार्येण न भाषेत न शूद्रेणापि गर्हितैः ॥ ३९ ॥ नापि चोदक्यया वध्वा पतितैर्नान्त्यजैर्नृभिः ॥ न दे
व ब्राह्मणद्विष्टैर्नाचार्यगुरुनिन्दकैः ॥ ४० ॥ न मातृपितृविद्विष्टैर्नैव मन्येत कंचन ॥ कृच्छ्रा
णामेव सर्वेषां विधिरुक्तोऽनुपूर्वशः ॥ ४१ ॥ प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य तथा सांतपनस्य च ॥ पराक १२२
स्य च कृच्छ्रस्य विधिश्चान्द्रायणस्य च ॥ ४२ ॥ * * * ॥

॥ तत्र प्राजापत्यमपि केशादीन्वापयित्वा प्रांतर्यं च वक्ष्यमाणमंत्रांश्च जपित्वा कर्त्तव्यमित्याह ॥ केशश्मश्रुनखेति ॥ आप्लुतः स्नातः ॥ ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ विधिश्चान्द्रायणस्य चेति प्रोच्यत इति शेषः ॥ ४२ ॥ * * * ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे.भा.स्कं. ऋणत्रयमोचनप्रकारमाह ॥ ऋषिभ्य इति ॥ यस्मादेवं तस्मात्स्वाश्रमधर्मं तदुचितं धर्ममाचरेदित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥
११ ऋषिभ्योब्रह्मचर्येणपितृभ्यस्तुतिलोदकैः ॥ मुच्येद्यज्ञेनदेवेभ्यःस्वाश्रमंधर्ममाचरेत् २० क्षीराहारी
फलाशीवाशाकाशीवाहविष्यभुक् ॥ भिक्षाशीवाजपेद्विद्वान्कृच्छ्रचांद्रायणादिकृत् २१ लवणंक्षा
रमम्लंचगृंजनंकांस्यभोजनं ॥ तांबूलंचद्विर्भुक्तंचदुष्टवासःप्रमत्ततां २२ श्रुतिस्मृतिविरोधंचजपंरा
१२१ त्रौविवर्जयेत् ॥ वृथानकालंगमयेद्द्यूतस्त्रीस्वापवादतः २३ गमयेद्देवतापूजास्तोत्रग्रंथविलोकनैः
भूशय्याब्रह्मचारित्वंमौनचर्यातथैवच २४ नित्यंत्रिषवणस्नानंक्षुद्रकर्मविवर्जनं ॥ नित्यपूजानित्य
दानमानंदस्तुतिकीर्तनं २५ नैमित्तिकार्चनंचैवविश्वासोगुरुदेवयोः ॥ जपनिष्ठस्यधर्मोयंदृढश्रे
तेसुराद्विजाः २६ नित्यंसूर्यमुपस्थायतस्यचाभिमुखोजपेत् ॥ देवताप्रतिमादौवावह्नौवाभ्यर्चनंतन्
मुखः २७ स्नानपूजाजपध्यानहोमतर्पणतत्परः ॥ निःकामोदेवतायांचसर्वकर्मनिवेदकः २८ एव
मादींश्चनियमान्पुरश्चरणकृच्चरेत् ॥ तस्माद्द्विजःप्रसन्नात्माजपहोमपरायणः २९ ॥ तप १२१
स्वाध्यायनेयुक्तोभवेद्भूतानुकंपकः ॥ तपसास्वर्गमाप्नोतितपसाविंदतेमहत् ॥ ३० ॥ तपोयु
क्तस्यसिध्यंतिकर्माणिनियतात्मनः ॥ विद्वेषणंसंहरणंमारणंरोगनाशनं ॥ ३१ ॥ येनये
नाथकर्षणायद्यद्देवतास्तुताः ॥ ससकामःसमृध्येततेषांतेषांतथातथा ॥ ३२ ॥ ॥
२५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तेषांपुरश्चरणकारिणां ॥ ३२ ॥ ॥

1004

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पंचभिः पंचप्राणाहुतिभिः ॥ पंचकोटीनां यज्ञानामित्यर्थः ॥ यस्मादेवं तस्मात्प्राणाहुतिप्रदानमनंतफलमित्यर्थः ७ एवं प्राणाग्निहोत्रविदन्नद तु फलम

पंचभिः पंचकोटीनां तदनंत फलं स्मृतं ॥ प्राणाग्निहोत्रे येत्रे यो ऽन्नदानं करोति च ७ दातुश्चैव तु यस्तु

एयं भोक्तुश्चैव तु यत्फलं ॥ प्राप्नुतस्तौ तदेवहात्रुभौ तौ स्वर्गगामिनौ ८ सपवित्रकरो भुंक्ते यस्तु विप्रो वि

धि विधानतः ॥ मासे मासे फलं तस्य पंचगव्यसमं भवेत् ९ पूजाकालत्रये नित्यं जपस्तर्पणमेव च ॥ हो

११० मो ब्राह्मणभुक्तिश्च पुरश्चरणमुच्यते १० अधःशायी जितात्मा जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ लघुमि

ष्टहिताशी च विनीतः शांतचेतसा ११ नित्यं त्रिषवणस्नायी नित्यं शुभभावणः ॥ स्त्रीशूद्रपतित

व्रात्यनास्तिकोच्छिष्टभाषणं ॥ १२ चांडालभाषणं चैव न कुर्यान्मुनिसत्तम ॥ नतानैव च भाषेत जपहो

मार्चनादिषु १३ मैथुनस्य तथालापं तद्गोष्ठीमपि वर्जयेत् ॥ कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा

॥ १४ ॥ सर्वत्र मैथुनत्यागो ब्रह्मचर्यं प्रचक्षते ॥ राज्ञश्चैव गृहस्थस्य ब्रह्मचर्यमुदाहृतं ॥ १५ ॥ ऋ

तुस्नातेषु दारेषु संगतिर्या विधानतः ॥ संस्कृतायां सवर्णायां कुतुं दृष्ट्वा मयत्नतः १६ एवं तु गमनं १२०

कार्यं ब्रह्मचर्यं हरेन्न तत् ॥ ऋणत्रयमसंशोध्य न तु त्पाद्य सुतानपि ॥ तथा यज्ञान निष्ठाय मोक्षमिच्छ

न्व्रजत्यधः ॥ अजातस्य यज्ञन्मतज्जन्मश्रुतिनोदितं ॥ १८ ॥ अतः कार्यं तु विप्रेंद्र ऋणत्रय

विशोधनं ॥ ते देवानामृषीणां च पितृणामृणिनस्तथा ॥ १९ ॥ ह ॥ दातुश्चैव तति ॥ यत्पुण्यं

मात्ते मोक्ता मित्यर्थः ८ ॥ ९ पुनः किंचित्पुरश्चरणशेषमाह पूजाकालत्रयइति ॥ भुक्तिश्चेति ॥ तदा पंचांगं पुरश्चरणं संपन्नं ॥ १०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

इतिश्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे द्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ विधश्लिष्टोकवर्यैस्तु भोजनांते यद्विहितं तदुक्त्वा नवहत्रारात्रि लक्षणं किंचिदुच्यते ॥ सो
ऽत्राप्येतेनामृतोपस्तरणमसीतिमंत्रेण ऽऽचमनं कर्तव्यमित्य
न्नांते अमृतापिधानमसीति मंत्रेणाचमनं कुर्यादित्याह ॥ अमृतापिधानेति ॥ उच्चार्याचामेदिति शेषः ॥

प्राणाग्निहोत्रविध्येयं संक्षेपात्कथिताहि ते ॥ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कं

११९ धेसदाचारनिरूपणे द्वाविंशोध्यायः २२ श्रीनारायण उवाच ॥ अमृतापिधानमित्येव मुच्चार्यसा

धकोत्तमः ॥ उच्छिष्टभागयःपात्रान्नं दद्यात्ते विचक्षणः १ येकेचास्मत्कुले जातादासादासो

न्नकांक्षिणः ॥ तेसर्वे तृप्तिमायांतु मया दत्तेन भूतले ॥ २ ॥ रौरवे पुण्यनिलये पद्मार्बुद

निवासिनां ॥ अर्थिना मुदकं दत्त मक्षय्य मुपतिष्ठतु ॥ ३ ॥ पवित्रग्रंथि मुत्सृज्य मंडले भु

विनिक्षिपेत् ॥ पात्रे तु निक्षिपेद्यस्तु स विप्रः पंक्तिदूषकः ॥ ४ ॥ उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टः शुना

शूद्रेण च द्विजः ॥ उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति ॥ ५ ॥ अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टः स्ना ११९

नमेव विधीयते ॥ एकाहुतिप्रदानेन कोटियज्ञफलं लभेत ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥

नुक्तमप्यर्थात्सूचितं ॥ अन्नं ॥ १ ॥ उच्छिष्टभागधेयं
देयमित्याह ॥ उच्छिष्टेति ॥ १ ॥ तत्र मंत्रमाह ॥ येकेचास्मेति ॥ २ ॥ तदुपरि जलमनेन मंत्रेण देयमित्याह ॥ रौरवेइति ॥ ३ ॥ भोजनसमये हस्ते विद्यमानं पवित्रं तत्संपर्कोयं
विसर्जयेदित्याह ॥ पवित्रेति ॥ ४ ॥ ननोच्छिष्टेनोच्छिष्टपुरुषोपरि संस्पृष्टदूषणं ॥ उच्छिष्टेन पुरुषेणोच्छिष्टपुरुषस्पर्शो न कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ प्राणाहुतिमंत्राणामृषिछंदोदेवता आह ॥ प्राणमंत्रस्येति ॥ रुक्मवर्णः सुवर्णः सुवर्णकांतिः सुधाग्निः ऋषिरित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ पूर्ववदुदानायस्वाहेत्येव

२१

प्राणमंत्रस्य च ऋषी रुक्मवर्णः सुधाग्निकः ॥ देवतादित्य एवात्र गायत्रीछंद उच्यते ३४ प्राणा
यचतथास्वाहामंत्रांते कीर्त्तयेदपि ॥ इदमादित्यदेवाय न ममेति वदेदपि ३५ अपानमंत्रस्य तथा
गोक्षीरधवलाकृतिः अस्याग्निर्ऋषिरेवात्र सोमो वै देवता स्मृता ३६ उष्णिक्छंदस्तथापानाय स्वाहे
११८ त्यपि कीर्त्तयेत् ॥ सोमायेदं च न ममेति मंत्रो ह्यः परिकीर्त्तितः ३७ व्यानमंत्रस्य च ख्यातोंऽबुजवर्णोद
लाशनः ॥ ऋषिरुक्तो देवताग्निरनुष्टुप्छंद ईरितं ३८ व्यानाय च तथा स्वाहाग्नये वै न ममेत्यपि ॥ उदान
मंत्रस्य तथा शक्रगोपसवर्णकः ३९ ऋषिरग्निः समाख्यातो वायुर्वै देवता स्मृता ॥ वृहती छं आख्या
तं उदानाय च पूर्ववत् ॥ ४० ॥ वायवे चेदं न ममेत्येवं चैवोच्चरेद् द्विजः ॥ समानवायुमंत्रस्य विद्युद्व
र्णो विरूपकः ४१ ऋषिरग्निः समाख्यातः पर्जन्यो देवता मता ॥ पंक्तिछंदः समाख्यातं समाना
य च पूर्ववत् ४२ पर्जन्यायेदमित्युक्त्वा पश्चाच्चैवाहुतिं क्षिपेत् ॥ वैश्वानरो महानग्निर्ऋषिर्वै परिकी
र्त्तितः ४३ गायत्री छंद आख्यातं देवस्त्वात्मा भवेदपि ॥ स्वाहांतो मंत्र आख्यातः परमात्मन उच्चरेत् ४४ ११८
॥ इदं न मम चेत्येवं जातं प्राणाग्निहोत्रकं ॥ एतज्ज्ञात्वा विधिं कृत्वा ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ४५ ॥

मित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पर्जन्यायेदं न ममेत्युक्त्वा पश्चा
दाहुतिं वक्ष्यमाणमंत्रेण क्षिपेदित्यर्थः ॥ ४३ देवस्त्वात्मेति ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहेति मंत्रप्रयोगः ॥ ४४ अत्र च वक्ष्यमंत्रप्रयोगे सर्वभक्षणीयमन्नमाहुतिस्थाने भावयेदित्याचारप्रसिद्धं ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वायुरज्ज्वावायुरज्जुं भावयेत् ॥ मथेदग्निमुदरस्थमग्निं मंथनजन्यं भावयेत् ॥ आत्मचक्षुषमध्वर्युं भावयेत् इति तात्पर्यं ॥ तस्मिन् जाठराग्नौ प्राणादिदेवताभ्यः
सर्वं होमो विधेयस्तान् प्राणादिदेवतामंत्रांस्तत्रांगुलिनियमं चाह ॥ तर्जनीति ॥ २७ ।२८।२९ स्वाहांतानिति ॥ ॐ प्राणाय स्वाहेत्येवं मंत्राः उक्ताः ॥ तत्र भोजनसमये

वायुरज्ज्वामथेदग्निं चक्षुरध्वर्युरेव च ॥ तर्जनीमध्यमांगुष्ठैः प्राणस्यैवाहुतिं क्षिपेत् ॥ २७
मध्यमानामिकांगुष्ठैरपानस्याहुतिं क्षिपेत् ॥ कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्व्यानस्य तदनंतरं ॥ २८ ॥
कनिष्ठातर्जन्यंगुष्ठैरुदानस्याहुतिं क्षिपेत् ॥ सर्वांगुलैर्गृहीतान्नं समानस्याहुतिं क्षिपेत् ॥ २९ ॥
स्वाहांतान् प्रणवाद्यांश्च नाममंत्रांश्च वै पठेत् ॥ मुखे वाहवनीयस्तु हृदये गार्हपत्यकः ॥ ३० ॥
नाभौ वा दक्षिणाग्निः स्यादधः सभ्यावसथ्यकौ ॥ वाग्घोता प्राणउद्गाता चक्षुरध्वर्युरेव च ॥ ३१ ॥
मनो ब्रह्मा भवेच्छ्रोत्रमाग्नीध्रस्थान एव च ॥ अहंकारः पशुश्चात्र प्रणवो यूप ईरितं ॥ ३२ ॥ बु
द्धिश्च पत्नी संभोक्ता यदधीनो गृहाश्रमी ॥ उरो वेदिस्तु रोमाणि दर्भास्युः स्रुक्स्रुवौ करौ ॥ ३३ ॥

मूलाधारादारभ्य मुखपर्यंतं जाठराग्नेर्ज्वाला तिष्ठति तत्र स्थानभेदेन पंचाग्नीन् भावयेदित्याह मुखे वाहवनीयस्त्विति ३० अधो नाभेरधो देशे तद
धिष्ठानसंज्ञके स्थाने तदधो मूलाधारे आवसथ्याग्निं भावयेदित्यर्थः ॥ वाक् प्राणादिषु ऋत्विगादिकल्पनामाह होता प्राण इति ॥ ३१ ३२ ।३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

॥ १७ ॥ १८ ॥ गृहांगतो तिष्ठेदतिथिमार्गं प्रतीक्षां कुर्वन्नित्यर्थः ॥ १९ । २० । २१ ॥ एते पोष्या भवंति एतद्द्वयं नैव तृतीयभागे दिवसस्यान्न उप ... संतत्यर्थं
स्युक्तं तस्मादेतेभ्योवश्यमन्नं देयमित्यर्थः ॥ तदन्नदानाकरणे दोषमाह ॥ एवं ज्ञात्वेति २२ भोजनप्रकारमाह ॥ अथ प्राणेति ॥ २३ ॥ २४ । २५ ॥ ...

सुरभिर्वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता ॥ गोग्रासं च मया दत्तं सुरभे प्रतिगृह्यतां १७ गोग्रा-
स्नं नमस्कृत्य च पूजां कृत्वा गवेर्पयेत् ॥ गोग्रासेन तु गोमाता सुरभिः संप्रसीदति १८ ततो गोदोह-
११६ कालं तिष्ठेच्चैव गृहांगणे ॥ अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते १९ स तस्मै दुष्कृतं दत्वा पुण्य-
मादाय गच्छति ॥ माता पिता गुरुर्भ्राता प्रजा दासः समाश्रितः २० अभ्यागतोतिथिश्चाग्निरेते पोष्या
उदाहृताः ॥ एवं ज्ञात्वा तु यो मोहान्न करोति गृहाश्रमं ॥ २१ ॥ तस्य नायं तु न परो लोको भव-
ति धर्मतः ॥ यत्फलं सोमयागेन प्राप्नोति धनवान् द्विजः ॥ २२ ॥ सम्यक् पंचमहायज्ञैर्दरि-
द्रस्तेन चाप्नुयात् ॥ अथ प्राणाग्निहोत्रं तु वक्ष्यामि मुनिपुंगव २३ ॥ यज्ज्ञात्वा मुच्यते जंतु-
र्जन्ममृत्युजरादिभिः ॥ परिज्ञानेन मुच्यंते नराः पातककिल्बिषैः ॥ २४ ॥ विधिना भुज्यते
येन मुच्यते स ऋणत्रयात् ॥ कुलान्युद्धरते विप्रो नरकादेकविंशति ॥ २५ ॥ सर्वयज्ञफल- ११६
प्राप्तिः सर्वलोकेषु गच्छति ॥ हृत्पुंडरीकमरणिर्मनो मंथनसंज्ञकं ॥ २६ ॥ ॥

ग्निहोत्रसामग्रीमाह ॥ हृत्पुंडरीकेति ॥ हृत्पुंडरीकपदेनोदरं गृह्यते तदरणिं भावयेत ॥ मनोमंथनसंज्ञकं मंथनदंडरूपं भावयेत् ॥ २६ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पटकेन भवेद्व्याधिः शूर्पेण धननाशनं ॥ पाणिना मृत्युमाप्नोति कर्मसिद्धिर्मुखेनतु ६ फलै
र्दधिघृतैः कुर्यान्मूलशाकोदकादिभिः ॥ अलाभे येनकेनापि काष्ठमूलतृण [illegible] ः ७ जुहुया
११५ त्सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारविवर्जितं ॥ दध्यक्तं वा पायसाक्तं तदभावे भसापि वा ८ शुष्कैः पर्युषितैः
कुष्ठी स्यात्क्लिष्टे नष्टेषोवशी ॥ रूक्षैर्दरिद्रतां याति क्षारं हुत्वा व्रजत्यधः ॥ ९ ॥ अंगारान्भस्मानि
ष्कांस्तु निर्हृत्योत्तरतोऽनलात् ॥ जुहुयाद्वैश्वदेवं तु क्षारादिविमिश्रितं ॥ १० ॥ अकृत्वा वैश्वदे
वं तु यो भुंक्ते मूढधीर्द्विजः ॥ स मूढो नरकं याति कालसूत्रमवाक्शिराः ॥ ११ शाकं वा यदि वा पत्रं मूलं
वा यदि वा फलं ॥ संकल्पयेद्यदाहारं तेनाग्नौ जुहुयादपि १२ अकृते वैश्वदेवे तु भिक्षौ भिक्षार्थमागते
॥ उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् १३ वैश्वदेवकृतं दोषं शक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुं ॥ न तु भिक्षु ११५
कृतं दोषं वैश्वदेवो व्यपोहति १४ यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिनावुभौ ॥ तयोरन्नमदत्त्वा तु भु
क्त्वा चांद्रायणं चरेत् १५ वैश्वदेवानंतरं च गोग्रासं प्रतिपादयेत् ॥ तद्विधानं प्रवक्ष्यामि ऋषिणा देवर्षिपू
जितं ॥ १६ ॥

1007

त्यर्थः १० । ११ यदाहारं स्वस्येत्यर्थः ॥ १२ भिक्षौ ब्रह्मचारिणि समर्हे सेवा भिक्षार्थमागते इत्यन्वयः १३ । १४ भिक्षुमेवतु ॥ यतीचात ॥ १५ । १६ ॥ स्म

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भा०स्कं० इतिश्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ [illegible] परं ॥ वैश्वदेवादिकं सर्वं पापाव इति धीयते ॥ पूर्वं
[illegible] संगोल [illegible] ॥ अथात इति १ तत्र पंच महायज्ञानाह देवयज्ञ इति ॥ एते चावश्यं कर्तव्या इति शेषः
२ पंचसूना इति ॥ तेषां पापस्य शांत्यर्थं [illegible]

२२८ इतिश्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे गायत्र्यादि मंत्र पुरश्चरणविधिर्नैकविंशोऽध्या
यः ॥ २१ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अथातः श्रूयतां ब्रह्मन् वैश्वदेव विधानकं ॥ पुरश्चर्याप्रसंगे
न समाप्तिस्मृतिमागतं ॥ १ ॥ देवयज्ञो ब्रह्मयज्ञो भूतयज्ञस्तथैव च ॥ पितृयज्ञो मनुष्याणां यज्ञश्चै
व तु पंचमः ॥ २ ॥ पंचसूना गृहस्थस्य चुल्ही पेषण्युपस्करः ॥ कंडणी चोदकुंभश्च तेषां पापस्य
शांतये ॥ ३ ॥ न चुल्यां नायसे पात्रे न भूमौ न च खर्परे ॥ वैश्वदेवं प्रकुर्वीत कुंडे वा स्थंडिलेऽपिवा ॥ ४ ॥
न पाणिना न सूर्पेण न च मेध्याजिनादिभिः ॥ मुखेनोपधमेदग्निं मुखादग्निर्व्यजायत ॥ ५ ॥ २२८

भ्यो ददाति स पितृयज्ञोऽपस्ताख्यायमधीते ब्रह्मयज्ञोऽपन्मनुष्येभ्यो ददाति स मनुष्ययज्ञ इति ॥ तानेतान्यज्ञानहरहः कुर्वीतेति ॥ [illegible]
वास्तीति मूले नोक्तं ॥ कुंडे वा स्थंडिले वा कुर्वीतेत्यन्वयः ४ न च मेध्याजिनादिभिरुपधमेदित्यर्थः किंतु मुखेनोपधमेदित्यन्वयः ॥ तत्र हेतुर्मुखादग्नि
र्जायतेति तत्र इत्यर्थः ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पद्मानां लक्षहोमेन घृताक्तानां हुताशने ॥ प्राप्नोति निखिलं मोक्षं सिद्धान्येव न संशयः ॥ ४५ ॥
प्रसिद्धिं विना कर्तुं जपहोमादिकाः क्रियाः ॥ काम्यं वा यदि वा मोक्षः सर्वं तन्निः फलं भवेत् ॥ ४६ ॥
चतुर्विंशतिलक्षेण दुग्धाहारेण वाहुतात् ॥ स्वदेहे सिध्यते जंतुर्महर्षीणां मतं तथा ॥ ४६ ॥ अष्टांगयोग
१२३ सिद्ध्या च नरः प्राप्नोति यत्फलं ॥ तत्फलं शीघ्रमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥ एक्तो वापि त्व-
शक्तो वा आहारं नियतं चरेत् ॥ षण्मासात्तस्य सिद्धिः स्यात् गुरुभक्तिरतः सदा ॥ ४८ ॥ एकाहं पंच ग
व्याशी चैकाहं मारुताशनः ॥ एकाहं ब्राह्मणान्नाशी गायत्री जपकृद्भवेत् ॥ ४९ ॥ स्नात्वा गंगादि
तीर्थेषु शतमंत्रजलं जपेत् ॥ शतेनापस्ततः पीत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५० ॥ चांद्रायणादि कृ
च्छ्रस्य फलं प्राप्नोति निश्चितं ॥ राजा वा यदि वा विप्रस्तपः कुर्यात्स्वके गृहे ॥ ५१ ॥ गृहस्थो ब्रह्मचा
री वा वानप्रस्थो यथापि च ॥ अधिकारपरत्वेन फलं पश्चादिपूर्वकं ॥ ५२ ॥ श्रौतस्मार्तादिकं कर्म
क्रियते मोक्षकांक्षिभिः ॥ साग्निकश्च सदाचारो विद्वद्भिश्च सुशिक्षितः ॥ ५३ ॥ तपः कुर्यात्प्रयत्नेन
फलमूलोदकादिभिः ॥ भिक्षान्नं शुद्धमश्नीयादष्टौ मासान्स्वयं भुंजेत् ॥ ५४ ॥ एवं पुरश्चरणकं कृत्वानं १२३
तसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दे वर्षे यदनुष्ठानात् दारिद्र्यं विलयं व्रजेत् ५५ व कृत्वापि च पुण्यानां महतीं सिद्धि

गुरुगीता

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३६ ॥ अथ साक्षीरौदनेन ॥ पंचैर्विल्वपत्रैः घृतमधुशर्करायुक्तैः ॥ दशांशहोमोविष्णामित्रकल्पे प्युक्तः ॥ शारदातिलकप्रपंचसारादि तंत्रेषु तु एतांशहोमो प्युक्तः तदु
क्तं शारदायां ॥ तत्वलक्षं विधानेन भिक्षाशी विजितेंद्रियः ॥ क्षीरौदनं तिलान्दूर्वाः क्षीरवृक्षसमिद्वरान् ॥ पृथक्सहस्रत्रितयं जुहुयान्मंत्रसिद्धये इति ॥ अथ द्रव्यैः पृ
थक्सहस्रत्रितयं होमेन चतुर्विंशति सहस्रः संपन्नः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पुरश्चरणानंतरमाह ॥ मध्यान्हमितभुगिति । जले लक्षत्रयमिति ॥ एतेन गायत्री मंत्रो जलेन

गायत्री छंदो मंत्रस्य यथा संख्याक्षराणि च ॥ तावल्लक्षाणि कर्तव्यं पुरश्चरणकं तथा ॥ ३६ ॥ जु
हुयात्तद्दशांशेन सघृतेन पयोंधसा ॥ तिलैः पत्रैः प्रसूनैश्च यवैश्च मधुरान्वितैः ॥ ३७ ॥ कुर्याद्दशांश
तो होमं ततः सिद्धो भवेन्मनुः ॥ गायत्री चैव संसेव्या धर्मकामार्थमोक्षदा ॥ ३८ ॥ नित्ये नैमित्तिके
काम्ये त्रितये तु परायणः ॥ गायत्र्यास्तु परं नास्ति इहलोके परत्र च ॥ ३९ ॥ मध्यान्हमितभुङ्मौ
नी त्रिस्नानार्चनतत्परः ॥ जले लक्षत्रयं धीमाननन्यमानसक्रियः ॥ ४० ॥ कर्मणा यो जयेत्पश्चात्क
र्मभिः स्वेच्छया पिवा ॥ यावत्कार्यं न सिध्येत्तु तावत्कुर्याज्जपादिकं ॥ ४१ ॥ सामान्यकाम्यकर्मादौ प
थावद्विधिरुच्यते ॥ आदित्यस्योदये स्नात्वा सहस्रं प्रत्यहं जपेत् ॥ ४२ ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं धनं
च लभते ध्रुवं ॥ षण्मासं वा त्रिमासं वा वर्षांते सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ११२

जपश्च इति परं ततः परास्ता ॥ ४० ॥ इत्थं प्रथमतः पुरश्चरणं कृत्वा पश्चात्कर्मणा काम्यकर्मणा यो जयेत्कर्मभिः शास्त्रोक्तैः काम्यकर्मभिर्वा स्वेच्छयाभिलषि
तैः काम्यकर्मभिर्वा यो जपेदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ काम्यकर्मादि ॥ आदित्यस्योदये इति ॥ ४२ ॥ लभते ध्रुवमिति ॥ अयं जपो नित्यजपातिरिक्त एव ॥
४३ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ स्कं॰ २५।२६।२७।२८ कुर्यादारम्भे दिस्यर्थः॥ २९।३०॥ प्रत्यङ्मुख शिवस्थाने पश्चिमाभिमुखलिंगसन्निध्यादित्यर्थः अन्यत्र मेन्येवा शिवस्थानेऽस्त्यर्थः ३१
११ मानिस्थानान्याह॥ काशीपुरीति॥ नासिकं क्षेत्रं॥ पंचदीपाः पंचसिद्धिस्थानानीत्यर्थः ३२ एतत्क्षेत्रातिरिक्तस्थले तु कूर्मचक्रं नवदीपइत्याह॥ सर्वत्रैवही

पुरश्चरणहीनस्तु तथा मंत्रः प्रकीर्तितः॥ ज्येष्ठाषाढौ भाद्रपदं पौषं तु मलमासकं ॥ २५॥ अंगा
रं शनिवारं च व्यतीपातं च वैधृतिं॥ अष्टमीं नवमीं षष्ठीं चतुर्थीं च त्रयोदशीं २६ चतुर्दशी ममावा
१११ स्यां प्रदोषं च तथा निशां॥ यमाग्निरुद्रसर्पेंद्रवसुश्रवणजन्मभं ॥ २७॥ मेषकर्कतुलाकुंभान्मक
रं चैव वर्जयेत्॥ सर्वाण्येतानि वर्ज्यानि पुरश्चरणकर्मणि॥ २८॥ चंद्रतारानुकूले च शुक्लपक्षे विशेषतः
पुरश्चरणकं कुर्यात्त् मंत्रसिद्धिः प्रजायते २९॥ स्वस्तिवाचनकं कुर्यात्त् नांदीश्राद्धं यथाविधि॥ विप्रा
न्संतर्प्य यत्नेन भोजनाच्छादनादिभिः॥ ३०॥ आरंभे तु ततः पश्चादनुज्ञानपुरःसरं॥ प्रत्यङ्मुख
शिवस्थाने द्विजश्चान्यत्र मे जपेत् ३१ काशीपुरी च केदारो महाकालोथ नासिकं॥ त्र्यंबकं च महा
क्षेत्रं पंचदीपा इमे भुवि ३२ सर्वत्रैव हि दीपस्तु कूर्मासनमिति स्मृतं॥ प्रारंभदिनमारभ्य समाप्ति दिवसाव
धि ३३ न न्यूनं नातिरिक्तं च जपं कुर्यात् दिने दिने॥ नैरंतर्येण कुर्वंति पुरश्चर्यां मुनीश्वराः ३४॥ प्रातः ११:
रारभ्य विधिवज्जपेन्मध्यं दिनावधि॥ मनःसंहरणं शौचं ध्यानं मंत्रार्थचिंतनं ॥ ३५॥ ॥

1009

ति॥ कूर्मासनमिति॥ तत्र चक्रं शारदातिलके दीगस्थानं समाश्रित्य कृतं कर्म शुभप्रदमित्यादिना प्रसिद्धं ॥ ३३॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

संपादितान्नस्य विभागमाह ॥ भिक्षान्नमिति २५ स्वभार्ययोः स्वस्य भार्यायाश्चेत्यर्थः ॥ आश्रमस्येति ॥ यस्याश्रमस्य यथा ग्रासविधिर्यत्संख्यया ग्रासविधिर्विहितस्तं विधिं क्रमात् ब्रह्मचारिप्रभृतिभिः कृत्वाश्रीकृत्य तावत्परिमितमन्नं पात्रे गृहीत्वेत्यर्थः २६ आदाविति ॥ तस्मिन्नन्ने आदौ गोमूत्रं क्षिप्त्वा तदूर्ध्वं ग्राससंख्यापूर्वकं ग्रास संख्या कर्तव्येत्यर्थः ॥ यान ग्रस्य गृहस्थयोरित्यस्य कुकुटांडेत्यनेनान्वयः २७।२८ अन्नस्य प्रोक्षणं गायत्री मंत्रेण किं पद्वारं कर्तव्यं तदाह ॥ प्रोक्षणमिति ॥ २९॥

भिक्षान्नं शुद्धमानीय कृत्वाभागचतुष्टयं ॥ एकभागं द्विजेभ्यस्तु गोग्रासस्तु द्वितीयकः ॥ १५॥ अतिथिभ्यस्तृतीयस्तु तदूर्ध्वं तु स्वभार्ययोः ॥ आश्रमस्य यथा यस्य कृत्वा ग्रासविधिं क्रमात् ॥ २६॥ आदौ क्षिप्त्वा तु गोमूत्रं यथाशक्ति यथाक्रमं ॥ तदूर्ध्वं ग्राससंख्यास्याद्यानमस्य गृहस्थयोः ॥ २७॥ कुक्कुटांडप्रमाणं तु ग्रासमानं विधीयते ॥ अष्टौ ग्रासा गृहस्थस्य वनस्थस्य सतद्र्ढकं ॥ २८॥ ब्रह्मचारिणेष्टं च गोमूत्रविधिपूर्वकं ॥ प्रोक्षणं नववारं च षड्वारं च त्रिवारकं ॥ २९॥ निच्छिद्रं च करं कृत्वा सावित्रीं चतदित्यृचं ॥ मंत्रमुच्चार्य मनसा प्रोक्षणे विधिरुच्यते ॥ २०॥ चोरो वा यदि चांडालो वैश्यः क्षत्रस्तथैव च ॥ अन्नं दद्यात्तु यः कश्चिदधमो विधिरुच्यते २१॥ शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कं शूद्रेण च सहासनं तेयांति नरकं घोरं यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ २२॥ गायत्री छंदो मंत्रस्य यथा संख्याक्षराणि च ॥ तावल्लक्षाणि कर्तव्यं पुरश्चरणकं तथा ॥ २३॥ द्वात्रिंशल्लक्षमानं तु विश्वामित्रमतं तथा ॥ जीवहीनो यथा देहः सर्वकर्मसु नक्षमः ॥ २४॥

२०॥ निषिद्धधान्यमाह ॥ चोरो वेति ॥ ... गायत्र्याः ... संख्यामाह ... गायत्री छंदो मंत्रस्येति ॥ पुरश्चरणे निषिद्ध दिनेनारब्धं तत्समाप्ति दिनमाह ॐमिति ॥ २९॥ ११०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 ननु किमिति निगालं ॥ अनेनाह ॥ सर्वे शाक्ता इति ॥ यतः सर्वे द्विजा गुरुस्तामनिश्वभूता गायत्र्येव प्रधानतो वेदेनोपदिष्टा तन्मंत्रदेवतानुग्रहं विना तत्सर्वं
२२ तं निष्फलं स्यादिदेत्यर्थः ॥ ६ ॥ मंत्रं संशोध्येति ॥ इत्यस पुतजपेन मंत्रपुरश्चरणे जपमंत्रं प्रथमतः संशोध्य शुद्धं कृत्वा तस्यानुकूलं कर्तव्यमर्थः ॥ तथा नंतरं मंत्रपु
रश्चरणतत्परो भवेदिति शेषः ॥ तत्र गायत्र्या अयुतजपरूपं मंत्रशोधनरूपं सर्वांगं प्रथमतः संपादनीयमात्मशोधनं देहशोधनं भवति तदर्थं त्रिलक्षमेकलक्षं
वात्मतत्त्वशोधनाय गायत्रीं जपेदित्याह ॥ मंत्रसाधनपूर्वांगमिति ॥ तदुक्तं अरुणभास्करेणेव शोधनतः पूर्वं देहशुद्धिं विधीयते ॥ तदर्थं तु जपं कुर्यात्त्रिलक्षं

१०९ सर्वे शाक्ता द्विजाः प्रोक्ता न शैवा न च वैष्णवाः ॥ आदिशक्तिमुपासन्ते गायत्रीं वेदमातरं ६ मंत्रं संशो
ध्य यत्नेन पुरश्चरणतत्परः ॥ मंत्रशोधनपूर्वांगमात्मशोधनमुत्तमं ७ आत्मतत्त्वशोधनाय त्रिलक्षं
प्र जपेद्बुधः ॥ अथवा चैकलक्षं तु श्रुतिप्रोक्तेन वर्त्मना ८ आत्मशुद्धिं विना कर्तुर्जपहोमादिकाः क्रि
याः ॥ निष्फलास्तास्तु विज्ञेयाः कारणं श्रुतिनोदितं ९ तपसा तापयेद्देहं पितॄन्देवांश्च तर्पयेत् ॥ तपसा
स्वर्गमाप्नोति तपसा विंदते महत् १० क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापद आत्मनः ॥ धनेन वैश्यः शूद्रस्तु जपहो
मैर्द्विजोत्तमः ११ शोधयेद्विधिमार्गेण कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ अत एव तु विप्रेंद्र तपः कुर्यात्प्रयत्नतः १२
शरीरशोषणं प्राहुस्तापसास्तप उत्तमं ॥ अथान्यच्छुद्धिकरं वक्ष्यामि शृणु नारद ॥ १३ ॥ अयाचितो
ञ्छशुक्लाख्यभिक्षा वृत्तिचतुष्टयं ॥ तांत्रिकैर्वैदिकैश्चैव प्रोक्तान्नस्य विशुद्धता ॥ १४ ॥ २३९

लक्षमेव वेति ॥ ७ ॥ प्रथमतो देहशुद्ध्यर्थं लक्षत्रयमेकलक्षं वा जपित्वा पश्चान्मंत्रसिद्ध्यर्थं गायत्र्या अयुतं जपेत् ततोऽभिलषितमंत्रस्य पुरश्चरणं कुर्यादिति भावः ॥ गा
यत्रीपुरश्चरणेऽप्येवमेव बोध्यं ८ आत्मशुद्धेः पूर्वोक्ताया आवश्यकत्वमाह ॥ आत्मशुद्धिमिति ९ साचात्मशुद्धिर्जपरूपा वा कृच्छ्रचांद्रायणादिरूपा वा नैकविधा भ
वतीत्याह ॥ तपसेति १० शूद्रस्त्विति ॥ शूद्रस्तु द्विजसेवयेति स्मरणाच्छूद्रस्तु द्विजसेवया आपद्भ्यो तरेदिति शेषः ११ । १२ पुरश्चरणसमये भक्षणीयमन्नं तस्य
नेयाह ॥ अथान्येति ॥ १३ अयाचितेति ॥ अयाचितोञ्छशुक्लभिक्षारूपवृत्तिचतुष्टये मुख्यं अन्नेन संपादितमस्यान्नस्य विशुद्धिस्तांत्रिकैर्वैदिकैश्च प्रोक्तेत्यर्थः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मंडलं चेति ॥ सूर्यमंडलं तर्पयामीति तर्पयेदित्यर्थः ॥ ५०।५१।५२।५३।५४ इति श्री देवीभागवततिलके एकादशस्कंधे विंशतितमोऽध्यायः २० सर्वार्थविदैः पंच पं
चाशद्भिः पद्यैरतः परं पुरश्चरणकं कर्म गायत्र्याः सम्यगुच्यते ॥ गायत्रीपुरश्चरणमाह ॥ अथ सदाचारकथनानंतरमनः सदाचारकर्तुरेवाधिकारोऽतस्तत्र ॥

मंडलं चेति संप्रोच्य हिरण्यगर्भकं तथा ॥ तथैव परमात्मानं तर्नोपिच सरस्वतीं ॥ ५० ॥ देवमातर
मेवात्र संकृतिं तद्वदेव च ॥ संध्यां वृद्धां तथा विष्णुरूपिणीमुषसीं तथा ५१ निर्मृजीं च तथा सर्वसिद्धी

नां कारिणीं तथा ॥ सर्वमंत्राधिपतिकां भूर्भुवःस्वश्च पूरुषं ॥ ५२ ॥ इत्येवं तर्पणं कार्यं संध्यायाः श्रुति
संमतं ॥ सायंसंध्याविधानं च कथितं पापनाशनं ॥ ५३ ॥ सर्वदुःखहरं व्याधिनाशकं मोक्षदं तथा ॥ सदा
चारेषु संध्यायाः प्राधान्यं मुनिपुंगव ॥ ५४ ॥ संध्याचरणतो देवी भक्ताभीष्टं प्रयच्छति ॥ ५५ ॥ इति
श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे सदाचारे त्रिकालसंध्यावर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ श्रीनारा
यण उवाच ॥ अथातः श्रूयतां ब्रह्मन् गायत्र्याः पापनाशनं ॥ पुरश्चरणकं पुण्यं यथेष्टफलदायकं ॥ १ ॥ पर्व
ताग्रे नदीतीरे बिल्वमूले जलाशये ॥ गोष्ठे देवालयेऽश्वत्थे उद्याने तुलसीवने ॥ २ ॥ पुण्यक्षेत्रे गुरोः पार्श्वे चि
त्तैकाग्र्यस्थलेऽपि च ॥ पुरश्चरणकृन्मंत्री सिध्यत्येव न संशयः ३ यस्य कस्यापि मंत्रस्य पुरश्चरणमारभेत् ॥ व्या
हृतित्रयसंयुक्तां गायत्रीं चायुतं जपेत् ४ नृसिंहार्कवराहाणां तांत्रिकं वैदिकं तथा ॥ विना जप्त्वा तु गाय
त्रीं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ ५ ॥

अ॰ पुरश्चरणकर्माधिकारसिध्यर्थं प्रायश्चित्तमाह ॥ यस्यकस्यापीति ॥ ३ ॥ आरभेदितिशेषः ॥ ४ ॥
वैदिकं वेदमंत्राणां [illegible] तांत्रिकं नृसिंहार्कवराहाणां तांत्रिकं [illegible] देवतानामणां ॥ ५ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५० अथ पश्चाद्ध्यानं कृत्वा संकल्पः कर्तव्य इत्युक्तं तथापि पाद्मकमार्ग्ये कर्मावलम्बनेति न्यायेन प्रातःसंध्यावदेव संकल्पादिकं कृत्वा ध्यानं कर्तव्यमिति बोध्यं ॥ ५१ सायंकाले अग्निश्चमामन्युश्चेति मंत्रेण मार्जनानंतरं मार्जनं कर्तव्यमित्याह ॥ अग्निश्चेति ५१।५२।५३।५४।५५।५६ अनंतरं जपं समर्प्य यथा प्रातस्तथैवोपस्थान

व्यवस्थितां च स्वर्लोके आदित्यपथगामिनीं ॥ आवाहयाम्यहं देवीमायांतीं सूर्यमंडलात् ५० एवं ध्यात्वा च तां देवीं संध्यासंकल्पमाचरेत् ॥ आपोहिष्ठेति मंत्रेण अग्निश्चेति तथैव च ५१ विदध्या-
१०७ दाचमनकं शेषं पूर्ववदीरितं ॥ गायत्रीमंत्रमुच्चार्य श्रीनारायणप्रीतये ५२ अर्घ्यं दद्याच्च सूर्याय साधकः शुद्धमानसः ॥ उभौ पादौ समौ कृत्वा हस्ते धृत्वा जलांजलिं ॥ ५३ ॥ देवं ध्यात्वा मंत्रमुच्चार्य क्षिपेदर्घ्यं ततः क्रमात् ॥ अर्घ्यं दद्यात्तु यो नीरे मूढात्मा ज्ञानवर्जितः ५४ उल्लंघ्य स्मृतिमंत्रांश्च प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः ॥ ततः सूर्यमुपस्थायाप्यसावादित्यमंत्रतः ५५ गायत्र्याश्च जपं कुर्यादुपविश्य ततो वृसि ॥ सहस्रं वा तदर्धं वा श्रीदेवीध्यानपूर्वकं ५६ यथा प्रातः पुनस्तद्वदुपस्थानादिकं चरेत् ॥ सायं संध्यातर्पणं च क्रमेण परिकीर्तयेत् ५७ वसिष्ठो ऋषिरेवास्य सरस्वत्याः प्रकीर्तितः ॥ देवता विष्णु-
रूपा सा छंदश्चैव सरस्वती ॥ ५८ ॥ सायंकालीनसंध्यायास्तर्पणे विनियोगकः ॥ सरित्तुल्यां च १०७
सुरूपं सामवेदं तथैव च ॥ ५९ ॥

दिकमनुष्ठानं कृतं तथैव सायंकालेऽपि कुर्यादित्याह ॥ यथा प्रातरिति ॥ सायंसंध्यायां तर्पणमाह ॥ सायंकालीनेति ५७ विष्णुरूपा विष्णुसमानाकारा सरस्वती देवतेत्यन्वयः ५८ सरित्तुल्या चेति ॥ सः सुरूपं तर्पयामीति वक्तव्यमित्यर्थः ॥ ५९ ॥

1011

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

११ नेगृण्हंतु मयाद्दत्तं वस्त्रनिःपीडनोदकं एवं ते ब्रह्मयज्ञस्य विधिरुक्तो महामुने २७ यश्चायं कुरुते
ब्रह्मयज्ञस्य विधिमुत्तमं ॥ सर्ववेदांगपाठस्य फलमाप्नोति साधकः २८ वैश्वदेवं ततः कुर्यान्नित्यश्राद्धं
तथैव च ॥ अतिथिभ्योन्नदानं च नित्यमेवं समाचरेत् २९ गोग्रासं च ततो हुत्वा भुंजीत ब्राह्मणैः सह ॥
१०६ अन्हस्तु पंचमे भागे प्रकुर्यादेतदुत्तमं ३० इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठ सप्तमकौ नयेत् अष्टमे लोकयात्रा तु बहिः
संध्या ततः पुनः ३१ अथ च सायंतनीं संध्यां प्रवक्ष्यामि महामुने ॥ यदनुष्ठानमात्रेण महादेवी प्रसीदति ३२ आ
चम्य प्राणानायम्य साधकः स्थिरमानसः ॥ बद्धपद्मासनो योगी सायंकाले स्थिरो भवेत् ३३ श्रुतिस्मृत्यादि
कर्मादौ सगर्भः प्राणसंयमः ॥ अगर्भो ध्यानमात्रं तु स चामंत्रः प्रकीर्तितः ॥ ३४ ॥ भूतशुध्यादिकं कृत्वा नान्य
था कर्म कीर्तितं ॥ सलक्ष्मी देवतां ध्यात्वा पूरकुंभकरेचकैः ३५ ध्यानं प्रकुर्यात्संध्यायां सायंकाले विचक्ष
णः ॥ वृद्धां सरस्वतीं देवीं कृष्णांगीं कृष्णवाससं ३६ शंखचक्रगदापद्महस्तां गरुडवाहनां ॥ ना
नारत्नलसद्भूषां क्वणन्मंजीरमेखलां ३७ अनर्घ्यरत्नमुकुटां तारहारावलीयुतां ॥ ताटंकवद्धमा १०६
णिक्यकांतिशोभिकपोलकां ॥ ३८ पीतांबरधरां देवीं सच्चिदानंदरूपिणीं ॥ सामवेदेन सहितां संयु
तां सत्त्ववर्त्मना ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सहितां सामवेदमुद्गिरंतीं ॥ ३९ ॥

हेर्जा.र्कं. सुमंतुर्जैमिनिर्वैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यास्तृप्यंत्वित्येको मंत्रः सूत्रभाष्यनुरोधात् २० एवं जानंतिवाहविगार्ग्यगौतमशाकल्यबा
१२ भ्रव्यमांडव्यमांडूकेयास्तृप्यंत्वित्येको मंत्रः २१ गार्गीवाचक्नवी तृप्यतु। वडवाप्रातिथेयी तृप्यतु। सुलभामैत्रेयी तृप्यतु २२।२३।२४ सूत्राणां बहुत्वान्मुने

अथोपवीती भूत्वा ऋषीन् संतर्पयेदपि॥ शतर्चिनो माध्यमाश्च गृत्समदस्तथैव च १६ विश्वामित्रो
वामदेवोऽत्रिर्भारद्वाज एव च॥ वसिष्ठश्च प्रगाथश्च पावमान्यस्ततः परं १७ क्षुद्रसूक्ता महासूक्ताः स
१०५ नकश्च सनंदनः॥ सनातनस्तथैवाथ सनत्कुमार एव च १८ कपिलासुरिनामानौ वोढुः पंचशि
खकः॥ प्राचीनावीतिना तच्च कर्तव्यमथ तर्पणं १९ सुमंतुर्जैमिनिर्वैशंपायनः पैलसूत्रसुक॥ भा
रतं भारतं पूर्वं च महाभारतमित्यपि २० धर्माचार्या इमे सर्वे तृप्यंत्विति च कीर्तयेत्॥ जानंतिवाहवि
गार्ग्यगौतमाश्चैव शाकलः २१ बाभ्रव्यमांडव्यसुतो मांडूकेयस्ततः परं गार्गी वाचक्नवी चैव वडवाप्रा
तिथेयिका २२ सुलभा मैत्रेयी कहोलश्च ततः परं कौषीतकं महाकौषीतकं चैव तर्पयेत्ततः २३॥
भारद्वाजं च पैंग्यं च महापैंग्यं सुयज्ञकं॥ सांख्यायनमैतरेयं महैतरेयमेव च २४ बाष्कलं शाकलं च
सुजातवक्त्रमेव च॥ औदवाहिं च सौजामिं शौनकं चाश्वलायनं २५ ये चान्ये सर्व आचार्यास्ते स १०५
र्वे तृप्तिमाप्नुयुः॥ ये के चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः॥२६॥

अस्वर्वज्ञत्वादाश्वलायनसूत्रोक्तकति·
चिदेवतात्यागोन्यासां च ग्रहणेपि न दोषः २५ ये के चास्मत्कुले इत्यनेनैव पितृतर्पणं सूचितं तदपि कर्तव्यं ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥

1018

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ऋ०ब्रा०सं० ९।७।१।६ अथातो ब्रह्म इत्यपीति ॥ अथातो ब्रह्म जिज्ञासेति सूत्रमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणे नम इत्यपीति ॥ नमो ब्रह्मणे नमोस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओ
२२ षधीभ्य इत्यादिको मंत्रः इत्यर्थः ॥ एते च मंत्राः ऋग्वेदिनां तर्पणे ओं आश्वलेति नाम गौरवान्निरर्थे ॥ अध्ययनस्य पारायणस्य अध्याय एकोऽ
या अस्थीश्यायो या निरंतरं पठनीय इति नुपरस्यांतरास्त्वंतरा इति पोर्थ ॥ १०॥ तर्पणीय देवता आह ॥ तर्पणं चैव देवानामिति ॥ अन्तरा ... ति
ति

यद् ग्रोतिततः प्रोच्य अग्निर्वै इति कीर्तयेत् ॥ अथ महाव्रतं चैव पंथा एतद् कीर्तयेत् ६ अथातः संहि
१२५ ताया अनिरामघवदित्यपि ॥ महाव्रतस्येति तथा इषे त्वोर्जे इतीव हि ७ अग्न आयाहि वीतये वं शन्नो देवी
रितीति च ॥ अथ तस्य समाम्नायो वृद्धिरादैजितीव हि ॥८॥ अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि येन च संवत्सर
मिति च ॥ मपरस्तत्जभेत्येव गौर्ग्मा इत्येव कीर्तयेत् ॥९॥ अथातो धर्मजिज्ञासा अथातो [illegible]
॥ तच्छंयोरिति च प्रोच्य ब्रह्मणे नम इत्यपि ॥ १०॥ तर्पणे चैव देवानां ततः कुर्यात् प्रदक्षिणं ॥ प्रजापति
श्च ब्रह्मा च वेदा देवास्तथर्षयः ॥ ११॥ सर्वाणि चैव छंदांसि तथोंकार एव च ॥ वषट्कारो व्याहृ
तयः सावित्री च ततः परं ॥ १२॥ गायत्री चैव यज्ञाश्च द्यावापृथिवी इत्यपि ॥ अंतरिक्षं त्वहोरात्रा
णि च सांख्या अतः परं ॥१३॥ सिद्धाः समुद्रा नद्यश्च गिरयस्ततः परं ॥ क्षेत्रौषधिवनस्पतयो गंधर्वाप्सर
सस्तथा ॥१४॥ नागा वयांसि गावश्च साध्या विप्रास्तथैव च ॥ यक्षा रक्षांसि भूतानीत्येवमंतानि कीर्तयेत् १५ १०५
श्च

एवं तर्पणीयदेवतानां नामान्याह ॥ उदाहरणार्थं स्वमाश्वलायनसूत्रोक्ता एव परं पठ्यंते ॥ ११।१२ द्यावापृथिवी इति ॥ एकदेवतास्थले ... इति द्विदेवतास्थले न न्यगादि
ति बहुदेवतास्थले त्वपि सर्वे इति प्रवाचोः स्यात् ... इत्यपि ... ॥१३॥ ... ॥१४ एवमिति
CC-0. Lal Bahadur Shastri Sanskrit University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

[illegible]

२०।२२ त्रीणि जन्मानि जन्मत्रयेऽपि दुर्वानीत्यर्थः ॥२२॥२३॥२४ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः॥ एवं गायत्रीविधिमुक्त्वा चतुर्वं
चाध्यायेस्तुतः परं ब्रह्मयज्ञादिकं सर्वमुच्यते त्रयमासतः॥ अस्ति ज्ञातं ब्रह्मयज्ञविधिमाह॥ त्रिराचम्येति॥१।२॥ द्वौदर्भौ नित्यर्थः सकृत्सकृदेके

गोघ्नः पितृघ्नो मातृघ्नो भ्रूणहा गुरुतल्पगः॥ ब्रह्मस्वं स्वर्णहारी च यश्च विप्रः सुरां पिबेत्॥ २०॥ गा
यत्र्याः सहस्रेण पूतो भवति मानवः॥ मानसं वाचिकं पापं विषयेंद्रियसंगजं॥ २१॥ तत्किल्बि
१०२ षं नाशयति त्रीणि जन्मानि मानवः॥ गायत्रीं यो न जानाति वृथा तस्य परिश्रमः॥ २२॥ पठेच्च च
तुरो वेदान् गायत्रीं चैकतो जपेत्॥ वेदानां चापि तत्तुल्यं गायत्रीजपउत्तमः॥ २३॥ इति मध्याह्नसं
ध्यायाः प्रकारः कीर्तितो मया॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मयज्ञविधिक्रमं २५॥ इति श्रीदेवीभाग
वते महापुराणे एकादशस्कंधे सदाचारे मध्याह्नसंध्यानिरूपणं नामैकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥ श्री
नारायण उवाच॥ त्रिराचम्य द्विजः पूर्वं द्विर्मार्जनमथाचरेत्॥ उपस्पृश्य सव्यपाणिं पादौ च प्रोक्षये
त्ततः॥ १॥ शिरसि चक्षुषि तथा नासायां श्रोत्रदेशके॥ हृदये च तथा मौलौ प्रोक्षणं सम्यगाचरेत्
॥ २॥ देशकालौ समुच्चार्य ब्रह्मयज्ञमथाचरेत्॥ द्वौ दर्भौ दक्षिणे हस्ते वामे त्रीनासने सकृत्॥ ३॥ १०२
उपवीते शिखायां च पादमूले सकृत् सकृत्॥ विमुक्तये सर्वपापक्षयार्थं चैव मेव हि॥ ४॥ सूत्रोक्तदे
वताप्रीत्यै ब्रह्मयज्ञं करोम्यहं॥ गायत्रीं त्रिर्जपेत् पूर्वं चाग्निमीळे ततः परं॥ ५॥ ॥

कोदर्भेत्यर्थः॥३।४ सूत्रोक्तेति॥ यस्य यस्य पत्सूक्तं तदुक्तदेवताप्रीत्यै इत्यर्थः॥ ब्रह्मयज्ञे जप्यमंत्रानाह॥ गायत्रीमिति॥ ५॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

आपस्त्वा प्रत्येव चेति ॥ प्रणवेन युक्ता गायत्री संध्ययोरुभयोः संध्यांलक्षणाया संध्यानिमित्तं चं दानं कुर्यादित्यर्थः ९ ॥ अंभस्तु प्रक्षिपेदिति ॥ तेन हेतुना गायत्रीमंत्रेणैव संध्ययोर्ध्यं प्रक्षिपेदित्यर्थः ॥ आकृष्णेनेति ॥ ध्यात्वा नं मध्याह्न संध्यायामिति शेषः ॥ १० ॥ २१ । मध्याह्न संध्यां गेन पेल॰

अतस्तु कारणाद्विप्रः संध्यां कुर्यान्नियत्नतः ॥ संध्ययोरुभयोर्नित्यं गायत्र्या प्रणवेन च ॥ ९ ॥ अं-
भस्तु प्रक्षिपेत्तेन नान्यथा श्रुतिचालकः ॥ आकृष्णेनेति मंत्रेण सूर्यायार्घ्यं विनिक्षिपेत् ॥ २० ॥
अलाभे बिल्वदूर्वादि सूत्रेणोक्तेन पूर्वकं ॥ अर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नेन सांगसंध्याफलं लभेत् ॥ २१ ॥
अथैव तर्पणं वक्ष्ये शृणु देवर्षिसत्तम ॥ भुवः पुनः पुरुषं तु तर्पयामि नमो नमः ॥ १२ ॥ य-
जुर्वेदं तर्पयामि मंडलं तर्पयामि च ॥ हिरण्यगर्भं च तथांतरात्मानं तथैव च ॥ १३ ॥ सावित्रीं
च ततो देवमातरं सांकृतिं तथा ॥ संध्यां तथैव युवतीं रुद्राणीं नीमृजां तथा ॥ १४ ॥ सर्वार्था-
नां सिद्धिकरीं सर्वमंत्रार्थसिद्धिदां ॥ भूर्भुवः स्वः पुरुषं तु इति मध्याह्नतर्पणं १५ उदुत्यमिति सूक्तेन सूर्यो-
पस्थानमेव च ॥ चित्रं देवानामिति च सूर्योपस्थानमाचरेत् १६ ततो जपं प्रकुर्वीत मंत्रसाधनतत्परः
॥ जपस्यापि प्रकारं तु वक्ष्यामि शृणु नारद ॥ १७ ॥ कृत्वोत्तानौ करौ प्रातः सायं चाधः करौ तथा ॥ ज- १०२
पान्हे हृदयस्थौ तु कृत्वा जपमुदीरयेत् ॥ १८ ॥ पर्वद्वयमनामिकायाः कनिष्ठादि क्रमेण तु ॥
तर्जनीमूलपर्यंतं करमाला प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥

मध्य॰ ॥ अंभेनेति ॥ [illegible] ॥ [illegible] परांतं तर्पयामीति शेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ पुरुषं तु तर्पयामीति शेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अथ सर्वमनुष्ठानं प्रातःसंध्यावदेव ध्यान एव विशेषमाह ॥ सावित्रीमिति ॥ तन्नाम्नीं गायत्रीमित्यर्थः २ यजुर्वेदसहितां यजुर्वेदमुद्गिरंतीमित्यर्थः ॥ ॥ रुद्रदेवतां रुद्रोपास्यां ३ मायां शवलब्रह्मरूपिणीं ४ ऊर्ध्वमर्घ्यं क्षिप्त्वा तत्सर्वं कृत्यं जपादिकं पूर्ववत्प्रातिपादयेदित्यर्थः मध्याह्नसंध्यायां गायत्र्या अर्घ्यदानं प्राप्तं निषेधति ॥ मध्याह्ने इति ॥ असंप्रदायमिति ॥ नसाम्प्रकर्तव्यमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ कारणमिति ॥ अयं भावः ॥ उभयोःसंध्ययोर्मंदेहा नाम राक्ष

त्वा नुराधये

१०१ सावित्रीं युवतीं श्वेतवर्णां चैव त्रिलोचनां ॥ वरदां चाक्षमालाढ्यां त्रिशूलाभयहस्तकां २ वृषा

रूढां यजुर्वेदसहितां रुद्रदेवतां ॥ तमोगुणयुतां चैव भुवर्लोकव्यवस्थितां ॥ ३ आदित्यमार्गसंचार

कर्त्रीं मायां नमाम्यहं ॥ आदिदेवीमथ ध्यात्वा च मनादिच पूर्ववत् ४ ॥ अथ चार्घ्यप्रकारं तु पुत्रागामि

नु याच्चतः ॥ तदलाभे विल्वपत्रैस्तोये नाभिमज्जयेत्ततः ॥ ५ ॥ ऊर्ध्वं च सूर्याभिमुखं क्षिप्त्वार्घ्यं प्रति

पादयेत् ॥ प्रातःसंध्यादिवत्सर्वमुपसंहारपूर्वकं ॥ ६ ॥ मध्याह्ने केचिदिच्छंति सावित्रीं तुल

त्पूर्वं ॥ असंप्रदायं तत्कर्म कार्यहानिस्तु जायते ॥ ७ ॥ कारणं संध्ययोश्चात्र मंदेहा नाम

साः ॥ भक्षितुं सूर्यमिच्छंति कारणं श्रुतिनोदितं ॥ ८ ॥ १०१

साः सूर्यं भक्षितुमिच्छंति तेषां नाशनं न सामान्यमंत्रेण भवतीत्यमोघाप्रतिहतगायत्रीमंत्रेणैवार्घ्यदानं युक्तं तादृशसामर्थ्यवत्तोऽन्यमंत्रस्याभावात् म ध्याह्ने तु तद्दैत्यनाशार्थमर्घ्यं प्रक्षिप्यते किंतु सूर्यप्रीत्यर्थमेव तत्र सूर्यमंत्रेणैवार्घ्यो नेत्यनेन दंसः सुचित इत्यवेनवानस्यार्घ्यस्य प्रक्षेपेण निर्वाहे संध्य गायत्रीमंत्रस्यास्थाने विनियोजनं कार्यहानिरूपानर्थादिकं भवेदेवेति इति कारणं श्रुतिनोदितमित्यन्वयः ॥ ८ ॥

1014

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नित्याश्रुत्यैव चोदितेति ॥ अहरहः संध्यामुपासीतेति श्रुत्यादेव्युपासनैव नित्या विहितेत्यर्थः ॥ ६६ । ६७ । ६८ गताः मुनयः ६९ परा ज्ञानकृतमर्दासिणाया इदं फलं राजर्षे जातं तदा भक्त्या यः पूजां करोति तस्य फलं न केनचित्प्रष्टव्यं न :केनचिद्वा वक्तव्यमित्यर्थः ७० । ७१ इति श्रीदेवीभागवततिलके एकादशस्कं

तेषां वै कृतघ्नानां तु पापिनां ॥ ये सर्वमातरं देवीं स्वोपास्यां न भजंति हि ॥ ६५ ॥ न शिवोपास
नानित्या न विष्णूपासना तथा ॥ नित्योपास्तिः परा देव्या नित्या श्रुत्यैव चोदिता ॥ ६६ ॥ किंम
१०० या बहु वक्तव्यं स्थाने संशयवर्जिते ॥ सेवनीयं पदांभोजं भगवत्या निरन्तरं ॥ ६७ ॥ नातः परत
रं किंचिदधिकं जगती तले ॥ सेवनीया परा देवी निर्गुणा सगुणाथवा ॥ ६८ ॥ श्रीनारायण उवाच
॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा राजर्षेर्धार्मिकस्य च ॥ प्रसन्नहृदयाः सर्वे गताः स्वस्वं निकेतनं ६९ एवं भग
वत्या देवी तत्पूजायाः फलं कियत् ॥ अस्तीति केन प्रष्टव्यं वक्तव्यं वा न केनचित् ॥ ७० ॥ येषां
तु जन्म साफल्यं तेषां श्रद्धा तु जायते ॥ येषां तु जन्म सांकर्यं तेषां श्रद्धा न जायते ॥ ७१ ॥ इति श्री
देवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे ऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥
॥ अथातः श्रूयतां ब्रह्मन् संध्यां मध्यान्हिकीं शुभां ॥ यदनुष्ठानतो ऽपूर्वं जायते सुत्तमं फलं ॥ १ ॥ १००

धे ऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ चतुर्विंशतिभिः पदैरन्हो भागे चतुर्थे केमध्यान्हसंध्याकरणं प्रोच्यते मस्मासतः ॥ दिवसस्य तृती यभागकृत्ये मुक्त्वा चतुर्थभाग कृत्यमाह ॥ अथात इति अथ कृत्वा मोक्ष वर्ग मीषरानिमित्तार्थ संपादनोत्तर मतः श्रुतिमोक्तत्वा त्स्तोरित्यर्थः ॥ अपूर्वं तत्संज्ञकं फलमित्यर्थः ॥ १ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दृष्ट्वा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ किं वदंतीं जनश्रुतिं अश्रुः स्थितवंतः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥६२॥

९९

कल्पद्रुमं तथा भुक्त्वा पुनः प्राप भुवं प्रति ॥ क्षत्रियाणां कुले जन्म प्राप सर्वोत्तमोत्तमं ५४

हृद्द्योतिनाम्नाभूत्प्रसिद्धः क्षितिमंडले ॥ महायज्वा धार्मिकश्च सत्यवादी जितेंद्रियः ५५

६६ कालज्ञः सार्वभौमोयमी परपुरंजयः ॥ पूर्वजन्मस्मृतिस्तस्य वर्त्तते दुर्लभा भुवि ५६ इति श्रुत्वा किंवदं

तीं मुनयः समुपागताः ॥ कृतातिथ्या नृपेंद्रेण विष्टरेषूपुरेवते ५७ पप्रच्छुर्मुनयः सर्वे संशयोस्ति

महानृप ॥ केन पुण्यप्रभावेण पूर्वजन्मस्मृतिस्तव ५८ त्रिकालज्ञानमेवापि केन पुण्यप्रभा

वतः ॥ जातं तवेति तत् ज्ञातुमागताः स्मतवांतिकं ५९ वद निर्व्याजया वृत्त्या तदस्माकं य

थातथं ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः ॥ ६० ॥ उवाच

सकलं ब्रह्मन् त्रिकालज्ञानकारणं ॥ श्रूयतां मुनयः सर्वे मम ज्ञानस्य कारणं ६१ वक्र

वा..ः स्थितः पूर्वं नीचयोनिगतोपिवा ॥ अज्ञानतोपि कृतवानन्नपूर्णा प्रदक्षिणां ६२ ते ८६

न पुण्यप्रभावेण स्वर्गे कल्पद्रुपस्थितिः ॥ त्रिकालज्ञानताप्यस्मिन्नभूज्जन्मनि सुव्रत ६३ कोवेद

जगदीशायाः परस्मृतिफलं कियत् ॥ स्मृत्वा तन्महिमानं तु पतंत्यश्रूणि मे निशं ॥ ६४ धिगस्तु जन्म

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

1015

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰ भा॰ स्कं॰ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ बृहद्रथस्येति ॥ अयं च शाकायन्य मुनेः शिष्य इति मैत्रायणीयोपनिषदि स्पष्टं

११

ताम्बूलं च ततो दद्यात्कर्पूरशकलान्वितं ॥ एलालवंगसंयुक्तं मुखसौगन्ध्यदायकं ४२ दद्याद्देव्यै म
हाभक्त्या येन देवी प्रसीदति ॥ मृदंगवीणामुरजढक्कादुंदुभिनिस्वनैः ४३ तोषयेज्जगतां धात्रीं गा
९८ यनै रतिमोहनैः ॥ वेदपारायणैः स्तोत्रैः पुराणादिभिरच्युत ॥ ४४ ॥ छत्रं च चामरे द्वे च दद्याद्देव्यै समा
हितः ॥ राजोपचारान् श्रीदेव्यै नित्यमेव समर्पयेत् ४५ प्रदक्षिणां नमस्कारं कुर्याद्देव्या अनेकधा ॥
क्षमापयेज्जगद्धात्रीं जगदंबां मुहुर्मुहुः ४६ सकृत्स्मरणमात्रेण यत्र देवी प्रसीदति ॥ एतादृशोपचा
रैश्च प्रसीदेत्कथं न स्वयं ४७ स्वभावतो भवेन्माता सुचेति करुणावती ॥ तेन भक्त्या कृतायां तु वक्त
व्यं किं ततः परं ४८ अथ ते कथयिष्यामि पुराणं तं सनातनं ॥ बृहद्रथस्य राजर्षेः प्रियं भक्तिप्रदायकं ४९
चक्रवाकोभवत्पक्षी क्वचिद्देशे हिमालये ॥ भ्रमन्नानाविधान्देशान्स्वयोनौ काशीपुरीं प्रति ॥ ५० अन्नपू
र्णामहास्थाने प्रारब्धवशतो द्विजः ॥ जगाम लीलया तत्र कणलोभाद्व्यनायदत् ५१ कृत्वा प्रदक्षि ९८
णमेकां जगाम स विहायसा ॥ देशांतरं विहायैव पुरीं मुक्तिप्रदायिनीं ॥ ५२ ॥ कालांतरे मृता
सौ गतः स्वर्गपुरीं प्रति ॥ बुभुजे विषयान्सर्वान्दिव्यरूपधरो युवा ॥ ५३ ॥ ९८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ कणलोभात् धान्यकणलोभात् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

११ दाडिमीकुसुमस्यापि विधिरेष उदीरितः ॥ एवमन्यानि पुष्पाणि श्रीदेव्यै विधिनार्पयेत् ३० तस्य
पुण्यफलस्यांतं न जानाति स्वयोपि सः ॥ तत्तदृतुभवैः पुष्पैर्नामसाहस्रसंख्यया ३१ समर्पयेन्महा
देव्यै प्रतिवर्षमतंद्रितः ॥ य एवं कुरुते भक्त्या महापातकसंयुतः ३२ उपपातकयुक्तोपि मुच्यते स
८७ र्वपातकैः ॥ देहांते श्रीपदांभोजं दुर्लभं देवसत्तमैः ३३ आप्नोति साधकवरो मुने नात्यत्र संशयः ॥
कृष्णागरुं सकर्पूरं चंदनेन समन्वितं ॥ ३४ ॥ सिल्हकं चाज्यसंयुक्तं गुग्गुलेन समन्वितं ॥ धूपं दद्या
न्महादेव्यै येन स्याद्धूपितं गृहं ३५ तेन प्रसन्ना देवेशी ददाति भुवनत्रयं ॥ दीपं कर्पूरखंडैश्च द
द्याद्देव्यै निरंतरं ॥ ३६ ॥ सूर्यलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ शतदीपांस्तथा दद्यात्सह
स्रान्वा समाहितः ॥ ३७ ॥ नैवेद्यं पुरतो देव्याः स्थापयेत्पर्वताकृतिं ॥ लेह्यैश्चोष्यैस्तथा पेयैः षड्रसै
स्तु समाहितैः ३८ नानाफलानि दिव्यानि स्वादूनि रसवंति च ॥ स्वर्णपात्रस्थितान्यानि दद्याद्देव्यै नि
रंतरं ३९ तृप्तायां श्रीमहादेव्यां भवेत्तृप्तं जगत्त्रयं ॥ यतस्तदात्मकं सर्वं रज्जौ सर्पो यथा तथा ४०
ततः पानीयकं दद्याच्छुभं गंगाजलं महत् ॥ कर्पूरवाससंयुक्तं शीतलं कलशस्थितं ॥ ४१ ॥

३४ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

1016

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 बिल्वपत्रत्रयेति ॥ बिल्वपत्रस्य यत्पर्णत्रयमस्ति तस्मिन्पर्णत्रयेपि मायाबीजत्रयं रक्तचंदनेन लिखित्वाह्रीं भुवनेश्वर्यै नम इत्यादिकं गंधं मुक्त्वा तद्बि
 ल्वपत्रं कोमलं देव्यै समर्पयेदित्यर्थः २०।२१।२२।२३ कुंदपुष्पैरिति ॥ तस्मिन्नपि पुष्पे स्वगंधेन मायाबीजं लिखेदित्यर्थः शाक्ताष्टगंधश्चजटामासीकलि
प्रुताशक्रेगंधाष्टकं विदुरित्यनेन शारदातिलके उक्तः इमान्यनुष्ठानान्यनेक दिवससाध्यानि २४।२५।२६।२७ व्रतं हिरण्यगर्भ एवं सर्वः २८ व्रजेद्व्रतम्

६६ तस्य दुःखं कदाचिच्च क्वचिच्च न भविष्यति ॥ बिल्वपत्रत्रये रक्तचंदनेन तु संलिखेत् २० मायाबी
जत्रयं यत्नात्सुस्फुटं चातिसुन्दरं ॥ मायाबीजादिकं नाम चतुर्थ्यंतं समुच्चरेत् २१ नमोंतं परयाभ
क्त्या देवीचरणपंकजे ॥ समर्पयेन्महादेव्यै कोमलं तच्च पत्रकं ॥ २२ ॥ य एवं कुरुते भक्त्या मनुजस्तल्ल
भते हि सः ॥ यस्तु कोटिदलैरेवं कोमलैरतिनिर्मलैः २३ ॥ पूजयेद्भुवनेशानीं ब्रह्मांडाधिपतिर्भ
वेत् ॥ कुंदपुष्पैर्नवीनैस्तु लुलितैरष्टगंधतः २४ कोटिसंख्यैः पूजया तु प्राजापत्यं लभेद्ध्रुवं ॥ म
ल्लिकामालतीपुष्पैरष्टगंधेन लोलितैः २५ कोटिसंख्यैः पूजया तु जायते स चतुर्मुखः ॥ दशकोटि
भिरेभ्योवं तैरेव कुसुमैर्मुने २६ विष्णुत्वं लभते मर्त्यो यत्सुरैरपि दुर्लभं ॥ विष्णुनैतद्व्रतं पूर्वं
कृतं स्वपदलब्धये २७ शतकोटिभिरप्येवं सूत्रात्मत्वं व्रजेद्ध्रुवं ॥ व्रतमेतत्सुरा सम्यक्कृतं भक्त्या प्रयत्नतः ६६
२८ ॥ तेन व्रतप्रभावेण हिरण्योदरतां व्रजेत् ॥ जपाकुसुमपुष्पस्य बंधूककुसुमस्य च ॥ २९ ॥

त्यर्थः ॥ हिरण्योदरतां हिरण्यगर्भतां ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादयो हिरण्यगर्भांशाः सच हिरण्यगर्भः कश्चित्पूर्वजन्मनि [illegible] एवं कर्मणा
तथा द्वितीयजन्मनि हिरण्यगर्भो जात इति बृहदारण्यके स्पष्टं तद्विस्तरभयान्नास्माभिः स्पष्टी कृतं [illegible] नानुष्ठानेनैतेनैतत्पदं [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे॰भा॰स्कं॰ ९।१०।११।१२।१३ मधुकुल्यादयोनद्योदेवलोकेसंतीति तैत्तिरीयशाखायामुक्तं १४।१५।१६ चरणेलक्तपचकमिति॥ अलक्तकरसे

११

तद्देहंनत्यजेन्नित्यंरमाचैवसरस्वती॥ यस्तुद्राक्षारसेनैववेदपारायणंचरन् ९ अभिषिंचेन्महे

शानींसकुटुंबोनरोत्तमः॥ रसेरेणुप्रमाणंचदेवीलोके महीपते १० कर्पूरागरुकाश्मीरकस्तूरीपंकपं

८५ किलैः॥ सलिलैःस्नापयेद्देवींवेदपारायणंचरन् ११ भस्मीभवंतिपापानिशतजन्मार्जितानिच॥

योदुग्धकलशैर्देवींस्नापयेद्देवपादतः १२ आकल्पंसवसेन्नित्यंतस्मिन्वै क्षीरसागरे॥ यस्तुदध्नाऽ

भिषिंचेत्तांदधिकुल्यापतिर्भवेत् १३ मधुनाचघृतेनैवतथाशर्करयापिच॥ स्नापयेन्मधुकुल्या

दिनदीनांसपतिर्भवेत् १४ सहस्रकलशैर्देवींस्नापयन्भक्तितत्परः॥ इहलोकेसुखीभूत्वाप्य

न्यलोकेसुखीभवेत् १५ क्षौमंवस्त्रद्वयंदत्त्वावायुलोकंसगच्छति॥ रत्ननिर्मितभूषाणांदा

तानिधिपतिर्भवेत् १६ काश्मीरचंदनंदत्त्वाकस्तुरीबिंदुभूषितं॥ तथासीमंतसिंदूरंचरणेलक्त

पचकं १७ कुंद्रासनेसमारूढोभवेद्देवपतिःपरः॥ पुष्पाणिविविधान्याहुपूजाकर्मणिसाधवः १८ तानि

दत्त्वाययालाभंकैलासंलभतेस्वयं॥ बिल्वपत्राण्यमोघानियोदद्यात्परशक्तये १९॥ ०५॥

नक्लिपोलतादिरूपंशोभायमानंचरणेलिखंतितद्यावकं॥ १७॥ १८॥ १९॥ ५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एकसप्ततिपर्यैस्तु पूजायां तु विशेषतः उपचाराः समुच्यंते किंचिच्चैव कथानकं ॥ पूर्वोध्याये दिवसप्रथमभागकृत्ये पूजां संक्षेपतः श्रुत्वा विशेषेण ज्ञातुं पृच्छति ॥
पूजाविशेषं श्रीदेव्या इति ॥ १ ॥ २ ॥ भूतशुद्ध्यादिकमिति ॥ तच्च पूर्वमुक्तमेव ॥ मातृकान्यासः प्रसिद्ध एव षडंगन्यासो नामोपास्य देवतामंत्रस्य षडंगन्यासः ॥
शंखस्थापनमपि प्रसिद्धमेव ॥ सामान्यार्घ्यं कलशस्थापनरूपमपि प्रसिद्धमेव ॥ अस्त्रजलेन फट् मंत्रजलेन ३ । ४ पीठपूजादेवतापा आसनपूजा एते

नारद उवाच ॥ पूजाविशेषं श्रीदेव्याः श्रोतुमिच्छामि मानद ॥ येनाश्रितेन मनुजः कृतकृत्यत्व
२४ मावहेत् १ श्रीनारायण उवाच ॥ देवर्षे शृणु वक्ष्यामि श्रीमातुः पूजनक्रमं भुक्तिमुक्तिप्रदं साक्षात्स
मस्तापन्निवारणं २ आचम्य मौनी संकल्प्य भूतशुद्ध्यादिकं चरेत् ॥ मातृकान्यासपूर्वं तु षडंगन्या
समाचरेत् ॥ ३ ॥ शंखस्य स्थापनं कृत्वा सामान्यार्घं विधाय च ॥ पूजाद्रव्याणि चास्त्रेण प्रोक्षयेन्म
तिमान्नरः ॥ ४ ॥ गुरोरनुज्ञामादाय ततः पूजां समारभेत् ॥ पीठपूजां पुरा कृत्वा देवीं ध्यायेत्ततः
परं ॥ ५ ॥ आसनाद्युपचारैश्च भक्ति प्रेमप्लुतः सदा ॥ स्नापयेत्परदेवीं तां पंचामृतरसादि
भिः ॥ ६ ॥ पौंड्रेक्षुरसपूर्णैस्तु कलशैः शतसंख्यकैः ॥ स्नापयेद्यो महेशानीं न स भूयोऽभिजायते ॥
यश्चचूतरसैरेवं स्नापयेज्जगदंबिकां ॥ वेदपारायणं कृत्वा रसेनेक्षुद्भवेन च ॥ ८ ॥ ९ ॥ ९५

सर्वे प्रकाराः पारदातिलकादिनिबंधेभ्यस्ततस्तत एव वेदितव्याः ॥ ५ ॥ ६ ॥ रसादिभिरित्यत्रादिपदेक्ष्वादिरसानाह ॥ पौंड्रेक्षुरसेति
॥ ७ ॥ वेदपारायणमिति ॥ अनेकदिवससाध्यमनुष्ठानमेतत् ॥ ८ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

 दूर्वाभिर्नार्चयेद्दुर्गामिति ॥ अयं निषेधो दुर्गाया एव न तु त्वयेदेवी । यतः हे पुत्र अयोध्ये देवीतुष्टिकरं पुष्पं तु दूर्वाया महल्लात् ॥ यानी दूर्वाङ्कुरमित्यपत्र
चैरित्यादिनादक्षिणामूर्तिसंहितायां दूर्वायाः पूजायां स्वीकारात् ४० देवीप्रियकरपुष्पाण्याह ॥ मल्लिकेजातीति ५१।५२।५३।५४।५५ सर्वपुष्पेषु

अत एव तु संध्यासु संध्योपास्तिः श्रुतीरिता ॥ नाक्षतैरर्चयेद्विष्णुं न तुलस्या गणेश्वरं ५० दूर्वाभिर्नार्च
 येद्दुर्गां केतकैर्न महेश्वरं ॥ मल्लिकाजातिकुसुमं कुटजं पनसं तथा ५१ किंशुकं बकुलं कुंदं लोध्रं
तु करवीरकं ॥ शिंशपा पराजिता पुष्पं बंधूकागस्त्यपुष्पके ५२ मदंतं सिंधुवारं च पलाशकुसुमं तथा
1018 ॥ दूर्वांकुरं बिल्वदलं कुशमंजरिका तथा ५३ शल्लकी माधवी पुष्पमर्कमंदारपुष्पकं ॥ केतकीक
र्णिकारं च कदंबकुसुमं तथा ५४ पुन्नागचंपकस्तद्वत् यूथिका तगरं तथा ॥ एवमादीनि पुष्पाणि देवीप्रि
यकराणि च ५५ गुग्गुलस्य भवेद्धूपो दीपः स्यात्तिलतैलतः ॥ कृत्वेत्थं देवतापूजां ततो मूलमनुं
जपेत् ५६ एवं पूजां समाप्यैव वेदाभ्यासं चरेद्बुधः ॥ ततः स्वहत्या कुर्वीत योग्यवर्गार्थसाधनं ५७ तृती
येदिनभागे तु नियमेन विचक्षणः ॥ ५८ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे सदाचारे सप्तदशोऽध्यायः

दपुष्पं प्रियकरं देव्या इति तु वामनपुराणं ॥ तिल
तैलत इति ॥ तृतीयो प्रयोक्षितः वा मध्याह्नेण भागयोर्द्विपहरं पश्चिमित्यर्थः ५६ इत्थं पूजां दिवस प्रथमभागे समाप्य द्वितीय भागे वेदाभ्यासं कुर्यादित्याह ॥ वे
दाभ्यासमिति ॥ योग्यवर्गास्तु मातापितागुरुस्तत्स्त्रीणां सुतानां चार्थमर्थसाधनमित्यर्थः इति श्रीदेवीभागवतटीकायां एकादशस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७
CC-0. Lal Bahadur Shastri University Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३०।३२।३३ एतावत्पर्यंतं कर्म कृत्वा पश्चात् गायत्रीं विसर्जयेदिति तत्त्वं ॥ संध्योत्तरं कृत्यमाह ॥ संध्याकर्मेति ३४ होमानंतरं पंचायतनपूजामाह पंचायतनदेवता आह शिवामिति ३५ मूलमंत्रेण देव्या मूलमंत्रेण मायाबीजात्मकेनेत्यर्थः ॥ ह्रीमित्यत इति ॥ तैत्तिरीयशाखोक्तं ह्रीश्चते लक्ष्मीश्च पत्न्याविति मंत्रेणेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ देवीं पंचायतने स्थापनीयदेवतास्थानान्याह ॥ भवानीं भवानीमूर्तिं हीरकमाणिक्येंद्रनीलपद्मरागादिरत्ननिर्मितां सुवर्णरौप्यताम्रा

मानस्तोके ति मंत्रेण शांत्यर्थं मजपेत्सुधीः ॥ ततोपि त्र्यंबको मंत्रः शांत्यर्थं परिकीर्तितः ३१ तच्छंयोरि

९२ ति मंत्रं च जपेच्छांत्यर्थमेव तु ॥ अतो देवा इति द्वाभ्यां सर्वांगस्पर्शनं चरेत् ३२ स्योना पृथिवी मंत्रेण भूम्यै कु

र्यात्प्रणामकं ॥ यथाविधि च गोवादीनर्चयेद्द्विजसत्तमः ॥ ३३ एवं विधानं संध्यायाः प्रातःकाले प्रकीर्तितं

संध्याकर्म समाप्यांते त्वग्निहोत्रं स्वयं हुनेत् ३४ पंचायतनपूजां च ततः कुर्यात्समाहितः ॥ शिवां शिवं

गणपतिं सूर्यं विष्णुं तथार्चयेत् ३५ पौरुषेण तु सूक्तेन व्याहृत्या वा समाहितः ॥ मूलमंत्रेण वा कुर्यात् ह्रीं

श्चत इति मंत्रतः ३६ भवानीं तु जपेन्मध्ये तथैशान्यां तु माधवं ॥ आग्नेय्यामिरजानाथं गणेशं रक्ष

सां दिशि ३७ वायव्यामर्चयेत्सूर्यमिति देवस्थितिक्रमः ॥ षोडशानुपचारांश्च षोडशभिर्हरेन्नरः ३८

देवीमभ्यर्चयेत्पुरतो यजेदन्याननुक्रमात् ॥ न देवीपूजनात्पुण्यमधिकं क्वचिदीक्ष्यते ॥ ३९ ॥ ॥ ५ ९२

द्धातुनिर्मितां वा पाषाणमृदादिनिर्मितां वा मध्ये स्थाने यजेत् ॥ अत्र पूर्वादयः प्रसिद्धा एव यास्तानतु पूज्यपूजकयोः प्राचीत्या गमोक्ता इति निबंधकाराः ॥ ३७ ॥ हरेर्ह्यायस्यं पक्षः पुरुषसूक्तेन पूजा पक्षे ॥ ३८ ॥ पुरतः प्रथमतो मुख्यां देवीं पूजयित्वानंतरं विष्ण्वादिपूजनं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ३९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

जपानंतरं मुद्राः षट्रीप्रदर्शयेदिति पूर्वमेव वक्तव्यमाचाह ॥ सुरभिर्ज्ञानेति ॥ १८ ॥ यदक्षरेति प्रार्थना मंत्रः १९ सध्यांग तर्पणमाह ॥ गायत्रीतर्पणमिति
२० । २१ भूरित्युक्त्वेति तर्पणमंत्राः स्पष्टा एव २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ पश्चादु . . गीं गाय ॥ मित्याद्विनाम नि गायंत्री तर्पयेदित्यर्थः ॥ २९ ॥ अ...

यतः साग्नि मुखी प्रोक्तेत्याहुः केचिन्महर्षयः ॥ सुरभिर्ज्ञान शूर्पं च कूर्मो योनिश्च पंकजं ॥ १८ ॥
लिंगं निर्वाणकं चैव जपांते ष्टौ प्रदर्शयेत् ॥ यदक्षर पद भ्रष्टं स्वर व्यंजन वर्जितं ॥ १९ ॥ तत्सर्वं क्षम्यतां
८१ देवि कश्यप प्रियवादिनि ॥ गायत्रीतर्पणं चातः करणीयं महामुने ॥ २० गायत्री छंद आख्यातं विश्वा
मित्र ऋषिः स्मृतः ॥ सविता देवता प्रोक्ता विनियोगश्च तर्पणे २१ भूरित्युक्त्वा च ऋग्वेद पुरुषं तर्पयामि च
भुव इत्येतदुक्त्वा च यजुर्वेद मथो वदेत् २२ स्वर्व्याहृतिं समुक्त्वा च सामवेदं समुच्चरेत् ॥ मह इत्येतदुक्त्वांते
पर्व वेदं च तर्पयेत् २३ जनः पदांत इतिहास पुराणमितीरयेत् ॥ ततः सर्वागमं चैव पुरुषं तर्पयामि च २४
सत्यं च सत्य लोकाख्य पुरुषं तर्पयामि च ॥ ॐ भूर्भूलोक पुरुषं तर्पयामि ततो वदेत् २५ भुवश्चेति भुवर्लोक
पुरुषं तर्पयामि च ॥ स्वः स्वर्लोक पुरुषं तर्पयामि ततः परं २६ ॐ भूरेकपदां नाम गायत्रीं तर्पयामि च ॥
भुवो द्विपदां गायत्रीं तर्पयामीति कीर्तयेत् २७ स्वश्च त्रिपदां गायत्रीं तर्पयामि ततो वदेत् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वश्चे ८५
ति तथा गायत्रीं च चतुष्पदां २८ उषसीं चैव गायत्रीं सावित्रीं च सरस्वतीं ॥ वेदानां मातरं पृथ्वीं अजां चैव तु
कौशिकीं २९ सांकृतिं चैव सार्वजितीं गायत्रीं तर्पयेत्ततो वदेत् ॥ तर्पणांते च शांत्यर्थं जातवेद समीरयेत् ॥ ३० ॥

वेदस इति ॥ जातवेदसे सुनवाम सोम मिति मंत्रः ॥ ३० ॥

1019

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

१५ विधिनेति मंत्रार्थानुसंधानपुरःसरमित्यर्थः ॥ मंत्रार्थश्च विश्वामित्रकल्पे उक्तः ॥ देवस्य सवितुस्तस्य धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ भर्गो वरेण्यं तद्ब्रह्म धीमहि स्यात उच्यते इति ॥ इतोप्यधिको मंत्रार्थः प्रपंचसारे श्रीमच्छंकरभगवत्पादैरुक्तो वेदितव्यः ॥ अन्यच्च सहस्रं परमां मिस्युक्तत्वात्स हस्रजपो मुख्यः परो गौणः १६ ततइति ॥ जपानंतरं गायत्रीं गायत्र्यसि एकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि नहि पद्यसे नमस्ते तुरीयाय दर्शिताय पदाय परोरजसे सावदो मा प्रापदिति बृहदारण्यकप्रोक्तोपस्थानेन तामुपस्थाप्यान्यस्मृतिप्राप्तमप्यंगकलापं समाप्य उत्तमे शिखरे जाते इति मंत्रेण तां नमस्कृत्य विसर्जयेदित्यर्थः गायत्री जपो जलेन कार्य इत्येकदेशि मतमाह ॥ न गायत्रीं जपेदिति ॥ तथा च गोभिलः ॥ कदाचिदपि नो विद्वान् गायत्रीमुदके

ध्यायेत्तु मनसा देवीं मंत्रमुच्चारयेच्छनैः ॥ न कंपयेच्छिरो ग्रीवां दंतान्नैव प्रकाशयेत् ॥ १५ ॥
विधिनाष्टोत्तरशतं सहस्रं विंशतिरेव वा ॥ दशवारमशक्तौ वा नातो न्यूनं कदाचन ॥ १६ ॥
तत उद्वासयेद्देवीमुत्तमेत्यनुवाकतः ॥ न गायत्रीं जपेद्विद्वाञ्जलमध्ये कथंचन ॥ १७ ॥

जपेत् ॥ गायत्र्यग्निमुखी प्रोक्ता तस्मादुत्थाय तां जपेदिति ॥ उत्थाय जलादित्यर्थात् ॥ अत्रैकेचित्पदेन ह्यविधिनास चेत्यं ॥ निमज्ज्य च जपेन्मतं नत मिरमनास्नु यात ॥ एवं शतोत्तरं जप्त्वा सहस्रं सर्वमाप्नुयात्तथा जानुद जले स्थित्वा वीक्ष्य लोपगतं रविं गायत्रीं स जपेद्विद्वान्सर्वपापापनुत्तये इति विश्वामित्रकल्पवचना न्न ॥ तथार्द्रवासा जले कुर्यात्तर्पणाचमनं जप मिति हारीतवचनाच्च जलेपि गायत्रीजपो न निषिद्ध इति ॥ न हि गोभिलवचनस्य कागतिरिति चेत् आलस्या त्कश्चिद्वा स्नानं विहाय जले जपं करिष्यति तन्निषेधार्थं तद्वचनस्य सत्त्वादिति ॥ १७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ड्र्ध्यास्त्रं तदुक्तं व्यासेन संपुटैकपदोंकारगायत्री त्रिविधामता ॥ तत्रैकप्रणव... स्या गृहस्थब्रह्मचारिभिः गृहस्थो ब्रह्मचारी च प्रणवाद्यामिमां जपेत्
२१ अंतेयः प्रणवं कुर्यान्नासौ वृद्धिमवाप्नुयादिति ॥ संपुटं च षडोंकारं ... जपेद्यतिरिति ६ पूर्वोक्तं गायत्र्यास्तुरीयपादमाह ॥ तुरीयपाद इति

तुरीयपादो गायत्र्याः परोरजसे सावदोम् ॥ ध्यानमस्य प्रवक्ष्यामि जपसांगफलप्रदं ॥७॥ हृदि
८९ विकसितपद्मं सार्कसोमाग्निबिंबं प्रणवमयमचिंत्यं यस्य पीठं प्रकल्पं ॥ अचलपरमसूक्ष्मं ज्यो
तिराकाशसारं भवतु मम मुदे सौ सच्चिदानंदरूपं ८ त्रिशूलयोनी सुरभिमक्षमालां च लिंगकं ॥
अंबुजं च महामुद्रामिति सप्त प्रदर्शयेत् ॥ ९ ॥ या संध्या सैव गायत्री सच्चिदानंदरूपिणी ॥ भ
क्त्यातां ब्राह्मणो नित्यं पूजयेच्च नमेत्ततः १० ध्यातस्य पूजां कुर्वीत पंचभिश्चोपचारकैः ॥ लं पृथिव्या
त्मने गंधमर्पयामि नमो नमः ११ हं आकाशात्मने पुष्पं चार्पयामि नमो नमः ॥ यं वाय्वात्मने धूपं
चार्पयामि ततो वदेत् १२ रं च वन्ह्यात्मने दीपमर्पयामि ततो वदेत् ॥ वं अमृतात्मने तस्मै नैवेद्यं नप
चार्पयेत् १३ यं रं लं वं हमिति च पुष्पांजलिमथार्पयेत् ॥ एवं पूजां विधायाथ चांते मुद्राः प्रदर्शयेत् १४ ८९

1020

७ तुरीयपादजपे ब्रह्मध्येयमित्याह हृदि विकसितेति ॥ यस्य पीठमेतादृशं कल्पं सच्चिदानंदरूप इत्यर्थः ८ तुरीयगायत्र्या मुद्रामाह त्रिशूलेति ९
१० गायत्र्या मानसीपूजामाह ॥ ध्यातस्य पूजामिति ॥ ध्यातस्य चिंतितस्य देवस्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ पंचभूतात्मने परमेश्वराय गायत्रीस्वरूपाय पं
चभूतात्मकानेवोपचारानर्पयामीत्यर्थः ॥ मुद्राः पूर्वोक्ताः संमुखं संपुट मित्याद्या अस्मिन्समये प्रदर्शयेदित्यर्थः ॥ १४ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सर्वाधिकैः सप्तचत्वारिंशत्यक्षरैरतः परं संध्यादि कृत्यं यत्किंचित्स च भागांतमुच्यते ॥ भिन्नपादेति ॥ पादत्रयं भिन्नं पठेन्न तु संलग्नं पठित्वा जपे दित्यर्थः ॥ तदुक्तं नित्याह्निके ॥ सा च काशतया विद्वान्भिन्नपादां जपेद्बुधः ॥ एकश्वासोच्चारणात्तु संदिग्धं त्वक्षरं भवेदिति ॥ १ ॥ २ ॥ संपुटा प्रण व संपुटा एकषडोंकारा एकोंकारा षडोंकारा चेत्यर्थः ॥ ३ पंचप्रणवेति ॥ जपमध्ये कः पक्षोऽस्तीत्यर्थः ॥ गायत्रीजपे किंचिद्विशेषमाह ॥ जपसंख्येति यत्संख्या

८८ श्रीनारायण उवाच ॥ भिन्नपादा तु गायत्री ब्रह्महत्याप्रणाशिनी ॥ अभिन्नपादा गायत्री ब्रह्मह
त्यां प्रयच्छति १ अच्छिन्नपादगायत्रीजपं कुर्वंति ये द्विजाः ॥ अधोमुखाश्च तिष्ठंति कल्पकोटि
शतानि च २ संपुटैकषडोंकारा गायत्री त्रिविधा मता ॥ धर्मशास्त्रपुराणेषु चेतिहासेषु सुव्रत ३
पंचप्रणवसंयुक्तां जपेदित्यनुशासनं ॥ जपसंख्याष्टभागांते पादो जप्यस्तुरीयकः ॥ ४ ॥ स द्विजः
परमो ज्ञेयः परं सायुज्यमाप्नुयात् ॥ अन्यथा प्रजपेद्यस्तु स जपो विफलो भवेत् ॥ ५ ॥ संपुटैका
षडोंकारा भवेत्सा ऊर्ध्वरेतसां ॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी वा मोक्षार्थी तुरीयां जपेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

८८

या जपः कर्तव्यस्तत्संख्याया अष्टभागांतमित्यर्थः ॥ तुरीयः पादः परो रजसे इत्यादिः ॥ तदुक्तं नित्याह्निके ॥ जपसंख्याष्टभागांते जपेत्पादं तुरीयकं । [illegible] [illegible] ४ ॥ ५ [illegible] ॥ संपुटैकेति एका संपुटा द्वितीया षडोंकारा पंचप्रणवयुक्ता [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

लंघः कथितः करौ। मुष्टी चान्योन्यसंयुक्तौ वृत्तानौ मुष्टिको भवेत् ॥ मीनस्तु संमुखी भूतौ मुक्तानामाकनिष्ठिकौ ॥ ऊर्ध्वसंयुक्तवक्त्रौ तु पेशांगु
लिहस्तौ करौ ॥ अधोमुखः करौ वामस्तादृशो दक्षिणेन तु ॥ पृष्ठदेशे समाक्रांतः कूर्मो नामाभिधीयते। ऊर्ध्वमध्यं वामहस्तः कज्ञाया मात्मुपेत्कारं
वराहः कथ्यते कंठसनीपाश्रयके करे ॥ सिंहाक्रांतं समख्यातं कर्णे क्रमेणस्थितावृजू किंचित्तु कुंचितागौ च महाक्रांतं स्मृते हितौ ॥ ऊर्ध्वं कुचौ हस्तौ

८७ चतुर्विंशत्यक्षराणि गायत्र्याः कीर्त्तितानिहि ॥ जातवेदसनाम्नीं चक्रच मुच्चारयेदतः ॥ १०३ ॐ
त्र्यंबकस्य च सा तूत्य गायत्री शतवर्णिका ॥ भवत्येवं महापुण्यं सहस्रं जप्यादुधैरियं ४ ॐकारं
पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवः स्वस्तथैव च ॥ चतुर्विंशत्यक्षरां च गायत्रीं मोच्चरेन्नतः ५ एवं नित्यं जपं कुर्या
द्ब्राह्मणो विप्रपुंगवः ॥ स समग्रफलं प्राप्य संध्यायाः सुखमेधते ॥ १०६ ॥ इति श्रीदेवीभाग
वते महापुराणे एकादशस्कंधे प्रातः संध्यानिरूपणे षोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥

1021

पाणी मुद्गरो वाम सर्जनी न्यस्ता दक्षिणहस्तेन पक्षयो दक्षिणः करः ॥ अधोमुखः स्थितो मूर्ध्नि मुद्गराणामितिलक्षणं ॥ शताक्षरगायत्रीस्वरूपमाह
॥ शताक्षरामिति २ जातवेदसनाम्नीं ॥ जातवेदसे सुनवाम सोममिति मंत्रः ३ त्र्यंबकस्य त्र्यंबकं यजामहे इति मंत्रः। एतत्त्रयं मिलित्वा शताक्षरा गायत्री
भवति ॥ तदुक्तं नित्याह्निके ॥ गायत्रीजपतः पूर्वं सहस्रं जप्य शताक्षरं ॥ तेन रक्षा भवेन्नूनं परमात्मा प्रसीदतीति ॥ नित्यजपनीयगायत्रीरूपमाह ॥ ॐकारं प
र्वं मुच्चार्येति ॥ एक प्रणव व्याहृति त्रय युक्त गायत्री जप एव मुख्यः पक्षस्त्वर्थः १०५।१०६ इति श्रीदेवीभागवतटीकायां एकादशस्कंधे षोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ ८७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

चतुर्विंशतिमुद्राश्चेति ॥ आसां नामानि लक्षणानि च यज्ञकल्पोक्तानि लिख्यन्ते ॥ अथातो दर्शयेन्मुद्राः संमुखं संपुटं तथा ॥ विततं विस्ती
र्णं द्विमुखं त्रिमुखं तथा । चतुर्मुखं पंचमुखं षण्मुखाधोमुखं ततः व्यापकांजलिकं चैव शकटं तदनन्तरं ॥ यमपाशं तु ग्रथितं ततः स्यात्संमुखोन्मुखं ॥
विलंबो मुष्टिको मीनस्ततः कूर्मवराहकौ सिंहाक्रांतं महाक्रांतं ततो मुद्गरपल्लवे ॥ चतुर्विंशतिरित्येता गायत्र्याः परिकीर्तिताः ॥ जपकाले प्रयोक्तव्या अन्य
था निष्फलो जपः ॥ न ज्ञातुं दर्शयेन्मुद्रा महाजनसमागमे ॥ क्षुभ्यंति देवतास्तस्य निष्फलं च भवेदिति ॥ अथैतासां लक्षणमाह ॥ संमुखं सं
हतौ हस्तावुत्तानौ कुंचितांगुली ॥ संपुटं पद्मकोशाभौ करावन्योन्यसंहतौ ॥ विततं संहतौ हस्तावुत्तानावायतांगुली ॥ विस्तीर्णं संहतौ

चतुर्विंशतिमुद्राश्च गायत्र्याः संप्रदर्शयेत् ॥ शताक्षरां च गायत्रीं सकृदावर्तयेत्सुधीः ॥२८॥

पाणी मिथो मुक्तांगुलीयकौ ॥ संमुखं सक्तयोः पाण्योः कनिष्ठाद्ययोगतः ॥ शेषांगुलीनां वै कल्प्ये द्विमुखत्रिमुखादयः ॥ शेषांगुलीनां
संयोगात्पूर्वसंयोगनाशनं तिर्यक्संयुज्यमानाग्नौ संयुक्तांगुलिमंडलौ हस्तौ षण्मुखमित्युक्ता मुद्रा मुद्राविशारदैः ॥ आकुंचिताग्रौ
संयुक्तावर्वाक् हस्तावधोमुखौ उत्तानौ तादृशावेव व्यापकं कुंचितौ करौ ॥ अधोमुखौ तु मुक्ताग्रांगुष्ठौ शकटं करौ बद्धमुष्टिकयोः पा
ण्योरुत्तानानामिका तर्जनी ॥ कुंचितान्या तु बध्नाति तर्जनीं यमपाशकं उत्तानसंधिसंलीनबद्धांगुलिदलौ करौ ॥ संमुखौ घटितौ दीर्घांगु
ष्ठौ ग्रथितमुच्यते ॥ कुंचितोर्ध्वांगुलिर्वामो हस्तो दक्षेण तादृशा ॥ अधोमुखेन संयुक्ताः संमुखोन्मुखमुच्यते ॥ उत्तानोन्नतकौ दीर्घवि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

८५ ब्रह्मातु कवचं यस्या गोत्रं सांख्यायनं स्मृतं ॥ आदित्य मंडलांतःस्थां ध्याये देवीं महेश्वरीं ९७ २
वंध्यात्वा विधानेन गायत्रीं वेद मातरं ॥ ततो मुद्राः प्रकुर्वीत देव्याः प्रीतिकराः शुभाः ॥ ९८ ॥
सं मुखं संपुटं चैव विततं विस्तृतं तथा ॥ द्वि मुखं त्रि मुखं चैव चतुष्कं पंचकं तथा ॥ ९९ ॥ षण्मु
खाधो मुखं चैव व्यापकांजलिकं तथा ॥ शकटं यम पाशं च ग्रथितं सन्मुखोन्मुखं ॥ १०० ॥
प्रलंबं मुष्टिकं चैव मत्स्यं कूर्म वराहकं ॥ सिंहाक्रांतं महाक्रांतं मुद्गरं पल्लवं तथा ॥ १ ॥

1022

थमं शिरो भवति शिक्षा द्वितीयं शिरो भवति ॥ कल्पस्तृतीयं शिरो भवत्ति ॥ निरुक्तं चतुर्थं शिरो भवति ॥ ज्योतिषं नयन मिति पंचमं शिरो भवति ॥
इतिहास पुराणानि षष्ठं शिरो भवति ॥ उपनिषदः सप्तमं शिरो भवति ॥ ९६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

८१ एतन्न्यासकथनेन ऋषिछंदोन्यासोपि सर्वत्र न्यासीहेह दितव्यं ॥ तेच ऋषिछंदन्यासा ग्रंथांतरे प्रसिद्धा एव संतीति गौरवभियान लिख्यंते ॥ ए
११ तन्न्यासविधिं केचिदिति ॥ तथा च गृह्यपरिशिष्टे चतुर्वेदमंत्रभीमसेहितेन दर्भी नास्तीर्य व्याहृतीभिस्त्रिरेव प्राणायामत्रयं कृत्वा त्मानं व्या इति भि
रभ्युक्ष्य मानिब्या ऋषिदैवतछंदांसानुस्मृत्य पठित्वा स्तदंगमंत्रैरित्यादिन्यसेदंगान्यास एतन्मध्येकेनेछंतिन मंह विधिरवैदिकइत्युक्तं ॥ अयं केनिरदेनाय
रणोमसपागोनास्ति कृते लसुदपद्धतिसूचितमन्यथा एकेतिकथनस्यैव पर्यापतेः ८२ ८३ चतुरास्यां चतुर्भुजां ॥ द्विनेत्रां मतिवर्कनेचहूयं ॥ मालां जपमालां

८४ कारं च ललाटके ॥ नःकारं दक्षपूर्वमुखे प्रकारं दक्षिमुखे ॥ ८० ॥ चोकारं पश्चिममुखे दकारं चोत्तरं
मुखे ॥ या कारं मूर्ध्नि विन्यस्य तकारं व्यापकं न्यसेत् ८१ एतन्न्यासविधिं केचित् नेच्छन्ति ज
पतत्पराः ॥ ततो ध्यायेन्महादेवीं जगन्मातरमम्बिकां ॥ ८२ ॥ भास्वज्जपाप्रसूनाभां कुमारीं
परमेश्वरीं ॥ रक्ताम्बुजासनारूढां रक्तगंधानुलेपनां ॥ ८३ ॥ रक्तमाल्यांबरधरां चतुरास्यां च
तुर्भुजां ॥ द्विनेत्रां स्रुक्स्रुवौ मालां कुंडिकां चैव बिभ्रतीं ॥ ८४ ॥ सर्वाभरणसंदीप्तां ऋग्वेदाध्यापि
नीं परां ॥ हंसपत्रामाहवनीयमध्यस्थां ब्रह्मदेवतां ॥ ८५ ॥ चतुष्पदामष्टकुक्षिं सप्तशीर्षां महे
श्वरीं ॥ अग्निवक्त्रां रुद्रशिखां विष्णुचित्तां तु भावयेत् ॥ ८६ ॥ ८४

कुंडिकां कमंडलुं ८५ ऋग्वेदाध्या
पिनी मुखेन स्तुतिं कुर्वतीं ऋग्वेदोत्पादिका मित्यर्थः ॥ हंसपत्रां हंसवाहनां हंसोपरि रक्तांबुजंसदारूढामित्यर्थः ब्रह्मदेवतां ॥ ब्रह्मगायत्र्यनुष्टुप्सदेवतानां तदुपास्यामित्य
र्थः ८५ चतुष्पदाशिनीति ॥ तदुक्तं गायत्रीहृदये ॥ ऋग्वेदोस्याः प्रथमः पादो भवति ॥ यजुर्वेदो द्वितीयः पादः सामवेदस्तृतीयः पादः अथर्ववेदश्चतुर्थः पादः पूर्वादिक प्र
थमा कुक्षिर्भवति दक्षिणा दिग्द्वितीया कुक्षिर्भवति पश्चिमा दिक् तृतीया कुक्षिर्भवति ॥ उत्तरा दिक् चतुर्थी कुक्षिर्भवति ॥ ऊर्ध्वा दिक् पंचमी ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ने ॥ स्वः ७८ अंगुष्ठादिन्यासमाह ॥ अंगुष्ठाभ्यामिति तत्सवितुरंगुष्ठाभ्यां नम इत्येवं मंत्रा ऊह्याः ७९।८० हृदयादिन्यासमाह ॥ ब्रह्मात्मन इति ॥ तत्स

८१ भूरित्युक्त्वा च पादाभ्यां नम इत्येव चोच्चरेत् ॥ भुवः पूर्वं जानुनीभ्यां स्वः कटिभ्यां नमो वदेत् ॥७७॥
महर्नाभ्यै जनश्चैव हृदयाय ततस्तपः ॥ कंठाय च ततः सत्यं ललाटे परिकीर्तयेत् ॥७८॥ अंगुष्ठा
भ्यां तत्सवितुस्तर्जनीभ्यां वरेण्यकं ॥ भर्गो देवस्य मध्यमाभ्यां धीमहीत्येव कीर्तयेत् ॥७९॥ अनामा
८२ भ्यां कनिष्ठाभ्यां धियो यो नः परं वदेत् ॥ प्रचोदयात्करपृष्ठतलयोर्विन्यसेत्सुधीः ॥८०॥ ब्रह्मात्मने
तत्सवितुर्हृदयाय नमस्तथा ॥ विष्णवात्मने वरेण्यं च शिरसे नम इत्यपि ॥ ८१॥ भर्गो देवस्य रुद्रात्मने शि
खायै प्रकीर्तितं ॥ शक्त्यात्मने धीमहीति कवचाय ततः परम् ॥८२॥ कालात्मने धियो यो नो नेत्रत्रय
मुदीरितं ॥ प्रचोदयाच्च सर्वात्मने स्त्राय परिकीर्तितं ॥ ८३॥ अक्षरन्यासमेवाग्रे कथयामि म
हामुने ॥ गायत्री वर्णसंभूतन्यासः पापहरः परः ॥८४॥ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य वर्णन्यासः प्रकीर्ति ८३
तः ॥ तत्कारमादावुच्चार्य पादांगुष्ठद्वये न्यसेत् ॥ ८५॥ सकारं गुल्फयोस्तद्वद्विकारं जंघयोर्न्यसेत् जान्वो
स्तुकारं विन्यस्य ऊर्वोश्चैव वकारकं ॥ रेकारं च गुदे न्यस्य णिकारं लिंग एव च ॥ कट्यां यकारमेवाथ भकारं
नाभिमंडले ८७ र्गोकारं हृदये न्यस्य देकारं स्तनयोर्द्वयोः ॥ वकारं हृदि विन्यस्य स्यकारं कंठकूपके ८८ धीका
रं मुखदेशे तु मकारं तालुदेशके ॥ हिकारं नासिकाग्रे च धिकारं नेत्रमंडले ॥८९॥ भ्रूमध्ये चैव योकारं प्र

वितुर्ब्रह्मात्मने हृदयाय नम इत्येवं मंत्रा ऊह्याः ८१।८२।८३ वर्णन्यासमाह ॥ अक्षरन्यासेति ॥८४।८५।८६।८७।८८।८९॥९०॥

1023

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

६६ योनिस्थानकमिति ॥ एकं पादमूलं लिंगमूले द्वितीयं पादमूलं वृषणाधस्तादर्थः ६७ ततआसनबंधानंतरं ॥ गायत्र्या वाहनमंत्रमाह ॥ आयाहीति ६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४ न्यासानुपूर्वं परमात्मनः स्मरणमाह । हृत्पद्ममध्येइति ॥ ७५। ७६ ॥ व्याहृतिन्यासमाह ॥ भूरित्युक्तेति ॥ ॐ

स्थिरासने स्थिरो भूत्वा निरहंकार निर्ममः ॥ लक्षणं नारद मुने शृणु सिद्धासनस्य च ॥ ६६ ॥ योनिस्थानक

संधिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेन्मेढ्रे पादमथैकमेव हृदयं कृत्वा समं विग्रहं ॥ स्थाणुः संयमितेंद्रियोच

८२ लदृशा पश्यन् भ्रुवोरंतरे तिष्ठेदेतदतीवयोगि सुखदं सिद्धासनं प्रोच्यते ॥ ६७ ॥ आयातु वरदा देवी अक्षरं

ब्रह्मसंमितं ॥ गायत्री छंदसां माता इदं ब्रह्म जुषस्व मे ६८ यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रति मुच्यते ॥ यद्रात्र्या

त्कुरुते पापं तद्रात्र्यात्प्रति मुच्यते ॥ ६९ ॥ सर्ववर्णे महादेवि संध्याविद्ये सरस्वति ॥ अजरे अमरे देवि सर्वदेवि

नमोस्तु ते ॥ ७० ॥ तेजोसीत्यादि मंत्रेण देवीमावाहयेत्ततः ॥ [illegible] ७१

[illegible] सांगोपांगं विधानं सम्यगाचरेत् ॥ ब्रह्मशापस्ततो विश्वामित्रस्य च तथैव च ॥ ७२ ॥ वसिष्ठ

शापइत्येवं त्रिविधं शापलक्षणं ॥ ब्रह्मणः स्मरणेनैव ब्रह्मशापो निवर्तते ॥ ७३ ॥ विश्वामित्रस्मरणे

विश्वामित्रस्य शापकः ॥ वसिष्ठस्मरणेदेव तस्य शापो विनश्यति ॥ ७४ ॥ हृत्पद्ममध्ये पुरुषं पुराणं ८२

[illegible]त्मकं सर्वजगत्स्वरूपं ध्यायामि नित्यं परमात्मसंज्ञं चिद्रूपमेकं वचसामगम्यं ॥ ७५ ॥ न्यासस्य

विधिं वक्ष्ये संध्यायाश्चांगसंभवं ॥ ॐकारं पूर्वमुच्चार्य ततो मंत्रानुदीरयेत् ॥ ७६ ॥

भूः पादाभ्यां नमइत्येवं मस्तकेषु ॥ ॥ ७७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

५४।५५ तथाच तैत्तिरीयश्रुतिः ॥ ता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मंदेहारुणे द्वीपे क्षिपंतीति ॥ ५६।५७। ५८ आगच्छ वरदे इति नृपिणां

कृतप्रारास्तुणा घोराः सूर्यमिच्छंति खादितुम् ॥ ततो देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ॥ ५४ ॥ उपासंते म
हासंध्यां प्रक्षिपंत्युदकांजलीन् ॥ दह्यंते तेन दैत्यास्ते वज्रीभूतेन वारिणा ॥ ५५ ॥ एतस्मात्कारणाद्वि-
प्रा ददत्यर्घ्यं दिने दिने ॥ महापुण्यस्य जननं संध्योपासनमीरितम् ॥ ५६ ॥ अर्घ्यांगभूतमंत्रोयं प्रोच्यते शृ-
८७ णु भारत ॥ यदुच्चारणमात्रेण सांगं संध्याफलं भवेत् ॥ ५७ ॥ सोहमर्कोस्म्यहं ज्योतिरात्मा ज्योतिरहं
शिवः ॥ आत्मज्योतिरहं शुक्रः सर्वज्योती रसोस्म्यहम् ॥ ५८ ॥ आगच्छ वरदे देवि गायत्रि ब्रह्मरूपि-
णि ॥ जपानुष्ठानसिद्ध्यर्थं प्रविश्य हृदयं मम ॥ ५९ ॥ उत्तिष्ठ देवि गंतव्यं पुनरागमनाय च ॥ अर्घ्येषु देवि
गंतव्यं प्रविश्य हृदयं मम ॥ ६० ॥ ततः शुद्धे स्थले नैजमासनं स्थापयेद्बुधः ॥ तत्रारूढो जपेत्सम्यगाज्ञाप
यीं वेदमातरम् ॥ ६१ ॥ अत्रैव खेचरी मुद्रा प्राणायामोत्तरं मुने ॥ प्रातःसंध्याविधाने च कीर्तितामुनि
पुंगव ॥ ६२ ॥ तन्नामार्थं प्रवक्ष्यामि सादरं शृणु नारद ॥ चित्तं चरति खे यस्मात् जिह्वा चरति खे गता ॥ ६३ ॥ ८१
भ्रुवोरंतर्गता दृष्टिर्मुद्रा भवति खेचरी ॥ न चासनं सिद्धसमं न कुंभसदृशोऽनिलः ॥ ६४ ॥ न खेचरीसमा
मुद्रा सत्यं सत्यं च नारद ॥ घंटावत्प्रणवोच्चाराद्वायुं निर्जित्य यत्नतः ॥ ६५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गायत्री सार्पणा ५९।६०।६१।६२।६३ ... सुतप्रणवोच्चार इति नाद

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दे०भा०स्कं० सूर्यश्चेतीति ॥ सूर्यश्च मामन्युश्चेति ऋचा ४३ मार्जनांतरमाह ॥ प्रणवेनेति सर्वं मिलित्वैकं मार्जनमित्यर्थः ॥ ४४ । ४५ । कृतं चेति ॥ कृतं च स
त्यं चेत्यादिः ४६ द्रुपदां द्रुपदादिव मुमुचान इत्यादि ॥ ४७ । ४८ । ४९ । ५० मध्याह्न इति मध्याह्ने तु सकृदेवार्घ्यदानं संध्ययोस्तु त्रिवारमर्घ्यदानमित्यर्थः

मंत्रेणैवं मार्जनेन संवत्सरसमुद्भवं ॥ ततश्चाचमनं कृत्वा सूर्यश्चेति पिबेदपः ॥ ४३ ॥ अंतःकरणसं
भिन्नं पापं तस्य विनश्यति ॥ प्रणवेन व्याहृतिभिर्गायत्र्या प्रणवाद्यया ॥ ४४ ॥ आपो हि ष्ठेति सूक्तेन मा
८० र्जनं चैव कारयेत् ॥ उत्थाप्य दक्षिणे हस्ते जलं गोकर्णवत्कृते ॥ ४५ ॥ नीत्वा तं नासिकाग्रं तु वामकुक्षौ
स्मरेद्बुधः ॥ पुरुषं कृष्णवर्णं च कृतं चेति पठेत्ततः ॥ ४६ ॥ द्रुपदां वा ऋचं पश्चाद्दक्षनासापुटेन च ॥ श्वास
मार्गेण तं पापमानयेत्करवारिणि ॥ ४७ ॥ तावलोक्यैव तद्वारि वामभागे धरानिक्षिपेत् ॥ विपापं तु शरीरं मे
संजातमिति भावयेत् ॥ ४८ ॥ उत्थाय तु ततः पादौ द्वौ समौ तन्नियो जपेत् ॥ जलांजलिं गृहीत्वा तु तर्ज
न्यंगुष्ठवर्जितं ॥ ४९ ॥ वीक्ष्य भानुं क्षिपेद्वारि गायत्र्या चाभिमंत्रितं ॥ त्रिवारं मुनिशार्दूल विधिरेवार्घ्य
मोचने ॥ ५० ॥ ततः प्रदक्षिणां कुर्यादसावादित्यमंत्रतः ॥ मध्याह्ने सकृदेव स्यात्संध्ययोस्तु त्रिवारतः ॥
॥ ५१ ॥ ईषन्नम्रः प्रभाते तु मध्याह्ने दंडवत्स्थितः ॥ आसने चोपविष्टस्तु द्विजः सायं क्षिपेदपः ॥ ५२ ८०
उदकं प्रक्षिपेद्यस्मात्तत्कारणमतः शृणु ॥ त्रिंशत्कोट्यो महावीरा मंदेहा नाम राक्षसाः ॥ ५३ ॥ ०॥

५१ । ५२ अर्घ्यदानकारणमाह ॥ उदकमिति ॥ ५३ ॥

1025
CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham